T. C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI
CİLT 1

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

ONAY

Bu projenin kabulü Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunun …… tarih ve …….. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /…… / …….

EÜBAP Komisyonu Başkanı

Mühür ve İmza

ÖNSÖZ

"İlk Kadın Yazarımız Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarının, Kadın ve Tarihle İlgili Eserlerinin Latin Alfabesine ve Günümüz Türkçesine Aktarılması" adlı projemiz alınan ek sürenin de ardından tamamlanmış ve Erciyes Üniversitesi Bilimsel Projeler Birimi'ne gerekli değerlendirmelerin yapılması amacıyla teslim edilmiştir. Türk edebiyatı tarihi açısından söz konusu yazarın bir ilk teşkil etmesi itibariyle yapmış olduğumuz çalışmanın bir boşluğu doldurmasını ve konuyla ilgilenenlere bir kaynak olması en büyük temennimizdir. Bu amaçlarla başlattığımız çalışma süresince, her akademik faaliyette olduğu gibi pek çok sorunla karşılaşmamız kaçınılmazdı. Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin Türkiye'nin farklı kütüphanelerinden toplanması, bunların tasnifi ve günümüz Türkçesine kazandırılmasının yanında bu süreçler beraberinde maddi yükümlülükleri de gerektirmekteydi. Ancak Üniversitemizin çatısı altındaki bilimsel çalışmalara verdiği maddi ve manevi karşılıksız destek böyle bir proje adımı atmamızda ve sürdürmemizde bizim için önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca proje dâhilinde Kadın-Edebiyat İlişkileri ve Fatma Aliye Hanım adlı sempozyumu düzenlememiz de yine bu destek sayesinde mümkün olmuştur.

Bu bakımdan üniversitemizdeki sosyal bilimler alanında faaliyetlerini yürüten akademisyenlere verdikleri koşulsuz desteklerinden dolayı başta Erciyes Üniversitesi rektörü sayın Prof. Dr. Fahrettin Keleştemur olmak üzere, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne ve Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı'nın değerli çalışanlarına teşekkür etmek isteriz. Projeyi sürdürdüğümüz iki yılı aşkın süre içerisinde ve hazırlık aşamasında değerli tavsiyeleri, süreçler hakkındaki rehberlikleri ve bunların çok ötesinde çalışma hassasiyetleri için ayrıca Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi Şube Müdürü Memiş Tunç'a, birim çalışanları şef Aynur Güven ve komisyon memuru Şükran Göktaş'a minnettarız.

Proje Yürütücüsü

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

Çağdaş Türk edebiyatının ilk kadın yazarı ve romancısı Fatma Aliye Hanım (1864-1936) önemli bir tarihçi ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı, yazar Emine Semiye Hanım'ın ablasıdır. Bu yönleriyle de kayda değer bir sima olan yazarın edebi faaliyeti çevirilerle başlar. Kendi imkânlarıyla öğrendiği ve geliştirdiği Fransızcıdan yaptığı ve 'Bir kadın' imzasıyla yayımladığı çeviriler dönem içerisinde birçok tartışmanın başlıca konusu olmuştur. Kendi lehine suçlanan tartışmaların beraberinde edebiyat dünyasına giren Fatma Aliye'nin asıl ünü yazdığı romanlarıyla olacaktır. Kadın olgusunu merkeze alarak kaleme aldığı bu eserler onun meseleye çok yönlü ve derin bakışının bir göstergesidir.

Fatma Aliye'nin yazma serüveni romanlarla sınırlı kalmamıştır. Onun aynı zamanda özellikle kendi devrine ışık tutan tarih çalışmaları ve Osmanlı kadınının Avrupa'ya takdim ve müdafaasını yapan eserleri de bulunmaktadır. Günlük yaşamında da savunduğu ve inandığı çağdaş prensipler doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren yazarın tüm yapıtlarında ortak amaçlar güttüğü söylenebilir: Köklü değişimler yaşanan bu geçiş döneminde kadının da dönüşümünü sağlayarak onu toplumun işleyen bir parçası haline getirmek. Bu dönüşümün kalıcılığını sağlamak ise yine toplumun gerçeklikleri ve değerleri üzerinde yükselmekle mümkün olacaktır. Yazarın bu misyonu hareket noktası alarak ürettiği eserler zengin bir düşünce ve yaşam birikimin ürünüdür. Böyle bir edebî birikimi günümüze taşımak amacıyla yürütülen proje yazarın başlıca üç temel faaliyet alanını kapsamaktadır. Yazar da devrinde elde ettiği ve etkileri günümüze ulaşan ününü de bu alanlar dâhilinde elde etmiştir. Bu bakımdan Fatma Aliye gibi aydın kimliğine de sahip bir yazarın edebî portresini oluşturmak, edebiyat, tarih ve sosyal hayat üzerine odaklanan araştırmacılara bu konuda az da olsa çalışmamızla destek verebilmek en büyük kazancımız olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye Hanım, Türk edebiyatı, kadın edebiyatı, Muhadarat, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı.

THE TRANSLATION OF OUR FIRST WOMAN WRITER FATMA ALİYE'S WORKS (HER NOVELS AND HER WORKS RELATED WITH WOMAN ISSUE AND HISTORY) INTO MODERN TURKISH AND LATIN ALPHABET

The first woman writer of modern Turkish literature and novelist Fatma Aliye Hanım(1864-1936) was the daughter of an important historian and statesman Ahmet Cevdet Pasha, and the elder sister of another writer, Emine Semiye. Literary activities of Fatma Aliye, a remarkable writer with all these aspects, began with making translations. The translations from French language that she had learned and improved with her own facilities turned into the main discussion topics in that period. The real fame of Fatma Aliye, who had entered the literature world along with the arguments that resulted in in favour of her, would be through her novels. These novels that she wrote out by centering on the woman issue were the signs of her omnidirectional and deep view. Writing adventure of Fatma Aliye went beyond novels. She also caried out history studies that set light espacially to her epoch and studies which made the presentation and advocacy of the Ottoman women to Europe. It could be said that the writer had common purposes in all her works towards the contemporary principles that she believed and advocated in her daily life: To make the woman a functional member of the society through providing her transformation in this transition period during which some radical chances occured. Accuring the perminence of this transition would be possible through ascending on the values and the realities of the society. These works for which the author choce this mission as a starting point were the products of an affluent thought and life savings. This project, which aims to convey such a literary accumulation into our time includes three main proceeding fields. The writer achieved her fame that she achieved in her age and the effects of which has reached our time within these fields. In this regard composing the literary portrait of a writer like Fatma Aliye who also owned an intellectual identity, being able to give support to the researchers who focus on history, literature ana social life will be our greatest accomplishment.

Key Words: Fatma Aliye Hanım, Turkish literature, woman literature, Muhadarat, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı.

İÇİNDEKİLER

CİLT 1

ÖNSÖZ	**i**
ÖZET	**ii**
ABSTRACT	**iii**
İÇİNDEKİLER	**iv**
ÖZGEÇMİŞLER VE İLETİŞİM BİLGİLERİ	
PROF. DR. HÜLYA ARGUNŞAH	**v**
YRD. DOÇ. DR. CEVDET KIRPIK	**vi**
ARŞ. GÖR. AYŞE DEMİR	**vii**
ARŞ. GÖR. ŞAHİKA KARACA	**viii**
GİRİŞ	**ix-xv**
METİNLER	
MUHADARAT	**1-285**
UDİ	**286-365**

PROF. DR. HÜLYA ARGUNŞAH

Hülya (Eraydın) Argunşah, 1 Aralık 1961 yılında Eskişehir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1979'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1983 senesinde buradan mezun oldu. Aynı yıl Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Yeni Türk Edebiyatı ana bilim dalında yüksek lisansa başladı. 1985′te Prof. Dr. İnci Enginün'ün danışmanlığında hazırladığı "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Türk Edebiyatı Üzerine Tenkidî Fikirleri" isimli tezle yüksek lisans çalışmasını tamamladı ve Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora programına kaydoldu. 1986 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin açtığı araştırma görevliliği sınavını kazanarak, "Bir üniversite adına başka bir üniversitede öğrenim gören araştırma görevlisi" statüsüyle Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ndeki doktora çalışmasına devam etti. 1988-1989 öğretim yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim görevlisi kadrosuna atandı. Şubat 1990′da Prof. Dr. İnci Enginün'ün danışmanlığında hazırladığı "Türk Edebiyatında Tarihî Roman" isimli çalışmayla doktorasını tamamladı. Aynı yıl çalışmakta olduğu bölümde yardımcı doçentlik kadrosuna atandı. 1997′de Yeni Türk Edebiyatı ana bilim dalı doçenti oldu. 1998-2000 tarihleri arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Doğu Akdeniz Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. 2003 yılında Yeni Türk Edebiyatı ana bilim dalı profesörü oldu.

Hâlen Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Bölümü'ndeki görevine devam etmekte ve Şubat 2009 tarihinden bu yana Kazakistan Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkoloji ve Yabancı Diller Filolojisi Fakültesi Türk Dili ve Edebiyat Bölümü'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İletişim Bilgileri
Erciyes Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Dahili Tel.:33257
E-posta: hulya@erciyes.edu.tr

YRD. DOÇ. DR. CEVDET KIRPIK

1971 yılında Osmaniye Kadirli'de doğdu. Yeşilyayla İlkokulu'nu, Kadirli Cevdet Paşa Ortaokulu'nu ve 1987 yılında Kadirli Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl kazandığı Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Programı'nı 1991 yılında bitirdi.

Yüksek lisansı Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "1830 Numaralı Trabzon Şeriye Siciline Göre Kentin Sosyal ve Ekonomik Hayatı (1643-1644)" adlı teziyle; doktorayı ise Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Bayram Kodaman'ın danışmanlığında "Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)" adlı teziyle tamamladı.

1991-2005 tarihleri arasında ilk ve ortaöğretim kurumlarında tarih öğretmeni olarak görev yaptı. 2005'te Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ana bilim dalına Yrd. Doç. olarak atandı. Kırpık, halen 2006'da atandığı Eğitim Fakültesi dekan yardımcılığı görevini sürdürmektedir.

İletişim Bilgileri
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi
İlköğretim Bölümü
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Dahili Tel.: 37004
E-posta: cevdetk@erciyes.edu.tr

ARŞ. GÖR. AYŞE DEMİR

2 Haziran 1979 tarihinde Zonguldak'ta doğdu. Orta ve lise öğrenimini sırasıyla Vefa Anadolu Lisesi ve Burdur Anadolu Lisesi'nde sürdürdü. 1997 yılında Erciyes Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı'nda başladığı yüksek öğrenimini 2001 yılında "Adalet Ağaoğlu'nun Hikâyelerinde Kadın" isimli lisans teziyle bitirdi. Aynı sene Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalında yüksek lisans öğrenimine başladı. "Samipaşazade Sezai'nin Hikâyeciliği" adlı tezle yüksek lisansı noktaladı. 2003 yılında aynı ana bilim dalında doktora eğitimine başladı. Hâlen Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve doktora eğitimine devam etmektedir.

İletişim Bilgileri
Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Dahili Tel.: 33263
E-posta: demira@erciyes.edu.tr

ARŞ. GÖR. ŞAHİKA KARACA

16 Ağustos 1976 tarihinde Yozgat'ta doğdu. Orta öğrenimini Şefaatli Merkez Ortaokulu, lise öğrenimini de Balıkesir Atatürk Sağlık Meslek Lisesi'nde tamamladı. 1998 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde başladığı yüksek öğrenimini 2002 yılında "Nezihe Meriç'in Hikâyelerinde Kadın Duyarlılığı" isimli lisans teziyle bitirdi. Aynı yıl Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalında yüksek lisans öğrenimine başladı. 2004 yılında "Güzide Sabri Hayatı Sanatı Eserleri" isimli tezle yüksek lisansını tamamladı. 2004 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ana bilim dalında doktora eğitimine başladı. Hâlen Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

İletişim Bilgileri
Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
Dahili Tel.: 37213
E-posta: skaraca@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

Üniversitemiz Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin desteğiyle yürütmüş olduğumuz SOBA 06-04 numaralı "İlk Kadın Yazarımız Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarının, Kadın ve Tarihle İlgili Eserlerinin Latin Alfabesine ve Günümüz Türkçesine Aktarılması" konulu projemiz tamamlanmış bulunmaktadır. Böylelikle Türk edebiyatının ilk kadın romancısı olan Fatma Aliye Hanım'ın edebiyat, kadın ve tarih alanlarında yazmış olduğu eserlerinin tamamı ve külliyatının büyük kısmı günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Çevirisi yapılan eserleri şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Romanları

Muhadarat

Udi

Refet

Enin

Hayal ve Hakikat (Ahmet Mithat Efendi ile)

Levayıh-ı Hayat

Kadın Meseleleriyle İlgili Eseri

Nisvan-ı İslam

Tarihle İlgili Eserleri

Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti

Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı

Nicelik ve nitelik bakımından büyük öneme sahip bu külliyatın yazarı Fatma Aliye Hanım 1862-1936 yılları arasında yaşamış, Osmanlı İmparatorluğunun sona erişi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gibi çok mühim dönemlere tanıklık etmiştir. Babası, ünlü devlet adamı, tarihçi ve Mecelle'nin yazarı Ahmet Cevdet Paşa'dır. Bu bakımdan ailesi ve içerisinde yetiştiği ortam onun bireysel ve yazar kimliğinin şekillenmesinde

etkin rol oynamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın eğitime verdiği değer sebebiyle küçük yaştan itibaren Fransızca öğrenmeye başlamış, nitekim onun edebiyat dünyasına girişi de yaptığı tercümeler aracılığıyla olmuştur.

Fatma Aliye'nin ailesindeki bir diğer ünlü isim, yine kendisi gibi önemli bir aydın ve edebiyatçı olan kız kardeşi Emine Semiye Hanım'dır. Sefalet, Muallime, Bikes gibi romanları ve Hülasa-i İlm-i Hisab adlı bilimsel eseriyle tanınan Emine Semiye'nin asıl faaliyet alanı ise siyaset ve kadın hakları üzerine yazmış olduğu makaleleridir. Dönemin birçok gazete ve dergisinde yayınlanan yazıları onu kadın ve kadın hakları konusunda önemli bir isim hâline getirmiştir. Böyle bir külliyatın oluşmasında Emine Semiye Hanım'ın geliştiği çevre kadar İsviçre ve Fransa'da almış olduğu eğitimin de payı büyüktür. Yazar, ablası Fatma Aliye Hanım'a benzer şekilde yardım derneklerinin kuruluşunda ve faaliyetlerinin sürdürülmesinin yanı sıra siyasette de aktif bir kadın kimliğiyle yer almıştır.

Ahmed Cevdet Paşa ve Emine Semiye Hanım gibi isimlerle aynı ailede bulunan Fatma Aliye Hanım, edebiyat alanındaki ilk eserini George Ohnet'ten çevirdiği ve "Bir Kadın" imzasıyla yayınlayabildiği Volonte (Meram) adlı romanla verir. Bu çeviriyle birlikte, yayın hakkında bunu bir kadının yapıp yapamayacağı yönünde bir tartışma ortamı doğar. "Bir Kadın" imzasının Fatma Aliye'ye ait olduğunun anlaşılması üzerine, çevirinin, yazarın ağabeyi Ali Sedat Bey'e ait olduğu, genç bir kadının bu denli Fransızca bilgisine vakıf olamayacağı iddia edilir. Fatma Aliye Hanım bu günlerde, edebî sahaya çıkmasına destek olan ve kendisini 'manevi kızı' olarak nitelendiren Ahmet Midhat Efendi'nin büyük desteğini görür. Bu desteğin somut göstergelerinden biri de iki yazarın 1891 yılında birlikte yazmış oldukları Hayal ve Hakikat romanıdır. Fatma Aliye Hanım bu romanın Hayal adlı bölümünü, Ahmet Midhat Efendi ise Hakikat adlı kısmı kaleme almıştır. Bir aşka iki farklı açıdan bakılan romanda Hayal, genç bir kızın duygularına ve romantizmine, Hakikat ise genç bir erkeğin yaşananlara kendi açısından getirdiği izaha, bir bakıma da gerçekliğe karşılık gelmektedir.

Birlikte bir eser vücuda getirerek genç kadın yazar Fatma Aliye'ye verdiği desteği açıkça belirten Ahmet Midhat ileriki yıllarda onun hakkında "Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti" (1893) adlı kitabı yayımlayacaktır. Bu eser her iki yazar

arasındaki mektuplaşmalara dayanır ve Fatma Aliye'nin yazarlık faaliyetini sergilemesi, döneminde diğer kadınları teşvik etmesi yönlerinden oldukça önemlidir.

Yazarın edebi yaşantısında kendi adını kullanarak yayımlayabildiği ilk romanı Muhadarat olmuştur. Bu bakımdan onun edebiyat sahnesine çıkışını da bu romanla birlikte başlatmak mümkündür. Roman, Fazıla adlı kahramanın çocukluğundan itibaren yaşadıklarına, aşk, evlilik, aile, kölelik gibi önemli duygu durumları ve kurumlar içerisindeki macerasına odaklanmıştır. Fazıla, evliliğini sürdürürken, kocası, çocukları olmadığı gerekçesiyle odalık sonrasında da ikinci bir eş almak ister ve böylece kahraman kendisini tek eşlilik-çok eşlilik tezadının/tartışmasının içerisinde bulur. Kahramanın bu hususta yaptığı seçimler yazar tarafından desteklenir ve Fazıla kadının bir birey olarak varlığını savunduğu için idealize edilir. Yazar, idealize ettiği bu kahramanın yaşantısıyla birlikte devire ve kadına ait pek çok hususa açıklık getirmeye, romanın içerdiği mesajlarla birlikte bunlara yön vermeye çalışmaktadır. Fatma Aliye, merkezi kadın karakteriyle, toplumun değerler sisteminde kadına da yer açmaya gayret gösterir.

Yazarın, proje dâhilinde çevirisinin yapıldığı bir diğer romanı Udi'dir. Fatma Aliye'nin hayata dair gözlemlerinden yola çıkarak kaleme aldığı düşünülen bu romanda da merkezde bir kadın kahraman bulunmaktadır. Yazarın eserlerindeki bu ortak özellik bu sefer Bedia karakteri olarak hayat bulur. Bir ut sanatçısı olan Bedia, Mail ile evlidir. Mail'in Helvila adlı bir kadınla eşini aldatması romanda kahramanın asıl macerasını başlatan kırılma noktasıdır. Bir kadın ve eş olarak maruz bırakıldığı konum, Bedia'nın kabullenemeyeceği bir vaziyettir. Böylece, ne kadar çok sevse de Mail'i terk eder ve ut dersleri vererek hayatını kazanmaya başlar. Fatma Aliye Hanım'ın bu noktada kahramanı ve onun zorlu seçimleri vasıtasıyla yansıttığı tavrı devri açısından hayranlık uyandırıcıdır. Kadının şahsiyetinden ödün vermek yerine çalışmayı seçmesi, para kazanabilmesi ideal durum olarak yansıtılmıştır.

Refet romanı ise yazarın kadın olgusundan hareketle, kadınların eğitimine odaklandığı, eğitim görmenin ve meslek sahibi olmanın önemine işaret ettiği eseridir. Adını ana kahramanından alan romanda merkezi karakter çocukluğundan itibaren resmedilir. Refet, babasının ölümünün ardından annesiyle birlikte babasının ailesi tarafından

dışlanır. Anne-kızın bu aşamadan sonra giriştikleri hayat mücadelesi romanın ana gövdesini oluşturur. Ancak yazarın asıl vurgulamak istediği husus Refet'in bu şartlar altında bile sürdürdüğü eğitim hayatıdır. Kadın için eğitimin ve bunun sonucunda edineceği mesleğin önemi ana kahraman ve onun çevresindeki diğer kadınlardan yola çıkılarak güçlü bir mesaj halinde sunulur. Dikkate değer bir diğer konu da yazarın bunu statü farkına bakmadan toplumun her kesimine yaymaya çalışmasıdır. Kadınların eğitiminin sadece boş vakitlerini dolduracak bir meşgale değil, meslek edinmek gibi somut ve daha faydalı bir amaca yönelik olması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Tüm bu yönlerden Refet romanı, günümüzde de güncelliğini koruyan, kızların eğitim hayatına başlayabilmeleri ve bunu sürdürebilmeleri çabaları için atılmış ilk çağdaş adımlardan biridir.

Yazarın bir diğer romanı olan Enin yarım kalmıştır. Fatma Aliye bu eserinde bu kez kadın hayatında önemli yer tutan aşk ve evlilik temaları üzerinde durmaktadır. Romanın ana kahramanı Sabahat ideal olanı yansıtır ve yazar tarafından verilmek istenilen olumlu mesajlar onun aracılığıyla okuyucuya ulaşır. Kahramanın, kendisiyle evlenmek isteyen Süha'yla olan ilişkisi, onu yeterince tanımadan bu evliliği gerçekleştirmek istemeyişi yazarın bu süreç hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır. Sabahat, bir genç kız olmasına rağmen son derece olgun tavırlar sergiler. Ona göre evlilik, bir aile kurma fikri duygularla değil daha çok düşüncenin ve mantığın rehberliğiyle gerçekleştirilmelidir. Yazarın, evlenecek gençlerin birbirini tanımaları gerektiği ve bu kurumun maddi-manevi herhangi bir beklenti ya da çıkar doğrultusunda yapılmaması düşüncesi dönemin diğer aydınlarının yargılarıyla da örtüşür. Fatma Aliye'yi onlardan ayıran ise bunları ve genel anlamda kadın dünyasını o dünyaya ait biri olarak anlatmasıdır.

Levayıh-ı Hayat ise Mehabe, Fehame, Sabahat, İtimat ve Nebahat adlı kahramanların birbirlerine yazdıkları toplam on bir mektuptan oluşmaktadır. Bu genç kız ve kadınlar evliliğe bakışlarını ya da hâlihazırdaki evliliklerinin seyrini birbirlerine aktarırlar, görüş alışverişinde bulunurlar. Kadın ve erkeğin eşlerine karşı sorumlulukları, en önemlisi de erkeğin ihaneti bu mektupların temel konularını meydana getirmektedir. Farklı bakış açılarını temsil eden bu kahramanlar, iç dünyalarını, duygu değişimlerini ve hayatı algılayış biçimlerini de ayrıca yansıtma imkânı bulurlar. Yazar, bu eserinde de kadını, fakat farklı bir anlatım tarzıyla ifade eder.

Yazarın kurguya dayalı bu eserlerinin yanında kadın ve kadın meseleleriyle ilgili çalışmaları da mevcuttur. Bunların en önemlilerinden biri ve yürütülen projenin önemli bir ayağını oluşturan Nisvan-ı İslam adlı eserdir. Nisvan-ı İslam, "Bazı adat-ı İslamiyye hakkında üç muhavereyi havidir" açıklamasıyla yayımlanır. Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de yayınlanan bu eser, Osmanlı'yı ve Osmanlı kadınını yakından tanımak için bu coğrafyada bulunan yabancı kadınlarla gerçekleşen görüşmelerden oluşmaktadır. Osmanlı kadınına karşı çoğu yanlış fikirlerle dolu bakış açılarına sahip olan Batılı kadınlar, misafir oldukları evde merak ettikleri hususları sorma imkânı bulurlar. Böylelikle kadını, herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan/gerek kalmadan doğrudan tanıma fırsatları olmaktadır. Doğu'yu gezen seyyahların meraklarını celbeden ve bizzat inceleme imkânına sahip bulunmadıkları için çoğu zaman kendi kurgularıyla şekillendirdikleri 'harem' olgusu ve cariyelik gibi kurumlar ilk başta gelen sorulardır. Bu yönleriyle eser, sınırlı da olsa, kendisini ilk ağızdan ifade etme şansına sahip olamamış Osmanlı kadını için önemli bir adım niteliği taşımaktadır.

Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti, yazılış tarzından dolayı zengin bir içeriğe sahiptir. Osmanlı tarihinin kuruluş dönemini içeren kitapta olaylar, Osman Bey zamanından Fetret Devri'nin sonuna kadar getirilmekte ama esas olarak Ankara Savaşı üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede Ankara Savaşı'nı hazırlayan sebep ve sonuçlar üzerinde ayrıntılı olarak durulmaktadır. Kitapta sadece tarihî bilgilerin art arda sıralanması söz konusu olmayıp, zaman zaman yorumlara ve kıyaslamalara başvurulmuştur. Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı'nın giriş kısmında tarihe ve tarih yazımına dair temel prensiplere değinilmiş, ilerleyen sayfalarda ise yoruma nadiren yer verilmiştir. Yazar eserini daha çok babası Ahmet Cevdet Paşa'nın tarihe dair kitaplarından yararlanarak oluşturulmuş, çok az miktarda da kendi ders notları ve hatıralarına yer vermiştir.

Fatma Aliye'nin Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'ni yazarken bazıları yerli ve bazıları yabancı olmak üzere geniş bir eser yelpazesinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Yazarın kitabı kaleme alırken kullandığı yerli kaynakların başında yine babasının eseri bulunmakta ancak Cevdet Paşa ve Zamanı'nın aksine daha çok sayıda yerli ve yabancı

eserlerden faydalandığı görülmektedir. Bu nedenle olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşma imkânı bulunmaktadır.

Yöntem

Projeye yazarın edebiyat, tarih ve kadınla ilgili eserlerinin dökümünün çıkartılması ve bunların Osmanlıca orijinal nüshalarının tespitiyle başlanmıştır. Ankara ve İstanbul kütüphanelerinde bulunan nüshalar fotokopi ve mikrofilm olarak temin edilmiştir. İlk aşama, bunları, belirli bir çalışma planı dâhilinde Latin harflerine, sonrasında ise elektronik ortama aktarmak olmuştur. Çalışmanın önemli bir bölümünü teşkil eden bu süreç, zaman açısından da kayda değer bir süre almıştır. Her bir eser, proje ekibi üyeleri tarafından, elektronik ortamdaki kopyalar ve Osmanlıca metinler olmak üzere karşılıklı okunmuş ve tashih edilmiştir. Bu çalışma sırasında kelime anlamları verilmiş ayrıca metnin şekil düzenlemesi de yapılmıştır. Bir sonraki aşama ise Latin harfli metinlerin imla açısından kontrol edildiği ve bu hususta düzenlemelerin yapıldığı okuma sürecidir. Titizlikle yürütülen bu aşamada metinler, proje ekibindeki her üye tarafından bireysel olarak gözden geçirilmiş, varsa hatalar düzeltilmiş ve son eklemeler yapılmıştır.

Projemizdeki ilk amaç Fatma Aliye gibi bir değeri günümüz okuyucusuyla buluşturabilmek olması sebebiyle metinler sadece Latin harflerine aktarılmakla kalmamış, günlük dilde kullanılmayan kelimelerin anlamları da metin içerisinde yer almıştır. Bu uygulamayla birlikte, sadeleştirmeden farklı olarak orijinal metin korunmuş olmaktadır. Böylelikle proje sonunda ortaya konan metinlerin akademik çalışmalarda kaynak gösterilmeme problemi çözülmektedir. Yine akademik amaca hizmet gayesiyle metin içerisinde orijinal metindeki sayfa numaraları da parantez içerisinde gösterilmiştir. Bu durum, metinlere sıradan bir okurun dışında ilgi duyan ve onu araştırmasının konusu hâlinde gören akademisyen ve araştırmacılar için yararlı bir uygulamadır. Fatma Aliye'nin romanlarında ve diğer eserlerinde, kendisinin bu dile olan ilgisi itibariyle, Fransızca kelime, ifade ve metin parçalarına da rastlanmıştır. Sözü edilen bu kısımlar, metnin anlaşılırlığını artırmak maksadıyla ayrıca günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Projeyle Bağlantılı Olarak Gerçekleştirilen Faaliyetler

Kadın edebiyatının öncülerinden biri olarak nitelendirilen ve eserleri ciddi bir külliyat oluşturan Fatma Aliye Hanım adına tertiplenen, "Kadın-Edebiyat İlişkileri ve Fatma Aliye Hanım Sempozyumu" yazarın mirasını bugüne bir nebze olsun taşıyabilmek hedefiyle gerçekleştirilmiştir. Bu öncelikli amaçla düzenlenen sempozyuma Erendiz Atasü ünlü bir kadın yazarımızın yanı sıra üniversitemizin değerli bilim insanları da katılmıştır. Üniversitemizin 8 Mart Dünya Kadınlar Günü etkinlikleri arasında yer alan sempozyumun ilk bölümünde 'kadın yazar olgusu' ve 'kadın olarak yazmak' gibi konular etrafında durulmuştur.

Sempozyumda, Atılım Üniversitesi'nden Prof. Dr. Oya Batum-Menteşe, Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Şefika Kurnaz, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Fatih Andı, Boğaziçi Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Tülay Gençtürk Demircioğlu, Sabancı Üniversitesi'nden Hülya Adak Cihangiroğlu ve Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü'nden Dr. Ali Mazak konuşmacı olarak yer almışlardır. Ayrıca üniversitemiz Fen-Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinden Prof. Dr. Hülya Argunşah, Prof. Dr. Nevzat Özkan, Yrd. Doç. Dr. Cevdet Kırpık, Arş. Gör. Şahika Karaca ve Arş. Gör. Ayşe Demir birer bildiri sunmuşlar, Fatma Aliye Hanım'ın kurgu dünyası, yaşadığı dönem içerisindeki yeri ve günümüze yansıyan değerleri üzerinde durularak, yazarın edebiyat tarihindeki yerini tekrar gündeme getirilmesi amaçlanmıştır.

İki ana bölüm halinde yapılan sempozyum edebiyatın güncel ve ilgi çekici bir kolu olan kadın çalışmaları açısından da dikkate değer bir adımdır.

Sonuç

Tüm bu kapsamlı külliyatın dil içi çeviri yöntemiyle günümüz Türkçesine aktarılması düşüncesi 2006 yılında doğmuş ve Türk edebiyatının dönüm noktalarından biri olan Fatma Aliye'nin tanıtılması amaçlanmıştır. Nitekim yazar hakkında, hâlâ güncelliğini koruyan tartışmalar onun ne kadar az tanındığını göstermektedir.

MUHADARAT

Muharriresi
FATMA ALİYE

Sahib ve Naşiri
Dersaadet Bab-ı ali Caddesinde numara 36, 38

Dersaadet

Kasbar Matbaası-Bab-ı ali Caddesinde numara 38

1326

MUHÂDARÂT

Kariin-i kirama [Değerli okuyuculara]

George Ohnet'nin *Volonte* nam romanını *Meram* sernamesiyle geçen sene bir kadının Osmanlıcaya tercüme etmeye başlaması, telif ve tercüme âleminde bir vak'a-yı müstakile ve mühimme suretini almıştı. Ekseriya ümit ve intizarımızın [beklentimizin] fevkinde [üstünde] bir şey görünce evvel-be-evvel [öncelikle] bir hiss-i istibadkâraneye [ihtimal vermeme duygusuna] kapılarak hakkı teslime yanaşmamak istidadını [eğilimini] gösteririz. Hele şu istidat, cümleden ziyade *Volonte*'nin bir kadın tarafından tercüme edilmiş olması cihetinde kendisini meydana koymuştu. Bazılarımız,

"Canım bizde Fransızcayı bu kadar anlayabilecek kadın var mıdır?" diye, bu cihetten bir vukufsuzluğun [anlayışsızlığın] sevkine mağlup oluvermişti. Tahattur edememişti ki [hatırına gelmemişti ki] nisvan-ı Osmaniyemiz [Osmanlı kadınlarımız] miyanında [arasında] Fransızcayı yalnız bir roman tercüme edebilecek kadar anlayan değil, bir Fransız kadar bilen kadınlar bile nevadirden [az rastlananlardan] değildir. Bazılarımız ise, (4)

"Canım bu şive-i ifade [ifade tarzı] hiç kadın ifadesine benzemiyor, pek merdanedir!"[erkekçedir] diye, bu cihetten o vukufsuzluk sevkine mağlup oluvermişti. Kezalik [bununla birlikte] bunlar dahi tahattur edememişlerdi ki maarif-i Osmaniyemizin [Osmanlı eğitim sistemimizin] saye-i terakkisinde [ilerlemesi sayesinde] bizde dahi erkekler kadar, fakat haydi biraz kibr-i merdanemizi [erkeklik gururumuzu] kıralım da daha doğrusunu söyleyelim: Erkeklerden bile iyi yazabilecek kadınlar hiç nevadirden değildir.

İnsanı birçok mesailde [meselede] türlü türlü hatalara duçar eden [uğratan] şey, hep o vukufsuzluk beliyyesi [belası] olduğundan ve vukufsuzluğun istidad-ı saikanesi [yönlendirici yeteneği] ise ma-vaka-i aleyhi olan [bir oluşumun sonucu üzerine ortaya çıkan] şeylerin ehemmiyeti derecesinde bir büyümek tabii olup, bir kadının Fransızca

romanları anlayabilecek kadar lisan-aşina [dile yatkın] ve böyle pek dürüst [doğru] yazacak derecelerde kendi lisan-ı Osmanisine vakıf [hakim] olabilmesi ve bahusus [özellikle] romanlar… haniya mütefekkir geçinen [düşünür geçinen] bin ukalanın [akıl sahibinin] duçar-ı ta'n ve teşnii olan [yerdiği ve ayıpladığı] romanlarla iştigal eylemesiyse [uğraşmasıysa] bütün bütün nadide ve na-şinide [ender rastlanan ve duyulmamış] bir şey olmak üzere telakki edildiğinden [kabul edildiğinden] mehafil-i müellifin ve muharririnde [yazarlar arasında] şu *Meram* romanı ve onun mütercimesi elsine ve efkârı [dilleri ve fikirleri] işgal ve itaba [meşgul etmeye ve yormaya] başlamıştı. O kadar mülahazalar [düşünceler] dermiyan olunmuştu [ortaya konulmuştu] ki kadınların roman gibi birçok yerlerde mahcubiyet-i nisvaniye [kadın utangaçlığı] ile tevfik kabul edemeyen [uyum sağlayamayan] şeylerle iştigaline adet-i Osmaniyemizin asla müsaadesi olamayacağından George Ohnet'nin *Volonte*'sini tercüme eden zatın bir kadın olmayıp mutlaka bir erkek olduğu halde, mücerret [yalnızca] halkın fikr-i tecessüsünü ikaz için [dikkatini çekmek için] bir kadın imzasını vazeylemiş olduğuna [koyduğuna] kadar da hükümler verilmişti. (5)

Bazıları, bazılarını nakız olan [ortadan kaldıran] bunca mülahazalar, hükümler miyanında bizim acizane keşfimizin bizi aldatmamış olduğunu dermiyan edersek [söylersek] layuhtîlik [hatasızlık] derecesinde bir davaya kıyamla [yönelmekle] itham olunmayız ya? Bu rub [çeyrek] asırlık sanatımız bizim için eşref-i muvaffakiyattan [başarıların en üstünlerinden] olmak üzere bazı muhadderat-ı Osmaniyenin [Osmanlı kadınlarının] tabakat-ı maarif-i şettadan [çeşitli eğitim aşamalarından] hangi meratibe [dereceye] kadar varmış olduklarını bize keşfettirmiş bulunduğundan *Volonte* tercümesinin daha ilk cüzlerini gördüğümüz zaman bu kudretin bir Osmanlı hanımı için inanılmayacak derecelerde fevkalade bir kudret olmadığı, ilk müşahedelerimiz [gözlemlerimiz] sırasında geçmişti. Nefsimize [kendimize] derece-i itimadımız [güven derecemiz] tayib buyurulmayacak [ayıplanmayacak] kadar mürüvvetli olan [değer bilir] karilerimize [okurlarımıza] şunu da söyleyebiliriz ki muhadderat-ı Osmaniye miyanında şu tercümenin daha ziyadesine muktedir olanları da bulunduğu gibi hatta mütercime-i Meram'ın [*Meram*'ı tercüme eden hanımın] kendisi de şu eser-i mütercemden [çevrilmiş eserden] daha büyük asarı [eserleri] tercümeye de telife de [yazmaya da] muktedir olduğunu [gücü yettiğini] ve bu tercüme kendisindeki kudretle mütenasip [denk] bile olmadığını kestirmiştik. Bu keşfimizi keramet derecesinde bir kudret-i harikuladeye [üstün bir güce] hamledemeyiz [yoramayız]. Mütercem [çeviri]

romanlarımız pek çoktur, vukuf ve iktidar sahibi olan bir adam bunları okur ve asıllarıyla mukayese ederse, mütercimin derece-i vukuf ve iktidarını da pek kolay anlar. Zira roman tercüme edebilmek için yalnız lisan bilmek kâfi değildir. Hele bildiği lisanı, kelimatın [kelimelerin] yüzde otuz kadarını lügat kitaplarından aramaya muhtaç olacak derecelerde bilmek hiç kâfi değildir ya? Fakat lisanı gereği gibi bilse dahi okuduğu romanın hangi alemlerde güzar eylediğini [geçtiğini] ve o alemlerin Avrupacasıyla bizcesi arasında ne fark (6) bulunduğunu takdir edebilecek kadar erbab-ı vukuf ve danişten [anlayış ve bilgi sahibi] de olmadığı surette tercüme eylediği roman lezzetle değil, nefretle bile okunmaya layık görülemez. İmdi George Ohnet'nin eserini lisan-ı Osmanîye [Osmanlı diline] bihakkın [hakkıyla] nakleden bir zatı görünce onu kamuslar [sözlükler] yardımıyla roman tercüme eden acezeye [zavallılara] kıyas edip o noktada kalmak yirmi yirmibeş yıllık bir romancı için kabil olur mu?

Nazar-ı mütalaamızdan [değerlendirmemizden] geçen ilk cüzlerin [kısımların] bizi ikaz ve tembihi üzerine *Tercüme-i Meram* hakkında *Tercüman-ı Hakikat*'imize yazdığımız fıkralarda hakikat-ı mütalaamızı [gerçek düşüncemizi] dosdoğruca tercüme ve tahrir etmiştik [yazmıştık]. İyi olsun kötü olsun asar-ı kalemiye himmetkâranı [yazarlar] için muvafık teşvikatta [uygun destekte] bulunmak ötedenberi hiç ayrılmamış olduğumuz meslek [yol] iktizasından [gereğinden] bulunduğu halde *Tercüme-i Meram* hususunda bir de sahibe-i himmetin istihkakı [gayret sahibesinin hakları] bizi daha muhik [adil] ve dikkatli davranmaya mecbur eylemişti. Rüfekamızdan [arkadaşlarımızdan] bazıları bu meseleyi başka bir nokta-i nazardan [bakış açısından] telakki ederek tarizgûne [eleştirel tarzda] mülahazatta bulundukları halde bizim onlarla ittihat edememekliğimiz [birlik olmayışımız] canlarını sıkmış idiyse de biz yine kendi muhtariyetimizi [seçimimizi] muhafazada [korumada] sebat göstermiş ve hatta Osmanlılığımız şanınca bize böyle bir mütercimeyi de çok görmek isteyenlere bir dereceye kadar gücenmiştik bile!

Bir de bu sırada "Mütercime-i Meram" imzasıyla bir tezkire-i hususiye [özel not] almayalım mı? Güya *Tercüman-ı Hakikat, Meram* hakkında himayetkârane [koruyucu] bir hizmette bulunmuş imiş gibi gayet nazikane teşekküratla memlu [dolu]! "Himaye" mi? Hayır efendim hayır! Tevazuun [alçakgönüllülüğün] bu derecesine mahal yok, biz vazifemizi ifadan, hakkı (7) söylemekten başka bir şey yapmadık. Mütercime-i Meram, mücerret, nezaket göstermek için böyle yapmış. Hâlâ kendisinin kim olduğunu tanımadığımız bilmediğimiz halde yine "Mütercime-i Meram nam-ı meçhulüne [gizli ismine]" olarak yazdığımız cevapta buralarını arz ve ifham eyledikten [anlattıktan]

maada [başka] şu ilk gayretinden istidlalimize [çıkardığımıza] göre kendisinden daha büyük muvaffakiyetlere bile intizarımızı [beklentimizi] dahi beyan eyledik. Nihayet yine kendi lütuf ve inayetleriyle anladık ve herkes dahi anladı ki bu mütercime-i mahcube [utangaç çevirmen] fazl ve irfanı şöhretgir-i cihan [dünyaca meşhur] ve bihakkın üstad-ı Osmaniyan olan devletli Cevdet Paşa Hazretlerinin kerime-i fazılaları [fazilet sahibi kızı] iffetli Fatma Aliye Hanımefendi hazretleriymişler.

Yekdiğerini nakız olan [birbirine tezat olan] bunca mülahazalar, hükümler miyanında keşf-i acizanemizin bizi aldatmamış olduğunu beyan eylemedik mi? Gariptir ki mütercime-i Meram'ın hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi mehafil-i mütercîmin ve müellifînde [yazarlar ve çevirmenler arasında] birçok mülahazalar, hükümler yekdiğerini nakz edegitmişlerdir. Zira mütercimenin hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi bir takımları,

"Ha! Şimdi anlaşıldı. Bu kudret bir hanımefendide bulunabilir mi? İşin içinde Sedat Beyefendi bulunmayınca *Volonte* tercüme olunabilir mi?" demişler ve bir takımı ise Cevdet Paşa hazretlerinin ferzend-i maarifmendleri [iyi eğitimli oğlu] saadetli Ali Sedat Beyefendi Hazretlerini dahi bu iş için kâfi addetmeyerek [yeterli görmeyerek], (8)

"Yok a canım yok! Bu tercümede eser-i hame-i Ahmet Cevdet [Ahmet Cevdet'in kaleminin izleri] bile misk gibi rayihapaş-ı letafet oluyor! [latif kokusunu saçıyor]" tarzında zerafet-fürûşluklarda [zerafet gösterişlerinde] bulunmuşlardır. Erbab-ı dikkat [dikkat sahipleri] ashab-ı asarın kaffesini [eser sahiplerinin tamamını] sencide-i mizana takdir eylemişlerdir [ölçüye uygun bulmuşlardır]. Cevdet yerine Sedat'ı koymak veyahut Fatma Aliye'yi bunlara katmak birçok cevahir-i marifeti [yetenek cevheri] mezcile [karıştırarak], meydana bir halita [karışım] çıkarmak demek olur ki o halita dahi hiçbir şeye benzemez. Bu kan-ı marifetin [yetenek madeninin] madencileri miyanında hayli kazma kürek sallamış olmak hasebiyle artık amele-i emekdaranı [emekçileri] a'dadına [sayısına] girmiş olduğumuzdan biz zihnimizi bu hatadan dahi vikayeye [korumaya] muvaffak olabildik. Birçok tezakir-i hususiyeyle [özel mektuplarla] Fatıma-i fazılayı [fazilet sahibi Fatma'yı] cesaretlendirmeye gayret eyledik ki o gayretin mahsülleri dahi terbiye-i etfale [çocukların terbiyesine] ve imla mebahisine [yazım konularına] vesaireye dair yazdığı ve *Tercüman-ı Hakikat*'imize dercettirdiği [yayımlattığı] mektuplar suretinde iktitaf olunduğu [toplandığı] misillü [gibi] hele *Nisvan-ı İslam* semere-i celilesi [değerli eseri] bağ-ı maarif-i Osmaniyenin [Osmanlı

eğitim bahçesinin] yar u ağyara [dost ve düşmana] ağızlarının suyunu akıttıracak bir şehd-i faiki [hakiki balı] hükmünü almıştır.

Bu zamana kadar da diğer cihetten daha bir çok hakayık [gerçekler] meydana çıkmıştır. Sahayif-i matbuata [basılmış sayfalara] giren sözlerden maada muhaverat [konuşmalar] ve muhâdarât [hikâyeler] yollu edilen itiraflardan da meydana çıkmış ve artık cümleyi ikna ve tatmin eylemiştir ki Cevdet Paşa Hazretleri kerime-i muhteremelerine [saygıdeğer kızına] bu yoldaki asar-ı kalemiyeyle [kalem ürünleriyle] iştigal ruhsatını [meşgul olma iznini] vermekle beraber kendileri tabakat-ı maarifin [eğitim tabakalarının] daha âlilerinde [yükseklerinde] müşahedat [gözlemler] ve tetebbuatla [incelemelerle] iştigal ederek Avrupa medeniyet ve maarifiyle Osmanlı medeniyet ve maarifi gibi iki okyanus-ı (9) gayrimütenahinin [sonsuz okyanusun] mecmuu [bütünü] hükmünde olan bu tarz-ı edebiyat nazar-ı rağbetlerinden [ilgisinden] baittir [uzaktır]. Sedat Beyefendi Hazretleriyse ulûm-ı sabite ve ciddiyeye [temel ve ciddi bilimlere] hasr-ı iştigal buyurarak [ilgisini yönelterek] hemşire-i fazılalarını da o ciddiyatla [önemli işlerle] müştegil [meşgul] görmeyi yalnız edebiyatla, hikemiyatla [felsefeyle] müştegil görmeye tercih buyurmaktadırlar. Binaenaleyh Fatma Aliye Hanımefendi Hazretleri kendi asar-ı kalemiyelerinde [eserlerinde] hiçbir tarafın muavenet ve irşadına [yardım ve rehberliğine] muhtaç olmayabilecek bir üstadzade [üstadın çocuğu] olmak üzere yaratılmışlardır.

Bu kanaat hemen herkese ve hele herkesten ziyade bu abd-i aceze [zavallı kula] gelmiş olduğu halde hanım-ı müşarünileyha hazretlerinin [adı geçen hanımefendinin] kendileri hâlâ hazm-ı nefste [benliğini sindirmede]sebat ederek [direnerek] son mahsul-i irfanları olan işbu *Muhadarat* nam romanı güya ziyade ve noksan gibi şevaibi [kusurları] varsa temyiz edilmek [ayıklamak] üzere bu abd-i acize göndermişlerdi. Eseri baştanbaşa hem de iki defa okuduk. Hiçbir yerinde kusurunu bulamadık dersek kim inanır?

Başkalarından kat-ı nazar kendileri bile inanmaz. Binaberin [bununla birlikte] kusur bulmak suretiyle değil, kusuru aramış olduğumuz halde "Şunlardan başkasını görmedim", demek için birkaç yerine güya ilave-i fikr etmek küstahlığına cesaret eyledikse de kendileri dahi görmüşler ve biz de itirafıyla iftihar ederiz ki o bir iki üç ilavemiz olmasaydı bile *Muhadarat* romanı mükemmel asardan [eserlerden], enafis [güzel] hikâyattan olmak ehemmiyet-i mahsusasını [özel önemini] yine mükemmelen muhafaza edebilirdi. Bu küstahlığımızı şuracıkta ihtarımız [uyarımız] ise, hiçbir kelimesi ayn-i vakiden [gerçeklerden] ve tıbk-ı ihtisasatımızdan [hissettiklerimizden]

zerre kadar bait olmayan bu sözlerimiz miyanında şu kadarcık bir noksanın da bulunmaması gayret-i hamiyyet-perestisinden [vatanperverlik gayretinden] ileri gelmiştir. (10)

Geçen sene bir tercümeyi kendilerine çok gören kariin-i Osmaniyemiz [Osmanlı okuyucuları] bu sene *Nisvan-ı İslam* gibi hikemî ve *Muhâdarât* gibi edebî iki eserin üst üste meydana çıktığını görünce bunu bir bahtiyarlık, azîm [büyük] bir saadet addedeceklerine şüphe olunur mu? Halkımız doğru olmak şartıyla hiçbir kimseden mürüvvetlerini diriğ etmeyen [sakınmayan] kadirşinasandandır [değer bilirlerdendir]. Hele bu romanı okudukları zaman onu hikayat-ı mütercemeye [tercüme edilmiş hikâyelere] kıyas edebilmek şöyle dursun erkekler kaleminden çıkmış olan sair millî hikâyelere dahi kıyas edemeyeceklerini şimdiden hükmedebiliriz. Osmanlılığın, Müslümanlığın âlem-i muhâdarâtı [Osmanlının hikâye dünyası], biz Osmanlı ve Müslüman erkekler için bile adeta meçhulat-ı sırfadan [bilinmeyenlerden] olup bu âlemin o kadar latif ve şairane ve hakimane olan her köşe ve bucağında icale-i efkâr [fikirlerin dolaşımı] ile tasvir ve tecsim [hayal etme ve somutlaştırma] iktidarı olsa olsa yine bir kadında bulunabilir. Hem öyle alelade bir kadında değil! Buna mahsus olan ve Canib-i Vahib-i Mutlak'tan [Allah'tan] milyonda bir kimseye inayet ve ihsan buyurulan [bağışlanan] iktidara malik bir kadında ki işte Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerinin nisvan-ı Osmaniyan miyanında adeta ilk defa olarak şu sıfat-ı mümtazeyle [seçkin nitelikle] ilan-ı ittisaf eylemiş [vasıflandırılmış] olduklarının hücceti [delili] dahi bu eserleridir.

Mevla kendilerini atvel-i ömürle [uzun ömürle] muammer [yaşatsın] ve ilim ve irfanlarını rûz eyleyerek [aydınlatarak] daha böyle nice asar-ı nefiseyle ilamaşaallah-ı taala [Allah sonsuza kadar nazardan saklayarak] kariin-i Osmaniye ve İslamiyeyi [İslam ve Osmanlı okuyucularını] hizmet-i nafialarına [yararlı hizmetlerine] minnettar eylesin amin!

Ahmet Mithat (11)

MUHADARAT

Hikâyemize[1] bir düğün evinden başlayacağız. Düğün evlerinin hali malum ya. Yok pek de herkes için malum değil. Karielerimiz [kadın okuyucularımız] için malum ise de kariînimiz [erkek okuyucularımız] için değildir. Çünkü bazıları bu âlemin içinden yalnız bir kere geçebilmiş ve bazıları da oradan geçeceği saati değil, ancak bir iki dakika

[1] Metinde "hikâyemizi".

imtidat edebilen [sürebilen] an ü zamanı tasavvurla [hayal ederek] lezzetyab olmakta bulunmuştur [zevk almıştır].

Hoş karielerimiz de bir düğün evinin tarifini dinlemekten sıkılmazlar ve her zaman gördüğümüz ahvali niçin dinleyelim demezler zannederim. Zira kemal-i hayret ve lezzetle [büyük bir hayranlık ve zevkle] okuduğumuz romanlar her gün gözümüzün önünde cereyan eden ahvalden [hallerden] başka bir şey midir? Halbuki hakikat-i halde [gerçekte] o kadar vukuat-ı garibeye [garip olaylara] tesadüf olunur [rastlanır] ki bunları bir romanda görsek romancının mübalağasına hamlederiz [yükleriz]. Yüzlerce liralar verilip alınan müressem [resmedilmiş] tablolar daim gördüğümüz tabiatın taklidinden başka bir şey midir ki hayran olarak temaşalarına [seyrine] doyamayız. Şu halde senede birkaç defa gördüğümüz düğün evinin tarif ve tavsifi [etraflıca anlatımı] de insanı sıkmaz demekte hakkım vardır. Düğün evi öyle bir âlemdir ki bilaistisna [istisnasız] herkes o cemiyetten [toplantıdan] istifade eder. (12) Ahbap [tanıdık] veya yabancı, zengin veyahut fakir hepsi için hanenin yalnız hanenin değil, her odanın kapısı açıktır. Gelinin hep eşyası bunların enzarına [seyirlerine] marûzdur [sunulmuştur]. Meduvvîn [davetliler] en ağır elbiselerini giymiş, mücevherlerini takınmış. Çiğnenen etekler ve yırtılan tüller, danteller için kimseden şekva [şikayet] edilmez. Düğün evidir bu! Ama elbise elli altmış liralıkmış! Kimin ne vazifesi? Elbisesini sakınmak isteyen bir tarafa çekilip otursun. Ehl-i merak [meraklı] olup da her tarafa girince öyle şeyler olur. Düğün evi ne kadar büyük olursa olsun düğünün şöhreti de familyanın [sülalenin] büyüklüğü nispetinde olacağından herhalde kalabalık da hanenin büyüklüğü nispetinde olur. O kalabalıkta tatlı tepsisiyle kahve tepsisi taşıyanlara ne demeli! Allah imdat [yardım] eylesin. O gün gelinle güveye verilen şeref pek büyüktür. O kadar büyüktür ki güvey mahrem ittihaz olunarak [kabul edilerek] birer küçücük mendil başlara örtülmek kadar bir tesettürle [kapanmayla] içeriye kabul olunur. Vakıa şeran [İslam'ın kurallarına göre] tesettür yalnız saçların örtülmesiyse de o zarif ve mini mini mendiller saçları da tamamiyle setredemezler [örtemezler]. Bazı kadınlar, güveyinin "Koltuğunda gelin varken bize mi bakacak," demelerine muvafık olarak [uygun olarak] gözünü yerden ve kolundakinden ayıramayıp geçerse de bazısı da "Belki koltuğumdakini her zaman görürüm ömrümde bir defa içerisinden geçmek nasip olan bu âleme bir göz gezdireyim", diye olmalı ki her tarafı süzerek sanki gelini yormamak için ağır ağır gider.

Gelin de yerinden kalkıp diğer mahalle [yere] gidecek oldukta koltuğa girilip götürülür. Pek dar yere sığmayan eteğine yer açılır. En güzel bir mevkie oturtulur. Vakıa [her ne kadar] evvelce [başlangıçta] gelin koltuğundaki adamların pek (13) lüzumsuzluğunu görürse de akşama doğru elbisesindeki birçok sırmanın ve başındaki mücevheratın ağırlığından âdeta buna ihtiyaç hisseder.

Düğün evini biraz tarif ettik ya. Şimdi fikir ve hayallerimizi böyle bir düğün evinin içerisine sevk edelim:

Vasi [geniş] bir sofanın köşesinde paravana ile bölünmüş bir mahalde bir takım saz [çalgı topluluğu] terennüm eylemekteydi [şarkı söylemekteydi]. Zavallı sazende [saz çalan] ve hanendelerin [şarkı söyleyenlerin] o günkü çalıp çağırdıkları ne kadar beyhudedir. Birçok dinleyenler bulunursa da bir şey anlayabileni var mıdır bilmem. O kadar sağlam kafa varsa doğrusu aşk olsun. Bu sofanın çalgıya en uzak olan mahallinde yani sofanın diğer cihetinde gençlerden bir cemiyet teşekkül etmişti. Bu cemiyet eşhasının [şahıslarının] elbise ve mücevheratından kibar takımından oldukları anlaşılıyordu. Kimisi ağır kumaştan olan elbisesinin trennini[2] yanına doğru serip tavusa misal oluyor [benziyor], kimisi trennine yer bulamadığı için onu önüne yığıp kumaşın temevvücüyle [dalgalanmasıyla] üzerindeki işlenmiş çiçek dallarının hoş bir surette duruşundan önüne bir sepet çiçek boşaltıp seyrine bakıyor zannolunuyor. Kimi de yerle beraber olan rubalarıyla [elbiseleriyle] boy gösteren fidanlara benziyordu.

Bunların içinde güzel de vardı çirkin de. Aman çirkinleri bırakalım güzellerden bahsedelim mi diyeceğiz! Demeyelim. Ol çirkinleri de sun-ı bâriye [yaratıcının yaptıklarına] birer model olmak üzere nazar-ı tetkikten [inceleyen bir bakıştan] geçirelim. Onlardan başımızı çevirmeyelim! Hangi heykeltıraş şu modellerin kopyasından başka hayalinden bir çirkin tersim etmek istediği vakit ona kafasından büyük (14) bir burun onu ileri geçmiş bir çene hanelerinden fırlayacak kadar çeşmler [gözler] yapmaksızın bir çirkin resmedebilir? Çirkin göstermek için pek zayıf yapacakmış! Ya ne kadar güzel olan zayıflar var ki semizlere değişilmez! Ama pek şişman yapacakmış! Ne çok şişmanlar var ki onların yanında zayıflara bakılmaz. Hatta kendilerine şişman lakabı verilmek layık bile görülmeyip tombul tombul diyerek alkışlanırlar. Demek ki güzellik ve çirkinlik, semizlik veyahut zayıflık, esmerlik veya sarışınlık ile olamıyor. Ressam hayalinden bir güzel resmedebilir. Fakat bir azasını [parçasını] hal-i tabiisinden [doğal halinden] başka bir surette yapmadığı veyahut ona

[2] Traîne: (Fr.) Giysilerde yerde sürünen etek, etek kuyruğu.

bir çarpık çurpukluk ilave etmediği halde çirkin tersimine muktedir olamıyor da mevcudu kopyaya mecbur oluyor. Ya şimdi biz bu çirkinlere de hayran olmayalım mı? "Amma yaptın ey muharrire, şimdi bizi de çirkinlere hayran olmaya mı davet eyliyorsun?" diyeceksiniz. Her azası güzeller gibi olup da yine çirkin olanlardaki o çirkinlik de kemal-i hayretle temaşa edilecek hikmetlerden değil midir? Ol çirkinler içinde dahi o kadar hüsn-i ahlak [güzel ahlak] sahipleri vefadar ve sadık ahbap bulunur ki güzellerin gözlerimizi mütelezziz eyledikleri [hoşlandırdıkları] kadar onlar da kalplerimizi lezzetyab eylerler [hoşlandırırlar]. Güzellik yalnız bir şeyde aranmak lazımdır ki o lüzumun da derece-i tesiri [tesir derecesi] en ziyade işte düğün evlerinde görülür. Eğer bu hususta yanılan güvey tarafı ise "Vah yazık! Anası olacak budalanın aklı neredeymiş. Zavallı çocuğu yaktılar. Gözleri kör müydü, oğlana garazları mı vardı? Bu nasıl soy sop!" denildiği gibi, eğer bedbahtlık kızın tarafında ise umum [herkes] (15) tarafından yine bu türlü ta'n ve teşniden başka kızın bilcümle akranının çehreleri giyindikleri parlak ve renkli elbiseler ve takındıkları mücevheratla nispet kabul etmeyecek bir surette donuk ve meyus olup [ümitsiz] sanki gelinin kederine müşareketle [ortak olarak] onu zavallı kızcağızın üzerinden biraz tahfif eylemek [hafifletmek] istiyorlar gibi mağmumane [gamlı] nazarlarını geline dikip "O kadar keder etme. Senin matemini biz de beraber tutuyoruz," demek isterler. Fakat bu düğünde gelin güzel olduğu gibi koltuk resmi [töreni] savılmış[3] [geçirilmiş] olduğundan güvey de geline layık ve münasip görüldüğü cihetle herkesin yüzü gülmekteydi. Lakin herkes demek için yalnız mebhusü'n-anhımız olan [adı geçen] şu gençler cemiyetinden hiç yüzü gülümsemeyen bir genç kızı istisna etmek [ayırmak] lazım geliyor. Bu kız beyaz boncuk ve yalancı incili harçlarla nizamlanmış [düzenlenmiş], krem rengi atlastan yer ile beraber ruba giyinmiş gayet gümrah [gür] ve uzun olan açık lepiska saçları bir tek örgü olarak rubasının eteklerine doğru inmiş mücevher olarak bir sıra pırlanta taştan ibaret olan bileziği ve bir çift tek taşlardan küpesiyle başının arkasına takmış olduğu elmaslı kısa tarağı ve boynunda bir altın kordon ile muallak [asılmış] siyah mine üzerine ayrıca pırlanta ile "B" harfi yazılmış madalyonu tezyinatını [süsünü] ikmal eyliyordu [tamamlıyordu]. Oturmuş olduğu halde dahi boyunun uzun demek mübalağa ve orta demek de noksan olacak bir surette ikisi arası olduğu anlaşılıyor, omuzlarının yapısı genişçe ve ona nispet beli gayet ince olup endamının güzelliği elbiseyi biçen terziye şan ve şöhret vermekteydi. Saçlarının lepiska olduğunu söylediğim için sarışın

[3] Metinde "savmış".

olduğu zihinlere yerleşeceği tabii ise de acele edilmese de (16) koyu maiyle yeşil arası bir renkte olan tahrirli ve güzel tatlı bakışlı gözlerinin üzerindeki ne pek çok ve ne az orta bir surette gayet güzel biçimli kaşlarıyla aşağıya doğru uzanıp gittikten sonra bu tenezzül kibrine dokunmuşçasına uçları yine yukarıya doğru dönmüş kirpiklerinin siyah olduğunu tarif eyledikten sonra buna hüküm verilse daha iyi olur sanırım. Renginin beyazlığı krem rubasının içinde daha ziyade göze çarpıyor, dudaklarının kırmızılığı küçük ağzına bir kat daha güzellik veriyordu. Halavet [şirinlik] ve melahat [güzellik] güzel yüzünde lemean etmekte [parlamakta] ve güzel alnı kuvve-i akl ve zekâsını [akıl ve zekâsının gücünü] göstermekteydi. Bu kızın yanında açık kestane rengi saçlı, ela gözlü güzel bir kız oturuyordu ve birbirleriyle teklifsizce konuşmalarından düğün ahbabı olmayıp beynlerinde [aralarında] evveldenberi muarefe [tanışıklık] olduğu anlaşılmaktaydı. Bu kızın da mücevherat ve melbusatı [giyinişi] sahib-i servet bir familyadan [zengin bir aileden] bulunduğunu gösteriyordu. Güler yüzlü, şen sözlü olup ne büyük ve ne küçük, orta ağzının biraz kalınca dudaklarında tebessüm eksik olmuyor ve masumane nazarlı gözleri de kalbinin safiyetini [temizliğini] izhar eyliyordu [gösteriyordu]. Kapanık ve biraz darca olan alnı pek ziyade tefekküre [düşünmeye] vüs'ati [imkânı] olmadığına delalet ediyordu [işaret ediyordu]. İşte bu kız refikasının [arkadaşının] mağmumane [gamlı] tavrıyla pek zıt bir halde bulunuyordu. Ve bunun şirinliği refikasının halaveti altında eziliyordu. Parlak gözlerindeki nazarının husule getirdiği mahzuziyet [beğeni] insandan pek çabuk zail oluyordu (yok oluyordu). Sarı saçlı güzelin mahmurane nazarı ise ta can-gaha geçiyordu [insanın içine işliyordu]. Sarı saçlı kız güler yüzlü refikasının hoş sözlerinden bazen tebessüm eylediğinde tebessümün kendisine pek yakıştığı görüldüğünden (17) o mağmumiyet tavr-ı zatisi [şahsî tavrı] olmayıp ıstırab-ı derunundan bir arıza [içinden gelen bir sıkıntı] olduğu anlaşılmaktaydı. Fakat bu tebessümler layık olduğu güzel dudaklardan şimşek gibi seri bir surette geçmekte olup hemen yine eser-i hüzün ve gam [keder ve hüzün izleri] rûnüma olmaktaydı (meydana çıkmaktaydı).

Bu köşedeki cemiyette bulunan diğer dört kişi de ağızdan ağıza kulaktan kulağa söz söyleyip gülüyorlardı. Beğenemediniz mi? Evet. Vakıa beğenilecek bir şey değildir. Hem de bizim ciddi tavırlı ve halavetli [şirin] kıza bakışıp söyleşiyorlardı.

Herkes düğünde yalnız gelini görmek, düğün seyretmekle iştigal etmez [uğraşmaz]. Diğerlerinin kusurunu görmeye ve kendilerinden üstün olan hüsn-i cemalleri [güzel yüzleri] çekemeyip kusur bulmaya çalışanlar da ne kadar çoktur! Hatta bunlar hüsnüne

buldukları kusuru kimseye kabul ettiremeyecekleri surette güzel olanların cemallerine taarruzdan [sataşmaktan] vazgeçip kusuru giyinip kuşanmasında ararlar.

Bunlar da evvelce tarif eylediğimiz kızın elindeki mendilde bulunan 'F' harfinin madalyondaki 'B' harfiyle bir olmadığından bu mübayenete [farklılığa] gülüşüyorlardı.

Evvela içlerinden biri bu şifrelerden biri kendi isminin ve diğeri de belki zevcinin olmak ihtimali bulunduğunu söylemişse de eğer öyleyse saçlarının gelin olmamış kızlar gibi sade bir surette aşağıya doğru bir örgü olarak bırakılması evvelkinden daha ziyade affolunamaz bir kusur olduğu refikaları tarafından söylenince o da buna hak vermiştir.

Bunlardan (18) biri itiraz eyledikleri kıza bakarak ikinci tarif eylediğimiz ela gözlü kız ile muarefesi [tanışıklığı] olduğu cihetle hitap ederek dedi ki:

"Hanımefendiyle ahbap olmalısınız?"

Kız:

"Hemşire gibiyiz."

"Ben kendilerini tanımadığım halde isimlerinin ilk harfinin 'B' olduğunu anlıyorum."

"Neden?"

"Madalyonlarındaki şifreden."

"O valdesinin ismidir. Kendi ismi 'Fazıla' Hanımdır."

"Evli midir?"

"Hayır..."

"Allah validesine bağışlasın! Güzel çocuk."

Hanımın bu sözü üzerine güler yüzlü kızın da yüzüne bir donukluk geldi. Fazıla Hanım ise derin bir göğüs geçirdi ve gözleri yaş ile doldu. Muterize, "İnfialinizi [darılmanızı] mucip olacak [gerektirecek] bir hatada mı bulundum?" demesiyle, Fazıla kendisiyle evvelce edilen istihzalardan [alaylardan] hiç müteessir olmamış gibi mahzunane bir tavır ile muteriz hanıma hitaben, "Öksüzüm efendim," dedi ve bunu müteakip [takiben] gözlerinden inen inci tanesi gibi yaşlar pembe yanakları üzerinden geçerken pek aşikâr olduysa da sonra aşağıya inince elbisesindeki incilerin arasına karışıp nihan oldular [kayboldular]. (19)

Eğlencesini bu yolda arayan hanım da kendisini karşılayan şu hüzün ve kederden mükedder oldu [kederlendi]. Gayri aradıklarını orada bulamadıkları için hanımların dördü de başka tarafa savuştular. İki refikalar da rahatça konuşmak için tenhaca bulunan bir odaya gidip oturdular.

Refikası Fazıla'ya dedi ki:

“Hemşire bu gün mağmumiyetin ziyade! Ne var?”

“Şefik bu geceyi biraz rahatsız geçirdi. Keyifsiz bırakıp geldiğim için zihnim evde kaldı. Gelmesem olmaz, şimdi gittiğimde nasıl bulacağım diye düşünüyorum.”

“Aman Allah’a emanet bir şeyi yoktur geçer inşallah.”

“İnşallah.”

“Sen onu okutmak[4] için pek sıkıyorsun galiba?”

“Hayır ondan değil, dün ben bir misafirin yanındayken pederim çocukları sokağa götürmüş. Giderken “Paltosunu giydir yahut bana haber ver,” diye Reftar’a tembih ettim. Ne haber verdi ne de paltosunu giydirmiş. Çocuk üşümüş.”

“Kuzum bu Reftar’ın edasını ne çekiyorsun? İnsanın kız kardeşi olsa bu kadar tavır çekilmez. Bir emeği yok ya! Satıp da başından defetsen a, senin cariyen değil mi?”

“Fevkıyeciğim bilmez gibi söylüyorsun. Benim neye hükmüm geçtiği var ki cariyeme geçsin. Yalnız Şefik için kimseyi dinlediğim yok. Ötekilerle beraber oynatıp da terbiyesini ahlakını bozmak istemediğim (20) için yanımdan ayırmıyorum. Reftar için nemelazım ki kendimi yorayım. Şu kadar var ki şerri [kötülüğü], zararı bari olmasa. Valideciğim hayatta iken bana “Ben şu kızın hain bakışını beğenmiyorum satalım. Kızım ben sana başkasını alırım,” dedi. Çocukluk zahir! Mümkün değil razı olmadım. Beraber oynadığım için kıyamadım. Kendim için düşman beslemişim. Evveli satmamak için hükmüm geçti. Fakat şimdi satmak için geçmiyor.”

“Sahi maşallah Şefik Bey’in hüsn-i ahlak ve terbiyesini herkes söylüyor. Doğrusu öteki şımarık ve haylaz çocukların yanında onun bu suretle terbiye ve tahsili hakikaten şayan-ı takdir ve istihsandır [övülmeye ve beğenilmeye layıktır].”

“Her şeye sükût ediyorum. Her emre itaat ediyorum. Her hakarete boyun eğiyorum. Fakat iş o çocuğa gelince kahraman kesiliyorum. Onun terbiyesini ihlal edecek müdahelatla [karışmalarla] güreşiyorum.[5]”

Fevkıye, “Sen ona hiçbir sert söz bile söylemezsin. Daim tatlılıkla muamele edersin. Lakin sana ne kadar itaat ediyor.”

Fazıla, “Zaten hüsn-i ahlak ashabını tatlılık, muti [uyumlu] ve bed [kötü] muamele, asi eder. Tahditle [sınırlamayla] terbiye, ahlakı bozuk olanlara göredir.”

“Sen de ahlak-ı memduha [iyi ahlak] ve fazilet-i ulviyenin [erdemin] mücessemisin [somutlaşmış halisin] Fazılacığım. Seni bu kadar bed muameleler niçin asi etmiyor?”

[4] Metinde “okumak”.
[5] Metinde “güleşiyorum”.

“Ben kendimi idare edebilecek bir sindeyim [yaştayım]. Çocuklar öyle değil.”

“Zavallı hemşireciğim! Ne kadar büyük sinnin var! Daha on yedi yaşındasın.”

“On beş yaşından sonra çocukluk geçer. Mizacı çocuk olanlar (21) ise kırk beş yaşına gelseler yine çocukturlar.”

“Bu taş bana mı?”

“Estağfurullah! Hem kendini benimle kıyas etme. Allah seni benim gibi etmesin hemşirem. Felaket insanı pişirir. Mihnet vaktinden evvel kocatır. Benim gibi mihnetzedelerin [musibete uğramışların] manen otuz yaşındaki insanlardan farkı kalmaz.”

“Evet bu yaşta çocuk valideliği yapıyorsun! Yalnız validelik mi ya? Pederlik vazifesini de sen ifa eyliyorsun demektir. Zira tahsilinin mükemmel olması için sen gayret ediyorsun.”

“Pederime kabahat bulamam. Kadın bizi her gün zemmederek [yererek] türlü iftiralar ile itham eyleyerek [suçlayarak] pederimizin gözünden düşürmek için çalışıyor. O kadar mezmûm [kötülenmiş] evlatları pederin gözü görür mü? Her gün bizden şikayet bizim için vırıltı. Tahammül olunur eziyet midir? Kendimizden ziyade pederime acıyorum.”

“Niçin inanıyor? Tahkik etsin [araştırsın].”

“Kimden? İnsanın hareminden yakını olur mu ki ondan başka birinden tahkike lüzum görsün ve hele o kadar güzel bir kadında çirkin ahlak memul edilir [beklenir] mi ki müfteriliğine [iftira ettiğine] kail olsun [boyun eğsin]?”

“Gelin olup çıksan bu rahatsızlıktan kurtulurdun.”

“Bende bu talih varken gittiğim yerde dahi rahat bulacağımı ümit etmiyorum.”

“A ne için? Senin gibi güzel bir kızı alan adam elbette kıymetini bilir.”(22)

“Güzellik talie (talihe) hükmedemez. Öyle olsa bile benim için pederimin yanında daima ahlaksız, değersiz bir evlat olarak tanınmaklığım gibi bir ıstırab-ı vicdaniyi [vicdan azabını] zevç olacak adamın taltifat ve takdiratı [iltifat ve övgüleri] tahfif edemez [hafifletemez].”

“A kuzum sen de her yükü üzerine alıp sükût etme. Tebrie-i zimmete [aklanmaya] çalış.”

“Nasıl olabilir?”

“Haksız yere iftira edildiğini ve işin öyle olmadığını pederine anlat.”

“Bir zevceyi zevcine zemmetmek kadar şenaat ve denaat [kötülük ve alçaklık] olamaz.”

“İşte sen de böyle çekersin.”

“Ne yapayım kaderimmiş.”

“Sahi sen gelin olunca Şefik Bey ne yapar. Birbirinize pek mübtelasınız [tutkunsunuz].”

“Ne gibi ne yapar?”

“Tabii bırakıp gidecek değil misin?”

“Allah esirgesin. Beni biraderimle kabul etmeyen adamın bana hiç lüzumu yok! Kırk yıl kız otururum.”

Bu esnada kırk kırk beş yaşlarında gayet kibarane ve sinnine muvafık bir surette giyinmiş bir hanım bizim gençlerin yanına gelerek eliyle Fazıla’nın saçlarını okşayıp:

“Benim güzel kızım! Ne yapıyorsun bakayım?” dedi. Fazıla ihtiramla ayağa kalkıp: (23)

“Teşekkür ederim efendim,” dedi. Gelen hanım Fevkıye’ye hitaben:

“Siz nasılsınız kızım, iyisiniz inşallah.”

Fevkıye, “Elhamdülillah efendim.” Gelen hanım odadan çıktı.

Fevkıye, “Sizin komşu hanımefendinin sana iltifatı pek ziyade.”

Fazıla, “Elbet bunca senelik komşumuz. Validemle de pek aziz dosttular.”

“Zannederim üvey validenizden o kadar hoşlanmıyor.”

“Bilmem! Fakat bana iltifatı pek ziyadedir. ‘Kızım ben bu eve senin için geliyorum. Sen bana validenin kıymetli yadigârısın,’ der. Kalbi güzel bir hanımdır. Beni mahzûz eyler çünkü validemden sonra mahrum olduğum safiyane ve muhibbane [saf ve sevgi dolu] nevazişleri [iltifatları] ancak kendisinden görüyorum.”

“Aman Fazıla Hanım, sanki beni bir şey bilmiyormuş gibi sözler söylüyorsun. Elbet gelini olacaksın sevmez mi? Âlemin bildiği, söylediği şeyi bilmemezliğe geliyorsun. Artık ben o ağızlara gelir miyim? Bir sene sonra düğünümüz var kuzum düğünümüz. Fazılacığım ben senin düğününde böyle misafir gibi oturmam. Hizmet edeceğim.”

Fazıla kıpkırmızı olup sesini çıkarmadı.

Fevkıye, “Aman senin bu utanmandan da usandım. A kardeş böyle bir lakırdı geldi mi statü[6] kesilirsin.”

“Canım ne söyleyeyim?”(24)

“Geçenlerde validem, ‘Mukaddem Bey’le Fazıla Hanım küçükten beri namzettirler,’ diyordu bu kadar zaman görüşüyoruz da bana hiç söylemedin.”

“Böyle şeyi ben söyleyebilir miyim?”

“Ey sen bundan memnun musun ya?”

[6] Statue: (Fr.) Heykel.

“Münevver Hanımefendi beni de Şefik’i de çok sever. Bu güne kadar bize validelik ve hamilik [koruyuculuk] etti. Benimle beraber Şefik’i de kabul edecekmiş. Elbet memnun olurum.”

Fevkıye, “Artık biraz dışarı çıkıp da gezinelim.”

İki refika sofaya çıktılar. İzdiham [kalabalık] daha ziyade basmış ve ayakta bulunan hanımların elbiselerinin trenleri üzerine atılmıştı. Çünkü kendileri gezinmeye güççe yer bulup etekleri için yer aramaktan vazgeçmişlerdi.

Bu kalabalık içinde açık pembe ağır elbise telebbüs eylemiş [giyinmiş] yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında güzel bir hanım Fazıla’ya hitaben, “Fazıla başında bir toplu iğne var mı?” dedi. Fazıla Hanım korsajının eteğinin ucunu biraz dışarı doğru çevirip bir iğne çıkardı. Üvey validesi olan hanıma takdim eyledi. Bu hanımın ismi ‘Calibe’ olduğu için biz de öyle diyeceğiz.

Calibe, “O... Daha kaç tane var. O kadar iğneyi ne yapacaksın?”

Fazıla, “Pek çok değil. Beş taneydi. Yaşmak iğnelerim, giderken aramayayım diye buraya iliştirdim.”

Calibe Fevkıye’ye hitaben, “Siz Fazıla ile bir yere geldiniz mi ayrılmazsınız. Herkes burada gülüp eğleniyor. Siz de meydanlarda görünmüyorsunuz. A çocuklar (25) tenhalara çekilecek olunca düğüne niye geldiniz?”

Fevkıye, “Biz deminden beri buradaydık. İçeri gideli çok olmadı.”

Calibe, “Fazıla, mendilimi düşürdüm. Çantada başka mendil var. Alacağım ama Reftar nerede acaba?”

Fazıla, “Görmedim. Gidip arayayım.”

Calibe, “Yok yok sana eziyet olur. Pek kalabalık! Elbet gelip görünür.”

Fazıla bir şey söylemeyip aramaya giderken Fevkıye de, “Beraber gidelim,” deyip birlikte gidiyorlardı. Aşağıya inip cariyeyi aramaya şitap eylediler [davrandılar]. Fevkıye Fazıla’nın kulağına:

“Yahu senin üvey validen ne çok bilmiş şey. Herkesin yanında seni zahmete sokmaya kıyamıyor gibi sözler söylüyor.”

Fazıla, “Elbet öyle olacak ki entrikalarını çevirecek.”

İki refika kalabalık içinde koluna zarif bir çanta takmış bir genç kıza seslendiler. Kız bir takım yapma edalar ile kırışarak geldi. Sonra üçü birden yukarıya çıktılar.

Fazıla, üvey validesinin güzelliğini vasfeylediğinde mübalağa eylememişti. Hüsn ü anı [güzelliği ve cazibesi] ve reviş ü hıramı [salınarak yürüyüşü] hakikaten medh ü sitayişe

[övgüye] şayan bir surette olup, balık etinden biraz semizliğe aşmış fakat bu hal kendisine pek yaraşmıştı. Kaşlar ve gözler, kara kaşın ve kara gözün gayet güzeliydi. Ekseri koyu kestane renginde olan gözlere de kara diyorlar. Ama bunun gözleri tam karaydı. Saçları siyah fakat laciverde bakar soğuk siyah saçlardan değil. Latif renkte ve ince telli olup gayet (26) seyrek bir surette kıvırcıklık vardı ki buna kıvırcık demektense dalgalı demek daha münasip olur. Kara kaşlı ve kara gözlülerde ender bulunan beyaz rengi hüsnünün letafetini tezyit eyliyordu [artırıyordu]. Güzel gözleri pek parlak ve nazarı pek keskindi. Evli kadınlara mahsus olan biçimde elbisesi açık pembe üzerine beyaz dallı kumaştandı. Yukarı[7] doğru toplanıp sarılmış olan saçlarının arasına iri pırlanta taşlar ile mamul [işlenmiş] zarif dal yerleştirilmiş ve önündeki tülden aşağıya kadar kordela düğümünün ortasından pırlantalı bir toka ile tutturulmuştu. Boynundan göğsüne kadar inen gerdanlık calib-i nazar [dikkat çekici] bir surette olup küpe, yüzük, bilezik gibi sair tezyinat da [süsleme de] hep birbirine uygun bir surette bulunuyordu. Şive ve edası tabii olduğundan bunu yapma yapanlar[8] gibi istihzaya uğramıyordu [alayla karşılanmıyordu].

Fevkıye ile Fazıla gelip Calibe'nin karşısındaki sandalyelere oturdular. Reftar, hanımının yanına takarrüble [yaklaşarak] ne istediğini istifham tarzında [sorar şekilde] yüzüne bakmakla Calibe "Mendil," dedikte çantadan mendili çıkarıp verdi.

Fevkıye, "Validem nerede? Gördünüz mü?"

Calibe, "İçeride beraberdik. Ben şimdi çıktım. O da sizi merak ediyordu. Dışarısı pek kalabalık acaba bizim kız nerelerde diyordu. Ha... İşte geliyor. Mutlak sizi aramak içindir."

Fevkıye'nin validesi de bunlara mülaki oldu [ulaştı], ortadaki kalabalık arasında seyircilerden şu iki gençlere bakıp da söyleşenler oluyordu. Fakat bunların bakışıp söyleşmeleri evvelki hanımlarınki gibi müstehziyane [alaycı] değil müdekkikaneydi [inceleyiciydi].(27)

Oğul evlendirmek isteyenler, bir çok kızları birden görüp içinden istediğini beğenmek için düğüne gelirler. Seçip seçip de istediğini beğenirler. Beğenirler ama bakalım beğendiğini de ona verirler mi? Asıl mesele onda. Şu kadar var ki ekserisi de haline şanına münasip olan kızlardan beğenir de "Şu hanım acaba kız mı?" diye sual eylediği adamdan "O sana göre değil," gibi bir cevab-ı tahkir [aşağılayıcı cevap] almak

[7] Metinde yok.
[8] Metinde aynen.

seyyiesine [sıkıntısına] uğramazlar. Modaya muvafık [uygun] giyinen familyalardan [ailelerden] bir müteehil [evli] kadın ile bir kız elbiselerinden ve saçlarının nizamından [düzeninden] anlaşılır. Fakat Türk hanımlarının telebbüs hususundaki serbestileri de işte yine düğün evinde anlaşılır.

Burada öyle balolarda olduğu gibi son modaya muvafık olmak üzere hep bir örnek demek olan kıyafetler görülmez. Düğün evi acaip bir âlemdir! Orada kumaş veyahut agani entari ve üzerinden dikişli hırka ile giyinmiş hanımninelerden tutun da ağır kumaşlardan mamul belden altın ve mücevherli kemerlerle sıkılmış alaturka entari ve alafranga taranmış saçların üzerine vaz' olunmuş [iliştirilmiş] iri oyalı hotozlar, ellerine eldivenler giymiş bulunan gençler ve son modaya tamamiyle muvafık giyinenlerle figüründe beğendiği resmin altındaki izahata [açıklamaya] bakmayıp bir matmazele mahsus ruba [elbise] diktiren müteehhil hanımlar ve bir madamın elbisesini evli olmayan kızına giydirenler dahi bulunur ki bunda kabahat kendilerinden ziyade bu yanlışlığa sebep olan Fransızca bilmeyen terzilerinindir. Fakat buna kabahat diyebilecek miyiz? Yok! Nasıl olabilir ki bunda serbestimizi söylemiştik. Herkes gönlünün istediği ve beğendiği kıyafeti giyinmekte hür ve muhtardır [özgürdür]. (28) Bunların istihzaya uğramalarından ziyade onları tayibe [ayıplamaya] kalkışanlar 'zevkçilik' [alaycılık] nam-ı mezmumunu [kötü şöhretini] kazanmış olurlar. Değil öyle terzisine düşmeyenler ve dikkatsizlik edenler hatta kendimizi güzel edelim diye gudûbet eden kimselerin bile kıyafetleri düğünün serbestliği sayesinde o gün mafüvdür [hoş görülmüştür]. Zira öyle bir cemiyette onlar ile istihzaya kalkışanların umumdan gördükleri soğuk nazarlar cemiyetin kaidesine ve nizamın haricine çıktıklarını kendilerine pek güzel bir surette anlatır ki işte asıl erbab-ı edebin [terbiye sahibi insanların] tayibine kendileri uğramış olurlar. Şu kadar var ki herkes kendisiyle hemfikir ve kıyafet olanlar ile beraber bulunacağından işte bunun için düğün evlerinde ayrı ayrı bir çok cemiyetler teşekkül eder. Kız aramaya gelenler de kendine muvafık [uygun] olan cemiyetlerden kız bakar. Bunun için yalnız "Şu hanım kimin kızı ve nerede ikamet ederler," gibi bir istizah [açıklama] onlara kâfidir.

Bizim Fazıla ve Fevkıye'ye bakışanlar da kendileri gibi kibarane bir surette giyinmiş hanımlardı. Bir çok tetkik ve teftişten sonra kimlerin kızları olduklarını anlamak için düğünde bir bildik aramaya şitap eylediler.

Fevkıye Fazıla'ya, "Benim canım sıkıldı haydi bir dolaşalım."

Fazıla, "Pek izdiham [kalabalık] değil mi?"

Fevkıye, “Ne zarar var? Kollarımızın üzerine yükletecek trenlerimiz yok ki kendimizden başka bir de onu düşünelim. Olsa olsa entarimizin tülleri, boncukları yırtılır düşer. Eskimeden modası geçeceğine varsın eskisin. Haydi kalk.”

İkisi beraber gezinirlerken gelin odasına da girmek istediler. Lakin (29) kapı önü o kadar kalabalıktı ki Fevkıye o kargaşalık arasında seyircilerin birinden omuzuna bir kakma yemekle, “Vay!”, dedi.

Fazıla, “Rahat yerimizde otururken sen bunu istedin.”

Fevkıye, “Ne yapayım dayem [süt ninem], dadım pek iyi kadınlardı. Hiç şamar, yumruk yememiştim. Zararı yok onun da tadını öğrendim. Lakin iyi bir şey değilmiş. Haydi geri dönelim.”

Fazıla , “Yolu yarıladık. Geri dönsek de yine müşkilat o kadar.”

Bundan sonra ise geri gitmek ileri gitmekten daha güçtü. Kendilerini akıntıya bırakır gibi bıraktılar. Kalabalıkla beraber odaya girmiş bulundular. Odanın içerisini bulunca gelinin yanı kendileri için melceydi [sığınaktı]. Gelin kendisine mahsus olan kanepesinde eteğinin istiab eylediği [kapladığı] mahalli güler yüzle istikbal eylediği [karşıladığı] Fazıla ve Fevkıye’ye arz eyledi [sundu]. Bunlar eteğin arkasına oturup yine onu ayakları hizasında olduğu gibi serili bıraktılar.

Fevkıye yavaş sesle geline, “Fedakârlığımızı düşün. Seni bir daha görelim diye bak ne kadar zahmetle buraya girdik.”

Gelin de yavaş sesle, “Teşekkür ederim. Çektiğiniz zahmet elbisenizin tülünden anlaşılıyor.”

Fevkıye paralanmış olan tuvaletine bakarak, “Yok o bir şey değil, sen bana omuzumdan havadis sor, omuzumdan.”

Gelin, “Ne oldu?”

Fevkıye, “Bir dirsek yedim ki hâlâ omuzum sızlıyor.” (30)

Gelin, “Vah hemşireciğim. (Fazıla’ya hitaben) Siz de böyle bir şeye uğradınız mı?”

Fazıla, “Hayır hemşireciğim bana tesadüf etmedi.”

Bizim iki refikalar bir müddet de burada oturduktan sonra odanın bir aralık biraz tenhalaşmasından istifadeyle dışarı çıkmak için kalktılar.

Fevkıye (geline), “Artık hemşirem veda edelim, zira giderken tekrar girebilmek için cesaretim yok,” dedikten sonra iki refika da gelin hanıma lazım gelen tebrikat [tebrikler] ve daiye-i hayriyeyi [hayır dualarını] eda ile kol kola verip çıktılar.

Davetlilerin dağılmak vakti olan on on buçuk raddelerinde epeyisi gitmiş ve bir çoğu da gitmekteydiler ki biz bunları ve düğün evini hallerine bırakıp Calibe Hanım'la Fazıla Hanım'ı takip eyleyeceğiz.

2

Calibe Hanım'ın zevci ve Fazıla Hanım'ın pederi olan Sai Efendi ashab-ı servet ve akardan [para ve mülk sahiplerinden] ve erbab-ı kadr ü haysiyettendi [şeref ve itibar sahiplerindendi]. Oldukça malumatlı [bilgili] ve her fenne [bilime] aşina değerli bir zat olduğu gibi safvet-i kalbi [kalbinin temizliği] ve pek ziyade hüsn-i ahlakı [ahlakının güzelliği] herkes hakkında da hüsn-i zannını [iyi niyetini] icap eylediğinden [gerektirdiğinden] herkesi kendisi gibi zannedip uluvv-i ahlak [yüce ahlak] ve sıdk-ı mürüvvet [doğruluk] mahalli olmak lazım geldiği itikadında [inancında] bulunduğu kalblerin bazıları da ihanet ve mefsedetle [kötülüklerle] memlu [dolu] olabileceğini hatırına bile getirmezdi. Dilin vazifesi hakikat söylemekten ibaretmiş zannıyla bundan ne kadar yalanlar (31) sadır olacağına [ortaya çıkacağına] şüphe bile etmeyip yalan söylemeye mecburiyet hissetmeyen bu adam, başkalarının bila-lüzum [yok yere] buna mecbur olmalarına ihtimal veremezdi. Böyle bir adamın erbab-ı fısk-ı fücûra [ahlaksız ve hainlere] ne kolay kapılıvereceği izahtan müstağnidir [açıklamadan uzaktır].

Vakıa birinci teehhülünde [evliliğinde] kendisi gibi melek-haslet [melek gibi] bir zevceye malik [sahip] olması da kendisinin bu yoldaki itikadatına [inançlarına] kuvvet vermiştir. İşte Fazıla ve Şefik de bu zevç ile zevcenin mahsulleridir.

Teehhüllerinin birinci senesi Fazıla ve yedi sene sonra ise Şefik dünyaya gelip ondan bir sene sonra çocuk henüz ilk adımlarını atıp sütninesinin kucağından aguş-ı madere [ana kucağına] can atarken pençe-i ecel [ölüm] ol civanı, biçare masumun karşısından çekip âlem-i ebediye [sonsuzluk âlemine] götürmüştür.

Sai Efendi biri sekiz ve diğeri bir yaşında iki çocukla kalınca o zaman adamcağız ne yapacağını şaşırmıştı. "Bu dadı bakamıyor," der bir daha alır hizmetçi tutar, guvernant[9] [çocuk bakıcısı] tutar, bir türlü evlatlarını sefaletten kurtaramaz. Evin içinde kimse kimseyi bilmez. Herkes kendi hevasına [arzusuna] tabi. "Bin işçi bir başçı" derler. Sai Efendi "Fazıla bir kere büyüse evin idaresini eline alır" diyordu. Ama sonra buna ne kadar çok zaman lazım olduğunu düşünüyordu. Zira çocuk henüz sekiz yaşında! Efendi

[9] Gouvernante: (Fr.) Kahya kadın, bir çocuğun eğitimi kendisine verilmiş kadın.

o zaman validesinin ber-hayat [hayatta] bulunmadığına pek azim [büyük] teessüf etti [kederlendi]. Evet o sağ olaydı oğluyla beraber hafîdlerine de [torunlarına da] ağuşunu [kucağını] açardı da Sai Efendi de evlilik rahatını kaybetmeyip güzelce bakılırdı. Lakin zavallı adamın kimsesi yok. Zaten öksüz olarak aldığı zevcesinin de yakın bir akrabası yok. Ne müşkil [zor] hal! (32)

O zamana kadar çocuklarına nasıl bakıldığını düşünmek değil, kadın ve müdire [idareci] olan zevcesi kendisini de çocuk gibi alıştırmış. Adamcağız bir paltosunu bile giymemiş, yemesi içmesi, giyinmesi bir saat makinesi kadar muntazam gitmiş. Yıkanmış taranmış giyinmiş çocuklarının okşayıp öpmekten başka işlerini düşünmeye muhtaç olmaz.

Bu surette alışan bir adama sonraki hal ne kadar güç gelir. Fazıla büyüyünceye kadar değil, adamcağız bir seneyi güç hal ile geçirdi.

Fazıla'da görünen akıl ve zekâ hakikaten sinniyle mütenasip [yaşıyla uygun] olmayacak bir suret-i fevkaladedeydi [üstün bir durumdaydı]. Küçücük yavrucak pederinin terliklerini çevirmek, mendilini vermek gibi hizmetleri kimse söylemediği halde ifaya çalışır. Hatta boyu erişmediği halde ceketini tutmaya kadar kalkışırdı. Hele mimi mini biraderine olan rahm ve şefkati ve himaye ve muhabbeti akıllara hayret verecek bir derecede olup Şefik ağlayacak olsa sinesine basıp beraber ağladığını görenler şu iki öksüzün gözyaşlarını birbirine karıştırmak gibi bir irtibat ve incizabına [bağlılık ve tutkunluğuna] ağlamamak mümkün olamazdı. Şefik'in ilk telaffuz eylediği kelime 'anne' yerine 'abla' oldu.

İşte şu halde mürur eden [geçen] bir senenin nihayetinde Şefik de iki yaşını itmam eylemişti [tamamlamıştı]. Sai Efendi hane idaresi ve çocuklara nezaret [bakma] gibi umur-ı müşkileye [güç işlere] tahammül edemiyordu. İşe bir çare bulmak cehtini [çabasını] düşünmeye başlayıp kendisini bu kadar rahatsızlığa uğratan bir kimsenin gaybubiyetiydi [kaybıydı]. Onun yerine birini koymak[10] ihtiyacını hatırladı. Yani çocuklarına valide, (33) hanesine müdir ve kendisine zevce lüzumunu gördü. Zavallı peder! Her kadının kendisine zevce olabileceğini iyi bilirdi ama çocuklarına valide olup olamayacağını düşünemedi. Bahusus [özellikle] her kadının zevcine kemal-i sadakatle [bağlılıkla] hanesini hüsn-i idare edeceği de evvelden pek malum olacak bir keyfiyet [durum] değilse de biçare adam her kadını ilk zevcesi gibi zannediyordu.

Sai Efendi zevce taharrisine [eş araştırmaya] başladı. Evet zevce ya! Vakıa iş düşünmek derecesinde iken en evvel çocuklarına valide, hanesine müdire lazımdı. Ama mesele

[10] Metinde, "komak".

fiiliyata gelince can herşeyden azizdir derler. Adamcağız canı için zevce arıyordu ama böyle demiyordu. Arzusuna kuvvet vermek üzere vefat eden zevcesinin de pek genç olup evini ne güzel idare eylediğini ve on altı yaşında valide olduğu halde Fazıla'ya ne güzel baktığını, hatta geceleri çocuğun ağladığını uykusu arasında duyup yatağından fırlamakla sütninenin odasına gidip çocuğun ağlaması bila-sebep [sebebsiz] olup olmadığını muayeneden [yokladıktan] sonra avdet eylediğini [döndüğünü], bu babda [konuda] delail-i kaviyeden [kuvvetli bir sebep] buluyordu. Kendisi otuz beş otuz altı yaşında olduğu halde gayri [artık] hemsinni [akranı] bir kadınla tezevvüç etmeyi [evlenmeyi] de kendisine reva [uygun] görmüyordu. Vakıa bu hususta Sai Efendi tayibe [ayıplanmaya] şayan [değer] görülmez. Zira gelecek kadının biraz müsince [geçkince] olması da bed-ahlak [kötü ahlak] olmamasını icap eylemez. Efendinin hatırına getiremediği bir şey varsa o da gelecek kadının bed-ahlak olabilmesiydi.

Böyle düzenli muntazam bir konağa hanım olmak için kim kızını vermez. Sai Efendi'nin bu teşebbüsü üzerine hemen bir çok taraftan kızlar tavsiye olundu. Bunlar miyanında elviye [sancak] mutasarrıflıklarında [idare amirliklerinde] gezmekte olup altı aydan beri mazulen [görevden alınmış] (34) İstanbul'da memuriyet beklemekte olan İhya Efendi'nin pek hasna [güzel] olan kerimesi [kızı] Calibe Hanım için mesele karargir oldu [karar verildi]. Zira kızın hamaratlığı, zekâveti ve hüsn ve cemali hakkındaki medh ü senalar Sai Efendi'nin arzusuna muvafık gelmişti.

Calibe Hanım'ın pederi mazul bulunduğu zaman memuriyet almak için pek çok kereler İstanbul'a gelir ve epeyce müddet de kaldığı olurdu. Bir zamandan beri oğlunu mektebe verdiğinden bu kere İhya Efendi, familyasını İstanbul'da bırakıp mahall-i memuriyetine [görev yerine] yalnız gitmeye mecbur olmuştu. Bu familyası içinde bir de vefat eden biraderinin mahdumu [oğlu] vardı ki pek küçük iken yetim kalmış, validesiyse çocuğu amcasına bırakıp tekrar tezevvüç eylemiş olduğundan bu da bu familyanın asıl evladı gibi büyütülmüş. Tahsili için dahi Mekteb-i Tıbbiyeye devam ettirilmekte bulunmuştu. Calibe Hanım on dokuz yaşında iken kendisinden üç yaş küçük olan biraderi Nabi Bey on altı ve emmizadesi Süha Bey yirmi iki yaşındaydı.

İhya Efendi bu defa İstanbul'a familyası nezdine [yanına] geldiğinde kerimesinin gelin olmak zamanı geçmeksizin bir damat intihabı [seçilmesi] lazım geldiğini görmüş. Bunun için hatırına Süha gelmişti. Çocuklar kardeş gibi bir arada büyümüşlerse de belki, ikisi de güzel olan şu gençlerin, hakiki kardeş olmadıklarını anladıkları bir sinde aralarındaki muhabbet ve uhuvvet [sevgi ve kardeşlik] başka türlü bir muhabbete

mübeddel olmuştur [dönüşmüştür] kıyasıyla her ikisine de böyle bir teklif eylemeyi vazifeden bilerek validesi Calibe'den ve kendi ağzıyla Süha'dan istizah-ı keyfiyet eyledi [durumu açıklamasını istedi].

Calibe şimdiye kadar bunu hatırına getirmediğinden bahisle biraz düşünmek için validesinden ertesi güne kadar müsaade istedi. Calibe validesine pek büyük yalan söylemişti. Zira o zamana kadar bu meseleyi (35) hatırına getirmemek değil, belki hatırından çıkardığı pek azdı. İsteyecek olur ise pederi Süha'ya vereceğini pek iyi bildiği cihetle şimdiye kadar zihnini meşgul eden mesele Süha'ya verip vermeyecekleri olmayıp belki kendisinin varıp varmamasıydı. Bu tereddüdüne sebeb de Süha'ya muhabbeti olmadığından değil belki Süha'ya olan hevesiyle servet ü samana [zenginliğe] olan hevesinin kalbindeki mücadele ve mübarezeleriydi [tartışmalarıydı]. Peder ve validesinin teklifi üzerine şu mücadeleye bir nihayet ve ikiden birine karar vermek lazım geldiğini görmüştü.

Calibe de küçük sinninde her gördüğünü isteyerek validesini izaç etmeye [bıktırmaya] başlayan tab-ı harisanesiyle [hırslı karakteriyle] beraber büyüyerek ol dereceyi bulmuş ki debdebe ve darat [ihtişam ve gösteriş] hayali, sevdiği delikanlının hayalinden ziyade kendisini meşgul ve mütelezziz eyliyordu [hoşlanıyordu].

Süha'nın çalışkanlığını ve hüsn-i halini görmekte olan amcası kerimesiyle izdivacını arzu eylediği cihetle [sebeple] çocukların birbirlerine görünmelerinde bir beis [fenalık] görmemişti. Birbirlerine verilecek olduktan sonra Calibe'yi Süha'ya göstermemeye ne mâni var? Yok kendileri istemeyecek olursa birbirlerinde gözleri olmadığı halde buna ne ihtiyaç var diyordu. İhya Efendi çocukların birbirlerini istemeyip başkasını isteyebilmek ihtimalini de hatırına getirdiği için kalbindekini[11] zevcesinden başkasına açmamış ve ona da şu arzusunu çocuklar büyüyüp de kendileri rıza vermeleri lazım geldiği cihetle vaktinden evvel kimseye bu hususa dair bir şey söylememesini tembih eylemişti.

Calibe delikanlının gerek hüsnünü, gerek hal ve tavrını ziyade beğendiği (36) ve hatta pek ziyade beğendiği cihetle yanında bulunduğu bazı vakitler hakkındaki muhabbetinin icabı kendisiyle tezevvüce karar vermeyi kurarsa da odasına gidip de sandalyesine yaslanıp hayale daldığı zamanlar iş başkalaşırdı.

Hayal ne kadar mürüvvetkâr ve ne kadar cömerttir! Bir anda insanı nice meratibe [derecelere] vardırır. Ne kadar fakirleri bir lahzada [anda] zengin eder. Bir toplu iğneye

[11] Metinde, "kalbinde".

malik olamayanlara ne kadar broşlar, gerdanlıklar vesaireler taktırır. Arkasında gömleği bulunmayanlara ne güzel canfesler, atlaslar, kadifeler giydirir!..

Calibe hayalinde mücevherler ve mükemmel arabalar içinde iken Süha hatırına gelmiyordu. Hayır, hayır! Geliyordu. Ama Calibe onun hayalini kovuyordu. O debdebe içinde, o tekebbür [büyüklenme] halinde Süha'ya tenezzül edemiyor, adeta onun huzurundan sıkılıyor. Biçareyi def'ediyordu. Zira bu servet ve samanı kendisine takdim edecek olan adam Süha olamayacağı malumdu. Keşke o evde ayna bulunmasa da Calibe bu hülyasına sıhhat hükmünü vermek için aksindeki sermayesini görmese. Belki o fikrine o kadar kuvvet vermezdi de kendisini aşkla seven delikanlıyı kendisi de sevdiği halde mahza [ancak] servet ve samana olan hırsı ve hüsnüne olan gururu seyyiesiyle zavallının yüzüne karşı:

"Süha ben bir zengin adama varayım da bak sana ne kadar iyilikler ederim," demek gibi katı sözlerde bulunmazdı.

Süha bu sözlere karşı bir gün:

"Calibe Hanım, sen kendinin zengin olacağından bahsediyorsun. Ne bilirsin belki ben çalışır adam olur zengin olurum," demişti. Calibe de: (37)

"Sen de!.. Evet sen de olabilirsin fakat çok zaman lazım!.. Bense bir zenginle tezevvüç eylediğim halde bir günde birdenbire zengin olurum. Sen çalışacaksın. Çalışacaksın. Vücut telef edeceksin. Ömür sarf edeceksin de öyle!.. Belki de sahib-i servet oluncaya kadar ihtiyarlayacaksın! Of... İhtiyarlıkta serveti ne yapmalı Süha!.. Hele kadınlar için!.. Gençlikte takıp takıştırmadıktan sonra, tazelikte giyinip kuşanmadıktan sonra servetin ne lüzumu var! İhtiyarlık zamanında giyinip takınmaya kalkışılsa yakışmadıktan başka âlem maskara eder eğlenir!.." dedikte Süha derin bir göğüs geçirip önüne bakmış ve Calibe de yine demişti ki:

"Tezevvüç edeceğin kadının sen zengin oluncaya kadar vasıl olacağı [ulaşacağı] bir sinde alacağın mücevherat ve melbusat-ı zîkıymeti [kıymetli elbiseleri] giyinemeyeceğini düşünüp de o kadar meyus olma! Giyinip takınacak olduğu halde kesbedeceği [alacağı] hal ü tavrı tasavvur edip [hayal edip] de yüzünü ekşitme! Senin için onun da çaresi var! Sahib-i servet olduktan sonra giyim kuşam yakışabilecek bir de tazesini alırsın."

"Bu o zamana kadar benim fakr ü zaruretimi çekip kanaat etmiş olacak olan ilk zevceye mükafat mı?.."

"Adam sen de şu düşündüğüne bak."

“Yok! Calibe yok! Eğer evlenecek olaydım!.. Beni fakir halimde kabul eden bir zevce sonra da süssüz benim makbulüm olurdu.”

“Sen evlenmeyecek misin?” (38)

Süha mahzun bir tavır ile, “Alacakları kızları bedbaht edecek olan bizim gibi adamlar evlenip de ne olacak.”

“Ne gibi?”

“Öyle ya alacağım kızı bir zengin almak ihtimali var iken ben alırsam onu ağır mücevherlerden, rubalardan velhasıl servet ve samanın buna mümasil [benzer] debdebe ve daratından mahrum etmiş olmayacak mıyım?”

“Her kız için de öyle bir izdivaç memul [umulur] mu ya?.. Böylesi pek güzel olanlara göre. Sen de o kadar güzelini arama.”

“Güzel kızlara nasıl ki zulmetmek istemiyorsam güzel olmayanı almakla gönlüme zulmetmek de istemem.”

Bu misillü muhavereler [konuşmalar] ara sıra tekerrür etmekteydi.

Süha’nın Calibe’den gördüğü muamele-i muhakkarane [aşağılayıcı davranış] ve işittiği acı acı sözler yüreğini yakıyordu ama aşk ve muhabbetine halel getirmiyordu [zarar vermiyordu]. Biçare delikanlı bir gün olup da o latif sedayı istimadan [duymaktan] mahrum olacağını düşündükçe o acı sözlerle olsun onu işitmeyi bir nimet biliyordu.

Calibe Süha’yı sevdiği halde de kibr ü azameti ve pek ziyade kendini beğenip tûl-ı emele [uzak hayale] inhimakı [tutkusu] cihetiyle delikanlıyı pek hakir ve fakir gördüğünden ona meyli bir tenezzül addetmekle [düşüş kabul etmekle] bu bapta [konuda] kendi gönlünü bile tekzip eder [yalanlar] ve gönlünün bu hususstaki inat ve ısrarına hiddetle ona rağmen Süha’ya bed muamele eyler ve kendisinin fakrını [yoksunluğunu] ve adeta hanelerinde sığıntı olduğunu yüzüne karşı söylerdi.

Biçare Süha pek sahih bulduğu bu ahvale karşı boyun büküp göğüs geçirmekten başka bir şey bulamayıp sükût eylerdi. Bu cihetle amcasının (39) kendisine vaki olan sualine cevap vermek için Calibe gibi müddet talep eyleyip eğer Calibe Hanım kendisini kabul ederse kendisi de maalmemnuniye [memnuniyetle] bu izdivaca [evliliğe] muvafakat eyleyeceğini [uygun bulacağını] fakat küçüklüğünden beri gördüğü muameleye nazaran Calibe Hanım’ın kendisini kabul edeceğini memul etmediğini ve Calibe’den en ufak tekdir [azarlama] olmak üzere işittiği sığıntı ve züğürt gibi sözler zevci olduğu zaman kendisine ağır geleceği cihetle kendi züğürtlüğünü bilerek şimdiye kadar böyle

haddinden büyük hülyada bulunmadığını ve yine amcasının her emrine itaate hazır olduğunu bildirmişti.

Calibe validesinden ertesi güne kadar müsaade almış olduğundan o gün ve geceyi kalbindeki iki hevesi muhakemeyle geçirdi.

Calibe'den bir başkası için sevdiğinin muhabbeti, hırsı, serveti galip gelebilirdi. Lakin her şey adamına göre derler. Calibe'de servet ve saman hevesi galip gelmişti.

Takılacak elmas küpelerin sevinci ve tahayyülüyle kulaklarını iğneyle deldirip ve canlarını yakıp da o hevesle "Hiç acımadı," diye seslerini çıkarmayan çocuklar gibi Calibe de Süha'ya olan muhabbetini zenginliğe olan muhabbetle ezip gönlünün bir köşesine de bastırmıştı ki bu tazyikten [baskıdan] gönlü acıdığı halde kendi kendisine de bunu inkâr ediyordu.

Calibe sabaha karşı dalabilmiş olduğu uykudan uyandığı vakit odasının içindeki eşya her zamankinden ziyade kendine bayağı ve adi görünüyor ve tuvaletini icra için eline her ne alsa beğenmeyip yere çarpıyordu. (40) Zira artık bir zengin zevç ile tezevvüç ederek zengin olmaya karar vermişti.

Validesinin odasına giderken sofada gezinmekte olan Süha'ya tesadüf eyledi. Delikanlı Calibe'ye öyle bir surette bakıyordu ki bunda "Ben senin şimdiye kadar ettiğin hakaretleri unuturum. Bundan sonrası için merhamet et! Bahtiyarlığım yahut bedbahtlığım şimdi senin elinde," demek istediği pek aşikâr anlaşılıyordu. Süha o gün Calibe'ye görünüp kendisini hatırından çıkartmamak ve cesareti alabilirse ilk ve son defa olmak üzere aşkını arz eylemek istediğinden mektebe gideceği saati de biraz geçirmişti. Biçare çocuğun Calibe'ye olan istirhamkârane nazarı [yalvarırcasına bakışı] hakikaten o kadar manidardı [anlamlıydı] ki rikkat-i kalbe [kalp hassasiyetine] malik [sahip] olan bir kimse için sevdiği adamın şu haline terahüm etmemek [acımamak] mümkün olamaz idiyse de Calibe Süha'yı sevdiği halde pek de taş yürekliydi. Süha'nın o haline karşı Calibe kaşlarını çatıp validesinin odasına girdiğinden zavallı delikanlı bütün bütün nevmid [ümitsiz] olarak işine gitmişti.

Calibe cevap olarak validesine Süha gibi bir çıplağa varmayı hiçbir vakitte hatırından geçirmemiş olduğunu ve yine pederi yedirip giydirecek olunca kız kalmak kendisince daha âla olacağını ve kendi hüsn ü cemaline istediği gibi bir ragıb [ilgi gösteren] çıkacağından ümitvar [ümitli] bulunduğunu bildirmişti.

İhya Efendi bu hali, çocukların kardeş muhabbetine halel getirmediklerine verip bunların karı koca olabilmek ihtimalini göremedi. Calibe'nin cevabını Süha duyunca

zaten memulü olan [beklediği] bir şeyi işitmiş olduğundan taaccüp etmedi [şaşırmadı]. Ondan sonra delikanlı mümkün olduğu kadar Calibe'den uzak bulunmaya (41) çalışıyordu. İhya Efendiyse çocukların muhabbet-i uhuvvetkâranesinden [kardeşçe sevgisinden] pek ziyade emin olduğu cihetle ondan sonra da birbirlerine görünmemeleri için artık hiç ihtiyaç görmediği gibi soran olursa aralarında süt var demekte bir beis [sakınca] görmezdi. Altı ay sonra Sai Efendi istediği gibi sahib-i servet ve saman bir zat olduğundan Calibe Hanım'ın hüsn-i rızasıyla [olumlu kararıyla] akde [nikaha] karar verildi. Sai Efendi akdden evvel Calibe Hanım'ın evlatlarına validelik vazifesini icra etmesi ve hiç hırpalamaması için ortaya bir şart koydu. Şu mukavele gerek Calibe, gerek peder ve valide tarafından kabul edilmekle Sai Efendi de vazifesini icra eylediğinden dolayı mesruren [sevinçle] güvey girdi.

O zaman Sai Efendi otuz beş otuz altı, Calibe Hanım da on dokuz yaşındaydılar. Cemiyet olduysa da Sai Efendi gelin tarafına vaki olan ricası üzerine kendisinin koltuk resminden [töreninden] affettirdi. Zira bunun ikinci defası kendisine çirkin geleceği gibi evlat sahibi olduğundan hiç de yakışmayacağını makam-ı itizarda [özür olarak] beyan eylemişti. Görülüyor ya adamcağız daha evlatlarını da düşünüyor. Fakat dokuz sene evvel yine o odada, yine o köşede, yine telli pullu olan bir gelini düşünüp düşünmediğini bilemeyiz. Evet oda yine o oda, içindeki gelin, karşısında güveyi yine kendisi şu kadar var ki o gelinin yanındaki tellerle uzunlukta rekabet eyleyen sırma gibi lepiska saçların yerine siyah saçlar, on beş yaşında bir nevnihalin [yeniyetmenin] masumane ve safiyane nazarı yerine on dokuz yaşındaki bir dil-figârın [âşığın] keskin ve sert nazarı. Evet güvey yine o güvey fakat yirmi altı yaşında, gelinin parıltısına hayran olmuş, sabahtan beri ilk defa başına gelen birçok (42) rüsumun [törenlerin] mahcubiyeti henüz üzerinden gitmemiş olduğu halde gelini söyletmek için lakırdı bulmaya çalışarak taze bıyıklarını bükmekte olan delikanlı Sai'nin yerine artık saçlarının aralarında kırlar belirmiş ve gözlerinin yanında ufak çizgiler peyda olmuş [meydana çıkmış] ve sakalı çeneyi aşmış Sai Efendi.

Aman yarabbi insanlara kendilerinin yaptıkları binalar kadar ömür vermemişsin! Evet işte bu suretle de yine aczimizi yüzümüze vurmuşsun. O hane nice Sai'ler geçirecek, o köşe ne kadar gelinlere mekân olacak da sonra da kendi harab ü türab [alt üst] olacak.

O gece gelin hanımın rahatsız olmaması için çocuklar gelin odasına konulmadı. Şefik bir şeyden anlamıyorsa da dokuz yaşındaki Fazıla'nın bir sene evvel validesinden ayrıldığı gibi artık o geceden itibaren pederinden dahi cüda ettirildiğini

[uzaklaştırıldığını] görüp anlaması üzerine bütün bütün boynu bükülmüş ve kendisine doğru koşup gelen Şefik de ablasına mutadı olan [alışkanlığı olan] tebessümlerini gösterecek yerde onun bu halinden dudaklarını büküp ağlamaya başlamıştı. Validelerinin hayatında pek aziz ahbabından olan komşu Münevver Hanımefendi ki vefat eden zevcinden dul kalıp tekrar tezevvüç eylemeyerek bir tanecik oğlu Mukaddem Beyle yaşamakta bulunmuştu. O gün o gece çocuklara bakmak için Sai Efendi'nin hanesinde bulunuyordu. Çocukların bu hali kendisine pek tesir etmekle o gece yatmak üzere pek yakın olan hanesine götürdü. Elinden geldiği kadar yavrucakları meşgul etmek için uğraştı. O zaman on dört yaşındaki Mukaddem Bey de ne kadar tuhaf ve zarif eşyası var ise önlerine döküp birlikte oynayıp çocukları eğlendirmekle iştigal eylemekteydi. Güzel kalpli (43) çocuk, arkadaşlarının biraz yüzü gülmesi için ne kadar oyuncağı eşyası var ise hepsinin kırılmasına razıydı. Hatta birkaç resimli kitaplarını Şefik'e paralattı. Fazıla'ya masallar söyledi.

Ertesi günü de Münevver Hanım çocukları alıkoymak için Sai Efendi'den müsaade aldı. O geceyi de orada geçirdiler, daha ertesi günü Sai Efendi bizzat gidip hanıma ifa-yı teşekkürle [teşekkür ederek] çocukları aldı hanesine götürdü.

Sai Efendi hanesine geldiğinde çocuklarının elinden tutup zevcesine "Hanım bir senedir ben bunlarla uğraştım artık validelerine teslim ediyorum bir düşüneceğim kalmadı," deyip Fazıla'ya:

"Validenin elini öp," dedi.

Fazıla üvey validesinin elini öptü. Calibe de onun yüzünü öptükte öksüz kızcağız bu buseden pek mahzuz olmakla [sevinç duyarak] başını kaldırıp kendine valide olacak kadının yüzüne baktıkta, kendisine doğru bakmakta olan gözler, insan aldatmak için ne kadar işler görmekte olan dudakların demin alnına[12] konduğunda kendisine ibraz eylediği muhabbet ve şefkat için pek aldanmış olduğunu kızcağıza ifham eyledi [sezdirdi].

Artık kızcağız validesine olduğu gibi o gözlerin içine bakarak söz söyleyemeyeceğini derkle [anlayarak] Calibe'nin söylediği sözlere yere bakarak cevap veriyordu.

Sai Efendi Şefik'e:

"Haydi annenin kucağına koş," dedi. Çocuk pek güzel yüzlü ve yeni gelin olmak münasebetiyle pek de süslü olan Calibe'ye doğru hemen seğirtti. Üvey valide de kollarını açtı. (44)

[12] Metinde, "altına".

Dikkat ettiğiniz var mıdır ki, çocuklar kucağına gideceği adamın evvela gözlerine bakarlar da öyle giderler. Kendilerine iyi bir his husule getiremeyenlere gitmezler. Şefik de bir yandan hızlı adımlar ile kendisine açılmış olan kolların arasına doğru koşmakta iken bir yandan da gözlerini o kolların sahibinin gözlerine dikmiş muayene ediyordu. Adımlarını ağırlaştırdı. Birdenbire durdu. Başını arkaya çevirip ablasının gözlerinin içine baktı. Tekrar Calibe'nin gözlerine baktı. Bir şeyden ürkmüş gibi hemen geri kaçıp Fazıla'ya sarıldı. Yüzünü hemşiresinin göğsüne kapayıp kendisine melce [sığınak] arıyordu.

Sai Efendi zevcesinin çocuklara gösterdiği iltifata ne kadar memnun olduysa Şefik'in tevahhuşuna [yabaniliğine] o kadar canı sıkıldı. Hatta çocuğun küçüklüğünü mazeret olmak üzere arz ile şu münasebetsiz muamelesi için müsamaha edilmesini [hoşgörülmesini] rica eyledi.

Calibe zaten pek dilbaz [güzel sözlü] olup iki üç günden beri Sai Efendi'yi güzelliğinden ziyade lisanına meftun eylemiş olduğu gibi yine bir çok diller dökerek efendinin canının sıkıntısını izale eyledi [yok etti].

Ah o ağız! O ağız! Nice Rüstem-i Zalleri[13] zebun [aciz], nice Hamzaları[14] meftun, nice akılları mecnun etmek hep onun işi değil mi? Zülf-i yare [sevgilinin saçına] kalsa koca aşıkları bağlayıp esir edebilir mi? Onları gonca-i dehan onun zapt edebileceği kadar nerm ü münkat [yumuşak ve itaatkâr] eder de öyle teslim eder.

Calibe'nin de şeker-handeleri [tatlı gülüşleri] mebzul olup [saçılarak] tebessümü eksik olmayan ağzının mahsulleri Sai Efendi'nin zihninden vefat eden zevcesinin safi ve latif nazirinin [görüntüsünün] hatırasını daha şimdiden silmişti. (45)

Hanesine müdire ve çocuklarına valide getirmiş olan Sai Efendi, kendisine hoş bir keyif veren Calibe'nin sohbet ve şiveli [edalı] sözlerinin sarhoşluğuna müptela olup [tutulup] sonraları bu iptilası adeta bekriliğe [sarhoşluğa] çıkmakla haremini karışısından ayırmak istemediğinden konağın idaresi için bir kethüda kadın ve çocuklara nezaret için de bir enstitütris[15] getirdi. Artık Calibe'ye hane umurunda [ev işlerinde] hüddamına [hizmet edenlere] emreylemekten ve çocuklara pederlerinin yanında pek güler yüz gösterdiği halde bed-ahlakı icabınca tenhada onları vırlayıp tahkir etmekten başka işi kalmadı. Zavallı çocuklar biraz pekçe basacak olsalar Calibe Hanımefendi'nin yüreği oynar, hızlıca söyleseler başı tutar, gülseler sinirlerine dokunur, ağlasalar merakı kalkardı.

[13] Rüstem-i Zal: (F.) , Zal"in oğlu, eski İran"ın ünlü pehlivanı ve savaşçısı.
[14] Hz. Hazma: (Ar.) Hz. Muhammed"in amcası, kahramanlığı ve cesaretiyle ünlüdür.
[15] İnstitutrice: (Fr.) Eğitimle uğraşan bayan.

Elinden gelse kadın çocuklara rahat soluk aldırmayacak. Evvelce getirilmiş[16] olan enstitütris merhametli bir kadın olmakla çocukları bir dereceye kadar himayeye çalıştığı için Sai Efendi'ye çocuklara iyi bakamıyor denilerek savuldu. Hanımefendinin keyfine uyanı buluncaya kadar bunun gibi bir kaçı geldi gitti. Yaranmanın yolunu bilen birisi yerleşti. Terbiye bahanesiyle o da üvey validenin ettiği eziyetlere yardım ederek çocuklara nezaret ediyordu. Fazıla Türkçeyi pek güzel yazıp okumaya başladığı gibi Fransızcayı da bir yandan ilerletmekte, piyano resim derslerinde dahi zalim enstitütrisine beğendirecek derecede çalışmaktaydı. Çocukların canları bir yemiş veyahut bir oyuncak istese de söyleseler kendilerine istedikleri şeyin yerine o terbiyesizliklerine mücazat olmak üzere [ceza olarak] ya tokat veyahut en hafif ceza olmak üzere büyüğe yarım saat, küçüğe bir çeyrek yüzü duvarda olduğu halde ayakta durmak üzere ceza verilirdi. (46)

Calibe Hanım'ın biraderi ve emmizadesi ara sıra kendisini görmeye gelirlerdi. Emmizadesiyle beraber büyüdükleri için Calibe kız iken ondan kaçmadığı gibi sonra da birbirlerinde gözleri olmadığı peder ve validesince müsbet olunca kaçmasına lüzum görmedikleri malumumuzdur. Soranlara söyledikleri gibi Sai Efendi damatları olduğu zaman ona da aralarında süt var demişlerdi.

Calibe Hanım tezevvücünün ilk senesi bir erkek ve ikinci senesi bir kız çocuk dünyaya getirmişti. Çocuklar biraz büyüyünce Fazıla'nın daha validesi hayatta iken birlikte oynasınlar diye aldığı küçük cariye Calibe Hanım'ın çocuklarına eğlence olmak üzere o tarafa geçirildi. Vakıa cariye pek ahlaksız bir kız olup zaten çocukları üzmekten, nispet vermekten [kıskandırmaktan] başka bir işe yaramazdıysa da bu muamelelere öte taraftan yüz bulduğu cihetle cesaret eylediğinden Fazıla ile Şefik'in pek güçlerine geldi. Calibe Sai Efendi'ye "Öteki çocuklar ile Reftar hiç geçinemiyor. Bütün gün birbirlerini yiyorlar dırıltıdan usandım küçükleri güzel eğlendiriyor," dediğinde Sai Efendi "Ne beis var bunlar ile oynasın hep kardeş değiller mi?" demişti. Fettan Calibe! Adamcağızı istediği tarafa çeviriyordu. Fazıla "Reftar benim halayığım ben vermem," demeye kadar cesaret eylemişse de Calibe "Bak ahlaksıza daha şimdiden ayrı gayrı biliyor," diyerek lakırdıyı çocuğun ağzına tıkamıştı.

Calibe'nin çocukları büyüdükçe öteki çocuklara olan eziyet de büyüyordu. Sai Efendi çocuklar için masraf parasını Calibe Hanım'a teslim ediyordu. Calibe'nin çocuklarına onar ve berikilere birer oyuncak (47) alındığı halde valideleri gibi bed-ahlak olan

[16] Metinde "getirmiş".

çocuklar onlara da göz koyup ele geçirmek için olanca yaygaralarını basınca hemen onların susturulması için Calibe Hanım öksüzlerin ellerindekileri de alıp boyunlarını bükmek kadar zulmünü ilerletmekte ve onların sessiz sessiz ağlayıp inci gibi yaşların yanaklarından aşağı yuvarlandığını seyr ile mütelezziz olmaktaydı. Bu kadar zulümden sonra yine Sai Efendi'ye Fazıla ile Şefik'in su-i ahlakından [kötü huyundan], terbiyesizliğinden bahseylemeye cesaret eyliyordu. Adamcağız da "Valideleri değil misin terbiye et," diye kendini dırıltıdan kurtarmaya çalışıyordu.

Mukaddem Bey'in validesi olan komşu Münevver Hanımefendi sık sık gelip Fazıla ile Şefik'i yoklar ve hatırlarını alırdı. Calibe üvey çocuklarına olan bed-muamelesini misafirlere göstermek istemezse de komşu hanımefendi sık geldiğinden ahvalin [olayların] bir çoğu kendisinden mektum olamazdı [gizlenemezdi]. Hatta Calibe Hanım'a bu yolda bazı nasihatler eylediği için komşu hanımın geldiğini Calibe istemediğinden barit muamelelerde [soğuk davranışlarda] bulunmak derecesinde terbiyesizliklere de çıkıştıysa da Mukaddem Bey'in validesi vefat eden komşusuna pek sadık bir dost olduğundan bunlara aldırmayıp:

"Ben buraya ancak şu çocukların hatırı için geliyorum," diye Calibe Hanım'ı tanımadığını suret-i nazikanede [kibarca] ifham eylemiş [hissettirmiş] olduğundan Calibe bütün bütün komşu hanımefendiye hiddet eylemişti. Fakat Münevver Hanım'ın vefat eden zevci Sai Efendi'nin sevgili komşusu ve sadık dostu olduğu gibi Fazıla ile Şefik'in validelerinin vefatından sonra Münevver Hanım'ın Sai Efendi'nin gerek hanesi, gerek çocukları için pek çok hizmetleri sebkat eylemişti [geçmişti]. Bu cihetle efendinin komşu hanımefendiye (48) pek büyük hürmet-i muhsusası [özel bir saygısı] olduğundan Calibe buna karşı ziyade çıkışmaya cesaret edemiyordu. Münevver Hanımefendi birkaç günde bir çocukları konağına aldırıp akşama kadar alıkor ve bir çok nevazişle biçare çocukların gönüllerini hoş eder ve Mukaddem Bey'in lalasını Beyoğlu'na gönderip birçok oyuncaklar getirtir hediye ederdi. Mukaddem Bey de ayrıca pasta ve şekerleme getirip misafirlerine ikram eder öksüzlerin mahzun yüzlerini güldürmek için elinden geldiği mertebe çalışırdı. Bu hal üzre Fazıla on iki, Şefik de beş yaşlarına gelmişlerdi.

O zaman Calibe'nin pederi İhya Efendi yakın bir mahalle tayin olunmakla artık haremini de yanına çağırtmıştı. Mahdumu Nabi ile biraderzadesi Süha için bir küçük hane tutulup bir de uşak ile İstanbul'a bırakılmalarını da işar eylemişti [bildirmişti]. Zira Nabi tahsil için mektepte olup Süha da Tıbbiye'den bir sene sonra şehadetnamesini

[diplomasını] ahz eyleyecekti [alacaktı]. Gayrı Calibe'nin validesindeki keder pek ziyadeydi. Akşam üzeri dertleşmek için kızına geldi, "Evladımı bir uşak eline bırakıp da nasıl gideceğim," diye ağlıyordu. "Gitmezsem olmaz. Baban mutlak gel diyor. O da orada ne kadar zamandır sefil oldu. Hakkı var fakat gidince Nabi için gözüm arkada kalacak," diyordu. Calibe babasının oğluna da vefası olmayacak derece merhametsiz olduğundan validesinin bu sözlerini lüzumsuz bularak adeta sıkılıyordu. Bu esnada konağın avlusuna giren arabanın sedası Sai Efendi'nin vürudunu [gelişini] haber verince Calibe kendisini rikkatli göstermek için gözleri yaşlı bulunmasını istedi. Calibe istediği vakit ağlamak ve istediği vakit gülmek için pek mahirdi [yetenekliydi]. Aktris (49) olsa bunun için pek şöhret-şiar olurdu [şöhret kazanırdı]. Sai Efendi odaya girdiğinde haremini gözleri yaşarmış buldu.

Sai Efendi Calibe'ye, "Ne o? Ne ağladın?"

Calibe, "Hiç! Validem meraklandırdı da!"

Sai kayınvalidesine, "Valideler evlatlarını güldürürler hanım, ağlatmazlar! Ben ağlatsam sen şikayet etmelisin."

Kayınvalide, "Kendisine göre bir şey söylemedim efendim benim halimden müteesir oldu," deyip meseleyi damat efendiye de nakletti.

Sai, "Acaip! İşi buralara düşürmenize teessüf ederim. Çok şükür koca konağımız var. Hemşirelerinin evi dururken başka yer aramanız ne kadar abestir! Calibe sen biraderlerine burada birer oda bulamıyor musun?"

Calibe, "Nasıl olur efendim?"

Sai, "Ne demek nasıl olur? Bizim geniş konağımız dururken biraderlerin kira evlerinde uşak ellerinde bulunursa âlemden utanmaz mısın? Onlar yabancı mı? Biri biraderin biri emmizaden ve süt biraderin. Haremimin biraderleri, evlatlarımın dayıları benim başımla beraberdir."

Zavallı Sai Efendi. Hareminin biraderleri yine hareminin çocuklarının dayıları olacağını iyi bildi ama diğer iki evladına yabancıdan başka bir şey olamayacağını düşünemedi. Kendisinin zevcesi olan kadının da evlatlarına valide olamayacağını hatırından bile geçirmedi.

Calibe'nin validesi damadına bir çok dualar, senalar ile gitti keyfiyeti [durumu] mahdumu ile Süha'ya bildirdikte Nabi maalmemnuniye rıza gösterdi. Fakat (50) Süha bir müddet mebhut kalarak [şaşırarak] cevap vermedi. Sonra buna muvafakat edemeyeceğini bildirince yengesi dedi ki:

“Niçin gitmezsin? Sebep ne?”

“Kimseye sıkıntı vermek istemem.”

“Neye sıkıntı vereceksin? Sizin için pişecek kotarılacak değil ya. Zaten daire mükemmel. Hem biz müracaat etmedik. Sai Efendi kendi istiyor. Şimdi böyle alicenabane [cömert] bir davet reddedilir mi? Nabi gidince şimdi senin için ayrıca ev tutup masraf mı edelim?”

“Siz beni düşünmeyiniz Nabi Bey gitsin. Ben de başımın çaresine bakarım.”

“Neyle bakarsın?”

Neyle zahir [gerçekten]!.. Para yok pul yok. Amcası şimdi Süha Bey’in keyfine hizmet etmek için beyhude yere fazla para mı verecek? Şu münasebetsiz inadında ısrarını görürse cep harçlığını bile kesmek muhtemel.

Yenge hanım bu cihetleri rümuz ile [ima yoluyla] dokundurduktan sonra dedi ki:

“Çamaşırın yıkanmak ister. Esvabın dikilmek ister. Bunları kim yapacak oğlum?”

Kim yapacak? Ya!.. Para olsa yapacak çok. Çamaşırı çamaşırcı yıkar. Dikişi hizmetçi veyahut terzi diker, fakat şimdi bunların bedavadan çare-i tesviyesi [karşılanması] bulunmuş iken para vermeyi yenge hanım münasip görür mü ki İhya Efendi versin?

Süha, “Şunda bir senem kaldı o vakte kadar nasıl olsa olurum. Ahbap evine giderim. İşimi kendim görürüm.”

“Bu kadar zahmete mecburiyet neden? Ahbap evine bir gün gidersin iki gün gidersin, (51) sonra âlem adama ne der? Hemşirenin evi dururken ötede beride sürünmede mana ne. Hiç ben senin böyle münasebetsizliğini görmemiştim. Bu deliliğe sebep nedir?”

Süha sebebini nasıl söylesin!.. “Calibe’nin yanında bulunmaktan korkuyorum,” diyebilir mi? Süha içinden “Lakin yengenin de hakkı var. Âlem buna ne mana verir. Verebilecekleri manaların hiçbiri iyi bir şey olamaz,” diyordu. Benim o kadar sefalete katlanarak ötede beride sürünmeye tahammül edip [katlanıp] eniştemin hanesine gitmemekliğim calib-i nazar-ı dikkat [dikkat çekici] olduğu gibi Sai Efendi’nin beni hanesine kabul etmemesi, yahut amcamın müsaade etmemiş olması zan ü zehabı [zan ve düşünceleri] da kadr ü haysiyetime dokunur. Beni âleme emniyet edilemeyecek bir ahlaksız bildirmiş olur,” diye tefekkür ediyordu. Süha vukuunu [meydana gelmesini] men etmek [engellemek] için çalıştığı şeyin şuyuuna [duyulmasına] bais olacağını [sebep olacağını] hatırladı. Süha da o zaman fakir halinden aczinden kendi kendisine şikayet etmeye başladı. Eğer iktidarı [gücü] olsa mahza kendi başına yaşamak arzusunda olduğundan bahisle bir hane yahut oda isticar ile [kiralayarak] oturduğu halde

kimsenin bir diyeceği olmazdı. Süha artık istikametinden [doğruluğundan] başka istinatgah [dayanak] bulamayıp ona itimaden [güvenerek] Calibe'nin hanesine gitmeye kail oldu. Hal-i merdiye [mertliğe] yakışan şey aşk namındaki kahramana karşı izhar-ı acz [acizlik göstermek] olmayıp müdafaa ve mukavemet [savunma ve direnme] olduğunu düşündü. Kendini iffet ve istikametine güvenemeyecek bir adam olarak görmeye tenezzül etmediğinden gitmeye karar verdi. Yengesine dedi ki:

"Ah ben... Sığıntı olmaktan kurtulamayacak mıyım?"

"Neden sığıntı olacakmışın a oğlum burası amcanın evi orası da hemşirenin."(52)

"Calibe Hanım bana söylerdi ya "Ben zengin olayım da sana faydam dokunur," derdi. İşte şimdi hanesine sığıntı olmaya davet ediyor."

"Ha! Gitmek istemediğin onun içinmiş. A oğlum öyle çocukluk, cahillik zamanında söylenen sözlere kin bağlanır mı? Öyle münasebetsizlik sana ayıptır."

On beş gün sonra Nabi ile Süha, Sai Efendi'nin hanesine yerleştiler.

Komşu Münevver Hanımefendi bir kere artık dayanamayıp çocuklara olan hakareti Sai Efendi'ye açmayı niyet eyledi. Sai Efendi Mukaddem Bey'i görmek için konağa geldiğinde hanım Sai Efendi'yi mabeyin kapısına [haremle selamlık arasındaki kapıya] çağırdı. Münevver Hanım sözünü bilir, müdebbir [düşünceli] bir hanım olduğundan böyle bir şeyi yoluyla anlatmak lazım geldiğini bildiği için lakırdıyı evvela vefat eden zevcesiyle olan hukuklarından ve hemşirelik derecesine varan ahbaplıklarından başladı. Badehu [ardından] Fazıla ile Şefik kendisine sevgili hemşiresinin yadigârları [emanetleri] olduğunu, hüsn-i ahlakça da validelerinin tamamiyle varisi bulunmaları haklarındaki muhabbetini tezyit eylediğini [artırdığını] bir lisan-ı münasiple [uygun bir dille] söylüyordu.

Ay! Sai Efendi'nin bu sözlerden beş senedir zihninden silinmiş olan ilk zevcesi hatırına geldi. Hayali de gözlerinin önünde tecessüm etti [belirdi]. Adamcağızın gözleri sulanıyor, hayır! Hayır! Âdeta ağlıyordu. Münevver Hanım sözüne devamla diyordu ki:

"İşte efendi hazretleri size öyle melek gibi bir zevce ve çocuklara da valide kaybetmek nasıl büyük bedbahtlık ise bana da öyle bir komşu, öyle bir dost, onun gibi bir hemşire kaybetmek az bedbahtlık değildir." (53)

Sai, "Ah! Ne yapalım efendim kader böyleymiş. Siz bilmez değilsiniz ki kendisinin hastalığında afiyet bulması için elimden geleni yaptım. Eğer çaresi olsa o uğurda tekmil [bütün] mamelekimi [varımı yoğumu] fedaya hazırdım. Hatta vefat ettiği anda gözüm cihanı görmeyip arkasından gitmek için duvarda asılı olan tabancaya sarıldım. Kendimi

vurmak üzere iken "Efendi ne yapıyorsun? Bunları unutma," diye gelen bir ses tarafına baktığımda karşımda başınızda örtü olduğu halde sizi gördüm ki bana ellerinden tutmuş olduğunuz Fazıla ile Şefik'i gösteriyordunuz. Ah hanımefendi bunları unuttunuz mu?"
Münevver, "Hayır unutmadım! Yine o söylediğim sözleri tekrar etmek istiyorum."
Sai Efendi bunun üzerine bir müddet tefekküre dalıp badehu dedi ki:
"Yolsuz bir şey yaptığımı hiç bilmiyorum. Evlatlarım da bütün gün gözümün önünde. Nasıl unuturum?"
Münevver, "Sai Efendi! Hukukumuz pek eskidir. Zevcimle siz birader gibi, hareminiz de ben hemşire gibiydik. Bilirsiniz ki Mukaddem yetim kaldıktan sonra bazen kendim göremeyeceğim ve hizmetkârın, kethüdanın beceremeyeceği gibi hususatta size müracaat eylediğim de oldu. O cihetten gördüğüm lutfunuza da minnettarım. Şimdi benim size bu yolda sözler söylememe hukukunuza taarruz [saldırı] manası vermiyorsunuz ya?"
"Ne demek efendim! Eğer ben bilmeyerek yolsuz bir harekette bulunuyor isem bana onu izah eylemeniz ayn-ı mürüvvettir [bir insaniyet örneğidir]. Siz benden daha müdebbir daha faal bir zat olduğunuzu zevcinizin vefatında gösterdiniz. Oğlunuzu (54) pederli evlat gibi terbiye eylediniz, tahsil ettirdiniz. Siz kahraman bir kadınsınız! Ömrünüzü evladınıza hasrettiniz. İradını, parasını muhafaza belki de tezyit eylediniz. Siz şayan-ı hürmet bir hanımsınız! Şayan-ı iftihar bir evlat yetiştirdiniz. Evladınıza hem peder hem valide, dairenize hem erkek hem kadın, umurunuza hem sahip hem nazır oldunuz. Ben ah! Ben ise bu hale bir seneden ziyade tahammül edemedim. Ben sizden acizim efendim, nasihatinizden istifade edebilirim."
"Mukadderata karşı gelinmez efendi. Siz de istemezdiniz ki zevciniz vefat edip de ikinci defa teehhül edesiniz. Ben istemezdim ki zevcim vefat edip de bu kadar işi ben yükleneyim. Sizin zevceniz vefat etmiş. Bir diğerini almışsınız. Ben evladıma ömrümü hasretmişim. Hiçbirimiz de şer'in [dinin emirlerinin], kanunun haricinde bir harekette bulunmuş olmadık, olana çare yok. Bundan sonra olacağına bakalım. Vakıa kadere itibarımız vardır. İş yine olacağına varır. Fakat biz elden geldiği kadar çalışmalıyız. "Tedbirde kusur edip de takdire bühtan [iftira] etme" derler. Bak şimdi siz zevcenizin hastalığında "Her türlü fedakârlıkta bulundum elimden geleni diriğ etmedim [esirgemedim], fakat kadermiş!" diyorsunuz. Pek doğrudur. Fakat şimdi Fazıla ile Şefik'i zor ile verem ederseniz o vakit ne diyeceksiniz?"
Sai Efendi şaşkın şaşkın dinliyordu. Münevver Hanım da sözüne devam eyliyordu:

“Giden gitmiş, fakat şimdi bizim vazifemiz ondan kalan yadigârların kadrini bilmektir.”
“Hanımefendi! Ben hiçbir vazifemde tekasül ettiğimi [gevşeklik gösterdiğimi] bilmiyorum. (55) Tahsillerine elimden geleni diriğ etmedim. Bunun ispatı da meydanda. Fazıla’nın piyanosu sinnine göre olmadığını âlem tasdik ediyor. Resimde dahi o mertebe terakki eyledi. Fransızca mükemmel tekellümünden [konuşmasından] başka pek de güzel yazıyor. Türkçeyi bunlardan evvel ilerletti. Hâlâ da devam ediyor. Gelin oluncaya kadar da devam ettireceğim. Şefik yedi yaşında olduğu halde epeyce Türkçe yazıyor. Fransızca tekellüm ediyor. Telebbüsleri için Calibe her ne lazım dese hemen parasını veriyorum. Temiz gezdiklerini de görüyorum. Bir sokağa gitseler kimseden utanmayacak derece güzel rubalar giyinirler. Onlardan başka çocuklara iyi baksın diye enstitütrise de bir çok elbiseler hediye alıyoruz. Sofrada hep beraber yemek yiyoruz. Daha ne yapayım?”
“Siz para sarfetmiyorsunuz demiyorum. “Çocuklar hırpalanıyor,” diyorum. Biraz nazar-ı tetkikinizi üzerlerine atıf buyursanız [yöneltseniz] iyi olur.”
“O kadınların vazifesi değil midir? Calibe nezaret ediyor. Yok eğer ondan gizli enstitütris çocukları horluyor ise yarından tezi yok savar başkasını getiririm.”
Münevver Hanım terbiyeli bir hanım olduğundan doğrudan doğruya Calibe’yi zevcine zemmetmek istemediği için kapalıdan bu kadar sözle iktifa edip dedi ki:
“Her halde siz de görüp gözetiyorsunuz. Bunun için de çok zaman yorulmazsınız. Artık Fazıla on dört yaşına geldi. Biraz daha sonra Mukaddem de tahsilini bitirir. O zaman o vazifeleri ben yüklenirim. Zira Fazıla ile beraber Şefik’i de buraya getirmek isterim. Nasıl Sai Efendi bu fikrim sizin tarafınızdan da tensip buyurulur mu [uygun bulunur mu]?” (56)
“Mukaddem Bey gibi bir damada nail olmak benim için büyük bahtiyarlıktır. Efendim siz ise şimdiden evlatlarımın validesisiniz. Fakat lakırdı mabeynimizde [aramızda] kalsın da çocukların kulağına gitmesin. Zira malum ya üzüntü olur.”
“Şüphe yok efendim. Bahusus ikisinin de sinni küçük. Daha çok bekleyecek vakitler var. Fazıla’yı on sekiz yaşından evvel gelin etmek niyetinde değilim. Mukaddem Bey de o zaman yirmi dört yaşına gelecek ki ikisinin de tam iyi vakitleri.”
“Pek doğru. Mukaddem tahsilini bitirmek için o kadar vakte muhtaçtır. Tahsilini itmam etmeden [tamamlamadan] oğul evlendirmek hiç iyi değildir.”

"Nasıl efendim Mukaddem Bey için İngilizce[17] muallimi bulundu mu?"

"Evvelki gün Fransızca muallimi "Birisini buldum iki üç güne kadar gelecek," diyordu. Ben de geldiği zaman Sai Efendi Hazretlerine götürünüz de bir de kendileri görsünler," dedim.

"Baş üstüne efendim. Ne vakit haber gönderirler ise ben kendim buraya gelir görürüm."

"Kâmil bir adam olup olmadığını tetkik buyurun!"

"Başka emriniz var mı efendim?"

"Hayır başka bir ricam yok. Olursa müracaat ederim."

Sai Efendi, "Allaha ısmarladık," deyip gitti.

Münevver Hanım hakikaten Sai Efendi'nin dediği gibi mert ve gayur [gayretli] bir kadın olup mahdumu Mukaddem Bey'in tahsil ve terbiyesine bir suret-i fevkaladede çalışıyordu. Müteaddit [çeşitli] muallimler tayin eylemiş ve tekellüme suhulet [kolaylık] olmak için (57) bir Fransızca muallimi her gün devam ettirmekte bulunmuştu. Mukaddem Bey'in pederinden kalan külliyetli irat ve akardan yalnız muallimlerin maaşı ve mesarifat-ı hususiyesini [şahsî giderlerini] çıkarıp üst tarafını biriktirmekte ve konağın idaresini kendinin dolgunca kesesinden sarf eylemekte olup Mukaddem Bey'in on parasını içine katmazdı. Münevver Hanım validesinden külliyetlice miras yemiş olduğundan servet-i hususiyesi [şahsî serveti] vardı. Oğluna terbiye hocalığını kendisi ediyordu. Oğluyla musahabeti [sohbetleri] esnasında hep bir çok iyi insanların medhüsenasını ederek iyilik ve insaniyeti pek güzel zihnine yerleştirdiği gibi yine bir çok insanları zemmederek fenalıktan nefret ettirdi. Mukaddem Bey de böyle bir valideye lazım gelen riayet ve itaatte hiçbir cihetle kusur etmezdi. Münevver Hanım Fazıla'nın kaçmak vakti geldiği için bir seneden beri Mukaddem'in yanına çıkarmıyordu. Sai Efendiyle verdikleri karar çocuklara namzetliklerini [nişanlılıklarını] duyurmamak olduğu halde ekseri böyle şeyler ne kadar gizlense yine çocukların kulağına gitmesi men olunamayan ahvalden bulunduğu için gerek Mukaddem gerek Fazıla bunu işitmişlerdi. Zira Sai Efendi'nin meseleyi haremine açması tabii olduğu gibi Münevver Hanımefendi de bazen:

"Aman Mukaddem duymasın," diyerek hanesindeki adamlarıyla birkaç sene sonra görmesine hasretkeş olduğu [hasret çektiği] bir tanecik evladının mürüvvetini ve gelini olacak Fazıla'nın hüsn-i hal ve ahlakını söyleşmekle telezzüz eylediğinden [zevk aldığından] gizli kalması karargir olan namzetlik meselesi de yalnız familya halkıyla

[17] Metinde "İngiliz".

pek aziz ahbap arasında kalmak derecesinde mektum [gizli] kalabildi. Fakat ketmeylemekten asıl maksat çocukların işitmemesi olduğu halde belki en çabuk haber onların kulağına vasıl oldu. (58)

Sai Efendi Münevver Hanım'la konuştuktan sonra hanesine geldiğinde hali biraz tagayyür etmişti. O gün sofraya oturdukları zaman:

"Fazıla kızım! Sen bir şey yemiyorsun. Oğlum Şefik! Sen eti koparamıyorsun. Uzat tabağını da ben keseyim," gibi öksüzlere hazin bir sesle taltifatta bulundu [ilgi gösterdi]. Calibe böyle birdenbire vuku bulan tebeddül-i ahvale [durum değişikliğine] evvelce şaşaladıysa da çok bilmiş kadın biraz teemmülden [etraflıca düşündükten] sonra o sabah efendinin Mukaddem Bey'i görmeye gittiğini düşününce işin nereden geldiğini sezdi. Fazıla ile Şefik yemekten sonra mutatları [alışkanlıkları] veçhile enstitütrisleriyle odalarına çekilecekleri zaman Sai Efendi:

"Çocuklar içeri gelseniz a hep beraber oturalım," dedi. Fazıla'ya biraz piyano çaldırdı. Maharetini takdiren iltifat etti. Şefik'in saçlarını okşadı, Calibe'nin de içinin yağı eridi. Sai Efendi kızına hitaben:

"Fazıla! Hava bu gün pek güzel kızım arabayı hazırlasınlar da Şefik'le biraz gezmeye çık," deyince bu söz üzerine Calibe de şaşaladı Fazıla da. O güne kadar evden birinin sokağa çıkması bahusus Sai Efendi'den başkası için arabanın hazırlanması yalnız Calibe'nin emrine vabeste [bağlı] olup efendi böyle şeylere karışmazdı. Calibe bunun için şaşaladığı gibi Fazıla da pederi tarafından ilk defa olarak bu derece iltifata nail olduğu için şaşaladı. Bunun için bir cevap dahi veremedi. Sai Efendi enstitütrisin kızı hakkındaki muamelesini yine kızının hoşnudiyetinden anlamak için dedi ki: (59)

"İstersen matmazeli birlikte al istersen dadılarından birini al. Ee, nereye gideceksin bakayım?"

Fazıla, "Siz bilirsiniz efendim. Siz nereye emrederseniz."

Sai, "Ben senin istediğine bırakıyorum kızım."

Fazıla'nın pembe yanakları kıpkırmızı oldu. Bu kırmızılık bütün yüzünü kapladı. Biraz yutkundu, mutkundu. Elhasıl söylemek istediği şeyi söylemeye cesaret alarak dedi ki:

"Madem ki efendim benim isteğime bırakıyorsunuz..."

Sai, "Öyle ya kızım, neresini istersen söyle göndereyim."

Fazıla, "Bizi validemizin mezarına gönderiniz ziyaret edelim efendim."

Şimdi de Sai Efendi şaşaladı. "Valideleri mi? Valideleri karşılarındaki Calibe değil mi ya? Sai Efendi kaybolan validelerinin yerine onlara valide getirmedi mi? Fazıla

mezardan bahsediyor. Mezardan! Sai Efendi'nin zevcesiz bulunduğu bir sene müddette ekseri gidip de hasbihal eylediği ve yerine zevce getirdikten sonra bir daha gitmek aklına gelmediği mezardan. Fakat bu on dört yaşındaki bir çocuğun aklına gelmiş ve kendisine ilk defa nereye gitmek istediği sorulduğu zaman orasını söylüyor. Sai Efendi bir gaflet uykusundan uyanır gibi bir hal ile o zamana kadar olan vefasızlığına ve bunu bir çocuğun kendisinin hatırına getirdiğine mahcup oluyordu. Ah, acaba bunca senelerdir arayıp soran olmayan o mezar kim bilir nasıl harap olmuş, ne hâl gelmiş, içindekini tahattur ettirecek nişaneler de mahva mı yüz tutmuş? Of, bu ne dehşetli hal!" diye Sai düşünüyor ve mustarip oluyordu. Bir müddet tefekkürden sonra Fazıla'ya dedi ki: (60)

"Senin orada ne işin var kızım? Meraklanırsın. Hem nereden hatırına geldi?"

"Hatırımdan çıktığı var mıdır efendim? Bizim hizmetçi Kıymet arada gidip validesinin kabrini ziyaret ediyor. Benim de o kadar hamiyetim yok mudur? Fakat o serbesttir. Bense kendiliğimden bir yere gitmeye kalkışamıyorum. Madem ki siz böyle bir müsaadede bulundunuz benim de en evvel gitmek istediğim yer orasıdır."

Sai daha ziyade mustarip oldu. Hazır bulunan zevcenin yanında fena bulmuşunun lakırdısını etmemek tedbirini de düşünemeyip dedi ki:

"Peki kızım öyleyse beraber gidelim. Siz arabaya bininiz. Ben de bir kira arabası getirtirim."

Fazıla, "Bizi bu defalık yalnız gönderirseniz daha iyi olur zannederim. Belki rahatsız olursunuz."

Sai, "Niçin?"

Fazıla, "Belki orada ben çok ağlarım."

Sai, "Ben de beraber ağlarım."

Fazıla, "Sizin ağladığınızı görmek istemediğim gibi bükâm [gözyaşım] ile de sizi rahatsız etmek istemem."

Sai, "Peki öyleyse ben başka gün giderim. Sen Mehveş'i al da git." Mehveş Sai Efendi'nin ilk hareminin zamanındaki cariyelerden kalma bir cariyeydi. Eskiliği ve kâmilliği hasebiyle Fazıla ile beraber gönderilebilirdi. Fazıla memnunen ve mesruren hazırlanmak için çıktı. Calibe'nin (61) bu hallere canı sıkıldığından odadan dışarı çıkıp kendisini beş dakika göremese hemen çağıran efendinin çağırmasını beklemek üzere aşağıya indi.

Fakat Sai pek mütefekkirdi [düşünceliydi]. Calibe'nin gittiğinden bile haberi yoktu ki çağırmak aklına gelsin. Aklına gelen başka bir şey olmalı ki ayağa kalkıp kütüphaneleri ve kendine mahsus eşyaları bulunan odaya gitti. Sandıkları, büroları ve kütüphaneleri birçok karıştırdıktan sonra kağıda sarılı bir şeyi eline aldı. Kağıdı açtı. Çerçevelenmiş bir resim çıktı. Bir sandalye üzerine oturup resme bakıyordu. Bir müddet hayran hayran baktı. Sonra:

"Ah Fevziye! Şefik tıpkı sana benzemiş. Ah ben ne vefasız adam imişim ki senin timsalin bütün gün gözümün önünde olduğu halde yine seni unutmuşum, hatırlayamamışım," diyordu. Ve gözlerinden iri iri gözyaşları birbirini takiben dökülüyordu. Bu yaşlar sonra birer ırmacık halini kesbetti. Sai, resmi temaşa için bir düziye mendiliyle onun mecralarını [izlerini] silmeye mecbur oluyordu. Bir müddet bu hal üzere devam ettikten sonra Sai, resmi önündeki masanın üzerine koymuş karşısında dalgın dalgın bakıyordu. Gözyaşları da kesilmişti. Zira artık ağlayacak gibi bir hal-i mağmumiyette [kederli durumda] bulunmuyordu. Sai hülyaya dalmış ve bir zaman önündeki resmin timsali olanın hayali, gözlerinin önünde tecessüm etmişti. Sai birçok sene evvellerine avdet eylemiş ilk zevcesiyle karşı karşıya bulunuyorum diye tahayyül ediyordu. Karşısında tecessüm eden (62) hayalin semai [gök rengi] gözünün mahmurane nazarı ve sırma gibi saçlarının parıltısı kendisini mest etmiş, demin ağlayan gözleri hayran hayran bakıyor yüzü gülüyordu. Kendisini de o zamanki gençlik evanında [zamanında] zannediyordu. Tahayyül ediyordu ki karşısında tecessüm eden hayal-i mevhum [belli belirsiz görüntü] kendisine söz de söylüyor, "Beyim bıyıkların büyüyor da ne kadar simana yakışıyor. Şimdi tam erkek tavrı aldın! Sai'ciğim ne kadar güzelsin," diyor bir müddet sonra o hayalin eteğine tutunmuş bir kız çocuk ve daha sonra da kucağında bir oğlan çocuk hayali peyda oldu. Hayal kendisine, "Beyim bak! Fazıla kara kaşlarını kara kirpiklerini senden almış sarı saçıyla mavi gözlerini de benden. Şefik ise tamamiyle bana benziyor. Ah ne olur onun bazı yeri sana benzeyeydi," diyordu. Sai bu hayalin temaşasına ve şirin sözlerine doyamaz iken bu hayal ile kendi arasına siyah saçlı siyah gözlü bir kadın girmek istiyordu. Sai Efendi "Haremim ve çocuklarımla bulunuyorum bu araya giren yabancı kim? Bu ne istiyor? Zevcem ve çocuklarım ile benim arama kim girmek istiyor? Niçin beni çoluğum çocuğumla sohbet ve bezm-i ülfetten [birliktelikten] ayırmak istiyor," diye düşünüyordu. Canı sıkıldı. Hiddet etti. Hayır! Hayır! Kabil değil, bu gelen bütün bütün

araya girmek ve tatlı hayaline hâil [engel] olmak istiyor Sai "Sen kimsin? Ne istiyorsun?" dedi, siyah saçlı kadın:

"Benim efendim korktunuz mu? Bense bila-hareket [hareketsiz] oturmanızdan uyuyorsunuz zannettim de sessizce yürüdüm. Fakat yakına geldiğimde gözlerinizin açık olduğunu gördüm."

Sanki bu sözler Sai'nin karşısındaki hayalin gitmesi için bir füsunmuş [büyümüş] gibi hayal hemen kayboldu ve Sai'nin karşısında yalnız çerçeveli (63) resimle Calibe kaldı. Artık deminki hayal gitmiş, bitmiş. O zaman geçmiş. Şua-ı şemse [güneş ışığına] müşabih [benzeyen] sarı saçlı, semanın berrak rengine benzeyen mavi gözlü hayalin yerine siyah saçları zulmet-i leyle [gecenin karanlığına] misal olan karanlık içinde parlayan nücum-ı[18] zahire [görünür yıldız] gibi parlak kara gözlü Calibe hazır bulunuyordu. Sanki gündüzü takiben gece gelmiş, Fevziye'nin zamanı artık geçmiş, iş Calibe'ye kalmıştı.

Calibe resme bakıp dedi ki:

"Kimin resmi olduğunu sormaya hacet yok. Tıpkı Şefik."

Sai, "Fazıla'ya vermek için çıkardım."

Calibe gayet çok bilmiş bir karıydı. Hiddet ve şiddetle efkârını meydana koymaktan daima ictinap ile [çekinerek] hile ve hudasını [hile ve düzenini] yoluyla çevirmek ve tavrını, çehresini istediği suretle istimal etmek [kullanmak] için pek ziyade mahareti vardı. İçinden kan gittiği pek kederli zamanlarında bile kendini gayet beşuş [neşeli] ve en hiddetli anlarında dahi çok halim [yumuşak] gösterebilirdi. Tervic-i amalini [emellerinin üstünlüğünü] hiddet ve şiddetine feda etmezdi. Sai Efendi'ye hiç ekşi yüz göstermedi. Dedi ki:

"Ben şimdiye kadar bu resmi görmedim. Neredeydi?"

"Konsolun birinde."

"Hiç de söylemediniz! Elbet sizin insaniyetiniz terbiyeniz iktizasıdır [gereğidir]. Sizi ne kadar sevdiğimi bildiğiniz için bir zamanda benden başka bir kadının size malik [sahip] olduğunu düşünmek benim için ne büyük ıstırap olacağını da bilirsiniz."

"Ne! Beni bu resimden mi kıskanacaksın?" (64)

"Ah efendim muhabbetin şiddeti, kıskançlığın da şiddetini artırır. Halihazırda sizi gözümden bile kıskandığım gibi benim Sai'm benden evvel bir başkasının da Sai'si olduğunu düşünmek istemem. Dahasını da söyleyeyim mi? Seni istikbal [gelecek

[18] Metinde, "guyum".

zamanlar] için de kıskanırım. Bugün beni seven Sai yarın öbürgün bir diğerini sevmeyeceğini nerden[19] bileyim? Bana bunu kim temin edebilir?"

"Ben!"

"Sen mi? Ah! İşte yine kıskançlık baş gösterdi. Ya bu teminatı senin benden evvel başkasına da vermediğini bilir miyim? Halbuki sonra beni sevdin."

"Ben vefasız bir adam değilim Calibe! Ben ona da ihanet etmedim!"

"Onu da bu kadar çok seviyordun demek?"

"Hanım ben sana şimdiye kadar ondan bahsettiğim var mıydı? Sen kendin açtın yine kendin uzatıyorsun. Başka lakırdı yok mu?"

"Fakat senin kızın bahsediyor hain kız! Benim kendisine verdiğim o kadar emekler meğer hep beyhudeymiş. Bak, hiç bilir mi? Valide diye bana sarılacağına mezardan bahsediyor. Ben onun için bir mezardan da soğuk muyum? Hırsız çocuk, bilmiyor ki onun bir sözü bu ana kadar kendisine emek sarf eden zavallı kadının kalbine semli [zehirli] bir ok oluyor. O bedbaht kadının şimdiki kıskançlığına bir de mazi ve istikbal için kıskançlık getiriyor. Arkada bir mezar önde bir mezar gösteriyor."

"O ne demek?"

"Öyle ya! Sen kendi tarafından benden geçmeyeceğine teminat veriyorsun. Ama evvelce yine böylece temin eylediğin [inandırdığın] Fevziye'yi senden (65) ayırıp götüren ecele karşı koyamazsın. Ben de ölecek olursam başka bir kadın senin karın olacak. Sen onun Sai'si olacaksın ha!"

Calibe böyle diyerek hüngür hüngür ağlamaya ve gözlerinden iri yaşlar yuvarlanmaya başladı.

"Calibe ne oluyorsun? Çıldırdın mı?"

"Çıldırmadım ama bunları düşündükçe çıldıracağım."

"Sen niye öleceksin? Canım bundan sonraki yol bizim."

"Zalim! Söylediğin söze bak. Sensiz yaşayacağıma bir gün evvel öleyim. Vay! Vay! Sen evvel gidip de Fevziye'ye mi kavuşacaksın? Beni burada terk edeceksin öyle mi? Hayır! Seni ne geçmişe verebilirim ne geleceğe."

"Haydi kalk buradan çıkalım."

Sai böyle söyleyip ayağa kalktı. Calibe'nin elinden tutup dışarıya çıkardı.

Bir iki saat sonra Fazıla ile Şefik gittikleri yerden avdet eylediler. Sai Efendi Calibe'nin merakı tazelenmesin diye çocuklara ne yaptıklarını da sormadı. Fazıla'yı dışarı çağırıp

[19] Metinde, "neden".

validesinin resmini verdi. Fazıla beş seneden beri görmediğini pek tanıdı. Hemen sarılıp odasına götürdü. Güzel bir mahalle talik etti [iliştirdi].

Bir yaşında iken validesini kaybeden Şefik, hiç validesini tahattur edemiyordu [hatırlayamıyordu]. Hemşiresi resmi duvara ta'lik ettikte:

"A bu güzel resim kimindir?"

Fazıla, "Beğendin mi?"(66)

"A! Çok güzel! Ne kadar da tatlı bakışı var! Ah keşke validemizin bakışı olaydı. Kendisinden o kadar korkmazdık. Yahut ki bizim böyle bir validemiz olaydı."

"Zavallı çocuk, o senin validen."

"Validem mi? A! Haniya sen her zaman bana şekil ve simasını tarif ederdin. Tıpkı sana benzerdi derdin. Abla ben bu kadar güzel miyim?"

"Kardeşciğim aynaya bak sana yalan mı söylemişim."

"Ah ben niçin onu hatırlamıyorum?"

"Sen henüz bir yaşındaydın."

"Of..."

"Şefik! Şimdi eskisi kadar bedbaht olmayacağız. Sen seni dünyaya getiren validenin şekil ve simasını öğrendin. Ben de artık hasbıhal edecek bir gölge buldum."

Ondan sonra çocukların dersten tatil zamanları validelerinin resmini temaşa ile geçer oldu.

Enstitütris, güya çocuklar meraklanıyor diye, resmi kaldırıp saklamak istedi. Fazıla dokunmaması için rica etti. Zalim kadın insaf etmeyip ısrar etti. Fakat daha resme elini uzatır uzatmaz[20] resimle kendi arasında ceylan gibi endamıyla dikilmiş, göğsünü germiş, başını yukarıya kaldırmış Fazıla'yı buldu. Fazıla vakurane bir sesle:

"Affedersiniz matmazel, siz o resmi kaldıramayacaksınız," dedi. Enstitütris şakirdinden şimdiye kadar hiç görmediği mümanaat [direniş] üzerine hiddetle dedi ki: (67)

"Ne! Bana itaatsizlik mi?"

"Hayır! O sözünü de kabul etmem. Size karşı vazifem olan hususatta itaatsizlik etmem. Fakat sizin de benim hukukuma taarruza [saldırıya] hakkınız yoktur."

"Verdiğim emeklere mükafat olarak mı bana karşılık veriyorsunuz?"

"Hayır matmazel, merak etmeyiniz. Sizden gördüklerimin mukabilini size veremeyeceğim."

"Bunu kendin ikrar ediyorsun ha! Teessüf ederim."

[20] Metinde, "uzatmaksızın".

“Teessüf değil teşekkür etmelisiniz. Zira size mukabilini [karşılığını] eda edecek [yerini getirecek] olsam ne kadar sille, yumruk, muşta teraküm etmiştir ki [birikmiştir ki] bunlar mukassaten [taksitle] verilse güç, birden tediye edilse [ödense] müşkil.”

Enstitütris birdenbire verecek cevap bulamadığı için söylenerek odadan çıktı.

Fazıla artık çocukluktan çıkıyordu. Sinni on dört idi. Gördüğü zulümlerin sebebini araştırmaya ve bu kadar ezaya [eziyete] duçar edilmeleri [uğramaları] için kabahatleri bulunmadığını anlamaya başladı. Bahusus bila-kabahat [kabahatsiz] Şefik’e dayak yedirmemek ve tekdir [azar] işittirmemek için kendinde bir hakk-ı himayet [koruma hakkı] buluyordu. Artık üvey validesinin boş yere kendisine olan kahır ve tekdirine karşı evvelki gibi başını aşağıya eğip boynunu bükmüyordu. Bilakis kendisi o tekdire müstahak olacak kabahati işlemediği cihetle kabul etmediğini ima eder bir tarzda başı yukarıya kalkıp güzel kaşları hafifçe bir surette çatılıyordu. Şefik’in o haksız tekdirlere uğradığı (68) zaman ise evvelki gibi gözleri yaş ile dolmuyor, uzun kirpikleriyle üvey validesine doğru peykan-ı sitemler [sitem okları] endaht eyliyordu [atıyordu].

Enstitütris öfke almak için bir gün bir bahaneyle evvelce olduğu gibi vurmak üzere elini kaldırdı. Fazıla kendini müdafaa için geri çekilip,

“Matmazel, elinizi aşağıya indiriniz. Evvelce sebebini söyleyiniz. Müstehak olduğumu ispat ettikten sonra o muameleye kalkışınız,” demişti. Ve bir defa da Şefik’i dövmeye davranınca Fazıla kendisini siper edip dedi ki:

“Ne hakla vurmak istiyorsunuz?”

“Sana izahat vermeye mecbur değilim. O benim bileceğim şey.”

“Pek yanılıyorsun. Çünkü bundan sonra ben o çocuğu sana dövdürmeyeceğim. Senin vazifen bize dayak atmak değil terbiyemize bakmak ve ders vermektir. Biz onda kusur etmezsek tekdire bile hakkın yoktur.”

Vay enstitütristeki hiddet!

“Gayri sen pek azıttın. Terbiyeni verdiririm,” diye soluğu Calibe’nin yanında aldı. Fakat iyi bir zaman intihap edememiş [seçememişti] ki Calibe, komşu Münevver Hanımefendi’yle birlikte bulunuyordu. Enstitütris o hiddetle Fazıla’dan bir intikam almak üzere kayınvalidesi olmak musammen [karar verilmiş] olan hanımın yanında arz-ı şikayet eyledi. Calibe de Münevver Hanım gelinini ahlaksız tanıyacak diye memnun olduysa da Münevver Hanım oralara gelir hanım değildi. Sebebini sordu. Kadın istediği gibi anlattı. Fakat Münevver Hanımefendi hükmetmek için tarafeynin [iki tarafın] istimaı [dinlenmesi] lazım olduğunu (69) bilbeyan [söyleyerek] Fazıla’yı celp ettirdi.

Ahvali ondan da sordu. Fazıla haksız yerde dayak yemek istemediklerini söyledi. Komşu hanım vazife-i hükm [karar vazifesi] Calibe Hanım'ın olduğu için evvelâ sükût etti. Fakat Calibe'nin enstitütrise yüz verecek surette mümaşatta bulunduğunu [göz yumduğunu] görünce hamiyeti galebe edip dedi ki:

"Matmazel! Çok enstitütrisler görüyoruz. Ama senin gibi dayaklısını daha görmedik."

"Ben terbiyeleri için yapıyorum."

"Fakat evvela bunu düşünmelisin ki haksız yere adam dövmek terbiyeye külliyen [tamamıyle] münafidir [aykırıdır]. Bahusus dayakla çocuk terbiye edilmez," dedi.

Ertesi gün Münevver Hanım Sai Efendi'yi çağırtıp matmazelin çocuklar hakkında mezalimini [zulümlerini] anlattı. Efendi o efkâr ile hanesine geldiğinde doğruca enstitütrisi çağırıp çocuklarına bir fiske dahi vurması memnu idiğini [yasak olduğunu] ve yapamayacağı surette gidebileceğini anlattı. Kadın yelkenleri suya indirdi. Fazıla'ya ne için kendisini pederine şikayet eylediğini serzeniş [yakınma] suretinde söyledi.

Fazıla işin nereden geldiğini anlayıp sükût etti. Matmazelse her ay peşin peşin aldığı on tane sarı altınları kaybetmek korkusuyla Fazıla'nın da gönlünü almaya çalışıyordu.

Enstitütris, "Ben sizi bu kadar okuttum, tahsil ettirdim, her bir umurunuza nezaret ettim."

"Tedris etmek [eğitmek] vazifenizdir. Biz de çalışmakta kusur etmedik. Bununla (70) beraber ben yine o hususta nankörlük etmem. Fakat bakmak cihetine gelince ondan bana pek övünmeyiniz."

"Niçin? Bir enstitütrisin vazifesi olmadığı halde ben sizin saçlarınızı taradım. Elbisenizi giydirdim."

"Buraya geldiğinizde sekiz lira maaş istediniz. O vezaifi de yüklenmeniz şart konularak iki lira fazla verdiler. Siz de maalmemnuniye [memnuniyetle] kabul ettiniz."

"Öyle de olsa emek verdim ya!"

"Evet bizi Beyoğlu bebekleri gibi giydirdiniz, süslediniz; fakat içimize giyeceğimiz gömleğin biri yıkanıp kurumayınca diğeri bulunmuyor. Artık yırtılan yerleri dikiş tutmaz olmuş. İnsaflarına onu da cariyeler güçlükle dikiyorlar da birkaç dikiş katmeri bir yere geldiği için vücudumuza batıyor. Yeni potinler içindeki çoraplarımız tabanları yok gibi açılmış. Siz yalnız âlemin göreceği bir surette bizi süslüyorsunuz."

"Ne yapayım? Validenize kaç kere söyledim "Aman içlerindekini kim görecek," dedi."

"Saçlarımızı tarıyorum diye tartaklamaya[21] ve başınızı kımıldattınız diye muştalamaya yahut Şefik öbür çocuklardan gördüğü bir oyuncağın örneğini ben de isterim diye sana rica ettiği vakit onu güzel bir muameleyle ikna edeceğine kıyasıya dövmeye de bir hakkın var mıydı? Bak matmazel, ben sana gadretmeyi de istemem. Sen bizi okut, terbiyemize terbiye dahilinde nezaret et. Yani yalnız enstitütrislik vazifesini ifa et. Fazla olan maaşı da al. Fakat bize zulmetme. Biz senin hayrından geçtik şerrini istemeyiz.(71) Ben artık kendime de bakabilirim Şefik'e de. Ben kendi saçımı tarayacak bir yaştayım. Saçımı tararken muştaladığın ve saçımı çektiğin vakit belki şimdi evvelki gibi başımı önüme eğmem de o acı ile birdenbire yukarıya kaldıracak olursam sizin çenenize çarpar da acıtır."

Enstitütris hem Calibe'ye yaranmaya hem de mümkün olabildiği kadar Fazıla ile hoş geçinmeyi tasmim eylemişti [kararlaştırmıştı]. Bu suretle bir sene geçti. Fazıla on beş, Şefik sekiz yaşını buldular. Mukaddem Bey'le Fazıla Hanım'ın namzetlikleri ve üç sene sonra tezevvüçleri musammem olduğu [kararlaştırıldığı] artık hafi [gizli] tutulmaya hacet görülmeyip iki konak halkı beyninde [arasında] serbest konuşulur oldu.

Sai Efendi Mukaddem Bey'e müftehirane [gururla] damadım ve Münevver Hanım Fazıla'ya gelinim diye hitap etmekte bir beis [sakınca] görmüyorlardı. Calibe bu işi hiç arzu etmiyor ise de zaten olmuş, bitmiş, şayi olmuş [duyulmuş] bir keyfiyet olduğundan sesini çıkarmıyordu. Calibe'nin arzusu Fazıla'yı evden bütün bütün defetmekti. Halbuki Mukaddem Bey'le izdivaç eylediği takdirde pek yakın komşu olduğundan daima evde gibi bulunacağı cihetle Münevver Hanım'ın Sai Efendi üzerindeki hukuk ve nüfuzunu kendisinin entrikalarına bir hail [engel] diye tasavvur ediyordu.

Evet Calibe'nin herkesten çekineceği ve sakınacağı esrarı da vardı. Bunlara evin içinde birinin vakıf olması kendisinin mahvına sebep olabileceğini biliyordu. Bunun için Fazıla ile Şefik'in bir an evvel konaktan çıkarılıp uzak bir mahalle gönderilmeleri lazım olduğunu tefekkür eyliyordu [düşünüyordu]. Elinden gelse hemen şimdi Fazıla'yı hanesi uzak bir mahalde bulunan bir adama vermek ve bu (72) suretle hem çocuklardan hem de Münevver Hanım'dan kurtulmak isterdi. Lakin bunun mümkün olmadığını görüyordu. Zira mesele kavi bir surette Sai Efendi ile Münevver Hanım arasında karargir olmuş ve herkese şayi edilmişti. Fettan kadın nevmit [ümitsiz] de olmayıp önünde bulunan üç sene müddet epeyce bir müddet olduğu için daha bu hususta nice hile ve desiselerin tertibine ve entrika çevirmesine vakti olduğunu düşünerek müteselli

[21] Metinde, "taraklamaya".

oluyordu. Calibe'nin saklayacak gizleyecek ahvalinin ne olduğunu kariînimiz [okurlarımız] elbette merak ederler, değil mi? Evet şundan bahsetmeyi hiç gönlümüz istemiyor ise de bahsetmesek de yarım olacak, bir şey anlaşılmayacak. Bu türlü vukuatı yazmak okumak ile men etmek kabil olsa asla ondan bahsetmezdik. Fakat heyhat! Bunların men'i için yazılan nice kitaplar, verilen nasihatler, hatta tutulan dinler bile bu seyyiatı [günahları] tamamıyle ref ve izale edemediği [ortadan kaldıramadığı] için dünyada öyle vukuat eksik olmuyor. Hatta bu türlü ef'al-i mekruhanın [hoşgörülmeyen davranışların] faillerinden bir çoğunun sonunda duçar oldukları sefalet, rezalet ve bazen dahi nedamet [pişmanlık] bile sonrakilere ders-i ibret olmak lazım iken hâlâ o yolda insanlar bulunduğundan başka bir yandan dahi yetişiyor. Bunların önü kesilmiyor, ardı alınmıyor. Fakat hiçbiri ahval-i mezmumelerinden [beğenilmeyen davranışlarından] bahsolunduğu vakit onunla ifhar edemiyor [böbürlenemiyor]. Haklarında istimal olunan elfaz-ı galizeyi [kötü sözleri] redde kalkışamıyor ve onun altında ezilmekten kendini kurtaramıyor. Vakıa bu yolda nedamet-i katiyye [kesin pişmanlık] için tövbe ve istiğfar kapıları daima açıktır. Fakat ahval-i mekruha failleri, nedametlerinden sonra cümle yanında hatta kendi mahkeme-i vicdaniyelerinde mahkum ve mat'ûn [ayıplanmış] olurlar. Mazilerine bıraktığı kara bir iz hiçbir veçhile silinmez. Damen-i ismet [namus eteği] bir kere yırtılmaya görsün (73) ne kadar tamir olunsa yamalı elbiseye benzer. Şu nakısa kabahatleri olmayan evlat ve ahfadına [torunlarına] mevrus olur [miras kalır]. İffet denilen mürg-i paki [saf kuşu], kafes-i vücutta iken muhafaza etmeli. Bir kere uçuruldu mu, bir daha ele geçmez. Onu kaybedenlere herbir sözleri birer hikmet-i mahz [tam bir hikmet] olan bizim kocakarılarımızın dediği gibi "Elhamdülillah alnım açık yüzüm pak," sözünü kemal-i tefahurla söylemek nasip olamaz. Alınları daima kapalı, yüzleri her zaman kara olur.

Calibe'den bahsediyorduk değil mi? İşte Calibe de söylediğimiz fiil-i kerihi [çirkin davranışı] irtikap eylediği [işlediği] halde namusuzluğun bir al gömlek olup elbette bir gün yakasından yeninden [kolundan] uç göstereceğini hatırına getirmeyip aklınca güya bunu cümleden mektum [gizli] tutabilecek zannında bulunuyordu.

Calibe'nin şerik-i cinayeti [suç ortağı] ve daha doğrusu berbat ve telvis eylediği [lekelediği] mazlumu kim? Süha'yı bilirsiniz ya, hani ya pederi zevç olmak üzere Calibe'ye teklif edip de onun ret ve tahkir ettiği Süha'yı? İşte o bedbaht delikanlıydı.

Süha konağa geleliden beri kendisinden bahsetmeyişimiz o cihetten cereyan eden vukuatı kaale almak [dile getirmek] istemediğimiz içindi. Fakat şimdi romanın burasına

geldiğimizde hikâyemizi tam nakletmek için o vukuatı yazmaya mecburiyet-i müellime [üzücü bir zorunluluk] görüyoruz.

Süha'nın Sai Efendi hanesine nasıl bir hüsn-i niyetle geldiğini yukarıda nakletmiştik. Calibe gibi bir iblis etrafını almamış olaydı bu[22] türlü ahval-i kerihe [iğrenç durumlar] delikanlının hiç niyetinde yoktu. Sai Efendi'nin hanesine geldiği zaman Sai'ye hakiki bir enişte ve Calibe'ye de ayn-ı hemşire [kız kardeş gibi] gibi bir nazar-ı hürmetle bakıyordu. (74)

Calibe'yle Süha birbirlerini sevdikleri halde Süha'nın züğürtlüğü için Calibe'nin ona tenezzül edemeyip zengin bir zevç ile tezevvüce olan hevesi, Süha'nın da Calibe'den işittiği sözler üzerine cesaret alamaması ve kızın o hevesine mâni olmak için kendinde hiçbir hak ve salahiyet [yetki] bulamaması sebebiyle yekdiğerine aşklarını ilan eylememiş oldukları malumunuzdur. Hatta Calibe bu aşkını kendi kendisine de itiraf etmemek için inat eylemişti. Calibe gelin olduktan sonra da suret-i muamele evvelden beri olduğu üzere biraderle hemşire muamelesi gibiydi. Şu kadar var ki Nabi sık sık hemşiresini görmeye gittiği halde Süha yalnız eyyam-ı meşhurede [özel günlerde] ona refakat eylerdi. Süha Calibe'den hiçbir ümidi kalmadığını gördüğü cihetle bu kadına olan aşkını, onun taife-i nisadan [kadın cinsinden] ve kendisinin de zükurdan [erkek cinsinden] olduğunu unutarak takdisi suretine koymuştu. Süha, Sai Efendi'nin konağına yerleştiği zaman Calibe'den eskiden olduğu gibi muamele-i tahkiriye [aşağılayıcı davranış] görmeyip pek ziyade riayet [itibar] gördü. Calibe'nin bed-muamelelerinden soğuyamamış olan Süha, iltifatlarından kendisine olan nazar-ı takdisini [saygılı bakışlarını] tezyit eyledi [artırdı].

Süha Sai'ye bir rakip nazarıyla bakmıyor ve onu kıskanmıyordu. Belki onu kendisinin perestiş eylediği [çok sevdiği] Calibe'yi hoş tutan ve her istediğini yapmakla arzu eylemiş olduğu servet ve samanı ona takdimle bekam eyleyen [maksadına ulaşan] bir mürüvvetkâr [iyiliksever] ve kendisine hanesini açmaya samahat [eli açıklığını] ve ulüvv-i cenabını [cömertliğini] aşikâr eden bir keremkâr görüp hürmet ediyordu. Süha kendisi için gayet kıymettar olan Calibe'nin kadrini bildiği için Sai'yi kıymettar buluyordu.

Süha Sai Efendi'nin konağına ilk geldiği zamanlar oraya gelmek için havf etmiş olmasını [korkmasını] beyhude bularak şu halinden memnun oluyordu.(75) Fakat bu memnuniyeti çok devam etmedi. Zira istediği gibi servet ve sâmâna nâil olmakla

[22] Metinde, "bir".

pırlanta ve mücevherler ve ağır rubalar içinde bulunan emrine en mükemmel araba ve cariyeler muntazır [hazır] olan Calibe bütün gün iç sıkıntısından bahsediyordu.

Sai Efendi yanında bulunduğu zamanlar Calibe bu can sıkıntısından hiç bahsetmeyip pek de şen ve şatır [neşeli] bir halde bulunduğundan evvelce Süha bunu Calibe'nin Sai Efendi'ye çok muhabbeti olduğu için onun yanında bulunmamasından ileri geliyor zanneylemişti.

Calibe oynadığı rolleri pek güzel oynamakta olduğu için Sai Efendi'yi hiç sevmediği halde mücerret [sadece] serveti için adamcağızın o kadar yüzüne güler ve onu o derece muhabbetine inandırırdı ki efendinin biraz keyifsizliği olsa Calibe'yi duçar-ı ıstırap etmemek [üzmemek] için gizlemeye ve anlayacak oldukta izhar etmekte [göstermekte] olduğu endişe ve telaşı teskin için Sai Efendi hiçbir rahatsızlığı olmadığını teminle sevgili zevcesini tesliyet [avutma] meşguliyetiyle keyifsizliğini unuturdu. Calibe zevcini kendisine bent [bağlamak] için o kadar mahirane hareket ederdi ki Sai Efendi'nin havanın sıcaklığına ve soğukluğuna göre telebbüsüne ve bunun gibi sair her bir hususata göstermekte olduğu etvar-ı takayyütkârane [üstüne düşmeleri] zavallı adamcağızı zevcesinin muhabbetiyle müftehir bir halde bulunduruyordu.

Her bir aktrisin mahareti bu yolda olup kimisi trajik kimisi komik olur. Calibe her iki yolda birincilerden adde [sayılmaya] şayandı. İstediği vakit kendisini gayet şen, yahut pek mağmum gösterebilirdi. (76) An-ı vahidede [bir anda] tavır ve halini bir suretten diğere tahvil eylerdi [değiştirirdi].

Calibe, Sai Efendi olmadığı halde Süha ile bulunduğu zamanlar gösterdiği tavr-ı gumum [kederli tavır] ile Süha'ya bir şey anlatamayacağını, hatta delikanlı o iç sıkıntısına sebep belki kendisi olmak ihtimaliyle Calibe'nin yanından kaçmakta olduğunu görünce Süha'ya daha açıktan olarak meylini göstermeye çalıştıysa da delikanlıya bu rumuz [ima] ile de bir şey anlatamayacağını görüyordu.

Su-i ahlak ashabı [kötü ahlak sahipleri] bir fenalık ile iştigal edemeksizin duramadıkları gibi Calibe'nin de telezzüzü o yolda olduğundan ve Süha'ya olan meyli de buna kuvvet verdiğinden arzu eylediği servet ve samana nailiyetten sonra artık gözü Süha'da kalmıştı. Malumdur ki fena ahlaklı adamlar mücevhere gark edilse kendilerine kanaat gelmez ve hallerinde teşekki [şikayet] edecek bir şey bulamaksızın edemezler. Erbab-ı faziletin hiçbir medar-ı teşekki [şikayet kaynağı olarak] göremeyecekleri şeyleri kendi indlerinde [düşüncelerine göre] büyütüp bununla azimlerine kuvvet verirler. Elbette uğraşacak bir şey bulurlar, rahat ve istirahat, sükûn ve sükût bu sınıf insanların

rahatsızlığıdır. Velhasıl Calibe de fena ahlaklı bir insandı demekle mahiyetini anlatmış oluruz.

O zaman da artık efkârını Süha'ya sarmakla zavallıyı baştan çıkarmak için olanca maharetiyle hayli vakit uğraştı. Calibe'nin, süt biraderi diye tanınan Süha ile yalnız bulunması kimsenin midesini bulandırmazdı. Nihayet rümuz ile Süha'ya söz anlatamayacağını Calibe görmekle meseleyi açığa vurdukta Süha kendisini hemşire bilerek hanesine geldiğini söyleyince Calibe, "Eğer hemşiresi olsa evvelce pederi kendisine vermeye (77) kalkışır mıydı?" cevabını verdi. Süha evvelce aklı nerede olduğunu sorunca Calibe, aklı evvel zenginlikte, şimdiyse ona nail olduğu için kendisinde bulunduğunu bildirerek geçmişleri bir yana bırakıp zevklerine bakmayı teklife kalkışınca Süha hiddetinden mosmor kesilip Calibe'nin yüzüne:

"Alçak kadın!" demekle Calibe, muntazır olmadığı [beklemediği] bu hale pek ziyade hiddetlenerek tehditkârane bir surette ayağa kalktı. Hiddetten gözleri hal-i tabiisinden [doğal halinden] daha ziyade açık bulunup burnunun kanatları kalkıp inmekte ve dudakları titremekteydi. O halde Calibe'de pek dehşetli bir güzellik vardı. O kadar dehşetliydi ki Süha da ondan ürktü. Şekli güzel, tüyleri parlak bir canavar görüyor sandı. Kemal-i havf ile kapıdan dışarı fırladı. O gün sokağa çıkıp gece yemekten sonra avdet eyledi [geri döndü]. Ve yazıları bulunduğunu bahane ederek erkenden odasına çekildi. Gece herkes yattıktan sonra Calibe Süha'nın oda kapısındaki anahtar deliğinden gözetledi. Süha'nın oda içindeki eşyası hep toplanmıştı. Delikanlı bunları yerleştirmiş olduğu küçük sandığının karşısına geçmiş oturuyordu. Yüzündeki şan ve revnak [parlaklık] kalbindeki tefahhurunu aşikâr eyliyordu. Calibe'nin yüreği çarpmaya başladı. Süha'nın hemen o sabah konaktan çıkmaya hazırlandığı görülüyordu. Calibe odasına avdetle yatağına girdiğinde gözleri kapalı olduğu halde hiç uykuya dalmaksızın sabahı etti. Sabahleyin mutadından evvel kalkıp Süha gitmeksizin görmek istiyordu. Sabah olup herkes kalktıkta Calibe Süha'nın odasına doğrulup eliyle kapının tokmağını (78) çevirdiyse de kapı açılmadı. O saat Süha'nın kalkacağı vakit olmakla kimsenin girmemesi için kapıyı sürmüş olduğunu anladı. Girmeye müsaade talebi makamında kapıyı parmaklarıyla vurmakla Süha kapıyı açtı. Tam gitmek üzere hazırlanmış kıyafetle bulunuyordu. Süha Calibe'nin yüzüne bakmayıp:

"Hane de sizin, oda da. Ben şu sandığımı şuradan alayım da siz buyurunuz hanım," diyerek sandığın kulplarından tutup kaldırmak üzere iken Calibe men ile karşısına geçip:

“Süha, beni mahvediyorsun! Yaptığını düşünmeyerek yapıyorsun. Senin buradan birdenbire çıkıp gitmekliğine ne mana verirler? Mana değil âdeta ne hüküm verirler?”

Calibe o gün dünkü halinde değildi. Halim [yumuşak], hazin bir surette olup rica ediyordu. Evvelki efkârının nasıl fena bir hal olacağını kendisine bildirmekle aklını başına getirip o vartadan [tehlikeden] kurtardığından dolayı Süha’ya teşekkür ediyordu. Kendisini o hale teşvik eden aşkını medar-ı mazeret eyleyerek affını ve bundan sonra da haysiyetinin vikayesini [korunmasını] rica ediyordu. Calibe’nin o anda istediği izaa-i namus [namusunu kaybetmek] değil, vikaye-i namustu [namusunu korumaktı]. Süha bunu reddetmek için kendinde çok katı bir kalp aradı. Muayenesinde pek muvaffak olamadığı elinden meşin sandığın kulplarını bırakmasıyla anlaşıldı. Çünkü karşısındaki Calibe Süha’nın gitmesi teessüründen akmakta olan gözyaşlarını eser-i nedamet suretinde göstermeye muvaffak oluyordu. Süha muhalefet makamında başını sallayıp, (79)

“Hayır, hayır! Gideceğim,” dedi. Calibe kemal-i istirham ile:

“Süha bir bahaneyle git! Bir sebep bul beni mahvetme! Namusumu sen muhafaza eyledin. Şimdi berbat etme! Mektepten çıkmana iki ay kaldı. Yalnız iki ay! O zaman o bahaneyle gidersin. Şimdi hiç münasebet almaz. İki ay zarfında benim gibi aciz bir kadın sana ne yapabilir ki korkacaksın. İşte tecrübesi de meydanda. Ben divanelikte bulununca beni ret ve tahkir etmek her zaman senin elinde. Düşün ki senin emmizadenim. Benim namusumu vikaye etmek senin de borcundur.”

Bu sözlerin üzerine Süha iki ay sonra diplomasını aldığında kendini geçindirebileceği için ayrı yaşamak arzusunda bulunduğu bahane edilerek konaktan çıkması kararıyla mesele faslolundu.

Ondan sonra Calibe Süha’ya aklını başına alıp eski fikrinden kemal-i nedametle külliyen geçmiş bulunduğunu irae ve isbat edecek gibi bir halde göründü. En kâmil bir kadın tavrı takındı.

Bir buçuk ay sonra bir gece Sai yine bir müsamereye gitmiş ve Calibe de misafirlerle aşağıda oturuyordu. Calibe telaş ve güleryüzle elinde bir kitap olduğu halde Süha’nın odasına girip dedi ki:

“Sana zahmet ama Süha Bey! Misafir hanım ile bahse tutuştuk. Bakalım hangimiz kazanacak!.. Bu romanın bir yerinde matbaa hatası olmalı bir çok yanlışlar var!.. Ben bunların imlası böyle olmayacak dedim. Misafir hanım hayır öyledir diyor.”

“Veriniz de bakayım.” (80)

“Yok! Hanım pek çok tembih etti. “Biraderin değil mi elbet sana sahabet eder [sahip çıkar] kitabı göstermeksizin o yerini sen söyle. O bildiği gibi yazsın da sonra beraber tatbik ederiz,” dedi.

“Peki söyleyiniz.”

Calibe elindeki kitaba bakarak şöylece söylemeye, Süha da yazmaya başladı:

“Paraları size teslim ettikten sonra bir cevabınızı alamadım. Benim tembihim[23] veçhile bin lirayı sekize taksimle ayrı ayrı bankalara teslim ettiniz mi? Tembihimi unutup da sakın hepsini birden bir mahalle vermeyesiniz. Serian cevabına muntazırım.”

Süha yazıp bitirdikte Calibe hemen alıp serian gitti.

Az bir müddet sonra Süha diplomasını aldı. Hemen onun ertesi günü Calibe’ye dedi ki:

“Ben taşra memuriyetini istida eyledim [talep ettim]. Muvaffak olaydım konaktan çıkmak için efendiden müsaade talep etmeye hacet kalmayacaktı ki pek âlâ olurdu. Fakat beni muallimlikle alıkoymak için ısrar ediyorlar. Bu defa da çalışkanlığımızın zararına uğradık demektir. Her neyse şimdi konaktan çıkmak için Sai Efendi’den bir lisan-ı münasiple [uygun bir dille] müsaade talebini yapabilir misin? Yoksa ben mi söyleyeyim?”

“Ne acelen var? Dur bakalım hele yerleş de!..”

“Ben sana diplomamı alıncaya kadar söz verdim. Dün diplomamı aldım. Bugün fazla bile oturdum.”

“Nerede yatıp kalkacaksın?”

“Ben yerimi hazırladım bile! Artık aç kalmam.”(81)

Calibe bu söz üzerine ufacık tebessümden başlayan gülmesini kahkaha derecelerine kadar götürmekle Süha şaşkın şaşkın bakmaya başlamıştı.

“Maskaralığa alacak bunda bir şey yok. Sen söyler misin ben söyleyeyim mi diyorum.”

“Ben evvela sana bir masal söyleyeyim de sözüne sonra cevap veririm.”

“Bana masalın lüzumu yok.”

“Bunun lüzumu vardır. Çünkü sana ait!”

“Benim masal olacak hiçbir halim yok.”

“Bu da bundan sonra olacak masal! Dinle de bak! Süha Efendinin şimdi çekmecede bin beş yüz liralık banknotu var.”

“Olabilir ya benim neme lazım?”

---

[23] Metinde “tenbih”.

“Dinle! Ben onun bin liralığını oradan alacağım. Birer birer elceğizimle onları yakacağım. Tamam mahvoluncaya kadar seyrine bakacağım. Artık onun külünü mahvetmekten kolay ne var! Sonra efendi çekmecesini açıp işi anlayınca ve senin şu yeleğinin çiçekli düğmelerinin bir tanesini de çekmecenin içine düşmüş bulunca elbette odanı taharri eyleyecektir [araştıracaktır] ki o esnada senin hatt-ı destinle [el yazınla] bin lirayı yerleştirmek üzere bir dostuna yazıp onun da zeyl ilavesiyle [not eklemesiyle] ve her ikinizin de ihtiyata [geleceği düşünerek] dikkatinizden imzalarınızı koymamış olduğunuz halde her şeyi bildiren bir mektubu odanın bir köşesine bucağına atmak benim için işten mi sayılır?”

“Saçmalıyor musun?”

“Yok saçmalamıyorum. Hani senin yeleğinin bir düğmesi?”

Süha göğsüne doğru bakıp: (82)

“Düşmüş olmalı.”

“Veyahut elbiselerin şurada durur iken sen odada bulunmadığın bir zamanda ben koparmışım. Ya geçen gün imla için bahsettik diye seni iğfal edip [kandırıp] de yazdırdığım kağıdı unutuyor musun?”

“Sen romanın içinde bir mektup dedin.”

“Budala! Romanın hangi roman olduğunu bile sormadın.”

“Ben roman okuduğum yok ki sorsam da ne anlayacağım. Fakat şaka pek çirkin şaka. Calibe öyle münasebetsiz sözleri bırak.”

“Şakası makası yok! Sen buradan gitmek için prangadan başka yer bulamazsın. İşte burası ile orasını intihap [seçmek] senin elindedir.”

Calibe bu sözleri söyledikten sonra işte şaka sığmayacağını işrap suretinde [ima yoluyla] bir çehre ile Süha’ya baktı. Zavallı adam neye uğradığını bilmediği bir tuzağa tutulduğunu anladı. Calibe mağrurane:

“Bana alçak diyen adama ben de herkes tarafından alçak dedirtmeliyim veyahut kendime bent [köle] ve muti etmekle tarziye verdirmiş [razı etmiş] olmalıyım.”

Bedbaht Süha o gece odasında başını iki elleri içine alıp gözlerinden sel gibi yaşlar akmakta olduğu halde geceyi minderin kıyısında geçirdi.

Birkaç gün sonra Calibe’yle Süha arasında şöyle bir muhavere [konuşma] cereyan eylemişti:

“Ah keşke ben bu haneye hiç gelmemiş olaydım. Calibe sen beni mahvettin.”

“Nankör! Sana olan aşkıma böyle mi teşekkür ediyorsun?”

“Beni asıl sen nankör ettin. Hanesine sığındığım, ekmeğini yediğim (83) bir zat-ı âlikadre [itibarlı insana] karşı küfran-ı nimet [nankörlük] ve hıyanet ettirdin. Şimdiye kadar rahat yediğim ekmek o adamın sofrasında ve karşısında bulunduğum halde artık boğazımdan güçlükle geçiyor. Yüzüne bakmaya utanıyorum. Bütün gün kendi alçaklığımı düşünerek mustarip oluyorum.”

Calibe, “Alışırsın,” dedi.

Süha kıpkırmızı olarak başını önüne eğdi. Süha artık Calibe’den pek ziyade nefret eyliyordu. Nefret eylediği halde yakasını elinden sıyıramayacak bir surette tutulmuş olduğuna keder ediyordu. Kendisini bu hale getiren hain kadından intikam almayı ve onun kendisine yaptığı gibi o da ona bir oyun etmeyi fikrine yerleştirmişti. İlk işi Calibe’nin yüzüne gülerek o mektubu elinden almakla kendini onun pençe-i esaretinden kurtarmak olup bunu için de pek ziyade emniyetini kazanmak lazımdı. Mahut [bilinen] mektubu bir kere ele geçirip mahvettikten sonra Calibe’den bir korkusu kalmayacağı cihetle onu yüzüne karşı istediği gibi tahkirle terk etmek ve arkasından baka bırakmak fikr-i intikamı hevesiyle Süha cebr-i nefs ederek [kendini zorlayarak] Calibe’ye olan nefretini setr ile [gizleyerek] yüzüne gülmeye hatta nefretini de muhabbet suretinde göstermeye başladı.

İki canbaz bir ipte oynamaya başladılar!..

Süha Dersaadet’e yerleştirildi. Ve hanenin tabiplik hizmetini de ifa eylediği halde orada oturmasını bir muavenet [yardım] add ile [sayarak] Sai Efendi’den başka bir ücret kabul etmemek için ısrar etmişti. Sai Efendi’de o ücret kendisine hürmet ve riayetini tezyit etmişti. Süha’nın hazakati [ustalığı] konaktan başka pek çok taraftan da tecrübe edildiğinden şöhretini mucip olmaktaydı. (84)

Calibe’nin biraderi Nabi, güzellikçe ve bed huylulukça tam hemşiresinin biraderiyse de kurnazlıkta ona benzemeyip biraz farfaraydı. Mektepten çıkmış ve aklamdan [devlet dairelerinden] birine yerleştirilmiş, pederinin verdiği maaş ve eniştesinin arada ihsan eylediği ataya [bahşiş] ile kudreti yettiği mertebe safahat âlemlerinde dolaşıyordu. Hele işrete [eğlenceye] inhimakinden [tutkusundan] dolayı hemşiresinden pek çok tekdir işitir ve eniştesine sezdirmemesi için kati tembihler alırdı. Fıtratı iktizasınca [yaradılışı gereği] lisanına rekaket [tutukluk] ve haline pek tagayyür [değişik] gelmediği cihetle hemşiresinin emirlerine imtisal edebilirdi [boyun eğebilirdi]. Validesi pek çok yüz vermiş olduğundan bed ahlakına ilâve olan arsızlığını hemşiresi gibi fettan olmadığından örtemiyordu.

Bu minval üzere de iki sene mürur eylemişti. Fazıla Hanım on yedi yaşına geldiğinden bakıcıya ihtiyacı olmadığı gibi Şefik'e de kendisi bakıyordu. Artık zalim enstitütrise pek lüzum görülmediği cihetle Münevver Hanım'ın ihtarı [uyarısı] ile Sai Efendi tarafından izin verildi. Calibe buna pek hiddetlendiyse de belli etmedi.

İşte hikâyemizin başında nakleylediğimiz düğün de bu zamandaydı. Şimdi hikâyemizi Calibe ile Fazıla'nın düğünden hanelerine avdetlerinden bed ile [başlayarak] nakledeceğiz.

3

Calibe'yle Fazıla'nın düğünden hanelerine avdetlerinde Calibe ferace ve yaşmağını çıkarmakta iken Fazıla da yukarıya doğru seğirtti. O anda (85) merdivenden aşağıya on yaşında sarı saçlı mavi gözlü, kumral kaşlı, pembe beyaz bir erkek çocuk indi ki bunun biraderi Şefik olduğunu söylemeye hacet yoktur zannederim. Evvelce Calibe'nin elini öptü. Sonra Fazıla'ya gelip sarıldı. Fazıla telaşla:

"Nasıl oldun Şefik? Şimdi nasılsın?"

"Bir şeyim yok."

"Bakayım alnında hararet var mı? Ver ellerini avuçlarına da bakayım."

"İyi oldum canım!"

"Oh! Allah'a şükür."

İki kardeş odalarına gittiler. Fazıla soyundu. Gündelik rubalarını giyiniyor hem de biraderiyle konuşuyordu.

Fazıla, "Bu gün seni yalnız bıraktılar mı?"

"Hayır abla! Mehveş dadım hiç bırakmadı."

"Aferin Mehveş!"

"Bu gün bir matmazel geldi. Aman abla, görsen ne kadar sevimli. Ne kadar nazik. Yarın yine gelecekmiş."

Mehveş odaya girip:

"Hanımcığım! Anahtarlarını ver de elbiselerini kaldırayım."

"Teşekkür ederim dadıcığım. Bu gün Şefik'i yalnız bırakmadığın bir mürüvvettir daha ziyadesine varıp da tekdir işittiğini istemem. Ben şimdi toplarım geçen günkü tekdirlerden daha uslanmadın mı?"

Mehveş, "Adam sende bana ne yapacak? Biz size, giden matmazelin (86) hatırı için mi bakıyorduk. Onun gününde ona bile hizmet ediyorduk. Şimdi sizin işinizde bulunduğumuz vakit mahsus çağırıp da başka iş buyuruyor. Matmazelin gittiğinin acısını sizden çıkarmak istiyor. Güya bizi çalıştıran matmazelmiş. Hanımefendinin kardeşinin, süt kardeşinin hizmetlerini görelim de efendimizin evlatları odalarını, esvaplarını kendileri mi toplasın, öyle mi? Ben öyle şey yapamam. Olsa olsa beni de öteki kapı yoldaşlarım gibi kovar. Varsın kovsun!"

"Reftar'a bak nasıl yaranıyor. Dadıcığım ondan örnek almıyor musun? Bize bir bardak su bile vermiyor."

"Ha, Reftar dedin de aklıma geldi. Benim size söyleyeceğim var ama yalnız ikimiz arasında."

"Peki ama benim de sana bir ricam var. Bizim için lakırdı işitme. Çamaşırımız yıkanıp ütülenip geliyor. Onları ben yerleştirebilirim. Görüyorsun ki matmazel gideli bize kimsenin hizmet ettiğini istemiyor. Maksat sizi ve bizi matmazel idare ediyordu diye bir gösteriştir. Halayıkların hepsi korktular, çekildiler. Sen inat edip de kendine garaz ettirme [düşmanlığını çekme]."

"Zaten garaz değil mi? Ben karşılık vermem de onun için bu zamana kadar oturabildim. Şunda sabredeceğim daha bir sene. Siz çıktıktan sonra ben de burada oturacak değilim ya! Senin düğününden sonra artık benim de çıraklık vaktim daha gelmeyecek değil ya?"

"İşte benim de dediğim kendine bütün bütün garaz ettirme de iyice cihazlasınlar [çeyiz versinler]." (87)

"Dün Münevver Hanımefendi'nin konağına geçtim. Kalfalar söylüyorlardı. Nişan için yapılan gerdanlık bitmiş. İki güne kadar Fazıla Hanım'a takılacak dediler."

"Aman sen de dadı!"

Şefik, "Gerdanlık mı takacaklarmış Mehveş dadı."

Mehveş, "Evet beyim."

Şefik, "Kuzum abla takacakları vakit beni de çağır."

Fazıla tebessümle sükût etti.

Mehveş, "Ben sana haber veririm beyim," dedi.

Bu esnada Calibe gelip hiddetle:

"Neredesin Mehveş! Gel esvaplarımı topla."

"Ben yanınızda kızlar vardı sanıyordum efendim."

"Olsun olmasın o senin vazifen değil. Gel sen topla."

Calibe böyle deyip çıktı. Enstitütrisin eza ve cefalarının yerini boş bırakmamak için çocukları bu yüzden de muazzep ediyor, onların hizmetinde bulunanları hemen çağırıp diğer iş buyuruyordu. Fazıla âkil ve zeki olduğu kadar da müdebbir ve hamarat olduğundan fütur etmeyip [bezginlik göstermeyip] kendi hizmetlerini pek güzel görüyordu. Yemek pişirmek ve çamaşır yıkamak gibi hizmetlere mecbur olan insanların yanında kendisini bahtiyar buluyordu. Bir sene sonra Münevver Hanım gibi bir kayınvalidenin ve Mukaddem Bey gibi bir zevcin yanında edeceği rahatı tefekkürle az bir zaman için sabretmeyi güç bir şey bulmuyordu. Fazıla evvelce mücevherlerini muhafazalarına koyup çekmecesine kilitledi. Ondan sonra rubalarını kaldırdı. Düğün yorgunluğundan dinlenmek için (88) oturdu. Masanın üzerindeki Şefik'in başlamış olduğu resim kağıdını muayene ediyordu.

Fazıla, "Güzel bir şey oluyor. Şefik ben buna hiç el sürmeyeceğim. Yalnız senin işin olsun, iki gün daha çalışır isen bitecek."

"Dünden beri men ettin yapamadım."

"Ya, sen keyifsizdin kardeşim acelesi yok."

Bu esnada Calibe'nin kızı Mefharet içeri girdi. Fazıla ile Şefik'in yüzleri masaya ve arkaları kapı tarafına olduğundan girdiğini görmediler. Yavaşça gelip Fazıla'nın saçına asılınca Fazıla dahi canının acısıyla "Ay!" diye bir ses çıkardı. Sonra ne olduğunu görüp dedi ki:

"Çocuk ne yapıyorsun?"

Mefharet, "Ya niçin senin saçın o kadar uzun. Benimki öyle değil. Ya kes ya ben de böyle çekerim."

"Bırak saçımı haydi çekil."

Fazıla saçını kurtarmak ile uğraşırken Mefharet onu bırakıp masanın üzerine saldırdı. Oradaki mor mürekkebi Şefik'in yaptığı resmin üzerine hemen döküp kaçtı.

Fazıla'nın can acısından Şefik'in gönül acısından gözlerinden yaş geldi.

Şefik, "Ah abla buna ben bu kadar emek vereyim de cüz'i [az] işi kalmış iken bu hale gelsin yazık değil mi? Benim emeklerimden bir eser bile kalmadı her tarafı boyandı."

Şefik kağıda baktıkça merakı kalkıp ağlıyordu. (89)

Fazıla, "Ne elbiselerimiz kaldı, ne de keçe. Kalk seni soyayım da buralarını temizleyeyim."

Şefik, "Ama bu da çekilir mi ya?"

"Kalk kardeşim kalk. Lakırdı ile vakit geçirmeyelim. Ellerimiz de boyanmasın."

Fazıla Şefik'i soymak üzereyken bir hışımla Calibe geldi.

"Mefharet'i niye odadan kovdunuz. Kız ağlaya ağlaya geldi," dedi.

Fazıla, "Benim saçıma sarıldı. Şefik'in resmine mürekkep döktü. Baksanız a üstümüz berbat."

Calibe, "Kıyamet kopmadı ya! Çocuğu tekdir edecek ne var."

Fazıla, "Valide biz size şekva [şikayet] etmeyi düşünürken siz bizi tekdir ediyorsunuz."

Calibe, "Ya, utanmadan bir de küçük çocuk ile uğraşacaksınız öyle mi? Aklını başına topla. Ben çocuklarıma söz söyletmem. Hem de onu odadan kovmaya hiç hakkın yoktur."

Fazıla, "Onu kovan olmadı. Kendi yaptığı şeylerden utanıp kaçtı."

Fazıla düğün yorgunluğundan dinlenmek isterken üstlerini değiştirdi. Ortalığı temizledi. Ve artık hiç işe yarar bir yeri kalmayan resmi de attı. Yerine oturup Mehveş'in Reftar için söyleyeceği gizli sözün ne olabileceğini düşünüyordu. Reftar bir çok yalanlar dolanlar ile hane halkını daima rahatsız etmekte ve Calibe de onu kendisine bir alet olarak (90) istimal eylemekte [kullanmakta] bulunmasından bu defa da kendisi hakkında bir dedikodu vaki olmasın diye korkuyordu.

Süha Bey'le Nabi Bey'in çamaşır ve ütüleri orta hizmetleri meyanında yapılırsa da odalarına ve elbiselerine bakmak gibi hizmetleri Mehveş'e ihale olunmuştu. Fakat birkaç günden beri Calibe Mehveş'e, "Senin üzerinde hizmet çok. Nabi'ye Reftar baksın," diye emir vermişti. Mehveş gibi yaşlıca ve kamil bir cariye dururken Reftar'ın Nabi'nin hizmetine tayin olunmasına işin gidişine vakıf olmadıkları için gerek cariyeler ve gerek Fazıla bir mana veremedilerse de bunun aslı Calibe'nin Reftar'ın keyfine hizmet etmesidir. Reftar Calibe'ye herkes tarafından lakırdı taşımak ve kapıları dinleyip havadis getirmek gibi pek çok hizmetlerde bulunduğu gibi hanımın tasniatını [oyunlarını] tasdik etmekle de pek çok gözüne girmiş. Calibe böyle bir muavine daima ihtiyacı olduğunu görmüştü. Bu hizmetlerine bedel Reftar'ın biraderi Nabi'ye olan meyline mâni olmaktan başka tamamiyle kendine celp ve bent [çekmek ve bağlamak] için biraz da suhulet [kolaylık] göstermek istemişti. Nabi kendini evin efendisi mukabilinde tutup cariyelere her bir hizmetini gördürür ve hemşiresini de para için epeyce rahatsız ederdi. Bunun bu hallerine bahusus müptela-yı işret [eğlence düşkünü] olmasına Calibe fena halde hiddetlenir ve hanesinden tart etmek [çıkarmak] isterse de Nabi gidince Süha'nın da gitmesi lazım geldiğini görür ki bu da işine gelmezdi. Bunun için Nabi'nin hallerine eylediği tahammül de Nabi'nin yüz bulmasına bais [sebep]

olurdu. Arsız delikanlı bunu kendisinin bir ehemmiyetinden ve hemşiresinin muhabbetinden zannederdi. (91)

Düğünden avdet zaten akşamüzeri olduğundan gece olmuş ve cariyenin biri hanımların ve beylerin odalarına gidip:

"Yemeğe buyurunuz efendim," diyerek sofraya davet eylemişti.

Sofrada Sai Efendi'nin sağ tarafında Calibe sol tarafında Fazıla ve sonra Şefik onun yanında giden enstitütristen kalan ve geleceğe müheyya [hazır] bulunan bir boş sandalye ondan sonra da Süha Bey ve onun yanında Nabi Bey ve Calibe'nin çocukları ki bu suretle bir devr ile [dönerek] Calibe'nin sandalyesine muttasıl olurlardı [ulaşırlardı]. Sai Efendi o zaman kırk üç kırk dört yaşında bulunuyorsa da zamanında pek güzel ve yakışıklı olduğu gibi hâlâ da sinni otuz sekiz otuz dokuzdan ziyade görünmüyordu. Boylu boslu, güzel endamlı, halavetli, siyah saçlı, kara kaşlı ve kara gözlüydü.

Nabi çok güzel ve yakışıklı bir delikanlı ve Süha da pek cazibeli, şirin bir gençti.

Calibe düğünden bahsederek gelin odasının mefruşatını [döşenmesini] ve çeyizi[24] anlatıyordu. Sonra da hanımların tuvaletlerine nakl-i kelam etti [sözü getirdi].

Sai dedi ki:

"Bizim kız vermek için şimdilik damat aramak tasamız yok. Zira Mefharet'e vakit çok. Fakat yetişmiş iki erkeğimiz var ki onları düşünmeli. Artık bu beyler evlenmek istemiyorlar mı Calibe?"

Nabi, "O mürüvvet hemşireye kalır ise vay halimize. Vazifesi bile değil."

Calibe, "Vazifem olur ise ne yapmalı? Senin gibi züğürde kız bulmak (92) kolay mı? Daha bir para maaşın yok. Pederinin verdiği on lira ile karı idare edebilecek misin?"

Nabi, "Ben de idare edecek karı istemiyorum. Beni besleyecek olanı istiyorum. Ne kadar çıplaklar iç güveyisi olarak evleniyorlar. Elbiselerini kayınpederler yapıp harçlıkları bile ceplerine konulan ne kadar damatlar istiyorsun, sana göstereyim."

Calibe, "Ben öyle kız aramaya utanırım. Sen bul da alalım."

Nabi Süha'ya hitaben, "Ee, sen neye süt dökmüş kedi gibi duruyorsun? İkimize de laf sordular ben fikrimi söyledim. Sen sağır mısın?"

Süha kıpkırmızı olup söyleyecek söz bulamadıysa da Calibe hemen önünü alıp enini [rengini] belli etmeyerek:

"Ya herkes senin gibi yüzsüz mü? Sende utanma yok ki."

[24] Metinde "cihazı".

“Canım bunda utanacak ne var? Biz sorduk çocuk söyledi. Ee, Süha Bey! Sahi sen bir şey söylemedin.”

O vakte kadar Süha da kendini toplamış olduğundan dedi ki:

“Efendim herkeste bir fikir var! Fikr-i acizanemce de bir erkek evini ve zevcesini idare edecek bir iktidar kesbettikten [kazandıktan] sonra teehhül etmelidir.”

Sai, “Siz hanenizi ve zevcenizi idare edebilirsiniz.”

Süha, “Evet efendim, fakat kanaat üzere bir haneyi ve kanaatkâr bir zevceyi.”

Sai, “Ne için canım! Sizin vizitelerden başka memuriyetinizden ve muallimliklerden aldığınız maaş ne kadara baliğ oluyor [ulaşıyor]?” (93)

“Üç bin.”

“İyi ya.”

“Fakat efendim benim gönlüm kibarda. Kibarane terbiye ve tahsil görmüş, malumatlı bir kız isterse ne yapayım? Öyle bir surette büyütülmüş kızın idaresi de ona göre olur. Zira ancak büyük familyalar kızlarını öyle terbiye edebilir. İşte böyle bir kız almak için ona göre hane ve idare hazırlamalı. Bunun için o vakte kadar sabır lazım geliyor.”

Nabi, “Veyahut öyle bir büyük yere benim gibi iç güveysi girmeli değil mi? İhtiyaçları olmayan para pul neye arasın. Malumat ve ahlak arar.”

Süha, “İç güveysi de olsa kendisini mahcup etmek ve minnet altında bırakmak istemeyen bir adama göre sarfiyat yine o nispettedir. Zevcene yapacağın bir elbisenin kaç liraya çıktığını hemşirenin giyindiği elbiselerden tahmin edebilirsin! Her bir şey ona göre.”

Sai, “Demek sizin fikriniz bir kibar kızı almak ve onu idare edecek kadar iktidarınız olduktan sonra evlenmek?

Süha, “Evet efendim. İnsan bir fakir kızı alıp onu zengince idare etmekle iftihar eder, fakat bir kibar kızı alıp da onu fakirce geçindirmekle mahzuz olamaz.”

Süha’nın bu sözleri, ağır bir mücevheratı, mükemmel bir arabayı, kıymetli elbiseyi, velhasıl kibarane maişeti Sai’nin hanesinde görmüş olan Calibe’ye dokundu ise de Süha kendini teehhülden kurtarmak için ne söylerse Calibe indinde mafuvv idi [affedilmişti].

Sai, “Sana düşecek kızın bahtiyar olacağı anlaşılıyor Süha Bey.”(94)

Süha, “İltifatınıza teşekkür ederim efendim.”

Bundan sonra sofrada lakırdı, yemekten ne kadar sonra su içmek ve hareket edip etmemek gibi tıpça sözlerle geçiştirildi. Yemek de nihayete erdiğinden sofradan kalkıldı. Cemiyet hep birlikte salona gitti. Kahveler geldi.

Sai Efendi'nin güzel musikiye merakı vardı. Fazıla'nın on seneden beri tederrüs eylediği piyano, kemal-i lezzetle dinlenecek derecede olduğundan ara sıra kerimesine piyano çaldırırdı. O akşam da öyle bir arzuda bulunmakla Fazıla piyanonun önüne oturup birkaç hava çaldı. Sai Efendi iftiharla dinledi. Nabi'yle Süha da müteessir oldular ise de Nabi'nin teessürü enişte sinden utanmasa yerinden fırlayıp zıp zıp sıçramak hevesiyle, Süha'nın teessürü de oradakilerden çekinmese oturduğu koltuğa uzanırcasına yaslanacak derecede mest ve gaşy olmak [kendinden geçmek] suretiyleydi. Fazıla bir aralık Şefik'i sol tarafa geçirip kater men[25] çalarak mini mini şakirdin de maharetini gösterdi.

Süha, "Lakin efendim on sene zarfında Fazıla Hanım kadar piyanoda kesb-i maharet herkese nasip olmaz."

Sai, "İşte bir sene daha talim edebilecek. Ondan sonrası gayri Mukaddem Bey'le kendi keyfine."

Süha, "Ondan ziyadesi de kendileri için fazladır zannederim."

Nabi enişte sinden maada hane içindekilerle hep laübali bulunurdu. Süha ise pek resmi görünüp Fazıla'ya da çocukluğunda pek nevazişkârane ve büyüdükten sonra da gayet ihtiramkârane muamelede bulunurdu. Fazıla (95) Nabi'yle yalnız sofrada ve pederiyle hep birlikte oturdukları vakit beraber bulunup diğer evkatta [zamanlarda] görüşüp konuşmazlardı. Süha'nın tabiplik münasebetiyse ekseri ihtilatlarına [görüşmelerine] bir vesileydi. Bazı vakitler Süha, Şefik'e ve Fazıla'ya evvelleri oyuncak ve sonraları kalem ve nota gibi hediyeler takdim ederdi. Sonra Calibe, Süha'nın ona karşı olan güzel muamelesini çekemeyip serzenişte bulundu. Fakat Süha kendisini hane halkına hoş göstermek ve sevdirmek en ziyade lazım olan tedbirlerden olduğunu anlatınca hak verdi.

O akşam güzel bir vakit geçirildikten sonra herkes odalarına çekildi. Fazıla Şefik ile odasına geldikten biraz sonra da Mehveş geldi. Fazıla Şefik'i soyup yatırdı. Kendisi de biraz sükût üzere oturup Şefik'in uyumasına muntazır oldu. Şefik uyuduktan sonra:

"Ey bakalım Mehveş yalnız olarak söyleyeceğin neydi?"

"Bunun böyle olacağı belliydi ya! Reftar aşüftesi evvela efendi için hanımefendiye sokuldu, yarandı. Efendiden ümidini kesince sonra Nabi Bey'den ümitlenmeye başladı. Ne zamandır efkârı ona sardı. Çocuk bir su istese birimize meydan vermeden kendisi koşar. Bu malum iken şimdi onun hizmetine koydular. Ben Süha Bey'e baktığım için

[25] quatre mains: (Fr.) İki kişinin dört elle piyano çalması.

ikisinin de odaları bir sofada olduğu münasebetle bazı şeyler seziyorum. Süha Bey'in yatağını elbiselerini hazır edince başka hizmet istemez. O kendi soyunup giyinir. Fakat öbürünü validesi kibar usulünde alıştırmış, "Entarimi ver. Kuşağımı ver. Terliklerimi çevir," der, sade emreder. Evin oğlu olsa ancak bu kadar olabilir. Bu sebepten onun hizmetinden çıkarıldığıma memnun (96) oldum. Fakat eğer Reftar yine senin halayığın ise benim anladığıma ve gördüğüme göre iş fenaya varacak bir çaresine bak."

"Tuhafsın Mehveş! Ben ne yapabilirim? Elimden ne gelir? Halayık sanki benim! Fakat şu olabilir ki ben onu terk ettiğimi ve hanımefendiye bağışladığımı söyleyip de bütün bütün sıyrılmalıyım."

"Neyse ben bildiğimi söyleyeyim de sen ne yapar isen yap. Zaten kendisi de, "Ben küçük hanımla gitmem, hanımefendiden ayrılmam," diyormuş.

"Gitse de ben istemem."

"Fakat hanımcığım sakın olup da bu Nabi Bey'le olan şeyi ağzından kaçırma. Ben senden başka kimseye söylemeyeceğim."

"Ben deli miyim, Mehveş?"

Mehveş Fazıla'nın yanından çıkıp Süha Bey'in odasına girdi. Mutadı veçhile ertesi günü bey kalkmadan evvel esvaplarını süpürüp hazır etmek, dışarı çıkarmak üzere topladı. Lambasını aldı. Gece kandilini yaktı. Bey yatıncaya kadar aydınlık olmak ve yatar iken kendi söndürmek mutat olan mumu yaktı. Gitmek üzere iken:

"Bir şey ister misiniz efendim?" dedi. Süha gecelik entari ve üzerinde robdöşambırı[26] ile ayakta duruyordu.

"Teşekkür ederim. Kalfa başka bir istediğim yok," diye cevap verdi. Mehveş gitti. Süha birkaç gecelerdir mutadı veçhile kitap okumak ve yazı yazmak ile iştigali yerine masanın önüne oturup dirseklerini masaya dayar ve kafasını iki avuçları arasına alıp (97) önünde açmış olduğu kitabı güya okur. Fakat okuduğunu tekrar tekrar mı okur ne yapar, velhasıl kitabın yaprakları hiç çevrilmez. Yalnız Süha'nın gözleri oraya dikilmiş bulunur. Sanki o sahifeler remmalin [falcının] serpmiş olduğu nokta ve çizgilermiş de Süha orada bir çok şeyler görüyormuş gibi hayran kalır. Bir aralık kendisini bir kuvve-i mücbire [zorlayıcı kuvvet] tahrik ediyormuş gibi sarsılır, yerinden fırlar. Gezinmeye başlardı.

Bu gece ise hiç uyumadı. Masadaki kitaba da ru-yı iltifat [ilgi] göstermedi. Muttasıl aşağı yukarı hızlı hızlı geziniyor ve odanın hududuna vasıl olduğundan haberi olmayıp

[26] Robe de chambre: (Fr.) Ev içinde odada giyilen üstlük, ceket.

bazı defa da kafasını duvara çarpıyordu. Bir zamandan beri sine sine [nüfuz ederek] yanmaya başlayan derunundaki nar, artık alev almış biçare gencin içerisini sarmıştı.

Süha bu haneye yüzü gözü kapalı olarak gelmiş ve Calibe onun yüzünü ve gözlerini açmıştı. Fakat şimdi Calibe'nin açmış olduğu göz, kendisini görmüyor, başkasını görüyor. Hatta karşısında olmadığı o başka zamanlarda onun hayaliyle meşgul oluyordu. Süha'nın şu bir seneye gelinceye kadar hiçbir fena arzunun teessüratıyla vurmamış olan yüreği, Calibe'nin icbarıyla [zorlamasıyla] irtikap eylediği [işlediği] denaat [alçaklık] ve cinayetin tesir-i darabatına [vuruşlarının tesirine] alışmış olduğundan şimdi de na-beca [uygunsuz] bir hevesin teessürüyle çarpmaktaydı. Evet! Gayrın [başkasının] zevcesine taarruz eylememiş olaydı şimdi de bir başkasının nişanlısına göz koymazdı. İrtikab-ı cinayetten evvel şöyle bir şey adamcağızın aklına gelmediği gibi gelmiş olsaydı da böyle bir hatıranın dehşetinden tüyleri ürperip hemen namusunun sariki [hırsızı] addeylediği o hatıraya karşı olanca kuvvetiyle silahlanıp onu def veya mahvederdi. Fakat heyhat! (98) Gayrı Süha, evvelki gibi istikamet ve iffetiyle iftihar edebilecek bir halde değildi. Sakınmak isteyeceği hazine çoktan sirkat olunmuş [çalınmış] gitmişti. Süha'nın şimdiki işi sanatında maharet kesbeylemekti. Kendisi çıkarılmış mağlup edilmiş, o da şimdi bir başkasını baştan çıkarmak, mağlup etmek istiyordu. "Ama onun nişanlısı zenginmiş, Süha'dan gençmiş. Daha iyi ya! Kendisinden üstün olana edilen galebeyle daha ziyade tefahhür olunmaz mı?" diyordu. Calibe kadar güzel bir kadının kendisine olan meyil ve muhabbeti kendisinde calib-i dil olacak [gönlünü çelecek] halatın [hallerin] mevcudiyeti hakkında bürhan [delil] buluyordu. Bir aralık kendini sevdiği kız gibi pak ve iffet-i mücesseme olan bir meleğe layık olmayacak derece mülevves [kirlenmiş] ve deni dahi buluyordu. Fakat bu suretle kendisini o derekeye [en aşağı dereceye] indiren, o hale koyan Calibe'den intikam almak fikriyle gayretlenip azmine kuvvet veriyordu. Calibe iblisinin zulmetiyle kararmış olan kalbini Fazıla gibi meleğin nuraniyetiyle aydınlatmak istiyordu. Calibe'ye hiçbir ser-rişte [ipucu] vermeyip hafiyen [gizlice] teşebbüs eyleyeceği [girişeceği] meselenin Fazıla ile bir akde netice vermesini Calibe'ye tebşirle [müjdelemeyle] ahz-i sara [intikama] muvaffak olmaya karar vermişti. Mesele şimdi kendini Fazıla'ya sevdirmekti ki Süha da buna katiyyen karar verdi.

Ertesi günü Fazıla ile Şefik için getirilecek matmazel geldi yerleşti. Yirmi üç, yirmi dört yaşında kadar şirin bir kız olup, Paris'teki mükemmel bir mektebin şehadetnamesi yedinde [elinde] bulunuyordu. Fazıla bir arkadaş bulmuştu.

Daha ertesi gün Sai Efendi dahi evvelce malumatı olduğu cihetle konakta bulunduğu halde Münevver Hanımefendi gelip yedi yüz liraya yaptırmış (99) olduğu gerdanlığı Fazıla'nın boynuna taktı. Münevver Hanım yeni gelen matmazeli beğendi. Şefik için kendi hanelerinde dahi alıkoyacağını Sai Efendi'ye söyledi. Ve kendisi validelik vazifesini ifa eyleyeceğinden enstitütrisin genç olmasında bir beis olmadığını anlattı. Sai Efendi lazım gelen teşekküratı ifa eyledi. Akşam oldukta Münevver Hanım gitti. Fazıla da gerdanlığı boynundan çıkarıp mahfazasına koyduktan sonra pederine götürdü, "Saklayınız efendim," dedi. Sai Efendi de:

"Kızım! Sen zaten bizce kaç seneden beri nişanlısın. Fakat şimdiye kadar elmas hıfzedecek bir sinde olmadığın için nişanı sana teslim etmemiştik. Şimdiyse öyle bir sinne geldiğin için veriyoruz. Sen kendin sakla kızım," dedi. Fazıla mahfazayı alıp çekmecesine kilitledi.

4

Sai Efendi'nin konağında yukarı katta Calibe Hanım'ın oturmasına mahsus olan oda ki sarı damesse[27] ile döşenmiş ve yine o renk perdelere içeriye münteşir olan [yayılmış] ziya-yı şems [güneş ışığı] latif bir surette akseylemişti. Döşemeler hep kanepe koltuk olduğu halde yalnız bir tarafta yine onların kumaşından, kanepenin yüksekliğinde bir minder ve bu minderin üzerinde hint keteni üzerine işlenmiş koltuk yastıkları yerleştirilmişti ki Calibe Hanım da bu yastıklar arasına yerleşmiş bulunuyordu. Beyaz sürahtan [delikli kumaştan] (100) bir entari, havâi mavi kordela ile belinden sıkılmış dalgalı siyah saçların kesik olan alt ciheti bukleler teşkil edip alnına dökülmüş ve bunların arasından renkçe hilal-i kamerin [ayın hilal halinin] tam aksi ve şekilce ta kendisi olan kara kaşlar bulutlar arasından görünen üç günlük kamer gibi nümayan olmakta [görünmekte] ve ense cihetindeki saçlar ise altındaki gibi hür ve serbest bırakılmayıp dört tane başları pırlantalı firkete ile merbut [bağlı] bulunmaktaydı.

Entarinin dirseklere yakın bir surette kısa kolları ve açık yakasının meydanda bıraktığı pembeyle memzuç [karışık] beyaz ten, kumaşın beyaz renginden daha latif olduğu gibi boynundaki iki sıra iri incinin sarımtırak beyaz rengi de altında bulunan pembe beyaz tenin kıymetini takdir ettiriyordu. Ayağının biri atlas terlik içinde bulunduğu halde diğerinin terliği yerde durup mavi ipek çorap içinde olan ayak, orada diz çöküp oturan

[27] Damasco: (İt.) İki yüzlü ipek, yün veya keten karışığı döşemelik kumaş. Şam kumaşı.

Reftar'ın dizleri üzerinde bulunuyordu ki Reftar iki elleriyle o ayağı hafifçe bir surette ovmaktaydı.

Reftar yirmi, yirmi bir yaşında kadar güzelce bir cariyeydi. Daim de süslü bulunduğundan bir kat daha güzel görünürdü. Fakat mavisinden akı çok gözlerinde kirpik pek az bulunması ve dudakların pek inceliği ve çenesinin sivriliği kendisinde şirinlikten eser göstermezdi. Uzaktan biraz parlacık göründüğü halde yaklaştıkça ve dikkat olundukça gözden düşerdi.

Calibe, "Bu oldu Reftar ötekini," deyip ayağının birini çekip diğerini verdi. Reftar terliği (101) o ayaktan çıkarıp diğerine giydirdikten sonra diğerini ovmaya başladı.

Calibe, "Aferin sana! Çok rahat ettim. Ne kadar ağrıyordu."

"Efendiciğim bu kadar gençlikte ayak, diz ağrısı nasıl olabilir?"

"Sinirden."

"İlaç da almıyorsunuz."

"Süha Bey söylüyor ya! Onun ilacı yürümekmiş. Yayan sokağa çıkmalı, evde hizmet görüp gezinmeli diyor. Biz de onu yapamıyoruz."

"Sinir hastalığının ekseri kibarlara arız olması [tesadüf etmesi] bunun içinmiş demek efendim."

"Zevzek!"

Biraz sonra Calibe, "Artık yetişir Reftar terliğimi ver," dedi. Reftar o hizmeti de gördükten sonra yeni gelen matmazelin Fazıla Hanım'a pek sadık olup kendileri tarafına celbedilmesi ihtimali bulunmadığından ve daha sair birçok fitneliklerden bahsetti. Sonra dışarı çıkmakla Calibe yalnız kaldı.

Calibe dirseğini yastığa, başını eline dayayıp düşünüyordu. Gözlerinden ateşli nazarlar saçması ve dudaklarından çirkin çirkin tebessümler geçmesi düşündüğü şeylerin hayra dair olmadığına emareydi [işaretti]. Bir müddet bu suretle geçtikten sonra bir araba sesi işitmesiyle baş ucuna, çıngırak düğmesine basıp cariyeyi çağırdı. Cariye kapıdan içeri girince: (102)

"Kim geldi? Misafir mi?"

"Hayır efendim misafir gelse elbet haber vermek için geliriz efendim."

"Bak öğren."

Biraz sonra cariye tekrar gelip:

"Büyük biradermiş efendim."

"Söyle de buraya gelsin."

Cariye tekrar çıktı. Beş dakika kadar bir müddet sonra Süha geldi. Calibe o kadar dalgın bir surette tefekküre dalmıştı ki Süha'nın odaya vürudunu [gelişini] bile duymadı. Süha ayak üzeri biraz durduktan sonra:

"Bu ne kadar azamet [kibirlenme] canım! İnsanı hem çağırırlar da hem de böyle ayakta durdurup otur bile demezler mi?" demesi üzerine Calibe dalgınlığından çıkıp:

"Ha! Geldin mi? Öyle bir ikrama hacet var mı?"

"Latife ediyorum fakat ne öyle dalgın dalgın düşünüyorsun?"

"Mühim! Şöyle otur da konuşalım."

Süha Calibe'nin oturduğu mindere muttasıl [bitişik] olan koltuğa oturdu.

Calibe, "Yine sen bugün erken geldin."

"Pazar değil mi ya! Yalnız vizitelerime gittim hastalarımı yokladım."

"Şimdi dinle beni! Fazıla'ya nişan da takıldı. Mesele daha mühim bir suret kesbetti [kazandı]. Bu kız burada bulundukça zaten biz daima takayyüt [dikkatli bir davranış] ve tedbir üzre bulunmak mecburiyetindeyiz. Fakat şimdiden sonra iş daha başkalaşacak. O Münevver Hanım olacak müzevir [arabozucu], her şeyden mana çıkaran çok bilmiş bir kadındır. Bundan sonra onun bir ayağı burada demektir. Fazıla ile (103) Şefik'i defetmek lazım iken şimdi içimize bir de Münevver Hanım giriyor. Bu başka dünürler gibi değil. Efendi'yle konuşuyor ve efendinin de ona pek çok itimat ve hürmeti var. Bu kadın çok mutaassıp ve gayet çok bilmiştir. Bu kadın bir gün bizi rezil, bed-nam [adı kötüye çıkmış], mahv ve perişan edebilir."

"İhtiyat ve takayyüt üzre bulunuruz."

"Ona karşı olacak ihtiyat Fazıla ile Şefik'e olana benzemez. O kadın çok cin fikirlidir. Hususiyle beni de hiç sevmez."

"Peki ne yapalım?"

"Ne yapıp yapmalı bu izdivaca mâni olmalıyız! Fazıla başka bir yere gelin gitmeli. Böyle komşu olmamalı! Başka kayınvalideler, başka zevçler bize Münevver Hanım ve Mukaddem Bey gibi olmazlar. Onlar yabancı gibi olur. Pek seyrek olarak buraya gelseler de bize zararları dokunamaz."

Süha'nın gözleri parladı. Yüzü güldü. Kendi görmek istediği işe Calibe'yi muavin [yardımcı] bulmuştu. "Ama maksatlar ayrıymış nesine lazım? Mesele Fazıla'yı Mukaddem Bey'den kurtarmak değil mi? Calibe de bunun için çalışacak değil mi? O iş görüldükten sonra Fazıla'ya intihap olunacak sonraki zevcin kendi olabilmesi güç bir

şey değil! O zaman kendi başka bir maksat üzerine çalıştığından Calibe'nin haberdar olmasında ne beis var? Mesele muvaffakiyette!"

Süha'nın fikrinden bunlar geçtikten sonra Calibe'yi daha ziyade kendine celbetmek ve hakkında tamamiyle emniyet kesbettirmek fikrine kuvvet vermek için dedi ki:

"Ah Calibe! Güzelliğin gibi aklın, ferasetin de insanı hayran (104) edecek bir derecede. Madem ki bana meylin varmış ah ne olurdu pederin seni bana vermek istediği zaman kabul edeydin de beni bütün bütün bahtiyar edeydin."

"Süha! O zaman servet ve samana olan meylim, sana olandan daha kuvvetliymiş ki galebe etmiş adeta örtmüş, hissettirmemiş. Ona nail olduktan sonra ise kalbimde senin muhabbetini bastıran yük kalktığı cihetle meseleyi anladım. Fena mı oldu? İkisine de nail oldun. Kendimle beraber seni de servet cihetinden biraz olsun müstefit etmiş [faydalandırmış] oldum. Harç etmeye mecbur olmadığın için kazandığın paralar yanına kalıyor."

"Zâlim! Para bana senden kıymetli midir?"

"Ben de seninim! Ve daima senin olmak için çalışalım, diyorum."

"Evet hakkın var! Bu izdivacı menetmek için çalışacağız."

Süha bu sözü o kadar can u gönülden söyledi ki Calibe bunu kendisine olan muhabbetinden zan ile memnun oldu.

Süha, "Gayet müdebbir davranmalıyız. Biraz enini [rengini] belli edecek olursak kabak bizim başımıza patlar."

"Yavaş yavaş Mukaddem Bey hakkında tertip eyleyeceğimiz iftiraları Efendinin kulağına koymaya başlamalı fakat bunları ustalıkla tasni etmeli [uydurmalı] ha!"

"Şüphesiz."

"Daha iyisi Efendiden evvel Nabi'nin kulağına koymalı. Deli oğlan boş boğazdır onları laf diye Efendiye söyler."

"Sonra da bana sorarsa kemal-i teessüfle istemeyerek tasdik değil mi?" (105)

"Evet."

"Ondan başka düşünecek şey de var. Mukaddem Bey'i istediğimiz kadar Efendinin gözünden düşürelim. Nişanlısı sever de, "Ne olursa olsun benim makbulüm," derse babası ona ne diyebilir?"

"İyi düşündün."

"Bunun için bir yandan da Fazıla'yı Mukaddem Bey'den soğutmaya çalışmalı."

"Fazıla'nın bana itimadı yoktur, sözüme inanmaz ki."

“Bu desise ne senin göreceğin iş ne de Nabi’nin. Çünkü her ikinizin sözü de Fazıla’ya tesir etmez. Sen şimdiye kadar bed-muamelen ile kendi düşmanlığını anlattın. Nabi de riayetsizliğiyle [saygısızlığıyla] kendini ehemmiyetten düşürdü. Benim bu âna kadar hüsn-i muameleme itiraz ediyordun. Başka manalar vermeye, kıskanmaya kalkıştın. Şimdi gördün mü ki ben her şeyin sonunu düşündüğüm için böyle hareket etmişim.”

“Hakkın varmış! Bu işi ancak sen görebilirsin.”

“Fakat sonra dırıltı vırıltı istemem. Ben şimdikinden daha ziyade Fazıla ile görüşürüm. Yalnız konuşurum. Sen yanımızda olduğun zaman Fransızca söyleşirim bunlara tahammül etmeli. Damdan düşer gibi birdenbire laf söylenmez. Düşün ki kendi menfaatimiz için çalışacağız. Önümüzde koskocaman bir sene var. Belki muvaffak oluruz. Razı mısın?”

“Canıgönülden!”

Calibe bu sözüyle kendi aleyhinde bir mukavelename [anlaşma] imzalamış olduğundan haberdar değildi. İşte bu suretle iki müfsit [fesat] ittifak ettiler [anlaştılar]. Bir mesele üzerine çalışacak oldukları halde hedef-i maksatları birbirlerine (106) muhalifti. Fakat Calibe bundan gafildi. Yetiştirdiği şakirt [öğrenci] kendinden mahir [usta] çıkmış, kendisine oyun etmişti.

Süha o yoldaki mahareti sayesinde Calibe’nin tamamiyle emniyetini kazanarak hileyle kendisine yazılan bir kağıdı bir latifeyle elinden alıp imhaya muvaffak olmuştu. Artık serbest olmakla konaktan çıkabilirdi. Fakat şimdi de kendisini orada Fazıla’ya olan aşkı tutuyordu. Evet! Şimdi Calibe kovsa Süha gitmek istemezdi.

Ondan sonra Süha Fazıla’nın güya sıhhatinde gördüğü fenalık üzerine sık sık muayene ve tedavi bahanesiyle ekseri odasına gider ve hatta pek merak ettiği cihetle, verdiği ilacı alıp almadığını muayeneyle bazı defa da eliyle verirdi. Fazıla kendisine olan bu derece ihtimamdan havf ile [korkarak] keyifsizliğinin ne olduğunu söylemesi için Süha’ya rica etti. Süha bir zafiyetten ibaretse de bunun bir hastalık tevlidinden [doğuracağından] korktuğunu söyledi. Eğer Süha diğer doktorlar gibi reçete verseydi Fazıla reçetedeki edviyenin [ilaçların] biraz kuvvet verecek ve mide yapacak ehemmiyetsiz şeylerden ibaret olduğunu anlardı. Fakat Süha ilacı da kendi eliyle yaptırıp getirmek derecesinde ihtimam gösteriyordu.

Bu münasebetle sık sık vaki olan ihtilat ve mülakatlarda [karşılaşma ve konuşmalarda] Süha Calibe’yle mukavelesi gibi Mukaddem Bey’i zemmetmiyordu. Bilakis ondan hiç bahsetmiyordu. Tıptan, hikmetten [felsefeden], edebiyattan bahs ile meseleyi aşkın tafsil

ve tefsiri [açıklanması ve yorumlanması] cihetine getirmekle tarihlerdeki buna ait vukuatı nakl ve yazılan romanları ihtar eyleyerek [işaret ederek] aşka duçar olan [tutulmuş] insanların ne kadar merhamete şayan olduklarını anlatmak istiyordu. (107) Fazıla küçük yaşından beri hürmet ve riayet gördüğü ve hiçbir fena nazarına tesadüf eylemediği Süha'nın bu sözlerini fena tarafa çekmeyip safdilane bir sohbet ve ülfet zanneyliyordu. Süha da işe birdenbire başlamayıp fikrini tedriçle [yavaş yavaş artırarak] yürütmekteydi. Şu kadar var ki Fazıla ile konuştukça bu kızın ulüvv-i ahlak [ahlakının yüceliği] ve akıl ve dirayeti [zekâsı] kendisini daha ziyade meftun eylemekte olmasıyla kalbindeki ateş-i aşkı da daha ziyade alevlenmiş olduğundan Süha bunu derununda hıfzetmeye muvaffak olamayıp da vakitsiz olarak alevinin ağzından zuhur etmesinden korkuyor ve elinden geldiği kadar ihtiyata güç hal ile riayet eyliyordu. Şu kadar var ki Fazıla Süha'nın hiçbir sözünden şüphelenmediği halde bakışından sıkılıyordu. Âşıkane nazarını Süha tebdile [değiştirmeye] lüzum görmeyip belki onu bir mukaddeme-i arz-ı hal [halini anlatmanın başlangıcı] ittihaz eyliyordu [kabul ediyordu]. İşte yalnız bu sebepten dolayı Fazıla eskisi gibi Süha'nın yanında teklif ve tekellüfsüz yani hakiki bir dayı ile yeğen gibi bir halde bulunmayıp resmi surette bulunmakla bir mecburiyet-i tabiiye [doğal bir zorunluluk] hissediyordu.

Calibe de Fazıla'ya hoş bir surette muamele eder oldu. Fazıla bunu da kendisinin haneden gitmesi yaklaştığı için yapıyor zanneyliyordu. Calibe'nin fikriyse Fazıla'yı kendileriyle ihtilat etmek [görüşmek] üzere odasına kapanmaktan menle ortada gezinerek Mukaddem Bey hakkında söylenecek zemleri [kötülemeleri] işitebilmesi, gerek Nabi'nin, gerek Süha'nın bunlardan bahsetmek için kendisiyle görüşmeye meydan bulmalarıydı. Bir çok kere gelip birlikte oturması için Fazıla'yı davet eyledi. Fazıla da terbiye iktizasınca [gereğince] bu davete icabet eyliyordu. Bu münasebetle Fazıla ekseri üvey validesinin yanında Nabi'yle de görüşmeye mecbur oluyordu ki hovarda oğlanın (108) eniştesi hazır olduğu vakit güçlükle takındığı müdebbirliğe eniştesi bulunmadığı zaman lüzum görmemesi cihetle arsızcasına, yüzsüzcesine tatsız muamelat ve musahebatı [sohbetleri] Fazıla'nın canını sıkmaktaydı.

Nabi teehhül için aradığı Tunus gediği olmak[28] üzere Fazıla'nın aziz [kıymetli] ehibbasından [dostlarından] Fevkıye Hanım'ı muvafık gördüğünden bu hususta Fazıla'dan muavenet [yardım] talebine kadar cesaret eyledi. Fazıla bu iş ancak

[28] Tunus Gediği: Yağlı kuyruk, iştiha şahlandıran cazip ve kıymetli şeyler yerinde kullanılır bir tabirdir. (Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*)

hemşiresinin işi olduğunu kendisi gibi hanım kızların öyle teehhül filan işlerine karışmak haysiyet-i mahsusalarına [gururlarına] yakışmayacağını söyleyince Nabi, Fevkıye Hanım gibi hem güzel, hem zengin bir kızı yalnız Calibe'nin talebiyle kendisi gibi bir züğürde vermeyecekleri bedihi [açık] olduğunu ve bunun için lazım olan şey ancak Fevkıye Hanım'a âşık olduğunu anlatıp ikna eylemekten yani kendisini de ona beğendirip sevdirebilmekten ibaret olabileceğini ve her halde Fazıla'nın muavenetine muhtaç olduğunu ifade eyledi. Hatta kendisinin zekâvetinden, malumatından bahs ile Fevkıye'ye beğendirmesini ve kendisini birkaç defa sokakta, araba içinde ve bir kere de her nasılsa kendi hanelerine geldiği zaman örtüsüz olarak gördüğü cihetle alaka eylediğini bildirerek merhametini celbeylemesini [çekmesini] Fazıla'dan rica eyledi.

Fazıla Nabi'nin matlubutına [isteklerine] cevab-ı muvafık [uygun cevap] vermek şöyle dursun, bilakis hiddetle,

"Vay sen benim misafirlerimi gözetlemeye cesaret ettin mi?" diye sorunca Nabi:

"Hayır, a canım! Fevkıye Hanım'ı aşkıma tamamiyle inandırmak için öyle demek lazım. Yoksa işin doğrusu ben onu burada örtüsüz olarak (109) görmediğimden başka sokakta örtülü olduğu halde bile görmedim. Görmeden alaka ettim [bağlandım] desem inanır mı?"

"Bu işi bana gördürmeyi tasavvur etmişsin öyle mi? Yanılmışsın Nabi Bey ehlini bulamamışsın."

"İstemiş olsan pekâlâ yapabilirsin. Sen Fevkıye Hanım'ın pek teklifsiz akranı ve muhibbisin. Eğer ablam onun akranı olsaydı beni sana muhtaç etmezdi."

"Evet! Doğru Söylüyorsun. O yapardı. Fakat ben yapamam."

Fazıla bu cevab-ı kat'isiyle [kesin yanıtıyla] Nabi'nin elinden yakayı sıyırmak mümkün olamadı. Sıvışık oğlanın "Neden yapamazmışın? Niçin? Benim iyiliğimi istemiyorsun demek," gibi izaçlarının [bunaltmalarının] arkasını alamadı. Sükûtla mukabelede bulunarak başından defetmek istedi. Fakat Nabi öyle kolay defolunur belalardan değildi. Fazıla nihayet:

"Benim işim değil vesselâm!"

"Niçin değil onu söyle," diye ısrar edince Fazıla dedi ki:

"Söyleyeceğim sözler senin hakkında iyi değil de onun için söylemek istemiyorum."

"Ne olursa olsun söyle!"

"Velev ki ben bu işin ehli olabileyim, fakat bana teklif ettiğiniz işin ne olduğunu bilerek mi söylüyorsunuz?"

“Şüphe yok, benim için muavenet.”

“Başkaları için de hıyanet!”(110)

“Neden?”

“Öyle ya! Âlemin evladını baştan çıkarmak hıyanet ve denaetten başka nedir? Buna muvaffakiyet için icra edilecek esbap [vasıtalar] da yalancılık düzencilik.”

“Sayıklıyor musun be?”

“Ben sayıklamıyorum. Fakat sen yaptığını bilmiyorsun. Beni söyletmemek daha iyiydi. Fakat mecbur ettin, şimdi dinle! Senin istediğin şeyin ne büyük fenalık olduğunu bilmiyorsan sana anlatayım. Sen de itiraf ediyorsun ki Fevkıye Hanım’a familyasının intihap edeceği [seçeceği] zevç sen olamazsın. Bunun için ki kızı sevda mevda şarlatanlıklarıyla aldatıp baştan çıkarıp kandırmak istiyorsun. Şu halde kızcağızı peder ve validesinin rey [onay] ve arzusuna muhalif harekette bulundurmuş ve ihtimal ki karşı koydurmuş olmayacak mısın?”

“Oralara neden mecburiyet görülsün? Bir tanecik evlatları! Kimi isterse ona verirler.”

“Ya senden iyisine vereceklerse kısmetine mâni olmayacak mısın?”

“Benim züğürtlükten başka ne fenalığım var? Onlarda da para çok.”

“Ne fenalığın olduğunu bilmem. Fakat her halde kızlarına koca olmak üzere kendiliklerinden seni intihap etmeyeceklerini sen de bilirsin, ben de bilirim, âlem de bilir.”

“Canım neden?”

“Şundan ki Fevkıye Hanım namuslu bir familyadandır, güzeldir, malumatlıdır [bilgilidir], zengindir. Anasının babasının bir tanecik evladıdır. Böyle bir kıza herkes (111) talepkârdır. Familyası onlardan seçer seçer de beğendiğine kızını verir. Şimdi sen Fevkıye Hanım’ı görmeden, sevmeden yalnız familyasının servetine tamaen şöyle bir ikbaline [şansına] set [engel] olmak istiyorsun.”

“Familyası beğendiğine verir o beğendiğinin iyi çıkacağını neden bilir? Kimsenin iç yüzü malum olmaz. Böyle şeyler talihe bağlı!”

“Evet öyledir. Fakat familyası tamamiyle arayıp sorduğu bir adama iyidir diye verir de fena çıkınca, talihten olduğunu teslimle müteselli olur [avunur]. Kızcağızın ise familyasının intihap eylediği zevci fena çıktığı halde onu familyasına şikayet eylemeye ve o hususta onlardan imdat ve muavenet [yardım] talep etmeye hakkı olur. Peder ve validesine karşı isyan ederek getirdiği zevçten ise her ne çekerse tahammül etmeye mahkum olur. O cefayı peder ve validesi ona reva görmese bile onlara bir söz

söylemeye yüzü olmadığına kendisinin mahkeme-i vicdaniyesinde [vicdan mahkemesinde] mahkum olur. Fevkıye'yi bu hale getirmek için kızcağız sana ne fenalık etti?"

"Görürsün ki ben onu bahtiyar ederim de hiçbir müşkilata [zorluklara] tesadüf etmez. [rastlamaz]"

"Ben de böyle şeyde tecrübeye girişmek istemediğimden sana hiçbir muavenette bulunamam."

"Bunda tecrübe var mı ya? Ben sana Fevkıye Hanım'ı alacağım bahtiyar edeceğim diyorum."

"Öyle yapmak istesen de sen şimdiden bunu katiyyen bilemezsin. Ya sen Fevkıye Hanım'ı sevmeyecek olursan onu bahtiyar etmek senin için kabil mi [mümkün mü]? Çünkü, "Hiç görmedim" diyorsun."

"Güzel diyorsunuz ya." (112)

"A, ben güzel derim de olabilir ki sen hiç sevmezsin. Ne kadar güzeller var ki çirkinlere feda olunurlar."

"Adam hiç o kadar zengin karı sevilmez mi?"

"Vah yazık! Artık seninle sözüm yok."

"Adam sende! Siz birbirinizi görmüşsünüz, tanışmışsınız da sanki ne olmuş? Daha şimdiden... Haydi ağzımı açtırma."

"İstersen aç. Şimdiden sonra sözün bence mesmu [dinlenebilir] değil ki."

Fazıla böyle deyip ayağa kalktı. Süratle kapıdan dışarı çıkıp odasına gitti.

Nabi Mukaddem Bey hakkında Süha'dan işittiği azviyyatı [iftiraları] Sai Efendi'ye ara sıra dokundurarak anlatmaya başlamıştı. Şimdi de hiddetle Fazıla'ya ondan bahsetmek istedi. Fakat dinlettiremedi. Sai Efendi de mübalağaya hamlile [yükleyerek] bunlara kulak vermemişti. Fakat sözüne itimad-ı tammı [tam bir güveni] olduğu Süha'nın bunları tasdik ve o günlerde Mukaddem'e Beyoğlu'nda gündüz pek sarhoş bir halde tesadüf eylediğini kemal-i teessüfle ilave etmesi adamcağıza derd-i derun [gönül derdi] oldu. Mukaddem Bey'i de evladı gibi sevdiğinden, hem Fazıla, hem Mukaddem için keder ediyordu. Şu kadar var ki Mukaddem'in muti [itaatkâr] bir çocuk olduğunu bildiği için gerek kendisinin, gerek Münevver Hanım'ın nasayihine [nasihatlerine] karşı koyamayacağını ümit eyliyor, Fazıla ile tezevvüçlerinden sonra belki bu nasayihe de muhtaç olunmaz tesellisi ve şimdiden yüz göz olmamak mütalaası ile o vakte kadar sabreylemeyi tensip ediyordu [uygun buluyordu] .

Zavallı Fazıla! Kendi aleyhinde tertip olunan entrikalardan haberi olmayıp Fevkıye'yi düşeceği vartadan halas eylemeyi [kurtarmayı] düşünüyordu. (113) Nabi'nin meşum [uğursuz] güzelliği pek saf-dil ve zaifül-efkâr [kararsız] olan Fevkıye'ye bir musibet [kötülük] olur diye korkuyordu. Zira Nabi'nin behemehal [mutlaka] meramını terviç [yükseltme] uğrunda çalışacağı kendince malumdu. Fevkıyi'nin de, gerek kendisine olan pek ziyade muhabbet ve itimadı, gerek saf-dilliği sebebiyle hiçbir hali kendisinden saklayamayacağını bildiği cihetle elinden geldiği kadar nasihat vermeye hazırlanıyordu.
Bu suretle iki üç ay mürurundan sonra bir gün Fevkıye Hanım Fazıla Hanım'a gelmişti. Fazıla şen, şatır arkadaşını pek mütefekkir [düşünceli] görünce meselenin uç gösterdiğini anladı. Fakat Fevkıye'nin kendisine açmasını bekliyordu. Fazıla dedi ki:
"Ee, bakalım hemşireciğim bir ay oluyor ki birbirimizi görmedik. Bu kadar zamanda neyle meşgul oldun?
"Hiç! Yalnız bazen roman okudum."
"Hangi romanları okudun?"
"Şimdi Öjen Su'nun[29] Le Set Peşe Kapito'sunu okuyordum."
"Ha çok güzeldir. Hele Lurgoyel kısmındaki Ernestin'in validesine hitaben yazdığı jurnalleri [günlükleri] mükemmel bir derstir. Öksüz kızın milyonlarca servete nazar-ı bikayt ile [aldırmadan] bakıp "Bu kadar para bana neden geldi? O! Pederim validem, en ziyade sevdiklerim, sizin gaybubetinizle [ölümünüzle] değil mi? Of! Ben bu paradan nefret ederim," demesi insanı ne kadar ağlatır! Hele âkıle [akıllı] kızın talepkârlardan eylediği şüphe üzerine hasbıhal olmak üzere yine jurnalinde "Terzi benim endamımdan güzel endam bulunmadığını, kavaf ayağımdan daha biçimlisini görmediğini, modestre[30] de başımın pek ziyade güzelliğini (114) söylüyor. Acaba hakikaten ben bu kadar güzel miyim? Bunu anlayacağım," deyip de işçi kızı sıfatıyla kendini takdim ettirdiği cemiyette her zamanki gibi tekmil delikanlılar etrafını sarmayıp yalnız âlîcenap Oliviye'in kendisine iltifat eylediğini görmekle hakikati anlaması kadar bir ders-i ibret olur mu?"
"Sahi, o kadar balolar, o kadar hazırlıklar hep Ernestin'in milyonları içinmiş. Ne âlâ etmiş kendisini parası için isteyenlere varmamış da asıl zatına muhabbet eden Oliviye'e varmış. Ben de olsam öyle yapardım."

[29] Eugène Joseph Marie Sue: Fransız Romancı.
[30] Modistra: (İt) Kadın terzisi, şapka yapıcısı.

Fazıla'nın arkadaşına romanın o parçalarından bahsetmesi insanı parası için isteyenler çok olduğunu ifham etmek [sezdirmek] içindi. Fakat Fevkıye'nin ondan başka manalar istihraç [çıkartmak] ile kendini sevene varmak fikrinde bulunmasını beğenmediği için meseleyi tafsil ve tefsir cihetine giderek dedi ki:

"Asıl müşkil olan mesele de asıl zatına muhabbet edeni tanımak, bulmaktır."

"İşte Ernestin gibi tecrübeyle anlamalı."

"Peki ama bizde Ernestin gibi fukara balosuna tebdil-i nam ü unvan ile [isim ve unvan değiştirerek] gidip de zatına muhabbet ve rağbet edeni bulabilmek kabil mi?"

"Başka sureti kabil ya! Mesela sokakta kim olduğunu bilmediği halde gördüğü bir kıza taaşşuk eden [âşık olan] erkeğin onun zatına, hüsnüne âşık olduğu malum olmaz mı?"

Eyvah! İş anlaşılıyor! Biçare Fevkıye tuzağa tutulmuş hem de gözleri bağlı olduğu halde! Acaba Fazıla bunun gözlerini açabilecek mi? (115) Yoksa o tuzaktan çıkması için uzattığı eli Fevkıye red mi edecek? İşte burası ileride görülecek!

Fazıla bu sözler üzerine güzel kaşlarını biraz çatıp dedi ki:

"Hemşirem o adam sokakta gördüğü kızın kim olduğunu bilmiyor mu? Yoksa bilmemezlikten mi geliyor? İşte asıl malum olması, matlup olan [istenen] şey budur. Yoksa her rast geldiğini 'Oliviye' kahramanı gibi zanneyler isek ne kadar aldanırız biliyor musun? Bahusus 'Ernestin'in işin o derecelerde tahkikine girişmesi de Marki gibi bir mürşidin sayesinde vaki olmuştur. Yoksa etrafını alan bir çok entrikalardan, kızın yakayı kurtarması ana dostu olan Marki'siz kabil miydi? Romanda görüp beğendiğimiz âlî-cenab 'Oliviye'yi hakikatte ararken ikaz edecek Marki gibi bir mürşid-i kamil [yol gösterici] bulunmayıp da Oliviye gibi adamın yerine bir sahtekâra kapılmak da muhtemeldir."

"Adam sen de! Her şeyden mana çıkarırsın aşıklar hakkında biraz merhametli bulunmalıdır. Bu kadar romanlar okuyorsun o biçarelerin ne kadar şayan-ı merhamet [acınmaya layık] olduklarını görüp anlamıyor musun? Ne kadar ıstırap çekiyorlar. Ben bir romanı okur iken aşığına cefa eden maşukalara [sevilen kadınlara] ne kadar hiddetlenirim. Âdeta elime geçseler boğazlarını sıkacağım gelir, ya birbirini seven iki âşığın arasına girip mâni olmak isteyenleri ayağımın altına alıp da ne kadar tepelesem, ezsem yine doyamayacağım sanırım."

Fevkıye bu sözleri söylerken yumruğunu sıkmış, ayağını da yere vurmuştu. Fazıla arkadaşının şu dehşetli halinden ürktü. Sükûtla meyusane [kederli şekilde] düşünmeye vardı. Bir müddet sonra Fevkıye dedi ki: (116)

“Ha! Sahi hemşire Le Set Peşe Kapito’nun La Löksör kısmındaki Madelin’in şekil ve simasını ben tıpkı sana benzettim. Sen onu okudun mu?”

Fazıla dalgın bir surette:

“Okudum.”

“Ee, ne düşünüyorsun?”

“Senin herkesi “Oliviye’ye benzettiğin gibi ben de kendimi Madelin’e benzetip de onun hassalarını [özelliklerini] kendimde mevcut zanneyleyecek olsam halim ne olur diye düşünüyorum. Mesela Madelin’in daha mektepteyken mektep muallimesine bile sözünü geçirmek derecesindeki tesir-i nüfuzunu [etki derecesini] kendimde zann ile bizim üvey valideye emretmeye kalkışmaklığım lazım gelir. Nasıl! Münasebet alır mı?”

“Adam sen de bu kadın bu kadar haşin mi?”

“Vay şimdi hoşunuza mı gidiyor?”

“Neme lazım? Bana bir şey yapmadı ki.”

“Hakkın var!”

Fazıla böyle deyip tebessüm etti.

Şu kızların her ikisi de o romanları okudukları halde her biri onlara ayrı ayrı manalar vermişler. Başka başka hükümler çıkarmışlardı. Romanlar birini ikaz ve diğerini iğfal eylemişti. Romanlar hep birdi. Fakat okuyan kafalar başkaydı.

Roman hakkında şimdiye kadar pek çok sözler söylenmiş ve hâlâ söylenmektedir. Bir kısmı “Roman ahlak dersidir. Tehzib-i ahlak eder [ahlakı düzeltir]. İnsanı mütenebbih eyler [uyarır],” derler ki biz bunlara “Evet pek doğrudur,” diyeceğiz. (117) Birtakımı da “Roman insanı iğfal eder. Beyhude şeylere ikna eder,” derler ki ben bunlara da “Evet,” diyeceğim. Evet! Roman bir ahlak dersidir. Hem de nasıl ders? Mütalaininin [okuyucusunun] seve seve, eğlene eğlene tederrüs eyleyeceği bir ders. Hangi ders vardır ki çocuklara tokat, tekdir ve hatta büyüceklere de muallimden ve arkadaşlarından mahçubiyet korkusuyla taallüm olunmasın [öğretilmesin]. Kendi hevesiyle çalışan talebe yüzde bir nispetindedir. Fakat romanı çocukların okumaması için tokat atılsa bile menedilemez. Yine okurlar. Bulur buluşturur okurlar. Tekdir ve ta’zir [azarlama] bunu menedemiyor. En çok satılan kitap romanlar oluyor. Gençlerin fennî ve hikemî yazılanlardan öğrendikleri malumat o kadar güzel zihinlerinde kalıyor ki hocaları bunları kendi usullerinde binlerce kere ezberletseler bu kadar zihinlerine sokamıyorlar. Peki elimizde böyle güzel bir usul-i tedris [öğretme yolu] var iken bazı mutaassıpların [tutucuların] keyfine uymak için bunu terk mi edelim?

Evet! Roman birtakım zavallı gençleri iğfal ve imha ediyor. Hayalata düşürüyor. Bunu nasıl inkâr edebilirim ki roman kurbanlarının birkaçını gözümle gördüm. Dekart, "Roman bir zehirdir. Fakat öyle bir zehirdir ki bazı zehrin panzehiri olduğu halde roman ile zehirlenenlere panzehir olmaz," demiş olsa da roman mesmumları [dinleyicileri] onu aramazlar. Ta sonuna kadar o semm ile [dinlemekle] telziz-i dimağ etmek [zihinlerini tatlandırmak] isteyip ondan geçemezler. Ef'al ve harekatını romanlardaki hayalata uydurmak isterler. Onlar kendilerini oradaki kahramanlara benzeterek yüksele yüksele o kadar yükseklere çıkarlar ki kendilerini oradan aşağıya bıraktıkları vakit, o kahramanların düştükleri pamuk şiltelere, kuş tüyü döşeklere tesadüf etmeyip de başları taşa çarptığı vakit işi anlarlar. (118) Kimi hayalattan çıkıp aklını başına devşirirse de iş işten geçmiş bulunur. Kimisi ise ilâ-ahire [sonsuza kadar] o hülya ile gider.

Bu gibi haller, romanları eğlence olarak evlatlarının ellerine verdiklerinden olur. Eğer romana o kadar ehemmiyetsiz bakılmayıp da bir ders olmak üzre tedris edilirse tehzib-i ahlaka hizmet eder. En büyük imtihanı da roman dersinde etmelidir. Roman okuyan nev-residegana [yeni yetmelere], bitirdikten sonra onun hakkındaki fikrini, mütalaatını, hükmünü sormalı imtihan etmeli. Muvaffak ise istihsan [övmeli], değilse tashih etmeli [düzeltmeli]. Ondaki iyilikleri zihnine yerleştirmeli, fenalıkları tenfir etmeli [iğrendirilmeli]. Evladının aklına zekâvetine, kamilliğine itimadı olanlar evlatlarının fena yazılmış romanları okumalarından bile havfetmemeli, çünkü, fenalıkları kağıt üzerinde görmeleri daha iyidir. "Evladım fenalık ne olduğunu bilmesin," dememeli. "Fenalığın fenalık olduğunu öğrensin," demeli. Öğrenmeli ki ondan tevakki [sakınsın] ve teneffür etsin [nefret etsin]. Yılanın ne olduğunu bilmeyen insan, sokup tesmim eylediğini [zehirlediğini] öğrenmeyen bir çocuk onu gördüğünde nakışlı, boyalı bir kırbaç zannıyla eline alıp onunla oynamak isteyebilir.

Hülasa, romanların madem ki lehinde bulunanlar da vardır, aleyhinde bulunanlar da o halde bunların nef' ü ziyanı [fayda ve zararı] Sâdi'nin yağmur teşbihine kıyas olunmalı,

"Baran ki der letafet-i tab'aş hilaf nist
Der-bağ lale-rüyend u der-şûre bûm u has"[31]

demiş. Eğer bir bağban [bahçıvan] o zemin-i şureyi [çorak yeri] terbiye-i türap [toprağı iyileştirme] usulünce ıslah ederse orası da bir bağ olur. Hiçbir roman iyiliği fenalık ve

[31] Letafet yağmurun tabiatına aykırı değildir. Bahçede lale, çorak yerde ise felaket habercisidir.

fenalığı iyilik suretinde göstermez. Yalnız kusur onu telakkidedir [algılamadadır]. Bir mürşid-i kamil, bir bağban-ı mahir [usta bahçıvan] vazifesini deruhte ederse [yüklenirse] baran [yağmur] her şeyi ihya eylediği gibi roman dahi herkesi ihya eder. (119)

İşte Fazıla'nın kuvvetli ve keskin olan akıl ve zekâsı roman dersinde kendisine muallimlik ve pederlik vazifelerini ifa etmiş. Fevkıye ise o zamana kadar her istediği olmuş ve dilediği önüne getirilmiş, hiçbir arzusunun olamayacağını öğrenmemiş muamele-i reddiye görmemiş bir şımarık kız olduğundan romanı da kendi keyfine uydurmuştu. Fazıla'nın kendi keyfine muarız [karşı] olan roman hakkındaki mütalaatı da onun canını sıkmış olduğundan, bahsi başka tarafa çevirmek çin rubaya ve tuvalete ve sair eşyaya dair söz söylemeye başladı. Fakat söylerken fikrinin söyledikleri şeylerden başka şeylerle meşgul olduğu anlaşılıyordu.

Bir iki gün sonra bir akşam Nabi yemekten sonra epeyce keyif [yarı sarhoş] bir halde geldi ki o akşam Sai Efendi de ehibbasından birine musahabete gitmiş olduğundan salonda Calibe, Süha ve Fazıla ile Şefik ve matmazelleri bulunuyorlardı. Nabi dışarıdan Efendinin bulunmadığını anlayınca salona geldi. Keyif olduğu zaman Efendi bulunsaydı girmezdi. Bir çok letaiften [şakalardan] bahsederek orada bulunanları güldürdü. Bir aralık Fazıla odasından lazım olan bir şeyi alıp yine avdet eylemek [dönmek] üzre dışarı çıktığında Nabi kendisini takiple sofada bekleyip tekrar salona girmezden evvel Fazıla'ya dedi ki:

"Ee, Fazıla Hanım! Senin bana yardım etmek istemediğin işi ben kendi kendime görebildimse ne dersin!"

"Ne diyeyim? Teessüf ederim."

"Haset ediyorum [kıskanıyorum] diyemiyor musun?" (120)

"Acayip! Ben erkek değilim ki Fevkıye Hanım'ı ben alamayacağım diye haset edeyim."

"Öyle değil! Onun aksi suretine haset edebilirsin ya!"

Nabi o akşam Fevkıye Hanım tarafından alabildiği muvafık cevap üzerine sevinç delisi olduğu gibi sarhoş da bulunduğundan Fazıla'ya olan kin ve gazabının bu suretle intikamını almak için böyle söylemişti. Fazıla hiddetinden kıpkırmızı kesilip dedi ki:

"Baksana dayı bey! Sen sözleri sarhoşluğundan söylüyorsun ama pek azıtan sarhoşların da haddini bildirirler."

"Ne yapabilirsin?"

"Bir daha tecrübesine çıkışma. Haysiyetimi müdafaa için ne yapabilirsem onu yaparım."

“Adam sen de! Ben beğenilecek adammışım. Senin beğenemediğin de şimdiye kadar sana iltifat etmediğim içinmiş. Yoksa ben, sıska Mukaddem’e mi benzerim?”

Artık Fazıla’nın hiddeti son dereceye gelmekle hemen ayağındaki iskarpini çıkarıp ökçesini Nabi’nin alnına yerleştirdi, bir ‘pan’dır işitildi.

Olacağına bakınız ki haniya o zamanki iskarpinlerin ekserisi modası icabınca ökçesinin altı sarı demirliydi. Dağlanmış gibi Nabi’nin alnına ökçenin şekli resmolundu. Bereket versin ki sarhoş herif edepsizliği bir kadına el kaldırmak derecesine kadar vardırmadı. Alnından kan akmaya başladığı halde hiç sesini çıkarmaksızın musluğa koştu. Kanı dindirip de odada aynaya baktığında ökçenin resmini görmesiyle (121) kederinden ağlayacak gibi bir hale geldi. Sonra fesini kaşlarının üstüne bastırmakla bunu örtebileceğini görüp müteselli oldu.

Fazıla salona girdiğinde helecandan [kalp çarpıntısından] göğsü kalkıp inmekte ve yüzü kıpkırmızı bulunmaktaydı. Süha Bey bir rahatsızlığı olup olmadığını sordu. Fazıla hiçbir şeyi olmadığını cevaben bildirdi. Beş on dakika kadar oturduktan sonra odasına çekilmek üzre müsaade isteyerek Şefik’le beraber kalktı. Calibe dedi ki:

“Sen de bozgunluk ediyorsun. Güzel vakit geçiriyorduk. Daha pek erken, şu keyifli delikanlı ile biraz eğlenmeliydik.”

“Affediniz efendim biraz rahatsızlığım var.”

Süha, “Evet yüzünden, halinden belli. Demin sordum bir şeyim yok dedin. Halbuki böyle şeyler doktorlardan mektum olamaz [saklanamaz].”

Süha böyle deyip ayağa kalkarak Fazıla’nın nabzını aldı. Nabızlar hal-i tabiisinden [doğal durumundan] ziyade bir süratle vurmaktaydı. Başını göğsüne koyup dinlediğinde yüreğinin de çarpmasından korktu. Calibe’ye hitaben, “Hemşire biraz kolonya getiriniz,” dedi.

Fazıla’ya da, “Biraz oturun rahat edin de muvakkat [geçici] bir helecan ise geçer, değilse müdavata [çare bulmaya] kalkışmalıyım,” diyerek Fazıla’yı koltuğun üzerine oturttu. Fazıla her ne kadar ehemmiyet verecek bir şey olmadığından odasına çekilmek için müsaade istediyse de Süha biraz orada bulunması için icbar eyledi [zorladı].

Calibe kolonyayı getirmekle Süha’nın tertibi üzre Fazıla başına, ensesine (122) kolonyayı bolca sürdü. Süha biraz da çiçek suyu verdi. Biraz müddet sonra Fazıla’nın helecanı teskin olmakla [yatışmakla] Süha Şefik’e, “Haydi beyim söyle hemşirenin yatağını ve elbisesini hazır etsinler. Kendisi yorulmaksızın yatağına girsin,” dedi. Matmazel de Şefik’e refâkatle çıktı.

Calibe Hanım o dö kolon[32] şişesini yerine götürmek üzre gittiğinde avdeti epeyce uzamakla Süha ile Fazıla yalnız bulunuyorlardı. Süha bir müddet Fazıla'yı sıkmakta olan nazarıyla baktıktan sonra söze girişip Fazıla hakkındaki takdirat ve tahsinatını [övgü ve beğenisini] anlatarak bir çok arz-ı ihtiram eyledi [hürmetini anlattı]. O kadar manalı sözler söyledi ki kalbinde olan sevdaya dair doğrudan doğruya hiçbir şey itiraf etmediği halde dolayısından pek çok şeyler anlatıyordu.

Süha, Mukaddem Bey'i defettirdikten sonra çok vakitten beri aşkıyla suzan olduğu [yandığı] halde mahza [ancak] nişanlı bulunduğu için halini ketmeyleyen [saklayan] bir âşık-ı dirîn [eski aşık] olmak üzre kendisini Fazıla'ya takdime hazırlanıyordu.

O gece Fazıla, Süha'nın bu halinden de pek sıkıldı. Süha bir şey itiraf etmiyor ki cevab-ı ret ile tahkir etsin. Nabi gibi edepsizlikte bulunmuyor ki terbiyesini versin. Yatağı hazır olduğu cevabını Şefik getirince, Fazıla hemen kalkıp odasına gitti. Yarım saat sonra Fazıla'nın karyolasının karşısında bulunan karyolasında Şefik uyumakta Fazıla da yatağında uyanık bulunmaktaydı. Genç kız, biraderinin tamamiyle uykuya daldığını görünce yatağından kalktı. Kendi odalarına muttasıl olup aralarında kapı bulunan Matmazelin odasının kapısını yavaşça açtı. Onun da derin uykuya (123) daldığını anlayınca artık gözüne uyku girmedi. O anda odasının içinde gezinmeye başladı. Kandilin yanında söndürülmüş olan şamdanı da yaktı. Şefik'le Matmazel uyanık bulunsalar rahatsızlığı ne olduğundan ve niçin uyuyamadığından dolayı kendisini istintak edeceklerini [sorguya çekeceklerini] bilirdi. Halinden kimseye malumat veremeyeceği için helecanını teskin etmek ve kendi kendine düşünmek üzere tenhalık [yalnızlığı] arzu ediyordu.

Aman! O halde Fazıla'yı bir ressam yahut bir şair görmeliydi de resm ve tasvir etmeliydi. Üzeri kendi elinin emeği olarak işlenmiş pembe atlas terlikleri ayağına takmış, gecelik beyaz entarisiyle bulunuyordu. Hava serinceyse de kızcağızın hiç üşümediği, yanaklarının daimi olan pembeliği hararetten kırmızılık derecesine gelmiş olduğundan anlaşılıyor. Uzun ve gümrah [gür] saçının örgüsü gevşemiş, yarı çözülmüş bir halde altınla yaldızlanmış gibi parlıyordu. Alnındaki kesik saçlarını güya alnındaki tefekküratın ağırlığı üzerine fazla yük oluyormuş gibi eliyle başına diğer saçlarının üzerine doğru sıvamış ve o alnında nümayan olan bir nur-ı melahat [güzelliğinin aydınlığı] aşikâr olarak lemean etmekte [parlamakta] bulunmuştu. Entarisinin belinden sıkmış olduğu pembe kordela kuşaktan başka üzerinde tezyinat bulunmuyordu.

[32] Eau de cologne (Fr.) : Kolonya, parfüm.

Böyle bir güzel endam resm ve teşkil etmek korsenin haddine mi düşmüş! Öyle latif, parlak, pembe ve beyaz bir ten göstermek, çehreye soğukluk ve donukluk vermeden başka bir işe yaramayan hangi düzgünün, hangi kremin, hangi pudranın işi? Saçlara onun gibi tatlı latif bir sarı renk vermek, siyah saçları turuncu, kestane renklisini de mısır (124) koçanı gibi soğuk ve tabiatın zıddı olan şeyler yapmaktan başka iş göremeyen hangi saç boyasının kârı?

Demin genç kızın şu halini tasvir için ya bir ressam veyahut bir şair olmalıydı demiştim. Hata etmişim! Her ikisi birden lazım. Çünkü ressam, kızın tabii olan güzelliğini, şeklini, kıyafetini resmedecek; fakat zihninden geçen nice efkâr-ı safiyane ve pak-dilanenin [saf düşünce ve temiz kalbin] muttasıl birbirinden gayrı [ayrı] olarak ibraz eylemekte olduğu etvar-ı cihan-pesendane ve suver-i alicenabanesini [herkesin beğeneceği tavır ve gururlu görünüşünü] ve ekdar ve gumumun [kederlerin ve tasaların] an be an bir suretten diğer surete münkalip olan [değişen] nice asar-ı mağmumane ve mahzunanesi [hüznünün ve kederinin izlerini] ve güzel endamının gezinip hareket ettikçe vaki olan reviş [tarz], hıram [eda], halavet [şirinlik] ve letafetini [güzelliğini] nasıl bir suret içinde resmedebilecek! Hele öksüz kızcağızın ağlamaya alışık olduğundan mı, yoksa ağlaması güzel olduğundan mı, neden, hiç yüzünü ekşitmeksizin buruşturmaksızın güzel güzel bir surette ağlamasını nasıl gösterebilecek? Bunlara bir de şair lazım.

Lakin şair, bu halleri tasvir edecek, tezyin edecek [süsleyecek] ve şiirini işitenleri hayran edecek de lisanının darlığı cihetiyle bu ahvalin, etvarın, yeisin ve bükanın [ağlayışın] sebebi ne olduğunu mufassalan [ayrıntılı olarak] anlatamayacağı için kariin ve samiini [okuyucu ve dinleyicileri] merakta bırakacak. Şimdi bunlar için bir de feylesof lazım değil mi?

Evet Fazıla'nın o gece halini tamamiyle tersim, tasvir, tavsif ve tafsil etmek için üçü de lazım.

Genç kız söylenmeye de başladı. Diyordu ki:

"Alçaklar! Hamisiz [koruyucusuz] bir kızın haysiyetiyle, vakarıyla, şan ve şeref-i nisvaniyesiyle [kadınlık onuruyla] (125) istihzaya [alaya] cesaret ediyorlar ha! Biri cezasını gördü. Diğeri de hile ve desiseyle hareket ediyor... Bir zavallıyı iğfal edip de maharetiyle tefahhür edecek [gururlanacak] öyle mi?.. Bu budala Nabi gibi işe acemilikte başlamak istemiyor. Avlamak istediği şikârlar [avlar] için kesb-i maharet hususunda tecrübe için beni model ittihaz [kabul] etmekten çekinmiyor... Yoksa benden ne ümidi olabilir? Ben nişanlı bir kızım!.. Bunlar babamın kayınları. Üvey

validemin biraderleri, kardeşlerimin dayıları; fakat Şefik'le benim nemiz oluyorlar?.. Hiç!.. Hiçbir şeyimiz değil! Off... Ben yabancı erkekler içinde bulunuyormuşum! Ben bütün gün mahrem olmayan adamlara görünüyormuşum! Ne dehşetli hal?!.."

Fazıla sözünü buraya kadar getirdikte kendisinde bir fenalık hissetti. Dizleri titremeye başladığından yatağın kenarında oturdu. Gözleri yatağının karşısında olan validesinin resmine tesadüf eylemekle dedi ki:

"Ah... Nineciğim! Nineciğim! Beni böyle yabancılar içinde bulunduran, 'dayıların' dedikleri heriflerden böyle sözler işittiren, bunlara bir öksüzün, bir hamisizin şanıyla istihzaya cesaret veren şey hep senin gaybubetindir. Pederimin ne kabahati var? Bu adamlar onun için yabancı değildir. Yabancıları hanesine almış olmuyor. Kendi kayınları, zevcesinin biraderleri, evlatlarının dayıları. Burada yabancı olan biziz, biz! Şefik ile ben bu familyanın yabancısı, bu hanenin fazlasıyız! Bizim burada ne işimiz var? Ne duruyoruz? Ne bekliyoruz? Mukaddem bu sene nihayetinde tahsilini tamam edecek, diplomasını alacakmış!.. Ben de on sekiz yaşımı tamam edecekmişim! Zavallı babacığım ne kadar beni düşünüyormuş!.. Fakat beni hiçbir şeyim olmayan kayınlarının karşısında gezdirdiği zaman onların benim hiçbir şeyim olamayacağını (126) ve bana ne gözle bakabileceklerini düşünememiş. Evet! Bu şimdiye kadar benim de hatırıma gelmemişti... Ah nineciğim! Bak senin gaybubetin neler yapmış, neler?"

Genç kız bunları söylerken hıçkırığa varan bükasını Şefik'e işittirmemek için yastığına kapandı.

5

Bir ay müddet sonra bir gün Fazıla Hanım yanında Mehveş olduğu halde Fevkıye Hanım'ın hanesine gitmişti. Kapıdan girdiğinde cariyelerin hepsini bir mağmumiyette ve ağlamadan gözleri kızarmış olduğu halde görünce Fazıla şaşaladı. Haniya! Fazıla'nın vürudu [gelişi] kendisine acele haber verilmekle merdivenden koşarak inmesi mutat [alışılmış] olan Fevkıye'ye haber vermek için koşan da yok! Merdivenden inen de yok! Aman yarabbi! Bu ne hal? Kimsede ses sada yok!

Fazıla'nın yaşmağını, feracesini aldılar. Cariyenin biri önüne düşüp Fevkıye'nin validesinin daim oturduğu odanın perdesini açtı. Fazıla içeri girmeden evvel cariyeye:

"Fevkıye Hanım nerede?" diye sordu. Cariye:

“Yukarıda odasında efendim,” deyince taaccüp etti [şaşırdı]. Zira Fazıla ile Fevkıye pek iyi ahbap olduklarından kendi odalarında otururlar konuşurlardı. Şimdi (127) kendini oraya götürmemekten maksat ne? Fevkıye keyifsiz olsa da Fazıla’yı yukarı almaları lazım gelir!

Fazıla içeriye girdiğinde gördüğü manzara kendisini daha ziyade merak ve endişeye düşürdü. Fevkıye’nin validesi ağlamaktan gözleri şişmiş, başına bir tülbentten çatkı çatmış, cariyenin biri arkasına geçmiş omuzlarını ovmakta, diğerinin elinde de bir bardak su ile bir şişe o dö kolon bulunmaktaydı. Hanım Fazıla’nın girdiğini görünce:

“Gel evladım! Gel Fazıla’cığım! Bizim halimizi gör!” diyerek ağlamaya başladı.

Fazıla, “Aman efendim, ne oldu?”

Hanım, “Ah Fevkıye’nin ettiklerini bilsen, senin bundan malumatın olmalı. O senden bir şeyi saklamaz. Gel kızım şöyle otur da dertleşelim.”

Fazıla, “Rica ederim efendim evvela meseleyi söyleyiniz. Zira pek merak ediyorum.”

“Ah kızım! Şimdiye kadar malum a! Fevkıye’yi pek çok isteyenler vardı. Bir muvafıkını [dengini] göremediğimiz için vermedik. Daha yaşı başı da ne? Henüz on altı yaşında. Geçende talepkârın birini münasip gördük. Sorduk araştırdık herkes sena ediyor [övüyor]. Malumatlı da bir çocuk, “Familyası bir kere gelsin de Fevkıye’yi görsün,” dedim. Hatunlar dün gelmişler, terbiyeli ve tam bize münasip insanlar. Fevkıye, “Ben kadınların yanına çıkmam,” diye kalkmasın mı? Sebep nedir?” diye sorduk. Ah keşke sormasaydık da o verdiği cevabı işitmeyeydik! Bir tanecik evladımızı öyle sefil ve çapkın için mi bu kadar zahmetler emeklerle büyüttük? Ah bir dediğini (128) geri bırakmadık. Keşke başına yumruk vurarak büyüteydik belki bize bu işleri etmez, bu cevapları vermezdi.”

Fazıla, “Lakin ben işi bilmediğim için bir şey anlamıyorum efendim.”

“Kızım Fevkıye sana söylemiş olmalıdır.”

“Ben de nasıl olup da söylemedi diye taaccüp ediyorum efendim.”

“Evet! Bu iş için kendisine başka arkadaşlar bulmuş. “Mahalle kızlarıyla evlatlarını görüştürmemeli,” derler. Ne kadar makul sözmüş! Bir zamandan beri şuradaki odacının kızı Nutfet, Fevkıye’nin pek kıymetlisi oldu. Ben de eğleniyorlar diye ses çıkarmadım. Geçenlerde canım sıkıldı da “A Fevkıye, bu mahalle kızlarının ta yukarılarda ne işi var? Görüşeceksen aşağıda oda mı yok?” diyecek oldum. “Mahalle kızı Allah’ın kulu değil mi?” diye lakırdıyı ağzıma tıktı. Elbiseler, feraceler verip kızı donattı. Ben de fukaradır

diye memnun oldum. Meğer işin içinde iş varmış! Dadısı olacak hayvan karı sezmiş de benden korkup söylememiş. Şimdi daha mı iyi oldu?"

Fazıla, Fevkıye'nin validesinin galeyan-ı efkârdan [fikirlerin coşmasından] bir türlü işi tafsil edemeyeceğini görüp, yanında bulunan kethüda [kahya] kadına:

"Meseleyi anlat fena merak ediyorum," dedikte, kadın yavaş sesle:

"Fevkıye Hanım sizin Nabi Bey'i seviyormuş!" dedi. Fazıla işi zaten anlamış ise de bir de kendi ağızlarından işitmek istemişti. Fevkıye'nin validesi biraz sükûttan sonra:

"Sizin Nabi Bey'i seviyormuş kızım! Kusuruma bakma kızım! Lakırdıyı (129) nereden başladığımı da pek iyi bilmiyorum. Çünkü daha şimdi büyük gürültüden çıktık. Fevkıye'yle kavga ettik. Ben aşağıya indim. Sen geldin kızım yabancı olsa bu odaya almazlardı. Senin geldiğini işitince, "Onun da buna dair malumatı olmalı buraya alınız konuşalım," dedim. Ah Fazıla'cığım Fevkıye'nin bana verdiği cevapları işiteydin yüreğime inip de ölmediğime taaccüp ederdin." Cariyeye, "Aman kızım biraz su."

Cariye elindeki bardağı uzattı. Hanım bir iki yudum içtikten sonra sözüne devamla:

"Ne dersin a kızım. Nutfet ne kadar mektuplar getirmiş, resimler getirmiş de bizim haberimiz olmamış. Dünkü meseleden sonra dadısı olacak aptal "Hanımcığım ne varsa bu dolapta olmalı! Geceleri kalkıp dolabı açıyor. Birtakım kağıtlar çıkarıp okuyor. Yine yerine koyuyor," dedi. Ben de kendisi odada yokken dolabın kilidini kırdırıp açtım. Mektupların hepsini okudum. Neler yazmış çapkın neler! Mektubun birinde güya, kim olduğunu bilmediği halde görüp âşık olmuş. Sonra kim olduğunu öğrenince kendisine vermeyeceklerini bildiği için kendisini öldürmeye karar vermiş de ölmeden evvel sevdiğine bir elveda demek için o mektubu yazmış. Sonra bir mektupta Fevkıye, "Kendini öldürme," diye haber gönderdiği için ümitle yaşayacağını ve ümidini kestiğinde yine kendisini telef edeceğini yazıyor. Öteki mektuplar da hep böyle türlü türlü yalanlar ile dolu. Resimleri de gördüm! Bazısı başı açık, alafranga. Bazısı fesli. Hele birisinde göğsü bağrı perişan. Anlıyorsun ya, âşıkane! Hepsini yaktım. Hem de kendi gözünün önünde! Kız bayılmasın mı? Aklımız başımızdan gitti. (130) Güç hal ile ayıltabildik... Ah bir damla gözyaşı dökmemesi için bu ana kadar her bir istediğini yaptığımız Fevkıye, o çapkın için ağlamaktan yumruk gibi gözleri şişmiş."

Kethüda kadın, "A efendim, çocukluk bu! Ağlar, sızlar geçer. Yine hiç o sizin reyinizden hariç iş görmek ister mi?"

Hanım, "Demin söylediği sözleri işitmedin mi? "Nabi Bey beni seviyormuş alamazsa kendisini öldürecekmiş. Ben de elbet onu severim. Ondan başkasına varmam," demedi

mi? Daha babası işin bu derecesini bilmiyor. Ona birazını anlattım! Öyleyken kederinden mosmor kesildi. "Böyle şeyler kızların karışacağı iş değil. Benim bileceğim iş," dedi."

Fazıla'ya "Sakın evladım bu hallerimizden üvey validene bir şey açma. Senin ondan canının yangın olduğunu bilirim de onun için senden saklamıyorum. Bahusus Fevkıye'ye nasihat vermek ve meram anlatmak için işi sana açmaklığım lazımdır. O seni çok sever. Ekseri sözünü de dinler... Haydi evladım haydi kalk yanına git de şuna söz anlat. Nasihat et. Babası işi duyarsa daha fena olur. Buralarını tafsil et."

Fazıla Fevkıye'nin odasına çıktı. Fevkıye'nin ağlamaktan gözlerinden başka yüzü de şişmiş, saçları taranmamış perişan. Fazıla arkadaşının sırrını kendisinden sakladığıdan dolayı kızgın bulunduğu cihetle kendisi açmayıp evvela sükût etmeyi ve şayet yine söylemeyecek olursa o vakit sitemle beraber işi açmayı tasmim eylemişti [tasarlamıştı]. Fakat Fevkıye kendisini görünce hemen boynuna sarılıp: (131)

"Hemşireciğim beni affet! Halimi senden saklamıştım. Lakin işte şimdi görüyorsun," deyince, Fazıla dahi bittabi [tabii olarak] merhamete geldi. Dedi ki:

"Zavallı kardeşim bu hal nedir?"

"Elbette aşağıda öğrenmişindir."

"Evet söylediler."

"Ben sana söylemeye cesaret edememiştim kardeşim."

"Fakat validenin karşısında söylemeye cesaret ettin, değil mi?"

"Beni mecbur ettiler. "Görücüye çıkmam," dedim, icbar ettiler. "Üzerime varmayınız," dedim, dinlemediler. "Meramın nedir, mutlaka söyleyeceksin," dediler. Ben de söyledim. Beni kocaya vereceklerse niçin benim istediğim adama vermeyeceklermiş? Para pula ihtiyaçları mı var?"

"Onlar da para pul aramıyorlar. Hem pederinin, validenin senden para pul sakınmayacaklarını bilmiyor musun?"

"Ben de ona şaşıyorum ya! Nabi Bey'in başka ne kusuru var? Bana ondan güzelini mi bulacaklar?"

"Evet hakkın var çok güzeldir. Fakat izdivaç hususunda güzellik ikinci, üçüncü derecede aranılacak şeydir."

"Evvela ne arayacaklarmış?"

"O bizim bileceğimiz ve karışacağımız şey değil hemşirem. Pederlerin anlayacağı, bileceği şeydir."

“Fazıla o kadar sert bulunma! Bana merhamet et! Çünkü seviyorum.”

“Pederinin, validenin de seni ne kadar sevdiğini düşün kardeşim. (132) Sen de onlara merhamet et! Onlar da seni seviyorlar. Hem Nabi’yle olan muhabbetiniz gibi dört günlük değil. Seni bu boya getirdikleri seneler zarfında hep sevmişlerdir. Nabi Bey sana münasip bir zevç olsa onlar seni mükedder etmek isterler mi? Sen onların bir tanecik evladı, yegane medar-ı sürur ve iftiharısın [sevinç ve iftihar kaynağısın]!”

“Beni sevseler böyle yapmazlar. Ben kendilerinin yegane sürur ve iftiharı olsam tefahhür ve mübahat [gururlanmak ve övünmek] için zengin ve rütbeli damat aramazlar! Ah Fazıla’cığım bütün mektuplarını yaktılar. Resimlerini de gözümün önünde yaktılar. Onlar ettikleriyle kalsınlar zihnimdeki, hayalimdeki resmini, hayalini çalamazlar ya! Yakamazlar ya!”

Bu esnada Fevkıye’nin validesi içeriye girdi. Kızını yine ağlamakta görünce dedi ki:

“Evladım, kızım bize acımıyor musun? Sen böyle ağladıkça, kendini üzdükçe biz ne oluruz?”

Fevkıye, “Benim ağlamamak, üzülmemek kendi elimde değil. Fakat beni ağlatmak sizin elinizde.”

Fazıla, Fevkıye’ye söz kâr etmeyeceğini görüp, gitmek üzere kalktı.

Henüz hafifçe parlayan bir ateş üfelemekle söner ama alevlendikten sonra üfledikçe parlar. Şimdi Fevkıye’ye nasihat bunun gibiydi.

Fazıla avdet etmek üzere Fevkıye’nin pederinin konağından arabaya bindiğinde, arabanın penceresinden mükemmel ve güzel konağa bakıp, kendi kendine dedi ki: (133)

“Acayip familya! Hemşiresi bizim evimizi altüst etti biraderi de bu şen ve hurrem [neşeli] saadethaneyi ne hale komuş!..” Biçare kızcağız daha olacaklardan bihaberdi.

6

Bahar mevsimi hulul etmiş [gelmiş], Mukaddem Bey’le Fazıla’nın evlenme cemiyetleri mukarrer [kararlaştırılmış] olan zaman için iki ay kalmıştı. Sai Efendi familyası bu yaz düğün münasebetiyle bir sayfiyeye çıkamayacağından düğünden evvel avdet etmek üzere yalnız bir ay için Büyükada’da döşeli bir hane isticar [kira] ile yalnız birkaç kat elbise alarak gittiler.

Fazıla’nın çeyizi hep alınmış, hazırlanmıştı. Bunları Mukaddem Bey’in hanesine nakletmek için kendilerine bir ay müddet kâfiydi. Münevver Hanımefendi de gelin

odasını ve sair şeyleri hazırlamakla meşguldü. Şefik'e ders almak ve muallimleriyle oturmak için ayrıca selamlıkta dahi bir oda döşemişti ki bunun kütüphane ve yazıhane gibi levazımını [gerekli şeylerini] Mukaddem Bey kendi eliyle alıp yerleştirmişti.

Sai Efendi familyasının nakleylediği hane adanın büyücek ve muntazam hanelerindense de kendi konakları gibi vüsatli [geniş] olmadıktan başka Hıristiyanlar tarafından inşa ettirilmiş olduğu cihetle haremli ve selamlıklı da olmadığından hep adada oturan İslam familyalarının yaptıkları gibi alt katın bir tarafı selamlık olmak üzre kullanılırdı.

Bir gün erkekler İstanbul'a işlerine inmiş ve Fazıla ile Şefik ve Calibe'nin (134) çocukları çamlığa gezinmeye çıkmış oldukları bir zamanda Calibe'nin yatak odasında Reftar, Calibe'nin bir ayağını bırakıp diğerini öperek af ve merhamet diliyordu. Calibe de,

"Bu ne büyük cür'et! Sen başından korkmadın mı? Ben efendiye ne cevap vereceğim?" diyordu. Reftar da,

"Kabahat yalnız benim değil efendim! Biraderiniz beni iğfal etti. "Seni hanım ederim. Nasıl olsa ben evlenecek değil miyim? Ben istedikten sonra hemşirem seni benden diriğ etmez [uzak tutmaz]," dedi. Ben de sizin beni sevdiğiniz ve sadakatime mükafattan çekinmeyeceğinizi bildiğim için inandım."

"Benim cariyem değilsin ki."

"Sizin elinizdedir efendim. Hem ben size hizmet ettim, sizden efendilik beklerim."

"Benim çok uğraşmaklığım lazım."

"Aman efendim!"

"Bir şartla ki sen de benim dediğimi yapmalısın, bence bir şey yok. Kendi menfaatin için."

"Şimdiye kadar hangi emrinizi ifa etmedim."

"Fakat biliyor musun ki benim senin için edeceğim gayret, çekeceğim zahmet ne kadar büyükse senin yapacağın iş o nispetle büyük."

"Zahmetsiz bir şey kazanılmaz efendim."

"Bence bir şey yok senin için söylüyorum. Şu kadar var ki ben seni biraderim için isteyemem. Zira Efendi kızımın cariyesine göz koydu," der. (135) Meseleyi duysa seni Nabi'ye hiç vermez. Ya satar, ya kovar. Geçende Fazıla'nın bana "Reftar sizin hizmetinize alıştı. Onu size bağışladım ben götürmeyeceğim," dediğini efendiye söylediğimde, "Hayır olmaz o küçükten beri onun halayığıdır. Beraber gitmeli," dedi. Ben de Fazıla'ya "A kızım eğer istemezsen düğünden sonra azat et [serbest bırak].

Çırak çıkar," dedim, o da öyle karar verdi. Sonra foyalar meydana vuracak. Şimdi bunun için yalnız bir çare var ki o da töhmeti [suçu] bir diğerinin üzerine atmakla hem seni Fazıla Hanım'la gitmekten kurtarmak ve hem de Nabi'ye almak mümkün olabilir. Fakat bunun için ben ne dersem icra etmeli [yerine getirmeli]."

"Emrediniz efendim."

"Yok şimdi değil sırası gelince ben söylerim."

Calibe ektiği tohumun yeşillenmesini zaten bekliyordu. Nabi gibi bir çapkının hizmetine Reftar gibi bir aşüfteyi koyması elbette işin bu surete münkalip olmasını icap eyleyeceği kendisince malumdu. Kendine lazım olan da buydu. Zira bu meseleyi entrikasını çevirmek için bir alet olmak üzre hazırlamıştı. Şimdi iş bitmiş, demir tavında dövülmüş, alet husule gelmiş, yalnız onu istimal etmek [kullanmak] kalmıştı.

Calibe, hasımlarının canlarını yakmak istediği aleti, şerik-i cinayeti [suç ortağı] olan Süha'ya ibraz etti [gösterdi]. Süha muvaffakiyetinden dolayı Calibe'yi tebrik eyledi. Yazık ki Mukaddem Bey bundan bihaber olduğundan kayınpederiyle görüşmek üzre adaya gelip kendi ayağıyla tuzağa girmiş oldu. Calibe'nin fikri ve tertibi adadan konağa gittiklerinde hemen Fazıla'nın Reftar ile diğer (136) cariyesini, vaktiyle gitsinler de o konağın tertibine alışsınlar, sonra Fazıla rahat eder diyerek, düğünden bir ay evvel göndermekti ki o vakit zarfında Reftar Mukaddem Bey'e iftira atarak Sai Efendi'nin konağına avdet eyleyecek ve bu suret zaten Mukaddem hakkında söylenen fena sözlere zammolunarak [eklenerek] nihayet şu izdivacı bozacaktı. Fakat yine daim fırsat gözetmekte olduğundan Mukaddem'in kendilerine misafir gelmesinden dahi istifadeye çalıştı. Mukaddem Bey'in geldiği haber verilmekle Sai Efendi dışarıya çıktı ve yarım saat sonra içeriye gelip Calibe'ye dedi ki:

"Hanım çabuk dışarıya yemek hazır etsinler. Mukaddem Bey sekiz buçuk vapuruyla avdet edecek. Yemekten sonra biraz gezdirmeye vakit bulalım."

"A Efendi! Çocuk bu kadar yere gelmiş onu gece alıkomamak ayıptır."

"Kalmaya gelmemiş."

"Siz icbar edin alıkoyun."

"Yerimiz müsait değil. Rahatsız olmasın?"

"Canım o bizim yabancımız mı? Nerede olsa yatar. Koca eve sığdıramıyor muyuz?

Sai Efendi dışarı çıkıp Mukaddem Bey'e kalmasını teklif ettiğinde çocuk validesine avdet edeceği için söz verdiğinden kalamayacağını söyledi.

Sai, "Canım bir telgraf çekeriz."

Mukaddem, “Belki telgraf benim gideceğim vakitten geç varırsa merak eder efendim.” (137)

“Peki senin gideceğin vapurla uşak gönderelim. Bir pusula yaz da ver.”

Gayrı bir diyecek olmadığından Mukaddem muvafakat gösterdi.

Aman, artık Calibe’de damat beye ikramı görmeli! Üst katta en siper [kuytu] bir odada mükemmel yatak, gecelik, hepsini hanımefendi eliyle hazırlıyor. Sai de zevcesinin insaniyetiyle iftihar edip duruyor. Gece oldukta Calibe Sai Efendi’ye:

“Bizim damat bey dadılar ile alışmıştır. Kızlardan biri girsin hizmet etsin. Sonra validesi oğluma bakmadılar, demesin.”

“Peki.”

“Kendilerinin cariyelerinden biri girsin değil mi? Reftar’ın eli işe yakışır. Öteki o kadar becerikli değildir.”

“Sen bilirsin!”

Gece saat dörde kadar Sai Efendiyle beraber Mukaddem Bey, Süha ve Nabi hep birlikte gezdikten sonra hanelerine avdetle odalarına çekildiler. Sai Efendi, Mukaddem Bey’i kendi eliyle odasına kadar götürüp bıraktı:

“Geceniz hayır olsun oğlum! Burası kendi evin. Rahatsız olma. Ne istersen cariyeye emret!”, deyip gitti. O gece Fazıla yukarıda yatmayıp orta kata inmişti. Şefik gelip ablasına dedi ki:

“Abla Bugün Mukaddem Bey bana “Beyim gel de odanı gör. Bir eksiği varsa emret,” dedi. Beni ne zaman gönderirsin?”

“Haydi gel yat! Artık uyuyalım.”(138)

Şefik sualine cevap verilmediğini görüp, yüzünü ekşiterek yatağına girdi.

Ertesi günü Calibe, başını bir mendille sıkmış, perişani bir halde bulunuyordu. Efendi ne olduğunu sorduğunda, “Başım ağrıyor,” dedi. Sekiz buçuk vapuruyla Mukaddem avdet eyledi. Calibe sinirlerinde fenalık olduğundan bahisle pek perişan bir halde bulunuyor ve kendini pek mağmur [harap] gösteriyordu. Sai Efendi balkonda Calibe’yle otururken, Süha, Calibe’yle olan tertipleri üzre Sai Efendi’nin yanına gelip dedi ki:

“Affedersiniz efendim! İşlediğim bir büyük kabahati itirafa ve affınızı istirhama [ricaya] geldim.”

“Hayrola ne gibi?”

“Sizden habersiz dışarıdaki odanıza gittim. Dolabınızı açtım ve içinden bir şişe konyak aldım.”

“Zaten o da oraya lüzumu olunca kullanmak için konulmuş. Almak için mezuniyet [izin] vardı. Özür dilemeye ne hacet!”

“Efendim mezuniyet orada bulunan âlâ konyaktan ilaç için lazım olursa birer kadeh almaktı. Ben bir şişe aldım.”

“Bir şişe konyağı ne yaptın?”

“Bunu soracağınızı bildiğim için evvela ben haber veriyorum. Giden konyağı siz de bendeniz de acıyacak değiliz. Mukaddem Bey’e acımalıyız. Fakat efendim bu çocuğun hali böyle ne olacak? Bu vücut tahmil edecek [dayanacak] derecede işret değil.”

“Mukaddem mi içti?”(139)

“Evet efendim! Hem de bir katre bırakmaksızın... Bunu söylemeden maksadım böyle devam ederse kendini bitirir. Evet, tıbben bitirir.”

“Canım akşama kadar birlikteydik, sonra ben onu yatak odasına kadar götürdüm. Yatacaktı.”

“Ben de yatmak üzereyken Reftar geldi. Mukaddem Bey’in uykusu yokmuş “Eğer siz daha oturacaksanız birlikte oturalım diyor,” dedi. Ben de “Baş üstüne, eğer isterse buraya buyursun,” dedim. Mukaddem Bey’i Reftar getirdi. Bey gelince, “Birader ben akşamları biraz şey içerim, bu akşam Efendiyle birlikte bulunduğumuz için içemedim. Biraz konyak var mı?” dedi. “Dışarıdan isteyelim,” dedim. Ama rica ederim kimse duymasın, sizde varsa veriniz,” demesiyle, “Bende yok ama kimse görmeden getiririm,” deyip, sizin dolaptan getirdim. Niyetim içeceği kadar içtikten sonra, şişeyi yerine bırakmaktı. O yavaş yavaş hepsini sömürdü, pek de yavaş yavaş değil iki saatte bitirdi. Saat dörtte gelip altıda odasına giderken, birbiri üzerine içtiğinden sendeliyordu. Teessüf olunacak hal!..”

“Fakat bu ziyade! Bir akşam içmeyince duramayacak kadar iptila [bağımlılık] fena şey. Canım bu oğlan böyle değildi sonradan ne oldu?”

“Sonrası var mı ya! Efendim şimdiye kadar çocuktu. Şimdi, hatta asıl daha şimdiden sonra yapacak vakti.”

“Ben onun validesiyle görüşeyim de bu hallerin önünü almaya bakalım. İş sükût ve sabır derecesini geçmiş. Bense şu düğün oluncaya kadar sabredeyim diyordum.”(140)

Calibe, “Tevekkeli değil!.. Sarhoşmuş! Bense bunu yapmak için insan ya deli veya sarhoş olmalı diyordum. Aklı başında olanın işi değil. Derdimi kimseye söyleyemiyorum, inanılacak şey değil ki söyleyeyim. Ben kendi gördüğümü bile hâlâ rüya sanıyorum.”

Sai, “Sana da ne oldu?”

Calibe, “Sabahtan beri halimi görmüyor musunuz? Aklım başımda değil! Söylesem bir türlü, söylemesem bir türlü. Ben de şaşırdım!”

Sai, “Canım ne duruyorsun söylesen a! Zaten canım sıkıldı, bir de sen sıkma!”

“Eğer gizlemiş olsam efendim Reftar, Fazıla ile gidecek. Nasıl olsa iş meydana çıkacak. Sonra siz de bunu benden niye sakladınız diye darılacaksınız. Gece soyunduktan sonra ben biraz dışarı dolaşmaya çıktım. Baktım Süha Bey’in odasında konuşma sesi var. Reftar sofadaydı. Sordum. “Mukaddem Bey’le oturuyorlar,” dedi ben de belki bir şey lazım olur diye, misafir yatıncaya kadar yatmayayım diye aşağıya indim. Biraz kitap okudum. Saat beş oldu. Daha oturuyorlar. Odaya gelip yattım. Biraz sonra uyandığımda bizim pencereden, Mukaddem Bey’in odasında lamba ziyası [ışığı] bulunduğunu gördüm. Saate baktım, sekiz. Reftar kandil koymayı unutmuş olmalı diye dışarı çıktım. Reftar’ı aradım, yatağında yok! “Nerede,” dedim, kızlar “Aşağıya inmedi,” diye cevap verdiler. Halayık bir yerde uyuyup kaldı mı diye düşündüm. Aradım bir yerde yok. Merakımdan Mukaddem Bey’in yattığı odanın kapı aralığından baktım. Reftar orada! Reftar’ın işi inkâr edemeyeceği bir anda kendisini görmüş (141) olduğumu göstermek ve yakalamak için orada bekledim. Pek iyi etmişim. Çünkü inkâra mecali kalmadı. Odadan çıkınca beni görüp şaşaladı.”

Sai, “Siz bu gece rüya mı gördünüz? Yoksa ben mi şimdi rüya görüyorum?”

Calibe, “Reftar inkâr edemiyor. İtiraf ediyor. İsterseniz çağırıp[33] kendisine sorun! Yük benim üstümden kalksın. Münevver Hanım’ın konağına gittiği zaman bana neye böyle cariye gönderdiler demesin.”

Sai, “Evet kendi ağzından işitmeliyim ki rüya görmediğime emin olayım.”

Calibe Reftar’ı çağırmakla, Reftar geldi ve biraz utanır, korkar gibi oldu ise de nihayet ağlaya mağlaya isnadatı [suçları] tamamiyle ikrar etti [kabul etti].

Sai, “O sarhoşmuş, ya sen neydin?”

Reftar, “Ben de şaşırmıştım!..”

Sai, “Defedin şunu karşımdan gözüm görmesin. Şimdi evden çıkarın!”

Calibe, “Öyle ama efendim bu bizim için bir senettir. Münevver Hanım veya Mukaddem Bey, bu bize iftiradır derlerse biz neyle isbat ederiz.” Reftar’a “Kız sen bunu, Mukaddem Bey’in, Münevver Hanım’ın karşısında ikrar eder misin?”

[33] Metinde, “çağır”.

"Bana olacak felaket oldu. İşi velinimetim efendime ikrar eyledikten sonra artık neden çekinebilirim ki inkâr edeyim."

Sai, "Benim gözüme görünmesin. Dava bittikten sonra da buradan defolsun." (142)

Sai Efendi o gün, o geceyi pek fena bir kederle geçirdi. Şen adamcağızın çenelerini bıçak açmıyordu. Ertesi günü Fazıla'yı çağırıp, "Gerdanlığı ver kızım! O uğursuz gerdanlığı ver," deyince, Fazıla taaccüp eylediyse de bir şey sormaksızın gerdanlığı getirip pederine teslim etti. Sai Efendi koltuğuna almakla, vapura yetişmek üzre hemen sokağa çıktı. Artık hane içinde Fazıla Hanım'ın, Mukaddem Bey'le mukarrer olan izdivaçlarından feragat [vazgeçildiği] ve nişanın geriye iade edildiği havadisi neşrolmakla [yayılmakla], Fazıla, soramadığı halin ne olduğunu anladıysa da bir şey demeyip sükût ile dinliyordu. Ertesi sabah pencerenin önünde oturmuş, İstanbul tarafına doğru dalgın dalgın bakmaktaydı. Fazıla'nın dünden beri bir damla gözyaşını kimse görmemişse de, bu sabah gözlerinin içinin kıpkırmızı, kapaklarının şiş bulunması, kimsenin görmediği bir zamanda, pek çok yaşlar dökmüş olduğunu bildiriyordu. Sokak kapısı çıngırağının çalınması sebebiyle Fazıla kapı önüne baktıkta, Münevver Hanımefendi'nin pürtelaş bir halde kapının çıngırağını çekmekte olduğunu gördü. Münevver Hanımefendi'nin geleceği zaten Sai Efendi ve Calibe Hanım tarafından tahmin olunduğu cihetle tedbirlerini de ona göre uydurmuş olduklarından Calibe çıkıp, Münevver Hanım'ın, Sai Efendi'yi görmek istediğinde evde bulunmadığını söyledi. Halbuki Sai, yukarıdaki bir odaya gizlenmişti. Münevver Hanım, Calibe'ye nişanın geri gönderilmesi ne sebebe mebni olduğunu [dayandığını] sorduğunda, Calibe, nice zamandan beri kendisine olan kin ve adavetinden [düşmanlığından] dolayı, şu muzafferiyetiyle tefahhür ederek, bu suretle ahz-i sar etmek [öç almak] üzre, sert sert muameleyle kadına onu kendi mahdumundan [oğlundan] sormasını (143) söyledi. Münevver Hanım mahdumunun da kendisi gibi bir şeyden haberi olmadığını beyan edince Calibe, "Öyleyse buradaki Reftar'dan sorabilirsiniz," deyince, Münevver Hanım, "Acayip! Bizim bilmediğimizi sizin söyleyemediğinizi bir halayık mı bilip söyleyecek?" dedi. Calibe Reftar'ı çağırıp vuku-ı hali ikrar etmesini teklif ettikte Reftar bila-fütur [sıkılmadan] azviyyatı [iftiraları] nakletti. Bir de "Beni de efendilerimden etti," şeklinde[34] serzenişte [sitemde] bulundu.

Münevver Hanım, "Bu dediğiniz şeyler ancak bir mecnun işi! Halbuki Mukaddem Bey'in tecennün etmediği [delirmediği] âlemce sabit!"

[34] Metinde yok.

Calibe müstehziyane [alaycı], "Mecnun değil ama sarhoşmuş!"

Münevver Hanım, "Sarhoş mu? Mukaddem mi sarhoş? Benim oğlum şimdiye kadar ağzına işrete dair bir şey koymamıştır. Hanım, yoksa siz mi çıldırdınız?"

Calibe, "Valideler daim evlatlarının kusurlarını örterler. Yahut hiç görmezler."

Münevver, "Hanım bu âlemin bildiği şey! Hem de evimde sizin Reftar'ınızın ellerine su dökemeyeceği derecede güzel, tasvir [resim] gibi cariyelerim var. Mukaddem onlardan birinin yüzüne bile bakmadığı halde, bir gece misafirlikte şu maymuna mı tenezzül edecek? Bu ne rezalet!"

Calibe, "Beyhude lakırdıların ne lüzumu var hanım! Kızımız[35] sizin oğlunuza kısmet değilmiş!"

Münevver, "Ben Sai Efendi'yi görmeliyim." (144)

Calibe, "Görüp de ne yapacaksınız? İş işten geçti."

Münevver Hanım hızlı sesle, "Ya Fazıla nerede?" demesiyle yanı başındaki odada bulunan Fazıla gelip Münevver Hanım'ın elini öptü.

Münevver Fazıla'ya, "Sen bu işe ne dersin kızım, bu ne hal?" dedi. Fazıla başını önüne eğmiş, hiç ses çıkarmıyordu.

Calibe, "Bu defalık bir şey değil. Fakat gayrı bundan sonra iki familya arasındaki münasebet münkati olduğu [kesildiği] için sizinle görüşemeyeceğimiz cihetle sizin de Fazıla ile şimdiden sonra görüşmeniz münasebet almaz."

Münevver, "Calibe Hanım, bunlar hep senin tekmen! Fakat senin de yanına kalmaz. Hem ben kolay korkutulur kadınlardan değilim. İşi meydana çıkarmak için uğraşacağım."

Calibe, "Hiç durma!"

Münevver Hanım ayağa kalkıp:

"Allahaısmarladık Fazılacığım. Gel kızım, seni öpeyim de öyle gideyim."

Fazıla gelip alnını Münevver Hanım'a takdim etti. Münevver Hanım öptü. Fazıla da onun ellerini gözyaşlarıyla yıkadı ve titrek bir sesle:

"Nineciğim! Şimdiye kadar benim hamim ve müşfikim [sevenim] olan nineciğim. Fazıla şimdi ikinci defa öksüz oluyor. Yalnız Fazıla değil Şefik de!" deyince Münevver Hanım'ın gözlerinden yaşlar boşanıp:

"Ha sahi, ben telaş ile Şefik'i unuttum. Çağır kızım onu da bir öpeyim," dedikte, Fazıla Şefik'i getirdi. Münevver Hanım kollarını açıp iki (145) öksüzü birden kucakladı. Üç

[35] Metinde "kızımızın".

kişinin gözyaşları birbirine karıştı. Bu manzara-i ciğersuzu [acıklı görüntüyü] karşıdan seyreden Calibe'nin gözünden bir damla bile yaş gelmedi.

O günden sonra Münevver Hanım, Sai Efendi'yi görmek için ne kadar çalıştıysa da muvaffak olamadı. Yazdığı kağıtlar hep cevapsız kaldı. Mahall-i memuriyetine [iş yerine] gönderdiği adamlar efendinin, gayrı bu işin tamiri kabil olmadığını ve buna dair hiçbir söz dinlemek istemediğini söylemiş olduğu haberini getirdiler.

Mukaddem Bey ne uyku uyur, ne yemek yer, kederinden kendini harap ediyordu. Münevver Hanım, "Bir tanecik evladım elden gidecek," diye ne yapacağını şaşırmıştı. Oğluna kendisi gidip mahall-i memuriyetinde Sai Efendi'yi görmesini ısrar etti.

Mahcup Mukaddem buna da razı olup gitti. Sai Efendi'nin yanına varıp kendisinin iftiraya uğradığını ve bu şeyin aslı olmadığını anlatacak oldukta Sai Efendi, ağlamaya başladı:

"Bana bundan bahsetme oğlum. Ben de seni evladım gibi severim. Ben de seni kaybeylediğimden dolayı senden ziyade mükedderim. Fakat olan oldu. Başka türlü de olamazdı. Seni görünce meraklandım, dayanamayacağım," diye olduğu yerden kalkıp firar etti.

Münevver Hanım, bu taraftan böyle nevmid olunca Fazıla ile muamelata girişmek üzere Sai Efendi familyasının İstanbul'a nakletmesini bekliyordu. O vakit de geldi.

Münevver Hanım, Fevkıye Hanım'ın validesine müraacatla, Fevkıye Hanım'ın bir gün (146) Fazıla Hanım'ı davet etmesini ve kendisine gizlice haber verilmesini rica eyleyince, ricası is'af [kabul] olundu.

Fazıla o gün yine Mehveş'le gelmişti. Münevver Hanım'ın Mehveş'e itimadı vardı. Fazıla orada Münevver Hanım'ı görünce pek ziyade sevindi. Hemen ellerine sarılıp öptü. Söyleyeceği sözler hafi [gizli] olduğu münasebetle, Münevver Hanım Fazıla'yı kimse bulunmayan bir odaya götürdüğünden ikisi yalnız bulunuyorlardı.

Münevver Hanım, her ne kadar çalıştılarsa da Sai Efendi'yi Calibe iyi kandırmış olduğundan ikna edilmesi mümkün olmadığı cihetle meseleyi başka surette hasıl etmek lazım geldiğini ve bu suret de Fazıla'nın bir gün Şefik'le beraber hafiyyen Münevver Hanımın konağına gelmeleri ve orada hemen hazır edilecek olan imam ve şuhut [şahitler] tarafından nikahları kıyılmasından ibaret olduğunu Fazıla'ya anlattı.

Fazıla güzel başını sallayıp dedi ki:

"Ben bunu yapamam nineciğim."

"Başka çare yok evladım, yapmalı."

“Mümkün değil!”

“Niçin? Yoksa sen de Mukaddem hakkında tertip ettikleri iftiralara inandın mı? Mukaddem de bunu çok merak ediyor. “Ah acaba Fazıla Hanım da buna inandı mı?” diye bütün gün keder ediyor.”

“Ondan yana emin olsun ki inanmadım.”

“Öyleyse ne tereddüt ediyorsun?”

“Mukaddem Bey’e varmak için tereddüt etmiyorum. Onun için[36] bu dediğinizden başka çaresini bulunuz. Ben memnunum. Fakat bu teklifleri kabul etmemekte (147) mazurum. Sizin her bir emriniz başım üzerine. Lakin ben firar edemem. Ben pederime, “Beni filanca adama veriniz” diyemem. O pederimin hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gasba kalkışamam. Evet nineciğim sizden mahrumiyetim bana pek büyük kederdir. Bu kederden ölmeye razı olurum. Fakat pederime isyan edemem.”

“Babanın aklını başından gidermişler. Onu iğfal etmişler. Adamcağız meram anlayacak bir halde değil. Onu nasıl razı edelim a kızım?”

“Razı oluncaya kadar bekleriz.”

“Fakat kızım o vakte kadar Mukaddem üzüntüden bitecek. Çocuk gece sabahlara kadar ağlıyor. Uyumuyor. Halayıklar sabahları beni çağırıp gözyaşlarından sırsıklam olan yastıklarını gösteriyorlar. Bunu gören validenin halini tasavvur et. Bak, sen de ne hale gelmişsin. Sükût ediyorsun, sabrediyorsun. Ama eridin, eski Fazıla’nın yarısı kaldın. Kendine acımıyorsan Mukaddem’e acı! Ona da acımıyorsan, bütün süruru ondan ibaret olan validesine acı! Bana acı kızım.”

“Valideciğim! Dünyada en ziyade sevdiğim ve hürmet eylediğim kimse sen olduğunu sen de bilirsin. Senin nevazişinden [okşayışından] ve yüzünü görmekten dur [uzak] olmakla ne hale geldiğimi sen de söylüyorsun. Evet senin için canımı feda ederim. Fakat vazifemi bir şeye feda edemiyorum. Sanki ben mükedder değil miyim? Sanki benim yüreğim yanmıyor mu? Senin himayen benim için kavi [güçlü] bir metanet [dayanak] ve her mihnete karşı mucib-i gayret [gayret sebebi] ve hanen [evin], melceydi [sığınaktı]. Ben de şimdi pek acınacak bir haldeyim. Mukaddem Bey’i teselli edecek sizin gibi bir validesi var. Beni ise ondan da ayırdılar.”

Münevver Hanım, “Validenin sana da her zaman kolları açıktır evladım,” (148) diyerek Fazıla’ya kollarını açtı.

Fazıla o kolların arasına can attı, dedi ki:

[36] Metinde yok.

“Pederimi razı etmek için çalışınız. Elbet bir gün işi anlar, razı olur.” Münevver Hanım, “Benim tertibimi [planımı] katiyen [kesin olarak] red mi ediyorsun?”

“Valideciğim! Ben böyle bir fikirde bulunsam sen bana nasihat etmelisin, beni menetmelisin.”

“Hele kendi hakkındaki iftiraya inanmadığını kendi ağzınla söylediğini olsun Mukaddem’e haber götüreyim de biraz o yandan müteselli olsun.”

“Evet! Ondan yana emin olsun.”

Fazıla hakikaten pek zayıflamıştı. Münevver Hanım’ı görememesi[37] ve hanesine gidememesi, kendisine pek güç geliyordu. Şimdiye kadar derdini, kederini Münevver Hanım alırdı ve çektiği cefalara bir gün onun hanesinde edeceği rahat ümidiyle tahammül ederdi. Gayrı şimdi bu ümidi mahvedilmişti. Fazıla’nın yüreği, Mukaddem Bey’den ziyade Münevver Hanım’a yanıyordu. Validesinin nevazişine doyamamış olan öksüz, sagir [küçük] sinninden [yaşından] beri valide hasretkeşi olduğundan, muhabbet ve mürüvvet gördüğü Münevver Hanım’ı valide yerine komuştu. Mukaddem Bey’i beğeniyordu. Her halini takdir ediyordu. Seviyordu da… Fakat zeki kız, çıldırasıya muhabbeti, fikir ve hayalini daim onunla meşgul etmeyi tezevvücünden sonraya saklıyordu. Aşk denilen kahraman, şu genç kızı tamamiyle mağlup edip de istediği gibi kullanamıyordu.

Fevkıye Hanım’a gelince: Çocukluğundan beri alışmış olduğu sözü söylüyordu. (149) Şimdiye kadar her arzusunun hasıl olması için onu “İsterim,” demesi kâfiydi. Biraz pahalıca ve müşkilce olan şeylerse o “İsterim,” sözüne bir iki damla gözyaşı ilave etmesiyle önüne getirilirdi. Kızcağız şimdi yine öyle yapıyordu. Fakat bir “İsterim” yerine binlerce “İsterim” ve bir iki damla gözyaşı yerine sel gibi gözyaşları sarfediyordu. O sarfiyata acıdığı var mı ya! “Nabi Bey’i isterim,” diyor da başka laf anlamıyor!

Evlatlarının olamayacak bir arzuları olduğunu da anlatmamak derecesinde her istediklerini yapmak ve yapacakları şeyi ağlattıktan sonra yapmak ne kadar fenadır! O fenalığın büyüğünü işte böyle evlatları büyüdükten sonra görürler.

Fevkıye’nin peder ve validesi de yine kızlarının istediğini yapmaktan başka çare bulamadılar. Düğüne karar verildi. Akit [nikah] icra edildi. Fevkıye’nin de ağlaması kestirildi. Fevkıye, kendisi için düzülen çeyize ehemmiyet verdiği ve ses çıkardığı yok. Fakat Nabi için ne alınır ise az görüyor, beğenmiyor. Daha iyisini ‘istiyor’.

[37] Metinde, “görmesi”.

Reftar, Nabi'nin Fevkıye ile akdine karar verildikten sonra hışımla Calibe'nin yanına gidip hakkını dava etti. Calibe de kendisi elinden geldiği mertebe çalıştığını, fakat Nabi istemediği ve kabul etmediği cihetle kendisinin bunda yapacağı bir iş kalmadığını cevaben bildirip Nabi'yi Reftar razı eylediği halde işin başka suretlerini taahhüt eylediğini söyledi. Nabi gibi çapkın için Reftar'a cevap vermek müşkil bir iş mi?
Münevver Hanım yine Sai Efendi'yi ikna için elinden geldiği mertebe çalışmakta devam ediyorsa da hiçbir ümit verecek cevap alamıyordu. (150)

7

Sai Efendi, kızımı vaktiyle kurtarıp ziyan etmedim diye memnundu. Nedamet [pişmanlık] getirmek için, kızı tarafından bir şikayet, bir serzeniş görmüyordu. Fazıla pek zayıflamış olduğu halde, Sai Efendi bunun farkına varmıyordu. Zira gözleri, hanesi içinde Calibe'den başkasını görmüyordu.
Fazıla artık kendi odalarından dışarı ancak yemek zamanı çıkıp diğer vakitlerini Şefik'le beraber Matmazelden ders okumak ve yalnızca başına gelen felaketi düşünmekle geçiriyordu. Küçük yaşından, bahusus öksüz kaldığı günden beri Mukaddem Bey'in kendisine eylediği riayet ve hürmet hep biçare kızın fikrinden geçiyordu. O zamana kadar zihnini bu hatıralar ile o kadar meşgul etmemişti. Fazıla nankör değildi. Fakat bunlar hatırına geldiği zamanlar, zevcesi olduğu vakit hüsn-i hizmet ve sadakatle bu iyiliklerin mukabilini [karşılığını] ifa eyleyeceğini düşünüp memnun oluyordu. Ya şimdi ne yapacak! Validesi vefat eylediği zamanlar kendisinin gözyaşı dökmemesi için bunca fedakârlıklar eden Mukaddem, şimdi yastıklarını, yatağını gözyaşlarıyla yıkadığı halde ona hiçbir imdat ve muavenette [yardımda] bulunamayacak mı? İşte burası Fazıla'nın yüreğini sızlatmaktaydı.
Gerek Münevver Hanım'a gerek Mukaddem Bey'e olan muhabbeti ve minnettarlığının iktizasınca [gereğince], o da vazifesinden çıkmadığı halde onlara hizmet eylemeyi kendisine borç bilirdi. Pederine "Ben filanca adamı isterim," diyemezse de, "Ben filanca adamı istemem," diyebilecektir. Kendisini her kime vermeye (151) kalkışsalar her birine bir bahane bulup "Ben onu istemem," diyerek pederi hüsn-i rızasıyla kendiliğinden Mukaddem'e vermeye kalkışıncaya kadar sabretmeye karar verdi. Zaten kendisi Şefik'ten ayrılmayacağından, kendini biraderiyle beraber kabul edecek olan zevcin pek çabuk bulunamayacağını biliyordu. Vakıa o aralık Calibe, Fazıla için kemal-i tehalükle

[can atarak] zevç aradı ise de onu biraderiyle beraber kabul edecek bir zevç bulamadı. Fazıla da, bir özr-i tabii olan bu bahane sayesinde başka bir bahane arayıp bulmaya mecbur olmuyordu. O esnada Nabi güvey girdi. Fazıla bir keyifsizlik bahane ederek düğüne gitmedi. Fazıla her ne kadar ortada gezinmiyorsa da bir sebeple gezinmeye mecbur olduğunda ekseri Süha'ya tesadüf eyliyordu. Süha'nın daim kendisiyle görüşmeye vesile aradığını anlıyordu. Fakat Fazıla, Süha'nın bir çok manalı sözler söylediği geceden beri kendisinden tebaüt ediyor [uzaklaşıyor] ve sorduğu suallere kestirme cevaplarla mukabele eyliyordu.

Süha, aradığı vesileyi bulmak için güçlük çekmedi. Fazıla'da pederinin göremediği zafiyeti ona gösterdi ve adamcağıza telaş vererek tedavisi için emir aldı.

Gayrı Fazıla'nın kendisini çağırmasına lüzum olmayıp kendi vazifesini ifa için odasına kadar gidip tedaviye kalkışıyordu. Lakin Fazıla evvelki gibi kendisi için muti bir yeğen değil, "Benim bir şeyim yok. Ben kendimi muayene de ettirmem, ilaç da almam," diye cevap veriyordu. Süha ise, Sai Efendi'den o kadar müsaade, hatta emir aldıktan sonra Fazıla'nın sözlerinden fütur bile etmeyip fikrini ortaya koyacak zaman geldiği cihetle çekinecek bir şey olmadığını görüyordu. Bir gün Fazıla ziyadece çehreyi astığında, Süha: (152)

"Siz ne derseniz deyiniz hanım, biz sizi böyle kendinizi harap etmeye bırakmayacağız. Evet, ben de anlıyorum ki sizin hastalığınız bir maraz-ı manevidir [ruhsal bir derttir]. Ve ağrıyan azanız da yüreğinizdir. Size edilecek ilaç da belki bir takım maddi şeylerden ziyade söz ve nasihattir. Ben doktor değil miyim? Vazifem olan tedavi için hangi ilaç lazım ise onu istimal edeceğim."

"Siz kendi kendinize pek büyük mezuniyet veriyorsunuz dayı bey! Fakat kimsenin karışamayacağı bir şey varsa o da gönüldür. Benim gönlüme kimsenin karışmasına ben mezuniyet verememem. O benim bileceğim şeydir. Bir hasta doktora müracaat ederse o vakit doktor onu tedavi eder. Ben size hastalığımdan, gönlümden şikayet etmedim ki. Canım ister de bir bıçak alır boğazıma yahut göğsüme saplarım, siz bana, "Tıbben sen kendini öldürmeyeceksin. Ben doktorum. Benim müsaadem olmayınca öyle bir şey yapamazsın," diyebilir misiniz?"

"Vay! Bu dereceye kadar teessür ha! Canınıza kıyacak kadar!"

"Yok ben teessürümden bahsetmedim. Size bir misal olmak üzere söylüyorum. Ben size "Benim derdim var, gönlüm hasta," demiyorum."

"Fakat beyhude yere de böyle eriyip sararmıyorsunuz ya!"

“Kendi halimden kimseye izahat vermeye mecbur değilim.”

“Ya sizin halinizle müteessir olanlar ve sizinle meşgul olmaya mecbur olanlar var ise onlar ne yapsınlar?”

“Ben kimsenin benimle meşgul olmasını istemiyorum ki onlara çare düşüneyim.” (153)

Süha buraya kadar vardıktan sonra, geri çekilmeyip ilerlemek istedi. Olanca fetanetini, zekâvetini [zekâsını ve kavrayışını] cem ile [toplayarak] suret-i mükemmelede [mükemmel şekilde] bir ilan-ı aşk eyledi. Fazıla, Süha’nın sözlerini nihayetine kadar dinledi. Fakat Süha, bunların hüsn-i telakki olunmamakta olduğunu [iyi kabul görmediğini], Fazıla’nın dudaklarından geçen acı acı tebessümlerden, kendisine atfeylediği muhakkarane [hakaret dolu] nazarlarından anladıkça daha ziyade mahirane söz söylemeye gayret ediyordu. Nihayet kendisini zevç olmak üzere kabul etmesini rica ile müddetü’l-ömür [ömür boyu] sadakatten ayrılmayacağına dair teminat-ı kat’iyyesini [kesin güvencesini] arzeyledi.

Sıra Fazıla’nın cevap vermesine gelince genç kız ayağa kalkıp:

“Beyefendi! Bugüne kadar ben sizi, dayımdır, diye bildim. Onun için benimle görüşüp de bu sözleri söyleyebildiniz. Fakat madem ki dayım olmadığınızı kendiniz bana öğrettiniz, O halde artık benimle görüşüp konuşmak için odama gelemezsiniz! Buyurunuz!” diye eliyle kapıyı gösterdi.

Süha hiddetinden morarıp,

“Bu muameleyi bir kızın iffet ve namusuyla eğlenmek isteyenlere ve iğfal etmeye çalışanlara yaparlar hanım! Hemen akd-i nikah [nikah kıymak] için tezevvüce [evlenmeye] talip olanlara değil! Düşününüz ki nezaket ettim de sizi pederinizden talep etmezden evvel kalbimi size açmak istedim,” dedi. Fazıla ise artık son dereceye kadar tünd [haşin] bir çehreyle şu mukabeleyi dermiyan eyledi [söyledi] ki:

“Ben pederimin istemediği bir adama varmam. Pederim de beni istemediğim bir adama vermez.” (154)

“Beni istememek için bir sebep, bir kusur meydana koymanız lazım gelir. Halbuki ben her ne derseniz peki diyeceğim. Bir özür bulamayacaksınız.”

“En büyük özür bu ki ben dayım diye tanıdığım bir adamı zevç olmak üzere kabul etmem. Daha ziyade çene yarıştırmaya da vaktim yok. İşte bu kadar. Siz gitmek istemiyorsanız buyurun oturun,” deyip yanıbaşındaki Matmazelin odasına geçti ve aradaki kapıyı kapadı. Süha dahi odadan çıktı. Fakat nevmit [ümitsiz] olarak değil! Süha, Nabi gibi farfara değildi. Maksadı uğrunda nihayetine kadar çalışan

insanlardandı. Bahusus bunda kendisini mecbur eden bir de aşk var! İşin sonuna kadar çalışacaktı. Meramına nailiyet uğrunda her şeyi göze aldırmıştı.

İnsanlar arzu ve niyetlerini istedikleri gibi tertip ederler. İşleri için bir plan yaparlar. Bu planlarını tasavvur ve tertip eyledikleri zaman güya iş tamamiyle öyle olacakmış ve istikbal kendilerine olacakmış gibi davranırlar. Ne gaflet! O gaflet olmasa, "Ben bunu şöyle yapacağım," sözünü söyleyen bulunmaz. Onu öyle yapabilmek için neye güveniyoruz? Bir saniye müddet için emin olmadığımız hayatımıza mı? Türlü türlü vukuat ve mümanaat [engeller] tevlit [doğmakta] ve ibraz etmekteyken hâlâ cahili bulunduğumuz istikbale mi? Bunca numunelerle bizi uslandıramayıp hâlâ gafil bırakan maziye mi?

Süha işin müşkil ciheti olan Mukaddem Bey'i atmak meselesini becerdikten sonra atisi [geleceği] için muvaffakiyette hiç şüphe etmiyordu. Çalışmakla buna nail olacağına kani olup haylulet edecek [araya girecek] mevanii [engelleri] hatırına getirmiyordu. Nabi gibi bir farfara ve tedbirsizin muvaffakiyeti de kendisine cüret vermişti. (155)

Bir gün Sai Efendi mahall-i memuriyetine gitmek niyetiyle hanesinden çıktığı halde başında biraz ağrı hissederek azıcık açılmak firkriyle Beyoğlu'nda gezinmeye çıkmıştı. Beyoğlu mağazalarına çıkanların, ceplerinde para olduğu halde bir şey almaksızın hanelerine avdet etmeleri en müşkil olan ahvalden olduğu malumdur. Sai Efendi de sofra edavatından bir çok şeyler iştirasıyla [satın alarak] arabasının içini doldurduktan sonra vakt-i muayyeninden [her zamanki saatinden] evvel hanesine avdet eyledi. Olacağına bakmalı ki konağın bahçesinin bir köşesinde bulunan ahır tarafındaki büyük kapı, seyislerin oralarını tathir eyledikleri [temizledikleri] vakit olmakla [olduğu için] açık bulunuyordu. Arabacı arabayı o kapıdan soktuğunda konak avlusuna kadar ilerleyeceği zaman Efendi, kordonu çekip arabayı tekrar çevirmek tekellüfünden [zahmetinden] kurtarmak için arabadan indi. Seyise "Uşakların birini çağır da arabadaki şeyleri içeriye versinler," diyerek yürüdü. Bu sebeple Efendinin vürudunu haber vermesi mutat [alışılmış] olan araba sadası, konağın içindekiler tarafından duyulmadı. Sai Efendi getirdiği eşyanın vüsulünü [ulaşmasını] beklemek üzre doğruca aşağı kattaki yemek salonuna gitti. O aralık biraz karnı acıkmakla bir rafadan yumurta yemekte olan Şefik ve onu beklemekte olan Fazıla'yı orada buldu. Mehveş de sofra takımlarını tanzimle meşguldü.

Efendi, "Sen sofracı mı oldun Mehveş?"

Mehveş, "Hayır efendim. Bugün kızların bir takımı gezmeye gittiler. Kalanları da çamaşır yıkamakta olduğundan bugünlük iş bana kaldı."

Sai, "Haydi sen onları bırak da dışarıdan eşya verecekler, güzelce buraya taşımaya başla. Fazıla validen nerede?" (156)

Fazıla, "Yukarıda olmalı efendim."

Sai, "Çağır gelsin, aldığım şeyleri görsün."

Cariyelerin bazısı sokakta, kimisi çamaşırda. Ortada kimse yok. Fazıla'nın da Calibe'nin dairesine uğradığı yok. Hanımın da odasına çağrılmayınca cariye girmek âdet olmamış. Efendi evde değil. Başı ağrıyor. Beyoğlu'na çıkmasıyla oradan eve avdet edeceği de hesapta yok. Süha ile Calibe'nin serbestçe görüşmesine bundan emin zaman mı bulunur? Bundan ziyade ihtiyat mı olur?

Süha'nın o gün evde bulunduğundan da malumatı olmayan Fazıla odadan girer girmez yalnız bir âna mahsus olmak üzere öyle bir ürküntü tavrı gösterdi ki oda içinde iki engerek yılanı görseydi ve hatta bu iki yılanın ikisi birden kendi üzerine hücum eyleseydi belki tüyleri bu kadar ürpermez, belki böyle bir havf-ı müteneffiraneye [nefret dolu bir korkuya] duçar olmazdı.

Evet, oda içinde vakıa birisi Calibe ve diğeri Süha'dan ibaret iki engerek vardı. Hem bunlar öyle bir vaziyette sarmaş dolaş olmuşlardı ki bunu görenlerin bunlara bir çift süt birader ve hemşire diyebilmeleri şöyle dursun, insan olduklarını teslim edebilmeleri bile kabil değildi. Ancak besbelli, daha kapının ilk açılmaya davranılmasından muttasıl bazı patırtılar bunları hemen tebdil-i vaziyete [durumlarını değiştirmeye] hazırlanmış olduğundan, Fazıla'nın daha hayali bile içeriye girmeksizin yani kapı henüz açılırken kemal-i telaşlar ile [büyük bir telaşla] vaziyetlerini tebdile can atmışlardı. Lakin Fazıla bir an sonra bunların güya hiçbir kabahatleri yokmuş gibi müsterihane [rahat] bir halde bulunmaya cebr-i nefs eylediklerini [kendilerini zorladıklarını] görünce derhal kendi tedbirini de zihninde (157) kararlaştırabildi. O da güya hiçbir şey görmemiş gibi davranmak için bütün kuvvet-i ruhaniyesini cemeyledi de Calibe'ye,

"Pederim yemek salonunda sizi istiyor," deyip çıktı. Fazıla çıktıktan sonra, Calibe iki elleriyle başına vurarak:

"Eyvah! Mahvolduk! Acaba bir tevil [yorum] kabul ettirebilir miyiz?" deyince, Süha dahi gayet meyusane ve belki de Calibe'den daha makhurane [kahırlı] bir tavırla dedi ki:

"Böyle şeytan kıza göre mi?"

“Evet müşkil, hem de pek müşkil! Fakat sonra bir tedbir düşünürüz. Ben çabuk gitmeliyim ki belanın daha ziyade büyümesine meydan vermeyeyim.”

Ertesi günü Sai Efendi gittikten sonra, Süha da gitmek üzere hazırlanmış bulunduğu halde Calibe Süha’nın odasına gelip dedi ki:

“Kız bana fena fena bakıyor. Bizden şüphelenmiş, yahut şüphesiz meseleyi anlamış. Buna ne çare bulmalı?”

Halbuki Süha’nın da Calibe’ye o günkü nazarı ve muamelesi pek barit [soğuk] ve müteneffiraneydi [nefret doluydu]. Süha kendi fikrinde yapacağını kurmuş, Mukaddem Bey aleyhindeki entrikalarından başka her hali doğrudan doğruya Fazıla’ya açmak ve kendi hakkında af ve merhametini talep ve kendisini tezevvüç için ne yapmak lazım ise yapacağını itiraf eylemeye karar vermişti. Zira Fazıla gibi cin fikirli kıza meselenin tevili mümkün olmayacağını biliyordu. Fazıla’nın bu mesele hakkında, gerek pederine, gerek başka kimseye hemen bir şey açamayacağını Süha bildiğinden, ondan yana telaşa lüzum görmüyorsa da (158) Fazıla’nın kendi hakkında teneffürünü mucip olacağı için kahırlanmaktaydı. Binaenaleyh Calibe’ye baridane bir tavırla dedi ki:

“Böyle hâlâtın [durumun] bir gün olup meydana çıkacağını ben sana söylemiştim. O zaman sen bana zekâvetinden, maharetinden bahsettin. Şimdi de tedbirini sen düşün!”

“Evet düşündüm. Bütün gece, bütün gün onu düşündüm. İşte bunun için bir tedbir bulmak üzere konuşmaklığımız lazım olduğunu söylüyorum.”

Süha’nın cevap vermediğini görünce, hainenin [hain kadının] nazar-ı dikkati açıldı. Tavrı değişti. Dedi ki:

“Pek fütursuz bulunuyorsun Süha!”

“Her şeyi göze aldırmış olan adam neden fütur getirir. Mesele duyulacak olursa yapacağım iş kafama bir kurşun sıkmaktır.”

“Divane! Yiğitin silahı inkârdır.”

“Senin gibi yiğitlerin.”

“Bugün münasebetsizliğin üstünde! Yeisle kendini öldürmeyi düşüneceğine ümitle bir tedbir düşün.”

“Peki sen düşünmüşsün ben de dediğin veçhile bir müddet düşüneyim de yapacağımız şey için karar vermek üzre öyle konuşalım.”

“Biz düşünüp taşınmak ile vakit kaybedecek olursak iş işten geçmiş olmasın.”

“Korkma! Fazıla öyle mühim şeyde düşünmeksizin hareket etmez. Ona karşı biz düşünmeden hareket edecek olursak işte o zaman aldanmış oluruz.” (159)

Süha'nın bu sözlerden maksadı, Calibe'den ayrı olarak ittihaz eyleyeceği tedabirin [tedbirlerin] icrasına ve bu hususa dair iyice düşünüp taşınmaya vakit bulabilmek için müddet kazanmaktı. Bu suretle Calibe'yi ikna eyledikten sonra işine gitmek üzere çıktı. Akşam avdetinde, Calibe bir şeye karar vermek üzere konuşmayı yine teklif eylediyse de Süha böyle mühim bir iş için öyle bir gün düşünmek kifayet eylemeyeceği cihetle birkaç gün mühlet istedi. İşte bu suretle vakit kazanmış oldu. Ertesi günü Calibe sokağa çıkmıştı. Matmazel de resim için bazı âlât [aletler] ve edevat [malzemeler] almak ve Şefik'i biraz gezdirmek üzre onunla birlikte Beyoğlu'na çıktı. Süha dışarı çıktıktan sonra, vaktinden evvel avdet eyledi. Genç adam kaç gündür yiyip içmiyor, yalnız düşünüyordu. Bilaistizan [izin istemeden] doğrudan doğruya Fazıla'nın odasına gitti. Fazıla, tenhalıktan bilistifade [yararlanarak], boşaltmaya ihtiyaç hissettiği gözyaşlarını akıtmaktaydı. Elleriyle markasını işlemekte olduğu mendil, kendisine müteveccih olan [bakan] gözlerin yaşlarıyla sırsıklam olmuştu. Süha'nın apansız odaya girdiğini görünce, kimbilir ne gibi müthiş bir cüretle hemen ayağa kalktıysa da Süha kendisinin söz söylemesine meydan vermeden, hemen [neredeyse] yüzünü yerlere sürecek bir hal-i zillet [aşağılayıcı bir hal] iştimal ile [içerisinde]:

"Allah aşkına Fazıla, biraz beni dinle! Validenin hakine [toprağına] hürmeten sözümü bitirinceye kadar beni buradan tardetme [kovma]," demesiyle, Fazıla vakurane bir tavır ile yerine oturdu.

Süha, "Yüreğini açmak, derdini dökmek için gelen bir bedbahtı sözlerini dinlemeksizin tardetmek ashab-ı mürüvvete yakışmaz." (160)

Fazıla, Süha'nın yüzüne baktı. Genç adamın siması geçen gün geldiği gibi bir halde değildi. Hal ve tavrında hiçbir takayyüt bulunmayıp tabii bir halde bulunması, söyleyeceği sözlerin doğruluğuna şehadet eyliyordu. Gözleri yaş ile dolmuş, hemen boşanmak için bahane arıyordu. Fazıla kanepenin üzerinde oturmuştu. Süha yere diz çöküp oturduktan sonra dedi ki:

"Fazıla! Halimden dolayı beni tekdir et. Fakat rica ederim tahkir etme. Ben bugün şuraya sana yalanlar dolanlar söylemeye veyahut seni baştan çıkarmaya gelmedim. Her şeyi sana itiraf etmeye, merhamet talep eylemeye geldim. Sen bir nur-ı mücessemsin [cisimleşmiş ışıksın]. Pertev-i lemeanına [parlak aydınlığına] karşı bir şey zulmette gizlenemiyor. Aşikâr oluyor. Sen benim indimde o kadar büyüksün ki, sana karşı yalan söylemeyi, hakikati ketmeylemeyi cinayet bilirim. Senin zekâvetine, ferasetine itiraz etmek, seni yalancı ve müfteri [iftiracı] tutmak elimden gelemeyecek! Sana müfteri

demek müfteriliktir. Sen ne ki dersen hakikattir. Senden yalan sadır olmaz [ortaya çıkmaz]. Sana hürmetim o kadar azimdir ki "Sen suizan ashabındansın," deyip de kadrini tenzil [düşürmek] haddim değildir. Evet Fazıla! Sana hepsini itiraf ediyorum! İstersen bana lanet et! Fakat merhamet et! Zira ben o melaneti rızam ile irtikap etmedim [işlemedim]. Ben bu günahı bigünah olarak işledim. Beni bu hale getirenden nefret ediyorum. O karıdan ikrah ediyorum [iğreniyorum]... Senin zekâvet ve ferasetine karşı bir şey ketmolunamayacağını [saklanamayacağını] bildiğim gibi, benim sözlerimin safiyeti, aşkımın sıhhati de ayan [açık] olduğundan eminim!.. Başkasının bana iras eylediği [getirdiği] denaate [alçaklığa] iğmaz-i ayn et [göz yum]. Benim kendi noksanım var ise onu itmam et [tamamla], merhamet et. Fazıla bana merhamet et!.. Ayaklarının üzerine koyacağım başımın üzerine sen ayaklarını basabilirsin. Lakin (161) kalbime basma. Kendini ezmiş olursun. Ben mülevves [kirlenmiş] bir bedbahtım. Fakat kalbim, paktır. Çünkü o seninle memludur [doludur]. Bir meleğin ikametgahına şeytan, iras-ı halel edemiyor [zarar veremiyor]!.. Fazıla başını o kadar yukarı kaldırma! O kadar azamet etme! Bizi yaratan Rabbimiz, nedametimizi, tövbe ve istiğfarımızı kabul ile bizi affediyor. Bedbahtları, mücrimleri istihza ve istihfaf etmemeli. Onları düştükleri vartadan çıkarmalı. Halas etmeli. Islah etmeli."

Süha bu sözleri söylerken, gözlerinden sel gibi yaşlar akıtmaktaydı. Buraya kadar gelince ağlamanın şiddetinden söz söylemeyip biraz teskin olmak [duygularını yatıştırmak] için durdu. Fazıla dedi ki:

"Ben sizin ne haminizim, ne de veliniz. Şu halinize imdat için on sekiz yaşındaki bir kızı intihapta [seçmekte] yanılmışsınız."

"Kim olursan ol, ne sinde bulunursan bulun. Deryaya düşüp de muavenetsiz çıkabilmesi kabil olmayan bir kimseye tesadüf eylediğinizde bu adamın taleb-i imdadıyla [yardım isteğiyle] size uzattığı elinden tutup çekmez misiniz?"

"Eğer o adam pederimin canını almak üzere kalbine hançerini vuruken hasıl olan sadmeden [vuruştan] sarsılıp ayağı kaymış da düşmüşse elimi uzatıp da onu çıkarmak değil, ayağımla bir tekme vurmaya bile tenezzül etmem. Ondan nefret ederim."

"Merhamet!.."

"Merhamet acizlere, bikeslere, muhtac-ı merhamet olanlara göredir. Namus hırsızlarına, şerik-i cinayetlere, hainlere göre değil!.. Onlara lanet!.. Evet! Rabbimiz teala hazretleri tövbemizi kabul ve isyanlarımızı affeder. Fakat kulların birbirleri üzerinde olan haklarını ruz-i cezada [ceza gününde] (162) birbirleriyle mürafaaya [yüzleşmeye]

bırakır. Diğerinin hakkı olan bir şeyi çalanı Allah affeder mi? Bizse kuluz, mahlukuz. Şan ve azamet-i rabbani başka."

"Lakin bilir misin ki kendini tahlis eden [kurtaran] bulunmayıp da çamur içinde muavenetsiz [yardımsız] kalan kimse orada kalınca daha ziyade mülevves olur [kirlenir]. Bütün bütün kirlenir."

"Başka bir geçiciden istimdat ediniz... Kurbanınızın evladından muavenet istemek cinnettir! Tebdil-i hal etmek [durumunuzu değiştirmek] istiyorsanız sizin halinizi bilmeyen bir afife [iffetli] kız ile tezevvüç edebilirsiniz."

"Ben senden başkasını istemem."

"Benden hiç ümit etme."

"Sana her halimi söyledim. Af istedim. Beni affına layık görmüyor musun. "Beni ıslah et," dedim. İmdat etmiyorsun. Aşkımı biliyorsun, kabul etmiyorsun. Madem ki ben bu kadar fena bir adammışım, o halde kendi vücudumu kendim kaldırmalıyım, belki o zaman senin indinde kabahatim mafüv [affedilmiş] olur. Senden ümidimi kestikten sonra yaşamak istemem! Kendimi öldürürüm."

"Geç kalmışsın beyefendi, geç!.. Öyle bir şeye cesaretin var ise onu başkasının ve kendinin namusunu berbat etmeden evvel yapmalıydın. Namus feda edilmemek için can feda edilir."

Süha'nın yüzü mosmor oldu. Eğer Fazıla'nın affına nail olacağını ve merhametini celbeyleyeceğini bilse o anda biçare genç kendini öldürmekten çekinmeyecekti. Fakat kıyacağı canının, teessürü mucip olacak bir ehemmiyeti kalmadığını görünce bu kadar boş yere ölmeyi de canı (163) istemedi. Ölemeyeceğini anlayınca yine kendini düşünmeye başladı. Kendini düşündüğündeyse Fazıla'ya nail olmak arzusunu pek kuvvetli ve aşkını pek şiddetli gördü. Yine eski azmine kuvvet verdi. Fazıla'yı almak için neyi yapmak lazım ise yapmaya hazırlandı.

Süha, "Fazıla senin beni katiyyen reddetmen yalnız benden nefretinden değil!.. Belki Mukaddem'e muhabbetinden!.. Bunu inkâr etme."

"Size hiçbir şeyi ikrara mecbur değilim ki inkâra mecbur olayım! Öyle veyahut değil, orası benim bileceğim şey. Fakat benim gönlüm kimsede olmadığı halde yine ben seni istemem! Ve isteyemem! Daha bir diyeceğiniz kaldı mı?"

"Evet! Şunu da söyleyeyim ki kabil değil, pederin seni Mukaddem'e vermeyecek. Başka varacağın adamın benden iyi olacağını bilir misin ki beni reddediyorsun?"

"Ben iyi diye varırım da fena çıkarsa bahtıma."

“Bunu da bilmiş ol ki senin bu kadar sözlerinden sonra da yine ben emelimden geçmeyeceğim. Pederine müracaat edeceğim. Muvaffak oluncaya kadar çalışacağım.”

“Seni istemediğini, senden nefret ettiğini yüzüne karşı söyleyen bir kızı tezevvüç etmek isteyecek misin?”

“Ben seni seviyorum! Ben sana perestiş ediyorum ya! Benim için o kâfi.”

“Tamam senin gibi vicdansız adama yakışan hal de budur.”

Süha bu sözlerden pek ziyade müteessir olmakla yine gözlerinden yaşlar boşanarak dedi ki: (164)

“Beni bu hallere sen mecbur ediyorsun. Bana merhamet edip de kendin imdat etmiyorsun. Sana doğrudan doğruya olan merdane [mertçe] harekatımı kabul etmediğin halde ben de kendi elimden geleni icra edeceğim. Sana nail olmak için ne yapmak lazım ise yapacağım. Lazım ise yalan söyleyeceğim, düzen tertip edeceğim! Zaten bana yazık oldu. Bundan sonra da olacak!.. Merhamet et de bari bundan sonra günaha girmeyeyim!”

“Günahını sana yazık eden çeksin.”

“Evet lanet! Bana da lanet! Ona da.”

Süha böyle deyip hışımla kapıdan dışarı çıktı.

Fazıla yalnız kaldıkta elini şakağına dayayıp derin derin düşünmeye vardı. Süha kendisine karşı alenen ilan-ı harb [savaş ilanı] etmişti. Calibe’yse gizli olarak icra-yı mefsedet [bozgunculuk] ediyordu. Zavallı kızcağız kendisine olandan başka daha bir çok fenalıkların hazır edilmesiyle iştigal edildiğini gördü. Şu iki şerik-i habaseti [kötülük ortağı] birbirine kıyas ile Süha’yı daha ehven [iyi] buluyordu. Zira Calibe canını almak için gizlice hile ve hud’a ile hücum etmekte, Süha ise kendini müdafaa et demek gibi bir surette izhar-ı mafiü’z- zamir eylemekteydi [içindekileri göstermekteydi].

Lakin kendini nasıl müdafaa eyleyecek! Bunun için aleyhinde tertip olunan desayise [oyunlara] kesb-i vukuf eylemesi [haberi olması] lazım değil mi? Buna nasıl muvaffak olabilecek?.. Fazıla’nın da onlara karşı hile ve hud’a tertip edemeyecek kadar istikameti [dürüstlüğü] ve ahvale kesb-i vukuf ile [derin bir kavrayışla] ona göre davranmak için kapılardan dinlemeye tenezzül edememek için ulüvv-i cenabı [gururu] var.

Bir saat evvel Süha odaya girdiğinde Fazıla başına gelen felaketlerin (165) tesiriyle ağlamaktaydı. Şimdiyse daha geleceklere muntazır [hazır] olmak lazım geldiğini gördü. Kızcağız demin kendisini son derece bedbaht bulurken, şimdi önünde daha bir çok

akabeler [zorluklar] bulunduğunu anladı. Şimdiye kadar bir çok mihnet ve felaketlere alışmış olan öksüz, kendisine haber verilen dahalarından bikayt bulunamadı. Bu ana kadar hepsine boyun eğmiş, itaat eylemiş, fakat ümidi münkati olmamıştı [kesilmemişti]. Mukaddem daha evlenmemiş, kendisi gelin olmamış. Dert devasız değil! Bunun için sabır lazım. Fazıla da ona razı!

Lakin bundan sonra kendisine hazırladıkları mucib-i felaket desiseler nedir?.. Başına daha neler gelecek?.. Bunu Fazıla nasıl bilebilsin ki, onu hazırlayanlar biliyoruz zu'munda [zannında] bulundukları halde, ne olacağından gafil olduklarından da gafildirler.

O akşam Fazıla yemekte Süha'nın simasını hiç beğenmedi. Genç adam aynaya bakmış olsa kendisi de beğenmezdi. Süha ahval-i menfuresinin [iğrenç tavırlarının] icabınca sahte tavır takınmaya ve yalan söylemeye alışmış olduğu halde o gece tedbirlere muvaffak olamıyordu. Genç adamın yüzüne nazar-ı dikkatle bakan, kendisinin fikrinden geçen şeylerin hayra dair olmadığını tefehhüm edebilirdi [anlayabilirdi]. Süha'nın o güne kadar icra eylediği hile ve desiseler şimdikilere kıyas kabul etmezdi. Çünkü şimdiye kadar Mukaddem'in aleyhine çaılşmış, şimdiyse sevdiği, canı cananı bildiği Fazıla'nın aleyhine yürümek, ona tuzak tertip etmek, iftiralar atmak gibi hâlâtta bulunacaktı. Bu da kendisine acı bir şey geliyorsa da Fazıla'ya nailiyet uğrunda her acıya katlanmaya rıza göstermişti. (166)

Süha'nın sevdiği, canı cananı bildiği bir kıza karşı bu türlü hıyanete kalkışmasını fevkalade olan ahvalden mi bulacağız? Yok nasıl bulabiliriz ki insanın asıl kendi canına da hıyanet ve kasdeylediği pek çok görülmüş ve görülmektedir.

Evet! Kendi canı aleyhinde tertibat ve hıyanet zahir!.. İntiharı kuvveden fiile [fikirden harekete] getirinceye kadar zihnindeki geçen efkâr ve niyyat [niyetler], hep kendi canı aleyhinde tertibat verdiği kararına, ona suikast, alet-i cariha [yaralama aletini] veyahut icra-yı semmiyeyi [zehirlemeyi gerçekleştirmek için] kendi eliyle alıp zavallı cancağızına, tesiri olabilecek bir yerine vurmak veya eliyle dudaklarına kadar götürdüğü halde ona yol vermek için ağzını da açmak kendi canına hıyanet değil mi?

Artık Süha'nın Fazıla hakkındaki fikrini nasıl müstebat [uzak] görebiliriz ki o onu öldürmek, mahvetmek derecesinde bir suikastta bulunmuyor. Bahusus kendisini bahtiyar etmek için olanca iktidarıyla çalışacağı cihetle bu kasdını ona karşı hıyanette bulmuyor.

İş bu dereceye gelmiş, Mukaddem'i başından savabilmiş de Süha şimdi Fazıla'nın reddiyle kat-ı ümit edebilir mi [ümidini kesebilir mi] ?

O akşam Süha Calibe'ye dedi ki:

"Calibe! Ben şimdiye kadar iyice düşündüm, bir tedbirden başka çaresini bulamadım. Sen ondan iyisini bulursan öyle yaparız."

"Senin tedbirini söyle bakalım!"

"Ben Fazıla'nın ağzını aradım, kız Mukaddem için yanıyor. İhtimali yoktur ki başkasına varsın."

"Evet pek doğru söylüyorsun. Ben de bugün bizim geline (167) gittim. Hanım sokağa çıkmış, Nabi evdeydi. Onunla görüştüm! Meğer işler olmuş da bizim haberimiz yok. Nabi güvey girmeden bir gün evvel[38] Fazıla Fevkıye Hanım'la görüşmeye gitmişti. Meğer o gün Münevver Hanım da oraya gelmiş. Sözleşmişlermiş. Münevver Hanım'la Fazıla odaya kapanmışlar. Bir çok konuşmuşlar. Hayvan gibi bizim bir şeyden haberimiz yok. Karısı değil mi? Zahir! Fevkıye Hanım geçen gün bunu Nabi'ye söylemiş. Nabi de bana nakletti. O Mehveş'i görüyor musun? O hain karıyı! Bak haber verdi mi? Kim bilir ne konuştular."

"Bunda bilinmeyecek ne var? Fazıla'nın kimseye varmaması için söz alıp vermişlerdir."

"Biz bu kadar serrişte [ipucu] alabildik ya! Bize epeyce sermaye olur."

"Ne olursa olsun Fazıla Mukaddem'den başkasına varmayacak gibi anlıyorum. Onu başkasına varmaya mecbur etmekten başka bizim için çare-i halas [kurtuluş yolu] yok!"

"Evet! O kız buradan gitmeyince benim de yüreğim rahat etmeyecek! Fakat onun için bulduğun tedbir nedir bakayım?"

"Fazıla'yı en istemediği, nefret ettiği bir adama vermeye kalkmalı, âdeta bunun için cebretmeli de o vakit ondan kurtulmak için daha ehven saydığı bir diğerine varmaya razı olmalı."

"İyi düşünmüşsün. Fakat bunun için Şefik'le beraber kabul edecek iki talepkâr bulmak lazım. Zira Efendi, "Onlar birbirlerinden ayrılmak istemedikleri halde ben zor ile ayıramam," diyor. Hatta onun niyeti Fazıla'yı iç güveyisi vermek ama ben "Fazıla istemiyor," diye kandırıyorum. Vakıa pederi (168) Şefik'i damat olacak adamın üzerine yük edecek değil. Onun mesarifini [harcamalarını] verecek ama, yine biraderiyle beraber alacak çıkmıyor. O halde Efendinin kabul etmesi için de yine Şefik'le kabul edecek bir talepkâr olmalı."

[38] Metinde; "evvel bir gün".

“Canım! O talibin biri, yani Fazıla”nın nefret eylediği adam hazırdır. Şimdi yalnız varacağı talepkârı bulmak lazımdır.”

Calibe Süha’ya gözlerini dikip bakarak:

“O hazır olan kimdir?”

“Münasip görürseniz ben!”

Calibe düşünmeye vardı. Yine Süha dedi ki:

“Bir kaç güne kadar ben Fazıla için menfur değildim. Fakat şimdi benden nefret ve istikrahının derecesini sen de bileceğin için tarife hacet yok! Kız bana varmamak için her kim alsa razı olur.”

Calibe ekşi yüzle:

“Orası öyle ama!..”

Süha, “Bilirsin ya! Efendi de beni sever ve ben istediğim halde vermek isteyeceğine ve Fazıla’yı bu husus için icbar edeceğine de şüphe yoktur.”

“Canım başka bir tedbirin yok mu?”

“Ben bunu düşündüm. Sen bir başkasını bul da öyle yapalım.”

“Benim yapabileceğim şey, şimdi Fazıla’nın Münevver Hanımla gizli olarak görüştüğünden tutturup işi izam ile [abartarak] ta Mukaddem’le görüştüğüne kadar götürmek. Bu suretle Efendiyi hiddetlendirip Fazıla’ya cefa ve hakaret ettirmek ki belki Fazıla da bunlardan bizar olur [bıkar] da bir kocaya varmaya razı olur.” (169)

“Ah! Bilir misin ki maşuku için çekilen cefa insana ne kadar tatlı gelir. Ondan usanılmaz ki Fazıla da bizar olsun. Beni görmüyor musun? Senin için bu kadar helecan çekiyorum da usanıyor muyum? Kendimi Fazıla’ya bir talip olarak takdim gibi bir eziyeti de göze aldırmaya kadar varıyorum. Hem de sen şimdi ne yüzle Fazıla’ya iftira atmaya kalkışabilirsin? Eğer Fazıla’ya malum olan esrarımızı kız henüz babasına söylemediyse söylesin diye mi? Eğer beni Fazıla’ya bir talepkâr olmak üzere ortaya koyar ve Efendi’ye de bu izdivaç için rica ve niyaz eylersen işte o zaman bildiğini serbest serbest yapabileceğin gibi, artık Fazıla’nın söyleyeceği sözün de hükmü kalmaz. Çünkü biz birbirimizi sevdiğimiz halde senin benim için Fazıla’yı istemekte ısrar göstermekliğin kabil olamayacağı için senin o teşebbüsün üzerine sırrımızın faşolmasından [ortaya çıkmasından] hiç korkumuz olmaz. Hatta o zaman kimsenin inanmayacağını bildiği için Fazıla da bir şey söyleyemez.”

“Sahi öyle, artık kimsenin bizden şüphe etmek ihtimali kalmaz. Fakat ya memulümüzün gayrı [umduğumuzun dışında] Fazıla seni kabul edecek olursa!..”

“Onun ihtimali yok!”

“İhtimal her şeyde vardır Süha!”

“Peki, memulün gayrı Fazıla beni kabul edecek olursa ben kendisine bir haşinlik ederek vazgeçiririm.”

Calibe biraz düşündükten sonra keskin bir nazarla Süha’ya bakarak:

“Lakin Süha! Sen bana oyun edecek olursan var ya, sonra elimden kurtulamazsın.” Makam-ı tehditte [tehdit edercesine] gözlerini ziyadece açıp ve ellerini (170) Süha’ya uzatarak “Tuttuğum gibi senin boğazını sıkarım. Gözlerini oyarım. Ben sevdiğimi kendim için severim, keyfime uymazsa, ezerim.”

“Ben sana oyun edersem sen de bana istediğini yap!”

“Bir yandan da Mukaddem’le görüşmüşler diyerek o yüzden de tazyik ettiririm! Bir gün evvel başımızdan defolsun.”

“Tamam! Şimdi ne istersen yapabilirsin. Hatta Efendiye “Kızın bu Mukaddem’le muhavere ve muhabereyle [görüşüp haberleşmeyle] lisana gelmeden [dile düşmeden] evvel Süha’ya verelim de namusumuza söz gelmesin. Ne yapayım ben sizin namusunuz için emmizademin başını yakmaya razıyım,” dersin de Efendinin de daha ziyade gözüne girersin.”

“Sen pek ustalaşmışsın.”

“Hocamız sizsiniz efendim, iftihar sizin!”

Süha ne kadar memnundu. Calibe’den alacağı intikama yine onun vasıta eylediğinden pek ziyade mütelezziz oluyordu. Süha, bir kız ile tezevvüç edip Calibe’yi terketmesi ne kadar büyük bir intikam olacaksa o kızı kendi eliyle Süha’ya teslim etmesi Calibe için daha ziyade dağ-ı derun [gönül yarası] olacağını düşünüp seviniyordu.

Hemen ertesi günü Calibe Sai Efendi’ye Fazıla’nın Münevver Hanım ile gizli olarak konuşup akd-i mukavele eylediklerini [anlaştıklarını] ve Fazıla’nın Mukaddem Bey’le mektuplaşmakta, Mehveş’le sokağa çıktıkça birbirlerini görmekte olduklarını söyledikten sonra, bu gibi haller mestur kalamayıp elbet bir gün olup da foyası meydana çıkacağından âlemin diline düşmeden, şimdiden bunun bir çaresine bakmak üzere kendinin de namusu demek olan zevcinin (171) namusunu muhafaza uğrunda emmizadesi Süha’ya Fazıla’yı verip işi örtbas etmek lüzumunu bir lisan-ı mahiraneyle ifade ve beyan eyledi.

Biçare Sai, kızının kendisine karşı olan şu isyanına kahır ve keder eylediği kadar, zevcesinin kendi namusu uğrunda emmizadesinin başını yakmak derecesindeki

fedakârlığına da o kadar teşekkür eyledi. Calibe'nin ellerini ve dizlerini öpmeye başladı. Biçare peder evladının şu halini kendine hıyanet bildiği için gönlü pek kırılıyordu. Süha'nın Fazıla'yı isteyip istemeyeceği de muhtac-ı teemmül olduğunu [düşünülmesi gerektiğini] söyledikte, Calibe, kendisi vermeye razı olduktan sonra Süha'nın kendine velinimet bildiği enişte sinin emrine muhalefeti aklına getirmeyeceğinden emin olduğunu, fakat asıl düşünülecek mesele Fazıla'yı ırza [razı] etmek bulunduğunu söyledikte, Sai Efendi, Fazıla bu hususta kendisine itaat eylerse şimdiki kabahatini affeyleyeceğini, lakin inat ve ısrar eyleyecek olduğu halde işte o zaman hukuk-ı pederanesini [babalık hakkını] muhafaza etmek için ne yapmak lazım ise yapacağını bildirip, Fazıla'ya meselenin teklifini ve reddeylediği takdirde şu hal ve keyfiyeti söylemesini Calibe'ye emreyledi.

Calibe'nin meseleyi Fazıla'ya açması hakikaten pek garip oldu. Fazıla gülmeye başladı. Ama ne gülmek! Handelerden şeker yerine zehir saçılıyordu. Zavallı öksüz! Şu acı acı gülmesiyle kendilerinin entrikalarını anlamayacak kadar budala olmadığını ve müstehziyane nazarıyla ne mal olduklarını anlamış olduğunu bildiriyordu. Lakin ne acayip hal ki kızcağız bunları lisanen söyleyemiyordu. Çünkü Calibe kendisini emmizadesi, (172) süt biraderi için talep eyliyor. Şu talepkârın Süha ile beyinlerinde [aralarında] bir şey bulunmasına kim inanabilir ki Fazıla ağzını açabilsin!..

Fazıla'nın vereceği cevabın, cevab-ı ret olacağı bize de malumdur ya?

Onun üzerine Calibe de bu meseleye muvafakat etmediği halde pederini gücendireceğini ve sonra işin fenalaşacağını, Sai Efendi'nin tembihi veçhile söyledi.

Fazıla uzun uzadıya cevaplar itasına da [vermeye de] tenezzül etmeyip, makam-ı redde başını sallamak ve "Hayır" demekle iktifa eylemişti. Calibe keyfiyeti olduğu gibice Sai Efendi'ye nakleyledikte, adamcağız pek ziyade hiddetlendi. Bahusus kerimesi tarafından ilk defa olarak gördüğü muhalefet, her ilk defa vaki olan vukuatın tesiri gibi pek şedit [şiddetli] oldu. Oturup duramaz bir halde olup, Fazıla'nın şu muhalefetini Mukaddem'le olan muamelat-ı hafiyyesine [gizli işlerine] bürhan [delil] bulduğundan zavallı pederin yüreği yanıyor ve sanki başından alevler çıkıyordu. O güne kadar Fazıla'dan itaatten başka bir muamele görmemiş olduğundan, peder alışık olduğu ve hakkı bulunduğu mutavvaatı [boyun eğmeyi] istiyordu. Kendi fikir ve maksadına muhalefet edecek evladı ezip tepelese gözü görmeyecek bir halde bulunuyordu. "Fazıla'yı çağırın bana, çağırın!" diyerek birkaç cariye gönderdiği halde, onlar gidip ve çağırıp da Fazıla'nın gelmesine kadar sabredemeyip kendisi de:

“Fazıla! Fazıla!” nidasıyla kendi odasına çağırtmış olduğu kızının odasına gitti.

Fazıla pederini görünce kemal-i ihtiram ile ayağa kalktı. Sai Fazıla’nın (173) halim [yumuşak] ve mağmum çehresini görünce yine kızının kendisine itaat eyleyeceğini ümit ile biraz hiddeti sükûnet buldu. Tatlı sesle söze başlayıp dedi ki:

“Fazıla kızım! Bu türlü sözlerin pederle kız muvacehesinde [karşı karşıya gelmelerinde] vukuunu gönlüm arzu etmez idiyse de sen beni mecbur ettin. Çünkü ben sana münasibi veçhile, validenle haber gönderdim. Fakat getirdiği cevaplara göre sen kendisine cevap vermek istemediğini anladım. Madem ki sen böyle arzu ediyorsun, işte ben sana kendim söyleyeyim! Bir kıza zevç intihabı pederin hakkı olduğunu bilirsin değil mi?”

Fazıla, “Şüphe yok efendim!”

Sai, “Aferin kızım! Benim de senin zekâvetinden ve şimdiye kadar tahsil ettirdiğim malumatından beklediğim böyleydi. Mukaddem’i ben intihap ettim. Nankör çocuğa kendi evladım gibi say ettim [emek verdim]. En sonunda bunların hiçbirine layık olmadığını gösterdi. Onu ben intihap ettiğim gibi yine ben reddettim. Benim evimin namusuna taarruz eden bir adamı damatlığa kabul etmek benim için namussuzluk olurdu. Her cihetle bana itaat ettin. Vazifen de buydu. Zira ben senin iyiliğin için onu reddeyledim. Bir pederin evladını bahtiyar etmek için çalışması boynuna borçtur. Gençlerin başındaki pederlerin vazifesi onları himayeyle istikballerini düşünmek ve onlar eğer o hususta yanlış bir fikre salik olurlar [yönelirler] ve eğri bir yola temayül gösterirlerse onları idare etmektir. İşte evladım ben de vazifemi tamamiyle icra edeceğim. Benim vazifem sana hükmetmek, senin vazifen de bana itaat eylemek olduğunu biliyor musun yavrum?” (174)

“Evet efendim!”

Sai kızının şu sözleri üzerine geniş bir nefes aldı.

“Kızım şimdi senin için Süha Bey’i intihap ettim.”

Fazıla, “Gizlemeyiniz pederim ki bunu evvela siz intihap etmediniz.”

Sai, “Elbet evvela ben birisine sana kızımı veririm demem. Hanım biraderi için seni istedi. Ben de razı oldum. Karar verdim. İşte şimdi bu kararımı sana tebliğ ediyorum ki sana da itaatten başka bir şey düşmez.”

Fazıla düşünmeye vardı. Zihninden bir anda bin türlü ahval geçiyordu. Artık her şeyi gözüne aldırmıştı. “Bundan sonra ne olmak ihtimali var,” diyordu. Eğer inanılacak olsa hep bildiklerini söyleyecekti. Fakat o sözlerin kendisini müfteri, hem de pek ifrat bir müfteri olmak üzere tanıtmaktan başka bir işe yaramayıp, belki kendisine ceza da

terettüb ettireceğini [gerektiriceğini] biliyordu. Fakat bu izdivaca mümanaat [engel olmak] için de her halde bir şey söylemek lazımdı. Zira pederinin, sükûtunu ikrar yerine kabul edeceğini düşündü ve düşündüğü gibi de çıktı.

Sai Efendi dedi ki:

"Bir kızın bu türlü şeyleri kabulüne sükûttan âlâ cevap olamaz."

Fazıla önüne eğmiş olduğu başını kaldırdı. Kaşları çatılmış, mahmur bakışlı gözleri her daimkiden ziyade süzülmüş olduğu halde dedi ki:

"Üvey validem Süha Bey'i zevç olmak üzere münasip görmüş, öyle mi?" (175)

Sai, "Evet validen değil mi? Hem senin iyiliğin hem de kendi emmizadesinin iyiliği için münasip görmüş. Ben de pek muvafık gördüğüm için karar verdim."

Fazıla, "Ben Süha Bey'i dayım diye tanıdım. Bundan sonra da öyle tanırım. Onun için böyle bir şeyi pek çirkin görürüm."

Sai, "Kızım bu senin asıl dayın değil ya! Tezevvücünüz meşrudur [dinen uygundur]."

Fazıla, "Calibe Hanım için "Senin validendir," diyorsunuz değil mi?"

Sai, "Elbet validen. Benim zevcem senin nen olur?"

Fazıla, "O halde onun biraderim dediği adam da benim dayım olmak lazım gelir. Ben ona başka nazar ile bakamam."

Sai, "Ben öyle çocuk laflarına kulak vermem. Zevzekliğin lüzumu yok. Sana nikah düşen bir adam neden senin dayın oluyormuş?"

"Peki madem ki Süha Bey benim hiçbir şeyim değilmiş o halde onun hemşiresi de hiçbir şeyim olmamak lazım gelir. Benim hiçbir şeyim olmayan bir kadının bana intihap ettiği zevci de ben kabule mecbur değilim."

Sai, "Ben intihap ettim, diyeceğin var mı?"

Fazıla, "Rica ederim efendim. Beni bu hususta hiç tazyik buyurmayınız. Çünkü kabil değil."

"Bana isyan mı ediyorsun?"

"Ettirmeyiniz diye size rica ediyorum."

"Bu olacak kızım. İşte ben bu kadar söylerim."

Fazıla'nın bir müddet eli ayağı titremeye başladı. Bulunduğu mevki pek muhataralıydı [tehlikeliydi]. Pederini incitecek söz söylemeyi istemiyordu. (176) Fakat bir şeyi söylemediği halde de kendisini Süha'ya vereceklerdi. İşte bu hatıra zavallı kızın zihnine geldikçe aklını bozacak gibi hallere girip, gözü bir şey görmez oluyordu. Nihayet her şeyi göze aldırarak:

“Ben de katiyyen istemem,” dedi. Sai Efendi’yi hiddet bürüdü. Gayrı kızının Mukaddem’e olan muhabbeti için kendisine muhalefet ettiğine şüphesi kalmadı. Sert sesle dedi ki:

“Ben senin bunu ne için yaptığını bilirim, ama sen ondan ümidini kes! Madem ki lakırdı bu kadar açıldı. Ben de sana şunu söyleyeyim ki senin bundan sonra Mukaddem’e varmak ihtimalin yok. Bunu hatırından sil de benim vakar ve haysiyetime dokunacak muamelatta bulunayım deme. Ben namus uğrunda değil evlat, canımı da feda ederim.”

Biçare Sai, bu sözleri o kadar ciddi söylüyordu ki Fazıla pederine acıdı. Zavallı adam bir gün olup da zevcesinin esrarına vakıf olursa ne kadar mustarip olacağını düşündü de ahvalin kendisinden mektum kalmasını arzu eyledi.

Sai sözüne devamla:

“Eğer sen aklın başında olarak edebinle oturur isen seni istemediğin adama vermem. Fakat bunu suistimal ile herkes hakkında bir bahane bulacak olursan o vakit dinlemem. Çünkü Süha’yı da nahak [haksız] yere reddediyorsun. Pek iyi bir çocuktur. Fakat haydi bir defa için haksızlığını affedeyim. Fazıla evladım! Bu güne kadar namus uğrunda kızarmamış olan yüzümü kızartma. Başımı önüme eğdirme, sana da yazık olur, bana da.” (177)

“Öyle ahvali hiçbir vakitte benim yüzümden görmeyeceksiniz pederim.”

“Berhudar ol evladım.”

Sai böyle deyip, gözleri yaş ile dolduğu halde kalktı. Kızının evvelce, Mukaddem’le muhabere ve mukavele gibi, Calibe’nin söylemiş olduğu ahvalini affile, şimdiki verdiği sözle memnunen odadan çıktı.

Fazıla pek hatar-nak [tehlikeli] bir mevkiye girmişti. Pederine itaat için Mukaddem’den ümidini kesmek lazım geliyordu. Çünkü pederi bunu katiyyen emreylemişti. Sai Efendi odadan çıkıp da yalnız kaldıkta Fazıla bimecal [halsiz] olarak gelip minderin üzerine yığılıverdi. Dışarıda bulunan Matmazeli Efendinin kendi dairesine gittiğini görünce, Fazıla Hanım yalnızdır diye, odaya geldi. Fazıla’yı o halde görünce şaşırıp “Ay!” diyecek oldukta, Fazıla gayretle parmağını ağzına götürüp “Sus”, işareti verdi. Olanca gayretini toplayıp:

“Kapıyı sür, beni bu halde kimse görmesin,” dedi. Matmazel kapıyı sürmeledi. Ve Fazıla’nın başını biraz suyla ıslattı. Fakat kızcağızın vücudu buz gibi soğuk olup titremekte olduğunu görünce üzerini örtüp ısıtmaya başladı ve telaşla:

“Lakin Fazıla Hanım, siz hastasınız, hem çok hasta! Aman ne oldunuz! Doktoru çağıralım... Bakayım belki Süha Bey gelmiştir,” dedi ki matmazelin bu sözü Fazıla’da, onu kolundan tutacak bir kuvvet getirdi.

“Sakın ha!” dedi. Bir saat sonra Fazıla kendini topladı. O akşam sofrada (178) Calibe’yle Süha’ya karşı pek vakurane bir halde bulundu. Biçare kız kederli olduğu halde onlara karşı müsterih görünmek ve Süha’yı ret hususundaki muvaffakiyetiyle iftihar eylemek istedi. Ertesi günü Mehveş biçaresi, sandığı ile beraber konaktan tardedildi. Calibe’nin Sai Efendi’ye haber vermiş olduğu sözler üzerine, Mehveş’in kabahatini Efendi affa layık görmediği gibi ondan sonra konakta bulunmasını da münasip görmedi.

Bir hafta sonra Fazıla için müstait [yetenekli] ve malumatlı, hüsn-i hali herkesçe musaddak [kabul edilmiş] bir talip zuhur eyledi. Ki Sai Efendi de bu genç adamı kendisine damat etmeyi münasip gördü. Fakat bu adamın iç güveysi olarak geleceğini Fazıla özür buldu. Kızının kendi hanesinde oturmak istemeyip başka eve gelin gitmek istemesi Sai Efendi’nin pek gücüne gitti. Bir evlat pederinden ayrılmamasını arzu etmek lazım gelirken, Fazıla’nın böyle söylemesi, zavallı pedere dağ-ı derun oldu. Bunu Calibe’ye dertleşmek üzere söylediğinde fettan karı güya Fazıla’ya sahabet suretiyle [arka çıkarak] “Fazıla bu sözü pederiyle beraber oturmak istemediğinden söylemeyip, belki başka bir şey için söylemiş olmalıdır,” diyerek, surette [görünüşte] Efendinin hiddetini teskin ve sirette [aslında] ona alev vermek için öyle sözler söyledi ki Sai’nin bu sözlerden şüpheleri uyanıp:

“Evet hakkın var Calibe. Başka bir şey için olmalı. O başka şey de Mukaddem’den ibarettir. Kız aklınca bana oyun etmek istiyor. Fakat ben çoluk çocuk maskarası değilim,” diyerek Fazıla’yı çağırdı. Kendisinin böyle haksız yere her talepkâra birtakım bahaneler bularak işi geçiştirmek istediğini ve halbuki pederini böyle (179) aptal yerine koyup da oyun edemeyeceğini anlattı ve bunlardan maksat çaresiz kalıp da kendisini Mukaddem’e vermesi için olduğunu anladığından bunun kabil olamayacağını son defa olmak üzere ihtar eyledi. Sözünü dinlemediği halde işin fenaya varacağını bildirip:

“Ama sen bu inadından dönmeyecek olursan senin için fena olur. İyice düşün. Fevkıye Hanım’ın konağında sen Münevver Hanım’la bir odaya kapanıp gizli olarak konuşmuşsun. Söyleştiğiniz lakırdı gizli bir şey olmasa herkesin yanında da konuşabilirdiniz. Ben bunları işitmedim değil. İşittim. Fakat, nişanı reddolunan bir adamın validesiyle gizlice konuşmaklığın ne kadar büyük bir kabahat olduğunu

bilmemişsindir diye, ses çıkarmadım. Lakin şimdi sen böyle münasebetsizlikler edince iş meydana çıkıyor ki çok bilmiş Münevver Hanım seni kandırmış, iğfal etmiş. Mukaddem'e varmak için ısrar et diye, öğretmiş olmalı. Yoksa ben senden hiç böyle itaatsizlik beklemezdim."

"Ben size itaatsizlik etmek fikrinde değilim."

"Öyleyse niçin Süha'nın bir kusuru olmadığı halde onu nahak yere reddettin ve niçin şimdi bu adamı reddediyorsun?"

"Süha Bey'i istemiyordum reddettim. Bu şimdikini de iç güveyisi geleceği için istemiyorum."

"Benimle beraber oturmak istemiyor musun?"

Fazıla, kendisine ne yapacaklar ise yaptıklarını yani gayri Mukaddem'e varmak ihtimalini bırakmadıklarını görüp bundan sonra da kendisi için pederinin konağında oturmak ihtimali olmadığını anladığından o güne kadar (180) zulmüne boyun eğmiş olduğu Calibe'nin artık hatırını saymaya lüzum görmedi. Ve dedi ki:

"Sizden ayrılmak istemem. Fakat şimdiden sonra üvey validemle geçinemeyeceğim."

Sai kızının bu cesaretinden şaşırdı. Zevcesine karşı olan şu taarruzuna fena halde canı sıkıldı,

"Haddini aşma Fazıla!" dedi. O ana kadar muhavereyi sükût ile dinlemiş olan Calibe mahzunane bir çehreyle Sai Efendi'ye:

"Meraklanmayınız efendim! O misillü sözler benim nice senelerdir işite işite alışmış olduğum sözlerdir. Böyle şeyleri ben meraklanmayasınız diye size söylemem, lakin tedbirsiz çocuk ben şurada ağzımı açmayıp durduğum halde taarruz ederek kendisini size gösterdi. Ben her gün bu hakaretleri çekerim."

Sevgili zevcesinin şu mahzun hali Sai Efendi'nin yüreğini yaktı. Kızına bir nazar-ı hışımla baktı,

"Hakkın var kızım. Sen de burada durursan üvey validene rahat vermeyeceksin," dedi.

Fazıla üvey validesine ilk defa olan şu taarruzunu kadının ne suretlere döktüğünü görünce az kaldı ki küçük sinninden beri kendisine etmekte olduğu eza ve cefayı kadının yüzüne vursun. Lakin pederine olan ihtiramını ve pederinin o kadına olan muhabbetini düşünüp yine kendisini kabahatli bulacaklarını mütalaa ile sükût etti. Sai Efendi dedi ki: (181)

"Ben sana güzellikle muamele edip söz söyledikçe sen şımarmışsın. Ben başka türlü muamele etmeyi de bilirim. Aklını başına topla."

Calibe müsterhimane [merhamet ediyormuş gibi] bir sesle, "O kadar çıkışma efendi. Çocuktur, onun cahilliğine vermeli! Kim bilir o Münevver Hanım olacak kadın neler söyledi de kızı kandırdı."

Sai, "Acayip! Münevver Hanım'ın sözüyle bana isyan edecek evladı ben ne yapayım," Fazıla'ya hitaben, "Sen Münevver Hanım'a güvenip de mi bana karşı duruyorsun bak ben sana kati bir söz söyleyeyim. Mukaddem, Fazıla'nın zevci olabilir. Fakat Sai'nin damadı olamaz, anladın mı? Şimdi Mukaddem ile pederinin birinden birini intihap edebilirsin. Ya Mukaddem'den geçmeli ya benden! Düşün taşın da bana bir cevap ver. Ben ona göre edeceğim muameleyi bilirim."

Fazıla, "Buna cevap vermek için düşünmek lazım değil! Ben sizden geçebilir miyim?"

"O halde Mukaddem'den geçmeli!"

"Geçmedik mi?"

"O halde bu münasebetsizliklerin nedir? Niçin herkese bir bahane buluyorsun?"

"Beni hanesine biraderimle beraber alacak bir adam bulunuz."

"Peki öyle olsun, sonra da başka laf dinlemem."

Şu kararın neticesi Calibe'yi pek memnun etmişti. Zira Fazıla Süha'yı reddeylemiş ve konaktan dışarı gelin gitmesi için karar verilmişti ki Calibe'nin de istediği bu değil mi?.. Of!

Ama Calibe için öyle (182) bir talibin geç çıkabilmesi endişesi var. Şimdi de Fazıla'nın bir ayak evvel konaktan defini istiyor!..

Fazıla odasına avdet eylediğinde yüzü o kadar sararmıştı ki orada bulunan Matmazel, Fazıla'nın bu halinden korktu. Fazıla biraz su içmek için sürahi ile bardağı eline aldığında ellerinin titremesinden suyu koyamayacağını Matmazel gördü. Fazıla'nın elinden alıp koydu. Fazıla teşekkürden sonra biraz içti. Enstitütris pek mühim bir vaka geçtiğini anlıyorsa da bir şey soramıyordu. Zira Fazıla'nın âdeti raz-ı derununu [kalbinin sırrını] hiç kimseye söylememek olduğundan o güne kadar, Mukaddem'le namzetlikleri bozulalı altı ay olduğu ve bu kadar işler olup geçtiği halde pek ziyade sevdiği enstitütrisine bile bir şey söylememiş, dertleşmemişti. Matmazel olanları hane içinde ortada söylenen laflardan anlıyordu. Şakirdi kendisine bir şey açmadığı için o da sormuyordu. Fazıla elleri ve dizleri titremekte olduğu halde odada geziniyordu. Bir müddet böyle sükût ile gezindikten sonra cebindeki anahtarını alıp çekmecesini açtı. Bir resim çıkardı. Bu resim Fazıla'ya nişan takıldıktan sonra Mukaddem'in çıkarttığı resmiydi ki o zaman Münevver Hanım bundan birkaç tane Calibe'ye getirmiş ve Calibe

de birini Sai Efendi'ye birini de Fazıla'ya vermişti. Süha ile Nabi de birer tanesini almışlardı. Fazıla bir müddet resme baktıktan sonra titreyen elleriyle onu yırtmaya başladı. Her parçalayışta kendisine raşe [titreme] geliyordu. Sonra onun parçalarını sobaya döktü. Kendisi de sobanın karşısında oturup onların yanmasına bakıyordu. Resmin parçaları yandıkça onlar ile beraber Fazıla'nın (183) yüreği yanmaktaydı. Sanki o resim Fazıla'nın yüreği imiş de Fazıla onu parçalamış ve şimdi yanan da onun parçalarıymış gibi Fazıla bir acı hissediyordu. Kemal-i hayretle kendisini seyreylemekte olan enstitütrisi de Fazıla'nın yüzünde müşahede olunan asar-ı ıstıraptan [acının izlerinden] kızın nasıl yüreği yanmakta olduğunu anlıyordu. Kağıt parçaları yanıp kül oldukta Fazıla öyle şiddetli bir "Of!" salıverdi ki karşısına bulunan enstitütris bu "Of" un şiddetinden titredi. Fazıla ayağa kalkıp,

"Pederim benden daha ne fedakârlık istiyor? Bundan ziyade daha ne kadar itaat bekliyor?" dedi. Ve gidip mindere oturdu. Fakat bu oturuş, oturmaktan ziyade yaslanmaktı. Kolunu koltuk yastığının üzerine uzatmış, altın gibi saçlarının örgüsü o yastığın üstüne yığılmış, güzel gözleri etrafa serseriyane bir nazarla bakıyordu. Matmazel bir zaman sükût ile durduktan sonra yavaş sesle şakirdine,

"Seviyor muydunuz?" dedi. Fazıla dalgın bir halde,

"Bilmem!" dedi.

Enstitütris, "Zavallı çocuk!"

Fazıla elini göğsüne koyup, "Yüreğim yanıyor ama muhabbetten mi, merhametten mi? Neden? Onu bilmiyorum."

"Fakat Fazılacığım! Mukaddem Bey için söyledikleri şey de pek büyük şey!" (184)

Matmazel eğer günahtan korkar isen öyle menfur bir iftirayı ağzına alma. Ben Mukaddem'i kendimi tanıdığım günden beri tanırım ve kendimi bildiğim gibi bilirim. Öyle hıyaneti irtikap etmediğini bildiğim gibi, bundan sonra yapmayacağına da eminim."

Enstitütris o zamana kadar kendisine biraz derunundan bir şey açmamış olan şakirdinin böyle sözleriyle cesaretlenip:

"Bu iftirayı tasni edenler [uyduranlar] ne istifadeleri için yaptılar?"

Fazıla bir müddet acı acı güldükten sonra,

"Elbet bir istifadeleri için yapmışlardır," dedi. Matmazelin gözlerinden yaş geldi. Fazıla ağlamıyordu. Fakat renginin sarılığı o dereceyi buldu ki Matmazel kızcağızın halinden korkmaya başladı.

Fazıla, "Validesi ve oğlu şimdiye kadar benim ve kardeşim için müşfik ve medetkârdılar [yardımcıydılar]. Ben onlara olan borcumuzu hanelerine gittiğim vakit itaat ve sadakatle ödeyeceğim diye müteselli oluyordum. Şimdiyse onların bunca iyiliklerinin mukabilini [karşılığını] neyle ödeyeceğim bilir misin Matmazel?"

Fazıla sözü buraya kadar getirdikte oturduğu yerden hızla kalkıp bila-hareket olduğu yerde duruyordu. Sözüne devamla:

"Onların gözünün önünde bir diğerine varıp yüreklerini yakmak, oğluna yeis, validesine keder vermekle."

"Zavallı Mukaddem Bey! Biçare Fazıla!"

"Pek doğru söyledin. Evet, biçare Fazıla! Eğer Münevver Hanım'la Mukaddem Bey'in imdadına yetişmiş ve onlara gelecek kederi menetmek için (185) yalnız bir çare olsa Allah da bilir ki ben onu dirig etmem. Fakat işte söylediğin gibi biçareyim! Validemi kaybeylediğim zaman bana ağuşunu açıp gözyaşlarımı eliyle silen bir kadına evladının ağladığını göstermek ve mağmumiyetimi tebessümleriyle def'e çalışan, bir handeme binlerce oyuncağını, eşyasını feda eyleyen zavallı çocuğun badi-i felaketi [felaket sebebi] olmak istemem. Mukaddem beni sever. Validesi de Mukaddem'i canından ziyade sever. Eğer Mukaddem beni çok sevmemiş olsa da o derece müteessir olacağını bilmesem bu kadar keder etmem. Mesele yalnız bana kalırsa ben kendimi düşünmem. Zira ben küçük sinnimden beri mihnete, cefaya alışığım. O zavallı ise onu ilk defa olmak üzere benim yüzümden görecek. Evet, ben bunu biraz olsun tahfif için, yani onlara karşı bir diğerine varmayıp da yalnız mevtime ağlamaları için kendimi ortadan kaldırmayı düşündüm. Lakin Şefik'i ne yapayım? Onu kime bırakayım. Düşmanların eline mi?"

"Lakin Fazıla Hanım, o derece fedakârlığa çıkışaçağınıza evlenmeyip otursanız."

"Kavga onun üstüne değil mi ya Jozefin! Ben her cefaya katlanıp da oturmaya razı olduğum halde beni bırakmıyorlar."

Hoca ve şakirdin arasında şu muhavere cereyan ettikten bir hafta sonra bir gün Fazıla Şefik'le beraber sofaya çıktığında, sofanın ortasında hışımla kendi odalarına doğru yürümekte olan pederine tesadüf eyledi. Sai Efendi'nin gözleri dönmüş, yüzü mosmor olmuştu. Calibe de arkasında bulunuyordu. Orada bulunan cariyeler Efendinin halinden (186) ürküp birer köşe bucağa sokuluyorlardı. Sai hemen Fazıla'nın kolundan yakalayıp bir kere sarsmakla,

“Hain kız! Benimle Mukaddem’den birimizin intihabını ben senin reyine bırakmıştım! Bana masallar okuyup da böyle oyun etmeye kalktın, öyle mi? Benimle eğlenmek ve beni maskara etmek istiyorsun ha! Ben sana gösteririm,” diyerek kızcağızı bir duvara çarptı. Fazıla neye uğradığını bilmeyip şaşkın şaşkın bakarak,

“Ne olmuş? Onu söyleseniz de ben de anlasam,” dedikte Sai:

“Hâlâ beni istihza ediyorsun [benimle alay ediyorsun]. Fakat sana gelen mektup benim elime geçti. Artık foyalar meydana vurdu. Nafile yalan ve düzenle uğraşma,” deyip, Fazıla’ya bir kağıt verdi. Bu kağıt kurşun kalemiyle yazılmış bir mektup olup, Mukaddem ismiyle mümzi [imzalanmış] ve Fazıla’ya hitaptı. Şundan ibaret olan münderecatını [içeriğini] Fazıla okudu:

“Kavl ü kararımız veçhile firarınız için her türlü esbap tehyie edilmiştir [hazırlanmıştır]. Hemen siz bize yevm [gün] ve saatini bildiriniz ki emir buyurmuş olduğunuz mahalde bekleyelim.”

Fazıla evirdi çevirdi. Bir kere daha okudu. İmza ve yazı her ne kadar da kurşun kalemiyle yazılmış ve mahirane taklit edilmişse de yine Mukaddem’in olmadığını tanıyabildi. Ve dedi ki:

“İçinde bahsolunan kavl ü kararın aslı olmadığı için mektup da sahtedir.”

Sai hiddetle, “Artık o ağızlara kulak verecek adam yok! Nafile firar için zahmete girme. İşte kapı açık, haydi çık!..” (187)

Fazıla kemal-i vakar ile, “Ben Münevver Hanım’la Mukaddem Bey’i o kadar âli tanır ve onlara o kadar hürmet ve riayet ederim ki pederi evinden tardedilmiş veyahut pederine karşı isyan ile oradan firar etmiş bir kızı onlara layık görmem. Onların hanesi şayan-ı ihtiram bir hanedir. Âsiler yatağı, firariler melcei değildir.”

Sai kemal-i şiddetle, “Bak daha utanmadan benim karşımda onların lakırdısını ağzına alıyorsun. Onları tesahup ediyorsun [sahipleniyorsun].”

Fazıla gönlüne edilen cefalara tahammül eylemişti. Fakat namusuna karşı olan hücuma bilamüdafaa [savunmasız] duramadı:

“O mektubu kim düzdü. Ben onu anlamak isterim! Anlamalıyım!” dedi. Sai:

“Ağzını topla. Onu sana Mukaddem göndermiş. Benim elime geçti.”

Fazıla, “Size kim verdi? Nereden elinize geçti?” dedi. Calibe ilerleyerek tatlı sesle:

“Böyle şey gizlenecek değil ya kızım. Kapıdan verdiler. Tesadüfen aşağıda bulunduğum için aldım. Fazıla Hanım’ın kendi eline verilmesi için ekiden [kuvvetle] olunan tembihlerden şüphelendiğim için doğruca pederinize getirdim,” dedi. Bu söz üzerine

Fazıla pek ziyade hiddetlenip sanki gözlerinden ateş püskürmeye başladı. Calibe'yi baştan aşağıya bir süzdü, ve nazar-ı tahkirle bakarak,

"Alçak kadın!" dedi Sai, (188)

"Sus! Şimdi seni tepelerim. Senin kabahatini örtmedi diye mi edepsizlik ediyorsun?" dedi. Fazıla hiddetten öyle bir hale gelmişti ki pederinin sözleri kulağına girmiyordu. Fazıla yine Calibe'yi hitaben,

"Herkesin namusu şakaya gelir mi sanıyorsun hain ve rezil karı!" deyince, gayrı Sai Efendi tahammülü tüketip kızının üzerine yürüdü. Saçının uzun örgüsünü koluna dolayıp, Fazıla'nın rastgelen yerine tokat ve yumruk indirmeye başladı ki bir yerine hata geldiğini istemediği evladını adamcağızın bu suretle kıyasıya dövmesi canlar dayanmaz bir haldi. Calibe bu manzarayı kemal-i lezzetle seyreylemekteydi. Cariyeler Efendi'nin hiddetine karşı gelemediklerinden hiçbiri kurtarmaya gelmiyordu. Şu hali görmekte olan Şefik, o ana kadar kendisini himaye eylemiş olan ablasını himaye etmek üzere ortaya atıldı. Kahraman yavrucak ablasının öyle şiddetli dayak yemesini seyre tahammül edemedi. Arslan gibi kükreyip onun önüne geçti ve kendini ona siper etti. Sai,

"Vay sen de mi çıktın?" diye Şefik'e vurmak üzere elini kaldırdıkta hemen Fazıla Şefik'i arkasına sakladı. Lakin Şefik kendini ona siper etmek hususunda ısrar ile yine önüne geçmeye çalıştı. Lakin Fazıla arka tarafından iki elleriyle onu sımsıkı tutuyordu. Fazıla'ya ellerinin ne lüzumu vardı? Pederine karşı kendini müdafaa edecek değildi ya! Sai Efendi evlatlarının her ikisine de olan hiddetiyle Fazıla'nın koluna öyle bir şiddetli vurdu ki o zamana kadar ses çıkarmamış olan kızcağızın "Ay!" diye çıkardığı (189) bir seda, canının ne kadar yandığını bildiriyordu. Bu ses Sai Efendi'nin de yüreğini yakmış olmalı ki ondan sonra bırakıp savuştu. Fakat Fazıla artık kolunu kaldıramadı. Odasına avdet eylediğinde yırtılıp paralanmış olan esvabını çıkaracak oldukta çekilen zahmetten kolun ziyade incinmiş olduğu anlaşıldı.

O gece sabaha kadar kolunun ıstırabından Fazıla uyuyamadı. Kendisini beklemiş olan Matmazel, ertesi günü Sai Efendi'ye gidip hali anlattığında Efendi:

"Gebersin hain! Bana onun adını anmayınız," dedi. İşin iç yüzüne vakıf olmayan Matmazel, Süha Bey'e de gidip keyfiyeti anlattı. Ve lazım gelen tedavinin icrasını rica eyledi.

Süha Fazıla'nın tedavi için kendisini kabul etmeyeceğini bildiğinden, bunun çıkıkçı işi olduğunu bilbeyan hemen gidip bir çıkıkçı getirdi. Matmazel'e terfikan [yanına vererek]

Fazıla'ya gönderdi. Fazıla'nın kolu sarıldı. Ziyade incindiği için daha birkaç kere sarılmak lazım geldiği söylendi.

Şefik, Fazıla'nın dayak yediği gün pek ziyade korkmuş ve hiddetlenmiş olduğundan ertesi günü şiddetli bir hararetle yatağa düştü. Daha ertesi günü kendinden geçip sayıklamaya başladı. Fazıla'nın aklı başından gitti. Pederi kendilerini arayıp sormuyor, yemek vakti cariyeler arkadan ayırdıkları yemeği getirip bırakıyorlar. Efendi'yle Hanımefendi'nin korkusundan kimse gelip hallerini sormuyor. Şefik hasta yatıyor. Fazıla'nın bir kolu işe yaramıyor. Bahusus onun ıstırabıyla kızcağıza nöbetler geliyor. Zavallı (190) Matmazel Jozefin, bunların o haline bakıp gözyaşları döküyor. Bir hal ki maazallah.

Fazıla biraderinin hastalığının teşeddütünden [şiddetlenmesinden] havf ile Matmazel'e dedi ki:

"Jozefin ben inlemek, sen de ağlamak ile bir iş göremeyiz. Şefik hasta. Hem de çok hasta. Bir çare, bir imdat aramalıyız!"

"Doktora haber verelim!"

"Süha Bey'e mi?"

"Öyle ya, bize ondan başka doktor geldiği var mı? Hem de siz ne için bir zamandan beri onu istemiyorsunuz bilmem! Burada hazakati görüldüğü gibi şimdi hariçte dahi şöhreti var! Pek çok yerlere çağırıyorlar. Ve ekseri konakların da tabib-i hususiliğini [özel doktorluğunu] kazanmış."

"Matmazel haydi sen babama git, "Şefik ziyade hasta, Fazıla, Süha Bey'den başka bir doktor istiyor," de."

Jozefin gidip avdet eylediğinde, Efendi'nin "Eğer hasta iseler işte evde doktorumuz var! Yok şirretlikten yapıyorlar ise benim onlarla uğraşmaya vaktim yok," dediğini Fazıla'ya bildirdi. Fazıla o anda bir doktor getirebilmek için nesi varsa hepsini fedaya hazırdı. Gelecek doktorun vizitesi yüz liraya olsa bir elmasını satıp vermeyi nimet bilirdi. Fakat Süha'dan başkasının getirilebilmesi kabil olmadığını gördü. Kendilerini o hale koyanlar Calibe'yle Süha olduğunu bildiği halde, "Şimdi kardeşimin hayatını düşmanımızın eline mi teslim edeceğim?" diye düşünüyordu. Fakat o hayat nasıl olsa muhataradaydı. Şefik'i tedavisiz bırakmak da tehlikeliydi. Fazıla o sahte mektubu yazan (191) Calibe'nin şeriki Süha'dan başka kimse olamayacağını anlıyordu. Zira Calibe o kadar güzel yazamazdı. Şimdi kendilerinin bu hastalığına sebep olanların birinden mi devasını isteyecekler?

Fazıla Süha'nın Calibe'den ahz-ı intikam hususunda ne kadar musır [ısrarcı] bulunduğunu görüp, kendisinin de ona olan tahkirlerine karşı ahz-ı sar eylemek [öç alabilmek] istese, şimdi Şefik'in hastalığında yalnız aksi tedaviyle ahz-ı sar edebilmek gibi bir fırsat elinde olduğunu tahatturla havfından titredi. Fakat Süha, bunca hile ve hud'alar icra etmekte olduğu halde de yine kendisinde rahm ve şefkatten emareler görmekte olduğu için zorla fena edilmiş olan biçare Süha'da hâlâ ulüvv-i cenaptan eser bulunduğu mülahazasıyla ümitlenerek vakit geçirmek zamanı olmadığını ve bir doktora herkesin müracaat etmek hakkı bulunduğunu gördü. Süha'yı çağırmak için Matmazel'i gönderdi. "Denize düşen yılana sarılır," darbımeselinin hükmü de burada görüldü.

Matmazel avdet edip, Süha Bey'in mutlaka işte bir yanlışlık olmak zu'munda bulunduğundan gelmediğini ve her ne kadar kendisi Fazıla Hanım'ın çağırdığını temin eylemişse de kani edememiş olduğunu söyledi. Fazıla, Süha'nın kendisini ayağına götürmek istediğini anladı. Kalkıp gitti. Süha'nın odası kapısının önünde durup,

"Doktor, Şefik hasta geliniz," dedi.

Süha, "Benim çağrılmaklığıma göre hastalık şiddetli olmalı!" diyerek, kalkıp Fazıla'yı takip eyledi. Şefik dalgın olduğundan (192) bir şey duyamıyordu. Süha çocuğu dikkatle muayene ettikten sonra yüzünde emare-i endişe [endişe belirtisi] görünmekle, Fazıla:

"Doktor! Hasta ağır mı?

"Yok o kadar değil, fakat hararet çok. İhtimal ki hararetin şiddeti, şimdiye kadar tedavisiz bırakıldığı içindir. Şimdilik hastalık humma olacak gibi gösteriyor. Fakat belki önü alınabilir veyahut hafif geçirmek ihtimali de var. Lakin iyi bakmalı. Bana hokka, kalem, kağıt verin."

Bu talep üzerine Fazıla bila-hareket duruyordu. Yazılacak reçete biraderinin ya hayatına veyahut mematına [ölümüne] bir hükümname olabilirdi. Şurada Süha'ya mürüvvet-i fıtrıyyesi [yaratılıştan gelen insaniyeti] veyahut Calibe'nin ilka [telkin] etmiş olduğu denaat-i arıziyesi [geçici alçaklığı] hükmedebilirdi. Zira sonra reçete, muayeneyle hastalık yolunda tedavi olunup olunmadığını taharri edilemeyeceğini [araştırılamayacağını] Süha'nın pek âlâ bildiği kadar Fazıla da bilirdi. Velev ki taharri edilse ne çıkabilir ki, Süha'nın ahz-i sar için icra edeceği şey tesmim değil! Aksi tedbir!..

Fazıla, eğer Süha'nın fikrine gelen 'şer'se onu 'hayr'a tebdil için müsterhimane [yalvarırcasına] bir surette gözlerini doktora dikti. Bu nazardan Süha titremeye başladı. Her ikisinin bakışından birbirlerine bir şeyler söylemek istediklerini Jozefin anladı. Ve

bir zamandan beri doktor ile Fazıla'nın aralarında bir sır bulunduğunu sezmiş olmakla, söyleyecekleri sözlerin de gizli olabilmesi mülahazasıyla odadan çıktı. Şu iki kişi lisanen bir şey söylemedikleri halde gözleriyle birbirlerine (193) pek çok şeyler ifham ediyorlardı. Bunların biri biraderine imdat diğeri de edeceği hizmete mükafat istiyordu. Süha, Fazıla'ya olan aşkından, Fazıla da biraderine olan muhabbetinden titriyorlardı. Evvela söze başlayan Fazıla oldu.

"Doktor! Kurtar! Kardeşimi kurtar," dedi. Fazılâ, Süha'nın yüzüne gelen beşaşetten [gülüşten] bu hal-i istirhamkâranesinden [yalvarır halinden] pek ziyade ümitlenmiş olduğunu anlamakla:

"Şimdiye kadar işlediğin günahların kefaretine [karşılığına] mahsup olmak [sayılmak] üzere kurtar Süha Bey! Her şeyi unut. Kendinin bir doktor, şu yatanın hasta, karşısındakinin de o hasta için yaşayan bir zavallı olduğunu hatırından çıkarma! Çünkü kardeşimi kurtarır isen ben de senin bana yaptıklarını unutacağım. Benim artık her şeyi bildiğimi sen de bilirsin. Benim pek âlâ [yüksek] görünen istikbalimi mahvettiniz. İftira attınız, kadir ve haysiyetime taarruz eylediniz. İşte kardeşimle beni bu hale koydunuz. Şimdi bunu kurtarır isen senin bu hususta o karı ile olan müşareketini [ortaklığını] unutacağım. Ettiklerini affedeceğim. Evet yalnız bana ettiğini affedeceğim. Diğerlerinin hakkına ben hükmedemem."

Süha o yüzden o kadar olsun gördüğü nüfuzdan ati için ümitlenip, işe biraz mübalağa katmakla, Fazıla'yı daha ziyade kendisine mecbur etmek üzere tekrar Şefik'in nabzını tutup ekşi bir yüzle başını salladı ve dedi ki:

"Hararetin şiddeti beni korkutuyor."

Fazıla büsbütün telaşla: (194)

"Süha Bey! Şefik'ten kat-i ümit edecek olursan, beni onunla göndermek için bir parçacık eczayı benden sakınma. Kemal-i hahişle [büyük bir istekle] içerim. Kimseye bir şey söylemem!"

Yalnız onu bana sen tedarik etmekle, sana ettiğim hakaretlerin intikamını almış ol! Doktor! Eğer kardeşimi memattan kurtaramayacak olursan beni kayd-ı hayattan kurtar. O suretle de beni minnettar etmiş olursun. Ben kardeşim için yaşıyorum. Yoksa bu hayattan bıktım, usandım."

Süha kendilerinin sebep olduğu bedbahtlığı Fazıla'nın ağzından işitmekle tahammül edemeyerek ağlamaya başladı. Fazıla da ilk defa olarak gözyaşlarını Süha ya gösterdi.

Süha, "Fazıla! Senin başına kasem [yemin] ederim ki ben elimden geldiği kadar Şefik'in iyi olmasına çalışacağım. Reçete yazmak için lazım olan şeyleri bana ver," dedi. Süha reçeteleri yazdıktan sonra kendi eliyle uşağa verip ilaçları getirtti. Vakit ve saatini Fazıla ile Matmazel'e tarif eyledi. O gün birkaç defa hastayı yokladı.

Hasta geceyi epeyce rahatsız geçirdi. Hararetten kendini yatağın ötesine berisine attığından yere serili bir yatağa yatırdılar. Akşamdan biraz Fazıla uyuyup hastayı Jozefin bekledi. Sonra Fazıla Matmazel'i bitişik olup aralarında kapı bulunan odasına gönderdi. Kendisi yatağın yanına oturup bekliyordu. Şefik kendini yan tarafa doğru attığında keçenin üzerine doğru yuvarlandı. Fazıla kolunun halini utunup, Şefik'i yatağa koymak üzere kaldırdı. Fakat o anda öyle bir şedit acı duydu ki (195) az kaldı Şefik'i düşürecekti. Fakat gayur [gayretli] kız onu yatağına koyuncaya kadar tahammül edebilip, sonra kendisi keçenin üzerine düşüp bayıldı. Fazıla'nın yere düşmesiyle hasıl olan gürültüden Matmazel uyanıp geldi. Fazıla'yı keçenin üzerinde bimecal olarak yatmış bulunca, kaldırmak için ne kadar uğraştıysa, beceremedi. Bahusus kolunu acıtmaktan da korkuyordu. Hele Fazıla'nın ıstıraptan benzinin pek ziyade sararmış olduğunu görünce, muavenete adam çağırmaya şitap eyledi. Lakin, Hanımefendiye yaranmak için hiçbir kimse gelmedi. Güya uykudan açılamıyorlarmış gibi bulundular. Jozefin, beyhude vakit zayi etmekte olduğunu gördü. Hastaların yalnız bulunduğunu tahatturla avdet eyledi. Jozefin odaya geldiğinde, Fazıla'yı bıraktığı yerde buldu. Fakat renginin sarılığı kırmızılığa mübeddel olup yüzünden iri iri ter taneleri yuvarlanmaktaydı. Fazıla gözlerini açmış bakıyordu. Biraz sonra kendini toplayıp olduğu yerden Jozefin'in muavenetiyle çıkabildi. Jozefin, hastayı kendisi bekleyeceğinden Fazıla'nın yatmasını söyledi. Koltuğuna girip yatağına kadar götürdü. Ne sebeple bayılmış olduğunu Fazıla'ya sorup keyfiyeti anlayınca, Jozefin kendisinin yatmış olduğuna teessüf etti. Fazıla'nın incik kolu, Şefik'i kaldırdığında zedelenmiş olduğu gibi düştüğü zaman yine o kolun üzerine düşmüş olduğundan ıstırabı teşeddüt etti [şiddetlendi]. Şiddetli bir nöbet vücudunu istiab eyledi [kapladı].

Ertesi günü Süha, hastasını yoklamaya geldiğinde, Fazıla'yı da nöbetinin hararetinden ateşler içinde yanar bir surette, yatakta buldu. Matmazel keyfiyeti doktora anlattı. Süha, Fazıla'yı da tedaviye şitap eylediyse de (196), biraderi için doktora rica ve niyaz eyleyen Fazıla, kendisi için müdavat [tedavi] kabul etmedi. Süha ne kadar ısrar eylediyse, o o kadar inat etti. Süha incik kolun tekrar zedelenmiş olması cihetle, hiç olmazsa onun çözülüp, tekrar sarılmasını tavsiye eyledi ki Fazıla da buna itaat eyledi.

Jozefin hastalara pek iyi baktı. İki gün sonra Fazıla'nın ıstırabı biraz hafifledi. Bir hafta sonra da Şefik yataktan kalkıp minder üzerine oturabildi. Süha evlatlarının hastalığını Sai Efendi'ye haber vermişse de Sai Efendi, lazım olan tedaviyi icra eylemesini tembih eyledi. Kendisi odalarına gidip bakmadı. O vakadan beri Fazıla ile Şefik'i sofraya da çağırtmadı. Bir ay sonra bir gün Sai, Şefik'i beraber götüreceğinden giyinip gelmesi için haber gönderdi. Bu hale Fazıla taaccüp eyledi. Şefik pederiyle akşam avdetinde pederi kendisini asker yapmak üzere Mekteb-i İdadiye [liseye] kaydettirmiş olduğu haberini getirdi. Kendisini imtihan eylediklerinden derslerinin ileride bulunması cehdiyle sınıfa kabul ettiklerini ve bu hafta gideceğini söyledi. Fazıla anladı ki kendisini tezviç için gayri Şefik'in bahane tutulamaması ve Şefik'ten ayırmakla mücazat olunmak üzere pederi bu işi yapmıştır.

Şefik'in mektebe gideceği gün iki kardeşin müfarekati [ayrılması] pek suzişli [acıklı] oldu. O güne kadar birbirlerini bir gece bırakmamış olan yavrucakların hin-i müfarekatinde [ayrılık vaktinde] birbirlerinin boynuna doladıkları kolların arasından kurtarılmaları için Calibe'nin kolları lazım geldi. Biçareleri zorla birbirinden ayırıp, Şefik'in kolundan çekerek beklemekte olan pederine götürdü!..

O günden sonra Fazıla, o hanede oturup duramaz oldu. Şimdiye (197) kadar Şefik'le meşgul oluyordu. Şimdiyse orada hiçbir işi kalmadı. Pederi karşısına çıkartmıyor ve gözüne gözükmemesi için emir vermiş, Calibe, bu fırsatlardan bil-istifade [yararlanarak], elinden geldiği mertebe eza ve hakaret ediyor. Süha Mukaddem'den ümidi münkatı olduğunu anlayıp, gönlünü etmek için peşinde dolaşıyor, arkasını bırakmıyor. Bu cihetlerden, Fazıla, oturamayacağı o haneden çıkmak için, zuhur edecek zevce kemal-i tehalükle intizar ediyordu. O da gecikmedi.

Zengin ve hasis bir tacirin biriktirip bırakmış olduğu servetle kibar âlemine girmiş olan oğlu Remzi Bey için Fazıla'yı istediler. Sai Efendi yine pederlik vazifesinde tekasül [ilgisizlik] etmemek üzere, damat olacak adamı sorup soruşturdu. Remzi Bey'in zengin olduğu, kibarane yaşamakta bulunduğu anlaşıldı. Ve yakışıklı bir genç olduğu da görüldü. Yirmi sekiz, yirmi dokuz yaşında bulunması da artık her şeyden hevesini almış ve geçmiş bulunmasına delil ittihaz olundu. Şefik'in mektepten izinli olduğu haftada bir günle, imtihan tatilleri zamanını hemşiresi yanında geçireceği gibi, mektepten çıktıktan sonra da hemşiresiyle birlikte oturacakları teklifi, Remzi Bey tarafından maalmemnuniye kabul olunmakla her cihet muvafık görülerek nikah icra edildi.

Bu işte Süha şaşakaldı. Fazıla ile Mukaddem'in namzetliklerini kendisi için bozduğu halde, şimdi Fazıla bir başkasının olmuştu.

Fakat iş, bir nazar-ı hikmetle telakki edilecek olursa şaşılacak hiçbir cihet görülemez. Bazı böyle en zeki adamların kurdukları tedabirin netice-i makûsa [kötü sona] intaç etmesi [varması], o tedbirler kurulurken, gözleri yalnız kendi hedef-i hususi-i garaz ve matlablarına [şahsî kin ve arzularının hedefine] münatıf [yönelik] ve münhasır [odaklanmış şekilde] kalarak işin (198) sair etrafını [diğer yanlarını] görememelerinden neşet eder [kaynaklanır]. Bu da Hak Tealanın bir inayeti [ihsanı] sayılsa becadır [yerindedir]. Ve illa fikr-i şeytanet ve melanet [alçakça ve şeytanca fikir] erbabının kahrı, bütün cihanı makhur eder de kendileri daima sahibkıran [başarılı] olarak kamran [mutlu] olurlar.

Nikahın icra edildiği haberi Münevver Hanım'ın konağına vasıl olunca bundan Mukaddem'in ne derece müteessir olacağı malum olduğundan şayet çocuğun kendine suikast etmemesi için tedabir-i lazime [gerekli tedbirler] icra edildi. Konağın içinde meydanda hiçbir silah bırakılmadı. Hepsini Münevver Hanım kilitledi. Mukaddem'i bir dakika yalnız bırakmıyorlardı. Filvaki [gerçekten] bu tedbirler beca imişler. Zira birkaç defalar Mukaddem'i pencereden kendini atmak üzere bulunduğu halde tuttular. Delikanlı her an kendini itlafa [yok etmeye] vasıta arıyordu. Mahcup Mukaddem, ıstırab-ı derunundan artık hicabı da kaldırdı. Validesinin yanında hıçkıra hıçkıra ağlayıp, başına yumruklar indiriyordu.

Zavallı Münevver Hanım'a gelince, oğlunun bu suretle de kendini öldürebileceğini görünce ona yalvarıp rica eylemeye başladı.

Mukaddem, "Ben bundan sonra ne için yaşayım?" diyordu. Münevver Hanım:

"Evladım, senin için yaşayan validen için yaşa. Bana merhamet et. Ömrünü sana vakfeden validene nankörlük mü edeceksin?" diyordu. Böylelikle Mukaddem'i nefsine suikast fikrinden geçirebilirdi. Fazıla'dan soğuması için onun bir diğerine varacak kadar vefasızlığından, hayırsızlığından bahseylediler. Mukaddem, "Fazıla'yı zemmeden benim yanıma gelmesin," dedi. Mukaddem'i meşgul etmek için Münevver Hanım elinden gelen gayreti icra ediyordu. (199)

Düğüne yakın bir gün, mübayaasında [satın alınmasında] Fazıla'nın kendi bulunması lazım gelen eşyaların iştirasında, Fazıla çarşıda bir dükkanda iken içeriye Münevver Hanım girivermesin mi?

Evvela her iki taraf mebhut kaldı [şaşırdı]. Biraz müddet sonra Fazıla gidip Münevver Hanım'ın elini öptü. Mürüvvetkâr kadın da Fazıla'yı yüzünden öptü. Dedi ki:

"Kızım sen yine benim evladımsın. Eğer Mukaddem'in müteselli olacağını ve seni unutacağını bilsem, "Ne yapalım kısmet böyleymiş. Zararı yok," derdim."

"Nineciğim, benim ne kadar vefasız ve hain olduğumu Mukaddem Bey işte şu yaptığım işten anlasın da benden nefret etsin. Söyle nineceğim! Benim nasıl iyilik bilmez, nankör olduğumu ona söyle. Benim gibi bir zevceye düşmediğine şükretsin!"

"Zavallı çocuk sana yaptırdılar, sen yapmadın."

İki hafta sonra Fazıla'nın düğünü icra edildi.

Birinci kitabın sonu. (200)

KİTAB-I SÂNİ (İkinci Kitap)

9

Fazıla, zevcinin hanesine gelmekle yeni bir âleme girmiş oldu. Remzi Bey'in pederinden kalan külliyetli mirası, kendinden dokuz on yaş büyük olan biraderi Rıfkı Bey'le taksim edildiği halde cesim [büyük] bir servetti. Remzi Bey de kibarlığa zaten pek özenenlerden bulunduğundan, o hususta hiçbir sarfiyattan çekinmemiş idiyse de hanesinin tertip ve nizamı, Fazıla'nın içinde doğup büyüdüğü âlemin taklidinden başka bir şey değildi. Birçok liralar sarfıyla meydana getirilen hanenin tefrişatı [döşenmesi] dahi Fazıla'ya çarpıyordu. Salonun, odalarının tezyinatı [süslemesi], daha kapısından bakarken ilk nazarda her ne ki varsa enzara vurduğundan, içinde oturduktan sonra nazar-ı dikkati meşgul edecek şey bulunmuyordu. Zira bunların hepsi göze görünmek için intihap olunmuştu [seçilmişti].

Remzi Bey'in pederinin hayattayken altlı üstlü beş odalı hanelerinin kalabalığı, hem aşçılık, hem de hizmetçilik eden bir hizmetkâr ile peder efendiden nöbet düşüp de mahdum beylere rukûp [binmek] nasib olamayan bir beygirden, bir de hem o beygire bakıp ve hem de uşaklık eden çocuktan ibaretti.(201)

Pederleri oğullarını mağazasında maaşla istihdam eylediğinden, rubalarını da kendi maaşlarıyla yapmaya mecbur edilen adamcağızlar, masraflarından para arttırdıkları zaman doğruca lokantada soluğu alıp hanelerinde mahrum oldukları bir surette taam ederlerdi. Bu kadar hisset[39] [cimrilik] ve cibiliyetsizlikle [karaktersizlikle] biriktirilip nice yüz ve göz suları dökmekle pederlerinden bir tanesini koparabildikleri altınlar, sonra kendilerine kalınca birdenbire kibarane yaşamak için lazım olan şeyleri tedarik etmek müşkil olmadı!.. Şu kadar var ki birdenbire zengin olmak mümkün olduğu halde, kibar olmak müşkildir!..

Rıfkı Bey'i pederinin hayatındayken evlendirmişlerdi. Pederinin malum olan hisseti hasebiyle nikahı üç yüz kuruştan yukarı olmamak ve ağırlık, yüz görümlüğü gibi şeylerin hepsi beş yüzü aşmamak kavliyle taharri edilen bir kız bulup almışlardı. Bu kadar cibilletsizce idare olunan bir haneye kız vermekten, afkar [çok fakir] olanların da bir çoğu çekinmişti. Aldıkları kız tam kendilerine uygundu. Ayrılan etin kemiklerini saymak, çamaşıra giden sabunu hesap etmek için kayınvalidesiyle müsabakaya çıkışırlardı. Bu cihetle kayınpeder, gelinine yedirdiği ekmeğe acımıyordu. Hanım olan vakıa hane umuruna [işlerine] nezaret etmeli, her şeyi görüp bilmelidir. Zira bilkülliye kayıtsızlık dahi hoppalıktır. Ancak asıl hanımlık israf, zarar ve ziyanı menettirmek olup yoksa lazım olanı da diriğ ettirmek hüsn-i idare değil, âdeta deniliktir. Zengin olmakla kibar olmak arasında ne kadar nazik bir fark varsa, açgözlü olmakla asıl müdebbir ve müdir [idareci] bir hanım olmak arasında da ondan daha pek nazik bir fark vardır.

Pederlerinin vefatından sonra Rıfkı Bey dahi güzel bir hane iştira ile (202) tefriş ettirmişse de selamlıkla harem ciheti tezyinatça asla münasip değildi. Rıfkı pederinin hisset-tab'ına [cimri yaratılışına] da biraz olsun varis olduğundan ve kendisi zevce denilen şeyi hane tecemmülatından [süsünden] addeyleyen takımdan bulunduğundan, harem tarafına hiç ehemmiyet vermiyordu. Zevcesine aldığı rubaları, tezyinatı, karşısında gezdiği vakit giyinsin gibi bir hatıra [düşünce] ile almayıp, mücerret emeğine mukabil mükafat olmak üzere alıyordu. Ah, zavallı da bunları hiç kendine yakıştırır bir surette giyinip kuşanmıyordu. Rıfkı Bey'in iyice bir terziye ısmarlayıp diktirmiş olduğu elbisenin içindeki Sadberk Hanım'ın yolunmuş yüzü, çatma rastıkları, yapma benleri, hiç o elbisesiyle yakışık almıyordu. Sanki hanım "Bu elbise bana yabancı," diye, elbise de "Aman beni yanlış yere verdiniz," diye feryat ediyorlardı. Elmasları, tam kendine uygun olmak üzere omuzları döven Felemenk küpeleri, göğsünden kemerine kadar inen

[39] Kitapta bu kelime noktasız h harfiyle yazılmıştır.

broşu gibi kocaman kocaman şeylerdi ki bunları takındığı vakit Sadberk Hanım'daki tavır ve edayı görmeli! Hele "Görünmediyse göstereyim," "Bilmiyorlarsa bildireyim," diye elbise ve tezyinatının, kaçar kuruşa mâl olduğunu anlatmak için bir çok lakırdılar açıp sözünü oraya getirmek üzere ne kadar çok zahmet çekerdi.

Remzi Bey'se tamamiyle kibarlığa özendiğinden daha teehhül etmezden evvel hanesinin selamlığını ve haremini bir siyak üzre [bir uyum içinde] birçok para sarfıyla döşetmişti. Şu kadar var ki esnaf istenileni getirecek, yorgancı işleyecekse de asıl iş bunları tertip ve tarifte olduğundan, mefruşat ve tertibatı icra edenin gösteriş hevesi bunlarda aşikâr oluyordu.

Valideleri büyük oğulla beraber ikamet ederken küçük oğlunun (203) harem dairesi hoşuna gittiği ve gelini Sadberk Hanım'dan da bizar bulunduğu cihetle Remzi'nin hanesine gelip oturdu.

Remzi, hanesine lazım olan hüddamı [hizmetçileri] teşkil eylediği gibi harem için de birkaç cariye aldı. Daire düzeldi. Ondan sonra o daireye bir hanım lazım geldiğini gördü. Hanesine getireceği kızın da kibarane terbiye görmüş bir kibar kızı olmasını, kibar kızının ne olduğunu bildiğinden değil, mahza [ancak] hanesinde bulunacak hanımın bir kibar kızı olmasına heves eylediğinden ve kibarlığa pek özendiğinden arzu eylemişti.

Velhasıl, böyle debdebe ve daratı olan, mükemmel atlı arabalarla gezen, en âlâ ve zarif rubalar içinde bulunan Remzi Bey'de pek çok bayağılık vardı!..

Fazıla, mebadi-i izdivaçta [evliliğinin başlangıcında] kendisini yaman işkenceler içinde bulmuş olduğunu tarif ve tatvil [açıklamak ve uzatmak] iktiza etmez [gerekmez]. Öteden beri kaffe-i hayalatında [hayallerinin tamamında] kocası olmak üzere tecelli eden şahsa bedel [karşılık], şimdi bir yabancının zevcesi olmuş ve asıl gönlünün zevci artık kendisine yabancı kalmıştı. Lakin Fazıla'nın fazileti, asıl bu hal üzerine meydan-ı tahkike [gerçekler âlemine] çıktı. İhtimal ki kariinin bazıları nezdinde inanılmayacak ahvalden görülürse de bizce muhakkakattan [gerçeklerden] olarak haber verebiliriz ki Fazıla kocasını sevmekte teehhür etmedi [gecikmedi].

O zamana kadar aşk ve muhabbetini, zevci olacak adama saklamış olduğu için, zevcin şahsınca bir tebeddül [değişim] vukua gelmediyse de yine zevçlik makamına gelen zatı, o eski sevda-yı mukarreriyle bittedriç [yavaş yavaş] sevdi. Hem de bu sevdası serian [hızla] arttı. O hususta yorgun olmayan gönlünün sevdası da gittikçe (204) şiddet peyda eyledi. Vakıa Fazıla gibi âkıle ve zeki bir kız Remzi Bey'deki bayağılıkları görmedi

değil! Adamcağızın mahiyet-i insaniyesini daha ilk gördüğü gün anladı. Fakat gönlü müddetü'l-ömr hâli [boş] kalacak değil ya! Elbet bir gün orasını da bir sevda işgal eyleyecek. Şu kadar var ki Fazıla, zevci olacak adamın aşkından başkasına yol vermemişti. Teehhülden sonra muhabbetini sakladığı adam Remzi olduğunu görüp, artık olanca aşk ve muhabbetiyle onu sevmeyi de tabiatına pek kolay kabul ettirdi. Remzi'de gördüğü bayağılıklara göz yumup, görmek istemediği gibi kimsenin de bunları görmesini istemiyordu. Bunun için kendinin zevcine bir numune-i imtisal olabilmesiyle ümitleniyordu. Vakıa bunun epeyce faydası oldu. Fazıla'ya baka baka Remzi'nin ahval ve etvarı [davranış ve tavırları] epeyce yoluna grdi. Fakat efkârındaki [düşüncelerindeki] bayağılığın tebeddülü kabil olamıyordu. Fazıla neyi sevse, Remzi ondan hoşlanmıyordu. Remzi'nin eğlendiği şey Fazıla'nın sıkıldığı şeydi. Fakat Fazıla zevcini o kadar seviyordu ki ona hoş görünmek için hoşuna gitmeyen meşagille [meşguliyetlerle] de onunla beraber iştigale [ilgilenmeye] ve adeta Remzi'nin hatırı için onlardan hoşlanmaya başladı.

Fazıla, gelin olalı sevgili kitaplarından, nice seneler emek verdiği piyanosundan dûr olmuştu [uzak kalmıştı]. Zira bunlardan birini eline alacak olsa Remzi "Of!.. Aman! Sıkıldım!" diye kalkıp gittiği cihetle, Fazıla zevcinin kendisinden tebaüt etmemesi [uzaklaşmaması] için hemen elindekini terk ederek zevcinin arkasından gider ve onun iştigal eylediği bir takım malayani [boş] şeylerde kendisine yardımda bulunur, beraber çalışırdı. Fazıla zevcinin her neyle olursa olsun hanesi içinde meşgul bulunmasını bir nimet bilirdi. (205) Zevci yanında bulundukça her şey kendisine iyi görünüyordu. Fazıla, bazen birlikte yazıp okumakla vakit geçirmeyi teklif eylerse de buna zaruri muvafakat gösteren Remzi, Fazıla'nın cehren [yüksek sesle] okuduğu bir kitabın ilk sahifesini dinledikte zevkine varamamasından dolayı, içinin sıkldığını ketmedemeyip ayağa kalkardı. Fazıla da zevcine peyrev olurdu [eşlik ederdi]. Fazıla başka yolda terbiye görmüş adama zevce olmak için büyütülmüş, Remzi'yse başka tarzda kadınla yaşamak üzere terbiye görmüş!

Kadınların 'dirlik düzenlik' dedikleri şeyler, mizaçların imtizacından [uyumundan] ibaret değil midir? Fakat mizaçları birbirleriyle zıt olan Remzi'yle Fazıla'nın yine kadınların tabirince bir kazanda kaynasalar mezçleri [birbirlerine karışmaları][40] kabil olmasa bile o kazanın[41] ateşinden daha tesirli olan Fazıla'daki gayret-i vazife ve hatta

[40] Metinde, "mizaçları".
[41] Metinde, "kazgan".

hararet-i sevda, Fazıla'ya Remzi'yi yine sevdirmişti. Burada gayet mühim bir mesele-i psikolojiye [psikolojik bir durum] vardır ki layık olduğu kadar ehemmiyeti ona hemen hiçbir kimse vermemiş zannedebilirim. O da bir genç kızın guya ilk sevdiğinden başka hiçbir kimseyi sevemeyeceği hükmünün galat [yanlış] olmasından ibarettir. Bir kere kızların kadınların hepsini, ihtisasat-ı ruhiyece [manevi duygularca] mütesavi [eşit] zannetmek, işte bu da galata meydan açan ahvaldendir. Kızların kadınların bazıları da Fazıla gibi mülahaza-i ciddiye erbabından [ağır başlı kimselerden] olurlar. Gönüllerine hoş gelen şeylerin vech-i keyfiyet-i makbuliyetini [herkesçe kabul edilmiş durumun görünüşünü] de düşünürler. Ona göre tebdil-i ihtisas [duyguların değişmesi] onlar için kolaylaşır. İşte Fazıla bunlardandı. Bade'l-izdivaç [evlendikten sonra] meydan-ı tetebbuu [inceleme alanı] tevessü etmiş [genişlemiş] demek olduğundan, Mukaddem Bey hakkındaki hissiyatının bir büyük ciheti de rikkat, merhamet ve nimet-şinaslıktan ibaret olduğunu (206) bilahire zevci hakkındaki hissiyatından anladı. Bir takım hevesat-ı tıflaneden [çocukça heveslerden] bittecrit [ayırarak] hakiki aşkla sevmek ne demek olduğunu, Fazıla zevcini sevmekle gördü. Zira gitgide öyle bir hale geldi ki artık Remzi'yi çıldırasıya seviyor, muhabbeti gittikçe iştidat buluyor [şiddetleniyor] demekten de çekinmeyiz. Fakat zavallı kadın kendisi de sevdiği taraftan sevilmek istiyordu da!.. İşte bu nokta üzerinden düşünülmelidir ki eğer Fazıla asıl Mukaddem Bey'e varmış olsaydı ne kadar bahtiyar olacak ve onu da ne derece bahtiyar edecekti. Lakin biz mukayeseye girmemeliyiz. Zira Fazıla dahi bu mukayeseye asla girişmiyordu. Olanca ihtisasatını zevcine hasretmiş olarak bahtiyar olacaksa da bedbaht olacaksa da hep kocası yüzünden olacağı kaziyesi [hususu] artık dil ve canından iştigalat-ı saireye [diğer işlere] mahal bırakmamıştı.

Gelelim Sai Efendi'ye, bu zat kızını tezviç hususunda o derece sıkışmasaydı Remzi Bey'i daha ziyade arayıp soracağı ve maişetlerine muvafık olmayan familya içine Remzi Bey her ne kadar zengin de olsa kibarlığın meziyetinden olan paraya adem-i tama'la [özenmeyerek] kızını vermeyeceği, bahusus Fazıla'nın Calibe gibi hasmı olan bir üvey validesi olmasa Remzi Bey'in validesi vesair familyası efradının hal ve şanları görülünce kendilerine uyamayacağı anlaşılarak reddedileceği bedidardı [açıktı]. Fazıla'nın da pederinin hanesinden bir an evvel çıkmak için can atmak derecesindeki hali de bizce malumdur. Taliin [talihin] kendisine atmış olduğu Fazıla gibi cevher-i nadirin [az bulunan cevherin] böyle tesadüf eseri olduğundan Remzi'nin malumatı olmayıp, bunu kendi servetinin hikmetinden bilerek, kibarlıkla hiç yakışık almayan

kibir ve gururunu tezyit eylemişti. Daha tuhafı, zevcesine de kibrediyordu. Fazıla da zevciyle kendi (207) arasına bir yabancılık koyan kibirden nefret eyliyordu. Fazıla, Remzi'ye örnek göstermek için nezaket ve tevazu ediyordu. Remzi'yse bu tevazudan kendini bir şey zanniyle gururunu daha ziyade artırıyordu. Remzi Bey yeni güveylikten usanmakla işinden geldiği zamanlar içeriye yalnız elbisesini değiştirmek üzere gelip diğer vaktini selamlık dairesinde geçirmeye başladı. Ekseri bahçeye inerdi. Harem dairesinde selamlık bahçesine nazır pencere vardı. Fazıla zevci bahçede bulunduğu müddet pencereye yapışmış gibi bir halde oradan ayrılmazdı. Remzi orada bir sandalye üzerine oturup bazen tavuklarına yem atmakla eğlenir ve bazen de köpeklerinin birini okşamakla vakit geçirirdi. Bir gün Fazıla, Remzi'nin tam iki saat müddet bir köpeğini okşamakla vakit geçirdiğini gördü. O köpeğe haset etti. Zira Remzi mütemadiyen iki saat vaktini hiçbir vakitte kendisiyle sohbete hasretmemişti. Vakıa bu kadar müddet beraber bulundukları olmuştu. Fakat Remzi mutlak bir şeyle meşgul bulunup ya kırılmış bir sandalyenin ayağını tıpkı bir marangoz gibi yapmak veyahut kendisinin yapmış olduğu bir sigara iskemlesi veya küçük bir dolaba Avrupa boyasının aynını vermekle uğraşır, Fazıla'ya pek az söz söylerdi. Zaten Fazıla'ya layık söyleyecek sözü olmazsa ne bulup söylesin?

Remzi Fazıla'ya elbise vesaire gibi şeylerin âlâsını takdim ediyordu. Ve bir şey alıp getirdiği zaman Fazıla'nın beğenmediğinden bahisle canı sıkılıp hiddet eyliyordu. Fakat zavallı kadın beğenmemezlik etmiyor, "Teşekkür ederim," diyerek alıyor ve giyinip takıyordu. Lakin yine "Hanım, siz bunu beğenmediniz," (208) diye zevcinden muttasıl sitemler dinliyor ve her ne kadar beğendiğine dair teminatta bulunsa yine Beyin hiddeti geçmiyordu.

Remzi bir gün Fazıla'ya yelpaze getirdi. Bunun aynı Fazıla'da vardı. Hem de kendisi almıştı. Bu cihetle bunu kimin daha ucuz almış olduğunu anlamak maksadıyla:

"Bunu kaç liraya aldınız?" diye Remzi'ye sordu. Remzi'nin yüzü güldü. Kemal-i tefahhürle:

"On altı liraya!" dedi. Ve bunu müteakip,

"Yelpazeyi beğendiniz ha!" sözünü birçok defalar güler yüzle tekrar edince zeki Fazıla, Remzi'nin getirdiği şeyin makbule geçtiğini anlatmak için parasını sormak lazım geldiğini anladı. Ve isteksiz bir tebessümle:

"Pek beğendim!" dedi. Ondan sonra Fazıla Remzi'yi memnun etmek için getirdiği şeylerin kaç paraya alındığını sorardı.

Remzi mağrur olduğu kadar da haditti [öfkeliydi]. Remzi'nin pek ufak bir sebeple bazen de bila-sebep denilecek gibi şeylere ziyade hiddetlendiği halde, eğer hiddet edilecek bir kusur vaki olsa ne hal kesbedileceğini Fazıla düşününce ürküyordu. Fazıla'nın arzusu zevciyle musahabetten ibaretti. Hatta zevcinden ayrı olarak geçirdiği zamanı hayatının (209) dakikalarına mahsup etmek istemezdi. Zira ol avanı [zamanı] ömürden saymazdı. Başladıkları bir musahabetin sonunda Remzi mutlaka bir hiddet veyahut gücenme çıkarırsa da Fazıla yine kendisiyle musahabete can atarcasına hahişkârdı [istekliydi]. Remzi hiç söz de söylemese kendisinin bulunduğu mahalde bulunmayı, Fazıla kendine nimet ve lezzet buluyordu. Remzi'nin indinde kendinden âlim, kendinden âkil, kendinden güzel bulunmadığından, kendisine söz anlatmak biraz müşkilce oluyordu. Sonradan servetin şımarttığı Remzi, ne oldum delisi olmuştu.

Hakikat-i halde ise malumatı, akıl ve zekâsı Fazıla ile kıyas kabul etmez bir derecede dûndu [aşağıydı]. Zavallı adam bellediği bir iki madde başları ve tarihten birkaç hikâye-i latife ve vukuat-ı garibeyle kendini "Heredot" zannederdi. Kendisi havai-mizaç olduğundan bir şey öğrenmek ihtimali de yoktu. Bari bilirim iddiası olmasa!.. Fazıla kendisini aşk ve muhabbet gözüyle görüyordu. Aşk ve muhabbet ne kadar hakikatleri örter!..

Fazıla'nın keder ettiği bir şey varsa o da zevcinin vakti selamlık dairesinde ve biraz sonraları da dışarıda geçirmeye başlamasıdır. Hiçbir an ve zamanını beyhude yere sarfetmeyip okumak ve yazmak gibi meşagil-i nafia [yararlı uğraşlar] ile geçirmek ve musahabeti de o yola münhasır olmak gibi bir halde büyümüş, o âna kadar o yolda yaşamış olan Fazıla, tezevvücünden sonra zevcinin muhabbetiyle bunların hiçbirini aramamaktaysa da gecenin yedisine, sekizine, bazen de dokuzuna kadar Remzi'nin arabasının sedasını beklemek üzere pencere önlerinde geçirdiği saatler kendini pek sıkıyordu. Genç ve güzel kadın kocasını hanesi içinde bulundurmak için (210) elinden geleni yapıyorsa da hiçbir faydası görülmüyordu. Zevcini neyle kendine celbedecek? Malumatı ile mi? Remzi hiç ondan anlamıyor! Güzelliğiyle mi? Remzi yüzüne bile bakmıyor!.. Güzel sözlerle mi? Remzi'nin hiç kulağına girmiyor!.. Latif bir sohbetle meşgul etmeye çalıştığı zaman Remzi kadrini bilmeyip ya başını öteye çevirip kendine bir meşguliyet bulmak veyahut fırlayıp dışarı çıkmak ve bazen de yüzüne bağırmakla onu iskat eyliyor [susturuyor].

Bu haller Fazıla'nın Remzi hakkındaki muhabbetine yine halel getirmiyordu. Sevgili Remzisine yalancılık kondurabilir mi ki gittiği yerler kendisinin dediği gibi o akşam

filanca efendinin hanesinden ve diğer akşam tiyatro ve öbür akşam da hokkabaz, canbaz seyrinden başka bir şey olabilmesini hatırına getirsin. Remzi eğlencesini seviyorsa ayıp mı? Fazıla'yı da hapsetmiyor ya! Arabası, cariyesi hazır ve emrine muntazır. Tuvaleti için ne isterse önüne geliyor. Şikayete ne hakkı var? Böyle bir şikayette bulunacak olsa da kimse kendisine hak vermez. Fazıla bunları hatırına getirip müteselli oluyordu. Çektiği ıstırab-ı derun için kendi aşkını kabahatli buluyordu. Zira Remzi'nin işine gücüne gidip de geçirdiği vakitten başka vaktini hep kendisiyle geçirmesini Fazıla'ya arzu ettiren o aşktı. Remzi'ye hiç toz kondurmuyordu. Fazıla, kendisinin saat ikide pencerenin önüne oturmasının zevcinin gelmesini tesrie [çabuklaştırmaya] hiçbir faydası olmadığını anladıktan sonra o âdetini terk ile vakit geçirmek için meşguliyet arıyordu. Cuma geceleri biraderi Şefik geldiği için Fazıla onunla görüşüp konuşmakla vakit geçirdiği cihetle sıkılmıyordu. Fakat diğer (211) gecelerde bir meşguliyet bulamıyordu. Artık kitap okumakla da eğlenemiyordu. Zira Remzi o meşguliyeti sevmiyordu. Fazıla ise Remzi'nin hoşlandığı bir meşguliyet bulup onu hanesine celp ve bendeylemek [çekmek ve bağlamak] istiyordu. Bazen kayınvalidesinin yanına gidip otururdu. Eltisi Sadberk Hanım da hanelerinin yakın olması münasebetiyle ekser geceleri kayınvalidesinin yanında geçirmek üzere gelirdi. Fazıla, bunlarla bulunduğu müddet onların sözlerini dinleyip kendisi pek az söz söylüyordu. Zira 'dedikodu'dan ibaret olan musahabetleri, Fazıla'ya anlamadığı bir lisan gibi geliyordu. Filanca hanım filanca hanımın hanesine gittiğinde yaşmağının ütüsüz olarak önüne getirildiği için bir daha gitmeyeceği ve yaptığı saygısızlığı kendisine bildirmek için bir kadınla haber gönderdiği ve onun da buna hiddetlenip cevap gönderdiği gibi bir çok soğuk soğuk sözler, kendini meşgul etmek için orada bulunan Fazıla'nın bir kat daha içini sıkmaktan başka işe yaramıyordu. Fazıla'nın kayınvalidesiyle yanında sükûti [suskun] olarak bulunması onlar tarafından kibir ve azametine verildi. Bazı defa Sadberk Hanım ile kayınvalide hanım arasında dahi muaraza [kavga] oluyordu. Fazıla bunların birbirlerine söyledikleri sözlerden artık bir daha yüz yüze bakamayacaklarına hükmeylediği halde ertesi akşam yine karşı karşıya oturup konuştuklarını görünce şaşakalıyordu. Fazıla kayınvalidesiyle eltisine lazım gelen ihtiram ve riayette kusur etmiyor ve kayınvalidesinin sigara tablasını önüne koymak ve cariyenin getirdiği kahveyi kalkıp eline vermek gibi hizmetlerden de çekinmiyordu. Fakat mukabilinde müşfikane bir tebessüme bile nail olamayıp güya kendisi buna mecburmuş gibi muamele görüyordu. Öksüz kalmış olan Fazıla, (212) kayınvalidesini valide gibi bilmek istedi. Fakat

kayınvalidesinde öyle bir hal görülmediği gibi Fazıla'nın o yolda muamelede bulunmasına cesaret verecek etvar da görülmedi. Kayınvalide hanım aklınca kendini gelinine saydırmak için yüz vermemek istiyordu. Fakat Fazıla gibi bir kıza kendini saydırmak için hüsn-i muamele ve tevazu görmek için de tevazu etmek lazım geldiğini bilmiyordu. Kendinin bu muameleleri, Fazıla'ya kayınvalidesi hakkında bir bürudet [soğukluk] vermekten başka bir hali icap etmedi.

Sadberk Hanım, giyinmek ve kuşanmak hususunda Fazıla'yı taklide ve ondan geri kalmamaya çalışmakta olmasıyla, karısı için o kadar para sarfetmek istemeyen Rıfkı ile münazaaya başladılar. Fakat Sadberk, o eşyanın kısm-ı azamını Fazıla'nın çeyiz olarak getirmiş olduğunu hesaba katmayıp, "Bak Remzi Bey hanımına neler alıyor," diyerek zevcini vırıldıyordu ki Rıfkı da bu rahatsızlığı kendilerine Fazıla getirmiş gibi kıyas ile ona garaz oluyordu. Fazıla hiçbir fenalık etmediği halde bir düşman daha kazanmış oldu. Bahusus Sadberk'in mücevherata dair olan tezyinatının Fazıla'nınki gibi olmak için pırlantaya tahvili hususunda olan ibram [zorlama] ve ısrarının icrası, pek çok liralara mütevaffık olması cihetle Rıfkı'yı fena halde hiddetlendirip, "Remzi de bu karıyı nereden başımıza çıkardı. O evinin usulünü değiştirdi diye biz de bunca senelik idaremizi mi tebdil edeceğiz?" diye söyleniyordu. Bu cihetle Rıfkı'nın Fazıla'ya olan adavetinden, biraderine bazı defalar, "Karını pek başına çıkarıyorsun. Bir kere sakalını eline verdikten sonra bir daha kendini saydıramazsın," gibi sözlerde bulunması, Remzi'nin zaten Fazıla'ya verdiği az ehemmiyeti bütün bütün taklile [azaltmaya] vesile (213) oluyordu. Rıfkı ile Remzi gibi pederlerinin karşısında, validelerinin ağzını açmaya cesaret edemeyip, zevcinin getirdiği bir basma elbiselik için birkaç kere el etek öptüğünü ve külbastı tuzsuz olmuş diye sille tokat yediğini gören adamların indinde zevce denilen şeyin kadir ve kıymeti neden ibaret olabilir?.. Bu gibi erkekler, zevç zevcenin refik-i hayatı [hayat arkadaşı], canı olduğunu iddia eyleyen bir kadını hiç affa layık olmayacağı derecede had-naşinasi [şımarık] addeylerler. Belki onu divane zannederler! Hatta bunlar zevcelerinin sabreyleyemeyeceği suretteki cevr ve zulümlerini para ve hediyeyle örtmek isterler ki onlara da öylelikle gönülleri hoş edilen zevce lazımdır. Fakat Fazıla gibi pederinin zevcesi Calibe'yi başının üzerinde taşımak gibi bir derecede izaz eylediğini [saygı gösterdiğini] ve gözünün içine bakarak muhabbetini izhar ettiğini gören ve akran ve emsalinin zevçleriyle olan muamele ve muhabbetlerini dinleyip işiten, Sai Efendi'nin kerimesinin, zevcinden bekleyeceği muamele ve muaşaka bu olamaz!..

Fazıla kayınvalidesiyle gecenin birkaç saatini geçirdikten sonra kayınvalide yatınca, odasına çekilip zevcini beklerdi. Fazıla iki çeyiz halayığı getirmişti. Evvelce bunları odasına alıp, yanında dikişle meşgul eder ve kendisi de beraber çalışırdı. Bu hal birkaç akşam devam edebildi. Zira Fazıla, kendi meşguliyeti için cariyelerinin, gecenin saat yedisine, sekizine kadar uykusuz kalmasını reva göremedi. "Ben yatacağım, siz de gidiniz," diyerek cariyeleri gönderir, kendisi yalnız beklerdi. Kendisinin cariyelerini düşündüğü kadar, zevcinin kendisini düşünmediğini tahatturla mahzun oluyordu. Herkes yattıktan sonra yalnız (214) bir başına oturup beklemek ne büyük azap geliyordu. Yatıp uyumak da olabilirse de Fazıla, kaç saattir görmediği Remzisini görmek istiyor. "Her geçen arabanın sesi, acaba Remzi'nin arabası mı?" diye yüreğini hoplatıyor. Onun vüruduna kemal-i iştiyakla muntazır bulunuyor. Hiç gözlerine uyku girer mi? Remzi gelince çektiği sıkıntıların hepsini unutuyor. Onun yüzünü görünce yüzü gülüyor!.. Bari Remzi geldikten sonra Fazıla güzel sözlerle taltifini görse ve o saate kadar oturduğu için bir teşekkür işitse, her zaman beklemeye de canıgönülden razı olacak! Fakat ona bedel Remzi dürüşt [sert] sesle,

"Bu vakte kadar neye oturdun?" derdi ki Fazıla da buna mukabil sitem makamında,

"Vakit geç mi?" der idiyse de, Remzi bu sitemi anlamaz veyahut anlamak istemezdi.

Gitgide yalnız olarak beklediği gecelerde Fazıla'ya gözyaşları refakat eder oldu. Zevcinin arabası durunca, hemen musluğa gidip gözlerinin kırmızılığını gidermek için bol soğuk su ile yüzünü yıkar ve ağladığını bildirmek istemezdi. Bir gece gözlerini yıkamadı. Ağlamış olduğunu bildirmek istedi. Remzi geldiğinde:

"Ne o? Gözlerini mi ovdun? Kızarmış!" dedi. Fazıla,

"Hayır!" deyip, izahat vermek ve biraz sitem etmek için öyleyse (215) ne olduğunu sormasını bekledi. Fakat beyhude beklemiş oldu. Çünkü Remzi başka bir şey sormadı, bilafütur [aldırmaksızın] yatıp uyudu.

Fazıla'nın derdi az geliyormuş gibi bir taraftan kayınvalide hanım, gelin hanım şımarmasın diye, "Kuzum, erkeklerin yüze güldüğüne bakmamalı! Onlar öyle yaparlar da sonra da adamı bir yere çarparlar ki insan neye uğradığını bilmez. Kocam yüzüme gülüyor diye şımarmamalı! Erkeklerin sevgisine inanılmaz," diye koca koca kayalar fırlatıyordu. Fazıla ise bu sözlere acı bir tebessümle mukabelede bulunuyordu ve içinden kendisine, "Zevcim benim yüzüme güldüğü yok! Ve beni sevdiğine dair de bir emare gördüğüm yok ki!.." diyordu.

O günlerde Fazıla meduv [davetli] olduğu bir düğüne gitti. Fazıla'nın çeyiz olarak getirdiği elbiselerin daha modası geçmediği cihetle düğün için ağır elbiseleri mevcuttu. Fakat Remzi, yeniden mükemmel bir kat elbise yaptırdı. Düğünde Fazıla'yı herkes beğendi. "Şu güzel hanım kimdir?" diye yanında sözler olduğunu ve karşısındakilerin, "Ne güzel taze," demekten kendilerini alamadıklarını Fazıla görüp işitiyordu.

Fazıla, hanesine avdetinde aynanın karşısına geçip kendini dikkatle temaşa eyledi. O da düğündeki kimselerin söylediği gibi kendini güzel buldu. Hem de çok güzel!..

Tuvaletini hiç bozmayıp o kıyafette zevcini bekledi. Düğünde birçok kişilerin enzarına çarpmış olan güzelliğinin, Remzi'nin nazarında ne tesir hasıl edeceğini görmek istedi. Remzi geldiğinde, kendisine yetmiş liraya mâl [42]olmuş olan elbiseleri gözden geçirdi. Fazıla, elbise bahanesiyle olsun, zevcinin kendisine bakmakta olduğuna memnun oldu. Fakat bu bakışın (216) yalnız elbiseye münhasır kaldığını görünce canı sıkılıp zevcinin nazarını kendi üzerine celp için elini saçlarına temas ederek,

"Şimdiki saçların da tarayışı fena değil, değil mi?" diyordu. Remzi ehemmiyet vermeyerek bakıp:

"Evet!" dedi. Fazıla, bu gibi sözlerle pek çok defa Remzi'nin nazarını kendi üzerine celbe çalıştı ve her defasında Remzi'nin üzerinde hasıl olacak tesiri görmek üzere dikkat eyliyordu.

Heyhat! Remzi'de fütursuzluktan başka bir şey yok!.. Remzi'nin bakışında emare-i muhabbete [sevgi belirtisine] benzer şeyler görünmüyordu!..

Fazıla, o akşam pek şen bir tavır takınmıştı. Zevcinin kendi hakkında muhabbeti olup olmadığını öğrenmek istiyordu. Bununla bir şey anlayamayınca ilerisine cesaret etmek istedi. Güler yüzle,

"Bu günkü tuvaletim bana yakıştı değil mi?" dedi. Bundan maksadı Remzi'ye "Bu sözü sen söylemeliydin," demekti. Fakat Remzi'nin başka tarafa baktığı halde, "Evet," dediğini görünce,

"Bunu neden biliyorum derseniz, bugün düğünde pek çok kişiler "Şu güzel hanım kimdir?" diye söyleşiyorlardı," dedikte, Remzi kemal-i tefahürle,

"Elbet! Hiç ben çirkin hanım alır mıyım? Sonra benim zenginliğim neye yarar?" demesi üzerine, Fazıla başını önüne eğip yere baktı. Ve iki damla (217) gözyaşı rubasının üzerine düşmekle açık renk ipek kumaşın üzerinde yayılıp bir leke peyda oldu.

Remzi bu lekeleri görünce,

[42] Metinde yok.

“Terliyor musun? Entarine ter damlıyor,” dedi. Remzi Fazıla’nın yüzüne bakmayıp, entariye baktığından yaşların gözlerden geldiğini görmeyip entarideki lekeleri görmüştü. Fazıla, kemal-i süratle entarisinin kopçalarını çözerek:

“Of!.. Evet pek sıkıldım!” deyip elbisesini fırlattı attı. Mücevheratını da çıkarıp aynanın önüne yığmaya başladı.

Remzi, rubadaki yaşlığın leke bırakıp bırakmayacağını muayeneyle meşguldü. Remzi Fazıla için elbise yaptırmıyordu. Herkes, “Remzi Bey’in haremi ne güzel giyinmiş, Remzi Bey haremine ne kadar iyi bakıyor,” desinler diye yaptırıyordu.

Fazıla’nın, zevcinin geceleri dışarıda geçirmesini ve kendi hakkındaki kayıtsızlığını hüsn-i tefsirle [iyiye yorarak] telakki eylemesi, artık daha çok zaman sürmedi. Nihayet şüpheleri uyanmaya başladı. Kendi kendini daha ziyade aldatmak kabil olamayacağı görüldü. Kıskançlık denilen bela-yı azim başgösterdi. Zevcinin dışarıda vakit geçirmesinden hasıl olan şüphelerine, kendi hakkındaki kayıtsızlığına, Fazıla’nın kalbi artık birer “Niçin?”le mukabele ediyordu. Remzi’nin mağrurane tavrı, Fazıla hakkındaki fütursuzluğu, hiddet-i mizacı, Fazıla’ya serzeniş ve sitem hususunda yüz vermiyorduysa da, zevcine gittikçe artan muhabbeti ve bunun icabatından olan (218) kıskançlığı, Fazıla’yı cesaretlendirmişti. Her gece gittiği yeri sorup, Remzi’yi istintak etmeye [sorgulamaya] ve bazı geceleri de hanesinde geçirmesi için icbar eylemeye başladı. Remzi, evvela buna mülayemetle [yumuşakça] cevap verip yine tavır ve hareketini bozmuyordu. Fakat Fazıla’nın ısrar ve ikdamını [zorlamasını] görünce hiddetle, sert sert cevaplar vermeye ve daha sonraları da, “Sen benim işime karışamazsın,” sözüyle mukabeleye çıkıştı. Fakat artık Fazıla’yı iskat kabil olmuyordu. Bir gün Remzi’nin bağırıp çağırmasına, Fazıla gözyaşlarıyla mukabele ederek, Remzi’nin kendi hakkındaki fütursuzluğundan ve muamele-i baridesinden şikayet eyleyerek kendisinin onu ne kadar sevmekte olduğunu ve bu muameleleri kendisini ne derece mustarip eylemekte bulunduğunu, öyle bir suret-i müteessiranede söyledi ki eğer karşısındaki mütehassis bir adam olsaydı, onu bundan ziyade musahhar ve meftun edecek bir hal olmazdı. Nihayet Fazıla,

“Beni sevmiyor musunuz?” dedi. Fazıla, Remzi için cevabı pek müşkil olan bir sual sormuştu. Remzi, ‘sevmek’ ne demek olduğunu bilmiyordu ki Fazıla’yı sevip sevmediğini bilsin!.. Hatırına gelip de şimdiye kadar Fazıla’ya “Seni seviyorum,” dememişti.

Şu ‘seviyorum’ kelimesi ne acayip kelimedir! Ne kadar çok söylenmiş olduğu halde eskimez! Barit olmaz! Modası geçmez! Tesirine halel gelmez! Bir bedbahtın saadetine, bir mesudun felaketine sebep olabilir. Kimini canına kadar kıydırır, kimini cananına beğendirir. Nice defalar yalan yere istimal olunmuş, ne kadar sahtekârlara yaramış, nice saf-dillerin baştan çıkarılmasına hizmet etmiş, binlerce vaat ve vaadin yerini tutmuş da hâlâ (219) kendisine perestiş ediliyor, itimat olunuyor! Hâlâ bir mağmumun yüzünü güldürüyor. Bir bedbahtı bahtiyar ediyor. Her gün, her an ve dakika tesir-i azimini haiz bulunuyor! Fazıla da kemal-i tehalükle zevcinden o sözü bekliyordu. Remzi:
“Of!.. Ben dırıltı çekemem,” deyip, odadan dışarı çıktı.

10

Biraz da Fazıla gelin gittikten sonra, Sai Efendi’nin hanesinde cereyan eyleyen ahvalden bahsedelim. Süha Bey, Fazıla çıktıktan sonra artık o konakta bir işi kalmadığı için hemen çıkması lazım gelirken, Süha yerinden bile kımıldamadı. Artık Calibe’den bir korkusu yoktu, Fakat ona azap etmek, ondan intikam almak için oturuyordu. Süha, eğer Calibe’yle olan münasebet-i menfuresi, Fazıla’nın malumu olmasa, Fazıla’nın Mukaddem’le namzetliği bozulduğu zaman kendisini reddeyleyemeyeceğini katiyyen ümit eylediğinden, o ahval-i kerihiyeye sebeb olan Calibe’yi bir türlü affedemiyor ve ondan doya doya intikam almak istiyordu. ‘Reftar’ malum ya! O da Calibe’nin kendisini biraderi Nabi’ye vermeyi vaat ile entrikalarına hizmet ettirdikten sonra vaadini yerine getirmeyip ona oyun ettiğinden dolayı, Calibe’ye garaz olmuştu. Calibe, Reftar’ı esrarın faş olmaması için konakta alıkoymuştu. Sai Efendi her ne kadar onun da konaktan çıkarılmasını istemişse de Calibe, zevci üzerindeki nüfuzunun (220) tesiriyle, bir koca bulup verinceye kadar orada alıkomaya muvaffak olmuştu. Fazıla gelin olduktan sonra Calibe, Reftar’a bir koca aramasını, ötekine berikine sipariş eylemişti. Fakat kimi kocaya verecek? Reftar gayri kendisinin emriyle hareket edecek cariye değil! Calibe, başkalarına zulmetmek için alet ittihaz eylediği Reftar’ı, şimdi Süha onun aleyhine istihdam eyliyor. Bunun için de pek büyük vaat ü vaitler [iyi ve kötü şeyler vadetme]

lazım olmayıp, Süha yalnız Reftar'ın yüzüne gülüveriyor ki bu gülümsemek Reftar'da pek büyük ümitler uyandırıyor.

Süha ile Reftar'ın mahsusen Calibe'nin gözü önünde birbirlerine olan laubali muameleleri, Süha'yı sevmekte olan Calibe'nin yüreğini yakıyordu. Böyle bir muameleye ilk tesadüf eylediği zaman, Süha'nın üzerine yürüyüp, tekdir eyledi. Süha ise bilafütur,

"Senin bana karışmaya ne hakkın var? Sen benim zevcem misin?" demesi üzerine, Calibe şaşırıp,

"Ya!.." dedi ve kendini toplayıp hiddetle,

"Lakin bu senin cariyen değil! Utanmıyor musun? Başkasının evinin namusuna..." derken sözünün arkasını tamamlayamayıp durdu.

Süha, "Söyle, söyle! Sözünü yarım bırakma! Söylediğin söz pek doğrudur. Fakat bunu bana söyleme! Hane sahibine söyle, "Bu adam senin evinin namusuna taarruz etti!" de. Beni buradan kovsun! Bana mücazat etsin! Hiç durma, haydi git söyle!"

Calibe mağmum bir halde, "Ah... Süha! Sen benden soğudun mu? Artık beni sevmiyor musun?" (221)

"Ben senden çoktan soğudum!.."

"Eyvah!.. Demek beni aldatıyordun! Bana oyun ettin!"

"Sen de bana yapmıştın."

"Benim sana olan aşkım yaptırmıştı."

"Bana da sana olan nefretim yaptırdı."

"Süha! Bu sözleri senin ağzından mı işitiyorum!.. Sen ki beni bir zaman ne kadar severdin!.."

"Şimdi de o kadar sevmiyorum."

"Fakat ben seni hâlâ seviyorum Süha!.. Mevani [engeller] bertaraf oldu... Şimdi bizim memnun olacak zamanımız!.. Böyle bir zamanda sen benim gözümün önünde o karı ile eğleniyorsun!.."

"Calibe, sen de benim gözümün önünde telinle, pulunla gelin gittin!.. O zaman fakir olduğum için bana merhamet etmeye tenezzül etmiyordun değil mi? Servete varmak için beni gözün görmedi. Çiğnedin geçtin! Ben ağrımdan sızımdan şikayet etmedim, kimseye serrişte vermedim! Benim gibi fakire layık olan sabırla yoldaş oldum. Senin servete olan hırs ve tamaını çirkin görmedim ve "Zenginliği niye bana tercih eyledi," diye seni vicdanımda mahkum etmedim! "Herkes arzusunda hür ve serbesttir," diye,

kendimde, senden şekvaya hak görmedim! Gönlümü parçaladın! Bu cürmünü affettim! Yine seni muhterem tanıdım! Fakat namus-şikenane [namusa zarar veren] taarruzunu hiçbir zamanda affetmeyeceğim. Her gün seni göreceğim."

Calibe gibi kadına bu tahkir altında ezilmek müşkil geldi. Calibe o güne (222) kadar kimseden hakaret görmemişti. Süha'ya ricaları hiç tesir etmiyordu.

Reftar'ın tavır ve edası ise Calibe'ye daha ziyade azap oluyordu. Süha'nın odasından gelen, Süha ile Reftar'ın kahkahalarını işitmemek üzere Calibe eliyle kulaklarını kapıyordu. Reftar, hanıma akran muamelesine çıkışıyor ve hanımın elbisesinden, beğendiğini, "Hanım bu elbiseyi ben alacağım, pek beğendim," deyip çekip alıyordu. Calibe ağzını açamıyordu. Misafir yanında Reftar'ın, Calibe'ye olan muamelesi, bir cariyenin hanıma olacak muamelesiyle hiç yakışık almadığı halde, Calibe onu tekdir edemiyordu.

Bir kimse yanında müttehim [suçlu] olmak ne müşkil şey olduğunu ve hizmetkârlarını böyle şeylerde istihdam etmek ne kadar hamakat [aptallık] bulunduğunu Calibe anlıyorsa da artık elinden bir şey gelmiyordu. Reftar'ın tavrından konağa gelip gidenler, Sai Efendi'nin Reftar'ı odalık etmiş olduğuna mana verdiler. Bu havadis münteşir olmakla [yayılarak] Calibe'nin de kulağına vasıl oldu [ulaştı]. Ve Calibe'nin pek ziyade gururuna dokundu. Bunu tekzibe [yalanlamaya] de kendinde iktidar bulamadı. Zira o halde "Öyle ise bu cariyenin tavrı nedir?" deseler ne cevap verecek!..

Calibe âlemden utandığından bir yere gidemez oldu. Bu cihetle kendi hanesine gelenlerin de önünü kesmek istedi. Çünkü artık evinin halini kimsenin gördüğünü istemiyordu.

Calibe pek zayıflamıştı. Şen çehresine bir mağmumiyet gelmiş, dilbazlığının yerine bir sükûnet çökmüştü. Güzel kadın zayıflamakla (223) da başka türlü güzel olmuştu. Tenindeki pembeliğin kaybolmasıyla kansız, duru beyaz mermer gibi rengi, siyah kaşlarını ve kara gözlerinin parıltısını daha ziyade gösteriyordu. Sai Efendi, hareminin zayıflamasını merak ederek Süha'nın bir şey olmadığı teminatına bakmayıp bir çok doktorlar celp ile [çağırarak] Calibe'yi muayene ettirdi. Hepsinin hanımda bir hastalık bulamadıklarını öğrenince, endişesi zail oldu. Fakat Calibe eskisi gibi Sai Efendi'yi meşgul edemiyordu. Çünkü kendisine, çeneleri açılamaz gibi bir halde sükûtilik gelmişti. Kederinden lakırdı söylemesini canı istemiyordu. Bütün gün iç sıkıntısından bahsediyordu. Hanımın o derece iç sıkıntısı, Efendiyi de sıkmakla Efendi, ekser vaktini

kitap odasında ve selamlık dairesinde mütalaa ile geçirdiğinden, Calibe bütün bütün yalnız kalmıştı.

Calibe'nin kızlığında özenip de nail olduğu mücevherat çekmece içinde kapalı duruyor. Canı birini takınmak istemiyor. Sandıklar, dolaplar dolusu rubaları giymeye üşeniyordu. Kimsenin hanesine gitmiyor, hanesine kimsenin geldiğini de istemiyor ki onları giyinip, kuşanıp da dârât [caka] satsın! Rahatın yalnız zenginlikle olmadığını Calibe anladı. Fakat kendisine servetle beraber saadet geldiği halde kıymetini bilmemişti. Aklı olana Calibe'nin bu halinden büyük ibret mi olur? İşte her arzu eylediği şeye nail olmuş bulunduğu halde, mücerret, başkalarının meşruen ve muhikkan [doğru olarak ve hakkıyla] arzu eyledikleri şeylere nailiyetlerini meneylemiş olmasının cezası olarak Hak Teâlâ onu bu hale duçar eylemiştir. Tamam "El cüzi iman cinsü-l amel" Mukaddem'i unuttuk mu? Zavallı Mukaddem'i! Fazıla kendisini bütün bütün (224) unuttuysa da biz hatırdan çıkarmayalım. Biçare çocuk, Fazıla'nın aşkıyla tahsile sarılmış, çalışıp duruyordu. Hali biraz sükûnet buldu. Fakat yüzünün güldüğünü gören yoktu. Validesi evlendirmek için pek çok çalıştı, mümkün değil razı edemedi. Bin liraya, yedi sekiz yüz liraya bir iki cariye aldı. Birini Mukaddem'in odasına kabul ettirmek kabil olamadı. Münevver Hanım oğluna, evlendiği halde kederlerini unutacağından bahisle, o hususta pek çok rica eyledi. Mukaddem, validesinin bu ricasına cevaben,

"Valide ben senin için yaşıyorum. Kendim için yaşamıyorum ki!.." dedi. Mukaddem'e, Fazıla'nın zevcini çıldırasıya sevdiğini söyleyip vefasızlığını bildirmek istediler. Mukaddem, "Benim de Fazıla'dan memul eylediğim buydu. Elbette Fazıla gibi afife ve pakdil [gönlü temiz] bir kız kocasını sever! Fazıla'nın bu hali, kendisini benim indimde daha ziyade büyültür, kıymetlendirir," diye cevap verdi. Biçare Münevver Hanım, oğlunu meşgul eylemek için elinden geldiği mertebe çalışıyordu.

11

Fazıla'nın kayınvalidesi, büyük mahdumu Rıfkı Bey'in hanesine arada yalnız gündüzleri gidip geldiği halde hiç gece kalmadığı, Fazıla'nın dikkatini celbeylemişti. Bunun aslını öğrenmek için de tecessüse lüzum görmediyse de bu gibi şeylerin sormaksızın da öğrenilmesi umur-ı tabiiyyedendir. Binaenaleyh (225) kayınvalide hanım, büyük gelini Sadberk Hanım'la beraber oturduğu müddet, Sadberk'ten çekmediği cefa kalmamıştı. Mahdumunun hanesinde kadıncağız bir şeye elini sürse

kabahat olduğunu, âdeta sığıntı mesabesinde [derecesinde] bulunduğunu ve harem tarafına o kadar ehemmiyet vermeyen Rıfkı, harem dairesinin idaresiyle iştigal eylemediğinden, Sadberk bildiği ve istediği gibi kayınvalidesine eza eylediğini, Fazıla'ya nakleylediler. Hattâ kocasına söyleyecek başka söz bulamayan ve işi gücü dedikodu ile iştigalden ibaret bulunan Sadberk Hanım, birçok fitneliklerle Rıfkı'ya validesini tekdir ettirmeye kadar varırmış ki büyüyünceye kadar nice emeğini çekmiş ve bihakkın ne kadar tekdirler etmiş olduğu oğlunun bu haksız tekdirleri de biçare validenin pek ziyade gönlünü kırarmış. Nihayetü'l-emr [sonunda] kadıncağız orada duramayıp, küçük mahdumunun hanesine gelmiş. Eğer kendisi için küçük mahdumunun hanesi olmasa, pek acınacak bir halde bulunacakmış. Sadberk şimdi de kayınvalidesini izaca [bunaltmaya] yetişmek isterse de gayrı kayınvalidenin ona minneti olmadığından, ona mukabele-i bi'l-misilde [aynı şekilde bir karşılıkta] bulunurdu. Fakat herhalde Rıfkı, validesine harçlık verdiği veyahut bir şey aldığı zaman, Sadberk bir bahaneyle kayınvalidesini izaçtan geri kalmamaktaydı. Kayınvalide hanım da büyük gelinine yapamadığı kayınvalideliği, Fazıla'ya yapmak istiyordu.

Her insan için bir şeyle iştigal eylemek bir emr-i fıtrî olup, insanların kimi çiftçilik, kimi sanatkârlık, kimi gemicilik ve kimi ulum ve fünun, velhasıl her biri bir şeyle iştigal eyledikleri halde, işsiz bulunanların ümmî olanları, meşguliyetine doyulmayan okumak, yazmaktan mahrum olduklarından dedikodu ve fitnelikle iştigal edegeldikleri, aşikâr olarak görülen (226) ahvaldendir. İşte bu 'dedikodu' tabir olunan çirkin şeyin de kadınlar nezdinde mebzuliyeti [çokluğu] işsizlikle cehlin onlarda ekseriyetle mevcudiyetinden ileri gelmiyor mu?

Halbuki Fazıla'nın büyüdüğü gibi büyümüş o yolda tahsil ve terbiye görmüş, ulüvv-i ahlak ile ahval-i mezmumeyi [hoşa gitmeyen şeyleri] öğrenmiş bir kadının böyle bir şeyle iştigali hiçbir veçhile kabil olamayan ahvalden bulunduğundan, biçare Fazıla kayınvalidesiyle eltisinin bezm-i musahabetinden [sohbet toplantısından] fena halde sıkılıyor ve odasında yalnız oturmasını buna tercih eyliyordu. Yine kitaplarıyla meşgul olmak istedi. Fakat zavallı kadının zevcinin kendisine olan bürudetinden hasıl olan keder, kendini meşgul eylediğinden okuduğunu anlamıyor, yazacağını toplayamıyor, zihni bir hal-i perişaniyette [dağınık bir durumda] bulunuyordu.

Bu minval üzere, Fazıla'nın tezevvücünden beri bir sene mürur eyledi. Şefik suret-i fevkaladede imtihan verdi. Şefik, mektebe gitmezden evvel hanesinde tahsil ettirildiği cihetle pek çok derslere zaten vukuf ve malumatı vardı. Bahusus Fransızcası mükemmel

olduğundan pek az dersler için çalışırdı ki bunları da suret-i fevkaladede bellemek zeki çocuk için işten bile madut değildi [sayılmazdı].

Bu esnada Süha Bey de Calibe'nin günden güne eriyip âdeta bir insan gölgesi mesabesinde kaldığını, bu halin artık sıhhatine dokunmağa başladığını gördüğünden, cezayı kâfi bulmakla ehibbası vasıtasıyla ırz ve iffetleri âlem tarafından musaddak olan bir familyadan kız bulup, bir hane isticarıyla evinin erkeği olmak üzere Sai Efendi'nin hanesinden çıktı. Çıkarken (227) Calibe'yle Reftar'a öyle bir tatlı 'Adiyö' çekti ki bunlar arkasından baka kaldılar.

Calibe, Süha'nın teehhül edeceğini duyduğu zaman ona serzenişte bulunmak istediyse de Süha,

"Bu gibi muamelelerin sonunun nereye müncer olacağını [varacağını] bilmiyor muydun?" diye onu iskât eylemişti [susturmuştu].

Bir zaman kalabalık ve şen olan Sai Efendi'nin hanesi sofrasında, şimdi karşı karşıya bulunan Efendi'yle Hanım'dan ve Calibe'nin iki çocuğundan ibaret bir cemiyet bulunuyor, tabak ve kaşık takırtısından başka bir ses işitilmiyordu.

Bir gece, Remzi geldikten sonra Fazıla mehtabın güzelliğinden bahisle, açık olan pencerenin önünde birlikte oturmalarını rica etti. Kamerin akşamdan sabaha kadar envarının devam eylediği on beşinci gecesiydi. Fazıla ile Remzi, pencerenin önünde oturdular. Mehtap Remzi'nin yüzüne vurmuştu. Fazıla temaşasıyla mütelezziz olduğu o güzel çehreye hayran hayran bakıyordu. Mevsim yaz, hava pek sıcaktı. Rüzgâr esmiyor, heva-yı nesimî [rüzgârı arzulatan] bir sükûnette bulunuyordu. Remzi cebinden mendilini çıkarıp terleyen yüzünü silmekle ortaya mendildeki misk lavantasının kokusu münteşir oldu. Bu koku oda için yabancıydı. Zira Fazıla, misk lavantasını hiç sevmezdi. Âdeta zıddına giderdi. Bunun için hiçbir vakitte o kokuyu Remzi'yle Fazıla istimal etmezlerdi [kullanmazlardı]. Zıddına giden o koku Fazıla'nın sinirlerine dokunduğu gibi bu defa bir de titreme getirdi. Bu yabancı kokunun yabancı (228) bir yerden gelmiş olması lazım geliyordu. Fazıla kendisinin de terlediğinden ve kendi mendili yanında bulunmadığından bahisle, Remzi'nin mendilini aldı ve yüzüne doğru götürdüğünde,

"Ay!.. Misk kokuyor!" dedi. Remzi şaşaladı ve işi anlayamayıp,

"Yok canım! Misk kokusu ne arar? Her zamanki lavantalarımızdan," deyip düşünmeye vardı. Evden başka bir yerde lavanta sürünmediğini biliyorsa da ihtiyat olmak üzere,

"Ha! Bugün tıraş olmak için perukâr (berbere) girmiştim. Orada bir lavanta süründüm. Ne olduğuna dikkat etmemiştim. Belki misktir," dedi ve,

"Ver bakayım!" diyerek, mendili Fazıla'nın elinden almak üzere elini uzattıysa da iş işten geçmiş, Fazıla mendili açmış, mendilin mini mini bir kadın mendili olduğu meydana çıkmış, Fazıla vermeye niyeti olmadığından onu sımsıkı tutmuştu. Remzi kendi mendili zannıyla başkasının mendilini cebine koymuş olduğunu anladı. Meselenin tevil kabul etmez bir surette bulunduğunu gördü. Remzi hiç hoşlanmadığı sitemlerin ve gözyaşlarının Fazıla tarafından vürudeyleyeceği mülahazasıyla pek ziyade sıkılıyordu. Bunu nasıl iskât eyleyeceğini düşünüyordu. Fakat Fazıla'da sükûnetten başka bir hal görülmüyor, gözlerinde yaşa dair bir şey bulunmuyordu. Şu kadar var ki zaten mahmurane bakışlı olan gözlerinin hal-i tabiisinden ziyade süzülmesi (229) ve dudaklarında garip bir tebessümün bulunması, Fazıla'nın bu halden müteessir bulunmadığına dair emareler değildi. Fazıla, son dereceye kadar müteessir olmuştu. Fakat çoktan beri merak eylediği zevcinin hali için, işin ucunu yakalamışken elinden kaçırmak istemeyip nihayetine kadar öğrenmek istiyordu. Fazıla, zaten kendisinin meşgul edemediği zevcini böyle meşgul eyleyen ve bazı geceleri de kendisiyle birlikte geçirmesi için Remzi'ye eylediği ricaları sem' ve itibara aldırmayan ve Remzi kendi yanına durup oturamadığı halde gece yarılarına kadar onu alıkoyan halin neden ibaret olduğunu öğrenmeyi pek ziyade merak ediyordu. Evet! Şimdi de Remzi'nin kendisine tercih eylediği sahib-i mendilin kim olduğunu ve kendinden güzel olup olmadığını bilmek istiyordu. Cüzi bir hiddet, bir damla gözyaşı, zerrece tedbirsizlik, arzusuna mâni olacağını bildiği için, Fazıla kendini idareyle pek ziyade mükedder olduğu halde Remzi'nin yüzüne gülüyordu. Eğer hiddet etse, sitem eylese, o vakte kadar gece yarılarına kadar vaktini nerede geçirdiğine dair vaki olan serzenişlerine, Remzi'nin bir muamele-i dürüstaneyle mukabele eyleyip bir şey anlatmadığı ve ısrar eylediği halde sert sert sözlerle onu sükûta mecbur ettiğini Fazıla bilirdi. Fazıla işi şakadan tutturarak mendile bakıp bakıp gülüyor ve bu gülümsemesini yavaş yavaş kahkaha derecesine çıkarıyordu. Remzi de Fazıla'nın gülmesinden mahzuz olmakla gülmeğe başladı. Fazıla'dan mendili almak için uğraşarak,

"Ver şu mendili yırtıp atayım," diyordu. Fazıla mendili vermeyip, (230)

"A!.. Yazık değil mi, niçin yırtacaksın? Âlemin şeyini yırtmaya ne hakkın var?" dedi ve dışarı gidip mendili sakladıktan sonra geldi. Geldiğinde sanki hiç öyle bir vaka geçmemiş gibi bulundu. Ertesi günü zevç ile zevce pek şendiler. Remzi işine gitti. Akşam avdetinde, mutadı veçhile gelip odasında elbisesini değişti. Fakat her zaman yaptığı gibi bahçeye ve selamlık dairesine çıkmayıp Fazıla ile oturdu. Fazıla bu

musahabetin kendisine ne kadar ağır bir paha ile mâl olduğunu düşündükçe yüreği sızlıyordu. Fakat herhalde tavrını bozmayıp şen bulunuyordu. Yemek yenildikten ve kahveler içildikten sonra Remzi bir çeyrek kadar oturup sonra giyinmek üzere ayağa kalktı. Fazıla, Beyin ceketini tutup giydirdi ve eline bir temiz mendil verirken,

"Ha unutmayalım," diyerek dışarı çıktı. Avdetinde, mahut [bilinen] kadın mendilini getirdi ve Remzi'ye uzatıp,

"Âlemin malını zabtetmek günahtır. Bunu da sahibine teslim et," demesiyle, Remzi fena halde bozulup:

"Canım ben dün mendil almayı unutmuş olduğum için çarşıdan bir mendil alıverdim. Dikkat etmemişim, böyle küçük almışım!"

"Ben size serzenişte bulunmuyorum ki böyle tevillere lüzum görüp kendinizi yoruyorsunuz! Hatırımı hoş etmek için yapıyorsanız, işte asıl benim gönlümü böylelikle kırarsınız. Zira benim böyle şeylere inanmaklığımı tasavvur ederseniz, beni hayvan yerine koymuş olursunuz ki işte benim için (231) en büyük hakaret budur. Bir de bu türlü, inanılmak kabil olmayan sözlerle sizin yalan söylemekte olduğunuzu görmüş olurum ki bence en büyük keder de odur. Sizin eğlenmekte olduğunuzu öğrenmekliğimle indimdeki kadir ve itibarınıza halel gelmez. Çünkü yalnız siz değilsiniz ya!.. Herkes eğleniyor. Yalnız haremiyle oturan kim var? Ben o kadar insafsız değilim! Fakat sizi yalancı görürsem, işte o zaman indimde değeriniz azalır!" Fazıla'nın bu sözleri üzerine Remzi mendili alıp cebine koydu.

O akşam Remzi vaktinden evvel hanesine avdet eyledi. Mutadından ziyade keyifti. Fazıla, kendisini pek şen ve şuh olarak karşıladı. Remzi'nin o halinde ağzından epeyce sözler alınırsa da Fazıla ürkütmemek için pek ilerisine varmıyor ve ertesi günü hiçbir şeyi yüzlemiyordu. Bir hafta, on gün bu minval üzere devam eden musahabetten, Fazıla pek çok şeyler öğrenmişti. Fakat Fazıla, işi tamamıyla öğrenmek ve Remzi'nin inkâr edemeyeceği bir surete dökmek istediğinden taaccübe şayan bir surette, sabır ve tahammülle bulunuyordu. Fazıla bu gibi sözleri dinlemekten hoşlanıyormuş gibi bulunduğundan Remzi de onları nakletmekten hoşlanmaya başladı. Zevç ile zevcenin kahkahaları, aşağıda bulunan kayınvalide hanımla Sadberk Hanım'ın kulaklarını çınlattığından Sadberk kayınvalidesine:

"Görüyor musun Hanım nine! Erkeklere kıymetli olmak için böyle bizim elti hanım gibi kurulup oturmalı! Bizim gibi kül kömür olup saçını süpürge eden, canının istediğini pişireyim lezzetle pişireyim diye mutfaklara kadar giren kadınların yüzlerine bile

bakmıyorlar. Geçen gün bizimkine "A canım, biraz da şurada otur da iki lakırdı edelim," dedim. Bana, "Kadınla ne lakırdı olur? (232) İki lakırdının arkası kavga çıkar! Kadın kısmı işinin başında yakışır," dedi. Gözü kardeşini görse ya! Ben de bundan sonra yerimden kımıldayıp bir işe yapışmayacağım."

Kayınvalide "Evet! Kaç gündür hanımdaki tavır ve edâ da bir şey! Evveli, saatte bir ağzını açıp bize lakırdı söylerdi. Şimdilik bütün bütün ağzını açtığı yok. Şuraya biraz gelip put gibi oturuyor, kalkıp gidiyor."

Vakıa kayınvalidenin bu baptaki şikayeti biraz haklıydı. Zira Fazıla, Remzi'nin yanında cebr-i nefs ile kendini idare eyliyorsa da Remzi gittikten sonra kederden her tarafı kırılmış gibi bir halde bulunduğundan, ekser vaktini odasındaki minder üzerine uzanmış olduğu ve nice bin tefekkürat içinde boğulduğu halde geçiriyordu. Genç kadın Remzi'nin yanındaki idareyi, gündüzki bin türlü mülahazat ve tefekkürat sayesinde ele alabiliyordu. Bu cihetle, kayınvalidesiyle evvelki kadar iştigale vakit bulamıyordu. O günlerde, herkes yanında, sofrada, vesair mahallerde Remzi, Fazıla'ya olan hürmet ve ihtiramını pek ziyade artırmıştı. Zavallı Fazıla için ne acı itibar ve riayet!..

Şu gece sohbetleriyle, Fazıla artık her şeye vakıf olmuştu. Zavallı çocuk, evvelce Remzi'yi kendisinden tebaüd ettiren şeyin, onun diğer bir kadına muhabbeti olması zannında bulunmuştu. Şimdiyse Remzi'nin bir çok kadınlarla eğlenmekte olduğunu öğrenmişti. Bunların bir veyahut bin olması Fazıla için müsavi idi. Ona ait olan şey, zevcinin kendisine (233) vefasızlık etmesiydi. İşte yüreğini yakan buydu. Artık Fazıla, aldığı malumatın tamam olduğunu gördüğü cihetle bir gece Remzi'ye dedi ki:

"Peki ama Beyefendi! Bu eğlencelerle meşgul olduğunuz vakitlerde, benim de size kemal-i tehalük ile muntazır bulunduğumu, o intizarım da bana nârdan [ateşten] eşedd [ağır] geldiğini ve sizi pek çok seven bir Fazıla bulunduğunu hiç hatırınıza getirmez miydiniz?"

Bu sual Remzi'nin hoşuna gitmedi. Cevap vereceği yerde, kalkıp bir kadeh konyak yuvarladı. Musahabetin kesbeylediği ekşi bir suret, Remzi'nin suratını ekşitti. Fakat Fazıla, hâlâ gülüyor, halimane söz söylüyordu. Bu cihetle Remzi'nin de yine yüzü güldüyse de, herhalde arız olan şaşkınlığı guya gidermek için, kadeh kadeh içtiği konyaklar, kendisini daha ziyade şaşırtmakla, Fazıla'nın o zamana kadar, kemal-i hilmiyetle (yumuşaklıkla) tekrar eylediği evvelki sualine cevap olmak üzere,

"Doğrusunu istersen seni hiç hatırıma getirdiğim yoktu. Öyle eğlenceli zamanımda seni nasıl düşüneyim?" dedi Fazıla da,

“Aferin Remzi. İşte böyle doğruyu söylemeli. İşrete cibillet suyu ismini veren ne güzel söylemiş! Sen içtiğin vakit pek doğru söylüyorsun. Diğer vakitteyse nafile yerde kendine sahtekârlık arız ediyorsun. Ben böyle serbestiden hoşlanırım,” dedi. Ve biraz teemmülden sonra:

“Peki! Bari gittiğin yerler evinden rahat mıydı? O kadınlar zevcenden güzel ve genç miydi?” (234)

“Ama sen siteme başlıyorsun!”

“Yok, yok! Hiç öyle bir fikirde değilim. Rica ederim sözlerime öyle bir mana verme! Merak ediyorum da öğrenmek istiyorum! Başka bir şey değil!”

“Ne bileyim ben? Oralarını düşündüğüm yok! Neyle eğlenirsem onunla vakit geçiririm.”

“Demek hanenizde eğlenecek bir meşguliyet bulamıyorsunuz. Sizi evinizde tutabilecek bir şey bulunmuyor!”

“Öyle olmalı ki böyle oluyor.”

“Fakat ben işitirdim ki bu gibi şeyleri, ekseri bir çok seneler sonra erkekler zevcelerinden usandıkları vakit yaparlarmış. Siz ise “Tezevvücümüzden iki üç ay sonra başladım,” diyorsunuz. Zevcesini seven erkek böyle yapamaz değil mi?”

“Elbet!”

“Siz niçin yaptınız?”

“Seni sevmediğim için!”

Remzi bu sözü söyleyince, Fazıla’nın elindeki yelpaze yere düşmesiyle kendini toplamaya çalıştıysa da Fazıla’nın ân-ı vahitte kendini toplaması ve konyakların humarı, Remzi’ye yine kayıtsızlık verdi. O gece yatağa yattıklarında, Remzi hemen uyuduysa da güya uyumak için yüzünü öbür tarafa dönüp yatmış olan Fazıla’nın gözleri, akan yaşlara yol vermek üzere sabaha kadar açık bulunuyordu. O geceden itibaren Fazıla, Remzi hakkındaki aşkının ateşi üzerine soğuk sular dökmeye başladığını hissediyordu. (235) Ertesi günü Fazıla, gayrı kendini idareye lüzum görmediği cihetle, pek mağmum bulunuyordu. Birdenbire bu tebeddüle Remzi taaccüp eylediyse de Fazıla, kendisini merakta bırakmayıp, maksadı ahvali anlamak olduğu için kederini gizlemiş olduğunu, yoksa böyle bir hale mükedder olmayacak kadar budala olmadığını söyledi. Bahusus

sevilmediğini[43] yüzüne karşı işitmek, hiç de mahzuz olunacak ahvalden bulunmadığını bildirdikte Remzi:

"Hanım! Beni neye o kadar istintak ettin? Sen sordun, ben söyledim. Kendiliğimden söylemedim ya!"

"Doğruyu söylediğiniz için teşekkür ederim. Niçin söylediniz demiyorum. Fakat buna keder etmemek kabil mi?"

"Lakin bilir misin ki ben çehreden, surattan hoşlanmam! Ve hiç öyle şeye gelemem."

"Ben artık kendi derdimden hiçbir şeyi bilecek halde değilim."

Remzi canının sıkıntısından bir geniş soluk alıp:

"Bir daha yapmazsam bunları unutur musun?"

"Beni sevmediğinizi hiçbir vakitte hatırımdan çıkaramam!"

"Bana çehre, surat etmezsin ya!"

"Yapmamaya çalışırım."

"Öyle ise bir daha yapmam!"

Remzi o geceyi hanesinde geçirdi. Ertesi gece arabasını ısmarlayınca Fazıla itiraz etti. Katiyyen mâni olmak istedi. Remzi:

"Canım! Her zaman evde kapanıp oturacak değilim ya! İşte M... Bey'in konağına gidiyorum." (236)

"Oraya gittiğin bence malum olsa, razı olurum. Fakat şimdiye kadar gittiğin yerleri öğrendim."

"İnandırmak için seni de beraber götürecek değilim ya!"

"Sen bir daha yapmayacağına söz vermedin mi?"

"Hiç ahbapla da görüşmeyeceğim demedim ya!"

"Canım, bunlar nasıl ahbap! Hep sen onlara gidersin de hiç onlar sana gelmez mi?"

Remzi, bu sözden pek sıkılıp,

"Of!.. Artık çok oluyor. Ben kadın sözüyle hareket etmem ve hükmü altına da giremem!" diyerek bastonunu aldığı gibi kapıdan dışarı fırladı.

Fazıla, artık kendisinin yapacağı şey, hemen ertesi günü pederinin hanesine gitmek olduğunu gördüyse de kendi için pederinin hanesi herkesinki gibi olmadığını hatırladı. Ve üvey validesi Calibe Hanım'ı gözünün önüne getirdi. Zevcinin hanesindeki rahatsızlıktan kaçacaksa, pederinin hanesinde dahi rahat bulamayacağını, bahusus "Şimdi kocası ile de geçinemeyip geldi," diyerek kendisine daha ziyade zulüm ve taaddi

[43] Metinde, "sevildiğini".

olunacağını [zulüm ve saldırıya uğrayacağını] bilirdi. Zavallı kadın, bir çok düşündükten sonra, üvey validesinin kahrını çekmektense zevcinin kahrını çekmeye razı oldu.

Fazıla, o gece ilk defa olmak üzere zevcini beklemeyip yatağa girdi, uyudu. Hem de pek güzel uyudu. Remzi'nin geldiğini, hafif olan uykusu arasında duyduysa da, güya duymamış gibi bulunup (237) kalkmadı. Ertesi gününden itibaren Fazıla kitaplarıyla, piyanosuyla iştigale ve gelin olduğundan beri unutmuş olduğu ehibbasıyla görüşüp konuşmaya başladı. Sıkılmayıp pek güzel vakit geçiriyordu. Remzi de istediği gibi geziyordu.

Fazıla bir gün Fevkıye Hanım'ın hanesine gitti. Fevkıye'nin güzel bir oğlu olmuştu. Fevkıye, çocuğu getirmelerini cariyelere söyledi. Çocuğu dadısı getirdi. Fazıla ile beraber bir zaman mini miniyi sevdiler, öptüler, okşadılar, yine dadısında verdiler. Yalnız kaldıklarında Fevkıye, zevci Nabi Bey'den bir çok şikayet eylediyse de kimsenin duymaması için Fazıla'ya pek çok rica eyledi. Fevkıye, Nabi'ye para yetiştiremediğini ve bu paraları peder ve validesinden gizli olarak verdiğini anlattı. Dedi ki:

"Sen nasılsın kardeşim, bir şey söylemiyorsun!"

"Söyleyecek bir şey olmadığı için söylemiyorum."

"Rahatın iyi mi?"

"İyi ki şikayet etmiyorum."

"Oh, memnun oldum. Bari iyiliğini olsun söyle de memnun olayım."

"Kardeşim bu gibi, zevç ile zevcenin hüsn-i muaşeretleri herkeste ve her zamanda görülen ahvalden olduğundan malum olan bir şeyi anlatmaktan ne çıkar!"

"Ah Fazıla! Sen her gün put gibisin, her şeyin gizlidir. Bak ben validemden gizlediğim, kimseye söylemediğim halimi sana söylüyorum." (238)

"Fakat benden başkasına da söyleme Fevkıyeciğim! Eğer zevcinle geçineceksen onu zemmetme!"

"Ah kardeşim Allah beni Nabi'den ayırmasın. Fakat biraz münasebetsiz ahlakından geçse… Ah kardeşim pek çok içiyor. Pek sarhoş bulunduğu zamanlar validem veya pederim odaya gelip de görürler diye benim de yüreğim çarpıyor. Evvel de böyle içer miydi?"

"Bunu pek geç soruyorsun kardeşim. Varmazdan evvel sormaklığın lazımdı."

"Ah kısmetmiş. Hem ben vardığıma pişman değilim ki."

"Hakkın var, böyle şeyler kısmete bağlı!"

12

Fazıla, Remzi'ye geldiğine gittiğine dair hiçbir şey söylemiyor, sitem eylemiyordu. Bir gece Remzi gelip soyunduğunda, Fazıla, elbiseleri sabahleyin cariye tarafından süpürülüp hazır edilmek üzere dışarı çıkarmak için mutadı veçhile Beyin çekmece anahtarı, para çantası, evrak cüzdanı gibi eşyaları ceket ve pantolonun ceplerinden çıkarıp masanın üzerine koyuyordu ki bunlarla beraber bir de içerisinde katı bir kağıt bulunan zarf çıktı. Zarf açık olduğundan içindeki bir fotoğraf resminin kenarı görünüyordu. Remzi bu zarfı selamlıktaki odasında bulunan masanın içine koymak niyetindeyken hanesine geldiğinde unutup doğruca hareme girmişti. Remzi elindeki hesap (239) pusulasına bakmakla meşgul bulunduğundan, Fazıla zarfı açıp resmi muayene ve melfûf [zarfa konulmuş] olan tezkereyi de mütalaa eyledi. Remzi başını o tarafa çevirip de Fazıla'nın bir şey okumakla meşgul bulunduğunu gördükte,

"O ne?" dedi. Fazıla elindeki kağıtla beraber resmi de ibraz ederek,

"Bir daha bir şey yapmadığınıza dair senet!" dedi. Remzi fena halde sıkılıp,

"Onları bana ver," dediğinde, Fazıla mektupla resmi Remzi'ye uzatırken, resme bakarak,

"Zavallı Remzi, ne kadar midesizmişsin!" dedi. Remzi mektubu yırttı. Resmi ayağıyla çiğnedi. Ve müsterhimane bir tavırla Fazıla'ya,

"Rica ederim Fazıla, darılma!" dediğinde, Fazıla ona cevap vermedi. Remzi bu defa verdiği sözü tutmadığı, istihza ile kendisine bildirildiği için mahcup olup pek ziyade sıkıldığından, Fazıla'nın gönlünü etmek üzere bir takım söz söylüyordu. Fazıla birine cevap vermeyip gecelik rubasını giymekle iştigal eyliyordu. Fazıla gayrı zevciyle bu yolda bahse girişmeye tenezzül etmiyordu. Remzi ise bu hali ricalarına, niyazlarına alıştığı Fazıla'nın kendi hakkında pek ziyade dargın olduğuna hamlile, masanın üzerindeki anahtarla çekmecenin gözünü açıp bir deste banknot çıkardı ve onu Fazıla'ya uzatıp,

"Fazıla, haydi barışalım," (240) deyince, Fazıla,

"O neymiş?" diye sordu. Remzi:

"Beş yüz liralık banknot! Bir elmas alırsın."

Fazıla bu sözün üzerine Remzi'yi baştan aşağı süzdükten sonra öyle bir hışımla onun yüzüne baktı ki Remzi hemen,

“Bir o kadar daha veririm. Bin olsun bana çehre etme,” dedi. Ve bir o kadar daha banknot çıkarıp Fazıla’ya uzattı.

Fazıla muhakkirane bir çehreyle,

“Yazık sana!” dedi.

Remzi taaccüple, “Fena para mı? Bin lira!”

Fazıla, “Ben gönlümü para ile satmam beyefendi!”

“A canım ne darılıyorsun? Ben seni memnun edeyim de bana çehre etmeyesin diye veriyorum.”

Fazıla hiddetle “Beyefendi! Sen o paraları, gönül ve vicdan denilen şeylerden mahrum olup da sermayeleri olan tebessüm ve handelerini para ile satanlara ver!” deyince, Remzi pek ziyade taaccüp eyledi. Remzi, para ile o güne kadar her istediğine nail olmuşken, oradaki bin lira ile Fazıla’nın yüzünü güldüremediğine şaşıyor ve bin liraya rağbet etmeyip kemal-i tahkirle onu reddeyleyen bulunduğuna taaccüp eyliyordu.

Evvelce geçen vukuattan beri, Fazıla’nın Remzi’ye olan muhabbeti tenezzül etmekteydi. Bu defadan sonra ise Remzi’nin Fazıla indinde değeri kalmadı. (241) Gözünden düştü.O günden sonra Fazıla, zevcinin pek çok bayağılıklarını ve gabavetini [anlayışsızlıklarını] görmeye başladı. Nasıl olup da bir zaman bu adamın kendisine pek âlî ve pek mükemmel göründüğüne taaccüp eyliyor ve “Acaba o zaman gözlerim görmez miydi?” diyordu. Fakat maksadı geçinmek olduğundan, Remzi’ye oturduğu hanenin sahibi olduğu için lazım gelen riayet ve hürmette kusur etmiyordu. Tedenni etmekte olan muhabbetin, bürudet suretine mübeddel olması için dua eyliyordu.

Fazıla, Remzi’nin hiçbir işine karışmadığı ve ona bir sitemde bulunmadığı cihetle, rahat ve sükûn ile geçindiğinden, bu haline de razıydı. Fakat iş bu derecede kalmadı!

Remzi her gece gidip gelmeden usandı. Fakat bu usanca yalnız ‘gidip gelmeden’ diye talil edişimizi [bahane göstermemizi] zeki karilerimiz kâfi görmezler ya? Remzi’nin zaman geçirdiği âlemlerden encamkâr [sonunda] usanmak, her mide sahibi erkek için zaruriyattan olup, hangi erkek bu âlemlerden daha geç usanırsa midesi o nispette kuvvetli demek olur. Yoksa zerre kadar hüsn-i tabiatı olanlar için o avalim-i rezile ve mülevveseyi [pis ve rezil âlemi] daha ilk görüşte iğrenmek, zaruriyattan olacağını, insan hususat-ı saireye kıyasen dahi pek kolay kestirebilir. Bir bardaktan kırk kişinin su içmesi, bir sahana kırk kişinin el uzatması, erbab-ı tabiatı iğrendirmeyecek ahvalden midir? Başkalarının giydikleri bir mülevves libası, insan olanın iktisâsı [giymesi] kabil olabilir mi?

Elhasıl Remzi Bey, eğlencesinin suretini değiştirmek istedi. Gittiği yerlerde rahatsız olmaya ve müzeyyen konağı, kendisine daha ziyade rahat (242) edilecek bir yer görünmeye başladı. Remzi'nin yedi sekiz tane cariyesi vardı ki bunların hepsi de genç ve yakışıklı kızlardı. Fakat hiçbiri hüsünce Fazıla'nın kâ'bına varamazdı [derecesine ulaşamazdı]. Remzi, bunlarla eğlenmeyi daha tecrübe etmemiş olduğundan, o meraka düştü. Lakin Fazıla, hüsn-i idare ve güzel muamelesiyle cariyelere kendini o kadar saydırmış ve sevdirmişti ki Remzi cariyelerden yüz bulamıyordu. Cariyelerin içinde vakıa Remzi'ye muvafakat edecek olanı da varsa da o da yoldaşlarından çekinip onların harekatını taklide mecbur oluyordu. Bahusus Fazıla geldiği günden beri zevcinin hizmet-i hususiyesini bizzat ifa ve kendi odalarını tanzim ve tertip eylemek hizmetini, kendisinin getirdiği iki çeyiz halayığı icra eyliyordu ki Remzi, bu cariyelerin, hanımlarına olan sadakatini bildiği cihetle, onların yüzüne bile gülemiyordu. Remzi güya hanesinin tezyinatı merakına düşüp, ekseri bu bahane ile aşağıya yukarıya gezinmeye başladı. Fakat Fazıla, ona refakat ve muaveneti vazifeden bildiği için arkasını bırakmayıp birlikte bulunuyordu. Remzi meydan bulamayacağını anlayınca, bahane olmak üzere ikide bir göğüs geçirip ah çekerdi. İzdivaç edeli iki sene olduğu halde evlatları olmadığına beyan-ı teessüf eyliyordu [üzüntüsünü ifade ediyordu]. Fazıla bu söze karşı kıpkırmızı olup bir şey söylemiyordu. Bir müddet Fazıla, bu sitemleri sükûtla geçiştirdiyse de bir gün Remzi gittikten sonra kayınvalidesi, Fazıla'nın odasına gelip sözü şurdan burdan dolaştırıp, nihayet insan için iftihar zürriyet [soyun devamlılığı] olduğunu, bahusus sahib-i servet olan kimselerin buna eşedd-i ihtiyaç ile [en zaruri ihtiyaç halinde] muhtaç bulunduğunu, vakıa Fazıla gibi sevdiği bir gelininin üzerine öyle bir şeyi arzu (243) eylemezse de, buna karşı kendisi gibi, Fazıla da bir şey diyemeyip rıza göstereceğini memul eylediğini hülasa-i kelam zürriyet için Remzi'ye bir odalık vermek lazım olduğunu söyledi. Fazıla, Remzi çoktan beri söylemek isteyip de söyleyemediği sözü validesi vasıtasıyla söylettiğini anladı. Böyle bir şeye, Fazıla gibi müdebbir bir kadın birdenbire cevap veremeyeceğinden, bir müddet düşündükten sonra, "Ben buna dair Beyle konuşurum," dedi. Fazıla o gün akşama kadar bu meseleyi düşündü. Kendisinden müsaade istemeleri, mahza işi tatlılıkla bağlamak olduğunu ve kendisi rıza göstermeyecek de olsa yine bunu yapacaklarını anlıyordu. Vakıa bu mesele kendisi için büyük bir azap olacaksa da Remzi'nin şimdiye kadar kendisine eylemiş olduğu zulüm ve ezalardan yalnız bunu haklı buldu. Çünkü bir adamın evlat istemesine kimsenin bir diyeceği olmayacağını ve zevcesinin hatırı için çocuk olmadığı halde dahi,

yalnız zevcesiyle oturan erkekler varsa da bunların nevadiren bulunduğu ve bu halin, zevcelerini pek ziyade seven erkeklere mahsus olduğunu, Remzi'yse kendisini sevdiğine[44] dair iddiada bulunmadığını ve ekseriyete tabiyet lazım geldiğini mülahaza eyledi. Akşam Remzi geldiğinde Fazıla serbestiyetle meseleyi kendisine açıp, buna itiraz edemezse de bazı şeraitle rıza göstereceğini bildirdi. Remzi Fazıla'nın razı olduğuna memnun olarak, her şartı kabule hazır olduğunu söyleyince, Fazıla çocuk oluncaya kadar Bey'in odalık aldığını kimsenin duymamasını ve şayet çocuk olmazsa o halde (244) odalığın çırak edilmesini şart koştu. Remzi buna rıza göstermekle beraber dedi ki:

"Çocuk olsa çocuğu alır, odalığı çırak ederiz."

"Yok hayır! Valideyi evladından ayırmak kadar vahşet olamaz! Çocuk olursa ben onun validesini kendime ortak olmak üzere kabule mecburum. Vakıa gönlüm bunu istemez. Fakat gönlümden ziyade hakkaniyete tabiyet lazım! Şu kadar var ki o zaman da benim bu hane içindeki hukuk ve itibarım muhafaza edilmeli! Bir de ileride belki bana ortak olabilecek olan cariyeyi ben kendim intihap etmeliyim!"

Bu söz üzerine Remzi'nin yüzü ekşidi. Bunu gören Fazıla dedi ki:

"Merak etme iğrenç bir şey seçmem! Zaten bizim evde çirkin cariye yok!"

Fazıla, böyle söylerken öyle acı tebessümle Remzi'nin yüzüne bakıyordu ki Remzi gibi duygusuz bir adama bile bu hal raşe iras eyledi.

Bu mukavele üzerine, Fazıla cariyelerden intihap eylediğinin ismini Remzi'ye söyledi. Remzi bir diğeri için,

"Mehpare daha iyi değil mi?" dedi. Remzi'nin Mehpare diye söylediği cariye, cariyelerin en bedhuyu idi. Fakat oynak bir kızdı. Fazıla cevaben dedi ki,

"Eğer eğlencen için istiyorsan öyle. Fakat çocuk validesi olmak için tasavvur ediyorsan iyi değil," dedi. Remzi ısrar edemeyip Fazıla'nın reyini kabul etti. (245) Bu veçhile Fazıla için ciğersuz olan bu muhavereye nihayet verilmiş oldu.

Ertesi günü Fazıla müntehap [seçilmiş] olan cariyeyi çağırıp,

"Kız seni Beyefendinin hizmetine tayin ettim!" dedi. Fazıla, birkaç gece kalmak üzere pederinin hanesine gitti. Kendini zevcinden bütün bütün soğumuş zanneylediği halde bu nimet-i teferrüte [yalnız olma mutluluğuna] tamamiyle nail olamamış bulunduğunu görünce canı sıkıldı. Pederinin hanesinde ıstırab-ı derununu bildirmemek için pek ziyade cebr-i nefse mecbur oluyor ve bazen âdeta işi belli edecek gibi hale geldiğinden,

[44] Metinde, "sevmediğine".

oraya geldiğine pişman oluyordu. Gece yatmak üzere odasına çekildiği zaman yalnız bulunduğunda, ıstırab-ı derununu setre lüzum görmediğinden hüngür hüngür ağlamaya, bol bol inlemeye başladı. Evi ve zevci hayalinden çıkmıyor, yüreği yanıyordu. Fazıla'nın gözüne uyku girmedi. Kendine isyan eden yüreği güya çıkarıp da paralamak istiyormuş gibi eliyle sinesine hamleyle entarisinin yakasını parçalıyordu. Sabahleyin gecelik entarisini paralanmış görünce, kendi kendisinden utanıp onu dikti, tamir eyledi. Orada geçirdiği bir hafta müddeti böyle mustarip bir halde geçirdi. Ekseri pederiyle görüşüyordu. Geceleri yatacakları vakte kadar pederle kız, zamanlarını ilimden ve fünun ve edebiyattan bahisle geçiriyordu. Reftar ile Calibe'nin yine arası iyileşmişti. Fakat herhalde Reftar'ın Calibe'ye olan muamelesi, hiçbir hanıma olacak muamele değildi. Reftar, şımarıklığını Fazıla'ya da yapmak istedi. Fakat daha ilk tecrübesinde, Fazıla'nın öyle bir muhakkirane [hakaret edercesine olan] nazarına uğradı ki hemen kendini toparlamaya lüzum gördü. (246) Calibe de Reftar'ı böyle korkutan nazara haset eyledi. Çünkü kendisinin Reftar'a hiçbir hüküm ve nüfuzu olamıyordu. Fazıla orada bulundukça Reftar haddini bildi. Mevkiinde durdu.

Bir hafta sonra Fazıla, zevcinin hanesine avdet eylediğinde intihab-gerdesi [seçilmiş] olan cariye, hanımı görünce mahcubiyetinden köşe bucağa kaçtı. Hanımın karşısına çıkmadı. Fazıla, o cariyeyi ismiyle çağırıp elbiselerini kaldırmasını emreyledi. Kendisinden bir kahve istedi. Cariye, hanımın emrine imtisal eyledi [uydu]. Ondan sonra Fazıla, ekseri aşağıda bulunuyordu. Misafirleri bulunursa onlarla oturur, bulunmazsa, kitap mütalaa eylerdi. Beyefendiye lazım olan hizmetlere cariyeyi gönderirdi.

Altı ay sonra cariyede eser-i haml [hamilelik belirtisi] görülmediği için, Remzi cariyeyi çırak ederek kocaya verdi. Evvelce kendinin beğenmiş olduğu Mehpare'yi hizmete almak için, gayri bu defa Fazıla'dan müsaade talebine hacet görmedi. Fazıla'da dahi evvelce olan yanmalar, tutuşmalar vaki olmadı. Bu defaki cariye, evvelki gibi olmayıp Hanıma o kadar darat, o kadar azamet sattı ki bunlara tahammül, Fazıla'ya pek güç geldi. Fazıla bir iş buyursa, onu icra edecek yerde, dudak büküp istihza ile gülmeye ve pek çok münasebetsiz hareketlerle hanımına nispetler vermeye başladı. Fazıla, işin nereye müncer olacağına intizar ediyordu. Cariye, şımardıkça şımarıp bu şımarıklığını, hadidül-mizaç [asabi] olan Beye de yapmaya kalkıştığında, zaten Bey de o şıpsevdilik, şıpusandılık hasebiyle kendisinden usanmış olduğundan, bir hiddetine tesadüf etmekle o da bir kocaya verildi. Bu vesile ile cariyeler, vaktinden (247) evvel çırak edilmiş

oldular. Birkaç ay sonra evvelce çırak edilen cariyenin bir çocuğu dünyaya geldiği haber alındığı zaman, sonra çıkanın da hamileliği işitildi. Zaten Remzi'nin maksadı çocuk değil, o vesileyle eğlenmek olduğundan ondan sonra da yine çocuk bahanesiyle bir odalık almaktan utanmadı. Fakat o vakit Fazıla itirazla dedi ki:

"Beyefendi! Ben bu işe çocuk için rıza göstermiştim. Zira o halde âlem beni ayıplamazdı. Fakat şimdi tecrübe görüldükten sonra ben sizin odalık almanıza razı olursam, o vakit herkes bana hayvan nazarıyla bakar. Beni divane zannederler."

Remzi, "Acayip! Âlemde karısının üzerine evlenen, odalık alan yok mu? Hepsi çocuk için mi alıyor?"

"O da başka mesele beyefendi! Mesela bir erkeğin karısından ziyade bir şeyi olur. Gerek güzelliğinden, gerek ilminden, fazlından, akıl ve zekâvetinden veyahut asalet ve necabetinden fazlası olur ki o erkek bir karı daha alabilir. Eğer o iki karı da o erkekteki sıfat-ı memduha [övgüye değer özellikleri] ve fezaili [faziletler] dolduramayacak olur da erkekte yine fazla kalırsa o erkek bir daha alabilir. O üç kadın bir yere geldiği halde, yine o erkeğin değerinde bulunamaz ve ona denk gelmezlerse o adamın bir dördüncü de almaya hakkı vardır. O dört kadının mecmuu [toplamı] dahi o erkeğin kıymetine varamazsa, artık o erkek de ondan sonra odalık namıyla pusulanın aşağısına doğru istediği kadar hesap yürütmeye hakkı vardır. Lakin gelelim bize! Şu seninle bana bir fiyat biçilmeye kalkışılsa, acaba benimle kıyas olunabilir misin?" (248)

Remzi, bu işittiği hakimane [hikmetli], müsterihane [rahat], müminane [inançlı], merdane [yiğitçe] sözleri takdir ve tefehhüm bile edemeyerek [anlamayarak] hiddetlendi. Dedi ki:

"Beni tahkire cesaret ediyorsun ha!"

Fazıla, "Bunda hiddet edecek şey yok. Hakikat meydanda."

"Demek beni beğenmiyorsun?"

Fazıla cevap vermeyip kapıdan dışarı fırladı. O günden itibaren Fazıla, Remzi'yle odasını ayırdı. Remzi bir müddet sonra üçüncü cariyeden de usanmakla, yine dışarıda gezmeye başladı. Meğer mülevvesat-ı mezkureden [belirtilen çirkinliklerden] bir zaman için ayrılması ciddi olmayıp tütünü terketmeye cebr-i nefs eyleyenlerin ancak birkaç mah [ay] tütünden vazgeçebilmeleri gibi bir halmiş. Bu hal üzere, Fazıla'nın gelin olduğunun dördüncü senesi de tamam oldu. Fakat çektiği cefalar nihayet bulamıyordu.

Fazıla, bu halde yaşamaktan pek ziyade muazzep olduğundan pek çok defalar Remzi'den ayrılmayı tasavvur eyliyor, âdeta bunu pek ziyade istiyor da kendisine

kocadan boşanmak telaffuzu bile pek çirkin bir şey geldiği için onu ağzına alamıyordu. O hal, Fazıla'ya ölümden beter geliyordu. Bu cihetle, Remzi'nin ıslah-ı hal eyleyeceğinden ümidini kesmeyip, kendisi her ne kadar ondan soğumuşsa da, herkes içinde kendisine kocadan boşanmış denileceğine ve onun için hak kazanmak üzere, kendisi âleme söz anlatıp çene yarıştıracağına, sevmediği bir koca ile oturmayı ve bunun için de yalnız kendi gönlüne söz anlatmayı daha münasip görüyordu. Bahusus zevcinden boşandığı vakit gideceği pederinin hanesinde hiç rahat göremeyeceğini ve orada bulunan Calibe'nin, yine kendisini istemeyeceği (249) cihetle kim bilir daha ne türlü eza ve cefalarla onu bizar eyleyeceğini hatırına getirdikçe, fikrine kuvvet veriyordu. Velhasıl zavallı çocuk, zevcinin evinde çektiği cefadan bunalıp da ondan kurtulmak istediği zaman Calibe'nin hayali gözünün önüne gelmekle, 'umacı' tahayyül eden çocuk gibi uyuşup kalıyordu.

O günlerden bir gün, Fazıla yine kendi halini düşünüp otururken Fevkıye Hanım çıkageldi. Fevkıye, Fazıla'ya tenha odaya gitmelerini rica etmekle gittiklerinde, Fevkıye ağlamaya başlayıp,

"A kardeşim! Beni bu sıkıntıdan kurtar," deyince, Fazıla dedi ki:

"Neden kurtarayım!"

"Yarın gidilecek düğünden."

Fevkıye böyle deyip ağlamadan tıkanarak lakırdı söyleyemiyordu. Fazıla onu teskinle uğraştı. Biraz sonra Fevkıye:

"Ah kardeşim! Validem yarınki düğüne gitmekliğim için ısrar ediyor. Halbuki gidecek olsam, iş meydana çıkacak!"

"Canım ne çıkacak?"

"Ah!.. Parmağıma takacak bir halkam kalmadı!.."

"Ne?.. Senin o kadar mücevheratın?.."

"Hepsi gitti!.. Peder ve validemin malumatı yok!"

Mücheveratı Nabi'nin yediği anlaşılmayacak bir şey olmadığından, Fazıla sormaya lüzum görmeyip,

"Vah!..Tedbirsiz çocuk!" (250) dedi.

"Ah ne yapayım, yalvarmasına dayanamadım. Yüzüme güldü, birer birer aldı."

"Şimdi babana, anana ne cevap vereceksin? O güzel mücevherat kim bilir onlara kaç bin liraya mâl oldu."

"İşte ben de onların duymasından korkuyorum ya!"

“A çocuk! Korktuğun şeyi niye yaptın?”

“Ah Fazıla! Asıl korktuğum şey, bunları duyunca beni Nabi’den ayırırlar mülahazasıdır. Çektiğim bunca mihnetleri gizlediğim, hiçbir halimi söylemediğim, Nabi’nin her kusurunu örtmeye çalıştığım, hep o korkudandır. Peder ve validem, benim zerrece mihnet çektiğimi, Nabi’nin beni azıcık olsun üzdüğünü, bir damla gözyaşı döktürdüğünü haber alsalar, beni bir gün oturtmazlar, ayırırlar!”

Fazıla, Fevkıye’nin bu sözleri üzerine düşünmeye vardı. Kendisi gidecek yeri olmadığı için zevcinin bu kadar cevr ve zulmünü çekmekte, Fevkıye ise, peder ve validesinin kıymetlisi bulunduğu için çektiği cefayı gizlemekte olduğunu düşününce, dünyanın bu gibi garaib-i ahvaline [garip durumlarına] tahayyürde kaldı [şaşırdı]. Kendisi Fevkıye gibi peder ve valide kıymetlisi olsa, rahat edebilecek, sığınacak yeri bulunsa, Remzi’nin bir gün kahrını çekmeyeceği der-kâr olduğu halde, Fevkıye’nin o kahrı çekmek ve o mihnete tahammül etmek için halini, peder ve validesinden gizlediğine taaccüp eyledi. Fevkıye’ye acıyıp dedi ki:

“Kardeşciğim! Pederin, validen mihnet çektiğini istemedikleri halde niçin çekiyorsun? Niye bu hayırsızın bunca ezalarına tahammül ediyorsun?”

Fevkıye başını önüne eğip,

“Ah! Seviyorum!..” (251) dedi ve bu sözü o kadar kalbî [içten] söyledi ki Fazıla genç kadıncağızın bu halinden müteessir olup,

“Zavallı çocuk! Sen benden ziyade bedbahtmışsın, çünkü ben hiç sevmiyorum!” sözleri ağzından dökülüverdi.

O zamana kadar Fazıla’nın sırrına kimse agah [haberli] olmadığı gibi bunu Fevkıye de bilmediğinden, kemal-i taaccüple,

“Sen, sen mi? Sen de mi bedbahtsın?” dedikte, Fazıla hazin sesle:

“Fevkıye, hani ya senin Öjen Su’nun romanındaki “Sent Madelen”e benzettiğin Fazıla yok mu? İşte onun kocasına hiç tesiri olamadı.”

“Ah! Ne diyorsun?”

“Kardeşim! Zevcim beni sevmiyor! Ve hiçbir gün bir dakika bile sevmedi!..”

Bu sözler üzerine iki bedbaht kadınları bir sükût istila eyledi. İkisinin çehresini de bir hüzün bağladı. Bu sükûnet içinde dört göz yarım saat müddet bilainkıta [durmadan] ağladı. Bir müddet sonra yine gayreti Fazıla ele alıp:

“Benden istediğin imdât neydi?”

“Bu gece beni burada alıkoymaklığın ve bunun için de beni pek ziyade icbar eylemiş olduğunu valideme tasdikle yarınki düğüne gitmeden beni tahlis eylemekliğin.”
“Peki.” (252)
“Fakat Fazılacığım! Sizin beye söylesen de Nabi’yi bu gece buraya davet etse. “Ben Fevkıye Hanım’ı bu gece burada alıkoyacağım, siz de akşama Nabi Bey’i getiriniz,” desen!”
“Zavallı çocuk! Bir gece ayrı bulunmaya razı olamayacak kadar muhabbet ha!.. Peki söylerim, emin ol!”

13

Remzi, sayfiye ittihaz eylemek üzere, Kadıköyü tarafında bir köşk aldı. Tefriş ettirdi. O yaz oraya naklettiler. Bir müddet Remzi mutadı veçhile akşamları hanesine geldiyse de, biraz sonra bazı akşamları gelmemeye başladı. Validesi sorduğunda,
“Tiyatroya ve ehibbaya gittiğim geceleri konağa gidip kalıyorum!” dediğini Fazıla işitti.
Bir gün sabahleyin Rıfkı, validesini görmek üzere haremi Sadberk Hanım’la gelmişti. Fazıla da kayınvalidenin odasına girdiğinde, pek mühim bir surette Remzi’den bahsolunduğunu gördüyse de meseleyi anlayamadı. Kendinin girdiğinden sıkıldıklarını görünce daha sözlerinin bitmemiş olduğunu anlayıp odasına çekildi. Biraz sonra Sadberk Hanım, Fazıla’nın odasına geldi. Sadberk kendini müteessif göstermeye çalışıyorsa da memnuniyetini de Fazıla’nın keskin zekâvetinden setredemiyordu. Sadberk dedi ki:
“Ah kardeşim! Sen girince bizim bey lakırdıyı kesti. Ama ben (253) ziyade kahırlandığımdan, içimden kabarıp gelen şeyi gizleyemeyeceğim. Hem de seni canım gibi sevdiğim için belki önünü alırsın diye söyleyeceğim! Kaynım, bugünlerde pek çok para sarfediyormuş. Bir çok paraya mücevherler aldığını bizim bey, kuyumcudan haber almış. Ben de “Bugünlerde kaynım, Fazıla Hanm’a elmas getirmedi. Olsa Fazıla Hanım takar, görürdüm,” dedim. Öyle değil mi kardeşim. Bu günlerde size bir küpe, bir de bilezik gelmedi mi?”
“Gelmedi!”
“Bizim bey diyor ki, vakıa Remzi şimdiye kadar eğlenirse de kapıldığı yoktu. Şimdi öğrendiğime göre bir zamandan beri karının birine fena halde tutulmuş. Karı da bunu iyice soyuyormuş!”

“Olabilir ya!”

“A! Vazife etmiyor musun?”

“Elimden ne gelir ki!..”

“Böyle haline bırakmak da olur mu?”

“Sözümü geçmeyecek yere sarfetmekten ne çıkar? Validesi, biraderi onun büyükleridir, belki söz geçirirler.”

“Bizim bey, bu gidişle Remzi paraları yiyecek diye pek keder ediyor. Elbet nasihat eder.”

Birkaç gün sonra Sadberk, Rıfkı ne söylemişse Remzi’ye kâr eylemediğini ve Remzi’nin o karıyı almak niyetinde bulunduğunu Fazıla’ya haber verdi. Hatta Remzi, kendi hanesinde rahat eylediği için, ayrı bir eve koymak dahi istemeyip karıyı eve getirmek fikrinde olduğunu da söyledi. (254)

Fazıla, “Hane kendinin! İstediğini yapabilir! Fakat bakalım bunları bana da söylesin de elbet benim de kendimce bir yapacağım vardır,” diye cevap verdi. Meseleyi Remzi’nin kendisine açması için çok zaman geçmedi. Remzi yapacağını bildirdi. Fazıla katiyyen kabul etmedi. Yapacağından utanmayan Remzi:

“İşine elverirse!” demekten çekinmedi.

Fazıla, “Ya! Öyle mi?” dedikte Remzi:

“Evet ne demek istiyorsun?” demesiyle Fazıla:

“Ne istediğimi ben biraz sonra size söylerim,” deyip hemen pederinin hanesine gitti. Vakit erken olduğundan Sai Efendi konağında bulunuyordu. Fazıla şimdiye kadar çekmekte olduğu cevir ve zulmü hep pederine nakl ile artık şimdiki olacağa tahammül edemeyeceğinden, pederinin hanesine gelmek üzere müsaade istedi! Artık Fazıla, Calibe’nin eza ve cefasına katlanmaya razı olmuştu. Sai Efendi, kızının halinden pek müteessir olup biraz düşünmek üzere müsaade istedi. Fazıla pederini odasında bırakıp dışarıya çıktığında, Calibe’nin oraya girdiğini görünce yüreği oynadı. Kim bilir pederini nasıl bir fikre zahip eyleyeceğini düşündü.

Sai Efendi tabii dertleşmek için hali haremine nakl ile kızını Remzi’den ayırtmaya karar verdiğini de söyledi. Calibe kemal-i telaşla, (255)

“Aman ne yapıyorsun Efendi! Fazıla’nın gözü Mukaddem’dedir. Yine ona varmak için bundan boşanacak! Benim pek çok işittiğim sözler var! Fazıla, Remzi Bey’in yüzüne bakmıyormuş. Bir yapmadığı eziyet kalmıyormuş. Sen onun şimdi söylediği sözlere kandın,” demesiyle Sai şaşırıp:

“Öyleyse sen ona nasihat et,” dedi. Calibe:

“Siz de katiyyen Fazıla’nın fikrini rededin,”dedi. Calibe Fazıla’nın yanına gidip, kocasından cefâ görmeyen kadın bulunmayacağı cihetle böyle çocukluk etmemesini ve Remzi Bey’in pek âlâ olduğunu, velhasıl Fazıla’nın haliyle asla tevafuk etmeyen [uyuşmayan] bir çok beyhude sözler söyledi. Fazıla bunların hiçbirine cevap vermeyip, cevap almak üzere tekrar pederinin yanına gitti. Calibe de kendisini takip eyledi. Fazıla pederini bıraktığı halde bulmadı.

Sai Efendi tünd [sert] bir çehre ile:

“Kızım sana söylenecek sözleri validen söyleyecekti.”

Calibe, “Ben kendisine nasihat ettim efendim. Fakat kulağına girmiyor.”

“Benim de ondan başka söyleyecek sözüm yok.”

Fazıla, “Demek ki efendim, benim buraya gelmekliğime müsaade buyurmuyorsunuz.”

Sai, “Hayır, ben kızımı ölünceye kadar geçinsin diye kocaya verdim.”

“Ben de o niyetle vardım. Şimdiye kadar çektiklerimi söyledim. Bundan sonra da çekmek lazım geldiği halde artık kudretimin fevkinde olan (256) hali de haber verdim. Sizden son aldığım cevap bundan ibaret kaldı ha? Teşekkürler ederim.”

Fazıla ayağa kalktı. Pederinin elini öpüp çıktı. Zevcinin hanesine avdet eyledi. Bedbaht Fazıla, pederinin hanesi kendisine melce olamayacağını, zevcinin hanesinde de oturamayacağını gördüğünden, gidecek, sığınacak bir yer arıyordu. Zihninde bunu bulmak ise güç olmadı. Dünya kendisine üstünde yer vermediyse, altında yer vermeyi kimseden sakınmadığını biliyordu. Zihnine, bu fikrin akibinde [öncesinde] Şefik geldi. Evvelce intihara niyet eylediği halde Şefik’i düşünmesi o fikrine mâni olmuştu. Fazıla yine Şefik’i düşündü. Fakat bu defa yeisi evvelkilere kıyas kabul etmez derecede olduğu gibi, Şefik’in de kendisine evvelki kadar ihtiyacı olmadığını gördü. Zira Şefik, muhafaza ve hüsn-i idare olunmak üzere devlete teslim olunmuştu.

Fazıla intihara karar verdi. Ama bu defaki intiharı, evvelki niyetine makis [benzer] olmayacağını düşünmelidir. Her türlü çareler kesildiği halde, artık öyle bir muhaddere [kadın] ne yapabilir? Yapılacak başka bir çare olup da karielerimizin hatırına geliyorsa o başka! Fakat Fazıla’nın aklına başka hiçbir çare gelemiyordu. Akşam Remzi geldiğinde, Fazıla’nın avdet eylediğini görünce yanına gelip,

“Ne yapacaksın? Bir şeye karar verdin mi?” dedi. Fazıla müsterih bir tavırla:

“Sizden bir iki gün müsaade isteyeceğim! Bir günden sonra ne yapacağımı anlarsınız.”(257)

Remzi bunu, Fazıla'nın pederinden yüz bulmadığı için, yumuşamakta olmasına hamleyledi.:

"Peki bir iki gün müsaade ederim. Fakat daha ziyade uzatma! Bana cevap ver."

"Merak etmeyiniz mümkün olduğu kadar tecil etmeye [çabuklaştırmaya] çalışırım."

Ertesi günü Fazıla, iki tane azat kâğıdı [hürriyet belgesi] yazıp gizlice cariyelerin ellerine verdi ve şimdilik bunu kimseye söylememelerini tembih etti. O gün sandıkları yerleştirmek bahanesiyle, iki cariyesine de eşya ayırdı. Ve herkesin içinde, onların kendisine fazla olduğundan bahisle, cariyelerine verdi. Onların sandığına koydurdu. Cariyelerini tenha bir odaya çağırıp azat kağıtlarını bir kere daha görmek istediğini söyledi. Kızlar getirdiler. Derkenar olarak [kenarına] bir şey yazıp mühürledi. Bunda, cariyelerine verdiği eşyayı tasdik eyliyordu. Her halde cariyelerin ikisi de gelin gidecek kadar çeyize malik olmuşlardı. Hane içinde Hanım'ın pederinin hanesine gideceği duyulduğundan, cariyeler, bu vesileyle hanım kendilerine eşya ayırdı zannettiler.

İmtihan tatilleri vakti olduğundan, Şefik evde bulunuyordu. O akşam Fazıla, yemekten kalkınca, odasına çekilip Şefik'le görüşüyordu. Şefik hemşiresinin o akşam kendisine pek dikkatli bakmakta ve baktıkça gözleri sulanmakta olduğunu görüp merak eyliyorsa da bir şey soramıyordu. Fakat herhalde bir kederi olduğunu anlıyordu. Enistesiyle hemşiresinin araları iyi olmadığını gödüğünden o hali de ondan dolayı bir şey zannediyordu. O gece Fazıla, tâ validesinin hayatındaki vakitten (258) başlayıp, küçüklük zamanlarını ve Şefik'i muhafaza ve terbiye için ne kadar çalıştığını, üvey valideleri Calibe'den neler çektiklerini naklediyordu.

Şefik, yeni diktirmiş olduğu elbisesinin nasıl olduğunu hemşiresine sordu. Ve ayağa kalkıp biçimini göstermek istedi. Fazıla da kalkıp baktı. İki kardeş yan yana ayakta bulunuyorlardı. Birbirlerine olan muhabbetleri, nazarlarından aşikâr oluyordu. Şefik hemşiresinin boyuna yaklaşmıştı. Fazıla müşfikâne nazarla bakıp:

"Şefik bana yaklaştın! Maşallah ne kadar büyüdün. Artık erkek oldun! Bundan sonra bana ihtiyacın kalmadı."

"Ablacığım o nasıl lakırdı, ben sana her zaman muhtacım!"

Şefik bu sözü söyledikten sonra hemşiresinin eline sarılıp öptü. Fazıla da Şefik'i okşayıp alnından öptü. Fakat bu defa her zamanki gibi bir kere öpmekle kanaat etmeyip birkaç kere öptüğünü ve bu buselerle beraber Fazıla'nın gözyaşları yüzüne dokunduğunu Şefik hissetti. Yatmak vakti gelince Şefik odasına giderken, Fazıla

birlikte gitti. Şefik soyunurken Fazıla kendisine yardım etti. Nihayet yatacağı vakit Fazıla:

"Şefik haydi yat da yorganını örteyim,"dedi. Şefik:

"A ablacığım sen niye zahmet edeceksin. Bu gece beni mahcup ediyorsun."

"Senin küçüklüğün aklıma geldi Şefik!"

Fazıla, Şefik'in yorganını örttü. Bir müddet yüzüne baktı. Sonra (259) kapıyı çekip çıktı. Fazıla o gece yatağına yatmadı. Şefik'e hitaben bir mektup yazdı. Mektup nihayet bulduğunda zarfını kapatıp üzerini Şefik'e yazdı. Masanın üstüne koydu. Bir müddet elini şakağına dayamış olduğu halde düşünüyordu. Badehu gözleri yaş ile dolmuş olduğu halde:

"Of… Yirmi üç yaşında!.. Bu civanlıkta terk-i hayat da güçmüş!.." dedi ve biraz durduktan sonra:

"Fakat ondan başka bir yapacağım yok!.. Ah! Remzi! Remzi! Hiç olmazsa Şefik meydana çıkıp da bir haneye erkek olabilecek zamana kadar benim bu evde oturmaklığıma meydan vereydin. Her cefaya katlandım, sabrettim. Fakat en sonra tahammülüm haricinde bir iş gördün. Fakat Şefik daha büyüdüğü vakit ne olacak? Evlenecek değil mi? Ya o da Calibe gibi bir kadına düşerse, belki o zaman Şefik de beni istemez! Babam da pekâlâ bir adam değil midir? Halbuki zevcesi ona ne kadar fena şeyler yaptırıyor!.. Metanet lazım! Ben bugüne kadar hayatın dalgalarıyla uğraştım. Biraz da deryanın dalgaları benim naaşım ile uğraşsın!.."

Fazıla böyle deyip kalktı. Odadan çıktı. Şefik'in oda kapısının anahtar deliğinden biraderine bir son nazar daha ettikten sonra kendini denize atmak üzere hanenin bahçe kapısından çıkıp gitti. Ertesi sabah aşağı salonda Şefik giyinmiş ve beline de kılıcını takmış olduğu halde bulunuyordu. Remzi içeriye girdi ve dedi ki:

"İstanbul'a mı geçeceksiniz?"(260)

"Evet! Bugün biraz pederi görmek için gideceğim."

"Ben de ellerinden öperim! Bu vapur ile mi?"

"Niyetim öyle efendim, ama belki bir söyleyeceği varsa diye hemşireyi bekliyorum. Daha uykudan kalkmadı diyorlar."

"O! Bu vakte kadar! Onun mutadının hilafı bir şey."

"Evet ben de merak ettim, rahatsız mı acaba?"

Remzi çıngırağın düğmesine basıp bir cariye çağırdı, cariye geldikte:

"Git bak! Hanım niye kalkmamış?"

Biraz sonra cariye avdet edip Hanım'ın odada bulunmadığını haber verdi.

Remzi, "Ben bu vakte kadar yatmaz demedim mi? Neredeyse buraya çağır."

Cariye, "Ben hanımı aradım efendim, bulamadım."

Remzi, "Deli misin be? Evin içinde hanımı bulamadım olur mu? Aramaya mı üşeniyorsun?"

Remzi böyle dedikten sonra diğer cariyelere de seslendi. Aradılar, taradılar hanım yok!..

Remzi Şefik'e, "Haydi biz odasına gidelim. Belki kanepe üzerinde filan uyuyakalmışsa bunlar görememişlerdir," dedi. Remzi'yle Şefik Fazıla'nın odasına gittiler. Odada kimse yok! Yatak da bozulmamış olduğundan, yatılmamış olduğu görülüyor. Remzi'nin gözüne masanın üstündeki mektup ilişip:

"Size bir mektup!"(261) demekle, Şefik masanın başına oturup mektubu açtı. Okumaya başladı. Mektubun bir yerine geldiğinde Şefik bir kere:

"Ah!.." dedi. Fakat mektubu okumayı terketmeyip devam ediyor ve gittikçe elleri titriyor, benzi uçuyordu. Mektup şöylece yazılmıştı.

Suret-i mektup:

"Kardeşim Şefikciğim!

Bu mektubu eline aldığın zaman, metanet ve gayreti de ele almalısın! Zira bunun sana öğreteceği şeyler de acıklı şeylerdir.

Beni intihara mecbur eden esbabı sana nakl ile zaten yaralanacak olan yüreğini daha beter sızlatmak istemem. Fakat seni bırakıp gittiğimden dolayı bana vefasızlık isnat eylemekliğini de hiç istemediğim için buna mecburiyetimi biraz olsun sana anlatmak isterim.

Nasıl büyüdüğümüzü, neler çektiğimizi sen de bildiğin için onlardan burada bahse lüzum yoktur. Fakat çektiğim ezalardan canıma kıymak mertebelere geldiğim halde, seni mükedder etmemek için kederimi senden saklamış olduğumu, sana şimdi bildiriyorum. Ben canımdan bıkmıştım. Lakin seni himaye ve muhafaza için o canı muhafazaya lüzum görmüştüm. Bana hiç güler yüz göstermeyen talihimle uyuşup geçinmek istediğim halde, yine ona yaranamadım. (262) Beni en sonunda tahammülfersa [dayanma gücü bırakmayan] bir mevkiye kadar sürükleyip götürdü. Artık benim için terk-i can etmekten başka çare kalmadı.

Kardeşim! Zevcim beni hanesinden tardetti!.. Pederim hanesine kabul etmedi!.. Ondan sonra yapılacak bir şey kalırsa o da eldeki birkaç parça mücevheratla eşyayı satıp, bir odalı bir haneye sığınmak ve o sermaye bittiği halde işleyip çalışmak veyahut bir yere

gidip hizmetçilik etmekti. Bunların hiçbiri benim yapacağım iş değildi. Ama bunu söylemekten maksadım, hâşâ! Çalışmayı çirkin görmek ve üşenmek değildir. Fakat, zevci hanesinden tardeylediği halde pederinin kabul etmediği bir kadına âlemin ne nazarla bakabilmesi mülahazasıdır. Ben pederimin sözünü dinlemeyip de zevcimin hanesinden çıkmış olsam, bu kadar işler yapan Calibe'nin, beni pederime reddettireceğine de şüphe yoktur. O halde kadir ve haysiyetime halel gelecekti. İşte o halde olarak senin için yaşamayı veyahut haysiyetimi muhafaza ederek ölmeyi düşündüm!.. Ah Şefik!.. Seni o kadar severim ki! Sana öyle haysiyetsiz bir hemşireyi layık görmedim! Kadir ve haysiyetimi muhafaza ederek ölmek istedim! İşte şimdi ölmeye karar verdiğim bir dakikada, kıyacağım canımla, terkeyleyeceğim seni mukayese eyliyorum da seni terketmek, bana canımı terketmekten acı geliyor!.. Eğer bu acı olmasa, bana can acısı bir şey gelmeyecek ve terkeylediğim dünyada sen bulunmasan gözüm hiç onda kalmayacak!..

Bu kadar cevrini, zulmünü çektiğim dünyaya sitem edemiyorum. Çünkü ona minnetim var! Seni o dünyada bırakıyorum.

İşte görüyorsun ya! Kadreşim, çaresiz kalmayınca ben seni terketmemişim. (263)

Kimsesiz kaldım diye meyus olma. Ben seni, herkesi ve bütün âlemi tedbir eden Allah'a emanet eyliyorum. Senin için hamilik ve rehberlik edecek akıl ve zekâveti ve hüsn-i ahlakı, sana ihsan buyurmuş olduğundan dolayı ona hamdediyorum.

Vicdanımda kendimi müttehem bulmadığım için müsterih olarak ölüyorum. Pederime itaatten, zevcime sadakatten ayrılmadım. Hiçbir kimseye bir fenalık etmedim. Bu suretle kendinden emin olarak ahirete gitmek, pek de herkese müyesser olamadığından dolayı halime hamdederim. Zira muvakkat olan bir âlemde bahtiyarlık müyesser olamadıysa ebedisinde rahat edeceğimi bununla ümit ederim.

Bana azap olmak üzere senin Mekteb-i Harbiye'ye verilmekliğin, şimdi benim için bir medar-ı teselli olduğunu görüyorum. Zira seni devletin idare ve himayesine bıraktığım halde mutmainülkalb [içi rahat] olarak gidiyorum. Artık bana evvelki gibi ihtiyacın yoktur. Fakat malum ya insanın bir de idare-i zatiyyesi [kendini yönetmesi] vardır ki Cenab-ı Allah irade-i cüziyyeyi, kulların eline verdiği için fiillerini onlardan sorduğu gibi, sana tedris, talim ve nasihat etmek, hoca, ümerâ ve zabitanın işi olduğu halde onları tutmak ve onlarla amel etmek de senin idare-i zatiyyene kaldığı için sen mesul olursun. Bu âna kadar benim sözümden çıkmamış ve beni mahcup edecek hiçbir hal ve

harekette bulunmamış olan kardeşciğimin, benim ruhumu da muazzep etmeyeceğine eminim!..

Kardeşim! İnsanlardan daima muhteriz bulun [çekin]. Calibe'yi gözünün önüne getirip kadınlardan kork!.. Remzi'yi hatırından çıkarmayıp erkeklerden kork. Teehhül etmek istediğin vakit, Münevver Hanım'a müraccat et! O âlicenap kadın, yine diriğ-i himmet eylemez [yardımını esirgemez] sanırım. Pederime benim için (264) sitem etme, her halde pederimiz olduğunu hatırından çıkarma. O zavallı adam mazurdur. Biz kendimizden ziyade ona acımalıyız. Remzi'den intikam almaya kalkışma! Bana zulmedenleri ben Cenab-ı Allah'a havale eyledim. Naaşımı Remzinin hanesine bar [yük] etmemek ve kendisine sıkıntı vermemek için, kendimi denize atmak suretiyle itlaf-ı nefse karar verdim. Allahaısmarladık kardeşim! Gidiyorum!..

Hemşireniz

Fazıla"

Şefik bu mektubu okuyup bitirdikten sonra o mini mini askerde yeni peyda olmaya başlayan, merdane ve kahramanane bir gayretle, onu katlayıp koynuna koydu. Fakat ne kadar olsa çocuk, ne kadar olsa kardeş! Biçareyi bu gayret pek çabuk bıraktı. Müteakiben dahi, sel gibi gözyaşları ve onun icabatından olan hıçkırıklarla boğuluyor gibi bir halde bulunuyordu. Remzi ne olduğunu anlayamadığı gibi Şefik'in cevap verecek halde bulunmadığını da gördüğü cihetle soramıyordu. Ağlamasını işiten Remzi'nin validesiyle, birkaç cariye geldiler. Ne olduğunu herkes Remzi'den soruyordu. Remzi, kendilerine sükût işareti verdi. Herkes Şefik'in sükûnet bulmasını bekliyordu. Biraz müddet sonra Remzi Şefik'e sordu ki:

"O kâğıt nedir?"

Şefik'in ağlaması biraz sükûnet bulduğu cihetle:

"O kâğıt bundan sonra benim hayatımın planı!"

"Münderecatı nedir? Neden bu kadar müteessir oldunuz?"(265)

"Münderecatı benim için yeis, sizin için beşaşettir beyefendi! Hemşiremden kurtuldunuz."

"Ne o? Pederinin evine mi kaçmış?"

"Hayır! Validesinin yanına!.."

Remzi bu sözden şaşaladı. Şefik ayağa kalktı. Olduğu yerde durup sert bir çehreyle Remzi'ye bakarak:

“Efendi! Benim şimdi yapacağım iş, tabancayı çekip kurşunumun birini senin tam canını alacak yere yollamak, ondan sonra da bir diğerini kendi göğsüme sokmaktı. İyi nişan aldığım cihetle, bu iki işi görmek için, iki kurşundan ziyadesini sarfetmezdim. Fakat hemşirem beni ahz-ı sardan [öç almaktan] menetmiş. İşi Allah’a bıraktığını yazıyor. Hemşirem hayatta iken her emrine itaat ettim. Bundan sonra da vasiyetine tebaiyyet edeceğim!”

Bu sözleri söyledikten sonra Şefik’e bir halsizlik gelmekle olduğu yerde sandalyenin üzerine yığılıverdi. Ve kendi kendine:

“Ah ne kadar bedbahtmışım. İkinci defa olarak öksüz oldum!” dedi. Şefik dirseklerini masanın üzerine koymuş, başını elleri arasına almış, gözlerinden akan yaşlar bileklerinden inip frenk gömleğinin kolları arasından dirseklere doğru bir ırmacık husule getirmişti. Önündeki masanın üzerinde, Fazıla’nın saçlarından çıkarmış olduğu firketeler duruyor, arkasından çıkardığı gündüzlük rubası bir sandalye üzerine atılmış bulunuyordu. Şefik bunları görünce, birkaç saat evvel bu firketelerin tutturmuş olduğu altın renkli sarı saçlar kimbilir (266) şimdi ne kadar balıklar ağzıyla örselenip didiklenmekte ve o rubanın ihata eylemiş [sarmış] olduğu güzel vücut hangi kayalardan kayalara vurulup paralanmakta olduğunu düşünüp zihnine fenalık gelmekteydi. Orada öyle oturmakla, zihnine hiffet [zayıflık] gelmesinden havfeyleyip, gayretle ayağa kalktı, Remzi’ye hitaben,

“Efendi! Benim burada bulunan eşyamı mektebe gönderiniz,” dedi. Remzi nereye gideceğini sorunca, Şefik, mektebe gideceğini ve pederine haber gönderecekse de, kendilerinin de haber vermelerini söyledi. Remzi, bir kere gidilip deniz kenarını nazar-ı teftişten geçirmelerini teklif eyledikte, Şefik bunu kabul etti. Remzi ve birkaç uşakla çıktılar, köşke yakın olan sahilleri muayenedeyken bir tarafta, denizin kenarındaki kayaların bir yerinde, açılmış olduğu halde bir altın bilezik ve şifreli bir mendil buldular ki bilezik, Fazıla’nın daim kolunda taşıdığı bir bilezik ve mendil de, Remzi’yle kendi isminin ilk harfleri olan F. R. harfleriyle işlenmişti. Bunları Fazıla’nın düşürdüğü anlaşılmakla, artık Fazıla’nın oradan kendisini denize atmış olduğuna, kimsenin şüphesi kalmadı.

Haber-i müellim [üzücü haber], Sai Efendi’ye vasıl oldukta, adamcağız pek ziyade müteessir oldu. Calibe’nin verdiği fikir üzerine, Fazıla’nın hâlâ sebeb-i intiharını Mukaddem’e olan muhabbeti zannetmekle, bu felakete sebep olan Mukaddem’e daha ziyade garaz-kâr oldu. Calibe o kadar matem etti, o derece ağladı ki Sai Efendi, kendi

derdini unutup şu hakikatli üvey valideyi tesliyete [avutmaya] mecburiyet gördü. Fettan karı, Fazıla'nın gittiğine memnun olduğu (267) halde, ona hakikaten acımış gibi kendini göstermeye ve gözlerinden yaş akıtmaya muvaffak oluyordu.

Matemin en şiddetlisi Münevver Hanım'ın hanesinde edildi. Münevver Hanım, artık Mukaddem'in keder etmemesi için lazım gelen tedbiri de unutup yakasını paralayıp ağlıyor, Mukaddem de bu fırsattan bilistifade, istediği gibi başını duvarlara çarpıyordu.

Sai Efendi, Şefik'in izinli geceleri hanesine gelmeyip mektepte kaldığını görünce, onu getirmek üzere gitti. Fakat Şefik, "Hemşireme melce olamayan bir haneye ben gelmem," diye katiyyen muhalefet etti. Sai Efendi, mahdumunun kimsesiz çocuklar gibi, izinli gecelerini mektepte geçirmesi çirkin bir şey olacağını oğluna anlatmaya pek çok çalıştıysa da muvaffak olamadı. Şefik, eğer pederi kendisini görmek isterse, bir mahall-i mülakat tayin eylediği halde, kendisi oraya gelip pederini göreceğini, fakat o haneye bundan böyle adım atmayacağını bildirdi. Çocuğu bu fikirden çevirmek de kabil olamadı. Bazı hafta Sai Efendi, Beyoğlu'na gidip Taksim'deki bahçede veyahut bir gazinoda mahdumu ile görüşüyordu. Bazı kere hanesine yakın olan bir yere Şefik'i celbeyliyordu. Şefik, Calibe'nin yüzünü görmek istemiyordu.

14

İki mah sonra, Sai Efendi'nin, duçar olduğu felaketten saçı yarıdan ziyade ağarmış, adamcağız kır sakallı olmuş, güzel endamı biraz eğilmiş, beli bükülmüştü. (268)

Mukaddem'in gözyaşları dinmiyor, artık kendine gelmiş olan validesinin nasihatleri de ona kâr etmiyordu. Mukaddem, geceleri uyuyacak olsa, "Fazıla artık orada hür ve serbesttir. Ben onun yanına gitmek ve onu almak isterim," diye sayıklamaya başlardı.

Remzi, Fazıla'nın vaka-i intiharından yirmi gün sonra, getireceği karıyı evine getirdi. Karıdan o kadar hoşlanıyordu ki karının istemediği validesini de biraderi Rıfkı'nın evine gönderdi. Âdeta çıkmak istemeyen validesini, hanesinden kovuverdi. Karı Remzi'yi pek güzel zabteyledi. Remzi tam mizacına muvafık karı bulmuştu. Karı güzel olmadığı halde bu derece Remzi'yi zabteylemesine, Remzi'nin validesi ve Sadberk hiç mana veremiyorlardı.

Bir gün Sadberk Hanım kayınvalidesiyle bu hususa dair müzakere eyliyorlardı. Kayınvalide diyordu ki:

“A kızım! Bu karı hem kart, hem de güzel değil! Fazıla piliç gibi körpe ve tasvir gibi güzelken, Remzi onun üstüne bu kadar şeyler yaptı. Zavallının yüzüne bakmadı. Acaba bu kadının nesine bayılıyor?”

“Bunda bilinmeyecek ne var a hanım nine? Aşifteliğine!..”

15

Fazıla’nın vaka-i intiharından altı ay sonra etibba [doktorlar], Mukaddem’in hayatı muhatarada bulunduğunu ve veremliğin birinci derecesi başlamak üzere olduğunu, validesi Münevver Hanım’a haber verdiler. Zavallı kadın evladı için olanca (269) varını sarfa hazır bulunduğunu bilbeyan doktorlardan dikkat ve ihtimam rica eyliyordu. Bütün gün Cenab-ı Hakk’a tazarruyla, kendine merhamet, evladına afiyet niyaz eyliyordu. Hastaya pek iyi bakılıyordu. Bir çok konsoltolar[45] oldu. En meşhur hekimler tayin edildi. Fakat hiçbir müdavat hüsn-i tesir eylemeyip, hastalık günden güne ilerlemekte, nöbet, ter ve öksürük yoluna düzülmekteydi.

Yine bir gün icra edilen konsoltoda hastanın halinden korkulduğu, validesinden gizlenemedi. Münevver Hanm, bir çare bulmak ümidiyle, etibbaya, oğlunun hastalığına sebep, sevdiği bir kızın vefatı olduğunu bildirmişti. Etibba, hastanın bulunduğu memleketten çıkarılmasını ve yeisini hatırlatacak hiçbir şeyi görmemesini, velhasıl bulunduğu hal ve mevkiin tebdilini tensip eylediler. Acısını der-hatır ettirecek bir kimsenin de yanında bulunmamasını münasip gördüklerinden, Münevver Hanım’ın oğluna refakat etmesine muhalefet eylediler. Hatta cariyelerden birini bile hizmetine kabul etmeyip, Mukaddem’in bütün bütün başka bir aleme girip acısını unutmasını ve o sebeple hastalığın önünün alınmasını istediler. Mukaddem’in yanına bir tabib-i hâzık tayin eylediler. Her gün ve gece hastayla meşgul olması kavledilerek, mahiye [aylık] elli liraya konturat[46] edildi. Planın tertibi evvela Avrupa’da bir seyahat ve yazı geçirdikten sonra kışı İtalya veya Korfu veyahut Beyrut’ta geçirmekti. Münevver Hanım arada kendisi de gidip oğlunu görmek istediğinden, kışı geçirmek için, Avrupa’dan Beyrut’a avdete karar verildi.

Münevver Hanım’ın bir tanecik evladından bu suretle ayrılması pek suzişli oldu. Fakat oğlunu meraklandırmamak için, onun yüzüne karşı gayret (270) eyledi. Lakin

[45] Consolto (İt.): Birkaç doktorun toplanarak hastayı muayene etmeleri.
[46] Contrat (Fr.): Sözleşme

Mukaddem vapura binmek üzere konağından çıktıktan sonra metaneti elden gidip kendini gözyaşlarına müstağrak eyledi.

Aralarından Süha çıktıktan sonra, Calibe ile Reftar pek iyileştiler. Calibe'ye öyle bir cariye lazım olduğu gibi Reftar'a da öyle bir hanım lazımdı. Her ikisi de Süha'dan gördükleri vefasızlığa tesliyet bulmak arzusunda olduklarından, kendilerine eğlence bulmak için ittifak eylediler. Calibe işi o kadar ustalıkla idare ediyordu ki hiç kimse kendilerinden şüphe etmiyor, kimse haklarında fena bir söz söylemiyordu. Her kime Calibe sorulacak olsa, herkes onun hakkında hüsn-i şehadetten başka söyleyecek bir söz bulamazdı. Bu cihetle Calibe, idaresinden memnun ve mağrur oluyor ve kendisinde bu fettanlık varken esrarının herkesten mestur kalacağına emin bulunuyordu. Fakat mağrur olduğu iktidarının erişemeyeceği bir kudret ve kuvvet-i Rabbaniye bulunduğunu ve Cenabı-ı Hak'tan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini düşünemiyordu!..

İkinci kitabın sonu

Üçüncü Kitap (271)

16

Bahr-i Sefid'e [Akdeniz'e] göğüs vermiş olan Beyrut şehrinin kâgir binaları, asrımız sanayi-i mimariyesinin derece-i âliyesini ibraz eyler. Mukaddema Beyrut şehrinin ibaret olduğu mahal, sonra çarşı ve pazarla, dekakin [dükkanlar] ve hanelere münhasır kalıp oradan yukarılara doğru ayrılan geniş şoselerle teşkil olunan mahallatın hane ve konakları, bir ciheti Lübnan Dağlarına, diğer tarafı engin deryaya nazır olarak bina olunmuştur. Ekserisinin denize olan yüzünde geniş bir mermer balkon bulunur ki o mermerlerin oymaları kimi somaki, kimi yine işlenmiş mermerden bulunan balkonun, çatıya kadar olan sütunları, enzar-ı tahsini celbetmemek mümkün olmaz. Öyle balkona malik olmayanların hanesinin önündeyse hiç olmazsa üzeri donma ile döşenmiş[47] bir taraçaları bulunur ki o da onlara balkonluk hizmetini ifa eyler. Ekseri geceler orada geçirildiğinden, sükûnet-i leyli [gecenin sessizliği], koca bir engin denizin, kıyıya çarpmakta olan cesim dalgalarının mütemadiyen husule getirdikleri bir hışırtı ihlal eyler ki sahile uzak olan hanelere, uzaktan gelen bu hışırtı, latif bir surette vasıl olur.

Şimdi biz şu güzel şehirdeki Re's-i Beyrut denilen semtin üst tarafında kain [yer alan] bir konuttan bahsedeceğiz. Beyrut'un ekser hanelerinin olduğu gibi bu hane de bahçe içinde ve her tarafa nezaret-i kâmilesi olan bir haneydi.(272) Altı arşın kadar genişlikte bulunan mermer ve somakiden inşa olunmuş olan balkonu, hanenin yalnız deniz cihetini değil, her tarafını ihata eylemişti. Bu balkonun köşesine oturmuş olan bir kimse önünde koca engin deniz gördüğü gibi başını sola çevirip de arka tarafa baksa, hanenin yanından doğru dönen balkondan koca kum deryasını görürdü ki bunun dalgaları deniz dalgaları gibi sönmeyip ve geri dönmeyip birbiri üzerine yığılarak tepeler teşkil etmekte

[47] Metinde, "düşmüş".

ve mamureden sene-be-sene [seneden seneye] birer miktar yer bel'eylemektedir [yutmaktadır]. Bizim bahsetmek istediğimiz zamanda da o balkon hâli [boş] olmayıp tam dediğimiz köşede mermer döşeme üzerine serilmiş bir hint hasırı üzerinde on beş on altı yaşında kadar, beyaz tenli, sarışın bir kız oturuyordu ki kendinin yanında ve karşısında iki de genç kız bulunuyordu. Mevsim kânunuevvel, vakit akşam olup, şems gurub etmek [batmak] üzereydi. Ayın on beşinci gecesi olmakla gurub-ı şemsi müteakip kamer tulu eyleyeceğinden [doğacağından], balkondakilere karanlıkta kalmak telaşı gelmiyordu. Bahçedeki gül ve yasemen ve sair çiçeklerin rayiha-i latifesi [hoş kokuları] balkona münteşir olduğu gibi etraf ve civardaki hanelerin güzel çiçekleri ve başka yerlerde odalarda ve limonluklarda saksı içinde hıfzedilen zarif yaprakların orada duvarlara sarmaşması latif bir manzara teşkil eylemişti.

Bahseyleyeceğimiz hane halkı bir seneden beri İstanbul'dan Beyrut'a gelmiş olan bir familyaydı ki bu familyanın reisi olan Muhterem Efendi, bila-velet [çocuksuz] vefat eyleyen emmisinin kendisine tevarüs eylemiş olan Beyrut civarındaki birçok emlakin başında bulunmak ve emmisinin idare eylediği umur-ı ticariyeye [ticaret işlerine] de kendisi dahi devam eylemek üzere oraya gelmiş ve emmisinin hanedeki odasına yerleşmişti. (273) Muhterem Efendinin bir haremi, biri erkek, ikisi kız üç evladı olup mahdumu olan Şebip Bey, evladı olmayan müteveffa [ölmüş] emmisinin pek kıymetlisi olduğundan, tahsilini itmam ve ikmalden sonra emmisi kendisini yanına celp ve onu ticaret işlerine ithal [dahil] eyleyip, Avupa'ya edilecek siparişler için Şebip'i gönderir ve onu umur-ı mühimmesinde [önemli işlerinde] kullanırdı. Şebip'in ettiği hizmet ve sadakate mükâfaten emmi kendisine biraz da sermaye verip kendi temettuu [kazancı] için de çalışmasına müsaade verdiğinden, Şebip amcasının işinde kusur etmeyerek, kendi hesabına da ticarete başlamıştı ki amcasının rehberliği, kendi zekâveti ve çalışkanlığı sayesinde, o küçücük sermaye, taaccübe şayan bir miktara baliğ olmuştu [ulaşmıştı]. Amcası vefat edip de servet Muhterem Efendi'ye kaldığı zamanda Şebip on bin lira bir servet-i hususiyeye malikti. Biz şu balkon âleminden bahseylediğimiz zamanda ise Şebip, umur-ı ticariyesi münasebetiyle altı aydan beri Avrupa'da bulunuyordu. Bir taraftan aldığı eşyayı öbür tarafa gönderip sattırıyor, diğer taraftan da Avrupa'ya celbedip satmakla meşgul oluyordu.

Balkonda oturan genç kız da Muhterem Efendi'nin büyük kerimesi Enise Hanım ve yanındaki cariyeleriydi.

Enise Hanım, ekseri genç cariyelerle balkona çıkıp oturur ve tarif eylemiş olduğumuz manzara-i latifeyi temaşa eylerdi. Fakat gerek kendisi, gerek cariyeler, bu temaşadan dil-şad [gönülleri hoş] olamayıp belki o letafet, onların hissiyatını uyandırmakla, İstanbul'u ve onda bıraktıkları ehibba ve akranlarını tahattur [hatırlamak] ve onlara tahassürle [özlemle] gözlerinin dalmış olduğu engine doğru cangâhlarından öyle (274) keskin birer "Ah!" saldırırlardı ki bunu ta İstanbul'a kadar isal etmek istiyorlar zannolunurdu. Fakat bir zamandan beri Enise Hanım'ın salıvermekte olduğu "Ah!"lar Bahr-i Ummana[48] doğru olmayıp, başını arka tarafa Beyrut'un yüksek mahalleri tarafına doğru çevirdiği halde ağzından çıkıyorlardı.

Enise Hanım o akşam evvelki gibi cariyeleriyle İstanbul'u ve orada bıraktığı ehibba ve akranını söyleşip yad eylemiyor, yalnız düşünüyor, derin derin göğüs geçiriyordu.

Cariyelerin biri, ilk defa olmak üzere görmüş oldukları Beyrut düğününü, düğüne gitmemiş olan diğer cariyeye anlatıyordu. Bir aralık Enise de söze karıştı. Cariye, diğer cariyeye düğünü naklederken diyordu ki:

"Bir uzun masanın önüne üç süslü taze kadın oturmuş. Herkes seyrine bakıyordu. Ben bunları gelin sandım. Çifte gelin olduğunu bilirdim ama üçüzlüsünü bilmiyorum diye küçük hanıma sordum..."

Enise, "Doğrusu bir bilen adama sordun ki... Ben de senin gibi şaşırmış bakıyordum!.."

Diğer cariye, "Ee, onlar kimmişler?"

Cariye, "Dur daha lakırdımı bitirmedim. Anlatayım da sonra kim olduğunu sor. Çünkü biz de onları hemen görünce bilemedik. Tazelerin, önüne oturmuş oldukları uzun masa üzerinde, her birinin önünde mükemmel donanmış birer tabla yemiş duruyordu. O genç kadınlar gözlerini o tablalardan ayırmayıp, bir yere bakmaksızın oturuyorlardı. Ne de güzel (275) şekerlemeler de vardı. Ben evvelce bunlardan biz de yiyeceğiz sanmıştım da alıcı gözüyle bakmıştım."

"Ne? Halayıklara vermediler mi?"

"Nasıl halayıklara? Hanımlara bile veren kim?"

"Ee, o yemişleri ne yaptılar? Herkese göstermek için mi ortaya koymuşlar?"

"O taze kadınlar yeni gelinmişler. Hepsinin zevci birer tabla yemiş donatıp getirirmiş. Hangisinin tablası mükemmelse zevci onu daha ziyade sevdiği belli olurmuş dediler."

"Herkesin zevcesine muhabbeti orada belli olacaksa, o masa muhabbet sergisi demek oluyor!"

[48] Arap yarımadasının güneyiyle İran'ın güneyi arasında kalan deniz.

“Parası olmayanın vay başına! Gayri karısını, muhabbetine inandırabilirse inandırsın.”

Enise, “Sevda! Sen bunu haber alıp da bana söylediğin vakit inanamamıştım. O genç kadınların, misafirlere yemiş vermek üzere oraya oturmuş olduklarına zahip olmuştum. Fakat tablaya kimsenin eli sürülmediğini görünce, ben de sordum. Senden işittiğimin aynını söylediler.”

Muhabbet namında olan diğer cariye, “A ne tuhaf âdet hanımcığım!”

Enise, “Yok orada tuhaf görünmüyor. Düğün evinde tuhaf ve acayip olan biz olduk. Yeni gelinlerden başka herkesin önünde birer çıkın. Kiminin zevci getirmiş, kiminin babası, kimi de kendisi alıp gelmiş. Herkes durmayıp yiyecek yiyordu. Biz yiyecek getirmediğimiz gibi bize getiren de olmadığından alık alık yiyenlere bakıyorduk. Bize gülmek de gelmiyordu. (276) Çünkü biz o cemiyetin âdetinden hariç bulunduğumuz için bizim mi onlara gülmeye hakkımız, yoksa onların mı bize gülmeye hakları olduğunu bilemiyorduk.”

Sevda, “Yemişlere imrenmedim ama ne yalan söyleyeyim hanımcığım, gece yarısına doğru, peynir ekmeğe ağzımın suyu aktı. “Bunların yok,” diye bize veren de olmadı.”

Enise, “Ne yapsınlar âdet değil! Görmedin mi, birinde olmayandan diğeri yiyor da yanındakine vermiyor. Herkes kendinde olanla kanaat ediyor.”

Sevda, “Hanımcığım! Ya o açlık üzerine hane sahibinin borcu olan şerbetler gelince, daha beter açlığımı duymayayım mı? Kendi kendime, “O şerbetin yerine bir dilim ekmek vereydiler ne olurdu,” diyordum. Bereket versin ki biz oradakiler gibi sabaha kadar oturmadık. Gecenin yarısında evimize geldik. Geldiğimiz gibi soluğu ekmek dolabının önünde aldım. O iştiha ile kırk yıldan açmışım gibi karnımı doyurdum.”

Bu esnada içeriden doğru yaklaşan bir ayak patırtısı ve “Muhabbet, Sevda!” diye çağıran bir ses işitildi. Bunu müteakip de bir cariye balkona geldi ve Muhabbet ile Sevda’ya hitaben:

“Oh hanım! Yine balkon safası. Şimdi sofraya oturulacak. Meydanda kimse yok!”

Enise, “Öteki kızlar var ya, a dadıcığım!”

Gelen cariye, “Hanımcığım! Her hizmete onları koşturalım, her defa sofrayı onlar kursun, bunlar yalnız sana dalkavukluk etsinler! İnsaf lazım değil mi? Onların da canı can. Kızlara hitaben, “Haydi bakalım.” Enise’ye, “Şimdi sofraya oturulacak, siz de içeriye buyurunuz!” (277)

Sonradan gelmiş olan bu cariye, Peyman namında, yirmi üç, yirmi dört yaşlarında kadar kâmilce bir kızdı. Altı aydan beri alınmışsa da işgüzarlığı ve müdebbirliği sayesinde

hanenin baş kalfalık hizmeti ve iki küçük hanımların dadılığı da kendisine tevdi edilmişti. Peyman geleli hanım rahat ediyordu. Hane içindeki işlere hiç üzülmediği gibi çarşıdan alınacak eşyayı da Peyman alıp getirir ve hanımın aldığından daha iyisini bulur, daha ucuz alırdı. Bu cihetle hanım da Peyman'ın kadir ve kıymetini bilir ve her şeyde ona emniyet ederdi.

O akşam yemek yenildikten sonra Enise, Sevda namındaki cariyeyle balkona avdet eyledi. Başının altına bir küçük yastık getirip hasırın üzerine uzandı. Beyrut halkının, hemen sigara gibi mutat edindikleri şeker kamışından, Sevda, elindeki çakı ile soyup ve sigara tulundaki [uzunluğundaki] boğmaklarından kesip hanımın eline veriyor ve kendisi de bir tane alıyordu. Şeker kamışına iptila, hemen sigaraya olan iptiladan geri kalmadığı, alışanlara malumdur. Sevda elindeki kamış parçasının suyu bittiğinde onu atıp bir diğerini eline alıyordu. Fakat kendisininki ile beraber Enise'ye hazırlamış olduğu taze parça da kendi elinde kalıyordu. Zira Enise o kadar dalgın bulunuyordu ki elindeki kamışın suyu kalmadığı halde ondan haberi olmayıp hâlâ emiyordu. Enise'nin sükûtundan, Sevda bir aralık uyuduğuna zahip olup yüzüne baktı. Enise'nin gözlerinin açık bulunduğunu görmek güç olmadı. Zira mehtap pek parlaktı. Sevda Enise'yi eğlendirmek için sözler söylüyordu. Fakat tasdik edilecek ve edilmeyecek yerde, Enise'nin hep "Evet"le cevap vermesi, (278) hiç bu sözleri dinlemediğini gösteriyordu. En sonunda Sevda sıkılıp:

"A hanımcığım, bu kadar ne daldın?" dedikte, Enise kendini toplayıp söze karıştı.

Enise dalgın halde bulunalı iki ay kadar oluyordu. Bu hali herkesten ziyade dadısı Peyman'ın dikkat ve ihtimamını celbeylemiş olduğundan, Peyman bunu anlamaya pek çok merak ediyor ve Enise'nin vücuttan düşmeye başladığı o günlerde, onu nazar-ı teftişten ayırmıyordu. Validesi bu hali, kızının inhiraf-ı mizacına [karakterinin tersine] veriyorsa da, gece kendisiyle bir odada yatan Peyman, kızcağızın sabahlara kadar gözüne uyku girmediğini, kendisini uyur gibi gösterdiği zamanda anlıyor ve Enise'nin azıcık dalmış olduğu uykunun sükûnetini, bir çok deruni 'Ah'lar, 'Of'lar ihlal eylemekte olduğunu görüyordu. Dadı bir çok kereler Enise'yi istintak etti [sorguya çekti]. Bir şey söyletemedi. Peyman ekseri hane umuru ve çarşı pazar hizmetiyle meşgul bulunduğundan Enise ile her zaman gezmeye gidemiyordu. Eski ve emin bir uşakları beraber olduğu halde, Enise ve cariyeler araba ile gezmeye çıkarlardı. Peyman'ın hali ve vakti olursa bunlara katılabilirdi ki bu da pek ender olarak vaki olurdu. Bu cihetle Peyman, birlikte giden cariyeleri sıkıştırdı. Ve bir kimsenin Enise'nin nazarını

celbeyleyip eylemediğini onlardan öğrenmek istedi. Cariyeler hiçbir şey bilmediklerini ve sezmediklerini söylediler. Ondan sonra Peyman, kendisi beraber sokağa çıkmak ve Enise'nin her haline dikkat eyleyerek bir şey keşfedebilmek arzusunda bulunuyorsa da bunu hanımefendiye haber vermeden yapmak kabil olmazdı. (279) Zira hanımefendinin, sokağa çıktığı zaman gözü arkasında kalmaması ve avdetinde her şeyi hazır bulması için Peyman'ın evde kalması lazımdı.

O gece balkonda Sevda dahi Enise'nin dalgınlığını yüzüne vurduğunda zavallı çocuk hemen kendini toplamaya mecburiyet görmüştü. Hiç konuşmaya hevesi olmadığı halde, halini gizlemek için öteden beriden söz bulup söylüyordu. Sözü biraderinin üzerine getirdi. Bir evde bekâr bulunduğu halde herkeste olduğu gibi Enise de biraderinin teehhül etmesi ve hanelerine bir gelin gelmesi için olan hevesini, arzusunu naklediyordu. Fakat Şebip'in evlenmek fikrinde bulunmaması ve o zamana kadar peder ve validesinin o bapta vaki olan tekliflerini hep reddeylemesi cihetiyle, bu hane halkının o yoldaki tasavvuratı, muhal olan bir şeyi nafile yere ümitle tahayyül eylemek gibiydi.

Şebip'in teehhül etmek istememesi, bir sevdiği bulunması veyahut bir mânii olması gibi sebeplerden ileri gelmeyip, kendisi bekârlık âleminden, terketmek istemeyecek kadar hoşnuttu. Fakat Şebip'in hoşlandığı, bekârlığın eğlence âlemi değildi. Şebip ancak işi ve gücüyle çalışmaktan lezzet alıp, kendisine hiç başka bir eğlence aramazdı. Mekteplerden çıkıp da emmisinin yanına geleliden beri ticaret işleriyle pişmiş ve yaşlı başlı adamlarla görüşmeye alışmış olduğundan ve fıtraten de kendisi pek ağır ve ciddi bulunduğundan üç kuruşu beş etmek, kendisine pek hoş gelmiş ve bunu yüz beş etmek hevesine düşmüştü. Avrupa'da bulunduğu ve gezdiği müddet, fabrikatörler, tacirlerle görüşüp konuşuyor ve hovardalık âleminin halkı kendisine pek yabancı kalıyordu. Şebip bir kadına bakmayı tenezzül [alçalma] (280) bulduğu için bu hal gururuna dokunurdu. Kendisine bakan, iltifat eden kadını ise pek hakir görür, ona tenezzül etmezdi. Şebip'in yüzünü güldüren şey, hesap pusulasındaki muzafferiyet ve işindeki muvaffakiyetti. Kendi yüzüne gülen bir kadın görse kaşlarını çatar, çehreyi asardı. Şebip'in istikâmet, sebat, iffet ve merhametle muttasıf [vasıflandırılmış] olduğu, cümle taraftan tasdik ve itiraf olunduğu halde bazıları onun mağrur olduğunu söylerlerdi ki ona gurur isnat eden kısmın ekserisi kadınlardan ibaretti. Familyası halkı Beyrut'a geldiğinde Şebip altı ay kadar birlikte bulunduysa da kadınların yanında oturmazdı. Vazifede kusur etmemek için sabahları validesinin odasına girip beş on dakika oturur ve hemşirelerini bir iki sözle taltif eyler ve güya bunlar valide ve hemşire oldukları için kadın bulunmaları

kusuruna bakmazdı. Ondan sonra işinin başına gitmezden evvelki ve ondan geldikten sonraki zamanını hep okuyup yazmak ve hesabına bakmakla odasına kapanmış olduğu halde geçirirdi. Gezmeye çıksa yaşlı başlı adamlara refakat eylerdi. Peder ve validesi o zamana kadar oğulları hakkında hiçbir fena söz işitilmediğine ve hovardalığı görülmediğine memnun olur ve oğullarının bu derece kâmilliğiyle müftehir bulunurlar, fakat onun kadınlardan tevahhuş [ürkme] derecesindeki tebaüdünü [uzaklaşmasını] ve kadınları pek aşağı görmesini beğenmiyorlardı. Validesi pek çok defalar oğlunun biraz zamanını haremde geçirmesine çalıştı. Pederi onu kendisiyle beraber bir müddet kadınların yanında alıkomak istedi. Bazı geceler bir çay içmek veyahut bir yemiş yemek bahanesiyle peder ve validesiyle Şebip'i odasından çağırtırlar ve onu lakırdıya tutup oturtmak isterlerdi. Şebip oturduğu müddet pederine ticaretten, (281) temettudan bahis açar, sözü oradan yürütürdü. Şebip'in kimse ile şakalaştığını gören yoktu. Şebip kendi işini kendi görür, yani kendi soyunur, kendi giyinirdi. Validesi hizmetine cariyeler tayin etti. Şebip, kimini 'Su verirken yüzüme güldü,' kimini de 'Yürürken kırıttı,' diyerek odadan kovdu. Cariyeler küçük beyin odasını süpürmek ve nizamlamak ve yatağını düzeltmek için beyin işine gitmesini beklerler, kendisi odadayken girmeye cesaret etmezlerdi. Şebip ekseri de odayı toplarken 'Kitaplarımı karıştırmışsınız,' diyerek, veyahut ona mümasil[49] [benzer] bir kusur bularak cariyeleri haşlardı. Sofrada tabak değiştirirken biraz pekçe basılmasını veyahut çatalın azıcık hızlıca tabağın içine bırakılmasını kusur bulurdu. Validesi bu kadarcık şeyin kusur görülmemesi lazım olduğunu ifham etmek istediği zaman da Şebip,

"Canım! Kadınlarla oturulmaz ki. Ben burada yemek yemektense lokantada yemek isterim. Ama sizi gücendirmeyeyim diye buna tahammül ediyorum..." deyince zavallı valide oğlunu uzunca bir müddet ancak sofrada gördüğünden, ondan da mahrum olmak korkusuyla hiç ses çıkarmayıp oğlunun her hiddetini hoş görürdü. Peder ve valide, teehhül eylerse belki harem âlemine ısınır diye oğullarını evlendirmek istiyorlarsa da oğullarının bu halleri için kimsenin kızını almaya cesaret edemiyorlardı. Kendi ahlakını bilen bir kimse olması için evdeki cariyelerden en genç ve güzel olan Muhabbet namındaki cariyeyi almasını teklif eylediklerinde Şebip cevaben,

"Ben evleneceğim demedim ki bana karı intihap ediyorsunuz!" demişti. (282)

İşte balkonda Enise'nin sûr bulmak için [şenlik olsun diye] teehhülünü tasavvur eylediği, Sevda ile söyleştikleri biraderinin hali böyleydi.

[49] Metinde, "mümail".

Sevda da o söze katılıp gelecek gelin hanımdan ve düğünde kendilerine yapılacak elbiseden bahseyliyordu. Nihayet Enise dedi ki:

"Hepsi kolay ama mesele biraderimin teehhüle razı olmasında."

"Evet doğru söylediniz."

"Sana daha garibini söyleyeyim mi Sevda! Dayımın kızı biraderimi beğeniyormuş. İşte en doğrusu, severmiş!.. Dayımla yengem bunu anladıklarında valideme söylediler. Validem "Pekâlâ, ondan güzelini, ondan âlâsını alacak değiliz ya," dedi. Biraderim bizimle görüşmek üzere birkaç gün İstanbul'a geldiğinde, dayısının kızını kendisine alacaklarını haber verdiler. Razı olmadı. En sonra "Kız seni istiyormuş, seviyormuş," demeye kadar mecbur oldular. Ne dersin, hiç müteessir olmayıp daha evlenecek vakti olmadığını söyledi. "Beklemeye razıdırlar," dediler, kendisinin evlenip evlenmeyeceğini daha bilmediği için, belki evlenmezse kızı nafile yere bekletmiş olmamak için cevab-ı ret vermelerini söyledi."

"Zorla değil ya! Bizim küçük bey kadınlardan hoşlanmıyor! İşitmez misiniz? Bütün gün "Of kadınlarla lakırdı olur mu?" veyahut "Kadın lakırdısının ehemmiyeti mi olur? Hiç kadınlarla oturulur mu? Adamın içi sıkılır!" der."

"Validem de hâlâ onu evlendireceğim diye uğraşıyor."

"Galiba en doğrusu küçük bey kibirinden kimseyi beğenmiyor."

Enise'yle Sevda bir müddet daha öteden beriden konuştuktan sonra (283) herkesin yatmak vakti gelip, Enise odasına gittikte, dadısı Peyman, küçük hemşiresi Rüveyde Hanımın gecelik gömleğini giydiriyordu. Rüveyde yattıktan sonra Peyman Enise'yi soyundurdu. Kendi yatağını da iki hemşirenin karyolası arasına serdikten sonra Enise'yi yatmak üzere bırakıp sair hizmetlere bakmak için çıktı.

Peyman, yarım saat sonra yatmak üzere odaya geldiğinde Enise'yi yatakta bulmayıp pencereyi açmış, iki dirseğini pencerenin içine dayamış, başını iki elleri arasına almış olduğu halde, oturur buldu. Peyman zaten hanımları uyandırmamak için yavaş yavaş basarak sessizce gelmiş olduğundan, Enise kendisinin odaya girdiğini duymamıştı. Peyman biraz daha yaklaşıp Enise'ye baktı. Enise nazarını rastgele salmış, bahr-ı tefekküre [düşünce denizine] o kadar dalmıştı ki şüphesiz o gözler baktığı yeri görmüyorlar ve kendilerinden akmakta olan yaşları duymuyorlardı. Çünkü Enise, âlem-i hayalata dalmış olduğu halde orada görmek istediğinin hayalini seyir ve temaşa eyliyordu. Gözlerinde yaş olduğu halde dudaklarında tebessüm bulunuyordu. Peyman bir müddet bu hali seyrettikten sonra yavaşça seslendi. Kendisi için, Enise'yi yüzlemeye

ve esrarı öğrenmek için sıkıştırmaya bundan âlâ vakit mi olur? Enise uykudan uyanırcasına bir hal ile Peyman'a baktı:

Peyman, "Ben sizi yatmak üzere bırakmıştım."

"Uykum yoktu da biraz pencerenin önünde oturdum."

"Ya bu gözyaşları?"

"Gözyaşı değil, terlemiş olmalıyım!" (284)

"Terleyecek hava yok yavrum!" deyip Peyman eliyle Enise'nin alnını ve ensesini yokladıktan sonra:

"Baksana a küçük hanım! Senin halin sükûtla geçiştirilecek zamanı geçti. Ben bu gözyaşlarını sabahları senin yatağını düzeltirken yastık yüzlerinde dahi görüyorum. Arkandan çıkardığın gecelik entaride bir şey yok da yastıkların yüzünü yaş olarak buluyorum. Validen seni bana emanet olarak teslim etmiş demektir. Ben bu hali kendisine anlatmaya mecburum. Çünkü bu benim borcumdur."

"Anlatacak bir şey yok. Neyi anlatacaksın?"

"Zavallı çocuk! Sen beni aldatabilir misin? Kalk aynaya bak da bari beni ne kadar hayvan yerine koymuş olduğunu anla! Ne kadar çok ağlamış olduğunu bilmiyorsan sen de gör."

Enise mendilini alıp yüzünü sildi.

Peyman "Hem sen söylemezsen elbette seninle biraz görüşenlere, konuşanlara, gezmeye gidenlere söyletiriz. Elbet sende bir hal var! Bir zamandan beri Fıstıklık çıktı! Evvelleri ayda, on beş günde bir gidiyordunuz. Şimdi bir zamandan beri her gün Fıstıklık'a devamınız beni şüpheye düşürmüştü. Birlikte gitmek istiyorum, vaktim olmuyor. Sarardın, zayıfladın. Haydi keyifsizsin diyelim. Fakat niçin ağlıyorsun? Evet! Sen niçin her gün tenhalara kapanıp ağlıyorsun? Elbet bu anlaşılmalı! Biz sana refakat eden Sevda ile Muhabbet'ten anlarız. Elbet onlara söyletiriz."

Enise mahzunane, "Peyman! Onları nafile yere tazyik ve tekdir etmiş olacaksınız. Çünkü onlar hiçbir şey bilmiyorlar!.." (285)

"Günahı sana olacak! Öyleyse sen söyle! Elbet sen kendi halini bilirsin ya."

Enise önüne bakıp sükût eyledi.

Peyman "Eğer duyulmasın diye sükût ediyorsan nasıl olsa ben validene haber vereceğim için senin bu halin duyulacak. Sen yalnız sebebini gizleyebilirsin!"

"Peyman! Rica ederim beyhude şüphelere düşüp de valideme hakkımda söz söyleme. Bana pek büyük ıstırap vermiş olursun!"

Ben vazifemde tekasül edemem yavrum! Sonra bana validen, 'Ben seni ona ne için dadı nasbeylemiştim?' derse ben ne cevap veririm?

Enise bir müddet düşündü. Badehu, kemal-i mahcubiyetle başını kaldırıp:

"Ne söyleyeyim, ben de iyi bilmiyorum ki!.."

"Nasıl? İnsan kendi halini bilmez mi?"

"Kendi halimi biliyorum. Fakat beni bu hale koyanı bilmiyorum!.."

"O ne demek?"

"Madem ki halimi senden gizlemek mümkün olamıyor ve arkama düşüp her halimi teftiş ve tecessüsle anlamak istiyorsun. Ben sana anlatırım. Fakat valideme ve hiç kimseye söylemeyeceğine beni temin edersen söylerim. Hem sana şunu da haber vereyim ki senin valideme haber verdiğini veyahut bir kimseye söylediğini duyacak olduğum anda kendime kıyarım. Sebeb-i mevtim [ölüm sebebim] olursun!.. Hem de şaka ediyorum, yalan söylüyorum sanma, ben bunu yaparım."

"Peki kimseye söylemem." (286)

"Bana güleceksin ve beni budala yerine koyacaksın. Fakat ne yapayım sana doğrusunu söyleyeceğim. Fıstıklık'a çıktığımız bir gün açık fayton içinde iki kişiye tesadüf ettik ki bunun genç olanı benim nazarımı celbetti. Bir sevk-i tabiiyle kendisine bakmaya başladım. Sanki bir kuvve-i mıknatısiye [çekim gücü] benim nazarımı ve gönlümü o tarafa cezbediyordu. Ben o gence bir daha tesadüf etmek emeliyle ertesi günü de çıktım. Aynı saatte yine kendisine tesadüf eyledik. Ben yanımdakilere bir şey söylemedim ve sezdirmedim. Yalnız ona bakıyordum ve onu görmekten mahzuz oluyordum. Velhasıl ben her gün o saatte Fıstıklık'a gittim. O da her gün o zaman yani akşam üzeri gelir ve araba ile bir boy gittikten sonra gelip yol üzerinde biraz durur. Bilsen ne kadar yakışıklı, ne kadar sevimli ve ne kadar mahzun tavırlı. Sanki dünyaya küsmüş! Bila-ihtiyar ben kendisine o kadar baktığım halde o bir kere bizim tarafa bakmaz. İşte sırrım, esrarım bundan ibaret!"

"O kimmiş?"

"Bilmiyorum! Öğrenmeye çalışmadım. Çünkü ne fayda var! Ben hiçbir vakitte kendisine beni istemesi ve alması için bir haber göndermeyeceğim gibi, pederime beni filanca adama versin demeyeceğim. Öyle yapmaktansa ölmek bence daha âlâdır. Benim için ümitsizlikten başka çare, gözyaşlarından gayrı medar-ı teselli yoktur."

"Fakat yavrum seninkisi çocukluk! Hiç öyle uzaktan bir görmeyle adam sevilir mi?"

"Bir değil Peyman! İki aydır, iki günde bir görüyorum." (287)

"Yine yalnız uzaktan görme değil mi? Sen adeta sevmeye özenmişsin de sevimlice olarak rastgeldiğin o adamı seviyorum sanıyorsun!"

"Ah, keşke öyle olsaydı. Fakat değil! Ben de gönlüme öyle demek istedim. Lakin o beni tekzip ediyor. Bana isyan ediyor. Gönlümle güreşiyorum.[50] Mağlup oluyorum. Ben o genci unutmak istiyorum. Bir an hatırımdan çıkaramıyorum. Hiçbir ümidim olmadığı halde ondan kat-ı alaka edemiyorum [ilgimi kesemiyorum]. Peyman, ağladığım, nâil-i emel olamadığım için değildir. Çünkü o emelde bulunmuyorum. Fakat içimdeki ateşin suzişinden, gönlümün verdiği ağrı ve sızılardan, ümitsizliğin ıstırabından ağlıyorum. Beni söyletmek için icbar ettin. İşte hepsini söyledim."

"Çocuğum! O kadar çabuk âşık olunmaz! Sen kendini öyle zannediyorsun."

"Yok Peyman, yok! Bu zan değil! Aşk. Hakiki aşk!"

"Senin dediğin gibi olsa bile o aşk dedikleri şeyden korkmalı çocuğum! O evvela her şeyde kendini gösterir. İnsan nereye baksa onunla bakar. Her şeyde onu bulur. O bir kere tatlı tatlı insanı kendisine raptetti mi, ondan sonra erkeğe bir kadında, kadına da bir erkekte tecelli ederek görünür ki işte o zaman ondan korkmalı ve kaçmalı! Tebaüt etmeli [uzaklaşmalı]! İşte o zaman, o aşk insanı her şeyden geçirir. Sarılmış olduğu her meşguliyetten cüda eyler [ayırır]. İnsana mesleğinin hilafındaki, menfaatinin aleyhinde işler gördürür. İnsanları meftun eden, maşukların güzel simaları, hoş endamları mıdır sanıyorsun yavrum? Aşk ne kadar soğuk çehreleri ve letafetsiz bedenleri güzel gösterip de insanı onlara âşık eder de o (288) biçare âşıkları, 'Adam, bu da sevilecek şey mi? Şu ne budalaymış.' diye herkes tarafından istihzaya uğratır. Âlemi onların ahvaline güldürür. Senin gibi mini minileri de işte böyle ağlatır! Uykusuz bırakır! Korkmalı çocuğum! Ondan uzağa kaçmalı! Haydi yat da sen güzel güzel uyu, onu uyanıklıkta görmüş olduğun bir rüya yerine koy da unut!"

"Ah! Peyman, sen okumak yazmak bilmiyorsun. Bu kadar lakırdıları nasıl bulup söylüyorsun?"

"Benim aklım yok mu hanımcığım?"

Peyman böyle deyip Enise'nin yüzünü okşadıktan sonra yatağına götürdü. Enise yatarken dedi ki:

"Fakat sakın benim halimi kimseye söyleyeyim deme! Eğer sırrımı fâşedecek olursan, bir kimse 'Enise Hanım birini seviyormuş,' dediğini işitecek olursam! Hakikat söylüyorum ki o anda kendimi öldürürüm. Günahı senin boynuna."

[50] Metinde, "güleşiyorum".

“Emin ol hanımcığım! Fakat sen de bana vaat eder misin ki böyle heva ve heveslerden geçeceksin.”

“Çalışırım! Çünkü ben de onu unutmak ve ümit olmayan bir şeyden kat-ı alaka etmek istiyorum.”

“Aferin hanımcığım! Bak senin biraderin erkek iken böyle heveste bulunmamış. Familyasının başına bir iş çıkarmamış! Sana ayıp değil mi?”

“Fakat ben sana söyledim ya! Ben hiçbir iş çıkarmak niyetinde değilim. Olsa olsa ben bu dertle ölürüm! Başka bir şey olmaz.” (289)

“Bu senin familyana ve seni sevenlere az felaket mi? Zavallı çocuk! Daha ne olur?”

Enise mahzun mahzun tebessüm ettikten sonra “Bir de Peyman, sen bana biraderimi misal tutuyorsun. Halbuki onun hali de pederi, validemi mükedder etmiyor mu? Artık otuz bir yaşındadır. Hâlâ evlenmek istemiyor. Onun indinde kadınların hiç ehemmiyeti yoktur.”

“O cihetlerini söylemiyorum yavrum, şu ‘Aşk ve alaka filan denilen şeylere kapılıp da kendine yazık etmemiş.’ demek istiyorum. Eğer öyle olaydı, böyle terakki etmeye vakit bulamaz, bu kadar para kazanamaz, servet sahibi olamazdı. Teehhül etmiş de olsa teehhülü, kendisinin çalışmasına, terakkisine mâni olmaz. Belki onu daha ziyade çalıştırır. Yalnız kendi için çalışacakken, çoluk çocuk sahibi olan adam birkaç kişi için çalışır. Korkmak lazım gelen şey o aşk dedikleri şeydir. Ah çocuğum sen onun parlaklığına kapılma! Güler yüzüne aldanma! O insanı tatlı tatlı tesmim eder. Okşaya okşaya pek çok şeyler yaptırır. Gönderdiği kurbanlar, onun tadına doyamayıp ölürler, yine onu taktis ederek can verirler!”

Enise, kendi gönlünün icbarı ve Peyman’ın mülahazatı sadematıyla [çarpışmasıyla] hasıl olan emvacın arasında yuvarlanarak sabaha karşı uykuya dalabildi. Peyman ise Enise’nin halinden müteessir olup sabaha kadar gözünü kırpmadı.

Peyman Enise’ye verdiği söz üzerine kimseye bir şey açmadı. Fakat Enise artık evvelki gibi yalnız olarak düşünmeyip ekseri Peyman ile dertleşirdi. Bir akşam Fıstıklık’a çıktıklarında yalnız Peyman Enise’ye refakat (290) eyledi. Beyrut’taki âdet üzere açık lando ile çıkmışlardı. Peyman Enise’nin o genç adamı gördüğünde kesbeyleyeceği halinin aşk mı, veyahut heves mi? Ne olduğunu anlamak istiyordu.

Beyrut’un Fıstıklık denilen mahalli, bir mesire olup iki taraflı fıstık ağaçlarıyla teşkil olunmuş olan orman arasından geçen geniş şose, ta Lübnan Dağları eteğine kadar varıp ondan sonra da oraları da aşarak Dımışk-ı Şam’a kadar gider. Fıstıklık’ın bir tarafı set

olup cüzi meyille arabalar o sedde çıkıp durdukları gibi şosenin diğer tarafında dahi limon, portakal bahçeleri bulunur. İsteyen buralara girip biraz istirahatle ağaçlardan taze kopardıkları tatlı limon ve portakaldan tenavül ederler [alıp yerler], kimisi de şosenin bir tarafına çekilip dururlar.

Enise'yle Peyman'ın o gittikleri gün Cuma ve Pazardan maada bir gün olduğundan Fıstıklık tenhaydı. Fıstıklık'a vardıklarında Enise saate bakıp biraz erkence gelmiş olduklarını ve mutadı veçhile o gencin yarım saat sonra geleceğini bildirdi. O yarım saati geçirmek üzere arabalarını biraz çektirip bir portakal bahçesine girdiler. Bir iki tatlı limonla portakal getirip yediler. Bir testi de su satın alıp ellerini yıkadılar. Sonra arabalarına binip mahall-i matluba [istenilen yere] vardıklarında bekledikleri zamana ancak beş dakika vardı. Ondan sonra arabacıyla Fıstıklık yolunda ağır ağır bir aşağı bir yukarı arabanın piyasa ettirilmesine emir verdiler. Şosede bir kere gidip döndüklerinde karşılarında bir açık lando göründü ki kendi bekledikleri olmak ihtimaliyle dikkatle arabanın kendilerine takarrübünü [yakınlaşmasını] (291) bekliyorlardı. Arabalar birbirine takarrüp eyledi. Birbirlerinin yanından geçiyorlardı ki Enise Peyman'a,

"Ah! O!" demesiyle öteki arabadan dahi o genç yüksek sesle,

"Ah! O!" dedi. Telaşla bir şeyler söyleyip arabadan inmek istediyse de yanında bulunan orta yaşlı adam kendisini yakalayıp arabanın içine oturtmak için uğraşmakta ve Fransızca bir çok lakırdılar söyleşmekteydiler. Yollarına devam eylediği cihetle araba uzaklaşmakta ve içindeki gencin çırpınıp bir şeyler söylemekte ve yanındaki adamın onu zapt etmek için uğraşmakta ve bir şeyler anlatmakta olduğu, bir müddet görüldükten sonra araba şehre doğru yola revan ve gözden nihan oldu!..

Enise Peyman'a dönüp dedi ki:

"Seni temin ederim ki ilk defa olarak bu gün bizim arabaya baktı. Beni hiç tanımaz. Galiba ben biraz hızlıca söylemiş olmalıyım ki benim, 'Ah! O!' dediğimi işitip o da taklit etti. Bize gelmek istedi. Fakat yanındaki yaşlıca adam onu bırakmadı. Pek isabet oldu ki bırakmadı. Ya sonra biz ne diyecektik. 'Ne için, ah! O! Dedin?' derse ben ne cevap verirdim? Aman, Peyman bir daha gezmeye çıkmam! Artık beni tanıyacak."

Peyman cevap vermeyip arabacıya eliyle şehir tarafını göstererek,

"Eve!" (292), dedi. Enise, dadısının sükûtunu kendisine hiddetlenmiş olmasına verip,

"Peyman hakikat söylüyorum ki ben bilmeyerek ona işittirecek kadar hızlı söylemişim. Hâlâ da taccüp ediyorum ki nasıl işitti! Rica ederim darılma," dediyse de yine

Peyman'ın cevap vermediğini görünce artık ses çıkarmaya cesaret etmeksizin eve gitmek üzere yola düzüldüler.

16

Biz Enise'yle Peyman'ı hanelerine gitmek üzere bırakalım da biraz o gencin bulunduğu öteki arabayı takip edelim.

Araba şehre doğru gitmekte ve hâlâ o genç 'Ah, o!' sözlerini söylemekte ve kendini arabadan aşağıya atmaya çalışmaktaydı. Yanındaki adam onu kolundan tutup bırakmıyor ve bir çok lakırdılar söylüyordu. Genç,

"Canım ben bilmez miyim? Mutlak o!", diye ısrar gösterince, o adam onu arabada alıkoymak için daha ziyade takayyüt gösterdi. Genç adama bir sıkıntı gelip arabanın içinde bayılıverdi. Bu hali, yaşlıca olan görmekle arabacıya,

"Eczacı dükkanına! Çabuk!", diye bağırdı. Araba şehre vasıl olup da eczacı dükkanına vardığında baygın gencin (293) refiki eczaneden istimdat etti. Gelen adamların muavenetiyle genç adamı hâlâ baygın olduğu halde kucaklayıp arabadan çıkardı. Eczaneye girdiler. Eczacı o yaşlıca adamın karşısında durup vaki olacak emre muntazır bulduğu halde,

"Mösyö doktor! Hastanıza ne oldu?", dedi. Doktor kemal-i telaşla,

"Gördüğünüz hal baygınlıktır. Fakat tecennün etti [çıldırdı]." diye cevap verdi. Ayıltmak için lazım gelen şeyleri istedi. Eczacı kemal-i tehalükle istenilen şeyleri getirdi. Bir müddet sonra hasta elini ayağını kımıldatmaya başladı.

Doktor eczacıya hitaben,

"Açılıyor! Fakat zayıftır. Birdenbire kendini toplayamaz!", dedi. Eczacı:

"Ne zaman tecennün etti? Dün birlikte buraya uğradınız, bir şey yoktu."

"Ah Mösyö, şimdi hemen bayılmadan evvel!"

"Ayıldığı vakit tedavi için ne yapacaksınız şimdi hazır edelim."

"Ah Mösyö! Ben de onun düşünüyorum ya! Bu çocuk bana emanettir. Ben hastalığını iyi etmek için yanına tayin olundum. Şimdi mecnun olarak mı validesine teslim edeceğim? Mesela başından aşağı soğuk su dökmek isterim."

"Hazırlasınlar." (294)

“Yok, yok! Yapamam. Çünkü hastam birinci dereceyi başlamış veremdir. Mesela kan almak isterim. Lakin mümkün değil, çünkü ben kendisine kan yapacak edviye vermekle meşgulüm! Ah şimdi ben de çıldıracağım. Bilmem ne yapayım?”

Doktor böyle deyip hop hop hopluyor, elini dizine vurup dövünüyordu. Tekrar eczacıya hitaben:

“Mösyö, buranın en meşhur doktorunu çağırtınız. Bana yardıma gelsin! Çabuk Mösyö! Aman çabuk! Hasta kendine geliyor.”

Eczacı çıraklardan birini koşturdu. Baygın, kendine gelip de oturduğu zaman çağrılan tabip içeriye girdi. Hastanın refiki olan doktor, yeni gelen tabibin yanına koşup bir şeyler anlattı.

Hasta dedi ki:

“Niçin bu kadar telaş ediyorsunuz doktor? Siz beni çok tazyik ettiniz. Ben de zayıf olduğum için bayıldım.”

Hastanın bu düzgün sözleri gerek eczacıyı, gerek sonradan gelen tabibi şaşırtmakla hastanın refakatinde bulunan doktorun yüzüne bakıp haber verdiği cinnetle hastanın şu hali tevafuk edemediğini anlatmak istediler. Doktor da şaşırdı. Yavaş sesle onlara:

“İnşallah muvakkat bir şeydi de geçmiş olsun!”, dedi. Hasta da tekrar doktora:

“Hem niçin o kadar benim üstüme vardınız? Ve kolumdan yakalayıp oturmaklığımı cebrettiniz! Bilmiyor muydunuz ki benim gibi zayıf ve hasta olan (295) bir adam o derece sıkıntıya gelemez. Bahusus ben efal ve harekatımda hür değil miyim Mösyö?”

Doktor hastaya yaklaşıp ancak ikisi arasında işitilebilecek gibi yavaş sesle:

“Affedersiniz efendim! Zannederim ki o vakit biraz nöbet gelmişti de sayıklıyordunuz. Ben de korktum.”

Hasta da yavaş sesle:

“Ne nöbet geldi ve ne de sayıkladım.”

Doktor ağzını hastanın kulağına doğru götürüp:

“Söylediğiniz sözler!..”

Hasta da aynı yavaş sesle:

“Evet tamamıyla hatırımda! Ben tesadüf eylediğim adamın ismini söyledim. Siz de telaş eylediniz. Yine de iddia ederim ki odur!”

Pek yavaş sesle olduğu için bu muhavereyi eczanede bulunanlar işitemediler. Fakat doktor onların yanına gidip diğer doktora hitaben:

“Ah yine saçmalamaya başladı. Ben demedim mi ki tecennün etti.”

Diğer tabip, "Bizim işittiğimiz sözler mecnun sözü değil! Yavaş söyleneni işitmedik!"
"Ölmüş bir adamı gördüğünden bahsediyor! Mösyö doktor, daha nasıl saçma olur?"
"Belki öldüğünü bilmiyor da birini ona benzetti."
"Nasıl öldüğünü bilmiyor efendim. Onun öldüğü için kederinden hastalandı. Bu hale geldi. Şimdi de uğruna çıldırıyor." (296)
"O başka."
Bunun üzerine doktorlar hastayı bir müddet muayene ediyorlardı. Onların telaşlarına hasta gülüyordu. Doktorlar da bu gülmeyi cinnetin mebdei bulduklarından beğenmiyorlardı. Velhasıl hastanesine nakledildi. Refiki olan doktor da karşısına geçip her halini teftiş ediyordu.
Bu hastanın bizim Mukaddem Bey, refiki olan doktorun da yanına terfik [arkadaş] eyledikleri tabip olduğunu kariinimiz elbette anlamıştır. Fıstıklık'ta ettikleri mücadeleyse, Mukaddem'in Fazıla'yı görmüş olduğunu söylemesi ve iddia eylemesi üzerine vaki olmuştur. Yanındaki doktor vazife-i tedavinin yoluyla ifası için Mukaddem'in sergüzeşt-i ahvaline vâkıf edildiği gibi yanında bulunduğu altı ay müddetten beri tebdil-i mekân ve seyahat, Mukaddem'in derdini unutturamadığı ve Fazıla dünyadan gittikten sonra artık derdini mahremi olanlardan gizlemeye ihtiyaç görmediği için refiki olan doktora gözyaşlarıyla beraber derdini dökmekte ve sevdiği dünyadan gittikten sonra kendisi yaşamak istemediğinden, edilen tedavinin beyhude olduğunu ve bir an evvel sevdiğine kavuşmak üzere ölmeye istical eylediğini söylemekteydi. Seyahati esnasında her yeni gördüğü mahall-i ferah-feza [iç açıcı yerler] ve mevki-i hayret-nüma [şaşkınlık verici yerler], Mukaddem'e yeisini unutturacak yerde sevdiğini ihtar eylerdi. Bu cihetle Mukaddem doktora halini anlatmakta olduğundan, doktor onun vâkıf-ı raz-ı derunuydu. Mukaddem, mükedder eylemekten korktuğu validesi yanında bulunmayalı daha serbest ağlıyor, daha ziyade yeisini izhar eyliyordu. Doktor Mukaddem'in yeisini unutması ve kaybeylediği sevdiğinin yad ve tahatturundan başka bir şeyle meşgul olması kabil olmadığını (297) görünce artık derdini dinlemeye ve onu tesliyet etmeye mecbur olmuştu. Zavallı tabip artık bu yeisin hastasına verdiği zararlarla mualeceyle [ilaçla] karşı koymak istiyor ve elinden geldiği kadar mahiye aldığı elli liranın hakkını ödemeye çalışıyordu. Doktor bunca sa'y ve gayretinin hastanın yeisine nispet zayıf kalacağından bir işe yarayacağını ümit eylemiyorsa bu yeisin hastasını öldüreceğini tahmin eylediği halde onu tecennün ettireceğini hatırına getirmemişti.

Doktor Mukaddem'in karşısında ihtiyat ve takayyütle oturuyordu. Çünkü tecennüne başlayan bir adamın birdenbire saldırmak ihtimalini de düşünüyordu. Hastası o meseleden başkasını ait olan sözleri gayet düzgün ve muntazam söylediğini görüyorsa da her divane bir şey tutturup onunla bozduğundan Mukaddem'in de gaybubeti bu yeise sebep olan sevdiğiyle bozmasını tabii buluyordu. Mukaddem Bey o güne kadar doktora hiçbir sert sözde bulunmamış, terbiye iktizasınca onu kendisinden pek hoşnut eylemişti. O akşam ise hızlı sesle doktora sitem ediyordu,

"Doktor! Sen bugün bana pek büyük fenalık ettin! Ne için beni alıkoydun? Ben nerede olduğunu ve nereye girdiğini anlayacaktım. Öğrenecektim. Ah! Sen benim saadetime siper oldun. Beni mahv ü harap ettin. Ben şimdi ne yapayım? Onu nerede arayım, nerede bulayım," diyordu. Biçare doktor da hastasının saçmalaması devam etmekte olduğunu görmekle yeisinden ne yapacağını şaşırıyordu. Doktor bir aralık nasihatle onun aklını başına getirmek istedi ve dedi ki:

"Beyim ölen dirilmez! Ahirete giden gelmez! Senin ismini söylediğin (298) kadın bir sene evvel öldü gitti! Aklını başına topla efendim, senin gençliğine yazık!"

Mukaddem, "Ah doktor sana söz anlatamıyorum! Âşık hiçbir vakitte yanılmaz! Ben gördüm! Fazıla'yı gördüm. Sen mâni olmayaydın şimdi nerede olduğunu öğrenecektim. Ah! Zayıfım kuvvetim yok! Senin elinden kolumu kurtaramadım. En sonunda beni baygınlık yere serdi. Yoksa ben şimdi Fazıla'nın nerede bulunduğunu[51] öğrenecektim."

"Demek ki beyim sen ona benzer birini görmüşsün. Bu da fena değil. Belki o benzeyen kadın kızdır! Hürdür! O halde onu sana alırız. Onunla tesliyet bulursun!"

"Âşık kendi sevdiğine hiçbir kimseyi benzetmez. Sevdiği gibi bir tane daha bulunduğuna ihtimal vermez ki benzetsin. Ah! O da beni gördü doktor! Ben görüyorum. Onun da elleri titriyordu. O da şaşaladı."

"Tabii beyim! Sizin gösterdiğiniz tavır ve telaşa karşı hangi kadın olsa telaş etmez."

Mukaddem doktora söz anlatamayacağını görüp sükût etti.

Odanın içinde süratle gezinip içinin sıkıntısından, "Ah!..Of!.." diyerek kendi kendine söyleniyordu. Mukaddem'in muttasıl gezindiğini gören doktor, zayıf hastasının yorulacağı korkusuyla onu oturtmak istedi. Fakat artık Mukaddem kendisini dinlemiyordu. Kafes içine kapanmış vahşi kuşlar misali tırmanmak istiyormuş gibi o duvardan o duvara olta vurup duruyordu. Nihayet yorgunluktan kendisine zaaf geldi. Kendini kanepenin üzerine bırakıverdi. Vakit gece yarısını bulmuştu. (299) Doktor

[51] Metinde, "bulunduğu".

yatağına yatmasını tavsiye eylediğinde artık hastanın yatağına kadar gitmeye hali kalmamış, şiddetli bir nöbet kendisini istila eylemişti. Doktor uşağı çağırıp kendisi de yardım ederek Mukaddem'i soydular. Kucaklayıp yatağına götürdüler. Hararet şiddetli gelmiş, hasta kendinden geçmişti. Doktor açıldığı vakit vereceği sulfatonun[52] reçetesini yazıp uşağa teslim etti ve sabahleyin eczanede yaptırılmasını tembih eyledikten sonra hamiyetli adam hastayı kendisine teslim eden validesi orada bulunsa o gece yatağına yatmayacağını hatırına getirip, geceyi hastanın başı ucunda geçirmek üzere koltuk sandalyesine oturdu.

Hasta sabaha kadar Fazıla ismini telaffuz eyledi. Bazı defa kollarını uzatıp "Geliyorum," diyor ve bazen yerinden kalkmak için davrandığında iktidarı yetmeyip yine yatağına düşüyordu. Bir küçücük eczane demek olan dolaptan doktor bazı şişeler çıkarıp hastanın nöbetini tahfife çalışıyordu.

Sabah oldu, öğle oldu. Nöbet hâlâ devam diyordu. Öğleden iki saat sonra hasta açıldı. Doktor uşağı çağırıp terli olan çamaşırını değiştirtti. Yarım saat sonra Mukaddem yatağında oturuyordu.

Doktora dedi ki:

"Saat kaç?"

Doktor, "Dokuz buçuk!"

Mukaddem hemen yerinden kalkıp uşağa:

"Elbiselerim!"

"Bugün giyinmeyeceksiniz. Yatakta yatacaksınız."(300)

Mukaddem uşağa hitaben:

"Çabuk araba getir!"

Doktor, "Nereye gidiyorsunuz canım?"

Mukaddem, "Her akşam nereye gidiyorsak oraya gezmeye! Ya Muhata'ya veyahut Fıstıklık'a"

"Fakat bugün çıkmayacaksınız, istirahate muhtaçsınız! Mümkün değil olamaz."

"İstemezseniz siz bana refakat etmezsiniz. Lakin ben gideceğim."

Mukaddem böyle deyip giyinmeye başladı. Fakat elleri ve dizleri titremekte olduğundan pek çok zahmet çekmekte ve çabuk giyinememekte olduğunu görünce kanepenin üzerine oturup uşağa,

[52] Sulfato (İt.): Kinin, sıtma ilacı.

“Rica ederim beni giydiriniz!” dedi. Ve kendinin bu halinden müteessir olmakla iki damla gözyaşı uzun ve siyah kirpiklerinin üzerinden yere düştü.

Doktor o güne kadar kendisine itaat etmiş olan hastasına kendisi de o gün itaat etmekten başka çare göremedi. Mukaddem’i arabaya kadar koltukla götürmeye mecbur oldular.

Fıstıklık’a varıldı. Dünkü vakanın saati geldiği halde kimse vürudetmedi. Akşam olmaya[53] başladı. Yine gelen yok!.. Mukaddem arabacıya “Muhata” emrini verdi. Orada arabadan inip titreyen dizlerinin götürmeye tahammül etmediği vücudu sallanarak pek çok işret eden sarhoşlar gibi bir halde millet bahçesi tarzında birçok iskemle ve masalar dizilmiş olan ‘Muhata’ dedikleri mahalle girdi. Uzun bir yer olan o bahçeyi, bir boydan öbür boya kadar dolaştı. Hiçbir kıyısını bucağını (301) bırakmadı. Bir kenarda oturan kadınlara takarrüple gözden geçirdi. Aradığını bulamayınca oradan çıkıp o civarda mesire ittihaz edilmiş olan her bahçe ve bostana girdi. Tekrar arabaya binip yine Fıstıklık’a gitmek emrini verdi. Akşam olmuştu. Doktor artık orada kimse bulunmayacağını anlatmak istediyse de mümkün olamadı. Mukaddem bir düziye arabacıya,

“Hızlı sür!” emrini veriyordu. Araba gidebileceği kadar süratle gittiği ve hayvanların karnı yere sürünecek gibi bir halde olduğu halde, Mukaddem muttasıl,

“Hızlı! Daha hızlı!” diyordu. Fıstıklık’a varınca arabadan inip oradaki portakal bahçelerine girdi.

Hepsini dolaştı. Artık yorgunluktan doktorda takat kalmamıştı. Mukaddem istediğini bulamayınca doktora,

“Bugün olmadıysa elbet başka gün bulurum! Elbet ben onu bulacağım!” dedikte doktor,

“Evet! Ben de sizi temin ederim ki onu bulacaksınız! Benim tahminim, bir iki seneye kadar siz onu bulursunuz diye idi; fakat bu gidişle mutlak siz onu on, on beş güne kadar bulacaksınız!..” dedi. Mukaddem’le doktorun râkip oldukları [bindikleri] arabayı mavi gömlekli, mavi donlu, yalın ayak, on iki on üç yaşlarında bir çocuk takip ediyordu. Ortalık kararmış olduğundan, araba bir an evvel mahall-i maksuduna varmak üzere süratle gidiyordu. O çocuk da arabadan geri (302) kalmamak için soluk soluğa koşuyordu. Arabanın içindekilerin zihni perişan olmasa ve yorgunluktan dalgın gibi bir halde bulunmasalar o çocuğun kendilerini takip maksadıyla o zahmeti ihtiyar eylediğini anlayabilirlerdi.

[53] Metinde, “olmağla”.

Araba Mukaddem'in iskan eylediği Başura'daki hanenin önünde durup içindekiler hane derununa girdikten sonra, çocuk bir iki geniş nefes alıp geldiği yoldan avdet eyledi.

Mukaddem odasına geldikte kendisini soydular, bir lokma bir şey yemeksizin, harf-i vâhid [tek kelime] söylemeksizin yatağına yattı. Gözlerini açtığında sabahın saat üçüydü. O sabah Mukaddem Bey pek fena yıpranmış, ziyade sararmış bir halde bulunuyordu. İki günlük helecan ve yorgunluk onu pek çok bozmuştu. Gözlerinin etrafı çürümüş ve elleri zafiyetten mütemadiyen titremekte bulunuyordu. Eline aldığı süt fincanını güç ile tutabiliyordu. Sütünü, mualecesini [ilacını] aldıktan sonra doktor, karşısına bir sandalye koyup oturdu ve hastasına dedi ki:

"Beyefendi posta gününe iki gün var! Eğer siz dünkü harekette bulunacak ve kendi bildiğiniz divanelikler edecekseniz ben validenize mektup yazacağım. Gelsin, buradan sizi götürsün! Çünkü bu maişet, sizin halinizde olan bir adamı on on beş gün içinde götürebilir. Siz kendi isteğinizle canınızı feda ediyorsanız, ben kademi [eski] şöhretimi feda edemem. İyi olmasında ümit olamadığı halde birkaç seneler daha yaşamasında ihtimal olan bir hastayı bana teslim eyledikleri halde, ben şimdi onun mevti haberini götürecek olursam etibbanın yüzüne ne yüzle bakarım. Zihninize gelen fenalık bütün bütün aşikâr olmadan, yani en doğrusu (303) tamamiyle mecnun olmaya meydan kalmadan evvel öleceksiniz! Size doğrusunu söyleyeyim, benden günah gitsin. Siz bu hal üzre devam ederseniz, on on beş güne kadar ölürsünüz! İşte size haber veriyorum ki ben bugün de bakacağım. Eğer benim sözümü dinlemeyecek olursanız öbür gün postaya istifanamemi koyacağım. Yanınızda adam lazımsa, deli hekimi tayin etsinler. Ben hasta tedavi etmeyi taahhüt ettim. Deli bakmayı değil!"

Mukaddem düşünmeye vardı. Dudakları titremeye ve gözlerinden yaşlar boşanmaya başladı. Bir müddet sonra yatağına yaklaşması için doktora işaret etti. Onun elini alıp sıktı. Mahzunane bir tavır ve acı tebessümle doktorun yüzüne bakıp dedi ki:

"İki gündür sizi rahatsız ettim. Yorgunluk verdim. Beni affediniz. Siz rahat edin. Bana birkaç gün müsaade verin, çünkü onun nerede olduğunu o gün öğrenecekken siz mâni oldunuz. Ben artık sizden şikâyet etmiyorum. Siz de benden etmeyiniz!"

"Bu fikri zihninizden çıkarsanız belki daha sizi kurtarmak mümkündür. Zira bundan başka şeye dair olan sözünüz muntazamdır! Size acıyorum! Rica ederim bu fikirden geçiniz. Bu hatırayı zihninizden siliniz. Kendinizi kurtarmak için bana yardım ediniz!"

Mukaddem tebessümle, "Doktor! Ben mecnun değilim, âşığım!.. Bana merhamet et! Hem bu aşk ne zamandan beri bilir misin? Kendimi bildiğim günden beri!.. Sabavetim

[çocukluğum] maşukamın kendisiyle, şebabetim [gençliğim] hayaliyle refakat-i sohbet ederek geçti. Yazdığım yazıları ona göstermek için iyi yazıyordum. Yapdığım bir resim levhasının mükemmel olmasını ona takdim eyleyeceğim için arzu (304) eyliyordum. Kendisine nakleyleyeceğim hikâyelerin komik olanlarını, onun öksüzlükle mahzun olan yüzünü güldürmek için intihabeylerdim. Derslerini yapmakta suhulet [kolaylık] olmak için kendisine derslerini takrir ettirir ve güçlük çekmesin diye daha ders almadığı sayfayı evvelce öğretir, belletirdim. Onun yüzünü güldürmek için gülerdim. O ağlarsa ben de boynumu bükerdim. Ben onu severdim. Lakin evvelce göz dikmemiştim. Fakat sonra bana "Bu senindir," dediler. Ben de onu benimsedim. Onun tesettür vakti gelip de bizi birbirimizin yanına koymadıkları zaman bunun muvakkat olduğunu ve sonra daimi surette beraber bulunacağımızı tahatturla müteselli oldum. Birbirimizin hanesinde sofada veya merdiven başında veyahut sokakta yekdiğerimize tesadüf eylediğimiz an ve zamandaki tebessümlerimiz, uzun bir musahabette söylenecek sözlerin hepsini ifhama kâfiydi. Onun pederinin bana "Damadım," benim validemin ona "Gelinim," demesi, bize birbirimizin nesi olduğumuzu bildiriyordu. Ah, azizim doktor! Birkaç sene mahrum olduğumuz musahabete kavuşacağımız[54] bir vakitte! Ah, dostum! Birbirimize kavuşmamıza bir ay, yalnız bir ay kaldığı zamanda, ne olduğunu hâlâ anlayamadığım bir felaket bizi ebediyyen ayırdı!.."

Mukaddem sözün burasına geldiğinde ağlamadan tıkanmaya gelip devam edemedi. Doktor da bu sözlerden müteessir olup bir şey söylemeksizin dinliyordu. Biraz istirahatten sonra Mukaddem tekrar söze başlayıp dedi ki:

"Yirmi dört yaşıma kadar aşkın safasını sürdüm. Beş senedir cefasını çekiyorum işte bak doktor! Ben ne zamandan beri âşığım. Bu aşk (305) benim kemiklerime, iliklerime, her tarafıma geçmiş, işlemiştir. Hangi bir tarafımı kesip teşrih eylesen, damarlarımda, sinirlerimde, vücudumun her tarafında aşkı bulacaksın. Ben benliğimden çıkmışım! Aşk kesilmişim! Sevdiğimin gayrıya tezevvücü ve bana rakip olan o adamı çıldırasıya sevmesi ve onun uğruna ölmesi beni bu aşktan ayıramadı. Sağken de sevdim, ölüsünü de sevdim. Hayattayken onun yaşadığı için ben de yaşıyordum. Onu rahat ve memnun işitirsem müsterih oluyordum. Onun iyiliğini kendime iyilik olmak için kâfi görmekle kanaat eyliyordum! Fakat onun ölümü acısına tahammül edemedim. İşte bu hale geldim. Arkasından gitmek istedim! Ondan evvel de onun mevtine sebep olan zevcini öldürmek

[54] Metinde, "karışacağımız".

ve onun intikamını aldıktan sonra kendisine kavuşmak niyet ettim, fakat sevdiğimin pek çok sevmiş olduğu bir adamı öldürmeye kıyamadım. Ellerimin kanıyla kendisinin huzuruna çıkmaya cesaret edemedim. Ve ona âlem-i ebedîde [öteki dünyada] refik-i daimi olmak için bir katili layık görmedim. Bigünah ve pak olarak kendisine kavuşmak istedim."

Mukaddem'de iktidar kalmadığından gözlerini kapamış olduğu halde sözünde devam etmekteydi. Vaziyetinden sallanmaya başlamasıyla, bu hale dayanamayıp ağlaya ağlaya dinlemekte olan doktor, onu koltuklarından tutup ellerini ona destek eylemişti. O halde Mukaddem yine sözüne devamla diyordu ki:

"Sevdiğim hayatta bulunduğu zaman derdimi kimseye dökmüyor, halimi anlatmıyordum. Zira kendisinin bir âşığı bulunduğunu kimsenin duymasını ve zevcinin kulağına gitmesini veyahut benim bu hal-i pür-melalimi kendisi duyup da mükedder ve rahatsız olmasını istemezdim. Kimsenin göremeyeceği yerde ağladım, kimsenin işitmeyeceği yerde inledim. O dünyadan gittikten (306) sonra ise artık dostlarım ve mahrem-i razım [sırdaşım] olanlara halimi söylemekte bir beis görmedim. Altı aydan beri yanımda vâkıf-ı razım olan ancak siz bulunduğunuzdan, aşkımı, kederimi, yeisimi anlatmakla sizi rahatsız ettim. Beni dinlediniz, teşekküründen âciz bulunduğum derecede bana refakat ve dostluk ettiniz. Ben ölmek istediğim zamanda, beni iyi etmeye çalıştınız. Beni terketmediniz. Halbuki şimdi yaşamak istediğim ve size muhtaç olduğum bir zamanda mı beni terketmek istiyorsunuz? Doktor, ben yaşamak istiyorum; beni kurtar!.. Çünkü o da yaşıyor; ben onu bırakıp gitmek istemem. O neredeyse ben de orada bulunmak isterim."

Mukaddem bu sözleri söylerken gözlerini açmış ve solgun çehresine muvakkat bir pembelik gelmişti. Doktor, hastasının düzgün sözlerinin arkası yine saçmalamaya çıktığını görünce, pek yakın bulunmaktan ihtiraz ederek onu usuliyle yatağa yatırdı."

O esnada uşak odadan içeri girip Mukaddem'e mazruf [zarfa konulmuş] bir mektup uzattı ve,

"Bir Arap çocuğu getirdi," dedi. Mukaddem yattığı halde mektubu alıp, okumaya iktidarı olmadığından yastığının üzerine koydu. Başı da o yastıkta bulunuyordu. Bir müddet mecalsiz halde kaldıktan sonra okumaya henüz iktidarı olmadığından yanı başına koymuş olduğu mektuba gözleri ilişti. Zarfın üzerindeki yazı Mukaddem'e bir raşe [titreme] vermekle hemen kendisine bir gayret gelip veyahut zorla gayreti kendisi ele alabilip başını yastıktan kaldırdı. Titreyen elleriyle mektubu kavrayıp dikkatle

bakınca acele zarfı yırttı. Bir satırdan ibaret olan yazıyı okuyunca, kendisini yataktan aşağıya atıp, (307)

"Giydiriniz beni! Giydiriniz! Rica ederim çabuk!" dedi. Doktor, Mukaddem'i böyle telaşa düşüren mektuba nazar eylediğinde, Türkçe okumak bilmediği için bir şey anlayamadıysa da imza mahallinin boş olduğunu görünce,

"Bu mektup imzasız," dedi. Mukaddem cevaben:

"Yazı, râkımının [yazanın] kim olduğunu bana tanıtmaya kâfi olduğu için imzaya hacet kalmamıştır. Bu yazı! Ah, benim çoktan tanıdığım bir yazıdır! Beni mecnun yerine koydurdun doktor, haydi! Gel de yanılmış olduğunu gözünle gör!" dedi. Doktor, Mukaddem'in maşukasına benzettiği bir kadına tutulduğuna zahip oldu. Mukaddem için, şu iki günkü yorgunluk gibi olmadığı surette böyle bir eğlenceyi fena görmedi. Hiçbir şey demeksizin kalkıp Mukaddem'e peyrev oldu. Sokağa çıkmaya mahsus olan elbiselerini iktisa eyledi [giydi]. Mukaddem giyinip hazırlandıktan sonra mektubu bir eline ve saatini de diğer eline aldıkta,

"Daha çok vakit varmış!" dedi. Kanepenin üzerine oturdu. Doktor saat kaçta gideceklerini sorduğu zaman, -şaşkınlıkla evvelce sormayı unuttuğu- nereye gideceklerini de sordu. Mukaddem kendisine mektubu okudu. Mektup şöylece yazılmıştı:

"Saat sekizde Musaydebi'nin nihayetindeki kumluğa geliniz."

Doktor mektubun tarz ve ifadesine taaccüp eyledi. Zira pek amirane (308) yazılmıştı. Birbirlerini ilk defa olmak üzere tanıyacakların muamelesi böyle olmak lazım gelmeyeceğini görüyordu. Mukaddem zaafiyetini, dermansızlığını unutmuşsa da, sokağa çıkacağı için kuvvete ihtiyacı olduğunu görmekle uşağından bir kase bulyon[55] isteyip içti. Saat, kendisine pek geç yürüyor gibi geliyordu. Öğle yemeği vakti geldi. Doktor taam etti. Mukaddem bir rafadan yumurta ile bir parça suluca külbastısını, her günkünden ziyade iştiha ile yedi. Fakat bir türlü saat yürümüyordu. Mukaddem'e bir çok zaman oldu gibi gelirken, daha saat altıyı bulmamıştı. Bir saat evvel arabayı getirtti. Beyrut arabaları saatle isticar edildiği için arabacılar beklemekten çekinmezler. Fakat Mukaddem beklemek için çok zahmet çekiyordu. Eğer saatlerin güzarını, para ile almak[56] kabil olsa, Mukaddem her dakikası için bir çok para vermeye hahişgerdi. Lakin bunlar para ile husule gelecek şeyler değil!

[55] Boullion (Fr.): Et suyu.
[56] Metinde yok.

Bir çok ıstırap ve helecan-ı derunîden[57] sonra saat altı buçuğu buldu. Mukaddem, ondan ziyade sabredemeyip gitmek üzere kalktı. Doktor pek erken olduğunu anlatmak istediyse de mümkün olamayıp Mukaddem,

"Zarar yok, orada bekleriz," dedi. Araba Başura'nın geniş şose yokuşundan yukarı çıktı, Musaydebi'nin nihayetine vardı. Mukaddem'le doktor arabadan indiler. Mahalleden uzaklaşarak haneden hâli olan kumluğa vardılar. Pek ileriye doğru gitmeyip bekledikleri kimsenin geldiğini görmek için oraya oturdular. Oturdukları yer kum olduğundan yalnız elleriyle üstlerini silkmek kifayet eyleyeceğini bildikleri cihetle, elbiselerinin kirlenmeyeceğinden (309) emin olarak oturmuşlardı. Saat yediye gelmiş olduğu cihetle zeval üzere bulunan şemsin harareti kumluğu ısıtmazdı. Mevsim kânunuevvel olduğu halde orada güneşin harareti insanı yakacak mertebede bulunuyordu. Zira Beyrut'un o mevsimi, İstanbul'un mayıs ayına müşabih olduğundan, eşcardan [ağaçlardan] hâli olan kumlukta güneş altında durmak müşkil olduğu cihetle doktor şemsiyesini açtı. Altına uzandı. Sıcak bulunan kumluk, kendisini pamuk şilteden daha ziyade ısıtabileceğini bilirdi. Mukaddem'e de kendisi gibi yapmasını söylediyse de Mukaddem'in helecanı şemsiye tutmaya müsaade vermeyeceğini görmekle gelip şemsiyeyi açtı. Oraya uzanmasını teklif eylediyse de Mukaddem, beklediğine hürmetsizlik olurmuş gibi yatmak istemedi. Doktor Mukaddem'in arkasını vermiş olduğu bir kayanın üzerine bir takım taşları destek edip şemsiyeyi oraya yerleştirdi. Mukaddem'in oturduğu yere siper eyledikten sonra doktor gidip tekrar kendi şemsiyesi altına uzanıp yattı.

Doktor, Mukaddem'in haline acımakta olduğu gibi, bir saat müddet orada öylece bekleyeceklerinden dolayı kendi haline de acımaya başladı. Fakat zavallı Mukaddem'in helecanını, heyecanını görüp kendi canının sıkıntısını unuttu. Zira kendinin şikâyeti yalnız boş boşuna orada beklemekten ibaret olacağı halde, Mukaddem gibi dertle dolu olmaktansa bu boşluk bir nimet olduğunu da gördü. Doktor da gençliğinde, birkaç aşk zanneylemiş olduğu vakalar geçirmişti. Doktor o güne kadar onları âşıklık zanneylemişti. Fakat şimdi o anda kendinin geçirmiş olduğu ahvalin hevesten başka bir şey olmadığını ve aşktan geçilemeyeceği gibi aşkın (310) insanı işte böyle Mukaddem gibi öldürmekte olduğu halde yine terkeyleyemeyeceğini görüyor. Aşkın nasıl olduğunu anlamak için Mukaddem'i ve Mukaddem gibi olanları görmek lazım geleceğini düşünüyor, aşkı tederrüs için Mukaddem'in pek güzel bir kitab-ı aşk ve etvar; ahval ve efal-i harekatının da o kitabın sayfaları olduğunu tefekkür ediyordu. Fakat o kitap

[57] Metinde, "derununda".

doktorun önüne pek geç açılmış! Doktor artık o aşk ile alakası olamayacağı bir zamanda, yani sinninin elli beşe geldiği bir vakitte onu görmüştü. Doktor, hastasına acıdığı kadar, o hastayı kendisine tevdi ve teslim eden validesine acıyor. Onun hin-i müfarakatte kendisine,

"Ah doktor! Benim dünyada hayatım, sürurum, arzum, iftiharım, bu evladımdan ibarettir. Civan bir hasta ile beraber bunları da sana emanet eylediğimi unutma!" dediği hatırına geldikçe, hamiyetli adamın yüreği sızlıyor. O anda o kıymetli evladın kumlar üstünde, güneş altında bulunması, kendisini mükedder eyliyordu. Lakin elinden bir şey gelmeyeceğini ve onu bir saat daha hane içinde bekletmeye çalıştığı halde muvaffak olamadığını görüyordu. Doktor, Mukaddem'in maşukasına benzetmiş olduğu bir kadının yazısını da onun yazısına benzetmesini, hastasında gördüğü eser-i cinnetten bait olacak ahvalden bulmadığı cihetle oraya Mukaddem'in Fazıla'ya benzettiği bir kadının vürudeyleyeceğinden şüphe etmiyordu. Doktor düşünüyordu ki "Hastasına bunca helecanı mucip olan bu zaman-ı intizar [bekleyiş süresi], onun için iyi mi yoksa fena mı? Acaba gelecek kadının, maşukasına benzetmiş olduğu bir diğer kadın olduğunu anladığı zaman onu bulacağına ümitvar olduğu bu helecanlı zamanı ona (311) arattıracak mı?.. Yoksa cananına müşabih gelen bir çehre onu meşgul ve meftun mu edecek?.." Doktor, "Keşke öyle olsa!.." diyorsa da ya çehresi Mukaddem'in kaybeylediği maşukasına müşabih olan o kadının ahlakı, ahvali Mukaddem'in kendisine anlatmış olduğu Fazıla'nınki gibi melekiyyet değil de şeytanetse fikri de, o mülahazatını takip ediyordu. Birdenbire ilk görüşte kendisini mülakata davet eden kadının belki de Mukaddem'in başına bir çok dâhiyeler [felaketler] getireceğini ve bu cihetle Mukaddem'in sıhhati daha ziyade muhataraya düşeceğini düşündü. O halde zavallı bir validenin gözyaşlarıyla kendisine teslim etmiş olduğu, altı aydan beri hüsn-i ahlakına hayran olarak evlat gibi kendisini sevmiş bulunduğu Mukaddem'i, her şeyden muhafazaya çalışmak istiyordu. Onun doktoru olduğu gibi rehberi ve hamisi de olmaya karar verdi. Mevki latifti. Doktorun nazarı Beyrut şehri üzerinde engin deryaya dalıyordu. Mevkiin nezareti, havanın letafeti, doktorun tefekküratı kendisini hülyaya daldırdı. Doktor hamiyyetinin galeyanıyla kendisini yüksek mevkilerde görmeye başladı. Hastasını himaye ve esecek rüzgârın, gelecek dilfigârın [gönül yarasının]

zararlarına karşı müdafaa eylemeyi tasavvur eyliyordu. Doktor kendini Mentor[58] yerinde gördü. Telemak'ını[59] himaye için tedabir düşünüyordu. Nazarı erişse, gözlerinin önünde olan engin deryada Kıbrıs adasını görmek için bir hail yoktu. Doktor tahayyül ediyordu ki "Acaba Mukaddem'in öldü dedikleri maşukası, perilere karıştı da o taraftan güvercinlerin çektiği bir araba ile mi gelecek? O halde Amor'un[60] hedef-i tirine kendisi mi siper olacak?" (312)

Doktor, "Mahmisi [koruduğu] muhatarada kaldığı halde Mentor'un Telemak'ı Kalipso'dan[61] kurtarmak için yaptığı gibi onu yakalamakla sahile sürükleyip birlikte denize kakmak ve bazu-yı iktidarını ona vererek alıp götürmek mi lazım gelecek?" diye tahayyül ediyordu. Doktor, takdim eyleyeceği bazu-yı iktidarına bakmak için eylediği hareketle hülyasından uyandı!..

Mukaddem'se helecan ve heyecanının son mertebesinde bulunduğundan yüreğinin çarpmasını teskin için eliyle yüreğine basıyordu. Daha bir saat bekleyecek vakitleri olduğunu görünce, arkasını yanında bulunan kayaya dayayıp biraz istirahat etmeye çalıştı. Fakat daha bir saat müddet lazım olduğunu bildiği halde yine gözlerini yoldan alamayıp sevdiğinin vüruduna intizar eyliyordu. Bildirilen saate göre o anda sevdiğini yol üzerinde görmeyi beklemek beyhude olduğunu derhatır ederek hesapça daha meskeninde bulunacağını tefekkürle o yüksek mevkiden Beyrut şehrine bakıp maşukasının hangi semtte ikamet eylediğini öğrenmek istiyormuş gibi bulunuyordu. O da beyhude olup onunla da bir şey öğrenemediğini görünce bu intizarın kendisine verdiği ıstıraptan içini çekti. Bir aralık dirseğini orada bulunan kayaya, başını eline dayadı. Etrafa serseriyane nazarlar saldı.

Güneşin aksiyle kumlar, içine elmas tozu serilmiş gibi parlıyor, gurub-ı şemste gökyüzünün kesbeylediği renkte bulunan kumluktaki tepecikler birbiri üzerine yığılan gurub vaktindeki renkli bulutları andırıyordu. Deniz ve şehir pek aşağıda kalmış, mevki gayet yüksek, insandan hali ve ses ve sedadan beri idi. Mukaddem kendisini semada

---

[58] Mentor (Fr.): Lala, eğitici, akıl hocası. Odysseia'nın kişilerinden biri. Truva'ya sefere çıkan Odysseus evinin idaresini ona bıraktı. Athena birçok kez onun özelliklerine bürünmüştür. Bu konu Fenelon tarafından, Telemaque'ta yeniden ele alındı.

[59] Telemaque (Fr.): Yun. Mit. Odysseus ile Penelopeia'nın oğlu. Babası Truva Savaşı'na gittiğinde Telemakhos daha çocuktu. Odysseus'un arkadaşı olan öğretmeni Mentor, Penelopeia ile evlenmek isteyenleri uzaklaştırdı. Telemakhos ise babasını aramaya çıktı, ama onu bulamadı. İthaki'ye döndüğünde, babasının gizlice geldiğini ve tanınmamak için dilenci kılığında dolaştığını öğrenince düşmanlarını yok etmesi ve devleti gene ele geçirebilmesi için ona yardım etti.

[60] Amor: Aşk tanrısı Eros'un Roma devrindeki adı.

[61] Kalypso: Yun. Mit. Ogygia adasında oturan peri. Deniz kazasına uğrayan Odysseus'u adasında ağırlayarak uzun süre yanında tuttu.

(313), o bulutlar arasında zannıyla sanki dünyadan çekilmiş, insanlardan ayrılmış, Fazıla'yı bulmaya oraya çıkmış da oradan kendisini alıp da tabakat-ı aliyeye [en yüksek tabakalara] çıkarması ve melekiyyet âlemine götürmesi için onun vüruduna intizar eyliyormuş diye tahayyül eyliyordu. O tasavvur, o hülya esnasında bir kuşun görünüşü ona ümit vermekte, bir diğerinin kanadını çırpması onun yüreğini çarptırmaktaydı.

Mukaddem'i bu hülyadan latif ve hazin bir nağme kendine getirdi. Sedanın gelmekte olduğu tarafa baktıkta, genç bir Arap delikanlısının iki yanında boş küfeler bulunan bir merkebe râkip olduğu halde gazel okuyup ağır ağır gelmekte olduğunu gördü. Muganni [şarkı söyleyen kişi] kendi hizalarına geldikte, sola bükülen yoldan sapıp gitti. Onun sedası uzaklaştığında, Mukaddem onun 'Ya-leyl'leri kadar uzun ve sürekli bir 'Ah' saldırmakla doktor,

"Ne oldun?" diye sordu. Mukaddem:

"Ah doktor, ne söylüyordu bilsen!"

"Arapça anlamıyorum ki bileyim. İşittiğini bana tercüme et de öğreneyim," dedi. Mukaddem:

"Sahib-i gazel, maşukasına kendisinin aklını, basırasını [görme kabiliyetini], samiasını, gönlünü aldığından dolayı şikayet eyliyor da maşukasını aşk kadısının huzuruna götüreceğini söylüyor. Davasını kazanmak için dört şahidi bulunduğunu bildiriyor ki bu şahitlerin biri zaafı, biri perişanlığı, biri benzinin sarılığı, biri gözyaşları olduğunu anlatıyor. (314) Sahib-i gazelin hali aynı benimki gibi. Fakat yalnız bir farkımız var! Onda olan dört şahit, bende de var. Fakat bende bir noksan var ki o da benim şikâyetim yok!.. Yok! Yok! Ey sahib-i gazel! Ben maşukamı kadı huzuruna sürüklemeye kıyamam! Sen maşukanı sevmiyorsun, kendini seviyorsun. Sen cananını düşünmüyorsun, canını düşüyorsun. Aklını, basarını, sem'ini, gönlünü aldığından dolayı ondan şikayet mi ediyorsun? Onları cananına çok mu görüyorsun? Kıyamıyor musun? Ah ben sevine sevine canımı da ona veririm!.. Her şeyim canımla beraber senin olsun Fazıla! Ah! Yalnız sen gel! Bana bu intizar pek müşkil geliyor!.." diyerek söylendi. Saate baktı. Henüz yedi buçuk!..

Doktor bu halden o kadar müteessir oldu ki Mukaddem'in deminki 'Ah'ları makamında bir uzun 'Of' çekti. Güler yüzle ve şaka tarzıyla dedi ki:

"Oh!.. Madam mısın, matmazel misin? Her kimsen, her nerdeysen gelsen de bizi bu helecandan kurtarsan! Doğrusu bu intizar bana da kolay gelmiyor!.. Gel de ne olacaksa

olalım. Öleceksek ölelim, kalacaksak kalalım. İki günden beri ben de kıymetli canımdan usanmaya başladım! Of!.. Artık yeter nedir bu?"

"Benim hakikatli doktorum! Teessürüne teşekkür ederim. Lakin niçin ondan şikayet eyliyorsun? Siteme ne hakkımız var? Onun söz verdiği saat henüz gelmedi!.."

"Orası doğru!.. Fakat ne bileyim ben! Bir saat evvel gelip de burada kumlara bulanmakta ne mana vardı? Rahat da durmuyorsun ki a kuzum! Adamın biri gazel okudu diye sen de bir takım şeyler söylüyorsun! (315) Bana hüzün veriyorsun. Bir şeyler yapıyorsun!.. Galiba beni de beraber çıldırtacaksın! Aklım tam başımda olsa gelir de seninle burada saatlerce bekler miydim? Ah Mukaddemciğim bize pek yazık! İkimiz beraber çıldırırsak ne yaparız? Bizim ikimizi birden nasıl götürürler? Yok, yok, yavrum biz zararsız adamlarız! Kimseye zahmet vermeyiz! Sen benim boğazıma sarılırsın, ben de sizin! Birbirimizi boğarız. İşin içinden çıkarız vesselam!.. Âlemin işi yok da bizimle mi uğraşsın?"

"O kadar sabırsız olma doktorcuğum! Yarım saat kaldı telaş etme!"

"Benim asıl telaşım bu yarım saat için değil yavrum! Yarım saatten sonrası içindir!.. Ah!.. Bakalım neler olacağız?"

Bundan sonra iki taraf sükûta vardı. Düşünmekte oldukları halde ellerindeki bastonlarının ucuyla da kumların üzerinde bir takım çizgiler çizmek ve şekiller yapmakla iştigal eyliyorlardı. Bir müddet sonra doktorun, Mukaddem'e "Ne yapıyorsun?" diye varit olan sualine, Mukaddem'in,

"Kumla oynuyorum!" cevabını vermesi üzerine, Doktor,

"Ben de öyle," dedi. Zihinleri tefekküratla meşgul olduğu anda ellerindeki bastonlarının uçlarını dikkat etmeksizin kumun üzerinde gezdirmişlerdi. Birbirlerinin bastonlarının izlerine baktıklarında, doktorunki birtakım ciğer, yürek şekilleri resmeylediği, Mukaddem'inki de bir takım yazılar yazmış olduğu görüldü. Fakat doktor bu yazılardan ancak bir tanesini, yani aşk kelimesinin (316) Fransızcası olan "L'amour"u okuyup diğerlerini okuyamayınca sorduğunda Mukaddem,

"Hepsi o!.. Fakat kimi Türkçe, kimi İngilizce ve kimi de Almanca!" dedi. Doktorla Mukaddem saatlerini yokladılar. Sekize çeyrek vardı. Artık vakit takarrüp eylediğinden Mukaddem'in gözleri parlamaya, yüreği tekrar çarpmaya başladı!

Aşağıdan doğru bir karaltı görüldü!.. Daha bir çeyrek varsa da kendilerinin bir saat evvel geldikleri gibi belki o da bir çeyrek evvel gelir mülahazası, doktorla Mukaddem'i ayağa kaldırıp o karaltıyı dikkatle tetkike mecbur eyledi. Karaltı yaklaşa yaklaşa ikiye

bölündü. Bunların iki baldırı çıplak, yalın ayak iki çocuk olduğu aşikâr oldu. Birbirlerine kol vermiş olduklarından, uzaktan gelirken bir kişi gibi görülüyordu. Bunlar gülerek, birbirleriyle oynaşarak kumluğa vardılar. Avuçlarıyla kum alıp birbirlerine atmaya, gülüşmeye başladılar. Mukaddem çocukların yanına takarrüp etti. Onlardan büyüceğine hitaben,

"Ya sabi! Aşağıdan gelirken bu tarafa gelen bir kimse gördün mü?" dedi. Çocuk,

"Nasıl kimse soruyorsun ya seydi!" dedikte, Mukaddem sorduğunun bir kadın olduğunu söyleyemedi. Çocuklara bu sualinin ne kadar münasebetsiz olduğunu da anladıysa da sormuş bulunduğundan geri alamayıp,

"Bir kimse!" diye tekrar etti. Çocuk öyle kibar kıyafetli efendinin bu sualine karşı (317) biraz taaccüple baktıktan sonra bir omuz silkmek ve dudak bükmekle mukabele eyleyip ileri yürüdü. Diğer çocuk da arkadaşına bakıp müstehziyane güldü. Bu tavrıyla, "Bu adam ne demek istiyor anlayabildin mi? Ben hiçbir şey anlamadım," demek istediği görüldü. Zavallı Mukaddem! Çocuklara da maskara oldu!

Mukaddem, doktorun yanına gelip oturdu. Gözlerini yola dikip cananını gözlüyordu. Görememek korkusuyla, göz kapaklarını kırpmaya korkuyordu. Saati açmış, elinde tutuyordu. Bu halde saat sekize geldi. Fakat henüz kimse gelmedi. Artık Mukaddem'de helecan tezayüt eyledi. Saat sekizi geçmeye başladı. Biraz sonra, sekizi beş dakika geçti. Mukaddem'i telaş aldı. "Ya bu kadar intizar boşa mı çıkacak?.. Buradan geldikleri gibi mi gidecekler?" diye kendisine bir havf geldi. Sekizi on dakika da geçti. Hâlâ gelen yok!..

Artık Mukaddem ayağa kalkıp telaşla gezinmeye ve ellerini ovuşturmaya başladı. O esnada yol üzerinde biri gelmekte olduğu görüldü. Artık bekledikleri olduğuna şüpheleri kalmadı. Zira vakit gelmiş geçmişti. Gelen yaklaşıp da mavi şalvarlı ve mavi gömlekli bir erkek çocuk olduğu anlaşılınca, Mukaddem'in başından sıcak sular dökülmüş gibi oldu. Çocuk kendilerine takarrüp eyleyip bir kere baktıktan sonra geriye avdet eyledi. Biraz sonra yine o çocuğun, yanında beledi [şehirli] çarşaflı bir kadın olduğu halde göründü.

Bu beledi çarşaf dediğimiz, lacivert pamuk bezi üzerine sarı ipek yollu bir çarşaftır ki bunun hepsi bir renk ve bir örnek olmak üzere (318) imal olunur. Bu çarşaf umumi bir şey olup kibar familyalar dahi onu istimal eylerler. Zira oraların yerlilerinden vücuh [ileri gelenler] ve eşraf kadınları çarşıya alışveriş için çıkmak âdet olup, ancak bu çarşafı örtündükleri halde çıkabilirler. Ecnebi ve memurin kadınları vakıa bu âdetten

müstesna bulunurlarsa da beledi çarşafı ile çarşı pazara gitmekte onlara da suhulet olduğu cihetle, öyle yerlere gidecekleri vakit onu istimal ederler.

Beledi çarşaflı kadın takarrüp etmeye başlayınca, Mukaddem yerinden fırlayıp ayağa kalktı. Elleri ve dizleri titremeye başladı. Doktor, kendilerinin bekledikleri hanımın bu kıyafette olmasına ihtimal veremediğinden, Mukaddem'e niçin beyhude telaş eylediğini sordu. Mukaddem gözlerini o kadından ayırmayıp,

"Ah, o!.. Doktor, o!.." dedi. Kadın tamamiyle kendilerine takarrüp eylediği halde dahi yüzünde gayet kalın bir peçe bulunduğundan yüzü seçilmiyordu. Böyle olduğu halde doktor yüzünü görmeksizin Mukaddem'in öyle telaş göstermesini münasebetsizlik buluyor ve bunu ona anlatmak istiyorsa da gayrı Mukaddem kendini dinlemiyordu ki sözleri kulağına girsin? Kadın yanındaki çocuğa yavaşça bir şey söylemekle çocuk orada kalıp kadın kendilerine doğru yürüdü. Mukaddem'in karşısına kadar geldiğinde, doktor şaşaladı. Gelen kadın sağ elini Mukaddem'e uzattığı halde sol eliyle de yüzünün peçesini kaldırdı!.. Mukaddem bu eli sımsıkı tutmakla beraber kendisine bir raşe geldi. Titreyen dudakları arasından,

"Ah Fazıla!" sözü çıktı. Başka bir söz söylemeye muktedir olamayıp, gördüğü (319) şeyin rüya mı yahut hakikat mi ne olduğunu iyice anlamak için gözlerini ovuşturmak istiyorsa da iki elleriyle tutmakta olduğu eli bırakmıyor, karşısında bulunanı kaçırmaktan korkuyordu. Şu anda bir Mukaddem'e, bir gelen kadına bakakalan doktor, bunların hangisi hasta, hangisi sağ olduğunu teşhisten âdeta aciz kaldı. Zira o zamana kadar reng-i daimisi, kehrübai [sarı] olan Mukaddem'in çehresini latif bir pembe renk istila ederek, yanak elmacıkları ise büsbütün kızarmıştı. Gelen kadın ise sanki bütün vücudunda bir damla kan kalmamış gibi kireç kesilmiş, dudakları bile akciğere dönmüştü.

Bunlar şüphesiz beş on dakika kadar kelama muktedir olamadılar. İkisinin de gözlerinden saçılan ateşler hemen ikisinin de tecennün halinde bulunduklarını ifham eyliyordu. Hatta birkaç defa ikisi de kelama davranmışsa da ikisi de muktedir olamamıştı. Tamam lakırdı söyleyecekleri zaman, sanki söyleyecekleri kelimeler karpuz cesametinde şeylermiş de boğazlarına tıkanıp kendilerini boğacakmış gibi bir hallere gelmişlerdi.

Güya el ele tutuşmuş oldukları halde elleri birbirine temas etmiyordu denilse pek de hilaf [yalan] söylenmemiş olur. Bunların ikisinin de elleri buz gibi donmuş olduktan

maada zangır zangır da titremekteydiler. Nihayet gelen kadın daha cüretli çıktı. Lakırdıya evvela o başlayabilerek dedi ki:

"Daha ileriye gidelim. Buradan gelen geçen bizi görür. Bir siper yerde konuşalım," demekle Mukaddem,

"Ah! Hakikatmiş, rüya değilmiş! Fazıla gördüğüm sensin değil mi?" (320) dedikte, kadın:

"Mukaddem! Fazıla bir sene evvel intihar etti, öldü gitti! Şimdi karşında gördüğün, Peyman adında bir cariyeden başka kimse değil!"

Mukaddem, "Cariye mi?"

Fazıla, "Haydi ileri gidelim de görüşürüz!"

Doktor da beraberlerinde olduğu halde Mukaddem'le Fazıla kumluğun ilerisine yürüdüler. Siper olan bir mahalle oturdular. Doktor şaşkın bir halde Mukaddem'e dedi ki:

"Şimdi bu hanım, senin bir senedir vefatına ağladığın, uğruna bu hale geldiğin hanım mıdır? Bana orasını söyle, yoksa meraktan çatlayacağım."

Mukaddem, "Ta kendisi."

Bunun üzerine doktor artık onları bir takım suallerle rahatsız etmek istemedi. Fazıla'nın nasıl olup da hayatta bulunduğunu, kendisi gibi bir şey bilmeyen Mukaddem'in işiteceği zamanda öğrenmeye razı oldu.

Mukaddem Fazıla'ya dedi ki:

"Şimdi söyle bakalım."

Fazıla, "Mukaddem! Bugün Fazıla herkes indinde ölmüştür. Çünkü senden başka onun hayatta olduğunu bilen yok. İşte bir de şimdi şu yanındaki refikın her kim ise, o öğrendi. Beyrut'ta sana tesadüf eyleyeceğimi hiç ümit etmemiştim. Geçen gün Fıstıklık'ta beni görüp tanıdın. Senin nerede bulunduğunu bilmiyordum ki gelip 'Aman sakın benim hayatta bulunduğumu ve beni gördüğünü kimseye söyleme,' diyeyim! Ah, ne kadar (321) ıstırap çektim bilsen! Bu sırrı Mukaddem sevinçle faşederse diye ne kadar korktum!.. Kimseye bir şey söylemedin değil mi?"

Mukaddem, "Hayır yalnız refikim doktora söylemiştim."

Doktor, "Merak etme hanım! Söylemiş olsa da kimse inanmayacaktı. Çünkü ben de inanmayıp hastamı tecennün etti zanneylemiştim!"

Fazıla Mukaddem'e hitaben, "Şimdi artık bu sırrın mektum kalması için sana yalnız bunu ben böyle istediğimi söylemekliğim kifayet eder değil mi?"

Mukaddem, “Şüphe yok! Cesedi idare eden ruhtur. Fazıla! Sen benim ruhumsun! Benim harekâtım senin ihtiyarına bağlıdır!”

Mukaddem’in bu sözü üzerine Fazıla başını aşağı eğdi. Mukaddem’le Fazıla beraber büyümüş olduklarından komşu ve aziz ahbap çocukları bulunduklarından pek çok görüşmüşler ve konuşmuşlardı. Fakat o güne kadar birbirlerine aşktan bahsetmemişler, o yolda söz söylememişlerdi. Sonraları Mukaddem’in Sai Efendi’ye, Fazıla’nın da Münevver Hanım’a yazdıkları mektuplardan, birbirlerinin yazılarındaki terakkiyi görürler, muayene eylerlerdi. Bunlar derunlarındaki muhabbetlerini, âşıkane sözlerini hayalhanelerinde, birbirlerinin hayallerinde söylerler ve bunun suret-i hakikate [gerçeğe] ifrağını [dökmeyi] zaman-ı izdivaçlarına saklarlardı. Mukaddem, izdivacında zevcesi olacak Fazıla’ya söyleyeceği sözlerin pek çok zamanlar bitip tükenmeyeceğini düşünürdü. Fazıla’nın haber-i intiharından sonra ise Mukaddem artık o aşkı gizlemeye hacet görmediği cihetle dostlarına o hususta pek çok sözler söylemişti. Fazıla’ya olan aşkından bahsetmeye alışmış olduğundan, şimdi Fazıla’nın yanında dahi ona dair söz (322) söyledi. Fakat o vakte kadar Mukaddem’den öyle sözler işitmemiş olan Fazıla başını önüne eğmeye mecbur oldu. Ve yüzünü bir humret [kızıllık] istila eyledi. Mukadem’e dedi ki:

“Bana İstanbul’dan haber ver! Şefik nasıl? Pederim nasıl? Validemiz Münevver Hanım nasıl?”

“Ya sen daha kendi halinden haber vermedin!”

“Anlatırım daha vakit var! Ben şimdi hanımlığımdan ziyade hürüm. İstediğim zaman istediğim yere gitmek için hanımıma yalnız ‘Filanca yere gitmekliğim lazım,’ demek kâfidir. Benden emindir. Onun için bugün de ‘Çarşıda aradığım bir şeyi bulmak üzere çok dolaştığım için geç kaldım,’ dersem, bana başka bir şey sormaz.”

“Peki! Altı ay evvele kadar pederinden, biraderinden haber verebilirim. Çünkü onları bırakalı altı ay oluyor. Ondan sonra ise güya seni tahattur ettirmemek için bana, sana ait olan şeyleri yazmıyorlar. Mektuplarda hiç onlardan bahsetmiyorlar. Validemden her hafta mektup alıyorum. Ben bu halde olunca, onun nasıl olduğunu düşün!..”

“Evet çok bozulmuşsunuz! Hasta mıydınız?”

Bu sualin cevabını doktor Mukaddem’e bırakmayıp:

“Hasta! Hem de nasıl hasta bilir misiniz? İşte böyle yanında doktoru ayrılmayacak surette hasta! Fakat ne fayda, o sizi öldü diye kendisi de ölmek istediğinden benim bir

faydam olamıyordu. Ben hekimlikten ziyade, kendisine dert ortaklığı hizmetine yaradım!"

Fazıla doktora, "Hastalığı nedir?" (323) diye sorduğunda, doktor "Öhö!.. Öhö!.." diye birkaç yapma öksürükle öksürüp,

"Şey… hani şey…" diye mırıldandıktan sonra, Mukaddem'in arkasından, Fazıla'ya işaretle eliyle göğsünü ibraz eyleyip veremliği anlatmak istedi. Fazıla işi anlamakla telaşını ketmedemeyip,

"İnşallah geçer ya!" dedikte, doktor Fazıla'ya:

"Onu sizden sormalı hanım! Bu hale siz koydunuz. İyi ederseniz, yine siz iyi edeceksiniz! Hekim ona bir şey yapamıyor!.."

Doktorun bu sözleri üzerine, Fazıla yine önüne baktı. Ve derin bir düşünmeye vardı. Yüzündeki hüzün ve elem, sesinde dahi nümayan olarak titrek bir sesle Mukaddem'e:

"Size yazık değil mi? Niçin kendinizi bu kadar üzdünüz? Validenize acımadınız mı?"

Mukaddem, "Fazıla, bu güne kadar ben sana aşkımdan bahsetmedim. Çocukluktan beri sana olan meyil ve aşkım, her halimle âşikâr olduğundan, bunu elbet anlamıştın! Fakat lisanen sana aşkımı arzetmemiştim. Safi ve pak olan bu aşkı şimdi sana anlatmakta bir beis göremem!

"Her ki râ câme zi-aşkî çâk-şod
O, zi hırs-u-ayb-i küllî pâk-şod"[62]

beyt-i şerifi fehvası [anlamı] üzre ben gayri bu safi ve pak olan aşkımı sana izhardan çekinmiyorum. Çünkü artık onun mektum tutulacağı zaman geçmiştir. Hastalığım, rengim, tavrım hep bunu ilan edip duruyor. Şimdi (324) ben halimi senden gizlemeye muktedir olabilir miyim? Hem de ne için gizleyeyim? Zaten sana malum değil mi? Senin gaybubetinden beri duçar olduğum ahvali işittiğinde, zaten sana malum olan aşkımın derecesini daha iyi anlamayacak mısın? Bahusus beni şu halde gördün de anlamadın mı? Ben hastalığımın ne olduğunu bilmiyor değilim! Ölmek istediğim için o hastalığıma memnun oluyordum. Lakin şimdi yaşamak istiyorum. Çünkü sen yaşıyorsun!.." Doktora hitaben, "Doğru söyle doktor! Ben kurtulabilir miyim? Hastalığın, defolunabilecek bir derecesinde miyim?"

Doktor, "Evet! Fakat şimdiye kadarki halin tebeddül ederse, kendine bakarsan, gönlünü rahat tutarsan, kederi ve yeisi üzerinden atarsan, ihtimal ki kurtulursun!"

[62] Elbisesi aşktan dolayı yıpranan kişi büyük hırs ve ayıptan arınmıştır.

Mukaddem, “Emin ol doktor! Bundan sonra yaşamak istiyorum! Yaşamak için elimden geleni yapacağım!”

Mukaddem böyle söyledikten sonra geniş bir nefes alıp Fazıla’ya dedi ki:

“Artık beni bırakmayacaksın değil mi? Artık sen herkes indinde ölmüş olduğun için kimse seni aramayacak ve kimse bizi birbirimizden ayırmayacak değil mi? Vakıa daha nasıl olup da burada bulunduğunu nakletmedinse de neme lazım? Sen hayattasın ya! Bana lazım olan odur. Cariyeysen bedelini şimdi veririm! İstersen iki katını veririz. Vakıa sana bütün varım [servetim], bedel olamaz. Lakin sana vermiş oldukları akçeyi tediye ve iade ederiz! Gidelim Fazıla! Gidelim! Nereye istersen, neresini münasip görürsen gidelim! İstersen uzak mahalde bir çiftlik alalım. Yahut bir köşk iştira edelim [satın alalım]! İstersen şuradan çöllere doğru ilerleyip (325) Arabâna katılalım!.. Bana yalnız sen kâfisin, şehirlerin ziynet ve âlâyişinde gözüm yok. Yalnız sen benim yanımda bulun. Ben başka bir şey istemem!”

Fazıla, “Zavallı Mukaddem! Benim henüz o adamın taht-ı nikahında olduğumu unutuyor musun?”

Mukaddem “Nemize lazım? Sen herkes için namevcutsun ya!”

“Fakat bu gaybubiyet o nikahı feshetmedi!..”

“Senin hayatta olduğunu bilmiyor ki menkuha [nikahlı] olup olmadığını arayacak!”

“Âlemden kaçmak için Arâban ve aşiretlere katılalım mı diyordun? Mukaddem! Medeniyete sığan şeyler, bedeviyete sığmaz. Şehirlerin aldığı şeyleri Arabân kabul etmez!.. Çiftliklerde, hâli mahaldeki köşklerde kendimizi gizleyecek olsak, halimiz kimseden mestur kalamaz!.. Ne demek istiyorsun Mukaddem? Ne yapmaklığımızı teklif ediyorsun? Bunu düşünerek mi söylüyorsun?”

“Senin artık beni terk etmemekliğinden başka bir şey düşünemedim! Seninle beraber bulunmaktan başka bir şey istemem!”

Fazıla tünd çehre ve sert sesle, “Bunun mümkün olamayacağını bilmiyor musun Mukaddem. Şimdi, birbirimizin nesi olmamız ihtimali var? Yoksa senin metresin olmamı mı istiyorsun?”

“Yok Fazıla!.. Yok! Ben seni pek âlâ tanırım! Senin kadr ü kıymetin benim indimde pek büyüktür! Sen bir melek ve iffet-i mücesseme oluğun için ben sana perestiş ederim. Senin ahlakın, evsafın kendin gibi güzel olduğu için ben seni severim. Sen aşk denilen mukaddes şeye (326) layık olduğun için ben senin âşıkınım!.. Ben senin şimdi söylediğin gibi bir şey olmanı indimde farzetmedim! Senin için bu halleri tasavvur

eyleyecek olsam, 'Senin âşıkınım,' demeye tenezzül etmem!.. Ben yalnız seninle birlikte bulunmayı, senin yaşadığın yerde yaşamayı, daim senin yüzünü görmeyi, her zaman sesini işitmeyi istiyorum! Başka bir şey değil!.."

Fazıla hazin bir sesle, "Biz birbirimiz için senin dediğin gibi safi ve pak olan, afifane bir maişette bulunsak dahi bu sıfat-ı iffet ancak bizim için malum olabilip, herkes indinde ben yine senin metresinden başka bir şey sayılamam. Sen de teemmül etsen, buralarını anlarsın. Fakat beni görmekle ve hayatta olduğumu anlamakla hasıl olan sürurun, sana buralarını düşündürmüyor. Biraz düşündüğün vakit bunu sen de anlayacaksın!"

"Hakkın var Fazıla… Ah!.. Fakat sen yaşıyorsun ya! Bu da benim için bir nimet!"

"Şimdi Mukaddem… nasıl olup da herkes beni intihar etti zanneylediği halde burada bulunduğumu sana anlatayım."

"Söyle, söyle! Dinliyorum!"

"Beni intihara, keder ve yeis mecbur eylediğini, belki işitmişsindir."

"Evet biliyorum! Şefik'e yazdığın mektuptan bir parça haber aldım."

"Yeisin son derecesine gelmekle intihar etmek üzere, gece zevcimin hanesinden çıktım. Köşk denize yakın olduğu cihetle çok geçmeksizin sahile vardım. Artık vakit geçirmeksizin işimi bitirmek üzere oradaki (327) kayanın üzerine çıktım. Hayatı arkamda bırakıp ölüme gitmek için yalnız bir adım atmaklığım kalmıştı. O anda, içinde kardeşciğimin bulunduğu haneye son bir nazar atfetmek için başımı arkaya çevirdim. Şefik'in odasındaki kandilin ziyası pencereden görünüyordu. Yüreğim sızladı. Metanetimi kaybetmekten korktum. Fakat sonra, o hanenin içinde çektiğim mihnetleri derhatır ederek bana rahat göstermemiş olan dünyadan kurtuluyorum diye memnun oluyordum. 'Burada kardeşimi bırakıyorsam, orada validemi bulacağım! En sonunda kardeşimin geleceği yer de orası değil mi? Ey cihan-ı fâni!.. Senden kurtuluyorum. Sen bana hiç güler yüz göstermedinse, işte şimdi ben de senden müstağniyim! Zulmünü hangi ehemmiyetine güvenerek yapıyorsun? Faniliğine mi? Ben ebedi olan bir âlemde saadet aramaya ve rahat etmeye gidiyorum...' dedim ve melek gibi tabiatı ve efal-i hasenesi hasebiyle ehl-i cennetten olduğunu katiyyen ümit eylediğim valideciğime kavuşmak niyetiyle 'Anneciğim! Beni al!' diyerek kendimi atmak üzereyken bu söylemiş olduğum sözün bana getirmiş olduğu hatıra icabından olarak birdenbire durdum ve 'Ben nereye gidiyorum?' dedim. Ve 'Validemin yanına mı? Validem ehl-i cennet olmalı. Ya benim şu hareketim, yani intiharım icabınca cennet kapıları kapalı bulunacak! Validem ve sevdiklerimle ayrı bulunacağım. Ben rahat etmeye mi

gidiyorum, yoksa bu dünyadaki muvakkat rahatsızlığı daha şedit ve medit [şiddetli ve uzun] olan bir azap ile mi mübadele eyliyorum? Aman yarabbi, bu ne dehşetli hal! Ben saadet bulacağım zannıyla nar-ı duzehe [cehennem ateşine] mi giriftar olacağım?' diyerek düşünmeye vardım. Ah, hayattayken beni gözetip sakınan valideciğimin hatırası da beni böyle bir hata-yı azimden kurtardı. (328) Dizlerim titremeye başladı. Olduğum yere oturuverdim. Sanki o anda validemin hayali gözlerimin önünde tecessüm etti. Bu hayal, her zamanki tahayyül eylediğim gibi bana güler yüzle bulunmuyor ve tekdiramiz [azarlayan] bir çehreyle görünüyordu. Sanki bu hayal, 'Ben seni akıllı, müdebbir ve muti bir kız diye severdim! Sonra da o yolda devam eylediğin için benim ruhum mütelezziz oluyordu. Sen pederine, validene itaatsizlik etmediğin halde halikına [yaratıcına] karşı isyan mı ediyorsun? Onun nehyeylediği [yasakladığı] bir şeyle amel etmeye mi cesaret eyliyorsun? Geri!.. Geri!.. Ben bu yolda gelen evladı yanıma kabul etmem,' diyor gibi zanneyliyordum. Ah Mukaddem, mutlaka bana o zaman validemin ruhaniyeti imdada gelmişti. Yeisin bana nasıl azam-ı kebairi [günahların en büyüğünü] irtikap ettireceğini [işlettireceğini] düşündükçe tüylerim ürperiyordu. Mukaddem! Senin deminki fevkalade sürurunun, mülahazaya meydan vermeksizin söyletmiş olduğu sözlerle, benim o zamanki halimi göz önüne alırsak, en ziyade yeisle derece-i nihayede olan sürur, insanı fevkalade şeyler yapmaya sevk ve ilca eylediğini görürüz. İtidal-i dem hasıl etmeyince, bir mühim işe teşebbüs ne kadar abes olduğunu biliriz. Ben, yaşamak insanın elinde olmadığını bilirsem de, herkesin istediği zamanda ölemeyeceğini hatırıma getirmiştim. Çünkü bunun için bir bıçağı bir yerine iyice sokmak veyahut bir tabanca kurşununu bir yerine yollamak yahut kendini denize atıvermek, bu işi göreceğinde şüphe yoktu. Ve müddet-i ömrümde son tedbir ve çare gördüğüm buydu. Heyhat! Ne büyük tedbirsizlikmiş!.. İntiharı hiçbir şey yapmaya iktidarları kalmayıp, her şeyden nevmit olanlar irtikap eyliyorlar! Halbuki hiçbir şey yapmaya muktedir (329) olmadıkları halde, o aczlerini Cenab-ı Hakka karşı isyana mı istimal eyliyorlar [yöneliyorlar]? Muvakkat [geçici] olan bir âlemdeki rahatsızlığa tahammül eyleyemedikleri halde, kendilerini ebedi olan bir âlemdeki azab-ı elimeye atmayı nasıl göze aldırabiliyorlar? Ah Mukaddem! Bu yoldaki mülahazatım benim fikrimi tebeddül ettirdi. İntihar! Miskinlerin, zayıfların, sabırsızların, korkakların ihtiyar eylediği bir şeydir! Evet! intihar mihnete, cefaya, tahammül edemeyecek kadar miskinlerin, feleğin cevr ve taaddisine karşı göğüs gerip karşı duramayacak kadar korkakların, muhaceme-i emvac-ı hayata [hayatın dalgalarının saldırısına] dayanamayacak kadar zayıfların, evca

ve ıstırab-ı dile [gönlün ıstırap ve acılarına] sabreyleyemeyecek kadar metanetsizlerin işidir! Hiçbir mert ve kahraman olan kimse bu aczi gösteremez ve intiharı ihtiyar eylemez!.. 'Benim gibi öksüzlükle büyüyüp bunca mihnete dayanmış, vefasız ve yüreksiz bir zevçten gördüğü nice cefalara sabreylemiş, mertlik iddiasında bulunmuş olan bir kadına bu miskinlik ve korkaklık yakışır mı?' diye düşündüm! Fani olan dünyada rahat etmek ve geçinmek için bu kadar uğraşmış ve bu kadar sabır ve tahammül eylemişken ebedi olan mesken-i hakikatimi harap etmek ve orada kendime azap hazır eylemek gibi bir divaneliği bir türlü kabul edemeyeceğimi gördüm! Fakat ne yapmalı? O zaman eve avdet eylesem, ya beni girerken görürlerse, gece yarısı nereye gittiğime dair irat eyleyecekleri suale ne cevap vermeli? Hem artık ben o hanede oturamayacağım! Pederimin yanına gidemeyeceğim. Ah! Ne dedim de böyle bir fikirle çıktım? Niçin mücevheratımı ve paramı yanıma alıp da alenen o haneden çıkmadım? Çünkü zevcim beni itlaka [boşamaya] razıydı. Onun için benden yalnız bir cevap bekliyordu. Şer-i şerifin müsaade (330) eylediği bir şeyle amel etmeyip de niçin onun nehyeylediği bir şeye teşebbüse kalkışmıştım? 'Kocadan boşanmaya, çalışıp yemeye insanlardan utandım da Cenab-ı Allah'ın nehy ve meneylediği bir günah-ı azimi irtikaba, ondan utanmayacak mıydım?' diyordum! İntihardan vazgeçmiştim. Fakat nereye gitmeli? Ne yapmalı? Yanımda bir para yok! Arkamda en eski ve adi çarşafımdan başka bir şey yok!.. Bu mülahaza ile bana bir titreme geldi. Kendimden geçmişim!.. Kendime geldiğimde ortalık ağarmıştı. Şüphesiz zevcimin köşkünde bahçıvanlar, uşaklar kalkmış, artık benim için o haneye kimse tarafından görülmeksizin girebilmek ihtimali de kalmamıştı.

Bu hal-i perişaniyetle kafamı iki ellerim içine alıp ne yapacağımı ve nereye gideceğimi düşünmeye vardım! Bir günlük gıdam, bir geceyi geçirmek için meskenim yoktu. Hiçbir tedbir ve çare bulamadığımı görünce ümitsizlikten gelen bir halsizlikle ellerimi yanıma bırakıvermişim! Sağ elimin kayanın üzerine düşmesiyle 'tak' diye bir seda geldi ki bu seda, el gibi yumuşak bir cismin çarpmasıyla husule gelmeyeceği malumdu. Bir kayaya ve bir de elime baktığımda parmağımda her gün taşımakta olduğum yüzüğü gördüm ve bu yüzüğü validem hayatındayken her gün parmağında taşıdığı için ben de taşırdım. İşte o zaman yüzüğün taşından ziyade karşımda bir ümit parladı! Artık kendimi birkaç günler, belki de bir iki ay kadar idare edecek bir servete malik olduğumu gördüm. Kemal-i metanetle yerimden kalkıp yürüdüm, Üsküdar yolunu tuttum."

Mukaddem, “Kayanın dibinde sizin bir bileziğinizle bir de mendilinizi bulmuşlar.” (331)

Fazıla, “Mendil ekseri düşürülen bir şey olduğu için düşürmüş olmalıyım! Demek ki bilezik de elimin taşa çarptığında açılıp kolumdan düşmüş!”

Sözün burasına geldikte Fazıla mendilini çıkarıp yüzünden akmakta olan terleri sildi. Doktor da sergüzeşti dinlemenin Mukaddem’e verdiği ıstırap ve helecanı görmekte olduğundan, biraz dinlenmelerini teklif eyledi. Mukaddem’in içmesine razı olmadığı halde terkettirmeye muvaffak olamadığı sigaranın bir tanesini yakıp eline tutuşturdu. Kendi de bir sigara yaktı. Sigaralar bitip atıldıktan sonra Fazıla yine söze başlayıp dedi ki:

“Elimde o gün bir kuyumcuya götürüldüğü gibi yüz lira alınacak bir yüzük bulunduğu halde Üsküdar’dan İstanbul cihetine geçmek için bir iki kuruş kayık parası yoktu!.. Bir kenarda gördüğüm kayıkçıya takarrüple,

“Kayıkçı, acele bir işim var! Fakat evde kesemi unutmuşum. Tekrar eve dönmekle vakit kaybetmiş olacağım. Ücretini sonra tediye etmek üzere her kaç kuruş istersen beni İstanbul’a geçirir misin?” dedim. Kayıkçı gözlerini parmağımdaki yüzüğe dikip benim ücretsiz geçmek için hile tertip edecek bir kimse olmadığımı tefehhümle,

“Peki! Fakat vakit pek erken, daha kayığımı indirmemiştim. Biraz dur da indireyim,” dedi. Ben,

“Gece hemşirem hasta diye haber geldi. Güçle sabahı edebildim. Onun için erken geçiyorum,” (332) diye bir yalan uydurdum. Adamcağız kayığını indirip beni İstanbul cihetine geçirdi. Ertesi günü parasını göndermek için kayıkçının ismini sorup öğrendim.

İstanbul’a çıktığımda tenha ve ücra semtlere doğru yürümeye başladım. Haneleri harap bir mahalle vardım. Sekenesinin [oturanlarının] hep afkar [fakirler] oldukları anlaşılıyordu. Kadıköyü’nden Üsküdar’a yayan yürüdüğüm gibi kayığın beni çıkarmış olduğu Bahçekapısı’ndan oralara kadar da iki buçuk saat müddet yürüdüğümden, tab ve tüvanım kalmamış, dizlerim titremekte ve şişmiş olan ayaklarım sızlamaktaydı.

Sokaktan geçmekte olan bir ihtiyar kadın, bana bakıp ne aramakta olduğumu sordu.

Kira odası istediğimi söyledim. Kendi komşusunda bulunduğunu söyleyip beni aldı, götürdü. Kiraya verilecek oda, bir yer odasından ibaretse de benim uzun uzadıya başkasını aramaya ne vaktim müsaitti, ne de halim! Odayı beğenip kabul ettiğimi söyledim. Hane sahipleri bir zevç ile zevce ve bir de gelinlik kızlarından ibarettiler.

Hane sahibesi eşyamın çok olup olmadığını sordu. Ben de az bir şey olduğunu ve sonra getireceğimi söyledim.

Geceyi uykusuz geçirmek ve o kadar yol yürümekle pek ziyade acıkmıştım. Biraz yiyecek tedarikine katiyyen ihtiyaç hissettimse de bizim yüzük satılmadıkça bir dilim ekmek edinmek mümkün olamadığını anlıyordum. Bunun için hemen çarşıya gitmek lazım geliyorsa da bulunduğum semtte araba bulunmaz. Araba bulmak için bir saatlik yol yürümek iktiza ediyordu. (333) Halbuki oturmuş bulunduğum yerden kımıldamaya iktidarım kalmamıştı. Hemen bir yatak bulup içine serilmek istiyordum. Fakat ekmek gibi onu da edinmek, yüzüğün satılmasına vabesteydi [bağlıydı]. Yorgunluktan kemiklerim kırılmış gibi bir halde bulunuyordu. Geceden beri geçirdiğim hem cismani hem de manevi yorgunluktan dolayı bitap ve tüvan kalmıştım. Aç olduğum halde ekmek aramaya gitmeye mecalim yoktu!..

Öğle taamı [öğle yemeği] vakti olduğundan hane sahibesinin kızının, aşağıdan yukarıya götürmekte olduğu biraz zeytinle yarım kıyye [okka] miktarı ekmeği odamın açık bulunan kapısından gördüm. Eğer isteyebilmiş olaydım ekmeğin bir dilimini ben aldığım halde kalan kısmı yine onları idare edebilecek kadardı. Açlık beni pek ziyade mustarip etmekte ve ekmek de karşımda bulunmakta olduğu halde onun bir dilimini isteyemedim!.. O güne kadar gönül yaralarına tahammül edip, ağrılarından, sızılarından şikayetimle kimseyi rahatsız etmek istemediğim gibi o gün de veca-ı cev'i [derin acımı] teskin için elimi bağrıma basıp yere uzandım, yattım.

Dinlenmeye muhtaç olduğumdan, yattığım yerin kuru tahta olduğunu hissetmeyecek bir halde bulunuyordum. Eğer açlıktan mustarip bulunmasam pekala uyuyacaktım. Bir müddet bu surette yattıktan sonra öyle durmakla bir şey olmayacağını gördüm. Hane sahibesini çağırdım ve satılacak bir şeyim olduğundan, benimle beraber çarşıya kadar gitmesini rica eyledim. Kadın bir kere manalı surette yüzüme baktı. Benden şüphelenmekte ve belki bir yerden aşırdığım bir şeyi satmak istediğimi zanneylemekte olduğunu anladım. Yüzüğün taşını avucumun içine çevirmiş olduğumdan meydanda yalnız (334) halkası görünüyordu. Kadını temin etmek veyahut onu para ile ikna eylemek lazım geldiğini gördüm ve dedim ki:

"Emin olunuz ki satacağım şey kendimindir. Bununla beraber size ne? Eğer bir töhmet olsa bile bana ait! Ben yalnız refakat etmenizi istiyorum ki bunun ikramiyesini de maazziyade [fazlasıyla] tediye eylerim!"

Bu söz hane sahibesini düşündürmeye başladı. Hanelerinden, taamlarından, üstlerinden, başlarından, afkar-ı fukaradan [fakirlerden] olduğu anlaşılıyordu.

"O kadar yola gittikten sonra bari ne kadar ikram edeceksin? Bana bir sarı altın verebilir misin?" dedi. Ben,

"İki tane veririm," dedim. Kadın şaşalayıp kekeleyerek, "Sahi mi söylüyorsun?" dedi. Ben,

"Niçin seni aldatayım?"

"O halde satacağımız nedir?"

"Bir yüzük…"

"Ooo!.. Öyleyse düşünmeksizin giderim kızım. Zira beni kuyumcu çarşısında kimse tanımaz! Şimdiye kadar oradan bir alış veriş etmek nasip olmadı. Sonra bizi arasalar da bilmezler ki bulsunlar!"

"Emin ol kimse aramaz. Çünkü mal kendimindir. Fakat sen bana örtünecek bir çarşaf bulabilir misin? Pek adi olmasın! Kendiminki ile çıkmak istemiyorum."

"Kızım asker dikişi parasıyla kendisine çeyiz olmak üzere (335) bir çarşaf almıştı. Fakat kendisi bir kere tutmaya kıyamadığı için kimseye de tutturmaya kıyamaz sanırım. İstersen sana satalım."

"Kaç kuruşa aldınsa ben iki katını veririm."

Hane sahibesiyle aramızda geçen bu muhavere üzerine ben yüzüğü meydana çıkardım. Bunun taşını halkasından çıkarması için zevcini çağırmasını söyledim. Ben bu hane halkına parayla her şeyi yaptırabileceğimi biliyordum. Zira altın sözü onları sarhoş eylemişti.

Hane sahibi paslanmış bir kıskaçla yüzüğün taşını çıkarabildi. Yüzüğün tanınmaması için halkasıyla satmaya cesaret edememiştim. Ev sahibinin bize bir araba getirmesini söyledim. Kadın araba sözünü işitince, o güne kadar kızı arabaya binmemiş olduğundan onu birlikte almamız için rica eyledi. Ben de muvafakat eyledim. Hane sahibi süratle yürüdüğünden bir saat sonra arabacının yanına binmiş olduğu halde arabayı getirdi. O gün, o zamana kadar içinde bulunmadığım bir fukaralık âleminde bulunduğum gibi hüzün ve kederin de hemen son derecesinde olduğum halde hane sahibesinin kızının, o gün müddet-i ömründe ilk defa olarak arabaya bindiği için, en bahtiyar günü olup, sürurundan ağzı kulaklarına varıyordu.

Çarşıya vardığımızda kuyumcu çarşısına gittik. Yüzümdeki peçe pek kalın olduğundan beni kimse tanımak ihtimali yoktu. Kuyumcunun birine gidip yüzüğü gösterdik. Elli lira

verdi. Yüzüğün alınması iki yüz liraya olduğunu işitmiştim. Bir şey acele satıldığı zaman yarı parasını edeceği halde böyle o anda satmak istenildiği zaman yarısının yarısını edeceği malum olduğu cihetle ben hemen razı oldum. Kuyumcu (336) paraları tediye eyleyeceği zaman bizden bir kefil istemesin mi? Burası benim hatırıma gelmemişti. Kuyumcuya,

"Kefil bulabilirim, fakat pek müstacel [acele] işim var! Sarfedecek vaktim olsa ben taşımı sana elli liraya verir miyim? Senin dükkanın daha beri olduğu için sana gösterdim. Ver taşımı, beklemeye vaktim yok! Bizim bildik kuyumcuya götüreyim," dedim. Kuyumcu:

"İşte o bildiğiniz kuyumcuyu bana kefil gösterseniz."

"Ben oraya kadar gidecek olduktan sonra niye ona satmayayım? Kendisine vermeyip de ondan kefalet istemeye utanmaz mıyım?" dediğimde kuyumcu taşı elinden kaçırmakta ve böyle büyük bir kârı kaybeylemekte olduğunu görünce, hemen paraları sayıp taşı aldı. İlk işim simitçi tablasının başına gitmek oldu. Bir dilim beyaz peynir de alıp simite katık ederek yedim. Boş midemi sert simit bütün bütün kazıdı. Fakat her halde biraz açlığı giderdiğinden, daha dermanlıca yürümeye başladım. Oradan yorgancı çarşısına gidip bir takım yatak tedarik ettik. Çamaşır ve entarilik için de patiska ve basma aldık. Ve biraz da yiyecek tedarikinden sonra hanemize avdet eyledik. Paranın on lirasını sarfetmiştim. Çünkü çıplaktım. Artık İstanbul'da durmak benim için olamayacağı cihetle niyetim, dışarı gitmek üzre bulunan bir familya halkına hizmetçiliğe girip beraber gitmek olduğundan, odaya ait eşya almadım. İstediğim gibi yer buluncaya kadar hane sahiplerinin tabağı çanağı ile olabilip onlara kira mukabili biraz para vermek fikrindeydim. Ev sahibinin kızının (337) çarşafının parasını eda eyledim. Vaat eylediğim iki altını ev sahibesine zevcinin yanında verdikten sonra iki daha çıkarıp uzattım.

'Bu ne?' dediler. Ben:

'Bu da hakk-ı sükûtunuz [sus payınız]! Hanenizde benim bulunduğumu ve çarşıya gittiğimizi, velhasıl bana ait hiçbir şeyi kimseye söylemeyeceksiniz. Hanenizde bir kiracı kadın bulunduğundan başka, kimse bir şey bilmesin!' dedim. Hane sahipleri maalmemnuniye bu teklife rıza gösterdiler. Dört altını zevç ile zevce bölüştüler. Kızlarının da ağzını tutmak için ona da bir altın verdim. Genç kız sevincinden çıldıracak gibi bir hale geldi. Fakat ellerindekine kanaat eyleyemediklerini, gözlerini elimdeki keseden ayırmadıklarından anlıyordum. Hane sahibine bir de mecidiye verip beni

Üsküdar'dan İstanbul'a geçirmiş olan kayıkçının ücretini tediye etmek üzere gönderdim. İkram olmak üzere bana yukarıki odalarını verip kendileri aşağıya indiler. İstediğim halde yiyeceğimi de pişireceklerini söylediler. Aldığımız erzaktan bir kap şey pişirmelerini tembih ve yarısını zevç ile zevce için ayırıp yarısını da kızlarıyla benim için ayrı kaba koymalarını tembih eyledim. Her zaman yemeye muvaffak olamadıkları, sıcak yemek yiyeceklerinden dolayı teşekkür ederek odadan çıktılar. Pek aç olduğumdan simit beni doyurmamıştı. Yemek pişinceye kadar bekleyemeyeceğimi görüp biraz ekmekle zeytin almak üzere kızcağızı bakkala gönderdim. Getirdiğinde kendisiyle beraber yedik. Müddet-i ömrümde o zamana kadar yediğim yemeklerin en (338) tatlısı, bana o zeytinle ekmek geldi. Almış olduğum yatağı serip içine yattım. Para kesesini yatağımın altına koydum. Uyumuşum! Akşam oldukta, pişirilen yemeği, hane sahibinin kızı getirdiğinde beni uykudan uyandırdı. Uyandımsa da kendimi toplayamıyordum. Vücudumda bir kırıklık, başımda bir ağırlık vardı. Gayretle kalkıp biraz yiyecek yemeye çalıştımsa da boğazımdan bir şey gitmeyip yüreğimi kabarmış gibi hissediyordum. Zorla birkaç lokma bir şey yedikten sonra tekrar yattım. Uyumak üzere gözlerimi kapadım!..

Gözlerimi açtığım zaman karşımdaki bir ilaç şişesiyle bir fincan, nazar-ı tahayyürüme [şaşkın bakışlarıma] çarptı. Ne olduğunu anlamak için almak üzere elimi uzatmak istediğimde, ona muktedir olamadığımı, hiçbir âzâmın kımıldanmaya iktidarı olmadığını ve başımın yastıktan kalkmadığını görüyordum. Uzatmaya çalıştığım elim, gözüme ilişince havfımdan haykırmak istedim. Fakat sesim pek ince, pek yavaş çıkabildi. Aman yarabbi! Elim ne haldeydi! Kupkuru kemik kalmış. Damarları meydana çıkmış! Bir çok meşakkatle kolumu sıyırıp baktım. İnce bir değnek gibi olmuş. "Of!.. Bu ne hal? Ben ne oldum? Akşam pek halsiz, mecalsiz olarak yatmış olduğumu hatırlıyorum ama, ertesi güne kadar nasıl oldu da ben bu hale geldim?" diye düşünüyordum. Ne olduğunu, ne geçtiğini sormak için etrafıma göz gezdirip bir kimse aradım, yanımda kimse yok! Seslenmeye de kudretim yok!.. Biraz sonra ayaklarının ucuna basarak, yavaş yavaş yürüyerek, hane sahibesinin kızının girdiğini gördüm. Kız yanıma gelip elini alnıma koydu. Ben kendisine zayıf bir sesle, (339)

"Ben ne olmuşum?" diye sordum.

"Hasta oldunuz!"

"Evet dün akşam pek fena halde gözlerimi kapadığımı biliyorum ama!"

"Nasıl dün akşam? Siz hastalanalı bu gün, on bir gün!"

Kızın bu sözü üzerine şaşaladım. Fakat o kadar söyleşmekliğim de beni yorduğundan biraz dinlendikten sonra dedim ki,

"Ben buraya geleli on bir gün mü oluyor?"

"Evet!.. O gece gözlerinizi kapayıp yattıktan sonra bir daha kalkmadınız. Söylediğimiz sözleri işitmediğinizi anladığımızda babam bir hekim getirdi. Gelen hekim hummadan yattığınızı ve dalgın bulunduğunuzu söyledi. Biz sizin ağzınıza sütle et suyu akıttık! İşte daha şimdi kendinize geldiniz!"

Kızcağızın söylediği sözler bana hayret veriyordu. Böyle fakir adamların bana hekim getirmek, et suyu ve süt içirmek gibi şeylerini pek garip buluyordum. Fakat zafiyetim daha ziyadesini düşünmeye bırakmıyordu.

Velhasıl ben kendime geldikten sonra da filvaki et suyu ve sütle besleniyordum. Bu hali benim sonradan tediye etmekliğim üzere hane sahibinin veresiye alış veriş etmesine verdim. Bunların mürüvvetini takdirle, onlara ikram etmeyi tasmim eylemiştim [tasarlamıştım]. İş, on gün daha öylece geçtikten sonra, artık ben yatağımın içinde oturabilecek bir hale geldiğimde, bunların hesabını görmek ve kendilerine de ikramiyelerini vermek üzere (340) kesemi çıkarmak için elimi yastığın altına soktuğumda ne bakayım? Bir şeyler yok! Kesenin yerinde yeller esiyor!..

"Ben ölümü aramakta olduğum halde böyle büyük bir hastalıktan bugünü de görmek için mi kurtuldum?" diyerek bana bir hüzün geldi. ağlamaya başladım. Zafiyetten gözlerimden pek az yaş geliyordu. Yahut iyice ağlayamıyordum.

Ev sahibinin kızı içeriye girdiğinde, validesini çağırmasını söyledim. Kadın geldi. Başımın altındaki keseyi sordum. Hastalığım için sarfeylediklerini söyledi. Onların bana getirdikleri hekimin vizitesi bir mecidiyeden ziyade olamayacağı ve ihtimal ki iki defadan ziyade getirmedikleri şüpheden vareste olduğu halde otuz beş liranın hepsi de benim hastalığıma gitmiş! "On yedi, on sekiz gün müddet zarfında otuz dört liralık ilaçla, et suyu ve süt içmişim!" diye düşünüyordum. İmkânsız olduğunu bilirsem de ben bu hane halkından, bundan başka ne bekleyebilirdim? Beni sorup sual etmeksizin, kim olduğumu öğrenmeksizin, o haneye para için kabul ettikleri halde para için bu kadarcık bir yalan söylemeleri istibat olunabilir mi [uzak görülebilir mi]? Bu halde onlardan şikayete kendimde bir hal görmedim. Fakat o hasta halimle, bir parasız kalmış olduğumu görünce bir ah-ı cangah [can evimden bir ah] salıverip onlara dedim ki:

“Ah, niçin bana hekim getirdiniz? Niçin bana baktınız? Keşke ben öleydim de siz o paraları alaydınız? Çünkü öldükten sonra bana paranın lüzumu kalmazdı. Fakat şimdi yaşıyorum. Paraya ihtiyacım var!..” (341)

Benim bu sözlerim üzerine ev sahibesi,

“A, kızım ne zararı var? Senin canın sağ olsun da, bir şey daha getirirsin satarız,” dedi. Ben tebessüm ederek,

“Ben yaşamak istemiyordum!.. Ve başka satılacak bir şeyim yok!..” , dedimse de kadının buna inanmadığını tavrından anladım.

Hastalandığım günden bir ay sonra hanenin içinde gezinmeye başladım. O zaman hane sahipleri, benim kese derunundaki [içindeki] paralarımı hastalığımın ilk günlerinde, yani on yedi on sekiz gün zarfında bitirmiş olduklarından, şimdiye kadar birçok borç ettiklerini söylediler. Bunların tediyesi için para istediler. Vakıa hastalığımda kendimi bilmediğim için sarfettikleri paranın hesabını veremeyeceksem de kendime geleli yediğim yiyeceğin hesabını görmek benim için mümkündü. Lakin onları nasıl gücendirebilirdim ki daha onların hanesine sığınmaya ihtiyacım var! Onlar bir lokma ekmek veya sair yiyecek vermezlerse aç kalacaktım! Henüz bir yere gitmeye, iş işlemeye iktidarım yok. Güç halle yürüyebiliyordum. Kendilerine param olmadığını anlatmak istedim. Yalvardım, yakardım. Bir türlü söz anlatamadım. Güzellikle vermediğim halde beni mahkemeye götüreceklerini söylemesinler mi? “Aman yarabbi! Ben kendimi gizlemek istediğim halde nasıl mahkemeye giderim?” diyerek beni bir havf istila eyledi. Ev sahipleri bana olan riayetkârane muamelelerini tehdidata çevirdiler. Kadın dedi ki:

“Yüzüğün parası bittiği vakit nereden para bulacaktın?”

“O para bitmeden evvel ben hizmetçiliğe girmek niyetindeydim,” (342) dedim. Fakat bu sözlerim bir işe yarayamadı. Mümkün değil fikirlerinden vazgeçmiyorlardı. Nihayet,

“Param olmadığı gibi satacak bir şeyim de yok. Kendimi mi satayım?” dedim. Bu sözüm, kendimce bir fikir hasıl eylediği gibi karşımdakilerde dahi aynen öyle bir fikir husule geldiğini çehrelerinden anladım. Kimsem olup olmadığını sual eylediklerinde, beni arayıp soracak kimsem olmadığını söyledim! Zaten hizmetçilikle bir yere gidecek olduktan sonra bunların da şerrinden kurtulmak üzere, cariye sıfatıyla satılıp benden istedikleri parayı onlara vermeyi düşündüm. Eğer mümkün olursa beni taşraya cariye olarak satmalarını teklif eyledim. Bunlar bir çok düşündükten sonra hane sahibi akdamca [daha önce] esirci tellallığında bulunmuş olduğundan ve bir esirci maiyetinde

birkaç kereler Mısır'a gidip gelmiş olduğu cihetle o hususa vukufu bulunduğundan bahisle, ben rıza gösterdiğim halde ve hakikaten bir arayacak kimsem olmadığı surette, bunu yapabileceklerini bildirdiler. Fakat satılmaklığım için daha kendimi toplamak lazımdı.

Ev sahibinin kızından bir ayna isteyip yüzüme baktım. Zevcimin hanesinden çıkalı aynaya bakmamıştım. Ne göreyim? Gözlerim çukura kaçmış! Benzim uçmuş! Kimsenin cesaret edip de para vereceği bir halde değilim!

Sattıkları vakit epeyce para alacakları tasavvuruyla beni külbastı ve sair mugaddi [besleyici] şeylerle pek güzel beslemeye başladılar. On beş gün sonra epeyce kendimi toparlamıştım.

Velhasıl ev sahibi yanına diğer bir adam daha alarak beni Mısır'a götürüp (343) sattı. Az bir müddette birkaç kapı dolaştım. Zira beni hizmet halayıklığı için güzel bulup istemiyorlar, ben de odalık olmak üzere satılmaya razı olmuyordum! En sonunda beni bir kârcı alıp buraya getirdi. Muhterem Efendi'nin konağından aldılar. Yerim pek iyidir. Hanımım hizmetimi takdir ediyor, kıymetimi biliyor. İki tane elmas gibi kızlarını bana emanet etti. Her şeylerine ben nezaret ediyorum. Maiyetimde dört tane cariye var. Ben emir ediyorum onlar çalışıyor. Ben tertip ediyorum, onlar işliyor. Baktığım iki kızların, kendileri gibi ahlakları da güzel. Büyüğü Fıstıklık'ta tesadüf ettiğimiz gün benim yanımdaydı."

Fazıla bu sözle, Enise'nin, Mukaddem'in nazarında ne ehemmiyette bulunduğunu ve Enise'nin onu sevdiği halde, Mukaddem'in hiç olmazsa onu beğenip beğenmediğini anlamak istiyordu. Sözün burasına geldiğinde, Mukaddem'i bir cevaba mecbur etmek için durdu. Fakat Mukaddem'in ona dair bir şey söylemediğini görünce dedi ki:

"Onlar ekseri Fıstıklık'a gider. Belki görmüşsünüzdür."

Mukaddem, "Bilmiyorum, dikkat etmemişim."

"Beni gördüğünüz gün de benimle beraberdi."

"Ben senden başka kimseyi görmüyordum!.."

"Nazara çarpacak derecede güzel bir kızdır."

"Fazıla! Güneş olduğu zaman ayın nuru görünür mü?"

Mukaddem'in bu sözü üzerine iki tarafa da bir sükûnet geldi. Bir müddet sonra Mukaddem söze başlayıp dedi ki: (344)

"Fazıla, artık seni bir daha göremeyecek miyim? Senden bir haber alamayacak mıyım?"

“Baksana Mukaddem! Eğer aramızdaki münasebet ve hukuk yalnız bir zaman ben senin nişanlın bulunmaklığım olsaydı, bizim bir daha birbirlerimizi düşünmek ve yekdiğerimizi arayıp sormaklığımız hiç münasebet almazdı. Fakat kendimi tanıdığım ve hâlâ hatırlayabildiğim zamanlarda, ben validemin yanında senin valideni gördüm. Ona “Hemşirem ve yegane muhibbe-i vefa-şiarım [vefalı dostum],” dediğini işittim. Validem genç yaşında hastalanıp da bir daha kalkmak nasip olamayan yatağa düştüğü zaman ben valideni onun başı ucunda buldum. Mualecede kusur edilmesin diyerek vakit ve saatinde eliyle ilacını veren o mürüvvetkâr kadındı. Pederim de onun bu derece insaniyet ve vefakârlığına minnettar olarak ona dua eyliyordu... Biçare valideciğim, ecelden kendini kurtaramayacağını anladığı zaman evlatlarını ona tavsiye eylemişti. Ah iyi hatırlıyorum! Pek küçük değildim. O zaman nineciğim validene söylemek istediği bir şeyi, bir çok kekeleyip nihayet sesi titreyerek, gözlerinden yaşlar akarak söyleyebildi. Ben köşede oturuyordum, işittim! Validem, kendi vefatından sonra zevcinin teehhül eyleyeceği cihetle, evlatlarını himaye ve gelecek olan üvey validenin şerrinden muhafaza için, senin validene emanet eyliyordu. Bir civanın [gencin], ölüme mahkum olduğunu anladığı bir zamanda evlatlarını düşünmek cihetinden, zevcinin teehhülünü tahattur ne kadar feci bir haldir. Zavallı nineciğim! Civanlıkta kıyamadığı hayatını, hayatına değişmediği evlatlarını, muhabbetine doyamadığı zevcini terk etmeyi düşünmekteyken, o sevgili zevcinin teehhül eyleyeceğini düşünmekle hasıl olan ıstırabı, hastalık (345) ıstırabının üzerine gelmekle daha ziyade mustarip oluyordu. Son nazarı evvela bize sonra senin valideneydi ki bu nazar, son işi evlatlarını ona teslim ve emanet olduğunu benim gibi sekiz yaşındaki bir çocuğa anlatacak kadar aşikârdı. Validem vefat edince pederim, birdenbire yeisle intihar etmek üzereydi. Onun aklını başına getiren senin validendi. O halde validen, bizi yetimlikten kurtardı demektir. Münevver Hanım, öksüzlüğümüzde bize validelik etti. Muktedir olabildiği derecede bizi himaye etti. Üvey validemizle uğraştı, pençeleşti. Rahatı, Münevver Hanım’ın hanesine gittiğimiz vakit görürdük! Onun yanında bulunduğumuz zaman gülerdik! Müşfikane bir nazarı onun gözlerinde bulduğumuz için, gözünün içine bakardık. Muhibbane ve dostane bir musahabeti sende bulduğum için, seninle konuşmaktan mahzuz olurdum. Kendi evimizde Calibe’nin çocukları görüp ağlamasın diye çıkarıp oynamak memnu olan oyuncakları senin yanında bulduğum ve serbest serbest oynadığım için senden ayrılmak istemezdim. Biz rahat ve sükûnu sizin evinizde, saadet ve bahtiyarlığı sizin yanınızda bulurduk. Hanemiz içindeki cefalar için ancak senin validenden istimdat eyleyebilirdik.

İşte Mukaddem, sen bu kadının evladısın! Bizim hamimizin, medetkârımızın oğlusun! Bunca senelik şu münasebet ve bu kadar hukuk unutulur şeylerden değildir. Şimdi o kadının oğlu hasta bulunuyor da ben ondan haber almak istemeyeyim bu kabil mi?"

"Teşekkür ederim Fazıla."

O aralık, o zamana kadar sükût üzere bulunmuş olan doktor,

"Of!.. Of!.. Of!.." (346), diye üç tane sürekli "Of!" salıverip, "Aman, şimdi çatlayacağım! Fena oluyorum bana bir tabip bulunuz!" demekle, Mukaddem,

"Ne oluyorsun?" diye sordu. Doktor:

"Deminden beri sen söylüyorsun, o söylüyor, hiç bu adam da ne hale giriyor diye düşünmüyorsunuz."

Mukaddem, "Yaa doktor! Bizim canımız yok mu? Biz nice seneler bu mihnetleri çekmiş ve tahammül etmişiz!"

Doktor, "Nice seneler tahammül etmişsiniz ama, siz de onlara işte bir çok senelerde giriftar olmuşsunuz [uğramışsınız]. Bana olduğu gibi, bir çok senelerin vukuatı birdenbire içinize dolmamış ya! Yüreğim çatlayacak. Bu tahammül olunur hal değil!.."

Bunun üzerine ağlamakta olan Mukaddem'le Fazıla, gözlerinden yaşlar akmakta olduğu halde gülmeye de başladılar ki ağlamakla gülmenin birbirine karışması garip bir manzara teşkil eyledi.

Biraz sükûnetten sonra, Fazıla dedi ki:

"Ömrümüzde geçirdiğimiz avanın [zamanların] en sürurlusu, eyyam-ı sabavetimizdir [çocukluk günlerimizdir], değil mi Mukaddem?"

"Evet! Çünkü o zamanlar birbirimizi görür ve birbirimizle konuşurduk. Sen tesettür eyledikten sonra felaketimize kadar devam eden vakit dahi en bahtiyar zamanımızdı. Çünkü daimi olarak birleşmekliğimiz için kati bir ümit ve intizarla yaşıyorduk." (347)

Fazıla, "Çocukken bizim evde bize hiç çocukluğa müsaade edilmediği ve yerimizden kımıldamak kabahat görüldüğü için, sizin konağa geldiğim zaman kendimi bir hürriyet içinde görerek istediğim gibi koşmaya ve serbest serbest konuşmaya can atardım. O halde evdeki cefa ve mihneti unuturdum. Kendimi bir müddet saadet içinde bulurdum. Evimizde ben hiçbir istediğime nail olamıyordum. Sizde, ben neyi beğenirsem, sen bana veriyordun. Eve götürmekliğimi rica eylediğinde onu orada üvey kardeşlerimin elimden alacaklarını bildiğim için onu sana emanet bırakarak tekrar geldiğimde oynuyordum. Bahçıvandan işiteceğin tekdiri düşünmeyerek en güzel çiçekleri benim için buluyordun. Validenden korkmayı unutarak, süslü odaların tanzimatını benimle oynamak için alt üst

ediyordun. Ah! Beynimizdeki muhabbet ne güzel ve ne safi idi. Ah! O zaman ne kadar bahtiyardık değil mi Mukaddem?"

"Ah! Çok, pek çok bahtiyardık."

Fazıla, Mukaddem'in gözlerine gözlerini dikip:

"Eğer istersen, biz bu bahtiyarlığı tazeleyebiliriz," dedi. Mukaddem nazarını yere dikip düşünmeye başladı. Fazıla tekrar söze girişip:

"Sabavetimizden sonraki eyyamı unutalım! Muhabbetimiz, uhuvvette [kardeşlikte] karar kılsın," dedi. Mukaddem yine cevap vermiyor, düşünüyordu. Bir müddet tefekkürden sonra Mukaddem dedi ki: (348)

"Niçin böyle bir bağ ile kendimizi bağlayalım Fazıla! Belki bir gün sen hür kalırsın!.."

"Nasıl olabilir?"

"Talak yok mu?"

"Varsa da benim için yok demektir. Çünkü bundan sonra ben kendimi meydana çıkaracak değilim. Ben niçin intihar edemediğimi sana anlattım. Sen de bana böylece inandın. Çünkü kalp ashabındansın. Fakat herkes benim bu sözlerimi hakikati veçhile kabul eder mi? Benim korkaklıktan karar vermiş olduğum intihara cesaret edemediğime ve desisekârlıktan [hilekârlıktan] firar eylediğime zahip olanlar da bulunmaz mı? Vicdansızların biri de benim zevcim olduğu için o suizanlara en ziyade zahip olanlardan biri de o olur. Ben seninle izdivaç edecek olursam, herkesin, "Bunun hile ve desiseyle zevcinin hanesinden kaçmaktan maksadı, Mukaddem Bey'e varmak içinmiş," diyeceklerinde şüphe yoktur. İhtimal ki bu desisekârlıkta seni de müşterek tutarlar. İkimizi de âlem yanında itham etmeye bundan büyük delil olamaz. Belki de bu hileyi yaptı diyerek zevcim inat olmak üzere beni tatlik etmez. Bir çok eza ve cefalar eder. Ben o cefalardan kurtulmak için ölüme razı olmuş, intihara karar vermiştim."

"Fazıla, söylemek istediğim sözü söylemeden evvel sana bir şey soracağım. Hâlâ zevcini seviyor musun?"

"Ondan nefret ediyorum! İstikrah ediyorum [iğreniyorum]."

"O halde ya zevcin vefat edecek olursa?"

"Kendi bahtiyarlığımız için bir diğerin ölümünü beklemek ne müthiş (349) haldir Mukaddem! Halbuki henüz pek gençtir. Daha yaşayacak çok seneleri var."

"Hakkın var, Remzi genç, sağlam! Bense hastalıklı, verem olduğum halde kendimi unutup onun ölümünü düşünüyorum. Ne gaflet!.. Lakin rabıta-i uhuvvete [kardeşlik bağına] ne hacet? Birbirimizi tanımıyor muyuz? Muhabbetimizin safiyetini bilmiyor

muyuz? Fazıla ben yirmi dokuz yaşına geldim, sen yirmi dört. Artık sabaveti terk edeli çok oldu. Fakat benim aşkım hâlâ sabavetten çıkmadı. Onun masumiyetini hiçbir şey ihlal edemedi. Feleğin germ ve serdi [acılık ve tatlılıkları] dünyanın nik ve bedi [iyilik ve kötülükleri] onu ifsat edemedi [bozamadı].

Her zaman masum, her gün paktır. Aşkın benim yüzümü kızartmaz. Ben onunla iftihar ederim. Zannederim ki şimdiye kadarki hal ve hareketim bunu size de ispat eylemiştir."

"Şüphe yok Mukaddem, sen melek denmeye seza bir mahluksun."

Mukaddem'le Fazıla bir müddet sükût ile vakit geçirdikten sonra, Mukaddem mütefekkirane bir surette dedi ki:

"İzdivacımıza bir ay kalmışken işin birdenbire bozulması ve nişanın geri verilmesi için sebep tutulan şeyleri ben bir türlü anlayamamıştım. Bunu elbet sen bilirsin. Bana iftirayı niçin attılar ve bunu yapmaktan kimin ne kazancı vardı? Ben Reftar denilen cariyeyi tanımıyorum. Adada olduğum gece bir cariye içeri girip bir şey lazım olup olmadığını sordu. Ben de "Hayır" dedim, çıktı. Yüzüne bile bakmadım. O sözler neden çıktı? Bu iftirayı kim attı?"

"Calibe'yle Süha." (350)

"Ben onlara bir fenalık etmedim. Süha Bey o gece, benim işret etmiş olduğumu da söylemiş. Halbuki değil yalnız o gece, benim bir vakitte işret etmediğimi Süha Bey pek âlâ bilirdi."

"O da hakikaten hizmet etmek için iftira etmeyecekti ya! İşte öyle yalan uydurmuş."

"Süha benden ne istiyor?"

"Madem ki öğrenmeyi merak ediyorsun, sana söyleyeyim. Seninle namzetliğimiz bozulduktan sonra, Süha beni istedi! Artık ne fikir üzerine sana iftira ettiğini anla!"

"Ya!.. Vay alçak, vay!.. Calibe ne istiyordu?"

"O da valideni sevmezdi."

"Onun validemi sevmemesinin, bizim izdivacımıza ne taalluku olabilir? Sevmiyorsa validemle görüşmeyeydi. Bizden ne istedi? Hem o cariye bu işin içine neden girdi? Üç kişi nasıl olup da bu meselede ittifak ettiler?"

"Reftar zaten kendi suçunu yükletecek birini arıyordu. Zira şeriki olan Nabi'yi ele vermek istiyordu."

"Ha!.. Demek Nabi'nin kabahatini bana yükletmek için!"

"Evet!"

“Ee, Reftar bu cihetle işe girişmiş diyelim. Lakin nasıl olup da Süha ile Calibe bunda ittifak ettiler? Çünkü Süha’nın, beğendiği bir kızı almak için onu nişanlısından ayırmak üzere icra edeceği hile ve hudaya müşareket eylemeye Calibe’yi davet eylemesi hiç yakışık almaz şey! Elbet (351) Calibe’nin de bunda bir fikri olmalıydı. Sen hane içindeydin, elbet anlamışındır.”

“Söylediğimden başka bir şey anlamadım.”

“Kabil mi? Benden gizliyorsun.”

“Kendime ait olan ciheti, yani Süha’nın beni istediğini bile söyledim. Başka bildiğim olsa söylemez miyim? Ben de o zaman icra edilen hile ve hudalara akıl erdiremedim! Bir şeyler yaptılar ama nasıl yaptılar, anlayamadım.”

Fazıla, Calibe’yle Süha’nın münasebet-i kerihesini [iğrenç ilişkisini] Mukaddem’e söylemedi. Ve kızcağız, pederinin namusunun vikayesi için bunun daim mektum kalmasını arzu ediyordu.

Artık akşam olmakla Fazıla ayağa kalktı. Mukaddem dedi ki:

“Bir daha senden nasıl haber alabileceğiz?”

“Sokaktaki Arap çocuklarından birinin eline birkaç para verip size kâğıt gönderebilirim. Vereceğiniz cevabı da o bana getirir."

“Sizin ikamet ettiğiniz konağı söyle de bari ben de bileyim.”

“Re’s-i Beyrut’ta [Beyrut’un tepesinde?] ‘Beytü’l- âlâ…’”

“Senin odan ne tarafta ve hangisi?”

“Bahçe yüzünde sağ köşedeki oda. Küçük hanımlarla beraber yatıyorum. Niçin sordun?”

“Bundan sonra senin odanın kandili, benim necm-i zührem [çoban yıldızım] olacak. Ona bakmakla vakit geçireceğim.

Fazıla ile Mukaddem, muhibbane ve dostane bir surette selamlaşıp ayrıldılar. (352) İleride, Mukaddem’in beklemekte olan arabacısına şüphe vermemek üzere, Fazıla evvelce yürüyüp gitti. Bir çeyrek sonra Mukaddem’le doktor arabalarının olduğu yere gidip hanelerine avdet eylediler.

17[63]

[63] Metinde, “71”.

Fazıla çarşıya giderken bir Arap çocuğu vasıtasıyla Mukaddem'e bir tezkere yazıp sıhhatini istifsar eyler [sorar] ve çarşıdan çıktığında kendisini beklemekte olan çocuktan cevabını alırdı. Mukaddem, sıhhatinin iyileşmekte olduğunu yazmaktaydı.

Kumluktaki mülakatlarından bir ay sonra Fazıla'nın Mukaddem'den aldığı bir cevapnamede, doktor dahi Fransızca yazı ile hastasının iyileşmekte olduğunu tasdik ile, bunu, o hafta hastanın validesine de tebşir eylediğini [müjdelediğini] bildiriyordu.

Fazıla bu yüzden ne kadar memnun ve mesrur oluyorsa, Enise cihetinden de o kadar mükedder oluyordu. Zira Enise, yiyip içmediği ve bütün gün düşündüğü cihetle gün-be-gün vücuttan düşmekte ve hal ve sıhhatinden havf olunduğu, doktor tarafından bildirilmekteydi. Bir gün doktor, eğer zafiyet böyle günden güne tezayüt eylemekte devam ederse işin veremliğe netice vereceğini haber verdi ki Enise'nin peder ve validesini bu haber pek ziyade telaşa düşürdü. Fazıla Enise'nin halinden pek ziyade mükedder olduğu gibi, Mukaddem'in de kendisi için böyle dünyadan geçmiş gibi bir halde bulunması ve o âna kadar teehhül etmemesi de onu pek ziyade müteessir eyliyordu. Artık kendisiyle de tezevvüce imkân (353) kalmadığı cihetle, Mukaddem'in teehhül eyleyip zevcesiyle müteselli olmasını arzu eyliyor, onun için de Enise'yi pek muvafık buluyordu. Mukaddem'in kendisi için müddetü'l-ömr [ömrü boyunca] böyle yanıp tutuşmakla mustarip olmasına razı olamıyor. Onun bu azaptan kurtulmasını arzu eyliyordu. Doktorun Enise hakkındaki sözü üzerine Fazıla, bu bapta bir teşebbüste bulunmakla her iki tarafın da iyiliğine hizmet eylemek istiyordu. Fazıla, Enise'yi pek ziyade seviyor ve onun haline acıyordu.

Bir sabah balkonda Rüveyde, Fazıla'nın kucağına yatıp onun ellerini okşuyor, arada o elleri öpüp, "Ah benim güzel dadıcığım," diyor ve bu suretle, gelecek sütlü kahvesini bekliyordu.

Rüveyde bir aralık dadısının uzun saçının örgüsünü alıp onu koluna dolamakla eğleniyordu. Dadı da müşfikane bir nazarla onun yüzüne bakıyordu. O esnada Rüveyde yüzüne düşen iki damla gözyaşından ürkmekle dadısının kucağından başını kaldırdı. Dadısının yüzüne baktığında, o damlaların bir kaçı da onun yanaklarından aşağıya yuvarlanmakta olduğunu gördü. Niçin ağladığını sordu. Dadı yüzündeki yaşları sildikten sonra Rüveyde'yi kucaklayıp öpmeye ve sevip okşamaya başladı. Rüveyde dahi ona sarılıp öpüyordu. O halde ki ikisinin kafası bir yere geldi ve renkleri birbirinden fark edilmeyen sarı saçlar birbirine karıştı, dolaştı. Yekdiğerinden fark edilmesi müşkil bir suret kesbeyledi. Çocuk, dadısının ne için ağladığını anlamak istedi.

Tekrar tekrar sordu. Dadı dedi ki: (354) "Hanımcığım! Tıpkı sana benzer bir kardeşim vardı da demin senin yüzüne bakarken onu hatırladım!"

"Çok benzer miydi dadı?"

"Ah, tıpkı!.."

Ondan sonra Rüveyde, çocuklarda olan merak veçhile, artık "Kaşı nasıldı? Gözü nasıldı? Kaç yaşındaydı?" gibi sualler irat eylemeye başladı.

O aralık süt tepsisi getirilmekle, Fazıla, Enise'yi çağırmasını tepsiyi getiren cariyeye söyledi.

Enise gelip oraya oturduğunda, dadı süt fincanını eline verdi. Enise süte dudaklarını batırmakla iktifa edip fincanı yine tepsiye bıraktı. Fazıla, her zamanki gibi biraz olsun içmesi için ısrar eylediyse de Enise, canı istemediğinden bahisle reddetti. Fazıla,

"Süt içmeyeceksen niçin geldin?" dedikte Enise:

"Senin çağırdığın için geldim dadıcığım!" dedi. Fazıla, Enise'nin kendisine olan itaat ve muhabbetinden müteessir oldu. Onun halinin böylelikle ne olacağını düşündüğünde, doktorun haber verdiği hali tahatturla duçar-ı havf oldu [korkuya düştü]. Enise'deki şu halin devamı hastalığının tezayüdüne bais olmakta olduğunu gördüğünden, bu bapta edeceği hizmetin bir an evvel icrasını düşündü. Mukaddem'e mufassal [ayrıntılı] bir mektup yazıp, Enise'nin kendisini nasıl görmüş olduğunu, ne kadar sevdiğini men evvele ilâ ahire [başından sonuna kadar], olduğu gibi anlattı. Kendisi tezevvüç (355) eylemiş olduğu halde onun böyle bekâr durması, beyhude bir fikir olduğunu ve kendisi hâlâ birinin menkuhası [nikahında] bulunduğu cihetle, gayrı birbirleriyle izdivaçlarına imkân kalmadığı halde, onun bekâr durmak fikrinde ısrarı, hayatın akıntılarına karşı kürek çekmek olduğunu, güzel bir surette yazdıktan sonra Enise'nin meth ü senasına girişip, kendisine layık bir zevce ve Münevver Hanıma münasip bir gelin olduğunu bildiriyordu.

Bu mektubun cevabı teehhür etmeyip hemen vürudetti. Mukaddem, Fazıla'nın reyini tamamıyla reddettikten sonra, sitem olmak üzere de, kendisi kesb-i sıhhat eylemekte olduğu bir zamanda böyle münasebetsiz şeylerle kendisini rahatsız etmesini ondan beklemediğini ve eğer uzun uzadıya mektup yazmaya vakti varsa, kendisinin nasıl vakit geçirmekte, her gün ne yapmakta olduğunu ruzname tarzında [günlük şeklinde] yazıp gönderdiği halde, kendisinden bahis olacak olan o fıkraların, ona ilac-ı acil geleceğini bildiriyordu. Fazıla Mukaddem'in bu reyini kabul ile herkesten hâli bir vakit buldukça, birkaç günlük havadisi birden yazıyordu. Bu havadisnamede, Enise'yle geçirdiği

zamanlar da tabii münderiç bulunuyor ve Enise'nin acınmaya sezâ olan [değer] hali, bir tarz-ı suziş-kâranede [ağlatacak şekilde] ifade olunuyordu. Mukaddem'den gelen cevaplarda ise yalnız Fazıla'nın kendisinden bahsolunup, diğer fıkralara dair bir şey bulunmuyordu.

Fazıla, Enise'nin günden güne erimekte ve sararıp solmakta olmasından pek mükedder olduğu gibi, Mukaddem'in de müteselli olması için teehhül eylemesini elzem gördüğünden, bu bapta katiyyen çalışmak istiyordu. Bu cihetle o günlerde (356) bir gün Mukaddem'e bir mektup yazıp mülakat istedi. Bunun üzerine tayin edilen bir günde Mukaddem, yanında doktor bulunduğu halde Kumluk'a gitti. Fakat evvelki gibi bir saat evvel gitmeyip tam vakt-i muayyeninde [kararlaştırılmış zamanda] gittiklerinden, beş dakika sonra Fazıla kendileriyle mülaki oldu [buluştu]. Hal ve hatır istifsarından [sorulmasından] sonra Fazıla, evvela meseleyi doktora izah ile onun bu mesele hakkında reyini sordu. Doktor vakıa Fazıla'nın hayatta olduğunu anladıktan sonra, hastası iyileşmeye başlamışsa da neticesiz bir intizar ve ümitsiz bir fikir de hasta için bir üzüntü demek olduğundan, Mukaddem teehhül ederse kavaid-i tıbbiyeye tamamıyla muvafık düşmeyeceğinden kat-ı nazar, fakat elbette zevcesi kendisine bir medar-ı teselli olacağını, çocukları olduğu halde onlarla meşgul olup eğleneceğini, kendini eğlendirebilmek de onun hastalığı için en büyük bir ilaç olduğunu, kendini hoş tuttuğu halde Mukaddem'in, hastalığından bütün bütün kurtulmak ihtimali bulunduğunu ve hastalığın ilerlemekte olduğu günlerde Fazıla'yı bulmasıyla hasıl olan sürurunun, onu bir suret-i seriada [hızlı bir şekilde] cihet-i afiyete götürmekte [sağlığına kavuşturmakta] olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Fazıla, Mukaddem'i ikna için söz söyleyeceği anda Mukaddem onu iskat ile [susturarak] kendisine o hususa dair söz söylememesini rica etti. Fakat Fazıla tekrar söze başlayıp,

"Mukaddem! Fıstıklık'ta bizim birbirimizi bulmamıza sebep bu mesele olduğunu düşün de şu tesadüfün hürmetine olsun bırak ondan bahsedeyim," demekle, Mukadem, Fazıla'nın sözlerini dinlemeye mecbur oldu. Fazıla, Enise hakkında Mukaddem'in merhametini celp için bir çok sözler söyledikten sonra bir faydası olmadığını görünce dedi ki: (357)

"Mukaddem! Sen de seviyorsun! Sevenin halini bilmiyor musun? Niçin bu kızcağıza merhamet etmiyorsun?"

"Fazıla, bu lakırdıları bana sen mi söylüyorsun?"

“Bana sitem etme! Ben seni sevmiyorum demek istemiyorum! Fakat benim seni sevmekliğim için bir çok esbap var. Nice senelerden beri olan münasebet, bunca hukuk ve minnettarlığım, seni bana sevdirmek için en kavi olan kuvve-i mecburedendir [zorlayıcı güçlerdendir]. Bununla beraber namzetliğimiz bozulduktan sonra ben yaşadım! Beni tezviç eyledikleri zevcimi sevdim! Senin gibi dünyadan geçmedim! Bu kızcağız ise senden ve senin familyandan hiçbir iyilik görmediği ve size minnettar bulunmadığı halde seni seviyor! Senin için ölüm yolunu tutuyor!.. Evet! Sana gelecek bir fenalığa siper olmaktan ve sana bir iyilik uğrunda canımı feda etmekten çekinmem. Allah esirgesin, eğer sana bir hal olacak olursa, belki senin acından ben de ölürüm. Lakin senin aşkından öleceğimi memul etmiyorum! Bu sözlerimi nadanlığıma verip de bana gücenme! Her cihetle minnettarı bulunduğum bir kadının evladına ve uğruma hayatını feda etmek derecesinde beni seven bir adama doğruyu söylemeyi ve kalbimi açmayı vazifeden bilirim. Hem bu söylediklerim, senin de bildiğin ve gördüğün şeylerdir. Mukaddem! Demek ki bu kızcağız, seni, senin beni sevdiğin gibi seviyor!.. Fütursuz bulunma Mukaddem! Sen ki seviyorsun. Senin çektiklerini bu zavallı çocuğun da çekmekte olduğunu tahatturla merhamet et!”

“Ben de sana doğru söylerim ki Fazıla, ne kadar merhamet etsem, acısam bu dediğin şey kabil değil!.. Ben seninle teehhül etmedikten (358) sonra kimse ile teehhül etmeyeceğim! Eğer sen o kızcağıza acıyorsan, onun benim zevcem olmasını arzu etmemelisin! Zira ben fikrimin, kararımın haricinde olarak teehhül etmiş olsam bile, benim zevcem olacak kadın bedbaht olur! Ben senden gayrı bir kadın sevmeyeceğimden başka, zevcem olmak isteyen kadından nefret ederim. Zira ben onu, seninle benim aşkımın arasına girmek isteyen bir engel olmak üzere telakki eylerim. Remzi’den ne kadar nefret eyledimse bana zevce olacak kadından da o kadar nefret ederim.”

Sözün burasında Fazıla, düşünmeye vardı. Zevci tarafından sevilmeyen bir kadının ne kadar ıstırap çekmekte olduğunu görmüş geçirmiş bulunduğundan, Enise’nin o hale duçar olmasını istemezse de, Mukaddem gibi sahib-i vicdan bir adamın bigünah ve masum Enise’ye eza etmeyeceğini ve sevmediği halde dahi ona fena muamelede bulunmayacağını bildiğinden, Mukaddem’in alacağı zevcesinden nefret eyleyeceğini söylemesi, aşkının şiddetiyle öyle zanneylemiş olmasından münbais olup [ileri gelip], yoksa Enise’yi gördüğü, tanıdığı halde onun nefrete seza olmadığını, âlicenab Mukaddem’in anlayacağını derhatır eyledi. Mukaddem’in böyle ömrünü kendine

vakfeylemesine ve beyhude intizarla üzülmesine gönlü razı olamadığından, teehhül eylemesi belki kendisini müteselli eyler ümidiyle o fikrine kuvvet vererek dedi ki:

"Mukaddem, geçen defa mülakatımızda bizim tezevvücümüz için bir çare olmadığını görmüştük! Artık ne ümit ediyorsun?"

"Hiçbir şey ümit ettiğim yok! Sen yaşıyorsun ya! İşte benim saadetim! Arada senin yüzünü görüyor, sesini işitiyorum ya! Benim bahtiyarlığım!" (359)

Birdenbire bir tedbir bulan kimselerde olduğu gibi Fazıla'nın gözleri parladı. Ve biraz düşündükten sonra Mukaddem'e dedi ki:

"Sen beni her gün görsen ve daim sesimi işitsen daha iyi değil mi?"

"Ah! Soruyor musun?"

"Ya Mukaddem! Sen bunu reddediyorsun!"

"Ne söylüyorsun?"

"Enise'yle tezevvüç eylediğin vakit beni her gün göreceksin. Benimle daim konuşacaksın. Hem de böyle başımda çarşaf olarak görmek değil. Tesettür etmediğim vakitte olduğu gibi göreceksin. Enise'nin dadısı benim. Senin hizmetini ben ifa edeceğim. Senin pak ve safi olan aşkına bundan âlâ telezzüz mü olur? Ah! Ben de sizden gördüğüm iltifatı, sana edeceğim hizmetlerle ödeyebilirsem ne kadar bahtiyar olurum. Gaybubetiyle hastalandığın kimsenin elinden içeceğin ilaç sana ne kadar şifa gelir. Reddettiğin şeyi düşün de ona göre bir cevap ver!.."

"Ah!.."

Mukaddem, Fazıla'yı her gün görmek ve sesini işitmek, onun yaşadığı yerde yaşamak, hatırasıyla sermest-i sülafe-i sürur [sevincinden sarhoş] olup bir şey söyleyemiyordu. Fazıla bir müddet onu serbest bırakıp beklediği halde Mukaddem'in hali [durumu] cevaba muktedir olamadığını görünce ne cevap vereceğini sordu. Mukaddem:

"Seninle bir yerde yaşamak için her ne fedakârlık etmek lazımsa onu icraya hazırdım. Fakat bu fedakârlığın benim teehhülüm derecesinde büyük olmasını hatırıma getirmemiştim! Ne yapayım, bilir miyim? Bu söylediğin şeyi ben nasıl reddedebilirim? Yahut teehhüle nasıl razı (360) olabilirim? Sen beni bu sözlerinle öyle bir hale koydun ki benim hiçbir şey yapmaya iktidarım kalmadı! Sen ne istersen öyle yap! Benim istediğim daim seni görmek, seninle konuşmak. Buna bulduğun çare, benim için ne kadar acıysa da ben sana nailiyet için her acıya katlanacağımdan, belki buna da katlanabilirim! Ah! Bundan başka çare olsa ve o çare tekmil mamelekimi feda gibi bir şeyle bulunsa bana bu teehhül meselesinden çok hafif gelirdi!.."

“Fakat ne yapalım ki başka çare olmadığını evvelce olan mülakatımızda, uzun uzadıya olan taharri ve tefekkürümüzle [arayış ve düşünüşlerimizle] anladık. Sen şimdi bir an evvel benim yaşadığım yerde yaşamak ve her gün beni görmek istiyorsan, bir vasıta ile Muhterem Efendi’nin kerimesi Enise Hanım’ı tezevvüce talip ol. Senin gibi bir zata vereceklerinden benim şüphem yok!”

“Benim hasta bulunmaklığım bir mâni görülmez mi dersin?”

“Hiç zannetmem! Çünkü Enise’nin seni sevdiği kadar bu familya parayı seviyor!”

“Ah! Zenginliğim böyle âlemin keyfine hizmet eyleyeceğine keşke benim gönlüme hizmet edeydi!.. Ne yapayım o serveti ki beni bir sevdiğime nail edemedi. Bunca ıstırab-ı derunuma ve ahuzarıma hiçbir faydası olamadı.”

“Bu işi başka türlü yapalım! Ben Enise Hanım’ın validesine kızının birini sevmekte olduğundan bu hale geldiğini anlatır, sevdiği adamın bu halden haberi olmadığını söyler ve kim olduğunu bildiririm. Onlar sana talip olsunlar! Sonra ne için hastaymış, filan diye lakırdı işiteceğiz? (361) Sen hastalığı söylersin. Bilerek kızlarını verirler. Bizim için daha iyi olur.”

Bir müddet de Mukaddem’in sıhhati hakkında söz edildikten sonra Fazıla ile Mukaddem ve doktor selamlaşıp ayrıldılar.

Enise’nin validesi kızının halinden pek endişenak bulunuyordu. Fazıla, hastalığının sebebini anlatıp kendisi de bunu yakında öğrenmiş olduğunu ve Enise’nin meseleyi validesine açmaması için eskiden vaki olan tembihini hep anlattı. Enise’nin validesi vakadan haberdar olunca hemen zevcine malumat verdi. Kızlarının sevdiği adam kendilerince meçhulse de nam ve ünvanını öğrenmek güç olmadığından, Muhterem Efendi İstanbul’daki ehibbasından birine yazdığı mektupla Mukaddem Bey’in her hal ve şanı ile beraber, hastalığı için Beyrut’a gittiğini ve pek zengin olduğunu haber aldı. Bu zenginlik sözü Muhterem Efendi’nin yanında, Mukaddem’in hastalığını ve hatta bu hastalığın birinci derecesini başlamış verem olduğunu örtmüştü. Bu cihetle Muhterem Efendi bir vesileyle kendini Mukaddem Bey’e takdim ettirdi. Görüşüp konuştular. Biraz sonra Mukaddem Bey’i pek beğenmiş olduğundan bahisle, eğer kabul ederse, kızını vereceğini bilvasıta [aracıyla] söyletti. Mukaddem mazeret olmak üzere hastalığını beyanla, öylece kabul eyledikleri surette razı olacağını bildirdi. İzdivaca karar verilmek üzereyken Mukaddem validesine bir mektup yazıp teehhülü için reyini sual ile müsaadesini istedi. O hafta doktor dahi Mukaddem’in tertibi üzre Münevver Hanım’a bir mektup yazıp hastasının suret-i seriada şifayap olmakta bulunduğunu eski hallerini

unutup, beğendiği (362) bir kız ile teehhül etmek üzere olduğunu, bu kızın familyası oraca pek muteber [saygın] ve ashab-ı namustan olduklarını, bu familya evvelce İstanbul'da bulunduklarından, hal ve şanlarını Münevver Hanım'ın İstanbul'dan tahkiki dahi mümkün olduğunu beyan eyledikten sonra, Mukaddem'e eskileri derhatır ettirmemek için Münevver Hanım'ın, Mukaddem'in teehhülünü görmek üzere Beyrut'a gelmemesi ve şayet böyle bir harekette bulunacak olursa, Mukaddem eski vakaları hatırlayacağı cihetle işin bozulması ve iyileşmekte olan hastalığın nükseylemesi muhtemel olduğunu bildirdi. Münevver Hanım'dan Mukaddem'e gelen cevapta, izdivaca maalmemnuniye rıza gösterdiğini bildirip Beyrut'a gitmek için uzunca bir yol almak icap edeceği cihetle kendisini düğünde bulunmaktan affeylemesini oğlundan rica ile gelinini İstanbul'a avdet eylediklerinde göreceğini bildiriyordu. Doktora gelen cevapname, âdeta bir teşekkürname olup, doktorun oğlu hakkında vaki olan himmetlerine, bunların en büyüklerinden olan şu teehhül meselesine pek ziyade memnun bulunduğunu, Mukaddem'in teehhüle rıza göstermesi, yeisini unutmasına bürhan olduğunu, doktorun tertibi veçhile kendisinin düğüne gelemeyeceğini bir suret-i münasebede oğluna yazdığını, doktorun bu rey ve fikrini pek savap [doğru] bulduğunu ve arzusu mücerret [sadece] Mukaddem'in kesb-i sıhhat eylemesi olduğunu bildirdi.

Mukaddem Bey'e tezviç olunacağını, Enise haber alınca, dadısının ifşa-yı raz [sırrını açığa vurarak] ile bu işi gördüğünü derhatır ederek, sitemkârane bir surette ona baktığında, Fazıla Enise'yi iki yanaklarından öpüp,

"Sen hiç merak etme! Kimse bir şey bilmiyor! Mukaddem Bey'in teehhül etmek üzere bir kız aradığını bir ahbaptan işittim de ben de seni sağlık (363) verdim. O talip olmuş. Pederin de münasip gördü, veriyor. Sence bir endişe edecek şey yok!" diyerek onu tatmin eyledi. Buna mukabil Enise, dadısının boynuna sarılıp beş on dakika müddet lâyenkati [aralıksız] onun yüzünü buselere garkeyledi.

Mukaddem'le Enise'nin akti icra edildi. Muhtasarca [kısaca] bir düğün yapılmasına karar verilmiş idiyse de gelinin çeyizi hazır edilmesi, yine yirmi güne muhtaçtı.

Enise'nin nikâhı icra edildiği günün ertesi günü vürudeden posta vapurundan Şebip çıkıp geldi. On gün kadar Beyrut'ta oturacağını bildirdiğinden, hemşiresinin cemiyetinde bulunmak üzere birkaç gün daha kalması, peder ve validesi tarafından kendisine teklif olunduysa da işinin icabınca on günden ziyade duramayacağını ve yakında yine avdet eyleyeceğini ve sonra geldiği zaman da epeyce müddet Beyrut'ta oturmaya mecbur olacağını bildirdi.

Küçük beyin geldiğinde hep cariyeleri korku aldı. Fazıla ilk defa olmak üzere görüyordu. Cariyelerin hiçbiri Şebip'ten bir tokat dahi yemediklerini itiraf ile çehresinden korktuklarını söylüyorlardı. Fazıla, "Hizmetinde kusur edilmediği halde küçük beyden niçin korkmalı? Cariyeler küçük beye götürecekleri bir bardak suyu elleri titreyerek götürmeye neden mecbur oluyorlar? O adamın biraz çatık çehre ile bulunmasından ve pek nadir olarak gülmesinden âleme ne? Herkes kendi hizmetini ve kendi vazifesini bilmeli!" diye düşünüyordu. Küçük bey odasında kendi (364) hizmetini kendi gördüğünden, yani kendi giyinip, kendi soyunduğundan, cariyeler ona sofrada peder ve validesinin yanında hizmet ederlerdi. Fakat sofrada tabağını değiştirirlerken, pekçe basmamak ve tabağı sessiz koymak için ne kadar dikkat etseler, sakındıkları için mutlak bir tedbirsizlik edip, makam-ı tekdirde onun sert nazarına uğrarlardı. Muhterem Efendi'nin haremi hanım, cariyesi Peyman'a,

"Kızım senin elin her işe yakışıyor. Şebip ancak on gün oturacak. O kendisine hizmet ettirmezse de sofrada bizimle bulunduğu zamanlarda onun hizmetine sen bakıver. Hiç olmazsa on gün müddet olsun üzülmeksizin ve kimseyi de üzmeksizin otursun. O hırçınlık ettikçe ben de üzülüyorum," dedi. Şebip peder ve validesiyle oturup Enise'nin izdivacından ve damadın hal ve ahvalinden bahsederken Fazıla, Şebip'in odasına gidip her şeyi tanzim ve ihzar etti [hazırladı]. Şöyle ki Şebip, kendisine lazım olan her şeyi istemiş olsa, elini uzattığında onu yerinde bulacaktı. Ondan sonra Fazıla odadan çıktı. Beyin yol sandığı gelmiş, oda kapısında duruyordu. Cariyeler, onu Şebip'in odanın hangi tarafına koymak istediğini bilmediklerinden, odanın içine götürmeye korkuyorlardı. Fazıla sandığı alıp münasip bir cihetine koydu. Odaya tekrar bir nazar gezdirip münasibi veçhile tanzim olunduğunu gördüğünde, içinden kendi kendisine, "Ben her şeyi yoluyla yaptım, koydum. Eğer beyefendi yine hiddet edecek, darılacak olursa keyfi bilir. Tekdir de etse, haksız yere olan tekdirin bana bir tesiri olmaz," deyip odadan çıktı. (365)

Şebip, peder ve validesinin odasından çıkıp kendi odasına girdiğinde, diğer cariyelerle beraber Fazıla da sofada bulunuyordu. Şebip odaya girdikten iki dakika sonra bir kuvvetli, uzunca:

"Gel!.." sedası işitildi. Cariyelerin elleri ayakları titremeye başladı. İşitilecek tekdiri, üzerine almaya kimse cesaret edemiyordu. Fazıla, küçük bey kendisini daha görmediği cihetle tanıyamayacağından, diğer kızlardan birini yollamaya çalıştıysa da, kimsenin canı çatık çehre görmek ve tekdir işitmek istemiyordu.. Fazıla:

“Canım odayı ben tanzim ettim. Bir kusur bulursa benim üzerime atınız. “Yeni gelen halayık yaptı,” deyiniz,” dediyse de kimseyi görderemedi. Ve ikinci bir:

“Kız gel!..” sedasına karşı koştu. Fazıla odadan içeri girip kapı eşiği hizasında durdu. Önüne bakarak verilecek emri veyahut tekdiri bekliyordu. Şebip hilkaten çatık olmadığı halde kendisi ekseri çatmayı mutat edinmişti. Kaşlarını yine çatmış olduğu halde karşısındaki cariyeyi tanıyamadığından, dikkatle ve mağrurane bir tavırla ona bakıyordu. Kim olduğunu sormaya tenezzül edemeyip, elbet bir cariye olmasına kanaat eyleyerek, sert sesle:

“Bu sandığı buraya kim getirdi?” dedi. Fazıla hiç telaş etmeksizin, kemal-i vakar ve temkinle:

“Ben getirdim efendim!” (366) diye cevap verince, Şebip:

“Bununla beraber bir de paket olacaktı. Onu ne yaptın?”

“İçeriye yalnız sandığı verdiler efendim!”

“Haydi dışarıya sor.”

Fazıla odadan çıkıp biraz sonra elinde büyücek bir paketle avdet eyledi. Paketin şeklinden içindekilerin kitap olduğunu anlamakla, yazı masasının üzerine bıraktı. Şebip:

“Nerede kalmış?”

“Dışarıdaki odanıza bırakmışlar efendim.”

Fazıla böyle deyip dışarı çıktı. Zira küçük beyin emrettiği hizmetinden başkasını görmeye kalkışan cariye tekdir işiteceğini, Fazıla diğer cariyelerden haber almıştı.

Yarım saat sonra Şebip, hane içinde giyinmeye mahsus hafif bir kumaştan açık renk pantolonla ceket telebbüs eylemiş olduğu ve elinde bir iki kitapla bazı evrak bulunduğu halde odasından çıkıp, dışarıdaki odasına gitti. Fazıla toplamak üzere odaya girdiğinde, odanın nizam ve intizamına bir halel gelmediğini, bir takım kitaplarla kâğıtların suret-i muntazamda masa üzerine konulduğunu, açılıp elbise çıkarılmış olan sandığın, yine güzelce kapanıp bir kenara çekilmiş bulunduğunu ve ortada yalnız Şebip’in arkasından çıkardığı rubalar varsa da onların da süpürülüp temizlenmesi için muntazaman bir kanepe üzerine yığıldığını gördü. Fazıla rubaları dışarı çıkardı. Temizleyip süpürdükten sonra odaya götürdü.(367)

Akşam olunca Fazıla, Şebip’in odasının lambasını yaktı. Şamdan, kibrit gibi şeylerin hepsi hazırdı. Şebip, yemek için sofraya çağırdıkları vakit hareme girdi. Sofrada Şebip’e Fazıla hizmet ediyordu. Fazıla, göreceği hizmetinden başkasını düşünmediğinden ve beyin hiddet eylemesi için de telaş eylemediğinden, sessiz sedasız işini görüyor ve

elindeki işine bakıp Şebip'in yüzüne bakmadığından, onun nazar-ı tekdirle kendisine bakıp bakmadığını görmüyordu. Sofradan kalkıldıktan sonra hanımı, Fazıla'ya,

"Aferin kızım! Pek güzel hizmet ettin," diyerek hizmetini takdir eyledi.

Yemekten sonra Şebip odasına girip biraz oturduktan sonra, pederinin yanına geldi. Kahvesini içtikten sonra koynundan cüzdanını çıkarıp içinden aldığı bir pusulayı pederine ibraz eyledi. Bu pusula, Şebip'in kendi hesabının pusulasıydı ki bundan, emmisinin vefatından o güne kadar sermayesinin beş bin lira tezayüt eylemiş olduğu anlaşlıyordu. Pederi tatlı bir tebessümle oğluna bakıp,

"Çalışman mükafatsız kalmamış. Avrupada bulunduğun müddetçe de vaktini boşa sarfetmemişsin," dedi, Şebip'in de yüzü güldü. Gözleri parladı. Şen bir tavırla pederinin elini öpüp,

"İltifatınıza teşekkür ederim efendim," dedi. Pederi de,

"Sa'yin [çalışman] meşkur [uğurlu] olsun evladım," (368) diye ona dua etti.

Şebip ondan sonra validesinin de elini öpüp odasına çekildi. Gecenin saat beşinde masanın üzerindeki çıngırağına basıp lambayı almaları için cariye çağırdığında Fazıla içeri girdi. Fazıla masanın üzerinde bir çok defterler bulunduğunu gördü. Kâğıtlar üzerindeki birçok hesapların yeni yazılmış olduğunu, daha mürekkeplerinin parlamakta ve bazısının da henüz yaş bulunmakta olmasından anladı. Bu halde Şebip'in o saate kadar yazı yazmak ve hesap görmekle vakit geçirdiği anlaşılıyordu. Şebip lambayı almasını Fazıla'ya emretti. Fazıla evvelce gece kandilini yaktı. Ondan sonra lambayı alıp çıktı. Sabah oldukta Fazıla, beyin sütü kahveyle mi yoksa şokola ile mi içtiğini diğer kızlardan sorup, kahveyle içtiğini haber alınca, kahve tepsisini götürmek için, beyin kalkmasına muntazır bulunuyordu. Hizmeti takdir ile kendisine teşekkür etmiş olan hanımının üzülmemesi için, Şebip'in her hizmetini yoluyla görmek arzu eyliyordu. Ancak on gün oturacak olan evladına güzel hizmet edilmesini arzu eyleyen validenin arzusunu yerine getirmek için çalışıyordu.

Şebip kalktığında Fazıla kahvesini götürüp bıraktı. Bir çeyrek sonra, onun kahveyi içmiş bulunacağını tahminle tepsiyi almaya girdi. Şebip kahveyi içmiş, fincanı bırakmıştı. Fazıla onları alıp hemen odadan dışarı çıktı. Bey giyinip, selamlıktaki odasına çıktı. Muhterem Efendi işine gitmezden evvel erkence biraz yemek yediğinden, Şebip'i de onun sofrasına çağırdıklarından içeriye girdi. Yemekten sonra haremdeki (369) odasına gidip sokağa çıkmaya mahsus olan elbisesini telebbüs eylemiş olduğu halde çıktı. Pederinin yanına girdi. Biraz konuştuktan sonra dışarı çıktı. Akşam

avdetinde doğruca pederinin odasına girdi. Hanım, Enise'ye biçilecek kumaşları Fazıla'ya teslim etmek, Fazıla da onların ne olacağı ve nasıl dikileceği hakkındaki emri almak için orada bulunmaktaydı. Fazıla, birçok açılmış kumaşları devşirmekle meşgul oluyordu. Şebip'in pek şen bir tavırla pederinin yanına girdiğini ve gülerek peder ve validesinin elini öptüğünü gördü. Fazıla, Şebip'e hizmet eylediği halde, daha o âna kadar yüzüne bakmamış ve simasının nasıl olduğunu görmemişti. O akşam kendisi hanımının odasında bulunduğu ve meşgul olduğu halde birdenbire Şebip girince, gelen kimdir diye baktığından, Şebip'i güler yüzle görmüştü. Fazıla ilk defa yüzüne baktığı Şebip'i güler yüzle görünce taaccüp eyledi. Zira onun kadınlar yanında daima çatık çehreyle bulunduğunu, kapı yoldaşlarından işitmişti. "Belki peder ve validesinin yanında güler yüzle bulunuyor," diyordu.

Pederi Şebip'e,

"Damadı görebildin mi?" diye sordu. Şebip yüzü daha ziyade gülerek:

"Gördüm efendim! Çok beğendim! Çok! Ebleh [alık] ve cahil bir şeyse diyerek pek çok düşünüyordum. Fakat şimdi istediğimizden âlâ ve bâlâ [yüksek] olduğunu gördüğüm için pek memnunum."

Fazıla, Şebip'in şenliği Mukaddem Bey'i beğenmekle hasıl olduğunu anlayınca, Şebip'in ulüvv-i cenap ashabından bulunduğunu tefehhüm eyledi. Zira eve gelecek (370) damadı peder ve validesinden kıskanması ve onu çekemeyip hasedinden zemmeylemesi melhuzken [düşünülürken], Mukaddem'i görünce memnun ve mesrur olarak fezailini peder ve validesine methüsena eyliyordu. Şebip, Mukaddem hakkında muhtasarca bir medihte bulundu ki o muhtasar sözleri birçok tafsilattan daha vazıhtı. Fazıla Şebip'te pek kuvvetli bir nutuk [söyleyiş kuvveti] bulunduğunu ve pek az kelimeyle pek çok şeyler ifham eylemekte olduğunu gördü. Bazılarının bir çok sözlerinden ancak birkaç mana çıkabildiği halde Şebip'in birkaç sözü pek çok manayı müştemil bulunuyordu [kapsıyordu].

Şebip, Mukaddem'in hastalığından dahi bahseyledi. Fakat onun hastalığını özür bularak onu zemmeylemek cihetiyle bahsetmedi. Ona pek ziyade acıdığından, öyle mükemmel bir adamın afiyet bulması için çalışmasını ve kendisine iyi bakılmasını tavsiye için söylüyor ve Mukaddem'in doktorundan, onun bütün bütün hastalığından kurtulabileceğini işittiği için, onu tebşirle Enise daha çocuk olduğundan Mukaddem Bey'e dikkat ve ihtimamla bakılmasını validesine tembih eyliyordu. Cüzi bir tedbirsizlik bu türlü hastaları düşürebileceğinden, ona nezareti pederinden rica ediyordu.

Fazıla orada kumaşları toplamak ve devşirmekle meşgul olduğu halde şu âlikadr [kıymetli] ve merhametli gencin sözlerini dinliyor ve onun şu uluvv-i cenabına hayran oluyordu. Mukaddem'den bahsederken Şebip'in sözlerinde hiçbir riyakârlık ve sesinde zerrece sahtekârlık yoktu. Şebip o sözleri söylerken sesi kalbîydi. Ondan sonra Şebip, aramak için kendisi yorulmaksızın, ona böyle bir enişte bulduklarından dolayı pederine teşekkür eyledi. (371) Biraz da pederinin ticaret işlerine dair konuştuktan sonra odasına çekildi. O akşam sofrada hanım, o gün kendisine hediye olarak bir ahbabından gönderilmiş olan şekerlemeyi getirtmek üzere Fazıla'ya,

"Peyman! Bizim odada tabak içinde bir tatlı var. Onu al da getir," dedi. Fazıla çıktığında, Şebip validesine,

"Bu kızı galiba yeni görüyorum," dedikte, validesi,

"Evet oğlum. Sen Avrupada'yken almıştık. Yeni görüyorsun," diyerek, cariyesi Peyman'ın bir çok methüsenasında bulunup o geldiğinden beri kendisinin rahat etmekte olduğunu ve artık hiçbir şey için üzülüp uğraşmadığını söyledi.

Fazıla bir hafta müddet Şebip'e hizmet eylediği halde, onun ne bir aferinini işitmişti ne de bir tekdirini. Şebip'in kendisine söylediği sözler, "Gel, getir, al, götür"den ibaretti.

Fazıla efendilerine hizmet, cariyelerin borcu olduğunu bildiğinden, gördüğü hizmet için Şebip'ten bir iltifat ve takdirat beklemiyordu. Bahusus Şebip gibi bir küçük beyi, cariyelerle laubali olan küçük beylere tercih eylemek lazım geldiğini bilirdi. Şebip'in mağrur değil, pek ziyade sahib-i vakar olduğunu görüyordu. Ne hakla bu hane halkının Şebip'ten müşteki [şikayetçi] olduklarından taaccüp eyliyordu. Fazıla, zaten tab'an [yaratılıştan] ağır başlı ve ciddi tavırlı olduğundan, Şebip'in yanında dahi o suretle, kâmil bir tavırla hizmet eyliyordu. (372) Fazıla, diğer cariyelerin ne sebeple Şebip'ten tekdir işitmekte olduklarını merak eyledi. Bir sabah sofrada Rüveyde'nin saçını taramakta olduğunu bahane ederek, beyin kahvesini götürmek için Muhabbet'i içeriye gönderdi. Fazıla, Rüveyde'yle tam Şebip'in oda kapısının karşısında bulunduğundan, odanın içerisini görüyordu. Muhabbet, kahve tepsisini beyin önüne koyduktan sonra hemen dönüp odadan çıkacak yerde, minder üzerindeki eşyaları toplayıp güya ortalığı tanzim eyledi ki bu topladığı eşyalarla beraber beyin sigara tabakasını da kaldırıp öte tarafa koymuştu. Ondan sonra da beyin sabahleyin arkasına almak mutadı bulunan ve o anda arkasından atmış bulunduğundan minder üzerinde durmakta olan robdöşambırını, devşirmek için minder üzerinden alırken eteğini süt cezvesine iliştirmekle sütü tepsiye devirdi. Cezveyi hemen kaldırdıysa da sütün yarısı dökülmüş ve tepsinin içine

yayılmıştı. Şebip, çehreyle bir kere baktıysa da bir şey demedi. Yalnız kahveyi fincana koyup içmek üzereyken bir sigara yakmak için elini yanında zanneylediği tabakasına uzattı. Bulamayınca orada tepsinin içini kurulamakta olan Muhabbet'e hiddetle,

"Güya sen iş mi gördün? Haydi defol!" dedi. Fazıla, Muhabbet'in bu tekdire, beye kendimi beğendireyim diye oda içinde iş aramasıyla duçar olduğunu gördü. Sofada bulunan Sevda, Muhabbet'in odadan tardedildiğini [kovulduğunu] işitmekle,

"Ben ne girerim, ne de böyle kovulurum," dedi. Şebip giyinip de odadan çıktığında, sofada bulunan Enise'yle (373) Rüveyde'nin yanına geldi. Onlarla bir iki söz söyleşti. Enise'yi çok zayıf gördüğünden, doktorun verdiği ilaca devam edip etmediğini sordu. Orada bulunan Sevda söze karışıp Şebip'e dedi ki:

" 'İçiyorum' dediği yalan efendim! İlaç şişesi geldiği gibi duruyor."

Şebip Enise'ye, "Niçin öyle yapıyorsun?"

Sevda, Enise'ye cevap vermeye meydan bırakmayıp yine kendisi:

"Ben de geçen gün o kadar söyledim efendim. "Yakında gelin olacaksın. Düğünde herkesin karşısına böyle zayıf bir halde nasıl çıkacaksın? Biraz kendini topla," dedim."

Şebip o güne kadar, izdivacına dair hemşiresinin yanında bir şey söylemediği gibi düğün ve Mukaddem lakırdısı da etmemişti. İlk defa olmak üzere Sevda'nın böyle bir lakırdı açmasından, gerek Enise gerek Şebip mahcup olup kıpkırmızı oldular. Enise pek fena halde sıkılıp yere baktı. Şebip'in yüzündeki mahcubiyet kırmızılığı ise hiddet humretine [kızıllığına] tebeddül etti. Enise gibi yere bakmayıp hiddetle Sevda'nın yüzüne bakarak,

"Yıkıl oradan, edepsiz!" dedi. Çehreyi asmış olduğu halde dışarıya çıktı.

Ondan sonra biraz evvel odadan tardolunduğundan dolayı Sevda'dan "Ne girerim, ne de kovulurum," diye lakırdı işitmiş olan Muhabbet, Sevda'nın yanına gelip deminki taşı gediğine koymak için,

"Ben ne söze girişirim, ne de tekdir işitirim," dedi. Fazıla'nın bu kızların ikisine de canı sıkıldı. Kalfaları (374) olduğundan, onların terbiyeleri ona muhavvel [bırakılmış] bulunmak hasebiyle bu hallerini sükûtla geçiştiremeyip,

"Biraz önünüze baksanız, haddinizi bilseniz de bu tekdirleri işitmeseniz daha iyi değil mi?" dedi. Muhabbet:

"Odayı topladımsa bir kabahat mi ettim?"

Sevda, "Sanki ben fena bir lakırdı mı söyledim?"

Fazıla, "Küçük bey hemşiresiyle konuşuyordu. Senin ne vazifen ki söze atılıyorsun?"

Sevda, “Sanki biz hiç efendi, bey görmedik mi? Benim eski efendimin oğlu, vakıa bu küçük beyden daha gençti, ama hiç kibri yoktu. O kadar nazikti ki âdeta bizimle konuşurdu. Yanına gitmeyecek olsak o bizi çağırır, “Niçin gelip hizmetime bakmıyorsunuz,” diyerek darılırdı.

Fazıla, “Orada rahatın iyiydi de niçin oturmadın?”

“Orada da hanım huysuzdu.”

Enise söze girip, “Ne gibi huysuzdu Sevda?” dediğinde, Fazıla:

“Ben onun ne gibi huysuz demek istediğini anladım!.. Nene lazım hanımcığım, sen öyle şeyleri sorma.”

Sevda, “Ne anladın sanki?”

Fazıla Enise’ye, “Haydi hanımım sen odana git,” deyip, Enise’yi gönderdikten sonra Muhabbet’i dahi: (375)

“Haydi sen de işine!” diyerek savdı ve sonra Sevda’ya,

“Artık söyleyeyim mi? Şimdi senin eski hanımının huysuzluğu sizin küçük beyle düşüp kalktığınızı istememesi ve sizi büyük beyin de yanına koymaması değil mi?” dedikte, Sevda taaccüple,

“Sen benim evvelki hanımımı gördün mü? Eski kapımı biliyor musun?” dedi. Fazıla:

“Hayır! Seni gördüm, seni biliyorum da onun için söylüyorum. Aklını başına topla! Bu bize anlattığın eski küçük beyin hikâyelerini bir daha söyleyeyim deme! Öteki kızların da yüzünü gözünü açarsın. Bir daha işitecek olursam hanımefendiye haber veririm.”

“Sanki sen dün gelmişsin de bize kalfalık satıyorsun?”

“O sözü söylemek istiyorsan bana söyleme! Beni kalfa tayin eden hanımımıza söyle. Ben vazifemi bilirim işte bu kadar.”

Fazıla böyle deyip, hiddet ve şiddetle yürüyerek Enise’nin odasına gitti.

Şebip’in Beyrut’ta bulunduğu on gün müddette, Fazıla bir tekdirini işitmeden ve bir iltifatını görmeden hizmet eyledi. Yalnız gideceği gün Fazıla, çamaşırlarını odasına getirip, yerleştirmek için şayet ihtiyacı messederse [olursa] diyerek orada durdu, bekledi. Şebip hiç onun yüzüne bakmadığı halde eşyasını yerleştirmekteydi. Arada, “Oradan şunu ver,” gibi bazı hizmetler gördürmekteydi. Fazıla ağır tavrıyla, sükût üzre bulunup hizmet ediyordu. (376)

Odadan sandık çıkarıldı. Şebip çıktığında, oda kapısını kilitleyip anahtarı Fazıla’ya uzatarak:

“Kız senin elin işe yakışıyor. Şu odanın anahtarı sende dursun da arada süpür, temizle. Fakat kütüphanedeki kitapların yerini bozma. Onları karıştırma. Pek toz olduğu zaman şekillerini bozmadan tozlarını al,” dedi. Fazıla:

“Peki efendim,” dedi. Bu kadar söz Fazıla’ya pek büyük bir iltifat geldi. Zira iltifatı mebzul [bol] olanlar her şey için herkese iltifat eylediklerinden, onlardan görülen iltifatla insan hizmetinin hakikaten takdir olunup olunmadığını bilmediği gibi o iltifata nailiyeti kendisinin ona layık görüldüğünden mi, yoksa iltifat eyleyenin mültefit [bol iltifatlı] bulunmasından mı neşet eylediği anlaşılamayacağını, fakat Şebip gibi iltifatı nadir olan kimselerin, nadiren eyledikleri iltifatın kıymeti büyük olup, o gibi kimselerin iltifat eyledikleri kimselerin hizmetini, hakikaten takdir eyleyip, cidden memnun olduklarını ve eyledikleri iltifat, hakiki bir iltifat olduğundan, kıymeti, değeri büyük olmak lazım geldiğini Fazıla mülahaza ve mütalaa ile Şebip’in o kadarcık iltifatının kıymetini takdir eyleyerek memnun olmuştu. Şebip odanın anahtarını Fazıla’ya teslim eyledikten sonra peder ve valide ve hemşireleriyle veda eyleyip ve bu defa çok gecikmeksizin avdet eyleyeceğini söyleyip konaktan çıktı.

Şebip, Mukaddem Bey’in iskan eylediği konağa da uğrayıp, enişteşiyle de veda eyledikten sonra vapura bindi. (377)

18

Şebip gittikten on gün sonra Enise’nin düğünü icra edildi.

Enise’nin validesi Fazıla’yı çağırıp, kendi kızının sinni henüz küçük bulunduğunu, hizmete alışık olmadığı cihetle, kendisinin Mukaddem’e layıkı veçhile hizmet eylemesini emir, tembih eyledi. Zaten hane içinde eli en ziyade işe yakışan ve tertip bilen cariye Fazıla olduğundan, damat beyin hizmetine onun tayin edilmesi bir emr-i tabiiydi.

Fazıla, Mukaddem’in ilacını vermek ve yiyeceğini hazırlamak gibi hizmetlerini kemal-i dikkat ve ihtimamla icra eylediğinden, Mukaddem de içtiği ilacı Fazıla’nın elinden içtiğinden ve yiyeceğini de ona Fazıla getirdiğinden, yiyip içtiğinden fayda görüyor ve tahassürüyle [özlemiyle] o hale geldiği Fazıla’yı karşısında gördükçe, taze hayat buluyordu.

İzdivacından bir ay sonra Mukaddem’in terakki-yi sıhhati [sağlığının düzelmesi], yüzünden nümayan [belli] oluyordu.

Mukaddem'in doktoru da kendisiyle beraber Muhterem Efendi'nin konağına gelmiş ve selamlıkta ona bir oda verilmişti. Doktor, beye hizmet eden kimseyi istediğinde, Enise'nin validesi mabeyn kapısına Fazıla'yı gönderiyordu. Fazıla, doktorun kendisine tarif eylemiş olduğu tertip üzere hastaya bakıyor ve onun, terli kalmaması için vaki olan tembih-i ekîdi [sıkı tembihi] üzerine Mukaddem her sokaktan geldiğinde, çamaşır bohçasını Enise'nin eline tutuşturuyordu. Gözünün içine bakan zevcesi Enise ve tedbirde zerrece kusur etmemek üzere çalışan Peyman'ın himmetiyle, Mukaddem kendisini (378) toplamakta ve hastalığı kesb-i hiffet eylemekteydi [hafiflemekteydi]. Henüz ufak ufak öksürükle her gece sabaha karşı bir kere ter devam etmekteyse de evvelkiye nispetle bu öksürükle ter pek ziyade hafiflemişti. Mukaddem'in terinin nöbet saatinde Enise uyanmadığı cihetle, kendisini uyandırmasını Fazıla'ya rica eylemişti ki Fazıla o saatte kalkmayı mutat edinerek o vakitte kalkıp kapıyı vurmakla Enise'yi uyandırıyordu. Bazı defa ter ziyadece geldiğinden, yatak takımını da değiştirmek icap eyliyordu ki o vakit, Mukaddem çamaşır ve geceliğini tebdil eyledikten sonra Fazıla içeri girip yatak takımını da değiştiriyordu. Enise zevcine iyi bakılmasını istediği halde bakmasını bilmiyordu. Dadı elinde büyümüş, evvelki dadısı çırak edildikten sonra, Fazıla gibi işgüzar ve hamarat bir dadı eline geçmiş olduğundan o güne kadar saçını bile kendi taramamıştı. Evlatlarını pek seven validesi, Enise'ye de bir hizmet gördürmemişti. Fazıla geldiğinde, on beş on altı yaşındaki bir kızın biraz kendi işini görmeye alışması ve eli işe yaraşması lüzumunu görmüşse de validelerinin onların iş görmelerini istemediğini gördükte, kendisi işten yüksünüyor sanılmasın mütalaasıyla gerek Enise'ye gerek Rüveyde'ye bir küçük çocuk gibi bakmıştı. Fazıla, hep kibar çocuklarının bu yolda büyüdüklerini ve kendisinin öksüz olması cihetiyle kendine ve biraderine bakmaya mecbur olduğunu bildiğinden, bu hanedeki tertip kendisine garip gelmiyordu. Enise gelin olduktan sonra Fazıla, ona Mukaddem'in hizmetlerini gördürmeye başladı. Enise zevcine kemal-i hahişle hizmet eyliyorsa da zavallı çocuk hizmete alışık olmadığından, yoluyla hizmet edemiyordu. Mukadem'in arkasına sürülecek ilaçlarını (379) Fazıla hazırlayıp Enise'ye sürdürüyordu. Fakat bir gün Enise, Mukaddem'in arkasına sürmekte olduğu tentürdiyotu kararından ziyade sürmüş olduğundan, bir yara açılmıştı ki zaten zayıf bulunan Mukaddem'e bu yara bir iki nöbet getirmekle, hastaya bakanlar, doktorun pek büyük tekdirine uğramışlardı. Doktorun tekdirlerinin en büyük hissesi Fazıla'ya isabet eylediği gibi, Enise'nin validesi de Fazıla'yı makam-ı tekdirle,

“Enise gibi bir çocuğun elinden böyle şeyler gelmeyeceğini bilmiyor musun? Bunlar senin işin değil mi? Enise iş görecek olduktan sonra seni niye hizmetine tayin ettik?” dedi. Fazıla, artık Enise’ye Mukaddem’e süreceği ilacın şişesini tutturmaktan başka bir iş gördürmeyip hepsini kendisi ifa eyliyor ve Enise’yi yanında yamak gibi kullanıyor ve böylelikle onu hizmete alıştırıyordu.

Fazıla, Mukaddem’e, uykusunu ve rahatını terk ederek bakıyordu. Sa’yinin boşa gitmediğini, Mukaddem’in günden güne kesb-i afiyet eylemekte olduğunu görmekle memnun oluyordu. Münevver Hanım da Mukaddem’in yanında bulunsa, ancak bu kadar bakabilirdi. Fazıla, Mukaddem’e eylediği hizmetle, gerek Münevver Hanım’ın, gerek Mukaddem Bey’in, kendisine olan haklarını ödemekte olduğundan dolayı memnun oluyordu. Fazıla, her şeye nezaret eylediği cihetle, konak içinde çamaşır yıkamaktan muaf bulunduğu ve onun işi yıkanıp ütülenen çamaşırları yerleştirmek olduğu halde Mukaddem’in çamaşırlarını kimseye yıkatmayıp kendisi yıkıyordu. Mukaddem, kendisi için onun bu kadar çalışmasını istemiyor ve o kadar kendini yormaması için ona rica eyliyorsa da (380) Fazıla, eğer onun işi kendisine ağır gelmiş olsa çırakları olan cariyelere gördürebileceğini, kendisine tevdi olunan vazife yalnız yukarı hizmetiyle aşağıda görülen hizmetlere nezaret olduğunu, yaptığı işi kendi gönlünün rızasıyla yapmakta bulunduğunu ve kendilerine olan minnettarlığı icabınca ona hizmet etmek, kendisine büyük bir lezzet geldiğini Mukaddem’e bildirdi.

Doktor da bir yandan Münevver Hanım’a hastasının sıhhati hakkında tebşirat verip, yolunda giden işi bozmamak üzere Mukaddem’i görmek istememesini tavsiye eyliyordu.

Doktor bir gün Beyrut’taki etibba-yı meşhureyi [ünlü doktorları] cem ile [toplayarak] Mukaddem’in hastalığının, Beyrut’a geldiği günle, o günkü farkını anlamak üzere konsülto yaptılar. Etibba, Mukaddem’de pek çok fark buldular. Bir arıza vuku bulunmadığı halde, o gidişle Mukaddem’in hastalığı bütün bütün üzerinden atabilmesini katiyyen ümit eylediklerini bildirdiler. Doktor, etibbanın fikirleri üzerine bir rapor yaptırıp Münevver Hanım’a irsal ile tebşiratta bulundu. Doktor Mukaddem’i her gün gezmeye çıkarıyordu. Mümkün olduğu kadar hoş vakit geçirmesine çalışıyordu. Mukaddem haremde bulunduğu zamanlarda ise kendisine yardım eden Fazıla olduğu için oda tanzim etmek merakına düşüp ekseri onunla meşgul olur ve kendisine hane umuruna dair iş bulurdu. Mukaddem, akşam yemeğinden sonra doktorla biraz vakit geçirip hareme gelir, yatacağı vakte kadar olan zamanını kitap okumakla geçirirdi.

Enise de onun yüzüne bakıp oturur ve bir çok saatler bu temaşadan yorulmaz (381) ve uykusu gelmezdi. Mukaddem bazı defa yanında Enise'nin bulunduğunu da unuturdu. Yatacağı vakit elinden kitabı bıraktığında Enise'yi görünce,

"A! Sen burada mıydın? Daha yatmadın mı? Vah! Vah! Ben kitap okuyordum, canın sıkılmıştır. Sen niye beni bekledin? A çocuk," gibi sözlerle onu taltif eylerdi. Fakat yine her defasında kitabıyla meşgul olurdu. Bu hali görmekte olan Fazıla, Enise'ye acıdığından ona dedi ki:

"Kitabı sen okuyup, beyin dinlemesini teklif et. İkiniz de beraber meşgul olmuş olursunuz."

Enise, "Ben nasıl teklif edeyim?" dediğinde, Fazıla:

"Ben söylerim," diyerek, bir akşam Enise'nin yanında Mukaddem'e,

"Beyefendi! Hanım okusa da siz dinleseniz. İkiniz de eğlenmiş olursunuz," dediğinde, Mukaddem,

"Bilmem nasıl olur? Başkasının okuduğundan lezzet alabilir miyim?" dediğini Fazıla işitince, zavallı Enise'ye bir iyilik olmak için,

"Bir tecrübeye çıksanız. Pekâlâ lezzet alırsınız sanırım. Hele o lezzetten benim hisseme de isabet eder zannederim. Hanımımın okuduğunu arada ben de dinlersem, benim için ne büyük iftihardır," dedi. Bu sözüyle gerek Mukaddem'in, gerek Enise'nin imdadına yetişmiş oldu. Zira o halde geceleri Fazıla, Mukaddem'in yanında biraz oturacaktı ki (382) Mukaddem'e bundan âlâ nimet olamaz. Enise de zevcini eğlendirmiş olacak ve zevci onun sesini dinlemekte bulunacaktı ki kızcağız için ne büyük lezzet!

Mukaddem hemen elindeki kitabı Enise'ye verdi. Enise, kendisinin imdadına erişmekte olan dadısına,

"Otur dadıcığım," dedikten sonra okumaya başladı. Okunan kitap bir tarihti. Enise tatlı sedasıyla o kadar güzel okuyordu ki insanı sıkmadıktan başka pek hoş oluyordu. Bahusus latif bir surette okumak için tabii olan bir istidadıyla, ibareleri bölmeksizin, duracağı vakit söz nihayetinde durmak ve sözün başından başlamak üzere ibareleri ruhlandırarak okuması pek güzel oluyordu. Fazıla kalkmak istediğinde, Enise'nin hemen,

"Yok Dadı, gitmeyeceksin," diye olan ısrarıyla yine otururdu.

Bu suretle her gece hanım okumakta, bey dinlemekte ve dadı da onları beklemekte olduğu halde vakit geçirmeye başladılar. Bazen Enise Fazıla'ya,

“Bak Peyman! Bahaneyle sen de bizi dinleyerek malumat öğreniyorsun,” diyordu ki onun bu sözü üzerine Mukaddem’le Fazıla birbirine bakışıp tebessüm eyliyorlardı. Fakat Enise elindeki kitaba baktığından, onları göremiyordu. Fazıla ona,

“Ya, Hanımcığım ya!” diye cevap veriyordu. Enise zevcini kendisinin yanında alıkoymak (383) ve meşgul etmek için dadısının işe yaradığını ve öyle şeyleri becermekte ve bir bahaneyle onları birbirleriyle söyleştirmekte olduğunu gördüğünden, gayrı Fazıla’yı yanından ayırmayıp hep birlikte oturuyorlar, üç kişiden ibaret olan şu cemiyet, pek şen bulunuyordu. Mukaddem gülüyor, söylüyor, fıkralar naklediyordu.

Vakitler bu suretle mürur ederek, Mukaddem izdivaç edeliden beri üç ay olmuştu.

Enise’nin, herkesin yanında yüzü gülmekteyse de yalnız bulunduğu zamanlarda Fazıla onun yanına girdikçe onu mütefekkir ve mahzun görüyordu. Sonraları Enise’yi tenhada ağlar buldu. Bu cihetle Fazıla bir gün Mukaddem’i yalnız bulduğunda ona,

“Mukaddem! Enise’yi ağlar gördüm. Ne oldu? Aranızda bir şey mi var?” dedi. Mukaddem acı bir tebessümle,

“Evet!” diye cevap verdi. Fazıla merakla,

“Aranızda olan nedir?” dedikte, Mukaddem mahzunane bir tavırla,

“Sen!” dedi. Fazıla düşünmeye vardı. Bir müddet tefekkürden sonra,

“Ben ha! Kiminin felaketine, kiminin gözyaşlarına sebep olan ben!..” dedi. Mukaddem,

“Zavallı çocuk, benden muhabbet bekliyor! Ne yapayım? İki gönlüm yok ki birini ona vereyim!..” (384) dedi. Ondan sonra Fazıla, bir çok kere Enise’yi odasında ağlamakta olduğu halde buldu. Kendisi cesaret edip bir şey soramıyordu. Zira her ne kadar dadıysa da yine Enise’nin yanında cariye sıfatıyla bulunduğundan, ona zevci ile olan muamelatını sormayı, haddinin haricinde buluyordu. Fakat bir defasında Enise onu yanına oturttu. Bükâsını ondan ketmeylemeyip ağlıyordu ve Fazıla’ya,

“Niçin ağladığımı sormuyorsun ha! Vefasız!” dediğinde, Fazıla,

“Artık ağlamana bir lüzum görmüyorum da onun için sormuyorum. İstediğin oldu. Sevdiğin adama vardın. Daha ne istiyorsun?” dedi. Enise söze girişip dedi ki:

“Peyman! Benim sinnim küçük ama ben budala değilim. Bilirsin ki benim oldukça zekâvetim vardır! Mukaddem Bey’de anlayamadığım bir hal var!.. Beni sevmediğini anlıyorum! Fakat benden nefret eylemediğini de görüyorum. Bana olan güzel muamelesi beni sevdiğinden değil! Benim kendisini ne kadar sevmekte olduğumu gördüğü için bana acıdığından. Peki bana acıdığı ve benden nefret etmediği halde niçin beni sevmiyor?”

“Niçin sevmesin? Senin bu zannın çocukluktan ileri geliyor.”

“Yok Peyman, yok!.. Öyle değil!.. Geçen gece Mukaddem uyuyordu. Benim uykum kaçtı. Yatmaktan sıkıldım. Kalkıp yatağın içinde oturuyordum. Mukaddem’in yüzüne bakıyordum. İnsan sevdiğinin yüzüne bakmakla geçirdiği zamandan hiç usanmıyor. O vakit hiç sıkılmıyor. Uzun bir müddet ben onun yüzüne bakmakla vakit geçirmişim. Bu temaşanın lezzetinden kendimi geçmiş (385) gibi bir hale geldim. Nasıl oldu bilmem, onu uykudan uyandırmak korkusu hatırıma gelmemiş ve onu mülahaza edememişim ki elimle onun saçlarını okşamışım. Mukaddem hemen gözlerini açtı ve o da benim saçlarımı okşadı. Fakat ne diyerek okşadı biliyor musun? “Zavallı çocuk,” diyerek. Eğer uyku sersemi bulunmasa elbet ağzından bu sözü kaçırmazdı... Bana niçin zavallı çocuk diyor? Bana niçin acıyor? Elbet acınacak bir halim var ki acıyor!”

“Bunlar hep çocukluk! O vakte kadar uyumadığın için öyle söylemiştir.”

“Aman sen de Peyman! Bugün kalın kafalılığın var! Lakırdı anlamıyorsun!.. Geçen gece de gece yarısı kendi kendine bir şeyler söylenmekteyken ben uyandım. Lakin ah! Biraz geç uyanmışım!.. Telaffuz ettiği ismi iyice anlayamadım! Bir kadın ismiydi. İsmi söyledikten sonra ona hitap olmak üzere, aşkının ömrüyle beraber devam edeceğini söylüyordu!..”

Enise sözün burasına geldiğinde Fazıla’yı telaş bürüdü. Korku aldı. Acaba Mukaddem, gece kendi ismini sayıklayıp bir şeyler söyledi de Enise de böylelikle onun ağzını mı arıyor diye havfeyledi.

İşin önünü almak üzere dedi ki:

“A canım! Bir insan sayıklarken gündüz en ziyade kimi çağırırsa onun ismini söyler. Mukaddem Bey’in de en ziyade çağırdığı senle ben! Belki bizim ismimizi söylemiştir.”

“Hayır! Hayır! Ne benim ismimdi, ne de senin! Bu benim hiç tanımadığım bir isimdi. (386) Onun için çabuk anlayamadım! Kendisi o sayıklamadan sonra uyandı. Beni uyanık görünce “Ben sayıkladım mı?” diye sordu. Ben de “Evet,” dediğimde, “Tuhaf şey! Bu gün bir roman okumuştum. O rüyama girdi,” dedi.”

“İyi ya işte! En doğrusu da odur.”

“Of!.. Peyman! Ben bilmez miyim? Anlamaz mıyım? Mukaddem Bey’de bir sır var!.. Evet, mutlak bir sır var!..”

Enise böyle söyleyip hüngür hüngür ağlamaya başladı. Enise’nin bu halinden, Fazıla o kadar müteessir oldu ki hemen az kaldı, “İşte o sır benden ibarettir. Beni öldür, vücudumu ortadan kaldır da kurtul,” diyordu. Fakat kendini topladı. Helecanını setre

çalıştı. Enise de güya o şikayet eylediği 'sır'a karşı onu himaye etmesi için Fazıla'nın kucağına iltica eylediğinde, kendini asıl o 'sırrın' ocağına atmış olduğundan bihaberdi!.. Fazıla, kendisinin boynuna sarılıp gözyaşlarıyla yüzünü gözünü ıslatmakta olan Enise'yi tesliyete lüzum olduğunu hissediyorsa da kendisi de o anda o kadar müteessirdi ki ağzını açmaya muktedir olamıyor, yüreğinin çırpıntısından vücudu sarsılıyor, gözleri kararıyor, kendisini muhtac-ı muavenet [yardıma muhtaç] görerek hemen bayılıvermesinden korkuyordu!.."

19

Haziran ayının on beşine gelinmiş olduğundan, Beyrut'ta sıcaklar, oraya mahsus olan şiddetini icraya başlamıştı. Kıştaki çiçekler (387) kurumuş, yapraklar sararmış, ortalıkta yeşillik yerine bir sarılık bulunuyordu.

Beyrut dahi bilad-ı haradan [sıcak memleketlerden] olduğu halde yazın en sıcak vaktinde, oradan iki buçuk saat tebaütle cebele [dağa] çıkıldığı halde buz gibi serin mahaller bulunur. Arasında iki iki buçuk saatten ibaret mesafe bulunan Beyrut şehrinde hararet, şiddetle hükmünü icra etmekte olduğu halde cebel köylerinde pek ziyade serinlik icra-yı nüfuz eyler. Bu köy dediğimiz yerler de en mükemmel şatocuklar, konaklar, oteller, mekteplerle müzeyyen olan köylerdir.

Beyrut'taki agniyanın [zenginlerin] hep cebelde sayfiyesi bulunur. Yazın sıcak zamanını orada geçirirler. Sayfiyesi bulunmayan da isticar eyler. İşte herkesin sayfiyeye gitmek vakti geldiğinde, Muhterem Efendi de cebele nakl-i hane etmek üzere bulunuyordu. Mukaddem'in doktoru, yazın üç ayını geçirmek üzere, Mukaddem'in sıhhati için İstanbul'u münasip gördüğünü ve gelecek kışı dahi Beyrut'ta geçirdiği halde artık hiçbir hastalığı kalmayacağını kendisine bildirdi.

Mukaddem'i düşünme aldı. Beyrut'tan çıkmak, Fazıla'yı terk etmek demekti. Her kış Beyrut'a gelebilirse de yazın orada bulunması münasebet aldığından herkese ne diyebileceğini düşünüp, söylenecek bir söz, edilecek bir bahane bulamıyordu. Bahusus kendisi İstanbul'a gitmese, oğlunun tahassürüne güç ile sabreylemiş olan Münevver Hanım'ın Beyrut'a geleceği biiştibahtı [şüphesizdi]. Artık teehhül eyleyeli üç ay olduğundan, kendisinin zevcesine alışmış ve Fazıla'yı unutmuş olması, herkes tarafından zannolunduğu cihetle,(388) Münevver Hanımın da böyle zannetmesi tabiiydi. Münevver Hanım'ın Beyrut'a gelmesiyse Fazıla'nın meydana çıkması demekti. "O

halde ne yapmalı?" diyerek Mukaddem'le Fazıla bu hususta uzun uzadıya müzakere ve muhaverede bulundular. Nihayet Mukaddem'in üç ayı geçirmek üzere İstanbul'a validesinin nezdine gitmesini, mecburi bir hal gördüler. Fazıla'dan müfarakat, Mukaddem'e her ne kadar müşkil gelecekse de muvakkat olduğu için razı oldu. Kendisini kemal-i tahassürle beklemekte olan validesini hatırına getirip, kendisinin de onu göreceği geldiğini gördü. Mukaddem hayırsız bir evlat olmayıp validesini de pek ziyade severdi. Fazıla da pederinden ve biraderinden haber almak için, Mukaddem'in İstanbul'a gidip gelmesini arzu ediyordu. Mukaddem, Münevver Hanım'ın gelinini görmek bahanesiyle kışla birlikte Beyrut'a gelmeye kalkışmaması için, Enise'yi de beraber götürmeye ve gelini kayınvalideye göstermeye karar verdi. Mukaddem sonbaharda Beyrut'a gelirken, kışı bütün bütün Beyrut'ta geçirmeyip, İtalya'ya, Korfu'ya da gideceğini bahane ederek, Münevver Hanım'ı getirmemek ve Enise'yi pederinin hanesine bırakacağım diyerek alıp gelmek üzere karar vermişti. Mukaddem, Fazıla'dan müfarakat eyleyeceğini düşünüp mükedder oldukça evvelce onu vefat eyledi sanarak bütün bütün müfarakat eylemiş olduğu zannında bulunduğu zamanları derhatır etmekle müteselli oluyor, üç ay müddeti sevgili validesiyle geçirmeyi lazımadan addeyliyordu. Enise, Fazıla'yı birlikte götürmeye ve hatta bu fikrinde ısrar eylemeye kalkışmasın mı? Validesi, her şeye bakan Peyman olduğundan, o giderse kendisinin rahatı kaçacağını söyleyip bırakmak istemediyse de Enise ağlayıp (389) sızlanmaya başlayınca, o da bilmecburiye muvafakat edecek oldu. Fakat Mukaddem,

"Validemin yanında sana bakacak cariyeler çok! Niçin validenin rahatını bozacaksın?" diye Enise'nin fikrini reddetmekle, Enise zevcine karşı koyamadı. Başka bir cariye almaya karar verdiler.

Bir posta günü Loyd kumpanyasının Ungarya vapuruyla Mukaddem'le Enise, yanlarında doktor ve bir cariyeyle uşak olduğu halde, İstanbul'a müteveccihen hareket eylediler.

Mukaddem'le Enise'nin azimetinden iki üç gün sonra, Muhterem Efendi, Cebel-i Lübnan'daki [Lübnan dağındaki] Âliye sayfiyesine nakl-i hane etmek üzereyken mahdumu Şebip'ten aldığı mektupta o hafta onun o tarafa geleceği iş'ar olunmakla, Muhterem Efendi Âliye'ye nakil için mahdumunun gelmesini bekledi.

Şebip haber vermiş olduğu günde geldi. Bir gün evvel Fazıla odasını hazır etmişti.

Şebip geldiğinde, Fazıla odanın kapısını açıp geri çekildi. Odaya girilince bir nezafet insana ferahlık veriyor, tertip ve tanzimatındaki letafet, adamın yüzüne gülüyordu.

Şebip geldikten iki üç gün sonra Âliye'ye gitmek üzere hane halkı sabah serinliğinde arabalarına bindiler. Bir kira landosuna hanım, kızı Rüveyde ve cariyesi Peyman'la râkip olduğu gibi diğer bir arabaya dahi öteki cariyelerin üçü binmişlerdi. Taşralarda kadınların dahi açık fayton ve açık lando ile çıkmaları mutat olduğundan, landolar açıktı. Bu arabaların arkasından Şebip'in o hafta Paris'ten getirmiş olduğu (390) güzel bir faytonu, bir çift ceylan gibi al arap kısrakları koşulmuş olduğu halde geliyordu. Arabacının oturacağı mahal, faytonun arkasına takılıp seyise yer olmuş ve terbiyeleri, pederiyle beraber faytonda oturan Şebip eline almıştı.

Hararet basmaksızın mahal-i maksuda varmak için sabahleyin erken arabalara binilmiş olduğundan, Fıstıklık'tan geçerken şosenin iki tarafındaki fıstık ormanlarının misk gibi rayihaları insana hoş bir keyif veriyor ve sabahın latif rüzgârı sanki okşuyormuş gibi bir nezaketle insanın yüzüne temas eyliyordu.

Fazıla, orada Mukaddem'le tesadüf eyledikleri zamanı tahatturdan kendini alamadı. Tam arabaların karşılaşıp Mukaddem'le tanıştıkları noktaya geldiklerinde yüreği çarpmaya başladı. Bu cihetle Mukaddem'i tahatturdan, o anda onun bulunduğu İstanbul'u hatırladı. İstanbul'u hatırlamakla orada bulunan kimseleri derhatır eyledi. Şefik gözünde tütmeye başladı. Karşısındaki Rüveyde'nin siması bu ateşe daha ziyade alev vermiş oldu. Zira Şefik'e çok benziyordu. Fazıla, Şefik'in tahassürüyle Rüveyde'nin yüzüne baktıkça, hemen kendinden geçip, karşısında Şefik'i görüyor zanneyleyecekse de Rüveyde'nin omuzlarına doğru yayılıp arkasına doğru inmiş olan sarı saçlarının, alnına doğru dökülen ve şakaklarından yanaklarına düşen bukleleri onu ikaz ile o zanna duçar olmaktan kurtarıyordu. Fazıla pederini de düşünüyordu. Kendisi ortadan kalktıktan ve artık Şefik de o haneden çıktıktan sonra Calibe yine vırıldayacak bir şey bulup adamcağızı izaç eyliyor mu diye düşünüyordu. (391) Fazıla, içinde rahat göremediği vatanını hatırlayınca yüreği sızladı. Bulunduğu Beyrut şehri mükemmel bir şehir ve latif bir mahal olduğu halde Fazıla'yı yine vatanını tahatturdan ve ona tahassürden alıkoyamıyordu. Orada hürriyet içinde esaret çektiği ve şimdi bulunduğu mahalde esaret içinde hürriyet sürdüğü halde yine vatanında geçirmiş olduğu zamanların hatıralarını zihninden def ve tart edemiyordu. Fazıla'nın zihnini meşgul etmeyen biri varsa o da Remzi'ydi. Fazıla onu bütün bütün hatırından silmişti. Fazıla tefekkürata dalıp, insan vatanını her yerden güzel bulduğunu, ona hiçbir yeri benzetemediğini görüyordu. Fakat Fazıla, vatanının kendisine ebediyen kapandığını ve artık orada bıraktığı sevdiği kimseleri de bir daha göremeyeceğini düşününce, kendine

bir gariplik geldi. Ağlamak istedi. Âdeta buna mecburiyet gördü. Bükâsını zaptetmek için cebr-i nefs eyliyordu. Bu teessürle gözlerini kapayınca karşısında vatanını, pederini, kardeşini görüyor sanıyordu.

Bir müddet Fazıla böyle dalmış olduğu halde hanımının,

"Kız uyuyor musun? Budala! Böyle latif bir mevkide uyunur mu?" demesi, Fazıla'yı hayalinden ayırdı. Araba, Cebel-i Lübnan'ın eteklerine sarmış, yükseğe çıkmaktaydı. Birtakım cebel kızları, merkeplerine binmişler, merkebin yanındaki küçük küfeler ve kendi kollarındaki sepetler içindeki taze yağ ve yumurta ve sebzelerini satmak için şehre indiriyorlardı. Ellerinin emeği olarak örmüş oldukları zarif sepetleri dahi satmaya götürüyorlardı. Bunların hepsi parlak ve şenlikli bir nağme tutturup bir ağızdan teganni eyleyerek gidiyorlardı. Şu genç kızların, (392) sanki içlerinde hiçbir kederi yokmuş gibi yüzleri gülüyor, masumane ve safiyane nazarlı gözleri, sürurdan parlıyordu. Güya bu kızcağızlar, valideyninin o eşyayı onlara emanet eylediklerinden memnun olmuşlar gibi göğüslerini gererek ve iffetleri de kendilerine tevdi olunacak kadar kahraman ve mert bulunduklarından, onları böyle yalnız olarak bırakmış olduklarıyla tefahür ederek başlarını yukarı kaldırmış bulundukları halde gidiyorlardı. Bu şen çocukları Fazıla görünce, kendinin o sinde bulunduğu vakti hatırladı. O zaman kendisi öksüz, boynu bükük, gülmek canı istemediği halde eğer gülecek olsa üvey validesinden tekdir hazırdı. Fazıla o zamanlar güzel rubalar, elmaslar içindeydi. Fakat şu erzakını, nevalesini satmaya giden kızlar kadar bahtiyar ve hür değildi. Zenginlik başka, bahtiyarlık başka!..

Bir müddet daha yol aldıktan sonra öyle bir mevkide bulundular ki deniz ve Beyrut aşağıda kalmış, onlar onu bir mevki-i âliden [yüksek yerden] temaşa eyliyorlardı.

Beyrut'tan çıktıktan iki buçuk saat sonra Âliye'ye vardılar. Sayfiyelerinin bahçıvanı kapıyı açıp onları istikbal eyledi.

Muhterem Efendi'yle Şebip, tatil günlerinden maada her gün Beyrut'a inip işlerini rüyet eyledikten [gördükten] sonra akşamları Âliye'ye avdet eyliyorlardı. Şebip'in genç ve tüvana [güçlü] kısraklarıyla yol iki saatten ziyade sürmüyordu. Tatil günleri Şebip araba kısraklarını dinlendirip, kendisi bir doru arap tayı ile civar köylere gezmeye çıkıyordu.

Fazıla evvelki gibi Şebip'e hizmet ediyordu. Şebip'in ona olan tavrı da yine evvelki gibiydi. Şebip'in suret-i zahiredeki halinde bir tebeddül varsa, o da odasında yalnız bulunduğu ve bahçeye indiği vakit (393) birçok müddet mütefekkirane gezinmesiydi. Fazıla, bunu Şebip'in hesapça olan meşguliyetine veriyordu.

İki ay bu surette cebelde geçtikten sonra, Fazıla hizmet için Şebip'in odasına girdiğinde, onu ekseri dalgın ve mütefekkir halde bulur ve o zamanlarda Şebip'in çehresini pek asık ve kaşlarını pek çatık görürdü. Fazıla o zaman Şebip'in bu halini, hesaplarınca bir uygunsuzluk olmasına hamletmek istediyse de, akşamları Şebip'in pederine, işinin pek yolunda gitmekte olduğunu kemal-i mahzuziyetle anlatması, onun bu zannını iptal eylerdi. Vakıa Şebip'in hesabına uygun gelmeyen bir şey var idiyse de bu uygun gelmeyen, Fazıla'nın zanneylediği gibi para hesabınca değildi!..

Şebip para hesaplarını pek kolay rüyet eylemeye [idare etlmeye] alışmış ve umur-ı ticariyede kesb-i meleke eylemiş olduğundan, o türlü hesaplar ona müşkil gelmez, lezzet gelirdi. Fakat o ana kadar tanımadığı ve hatta onunla iştigal eyleyeceği hatırına bile gelmediği, gönlünün hesabı ona müşkil geliyor, acemisi bulunduğundan, ondan pek sıkılıyordu. Kendisinin fikir ve niyeti hilafı olan bir şeye, gönlü onu sevketmek istiyor, Şebip de fikrinde sebat etmek üzere gönlünün arzusunu anlamamazlığa geliyordu. Fakat zaman geçtikçe gönlündeki his büyümekte ve Şebip'in o zamana kadar tanımadığı bir suret kesbetmekteydi. Şebip o zamana kadar hiçbir roman ve hikâye okumamıştı. Kendisine arız olan halin neden ibaret olduğunu anlayamıyordu. Kendisindeki halin, o zamana kadar adını işittiği halde hakikatine kail olamamış olduğu 'aşk' olduğunu anlamış olsa da anlamamazlığa gelecekti. Zira Şebip, bir kadına âşık (394) olmaya tenezzül edeceğini, hiçbir vakitte hatırından geçirmemişti. Âşıklığını kendisine anlatmaya çalışan gönlü ile güreşiyor, onun icbaratını reddeyliyordu. Fakat heyhat! Gönlüne kendisi muarız olduğu halde, gözleri onun meclubu olup kendisine isyan ederek, gönlünün matlubu olan kadına doğru bakıyor, ağzı da onlarla birleşmiş. "Peyman" kelimesini bilaihtiyar telaffuz ediveriyor. Kulakları da o lafzı istimadan mahzuz oluyor. Şebip'e yalnız gururu, vakarı, inadı sadık kalmış, gönlü ile olan muharebesinde onlar muavenette bulunuyor. İşte Şebip bunun için daha ziyade çehreyi asıyor, kaşları çatıyor. Fazıla'yı görünce kendisini hiddet bürüyüp ondan uzak bulunmak istiyor. Lakin bir sevkitabiiyle ayakları onun bulunduğu tarafa doğru gitmek istiyor. Şebip kendini rahatsız eden çehreyi görmemek için Fazıla'yı diğer cariyeler gibi odadan tardetmeye kalkışıyor, fakat "Haydi defol git!" olmak üzere hazırladığı sözler ağzından "Peyman gel! Şunu ver! Bunu buraya getir!" diyerek çıkıyor!..

Şebip, gönlünün izacından, geceleri uyku uyuyamadığını görünce, kendini daha ziyade işiyle meşgul etmeye evvelkinden çok çalışmaya başladı. Yorgunlukla uyku uyumaya ve hissiyatını uyuşturmaya çalışıyordu. Yatağına yattığı zaman hemen uyuyabilmek için

gecenin geç vaktine kadar yazı yazıyor, kitap okuyor, hesap görüyordu. Hayvanla gezmeye gittiği köylere yayan gidiyordu. Bu kadar yorgunluk kendisini vücuttan düşürdü. Artık o süratle çalışamaz ve gezemez olmaya başladı. Yorgunluktan artık çıktığı yolun ilerisine varamayacağını (395) anlayıp geri dönmekte ve eve geldiği zaman, kanepesinin üzerine bitap düşmekteydi ki o zaman ayaklarının sızlamasıyla uyku giremeyen gözlerinin önüne, kendisinin kaçmakta olduğu maşukasının hayali hemen geliveriyor, Şebip o hal-i bitabisinde [yorgun halinde], artık onu defedecek kudreti kendinde bulmuyordu. Bu hayal, mütevaziyane çehresi ve işvebazane tebessümü, cilveli tavrı ile kendini Şebip'e sevdirmeye ve onun gönlüne girmeye çalışmıyordu. Bu hayal, halavetli çehresi ve vakurane tavrıyla Şebip'i bent ve teshirle onun gönlünü çekip alarak, onu hükmü altına almaya kalkışıyordu. İşte böyle olduğu içindi ki Şebip o hayale mağlup oluyor, onu karşısından defe muktedir olamıyordu. Eğer Fazıla'da zerrece işvebazlık ve cüzi hoppalık olmuş olsa ve arada kendini beğendirmek için Şebip'e manalı tebessümler gösterseydi, işte o vakit Şebip onun için, soğukluktan ve nefretten başka bir şey hissedemez ve Şebip'in nazarında onun hiçbir ehemmiyeti olamazdı. Şebip kendisi ağır ve ciddi ve vakur olduğu için yine öyle olan Fazıla'nın hal ve tavrına hayran ve meftun olmuştu. Vakıa Fazıla çok güzelse de iş yalnız onun güzelliğine kalsa, Şebip ona meftun olmazdı. Zira Şebip çok güzeller görmüş, hiçbiri onu kendine meftun etmek değil, kendilerini ona beğendirememişlerdi. Şebip, kendi mizacına muvafık olmayan işve ve cilveden hoşlanmaz, nefret ederdi. Bahusus bazı kadınlardaki yapma tavır ve edalar, onun pek ziyade canını sıkardı. Nice dilfikârın yapma nigahına, ne kadar sahtekârın gamze-i dil-şikârına ehemmiyet vermeyip ona nazar-ı istihfafla mukabele eylemiş ve onları (396) bayağı görerek, kendini onlara tenezzül edemeyecek kadar büyük bulmuş olan Şebip, Fazıla'nın tabii olan mahmurane nazarına mukavemet edemeyerek onun karşısında kendini sanki eriyip küçülüyor zanneylemekteydi. Şebip, Fazıla'ya âşık olduğunu anlamışsa da bu âşıklığını kendi kendine bile itiraf etmekten utanıyordu. Zira bunu itiraf, kendinin bir kadına mağlubiyetini itiraf demek olduğundan, buna da gururu mâni oluyordu. Fakat Şebi, bu halin böyle devam edemeyeceğini görüp, kendisine bu kadar eziyet etmesine bir lüzum olmadığını, gönlünün hoşlandığı bir cariyeyi ondan diriğ eylemeye bir sebep görmediğini ve ortada bir mâni olmayıp cariye, validesinin cariyesi olduğu halde ne için kendi kendine bu kadar azap eylemekte olduğunu tefekkürle, teehhül etmek, odalık almak, kendisi gibi otuz bir yaşındaki erkek için utanılacak bir şey olmadığını

düşünüyordu. Lakin bunu peder ve validesine söylemeye yine utanıyordu. Şebip bir çocuk kadar afif, bir kız kadar mahcuptu. Fazıla'da hayran olduğu ahvalden biri de onun mahcubiyetiydi.

Şebip, Fazıla'ya istediği gibi bir nazarla bakması için evvela onun kendi malı olmasına lüzum gördü. O günlerde bir gün kendisinin zayıflamış olduğunu söylemekte olan validesinin o sözünü bahane ederek söz açıp dedi ki:

"Hakkın var valide, çok zayıfladım! Hatta evvelki gibi kendi işimi bile görmeye iktidarım kalmadı!"

"Yapma a oğlum, cariyemiz mi yok? Sen zorla kendini (397) yoruyorsun. Hem de pek çok yol yürüyorsun. O kadar yorgunluğa vücut tahammül eder mi?"

"Ben kendimi pek sağlam ve kavi zannederdim de onun için o kadar yürüdüm. Fakat artık yorulmaya başladığımı görüyorum! Zahir artık yaşlandım! Evvelki kuvvetim kalmamış, kağşamışım! [ihtiyarlamışım!][64]"

"Oh, oh daha neler! Sen yaşlandınsa biz ne yapalım?"

"Otuzunu geçince artık delikanlılık kalır mı ya?"

"Senin gençliğin bundan sonra oğlum! Daha sen bize bir hanım getireceksin. Çocuklarını seveceğiz. Sen o kadar kendini ihtiyarlatma!"

Şebip, validesinin bu sözüne karşı güldü. O zamana kadar o türlü sözlere Şebip çehresini çatmakta olduğu halde o anda bu gülmesi, validesine ümit vermekle kadıncağızın da sürurundan yüzü güldü. Ve dedi ki:

"Şebip! Oğlum daha ne vakte kadar böyle bekâr oturacaksın? Artık seni evlendirelim. Nasıl kız almak istersen biz senin reyine razıyız. İstersen İstanbul'da tanıdığımız kızlardan birini alalım. İstersen odalık alalım. Ben seninle İstanbul'a giderim. Sen nasıl istersen öyle yaparız."

"Şimdi vücutça rahatsızım valide! Biraz kendimi toplayayım da artık teehhül ederim."

Şebip'in validesi, oğlunun yakında evleneceğine pek ziyade sevindi. Şebip sözüne devamla; (398) "Sahihan biraz vücutça rahatsızlığım var! Evvelki gibi kendi işimi bile göremiyorum!"

"Cariyelerin hangisini istersen ona emret, işini görsün."

"Şimdi bana hizmet eden bu cariye fena değil. Neydi onun adı? Hani canım şu en sonra alınan."

"Peyman değil mi?"

[64] Metinde, "kavşamışım".

“Evet, Peyman! Onun eli pek iyi işe yaraşıyor. Hem de çok kâmil kız.”

“Evet öyledir. İşte ona emret. Ne hizmet lazımsa görsün.”

“Lakin valide bilirsin ya! Ben biraz hırçınım! Emredeceğim cariyenin kendimin olmasını isterim. Sen onu kaç liraya aldınsa bana sat.”

“Aman Şebip! O nasıl lakırdı? Senin bizim ayrı gayrımız olur mu? Bizim cariyemiz sana hizmet etmez mi?”

“Canım cariye benim olsun da size de hizmet etsin. Benim bazı öyle tuhaf meraklarım vardır. Öyle olursa, benim gönlüm rahat eder. Serbest serbest hizmet buyururum.”

“Peki istersen öyle olsun. Ben onu yüz elli liraya aldım.”

“O, ne kadar ucuz!”

“Öyle ama kusuru olmasa o bin bin beş yüz liralık cariyedir.”

“Ne? Bir kusuru mu var? Sakat mı?”

“Hayır oğlum sakatlığı, hastalığı yok. Fakat malum ya yüz elli liradan ziyadeye hizmet halayığı alınmaz. Çok para vererek odalık almaya iktidarı olan da seyyibe [dul] cariye almaz. Onun için böyle ucuz aldık. Bir de (399) odalık için olan cariyeler on sekiz yaşını bulduktan sonra vakti geçmiş sayılıp para etmez. Bu kızsa yirmi yaşını bile belki geçmiştir zannederim.”

Fazıla pek yaşını göstermez ve onu görenler, yirmi veyahut yirmi bir yaşında zannederlerdi.

Şebip, validesinin bu sözünden fena halde sıkıldı. Validesinin ağzını aramak üzere dedi ki:

“E şimdi bu kızı odalık için almazlar mı?”

“Parası az olanlar veyahut para veremeyen hasisler alırlar.”

Validesinin bu sözü Şebip’e pek dokundu. Kendisi Peyman’ı alırsa hasis mi addolunacak, ve paraya kıyamadığı için bir seyyibe odalık aldı diye âlem kendisini ayıplayacak mı diye düşünüyor, bu hal pek ziyade vakarına dokunuyordu. Fakat Peyman’ı almak istediği bir kere ağzından çıkmış bulunduğundan ve onu hizmet cariyesi sıfatıyla alacağını söylemiş olduğundan, hemen yüz elli lirayı validesine saydı. Şebip herkesin kendisine hasis dememesi için, Peyman’ı kendisine zevce ederek hanım yapmaya onun seyyibeliğini mâni gördü. Lakin herkesten ve hatta peder ve validesinden dahi gizli olarak onu odalık edinmeye mâni görmedi. Kendi malı olduktan sonra onu odalık ittihaz eylemesinde bir beis görmüyordu.

Şebip, Fazıla'nın tercüme-i halini öğrenmeye merak ediyorsa da bunu öğrenmeye bir yol bulamıyordu. Peyman'ın lisanı gayet düzgün olduğundan, Çerkes'ten İstanbul'a küçük gelmiş olduğunu şüpheden vareste buluyor ve onun ancak ya birinin odalığı olduğunu veyahut... Aman işte! Şebip burasını düşününce zihnine fenalıklar geliyor. "Peyman gibi melek-haslet bir kızın (400) hiç öyle öteki beriki ile eğlenmiş olması memul edilir mi?" diye tekrar teselli buluyor. Olsa olsa, Peyman'ın evvelce tam odalık olmak çağındayken validesinin dediği gibi öyle bin bin beş yüz liraya odalık olmak üzere satılıp, alan adamın vefasızlığı ile veyahut diğer bir sebeple böyle tekrar satılmış olmasını tahmin eyliyordu.

Şebip, Fazıla'nın paralarını saydıktan sonra ona olan muamelesini değiştirdi. Fakat Fazıla ona olan tavrını hiç değiştirmiyordu. Şebip cariyesinin remiz ve telmihten anlamadığını ve hiç şakaya gelmediğini gördü. İmdi ona, eğer validesinden çekiniyorsa, validesinin bir şey demeyeceğini teminle parasını validesine saymış bulunduğunu bildirdi.

Fazıla Şebip'e,

"Hizmet etmek için olduktan sonra validenizin malı olmuşum, sizin olmuşum, bence bir fark yok! Ben hepinizi 'efendim' tanırım, fakat başka bir maksat için beni satın aldınızsa alırken bunu bana sordunuz mu? Ve böyle bir şart koydunuz mu?" demesin mi? Şebip şaşaladı. Peyman sözüyle de onu mağlup etmişti. Zira odalık etmek üzere alınacak cariyeye, "Kız, beni ister misin?" diye sormak âdet olduğunu Şebip de biliyordu. Şebip, Fazıla'nın bu sözü altında ezildi. Fazıla'nın hüsnüne, tavır ve haline meftun oldu. Bu cariyenin, haliyle daim kendisini ezmekte ve mağlup etmekte olduğunu görüyordu.

Şebip, cariyesinin kendini aşikâr olarak zevceliğe kabul ettirmek maksadıyla bu muamele-i reddiyede bulunduğuna zahib oldu. Şebip, bazı efendiler (401) gibi cariyesini, onu hanım edeceği vaadiyle kandırmaya kalkışmıyor, yalan söylemeye tenezzül etmiyordu. Fazıla da hiç tavrını ve halini değiştirmeksizin ona hizmet ediyordu. Fazıla Şebip'i anlamıştı. Şebip'in kendisini kabul etmeyen bir kadına tenezzül etmeyeceğini ve Şebip gibi bir adamın yanına insan kızını katıp dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar gönderse, hiç şüphe etmesi lazım gelmeyeceğini bildiği için Fazıla onun yanında ırzını muhafazadan havfetmiyordu. Bunun içindi ki bilaendişe hizmetinde devam eyliyordu. Fazıla pek iyi bilirdi ki Şebip'in onu istifraş etmesi [odalık yapması], kendi hüsn-i rızasına bağlıydı. Fazıla Şebip'i öğrenmiş, anlamış, tanımıştı.

Fazıla'nın makale-i reddiyesinden [ret sözünden] sonra Şebip ona bir daha böyle sözlerde bulunmadı. Evvelce validesinin cariyesi bulunduğu zamandaki hale avdet eyledi. Şu kadar var ki artık potinini Fazıla'ya taktırıyor, entarisini ona giydiriyor. Bu hizmetlerin icrası bir suret-i edibane ve afifanede devam eyliyordu.

Bu suretle cebele geleli üç ay mürur etmiş, Mukaddem'le Enise'nin İstanbul'dan Beyrut'a avdet eylemek üzere bulunduklarını müşir mektup gelmiş olduğundan, Muhterem Efendi, Beyrut'a nakletti.

Fazıla İstanbul'dan havadis almak üzere sabırsızlıkla Mukaddem'in gelmesini bekliyordu. Beyrut'a naklettiklerinin haftasında Mukaddem'le Enise geldiler. Enise dadısının boynuna sarılıp öptü. Fazıla, havadis sormak için Mukaddem'le yalnız bulunacakları zamanı bekliyordu. Bir aralık Mukaddem, pederiyle kardeşinin afiyette olduğunu bildirmişse de (402) tafsilat verecek vakit bulamamıştı. Fazıla, Şebip'in hizmetini ettiği gibi eski hizmetlerini de terketmemişti. Şebip, cariye kendinin olmadığı zaman onun hizmetini gördürmüş oldukları için şimdi o da Peyman'ın diğer hizmetlerine karışmıyor, Fazıla yine Enise'nin ve Mukaddem'in işlerine de bakıyordu. Şebip sabahleyin işine gidip akşam geldiğinden ve gecenin bir müddetini de yazı ve hesabıyla geçirdiğinden, Fazıla, onun odasını toplayıp hazır ediyor ve geldikten sonra soyup giydiriyor. Bir iş olduğu ve Şebip hizmet için onu çağırdığı vakit gidiyordu. Bu cihetle Fazıla, başka hizmetlere de vakit buluyordu. İstanbul'dan geldikten bir iki gün sonra Enise validesiye sokağa çıktığında, Mukaddem'le Fazıla yalnız kalıp konuşmaya başladılar. Mukaddem, Fazıla'ya pederinin ve biraderinin afiyette bulunduklarını ve biraderinin o sene dahi fevkalade bir surette imtihan verdiğini söyledikten sonra dedi ki:

"Nabi de yine pederinin hanesine geldi."

"Niye?"

"Fevkıye Hanım onu uğratmış [yollamış]."

"Aman deme! O kadar sevgili Nabi'sini Fevkıye nasıl uğratmış?"

"Nabi gezdiği âlemlerin birinde mükemmel bir dayak yemiş. Ama nasıl dayak! Derecesini şundan anla ki bacağı kırılmış. Bu defa ben İstanbul'dan çıktığım zaman olmuş. Kaç aylar tedaviden sonra Nabi ancak yürüyebilmişse de sokakta kalın bir bastonla yürümeye mecbur oluyor! Ev içinde bastonunu bıraktığında ise pek ziyade topallıyormuş. Bu reviş ü hıram, Fevkıye Hanım'ın hoşuna gitmemiş. Bahusus Nabi'nin bu hale hovardalıkta (403) duçar olduğunu işitmesi ona pek ziyade hiddet vermiş olmakla, pederine, "Bu benim hep elmaslarımı, paralarımı yediyse de ben onu böyle

yerlere sarfeylediğini bilmiyordum. O evvelden "Borcum vardı, onu veriyorum, elbise yapıyorum," derdi. Madem ki böyleymiş, ben bu çapkını istemem," demiş. Meğer Fevkıye'nin tekmil mücevheratını Nabi yemiş de peder ve validesinin haberi yokmuş!"

"Evet öyleydi."

"Velhasıl pederi bunun üzerine hiddetlenip, "Vay madem ki istemeyecekmişsin, niçin elmaslarını yedirmeden evvel istemem demedin de onları mahvettin. Hem de bana sormaksızın, danışmaksızın ha!" diye ona ceza olmak üzere, "Nabi'yi istemem" demesine evvelce ehemmiyet vermemişse de Fevkıye, evvelce Nabi'yi "İsterim" diye olan ısrarı gibi o zaman da 'Ben bu murdar topalı istemem!' diye pederini izaç etmekle, Nabi'yi konaktan def ile Sai Efendi'ye gördermişler. Nabi'nin bir kârı daha olmuş ki tatlik etmem diye olan ısrarı üzerine, talakı satın aldırmak üzere epeyce para koparmış. Onları da bir iki ayın içinde bitirdikten sonra Calibe'nin eline bakmaya başlamış. Babaları İhya Efendi vefat etmiş. Çocuklarına da bir şey bırakmamış. Şimdi Nabi'nin elinde avucunda bir şey yok!"

"Öyle insanların sonunda olacağı bu!.."

"Süha Bey pek bahtiyarane yaşıyormuş. Haremiyle pek güzel geçiniyorlarmış. Validemden işittim."

"Şefik'le hiç konuşmadın mı?"(404)

"Birkaç kereler konuştum. Hakikatli çocuk bayramda kandilde valideme geliyormuş!"

"Tavrını halini nasıl gördün?"

"Hayran olunacak mertebede mükemmel! Zaten herkes onun methüsenasını ediyor. Fakat çok mahzun. Senin matemini tutup oturuyor."

"Zavallı kardeşçiğim!"

Mukaddem bir müddet tefekkürden sonra tebessümle Fazıla'ya dedi ki:

"Herkesi soruyorsun da niye Remzi'yi hiç sormuyorsun?"

"İnanır mısın Mukaddem, hiç aklıma gelmedi."

"Demek ki artık hiç sevmiyorsun."

"Nefret ettiğimi söylemiştim ya!"

"Sen sormuyorsan, bari ben söyleyeyim. Remzi paraları bitirmiş."

"Olacağı oydu. Artık rahat eder."

"Yok! Asıl rahatsızlığı şimdi. Zira karısı para diye onu rahatsız ediyor, adeta tazyik ediyormuş. Remzi'de paralar bitmiş ama karıda her şey istemek hevesi geçmemiş! Remzi de karıyı pek ziyade sevdiğinden, istediği şeyleri yapmamakla üzülüyormuş. Bir

zaman borç etmiş. Şimdi borç veren de yokmuş. Hem de herkes Remzi'ye pek fena nazarla bakıyor!.. Remzi'de paralar bittiğini karı anlayınca, ona muamele-i tahkiriyeye başlamış. Fakat Remzi karıdan geçemediğinden, onlara da katlanmaya mecbur oluyormuş. Karı para bittikten sonra Remzi'ye müdahanesi [ihtiyacı] kalmamakla, Remzi'nin evine geldiği yolda yine eğlenmeye başlamış!" (405)

"Remzi'nin layığı oydu."

Bu suretle Fazıla ile Mukaddem arasında muhavere cereyan ettikten sonra Enise gelinceye kadar olan zamanı yine hep İstanbul'a dair konuşmakla geçirdiler.

Şebip, Mukaddem'le pek güzel geçiniyor ve birlikte konuşup geziyordu. Şebip bazı defa hemşiresinin odasına gidip Mukaddem'le oturuyor, bazı kere de onu odasına çağırıyordu. Şebip'in validesi, Mukaddem'in sebebiyle oğlunun biraz haremde oturmaya alışmasından memnun oluyordu.

Mukaddem'le Şebip beraber bulundukça kendilerine hizmet eden Fazıla'ydı. İki âşıklar, maşukalarının yanında bulundukları müddet bahtiyarlıklarıyla mütelezziz olmaktaydılar. Mukaddem'le Şebip'i haremde tutan Fazıla olduğu halde, iki âşıklar birbirinin sırrına vâkıf değildiler. Biraderane bir surette görüşmekte olan şu iki gençler, birbirlerine rakip olduklarını bilmiyorlardı.

Şebip Fazıla'ya nailiyeti, ancak onu aşikâre hanım etmekle olacağı fikrine zahib oldu. Bunun içinse bir seyyibe cariyeyi kabul etmek lazım geldiğini görüyordu ki buna razı olmaya gururu mâni oluyordu. Şebip, kendisinin hal ve hareketi herkes tarafından şayan-ı tahsin görülmesini ister ve âlemin tezyif ve istihzasına uğramak istemezdi. Bu cihetle bir emr-i mühim olan izdivacının da herkesin bir bahane bulamayacağı ve kusur göremeyeceği surette olmasını arzu eylerdi. Bundan dolayı Şebip, Fazıla'ya olan meyl ve muhabbetine sabreyleyerek onun kendi cariyesi bulunması ve daim karşısında olması ile iktifa eyliyordu. Fakat kalbindeki aşk büyümekte ve kendini pek ziyade izaç ile fedakârlığa teşvik eylemekteydi. (406) Lakin Şebip de kendi metanetinin bu aşka göre büyük ve kavi olduğu iddiasıyla kendine teselli veriyordu.

Bu surette vakitler mürur eyleyerek, Enise'yle Mukaddem'in izdivacının onuncu ayı Enise, elmas gibi güzel bir kız çocuk dünyaya getirdi. Çocuğun ismini, Bedriye koydular. Bir süt nine getirildi. Fazıla, beşiğin bir tarafına da kendi yatağını serdi. Gece süt nineyle beraber yatıyordu. Fazıla, çocuğa bakıyor ve onu pek ziyade seviyordu.

Remzi'nin çocuğu olmadığı cihetle Fazıla evlada nail olamamış, onun taht-ı nikahında bulunduğundan, ondan sonra da evladı olabilmek ümidi kalmamış olduğundan,

kendisine müyesser olamayan evlat muhabbetini Enise'nin kızından tatmak istiyor. Onu o kadar seviyordu ki o muhabbetin hakiki bir evlat muhabbetinden farkı olmadığını görüyordu.

Fazıla, henüz zayıf olan Mukaddem'in çocuğuna bakılmak cihetinden üzülmemesi, kendisine mürüvvetkâr olan Münevver Hanım'ın oğlunun hastalığına baktığı gibi hafidine [torununa] de bakarak hakkını ödemesi, bu suretle Münevver Hanım'la Mukaddem'in iyiliklerine mukabelede bulunması ve kendisinin, mahrum olduğu gibi ondan sonra da mahrum kalacağı kaviyyen maznun olduğu evlat muhabbetini Bedriye'de bulması, kendisini o mini mini kıza o kadar müptela eylemişti ki Fazıla çocuğu kucağından bırakmak istemiyordu. Fazıla her gün çocuğun banyosunu kendi yapıyor ve kendi giydiriyordu. Fazıla'nın çocuğa olan iptilası, Mukaddem'i de kızına müptela eyledi. Daima Fazıla'nın kucağında olan Bedriye'yi, Mukaddem görmeksizin edemiyordu. O âna kadar çocuk sevmemiş bulunan ve çocuk sesinden sıkılmakta olan Şebip de bu çocuğu (407) sevmekte ve onunla meşguliyetten lezzet almaktaydı. Zira sabahleyin kahvesini içerken onu okşayıp sevmek üzere Fazıla'ya gittiğinde, ufak kaşıkla onun ağzına süt verirken çocuğun rahat sütü içebilmesi için Fazıla oraya diz çöküp oturmuş olduğu halde çocuğu kucağındaydı. Şebip Fazıla'nın kendi yanında oturmasından pek mahzuz oluyordu. Bu cihetle mini mini kızı pek sık olarak odasına getirtiyordu. Sanki bu çocuk merkez-i aşkmış gibi üç kişinin aşk ve muhabbeti onda cem oluyordu.

20

Şebip'in sabır ve tahammülü son dereceyi bulmuş ve Fazıla'da gördüğü edep ve ismet, onun seyyibeliği hakkında hiçbir fena fikirde bulunmak ihtimalini bırakmamıştı. Şebip, aşk uğruna canlar bile feda olunduğunu tahattur ve aşka uğradıktan sonra bunu itirafla, kendisi de gururunu maşukasına feda etmeyi çok görmedi. Şebip artık gönlüyle olan mübarezesinde [kavgasında] mağlup olmuş, onun âşıklığını kabul ve tasdik eylemekten başka çare bulamamıştı. Bu cihetle bir gün Fazıla'ya dedi ki:

"Peyman! Seni nikah edeceğim. Kendime zevce yapacağım. Beni ister misin?"

Aman yarabbi! Fazıla buna ne cevap versin? Şebip gibi bir adamın bu fedakârlığını takdir etmemek kabil mi? O zamana kadar olan mertliğine karşı nankörlük etmek nasıl olacak? (408) Şimdi Şebip'e ne demeli? Şebip gibi âlicenap ve onun gibi vakarını

gözeten bir adama verilecek cevabı, onun vakarına dokunmaksızın vermek lazım gelir. Hem de ciddi ve merdane olan böyle bir talebe karşı ne denilebilir? Ya esrarı fâşetmeli, yahut "Ben seni istemem çünkü seni beğenmiyorum ve sevmiyorum," demeli! "Fakat Şebip gibi hiçbir kusuru görülmeyen adamı beğenmemek nankörlük ve hayvanlık değil mi? Fazıla bunu nasıl kabul etsin?"

Fazıla, verilecek cevap bulamadığı için sükût ediyordu. Fakat bu sükûtunun da ikrar yerine kabul edilerek mesele Muhterem Efendi ile hanımefendiye bildirilmek ihtimalini düşünerek, elbet bir cevap vermek lazım geldiğini görüyordu. Bir müddet tefekkürden sonra dedi ki:

"Ben size zevceliğe layık değilim efendim."

"O senin bileceğin ve düşüneceğin şey değil. Ben seni kendime layık gördüm, lazım olan odur. Şimdi ben sana beni ister misin diye soruyorum."

Fazıla kıpkırmızı olup kekeleyerek,

"Ben hizmet cariyesi kalmak fikrindeyim efendim!" demekle, Şebip şaşırıp bir müddet onun yüzüne baktı. Sonra ekşi bir yüzle,

"Ha!.. Demek beni beğenmiyorsun!.." dedi. Fazıla bir cevap veremedi. Zira "Öyle değil" dese, başka bir sebep bulup söylemek lazım gelecekti!..

Cariyesinin kendini zevceliğe kabul etmemesi Şebip'e pek acı geldi. (409) Böyle bir muameleyi hiçbir kadından görceğini memul etmiyordu. Şebip bastonunu alıp odadan çıktı.

Akşam avdet eylediğinde pek mütefekkir, pek mağmum bulunuyordu. Pek mecbur olmayınca, Fazıla'ya söz söylemiyordu.

Fazıla, Şebip'in sofrada yemek yiyemediğini, artık mini mini Bedriye'yle eğlenemediğini, Mukadem'le de görüşüp konuşamadığını görüyor ve onu bir tefekkür ve dalgınlık içinde buluyordu. O kadar ciddi bir adamın bu dalgınlığından korktu. Zira dalgınlık esnasında Şebip'in çehresine öyle bir heybet geliyor idi ki tefekkür eylediği şeylerin korkunç şeyler olduğu, ondan anlaşılıyordu.

İki ay bu suretle mürur etti. Şebip'in bu hali devam ediyordu. O güne kadar Şebip, Fazıla'ya hiçbir sitem etmemişti.

Bir gece Fazıla, Şebip'in gecelik rubasını giydiriyordu. O gece Fazıla Şebip'in simasını, iki aydan beri devam eden mağmumiyet ve heybetle bulmuyordu. Fazıla o gece Şebip'in çehresinde ilk defa olmak üzere bir tavr-ı tevazu görüyordu. Şebip hem

mahzun, hem mütevazıydı. Rubasını giydikten sonra koltuk sandalyesine oturup, karşı tarafında duran sandalyeyi Fazıla'ya ibraz ile,

"Peyman, şuraya otur. Sana söyleyecek sözlerim var!" dedi. Fazıla şaşırıp,

"Aman efendim!" deyip ayakta duruyordu. Şebip,

"Otur diyorum!" (410) diye ısrar eylediğinde, Fazıla haddi olmadığını, söyleyeceği sözleri ayakta olduğu halde dinleyeceğini bildirdiyse de Şebip,

"Emrediyorum otur!" deyince, halının üzerine diz çöküp oturdu. Şebip hazin ve latif bir sesle dedi ki:

"Geçen defa belki naz etmek için bana öyle bir cevap verdin diye, sana şimdi de o suali tekrar edeceğim! Ciddi konuşalım. Böyle şeyler şakaya gelmez! İyice düşündükten sonra bana cevap ver. Ağzına geleni söyleme. Kalbinde olanı söyle. Bu defa "Bana zevce olmak ister misin?" sözüne, bir de "Ben seni seviyorum," sözünü de ilave ediyorum. Ben bu sözü ömrümde ilk defa olmak üzere, işte şimdi sana söylüyorum. Seni sevdikten sonra sınıf-ı nisayı [kadınları] sevmiş olduğumu sana temin ederim. Bu sözlerimin hakiki olduğuna inan ve bunların ehemmiyetini düşün de bana öyle cevap ver."

Şu muhtasar, fakat gayet manidar olan sözler Fazıla'ya tesirsiz kalmadı. Fakat zavallı kadın ne yapsın? Kendi başına fail-i muhtar [özgürlük hakkını kullanabilen biri] değil ki kendi için söz verebilsin. Kendisinin böyle tezevvüç edebilmek ihtimali olaydı, Mukaddem teehhül etmezden evvel onunla izdivaç ederdi. Fakat esrara vakıf olduğu için Mukaddem'e söz anlatabilmişti. Halbuki Şebip'e ne sırrını söyleyecek, ne de onu kabul edebilecekti.

Fazıla sükût ediyor, muttasıl düşünüyordu. Şebip dedi ki:

"Eğer düşünmek istiyorsan sana birkaç gün müsaade edeyim." (411)

Fazıla mahzunane bir tavırla, "Düşünmeye hacet yok efendim!"

"O halde cevap ver!"

Fazıla yine sükût ediyordu. Fazıla'nın sükûtundan Şebip sıkılmakla,

"Söylesene!.." diye onu tazyik etmekle, Fazıla başka söz bulamayıp yine,

"Ben size layık değilim efendim," demekle, Şebip hiddet edip,

"Lakırdı söylemeye üşeniyorsan 'evet' yahut 'hayır' lafızlarının birini söyle," dedi. Tehditkârane bir surette Fazıla'ya baktı. Şebip gözlerini Fazıla'ya dikmiş bir cevap bekliyordu. Fazıla söyleyecek söz bulamamakla yine sükûtta devam eyleyince, Şebip hiddet ve şiddetle,

“Benimle eğleniyor musun? Bir cevap ver,” demekle, Fazıla bilmecburiye,

“Olamaz efendim,” dedi. Şebip fena halde bozularak,

“Evvelki tahminim doğruymuş. Demek şimdi katiyyen anlaşıldı ki beni beğenmiyorsun ve beni sevmiyorsun!” dedi. Ve ayağa kalkıp,

“Haydi yatacağım, artık lambayı al da çık!” dedi. Fazıla lambayı alıp çıktı.

Ertesi gece Şebip, pek geç vakte kadar yazı yazmakla iştigal eyledi. (412) Fazıla’yı lambayı almak için çağırdığında, vakit gece yarısını iki saat geçmişti. Şebip bu suretle bir hafta çalıştı. Ondan sonra bir gece Şebip masanın önünde yine yazı yazmakla iştigal eylediğinde, Fazıla kendisine kahve verirken masanın üzerinde bir banka senedi gördü. Senedin içindeki Fransızca hurufla olan ‘Peyman’ ismi nazar-ı taaccübünü celbeyledi. Şebip kahvesini içtikten sonra banka senedi ile diğer bir kâğıdı zarfın içine koydu. Fakat zarfı kapamayıp diğer bir kâğıt daha yazmaya başladı. Peyman’ı merak sardı. Endişe aldı. Aklı oda içindeki masanın üzerinde kaldığı halde dışarıya çıktı. Bey soyunmak için Fazıla’yı çağırdığında içeri girdi. Şebip’in o gece Fazıla’ya olan mütahassirane nazarı ve oda içindeki eşyaya baktıkça vaki olan acı tebessümü, Fazıla’ya dehşet veriyordu.

Şebip yüzünü yıkamak için dışarıya çıktığında, Fazıla mutadı veçhile o zaman beyin rubalarını toplamakla iştigal eylemeyip herçi bad abad [ne olursa olsun] diyerek masanın önüne gitti. Zarf orada yoktu. Şebip’in lüzumlu evrakını koymakta olduğu masa gözünü çekti. En üstte zarfı bulup açtı. Evvela banka senedini okudu. Ne görsün, Şebip’in mutakası [azat ettiği cariyesi] Peyman on altı bin liraya sahip edilmiş!.. Diğer kağıdı açtı kendisinin azat kağıdı olduğunu gördü. Azat kağıdının tarihi kendi namına olan banka senedinden daha eski olarak konulmuş!.. Fazıla’nın her azası titremeye başladı. Vakıa kağıtları süratle okuyup çok vakit zayi etmemişse de yine Şebip’in odaya gelivermesinden korkuyordu. Fakat bu korku, onu diğer kağıdı da okumaktan alıkoyamadı. (413) Okuduklarını zarfın içine koyup diğerini açtı, okudu. Bu kağıt Şebip tarafından mutakası Peyman’a hitap olarak yazılmıştır. Mündericatı, Peyman okumak bilmezse de o kağıdı okutup dinlemesi tavsiye olunduktan sonra şu ibare yazılmıştı:

“Bir kadın tarafından beğenilmeyip reddolunmak bana pek acı geldiği halde yine hâlâ o kadını sevmekte ve ondan vazgeçememekte olduğumu görünce o hal-i zillette yaşamak istemiyordum. Söz geçiremediğim gönlüme bir tabanca kurşunu geçirmekle, beni bu hal-i zillete getirmiş olan gönlümden ahz-i sar etmek ve bu cihetle vakar ve haysiyetimi muhafaza ederek ölmek istedim! Peyman! Senin beğenmediğin adamın semahatini [iyilikseverliğini] ve uluvv-i cenabını sana göstermek için seni affettim. Tekmil

servetimi sana hibe eyledim. Bilmem şimdi beğenebilecek misin? Parayı pek çok severdim. Onu sana feda etmekle, seni ne kadar sevdiğimi göstermek istedim. Belki beğenmediğin adamın ne kadar beğenilecek bir adam olduğunu, sevilmeye şayan bulunduğunu anlayıp da arkamdan ağlarsan, o da ruhum için bahtiyarlık olur."

Fazıla mektubu okuduktan sonra zarfıyla beraber çekmecenin içine koydu. Henüz masanın yanından ayrılmıştı ki Şebip'in ayak sesi işitildi. Fazıla titreyen elleriyle rubaları toplamaya başladı. Odadan çıkarken sendeleyerek çıktı. Şebip'in sandık odasının bir kapısı yatak odasına ve diğer kapısı da sofayaydı. Fazıla, Şebip'i odasında rahatsız etmemek üzere sofadaki kapıdan işlerdi. Elbiseleri sandık odasına bıraktıktan sonra yerine yatmaya gitmeyip sandık odasında kaldı. Şebip'in yatak odasına açılan kapının anahtar deliğinden bakmaya başladı. Fazıla Şebip'i terketmemek, lazım (414) gelirse her esrarı söyleyip onu intihardan vazgeçirmek üzere orada kaim oldu. Şebip bir sigara içtikten sonra zarfı çekmeceden çıkardı. Üzerini mühürleyip masanın üzerine bıraktı. Ondan sonra gezinmeye başladı. Vakit gece yarısını geçti. Şebip hâlâ geziniyor, Fazıla da kapının aralığından onu gözlüyordu. Kapı kilitli ve sürmeli değildi. Fazıla istediği anda oradan Şebip'in yanına girebileceğini gördü. Fecr tulûa [güneş doğmaya] başladığında, Şebip pencereyi açtı. Bir müddet önünde oturup dışarıya doğru baktıktan sonra ayağa kalktı. Odanın ortasında durdu.

Fazıla Şebip'in ne zaman ve nerede fikrini icraya kalkışacağını düşünüyordu. Eğer o gece oradaysa kendisi ona mâni olacaktı. Lakin ya ertesi günü haneden çıktıktan sonra ise!.. Hatırası Fâzla'yı zangır zangır titretiyordu. "Ne yapmalı? Nasıl Şebip'in arkasına düşmeli," diyordu. Şebip o geceyi geçirip de ertesi günü sokağa çıkmaya kalkışırsa kağıtları okumuş olduğunu söylemeye ve onu fikrinden geçirmeye karar vermişti.

Fazıla Şebip'e bakıyordu. Şebip bir beyaz ketenden gecelik entarisi ile masanın önünde durmuştu. Şebip bir kere daha zarfı eline aldı. Baktıktan sonra tekrar yerine koydu. Fazıla gözünü Şebip'ten ayırmıyordu. Kendisini büyük bir aşkla sevmekte olan ve uğruna feda-yı can etmek üzere bulunan kahramana bakıyordu.

Şebip, biraz orada durduktan sonra yatağına doğru yürüdü. Fazıla acaba yatacak mı diye bakıyordu. Şebip karyolasının baş tarafına gidip (415) duvarda asılı olan tabancaya elini uzattı. Şebip'in eli titremiyordu. Kemal-i metanetle tabancayı aldı. Fazıla hemen kapıyı açıp kendini odaya attı. Şebip'in önüne geldiğinde, Şebip tabancayı kılıfından çıkarmıştı. Fazıla Şebip'in eline sarıldı. Tabancayı yakaladı. Şebip, Fazıla'nın birdenbire çıkmasından şaşırdı ve,

“Ne istiyorsun?” dedi. Fazıla,

“Tabancayı!” dedi. Şebip,

“Paslanmış diye muayene edecektim,” demekle, Fazıla,

“Siz onu daha geçen gün temizlediniz. Paslı olmadığını pekâlâ bilirsiniz!” dedi. Şebip hiddetle,

“Ne demek istiyorsun?” dedi. Fazıla:

“Ben kağıtları okudum.”

“Okudun mu? Sen okumak bilir misin?”

“Evet!..”

Bu muhavere esnasında Şebip tabancanın sapından, Fazıla da ağzından tutmuş oldukları halde duruyorlardı. Şebip, Fazıla’nın elinden tabancanın ağzını kurtarmaya çalışarak,

“Bırak!.. Madem kâğıtları okumuşun, olacağı da gözlerinle gör!” (416) dedi. Bunun üzerine Fazıla eliyle tabancayı tutmuş olduğu halde Şebip’in ayaklarına kapanıp,

“Merhamet ediniz,” dedi. Şebip,

“Kime?” diye sordu. Fazıla,

“Bana!” dedi. Şebip müstehziyane,

“Bana acıyacak mısın?” demekle, Fazıla:

“Eğer şimdi şu tabancanın birini öldürmesi lazımsa onun kurbanı ben olayım! Kendinizin yerine beni öldürünüz!”

“Ne demek istiyorsun? Beni bu işe mecbur eden sen değil misin?”

“Ah! Bana öyle bir şey isnat etmeyiniz! Ben size bir hata geldiğini istemem.”

“O halde niçin beni reddettin?”

“Tabancayı elinizden bırakınız ki gönlüm rahat etsin de size söz söyleyebileyim.”

“Hayır bırakmam! Sen beni sevmiyorsun! Ben öleceğim!”

Fazıla gördü ki yalnız bir söz Şebip’i fikrinden alıkoyabilecekti. O da Fazıla’nın ona, “Seni seviyorum,” demesiydi. Fazıla mahzunane bir tavırla: (417)

“Beyim eğer ‘Seni seviyorum,’ demek hürriyetine malik olsam, şimdi o sözü söylerdim.”

Şu ‘seviyorum’ sözünün kudret ve kuvveti burada dahi görüldü. Fazıla’nın onu söylemeksizin, “Söylerdim,” demesi bile Şebip’e tabancayı bıraktırdı. Şebip tabancayı masanın üzerine bıraktıktan sonra Fazıla’ya dedi ki:

“Gönlün birine mi bağlı?”

“Oh! Gönlüm tamamıyla hürdür. Fakat...”

Fazıla arkasını söyleyecek yerde başını salladı. Şebip sözün arkasını söyletmek üzere, "Fakat!.." dedi. Fazıla:

"Fakat gönlümü istediğim gibi istimal etmek hürriyetine malik değilim!.."

"Meseleyi izah et de anlayayım. Demek ki sende bir sır var!"

"Evet efendim!"

Fazıla düşünmeye vardı. Zevci kendisini tatlik eyleyecek oldukta, Mukaddem'le izdivaç eylerse, herkes nazarında suizana uğramak korkusu, yani Mukaddem'i sevdiği için zevci ile geçinmediği ve onunla tezevvüç maksadıyla zevcini terkeyleyip hileyle firar eylediği ve onun için zevcinden boşanmak istediği gibi fena fikirlere herkes için meydan açılmak havfı olduğu halde, Şebip ile tezevvüç eylemesinde böyle bir endişe görmüyordu. (418) Artık geçinmek fikrinde olmadığı zevcinin, kendisini tatlik etmesi mümkün olursa Şebip'in kendisine münasip bir zevç olacağını görüyordu. Lakin o anda zevcinin kendisini tatlik etmesi mümkün olsa bile kendisi için o kadar fedakârlıklar etmiş ve hâlâ çıldırasıya sevmekte bulunmuş olan Mukaddem'in karşısında bir diğerine varıp onu kahretmeye vicdanı, hamiyeti razı olamazdı. Bu cihetle bu meselede kendisi uzun uzadıya düşünmek ve Mukaddem'in zevcesine muhabbet bağlamakla kendisini unutması için beklemek lazımdı. Bu hali doğrudan doğruya Şebip'e anlatmak mümkün olamazdı. Fazıla ne söyleyeceğini bir müddet tefekkürden sonra müsterihane bir tarz ile dedi ki:

"Sizde gördüğüm uluvv-i cenap ve semahatin daha büyüğünü bana göstererek beni kendinize daha ziyade hayran etmek isterseniz ve canınızı feda etmek derecesinde bir fedakârlık göstermeye kalkıştığınız bu acezenin istirham eyleyeceği bir fedakârlığı sakınmazsanız, benden izahat talep etmeyip ve bende bir sır bulunduğunu itiraf eylediğim halde o srrın neden ibaret olduğunu sormayıp ümit ile beklerseniz ne kadar büyüklük etmiş olursunuz."

Şebip taaccüple:

"Ümit veriyor musun?"

"Daha isterseniz mümkün olursa söz veririm. Fakat sabretmeli!"

"Niçin sabredileceğini bilmeksizin sabretmek!.. Bu müşkil şey!.." (419)

"Ben ise sizi pek metin görüyorum. Sizin gibi kahramana göre müşkil değil."

"O metanetimle ben de mağrurdum. Fakat senin aşkın ondan kuvvetli geldi. O metaneti ezdi!.."

Fazıla Şebip'e bakarak tebessümle:

“Beyim! İsmimin kahramanı ol. İzhar-ı acz ve meskenet etme [aciz ve yoksulluğunu gösterme]!”

Fazıla’nın bu sözü üzerine Şebip, dikkatle Fazıla’ya baktı. Evvelce okumak bildiğinden haberi olmadığı halde demin öğrenmiş olduğu cariyesinin tarih-i İslamdan bahsetmesine istiğrap ile [garipseyerek] tatlı bir tebessüm ederek,

“Sahi sen serâpâ [baştan ayağa] sırdan ibaretmişsin,” dedikten sonra, onun sözüne cevap olmak üzere dedi ki:

“Peyman! Vakıa Şebip nam kahraman, Haccac-ı zalimin beş yüz süvarisini yüz atlı ile, dört bin askerini yüz altmış süvari ile altı bin askerini yüz seksen süvari ile, kırk bin kişilik ordusunu bin sekiz yüz süvari ile mağlup ve perişan eylediyse de sonunda bir hayvan sürçmesine mukavemet edemedi. O kadar askere, binlerce silahlara göğüs germiş olan kahramanın altında bulunan kendi idaresi tahtında olan hayvanın bir şahlanması onu kemal-i istirahatle [büyük bir rahatlıkla] geçmekte olduğu köprüden aşağıya düşürüp öldürdü!.. Ben de şimdiye kadar gördüğüm güzellere bakmaya bile tenezzül etmedim. Onların bana olan meyillerini kemal-i burudetle [büyük bir soğuklukla] reddettim. Onların iğfalat ve desiselerine istikrah ile mukabele ettim. Çok yerler gezdim. Her memleketin güzellerini gördüm. Hiçbir yerde kadınlara (420) mağlup olmadım. Mütekebbir olanlarının yüzüne bakmaya tenezzül etmedim. Mütevazi olanlarının iltifatına gurur ile mukabele eyledim.

Şimdiyse işte bir esirin esiri oldum! Belki bu hale gururumun seyyiesi [karşılığı] olarak duçar oldum. Kadınları pek hakir görür ve onlara hiç ehemmiyet vermezdim. İhtimal ki bunun cezası olmak üzere bir kadına her şeyden ziyade ehemmiyet vermek ve onun uğruna her şeyimle beraber canımı da feda etmek derecesinde meftun oldum!”

Şebip’in bu sözlerinin üzerine tarafeyne [iki tarafa da] bir sükût geldi. Fakat herhalde Şebip’in Fazıla’ya itaat eyleyeceği ve sükût eyleyip artık ona bir şey sormamasından anlaşılıyordu. Fazıla,

“Artık korkusuz, endişesiz yatıp uyuyabilir miyim?” dedi. Şebip:

“Evet!”

“Siz de artık gönlünüz rahat olarak uyuyabileceğinize beni temin eder misiniz?”

“Ümit edeceğim değil mi?”

“Evet!”

“Ümit ile insan yaşayabilir!.. Fakat birgün beni esrarına vakıf edeceğini de vaadeder misin?”

“Şüphesiz! Her halde vakıf olduktan sonra zevcim olabileceksiniz.”

“Acaba ne zaman?”

“Ne zaman mümkün ise, o zaman!”

Fazıla böyle dedikten sonra Fransızca olarak, (421)

“Bonne sous mille mon metre, yani hayırlı uykunuz olsun efendim,” deyip çıkmak üzereyken Şebip gülerek,

“Merci mon mystere. Yani “Teşekkür ederim benim sırrım,” dedi.

Ertesi günden itibaren Şebip şen bulunuyordu. Fazıla kendisine güler yüzle fakat yine o zamana kadar gösterdiği tevazu ve itaat-i mahsusa ile hizmet eyliyordu.

Fazıla, Enise’yi Mukaddem’in gözüne sokmak ve beğendirmek için çalışıyordu. Mukaddem’in pek ziyade sevmekte olduğu Bedriye’yi validesine düşkün etmek için uğraştı. Çocuk validesini tanımaya başladı. Peyman’ın sözünden harice çıkmayan Enise, Bedriye’ye bakmaya ve onu eğlendirmeye sarf-ı gayret eylemekle pek az zamanda mini mini kız validesinin kucağından ayrılmak istemiyordu. Fazıla, kendisinin sebebiyle Mukaddem’e pek çok sevdirmiş olduğu çocuğun sebebiyle de Enise’yi Mukaddem’e sevdirmek istiyordu.

Bir gün Şebip Mukaddem’in odasına oturmuş, Fazıla Mukaddem’le Şebip’in önüne çocuğu getirmiş, belletmeye çalıştığı ‘baba, anne ve dadı’ kelimelerini söyletmek için uğraşıyordu. Bir müddet bu suretle iştigalden sonra beyler Fazıla’dan bir kahve istemekle çocuğu Enise kucağına aldı.

Fazıla kahveyi getirdiğinde Mukaddem bir kalem yontmakla ve Şebip de bir gün evvel İstanbul’dan gelmiş olan o haftanın gazetelerine göz gezdirmekle iştigal eyliyorlardı. (422)

Fazıla kahvelerini yanlarına bıraktı. İçtikten sonra fincanları almak üzere bekliyordu.

Şebip, gazetenin birini okurken Mukaddem’e dedi ki:

“Of!.. Dehşetli şey!”

Mukaddem, “Ne olmuş?”

Şebip “Okuyayım da dinleyiniz.”

Şebip böyle deyip gazetenin o bendini şöylece okumaya başladı:

“Ashab-ı servetten iken [servet sahibiyken] paraları yiyip bitirmiş olan Remzi Bey namında bir mirasyedi, geçenlerde bir mahalde zevcesiyle beraber bulduğu zamparaya revolverini çekmiş, Lakin hiddetle eli titreyip iyi nişan alamadığından kurşun

zamparaya tesadüf eylememiş. Remzi Bey[65] bir kere daha revolverini sıkmak üzereyken kendini müdafaa maksadıyla zamparanın endaht eylediği [ateşlediği] tabancanın kurşunu, onu yere sermiş. Remzi ağır yaralı olduğu halde ... civarındaki hanesine nakledilmiş, her ne kadar müdavata teşebbüs olunmuşsa da bir fayda olamayıp, aldığı yaranın tesiriyle bir hafta sonra vefat eylemiştir."

Şebip bu fıkrayı okuyunca, Mukaddem telaşla:

"Hanesi ne semtte diyor?"

Şebip gazeteye bakarak:

"... civarında!"

"Ta kendisi!.."

Mukaddem böyle deyip helecandan titremeye başlayınca, Şebip,

"Tanıdığınız mı?" diye sordu. (423) Mukaddem,

"Evet!" dedi. Şebip:

"Lakin çirkin ölüm değil mi?" demekle, Mukaddem,

"Belki cezasıdır!" dedi. Orada kahve fincanını almak üzere beklemekte olan Fazıla işittiği sözler üzerine olduğu yerde sallanmaya başladı. Fincanları alamayacağını görüp Mukaddem'le Şebip birbirleriyle söyleşmekle meşgulken duvara tutunarak dışarı çıktı!.. Kendisini tenha olan Şebip'in sandık odasına atıp orada diz çökerek,

"Aman yarabbi! Sana havale olunan intikam pek dehşetli alınıyormuş!" dedi. Remzi'nin kurşunu yediği anda ölmeyip bir hafta ıstırap çekerek ve zevcesinin zamparası kurşunuyla ölmekte olduğunu tefekkürle muazzep olarak o bir haftanın her saati, her dakikası ve saniyesi ona ölümden beter bir ıstırab-ı elim gelerek can verdiğini düşünüyordu.

Fazıla, bir zaman pek çok sevdiği o adamın çekmiş olduğu o ıstırapları düşününce, o hali gözünün önüne gelip sinirlerine bir fenalık geldi. Kendisine eser-i merhamet göstermemiş olan Remzi'nin haline acımakla içine fenalık gelip olduğu yere düşüp bayıldı.

Şebip paltosunu istemek üzere sandık odasına girdi. Fazıla'yı odanın ortasında serili bulunca şaşırıp onu kaldırdı. Aradaki kapıdan (424) geçirip odasına götürdü. Kanepenin üzerine yatırdı. Kimseye haber vermiyor, cariyesini kendisi tedavi etmek istiyordu. Biraz soğuk su ile başını ıslattı. Dolaptan sinirlerine faydası olan bazı ruhlar [kokular] çıkarıp burnuna tuttu. Biraz sonra Fazıla gözlerini açtı. O zaman Şebip kadıncağıza

[65] Metinde, "Remzi"nin.

birkaç damla Hofman ruhu içirdiğinden, bu ani sıpazmotik[66] [çırpınma] Fazıla'yı rahatlandırabilirdi. Kalkıp oturduğunda, Şebip ne olduğunu sordu. Fazıla,

"Bilmiyorum, sinirlerime bir fenalık geldi. Başım döndü. Oraya düşmüşüm!" dedi. Yine Remzi'nin duçar olmuş olduğu hal gözünün önüne gelmekle fenalaşmaya başladı! Şebip bir şişe o dö koloni onun göğsüne dökmek ve yüzüne soğuk su vurmak gibi tedavi ile onu tekrar bayılmaktan kurtardı.

Fazıla, tamamiyle kendini topladığı vakit Şebip'e eylediği teşekkürü, o zamana kadar ona bakmadığı bir nazarla bakarak ifa eyliyordu. Fazıla artık hür ve serbestti. Gayrı üzerinde bir zevç hakkı bulunmadığından, Şebip'e istediği gibi bakabilmekte kendisini muhtar buluyordu. Fazıla, bir diğerinin nikâhlısı olduğu halde dikkatle erkeklere bakabilmek selahiyetini kendinde görememiş olduğundan, o zamana kadar Şebip'e dikkatle bakmamıştı. Şebip çok güzel ve yakışıklı bir gençti. Alnının, kaşlarının üstündeki cihetiyle saçlarına yakın olan cihetinin yumrulup o iki cihetin ortasının biraz çökük gibi kalan şekli fevkalade olan akl ü zekâvetini ibraz eylemekte, o güzel alnın ortasında iki kaşların arasında yukarı doğru (425) giden amudi [dikey] iki hat, fetanet [zihninin açıklığı] ve vakarını izhar eylemekteydi. Çatmayı mutat edinmiş olduğu güzel biçimli kaşları simasına şan ve halavet vermekte gözlerinde nur-ı zekâvet parlamaktaydı. Uzun boyu ve geniş omuzları şan ve halavetini tezyit eylemekte, omuzlara nispet ince beli endamının letafetini arttırmaktaydı. Fazıla, efendisi olan Şebip'in kendisine hizmet eylediğini görmekle müftehir oluyordu. Fazıla bütün bütün kendine gelip kalktığında, Şebip işine gitti.

Fazıla, o gün Mukaddem'i pek sararmış ve helecanı yüzünden âşikâr olmakta olduğu halde gördü. Enise Fazıla'ya takarrüple,

"Peyman! Galiba bey bu gün keyifsiz! Hiç lakırdı söylemiyor! Dalgın oturuyor. Acaba bir hekim çağırtalım mı?" dedi. Fazıla, rahatsızlığı olsa kendisi haber vereceğini söyledi. Fazıla, Mukaddem'in kendisine sitemkârane bir nazarla baktığını gördü. Mukaddem, kendisi ümit ile beklemek fikir ve niyetinde olduğu halde ümidini keserek onu teehhüle icbar eylemiş olmasından dolayı, Fazıla'ya sitem etmek istiyor. Mukaddem eğer teehhül etmemiş olsa şimdi Remzi'nin vefatıyla Fazıla'yı alabileceğini tahattur ettikçe zihnine fenalık gelip çıldıracak gibi oluyordu. Fazıla ile kavga etmek istiyordu. Lakin Enise yanlarında bulunduğu için bir şey diyemiyordu.

[66] Spazmos: (Yun.) Çırpınma.

Mukaddem artık Fazıla'nın hür olduğunu tahattur ettikçe birdenbire kendisine bir sevinç geliyor, fakat kendisinin müteehhil olduğunu düşününce süruru kedere mübeddel oluyordu. Mukaddem düşünüyordu. Fikrine her türlü şey geliyordu. Fazıla'ya nailiyet için Enise'yi tatlik etmeyi bile zihninden (426) geçiriyordu. Birkaç günler bu minval üzre devam etti. Mukaddem bir şeye karar verememişti. Mukaddem Fazıla'ya nazar-ı sitemkârane ile baktığında, Fazıla ona karşı kucağındaki mini mini Bedriye'yi tutuyor, Mukaddem, Fazıla'ya söz söyleyeceğinden küçücük kızı gülerek 'Baba' kelimesiyle onun sözünü ağzına tıkıyor, Mukaddem Fazıla'ya sitem etmek üzere takarrüp eylediğinde, onun kucağında bulunan çocuğun tombul tombul beyaz kolları kendisine doğru uzanıp onu karşılıyordu. Sanki bu çocuk Mukaddem ile Fazıla'nın arasına bir siper ve perde olmak istiyor, Mukaddem'in Fazıla'ya olan aşkına hail [engel] oluyordu. Mukaddem'in mağmum ve mütefekkir bulunmasından keyifsiz olmasına zahib olarak mahzunane bir tavırla onun gözünün içine bakmakta olan Enise'nin hali, Mukaddem'e sanki onu terk edecek olursa o da canını terk edeceğini bildiriyor gibi geliyordu. Kendisinin mağmumiyetiyle bu kadar mükedder olan zevcesini eğer terk ederse onun ne hale geleceğini düşünmekten, hamiyeti ve merhameti icabı üzre Mukaddem, kendini alamıyordu. Küçücük kız pederiyle validesinin arasında bulunduğu zaman Mukadem'e dönüp 'baba' ve Enise'ye dönüp 'anne' diyerek bir ona ve bir de öbürüne bakarak sanki bunları bir yerde gördüğünden dolayı mahzuziyetini [memnuniyetini] izhar eylemekteydi. Mukaddem, terk etmek niyetinde bulunduğu şu genç valide ile çocuğa iltifat etmemeye ve onlardan yüz çevirmeye başladı. Mukaddem'in bu muamelesine karşı onlar gücenmiyorlar, ona hiddet eylemiyorlar, boyunlarını büküyorlar, mahzun mahzun bakıyorlardı. Zevce, zevcinin hastalanmış olması veyahut bir kederi bulunması cihetinden endişenak, çocuk iltifatına alıştığı pederinden yüz görmemekle mahzundu. Mukaddem (427) şu hal-i mağmumiyetten sıkılıp ondan bir an evvel kurtulmak üzre zevcesiyle çocuğunu terk ederek çıkmak istiyordu. Fakat bu fikrini yarına öbür güne talikten [geciktirmekten] kendini alamıyordu. Geceleri rahat uyku uyumuyor ve zevcesi keyifsiz olup olmadığını sordukta barit [soğuk] ve kısa cevaplar ile onu iskat eyliyordu [susturuyordu]. Fakat geceleri kendisinin uyumadığı müddet Enise'nin de uykusunu terk ederek kendisini beklemesi ve her arzusunu gözlerinden anlamak istercesine hep hizmetine koşması, kendisini uyur gibi gösterdiği zamanlar ise Enise gözlerini kapamayıp onun yüzüne bakarak gözyaşları dökmesi, Mukaddem'i müteessir eyliyordu. Mukaddem'in artık fikrini katiyen icraya karar verdiği bir günün sabahında, sütlü

kahvesiyle et suyu ve bir rafadan yumurtadan ibaret olan kahvaltısını Fazıla getirip Mukaddem'in önüne koymuştu. Mukaddem'in kahvaltı zamanında yanına getirmeyi ve ona biraz süt ile et suyu vermeyi mutat edindiği Bedriye'yi birkaç günden beri Enise Mukaddem'in çatık çehresinden korkarak getirmiyor, Mukaddem de çocuğu getirmelerini emretmiyordu. O gün Fazıla çocuğu getirip validesinin kucağına verdi. Zira Mukaddem'in hal ve tavrından Fazıla da korkuyor ve onun icra eyleyecek bir fikri olmasından şüpheleniyordu. Mukaddem Fazıla'ya teklif-i izdivaç eyleyecek [evlenme teklifi edecek] olursa, Remzi vefat etmiş olmakla, Fazıla Mukaddem'e karşı, zevcesiyle evladına merhamet talebinden başka bir diyecek bulamayacağını bilirdi. Mukaddem ısrar eylediği halde onunla tezevvüce razı olmağa Fazıla, kendini mecbur görüyordu. Zira Mukaddem ona Remzi'nin vefat etmek ihtimalini söylemiş olduğu halde ani istibdat ile Mukaddem'i teehhüle icbar eden kendisi olduğu için bir diyeceği (428) olamayacağını görüyor ve Mukaddem'in hakkını teslim ediyordu. Fazıla Şebip'e söz vermişse de Remzi ortadan kalktığı halde sonradan çıkan bir mâniyi Mukaddem'e karşı mazeret olmak üzere ibraza cesaret edemezdi. Hatta bundan hiç bile bahsedemeyecekti. Zira Mukaddem, Fazıla'nın icbarıyla teehhül etmiş, Fazıla'ya "Bir diğer adamı kendine zevç olmak üzere hazırla," diye bir müsaadede bulunmamıştı. Fazıla kendisini şu iki gençten birine tezvice mecbur görüyorsa da Mukaddem teklif-i izdivaç eyleyecek olduğunda, o teklifi reddeyleyemeyeceğini mecburiyet-i kaviye tahtında buluyordu. Velakin müteehhil olan bir erkeğe, Fazıla kendisine onun bir zevç olabilmesi nazarıyla bakamıyordu. Mukaddem'e olan muhabbetinin zevciyet tarafını bir kadının doldurmuş olduğunu görerek orada kendine cihet-i uhuvvet [kardeşlikten] ve muhadenetten [dostluktan] başka yer bulamıyordu. Bir kadına, sevdiği zevcini elinden alan kadından menfur bir kimse olamayacağını düşünüp, Enise gibi melek-haslet bir kadının menfuru olmak istemiyordu. Kendisine evlat muhabbetini tattırmış olan sevgili Bedriye'sini pederinden ayırmak ve onun boynunu bükmek, Fazıla'nın yapabileceği iş değildi. Fazıla, bu meselede işe yarayacak bir şey varsa, o da Mukaddem'in hamiyet ve merhameti olduğunu görerek, onları tahrike çalışıyordu. Kimseye fenalık etmek istemeyecek kadar alicenap ve hüsn-i ahlak sahibi Mukaddem'in böyle kendisini çıldırasıya seven melek gibi bir zevce ile mahsul-i ömrü olan bigünah bir masuma zulmedemeyeceğini mülahaza eyliyordu. Fazıla mücerret [bekâr] bulunan Şebip'e istediği gibi bir nazarla bakmaktan çekinmiyordu. Onu kendisine bir zevç (429) olarak

tasavvur eylemesinde bir beis görmüyordu. Onunla izdivaç için arada canı yanacak bir zevce, boynu bükülecek bir evlat yoktu.

İşte bu fikirle Fazıla o sabah Bedriye'yi getirip pederinin yanına Enise'nin kucağına verdi.

Çocuk mutadı veçhile pederine aşinalık etmeye ve 'baba' diye çağırmaya başladı. Mukaddem ona cevap vermiyordu. Çocuk alışmış olduğu gibi pederinin kendisine biraz süt, yahut et suyu vermesini bekledi. Başını pederine doğru uzattı, ağzını açtı. Zavallı masum beyhude bekliyordu... Zira pederi kendisine bakmıyordu ki onu o halde görsün de biraz şey vermeyi sakınmasın!.. Çocuk şaşaladı. Bedriye artık sıralıyordu. Kanepe kenarlarına tutunarak pederine doğru gitti. Eteğinden çekip ona kendisini göstermek istedi. Ve "Cici baba," diye ona müdahenede bulundu. Mukaddem kızına ekşi bir yüzle, çocuk dudaklarını büküp sitemkârane bir nazarla pederine baktı. Öyle bir tavr-ı mahzunanede ağladı ki bu hal Mukaddem'in ta ciğerine kadar tesir eyledi. Çocuğu kucağına aldı, okşadı. Çocuk hemen gülmeye başlayıp mini mini elleriyle pederinin yanaklarını okşamaya ve "Oh! Cici baba," diye onu taltif eylemeye başladı. Mukaddem o gün terk etmek üzre olduğu zevcesiyle çocuğuna bakmaya başladı. Sanki Mukaddem, o güne kadar Enise'ye dikkatle bakmamıştı!.. Enise'yi çok güzel görüyordu!.. Terk edilmesi müşkil olacak kadar güzel!.. Genç kadıncağız pek mahzun duruyordu. Kendisine cefa edilmeye kıyılamayacak kadar mahzun!.. Mukaddem, Enise'nin kendisine dikmiş (430) olduğu nazarını pek âşıkane buluyordu. Ona karşı nankörlük edilemeyecek kadar âşıkane!.. Enise'nin tavrını vaziyetini pek safiyane ve masumane görüyordu. Ona karşı hıyanet edilemeyecek kadar masumane!..

Mukaddem, kucağındaki çocuğa da bakıyordu! Mini mini yavrucak pederinin iltifatıyla ferahlanmakta, onun yüzünün gülmesiyle gülmekte, pederinin mağmumiyetiyle mükedder olmakta, onun çehresinin çatılmasıyla ağlamaktaydı. Güzel gözlerini pederinin gözlerine dikip gülerek, maskaralık ederek kendisine iltifat beklemekteydi. Bu ahval ve bu manzaradan husule gelen teessürle Mukaddem, ciğerleri doğranıyormuş gibi bir hal duydu. Vücuduna bir raşe, içine fenalık gelmekle işi ferdaya [yarına] talik ile biraz gezinmeye çıktı.

Mukaddem o gün açık bir arabaya binmiş olduğu halde kırlarda, şoselerde geziniyordu. Kendisinin nerede bulunduğunu unutmuştu. Fazıla'nın, Enise'nin, Bedriye'nin hayalleriyle iştigal eyliyordu. Ah! Bu üç hayali bir yerde görmekle Mukaddem ne kadar mütelezziz oluyordu!.. Fakat mümkün mü? Fazıla gibi bir kadına bir bütün zevci çok

görüp de ona nısf-ı zevç [yarı eş] teklifine kimin ağzı varabilir? Hem Fazıla onu kabul eder mi? Kabil olamayacak bir fikir!..

Mukaddem, akşam olup da eve geldiğinde, o günkü gerek fikren, gerek cismen olan yorgunluğundan erkenden yatıp uyudu. Sabah olduğunda Enise ile mini mini Bedriye'nin karşısında kararını icraya cesaret bulamayıp haneden dışarı çıktı. Oradan bir kağıt ile Enise'yi (431) tatlik etmek kararıyla giderken, Fazıla'yı çağırıp Enise işitmeksizin acele ile dedi ki,

"Ben senin bedel-i hürriyetin olan yüz elli lira ile bir kağıt gönderirim. O paraları burada bırakır, kağıtta bildirmiş olduğum mahalle gelirsin," dedi. Mukaddem bundan ziyade söz söylemeye vakit bulamadığı gibi Fazıla da cevap vermeye vakit bulamamıştı. Zira sokağa çıkmak üzre olan Mukaddem'i mabeyn kapısına kadar teşyi etmek üzere Enise gelip çatmıştı. Mukaddem, Fazıla'nın kendi fikrine karşı koymak ihtimalini düşünmediği gibi düşünmek de istemiyordu.

Fazıla, Mukaddem'e bir iki söz söylemek ve zevcesiyle çocuğu hakkında merhametini celbeylemek istiyordu. Fakat kendisi ile Mukaddem'in arasına Enise girmiş, artık Fazıla'nın, Mukaddem'e "Biraz durunuz, size söyleyeceğim var," diyeceği vakit geçmişti.

Fazıla, Enise'den malumat alabilmek ümidiyle onun ağzını aradı. Enise'nin bir şeyden malumatı olmayıp, zevcinin kaç günkü mağmumiyetini ve titizliğini keyifsiz bulunmasına vermekle mükedder olduğunu gördü. Fazıla bu hususta kendisine nasihat vereceğini bildiği için Mukaddem'in yapacağı şeye dair evvelce ona malumat vermeyip birdenbire böyle bir haber verdiğini anlıyordu. Enise Fazıla'ya mağmum bir halde dedi ki:

"Peymancığım, doktor artık Mukaddem Bey'in bir şeyi kalmadığını ve tamamiyle (432) kesb-i sıhhat eylediğini söylediği halde onun böyle geceleri uyumaması ve mağmum bulunması neden neşet ediyor? Acaba bir kederi mi var?"

Fazıla bu sözlere sükûttan başka cevap bulamıyordu!..

Zira Fazıla da çenelerini bıçak açmayacak kadar mükedderdi.

Fazıla pek çok helecan ve ıstırab-ı derun ile akşamı edebildi. Mukaddem'in söylediği para ile mektup vürudetmemişti. Mukaddem'in nereye gittiğini bilse Fazıla onu gidip bulacak ve nasihat verecekti. Fakat bilmiyordu. Fazıla, para ile beraber gelen kağıttan Mukaddem'in nerede bulunacağını anlayacaktı. O halde Mukaddem'in dediği gibi

paraları teslim etmeyecekti. Gidip onu bularak yapmakta olduğu işin ne kadar çirkin bir şey olduğunu anlatacaktı.

Mukaddem o gün yazmak fikrinde olduğu talak-nameyi yazmadı!.. Enise'yi bir kere daha görmek ve kızını bir kere daha okşamak için akşam hanesine avdet eyledi.

Fazıla, bila-vukuat Mukaddem'in avdetinden memnun olursa da henüz ne olacağını bilmediği için helecandan tıkanıyor gibi bir hale geliyordu. Mukaddem'i yalnız görüp onunla konuşmak ve bir yolsuz harekette bulunmamasını nasihat eylemek istiyordu. Lakin Enise sevgili zevcini yalnız bırakmıyordu.

Kalp sahibi olmayan vicdansız adamlara göre zevce tatlik etmek, evladını terkeylemek işten bile değildir. Onlar o hususta fikirlerini bile bozmazlar! Fakat Mukaddem gibi âlicenap, mütehassis, merhametli bir adama göre bu mesele pek müşkil geliyordu! Evet, icrasında kendinde iktidar bulamayacak kadar müşkil geliyordu. (433)

Mukaddem o zamana kadar bilmediği ve farkına varmadığı halde Enise'yi sevmekte, hatta ondan vazgeçemeyecek, onu terk edemeyecek kadar sevmekte olduğunu şimdi, şu ahval üzerine görüyordu!..

Bir aralık Enise, Bedriye'yi büyük pederiyle büyük validesinin yanına götürmesiyle Fazıla Mukaddem'in yanına girdi. Mukaddem yerinden kalkarak Fazıla'nın kolundan yakalayıp,

"Bana ettiklerini gördün mü?" dedi. Mukaddem'in bu hiddetine hilmiyet [yumuşaklık] ile mukabele ederek:

"Mukaddem ben böyle olacağını, genç ve sağlam Remzi'nin bu kadar çabuk vefat edeceğini bilir miydim? Mukadderata karşı gelinmez Mukaddem. Evvelce benim müteehhil bulunmaklığım, sonra da senin müteehhil bulunmaklığın bizim izdivacımıza set oluyor. Demek ki kader böyleymiş!.."

"Ne diyorsun? Zevcemi de çocuğumu da terk edeceğim! Ben senden vazgeçer miyim sanıyorsun?"

"Ah! Bunları sen mi yapacaksın? Yok Mukaddem, yok! Sen zalim değilsin!.. Hiç kabahatleri olmayan o biçareleri perişan etmek, onların ömürlerini zehirlemek senin yapacağın şeyler değildir. Sen bunları hiddetinin şiddetinden söylüyorsun!.. Hem de benden ne için vazgeçeceksin Mukaddem? Muhabbet yalnız zevciyet suretiyle mi olur? O suretteki muhabbeti, diğer bir kadının daha ziyade hoşuna gitmesi ve bir başkasının tavır ve edasından hoşlanılması ihlal edebilir!.. Dostluk suretindeki muhabbet-i safiyane ve pakdilaneyi (434) ise hiçbir şey tagyir edemez [değiştiremez]. Hiçbir işvekârın,

cilvebazın nazar-ı teshiri ona iras-ı halel eyleyemez!.. Senin zevcen olacak olsam, o zaman ihtimal ki güzel gördüğün bir kadını benden ziyade beğenebilirdin. İhtimal ki bana meftun olduğun şu anda, Enise'nin de bazı hallerine meftunsun!.. Fakat Mukaddem, bizim aramızda tesis edecek muhabbet-i dostanenin böyle cihetlerle münasebet ve taalluku olamaz. Hiçbir münasebet bizim münasebetimize zarar getiremez. Bu muhabbet daimi olur!.."

Fazıla'yı yalnız görmesiyle ona sitem etmek üzere vaki olan hiddeti sükûnet buldu. Mukaddem zaten kaç gündür düşünmüştü!.. Fazıla'nın sözlerinin de Mukaddem üzerinde pek büyük tesiri görüldü. Fazıla sözüne devamla dedi ki:

"Hem de ben sana o kadar siteme layık olacak gibi bir fenalık etmedim! Enise gibi bir zevce, Bedriye gibi bir evlat herkesin nail olabileceği nimetler değildir. Onlar birer nadire-i cevahirdir. Sen onlara zulmetmeye kalkışma! Nimete karşı nankörlük etme! Enise'nin ne kusurunu bulabilirsin? Güzel, terbiyeli, hüsn-i ahlak sahibi, benden ne kalır yeri var? Benim bir fazlalığım varsa o da biraz daha kart bulunmaklığımdır! Eğer kart kadın istiyorsan biraz zaman sonra Enise'nin bu hale geleceğini tasavvurla müteselli ol!.."

Fazıla'nın bu sözüne Mukaddem güldü! Fazıla da gülmeye başladı. Mukaddem, Enise'yi sevmekte olduğunu, ondan vazgeçmek kendisine güç geleceğini anlamıştı. Fazıla'nın bu sözleri üzerine bir müddet (435) düşünmeye vardı. Fazıla'nın kendisine teklif ve ibraz eylediği muhabbet-i dostane ve münasebet-i uhuvvetkâraneyi güzel bir surette görmeye başladı. Zulüm ve merhametsizlik ederek zevcesiyle çocuğunu terketmekle, fedakârlık ve büyüklük ederek Fazıla'ya olan muhabbetini bir muhabbet-i dostaneye ve uhuvvetkâraneye tebdil etmeyi mukayese eylediğinde, kendisinin ulüvv-i fıtratı iktizasınca ikinci sureti tercih ediyordu.

O anda Enise çocuğu ile girdi. Enise çocuğu Fazıla'ya vermek istediğinde çocuk validesinden ayrılmak istemedi. Mini mini eliyle Fazıla'yı iterek validesinin kucağına gizlendi. Elini uzatıp validesine pederini ibraz ile kendisini onun yanına götürmesini işaret eyledi. Maksadını anlatmaya çalışarak "Baba," dedi.

Mukaddem kendi kendine,

"Kızım intihap etti. O karar verdi," dedi. Bir iki saat kadar Mukaddem yine tefekkürle vakit geçirdi. Sonra Enise çocuğu süt ninesine götürmek üzere çıktığında, Mukaddem bir şey istemek bahanesiyle Peyman'ı göndermesini Enise'ye söyledi. Fazıla içeri girdiğinde Mukaddem ona elini uzatıp,

“Senin fikrini pek muvafık buldum hemşirem,” dedi. Fazıla,

“Teşekkür ederim Mukaddem! Öyle ise Enise bugünden itibaren bahtiyardır,” dedi.

O saatten itibaren Fazıla Şebip’e varabilmek hürriyetini kendinde gördü. (436) Hemen aradan bir iki gün geçince, artık Mukaddem’in helecan ve heyecanı da tamamıyla sükûnet bulacağı cihetle mukteza-yı insaniyetten olarak meseleyi yalnız Şebip’in kendisini izdivaca ragıp [istekli] olması suretinde bir kere Mukaddem’e açması, onun müsaade-i biraderanesini istihsal eyledikten sonra tercüme-i halini Şebip’e nakleyleyeceğini, kabul eylediği halde onun zevcesi olmaya hazır olduğunu bildirecekti. Fazıla bu meserretle o gece tatlı bir uykuya daldı.

Ertesi günü posta günüydü. Mukaddem’e gelen evrakı dışarıdan verdiler. Fazıla Mukaddem’e götürdü. Yarım saat sonra Mukaddem Fazıla’ya kendisini biraz yalnız görmek istediğini söyledi. Fazıla oralarda gezinip Enise’nin aşağı indiğinde içeri girdi. Mukaddem mahzun bir tavırla,

“Fazıla, senin mükedder olduğunu istemediğim için bunu sana bildirmek istemezsem de belki sonra niye sakladı diye bana gücenirsin. Pederin biraz keyifsizmiş! Bir ahbabım mektubunda yazmış. İşte ona ait olan şu fıkrayı oku!” diyerek Fazıla’nın eline mektubu verdi. O fıkrayı ibraz eyledi [gösterdi]. Mektubun o fıkrası şu veçhile yazılmıştı.

“Birader! Eğer yazacağım havadis sizi müteessir eyleyecek zanneylemiş olsam, ondan hiç bahsetmezdim. Fakat yazın seni İstanbul’da pek şen ve bahtiyar gördüğüm cihetle, artık geçmişlerin sence bir tesiri kalmadığını hükmeylediğim için yazıyorum. Sai Efendi’nin başına gelen felaketleri elbet duymuşsundur. Biçare adama bu felaketin tesiriyle nüzul isabet eyledi. (437) Kendisiyle olan ahbaplığımız ve musahabetinden aldığım lezzet vesilesiyle arada konuşmak üzre giderdim. Her ne kadar bize akran olmayıp pederimiz yerinde bir adamsa da kendisinin asalet ve terbiyesi ve malumatı hasebiyle gençler de onun bezm-i sohbetinden lezzet-yab olmakta olduğu malumdur. Dostumun felaketinden sonra kendisini bir kere görmek üzre ziyaretine gittim. Zavallı adamın bir eli ile bir ayağı mefluç ise de nutku yerindedir. Geçen felaketin vukuatı esnasında zevcesiyle birlikte olan bir cariye her cürmü ve hatta bunlarla beraber evvelce geçen vukuatı ikrar ve itiraf eylemiş. Bunların meyanında sizin müteveffa kerimesi ile namzetliğinizin bozulması esrarı da fâşolunmuş. Sizin tamamıyla bigünah olduğunuz, Sai Efendi nezdinde tahakkuk eylemiş. Zavallı adam vefat etmezden evvel sizden af talep eylemek arzusunda bulunuyor. Sizin İstanbul’da bulunmamanız, onu bu emeline nail edemeyeceği için meyus oluyor. Ben kendisine sizin artık İstanbul’a avdet eylemek

zamanınız geldiği cihetle yakında geleceğinizi söyledim. Pek ziyade memnun olarak 'Bu tebşiratınıza teşekkür ederim! Bu uğurda feda edilmiş olan kızımdan af talep eylemek üzre onun yanına gitmezden evvel Mukaddem Bey'in affına mazhar olursam belki biraz rahat ölürüm!..' dedi. Birader! Akşama sabaha terk-i hayat etmesi muhtemel olan bu bedbaht adamcağızın son arzusunu yerine getirmek üzre İstanbul'a avdetinizi tacil ederseniz nail-i ecr olursunuz [sevaba ulaşırsınız] zannederim."

Fazıla bu mektubu okuyunca gözlerinden yaşlar boşanmaya ve her azası titremeye başladı. Mektupta Sai Efendi'nin başına geldiği bahsedilen felaketin (438) ne olduğunu Mukaddem ile Fazıla bilmiyorlardı. Zevcesinden bahsolunması bu felaketin Calibe yüzünden geldiğini ifham eyliyorsa da o bapta tafsilat yoktu. Mektubu yazan, bunları vakadan haberdar zanneylediği anlaşılıyordu. Fazıla Mukaddem'e dedi ki:

"Ne yapmak fikrindesin Mukaddem?"

"Senin baban olduğu için o adamın son arzusunu yerine getirmek üzre mümkün olduğu kadar serian gideceğim. Eğer müsaade edersen senin hayatta bulunduğunu da haber vereyim!"

"Benden haber götürme Mukaddem! Beni pederime götür. Mümkünse şimdi, şu anda! Ah pederimin hayatı muhatarada olduğu bir zamanda beni burada ne alıkoyabilir?"

"Hakkın var! Sen de gitmelisin. Artık Remzi yok ki ondan korkun olsun!"

"Mukaddem ne zaman gideceğiz?"

"Yarın sabah erkenden İngiliz vapuru kalkacaktır. Onunla gideriz."

"Lakin bizim bunlara halimizi anlatmamız, kendimizi tanıtmamız vakte muhtaç! İhtimal ki beni göndermemeye ve bana ispat-ı hürriyet ettirmeye kalkışırlar! Burada onlara söz anlatıncaya kadar orada pederim ölüme takarrüp eylemiş olur! Çabuk Mukaddem, çabuk! Pederim terk-i hayat eylemeden evvel yetişelim! Onu bir kere daha göreyim... Lazımsa kaçalım. Buradan firar edelim. Bize vakit kaybettirmesinler! Ölmeden bir kerecik daha (439) babacığımı göreyim, benim hiçbir vakitte kendisine gücenmediğimi söyleyeyim de hiç olmazsa gönlü rahat etsin."

Fazıla hüngür hüngür ağlayıp Mukaddem'in ayaklarına kapanıyordu.

Mukaddem:

"Üzülme a kardeşim, ben seni götürürüm. Kimseye haber vermeyiz. Ben şimdi aldığım mektubun mündericatına nazaran kendi işlerim için hemen gitmek mecburiyetinde bulunduğumu ve Enise'yi sonra aldıracağımı söyleyerek hazırlanırım. Akşam üstü Lyod vapuruyla gideceğimi söylerim. Sen buradan bir bahane ile sokağa çık! İngiliz vapuruna

bin. Ben de biraz çarşıya çıkacağım diyerek buradan çıkar İngiliz vapuruna atlar, seninle buluşurum."

"Herkesin hakkı üzerimde olarak buradan çıkmak istemem! Benim hürriyetimin bedeli olan yüz elli lirayı bana ver de kardeşim, ben sonra sana tediye ederim."

"Peki akşama getireyim. Vapurun da kaçta kalkacağını anlarım."

Bu suretle verilen karar mucibince o gece Enise yattıktan sonra Mukaddem sofada bulduğu Fazıla'nın eline yüz elli liralık banknot verdi. Vapurun sabahleyin saat iki buçukta hareket edeceğini bildirdi.

Fazıla Şebip'e hitaben bir kağıt yazıp hazırladı. Ve yüz elli liralık banknotları da ona leffeyledi [zarfa yerleştirdi]. Yazdığı kağıdın mündericatı şuydu:

"Velinimetim efendim,

Esrarımı size tamamıyla söyleyeceğim, zevceniz olmaya hazır olduğumu (440) bildireceğim bir anda, fevkalade bir vukuat, hemen benim buradan ayrılmaklığımı icap ettirdi. Şu vukuat bizim izdivacımızı tehir değil, belki tesri eyleyecektir [çabuklaştıracaktır]. Epeyce bir zaman sabredebilmek lazım gelecek zannında bulunduğumuz halde size teklif eylediğim sabrın müddeti pek çabuk tamam olmuştur. Yakın vakitte tercüme-i halimi ve beni bulmak üzere geleceğiniz mahalli size yazacağım."

Ertesi sabah Fazıla çarşıdan bir şey almak bahanesiyle sokağa çıktı. Mukaddem de çarşıya ineceğini, çantasını vapura gönderip biletleri aldıktan sonra yine hanesine avdet eyleyeceğini ve akşamüzeri vapura gideceğini söyleyip çıktı!..

Mukaddem'le Fazıla vapura binerken saat dokuzdu. Şebip Bey'e götürülmek üzere Fazıla'nın mektubu ile yüz elli liralık banknotu havi bulunan zarfı Mukaddem'in tanıdığı bir emin adama teslim eylediler.

Epeyce zaman geçtiği halde ne Mukaddem'in ve ne de Peyman'ın avdet eylemediğini gören hane halkı meraka düştüler! Bir de Şebip yıldırım gibi süratle geldi. Validesi ve hemşireleri kendini karşılayıp Mukaddem Bey'in niçin bu vakte kadar geciktiğini sordular. Şebip,

"Mukaddem'in, saat iki buçukta kalkan İngiliz vapuruyla gittiğini haber aldım. Lakin hane içinde başka kaybınız yok mu? Peyman nerede?" demesiyle herkese bir şaşkınlık geldi. Validesi,

“Sahi, Peyman sabahtan beri yok!.. Yarım saate kadar gelirim diye gittiydi. Eyvah!.. Beraber mi kaçtılar?” (441) dedikte Enise “Eyvah ben şimdi ne yapayım?” diye dövünmeye, ağlamaya başladı. Oradan Sevda söze katılıp,

“Ben onları gece yarısı herkes yattıktan sonra sofada gördüm. Ben yatmaya gidiyordum. Damat bey ile Peyman kalfa gizli bir şeyler konuşuyorlardı,” dedi. Şebip hemen odasına girip ufak bir yol çantasının içine çamaşır koymaya ve kendi kendine söylenerek,

“Beni aldatmak istedin ha, Peyman! Ben aldanacak adamlardan değilim. Bana oyun etmeye ve benimle eğlenmeye kalkıştın öyle mi? Benim ağzımı kapamak için bir de mektup düzdün!.. Ben sana gösteririm!..” diyordu. Çanta hazır oldukta, karyolasının başucunda duvarda asılı olan tabancayı aldı. Kayışını boynuna geçirdi. Tabancayı eliyle okşayıp,

“Peyman! Bunu benim elimden aldığın meğer bunun daha başka göreceği iş olduğu içinmiş!.. Bununla kendimi öldürmeye mâni oldun ama bakalım bundan kendini müdafaa edebilecek misin?” dedi. Şebip yol çantası elinde olduğu halde odadan çıktı. Sofada bulunan validesine ve hemşirelerine,

“Allahaısmarladık!” dedi. Nereye gideceğini kemal-i telaş ile sorduklarında:

“Şimdi kalkmak üzere bulunan Lyod vapuru ile İstanbul’a,” (442) deyip süratle gitti.

Muhterem Efendi’nin zevcesi bu hallerden bir müddet şaşırıp Şebip’in arkasından bakakaldıktan sonra dedi ki:

“Damat ile Peyman firar etti! Şebip böyle gitti! Bizim evde bir hal var ama anlayamıyorum!..”(443)

Dördüncü Kitap

Mukaddem'le Fazıla'nın râkip oldukları vapur halic-i Dersaadet'e [İstanbul Boğazi'na] vasıl olur. Onlar çıktığında Münevver Hanım'ın nakleylemiş bulunduğu Boğaziçi'ndeki sayfiyeye gitmek için vapura binmek üzre köprü üzerinde gitmektelerken bir Sailenin [dilencinin] Fazıla'ya doğru "On para!" diye uzattığı elin parmağındaki bir firuze taşlı yüzük, Fazıla'nın nazar-ı dikkatini celbeylemekle orada durdu. Yüzüğün halka tarafı elin üst tarafında kalıp taş tarafı Fazıla'dan sadaka istemek üzre açılmış olan avuç cihetine dönmüştü. Fazıla bu yüzüğü tanımak istiyordu. Dikkatle baktı. Firuze taşın üzerinde mahkûk [kazınmış] olan Fransızca 'Souvenir' lafzını okudu. Yüzüğü daha ziyade nazar-ı tetkikten geçirdikte, halkanın taşın iki tarafına doğru olan cihetlerinde menkuş [nakşedilmiş] olan dal resimlerini gördü. Fazıla yüzüğü tanıdı. Sailenin küçük parmağında olan yüzük, Fazıla henüz küçükken orta parmağına takmakta olduğu halde, sonra birlikte oynamakta bulunduğu cariyesi Reftar'a verdiği yüzüğün ta kendisiydi. Fazıla nazar-ı dikkatini yüzükten saileye çevirdi. Saile, iki gözüne perde gelmiş, alil ve dikkat edildiği halde genç olduğu anlaşılır bir kadındı. Fazıla bu dilenci kadını da

tanıyacak gibi oluyorsa da bir türlü bulup çıkaramıyordu. Velhasıl merakını yenemeyip saileye dedi ki: (444)

"Sen on para istiyorsun! Elindeki yüzük on para da etmez mi?"

Saile, "Daha ziyade eder. Fakat ben bugün o yüzüğü satmamak için dileniyorum! Çünkü ondan başka bir şeyim kalmadı. Sadaka veren olmaz da bir gün ekmeksiz kalacak olursam, satacağım!"

"Şimdi satarsan ben alayım."

"Yok!.. Akşama kadar dileneceğim! Bir ekmek parası bulamazsam o zaman satacağım!"

"Niçin onu satmak istemiyorsun? Onu nereden buldun?"

Saile başını sallayıp deruni bir ah ederek:

"Bana çok kıymetli olduğu için satmak istemiyorum. Ona küçük sinnimden beri malikim."

"Yalan söylüyorsun. Çünkü ben o yüzüğü tanıyorum. O benim bir bildiğim kimsenindi."

"Şu hale duçar olmaya layık oluncaya kadar pek çok fenalık ettim. Fakat sirkat [hırsızlık] etmedim! O benim kendi malımdır. Ah! Hem de bana pek kıymettar olan malım!"

Alil kadının bu sözü üzerine Fazıla dikkatle onun yüzüne baktıkta, Reftar'a benzer yerlerini buldu ve,

"Sen kimin nesisin?" dedi. Saile:

"Niçin beni bu kadar istintak ediyorsun? Senden on para istedim. Vermeyeceksen çekil git. Deminden beri beni beyhude lakırdılara (445) tuttun. Şimdi de eğer önümden bir sahib-i mürüvvet geçerse onun beni görmesine hail olacaksın."

"Ben sana sadaka vereceğim. Kim olduğunu söyle."

"Ah bana azap ediyorsun. Lakin sesin pek tatlı olduğu için bu azaba tahammül edebiliyorum. Benden ne istiyorsun? Niçin beni anlamak istiyorsun? Ben bir zaman bir kibar konağın cariyesiydim. Küçükten büyüdüm! İşte şimdi de bu hale geldim! Daha bir soracağın var mı?"

"Evet var! İsmini soracağım."

"Reftar!.."

Fazıla, saile ile görüşmekteyken ileride kendisini beklemekte olan Mukaddem, Fazıla'nın orada pek çok durduğunu görünce ona doğru takarrüp eyleyip,

"Lakin ne yapıyorsun? Vapur kalkacak!" dedi. Fazıla:

“Gel Mukaddem! Gel! İstanbul’a çıktığımız gün ne gördüğümü sen de gör!” dedi ve ona Reftar’ı ibraz ile kim olduğunu söyledi. Mukaddem bir altın çıkarıp Reftar’ın avucuna koydu!..

Fazıla Reftar’a, “Avucuna koyduğumuz para bir liradır. Nerede oturuyorsun, onu bize söyle!” dedi. Reftar yerini söyledi. Mukaddem ile Fazıla hareket etmek üzre bulunan vapura yetiştiler.

Mürüvvet Hanım’ın bulunduğu sahilhaneye vardıklarında Mukaddem validesinin birdenbire (446) Fazıla’yı görüp de helecana uğramaması için Fazıla’yı aşağıda bıraktı. Kendisi gidip validesini gördükten ve hal ve keyfiyeti bir suret-i münasebede anlattıktan sonra Fazıla’yı getirip Münevver Hanım’ın kucağına attı!..

Biz şimdi Münevver Hanım ile Mukaddem ve Fazıla’yı konuşmakta bırakalım da Mukaddem ikinci defa olarak Beyrut’a gitmek üzre İstanbul’dan çıktıktan sonra Sai Efendi’nin başına gelen vukuattan bahsedelim.

Calibe’yle Reftar’ın kimseye sezdirmeksizin eğlenmekte olduklarından evvelce bahsetmiştik. Bu eğlencelerden Reftar’a hisse isabet eylemekte olduğu için Reftar Calibe’ye pek ziyade hizmet eyliyordu. Bunlar hiç kimseye tesadüf eyleyecekleri bir âleme girmezlermiş. Calibe, para için her şeyi irtikap eyleyen bir familya bulup, onların hanesine istedikleri gün, istedikleri adamları celbedip eğlenirlermiş. Bu familya efradı, başları olan ihtiyar kadın ile iki genç kız ve bir de orta yaşlı oğuldan ibaretti ki işte o hanenin erkeği de o adamdı. Evin erkeği olan o adamın boş gezmekten başka işi olmayıp, bir zamandan beri Calibe’nin yüzünden pek mükemmel taayyüş eylemeye başlamış. Calibe’nin istediği ve beğendiği beylerin hane sahibi olan adama misafir ve Calibe de kadınlara misafir olmak sıfatıyla haremli ve selamlıklı olan haneye girmeleri kimsenin şüphesini davet edemezmiş. Çünkü Calibe ile Reftar, orada her zaman tutunmadıkları esbab-ı tesettür ile mestur oldukları halde yaya olarak veyahut kira arabası ile gelirlermiş. Konaktan çıktıkları vakit Calibe’nin yine parayla celbeylediği diğer bir haneye gidip konaktan çıkmış oldukları (447) kıyafeti orada tebdil ve orada hazır bulunan şeylerle tesettür eyleyip öyle giderlermiş.

Calibe görüştüğü adamlara kendini bile tanıtmazmış! Bu kadar tedbir sayesinde esrarının fâşolmayacağını Calibe emin ve mutmainmiş.

Görüştüğü adamların biri Calibe’ye ziyadece meftun olmuş. Calibe ise ondan usanmakla bir diğeriyle eğlenmeye başlamış. Evvelki belalı herif çıkmış. Gizlice arkasına düşmüş. Calibe’nin kim olduğunu öğrenmiş. Calibe’yi kıskandığından, onun

başka biriyle görüşmeyip yalnız kendisiyle görüşmesi için ısrar eylemiş. Calibe'nin dinlemediğini görünce onu tehdide kalkışmış. Calibe'yse ondan usanmış, diğerine meyyal bulunmuş olmakla bundan yakayı sıyırmaya çalışmışsa da muvaffak olamayıp, diğeri ile gizlice görüşmeye mecbur olmuşmuş. Fakat belalı bunu sezmekle arkalarına düşüp tetkik ve taharri ile bir gün o hanede Calibe'nin yeni eğlencesi ile birleştiklerini anlamakla haneye duhul ile aşağıda rast geldiği o evin erkeği olan habisi belinde gizli bulunan bir bıçakla tehdit eyleyerek iskât eder [susturur]. Doğruca yukarıya çıkıp evvel gelen rakibini yakasından ve Calibe'yi de saçlarından yakalamış. Evvel gelen kendini kurtarıp vadi-i firara can atmaktayken Reftar, "Nereye gidiyorsun? Bizi müdafaa etsene!" diyerek onun yakasına sarılmakla, kendini Reftar'ın elinden kurtarmak üzere onun tepesine bir yumruk indirip yere sermiş. Bundan istifade ile kaçmış gitmiş. İşte o yediği yumruğun tesiriyle Reftar'ın gözlerine perde gelmiş. Calibe'yse kendini o kuvvetli herifin elinden kurtarmaya beyhude olarak uğraşmışsa da herif ona attığı dayağa doyamamış. (448) Onu bir de merdivenden aşağıya fırlatıp atmış ki Calibe'nin yüzü avlunun zaten kırık dökük ve dışarı doğru fırlamış olan mermer taşlarına çarpmakla kırık ve fırlak olan mermerlerin keskin bir tarafı alnından başlayıp burnunu ve ağzını çenesine kadar kesmiş. Kan boşanmaya başlamış olmakla belalı da firar eylemiş. Calibe kendinden geçmiş bayılmış! Ev sahibi herif, kanın kesilmemekte olduğunu görüp Calibe'nin ölmesinden korkarak meseleyi polise haber vermiş. Calibe'yle Reftar celbedilen hekimin müdavatından sonra yine kendilerinden geçmiş bulundukları halde karakola götürülmüş. Sai Efendi'ye haber gönderilmiş. Sai Efendi vakadan haberdar olunca Calibe'nin tatliknamesiyle bedel-i nikâhını zabıtaya irsal ile onunla bir alışverişi olmadığını bildirmişti. Sai Reftar'ı celbile meseleyi ondan tahkik etmek istedikte Reftar, Calibe'nin sebebine gözlerine hastalık geldiğinden ona garaz olup vakayı tamamiyle anlattıktan başka evvelki vukuatın da hepsini, Fazıla ve Mukaddem'e edilen iftiraları, tekmil nakil ve itiraf eylemiş. Sai Efendi çeyiz parası olmak üzre vereceği yüz lirayı Reftar'ın eline verip onu tardeylemiş. Reftar'ın gözlerine gelen hastalık iyileşmeyip fenalaştığından, Reftar ona paralarının bir çoğunu sarfetmişse de bir faydası görülmeyip sonunda alil kalmış. Kalan parasının birazını yediği cihetle birazını da oturduğu yerlerde gözlerinin görmemesinden naşi, çaldırmış. En sonunda işte dilenmeye kadar varmış. Şu vukuatın tesiriyle Sai Efendi kahır ve kederinden mefluç olmuş!

Fazıla'nın gaybubetinden sonra pederinin konağına adım atmamış olan (449) Şefik, bu vakadan sonra hemen pederinin yanına koşmuş. Ve tabipler celbile emr-i tedavisine çalışmakta bulunmuş.

Calibe hastahanede tedavi olduktan sonra hayatı kurtulmuşsa da mermerin kestiği burnun kemiği düşmüş olmakla burun yapışık bir hale gelmiş, ağız bir tarafa çarpılmış iğrenç bir hal kesbeylemiş! Bir zaman yüzüne bakanın, baktıkça bakacağı gelen o sima, bakanın istikrah ile hemen başını çevireceği bir hale gelmiş!

Hastaneden çıktıktan sonra sokak ortasında kalan Calibe'yi hanesine kabul edecek, Süha'dan başka kimse bulunmamış. Zira biraderi Nabi de sürünmekteymiş! Nabi evvelce gezdiği âlemlerden çıkamadığından, o âlemlerin tellallığını etmekle ekmek parasını çıkarıyormuş! Ve kendisine acı gelen bir şey varsa o da içinde tellallık etmekte olduğu âlemde kazandığı para, ancak ona ekmek parası olabilip orada bir gece veyahut bir saat olsun eğlenmek için para bulmaya muvaffak olamayıp karşıdan bakmasıymış!

Süha, sokak ortasında kalmış olan Calibe'nin kendisinin emmizadesi bulunduğunu ve onun pederi kendisini hanesinde büyütüp beslemiş olduğunu düşünüp onu hanesine aldı. Süha, Calibe'nin şerrinden kurtulmak ve onun yüzüne bakılabilmek ihtimali kalmadığını gördüğünden, onu zevcesinin bulunduğu hanede bulundurmakta bir beis görmedi. Çünkü Süha, ancak hanesini idare eylemek iktidarında bulunduğundan, Calibe'ye ayrı bir ev tutmak ve onu idare etmek, kendisi için mümkün olamazdı. (450)

Calibe hâlâ sevmekte olduğu bir adamı zevcesiyle beraber karşısında görmekle her gün ölüm acıları gibi acılar geçiriyordu. Calibe artık kimseden ümidi olmak ihtimali kalmadığını görüyordu. Lakin çehresinin şekli değişmiş ise gönlü değişmemişti!.. Her gün karşısında Süha'yı zevcesiyle sohbet ve muaşaka eylemekte gördükçe pek büyük ıstıraplar çekiyordu!.. Bunlar, onun yüzünden iğrendikleri için onu sofralarına almıyorlardı. Calibe ömrünü aşağı katta hizmetçiler, aşçılar ile geçiriyordu!..

Bu vakayı Mukaddem'le Fazıla da Münevver Hanım'dan haber aldılar. Fazıla pederini mümkün olduğu kadar çabuk görmek istediğinden, Mukaddem evvela Şefik'i bulmak üzre çıktı.

Fazıla ile Mukaddem'in İstanbul'a vasıl oldukları gün Mekteb-i Harbiye'nin o seneki tevzi-i mükafat [ödül dağıtım] günüydü.

Resm-i mükafatın [ödül töreninin] icrasından sonra koltukları aldıkları mükafatlarla dolu olduğu halde familyalarına, ailelerine gitmek üzere kemal-i iftiharla, yüzleri gülerek mektep kapısından çkan talebenin içinde koltukları hepsinden dolu olarak çıkan

sarışın bir talip [öğrenci] gözyaşlarını zapt için cebr-i nefs eyliyorsa da kirpiklerine tereşşuh eyleyen [sızan] elmas-pareleri tekrar gözlerine içirmeye muvaffak olamıyordu. O yaşları oradan silip kimseye göstermemek istediği halde elleri kitaplarla dolu olduğu için silemiyordu. Talebeden biri onun yanına gelip: (451)

"Şefik Bey! Sen pek yüklüsün! Benim kitapları bir koltuğum alır. Öbürüne seninkilerin birazını alayım."

Bizim Şefik olduğu anlaşılan bu çocuk kendisine söz söyleyene:

"Teşekkür ederim birader! Fakat çok yorulacak değilim. İşte arabam şurada! İstersen beraber gidelim."

Şefik'in bu sözü üzerine biraz ileride durmakta olan faytona iki refik bindiler. Kitaplarını da karşılarına yığdılar.

Şefik o sene erkan-ı harp sınıfından diplomasını alıp yüzbaşı olarak çıkmıştı. Hem de fevkalade bir surette imtihan vererek çıkmıştı.

Arabada olan refiki dedi ki:

"Şimdi bizi evde beklerler. Valide, hemşireler, merdivenin aşağısından, peder sofadan istikbal ederler. Onların önüne şu mükâfatları dökmek bizim için ne büyük lezzet ve iftihardır değil mi birader?"

"Evet, müyesser olana!.. [yapabilene]"

Şefik'in bu sözü üzerine refiki özür dileyerek:

"Afedersin birader… Düşünmeksizin söz söyledim. Sizi müteessir eyledim. Rica ederim beni affediniz!"

"Af isteyecek bir kabahat etmediniz. Siz şimdi öyle düşünmekle meşgul ve memnun olduğunuz için kendi halinizi söylediniz. Ben de şimdi eve gittiğimde beni karşılayacak kimse olmadığından ve hasta (452) pederimin derdini tazelememek ve ona helecan vermemek için bu mükafatları önüne dökemeyeceğimden, kendi halimi düşündüğüm için meyus oluyorum. Bahusus benim için say ve gayret eylemiş, beni büyütmüş ve emek vermiş olan hemşiremin, bugünü görmesini ne kadar arzu eylemiş olduğum halde, bugün ondan mahrum bulunduğumu görerek sevinmekliğim lazım gelen günde ağlayıp matem ediyorum!"

Şefik bu sözleri söyledikten sonra artık gözyaşlarını zapta muvaffak olamadı! Bir iki elmas-pare yanaklarından aşağı yuvarlandı.

Şefik, arkadaşını hanesi semtine yakın bir mahalde bıraktıktan sonra kendi konaklarına vasıl oldu. O gün içeriye girdiğinde ta küçüklük zamanından beri güzeran eyleyen

evkatı [zamanları] tahattur eyledi. Konağın içinde gözleri Fazıla'yı arıyordu. Güya onun vürudunu bekliyormuş gibi bir zaman koltuklarında kitapları olduğu halde sofada bekledi. Sonra kendini toplayıp odasına gitti. Kitapları minder üzerine yığıp kendisi de onların üzerine kapanıp ağlamaya başladı.

Bir müddet Şefik böyle ağlamakta iken bir cariye gelip,

"Küçük Bey! Mukaddem Bey gelmiş diye dışarıdan sizi istiyorlar," demekle Şefik kalkıp yüzünü sildi.

"Mukaddem Bey mi? Demek ki Beyrut'tan gelmiş," diyerek dışarıya çıktı. Mukaddem kendisini o akşam birlikte götürmek istediğini söyledi. Şefik pederinin hasta bulunmasını (453) makam-ı itizarda [özür olarak] beyan eylediyse de Mukaddem'in rica ve ısrarına dayanamadı. Pederiyle görüşüp aldığı mükafatların adedini söyledikten sonra Mukaddem'in ricasını söyleyince Sai Efendi:

"Mukaddem Bey mi? Mukaddem burada mı? Aman oğlum! Onu getir!" dedi.

Şefik, Mukaddem Bey'i Sai Efendi'nin yanına getirdi. Hasta adamcağız bir suret-i suziş-kâranede Mukaddem'den af istedi. Helallık diledi. Mukaddem onun elini öpmekle mukabele eyledi. Şefik o akşam Mukaddem'in sahilhanesine gitti. Birlikte hareme, Münevver Hanım'ın odasına girdiler. Münevver Hanım yanlarına geldi.

Mukaddem, Şefik'e helecan vermemek üzre birdenbire meseleyi açamayıp söyleyeceği bir mesele olduğunu bast-ı makal ile [söz açarak] Fazıla'nın intiharı için bazılarının şüphelenmekte bulunduklarını işittiğini ve onun intihar etmeyip bir yerde gizlenmek ihtimalini düşündüklerini söyledi.

Şefik, hemşiresinin kendini denize attığı yerde bileziği ile mendilini kendi gözünün önünde bulmuş olduklarını beyan ile bunların inanılacak laflar olmadığını cevaben söyledi. Velhasıl Mukaddem lakırdıyı oradan buradan dolaştırıp meseleyi bir tarz-ı münasipte, Şefik'e anlattı. İnanmayan Şefik'i hemşiresinin kucağına bırakıverdi. Şefik güya rüya görüyormuş zannıyla gözlerini ovuşturmakta ve emin olmak için hemşiresinin boynuna sarılmaktaydı. (454)

Fazıla ile Şefik güya birbirlerine her ne söylerlerse az geleceğinden ve ne deseler, sürurlarını anlatamayacaklarından, sükût ile birbirlerine bakıp ağlaşıyorlardı. Lakin o gözyaşları tatlı tatlı akıyordu.

Bir müddet bu hal devam ettikten sonra Sai Efendi'ye Fazıla'yı nasıl göstereceklerini düşünmeye ve o hususta meşverete başladılar. Mefluç bir adama böyle şeyi birdenbire duyurmak olamayacağını düşünüyorlardı. Nihayet bu meşverete doktoru dahil eylediler.

Bir suret-i münasebede işi anlatmaya ve doktor da beraber bulunup hastanın sinirlerinde vaki olacak tesirata göre hemen tedaviye karar verdiler. O gece Fazıla, Münevver Hanım ile Mukaddem ve Şefik'e Şebip'in kendisini tezevvüce ragıp olduğunu da anlattı. Ve onların reyini sordu. Hepsi tarafından münasip görüldü.

Ertesi günü Sai Efendi'nin konağının kapısında iki araba durdu ki bunun birinden Mukaddem ile Şefik, diğerinden Münevver Hanım ile Fazıla indiler. Konak kapısından girecekleri vakit Mukaddem ile Fazıla'nın kollarından demir gibi kavi iki kol yakaladı! Kendilerini yakalayana baktıklarında Mukaddem ile Fazıla aralarında Şebip'i gördüler. Şebip, Mukaddem'i bırakıp bir eliyle Fazıla'yı tutmakta ve diğer eliyle belinden tabancasını almaktaydı. Fazıla bunu görüp,

"Telaş etme Şebip… İşi anla da öyle!.. Hasta olan pederimi göreceğim, Allah aşkına beni bırak!.." demekle, Şebip taaccüple,

"Pederini mi?" (455) dedikte, Fazıla,

"Evet pederimi, bu konağın sahibi olan pederimi… Eğer istersen sen de gel! Kabul edersen sen de kayınpederini gör. Lakin bize biraz müsaade ver!" deyince, Şebip Fazıla'yı kolundan bıraktı. Mukaddem ona kendi sahilhanesini sağlık vermekle, şimdilik oraya gitmesi münasip görüldü. Şebip rıza göstermekle, Münevver Hanım, Fazıla ve Mukaddem ile Şefik, Sai Efendi'nin konağına girdiler. Evvelce Mukaddem Bey tekrar Sai Efendi'yle görüşmek niyetiyle gelmiş olduğunu ve kendisine bakan bir doktoru hazakati sebebiyle bu kere Sai Efendi'yi muayene için getirmiş bulunduğunu söyledi. Münevver Hanım da, bunca senelik hukuka binaen oğluyla barıştıktan sonra bir de kendisi görüşmeye geldiğini söyledi. Fazıla dışarıdaydı. Cariyelere hiçbir ses etmemeleri için tembih edilmişti. Ancak birkaç saat musahabetten ve şuradan buradan lakırdıları dolaştırdıktan sonra Sai Efendi'ye evvela ümit vermekle söze başlanıp bir müddet sonra mesele anlatıldı.

Peder ile kızın kavuşmaları pek suzişli oldu.

Calibe'nin kendi heva ve hevesine düşmekle terbiyesiz kalmış olan evlatları, Fazıla'nın dest-i terbiyesine verildi. Mefharet, öğrendiği yarı buçuk Fransızcasıyla artık hiçbir kelime Türkçe bilmemek iddiasına düşmeye kadar varan şımarık bir kız olmuştu.

Kederle hastalanmış olan Sai Efendi'ye, sürur bir ilaç geldi. (456) Elli iki, elli üç yaşlarında bulunmakla, henüz genç addolunduğundan, kendisinin pek musin [yaşlı] bulunmamasının, hastalığı üzerinden atmasına yardımı oldu.

Fazıla, Reftar'ı buldurup iaşesi için maaş tayin ile eski çıraklardan birinin hanesine koydurdu.

Şebip, Mukaddem'in sahilhanesinde misafireten ikamet ediyordu. Sai Efendi biraz kesb-i afiyet eyledikte Şebip gelip Sai Efendi'ye kendisini Fazıla'ya talepkâr olmak üzere takdim eyledi. Sai Efendi meseleyi Fazıla'nın reyine bırakmakla nikâh icra edildi.

Şebip pederine bir kağıt yazıp asil ve kibar bir genç dul ile tezevvüç eylemek üzere müsaade istemiş ve pederi de oğlunun evlenmesine hahişkâr [istekli] olmakla, hemen müsaade eylediğini bildirmiş olduğundan, Şebip kendisinin güvey girmesini görmek üzre validesini davet eyledi. Mukaddem de Enise'nin gelmesi için haber görderdi.

On beş gün sonra Muhterem Efendi ailesi, Mukaddem Bey'in sahilhanesine vürut eyledi. Şebip validesinin yanına gelip:

"Valide! Sen bir seyyibe cariyeyi, kibar ve cömert adamların alamayacağını söylemiştin! Parası olan kibarlar, asil ve kibar ve genç olan bir dul kadını alamazlar mı?"

"Alırlar oğlum."

"Öyle ise haydi gelinini görmeye git," deyip, validesini Münevver Hanım ile beraber Enise ve Rüveyde dahi birlikte olduğu halde, Sai Efendi'nin hanesine göndermişti. (457)

Şebip'in validesi, gelininin kim olduğunu görünce şaşırdığı kadar, cariyesinin karşısında yedi sekiz tane cariye bulunduğunu anlayınca mahcup oldu.

O esnada Rüveyde kendini şaşırıp,

"Ah, dadıcığım, şükür sana kavuştum!.." demesiyle, Fazıla gülmeye, kayınvalidesi de mahcubiyetinden kızarmaya başladı. Zaten güvey çamaşırları ve lazım olan eşyaların hepsi hazırlanmış olduğundan o akşam Mukaddem, Şebip'i Sai Efendi'nin hanesine güvey getirdi. Şebip, kemal-i sürur ile güvey girdi. Cemiyet Sai Efendi'nin odasına tecemmu etti [toplandı]. Hasta artık baston ile odası içinde gezinmeye başlamıştı.

Münevver Hanım ile Mukaddem yine bu familyaya dahil olmuşlardı. Fazıla, Mukaddem'in kaynının haremi, Mukaddem de Fazıla'nın görümcesinin zevciydi.

Şebip'in validesi, zevci Muhterem Efendi'nin yanına Beyrut'a avdet eyledi. Şebip, Rüveyde'yi yanında alıkoydu.

Şebip, on altı bin lira sermayesini Bank Osmani'nin İstanbul şubesine naklettirip Dersaadet'e yerleşti. Kendisi birkaç lisana ve ulum ve fününa vâkıf bir adam olduğundan Dersaadet'te dahi sermayesini tezyideylemekteydi [çoğaltmaktaydı].

Mukaddem Bey bütün bütün İstanbul'a avdet eylemiş ve artık tamamiyle kesb-i afiyet eyleyip hastalığından bir eser kalmadığı ve gayrı tebdil-i havaya ihtiyacı bulunmadığı, etibba tarafından kendisine tebşir olunmuştu. (458)

Evvelce birbirleriyle münasebeti olup can ve ciğer gibi görüşen Mukaddem Bey'le Sai Efendi familyası, rabıta-i sıhriyetle [akrabalık bağıyla] yine daim birlikte vakit geçiriyorlardı. (459)

Hatime

Üç sene sonra bir gece, Sai Efendi'nin hanesinde icra olunan şaşaalı bir düğün gecesi, gelin ile güvey olan Şefik'le Rüveyde'nin odasında tekmil familya efradı tecemmu eylemişti. Familya efradı gelmezden evvel güvey tarafından gelinin duvağı kaldırılmış olduğundan, duvak arkaya doğru bırakılmıştı. Gelinle güvey orta yerdeki kanepeye yan yana oturmuşlardı. Yan taraftaki kanepenin baş tarafında Sai Efendi ve karşı cihette Münevver Hanım oturmuşlardı. Mukaddem'le Şebip de orta yerde bulunan masanın önünde ayakta durup konuşuyorlardı. Münevver Hanım'ın yanı başında bulunan Bedriye, büyük validesinin, Sai Efendi'den tesettür için başını örtmüş bulunduğu namaz bezini kendi örtünmek istediğinden, onu almak üzre meşgul olmakta ve Münevver Hanım da ona söz anlatmak için uğraşmaktaydı. Enise, gelinin dolaşmış olan tellerini düzeltmek üzre, gelinin yanında ayak üzeri durmakta, Fazıla da ayakta bulunduğu halde eğilip Şefik'in kulağına bir şeyler söylemekteydi ki söylediği sözler şundan ibaretti:

"Şefik! Vasiyetnamemde senin teehhülün için merak ve endişede bulunduğumu yazdığım vakit, sana zevce olacak kızı kendim bakıp büyüteceğim hatırıma gelir miydi?"(460)

Hemşiresi bu sözleri söylerken Şefik de onun iki ellerini öpüyordu.

O esnada mini mini bir oğlan çocuk Fazıla'nın eteğine yapışıp tırmanarak onun omzuna çıkmak isteyip,

"Anne, gelini bana da göster," diye söyleniyordu. Fazıla, Şefik ile görüşmekte olduğundan, çocuğa cevap vermiyordu. Hafidini [torununu] pek ziyade sevmekte olan Sai Efendi Fazıla'ya:

"Fazıla! Çocuğu neye üzüyorsun?" demekle, kayınpederinin üzülmemesi ve zevcesinin rahatsız olmaması için hemen Şebip gelip çocuğunu aldı. Gelinle güveyin önünde durmakta olan Fazıla ile Enise'nin başları üzerinden çocuğa gelini gösterdi. Fazıla

çocuğu Şebip'ten alıp gelinin kucağına koydu. Çocuk elmaslara, sırmalı rubaya, tellere bakıp tebessüm etmeye başladı.

Şefik'le Rüveyde'nin izdivacıyla şu familyanın sıhriyeti bir rabıta ile daha ahkâm ve tevsif edilmiş [sağlamlaştırılmış] oldu.

Tamam

UDİ

Muharriresi

FATMA ALİYE

Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla [izniyle]

İkdam **gazetesine tefrika edildikten sonra**

ayrıca kitap suretinde dahi temsil edilmiştir.

Dersaadet

İkdam Matbaası

1315

Mehtabın aksiyle bir ayine-yi mücella [parlak ayna] sureti alan [görünümünü] havuza mermerden, somakiden masnu [yapılmış] ve menkuş [nakışlanmış] şadırvandan dökülen suları, kamerin on dördüncü geceki envar ve eşiası [nuru ve ışıkları], elektrikle ziyalandırılan fıskıyelerden daha latif bir halde tezhip ve tenvir eylemişti [süslemiş ve aydınlatmıştı]. Şam'ın en güzel binalarından biri olan bu konağın vasi [geniş] mermer avlusu gündüze karip [yakın] bir surette yahut şafaktan parlak bir haldeydi. O vasi mermer zeminin ötesinde berisinde (3) bahçe çimenleri arasında çiçek mahalleri [yerleri] gibi bırakılan yerlerdeki gül ve ful ağaçları bazı yerlerde gölgeler yahut beyaz zemin üzerine bulut gibi lekeler vermekte, arz [yeryüzü] semayı, sema zemini andırmakta, ağaçların diplerindeki bahçeciklerde bulunan çiçeklerin rayihaları [kokuları], gül ve ful kokularına karışarak, gökten nurlar yağmakta, yerden revayih-i tabii [doğal kokular] intişar etmekteydi [yayılmaktaydı]. Havuzun başında sandalye üzerine yaslanmış birkaç genç kadın hem şu letafete [güzelliğe] hayran hem de bezm-i sohbette [sohbet âleminde] güyan ederler [konuşurlar]. Bunlar meyanında [arasında]:

"Sitti[1] Bedia bu leyliye [geceye] meduv [davetli] değil mi acaba ?"

"Davetlidir, dün gördüm gelecekti."

"Ah! Ne olur mümkün olsa da şurada bize bir ut dinletse. Bak ne letafet."

"Ne beyhude söz… Çalmayacağını bilmez misin?"

"Evet ama ben onun yerinde olsam pek âlâ (4) çalarım. Onun bu halini doğrusu anlamıyorum."

"Anlamayacak ne var ? Kendisini çalgıcı haline koymaktan korkuyor demek."

"Ne kadar fazla taazzum [kibirlenme]!"

"Ben öyle diyemem! Biz bizeyken bize udunu dinletiyor. Düğünde, leyliyelerde [gecelerde] çalmamakla böyle bir hüküm verilmek icap eder mi?" sözleri oluyordu. İçlerden biri, "İşte geliyor!" dedi. Avlunun ta öbür ucundan doğru gelen üç kişi o tarafa doğru yol almakta, bir iki zenciye [zenci] cariye de çarşafları almak üzere onları takip eylemekteydi. Genç kadınlar hep birden kalktılar.

"Ya ahti [kızkardeşim]! Bu gece gözlerimizi ne kadar yollarda bıraktın. Az kaldı gelmeyeceksin diye endişeye giriyorduk," (5) dediler.

[1] "Benim Hanımım!" manasında bir nida. Metinde Hanımefendi anlamında.

Bedia, güvez [kırmızıya çalar mor renk] canfes[2] kılaptanlı[3] çarşafı sırtından attı. Belindeki etek bağını çözmekle bürümcek entarinin kırmalı etekleri, beyaz mermer zemin üzerine düştü.

"O kadar geç mi?" dedi. Herkes kendi sandalyesini takdim ediyordu.

"Biraz oturur musunuz?" dediler. Bedia onların arasına oturdu. Kaanın [salonun], cesim [büyük] konakların salonu makamında olan kaanın avluya nazır olan pencerelerinden içeride yanan birçok mumların ziyaları dışarıya vuruyor, içeride pek çok kalabalık bulunduğu görülüyordu. Bedia'nın nazarı bir panorama seyreder gibi, kaanın pencerelerine dalmış, allı yeşilli avizeleri, fanusları, pembeli sarılı elbiseleri seyrediyordu. (6) O esnada kanuna ahenk verilmekte olması, perdeler üzerinde mızrabın gezdirilmesiyle husule gelen [oluşan] sedadan anlaşıldı. Birisi Bedia'nın dalgınlığını görüp,

"Bizimle söyleşiyorsun ama gözlerin kaaya dalmış," dedi.

Bedia, "Saz neredeyse gözüm gönlüm oradadır. İşte ben gidiyorum," diyerek kalktı. Levendane [hızlı] bir hıramla [yürüyüşle] salınarak kaa kapısına doğru yürüdü.

Kaanın ortası geniş mermerlik, iki tarafı vasi [geniş] setler, mermerliğin ortasındaki havuza şadırvandan layenkatı [durmaksızın] sular dökülüyordu. Havuzun öbür cihetinde avludan girilen kapıya karşı olan diğer bir kapıyla bir odaya giriliyor, (7) kapının mavi kadife üzerine sarı sırmayla işlenmiş perdeleri, iki yana sırma püsküllü bağlarla kaldırılmış, içerdeki zikıymet [kıymetli] mefruşat [döşeme] görünüyordu. Kaa setleri yine sırma işlemeli mavi kadifeyle döşenmiş, iki yanlarda da rengârenk kutni [pamuk] ve kumaş şiltecikler dizilmiş, duvarlar yaldızlarla süslenmiş, yaldızlı raflar tavanlara kadar kıymettar tabaklarla donanmıştı.

Bedia'nın kaaya duhulünde [girişinde] seddin üzerine oturmuş, yerleşmiş olan kalabalığın ortasındaki Musevi muganniye [kadın şarkıcı] mavala [şarkıya] başlamış, gözleri kapalı, elleri kanun üzerinde olduğu halde sahihen [gerçekten] muharrik [etkileyici] olan sedasıyla koca kaayı çınlatmakta bulunuyordu. Yanağında allıklar, kaşlarında rastıklar, başında iki renk birbirine karıştırılmış sivri bükülüp külahımsı bir halde başına geçirilmiş gazdan [tülden] hotoz, (8) boynunda bir sıra sarı kehribar, bir

[2] Canfes: İnce, parlak, iki renkli görünen ipek kumaş.
[3] Klapa (İsp.): Yakanın göğse doğru inen devrik kısmı.

sıra beyaz boncuk, bir sıra elvan [renkli] boncuk, parmaklarının her birinde evet, yalnız baş parmak müstesna olarak dörder parmağında rengârenk yüzükler, sivri hotozunun üzerinde bir elmas iğne, sırtında pembe canfes hırka, arkasında sarı canfes entari mülebbes [giymiş] olan muganniye, bu kıyafetini görmeye alışkın olmayan bir yabancıyı bile şu hale gülmeye bırakmayarak, seda-i haziniyle [hüzünlü sesiyle] ağlatan kırk beşlik bu kadın, kendisi dahi teganniyatından [şarkı söyleyişinden] müteessir olarak [etkilenerek] "Ya leyli! Ya kelbi! Ya ruhi! Ya kıpti!" diyerek teganni ediyordu. Sürmelerin ucu ta şakaklara kadar vardığından kapalı oldukları halde hacmi belli olmayan gözlerini arada açıp, teganniyatının samiyine [dinleyiciye] olan tesirini görmek üzere manalı manalı bakışından, rastık makamında çekmiş olduğu siyah boyadan (9) asıl biçimi fark olunmayan kaşlarıyla beyaz ve al boyalardan, reng-i tabiiyesi [doğal rengi] anlaşılmayan çehresiyle, remz-amiz [imalı] tebessümü üzerinde gösterdiği ufarak ve ince dudaklı ağzıyla, orta boyuyla bu kadının ne kadar canlar yakmış, ne kadar haneler söndürmüş, nice evler, barklar yıkmış olduğunu keşfeylememek bir ince fikir için kabil olamazdı. O meshure [büyücü] gibi kıyafetiyle, boyalar içindeki suratıyla kanunu kucağında teganni ederken bu kadın pek güzel görünüyordu. Güzellik namıyla kendisinde bir şey bulunmadığı halde o hali, o vaziyeti, o bakışı, o çağrışı, o ahval-i mecmuası [bütün halleri] ona bir güzellik veriyordu. Nauma'nın, bu muganniyenin hokkabazı, canbazı, kuklası her neyse işte o, oynattığı şey, yani kızı Helvila da, Nauma'nın mavalları, peşrevleri, ağır havaları bitirip oyun havalarına başlamasını (10) beklemek üzere yanı başında oturuyordu. Akrabalarından olan bir kadın da Nauma'nın bir yanında oturmuş, sedefli ufak defini yanına bırakmış, onu eline almak, çalmak için Nauma'nın mavalları bitirip, peşreve başlamasını bekliyordu. Bedia da ehibbası [dostları] meyanında bulunarak onlarla beraber arada Nauma'ya alkışlar fırlatıyordu. Nauma oyun havalarına girişti. Sedefli tef havada çırpınmaya Helvila da ortada kırılmaya başladı. Kısaya yakın, orta boylu, tombalak, yuvarlak, ufak ağızlı, kara gözlü, biçimi boyanın altında fark olunmayan enli boyanmış kaşlı, boyalı yüzlü, yirmi dört yirmi beş yaşında kadar olan bu kızın beyaz müslinden entarisi üzerinde kırmızı güller, mavi kurdelelerden fiyongolar, beyaz dantelalar bulunuyordu. Ayağında al atlas üzerine sırma işlemeli bir iskarpin, (11) beyaz pamuk çorap vardı. Göğsünde birkaç tane elmas broş, parmaklarında üçer dörder tane yüzükler, kollarında ta dirseklere kadar varan elmaslı, altınlı ve renkli camdan müteaddit [çok sayıda] bilezikler, boynunda inciden, elmastan gerdanlıklar, başında kırmızı, beyaz ve sarı tüyler, çiçekler, onların arasında

elmas iğneler, broşlar, kollar dirseklere kadar açık, sine meydanda, titredikçe etleri de titriyordu. Kaada yanan birçok mumların, avizelerin ışığı altında eğilip bükülen, titreyen, hoplayan bu mahluk uzaktan o kadar hoş görünüyordu. O beyaz badana kalınlığında sıvanmış olan boyanın, üstübecin[4] altında ne renk bulunduğunu düşündürmüyordu bile. Parmak gibi çekilmiş olan kaşlarının üstündeki kara boyanın altındaki kaşlar, enli midir, ince midir, mukavves midir [kavisli midir], düz müdür, meraka bile (12) gelmiyordu. Hopladıkça başındaki tüyler, entarisindeki güller sallanıyor, kırıldıkça kollarında bilezikler şangırdıyordu. Etrafa manidar tebessümler, mahmurane [baygın] nazarlarla işveler, şiveler saçıyor, çapkınlıklar fırlatıyordu.

Şu hal ile biraz oyalanmak, kendi halini unutmak isteyen Bedia da rakkaseyi [dansözü] mütebessimane [gülümseyerek] seyreyliyordu. Lakin bir hayli zaman temaşadan [seyirden] sonra Bedia'nın rengi uçmaya, dudakları titremeye başladı. Helvila'nın bir taraftan öbür tarafa havada dalgalanırcasına kırıtarak, titreterek salladığı kollara Bedia, gözlerini dikmiş, o kollarda gördüğüne inanmak istemiyormuş gibi bakıyordu. Lakin artık rüya olmadığını anladı. Bu anlayış üzerine halinde tavrında pek büyük alaim-i gazab [kızgınlık belirtileri] nümayan olmuşsa [ortaya çıkmışsa] da cebr-i nefs etmeye [kendini zorlamaya], halka bir şey sezdirmemeye çalışıyordu. (13) Lakin Bedia'nın bu hali, bu derecelerde fenalaşması yanındakilerden mektum [gizli] kalamadıktan başka ta karşı cihetten bir hanım ona doğru eğilip,

"Sitti Bedia! Bileziklerinizi tanıdınız mı?" deyince iş bilkülliye [tamamen] başka bir renk peyda eyledi. Eyvah!.. Demek bunu herkes biliyormuş, iş herkesin ağzındaymış da Bedia çekmecesinde zanneylediği bileziklerin gaybubetinden [kayboluşundan] bile bihaberken onun izini şimdi bulmaya başlamış. Bir zamandan beri kocasının geceleri niçin gelmediğini şimdi anlamaya başlıyordu. Biraz gönlünü eğlendirmek üzere deminden beri seyretmek istediği bu çengi, demek onun bunca gönül azaplarına bais [sebep] olan menhusmuş [uğursuzmuş]. O, onun için ağlatılıyor, yalnız bırakılıyor, hatta soyuluyormuş. Bedia, artık oradan nasıl (14) kalkacağını bilemedi. Kendisini hanesine atmak, odasına düşmek istiyordu.

2

[4] Üstübeç: Boyacılıkta kullanılan zehirli, bazik kurşun karbonat.

Bedia'nın pederi Nazmi Bey, anasıl İstanbullu olup gençliğinden beri bir musiki meraklısıydı. Bu merakına bir de zevk ve eğlence iptilası [düşkünlüğü] da munzamdı [eklenmişti] ki işte bu ikinci ceht [yön] kendisinin pederinden kalan mal ve emlaki sarf ve istihlak [yok] etmesine badi [sebep] olmuştur. Kendisi iyi talim ve tedris olunmuş [eğitilmiş] bulunduğu cihetle kesesinde kuvvet kalmayınca hazine-i ilim ve iktidarına müracaat ederek iyice[5] bir memuriyete geçmişti. Musikiyi yalnız dinlemekle vakit geçirmeyip taliminde dahi çalışmış olduğundan o hususiaki istidadı [kabiliyeti] sayesinde hemen musiki-şinasan [müzikseverler] meyanında [arasında] üstatlardan addolunurmuş [sayılırmış]. Bundan başka hem şair, hem de betsekâr olduğundan nazm (15) eylediği eşarı [şiirleri] besteleyip, çalarmış. Nazmi Bey'in en iyi çaldığı saz kemanmış. Söylediği şarkılar, yaptığı besteler hâlâ eskimeyip söylenmekteymiş. Nazmi Bey'in bir kerimesiyle [kızıyla] bir de mahdumu [oğlu] vardı. Lakin o zaman bizim Bedia, dünyaya gelmemişti. Nazmi, yüz lira maaşla Suriye'de bir memuriyet aldıktan sonra Bedia Şam-ı Şerif'te tevellüt eylemiş [doğmuş]. O zamanlar artık Nazmi gezmekten, koşmaktan yorulmuş. Artık zevkini hanesinde arar, yorgunluğunu akşamdan sonra odasında, köşesinde oturmakla, dinlenmekle geçirirmiş. Nazmi heva ve heveslerden ve hanesi haricindeki eğlencelerden geçmişse de musikiden geçememiş. Kemanını çalamadığı akşamlar bestelerini okumakla telezzüz edermiş [haz alırmış]. Nazmi hüsn-i savta dahi malik olup, en mükemmel bir hanendeymiş. Nazmi'nin evlatlarının (16) büyüğü bir kız, ondan sonra da bir oğlan olup Bedia da o oğlandan on dört sene sonra dünyaya gelmiş. Birçok müddet sonra dünyaya gelen bu kızını Nazmi pek seviyor, artık işsiz vaktini hanesinde geçirdiği bir zamanda odasında bulunan çocuk, kendisine hoş bir eğlence geliyordu. Çocuklar uyurken gürültü edilmemek mutad [âdet] olduğu halde Bedia, ekseri elhan-ı kemanla [keman nağmeleriyle] uykuya varıyor, pederinin tegannisi ona 'ninni' oluyordu. Nazmi otururken de beste okur, gezerken de teganni eder, bir şeyle meşgul olduğunda dahi bir şeyler terennüm eyler, Bediasını da yanından ayırmazdı. Musiki o mini mini vücuda o kadar nüfuz eylemiş, o kadar tesirini hissettirmiş ki salıncağına yatırıldıkça pederi evde bulunmazsa veyahut pederinin çalıp çağırmadığı (17) bir vakitse, çocuk kendisi bir makam tutturarak mırıldanırdı. Sanki salıncak salıntısının noksan-ı ahenginden dolayı şikâyet etmek ister veyahut alıştığı şeyi

[5] Metinde, "epeyce".

arzulardı. Bedia, üç dört yaşına geldiğinde mırıldandığı ve âdeta tutturup hızlı [yüksek] sesle çağırmaya çalıştığı makamlı parçalarda epeyce bir ahenk görülüyordu. Nazmi'nin kendinden küçük bir biraderi olup o da, o tarafta memuriyet alarak Şam'a geldiğinde akşamları işlerinden geldikten sonra iki birader biri kemanı diğeri kanunu alıp ahengi kurdukları zaman Bedia, artık yalnız onları dinlemeye kanaat etmeyip, yakaladığı bir değnek parçasını kolunun üzerine sürtmek veyahut hasırlardan kopardığı çöp parçalarını iplikle parmaklarına bağlayıp, hasır üzerinden parmaklarını yürütmekle peder ve amcasını (18) taklide çalışırdı. Diğer iki evladının hiç birinde görülmeyen bu musiki heves ve istidadını Bedia'da gören Nazmi çok memnun olurdu. Zira isterdi ki evlatlarından biri musikide arkadaşlık etsin. Diğer kızıyla oğlu da sazı dinlemeyi pek severlerdi ama Nazmi, bunlara ne kadar meşk ettirdiyse arzusuna nail olamadı. Bunlar dahi biraz saz çalabilirlerdi. Lakin Nazmi gibi üstad-ı musiki olan kimsenin dinleyeceği veyahut birlikte fasıl geçebileceği surette değil. Nazmi, Bedia'da bu yaşta gördüğü istidat ve iptilayı [düşkünlüğü] öbür çocuklarında görememiş olduğu için asıl ümidini Bedia'ya hasretmiş. Çocuk büyüdükçe Nazmi'nin ümidi de büyümeye başlamış. Zira Bedia, oyuna dalmış veyahut bir şeyle meşgul bulunmuş olduğu vakit öyle teganni eyledikçe Nazmi, onu gizli gizli (19) tecessüs ve istima eyler [merak eder ve dinler] ve Bedia pederinden dinlemekte olduğu parçaları dürüst [doğru] ve düzgün bir surette teganni eyledikçe pederi dahi ümitlerini arttırırdı. Bedia, sekiz yaşına geldiğinde kendi kucağına göre bir kanun yaptırıldı. Evvelce peder ve amca meşke [çaldırmaya] başlamışlarsa da bilahare çocuğa ciddi surette talim için Obua namında gayet müsin [yaşlı], sanatı da sinniyle [yaşıyla] beraber terakkide [ilerlemekte] devam etmiş olan bir usta tayin edildi. Nazmi, çocuğa ıskala[6] falan taliminden sıkılırdı. O, kızını saz çalar hale geldikten sonra kendisi talim etmek istiyordu. Obua'nın sanattaki mahareti sair [çeşitli] bilatta [yörelerde] dahi maruf [herkesçe tanınmış] olduğundan üstatlar dahi kendisinden saz geçerlerdi. İşte Bedia daha önceden böyle bir üstadın eline geçmiş.

Bedia, o kadar çabuk öğreniyordu ki pederi de (20) hayrette kalıyordu. Az bir müddet zarfında ustasından meşk eylediği peşrevleri, pederi ve amcasıyla beraber geçmeye başladı. O vakit Nazmi'deki sevinci görmeliydi. Fakat asıl arzusu Bedia'nın onlarla beraber tam fasıllar geçecek hale gelmesiydi. Bunun içinse o kadar zamanlık meşk ve talim kifayet etmedikten [yeterli olmadıktan] başka Bedia'nın sinni de henüz buna

[6] Iskala (İt.): Sekiz notanın sıralanmasıyla meydana gelen dizi, gam.

müsait değildi. Nihayet mürur-ı zamanla [geçen zamanla] o da hâsıl oldu. Hem de Nazmi'nin biraderi teehhül eyleyip [evlenip] haneden çıktığından, babayla kız yalnız kalıp Nazmi kemanını, Bedia da kanunu alarak birlikte fasıllar geçerler, besteler okurlardı. Hanenin içi de her gece pür-ahenk bir hale gelirdi.

Bedia pederiyle beraber çalmaya başladığında on yaşındaydı. Çocuğun sanatı ilerlediği için (21) kucağına perdeleri dörder telli bir de koca kanun vermişler. Bu ise kucağına sığmadığından onu oturtmaya medar [zemin] olsun diye destek gibi bir şey yaptırmışlar. Obua, âdeti üzere, meşk ederken Bedia'nın dahi ayakları altına bir tahta parçası koydurmuş. Çocuk elleriyle kanunu çaldığı halde ayaklarını da tahta üzerine vurarak usul kullanırdı. Bedia büyüdükçe hüneri de ilerliyordu. On üç yaşına girdiği zaman mükemmel bir kanunu olmuş herkes bu çocuğa hayrette kalıyordu Bedia her ne kadar kanunuyla pederine refakat eyliyorsa da kemandan daha ziyade hoşlanıyor ve o kadar emek verdiği kanundan ziyade kemanı seviyordu. Pederi yanında olmadığı zamanlar hep kemanı karıştırmak, onda perdeler bulmaya çalışmakla meşgul oluyordu. Aynı bir şarkı her ağızdan bir türlü çıkmayacağını (22) düşünüp, musikiyi kemanın kendisine daha hoş bir sesle söylediğini hissediyordu. Zaten pederinin çaldığını daim görmekte olduğundan ufak tefek şeyleri kemanda da çıkarmaya başladı. Nazmi, kızının kemana olan hevesini görünce onu keman meşkine başlattı. Bedia, üç buçuk sene pederinden keman meşk ve talim eyledi. Fakat bu meşkin sair meşklere benzeyemeyeceği derkârdır [açıktır]. Zira peşrevleri biliyor, makamatı [makamları] öğrenmiş, besteleri bellemiş iş yalnız kemanın perdelerini belleyip çalmakta meleke ve mümarese [alışkanlık ve yatkınlık] peydasına [oluşturmasına] kalmış. Her gece, her sabah alınan meşkse öyle haftada iki veya üç gün ders almaya benzemediğinden Bedia, kemanı sinesine dayayıp, taksime başlayınca Nazmi gibi bir üstad-ı musikiyi dahi maharetine hayran ederdi. Kız çalar baba ağlar, baba çalar kız ağlardı. (23) Bedia, çaldığı havaların hatırı için kanuna çalışmışsa da kemanı asıl kendisi severek çalıyordu. Mamafih pederiyle beraber çaldıklarında biri keman biri kanun olarak iki türlü sazla çalmak üzere kanunuyla ona refakat ediyordu. Taksim edeceği vakitse ekseriya kemanı alıyor ve o zaman pederi ona sesle refakatte bulunuyordu. Babayla kız bazen o kadar coşarlardı ki geceleri uyku vakitlerini unuttukları olurdu. Hele akşamları kaa denilen mermer döşeli ve ortası havuzlu salonlarında bir yandan fıskiyeler akmakta, sular havuzdan etraftaki mermerlere taşıp gitmekteyken Bedia, kemanı alıp taksime girişti̇ğinde Nazmi, Bedia'nın hangi makamlara girip çıktığını görünce "Aman bu kız bakalım nasıl karar verebilecek," diye

mütehayyir kalıp [şaşırıp] Bedia ise hiç vazife edinmeksizin tabii (24) bir halmiş gibi gezdiği ve geçtiği makamlardan o taksime esas edindiği makama su gibi akıp gelmekte olduğunu görünce babasının tefahhurundan [gururlanmasından] gözleri yaşarır, Bedia devam eyledikçe teessüründen hüngür hüngür ağlamaya başlardı.

Bedia'nın musikide gösterdiği maharetin en büyük ciheti pederinin himmetiyle husule gelmiştir. Zira babayla kızın muhavereleri [konuşmaları] ekseriya musiki üzerine cereyan eylediğinden bu musahebelerin [sohbetlerin] Bedia'yı musikinin kâffe-yi gavamızına [bütün sırlarına] kadar vakıf eyleyeceği derkardır. Mesela rast makamını tarif için derdi ki:

"Kızım! İptida [öncelikle] perde-yi rastdan başlayıp dügâh, segâh, çargâh, neva, hüseyn-i evc, gerdaniye basarak muhayyere kadar çıkıp badehu [arkasından] muhayyerden gerdaniye, acem-i hüseyni, neva, çargâh, segâh, dügâh, rast, ırak, aşiran perdesiyle bir yegâh açıp tekrar yegâh, aşiran-ı ırak (25), rast, dügâh açarak yine ırakla rastta karar eder. Bu kaide sazendelerde cariyse [geçerliyse] de hanendelerde esna-yı tegannide [şarkı söylerken] de taksim suretinde ihtira-gerdeleri [icat edilmiş] olan nağme icabına göre çargâh yerine hicaz ve segâh yerine kürdi basarak üslubu üzere rastta karar kılarlar."

Mesela mahuru tarif edecek oldukta dahi:

"İptida evc, gerdaniye göstererek muhayyer, tiz segâh, tiz çargâh basarak tekrar dönüp perde perde inerek buselik perdesini hakkıyla icra ederek rastta karar eder."

Ve saba makamını tarifte dahi:

"İptida, segâh, çargâh, gazel perdesiyle hüseyni, acem, gerdaniye, şehnaz perdesine kadar çıkıp badehu bu üslup üzere yine perde-i çargâh perdesine kadar inip segâhla dügâhta karar verir," (26) derdi. Görülüyor ya, Bedia için makamatı tanımak ne kadar kolaylaşıyor ve bu kadarla kalmayıp her makam için böyle lisanen dahi tarif ve tedriste [ders almakta] devam olunuyor. Taksimde hangi makama hangi perdelerden geçileceği tarif ediliyor. Münasebet ve irtibat [bağ] bildiriliyor. Derken Nazmi, tarih-i musiki [müzik tarihi] bahsine geçiyor. Makamatın tertibi meselelerini anlatıyor. Büyük müzisyenlerin, musikiye hizmetleri sebk edenlerin [geçenlerinin] tercüme-i hallerini [hayat hikâyelerini] naklediyor. Malum ya her sanat erbabı o sanatın esatizesi [üstatlar] meşahirinin [meşhurlarının] tercüme-i ahvalini merak ederler. Mesela meşhur ressam,

meşahir-i ressamandan [meşhur ressamlardan] kimler varsa onların isimlerini ezberlemiş ve suret-i maişetleri [yaşayış biçimleri], tarz-ı tersimleri [resim tarzları] hakkında kesb-i malumat eylemiş [bilgi edinmiş] bulunur. İşte Bedia'yla Nazmi'nin saz çalmaksızın geçen zamanları da böyle musikiye, musikişinasanla bestekarana dair hikâyelerle (27) geçerdi.

Bedia, ne kadar da müessir [etkileyici] bir sedaya maliktir [sahiptir]. O kadar usulünde okur ki saz ile sesi asla birbirinden ayrılmaz. Şarkının ara yerlerindeyse sazla o kadar nağmeler geçer ki sanatına hayran olmamak kabil [mümkün] değildir. Bir gece Nazmi, âdeta mest olmuşçasına koluna yaslanmış, Bedia'nın kemanını dinliyordu. Pederinin o halini gören Bedia, onu biraz güldürmek için daima ablasının çocuğuna söylenen ninni zihnine yerleşmiş olduğu cihetle, o ninniyi kemana söyletmeye başladı. Bir makamı ağzıyla çağırmak veya kemanla çalmak Bedia için bir gibi olduğundan sanki evvelce meşk etmiş gibi tamamiyle o ninniyi çalıyordu. Nazmi, tebessüme başladı. Lakin kendini toplayacak yerde daha ziyade mest olarak gözleri kapanmış kalmıştı. Ama uyumuyordu. Lakin ayılamıyordu da! Pederini güldüreyim (28) derken onu daha ziyade mest eylediğini gören Bedia, birdenbire bir curcuna havasına geçti. O çaldıkça Nazmi, kendini toplamaya başladı ve kızına, "Beni hem güldüren hem de ağlatan kızım! Hem mest eden hem de kendine getiren yavrum," diye kızına taltif [iltifat] etti. O zamanlar bir gün Bedia bir düğünden avdetinde [dönüşünde] akşam pederi gelince onu karşıladığı zaman, "Ah babacığım! Yeni bir şey! Yeni bir şey! Of bu ne yaman şey!" diye bir mukaddimeye girişti.

Nazmi epeyce bir telaşla, "Nedir kızım!" derken Bedia dedi ki:

"Bugün düğünde dinlediğim şey! Ah ben kemandan güzel musikiyi söyleyen bir şey yoktur sanıyordum. Fakat bu Ebu Ömer el-Cerrah dedikleri adamın (29) kucağındaki şey! Of bittim babacığım!"

"Ha, ut! Sen hiç görmedin miydi!"

"Nerede göreyim, kadınlarda henüz böyle şey çalan yok, düğünlerde dinlediğim sazendeler içindeyse henüz şimdi gördüm. Bu yeni çıkma bir şey mi babacığım?"

"Yeni mi? Nasıl yeni? Udun tarih-i ihtiraını [ortaya çıkış tarihini] sorarsan bu baptaki rivayetler pek ilerilere varır. Udu Lamek Bin Kain Bin Adem Aleyhisselamın[7] icat

[7] Lamek: Tufan öncesi Yahudi peygamberi, Kabil'in soyundan. Metuşallah'ın oğlu.

eylediğini söylerler. Bu rivayet biraz ifrattır [abartılıdır]. Çünkü udun icadından evvel kirişin icat edilmiş olması lazım gelir. Bir de Lamek'in icat eylediği "musikar" namında bir saz olduğu rivayeti vardır ki bu rivayet evvelki kadar istibat olunamaz [uzak değildir]. Zira nefesle çalınan sazlar kiriş ve telle olan sazlardan evvel icat edilmiş (30) oldukları tabiaten müsellemdir [kabul edilmiştir]. Fakat 'ud'u Hazret-i Davut aleyhisselamın ihtira eylediğini [icat eylediğini] de söylerler ki o kadar mucib-i istibat [olasılık dışı] değildir. Her halde ut en eski sazların birisidir."

"Aman sahi mi söylüyorsun babacığım!"

"Ben söylemiyorum kızım, kitaplar söylüyorlar, hatta Hazret-i Davud'un vefatından sonra ut, nice müddet Beyt'ül Mukaddes'teki [Kâbe'deki] hücre-yi lamiu'l envarlarında [ışığı parıldayan odada] duvarda asılı durmuş. Buhtunasr'ın[8] ortalığı alt üst eylediği zamanlarda o ut oradan gitmiş, zayi olmuş [kaybolmuş]. Sonra İskender-i Zülkarneyn zamanında musiki revaç bulmakla ut yine meydana çıkmış. Bir rivayette de udun muhterii [mucidi] Batlamyos[9] nam [isimli] hekim olduğu söylenir. Bir de evvelce Araplarda uda 'kiran'[10] deniyormuş."

"Hay koca ut, ne zengin tarihi varmış!" (31)

"Ha, fakat bunda dikkat edilecek bir şey vardır kızım! Bakalım ut evvelden beri tam bu şekil ve halde miydi? Lamek dahi filvaki ut mucidiymişse onun çaldığı ut acaba Hazret-i Davud'un ihtira eylediğini söyledikleri udun aynı mıydı? Keran denilen saz dahi yalnız ismini değişip de mi ut olmuş? Yahut şeklinde ve kirişlerinde dahi bir tebdil [değişim] veya ilave olmuş mu? Buraları muhtac-ı mülahazadır [düşünülmelidir] kızım!"

"Hazret-i Davut ut mu çalarmış?"

"Udu icat eylediğini rivayet ediyorlar. Lakin asıl çaldığı saz 'mizmar'mış [neymiş]. Fakat bakalım o mizmar, Hazret-i Mevlana'nın 'ney'inin aynı mıydı? Hazret-i Davud'un sazı elyevm [hâlâ] frenklerin 'harp' dedikleri saz olduğuna dair de bir rivayet vardır." (32)

"Acaba bu kitapların hangisi sahi [doğru] söylüyor?"

---

[8] Ünlü Babil hükümdarı.
[9] Kladius Batlamyus *(Claudius Ptolemaeus)*: İskenderiyeli Yunan gökbilimci. Yaklaşık olarak 85 ve 165 yılları arasında yaşadığı kabul edilir.
[10] Kiran: Bir ut çeşidi.

"Hiç birine sahi söylemiyor demek için elimizde senet yok! Sahi söylüyor demek için de yok. Olabilir ki Hazret-i Davut'tan sonra Buhtunasr'ın ortalığı herc ü merci üzerine ut nasıl nabut ve mefkut olmuş [kaybolmuş] da sonra musikinin intişar ve terakkisi [yayılması ve gelişmesi] üzerine İskender-i Zülkarneyn zamanında icat edilmişse Lamek'in yaptığı ut da sonradan birçok inkılabat-ı zamaniye [zaman içindeki değişiklikler] ile ortadan kalkmışken Davut Aleyhisselam ihtira buyurmuş olsun. Böyle olması da muhtemeldir. Lakin bu utlar aynı şekilde ve şimdiki tarzda mıydı buraları bilemeyiz."

"Ya keman babacığım?.. Keman uddan daha eski değil midir?"

"Bilakis udun daha eski olduğu anlaşılıyor. Zira udun veyahut ut kısmından olan (33) sazın ihtiraı ta Lamek'e kadar vardığı halde üç telli olarak 'rebek'[11] denilen evvelki kemanın ancak beşinci asırda görüldüğünü Frenk kitapları söylüyor. Avrupa müzehanelerinde kadim [eski] edevat-i musikiyeyi [müzik aletlerini] görmüş olan bir zattan işitmiştim ki bu 'rebek'ler bizim el-yevm 'kemençe' dediğimiz üç kirişli küçük kemanlara müşabihmişler [benzermişler]. Kemanın şimdiki gibi dört tellisiyse ancak on beşinci asırda görülmüş deniliyor. Aristonun[12] tilmizi [öğrencisi], İskender-i kebir[13] 'müsikar' denilen sazı çalarmış. Felatun[14] da saz çalarmış. İşte bunlardan hiçbir keman çalar işitilmediği gibi, onlardan evvel gelen Fisagoros[15] bir tahta parçasına gerdiği ibrişim gibi şeyle meydana getirip sonra daha ziyade ikmal perdelerini tertip eylediği saz da keman gibi olmayıp mızrapla çalınan kısımdanmış.

Bunun için de naklolunur (34) ki Fisagoros üç gece rüyasında "Falan denizin kenarına git orada sana bir ilim zahir olacaktır," denildiğini görüp, üç gün o denizin kenarına gitmiş, bir şey anlayamadığından sıkılırken o civardaki demircilerin ahenkle demir dövmeleri zihnini meşgul ederek ondan o sazı icat eylemiş. Peki! Fisagoros'tan evvel tahta üzerine ibrişimden veya elyaf-ı nebatiyeden [bitki liflerinden] bükülmüş bir nevi iplerin gerilmesiyle yapılan sazlar yok muydu? Kirişli sazların mucidi maabid-i kadime-

[11] Rebek: Bilinen en eski yaylı enstruman olan rebap (Arapça rababah) Avrupa'ya, 9. yüz-yılda Bizans üzerinden (lira) ve 11. yüzyılda Müslüman Arapların kontrolü altında olduğu dönemde İspanya üzerinden rebec adıyla iki koldan yayılmıştır. Rebek, Ortaçağ ve Erken Rönesans dönemi boyunca yoğun olarak kullanılmıştır.

[12] Aristo: Milattan önce 384-322 yılları arasında yaşamış olan ünlü Yunanlı bilim adamı ve filozof.
[13] İsknder III Büyük: (Pella, Makedonya, İ. Ö. 356-Babil 323) Makedonya kralı.
[14] Felatun (Platon): M. Ö. 427-347 yılları arasında yaşamış olan ve düşünce tarihinin tanıdığı ilk ve en büyük sistemin kurucusu olan ünlü Yunan filozofu.
[15] Pythagoras: Yunanlı matematikçi ve filozof.

i yunaniden [eski Yunan tanrılarından] Hermes[16] olduğunu mitoloji haber verdiği gibi Tevrat'ta dahi evlad-ı Kabilden [Kabil'in oğullarından] 'Yubal'ın 'harp' denilen kirişli sazla 'miskal' denilen düdükleri çalanların babası olduğu bildiriliyor. Bunların ikisi dahi derece-yi sıhhatlerini [gerçeklik derecelerini] tahkik [doğrulatmak] kabil olamayan, rivayet-i kadimeden [eski söylentilerden] (35) olmakla beraber her halde alat-ı musikiyenin [müzik aletlerinin] kadimleri [eskilikleri] hakkında insanda bir fikr-i mahsus [özel fikir] peyda edebilecek noktalardır. Yavrum, bu rivayetler içinde senin 'yeni bir şey' dediğin udun ne kadar eski bir saz olduğunu görüyor musun?"

"Eski olsun yeni olsun güzel bir saz."

Bedia bu sözü söyledikten sonra manalı bir surette pederinin yüzüne baka kalınca Nazmi gülerek,

"Yarın akşama kızım senin de bir udun olur," der. Ertesi akşam Bedia'nın udu gelir. Bedia bir şey ister de pederi kudreti eriştiği halde onu diriğ eder mi [esirger mi]? Kızına kanun yüksüklerini altından yaptırmış, üzerine elmastan kuşlar kondurmuş, kanunun etrafını hep gümüşten kaplatmış, keman yayının sapına elmaslar koydurmuş olan (36) Nazmi, bir udu sakınacak değil ya. O zaman beş lira verip bir de ut alır getirir.

Bedia'nın evvelce udu yeni bir şey diye telakki eylemesi [kabul etmesi] taaccübe şayan [şaşırılacak] bir şey değildi. Zira o vakitler Şam'da ut yeni türemişti. Bir çok zamanlar rağbet kemanla kanuna olup düğünlerde çalan saz takımlarının içinde de onlardan gayri santur[17] ve def ve darbuka gibi şeyler bulunup ut tamim eylememişti [yayılmamıştı]. Sonraları Mısır'dan gelen üstatların elinde ut görülmüş, onlardan dinlenilmiş, derhal bu saz pek ziyade beğenilip meşk olunmaya başlanmış, üstatlar yetişmiş. O yetişen udilerin biri de Bedia'nın düğünde dinlediği Ömer el-Cerrah'mış.

Şam'da gerek İslam ve gerek Musevi kadınlardan mürettep [oluşmuş] meşhur sazende takımları olup düğünlerde, ziyafetlerde çalar iseler de o zamana (37) kadar bunlar içinde henüz udi görülmek şöyle dursun, onların da hiç birisi ut denilen sazı görmemişti. O aralık ut çalmakta usta yetişmiş olan Musevi sazendelerinden Y… Bedia'ya usta tayin

[16] Hermes: Yun. Mit., Yunan öncesi dönemden bu yana tanınan, önceleri çoban tanrısı ya da koç tanrısı olan Yunan tanrısı.

[17] Santur: Bu saz Tevrat'ta "Psanterin" olarak geçer. Büyük ihtimalle Santur sözcüğü bundan türemiştir. İbranilerin çalgısı olup 11. yüzyıldan sonra Avrupa'ya yayılmıştır. Mısır'da ikişer çelik telli, İran'da ise dörder adet pirinç telli olarak kullanılmaktadır. Eski Türk sazlarından nüzhenin gelişmiş şeklidir. Geometrik olarak ikizkenar yamuk şeklindedir.

edildi. Bedia kanunu öğrendikten sonra kemana başladığında nasıl yayı çekmek ve perdelerini öğrenmek ile iştigal eylediyse [uğraştıysa], uda başladığında da yine böyle perdeleri öğrenmek ve mızrabı kullanmak için meleke lazım geliyordu ki kemanın yayını iyi idare nasıl mühimce bir meseleyse udun mızrabı da ondan aşağı değildir. Vakıa kemanın üzerine yayı kim sürse ve mızrabı uda kim vursa ses çıkarabilirse de o yolda kesb-i maharet edemeyenlerin [beceri kazanamayanların] keman çalışı 'gıcırtı', ut çalışı da 'tıngırtı'dan ibaret olur. (38)

Bedia, udu eline alalı kanunu terk etti. Udu iyi çalmaya başladığındaysa kemanı hiç çalmaz oldu. Vakıa Bedia kemanı da pek seviyorsa da ut ona daha muvafık [uygun] geliyordu. Çünkü Bedia, elhanı [ezgiyi], teganniyi [makamlı okumayı] sever, çaldığı parçaları sedasıyla da çağırmaktan hoşlanırdı. Nazmi çok zaman hanendelik meşk ettiği gibi kızına da talim eylediğinden Bedia, hem sazende hem de hanendeydi. Bir kimsenin hem çalıp hem çağırması için Bedia, udu en muvafık bir saz buluyordu. Kanunun pek sert olan sesi hanendenin sesini bastırıp letafetini setreylediği [örttüğü] gibi kemanın sedasının üstüne çıkıp da letafetini küstürecek olan sedanın da pek kuvvetli olması lazım gelir. Bedia'nın sedasıysa pek hazin, muharrik [yakıcı] ve müessir [etkili] olmakla beraber pek hızlı değildi. Bu cihetle onun (39) sedasının güzelliğini kaybetmeyip meydana vermeye en ziyade udu münasip buluyordu.

Bedia'nın hanendelik ve sazendelikteki maharetlerini birden gösteren ut çalışı Nazmi'nin de pek çok takdirine mucip oluyordu. Bedia, uda başlayalı daha mükemmel oldu. Kendi sedasının letafetini, tesirini meydana çıkardığından dolayı uda âdeta müteşekkir bulunuyor ve ona daha ziyade muhabbet ediyordu. Bedia'nın bu sazıyla sesi öyle güzel bir ahenk aldı ki, sanatkâr kızcağız kendi çalışından çağrışından kendisi de müteessir olmaya başladı. Artık kemanı eline almaz oldu. Nazmi, ona kemanla refakat eder oldu. Kemanla ut gibi iki müessir sazıyla iki sanatkâr, iki hanende elinde bulunduğunda nasıl olduğunu görmeli, işitmeliydi. Ama bunlar öyle parayla (40) pulla herkese çalan kimselerden olmadıklarından onları dinlemek de öyle herkese nasip olmazdı. Onlar kendilerini eğlendirmek için çalıp çağırıyorlardı. Yalnız kendilerini eğlendirmek için mi ya? Yemek ve içmeye nasıl ihtiyaçları varsa musiki de bunların gıda-yı ruhlarıymış gibi bir mecburiyet hissediyorlar. Bazı akşamlar oluyordu ki Nazmi'nin yeni bestelediği bir şarkıyı bila-noksan [eksiksiz] sazda geçecek hale getirmek ve ondan sonra birkaç kereler onu babayla kız, biri ut biri kemanla geçerek her

iki saza mahsus olan nağmeleri uydurmak üzere yemek yiyecekleri saatleri geçirirlerdi. Telezzüzat-ı ruhaniyelerini [ruhsal hazlarını] infak-ı midelerine [midelerinin beslenmesine] tercih ederlerdi. Bunların sanatlarına aşkları, iptilaları [tutkuları] vardı.

Nazmi, Bedia'nın kendisi gibi müzisyen ve hanende (41) olması cihetiyle kafasının dengi ve hissiyatının meşariki [ortağı] olduğu için onu pek ziyade sevdiği halde biraderi Şemi, Bedia'yı asla kıskanmaz ve kendisi iyi saz çalmasını bilmezse de iyi çalınan sazdan anlar ve dinlemeyi pek severdi. Şemi'nin Bedia'ya olan muhabbet-i uhuvvetkaranesi [kardeşlik sevgisi] derece-yi nihayedeydi [son derecedeydi]. Bedia'yı kıskanmak değil kendisi de onu memnun etmek için varını fedaya hazır bulunuyordu. Şemi'nin bu hali pederinin Bedia'yı sevdiği cihetle ona yaranmak için değil, hakikaten kardeşini pek ziyade severdi. O dereceye kadar ki bu iki kardeşin keseleri bir gibiydi. Şemi'nin fazla bir parası olduğu vakit onu karındaşına bir hediye almak uğruna sarfeder, Bedia da kesesini biraderine dökmekten çekinmezdi. Ama bu muameleler ne Bedia'nın biraderinden bir hediye çarpması (42) ve ne de Şemi'nin hemşiresinin kesesini soyması suretindeydi.

Zevkleri yekdiğerini [birbirini] memnun etmek, maksatları birinden birinin bir şeye uzanıp da edinememesi veyahut ihtiyaçları olan bir şey için sıkılmamasıydı. Bedia'nın hiçbir şeyi olmazdı ki Şemi'den gizlesin. Şemi de efkarını ve hissiyat-ı derununu [fikirlerini ve duygularını], mutalebatını [isteklerini] hemşiresinden asla sakınmazdı. Bunlar hem kardeştiler hem de sırdaş! Şemi pek gençken evlendirilmiş ve zevcesi kendisine bir kız dünyaya getirdikten sonra daha lohusayken bir seyelan-ı demden [kan kaybından] sonra mekan-ı ebedisine gitmişti. Mihriban namı verilmiş olan masumeye Bedia, bir valide gibi aguşunu [kucağını] açtı. Bedia, o zaman kendisi de pek ziyade genç olduğu halde bu çocuğa bir muhabbet-i maderaneyle [anne sevgisiyle] bakardı. Hem çocuğu (43) sever ve hem de biraderinin üzülmemesi için çalışırdı. İşte Bedia, böyle hem pederi ve hem de biraderi ve validesi tarafından pek ziyade seviliyordu. Bahtiyarlık denilen şeyi asıl o zaman Bedia'dan sormalıydı. Hane içinde herkes onu seviyor, herkes onun rahatını düşünüyor, herkes onu memnun etmeye, onun yüzünü güldürmeye çalışıyor. Kafesteki kanaryası, onu eğlendirmek üzere ötüyor, papağanı ona yaranmak için türlü türlü diller döküyor, pamuk kedisi ayakları altında yuvarlanıyor, eteklerine yüzünü sürüyor. Evin içindeki yedisi beyaz, ikisi siyah dokuz cariye hanenin sevgili küçük hanımına hizmet beğendirmek, onu rahat ettirmek için çalışıyorlar. Hep

etrafındakiler tarafından seviliyor. O da hepsini seviyor. Bu ne mesudiyet! Ya akranı, emsali [yaşıtları, denkleri]? Onun biraz udunu dinlemek için ne kadar (44) yüzüne gülüyorlar. Ona yalvarıyorlar. Öyle ya, Bedia, bir çalgıcı değildir. Ancak hatır için onlara biraz saz çalabilir. Onun sazını o kadar beğeniyorlar, o kadar seviyorlar ki o derecelerde ona meftun oluyorlar. Kendisinin de hüsn-i hulku da [yaratılış güzelliği de] bir kat daha ehibbasına [dostlarına] onu sevdiriyor. Sevilmemek, hor görülmek neymiş diye o zaman Bedia'ya sorulsa, bunun ne olduğunu anlayamazdı ki anlatabilsin! Bir düğüne, davete, bir misafirliğe gitse onu gören ehibbasının hemen yüzleri güler, onu büyük sevinçle istikbal ederler [karşılarlar]. Evet! O vakitler bahtiyarlık bu genç kızın etrafını sarmış olduğundan kendi haricinde başka bir âlem göstermez ki bedbahtlık ne olduğunu görmüş, tecrübe etmiş olsun. Ömrünün o zamanları ne güzel cereyan ediyor. Eyyam-ı bahtiyarî [mutlu günler] ne tez, ne hoş güzar ediyor [geçiyor]. Evet! Lezzet-i hayatı o zaman Bedia'dan (45) sormalıydı… Bir yandan pederinin bir yandan biraderinin taşıdığı bilezikleri, yüzükleri Bedia'nın kolları, parmakları almaz oldu. Şemi'ye, "Artık çok oldu kardeşim, çok oldu!" dediğinde, Şemi:

"Ne yapayım Bedia? Küpe ve gerdanlık birkaçı birden takılır şeyler olmadığı için bunları tercih ediyorum," der.

Bedia da yine, "Taşıdığın çok oldu demek istiyorum kardeşim!" deyince Şemi mahzunane bir tavırla, "Ya! Bedia! Çok oldu ha! Bu kadarcık bir telezzüzü bana çok görüyorsun ha?" diye cevap vermekle onu mahcup eder. (46)

Bedia yarım arşın kadar yükseklikte olan sedefli nalınları ayağında, altın, elmas tokalı kemeri belinde olduğu halde kaa denilen mermer havuzlu salona girdiğinde Nazmi'nin de, Şemi'nin de tefahhurlarından [gururlarından] yüzleri güler, kalplerindeki muhabbet-i pederane ve biraderane [kardeşçe ve babaca sevgilerinin] hissiyatının asarı [belirtileri] hemen çehrelerinde görülürdü. Hele bir su istediklerinde eline aldığı billur bardağı, fıskıyeden havuza akan suyla bir kere yıkayıp tekrar doldurarak kendilerine getirdiğinde, koltukları ne kadar kabarırdı.

Nazmi, dışarıda misafiri olmayıp da içeride oturuduğu zamanlar Bedia'yı hep yanında bulundurduğu halde Şemi, her gece onlara refakat edemezdi. Zira Şemi ekseri akşamları işret eylediğinden biraz ziyadece kaçırdığı akşamlar, pederinin karşısına çıkamazdı. Hatta o akşam sofraya da gelmez de (47) dışarıda Hacı Lala'nın sofrasında yemek yerdi. Bu hal işret eylediğini ketme [saklamaya] medar olduğu [yaradığı] için Hacı Lala'nın

sofrasında yemeği mutat [alışkanlık] edinmiş olduğundan pederinin sofrasına nadir gelirdi. O hanede işret ayıp addolunurdu. Zira Nazmi, o zamana kadar ne vakit işret etmişse hane halkından gizli etmiş ve hareminden bile gizlemişti. Kendisinin bu sakınması üzerine haremi de o suretle idareye alıştığından o zamana kadar daha bir kere ağzının kokusunu duyduğundan bile bahsetmemiş, hiç bilmemezliğe gelmişti. Vakıa zevcinin kadehi dudaklarına götürdüğünü de görmemişti. O halde kokusundan bahsetmek de onun için büyük bir saygısızlık hükmündeydi. Evladının hepsi de güya Nazmi'nin öyle bir şey ağzına koyduğundan haberleri yokmuş gibi bulunurlardı. (48) Öyle görmüşler, o yolda terbiye almışlardı. Nazmi, ekser akşamlar işret ederse de selamlıkta Hacı Lala, onu gizlice hazırlar, gizlice efendinin odasına götürür, bir gizli mahalle kor. Efendi de kimse görmeden keyfini yerine getirir, sonra hareme girerdi. İşte demek oluyor ki Hacı Lala, hem pederin hem de oğlun bu hususta sırdaşıydı. Hacı Lala, vakıa efendiye hizmet ederse de geride birkaç uşak da kendisine hizmet ederdi.

Nazmi, evlatlarını sevdiği halde kendini onlara pek saydırırdı. En ziyade teklifsiz bulunduğu evladı Bedia'ydı ki o da musiki arkadaşlığından ileri geliyordu. Münasebet-i ubuvvet ve bintiyyete [baba kız ilişkisine] bir de arkadaşlık ilave olunmuştu. Şemi çocuk babası bir erkek olduğu halde pederinin yanında bir çocuk gibi bulunurdu. Bu familya efradı (49) arasında büyüklere itaat meselesine pek riayet olunurdu.

Nazmi, vaktiyle gezmiş, tozmuş, gençliğini eğlenceyle geçirmiş, sonra da o hallerinden nedamet getirmişti. Kendi nedamet getirdiği [pişman olduğu] hallerde oğlunun hiç bulunmamasını istiyordu. Lakin, kendisi bu nedameti, gençliğini geçirdikten sonra getirmiş olduğu halde Şemi işte hayatın o fırtınalı devrinde bulunuyordu. Babası, kendisinin her şeyi görüp, öğrendikten sonra fena olduğunu öğrendiği şeyleri, oğlunun yaşamadan evvel bilmesini istiyordu. Vakıa pek âlâ şeydi. Bir genç sonradan nadim [pişman] ve mahcup olacak hiçbir halde bulunmadan âlem-i civaniden [gençlik zamanından] geçmek ve ileride mazisine nazar eylediği vakit asla mucib-i şermsar [utanmayı gerektiren] bir hale tesadüf etmemek ne mükemmeliyettir! İşte Nazmi, (50) oğlunun böyle bir oğul olmasını istiyordu. Evladının mayubattan madut [ayıp sayılan] şeylerde asla bulunmamalarını istiyordu. Gençlik halini gözünün önüne getiriyordu da onunla Şemi'nin bulunduğu hal ve mevkiyi nazar-ı dikkate alarak tevakki olunması [çekinilmesi] lazım gelen şeylerden mücanebeti [uzak durması] için onu nesayihi [nasihati] ile hatadan salim bulundurmak istiyordu. Nazmi, şair ve müzisyen olduğu

kadar da edib-i kanip ve oldukça filozof bir adamdı. Evlatlarıyla musahabeti [sohbeti] ekseri bu türlü nasayihe hasreylerdi [ayırırdı]. Bu nasayihinin evlatları üzerinde mutlak tesir-i katisi [kesin etkisi] görülmesi hakkında musırdı [ısrarcıydı]. Şemi akşamları işinden çıktıktan sonra hariçte [dışarıda] geçirdiği saatlerin hesabını pederine vermeye mecburdu. Peder, nasihatlarının hilafında [tersinde] bir hal ve harekette bulunup bulunmadığından emin olmak isterdi. Kendi nasayihine muhalif harekette bulunmayı pek (51) büyük bir cüret addeylerdi. Şemi epeyce mail-i işret [içkiye düşkün] olduğu için akşamları biraz dışarıda bulunmak isterdi. Hane içinde böyle bir şey katiyen olamayacağı gibi işret etmesi de tamamiyle pederinin nasayihinin aksiydi. Nazmi, işretin ne kadar fena şey olduğunu, hele sarhoşluğun affa şayan olmayan kabayihten [kabahatlerden] bulunduğunu ne kadar söylüyordu. Fakat böyle olduğu halde Nazmi, bazı vakitler içiyordu. Vakıa gizliyordu. Ne zevcesi ve ne de evlatları hiç de hissetmemiş gibi bulunuyorlardı. Lakin işte Şemi de gizli içiyordu. Nazmi'nin fikri yanlış değildi. Nasihatleri pek güzel ve pek doğruydu. Lakin o güzel ve doğru akvaline [sözlerine] kendisi uyamadığı halde oğlunun tabiyet etmesini istiyordu. Bedia'dan haylice büyük olan Şemi, pederinin gençlik zamanındaki halini pekiyi bilip (52) hatırlardı. Şimdi oğlunun tatil ve istirahat zamanlarını tamamiyle içinde geçirmesini istediği haneye peder, o zaman nadiren uğruyordu. Eğer Nazmi, evvelki halini itirafla beraber ondan ne derece pişman ve mutazarrır olduğunu [zarar gördüğünü] söyleseydi belki sözlerinin tesiri daha ziyade olurdu. Fakat Nazmi, o maziden o kadar utanıyordu ki bunu oğluna itiraf değil, sezdirecek bir sözde bulunmaktan bile mücanebet eylerdi [çekinirdi]. Zira pek çok kimselerin naklinden [aktarmaktan], yâdından [hatırlamaktan] asla çekinmedikleri bu gibi halatın [durumların] tahatturundan [hatırlanmasından] o derece sakınmak, vakıa Nazmi'nin pek ziyade edepli ve afif [namuslu] bir adam olmasından ileri geliyordu. Ne fayda oğluna "İnsan olan o gibi şeylerde asla bulunmamalı. O hususta muhtac-ı af bulunmak pek büyük bedbahtlıktır. O gibi şeyin mürtekibi [yapanı] olmamalı!" dediği vakitler, (53) Şemi'nin zihninden kendi mazisinin tahatturatının geçmesini mene [engellemeye] muktedir olamıyordu [gücü yetmiyordu]. Derhal Şemi'nin hatırına mağmum [kederli] bir hane, mahzun bir valide geliyor. Geceleri uyanıp da validesine "Saat kaç anne, daha babam gelmedi mi?" diye varit olan [ortaya çıkan] suallere validesinin yüzünü öbür yana çevirerek verdiği cevapları hatırlıyor. Müdekkik [dikkatli] çocuk, validenin suret-i telaffuzundan [söyleyiş şeklinden] şüphelenmesiyle koynuna atladığında yüzü sırılsıklam yastığa tesadüfle

bedbaht bir zevcenin gözyaşlarını keşfeylediğini tahattur ediyor. Ondan sonra uykuya dalıyor. Bir gürültüyle uyanıyor, sarhoşluktan ayakta durmaya mecali olmayan bir hane erkeğini validesinin soyup da yatağına yatırmak üzere uğraştığını görüyor. Bir aile müdirini, bir familya babasını, bir hane erkeğini kendini bile idare edemeyecek surette, kendini (54) soyunduramayacak derecede bir acz içinde, sözünü bilemeyecek, elfazı [sözleri] dürüst telaffuz edemeyecek halde görüyor. O anda, o peder, çocuğun korkmak, saymak istediği peder, kendilerinin hamisi [koruyucusu] olan peder, bir kadının muhtacı muaveneti [yardımına muhtaç] oluyor. Fakat ertesi günü Şemi bunların rüya olmayıp da hakikat olduklarına ancak kendi fikrinin hükmüyle kanaat edebiliyor. Evet, bunların yâdına validesinden hiçbir cesaret alamıyor. Güya gece bir şey olmamış, hiçbir şey geçmemiş gibi oluyor. Şemi de bir şey görmemiş gibi görünüyor. Karşılarındaki, yanlarındaki komşuların efendileri, beyleri, vakt-i muayyenlerinde [belirli saatlerinde] geliyorlar, kapıyı çalıyorlar. Şemi bunu pencereden görüyor. Kendileriyse her akşam o saadete nail olamıyorlar. Sofrada babasının yeri ekseri boş bulunuyor. Istırabat-ı maneviyeyle [manevi sıkıntılarla] (55) benzi sararmış bir valide, henüz gelinlik çağına gelmiş evan-ı nev-civaninin [gençlik çağının] tam gülecek, şen bulunacak bir zamanında olduğu halde ikide bir içini çeken mahzun bir hemşire, sofraya lazım olan şenliği ifa edemiyorlardı. Şemi büyüdükçe pederinin gelmediği akşamlar niçin gelmediğini, gece yarılarına kadar nerede bulunduğunu validesine sormaya başladığında kadıncağız, kıpkırmızı oluyor, kekelemeye başlıyor. Mühtez [titreyen] dudakları arasında "Şey, işi var! Yemeğe davet etmişler de! Ehibbalarının yanında," sözlerini mırıldanıyor. Fakat Şemi'yi, validesinin o telaşı, çocuğunun bir şey sezmesi korkusu daha ziyade düşündürüyor. Pederi, davetliyse validesi niçin akşamüzeri pencerenin önünde bekliyor? Niçin sofraya pederinin kaşığı ve havlusu konmuş da bir (56) hayli müddet yemeğe bekleniyor? Bazı akşam ise pederi vaktiyle geldiğinde sabahkinden başka bir hal ve suretle geliyor. Bakış başka, söyleyiş başka, hiddet ziyade… Çocuklar saymak için, korkmak için pederde pederlik mevkine yakışacak hal istiyorlar. Dürüst sesle söylenen o emr-i pederane onlara tesir eylediği halde sorhoşlukla olan taltifat [iltifatlar] dahi bunlara batıyor. Valide, kızardıkça kızarıyor, bazen de sarardıkça sararıyor. Gerek Şemi'nin gerek onun büyüğü olan kızın, pederlerini o halde gördüklerini istemiyor. Bu sakınmak, bu sıkılmak valide ve pederle evlatlar arasındaki sır, Şemi'yi öldürüyor, muazzep ediyor [acı veriyor]. Bir aralık ablasına pederinin ekser geceleri eve niçin gelmediğini ve nerelerde vakit geçirdiğini sormuştu. Evet! Artık

validesine sormaya cesaret (57) edemiyordu. Ablası önüne bakıyordu. Şemi de suallerini tekrar ediyordu. Zavallı kızcağız nihayet,

"Bu bizim üstümüze elzem [vazife] mi? Biz kendimizden büyüklerin işine ne karışırız!" dedi.

Şemi ablasından da yüz bulamadı. Hem bu kadarla da kalmadı. Ablası dedi ki:

"Hem sakın böyle bir şeyi başka kimseye de sorma! Anneme de hiç açma! Sonra görürsün!"

Şemi:

"Evveli sordumdu."

"Ee ne cevap aldın?"

"Hiç!"

"Evveli, küçük olduğun için merhamet olunmuş demek. Şimdi öyle bir cesarete kalkışmamanı nasihat ederim."

"Ne olur sanki?" (58)

"Bana ne olduysa sana da o olur!"

"Sana ne oldu?"

"Zavallı kardeşciğim! Sen bugün ne kadar mütecessis [meraklı] olmuşsun!"

"Of abla!.. Sana da mı sormayayım? Ah, bu evde bana herkes yabancı mı? Yahut ben mi herkese yabancıyım? Söylesene! Sen sorduğun vakit ne oldu ki? Ben de bileyim de ona göre davranayım!"

Ablası, bu sözden müteessir olarak:

"Anlamaya ısrar ettiğim için cevap yerine annemden ağzıma bir tokat yedim."

"Ee, ondan sonra bir daha sormadın mı?"

"Hayır!" dedi. Lakin, bu "hayır" kelimesi o kadar acı ve suret-i telaffuzu o kadar manidardı ki Şemi titredi. Gerek tarz-ı telaffuzda ve gerekse tebessümde (59) bulunan istihza [alay] meselenin dehşetini Şemi'ye anlatıyordu. Ablası, hiçbir şey söylemediği halde o "hayır" deyişiyle kendisinin her şeyi anlamış, bilmiş olduğu münfehim oluyor [anlaşılıyor] ve artık tekrar validesine sormaya da ihtiyaç kalmadığını işrap eyliyordu

[ima ediyordu]. Şemi, artık pek küçük değildi. On iki on üç yaşlarında vardı. Yanıbaşındaki sandalyeye oturuverdikten sonra boğuk bir sesle,

"Artık bir şey sormayacağım abla! Emin ol ki senden de sormayacağım! Hem de hiçbir şey bilmek de anlamak da istemeyeceğim. Zira, bunu anlamak beni pederim hakkında müstehzi edecekse bir şey bilmek istemem!" dedi. Ablası, teessürat-ı derununu tarzıyla, sesiyle meydana vurmuş olduğundan dolayı sıkılarak:

"Mucib-i istihza [alayı gerektirecek] bir şey yok kardeşim. Sana (60) öyle geldi," diyordu. Lakin, niçin ya bu zavallıların ikisi de ağlamaya başlıyordu. Şemi, hem ağlıyor hem de:

"Zavallı anneciğim!" diyordu. Hemşiresiyse coşmuş olduğu halde:

"Hem zavallı anneciğin! Hem de zavallı ablacığın!" diyordu. Şemi, gözlerini silerek:

"Fakat sana ne? Sen gelin olursun gidersin, kocanla bahtiyar olursun!" dediğinde hemşiresi,

"Oh, hiçbir vakit!.. Ben validem gibi tahammül edemem! Ben, kocamın öyle hallerine hiç şüphe yok ki isyan ederim. Her cefaya tahammül ederim. (61) Lakin öyle şey elimden gelmeyeceğini şimdiden biliyorum, hissediyorum. Ya o halde ben zevcime ne yüzle söz söyleyeceğim? Nasıl sitem edeceğim! Babam bana acımaz da istikbalimi [geleceğimi] böyle mahvederse, el adamı acıyacak değil ya!"

İşte bu gibi hatıraları, Şemi'nin zihninden silmek mümkün mü? Vakıa Şemi'den on üç yaş kadar küçük olan Bedia'nın bu geçmişlerden hiç haberi yoktu. O pederi evvel ve ahir böyle melek gibi bir adammış sanıyordu.

Nazmi, bu gibi halleri, güya Şemi hiç bilmemiş gibi davranırdı. Gençlik mevsiminin fırtınalarıyla, boranlarıyla onu korkutmak isterdi. Maksat güzeldi. Onun dediği gibi hareket eden kimse hem iyi bir oğul, hem iyi bir erkek, iyi bir zevç, iyi bir de peder! Evet, evlatlarına pek güzel bir numune olacak bir peder olurdu. Lakin kendisinin (62) gençlik zamanı, evlatlarına güzel bir numune, bir ders olamazdı. Kendisinin Şemi'yi tedrisi [eğitmesi], bir lisanın elifbasını göstermeden, öğretmeden, sarf ve nahvini, kavaidini [imla ve dilbilgisini, kurallarını] okutmak için çalışmaya benziyordu. Nazmi oğlunu erken de evlendirmişti. Şemi zevcesini asla incitmedi. Bedbaht bir zevcenin hali zaten çocukluğunda yüreğini yaralamıştı. Validesinin çektiklerini bildiği için hıyanet olunan bir zevcenin ıstırabatı ne derece müellim [üzücü] olduğunu biliyordu. Şemi, bu

zavallı mahlûku ol vechile duçar-ı azap etmeyi [azaba düşürmeyi] asla istemedi, kıyamadı. Lakin ecel, onun nazlı tuttuğu biçareyi kavrayıp götürmekten çekinmedi. İzdivaçlarından bir sene sonra dünyaya getirdiği bir kızcağızdan sonra, henüz lohusayken vaki olan bir seyelan-ı demle [kan akışıyla] çıktı, gitti. Zavallı kadın, hayatından nevmit olunca [ümidi kesince] zevcine "Beyim gidiyorum. (63) Bırakmaya kıyamadığım şey hayattan ziyade sensin! Evet, ölümümü düşünmüyorum, senden ayrılacağıma yanarım. Çocuğum sana emanet. Ona, üvey valide getirmemeni rica ederim. Şemi! Şemi! Bana temin ettiğin muhabbet samimi midir? Beni gerçekten seviyor muydun?" dediğinde Şemi, "Seviyorum, hâlâ seviyorum," diyordu. Yine zavallı kadın "Ben gidiyorum. Benden başka kimseye zevcem demeyeceğine, benden sonra kimseyi almayacağına, benim yerime kimseyi getirmeyeceğine bana söz verir misin? Sana doyamayan, böyle civan giden bir zavallının bu suretle olsun emin ve mütmain [inanmış] olarak ölmesine mürüvvet [iyilik] eder misin? Buna yemin eder misin?" demekle Şemi istenilen yemini etmiş. İşte yeminin üzerine de teehhül etmemiş [evlenmemiş]. Her ne kadar kendisine teehhül etmesi için nasihat edilmişse kabul etmemiş. Mini mini kızcağızı Mihriban ise (64) halası Bedia'nın pek sevgilisiydi. Büyük valide ve hala çocuğa pekiyi bakıyorlar, Şemi de hoş tutuyordu.

Nazmi'nin o kadar takayyüt tazyikiyle [çaba ve baskısıyla] beraber Şemi, yine ekser akşamları arkadaşlarıyla musahabette geçiriyordu. Buna da işrete olan inhimaki [düşkünlüğü] sebep oluyordu. Zira hanelerinde işret etmek kabil değildi. Evde bulunduğu akşamlarsa pederleri remz-i rumuz ile [imalı] hikâyeler nakliyle onlara nasihatler veriyordu. Bedia'dan çok korkuyordu. Onun kadar mütehassis [hassas] bir kızın birini beğenmesi, birini sevebilmesi düşüncesi adamcağızı hafiften titretiyordu. Bunları aşk ve sevdadan, umacıdan korkutur gibi korkutmak istiyordu. Şemi'ye birçok perhizkârların, heva ve hevese kapılmadan içtinabla ciddi bir surette yaşamış olanların (65) ahvalini nakleylediğinde az kalıyordu ki Şemi o adamların isimlerini tezkâr [anarak] ile "Ben falan falanzade değilim, senin oğlunum. Sen benim yaşımdayken nasıldın?" diyeceği geliyordu. Lakin, Bedia oralara vâkıf olmadığından pederinin nasayihini, hikâyelerini kemal-i ciddiyetle dinlerdi.

Nazmi, isterdi ki Bedia, musikiden başka bir şeye meyletmesin. Aşkın, sevdanın namını işitmesin, kızına nakledeceği fıkralar için kaç gün düşünürdü. Bir gün tarihten Kadı Şerih'in zevcesini, ona, kadınlığa bir numune-i imtisal [örnek] olarak anlatmıştı. Şemi

de bir yandan ona mustatreften [eskilerden] bir mariz aşk ve sevda olan 'Zülfa'nın hikâyelerini okuyordu. Şemi de Bedia'ya diyordu ki: "Bu gibi şeyleri okumamak, görmemek insanın o gibi şeyleri bilip öğrenmesine mâni (66) olamaz. Bunlar, ahval-i tabiyedendir [doğal hallerdendir]. Mesela, akranından, emsalinden birçoklarının ağzından aşk ve sevda hikâyeleri duymuyor musun? Bunu işitmemek, bilmemek kabil mi? İhtimal ki işittiğin söz aşkın, sevdanın yalnız vasıf ve methi yolunda olduğu için o hususta ki malumatın nakıs [eksik] kalır. Bana kalırsa gençlerden o gibi şeyler ketm olunmaya [gizlenmeye] çalışılacağına her ciheti bast ve temhit olunarak [uzun uzadıya açıklanarak] işin vehameti [ciddiyeti] anlatılmalıdır. Zira aşk ve sevda denilen şey hiç yokmuş diye iddiaya kalkışılınca böyle 'Zülfa' gibi âşıklara ne demeli? Şimdiye kadar hep âşıkların halini tarifle vakit geçirilmiş, aşk hakkındaki tarif ve tetkik ne kadar ihmal olunmuş bilir misin? Şairlerin birçoğu, aşkı metheder. Hikâye-nüvisler [hikâyeciler], âşıklığa insanı imrendirir. Ortada cereyan eden vaka-i âşıkane, çocukların (67) dahi kulaklarına gitmesi men olunamayacak bir derecede olur da artık gençleri, bunun muhataratından [tehlikesinden] sakınmak için, öyle şey yoktur gibi, muamelede bulunmak ve onu asla bilip işitmemesini arzu eylemek ne kadar beyhude kalır. Haydi, ben de senin böyle şeyleri asla işitmemeni arzu edeyim kabil mi? Gençler, bir mağarada, bir ücra köşkte kapalı olarak, yanında asla öyle bir söz edilmeksizin büyütülmüşse dahi bu mümkün olamaz. Onu, tabiat kendi kendine hissettirir. Teneffüs eylediği hava nüfuz ettirir, nesim [rüzgâr] ta derununa üfler. Eski zaman masallarında buna dair olan fıkralar, ne kadar hikmet-amizdir [düşündürücüdür]: Penceresi bulunmayan bir mağarada büyüttükleri delikanlı, elindeki âşık kemiğiyle ta tepedeki camı kırmış da eşyaları birbiri üzerine koyup çıkmış. Oradan zemindeki karı ve kesilmiş (68) bir siyah tavuğun kar üzerindeki kanını da görmüş. Ondan rengini o karın beyazlığına, kaş ve gözünü tavuğun siyah rengine, kanını da al yanaklarıyla dudaklarına benzetilen kıza âşık olmuş. Bu masal, ne kadar baidül-ihtimal [ihtimal dışı] görülürse o kadar ibret-engizdir. Zira, işte o kardan, tavuktan, kandan maksat, hep icabat-ı tabiiye olduğu malumdur. Her şeyi remizle söylemek âdet bulunduğu zamanlarda bunu da böyle anlatmışlar. Lakin görülüyor ya bu masalı, tertip eden kimseler boş kimseler değilmiş. Şimdi sen on sekiz yaşındasın Bedia, ben de senden on üç yaş büyük olduğum için otuz birimdeyim. Pederimin işine karışmak haddim olmadığı cihetle beni hâlâ çocuk yerine koyması için de bir şey diyemem! Fakat sen benim hem kardeşimsin hem de derdimin ortağı, sırdaşımsın! Karım öldüğü vakit, babamın yanında (69) feryat ve

figana utandım. Gözyaşlarımla onu rahatsız etmekten çekindim. Seni sabahlara kadar uyutmadım, yüreğimin yanmasını, ciğerimin parçalanmasını anlattım. Sen benimle beraber ağladığın vakit zahmetim tahaffüf ediyor [hafifliyor] sanıyordum. Derdime müşareket eylediğin [ortak olduğun] zamanlar, ıstırabım azalıyor gibi geliyordu. Bana hem kardeş oldun hem de arkadaş! İşte bu arkadaşlıktır ki bana böyle, ancak bir arkadaşa olabileceği üzere sana hissiyat-ı derunumu dökmekten asla çekindirmez."

Bedia, "Lakin kardeşim, bu sözlerin bir ağabeyin de kardeşine en güzel nasihatları olur. Vakıa dediğin gibi arkadaşlığın da bu gibi hususatta yardımı büyüktür. Mesela babamla saz arkadaşı olduğumuzdan ne istersek, hatırımıza ne gelirse beraber çalarız. Seninle de söz arkadaşı olduğumuz için böyle serbest serbest koruşuruz." (70)

Şemi, "Evet, pederimin nakleylediği gibi kızlar da var. Lakin hep kızlar böyle değildir. Biz size 'İşte hep kızlar böyledir,' diyeceğimize 'Kızlar böyle olmalıdır,' demeliyiz. Zira bir başka türlüsünü gördüğünde bizi tekzip edersin [yalanlarsın]. Hem bu suretle olan tekzibini şimdiki gibi bana söylesen ne âlâ! Ben sana yine lazım gelen şeyleri anlatırım. Lakin öbür türlüsünü söylemezsin! Ne kadar arkadaşça konuşmuş olsak, ne kadar serbest teati-i efkar [fikir alışverişi] eylesek yine söylemezsin. Hicabın [utanman] buna mâni olur. Bir de 'Zülfa' gibisini görür veya işitirsen o vakit kız …[18] bütün bütün başkalaşır. O vakit bana 'Ya bu nedir?' desen razıyım. Fakat o hükmü, kendi kendiliğinden vereceksin. 'İşte bu bir aşktır,' diyeceksin! Diyeceksin de o aşk, ne olduğunu ihtimal ki düşünmeyeceksin bile!" (71)

Bedia, pederinden, biraderinden böyle gördüğümüz veçhile başka başka sözler işitirdi. Her halde mesfer [görünen tarafı] her iki surette olan cihet-i müstahseneyi [kabul edilebilir tarafını] idrakten kalmazdı. Bedia'nın doyamadığı şey uduydu. Udu varken "Bu daha narin, bunun sedası daha hazin, bununki davudi, bu pek güzel mızrap işletiyor," diyerek hep gördüğü utları edinmek isterdi. Şemi, hemşiresi için en ziyade makbule geçecek hediye, ut olduğunu bildiğinden yine bir gün bir ut alarak gelmişti,

"Bedia, bu udu çok beğeneceksin ama bir mahzuru var!" dediğinde, Bedia, hemen udu eline alıp biçimini ve sesini muayeneden sonra, bir mahzurunu anlayamadığından dolayı taaccüple biraderinin yüzüne bakıyordu. Şemi gülerek; (72)

[18] Okunamayan kelime.

“Pedere hiç göstermemek mümkün mü? Veyahut sap tarafını daima parmaklarınla mestur bulundurarak göstermemek kabil olabilecek mi? Bak düşün! Muhayyer [beğenirsen diye] aldım,” dedi. Bedia, biraderinin bu sözü üzerine udun sapını çevirip baktı. Üzerine tellerin gerilmiş olduğu sarımtırak rengi üzerine abanozla,

“Küllü şey’in sivel hıyaneti yuhtemelu”[19]

beyti, menkuştu [işlenmişti]. Bedia,

“Ne güzel! Ne güzel söz!” diyordu Şemi,

“Ne güzel akıl etmişler de bu udun üzerine yazmışlar. Lisan-ı aşk demek olan musiki âlatı [aleti diyelim mi] üzerinde ne güzel ihtar [uyarı]. Mesnevide “Benim de bu neyin dudakları gibi dudaklarım olsa ben de onun gibi neler söylerdim,” buyrulduğu gibi neler neler (73) söyleyen bu dehan [ağız] lisan-ı aşkın elhan ve esvat-ı efsunkaranesi [büyüleyici ses ve nağmesi] arasında insanın kendinden geçtiği zamanlarda şu udun üzerindeki beyit ne âlâ bir ihtar ve nasihattır. “Muhabbette hıyanetten başkası çekilir,” Evet! Ne güzel söz!”

“Oh! Ben bu udu hep utlarımdan ziyade sevdim kardeşim. İadesi mümkün değildir. Pederime hiç göstermem. Emin ol! Şayet görecek olsa da ben aldım ve üzerindeki yazıyı görmedim. Onu nakış sandım, derim olur gider vesselam!”

Böyle güzel musahabetler, ünsiyetlerle [arkadaşlıklarla] vakitler geçen aile içinde Bedia da artık gelinlik çağlarına gelmiş, hatta Şam taraflarının âdetince âdeta o çağları geçmişti. Bu aile, İstanbullu olduğundan yerliler gibi on bir, on iki yaşında kızlarını gelin etmezlerse de on dokuz yaşını bulmuş olan Bedia, (74) İstanbul âdetince de biraz geçe kalmış addolunabilirdi. Lakin, Nazmi ve Şemi için Bedia’yı gelin etmek meselesi pek mühim bir şeydi. Validesi, gelen görücülere dair Nazmi’ye söz açmaya korkardı. Evvelce “Daha kız küçüktür,” denilirken şimdi o cevabın da münasip olamayacağı için Nazmi, o türlü sözlere karşı pek mahuf [korkutucu] bir sükûtla [sessizlikle] mukabele ediyordu. Onun o halinden zevcesinin cesareti kırılıyordu.

Bir akşam Nazmi’yle Bedia yine coşmuşlardı. Kemanla udun seslerine karışan Bedia’nın hazin sedasıyla mükemmel bir ahenk husule gelmişti. Şemi, o akşam ziyadece içmiş olduğu halde içeriye girdiğinde mutadı [alışkanlığı] vechile gizlice, Bedia’yla beraber yattıkları odaya gireceğine şu ahenge dayanamayıp içeri daldı.

[19] Muhabbette hıyanetten başkası çekilir.

Adımlarını atarken sallanıyordu. (75) Yüz ekşimiş, kıpkırmızı olan gözleri, duçar-ı rekâket olan [tutukluğuna yol açan] dilinin sözleri derece-i sekrini [sarhoşluğunun derecesini] gösteriyordu. Nazmi, hiddetinden kıpkırmızı oldu. Kendisine karşı olan bu cesaretin, bu küstahlığın cezasını nasıl vereceğini bilemiyordu. Elinden kemanı fırlattı. Hakaretle Şemi'ye bakarak,

"Bu ne edebsizlik!.. Bu ne terbiyesizlik!.." diye bağırdı. Bedia titriyordu. Artık Şemi'yi dışarıya çıkarmak vakti geçmişti. Zira, Nazmi, onun halini tamamiyle görmüştü. Kemal-i havf ile netice-yi hale [olayın sonucuna] muntazır bulunuyordu [hazır bekliyordu]. Şemi, bir yanlışlıkta bulunup, pederinin yanına girmişse de pederine itaati olduğu cihetle riayette [saygıda] kusur etmeyeceğini bildiğinden, onun tarafından bir mukabele edilmeyip işin ehven [kolay] geçmesi ümidiyle teselli buluyordu. Vakıa (76) Şemi, hemen kendini toplamaya çalışarak dışarı çıkmaya davrandı ve,

"Af buyurunuz efendim. Vakıa bir hatada bulundum," dedi, sallanarak kapıya doğru yürüdü. Nazmi yerinden fırladı. Şemi'yi bir kakmayla yere serdi.

"Kabahatin affolunur şeylerden midir?"

Şemi, müsterhimane [yalvarırcasına]:

"Bir daha yapmamak üzere talep olunan af reddolunmaz. Bir daha şu halle beni huzurunuzda görmezsiniz sanırım."

"Ay, kabahat olarak gördüğün yalnız bu mudur? Ben seni bu halde görmezsem başkalarının görmesinde beis [sakınca] yok mudur? Asıl edepsizlik, senin şu halde bulunmaklığındır. Görülmesi çirkin olan bu hale girmekten utanmıyor musun?"

"Hakkınız var efendim. Bir daha bu hale girmemekte (77) ceht [gayret] edeceğim."

"Ceht edeceksin öyle mi?.. Çocuk muydun? Kendini idareye muktedir olamayan bir insan, insanım diye gezer mi? Ben âlemin takdir ve tahsinini kazanacak ahvalde bulunmasını, daima mucib-i tefahhürüm [gurur kaynağım] olacak halde görülmesini arzu eylediğim evladımı böyle mugayyir-i ar ve haya bir surette [utanmaz bir şekilde] göreyim ha! Hayır! Buna tahammül edemem! Yemin edeceksin, bir daha ağzına koymamaya yemin edeceksin!" diye Nazmi zorluyordu. Şemi, başını önüne eğmiş sükût ediyordu. Validesi ve cariyeler, bu gürültüye üşüşmüşlerdi. Nazmi, ateş püskürdüğünden kimse bir şey diyemiyordu. O muttasıl [sürekli] bir kakma ile ta minderin yanına yuvarlamış olduğu Şemi'yi, "Yemin edeceksin!" diye tartaklıyordu.

Şemi'nin ağzından harf-i vahit [tek bir söz] (78) çıkmıyordu. Peder, onun sükûtundan daha ziyade hiddetlenerek tazyik ediyordu. İş azdı, Nazmi, oğlunun kafasını şiddetle yere çarptı. Yerde divit bulunduğundan sivri tarafı Şemi'nin alnını kesti. Kan akmaya başladı. Şemi, yine sükût ediyordu. Nazmi, oğlunun yüzünden kanlar akmakta olmasını görmekle de hiddetini yenemeyip,

"Bana inat ediyorsun ha! Sözüme itaat edip, yemin etmiyorsun, isyan ediyorsun öyle mi?" deyince Şemi,

"Edeceğim yemini tutabileceğimden emin olmaksızın nasıl yemin ederim? O halde daha büyük fenalıkta bulunmuş olmaz mıyım?" dedikte, Nazmi hemen oğlunun yakasını bıraktı.

"Git! Git!" diye bağırdı. Ondan sonra Bedia, Şemi'nin (79) koltuğuna girip odalarına götürdü. Yüzünü yıkadı, yatağına yatırdı.

Şu vakadan birkaç aylar sonra bir gece Nazmi, selamlıktan içeri giriyordu. Nazmi, nasılsa o akşam biraz ziyadece içmiş olduğundan ayakları biraz dolaşarak, sallanarak yürüyordu. Şemi, arkasından kapıyı açıp, pederini baştan aşağı süzdü ve bu manalı süzüşünü pederine gösterdi. Nazmi, hiç ses çıkarmayıp, yürüdü. Biraz durduktan sonra leğen ve ibrik isteyip abdest aldı. Namaz kıldıktan sonra oğlunun, kızının, zevcesinin bütün etrafındakilerin yanında seccade üzerinde bulunduğu halde:

"Siz, hepiniz şahit olunuz. Bundan sonra işrete dair ağzıma bir şey koymamaya tövbe ediyorum," dedi. Herkes şaşırdı. İşret mi?.. (80) Bu Nazmi'nin yanında ağza alınır sözlerden değildi. Onun işret ettiğini herkes bilmezmiş gibi davranılırdı. Bu söz, meydana çıkınca bir şaşkınlık geldi. Nazmi, mahcubiyetle,

"Oğlan beni demin baştan aşağıya süzdü. O bakış bana fena tesir etti!" dedi. Bedia, kıpkırmızı oldu. Dışarı, odasına kadar fırladı. Arkasından giden Şemi'ye pür hiddet olarak:

"Fakat o akşam beni o kadar kişinin, halayıkların hizmetkârların içinde ne türlü tahkir etti görmedin mi? Ben, "Beni o kadar tayip eylediğin [ayıpladığın] halde işte sen de ne haldesin," demek gibi baktım. İşin buralara varacağını bilmiyordum."

Bedia, Şemi'nin pederine olan o muamelesine fena halde hiddetlendiğinden dargın bir tavırla: (81)

“Fakat bilmiyor muydun ki mukabele edilmeyecek olan şeyler, ebeveynin tevbih ve tekdirleridir [uyarı ve azarlarıdır]. Evet, âlemde mukabele icra olunmayacak şeyler de bulunduğundan bihaber miydin? Peder ve valide tekdirleri, haksız da olsa onların o cihetten evlatlarına karşı mesul olamayacaklarını bilmiyor muydun? Evet! Bu yaptığın şey çok fenadır. Yazık ki kendinden küçüğünden bu sözleri işitiyorsun! Onlara karşı ağzımızı açmak için ne hakkımız vardır!” Şemi de hareketinden nadim [pişman] olduysa da iş işten geçmişti.

Bir müddet sonra Nazmi’nin mizacına inhiraf-ı tari [ani değişimler] olmaya başladı. Tabipler, işrete alışkın olan vücudun cevelan-ı demine [kanın akışına] inhilal [açılma] gelmeye başlamış olduğunu söylediler. Birdenbire terk edilmeyip, derece derece bırakılmasını tensip ettiklerinden [onayladıklarından] Nazmi, tövbesini (82) anlattı. Buna imkân olmadığını söyledi. Öleceği mi vardı yoksa sahi dedikleri gibi birdenbire işretin terk edilmesinden mi Nazmi, gittikçe kuvvetten düşüyordu. Artık saz ahenkleri seyrelmeye başladı. Gitgide bütün bütün terk olundu. Bazı kere yalnız Bedia çalıyor, pederi dinliyordu. Gayrı kızına refakat edemiyordu. Daha sonralar zaaf [hastalık] o dereceye vardı ki artık dinlemeye de mukavemeti [gücü] kalmadı. Husule gelen teesüre mukavemet edemez oldu. Bedia’nın validesi, halin vahametini anladıkça mürüvvetini görmesi için Bedia’nın gelin edilmesini istical ediyordu [çabuklaştırmaya çalışıyordu]. Evvelce pek ağır davranılan bu işte, şimdi ziyadesiyle istical gösteriliyordu. İstenilmediği vakit birbiri üzerine çıkan talipler, böyle arzu edilince ne kadar nedret peyda eyledi [seyrekleşti].

Çoktan beri (83) Bedia’yı isteyen bir mektepli yüzbaşının validesi, yine gelip gidiyordu. Oğlu Mail Bey için iki seneden beri ne kadar cevab-ı retler almışken istemekten vazgeçmezdi. Altmış yaşında kadar bir de pek zengin tacir, talip oldu. Bedia’nın validesi ve Şemi, bunu istiyorlardı. Bu adamın servet-i cesimesi [büyük serveti] Bedia’ya, hoş zaman geçirteceğini düşünüyorlardı. İşi bir kere Bedia’ya açtılar. Şemi söyledi. Bedia dedi ki:

“Bunu hiç, hiç hatırıma getirmemiştim ağabey.”

“Neyi hatırına getirmemiştin ?”

“Altmış yaşında poturlu, saltalı bir zevç, hiçbir vakitte benim zihnime gelmemiş, hayalhaneme girmemişti.”

“Lakin, elli bin lira sermayesi var Bedia! (84) Biraz da rahatını düşünmeli değil mi?”

“Bunu, şimdiye kadar hiç düşünmemiştim.”

“Ne demek?”

“İzdivaç hususunda edeceğim rahatın, bulunacağım bahtiyarlığın parayla olacağını!”

“Zavallı çocuk, dünyanın kaç bucak olduğunu daha bilmiyorsun! Bahusus adam, iyi adamdır!”

“O bucakların biri eğer bu tacir efendinin saadet-i izdivacı ise bana lüzumu yok!”

“Sen bilirsin! Böyle şeyde senin de rızan matluptur [gereklidir].”

Nazmi’nin zaafı, bu işte evvelki gibi hüküm sahibi olmasına müsait değildi. Nazmi gibi daima hanesinin hakimi, ailesinin amiri olmasına alışmış olan kimseler için, öyle sert bir adam için (85) bu acz ne müessir [dokunaklı] bir haldi. Marizin [hastanın] gittikçe bitmekte, erimekte olduğu görülüyordu. Artık o zavallı da halini anlamakta olduğundan, kızını telli pullu görmeye tehalük gösteriyordu [can atıyordu]. O aralık, yüz başı Mail Bey’in validesi yine talip olmaya başladı. Mail de ekser zamanlar, Nazmi’nin hanesi önünden geçiyordu. Bedia’ya gösterdiler. Mail, şık, süslü, genç ve pek güzel bir delikanlı olduğundan Bedia, bir zevç olmak üzere zihninden geçirdiği hayallere bunu benzetebildi. Aylar geçti. Bedia, Mail’i pek çok defalar gördü. Mail, ekser zamanlar hanenin karşısındaki dükkândan bir şey alıyormuş gibi yaparak söyleşiyor, gülüyordu. İki senelik bu talip, Bedia’nın kalbinde yer etmeye başladı. Taaccüp ediyordu [şaşıyordu], Şemi, altmışlık taciri kendisine teklif eylediği halde, bu genç, güzel, şık (86) talipten niçin hiç bahsetmiyordu? Bedia’nın validesi, kızını bir an evvel gelin etmek istediğinden artık Mail’in validesinin sözlerine kanmaya başlamıştı. Mail, oraya iç güveysi verilecekti. Lakin Şemi’yi buna ikna kabil olamıyordu. Mail’e Bedia’yı vermek istemiyordu. Bedia bunu işitti lakin bir şey açamıyordu. Şemi, nihayet validesinin zoruyla işi bir kere de Bedia’ya danışmaya razı oldu. Zannediyordu ki kendisinin muvafık bulmaması, meselenin Bedia tarafından reddedilmesine kâfi idi. Bir akşam hemşiresine dedi ki,

“Beni, senin izdivacın meselesine mâni oluyor zannediyorlar. Halbuki, meydanda muvafık bir talip yok. Evet! Ben de senin bir an evvel izdivaç etmeni istiyorum. Pederin, senin mürüvvetini görmesini arzu eyliyor. Lakin seni vermek istenildiği vakit (87) ne kadar çok talip zuhur ederse istical olunduğu vakitte böyle oluyor. Valide, şu

mektepli yüzbaşıyı istiyor. O, âdeta buna karar vermiş. Benim muhalefetime sıkılıyor. Fakat nasıl olur bu az mühim bir mesele değildir. Bu âna kadar bekletilmesi bunun için miydi? Benim buna hiç aklım yatmıyor. Vakıa beklete beklete senin de vaktini geçirdiğimizi biliyorum ama, bu âna kadar mümanaat eden [engel olan] ben değildim. Muvafık bir şey zuhurunda memnunen rıza gösteririm ama valide, beni dinlemez de verirse ne diyebilirim? Her halde şurasını senin kulağına koymak isterim ki beni dinlemezlerse bari sen razı olma! Sen rıza göstermeyince veremezler!"

Bedia, bu sözlere karşı sükût etti. Onu başka taraftan da dolduruyorlardı. Mail'in validesinin taraftarları Mail'in senasında [övgüsünde] bulunuyorlar. (88) Şimdiye kadar kimseyi beğenmedikleri için Bedia'nın böyle yirmi bir, yirmi iki yaşına kadar evde kaldığını, daha kısmetine mâni olunursa bütün bütün evde kalacağını söylüyorlardı. Bedia için evvelce evde kalmak, koca bulamamak sözlerinin pek hükmü yoktu. Pederiyle beraber çalıp çağırıyorlar, hoş vakit geçiriyorlardı. Nazmi o hale geleli Bedia, bir iştigalsizlik [boşluk], bir can sıkıntısı içinde bulunarak bir arkadaşa ihtiyacını görüyordu. Şemi sabahları erken gidiyor, ekser geceleri geç geliyordu. Valideleri, Şemi'nin muhalefetine bakmayıp, işe karar verdiğinden Şemi, tekrar Bedia'nın rıza göstermemesini söylediğinde Bedia, yine sükûtla mukabelede bulununca Şemi, onun da bunu istediğini anladıysa da yine hemşiresini daha ziyade tazyik eyledi. Akıbet [sonunda] Bedia, biraderine, (89)

"Senin tacirinden iyi ya!" demesiyle Şemi, hiçbir şey söylemedi ve artık bu işe dair söz açmadı.

Bedia gelin edildi. Memnundu, mesrurdu. Mail'i pek beğenmişti. Bir sene pek mesudane zaman geçirildi. Tamami-i mesudiyete [mutluluğun tamamlanmasına] mâni Nazmi'nin rahatsızlığıydı. Hastalığının ikinci senesi Nazmi vefat etti. Evlatlarına füruht edilen [satılan] emlakten bin beşer yüz lira nakitle haneleri ve birkaç cariye, köle kaldı. Satılığa çıkarılan bir de çiftlik vardı. Şemi, bir kazaya kaymakam nasbolduğundan [atandığından] giderken Bedia'yı bir tenhaya çekerek:

"Kardeşim, ben gidiyorum. Ne zaman bir ihtiyacın olursa seni seven bir kardeşin bulunduğunu, malı, evi senin olduğunu, onun artık bu dünyada arzusu, (90) mesudiyeti seni bahtiyar görmek, memnun etmek olduğunu unutma!" dedi. Bedia'ya bu söz pek münasebetsiz göründüyse de Şemi'nin Bedia'ya şüpheli nazarı, onun halinden,

istikbalinden pek endişenak [endişeli] olduğunu işrabeyliyordu [anlatıyordu]. Lakin o cihetlerden asla şüphesi bulunmayan Bedia'nın çehresinin bozulmasını görünce,

"Olabilir ya! Canın bir tebdil-i hava [hava değişimi] etmek, bir ufak seyahat yapmak isterse benim evim sizin de evinizdir demek istiyorum," dedi. Şemi, gittikten sonra Mail'le bir müddet yine hoş geçinildi. Bir müddet sonra Bedia'nın validesi de vefat etmekle Mail bacanağıyla oturmak istemeyip, başlı başına hane sahibi olmak merakını ortaya koydu. Bedia'yı ablasının (91) yanından ayırmak istiyordu. Bu ısrarına, bu dırıltısına mukavemet olunamadı.

Bedia, iki cariyesiyle bir haneye çıkarıldı. Bazı geceleri saz çalıyorlardı. Bedia'nın uda olan iptilası [düşkünlüğü] geçmişti. Mail de epeyce ut çalardı. Evde Bedia'nın ustasından talim etmişti. Bedia, pederiyle geçtiği ağır besteleri falan geçecek olursa bu sanatlı parçalar çalınırken Mail sıkılır, uyuklamaya başlardı. Onun için çalgı demek, hoppala havalardan ibaretti. Bu saadet-i beytiye [aile saadeti] çok devam edemedi. Geceleri pek geç vakitler zil zurna gelen Mail, ekser geceleri gelmez oldu. Bedia, sabaha kadar gözyaşları içinde uykusuz kalıyordu. Hazır para pek çabuk eriyordu. Mail'in şıklığına ve hane idaresine giden para, epeyce bir meblağa baliğ (92) oluyordu [erişiyordu]. Bedia'nın hemşiresi parasıyla irat alarak müsterihane [rahatça] geçinirdi. Bedia'nın geliri de akıp gidiyordu. Zevcinin haline olan yeisi, kendisine o kadar büyük geliyordu ki para meselesini falan bunun yanında ehemmiyetsiz bularak o cihete sarf-ı zihin edemiyordu [kafa yoramıyordu]. Aklı, fikri hep zevciyle meşguldü. Niçin akşamları evine gelmiyor? Geceleri nerelerde geçiriyor? Bunu anlamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Kendisine sorsa o gece falan ahbabında, ertesi gece şurada, falan gece burada cevaplarıyla geçiştiriyordu. Geldiği zaman ise sarhoşluktan pek de lakırdı söyleyecek halde bulunmuyordu.

Bedia'ya yalnız gecelerinde refakat eden uduydu. Bir yandan kendi ağlıyor, bir yandan udu inliyordu. Bu udun bir zaman çalınışıyla şimdiki çalınışı (93) arasında ne büyük fark vardı. Artık Bedia'nın gösterdiği maharete Nazmi'nin aferinleri, tahsinleri yoktu. Haniya o şevkler, o keyifler, o tatlı teessürler! Pederini müteessir etmek için gösterdiği gayretler, onu daha ziyade ağlatmak için gezindiği fasıllar! Şimdi yalnız kendisi ağlıyordu. Udu, ağlamak isteyen bu zavallının cereyan-ı dimağına [zihninin akışına] yardım ediyordu. O maharetlere, o hazin parçalara ancak Bedia'nın ah-ı şererine [yakıcı ahlarına] refakat eden udun, sonraki bir iniltisi cevap veriyordu.

Başka takdir, başka tergib [teşvik eden] olmadığı gibi yanında başka bir ses ve seda dahi yoktu. Bazı geceler Bedia sanki çala çala daldığı hal-i mestiden [kendinden geçme halinden] ayılmayıp, bayılmak, musiki içinde boğulmak, o halle ölmek ve musikiye karışmak, ruhunun seda ve elhan-ı hazinle [hüzünlü ezgilerle] havaya dalmasını, semaya çıkmasını istiyordu. (94) Gece oluyor ki o hal ile yığılmış saatlerce kendinden geçmiş kalıyordu. Zevcinin gaybubeti [yokluğu] acaba müptela-yı işret [içkiye düşkün] olmasından, içtiği yerlerde, ahbaplarının evinde içip, sızarak kalmasından mı? Yoksa!.. İşte bunun arkasını kendi kendine bile söylemekten çekiniyordu.

O aralık intikal eden birkaç yüz liralık bir mirastan dolayı Mail'in Mısır'a gitmesi lazım geliyordu. Bedia da beraber gitti. Udun Kahire'deki haline şaşırdı. Şam'da revacı [değer kazanması] pek çok zaman olmayan udun, Mısır'da daha çoktan beri itibarda bulunduğunu öğrendi. Udilerine hayrette kaldı. Udu, burada pek müterakki [gelişmiş] buldu. Altı ay Kahire'de kaldı. Uda olan iptilası [düşkünlüğü] cihetiyle oradan ayrılmak istemiyordu. Utta kendi sanatkârlığının orada hiç mesabesinde kaldığını (95) gördü. Daha, daha çok çalışmak lazım olduğunu anladı. Mail de her akşam hanesine geliyordu. Bedia, gerek ut için ve gerek Mail'in oradaki hali için Mısır'dan çıkmasını istemedi. Şam'a avdetinde Mısır'dan gelme ustalardan birisine tekrar şakirt [öğrenci] oldu. Talime başladı.

Bir gün Mail, evden gümüş kaplamalı olan kanunu ve mahfazayı götürmüştü. Öyle kanun üzerinde kalacağına yeni biçimde kahve takımları yaptıracağını söylemişti. Lakin ne kadar zaman geçtiği halde bu kahve takımı gelmiyordu. Bedia, artık bu tekasülden [ilgisizlikten] usandı. Mail'in zarfları yaptırmakta olduğunu söylediği kuyumcu Duma'ya gitti. Onun bu derece işi uzatmasından şikayet etti. Kuyumcu, şaşkın şaşkın bakıyordu. O cevap vermedikçe Bedia hiddetlendi, söylendi. Nihayet adamcağız: (96)

"Lakin Sitti ! Nasıl zarflar?"

"Nasıl olacak Mail Bey'in sana gümüşlerini verip ısmarladığı zarflar!"

"Yanlış olacak Sitti ! Başka kuyumcuya vermiş olmalıdır."

Kuyumcu bu sözleri söylerken manalı manalı da gülüyordu. Başka kuyumcuya verilmişse o gülüş nedir? O garip tebessüm! Çünkü, çünkü!.. Gümüşleri vakıa Duma almıştı. Lakin zarf yapmak için değil. Paralarını verip almıştı. Bedia'ya zehirli bir ok gibi geçen o çirkin tebessüm, işi işrap eyliyordu. Olduğu yerde sallanmaya başladı. İlk

defa olarak yediği bu darbe kendisini ezmişti. Güç halle avdet edebildi [geri dönebildi]. Niçin, evet niçin, onları ondan istememişti? Niçin paraya ihtiyacı (97) bulunduğunu söylememişti? Demek ki o mahall-i ihtiyacı [ihtiyacın yerini] söyleyemeyecekti. Zira hane ve elbise masrafı için hep Bedia'dan para istemiyor muydu? Bir yandan bunu anlamak istiyordu, bir yandan da öğrenmekten korkuyordu. Artık hep ümitleri, hep mesudiyeti mahvolacak, hayatı ebedi bir surette zehirlenecekti. Bu şüphe onu öldürdüğü halde yine halin şüpheli kalması onun için ehven geliyordu. Bedia'nın bütün düşünmesinden, meyus bulunmasından cariyeleri de sıkılıyordu. Artık bu gamhane onları bizar etmişti [bıktırmıştı]. "Başka kapı yok değil ya," diyorlardı. Kendilerinin satılmak, başka kapıya gitmek istediklerini söylediler. Bedia'ya bu hal pek güç geldi.

Onlara muhtaç olduğu, kendisine bakacakları, onu düşünecekleri zamanda böyle terk edip gitmek (98) istemeleri pek dokundu. Her ihtiyaçlarını tesviyeye [karşılamaya] koştuğu, bir şeyden mahrum etmek istemediği, incitmeye kıyamadığı cariyelerinin bu muameleleri onun yüreğini yaraladı. "Madem ki bunlar bu kadar bivefaymışlar [vefasızmışlar] giderlerse gitsinler," diyordu. "Onun ağladığını, onun inlediğini, sabahlara kadar uyumadığını bilmiyorlar mıydı?" diye güceniyordu. İşte onlar da o sükûnetten, o ağlayıştan, o inleyişten sıkıldıkları için gidiyorlardı. Zavallı kadın! İnsanların ancak felaket ve nekbet [düşkünlük] zamanlarında anlaşılacağını düşünmemişti. O, bundan sonra ayıpları, fenaları öğrenecekti. O, bundan sonra insanları anlayacaktı. O, bundan sonra dostluk ve insaniyet denilen şeyin ancak zenginken, mesutken, ikbaldeyken görülen, ismi işitilen şeylerden olduğunu öğrenecekti. (99) Gülerken, eğlenirken, gezerken pek çok olan dostlar, yoldaşlar ağlarken insana refakat etmeyeceğini bilecekti. O, cariyelerinin bu halini fevkalade tabii buluyordu. Eğer onlar, aksi harekette bulunsalardı, onunla beraber mihnet, keder yoldaşı olsalardı, o zaman fevkalade bir harekette bulunmuş olacaklarını bilmiyordu. Feleğin daha ilk sillelerine maruz olmuştu. O daha ne kadarlarını yiyecekti. Büyüye büyüye ezilecek, büzülecek, o zaman dünyayı, insanları mevcudiyetine evvelce mutekit bulunduğu [inandığı] dostluğu öğrenecekti.

Cariyelerin istediği oldu. Satıldılar. Paralarıysa pek çabuk eridi. Yerlerine başkaları konulamadı. Bir tek hizmetçi tuttu. Onunla oturuyordu, hikâyemizin başında görülen leyliye de işte o zaman veriliyordu. (100)

3

Bedia o leyliyeden sonra birkaç gün hasta yattı. O birkaç gün içinde Mail bir gece yarısından sonra gelmişse de Bedia onu yüzlemeye kendinde iktidar bulamıyordu. "Onu yüzledikten sonra artık onunla oturmamak lazım gelir," diyordu. Ondan vazgeçmeyeyse kendinde kuvvet bulamıyordu, zira seviyordu. O kadar hıyaneti, o bilezikler rezaletiyle beraber yine onu sevmekte olduğunu görüyordu. Bir çengiyi memnun etmek için zevcesinin bileziklerini her gece birçok erkeklerin karşısında salınan, kırıtan kollarda o kadar erkeklere nice hevaperestana maruz bulundurmaktan çekinmeyen adamın denaetini anladığı halde yine ondan soğuyamadığına taaccüp ediyordu. "Keşke bu bilezikleri satıp parasıyla bir şey alarak vereydi de (101) nice senelerden beri taşıdığım zavallı bileziklerimi öyle bir âlem-i levs ve çirkaba atmayaydı ah! Buna o kendisi tahammül edememeliydi," diye söyleniyordu.

Pederlerinden kalıp satılığa çıkarılmış olan çiftlik de satılmış, Bedia'ya bin lira kadar bir hisse düşmüştü. Bedia bunun birazını hane mesarifine harcadığı gibi bir haylisini de Şemi'ye ikraz eylemişti [ödünç vermişti]. Şemi kendi hissesini tükettiği için Bedia'dan istikraz eylemişti [ödünç almıştı]. Bedia'nın beş yüz lira kadar Şemi'de alacağı vardı. Fakat evvelden beri bu kardeşlerin ayrı ve gayrıları yoktu. Şemi ondan beş yüz lira borç almışsa kendisi de o vakte kadar Bedia için onun birkaç mislini harcamaktan çekinmemişti. Mail'in bir yüzbaşı olması cihetiyle hane idaresi zaten Bedia'nın hazır paralarıyla oluyordu. (102)

Bedia'nın ut taallüm ettiği usta da Musevi'ydi. Nauma'yla bir mahallede oturuyorlardı. Komşuydular. Usta, dayanamayıp Mail'in bütün geceleri Helvila'nın yanında geçirdiğini, bulduğunu onlara taşıdığını Bedia'ya söyledi. Bedia,

"Biliyorum, hepsini biliyorum!" diye cevap verince, usta,

"O halde ne duruyorsun? Bu adamın yakasını toplasan ya! Böyle haline bırakılır mı?.." diye söyleniyordu. Bedia, acı bir tebessümle mukabelede bulundu [karşılık verdi]. Ne yapacak? Musevi mahallesine gidip de Nauma'nın evinden o kadar erkeklerin evet, Nauma'nın hanesine devam eden o kadar erkeklerin hevaperestanın [zevkine düşkün insanın] içinden yakasından tutup da sürükleyecek değil ya!.."

Bir sene müddet bu minval üzere geçti. Yine (103) verilen bir leyliyeye [gece eğlencesine] gitmesi için hane sahibi tarafından Bedia'ya ısrar olunuyordu. Leyliyeye getirilecek sazın yine Nauma'nın takımı olması korkusu, onlara tesadüf mülahazası

[düşüncesi] ile Bedia, gitmek istemiyordu. Lakin çok ısrarla işi anlatmak da istemiyordu. Nihayet mecburen gitti.

Evet! Yine Nauma'ydı. Artık mesele pek şayi olmuş [duyulmuş], Mail'in Helvila'nin yanından ayrılmak istememesi cihetiyle herkes o münasebeti öğrenmiş, bu mesele dillere destan olmuş olduğundan Helvila Bedia'yı görünce bozuldu. Lakin bu bozuluş, renginin uçmasını görmekle anlaşılmak mümkün olamazdı. Zira, haylice kalın sürülmüş olan beyaz boya, o tende husule gelecek asar-ı teessürü [üzüntü belirtilerini], tebeddülü [değişimi] göstermeye müsait değildi. Ancak müterediddane nazarı [kararsız bakışları], dudaklarının vaziyeti bunu ifham ediyordu [hissettiriyordu]. (104) Hatta bir aralık hiçbir şeyden utanmamaya, sıkılmamaya alışmış olan bu kızın elleri bile titredi. Bedia, mümkün olduğu kadar aldırmamaya, teessürünü belli etmemeye çalışıyor, ve mihnete, helecana alışmaya başladığından bu tedbirinde muvaffak [başarılı] da oluyordu. Onun bu vazifesiz [önem vermeyen] görünüşü, öyle hiç aldırmayışı, Helvila'yı sanki eziyordu. Bir fasıl arası tepsilerle şekerlemeler ve yemişler çıkmıştı. O aralık Bedia da bir nefes almaya ihtiyaç messeylediğinden [meydana geldiğinden], midesinde rahatsızlık olduğu için yiyemeyeceğinden bahisle kaanın ta öbür ucundaki odada bir sigara yaktı. Sedirin üzerine yaslandı. Oradaki sükûnetle ferahlanmak istiyordu. Sigarasını bir iki nefes çekmişti ki yavaş bir ayak pıtırdısı geliyordu. O ne?.. Helvila geliyordu. Bedia'nın yüreği çarpmaya (105) başladı. Lakin olanca kuvvetiyle kendisini zapta çalışıyordu. Biraz istirahat bulmak, helecanını dindirmek için geldiği şu mahall-i inzivaya, asıl bais-i helecanı [kalp çarpıntısına sebep] olan mahluk girmişti. Helvila bir müddet bir şey söyleyemedi. Nihayet Bedia'ya takarrüple [yaklaşarak] başını önüne eğmiş olduğu halde yavaş sesle,

"Sitti Bedia, beni affeylemenizi rica ederim," dedi. Bedia bilafütur [çekinmeden]:

"Neden dolayı?"

"Herkesin bildiği gibi elbet sizin de bildiğiniz şeyden dolayı. Sitti! Bizim gibi sanatkâr olanlar sizin kadrinizi takdir eyleyemeyeceğinden size karşı lazım gelen riayette kusur etmemek hususunda borçlu olduğumuzu bilmez değilim!"

Bedia, Helvila'nın sözünü keserek:

“Sanatkâr dediğiniz kimler oluyor? Siz de (106) kendinizi sanatkârlar sınıfına mı koyuyorsunuz? Valideniz için, anlarım. Evet, lakin siz, oh Helvila, hoplamak, kırıtmak ile de sanatkâr olunur muymuş?”

Helvila:

“Haydi dediğiniz gibi ben de yalnız bir sanatkâr kızı olayım, herhalde size karşı lazım gelen hürmet ve riayeti takdir edemeyen bir kimse değilim. Eğer mesele yalnız para çarpmak, gönül avlamak olsaydı iyi biliniz ki bunun için erkekler çok, hem de benim için ne kadar çok olduğunu bilirsiniz. O cihetlerden yana sizin zevcinizi zapta, onu baştan çıkarmaya asla kalkışmazdım. Onu reddetmek için elimden geleni diriğ etmezdim. Fakat, sıtti, fakat!”

Helvila, ağlar gibi bir sesle sözüne devam ederek:

“Başka sebep var! Affınıza layık bir mazeret var!” (107)

Bedia’nın asla sormaya tenezzül etmeyip sükûtta devamını görmekle Helvila, Bedia’nın ayakları yanına diz çökerek,

“Seviyorum!” dedi. Bedia, gülmeye başladı. Helvila:

“Niçin gülüyorsun sitti Bedia? Sizin gibi bir sanatkâra, sizin gibi şayan-ı ihtiram [hürmete layık] bir kadına karşı bulunduğum hal ve hareket beni tazip ediyor [üzüyor]. Senelerden beri sizi gördüğümde hakkınızda muhabbet ve hürmet hisseylediğim, sanatınıza, terbiyenize karşı daima bir meclubiyet gördüğüm [hayranlık hissettiğim] halde bugün sizin bedbahtlığınıza sebep olmak, sizin sevdiğinizi yanınızdan alıp, pek çok zamanlarınızı ondan ayrı geçirtmek oh!.. Bunların hiç biri, size karşı olan ihtiramıma muvafık [uygun] halattan [hallerden] olmadığı için bu kabahatlerimin mecburiyet-i aşk ve sevdayla olduğunu söyleyerek (108) tarafınızdan şayan-ı merhamet görülmek istiyorum.”

Bedia, acı bir tebessümle:

“Zavallı Helvila! Sen herkesi aldatmak, size aldanmayı kendilerine bir zevk buldukları için aldanan güruh-ı sefahatperestanı [zevk düşkünlerini] kandırmak gibi midir sanıyorsun? Seviyorsun öyle mi?.. Ah!.. Tuhaf! Siz insan sever misiniz? Siz bir adamın zatına, şahsına olunan muhabbet nedir onu bilir misiniz? Siz aşktan, muhabbetten anlar mısınız? Zavallı! Eğer, öyle olsa kalpleriniz öyle binlerce aşk ve sevdalarla dola dola

çatlamış, parçalanmış, fersudeleşmiş [yıpranmış], lime lime olmuş bulunur da hurda bir testinin su tutamaması gibi şimdi de Mail'in muhabbetini tutacak yer bulmaz! Halbuki sizin yürekleriniz pek sağlam ve pek katı olduğu görülüyor. Aşk ve muhabbet bir kere dahi girmiş olduğu kalbi ne hale getirdiğini (109) siz bilmezsiniz! Siz, hicranın, hıyanetin öyle kalplere açacağı yaraların, sızılarını hiç hissetmemişsinizdir! Siz ancak öyle kalpleri yaralamayı bilirsiniz. İşte siz bu işin sanatkârısınız!.. Birkaçına birden temin-i muhabbette bulunduğunuz [sevdiğinize inandırdığınız], bir çoğunu birden edindiğiniz, âşıklarınızın sizi terkeylemelerinden dolayı yüreğinizde bir teessür duymadığınız gibi soyup, yiyip bitirdikten sonra onları def ve tart eylemek [kovmak] için de o zaman onlar hakkında bir hiss-i merhamet dahi duymazsınız! Nerede kaldı aşk ve muhabbet nedir bilesiniz! Siz, âşıklarınızı yalnız para ve mallarını alarak soymakla bırakmazsınız. Artık soyulacak paraları, pulları kalmayınca onları namus ve haysiyet denilen fezailden [faziletlerden] dahi tecrit edersiniz [uzaklaştırırsınız]. Onları dolandırıcılığa, düzenbazlığa, sirkate [hırsızlığa] kadar (110) isal eylersiniz [vardırırsınız]!.."

Helvila, mosmor kesilerek:

"Oh, Sitti! Bu hakaret çoktur. Evet! Sizin daima bileğinizde taşıyıp, herkesin tanıdığı bilezikleri kabul etmekle kabahat etmiş olduğumu anlıyorum. Lakin bu bileziklerin bence makbul olması bir tamah [açgözlülük] eseri olmayıp, ancak kendisini sevdiğim bir adam tarafından verilmiş olmasındandır. Daha ilerisini düşünmeyerek takınmıştım. Lakin görüyorsunuz ya! Üzerimdeki mücevherlerin fiyatça en adisi bu bileziklerdir. Benim daha ne kadar elmaslarım olduğunu biliyorsunuz. Takındıkça üzerimde görüyorsunuz. Soymak, kazanmak için zevciniz sair âşıklarımın yanında hiç kalır. Onunla geçirdiğim zamanlar kazanç vermez, ziyanıma mucip olur. Zira, o vaktimi bir çok zenginleri soymaya verebilirim. Bu hususta validemin ne kadar duçar-ı itabı olduğumu [azarlarına uğradığımı] (111) bilseniz… Lakin her günüm, her saatim onların emriyle hareket, onlar için kazanmaya münhasır olduğu halde bazı saatlerimi de kendi gönlümün hevesine, mecburiyetine vermek hakkım bulunduğunu ona söylüyorum. Sitti! Zanneder misin ki her gece, her gün böyle hoplayan, zorla gülen, çağıran, işveler, cilveler gösteren bu vücut bazı yorgunluk duymasın! Bir sükûnet, bir istirahat için bazı defalar içi titresin! Mahzun ve mükedder olduğum, düşünmek, dinlenmek istediğim zamanda, cebren [zorla] kahkahalar atmak; yatmak, uyumak istediğim vakit, sabahlara

kadar şarkı çağırmak, oynamak, işret dağıtmak; hoşlanmadığım, beğenmediğim bir erkeğin parayı çok vermesi cihetiyle keyfine hizmet etmek. Fakat bunların hepsi kazanmak, geçinmek, dul validemi, benim küçüklerim olan yetim kardeşlerimi beslemek için değil midir?" (112)

Bedia, ekşi yüzle: "Oh, bedbaht! Yalnız böyle mi geçinilir? Yalnız böyle mi kazanılır?.."

"Sitti Bedia! Validem bizi bundan başka türlü büyütmemiştir. O beni bu ana kadar beslediği, geçindirdiği için benim de şimdi kendisine muavenette [yardımda] bulunmaklığım elzemdir [gereklidir]. Başka türlü ne yapılabilirdi? Dul bir kadın üç çocuğuyla sefil kalırsa ona koca bulmak kolay mıdır? Kadın kazanmaya mecbur olduğundaysa handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ve meta bulabilir?"

"Bohçacılık da edilir, dikiş de dikilir, çamaşıra da gidilir."

"Oh! O işlere giderken çocuklarını cebine mi doldursun? Hem de ne zayıf kazanç! O kadar parayla dört can beslenebilir mi? Halbuki validem bize bakıcı da tutmuş, bizi mektebe de (113) vermiş. Biraz olsun okuyup yazabiliyoruz."

"İyi ya! Validen de okumak yazmak bilir. Evinize o kadar erkekleri dolduracağınıza civarınızdaki komşularınızın çocuklarına okumak öğretmek için hanenizde ders de veremez miydiniz?"

"Ne kadar acayip söylüyorsunuz ya sitti!.. Kaç kişi bize çocuğunu gönderir? Bunlar kaç para verebilir? Kapı kapı ekmek yerine çocuk mu dilenelim? Erkeklerse, o büyük çocuklarsa kendileri koşarak gelirler. Avuç avuç paralar, elmaslar verirler."

Bedia bu sözlerden titredi. Helvila kadınların kazanmaya mecburiyetlerini pek dehşetli tasvir eylemişti. Kendisinin de paraları tükenmekte olduğundan belki pek az bir müddet sonra muhtaç kalacaktı. Mail kendisini terk edecek olursa ne hale geleceğini düşünüyordu. Şemi hatırına geldi. (114)

Helvila'ya dedi ki:

"Size muavenet edecek erkekten hiçbir akrabanız yok muydu?"

"Dayım var, amcam var. Amcam zaten muhtaç, kazandığıyla kendi ailesini idare edemiyor. Şimdi biz ona da muavenet ediyoruz. Dayımın karısı çok bedhuy [kötü

huylu], valideme pek hakaret etti. Dayım da zevcesinin hatırı için bizi hanesinden tardetti [kovdu]. Kömürsüz kaldığımız bir kış gecesinde bir sepet kömür için müracaat ettik, aç kaldığımız bir günde bir ekmek istedik. Kapıyı bile açmadılar. Lakin şimdi bizimle pek iyidirler. Dayım validemden biraz para koparmak, bazı hediyeler almak için gelip dalkavukluk eder. Yengem düğünlerde benim çantamı, paltomu taşır. Anlıyor musun sitti? Muavenet, insaniyet denilen şeylere müracaat etmeksizin biz de bu yola (115) sapmadık. Teseül [dilenme] derecesine varan ricalarımıza, istirhamlarımıza bir para veren olmadı. Validemin bir mavalına, şarkısına, taksimine, bir göz süzüşüne, dudak büküşüne altınlar saçıldı. "İnayet ola!"dan başka sözlerini işitmediğimiz ağızlardan "Mal ve mülküm senindir! Emret," sözleri yağıyordu. "Çal! Çal! Söyle! Bir daha söyle," diye bağrışıyorlardı. Siz erkekleri soyduğumuzu, onları fenalığa teşvik eylediğimizi söylüyorsunuz. Bunu erkekler böyle istediği için işte biz de şimdi onları soyuyoruz. Bu yolda onlar bizi teşvik eyledi. Bize paralarını saçmak için koştukları kadar eğer ağlayanlara, inleyenlere, muhtac-ı muavenet [yardıma ihtiyacı] olanlara hayır için, sevap için, insaniyet için koşmuş olsalar belki bizim gibilerine nadiren tesadüf olunurdu. Gün oldu ki ufak kardeşlerimin biri validemin kucağında, (116) biri benim arkamda yüklü olduğu halde, soğuktan donmuş olan avucum sabahtan akşama kadar açık durduğu halde, içine bir onluk yahut beşlik bile düşmediği oldu. Aldığımız zamanlarsa iki onluk, üç onluk. Bu dört can için muhafaza-i hayata bile kifayet edecek derece değildi. Daha on bir yaşındayken elimde tıngırdattığım defi kaldırdığım zaman içerisi beşlikler ama gümüş beşlikler, mecidiyelerle doluyordu. Bir hoplamama, bir sırıtmama karşı alnıma altınlar yapışıyordu. Bu paralarla biz etler, tavuklar, börekler, baklavalar yedikten sonra çocuklara dadı bile tuttuk. Oh şimdi guvernant[20] bile var. Giyecek entarimiz kalmadığı zaman bir eski entari edinmek için validem ne kadar yere müracaat etti de ne kadar güçlükle edinebildi. Bu gün benim için karılarının çekmecesinden (117) elmaslarını çalıp getiriyorlar!.. İşte sitti! İffet dahilinde dilenmekle bu surette kazanmak!.. Biz her ikisini de gördük!"

Bedia kaşlarını çatarak:

"Fakat dilenmek bir meskenettir [miskinliktir]. İffet dairesinde kazanmalı!"

"O türlü kazanmak için her nasıl çalıştıksa doyacak, giyinecek, ısınacak kadar bir şey kazanamadık."

[20] Gouvernante (Fr.): Bir çocuğun eğitimi kendisine verilmiş kadın.

“Helvila! Kendi günahkarlığını, seyyiatını [kötülüklerini] örtmek için deminden beri döktüğün felsefe kırıntılarını vakıa şairane tasvir ve tarif ediyorsun. Lakin sen bunları yine senin hal ve mevkiinde bulunup da kendilerine medar-ı mazeret bulmak isteyenlere kabul ettirebilirsin. Sefalet, açlık ve sefahat, zenginlik hususunda o kadar çene yorduğun, o kadar (118) tafsilata [açıklamaya] giriştiğin halde iffet hakkında pek ehemmiyetsiz davranarak geçiyorsun. Ehl-i iffet [namuslu insanlar] için bu böyle değildir. Onlar iffetlerinin muhafazası uğrunda senin dediğin açlık ve çıplaklıktan değil ölümden bile korkmazlar, çekinmezler. Muhafaza-i hayattan bahsediyorsun. Onlar iffetlerinin muhafazası kabil olamayacaksa hayatlarının muhafazasını da istemezler. Onlar iffetsiz bir hayat istemezler! İffet dahilinde kazanılmayacak olan altınlara, elmaslara birer tekme vururlar. Onlara bedel kuru ekmeğe kanaat ederler. Açlıktan ölmeye, soğuktan donmaya da razı olurlar. Onlar iffetten aldıkları lezzeti, afif [iffetli] kalmakla olan tefahhurlarını [gururlarını] hiçbir şeyde bulamayacaklarını bilirler. Sizin işvebazene çin-i cebinlerinizi [yüz kırıştırmalarınızı], mestane nazarlarınızı [baygın bakışlarınızı] satarak edindiğiniz elmaslar ve ipekli libaslarla tezeyyününüz [süslenmeniz] iffetin tezyin eylediği alınlar, çehreler (119) yanında hiç kalır. Keşke hiç kalsa! O letafete o nuraniyete karşı simsiyah kalır.” Helvila bu sözlerle Bedia’nın kendisine olan tefevvukundan [üste çıkışından] ezildi. Bedia devam ediyordu:

“Vicdan denilen bir şey vardır Helvila! O böyle senin verdiğin gibi hüküm vermez. Namuskârane yenilen bir kuru ekmeğin lezzeti o senin dediğin tavukların, baklava böreklerin hiç birinde bulunmaz !..”

Helvila, titrek bir sesle:

“Sitti! Sitti!..” diyordu. Bedia kemal-i ciddiyetle sözüne devam ederek:

“Bu gece ne sebebe mebni [dayanarak] bu lakırdıyı açtığını, benden bu sözleri niçin istediğini bilemem! Eğer maksadın bana nispet vermekse bu maksadının pek tesirsiz kalacağını sana haber vereyim.” (120)

Helvila mütevazıyane:

“Hayır, Sitti Bedia! Sizin beni gördüğünüzde asla aldırmayıp ses çıkarmamanız, sabrınız, tahammülünüz, bana söz atmaya filan kalkışmamanız beni eziyordu. Evet, itiraf ederim ki size evvelden beri bir ihtiramım, sanatınıza bir meftuniyetim vardı. Size karşı olan hareketimin muhabbetin bir kuvve-i mecburiyesiyle [zorlamayla] olup,

hıyanet eylemek istediğimden olmadığını temin etmek istedim. Bilirsiniz ya sitti! Avuç dolusu altınları, defaten [bir defa da] dahi almakta olan benim gibi bir kimseye, sizin zevcinizi soymak hiç gelir. Beni ona meclup eden, meftun eden parası değil, gözleridir. Ah! O güzel gözleri!.."

Bedia sapsarı kesilmiş olduğu halde cebr-i nefse gayretle:

"Onun da sizi sevdiği malum. Zira zamanını (121) benimle geçirmeyip size gidiyor. Demek ki sizi seviyor. Beni sizin için yalnız bırakıyor, beni size değişiyor. Madem ki siz de onu bu kadar seviyorsunuz onu bütün bütün size terk etmekte bir güçlük yoktur. Zira ben onu sevmiyorum!.." Bedia bu sözü söylemek için gönlüne ne kadar cebretmişti. Yüreği âdeta acımakta ve şiddetli çarpıntılarıyla onun yalan söylediğini ilana çalışmaktaydı. Helvila şaşkın şaşkın bakıyordu. Arkasını mermer duvara dayayıp eliyle sedefli koltuğa tutundu. Yemişler yenildikten sonra Nauma başlamış olduğu fasıldan oyun havalarına girişmiş. Helvila ortada görülmediğinden herkes taaccüp ediyor. "Helvila! Helvila!" sedaları kaanın mermer duvarlarına aksederek ortalığı çınlatıyordu.

Bedia:[21] (122)

dedi. Helvila yerinden kımıldanmıyordu. Göz kapakları aşağı sarkmış bilahareket [hareketsiz] duruyordu. Bedia kalkıp kaaya çıktı. Sedirin üzerine yerleştikten sonra Helvila diye bağrışanlara eliyle içeri odayı gösterip "Helvila orada," dedi. Nauma kıpkırmızı olmuş, kızının böyle bilavakit gaybubet eylemesine hiddetleniyordu. Sıkıntısından yüzünden terler döküyordu. Bir çok kişiler odaya koşuştular. Helvila'nın kimi fistanının ucundan, kimi elinden tutmuş, kimi kolundan uçurur gibi bir halde sedire çıkardılar. Helvila havada yüzüyormuş gibi bir vaziyetle kollarını iki tarafa dalgalandırıp başını arkaya doğru eğerek belini kırarak raksa başladı. Sanki yüzüyor, uçuyordu. Yine o handeler, mestane bakışlar, nazlı edalar deminki hal-i teessürden eser bile (123) kalmamıştı. Bedia müteaccibane [şaşkın] bakıyordu. "Deminki teessür mü sahte! Yoksa bu şimdiki neşe mi sahte!" diyordu.

Bedia ertesi gece gamhanesinde eli şakağında oturuyordu. Hizmetçi akşama avdet etmek kavliyle validesinin hanesine gitmiş olduğu halde o akşam avdet etmemişti. Bedia ömründe ilk defa olarak bir hanede yalnız kalıyordu. Rüzgâr bir kiremit oynatsa

[21] Metnin bu kısmında bir kopukluk vardır.

titriyor, kendi kendine yüreği hopluyor, duvarlarda mahuf bir şey görecekmiş gibi etrafına bakamıyordu. Yalnız ağlıyordu. Pek nadir gelen Mail'in o gece gelivermesini arzu ediyordu. Saat altıyı buldu. Mail de geldi, ama ne geliş. Sarhoş mu, mecnun mu? Tefriki müşkil [ayırması güç]. Yumruklarını sıkarak, dişlerini gıcırdatarak, (124) "Sen ha! Sen! Benim hakkımda öyle söyleyesin!" diye Bedia'ya gıcılıyordu.[22] Bedia ne olduğunu anlayamıyordu. O muttasıl onu tepelemek, onu parçalamak, didiklemek istiyordu.

"Beni sevmiyorsun öyle mi? Beni istemiyorsun; beni terk edeceksin öyle mi?" deyince Bedia işi anladı. Bu tekmenin nereden geldiğini çaktı. Mail yumruklarla ezmeye doyamıyordu. Tabancayı çekmiş titrek eliyle tetiğini kaldırmaya çalışıyordu. Ayakta durmaya bile mecali olmayıp sallandığından, her yumruğunu rastgetiremediği gibi tabancanın tetiğini bulmakta dahi zahmet çekiyordu. Bedia işin dehşetini görmekle önünü almak üzere,

"Fakat kim demiş beyim! Bu lakırdıları kim söylemiş? Ben çıldırdım mı ki böyle sözler söyleyeyim!" (125) dedi. Mail şaşaladı. Bedia,

"Evet! Bu yalanı kim söylemiş? Bu iftirayı bana kim etmişse onu bana söyleyiniz. Sizin yanınızda yüzleşeyim. Demek bu benim fenalığımı isteyen bir düşmanmış!" diyordu ve kim söylediğini, bu sözü kimden işittiğini söylemesi için Mail'i tazyik ediyordu. Mail sıkılmaya başladı.

"Helvila söyledi," diyemiyordu. O halde onunla olan münasebetini itiraf etmiş olacaktı. Bu cihetle yumuşayıp sızdı. Sabahısı ise hiç bu vakadan bahsetmedi. Helvila'nın nasıl tezviratlarla [dedikoduyla] bu evi barkı yıkmak, bu karıkocayı ayırmak istediğini Bedia anlıyordu. Lakin ondan ziyade ona bu selahiyeti [yetkiyi], bu iktidarı vermiş olan zevcine güceniyordu. Metresine onu sevmediğini söylemesi Mail'in bu kadar canını sıktığını görünce memnun (126) oldu. Bu "Ben onu sevmiyorum!" demesiyle Mail'den hep intikamını almış gibi geliyordu. Onlar onu ağlatmak, sızlatmak istedikleri halde o bu suretle haysiyetini muhafaza eylediğinden mahzuz oluyordu. Bedia düşünüyordu ki kendisini sevmediğini metresine söylediğine acaba niçin Mail bu kadar hiddet etmiş. Acaba bir kadın tarafından sevilmemek ona zül [düşüklük] geldiği, bahusus bu sözün metresinin yanında söylendiği için mi? Yoksa Bedia'nın onu sevmeyip terk etmesi için mi? Pekâlâ Mail onu sevmediği, onu Helvila için yalnız bıraktığı, giryan ve perişan

[22] Gıcıldamak: Diş gıcırdatmak, bilemek.

eylediği halde bu sözden niçin müteessir oluyordu? Bedia buralarını halledemiyordu, Bedia lisanını istediği gibi kullanıyorsa da gönlünü de öyle istediği gibi idareye muvaffak olamıyordu. Onunla güreşmesinde[23] gönlü ona işler açıyordu. Fikriyle gönlünün mevki-i cenk (127) ve cidali [savaş yeri] olan o vücut, harap ve perişan oluyordu. Öksürük, nöbet, baygınlık onu iki muhasımın [düşmanın] yekdiğerine olan hücum-ı savlet dilir-ane ve sebatkaraneleri [yiğitçe ve bıkmadan saldırıları] uğrunda enkazı yerlere serilen kale gibi yatağa deviriyor.

O firaş-ı gamgedeye [gam yatağına] serilmiş olan vücud-ı mihnetzede [sıkıntı gören vücut], o harabede güreşen, boğuşan iki muharipten gönlünün parçalanması mahvolması intizarında [bekleyişinde], temenniyatında [dileğinde] bulunuyor. Şu mücadele, şu muarekede [kavgada] akan kanlara sanki o zavallı bedbahtın ağzı bir mecra [akma yeri] olmuştu. Hiçbir tabibe de müracaat etmiyordu. Mendillerini boyayan kanları gördükçe ölmek, mahvolmak, yerle yeksan olmak, gönlünün kendisine hakimiyetini, galibiyetini görmekten evla [üstün] olduğuna hükmeyliyordu. Yalnızlıkta, sükûnette bir mezarı andıran odasında, yatağında enis-i yeganesi [tek dostu] (128) uduydu. Onu çalmaya hali olmadığı zamanlarda "Ah! Beni yalnız sen anlarsın! Benim için yalnız sen inlersin! Beni yalnız sen beklersin!" diyerek onu okşardı. Haftada iki gün olan meşk günleri, yine ustası geliyordu. Çalamadığı, meşke mecal bulamadığı günler ustaya çaldırıp dinliyordu. Elli yaşında kadar olan bu usta Y…, familyalar nezdinde [arasında] iffetperverlikle şöhret bulmuş olduğundan pek çok haremlere meşk için gidiyordu. Bu adam şakirtleri için pek de hakikatliydi. Bedia'nın o hali onun ciğerlerini parçalıyor gibi oluyordu. Nauma ile komşu olduklarından daima bir gazino gibi işleyen o haneye Y… bazı leyliyeler için Nauma'yı tutmak üzere giderdi. Mail'in orada halini görürdü. Şakirdinin zevcine pek çok defalar nasihatlar vermiş olduğu gibi (129) Bedia'nın o hasta halinde yine bir gece Nauma'nın hanesine gittiğinde minderin üzerinde oturup eline udla pek acemi olarak hoppala havalardan birini çalmakta olan Helvila'nın yanı başında oturan Mail'in fesini fırlatmış, frenk gömleğinin yakasını sökmüş, perişan bir halle, "Ömrüm! Varım! Çal! Ah ne kadar güzel çalıyorsun!" dediğini görünce fena halde hiddetlendi. Zaten sanatkâr adama o kadar bayağı çalınan bir udun takdir olunmasını görmek bir hiddet getirmişti. Y…'nin gözleri önüne Bedia'nın uduyla onun bir zamandan beri olan hasta hali geldi. Gayri kendini zaptedemedi. Mail'in kolundan

[23] Metinde, "güleşmesinde".

tutup, "Gel buraya sana söyleyeceğim var! Biraz dışarı gel!" diyordu. Mail, "Haydi bunak! Gençlerin zevkini bozma! Çekil!" diyordu. Y… onu (130) kolundan tutup sürükleyerek Bedia'nın yatağı dibine götürmek, Mail'e, "Ut dinlemekten hoşlanıyorsan bari bir bilenden dinle!" demek istiyordu. Lakin Mail yerinden kımıldamıyordu. Helvila validesiyle beraber şarkı söylediğinden ve kanunla Nauma şarkı çağırırken bazı vakitler leyliyelerde dahi Helvila validesine refakat ettiğinden usulünde şarkı söylemeyi bilirdi. Nauma kızına talim etmişti. Kendisindeki güzel sedayı, o istidad-ı musikiyi [müzik yeteneğini] kızına nakle muktedir değildi. Bu taallümle değil ancak istidad-ı tabii olacak şeydi. O kadar talimle beraber Helvila için maval okumak mümkün olamayıp ancak bazı vakitler şarkı çağırmakta validesine refakat ederdi. İşte Helvila o akşam da muntazam besteyle söylediği şarkıyı çağırırken ancak durak yerleriyle birkaç (131) mahalde uddan perde vurarak söylüyordu. Bu halde beste tam çalınmış oluyordu. Lakin herkes udi Y… değil ki onun bu noksanına baksın. Helvila teganni ediyor, elinde de bir ut var. Gözlerini süzüyor, kaşlarıyla, nigâhlarıyla türlü türlü fesat karıştırıyor, ağzıyla neler yapıyor. İşte onlara lazım olan bu! Y… Mail'i oradan, Helvila'nin yanından ayırıp Bedia'nın yatağı yanına atmak istiyordu. Saatin altı olduğuna bakmıyordu. Lakin Mail, onun yakaladığı kolu silkerek kendini kurtarıyordu. Helvila bu mücadelenin neden dolayı olduğunu sezdi. Hemen elindeki udu Mail'e vererek:

"Haydi seydi Mail! Hat mendili hot mendili!.." diyerek kemal-i neşeyle oynamaya başladı. Mail Helvila'nin emrettiği havayı çalıyor, (132) Helvila da elindeki dantelalı mendili havada savurarak ve Mail'in önüne geldikçe gözlerini Mail'in gözleri içine dikip türlü türlü nağmeler yaparak "Mendili ahmer bihoşi! Mendili ebyaz ya semini! [24] Hut mendili hot mendili!.." diyerek çağırıyordu. Mail'e ut talim etmiş olan da Y…'ydi. Eğilip Mail'in kulağına dedi ki:

"Sen burada böyle eğlenip dururken yatak içinde inleyen bir zavallıyı düşün müyor musun?" Mail kulağını Y…' nin ağzından kurtarmak için başını öbür tarafa çekerek:

"Ey!.. Keyfimi bozma!.." dedi. Y… Bedia'nın yanına gittiği bir günde yine Mail'in biraz yakası toplanmasını nasihat etti.

"Geçen akşam bana o kadar hiddet geldi ki hemen (133) sürükleyip getirmek istedim. Lakin bunu yapacağım. O bağırsa çağırsa bir gece onu yakalayıp cebren getireceğim!

[24] Kırmızı mendil ne hoş, beyaz mendil ne değerli.

Ağzımı açıp ona neler söyleyeceğim. Ben bir elken [yabancıyken] bana hiddet basıyor. Siz nasıl tahammül ediyorsunuz sitti !" demişti. Bedia meyusane:

"Sakın öyle bir harekette bulunmayınız. Kendim onu cebren hanesine getirmeye çalışmayacağım gibi sizin de öyle bir şey yapmamanızı rica ederim."

"Lakin niçin böyle söylüyorsunuz sitti!"

"Onu siz zorla getirecek olduktan sonra o gelmiş olmayacak! Siz getirmiş olacaksınız!.. Kendiliğinden beni isteyip gelmeyen bir adamı zorla getirmek!.. Oh, bunu istemem!" Y… Bedia'nın ne kadar doğru söylediğini görüp düşünüyordu. Bedia: (134)

"Haydi ustacığım siz bana çalınız! Şakirdinizin çalmaya hali bulunmadığı şu zamanlarda, siz bana çalınız da biraz medet olsun. Bana kendi halimi unutturarak hoş zaman geçirtiniz." Y… daha ziyade müteessir oldu. Kendi halinde hiç telezzüz ve tezevvuk edecek [zevk alacak] şey bulunmayıp da biraz hoş zaman geçirmek için kendi halini unutmaya mecburiyet ne yaman bir hal!

Böylece bir hayli müddet geçti. Bedia biraz kendinde iktidar bulursa uda sarılır, çala çala baygın düşerek kendisi bir yana udu bir yana yıkılırdı. Yine bir gece Bedia udunu almış uşşaktan başlayıp bir çok makamlar dolaşıyor ve her makam üzere udun üzerinde yazılı olan "Muhabbette hıyanetten başkası çekilir." manasındaki beyti okuyor, "Sanki bu beyiti benim için yapmışlar," diyerek ah (135) u eninler eyliyordu. Artık kendisi için bu yaşayışın devam edemeyeceğini, tahammülü kalmadığını hissediyordu. Bu kadar hıyanetleriyle beraber yine o adamı sevdiğini görerek, hissederek kendi kendisine levm ediyordu [kızıyordu]. Hem ne kadar da çok seviyordu!.. Şu hale hiddet ederek dide-giryan [ağlamaklı], sine-perişan, giriban-çak çak [kederli] bir halde, durup durup uda sarılıyordu. Fasıla ya gözyaşlarını silmek, yahut yakasının bir tarafını daha parçalamak, hâlâ o muhabbeti içinden çıkaramadığı sinesine bir yumruk indirmek için oluyordu. Bu minval üzere saat yediyi bulmuştu. Bedia yine "Küllü şey'in sivel hıyaneti yuhtemelu" beyitini teganni ediyordu. Mail geldi. Eliyle Bedia'ya devam etmesini işaret eyleyip oturdu. Bedia biraz daha çaldıktan sonra udu bıraktı. Mail düşünüyordu, (136) derken birdenbire Bedia'ya müsterhimane bir tavırla,

"Kurtar Bedia! Beni kurtar! Benim çaremi bul!" dedi. Bedia taaccüble Mail'e bakıyordu. Mail,

“Evet! Kendim yapamadığım bu işin çaresini sen bul! Halasımın [kurtuluşumun] bir yolunu düşün! Beni kurtar!” diyordu. Bedia,

“Lakin beyim sizi neden kurtarayım? Ne demek istiyorsunuz, anlayamıyorum.”

“Of!.. Sanki bilmiyor musun?”

“Hayır! Ben hiçbir şey bilmiyorum!”

“Bu karıdan, bu canavardan, bu menhus sevdadan beni kurtar! Bu iptiladan kendimi alamıyorum. Bu sevdadan geçemiyorum. Of! Biliyorsun pekâlâ biliyorsun.”

“Belki hepsini biliyorum. Lakin bunu ben size açmadığım halde siz bana nasıl söylüyorsunuz. (137) Bey, ben senin hemşiren değilim!.. Seviyorsun. Evet, biliyorum! Onu sevip beni sevmediğin için beni ona değişiyorsun. Beni bırakıp ona gidiyorsun. Fakat bu iptilanı, bu sevdanı bana nasıl söylüyorsun?”

“Bedia! Bu yaşayışın senin için de benim için de iyi bir şey olmadığını biliyorum. Kendimi toplamak, evimi barkımı, karımı bilmek istediğim halde buna muvaffak olamıyorum. Bu karıdan geçemiyorum. Bu bir sihir midir efsun mudur nedir? Bunu sor öğren rica ederim. Ne türlü çaresi varsa yapalım!.. Zira bunun böyle devamını istemiyorum.”

“A!.. Bey! Sihir falan dediğin senin kötü huyundur. Öyle çareler arayacaksan hemşirene müracaat et. Ben senin zevcenim. Fakat mademki bunu sen açtın, mademki bana hıyanetini, (138) hakaretini kendin söyledin benim üzerime başka bir kadın sevdiğini kendin itiraf eyledin. Bundan sonra tabiatıyla iş bu halde kalamaz.”

“Ne demek istiyorsun ?”

“Beni sevmeyen, beni istemeyen bir adamla oturup kendimi ona bar [yük] etmek, onun başına musallat olmak istemem! Haysiyet-i nisvaniyemi [kadınlık gururumu] ayaklar altına alamam. İşte bu kadar!..”

“Oh! O benim bileceğim şeydir.” Bedia hiç cevap vermeyip soyundu yatağına girdi. Ertesi gün Şemi’ye şu mealde bir telgraf çekti. “Bir bahaneyle beni serian [çabuk] buradan aldır, benim yazdığımı bildirme.”

Şemi’nin kaymakamlığında bulunduğu kaza, Şam’a üç günlüktü. Telgraf çektiğinin dördüncü günü iki hayvanla Şemi’nin kölesi Habeş-i Rüstem geldi. (139)

Şemi telgrafı aldığı günün sabahısı onları yola çıkarmıştı. Hayvanın biri Rüstem için diğeri de üzeri mihaffeli[25] olup Bedia içindi. Rüstem beş yaşından beri Nazmi'nin hanesinde büyümüştü. Şemi rahatsız bulunduğundan hemşiresini görmek istediği haberiyle geldi. Mail Rüstem'in vürudunu görünce Bedia'ya,

"Bedia, bu senin bir hilen." dedi. Bedia;

"Ne gibi?"

"Geçen akşam bana bir takım lakırdılar söylemiştin."

"Bey, insaf et! Daha üç günlük şeyi ne zaman biraderime anlatabildim. Ne zaman böyle bir hile tertibini, müzakeresini yapabildik. Bahusus rica ederim. Biraderimin keyifsiz bulunduğunu haber aldığım (140) şu meyusiyet zamanımda böyle beyhude şüphelerle beni üzmeyiniz."

Mail şaşırmıştı:

"Olamaz! Olamaz! Hayır! Gitmeyeceksin, göndermeyeceğim!"

"Zaten ben de rahatsız olduğumdan tebdil-i havaya ihtiyacım var. Beyhude ısrar etmiş olursun. Zira gideceğim."

Günler geçiyor, Rüstem bekliyor. Mail Bedia'yla güreşiyordu. Mail artık her gece eve geliyordu. Bedia firar edecekmiş gibi korkuyordu. Artık Şemi'nin bulunduğu … kazasına gidecek olan yolcu kafilesinin hareketine iki gün kalmıştı. Mail Bedia'ya hiçbir eşyasına el sürdürmüyordu.

Bedia:

"Eşyamı istersen zapt et! Lakin beni (141) zapt edemezsin! Gideceğim. Hem ben eşyayı ne yapacağım? Az bir müddet için gidiyorum."

"Geleceğine inansam, haydi az bir müddet için razı olayım! Lakin bunda senin bir oyunun var Bedia!"

Bedia nizayı [kavgayı] uzatmaktansa Mail'i geleceğine ikna etmek evla olduğuna hükümle:

"Gelmeyip de ne yapacağım? Görüyorsun ya! Her şeyimi burada bırakıyorum. Ben bir iki kat çamaşırımla gideceğim."

[25] Mahfe: Deve veya katırın sırtına konulan ve iki kişi oturabilecek büyüklükte olan sepet.

Mail'in içinden şüphe gitmiyorsa da gayri Bedia'ya mümanaat [engel] kabil olamayacağını görüyordu. Yolcu kafilesinin hareket edeceği gün gelmişti. O sabah Rüstem'in hayvanıyla Bedia'nın mihaffesini hamil olan [taşıyan] hayvan Bedia'nın kapısı önünde kişnemekteydi. Bedia'nın bohçasıyla yiyecek şey (142) mihaffenin bir gözüne yerleştirilmiş, diğerine de bir şilteyle ufak yastıklar konularak Bedia için hazırlanmıştı. Bedia bir elinde çantası olduğu halde diğer eliyle de kendisinde beş tane mevcut olan utlarından birini almak üzereyken Mail mâni olarak,

"Yok! İşte o olmayacak!" deyince Bedia şaşırdı. Mail:

"Senin gözün arkada kalmak için utların burada kalmalıdır. Belki udun hasretliğine dayanamaz da avdet edersin [geri dönersin]!"

Bedia, "Lakin bey, istersen çamaşır bohçamı alıkoy da bunu yapma! Bilirsin ki ben utsuz bir hafta bile geçiremem!"

"Ben de çabuk avdet etmekliğin için vermeyeceğim ya!" (143) Bedia'nın gözlerinden yaşlar boşanarak:

"Bey! Bana bu zulmü etme, rica ederim."

"Bedia, beyhude kendini yorma! Senin en ziyade sevdiğin şeyi burada alıkoymalıyım ki çabuk gelesin!"

Bedia udu almak imkânı olmadığını görünce mahzunane bir halde mihaffesine bindi. Mail onu eliyle mihaffeye çıkardıktan sonra yanı başına geldi. Başını mihaffeden içeri sokup:

"Bedia! Fena oluyorum! Merhamet! Haydi vazgeç, gitme! Aşağı in. Gel eve girelim. Seni temin ederim artık olanlar olmaz."

"Benim size şikayette bulunduğum, bu yolda bir dırıltı vırıltı ettiğim var mı ki böyle sözler söylüyorsunuz?"

"Keşke dırıltı etsen, kavga etsen… Karı koca arasında olan kavgalar ekseriya barışmakla (144) neticelenirler. Bu hususta kavga, dargınlıktan barışmanın başlangıcıdır. Senin bu sükûtî küskünlüğün beni korkutuyor!.."

"Halimi görmüyor musun beyim? Tebdil-i havaya ne kadar ihtiyacım var. Birkaç haftadan ne olur? Haftaları, günleri hep bir arada mı geçiriyorduk? Bu tebdil-i hava müddeti de pek çabuk geçer." Mail bu kinayeden bozuldu. Artık bir şey söyleyemedi.

Hazır bulundurduğu hayvana binip mihaffenin yanında gidiyordu. Rüstem de onları takip ediyordu. Yarım saat kadar gittikten sonra kafilenin toplandığı yere varıyorlardı. Kafilede otuz, otuz beş hayvan kadar vardı. Birtakımı tüccar eşyalarıyla yüklü, bazılarına da yolcular rakip olacaklardı [bineceklerdi]. Kafileyi uzaktan gördükte Mail atından inip hayvanın yularını Rüstem'in eline verdikten sonra (145) mihaffeyi de durdurup Bedia'ya yaklaştı,

"Bedia! Haydi dönelim!" dedi. Bedia tebessümle:

"Bey! Sizde görmediğim haller görüyorum. Çocuk mu oldunuz? Yola çıktıktan sonra dönelim olur mu? Bahusus biraderim de rahatsız. Gitmek istemez miyim?"

Mail başını sallayıp:

"Çocuk mu oldum, deli mi olacağım bilemem! Lakin herhalde bugün pek fena bir şeyler olduğumu hissediyorum. Sözünü edip gitmek istiyorsun. Lakin sen de benden vazgeçemezsin. Bedia! Nafile gitme!"

Bedia sitem ve kinaye söylese Mail'i coşturacağını anlayıp:

"Lakin beyim pek az bir müddet sürecek olan şu (146) seyahatim için böyle sözlere neden lüzum görüyorsunuz?

"Bana oyun etmediğini bilsem!"

Bedia sükût ediyordu. Yine Mail;

"Bak cevap vermiyorsun."

"Lakin Bey! Bugün siz o kadar acayip söyleniyorsunuz ki ne diyeceğimi şaşırıyorum. Düşünsenize… Her şeyimi burada bırakıyorum. Yanımda şu ufak bohçadan başka ne var? Gelmeyip de böyle ne yaparım? Gelmeye niyeti olmayan adam böyle mi gider?" Kafileyle birleşip hep birden hareket olunacağı zaman Mail'in yine hayvanına binip birlikte gelmekte olduğunu Bedia görünce:

"Artık burada veda ederiz beyim. Daha ziyade yorulmayınız." dedi. Mail cevap vermeyip birlikte geliyordu. (147)

İki saatlik yol aldılar. Bedia yine Mail'e daha ileri gelmemesini söylediyse de Mail yine geliyordu. Bir aralık yine mihaffenin yanına gelip,

"Bedia! Haydi dönelim!"dedi.

Bedia cevap vermiyordu. Hayvanlar gidiyordu. Tam dört saatlik yol almışlardı. Bedia Mail'e,

"Bey! Şehirden pek uzaklandık. Sen yalnız döneceksin. Rica ederim artık gelme. Zira merak ederim," dedi. Mail:

"Hayır, yalnız değil. Sen, ben, Rüstem! Haydi dönelim Bedia, evimize dönelim! Rüstem'i bir iki gün sonra yine göndeririz. Ben şimdi bir şey yazıp bu kafileyle biraderine gönderirim. Benim için rahatsızdır (148) deriz. Haydi meleğim, inat etme!"

"Haydi beyim, haydi, sen de çocukluk etme! Yalnız dönecek olduğun için beni meraka sokma!"

Mail, Bedia'yı iknaya kabil olmadığını gördü. Bilaihtiyar bir düziye söylemekte olduğu "Haydi dönelim!" sözünü birkaç defa söyledikten sonra meyusane bir tavırla hayvanı çevirdi. Şam'a doğru sürmeye başladı.

Bedia Mail'in arkasından bakıp uzaklandığını gördükte kendini bırakıverdi. Benzi sarardı, gözleri karardı, ciğerini göğsünden koparmışlar, canını cisminden ayırmışlar gibi oldu. Kalbinin tahammül-fersa [dayanma gücü bırakmayacak] bir surette acımakta, sızlamakta olduğunu duyuyordu. Elini kalbi üzerine bastırdı,

"Ah! Ben seni ezmek, öldürmek istedim." (149) Sen beni eziyorsun, öldürüyorsun. Öldür, mahvet! Yetişir ki kendimden nefret edeceğim bir hale gelmeyeyim! Beğenemeyeceğim, başkalarında görsem ayıplayacağım bir harekette bulunmayayım. Fakat acaba muvaffak olacak mı? Ah! Ne kadar mustaribim! Seviyorum! Ah! Ne kadar da seviyormuşum," diyordu. Başını mihaffeden çıkarmak ve,

"Mail! Dön! Gel beni beraber al! Gidelim, evimize dönelim!" diye haykırmak istiyordu. Bir aralık Rüstem'e,

"Rüstem! Hayvanı sür Mail'i çevir!" diyecek oluyordu. Muhabbetine karşı zaafını hissediyordu. Ellerini yüzüne kapadı. Mihaffedeki yastıklara kapandı. Hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Kimseye bildirmek istemediği, Mail'in yanında söylemek istemediği "Seviyorum!" sözünü tekrar (150) tekrar kendi kendine söylüyordu.

"Ah! Ben niçin hâlâ seviyorum? Senelerce çektiğimi niçin düşünmüyorum? Beni adi kadınlar için terk eden, beni onlara değişen bir adamı sevmek bir zül [alçalma] değil mi? Beni sevse böyle yapar mıydı? Sevmeyeni sevmek bu ne yaman haldir… Ah, ne

kadar biçare, ne kadar bedbahtım!" diyordu. Bedia istiyordu ki ta canına tesir etmiş olan bu küskünlük, bu kırgınlıkla gönlü de parçalanmış ezilmiş olsun. Lakin o, o kadar hıyanetin, o kadar mezalimin [eziyetin] tazyiki, tahkiri altında yine çırpınıyordu. Bedia bu hali gördükçe kendi gönlünden nefret etmeye başladı. Bedia bu hal-i buhran ve hicran içinde yuvarlanarak mahall-i maksuda [ulaşılacak yere] varılıyordu. Üçüncü günü daha şehre girilmeye iki saatlik (151) mesafe varken bir ağaçlık mahalde bir su kenarında birkaç hayvan bağlanmış, birkaç insan oturmuş olduğu görüldü. Kafile onların önüne doğru vardığında biri hayvanına hoplayıp bunlara doğru geliyordu. Rüstem mihaffenin önüne gelip mesrurane [sevinçle],

"Ya sitti! Seydi!" dedi. Bedia olduğu yerde doğrulup baktı. Zaafından uzağı iyice teşhise muktedir olamıyordu. Rüstem,

"Seydi geliyor. Sizi istikbal [karşılamak] için bakınız nereye kadar gelmiş!" diyordu. Şemi dört nala hayvanı sürüp yaklaştı. Rüstem'e seslenmekle Bedia'nın mihaffesiyle Rüstem'in hayvanı durduruldu. Kafile yoluna devam ediyordu. Bunlar artık Şemi'yle birlikte (152) gideceklerdi. Şemi, mihaffenin yanına gelinceye kadar kafile de yol alarak bunlardan uzaklanmaktaydı. Şemi mihaffenin yanına gelip,

"Sefa geldin kardeşim!" diye yaklaştığı Bedia'yı tanınmaz bir halde erimiş solmuş, gözler çukura gitmiş bir halde görünce,

"Ah! Sana ne oldu Bedia?" diye haykırdı. Şemi vakıa Bedia'yı meraka düşürecek olan bu sözü ağzından fırlatmakla ihtiyatsızlık ettiğini görüyorsa da yine söylenmekten kendini alamıyordu.

"Bu hale gelinceye kadar beni halinden haberdar etmemek… bu ne çocukluk!" diye söylendi. Bedia'nın incelmiş elini tuttu. Bedia Şemi'nin elini öpmek için zayıflıktan yayılmış olan ağzına, incelmiş sinir nöbetlerinin (153) hararetiyle yanmakta bulunmuş olan dudaklarına götürmeye çalıştığı halde, Şemi de bu kurumuş sararmış eli öpüyordu. Kilimler serilmiş olan ağaçlığa doğru hayvanlar yürütüldü. Yemek sepetleri, su testileri hep hazırlanmıştı. Aşçı sırığa sapladığı kuzuyu çukur içine dökmüş olduğu ateş üzerinde kızartmakta, kilercilik hizmetini gören uşağı da terayağlarını, taze kaymakları vesair yemekleri sepetlerden çıkarıp sahanlara, tabaklara yerleştirmekteydi. Büyücek bir Türk seccadesinin üzerine iki ufak minder konulmuştu. Şemi dizini basamak gibi yapıp Rüstem de koluna girerek Bedia'yı mihaffeden indirdiler. İki kardeş o ufak minderlere yerleştiler. Şemi,

“Kahve, Rüstem… Haydi hazır etsinler de çabuk kahveleri getir!” (154) diye seslendi. Heyhat! Bu kadar hazırlıklar ağzından bir yudum su bile güçlükle geçen Bedia için miydi? Şemi, Mail’in halini, gidişini işitip haber almışsa da karı koca arasına girmek istemeyip Bedia kendisine haber versin diye beklemekteydi. Lakin bu kere Bedia’nın girdiği bu hali görünce bu müracaatın geç kalmış olmasından korkuyordu. Epeyce müddet istirahat edildiği halde ne Şemi Mail’in adını anabiliyor, ne de Bedia söylüyordu.

Nihayet Bedia mahcubane bir halde,

“Lakin kardeşim, hiçbir şeyimi vermedi. Her şeyi alıkoydu,” demesiyle Şemi;

“Senin kendini sağ getirmiş olmaklığından büyük bence bir nimet olamaz. Eşyayı ne yapacaksın? Hamdolsun (155). Burada ev, bark, eşya hepsi var. Hepsi senin kardeşim.” Bedia, gözleri sulanarak:

“Lakin utlarımdan da hiç birini vermedi. Ne kadar rica ettimse dinlemedi.”

“Ne zararı var? Senin istediğin ut olsun. Ben sana Şam’dan en âlâsını getirtirim. Hemen eve gidince yazarım.” dedi. Bedia,

“İnsana eşya da lazım değil mi? Sonra ne kullanacağım,” diyordu.

Bedia Şemi’nin yanına gelmişse de bu suretle Mail’den kurtulmak, ondan yakasını sıyırmak, bir müddet oturmak fikriyle gelmişti.

Daim için Şemi’nin başına yük olmayı istemezdi. Hane eşyasını satıp onunla birkaç para getirecek (156) bir dükkan edinerek kiralayacağı küçük bir hanede kuvvet-i layemut [ölmeyecek kadar] geçinmek niyetindeydi. Şemi Bedia’nın eşyalarına dair söylediği söze cevaben,

“Evvela seni şu halden kurtaralım da başkaları sonra,” dedi. Hiçbir hale vakıf olmadığı halde mahsusen seydisiyle sittisini birarada görmekle hasıl olan mahzuziyetinden ağzı kulaklarına varan sadık köle Rüstem, getirdiği keten peçeteleri Şemi’yle Bedia’nın dizlerine serdi. Yemekler birer birer konup kaldırılıyordu. Bedia’nın hiçbirini yiyememesine müteessif olan [üzülen] Şemi de tıkanıp yiyemiyordu.

Şemi Rüstem’e:

"Taze süt getirdikti Rüstem. Onu kaynatsınlar!" Bedia'ya, "Sahi, biz de sağlam adamların yiyecekleri şeyleri getirmişiz. Senin bu halde (157) olduğunu bilmiyordum ki… Şuradan köyden geçerken keçileri sağıyorlardı da bir maşrapa aldık."

Bedia bu sütten içebildi. Güneşin harareti, açık havanın ve içtiği sıcak sütün tesiri o solgun çehrede eser-i hayat [yaşam belirtisi] gösterdi. Hafif bir pembelik kendini göstermeye çalışıyordu. Şemi'nin birlikte getirmiş olduğu güzel sesli Araplar yemeklerini yedikten sonra ağaçların öbür tarafında mavala, teganniye başladılar.

Bedia Şemi'ye

"Ya ahi [erkek kardeşim]! İşte benim için gıda!.. Hep zahmetlerine, ikramlarına teşekkürler ederim. Lakin buna olan teşekkürüm hepsinden çoktur," dedi. Bir setten aşağı doğru taşların üzerine dökülen suyun çağıltısı, mevsimin ve mevkiin (158) icabı insanı üşütmeksizin esen rüzgârın ağaçlara verdiği hışıltısı, bu gazellere ve ona refakat eden bir nısfiye [ney] sedasına karışıp letafetini tezyit eyliyordu [artırıyordu]. Kimi kamıştan, kimi insandan, kimi sudan, taştan, topraktan kimi havadan, ağaçlardan gelen o seda, o esvat-ı müessire [etkili sesler] bir cünbüş, bir neşe veyahut bir hüzün veya girye, ne olduğu anlaşılması müşkül handeleri, giryeleri, zevkleri, hüzünleri müştemil olan [kapsayan] musiki…

Hazret-i Mevlana'nın

"Hem çûnî zehrî ve tiryakî ki dîd,

Hem çûnî dem-saz ve müştâkî ki dîd,"[26]

demesine tam muvafık olan musiki… Onlarla müttefikan [birleşerek], muttariden [bidüziye] husule getirdiği ahenk, yalnız Şemi'ye ve Bedia'ya tesir etmek değil dağlara, taşlara bile dokunduğunu aks-i seda suretiyle onlardan gelen inilti ve uğultuyla anlatıyordu. Bedia'nın (159) da göğsü bir çobanın gaydası, bir armonik[27] körüğü gibi şişmekte, içine dolmuş olan hava yahut Hazret-i Mevlana'nın,

"Âteşest in ban ki nây ve nîst bâd

Her ki âteş nedâred nîst bâd"[28]

[26] Zehri de panzehri de aynı gör
Yakın olanı da uzak olanı da aynı gör.
[27] Armonica (İt.): Akordeon.
[28] Neyin sesi ateştir, rüzgar değil

dediği ateş gibi bir şey, ağzından çıkmak istiyordu. Bütün kuvve-i savtiyyesi [konuşma gücü] bir kelime suretinde bir enin [inleyiş] bestesinde meydana çıkmak, "Mail" feryad-ı haziniyle dertlerini, kederlerini, arzularını, heveslerini aşikâr kılmak istiyordu. O bir kelimenin suret-i telaffuzu, o beste-i feryat Şemi'ye her hali, her şeyi anlatmaya kifayet edecekti. Bedia öyle feryat ve figana, ah ve enine muhtaç bulunduğu o anda yalnız bulunamadığından, istediği gibi ağlayamadığından, söylenemediğinden dolayı ıstırap hissediyordu. Öyle bir mahalde, öyle bir aheng-i musıki içinde bol bol ağlamaya ihtiyaç görüyordu. Nihayet ağlamaya da başladı. (160) Ağlıyordu. Bu ağlayışı musıkinin tesirinden zanneyleyen Şemi işin hıçkırıklara vardığını görünce şaşırdı,

"Bedia! Ne ağlıyorsun kardeşim?" diye sordu. Oh! Artık bu kabarmış armonik halinde bulunan sine tazyike uğratılmıştı. Bedia o zaman bir adi armonikten olan farkını anladı. Öbürünün perdeleri bir kuvve-i hariceyle [dış kuvvetle] verilecekti. Bu perdelere içeriden dokunulacaktı. Hiç olmazsa şu iktidarı idare eylemek istedi. "Mail" kelimesini teşkil edecek harfler yerine başka harfler telaffuz eyledi. Yine hazin bir beste-i eninle,

"Udum!.." feryad-ı cansuzunu [can yakan feryadını] çıkardı. Şemi:

"Lakin bunda ne var Bedia! Ağlayacak ne var? (161) Bir tane edinilmesi güç mü?"

"Lakin kardeşim, böyle bir yerde ben udumu hatırlamamak, onun yanımda adem-i mevcudiyetini [yokluğunu] görüp de meraklanmamak kabil mi?"

Şemi bu halin Bedia'nın zaafından ileri geldiğine hükmeyliyordu. Bedia âdeta bir hoppalık görülen şu haline kendisi de teessüf ediyordu. Lakin "Mail" diye ağlamaktansa "udum" diye inlemek kendisine ehven geliyordu. Bedia Şemi'ye elbette yalan söylüyordu. Onun istediği, o anda yâd eylediği udu değildi, Mail'di. Hatta sonraki Mail değil… evvelki [eski], izdivaçları hengamındaki [zamanındaki] Mail'di. Henüz kendisine hıyanet etmemiş, âlem-i fuhşun [fuhuş âleminin], o çirkab-ı kerihin [iğrenç pisliğin] murdarlığını, levsini [kirini], buseleri [öpüşleri] vasıtasıyla bir vücud-ı pake [temiz vücuda] nakleylemek [taşımak] gibi küstahlıkta (162) bulunmamış olan Mail'di. O, Mail'in orada, yanında bulunmasını, o letafeti onunla beraber seyreylemesini, o musıkiyi birlikte dinlemesini, bir biraderle olamayacak surette halleşmesini, söyleşmesini istiyordu. Şimdi onu mest eyleyecek her şeyi varken yanında cananı, eşi yoktu. O istiyordu ki orada o kendisine; "Bak, Bedia! Tabiat bize aşkı söylüyor. Bu

---

Kim bu ateşi tanımazsa yok olsun.

çağlayan sürurdan ağlamayı, şu çiçekler gülmeyi, şu dallar üzerindeki çift çift kuşlar sevişmeyi, şu dallar üzerindeki söğüt dallarıyla yine kendi damenini bus ediyor gibi olan vaziyetiyle perestiş-i âşıkaneyi [âşıkça sevmeyi] bize talim ediyor. Oh! Bu sur-i hayatiye[29] iki ömrün, iki hayatın birleşmesiyle olan maişetimizi [yaşayışımızı], aşkımızı, sevdamızı tebrik ediyor. Bu musıki, bu lisan-ı aşk (163) hayatın aşktan, aşkın hayattan ibaret olduğunu bize anlatmak isteyerek aşksız bir hayatın hayat olamayacağını söylüyor," dediğini istiyor. Lakin heyhat! Bu güzel hayali, bu hayat-bahş [hayat veren] tasavvuru [hayali], müteakip gözlerinin önüne onun hayat-ı sefilanesi [sefil hayatı], güzel çehresine çirkinlik veren hal-i sekri [sarhoş hali], kanlanmış gözleri, eğilmiş ağzı, midesi gibi ekşimiş yüzü, raşedar [titreyen] elleri, daldığı çirkapla mülevves [kirlenmiş] vücudu geliyor. Bu hayal artık ona aşktan, muhabbetten bahsedemiyor[30]. Onda hıyanetten başka bir şey görülemiyor. İkrahtan [iğrenmeden] başkasını husule getirmiyor. Öyleyse Bedia niçin onu hâlâ seviyordu. Bu ikrah hem de bu muhabbet nasıl oluyordu? Hem iğreniyor, hem de seviyordu. Ona yaklaşmak (164) istemiyordu. Ondan uzaklanmak için de kendini icbara [zorlamaya] mecburdu. Bu ahval-i zıddiyenin [ikilemin] hep kendisinde mevcudiyeti Bedia'yı şaşırtmıştı. Oh! O kadar küsmüş, o kadar iğrenmişti ki onunla beraber bulunmayı kendine zül buluyordu. O kadar seviyordu ki gönlüne bir türlü söz geçiremiyordu. Bedia şaşkın şaşkın düşünmekteyken saat de onu bulduğundan Şemi'nin verdiği emir üzerine sepetler kapandı, halılar toplandı. Herkes hayvanına, Bedia da mihaffesine bindirildi. Araplar cirit oynayarak, atları üzerinde maharetler göstererek aheste aheste gidiliyordu. Şemi başını Bedia'ya doğru uzatıp,

"Görüyor musun kardeşim, eğleniyor musun?" (165) diyordu. Şemi Bedia'nın kendisi tarafından nasıl memnunane kabul edileceğini göstermek üzere onu bu kadar ikramlarıyla karşılamıştı. Bu aheste gidişle iki saatlik yol iki buçuk üç saatte alınacaktı. Şems gurup etmekte [güneş batmakta], etrafa saçtığı kisve-i zerrinini [altın renkli örtüsünü] derip devşirmekte, Bedia'nın ümidi, emeli, bahtiyarlığı gibi dağın arkasına çekilip gitmekteydi. O tekrar cihanı tenvir eylemek [nurlandırmak], ziyalandırmak [aydınlatmak] üzere ferdaya [yarına] tulu edecekti [doğacaktı]. Lakin Bedia için bir ferda-i saadet-bahş [saadet getirecek yarın] var mıydı? Ayın on üçüncü gecesi

[29] Sûr: Kıyamet günü Hz. Davut'un üfleyeceği boru. Burada yeniden dirilişi haber vermek anlamında kullanılmış.
[30] Metinde, "bahsedemiyoruz".

olduğundan mehtap hazırdı. Şemi'nin şehre girmeye acele etmesi de mehtap bulunacağındandı. Sanki Boran'ın gelin odası zeminine dönmüştü. Çakıllar, parlak (166) taşlar, yuvarlak akik cinsinden gibi olan mini mini ahcara [taşlara] mehtapla tezehhüp eylemiş [süslenmiş] olan zemin üzerine vual[31] serpilmişçesine parlıyordu. Güzel sesli Arabın biri yine bir gazel tutturdu. Candan, canandan, mehtaptan, aşktan, vefadan bahseden suzişli [yakıcı] sözler teganni ediyordu. Bedia mihaffesi içinde çıldıracak gibi oldu. Kendi kendine diyordu ki:

"Ey Zülfa! Sen de benim gibi bu şehrin, bu Şam'ın civarında mı bir mehtap gecesi geçirmiştin? Seni de coşturan galeyana getiren mehtap, teganni, elfaz-ı suziş-meal [yakıcı anlamlı sözler] değil miydi?" Bedia mest mi olmuştu, gaşy mı olmuştu [dalmış mıydı]? Dalgın bir haldeydi. Ama ne olduğunu kendisi de bilemiyordu. Gözlerinin önünde bir hayal görüyordu. Bu hayal, bu timsal-i hüsn-i an [güzel zaman örneği], bu malike-i sabahat [güzellik sahibi], kendisine (167) müstehziyane [alaycı] bir surette bakıyor, onun haliyle istihza [alay] ediyordu. "Sanki âşıkları ayıplıyordun değil mi?" demek istiyordu. Bu galeyan ve heyecan içinde bulunduğu halde hiç kimseyle dertleşemediğinden, yanında halleşebileceği bir adam olmadığından bu hayalden, bu enisten pek hoşlandı. Halleşmek, dertleşmek istediği için bu hayali Bedia hayalhanesine mi tecessüm ettirdi [somutlaştırdı]? Yoksa o zaaf, o tahayyül ve dalgınlık mı o hayali onun karşısına getirdi? Bedia buralarını düşünmüyordu. O bu istihzaya karşı cevap bulmak, mazeret göstermek istiyordu. Diyordu ki: "Evet, Zülfa… sen de sevdiğin için ağlıyordun. Ben de sevdiğim için. Lakin bir türlü söylenen bu sözler manaca ne kadar makustur [uğursuzdur]. Sen, seni (168) paraya değişmiş olan sevdiğin için nalan ve giryandın! Bense, beni başka bir karıya değişmiş olan bir adamı sevdiğim için ağlıyorum." Hayalin güzel dudakları üzerinde en şedit [şiddetli] istihzaları şamil bir tebessüm görüldü. Gözler manidarane [anlamlı] bakışlarla süzüldü. "Zavallı bedbaht! Sen de! Sen de! Senin elmaslarını çalan, eşyalarını satan, seni yalnız bırakan, ıstırabını düşünmeyen, senden çaldıklarını bayağı karılara taşıyan bir adam için ağlıyorsun! Öyle bir adamı sevdiğin için ağlıyormuşsun! Fakat niçin seviyorsun?" diyor gibi geliyordu. Bedia o hayalin eteklerine sarılmış onun hakkında evvelce olan hükmü için ondan af dilemek istiyordu. Pirehen-i İskenderaniyi [iskenderin gömleği] tutmak üzere ellerini uzattı. Bu hareketiyle (169) o hayali gözleri önünden kaybeyledi. Bedia eliyle alnını

[31] Voilette [Fr). Örtü için kullanılan çok hafif ve ipekten ince kumaş.

ovuşturmaya başladı. Bu türlü hareketlerle kendine geliyordu. Hanelerine vardıklarında Şemi'nin kızı kapıya koşmuştu. Bu bedbaht da pek gençken evet, daha on beş yaşındayken dul olmuştu. Bedia hazır edilmiş yatağa serildi. Ertesi günü Şemi orada bulunan hekimleri getirdi. Tedaviye başlandı. İstiyordu ki ilaç yerine hemşiresine bardak bardak afiyet içirsin. Haneleri şehrin meydanlığına karşıydı. Bedia akşam üzeri sedirin üzerine serilmiş olan yatakta doğrulmuş pencereden bakıyordu. Mail'den ne kadar uzak bulunduğunu düşünerek ağlamaya başladı. Bir düziye kendisini görmeye gelen Şemi yine gelmekle onu o halde (170) gördü. Tabii niçin ağladığını sordu. Bedia da kendisinin şu halinden utanıyor, sıkılıyordu.

"Şu güzel mahalde, şu latif [hoş] manzara ve memnun halimde udumu arzuladım. Udum elimde bulunmadığına müteessifen ağlıyorum," dedi. Şemi hemen dışarı fırladı. Daha o zamanlar henüz Suriye'nin her tarafına ut münteşir olmamış bulunduğundan udun o şehirde bulunup bulunmayacağını bir tecrübe etmek istedi. Kanun ve keman pek çoktu. Lakin ut bulunmuyordu. Nihayet Şam'dan gelmiş olan telgraf memurunda bulundu. Şemi ne yapıp yaptı, onu edindi. Koşarak, gülerek Bedia'ya getirdi.

"Ağlama artık. İşte ut…" dedi. Bedia için artık ağlama bahanesi de (171) yok olmuştu. Bedia da uda sarıldı. Hırkası içine aldı. Ona bir canana edilecek hitapları ediyordu. Artık ağlamayacaktı. Onu çalmaktan başka çaresi kalmadı. Onunla dertleşmekten başka söylenemiyordu. Zaafın [hastalığının] imtidadını [uzadığını] gören Şemi, birçok masraf etti. Ta Beyrut'tan hekimler celbetti [çağırttı]. Bedia için giden paralara bakmıyordu. Üç ay sonra Bedia'da eser-i ifakat [iyileşme belirtileri] görülebildi. Bu üç ay zarfında Mail'den mektuplar yağıyordu. Bedia'nın avdeti temenniyatında bulunuyordu. Artık salah-ı hal eyleyeceğinden [durumunu düzelteceğinden], nedametten bahsediyordu. Bu işin neticesi vahim olacağını, kendisinin perişan edileceğini söylüyordu. Bedia hiçbir mektuba (172) cevap vermiyordu. Bu üç ayın nihayetinde kesb-i afiyete [sağlığını kazanmaya] başladıktan sonra biraderinden eşyasının ve kendisinin Mail'in elinden kurtarılmasını ve bir daha o adamın yanına gitmeyeceğini söyledi. Şemi Şam'daki ehibbasından aldığı mektuplarda Mail'in kâffe-i eşyayı [eşyanın tümünü] satıp Helvila'ya yedirmiş olduğu öğrenildi. Artık mesele yalnız Bedia'nın kurtarılmasına kaldı. Mail'in verdiği cevab-ı ret üzerine avukat tutuldu. Vekil nasbedildi [atandı]. Mail taannüt gösteriyordu [ayak diriyordu]. Şemi'ye, zevcesine muhabbeti olduğundan ondan vazgeçemeyeceğinden bahisle Bedia'nın ikna edilmesini rica ediyordu. Şam

mahkemesinde vekil davaya kıyam eyledi [başladı]. Talak [boşanmak] istiyordu. Zaten mahvolmuş olan eşyalardan vazgeçildiğini nikâh falan gibi şeyler de istenilmediğini beyan eylediğinden Mail işin (173) nerelere müncer olabileceğini [sürüklenebileceğini] düşünerek korktu. Kendini bu tazyikten kurtarmak üzere mahall-i memuriyetini [görev yerini] tebdil ettirmeyi [değiştirmeyi] düşündü. Kendini Selanik'e naklettirdi. Şam'dan hareketinden evvel Bedia'ya şöyle bir mektup yazdı:

"Ruhum!

Bir küskünlük, bir inat uğruna ne kadar fena bir iş tuttuğunu anlayamıyorsun. Selanik'e nakl-i memuriyet ettim [tayin oldum]. Seni gelip oradan almak için bir emrine muntazırım. Beni meyus etme! Daha doğrusu beni mahvetme! Helak [yok] etme! Senden geçemeyeceğimi, sensiz yaşayamayacağımı anlıyorum. Menhus [uğursuz] bir keyif, çirkin bir iptila [tutku] sebebiyle ne zamandan beri senden dur oldum [uzak kaldım]. İşte ben de beni senden mahrum etmekte olan şeyi terk ediyorum. Beni (174) istemediğini söyledikleri zaman duçar olduğum ıstırap bana ne kadar zahmet veriyor bilsen! Sen benim elimde yanmaktayken benim için bu kadar kıymetli, sevgili olduğunu, seni bu kadar sevdiğimi bileydim belki bu olanlar olmazdı. Lakin insan elinde olan nimetin kadrini bilemiyor. Bu hallere sebep olanı terk etmekle sana olan muhabbetimi ispat etmiş olamayacak mı? Merhamet et! Bu kadar mektuplarıma, bu kadar ricalarıma bedel senden yalnız bir kelime istiyorum. Bana yalnız 'gel' de! Bu emre bir iştiyak-ı şeditle [kuvvetli bir istekle] muntazırım."

Bedia yine cevap vermedi. Bedia Mail'i yine sevmekte olduğu halde cevap vermedi. Ayrıldıkları günden sonra[32] Mail o kadar nedamet hisseylediği halde Bedia'nın ne kadar eşyası varsa satıp, Helvila'nin ayakları altına serpmiş, saçmış olduğunu hatırına getiriyordu. Kendini idareye muktedir (175) olamayan bu erkeğe kendini teslimle zimam-ı idaresini [harcamaların idaresini] eline vermek ne mühlik [tehlikeli] bir şey olduğunu düşünüyordu. Zevcesinin halliyyatını [varlığını] metresine taşımak, eşyalarını satıp onu çıplak bırakarak keyfi uğrunda ziyan eylemek; haysiyet bilen, insanca yaşamak isteyen kimselerin kârı olmadığını anlıyordu. Bu haysiyet meselesiydi ki Bedia'nın Mail'e olan meyline arada bir sedd-i mümanaat [engel] oluyordu. Öyle bir zevçte öyle bir Mail'de, mahbub-ı canı [gönlünün sevgilisi], maşuk-ı hayali [hayalinin sevgilisi] olan Mail'i tanıyamaz oluyordu. O bütün bütün başka geliyor, yabancı

[32] Metinde yok.

kalıyordu. Ah! Evvelki, hiçbir haysiyetsizliğini görmeden evvelki Mail, ondan bu sözü isteseydi ona 'gel' demek değil, kendisi ona koşardı. Lakin bu mektubu yazana cevap bile veremiyordu. Bir ay sonra Mail'in Selanik'e gitmiş olduğu (176) aldıkları haberlerden anlaşıldı. Mail Helvila'yı terk etmiş, ondan kaçıyordu. Talak meselesini teehhürata [gecikmelere] uğratmak için Selanik'e gitmiş, nakl-i davayla [davanın aktarılmasıyla] vakit geçe geçe belki Bedia inadından vazgeçer diye memul eyliyordu [umuyordu]. Altı ay sonra Şemi başka bir kazaya nakledilmişti. Oraya gittiler. Ara sıra Mail'den gelen mektuplar hâlâ Bedia'yı Selanik'e davet ediyordu. Bedia tarafından hiç cevap verilmemesi cihetiyle Mail'in mektupları da kesildi. Mail Selanik'e gittikten iki sene sonra vefat eylediği işitildi. Kendini bütün bütün işrete verip vücudunu, sıhhatini berbat eylemiş ve o harap vücut bir gece yatağı dibindeki binliği boşaltmak heves-i mecnunanesiyle [çılgınca isteğiyle] güreşirken ağzından kanlar boşanarak birkaç saat zarfında dünyaya veda eylemişti. Durup oturamayan, rahat edemeyen o vücut (177) bir taştan, topraktan, kurumuş ağaçtan farkı olmaz surette hareketsiz, sakin olmuştu. Bu haber Bedia'ya vasıl olduğu [ulaştığı] zaman Bedia teessüründen ne yapacağını bilemedi. Zavallı kadın hâlâ seviyordu. Yalnız o vakte kadar mı seviyordu? Hâlâ da seviyor. Şu satırları yazmak üzere kendisinden tafsilat [açıklama] istediğimde dahi hâlâ sevdiğini itiraf eylemekte, onu hayatında nasıl sevdiyse şimdi de hayalini, hatırasını hâlâ sevmekte olduğunu söylemekteydi. Mail'den ayrıldığı zamanları acezeye naklederken çok güçlük çekti. Yürek çarpıntısı ona müsaade vermiyordu. Mail'in akıbet-i halini [sonunu] nakledeceğindeyse bir fenalık, bir tıkanıklıkla söz söyleyemez hale geldi. Bir müddet sonra ağzını açabilip: "Daima tenha zamanlardaki hal-i teesürümde akmakta (178) olan gözyaşlarımı şimdi de size gösteriyorum. Bana bu kadar hicranı, bu kadar hıyanetiyle beraber yine sevmiş olduğum o adamın muhabbetine beni karşı durduran mesele, o adamın benim yanımda başka bir kadını sevdiğini söylemesi, o başkasına olan aşk ve sevdasını anlatması oldu. Oh! Bu hakaret, bir kadın için unutulması kabil olmayan şeylerdendir. Sevmekte olduğumu görüyordum. O halde gönlümdem iğrendim. Böyle gönlü ben de ezerim," dedim. Mail'in vefatı haberini aldıktan sonra Bedia yerinde duramaz oldu. Şemi diğer bir mahalle daha nakl-i memuriyet eylemişti. Oraya gitmek için Şam'a gidecekti. Bedia Şam'a vardığında Mail'i ihtar eden [hatırlatan] bir çok yadigârların tesirine mukavemet müşkül olduğunu görüyordu. Şemi birkaç günü Şam'dan geçirdikten sonra (179) mahall-i memuriyetlerine gideceklerdi. Bedia'nın çoktan beri tanıdığı muteber ve insaniyetli bir

familya İstanbul'a gidiyordu. Bedia'nın içinde İstanbul'a gitmek için bir heves uyandı. Hep gelenlerden methini, senasını işittiği payitaht-ı saltanat-ı seniyyeyi [yüce hükümdarlık başkentini] görmek istedi. Bunun için memnunen müsaade etti. Yol masrafını verdikten başka İstanbul'da oturduğu müddet mahiye [aylık] beş lira da göndereceğini söyledi. Avdet etmesi için olan parayı da verdi. Şayet çabuk gelmek isterse yanında bulunsun diye o paranın da önceden verilmesini düşünmüştü. Yirmi lira kadar da ayrıca harçlık verdi. Bedia sandığının içine güzelce udunu da yerleştirip hazır bulundu.

4

Vapurun yevm-i hareketinden [hareket gününden] bir iki gün evvel Beyrut'a (180) muvasalat edilmiş [varılmış] olduğundan Bedia Beyrut'ta bulunan ehibbasından birinin hanesine görüşmeye gitti. Kendisini karşılayan siyahi cariye, hane sahibesi yoksa da biraz dinlenmesini, bir kahve içmesini, diğer bir misafirin de dinlenmekte olduğunu söyledi. Evvelce Şam'da ülfet eylemiş olduğu [dostluk ettiği] bu ailenin cariyesi Bedia'yı tanıyordu. Bir hayli yol yürümüş olduğundan, bahusus [özellikle de] hane bir yokuş başında bulunduğu için Bedia bu dinlenmek ikramını kabul etti. Mermer döşeli sofadan geçip de zemini yine mermer olan odaya girdiğinde, başında beyaz patiska çarşafı olduğu halde bir genç kadın oturuyordu. Bedia da çarşafı başından atmaksızın diğer misafirin karşısında bulunan mindere oturdu. Karşısındaki kadının bir tereddüt içinde bulunduğunu, kızardığını görünce bakmaya başladı. Hiç tanımıyordu. (181) Lakin bu kadın o tereddütten sonra bilaihtiyar ağzından çıkıyormuş gibi bir halle; "Sitti Bedia," demesiyle Bedia bütün bütün şaşırdı. Kendisinin hiç tanımadığı bu kadın onu tanıyordu. Teehhül eylemezden evvel Beyrut'a gelip birkaç ay oturmuş olduğundan belki kendisini o zaman görenlerden biridir zanneyledi.

"Beni tanıyor musunuz ?" dedi. Kadının elleri titriyordu. Cevab-ı tasdik [onay] makamında başını salladı. Sanki tıkanmış da söyleyemiyordu. Bedia bu hale taaccüple,

"Buralı mısınız ?" dedi. Kadın:

"Şimdi buralı olduk." Bedia,

"İsminizi sorabilir miyim?" (182)

"Altı aydan beri Madam Salomon."

Kariinimiz [okuyucularımız] bu sözden bir Musevi olduğunu anladıkları bu kadının çarşaflı bulunmasına taaccüp etmemelidirler. O zamanlar Arabistan şehirlerinde bulunan gerek Musevi, gerek İsevi kadınları sokağa çıkarken çarşafla çıkarlardı. Yalnız hanelerinde gelen misafirlere mestur olmayarak [örtünmeyerek] çıkarlardı. O taraflardaki Hıristiyan ve Musevi kadınlarının çarşaflarını atmaları daha pek yenidir. Örtülü olanları da daha bulunur. Bu halde Bedia'nın taaccübü, çarşaflı kadının Musevi olduğunu anlaması değildi. Kadının kendini tanıması ve bu helecanıydı. Kadın,

"Beni tanıyamadınız mı sitti Bedia?" diye sorması üzerine Bedia:

"Ben de sizi tanıyor muyum? Demek görüşmüşüz. Bense yalnız siz beni bir mahalde görmüşsünüz, (183) diye düşünüyordum."

"Oh sitti! Beni kaç senelerden beri tanıyorsunuz!" Bedia bunun üzerine kemal-i dikkatle bakmaya başladı. Evet! Bu gözleri, bu sesi tanıyacaktı. Daha tanımadan evvel bu ona bir titreme verdi. Hatırına gelen inanmak istemiyordu. "Ya yanlışsa!" diyordu. Evet! Bedia Helvila'yı pek çok defalar görmüş, pek çok düğünlerde, ziyafetlerde ta karşısında oynarken, yanıbaşında dinlenirken görmüşse de boyalardan hiçbir defa onun tabiisini görmemiş, siyah boyayla boyanan kaşlarının şeklini, enlice boyanmış olan dudaklarının biçimini keşfedememişti. Bu karşısındaki genç kadınsa öyle boyalı değildi. Tabii bir haldeydi. Fakat o gözler… onun cigergâhına geçerek (184) yüreğini titretmiş olan o bakış… ona ne kadar nispetler vermiş, yüreğini yaralamış olan o ses… yine onun yüreğinde eski yaraları sızlatıyordu. Cariyenin getirdiği kahveleri hiçbiri eline alamıyordu. Yanlarına koydurdular. Helvila önüne, Bedia da Helvila'ya bakıyordu. Bir müddet sonra Helvila:

"Siz Helvila'yı tanıyamamanız mümkün mü sitti? Vakıa birbirimizi görmeyeli tam üç sene oldu. Fakat görüşmekliğimiz bir iki defaya mahsus değildir ki unutmuş olasınız!.."

Bedia duvar gibi bembeyaz bir renge girerek:

"Vakıa öyle! Lakin ben seni bu halde ilk defa olarak görüyorum."

Helvila, "İzdivaç ettiğimi işitmediniz mi?"

"Sana dair hiçbir kimseye bir şey sormadığım (185) gibi ehibbamdan hiçbiri de sana dair bana hiçbir söz açmadı."

Bu söz Helvila'yı yıldırım gibi çarpmıştı. Dedi ki:

“Sitti, beni ne kadar tan ve teşni eyleseniz [yerseniz ve ayıplasanız] hakkınız bulunduğundan size gücenmeye kendimde hak göremem. Zevcinizle olan münasebetimiz vakıa sebeb-i bedbahtınız oldu.”

Bedia, “Siz ona, sair birçok erkeklere yaptığınızdan başkasını yapmadınız. Bana o kendisi yaptı. Bana karşı olan vazifesini o kendi düşünmek lazımdı. Bu senin sanatın, ticaretindi. Bundan yana sen bana hıyanet etmiş olmuyordun. Kendine hıyanet eyliyordun. İffet denilen bir şeyden mahrum eylediğinden dolayı kendi nefsine hıyanet eyliyordun. Lakin neme lazım, senin haline de ben ne (186) karışırım? Lakırdıyı sen açıyorsun! Bu türlü lakırdıların şimdi ne lüzumu var?”

“Ne söyleseniz size gücenmeyeceğimi söyledim. Zira size karşı olan münasebetsiz hareketimle beraber şu anda nail bulunduğum halden dolayı size teşekküre borçluyum!”

“Ne gibi?”

“Tebdil-i maişet ettim [yaşam şeklimi değiştirdim] sitti, artık oynamıyorum. Validem de istirahat ediyor.Tezevvüç ettim [evlendim]. Bahtiyarım, rahatım. Hemşirelerimi birer pansiyona koyduk. Gerek onların çıkacakları vakte kadar olan ücretlerini ve gerekse çeyiz paralarını bankaya yatırdık. Artık onlar bizim gibi olmayacaklar. Beyrut’a çekildik. Burada yaşamak istiyoruz. Bunlardan dolayı teşekkür eylemek üzere kendimde bir arzu hisseyliyorum. Acaba sizi bir daha görebilir miyim? (187) diye düşünüyordum.”

“Bana neden dolayı teşekküre lüzum görüyorsunuz?”

“Şu maişetimden, hal-i nedametimden dolayı.”[33]

“Kaanın içindeki odada söylediğim sözler mi tesir etti diyeceksin?”

“Onun da tesiri olmadı değil. Lakin bu bir başlangıçtı. Asıl sonraki neticeden...” Bedia bir şey anlayamayıp Helvila’ya bakıyordu. Helvila yine söze başladı:

“Zevciniz hakkında olan muhabbetimi size söylediğim zaman pek sahi söylüyordum. Ona karşı olan hissiyatımı başkaları için görmüyordum. İnkâr etmem ki bu adamın

[33] Metinde, “Evvela M. Abdullah Efendi’yi tanıyalım: Acaba M. Abdullah Efendi el-yevm [günlük] “Sabah” gazetesi” şeklinde eserle ilgisi olmayan bir parça yer almaktadır.

benim olmasını istedim. Ona sahip olmaya çalıştım. Siz onu bırakıp gittikten (188) sonra kendisinde gördüğüm hal beni şaşırttı. Hep zamanını benimle geçirmek için sizi yalnız bırakıp gelen Mail'in benimle zaman geçirmekten sıkılmaya başladığını gördüm. Daha sonraları bana garaz olmaya, beni bir düşman gibi telakki eylemeye başladığını da hisseyliyordum. Bu sonraki zamanlarda benimle zaman geçirişi, sizi unutmaya çalışması olduğu anlaşılıyordu. Sevdiğim adamda hisseylediğim bu bürudet [soğukluk], bana pek ağır geliyordu. Evvelki iptilasını düşündükçe bu tebeddüle şaşırıyordum. Bir akşam birkaç erkek daha gelmiş hep oturuyorduk. Validem teganni ediyordu. Ben de udla biraz gezinmeye, onun ardı sıra gitmeye çalışıyordum. Daha doğrusu onun gezindiği perdeleri tıngırdatmaya uğraşıyordum. Ut, Mail'in bana hediye ettiği sizin udlardan biriydi. Herkes bu udun ne güzel sesi olduğunu söylüyorlardı. (189) Udumu bana tebrik ediyorlardı. Kimin yaptığını soruyorlardı. Ben de boş bulundum. 'Bir udinin ududur,' diyecek oldum. Herkes 'Kimindir? Kimindir?' diyorlardı. Udun şerefini artırmak üzere sizin isminizi söyleyecekken daha söz ağzımdan çıkmak üzereyken Mail mosmor kesilmiş üzerime hücumla bileğimi fena halde sıktı. Udu elimden alıp yere çarptı. Ayağıyla parça parça edip çiğniyordu. 'Bu udu sana getiren de böyle parça parça olsun!' dedi. Gayrı herkesin yanında bu hakarete tahammül edemedim. Mail benim hiddetimi vazife edinmeyip çıktı gitti. Bir daha da gelmedi. Onu bulmak istiyordum. Üçüncü günü gezinmeye gittiğimiz Bostanü'l-Acemde tesadüf ettik. Ufacık derenin başında, o söğütlerin dibinde içiyordu. Beni gördü. (190) Fakat hiç bakmadı. Nihayet yanına doğru gittim. Yaklaştığımı gördüğü halde hiç ehemmiyet vermiyordu. Elimi omzuna koydum. 'Mail, geçen akşam sana çok gücendim,' dedim. Dudağını büküp omzunu salladı. Bu iki hareketin aynı vakitte icrasıyla 'Neme lazım!' demek istiyordu. Bu omuz sallayış bana pek dokundu. Hiçbir erkekten gördüğüm muamele değildi. Evet! Evvelce bunu yine Mail'de görmüştüm ama mesele bunun aksiydi. Bizde sabahladığı geceler bazen sizin hakkınızda olan hissiyatını anlamak üzere, 'Zevcen seni beklemez mi?' derdim de o yine böyle 'Bana ne!' demek makamında omzunu sallamıştı. Şimdi ise benim için o muameleyi ediyordu. 'O güzel udu parçaladığından dolayı gönlümü pek kırdın,' dedim. Kaşlarını çatarak, 'O ut, öyle (191) bir mahalde çalınacak, görünecek ut değildi. Onu kırmakla değil, oraya getirmekle hata etmiştim,' dedi. 'Lakin, kolumu da o kadar sıkmakta ne hakkın vardı?' dediğimde, 'Başladığın ismi tam söyleyeydin, mesele bu kadar ehven de geçmezdi Helvila!' dedi. Ben de sizin isminizin söylenmesinde ne beis olacağını sorduğumda 'O isim öyle yerlerde ağza alınamaz!'

dedi. Latife olmak üzere 'Ondan bu kadar mı nefret ediyorsunuz?' dedim. 'Bilakis o kadar hürmet ediyorum, o kadar seviyorum!' dedi. Sitti Bedia! O anda size pek ziyade gıpta ettim. Evet! Müddet-i ömrümde magbutum olan [imrendiğim] kadın siz oldunuz. Mail'in size olan bu tazimini [saygısını], muhabbetini görünce itiraf ederim ki kıskançlıktan içim titredi. Mail'i celbetmek, yine eve sürüklemek istiyordum. Gönlümün beni duçar eylediği zillete bakınız ki o beni böyle (192) tahkir etmekte olduğu halde yalvardım, ağladım. 'O ismi sen bir daha ağzına almazsan gelirim,' dedi. 'Yalnızken de mi?' dedim. 'Evet! O senin ağzına da yakışmaz. O mukaddes ismin senin ağzında kirlendiğine razı olamam!' diye cevap verdi. Artık bu tahkir çoktu. Fakat Mail'i yumuşatmak istediğimden ben hiddet göstermemeye çalıştım. Yine eve götürdüm. Size kendini kabul ettirmek için olan ricalarını ve sizi bırakmamak için olan ısrarını haber alıyordum. Nihayet Selanik'e gideceğini haber aldığımda, bu iftiraka [ayrılığa] tahammül bence ne kadar müşkül olduğunu anlayarak ayaklarına düştüm. Dayanamayacağımı, helak olacağımı söyledim. Hatta ona muhabbetimi ispat için her şeyden vazgeçeceğimi, kendisiyle beraber gideceğimi, İslamiyetin müsaadesi bulunduğu cihetle beni taht-ı nikâhına [nikahına] almasını (193) rica eyledim. Elbiselerimi, elmaslarımı, her şeyimi valideme bağışlayacağımı, artık kazandığımız onları müsterihane yaşatacağı için onun da müsaadesini istihsale [almaya] muvaffak olacağımı söyledim. Ah! Bana ne dese beğenirsiniz? 'Oh Helvila! Sizin gibi kadınlarla eğlenilir! Fakat izdivaç olunamaz!' demesin mi? Ah! Artık bu darbe pek şeditti [şiddetliydi]. Bu zavallı bedbahtın, sizin intikamınızı benden ve kendisinden almak istediğini anlıyordum. Beni tahkire, kendisini mahva çalışıyordu. Selanik'te bulunan Musevi ehibbamıza Mail'den bana malumat vermelerini rica eyledim. Mail, sizden mahrumiyeti yeisiyle kendini işrete vermiş, ölünceye kadar 'Bedia,' diye yanmış, tutuşmuş. Bir defa 'Helvila' dediğini işiten olmamış. Ah sitti! Vakıa zevçleriniz bizim (194) için sizi üzüyor, bekletiyor. Evet! Bize olan iptilaları şedit oluyor. Lakin size olan muhabbetleri medit [uzun] oluyor."

Bedia bu sözleri dinlemekle ne kadar halecana duçar olduğunu, nasıl renkten renge girdiğini Helvila görüyordu. Lakin yine sözüne devam ediyordu:

"Sitti! Vakıa sizi müteessir ettim. Lakin daha söylemek istiyorum. Bu hal bana çok tesir etti. Bu suretle söylemeyi, istemiyordum. Bu derece hürmet görmeye arzukeş [istekli] oldum. Bize iptila gösterenlerin kendi eğlencelerini, keyiflerini, sevdikleri için bize

paralar saçtıklarını anlıyordum. Bense kendimin sevildiğimi istiyordum. Kendime mahsus bir muhabbet istiyordum. O zaman da ehl-i iffet kadınlara gıptakeşliğimi [imrendiğimi] tarif edemem! (195) Bu hale bir ilaç, bir çare arıyordum. Bu ilaç, 'nedamet [pişmanlık]' olduğunu düşünüyordum. Nedametle tebdil-i maişet, beni şayan-ı ihtiram [saygıya layık] olan, sevilmeleri başka türlü olan kadınlar gibi eder diye seviniyordum. Artık topladığımız servet, validemle benim ve kardeşlerimin temin-i istikbaline kâfiydi. Valideme fikrimi açtım. Meğer o da pek yorgunmuş. Bu istirahata can attı. Artık ihtiyarlamaya başladığını, sonra o saz ve ses de para etmeyecek hale geleceğini, herkesi mest eden o seda letafetini kaybedeceğini biliyordu. Evvelce anlattığım gibi işimizi yoluna koyduk. Beyrut'a geldik. Akrabamdan olan bir delikanlıyla izdivaç ettim. Sermaye verdik. Bir mağaza açtı. Ticaret ediyor. Bu halde mümkün olabildiği kadar bahtiyarım. Lakin mağbutum olan kadınlar gibi değil! Çünkü sitti, (196) sizin haliniz ne parayla satın alınabiliyor, ne de nedametle kazanılabiliyor. Vakıa nedamet, affı kazandırıyor. İffet dairesine ithal [dahil] ediyor. Lakin birtakım izleri, hatıraları, yadigârları mahvedemiyor. Erbab-ı iffetin [namuslu insanların] iffet dairesinden asla çıkmamak için olan cehdlerini, tahammüllerini, fedakârlıklarını şimdi anlıyorum. Bu acı tecrübeyi izdivaç edeceğim zamanlarda gördüm. Bir raksıma, bir handeme can atanlardan, altınlar saçanlardan birtakımıyla izdivaç etmek istedim. Bunların hiçbiri bu davetime icabet etmedi. Evet! Gayr-ı meşru olan iltifatıma koşuşanlar, bu meşru olan davetime iltifat göstermediler! Bu servetle istediğim adama varabilirim sanıyordum. Lakin para bu hususta bir itibar görmedi. Gördüm ki beni reddedenler, bir parasız benden güzel olmayan, fakat iffet dairesinden (197) çıkmamış bulunan kızlarla izdivaç eylediler. İşte sitti Bedia! Size olan gıptam beni bu hale getirmiş, bu derece olsun bana saadet-i beytiyeyi [evlilik mutluluğunu] tattırmış olduğundan dolayı size mecbur-ı şükranım." Ertesi günü saat dokuz raddelerinde Beyrut'tan hareket edecek olan Loyd Kumpanyası vapuru demirini almış, aheste aheste harekete ibtidarla [başlayarak] yola düzülüyordu. Bu vapurun yolcuları adadından olan Bedia da, yolcuların tenezzühüne [gezinmesine] mahsus olan üst güvertede kenardaki kanepelerin birine oturmuş suret-i hareketi [hareketi] seyrediyordu. Vapur yola düzüldükten sonra Bedia yüzünü sahil tarafına dönmüş, çarkın her bir devirle tebaüt etmekte [uzaklaşmakta] olduğu sahile bakıyordu. Dünyada bir kimsesi olan (198) Şemi'yi içinde bıraktığı bu beldenin toprağından uzaklanırken yüreği cızladı. Bedia'ya bir hüzün geldi. "Ey, Suriye… Birkaç ay sonra yine sana geleceğim! Mademki

biraderim sendedir, ben onun iftirakına çok zaman tahammül edemem!" dedi. İnsanlar aczlerini hatırdan çıkarmasalar böyle geleceğim, gideceğim, yapacağım, edeceğim gibi sözleri hiç de ağızlarından çıkarmazlar. Birkaç ay mı? İşte ne kadar seneler oldu ki Bedia bir daha oraya ayağını atmadı. Şimdi ise atmak niyeti bile kalmadı. Şemisi, sevgili biraderi orada olmadıktan sonra artık niçin gidecek?

Helvila Bedia'ya kaa içindeki odada kadınların kazanmaya muhtaç kaldıkları hali, o dehşetle anlattığı zaman biraderine, Şemi'ye güvenerek o bapta hiçbir vakitte kazanmayı düşünmeyeceğinden dolayı teselli (199) bulmuş olan Bedia, ebna-yı beşerin [insanoğlunun] en ziyade güvenemeyecekleri, her gün her an muhatarada [tehlikede] bulunan şeyleri hayatları olduğunu, Şemi'nin de bu mahluk-ı faniden [ölümlülerden] bulunduğunu hatırına getirmemiş olması gibi, ayrıldığı sahilden de birkaç ay için değil belki, bir daha gelmemek üzere ayrıldığını hatırına getirmiyordu.

Artık sahilden hayli tebaüt edilince [uzaklaşılınca] Bedia yüzünü engine, vapurun hareket ettiği tarafa çevirdi. Beyrut engininin meşhur olan cesim [büyük] lodos dalgaları üzerinde vapur yuvarlana yuvarlana yol almaya çalışıyordu.

5

Bedia İstanbul'a ilk geldiği zaman merakını celbeden şey buradaki musikinin hal ve sureti oldu. Şam'da asla görmediği suretteki nota (200) meselesi nazar-ı dikkatini celbetti. Bu kendisince görmekle geçilecek şey olmadığını anladı. Derhal üstatlardan, udilerden birine şakirt oldu. Nota okumaya, notayla çalmaya başladı.

Bedia İstanbul'a geldiğinde kendisini ilk gördüğüm zaman bana:

"Ah sitti! İstanbul ne kadar güzel! Bizim gibi muvakkat [geçici] gelenler bile içinden çıkmak istemiyor. 'İnsan doğduğu, büyüdüğü yeri her yerden ziyade ister, beğenir,' derler ama bunun aksini İstanbul bana hissettirdi. Sizin gibi içinde doğup büyüyen İstanbullular, hepiniz Şam'da bulunduğunuz vakitler bu güzel şehir için, İstanbul için gösterdiğiniz şiddet-i tahassürde [özlemin şiddetinde] ne kadar haklıymışsınız. Hem de burada musıki ne halde. Ah! Burada musıki pek derin bir ilim. Şimdi ne yapıyorum bilir misiniz? (201) Notaya çalışıyorum. Biz bu zamana kadar ne kadar beyhude vakitler sarf etmişiz. Hep hafızaya kuvvet!"

Dedim ki:

"O hafıza bu kadar dolgun olduktan sonra, notayla udu sen daha âlâ çalarsın. Sen mızrap nağmelerini, maharetlerini hep notadan bekleyecek olursan notayla hiçbir Arabi parça çalamayacaksın demektir. Zira bizde notanın tatbikatı henüz o derece ilerleyemedi."

Bedia, "Evet! Arap mızrabı burada yok!" dedi. Bir hayli müddet sonra Bedia'yı yine gördüğümde alaturkada hayli terakki eylemişti. Notayla serbestçe çalmaya başlamıştı. Bedia burada daldığı musıki meşkinden kendini alamadığı cihetle biraderine tamam olan birkaç ay müsaadenin (202) temdidi [uzatılması] ricasında bulundu. Başladığı nota müttekinden [iyice bildiğinden] bahsetti.[34] Şemi maksadı hemşiresini memnun eylemek olduğundan mahiye maaşını göndermekte kusur etmeyeceğini ve birkaç aylar daha müsaade eylediğini cevaben bildirdi.

Bedia nasıl üstatlardan taallüm ve istifade eyliyorsa, üstatlar da bu şakirtten istifade ediyorlardı. Arapça sanatlı parçaları, Arap mızrabını Bedia'dan taallümü [öğrenmeyi] sanatlarının âşığı olan bu üstatlar kendileri için bir ayıp görmemekte haklıydılar. Hatta bazıları besteledikleri şarkılar için:

"Bedia Hanım… Bu besteyi dinle! Şarkının bestesi benden, buna bir ara nağme de senden olsun!" diyerek ara nağmeyi Bedia'ya yaptırıyorlar. Bastırdıkları notaya derçle [katarak] şakirtleriyle iftihar ediyorlardı. Bedia nerede meşhur bir udi (203) işitse, derhal ondan taallüme can atıyordu. Böyle bir şakirde dahi her üstad-ı kemal [usta kişi] hahişle [istekle] meşk veriyordu. Bedia düğünlerin birinde en meşhur saz takımlarından biri tarafından çalınan bazı Arabi şarkıların haline taaccüpte kaldı. Bunların ne hale sokulmuş olduklarını görüp buna hem teessüf ediyor, hem de bayılasıya gülmekten kendini alamıyordu. Arapça musıkiye vakıf olanlardan biri ona dedi ki:

"Sen ne bekliyorsun? Burada tam Arabi çalacak yine senin gibi gelmiş olanlardan bir veya iki erkeğe ancak tesadüf edebilirsin. Bunlar da düğünlerde çalacak çalgıcılar meyanında değildir. Bahusus tam bir Arabi udi ararsan sana ancak buraya gelmiş olan zevattan bir iki kişi gösterebilirler ki bunlar da beylerden, efendilerden (204) olduğu için dinlemek de herkese müyesser [kolayca] olur mu?" dedi. Bedia notada terakki eyledi. Zira İstanbul'a geleli iki sene olmuştu ki o hâlâ meşkten kendisini alamıyordu.

[34] Cümle bozuk.

Notayı serbest çaldıktan başka yazmaya da başlamıştı. Lakin o bundan sonra notadan başka daha çalışacak şey bulunduğunu görmüştü. O üstatlardan öğrenilecek şey musıkinin derinleriydi. Bedia gayrı talim edeceği üstadın udi olup olmadığını[35] düşünmüyordu. Öğreneceği şey ut değildi. O udu pekâlâ biliyordu. Musıkide terakki edecekti. Ustası ister udla öğretsin, ister kemanla, ister sesle ona müsaviydi [eşitti]. Bu iki sene sonra Şemi'den aldığı bir mektupta (205) kaymakamların nasp ve tayinleri artık Dersaadet'te [İstanbul'da] vaki olduğu cihetle bir mahalden kalkıp diğer mahale memuriyet alması için, Dersaadete gelmesi lazım geldiğinden, Bedia Şam'a avdet etmek istemezse İstanbul'da kalmasına müsaade ediyordu ve bu kendisine daha suhuletli [kolay] olacağını söylüyordu. Bedia musıki meşkinden kendini alamıyordu ki bu müsaadeyi can ve başla kabul etmesin. Bedia'nın İstanbul'da bulunduğunun bu ikinci senesi Şemi havasıyla imtizac edemediği [uyum sağlayamadığı] bir kazanın kaymakamlığından istifa ederek diğer bir mahale tayin edilmesi için Dersaadet'e geldi. Doğruca haneleri demek olan Bedia'nın kiralamış olduğu haneye indi. İki senelik hasret olan kardeşler kavuştular. Şemi dedi ki,

"Kardeşim, artık bizim dönüp dolaşıp (206) geleceğimiz yer burası olduğundan senin burada kalmaklığın bence daha âlâ oldu. İşte böyle doğrulup evime gelebilirim." dedi. Çok geçmeksizin yine Suriye dahilinde bir kazaya tayin edildi. Gitmezden evvel bir gece Bedia'ya bir kağıt uzatıp,

"Ne olur ne olmaz kardeşim! Bu senin yanında bulunsun. Senden almış olduğum beş yüz liranın senedidir," dedi. Beş yüz lira mı? Ah, bu beş yüz lirayı Şemi bu ana kadar kat kat Bedia'ya ödemiş olmuyor muydu? Hastalığında sarfettiği, çıplak kaldığında donattığı, Mail'in soyduğuna mahzun olmasın diye aldığı bilezikler, yüzükler, saatler, kaç seneden beri onun iaşe ve idaresi bu beş yüz lirayı kaç defa geçmişti. (207) Soba alevli bir halde yanıyordu. Bedia senedi o alevler arasına atıp tutuşturdu. Kağıt kül oldu. Şemi'nin gözleri yaşarıp,

"Benim hakikatli hemşirem! Demek bana bu kadar itimadın var! Teşekkür ederim. Ben de bu emniyeti suistimal etmem! Her ay aylığımdan bir tarafa artıracağım parayla bu beş yüz lirayı toplayıp sana bir irat [mülk] alırım," dedi. Bedia:

[35] Metinde, "olmamağı".

“O hakikati, insaniyeti, itimadı, vefakârlığı sen bana öğrettin! Senden gördüğümün mukabilinde başka bir şey değildi. Ben sana teşekküre borçluyum kardeşim! Bana irat falan lazım değil senin sağlığın afiyetin lazım!”

Bir hafta sonra Şemi mahall-i memuriyetine müteveccihen [gitmek üzere] hareket etti. (208) Bedia Dersaadet’e geleli dört seneyi bulmuştu ki kendisinin udunu bir gece dinlediğimde hayrette kaldım. Arap mızrabının maharetiyle çaldığı alaturka havalar utta ne güzel oluyordu. Tenha kaldığımızda kendisine dedim ki:

“Ut denilen şeyin tadı vakıa ancak bu mızrap sanatıyla oluyor. Fakat niçin bu güzel sanattan başkalarını da müstefit ederek [faydalandırarak] istifade etmiyorlar [yararlanmıyorlar]. İstanbul’da herkesin nasıl bir ut merakına düştüğünü görüyorsun! Bir Arabi udi usta bulmak müşkül oluyor. Herkes de bunu istiyor. Ne kadar çok kazanacağını bilir misin?” Bedia’nın bu sözüme canı sıkıldığını gördüm.

“Sitti! Beni muhtaç bir haldedir diye size kim söyledi?” dedi. (209)

“Böyle bir şey söyleyeni işitmedim. Ben söylüyorum. Biraderinin verdiği beş liradan ziyade ayda para kazanırsan fena mı olur?” dedim. Lakin Bedia’nın gücenir gibi olduğunu görünce,

“Bu güzel sanattan başkalarının da istifadesi için söylemiştim,” diyerek sözü kestim.

Birkaç ay sonra Bedia’nın biraderi İstanbul’a pek yakın olan bir mahalle kaymakam tayin edildi. Bedia bu haberi aldığı zaman pek sevindi. Artık sevgili kardeşlerin sık sık görüşeceklerini düşünüyordu. Biraderinin Dersaadet’e müteveccihen hareketine dair alınacak telgrafı bekliyordu. Telgraf da geldi ama nasıl?

Bedia bir gece rüyasında Şemi’yi görmüştü. (210) Şemi ona “Kardeşim Mihriban’ın evi yandı. Mihriban ortada kaldı.” demiş. Bedia da “A kardeşim! Benim evim yok mu? Buraya gelsin!” diye cevap vermişti. Uyandığında bu rüyadan hiç hoşlanmamıştı. Aziz ehibbasından birinin hanesine gidip “Ah! Bu gece gördüğüm rüyayı hiç beğenmedim. Hemen hayırlar ola!” demiş. Kendisi daha o ahbabı nezdinde [yanında] otururken ona mahsus gelmiş olan bir telgrafı oraya getirmişler. Hane halkı birbirine girip Bedia’ya ne diyeceklerini şaşırmışlar. Zira bu telgraf Şemi’nin vefatı haberini veriyormuş.

Birkaç hafta sonra Bedia Mihriban’la Rüstem’e hanesinin kapısını açtı. Mihriban halasının boynuna, en büyük lezzeti efendilerinin esiri olmakta bulan sadık Rüstem de sittisinin ayaklarına sarıldı. Şemi evvelce hazır para yemekle vakit geçirip taşra (211)

memuriyetlerine çıkalı çok zaman olmadığından Mihriban'a nizamen [düzenli] verilecek maaş pek az bir şey tutuyordu. Bu ancak mariz [hasta] kızcağızın ilacına güç kifayet edecek kadardı. Hane idaresini Bedia'dan bekliyordu. Fakat Bedia nereden bulacak? Bir müddet bu hane idare ediliyordu. Lakin nasıl oluyordu. Bunu kimse anlamıyordu. Bedia da halinden kimseye bir şey sezdirmiyordu. Eşyalar birer birer bedestene giderek onların paralarıyla oluyordu. İş artık son kürke, son kadife hırkaya, son ipekli entariye, son kaba kacağa kaldığında Bedia düşünüyordu. Evet! Artık bunlar da gitmeden evvel bir çare düşünülmek lazım olduğunu anlıyordu. Bunlar da gidecek! Öbürlerinin paraları gibi bunların paraları da bitecek, hem de pek çabuk bitecek. Ee, sonra? (212) Ah, bu sonra… Pek cevapsız kalıyordu. Bu hanenin artık çalışacak, kazanacak erkeği kalmamıştı. Habeşçesine Arapçayı karıştırmış Türkçeyi daha dürüst söylemeye muktedir olamayan Rüstem hamallık etse alacağı bir kuruşla, altmış parayla bu haneyi, bu üç canı idare edemezdi. Böyle olduğu halde o zavallı için bu da mümkün değildi. Zaten zayıf ve nahif olan vücut, bu türlü işler için kendisine kabiliyet veremediği gibi bu zayıf vücut efendisinin acısına tahammül edemeyerek hastalanmış, Bedia'nın yanına geldiğindeyse yatağa düşmüştü. Mihriban da yeis ve matemden hastalanmış zaten mariz olan kızcağız yatakta kımıldayamayacak halde yatıyor. Üç can ikisi hasta, mariz bunlar neyle geçineceklerdi? Bedia Şemi'nin hanesine gittiğinde ne halde idiyse (213) bu ikisi o haldeydiler. O zaman Şemi kazanıyordu. Varını Bedia için sarfediyordu. Bedia da varını sarftan çekinmedi. Bunlar yetmedi. Ee sonra? İçlerinde kazanabilecek halde olan yalnız Bedia'ydı. Bulmak, kazanmak lazımdı. Fakat nasıl? Evet, nasıl? Bu nasıl da sonra gibi muannitti. Bedia'ya bir cevap vermiyordu.

Helvila'nın kaa içindeki odada söylediği sözler hatırına geldi. Dehşetinden titredi. "Kadın kazanmaya muhtaç oldukta…" demişti. Evet! Bu sözler hep hatırına geliyordu. "Kadınlar kazanmaya mecbur oldukta… Onların başka ne sermayeleri var? Başka satacak ne metaları var?" demişti. Bedia o zaman kendisinin verdiği cevabı da hatırladı. (214) Lakin bu zavallıların, bu hastaların imdadına erişmek, onlara hekim ilaç yetiştirmek lazımdı. Onların ölümlerini arzu eylemek değil! Oh! Bu Bedia için kabil değildi. Kendi için razı olduğu bir şeye onları kıyamıyordu. Şimdi onlar ondan imdat bekliyorlardı. Ölmek değil çalışmak, kazanmak lazımdı. Fakat nasıl? Evet, yine nasıl? Ne sermayesi vardı? Ne yapabilecekti, düşünüyordu. Satacak eşya kalmadı. Artık ne satacaktı? Kendinden, kendi vücudundan başka şeyi kalmamıştı. O vakit bu üç canı kim düşünecek? Görüşmek, söylemek, sazını dinlemek için kendisine rağbet gösteren

ahbaplar bu üç hastayı değil hatta yalnız kendisini dahi üzerlerine yük edecekler mi? (215) Makbul olmak, mergub olmak [istenilmek] için sıhhatte bulunmak da lazım olduğunu düşünüyordu. Bu halde hasta olmaktan sakınmak lazım geliyordu. Bu vücut, bu bedbaht vücut bu kadar can için lazımdı. Bedia'nın malik olduğu şey yalnız o vücuttu. Ne suretle istifade olunacaktı? İşte yegane malik olduğu şeyi satmak… Helvila'nın dediği gibi şive, hande, işve, gamze gibi metalarını para ettirmek de kabildi. Hem Bedia Nauma'yla Helvila gibi iki vücudun yerini tutar bir vücuttu. Saz, ses, gençlik bir Nauma bir de Helvila'dan ibaretken, Bedia ikisini de camiydi [içine alıyordu]. Bu da onlar kadar kazanabilirdi. Bu da elmaslara, altınlara müstağrak olabilirdi [boğulabilirdi]. Bu hatıralar zihninden geçtikçe titriyordu. "Kabil değil," diyordu. (216) "Bu vücudun handelerinden, işvelerinden değil sayinden [çalışmasından] istifade etmeli," diyordu. "Helvila'nın söylediği metalarını değil, Nauma gibi sazını sesini de değil, asar-ı sayini [alın terini] satmalı! Kırıtarak, süzülerek, işvebazlık, dilşikarlıkla "Ya leyli" leri değil! Ciddi tavırla, tünt [sert] çehreyle namus dairesinde "do re mi fa sol" satmalı! Namus dairesinde kazanmalı!" diyordu. Bir çok mütalaadan sonra Bedia o son kürkü, son ağır entariyi, son oyalı hotozu, son ipekli çarşafı, giyinip kuşanıp iyice yıpranıp da yerine alınamayan şemsiyesini de açarak, o akşama kendisini beklememelerini de Mihriban'la Rüstem'e söyleyerek haneleri kapısından çıktı.

Bir akşam üzeri Bedia'nın vürudu üzerine (217) pek memnun olmuştum. Gecenin yedisine kadar bize güzel bir ut dinletti. Sabah olduğunda yine birlikte konuşmakta olduğumuzda tenha kalınca kıpkırmızı olarak dedi ki:

"Sitti! Bundan evvel bana bir şey söylemiştiniz. İşte şimdi ben onu yapacağım!" Bu sözünden hiçbir şey anlamadım. Ben kendisine ne söylemiştim, bir türlü hatırlayamadım.

"Ne gibi!" dedim. Bedia bir türlü söyleyemiyordu. Kızarıyordu, tıkanıyordu. Gözlerinden gelen yaşları zapta çalışıyordu. Güç halle:

"Haniya! Meşk vermek için bir şey söylemiştiniz!"

Artık anlamıştım. (218) "Evet!" dedim. Bedia,

"Bana birkaç şakirt bulmak! Birkaç meşk verecek yer bulmak!" dedi. Dedim ki:

"Peki baş üstüne… Bu bir şey değil! Sen bunu düşünme! Yalnız düşünecek bir şey var. Halkın uda bu rağbeti varken sen çok şakirt bulacaksın. Şimdi bizim tavsiye edeceğimiz

yerlerden başka daha çok yerlerden istenileceksin. Sana haber geldiği zaman, 'Meşklerim çoktur. Bir vakit uydurabilip uyduramayacağımı birkaç güne kadar haber veririm,' dersin. Haber vermek için de adreslerini alırsın. Bu birkaç gün zarfında hiç tevatür etmeksizin [yaymaksızın], bir şey sezdirmeksizin münasebetsiz (219) bir haneye, familyaya girecek olursan derhal bütün muteber [saygın] müşterilerini kaybedersin. Bu noktaya dikkat lazımdır."

Bedia, "Teşekkür ederim sitti," dedi. Bedia pek çabuk meşkler buluyordu. Gittikçe şakirtleri çoğalıyordu. Evvelce bu meşguliyet kendisini yoruyordu. Hatta bir kış soğuktan karlarda soğuk aldı. Şiddetli bir zatürreden yatağa serildi. Hayatla memat [ölüm] güreşiyordu. Mihriban, o mariz kızcağız etrafında dolaşıyordu. Gece sabaha kadar Rüstem iki diz üzerine çökmüş efendisini, sittisini bekliyor, ilaç saatlerini kaçırmamak için gözlerini kırpmıyordu. Bedia dalgınlıktan göremediği halde dahi, onun huzurunda riayetsizlikte (220) bulunmamak için gece dahi sabaha kadar o sadık köle diz üzerine oturuyordu. Bedia güç halle iyi olabildi. Lakin hal-i nekahet [hastalık sonrası dönemi] imtidat etti [uzadı]. Zaaf bir hayli müddet sürdü. Bu müddet zarfında meşke gidemediğinden idarelerine pek büyük sekte geldi. Rüstem mahalle esnafına haylice borç etmişti. Hekim, ilaç paraları da yine borçla olmuştu. Bedia meşklerine başlayacak hale geldiğinde borçları ödemek için biraz idareyi kısmak istedi. Yine o mahallede aylığı daha ehven bir haneye çıktılar. Bu hane pek haraptı. Bedia'nın yattığı odanın altındaki odada Rüstem yatıyordu. Bedia akşama kadar dolaştığı meşklerden gelince yorgun olarak kendini yatağa bırakıyordu. Uykuyla vücudunu dinlendirmek (221) istiyordu. Lakin bir yandan öbür tarafa dönecek, yatakta kımıldayacak oldukta, bu harap oda o kadar sallanıyordu ki mümkün değil uyuyamıyordu. Bu istirahat zamanından dahi istifade edemiyordu. Bir gün Rüstem,

"Sitti! Siz hiç uyuyamıyorsunuz. Gece hep döndüğünüzü duyuyorum. Rahatsız mısınız?" dedi. Bedia,

"Evet, Rüstem! Uyuyamıyorum. Oda pek sallanıyor da!" cevabını vermişti.

Bir sabah Bedia örtünmüş meşklere giderken lastiklerini çeviren Rüstem,

"Sitti! Bu gece rahat uyudunuz mu?" diye sordu. Bedia, (222)

"Evet Rüstem! Nasıl oldu bilmem! Bu gece rahat bir uyku uyudum." dedi. Rüstem,

“Evet sitti! Odanızın altına destekler dayadım.” dedi. Bedia bir de baktı ki Rüstem kendi odasından bir takım direkler dayayıp tavana destekler yapmış. Bedia gülerek:

“Bu direkleri nerede buldun Rüstem?”

Rüstem, “Hane sahibinin evinde bir takım direkler duruyordu. “Sizin eviniz mamur olacak! Bana birkaç direk verin,” diye aldım.

Bedia, “Babamızın mirasından bir sen kaldın Rüstem, ama senin sadakatini milyonlara değişmem!” (223) deyip kölelerinin bu sadakatinden gözleri sulanarak kapıdan çıktı. Bedia artık kendilerinin masraflarını çıkardıktan başka bir hane parası da biriktiriyordu. Bedia’nın meşklerine vakit ve saatiyle devamı ve hiç tekasülde [bıkkınlıkta] bulunmaması, şakirtlerinin mucib-i memnuniyeti [hoşnutluk sebebi] oluyordu. Hatta bu çocukları da erkekten olan ustalarının devamsızlığından şikayetle onları bırakıp Bedia’yı tutmuşlardı.

Bedia haftada bir günün öğleden sonrasını kendi taallümüne bırakmıştır. Musiki tedrisini hâlâ terk etmemiştir. Üstadıyla beraber Arabi mızrap nağmelerini notaya uydurmak için uğraşıyor. Ne kadar eski besteler, güzel havalar varsa nota defterlerine doldurup duruyor. Şarkılar besteliyor, (224) peşrevler yapıyor.

İki sene evvel bir gün Bedia gelip acezenin önüne bir mendil içinde bir şeyler boşalttı. Bu boşalttığı şeyler paraydı. Hem de hepsi altın… bir yığın altın!..

“Sitti, senin himmetinle kazanılmış olan bu paraların çaresini de sen göreceksin!” dedi. Ne demek istediğini sordum.

“Meşk vererek para kazanmayı zihnime siz koymuş olduğunuzdan hamd olsun sefalete duçar olmaksızın namuskârane bir kazançla geçindik. Hem de fakirane değil pek iyi bir halde geçinmekle beraber bir de ev parası topladım. Arsa aldım. Hazır paralar da işte hazır. Bana bir ev yaptıracaksın! Ben böyle şeyden anlamadıktan başka vaktim de hiç (225) müsait olmadığını, bütün saatlerim satılmış olduğunu bilirsiniz.” dedi. Evet, zavallı kadın! Hayatının hep saatlerine sahip değildi. Bu saatlerin her biri birer meşk için satılmıştı. Önümde duran bu bir yığın altın ne kadar sayların [çalışmaların], ne kadar gayretlerin, ne kadar uğraşmaların, çalışmaların bedeliydi. “Bu altınların her biri lisana gelseler de kendilerinin ne kadar zahmetlerle, mihnetlerle, emeklerle kazanılmış olduğunu söyleseler,” diye düşünüyordum. Bedia bunları Helvila gibi avuç avuç almamıştı. Tane tane almıştı. Buna öyle kolay gelmemişti. Zahmetle, mihnetle gelmişti.

Lakin bu suretle kazanışı ona ne kadar tatlı ekmek yediriyordu. O istirahat-ı vicdan böyle nice yığınların birden gelmesine değişilemezdi. (226)

Bedia başından örtüsünü çıkarmaksızın paraları bırakıp gitti. Meşke yetişecekti. Satılmış olan o saatinin vazifesini ifaya gitti. Dört beş oda, iki sofa, bir kiler, mükemmel mermer döşeli bir holü odanın birini selamlık gibi bırakarak bölünmüş güzel bir ev yaptırıldı. Bedia içine taşındı. Evini pek sevdi. Rüstem ise sevincinden çıldıracak gibi oluyordu. Artık bu yeni evin odaları sallanmayacak, sittisi rahat uyuyacaktı.

Bir gün Rüstem'i kolları yakası şeritli bir elbiseyle gördüm. Bedia'ya,

"Bu ne?" dedim. Bedia:

"Ben hayattayken bunun da bir ekmek sahibi (227) olmasını istedim. Bize hizmet ettiyse şimdiye kadar etti. Ben bir hal oluverirsem ortada kalmasın. Şakirtlerimden birinin pederi himmet buyurdu. Hademe yazdırdık, yavaş yavaş maaşı artar," dedi. Bedia'nın bir arzusu daha vardı. Hanesi var. Sigorta da edildi. Şimdi hanede geçinebilmek için bir de dükkan parası toplayacak, ondan sonra dinlenecek. Artık yalnız kendi keyfi, kendi zevki için sevgili udunu çalacak!.. Şimdi okşadığı, sevdiği, yalnızken musahabet eylediği ududur. Udunu kucağına alıp sarılarak der ki:

"Beni hiçbir zamanda terk etmeyen, aguşumdan kaçmayan yar ü vefakârım! Enis-i canım! Dertlerimi dinleyen, kalbimi anlayan, sırdaşım! Bana daima refakat eden yoldaşım! Beni yalnız sen terk etmedin, (228) benden yalnız sen geçmedin, bana hıyanet etmedin! Bir zaman badi-i telezzüz ve tezevvukum [lezzet ve zevk alma sebebim], eğlencem oldun, şimdi de medar-ı taayyuşüm [geçim kaynağım], kesb-i nanımsın [ekmek kazancımsın]! Benim yarim, benim cananım, benim erkeğim sensin!.."

6

Bedia *Refet* romanını okuduktan sonra hasıl olan arzu ve heves üzerine kendi hikâyesinin de taraf-ı aciziden yazılması için müracaat eylemişti. Takrirlerini [anlattıklarını] veriyordu. Hikâye yazıldıkça kendisine okuyordum. Artık şu beşinci faslın son sahifeleri de yazılmış ve roman dahi tamam olmuştu. Meğer bu nihayet buluş, bizim zan ve zehabımızdan ibaretmiş. Roman daha neticesini bulmamışmış. Ah, beşeriyet için mukadder olan bu gaflet!.. Bedia Beyrut'tan hareket ederken Suriye'ye az

müddet sonra avdet eyleyeceği hakkındaki zannın butlanını [boşluğunu] (229) söylerken onun gafletine şaşmıştım. Şimdi de romanın öyle bir güzel neticeyle nihayet bulmuş olduğu zannında bulunarak ne kadar yanılmış olduğumuzu düşünüyorum.

Bedia şiddetli bir aşk ve sevdayla uğraştı. Vakarını, haysiyet-i nisvaniyesini muhafaza eylemek, onu ayaklar altında çiğnetmemek istedi. Muvaffak oldu. Namuskârane bir kazançla geçinmek, üç canı geçindirmek istedi. Gayret etti. Sebat etti. Ona da muvaffak oldu. Mihriban'ı, Rüstem'i refah halle yaşattı. Hem de her erkeğin yapamayacağı bir surette bir hane edinmek istedi. Mahsul-ı sayiyle ona da nail oldu. Onun içini güzelce döşedi. Bu yeni hanede haftada bir gün ders günü açtı. Bir çok şakirtler geliyor, her meşk için bir mecidiye bırakıp gidiyor. Mermer holünün önü Rüstem'in (230) odasının kapısının karşısı her cumartesi günü bir çok ayakkabılarıyla dolardı. Odanın birine şakirtler dolar nöbetle ustanın yanına giderler derslerini alırlardı. Şakirdan yalnız notalarını getiriyorlar. âlat-ı musikiye taşımıyorlardı. Meşk odasında biri usta diğeri şakirt için iki ut, iki kanun bulunuyordu. Cuma günleri de hanesinde kendisinin taallüm günüydü. Bir üstat olduğu halde hâlâ talimden yorulmayan, her gün bir talebe olmaktan hoşlanan Bedia, her hafta nota üstatlarından biriyle beraber çalışıyordu. Diğer günlerin her saati derslere gitmekle geçiyordu. İşte kazancını, muvaffakiyetini bu dereceye vardırmış, erkeksiz olduğu halde fakirane değil hatta kibarane bir maişetle yaşamaktaydı. Ehibbası ve şakirtleri tarafından seviliyor, rağbet (231) görüyor. Biraz udunu dinletmesi için kendisine ricalar olunuyordu. Derslerine o kadar müdavimdi ki ekser yerlerden devamsızlıklarından dolayı erkek ustalar bırakılıp Bedia tutuluyordu. Karda, soğukta, yağmurda hiçbir devamsızlığı görülmüyor, bir şikayeti işitilmiyordu. Hiçbir defa baştan savma ders verdiği vaki olmamıştı. Şimdi onun arzusu, infak ve iaşesine medar olacak derece irat getirir bir mağaza alarak artık dinlenecek, sevgili udunu, kendi tabiri vechle maşukunu, cananını, bir alet-i ticaret olmaktan kurtaracak, onu kendi için çalacaktı. İş yalnız bir dükkan edinmeye kalmıştı. Onun kazancına göre bu da çok zaman sürmeyecekti. Birkaç aylardan beri Bedia, acezeye yorgunluğundan bahsediyordu. Sureta o kadar kuvvetli faal görünen (232) bu müdavim ve gayur [çalışkan] kadının o sözü taaccübüme mucip oluyordu. Bedia her gün ut çalıyordu. Geceleri de kendi keyfi için çalıyordu. Demek gece gündüz çalıyordu. Entar, ceket ve kürk kabı kumaşının sağ kolu dayanmıyor yıpranıyor, açılıyordu. Bedia her diktiği elbisenin kumaşından bir kolluk alıkoyar ve eskiyen sağ kolu değiştiriyordu. Hiç para

verip elbiselik almadığını söylüyordu. Şakirdanının bayram hediyeleri onları senesine kadar bol bol idare ediyordu.

Bedia da acz kalmamıştı. Lakin bir zaaf zuhur etti [ortaya çıktı]. Bir soğuk algınlığı diyerek yattığı yataktan haftalar oldu kalkamadı. Derslere gidemedikten başka cumartesi dersini de iyileşinceye kadar diyerek kapadı. Sağ tarafında bir ağrı hissediyordu. Doktorlar ut çalmasını katiyen [kesin olarak] men (233) eylediler [yasakladılar]. Bedia'ya ut çalmasını men etmek, onun kazancını kesmek, ekmeğini elinden almak demek değildi! Bedia henüz dükkan alamamış. Hane yaptırıp eşya edindiğinden ondan sonra dükkan parası birikecekti. Bir şey daha var ki bu sevdavi ve âşık kadın, olanca aşk ve sevdasını musikiye ve kendisince musikinin bir timsal-i mücessemi [somutlaşmış örneği] addeylediği uda vermiş olduğundan, ut onun nasıl kesb-i nanı ise mugaddi-i ruhu [ruhunun besin kaynağı] mülezziz-i hayatıydı [hayatının lezzetiydi]. O utsuz yapamaz yaşayamazdı!.. Bir gün elinde ut olduğu bir zamanda bana demişti ki:

"Sittim! Ut benim daima sayıp dökdüğüm gibi, nasıl arkadaşım, yarim, cananım kesb-i nanımsa daha başka bir şeyimdir. Ut benim hem de tahliskârımdır [kurtarıcımdır]. Bu ut olmayaydı benim halim acaba ne olurdu? Bu sevmeye olan istidad-ı şedidimi [şiddetli eğilimimi] nereye hasredebilirdim? (234) Çılgıncasına sevdamı neye sarabilirdim? Bu uslanmaz, ihtiyarlanmaz gönlümü neyle oyalayabilirdim? Bu müteessir, mütehassis kalbin sevmeye olan ihtiyacını neyle tahfif edebilirdim [hafifletebilirdim]?"

Bedia'ya ut çalmayı men etmek ne mühim bir şey olduğu anlaşılıyor ya! Bu çaldırmadıkları zamanda Bedia, ustasına çaldırıp dinliyordu. Bedia, bazen yataktan kalkıp geziniyorsa da yine yatağına uzanıyordu. Zaaf gittikçe ziyadeleşiyordu. Halsizlik, mecalsizlikten bir şeyle iştigal edemediği zaman ut dinliyordu. Bedia, sanki ilacının da ut olmasını istiyordu. Başı namaz beziyle mestur olduğu halde yatağına uzanmış ut dinliyordu.

Bedia'nın dinleyeceği ut, acemi elinden olamazdı. Ustasına çaldırıyordu. O zaaf (235) halinde daha ziyade müteessir oluyordu. Öyle hallere geliyordu ki artık o yataktaki Bedia denilen cisimden haberi bile olmuyordu. Usta çaldıkça o mest oluyor güya yavaş yavaş yataktan yukarı kalkıyor, yükseliyor. Bu tealide [yükselişte] derece derece yol alıyor. Artık odasını, yatağını, yatak içindeki Bedia'yı yukarıdan seyreyliyor gibi geliyordu. Gözleri kapalı olduğu halde neler görüyordu. Artık o oda, o yatak, o udu çalan ustayı da kaybediyor.

Çimenlikler, çiçekler, aydınlık, kuşlar terennümat-ı latifeyle [hoş şakımalarla] ötüşüyor. Çağlayanlar pür-ahenk musikiyle çağlıyor. Onlar arasında ut da çalıyor. Ama bu çalış, çağırış, söyleyiş gibi udu tahrik eden bir dest-i ahir [son el] yok. O kendi musiki söylüyor. Ah, o uddaki ne şekil, ne suret, ne şeffafiyet! Billurdan mı, yekpare pırlantadan mı? Neden? (236)

Seda da ne hazin, ne müesser, ne tatlı! Ne besteler, ne makamlar söylüyor. İşitmediği besteler, tanımadığı makamlar… Olanca dikkatiyle onları zihnine yerleştirmeye çalışıyor. Notasını yazabilmek için bellemeye uğraşıyor. İleride ağaçlar arasında güzel pek güzel bir kız keman çalıyor. Ama ne nağmeler, ne besteler!.. Bu duhter [kız] elbisesi elmas gibi parlak, kendisi ona "gel" diye işaret ediyor. Bir beste-i latifle ona "Gel bana ut ile refakat et," diye teganni ediyor. Keman da onunla beraber o besteyi terennüm ediyor. Bu davete icabet için udu almaya davranıyor. Uda yaklaştıkça ut çekiliyor. O yaklaştıkça, onu takip eyledikçe daima arada bir mesafe bulunuyor. Zira ut çekilmekte, ilerlemekte devam ediyor. Süratle uda saldırıyor. Tam elini değdireceği anda ut eriyor. Bir seyyal [akışkan bir şey]gibi (237) yayılıyor. Görünmez oluyor. Artık ne keman, ne onu çalan duhter, ne ut meydanda yok. Çalan, çağıran görülmüyor. Lakin nağmeler, beste, bir musiki, bir musiki hep musiki içinde kalıyor. Bu halde bir tartaklanma duyuyor. Bakıyor ki Mihriban'ın dest-i raşenaki [titrek elleri] onun kollarını ovuyor. Rüstem, her zamanki tavr-ı ihtiramıyla dizlerini ovuşturuyor. Baygınlık geldi diye korktuklarından onu ovuşturmaya başlamışlar. Bedia, gözlerini açtığında "Usta nerede? Niçin çalmıyor?" diyor. "Ah, ne besteler, ne makamlar, hiç işitmediğim şeyler! Belleyebilsem ah! Mucid-i makam olacağım," diye söyleniyordu.

7

Bir gün muhibbelerimden birine gittim. İkametgahı köprüye, Sarayburnu'na, Moda'ya, adalara nazırdı. Tophane önüne doğru duran posta vapurlarının (238) duruşu dahi pek güzel müşahede olunuyordu. Hanenin denize nazır ciheti bahçe olduğundan kafesler sürülmüştü. "Ne güzel manzara," dedim. Muhibbem "Sabahtan beri beni ne kadar sıktı bilir misiniz?" dedi. Taaccüple baktım, sözüne devamla dedi ki:

“Birkaç saattir bu manzaradan limandaki amed ü şüdden [gidiş gelişten], harekâttan, cevelandan, Moda Burnu’nun vaziyet-i latifinden, adaların görünüşünden oyalanmak arıyorum. Bir mahzuziyyet bulmaya çalışıyorum. Beyhude yoruldum. Bilmem ki ta ileride bulut gibi görünen Kara Burun, enzarımla engin arasına bir set olduğu için mi aradığım hazzı bulamıyorum. Daima engini, hadd-ı payanı [son sınırını] göremeyerek nazarıma bir hail bulunmayarak seyretmekten hoşlanıyorum. Lakin bu gün mahzuziyyet vermemekten başka beni sıktı. İşte İstanbul, Çamlıca hep görünüyor. Evet, manzara mükemmel… Şehir, kırlık, dağlık, deniz, (239) şimendifer, vapur, kayık hepsi göz önünde bu letaif-i tabiiye [doğal güzelliklere] elbette hayran olunacak, fikri meşgul edecek şeyler. Lakin ben bu gün her saldırdığı yerden muvaffakiyetle çıkamadığı, hiçbir kavi ve metin netice bulmaya muktedir olamadığı için mahdudiyetini [sınırlılığını] gördüğüm fikrime de küskünüm.

Letafetine beni hayran eylediği halde hakikatini daima muğlak bir lisanla söylemekten vazgeçmeyen tabiata da küskünüm. Ah, beşeriyet bir acz-ı ebediye [sonsuz acze] mahkûm!”

Bu hal muhibbemin her zamanki bir hali olmadığı için beni duçar-ı taaccüp ediyordu. O da güya söylemeye vesile arıyormuş gibi durup, yine söylüyordu:

“Şu zavallı kuşçağız avcıların şikarı [avı], balıklar yekdiğerinin yemi olmaya, sahiller dalgalarla şamarlanmaya, şu yeşil dağlar, bahardan sonra hazana (240) mahkûm. Bakınız şu taş yüklü merkepler o yükü taşımaya, tramvay beygirleri kırbaçları yemeye mahkûm. Bakınız şu çocuklara onlar da aldanmaya mahkûm.”

Sahibe-i hanenin gösterdiği tarafa, hanenin önündeki bahçeye baktım. Bir kiraz ağacının dallarına çıkmış ve dibine toplanmış çocuklar vardı. Kimi yakaladığı kirazı ağzına atıyor, kimi kendi yemeden aşağıdaki arkadaşına atıyor, kimi tam ele geçirdiği gibi kirazları avucuna alayım derken aşağı kaçırıyor, ne zamandan beri suyu değişmemiş, üstü yosunlaşmış havuza düşüyor. Aşağıda bulunanların kimisi dudağını büküp artık yenilemeyeceğini işrapla el uzatmıyor. Pis boğaz olanı alıp, yutuyor. Hülasa hep bu vaka bir neşe, bir sürurla geçiyor kahkahalar (241) ortalığı çınlatıyor. Muhibbem yine söylüyordu:

“Zavallı çocuklar, elinizden kaçırdığınız o kirazlar gibi ne kadar saldırdığınız emeller, ümitler öyle tam elinize alacağınız zannında bulunduğunuz anda böyle sizden kaçacaklar. Gülünüz, gülünüz... Zira ancak şimdi samimi olarak gülebilirsiniz.

Hülyalarınızın boşluğunu, ümitlerinizin neticesizliğini görünceye kadar böyle gülünüz! Parlak bir istikbal tahayyül ederek, dünyanın alayişine [gösterişine] kapılarak, hayatın neşelerinden istifadeye çalışarak, zirve-i mukaddere [belirlenmiş doruğa] doğru adımlarınızı atınız. Bir muvaffakiyete, bir hüsn-i neticeye gidiyorum diyerek, gidiniz. Ondan sonra karşınıza çıkan inişi gördükten sonra o neşeler, o handeler neye tahavvül eder, görürsünüz. Artık istediğiniz kadar korkunuz, istediğiniz kadar tahlis-i giribana [yakanızı kurtarmaya] çalışınız. Ondan sonra bilaihtiyat adımlarınızı (242) atmaya mecbursunuz, mahkûmsunuz!"

Muhibbemin o günkü hal-i teessürünü [üzüntülü halini] gördüğümden, lakırdıyı değiştirmek üzere karşı tarafında bir zamandan beri yapılmakta olan konağı göstererek "Hâlâ bitmedi mi?" dedim.

"İhtimam ediyorlar. Çok uğraşıyorlar. Yorgunluklarına yazık!"dedi.

"Fena mı oluyor?"diye sordum.

"İsterse iyi olsun! O kadar zahmet, o kadar yorgunluk neye yarayacak? Bırakıp gitmeye mahkûm olduktan sonra!.." dedi.

"Mahkûm! Mahkûm! Bu gün sizin bu mahkûmlarınız neden icap ediyor?" (243) dedim.

"Çünkü Bedia da mevte mahkûm!" dedi. Bu söz taaccübüme mucip oldu. Zira on beş gün kadar oluyordu ki Bedia'yı görmüştüm. Yataktaydı. Lakin halinde bir tebeddül yoktu. Bir soğuk algınlığıyla yattığını söylüyorlardı. Güzel güzel konuştu, yatağından kalktı, gezindi. Romanının geç bırakılmış olmasından şikayet etti. Tamam olduğunu tebşir eylediğimde [müjdelediğimde] pek sevindi. Tabı [basılması] için istical ediyordu. Ben bu hayretteyken muhibbem,

"Hem de onbeş yirmi günlük hayatı kalmış olduğu icra edilen konsultodan anlaşılmış. Hastalığı süratli veremmiş," diyordu. Bu hale ihtimal vermek istemiyordum. Bedia, bu kadar mezahimle güreşti. O kadar mihnete, (244) göğüs verdi. Galebe çaldı. Çalıştı, çabaladı, arzularına nail oldu. İş yalnız bir dükkân edinmeye kaldı. Önceki muvaffakiyet ne, sonraki netice ne?.. Biz istediğimiz kadar ihtimal vermeyelim. Mesele hakikatti. Şemi'den yetim kalan Mihriban ile Rüstem, Bedia'dan da öksüz kaldılar. Yattığının tam ikinci ayında Bedia gitti. Udi romanı da kendisine böyle feci bir hatime [son] teşkil etti. Dokuz on aydan beri bu hatimeyi yazmak için kendimde iktidar bulamadım. Bu halin tahattur ve tasavvuru bunun için kalem tutabilecek mecal bırakmıyordu.

Düşünüyordum. Bedia gitti. O saz, o ses, o zeka, o his… onlar da bitti mi? Fakat yazmak lazımdı. Zira, o arzular, o hevesler artık vasiyet yerine kaim olmuştu.

SON

T. C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI
CİLT 2

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

İÇİNDEKİLER

METİNLER

REFET	**366-491**
ENİN	**492-679**

REFET

Muharriresi:
Fatma Aliye

Tercüman-ı Hakikat **gazetesine tefrika suretiyle dercedildikten sonra**

Maarif Nezaret-i Celilesinin ruhsatıyla

ayrıca kitap şeklinde dahi tab olunmuştur.

İstanbul
1314

Takriz Makamında İki Söz

Kerime-yi maneviyemiz [manevi kızımız] Fatma Aliye Hanımefendi hazretlerinin *Refet* namıyla kaleme aldıkları şu eseri bir 'roman' diye telakki edenler o namdan umdukları şeyi bunda bulamayarak intizarlarında [beklentilerinde] yanılmış olurlar, Bu bir roman değil bir 'tasvir'dir. Maişet-i Osmaniyemize [Osmanlı'nın yaşayışına] müteallik [ilişkin] bir tasvir ki Frenklerin 'dapre natür'[1] dedikleri veçhile doğrudan doğruya suret-i tabiiyeyi [doğal gidişatı] istinsah [taklit] yoluyla husule getirilmiştir.

Evet! Bu tasvir doğrudan doğruya suret-i hakikiye ve tabiyeden [doğalın ve gerçeğin biçimi] ahz olunmuştur [kabul edilmiştir]. Buna 'hayalî' diyebilmeye bir büyük mâni vardır. O ki muharrire-i müşarünileyha [adı geçen kadın yazar] bu eserde fakr-ı sahih-i sâbirane ve gayuraneyi [sabırlı ve gayretliye yakışacak şekildeki gerçek fakirliği] göstermiş olup kendisi ise bir vezir kızı bir liva [paşa] karısı olduğundan fakr u zaruret denilen şeyi görmemiştir. Görmediği şeyi yazmak ya hayalen olabilir yahut kimler üzerinde görülmekteyse onları tetkiken [inceleyerek] mümkün olabilir. Hayalen tasvir edilirse mümkün değil hakikate benzeyemez. Sahteliği her satırında, her kelimesinde tebeyyün eder [görülür]. Bu tasviratta ise öyle bir sahtelik ispat edecek hiçbir cihet olmayıp tasvirat vakıa başından nihayete kadar kâmilen [tamamıyla] tabii ve hakikidir.
Ama eserin zemini yalnız o fakr-ı sabıraneyi tasvirden de ibaret değildir. Öyle olsaydı iş kolaylaşmış olur idi. Fakr değil mi? Onu tasvir için ne kadar model ister iseniz bulabilirsiniz. Hayır! Bu fakr hem sabırane hem de gayurane. Ama ne gayreti? Tahsil-i ilim [ilim öğrenme] ve iktisab-ı kemalat [olgunluk kazanma] gayreti ki bu gayret ile fakr u zaruret 'zıddâni lâ yectemiani[2]' hükmünde bulunduklarından bunun için iktiza eden [gereken] model öyle her yerde bulunabilecek kadar çok değildir. Pek azdır, pek nadirdir. Binaenaleyh [bununla birlikte] muharrire-yi müşarünileyha dahi o numune-yi nadiri [az bulunur örneği] ele geçirir geçirmez kudretini, ehemmiyetini takdir ederek

---

[1] D'près nature (Fr.): Canlı modelden yapılma resim. [Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962, s. 42.]

[2]Metindeki Arapça ibarenin çevirisi: İki zıt bir araya gelmez.

hemen istinsah ve tasvire başlamıştır. Evet! Hem tahsil-i ilm, hem iktisab-ı kemal! Tahsil-i ilim edenler de çok. Fakat onu kemalat-ı insaniye [insani olgunlukları] ve fezail-i ahlakiye [ahlaki erdemler] ile tezyin edenler [süsleyenler] o kadar çok değil. Bunlar da az. Nevadirden [az bulunurlardan] değilseler de umumilik derecesinde de değil. O kadar mebzul [çok] olsalardı, nezd-i kıymet-sencanda [kıymet bilenlerin yanında] kadirleri o kadar büyük olur muydu? Hâsılı bir fakir kızcağız tahayyül ediniz [hayal ediniz] ki yalnız servet-i maddiye [maddi servet] fakiri değil. Hüsnün [güzelliğin] de fakiri! Hatta sıhhat-i **(4)** vücudun bile fakiri!.. Mezbele-yi cehle [cehalet çöplüğüne] atılmış bir tohm-ı ilim ve irfan [ilim ve irfan tohumu]! Orada neşvünema bulacak [yetişecek] o mezbelede! Üstte yok, başta yok, midede yok, kanda yok! Fakat yürekte var. Gönülde var! Ne var?.. Neler neler… Adını 'vakar' koyduğu kibir ve gurur da var! Adını 'sebat' koyduğu inat ve ısrar da! Zaten kibir ile vakarın [gururun], hilm [yumuşaklık] ile meskenetin [miskinliğin], tevazu [alçak gönüllülük] ile tezellülün [alçalmanın] hududunu kim katiyen tayin edebilmiş [belirleyebilmiş] ki? Sahâ [cömertlik] ile israf, iktisat ile hisset [cimrilik] dahi böyle değil mi? Bunların memduh [beğenilmiş] veya makduh [beğenilmemiş] olmaları birer nispete [ölçüye] tabidir ki ahlakiyundan her biri o nispetleri kendi keyfine göre telakki ederek ya bol bol methetmiş veyahut kulaç kulaç zemmine [kötülemeye] girişmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın *Refet*'i bu bapta [konuda] en garip, en acayip bir modeldir.

Ama netice gayet mühimdir. Çünkü muvaffakiyet-i kâmile ile [tam bir başarıyla] teveşşuh eylemiştir [süslenmiştir]. Hem de öyle tesadüf nevinden olan muvaffakiyetlerden değil. Fakrın, zaruretin, hakaretin, zilletin, zaafın, marazın birer birer ve her biri diğerinden ziyade o vücud-ı sagire [küçük bedene] vurdukları çimdiklere birer birer tahammül eylemekle beraber kızcağız ilmin, irfanın, ahlakın, hikmetin şanlarını şereflerini dahi birer birer ve her birini bir meşakkat-i mahsusa [kendine has zorluklar] ile ele getirip neticeyi dahi işte bu muvaffakiyât-ı mütekaddime-yi mütetabianın [geçmişte arda arda gelmiş başarıların] mukteza-yı tabii ve zarurisi [zorunlu ve doğal gerekliliği] olarak istintaç eylemiştir [sonuçlandırmıştır]. Yani o netice hasıl olmamak mümkün olamamıştır.

Bu tasviri okuyan erkekler, kadınlar yani babalar analar derin derin düşüneceklerdir.

Hele kızlar, delikanlılar daha başka bir hâle gireceklerdir. Vicdanları, namusları varsa pek çokları kemal-i mahcubiyet-i mağlubane ile [utancın büyüklüğü altında ezilerek] başlarını önlerine eğeceklerdir. Zira, "Gözlerimizi kaldırırsak Refet'in o fakirane, sabırane, muvaffakane [üstün] çehresine isabet ederek bizi rezil edecek," diye korkacaklardır. Ama bunların birçokları da şu tasviri mütalaa ve temaşadan pek büyük lezzet alacaklar, pek büyük iftiharlar edeceklerdir. "Biz dahi birer Refet olacağız, fakr cihetiyle [yönüyle] değil say [çalışma] cihetiyle Refet olacağız," diyeceklerdir. "Tûbâ [Maşallah]!.." dahi bunlar için bir nida-yı tahsin [övgü seslenişi], bir nara-yı aferin [kutlama sesi] olacaktır.

Fi 8 Kânunisani sene 1312

Ahmet Mithat **(5)**

REFET

Evvela kariin-i kirama [değerli okuyuculara] şurasını itiraf edelim ki: Şu hikâyeye serlevha [başlık] edindiğimiz bu Refet, sergüzeştini yazmaya başlayacağımız kızcağızın asıl ismi değildir. Asıl isminin yazılmaması için böyle tesmiye eyledik [adlandırdık]. Şunu da söyleyelim ki burada Refet'i herkese beğendirmek maksadıyla şöyle güzel, böyle hüsn-i ahlaka [güzel ahlaka] malik [sahip], öyle nazik falan diye bir şahs-ı muhayyel [hayali kişilik] tasvirine kalkışmayacağız. Hakikati kopya edeceğiz. Sahib-i sergüzeşt [macera sahibi] ne ise onu göstereceğiz.

Talihinin mihnet ve sefalet vadilerinde sürükleye sürükleye şimdi yirmi üçüncü sinnine [yaşına] kadar isal eylemiş [ulaştırmış] olduğu Refet, dört beş yaşında bir yetime olduğu hâlde bundan on yedi on sekiz sene kadar mukaddem [önce] validesiyle Anadolu'nun (…) vilayetinden Dersaadet'e [İstanbul'a] gelmiş idi. Pederi memleketinde çift çubuk sahibi olup umur-ı ticariye ile [ticaret işleriyle] de iştigal eylediğinden [meşgul olduğundan] bazen İstanbul'a gelirdi. Bir defasında buradan kendisine odalık edinmek üzere bir de cariye alıp götürür. Taşralı zevceleri bu İstanbul'dan giden cariyeyi bir türlü çekemedikleri gibi yetişmiş oğlu ve kızları da ondan dünyaya gelen 'Refet'i bir türlü sevemezler. Odalık olan cariye ki ismine burada 'Binnaz' diyelim. Temizce bir kapıda küçükten büyüme bir şey olduğundan güzelce ve İstanbul usulü biçip diktiği ve İstanbul'dan götürdüğü elbiseleri giyinir ve kızcağızını da öyle bebek gibi giydirip

kuşatır imiş ki şu kıyafetiyle hane halkının kıyafetine pek yabancı kalan bu ana ile kızı efendiden başka hane halkı pek yabancı bulurlar imiş. **(6)** Binnaz ne kadar çalışmış ise bunlara yaranmak mümkün olamamış. Tabii gitgide o da onlar gibi giyinip kuşanmaya başlamış. Yine kendine ısındıramamış. Zavallı kadıncağızın kabahati güya başka bir mahalden gelmesi imiş gibi hep ortaklar bunun aleyhinde bulunmak için birbirleriyle müttefik ve ayrı ayrı validelerden olan kardeşler bu hususta yekvücut gibi müttehit olmuşlar [birleşmişler]. Bunun asıl sebebi ise birkaç defalar İstanbul'a gelmiş ve bazen de haylice müddet oturmuş olan Hayati Efendi'nin İstanbul usulünce terbiye görmüş bir cariyeden hoşlanması idi. Binnaz'ı aldıktan yedi sekiz sene sonra Hayati Efendi vefat etmekle olanca hiddet ve şiddetleriyle Binnaz ile kızına diş bileyen hanımlar ile oğullar ellerinden geldiği mertebe eza ve cefadan asla çekinmedikleri gibi yorulmadılar da. Binnaz her cefaya katlandıysa da artık gelip geçenin Refet'i hırpalamak ve sonra da işi azdırıp rast geldikleri yerde o zavallı çocuğu tekme ve sille ile dövmek derecelerine varan zulme, tahammül edemedi. Kendi yediği dayaklardan şikâyet etmeye zaman kalmıyordu. Evladı için merhamet, insaf rica ediyordu. Fakat o kadar zamandan beri onlar için diş bileyen kimselerin onları dövmek değil diri diri yemediklerine teşekkür etmek lazım geldiğini gördü. Fakat ne yapsın? Garipti [yabancıydı], bikesti [kimsesizdi]. Dünyada bir tanecik Refet'inden gayrı kimsesi yoktu ki! O da şimdi onu himaye edecek bir sinde [yaşta] değil. Kendisi muhtac-ı himayet ve sıyanet [korunmaya muhtaç] bir hâldeydi. Yediği yumruklardan Refet'in arkası gömüldükçe zavallı valide de sanki ciğeri ağzından gelirmiş gibi olurdu. Hakaret olmak üzere ana ile kızı sofraya almıyorlar ve bazı defa da yemekten sonra yemekleri ve ekmekleri sokaktaki kelplere [köpeklere] dökmeye sürat ve tehalük göstererek [acele ederek] onları tazip etmek [üzmek] istiyorlardı. Zulmün bu derecelere vardırılması ise artık yalnız eski kin ve gazapları eseriyle [izleriyle] olmayıp Binnaz'ı canından bezdirip yanlarından savarak Refet'in hissesine isabet eden emlak ve emvalin [mal ve mülklerin] üzerine oturmak içindi. Hayati Efendi'nin bıraktığı servet birçok çocuklara taksim olunduğu cihetle hisse başına isabet eden çokça bir şey değilse de yine bir ana ile kızı kimseye muhtaç olmayacak derecede kanaat-i hâl ile geçindirebilir idi. Lakin Binnaz zaten yüzü gözü **(7)** açılmamış bir şey olup miras nasıl tevarüs eder [mirasa nasıl konulur], mal nasıl taksim olunur [bölünür] böyle şeyleri bilmedikten başka efendinin mal ve mülkü ne kadar olduğunu dahi bilmezdi ki kendilerine ne miktar şey isabet edeceğini tahmin edebilsin.

O güne kadar bildiği bir şey varsa efendisine ve efendisinden sonra da efendizadeleri [efendisinin çocukları] bildiği üvey oğullarına itaat ve hissettiği bir şey varsa o da kızına muhabbet idi. Nihayet bir efendizadesi de Refet olduğunu düşünüp artık onu bu azaptan kurtarmak için ne yapmak lazımsa onu yapmaya karar verdi. O güne kadar kuzu gibi munis [uysal] olan kadın hissiyat-ı maderane ile [annelik duygularıyla] bir arslan kesildi. Kükreyip evladının önüne geçti. Fakat heyhat! Arı da ufak bir hayvan olduğu hâlde birçoğun birden hücumu arslanı da şaşırtacağı gibi Binnaz aczini gördü. Sonra İstanbul'da efendisi kendisini aldığı zaman akrabalarından bazılarının hanelerine götürmüş olduğundan hatırına bu İstanbul'daki akrabalar geldi. Ve o zaman hatırladı ki bu İstanbul'daki akrabalar daire ve debdebeleri pek yolunda zengin kimselerdir. Binnaz artık bu tahattur ile [düşünceyle] kendini bir ümid-i necat [kurtuluş ümidi] bulmuş addederek [sayarak] hemen yola çıkmayı kurdu. İstanbul oraya bir aylık yol idi. Bu arzusunu fiile getirmekse güç olmadı. Zira kendilerini zaten başından defetmek arzusunda bulunan familya efradı [aile üyeleri] müsaade inayet buyurdular [izin vermek lütfunda bulundular]. Böyle uzun bir yolculuk mesarifi [harcamaları] için Binnaz boynundaki altınlar ile Refet'in nazar takımını ve efendisinin hayatında [sağken] kendisine hediye eylemiş olduğu yirmi otuz liralık kadar küpe ve yüzüğünü dörtte bir fiyatına satıp İstanbul'a gidecek olan bir aileye katıldı.

İstanbul'a vasıl oldukları [ulaştıkları] zaman o akşamı birlikte gelmiş olduğu ailenin nezdinde [yanında] geçirip ertesi günü oradan çıktı. Bir bohçadan ibaret olan kızıyla kendisinin eşyasını bir kolunun altına, Refet'i de diğer kolunun üzerine alıp Boğaziçi vapurlarından birine rakip oldu [bindi]. Binnaz Refet'in İstanbul'daki akrabalarının en zenginine değil en yakınına gidiyordu ki o familya da oldukça sahib-i servet [servet sahibi] ve haneleri cariye ve uşaklar ile idare olunur idi. Hane sahibi Refet'in halazadesi [hala çocuğu] oluyordu. Onun yetişmiş kız ve oğulları da hep Refet'in akrabası bulunduğundan **(8)** Refet'in bu hanede birçok akrabaları var idi demektir. Binnaz evladı bulunduğu cihetle sevdiği, Refet'e efendizadesi [efendisinin çocuğu] olmak münasebetiyle de riayeti [hürmeti] bulunduğundan onu sağ ve salim olarak böyle akrabası nezdine [yanına] getirmekle bir tefahhur [gururlanma] hissediyordu. Hayati Efendi kendisini aldığı zaman birkaç geceler misafir olmuş bulunduğu bu haneye Binnaz o tefahhurla girdi. Fakat heyhat [ne yazık ki]! Sanki talihleri kendilerinden evvel

oraya erişmiş de onları oradan da çehre-i menhusuyla [uğursuz yüzüyle] istikbal eyliyordu [karşılıyordu]. Memleketlerinde gördüğü cefadan zaten zayıf ve nahif olmuş olan Refet bir aylık yol yorgunluğunun inzimamıyla [eklenmesiyle] âdeta sıska bir şey olmuştu. Akrabalarından hiçbirinin onu okşamaya ve öpmeye tenezzül eylemediklerini Binnaz görünce taaccüp eyledi [şaşırdı]. Zira Hayati Efendi kendisini aldığı zamanlar bu hanede pek çok ikram görmüş idi. Fakat o zamanlar bu haneye birkaç günlük misafir olmak üzere gelinmiş, şimdi ise Refet ile beraber sığınmak üzere girilmiş idi. Binnaz kendince pek kıymettar olan kızının akrabalarınca da bir ehemmiyeti olmasını düşünüp hükmeyliyorsa da akrabalarca da yanında öyle sıska bir çocuğu olmasa pekâlâ işe yarayabilecek bir kadın olmak üzere telakki olunduğunda [algılandığıdan] şüphe mi vardı?

Binnaz memleketlerindeki akrabalarının zulümlerini üveylik meselesine verdiği hâlde bunların bu bürudet ve istiskallerini [soğukluk ve yüz vermeyişlerini] haksızlık buluyordu.

Diğer akrabalarını da dolaştı. Aynı hâl! Elbise ve harçlık verenler oluyordu. Fakat hiçbirisi horluktan ve zayıflıktan âdeta hırçın bir şey olmuş olan Refet'in vızıltısını hoş göremiyordu. Zavallı çocuk evvelce pek sessiz ve pek uslu olduğu hâlde kendisine bu huysuzluğu veren şey zafiyetiydi [zayıflığıydı].

Eğer Binnaz buralarını arasa çocuğu bir tabibe göstererek zafiyetine ilaç alır, tedavi eder idi. Lakin o zaman onu Binnaz gibi taşrada zamanını geçirmiş bir kadın değil sair [başka] kadınlar da bilemedikleri gibi tababet [tıp] bugünkü derece-yi terakkisine [gelişme derecesine] vasıl olmadığı cihetle [ulaşmadığı için] belki tabiplerden hepsi de zaafın, çocukların ahlakı üzerinde olan tesirini bilemezler idi. Zavallı çocuk kendisinde yürümeye mecal bulamadıkça anasının eteğine asılıp ağlar, vücudundaki ağrılardan, kemiklerindeki sızılardan ıstırap çektikçe feryada başlar. Çocuk "Ağrıyor," **(9)** diye bir yerini gösteremiyor. Zira vücudunun her tarafı ağrıyor idi. Refet hâlini anlatamadığı gibi Binnaz da asla anlayamıyordu. Onun hükmeylediği şey, evvelce Refet pek uslu idi. Pederinin vefatından sonra böyle oldu. Bu ise evvelce rahat ve bahtiyar idi. Sevilir, okşanır hoş tutulur ve öylece mesut olduğu için güler, uslu bulunur idi. Pederinin

vefatından sonra ise gezdiği, koştuğu havalilerde [yerlerde], sofalarda artık serbest gezmeye ve koşmaya oynamaya bırakılmadığı ve tekdir [azarlama], hakaret [aşağılama] gördüğü ve artık kendisine karşı uzanan eller onu okşamak için değil ona tokat, yumruk atmak için kalktığı velhasıl bedbaht olduğu için ağlıyor, huysuzlanıyor. İşte Binnaz'ın fikri bu idi. Hilkaten [yaratılış icabı] safi sinir denilmeye seza [değer] bir hâlde asabi olan Refet'e zaafın ve Binnaz'ın dediği gibi her şeyden mahrumiyetin, horluğun [değersiz görülmenin] verdiği hırçınlık o dereceyi bulmuş idi ki hani ya görenler hane sahibelerine de hak verebilirler idi. Evin içinde bir düziye [aralıksız] gibi bir surette bir çocuk vızıltısı ve ağlaması onları da bizar etmiş idi [bıktırmıştı]. Hele çocuğun geceleri olan feryadından şikâyetleri de pek haksız değil idi. Zira herkes vücudunu dinlendirmek üzere balin-i istirahete [dinlenme yastığına] baş koydukları zaman feryattan, ağlamadan serazade olamıyorlardı [kurtulamıyorlardı] ki rahat uyuyabilsinler. Kimse "Belki bu çocuk hastadır," demiyordu. "Ne kadar huysuz çocuk," diyorlardı. Mevsim kış olmak münasebetiyle yolda gelirken Refet pek ziyade üşümüş ve zaafın verdiği ağrılara dermansızlıklara ilaveten vücudunu bir de şiddetli sızı kaplamış idi. Fakat suret-i zahirede [görünürde], meydanda hastalığı olmadığından bunu kimse anlamıyor ve Refet buralarını izah edebilecek bir sinde bulunmuyordu. O ıstırap çektikçe ağlıyor, herkesin istirahat için girdiği yatak sanki biçare yavrucağa batıyordu. Sağlam kimselere pek çabuk geçen, hastalara gayet uzun gelen geceler de Refet için bitip tükenmiyordu. Birkaç ağızdan "Çocuk artık uyusan a, edepsizliğin el vermedi mi?" denildikçe o daha ziyade vızlıyor, tekdir [azar] işittikçe ıstırabına karşı haksızlık edildiği hasbiyle daha ziyade bağırıyor. Nevaziş [okşama] görse zahmını daha ziyade anlatmak istiyormuş gibi bir kat daha inliyor. Velhasıl susmuyordu. Artık bu ana ile kızın gördüğü istiskaller [varlığından hoşlanmama durumları] **(10)** hakaret derecelerine çıktı. Hep bu sıska kızdan bizar idiler. Refet yürürken vızlıyor, validesi kucağına alırken de ağlıyordu. Artık bunun kadar ahlaksız bir çocuk olamayacağına hükmediyorlardı. Fakat zavallı Refet yürürken dizlerinde iktidar [güç] olmadığı cihetle zahmet çekiyor, gayret etmese olduğu yere çöküveriyor ki bunu görenler yürümemek için inatçılığına veriyor. Validesi kucağına alırken ise o mariz [hastalıklı] kollar sanki kopacakmış gibi ağrıyordu.

Binnaz kızının hürmet ve rağbet göreceğini memul eylediği [umduğu] akrabaları yanında kendisinin de kızı yüzünden ağır geldiğini anladıkça taaccüp ediyor [şaşırıyor] .

Onun fikrince Refet ağlasa da sızlasa da sevilmeli idi. Zira kendisi seviyordu. Dünya, hayat hepsi onun için bir tanecik ciğer paresi, efendizadesi Refet'ten ibaret idi. Kendisini ne kadar tahkir etseler ne kadar horlasalar razı! Fakat Refet'e olan hakaretlere tahammül [katlanmak] güç geliyordu. Hele hane sahiplerinin çocuklarının Refet'e karşı olan muamelelerini bir türlü hazmedemiyordu. İster hazmedebilsin isterse edemesin iş o derecelerde dahi kalmıyor. Refet'in sıska vücudunu ve zafiyetten sararmış yüzünü, ıstıraptan çatılmış kaşlarını, ağlamış suretini gören çocuklar eyyam-ı sabavetin [çocukluk günlerinin] şan ve şöhreti olan tebessümlerden, handelerden, koşmalardan, hoplamalardan mahrum bulunan bu çocuğu hoş göremiyorlardı. Bazı defa onları oynamakta görünce Refet'in de yüzünde bir lema-yı heves [heves ışığı] görülüyor, gözleri parlıyor, ekseri ağlamak üzere bükülmekte olan zaiflikten incelmiş ve kulakları hizasına doğru yayılmış, fakrüddemden [kansızlıktan] kül rengi hâline gelmiş dudakları üzerinde bir tebessüm beliriyordu. Oyun âleminde kendilerine bir arkadaş ilavesini arzu eden çocuklar onun bu hevesini görerek evvelce çağırıyorlardı. Fakat kör ebe oyununda en evvel kendisi tutuluyor. Kendisi kör ebe sıfatını aldığında ise hiç kimseyi tutamıyor. Lüzumu veçhile [gereği gibi] koşamıyor, saldırıp yakalayamıyor. Yağ satarım bal satarım oyununda arkasına yediği yemek havlusunun topacının acısını ise sair çocuklar gibi kahkahalarla geçiremiyor. Zira zavallı çocuğun diğerleri gibi sırtında eti olmadığından acısı ciğerine çöküyor, ağlamaya başlıyor. Bu veçhile tatsızlık çıkardığından dolayı 'oyun bozuculuk' **(11)** ile itham olunarak derhal cemiyetten tart olunuyor [kovuluyor]. Bir köşeye gidiyor boynunu büküyor ağlıyor. Acısını unuttuğundan yine oynamak istiyor. Çocuklar merhamet ediyorlar. Yine içlerine kabul ediyorlar. Kaviller, şartlar teklif ediliyor. Artık tatsızlık bozgunluk etmeyecek. Refet hepsine rıza gösteriyor, söz veriyor. Köşe kapmacaya başlanıyor. Fakat çekilir dert mi ya? Orta yerde köşesiz kalan hep Refet! Onun ne miskin olduğunu bildikleri için evvelce ortada onu bırakmıyorlar. Bir köşeye yerleştiriyorlar. Lakin köşeler mübadele edilecek [değiştirilecek] değil mi? Refet karşı köşeye varıncaya kadar ortadaki çocuk onun gideceği köşeyi kapıyor. Ortada kalan hep o, hep o! Bu suretle oyuna bir tebeddül [değişim] gelemiyor. Hâlbuki diğer çocuklar da ortaya geçip köşe kapmaktaki maharet ve süratlerini göstermek istiyorlar. Böyle aynı surette kalan oyunda lezzet mi olur? Hep bu tatsızlıklar Refet'in yüzünden geliyor. Lakin Refet tatsızlığın bu kadarıyla da kalıyor mu ya? O kadar uzun müddet ayaküzeri durmadan, köşe kapacağım diye beyhude yere

oraya buraya salmadan, bir o tarafa bir bu tarafa dönmeden dizlerinin bağı çözülüyor, dermanı kesiliyor, safrası kabarıyor, başı dönüyor, olduğu yere avlunun taşları üzerine düşüveriyor. Başı acıyor. Burnundan akan kanları görünce ağlamaya, bağırmaya başlıyor. Öbür çocukların oyunlarının da tadını kaçırıyor. Artık bu defa tarda da hacet yok. Binnaz onun sesini işitip geliyor. Yerden kaldırıyor, yüzünü yıkıyor, burnunun kanını dindirmeye çalışıyor. O kadar kansız olan çocuğun ol suretle kan kaybetmesi de zaafını teşdit ediyor [artırıyor]. Sinirlerine dokunuyor. Hırçınlandıkça hırçınlanıyor. Yine oynayanlara katılmak istiyor. Lakin artık kabul eden var mı ya? Fakat onlar istemedikçe bu inat ediyor. Oyun vazifelerini icra edemediğinden dolayı hasıl olan mahcubiyet kendisine pek ağır geliyor. İlla o da bir muvaffakiyet göstermek istiyor. Artık Binnaz, küçük hanımların eteklerini öpüyor, onlara yalvarıyor. Velhasıl yine Refet kabul olunuyor. Bu defaki şerait de [şartlar da] Binnaz ile akdolunuyor [kararlaştırılıyor]. "Ama bak Binnaz dadı bu defa da senin hatırın için! Bir kere daha bozgunluk ederse kabul etmeyiz!" deniliyor. Bir aralık çocuklar iki hat üzerine diziliyor.**(12)** Bunlar karşı karşıya geçiyorlar. Bir hat diğerine karşı sırasını bozmayarak ağır ağır o oyuna mahsus olan şarkıyı bir ağızdan taganni ederek [söyleyerek] gidiyor. Hatta yakın geldikte ise şarkının nakaratı olan "Atarlar tutarlar en güzelini kaparlar," diye kimi kapacaklarını hissettirmeksizin bağteten [aniden] öbür sıradan bir kız kapıyorlar. Kendi sıralarına ilave ediyorlar. Fakat bu karşıya giden sıra içindeki çocuklar beyninde [arasında] evvelce kimi kapacakları karar veriliyor ki bu karar üzere kapılan çocuğun o sıradaki çocukların en güzeli olduğu öbür sıra çocukları beyninde ittifak-ı âra ile [oy birliğiyle] kabul olunmuş demek oluyor. Bu bapta muhalefette bulunmak ve sözü uzatmakla kimi kapacaklarını öbür sıra çocuklarına işittirmek ve sezdirmek bu oyunun şeraitinden harice çıkmak addolunduğundan bu baptaki takayyüte [sözleşmeye] hep çocuklar tarafından riayet olunur. Derken sıra öbür hatta gelir, onlar isterlerse yine kendilerinden gasp olunan [çalınan] güzeli alırlar. Yahut ki onlara nispet [inat] olmak üzere öbür hattın en güzelini seçerler. Bazen iş inada biner. Hep bir çocuk o sıradan öbür sıraya geçirilir, kapılır durur. Lakin ekseri bu oyunda bir de nezaket-i masumane [masum bir kibarlık] hüküm sürer. Zira çocuklar bilirler ki bir defaya mahsus değil daima böyle birleşip oynayacaklar. Hissederler ki daim görüşecek olan arkadaşlar beyninde kırgınlık olmamalıdır. Hatta bu oyun âleminde bozgunluk eden hep arkadaşlar tarafından bilittifak [görüş birliğiyle] bir daha oyuna kabul olunmaz.

Musahabet-i masumanelerine [masum sohbetlerine] dedikodu, münafıklık [iki yüzlülük] karıştıran çocuk ile de hep komşu olan çocuklar bilittifak görüşmez. Bu âlem-i masumiyetteki [masum dünyadaki] şerait ve intizam-ı tabiiyeye [doğal düzen ve şartlara] insan hayran olmamak mümkün değildir. İşte bu oyunda dahi hüküm süren nezaket eseri olarak ekseri sıra ile hep hattaki çocuklar alınıyorlar ki bu suretle 'en güzellik' hepsi hakkında kabul olunmuş oluyor. İşte bu alış ve kapışta en sonraya Refet kalıyor. Hem de bu bir defaya mahsus olsa zarar yok. Her zaman böyle! Bazen bu sıraya dahil olur yine öyle! Öbür defa diğer sıraya dâhil olur yine öyle. Başka çocuklar bazen sonraları 'en güzellik' intihabına mazhar olur bazı defa da birinci, ikinci defada! Zira demiş olduğumuz veçhile bunda bir hatır gözetilir. Arkadaşların gocunmamaları aranılır. Fakat Refet'e 'en güzel' **(13)** demek için çocukların hiçbiri istical gösteremez [acele edemez]. Zira birbirlerinden dûçar-ı istihza olmak [alaya hedef olmak] meselesinden de korkarlar. Hem de Refet ile ne alışverişleri var. O sevap için bir lütuf ve inayet gösterilmek maksadıyla oyuna dâhil edilmiş. Onunla bir ahbaplıkları yok ki! Gece onlarla birlikte oturacak, konuşacak değil ya! O ağlayacak, sızlayacak! Hem since onların akranı değil, başından büyük işlere kalktığından oyunlarına katılmak istiyor, oyunlarına dâhil ettikleri ne nimet. Evet diğer çocuklarca böyle ama Refet öyle mi düşünüyor ya? Her gün en sonraya o bırakılıyor, hem de ekser defalar sıra ona gelince bir defa daha gitmeye lüzum görülmeyip "Oyun bitti" denilerek onu asla 'en güzel' şerefine nail etmeksizin o oyuna hatime [son] veriliyor. Refet burasını pek iyi düşünüyor. Fakat bir şey söyleyemiyor. Çarpılmış gibi bir tarafa dönüp ağlamaya başlıyor. Sanki onun gocunduğuna bir ehemmiyet vereceklermiş! Fakat onlar ehemmiyet vermedikçe o sızıltıları feryatlara çıkarıyor. Çocukların bir ikisi: "Ne oldun yine Refet?" derse de Refet'in gururu hiçbir vakitte meseleyi izaha müsait bulunmuyor. Hırsından, hiddetinden muttasıl [aralıksız] bağırıyor. Artık dayağı hak ediyor değil mi? Evet! Gayrı çocukların da sabrı tükeniyor. En sabırsızı işe başlayıp birbiri ardı sıra gayrı silleler tokatlar yekdiğerini tevali ediyor [takip ediyor], geç kalan bir tekme yetiştiriyor. Böylece Refet de nasibini alıyor.

Ertesi günü yine oyuna katılmak istiyor. Fakat artık her istedikçe yanlarından defetmek için onu dövüyorlar, tepeliyorlardı. Bu dayak keyfiyeti [işi] Binnaz'ın tahammül edemediği bir şeydi. Binnaz akrabaların hangisinin dairesine gitse Refet'in çocuklar

âleminden gördüğü muamele hep öyleydi. Ziyadece dayak yediği bazı günlerin gecesi bihuş [sersem] düşerek yatıyor. Binnaz ise o geceyi rahat geçirdiğine zahip oluyor [inanıyor]. Ertesi gece ise o dayağın acıları baş gösteriyor idi.

Bir aralık bahar geldi. Refet memleketinde iken o zamanı kırlarda çayırlarda geçirir idi. Bu yanlarında bulundukları akrabalarının çocuklarının yaşayışlarına Binnaz taaccüp ediyordu. Binnaz'ın geldiği memlekette çocukları kırlara, çimenlere bırakırlardı. Burada ise muntazam bahçeler **(14)** bozulmasın diye çocuklar bahçeye yanlarında adam bulunmaksızın ve müsaadesiz salıverilmiyordu. Refet'i ise bahçenin kapısından bile baktırmıyorlardı. Hane içinde ses ettiğinden dolayı hanenin de en alt katında vakit geçiren Refet gittikçe vücuttan düştü, sıskalaştıkça sıskalaştı. Zaten az kalmış olan kuvveti daha azaldı. Zaafı o dereceyi buldu ki artık yerinden kalkamaz bir hâle geldi. Kolunu kaldırmaya mecali kalmamıştı. O daireye gelip giden misafirlerden kırk beş elli yaşında kadar bir kadın vardı ki Binnaz'ın ve Refet'in hâl-i pür melali [sıkıntılı durumları] onun nazar-ı merhametini [acıyan bakışını] celp eylerdi [çekerdi]. Bu defa gelişinde ise Refet'in artık fena bir hâle gelmiş olan zafiyetini gördü.

Binnaz'a "Kızım bunu İstanbul'a indir de bari bir hekime, hocaya götür," dedi. Fakat Binnaz İstanbul'un sokaklarını bile unutmuş idi. Hekimlerini, hocalarını nereden bilecek? Bunu hanıma açtı. Mürüvvetkâr [iyilik sever] kadıncağız "Birkaç gün bizim eve geliniz de konu komşu biz o çocuğa bakarız. Bunun hâli böyle ne olacak?" demekle Binnaz bohçasıyla Refet'i yüklenerek kadının arkasına takıldı. Köprüye çıktılar. Tramvaya bindiler. Mürüvvet Hanım denilen kadın Yüksekkaldırım'a biletleri aldı. İstasyonda indiler. Bir sokağa saptılar. Bir iki daha sapıp haylice de yürüdükten sonra harapça bir hanenin önüne vasıl oldular.

Mürüvvet Hanım'ın hanesi yeni değil fakat müferrih idi [ferahtı]. Büyük değil fakat bahçesi büyük idi. Malta döşeli temiz bir taşlık merdivenlere kar gibi beyaz bezler yayılmış. Aşağıda bir yemek odası, yukarıda dahi büyücek bir oda ile bir küçük oda var idi. Kadıncağız yaşmağı attığı gibi bir yatak çıkardı. Onu küçük odaya serdi. Sandığından temiz, ütüsü üzerinde çarşaf ve yastık örtüsü çıkardı. Kadın çarşafı açınca mis gibi sabun kokusu temizliğine şahadet eyliyordu [tanıklık ediyordu]. Sofadaki

ambarından bir basma yorgan çıkardı ki çarşafı kaplandıktan sonra daha kimse örtünmemiş idi. Zira Mürüvvet Hanım örtünülmüş yorganı ambarına koymaz idi. Misafiri gidince hemen yorganları söker, yatak çarşafı ve yastık örtüsüyle beraber yıkar, yorgana da diğer temiz çarşaf kaplardı. Bu suretle ne kapsız yorganı kalır ne de kirli çarşafları bulunurdu. Misafirlere kirli yatak komayı o misafir hakkında hakaret **(15)** olmak üzere tanınmak âdetini ne güzel koymuşlardır. Zira hakikaten misafire en büyük ikram temiz yataktır. Ama dikkat lazım: Süslü, kıymetli yatak değil! Temiz yatak! Yani Mürüvvet Hanım'ın hazırladığı gibi çarşafları, yastık yüzleri temiz bir yatak ki yıkandıktan sonra daha kimse onda yatmamıştır. Bazı kadınların gidip misafir oldukları hanelerde her gördükleri kusuru ve her şeye bir bahane bularak bir takım laf yapmaları ne kadar çirkin görülse bu yatak hususunda tayibleri [ayıplamaları] o kadar takdir ve tahsin edilmelidir. Zira bu şey pek çirkin görülmeli ve pek büyük ayıp addedilmeli ki o kusurdan sakınan çok olsun. İşte bizim Mürüvvet Hanım hakikaten bir ev kadını olduğundan bu hususta kimsenin istihzasına [alayına], tayibine uğramazdı. Mürüvvet Hanım Binnaz'ın bohçasını da çıkarıp o odadaki eski bir ceviz çekmenin gözüne koydu. Bir çift de terlik getirip yatağın ayak ucuna bıraktı ondan sonra aşağıya indi. Mürüvvet Hanım'ın taşlığı da döşeliydi. Bir tarafında bulunan kerevetin üzerine minder serilmiş ve üzerine dokumadan örtü örtülmüştü. Binnaz, Refet ile oraya oturmuşlardı. Mürüvvet Hanım avlunun bahçeye olan kapısının iki kanadını da açınca Binnaz ile Refet'in karşısında zümrüt gibi yeşil bir zemin ile beyazlı ve pembeli çiçeklerle donanmış ağaçlar göründü. Binnaz bu manzaraya karşı bilaihtiyar [kendiliğinden] bir "Oh!.." çekti. Refet ağzını açamadı. Fakat gözlerini o manzara-yı dilküşadan [iç açıcı manzaradan] alamadı. Mürüvvet kerevetin yanı başındaki ufak bir tahta dolabı açtı. İçinden bir ispirto kandili çıkardı. Pişirdiği kahvenin bir fincanını Binnaz'a verdi. Birini de kendi aldı. Bir de sigara yaktı. Bahçeye nazır olan kerevetinin minderi üzerinde bir güzel keyif yetiştirdi. Hanenin içi dışarısındaki harabiyeti göstermiyordu. Duvarlar temiz badanalı, bembeyaz her tarafta sakız gibi örtüler, dolap ve masaların üzerleri tenteneli [dantelli] örtüler ile örtülü her taraftaki nezafet [temizlik] hane derununa [içine] bir ferahlık veriyor ve eskiliğini örtüyordu. Mürüvvet yorgunluğunu aldıktan sonra bir kaba hasır çıkarıp bahçeye bir ağaç dibine serdi. Üzerine ufak şilteler de koydu. Sonra yukarıdan iki de küçük basma yüzlü fakat yine temiz yastık getirdi. Orasını ihzardan [hazırladıktan] sonra içeri girip "Binnaz Hanım haydi kardeşim!

Çocuğu biraz bahçeye çıkar. **(16)** İsterse uzansın ben yastık da indirdim. Haydi biraz hava alınız. Çimenler çiçekler mis gibi kokuyor. Siz yabancı değilsiniz ya? Ben de biraz bakayım bizimki akşama bir şey hazırlayıp bırakmış mı?" dedi. Binnaz gördüğü ikramlara karşı şaşırıp kalıyordu. Onları bahçeye çıkardıktan sonra Mürüvvet kilerindeki tel dolabının kapağını açtı, "Aferin, kocacığım! Bak beni ne güzel düşünmüş! İşte bir soğanlı kavurma yapmış. Bir de kabak pişirmiş, oh ne âlâ! Bu beni düşündüğü içindir. Belki geç gelirse yemekleri hazır bulsun diyedir. Bunları pişireceğim diye vaktinden evvel uykudan kalkmıştır. Öyle ya! Vaktiyle de kapıya yetişecek. Baksana tamtaze mis gibi kokuyor [ab]. Mutlak bugün pişirmiştir. Ah, benim hakikatli kocacığım!.. Ben de bir çorba pişirip şu misafirlere ikram etmiş olayım. Oldu gitti." Gayur [gayretli] kadın böyle söylenerek mangala biraz kömür koydu. Ateş yanıncaya kadar pirinci ayıkladı. Soğanlı kavurmanın kavurmasından üç dört parça alıp bir tencerenin içine koyduğu suyun içine attı. Mangala oturttu. Pirinci etin hasiyeti [özü] biraz suya karıştıktan sonra salacağından misafirlerinin yanına gidip bir sigara daha sardı. Kaba hasırın üzerindeki minderin biri üzerine uzanıverdi ki bu uzanışa oturmaktan ziyade yatmak denilebilirdi. İkiye katlamış olduğu bir erkân [destek] minderini kolunun altına almış olduğundan ancak yarı belinden yukarısı nim [yarı] oturmuş vaziyette idi. Kırk beşlik ellilik Mürüvvet sanki Venüs'ün İda Dağındaki vaziyetini almıştı. Lakin Mürüvvet oralarda mı ya! Venüs'ün adını bile işitmemiş. Öyle karı şeklindeki Venüs'ü ne işitmiştir ne de bilir. O keyif yetiştiriyor, yorgunluk alıyor vesselam.

Boğaziçi'nden erken vapurla indiklerinden şimdi henüz öğle vakti olmuş idi. Çiçeklerin, çimenlerin mis gibi kokuları insanın kalbine ferah veriyordu. Ya rüzgâr ne kadar hafif esiyor, kuşlar ne güzel ötüşüyordu. Refet annesinin yatak gibi yaptığı yere uzanmış, nazarını ileriye doğru salmış bilahareket [kımıldamadan] yatıyordu. Ses de çıkarmıyordu. Derken kapı çalındı. Mürüvvet kalktı, Binnaz avluda Mürüvvet Hanım'ın "Vay, efendim, safa geldin komşum!" dediğini işitti. Mürüvvet misafirini yukarıya **(17)** aldı. Ve biraz sonra aşağıya inip kahve cezvesini sürdü. Binnaz kalktı ve kahveyi kendisi pişireceğinden Mürüvvet'in misafirinin yanına gitmesini rica etti. Mürüvvet Hanım bu teklifi kabul ile çıktı. Binnaz, Refet'in hâlâ ses ve sedası çıkmadığına taaccüp ediyordu. Refet pek ziyade zayıf olduğundan çiçeklerin kokusu ona bir gevşeklik

getirmiş âdeta sızmıştı. Eğer hane derununda bu kokulara maruz olaydı şüphesiz korkulacak bir hâlde bayılırdı. Belki sonra ayılması da güççe olurdu. Lakin güneşin o latif hararetinin [sıcaklığının] tesiri ve nesimin [rüzgârın] onu okşarcasına üzerinden geçmesi onu yalnız sızmakla bırakmıştı. Bir müddet sonra Refet gözlerini de kapadı. Artık yarı uyku yarı uyuşukluk bir hâlde daldı gitti.

Binnaz bir yandan kahveyi pişiriyor bir yandan da göz ucuyla bahçede uyuyan kızını nazarından geçiriyordu. Kahveyi yukarıya götürdü, verdi. Mürüvvet Hanım "Gel bakalım Binnaz Hanım sen de şuraya otur Refet'in rahatını bozma. O güzel güzel uyuyor. Sen otur. Ben onun üzerine bir şey örterim," diyerek Binnaz'a pencerenin önünde yer gösterdi. "İşte uyanırsa şuradan görürsün," diyerek kalktı bir küçük battaniye çıkarıp Refet'i örttü. Gelen misafir komşu Nezaket Hanım'dı. Büyücek bir kapının çırağı yeni gelin idi. Efendileri bir hane almışlardı. Bu hane Mürüvvet Hanım'ın yanında idi. Arkasında kadife hırkası, oyalı hotozu, salkımlı küpeleri, gül bozuğu menekşe iğnesi hepsi üzerinde bulunuyor. Boynundan asma kordonun püsküllleri de kadife hırkasının biraz açık tutulan önünden görünüyordu. Nezaket Hanım'ın lafı hep konağa ve yeni efendisine dair idi. Evet! Böyle olduğu karine ile [ipuçlarıyla] anlaşılıyor idi. Ama söylediklerinin hepsini anlamak mümkün olamıyordu. Nezaket Hanım memleketinden geleli on yedi sene oluyordu. Bir kapıda eskimiş, azat olmuş, mükafat görmüş idi. Nezaket Hanım Çerkez idi. Fakat hayli müddet Abazaların içinde oturmuş olduğundan Abazaca da öğrenmiş. İstanbul'a geldiğinde Türkçe öğrenmiş ve kapısı büyücek bir daire olduğu için hem Çerkez ve hem de Abaza'dan kapı yoldaşları bulunduğundan bunların kimiyle Abazaca kimiyle Çerkezce konuşmuş. Derken efendileriyle Arabistan taraflarına **(18)** gidip bir müddet bulunmuş, oradan da biraz Arapça öğrenmiş. Bizim Nezaket Hanım elsine-i mütenevvia [çeşitli diller] âlimi ha!.. Heyhat!.. En ziyade kullandığı lisan Türkçe olduğu hâlde Türkçesini anlamak müşkil [zor]! Çerkezce konuştuğu kimseler de iyice konuşamadığını, Abazaca söyleşenler de Abazacası anlaşılamadığını söylerler. Ya Arapçasını anlamak, muamma halletmek [bilmece çözmek] gibi bir şey. Nezaket Hanım bir müddet diğer lisanlarla konuşmayı terk ederek hep Türkçe konuşmaya başlamış ve teehhülünden [evlendikten] sonra da Türk olan efendisiyle hep Türkçe söyleşmeye mecbur olmuştu. Fakat tam öğrenmeye muvaffak olmaksızın memleketindeki akrabalarına bir vizite vermek üzere İzmit'ten

ötede bulunan köye gittiğinde yine Çerkezceye dalmış ve az müddet kaldığından onu da iyice işletemeden gelmiş. Lakin yazık ki o zaman o kadar emek verdiği Türkçeyi de unutmuştu. "Amma yaptın ha!.." mı denilecek? "Masal söylemiyorum hakikat söylüyorum." "Bu olmaz şey" diyen varsa elhamdülillah Nezaket Hanım hayattadır. Cenabıhak çok ömür versin! Ama Nezaket'in kalbi o kadar güzeldir ki bunu vasf için sahifeler doldurulsa azdır. Sadıktır, insaniyetlidir. Hâlâ efendilerinin, efendizadelerinin kulu, kurbanıdır. Hilkaten terbiyelidir. Kapı yoldaşlarına hakikatlidir, afiftir [iffetlidir]. İyi bir zevce oldu, hakikatli bir valide çıktı. Güzel ev kadınıdır. Bu kadar hasail [iyi huylar] hiçbir lisanı iyice bilmemek gibi bir noksanını örtemez mi? Hem onun zararı kendisine olmak lazım gelmez mi? Âleme bundan ne? Kendisi de bu noksanının farkında değildir. O söyledikçe iyice anlatıyorum zannediyor. Bulamadığı lügatlere de aceleye gelince işitilmemiş bir isim takıyor, söylüyor vesselam. Mürüvvet Hanım komşusuyla bir seneden beri ülfet eylediğinden [yakınlık kurduğundan] epeyce sözlerini anlamaya alışmış ise de Binnaz pek anlayamıyordu. Fakat Nezaket Hanım Binnaz'ın sözlerini anladı ya! Hatta pek hoşlandığından onu hanesine bile davet eyledi.

Binnaz pencereden Refet'i gözlüyordu. Güneşin harareti sanki bir seyyal-i hayat [hayatın akışı] olarak çocuğun vücuduna nüfuz eyliyormuş gibi Refet'in kurumuş kemiklerinin, şekli meydana çıkmış olan yanaklarına hafif bir pembelik geldi. Bir aralık solgun dudakları üzerinde bir de tebessüm görüldü. Hab-ı masumanenin [masum uykunun] en güzel ziyneti [süsü] olan tebessüm o sıska çehrede dahi bir **(19)** şirinlik gösterdi. Lakin o letafet [güzellik] de tebessümün devamına mahsus olan lahza [an] müddetince devam eyledi. Bir şimşek şulesi gibi geçti gitti. Yalnız yanaklarına gelen hafif pembelik orada yatan çocuğun biruh [cansız] olmayıp ziruh [canlı] olduğunu anlatıyor idi. Nezaket Hanım evine gitti. Mürüvvet ile Binnaz bahçeye indiler. Refet hâlâ uyuyordu. Kızının bu kadar müddet sessiz sedasız, feryatsız figansız bulunduğunu hayli zamandan beri görmemiş olan Binnaz sevincinden ne yapacağını bilemiyor idi.

Mürüvvet Hanım Refet'in rahatı bozulmasın diye yanına gitmedi. İki iskemle çıkardı. Bahçenin bir tarafına koydu, birine kendisi oturdu. Diğerini de Binnaz'a ikram eyledi. Refet bir aralık gözlerini açtı. Bilahareket [hareketsiz] duruyor idi. Bir müddet sonra kolunu örtüden harice [dışarıya] çıkardı. Önüne doğru sallandırdı. Epeyce zaman kımıldamaksızın durduktan sonra ince parmaklarıyla hasırın çubuklarıyla oynamaya

başladı. Güneşin hararetinin uykudaki çocuğa olan tesiriyle pembeleşmiş olan yanaklar yavaş yavaş yine sararmaya başladı. Eski hâlini aldı. Mürüvvet Hanım "Haydi kalk yavrum şu çimenlerde gez oyna," diye Refet'e teklifte bulunduysa da Refet ne yerinden kımıldıyor ne de cevap veriyordu.

Mürüvvet pişirdiği çorbanın yarısını akşama saklayıp yarısını bir kâseye koydu. Sofrayı da kurdu. Bir çorba bir de kabak, öğle taamını [yemeğini] teşkil ediyordu. Refet çorbayı seve seve içti. Böyle çorbadan hayli zamandan beri mahrum idi. Akrabalarının tablaları [sofraları] mükemmel idi. Börekler, tatlılar var idi. Fakat çorbaları hasta çorbası değil idi. Terbiyeli falan şeyler idi. Bir çorba ısmarlamak oralarda kolay bir şey değil idi, dışarı ısmarlanacak, aşçıya haber gidecek falan hayli iş idi. Bahusus Binnaz gibi daimi bir surette bulunan kimsenin öyle bir düziye keyfine göre yemek ısmarlaması saygısızlık olacağından Binnaz öyle cüretlerde bulunamazdı. Tabla ile ne gelirse onu yemeye mecburdular. İşte asıl o börekler, hamur işleri afiyette bulunanlara mahsus olan yemekleri yemesi idi ki Refet'i böyle berbat ediyordu. Çocuk havaya, güneşe, perhize muhtaç idi. Refet'in büyücek zahmetlerinden biri de midesinden idi.
Akşam Mürüvvet'in kocası geldi. Altmış yaşında kadar bir adam idi. Ta gençliğinden **(20)** beri üç yüz kuruş maaşı var idi. Evlerine kira vermiyorlardı. Pek bahtiyarane yaşıyorlardı.

Ertesi günü Mürüvvet'in kocası işine giderken komşularından askerî tabibi bir kolağasına uğradı [ab]. İşi bulunmadığı bir zamanda Refet'e bakmak üzere gitmesini rica eyledi. Adamcağız derhal geldi. Refet'i bir güzelce muayene etti. Perhiz tembih etti. Et suyuyla çorba ve süt tavsiye eyledi. İlaçları kendi akşama getireceğini söyledi. Hamiyetli adamcağız akşama getirdiği ilaçların parasını almadı. Muhtacin [yoksullar] defterine geçirdiğini söyledi. Bu suretle tedavi edildiği hâlde bir aya kadar Refet'in haylice kendini toplayacağını da söyledi. Mürüvvet Hanım tebdil-i hava etmiş olmak [hava değişimi yapmak] üzere bu bir ay müddet kendilerini hanelerinde alıkoyacağını söyledi. Binnaz bu mahallede gördüğü muavenet [yardım] ve şefkate taaccüp ediyordu.
Bu mahallenin komşularında yekdiğeri için o kadar hakikat ve gayret mevcut idi ki içlerinde bir keyifsiz bulunsa mahalle halkı ona hizmetkâr olur, bir işleri dikişleri olsa yekdiğerine muavenete [yardıma] koşarlardı.

Eski adamların söyledikleri "Ev alma komşu al," sözünün hikmeti bu mahallede pek anlaşılıyor idi. Hepsi güzel ama doktorun tavsiye eylediği çorbayı, eti ve sütü kim alacak idi. Binnaz'ın cebinde üç kuruştan başka para kalmamış idi. O üç kuruş haydi bir gün için kifayet edebilsin [yetebilsin]. Fakat bu tedavi yalnız bir güne mahsus değil idi. Binnaz'ın koynunda bir gümüş saati kalmış idi ki vakit ve zamanını bununla biliyordu. Onu çıkardı. Mürüvvet "Dur bakalım icap ederse!" diye saati iade eyledi. Ve o günlük Mürüvvet'in ikramı olmak üzere Refet'in sütü ve çorbasının eti alındı. Kocası gittikten sonra Mürüvvet başını örtüp sokağa çıktı. Biraz ileride birçok inekleri olan bir Sütçü Memiş vardı. Bu Memiş Ağa süt satmaya çıkmaz, birkaç gezdiricisi vardı ki bunlar tayin edilen konaklara süt götürürler ve satmak için de gezdirirlerdi. Kârına bereket olmak üzere günde yüz dirhem miktarı sütün pek lüzumlu bir fakire verilmesini Mürüvvet Hanım rica eyledi. Ve Refet'in hâlini anlattı. Memiş Ağa bir ay müddet kadar günde yarım kıyye [okka] süt sadaka eyleyeceğini söyledi. Hatta karşı eve **(21)** geldiği için Mürüvvet Hanım'ın hanesine de gezdiricinin bırakacağını vaat eyledi. Mürüvvet, Binnaz'a asla sezdirmeksizin bir iki komşuya gitti. Beşer kuruş, ikişer kuruştan otuz beş kuruş kadar para topladı. On da kendisi üzerine koydu. Bunu bir astar torbaya koydu. Bu suretle Refet'in bir ay müddet için günde yüz dirhem et parası da tedarik edildi. Sabahleyin süt geliyor, et alınıyor. Evvelce Refet'in karnı doyurulup bahçeye bırakılıyor. Ondan sonra sofra kurulup Mürüvvet ve kocası ve Binnaz da başında örtü olduğu hâlde yemeğe oturuluyor idi. Binnaz her ne kadar onlardan sonra artıklarını yemek istemişse de Mürüvvet Hanım misafirine bunu yapmak istememiş, Binnaz da Mürüvvet'in kendisi için ayrı yemek koymak zahmet ve masrafına girdiğini görerek başını örtüp sofraya gelmiş idi. Binnaz, Mürüvvet'in bu türlü zahmetlere girmesini fazla buluyordu. Zira akrabalarının evinde arka sofraya oturduğundan artık yemekler yiyordu. Hem böyle Mürüvvet ile kocası gibi temiz pak insanlar olduklarını bildiği kimseler de değil. İlletli mi hastalıklı mı ne olduğu bilinemeyen birtakım misafirlerin de artığı. Öyle ya, illetli veya pis olmak fukaralığa mahsus bir şey değil ya!

Günler geçtikçe Refet canlanmaya başladı. Ağlaması, inlemesi yalnız gecelere mahsus kaldı. Gündüz bahçede kendi kendine oynuyor, yuvarlanıyor. Yabani çiçeklerden demetler yapıyor. Değnek ile havuzlar kazıp musluktan taşıdığı su ile onu doldurmaya

çalışıyor. Koyduğu suyun bir defa daha kabını doldurmaya gidip geldiğinde kaybolduğunu görüp şaşırıyor idi. Yorulduğu zaman da hasırın üzerindeki minderlerin birine uzanıyor gözlerini serseriyane etrafa dolaştırıp dinleniyordu. Bu veçhile bir ay mürurunda [geçtiğinde] Refet koşup hoplar bir çocuk oldu. Artık sofraya alınmasına da ara sıra gelip yoklayan hamiyetli doktor tarafından müsaade edildi. Bu bir ay müddet tamam olmuş, çocuk da kendini toplamış idi. Binnaz bulundukları müddetçe Mürüvvet Hanım'ın yemeğini pişirmek ve sair işlerini görmek istediyse de mürüvvetkâr kadın kendisinin çocuğuna iyi bakıp bir an evvel kesb-i afiyetine [sağlığını kazanmasına] çalışması daha elzem [gerekli] olduğunu söyleyerek onu men eylemişidi. Bir ay müddetin hitamında [sonunda] Binnaz, Mürüvvet Hanımdan gitmek üzere müsaade istedi. Mürüvvet akrabalarından hangisinin nezdine gideceğini sorduğunda Binnaz önüne bakarak "Hiç **(22)** birine!" cevabını verdi. Binnaz o bir ay müddetin hitamı yaklaşınca saygısızlık etmemek mülahazasıyla [düşüncesiyle] kendi başlarının çaresini de düşünmüş idi. Evvelce bu türlü şeyler aklına gelmiyordu. Zira bu mahalleye gelmeden evvel kendisi için medar-ı taayyüş [geçim kaynağı] olacak şeyler bulabileceğini bilmiyordu. Mürüvvet Hanım'ın hanesinde bulunduğu müddetçe Binnaz birçok komşularla görüştü, bu mahalle halkından birçok kadınların tahta ve çamaşıra giderek nafakalarını çıkardıklarını gördü. Binnaz bir oda tutarak öylece yaşamaya karar vermişti. İşte bu kararını da Mürüvvet'e açtı.

Mürüvvet akrabaları nezdine gitmek istemediği hâlde [durumda] oda tutmaya hacet [gerek] olmadığını ve kendi hanesinin yemeğini pişirdiği, çamaşırını yıkayıp sair hizmetleri de gördüğü hâlde onları boğazları tokluğuna kabul edeceğini ve kendisinin onlara maaş vermeye iktidarı bulunmadığı cihetle haftada bir gün de çamaşıra gitmek üzere müsaadede bulunacağını söylemekle Binnaz sevincinden çıldırıyordu.

Binnaz çamaşıra tahtaya gidiyorsa da bazı yerden beş kuruş bazı yerden on kuruş veriyorlar. Ve her hafta da iş bulunmuyordu. Lakin çalışkan kadın konu komşunun dikişlerini de dikerek ayda iki mecidiye para kazanıyordu.

Refet kendini toplamış ise de yine sıska tabirinden yakayı kurtarabilecek bir hâle gelememiş idi. Fakat epeyce kuvvetlenmiş olduğundan birkaç ay sonra mektebe verildi.

Refet'in zekâsından, sürat-i intikalinden [kavrayış yeteneğinden] derslerindeki terakkisinden [ilerlemesinden] hocaları şaşırıyordu. Mekteplerde bulunan fakir çocukların ekseri kâğıt ve kalem gibi şeyleri ve ders kitapları kibar çocukları tarafından verilirse de Refet'in pek soğuk tavrı, gururu ve inadı hiç kimseye sokulmaması ve kibar çocuklarına asla dalkavukluk etmemesi kendisini bu gibi ianete [yardıma] nailiyetten [ulaşmaktan] mahrum bırakıyordu. Refet'in kağıdı ve kalemi, üstü başı, ayakkabı ve Binnaz'ın üstü başı tahtadan çamaşırdan alınan kırk kuruş kadar para ile almak lazım geliyordu. Bu suretle bir sene geçtikten sonra verilen imtihanda Refet sınıf başılığı [sınıf birinciliği] aldı. Refet patlak kunduralarına, yamalı elbiselerine bakıp da biraz gururunu terk etmiyordu. Dersini iyi yapıp da hocalarından aferinleri, tahsinleri [övgüleri] bir bir üzerine aldıkça başını daha ziyade yukarıya kaldırıyor ve sınıflarının baş tarafına geçip de oturunca, "Bu çocukların **(23)** en muteberi [saygını] benim!" demek istiyor gibi bir tavırla bulunuyordu. Refet her sene sınıf başılığı alıyordu. İbtidai [ilkokul] dersi bitti. Rüştiyeye [ortaokula] geçti. Refet için bir yeldirme[3] ve namaz bezi lazım geldi. Binnaz'ın kesesi buna müsait değil idi. Ama gayreti müsait idi. Birkaç gün sıra ile çamaşıra gitmesine Mürüvvet Hanım'ın da mürüvveti munzam olunca [eklenince] yeldirme ile namaz bezi de yapılıp vücuda geldi. Kolları üzerine birinci sınıf işareti olan bir sıra yün şerit dikildi. Refet'in sevincini görmeli! Hele iyi okuduğuna mükâfaten komşular tarafından arifane ile [ortaklaşa] alınan kitap çantasını da koluna takıp gittiği gün onu görmeliydi. Ta sokağı dönünceye kadar arkasından bakan Binnaz ilk defa olarak sürur [sevinç] yaşlarının ne olduğunu tadıyordu. Rüştiyenin hocaları kadın olup Darülmuallimat [kız öğretmen okulu] mezunlarındandı. Nakış ustaları da Mekteb-i sınai [sanat okulu] mezunelerinden idi. Refet, ilk senesi sınıfın dördüncülüğüne nail olabildi. Bunun sebebi de nakış ve biçim ve dikişten tam numara alamaması idi. Bu da el işleri için ipek atlas ve kumaş gibi şeyleri tedarik edemediklerinden ileri gelmiş idi. Usta hanımın artık [artmış] ipeklerden kırpıntı parçaları üzerine işletmiş olduğu şeyler Refet'in verdiği emeği ve mahareti gösterememiş idi. Bu hâl Refet'e pek fena dokundu. Birçok fakir çocukları zengin çocukların ianesiyle birtakım kumaş ve ipek sahibi olmuşlar ve numara kazanmışlardı. Refet kendi tutukluğunun bu defaki seyyiesini [kötülüğünü] anladı. Fakat gönlüne söz anlatamıyordu. Hayır, hayır! Kimseye tabasbus

---

[3] Yeldirme: Kadınların çarşaf yerine kullandıkları, baş örtüsü ile birlikte giyilen hafif üstlük. [*Türkçe Sözlük*, TDK., Ankara, 2005, s. 2160.]

[dalkavukluk] edemiyordu. Ertesi sene derslerine başlandığı vakit Refet, Binnaz'ı tazyik etti [zorladı]. El işlerinde de tam numaradan başka mükâfatlar [ödüller] almak istiyordu. Sınıf başılığı kazanmak emel-i katiyesindeydi [kararlılığındaydı]. Binnaz komşulardan bir iane [yardım] isteyerek bunu tedarik eylemek [yerine getirmek] belki mümkün olabileceğini söyledi. İane mi? Vay Refet'teki ağlamalar! Kendi numara kazanacak diye âlemin taciz edildiğini istemezmiş. Refet evvelki gibi pek küçük değildi. Kendisiyle beraber inadı ve gururu da büyüyordu. Binnaz ders kitaplarına para yetiştiremiyordu ki bir de kumaş vesaire tedarikine muktedir olabilsin [gücü yetsin]!

Ana kız düşündüler taşındılar. Kendilerince buna bir çare bulunamayacağını görüyorlardı. Bu mesele Refet'i pek ziyade meyus ediyordu [ümitsiz bırakıyordu]. Zeki çocuk halk ile münasebet ve ahbaplık da insan için lazım olduğunu gördü. Ondan **(24)** sonra arkadaşlarına sokulmaya başladı. Yine tabasbus edemiyordu [yaltaklanamıyordu]. Lakin tevazu [alçak gönüllülük] gösteriyordu. Refet gibi zeki bir kıza ahbap peydası [dost kazanması] güç olmadı. Zengin kızlarına dalkavukluk etmiyordu. Fakat lüzumu takdirinde onların hizmetlerini görüyordu. Refet'in böyle sessizce ve kâmilce [olgun bir şekilde] hizmetinden ve muamelesinden hoşlanan küçük hanımlar, onu bazı akşamları hanelerine götürmeyi, gece birlikte derslerini yaptıktan sonra biraz da musahabet edip yine sabahleyin birlikte mektebe gelmeyi teklif ediyorlardı. Refet bunu Binnaz'a açtı. Binnaz razı olmadı. "Ben geceleri neredeysem sen de oradasın. Sen neredeysen ben de oradayım!" dedi. Refet bu davetlere cuma günleri validesiyle birlikte gidip gece kalmak suretiyle icabet ediyordu. Refet'in ehibbası [seveni] çoğaldı. Bir alışta dersini belleyen Refet'e dersini aldıktan sonra unutan kızlar sokuluyorlar ve onun yardımıyla derslerini yapıyorlardı. Zengin arkadaşlardan ahbap peyda eyledikten sonra Refet'e el işleri için lazım gelen şeylerin tedariki de müşkül olmadı. Hem de ricasız minnetsiz! Mesela çocuğun biri "Bir yastık başladım ama bu çift olsa ne kadar âlâ olacaktı. Fakat o kadar kendimi sıkamam. İş göstermek için de bir tanesi kâfi! İki olsa sonra işime yarardı," gibi şeyleri söyleyenlere Refet "İsterseniz ikinciyi ben size işleyim. Zaten imtihana iş hazırlayacak değil miyim? Numara aldıktan sonra sizin olur," deyince arkadaşı memnun oluyordu. Zira o ücretsiz bir yastık işletmiş olacak, Refet de masrafsız numara alacak idi. Refet'in bu teşebbüsünü gören sair küçük hanımlar "Peki Refet Hanım (...) Hanım'a bir yastık işliyormuşsun. Bizim dostluğumuz da o kadar yok mu?" dedikçe Refet'in

süruru [sevinci] ziyadeleşiyor "Peki a cancığım size de bir gömlek işlerim," diyerek beyaz üstüne işlenecek işlerini de gösterebileceğine memnun oluyordu. Refet böylelikle birkaç iş topladı. O sene imtihanında sınıf başılığı aldı. Refet derslerinin ezberlenmesine yardım eylediği ve imtihana yetiştirilecek el işlerine yardım eylemek üzere validesiyle beraber bazı geceleri geçirdiği konaklardan Refet'e elbiselik basma ve yeldirmelik yünlüler hediye ediliyor, küçük hanımların başladıkları işlerin çoğunu da Refet işliyordu. Lakin bu mektum [gizli] kaldığı için Refet'e hediyeler geliyordu. **(25)**

Binnaz bir yandan Mürüvvet Hanım'ın hanesinin işini görmek bir yandan tahtaya çamaşıra gitmek ve dinleneceği gecelerin ekserisini de gideceği konaklarda kızına refakat eylemek [eşlik etmek] ile geçirdiğinden dinlenmeye hatta yorgunluk ile inlemeye bile vakit bulamıyordu. Öyle ya! Halkın evinde bahusus [özellikle de] öyle büyük konaklarda inlenmez ya! Saygı lazım. Şurası var ki buralarda gördükleri muamele akrabaların nezdinde gördüklerine benzemezdi. Küçük hanımefendinin mektep arkadaşı diye Refet'e pek ziyade rağbet ediliyor. Binnaz aşağıda kalfalarla oturduğu hâlde Refet ta yukarıda küçük hanımın odasında zaman geçiriyor. Bu kadar çalışmaktan Refet de pek yorgun düşüyordu. Bir yandan sınıfının birinciliğini kaçırmamak üzere kendisi için çalışıyor, bir yandan da el işlerinin masrafını ve ayakkabısını, yeldirmesini bedavadan edinmek için ellerin işini işliyor, dersini belletiyor.

Bu yorgunluklar Binnaz'ın canına geçiyordu. Bir gün "Artık Refet bu mektep meselesinden ne zaman kurtulacağız? Kaç sene kaldı?" dedi. Bu söz üzerine Refet tebessüm etti. "Anneciğim! Daha Darülmuallimat var!" dedi.
Binnaz, "Darülmüallimat mı? O da ne demek?"
Refet, "Hani ya bizim hoca hanımlar yok mu? İşte onların çıktığı mektep."
"Ee onlar çıkmış ise sana ne?"
"Nasıl bana ne? Oradan çıkmayınca hoca olunur mu?"
"Tamam, hocalık sana kalmış!.. Hiç bizim gibi fukaralara öyle şey verirler mi?"
"Nineciğim kim çalışıyorsa ona verirler."
Binnaz bu sözlerden şaşırdı.
Refet nim [yarı] tebessümle, "Hem de ancak bizim gibi fakirler muallime [öğretmen]

olurlar. Zenginler muallime olmak için okumazlar. Malumat [bilgi] öğrenmek için oraya gelirler."

Binnaz bu sözün sıhhatini [doğruluğunu] görüp düşünmeye başladı. Evvelce yalnız okumak öğrenmesi ve oyalanması maksadıyla Mürüvvet Hanım tarafından Refet mektebe verildiği hâlde şimdi bir de kızının ağzından işittiği muallimelik sözünden şaşırdı. Zavallı validenin kalbinde bir ümit peyda oldu. Fakat bakınız bu ümidi nasıl yeisler, kederler takip eyledi. Mürüvvet Hanım'ın efendisi, demiş olduğumuz veçhile, ta gençliğinden beri üç yüz kuruş maaşla nezaret aklamından [bakanlık kalemlerinden] birine **(26)** devam ediyordu. Bir günlük mesafedeki bir mahalde açılmış olan bin kuruş maaşlı memuriyet kendisine teklif olununca karısıyla bilmüşavere [görüşerek] kabul eyledi. Mürüvvet Hanım birlikte gitmelerini teklif eyledi. Binnaz da gitmeyi elzem görüyor idi. Fakat Refet buna muhalefet eyledi.

Refet'in rüştiyeyi itmam eylemesine [tamamlamasına] bir senesi kalmış idi. Artık on sekiz yaşında bulunuyordu. Gayrı çocukluktan çıkmıştı. Ana kız yalnız bir odada bulunuyorlardı. Binnaz kendilerinin Mürüvvet Hanım'la birlikte gitmeleri münasip olacağını kızına anlatmak istiyordu. Refet de başını sallayıp,
"Hayır! Anne hayır! Daha kaç sene böyle hizmetçilik edeceksin? Hem bir evin tekmil [bütün] hizmeti hem de tahtaya, çamaşıra gitmek artık senin vücudunu harap etmekte olduğunu görüyorum. Bir yandan da dikiş dikiyorsun. Gayrı zaaf-ı basardan [göz zayıflığından] da gözlerini kıpıştırmaya başladın. Bir iğne geçirinceye kadar nice dakikalar geçiriyorsun. Bu yaşayış senin vücudunu bitirdikçe benim de yüreğimi eritiyor. Bu kadar hevesle çalışmama sebep olan bana gayret veren şeyin çoğu da seni bu hâlden kurtarmaktır. Yoksa gidip gelmeye, ayakkabı yetiştirmek, kitap parası, el işi masrafı, mektebe götürülecek yiyecek tedariki gibi şeyler bizim çalışmamıza en büyük mevanidendir [engellerdendir]. Fakat görüyorum ki senin sağlam ve iri vücudun bile şu yolda çalışmaya dayanamıyor. Ben bir an evvel diplomayı alsam da seni bu zahmetlerden kurtarsam diyorum. Mahallemizdeki komşuların ekserisine bakıyorum öyle çamaşır, tahta, dikiş gibi şeylerle nafakalarını tedarik edenlerin, yani kendini yalnız onunla geçindirebileceği için daima o yolda çalışanların vaktinden evvel vücutları harap olduğunu ve ancak gençlik zamanlarında çalışabilip sonra vaktinden evvel sıhhatleri

muhtel olduğunu [bozulduğunu] görüyorum. Onları görüp de senin için korkuyorum nine."

"Hiç korkma kızım bir şey olmaz! Çamaşır yıkamak tahta silmekle insana ne olur?"

Refet acı bir tebessümle, "Kendi evinin icap ettikçe tahtasını silmek çamaşırını yıkamakla bir şey olmaz. Lakin boğazını doyurmak sırtını giydirmek için bütün gün çalışmak, gece de yorgunluk çıkaracak yerde dikişe iğne kakıştırmak ile ne olmaz? Artık çocukluktan çıktım. Kendimi de sana bâr eylemek [yük etmek] bana güç **(27)** geliyor. İki kişi için çalışıyorsun! Artık benim de sana yardım eylemek zamanım geldi. Mektebe devam eylemek için sana isyan ediyorum sanma! İşte işi senin reyine bırakıyorum. Fakat tafsil edeyim, şerh eyleyeyim de [açıklayayım da] öyle hükmeyle [karar ver]. Ben de çalışmaya azmeyledim [karar verdim]. İstersen senin gibi hizmetçilik edeyim, tahta ve çamaşıra gideyim. Lakin bunun için de yine İstanbul'da bulunmamız lazımdır. Zira taşrada bu kadar işçi, çamaşırcı kullananlar olmamalıdır sanırım. Gidilecek yer bir kasaba! Mürüvvet Hanım sana ne demişti. İki kişi besleyeceğinden yine evvelki gibi yalnız boğaz tokluğuna değil mi? O da haklıdır. Ahir vaktinde [ömrünün sonunda] yemek üzere beş on para toplamak için gurbete gidiyor. Hep aldığını bize sarf etmez ya! Benim asıl düşündüğüm de o kadın bir hizmetçi ile işini görebilir ve orada bir hizmetçiyi ayda yirmi otuz kuruşa da kullanabilirken biz iki can ona bâr [yük] olacağız ki bunda da biraz insaf ve saygı lazım değil mi?"

Sözün burasına gelince Binnaz,

"Hakkın var kızım! Ben burasını düşünememiş idim," dedi.

Refet biraz düşündükten sonra yine söze başlayıp,

"İşte istersen sana yardım eylemek üzere mektebi terk edeyim. Zira daha beş sene müddet ben mektepte kalacağım. 'Sen ikimiz için çalış,' demeye ağzım varamaz!"

Binnaz gözleri sulanarak, "Ah, Refet ben seni tahtaya çamaşıra göndereyim ha! Bu mümkün mü? Ben hayatta bulundukça bu kabil mi?"

"Nine! 'Sıhhatte' dahi demeyi unutuyor musun? Ya sıhhatin muhtel olursa, ya çalışamayacak zamanın olursa! Buralarını da düşünmeli değil mi?"

Evet! Binnaz da düşünmeye başladı. Hem de Refet'in bu sözleri üzerine pek ziyade düşünüyor idi. Gözlerinden gelen yaşlar yanaklarından yuvarlanarak dedi ki,

“Sen benim gibi çalışmaya kaç gün dayanabilirsin?”

“Evet nahifim, zayıfım da onun için değil mi? Evet! Ben de bunun için kendime birkaç ay veyahut memulümün gayrı [beklentilerimin dışında] birkaç sene dayanabilecek iş yerine, ihtiyar olduğumuzda dahi iştigal edebilecek ve ikimizi de geçindirebilecek bir iş istiyorum. Bunun için de bu muallimeliği muvafık [uygun] görüyorum. İhtiyar da olsam bu vazifeyi ifa ederim. Bir müddet kalkamayacak **(28)** hâle gelsem o kadar müddet emeğe mukabil tekaüdiye [emeklilik maaşı] var. Alacağım maaşla ikimiz de geçinebiliriz. Yoksa beni hizmete gitmek istemez, kibir eder sanma! Haydi gayret etsek senin çalıştığın yolda ikimiz de çalışsak. Artık yorulmaya başladığını sen görmüyorsan ben yüzündeki asar-ı harabiyeden [bozulma belirtilerinden] anlıyorum. Benim sıhhatimin uzun bir müddet buna müsait bulunmadığını sen kendin söylüyorsun. Demek ki iki vücut birden harap olacak, düşecek. O vakit bize kim bakacak? Nine! Kim bakacak!.. Evet! Şu da hatırıma geldi ki sen bu yolda çalışıyorsun ben yalnız iş işler, dikiş dikerim. Geçen gün küçük hanımefendi bir Fransızca gazetede okuyordu. El dikişine çalışan kızlar odalarda kapalı kalmaktan ziya-ı şemsten [güneş ışığından] ve hareketten mahrum bulunmaktan geceli gündüzlü başını eğip gözünü yormaktan fakrüddem [kansızlık] ve zaaf-ı basara [göz zayıflığına] müptela oluyorlar [tutuluyorlar]. Kimi bir müddet sonra çalışamaz hâle geliyor.
Ekserisi de pek çabuk solup kuruyup pek genç iken ifna-yı vücut ediyor [ölüyor]. Ölmekten korkuyorum sanma. Ömrümüz olduğu müddet çalışamaz hâle gelmeyelim diye korkuyorum. Bizim gibi insanlar ömürleri oldukça çalışacak hâlde bulunmalı.”

Bu söz üzerine Binnaz tatlı bir suretle tebessüm ederek, “Fakat artık yetiştin kızım! Her zaman da kadınlar çalışacak değil ya! Bir hayırlısına düşersen seni besledikten sonra senin hatırın için beni de besler. Sen benden ayrılacak değilsin ya! Elbette ‘Ben annemden ayrılmam!’ dersin değil mi ya! Ah, Refet dünyada senden başka nem var! Ben sensiz yaşayamam! Elbet senin kalbin de benim gibidir değil mi? Sen de bir tanecik nineciğinden ayrılmazsın. Beni istemeyecek olan adama uyup da beni bırakmazsın. Beni istemeyeni sen de istemezsin değil mi? Refet değil mi? Biz birbirimizden sağ oldukça ayrılamayız, değil mi? Söylesen a!.. cevap versen a! Bu bapta zerrece şüphe beni mahveder. Beni istemeyecek olan adam için sen benden geçmezsin değil mi? Ben seni

her zaman beslerim, her zaman senin için çalışırım. Aa! Hâlâ cevap vermiyorsun! Yoksa sen benim zanneylediğim gibi Refet değil misin?"

Refet mükedderane [üzüntülü], "Tamamıyla senin zanneylediğin gibiyim anneciğim! Eğer teehhül edecek [evlenecek] olsaydım seni istemeyen adamı ben de istemeyeceğim gibi seni çalıştırmak değil ben çalışıp seni oturtmak fikrindeyim! **(29)** Fakat!"
Binnaz taaccüple,
"Ee! Fakat!.."
Refet'in solgun yanakları kızardı, önüne bakarak, "Teehhül edemeyecek olduktan sonra böyle sözlerle kendimizi ne yoralım!.."
"O ne demek?"
"Bu sözü uzatmayalım rica ederim nine!"
"Yooo!.. Onu kabul etmem! Anlamalıyım! Bu nasıl söz?"
"Kendini yorma valide! Biliyorum!"
"Canım ne biliyorsun?"
Refet kıpkırmızı olduğu ve zayıf bir surette kaşları çatılmış bulunduğu hâlde,
"Kendimi biliyorum!.."
"Sözlerin muamma hâlini aldı Refet, nen var!"
Refet kaşlarını daha ziyade çatıp küskün tavırla, "Fakr var, zaruret var! Sıhhat yok, güzellik yok!"
"A! Hemen herkes parası için mi karı alır. Hem de sen çirkin misin?"
"Bu hakayıkı [gerçeği] bir valide nevazişi [iltifatı] örtemez! Nafile kendini yorma!"
"Ben böyle abuk sabuk sözlerden anlamam!"
Refet gayet ciddi bir tavırla, "Mesele bana kendisini pekâlâ anlatmıştır nineciğim!"
"Kendi kendini bak nasıl şeylerle üzüyorsun!"

"Mahzun olmuyorum [kaygılanmıyorum] demem! Fakat meyus olmuyorum [ümitsizliğe kapılmıyorum]. Evet! Keşke ben de güzel olaydım diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alnımın teriyle ev bark idare edebilerek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum. Herkese kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla, kazanmakla,

talim ile tefennün [ilim öğrenmek] ile de olacağını göstermek istiyorum. Bu sevilmenin, bu rağbet görmenin öyle kaybedilebilecek, çalınabilecek bir servet ile ve âlem-i nevcivaniye [gençlik âlemine] mahsus zeval-pezir [geçici] güzellik ile olan gibi olmadığını anlatmak istiyorum. Onlar ashabını [sahiplerini] alınları buruştukça, saçları ağardıkça, vücut pörsüdükçe terk eden vefasızlardır. Onlar bana rağbet etmemişlerse ben de onlardan müstağniyim [uzağım]! Benim kesp ve istihsaline [kazanmaya] çalıştığım hasail ve fezailin [haslet ve faziletlerin] ise en büyük ve en güzel tezyinatı [süsü] tefekkürat-ı aliye ile [yüksek düşüncelerle] buruşmuş **(30)** alın ve tahsil-i ilim ve marifet uğrunda ağarmış saçlardır."

Refet coşmuştu. Artık karşısındaki validesi olduğunu da düşünmüyor sanki kendi kendine söylüyor idi. O uçuk beniz pespembe olmuş gözleri parıl parıl parlıyor idi.
Binnaz'ın o andaki hâlini tarif de müşkildir [zordur]. Kızının hüsünden mahrumiyetini [güzellikten yoksunluğunu] bilmesi ve izdivaç hususunda böylece ümidini kesmiş bulunması zavallı kadıncağızı öyle bir hâle getirmişti ki onun o andaki ihtisasat-ı elimanesini [kederlenmesini] ve yüreğinin sızlamasını ancak kadınlar, lakin kadınların da yalnız valide olanları anlayabilirler. Evlatlarının bedbaht olduğunu, kalbinde bir keder bulunduğunu, mahzun ve meyus istikbalinin [geleceğinin] saadetinden ümitsiz kaldığını gören valideler ne hissederler ve ne suretle mustarip olurlar [acı çekerler] ve evlatlarının içlenmesi havfından [korkusundan] nasıl yürekleri titrerse, işte Binnaz da o hâldeydi dersek bunu yine validelere anlatabilmiş oluruz. Refet'in sıhhat, hüsün ve servet gibi şeylerden mahrumiyetine dair söylediği sözler sanki birer kızgın demir şiş gibi zavallı validenin ciğergâhına [göğsüne] saplanıyordu. Ciğerparesinin [evladının] meyus olmaması için onu aldatmak istiyordu, kendisini güzel zannetmesini arzu ediyordu. Bu yolda elinden geldiği kadar sözler bulmaya, yalanlar düzmeye çalışmak istiyordu. Fakat karşısındaki Refet, Binnaz gibi cahil ve sade dil bir kadının bu yoldaki yavan tesliyetlerine [avutmalarına] aldanabilecek erbab-ı belahattan [aptallardan] mıdır? Validesine değil a, kendi hubb-ı nefsine [kendini sevmesine] bile aldanmayacak derecelerde hakikat-bin [gerçekleri gören] ve isabet-endiştir [isabetli düşünce sahibidir]. Zannolunur ki kadınlar umumen [tamamıyla] melahat ve letafet [güzellik ve hoşluk] hususunda kendilerini beğenmekte ve kendilerinden başka güzel görememektedirler. Bu zan doğrudur ama umumiyeti hakkındaki kısmı doğru değildir. Pek çok şeylerde

veyahut her şeyde kadın ile erkeğin farkı olmadığı gibi bu meselede dahi yoktur. Nev-i rical dahi [erkeklerin bile] kendi fezailine [erdemlerine] cümleden [başkalarından] evvel kendileri hayran oldukları için değil midir ki "Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz," denilmiş? Noksanını bilmek erkekler için dahi irfan addolunuyor ki bu da nedretinden [azlığından] neşet eder [doğar]. İşte kadınlar miyanında [arasında] dahi bazı refetler [iyi huylular] bulunabilir hem de vardır ki noksanını bilerek sahib-i irfandırlar [irfan sahibidirler].

Validesiyle bu hasbıhali ederken [sohbeti yaparken] **(31)** Refet'e öyle bir heybet ve vakar gelmiş, güzelliğe, servete olan küskünlüğünü naklederken [aktarırken] ve melahat-ı hakikiye [gerçek güzellik] addeylediği [saydığı] ilim ve fazldan bahsederken öyle bir tavr-ı amirane ve hakimane [emredici ve hükmedici tavır] ahzeylemişti [kazanmıştı] ki Binnaz kendisinde ağzını açmaya kudret bulamadı. Kızının bu hâline hayran olarak kaldı. Refet bir müddet sükût eyledi. Gözleri dalmış lakin nereye baktığını tayin müşkil! Uzun kirpikli göz kapakları biraz aşağıya doğru inmiş. Güya aşağıki sıra kirpiklerle karışmak istiyor. Nim açık [yarı açık] bulunan gözlerin mahmurluğu sarı benzine pembelik olarak gelen rengin, pembe dudaklara kırmızı olarak gelmesi Refet'i büsbütün başka bir hâle getirmişti. Refet düşünüyordu. Düşündükçe yüzündeki bu letafet artıyordu. Refet'in o hâlde düşündüğü şeylerin pek güzel, pek ulvi şeyler olduğu bundan anlaşılıyordu. Sanki Refet'in zihninden geçen ulvi tefekküratın [yüksek düşüncelerin] nuraniyeti [aydınlığı] gözlerinden lema-paş [parlamakta] ve kalbindeki hissiyat-ı merdane ve faziletkârane [iyilik ve yiğitlik duyguları] onun çehresine münakis olmaktaydı [yansımaktaydı]. O hâlde o anda Refet güzel olmuştu. Taaccüp olunmasın [şaşırılmasın]! Tecrübe kılınsın [denensin]! Ne kadar güzel olmayanlar vardır ki birtakım hissiyat-ı hasene [güzel duygular] ve tefekkürat-ı aliye [yüce düşünceler] ile mütehassis ve mütefekkir [duygulu ve düşünceli] bulundukları zamanda hoş ve latif olurlar. Tavırlarına o anda düşündükleri ve hisseyledikleri şeylerin ulviyetinin şan ve heybeti münakis olur [yansır]. Bunu biz birkaç defalar gördük de öyle söylüyoruz. Bir sanatkârı güzel görmek isterseniz onu sanatı başında görünüz! Bir ressamın en güzel resmine malik [sahip] olmak isterseniz şövalesi[4] önünde, fırçası

[4] Chevalet (Fr.): Tabloların üzerine konulup yapıldığı sehpa. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 217.]

elinde olduğu ve işine dalmış bulunduğu anda bir fotoğrafını çekiniz. Hiç de calib-i nazar olmayan [dikkat çekmeyen] bir piyanist, piyanosunun başına geçtiği ve artık zihni parmaklarının husule getirdiği ehviye [hava] ile meşgul ve gözler baktığı noktanın tayini müşkil bir surette dalgın bulunduğu zaman öyle bir letafet ve öyle bir melahat alır ki o kadın sanki başka birisiymiş gibi gelir. Güya musiki perisi orada keşf-i cemal eylemiş [güzelliği keşfetmiş] zannolunur. Lakin bunun için cidden piyanist artist olmalı! Sanata âşık bir sanatkâr olmalı! O sanatkârları o anda güzel eden nedir? Ressamın fırçasının hareketi, piyanistin parmaklarının oynaması mı? Fakat niçin adi bir nakkaş ve adi bir piyano çalan o vaziyeti ve o halaveti [tatlılığı] alamıyor? İşte bunun gibi her düşünen de Refet'in o anda aldığı letafet ve melahati alamıyor. Ve Refet de her düşünüşünde o tavır ve vaziyeti **(32)** bulamıyordu. O anda sanki fazilet onun tefekkürat ve hissiyatını taktiren [anlayarak] ona bir halavet [şirinlik] ve heybet iksa etmiş [vermiş] ve yüzünü nikab-ı hüsn ü an [güzellik örtüsü] ile tezyin kılmıştı [süslemişti]. O anda sabahat-i maneviye [manevi güzelliğin] melahat-i maddiyeye [maddi güzelliğe] galebesini [üstünlüğünü] göstermiş, kendi mevcudiyeti [varlığının] onun noksanını bildiremeyeceğini anlatmıştı. Bir çirkini güzel gösteren ihtisasat-ı haseneden [güzel duygulanmalardan] bahsolunduğu şu sırada, bir güzeli çirkin gösteren ihtisasat-ı seyyieyi [kötü duygulanmaları] dahi tahattur etmemek [hatırlamamak] bu muvazene-yi hikemiyece [fikri denge bakımından] bir eksiklik addolunabilir. Psikolojiyi tamik eden [derinlemesine inceleyen] müdekkikler [araştırmacılar] bilittifak [görüş birliğiyle] hükmeylemişlerdir [karar vermişlerdir] ki gerek yalnız niyette [düşüncede] kalsın ve gerek asar-ı maddiyesi [somut belirtileri] fiile dahi çıksın [eyleme dökülsün] herhalde ihtisasat-ı seyyie [kötü duygulanmalar] hâl-i tabiiyesinde [doğal hâlinde] gereği gibi güzel görünenleri pek çirkin gösterir. Pek muteber kibardan [hatırı sayılır kişilerden] bir zatın âşık olduğu ve izdivaç etmek üzere bulunduğu bir güzel kadını cinayetkârane bir ihtisas [canilere yakışır bir duygulanma] hâlinde görerek fevkalade çirkin bulup izdivacından da muhabbetinden de vazgeçtiği meşhurdur. Ne hacet, her cani, ika-yı cinayetten [cinayet işlemeden] evvelki hâline kıyas kabul edemeyecek bir çirkinlik peyda eder. Her gün birçok canilerin tetkik-i ahvaliyle [durumlarını incelemekle] iştigal eden [meşgul olan] hâkimler bu hakikate cümleden [herkesten] ziyade vâkıftırlar

[sahiptirler]. Psikologların bu yolda [konuda] yazdıkları şeyleri düşündükçe insanın diyeceği geliyor ki asıl güzellik tende değil candadır. Ama candaki güzelliğin tene dahi aksendaz olması [aksetmesi] için o canın teheyyücü [heyecanlanması] lazım gelir ki bu hâlde [durumda] sanki can kendi kabı olan tene sığamıyormuş da bilcümle [bütün] hasais-i hasenesiyle [güzel keyfiyetleri] beraber taşıyor ve erbab-ı dikkatin [dikkatli kimselerin] pişgâh-ı nazarında [gözlerinin önünde] bittebahhur [buharlaşarak] o teni hüsn-i mahza [saf güzelliğe] gark ediyormuş [batırıyormuş] gibi bir şeyler oluyor. Aksihal dahi böyledir. Teni güzel, canı çirkin olanlar nice [birçok] sınai-i nazarfiribane [göz yanıltıcı yapaylıklar] ile o çirkinliği setredebilirler [örtebilirler] ise de canları bitteheyyüç [heyecanlanarak] bütün çirkinlikleriyle beraber kabından taşınca kendilerini görenleri korkutacak derecelerde çirkinlik zahir oluyor [görünüyor].

Binnaz buralarda değil a! Ne kadar sadedil bir kadın olduğu buraya kadar verilen tafsilattan anlaşılmıştır. Hâlâ da kızını aldatmak gayretinde bulunuyor. Binaenaleyh Refet'in bu hâl-i teheyyücüne mukabil [karşılık] dahi Binnaz kızının o güzelliğine hayran hayran bakarken kızının kendi hakkında aldanmış olduğunu temin etmek [inandırmak] ve bunu göstermek istedi. Ve hızlı sesle, **(33)**

"Güzelsin! Güzelsin! Kendine iftira ediyorsun!" dedi. Ve bu defaki sözünü de Binnaz, Refet'i kandırmak maksadıyla değil cidden söylediğinden dolayı bir mesruriyet [sevinç] hissediyordu. Refet'in dudaklarında bir tebessüm belirdi. Ah bu tebessüm ne manidardır [anlamlıdır]! Nice suretlerde, ne kadar heyetlerde [şekillerde] görülür. Neleri izah, nice izahı müşkil şeyleri ifham eder [sezdirir]. O anda Refet'in dudakları üzerinde görülen tebessüm de Refet'in güzelliğe ehemmiyet vermemesi hakkındaki niyyat [niyetlerini] ve mekasıdını [maksatlarını] pek güzel şerh eyliyordu [ortaya koyuyordu]. Binnaz,
"Güzelsin! Güzelsin! Kendini gör de haksızlığını anla!" diyerek odanın içinde bir taraftan öbür tarafa koşmakta ve nereye koyduğunu hatırlayamadığı ayna parçasını aramakta idi. Refet validesinin bu telaşına gülümsedi. Beyaz ve muntazam dişleri kırmızı dudaklar [ab]… Hayır, hayır, hata etmeyelim kızarmış dudakları arasından göründü. Kızının bu hâlini gören Binnaz bütün bütün şaşkın ve hayran oldu. Refet'in o vaziyeti, o tavrı değil yalnız Binnaz'ın belki herkesin hayretini mucip olacak [icap ettirecek] kadar güzel idi. Hele bir ressamı en güzel bir model bulduğuna sevindirecek

kadar latif idi. Binnaz eline geçirdiği bir ayna parçasını bulunca sevinerek Refet'e gösterdi. Kızının güzelliğini kendisine göstermek istiyor idi. Lakin yazık ki kırılmış bir aynanın atılmaya mahsus olup [ayrılmış] da Binnaz'ın almış olduğu bir parçası insanın yüzünün ancak bir yerini yani yukarı doğru tutulsa alın tarafı, aşağı doğru tutulsa çene cihetini [yönünü] gösterebilecek kadar olup Refet'in elini bir taraftan çenesi altına koyup dirseğini de yanına dayamış, diğer elini de dizi üzerine gelişi güzel bırakmış, gözler mahmur, nazarı vakur, biçimi zaten güzel olan kaşlar latif ve hafif bir surette çatılmış, dudaklarda tebessüm. Hiddetli midir? Şen midir? Tayini müşkil olan bir hâlini, heyetini bu ayna parçası gösterebilmek hizmetini ifaya gayr-ı muktedir idi [gücü yetmezdi].

Eğer o anda bir fotoğraf cesamet-i tabiiyede [doğal büyüklüğünde] olmak üzere Refet'in bir resmini alıp da bilahare [daha sonra] nazar-ı temaşasına [gözünün önüne] arz etmiş olsaydı ihtimal ki Refet dahi bu kadını, bu kızı kendisini tanıyamayacak kadar güzel bulurdu. Fakat heyhat!

Refet aynaya bakmak için davranmadı bile [hareket bile etmedi]! Zira onun bu işe yaramayacağını **(34)** bilirdi. Bunu Binnaz da Refet'in karşısına tuttuktan sonra anladı. Hemen dışarı fırlayıp Mürüvvet Hanım'ın hanesinde bir tanecik olan sofadaki endam [boy] aynasına koştu. Ayna çiviye bağlıymış! Yine bağlamak üzere çözdü. Koca aynayı -ama Mürüvvet Hanım'ın hanesine göre koca aynayı- yakaladığı gibi getirdi. Lakin bu icraat-ı tabii [doğal hareketler] epeyce müddet sürdü. Binnaz kızının bulunduğu odaya girdiğinde beht [şaşkınlık] ve hayret içinde kaldı. Zira biraz evvel odadan çıkarken bıraktığı güzel Refet yine eski Refet olmuş. O letafet, sararmış çimenleri bir lahza [an] için yaldızlıyan, parlatan bir şimşek şulesi gibi geçmiş. O vaziyet dahi değişmiş. Kim bilir ne gibi bir ıstırap hisseylediğinden dolayı âdeta cismani bir acı duymakta olan kalbi üzerine Refet elini bastırmış. Asar-ı elem [keder belirtileri] yüzüne vurmuş. Dudaklar acıklı bir surette bükülmüş idi. Binnaz getirdiği aynayı kızına karşı tutmaktansa tutmamak daha iyi olacağı için (ne) yapacağını şaşırdı. Aynayı tutmak istemediği gibi hâli de hissettirmek istemediğinden bilaihtiyar [kendiliğinden] yavaş yavaş Refet'e doğru gidiyordu. Refet başıyla işaret ederek "Götür nine götür! Bizim gibi fukaraların aynası olmaz! Aynası olmayanların da aynaya bakmaya hak ve salahiyetleri olur mu?.."

hükmünü anlattı.

O anda Binnaz da kalbinde bir bıçak saplanmış gibi cismani bir acı duydu. Evet, meydanda bıçak yoktu. Fakat kalpte hissolunan acı âdeta bir bıçak acısı gibi idi. Acaba bu acı mı kendini öyle hissettiriyor yoksa onu husule getiren bıçak mı kendini göstermiyordu?.. Binnaz o anda Refet'in elini kalbi üzerine niçin koymuş olduğunu anladı. Fakr u zaruret zavallı kızcağızı şimşek gibi geçen bir güzelliği görmekten de mahrum eyledi. Odalarında bir ayna bulunaydı Binnaz kızına bunu gösterecek idi.
Refet'in aynayı götürmesini söylemesi Binnaz'a bir lütuf gibi geldi. Geldiği gibi ağır ağır geri çekilmeye başladı.
Refet mahzunane,
"Onu aldığın yere koy. Çözdüğün gibi bağla. Herkesin eşyasını yerinden kaldırmaya hakkımız var mı?"
Binnaz,
"Hata mı ettim Refet?"
"Estağfurullah seni tekdire [azarlamaya] haddim olmadığını bilirim. İhtar ediyorum nineciğim!" **(35)**
"Ben de sana gücendiğimden değil. Sözünü tasdik ediyorum [onaylıyorum] kızım."
Ana kız ikisi de müteessirdi [üzüntülüydü]. Lakin asar-ı teessür [üzüntünün izleri] ikisinde dahi aynı surette tezahür eylemiyordu [görünmüyordu]. Binnaz'ın gözlerinden düşen yaşlar yanakları üzerinde yuvarlanıyor, Refet ise sarardıkça sararıyordu. Dudakları titremeye başlamış idi. Refet,
"Bize kendimizi gösterecek olan ayine-yi sefalettir [yoksulluk aynasıdır]. Biz aksimizi ancak orada görebiliriz. Lakin ben de ona bakmayacağım!" Yumruğunu sıkıp ayağını yere vurarak, "Onu ayağımla basıp kıracağım! Çiğneyip geçeceğim!" Acı acı gülerek, "Fakat ben ne yapıyorum el evinde böyle ayağımı yere vurarak gürültü etmek hakkına da malik olmadığımızı unutuyorum. Gayret nineciğim, gayret! Bir diploma alıncaya kadar gayret! Ah, seni minder üzerinde oturtup da rahat ettirdiğimi görecek miyim? Sekiz yüz kuruşa, bin kuruşa kadar muallimelikler var. Hem ikimizi de geçindirdikten sonra bize kadar yemek pişirecek, işimizi görecek bir hizmetçi bile tutabiliriz. Ben akşam olunca gelirim. Her şeyimizi hazır, seni de rahat görürsem ne kadar memnun olurum. Ben bundan ziyade bahtiyarlığı ne yapacağım anneciğim!"

Refet böyle deyip kollarını açarak Binnaz'ın boynuna sarıldı. Binnaz da elindeki aynayı duvara dayayıp kızına sarıldı. Refet hem anasını öpüyor hem de,
"Ah, sana rahat ettirdiğim, her ikimizi de yalnız ben çalışarak geçindirdiğim günü görecek miyim?" diyordu. Binnaz aynayı yerine koyup bağladıktan sonra yine kızının yanına geldi ve bu muallimelik meselesi için kızıyla uzun uzadıya konuştu. Eğer Refet çalışıp da Darülmuallimattan alliyyülâlâ [birincilik] diplomasını alırsa bir birinci muallimeliğe tayin olunabileceğine kani olduktan [inandıktan] sonra artık İstanbul'da kalarak mektebe devam lüzumunu tasdik eyledi [kabul etti].

Birkaç gün sonra Binnaz, Mürüvvet Hanım'ın yol yemeğini yetiştirip sandıklarının bağlanmasına da yardım ettikten sonra pek suzişli [acılı] bir surette ayrıldılar. Hatta o gün Refet de mektepten müsaade alarak Mürüvvet Hanım'ın hanesinde bulundu. Hane kiraya verildiğinden Binnaz ile Refet de Mürüvvet Hanım'la beraber hanenin kapısından çıktılar. Mektebe yakın olmak üzere tuttukları bir hane odasına nakl-i mekân ettiler [taşındılar]. İki odadan ibaret olan bu hanenin diğer odasında **(36)** hane sahibesi oturuyordu. Üç çocuğu olan bu kadın hastalıklı, mariz idi. Kiraya vermekte olduğu bu odadan aldıkları iki mecidiye onların ekmek parası oluyordu. Kadın çalışmış çalışmış artık çalışamaz hâle gelmiş, dizleri ağrıklı olmuş, kollarını kaldırmaya mecali kalmamış idi. Üç yavrucağın sefalet hâli kendisini bütün bütün harap ediyor, "Ah! Anaları var diye bu çocukları kimse düşünmüyor. Bari ölsem belki kimseleri yoktur diye bunlara bakanlar bulunur," diyor idi. Büyücek kız on iki yaşında kadar olduğundan bakkala, ekmekçiye o giderdi. Anaları ekser günlerini yatakta geçirir ve gayret edebildiği gün de kalınca bir değneğe dayanarak ekmek almaya, çeşmeden su getirmeye gider idi. Katıksız ekmek çok yendiğinden ayda otuz kuruş ekmeğe verirlerdi. Kalan on kuruşu da yakacak, giyecek şeylerin hepsine karşılık tutarlardı. Bu zavallıların taayyüşüne [geçimine] pek az gelen bu kırk kuruş da Binnaz ile Refet'e çok geldiğinden ondan daha ucuz bir oda bulmak istiyorlardı. Mektebe yakın olduğu ve acele lazım geldiği için buraya nakletmişler ve yavaş yavaş bir daha ucuzunu aramaya başlamışlardı. Yine o civarda otuz kuruşa yer katında bir oda buldular. Hemen oraya naklettiler. Bu hane sahipleri bir karı koca bir de gelinlik kızdan ibaret idi. Üst katta otururlar ve alt katı da kullanırlar idi. Binnaz ile Refet'in tuttukları oda sokak kapısından girince selamlık odası

gibi ayrıca bir oda idi. Zaten eşyaları Mürüvvet Hanım'ın mürüvveten [cömertçe] kendilerine bırakmış olduğu bir yatak ile bir saç mangal, bir tahta dolap, bir kaba hasır ve üzeri basma kaplı bir ot minder, bir el lambası, bir şamdan, bir toprak testi, bir su bardağı, bir çorba tası, bir sahan, bir tencere, bir sacayak, bir maşa, bir de tepsiden ibaret idi. Ha, Refet'in bir de mini mini tahta kitap dolabını unutmayalım! Bu kadar eşyanın yerleşmesi güç olacak değil ya! Taşınmalarıyla yerleşmeleri bir gibi oldu.

Refet'in asıl edinmek istediği bir şey varsa o da bir dikiş makinesi idi. Binnaz'ın iğne kakarak birkaç gecelerde meydana getirebildiği dikişli hırkaları makine olsa Refet iki gecede meydana getirebileceklerini düşünüyordu. Zira orta dikişlerini kendisi bir gecede itmam edeceğinden [tamamlayacağından] Binnaz da iç ve etraf dikişlerini dikince bir hırka iki gecede **(37)** meydana gelebilirdi. Bir hırkayı beş kuruşa dikiyorlar idi. Eğer istedikleri vakit dikiş bulabilseler ayda on beş hırka on beş çeyrek yani yetmiş beş kuruş edecek idi. Lakin bu dikişli hırkalar kışın soğuk olan üç dört ayında diktirildiği gibi o her diktirilen de dikişçiye, bahusus [özellikle de] Binnaz'a verilmeyeceğinden bu onlara ayda yetmiş beş kuruş getirir bir iş olamaz idi. Lakin Refet makine alırsa kendisi mektepte taallüm eylediği [öğrendiği] gibi süslü elbiseler biçip dikmeyi de kuruyordu.
Binnaz ile Refet bayramda, kandilde akrabalarına giderlerdi. Bunların mürevvetkâr olanları bazen bir iki mecidiye verirdi. Lakin bununla makine edinebilmek mümkün mü? Refet'in zengin olan mektep arkadaşlarının konaklarına devamından epeyce bir menfaat görülmekte idiyse de bilahare [sonraları] bu devam kendilerince para ile tamiri kabul olmayacak zararları münteç olacağı [doğuracağı] anlaşıldı. Refet'in küçük hanımlar nezdinde rağbet görmesi konak içindeki sair sığıntıları ve küçük hanımın cariyelerini muğber kıldığından [gücendirdiğinden] hakkında tasniata [düzmeceye] başlandı. Bunlara evvelce Binnaz ile Refet tahammül gösterdiler [dayandılar]. Zira bu konaklara Mürüvvet Hanım İstanbul'dan gittikten sonra daha ziyade ihtiyaç görüyorlardı. Oralarda kaldıkları akşamlar evlerinde yiyecek tedarikinden azade bulunduktan başka ara sıra harçlık ve elbiselik, yeldirmelik gibi şeyler hediye olunuyordu. Refet'in asıl tama eylediği şey ise küçük hanımların yanında birçok gazeteler ve risaleler, kitaplar buluyor ve onları okuyordu ki kendisinin bunlara para verip alması müşkil idi [zordu]. Refet'in oralarda ne kadar itibarı büyüdüyse düşmanları da o kadar çoğaldı. İş o dereceye vardı ki konağın birinde Refet'in ayağına karpuz

kabuğu koymak maksadıyla hizmetçinin biri küçük hanımın daima Refet'le oturduğu odada bulunan elmaslı saati aşırıp bunu Refet'in aşırdığını görmüş bulunduğunu söyledi. Fakat ashab-ı hayrın [hayır sahibi] biri de hizmetçinin bunu bir tahta aralığına attığını görüp haber verdiğinde ve tahta sökülüp saat çıkarıldığında iş anlaşıldı ise de Binnaz ile Refet "Eğer bu şey görülmemiş olsa idi başlarına ne felaket gelecek idi," diye düşündüklerinde fena hâlde ürktüler. Hele konağın birinde dahi küçük hanımın validesince Mucib-i tekdir olacak [azarlanmasına yol açacak] bir hâlinin tahkiki [araştırılması] esnasında cariyelerinin "Biz ne bilelim onun en **(38)** iyi görüştüğü ve sevdiği Refet Hanım'dır. Ondan sorunuz," demeleri Binnaz ile Refet'i pek ziyade düşündürüp bu konaklara devamdan gelecek menfaatten vazgeçilmiş ve ancak eyyam-ı resmiyede [resmi günlerde] gidip sair vakitler kendileri çağrıldıkça makam-ı itizarda [özür makamında] sözler bulmaya çalışmışlardır. Bazı akşamlar iyice bir yemek yemek ve hem de Refet'in terbiyesi ve gerek nakışa gerek ders talimine yardımı sayesinde rağbet görerek yemek yemek kızının sıhhati için ne kadar faydalı olduğunu Binnaz biliyorsa da diğer sığıntı ve hizmetçiler tarafından çevrilen entrikalardan ve edilen iftiralardan gelecek zararlar Refet'in mektepçe olan istikbalini mahvetmek ve çirkin bir şeyle lekelenmek gibi felaketleri bais [sebep] olabileceğini Refet de Binnaz da görüyorlardı. Bunun için "Herkes bucağında gerek," diyerek kendi peynir ekmeklerine kanaat ederlerdi. Refet mektebe, Binnaz da ekser günler tahta ve çamaşıra gittiğinden bu ana ile kıza sıcak taam yemek her zaman müyesser [kolay] olamazdı. Zaten idareleri [geçimleri] de buna müsaade vermezdi. Bir pilav pişirecek olsalar kömür, yağ, pirinç, tuz tedariki lazım. Sebze pişirilse biraz kıyma veyahut kavurma hülasa-yı kelam [sözün kısası] biraz et lazım. Soğan kavurup sade suya pişirilen sebzenin, peynir ve zeytin kadar bile tadı olamıyordu. Binnaz kuvvet verir diye Refet'e ara sıra pastırma yedirmek isterse de mektebe gittiğinden kokar diye bunu yalnız perşembe akşamı alırdı ki cuma günü mektep olmadığından pastırma kokusunun zararı olmadığını düşünürdü. Evet! Binnaz'ın kızına kuvvet vermek için tedarik eylediği agdiye [yiyecek] pastırmadan ziyade olamaz idi. Bu zavallı ana kız Mürüvvet Hanım gideli yiyeceklerini kendileri tedarike mecbur olalı, hane kirasını vermek icap edeli daha ziyade müzayaka [zorluk] çekiyorlardı. Refet'in sarı benzi daha ziyade sarardı. Âdeta yeşimtırak [ab] oldu. Gözlerinin etrafı çürüdü, kuvvetli ve muntazam tagaddiye [beslenmeye] eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olan [şiddetle ihtiyaç duyan] kızcağız onları bulamadıktan başka

bulabildikleri kadarını tedarik için de geceleri validesinin dikişine yardım etmeye muhtaç bulunduğundan lüzumu kadar da uyku uyuyamıyordu. Derslerini yaptıktan sonra dikişe oturuyor, gecenin yarısına kadar ve bazen daha ziyade çalışıyor, sabahleyin de erken kalkıp mektebe gidiyordu. Kendisine lüzumu bulunan surette yiyemediği gibi derece-yi kifayede [yeterli derecede] uyuyamıyordu da! **(39)**

Binnaz'ı her gün tahtaya, çamaşıra çağırsalar Binnaz yorgunluğunu düşünmeyip memnun olacak idi. Lakin herkes her gün çamaşıra adam getirtmediği gibi her getirten de Binnaz'ı çağıracak değil ya! Ne kadar çamaşırcı var!.. İşlemekten maada [başka] bir de iş bulmak meselesi var idi. Refet her ay muntazaman [düzenli olarak] odalarının kirasını vermek istediğinden her ay otuz kuruş biriktirmeyi ilk vazifeleri biliyordu. Bazı ay oluyordu ki az iş buluyor ve kazanılan paradan otuz kuruş çıkarılınca kalan miktarı iki kişinin boğazını doyurmaya kifayet etmiyordu. Hem öyle bazen peynir ekmek veyahut zeytin veya pastırma ekmek ile olduğu hâlde! Refet'in ayakkabının artık giyilemeyecek hâle gelmesi ve üzerinin lastiği parçalanması zamanları da bu zavallı ana kızın en ziyade sıkıntılı zamanlarından biri idi. Binnaz çorabın veyahut yarısı parçalanıp tabanı yarı kalmış terliğinin üzerine bir takunya takıp hizmete öyle de gidebilirdi. Ve takunyanın tahta tabanı hayli zaman dayandığından çabuk eskimiyor, meşinden tasması bir hayli dayandıktan sonra koptuğunda ise bir terlik eskisinin meşinini eskiciye verip ona mıhlatıveriyordu. Refet'in mektebe gitmesi için ise mutlaka bir potin kundura yahut lastiğe ihtiyaç var idi. Bazı defa ucuzunu düşürdüklerinde iskarpin aldılarsa da bu işlerine gelmedi. Zira iskarpin için mutlak her zaman çorap lazım idi. Potin ise o noksanın ayıbını örtüyordu. Çorabın parçalanan yeri asıl ayağı örten ciheti ve hususiyle tabanı olduğundan Refet böyle paralanıp da konç tarafı kalmış olan iki çorabın iki yanından pantolonun paçasındaki supye[5] gibi birer şerit dikip giyerdi. Böylece ayaklarının potin içinde kalan ciheti çorapsız kalıp ondan hariçte çorap bulunurdu.
Mürüvvet Hanım'ın üst kattaki küçük odasında yatmaya alışmış olan Refet'in sıhhatine bu yer odası da dokunuyor idi. Lakin bu otuz kuruşu güç tedarik eyledikleri hâlde ondan ziyadesi hiç işlerine gelmiyordu. Kâğıt, kalem, kitap tedariki de akvat-ı yevmiyelerini

[5] Sous-pied (Fr.): Pantolonu dik tutmak için paçalara dikilip ayakkabı altından geçirilen meşin parça. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 210.]

[günlük yiyeceklerini] tedarikten aciz kalan bu biçareler için müşkilattan idi [zor işlerdendi]. Fakat ne yapıp yapıp Binnaz kızının o ihtiyacını tesviye kılar idi [karşılardı]. Birkaç gün yediklerinden daha az yerler, çalıştıklarından daha çok çalışırlar, onları mübayaa ederlerdi [satın alırlardı]. Hele resim yapmak **(40)** için lazım gelen resim kâğıtları, lastik ve kalemler de bunlara haylice ağır gelen mesariften idi [masraflardandı].

Mürüvvet Hanım'ın gittiği vakit ilkbahardı. Binnaz ile Refet yazı ve sonbaharı bu suretle geçirdikten sonra kış geldi. O zaman bir de kömür tedariki meselesi çıktı. Sıcak yemek yani tabh olunmuş [pişirilmiş] taam yemekten vazgeçmek suretiyle kömür masrafından kurtuluyorlardı. Lakin ısınmak için mutlak ateş lazım idi. Isınmak yalnız uyuyabilmek için değil çalışabilmek için de lazım idi. Mangallarında ateş bulunmadığı zamanlar Refet ne dersine çalışabiliyor ne de dikişe yardım edebiliyordu. Binnaz'ın elleri de iğne tutmuyor dikişin üzerinde yürüyemiyordu. Kışın ısınmak yemek kadar lazım olduğunu, kömür tedariki ekmek tedariki gibi mecburi bulunduğunu anladılar. Bu ana ile kız soğuktan ölmek meselesinden korkmuyorlardı, hastalanıp da ölemeyerek mariz kalmaktan, çalışamaz hâle gelmekten korkuyorlardı. Bir de biri ölüp diğeri kalmak düşüncesi her ikisinin de daim yüreğini oynatan bir şey idi.

İşte o kışın bir akşamıydı ki bu ana ile kız için hem ekmek ve hem de kömür tedariki mümkün olamadı. Binnaz çamaşırdan, Refet de mektepten odalarına gelmişler, her ikisi de üşümüş titriyorlardı. Ayın iptidası [başlangıcı] olup iki gün evvel odalarının kirasını vermişler idi. Binnaz o gün çamaşır yıkadığı yerden para alamadığı cihetle o akşam ana ile kızın hep serveti yirmi paradan ibaret idi. Bununla ya ekmek veyahut kömür alınmak lazım geliyordu. O zaman da kömürün kesesi kırk para olduğundan on paralık kömür onları ısıtamayacağı gibi katıksız on paralık ekmek de ikisini doyuramayacaktı. İki akşam evvel ertesi günü yerine alınıp verileceği söylenerek hane sahibinden ödünç kömür aldıkları ve iki ertesi günü olup yerine veremedikleri cihetle bu kere bir ertesi günü verilmek vaadiyle tekrar onlardan kömür istemeye yüzleri kalmadığını biliyorlardı. O ay zarfında Refet'in yeldirmesi pek ziyade parçalanıp eteklerinin yenmiş olan yerleri lime lime de ayrılmış ve sırtına gelen tarafıyla kolları pare pare olup elbisesi görünmeye başlamış olduğundan bir yeldirme yapılmış bir de başörtüsü alınmış iken

hesapta olmayarak şemsiye de birdenbire ayrılmış olduğundan mevsimin yağmuru ve karı münasebetiyle gerek **(41)** muhafaza-yı sıhhat [sağlığın korunması] ve gerekse yeni yeldirmeyi harabiyetten [yıpranmaktan] sakınmak için bir de şemsiye alınmıştı ki bu fazla mesarif o ay ekmeğin veresiye olarak bakkaldan alınmasına sebebiyet vermiş ve yeni giren ayın haftası olduğu hâlde bakkala olan borç tediye olunamadığı [ödenemediği] için bir gün evvel o paralar tediye edilmedikçe bir şey verilemeyeceğini de bakkal bildirmiş idi. Binnaz'ın o gün çamaşıra gittiği yerden para alamaması ise yıkayacağı çamaşırla ödemek için evvelce o haneden bir mecidiye istikraz etmiş [borç almış] bulunmasındandır. Bu hâller ana ile kızın malumu olduğundan akşam odalarına avdetlerinde, "Ekmek mi, kömür mü?" demek gibi birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı. Fakat o kadar acıkmışlardı ki evvelce ekmeği düşündüler. Binnaz sokağın öbür tarafından gidip kendini borçları olan bakkala göstermeksizin başka bir bakkaldan yirmi paralık ekmek alıp getirdi. Ana kız karşı karşıya geçip yediler. O kadar iştiha ile yediler ki birer dilim daha olsa nazlanmayacaklarına şüphe yoktu. Karınlarının doyması midelerinde cûdan [açlıktan] husule gelen bir sancıyı savdı. Lakin soğuktan ayaklarının sızlamasını ve titremelerini geçiremedi. Dışarıda şiddetle esen rüzgâr harap pencere çerçevelerinden içeri giriyor. Yalnız rüzgâr mı ya? O rüzgârın savurduğu kar parçaları da nüfuz ediyor, pencerenin içeri tarafındaki kenarına yığılıyor. Oda derununda [içinde] hararet bulunsa o kar parçaları orada eriyecekken kar olarak giren parçalar buz parçaları teşkil ediyor. Karların buz kesildiği bir yerde bulunan iki zavallının ise ne hâl kesbeylediğini [duruma girdiğini] düşünmeli. O gece o kadar soğuktu ki sobadan odunu eksik etmeyenler dahi odalarının o gece ısınamadığından şikâyet ediyorlardı. Binnaz çeneleri birbirine çarparak dedi ki,

"Refet eğer bu gece bu kadar soğuk olacağını bilseydim şu yemek tepsisini satar da biraz kömür alırdım. Fakat artık gece oldu bu mümkün değil ki!"
Refet,
"Yatağımızı serelim de içine girelim. Belki biraz ısınırız."

Böyle deyip kalkmak istediklerinde Refet sallanmaya başladı. Eğer duvara tutunmamış olsa düşecekti. Lakin duvara dayanması da sonra fayda vermeyip düşmek üzere iken Binnaz kolundan tuttu. Refet ayaklarını hissedemez **(42)** gibi olmuştu. Kesik bir sesle,

“Galiba ayaklarım uyuşmuş!” dedi. Lakin uyuşmuş değil zaten kanı zayıf olan kızcağızın potin içinde kalan çorapsız ayakları donmaya başlamış idi. Refet ayaklarını sallayıp silkmek ve böylece uyuşukluğu geçirmek istediğinde bunun uyuşukluğa benzer bir hâl olmadığını görünce havf [korku] ve heyecanla,

“Ayaklarımı bulamıyorum anne! Ayaklarım! Ah ayaklarım ne oldu?” diye ağlamaya başladı. Binnaz koltuklarından tutup kızını oturttu ve hemen eliyle ayaklarını sıkmaya başladı. İyice ovmak için potinleri çıkarmak istediyse de bu kabil olamadı. Ayaklar kazık gibi kesilmiş idi. O hâlde pek ziyade zorlamaktan korktu. Binnaz da Refet de meseleyi anladılar. Korkmaya başladılar. Binnaz olanca kuvvetiyle ayakları ovuşturmaya çalışıyor idi. Ayaklar potin içinde bulunduğu gibi Binnaz’ın elleri de soğuktan kazık gibi olmuş idi. Bir müddet böyle ovuşturduktan sonra Refet’in ayaklarına his gelmeye başladı. Lakin bunu müteakip potin içindeki ayaklar öyle bir surette şişti ki artık potinin tazyikine [baskısına] tahammül edemeyecek [dayanamayacak] bir hâle geldi. Sancımaya, zonklamaya başladı. Refet kıvranarak,

“Aman anneciğim dayanamayacağım pek fena zonkluyor,” diye ağlamakta idi. Binnaz o kadar uğraştı. Potinleri çıkarmak mümkün olamıyordu. Refet de bir yandan morarıp kıvranıyordu. Az bir ağrı ve acıya Refet’in ehemmiyet vermeyip gayret gösterdiğini Binnaz bildiğinden o andaki ıstırabının derecesini anlıyordu. Nihayet Refet’in fenalaşmakta olduğunu görünce zavallı kadın şaşırdı. Refet ıstırabından âdeta mosmor kesilmiş idi.

“Aman anneciğim öleceğim!” diye tahammül edemeyecek bir hâle geldiğini söyleyince Binnaz’ın gözü bir şey görmediğinden ve kızını ıstıraptan kurtarmaktan başka bir şey düşünemediğinden makası getirip potinleri kesmeye başladı. Bir müddet Refet’in ayaklarını ovduğundan dolayı Binnaz’ın ellerine hararetle [ısıyla] kuvvet gelmiş olduğundan potinleri kesebiliyordu. Yani onun da soğuktan katılmış bulunan elleri biraz evvelce o potinleri kesemez idi. Potinler kesildikten sonra Refet şiş ayaklarında bir kaşınmak duydu. Kaşındıkça ayaklar daha **(43)** ziyade şişiyor, şiştikçe bir yanmak geliyordu. Binnaz yatağı serdi. Refet ile beraber içine girdiler. Bunlar hem yekdiğerine sarılıp ısınmak istiyorlardı hem de konuşuyorlardı. Refet,

“Lakin ben yarın neyle gideceğim? Potinleri kestik.”

Binnaz,

“Az tama çok ziyan getirir derler. Ben yemek tepsimizi satmak istemezken potinleri kaybettik. Tepsi beş kuruşluk bir şey. Potin için ise işte otuz kuruş kaybettik. Geçen ay almış idik. Daha bir aylık potin. Hâlbuki altı ay olsun dayanacağını hesap ediyorduk! Şimdi tepsiyi satmakla bunu alamayız ki. Ah, ne dedim de bugün satmadım. Lakin bu kadar soğuk basacağını bilemedim,”

diyordu. Çenelerinin titremesinden bu sözleri o kadar garip telaffuz ediyorlardı ki bu ne peltekliğe ne de kekemeliğe benziyordu. Dışarıda ise rüzgâr türlü türlü sedalar çıkarıyordu. Bu zavallılar ne kadar birbirine sokuldularsa yine kendilerini ısıtamıyorlardı. Yüreklerinin havftan, heyecandan titrediğini hissedenler bulunduğu gibi bu zavallılar da o gece yüreklerinin soğuktan titrediğini duyuyorlar idi. Sanki ciğerleri donacakmış gibi oluyorlardı. Yorgan bir idi. Eğer iki yorgan olup da üst üste örtünmüş olsalar belki biraz daha ısınabilirler idi. Bir aralık her ikisi de ölecek gibi bir hâle geldiler. Artık donuyorlar, katılıyorlar zannediyorlardı. Evet, kömürsüz olarak soğukta kalan yalnız bunlar değil idi. Fakat birçok zamanlar ateşsiz yaşamaya alışmış olanlar buna daha ziyade tahammül edebilirler. Zira vücutları o hâle alışkın bulunur. Hususiyle bunlardan da soğuktan ölenler bulunur. Refet ile Binnaz ise ilk defa olarak o akşam pek soğuk bir zamanda ateşsiz kalmışlardı. İkisi de artık ölüyorlar zannettiler. Refet ninesine sımsıkı sarılarak,

“Evet! Bu surette ölmek bizde şikâyet olunacak bir hâl değildir. İkimiz birden ikimiz beraber bulunduğumuz ve yekdiğerimize sarılmış olduğumuz hâlde ölmek de bizim gibi âdemlerin [insanların] bahtiyarlığı addolunamaz mı? Bu yaşayıştan ise bu türlü ölmek bizim için daha iyi değil mi?” diyordu Binnaz da,

“Evet kızım! Şimdi böylece ikimiz birden ölmeye ben de razıyım. Ah! **(44)** Sana böyle bir sözü kondurmaya kıyamam ama çekmekte olduğun mihnet ve meşakkat [sıkıntı ve zahmetler] için de sana kıyamıyorum. Benim ıstırabım iki kat oluyor Refet. Kendi mihnetimi çektiğim gibi senin çektiğin acıları da duyuyorum. Bunun birinin acılarını vücudum duyuyor diğerininkini kalbim, ciğerim!.. İnan ki bu ikinci bana daha müşkil geliyor. Biraz ısınırsam, dayanırsam, dinlenirsem vücudumdaki acılar hafifliyor, geçiyor. Lakin içimdeki ıstırap öyle değil Refet! Bütün gün sen mektepte bulundukça “Kim bilir şimdi yiyecek yedi mi, yoksa hâlâ aç mı? Arkasındaki hırka pek inceydi, acaba üşüdü mü? Bu sene daha iç fanilasını tedarik edemedik, zavallı yavrumun çorapsız ayakları kim bilir ne hâlde!” diye senin çektiğin zahmetleri düşündükçe burada

dinlenmeye, rahat rahat oturmaya, bol bol uyumaya muvaffak olamayıp da dersini bitirdikten sonra, kalemini divitinin içine koyduktan sonra, kitabını kapayıp çantanı yerleştirdikten sonra dikiş bohçasını açıp benimle beraber iğneye sarıldığını gördükçe ben neler hissediyorum biliyor musun? Bu kadar çalışıp bir gün dinlenmediğim hâlde yine seni çalıştırmaksızın rahat ettiremediğime aklını ve emeğini yalnız dersine, okuyup yazmana hasrettiremediğime ne kadar üzülüyorum bilsen! Ah! Refet bilsen, kalbimi bilsen! Ah!" Elini kalbi üzerine koyarak, "Burada senin için neler var!" Gülerek, "Bu acılar, bu acı şeylerle beraber ne kadar da tatlı şeyler var. Evet! Ne kadar da tatlı duygular var! 'Bugün büyük bir aferin aldım. Hocalarımın teşekkürüne nail oldum,' dediğin, gergefe gerdiğin bir kumaş üzerinde o güzel dallar, çiçekler meydana çıktığı ve işlediğin ve diktiğin beyaz gecelik gömlekler kordelalar ile bağlanıp da sahibine gitmek üzere kutusuna yerleştiği zamanlar, işten erkence kurtulup da mektebe seni almaya gittiğimde mubassıranın [gözetmenin] 'Hanım kızınızın hüsn-i ahlakından [ahlakının güzelliğinden] cümlemiz hoşnuduz. Hele ağır başlılığı hiç yaşına göre değil, doğrusu iyi evlat yetiştirmişsin,' dediğini, hoca hanımlara tesadüf edecek olursam, 'Hanım, Cenabıhak sana iftihar edecek bir evlat ihsan etmiş, doğrusu bahtiyarlığını tebrik ederiz, biz bile böyle çalışkan müstait [akıllı] zekâvet-i fevkaladeye [üstün zekâya] malik bir şakirt [öğrenci] ile müftehiriz [gururluyuz],' dediklerini işitince de ne oluyorum bilsen! Bunları mümkün değil sana tamamıyla anlatamam! **(45)** Kalbimin bu hissiyatının vüsati [genişliği] ve azameti [büyüklüğü] kadar lisanımda kuvvet ve kudret yok. İşte o zaman tatlı şeyler acıları bastırıyor. Nasıl ki demin titremekten lakırdıyı güçlükle söylemekteyken şimdi sana sarıldığım, sineme bastırdığım için içim ısındı. Ellerimin hâlâ böyle buz gibi olduğuna bakma! Vücudum üşüyor ama içim ısındı. Bak ne kadar çok da söylüyorum hem de kekelemeksizin söylüyorum."

Binnaz hem oldukça zeki hem de pek mütehassis bir kadın idi. Zaten muteber [saygın] bir familyanın [ailenin] cariyesi olarak büyümüş, sonradan taşraya gittiğinde ise en ziyade istidat ve zekâveti sayesinde kendisini Hayati Efendi'ye sevdirmiş idi. Binnaz'ın bir kusuru varsa o da görgüsüzlüğü idi. Şu kadar ki Binnaz taşradan İstanbul'a geldiği hâlde de değildi. Refet'in mektep arkadaşlığı münasebeti ile girdikleri büyücek konaklarda hanımefendilerle görüşmüş ve birçok kimselerle konuşmuş idi. Ve kızı Refet gibi mektep muallimelerini dahi hayran etmekte olan zeki ve arif bir kız ile

beraber bulunmak ve onun mektep arkadaşları ile mükâleme ve musahabelerini [konuşma ve sohbetlerini] işitmek kendisi için dünyadaki en büyük lezaizden [tatlardan] olan kızının tatlı sözlerini ezberlercesine dinlemek ile Binnaz'ın fikri tenevvür eyledikten [aydınlandıktan] başka sözleri de daha ziyade düzgün olmuş idi. Kendisi ile görüşenler onu bir çamaşırcı kadın değil okumuş yazmış bir kadın sanırlar idi. Halbuki Binnaz okumak bilmez idi. Hele kızı ile beraber dikişe oturduklarında Refet mektep arkadaşlarının iktidarlılarından [zenginlerinden] yine iade etmek üzere aldığı kitaplardan, risalelerden, gazetelerden okuduğu bazı hikâye ve hikemi fıkraları da validesine anlatarak çalışır idi ki geceleri devam eden bu musahabeler dahi Binnaz'ı bütün bütün başka bir kadın etmiş idi. Refet okuyup öğrendiği şeylerin hülasasını [özetini] ve mütalaa etmiş olduğu [okuduğu] şeylerin muhteviyatını [içeriğini] lisanen [sözle] validesine anlatır idi. Bu veçhile Refet geceleri âdeta validesini söz ile tedris ve talim ediyor idi. Binnaz okumak bilmediği hâlde o kadar malumat sahibi oldu ki bir çamaşırcı kadın olduğu hâlde malumatlı ve zeki müterakki [aydın] bir hanım ile musahabet edebilir hâle geldi. İşte kızına sarılıp da ihtisasat-ı maderanesini [annelik duygularını] şerhe [açıklamaya] çalışan Binnaz, artık öyle bütün bütün boş bir kadın değil idi. **(46)** Refet annesinin bu dereceye kadar hissiyatını izaha muvaffak olmasına memnun oldu. Gözlerini kapayıp tebessümle,

"Ah ne güzel ninni!.. Bu sözlerin bana ne tatlı bir ninni gibi geliyor. Benim gibi kocaman bir kıza söylenecek ninni de böyle olmalı!.." diyordu. Refet'in gözlerini kapaması memnuniyetinden idi. Yoksa bunlar henüz uyuyabilecek kadar ısınamamışlar idi. Söyleşmek, helecan bunlarda biraz hararet husule getiriyorsa da uyumak için sükûnete vardıklarında buz gibi kesiliyorlardı. O gece soğuk o kadar ziyadeydi ki bütün hanelerin saçakları ve sokaklar buz tutmuş arabalar yokuşlardan çıkamaz, beygirlerin ayağı tutmaz hâle gelmişti. Tek yorgan altında titreyen bu zavallılar ise kabil değil uyuyamıyorlar idi. Hâlbuki bu biçarelerin ikisine de uyumak lazım idi. Ertesi günü ikisi de çalışacak idi. Sade ertesi günü mü ya! O akşam da çalışamazlar da ellerindeki dikişleri sahiplerine teslim etmezlerse ertesi gün için nafakalarını tedarik mümkün olamayacak idi. Bununla beraber o gece dikiş dikebilmek değil yataktan çıkabilmek de bunlarca kabil olamıyordu. Binnaz ertesi gün için bir tanecik olan tepsileriyle yemek sahanını satmayı kurmuştu,

Refet bir defa daha,

“Lakin ben yarın ne ile gideceğim?” dediğinde Binnaz dedi ki,

“O kadar üzülme yavrum. Yemek tepsisini zaten satmaya karar vermedik mi? Sahanı da satarız. Bir çorap ile on kuruşa kadar bir iskarpin bulur alırız. Pişirecek şey bulduktan sonra tencerede pişirir kapağında yeriz.”

“Peki ama on kuruş iskarpin yüz paraya da bir pamuk çorap on iki buçuk kuruş etti. Yemek tepsisi bakır değil ki çinko. Haydi kırk paraya, altmış paraya onu sat dört beş kuruşa da sahanı sat. Altı yedi kuruş ile bunları tedarik kabil mi? Ya kömür ekmek!”

Binnaz,

“Sabun da mutlak lazım. Zira çamaşırlarımız kirlendi.”

Refet,

“Evet! Aç kalmaya soğuktan ölmeye razı olurum da kirli gezemem! Açlıktan ve soğuktan ölsem öldüğümde dahi üstüm başım temiz bulunmalı! Fakat bunları ne ile tedarik edeceğiz? Ha! Hem de biliyor musun? Gaz da ibriğin dibinde pek az kalmış. Ancak yarın akşamı idare edebilir. **(47)** Gaz olmasa nasıl dikiş dikilir. İşte mutlak alınması lazım olan bir şey daha.”

“Üzülme kızım üzülme! Onun da bir çaresi bulunur.”

“Nasıl?”

“Hani ya benim ipekli kumaş bir hırkam yok mu?”

“Ha! Şu babamın sana ben doğduğum vakit yatakta giysin diye yaptığı hırka mı? Hani ya sen onu giymeye kıyamayıp bir tatlı hatıranın yadigârı olmak üzere saklıyordun?”

“Evet!”

“Demek şimdi bunun satılmasına ben sebep olacağım! Eğer potinler kesilmeyeydi tepsiyle sahan bahası sair şeyler için kifayet ederdi. Lakin potinler de kesilmeyip de ayaklarım donaydı sonra ayaklarım kesilmek ihtimali vardı. Of nine! Nasıl olursa olsun benim yüzümden bu hırkanın satılması beni pek ziyade müteessir edecek!”

“O hırka bana senin yüzünden yapılmış idi. Yine sana feda olsun evladım! Elbiselerimiz içinde ondan başka bir para edecek şey yok ki satalım.”

Refet acı acı gülerek,

“Öyle ise getir anne de o hırka bize son hizmetini de ifa etsin. Bu yorganın üzerine ört! Bizi biraz daha ısıtsın! İşte bu suretle son hizmetini de bize ettikten başka bize son defa olarak vazife-yi tezyini [süsleme görevini] de ifa etsin [yerine getirsin]. İlk defa giydiğin vakit yatağında kundak içinde bulunan Refet, bugün yine yatağında ve

koynunda koskocaman bir Refet olarak bulunduğundan son defa olarak üzerimize serilsin!"
Binnaz kalktı, ana ile kızın her ikisinin elbiselerini muhtevi bulunan [içine alan] bir tanecik bohçayı açtı. Onun içinde yıkanmış beyaz ve temiz bir patiskaya sarılı olan hırkayı çıkardı. Ve hatırına bir şey gelmiş gibi davranarak sair eski hırka ve elbiseleri de açıp yatağın yorganı üzerine yığmaya başladı. Ve hepsinin üstüne de o hırkayı örttükten sonra yatağın içine girdi.

Refet, "Bak! Deminden beri bunlar niçin bizim aklımıza gelmedi. İşte bir yorgan tabakası daha teşkil olundu [meydana getirildi]. Belki bu suretle uyuyabilecek kadar ısınırız," dedi. Bir zaman kolları içine kundaklı olarak almış olduğu Refet'i Binnaz yine kolları arasına almış olduğu ve lohusa **(48)** yatağında sırtına giydiği hırka da ikisinin üzerine örtülmüş bulunduğu hâlde Binnaz, Refet'in doğduğu zamanı hatırladı, o muntazam ve müzeyyen yatak ile bu yatak arasında ne kadar fark varsa o kundak içindeki Refet ile bu Refet arasında da büyük bir fark var idi. Binnaz birinin noksanını öbürünün kemalatı örtmekte olduğunu tefekkürle [düşünerek] müteselli oluyordu [kendini avutur gibi oluyordu]. Kemal-i muhabbetle [büyük bir sevgiyle] Refet'e bakarak bilaihtiyar,
"Ah, benim güzel evladım!" dedi. Refet tebessümle,
"Anneciğim sen de benim gibi çirkin olaydın kuzguna yavrusu güzel gelirmiş derdim."
Binnaz, "Ah Refet, yine mi bu lakırdılar! Yine mi beni üzecek, keyfimi bozacak sözler!"
Refet, "Yok! Neme lazım? Mademki sen böyle zannetmekte bir lezzet buluyorsun ben de senin keyfini hiç bozmam. Ben kendim hakikati bilirim ki bu kâfidir."

Eşyaların üzerlerine yığılması bu ana ile kızı epeyce ısıtmış bulunduğundan bir çeyrek saat sonra uykuya daldılar. Ertesi günü uyandıklarında hiçbir işleri görülmemiş yani para alabilmek için bir dikişleri bitmemiş idi. Lakin o gün için satılacak şeyler evvelden tasarlandığından bilaendişe [tasasız] yerlerinden kalkıp giyindiler.

Refet mektepte bulunmak için muayyen [belirli] olan saatte erişebilmek üzere erken çıkması lazım idi. Hâlbuki ayakkabı edinmek için de evvelce satılacak şeylerin satılması

icap ediyordu. İşte halli lazım gelen bir müşkil daha! Binnaz ne yapacağını şaşırmıştı. Refet anasının eski terliklerini giydi. Anasının önüne de takunyaları çevirdikten sonra,
"Haydi nine satılacak şeyleri bohçala da önüme düş," dedi. Binnaz,
"A kızım! Hiç böyle sabahleyin erkenden eşya satılır mı? Para eder mi? Almak için zarar yok ama satmak için ne yapmalı?" diyordu. Refet,
"Fakat ben bugünkü yoklamada hazır bulunmalıyım ki sıfır almayayım. Sonra numaramı kırarlar. Haydi sen çabuk bizim eski mahalleye kadar git de bizi bilenlerden, tanıyanlardan akşama kadar verilmek üzere bir mecidiye al ayakkabıyı alırız. Ben işimden kalmam, sen de sattıktan sonra parayı yerine götürürsün. Ve kalan para ile kömür, ekmek ve gaz alırsın. Olmaz mı?"
Bu tertip üzere Binnaz acele çıktı. **(49)** Ders vaktinden evvel Refet'i mektebe yetiştirmek için süratle gitti. Refet de tekrar yerine oturup o akşam üşüyüp erkence yatağa girdiklerinden yapmamış olduğu dersine çalışmaya başladı.

Biraz evvelce validesine yoklamada bulunmak, ilk derse yetişmek üzere çabuk mektebe gitmek için yalnız eşyaların satılıp ayakkabının alınması lazımmış gibi söz söylüyordu. Zavallı düşünememişti ki henüz dersini yapmamış idi. Binaenaleyh kendisi validesiyle beraber eşya satmakta dolaşacak olsa dersleri yapmaksızın mektebe gitmiş bulunacak, adem-i mevcudiyetinden [yokluğundan] dolayı bir sıfır almasa diğer dersler hep sıfır gidecek idi.

Refet buralarını hatırlayınca zaruret şaşkınlığı insanı ne hâle getirdiğini görüp başını sallayarak dersine çalışmaya başladı.
Zeki çocuk zaten dersi hocanın önünde takriri [anlatıldığında] dinlediği zaman ezberlercesine zihnine yerleştirmiş olduğundan derslerini yapmak için müşkilata [zorluğa] uğramıyordu. Refet'te gurur vardı, inat vardı. Lakin zekâ da pek çoktu. Öyle bir acize gurur ne yakışmış mı denilecek? Evet! Bunu Refet de biliyordu.

Fakat o kendisinde bulunan bu hâle gurur demiyor 'vakar' [ağır başlılık] diyor ve inadı için de 'sebat' [kararlılık] diyordu. Vakar ve sebat da insanlığın meziyat-ı hakikiyesinden [gerçek üstünlüklerinden] olduğunu düşünüp böylece müteselli oluyordu.

Evet! Refet'in zekâvet-i fevkaladesi [üstün anlama kabiliyeti] kendisinin fakr u acziyle hiç de münasebet olmayan [ilgisi bulunmayan] ve birtakım müşkilat tevlidine [doğmasına] bais olan [sebep olan] bu halatın kendisinde mevcudiyetini kendisine gösteriyordu. Ehibba ile [tanıdıklarla] daha ziyade ünsiyet [yakınlık], zenginlere daha çok tabasbus, konaklara sıkça devam kendilerini daha ziyade rahat yaşatabileceği malum idi. O kömürsüz kaldıkları geceyi bir konakta geçirseler o geceki zahmeti çekmezler idi. Akrabalarına gidip de parasız ve kömürsüz kaldıklarını, pek ziyade muhtaç bir hâlde bulunduklarını söyleyip biraz ağlasalar, sızlasalar elbet birkaç para alabilirlerdi.

Lakin Refet gittiği yerde hanımlardan rağbet görüyorsa da hizmetçi ve sığıntıların hakaretlerini ve akrabalarına karşı olacak tazarru [yalvarma] ve niyazı bir türlü nefsine yediremiyor idi. Yeni geldikleri mahallede birçok **(50)** ahbap peydasıyla onlardan arada para ve kömür gibi şeylerin ödünç alınmak çaresi için ise o kadar bir ünsiyet peyda edebilmek konu komşu ile sıkça görüşmeye mütevakkıftı [bağlıydı] ki bu ana ile kızın gündüz işe gitmek, gece dikişe çalışmak gibi meşguliyetleri buna müsait değil idi. İşte Refet bu suretle [şekilde] düşündüğü için kendisini mazur görüyor, çektikleri sıkıntıları mukadderattan [alın yazısı olarak] biliyor idi.

Binnaz kızına ayakkabını getirdi. Refet de ders vaktine az bir zaman kalmış olduğundan acele gitti. Akşama odalarına avdette Refet validesinin lazım olan şeylerden birer parça tedarik eylemiş olduğunu gördü. Hele kömür yanmış, ateş olarak mangallarına konmuş buldu. Binnaz o gün satacağı şeyleri satmış, alabilecekleri kadarını da almış vaktiyle odalarına gelmiş idi. Mangal üzerinde bir tek tencerenin de tıkırdamakta olduğunu Refet gördü. Binnaz bir avuç pirinci suya salmış bir çorba kaynatıyordu. Mangaldaki ateş hem çorbayı pişiriyor hem de odayı ısıtıyordu. Refet yeldirmesiyle başörtüsünü çıkardıktan sonra mangalın başına oturdu. Onun karşısına yani mangalın öbür cihetine de Binnaz geçti. Refet dedi ki,

"Sabah acele gideyim diye sormadım. Ödünç parayı kimden buldun?"

"Bizim karşı komşudan."

"Bari eşyaları sattıktan sonra parayı yerine götürdün mü?"

“Evet! Hemen götürdüm. Ev sahiplerinin kömürlerini de yerine verdim. Onun için bize kömür çok kalmadı.”

“Zarar yok! Ödünç alınanın yerine verdin ya! Bu daha iyi!”

“Parayı götürmeye gittiğimde bir iki komşu da dolaştım. Bu akşam bize lazım gelen şeyleri çalışmakla değil eşya satmakla tedarik eylediğimizden ben de bugün biraz haylazlık ettim Refet!”

“Pek iyi ettin nineciğim. Senin sefahatın da [eğlencen de] bu olsun! Bizim eski komşularda ne var ne yok bakalım?”

“İyidirler. Lakin sana acıyacak bir şey söyleyeyim mi?”

“Ne olmuş?”

“Nezaket Hanım’ın kocası sizlere ömür!”

“Vah! Vah!”

“Zavallı kadın iki çocuğuyla kalmış. Beni görünce ne kadar ağladı! O da **(51)** yalnız erkeksiz korkuyormuş. Bahçesi de ne kadar büyüktür biliyorsun ya! ‘Ah! Siz bu mahallede olaydınız şimdi birlikte otururduk oda kirası da vermez idiniz’ dedi.

“Vah! Zavallı!”

Binnaz o akşam yaydığı bez üzerine bir kâğıt parçasını nihale [tencere altlığı] yerine vazedip [yerleştirip] onun üzerine de tencerenin kapağını koyduktan sonra çorba tenceresini de onun üzerine koydu. Zira o akşam tepsileri yok idi. Çorbayı içtikten sonra Refet pek dalgın bulunuyordu. Binnaz kızının ne düşünmekten olduğunu sordukta Refet,

“Bu akşamımızı iyi geçirdik yarın ve öbür gün için de yiyecek ve yakacak şeyimiz var. Eldeki işleri hesap ediyorum bakkala olan borcu ödemeye ve kirayı çıkarmaya belki kifayet edebilecek. Bu ayın sair [diğer] ihtiyacatını [ihtiyaçlarını] ne ile tesviye edeceğiz [yerine getireceğiz] diye düşünüyorum. Zira artık satacak da kalmadı.”

“Ben yarın biraz Boğaziçi’ne akrabalara kadar gitsem diyorum.”

“Ee! Gitmekle ne olacak? Vapur parası diye eline bir çeyrek verecekler değil mi?”

“Hâlimizden biraz bahisle birkaç kuruş istesem!”

“Bizim hâlimizi onlar bilmiyorlar mı ki bahsedeceksin? Bir yerden aylığımız, yıllığımız olmadığını bilmiyorlar mı?”

“Canım işleri yok da bizi mi düşünecekler! Biraz hatırlarına getirmeli!”

Refet düşünmeye vardı. Bu teseül [dilenme] kendine pek güç geliyordu, lakin hâlleri de

pek yaman istikballeri de vahim görünürdü. Buna "Olmaz" demek validesine "Sen daha ziyade çalış da kazan," demek olacağından ve kadın ise vüsunun [gücünün] yettiği kadar çalıştığından bilmecburiye [zorunlu olarak] ,

"Peki!" dedi ve biraz teemmülden [düşündükten] sonra, "Mademki bu zahmete gireceksin bari bir dikiş makinesi parası iste de işimize yarasın. Getireceğin para biter, fakat dikiş makinesi alınırsa kazancımıza yardımı olur. Şimdiye kadar hiçbir şey istemeyip ilk defa istenileceğinden belki diriğ etmezler [esirgemezler]," sözünü de ilave etti.

Ertesi akşam ana ile kız yine odalarında birleştiklerinde Binnaz akrabalara nasıl yalvardığını ve nasıl ifade-yi hâl eylediğini [durumu anlattığını] anlatıp buna mukabil de verdikleri bir mecidiyeyi **(52)** çıkardı. Makine parasına ehemmiyet verilmediğini söyledi. Bu hâl Refet'in gücüne gitti. Onlara bâr olmayarak kendilerini idare ettikleri hâlde medar ve esbab-ı taayyüş [geçim sebebi ve kaynağı] olmak üzere bir makine alacak kadar atıfet [iyilik] görememeleri hüznünü mucip oldu, validesine,

"Kırk yılda bir dilendik onu da beceremedik, zaten teseülden hayır gelmez ki! Çalışmalı kazanmalı!" dedi. Ve biraz daha düşündükten sonra,

"Sen dün gece ne diyordun nine? Nezaket Hanım'ın arkadaşa ihtiyacı bulunduğunu ve eğer bir mahallede bulunaydık kendisine pek iyi olacağını söylüyordu mu diyordun!"

"Evet! Hem de zavallı kadın ağlayarak söyledi. 'Siz beni bilirsiniz ben sizi bilirim, birlikte otururduk ben aç kalırsam siz de kalırdınız, yiyecek bulursak beraber yerdik,' diyordu.

"Bizim kendilerine muhtaç olduğumuz kimselerden imdat dileneceğimize bize muhtaç olanların yanına gidelim! Fakir olan fukaranın hâlinden anlar! Nezaket Hanım yalnızmış, bize muhtaçmış. Bir eli bir çocuğunun salıncağı ipinde diğer eli de öbür çocuğunun beşiğindeymiş! Yiyeceğini kazanmaktan, elinde bulunanı pişirmekten acizmiş. İşte biz de otuz kuruş kiradan kurtulmuş oluruz."

"Lakin kızım! Mektebe ne kadar uzak!"

"Nine! Aç olarak iki üç adım gitmektense tok olarak birkaç yüz adım yürümek ehvendir [daha iyidir]. Hazır elde para varken bu odanın bir haftalık kirasını da verip gidelim."

"Ya bakkala ne yapalım?"

"Bir şey daha sat!"

“A çocuk daha ne var ki!”

“Eski mahallemizde bizi bilirler. Borç ödeyip ödemeyecek kimseler olup olmadığımızı tanırlar. Yarın git evvelce Nezaket Hanım’la görüş. Gelmek istiyorsak da bakkala borcumuz olduğundan çıkamadığımızı söyle belki o kendisi verir.”

İki gün sonra Binnaz, Nezaket Hanım’dan istikraz etmiş olduğu [borç aldığı] üç mecidiye ile hep borçlarını tesviye ettikten sonra Nezaket Hanım’ın hanesine taşındılar. Nezaket Hanım yukarı katta bulunan iki odasından birini bunlara verdi. Binnaz kirasız olarak girdikleri odanın üst katta bulunmasından memnun oldu. Zira kira verdikleri oda yer katında idi. Hele Nezaket Hanım’ın geniş bahçesi de bu odanın pencereleri önünde güzel bir manzara teşkil ediyordu. **(53)**

Refet, Nezaket Hanım’ın hanesine geleli sıhhatçe kazandı. Üst katta yatmaktan çok fayda gördü. Buna yalnız tok olarak değil güzel havalı bir odada yatmakla kuvvetlenerek uzunca yol yürümek evvelki yakınlıktan daha ehven geliyor idi. Nezaket Hanım’ın zavallı kocacığı ölmeden evvel kömürlüğü doldurmuş, odununu da almış hatta soğanını dahi mutfaktaki sırığa asmış olduktan sonra vefat eylemiş idi. Henüz açılmış olan bir teneke gaz bunlara hayli zaman gider idi. Nezaket Hanım’ın kesesinde birkaç parası varsa da bir okka ekmeği almaya çıkacak vakti yoktu. Zavallı hatunun bir eli büyük çocuğun salıncağının ipinde diğer eli de küçük çocuğun beşiğinde idi. Biri ağladıkça onu sallıyor ikisi birden ağlarsa iki kolları da hareket ediyor idi. Çocukların çamaşırlarını, bezlerini yıkamak için aşağıya inecek oldukta akrabasından bulunan on on bir yaşındaki bir kıza bu vazifeyi tahmil ediyorsa [yüklüyorsa] da o da bedhuy [huysuz] bir kız olduğundan Nezaket gelinceye kadar çocuklar bağrışıp duruyorlar. Zavallı kadın da rahat olarak işini göremiyordu. Refet ile Binnaz geleli, geceleri müsterih [rahat] bulunuyordu. Zira bahçesi büyücek olan bu hane zaten ücra bir semtte bulunduğundan gece sessiz kalıyor ve yalnız kalınınca korkuluyor idi. Bir de Binnaz bir dizinin üzerinde dikiş diktiği hâlde öbür ayağıyla da beşiği salladığından Nezaket Hanım’ın yalnız bir eli meşgul olup diğeri dinleniyor idi. Hamarat kadın ekseri salıncağın ipini ayağına dolayıp sallayarak dikiş de dikiyordu. Refet derslerini yapacağı vakit kendi odalarına çekilir, gergefini kendi odasında işler, dikiş dikeceği zaman ise o da validesiyle Nezaket Hanım’ın yanına gelir. Hep birlikte söyleşerek, konuşarak çalışıyorlar idi.

Bu ana kız Nezaket Hanım'a bâr olmayı asla istemediklerinden ve Refet zaten hiç kimseye bâr olmamak fikrinde bulunduğundan Nezaket Hanım da kömür, gaz, soğan, odun gibi hanesinde bulunan şeylerin onlar tarafından da kullanılması için ısrar eylediğinden bunun altında kalmamak üzere ellerinde paraları bulunduğu akşamların ekserisinde Nezaket Hanım'ın ekmeğini de alırlardı. İki kişinin yiyeceğinden fazla ekmekleri olduğu ve bir yiyecek tedarik edebildikleri akşam nevalelerini alıp Nezaket Hanım'ın yanına **(54)** giderek birlikte yerlerdi. Ancak kendilerini doyurabilecek kadar şeyleri olduğu akşam ise odalarına çekilip karınlarını doyurmaya çalışırlar idi.

Nezaket Hanım'ın köyünden getirmiş olduğu on on bir yaşında kadar bir kız o kadar bedhuy çıkmıştı ki kadıncağız salıncağın ipini eline verse mutlak çocuğu uyandırır. Beşik salladıysa devirir. Çocuğun küçüğünü biraz avutmak için kucağına verse mutlak ağlatır, bağırtır. Büyüğünün arkasından dolaş, elinden tut dese düşürür. Kolunu çeker, canını yakar. Böyle menhus [uğursuz] bir kızdı. Nezaket bunu ne işe kullanabileceğini şaşırdı. Ateşe koyduğu biraz çorba veya başka bir yemekle başında beklemeye bıraksa tencerenin dibi yanıp yemek ziyan oluncaya kadar kaynadığını haber vermez. Bazı o kadarla da kalmayıp tencereyi devirir, bir ziyanlık çıkarır. Velhasıl kadıncağız buna bir soğan doğramasını dahi öğretemedi. Bedhuy kızın öğrenmeye ve iş görmeye niyeti yoktu ki bir iş elinden çıkabilsin. Nezaket Hanım'ın evinde kuyusu varsa da yemeğini pişirmek ve içmek için mahallelerindeki tatlı su çeşmesinden biraz su getirtmek mecburiyeti vardı. Nezaket'in ismini Mehtap koymuş olduğu o kız, sair komşu çocukları gibi çeşmeden suyu doldurup eve kadar getirmek hizmetine dahi kullanılamaz idi. Behemehâl [mutlaka] testinin bir tarafını kırmasından sarfınazar [vazgeçtik] testiyi doldurup eve gelinceye kadar mahallenin sair çocuklarıyla bir kavga veya dövüş etmeyince kapıdan içeri girmez idi. Nezaket kendisi testiyi doldurmaya gitse çocukları yalnız bırakamayacağı gibi Mehtap'a da bırakamaz idi. Zira bu kızda o kadar hainlik var idi ki fırsat düşürdükçe çocukların canını yakmadan duramaz idi. Bu cihetlerden dolayı Nezaket'in bu türlü işlerini Binnaz görürdü. Binnaz akşamları işten avdet edince Nezaket Hanım'ın ve kendilerinin testilerini doldurur, ekmeklerini alır ve Nezaket Hanım'a sair lüzumu olan şeyleri de gider alır idi. Bunun için de Binnaz'ın erkence eve avdeti lazım idi. Zira Refet susuz kalsa kuyu suyu içer de çeşmeden testiyi doldurmaya

gitmez. Hatta testiyi Mehtap'ın eline verip götürmek suretiyle dahi gitmez idi. Binnaz işinin icabı ekseri pek geç vakit **(55)** avdet ettiğinden testiyi sabahleyin gitmeden doldurur. Yanında fazla parası varsa ekmeği gelirken alır. Yoksa başının örtüsünü çıkarmadan Nezaket Hanım'a "Ekmeğinizi alıvereyim!" sözüyle meramını ifham ederek [sezdirerek] para alıp gider getirir idi. Saat dokuz buçukta mektep azadı olduğundan Refet ekseri validesinden evvel eve gelmiş bulunurdu. Lakin ne bakkala uğrardı ne de çarşıya. Mahallelerindeki esnaf Refet'i tanımazlardı bile. Bir şey alınmaya pek lüzum görülse Refet çocukların yanında kalır, Nezaket gider getirir idi. Güya şu fakir kadınlar arasında Refet kibardan biriymiş gibi bulunurdu. Refet yolunun üzeri olduğu hâlde mahallelerinin çarşısından geçerken canı bir şey istese ve cebinde parası dahi olsa almadan dükkânların, satıcıların önünde durmadan eve gelir validesi geldikten sonra ona para verip almaya gönderir idi. Bu ise validesini hizmetçi gibi kullanmak fikrinden dolayı değil idi. Zira kendi mahalleleri olmadığı yerlerden geçerken yün ipeği vesair bir şey alır, paket taşır idi. Kendi mahallerinde çarşıya çıkmak ve kendini herkese öğretmek, çarşı pazar dolaşmak istemez idi. Şunu da ihfa etmeyelim [saklamayalım] ki Refet paket taşırsa da elinde zeytin yağı şişesi, sebze ve et destesi, nevale çıkını gibi şeyleri taşımak istemez idi. Ama bu hâli Refet'in hâl-i fakrıyla [yoksulluğuyla] muvafık bulunmayıp [uygun bulunmayıp] onun mağruriyetine [gururuna] vermek isteyenler olursa bizim nemize lazım! Biz Refet nasılsa onu öylece göstereceğiz. Hâl ve ahvalini istedikleri gibi muahezede [kabul etmekte] herkes muhtardır [serbesttir]. Refet, bir genç kızın mahallede kendi vakarını muhafaza etmesi fikrindedir. Refet bu meseleyi de uzun uzadıya düşünmüş idi. Mahallelerindeki bazı genç kızların yarım pabuçla bakkalın, sebze ve etçinin önünde çene çalmalarını ve ellerindeki yüklerle mahalle kahvesinin önünden geçmelerini hoş göremiyor idi. Bunların içinde mazur gördüğü iki kız vardı ki bunun birinin validesi hastalıklı, yerinden kalkamaz hâlde olup başka kimseleri de yok idi. Diğerinin de validesi vefat etmiş, artık köşeden kımıldayamaz kadar ihtiyar ve menzul [felçli] bir pederi hem geçindirmek hem de bakmak kendisine kalmış idi. O peder odanın bir tarafından öbür tarafına kadar gitmek için dahi kızının tutmasına muhtaç idi. O adam zamanında kunduracı idi. Çalışabilecek zamanı geçmiş, sermayesi bitmiş, sıhhati gitmiş idi. **(56)** Zaten kendilerini ancak geçindirebilecek kadar kazandığından dükkânı da olmadığından ve iradı da bulunmadığından hele o işin tekaüt maaşı olmadığından o hâl-i zarurete [yoksulluğa] düşmüş idi. İşte o evin erkeği o hâlde

bulunduğu için kız çalışıyor idi. Bir vücut iki kişi için çalışıyordu. Kızcağız o evin hem erkeği hem de kadını makamında idi. Hem erkek gibi kazanmaya hem de kadın gibi evinin işini görmeye mecbur idi. Çamaşırı yıkayacağı sabunu kendisi kazanıp tedarik etmeye, zaten bir kulübe hâlinde olan ve ev demeden ziyade oda demeye seza [uygun] bulunan meskenlerinin kuyusu bulunmadığından suyu da çeşmeden taşımaya mecbur oluyordu. Bu su taşımak ise yalnız içmek için bir testi taşımaya benzemez! Birkaç defa kovasını doldurmak lazım gelir. Bu işi saka [su taşıyıcısı] da görebilir. Ama kızcağız bulduğu parayı ekmeğe vermek varken sakaya verebilir mi? Hem o menzul ihtiyara bakmak hem de çalışmak o zavallı için ne müşkil! İşte Refet bu kızları mazur gördüğü gibi onların hâline bakarak kendi hâllerine binlerce şükrediyordu. Refet bu kızların hâlini düşündükçe "Evet! Evet! Ben bunlar gibi olaydım onlar gibi yapmaktan başka çare olmaz idi," diyerek validesinin bir kat daha kadrini biliyor ve daha çok onun muhafaza-yı sıhhatini düşünüyordu.

Bir gün akşamısı [ab] kandil olmak münasebetiyle çocuklar saat sekizde azat olmuşlardı [serbest olmuşlardı]. O gün arkadaşlarından biri de Refet'e işletmiş olduğu gecelik beyaz elbiselerin parasını usul ile [yordamıyla] bir kenarda teslim etmiş idi. Refet'in arkadaşlarından bir kız,

"Bugün erken çıkıyoruz. Haydi beraber yüncüye kadar gidelim de işleyeceğim bohçanın ipek çeşitlerini uyduralım," dedi. Refet arkadaşını kıramadığı gibi zaten kendisi için yeni başlayacağı bir yastığa örnek beğenmek lüzumu da var idi.

İki arkadaş işlerini gördükten sonra o kız Refet'e evinde bir fincan kahve içip biraz dinlenmeyi de teklif eyledi. Refet hem arkadaşının gönlünü hoş etmek hem de kendi hanelerine yarı yol demek olan arkadaşının hanesinde biraz dinlenmiş olmak üzere muvafakat etti. Kızcağızın validesi Refet'i güler yüzle istikbal eyledi [karşıladı]. Kızının misafirine ikram **(57)** olmak üzere kahveyi eliyle pişirdi. Refet biraz eğlendikten sonra yola çıktı. Koska Caddesi'nden Aksaray'a doğru inerken kandil gününün kalabalığını görerek ağır ağır yürüyordu.

O cadde üzerindeki insan kalabalığı sanki dere gibi cereyan ediyordu [akıyordu]. O cereyan içinde ne kadar süslüler, ne kadar pırtılar, ne güzeller, ne kadar da çirkinler vardı. Refet de o akıntıya katılmış idi. Fırınların, şekercilerin önünde erkek kadın

birikmiş fırıncılar simitleri bağlamaya, şekerciler tartıp sarmaya yetişmek için telaş ediyorlardı. Yayalar atlara arabalara çarpmamak için bakınıyorlar, iki taraftaki yaya kaldırımları üzerinden omuz omuza gidiliyordu. Bu ne cereyan, bu ne heyecan bu ne tenevvü-ü elvan idi [renk cümbüşüydü]. İşlediği gömleklerin paraları olmak üzere o gün almış olduğu üç mecidiye Refet'in cebinde bulunduğundan hem bu hâli seyrediyor hem de o para ile alacağı şeyleri zihninden geçiriyordu. En evvel yapmak istediği şey imtihanlık bir yeldirme idi. Bir de yeldirmenin üzerine yeni bir namaz bezi işlemek istiyordu ki bunun için de, tülbent ve ipek alacak idi. Namaz bezinin kenarlarını beyaz ipek ile işlemeyi tasavvur ediyordu.

İşte bu hülyalarla Refet giderken Aksaray'daki büyük simitçi fırınının önüne gelmiş idi. Mis gibi simit kokusu genzine kadar geçti. Sokakta yiyecek almayı sevmeyen Refet bilaihtiyar fırının önünde durdu. Kalabalık o kadar birikmişti ki fırıncılar layenkatı [durmaksızın] simit bağlayıp vermekte oldukları hâlde halkın birçoğu fırına takarrüp edemeyip [yaklaşamayıp] istediklerini söyleyip parayı ön sıradaki adamların omuzları üzerinden uzatarak simitleri alıyorlardı. "Göz görür can ister," derler. Evet! Refet'in canı da o simitten istedi. Lakin Refet canının istediği şeyi ekseri almamak ile yine canına o isteyişten dolayı ceza ederdi. Hatta parası olsa dahi canının istediği şeyi almamak üzere bir inatta bulunurdu. Belki bu da fazla idi. Belki bu da hırçınlıktan geliyordu. Olabilir ya! Biz de Refet'in hırçın olmadığı iddiasında bulunmadık! Refet bu defa dahi öylece nefsini körletmek istedi. Ve o azim ile bir iki adım attı. Sonra birdenbire durdu. Hatırına gelen bir şey kendisini durdurmuş idi. Fırın **(58)** önündeki efendilerin yirmişer onar simit bağlatmaları Refet'i böyle durdurmuş idi. Birtakım hanımlar ve birtakım konak ağaları da deste deste simitler bağlatıp alıyorlar idi. Bunlar evlerine götürmek için alıyorlar idi. Refet'in gözü önüne kendisinin sakin [oturmakta bulunduğu] bulunduğu hane geldi. Orada kadınlar, çocuklar vardı. Fakat o evin erkeği yok idi. Kadınları dahi çalışmaktan, çocuklarla uğraşmaktan simit almaya çıkacak hâlde değiller idi. Nefsini körletmeye, gönlünün arzularını yenmeye alışkın olan Refet o andaki arzusuna mukavemet edemedi. Etmek de istemiyordu. Cebinden bir çeyrek çıkardı simitçiye uzatıp,

"Beş çörek onluktan," dedi. Bir müddet sonra çörek denilen kandil simidiyle parasının üst tarafını alıp ayrıldı. Aksaray'ın aşağı tarafındaki şekerci dükkânının önü de simitçi

fırınları gibi kalabalık idi. Refet doğru yürüdü. Kendi kendine "Yeldirme ile namaz bezine para yetişmeyecekmiş! Ne olursa olsun! Dişimi sıkar biraz ziyadece dikiş dikerim. Şimdi o çocuğun babası hayatta olsaydı ona şeker götürecek idi. Hayatta iken öbür kandilde elbet götürmüştür. Bu defa mahzun olacak. Ama çocuk bunu nereden bilecekmiş. Anası bilmez mi? O zavallı kadının hatırına gelmez mi? Çocuk hiç olmazsa sevinmesini de bilmez mi? O çocuğu sevindirmek, mahzun olan zavallı dulcağızın gönlünü hoş etmek değil midir?" diyordu. Şekerciye,

"Yüzer dirhem elvan şeker ayrı ayrı iki kâğıda," dedi.

Refet simit destesinin ipini parmağına takmış, şeker kâğıtlarını da eline almış olduğu hâlde Yüksekkaldırım yolunu tuttu. Elindeki bu deste ve paketler kendisine ağır gelmedikten başka Refet bunda büyük bir lezzet buluyordu. Bir hiss-i merdane ve memnunane ile yürüyordu. Mahallelerine vasıl olup da hanesinin kapısına vardıkta Refet ömründe daha böyle hâl-i sürur ile [sevinçle] kapılarını çaldığını bilmiyordu. İmtihanını verdiği günler dahi gayet beşuşane ve mesrurane [sevinçli] bir surette haneye gelirse de o bir sürur-ı masumane olduğu hâlde bu bir tefahhur-ı merdaneydi. İçeriye girdiğinde Binnaz'ı da işinden avdet etmiş buldu. Refet doğruca yukarıya çıktı. **(59)**

Şeker kâğıdının biriyle simidin ikisini Binnaz'a uzattıktan sonra üç simit ile diğer şeker kâğıdını alıp Nezaket Hanım'ın odasına girdi. Çocuk ne kadar sevindi! Nezaket ne kadar memnun oldu! Nezaket'in küçük çocuğu henüz simit yiyecek sinde değil idi. Simidin birini kendi aldı. Birini büyük çocuğun eline, diğerini de Mehtap'a verdi. Şekerden de biraz Mehtap'a verdikten sonra kâğıdıyla çocuğun eline verdi. Nezaket hem ağlıyordu hem de bir şeyler söyleniyordu. Nezaket'in sakin vaktindeki sözleri güç anlaşıldığından o teessüratla neler dediğini, onun sözlerini meleke veyahut karine ile [alışkanlık veya ipuçlarıyla] anlamaya alışmış olan Refet dahi anlayamıyordu. Lakin hâl ve tavrı bunun memnun olduğunu ve dua eylemekte bulunduğunu anlatıyordu.

Refet kendi odalarına girdiğinde validesinin simit ile şekeri önüne koymuş bulunduğu hâlde gözlerinden yaşlar akmakta ve dudaklarından handeler saçılmakta olduğunu gördü. Binnaz sürur ve iftihar yaşları döküyordu. Refet'i görünce kollarını açarak,

"Kızım, yavrum, evimin erkeği!" dedi.

Refet de validesine doğru yürüdü. Lakin her defa olduğu gibi bu kere dahi kendisini

validesinin kolları arasına atmadı. O da kollarını açtı. Binnaz'ı iki kolları arasına alarak yüzünden öpüyordu. Ondan sonra iki ellerini alıp öpmeye başladı.
Biraz sonra Refet soyunup abdest aldı. Seccadeden çıkardığı namaz bezi ile başını örttükten sonra kemal-i ihtiramla [saygıyla] oturup Mushaf-ı şerifini [Kuran-ı kerim'ini] açtı. Kuran-ı kerim tilavetine [okumaya] başladı.

- 2 -

Refet, rüştiyenin son sınıfında arzusu veçhile birinciliği kazanarak Darülmuallimata geçti. Muallimelik diploması almaya artık dört sene kalmış idi. Refet muallimelik diploması alıp bir maaşa nail olacağı ve validesini çalıştırmayıp besleyeceği zamanları düşündükçe o tahayyül ve tasavvurun lezzetinden mest [sarhoş] oluyor gibi bir hâl hissediyordu. Refet artık on dokuz yaşındaydı. Onun tahayyülatı [hayalleri] o yaştaki sair genç kızların tahayyülatına benzemiyordu. Kazanacak, evini idare edecek, validesine rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup **(60)** evlad-ı vatanın [vatan evlatlarının] talim ve terbiyesinde bulunacak, o çocukların hepsi buna hürmet edecekler "Hocamız" diye sevecekler! İşte Refet'in tahayyülatı hep bundan ibaret idi. Bazen tahayyülatını daha ileri götürür, bir ev parası biriktirmek, başlarına bir mekân edinmek ve daha sonraları da eline para geçtikçe o eve şunu almak, bunu almak, güzel güzel döşemek derecelerine kadar da varır idi. Hatta bu kadarla da kalmayıp evin bahçesi olacağından orada çimenler, çiçekler yetiştirmek bahar ve yaz akşamları mektepten geldikten sonra orada anasıyla karşı karşıya bir kahve içmek ve hem aşçılık ve hem de hizmetçilik edecek olan kadının kurduğu sofrada pişirdiği yemeği yine o bahçeye nazır olan odada yemek! İşte onun ümid-i hülyası buralara kadar da varıyor idi.

Refet'in ciddi tavrı, çalışkanlığı, istidadı, zekâ-yı fevkaladesi hususuyla hilkaten [yaradılıştan] olan edep ve terbiye-yi zatiyesi [terbiyesi] kendisini Darülmuallimatta dahi sevdirdi.

Rüştiyede çocukların çoğu Refet'ten küçük sinde idi. Zira sair çocuklara nispeten Refet emr-i tahsilde [ilim öğrenme işinde] geç kalmış addolunabilirdi. Ekser çocuklar ondan daha küçük sinde iken mektebe verilir. Lakin Refet'in mihnetzedeliği [sıkıntı çekmişliği] ve geçirmiş olduğu hastalıklar geç mektebe verilmesine sebep olmuş idi. Daha doğrusu Mürüvvet Hanım'ın hatırına gelmese Binnaz onu mektebe vermeyi de o vakitler beceremeyecek idi. Zira o zaman zavallı kadın İstanbul'un acemisi olup bir şey bilmez idi. Kızının mahalle mektebinde okuduktan sonra tekrar bir de rüştiyeye verilmek lüzumunu nereden hatırlayacak? Sonraları böyle şeyler öğrendi ama Refet'in yüzünden öğrendi. Darülmuallimatta ise Refet epeyce büyücek ve hemsin [yaşıt] arkadaşlar buldu. Darülmuallimatta okuyup yazmak bildikleri hâlde muallimelik diploması almak maksadıyla son sınıfların derslerini öğrenmek üzere imtihanla girmiş olan yaşlı başlı kadınlar bile gördü. Refet bu büyük arkadaşlardan pek hoşlandı. Çünkü kendisi küçük sinde iken dahi büyüklüğe özenir idi.

Vâsi bir fikre, kuvvetli bir zekâya malik olan Refet bu mektebin hâline baktıkça neler düşünüyordu, neler görüyordu. Refet dersi yalnız hocalardan almakla kalmıyordu. Sabahleyin mektebin iç havalisi de onun için bir ders-i ibret [ibret dersi], öğleyin yemekhane de ona bir kitabe-yi hikmetti [hikmet yazısıydı]. Her bakış âdeme [insana] **(61)** her şeydeki hikmet ve ibreti göstermez. Lakin Refet gibi âlemi bir kitab-ı tabiat [evren kitabı] olmak üzere görenler her şeye nazar-ı dikkat ve ibret ile [dikkatle ve ders almak üzere] bakanlar o kitabın sahayifinde [sayfalarında] neler görürler, ondan neler öğrenirler! Ah o mektepte Refet nazar-ı dakikanesiyle [incelikleri gören] neler görüyor, neler tetebbu ediyor, neler öğreniyor, ne hikmetler buluyordu. Mektep kızları ekseri ilk derse yetişmek üzere hemen yekdiğerini takiben [biri diğerinin arkasından] geldiklerinden Refet kendi lastiklerini çıkarıncaya kadar birkaç kız daha ayakkabılarını çıkarmakla meşgul bulunurdu.

Ah! Bunların içinde ne kadar çorapsız ayaklar potinlerden zorla çıkıyordu! Ne kadar süslü kunduralar da bir kenara diziliyordu. Zengin ve fakirin mütesaviyen ahz-i mevki eyledikleri [eşit bir şekilde yer aldıkları] bu mektep sıralarında ne kadar süslü ve kürklü hanım kızların üst taraflarında ne kadar çorapsız ve hırkasız fakirler bulunuyordu. Evet! Ekseri [genellikle] o fakirler, sınıflarının üstün talebatından [öğrencilerinden] oluyordu.

Zira onlar muallime olmak, ekmeklerini kazanmak azim ve gayretiyle çalışıyorlar. Berikiler ise malumat öğrenmiş ve bu süs ile de süslenmiş olmak üzere mektebe verilmişlerdi. Bunların ekseri ebeveyninden aferin almak için çalışıyorlardı. İçlerinde ancak kesb-i malumatın [bilgi edinmenin] kadrini [değerini] bilenler ve hilyat-ı ilim [ilmin süsleriyle] ile tezeyyün [süslenmek] hevesinde bulunanlar biraz ziyadece çalışıyorlardı. Ebeveynin [ailesinin] zoruyla çalışanlara hocaların da bir düziye teşvik [yüreklendirmesi] ve tazyiki [baskısı] lazım geliyordu. Lakin nafakasını [geçimini] tedarik [elde etmek] maksadıyla çalışanlara öyle şey lazım gelmiyordu. Onlar çalışıyorlardı. Çalışıyorlardı!..

Yemekhanede kiminin uşağının getirip mektep hizmetçisine teslim eylemiş olduğu sefer tası açılıp sahanlar dizilmiş, kiminin alafranga sepetinin kapağı açılıp hazır edilmiş ki havlusu, çatal ve bıçağı ve devrilmeyecek, dökülmeyecek surette vazolunmuş [yerleştirilmiş] olan maden sahanlar çıkarılıp sıra üzerine konulmuş. Onların ara yerlerinde de kiminin beyaz ve temiz bir astara veyahut yazma çevreye bağlı çıkınları konulmuş, kiminin ise ah! Kiminin ise sandalyesinin önü bomboş kalmış!.. Ya onlar aç mı kalıyorlar? Yok! Yok! Zengin kızları o rahle üzerinde önleri boş olan sandalye sahiplerini yerlerine çağırıyorlar, kendilerinin yiyeceklerinden onlara da hisse veriyorlar. Onların birisi birkaç kızın karnını doyuruyor. Hatta bir elma veya bir portakal velhasıl mevsimine göre sepetinden çıkan yemişi de kendisine civar ve karip olanlarla [çevresinde bulunanlarla] **(62)** paylaşıyor. Mektebe sabahleyin yiyeceğini getiremeyenler içinde akşama yiyecek tedarikinden aciz olanlar da var ki onların o gündüz iyice karnını doyurmalarının akşama da bir dereceye kadar faydası oluyor.

Refet ekseri biraz peynir ekmek veyahut kuru zeytin ekmek olan çıkınını bir gazeteye sarıp paket suretine koyarak getirir idi. Binnaz ne yapıp yapar kızının mektebe götüreceği yiyeceği tedarik ederdi. Lakin yine nadiren olsun Refet'in de yiyecek götüremediği gün olurdu. O gün ise muannit mi [inatçı mı] diyelim hırçın mı diyelim işte artık kim ne isterse desin ki bu kız o gün ya midesinin rahatsızlığı veyahut canı yiyecek istemediği için yiyemeyeceğinden bahisle akşama kadar aç kalır da kimsenin yiyeceğine minnet etmez idi. Mubassıralardan [gözetmenlerden] gözü açık biri bunun bu hâlini sezip çocuklar yemek salonundan dağıldıktan sonra zengin kızlardan artan

yemekleri kendileri yiyecekleri vakit Refet'i çağırıp "Refet Hanım belki bizimle biraz iştihan gelir. Canın istemiyor ama aç durmak insanı fena eder, kızım gel bakalım biraz şundan için alır mı?" diye bazı Refet'e biraz şey yedirebilirse de o hâlini katiyen sezdirmemek fikrinde bulunan Refet'i her defa öylece doyurabilmek mubassıra için kabil olamazdı.

Refet eltaf ve inamına [lütuf ve iyiliğine] karşı koyamayacağı, ihsanını reddedemeyeceği bir arkadaşa tesadüf eyledi [rastladı].

Yani sınıftaşlarından olan Şahap Hanım namında bir kibarzadenin nazar-ı dikkatini celp eylemiş idi. Refet kendilerini eğlendirmek, güldürmek, keyiflerine hizmet etmekle makbul olunacak küçük hanımlara yaklaşmıyordu. Vakarını muhafazayı kendisi için elzem biliyordu. Tenezzülü [alçalmayı] bir cürüm [suç] ve kabahat addediyordu. Kendisi gibi fakir arkadaşları ona bu hususta nasihat vermek istediler. Hâl-i fakr ile bu kibarlığın sökmeyeceğini söylediler. Refet'e bu sözler hakaret gibi gelerek cevap vermedi. Fikrinden de dönmedi. Bu Şahap Hanım ise "Refet Hanım hakikaten sizinle musahabetten müstefit oluyorum [yararlanıyorum] hemşire! Teşrif etseniz e. Burada oturalım birlikte derslerimizi yapalım!" sözleriyle onu yanına celp eder ve sofra zamanı da "Arkadaşsız hiç yemek yiyemiyorum. İnsanın yalnız iken iştihası kapanıyor. Lütfeder de bana arkadaşlık eder misiniz? Ne olur hemşire mürüvvet etmiş olursunuz. Sizin de yiyeceğiniz olduğunu bilmiyor muyuz? Fakat **(63)** birlikte daha tatlı olur," sözleriyle Refet'i sofrada daimi yoldaş etmeye muvaffak oldu. Ve hatta artık hep birlikte yediklerinden Refet'in nafile zahmet çekip yiyecek getirmemesi için de ısrar eyledi. Şahap ettikleri lütuflardan dolayı Refet'i asla minnettar görmek istemiyor bilakis kendisini onun yoldaşlığından dolayı minnettar gösteriyordu. Şahap, Refet'e bir şey hediye etmek için evvelce onun elinde yapmakta olduğu bir dantela veya fistoyu beğendiğinden bahisle hediye olarak kabul ediyor da sonra kendisi değerce ona kıyas kabul etmez surette bir şey veriyordu. Böyle böyle Şahap gayet kibarane bir tavır ve muamele ile Refet'i ihsanlarına [bağışlarına] alıştırmıştı. Lakin Refet'in vakarına dokunmak korkusuyla inayetlerinde [yardımlarında] pek ilerisine varamıyordu.

Fakir kızlar içinde dahi Refet'in teveccühünü celp eden bir kız vardı. Bu kızın ismi Şule

idi. Ağır başlı, hâlini kimseye söylemez, yiyecek çıkınını nadiren getirebilir bir hâlde idi. O da Refet gibi yetimdi. Onun da validesi çalışıyordu. Refet kendisiyle hemhâl [aynı durumda] gördüğü bu kızcağızı hem seviyor hem de ona acıyor idi. Refet, Şahap ile yemek yediğinden kendi yiyecek çıkınını getirdiğinde Şule'ye veriyor idi. Bu suretle hem Şahap ile yemek yemek yiyeceği olmadığından değilmiş gibi göründüğünden hem de Şule'ye muavenet [yardım] edebildiğinden dolayı mahzuz oluyordu [seviniyordu]. Fakat Şule öyle Refet derecesinde bir inada malik olmadığından kendisi yiyecek getiremediği ve Refet'in çıkını da bulunmadığı vakitler arkada mubassıralar ile beraber kibar kızların artıklarıyla karnını doyurur idi. Refet hâlini, derdini söylemeyi mutat edinmemiş idi. Lakin kendi hâline benzeyen Şule kendisine derdini döktüğü zaman onu dinlemeyi ister idi. Şule herkese hâlini söylemez ise de Refet gibi hiç kimseye söylemez değil idi. Mektumiyetine [ağzı sıkılığına] ve ağır başlılığına emin olduğu Refet'ten sır çıkmayacağını bildiği için ona hâlini söyler idi. Yoksa Şule de zaruretinden bahsederek halka kendini acındırmak ve o suretle inayetler dilenmek isteyenlerden değil idi. Refet'i kendisi gibi yetim bulduğu ve lakırdı anlar, verilecek cevabı bilir, velhasıl onun hâlini tanıyabilir bir kimse gördüğü için ona raz-ı derununu [sırlarını] açar idi. O söyledikçe Refet'in çektiği deruni ahlar onun derununu da Şule'ye keşfettirirdi. Fakat söylemiş **(64)** olduğumuz veçhile Refet hâlini söylemeyi mutat edinmemiş idi.

Refet o senenin imtihanı için büyük bir gergef germiş, bir yorgan işliyordu. Gergef Şahap'ın eski gergefi, kumaş ile ipekler de yine Şahap'ın lades oyununda mahsusan [bile bile] Refet'e aldanıp o bahane ile almış olduğu şeyler idi. Yattıkları oda pek büyük olmadığından gergef gerilince zaten her eşyaları da o oda derununda bulunduğu cihetle odada serbest yatılacak yer kalmadığından Refet ile Binnaz sofada yatıyorlardı. Refet yorganın tozlanmasından ve ayakaltında kalmasından korktuğu için onu sofada bırakmaktansa hava henüz sıcak olduğu cihetle kendilerinin sofada yatmasını münasip görmüş idi. Bir gece Binnaz ile Refet uykuya dalmış bulundukları hâlde Nezaket Hanım'ın "Aman hırsız var," avazıyla uyandıklarında neye uğradıklarını bilemiyorlardı. Sofada ışık yoktu. Nezaket Hanım hızla oda kapısını açıp sofaya çıkarak birçok isimleri sayıp "Tutun! Hırsız var!" diye bağırıyordu.

Nezaket Hanım'ın kapıyı açıp çıkması ve sofada bağırması üzerine Refet ile Binnaz'a

da cesaret gelerek yataklarından kalktılar. Refet sakır sakır titriyor ve Nezaket Hanım'ın kendi hanelerinde mevcut olmayan birtakım erkek isimlerini sayıp bağırması hırsızı korkutmak için olduğunu derk ederek [anlayarak] işin vahametini anlıyordu. Ne yapacağını şaşırdı. Şimdiye kadar başlarına böyle şey gelmemiş idi. Uykudan da öyle bir helecan ile uyandığından fena hâlde korkmuş idi. Işık yoksa da Nezaket'in kendi yanlarında bağırmakta olduğunu sesinin gelişinden anlayıp iki kollarını açarak yanında hisseylediği vücuda "Hanım teyzeciğim!" diye sarıldı. Refet ona ne kadar sarılıyorsa o ondan o kadar kaçmak istiyor idi. Refet ise bu hâli Nezaket'in o anda yalnız kendini düşünmesine verip "Teyzeciğim! Teyzeciğim! Beni bırakma!" diye daha ziyade ona sarılmak ve başını güya Nezaket'in sinesine gizlemek istediğinde yüzü gözü sert ve tüylü bir şeye temas edince Refet iki kollarını bırakıp kendini geriye attı. O anda merdivenden aşağı hızla biri indi. O vakte kadar da Binnaz kibriti çakıp mumu yakmış idi. Merdivenden inenin ne olduğu görülünce Refet az kaldı bayılıyordu. Zira hırsızdan korkusundan Nezaket'in aguşuna [kucağına] iltica etmek [sığınmak] istediği hâlde meğer **(65)** hırsıza sarılmış!.. Hırsız bu vaveyla [çığlık] üzerine kaçtığı gibi konu komşu da toplandı ise de hırsızın ayak izlerinden başka bir şey bulamadılar.

Bu fakirlerde çalacak eşya uman hırsızların aklına şaşılır ya!..
Artık o geceden sonra bu zavallı kadınlara uyku haram oldu. Refet hırsıza sarıldığını düşündükçe sinirlerine fenalık geliyor, Binnaz birkaç defa etrafına bakınmadıkça oda kapısından çıkamıyor, Nezaket Hanım ise "Kocam sağ olaydı bu felaket bize gelmezdi ya!" diyerek gözyaşları döküyor, her gece birlikte sabaha kadar oturuyorlardı.

O aralık Nezaket Hanım'ın köyden iki üç gün oturmak üzere biraderi geldi. Nezaket'i o hâlde görünce hem biraz hava tebdil etmek hem de öyle korku ile bir hastalığa uğramaktansa bir zaman kendi yanlarında oturmak üzere onu götürmek istedi. Nezaket o kadar ürkmüştü ki biraderinin sözünü münasip görüp hazırlanmaya başladı. Binnaz ile Refet iki sene müddeti Nezaket Hanım'la oldukça rahat bir hâlde geçirmiş oldukları hâlde yine yer tedarikini [bulmayı] düşünmeye başladılar. Vakıa Nezaket kendi evinde oturmalarını teklif etmiş ise de öyle ücra mahalde büyük bahçeli bir hanede yalnızca [kendi başlarına] ikametten [oturmaktan] onlar da korktukları için kalamadılar. Lakin bu defa yine alışkın oldukları o mahalleden çıkmak istemeyip bir mecidiye kira ile

komşularından birinin evinde bir oda tuttular, ev sahipleri ile beraber oturmaya karar verdiler. Nezaket köye gitti. Binnaz'la Refet de tuttukları odaya taşındılar.

Bu ana ile kıza yine birçok mesarif kapısı açıldı. Nezaket'in yanında oduna kömüre para vermiyorlar, yiyecek içecek için de biraz fayda görüyorlardı. Zira Nezaket çocuklarla meşgul olduğundan ekseri yemeğini Binnaz'a pişirtir ve onları da yemeğe davet eylerdi. Nezaket'in yanında aç ve kömürsüz kalmak korkusu yoktu.

Refet mektepte birkaç günler Şule'yi göremeyince merak etti. Sordu. Validesi keyifsiz olduğundan gelemeyeceğini haber vermiş olduğunu söylediler. Sonra bir gün onu mektepte buldu. Şule başını rahlenin üzerine eğmiş dersine bakıyordu. Refet ona doğru gitti. Şule başını kaldırdı. Bir de Refet ne görsün? Şule birkaç gün içinde erimiş, sararmış fena **(66)** hâlde bozulmuştu.

Refet heyecanla,

"Bu ne hâl kardeşim?" dedi. Şule meyusane,

"Yetimdim öksüz de oldum. Hem yetim hem de öksüz!" dedi. Güzel kızcağızın güzel yanaklarından aşağı elmas pareler yuvarlanıyordu. Refet arkadaşının yanına oturdu. Şule'nin dağınık saçlarını okşayarak düzeltmeye, yüzünden öpmeye başladı. Şule muttasıl ağlıyordu. Refet onu nasıl teselli edeceğini şaşırmıştı. Nihayet o da onunla beraber ağlamaya başladı. Bir müddet bu suretle geçtikten sonra Şule,

"Derdime mi yanayım, hâlimi mi düşüneyim!"

Refet,

"Ne gibi?"

"Diploma almaya malum ya iki senemiz daha var. Ben şimdi ne yapacağım? Bu kadar emek zayi mi olsun? Mümkün değil ben diplomamdan geçmem! Ben ne yiyip içeceğim? Nerede düşüp kalkacağım? Bilirsin ya beni de annem geçindiriyordu. Memleketten geldiğimizde beraber altmış lira kadar paramız vardı. Bir yandan onları yedik bir yandan da validem biraz iş işler, dikiş dikerdi. Pek sıkıldığımız vakitler dayıma yazardık. O bize biraz muavenette bulunurdu."

"Şimdi de sen çalışırsın kardeşim!"

"Düşünerek mi söylüyorsun Refet! Ben haydi geceleri biraz nakış ve dikiş yapabileyim. Onunla hem hane kirası hem yiyecek hem de giyecek tedarik olunabilir mi? Bahusus

ben bir başıma nerede barınabilirim? Burada ne hısmım var ne de akrabam!"

Refet, Şule'nin ellerinden tutup,

"İki kişinin barındığı odaya üç kişi de sığar Şule! Eğer kudretimiz olsa yiyeceğini giyeceğini de düşünme derdim. Fakat elimden gelen sana bir mekân ikram edebilmektir."

"Sahih mi söylüyorsun Refet?"

"Sahih olmayacak bunda ne var?"

"Size sıkıntı vermez miyim?"

"Odamız ufak değil. Üç kişi de barınabilir dedim ya kardeşim! Ne için sıkıntı vereceksin."

"Teşekkürler ederim! Geceleri hep beraber çalışırız. Evet! Bilirim sen hâlini söylemezsin ama siz de güççe geçiniyorsunuz. Ben de yiyeceğimi tedarik edecek kadar olsun çalışabilirim."

O akşam azadında Refet, Şule'ye yaklaşıp,

"Haydi gidelim!" dedi. **(67)**

Şule,

"Bu akşamdan mı?"

"Neden olmasın?"

"Ufak tefek eşyam oturduğumuz evde."

"Ne zararı var? Giderken uğrar, ev sahibine akşam bize gideceğini haber veririz. Emin insanlar değil midir?"

"Emindirler."

"O hâlde haydi böyle meyus vaktinde yalnız başına bir odada kalıp düşünmeni ve efkârlanmanı istemem! Bizimle belki biraz oyalanırsın."

"Evet hakkın var. Zira dün geceyi nasıl geçirdim bilsen!"

Refet arkadaşıyla beraber odasına gitti. Binnaz hemen davranıp bir çorba pişirdi. Şule biraz dinlendikten sonra dayısına da bir mektup yazıp muavenetini istirham [isteyeceğini] edeceğini bildirdi. Vakıa dayısı pek zengin bir adam değilse de merhametli ve mürüvvetkâr olduğundan ondan biraz ümidi bulunduğunu söyledi. Yemekten sonra Refet'le müzakere ederek İstanbul mülhakatinden [İstanbul'a bağlı olan yerlerden] birinde bir tekke postnişini olan dayısına bir mektup yazdılar. Bunda

Şule tahsil ve talime olan arzu ve hevesinden ve temin-i istikbal [geleceğini güvence altına almak] için bir muallimelik diploması almak hususundaki azm ve cezminden [kararlılığından] bahsederek hiçbir taraftan medar olmasa dahi kendisi çalışıp mektebe devam edeceğini öyle bir suzişli surette [etkileyici bir şekilde] yazdı ki okurken Refet ile beraber kendisi de ağladı ve kendisinin mektep arkadaşı olan Refet ve validesiyle beraber ikamet edeceğini ve Binnaz'ın zaten vefat eden validesinin de ehibbasından [tanıdıklarından] olduğunu ve onların nasıl kimseler olduğunu mahallelerinden tahkik de [araştırmanın da] kolay bulunduğunu bildirdi. İki gün sonra mektubun cevabı gelebilirdi.

Şule'nin dayısı okumuş yazmış hem de iyice okumuş, ilim âşığı bir kimseydi. Memlekette iken Şule'yi okutmayı merak edip ibtidai derslerini ve rüştiyede okuyacaklarını kendisi okutmuş idi. Bu veçhile Şule İstanbul'a geldiğinde imtihan vererek doğrudan doğruya dârülmuallimata girmiş idi. İşte Şule'nin dayısı onun hem de hocası idi. Tamam üç gün sonra Şule istediği cevapnameyi aldı.

"Sevgili kızım!

Mektubunun verdiği haber-i yeis [üzücü haber] hakkında sana uzun söz söylemek istemem. Zira bize borç olan seni oyalamak seni tesliye **(68)** etmektir [teselli etmektir], derdini kurcalamak değil! Hâlbuki ben de kendimi bundan dolayı o kadar muhtac-ı teselli buluyorum. Çünkü senin için kıymetli ve aziz olan o kaybeylediğimiz kimsenin benim için de ne kadar kıymettar olduğunu sen de bilirsin yavrum. Öyle ise şimdi gelelim senin işine:

Bana ilim ve fazla olan aşkından bahsediyorsun. Kızcağızım! İslamiyet'te ilmi talep edenlerden esirgeyenlerin azalarına ateşten gem vurulacağını Peygamberimiz efendimiz söylemiştir. Ya tahsil-i ilim [ilim öğrenmek] arzusunda bulunanları ben bundan nasıl men etmeye ağzım varabilir? Hazreti Resul beşikten mezara kadar tahsil-i ilmi emrediyor. Ben ki onun ümmetiyim nasıl onun aksini sana nasihat edebilirim? Validen seni muallime etmek hevesine düşerek İstanbul'a mektebe götürdüğü vakit benden istizan eyledi [izin istedi]. O zaman ondan diriğ edemediğim [esirgemediğim] müsaadeyi senden bugün nasıl esirgerim! Hususuyla bunda senin üç senelik emeğin var. Mesele şimdi senin iaşene [geçimine] kâfi bir maaş tedarikine kalıyor. Rahat yaşamak

için ayda beş yüz kuruşa muhtaç bulunduğunu hesap ettim. Evet yavrum, ben senin rahat geçinebilmekliğin için ayda beş yüz kuruş tedarikini çok düşündüm. Lakin mümkün değil! Her ne kadar idaremden, kendi harçlığımdan kessem buna muvaffak olamayacağımı gördüm. Mahiyen [aylık olarak] sana üç lira gönderebileceğim. İnan kızım ki en büyük bir gayretle yapabildiğim bu kadar. Ben bütün gün evlatlarıma 'Adam olunuz, okuyunuz, çalışınız, meydana çıkınız, eliniz ekmek tutsun' diye nasihat veriyorum. Yine evlatlarımdan biri olan sen 'Çalışacağım, okuyacağım, adam olup meydana çıkacağım' dersen ben sana ne diyebilirim kızım!

Yanında bulanacağın ana kızın ahvalini geçen sene sizin tarafınızdan gelen bir kimseye sordum. Tam senin dediğin gibiymiş. Zaten benim kızım hiç yalan söyler mi? Baki gözlerinden öperim yavrum. Artık sana 'Gayret kızım' demeye de hacet yoktur değil mi kızım!

Dayın"

Şule bu mektubu aldığında sevincinden çıldıracak gibi oldu. Refet hem arkadaşı için sevindi hem bu işten dolayı tahayyürde kaldı [şaşırdı]. Akrabadan böyle lütuflar görüldüğüne taaccüp ediyordu. Kendisinin İstanbul'da o kadar zengin akrabaları olduğu ve memleketlerindeki erkek kardeşleri hâl ve vakitleri yerinde bulunduğu hâlde hiç **(69)** kendilerine bu suretle muavenette bulunanlar olmuyordu. Bundan başka erkek kardeşleri onun pederinden kalma malının iradını [gelirini] yiyip buna göndermiyorlardı.

Şule eşyalarının fazlasını satıp lüzumu olanları da Refet'in odasına nakletti. Şule çalışmaya muhtaç olmuyordu. Üç lira ile hem yiyeceğini ve hem de giyeceğini tedarik ediyordu. İmtihanlık el işleri mesarifi için de parası kalıyordu. Oda kirasını Refet ile müştereken [ortaklaşa] veriyordu. Refet kabul etmek istemediyse de Şule de kabul etmedi. Kendi yiyeceği kadar şeyin parasını da veriyordu. Ondan fazlasını da Refet ondan kabul etmiyordu.

İki idarenin birleşmesi her iki taraf için de faydalı oldu. Bir odada yatıp kalktıkları için yakacak ve ısınacak şeylerin mesarifi yarı yarıya oluyordu. Evvelce bir mangal veya bir

lamba ve kandil parası veren ana ile kız şimdi onun yarı parasını verdikleri gibi Şule de yalnız olsa hep kendisi vermek lazım geldiği hâlde yarı parasıyla kurtuluyordu. Bu cihetle sıcak yemeği de sıkça yiyorlardı. Binnaz'ın vakti olursa pişiriyordu. O bütün günü işte geçirdiği hâlde iki arkadaş mektepten avdetlerinde [döndüklerinde] biraz sebze veyahut bazı defa da biraz et ayıklayıp temizleyip soğanını kavurarak tencerelerini oturttuktan sonra ara sıra bakarak pişince indiriyorlar, o kaynayıncaya kadar da musahabet [sohbet] ederek yorgunluklarını alıyorlar. Ekseri zihinlerinden çıkmadan evvel hemen derse oturup dersi iyice belledikten sonra yiyeceklerini düşünüyorlar, bazı defa da "Adam! Bu akşam da sıcak yemek olmayıversin!" diyorlar bazen de Binnaz'ın bir gün evvel pişirmiş olduğu yemeği hazır buluyorlardı.

Şule'ye dayısı memlekette iken külliyat-ı hamseden bahis olan İsaguçi'yi[6] okutmuş idi. Şule dayısından öğrenmiş olduklarını Refet'e bellettiği gibi sandığında bulunan İsaguçi kitabını da çıkarıp Refet'e ders vermeye başladı. Şule okuduğunu pek iyi beller ve unutmaz bir kız olduğundan bildiği kadarını Refet'e öğretti. Şule bellediğini iyi beller ve iyi belletir. Şu kadar ki bellediği ile kalırdı. Refet ise öğrendiği bir şeyden çok şeyler çıkarır, fikri pek ilerilere varır bir kız idi. Refet böyle arkadaşla geçen şu günlerini o zamana kadar geçirdiği günlerin en bahtiyarlarından buluyordu. **(70)** Fakat bakınız nasıl bir şey bu bahtiyarlığı ihlal eyledi. Binnaz bir soğuk ve yağmurlu günde mutfakları bahçede olan bir evde çamaşır yıkamış ve akşama kadar devam eden bu çamaşırda fena hâlde soğuk almış olduğundan o gece yatağa girdikten sonra ertesi günü kalkamadı. İki arkadaş odalarına avdetlerinde Binnaz'ı yatakta buldular. Binnaz zaten hizmette horluğa [aşağılanmaya] alışmış ise de her nasılsa vücudunun artık pek çok çalışmaktan yepremiş [yıpranmış] bulunduğundan mı neden o zaman soğuk almış idi. Ertesi sabah da kalkmak şöyle dursun kendini de kaybedip daldı. Refet hatta Şule dahi ne yapacaklarını şaşırdılar. Hemen yanlarında bulunan paradan verip mahallelerine yakın addolunan bir eczaneden bir doktor celp ettiler. Doktor hastayı muayeneden sonra,
"Zatürredir. İyi bakmalısınız. Her gün doktor ister. İlaçlarını da vakit ve saati ile vermelisiniz!" demesin mi?

---

[6] İsaguçı (Yun.): Methal manasına Porfiryos'un risalesinden İmam Ebherî'nin naklettiği mukaddemat. [Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmanî*, Ankara, 2000, s. 668.]

Refet yoklamada hazır bulunması için Şule'yi kendinden evvelce mektebe gönderdi. Kendisi nasıl olsa birkaç gün için müsaade alacak ve özrünü bildirecekti. Lakin kendi validesinin hastalığı Şule için bir özr-i şeri [geçerli bir sebep] addolunamayacağından Şule'yi evvelce göndermişti. Refet o günkü ilaçları aldıktan ve hane sahibesini biraz müddet için hastanın yanına koyduktan sonra mektebe gitti. Refet mektebe vardığında onun o kadar geç geldiği görülmüş şeylerden olmadığı için sebebini sordular. Zira mühim bir sebep olmayınca Refet'in birinci dersi geçirdiği görülmemiş idi. Refet validesinin hastalığını anlattı. Şahap, Refet'in yanına geldi. Refet Şahap'ı dahi çok sever ve çok takdir ederse de ona hâlinin ihtiyaç tarafını açmaz idi. Şule için ise bu hâl mektum olamıyordu [gizli kalamıyordu]. Zira beraber yaşadıklarından tabiatıyla her hâllerine vâkıf oluyordu. Lakin Şule Şahap'ın Refet'e olan teveccühünü bildiğinden Refet gelmezden evvel hekim ve ilacın derece-yi lüzumunu hatta hastaya verilecek süt ve et suyunun elzemiyetini ve bunların tedariki için olan mefkudiyeti [yoksunluğu] gizlice anlatmış ve Refet'in duymaması için de ricada bulunmuş idi. Lakin ricaya da hacet yok idi. Zira Şahap, Refet'in vakar ve cenabına [şeref ve onuruna] dokunulmaktan pek ziyade sakınır idi. Binaenaleyh o hâlde Refet gibi musahabeti kıymetli, sözünden istifade olunur bir arkadaş kaybetmek korkusu **(71)** var idi. Şahap anlamış idi ki Refet açlıktan ölmeyi cenabına dokundurmaya tercih edecek kimselerdendir. Şahap, Refet'in yanına geldiğinde hiçbir şey bilmezmiş gibi davrandı ve Refet'in validesinin hastalığı için endişe eylediğini ve kendi tabipleri pek hazık [uzman] olduğundan muayene ettirmek için müsaadesini rica eyledi. Akşam azadından sonra Şahap evine gider gitmez derhal kendi tabiplerini celp ile Binnaz'ın adresini verdi. Ve oraya her gün gönderilmek üzere hazık bir tabip tayinini ve ilaçlar için de doktorun kendi eliyle yaptırmak bahanesiyle bedava olarak hane halkını minnet altında bırakmayacak bir surette götürülmesini tembih eyledi. Şahap'ın kendi tabib-i hususileri [özel doktorları] her defa için iki lira verilen tabiplerden idi. Onun her gün Refet'in mahal-i ikameti [yaşadığı yer] gibi uzak bir mahalle gitmesi müşkülce [zor] olduğundan vizitesi kırk elli kuruş kadar bir tabip tayini lüzumu görülmüş idi. Hatta Şahap bu işi kendi kendine de yapamadı. Müteehhil [evli] bulunan büyük hemşiresi Cazibe Hanım'a meseleyi anlattı da onun da bu muavenete [yardıma] iştirakiyle [katılmasıyla] bunu yapabildi.

Şahap kemal-i suzişle hemşiresi Cazibe Hanımefendi'ye, Refet'in hâlini ve muavenetin bu derecesi kifayet etmeyip hastanın yiyeceğinden başka artık anası çalışamayacağından dolayı Refet'in de nafakasını düşünmek lazım geleceğini söyledi. Cazibe yirmi sekiz yaşında genç bir kadın idi. Lakin müsin [yaşlı] kimseler gibi her şeyi düşünürdü. Şahap'dan Refet'in hâlini dinledikten sonra,

"Pekâlâ biraz da para gönderelim!" dedi. Şahap,

"Lakin ne diyorsun ablacığım hiç Refet'e öyle sadaka vermeye kalkışılır mı?"

"Neden?"

"Ben onun hâlinin bu derecesine Şule'nin vasıtasıyla vâkıf oldum. O ne mağrur kızdır bilsen! Para versek mümkün değil almaz."

"Lakin akıllı diyorsun. Validesinin hayatı muhatarada [tehlikede] olduğu zaman bunu yapamaz sanırım."

"Yapar ablacığım! Yapar! Sen Refet'i bilmezsin!"

"Ben zannetmiyorum. O vakit bu hoppalık ve çocukluk olur ki onu da biz kendisine anlatırız. Dünyada umur-u hayriyeden [hayırlı işlerden] biri de hasta hatırı sormaktır. Kardeşim! Yarın erkence birlikte Refet'in **(72)** annesinin hatırını sormaya gideriz. Oradan ben seni mektebe bırakır kendim de eve avdet ederim."

"Ah! Ablacığım sen oraya kadar gider misin?"

"Araba ile olduktan sonra ne zararı var?"

"Onun için demiyorum. Öyle harap ve eski haneye!"

"Hastalık sari [bulaşıcı] bir şey değilmiş! Doktor zatürre olduğunu söylüyor."

"Onun için demiyorum ablacığım! Öyle fakir haneye."

"Sen fakirlerle bir mektepte bulunmuyor musun? Ben de onların bulunduğu haneye girsem ne zararı var? Zaten imdat ve muavenet öyle fakir haneler içindir. Senin bu sözüne teessüf ettim Şahap! Benim seni o mektebe vermekten maksadım yalnız hocalarının vereceği ders için değildir. Zira ben o dersi sana burada, evimizde dahi verdirebilirim. Nasıl ki sabahları ve akşamları hatta geceleri ders almaklığın için burada enstitütrisin[7] bulunuyor. O mektepte öğreneceğin dersler için de bir hoca gelebilir. Fakat ben istiyordum ki senin gibi zengin olarak yaşamakta ve fakr u zaruret ne olduğunu

[7] Institutrice (Fr.): Eğitimle uğraşan kadın. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 60.]

yalnız kâğıt üzerinde görüp nakledilirken işitmekte ve yalnız kibar âleminde yaşayıp o yaşayışın altında ne türlü maişetler bulunduğunu görememekte olan bir kız, o mektepte suver-i mütenevvia [çeşitli tarzlar] üzere olan maişetleri [yaşama biçimlerini] görerek ahval-i âlemi [dünyanın hâllerini] tederrüs eylesin [öğrensin]! Zenginlerin, fakirlerin ne olduğunu görsün. Kibarların, adilerin hâlini fark ve temyiz etsin [ayırabilsin]! Velhasıl âlem denilen şey yalnız bizim yaşadığımız zengin ve kibar âleminden ibaret olmadığını görerek ahval-i âlemi öğrensin.

Şahap mahzunane, "Fakat ben ne dedim ablacığım?"

"Öyle fakir haneye gidebileceğime taaccüp eyledin [şaşırdın]. Zenginlerin âlâyişi [gösterişi] ne kadar gözlerimizi kamaştırırsa fakirlerin ıstırabat-ı elimanesi de yüreğimizi acıtmalıdır. Biliyorum bu his sende dahi olduğu için Refet'e ve anasına acıdın, muavenette bulundun. Fakat oraya gidebilmek azametine [büyüklüğüne] mi dokunuyor? Bugün zenginiz! Sonradan fukara olmayacağımıza dair bir teminatımız [güvencemiz] var mı? Akar ve iratlarımıza [gelirlerimize] sahip olduğumuza dair elimizde birer senedimiz varsa da o iratların yanmayacağına, paralarımızın ve mücevheratımızın çalınmayacağına, bu sağlam vücutlarımızın hastalıklı olmayacağına dair **(73)** elimizde bir senedimiz var mı? Ne kadar büyük servetler bir anda mahvoluyor, ne kadar zenginler ne az müddette fakir kalıyorlar.

Ya biz de fakir oluversek ya biz de o hâlde hastalansak! O vakit bizim bulunduğumuz haneye gelenleri tayip edebilir miyiz?"

"Aman abla! Böyle şeyleri niçin üzerimize konduruyorsun?"

"Sözünden fena oluyorsun. Fakat bunlar olmaz şeyler değildir. Zenginlik denilen şey sonradan da gelir ve gidebilir şeylerdendir. Şu kadar ki kibarlıkla zenginliği fakirlik ile adiliği fark edebilmeli. Kibarlık, servet gittikten sonra da kaldığı gibi bazı fakirlerde dahi hulki [tabii] olarak kibar bir mizaç ve tabiat bulunur. Nasıl ki bazı zenginlerde kibarlıktan eser olmaz."

"Sözünü kesmiş olmayayım abla! İşte bu zavallı Refet de bir zengin bey kızıymış!"

"İşte fakirlere dair söz söylerken kendini onların yerindeymiş gibi kıyasla söylemeli! Sen onu o veçhile düşünmüş olaydın deminki sözü söylemezdin."

Şahap önüne baktı. Ablasının haklı olduğunu görüyordu.

Ertesi sabah iki hemşire Refet'in kapısını çaldılar. İkisi de pek sade giyinmiş olduklarından esvapları hane sahiplerinin pek nazar-ı dikkatini celp edecek derecede

değilse de kibarane olan hâl ve tavırları bilaihtiyar [ister istemez] onlara bir vaziyet-i ihtiramkârane [saygı hâli] aldırmıştı. Refet'in odasını sordular. Refet, Şahap ile hemşiresini görünce şaşırdı. Onları nereye oturtacağını bilemiyordu. Zira onlara layık bir sandalye ve minder bulamıyordu. Cazibe, Refet'e,

"Buraya yakın bir ahbabı görmek için geldik idi de sizin validenizin de hatırını sormak istedik. Rahatsız etmiş olmayalım!" demekle, Refet vereceği cevabı da şaşırdı. Zira bu lütuflara karşı ne diyeceğini bilemiyor idi. Cazibe doktordan hoşnut olup olmadığını ve ilaçlara vakit ve saatiyle devam edilip edilmediğini sorarak söz ediyor idi.

Refet dudakları titreyerek bu sözlere cevap veriyor. Biraz oturduktan sonra Cazibe bir kâğıda sarmış olduğu on mecidiyeyi hastanın yastığı altına koyup Refet'e,

"Hastaya lüzumu olan şeyleri alırsınız," **(74)** dedi. Ve bu sözü öyle bir tavır ile söyledi ki Refet reddetmek değil nasıl teşekkür edeceğini şaşırmış idi. Nihayet Cazibe Hanımefendi'ye öyle minnettarane bir nazarla baktı ki bu bakış onun derece-yi memnuniyetini ifham ediyordu [sezdiriyordu]. O titrek bir sesle,

"Efendim bu lütuflarınıza nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum," diyebildi.

Şule her gün aldığı dersleri akşam geldiğinde Refet'e anlatıp ona da belletiyor, beraber okuyorlardı. Bu suretle Refet dersten kaybetmiyordu. On beş gün sonra hasta iyileşti. Bir ay sonra da ayağa kalkmışsa da Binnaz o kadar zayıf düşmüştü ki artık o günlerde onun tahta ve çamaşıra gitmesi mümkün değil idi. Günler geçti, aylar dahi geçtiği hâlde henüz Binnaz kendini pek iyice toplayamamış tahta ovacak, çamaşır sıkacak dermanı kalmamış idi. O evde oturuyor, yemek pişiriyor biraz dikiş dikiyorsa da bu kadarcık iş onların ihtiyacatını tesviyeye kifayet edemiyordu. Öyle çalışamamaktan zaruret bunları bürüdü. Şule'nin üç lira maaşı ancak kendisini geçindirebiliyordu. Kış geldi. Refet o kış çırılçıplak bir hâlde idi. Eğer Cazibe tarafından bir kadın hem Şule ve hem de Refet için birer kat elbise getirmemiş olaydı hâlleri yaman idi. Zira Şule de Binnaz'ın çalışamaması sebebiyle o aylarda maaşını hane mesarifine verip üstünü başını yapamamış idi. İşte Binnaz ile Refet'i bu hâl sıkıyordu. Şule'nin elindeki avucundaki parayı böyle hane mesarifine verip de kendisinin sıkıntı çekmesi bunları fena hâlde üzüyordu. Ana ile kız düşündükten sonra nihayet Binnaz kendisi için en kolay iş olmak üzere aşçılığa gitmeye karar verdi. Artık hâli olmadığından çamaşıra gidemeyecek idi. Ol veçhile işi pek çok olmayan bir yere dört mecidiyeden ziyadeye giremedi. Bu da hiç

yoktan iyi idi. Zira bunlar için katiyen çalışıp kazanmak lazım idi. Binnaz'ın aşçılığa gitmesi pek firaklı [kederli] bir şey oldu. Ana ile kız o vakte kadar birbirlerinin yanından hatta koynundan ayrılmamıştılar. Bir odada oturan, bir yatakta yatan bu iki vücudun bu suretle ayrılması onlara pek müşkil geldi.

Refet Binnaz'ın çalıştığı yolda [gibi] çalışmanın akıbetini [sonucunu] işte böyle vücudu yıpratacağını evvelce düşünmüş olması isabet **(75)** olduğunu görür ve bu cihetle kendisinin bir muallimelik diplomasına nailiyeti [ulaşmasının] elzem olduğu fikrine daha ziyade kuvvet verirdi. İşte bu cihetle kalmış olan bir buçuk sene için son derece gayret lazım geldiğini görüyordu. Bu gayret idi ki o kendilerine pek müşkil gelen iftiraka [ayrılığa] boyun büktürdü. Ama buna kolay alışamadılar. Binnaz gittiği yerde, Refet kaldığı odasında gözyaşlarıyla yastıklarını ıslatmadıkça uykuya varamıyorlardı. Binnaz ayda bir gece, on beş günde bir cuma günü odalarına gelip kızıyla görüşüyorlar idi.

Refet validesini müteessir etmemek için bir şey diyemiyorsa da bu iftirak kendisine pek güç geliyor idi. Yüreği daima sızlıyor, daima mükedder bulunuyordu. Hane sahibeleri zaten Mürüvvet Hanım'ın gününden beri kendilerinin bildikleri kimseler olduğundan Binnaz, Refet ile Şule'yi onlara emanet etmiş idi. Şule de Refet'e arkadaşlık ediyordu. Lakin mümkün değil bu iftiraktan kalbinde bir yara açılmış gibi olarak [olduğundan] hisseylediği acıyı Refet geçiştiremiyor idi. Şimdiye kadar aç kaldıkları da oldu, ateşsiz ışıksız kaldıkları da oldu. Hiç biri Refet'i bu kadar müteessir etmemiş, hiçbiri ona bu kadar güç gelmemiş idi. Bu ıstırab-ı manevi zavallı kızcağızı vücuttan düşürdü. Zaten zayıf olan Refet'i bir kat daha zayıflattı. Yüzünde damarları seçiliyor idi.

İmtihan zamanı geldi. O zamanlarda bir sabah Binnaz'ın evinde bulunduğu gecenin sabahısı olup aşçılık etmekte olduğu yere gitmek üzere Refet ve Şule ile beraber çıkmış, yolunun üzeri olduğu için onları mektebe bırakmış idi.

Şule ile Refet yukarı çıktıklarında oldukça zengin bir familyaya mensup olan sonradan görme bir kız bir tavr-ı müstehziyane [alaycı bir tavır] ile Refet'e,
"Sizin geldiğinizi pencereden gördük. Yanınızdaki kimdi, hizmetçiniz mi?" demekle

Refet hiç ses çıkarmayıp işitmemezliğe gelmek istedi. Lakin o kız muziliği kesmeyip [kırıcılığı bırakmayıp] tekrar,

"Size soruyorum Refet Hanım," deyince Refet,

"Biz kimiz ki bizim hizmetçimiz olacak? Validem!" dedi. Yine o kız,

"A! Ben eski püskü kıyafetle birini gördüm de ondan hizmetçiniz sandım," dedi. Refet bir cevap vermedi. **(76)** Şule'nin de buna pek ziyade canı sıkılıp müstehziyane [alaycı] bir surette o kıza baktı. Bu bakışla "Asıl istihza olunacak şey sizin şu terbiyesizliğinizdir," demek istediği anlaşılıyor idi. Öbür tarafta bir kız da elinde kâğıt kalem bir şeyler yazıyor idi. Bu kız tabiat-ı şiiriye ile mektepteki kızların şiire istidadı olanları miyanında [arasında] temeyyüz etmiş [sivrilmiş] bir talebe idi. Bilbedahe [Doğaçlama] şiir söylemeye mahareti [becerisi] ve edebiyata istidadı [kabiliyeti] var idi. Güzel yazar idi. Bir şeyi iyi kaleme alabilir idi. Zeki idi. Lakin bu iktidar ve zekâsını mefsedete [kötülüğe] sarf ediyordu. Yaptığı eşar [şiirler] hep hiciv yolunda idi. Telezzüzü [tat aldığı şey] herkesi zemmetmek [yermek], mahzuziyeti kendinden başkalarının fena olduğunu görmek idi. Birkaç kız pencereden bakarken Refet ve Şule'nin Binnaz ile geldiğini gördüklerinde içlerinden Refet'i tahkir eylediğini söylemiş olduğumuz kız, "Şu manzaraya söylenecek şiirin yok mu?" demekle Faize isminde olan o şair kız, kâğıt kalemi eline almış bir şeyler yazıyordu. Deminki sözden sonra o da kalemi elinden bırakıp,

"Bakalım bu tuluatı [doğaçlamayı] beğenir misiniz?" diye yaptığı beyitleri okumaya başladı. Bunda "Binnaz ile geldi o şuh…" diyerek başlayıp bunu "Bin naz" tabirinde kullanıyormuşcasına Refet'in anası Binnaz ile gelmesinden bahsediyor ve geldiğini haber verdiği ve 'şuh' tabiriyle tavsife başladığı kimseyi -ki Refet'ten başkası olmadığı aşikâr [belli] oluyor- öyle tarif ediyor ki o tarifat ile şuh kelimesinin asla münasebeti kalmıyor. 'O şuh o kadar nazik, o kadar ince ve rakikmiş ki sanki tutulmazsa hemen havaya uçacakmış, yürürken sallanması acaba nazdan mıymış, yoksa sıskalıktan ve hâlsizlikten mi?' gibi sözler okunan beyitlerin Refet'e söylenmiş bir hicviye olduğunu herkese aşikâr kılıyordu. Refet hiçbir şey söylemedi. Sükût etti. Göğsü hâl-i tabiiyesinden hızlı kalkıp iniyor, alnı ve dudakları üzerinde hemen belirmiş olan ter taneleri aşağı doğru yuvarlanıyordu. Ağzını açıp bir söz söylemedi. Bir müddet sonra mümeyyizler [sınavı yapanlar] geldi, imtihana başlandı. Kitabet imtihanı oluyordu. Bunda her zaman en çok numarayı Faize alıyordu. Lakin sınıfının ikincisi Refet,

üçüncüsü Faize olduğundan sıra ile imtihan veriyorlardı. Birincinin kaleme aldığı kâğıt görüldükten sonra mümeyyiz efendiler Refet'e, **(77)**

"Sıra senin kızım! Bir şey kaleme al. Derece-yi kitabetini [yazma kabiliyetini] göreceğiz. Mesela mektep ve tahsil hakkındaki mütalaat ve ihtisasatını [görüş ve duygularını] kâğıt üzerine koy," demeleriyle Refet baş üstüne makamına olarak bir temenna ettikten sonra büyücek bir tabaka kâğıdın üzerinde kalemini yürütmeye başladı. Kalem süratle gidiyor, satırlar çabuk çabuk yekdiğeri altına diziliyor idi. Az müddet zarfında sahife doldu. Refet öbür tarafını çevirip devam ediyordu. Mümeyyizler onun bu suretle devamını çok görmediler. Zira çok zaman geçmiyordu. Refet o sahifeyi de nihayetine doğru yaklaştırdıktan sonra kâğıdı mümeyyiz efendilere uzattı. Mümeyyizlerden her okuyan diğerinin yüzüne manidar bir suretle bakıyor ve kâğıt elden ele geziyordu. Derken içlerinden biri,

"Bu âdeta bir ders-i hikmet olmuş kızım! Sen bunu bir de cehren [yüksek sesle] oku da hem senin suret-i kıraatini imtihan eylemiş oluruz, hem de şurada mevcut olan arkadaşların da şu güzel sözlerden müstefit olmuş olurlar."

Refet kâğıdı eline alıp cehren okumaya başladı,

"İnsan natıkıyet ile [konuşmasıyla] hayvanat-ı saireden [diğer hayvanlardan] tefrik olunmuştur [ayrılmıştır]. Hayvan-ı natık [konuşan hayvan] tesmiye kılınan [adlandırılan] insan nutkunu hüsn-i istimal ile [yerinde kullanarak] eşref ve makbul olduğu [şereflendirildiği] gibi o nutku suiistimal eden [kötü kullanan] hayvan-ı natık da sair hayvanlardan ahkar ve eşna [daha aşağı] olması lazım gelmez mi?

Tahsilsiz insan yontulmamış, işlenmemiş bir hacere [taşa] benzer. Ahcar ise mütenevvidir [çeşit çeşittir]. Çakıl da taştır pırlanta da! Bir pırlanta taş, kumlar ve ahcar-ı adiye [değersiz taşlar] içinde bulunduğu hâlde yine pırlantadır. Lakin onun meydana çıkıp şule vermesi, baş, göğüs, bilek, parmak gibi mahallerde ahz-i mevki etmesi [yer edinmesi] o ahcar-ı adiyeden soyulup düzeltilmesine ve tıraş edilmesine mütevakkıftır [bağlıdır] ki tahsil işte o pırlantayı söylediğimiz hâle getirmek üzere istimal olunan [kullanılan] alat ve edevata teşbih olunabilir. O alat ve edevat işlenmediği hâlde pırlanta yine pırlanta ise de kumlar topraklar arasında ahcar-ı adiye içinde mestur ve mektum kalır. Bir adi taş da tahsil denilen alat ve edevat ile her ne kadar işlense yine adi taş kalıp pırlanta olamaz. Fakat insan ki hayvanatın eşrefidir [şereflisidir] madeniyyat hakkında söylediğimiz söz, onun hakkında ancak bir misal

olabilir.

Cenabıhak insanı kıyas yapmak ve tasavvur **(78)** etmek gibi şeylerle müşerref kılmıştır. Zekâ ve iktidarını iyi yola sarf edenlerle fena yola sarf edenlerden ehl-i fazilet ile güruh-ı la-yüfluhun [iflah olmazlar topluluğu] ayrılır. Mektep bizi çalınmaz, kaybolmaz bir servet olan ilim ile tezyin edecek ve tarik-i fazileti gösterecek bir darüledeptir. Mektebin terbiye edemediğini dünya ve zaman terbiye eder. Zamanın terbiyesine kalmak ise pek büyük bir felaket ve nekbettir [talihsizliktir]. Burada gördüğümüz tahsilin kadrini bilmek ve bize verilen emeğin hakkını ödemek ancak bu mekteb-i âliye layık bir şakirt olduğumuzu göstermekle olur. Mektep bir âlem-i ilim ve edep olduğundan ve âlemin halkı miyanında ne haset bulunmalıdır ne rekabet, o âlemin ulviyeti gibi o âlemde bulunanların da hissiyatı ulvi olmak lazım gelir. Hep talebatın [isteklilerin] matlubu [istedikleri] ilim değil midir? Mademki hepsinin matlup ve maksududur o hâlde mektep arkadaşları da bir kardeş gibi olmalıdır. Burada kardeşliği öğrenmeli ki ileride birçok evlad-ı vatana validelik ve mürebbiyelik demek olan muallimeliği tanıyabilmeli! Bir mektepte bulunduğu, bir sıra üzerinde çalıştığı arkadaşlarına kardeş nazarıyla bakamayan ileride muallime olduğu vakit de hep benat-ı vatanı [vatan kızlarını] evlat muhabbetiyle sevemez. Muallimelik vazifesi mühim bir meseledir. İnsan vazifesini ehemmiyeti veçhile tanıyamazsa onu hüsn-i suretle ifa edemez. Muallimelik vazifesini hüsn-i suretle ifa için ise şakirdanına [öğrencilerine] şefkat ve muhabbet lazımdır. Sanatını sevmeyen kimse sanatkâr olamayacağı gibi şakirdanını sevmeyen muallime de iyi bir muallime ve mürebbiye olamaz. Mektep bu muhabbet ve şefkat-i maderaneye arkadaşlık arasında muhabbet ve hamiyet ihsasıyla [sezdirerek] bizi alıştıracak! Evlad-ı vatan beyninde lüzumu olan muavenet [yardımlaşma], şefkat ve muhabbet-i insaniyetin [insanlık sevgisinin] esasından olduğu cihetle o gibi hissiyat-ı ulviye ile [yüce duygularla] mütehassis olan kimseler, insanlar için müyesser olabilen mertebe-yi kemale doğru yol almış olurlar. Bu tarikin [yolun] ehli olan insanlar, insan-ı kâmil olmak için ne kadar teali ederlerse [yükselirlerse] haset, kıskançlık, hıyanet gibi hisleri kalbinde besleyen, fikrini, zekâsını o yola sarf-ı ziyan eyleyenler de [harcayanlar da] o kadar değersizliğe tenezzül etmiş olurlar. Cenabıhak kullarına akıl ve zekâyı ihsan ile umur-ı hayriye ve faziletkâranede [iyi ve hayırlı işlerde] sarf ve istimalini emir buyurmuştur. Onu suiistimal edenler Hakk Teala indinde mesul ve mücrim [sorumlu ve

suçlu] olurlar. Muallimelik vazifesinin ehemmiyeti düşünüldüğü için Darülmuallimat küşat olunmuştur [açılmıştır]. **(79)** Hüsn-i ahlak mükâfatları en mühim mükâfatlar sırasına konulmuş. Aksi hâlin cezası da en şedit ceza olmak üzere tayin edilmiştir. Bir muallime, benat-ı vatana yalnız malumatını nakledecek değil ahlak ve terbiyesini de sirayet ettirir [yayar]. Mektebimizden muallime olmak isteyenlerden başkaları da müstefit oluyor [faydalanıyor]. Darülmuallimat bir Darülmalumattır [bilgi kapısıdır]. Nice senelerden beri benat-ı Osmaniye malumat sahibi olmak için buraya koşuşuyorlar. Bu kadar müddette birçok muallime meydana getirmiş ise yüzlerce de malumatlı Osmanlı kızları yetiştirmiştir.

Mektep bize vermiş olduğu ilim ve fazlı musaddık olarak [onaylayarak] diplomalarımızı elimize verecek, biz de liyakat-ı sahihamızı ondan sonraki ahvalimizle ispat edeceğiz. Mektebin namını, şanını ve diplomanın şerefini muhafaza eden mezuneler ilelebet hep birbirinin kardeşi ve muallimlerinin evladı makamında kalacak. O şana şeyn [leke] getirmek kastında bulunanlar ise hiçbir şey kazanamayacaklar. Hep kaybedecekler. Onları gören arkadaşları, tesadüf eden muallimleri onlara bakmaya tenezzül etmeyip baş çevireceklerdir. İşte bizi talim ve tedris ederek huliyat-ı ulum ve fünûn [ilim ve fennin ziynetleriyle] ile tezyin ve libas-ı faziletle [erdem giysileriyle] iksa [giydirme] vazifesini mektep gördükten sonra onun muhafazasını da bize emanet eyleyecektir. Yazık! O, emanete hıyanetle mektebin emeğini mahvedenlere! Takdir ve tahsin! Akıl ve zekâ ve iktidarını hüsn-i suretle idare ederek şanına şan katanlara!"

Mümeyyizler gözleri sulanmış olduğu hâlde "Berhudar ol evladım," diyorlardı. Talebatın hepsi başlarını yukarı kaldırmış, dudakların hiç birinin üzerinde tebessüm olmayıp ciddi bir tavır ahz eylemiş. Gözler halavetli ve heybetli bir surette bakıyor. Hepsi güya lisan- ı hâl ile [görünüşleriyle] "Evet bizim hepimiz de bu hissiyatla mütehassisiz. Evet! Biz de Refet'in dediği ehl-i faziletten olmak, mertebe-yi kemale varmak isteriz," demek istedikleri anlaşılıyordu. İki baş, yalnız iki baş aşağı doğru eğilmiş, gözler yere münatıf olmuş [dikilmiş]! Evet! Yalnız iki vücut ezilmiş, kırılmış gibi büzülmüş her bir azası lerzenak [titrer] hâldeydi. Bunlar Faize ile onun dalkavukluk etmek istediği Sakıbe idi.

Talebatın evvelce ezberlemiş oldukları şeyleri yazmamaları ve bihakkın [hakkıyla]

iktidarlarının derecesini tayin eylemesi için neye dair bir şey kaleme alınacağını ancak imtihan verilirken söylüyorlardı. Refet'e mektep ve tahsil hakkındaki efkâr ve mütalaatını yazmak düştü. Öyle dememiş olsalar da 'fazilet' ne olduğunu **(80)** sormuş bulunsalardı Refet'in sözleri yine o söylediği sözlerin esasına varacaktı. 'Edep' ne olduğunun tarifini isteselerdi yine öyle olacaktı.

İmtihan sırası sınıfının üçüncüsü olan Faize'nin idi. Mümeyyiz efendiler, "Haydi bakalım kızım sen de başla," dediler. Faize yazı yazabilmek değil doğru duracak hâlde değil idi. Durduğu yerde sallanmaya başladı. Güç hâl ile rahlenin önüne oturdu. Şaşkın şaşkın duruyordu. Muallimlerden biri, "Haydi kızım ne duruyorsun?" dedi. Mümeyyizlerden bazıları bu kızın geçen seneki göstermiş olduğu iktidar-ı kalemiyesini hatırlıyorlardı. Muallimlerce de Faize'nin o iktidarı malumdu. Mümeyyiz efendilerden biri,

"Edebiyat hakkındaki efkâr ve mütalaatını yaz," dedi. Muallimlerin yüzü güldü. Zira Faize bunun tam erbabıydı. Demin Refet yüzünden olan tefahhurlarıyla [övünmeleriyle] bir de Faize yüzünden olacak tefahhurun ilavesiyle memnuniyetlerinin tezayüdünü [artmasını] istiyorlar idi. Faize ezildi, büzüldü, yazdı, çizdi. Yine yazdı. Onu da bozdu. Bir müddet düşündü. Kalemi birkaç kelimeden ziyade kelime dökemiyordu. O kelimelerin terkibinden husule gelen ibarelerde ise mana şöyle dursun elfazın sebk ü rabtı [dizilişi] bile dürüst [doğru] çıkmıyordu. 'Mana nedared'den [kıtlığından] başka usul-i tahrir ve intizam [yazma usul ve düzeni] dahi 'nist' idi [yoktu]. Meydana koyduğu şey bir iki satır saçma sapan sözlerden ibaret kaldı. Eksik söylemeyelim kalemden dökülen mürekkepten başka şey de kâğıdı lekeliyordu. O ise Faize'nin yüzünden dökülen ter taneleri idi. O kadar çalıştı. Faize mümkün değil yazamıyordu. Zira zihni perişan olmuş asabı buna yardım etmiyordu. İş uzadı. Mümeyyizler sıkıldılar. Muallimler şaşırdılar. Zira Faize'den bekledikleri bu değil idi.

Artık "Yetişir kızım ver bakalım," denildikte Faize bilmecburiye kâğıdını uzattı. Kâğıt mümeyyizlerin elinden geçtikten sonra sınıfın dördüncüsü olan Şahap Hanım'ın imtihanına geçtiler. İmtihanlar hitam [son] buldu. Kitabet numarası konulacağı vakit sıra Faize'ye gelince mümeyyizler birbirlerine bakıştılar.

Hiç olan şeye sıfırdan başka bir şey koyamadılar. Faize en ziyade iktidarı bulunduğu

kitabette sıfır aldığı gibi sair derslerde aldığı numaralar dahi pek kuvvetsiz idi. Zira kitabet imtihanında kaybetmesinden **(81)** hasıl olan yeis kendisini bir kat daha sıkmış idi.

Mümeyyizler gitmiş, kızlar da yekdiğeriyle konuşuyorlardı. Refet tenha bir odada kâğıt ve kalemini çantasına yerleştirmekle meşgul iken Faize içeriye girdi. Refet'e doğru gelip yavaş sesle,

"Refet, beni mahvettin. Pek şiddetli intikam aldın," dedi. Refet,

"Sizi mahvetmek, sizden ahz-ı sar eylemek [öç almak] gibi bir harekette bulunduğumu bilsem pek büyük teessüf ederim," diye cevap verdi. Faize oradaki sandalyeye kendini bırakıp,

"Daha nasıl mahvedeceksin? Daha büyük ahz-ı sar nasıl olur? Ben kitabetten sıfır alayım ha! Ben! Ben! Düşün Refet, her zaman bunda birinci derece mükâfat alan, hep talebata üstün gelen Faize!.."

Refet bir tarz-ı taaccüple [şaşkın hâlle],

"Kolunuzu mu dürttüm de yazınızı bozdum. Yahut eteğinize mi bastım da zihninizi şaşırttım. Hiç bilmiyorum! Sıramız icabı yanınızda bulunuyordum ama hiç size öyle bir şeyler yaptığımı bilmiyorum."

"Hayır öyle şeyler yapmadın. Keşke yaptıkların öyle ola idi!.. Ondan ne çıkardı ki! Kolumu dürtmedin, eteğime basmadın ama beynimin içini sarstın. Kalbimi çiğnedin. Kalbimden beynime ihtisasatımı nakleden yolları kapadın. Fikrimin hissiyatımla olan rabıtasını [bağırı] kestin. Hissiyatımın menbaını [kaynağını] tıkadın. Mecrasını [akış yolunu] kapadın. Tuluatıma set çektin. Sünühatı [ilhamı] benden kaçırdın. O sözlerin ah o sözlerin beni öldürmüş idiler. Beni kendimi dahi hissedemez hâle getirdin."

Refet,

"Lütfeder de keyfiyeti izah eder misiniz efendim. Ben bunlardan bir şey anlayamıyorum."

"Pekâlâ anlıyorsun. Fakat bu tegafül ve tecahül [bilmezlik ve anlamazlıktan gelmek] ile bir kat daha beni ezmek istiyorsun! Fakat artık yetişir! Kusurumu biliyorum. Sana durduğun yerde iliştim, cezamı çektim. Seni hicvetmek neme lazımdı benim!"

"Ya! O sözler bana mı idi efendim? Fakat emin olunuz ki benim kitabet imtihanında söylediğim sözler size değil idi. Bana tahsil ve mektep hakkında efkâr ve mütalaatımın

beyanını emrettiler. Ben de onları kâğıt üzerine koydum. İşte bu kadar. Ama sizin evvelce söylediğiniz varmış da siz ona alınmış iseniz yine sizin mütehassis ve âkil ve her şeyden ibret alır bir kimse olduğunuz tebeyyün eder [ortaya çıkar]. Mademki o sözleri bana **(82)** söylemişsiniz de sonra da benim sözlerimden müteessir olmuşsunuz, bu teessür ve mahcubiyet [utanç] ve nedamet [pişmanlık] sizin kendi dediğiniz gibi yüreği çiğnenmiş, fikri dağılmış bir kimse değil belki yürek ve fikir sahibi olduğunuzu gösterir. Bu defa kaybeylediklerinizi gelecek sene imtihanında kazanmanız temenniatında bulunduğuma emin olunuz efendim!"

Refet bu sözleri söylerken Sakıbe içeri girdi. Refet'e doğru gelip,

"Affet Refet! Affet! Zira cezamı çektim," dedi.

Refet,

"Sizin affa muhtaç bir kabahatinizi bilmiyorum!"

Sakibe,

"Pek âlâ biliyorsun. Ben gizli söylemedim ki bilmeyeceksin. Herkesin içinde söyledim. Yavaş da söylemedim. İşittin ama cevap vermedin. Ben itiraf ediyorum. Af da istiyorum."

"O hâlde benden af istememelisiniz. Teşekkür beklemelisiniz efendim! Siz beni o veçhile müteessir etmemiş olsaydınız, kalbimde o hissiyatı hasıl etmeyeydiniz, zihnimde o tefekküratı bais olmayaydınız ben de o anda o sözleri bulup yazabilir miydim? Bu hâlde bugün aldığım takdir ve tahsinlere siz sebep olduğunuzdan ben size teşekkürler ederim."

Refet'in bu sözleriyle iki arkadaş daha ziyade ezildiler.

O sene Refet birinciliği, Şule de ikinciliği almış idi. Refet, Şahap'tan ve hemşiresinden gördüğü lütuflara minnettar bulunduğundan ara sıra konaklarına giderdi. Cazibe ile hemşiresi yazı Göztepe taraflarındaki köşklerinde geçiriyorlardı. Mektebin tatil zamanı geldi. Cazibe Hanım iki ay tatil müddetini kendi yanlarında geçirmelerini Refet'e teklif eyledi. Şule'yi de beraber getirmesini ve Binnaz da isterse gelmesini söyledi. Zira Refet'i pek zayıf görmüştü. Şahap Hanım bunun için Refet'e ısrar etti. Refet bir tebdil-i havaya ve iyi yiyip içmeye olan ihtiyacını kendisi de hissediyordu. Validesi Binnaz işten geldiği zamanlar oraya gelmek üzere Refet ile Şule köşke gittiler.

Refet sabahleyin süt, öğleyin hanımların sofrasında mükemmel yemek, ikindiye doğru Şahap Hanım'la biraz kahvaltı, akşam yine mükemmel yemek ve öğle yemeğinde ekseri taze yumurta ve tereyağı gibi şeylerle beslenmek suretiyle âdeta bir hafta zarfında başkalaştı. Hele yirmi gün geçtiğinde haylice toplanmış idi. Refet pederinin **(83)** vefatından sonra bu derece güzel ve muntazam yiyip içmemiş idi. Su âlâ Kayış dağı suyu. Velhasıl kızcağız âdeta sıhhatini kazanıyordu. Şahap yaya çıktığında ve araba ile gezdiğinde iki kızı da alıyordu. O açık kırlar, o safi hava sanki Refet'in göğsünü genişletiyor, vücut etlendikten başka kemikler de irileşiyor gibi görünüyordu.

Refet o zamana kadar öyle yiyip içemedikten maada dünyayı da öyle bir suretle temaşa etmemiş idi. Arzı, denizi, semayı tuluu, gurubu [güneşin doğuşunu ve batışını] daha ilk defaydı ki o veçhile görüyor idi. Yüksekkaldırım'ın daha ötelerinde ikamet eyledikleri hanelerin bahçeleri de varsa da enzar [bakışlar] o bahçe duvarından ileri geçebilse dahi görülen şeyler birçok hane damları ve duvarlarıydı. Bu defa ise ne görüyordu? Nasıl görüyordu? Köşkün ortasındaki salon binanın bütün tûlünce [boyunca] olup bir tarafı Akdeniz'e nazır diğer tarafın nezareti de [manzarası da] Çamlıca tepesine kadar vâsi [geniş] idi. O Çamlıca tepesine varıncaya kadar ise çayırlar, çimenler, muntazam bağlar, bahçeler, zarif köşkler bir harita gibi enzara maruz bulunuyordu. Köşklerin boyalarının envaı, bahçelerdeki çiçeklerin nizam ve elvanı o haritayı ne surete koymuş olduğunu düşünmeli. Bu sanat ile tabiatın birleşmiş olduğu harita-yı tabiiye öyle Refet'in her gün mektepte gördüğü memalikin [ülkelerin] hududunu ayrı ayrı renklerde ayıran haritaya benzemiyordu. O dersanenin bir duvarında asılıydı. Bu nice fersah [uzak] yerlere şumulü olan bir harita-yı tabiiye idi. Salonun Akdeniz tarafına olan nezareti [manzarası] ise salonun sağ taraf yan penceresinden Moda Burnu'nun üzerinden geçen nazar Boğaziçi'ne kadar varıyor, sol taraftaki yan pencere ise Erenköy'ü Bostancı'ya kadar alıyor. O taraf köylerinin kıdemlicelerinden [ilklerinden] olan Erenköyü'nün yetişmiş ağaçlarını, muntazam bahçelerinin çamlarını insan güya semaya doğru biraz yükselmiş de onları aşağı doğru bakarak görüyor gibi gelir. Marmara'ya nazır olan ön cihet ise sola doğru bakıldıkta Adalar görünür. Ve Maltepe ile Adalar arasındaki kanal hâlinde bulunan aralık müşahede kılınıyor. Doğru bakıldıkta ise, ah evet doğru bakıldıkta ise, köşkün mevkii denizden birçok metre yüksek olduğu hâlde önündeki vâsi ve zümrüt gibi yeşil **(84)** arazi uzun bir mesafe üzerinden hafif bir meyil ile geçtiğinden güya düz

bir kırlıkmış gibi görülür. O vâsi yeşilliğin denizle iltisakı [birleşmesi] ise sanki zeminin orada rengi değişip yeşilden sonra mavi geliyor gibi oluyor. Yeşilden mavi zemine geçen enzar ise ondan ileri engine doğru dalıp ufka varıyor. Nazar daha ileri geçmek istiyormuşçasına ufukta önüne geçen göğe doğru dalmak istiyor. Ondan sonra nereye varacağını bilemeyerek insana şaşkınlık veriyor.

Bu salonun bir tarafındaki yüksecek minder üzeri Cazibe'nin yeri olup onun karşısındaki minderde Şahap oturur. Orta yerdeki pencerenin önüne birbiri üzerine konulmuş olan yumuşak minderler üzeri ise Refet'e mekân olmuş idi. Şule kâh Şahap'ın minderi yanındaki erkân minderine ve kâh da Refet'in yanına gelirdi. Cazibe Hanım Refet'le konuşmaktan o kadar hoşlanıyordu ki yalnız Şahap'ın hatrı için değil kendi de memnun kaldığı için bu kızlara riayet ediyordu. Cazibe gibi mürüvvetkâr bir kadın hoşlanmamış olsa da hava tebdili için iki fakiri iki ay kadar müddet için yanında alıkoymak ile büyük bir ziyana uğramış olmazsa da onlarla birlikte oturmak mecburiyetinde bulunmaz, onları köşkte bulundurmak, yedirip içirmek sevap için olduğu hâlde yanında bulundurmak ve karşılarında oturtmak da kendilerinin hoş vakit geçirmeleri, bir iki lakırdı etmeleri için idi. Şule şen bir kız idi. O ekser zamanlar Şahap ile kırk iki dönümü muhtevi bulunan [içine alan] köşkün arazisinde koşar gezer. Yabani çiçeklerden demet yapmayı, tavşan bıyıkları toplamayı pek sever idi. Cazibe ekser Refet ile kalıyordu. Şahap onu da sürüklemek istiyorsa da bazı götürüyor bazen de ablasının hatırı için bırakıyordu. Doğrusu Refet de Şahap ile hoplamaktan koşmaktan ziyade Cazibe ile bahçede gezinmekten mahzuz oluyordu. Şahap on yedi yaşında bir kız, Şule de henüz yirmisinde idi. Refet artık yirmi yaşını bulmuş olduğundan yirmi yaşını geçmiş bulunan kızlardaki ağırlık tabii Refet'e de gelmiş idi. Refet ise çocukluğunda dahi ağır mizaçlı olduğundan yirmi yaşını bulduktan sonra bütün bütün ağırlaşmış idi. Cazibe, Refet ile Şule'yi orta kattaki odaların birinde **(85)** yatırıyordu. Refet tuluu seyretmek için erken kalkıyor, pencerenin önüne geçiyordu. Yattıkları oda Akdeniz'e nazır olan tarafta idi. Köşk panjurlu idi. Kırk iki dönüm arazinin orta yerinde bina edilmiş bulunan köşkün panjurları açık bulunurdu. Bu manzaralara baktıkça Refet kendinden geçiyor, mest oluyordu. Pencerenin kenarına dirseklerini dayayıp iki avucu içine de başını almış olduğu hâlde o kadar dalıyordu ki biri gelip çağırmasa o hâl-i mebhutiyetinden [hayran hâlinden] kendini alamaz idi. Refet bu müşahede ve

hayranlıktan pek büyük lezzet alıyordu. Ve o telezzüzat kendisinin yeni hisseylediği şeyler olduğundan bir türlü doyamıyordu. Bazen bahçede serilmiş olan kaliçelerden [küçük halılardan] birinin üzerine oturur ve hanımları bulunmadığı zamanlar ise onun üzerine kendisi de serilirdi. Bir kolunu başının altına yastık makamında koyar, diğerini yanına bırakır öylece uzanır idi. Bahçenin etrafı duvar ile muhat olduğundan ve yan tarafta sıra ile yetişmiş ağaçlar bulunduğundan civar köşklerden -ki onların da her biri birçok dönüm araziler dahilinde bulunuyor- bahçenin derunu seçilmek muhal idi. Lakin o kaliçenin üzerinden kırlar, denizler, adalar, ufuk hepsi görülüyor, hatta Çiftehavuz'un yolundan Fener'e doğru giden arabalar bile sinek kadar görünüyordu. Doktorların yazın açık havada yaşamanın fevaidinden [faydalarından] bahseylemeleri hususunun sıhhati köşkün halkında görülüyordu. Köşke geleli hepsi başkalaşmış, renkleri daha güzellenmiş, kuvvetleri ziyadelenmiş idi. Zavallı Refet ise yalnız tebdil-i hava değil tebdil-i agdiye [gıda değişikliği] ile günbegün [günden güne] hatta saatbesaat [saatten saate] sıhhatçe ve kuvvetçe kazanıyordu. Hele o açık havada emrar-ı evkat ediş [vakit geçirme] ona da ne kadar iyi geliyordu. O saf havayı teneffüs eyledikçe o zamana kadar yiyemediği bir leziz taam veya meyveyi yiyen kimsenin mahzuziyeti gibi hoşlanıyor, yahut en ziyade hoşlandığı bir şerbeti içiyormuş gibi nefes aldıkça göğsünde, kalbinde bir ferahlık duyar ve doyamıyormuş da daha içmek istiyormuşçasına havayı sömürür gibi yutar idi. İşte o havayı teneffüsünden Refet en sevdiği bir şeyi içiyormuş gibi mütelezziz oluyordu. Refet'in cismi köşkteki etime ve eşribe-yi lezize [lezzetli yiyecek ve içecekler] ile doyduğu hâlde ruhu da letaif-i tabiatın müşahede ve temaşasıyla besleniyordu. Refet tenhaca o mevaki-i latifenin [hoş manzaranın] temaşasından o kadar **(86)** hoşlanıyordu ki herkes gülmekte, koşmakta, yiyip içmekte iken o tenhalara çekilip temaşaya dalardı.

Köşkün denize nazır cihetinde ve biraz uzağında bir set gibi yer vardı ki oradan her taraf görünüyor idi. İki taraftan bir takım teller ile yekdiğerine tutturularak birleştirilmiş ve duvar gibi bir siper teşkil etmiş olan rengârenk güller ve yaseminler, salkımlar öyle güzel bir surette tanzim ve tertip olunmuş ki bu maharet de her bahçıvanın kârı değildir. O fidanlar altındaki zemin ise zümrüt gibi çimen olduğu hâlde onun aralarına o kadar tabii bir surette zarif çiçekler dikilmiş ki hayran olmamak kabil değil! Ya o ağaçların altından doğru bir menba [pınar] taklidi olarak yapılmış kayalıkların arasından çağıl

çağıl akan sular, fıskiye suretinde bırakılmayıp kayaların arasından sızıyormuş gibi gelen berrak bir suyun döküldüğü içi ve kenarları mermer döşeli suni bir derecik öyle tabii bir surette oturulmaya mahsus olan o mahallin önünden geçirilmiş ki bunların bahçıvan işinden ziyade bir âşık-ı tabiat [tabiat âşığı] tarifi olduğu anlaşılıyor. Ya mini mini söğüt ağaçlarının o dereye doğru sarkması, ya bir asma köprücüğün zarifliği! Keten bezinden bir tente orasını daima gölgelendirirdi. Refet o mahallin âşığıydı. Ne zaman bir işi olmazsa oraya gider otururdu. Ekseriya Cazibe de oraya çıkar, kitabını orada okur, kahvesini orada içer, dantelasını da orada Refet'le konuşarak örer ve yorulduğunda bırakıp oraya vazolunmuş olan kanepesine yaslanıp söyleşir idi.

Refet'in musahabeti dahi başkalaştı. Edebiyattan daha parlak bahsediyor, eşarı daha zengin bir tavırla okuyor idi. Hele kendisine o kadar hoş ve latifegûluk [hoşsohbetlik hâli] geldi ki Cazibe artık Refet'i yanından ayırmaz oldu. Refet o güzel kokuların içine girdiği, o latif manzaranın karşısına geçtiği vakit âdeta keyifleniyordu. Refet, Cazibe'nin yanına geldiği bir buçuk aydan beri malumatça da terakki eylemiş idi [ilerlemişti]. Cazibe, Refet'teki vüsat-i fikre [fikrin genişliğine] ve zekâ-yı fevkaledeye hayran olduğu için onu dinlemekten başka ona kendisi de söylüyordu. Refet o bir buçuk ay zarfında Yunan hükemasının [filozoflarının] bir tarihçesini, Sokrat'ın, Felatun'un, Aristo'nun muhtasar tercüme-i hâllerini [kısa hayat hikâyelerini], Garp hükemasını, Avrupa felasifesini hep tanımış idi. Felsefe kelimesinin ne olduğunu, feylosofiyenin nereden gelmiş olduğuna dair olan **(87)** bahisleri ve Frenk edebiyatının tarifatını, Avrupa şuara ve üdeba-yı meşhuresinin [tanınmış yazar ve şairlerinin] isimlerini hep dinleyip ezberliyordu. Bir işittiğini bir daha unutmayan Refet bunların hepsini yutmak istiyormuşçasına Cazibe'nin ağzından çıkanları hep belliyordu. Refet'in burada yalnız cismi değil fikri de besleniyordu. Gûya Cazibe bir Aristo idi de meşy [yürürken] ve hareket üzere iken şakirdanını tedris ve talim eyliyordu. Refet'in bu musahabelerdeki şeylere dair bazı irat eylediği [sorduğu] suallerde fikrinin nerelere kadar vardığını, kuvve-i mefkûresinin [düşünme kabiliyetinin] vüsatini, zekâsının keskinliğini gören Cazibe, Refet'i daha ziyade takdir eylediğinden söylediği sözlere acımıyor ve söz anlayana söylemekten sıkılmayıp daha ziyade söylemeye heves geliyordu.

Mehtap geceleri de bahçede biraz müddet vakit geçiriyorlar, mehtap olmadığı gecelerde

salondan, semanın berrak olduğu zamanlar parlak nücumu [yıldızları] seyrediyorlar idi. Refet coğrafyayı okumuş idi. Lakin hey'etten [astronomiden] malumatı yok idi. Refet, Cazibe'den arz ve semayı [yeri ve göğü], nücumu [yıldızları], avalimi [gezegenleri] öğreniyordu. Refet arzın yuvarlakça olduğunu ve seyir ve hareketini ve nücumu ihata eden [kuşatan] âlemi biliyorsa da bu âlemin mütenahi veya gayrimütenahi [sonsuz ve sonlu] olması hakkında edilmiş olan bahisleri teşekkülat-ı ecram-ı semaviye [gök cisimlerinin oluşumu] meselelerini, nebulözler [bulutsular] fıkralarını ve volkanlar keyfiyetini, tabakatülarz [yerin katları] tetebbuatını işitmemiş idi. Bunların öyle bir buçuk ayda tedrisi kabil değilse de onları güzelce tederrüs eylemiş olan Cazibe'nin verdiği hülasalar [özlü bilgiler] bir dereceye kadar onların ne olduğunu Refet'e anlatıyordu. Refet öğrendiğine sevindikçe Cazibe de bu kadar çabuk belleyen ve sürat-i intikale malik olan kimseye söz söylemekten mahzuz oluyordu. Hele bahçede o güzel mevkilerde Cazibe, Refet'i bu suretle tedris eylediği zamanlar, Refet sanki o asar-ı tabiat hep dile gelmiş de Cazibe'nin ağzından söz söylüyorlar sanıyordu. Refet artık letaif ve hikmet ve tabiatın lisan-ı hâllerini de anlamaya başladı. Zaten lisan-ı hikmeti anlamaya kitab-ı tabiatın yazılarını okumaya evvelden beri istidadı var idi. Evvelce heceliyordu, şimdi söküp okumaya başlamış idi.

Refet'te derk ve tefehhüm ziyadeydi. Refet eski adamların leb demeden leblebiyi anlar diye tarif ettikleri kimselerden idi. Muhakemat ve mütalaatta bazen o derecelere varıyordu ki Cazibe'yi de düşündürüyordu. Hane derununda [ev içinde] bulundukları **(88)** zamanlar bazı Şahap'ın enstitütrisi Paris'ten gelen gazete ve resail [kitapçıklar] veyahut Fransızca bir kitap okur, Cazibe ile Şahap da dinlerdi. Refet bu okunan Fransızca'dan hiçbir şey anlayamadığı hâlde yine Cazibe'nin karşısında belki onların mealinden bir şey söyler diye bekler idi.

Bir gün Cazibe Hanım'la Şahap Hanım viziteler vermek üzere çıktılar. Şule de Şahap'ın kendisine almış olduğu bir basmayı dikmekle meşgul idi. Refet ise köşkün önündeki o sevdiği mahalle can attı. Cazibe'nin kanepeye oturduğunda ayaklarını koyduğu yerde serili bulanan halı üzerine oturdu. Yanına bir de bir kitap almış idi. Cazibe ile Şahap, Refet ve Şule'ye açık bir kütüphanede bulunan kitaplardan istedikleri vakit kitap alıp okumak üzere mezuniyet [izin] vermişlerdi. Refet'in aldığı kitap yeni edebiyat ve

eşarımızdan bazı parçaları havi bir mecmua idi. Yerdeki bir erkân minderini de başının altına çekip Refet uzandı. O suretle elindeki kitabı mütalaaya başladı. Refet o seddin önüne doğru uzandığından iki taraftaki gül fidanlarından müteşekkil duvarlar sağ ve sol taraf nezaretine [seyrine] dahi mâni oluyordu. Kayalıktan inen suyun çağıltısı, derenin akışı, manzaranın letafeti, kuşların ötüşü, çiçeklerin revayıh-ı tayyibesi [hoş kokuları] köşkün önüne güzel bir manzara vermek için Cazibe tarafından ileri doğru diktirilmiş bulunan arpanın yükselmiş olan yeşilliği ve onlar arasındaki fidanların latif bir surette esen rüzgârdan hışıldayışı, önündeki kitabın güzel güzel yazılmış olan parçalarının gönlünü ve fikrini okşayışı Refet'i o hâle getirdiler ki ekseriya bu gibi şeylerle keyiflenen Refet, bu defa keyfi tezayüt ederek [artarak] âdeta mest oldu, sızdı. Elinde kitap yalnız duruyor. Artık okuyamıyor, önündeki manzaraya doğru bakıyordu. Ekinler rüzgârdan dalgalanıyor, fidanlar sallanıyordu. Zümrüt gibi kırlığın birleştiği mavi denizin de dalgalandığı görülüyor, onun üzerinde beyaz yelkenli gemiler çektirmelerde sallanıyordu.

Refet hayretle bakıyordu. Bu yeşillik de güya bir denizmiş de onun dalgaları arasındaki fidanların dalları da gemi yelkenleri gibi o dalgalar üzerinde eğilip bükülüyor, havanın güzel olması cihetiyle berrak görünen semanın mavi rengi üzerinde pamuk gibi beyaz bulutlar ne güzel şekiller ve resimler de **(89)** olarak geçip gidiyor. Refet hep bunlara bakıyordu. "Bu ne hareket, bu ne cevelan, bu ne deveran," diyordu. Çayırlığın ortasını yararak Çiftehavuzlar'a ve oradan Fener'e inen geniş şose yolun üzerinde bir tek beygir koşulmuş köy arabaları, deniz üzerinde kayıp gitmekte olan gemiler, kayıklar gibi akıp gitmekte ada ve sevahil [sahil] vapurları dumanlarının halkalar teşkil ederek bacası havada dumandan çarhları da deniz üzerinde köpükten muvakkat [geçici] bir iz bırakmakta, düdüğünün sedası karaya aksetmekte, dumanlarını savurarak treni sürükleyip gelen lokomotifin düdüğü de ortalığı çınlatmakta idi. Kırların ortalarında yabani çiçek toplamakta olan çocuklar, bastonuna dayanıp dolaşmakta, şemsiyesine yaslanıp gezinmekte olan kadınlar da o kırların üzerinde mesafenin uzaklığı hasebiyle kelebekler kadar görünmekte idiler.

Refet'in yüreği her zamankinden başka surette çarpmaya, ciğerleri daha ziyade kabararak teneffüs etmeye [soluk alıp vermeye] başladı. Bir müddet sonra bütün bütün

daldı. Gözlerini kapadı. Uzaktan görecek olanlar onu uyuyor sanırlardı. Lakin uyumuyordu. O çiçeklerden tebahhur eden, denizin mavi renginden, hafif bir surette kabarmakta olan dalgalarının beyaz köpüklerinden, kuşların ötüşmelerinden, velhasıl Refet'in etrafında ve nazarı önünde mevcut bulunan ve şu söylediğimiz hep asar-ı letaif-i tabiiyeden gelen kuvve-i şiir sanki havaya karışmış da Refet'in derununa nüfuz ediyormuş ve onun asar-ı mucibesinden olan hayalat ile zavallı bedbahtı oyalamak, onunla istihza [alay] etmek istiyormuş! Bir hayli müddet gözleri kapalı ve bilahareket kalmış olan Refet, korkulu rüya görmekten uyanan bir kimse gibi birdenbire kalkıp silkindi. Elini parmakları arasına alıp sıkmaya başladı.

"Yarabbi! Yarabbi! Vücutça kazandım. Fikirce kaybettirme!" dedi. Ve biraz durduktan sonra elini şiddetle çarpmakta olan kalbi üzerine koyup,

"Sen ne demek istiyorsun? Kendi mevcudiyetini bana bildirmek mi? Benim sana emrim, benim sana hükmüm bu değildir. Ben seni inkâr ediyorum. Kabul etmiyorum. Hükmetmek istiyorsan çık git, kendine layık bir vücut bul, bu haraphane, bu gamhane sana mekân olacak bir şey değildir. Nafile çırpınma. Ben yine seni inkâr edeceğim," elini kalbi **(90)** üzerine bastırarak, "Ben burada bu miskin ve zavallı vücutta cevelan-ı deme [kanın akışına] hizmet eden kalp dedikleri bir et parçasından başka bir şey tanımıyorum!"

Refet yerinden kalktı, sallanarak güç hâl ile yürüyordu. Oradan giderken,

"İstemem! Bir daha burasını istemem! Bahusus böyle yalnız başıma bir temaşayı istemem," diyordu. İçeri geldi. Şule'nin diktiği entariye yardım etmeye çalıştı.

Akşam olmuş Şahap ile Cazibe avdet etmişlerdi. Cazibe, Refet'i ve Şule ve Şahap'ı ve Şahap'ın enstitütrisini dahi yanına alarak o sete doğru gitti. Refet o sevdiği yerden şimdi ürküyordu. Biraz oturduktan sonra ileri doğru gezinmeye çıktılar.

Cazibe bir aralık durup,

"Ah! Ne güzel manzara! Bakınız hele!" dedi. Hava pek berraktı. Şems gurup etmek üzere idi. Bulutlar tarifi müşkil renkler almış idi. Sarı değildi, kırmızı değildi, bütün bütün pembe ve turuncu dahi değildi. Hele etraftaki tepeciklere ne hoş aksetmiş idi. Güya yeşil camelerle [giysilerle] olan letafetleri azmış gibi üzerlerine bir de altın yaldızlı mantolar almışlar idi. Refet yine kendinden geçecekmiş gibi olduğundan korkmaya başladı. Evvelce olduğu gibi serilmekten, mest olmaktan korkuyordu.

Gözlerini yere doğru dikti. Artık bakmaktan korkuyordu. Şairiyetin kendisine hükmetmeye çalıştığını anlıyordu. O da ona meydan vermemek için uğraşıyordu. Refet artık bir düziye meşgul bulunmaya çalışıyor ve temaşadan ürktüğü cihetle söz ile vakit geçirmek gayretinde bulunuyordu. Bilaihtiyar bidar [uyanık] olan hayalhanesini yıkmak, kendini hissettirmek isteyen gönlünü ezmek ile uğraşıyordu. Gönlüne daima hükmetmeye alışkın olan kızcağız onun birkaç gündeki çarpıntısını ve ihtisasat-ı şairanesini kesti.

Cazibe ve Şahap da o türlü manzaraların temaşasından müteessir oluyorlar ve Refet'in o gün mest olmuş, sızmış bulunduğu mahalde saatler geçiriyorlardı. Hele Cazibe orada pek çok defalar Refet gibi yalnızca temaşada dahi bulunuyordu. Refet ne için onlar gibi buna mukavemet edemiyordu [karşı koyamıyordu]? Çünkü onlar o menazır-ı latifeyi nice zamanlardan beri görüyorlardı. Refet ise ilk defa olmak üzere bunları görüyor, ilk **(91)** defa olmak üzere öyle açıklık mahalde, öyle müzeyyen bahçede, öyle güzel kokular içinde öyle bir manzarayı temaşaya dalıyordu. Karanlık yerde bulunmakta olan kimselere aydınlığa çıkıldıkta ziya birdenbire nasıl çarpıyorsa Refet'e de öyle oluyordu. Sanki o zayıf ve asabi vücut asar-ı letaif-i tabiiyenin tesiratına ve mütehassis bir kalbin darabatına [darbelerine] mukavemet edemiyor. O aciz vücut, o vasi fikri, o kuvvetli zekâyı muhtevi olan kafanın tefekkürat ve tasavvuratına tahammül edemiyor, eziliyordu.

Bir gün Cazibe bir köy arabası getirtmiş Şahap, Refet ve Şule dahi beraber olduğu hâlde Fener'e doğru çektirmiş idi. O gün cuma ve pazar değildi. Fener'de birçok familyalar erkekli kadınlı gelmişlerdi. Çoluk çocuklarıyla beraber kenara serdikleri hasırlar, sandalyeler üzerine takım takım oturmuşlardı. Kimisi akşam yemeğini de beraber getirmiş hatta su karlıklarını da [şişelerini de] yemiş sepetlerini de! Cazibe'nin Fener'e muvasalatında [ulaştığında] saat on bir vardı. İleri denize doğru çıkmış bir mahaldeki sandalyelere oturdular. Yüzlerini deniz tarafına çevirmişler idi. O mevki ne kadar güzel bahislere meydan açıyordu. Bunlar sairleri gibi orada burada dolaşanlara bakmak ve herkesin hâl ve etvarına dikkat eylemek ile iştigal etmiyorlardı. Çekilmiş oldukları mahalde arkalarını halka doğru dönmüşler, yüzlerini çevirmiş oldukları levayıh-ı tabiiye-yi hikmet-nisara [hikmet saçan tabiat manzaralarına] vermişlerdi. Ha onu da

söyleyeyim ki bunlar öyle birtakım gerek kadından ve gerek erkekten temaşaya dalmış olduklarını anlatmak için vaziyet-i acibe alan sahte tavırlı kimselerden değil idiler. Cazibe ve Şahap zaten bazı kırlarda ve seyir mahallerinin hâlî [boş] günlerinde kimisi ağaca dayanmış, kimisi kayaya yaslanmış, kalemi kulağının üzerine sıkıştırılmış, kitabı veyahut kâğıt kalemi elinde, gözleri başka tarafa bakan yapma şair ve edipleri hiç de tahsin etmiyorlardı.

Cazibe tebessüm ederek hemşiresine, "Zavallılar kendilerine şair ve edip süsü vermek için ne kadar zahmet çekiyorlar! Lakin boyalarla yüzlerini boyayan kimseler ne kadar güzel olabilirlerse işte bunlar da o kadar kendilerini beğendirebiliyorlar," der idi. Ve hemşiresi Şahap'a daima böyle sözlerle her şeyi öğretmek makbul ve mergup olan [kabul gören ve sevilen] şeylerle makduh ve mezmum olanları [beğenilmeyen ve yerilen şeyleri] anlatmak onun ciddi bir suretle terbiyesini ikmal eylemek [olgunlaştırmak] arzusunda idi. **(92)**

Hemşiresine, "Bir adam kendi iktidar ve malumatını kendisi herkese söyleyerek bilalüzum, mevkisiz, münasebetsiz akval ve efal ile tanıtmaya çalışmamalıdır. Halk onu tanıyıp takdir etmelidir," diye nasihat ederdi. Cazibe, sahte tavırların, yapmacıkların ne kadar çirkin şeyler olacağını hemşiresine anlatır idi. Binaenaleyh bu Cazibe ve Şahap ve Refet ile Şule'den ibaret olan encümen hiç de hariçten enzar-ı dikkati celp edecek hâlde değil idiler. Hele hanımların tuvaleti tamamıyla sade idi. Bunlar etrafı ve karşılarındaki tabii tabloları seyreyledikçe güzel güzel bahisler açıyorlar, yavaş yavaş sözlerle konuşuyorlardı. Hariçten bunlara dikkat edecek olanlar hiç şüphe yok ki bunların ehemmiyetsiz şeyler konuştuklarına hükmederler. Bir aralık bahsi resim üzerine açtılar. Refet ve Şule de resim meselesinde bütün bütün behresiz [nasipsiz] değillerdi. Zira bunlara mektepte kara kalem ve sulu boya resim gösteriyorlardı. Lakin Şahap istinsah-ı tabiat yolunda levhalar tersimine çalıştırıldığı için bu kopyacılıktan başka idi. Meşâhir-i ressamandan [meşhur ressamlardan] bahsolundu. Şahap, ressam-ı meşhur Roz Mari'nin tercüme-i hâline [hayat hikâyesine] dair okumuş olduğu bir fıkrayı naklediyordu diyordu ki,

"Bir gün o zaman Fransa'nın maarif nazırı [eğitim bakanı] bulunan müverrih-i maruf [tanınmış tarihçi] ve âlim-i meşhur Viktor Duri şimendifer istasyonunda treni beklemek

üzere dururken beş yaşındaki bir kız çocuğunun elindeki deftere kurşun kalemiyle kendi karşısında bir şeyler yapmakta olduğunu görmesiyle,

"-Çocuğum o yaptığın nedir?" diye sorar. Kızcağız,

"Sizin resminiz mösyö!" der. Viktor Duri gülerek,

" Sen onu bana gösterir misin çocuğum" dediğinde çocuk,

"Kemal-i memnuniyetle mösyö!" diyerek defterini takdim eder.

Viktor Duri bakar ki kızcağız kendisine pek ziyade benzemekte olan bir resim yapmış! Hemen kızın pederini sorar ve istasyon kondüktörü olduğunu öğrenince adamcağızı resim mektebine yakın olan bir istasyona naklettirir. Kızı ressamlık mektebine koyar. İşte bu kızdan ressam-ı meşhur Roz Mari çıkar." **(93)**

Şahap sözü buraya kadar naklettiğinde Cazibe, evet, Matmazel de Roz Mari'ye dair gazetelerin birinde okumuş olduğu bir fıkrayı anlatıyordu.

Şahap, "Nasıl?"

Cazibe, "Sen yok muydun? Şu bir gazete muhaririyle mülakat meselesi."

Şahap, "Hayır işitmedim. Nakletsen."

Cazibe, "Uzuncadır. Evde naklederim."

Cazibe ile Şahap meşahir-i ressamandan olanların tabloları kaçar bin franka satıldığına dair söz ederken Refet gözlerini hâl-i tabiiyesinden ziyade açıyordu. Bir kadının mahsul-i dest-i gayreti [gayretli elinin eseri] olan bir işlemeli yorgan veya bohça yastık bu kadar emekle meydana geldiği hâlde ancak birkaç kuruş kazanabiliyor da tersim olunan [resmedilen] bir levha şu kadar bin frank getiriyor. Bu kazanç mühim idi. Fakat ne yapmalı ki? İşte öyle bir ressam olmak da herkese müyesser olamıyor. Dikiş ve nakış ise herkes yapabiliyor. Bu ressamların kazandıkları para Refet'in fikrini meşgul etti. "Ne olurdu ben de bir ressam olaydım. Bu levha ile şu kadar para kazanır birkaç levha ile istikbalimi temin ederdim," diye düşünüyordu. Cazibe Hanım'a dedi ki,

"Efendim ressamlara edipler ve şairler gibi yalnız istidat ve talim kifayet ediyor mu? Yoksa sermaye de lazım mı? Yani fakirler de ressam olunca öyle birdenbire zengin oluyorlar mı?"

Cazibe, "Sermaye mi? Ressam için kendisinde maya olduktan sonra işte sermaye!" diyerek eliyle ön tarafı ibraz eyledi. Ve,

"Bundan güzel sermaye mi olur. Of! Hakikaten ne kadar latif manzara! Bakınız çocuklar! Bir semaya bakınız bir de denize! Ressam-ı tabiat ne güzel resmetmiş!"

Öbürleriyle beraber Refet de Cazibe'nin gösterdiğine baktı. Ayın on dördüncü gecesiydi. Bir taraftan güneş gurup ediyor diğer taraftan da kamer tulu ediyordu. Tulu ile gurubu bir anda temaşa. Hakikaten ne güzel tablo. Hava sakin, rakit deniz üzerinde dalga değil kıvrıklık bile yok. Mavi atlas çarşaf gerilmiş gibi! Ayna gibi mücella [parlak]! Bir yandan gurup etmekte olan şems İstanbul cihetine eşia-yı envarını [parlak ışıklarını] saçarak gisu-yı dilarasını [gönül çelen zülfünü] dökmüş bir afet-i cihan gibi gözler kamaştırmakta olduğu hâlde Fener denizinin önüne kadar gelen deniz **(94)** üzerinde altın oluk gibi aksi güya o mavi denizin ortasında altın renkli bir dere akmakta gibi görülmekte idi. Kamerin aksi ise öbür taraftan denizin üzerinde gümüş renginde bir yol peyda eylemiş. Yani şairlerin Boğaziçi'nde gümüş servi namını verdikleri şey orada, o meydanlı denizde geniş bir şose gibi yayılmış idi. Velhasıl deniz üzerinde sağ tarafta bir altın renkli nehir, sol tarafta bir gümüş dere resmolunmuştu. Gurubun manzara-yı hüznaverini [hüzün veren manzarasını] tuluun suret-i beşuşanesi [sevinçli yüzü] takip eylemekteydi. "İşte güneş gurup ediyor artık karanlık olacak" endişesi yok! İşte kamer de tulu ediyor. Mehtap da ne latiftir neşesi var. Bu da Refet'in hiç görmediği bir manzara idi. Gurup ile tuluu bir arada temaşa! Küçük yelkenli kayıklar ve sandallar denizin üzerinden geçerken o altın dere içine girince ve oradan çıkıp da biraz yol aldıktan sonra gümüş ırmağa tutulmuşçasına akmaya başlayınca aman ne hoş oluyordu! Refet gözlerini bir semaya kaldırıp gurup etmekte olan şems ile tulu eylemiş olan kamere bakıyor bir de denizdeki onların aksine bakıyordu. Bu bir aynaya olan akse benzemiyordu. Şems ile kamer denize aynen münakis olmamıştı. O derya üzerinde dereler gibi münakis ve müressem olmuşlardı. Refet güç hâl ile kendini tutuyordu. Benzi sarardı, gözleri mahmurlandı. Bahçede vuku bulan hâlin kendisine gelmesinden korkuyordu. Başı dönmeye, beyni karışmaya başladı. Ondan sonra ne söylendiğini, nelerden bahsedildiğini artık işitemiyordu. "Haydi kalksan a Refet! Gidiyoruz," diye Şule'nin kendisini dürtmesi üzerine kalktı. Ayakta sallanarak yürüdüğünü görmekle büyük bir gayret etti. Hâlini sezdirmemek üzere kendini toplamaya çalışıyordu. Lakin onun geçirdiği hâl-i mesti Cazibe'nin nazarından dûr kalmamıştı. Arabaya bindikleri vakit,

"Ne kadar müteessir oldun Refet," dediğinde Refet,

"Lakin müteessir olunmayacak bir manzara mıydı efendim!" diyebildi. Arabadakiler söyleşip konuştukları hâlde Refet donmuş gibi bir şey söylemiyor idi. Gittikleri yollarda

bazen ağaçlar ve çimenler arasından geçiyorlar bazen de şosenin sağ tarafında Akdeniz'i seyrederek gidiyorlardı. Çiftehavuzlar'ın **(95)** ağaçlıklarını geçip kırlık ortasından geçen şoseyi de bir hayli gittikten sonra Akdeniz'i ayaklarının altındaymış gibi bir irtifadan [yükseklikten] seyrederek kat-ı mesafe eyliyorlardı [ilerliyorlardı]. Nihayet araba köşkün bahçesi kapısından içeri girdi. İki tarafı akasya ve salkım ve türlü türlü gül ağaçları, sarı ve beyaz güllerin çardakları arasından geçen bir geniş şoseden köşke varmak için hayli gidilmek lazım idi. Yan taraftaki çimenliklerde suni göller, adacıklar ve o adacıklar üzerindeki güzel çiçekler, bodur çiçek ağaçları kendi adalarıyla pek münasebet alıyorlardı. Mesela birçok şakayıklar ve o misüllü [gibi] boyları pek yüksek olmayan ağaçlar bulunuyordu. Hele ırmak hâlini vermiş oldukları bir derecik öteden beriden kendini gösteriyor, bazen bir setten diğer sete dökülürken husule gelen çağıltı pek hoş oluyordu.

Cazibe saate bakıp,

"Yarım," dedi.

Refet gülerek,

"Bir ressam ola idim ayın on dördüncü gecesi mehtabında şöyle bir mevkide saat yarım vaktini musavver [anlatır] bir tablo tersim ederdim [resmederdim]. Sermaye o kadar mükemmel ki o tablo şüphesiz beni ihya ederdi."

Cazibe, "Lakin zenginliğe ne kadar hevesin var Refet!"

Refet acı acı gülerek, "Kazanmaya mecbur olanların birden kazanmaları daha iyi değil midir? Elde bir sermaye olunca vücudunun müsaadesi olduğu kadar çalışır. Yani artık ihtiyacı için değil, sanatı, şöhreti için çalışır. Geçinmek için çalışmaya ise her gün her saat mecburdur. Hasta olsa da mecburdur, hâli kudreti olmasa da! O türlü kimseler ya bütün bütün çalışamayacak derecede vücuttan düşse, sıhhatini kaybetse! O hâlde demek ki vücudu ve sıhhati yerinde iken lüzumu kadar çalışıp istikbalini temine çalışmak elbet daha makul değil midir? Maksadım zenginlik değil efendim temin-i maişet!" dedi.

Cazibe düşünmeye vardı. Refet'in sözlerini haksız görmüyordu.

Köşkte akşam yemeğinin tenavülünden [yenmesinden] sonra alt kattaki salonun biri Akdeniz cihetinde olan bahçesine ve diğeri öbür cihetteki bahçeye olan iki kanatlı büyük kapılar açılmış ve her iki cihetinden de dört beş basamak geniş birer mermer merdivenle bahçeye **(96)** inildiğinden iki tarafın bahçesiyle salon birleşmiş oldu.

Kahveler içildikten sonra Cazibe sigarasını yaktı. Şahap ablasına,

"Evde nakledeceğini vaat ettiğin bir fıkra kaldı," dedi. Cazibe,

"Ha! Roz Mari hakkındaki fıkra mı? Onu senin enstitütris bir gazetede okumuş da naklediyordu. Gazete muharrirlerinden biri Roz Mari ile bir mülakat arzusunda bulunur. Bunun için de ressame-i şehîrin [ünlü kadın ressamın] ehibbasından bir mösyöye müracaat eder. Mösyö, muharrire filan gün filan saatte Roz Mari'nin kendisini kabul edeceğini tebşir eder [haber verir]. Muharrir o gün ve o saatte Roz Mari'nin hanesine mahall-i ikametine gider. İsmini haber verince uşak hemen önüne düşüp bir salon kapısı açmış, muharrir bakmış ki bir kadın elinde fırçası, kolunda boya tahtası bir tablo tersim ediyor. Ressam misafirini selamladıktan sonra oturması için yer göstermiş. O yine işine devam eylemiş. Bir hayli oturmuş. Roz Mari işiyle meşgul! İki saat mi üç saat mi oturmuş yine öyle! Bakmış ki hane sahibesinin kendisinin yanına gelip de konuşmasını beklemek beyhude! Yerinden kalkıp çıkmış. Sonra doğru bu mülakat için müracaat ettiği mösyöye gidip düçar-ı hakaret olduğundan [hakarete uğradığından] dolayı şikâyet etmiş. O da bundan mahcup olarak ressama gidip kendisini küçük düşürmüş olduğunu makam-ı serzenişte [sitemle] söylemiş. Roz Mari buna cevaben "Hayır! Bilakis kendisine pek ziyade ihtiram ettim [saygı gösterdim]! Saatlerce müddet karşısında bilafasıla [aralıksız] resim yaptım. O kadın mı görmek istiyordu yoksa sanatkâr mı?" demiş.

Şahap, "Amma ne güzel söz!"

İşte her gün ve geceleri böyle güzel güzel musahabetler ve takdirler ve gezmelerle geçen iki ay mektep tatili müddeti tamam oldu.

Refet bu defa mektebe geldiğinde kibar konaklarına sıkça gidip gelen kızların sair kızlardan olan farkını daha iyi takdir edebildi. Gördü ki bunların müstaitlerinde [yeteneklilerinde] kendisinin iki ayda kazandığı gibi mektepte gördükleri derslerden fazla malumatlar vardır. Hemen umumi gibi bir surette hâl ve vakti müsait olan familyaların hanelerinde kızların talimleri için enstitütrisler bulunmakta ve muallimler gelmekte olduğundan oralara gidip de **(97)** o küçük hanımlarla musahabede bulunanlar söz ile birçok malumat sahibi oluyorlar. Ve orada buldukları mecmua ve resail kitapların mütalaasıyla ulum ve fünunda haylice tezyid-i malumat ediyorlar. Hatta bunların içinde o küçük hanımların sayesinde hanelerdeki enstitütrislerden biraz

Fransızca öğrenenler de bulunuyor. Refet bu defaki dikkatiyle anladı ki köşkte kendisinin olduğu gibi o cihetlerden müstefit olanlar yalnız kendisi değildir. Ve o köşkler ve konaklar da bir iki veyahut on iki, yirmi ikiden ibaret değildir. Fukara kızları bir yandan mekteplerde olan dersleri okudukları hâlde bir yandan da İslamlığın, Osmanlılığın hasail-i memduhasından [övgüye değer özelliklerinden] olan bu inayetperverlik [yardım severlik] icabınca birtakım fakirler büyük hanelerdeki yiyeceklerden doydukları gibi tahsil ve tedristen dahi müstefit oluyorlar. Evet, Refet mektep kızları içinde bu defaki dikkatiyle öyle Şahap ve Cazibe gibi hanımefendiler İstanbul'da öyle bir iki kişiden ibaret olmayıp çok olduğunu anladı. Kendisinin şimdiye kadar o cihetçe istifadeden mahrumiyeti kibar kızlarına yaklaşamamasından ileri geliyordu. İçlerinden Şahap Hanım kendisini zorla kendine alıştırmış idi. Hatta mektepteki kızların birçoğu bu mektep arkadaşlığı münasebetinden başka suretlerle dahi büyücek familyalara müntesip [ilgili] bulunuyorlardı. Kimi birinin uşağının kızı, kimisi çırağının kızı, kimisi de bir vesileyle intisap eylemiş idi. 'Bizim konak, bizim yalı, bizim köşk' gibi sözler ekseri kızların ağzında geziyordu ki o 'bizim'den maksat kendisinin intisabıyla müşerref olduğu haneler idi. İşte mektep sıralarında yiyeceklerini fukara kızlarıyla taksim eyleyen Osmanlı kızları hanelerinde aldıkları derslerden ve okudukları kitaplardan dahi onları hisseyab eyliyorlardı [pay sahibi ediyorlardı]. Hem de bu muavenet yalnız mektep arkadaşlığında mı câri oluyor [hüküm sürüyor] ya! Büyücek familya kızlarından mektebe gitmeyip hanelerinde tahsil edenler de hanelerine gelip giden fakir kızları malumatlarından hissemend eyliyorlar. Bu muavenet ve taannüt ki Osmanlı kadınlarını az zamanda terakkinin bu derecesine isâl eylemiştir [ulaştırmıştır].

Refet bu defa bir şeye daha dikkat eyledi ki o da mektep arkadaşlarının miyanında Farisi'den *Hafız*'ı okumuş ve hatta *Mesnevi*'ye başlamış, Arabi'den de İmam-ı Gazali'nin *İhya-yı Ulum*'unu, vesair şeylerini okumuş talebeler vardır. Bunları nerede okuduklarını sordukta anladı ki kimini amcası kimini dayısı okutmuş, kimisi de ulemadan bulunan bazı muallimlerden ayrıca ders alıyorlar. **(98)** Daha taaccüp eylediği bir şey de bunların *Hafız*'ı tamamıyla tercüme ve tefsire muktedir, *Mesnevi*'yi de oldukça güzel anlar halaları, teyzeleri hatta valideleri olanlar da bulunmasıdır. Refet arkadaşlarına bu defa sokulmaya başlamış idi. Anladı ki mektepteki dersleri okumakla

yalnız bir muallime olacak idi. Lakin âlime olmak için daha okunacak çok şeyler var idi. O kızların taallukatından [akrabalarından] olan o yaşlı hanımların evvelce mektepleri bulunmadığı hâlde bunları nereden tahsil eylediklerini merak edip araştırdı. Ona söylediler ki bunların kiminin pederi muallimler tayiniyle tahsil ettirmiş, kiminin ise akrabası ulemadan bulunduğu cihetle onları okutmuş. Mektep kızlarının içinde biri,

"Halam sevabı pek sever, isterseniz rica edin o size biraz *Hafız* ve *İhya-yı Ulum* okutur," demesin mi? Refet'in gözleri açıldı. 'Okumak' onun için hiç istenilmez olur mu? Bir de Refet o kızın halasının İstanbullu dahi olmayıp da Kastamonu kibarzadelerinden bir hanım olduğunu haber alınca bütün bütün şaşaladı. Bu işi Şule'ye açtı. Şule de heveslendi, eğer hanım muvafakat edecek olursa mektep azadından sonra doğruca onun hanesine uğrayıp ders aldıktan sonra hanelerine gitmeyi düşündüler. Her hâlde o hanımı hiç olmazsa bir ziyaret etmek üzere hanesine gittiler. Gittikleri vakit mektep dönüşü olduğundan o hanımın biraderzadesi de beraberdi. Hanımın huzuruna vardıklarında gördüler ki bu hanım elli yaşında kadar bir hanımdır. Nefti kadifeye kaplı vaşak kürkü sırtında, oyalı yemeniden hotozu başında, şirin yüzlü ve halavetli bir kadındır. İstanbul'da temelli ikamet etmeyip bazı kışları geçirmek üzere buradaki dayısının hanesine gelir, misafir olurmuş. Bu defa biraz erken gelmiş ise de kışı geçirecekmiş. Memleketinde çifti çubuğu olup o çift çubuğun sahibesi ve müdiresi de kendisiymiş! Hesabını kendisi görür, mevsiminde çiftlikte işinin başında kendisi bulunurmuş. Hanımı, pederi birçok muallimlerden tahsil ettirmiş, Arabi ve Farisi'yi o kadar güzel okumuş ki eline aldığı Arabi kitapları ve Farisi kitapları hep anlar Türkçe'de güzel yazar. Hatta eşarı da [şiirleri de] vardır. Eski usulde güzel eşar söyler. Refet ile Şule'yi güzel kabul etti. Maksutlarını anladığında ise ilmi talep edenden sakınanların ağzına **(99)** ateşten gem vurulacağına dair olan hadis-i şerifi okudu. Altı ay müddet kadar kendilerine ders verebileceğini söyledi. Refet ile Şule ertesi gününden itibaren derse başladılar. Mektebin müntehi [son] sınıfında bulunduklarından Arabi'den *İzhar*'ın nihayetine kadar gelmiş ve Farsi'den de *Gülistan*'ı tamam eylemiş olduklarından pek müşkilat [zorluk] çekmiyorlardı. Fakat *İhya-yı Ulum*'u ve *Mesnevi* ve *Hafız*'ı anlamak yalnız lisan bilmekle olmayıp o lisanın içinde bir diğer lisanı dahi anlamaya vabeste [bağlı] bulunuyordu.

Onlar bu derse dahi devam etmekte bulundukları hâlde Binnaz da vücuttan düşmekte

olduğundan gayrı hizmete tahammül edemeyerek olduğu yerden çıktı, geldi. Çamaşıra da gidemiyordu. Artık midesi yemek hazmedememeye başladı. Karnı da şişiyordu. Bir tabibe muayene ettirdiler. Hiçbir hizmete gitmemesini ve süt ile et suyundan ve gayet yumuşak ve sulu külbastıdan başka bir şey yememesini tembih etti. Binnaz'ın çalışamamasıyla bunlar evvelki yedikleri şeyleri dahi bulamayacak hâlde bulunduklarından eti ve sütü bulmak nasıl mümkün olacak? Şimdi iş yalnız Refet'in geceleri diktiği dikiş idi. Onunla ne kazanılabilir. Köşkte geçirdikleri iki ay zarfında hane masrafı görmediklerinden Binnaz'ın evvelce geçirdiği hastalıkta çalışamamakla edilen borçlar tesviye edilmiş ise de bundan sonra için ne yapacaklarını şaşırdılar. Binnaz ancak oturduğu yerde mangal üzerinde yemek pişirebilmeyi ve hane içinde ufak tefek iş görmeyi becerebiliyordu. Gayret edip de çamaşıra gidecek olsa veyahut dikişe eğilse hastalanıyordu. Refet bu yolda çalışmanın akıbeti böyle olacağını zaten evvelce düşünmüş olduğu cihetle kendisi de o yolda çalışmış olaydı Binnaz kadar da vücudu mütehammil olmadığından ikisi birden o hâle gelmek ihtimali bulunduğunu düşünüyor ve validesini artık çalıştırmamak için bir çare arıyordu. Mektep arkadaşlarından birinin vasıtasıyla haftada üç defa çocuklara ders vermek üzere bir yer buldu. Buna mukabil ayda dört mecidiye vereceklerdi. Bu cihetle İnayet Hanım'dan ders almaya sarf eylediği saatleri şimdi ders vermeye hasretmek lazım geliyordu.

Bu tarafa ilim almak için gidiyordu. Şimdi öbür tarafa para almak için gidecekti. Refet'e kalsa ilmi bin kere **(100)** paraya tercih ederdi. Lakin ihtiyaç onu istediğine bırakmıyordu. Dört ay kadar İnayet Hanım'dan tedrise devam edebilip istifade edebileceği daha iki ay bulunduğu hâlde onu kaybediyordu. İşte o zaman Refet zenginliğe ne kadar gıpta eyledi! Tatmış olduğu ilmin tahsilini böyle bırakmak ona ne güç geldi! Fakat validesine çalışmak dokunduğunu görünce artık onu çalıştırmamaya lüzum görüyordu.

Refet bir kere daha akrabalara müracaata lüzum hisseyledi. Zira Binnaz'ı iyice tedavi ettirmek, süt ve et suyu içirmek için ne kadar çalışsa kazandığı kifayet etmiyordu. İkisi birden çalıştıkları zaman dahi böyle et suyu ve süt ile beslenmek değil ekmek ve katığı güç buluyordu. O sene Şule'nin de birçok masrafı vardı. Aliyyülâlâ diploma ahzi için el işlerinden de tam numara ve mükâfat lazımdı. Refet'in yakın akrabalarından biri

İstanbul'a gelip bir ticarete yerleşmişti. Haylice kesb-i servet eylediğinden evi barkı düzlenmiş, idaresi yolundaydı. Refet validesini önüne düşürüp o adamın idarehanesine gitti. Binnaz o aralık pek ziyade müzayakaları [parasızlıkları] olduğundan biraz muavenet olunması hakkında ricada bulunduğunda evvelce kendilerini hürmetle kabul etmiş olan o adam gözlerini açtı. Solumaya başladı. Beş paraya beş daha katmak için saatlerce düşünen kimselerden idi. Binnaz adamın hareketini gördüğünde bir tavr-ı istirhamla dedi ki,

"Çok bir zaman için muavenet isteyecek değiliz. Artık kızım diplomasını bu sene alacak, ondan sonra size bâr olmayız. Hem de çok bir şey rica etmiyoruz. İmtihana koyacağı el işleri için mesarif lazım. Emmizadenizin meydana koyup maharetini göstereceği el işleri için ne layık görürseniz ihsan buyurmanızı istirham ediyoruz. Kendisi ayda dört mecidiye dersten alıyor. İki mecidiye kadar da dikişten kazanıyor, altı mecidiyeye dikiş bulsak daha çok dikecek ama her zaman bulunmuyor. Zavallı yavrucak bunları hep benim ilaçlarıma ve yiyeceğime veriyor. Fakat kifayet etmiyor. İşte kaç aydır oda kirasını veremedik! Hastadır diye bana çamaşır ve entari ve hırka yaptı. Kendisi çırılçıplak bir hâldedir! Hastalık olmasa biz altı mecidiye ile geçiniriz, lakin ne yapalım ki işte ben bu hâle geldim. İşte nasıl geldiğimi ve nasıl yürüdüğümü, hâlimi görüyorsunuz. Çocuk yalnız gelmeye **(101)** sıkıldığı için ben de gayret ettim. Yoksa oda kapısından güç çıkıyorum.

Binnaz hâllerine acınmak için böylece söylendi. Ve hatime-yi makal [son söz] olmak üzere de,

"Artık size müracaat etmiş olan emmizadenizi elbet meyus göndermezsiniz," dedi. Refet teseül [dilenme] suretini alan bu son sözlerden fena kızardı ve buna biraz da hiddetlendiyse de hasta validesine bir şey demek istemedi. Ve hastalık ıstırabıyla onu da mazur buluyordu. Bu sözlere karşı emmizade,

"Kardeşleri niye para göndermiyorlar? Bahusus Refet'in hisse-i servet-i mevrusesinden [miras payından] onlar istifade eyliyorlar," deyince,

Binnaz, "Onu yine onlara sormalı efendim. Birkaç kere mektup yazıp hissesine düşen şeyin iradını olsun seneden seneye göndermelerini söyledik. Mektuplara cevap bile vermediler. Oradan gelen biriyle bir para dahi vermeyeceklerini ve istersek dava edip almamızı haber göndermişler. Yiyecek bulmada müşkilat çekenlerin dava açmaya paraları nereden olacak? Neyse efendim şimdi biz şu hâlimizi düşünelim! Emmizadesi

olduğunuzdan siz de bir biraderi demeksiniz."

Emmizade hiddetle, "Ne bileyim ben emmizadesi olduğumu?"

Binnaz, "Aman efendim o nasıl lakırdı?"

"Nasıl lakırdı olacak! Basbayağı lakırdı! Amcamın kızı olaydı amcamın oğulları da ona bakmaları lazım gelirdi. Amcamın mirasını onun da alması iktiza ederdi."

Binnaz, "Beyefendi memlekette iken siz amcanızın kucağında bu çocuğu görmediniz miydi? İstanbul'dan gönderdiğiniz kırmızı telli pabuçlar buna değil miydi? Babası mektup okurken sizin Refet'in de gözlerinden öptüğünüzü tebliğ eylediğini ben biliyorum da siz yazdığınızı bilemiyor musunuz?"

Refet ayağa kalkıp yüzü kıpkırmızı olduğu hâlde, "Sus nine! Bu efendi söz söylenmeye dahi layık değilmiş! Senin deminden beri ağzını yorduğuna acıyorum!" Emmizadeye hitaben, "Efendi! Siz beni birkaç para vermemek için inkâr ediyorsunuz. Ben de sizi reddediyorum. Hem de şimdi önüme avuç dolusu altın koysanız hepsini kafanıza atacağımdan dahi şüpheniz olmasın. Sizin gibi bir adamın akrabalığı bana şan vermez bilakis şeyn [utanç] getirir." **(102)**

Refet validesinin koltuğuna girip kaldırdı. Kapıdan dışarı çıktılar. Hanelerine geldiğinde Binnaz ağlayarak,

"Refet! Sana vasiyetim olsun bundan sonra ne kadar muhtaç olsan bu herifin on parasını kabul etmeyeceksin, onu akraban olarak tanımayacaksın!" dedi. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Refet ile Şule köşkten konaklarına nakletmiş bulunan Cazibe ve Şahap Hanımları ziyarete gittiler. El işlerinin mesarifi için Refet onlardan bir mürüvvet memul ediyordu. Şule aylığından biriktirdiği para ile pek mükemmel olarak işlerin levazımını almıştı. Refet'in o seneki çıplaklığı görülmeyecek derecede olmadığından Cazibe onun pamuksuz bir hırka ile titrediğini görür görmez oraya gelmiş bulunan bir satıcı kadından entarilik hırkalık ve üç çift yün çorap aldı. İki makara tiresini[8] de yanına koyup verdi. Ve Şule'yi de Refet'ten ayırmayıp ona ne aldıysa ona da aynını aldı. Vakıa bu Refet için pek büyük lütuf ise de Refet el işleri için Cazibe'den bir ümidi vardı. Hâlbuki bu kadar inayetin üzerine onu isteyemeyecek idi. Herhâlde biraz müddet geçmesi lazım idi. Fakat nakış ustaları imtihana işlerin yetiştirilmesi için artık gergeflerin gerilmesi lazım

[8] Tiré: (Fr.) Pamuk iplik. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 224.]

olduğunu ve sonra işler yetişemeyeceğini söylüyorlar ve istical gösteriyorlar idi [acele ediyorlardı] ki onlar da bunda haksız değil idiler.
Refet bu el işlerinin mesarifi için ne yapacağını şaşırmış hâlde idi. O sene diploma alınacak idi. Maaşı bolca olan birinci muallimeliğe kesb-i liyakat [uygunluk elde edebilmek] için numaraların tam olması ve el işlerinden dahi tam numara alması elzem idi.. O kadar emek verdiği hâlde o sene bunu kaybetmek kendisine ne büyük fenalık olacağını düşündükçe çıldıracak gibi oluyordu.

Şule'nin parası kalmış olsa ona iane edeceğinde şüphe yoktu. Lakin Refet'in kazandıklarının çoğu validesinin hastalığına sarf olduğundan hane mesarifinin birçoğunu Şule yükleniyordu. Nihayet herkesin gergefi gerilmiş, işi hazırlanmış ve başlanmış idi.
Ustaların biri "Refet! Sen pek geçe kaldın kızım! Sonra yetiştiremezsen karışmam ha!" dediğinde Refet verecek bir cevap bulamayıp ağzını açmadığı hâlde gözleri birkaç damla göz **(103)** yaşlarını zaptedemeyip döktüler, derken kızlardan biri,
"Benim aldığım keten ile tireler duruyor. Hazır işlendikten sonra benim de işime yarar."
Usta, "Ha şu başlayıp da sonra vazgeçtiğiniz iş mi?" dedi. O sene usta şakirdanına beyaz keten üzerine tire ile ince bir iş modeli göstermiş, bunu hepsi beğenmiş ve son moda bir şey olduğu için çoğu heveslenmiş ise de iğne ile kuyu kazmak kabilinden bir iş olduğu için kimi başladıktan sonra bırakmış kimi de işte böyle gergefi germeden başlayanların sıkıldığını görüp vazgeçmiş. Bu sözün üzerine usta hanım tekrar,
"İyi olur Hürmüz Hanım bu hususta beni de memnun etmiş olursun. Zira Refet işi işlemiş sen de işlenmiş bir şeye sahip olmuş bulunduktan sonra ben de bu işi bu sene imtihanına koydurduğumdan dolayı çok memnun olacağım. Zira Beyoğlu mekteplerinde bundan çok kızlara başlatmışlar. Bizim mektebimizde de bulunduğunu istiyorum, çok moda bir iş!"
Hürmüz, "Ama bak imtihana konulup bittikten sonra entari benim olacak!"
Refet, "Şüphesiz efendim! Bana yalnız numara almak için lazım. Ondan sonra mal yine sizin!"
Hürmüz mesrurane, "Oh! İşleyemedimse hiç olmazsa işletiyorum ya!"
Ertesi günü Hürmüz keten ile tirelerini getirdi. Usta Hanım gergefi gerdi. Keten kumaşın ipliklerini ayırıp sayarak işlenmesi güç ve gayet geç bitmekte olan bu işe Refet

başladı. Usta Hanım da mekteplerinin o seneki imtihanına o işi koyacağından dolayı pek mahzuz oluyordu. Usta Hanım Refet'i teşvik ile,
"Sen de sakın sıkılayım da bırakayım deme ha Refet!" dediğinde Refet mahzunane bir tebessümle,
"Sıkılmış olsam ne yapacağım efendim, bir başka iş görmeye iktidar var mı?" diye cevap verdi.

Refet ilk defa idi ki hocalarına ve ustalarının yanında iktidarsızlığından, ihtiyacından bahsetmiş oldu. Bu defa el işi görememek korkusu onun gururunu epeyce kırmış idi. Fakat yine bir defaya mahsus olarak söyleyip bir daha o şeylerden bahsetmedi ve bunu da iş bulup başladıktan sonra söylemiş idi. Bu işle **(104)** ince bir keten entarinin tekmil [bütün] önü, kolları, yakası, etekleri işleniyordu. Refet bir yandan böyle kimsenin işlemeye tahammül edemediği bir işi işlemeye o kadar meşguliyetiyle beraber mecbur olduğuna sıkılıyor bir yandan da o sene mektep şakirdanından hiç başkasının işlemediği o işi yalnız kendisi meydana koyacağından işinin mümeyyizlerin nazar-ı dikkatini celp ederek bol bol numara ve mükâfatlara istihkak kesbeylemiş olacağından [hak kazanacağından] memnun oluyordu.

Dersler yapılmakta, işi ilerlemekte olduğu hâlde Binnaz da vücuttan düşmekte idi. Refet'in kazandığı para ve Şule'nin muaveneti ile Binnaz asla işe gönderilmiyor ve kendileri peynir ekmek ve zeytin ile vakit geçirip onu mümkün olduğu kadar iyi beslemeye gayret ediyorlarsa da Binnaz vücutça kazanacak yerde kaybediyordu. Refet validesi çalışmayacak ve iyice yiyecek olduğunda kesb-i sıhhat eder zannında idi. Fakat heyhat! Binnaz'ın vücudu artık yepremiş idi. Eski bir bezin tamir kabul edemeyişi ve dikilen yerlerinden açılması gibi o harap vücut dahi tamir kabul etmiyordu. Refet bu hâlde korkmaya başladı, artık validesinin çalışmasına lüzum görülmüyordu. Zira işte onu şimdiden bu veçhile geçindirmeye başladığı hâlde birkaç ay sonra diplomasını alacak ve aliyyülâlâ diploma aldığı hâlde taşraya gitmeye de razı olduğu için bin kuruş kadar maaşla bir birinci muallimelik alabilecek idi. Artık validesinin çalışmasını değil yaşamasını istiyordu. Evvelce iki kişi çalıştıkları hâlde kendilerini güç beslerken bundan sonra yalnız kendisi çalışarak validesini besleyecek idi. Ve beslemeye de başlamış idi. İşte ayda altı yedi mecidiye kadar para kazanıyordu. Validesini beslemek için İnayet

Hanımefendi'den aldığı dersi bırakmış idi. O kendisine ne kadar müşkil geldiyse validesini oturtup çalıştırmamak da o kadar hoş geliyordu. Ne fayda ki bu gayretlerinin hiçbir semeresi Binnaz'ın üzerinde görülmüyordu. O gittikçe fenalaşıyordu. Binnaz'ı yerinden kımıldatamıyorlardı. Şule eve evvelce gelip yiyeceklerini pişiriyor ve ondan sonra da Refet ders verdiği konaktan gelip yardıma yetişiyordu.

Refet validesine günde yarım kıyye süt tayin etti. Kendi mahallelerindeki sütçüyü ileride parasını vermeye razı etti. **(105)** Kasaptan da veresiye günde yüz dirhem et alıyordu. Muallime olmasına az kaldığı için eline geçtiğinde ödemek üzere validesi için artık borca girmekten çekinmiyordu. Cazibe Hanımefendi'ye rica etti. Onların tabiplerine validesini muayene ettirdi. Doktorun muayeneden sonra yüzü pek ekşi göründüyse de Refet'e bir şey demedi. Kendi muayenehanesine on beş günde bir defa gelmelerini söyledi. Ücretlerini Cazibe Hanım'dan alacaktı. On beş günde bir mecidiye Cazibe Hanım için çok bir şey değildi. Cazibe bu paraların beyhude olduğunu bilerek veriyordu. Zira doktor, Hanımefendiye Binnaz'ın pek iyi bakıldığı hâlde dahi ancak birkaç aylar yaşayabileceğini söyledi. Fakat son dereceye kadar tedavisiz kalmaması için ilaç verebileceğini söylemesi üzerine Cazibe de tedavisini emretti. İlaçlar da Cazibe Hanım'ın hesabına verilecek idi.

Binnaz'ın karnının şişi geçmiyor ve teneffüsteki suubet [zorluk], dizlerindeki dermansızlık günden güne tezayüt ediyordu [artıyordu]. Zavallı Refet bu meyus zihinle derse çalışıyordu. Kazanmak için çalışmak, derse çalışmak, validesinin çamaşırını yıkamak, yatağını serip toplamak, odayı süpürmek hep Refet'e bakıyordu. O zayıf vücut o kadar yükü yüklenmeye mecbur oluyordu. Eğer Şule yardım etmese Refet de yatacağında şüphe mi vardı. Zira Binnaz'ın sağlam bir vücudunun tahammül eyleyemediği meşakka Refet'in mukavemet edebilmesi nasıl mümkün olabilirdi. Hatta eğer Refet iki ay müddet tatilinde işlemeyi de tatil eyleyerek köşkte öyle güzel yiyip içerek vücutça pek çok kazanmamış olaydı belki yine bu kadar çalışmaya da tahammül edemezdi.

Refet o sene imtihanına konulacak olan resim levhasını ustasından kendisinin intihabını rica eyledi. Kızcağız tulu ile gurubu bir anda tasvir eden bir model edinmek istiyordu.

Lakin mümkün değil bulamadı. Velhasıl ayrı ayrı iki model bulabildi ki bunların birisi gurub-ı şemsi biri de kamerin tuluunu gösteriyordu. Mektepte yaptırılan resim kara kalem sulu boya dessin[9] idi. Refet gurup etmekte olan şemsin şuaını ve denize olan aksini, kamerin tuluunu öyle güzel bir suretle resmediyor ve renkleri o kadar güzel uyduruyor, gölgeleri o kadar mükemmel veriyor idi ki bundan kendisi de hoşlanıyordu. **(106)** Zihnine nakşolunmuş olan Fener'deki on dördüncü geceyi tasvir arzusunda bulunuyordu. O suretle tabloları o kadar güzel tersim ediyordu ki usta taaccübe başladı, karşısındaki modele bakmadan o levhaları tersim edecek gibi geliyordu. Daha tuhafı gurub-ı şemste şuanın gerek dağlara ve gerek denize aksinde olan çizgileri yaptığı vakit ustası,

"Lakin ne yapıyorsun Refet? Modelden başka olmuş, benzetememişsin diye tekdir edeceğim [kızacağım] ama senin yaptığın da fena olmuyor. Yalnız bir başkalık var!" diyordu. O akşamın manzarası Refet'in zihninde o kadar yerleşmiş idi ki önündeki modele bakmayı unutuyordu. O akşamkiyi unutamıyordu. Tabloların ikisi de tamam olduğunda ustası taaccüp etti. Refet'in hiçbir sene resimde o kadar istidat ve mahareti görülmüyordu. Modeller bunların yanında hiç kaldı. Fakat Refet'e başka bir model verilseydi belki o kadar iyi yapamaz idi. Bu tabloları çerçeveletmeden evvel bir kere Cazibe Hanım'a götürüp gösterdi. Modellerini de beraber götürdü. Cazibe tahayyürde kaldı. Zira tablolar modellerin tıpkısı olmadığı hâlde onlardan fena değil belki daha ziyade bir tabiilik vardı. Zeki kadın derhal hatırladı gülerek,

"Gurub ile tuluu bir yerde müressem bir model bulamadın mı?" dedi, Refet,

"Hayır efendim çok aradım lakin bulamadım."

Cazibe yine gülerek, "Lakin o akşamki manzara sana ne kadar tesir etmiş. Aferin Refet aferin sana! Yani dapre natür çalışsa idin güzel bir ressam olacak idin. Ben sende bu istidat olduğunu bileydim seni Şahap ile beraber resim dersinde bulundurur idim. Şimdi senin bu resimlerini beğendiğimi ispat için şövaleleri ben çerçevelettireyim. Bırak da birkaç gün sonra gel al!"

---

[9] Dessin: (Fr.) Kurşun kalemi, yazı kalemi veya fırça ile yapılan her türlü resim, çizgi resim. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 45.]

Birkaç gün sonra Refet levhalarını almaya gittiğinde hayretinden şaşırdı. Bir örnek olarak o kadar güzel çerçevelere geçirilmiş idi ki Refet bu derecesini memul edemiyordu. Resimler bir derece daha güzel göründü.

İmtihan zamanı takarrüp ediyor [yaklaşıyor]. Talebatta yürekler oynuyor. Refet'in yüreği ise hem bu yüzden oynuyor hem de validesi için yanıyordu. Binnaz bir yandan kızının **(107)** böyle kendisini beslemeye, rahat ettirmeye çalışmasından müftehir bulunuyordu bir yandan da Refet'in bu kadar işler ile uğraştığını, bu kadar yüke göğüs verdiğini görerek üzülüyordu. Doktor Binnaz'a bir tebdil-i hava tecrübesi edilmesini de tavsiye eyledi. Refet bunda şaşırdı. Daha Cazibe ve Şahap Hanımlar köşke nakletmemiş idiler ki validesini götürüp de oraya bıraksın! Validesini bırakabilecek gibi başka bir bildiği de yoktu. Ana kız buna dair müzakereden sonra Boğaziçi'ndeki akrabaları düşündüler. Onlardan birinin hanesinin mevkii ve bahçesi pek güzel idi. Eğer muvafakat ederlerse bir ay kadar Binnaz'ın orada kalmasını düşündüler. Ve bir akşam Refet gidip buna dair muvafakatlerini istihsal ettikten [olurlarını aldıktan] sonra validesini götürdü. Ana ile kız o zamana kadar akrabalarına pek yük olmadıklarından bu kadar lütfu diriğ etmeyeceklerini [esirgemeyeceklerini] memul ediyorlardı. Zira artık Refet muallime olduktan sonra kimseye ihtiyaçları kalmayacağından kimsenin başına ekşiyip kalmak korkusu olmadığını mülahaza ediyordu. İmtihan günleri gelmiş olduğundan Refet gelemeyecekti. Akşam sabah gidip gelmeye vapur parası lazım olduğu gibi Şule'yi de yalnız bırakamayacak ve üç kişi birden oraya yük olmaktan dahi çekinecekler idi.

Binnaz da Refet'e oraya kadar gidip gelmekle geçireceği vakti dersine, işine sarf ederek güzel imtihanlar vermesini tembih eyledi. Refet hane sahibesi bulunan hanımın eteklerini ve ayaklarını öpüp validesine iyi bakılmasını rica eyledi. Çıkıp İstanbul'a indi.

Refet validesini Boğaziçi'ne bırakalı on gün olmuştu ki o on günü Şule ile beraber geceli gündüzlü çalışmaya hasretmişlerdi. Artık imtihana birkaç gün kalmıştı. Bir de bir gün sabahleyin kapı çalındığında tanımadıkları bir adam, "Binnaz Hanım'ın kızı Refet Hanım burada mıdır?" diye seslendi. Kapıyı açan Şule de Refet'e haber vermekle Refet koştu. Gelen adam,

“Binnaz Hanım’ın kızı sen misin? Adın Refet Hanım mıdır?” deyince Refet heyecanla, “Evet! Benim! Aman ne var! Çabuk söyle!” dedi. Gelen adam,

“Valideniz, ‘Aman gelsin beni buradan alsın!’ diye sizi istiyor. Bana pek **(108)** yalvardı da geldim haber veriyorum.”

Refet, “Hanımefendi ne dedi? O bir şey söylemedi mi?”

“Nasıl hanımefendi?”

“Canım sen …’ den gelmiyor musun?”

“Yook, ben Haseki Nisa Hastanesi’nden geliyorum. Ben oranın hizmetçilerindenim.”

Refet şaşırıp, “Hay!..” diye bağırdı. Gelen adam,

“Ne o be! Validenizin orada olduğunu bilmiyor musunuz? Onu oraya siz koymadınız mı?”

“Hayır! Aman hayır?”

“Beş günden beri oradadır. Hem de bana, ‘Refet’e söyle artık pek fenayım, iyi olamayacağımı anlıyorum. Bari evimde onun yüzünü görerek öleyim! Eğer beni buradan almazsa analık hakkını helal etmem,’ dedi.”

Refet, “Anacığım! Zavallı anacığım! Hastanede ha! Beş günden beri ha! Ah sen bana niçin daha evvel gelmedin, niçin onu getirdiklerinde hemen haber vermedin?”

Gelen adam, “Bu da tuhaf! Amma çattık be! Ben ne bileyim de geleyim söyleyeyim? Hasta yalvardı diye sevabıma geldiğim için şimdi kabahatli mi oluyoruz?”

Refet ağlayarak, “Kusuruma bakmayınız efendi! Ben validemi hastaneye göndereceklerini asla hatırıma getiremiyordum. Ah! Zavallı anacığım! Hastanede ha! Ah! Şimdi çıldırırım… Ben onu fayda olacak diye tebdil-i hava için götürdüm! Böyle olacağını bile idim hiç kendi elimle götürür mü idim? Ah! Bari böyle yapacaklarını söyleselerdi nineciğimi orada bırakmasa idim. Of! Ne yapayım? Aman vakit geçirtiyorum. Anacığım hastanede!.. Haydi efendi, haydi babacığım! Sen beni oraya kadar götür de annemi alıp getireyim.”

“Yayan gelecek hâlde olmadığını da evvelce sana haber vereyim de bir araba götür hem ben duramam işim var, sen hangi arabacıya Haseki Nisa Hastanesi desen götürür.”

“Ya ben orada annemi nasıl bulayım?”

“Ben oradayım, kapıya gelince (…) Ağa diye sor bana haber verirler seni götürürüm.”

Adam böyle deyip çıktı gitti. Refet şaşırmış idi. İki çeyrek araba parası lazımdı. Daha kendisi sormadan Şule kesesini çıkarıp içindeki iki kuruşu Refet’e göstererek, **(109)**

“Aksiye bak yarın aylığım gelecek diye dün kömür, soğan, pirinç aldım, paraları bitirdim. Şimdi ne yapalım?”

Refet örtünüp sokağa fırladı. Nezaket Hanım’ın hanesine koştu. Nezaket Hanım köyünden gelmiş, çocuğunun biri vefat etmiş, bir çocuğuyla kalmış. Sonra da ikinci bir kocaya varmış ise de hâl-i vakti pek uygun olmayıp haylice medyun [borçlu] bulunuyordu. Refet kapıdan girince acele meseleyi anlatıp on kuruş istedi. Nezaket derhal kesesini açtı. Yalnız on kuruş vardı. Ondan ziyade yoktu. Refet, Nezaket’in parasının mecmuu [toplamı] olan on kuruşu almaya sıkıldı. Nezaket ise,

“Al Refet! Al kızım! Ben bu gece Binnaz için aç kalsam da razıyım. Bir gecede açlıktan ölmem ya! Hem de akşama bizimki ekmeği getirir. Olmasa veresiye alırız. Haydi durma kızım, benim kardeşçiğimi, Binnazcığımı bekletme!” diye cebren on kuruşu Refet’in avcuna koydu.

Refet, Binnaz’ı görünce bütün bütün şaşırdı. Zira pek fena hâle gelmiş idi. Hizmetçilerin yardımıyla arabaya koyup odalarına getirdi. Şule mektebe gitmiş idi. Yatağı serip hastayı yatırdıktan sonra yanı başına geçti.

“Anne! Bu iş nasıl oldu?”

“Ah! Kızım beni pek horladılar. Hiç bakmadılar. Yiyeceğim hasta yiyeceği değil idi. Bir tas çorba olsun önüme koymadılar. Sofradan artan yemeklerden veriyorlardı. Bunları ise midem hazmedemiyordu. Ne oldum bilmem! Olacağı mı vardı yoksa perhiz yemeği bulamadığımdan mı nedir fenalaştım, ağırlaştım! Ayaklarım da şiştiğinden ve karnımın işte şu gördüğün gibi şişi ziyadeleştiğinden bana iyi olmak için hastaneye gitmek lüzumunu ve orada çabuk iyi olacağımı söylediler. Ben de razı oldum. Lakin sana da haber versinler demiş idim. Bak sana haber vermemişler. Lakin hastanede bulunduğum müddet daha ziyade fenalaşmakta olduğumu gördüm. Hastanede iyi baktılar. Lakin ben iyileşeceğime fenalaşıyordum. Artık anladım ki ben iyi olamayacağım. Hâlimi hisseyliyordum. Onun üzerine sana haber gönderdim.”

Refet ağlayarak, “Sen haber göndermemiş olsan benim hâlâ haberim olmayacak idi. **(110)** Ben ise bu akşam seni yoklamaya gidecektim!”

İhtimal ki şu vakayı kariin-i kiram [yüce okuyucular] içinde mübalağaya hamledenler bulunur. Lakin ne yapmalı ki âlemde Şule’nin dayısı gibi kendi yiyeceğinden, içeceğinden keserek akraba ve taallukatına bakanlar bulunduğu hâlde işte Refet’e bu

şeyleri yapanlar gibileri de bulunuyor. İşte bu fıkra nasıl sahih ise Refet'in bir yandan validesine bakması ve bir yandan da imtihanını vermeye çalışması da öylece vakidir.

Hane sahiplerinin o günlerde hakikaten insaniyetleri görüldü. Binnaz kızının kendiyle meşgul olduğunu görerek çalışamayıp da imtihan veremezse diye pek korkuyor ve üzülüyordu. Hane sahibeleri imdada yetişti, "Bu bir haftalık iştir. Sen üzülme Refet Hanım. Eğer senin kadar bakmazsak bizi tekdir et! Sen işin ile meşgul ol" diyorlar idi. Evet! İmtihana bir hafta kalmış idi. Altı aydan beri kira veremedikleri hane sahibesinin bu lütuflarına Refet nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Ve görüyordu ki validesine pek iyi bakıyorlardı. Refet işlediği entariyi dikti bitirdi. İmtihana üç dört gün kala levhalar ile onu mektebe götürdü. Hoca ve usta hanımlara teslim edeceği vakit Hürmüz gelip de kendisinin ertesi günü bir düğüne davetli olduğundan ve malı varken başka hediyeye para veremeyeceğinden bahisle o işlenen entariyi geline hediye götüreceğini söylemez mi? Refet evvelce bunu şaka sandı. Hem de bunu pek adi ve soğuk bir şaka buldu. Lakin işin ciddi olduğunu anlayınca şaşırdı ve sonra hiddetlendi. Bunun olacak işlerden olmadığını anlatmak istediyse de Hürmüz, "Malım varken başka şeye para mı vereceğim!" diyordu. Başka laf anlamıyordu. Refet'in zaten canı yanıyor, yüreği sızlıyordu. Artık fazla şeye tahammül edecek hâlde değil idi. Artık açtı ağzını yumdu gözünü. Hürmüz'e söylemedik bir söz bırakmadı. Ve nihayet,

"Aklını başına topla Hürmüz!"

Hürmüz, "Sanki ne yapabilirsin malım değil mi ne zaman istersem o zaman alırım."

"Mukavelemiz imtihana konulup ben numara aldıktan sonra almak değil miydi?"

"Ben öyle laftan korkmam kuzum, alacağım!"

"Canım düşünmüyor musun ki sen onu alırsan ben el işinden numara alamam, o hâlde belki bu sene dönerim, benim için ise **(111)** bir sene çalışmanın ne demek olduğunu bilir misin? Bu sene diplomadan mahrumiyet ne büyük felaket olduğunu anlayamıyor musun? Ben ise diplomanın da aliyyülâlâsını almak için bu kadar çalıştım. Kaç para masrafı varsa bir sahib-i merhamet bulurum da ondan istikraz edinerek sana masrafını tediye ederim."

Hürmüz müstehziyane [alaycı], "Oh canım! Ben onun masraf parasıyla bu entari gibi bir entari alabilir miyim?"

Refet, "Ya ben şimden sonra böyle bir entari işleyip yetiştirebilir miyim?"

“Ben şunu bunu bilmem. Alacağım diyorum. Senden korkacak değilim ya!”

“Elini sürme Hürmüz! Elini sürme! Hem de eğer almaya kalkışırsan benden kork!”

“A! Bu da tuhaf, bana ne yapabilirsin sanki!”

“Bana bu sene dönmek, diplomadan mahrum olmak ölmekten güçtür. Anlıyor musun? Ölümden güçtür, daha beterdir diyorum.”

Refet bu sözü bağırarak, yumruklarını sıkarak söylüyordu. Bu gürültüyü işiten hoca ve usta hanımlar koşuştular. Bu iki kızı boğaz boğaza gelecek bir hâlde bulunca şaşırdılar.

“Refet! Refet! Senden böyle şey memul olunur mu?” diyorlardı. Refet iki ellerini yanına salıverip hüngür hüngür ağlamaya başladı. Artık hâlini dahi anlatabilecek hâlde değildi. Şimdi de hüsn-i ahlaktan numarası kırılmaktan korkuyordu. Şimdiye kadar mektepte hızlı sesini işiten olmadığı hâlde onu böyle bağırtmaya sebep olan Hürmüz’e lanetler okuyordu. Orada bulunan kızlardan biri işi olduğu gibice hoca ve usta hanımlara nakletti. Usta dedi ki,

“Refet eğer pek ziyade haklı olmaya idin böyle gürültü ettiğinden dolayı ceza terettüp ederdi [gerekirdi].” Hürmüz’e hitaben, “Biz seninle mukavele etmiş idik. Şimdi o mukavele haricinde harekette bulunmak nasıl olabilecek? Yalnız masraf parasıyla güzel işlenmiş bir şeye nail olduğuna teşekkür etmiyorsun da bir de gürültü çıkarıyorsun ha! Hele elini sür de göreyim seni!.. Hükmün parana geçer, istersen şimdi masrafının parasını sayayım!”

Hürmüz süt dökmüş kedi gibi çekildi. **(112)**

Mektep gelin gibi donanıyordu. Bir odanın duvarları talebatın çire-dest-i maharetleri [el emekleri] olan resim levhaları ile donanıyor, diğer bir odanın duvarları ve masa üstleri de el işleriyle doluyor idi.

Nihayet imtihan günleri geldi. Refet sınıfının birincisi, Şule de ikincisi oldu. Aliyyülâlâ diplomaları kendilerine tebşir olundu.

O haberi aldıkları gün Refet validesinin yanına, Şule de telgrafhaneye koşuyorlardı. Şule dayısına şöyle bir telgraf çekti.

“Sınıfın ikincisi olarak aliyyülâlâ diplomasına nail oldum.

Kızın Şule”

Şule telgraftan sonra şu mektubu da yazıp postaya verdi.

“Dayıcığım!

Himmet senden olduğu için telgrafla bildirmiş olduğum veçhile sınıfın ikincisi olarak aliyyülâlâ diplomasına nailiyetimden dolayı asıl şayan-ı tebrik sizi görürüm. Zira bu muvaffakiyet ancak sizin muavenet ve himmetinizle hem de gayretinizle oldu. Daha doğrusunu söyleyeyim fedakârlığınızla oldu. Sizin bana olan ayda üç lira ianeniz sizin için bir fedakârlık idi. Zira sizin ayda on üç liralık bir geliriniz yoktu. Fakat dayıcığım siz benim nazarımda o kadar büyüdünüz ki mahiyen bin lira iradınız olsa benim için o kadar büyük addolunamaz idiniz. O bin liranın ayda otuz kırk lirasını versen yine böyle olamazdı. Zira bunda büyük bir fedakârlık bulunmayacak idi. Sen ise masrafından keserek bana verdin. Ben de bu lütuflarına layık bir evlat olacağımı size ispat için çalışacağım. ‘…’ muallimeliği münhalmiş ikinci bulunduğum için taşraya gitmek istediğimde benden diriğ etmezler sanırım. Ah! Ne âlâ! Senin yanında yaşamak, senin bulunduğun memleketteki mektebe muallime olmak ne büyük bahtiyarlık! İyi biliniz ki bu gün inayetlerinizin [yardımlarınızın] kıymetini takdir eden Şule ilanihaye [sonsuza kadar] bu minnettarlıkta bulunacak ve senden gördüğü lütufların teşekkürünü sana pek muti [itaatkâr] ve layık bir evlat olmaktan ayrılmamak ile ifaya [yerine getirmeye] çalışacaktır. Muavenetinle beni tahsil ettirerek malumat öğrettiğin gibi muamelen ile de insanlığı, insaniyeti öğrettin. Baki iki ellerini öperim benim mukaddes pederim!

Kızınız Şule” **(113)**

Refet de hanesine vardığında kendisini annesinin kolları arasına attı. Ana kız göz yaşlarıyla yekdiğerinin yüzünü yıkıyordu. Binnaz,

“Birinci mi dedin Refet? Birinci mi?”

“Evet anneciğim!”

“Diploman aliyyülâlâ değil mi?”

“Evet anneciğim!”

Binnaz ellerini kaldırıp hamdederek, “Yarabbi şükür!” dedi. Refet bir yandan validesini öpüyor bir yandan da,

“Artık zahmetten, mihnetten kurtulduk nineciğim! Artık tatlı tasavvurlarımız meydana geldi. Artık ben seni rahat ettireceğim, bundan sonra sana çalışmak yok! Birinci muallimelik bin kuruş maaş! Sen ne istersen onu yapacağım sen yalnız emret nineciğim! Sen yalnız benden iste! Oh! Ne âlâ! Senin arzularını, emirlerini ifaya

muktedir olabilmek benim için ne mesudiyet! Bir kadın tutacağız, senin yemeğini pişirecek, sana bakacak! Sana ben de bakacağım! Ben de yine hizmet edeceğim. Ben mektepte iken hizmetçi bakacak, artık bu hastalığı üzerinden at! Şimdi hasta olacak günümüz değil sevinecek, gülecek, eğlenecek günümüz. Mihnetli, zahmetli zamanlarda sen sapasağlam geziyordun. Şimdi ise asıl mesrurane gezecek zamanımız. Of! Nasıl edelim de şu hastalığı çabuk senin üzerinden atalım!"

Binnaz okşamaktan hoşlanan bir çocuk gibi kendini Refet'in buselerine, nevazişlerine bırakmış idi.

Refet sözüne devamla,

"Sen ne istersen şimdiden iste! Şimdiden emret! Emin ol artık esnaf bize ne istersek bilatereddüt verir! Artık maişetimiz temin olundu," diyordu. Arkadan Şule de geldi, yetişti. İki sene müddet kendisine analık etmiş olan Binnaz'a o da sarıldı,

"Anacığım bak iki kızın da mükemmel çıktı, biri birinci diğeri ikinci oldu. Bu gün senin iftihar edecek günün," diye Binnaz'ı öpüyordu. Bu buseler, bu memnuniyetler Binnaz'da manevi bir kuvvet hasıl eylediler. Kendisinde bir iyilik müşahede olundu. Fakat heyhat! Ne kadar muvakkat [geçici] olduğu hastanın sonraki hâliyle anlaşıldı. İki kız hastaya nasıl bakacaklarını, onu nasıl besleyeceklerini bilemiyorlardı. Artık mektebe devam da olmadığından ev içinde bulunup bakıyorlardı. O senenin resm-i mükâfat [ödül töreni] günü **(114)** hane sahibelerini hastanın yanına bıraktıktan sonra Şule ile Refet giyinip gittiler. Koyu tahinî renginde yünlüden olmak üzere hep bir örnek olan elbiselerin siyah kadife yakasının yan taraflarında 'Mekteb-i Dârülmuallimat' [Kız Öğretmen Okulu] yazılı idi. Yeldirmelerin kollarında dahi müntehi sınıfını gösteren dört sıra şerit dikili idi. Meduvvin [davetliler] birinci talebenin diploma ve mükâfatlarını almak üzere vüruduna [gelişine] muntazır olduklarında Refet çıktı. Her mükâfat için çıktıkça koltukları doluyordu. O kadar ki hazirun [orada bulunanlar] kendisini alkışladı! Etraftan, "Güzel değil fakat ne kadar halavetli kız!" ve "Gözlere bak gözlere, zekâsını nasıl gösteriyor. Tevekkeli birinci olmamış," deniliyordu. Bazı taraftan da "Yüzü hiç güzel değil ama yürüyüşü, duruşu, tavrı, bakışı ne kadar latif! Ne edibane bakış ve duruş! Kendi güzel değil ama hâl ve tavrı güzel" deniliyordu.

Evet! O günkü mesruriyet ve tefahhur Refet'e manevi bir letafet vermiş ve zaten yürüyüşünü ve davranışını, bakışını bilir, edibane tavırlı bir kız olduğundan birincilik

mevkii kendisine pek âlâ yakışmıştı. Yalnız Refet o gün validesinin bulunmadığından dolayı meyus olduğundan yüzü gülmüyor ve dudaklarında tebessüm görülmüyordu. Şu kadar ki yüzünde ve tavrındaki asar-ı tevazu da çehresine yakışıyordu.

İki arkadaş diploma ve mükâfatlarını hamilen odalarına geldiler. Bunları Binnaz'ın önüne döktüler. Ve birçok defalar ikisi de zavallı hastaya sarılıp sarılıp öptüler. Zavallı çocuklar hâlâ Binnaz'ın iyi olmasından ümitvar idiler. Lakin birkaç gün sonra işin vehametini anladılar. Zira hasta pek ziyade fenalaştı. Binnaz artık işi anladığından dedi ki,

"Refet artık ben gideceğim! Bu anlaşılıyor."

Refet, "Niçin böyle söylüyorsun anneciğim! Sen yaşayacaksın! Sen bundan sonra dünyayı göreceksin rahat edeceksin!"

Binnaz, "İş bizim arzumuzla olsa ben de senin dediğini isterim. Lakin ne yapalım yavrum ki mesele başka! Ben gideceğimi anlıyorum. Bundan bir sene evvel ölseydim benim için daha fena idi. Şimdi ise gözüm arkada kalmıyor. Sen diplomanı aldın! Şimdiye kadar arzukeş [istekli] olduğumuz şeye nail olduğunu gördüm, artık bundan sonra kendi kendini geçindirebilirsin."

Refet, "Lakin anneciğim ben onu sana **(115)** rahat ettirmek için istiyordum. Sen öldükten sonra benim neme lazım, yaşayacaksın nineciğim yaşayacaksın!"

Binnaz, "Hem de yakında gideceğim Refet, kendimi anlıyorum. Korkma gayret ve metanet lazım! Çok keder etme, vücudunu hırpalama! Bana sen baktın hasta olursan sana bakacak yok!"

Refet dayanamayıp ağlıyordu. Gözlerinde seyl-i revan [akan sel] gibi gözyaşları akıyordu.

Binnaz da, "Ya bundan bir iki sene evvel öle idim ne yapacak idin? Şimdi ise ben müsterih ölüyorum. Seni validenden iyi idare edecek, pederinden ziyade himaye eyleyecek olan diploman ile bırakıyorum!"

Refet, "Evet! Beni diplomam idare edecek, himaye edecek! Pek doğru! Fakat beni kim sevecek! Ben kimi seveceğim! Ah! Anneciğim sen yaşamalısın!" diye ağlıyordu. Lakin bu ağlamaların hiçbir faydası olamadı. İki gün sonra Binnaz artık tekmil enfas-ı hayat eylemiş idi [ölmüştü].

Hane sahibeleri ve Şule Refet'i nasıl zaptedebileceklerini şaşırdılar Refet,

“Ah! Anneciğim! Cefamı çekip de sefamı süremeden giden anneciğim! Ben senin için çalıştım. Sen olmayınca bana dünyada hiçbir şey lazım değil. Artık ben de ölmeliyim!” diye kafasını rast geldiği yere çarpıyordu.
Cenazeyi defin için paraları olmadığından ne yapacaklarını düşünürken akrabalarının birinden bir adam gelip o hizmeti ifa eyledi.

Refet’e bir aralık artık hep emekleri heba olmuş, kendisine ne kazanmanın ne de muallimeliğin lüzumu kalmamış gibi geliyordu. Fakat müddet geçip de açlığını duyduğu zaman yaşadığı müddetçe kazanmanın lüzumunu hissediyordu. Lakin yeis kendisini o hâle getirdi ki yaşamak istemeyip ölmek istiyor idi. Yaşamak, ölmek eğer kendi reyiyle olsa idi o anda ölmeyi tercih edeceğinden asla şüphe yok idi. Ondan sonra kendisi hiçbir ümit ve arzu ile yaşayamayacak gibi geliyordu. Odasında yalnız kaldığında,
“Validemi geçindirecektim. Ona rahat ettirmek için yekdiğerini tevali edecek [birbirini takip edecek] olan arzularımın icrasına çalışacak idim. Yorgunluğumu onun nevazişi onun taltifatı [iltifatları] ile geçirecek idim. Onu mesrur etmek için mesrur olmak isteyecektim. Onun yüzünü güldürmek için şen görünecektim. **(116)** Bundan sonra artık bu dünyada ne işim ve ne vazifem kaldı! Bu miskin ve çirkin vücudu sürüklemek için mi yaşayacağım?.. Ah! Nineciğim! Bu miskin vücut her türlü ıstırabatını senin tarafından sevilmekle unutuyordu. Zavallı yüreciğim senin muhabbetinle dolu olduğundan hâline kanaat ediyordu. Şimdi bu boşluk, bu hiçlik, bu vazifesizlik ile ben nasıl yaşayacağım, ben ne yapacağım! Annemin yanına gitmekten başka benim için teskin-i ıstıraba [acımı dindirmeye] çare yoktur. Ah anneciğim!”
Refet bu sonraki ‘Anneciğim!’ sözünü bir çığlık ile söyleyip güya anasına mülaki olmak [kavuşmak] istiyormuş, onu arıyormuş gibi ellerini uzatmıştı. O anda hayırlı ve metin bir ses,
“Allahım!” dedi. Refet başını kaldırdığında Şule’yi ciddi bir tavırla karşısında gördü. Refet bir kere titredi. Şule nazarı mehib, çehresi bir tavr-ı metinane almış duruyordu. Refet hem titriyor hem de Şule’ye bakıyordu. Şule kemal-i tazim ile,
“Allahuekber!” dedi. Refet derhal kendini toplayıp ayağa kalktı. O da kemal-i tazim ile,
“Allahuekber!” dedi. Şule yine sert bir çehreyle,
“Yeis ile kendini kaybedenlerin aklını başına getirecek olan bu kelam-ı azimi

söyledikten sonra sana söz söyleyebilirim. 'Allah'ı unutma dedikten sonra beni unutuyor musun?' diyebilirim. Seni sevecek ve senin seveceğin artık kimse yokmuş öyle mi? Ya ben seni ne zaman yalnız bıraktım ve seni sevmediğimi, senin tarafından sevilmeye layık olmayacağımı sana ibraz edecek bir harekette ne zaman bulundum."

Refet, "Şule, kusuruma bakma! Çünkü pek mustaribim! Ah! Bilsen ne hâldeyim?"

Şule, "O ıstırabı bana tarife hacet yoktur. Çünkü onu çektim, onu gördüm! Ben sana 'Refet yetimdim öksüz de kaldım,' dediğim gün nineciğimin vefatından bir iki gün geçmiş idi. Onu kaybeylediğim anda ise yanımda beni öyle aguşuna alacak, sinesine basacak, gözyaşlarımı eliyle silecek bir arkadaş yoktu. İki gün sonra mektebe geldiğimde derse bakıyor idim. Sen beni o hâlde buldun! İşte o zaman ben de kimsesiz kaldığımı gördüm. Lakin vazifesiz değil! Öyle olmadığı için sen beni derse bakarken buldun. Evet! İstanbul'da kimsem yoktu. Hem gariptim hem bikes. Lakin her yerde **(117)** hazır ve nazır olan Allah'ım karşıma bir Refet çıkardı. Validemin acısı kalbimden çıkamadı. Babamınki de tamamıyla duruyordu. Lakin o yaralı ve acıklı kalpte sizin muhabbetiniz için de yer buldum. Refet senin kalbin o kadar küçük mü?"

Refet mahcubane önüne bakıyordu. Şule yine söze başladı,

"Benden ibret alsana! Ben validemi senin valideni sevdiğinden daha az mı severdim sanıyorsun? Düşün Refet bir arkadaşımı nasıl sevdiğimi düşünerek teslim et de öyle sevmeyi bilen bir kimsenin validesini de ne kadar seveceğini anla!"

Refet mahzunane, "Sen kendini bana misal tutmak istiyorsun fakat sen başka!" dedi.

Şule,

"İzah eder misin? Anlayayım! Bu başkalık neden?"

"Evvela senin bir dayın var ki merhameti, inayeti bir ana ve babanınkinden aşağı kalmıyor. Benimkiler ise bilirsin. Saniyen!.."

Şule, "Ee saniyen…"

Refet mahcubiyetle, "Senin istikbalin benimki gibi ümitsiz ve neticesiz değil!.."

Şule, Refet'in elinden tuttu. Minder üzerine götürüp oturttu. Kendisi de yanına oturdu. Ondan sonra dedi ki,

"Bu ümitsizlik ve neticesizlik bahse muhtaç oluyor. Buna dair konuşmalıyız! Refet dört senedir mektep arkadaşıyız. İki senedir beraber yaşayan iki yoldaş ve kardeşiz. Yekdiğerimize hiç kalplerimizi dökmedik. Çalışmaktan, uğraşmaktan buna vaktimiz olmadı. Evet! O müddet zarfında buna vaktimiz olmadı. Lakin artık derslerimiz bitti.

Diplomaları aldık. Şimdi tatil zamanımız! Geçen sene bu vakitler güzel bir mahalde iyi vakit geçirdik. Senin orada olan teessüratını, husule gelen hissiyatını bütün bütün benden gizleyebildin sanırsan aldanırsın. Lakin sen o suretle müteessir bulunduğun zamanlar arkadaşlarından kaçıyordun. Şahap ile de benimle de bulunmaya korkuyordun. Arkadaşlık hissine mukavemet edemeyip kalbini bizden gizleyememekten korkuyordun. Veyahut o müteessir ve mütehassis hâlde seni gördüğümüzü istemiyordun. Ben de o zaman senin arkana düşmedim, üzerine varmadım. Zira ben de meşgul idim. Hem vücutça o güzel yaşayıştan istifade etmek istiyordum hem de Şahap'ın enstitütrisinden birkaç kelime Fransızca kapabilmek ve Şahap'tan Fransızca okuduğu kitapların muhteviyatını dinlemek ile vakit geçiriyordum. Lakin artık şimdi memuriyete tayinimizi bekliyoruz. Az bir müddet sonra **(118)** ayrılacağız. Bu kadar müddet birlikte yaşamış, bu kadar hoş geçinmiş olan iki arkadaşın kalbi birbirine kapalı mı kalacak? Bu hâl her ikimiz de yekdiğerimizin emniyet edilecek kimselerden olmadığımız fikrinde bulunduğumuzu tasdik demek olmayacak mı?"

Refet, "Şule emin ol ki kalbimi hiçbir vakitte senden gizlemek fikrinde değilim! Şimdi onu sana açsam ne göreceksin? Kalbimi bulanık bir derenin dibi gibi mestur bulacaksın. Taze yaradan nebean ile [kaynaklanıp] mütemadiyen cereyan eden kanlı bir dereden başka ne göreceksin?"

"O kanlı derenin altındaki Refet… Onun altındaki benden mestur olabilir ama, sana elbet kendini bildirir ya!"

"Hayır!"

"Ya! Refet."

"Darılma kardeşim! Senden gizlemek istemiyorum. Hayır diyorum. Zira ben orada arzu ve heves namında bir şey tanımak istemiyorum. Onun hissiyatını anlamak istemiyorum. İlcaatını [zorlamalarını] kabul etmiyorum, reddediyorum. Validemin muhabbetiyle mütehassis olduğu zamanda ona müsaade ettim. Hem de bol bol müsaade ettim. Şimdi onun acısıyla sızlanışından başka şey düşünmüyorum."

"Ya demin sen ümitsiz ve neticesiz diye ne söylüyordun?"

"Ha! O kalbimin hesabı değil! Fikrimin! Hani ya şu kalpten gelen şeylerin gittiği beyinde vezn ve tetkik olduktan sonra hasıl olan şey! Ben doğrudan doğruya kalbimden gelen heves ve arzunun ilcaatıyla hareket etmem. O ilcaata hiç yüz vermem. Onu beynimin hükmüne bırakırım. İşte orada kabul ve makbul olan şey ile hareket ederim.

Münasip ve muvafık görülmeyeni yine geldiği yere yani kalbime iade ederim. Onları geldikleri yere tıkmaya çalışıp bastırırım. Ama kalbim bundan ezilecekmiş. Ne beis var? Sonra da onun acılarını, sızlamalarını çekerim! Ümitsizlik dedim. Evet! Seni de severim. Lakin sen de bana artık arkadaşlık edemeyeceksin. Zira sen de işinin başına gideceksin. Ben yalnız kalacağım. Hissiyatıma iştirak edecek teessüratımla müteessir olacak yanımda bir kimsem, bir arkadaşım bulunmayacak! Hastalansam bana kim bakacak! Sen ise böyle değilsin. Çalışıp biraz istikbalini temin ettikten sonra münasip ve muvafık bulduğun bir kimseyi kendine arkadaş edebilirsin. Evlatların olur. Onları da seversin. Onlar da seni severler. **(119)** İhtiyarlığında sana bakarlar. İşte ümit! İşte netice! İşte söyledim! Daha ne söyleyeyim?"

"Lakin benim için tasavvur olunan bu şeyler senin için neden olmuyor?"

Refet sert çehreyle, "Şule! Benimle istihza mı etmek istiyorsun?"

Şule, "Anlamıyorum kardeşim. Bugün senin sözlerini anlamıyorum."

Şule, budala değilsin! Ahmak hiç!.. Yahut beni mi ahmak yerine koymak istiyorsun? Ben kendimi bilmeyecek kadar budala mıyım?"

"Ya Refet onun için mi sen izdivaç falan lakırdısı olduğu yerde başını çevirir, başka tarafa bakar hiç dinlemezsin!"

"Öyle ya! Bana ait olmayan bir şeyi ne dinleyeyim?"

"Evvela senin için izdivaç kabil olmadığı fikrinin ne kadar beyhude olduğunu ve kendi hakkında ne kadar zalimane bir hükümde bulunduğunu anlamaklığın lazım gelir. Bahusus izdivaçta bahtiyarlığın güzellik yüzünden olduğu teslim olunur şeylerden değildir. Ben senin gibi kendim için zalim değilim! Evet, biraz güzelim! Lakin bu güzellik ile bahtiyar olacağıma o kadar güvenemiyorum ki işte istikbalimi temin edecek bir dereceye kadar kazanmayınca, kendi hâlime göre bir servet peyda etmeyince tezevvüç etmeyeceğim. Güzel olduğum için mutlak sevileceğime, bahtiyar olacağıma emin olsam bu noktayı düşünmem değil mi? Sen kendi hakkında ne kadar yanlış fikirde bulunduğunu anlayacaksın. Sana çıkacak birçok talipler bu zannın yanlışlığını ispat edecek."

"Evet! Toplayacağım birkaç paraya ve alacağım maaşa tamaan değil mi? İşte ben de öyle taliplere daha şimdiden ve hep birden cevab-ı red vermek için, 'Kocaya varmayacağım,' diyorum."

"Ne söylüyorsun kardeşim? Doğru söylüyorum! Senin maaşını ve biriktireceğin parayı

bilmeyenlerden dahi seni isteyenler olacak! Benim sözümün çıkacağını göreceksin."

"Şule! Sen bugün beni pek kurcalıyorsun. Coşturmak istiyorsun! Haydi dinle: Ben sevdiğimi pek çok seviyorum. Arkadaşımı da muhibbelerimi de velhasıl kimi seversem pek çok seviyorum. Tabiatım böyle. Teehhül edersem zevcimi de pek çok severim diye korkuyorum."

"İyi ya!"

"Yok! Dinle: Çok sevdiğim gibi çok sevilmek de isteyeceğim. Layık olmadığım şeyi kocam olacak adamdan talebe hakkım olmayacak! Ben sevilecek kadar güzel olmadığımı hükmeylediğim hâlde zevcden onun aksini **(120)** beklemeyeceğim. Lakin o arzumdan da geçemeyeceğim! Sevilmediğimi bilerek sevmekten ise hiç teehhül etmem! İşte benim teehhül etmemek fikrinde bulunmaklığım bundandır. Yoksa birkaç talip zuhur edeceğini ben de biliyorum. Ben zevcim olacak adamdan sadakat isteyeceğim, muhabbet bekleyeceğim! İstihkakım olmayan [hakkım olmayan] şeyleri talep etmek gibi haksızlıkta bulunmaktan ise böyle teehhülden vazgeçmeye karar verdim. Bu kararım verilmiştir Şule! Hem de pek çok düşündükten sonra verilmiştir. Deminki sözlerinden yalnız birisi bana tesir etti ki o da vazife meselesidir! Sen 'Evet bikes idim! Fakat vazifesiz değil!..' diyordun. Evet doğruydu. Ben de vazifemi bilmeliyim!"

Şule, "Bilmelisin zahir! Yalnız ölümünü tahayyül edip duruyorsun! Hâlbuki sen o mahvını arzu eylediğin vücuda tamamıyla sahip olmadığını anlamalısın. Seni mektep bu suretle talim ve tedris eyledi. Sana devlet bu kadar para sarf etti. Öyle hocaları nerede bulup da ders alabilirdin. Onların içinde muallimler var ki onlardan para ile tedris eylesen ayda binlerce kuruş sarf etmek lazım gelir. Şimdi devlet senden istifade edecek. Binlerce evlad-ı vatanın talim ve tedrisi sana vazife oldu. Sen daha sana verilen emeğin hakkını ödemedin! Senin yetiştiğin gibi birçok daha yetiştirmeden kendine sahip oldun mu zannediyorsun? Bari birkaç tanesinin talim ve tedrisini itmam et de [tamamla da] ondan sonra vücudunun lüzumsuzluğunu söyle."

Refet, "Hakkın var! Tamamıyla hakkın var! Evet, ben de vazifemi tanıyacağım! Vazifemi ve okuttuğum çocukları seveceğim acaba içlerinden beni sevenler de bulunacak mı? Ah! Bu sevilmek lezzetinden bir türlü vazgeçemiyorum Şule!"

"Bundan şüphen olmasın kardeşim! Seni bir arkadaşın bu kadar severse şakirdanın da elbet sevecekler!.."

Şule böyle diyerek Refet'e sarılıp öpmeye başladı. Derken sofada o hane müdavimlerine

münasebet olmayan bir canfes kumaş hışırtısı ve bir ayak tıkırtısı işitildi. Bir de odanın kapısı tık tık vuruldu. Şule kapıya koştu. Kapıyı açınca evvelce kapıyı vuran eldivenli bir eli sonra da onun sahibi olan Şahap'ı gördü. Şahap,

"Daha dün akşam duydum Refet! İnan ki daha dün akşam duydum!" diyordu. Şule Refet'e,

"İşte gördün mü Refet, seni arkadaşlarının ne kadar sevdiğini Şahap Hanımefendi'nin **(121)** buraya teşrifleri de ispat eyledi. İşte sevilmeye ne kadar layık bir mahluk olduğunu böyle zatların sana teveccüh [yakınlık] göstermeleriyle anla!" dedi. Şahap Refet'i konağına götürmek istedi. Fakat Refet o hâl-i teessürde kendilerini rahatsız etmek istemediğini ve birkaç gün sonra geleceğini söyledi. Şahap ne kadar ısrar eylediyse o, o kadar rica etti.

Birkaç günler sonra Şule ile Refet memuriyetlerine tayin olununcaya kadar ikişer yüz kuruş maaşla mektebe muavinelik ile devama emir aldılar. İstanbul'da birkaç muallimelik açık ise de bu yerler az maaşla ikinci ve üçüncü muallimelik olduğundan bunlar çok maaşla birinci muallimelik istiyorlardı. Refet vücudu ve sıhhati yerinde iken birden para kazanmak istiyordu. Zira kendi sıhhatine güvenemiyordu. "Ben bir kere istikbalimi temin edeyim de ondan sonra yine yoruluncaya kadar çalışırım," diyordu. Şule'nin dayısının memleketindeki mektebin birinci muallimeliği münhal idi [boştu]. Birinciliği hasebiyle evvelce Refet'e sorulacağından Refet orasını Şule'ye bırakacağına dair söz vermişti.

Bir sabah iki arkadaş erkence kalkıp mektebe gitmeden evvel biraz kahvaltı etmek için davrandıklarında hızla kapı çalındı. Hane sahibesine gelen biri olmalıdır zanneylediler. Lakin kapı hane sahibeleri tarafından açıldığında kalın bir ses bir takım lakırdılar söylüyordu. Derken ev sahibi aşağıdan,

"Refet Hanım seni bir erkek soruyor kızım!" demekle Refet hayretle,

"Kimmiş o?.." dediğinde ev sahibi merdivene doğru yaklaşıp,

"Bilmem kızım amcasıyım diyor. Bir şeyler söylüyor ama mahallemizde büyüdüğün hâlde böyle bir akrabanızı şimdiye kadar hiç görmedim. Nihayet bizimki içeriye aldı. Aşağıki odadadır! Üstü başı pek temiz! Araba ile geldi."

Refet'e bütün bütün hayret geldi. Merdivenden Şule ile beraber inip oda kapısının aralığından bakınca,

“Bu ne demek?” dedi. Şule,

“Tanıdın mı?” diye sorunca Refet,

“Evet emmizadem. Yalnız bir kere **(122)** validem götürdü de yüzünü görmüş idim,” dedi. Yanlarında bulunan ev sahibesi,

“Madem öyledir kızım odana al!” deyince Refet,

“Hayır ben sizin yanınızda onunla görüşürüm. Görüştüğüm vakit de valide vardı,” dedi. Ve yeldirmesini koyup başını örttükten sonra hane sahibesiyle beraber içeriye girdi. Ve dürüşt [sert] sesle,

“Ne istiyorsunuz?” dedi. Gelen emmizade Binnaz ile Refet’i tahkir eden kimseydi. Refet’in bu suali üzerine,

“Sormaya hacet var mı? Seni aramaya geldim.”

“Beni şimdiye kadar aradınız mıydı ki şimdi arıyorsunuz?”

“O zaman validen vardı, şimdi seni düşünmek vazifesi bize düştü.”

“Benim şimdi düşünülecek hiçbir şeyim olmadığı gibi bir şeye de ihtiyacım yok! İhtiyacımız olduğu vakitler size müracaat etmiştik! Bilirsiniz ya!..”

Muhaverenin aldığı suret emmizadenin hoşuna gitmediğinden yanlarındaki hane sahibesine,

“Müsaade buyurur musunuz hanım, emmizademle biraz yalnız konuşmak istiyorum,” dedi. Hane sahibesi dışarıya çıkmak üzereyken Refet men ile,

“Oturunuz valide! Benim hiç kimse ile yalnız konuşacak sözüm yoktur ve olamaz,” Mucip’e, “Hem de burada böyle emir vermek salahiyetini [hakkını] size kim verdi?”

Refet, validesinin namusuna dokunur söz söylemesinden ve kendi hakkında tahkiratta bulunmasından dolayı Mucip Efendi denilen emmizadeden o kadar nefret eylemiş idi ki o hakaretin acısını ondan nasıl çıkaracağını bilemiyordu. Mucip,

“Fakat bu hırçınlıklar neden geliyor Refet? Sana bu evdekilerden uzak mıyım? Senin İstanbul’da benden yakın bir kimsen var mı? Ben senin emmizaden değil miyim?”

Refet müstehziyane, “Bilmiyorum.”

Mucip, “Neyi bilmiyorsun?”

“Emmizadem olduğunuzu!..”

Mucip’in evvelce Binnaz’a “Ben onun emmizadem olduğunu ne bileyim?” diye söylediği sözün mukabilini [karşılığını] şimdi icra eylediğinden dolayı Refet pek mahzuz oluyordu. Mucip tahayyürle,

“Bu da tuhaf!.. Beni aradı diye teşekkür edeceğine saçmalayıp duruyorsun? Neyse beyhude lafın lüzumu yok! Haydi bakalım hazırlan da düş arkama.” **(123)**

Refet gülerek, “Nereye gidiyoruz?”

Mucip, “Nereye olacak? Bizim eve! Bir borcun vereceğin falan da varsa söyle de...”

Hane sahibesi bu sözü işitince Refet’e cevap vermeye meydan bırakmayıp kendisi atılarak,

“Tam yedi mecidiye hane kirası var! Artık elbet lütfedersiniz.”

Mucip, “Şüphe yok!”

Refet hiddetle, “Telaş etme beyefendi! Kendinize pek büyük salahiyetler [haklar], mezuniyetler [yetkiler] veriyorsunuz ama ben bunları kabul etmiyorum.”

Hane sahibesi Refet’e, “A kızım bırak versin. Sen şimdi o paraları kim bilir ne kadar zamanda ödeyebileceksin! Efendi birden sayacak değil mi?”

Mucip, “Hemen şimdi! Esnafa falan da varsa kudretimiz yettiği miktarda ise onları da tesviye edeceğim. Elbet emmizademi buradan borçlu olarak çıkaracak değilim ya!”

Hane sahibesi, “Ah, bu ne lütufkârlık! Bırak kızım versin bırak! Yedi mecidiye birden! Benim de işime yarayacak!”

Refet ev sahibesine, “Valide hanım! Şimdi sizin yedi mecidiyenizi birden veririm. Lütfedin de bu meseleye müdahalede bulunmayınız.” Yedi mecidiyeyi vermek için para çıkarmakta olan Mucip’e, “Siz de o paraları kafanıza atıldığını görmek istemezseniz tekrar kesenize koyunuz.”

Mucip, “O neden?”

“Kabul etmeyeceğimden!”

“Niçin kabul etmiyorsun?”

“Validem öyle nasihat eylediği için! O vakit de size söylediğim veçhile kendim de öyle azmücezm eylediğim [karar verdiğim] için!”

Bu ‘o vakit’ sözlerinden hane sahibesi bir şey anlayamıyordu. Pek ince fikirli olmayan kadın Refet’in bu retlerine taaccüp ediyordu. Zira henüz eline bir maaş alamadığını ve borç içinde bulunduğunu biliyordu.

Mucip ekşi bir yüzle, “Lakin senin bu türlü inat ve ısrarların işe yaramaz Refet, benimle beraber gelmeye mecbursun. Sen gitmezsen ben seni cebren götürebilirim. Zira senin velinim!”

Hane sahibesi, “Refet’in inadını anlamıyorum. Siz böyle lütufkârlıkta bulunmak

istiyorsunuz. Size gitse elbet rahat eder. O muhtaç değilim falan diyor ama boğazına kadar borç içinde, bakkala var, kasaba var, **(124)** sütçüye var, ekmekçiye var. Hangi birini söyleyeyim!"

Refet hiddetle, "Hanım! Herkesin işi kendincedir. Bunların böyle sayılıp dökülmesi size yakışmaz! Dolandırmadım, inkâr etmiyorum. Vereceğim, kendim vereceğim. Hem mademki böyle telaş ediyorsun senin yedi mecidiyeni bugün vereceğim!"

Hane sahibesi, "Nereden vereceksin a kızım? Ben senin için söylüyorum. Böyle iyilikleri ayağınla tepmek âdeta çocukluk!"

"Hiç para bulamazsam nem varsa hepsini satıp sizin kiranızı vereceğim!"

"Öyle yapıp yine sıkıntı çekmeye razı oluyorsun da bu inattan vazgeçmiyorsun! Anlaşılan vaktiyle bir şeye gücenmişsin! Sür git dememişler ya! Biraz da unutuver."

Hane sahibesi böyle dedikten sonra biraz evvel emmizade efendinin kendilerinin yalnız bırakılmaları hakkındaki ricasını hatırlayıp pek mürüvvetkâr gördüğü bu efendiye ibraz-ı hürmet [saygısını göstermek] maksadıyla yavaşçacık ve usul ile odadan çıktı. Refet bunun farkına vardıysa da bunun üzerine kendisi fırlayıp çıkmak bir nevi hoppalık olacağını ve artık muhavereye girişilmiş olduğunu gördü. Fakat dedi ki,

"Bu teklifatınızı ne için hareminiz vasıtasıyla yapmadınız? Mahallede sizi şimdiye kadar kimse görmediği cihetle gelmeniz münasebet almazdı. Sizin gelmenize ne hacet vardı, zevcenizi gönderir söyleyeceklerinizi onun vasıtasıyla söylerdiniz ben de vereceğim cevapları ona verir idim."

Mucip tebessümle, "Müteehhil değilim!.." dedi. Refet hiddetinden kıpkırmızı olup,

"Öyle olduğu hâlde beni hanenize davet ediyorsunuz ha!.." dedi. Mucip sırıtarak,

"Orası da düşünüldü!.. Onun da bir çaresine bakarız!.." dedi.

Mucip gibi cibilletsizliği [karaktersizliği] ve insaniyetsizliği evvelce görülmüş olan bir kimsenin bu veçhile hareketinden taaccüpte [şaşkınlıkta] kalacak olan kariinimizi [okuyucularımızı] meraktan kurtarmak için şurasını anlatalım ki, Mucip iki yüz elli kuruş sermaye ile İstanbul'a gelmiş, bir zaman bedestende şurada burada dellallık ile işe başlayıp biraz alıp satmaya da başlamış, beş parayı on kere hesap **(125)** ederek üzerine beş daha koymak için çalışarak altı yedi bin lira sermayeli bir tüccar olmuş. Fakat kendisi iyice yazıp okuma bilmediğinden ve ilm-i hesaba vâkıf olmadığından bin kuruş maaşla kâtiplik ve muhasiplik vazifesini ifa eden bir kimse istihdam eyliyordu.

Mucip'in kırk para için içi titrediğinden daima yapılan hesapların doğru olup olmadığını tetkik için saatlerce çalışıyor, yoruluyor ve kimseye emniyet edemiyordu, kendi ahbabı olan bir Hristiyan tüccarının bu çektiği zahmetleri görmekle insanın kendisi mükemmel hesap bilmemek hakikaten müşkil olduğunu ve bu ticaret meselesinde bu zahmet çekileceğini ve kendisi mükemmel hesap bildiği hâlde dahi yine mükemmel hesap bilen zevcesinin muavenetine [yardımına] muhtaç olduğunu ve bu bapda [konuda] zevcesinin kendisine olan hizmetini nakil ile [aktararak] zevcesinin bu hesapta muavenete başladığından beri kârı iki kat olduğunu ve ne kadar çok maaş verilerek tutulsa ve kaç tane istihdam olunsa kâtiplerin el [yabancı] olmaları münasebetiyle bir zevce kadar can ve baş ile bakamadığını bir zevcenin kârı da zararı da zevceye dahi ait bulunduğu ve işin bu yoldaki nefi [çıkar] ve faydası anlaşıldığı cihetle Avrupa'da tüccarlar ekseri hesabı zevcelerine tutturduklarını söyler. O zamana kadar masraf olacak diye evlenmemiş olan Mucip, bu yüzden olacak istifadeyi düşününce mükemmel hesap bilen bir karı almayı katiyen zihnine yerleştirir. Lakin kendisi yine para harcamak istemediğinden bunun için de gayet kanaatkâr bir zevceye lüzum görür. Derken Refet hatırına gelir. Bir define bulmuş gibi sevinir. Zira Refet'in ne kadar fakr ve zaruretle yaşamaya alışmış olduğunu bilir. Ve Darülmuallimatta hesabın tekmil öğrenildiğini işitmiş idi. Kendisi gibi zengin bir adamı Refet'in kabul etmeyeceğini de asla hatırına getirmez. Kendiliğinden bir hesap yapar. "Refet çamaşırımı yıkar, çamaşırcı parasından da kurtulurum, hesap tutar, yazılarımı yazar. O vakit bin kuruş maaşlı bir kâtip kullanmaya hacet kalmaz, iki yüz kuruşluk bir mukayyitlik [kayıt memurluğu] hizmetini ifa edebilir adam kifayet eder. Yemeği pişirir. O yüzden de kârlı çıkarım, pek olmamış iki üç mecidiyeye kadar bir hizmetçi de tutsam yine kârlıyım! İşte oldu gitti," diye davranır, Binnaz ile Refet'i sorar, araştırır, Binnaz'ın öldüğünü haber alır. Hemen koşarak mahalleye gelir. Evvelce esnafa borçları olup olmadığını ve onların miktarını sorar öğrenir. **(126)** Yalnız iki üç yüz kuruş kadar olduğunu haber alınca, "Bir şey değil! Zaten Refet'i alırken biraz masraf edecek değil miyim, işte bunları veririm de o mesarifi etmem," der, gelir. İşte Mucip'in gösterdiği semahat [cömertlik] falan bu meseleden dolayıdır. Mucip, Refet'e bir karı diye değil mahiyen kendisine sekiz yüz veya bin kuruş getirir bir irat nazarıyla bakıyordu ve öyle bir irada Mucip nasıl haris olursa Refet'e de öyle göz dikmişti. Yukarıda zikreylediğimiz veçhile kâtip maaşından çamaşırcı vesaire ücretinden edeceği kârları toplayıp mahiyen sekiz yüz veya bin kuruş

iradı elden kaçırmamak için Mucip gibi bir adam ne kadar çalışırsa o da Refet'i elden kaçırmayıp yakalamaya işte o kadar gayret gösteriyor.

Mucip'in "Onun da çaresine bakarız," demesinden Refet ne cevap vereceğini şaşırdı. Daha ziyade kızardı. Onun bu hâlini Mucip mahcubiyete vermekle,
"Ne yapalım vakıa bu söz seninle edilmemeliydi ama! Burada senin de kimsen yok, benim de! Birbirimizin en yakını yine kendimiziz. Nikâh falan burada olamaz. Zira ben böyle yerlere şahitlerimi göndermeye utanırım. Onun için eve gidelim diyorum. Laf anlamadın, beni böylece söyletmeye mecbur ettin!"
Refet hiddetinden titriyordu. Mucip bu hâlleri hep mahcubiyete vererek,
"Haydi kalk kalk! Böyle mahcubiyetle vakit geçirmek lazım değil!"
Refet'in artık tahammülü tükenmiş idi. Hiddetinden kilitlenmiş gibi olan çenelerini zorla açıp,
"Nafile [boş yere] beklemeyiniz!" dedi. Mucip şaşırıp,
"Ne? Sayıklıyor musun? Yoksa sözlerimi anlamıyor musun?"
"İşte anlattınız ya! Daha ziyadesine lüzum yok!"
"Yahut sen beni bir züğürt falan bir şey mi sanıyorsun? Aklını başına topla Refet!" Pantolonun ceplerine eliyle vurarak, "Cebim altın dolu kız, altın!.."
Refet, "Biliyorum! İdarehanenize geldiğimiz vakit gördük kasanız da vardı."
Mucip taaccüple, "Yoksa beni orada memur filan bir şey mi sandın? Orada bulunanlar benim maaşla istihdam eylediğim kimselerdir. Sen galiba daha beni tanıyamamışsın."
Refet müstehziyane, "Vakıa daha bu ikinci teşerrüfümüz ama ben sizi ilk gördüğüm vakitte pek iyi tanıdım." **(127)**
"Öyleyse bu muamelen ne demek oluyor?"
"İşte sizi tanıdığım için böyle oluyor."
Mucip'in canı sıkılarak, "Ben bu kadar lafını bilmez adamdan da hoşlanmam ama! Haydi karabete [akrabalığa] hürmeten seni affetmiş olayım. Çocukluğun lüzumu yok Refet, öyle bir şeye gücenmekle şimdi kin gütmek kâr-ı akıl değildir. Benim seni tezevvüce talip olmaklığım senin için pek büyük bir nimettir. Sahib-i servet olmaklığım ile beraber yaşım da pek büyük değil. Vakıa seni kucağımda hoplatırdım. Ama o zaman ben de pek yaşlı değildim. Sen yirmi üç yaşındasın ben de kırk beş varım. Erkek için o kadar yaşlı addolunmaz. Senden küçük bir sinde kız istesem de verirler."

“Hiç durmayınız. Verdiklerini alınız. Ben teehhül etmeyeceğim!”

“Niçin?”

“Oooo… Orası sizin vazifeniz mi ya?..”

“Evet vazifem zahir.”

“Efendi!.. Hukukuma taarruz ediyorsunuz.”

“Senin velin değil miyim? Seni böyle kendi aklının hükmüne mi bırakacağım sanıyorsun?”

Refet koynundaki Şahap’ın bir bayram hediyesi olan fakfon[10] saate bakarak,

“Oooo!.. Sana laf anlatacağım diye az kaldı vakti geçiriyordum. Saat üç. İşte kahvaltımı etmeye mani oldunuz!”

Ayağa kalkıp telaşla dışarı çıkmak üzere iken Mucip hızlı hızlı,

“Nereye gidiyorsun?..” demekle tekrar odaya avdet eylemiş bulunan hane sahibesi,

“Mektebe gidiyorlar. Muavine oldular ya! Birkaç ay sonra da taşraya gidecekler.”

Mucip, “Ne? Ne? Ben seni ne mektebe gönderirim ne de taşraya. Hayır, olmaz efendim! Olmaz!”

Refet bed muamele ile,

“Ağzını topla! Artık çok oluyorsun! Deminden beri beyhude durup da sana çene çalmışım. Sana öğren de öyle söyle diyorum! Sen ne kaba adam imişsin?..”

Refet böyle diyerek fırlayıp çıktı. Odadan çıkınca,

“Şule! Geç kalacağız! Haydi kardeşim! Haydi! Vaktinde yetişelim!”

Şule, “Hazırım işte örtündüm seni öyle bekliyorum” **(128)** diye elinde kendisinin Refet’in şemsiyeleri olduğu hâlde koştu. İki arkadaş hızlı hızlı yürümeye başladılar.

Şule giderken, “Bak! Kimsesizlikten şikâyet ediyordun Gördün mü işte, emmizaden de seni aramaya gelmiş. Hane sahibi biraz dışarı çıkmıştı ya! O zaman söyledi. Sana nakden de [peşin para olarak da] muavenet edecekmiş. Artık ev sahibini görme Refet, bir anlatıyor ki, ‘Bir altın saati, kordonu var ki kor gibi altın! Parmağında bir yakut yüzük var ki gözler kamaştırıyor. Lakin galiba Refet Hanım’ın validesiyle bir muaraza [kavga] mı geçmiş ne olmuş Refet Hanım ona küskün,” diyordu.

---

[10] Packfong (Al.): Bakır, nikel ve çinkodan yapılma ve gümüş görünüşünde bir alaşım. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 65.]

"Cefa eksik idi de bir de bu sabah bu bela musallat oldu."
"Neden? Ne kadar olsa akrabandır. Kardeşim affa şayan [af edilebilir] bir kusur etmişse unutuver!"
Refet gülerek, "Yalnız akraba mı ya!.. Hem de talip."
Şule, "Ben sana demedim mi? İşte gördün mü? Bak senin aylığına[11] ve parana tama etmeksizin de zengin kimseler hem de seni bilip tanıyanlar seni istiyor daha şimdi ne paran var ne aylığın."
Refet, "Beni nereden tanıyacak be kardeş. Şimdiye kadar yalnız validemin hayatında iken bir kere görmüş idi."
"İşte iyi ya beğenmiş demek!"
"Hayır! Hayır! Bunda bir şey var ama ben daha anlayamıyorum. O beğenmekten başka bir şey var!.."

Ertesi sabah Refet'i yoklamaya gelen komşulardan biri hâl ve hatırını sordu ve bir yere tayin olununcaya kadar kendi yanlarına gelmeyi teklif eyledi. Zevci muvakkaten bir mahalde bulunduğundan yalnız kaldığını anlattı, yani geceleri yalnız korktuğundan onları can yoldaşı olmak üzere davet etti. Hane sahibesi de oturuyordu.

Refet, "Ev sahibi hanıma yedi mecidiye kadar vereceğim var! Nereye çıkabilirim. Bakalım onun bir çaresine bakayım da sonra düşünürüz," deyince ev sahibesi, "O ne demek Refet Hanım kızım! Ne zaman olsa senin vereceğini bilmez miyim? Hem de böylelikle üstüne konur ödenmez ki sen oturdukça aylık birikiyor [ab]," dedi. Kadının bu sözleri de Refet'i hanesinde istemediğinden dolayı kasten söylenmiş bir söz değildi. Kadın gayet saftı. Refet'i de evladı gibi bildiğinden **(129)** Mucip'in yanında söylediği de bu defaki söz de Refet'i kayırmak istediği için idi. Binnaz'ın hastalığında Refet sata sata zaten bir şey bırakmamış olduğundan ve Binnaz hastalanalı onun rahat etmesi için bir tanecik olan yatağı hastaya bırakıp iki arkadaş bir yatakta yatmakta olduklarından Binnaz'ın vefatından sonra ise hane sahibesi,
"Kızım bizim şimdiye kadar bildiğimiz cenaze çıktıktan sonra arkasından yatağını da fukaraya verirler," demekle Refet, âdet ne ise onun yapılmasını söylediğinden o yatak

[11] Metinde "ayağına" şeklindedir.

da verilmiş idi. Ev sahibesi Refet'in bir yatağı daha bulunmayan fukaradan olduğunu düşünememiş ise de Refet de zaten validesiyle geçen hayatını, muhabbetli gecelerini o yatakta geçirmiş bulunduğu cihetle orada yatmayı içi götüremeyecek idi. Şule'nin dayısı üç lira maaşı hâlâ vermekte idi. Şule maaşa nail oluncaya kadar verecek idi Şule artık Refet'in hâlini gördüğünden yarı yarıya harcamayı falan düşünmüyor idi. Lazım gelen şeyleri para yettiği kadar alıyor idi.

Refet muavinelikten alacağı ilk maaşla bir yatak yapacak idi. İşte Şule'nin tek yatağıyla birkaç parça şeyi mahalle bekçisine yükletip naklettiler. Misafir oldukları hanım Refet'e bir takım yatak çıkardığından iki arkadaş daha rahat uyuyabildiler.

Mucip Efendi, Refet'ten ayrıldıktan sonra Refet'i cebren hanesine getirip getiremeyeceğini ulemaya danıştı. Kendisine bu bapta Refet hakkında asla böyle bir hak ve salahiyeti bulunmadığını ve yalnız emin bulmadığı bir mahalden diğer emin mahalle naklini mahkemeden talep edebileceğini anlattılar. Mucip'in ayakları suya erdiyse de böyle kendisinin ulemaya danışmakla öğrenebildiği şeyleri Refet'in bildiğini anlayınca Refet'i almaya daha ziyade heveslendi. "Bu kız benim çok işime yarayacak! Bak bak neler biliyor haspa!" diye azmine kuvvet veriyordu. Artık bu defa kendisinin Refet üzerinde bir hakkı bulunmadığını anladığı cihetle mülayimane davranmaya ve güzellikle kızın gönlünü etmeye karar verdi. Ve yine bir sabah erkenden Refet'i mektebe gitmeden bulmak üzere çıktı gitti.

Mucip Efendi, Refet'i eski ikametgâhında bulamadıysa da hane sahibi kendisini evvelce tanıdığı ve üstü başı şatafatlı gördüğü cihetle önüne düşüp Refet'in **(130)** bulunduğu haneye götürdü. O hanenin kapısını açan hane sahibesi hanıma,
"Aman kardeş! Berrakçığım! Refet'in emmizadesi pek kibar bir efendi ha! Para ile oynuyor."
Eski hane sahibesi bir lahzada bu kadar sözleri Berrak Hanım'a yerleştirdikten sonra Mucip Efendi'yi içeriye bıraktı.
Hane sahibesi selamlık gibi kullanılan odayı tarif ile Mucip Efendi'ye, "Oraya buyurunuz," dedi. Kendisi başı örtülü olmadığından çıkmadı, Refet'e emmizadesinin vürudunu [geldiğini] haber verdi. Refet telaşla ve yavaş sesle,

“Yok deyiniz, Berrak Hanım, yoktur, akşamdan beri misafirlikte kaldı, deyiniz!”

Berrak, “A kızım! Ben buradadır dedim gitti!..”

Refet, “Öyleyse, kuzum efendim! Refet sizinle konuşacak, söyleşecek bir şeyi olmadığını binaenaleyh yanınıza gelemeyeceğini söylüyor, deyiniz.”

Berrak, “Aman kızım bu nasıl söz? Ben böyle söz söyleyemem kızım. Sen kendin ne istersen söyle!”

Refet yeldirmesini giyip başını örttükten sonra Berrak Hanım’a, “Birlikte gelmenizi rica ederim,” dedi. Berrak da başını örtüp birlikte odaya girdiler.

Refet ciddi bir tavırla, “Ne söyleyecekseniz hulasaten [kısaca] söyleyiniz de bitiriniz. Ve evvelce söyleyeyim ki bir daha da beni görmeye gelmeyiniz, maateessüf bundan sonra kabul edemeyeceğimi bildiriyorum.”

Mucip, Refet’in o hususta ki hak ve salahiyetini bu defa öğrenmiş bulunduğundan o bahsi ileri götürmek istemiyordu. Kemal-i mülayemetle [büyük bir yumuşaklıkla] dedi ki,

“İşte hulasaten söylüyorum. Bu hanımın yanında da söylüyorum. Emmizadem olan Refet’i Allah’ın emri ve peygamberin kavliyle tezevvüce talip oluyorum. İstersen burada nikâh olduktan sonra bizim eve gelirsin,” Hane sahibesine hitaben, “Buna müsaade buyurursunuz değil mi? Mesarifini âdeti veçhile gönderirim. Size hiçbir para masraf ettirmem.”

Berrak Hanım, “Şüphe yok efendim, niçin müsaade etmeyeyim, Refet elimizde büyüdü bu mahalleye gediği vakit mini mini idi.”

Refet, “Efendi ben izdivaç etmeyeceğimi size söyledim. Hem de böyle şey kızların kendisine söylenmez, birisiyle haber göndere idiniz. Ben de bu vereceğim cevabı ona **(131)** vere idim. Daha muvafık olurdu. Böyle yolları siz benden mi öğrenmelisiniz?”

Mucip burada Refet’e karşı biraz malumat taslamak istedi. Bazı menakıp kitapları okumuş bulunduğundan dedi ki,

“Sen bazı ashab-ı güzinin [Hz. Muhammet’in yakınlarının] aldığı sahabetten [kadınlardan] daha büyük müsün? Bu ne azamet? Onların yaptığı bir şeye, olmaz şeylerden denilir mi? Münasebetsizliklerin lüzumu yok Refet Hanım! Hoppalık da lazım değil! İşte nikâh için hangi günü münasip görüyorsanız bir karar veriniz de icabına bakalım.”

Refet artık sözü kısa kesmek istediğinden,

“Lakin yorulmayınız efendi! Bu iş olur işlerden değil. Çünkü siz benim küfvüm [dengim] değilsiniz…”

Mucip gözlerini açıp hiddet ve hayretle,

“Ne dedin, ne dedin? Aslımız bir, bir familyadanız. Servet cihetinden de artık ne diyeyim!.. Ben o ciheti de kabul ettikten sonra neden küfvün olamıyor muşum?”

Refet ayağa kalkıp vakurane bir tavırla iğrenilen bir şeyden bahsederken yapıldığı veçhile dudaklarını bükerek,

“Çünkü siz cahilsiniz!..” dedi. Bu söz yıldırım gibi Mucip’e tesir etti. Kendi malumatsızlığını, tahsilsizliğini alacağı zevcenin malumatıyla örtmek istediği hâlde işte o tahsil görmüş, malumatı almış olan bir kız da kendisini beğenmediğini görünce fena hâlde bozuldu. Hiddetinden ne yapacağını, ne diyeceğini bilemiyordu. Nihayet hiddetin faydası olmadığını görünce,

“İşte ben de onun için malumatlı bir kız almak istiyorum,” deyince Refet,

“Pekâlâ bu dünyada yalnız ben değilim ya!”

“Bari bildiğiniz mektep kızlarının fakir olanlarından birini bana tavsiye et!” Hane sahibi Berrak Hanım hemen söze katılarak,

“Refet Hanım, belki Şule Hanım varır. Mademki sen istemiyorsun.”

Refet, “Pekâlâ siz sorunuz.”

Mucip, Berrak’a, “Hanım söyleyiniz zenginim, daha hiç evlenmedim. Şimdiye kadar bekâr yaşadım. Bunu söylemekten maksadım karı boşamak falan gibi şeylerim olmadı.”

Refet’e, “O kız da senin kadar hesap falan biliyor mu?”

Refet, “Ben ne okudumsa o da okudu. Okuduğunu da iyi okudu.” **(132)**

Berrak Hanım dışarı çıktı. Refet, Şule’yi kendisi vazgeçiriyor falan gibi zanna düşülmemesi için dışarı çıkmadı. Biraz sonra Berrak içeri girip Şule’nin Refet’i çağırdığını söyledi. Refet dışarı çıkıp biraz sonra avdet eyledi ve Mucip’e,

“Hemşirem daha şimdilerde teehhül etmeyecekmiş!”

Mucip sıkılarak, “Neden?”

Refet, “Orasına karışmaya bizim hakkımız var mı?”

Mucip müsterihane, “Canım merak bu ya anlasak ne olur? Gençlik bu, belki yanlış bir fikirle böyle söylüyor, onu da sorsanız ne olur?”

Refet, “Onu da bana söyledi, kendisini geçindirecek kadar bir medar-ı maişet tedarik etmeyince evlenmeyecekmiş!”

“Canım buna hacet yok. Benim servetim var!”

Berrak, “Şule Hanım bana da öyle söyledi, lakin ben Refet Hanım kendisi söylesin diye onu dışarı çağırdım!”

Refet, “Zaten Şule’nin fikri odur. Ben biliyorum ama siz öyle söyleyince varınız bir defa sorunuz diye ses çıkarmadım.”

Mucip, “Kadınların hepsi sizin gibi çılgın olsa erkeklerin hepsi de karısız kalırdı,” diye fırlayıp hiddetle çıktı. Kendi kendine “Kıtlığı yok ya! Bir mektepli fakir kız daha bulurum,” diyordu.

Refet, Mucip’ten bu suretle intikam aldığını görerek müftehir bulunuyordu. Şule’ye Mucip ile evvelce aralarında geçmiş olan fıkrayı anlattı. Şule,

“Ya! Sen bana böyle bir adamı layık mı görüyordun?” deyince Refet,

“Yok canım! O lakırdıyı Berrak Hanım çıkardı. ‘Hayır, olmaz, söyleme,’ diyebilir miyim? Ben zaten senin şimdi teehhül etmemek fikrinde olduğunu bilmiyor muyum?”

“Latife ediyorum kardeşim! Zaten kendin varmadığın adamı bana layık görmeyeceğini bilmez miyim? Ben Berrak Hanım’ın işi olduğunu derhâl anladım.”

Birkaç gün sonra mektepte münhal olan muallimeliklerin pusulasını evvelce sınıfın birincisi olmak münasebetiyle Refet’e gösterdiler. Maaşları da işaret olunmuştu. Refet baştan aşağıya bir kere okudu. İstanbul’da ikinci, üçüncü muallimeliklerden açık birkaç yer vardı. Bunların ise maaşı azdı. Refet bir **(133)** mahalli göstererek, “Münasip görülürse burasını isterim efendim,” dedi. Görenler taaccüp ettiler. Vakıa maaşı en çok mahal orasıydı. Ama on yedi on sekiz günlük uzak bir yerdi. Ondan sonra Şule’ye gösterdiler.

Şule’nin intihap edeceği mahal Refet’çe malumdu. Zira dayısının memleketinin muallimeliği de pusulada bulunduğunu Refet görmüştü. Şule mesrurane bir surette parmağını o noktaya koyup “Burası efendim!” dedi.

O gün odalarına avdetlerinde Şule Refet’e dedi ki,

“Lakin kardeşim pek uzak bir mahal intihap ettin!”

“Kardeşim, Şuleciğim! Eğer senin İstanbul’da kalmayıp katiyen dayının yanına gitmek arzusunda olduğunu ve mutlak orasını intihap eyleyeceğini bilmese idim veyahut senin gittiğin mahalde ikinci muallimeliğin dahi açık olduğunu görse idim, emin ol ki o cihetleri kabulde tereddüt etmez idim. Öyle olamadığı hâlde ise bu intihap eylediğim mahallin havası ve suyu iyi olduğunu işitmiş idim ki bence en ziyade düşünülecek bir

şey de odur. Maaşı çok ki benim fikrim, sıhhatim yerinde iken çabuk biraz para tutup istikbalimi temin eyledikten sonra müsterihane ifa-yı vazife edebilmek, yani her ne zaman sıhhatimin muhtell olacağını [bozulacağını] hissedersem iştigalatımı terk edip kendime bakabilmektir. Ha! Bir de orası bizim memlekete yakındır. Mektep tatili zamanlarında oraya gidip pederimden kalan emlakten hisse-yi mevruseme [miras payıma] vazı-ı yed ederim [el koyarım]. Zira mürur-ı zaman yoktur. Mürüvvet Hanım'ın birisinden işitmiş olduğu cihetle valideye tavsiyesi üzerine validem birkaç senede bir hisse-yi mevruseme bedel biraz maaş talebi hakkında bir istida takdim eylemiştir. Hatta o vakit mahkemeden mahiyen yüz kuruş verilmeye hükmolunmuşken biraderlerim yine göndermediler idi. Şimdi oraya gidip de şeriat-ı garra-yı Muhammediye'nin, bir kadını ve bir acizi dahi nasıl himaye eylediğini onlara gösterir ve kendi malımdan dahi bana para vermeyerek beni mahva çalışanlara parasız iratsız olarak nasıl adam olup meydana çıktığımı, mektebin, devletin himayesi ve idaresi sayesinde bugün temin-i maişet eylediğimi onlara göstermek isterim! Ah, Şule! Mucip'e 'Sen cahilsin!' demekle olan ahz-i sarımdan [intikam almaktan] ne kadar mahzuz oldumsa, akrabama **(134)** karşı böyle adam olup meydana çıktığımı ve onların benden diriğ eyledikleri ekmeğe muhtaç kalmayarak kendi ekmeğimi kendim kazandığımı göstermek de beni o kadar mütelezziz ve müftehir kılacaktır. Kazanalım, istikballerimizi temin edelim de inşallah yine birleşiriz. Sen bir hane falan edinecek kadar para toplarsan nerede iskân etmek [yerleşmek] fikrindesin?"

"İstanbul'da!"

"Ben de öyle kardeşim. Artık böyle acz ve zaruretle değil inşallah istikballerimizi temin edecek bir derecede maaşlarımızdan para topladıktan sonra birer hane alırız. Bir de dükkân falan gibi bizi besleyecek şeyler alırız. Vazifelerimizi güzel ifa edersek evlad-ı vatanı hüsn-i suretle [iyi bir şekilde] tedris ve talim eyler isek kazandığımız para helal olacağından bizi de Cenab-ı hak müsterihane yaşatır."

- Nihayet -

ENİN

Muharriresi
FATMA ALİYE

Her hakkı sahibine aittir.
Mühürsüz nüshalar sahtedir.

İstanbul

Karabet Matbaası-Babıâli Civarı

1328

- 1 -

"Nasıl anlatayım a küçük hanım!"

"A kız senin söylediklerinden de bir şey anlaşılmıyor ki. Üç gündür tarif ediyorsun hâlâ güzel mi çirkin mi bunu bile anlayamadık!"

"Çirkin demedim ki!.."

Piraye böyle söyleyip bir kahkaha salıverdi. Yalının arka cihetindeki [tarafındaki] bahçede Sabahat Hanım'la kol kola gezinerek Piraye muttasıl [aralıksız] söylüyordu. Orta pencereleri camlı kapı olarak bahçeye açılan odaların birinde bir kız sofra tanzim ediyordu [düzenliyordu]. Diğer odanın kapı kanatları açık duruyor. Pencereleri de açılmış oda hemen bir kameriye hâlini almışdı. Oradan gelen hazin bir keman sesi sabadan bir meyan geçiyordu. Keman gezdi dolaştı arabanda[1] söyleniyordu. Keman sanki sinesinden süzülen nale-i hazin [hüzünlü iniltiler] ile yaydan dökülen lerziş-i enin [titrek iniltiler] ile bir şey anlatamadığından sıkılıp güya savt-ı beşerle [insanlığın sesiyle] anlatmak istiyor **(4)** gibi söyleniyordu. Kemanın bu hüznüne, elemine tamamıyla zıt bir makamda Piraye'nin bir kahkahası daha pencerenin önünde çınladı. Delikanlı kemanı bırakıp başını pencereden uzattı.

"Teyze! Yine ne var?.." dedi. Sabahat,

"Malum ya! Piraye'nin hikâyesi hâlâ bitmedi", diye cevap verdi. Rıfat,

"Yine komşunun kızı mı?" dedi. Sabahat,

"Evet, keşke ablam bunu hiç götürmeyeydi. Zavallı, komşunun kızıyla aklını bozacak!"

[1] Şetaraban makamının bir sekizli tiz şeklidir. [Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca –türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1978, 44.]

Rıfat bahçeye çıkıp bunlara katıldı. Güller, leylaklar, şebboylar, sümbüller hepsi kendilerine has olan kokularını akşam vaktinde daha ziyade neşrediyorlardı [yayıyorlardı]. Menekşeler havuzun fıskiyesinden serpilen habbeleri [su kabarcıklarını] pırlantalar gibi henüz üzerinde hıfz ediyorlardı [koruyorlardı]. Piraye açık pembe bir sümbül göstererek,

"İşte arkasında tıpkı bu renkte bir bluz vardı," dedi.

Rıfat birdenbire söylenen bu sözden bir şey anlamayıp,

"Kimin?" diye sordu. Sabahat, **(5)**

"Kimin olacak komşunun kızınındır! Değil mi, Piraye!" Piraye,

"Evet! Ama ne kadar yakışmıştı." Sabahat,

"Demek ki kızcağız güzel!"

Piraye, "Elbet güzel ama nasıl anlatayım. Hele bakışı çok fena!"

"Pek sert mi bakıyor?"

"Yok, a canım! Bilakis! Lakin insan durup da onun gözlerine bakamıyor. Hele kendisi baktığı vakit insanın üzerinde herkesin baktığından başka bir tesir hâsıl ediyor [meydana getiriyor]. Görürsün ya! Bak yalan mı söylüyorum. Acayip bir şey!"

"Hah! Anlaşıldı komşunun kızı güzel ama acayip bir güzellik!.."

Sabahat böyle söyleyip güldü. Üst kattaki pencerelerin birinden,

"Piraye! Akşam serinliği basıyor kızım sen bu müslin entari ile üşüyeceksin," diye Hanımefendi seslendi.

Piraye, "Hayır anneciğim! Hiç soğuk duymuyorum," dedi. Piraye'nin kavuniçi müslin entarisi ile gerdanındaki incilerin sarımtıraklığı tenindeki beyazlığı daha ziyade meydana veriyordu. Rıfat, **(6)**

"Piraye sen karcigar peşrevini nasıl yaptın?" diye sordu.

Piraye, "Hazır küçük bey! Pek çok meşk ettim."

"Akşam yemekten sonra dinlerim... Teyze şu yeni rast şarkıyı seninle bu gece geçelim."

Sabahat, "Hele şükür bari bu akşam biraz dinlen. Baban bile geçen gün bizim oğlanın çalışmaktan daha delikanlıyken beli büküldü, diyordu. Ben şimdiye kadar enistemin oğlunun çalışması hakkında bir insafını işitmemiştim."

Rıfat, "Şimdi bir idarehaneye daha devam edeceğim. Oraya da söz verdim, parayı da iyi veriyorlar."

Sabahat, "Parayı o kadar çok mu seviyorsun?"

Rıfat, "Çalışmayı seviyorum teyze!.."

Piraye, "Küçük Hanım, sarı menekşeler açmış gideyim size bir küçük buket yapayım," diyerek seri adımlarla ilerledi.

Rıfat Sabahat'e kanepeleri ibraz ile [göstererek],

"Şuraya oturalım," dedi. Her ikisi de kanepelere yerleştikten sonra Rıfat dedi ki,

"Suat'ın Paris'ten hareketine dair telgraf aldınız mı?"**(7)**

"Henüz almadık lakin mektubundan anladığıma göre akşama sabaha memul ederim [ümit ederim]."

"Burada ne kadar kalacak?"

"Malum ya vakans [tatil][2] müddetince"

"Gelecek sene ikmal-i tahsil ediyor [eğitimini tamamlıyor] değil mi?"

"Evet!"

"Demek izdivaç [evlilik] bir sene sonra! Bu izdivaca ben de çok memnun oluyorum."

"Suat hakikaten değerli bir adamdır. Zekâvet [anlayış] ve kıymetşinaslığı [değer bilirliği] ise sizinle izdivaca talip olmasıyla bir kat daha sabit oluyor. Tabii bu talebi servetinize tamaen [göz diktiğinden] olamaz. Zira kendisi de zengindir. Sizinle böyle serbest söyleştikçe darılmıyorsunuz ya! Gerçi teyzemseniz de yaşça benim küçüğümsünüz!"

"Niçin darılayım Rıfat!"

"Sabahat! Cesaretimi affet! Kardeş gibi büyüdüğümüz için birbirimizden bir şey gizlemezdik. Yine de öyle olması lazım değil mi? Dayı Bey'in teklifinden evvel Suat'ı kendine bir zevc intihabı [eş olarak seçmek] zihninden geçer miydi?"

"Hayır, dersem inanır mısın?"

"Hiç yalan söylemediğini bildiğim için inanırım."

"Dayım yirmi yaşından evvel izdivaç etmemekliğim hakkındaki fikrini bana bildirmiş olduğu gibi ben de o fikri terviç **(8)** eylediğimden [desteklediğimden] izdivaç hakkında yirmi yaşına gelmeden evvel düşünmek istemedim. Ondan sonra da emr-i intihabın [seçimin] dayımın rey [görüş] ve kararıyla olmasını isterdim. Bu ana kadar vesayet [malımı idaresinde] ve himayetinde [beni korumasında] hiç

[2] Vacance (Fr.): Tatil. [Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962, s. 234.]

kendini düşünmeyip daima benim hakkımı düşünür. Bu alicenap [cömert] adam emniyete şayandır [güvene layıktır]."

"Fakat izdivaç edecek olan sizsiniz hemşirem!.. İntihap da sizin hakkınız değil mi?"

"Hakkın var birader! Lakin dayımın reyiyle benim fikrimin tevafuku [uyumu] yine hakk-ı intihabı [seçim hakkını] bana bırakmış olmuyor mu? Kabil midir ki dayım benim arzumun hilafına [tersine] bir şey kabulüm için bana ısrarda bulunsun! Hatta bu defa şu izdivacı teklif eylediği vakit bana dedi ki, "Kızım! Eğer Suat'ın validesinden kalan serveti olmasa belki senin servetine tamaen bu izdivacı arzu eylediğim hatırına gelir havfiyle [korkusuyla] hiçbir vakitte buna cesaret edemezdim. Yine sen şimdi sana oğlumdan bahseylediğimi düşünme benim hatırım kalır sanma! Seni kendi evladımdan az sevmem! Bunu anlamış olmalısın. Bahusus [özellikle] sen bana bir vediasın [emanetsin]! İzdivacın tamamıyla kendi efkâr [düşüncelerine] ve tasavvuratına [hayallerine] ve arzuna göre olmalıdır. Bu hakk-ı intihap [seçim hakkı] senindir. Eğer Suat'ın hâlinde beğenilmeyecek bir şey göreydim, tahsil ve terbiyesinde bir noksanını bulaydım o hususda kendisi ne kadar arzukeş [istekli] olsa bu izdivacı ben men ederdim [engellerdim]. Lakin kızım sen de tetkik et [araştır]! **(9)** Benim göremediğim bir noksanı, hatası varsa senin mizacına muhalif [ters düşen] bir hâlini görürsen anlarsan zinhar [kesinlikle] bu izdivaç olmasın! Benim oğlumu değil, kızıma zevç olacak bir yabancıyı tahkik eder [araştırır] gibi onu nazar-ı teftişte [inceleyen bakışlar altında] bulunduralım. Bu hususta bana da yardım et ki sonra azab-ı vicdaniye [vicdan azabına] duçar olmayayım [düşmeyeyim]! Şimdiye kadar ona evlat nazarıyla baktım. Geçen sene geldiği zaman damat olmaya layık mı diye nazar-ı tedkikten geçirdim [değerlendirdim]. Ben mükemmel bulduğum için sana da söylüyorum fakat herhâlde mesele senin reyine kalmıştır."

Rıfat, "Dayı Bey meseleyi Suat'a açmış mı?"

"Biliyorsun ya! Dayım oğullarının vakans zamanını ekseriya seyahat ettirmekle geçirtir. Suat geçen sene burada ancak dört beş gün bulunabildi. Paris'e hareket edeceği günün gecesi söylemiş."

"Suat ne demiş?"

"Suat demiş ki, "Peder! Hissiyat-ı kalbiyeme [kalbimdeki hislere] bu derece kesb-i vukufunuza [derin bir anlayışla bakmanıza] teşekkür ederim. Sizin bu lütfunuz

olmasaydı pek bedbaht olacaktım, mustarip bulunacaktım [ıstırap çekecektim]. Lakin hiçbir vakitte söylemeye cesaret edemeyecektim. Zira kardeş gibi bir arada büyümüş olduğumuzdan bu bapta [konuda] duçar-ı itab **(10)** olmaktan [azarlanmaktan] korkardım. Lakin asıl mesele Sabahat ne diyecektir, o beni kabul edecek mi?"

Rıfat, "Senin şimdiye kadar Suat hakkında edinebildiğin fikir nedir?"

"Ona şimdiye kadar kardeş gözüyle baktım. Hayli senelerden beri tahsildedir. Delikanlı olduktan sonra ise vakans zamanları ancak birkaç gün pederlerini görmek için gelip kusur [artan] günleri seyahatlerde geçiyor. Pederleri öyle istiyor."

"Adamcağız oğullarının ikisini de iyi tahsil ettirdi. Doğrusu takdir olunur."

"Ya beni?.. Bana olan gayretleri unutulur mu? Ben öksüz ve yetim kaldım!.. Vefasız bir vasi [koruyucu] olaydı benim tahsil ve terbiyeme itinayı düşüneceğine servetimden kendine hisse çıkarmayı düşünürdü. Validemin vefatından sonra pederim servetimin nemasını ilave eylediği gibi dayım da bana elzem [gerekli] olan mesariften maadası [fazlası] için ol veçhile [aynı şekilde] hareket etmiş. İşte böyle bir adamın oğlu da iyi olur diye düşünmek Suat hakkındaki rağbete [eğilime] en birinci bir sebep oluyor."

"Evet, senin tahsilin için de bilerek çalıştı. Kendi de bir yandan muallimlik etti."

"Terbiye-yi maneviyeme de [ruh eğitimime de] hizmeti pek çoktur." **(11)**

"Onun için seni böyle kırk yaşındaki insan hâline getirdi. Hakikaten ciddiyetine hayranım Sabahat! Ama bunda kendi istidadının da [kabiliyetlerinin de] dahl-i küllisi [büyük katkısı] vardır kardeşim! Sen çocukken de büyük insan gibiydin. Harikülade hâllerin, irfan ve zekâvetin o zamanlar da aşikâr olurdu. Nebahat de seninle beraber büyümedi mi? O da seninle aynı muallim ve muallimelerden ders aldırılmaya çalışılmadı mı [ab]?.. Ne öğrenebildi ve öğrendiği kadarla ne olabildi?"

"Rıfat! Nebahat benim hemşiremden başka da bir şeyimdir. Validemin vefatında bana aguş-ı maderanesini [ana kucağını] açıp kendi evladı gibi bakan ve kendi kızına beni tercih eyleyen bir kadının kızıdır. Beni aguşunda büyütmek için onu ellerin [yabancıların] aguşunda bıraktı. Beni koynunda uyutmak için onu dadıların yanında yatırdı."

"Oraları doğru! Ama pederin de onu niçin aldı? Sana iyi baktığı için ve sana bakmak şartıyla değil mi?"

"Öyle olur da sözünden inhiraf edebilirdi [dönebilirdi]. Sureta [görünüşte] öyle görünür de samimi olarak beni o kadar sevip sakınmayabilirdi. Bahusus kızı dünyaya geldikten sonra onu bana tercih edebilirdi. Eminim ki beni kendi kızından çok sevdi. Ve hâlâ da öyledir."

"Çünkü sen ondan ziyade sevilmeye layıksın!" **(12)**

"Bunu takdir edişi de bana kendisinin kıymetini takdir ettirdi!"

"Ne yapayım? Ben o kadının hatırı için dahi o kızcağızı sevemiyorum!"

O aralık Piraye koşarak geldi. Telaşla,

"Küçük Hanım! Ayvalığın yanındaki duvardan görünüyor. Bahçeye çıkmışlar görünüyor!.."

Sabahat, "Kim görünüyor?"

Piraye, "İşte o!.. Komşunun kızı!"

Rıfat , "Artık çok oldu Piraye!.. Bıktık bu komşunun kızından!.."

Piraye, "Ama Küçük Bey, bilsen ismi de ne acayip! Çağırıyorlardı. İşittim!"

Rıfat, "Yetişir dedik ya!.."

Piraye, "Küçük Hanım! Üşenme de biraz gel arkasında ne güzel havai bir maşlah var! Başörtüsü de tülbent üzerine ne kadar güzel işlenmiş!"

Sabahat, "Maşlahıyla baş örtüsünde bir acayiplik yok mu?.."

Piraye, "Aman küçük hanım siz de!.." **(13)** diyerek geldiği tarafa doğru gitti. Sabahat Rıfat'a dedi ki,

"Ya sen izdivacın hakkındaki tasavvuratından [düşüncelerinden] bahs tmeyecek misin? Yalnız başkalarına mı sorarsın?.."

"Henüz teehhüle [evlenmeye] niyetim yok!"

"Niçin?"

"Validem Piraye'yi çok sevdiğini bilirsin! Zannederim onu içeriye gelin edecek yani güveyi buraya gelecek!"

"Öyle sanırım! Piraye'den ayrılamaz. Kendi kızı olsa da bu kadar sever."

"Valide onu kendi kızı gibi addedebilir ben de onu aynı bir hemşire gibi severim. Lakin o gelecek erkeğin benim zevce olarak getireceğim kadına bir ceht-i karabeti [yakınlığı] olabilir mi? Ne kadar kaçgöçe riayet olunsa hane içinde bir yabancı erkek!"

"Müşkülpesentlik ediyorsun Rıfat! Yalının vüsati [genişliği] var Piraye'ye tahsis edilecek daire yok mu?.."

"Herhâlde Piraye'nin gelin edilmesini beklemeliyim! Bakalım bana zevce olacak kadınla bir hanede bulunacak olan erkeğin ahlakı nasıl çıkacak bunları görmeliyim!" **(14)**

"Ayrı bir hane idare etmeye de iktidarın [gücün] var!"

"Evet ama! Piraye'den ayrılmak istemeyen valide benden ayrılmak isteyecek mi?"

"Evet! Buraları muhtac-ı teemmül [iyice düşünülmeye muhtaç]!"

"Herhâlde Piraye evvelce teehhül etmeli! Ben kendimi sonra düşünmeliyim! Lakin rica ederim sakın bu bapta valideye bir şey açma! Zira Piraye'yi çok sever, onun kendi kızı olmadığını ona hissettirecek cüzi [küçük] bir şey onu çok üzer. Piraye'nin kocasının bize bir şey olamayacağını anladığı anda mustarip olur!"

"Sen de Piraye için pederinin evinden çıkmaya mecbur olacak veyahut teehhülden vazgeçecek değilsin ya! Piraye için bahçenin bir tarafına bir iki oda yaptırılabilir."

"Evet, bu mümkün. Lakin herhâlde zamana mütevakkıf [bağlı]! Piraye'nin ise vakti geldi yetişti. Şimdi gelin edilsin de sonra dediğin gibi bir daire inşa ettirilmesi kabildir."

"Peki, teehhül edeceğin zaman için intihap edeceğin zevce hakkındaki tasavvuratın nedir?"

"O intihabı sizler edeceğiniz için fikrimi anlamak istiyorsunuz değil mi?.."

"Orasını hatırıma getirmedim! Tasavvuratını anlamak istedim." **(15)**

"Bunu sormayaydın daha iyi ederdin. Zira birçok müşkülat karşısında bulunacağız! Buralarını düşündüğüm zaman bu müşkülat beni teehhülden vazgeçiriyor! Evvela görmediğim bir kızla teehhül edemem!"

"Bunun çaresi var! Taşra halkımız alacağı kızları görüp de almıyorlar mı? Biz de kızın haberi olmadan sana gösteririz."

"O kadar da değil! Konuştuğunu da işitmeliyim, zekâsı, irfanı ondan anlaşılır."

"O da mümkün, biz konuşurken sana dinletiriz."

"Ahh, Sabahat kâfi değil! fikrini, mizacını da tanımalıyım!.."

"Ooo!.. Bu çok oldu."

"İzdivacı oyuncak addedenlerden [sayanlardan] değilim! O hususta kendimi nasıl düşünürsem, alacağım kadını da düşünürüm. Bir kadını bedbaht [mutsuz] etmek, onun hayatını zehirlemek, istikbalini [geleceğini] mahvetmek istemem! Evet, alacağım kadının güzel olmasını hem de kendi tab ve mizacıma [yaratılış ve huyuma] göre güzel olmasını isterim. Lakin kadın ne kadar güzel olsa yalnız hüsn-i cemali [yüz güzelliği] cihetiyle [yönüyle] mükemmeliyetine kanaat edemem. Ben onun maneviyatının da güzel olmasını isterim. Hem de buna pek ehemmiyet veririm. Bu arzumdan vazgeçemeyecek kadar ehemmiyet veririm. Bir de mizacımız tevafuk etmelidir [birbirine uymalıdır]. **(16)** Ben neden hoşlanırsam onun da hoşlandığı şey olmalıdır. O kadara kadar ki benim sevdiğim rengi o da sevmeli. Onun mahzuz olduğu [hoşlandığı] musıki parçası benim de mütelezziz olduğum olmalı! Biz yalnız birbirimizi sevmek değil, yekdiğerimiz de aynı şeyleri sevmeli!.."

"Rıfat, her şey evvela beğenmekle başlar, izdivaç için de bu kâfidir zannederim."

"Ama her yüzden beğenmekle değil mi? O beğenmekler taba tevafukla muhabbeti, aşkı, sevdayı, husule getirir."

"Yekdiğerini görerek, tanıyarak olan izdivaçlardaki adem-i imtizacı [uyumsuzluğu], hatta müfarekatı [farklılığı] da nazar-ı itibara almıyor musun?"

"Bunda hakkın var, lakin alacağım kadını hiç olmazsa sevebilecek mi aklım kesmeli [ab]! Birdenbire parlayan aşk devamsız olur. İnsan sonradan maşukasının [sevgilisinin] kusurlarını, mizacına tevafuk etmeyen hâllerini gördükçe soğur. Lakin beğenmekle hem de ahval ve etvarını da [hâl ve hareketlerini de] beğenmekle başlayan muhabbet tedrici [yavaş yavaş] fakat ebedi [kalıcı] olur. İşte ben zevcem olacak kadını böyle bir muhabbet-i ebedi [sonsuz bir sevgi] ile sevmek isterim! Bu kadar da değil, onun tarafından da sevilmek isterim. Senin dediğin gibi tanışarak olan izdivaçlarda dahi sonradan uygunsuzluklar zuhur ediyor. **(17)** Bu insanların iç yüzüdür ki o her zaman evvelce anlaşılmıyor. Ben beğendikten sonra seveceğim. Seversem pek çok seveceğimi hissediyorum. İşte bundan korkuyorum!.. Zira o muhabbetin mukabilini [karşılığını] onun kalbinde bulamazsam bedbaht olacağım!.. İşte bu cihetler için teehhülü hatırıma getirmek istemiyorum. Lakin biz ne uzun bahse dalmışız! Bak gurub ne kadar latif!.."

Gurubun aksi [yansıması] karşılarında bulunan Anadolu sahili tepelerini nurlara gark eylemiş [boğmuş]. Elvan-ı günagünu [çeşitli renkleri], rengin [renkli] nazar-rüba [göz alıcı] levhalar irtisamına [resmetmeye] şayan bir manzara peyda kılmıştı [ortaya çıkarmıştı]. Rıfat dedi ki,

"Bu manzarayı tersim etmeliyim [resmetmeliyim]! Zihnime o kadar nakşoluyor ki iyi bir levha meydana gelir sanırım. O levhayı da sana hediye edeyim teyze! Bu akşamki mülakatımızın yadigârı olsun!"

"Teşekkür ederim. Öyle bir mülakat ki herkes ile olmaz! Ben de eve gideyim!"

Rıfat Sabahat'i hanesine kadar teşyi etti [uğurladı]. Sabahat'in yalısı onlara muttasıl [bitişik] olan yalıydı.

Yalının deniz yüzüne olan tarafı her iki cihetten vasi mahaller [geniş alanlar] bırakıldığı için kapıdan girilince muntazam bir bahçeye girilir. Çamların altındaki kanepelerde orta yaşlı iki kadınla **(18)** genç, güzel ve pek süslü bir kız oturuyorlardı. Genç yerinden kalkıp Sabahat'e,

"Biraz bahçede oturmaz mısın abla?"

Sabahat, "Odama çıkacağım." İsmi Nebahat olan genç kız,

"Sana havadislerim var! Bugün Müeyyet Hanım'a gittim. Gözlerinden öptü. Enişte-min yalısının yanındaki yalıya taşınanlar kimmiş bilir misin? Müeyyet Hanım'ın amcası!.."

"Daima söylediği sevgili amcazadesi, yani Fehame'nin babası mı?"

"Ta kendisi!.. Müeyyet Hanım'ın vefat eden pederi Safi Efendi'nin biraderiymiş. Müeyyet'ten daima senasını [övgüsünü] dinlediğimiz Fehame, Safi Efendi'nin kerimesi [kızı]!"

"Demek bize iyi komşu! Bir arkadaş daha!"

Yalının bahçeye açılan kapısından sade ve zarif bir surette giyinmiş bir genç kız çıktı. Sabahat'in yeldirme ve başörtüsünü aldı. Birlikte içeriye girdiler. Sabahat geniş bir odaya girdi. Zemini beyaz açık bir renk seyrek ve ufak çiçekli ipekli bir kumaşla tefriş olunmuştu [döşenmişti]. Denize nazır bu odanın yan tarafındaki pencerenin yanındaki sedire muttasıl [bitişik] **(19)** beyaz lake bir yazıhane vardı. Masanın üzerinde açılmamış zarflar ile açılmış bir zarf duruyordu.

Sabahat genç kıza,

"Mektuplar mı var İtimat?" dedi. İtimat,

"Evet efendim! Bu telgrafı da şimdi beyefendi bıraktı."

“Dayım ne zaman getirdi?”

“Hemen şimdi efendim!” Sabahat zarfı aldı.

“Marsilya’dan talgraf!” dedi. Telgrafı zarftan çıkarıp okuyarak,

“Suat’tan dayıma! Nihat ile beraber İstanbul’a müteveccihen [doğru] hareket ettiklerini yazıyor.”

Sabahat sedire oturdu, sol kolunu yazıhaneye dayadı. İpekli yastığa yaslandı. Mektup zarflarını açıp göz gezdirmekte olduğu hâlde,

“Madam Martin’den! Senin için de bir mektup var.” Sabahat İtimat’a mektubu uzattı. İtimat mektubu aldıktan sonra çıktı.**(20)**

Sabahat dirseği yazıhaneye arkası sedrin üzerindeki yastığa dayalı yüzü denize karşı olduğu hâlde düşünüyordu. Rıfat ile olan mülakatlarının tesiri kendisini birçok şeylerin tetkikine sevk ediyordu. Rıfat erkek olduğu hâlde izdivaç meselesine o kadar ehemmiyet veriyordu. Meselenin kendi hakkındaki ehemmiyetini de nazar-ı dikkate almak zamanı geldiğini anlıyordu. Kabulü kendi arzusuna bırakılmış bir izdivaç teklif olunuyor. Bu vechile hep mesuliyet de kendisine bırakılıyordu. Suat’ın çoçukluk zamanından beri olan hâlini gözlerinin önüne getirdi. Suat, biraderi Nihat’tan daha şen, daha sokulgandı. Her iki biraderin gördüğü terbiye-i muntazama [düzenli eğitim] sebebiyle midir yoksa Sabahat’ı bütün hane halkı kıymetli tutmalarından mıdır, her ne hâl ise Sabahat bu iki biraderin hiçbirinden incilmemişti [ab]. Suat, Sabahat’ten altı yaş, Nihat ise beş yaş büyüktü. Bahçenin en güzel çiçeklerini çayırın zarif şukûfe-i tabiisini [doğal çiçeklerini] en evvel Suat toplayıp Sabahat’e getirirdi. Mektepten avdetinde [dönüşünde] harçlığından kendisine bir şey alacak yerde ekseri Sabahat’e mini mini bebekler oyuncaklar alıp getirirdi.

Suat ve Nihat küçük sindeyken [yaştayken] Avrupa biladındaki [memleketlerindeki] mekteplere **(21)** gönderilmiş olduğundan ancak vakans zamanlarını aileleri içinde geçirirlerdi. Üç seneden beri ise seyahat ettirildikleri için vakans zamanı ancak birkaç günü İstanbul’da geçirmekteydiler. Bu cihetle Sabahat, Suat’ın şimdiki hâline o derece vâkıf bulunamıyordu. Bu sene vakans zamanını İstanbul’da geçirecek olan Suat bir talib-i izdivaç [evliliği isteyen], bir namzet [aday] olmak üzere onun nazar-ı teftişine [inceleyen bakışına] bırakılıyor ve hüküm ve karar kendisinden bekleniyordu. Bu vereceği hüküm, kendi istikbali

ve saadeti hakkındaydı. Sabahat buralarını düşündükçe meselenin ehemmiyeti nazarında büyüyordu.

Sabahat iki üç aylıkken validesi vefat etmişti. Sabahat dünyaya geldiğinden beri kendisine bakan Sabite Hanım, validesinin pek sevdiği bir kadındı. Pek genç dul kalan ve geçinmekten aciz bulunan bu kadını Sabahat'in validesi yanına almıştı. Bütün lohusalık zamanında kendisine ve Sabahat'e, Sabite can ve gönülden bakmıştı. Sabahat'in validesi vefat ettikten sonra da Sabahat'e hakiki bir valide gibi bakmakta devam etti. Pederinin de Sabahat'i daima nazar-ı teftişte bulundurmak istemesi Sabite ile bir nikâh akdine [evlilik anlaşmasına] lüzum göstermişti. Sabite'ye kendisini tezevvüçten maksat ancak Sabahat'e iyi baktığı için **(22)** olduğu tefhim olunmakla [hissettirilmekle] ondan sonra da ol veçhile [aynı şekilde] hareketi şart konulmuştu. Bu izdivaçtan Nebahat dünyaya geldiği zaman Sabite hem müteveffa [ölmüş olan] muhibbesine [dostuna] olan sadakatine halel getirmemek ve hem de kabul eylediği mukaveleye inhirafta bulunmamak üzere Nebahat'in kundağını sütninenin odasına dadının nezaretine verip Sabahat'in karyolasını lohusa yatağının yanına aldı. Bu veçhile hiçbir gece çocuğu yanından ayırmamış oldu!.."

Nebahat, Sabahat'ten on dört ay küçüktü. Sabahat beş yaşına geldiği zaman pederi de vefat etti. Hem öksüz hem de yetim oldu!..

Sabahat'e validesinden intikal eylemiş [aktarılmış] olan servet-i cesimeyi [büyük serveti] idare eylemek ve çocuğa nezarette bulunmak üzere dayısı, haremi [karısı] ve iki oğluyla Sabahat'in hanesine geldi yerleşti. Dayısı Ekrem Efendi'nin bu servete iştiraki [ortaklığı] yoktu. Zira Sabahat'in validesi diğer bir valideden dünyaya gelmiş ve servet ondan intikal eylemişti.

Sabite'nin muhabbet-i maderanesine [anne sevgisine] Ekrem'in zevcesi olan Sütude Hanım'ın da muhabbeti munzam olmakla [eklenmekle] kızcağız pek mükemmel surette bakılıp siyanet olunuyordu [korunuyordu]. Zaten bu kadın öksüz bakmaya alışmıştı. Sabite'nin izdivacıyla kendi izdivacında bir müşabehet [benzerlik] vardı. O da Suat'ı kundakta bulmuş ve ona **(23)** kendi oğlu gibi bakmıştı. Ekrem Efendi bir yandan oğlu Suat'ın diğer cihetten de Sabahat'in servetlerinin muhafaza ve tezayüdüne [arttırılmasına] çalışıyordu.

Sabahat'in tahsili için en muteber [saygın] muallimler tayin eylediği gibi Fransızca lisanı için getireceği muallimeyi de kendisi Paris'e kadar gidip ehibbası

[dostları] vasıtasıyla intihap eyledi. Hâl ve ahvalini tetkik eylediği dul bir ev kadını getirdi. Sabahat'in birlikte oynaması için güzel bir küçük cariye almışlardı. İsmi İtimat konulmuş olan bu kızcağız da hanımıyla beraber okuyordu. Nebahat'i derse koymuşlardı. Lakin bu ateşin [canlı] mizaç kıskanç ve hırçın tabiatta bulunan Nebahat'i çalıştırmak mümkün olamadığı gibi Sabahat'i üzüp hırpalamaması için de ayrı odada ders verdirmek mecburiyeti görülüyordu. Ayrı bir bakıcı ile bulunduruluyordu. Sabahat, İtimat'la beraber derslerini beller, onunla oynar, zaman geçirirdi. Sabahat, Fransız lisanına tamamıyla kesb-i vukuf ve meleke hâsıl edip de [anlama kabiliyet kazandıktan sonra] muallimesi memleketine gittiği zaman İtimat'la Fransızcayı pek mükemmel konuştuklarından Sabahat'in Fransızcadaki melekesini kaybeylemek korkusu yoktu. Londra'dan getirtilen Miss Mod'dan dahi İngilizceyi birlikte öğrendiler. Miss Mod hâlâ hanede bulunuyordu. **(24)** Nebahat'in havailiği, hiçbir şeyi tam tahsiline meydan vermediği gibi haşarılığı ve serbazlığı da [gözükaralığı] hiçbir muallimeyi kendisinden hoşnut bırakmadı.

Sabahat o akşamki düşünceleri arasında Suat'ın bir cenabını [tarafını] daha görüyordu ki o da Ekrem Efendi, Sabahat'in hanesinde oturduğu için bütün kazancını oğullarının en birinci mekteplerde tahsiline hasredebiliyordu. Lakin Suat'ın kendi iradından mahiye [aylık olarak] aldığı harçlık kadar bir parayı Nihat'a vermek mümkün olamadıktan başka bolca bir harçlık dahi veremiyordu. Suat kendi nasıl yaşıyorsa biraderini de o suretle yaşatıyor ve mahiye cep harçlığına da lüzumu kadar bir şey ilave ediyordu. Kardeşler yekdiğerini [birbirlerini] pek seviyorlardı. Sabahat de Nebahat hakkında öylece lütufkâr olduğu hâlde ondan bir nazar-ı muhibbane ve uhuvvetkâraneye [sevecen ve kardeşçe bir bakışa] nail olamıyor [sahip olamıyor] ve haset [kıskançlık] görüyordu.

Suat zengin olduğunu anladığı zaman dahi haylazlık etmeyip bulunduğu mektep sınıflarının mümtaziyetinden bulunmuş [seçkinlerinden kabul edilmiş], servetine hükmü geçecek bir sinne [yaşa] geldiği hâlde hâlâ pederinden müsaadesiz bir parasına el sürmemiş, fakir olduğunu anladığı kardeşini hakir görmemişti. Sabahat bu hesaili [özellikleri] gözünün önüne **(25)** getirdikçe Suat'ı kabule şayan [değer] buluyordu. Lakin pek ciddi bir tahsil ve terbiye görmüş olan bir kız daima cereyan-ı ahval-i âlemi [dünyada olup bitenleri] bir nazar-ı tetebbuyla [anlamaya

çalışan bir bakışla] teftiş etmekte ve Fransız muallimesi olan Madam Martin'in aşkla olan izdivacından sonraki hayatına vakıf bulunmakta ve öyle birçok numuneler görmekte olması cihetiyle sadakat-i zevciyye [eşe bağlılık] hususunda erkeklere itimat hakkında [güvenme konusunda] pek ihtiyatkâr idi [çekingendi]. Suat'ın servetine Sabahat'in tamaı yoktu. Zira kendi serveti daha ziyadeydi. Sabahat'in istediği şey hüsn-i refakat ve sadakatti [bağlılık ve birlikteliğin güzelliğiydi]. Sureta [Sanki] Suat'ın her hâli mükemmeldi. Genç, güzel, tahsili ve terbiyesi âlâ, zeki, musahabeti [konuşması] mükemmel, gayet iyi yazar, iyi söz söyler, bundan iyi bir zevç aramak abes olurdu. Lakin Sabahat düşünüyordu, "Ya onun batınisi [içi], iç yüzü, ahval-i ruhiyesi [ruh hâlleri] acaba nasıldı?.. Acaba bunu anlamak mümkün olabilecek miydi?.."

Sabahat bu tefekkürata [düşünceye] dalmışken İtimat geldi. Yemeğin hazır olduğunu haber verdi. Hizmetçi de odada mumları yakıyordu.

Sofradan kalktığı zaman Sabahat Miss Mod'a,

"Miss, kahvenizi içtikten sonra odama gelmenizi rica ederim," **(26)** diyerek odasına çekildi. Sabahat'in oturduğu oda geniş bir salon makamında olup ortadaki kapısı yalının geniş sofasına açılır iki yandaki kapıların birisi kitap odasına diğeri yatak odasına açılırdı.

Miss Mod Sabahat'in yanına girdiğinde Sabahat'i mütefekkir [düşünceli] buldu. Sabahat Miss'i görünce yazıhanenin önündeki koltuğu ibraz eyledi [gösterdi]. Bu hâlde muallime ile şakirt [öğrenci] karşı karşıya bulunuyordu. Sabahat söze başlayıp dedi ki,

"Miss! Pek mühim bir meseleye dair müzakere edeceğiz [karşılıklı konuşacağız]! Buna dair sizin reyinizi de anlamak isterim."

"Pek mühim ne oluyor?"

"İzdivaç, Miss!"

"Öyleyse mühim demekte haklısın kızım! Evet! Pek mühim!.."

Miss Mod kırk beş yaşında kadar vardı. Pederinin hayatında [yaşadığı sırada] en iyi mekteplerin birinden diploma almış, seyahatler etmiş, darülfünunlara [üniversitelere] devam etmiş, âdeta filozof gibi bir kızdı. Pederi kazandığını evladının talim ve terbiyesine ve ailesine sarf eder bir adam olduğundan ona çokça bir şey bırakamamış ise de memleketinde herhâlde kanaatkârane bir surette yaşıyordu. Ekrem Efendi'nin **(27)** Sabahat'in tahsili için kendisine teklif eylediği

mahiye on beş lirayı reddetmeyip bununla bir meblağ teraküm ettirmek üzere [para biriktirmek için] Sabahat'in nezdine gelmişti. Sabahat dedi ki,

"Miss, Suat hakkındaki fikrin nedir?"

"Her cihetle mükemmel bir adam. Benim gördüğüm gibi sen de görüyorsun kızım."

"Benden çok olan senin tecrübelerinle görüşünü soruyorum!"

"Sabahat, senden başka bir kız olsa bu kadar güzel, zengin, zeki, tahsili mükemmel bir genç talibi görünce düşünmeye lüzum görmez!"

"Maneviyat cihetini hiç düşünmüyor musun? Asıl ehemmiyet verecek şey o değil mi? Ben istiyorum ki Suat'ın hissiyat-ı kalbiyesini [duygularını], ahval-i ruhiyesini [ruhunu] izdivaç etmeden evvel öğreneyim. Suat beni anlayacak, beni takdir edecek, bana sadakat edecek bir zevç midir, onu anlamak istiyorum."

"Hissi olan, hüsn-i tabiatı bulunan bir erkeğin seni takdir etmemesi kabil midir? Suat takdir eylemiş ki sana talip bulunuyor."

"Beni beğenmiş olabilir. Bu beğenmek de talip olmaya **(28)** kâfi görülür. Fakat Miss, ben öyle zevceler görüyorum hem güzel hem de takdire şayan oldukları hâlde onlara hıyanet eden, gözyaşları döktüren zevçler ne hissizdirler ne de budala.. Ben kendimi iyice anlıyorum ki zevcim olacak adamın bana adem-i sadakatini [sadakatinin bittiğini], hıyanetini [ihanetini] anladığım gün ben o adamdan soğurum!.. Bir katre gözyaşı dökmem!.. Artık onunla geçinemem!.."

"Fakat Sabahat sen dehşetli bir kız olmuşsun!"

"İşte buralarını düşündükçe izdivaçtan korkuyorum!.. Ben zevcim olacak adamdan yalnız muhabbet ve sadakat beklerim."

"Çünkü başka şey beklemeye ihtiyacınız yoktur. Zenginsiniz!.. Ne kadar kadınlar vardır ki ancak taayyüş ve telebbüs [yiyip içmek ve giyinmek] için izdivaç ederler."

"Eminim ol ki [ab] eğer benim servetim de olmasaydı benim kalbimi parçalayacak, haysiyet-i nisvaniyemi [kadınlık gururumu] ezecek bir zevcin hanesindeki debbede ve daratı [gösterişi] terk eder hizmetkârlığa kadar iftikâr ederdim [inerdim]. Benim mizacım böyledir!.. Çirkin bir netice husule gelmektense evvelce Suat'ın mizacını öğrenmek istiyorum. Bana bu bapta siz de muavenet [yardım] ediniz!"

Mod düşünmeye başladı. Sabahat biraz sükûttan sonra birdenbire sordu, **(29)**

“Miss! Sen niçin teehhül etmedin?”

“Bu sual şimdi nereden hatırına geldi?”

“Mod şimdiye kadar sen bana muallime ben sana şakirt oldum biraz da arkadaş olalım. Arkadaşça konuşmaklığımıza müsaade etmez misin?”

Mod tatlı ve bir müşfikane [sevecen] bir tebessümle Sabahat’in saçlarını okşadı.

Sabahat, “Mod! Artık çocuk değilim. On dokuz yaşındayım!.. Sen güzelsin gençliğinde elbet daha güzeldin. Seninle izdivaca hiç talip, ragıp [istekli] zuhur etmedi mi [ortaya çıkmadı mı]?

“Birkaç defa!”

“Niçin izdivaç etmedin?

Mod ciddi bir tavırla, “Sabahat, ben kendim başka vazifem başkadır! Beni buraya gelin edilmeye hazırlanan bir kızı talim ve tedris için getirdiler. Rica ederim bana vazifelerimi unutturma!”

Sabahat Mod’un elini tuttu latif bir tebessümle,

“Mod! Şimdiye kadar vakıf-ı raz-ı derunun olacak [derin sırlarını bilecek] derecede itimadına layık görülecek kadar size kendini sevdiremedim mi?” **(30)**

Mod gözlerinden yaşlar gelerek,

“Ah, sevgili çocuk! Cihanda senin kadar bir sevdiğim daha var mıdır sanırsın? Meraret-i hayatı [hayatın tatsızlıklarını] sana anlatmak; seni izdivaçtan nefret ettirmek için ben senin yanına tayin olunmadım, senin önünde parlak bir âlem-i saadet [mutluluk âlemi] görünüyor. Sen ondan istifade et çocuğum! Bu herkese nasip olmaz! Bu rah-ı bahtiyaride [mutluluk yolunda] kemal-i sürurla [tam bir neşeyle], ümitle hatve-endaz ol [adım at]! Bütün memleketin kızlarının arzukeşi olacağı [arzulayacağı] surette bir izdivaç teklif olunuyor. Herkesin beğeneceği, kemal-i minnetle kızlarını vereceği bir genç sana talip bulunuyor kemal-i samimiyetle elini ona ver! Mesut ol yavrum!..”

“Mod! Sen bir genç ve havayi mizaç bir kız gibi söylüyorsun! Ben ise teemmülden [düşünmekten] endişelerden bahsediyorum!..”

“Kızım! Vakans müddetince Suat’ı daha iyi tanımak sence mümkündür. Bu namzetlik [nişanlılık] müddetince onun hakkında daha ziyade malumat alabilirsin. Mümkün olabilecek olan o kadardır nişanlının birlikte büyüdüğünüz dayızaden olması bu husus için iyi bir fırsattır. Şurasını da iyi bilmeli ki Avrupa’da çok zamanlardan beri görüşerek sevişerek aht ve peymanlar [söz ve yeminler] edilerek

vukua gelen izdivaçlarda dahi ne kadar vefasızlıklar görülür. **(31)** Ne kadar müfarekatlar [ayrılıklar] vukua gelir!.. Erkeğin o hususiaki cibilliyeti [huyu] izdivaçtan sonra görülür anlaşılır."

Sabahat bir müddet derin derin düşündükten sonra,

"Miss! Haydi annelerin yanına gidelim!" dedi.

Sabahat'in anneler dediği üvey validesi Sabite Hanım ile dayısının haremi Sütude Hanım'dı. Aşağı salona indiklerinde anneler karşı karşıya oturmuşlar, Nebahat de bir koltuğa yaslanmıştı. Nebahat'in kaşları çatılmış, yüzü ekşimiş olmasından yine anneler onun canını sıkmış olduğu anlaşılıyordu [ab]. Nebahat girince hiddetini ketm-i gayretle [saklama çabasıyla] dedi ki,

"Abla! Ben size Müeyyet'ten rivayetle komşulardan bahsediyordum. Meğer bu gün anneler komşuya sefa geldine gitmişler."

Sabahat, "Ya öyle mi? Yeni komşuları nasıl buldunuz bakalım?"

Sütude, "Hiç sorma kızım! Bir daire bir hane halkı ki!.."

Sabahat, "Ama yenge! Müeyyet, amcazadesi Fehame Hanımı pek ziyade sever ve sena eder [över]. **(32)**

"Sizin için yine öyle kızım, Fehame dediğiniz kız belki size iyi bir arkadaş olabilir. Lakin hanımefendi, gelin hanımlar ve sair hanımlar ile biz uyuşamayacağız galiba."

"Sair hanımlar kimler oluyorlar?"

"Ne bileyim kızım! Falan hanım falan hanım bir çok hanım kimi kaşı rastıklı, kimi alnı çatkılı bir çok hanım namında kadınlar!.."

"Onların neleri oluyorlar?"

"Galiba dalkavukları!.. Zira misafir olmadıklarını lakırdılarından anladım. Oranın yerli mallarıymış. Fehame dediğiniz kızcağız onlardan bütün bütün başka bir şey! Yalının içinde gürültü bir harıltıdır gidiyor!.."

Biraz sükûttan sonra yine Sütude Hanım Sabahat'e dedi ki,

"Ablanın teşebbüsünden sana bir şey açtılar mı kızım?"

Sabahat, "Ne gibi?"

"Rıfat ile Piraye için!"

"Ben bugün ablamı uzun uzadıya göremedim. Piraye ile bahçeye çıkmıştık sonra da Rıfat'la oturduk!"

“Enişte nin biraderi ve haremi kaç gündür misafir. Bunlarla Rıfat’ın ve Piraye’nin evlendirilmelerinden bahsolunmuş. Onlardan hangi **(33)** odaların tahsis edileceği konuşulmuş. Sonra enişte nin biraderi, “Siz ne diyorsunuz? Piraye için ayrı bir daire ayırmaksızın olabilir mi? Gelecek damat size bir yabancıdan başka bir şey olabilir mi?” deyince ablan şaşırmış! Piraye’yi kendi kızından fark etmediği hâlde onun zevci olarak gelecek erkeğin kendisine damat, Rıfat’ın karısına enişte olamayacağını derk eylemek [anlamak] zavallı Mesile Hanım’a pek güç gelmiş. Piraye’yi de mümkün değil dışarı gelin veremeyecek. Ayrılmak istemiyor. Nihayet karı koca meselenin kolayını bulmuşlar. Eve ne yabancı erkek gelecek ne de elkızı!”

“Nasıl?”

“Piraye’yi Rıfat ’a vermeye karar vermişler. Yengenin işi varmış bugün İstanbul’a indi. Birkaç gün sonra yine geldiğinde meseleyi Rıfat Bey’e açacak!”

Sabahat’i bu sözler düşündürmeye başladı. İzdivaç hakkında Rıfat’ın o gün söylediklerini hatırına getirdi. O sözler Rıfat’ın Piraye hakkında bir fikir beslediğini göstermiyordu. Sabahat’in bu sükûtu üzerine Sütude Hanım dedi ki,

“Sen bu izdivacı muvafık görmüyor musun kızım? Piraye pek güzel bir kızdır.” **(34)**

“Piraye’yi ben de severim yenge! Lakin mesele Rıfat’ın muvafakatinde [onaylamasında]. Bakalım o ne diyecek?”

Sütude, “Genç ve güzel bir kız teklif olununca erkek reddeder mi?”

Sabahat, “Kardeş gibi büyüdüler!”

Nebahat, “Lakin sırası gelince işte kardeş olmadığı anlaşılıyor. Siz de Suat ile kardeş gibi büyümediniz mi? Şimdi izdivacınız mukarrer [kararlaştırılmış]!.. Sizin izdivaçta başka kuvvet de var, zaten para parayı çeker derler. Suat ağabey ile Sabahat ablanın paraları da birbirini çekiyor!..”

Sabite hiddetle kızı Nebahat’e dedi ki,

“Lakırdını bilerek söylemek senin için ne zaman kabil olacak? Paranın hüküm süremeyeceği izdivaç asıl bu izdivaçtır. Zira ne Suat Bey’in paraya ihtiyacı var ne de Sabahat Hanım’ın!

Miss Mod çetrefil Türkçesiyle,

“Sabite Hanım! Bu kıza ablasını bir düziye böyle rahatsız etmemesi, sitemler etmemesi için çok söyledim. Çok uğraştım. Muvaffak olamadım. Bakalım siz onu

bu hâllerden geçirebilecek misiniz? Ben ona büyüklerine hürmet ve muhabbeti öğretemedim!" **(35)**

Nebahat müstehziyane [alaycı], "Sevgili muallimem! Tabii siz de para olan tarafa minnet edersiniz. Çünkü maaşınız ablamın kesesinden çıkıyor."

Bu söz Mod'a pek dokundu ve dedi ki,

"Nebahat! Eğer ben senin tedrisine mahsus muallimen olaydım bu ücretin iki misli verilse burada durmazdım!" Muhaverenin [konuşmanın] bu surete döküldüğünü gören Sabahat Mod'un yanına gidip,

"Miss! Mehtap çok güzel bahçeye yukarıki havuz başına kadar gidelim mi?"

Mod Sabahat'le beraber çıktı sofada duran İtimat'a İngilizce olarak,

"İtimat kızım, Miss Sabahat'in pelerinini al da sen de gel," dedi. Salonda Sütude ile Sabite kalmıştı. Zira Nebahat de hiddetle çıkıp odasına çekilmişti. Sabite Sütude'ye dedi ki,

"Kardeşim! Bu kızı ıslah edebilmekten ümidi kestim. Velinimeti olan ablasını kıskanmaktan vazgeçirmek mümkün olamıyor. Bir düziye Sabahat'e sataşmak, taşlar atmak ile telezzüz ediyor. Sabahat'in sabır ve tahammülünü, inam ve ihsandan [iyilik etmekten ve bağış yapmaktan] geri **(36)** kalmadığını gördükçe pek sıkılıyorum. Bir kısmeti çıksa da buradan gitse!.. Şimdiye kadar Sabahat'in gelinliğini beklemek lazımdı. Şimdi onun izdivacı takarrür etti [kararlaştırıldı], artık beklemeye hacet [gerek] yok! Bir kısmet zuhurunda verelim gitsin!"

Ertesi sabah Rıfat giyinip sütlü kahvesini içtikten sonra bir sabah gezintisi yapmak üzere bahçeye çıktı. Rıfat'ın yalısı bir cihetten Sabahat'in yalısına diğer taraftan da Fehame'nin pederinin aldığı yalıya mutassıldı. Bu yalıların arazileri sahilden başlayıp dağların tepelerine kadar varıyordu. Evvelce pek çok para sarfıyla duvarlar çekilmiş ve yalıların parklarını teşkil eden kısımlarda komşular arasında çekilen duvarlar insan boyunda yüksek yaptırılmış olduğundan kendi parklarında gezinen komşular yekdiğerini göremezlerdi. Dağlık cihetleri ise inişli çıkışlı tepelerden vadilerden müteşekkil olduğu [oluştuğu] için yeldirme ve başörtüsüyle çıkılırdı.

Rıfat kendi eliyle yetiştirip duvara sardırdığı nadide bir gülün dalları bağlı olduğu çividen kurtulup aşağıya doğru sarkmış olduğundan körpe dalların kırılmak muhatarasında [tehlikesinde] bulunduğunu gördü. Eğildiği yerden kırılırsa onun öylece yine duvara sarması için birkaç sene lazımdı. Böyle fidanların **(37)** ağaç

olarak yetişmesi zamana muhtaçtı. Bu para ile yerine konulamıyordu. Bahçıvanı çağırıp emir vermekle geçecek zamana bile razı olamadı. Onu öyle boynunu bükmüş bir surette görünce yüreği acıdı. Cebinden çakısını çıkarıp dalın üzerinde kalmış olan ıhlamurun düğümünü kesti onu çözüp düzeltti. Yüksekte olan çivinin yerinden oynayıp oynamadığını muayene için bir sandalye üzerine çıktı. Duvara yakın dikilmiş olan çamlar büyümüş yekdiğerine kollar salmış olduğundan duvardan yukarısı da birbirine girişmiş olan çam dallarından tabii bir duvar gibi olmuştu.

Rıfat sandalyenin üzerine çıkınca başı duvardan yukarı bir hizada bulunduysa da ondan birkaç metre daha yükselmiş olan çamlar komşunun bahçesi için bir rida-i hâil [perde] oluyordu.

Dalların kurtulması çivinin yerinden oynayıp aşağı doğru meyletmesinden olduğunu anladı. Çiviyi mıhlamak için büyücek bir kozalak koparmak üzere çam dallarına doğru baktı. Sağlam bir kozalak intihap etmek istiyordu. Birdenbire durdu. Ta gözleri hizasına gelen bir çam dalları aralığı sanki bir panorama dürbünüymüş gibi ona karşısında bir levha gösteriyordu. **(38)** Bu aralıkta kendisinin tekmil [bütün] siması görünmek ihtimali yoktu.

Rıfat'ın gördüğü manzara hasırlı bir bahçe koltuğuna oturmuş bir genç kız önündeki masa üzerinde de Fransızca bir kitap açılmış duruyordu. Kız kitabı okumuyordu. Arkasını koltuğa yaslamış dalgın bir surette bulunuyordu. Rıfat hemen oradan çekilmeyi düşündüyse de gül ağacını bağlamaksızın çekilmek istemediği gibi çiviyi de mıhlarken olacak gürültü ile o kızcağızın rahatını ihlal eylemek de istemiyordu. Bilaihtiyar [farkında olmadan] o levhayı seyreyliyordu. Sandalyenin vaziyeti kızın yüzünü Rıfat'tan tarafa bulunduruyordu. Anterdu[3] danteller ile gayet zanaatkârane dikilmiş beyaz müslinden bir bluz giyinmiş ufak bir dekolte sinesinden biraz yerini meydanda bırakmıştı. Ensiz anterduların yekdiğerine işlenerek eklenmesinden mütehassıl [oluşan] bilezikler dirseklere yakın bulunurdu. Gümüşi renkte bir keten eteklik pek mahirane [ustaca] biçilip dikilmişti. Altın rengine mail [dönük] parlak sarı saçlar bir matmazel kuaförü suretinde toplanmış, açık pembe bir kurdele ile arka taraftan tutturulmuş gibi bulunuyordu. Saçların rengiyle nispet kabul etmez derecede siyaha karip [yakın]

[3] Entre-deux (Fr.): Ara danteli. [Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yay., İstanbul, 1976, s. 524]

koyu kestane rengi kaşların biçimi **(39)** gayet muntazam. Uçları yukarı doğru dönük kara uzun kirpikler arasındaki gözlerin şekli pek güzel. Rıfat gözlerin rengini seçemiyordu.

Kızın yerinden kalkıp kendi tarafına doğru geldiğini gören Rıfat seçilebilmek korkusuyla yüzünün gözlerinden aşağı cihetine duvarı siper eyledi. Yürüdüğü zaman ifrata [aşırıya] varmayan uzun bir boy, levendane endam görülüyordu. Omuzlarının genişliğine göre inceliği fevkalade görülen belini siyah bir kemer kuşatmıştı. Rıfat'ın yalısından öbür cihete tecavüz eylemiş duvarın diğer cihetine doğru uzanmış olan gül dalındaki bir gülü, kız, incitmeye kıyamıyor gibi bir ihtiyatla avucu içine aldı. Kokladı. Kokladı… Gözleri mahzuziyetten kapanıyormuş gibi süzüldü. Dudaklarında tatlı bir tebessüm belirdi. Gülü elinden bıraktıktan sonra geniş bir nefes aldı. Güya sinesini bu buy-ı muattar [güzel koku] ile doldurmak istiyordu. Rıfat kızın o gülü koparmaksızın bıraktığına sıkılıyordu. Ah mümkün olsa da "Ne kadar isterseniz koparınız matmazel! Hepsi sizin olsun diyebilsem!" diye düşünüyordu.

Kız, duvarın dibinde iri pembe salkımlar açan bir ağacın aşağıki dallarındaki çiçeklerini okşadı. Baştan aşağı çiçekleriyle donanmış olan ağacı birden görmek için yukarıya doğru **(40)** baktı! İşte o zaman tam Rıfat'a doğru bakmış oluyordu. Rıfat kızın gözlerinin içini yakından gördü. Rıfat'ı görmediği hâlde Rıfat'a doğru bakıyordu. O kadar yakındı ki eğer ziya-yı şems [güneş ışığı] o cihete doğru münakis bulunsaydı [yansısaydı] çamlar arasından parıldayan iki gözü görürdü. Lakin ziya kızın yüzüne doğru münakis olduğu için Rıfat onun gözlerinin içini pekiyi görüyordu. Rıfat buna mavi renk diyemedi. Yeşil de diyemedi. Mavi ile yeşil arasında ismi tavsif olunamayacak [tanımlanamayacak] kadar güzel bir renkteki gözlerde ne kadar elvan-ı günagun ve ne kadar mana-yı namefhum [anlaşılmayan mana] vardı. Genç kızın zekâsını, irfanını, vakarını sanki hep bu gözler izhar eyliyordu. Daha tarif olunamayacak, anlatılamayacak birtakım esrar, ahval-i ruhiye o gözlerde bulunuyordu. Genç kızın nazarı bir seyyal-i elektriki [elektriğin akışı] gibi Rıfat'ın bütün mevcudiyetine [varlığına] nüfuz eyliyordu. Bu nazarın tesirinden kalbinde bir şeyler oldu. Eliyle göğsünü bastırdı. Rıfat yine o gözlere bakmakta devam ediyordu. Kendi nazarıyla karşılaşan genç kızın nazarı ona bir şeyler naklediyordu, başında bir sersemlik duydu. Bu nazarın tesiri onun amak-ı ruhuna [ruhunun derinliklerine] geçmişti. Artık dayanamadı. Rıfat

gözlerini kapadı. Tekrar gözlerini açtığında genç kız sandalyeye oturmuş dirseklerini masaya dayamış, başını avuçları **(41)** içine almış bulunuyordu. Açılmış kitap önündeyse de okumadığı anlaşılıyordu. Zira bir hayli müddet olduğu hâlde hiçbir yaprak çevrilmiyordu. Rıfat birdenbire şaşırdı. Ne görüyordu? Kitabın sayfaları üzerinde lekeler peyda olmaya başladı. Kızın gözlerinden dökülen yaşlar bu lekeleri hâsıl ediyordu. A!.. Bu kız ağlıyordu!.. Bir müddet sonra kemerinden temiz bir keten mendil çıkardı. Gözlerinin yaşını kurutmaya çalıştı. Kitabını eline aldı. Ağaçların arasından nihan oldu [kayboldu]. Rıfat sandalyeden indi. Oradaki tabii çimenlerin üzerine oturdu.

"Bu kız acaba Piraye'nin anlattığı kız mı? Öyle olacak!.. Fakat Piraye'nin hakkı varmış hakikaten gözleri pek acayip! Bakışı çok fena!.." dedi. Saatini çıkardı baktı. İşine gitmek için hazırlandığı vapurun vakti geçmiş ondan sonraki vapura kalmıştı. Yavaş yavaş yürüdü. Sokak elbiselerini giyinip, çıktı.

Rıfat akşama avdetinde vapurdan çıkıp yalısına gitmekteyken Sabahat'in komşunun yalısından çıkıp evine doğru yürümekte olduğunu gördü. Sabahat'e doğru yürüyüp,

"Teyze biraz bize girmez misin?" dedi. Sabahat, **(42)**

"Artık geç değil mi?"

"Hava pek sakin ve rakit [durgun] biraz bahçede vakit geçirebiliriz. Rica ederim!"

Sabahat muvafakatla girdi. İtimat'la birlikteydi. Havuzun başındaki kanepelere oturdular. İtimat bir sandalye alıp biraz ileriye doğru oturdu. Piraye de gelip kendisini buldu. Rıfat gördüğü kızın komşunun gelin edilmemiş olan kızı olup olmadığını öğrenmek istiyordu.

Sabahat'e dedi ki,

"Galiba komşudan geliyordun! Nasıl, Piraye'nin ucubesini gördün mü?.."

"Müeyyet Hanım gelmişti. Birlikte gittik. Yalıyı alan onun amcasıymış. Müeyyet orada kaldı. Zevci de gelecekmiş. Akşam yemeğinden sonra avdet edecekler [dönecekler]. Hane halkından pek hoşlanmadım. Lakin kızları Fehame iyi bir arkadaş olacak sanırım."

"Yalnız bir kızları mı var?"

"Evet!"

Rıfat o hususta ziyade malumat almak kolay olmadığını görerek,

"Piraye!" **(43)** diye seslendi, Piraye İtimat'la beraber geldi. Rıfat Piraye'ye dedi ki,

"Piraye bak! Senin acayip hanımına gitmişler!"

Piraye, "Şimdi İtimat'la onu söyleşiyorduk. "Ne giyinmişti," diye soruyordum. Siz çağırdınız! Küçük hanım komşunun kızı ne giymişti?"

Sabahat, "Bir beyaz muslin bluz, bir gümüşi etek."

Rıfat artık anlamak istediğini anladı. Demek gördüğü kız komşunun kızı Fehame'ydi.

İtimat, "Piraye'nin merakına göre başındaki açık pembe kurdeleyi de unutmayalım hanımcığım."

Rıfat, "Piraye, sen komşunun kızına niye bu kadar merak sardın?"

Piraye, "Yeni bir komşu gelir, onun da bize akran bir kızı bulunursa merak edilmez mi küçük bey!"

Rıfat gülerek, "Bu küçük bey lakırdısı da ne oluyor? Ben koca adam oldum! Hâlâ küçük bey!.. Evvelleri ağabey diyordun ne âlâ. Şimdi bu neden değişti..."

Piraye kıpkırmızı olarak, "Evin içinde herkes küçük bey diyorlar da ben söyleyince mi kabahat oluyor?.." **(44)**

Rıfat, "Hizmetkârlar söylüyorlar. Çünkü onlar benim hemşirem makamında değildirler."

Piraye cevap vermedi. Rıfat yine gülerek,

"Ee Piraye! Senin komşu kızının bakışı fena olduğunu söylüyordun. İtimat'a fena mı bakmış? Ne dersin İtimat?"

İtimat, "Fehame Hanım'ın gözleri de, bakışı da pek güzel efendim!"

Rıfat , "Piraye'nin fena dediği ne oluyor?"

İtimat, "Gözlerinde ekspresyon[4] ziyade."

Birkaç gün sonra yine bir akşamüzeri Rıfat ile Sabahat, Rıfat'ın yalısının bahçesinde geziniyorlardı. Rıfat bir manzumesini [şiirini] Sabahat'e okuyordu. Rıfat'ın eşarı [şiirleri] mehafil-i edebiyede [edebiyat çevrelerinde] pek ziyade rağbet görmekte bestelediği şarkılar musıkişinaslar [müzik severler] tarafından fevkalade takdir olunmaktaydı. Rıfat hem şair, hem de bestekârdı. Keman, ut,

[4] Expression (Fr.): Hareket jest veya yüz hareketiyle açığa vurulan karakter ve iç duyguları. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 56.]

piyanoda fevkalade mahareti vardı. Bilbedahe [doğaçlama] şiir söylemekte olan iktidar ve istidadına herkes hayrandı.

Rıfat Fehame'yi gördüğü günden beri onu düşünmemek istediği **(45)** hâlde zihninden çıkaramıyor. Lakin ondan da bahsedemiyordu. Piraye koşarak geldi,

"Küçük hanım! Limonluğun aşağısındaki çimenlikteydim. Oradan işitiliyor. O yalının o hizada kapıları bahçeye açılır bir odası vardır. Orada mı çalıyorlar, yoksa onun önünde bahçeye mi çıkmışlar bilmem, ses pek yakın geliyor. Rıfat,

"Benim musıkiye merakımı bilirsin. Haydi, gidelim Sabahat!"

Piraye'nin peşine düşüp gittiler. Duvarın dibine oturdular. Ut bir sanatkâr eli ile çalınıyordu.

Sabahat, "Aferin Piraye bizi beyhude yormadın!" dedi.

Rıfat dikkatle dinliyordu. Makam-ı takdirde [beğenerek] başını sallayıp,

"Çok iyi!.. Çok iyi!.." diyordu. Taksim nihayet buldu. Amirane bir sadanın "Haydi" demesi üzerine iki ut karciğar peşrevine başladı. Utlar o kadar hem-ahenkti [uyumluydu] ki mızraplar aynı perdeleri an-ı vahitte [aynı anda] tutuyor. Aynı nağmeleri yapıyordu. Hiçbirbirinden geri kalmıyor ve ileri varmıyorlardı.

Rıfat, **(46)** "Ahh!.. Mümkün olsaydı da ben de keman ile bu ahenge iştirak etseydim."

Sabahat, "O anda bunları kaçırırız!"

Rıfat, "Olur demedim, olaydı diyorum."

Piraye, "Ben de kanuni olurdum. Duvarın bu tarafından onların ahengine karışırdık. Karciğar peşrevini geçen akşam dinlediğinizde tam buldunuz. Kusur görmediniz."

Rıfat'ın dudaklarında bir tebessüm belirdi. Karşısında bulunan Sabahat bu tebessümdeki acılığı hissetti. Evet Piraye karciğar peşrevini bilanoksan [eksiksiz] çalıyordu. İyice ezberlemişti. Lakin o ezbercilik ile bu udiler arasında ne büyük fark vardı!.. Peşrev tamam olduğunda bir şarkı geçtiler. Hazin ve kalbî [içten] bir sada taganni ediyordu [şarkı söylüyordu]. Udun çalınışında olan maharet bu tagannide dahi görülüyordu. Şarkı bitti. Biraz fasıla [ara] verildi. Duvarın öbür tarafından,

"Bedia Hanım! Kahvenizi getirdim." diye söylenen sözler işitildi. Yine bir ses,

"Haydi Fehame! Ben kahvemi içerken sen hicazdan başla!.. **(47)** dediği işitildi. Anladılar ki önce dinledikleri mahirane taksim Bedia tarafındandı. Şimdi de

Fehame taksim ediyordu. Gittikçe parlayan ruhnüvaz [ruh okşayan] nağmeler kaybolmaya, derin, elim esvat-ı şikâyat [şikâyet sesleri] işitilmeye başladı. Ut inliyor, giryeler, eninler [inleyişler] isale ediyordu [akıtıyordu]. Ah bu kız udu nasıl bir lisan-ı musıkiyle [müzik diliyle] söyletiyordu. Sanki kendi ıstırabına, âlâmına [dertlerine] onu tercüman etmek istiyordu. Hazret-i Mevlana'nın "Eğer bu neydeki dudaklar bende olsaydı ben de onun gibi neler söylerdim!" buyurmuş olması gibi sanki lisanla ifham ve ilam olunamayacak [anlatılamayacak] birçok hâller eninler onunla söylenmek isteniyordu. Taksim bitti. Şarkı başladı. "Bir ben bilirim çektiğimi, bir dahi Allah!" şarkısını hazin ve manidar bir surette taganni eden sada ne kadar gümrah [gür] ve ne kadar latifti. Bu güzel sada utla müttefikan [birlikte] neler neler anlatıyordu. Rıfat birkaç gün evvel kızın döktüğü gözyaşlarını hatırladı. O yaşlar ile bu eninler arasında bir münasebet bulunuyordu. Sabahat'e dedi ki,

"Acaba bu kız mükedder [kederli] midir?"

"Neden bu manayı çıkarıyorsun?"

"Bu terennüm ve taganni hep naleler [feryatlar], eninler saçıyor." **(48)**

"Bir şairin söylediği şarkıyı taganni eylemek o sözleri kendi söylemek değildir. Hazin çalıyor ve söylüyor. İşte bu kadar!.."

O gece Rıfat odasına çekildiği zaman uyumaya muvaffak olamıyordu. Hatırından çıkarmak istediği hâlde gördüğü levha ve dinlediği musıkinin tesirini üzerinden atamıyordu. Hele o gözyaşları, o eninler hakkındaki merakını def etmek kabil olamıyordu. Rıfat bahçenin dağlık kısmında olan cevelanında [gezintisinde] komşunun hanımları yeldirme ve başörtüsü ile kendi dağlarında gezindiklerini görüyordu. Bunlar arasında bulunan Fehame onlar gibi geziyor eğleniyordu. Ya o gözyaşları! Ya o dalgın ve mahzunane tavırlar!.. Onu tekrar yalnız bulunduğu zaman bir mahall-i inzivada [köşede] görmek arzusunu yenemiyordu. "Acaba Fehame daima sabahları o mahfi [gizli] ve siper mahalle [kuytu yere] geliyor mu," diye düşünüyordu.

Ertesi sabah birkaç gün evvel Fehame'yi gördüğü mahalle gitti. Gözetledi. Bir maden tepsi üzerinde dumanı çıkan bir sütlü kahve ile ufak bir tabak içinde biraz bisküvi duruyordu. Kimse yoktu. "Acaba bu kahve Fehame için mi," diyordu. Onun için ise gelmek üzeredir diye muntazır bulunuyordu [bekliyordu]. Biraz sonra ağaçların arasından beyaz giyinmiş birisi belirdi**. (49)** Yaklaşınca Fehame

olduğunu anladı. Elinde iki gazete vardı. Masanın üzerine bıraktı. Beyaz bir gecelik entarisi üzerine yine beyaz ve danteller ile dikilmiş matine [sabahlık] giyinmişti. Entarisi kısaca olduğundan gümüşi glaseden[5] iskarpinleri görünüyordu. Gümrah ve uzun saçlarının örgüsü bir altınoluk gibi aşağıya doğru uzanmış, henüz taranmamış olduğu pürüz ve tarazlardan anlaşılıyordu. Yavaş yavaş sütlü kahvesini içti. Ağzına bir bisküvi atarak gazetelerden birini açıp okumaya başladı. Bir hayli müddet sonra gazeteyi devşirip bıraktı. Diğerini açtı. Lakin bunu okumaya başlamayıp derin derin düşünmeye vardı. Evvelce Rıfat'ın bahçesinden öbür tarafa doğru kol atmış olan ağaçların üzerindeki çiçekleri seyrediyordu sonra gözler mahmurane bir surette daldı. Artık çiçekleri de görmediği, hayalhanesinde musavver [tasarlanmış] kimbilir neler seyreylemekte olduğu anlaşılıyordu. Rıfat bir hışırtı husule getirmemek için kımıldamaktan içtinap eyliyordu [çekiniyordu]. **(50)**

- 2 -

Bir akşam Sabahat yemekten kalkmış anneler ve Miss Mod ile salonda oturuyordu. İtimat içeriye girip,

"Efendim Rıfat Bey geldi," dedi Sabahat,

"Sormak lazım mı buyursun!" diye cevap verdi.

İtimat, "Rıfat Bey sizin odanıza çıkmak için müsaade istiyor efendim," deyince Sabahat Rıfat'ın kendisini yalnız görmek istediğini anlayıp,

"Haydi, Rıfat Bey'i götür. Mumları yak ben de geliyorum," diyerek ayağa kalktı. Sütude ile Sabite'ye,

"Belki artık aşağıya inemem anneler! Geceniz hayır olsun!" dedikten sonra çıktı. Odasına girince mumları yakmış **(51)** olan İtimat dışarı çıkmakta Rıfat telaşla oda içinde gezinmekteydi. Sabahat'i görünce yazıhanenin önündeki koltuğa kendini atarcasına oturdu,

"Sabahat! Mesele çok fena! Ve hatıra gelmez bir şey!.." dedi.

Sabahat, "Hayrola ne var?.."

[5] Glace (Fr.): Parlak cilalı. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 79.]

“Bu akşam biraz erkence gelmiştim, bizim amca ile yenge de bu sabah İstanbul’dan gelmişlermiş. Yenge bizim odaya geldi peder ve valide tarafından sefaretle [elçi olarak] geliyormuş. Bana ne teklif olunuyor bilir misin? Teklif de değil meselenin sonradan aldığı surete göre adeta cebir [zorlama]!”

“Söyle de öğreneyim!”

“Piraye ile izdivaç!.. Ben ona kardeş nazarıyla baktığım böyle bir şey mümkün olmayacağını söylediğimde bu izdivacı reddedecek olursam pederimi de validemi de bedbaht edeceğimden âdeta yüreklerine indireceğimden bahsolunmaz mı?”

“Bu teklifte ne fenalık görüyorsun? Mesele çok fena diye beni korkuttun!.. Piraye pek güzel, melek gibi bir kız! Zaten sen ekseriya “Ben alacağım kızı görüp almalıyım”, demiyor muydun?” **(52)**

“Piraye’nin pek güzel bir kız olduğunu ben de teslim ederim lakin onunla izdivaç hiç hatırıma gelmedi. A!.. Bu kabil değil!..”

“Neden?..”

“Çünkü benim zihnimde hiç öyle bir tasavvuru bais olmadı [düşünceye yol açmadı]. Zira o beni hiç cezbetmedi!..”

“Rıfat! Sen hoppa bir delikanlı değilsin! Seni temin ederim ki Suat için de benim hatırıma hiç öyle bir şey gelmemişti. Dayım bana bu teklifi ettikten ve Suat’ın bana talip bulunduğunu söyledikten sonra bunu hatırıma getirdim. Suat’ın her hâlini düşündüm. Beğenilmeyecek bir şeyini görmediğim için cevab-ı red vermedim.”

“Beni iyi dinle Sabahat! Şimdiye kadar zihnim Piraye ile bu yolda meşgul olmadığı için ben onun hiç beğenilmeyecek bir hâlini görmemiştim. Fakat akşamdan beri üç dört saat zarfında bunu düşündükçe tabıma tevaffuk etmeyen çok cihetlerini görüyorum. Benim hayalhanemin mahbubesi [sevgilisi], zevcem olmak üzere tasavvuratımda tersim eden [şekillenen] kadın bu değil!.. Şeklen de, vechen de, manen de bu değil!..”

Sabahat gülerek, **(53)**

“Nasıl kadın beğenirsin? Bari bunu öğrenelim! Sana kız intihap edecek biz değil miyiz? Bari mizacını bize anlat!..”

Rıfat da gülerek,

“Ben ifrata varmayan uzun bir boydan hoşlanırım. Piraye de öyle. Ben kumral kadın severim. Piraye de sarışın. Pembe beyaz isterim Piraye de öyle! Bu

tarifatımla siz bana tıpkı Piraye gibi bir kız bulup getirirsiniz, lakin o benim bir refika-ı hayat [hayat arkadaşı] olmak üzere sevebileceğim kadın olmayabilir. Nasıl ki Piraye olamaz!.."

Sabahat hayretle,

"Lakin bunu anlayamıyorum."

"Bu hâl anlaşılmaz ki anlayasın! Anlatılmaz ki sana anlatabileyim!.. Bu bir hâlet-i ruhiyedir. Kalen ve kalemen [söz ve yazıyla] anlatılamaz!..

Sabahat bir müddet düşündükten sonra dedi ki,

"Kardeşim! Şurasını düşünmelisin ki validen Piraye'den ayrılırsa kederinden fena olur. Pederin de Piraye'den ayrılmaya tahammül edemez sanırım."

Rıfat hiddetle, "Lakin bu izdivaç onların sevgili Piraye'lerini bahtiyar edemez!"

Sabahat ciddi bir tavırla, "Ya bu izdivacın adem-i icrası [gerçekleşmemesi] Piraye'yi bedbaht ve meyus etmeyeceğini neden biliyorsun?.."

"Ne demek istiyorsun?" **(54)**

"Senin şimdiye kadar anlamayışına taaccüp ediyorum [şaşıyorum]. Benim anlayışıma göre Piraye yetişkin bir kız olduğundan beri senin hakkındaki hissiyat-ı uhuvvetkâranesi [kardeşlik hisleri] değişmiştir.

Rıfat sıkıldığını ima eder bir tavırla, "Bundan ben mesul olamam! Zira ne öyle bir ümit verdim, ne de onun hissiyatının bu surete tebdilini [değişimini] bais olacak bir hâl ve harekette bulundum. Piraye'nin beni sevmesi kendisinin mesut olmasına kifayet etmez! Zevci tarafından sevilmeyen bir kadın hiçbir vakitte bahtiyar olamaz!.."

"Burası doğrudur!.."

"Hem ben kendi hisseme ait olan ciheti düşünmeye de salahiyettarım [yetkiliyim]… Ben zevcem olacak kadını sevmek isterim!.. Kendi bahtiyarlığımı istediğim gibi onu da bahtiyar etmek isterim."

"Bu sözünde de haklısın!.. Zavallı Piraye!.."

Sabahat bu sözü terahhumkârane [acıyan] bir sesle söyledi. Rıfat ayağa kalkıp, "Şu canımın sıkıntısıyla seni daha ziyade rahatsız etmeyeyim," dedi.

Sabahat, "Ben senden sıkılmam! Benimle böyle hasbıhâle [dertleşmeye] geldiğinden ve beni hemraz [sırdaş] addeylediğinden dolayı memnun oldum. Bu hâl ile gitme! **(55)** Biraz burada meşgul olmaklığın belki senin için daha iyidir.

Miss Mod'u çağırayım mı? Seyahatlerinden bahsetsin! Şopen'in senin sevdiğin morsolarından[6] birkaçını çalsın!"

"Teşekkür ederim bunu başka bir akşama bırakalım! Bu akşam düşünmeye ihtiyacım var!.. Bonsvar [iyi akşamlar] sevgili teyzem!" deyip çıktı.

Rıfat odasına çekildiği vakit o zamana kadar kendinde anlayamadığı yahut anlamak istemediği bazı hissiyatı tetkike koyuldu. Komşunun kızının ona olan tesiri artık kendisince nakabil-i inkâr [yok sayılması mümkün olmayan] bir mesele oluyordu. Onun hayali gözlerinin önünden gitmiyor. Onu gördüğü günden beri kendisinde olan tebeddülatı [değişimi] fark ediyor. Bu kız onun zihnini, kalbini işgal eylemişti. Onu daha görmek iyice anlamak hususunda olan arzu-yı mübremi [şiddetli arzuyu] teskine [yatıştırmaya] muvaffak olamıyordu. Az kaldı ki Sabahat "Sen nasıl kız istersin," diye sorduğu vakit "Komşunun kızı gibi!" diyecekti. Bu hâli derhatırla [hatırlayarak] "Ben onu gördüm! Lakin daha anlamalıyım, öğrenmeliyim..." diyordu. O kızı göreli, nazarı bir seyyal-i elektriki gibi bütün mevcudiyetine geçeli, kendisinde husule gelen rahatsızlıktan bizar [rahatsız] oluyordu. O kızın beğenilmeyecek bir hâlini öğrenmek, anlamak ile ondan soğumayı arzu ediyordu. **(56)** Bir yandan da "Teehhül edecek bir erkek değil miyim? Bu kızın hâlinde bir kusur, mazisinde bir hata yoksa ben niçin onu almayayım?" diyordu. Herhâlde Piraye meselesinden ebeveynini incitmeksizin tahlis-i giriban etmek [yakasını kurtarmak] istiyordu. Rıfat düşündükçe, hissiyatını tetkik eyledikçe komşunun kızının kendi üzerinde olan kuvve-i teshiriyesinin [etkileme gücünün] derecesini anlıyordu. Bundan adeta ürküyordu. Mağlub-ı heves olmayıp [heveslerine yenilmeyip] metanet ve itidal-ı demle [sağlam ve soğukkanlı] hareketi kendisine nasihat eyliyordu. Fakat hâlâ onu görmek, onu öğrenmek arzusuna karşı mukavemet edemiyordu!.. O gece uyuyamadı. Sabahleyin iki saat kadar zorla kestirebildiği uykudan gözlerini açtığı zaman Sabahat'in kendisini görmeye geldiğini haber verdiler. Arkasına ropdöşambırını [üst giysisini] alıp mindere geçti. Teyzesini yatak odasında kabul etti. Sabahat onu gece rahatsız görmüş olduğu için yoklamaya gelmişti. Rıfat eline verilen kahvesini içerek Sabahat'le görüşürken cariyelerden biri geldi. Beyefendi ile Hanımefendi,

[6] Morceau (Fr.): Müzik parçası. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 918.]

Amca Bey, Yenge Hanım hep birlikte karşıki odada bulunup kendilerini çağırdıklarını ihbar eyledi [haber verdi]. Rıfat bihuzur [huzursuz] bir hâlde,

"Bundan ne anlarsın teyze?"

"Galiba senin anladığını ben de hissediyorum!.." **(57)**

"Valide ve pederin yüzüne duramayacağım tasavvuruyla çağrılıyoruz galiba!.. Sen şimdi git teyze! Ben giyinip gelinceye kadar bu meselede ısrar etmemeleri için elinden ne gelirse icra et!"

Sabahat meyus bir hâlde çıktı. Biraz sonra Rıfat da gitti. Cemiyete [topluluğa] dâhil oldu. Rıfat'ın keşfi doğru çıktı, bu izdivacı reddeylediği hâlde ana baba hakkının helal edilmeyeceğinden, öyle bir darbenin onları öldüreceğinden, ebeveyninin katili olacağından bahisler olundu. Piraye'nin elkızlığından çıkıp onlara hakiki evlat makamına kaim olması [geçmesi] için izdivaç elzem [gerekli] görülüyordu. Rıfat işin vahametini [zorluğunu] anladı. Kendi edip [terbiyeli] bir delikanlıydı. O zamana kadar ebeveyninin yanında teehhül lakırdısı etmemişti. O yolda sözlerden hicap ederdi [utanırdı]. Sıkılmaya başladı. Bu fırtınayı nasıl savacağını düşünüyordu. Utanmak, sıkılmakla bu işten kurtulamayacağını anladı. Bir gayret ve cesaretle dedi ki,

"Rica ederim, dikkat buyurunuz! Sabahat bir kız olduğu hâlde zevç intihabını dayısı onun reyine bırakıyor."

Rıfat'ın pederi Bahir Efendi, "Biz Ekrem Efendi kadar alafranga değiliz oğlum! Gelini ebeveyn **(58)** intihap eder. Oğul onu kabul eder. Şimdiye kadar böyle gördük böyle yapmalıyız! Hem de Ekrem Efendi, Sabahat Hanım'ın babası değildir," demesiyle Sabahat müteesirane [üzülerek],

"Dayım benim pederim makamındadır. Hakkımda pederlik vazifesini ifa etmiştir," cevabını vermeye mecburiyet gördü. Bahir Efendi kırdığı pottan mahçup olarak,

"Doğrudur kızım!.. Biz kendi bahsimize gelelim," diye özür diledi.

Amca söze atılarak,

"Zamane gençlerinden nedir bu çektiğimiz?.. Babanın sana sorduğu kabahat! Bizi evlendirirken sordular mıydı? "Evlendiriyoruz," dediler sevindik! "Nasıl kız istersin," dediler "Siz bilirsiniz efendim güzel olsun da!" diye cevap verdik. Geçinmedik mi? Beğenmedik mi? Keramet nikâhta, şirinlik tel ile duvaktadır. Böyle isyanlarla ananın babanın yüreğine mi indireceksin?.. Ah zamane! Ah!.."

Rıfat münkesirane [kırgın], "Pederimi validemi o derece rahatsız etmek için ne yaptım?.. Bir cariye almışlar, onu kendi kızları gibi sevmelerine ben itiraz ettim mi? Onu kıskandım mı? **(59)** Ben de kardeş gibi sevmekte kusur ettim mi? Onu o derece hakiki bir kardeş gibi sevdim ki artık ona başka bir nazarla bakmaklığım kabil olamaz!.."

Rıfat bu sözü söylemekle kapının dışarısında bir gümbürtü oldu. Ne olduğunu anlamak üzere Sabahat koştu, arkasından Rıfat da gitti. Rıfat kapının dışarısına çıktığında Sabahat eliyle Rıfat'a yere serilmiş yatan Piraye'yi gösterdi. Piraye'nin benzi kireç gibi olmuş. Bir cism-i camit [donuk bir kütle] gibi devrilmiş yatıyordu. Rıfat'ın validesi Mesile Hanım da geldi. Piraye'yi o hâlde görünce, "Aman yetişin!" diye seslenmesi üzerine hane halkı toplandı. Sular, kolonyalar, yetiştirildi. Bir müddet sonra Piraye kendine geldiğinde Mesile Hanım Piraye'yi okşayarak,

"Ne oldun kızım, yavrum," diyordu. Piraye mecalsiz ve kesik bir sesle,

"Sizin yanınıza geliyordum. Başım döndü düşmüşüm!.." diyordu.

Açıldıktan sonra Rıfat Sabahat'in kolundan çekti odasına götürdü.

Sabahat kemal-i teessürle [son derece üzüntülü] dedi ki,

"Ben tahminimde yanılmamışım! Olanı gördün ya!.."

Rıfat cevap vermeyip odanın içinde kemal-i helecan ile [çarpıntıyla] **(60)** geziniyordu. Pek müteheyyiç [heyecanlı] olduğu yüzünden, hâlinden anlaşılıyordu. Yüzü kıpkırmızı olmuş, alnından ter taneleri teraküm eylemişti [birikmişti]. Yine Sabahat dedi ki,

"Sevene karşı sevilenler merhamet etmelidir."

Rıfat Sabahat'in karşısına durarak,

"Sevenlerin şayan-ı merhamet olduğunu söylüyorsun değil mi?" dedi.

"Şüphesiz!.."

"Ya bana niçin merhamet etmiyorsun?.."

Sabahat bu sözden şaşırdı, "Anlayamıyorum!.." dedi. Rıfat'ın bütün asabı [sinirleri] sarsılmıştı teessüratını zapta muktedir olamıyordu [gücü yetmiyordu]. Sabahat'e doğru ilerleyip yakınında durdu. Gözlerinin içine manidar bir nazarla bakarak bilaihtiyar,

"Ya ben de seviyorsam!.." dedi.

Sabahat,

"Kimi?.." diye haykırdı. Rıfat meseleyi aşikâr etmek istemediğinden,

"Senin tanımadığın asla görmediğin birini!.." **(61)** dedi Sabahat gücenik bir çehreyle,

"Demek şimdiye kadar benden ketmettin [gizledin]! Daima beni isticvap eylediğin [sorguladığın] ben de senden bir şey gizlemediğim hâlde!.. Daha geçen gün hissiyat ve efkârımızdan bahsediyorduk! Bana bunu söylemedikten başka, bütün bütün başka yolda idare-i kelam ettin [sözü çevirdin]!"

Rıfat tebessümle,

"Daha o zaman sevdiğimi ben de bilmiyorsam!.."

"Demek ki eski zaman masallarında olduğu gibi bir görüşte bin can ile âşık oldun!.. Sen beni böyle laflara inanacak budalalardan mı sanıyorsun?.."

Her ikisi de bir müddet sükût ettiler. Sabahat kendinden altı yaş büyük olan hemşirezadesi [ablasının oğlu] Rıfat'ın elini bir muhabbet-i maderane ile [annelere yaraşır bir sevgiyle] tutup dedi ki,

"Rıfat şimdiye kadar benden esrar-ı derununu saklamazken bu defaki mektumiyete [suskunluğa] sebep nedir?.. Bana emniyetin yok mu?"

Rıfat Sabahat'in bu sözlerinden müteessir oldu. Kaç günden beri Fehame yüzünden kendisinde husule gelen hissiyatından bahseylemek ve tekmil raz-ı derununu ona söylemek istedi. Lakin Sabahat'in eski masallar kahramanları hakkında deminki teşbih-i müstehziyanesini [alaycı benzetmesini] düşünerek birkaç gün zarfında iki defa görmek bir defa **(62)** dinlemek ile bu derece-i mühimmeyi [önemli dereceyi] bulmuş olan bir sevdayı vasıf ve tariften utandı [ab]. O zamana kadar kendini ciddi tanıtmış bir genç olduğu hâlde bu kadar zaaf ve acz izharından [zayıflık ve acizlik gösterisinden] ictinap ediyordu [çekiniyordu]. Hoppalık, hayalperestlik ile itham olunmaktan Sabahat indinde [yanında] gülünç olmaktan korkuyordu. Bilaihtiyar ağzından kaçırmış olduğu söze nedamet getiriyor [pişman oluyor], bunun bir çare-i tamirini düşünüyordu. Cali [yapmacık] surette güldükten sonra,

"Ben latife söyledim?.. Öyle bir şey olsa ben senden gizler miyim?.." dedi. Sabahat Rıfat'ın birini sevmekte olduğunu itiraf eylediği anda onun yüzünde, hâlinde gördüğü heyecan ve teessüratı tahatturla [hatırlayarak] meselenin latife olmadığını anlıyor, sevdiğinin kim olduğunu söyleyememesine taaccüp eyliyordu.

O aralık Mesile Hanım'ın akrabalarından olup dul kaldığından yalıda ikamet eden ve Rıfat'a süt vermiş olan Baise Hanım içeriye girip mahzunane bir tavırla,

"Piraye Hanım'a yine fenalık geldi. Bilmiyor musunuz?" dedi.

Piraye deminki gibi bütün bütün kendinden geçmemişse de yatağına yatırılıp hanımefendinin de başı ucunda bulunduğunu ve doktora haber gönderildiğini söyledi. Rıfat saate bakarak **(63)** kendisinin işine gitmek vaktini anladı. Vapuru kaçırmamak üzere acele çıktı.

- 3 -

Ertesi sabah oğullarının İstanbul'a vürut edeceği [geleceği] gün olduğundan Ekrem Efendi posta vapuruna istikbale [karşılamaya] gitti. Sabahat, ablasının yalısına birini gönderip Piraye'nin sıhhatini sordurmuş olduğundan doktorun asabi bir hâl olduğunu bildirdiği ve Piraye'nin yatağından kalkıp gezinmekte bulunduğu haberini aldı. Sabahat beyaz keten bir kostüm giyinmişti. Elbiseye bakan, dikişine kumaşından ziyade para verilmiş olduğunu anlayacağı vechile gayet güzel biçilip dikilmiş ve bir usta terzi elinden çıkmış olduğunu anlardı. Elbisede göğüs ve enseyi örten ve bilezikleri teşkil eden ağır bir deriden başka garnitür [süs] yoktu. Kulaklarında her gün bulunan orta büyüklükte gayet beyaz birer tek taştan başka huliyat [mücevher] yoktu. Sabahat bir koltukta İtimat da bir sandalye üzerinde oturmuşlardı. **(64)** Bir ipekli fistan hışırtısı ile Nebahat içeriye girdi. Açık pembe parlak ipekli kumaştan beyaz müslin dö sua[7] ve danteller ile tezyin olunan [süslenen] elbisesinin etekleri de musanna [ustalıklı] kırmalarla süslenmişti. Şen bir tavırla Sabahat'e,

"O!.. Abla! Sen yine her günki kıyafette. Bugün ağabeyler geleceğini unuttunuz mu?.. A!.. Pardon!.. Namzediniz Suat Bey ile kayınbiraderiniz Nihat Bey!.. Kendilerinin geleceği gün giyinmemezlik onlara hürmetsizlik olmaz mı?.."

Nebahat bu sözleri söylerken Miss Mod içeriye girmiş daima oturduğu koltuğa doğru yürüyordu. Nebahat'e,

"Düğüne mi gidiyorsunuz Nebahat Hanım!" dedi. Nebahat, Mod'un sesini işitince onun tarafına doğru bakıp müstehziyane,

"Bu sözden maksadınız nedir sevgili Miss!"

[7] Mousseline (Fr.): İpek müslin. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 151.]

Mod, "Mademki alaavrupen bir surette [Avrupai tarzda] bulunmak istiyorsun yani daima alafrangalık taslıyorsun o hâlde benim size asıl alafrangalığın ne olduğunu öğretmek için şimdiye kadar olan sözlerimi biraz hatırlamak lazım değil mi? Bu bir hane tuvaleti olmadığı **(65)** gibi bir vizite [görüşme] kıyafeti de değildir. Elbisenin modelini kâğıt üzerinde gördüğünüz zaman altındaki izahata dikkat ediniz demiştim."

Nebahat, "Bence elbisenin güzeli beni güzel gösterendir. Sizce hane içindeki tuvalet acaba nasıl olmalıdır?.." dedi.

Mod, "Bir matmazelin hanesindeki tuvaleti -eliyle Sabahat'i göstererek- böyle olmalıdır...

Nebahat hiddetinden kızardı. Mod'a müstehziyane bir surette bakarak dedi ki,

"Teşekkür olunur ki hemşirem tuvalet hususunda kendine reva gördüğü mezalimi [zulmü] bana yapmıyor. Ben kendisinin yerinde olsam böyle mi gezerim? Sarf etmesini bilmedikten sonra zenginlik neye yarar?"

Nebahat'in daima Sabahat'in her şeyine kusur bulmaya çalışarak onu taciz edecek sözlerde bulunarak rahatsız etmesine Miss Mod'un canı sıkılırdı. Bu defa da dedi ki,

"Hemşirenizin bu sade tuvaleti sizin demiş olduğunuz gibi hıssetinden [cimriliğinden] değil hüsn-i tabiatındandır [karakterinin güzelliğindendir]."

Nebahat, "Hemşiremin bari bluzu olsun ipekli kumaştan olaydı." **(66)**

Mod, "Nebahat senin arkandaki ipekli kumaşın arşınını kaç kuruşa aldın?"

Nebahat, "Yirmi beş kuruşa."

Mod, "Hemşirenizin şu keten kumaşının arşını sekiz franga alındı. Demek sizinkinden daha pahalı, üzerindeki cüzi miktardaki dantel de sizin bütün elbisenizin fiyatından ziyade olduğunda şüphe yoktur."

Nebahat, Mod'un bu sözleriyle yine mağlup olduğunu görerek hiddetinden dişleriyle dudaklarını çiğnemeye başladı. Sabahat bu muhavereye karışmadı. Bilirdi ki bir söz söylese Nebahat hemen kendi fakirliğinden ve bu türlü sözler onun tuvaletinin parası Sabahat'in kesesinden çıkmakta olmasını başına kakmak olacağından, bedbahtlığından, biçareliğinden bahse başlayacak ve kolayca susmayacaktı. Sabahat bahsin kesilmesine yardımı olur mülahazasıyla [düşüncesiyle] eline bir gazete aldı, Mod da masa üzerinde duran ingilizce bir gazeteyi alıp göz gezdirmeye başladı. O aralık İtimat içeriye girip Sabahat'e,

"Beyefendi ile küçük beyler!" dedi.

Suat ile Nihat her ikisi de uzun boylu denecek bir **(67)** kamette ise de [boydaysa da] Nihat büyük biraderinden biraz daha uzundu. Her ikisinde dahi geniş omuzlar, muntazam endam vardı. Her ikisi de yakışıklı ve güzeldi.

Suat yolculuktan, bir senelik hayatlarından bahsediyordu. Nihat kendisine sorulmadıkça bir şey söylemiyordu. Valideleri Sütude Hanım evlatlarına kavuşmaktan mütevellit [doğan] sürurla [neşeyle] mütebessimane [gülümseyerek] onlara bakarak dinliyordu.

Suat ile Nihat geleli üç gün geçmişti ki Suat hâlâ Sabahat'e izdivaçlarına dair bir şeyi açmamıştı. Ailece evvelce olduğu gibi vakit geçiriliyordu. Gençler bahçede gezindikleri zaman Ekrem Efendi'nin tembihi üzere Miss Mod, Sabahat'ten ayrılmayıp uzaktan onları takip ediyor ve nazar-ı teftiş altında bulundurabileceği mevkide bulunuyordu. Bir gün familya halkı salonda bulundukları zaman Ekrem Efendi, Sabahat'in piyano çalmasını arzu eylemekle Sabahat, Şopen'in [8] parçalarından bir kaçını kemal-i maharetle çaldı. Sabahat bir de katermen [iki kişi ile ve dört elle piyano] çalmak istedi. Notaların yığılı olduğu tarafta bulunan Nihat'a Katermen notalardan birini inithapla [seçerek] vermesini söyledi. Katerment'de Sabahat'e refakat edebilecek olan ya Mod yahut İtimat'tı. Nebahat da İtimat kadar piyano talimine devam etmiş ise de havai mizaç kız musıkideki usul **(68)** ve ahenkle imtizaç edememiş ve mühim sanatkârane parçaları yoluyla çalacak dereceye varamamıştı. Mod İtimat'a işaret eylemekle İtimat Sabahat'in yanına geçti. Nihat notaların içinden La Batay nam notayı verdi. Nota yerine konuldukta Suat gülerek Nihat'a dedi ki,

"O kadar notanın içinden bunu niye intihap ettin harp meydanında mıyız Nihat?"

Nihat, "Hayat zaten neden ibarettir?"

Suat, "Hayat neden mi ibarettir? Bizim sinnimizde bizim hâl ve mevkiimizde bulunanlar için hayat lezaizinden, menafiinden [lezzetlerinden, faydalarından] istifade olunacak bir şeydir. Tabiatın güzellikleri, neşeleri, sürurları, şiiri, sevdası hep bizi bahtiyar etmek için değil midir? Beşeriyetin mesaisi ulum ve fününun hezaini [ilim ve fennin hazineleri] ile meydana getirilmiş bu kadar hoş zaman geçirilmeye mahsus tatlı meşagil, eğlenceler hep bizim için değil midir?"

[8] Frederic François Chopin: Polonyalı besteci.

Nihat, "Hep ebna-yı beşer [insanoğlu] bizden mi ibarettir? Hayatın o lezaizinden istifade etmek isteyip de edemeyenler söylediğin hoşça zamanlar yerine kuru ekmeğini tedarik ve sefilane maişetini [geçimini] idare için günlerini ezici, yorucu işlerle geçirmeye mecbur olduğu hâlde geceyi rahat geçirmek üzere muntazam bir yatak **(69)** bulamayanlar güreşecek bir takım mevani ve müşkilat [engeller ve zorluklar] karşısında uğraşanlar için hayat bir harb-i daimiden başka nedir?"

Suat, "Nihat! O kadar ince düşünüp de tebdil ve tagyiri [değiştirilmesi] elimden gelmeyecek olan şeyler için imrar eylediğim [geçirdiğim] zamanı yas ve elemle mezc eylemek [karıştırmak] istemem. Ebna-yı beşerden hiçbirine fenalık etmemek, beşeriyete muzır [zararlı] insaniyete muhâlif efal ve harekatta bulunmamak ile olacak istirahat-i vicdaniyem benim için kâfidir. Kendi nasibime düşen lezaiz-i hayattan istifade etmek isterim."

Bahsin uzamasıyla piyanoya başlayamamış olan Sabahat, başını kaldırıp iki biraderlere bakarak,

"Efendiler! Bu harp mebahisesi ne zaman bitecek ki biz La Batay'ı çalalım!.." dedi.

Suat'ın siyaha karip koyu kestane rengi cazibedar gözleri şevk ve sürurdan parlıyor, dudaklarında görülen tebessüm mesudiyetini ve mahzuziyet-i derununu ibraz eyliyordu. Nihat'ın küskünlüğünü ima eder bir surette çatılmış olan kaşları altındaki koyu mavi tahrirli [noktalı] gözleri tefekkürat-ı zihniyesinin âlâmını [kederini] izhar eyliyordu [gösteriyordu]. Sabahat'in sözü üzerine bir omuzunu piyanoya ika edip [dayayıp] Sabahat'e dedi ki, **(70)**

"Sanki musıki hayatın mübarezat[9] ve ıstırabatının aksinden [kavgaların ve ıstırapların yansımasından], mihnetzedeganın [sıkıntı çekenlerin], biçaregânın [çaresizlerin] şu içinde bulunduğumuz havaya karışan naliş ve feryadından muazzep olan ruhun seyyal-i müştekisinden [şikâyetçi akışından] başka nedir?.. Musıki enin-i hayat değildir de nedir?.."

Sabahat, "Musıkide tabiatın handeleri [gülüşleri], neşeleri, sürurları [sevinçleri] da vardır. Giryeleri, naleleri, eninleri de vardır. Harpte dahi ümid-i galebe [üstün olma ümidi] ve sada-yı şevk ve zafer [zafer ve sevinç sesleri] olduğu gibi yeis-i mağlubiyet [yenilginin üzüntüsü] ve enin-i mecruhin [yaralıların iniltisi] vardır.

[9] Metinde "mübazerat" şeklindedir.

Cihet-i galibi [yenen taraf] mesrur ve mübahi [gururlu]! Mağlubin [yenilenler] tarafı ise meyus ve nalan!..”

Nihat piyanoya daha ziyade ittika eyledi [dayandı]. Gülgûn yanaklarındaki pembelik humret [kızıllık] derecesine çıkıp bütün yüzünü kapladı. Uzaktan siyah gibi görünecek derecede koyu mavi gözlerinin halavetli nazarı [zevk almakta olan bakışları] dalgın bir surette piyanonun perdelerine münatıf [yönelmiş] bulunuyordu.

Suat dedi ki,

“Meseleyi pekiyi şerh ettin Sabahat. Mademki biz hayattan şikâyet edecek bir hâlde değiliz, mademki istikbalimizden ümitvarız! O hâlde niçin hayatın şevk ve sürurlarıyla imrar-ı zaman etmeyelim, lezaiz-i hayattan istifade etmeyelim? Âlâm ve[10] ekdardan [elemlerden ve kederlerden] hâli [uzak] olan kalplerimizi sürurla, neşelerle doldurmayalım! Niçin zihnimizi hâlin **(71)** saadeti ve istikbalin tasavvurat-ı bahtiyaranesiyle [mutluluk hayalleriyle] işgal etmeyelim? Hamd olsun bahtiyar olmak için nemiz eksik?”

Ekrem Efendi söze karışarak, “Hamd olsun ikiniz de genç ikiniz de yakışıklı demekten ziyade olarak güzel! Sıhhatiniz yerinde arslan gibi delikanlılar!.. Gelecek sene alacağınız diplomalar ile istikbaliniz temin olunmuş birer meslek sahibi adam oluyorsunuz. Şimdiye kadar zaruret, ihtiyaç nedir görmediniz. Bundan sonra da diplomalarınız ve ona inzimam edecek [eklenecek] say [çalışma] ve gayretiniz size onları hissettirmez. Diploma diyorum Suat’ın servetinden bahsetmiyorum. Zaten ona ehemmiyet vereydim Suat’ın bir avukat diploması alması için o kadar gayret etmezdim. Bir gencin servetini kaybetmesi onu idare edememesi ihtimali vardır. Lakin diploması onun tükenmez bir servetidir. Yahut serveti kazanacak bir şeydir. Sizin birer de sanat sahibi olmanızı istedim ressamlık tahsiliniz için de çalıştım. Avrupa’nın en meşhur üstatlarından ders aldırdım. Geçen hafta aldığım mektupta üstadınız bana o cihetten de güzel ümitler veriyor. Gelecek sene tablonuzu sergiye kabul ettireceğinden ve hatta epeyce bir fiyat mukabilinde satılabileceğinden ümitvar olduğunu bildirerek beni şimdiden tebrik etmek istiyor.”

Nihat acı bir tebessümle, “Sıhhat-i vücuda güvenilmez peder! Ne kadar sağlam **(72)** kimseler vardır ki birdenbire gelen bir marazla mariz olur [hastalıkla hasta

[10] Bu kelime metinde yoktur.

olur]. Istırabından inler! Hayata naleler [iniltiler] karıştırır! Servet insanı bahtiyar etmeye kâfi midir sanırsınız?.. Ne kadar kalbî yaralar vardır ki en zenginlerin dahi bahtiyarlığına mânidir. O servet ve saman içindeki eninlerini hayata ilka ederler [bırakırlar]."

Ekrem, "Sabahat kızım! Bahis uzadıkça uzuyor, sen piyanonun sedasıyla iskat et [sustur]!"

Sabahat ile İtimat'ın bir anda piyanonun perdelerine dokunan elleri bir aheng-i tam ile havayı çalmaya başladı. Gayet sanatkârane bestelenmiş olan bu hava harbin âlem-i hayhuyunu, boru sadalarını taklit eyledikten başka dinleyenlerin karşısında sanki suvarilerin gidişi piyadelerin meşy [yürüyüş] ve hareketi cengâverlerin şevk ve gayreti, metanet ve şecaati [sabır ve kahramanlığı] irtisam ediyordu [resmediyordu]. Herkesle beraber evvelce o havanın çalınmasına itiraz etmek istemiş olan Suat da müteessirane bir surette sükûtla dinliyordu. Piyanonun kalın ses veren perdeleri cehtindeki İtimat'ın notada tayin olunan perdeler üzerine arada birdenbire hızla elini vurması üzerine husule gelen top sadaları hazirunun [orada bulunanların] asabına [sinirlerine] ağır bir surette tesir eyliyordu.

Hava bitince Sabahat güler bir yüzle iki biraderlere bakıp, **(73)**

"İşte kavgalı bir bahis bu top sadalarıyla hallolundu. Aranızdaki kala-yı zıddiyet [anlaşmazlık kalesi] musıkinin toplarıyla hedmedildi [yıkıldı]," dedi.

Suat, gülerek, "Sahi bu havayı dinlemek Nihat'a hak verdirdi. Hakkın varmış Nihat çok güzel bir morso[11] imiş! Sen bunu evvelce dinlemiş miydin?"

Nihat, "İki sene evvel!"

Suat, "Nerede?"

Nihat, "Yine burada! Sabahat'in yerinde Miss Mod, İtimat'ın yerinde Sabahat bulunuyordu."

Nebahat, "Suat ağabey! Senin istediğin gibi şen, şuh bir vals çalayım mı?"

Suat, "La Batay'ın üzerine şimdi onu dinlemek istemem Nebahat! Saat on bire çeyrek var biraz bahçede gezinecek zaman."

Suat böyle diyerek Sabahat'e baktı. Ekrem Efendi, Mod'a,

"Haydi, Miss Mod! Çocuklarınızı biraz bahçeye çıkarmak lütfunda bulununuz," dedi.

[11] Morceau (Fr): Çalınan müzik parçası. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 918.]

Suat, Sabahat'in yanında yürüyerek gidiyordu. Nihat **(74)** Miss Mod'un yanında yürüyordu. Nebahat'le İtimat da birlikte çıktılar. Sütude ve Sabite Hanımlar da onlara katıldılar.

Bahçede ilerideki sedden çağlayan suretinde inen su dere şeklinde olan havuza dökülüyordu. Suyun menbaı makamında gösterilen tepe latif çiçeklerle donatılmış. Derenin ortasından atılan zarif bir köprünün parmaklıkları muattar [kokulu] güllerle sarılmış iki taraftaki çamlar dereyi sayeleri [gölgeleri] altına almıştı. Çamların altındaki kanepelerin birine Sabahat oturdu. Bahçelere mahsus bir hasırlı koltuğa da Suat oturdu. Miss Mod çağlayan seddindeki kanepeye oturmuş konuşulan sözleri iyice işitemeyecek ise de onları görecek bir mevkide bulunuyordu. Diğerleri daha ilerilere doğru yürüyorlardı.

Bir müddet sükûttan sonra Suat dedi ki,

"Her sene İstanbul'a geleceğimiz zaman tabii efrad-ı ailemi göreceğimden dolayı bir memnuniyet hissederdim. Lakin bu defa kalbimde olan sürur daha başka olduğunu tahmin edersiniz ya!"

Sabahat sükût ediyordu. Suat cevap alamadığını görünce sözüne devam etti,

"Her gelişimde o memnuniyet içinde en ziyade hüküm süren cihet sizi görmek ümidiydi. Bu defa ki **(75)** gelişte sizi bir de nişanlım olmak üzere görmek sevinci beni daha ziyade mesrur ediyordu. Çoktan beri zihnimi işgal eden bu şeyi bilmem nasıl cesaret edip de bildireceğim diye üzülürken geçen sene giderken pederimin bu meseleyi açışı beni müşkülattan kurtardı. Şimdi de sizin bu teklifi reddetmemiş olduğunuzun tebşir edilmesi [müjdelenmesi] ne derece bahtiyarlığımı mucip oldu bilseniz!.."

Sabahat ciddi bir tavırla, "Ne zamandan beri böyle bir fikirde bulunuyordunuz?"

Suat, "Çocukluğunuzdan beri size karşı meyl ve incizabım [eğilimim] vardı. Lakin bunu bir hemşire muhabbetinden tefrik olacak [ayıracak] surette hissetmekliğim iki seneden beridir. Bu esrar-ı derunumu pederime açmaklığım için diploma almaklığımı bekliyordum. Sizin yirmi yaşından evvel teehhül etmeyeceğinizi o zaman zarfında teehhülünüze dair bir söz olacak oldukta bana da malumat verileceğini biliyordum. Öyle bir hâl vukuunda hemen kendimi de bir talibiniz olmak üzere arz etmekliğime karar vermiştim. Lakin belki de o kararımda duramayıp bu sene bu keyfiyeti pederime açacaktım zira kalbimin böyle bir icbarını [zorlamasını] hisseylemekteydim."

“İki kardeş çocukları bulunmamız bir aile içinde bir hane derununda büyümüş olmamız çocukluktan beri yekdiğerimizi **(76)** görmemize tanımamıza şimdi de görüşerek tanışarak izdivacımıza sebep olduğu için bu herkese nasip olan bir şey değildir. Biz bundan istifade etmeyi bilelim. Şimdiye kadarki tanımayı kâfi görmeyiniz kardeş gibi büyüdük yekdiğerimize o nazarla baktık erkek bir hemşirede göremediği kusurları zevce edeceği kadında bulabilir. İki ay kadar buradasınız. Bende hep kusur ve noksan arayınız. Hoşlanmadığınız şeyleri bende bulmaya çalışınız ki sonra nadim [pişman] olmayasınız.”

Suat gözlerinden şerareler [kıvılcımlar] saçılıyormuş gibi ateşnak [ateşli] bir nazarla Sabahat’e bakarak,

“Lakin ben ümitlerimin hakikate mübeddel olduğuna [dönüştüğüne] kani olarak mutmain [tatmin] olmuştum. Teklifimizin senin tarafından hüsn-i kabul gördüğü zannıyla kendimi mesut addediyordum. Sen ise şimdi yeis ve âlâm yolları gösteriyorsun!..”

“Ben bu izdivacı reddetmiyorum Suat! Sana da kendime de teemmül ve teenni [iyice düşünme ve dikkatli davranma] tavsiye ediyorum! Her ikimiz de genciz her ikimiz de güzeliz! Bu gençliğin, güzelliğin icabat ve ilcaatını [gereklilik ve zorunluluklarını] bir tarafa bırakalım! Tabiattaki şiire mağlup olmayalım. Ciddiyeti ele alalım. İzdivaç bir oyuncak değildir! Bundaki adem-i isabet [isabetsizlik] senin **(77)** istikbalin üzerinde o kadar tesiri olmasa bile benim istikbalimin mahvı hayatımın zehirlenmesi demektir.”

“Sabahat! Bu izdivacın adem-i husulü [gerçekleşmemesi] benim bütün ümitlerimin, tasavvurlarımın mahvı, hayalhanemdeki bina-yı saadetin yıkılması bütün dünyanın başıma çökmesi hasılı bütün mevcudiyetimin, varlığımın imhası demektir. Hissiyat-ı kalbiyeme [gönlümün hislerine] ve tasavvurat-ı zihniyeme [zihnimin tasarılarına] karşı senden böyle bir mukabale beklemiyordum. Nice senelerden beri benim hissiyat-ı derunuma mümasil [benzer] sende hiçbir his hasıl olmadı mı? Hiç olmazsa seninle izdivaca talip olduğum sana söylenildiğinden beri şu bir sene zarfında olsun böyle bir şey hissetmedin mi?.. Söyle! Ben bu kadar bedbaht mıyım?..”

“Şu bir sene zarfında bu izdivaç meselesi tamamiyle zihnimi işgal etti!”

“Ya kalbini bana dair hiçbir şey işgal etmedi mi?..”

“Ben kalbimi daima kafamın emrine tâbi kılmak isterim Suat! Hissiyat-ı kalbiyeme daima fikrimi hâkim tutmak isterim!..”

“Siz küçükken bu kadar zalim ve hırçın değildiniz!..”

“Gördün mü ya! Çocukluk hâli değişebilir. Bende tebeddül etmiş [değişmiş] pek çok şeyler görebilirsiniz. Bana zevceliğe **(78)** intihap edeceğiniz [seçeceğiniz] bir kadın nazarıyla bakarak fikrinize, mizacınıza tamamıyla muvafık [uygun] görünceye kadar fikrinizde muhtar [özgür] olduğunuzu ondan sonra bu meseleye karar verilmesini söylüyorum.”

“Ben seni şimdiye kadar gördüm. Tanıyacağım kadar da tanıdım. Kararım da verilmiştir. Bu izdivacı reddetmediğin iyi oldu. Reddedeydin mucib-i felaketim [felaket sebebim] olurdun!.. Nice senelerdir sınıf-ı cemilin [kadınların] güzellikleri, zarafetleri aşikâr olan bir memlekette bulunuyorum. Bunların içinde en güzellerini gördüğüm zaman kendi kendime “Sabahat bundan güzel!” diyordum. Bir başkasına tesadüfümde ise, “Bu Sabahat kadar güzel değildir!” diyordum. Bu gibi bir çok idrakatim [kavrayışım] ve hissiyatım ve tahassüratım [özleyişlerimle] ile anladım ki seni seviyorum!..”

Sabahat, mütebessimane [gülümseyerek], “Sevmek için acele etmeyelim! Şimdi birbirimizi öğrenmekten başlayalım!”

Suat biraz hiddetle, “Sabahat! Seni aldatmaya, hakkındaki hissiyatımı başka türlü söylemeye ne mecburiyetim var?.. Mahiyye [aylık] altı yüz lira iradım senin mahiyye sekiz yüz lira iradına tamadan beni müstağni kılacağından [uzaklaştıracağından] şüphe mi var?.. Pederime ihtiyacım yok ki onun münasip gördüğü bir izdivacı kabule mecbur olayım! Pederim bunu ısrar ederek teklif etmedi ki onun hatırını kırmaktan **(79)** ictinap edeyim [çekineyim]! Ben bunu arzu edersem talip olmaklığımı ve gönlümün arzusu hilafında hareket etmemekliğimi de söyledi. Neden sana yalan söyleyim!”

“Suat! Sözlerimi yanlış telakki etme! Beni iğfal etmek [kandırmak], aldatmak istiyorsun demek istemedim! Sen kendini aldatmış olmayasın! Gençlik icabatından olan birtakım geçici heveslere, sathi [yüzeysel] hislere aldanmış olmayasın demek istedim!.. Kalbinin en derin nukatına [noktalarına] varıncaya kadar tetkikatını tamik et [derinleştir]! Tasavvuratını bütün âmâl ve arzularını iyice tefekkür et! Beğeneceğin, seveceğin kadın hakikaten ben olduğuma kani olursan o vakit!..”

Sabahat sözün burasında durunca Suat tebessümle,

“Ee!.. O vakit ?..” dedi. Sabahat,

“O vakit! Karar-ı katiyi [kesin kararı] veririz! Ben de gönlüme sizi sevmek için müsaade ederim!..”

Suat memnuniyetle, “O hâlde teşekküratımın şimdiden ifası için elinizi öpmekliğime müsaade eder misiniz?..”

Sabahat ciddi bir tavırla, “Hayır Suat!.. Şimdiye kadar yekdiğerimize kardeş muamelesinde bulunduğumuz için ben sizin **(80)** elinizi öpüyordum. Siz de benim alnımı bus ediyordunuz [öpüyordunuz]. Dikkat etmediniz mi ki bu defa geldiğinizde ben elinizi öpmedim. Evvelce İslam kadınlarında genç kızlarla erkekler görüşerek, tanışarak izdivaç ederlerken muamele-i dest busu [el öpme] falan gibi şeyler olmazdı. Elleri ellerine dokunmaksızın namzetlik [nişanlılık] zamanı geçerdi. Bizim nişanlılık zamanımızda öyle alaturka geçmelidir.

“Buna da peki Sabahat! Hakkın var! Evet mademki Türküz namzetliğimiz de alaturka olmalıdır. Taşra halkımızda köylerde bu nişanlılık nasıl safiyane bir surette devam eder. Kırlarda, tarlalarda çalışan nişanlılar senelerce aşkın saffet ve ulviyetine halel iras etmeksizin [getirmeksizin] imrar-ı zaman ederler [vakit geçirirler]. Bosna taraflarında evvelden beri bazı şehirlilerde dahi bu âdet cariymiş. Buna “âşıklık çekmek” denilirmiş! İnsan sevdikten sonra sevildiği hâlde fakr u zaruretlerinden dolayı izdivaç edemeyenler bina-yı saadetlerini inşa [mutluluklarını kurmak] hususunda lüzum görülen birkaç parayı tedarik için senelerce çalışmaya lüzum görürlermiş. İzdivacımızdan sonra çifliklerimize gideriz, böylelerini mesut etmek için sarf edeceğimiz para bizim sermayemizi sarsamaz. Malikânelerimiz içinde bulunanların sefalette bulunmamasına, onların terfi-yi hâllerine [durumlarını iyileştirmeye] çalışırız. Oralarda birer iptidai ve zirai hususi mektepler açarız. Birkaç **(81)** muallime ücret vermek büyük bir masraf olmaz. Onunla hem köylülerimiz, amelelerimiz kadın, erkek cümlesi temeddün ve terakki eder [medenileşir ve yükselir] arazimiz de daha ziyade mamur olur.

“Suat bu sözlerinle kendini bana beğendirmeye başladın bile!..”

“Şimdiye kadar beğenecek başka şeylerimi hiç görmedin mi?”

“Görmüş olduğum için değil mi ki teklif-i izdivacı reddetmedim!”

“Biraz daha merhametkâr ol Sabahat! Bu defa ikmal-i tahsile avdet ederken [eğitimimi tamamlamaya dönerken] kalbim senin teveccühlerin [ilgin], iltifatların

hatıratıyla memlu [dolu] olarak gideyim de dersten, çalışmaktan yorgun olarak istirahatgahıma çekildiğimde o hatıralar, o nevaziş-i maneviler [gönül okşamaları] bana enis ve hemdem [dost ve arkadaş] olsun! Ertesi günü daha ziyade çalışmaya gayret gelsin! Adam olmaklığım için çalışmaklığıma, kendimi sana layık bulundurmak için olacak gayretim de munzam olsun [eklensin]! Zinhar [sakın ha] beni meyus gönderme! İyi bil ki ondan hasıl olacak zihnimin perişanlığı, yeis ve âlâmım en mühim imtihanlarımı vereceğim, diplomamı alacağım şu zamanda bende bunun için iktidar ve mecal bırakmaz! Benim istikbalim senin elinde olduğunu unutma! Bu tereddütlerin bana biraz şüphe veriyor!" **(82)**

"Ne gibi?"

"Acaba başka bir beğendiğin daha var da ikimizden birine karar vermek için düşünmeye vakit kazanmak mı istiyorsun?.."

Sabahat gayet ciddi bir tavırla,

"Bundan yana emin ol Suat! Ben birlikte büyüdüğüm, yaşadığım adam hakkında o kadar çabuk karar veremezken uzaktan görebildiğim adamı beğenmekliğime nasıl ihtimal verebilirsin? Hem ben kimi görebilirim, kimi tanıyabilirim! Maişetimizi [hayat tarzımızı] bilmiyor musun? Burasını Avrupa mı zannediyosun? Öyle uzaktan görmekle adam beğenecek kafada bir kız olmadığımı tahmin edemez misin? Hatta şunu da söyleyeyim ki şimdiye kadar seni bana beğendirebilen şeylerden senin gençliğin ve güzelliğinin tesiri derece-i saniyede [ikinci derecede] kalır. Ben maddiyattan ziyade maneviyata ehemmiyet verenlerdenim!"

Suat mahzuziyetle,

"Bu teminatın beni çok memnun ve müsterih kıldı, fakat taltif makamında [iltifat olarak] olsun bende şimdiye kadar beğendiğin cihetleri olsun söyle!"

"Hiçbir sene dersinden dönmedin. Avrupa'da her zaman pederinin himayet ve teşvikatı [koruma ve yüreklendirmeleri] altında bulunmadığın hâlde her sene en yüksek numaralarla imtihan verdin. Senin gibi büyük bir servete malik olan **(83)** gençlerin çoğu, çalışmaya, bir meslek tutmaya kendilerinde mecburiyet görmedikleri hâlde sen tahsil hususunda gayret ve sebat gösterdin. Beş seneden beri servetini kendi eline alabilecek salahiyetin [yetkin] bulunduğu hâlde hâlâ harçlığını pederinden alıyorsun ve sarf eylediğin meblağın [tutarın] hesabını pederine vermek gibi nezakette bulunuyorsun. Pederine hürmet ve muhabbet ediyorsun. Seni bir valide gibi kemal-i şefkatle aguşunda [kucağında] büyütmüş

olan kadını hakiki validen gibi biliyorsun. Ona hürmet ve riayette [saygıda] kusur etmiyorsun. Kardeşin Nihat'ı seviyorsun. Bunlar hep şayan-ı takdir ahvaldendir [davranışlardandır].

Suat bu sözleri dinlemekten mahzuz oldu [mutlu oldu]. Kenarında bulundukları havuzun içi badana olmuş, yeni salıverilen suyun billur gibi safiyet ve berraklığı hoş bir manzara hâsıl eyliyordu. Ayaklarının altında zümrüdîn [yeşil] çimenler, başlarının üzerinde sedrus[12] çamlarının latif dalları dere kenarında dallarını suya doğru bırakmış bir pilörür çam[13], yekdiğerine yakın olarak nice senelerde yetişmiş iki kandansis çamının söğüdü andıran şekli ve nazik, nermin yaprakları köprünün parmaklıklarına dolanan kanarya sarısı, pembe, kırmızı muattar [kokulu] güllerle, reodor[14] tabir olunan gülün ve kayısı gülünün revayıh-ı tayyibeleri [güzel kokuları] derenin karşı cihetinde geniş sayeler salmış olan katalpanın[15] her tanesi rengârenk çizgilerle **(84)** mürtesim [resmedilmiş] buketleri letaif-i tabiatı ibraz ediyordu [sergiliyordu]. Arkalarında duvar hâlini almış olan çitin krimson [crimson: Koyu kızıl, fes rengi] rampiler ile kırmızı ve pembe döşemeler, kaliçeler [hâlılar] tefriş olunmuş [döşenmiş] gibi görünüşü Mareşal Neil[16]gülü dalının o döşeme üzerine bir gelin diyademi[17] konulmuş gibi bükülerek bir halka teşkil etmesi, glisinlerden[18] hayli sonra açan aşılı mor salkımların ağaca dolandıktan sonra gelin askısı gibi o pembeliğin üzerine doğru sarkması, gelini eksik bir gelin sedirine benziyordu. Derenin karşı cehtinde, çamların sayeleri [gölgeleri] altında kalmış olan bodur söğütlerin dalları suya temas ediyor. Çimenler arasında cabeca [yer yer] dikilmiş gül fidanları botanik fenninin derece-i terakkisini [gelişimini] gösterir surette rengârenk ve envayi şekilde gülleriyle celb-i enzar eylemekteydi [dikkat çekmekteydi]. Bunlar miyanında bir yuka ağacı[19] yegâne ve levendane dahimesiyle tefahhur ediyormuş [gururlanıyormuş] gibi yükselmiş bulunuyor, bu kamet-i endam [uzun boy] ona nice senelerden beri verilen emeği izhar ediyordu.

---

[12] Cedrus: Sedir ağacı. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 227.]
[13] Pleureur çam: Ağlayan çam.
[14] Reve d'or: Koyu sarı renkli fındık gülü. [Cevat Rüştü, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü ve Üzerine*, hzl. N. Hikmet Polat, Kitabevi, İst., 2001,s. 146.]
[15] Catalpa (Er.): Karameşe, kurtyemez. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 222.]
[16] Marechal Niel: Çiçek açması devamlı, koyu sarı, Hindistan gülü. [*Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü ve Üzerine* s. 144.]
[17] Diadème (Fr.): Başa takılan taç. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 535.]
[18] Rosa Gallica: Sarıcı özellikleri olan, park ve bahçe süslemekte kullanılan gül. *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü ve Üzerine*, s. 145.]
[19] Yucca (Er.): Avizeağacı. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 1489.]

Tabiatın o kadar güzellikleri arasında Suat'ın en ziyade güzel bulduğu Sabahat idi. Cenab-ı Hakk'ın insanı en güzel olarak yaratmış olduğuna dair olan kelam-ı ilahiyi [Tanrısal sözü] düşünüp kudret-i rabbaniyeye hayran oluyordu. İlerideki çağlayandan dökülen sular etrafa saçılan pırlanta gibi habbeler [damlalar] derenin billuri parlak **(85)** ve berrak suyu çimenler, ağaçlar, çiçekler, onların revayıh-ı tabiyeleri, hepsi insanı mest ve gaşy edecek kadar kuvvet ve letafete malik iken Sabahat'in güzelliği, halaveti kadar hiçbiri kendisini cezb etmiyor idi.

Suat,

"Hâl ve mevkii ne kadar şairane!.. Tabiat bütün şiir saçıyor," dedi. Sabahat,

"Şiirin mağlubu musunuz?"

Suat gülerek,

"Hayır, meftunuyum!.. Sen şimdi bu şiirin perisi, bu cenneti andıran mevkiin hurisi, meleğisin Sabahat, sen gönlümün hakimesisin!.."

İleriden doğru Nihat, Nebahat, İtimad, anneler gezintilerinden avdet etmiş geliyorlardı. Suat,

"Nihat! Gel buraya gel!" diye seslendi. Nihat yaklaştıkta yanındaki sandalyeyi göstererek,

"Gel buraya otur. Mevsimin bu güzel akşamında mevkiin bu letafetinde, çiçeklerin kokularıyla teneffüs eylediğimiz havayı tatir eylediği [kokulandırdığı], tabiatın neşeler, şiirler saçtığı bu an ve mevkide hâlâ naleler [inlemeler], giryeler [ağlayışlar] bulabilmek ihtimalin var mı?" diyordu. Nihat gülerek çamı gösterip, **(86)**

"Şu pilörürün şekil ve vaziyet-i hazinanesi [hüzünlü duruşu] nazarınızı celb etmedi mi?..

İsmi üzerinde ağlıyor!.." dedi. Suat,

"Yok! Ben bunu istemem! Buna tahammül edemem! Benim pür neşe ve sürur olduğum anda bu ağlayan ağacın burada ne işi var!" dedi. Nihat,

"Neden üzülüyorsun birader? O çam ağlıyorsa güller gülüyor!.. Kuşlar pür neşe ve şetaret ötüşürken, gagalıyarak ekl eyledikleri [yedikleri] böcekler can çekişiyor!.. Tabiatı sen neşeler ve handelere hasredip de onun aksi olanlardan tecrit edemezsin. Tabiatı tagyir etmek [değiştirmek] elimizde değil. Sen piyano başında şerh eylediğin felsefen ile uyuş! Mesutsun, bahtiyarsın, ondan istifade etmeyi düşün! O hâlde nereye baksak zevk ve sürur görürsün! Sen bu ağaca güceneceğine

ondan da bir zevk ve şevk çıkar! Ona ağlayan ismini veren mecruhü'l-kalp [kalbi yaralı] biri olmalıdır. O, ondan hüzün, elem bulmuş çıkarmış. Sen ona başka isim ver. Başka havassını [özelliğini] bul!"

Suat gülerek,

"Evet! Mesela dallarının bu suretle çimene, dereye, çiçeklere yüz sürercesine olan meylini maşukasının **(87)** hak-i payine [ayağının toprağına] yüz sürmek isteyen bir sevdalıya benzeterek ismini perestiş-i âşıkane [âşıkça bir tapınış] koymak!.."

Nihat gülerek,

"Gördün mü işte! Böyle şeyleri sen ne çabuk buluyorsun!.."

Akşam yemeğine Rıfat'ı ve Piraye'yi de davet ettiler. Rıfat geldi. Piraye'nin gelemeyeceğini, biraz kırgınlığından, mecalsizliğinden bahseylemiş olduğunu söyledi. Familyaca hoş bir akşam geçirildi. Gece herkes yatak odalarına çekildiği zaman Nebahat geceliklerini giyinmek için arkasından çıkarmakta olduğu ipekli bluzuyla, acurlu eteğini yere çarparak ayağıyla itiyordu.

"Bunlar hiçbir şeye yaramıyor, tuvalet, süs hiç bir şeye hizmet etmiyor. Hatta güzellik de!.." diye söylenerek başındaki fırketeleri çıkardı. Gümrah [gür] siyah saçlar omuzlardan doğru taşarak aşağıya doğru uzandı. Firketeleri toplayıp aynanın önündeki masanın üzerine koyduğunda aynanın karşısında kendi aksine baktı. Cildindeki duru beyazlık kara kaşlarıyla ne güzel imtizac etmiş idi [uyum sağlamıştı], gayet civelek kara ateşin [yakıcı] gözlerin etrafındaki kara uzun kirpikler sanki o nermin cilt üzerine gölgeler **(88)** akseylemiş gibi görünüyordu. Ufak ve biçimli bir ağız, muntazam dişler, mevzun [ölçülü] bir gerdan, orta boy heyet-i mecmuasıyla [bütünüyle] pek güzel olan bu kız kendi güzelliğini gördükçe talihine sitemler ediyordu. Lakin onun talihinde mucib-i şekvane [şikâyet sebebi] vardı. Sıhhati mükemmel, genç, güzel hemşiresi onun hiçbir şeyden mahrum olmaması, özendiğinde arzusu kalmaması için süsüne, tuvaletine para sarf etmekten çekinmiyordu. Validesinin israf adıyla [sayarak] mümanaat etmek [engel olmak] istediği fazla tuvalet masraflarına para koparmak için hemşiresine gidip tazallum-ı hâl etmesi [sızlanması], bir iki damla gözyaşı göstermesi kifayet ediyordu [yetiyordu]. O, gizlice veriyor, onun gönlünü tatyip eyliyordu [hoş ediyordu]. İzdivaç eyleyeceğinde hemşiresi ona pek mükemmel çeyiz yapacağını ve mahiye [aylık] bir cep harçlığı vereceğini söylemiş idi. Bu hâlde kederi ne idi? Şikâyeti neden idi? Onun hep şikâyet-i derunu işte ona hep o iyilikleri eden

hemşiresinden idi. Onun hep kederi, elemi hemşiresiydi. Onun tarafından gördüğü mürüvvetler [iyilikler], inayetler [yardımlar] onun içindeki kin ve garazı büyütüyor, çoğaltıyordu. Onun zenginliğini, güzelliğini bir türlü affedemiyordu. "Ne olurdu bari sakil [çirkin], çarpuk çurpuk bir şey olsa idi!" dediği zamanlar pek çok idi. Çocukluklarından beri herkesin **(89)** Sabahat'e riayet etmesi, onu ziyade sevmesi, bütün daire halkının Sabahat'in parasıyla geçinmesi gibi şeyler onu tazip ediyordu [üzüyordu]. Düşünmüyordu ki Sabahat'e gösterilen hürmetler, tazimler parası için olsa da samimi muhabbetler onun hüsn-i hulku [yaradılışının güzelliği] içindi. Kaç senelerdir Sabahat ile izdivaca talip olanlara yirmi yaşından evvel teehhül etmeyeceği cevabı verildiği hâlde hâlâ müracaat edenlerin adedi pek çoğa vardığı ve bunların içinde asil ve zengin kimseler bulunduğu hâlde kendisi için zuhur eden [ortaya çıkan] talipler öyle değil idi. Bir ümidi var idi ki o da izdivaç suretiyle zengin olması idi. Zenginlerin de kendisiyle izdivaca talip olmayıp Sabahat'i istemelerini gördükçe Sabahat'in güzelliğinden aşağı kalmayan hüsnü anının bu yolda bir tesiri olamadığını gördükçe yalnız Sabahat'e değil bütün zenginlere garaz oluyordu. Sahib-i servet [zengin] olmayıp da tahsili mükemmel ve istikbali parlak gençlerden de kendisine talep zuhur etmediğini gördükçe insanlara kin ve garaz bağlıyordu. Suat ile izdivaç ederek bir zengin zevcesi olmak fikrini çoktan beri beslemekte iken o ümidinin de bitmiş olduğunu görünce Suat'a kendini beğendirmek için olan gayretlerine acıyordu. Süsler, tuvaletler, işveler, şiveler hiçbiri işe yaramamış idi. **(90)**

Suat ile Sabahat'in izdivacı meselesi aile arasında meydana konulunca Suat'ın da zaten emel ve arzusu bu olduğu pederine itiraf eylediğini işitince zihninden Nihat'ı geçirmeye başladı. Sabahat, dayısı kendisine Suat ile izdivacı teklif edinceye kadar o iki dayızadesini biraderi gibi bilip zihninden başka türlü şeyler geçirmemiş idi. Nebahat ise şimdiye kadar hayalhanesinde, Suat'ın servetiyle ne saadethaneler bina eylemiş, ne kadar tasavvurlarda bulunmuş idi. Suat'tan ümidi kalmayınca kendisine talip olanlar miyanında Nihat gibisi de olmadığını görünce Nihat'ın maadincilik [madenlerle ilgilenme işi] ve mühendislik ve elektrisite tahsiliyle enjeniyor d'elelektrisite?[20] [Elektrik mühendisi] olarak gelecek sene mükemmel bir diploma ile geleceğini dinleyince, istikbali parlak olan bu gençle izdivacı da zihninden geçirmiş idi. O gün anneler ve İtimat da beraber olarak ta

[20]Engénieur d'électricité: Elektrik mühendisi.

dağlara kadar olan gezintilerinde bütün maharet işvebazanesini sarf eylediği hâlde Nihat'ın hiç nazar-ı dikkatini celb eylemediğini, delikanlının kendisine karşı olan kayıtsızlığını görünce pek ziyade hiddetlenmiş, işte böyle hiddetini elbiselerinden almaya çalışmış idi. Kendi kendine diyordu ki "Bu hımbıl Nihat da kendisine gösterdiğim teveccühün kıymetini takdir etmedikten sonra ne demeli? Güya ben kendisini hakikaten beğeniyor muyum? O da benim gibi züğürdün biri! Benim onu isteyişim, ondan iyisini bulamayışımdan. Yoksa **(91)** o beğenilecek bir şey mi? Taş, maden parçaları ile meşgul! Fosil budalası! Anlaşılan o da paralı bir kızla izdivaç etmek istiyor. Ah Suat! Suat!.. Senin paraya ihtiyacın var mı idi ki Sabahat'ın parasına tamah ettin! Sabahat'in de senin parana ihtiyacı var mı idi? Sen, benim gibi parasızı bahtiyar etmeli, onu zengin eylemeli değil miydin? Fakat bu insaniyet nerede? Zengin zengini arıyor! Parasız da paralıyı arıyor! Benim güzelliğim, zekâm, zerafetim hiç takdir olunmayacak mı? Suat! Bu kıymetnaşinaslığından [kıymet bilmezliğinden] dolayı senden intikamımı alamayacak mıyım? Bir lahza seni, güzelliğime, etvar-ı dilfigâraneme [âşıkane tavırlarıma] meftun görmek, seni cezb ile maharet-i işvebazaneme [gönül çelme yeteneğime] mağlup bulmak için bütün gençliğimi, bütün ömrümü, her şeyimi fedadan çekinmem!.." Nebahat, bir müddet düşündükten sonra acı bir tebessümle, "Güzelliğim para etmedi, bir işe yaramadı. Bakalım bir de başka surette çalışalım! Kardeşlik, akrabalık, insaniyet! Bunları düşünmek lazım mı? Beni her an ve zaman serveti, merhameti, mürüvveti galebesi ile ezen, zebun kılan hemşirem değil mi? Sabahat'in parasına tamahen onunla izdivaca can atan dayızadem değil mi? Dikkatli bir nazarla bakmaya bile tenezzül etmeyen dayımın budala oğlu Nihat değil mi? Benden ziyade Sabahat'i sevdiği her hâliyle anlaşılan validem değil mi? Hep paraya rağbetle benim gibi güzel bir kızı bahtiyar etmeyi, düşünmeyen **(92)** insanlar değil mi? Ben insanlardan nefret ediyorum, onların hepsi hakkında kin ve garaz hissediyorum. Akrabam bana merhamet etti mi? Onlar beni düşündü mü? İnsanlar bana insaniyet gösterdi mi?" diyordu.

Nihat, ekser geceleri Rıfat'ın yanında geçiriyor, gece, yatmaya eve geliyordu. Cuma günleri de Rıfat, Sabahat'in yalısına geçerek hep birlikte zaman geçiriliyordu. Suat ile Nihat İstanbul'a geleli geçen bir buçuk ay ailece eğlentiler, mehtap geceleri bahçede yiyip gezinmeler, musahabeler, bazı kere musıki ile iştigaller ile vakit geçiriliyor idi. Nihat ile Suat'ın İstanbul'a geçtikleri pek az idi.

İki biraderin ikmal-i tahsil için Paris'e avdetlerine on beş gün kalmış idi. Bir gün Suat Sabahat'e bir bahçe gezintisi teklif etmekle Miss Mod da birlikte olduğu hâlde çıktılar. İntihap eyledikleri [seçtikleri] bir mahaldeki [yerdeki] kanapelere oturdular. Miss Mod biraz ileride ahz-ı mevki ederek [yer bularak] tentenesini [dantelini] çıkarıp örmeye başladı. Suat dedi ki,

"Tatlı geçen günler ne çabuk güzeran ediyor [akıyor]. İşte gitmemize on beş gün kaldı. Şu bir buçuk ay zarfında, ben fırsat buldukça size hakkınızdaki ihtisasatımı [duygularımı] söyledim. Zihnimi ne kadar işgal etmekte bulunduğunuzu, gönlüme ne derece hâkim **(93)** olduğunuzu anlatmaya çalıştım. Emin olunuz ki bu kadar anlatmakla yine derecesini izah etmiş olamadım. Hâlbuki yalnız ben söyledim. Bahtiyarlığımın derece-i kemali için hiç olmazsa bu izdivacın sizce de makbul görüldüğünü, sizin de mesudiyetinizi mucib olacağını işitmek, hissiyatıma mukabil [karşılık] hissiyat-ı teveccühkâranenizi [yakınlık duygularınızı] dinlemek lazım değil mi idi?"

Sabahat,

"Eğer öyle hareket etmiş ola idim bu izdivaca sizi ben teşvik etmiş olmaz mı idim? Hâlbuki ben sizi rey ve fikrinizde muhtar [serbest] bırakmayı ve bu izdivacın tamamıyla sizin tarafınızdan olacak teşebbüsatla [teşebbüslerle] vukua gelmesini [olmasını] istiyordum. Sonra ilerde sizi kandırmış ve celb eylemiş olmak mesuliyetini bana atfedemeyesiniz diye düşündüm.

"Pekiyi! İşte nihayete kadar ben arzu ediyorum. Ben talip bulunuyorum. Şimdi de karar-i kati [kesin karar] verilmeyecek mi?"

"O da size ait!"

"Fakat ben kararımı vermiş olduğumu bundan ne kadar günler evvel söylemedim mi?"

"O vakitten beri hiçbir fark görmediniz mi?"

"Evet fark var!" **(94)**

"Gördünüz mü ya!"

"Bu fark sizi daha ziyade sevmekliğim, bu izdivacı daha çok arzu etmekliğim!"

"Öyle ise şimdi beni dinle Suat!"

"Ben de onu istiyorum. Biraz da siz söyleyiniz ben dinleyim!"

"Ben bîkes [kimsesiz] bir kızım! Hem öksüz hem yetimim!"

Suat müteessirane,

“Siz sizi sevenlerle muhatsınız [sarılmışsınız].”

Sabahat mahzunane,

“Peder ve validenizin ve üvey validemin hakkımdaki şefkatlerini ve bana verdikleri emekleri hiçbir vakitte inkâr etmem, hepsinin ilanihâye [sonsuza kadar] minnettarıyım! Lakin bu ahval, beni öksüz ve yetim olmaktan kurtaramaz! Teselliye muhtaç olacak zamanlarım olursa gözyaşlarımı dökecek bir valide aguşuna, iltica eyleyecek [sığınacak] bir peder himayesine olan ihtiyacımdan servetim beni vareste kılamaz. Servet maddi ihtiyaçlara çaresaz olur. Kalbî yaralara, manevi âlâma servet derman olamaz! Sizin bana bir ihtiyacınız olduğunu ve bir fikr-i menfaatle bu izdivacı arzu eylemediğinizi biliyorum. Bu cihetle hakkımdaki hissiyatınıza dair söylediğinizi hakikat olmak üzere telakki ederim. Şimdi beni beğenmekte olduğunuza, beni sevmekte bulunduğunuza da inanıyorum. Lakin bunun devam edeceğinden **(95)** emin misiniz? Kendi mizacınızı siz benden iyi biliyorsunuz. Hakkımdaki hissiyatınız gelip geçici heveslerinize benziyor mu? Mizacınızı, mutadınızı [alışkanlıklarınızı] iyice teftiş ediniz [inceleyiniz]. Serair-ı tabiatınızı [yaradılışınızın bilinmeyen yönlerini] yoklayınız, size rica ederek soruyorum. Hercai meşrep misiniz [kararsız mısınız]? Sebat ve metanetiniz yok mu? Eğer öyle ise bir bîkes kıza kıymayınız! “O zengindir ona ne olur,” demeyiniz siz benim zevcim olduktan sonra, ben sizi sevdikten sonra sizden vefasızlık görecek olursam ne derece bedbaht olacağımı tahmin ediniz! Ne ben sizin beni mücevherata, kıymettar elbiselere müstağrak etmeniz [boğmanız] için sizi isteyeceğim ne de siz benim sayemde görmediğinizi görmeniz, giymediğinizi giymeniz için beni isteyeceksiniz. Her ikimizin de yekdiğerimize ihtiyacımız yok! Bizim birbirimizi sevmemiz, asıl kendimizi sevmemiz olacak ki işte bu riyadan, menfaat-i şahsiyeden arî [arınmış], şüphesiz bir muhabbet olur. Ben sizden bir şey isteyeceğim, bunu samimi olarak vaat edebilecek misiniz?”

“Emrediniz.”

“Sizden yalnız sadakat-i zevciye [eşe bağlılık] isteyeceğim! Erkekler bunu pek kolay vaad ederler. Lakin bu vaadinde duranlar pek **(96)** azdır. Bu azlardan biri olabileceğinizi aklınız kesiyorsa ben bu izdivaca karar-ı muvafakatı [kabul kararını] vermeye hazırım!”

“Benim hakkımda böyle bir şüphede bulunmanız beni dilhun eder [yaralar]!”

“Maksadım sizi incitmek değildir. Şimdiden her şeyi düşünelim ki sonra yekdiğerimizi incitmeyelim! Birkaç gün daha düşünmeye vaktimiz vardır. Sen ilanihaye [sonsuza kadar] bana sadakat-i zevciyede bulunacak bir azim ve sebatı kendinde bulursan Paris’e avdetinde iki nişanlı olarak ayrılırız, aks-i hâlinde ne kendini ne de beni aldatma! O hâlde şimdiye kadar olduğu gibi yine kardeş olarak veda ederiz.”

Suat azmini ibraz eden [ortaya koyan] bir tavırla,

“Bu intizara [bekleyişe] hiç hacet [gerek] yok. Sana bugün, şu anda diyorum ki müddet-i ömrümde seni bahtiyar etmek için çalışacağım! Kalbini yaralayacak hiçbir hâl ve harekette bulunmayacağım! Sadakat-i zevciyede kusur etmeyeceğim!”

“Biraz da sana mizacımdan bahsedeyim!”

“Onu ben söyleyeyim! Melek hasletsin [melek huylusun].”

“Müsaade et söyleyeceğim cihetler [taraflar] var! Ekser [çoğu] erkekler zevcelerine bu türlü teminatta bulunuyorlar. Çoğu da yine vefasızlıktan geri durmaz! Ekser kadınlar da bu hakarete karşı gözyaşları dökmekle iktifa ederler [yetinirler]. Böyle bir şey vukuunda ben gözyaşı dökmem Suat! İkincisi vukua gelmemek vaadine karşı afv ile de **(97)** mukabele etmem! Yalnız bir vefasızlığın vukuunda o anda ben senden vazgeçerim! Artık ondan sonra seninle yaşayamam!”

“Öyle hâllerde bulunmak ihtimalim olmadığı için ben de öyle şeylerin vukua gelmesinden korkmam, artık kâfi mi?”

“Kâfi!”

“Tarafınızdan da karar-ı kati verildi demek!”

“Evet!”

“Yarab şükür. Ne kadar bahtiyarım! Şimdiden sonra da “Seni seviyorum,” diyemez misiniz?”

Sabahat tebessümle,

“Bugünden itibaren sizi sevmek için gönlüme müsaade vereceğim!”

“Teşekkür ederim!”

İki gün sonra idi ki Suat Sabahat’e gelecek sene Nihat da diploma alacağından buraya geldiklerinde onun için bir hane iştira edip [satın alınarak] tefriş ederek Nihat’ı evlendirmek istediğini, düğün masrafını kendi vereceğini anlattıktan sonra eğer münasip görülürse, Nebahat’in Nihat’a verilerek familya arasında bir izdivaç

daha icra edilmesini söylüyor idi. Sabahat bunu pek muvafık buldu. Meselenin Ekrem Efendi'ye açılmasına karar verildi. Suat bunu pederine söylediğinden Ekrem Efendi meseleyi Nihat'ın böyle **(98)** bir arzuda bulunduğuna hamletmekle [yormakla], "Nihat arzu eylediği hâlde pekâlâ!" dedi. Nihat'ın validesi bunu işitince Sabahat'e geldi. Sabahat odasında idi.

"Kızım! Ben bu işi hiç anlayamadım! Kimse evladını yakmak istemez! Kız kardeşini kayırmak için senin biraderin demek olan şimdi de kaynın bulunan Nihat'ın bedbahtlığını arzu etmeyeceğini bilirim! Bu meseleyi kim çıkardı?"

"Bilmem yenge! Suat bana söyledi ama evvelce kimin hatırına geldiğini bilmem!"

"Ben Suat'a anlatırım, biz ona Nebahat'in ne mal olduğunu şimdiye kadar anlatmadık ki bilsin! Dayına, Nebahat'in ne olduğunu bildiği hâlde nasıl muvafakat gösterdiğini sordum. Bana "Ya Nihat istiyorsa," dedi. Nihat'a anlatmak da benim borcumdur. Ben hakikati söyleyim. Analık vazifesini ifa edeyim de o isterse yine alsın!"

"Yenge! Nebahat'in hırçınlıkları serveti olmadığına küskünlüğünden ileri geliyor. Gençtir, onun bu gibi kusurlarını affetmeli! Başka ne kusuru var? Güzel değil mi?"

"Acayip! Her kocaya varacak kızların serveti mi var? Hep serveti olmayanlar böyle Firavun mu kesiliyor? Nihat'a alacağımız **(99)** kızın da serveti olmasın da hüsn-i ahlakı olsun!"

"Beni dinlerseniz yenge siz bu işi Nihat'ın kararına bırakınız!"

"Şimdilik öyle yapacağım! Zira Nihat'ın öyle bir fikri olup olmadığını anlamak istiyorum. Eğer Nihat isteyecek olursa o zaman ben Nebahat'in ne olduğunu da anlatacağım, Nihat alacaksa bilerek alsın!"

Keyfiyetin [durumun] Nihat'a açılması için Suat Nihat'ı yukarı kattaki Sabahat'in salonuna çağırdı. Miss Mod da hazır idi.

Nihat içeri geldiğinde Suat'a,

"Beni istemişiniz!" dedi.

Suat,

"Sabahat'le beraber senin hakkındaki tasavvuratımızı söylemek istedik." Nihat taaccüble,

“Hayrola!” dedi. Suat keyfiyeti anlattı. Sabahat’in Nebahat hakkında edeceği masrafları ve kendisinin Nihat’a hediyelerini anlattı. Bu veçhile kendisi hane idaresince bir müşkülata duçar olmayacağını söyledi.

Nihat dedi ki,

“Ben size teehhül etmek istediğime dair bir şey söyledim mi?” **(100)**

Suat,

“İkmal-i tahsil ettikten sonra tabii değil mi?”

Nihat,

“Bir mecburiyet görmüyorum!”

Suat,

“Mecburiyet yok! Fakat ben teehhül edeceğim için senin de teehhül etmeni arzu ettim!”

Nihat,

“Hakkımda daima etmekte olduğun fedakârlıklara ve şimdi de etmek istediğin mürüvvetlere teşekkür ederim birader! Sen daim beni düşünürsün! Sen hakikaten sevilmeye layık bir birader olduğun için ben de seni çok severim, ben de seni düşünürüm! Eğer teehhül etmek fikrinde olsam seni o kadar masraflara sokmaya da hacet yok! Elbet bir yere yerleşirim, evimi de idare ederim. Lakin evlenmek fikrinde değilim. Zira ben diplomamı alınca Amerika’ya gitmek niyetindeyim.”

Suat’ta taaccüble,

“Amerika’da ne yapacaksın?”

Nihat,

“Kendime orada iş bulacağım!”

Suat,

“Bu garip fikir sana nereden geldi? Alacağın diploma ile sana burada pek âlâ yer bulunur.”

Nihat,

“Bundan ben de ümitvarım. Lakin Amerika’ya gitmeye karar verdim!”

Suat,

“Karar ha!..” **(101)**

Nihat,

“Biraderinin feyz almasını, kesb-i servet eylemesini [servet edinmesini] elbette arzu eylersin!”

Suat,

"Orası öyle ama biz şimdiye kadar birbirimizden ayrılmadık! Bu bana pek güç gelecek!"

Nihat mahzunane,

"Bana da güç gelecek! Hem ne kadar güç gelecek bilsen! Sağ olalım da yine görüşürüz."

Suat,

"Senin Amerika'da birkaç seneyi geçirmekliğin bu izdivaca mâni olmaz. Bir namzetlik yahut bir nikâh icra edilir. Avtedinde düğününüz icra olunur."

Nihat,

"Ya ben hiç teehhül etmemek fikrindeysem!"

Suat tebessümle,

"Yoksa orada Amerikalı bir milyoner kızı çarpmak fikrinde misin?"

Nihat,

"Para meselesi için teehhül etmeyi hatırıma getirmem, fakat keşke orada birini sevebilsem de teehhül edebilsem!"

Suat,

"Ha! Demek sen mutlak bir maryajdamur[21] yapmak fikrindesin!"

Nihat,

"Birader sözün doğrusu ben hiç evlenmek fikrinde değilim!"

Bu muhavereyi [konuşmayı] kapıdan dinlemekte olan Nebahat kimsenin **(102)** işitemeyeceği bir sesle, "Nihat! Senin de benden alacağın olsun!" diyerek tebaüd etti [uzaklaştı]!

Cevab-ı redde vâkıf olan Ekrem Efendi ile zevcesi Sütude Hanım'ın yüreğine su serpildi, ferahlandılar. Lakin Nihat'ın Amerika'ya gitmek hakkındaki kararı canlarını sıktı. Artık birlikte yaşamak, onu münasip bir kızla evlendirmek, çocuklarını okşamak istiyorlardı. Ekrem Efendi oğullarını on bir, on iki yaşlarından beri Avrupa mekteplerine koymuş. Evvelce İsviçre mekteplerine vermiş, sonra Paris'e götürüp mekâtib-i âliyeye [üniversiteye] yerleştirmiş idi. Oğullarını mükemmel surette tahsil ettirmek için o kadar zaman hasretliğe tahammül etmiş, ikmal-i tahsil ederek, mükemmel diplomalar ile geldiklerinde birlikte zaman geçirmek tasavvuru ile müteselli olmakta bulunmuş iken Nihat'ın

[21] Mariagge de amour (Fr.): Aşk evliliği. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 141.]

ortaya bir de Amerika'ya gitmesi meselesi çıkınca canı sıkılmış idi. Şimdilik bunun için üzerine varmayıp gelecek sene geldiğinde onu vazgeçirmeye, o vakte kadar da temiz aileden bir kız tedarikine karı koca karar verdiler. O akşam odasına çekilirken Ekrem Efendi, Suat'a gizlice,

"Oğlum yatmadan evvel biraz benim odama uğra!" dedi. O gece Rıfat piyanoda alaturka çalıyordu. **(103)** Suat ile Nihat İstanbul'a geleli Rıfat'ın güfte ve bestelerinin ne kadar rağbette olduğunu, mehtap geceleri yalının önünden geçen müntehap [seçkin] saz takımları hep onları terennüm ve teganni etmekte olduğunu ve herkesin lisanında senası [övgüsü] dolaşmakta bulunduğunu işitiyorlardı. En muteber [saygın] ve müntehap [seçkin] mecmualar ve ceraid-i yevmiye [günlük gazeteler] Rıfat'ın asarını derc ediyordu. Rıfat âlem-i şiir ve edebde büyük bir mevki almış bulunuyor idi. Rıfat bir sigara içmek üzere fasıla [ara] verdiği zaman Suat dedi ki,

"Teşekkür ederiz Rıfat, hakikaten bu gece bizi mest ve gaşy ettin!"

Nihat,

"Her millet kendi musıkisinden daha ziyade müteessir olur, derler bunu bu akşam bize de anlattın Rıfat!" dedi. Rıfat'ın tensibi [onayı] üzerine Piraye'ye bir kanun verdiler. Sabahat udu aldı. Rıfat da kemanı aldı. Piraye takımla beraber pekâlâ gidiyordu. En usta bir kanuncu da o kadar çalabilirdi. Bu parlak çalışı görenler, Piraye'den taksim istediler. Piraye, hiç usülden çıkmaksızın bir taksim yaptı. Piraye'deki maharetin meşk ve talim kuvvetinden olduğunu, sanatı ezbercilikten, melekeden ibaret bulunduğunu bu taksim anlattı. Biraz sonra Rıfat kemanı aldı. İtimat'ı da yanına çağırdı. Rıfat taksime **(104)** başladı. İtimat'a hicazdan bir yol açtı. İtimat hazin ve gümrah sedasıyla gazele başladı. "Gül ateş, bülbül ateş, cuybar ateş!" gazelini teganni eden o pürüzsüz gümrah, hazin seda sanki bir seyyal-i ateşin imiş gibi kalplere nüfuz ile hararetler ilka ediyor [bırakıyordu], ateşler peyda eyliyordu. Rıfat'ın kemanı gibi bir rehberin ardı sıra İtimat, makamdan makama geçtikçe hiçbir bozgunluk göstermiyordu. Bu ateşleri ilka eden sada sahibinin pembe olan yanakları al al oldu. Zaten parlak ve mahmur olan kara gözler şerareler [kıvılcımlar] saçmaya başladı Sabahat sevgili cariyesinin muvaffakıyetiyle tefahhur ediyordu.

Saza hatime [son] verildi. Biraz da musahabetle vakit geçirildikten sonra herkes yerine çekildikte Suat, pederinin yatak odasına gitti. Ekrem Efendi gecelik

entarisinin üzerine robdöşambırını geçirmiş, oturuyordu. Suat sedirin yanındaki koltuğa oturdu.

Ekrem,

"Oğlum! Ben Nihat'ın hâlinde bir garabet görüyorum, bu defa gelişinde her şeyde bir yeis ve hüzün bulmak, teehhülden mücanebet [uzak durma] gibi hâllerini görüyorum. Ama Nebahat'le izdivaç etmek istemediği için söylemiyorum. Zira bunu reddedişi beni de valideni de memnun etti." **(105)**

"Niçin peder?"

"Nebahat biraz hırçındır da onun için!"

"Ben bunu bilmediğim için Nihat'ın izdivacını arzu etmiştim."

"Zaten sen burada ne kadar bulunabildin ki bilesin! Şimdi o geçti. Ehemmiyet verdiğim mesele Nihat'ın asıl teehhül etmemek hakkında size söylediği sözlerdir. Hatırıma geleni sana da söyleyeyim dedim oğlum! Acaba bu çocuk Paris'te bir kıza gönlünü kaptırdı da bizim oradan bir gelin getireceğine razı olmayacağımızı tahmin eylediğinden dolayı mı bu fikre düştü, bu babda seninle müşavere etmek istedim."

"Bir müddetten beri Nihat'ta bir yeis hâlinin bulunduğunu ben de hissediyordum. Ciddi tavırlı Nihat mağmum [kederli] bir hâl aldı. Ben Paris'te iken onu çok defalar tazyik ettim [zorladım]. Hiçbir serrişte [ipucu] alamadım! Yalnız makine gibi derslerine çalışıyor, tetebbuat ve mütaalatla meşgul oluyordu. Kendisinin sevdiği yemeklerden bir şey ısmarlamadığını, mevsimi gelince hevesle alıp yediği meyvelerin yüzüne bile bakmadığını görüyordum. Ben ısmarlayınca yiyordu. İlkbaharda kırları pek sever, bu sene oralara gittiğimizde onu yine bikayt [ilgisiz] görünce, "Nihat senin sevgili baharın, **(106)** çiçeklerin, ağaçların, çimenlerin bunlar değil mi? Haniya bunları görünce olan sürurlar, telezzüzler, tıflane [çocukça] sevinçler!" dedim düşündü de dedi ki, "Suat, bunu ben de bilmiyorum ki sana söyleyeyim! Evvelce sevdiğim meyvelerin çıktığı zaman onları almak için bir arzu hissederdim. Yerken de bir lezzet duyardım, şimdi ne o heves kaldı ne de o lezzeti bulabiliyorum. Sevgili bahar, en ziyade sevdiğim çiçekler, çimenler, latif yapraklı, zarif çiçekli ağaçlar, o beni müstagrık-ı zevk ve sürur edenler yine bunlar değil miydi, diye düşünüyorum, bu kayıtsızlığıma onlara olan bigâneliğime ben de taaccüp ediyorum [şaşıyorum] kardeşim!" dedi Paris'teki apartmanımızı gördünüz peder, her ikimizin yatak odaları arasında bir salonumuz var. Bir gece orada

derslerimizi hazırladıktan sonra musahabet ediyorduk. Söz sırası geldi. "Nihat! Sende bir hâl var ki benden gizliyorsun! Beni emniyetine layık görmüyor musun? Seni memnun ve dilşad görmek için kudretim yettiği mertebe çalışacağıma emin değil misin? Ben merak ediyorum. Birini seviyorsan söyle! Çaresi varsa elimden geldiği kadar senin bahtiyarlığın için çalışırım! Ben seni böyle mahzun, mağmum görmek istemem!" dedim. "Benim kitaplarımdan ve senden başka sevdiğim yok! Senin muhabbet-i uhuvvetkâranen [kardeşlik sevgin] bana kâfidir," dedi. **(107)** Kalktı, boynuma sarıldı, yüzümden öptü, gözyaşlarının yüzünden yuvarlandığını gördüm."

Ekrem,

"Bu nakleydeğin hâller benim şüphelerimi tezyit etti [artırdı]. Şimdi Nihat'a şurasını anlat ki eğer Paris'te sevdiği bir kız varsa, namuslu bir aileden ehl-i iffet bir kız ise biz kabul ederiz. Fakir de olsa kabul ederiz. Böyle arzu etmezdim. Yine kendi unsurumuzdan bir kızla teehhül ettiğini isterdim. Lakin ne çare Nihat'ı bedbaht etmek de istemem!"

"Ben bunu şimdi söylerim peder! Bugünkü sözleri benim de şüphelerimi tezyit etti. Bu vesileyle belki meseleyi anlamaya muvaffak oluruz."

Suat çıktı, Nihat'ın odasına doğru gitti. Kapıyı vurduktan sonra aldığı müsaade üzerine içeriye girdi. Pederinin sözlerini kendisine anlattı.

Nihat cevaben dedi ki,

"Birader, beni bu kadar düşündüğünüzden dolayı teşekkür ederim. Fakat böyle bir şey olmadığına emin olunuz."

"Peki! Bugünkü sözlerin ne idi? Asla teehhül etmemek niyetinde olduğunu söylüyor idin!"

"Bende teehhül arzusu yok!"

"Nihat, açık konuşalım! Kardeşçe söyleşelim! **(108)** Sözüme gücenme, seni düşündüğüm için söyleyeceğim!"

"Hakkımdaki hüsn-i niyetini bilirim, gücenmeyeceğimden emin olarak zihnine ne gelmiş ise söyle!"

"Yoksa sen alamayacağın bir kadını mı seviyorsun?"

Nihat kıpkırmızı kesildi. Hiçbir söz söylemiyordu.

Suat,

"Gördün mü ya! Gücenmeyeceğini vaad ettin de hiddetinden kıpkırmızı oldun!"

Nihat büyük bir gayretle,

"Ne demek istiyorsun Suat?" dedi.

Suat,

"Senin vakar ve hissiyatını bilirim. Zevceliğe layık göremeyeceğin bir kadına kazaen [istemeden] tutuldun da ondan mı böyle muazzeb oluyorsun demek istiyorum!"

Nihat kendine gelmeye başladı. Eliyle başını sıktı. Rengi hâl-i tabiisine [doğal hâline] avdet ediyordu.

Bir müddet sükût ettikten sonra dedi ki,

"Gücenmeyeceğime söz verdim. Lakin bu sözün biraz beni incitti, Suat! Aşk şayan-ı hürmet ve tazimdir! Onun kutsiyetini takdir edenlerden bulunduğum için öyle mukaddes bir şeyi çirkaba karıştırmak istemem. Hoppa olmadığımı bilirsin. Beni mağlup ve teshir edecek [büyüleyecek] olan şey heves olamaz. **(109)** Aşkla sevebileceğim kadın da hâlini beğenebileceğim bir kadın olabilir. Ben sevilmeye layık bulamadığım kadını sevemem. Beni buralarını takdir edemeyecek bir tabiatsız zanneylediğinize teessüf etmemek kabil midir?"

"Hakkında hiçbir su-i zannım yok Lakin senin dünyaya küsmüşçesine olan hâlin pederini de beni de düşündürüyor. Bize merak veriyor. İstemez miyiz ki sen de şen, mesut olasın. Lezaiz-i hayattan sen de müstefit bulunasın [yararlanasın]!"

"Sizi memnun etmek için buna ben de çalışacağım! Arzu-yı teehhülü hâsıl edebilmek için sevmeye çalışacağım. Kendimi teehhüle ikna için uğraşacağım! Severek veyahut tensip ederek [uygun bularak] izdivaç etmek için kendime hükmedebileceğim gün size de tebşir edeceğim [müjdeleyeceğim]. Fakat şimdiden emin olunuz ki Nihat hiçbir vakitte hürmete layık olmayan bir kadını sevemez! Ve öyleleriyle izdivaç etmeyi hatırından geçiremez, zaten Amerika'ya gideceğim. Birkaç seneyi orada geçireceğim için teehhülü düşünmek sırası değil! Avdet edeyim belki tebdil-i fikir eder [fikir değiştirir] de teehhül ederim. Bu meseleyi o zaman görüşürüz."

"Bravo Nihat! İşte akıllıca bir söz! Nevmidane [ümitsiz] sözlerin bizi endişeye düşürmüş idi."

On beş gün de güzeran eyledi. O müddet zarfında Nihat **(110)** kendini daha şen göstermeye çalışıyordu. İki birader ekspresle avdet edeceklerdi.

O akşam Suat Sabahat'e,

“Yarın gidiyoruz. Hâlâ bir kelime-i taltif [iltifat sözü] yok mu?” dedi.

Sabahat mahcubane,

“Müddet-i gaybubetinizde [yokluğunuzda] bütün kalbimi ve zihnimi siz işgal edeceksiniz,” dedi.

Suat dedi ki,

“Pek kısa fakat manaca pek zengin ve kıymettar söz! Bütün kalbimi ve zihnimi dolduracak kadar manidar ve vâsi [geniş]… Teşekkürler ederim.”

Ertesi gün iki birader aile halkı ile veda ederek Ekrem Efendi ve Rıfat tarafından trene kadar teşyi edildiler [uğurlandılar].

- 5 -

Rıfat, Piraye ile izdivacı reddeylediği günden beri pederi ve validesi tarafından pek barid [soğuk] muameleler görüyordu. Validesi pek hırçınlıklar ediyordu. Rıfat tahammül gösteriyordu. Birkaç defalar daha sokakta Fehame’ye tesadüf etmişti. Bir **(111)** Cuma günü işi çok olmadığından ısmarlamış olduğu kitapları almak üzere Beyoğlu’ndaki kitapçısına kadar çıkıp avdet etmek üzere köprüye geldiğinde vapura geçilecek mahalde vapurdan çıkanlar ile girenlerden sıkışık bir kalabalık hâsıl olmuş idi. Rıfat, kendisini arkasından iten kalabalığın sevkiyle bir siyah çarşaflı kadınla çatışmış, göğüs göğüse gelmişti. Bu kadının Fehame olduğunu gördü. Rıfat bahçede gezerken Piraye ve diğer bir kadın ile karşı karşıya geldiler ki bu da Piraye’nin birlikte gezmeye çıkardığı misafiri Fehame idi. Bir gün de kendi rakip olduğu [bindiği] vapura yine siyah çarşafıyla Fehame’nin de girdiğini gördü. Bir sevk-i tabii, gayr-i ihtiyari olarak Rıfat’a uzaktan Fehame’yi takip ettirdi. Fehame’nin yanında diğer iki kadın daha vardı. Bahçekapısı’ndaki mağazalardan birine girdiler. Çarşaflık kumaşlara bakıyorlardı. İntihap edecekleri kumaşlara dair konuşuyorlardı. Rıfat da kumaş bakmak vesilesiyle durdu. Onlar çıktıktan sonra validesiyle Piraye’ye birer elbiselik alıp çıktı. Rıfat, Fehame’yi görmek için kendisinde şedit bir arzu hissediyor, bu arzusuna mukavemete [karşı gelmeye] kendisinde iktidar [güç] bulamıyordu. Pek çok defalar bahçedeki mahalden Fehame’yi gözetledi. Fehame’nin yalısının tarafında, dağ cehtinde birkaç cesim [büyük] fıstık ağacının dallarının **(112)** iltisakıyla [birleşmesiyle] husule gelen geniş bir gölgelik vardı ki ekser yalının kadınları orada otururlar ve

bazı akşamları taam ederlerdi [yemek yerlerdi]. Orası civar komşu dağlarının, tepelerinden görünmek ihtimali bulunduğundan kadınlar dağ cehtine başörtüsü ve yeldirme ile çıkarlardı. Gölgelik, Rıfat'ın yalısının duvarına yakın idi. O taraftaki duvardan hazırladığı yerden de Rıfat bazı kere Fehame'yi görürdü. Rıfat, mümkün olsa Fehame'yi her gün görmek istiyordu. Lakin onu görmesi tesadüfe vabeste [bağlı] bulunuyordu.

Bir gün Rıfat, ailesi halkıyla sofrada iken misafir geldi diye cariyelerin biri istikbale [karşılamaya] çıkmış idi. Cariyenin avdetinde Mesile Hanım gelenlerin kim olduğunu sordu. Kız,

"Yanlış gelmişler efendim! Komşu Safi Efendinin yalısı sanmışlar. Kızına görücü imişler. Ben de bitişik yalı diye salık verdim," dedi.

Rıfat taamın nihayetini beklemeksizin kalktı. Odasına çıktı. O gün tatil olduğu için şehre inmeyecek idi. Bu görücü sözü ona fena tesir etmiş idi. Fehame'nin bir diğeri tarafından alınması ihtimalini düşündükçe buna tahammül edemeyeceğini anlıyordu. Piraye ile izdivaç meselesi için **(113)** evin içindeki fırtına yatışmaksızın kendisinin teehhüle kalkışması müşkil olacağını biliyorsa da Fehame'nin de bir diğerine verilmesi ihtimali onu divane gibi ediyordu. Rıfat, Fehame'yi sevdiğini ve onunla izdivaç etmek niyetinden vazgeçemeyeceğini anlamış idi. O gün ne yapacağını bilmedi. Peder ve validesini ikna ve irza [razı etmek] çaresini düşünüyor, onların kendisine olan hiddetlerini gözünün önüne getiriyor, şaşkına dönüyordu. Akşama doğru kendisini bahçeye attı. Dolaşırken, gezinirken hep ne yapacağını düşünüyordu, saat on buçuğu bulmuş idi. Fehame'yi gözetlediği yere gitti. Fehame bir çarşaflı kadınla orada idi. Çarşaflıyı tanıdı, kaç defalar vapurdan çıkarken ve ekseri zevciyle beraber Safi Efendi'nin yalısına girmek üzere rıhtımdan geçerken gördüğü Fehame'nin amcazadesi ve Macid Beyin zevcesi Müeyyet Hanım idi.

Fehame mendilini yüzüne kapamış ağlıyordu. Müeyyet de onu teselli ediyordu. Fehame mendilini yüzünden kaldırdığında uzun siyah kirpikleri ıslanmış ve gözleriyle beraber yüzü de pek ziyade kızarmış idi.

Müeyyet makam-ı tesellide diyordu ki,

"Ben İstanbul'dan avdette seni göreyim diye biraz uğradımsa gözyaşlarını görmek için mi geldim?" **(114)**

Fehame,

“Senin yanında da ağlamayım mı? Görüyorsun, biliyorsun. Yine nasıl söylüyorsun? Ben seninle de hasbıhâl edemezsem artık boğulayım mı?”

Müeyyet,

“Ne çare kardeş sabır lazım! Bu kadar halkla uğraşmak kolay mı? Hangisi laf anlıyor? Burası bir aile dairesi değil tarhana çorbası! Senin gibi güzel, melek-haslet bir kızı alacak adam emin ol sana hep bu mihnetleri unutturacaktır. Onun muhabbeti, nevaziş-i himayetkâranesi sana hep çektiklerini unutturacaktır.”

Fehame,

“Bende bu talih varken her ailede olan bir şeyden ben mahrum olduğum hâlde ekserisine nasip olmayan bir muhabbete ben nail olacağım ha!.. Ana, baba, kardeş muhabbeti her ailede olan bir şeydir. Kocasının muhabbetine nail olmak ise her kadına müyesser olan bir şey değildir. Ben pek tabii ve herkeste cari olan muhabbetlerden mahrum olduğum hâlde nadir olan muhabbetten ümitvar olacağım öyle mi?”

Müeyyet,

“Fehame seni ben sevmez miyim?”

Fehame,

“Evet! Seversin! Sev kardeşim, beni sev! Zira benim sevilmeye pek ihtiyacım var! Bu ailede her şey var para, mücevher, debdebe! Lakin muhabbet yok! Ben ise muhabbeti **(115)** her şeye tercih ederim. Dünyada hiçbir şeye gıpta etmedim. Yalnız aileler arasındaki muhabbete gıpta ediyorum.”

Muhavere buraya geldiğinde az kaldı ki Rıfat “İşte! Seni ben seviyorum! Bütün o muhabbetleri muhtevi olacak [kapsayacak] derece seviyorum. Bir erkeğin bir kadını ne kadar sevmesi mümkün ise belki o imkânın haricinde seviyorum!” diye haykıracak idi. Güç ile kendini zabt etti. Çarşaflı kadın saate bakarak,

“Saat on bir, belki bey gelmiştir. Ben gideyim,” diye kalktı.

Fehame,

“İşte senin muhabbetinden edeceğim istifade bu kadardır. Ben yine yalnız ağlamaya çektiklerimden kimseye bir şey söyleyememeye mahkûm olarak kalıyorum,” dedi. Gözlerinden yaşlar yuvarlanmaya başladı. Söze yine devamla,

“Seni teşyi edemeyeceğim, biraz gözlerimin kırmızılığı gitmesini bekleyeceğim. Zira göz yaşlarımı, ağlamış olduğum belli olacak yüzümü de kimseye

göstermemek lazım. Evde bir gürültüyü mucib olur. Geçinceye kadar biraz bahçede gezineceğim!" **(116)**

Çarşaflı kadın yalıya doğru yürüdü. Fehame ayakta duruyordu. Fehame, beyaz üzerine kendinden çiçekli bir müslin elbise giyinmişti. İçindeki gömleğin işlemeleri görünüyordu. Kolları dirseklere kadar kısa olduğundan dömi [yarı][22] dekolte, yaka, ense ve sineyi açıkta bırakmış bulunduğundan beyaz ve şeffaf gibi billuri olan sine, gerdan meydanda idi. O gün korse giymemiş olduğu anlaşıldığı hâlde endam ne kadar mevzun, bel ne kadar ince idi. Siyah kurdele kemer, bir maden toka ile tutturulmuş bulunuyordu. Duvara doğru yürüdü. Duvara sarmış olan güllerden koparmak üzere bakındı. Tam Rıfat'ın baktığı cehte tesadüf eden güle elini uzattı. Nazarlarını atfetti [bakışlarını yöneltti]. Bu bakış bir seyyal-i elektrikî [elektrik akımı] gibi Rıfat'ın vücudunu sarsmaya başladı. Bu kadar yakında olan nazara Rıfat artık tahammül edemedi. Kendi gözlerinin Fehame tarafından görülmesinden korkarak olduğu yere çöktü, oturdu. Biraz sonra tekrar baktığında Fehame'nin tebaüt etmekte [uzaklaşmakta], yalıya doğru gitmekte olduğunu gördü. "Artık ne olursa olsun anam babam beni ne yaparlarsa yapsınlar! İsterlerse yalıyı başıma geçirsinler, artık tahammül edemeyeceğim! Fehame bedbaht imiş! Hem kendimi bu hâlden hem de onu bulunduğu bu azaptan kurtarmalı. Şimdiye kadar **(117)** güzelliğini gördüm. Sazını, sesini dinledim, sözünü işittim. Bugün de serair ve hissiyat-ı kalbiyesini dinledim. Ahval-i ruhiyesini öğrendim. Tam benim istediğim gibi kadın. Beni anlayacak, muhabbetimi takdir edecek bir kadın! Meskenet [beceriksizlik] lazım değil! Görücüler geliyor. Başkasına kaptırmak budalalık olur. Sonra ben buna tahammül edemem! Gayret lazım, cesaret lazım," diyordu. Kalktı, yalıya doğru yürüdü. Karşısına çıkan cariyeden bastonunu istedi. Getirdiğinde bastonu eline aldı. Cariyeye,

"Beni yemeğe aramasınlar! Sabahat'ın yanında taam edeceğim!" diyerek çıktı. Sabahat'ın yalısına gitti.

Sabahat yalının vasi sofasında diğer hanımlarla beraber oturuyordu. Rıfat'ı öyle benzi uçmuş, perişan bir hâlde görünce şaşırdı.

Ona bir şey sormaya meydan bırakmaksızın Rıfat,

[22] De mi (Fr): Yarım. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 51]

“Yukarı, senin odana çıkalım teyze,” dedi. Sabahat yürüdü. Odaya girdiklerinde Rıfat kendini koltuğun içine attı. Fesini masanın üzerine bıraktı. Saçlarının perişaniyeti de Sabahat’ın nazar-ı dikkatini celb etti. Rıfat boyun bağını da çıkarıp attı. Frenk gömleğinin birinci düğmesini söktü.

Geniş bir nefes aldıktan sonra, **(118)**

“Sabahat, yengeni çağır! Lütfen biraz buraya gelsin. Bu işi ancak o yapabilir,” dedi.

Sabahat,

“Hayır ola Rıfat! Ne var?” diye sordukta,

Rıfat,

“Uzun uzadıya anlatmaya mecalim yok şimdi işitirsin!” dedi. Yenge Sütude Hanım geldi. Rıfat elektrik çanına bastı.

İtimat girince,

“İtimat, odaya başka kimse koymayınız!” diye emir verdi. Sütude Hanım’la Sabahat merak etmeye başladılar. Rıfat karşıda duran su takımını ibraz ile,

“Su içmeyi de unutmuşum! Sabahat benim küçüğümsün bir su lutfet!” dedi. Sabahat suyu verdi. Rıfat bir sigara yakıp bir iki nefes çektikten sonra söze başladı,

“Yenge! Sen benim de validem demeksin. Bugün senin mürüvvetine [cömertliğine] ihtiyacım var. Peder ile validenin bir zamandan beri bana gösterdikleri bed muamele ve hakaret, sabır ve tahammülün haricine çıkıyor! Değil bir cariye, öz kızları da olsa bir evlat için diğerine **(119)** bu kadar zulüm olmaz! Piraye ile izdivacı red eylediğim günden beri ben bu azap içindeyim. Suat ile Nihat gideli dört ay oluyor. İki ay da evvel tam altı aydır ben bu hâllere tahammül ediyorum. Bundan ümitlerini kestirmek için teehhül etmekliğim lazım geliyor. Ehibbadan [tanıdıklardan] birçoğu komşu Safi Efendi’nin kızını tavsiye ediyorlar.”

Sabahat Rıfat’ın sözünü keserek,

“Fehame’yi mi?” dedi. Rıfat, Sabahat’e,

“İtirazın var mı?” diye sordu.

Sabahat,

“Hayır asla! Kız benim en ziyade sevdiğim ve takdir eylediğim arkadaşlarımdandır. Az zamanda kendisiyle pekiyi dost olduk, o kızcağız kazaen süprüntü küfesine düşmüş bir pırlantadır!”

Rıfat, Sütude’ye,

“Şimdi beni dinle yenge! Bu tavsiyeler üzerine ben Safi Efendi’nin kızını almak istiyorum. Valide gitsin istesin!”

Sütude telaşla,

“Aman oğlum, Rıfat’cığım şimdi kıyametler kopacak!”

Rıfat,

“İsterlerse o kıyameti benim üzerime koparsınlar **(120)** ne olursa olsun! Sen bir kere git benim hatırım için şu mürüvveti icra eyle!”

Sütude,

“Peki oğlum elçiye zeval yoktur derler yarın gider söylerim.”

Rıfat,

“Hayır yenge şimdi!”

Sütude Hanım Sabite Hanım’ı da yanına alarak muttasıl [bitişik] olan Rıfat’ın yalısına gittiler, çok kalmadan avdet ettiler. Rıfat’ın pederi de oda kapısına gelmiş Mesile Hanım’la yekzeban olarak [ağız birliği ederek] Piraye öyle sararıp soldukça, öyle mahsun bulundukça oğullarını evlendirmeyi düşünemeyeceklerini, Piraye’den başka bir gelin alamayacaklarını müekkeden [tekrar] söylemişler. Ve madem Rıfat evlenmek istiyormuş, Piraye’yi almamakta ne mana varmış diye söylenmişler, hatta Safi Efendi ailesiyle ünsiyet edemeyeceklerini [uyuşamayacaklarını], maişetlerini beğenmedikleri bir ailden kız alamayacaklarını, o kadar dalkavuklar, heylek [heyheyli] karılar içinde büyümüş, yaşamış bir kızı istemediklerini bildirmişler. Sütude bunları anlatınca Rıfat kıpkırmızı oldu Sütude Hanım’a dedi ki,

“Benim için bu kadar zahmete girdiniz, sizden bir ricam daha var!” **(121)**

Sütude,

“Elimden gelecek bir iş ise peki oğlum,” diye cevap verdi.

Rıfat azim ve metanetini ibraz eder bir tavırla,

“Şimdi lütfen yine tekrar gidersiniz. Onlara dersiniz ki ben o kızı seviyorum. Hem de çıldırasıya seviyorum.”

Sabahat hayretle,

“Ne diyorsun Rıfat?” dedi. Rıfat, Sabahat’e cevaben,

“Şimdi sus Sabahat! Sonra sana anlatırım!” dedikten sonra Sütude Hanım’a,

“Ayarttı felan diye nafile elin kızının günahına girmesinler, kızın bundan hiç haberi yoktur. Yarın gidip kızı istemezlerse ben de yarın yalıdan çıkarım! Bir daha benim yüzümü göremezler.”

Anneler yine gittiler. Rıfat’la Sabahat arasında şu muhavere cereyan ediyordu.

Rıfat,

“Bu keyfiyeti şimdiye kadar sana açmadığımdan dolayı bana gücenme. Fehame’yi katiyyen sevdiğimden emin olduğum zaman sana söyleyecektim. İşte onu da şimdi anlamakla söylüyorum.”

“Sahi Fehame’nin hiç haberi yok mu?” **(122)**

“Hayır asla!”

“Sen bu kızı nerede gördün?”

“Bitişik komşu olur da görülmemek mümkün mü? Sokakta gördüm, dağda gezerlerken gördüm.”

“Uzaktan görmekle bu kadar şiddetli muhabbet!”

“Aşk ve sevda deyiver!.. Demek böyle de oluyormuş!..”

“Zannetmem ki ablam, enişte buna razı olsunlar!”

“İsterlerse olmasınlar! Memuriyetten, gazetelerden, tüccar idarehanelerinden ayda seksen lira kadar para topluyorum. Evimi pek âlâ geçindirebilirim!..”

“Demek rıza göstermedikleri hâlde de!”

“Evet! Alacağım!”

“Şimdiye kadar peder ve validesine hiçbir şeyde karşı koymayan Rıfat, sana ne oldu?”

“Orasını ben de bilmem! Lakin Piraye’yi o kadar düşündükleri hâlde beni de biraz düşünmezlerse gücenmeye hakkım yok mu? Hatta yine cevab-ı red gelirse ne kadar zahmetse bana bir yatak yaptırınız. Bu gece de eve gitmeyeceğim. Yarın bir hane kiralar eşyalarımı almak için yalıya girerim.” **(123)**

“Hane kiralamaya ne hacet sana burada bir oda bulunmaz mı?”

“Hane kiralamak da lazım, haneyi tefriş de… Ben mahiyye aldığım paranın ayda yirmi lirasından ziyadesini sarf etmiyorum. Bankada hayli meblağım var. Fehame ile izdivaç edeceğim.”

Bir müddet sonra anneler avdet ettiler.

Sütude beşuşane [neşeyle] odaya girip,

"Yelkenleri suya indirdiler. Validen yarın gidip isteyecek!"

Rıfat memnun oldu. Hep birlikte bir müddet konuştuktan sonra evine gitti. Doğru odasına çıktı. Ertesi günü Mesile Hanım, Sütude Hanım'ı refakatine alarak bir cariye ile beraber Safi Efendinin yalısına gittiler. Akşam Rıfat, işinden avdetinde alacağı iyi haberler ile sevineceğini tasavvur ediyordu. Sabahat'le Sütude Hanım'ı kendisine muntazır [kendisini beklerken] buldu. Mesile Hanım da onların yanında bulunduğundan, Rıfat bir şey soramayıp odasına çıktı. Henüz elindeki kitap paketini masanın üzerine bırakmış, bastonunu da yerine dayamış idi ki Sabahat'le Sütude'nin önüne düşmüş hızla yürüyerek Mesile Hanım geliyordu. Kapıdan girince birdenbire,

"O kadar övündük, böbürlendik ama işte beğendiğin kızı sana vermiyorlar!" **(124)** demesiyle bu sözler Rıfat'a yıldırım gibi tesir eyledi. Bir sarsıldı, sendeledi. Saika [yıldırım] isabet etmiş gibi halının üzerine yıkılıverdi. O hâlde de kalamadı. Yere dayamak istediği elleri de gevşedi. Boylu boyuna serildi!

Sabahat hiddetle,

"Ne yaptın abla? Şimdi iyi mi oldu? Sen bu işe girişme, biz yavaş yavaş anlatırız demedim miydi?" diyerek Rıfat'a doğru koştu.

Sütude Hanım da hiddetle Mesile Hanım'a,

"Piraye'nin acısını çıkaracağım diye civan evladını ne hâle koyduğunu gördün mü?" diyerek o da Sabahat'e yardım için seri adımlarla Rıfat'ın yanına gitti. Mesile Hanım ağlamaya başladı. "Bayılmak ne olduğunu ömründe bilmeyen evladım ne oldu?" diye kendi saçını başını yolmaya kalkıştı.

Sabahat hiddetle lakin yavaş sesle,

"Vaveylanın sırası değil. Haydi, buradan çekil abla. Asla gürültü ve ses istemez. Hem gözünü açtığında seni görmesin ki nisbet vererek söylediğin haber-i yeisi [üzücü haberi] birdenbire hatırlamasın." **(125)** diye Mesile'yi savdı.

Fakat zavallı valide kapının dış tarafına çöktü. Oradan ayrılamıyordu. Sütude ile Sabahat, Rıfat'ın başının altına bir yastık yerleştirdiler. Delikanlı, kaskatı kesilmiş yüzünün ve ellerinin etleri bozulmuş sanki bükülüp de kemiklere sarılmış burnunun, yanaklarının kemikleri şeklini ibraz ediyor, etlerin büzülmesi, derinin de büzülerek kıvrılmış parmaklara sarılması acip bir manzara hâsıl eyliyordu. Burnundan kulaklara doğru derileri gerilmiş, çene ile kulaklar hizaları da aynen o

hâli almış idi [ab]. Sabahat şu manzara karşısında titredi, Rıfat'ın aldığı darbenin tesirinin şiddetini, vehametini anladı. Yavaş sesle,

"Yenge, çabuk doktor çağırsınlar. Bize bir de yardımcı çağır! Yalnız bir kişi gelsin! Evin içinde de asla ses etmesinler, sükût lazım!" dedi. Sütude Hanım cariyelerden bir eli işe yakışan ile avdet etti. Sabahat kolonya şişesini almış, Rıfat'ın alnına ve şakaklarına sürüyordu. Ellerini bileklerine sürmek istediğinde parmaklarının açılmak ihtimali olmadığını anladı. Parmaklar birbirine geçmiş, eller acayip bir vaziyette büzülmüş idi. Sabahat'le Sütude yekdiğerine söylemeye lüzum gördükleri sözü **(126)** gayet yavaş sesle söylüyorlardı. Sabahat "Ovuşturalım!" demekle kolları ve dizleri ovmaya başladılar. Evvelce Rıfat boylu boyuna yere serilmiş iken dizleri ve kolları bükülmüş, sanki bütün vücut takallüs eylemiş idi [kasılmıştı]. Sütude ile cariye mümkün olduğu surette dizleri ve kolları ovmakta iken Sabahat frenk gömleğinin düğmelerini söktü. Sütude, "Ağzına bir yudum su akıtalım mı?" demesiyle Sabahat "Çenelerini açmak kabil olamayacağını anlamıyor musun? Hem de belki boğulur. Kendiliğimizden böyle şeylere cesaret etmeyelim. Doktor gelsin!" dedi. O kadar ovuşturdular delikanlı açılmadı. Bu hâlin temadisini [uzadığını] gören Sabahat, usulca basarak kapının önüne gitti. Mesile ses çıkarmaksızın uğunuyor, kıvranıyordu.

Sabahat,

"Hasta açılmıyor! Doktoru çabuk yetiştirsinler. Her tarafa adamlar saldırınız. Bizim doktoru bulamadılarsa hangisini bulurlarsa getirsinler. Burada kıvranmanın faydası yok! Kalk! Enişteme de haber ver. Bir tabip! Çabuk bir tabip!" diyordu.

Biraz sonra tabip geldi. Avrupa'da ikmal-i tahsil ile [eğitimini tamamlayarak] iki sene evvel İstanbul'a avdet etmiş bir genç doktor idi. O köyün mahalle tarafındaki bir köşkünde sakin idi [oturuyordu]. Sabahat ile Bahir Efendi dairelerinin Beyoğlu'nda sakin olan **(127)** tabibi, acele lazım olduğu zaman bu doktorun hazakatinden [uzmanlığından] istifade edeceklerini söylemişti [ab]. Genç doktor zaten Rıfat ile ahbap olmuş idi.

Doktor, Rıfat'ı o hâlde görünce,

"Şimdi vapurda beraberdik. Birlikte avdet ettik, bir şeyi yoktu," diye hastayı muayeneye şitap eyledi. Göğsünü de dinledikten sonra doğrulup,

"Bu hâl ne kadar müddetten beridir?" diye sordu.

Sabahat,

“Birlikte avdet etmişsiniz ya, hemen odasına girince!” dedi.

Doktor başını sallayıp,

“O kadar zaman zarfında hiç fevkalade bir vukuat oldu mu?”

Sütude ile Sabahat birbirlerine bakıştılar.

Doktor gayet amirane bir sesle,

“Hanımefendiler söyleyiniz ki teşhis-i maraza [hastalığın anlaşılmasına] ve ona göre tedaviye yardımı olsun! Rıfat Bey’i ben biraderim gibi severim. Kendisinin kıymetini takdir edenlerdenim!” dedi.

Sütude,

“Evet oğlum! Odasına girer girmez kendisini mükedder edecek bir haberi aldığı anda olduğu yere serildi.” **(128)**

Doktor,

“Derhâl mi? Hiçbir kelime telaffuz etmeden mi?”

Sütude,

“Evet oğlum! Hatta o keyfiyetin tafsilatını sorup öğrenmeden!”

Doktor reçete yazmaya başladı. Bitirdikten sonra,

“Çabuk yaptırıp getirsinler!” diye reçeteyi uzattı. Sütude çabuk yaptırılıp getirilmek emrini vermek için gitti ve avdet etti. İlaçlar gelmezden evvel tedavi-i ibtidaiye [ilk tedavi] için ne yapılmak lazım ise doktorun muavenetiyle yapılıyordu. Bilahareket bir cism-i müncemit [donmuş bir nesne] gibi kalmış olan Rıfat hiç kımıldamıyor, büzülmüş, çekilmiş kollar, ayaklar öylece duruyordu. İlaçlar geldi, yetişti. Doktor bir makas istedi. Elbiseleri kesti. Yalnız iç çamaşırını bıraktı. Büyük şişedeki mayinin [sıvının] yarısını bir kâseye koydu. Onunla kolların ve dizlerin ovuşturulmasını Sütude ile Sabahat’e bıraktı. İpek fanilanın düğmelerini söküp kendisi de göğüs cehtini ovuşturmaya başladı. Bir müddet sonra kollar ve dizler gevşemeye başladı. Doktor hemen ellerini yıkadı. Ufak şişelerin birinden bir kaşık ilaç aldı. Rıfat’ın dişlerini aralamaya muvaffak olarak ağır ağır ağzına akıttı. Bir lahza sonra hastanın göz kapakları kıpırdadı, elleri, ayakları uzandı, **(129)** ağır ağır göz kapakları açıldı. Yine kapandı. Doktor Sabahat’e,

“İyi emareler!” dedi.

Sabahat,

“Açılacak değil mi doktor?” dediğinde Rakım,

“Evet açılacak! Lakin açıldığı zaman hâl-i tabiisini bulup yalnız biraz bitkinlik ve mecalsizlik mi kalacak, yoksa devamlıca bir maraz hüküm sürecek mi, buralarını şimdiden tayin müşkildir. Zavallı delikanlı âlâm-ı maneviye ile sanki beyninden ve kalbinden vurulmuş.”

Rakım bir kaşık daha ilaç akıttı. Bu defa hastanın ağzını açmak o kadar müşkil olmadı. Rıfat gözlerini açtı, bakmaya başladı. Doktor ovuşturanlara artık yavaşça çekilmelerini söyledi. Sütude ellerini yıkadıktan sonra avdet etti. Cariyeyi dışarıda bırakmış idi. Bahir Efendi birkaç defalar oğlunu görmek için odaya girmek istemiş olduğu hâlde Sabahat’ın cevab-ı red [hayır] ima eden işareti üzerine Sütude koymamış idi. Bir aralık doktor validesini kabul etmek istedi ise de Sütude Hanım, **(130)**

“Sabahat Hanım’ın bu mümanaatı beyhude değildir oğlum. Zira kendisini bu hâle koyan haber-i müellimi Rıfat validesinin ağzından işitti.” demekle Rakım da bu ihtiyatı elzem görmüş idi.

Rıfat kımıldamaya başladı. Elini başına götürdü, başını sıkmak istiyordu. Bir müddet sonra doktorun da muavenetiyle hastanın çamaşırını değiştirip gecelik giydirerek yatağına yatırmaya muvaffak oldular. Doktor biraz istirahat için diğer odaya geçti. Rıfat bir müddet sakin ve sakit [sessiz] istirahetten sonra karyolanın yanındaki sandelyede bulunan Sabahat’e zayıf bir sesle,

“Meselenin tafsilatını öğrenmeye vakit olmadı. Fenalık gelmiş. Beni kız mı istemedi, yoksa ailesi mi?”

Sabahat,

“Kızın haberi bile olmamış!”

Rıfat,

“Beni beğenmemek için ne kusurumu bulmuşlar. Keyfiyeti tafsil et Sabahat. Üzüntüye gelecek hâlde değilim.”

Sabahat,

“Söyleyeyim Rıfat! ‘Bizim kızımız çoktan beri nişanlıdır. Geçen gün görücüler gelmişti, onlara da söyledik.’ demişler. Bundan ümit kesmek lazım değil. Sen kendini topla. Bir daha isteriz belki muvaffak oluruz.” **(131)**

Rıfat derinden bir ah çekti. Kendi kendisine söylenmeye başladı,

“Fehame’nin ağlaması tevekkeli değilmiş. Kitabın üzerine dökülen yaşlar demek o nişanlısı içinmiş. Demek Fehame o adamı seviyormuş.”

Sabahat bu sözlerden bir şey anlamadıysa da Rıfat'ı üzmemek için bir şey soramıyordu. Mesile Hanım oğlunun açıldığını haber alınca artık kimseyi dinlemeyip içeriye girdi. Rıfat'ın saçlarını okşayarak gözyaşlarını dökmeye başladı.

"Sen üzülme Rıfat! Ne lazım gelirse yaparım. Ben o kızı sana alırım, icap ederse bütün servetimi ağırlık olarak veririm. Yalıyı, emlakimi bağışlarım. Hiçbir fedakârlıktan çekinmem! Baban da Safi Efendiye gidecek. O da onu iknaya çalışacak. Zaten görüştüğümüz komşu değil mi? Kızı kandırmaya da birini göndeririz."

O zamana kadar kendisini göstermeksizin kapının yanında bir siperde bulunan Piraye gözleri yaşla dolmuş olduğu hâlde Rıfat'a doğru ilerledi. Dedi ki,

"Onu kandırmaya ben giderim. Zaten Fehame Hanım benim pek iyi muhibbem. Siz üzülmeyiniz küçük bey. Vermemek için daha **(132)** ısrar ederlerse biz kızı kaçırırız. Bakınız onu ne güzel kandırır kaçırırım!" Rıfat merhametkârane bir nazarla Piraye'ye bakarak tebessüm etti.

Mesile Hanım,

"Öyle ya! İyi söyledin Piraye! Değil böyle bitişik komşunun kızını, ne kadar uzak mahallelerden de olsa kaçırırız!.. Paramız mı yok? Para ile ne işler görülür!"

Rıfat derin bir ah ederek dedi ki,

"Heyhat!.. Aşk ve muhabbet meselelerinde para ne kadar acizdir. Ya Fehame o nişanlısı dedikleri adamı seviyorsa… Seven kimse paraya, mala sevdiğini değişir mi? Sevdiğinden vaz geçer mi?"

Mesile,

"A oğlum çocuktur ikna olunur. Sen onun boyuna bosuna bakma! Geçen gün ehibbadan biri 'Bizim kızla bir yaştadır. Şimdi on altı yaşındadır,' dedi, demekle Rıfat acı bir tebessümle,

"Sevmesini bilmiş ya!.. Sevmeyi bilen sebatı da bilir!.."

Rıfat böyle derken üzerine bir zaaf geldi. Gözlerini kapadı. Herkes sükût etti. Uykuya dalmış gibi bulunuyordu. Rıfat'a bir raşe [titreme] geldi, sarsıldı. Gözlerini açıp kapadı. **(133)** Yine dalgın gibi bulunuyordu. Doktor içeriye geldi. Hastayı bir kere daha muayene etti. Yanında çok lakırdı edilmemesini ve üzülecek bir şey yapılmamasını, şayet gece hararet gelirse kendisine haber göndermelerini ve gece hastayı yalnız bırakmamalarını tembih ederek gitti. Sütude ile Sabahat

kendi yalılarına gitmeyip geceyi orada geçirmeye karar verdiler. Gece nısf-ı leyle [gece yarısına] yakın zamanda şiddetli bir hararet geldi. Tabibe adam gönderildi. Rakım geldi. Odaya girdiğinde Rıfat söyleniyordu. "O tezallüm-i hâl [yanıp yakılma] ailesinin kendi hâline kayıtsız bulunmasından olacak. Büyüklerinin merhametine, muhabbetine ihtiyacı sevdiğine verilmesi içinmiş demek. O mendili ıslatan gözyaşları sevdiği için, o adam içinmiş öyle mi?" diyordu. Mesile, Sabahat'e,

"Bunlar ne demek Sabahat?" diye soruyordu. Sabahat de hayretle,

"Bilmem ben de anlamıyorum!" dedi.

Doktor dikkatle hastanın sözlerini dinliyordu. Hasta yine söylenmeye başladı, "Çalışmak, adam olmak, temeyyüz etmek, âlemin takdirine mazhar olmak! Sonra da istediğin bir kızı alamamak of dünya, yok buna tahammül **(134)** edemeyeceğim!.. Yanıyorum bu ateş beni öldürecek! Ölmek istiyorum böyle hayata tahammül edemeyeceğim! Bakınız düğün var! Nişanlısıyla teehhül ediyor. Ben bunu görmek istemem kaçacağım!" Rıfat hızla davranmak istedi yine yatağına düştü. O sarsıntıyla gözlerini açtı, karşısında doktoru gördü.

"Doktor yanıyorum! Bana serinletecek bir şey!" dedi Rakım,

"Şimdi beyim şimdi!" diye bir reçete yazmaya başladı. Rıfat yine dalmıştı. Doktor reçeteyi verdikten sonra Mesile ile Sabahat'e gelmelerini işaret ederek içeri odaya girdi. Sütude hastanın yanında kaldı, doktor Mesile ile Sabahat'e dedi ki,

"Hanımefendiler! Korkmayınız! Vazifesini bilen bir tabip, aileler içindeki esrarın muhafazası da tabiplik vezaifinden olduğunu bilir. Siz yarın erkenden tabip-i husiyenizi de getirtiniz, ben de gelirim."

Rakım böyle deyip çıktı gitti.

Devamlı surette olan hararet geçtikten sonra akşam **(135)** nöbetleri başladı. Ondan sonra hastanın ağzından kan gelmeye de başladı. İki yalının halkı divane gibi bir hâle geldiler. Piraye hastayı bekleyenler ile beraber sabaha kadar oturuyordu. Rıfat az söylüyor, çok düşünüyordu bazı defalar, "Ben ne için ölmüyorum diyordu!" Mesile Hanım bir defa daha Fehame'yi istemek, ağırlık için bir meblağ-ı cesim teklif eylemek üzere gitmek istedi.

Rıfat,

"Sen elin kızını kime isteyeceksin valide? Hasta yatağında kan tüküren oğluna mı?" dedi.

Mesile dinlemeyip gitti. Rıfat'ın yalısına birçok hekimlerin gelmesinden Safi Efendi ailesi Rıfat'ın hasta olduğunu biliyordu. Fehame'nin validesi bundan bahsetmedi, işi nezaketle savmak için kızlarının nişanlısı zaten ahbap oğlu olduğunu ve çoktan beri olan namzetliği bozamayacaklarını söyledi. Mesile Hanım, "Rıfat'ın anladıkları doğru imiş demek oğlan ile kız birbirini sevmişler!" diye meyusen avdet eyledi. Lakin o hâlde hasta bulunan oğluna bunu bildiremedi. Onu müteselli etmek için, "Verecekler, kani oldular!" dedi. Ve hane halkı müttefiken böyle yalanlar ile Rıfat'ı oyalamaya başladılar. Bu hâllerin Rıfat'ın kesb-i afiyet eylemesine yardımı olmaya başladı. İki **(136)** ay müddet esir-i firaş olduktan [yattıktan] sonra Rıfat artık yatağından kalktı. Hane halkı yalanlar tertibinde devam ediyordu.

Bir ay kadar daha bu yalanları idare edebildilerse de ondan sonra mümkün olamadı. Planlar yekdiğerine uymamaya, pot yerleri gelmeye başlayınca Rıfat işi anlamaya başladı. Yavaş yavaş itiraf-ı meseleye ve nihayet gayet idareli bir surette Fehame'nin validesinin ikinci defa kızı talep ettiklerinde söylediği sözleri anlatmaya mecbur oldular.

Rıfat,

"Ben bunu zaten hissetmiş idim, işte şimdi de bilaşüphe öğrendik!" dedi.

Biraz kendini toplayınca seyahate çıkmasını meseleyi hissetmiş olan Doktor Rakım tavsiye ediyordu. Rıfat'la Rakım ülfeti ziyadeleştirdiler. Ekser akşamları Rakım, Rıfat'ın nezdinde geçirmeye başladı. Rıfat, Fehame'nin adını anmıyordu. Ve hiç o duvarın yanına gidip onu görmek için bakmıyordu. Lakin asla unutamadığı, zihninden, kalbinden çıkaramadığı her hâliyle anlaşılıyordu. Rıfat, orta boylu, etine dolgun, gayet yakışıklı bir genç iken bu defa sokağa çıkmaya, Rakım ile beraber bazen rıhtımda gezinmeye başladıkları zaman kendisini görenler üç ay zarfında bu zavallı gencin ne hâle geldiğine **(137)** hayret ediyolardı. O kadar zayıflamış, incelmiş idi ki hastalanmadan evvel kendisini görmüş olanlar uzaktan bilemiyorlar, yaklaşınca tanıyorlardı. Rıfat'ın bu derece zayıflamış olduğu hâlde meydana çıkışı o köyün gerek yalı boyu ve gerekse mahalle tarafı halkına bir dert olmuş idi. Rıfat'ın pederi Bahir Efendi ve validesi Mesile Hanım konu komşu ile hoş geçindiklerinden ve fukara kısmına da icabında muavenetten geri durmadıklarından bütün köy halkını bu hâl elemnak eyledi! Bazıları Rıfat geçtiğinde, "Zavallı genç! Ahiret yolunu tutmuş!" diyorlardı Fehame'nin validesi

bir gün pencerenin önünde zevci ile otururken Rıfat, rıhtımdan Doktor Rakım'la geçiyordu. Zevcine, "Zavallı kadın bu oğlunu mu evlendirmek istiyor? Analık zahir üzerine kondurmuyor!" demiş idi. Bir müddet sonra Rıfat kendini meşgul etmek üzere işlerine devam etmeye başladı. Boş durmak onu daha ziyade düşündürdüğünü, daha ziyade harap eylediğini gören peder ve validesi buna mümanaat etmediler. Rıfat, Piraye'ye hoş muamele ediyordu, elbiselik, vesair, tuvalete müteallik eşya alıp getirerek onun gönlünü hoş etmek istiyordu. Bu, hane halkınca Rıfat'ın Fehame'yi unutunca Piraye'yi almak isteyeceği zannını tevlit ediyorsa [doğuruyorsa] da hakikat-i hâlde Rıfat sevip de sevilmeyenin hâlini kendi ıstıraplarından **(138)** anlıyor ve ona merhamet ediyordu. Lakin bu merhameti hiçbir vakit onu Piraye ile izdivacı hatırına getirmek derecelerine varmıyordu. Yatakta yattığı müddetçe Piraye'nin geceleri uyumayıp hastalığına bakması ve Fehame'yi almak hususunda elinden gelebilecek hizmeti ifadan çekinmemesi derecesindeki fedakârlığı, zaten hemşiresi gibi sevdiği bu kızcağız hakkında bir tevvecüh-i merhametkârane husulüne bais olmuş idi. Rıfat'ta bir zaaf-ı natuvani [hâlsizlik] devam etmekte olduğundan seyahat için kesb-i kuvvet ettiği zamanı bekliyordu. Hastalandığı zamandan beri dört ay geçmiş idi ki mahallede Safi Efendinin yalısında o hafta nikâh ondan üç hafta sonra da düğün olacağı, Safi Efendi damadı iç güveysi alacağı havadisi şayi oldu [yayıldı]. Rıfat işittiği gün Sabahat'e dedi ki,

"Ben gidiyorum. Kaçıyorum! Zira bu hâli görmeye tahammül edemeyeceğim!"

Sabahat,

"Kardeşim, hâlâ unutamadın mı? Bu yara onulamadı mı?"

Rıfat meyusane başını sallayarak,

"Heyhat gittikçe büyüyor. Benim bir şey söylemediğime bakıp da siz o hâlim geçtiğine mi zahip oluyorsunuz? Ben de unutmak istiyorum. **(139)** Zira öyle lazım. Fakat muktedir olamıyorum. Bu aşk benim azmimden daha kuvvetli! Daima o hâkim, ben mağlup!"

"Rıfat! Şimdi yirmi beş yaşındasın! Bu sinde, ayda seksen lira kazanıyorsun, validenin mahiyen beş yüz lira iradı var. Kadın hepsini senin emrine bırakıyor. Güzelsin. İlim ve edebiyat âleminde parlak bir mevkiin var, bu yaşta kesb-i şöhret eyledin. Bunlar herkese müyesser olan şeyler değildir. Bir adamı bahtiyar edecek

şeylerin hepsine maliksin, kendini bu kadar yeise bırakma! Fehame'yi sevdin! Bir diğerini de niçin sevemiyesin? Güzel, cazibeli kız mı yok!"

"Bu senin söylediklerini ben de hep hatırıma getiriyorum. Kendi hâl ve mevkimde bir başkasını görsem ben de bu nasihatleri veririm, lakin kendime ettiğim bu nasihatlerin tesiri görülmezse ben ne yapayım? Doktor Rakım ketum, namuslu bir adamdır. Zaten hastalığımda işe vakıf olmuş. Bir müddet için tebdil-i mekân ve hava, seyahatler, meşguliyetler tavsiye ediyor ve bunun asıl tabip tedavisi, zaman olacağını söylüyor. İşte o tavsiye eylediği devalardan istifadeye çalışarak zamandan himmet bekleyeceğim!"

"Kardeşim! Kendinden başka bizi de düşün! Validenin bir tanecik oğlusun! Zaten zavallı kadın Piraye için ettiği **(140)** ısrarlara bin kere nadim oldu, evlat başka şeye benzemediğini anladı. Baban da seni bu hâlde gördükçe kederinden bitiyor, ben ise seni ne kadar severim bilir misin?"

"Bilirim Sabahat! Sen beni pek çok sevmeye idin iki ay müddet rahatını beni tedaviye feda eder miydin? Şimdiye kadar hep beni oyalamak, beni müteselli etmek için kendini yorar mıydın? Piraye'ye ise acıyorum Sabahat! Siz şimdi o kızcağızı gelin etmeye çalışınız. Valideyi teşvik et! Bu kıza münasip bir zevç buldurup versin. Onun refah ve saadetini ol suretle temine çalışsın. Piraye müteselli ve bahtiyar olsun bunu arzu ederim."

"Ne zaman avdet etmek fikrindesin?"

"İki ay sonra Suat ve Nihat'la beraber gelmek niyetindeyim! Onlarla burada meşgul olurum, senin düğününü yaparız!"

- 6 -

İki gün sonra Rıfat Avrupa'ya müteveccihen hareket eyledi. Sabahat, Rıfat'ın tedavisi ve sonra da onun tesellisi ile iştigal eylemiş bulunduğundan, muallimi Abdullah Efendi ile derslerine fasıla **(141)** vermiş idi. Bu defa muallimine bir mektup yazarak yine haftada iki gün devamını rica eyledi. Abdullah Efendi, Beyrutlu olup Arapça kendisinin lisan-ı maderzadı [ana dili] idi. Küçük yaşında iken Beyrut'taki Fransız mektebinden diploma almış, ondan sonra tarik-i ilmiyeye [ilim yoluna] süluku [yoluna girmesi] arzu olunmakla İstanbul'daki medreselerde tahsil ile icazet almak üzere gönderilmiş. Abdullah Efendi, lisan-ı maderzadı olan

Arapça'yı mükemmel suretle yazabilmek için Arabi muallimlerinden tedris ettirilmiş bulunduğu cihetle gerek Arapça'ya vukuf-ı tamı [hakimiyeti] ve gerekse ulum ve fününa aşinalığı cihetiyle az zaman zarfında parlak bir icazetname [diploma] ahzına [almaya] muvaffak olmuş. Ondan sonra da zamanını, mütalaat ve tetebbuat-ı ilmiye ile geçirmiş idi. Cami-i Ezher'deki derslerde bulunmak için Mısır'a kadar gitmiş, oranın kütüphanesiyle sair meşhur kütüphaneleri dolaşmış idi. İstanbul'da Mekâtib-i Âliye'den ikisinin müntehi [son] sınıfları muallimliklerine müdavim bulunduğu gibi, hayli senelerden beri intisap eylediği mehakim-i adliyeden [adli mahkemelerden] birinde aza bulunuyordu. Ekrem Efendi, Sabahat gibi bir vedianın her vechile mükemmel surette tahsil ve terbiyesinde çalıştığından, Sabahat henüz yedi yaşında lisanını okuyup yazmaya muktedir olduğu hâlde Abdullah Efendinin dest-i talim ve terbiyesine teslim olunmuş idi. Gerçi Abdullah Efendi küçük çocuk okutacak bir muallim değildi, lakin **(142)** Ekrem Efendi, Sabahat'in ibtidadan dahi pek âlim bir muallim tarafından taallümü ve tenevvür-i efkârını [eğitilmesini ve fikirlerinin aydınlanmasını] arzu eyliyordu. Ekrem Efendi ile olan hukuk-ı kadimeleri [eski hukukları] ve dostlukları iktizası [gereği] Abdullah Efendi bu teklifi red edememiş idi. Araba parası namıyla verilen mahiyen on lirayı da red etmedi.

Abdullah Efendi'nin Cuma ve Pazar günlerinden başka tatili olmadığından, o günler derse geldikten başka, bazı geceler derse gelir, bu veçhile Sabahat kavaid, mantık, belagat, ilm-i adab, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya derslerine Abdullah Efendi'den başladığı gibi Sabahat büyüdükçe dersler de büyümekte idi. İkinci teehhülü olduğu hâlde evlada nail olamayan Abdullah Efendi, Sabahat'e öyle bir muhabbet-i pederane ile merbut oldu [bağlandı] ki bütün ilmini, fazlını o kıza nakleylemek ve kendisinin pek çok senelerde iktisap eylediği bilgilerini az zamanda Sabahat'e bildirmek için elinden geldiği kadar çalışmakta idi. Sabahat'in terbiye-i fikriyesine bu fazıl zatın pek büyük himmeti görülmüş idi.

Safi Efendi, Rıfat'ın pederi Bahir Efendi'nin yalısına muttasıl olan yalıyı alıp, taşınalı bir sene olmuş idi. Rıfat'ın hastalığı zamanına kadar Sabahat, Fehame ile pekiyi görüşüyordu. Rıfat yataktan kalktıktan sonra bazen Sabahat onun yanına **(143)** gitmede bazen de Rıfat, Sabahat'in yalısına gelmekte olduğundan, Sabahat, Fehame'ye gidememiş idi. Fehame birkaç defalar geldiği hâlde iade-i vizite

[iadeiziyaret] olunmadığından artık cesaret edip gelemiyordu. Rıfat gittikten iki gün sonra Sabahat, Fehame'ye gitti. Fehame'nin validesi İstanbul'a inmiş idi. Fehame ile görüştüler. Fehame, haftaya olacak nikâhtan asla bahsetmeyince Sabahat taaccüp etti [şaşırdı]. Belki utandığından bahsetmediğine ihtimal verdi. Sabahat, Fehame'yi pek beğeniyor, takdir ediyordu. Fehame'nin validesi okumak bilirse de her okuduğunu anlayanlardan olmadığı gibi gelin hanımlarda o kadar dirayet de yok idi. O eve geleli, bir hoca hanımdan ders aldıkları hâlde gazete okumaya muvaffak olamamışlardı. Gazeteleri alıp karşı karşıya geçerler, bir kelimenin dürüst[23] okunabilmesi için birçok bahisler ederler, derken her ikisinin de yekdiğerinin okumasını değil âdeta keşfetmesini beğenmeyerek iş, kavgaya müncer olurdu. Bu hâller de hep ortada olduğundan giden misafirler de tesadüf ederlerdi. Sabahat de, Safi Efendi yalısında o gibi birçok garaibe tesadüf eylemiş olduğundan Fehame'nin derece-i tahsilini gördükçe taaccüp eylemekte idi. Görüyordu ki Fehame pek güzel Fransızca söylüyor ve Fransızcadan her okuduğu **(144)** kitabı pek güzel olarak anlıyor. Türkçede pek parlak ve düzgün bir kitabete maliktir, hatta bazı kere Sabahat'e Fransızca olarak yazdığı tezkereler de kusursuzdu. Fehame, Türk ve Fransız edebiyatına vakıf, felsefeden bahseder, mükemmel tarih bilir. Hâlbuki Ekrem Efendi'den işitmişti ki Fehame'nin biraderleri dürüst[24] bir şey kaleme almaya muktedir değillermiş! Oğullarının tahsillerine pek ziyade gayret eden Safi Efendi hâlâ hanesinde onlar için muallimler bulundurduğu hâlde oğullarını tahsil ettirmeye muvaffak olamadığını, hocaları makam-ı şikâyette naklederken işitenler Ekrem Efendi'ye söylemiş idi. Sabahat, Fehame'nin derece-i tahsilini görünce nerede tahsil etttiğini sordu. Fehame tahsilinin pederi tarafından tayin olunan muallimlerden olduğunu ve kendisi tesettür ettikten sonra da başı örtülü olarak derse devam ettiğini ve Fransızcayı erkek muallimden öğrendikten sonra mükâlemede [konuşmada] meleke husulü [beceri kazanmak] için hanelerine üç sene kadar bir Fransız kız getirildiğini ve matmazel bir sene evvel Paris'teki ailesinin yanına avdet ettiğini anlattı. Fehame'nin bu derece irfan ve tahsili ile beraber Sabahat onda biraz kinlik, zebunluk [zayıflık] müşahade eyliyordu. Ailenin yegâne kızı olduğu hâlde Sabahat bunu anlayamıyordu. Bu hâl hılmiyete [yumuşaklığa] benzemiyor âdeta korkaklık,

[23] Metinde "düruz" şeklindedir.
[24] Metinde "düruz" şeklindedir.

ürkeklik derecesinde idi. **(145)** Hanesi içinde misafirine ikram hususunda dahi sıkıldığı, çekindiği anlaşılıyordu. Bu kız neden bu kadar korkuyor ve kimden çekiniyordu? Sabahat bunu anlayamadı. O köyün mahallesinde bir Vesile Hanım vardı. Bütün yalılara gider, yalılarda ve köşklerde bulunan kibarların ianeleriyle [yardımlarıyla] geçinirdi. Babasından kalma iki odalı hanesinden başka iradı ve akrabasından bir genç kızdan başka kimsesi yoktu. Yiyeceği olmadığı vakit öğle ve akşam yemeklerini yalıların veya köşklerin birinde yerler, elbiseleri kalmadığı vakit onlardan isterlerdi. Vesile Hanım'ın masalları meşhur olduğundan, masal söyledikleri kibar hanımlardan ve onların çocuklarından bahşiş alırlardı. Sütude ve Sabite Hanımlar kendileri Vesile'nin masallarını dinlemedikleri gibi çocuklarına da Ekrem Efendi'nin tembihi üzerine, masallar dinletmezler ise de bazı defa gelen Vesile ile hemşirezadesi İfakat Hanımlara eski elbise ve arada bir iki mecidiye verirlerdi. Vesile ile İfakat, Safi Efendi yalısına nakledeli lengeri [demiri] oraya atmışlar, sair velinimetlerin kapılarını dolaşmak zahmetinden azade kalmışlardı. O günlerde Vesile, Sabahat'in yalısına geldi. Anneler ile oturmakta iken Sabahat, Fehame'nin hâlini merak ettiği için haber almak ümidiyle yanlarına gitti. Zaten bu gibi kadınların en büyük meşguliyetleri konaktan konağa lakırdı taşımak, bir yerde görüp işittiklerini **(146)** öbür tarafa nakil ve hikâye etmektir. Vesile Hanım yalıya gelince Sabahat'i görmesi pek ender bulunduğundan mesrur bir tavırla kalktı, eteğini öptü. Sabahat söz açmak üzere,

"Vesile Hanım çoktan göründüğün yok!"

"Ah! Kadınım, aslanım! Ben gelsem de sizi görmek her zaman müyesser olur mu? Vakıa şu zamanlar da biraz kusur ettim, ama Safi Efendi'nin hanım efendi bırakmıyor! Yoksa sizin gibi velinimetleri kim unutur, ben nankör müyüm? Evi tamir edeceğim zaman o kadar yalılardan iane ettiler, eksik olmasınlar, ama sizin gibi on lirayı birden çıkarıp veren olmadı, nimetiniz iliklerime geçmiş!" diye Vesile'nin bitmez tükenmez huluslara başladığını Sabahat görünce sözünü keserek,

"Safi Efendi'nin kerimesiyle biz de pekiyi konuşuyoruz. Ne kadar iyi hanım!" dedi. Vesile,

"İyi demek de az efendiciğim! O kız bir melek! Şimdi her gün gibi bir surette oradayım, zavallı kızın çektiklerini gördükçe yüreğim eriyor, geçen gün İfakat'e

dedim ki, ‘Gözünü aç da gör! Bak zavallı kız ağzını açıp da bir karşılık **(147)** veriyor mu? Ben sana bir lakırdı söylesem hemen ağzıma tıkarsın.’ ”

Sabahat,

“Bir evin küçük hanımına kim ne yapabilir? Vesile Hanım sen de amma söz söylüyorsun!”

“Aman kadınım! O yalıda kızcağıza hakaret etmeyen, eziyet etmeyen kim var ki validesinden gelinlerden tut da o sebilhane bardakları gibi dizilmiş olan dalkavuk kadınlara varıncaya kadar!”

Vesile kendisi de dalkavuk olduğu hâlde, dalkavukları tezyifi [alaya alması] gülünç olmuş ise de hanımlar cebr-i nefs ederek [kendilerini zorlayarak] gülmediler.

Sabahat dedi ki,

“Küçük hanım hırçın bir şey mi de böyle ona eziyet ediyorlar?”

“Aman arslanım! Hırçın olmadıktan başka o kadar sabırlı ki, böylesini hiç görmedim! Geçen gün validesi Latife[25] Hanımefendi gelinlerine, kızına hep bir örnek bir pembeli basmalar getirmiş idi. Birer top da tentene verdi. Pasaklı gelinler doğramışlar, doğramışlar, entariler dapdaracık kıpkısa olmuş! Teteneleri de lüzumundan ziyade bozmuşlar, kırmışlar, yetişmemiş. Fehame Hanımınki pek güzel oldu. İkisi birden kızın üzerine yürüyüp de birisi ‘Senin tentenen bizimki kadardı bak her tarafı donanmış, demek sen benim tentenemden kesip almışsın!’ öbürü de, ‘Bizim basmalar çıkmadı ben meydana bırakmıştım, mutlak sen kesip çalmışsın!’ demesinler mi! **(148)** Biçare kız hiç cevap vermeden odasına kaçtı, arkasından da ‘Bak! Cevap verebildi mi besbelli o çalmış!’ diyorlardı. Fehame Hanım’ı, kendi kızı gibi seven pederi makamında akrabasından biri varmış. Frengistan’da otururmuş, o bir takım kitaplar göndermiş, üzeri Fehame Hanım’a diye yazılı imiş. Kitapları büyük biraderi zaptedip, haber de vermemiş, sonra o beyden Fehame Hanım’a bir mektup gelmiş. Bunda kitapların vasıl olduğunu niçin bildirmediğini sormuş ve onlarla beraber yazdığı mektuba cevap almadığına sitem etmiş. Küçük Hanım da enişteşinin mektupta, namına gönderdiğini yazdığı kitapçıya gitmiş, kitapları istemiş. Kitapçı yalıya gönderdiğini ve geçen gün biraderine sorduğunda kitapların yalıya vusulünü ikrar eylemiş bulunduğunu

[25] Yazar, roman boyunca bu kahramanın ismini Latife ve Lütfiye olarak iki şekilde kullanmaktadır. Biz Latife olarak kullanmayı tercih ettik.

söyleyerek mesuliyeti üzerinden atmış. Ve sonra da küçük beye mektup yazıp kitapların vusulü söylendiği hâlde kendisinden sual olunduğunu bildirmiş. Ve mümza [imzalı] bir teslim varakası istemiş. Aman efendim kıyametler koptu. Zavallı küçük hanım, kardeşlerinin kitapları zaptettiklerini nereden bilsin ki gidip kitapçıdan aramasın.

Aşağı sofada hepimiz oturuyorduk. İki birader öyle bir hücum ettiler, neler söylediler! Kendilerinin haysiyetine dokunmuş, onları kitapçının yanında küçük düşürmüş. Zavallı kız kitapların **(149)** yalıya geldiğini bilmediği için sorduğunu söylüyor ama dinleyen kim! Koca yalı çın çın çınladı. Hepimiz titreşiriz! O kadar bağırmanın içinde yavaş sesle dilediği özürler de işitilmeyeceğini anlayınca Fehame Hanım başka tarafa savuşmak istedi. Yıldırım gibi arkasından yetiştiler. Yalnız onlar mı ya! Karıları da, onların tevabi-i avanesi [adamları] de! Kızcağız ne tarafa gitse hurrr diye yetişiyorlar. Hay, öyle küçük hanımlığa şu fukaralığımı değişmem. Dalkavuklardan Lebabe Hanım 'Bu kadar gürültü ettiklerine göre bari Frenkçe bilseler. O kitapları onlar ne yapacaklar?' diyordu. Ama yüzlerine değil ha, yalnız kaldığımızda bana söyledi. Yüzlerine onlardan iyisi yok! Fehame Hanımı tahkirden onlar da geri kalmazlar!"

Sabahat,

"Hülasa-i kelam kitaplar ne oldu?"

Vesile,

"A yavrum! Kitapları kapılandılar! Maksat da o imiş galiba! Zavallı Fehame Hanım kimsenin yanında bir şey demedi ama tenhada bu kitaplar için çok ağlamış. Çoktan o kitaplara özenirmiş."

Sabahat,

"Valideleri, pederleri yoktur gürültüyü duymadılar mı?[ab]"

Vesile,

"Hiç duymamak mümkün mü! Hanımefendinin oğlanlardan ödü kopuyor. Babaları da evlat dediğin erkek evlattır, **(150)** kız evlat el malıdır, diye kızı için oğullarına bir şey söylemezmiş. Ana, baba hor görmese o kadar hakaret edebilirler mi?"

Sabahat,

"O kitapların ismini hatırında tutabildin mi?"

Vesile,

"Horoz mu imiş, horoz resmi mi varmış! Şöyle bir şey kadınım. Bir kaç büyük kitapmış."

Sabahat orada oturmakta olan İtimat'a hitaben,

"İtimat! Bu horoz veyahut horozludan bir kitap deşifre[26] veyahut devine[27] etmek mümkün mü?"

Vesile, makam-ı tekzipte başını sallayarak,

"Yok! Efendiciğim öyle sofra, deve ismi değil!"

Herkes gülüşmeye başladı. İtimat,

"Larus[28] olmasın efendim?"

Vesile söylenerek,

"Hay, ömrüne bereket kızım! Ta kendisi işte o dediğin."

Sütude,

"Haftaya nikâh var diyorlardı."

Vesile,

"Var ama! Yalının içinde herkese tembih oldu, kızdan gizli!"

Sabite,

"A!.. O nasıl iş, hiç gizli nikâh olur mu?"

Vesile,

"Tam nikâh olacağı vakit yahut bir gün evvel **(151)** anlatacaklarmış. Yarın değil öbür gün nikâh olacak. Bugün evin içinde tedarik başladı. Kız ziyafet olacak sanıyor. Zaten Latife Hanımefendi'nin ziyafetleri eksik mi? Ayda birkaç ziyafet verilir. Nikâhlık elbiselerini de gidilecek düğün varmış diye yaptırıyorlar, provasını öyle diye yaptırdılar."

Sabahat,

"Ne acayip hâller, bunlardan maksat ne?"

Vesile,

"Maksat kız iç güveysi istemezmiş! Hâlbuki validesi de kızı dışarıya gelin vermek istemez miş! Kız bir aksilik etmesin diye saklıyorlarmış! Bunu da çanak yalayıcılardan biri olan Berrak Hanım'dan işittim. Anasının, kızı dışarı vermek istememesi de Fehame Hanım anasının hesaplarını görürmüş, yazılarını yazarmış. Aman görseniz, hemen her hafta gibi bir şey postaya ne kadar mektuplar

[26] Déchiffrer (F): Anlaşılması güç bir şeyi çözmek. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 371.]
[27] Deviner (F): Bulmak, keşfetmek, çözmek, çözülmek. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 432.]
[28] Larousse.

veriyorlar. Hanımefendide ahbap karınca gibi. Bunları hep o kız yazıyor. Gündelik dikişlerini Fehame Hanım dikmezse Hanımefendi rahat etmez, beğenmezmiş. Ne kadar halayık aldıysa, kadın kâtip tuttuysa Fehame Hanım gibi yapamamışlar. Bir kokona var, her zaman gelir dikiş diker, kalfalar diker ama Hanımefendi küçük hanımın dikişinden hoşlanıyormuş! Evlat değil mi, ne kadar olsa seviyor da zahir! Katiyen dışarı vermek istemezmiş. Ne kadar büyük yerlerden dışarıya almak için istemişler, **(152)** hepsine birer bahane bulmuşlar, vermemişler. Ama Hanımefendi kızın nikâh olacağını işitmemesi için bizlere tembih ettiği vakit böyle demedi, "Kız kısmının öyle nikâh, gelinlik lakırdısı işitmesi caiz değildir," dedi.

Sabahat,

"Fehame Hanım çoktan beri nişanlıymış diye işitmiştik!"

Vesile,

"Orasını bilmem hanımcığım! Ben onları göreli bir senedir. Fehame Hanım, belki nişanlısının kendisini hanesine almasını istiyor da iç güveysi geldiğini istemiyor. Hülasa dışarı gelin gitmek istiyormuş. Hakkı da var ya! Daireleri karmakarışık, her şey var, rahat yok. Sofrada karınlarını doyurmaya otururlar. Sofrada dahi ekseri, kavga gürültü zuhur eder. Yemek yerine birbirlerini yemek isterler, doyarlar mı aç mı kalkarlar bilmem. Geçende yine o kadınlardan Asude Hanım usulcacık bana anlatıyordu. Safi Efendi'nin iki büyük memuriyeti varmış. Ayda pek çok liralar alırmış. O paraların hepsi sarf olunur da yine ay başına parasız kalırlarmış. Adamcağızın başını kaşımaya vakti yok. Hep memuriyet işi ile meşgul imiş. Evin idaresine hiç karışmazmış. Hanımefendi ile **(153)** oğulları bakarlarmış. Ama ne bakmak! Adamcağız da bakılıyor diye sevinsin de dursun!"

Sabahat, çok zamandan beri kızlarına namzet olduğu cihetle bu dairenin idaresizliğini, bu derece karmakarışıklığı bilmesi lazım gelen damat beyin o yalıya iç güveyisi girmek istemesine akıl erdiremeyip Vesile'ye,

"Damat bey ne memuriyette imiş?" dedi. Vesile,

"Memuriyeti iyi imiş! İki bin kuruş maaşı varmış, Mekteb-i Mülkiyeden diplomalı imiş. Sabahat biraz daha düşününce Fehame'yi katiyyen dışarı vermemeleri üzerine çoktan beri kızı tanıdığı söylenmiş olan adamcağızın aşkı ve muhabbeti uğruna bu cefaya katlanmaya razı olduğuna hüküm verdi."

Sabahat, İtimat'a İngilizce bir şey söylemekle, İtimat iki mecidiye getirip Vesile'ye verdi. Vesile dualar senalar ederek gitti.

Vesile gittikten sonra Fehame Hanım'ın geldiğini Sabahat'e haber verdiler. Sabahat Fehame'yi kitap odasına götürdü bir söz sırası getirerek,

"Ben yeni Grand [büyük] ansiklopedi getirttim. Larus da bende **(154)** iki takım, sizde yoksa bir takımını hediye etsem kabul eder misiniz?" dedi. Fehame kıpkırmızı oldu. Bir müddet bir şey söyleyemedi, o kitap yüzünden çektikleri hatırına geldiğini Sabahat anlıyordu.

Fehame bir müddet sonra tutuk bir sesle,

"Sizin hediyeniz olacağı için pek kıymetli tutarım," dedi. İtimat lugatleri çıkardı. Fehame giderken birlikte götürülmesi için gazetelere sardı. Bir yana koydu. Fehame'nin hâlâ öbür günki nikâhtan haberdar olmadığını anladılar. Fehame gideceği zaman Sabahat'e bir muhabbet-i uhuvvetkârane ile bakarak,

"Müsaade eder misiniz?" diye boynuna sarıldı, iki yanaklarından minnettarane bir surette bus eyledi. Sabahat de mukabele etti. Ertesi günü sabahleyin Safi Efendinin haremi Latife Hanım geldi, hem Sabahat'i ertesi günü için nikâha davet etti, hem de taç varsa geline takılmak üzere o gün için iare edip edemeyeceklerini [ödünç verip veremeyeceklerini] sordu.

Sabahat,

"Başka bir şey de lazım mı?"

Latife,

"Başkaları var ama ağır bir bilezik varsa memnun oluruz. Yarın erken teşrif eder de gelinin başının bağlanmasına da **(155)** nezaret buyurursanız lütf etmiş olursunuz, hep hanımefendiler buyursunlar," diyerek çıktı gitti.

Ertesi günü Sütude, Nebahat, İtimat, Sabahat'le gittiler, onların gittiğinde nikâh icra edilmiş, selamlık cihetinde erkeklere yemek verilmekte idi. Sabahat, İtimat'la beraber gelinin yanına götürüldü. Birçok mahfazalar [kutular] duruyordu. Latife Hanım, Sabahat'in götürmüş olduğu mahfazaları İtimat'ın elinden alıp açınca,

"Teşekkür ederim efendim, bu mahfazalar içinde böyleleri yok!" dedi.

Sabahat bir taç, bir gerdanlık, bir küpe, bir de bilezik götürmüş idi. Fehame'nin ağlamaktan gözleri kızarmış idi. Sersem gibi bir kenarda oturuyordu.

Validesi hiddetle,

"Haydi kalk! Yüzünü yıka! Bu hâl ile âlemin içine nasıl çıkacaksın?" diye söylendikten sonra gitti. Fehame, Sabahat'e doğru yürüyüp elinden tuttu. Sabahat, Fehame'nin elleri ateşler içinde olduğunu gördü. Sabahat,

“Rahatsız mısınız?” dedi. Fehame, **(156)**

“Evet! Bu gece sabaha kadar uyumadım!” demekle beraber ağlamaya başladı. O kadar coştu ki hıçkırıklarını zaptedemedi. Sabahat ne olduğunu anlayamadığı bu hâle şaşırmış iken büyük gelin içeri girdi. Gazubane [öfkeli] bir tavırla,

“Utanmak da olur nazlanmak da olur, ama bu derecesi değil! Bugün ettiğin rezaletler daha elvermedi mi? Haydi kalk yüzünü yıka!”

Fehame, omuzlarını silkip mindere oturdu. Misafir hanımefendilerden biri odaya girdi. Sabahat’e hitaben,

“Gelinin elbisesini Latife Hanımefendi benim tertip ve siparişime ihale buyurmuşlardı. Nasıl buluyorsunuz efendim?” diye köşede duran elbiseyi gösterdi. Havai mavi canfes üzerine imitasyon [taklit] Brüksel dantel geçirilmiş ve elbisenin bazı yerlerinde mavi renkler gösterilmiş idi. Elbisenin modaya muvafık olması ve hüsn-i tabiatçe diktirilmiş bulunması takdire şayan bulunduğundan Sabahat, o hanımefendinin muvaffakiyetini tebrik etti. Dantel sahih Brüksel olmayıp, imitasyon yani taklit ise de öyle olduğu hâlde elbise yüz liraya mal olmuş idi. Misafir hanımefendi ile İtimat, gelinin kuaförünü yaptılar. **(157)** Gelini giydirdiler. El öptürülmek, para serpilmek gibi rüsum [törenler] icra olundu. Mükemmel bir saz takımı icra-yı ahenk eyledi. Oyuncu kızlar da raks ettiler. Yemekler yenildi, şerbetler içildi, misafirler dağıldı. Latife Hanım Sabahat’e takımların teslim olunması için Fehame soyunurken kendisini de davet etti. Takımları İtimat yerleştirdikten sonra Latife Hanım çıktı. Fehame soyunmuş, gündelik elbiselerini giyinmiş idi.

İçeriye giren bir kadın elindeki resmi Fehame’ye doğru uzatıp,

“Artık görebilirsin! Nikâh oldu!” dedi. Fehame bakmaksızın eliyle resmi itti. Ve hiddetle,

“Şimden sonra görüp de ne yapacağım? Mademki bir aydan beri bu resim burada imiş bana o zamandan beri niye göstermediniz,” deyince Sabahat şaşırdı. Artık sabır edemeyip Fransızca,

“Siz tanımıyor muydunuz?” diye sordu.

Fehame,

“Nereden tanıyacağım? Bugün nikâh olacağını daha dün akşam öğrendim! Söylendim. ‘İstemem!’ dedim. Bugün vekâlet vermemek için ısrar ettim! Hiçbir faydası olmadı. Vekil ile şahitleri, bulunduğum odanın kapısına getirdiler.

Yemediğim yumruk, **(158)** çimdik kalmadı! Vücudum sızlıyor. Belki de çürümüştür! Adamlar saatlerce kapının önünde beklediler. Onların yanında sesimi çıkarıp bir şey söylemedim. Lakin vekâlet de vermiyordum. Vekil ile şahitlere, 'Aman efendim kusura bakmayınız, pek mahcuptur utanıyor diyorlardı.' Yavaş sesle içeridekilere ben şimdi bunlara 'İstemiyorum! Size vekâlet vermiyorum diyeceğim!' der demez telaşa düştüler. 'Haysiyetimizi, namusumuzu mahv mı edeceksin?' diye üzerime gıcıladılar! Ya benim haysiyetim, namusum kime tevdi olunuyordu [emanet ediliyordu] ben biliyor muyum? Benim istikbalimin hiç ehemmiyeti yok mu? Cebr ve şiddetin hükmü olamayacağını anlayınca yalvardılar, 'Aman, namusumuz bitecek!' dediler. 'Sonra sitti, birisini seviyor da onun için yaptı derler,' dediler. Bundan korktum! Öyle bir iftiraya uğrarsam diye titredim. Kapının önündeki adamlardan utandım. Nikâh oldu." diyordu. Resmi elinde tutan kadın Sabahat'e ibraz ile,

"Bak hanımefendiciğim! Nasıl güzel arslan gibi delikanlı!" diyordu. Sabahat, resme bakacak hâlde değildi. Kendi kendisine "Eyvah! Rıfat pek beyhude yere yanmış!" diyordu. Yine Fransızca olarak Fehame'ye, **(159)**

"Sizi çoktan beri nişanlı diye işitmiş idik!" dedi. Fehame de Fransızca,

"O başka idi! Ben zaten onu istemiyordum! Biraderlerin hovardalık arkadaşlarından idi. Onu istemediğimi bildiklerinden bunu da istemem diye mi benden gizlediler bilemem!"

Sabahat,

"Siz istemediğiniz için mi namzetliği bozdular?"

Fehame,

"Hayır! Onlar yine vermek azminde idiler, sonra büyük biraderin metresi ile uyuştuğunu, görüştüğünü duymuşlar. Biraderler ile araları açılmış. Namzetliği bozdular. Ben de kurtulduğuma memnun oldum."

Sabahat,

"Bu namzetlik ne zamandan fesholundu?"

Fehame,

"İki ay kadar oluyor!"

Sabahat ile İtimat birbirlerine bakıştılar. Her ikisi de içlerinden "Zavallı Rıfat!" diyorlardı. Sabahat teessüründen artık duramadı. Resmi hâlâ göstermek isteyen kadına Fehame,

"Haydi git! Beni günaha sokma! Çık diyorum!" demesiyle kadın,

"Aferin benim edepli kızım! Benim kızım tam eski zaman kızıdır gördünüz mü? Bir resme baktıramadık. Bunlar hep mahcubiyetten, **(160)** edepten gelir." diyerek gitti Fehame Sabahat'e,

"Yarın evde misin?"

Sabahat,

"Evet!"

Fehame,

"Size gelirsem rahatsız etmez miyim?"

Sabahat,

"Memnun edersiniz! Erken teşrif ediniz de taamı da birlikte ederiz," diyerek çıktı.

Ertesi gün ilkbaharın en sıcak olan bir günü idi. Yaz gibi öğle güneşinin hararetinden çekinilmediğinden saat dört raddelerinde Sabahat bahçeye çıktı. Miss Mod ve İtimat da birlikte idiler, derenin kenarında Suat ile konuşmuş oldukları yere gitti, oturdu. O zaman çiçeklerini açmış olan ağaçlar, mevsimi bekleyerek açmaya hazırlanıyorlar. O vakit çiçeklerini geçirip yalnız yapraklarıyla bulunan ağaçlar, çiçekleriyle donanmışlardı. Birçok ihtimamla açıkta yetiştirilmiş olan kamelyalar, açelyaların her biri başka başka renklerde, şekilllerde olan çiçekleriyle donanmış, top top eflatunumsu pembe çiçekler açan çimen mebzul [bolca] şukûfeleriyle [çiçekleriyle] zemine pembe hâlı tefriş olunmuş gibi bulunuyordu. **(161)** Yüksek robinya hispidaların[29] geniş kollar saldıktan sonra, aşağı sarkan dalları dahi iri salkımlar salmış, bütün ağaçlar serapa salkımlarla donanıp yapraklarının neşvünemasını sonraya bırakmış idi. Robinya pandulaların[30] dalları kol kanat gerdikten sonra aşağıya doğru inerek çimenleri bus edercesine yere temas ediyordu. Sofora tabii bir kulübe teşkil etmiş hangi taraftan istenilse dalların perde küşadı gibi el ile ayrılmasıyla içerisine girilmek kolay oluyordu. Yapraklarını, çiçekleri geçtikten sonra açan yapraksız manolya tabir olunan hoş endam nihâllerin yapraksız dalları kimisinin pembe ve kimisinin al, mor ve beyaz, en zarif lale şeklindeki şükûfeleriyle donanmış cinayivalar, çıplak dallarını katmerli güller gibi olan latif çiçekleriyle tezyin eylemiş idi. Virgülya latif salkımlarıyla tefahhur eyliyormuş gibi vakurane arz-ı endam eyliyor. Aşılı

[29] Rubinia Hispida: Kırmızı, yalancı akasya.
[30] Rubinia Padulla: Bir çeşit yalancı akasya türü.

galisinler, manzarası pek latif olan çiçekleri ile, menekşe gülleri revayih-i tayyibeleriyle [hoş kokularıyla] sair çiçeklere rekabet etmek istiyorlardı. Sabahleyin sulanmış olan çiçekler pırlanta gibi habbeleri henüz üzerlerinde muhafaza ediyorlardı. Fehame gelmiş olduğundan bir hizmetçi onu bahçeye, Sabahat'in nezdine isal eyliyordu. Fehame, Sabahat'in karşısındaki koltuğa oturdu. Fehame de bir müddet Sabahat **(162)** gibi baharın, mevkiin güzelliklerine hayran olmuştu. O esnada Miss Mod, İtimat'a İngilizce bir şeyler söylüyordu. Sabahat dedi ki,

"Miss! Bize bakarak ne söyleşiyorsunuz?"

Mod,

"Fehame Hanım'la müşabehetinizi [benzerliğinizi] İtimat'a anlatıyorum." Mod bu sözünde yanılmıyordu, vakıa Sabahat'in saçları açık kestane veya koyu kumral addolunacak bir renkte olduğundan Fehame'nin saçlarından daha koyu idi. Lakin pembe beyaz renk, şeffaf gibi billurî ten, uzun boy, muntazam ve latif endam yekdiğerinin aynı olduğu hâlde bu muşabeheti asıl gözlerinin rengindeki ve bakışlarındaki benzeyiş hatıra getiyordu.

Nebahat de geldi, onların yanına oturdu. Bir müddetten beri Nebahat'in hâl ve etvarında ve Sabahat'e karşı olan muamelesinde büyük bir tebeddül görülmekte idi. Hemşiresini daima sitemler ile rahatsız eden Nebahat, ablasına karşı pek muhabbetli bir hemşire gibi görünüyordu. Hemşiresinin hizmetleri için İtimat'a muavenette bulunmakta ve Sabahat'in üzülmemesini güya düşünmekte, her hizmetine seğirtmekte idi. Sabahat zaten kardeşler arasında muhabbete pek ziyade gıpta eder ve özenirdi. Nebahat'in bu hâli onun hoşuna gidiyordu. **(163)** Annelerin ve Miss Mod'un nasayihi [nasihatlerinin] tesiri olarak Nebahat'in tebdil-i ahlak [huyunu değiştirdiğine] ve ıslah-ı hâl eylediğine [durumunu değiştirdiğine] zahip olarak memnun oluyordu.

Sabahat, Fehame'ye nikâhlısının resmini hâlâ görüp görmediğini sordu. Fehame tekrar getirmişler ise de bakmadığını söylemekle, Nebahat buna taaccüple nasıl olup da merak etmediğini sordu.

Fehame kırgın bir tavırla kaşlarını yukarı kaldırıp manidar bir nazarla,

"Ya beğenmezsem!" dedi.

Nebahat,

"Bana da gösterdiler pek yakışıklı bir adam!" deyince Fehame acı bir tebessümle,

“Yakışıklı olur da ben sempati bulamam. Daha fenası ben bir antipati hissedebilirim. O hâlde ne kadar görmezsem o kadar zaman, bedbahtlığımı hissetmekten geri kalmış olurum.”

Nebahat,

“Zevciniz olacak adamı sevememekten korkuyor musunuz Fehame Hanım?”

Fehame,

“Pek tabii değil mi?”

Nebahat,

“Bu husus da benim fikrim bütün bütün başkadır, kadınlar için bahtiyarlığı ve istirahati zevçlerini sevmemekte bulurum!” **(164)**

Sabahat,

“Ne diyorsun Nebahat? Bu hoppaca sözlerin ne olacak?”

Nebahat,

“Sözüme taaccüp etmeyiniz de biraz beni dinleyiniz! Dünyada sevilmeyecek bir şey varsa o da erkeklerdir. Zevcini seven kadın kıskanır, rahatsız olur. Zevcinden hıyanet gördüğünde mustarip olur. Daima onu düşündüğünde bihuzur kalır [huzursuz olur]. Erkekler ise mutlak zevceleri üzerine hıyanet eyleyeceklerinden kadının en ziyade dikkat edeceği, idareye lüzum göreceği şey kocalarını sevmemeye çalışmaktır!”

Mod,

“Nebahat! Karşında iki kız var ki bunlar âlem-i zevciyete girmek üzeredirler. Senin böyle sözlerde bulunmaklığın âdeta abesle iştigaldir. Zevciyeti idare edecek olan muhabbettir. Kadın kocasını sevmez ise kimi sevecektir?”

Nebahat,

“Ben kadınlar, kocalarını sevmesinler de başkasını sevsinler demiyorum sevgili muallimem! Zevç denilen şey de erkek değil mi? Ben kadınlar hiçbir erkek sevmesinler diyorum! Öyle dudaklarını büzüp dişlerini sıkma Miss! Senin dilinin ucuna gelen sözü ben keşfediyorum. Fehame Hanım’dan çekinip de söyleyemediğin söz acaba, ‘Sana zevç olacak adam ne bedbaht imiş!’ demek değil mi?”**(165)**

Miss bir şey söylemeyip bakışıyla bunu tasdik eylediğini ima eyledi.

Nebahat,

"Bu fikir de doğru değildir. Erkekler, kadının kendisine olan muhabbetini takdir eder mi sanıyorsunuz? Öyle olsa idi kendilerini seven kadınlara hıyanet edip de onları dilhun edebilirler mi? Erkekler sevmekten anlar mı sanıyorsunuz? Böyle olsa seven kalbin hıyanet gördüğünde çekeceği ıstırabı hissederek, onu yaralamamaya ceht ederler. Kadının şiddet-i muhabbeti erkeği sıkar, rahatsız eder. Zevcesinden uzak bulundurmak ister. Muhabbetin icabatından olan kıskançlıklar onları pek bihuzur eder. Muhabbetle kocaya yaranılmaz!"

Mod hiddetini izhar eder bir tavırla,

"Bir kız kendisi gibi kalbi, fikri de bakir olarak haclegah-ı zevciyete girmelidir! Kızların kalbinde, fikrinde öyle muhabbet-i zevciyeye halel iras edecek hissiyat, tefekkürat bulunmamalıdır. Muhabbetle, itimatla daire-i zevciyete girmelidir ki hüsn-i imtizaç vaki olsun. Daha yüzünü görmeden onu bir düşman gibi görmeye hazırlanmak, bir hıyaneti, vaki olmadan ona hain nazarıyla bakmak hiçbir aklın tecviz edeceği [onaylayacağı] şey değildir. Erkekler sevmekten anlar mı diye olan sözün ne demek? Erkeklerde sevenler yok mu?" **(166)**

Nebahat,

"Bunlar şevazdan maduttur [istisnadan sayılmalıdır] Miss! Ben ekseriyetten bahsediyorum. Ekseriyet üzere sevip de sevilmeyen zevcelerdir. Zavallı kadınlara işte bu senin zevcindir diye bir erkek gösterdiler mi onu çıldırasıya bir muhabbetle sevmekten asla geri kalmazlar."

Sabahat,

"Lakin zevcelerini seven ne kadar erkekler var. Sen neden öyle hükmediyorsun?"

Nebahat,

"Neden mi öyle hükmediyorum. Anlatayım güzel hemşireceğim! Âlem-i zevciyetin [evlilik dünyasının] hakayik ve dakayık-ı ahvaline [durumunun ayrıntılarına ve gerçeklerine] vâkıf olmak için pek çok zevç ve zevce muaşeretini [yaşayışını] nazar-ı tetebbudan geçirdim. Hayat-ı izdivacın serair ve dekayıkına kesb-i vukufa çalıştım. Pek çok zevcelerin ağladıklarına ve bazı gözyaşlarına ketm ve ihfaya [saklamaya] çalışanların da âlâm ve ıstırabına vâkıf oldum. Genç zevcelerle ahbap oldum. Onlarla hemraz [sırdaş] olmaya çalıştım. Ekseriye muvaffak da oldum. Âlem-i zevciyete kör körüne girmek istemedim. Yaşlı kadınlarla da musahabbetten hoşlandım, onların ve muhibbeleri olan kadınların sergüzeştlerini dinledim. Öyle zevçler işittim ki karısına 'Ne kadar güzelsin!'

dediği gün diğer odadaki valide veya kendi taallükatından birine 'Bu sakil karıyı nereden bulup da bana aldınız!' demekten sıkılmamıştır. Zevcesine 'Seni seviyorum. **(167)** Senden başkasını sevmek ihtimalim yok!' dediği zamanlarda bir yandan da aynı sözleri diğer kadınlara söyleyen erkekler bulunduğunu öğrendim. Demek ki erkek o türlü sözleri söylemekten mahzuz olduğu için söylüyor. Kadını sevdiğinden değil, kendi zevki, kendi telezzüzat-ı ruhaniyesi [manevi zevkleri] için o sözleri kadına söylüyor. Kadını aldatmakla telezzüz eden erkeğe muhabbetten ben ne lezzet alabilirim."

Mod,

"Öyle ise izdivaç seni bahtiyar edemez kızım!"

Nebahat,

"İzdivaç asıl benim gibileri bahtiyar eder. Ben o gibi sözlere aldanmış gibi görünmekle onu aldatarak, mukabelede bulunurum, zevcimi sevmemekle bana hıyanet ettiği zaman müteessir olmam. Cibillet-i reculiyeye [erkeğin yaradılışına] evvelden vâkıf bulunarak hayretten hayrete, meyusiyetten meyusiyete düşmem. Benim bu nasihatlerimi takdir eden hanımlar da bahtiyar olurlar."

Fehame o zamana kadar dinlemekte olduğu hâlde söze girişip dedi ki,

"Ya refik-i hayatları [hayat arkadaşı] olacak erkeği dediğiniz surette tasavvur edemeyenler, onları nezih, pak, sadık tahayyül edenler sevmek ve sevilmek arzusundan vazgeçemeyenler de varsa!"

Nebahat,

"Onlara acırım azizem!" **(168)**

Fehame,

"Ben de size zevç olacak adama acırım diyecek olursam gücenmessiniz ya? Zira ya biçare adam sizin gibi güzel, zeki, parlak bir kadını hakiki bir muhabbetle severse!"

Nebahat,

"Yani o da o şevaz [istisna] kısmından olursa ben de onu beni sevmekten men etmeyeceğim!"

Miss Mod, İngilizce, "Müthiş kız!" lafzını dudakları arasından mırıldanır gibi söylemekten kendini zabtedemedi.

Öğle taamı vakti gelmiş olduğundan, yemekten sonra Sabahat, Fehame'yi alıp bahçeye çıktı. İtimat'a kahvelerinin kaskadın [çağlayanın] üstündeki sette bulunan

küçük köşke getirilmesini söyledi. Bu küçük köşk denilen mahal, dereye dökülen çağlayana su veren büyük bir havuzun kenarında, mini mini bir sahil hanecik makamında yedi arşın mimari murabbaında [kare biçiminde] bir küçük köşk olup cevanib-i erbaası [dört tarafı] camekânlarla muhat idi. Her taraftan camlı kapılarla bahçeye çıkılıyordu. Havuzla köşkün arasında bulunan dört arşın arzında [genişliğinde] ve havuzun boyunca imtidat eden [uzanan] mahal, beyaz mermerle mefruş idi [döşenmişti]. Havuzun ortasında masnu [yapay] bir adacık ve adayı karaya ilhak eden gayet zarif bir asma köprücük vardı. Havuzun bulunduğu vâsi set çamlık olduğundan daima **(169)** gölgelik bulunmakta ve havuzun suyu miyasmadan [31] arî bulunarak temiz kalmakta idi. Havuzun etrafı ve adanın kenarındaki masnu [yapay] kayalar, ezhar [çimen] ve şukûfe-i nadire ve latife [hoş ve nadir çiçeklerle] ile müzeyyen idi.

Katmerli menekşeler, türlü türlü renklerle müressem sümbüller, mütenevvi [çeşitli] güller hepsi kendilerine mahsus olan ayrı ayrı rayihâlarını etrafa neşretmekte, bu revayih-i tayyibenin birleşmesiyle hasıl olan rayiha-i latif hoş bir hâlde şammeyi [koku duyusunu] mahzuz eylemekte idi. İki genç kız, köşkün içindeki koltuklara oturdular, her ikisinin yanında da birer masa vardı ki kitap mütalaa etmeye ve kahve fincanı gibi şeyler koymaya elverişli idi. Sabahat, köşkün cevanib-i erbaasındaki [dört tarafındaki] camlı kapıların kanatlarını açtı, köşk sakfı [tavanı] sütunlar üzerine mevzu [yerleştirilmiş] bir kameriye hâlini aldı. Ezhar ve şükûfezarlar [çiçeklikler] üzerinden geçen hafif bir bad-ı muattar [kokulu rüzgâr] ruhnüvaz bir hâlde genç kızların yüzlerini okşuyordu. Mevasimin [mevsimlerin] civanlık çağı olan ilkbahar, bütün güzelliklerini, güzel kokularını izhar ve nisar eylemekte [yaymakta] olduğu hâlde, hayat-ı beşerin [insan hayatının] ilkbahar çiçekleri makamında bulunan o iki genç kız, tabiatın letaif ve serairini en ziyade hissedecek çağlarda bulunuyordu. Beyaz kayalardan sessiz bir surette havuza dökülmekte olan berrak suyun cereyanı, ağaçların, çiçeklerin, çimenlerin manzarası, **(170)** çiçek kokularına karışan çamların ilkbaharda verdiği kuvvetli kokular, hülasa bütün letaif-i tabiiye [doğal güzellikler] onlara tesirini icra ediyordu. İki mütehassis kızlar mevkiin, manzaranın letafetiyle sermest gibi bir müddet sükût ettiler, Fehame dedi ki,

[31] Miyasma (Fr): Çürümekte olan nebati veya hayvanî maddelerden çıkan kötü koku. (Raif Necdet Kestelli, Resimli Türkçe Kamus, TDK. Ankara, 2004, s. 308.)

"Ben bu letaif-i tabiiyeyi bu kadar sevdiğim hâlde refik-i hayat olacak adama muhabbet etmemek hakkındaki arzudan Nebahat Hanım'ın dediği gibi nasıl vazgeçebilirim? Çiçekler pek vefakâr maşukalardır. Bütün mevsimleri müddetince kendilerini istediğimiz gibi sevmeye bize müsaade ederler. Ne kalbimizi rencide etmeyi bilirler ne de hıyanet! Bahçemizde yetiştirdiğimiz çiçek bizimdir, biz onları istediğimiz gibi sevip koklayabiliriz. Ben çiçeklerden başkasından bu vefayı görmedim. Bu müsaadeyi bulmadım."

Sabahat anlıyordu ki mevkiin tesiriyle zaten raz-ı derununu [içinin sırlarını] dökmeye bir sırdaş arayan kızcağız, söylemek arzusuna güç mukavemet ediyor. Fehame'nin tahaffüf-i âlâmına [üzüntülerini hafifletmeye] yardımı olmak mülahazasıyla onu söyletmek istedi, dedi ki,

"Hemşirem! Biz görüşeli pek çok olmadı ama sizi hakiki bir hemşirem gibi sevdiğime ve benden asla sır çıkmayacağına **(171)** itimat ediniz! Belki tesliyet ve nevaziş-i hâheranem [kız kardeş gibi okşama ve tesellilerim] tahfif-i âlâmınıza [kederinizin hafiflemesine] yardım eder."

"Sizi anlamak ve tanımak için bana çok zamanın lüzumu olmadı. İnanır mısınız ki daha şimdiye kadar hiçbir akranım ile dertleşmedim ve bir hemrazım [sırdaşım] olmadı. Çektiklerimden kimseye bir şey sezdirmemeye gayret ettim, lakin bu ani izdivacın beni pek müteessir etmesi ve karşımda sizin gibi bir arkadaşın bulunması artık dolup taşmakta olan kalbimin ekdar u âlâmını[32] zaptta bende iktidar bırakmıyor!"

Sabahat bir muhabbet-i hâherane ile Fehame'nin boynuna sarılıp öptü. Saçlarını okşayarak,

"Emin olunuz ki sizi aynı hemşirem gibi severim," demekle Fehame,

"Ah! Seviniz hemşirem, seviniz! Zira benim bu muhabbete ne kadar ihtiyacım var bilseniz!" diye ağlamaya başladı.

Fehame'nin validesi Latife Hanım, rahatını ve hoş zaman geçirmeyi düşünen bir hanım olduğundan evlatlarını dadılar eline bırakmış idi. Latife Hanım âlâyiş ve debdebeyi pek ziyade sever, kendini **(172)** medih ve sena ettirmekten pek mahzuz olurdu. Ehibbası pek çok idi. Hanesinde pek çok ziyafetler olur ve eğlenceler ihdas ve icadıyla hoş günler geçirmeye çalışılırdı. Kendisi pek afif [namuslu], musahabeti latif, ehibbasına muamelesi zarif ve ikramı mebzul [bol] olduğundan

[32] Metinde 'ekdar-ı âlâm' şeklinde.

ehibbası kendisiyle ülfetten [yakınlıktan] hoşlanılırdı. Çanak yalayıcı tabir olunan kısım ise tekâpu ve tabasbusun [dalkavukluğun] son derecelerine varırlardı. Latife Hanımın en çok sevdiği, düşündüğü kendisi idi. Kendisini o kadar çok sevdiği hâlde evladına muhabbeti olmadığı, sabihülvech [güzel] ve ehl-i ismet [namuslu] olan bu kadının muhabbet-i maderanesi [annelik sevgisi] pek zayıf bulunduğu tefehhüm olunurdu [sezilirdi]. Fehame, coçukluğundan beri bir nevaziş ve bir buse-i maderaneyi hatırlayamıyordu. Zavallı kızcağız bunları düşündükçe, "Acaba pek küçük iken, hatırımda tutamayacagım bir sinde iken validem beni öpmüş, okşamış da ben şimdi hatırlayamıyor muyum?" diye düşünüyor ve bu hususta malumat almak için kimseye sormaya cesaret edemiyordu. Fehame, validesinin yanında bulunduğu zaman diz çöküp oturmak, nadiren çıktığı pederinin huzurunda divan durmak, büyük dadısı kalfanın, sayılıp hürmet edilmesi için onunla da resmen [resmi bir şekilde] konuşmak mecburiyetiyle büyütülmüş idi. Küçük dadısı da kalfasının tavrını **(173)** takınmaya özendiğinden onun da iltifatından mahrum olmakta, hemsin [yaşıt] bulunduğu cariyesi ise kendisini saymaya, yani hürmet etmeye mecbur tutulduğundan onunla da musahebetten mahrum idi. Henüz çocuk iken validesine baktığı zaman, o beyaz gerdana kollarını dolayıp o pembe yanaklardan doya doya öperek, "Anneciğim!" demeye ne kadar özenir, âdeta içi titrerdi. Fakat zavallı kızcağız hiç buna cesaret verecek bir muamele görmediği için tevbih ve tekdirden [azarlanmadan] korkar idi. Safi Efendi kızına biraz iltifat etse, biraderleri, Safi Efendi'ye, kızları öyle alıştırmak ve onlara yüz vermek caiz olamayacağı hakkında birçok mütalaalarda bulunurlardı. Safi Efendi de kızını pek çok günler görmezdi. Bazen dadısı her ailede olduğu için pederine hizmette bulunmak üzere Fehame'yi sevk ederse de kızcağız pederinin yanına girmeye cesaret edemezdi. Dadı kalfa, bunu çocuğun meskenetine vererek bir gün elinden tutup oda kapısına kadar götürdü ve içeriye girmesini emir ile kendisi öteye çekildi. Tesadüfî olarak, validesi oda kapısından çıkıyordu. Fehame'yi orada görünce hiddetle, "Senin ne işin var burada? Haydi defol!" deyip kovduğunu dadı görünce çocuğun lerzenak [titreyen] elinden tutup götürdü. Dadı **(174)** bu hâle pek ziyade hiddet eyledi ise de bir şey diyemedi. Fehame, bu suretle dadının o cihetten olan tazyikatından [zorlamalarından] kurtulmuş oldu. Fehame, o hanede bir evlat değil, bir süs, bir ziynet makamında idi. Canfesler, atlaslar, kadifeler içinde gezdiriliyor, zümrütler, yakutlar, inciler, pırlantalar ile tahalli olunuyordu

[donatılıyordu]. Âdet yerini bulsun, Safi Efendi'nin kızı iyi tahsil ettiriliyor denilsin diye en mükemmel muallimlerden ders aldırılıyor. Lakin çocuğun ne okuduğu ve çalışıp çalışmadığı ile iştigal olunmuyordu. Senelerce ihtimam ve dikkat olunduğu hâlde Safi Efendi, oğullarını istediği gibi tahsil ettirmeye muvaffak olamamış, havai oğulları bir şey öğrenememiş idi. Safi Efendi müteehhil [evli] oğullarının bir şey kaleme alıp meydana çıkaramadıklarını görmekle meyus oluyordu. Evvelce oğullarına tayin edilmiş olan muallimler kıza da tayin edildi. Latife Hanım, akran ve emsali olan hanımefendilerin kızları Fransızca tahsil eylediklerini görünce Fransızca muallim de tayin ettirdi. Fehame, pek küçük yaşında iken birçok muallimlerden ders alıyordu. Bir de piyano muallimesi tayin olundu.

Muallimeleri, mini mini şakirtlerinin zekâ ve istidadına ve çalışkanlığına hayran oluyorlar, kızcağız da ailesi içinde mahrum olduğu taltif ve iltifatı hocalarından gördükçe mesrur **(175)** oluyordu. Fehame, çok zamanını selamlık tarafında geçirirdi. Bazı muallimlerin gündüz memuriyetleri olduğu için gece gelirlerdi. İhtiyar bir lala onu gezmeye götürür, selamlık bahçesinde oynadıkça nezaret ederdi. Pederinin ehibbasından olup büyücek bir memuriyette bulunan bir efendi bekâr olduğu için Safi Efendinin ricası üzerine o dairede iskân ederdi [yaşardı]. Mini mini Fehame'nin derslerine devamını ve terakkiyatını görünce kendisi de ona resim dersi vermeye başladı. Ve hanede bulunduğu, Safi Efendiyle birlikte oturmadıkları zamanlarda Fehame'yi odasına davet eder, onun için almış olduğu fondanlar[33] ve oyuncakları ikram ederdi ve bu zeki kızcağızla musahabetten hoşlanırdı. Kadınlardan ziyade, erkekler içinde büyümüş olan Fehame, bir terbiye-i merdane [erkeğe özgü terbiye] almış olmakla akval ve ahvalinde [sözlerinde ve hareketlerinde] mertlik müşahade olunmakta idi.

Fehame'nin on iki yaşına geldiği zaman örtüye sokulmuş, on üç yaşına geldiği vakitte selamlıktaki derslere devamı dahi men olunmuş olduğundan Fransızca muallimin [ab] ihtarı üzerine Fransızca mükâlemede husul-i meleke için bir genç Paris'li kız getirilmiş idi. Asil bir familyadan olduğu hâlde kaderin kendisini zarurete ilka eylemiş olduğu bu kızcağız pekiyi tahsil **(176)** görmüş, kibar âleminde yetişmiş. Fehame o zamana kadar olan müddet-i ömründe ilk defa olarak

[33] Fondant (Fr.): Şekerleme. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 73.]

bir arkadaş bulmuş idi. Mutaassıp [tutucu] hane halkı, evin içine bir gavur girmesi Fehame için olduğundan bahisle Fehame'ye olan azap ve hakareti daha ziyadeleştirdiler. Matmazel, Fehame'yi ziyade sevdiğinden o gördüğü tazyikat ve meşakkate Fehame de onun yüzünden uğradığı mihen ve hakarete yekdiğerinin hatırı tahammül ediyorlardı [ab]. O refakat için Fehame her hakarete tahammüle hazır idi. Üç sene devam eden bu arkadaşlık eyyamı [günleri] Fehame'nin bahtiyarlık addeylediği günlerdi. Muallimenin pederi servetini kaybedeli pek çok zaman olmadığından matmazelin tahsili pederinin iktidarlı bulunduğu zamanlarda olduğu için Avrupa'nın en iyi tahsil eylemiş ve kibar âlemi terbiyesi almış kızlarından idi. Fehame'ye Fransızcadan pek ciddi eserler okuttu. Fehame'nin muallimesinden dahi istifadesi pek büyük oldu. Biraderlerinin en ziyade çekemedikleri şey Fehame'nin mükemmel tahsil görmüş, pek malumatlı bir kız olarak meydana gelmesi idi. Matmazeli kaçırmak için zevceleri vasıtasıyla biçare matmazele yapılmayan eziyetler hemen kalmadı. Lakin Fehame'nin hatırı için tahammül etti. Matmazel için saadet olan bir hâl zuhuru bunları birbirinden ayırdı. Yirmi yedi yaşında bulunan **(177)** muallimeye iyi bir talip zuhur etti ve onu çeyizsiz almaya razı oldu. İzdivaç etmek için Fransa'ya gittiler. Ve orada kalacaklardı. Muallime ile şakirdin müfarekatı [ayrılığı] pek hüzünlü oldu. Her ikisi de pek çok ağladılar.

Fehame, yetişmiş bir kız olduğu zaman validesinin muamelesi daha ziyade sertleşti. Kızcağızın kusurunu bulmaya çalışan ve onda beğenilmeyecek ahval arayan valide, hatalarını bulmadıkça dahi bir takım hasail-i memduhasını da [övgüye değer özelliklerini de] kusur add ile telezzüz ediyordu. Dalkavuklardan ve o âlemin musahabetinden hoşlanmayıp odasına çekilen Fehame, odasında kurulup oturmakla itham olunuyor. Tarz-ı telebbüsü [giyim tarzı] için de tekdirler işitiyordu. Validesiyle birlikte misafirliğe gittikçe koca broşları göğsüne takmak istememesi, elbiselik kumaş için iri dallı, ağır kumaşları beğenmeyip hafif, zarif kumaşlar intihap eylemesi [seçmesi] Latife Hanım'ın gösteriş hususundaki âmâline tevafuk etmediğinden [uymadığından] Fehame âdeta validesine karşı isyan ile itham olunarak onu yola getirmek için lüzum görülen terbiye zulüm derecelerine vardırılmakta idi. Kızında gördüğü başkalığı Latife Hanım çekemiyor, kızını hırpaladıkça hırpalıyordu. Latife Hanım'ın mizacında bir bayağılık, adilik ve aç gözlülük olduğu hâlde Fehame, gayet kibar mizaçlı **(178)**

etvarı [tavırları] halavetli [şirin] ve pek tok gözlü idi. Kızcağız yalnız bir şeye aç kalmış idi ki o da muhabbet! Ailesi içinde para, elmas, melbusat-ı kıymettar [değerli giysiler] hepsi vardı. Bu ailede olmayan şey muhabbet idi. Kendilerini sevmekten başka muhabbetten anlamıyorlardı. Latife, alacağı gelinlerin kendisine muti ve riayetkâr [itaatli ve saygılı] olması için gelinlerini fakir ailelerden almış, onların ailelerinden adi bir terbiye almış olmalarını düşünmemiş. Fakirler içinde kibarane terbiye görmüş olanlarını aramayı hatırına getirmemişti. Latife, orta hâlli bir ailenin terbiyesine ihtimam olunmayan [özen gösterilmemiş], şımarık bir kızı ise de gelin olduğundan beri bulunduğu kibar âleminde hiç olmazsa halk yanındaki muameleyi ve söz söylemeyi öğrenmiş olduğu hâlde, gelin hanımlar pek kenar yerin dilberleriydi. Fehame, kendisine pek yabancı bir âlemde bulunuyor, onu da diğerleri kendilerine yabancı buluyorlardı. Gelin hanımlar yekdiğeriyle öyle müthiş kavgalar ederler, öyle elfaz-ı galize [çirkin sözler] kullanırlardı ki, Fehame onların bir daha birbirlerinin yüzlerine bakmayacaklarına hükmeylediği hâlde ertesi günü onları tatlı tatlı görüşmekte bulunca hayret içinde kalırdı. İsterlerdi ki Fehame de öyle olsun, lakin Fehame ne kavga eder, ne kendisine söylenen ağır sözlere karşılık verirdi. Hane içinde bulunanlar da Fehame'yi pek soğuk bulurlar ve münzeviyane [içine kapanık] bir surette **(179)** kitaplarıyla meşgul olmak, odasının işiyle uğraşmak gibi sairlerden [diğerlerinden] ayrı yaşamasını kibir ve gurura verirler ve "Ne olacak? Evvelce erkekler terbiye etti, sonra da gâvur kızı! Hanımlık, kadınlıktan ne anlayacak!" derlerdi. Dalkavuklardan bir de Bedihe vardı ki hayli ömür görmüş. Sonra fakire düşmüş bir kadın olduğundan o Fehame'nin hâlinden anlar ve ona acır idi. Lakin onun gayretini gütmek, o daire içinde geçinmek, rağbet bulmak politikasına tevafuk edemeyeceği için tabii Fehame'ye olan teveccühünü mektum [gizli] tutardı. Birkaç defalar Hanımefendinin huzurunda Fehame'nin bazı şeylerini tahsin ve takdir eylemek istediğinde Hanımefendiyi kıskançlık bürüdüğünü ve mucib-i hiddeti olduğunu görmekle hemen havayı değiştirmiş ve odasına çekildiği zaman kendi kendine, "Evladıyla tefahhur eden valideleri daima görmekte isek de böyle kızını kıskanan ve çekemeyeni de şimdi görüyoruz!" diye söylenmiş idi. Latife Hanım kızına o kadar garaz olduğu hâlde mümkün değil onun dışarı gelin vermek istemez, onun hizmetlerinden, yararlıklarından kendini mahrum etmemeyi düşünürdü. Pek çok kibar ailelerden Fehame'yi dışarı almak isteyenler oldukta

hepsine birer bahane buldu. Kızını daima taht-ı hükmünde ve zulmü altında bulundurmak isterdi. **(180)** Sabahat'in boynuna sarılıp da, "Beni seviniz. Zira sevilmeye ne kadar ihtiyacım var!" demekte Fehame haklı idi.

Havuzun yanındaki köşkte Fehame bir müddet ağladıktan sonra Sabahat'e dedi ki,

"Şimdiye kadarki ümidim maişetleri mizacıma muvafık bir aileye gelin gitmek, onlara esir gibi hizmet ederek muhabbetlerini kazanmak, kendimi sevdirmek, ben de onları sevmek, beni anlayacak, beni sevecek bir zevç bulmak idi!"

Sabahat,

"Demek dışarı gelin gitmek istiyordunuz!"

"Bütün ümid-i halas ve necatım [kurtuluş ümidim] bunda idi."

"Bu fikrinizi söylemediniz mi?

"Olanca kudretimle hissettirmeye çalıştım. Lakin musırrane ve aşikâr [ısrarcı ve açık] bir surette söyleyemedim. Zira ben anamın, babamın evini istemem demek pek kolay değil! İç güveysi olarak zuhur edecek talipleri birer bahane ile katiyen reddetmek ve bunda ısrar eylemek fikrinde idim. Birkaçını da öylece reddettim. Onun için bu nikâh meselesini benden[34] ketmettiler zannederim."

"Hanenizde ne cihetle rahatsızsınız?"

"Ne söyleyeyim kardeşim! Validem üvey olsa idi herkes **(181)** hâlimi anlayabilirdi. Lakin kendi validem olduğu için benim hâlime kim ihtimal verebilir. Bana kim inanır, ben de ne söyleyebilirim? Validemden muhabbet ve himayet görsem, sair efrad-ı ailemizin [aile fertlerimizin] ve hanemiz halkının zulümlerine belki tahammül olunur. Benimkilerden beni hiç seven yok. Zevcem olacak adam, beni hırpalayacak, bana hıyanet edecek olursa ben kime derdimi dökeceğim. Beni kim müteselli ve himayet edecek?"

"Zevciniz olacak adamın muhabbet ve himayetinden neden ümitvar olmuyorsunuz?"

"Beni asıl sevecek olanlar sevmezse, pek tabii olan muhabbetlerden mahrum bulunursam, muhabbet-i zevciyeden nasıl ümitvar bulunurum? Bahusus [özellikle] istikbalim eline teslim olunan adama dair hiçbir malumatım bulunmazsa nasıl endişeler içinde kalmam!"

"Her hâl ve ahvalini elbet sormuşlardır."

[34] Metinde 'bende' şeklindedir.

“Amirleri tahsin ve takdir ettiklerini söylüyorlar. Lakin ahval-i hususiye [şahsi özellikleri] cehti!”

“Onu da akran ve emsalinden, arkadaşlarından elbet sormuşlardır.”

“Bir adamın arkadaşı onun fenalığı varsa söyler mi? Bahusus o cihetini soran biraderlerim olursa işittiklerini de söylerler mi?” **(182)**

“Neden ketmedecekler [saklayacaklar]?”

“Beni bedbaht görmekle mütelezziz olacaklarından, beni mesut görmeyi çekemeyeceklerinden! En büyük garazkârlarım, düşmanlarım kendi biraderlerim olduğundan! Benim bir muhabbet ve himayet bulmak için en son ümidim de mahvolursa, zevcim olacak adam da beni sevmezse ben ne yaparım?”

“O kadar meyus olma hemşire! Nikâhlınız Edip Bey’in sizi pek çok sevmesini ve sizi takdir etmesini temenni edelim! Sizin gibi bir kızın sevilip takdir edilmemesi ihtimal verilir şeylerden değildir.”

“Tesellinize teşekkür ederim. Benim de elimden bu temenniden başka ne gelecek?”

“Zevciniz belki bu idaresi gayr-i muntazam [düzensiz] dairede oturmak istemeyip sizi ayrı bir haneye çıkarır. Sizi de kemal-i sadakatle sevdikten sonra başka düşünecek kalır mı?”

“Asla! Eğer öyle olsa peynir ekmek yemeğe de razı olurum. Lakin ben kendiliğimden istemediğimi söyleyerek çıkmaklığımızı teklif edecek olursam, sonra başıma kakar diye korkarım. Ben doğrudan doğruya dışarı gideydim bu endişelere mahal kalmayacak idi.” **(183)**

Üç hafta sonra Fehame’nin düğünü icra olunuyordu. Hane halkına, dairenin temelli dalkavuklarına, gelip gidici kaseliselere [çanak yalayıcılara] hep güzel elbiseler, çoğuna ipekliler yapıldı. Gelinden başka hepsi donandı. Latife Hanımefendi evvelce onları donatmayı, gönüllerini hoş etmeyi düşündüğünden gelinin sırmalı elbisesiyle paçalık, yatak takımı ve oda döşemeleri pazarlık edilip sipariş olunduktan sonra Safi Efendi’nin kızına çeyiz yapılmak üzere, haremine teslim eylediği bin beş yüz liradan bir para kalmadığı için gelinin çamaşır ve vesair levazımı yapılamadı. Düğünde göze görünecek şeyler pek mükemmel olduğu hâlde yüz liralık sırmalı elbiseyi giyecek olan gelinin sandığına yarım düzine olsun mendil ve çorap konulamadığı gibi değişecek iki üç gecelik entari ve

gömlek de yapılamadı. Sırmalar içinde bulunan yatak takımına değişecek ne çarşaf ve ne de yorgan çarşafı yapılmadı.

Birkaç takım sazlar, oyuncular mükemmel sofralar, taamlar ile düğün pek tantanalı oldu paça günü de[35] perşembeden farksız oldu. **(184)**

- 6 -

Fehame'nin düğününden bir ay sonra Rıfat, Suat ve Nihat birlikte İstanbul'a geldiler. Suat ile Nihat mükemmel surette diplomalarını almışlardı. Rıfat, yalısına girip peder ve validesinin ellerini öptükten sonra odasına gitti. Biraz istirahatten sonra bahçeye çıktı. Biraz kum ve kireç aldı havuzun suyundan karıştırıp bir harç yaptı. Pek çok defalar Fehame'yi gözetlemiş olduğu duvara doğru gitti. Orada mahsusen açmış olduğu aralığı kapamak için yerden bir taş aldı harç ile tutturup oraya yerleştirdi ve sıvadı.

"İşte aşk ve sevdamın seng-i mezarı [mezar taşı]!" dedi. Artık başkasının olan bir kadını gözetlemek caiz olmayacağını bilirdi. Ondan sonra yapılacak şey kendi yüreğindeki yaranın tedavisine çalışmak olduğunu anlıyordu, lakin o yara ne müthiş ve ne elim idi. O anda dahi ne kadar acıyor ve sızlıyordu. Biçare genç, elini kalbi üzerine bastırdı, sanki tahfif-i âlâm ve ıstırabına [acı ve kederelerini hafifletmeye] çalışıyordu.

Suat, Avrupa'dan her sene geldiğinde Sabahat'e ve hanede bulunan **(185)** sair efrad-ı aileye ufak tefek hediyeler getirirdi. Bu defa getirdiği hediye büyücek bir mahfaza içinde idi. Sabahat, mahfazayı açınca kıtası [parçası] küçük, lakin iri ve kıymettar taşlarla yapılmış pırlanta bir gerdanlık görüldü. Gerdanlığın ortasında gayet iri bir pırlanta var idi.

Suat, Sabahat'e,

"Taksanız," dedi. Onun bu acelesini görmekle Sabahat, gerdanlığı mahfazadan çıkardığında boynuna takmak için arka tarafı gözlerinin önüne gelince iri tek pırlantanın altında Suat'ın küçük kıtada aldırılmış fotografisi yerleştirilmiş olduğunu görünce bilaihtiyar tebessüm etti. Suat da mütebessimane bir nazarla bakıyordu. Sütude Hanım her iki gencin gülümsemeleri devam ettiğini görünce,

[35] Paça günü: Düğünden sonraki ilk gün, gelin ve damat için verilen yemek.

“Ne var çocuklar? Ne gülüşüyorsunuz?” diye sordu. Her ikisi de cevap veremeyip daha ziyade güldüler. Sütude merakla yine sorunca Suat, Sütude’ye,

“Nişanlılar arasında bir ‘sır’ valide!” dedi. Sabite Hanım da odaya geldi. Artık düğün hazırlıklarından, tedarikattan bahisler açıldı. Odalarının mefruşatı **(186)** için nişanlıların ne rengi intihap edecekleri soruluyordu.

Suat annelere,

“Onlar mübayaa olundu [satın alındı]. Bu posta ile gelecek, yalnız halı Hereke’den alınacak!” diyordu. Suat bu sene ikmal-i tahsil ile avdet eden arkadaşlarından birinin teehhül etmek istediğini ve onlardan münasip bir kız sorduğunu ve kendileri de Nebahat’ten bahseylediklerinden birkaç güne kadar Nebahat’i görmek üzere validesini göndereceğini de söyledi. Sabite Hanım bu habere pek memnun oldu. Hane sürur içinde idi. Düğün tedarikatı ve hoş zamanlar geçirmekle meşgul bulunuyorlardı.

Gelecek olan görücüler misafir tarzıyla gelmişler, Nebahat’i beğenmişlerdi. İkinci defa da istemeye geldiler. Talip olan genci, Suat ile Nihat tanıdıklarından ailece cevab-ı muvafakat [olumlu cevap] verilmek karargir olmuş [kararlaştırılmış] iken memulün gayrı olarak [umulanın dışında] Nebahat’ten adem-i muvafakat [olumsuz] cevabı alındı. Bu hâl, hane içindekileri düçar-ı hayret eyledi [hayrete düşürdü]. Herkes Nebahat’i iknaya çalışıyordu ve böyle kısmetin her zaman zuhur eylemeyeceğini anlatmaya uğraşıyorlardı. Neden dolayı istemediğini, ne gibi bir özür ve bahane bulduğunu soruyorlar, Nebahat’ten doğru dürüst bir cevap alamıyorlardı. Sabite Hanım, **(187)** kızının ikna olması için hane içindekilere yalvarıyordu. Talip olan genç, Suat ile Nihat’ın ehibbasından olduğu gibi kendi ailelerinden bir kız bulunduğunu evvelce kendileri söylemiş olduklarından şimdi bila-sebep [sebepsiz] cevab-ı ret vermek onlara güç gelecekti.

Suat âdeta hiddetleniyordu,

“Bir kız bir adamı istemeyebilir. Lakin bunun için bir özür, bir bahane gösterir. Nebahat ne demek istiyor, bu anlaşılmıyor mu? Buna sorulmuyor mu [ab]?” diyordu. Sabahat hemşiresine pek ziyade soramamış idi. Zira Nebahat,

“Hemşire, eğer hanenizde fazla geliyorsam, masrafım size ağır geliyorsa bunu bana doğrudan doğruya söyleyiniz!” demekle Sabahat sözü kesmeye mecburiyet hisseylemişti. Hep nasihat etmek isteyenlere Nebahat dürüst bir cevap vermiyordu. Suat, kimsenin dürüst bir cevap alamadığını anlayınca bir de kendisi

sormak, mesele, bir naz ve istiğnadan [çekinmede] ibaret ise hakikat-i hâli anlatarak hoppalığa lüzum olmadığını anlatmak arzusunu Sabahat'e bildirdi. Sabahat de münasip gördü.

Nebahat bahçeye nazır bir odaya oturmuş, pencereden rengârenk çiçeklerle donanmış ağaçları, cesim [büyük] çam ve at kestanelerini **(188)** zemini donatan zümrüdin çimenleri, latif ve zarif çiçekleri, çiçek ve gül fidanlarını, ileri doğru uzanan arazinin tepelerini, ormanlarını, zarif köşklerini, güneşin inikasıyla [yansımasıyla] billur gibi parlayan havuzları, kaskatları seyrediyordu. Nazarının erişebildiği kadar yerlerde tabiatın letafeti ve sanatın mahareti ile birleşmiş olan güzellikleri görüyordu. Hep bu malikâneye, yalının içindeki mefruşat-ı kıymettara [değerli döşemelere] Sabahat'in sahip olduğunu, o dairede bulunan hizmetkârlara da onun hâkim bulunduğunu ve büyük bir servet sahibesi olan Sabahat'in bir hüsn ü an-ı fevkaladeye [olağanüstü güzelliklere] de malik bulunduğunu düşündükçe hırsından, hiddetinden çatlayacak gibi oluyordu. "Bari kendisi çirkin ola idi!" diyordu. Kalbinden gelen bu galeyan, kendi kaderine karşı isyan, o anda onu bi-huzur ediyordu. Nebahat, fena hissediyordu, fena düşünüyordu. Hemşiresinin kendisine olan lütuflarına karşı minnettarlık hissettireceğine garaz ve haset hissediyor, kin besliyordu. Sabahat'e olan hücumlarına, tarruzlarına mukabil ondan daima müsamaha ve afv ile muamele görmesi, her hatalarına agmaz-ı ayn eylemesi [göz yumması] onu bütün bütün hiddetlendiriyor, Sabahat'i o kadar uluvv-i cenap ve hüsn-i ahlak sahibi görmeye de tahammül edemiyordu. Hele Suat'la izdivacı kendisi için tahammül olunmaz bir dert gibi oluyordu. Nihat'ın da kendisiyle izdivacı reddeylemesini hazım **(189)** olunamayacak bir hakaret buluyordu. O zamandan beri, o fena hislerle, o fena düşüncelerle planlar düşünüyor, entrikalar tertibi ile uğraşıyordu.

Göğüs ve ense ciheti epeyce açık, dömi dekolte, krem renkli krep döşin[36] elbise mermer gibi cildinin beyazlığını daha ziyade aşikâr eyliyor. Dirseklere kadar kısa elbise muntazam kolların letafetini izhar ediyordu. Siyah saçlarının dalgalar arasındaki al renkte kurdele sanki ateşin dudaklarıyla rekabet ediyordu. Boynundaki iki sıra inci, billurî gerdana daha ziyade nazarları celbediyordu. Bazen gözler bir kin ve gazap emaratıyla [belirtileriyle] parlıyor, o anda kırmızı

[36] Crepe de Chine (Fr.): Krep çeşitlerinden. [Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962, s. 124.]

dudakları üzerinde küskünlüğüne delalet eden bir buruşukluk hâsıl oluyor, bazen de gözler mahmurane bir surette dalarak, hayalhanesinde bina eylediği tasavvuratını seyr ile meşgul olduğunu anlatıyor. O zaman da dudaklarında çirkin bir tebessüm beliriyor. Bir anda oluyor ki, daimi surette kansız gibi duru beyaz olan yüzüne pek hafif bir pembelik gelerek bir tavr-ı muntakimane ile [intikam tavrıyla] nazarı bir hedef-i muhayyele [hayalî bir noktaya] dikiliyordu. Bir ayak sesi onun dikkatini celp etmekle kapıya doğru baktığında Suat'ın odaya girmekte olduğunu gördü. Kemal-i ihtiramla ayağa kalkıp,

"Birini mi arıyordunuz ağabey?" **(190)** dedi.

Suat,

"Seni arıyorum. Biraz konuşmak istiyorum."

İkisi de oturdular, Suat dedi ki,

"İşittiğim rivayetlere inanmadığım için senden sormak istedim. Cümlemizin münasip bulduğu izdivaca senin muvafakat etmediğini söylüyorlar!"

"Doğru söylemişler efendim!"

"Fakat buna sebep ve özür!"

"Söylenmez özür ve sebepler de olamaz mı?"

"İşte bu muğlak sözlerden bir şey anlayamadığım için ben senden meselenin doğrusunu anlamak istedim, lakırdıyı açık söyle!"

"Öyle mi emrediyorsunuz?"

"Öyle arzu ediyorum!"

Nebahat başını aşağı eğdi. Gözlerini halının nakışlarına dikerek,

"İzdivaç etmek istemiyorum!" dedi.

Suat,

"Nihat'tan mı örnek aldın? Lakin onun Amerika'ya gidip para kazanmak, kesb-i servet etmek gibi bir fikri var!" **(191)** Nebahat acı bir tebessümle,

"Nihat kesb-i servet etmek için teehhül etmiyor. Ben de servetim olmadığı için!"

"Bu senin için makbul olacak bir özür değildir. Hanesini, zevcesini idare edecek olan erkektir. Senin için talip olacak adam seni pederinin hanesine alacak. İstikbali de temin edilmiş bir gençtir. Onu tahsile gönderen hükümet şimdi ondan istifade için bir memuriyet verdi. Gittikçe terakki edecektir. Böyle bir kısmet her zaman zuhur etmez!"

“Fakat o terakki edinceye kadar kayınvalide, kayınpeder ve görümcelere tekâpu etmek, hepsinin arzusuna hizmet için çalışmak!”

“Bu sözlerden maksadın bir ayrı hane istemek midir? Belki bunlar ona da razı olurlar.”

“Kendisinin cüzi maaşına pederinin muavenetinin [yardımının] inzimamıyla [eklenmesiyle] idare olunacak hanede ne rahat olabilir? Şimdi yalnız bir başımı düşünüyorum, o zaman hane idaresi, meydana gelecek çocukların hüsn-i idaresi, onlara sefalet çektirilmemek arzusu, haneye gelecek eşe dosta küçük düşmemek gayreti düşünülecek!”

“Hemşiren seni evlendirmekle başından atmış olmayacak. Yine sana muavenet edecek!” **(192)**

“Tasaddukla [sadakayla] izdivaç değil mi efendim? Varacağım adamın beni tatlik etmemesi [boşamaması], hanesinden tart eylememesi [kovmaması] için bir kusur etmemek, onu gücendirmemek hususunda her dakika titremek! Zevç efendiyi, mahza [ancak] beni iaşe ve ilbas eyleyeceği [besleyeceği ve giydireceği] için sevmek! Sevemez isem sahtekârlık ederek onu sever gibi görünmeye mecbur olmak!”

“Bu adam hürmet ve muhabbet olunacak bir adamdır. Sevilmemek için hiçbir kusuru yoktur.”

Nebahat, bütün maharetiyle bir tavr-ı masumane ve mazlumane aldı, derin bir göğüs geçirdi. O anda talihine olan hep küskünlüklerini ve Suat’la izdivaç edip de onun servetine iştirak edemediğinden dolayı olan canının yangınlığını gözünün önüne getirdi, mermer gibi yanaklarından pırlanta taneleri gibi yaşlar yuvarlanmaya muvaffak oldu. Halavetli [sevimli] bir nazarla Suat’a baktı. Bütün kuvve-i sahiranesiyle [etkileyiciliğiyle] nazarını Suat’ın gözlerine dikti. İtiraf edemeyeceği raz-ı derunu var imiş gibi ifhamatta bulundu. Nebahat’ın efkâr ve hissiyatına vâkıf bulunan bir kimse onu o anda görse bu kızın pekiyi rol icra etmek için aktrisliğe büyük istidadı [yeteneği] olduğunu anlardı.

Suat müteessirane bir surette düşündükten sonra Nebahat’in **(193)** gösterdiği hâllerden, birini sevmekte olduğuna, onun için bu izdivacı ret hususunda açık bir şey söyleyemediğine dair şüphelenmeye başladı. Dedi ki,

“Nebahat! Sana açık söylemeyi tembih etmiştim. Bütün kalbindekileri bana söyle! Hatta birini seviyorsan onu da itiraf et! Muvafık bir şey ise senin erkân-ı ailen [ailenin büyükleri] o kadar haşin kimseler değillerdir.”

Nebahat hilelerini iyi idare etmek, sahtekârlılığında bir pot kırmamaktan başka bir şey düşünmediği hâlde güya bu sözlerden pek sıkılmış gibi tavırlar gösterdi. Mahcubiyet ibraz etmek istiyordu. Nebahat’in o hâl ile sükûtunu gören Suat’ın şüpheleri ziyadelenmeye başladı. Nebahat’in Nihat’ı sevmesi ihtimali hatırına geldi. Kızı söyletip hakikat-i hâle vâkıf olmak istiyordu.

“Bu sükûtun ikrar makamına kaim oluyor [geçiyor]. Söyle! Kimi seviyorsun?”

Nebahat yine cevap vermiyordu. Suat’ın merakı tezayüt ederek [artarak] amirane bir seda ile,

“Söyle diyorum!” demekle Nebahat yaşlarla dolu olan gözlerini bir nazar-ı **(194)** müsterhimane ile [merhamet dileyen bakışlarla] Suat’ın gözlerine dikerek,

“Kimseye söylemeyeceğinizi, hiç sezdirmeyeceğinizi bana vadeder misiniz?” dedi. Suat biraz düşündükten sonra,

“Peki! Söyle!” deyince Nebahat,

“Şimdi bana teklif olunan izdivaç benim gibi fakir bir kız için âlâ bir kısmet olduğunu idrak etmeyecek kadar budala olmadığım hâlde bunu reddedişim bir diğerini sevdiğimden olduğunu anlamak müşkil olmadığı için siz de anladınız, beni itiraf ettirmek mecburiyetine neden lüzum görüyorsunuz?” dedi. Suat,

“Kimi sevdiğini sormuş idim!”

“Bu kadar itirafatımı kâfi görünüz ağabey!”

“Demek ailence makbul olamayacak birini seviyorsun?”

“O adam her cihetle mükemmel bir adamdır. Değil yalnız ailem bütün cihanın takdirine şayandır!”

“O hâlde ne için söylemiyorsun?”

“Söylemekliğimin bir faidesi olmadığı ve bir çaresi **(195)** bulunamayacağı için! Zira ben sevdiğimi o adama dahi bildirmedim!”

Suat, artık Nebahat’in sevdiği adamın Nihat olduğuna kail olmak [inanmak] üzere idi.

Meseleyi daha iyi anlamak için dedi ki,

“Ne zamandan beri seviyorsun?”

“Kendimi tanıdığım günden beri!”

Suat, artık şüpheye mahal kalmadığına hükmetti. Bu izdivaca Nihat'ı kani [ikna] etmek için Nebahat'in ağzından sevdiği adamın Nihat olduğunu almaya lüzum görüyordu. Nihat'ın geçen sene teklif-i izdivacı reddeylemesinden, Nebahat'in meseleyi çaresiz gördüğünü zannediyordu.

"Sen ismini söyle belki ben çaresini bulurum," dedi. Nebahat gayet meyus bir hâlde,

"Bu mümkün değildir, kabil değil o ismi söyleyemem! Teehhül etmeyeceğim! Zira bir kalp iki muhabbeti birden kabul edemez! Sevemeyeceğim bir zevci aldatmayı irtikâp edemem [yapamam]! Bahusus sevdama sadık kalmak isterim. Son dereceye kadar sabır ve tahammül edeceğim. Tahammül edemeyecek bir hâle gelirsem o zaman!"

Nebahat sözü burada bırakıp arkasını söylemeyince Suat gülerek,

"Ee o zaman?" **(196)**

"Bir derde tahammül edemeyenler ne yaparsa ben de öyle yapacağım!"

Suat gülerek,

"O zaman sevdiğine itiraf-ı aşk mı edeceksin?"

"Hayır, asla! Sevdiğim adam bunu, ben öldükten sonra eline geçecek olan bir mektupla haber alacak!"

"Nebahat bunlar nasıl laflar?"

"Ah ağabey! Sevip de sevilmemek! Sevdiğin kimseye aşk ve muhabbetini dahi itiraf edememek ne müşkil [zor], ne tahammül-fersa [dayanılmaz] olduğunu bilir misin? Bunu sen hissedebilir misin?"

Suat düşünüyordu ki Nihat işin bu derecesine vâkıf olursa Nebahat'le izdivaca razı olacaktır. Lakin bunları Nihat'a bildirmek için Nebahat'in sevdiği adamın Nihat olduğunu itiraf ettirmeye lüzum vardı. Kıza bunu itiraf ettirmek için çok uğraştı, mümkün olmadı.

Suat'ın tazyikini görünce Nebahat,

"Ağabey! Kimseye bir serrişte [ipucu] vermeyeceğinize bana söz verdiğinizi unutmayınız!" dedikten sonra savuştu, odadan çıktı. Biçare Suat, karşısında nasıl bir komedya oynamakta, kendisi için ne entrikalar çevirilmekte olduğundan bihaber olarak Nebahat'e acıyor ve onun hâlinden müteessir oluyordu. İşte o merhamet, o teessür **(197)** onu Nebahat'in kurduğu tuzağa doğru isal ediyordu [yönlendiriyordu]. Nebahat'in hâl-i meyusiyeti hatırından çıkmıyordu. O gün

gezindi, dolaştı. Zihni hep bununla meşgul oluyor ve öyle genç, güzel bir kızın suret-i intiharı gözlerinin önüne gelince kalbi sızlıyordu. Aileleri için bir dağ-ı derun-ı ebedi [sonsuz bir iç yarası] bir hüzün ve kederi mucip olacak bir hâlin men-i vukuuna [engellemeye] çalışmayı elzem görüyordu. Mutlak Nebahat'e Nihat ismini söyletmeyi ve sonra da Nihat'ı ikna eylemeyi lazimeden buluyordu. Nebahat'e söz verdiği için kimseye bir şey söylemedi. Mülakatın neticesini soranlara kızı biraz yola getirdiğinden ve rızasını istihsalden ümitvar bulunduğundan bahsetti. Suat'ın nasihatlerinin Nebahat'e tesiri olmasını işiten validesi Sabite Hanım memnun olup Suat'a dualar etti.

Suat, yalnız Sabahat'e meseleyi anlattı ve Nebahat'le geçen muhavereyi [konuşmayı] nakleyledi. Her ikisi de Nebahat'in Nihat'ı sevdiğine zahip oldular [inandılar]. Nebahat'in ağzından sevdiği Nihat olduğuna dair bir itiraf aldıktan sonra Nihat'a keyfiyeti izah ile onu irzaya [razı etmeye] karar verdiler. Suat, Nebahat'i o kadar söyletmiş iken daha ziyade ikrar ettirmeye muvaffak olacağını ümit ediyordu. **(198)**

O akşam yemekten sonra Nihat, Rıfat'ın yalısına geçmiş, Ekrem Efendi hesapları bulunduğundan odasına çekilmiş, Suat, Sabahat, Nebahat ve Miss Mod salonda bulunuyorlardı. Nebahat o gün gelen misafirlerin nakleyledikleri bir vakayı anlatıyordu. İki ay evvel düğününe seyirci olarak kendilerinin de gittikleri bir kızı zevcinin tatlik eylemiş olduğunu, ilk akşamdan güveyinin gelini beğenmemiş olduğunu ve ebeveyninin ısrarına karşı iki ay müddet sabreylemiş ise de bir türlü sevemediği için nihayet terk eylediğini söylüyordu. Sabahat,

"Kız çirkin de değildi, değil mi Nebahat?" deyince Nebahat,

"Mizaçtan bahsolunmaz derler bazı ne kadar çirkinler sevilir de bazen de pek güzel olanlar sevilmez!"

Sabahat,

"Zavallı kız!" dedi.

Nebahat,

"Zaten bizdeki kızların hangisi zavallı değil! Eğer Safi Efendi'nin dairesinde mükemmel surette bedava geçinip de iki bin kuruş maaş kendi keyfine sarf olunmak için cebine kalmış olmasa belki Edip Bey'in de Fehame'yi terk eylemiş olduğunu işitirdik!" **(199)**

Sabahat,

“Ne söylüyorsun?”

Nebahat,

“Dün İfakat burada idi. Şimdiye kadar derk eylediğim [anladığım] şeyleri onun rivayetleri [anlattıkları] tekit eyliyor [güçlendiriyor].”

Sabahat teessüfle,

“Fehame kadar güzel ve her veçhile mükemmel bir kızın beğenilmemesi, sevilmemesi kabil olabileceğine hükmetmek kolay bir şey değildir.”

Suat,

“Edip Bey de yakışıklı bir genç!”

Nebahat,

“Yakışıklı olduğu gibi güzel diyenler de pek çok! Lakin yüzünde bir huşunet [sertlik] var! Fehame de bunu benim gibi hisseyledi zannederim.”

Sabahat,

“Sana bir şey mi söyledi?”

Nebahat,

“Hayır, hiç buna dair bir şey söylemedi. Zaten gelin olalı Fehame’nin uzun uzadıya laf söylediği, konuştuğu var mı? Zavallı kız sanki mermer kesildi. Ağzını açmayı canı istemiyor!”

Sabahat,

“Fehame’nin bu hâlini tabii ben de görüyorum. Lakin bunun mutlak zevci yüzünden olmasına hüküm verilemez, malum ya o kızcağız hanesi içinde rahatsızdır. O hane o kızcağıza âdeta yabancı bir âlemdir. Bundan başka rahat da vermiyorlardı sanırım. Görebildiklerimizden maada [başka] Vesile’nin rivayatı!”

Nebahat,

“İfakat daha neler söylüyor!” **(200)**

Sabahat,

“Fehame’nin zevcini beğenmediğini neden anladın? Onu söyle!”

Nebahat,

“Düğünden bir gün evvel ekspoze edilecek [sergilenecek] çeyizin suret-i tanzimini bir kere görmek üzere Latife Hanım’ın daveti üzerine, sen benimle validemi göndermiştin. İşte o gün biz Fehame ile oturuyorduk. Latife Hanım’ın akrabalarından bir genç hanım yine Edip Bey’in resmini getirdi, ‘Yarın kendini göreceksin, bugün resmine niçin bakmıyorsun?’ dedi, resmi Fehame’nin

karşısında tuttu. Fehame resme bakarken ben de Fehame'nin yüzüne bakıyordum. İşte ondan anladım. Fehame, hiçbir şey söylemedi ise de benim gibi onun yüzünde husule gelecek emaratı tetkik ile meşgul olmayan hanım dahi meselenin farkına vardı. Resmi getirdiğine nadim [pişman] olmuş gibi, 'Pek güzel delikanlı! Pek güzel delikanlı!' diyerek resmi aldı, götürdü. Fehame ile yalnız kalınca resmi beğenip, beğenmediğini sordum. Ne kadar ısrar eyledim ise hiçbir cevap vermedi. Zavallı kız!"

Musahabenin bu zemine dökülmesi Nebahat'in ağzından söz almaya yol açabileceği ümidiyle Suat'ın onu iyice istintak edebilmesi [sorgulayabilmesi] için Sabahat iş bahane ederek Miss Mod'u alıp hemen avdet **(201)** edeceğini söyleyip çıktı.

Suat, Sabahat'in ne maksatla savuştuğunu anladı. Suat, Nebahat'e dedi ki,

"Sen demin Edip Bey'in haremini sevmemiş olduğunu söylüyordun. Şimdi de Fehame Hanımın zevcini beğenmediğini anlatıyorsun."

"Anladığıma göre her ikisi de yekdiğerini sevememişlerdir."

"Ben Edip Bey'in yakışıklı bir genç olduğunu görüyorum. Siz de Fehame Hanım'ın pek ziyade güzel olduğunu söylüyorsunuz. Bunların yekdiğerini beğenmemeleri şayan-ı taaccüp [şaşılacak] bir hâl!"

"Mizacın hüküm ve tesiri de kabil-i inkâr mıdır?"

Nebahat'i söyletmeye yol açmak için Suat dedi ki,

"Varacağın adamı sevememek korkusuyla tasvip eylediğimiz izdivacı reddediyorsan biz sana talip olan arkadaşımızı bir akşam buraya davet ederiz. Mabeyn odasında otururuz, bahisler açarız. Sen o adamı hem görürsün hem de beyan-ı mütalaatını işitir, mizacını, efkârını anlarsın."

"Birkaç saat zarfında efkâr ve mizacını öğreneceğim haa! Ne garip mütalaa!"

"Lakin yekdiğerini görerek, severek izdivaç eden memleketlerde dahi hemen her izdivaçta hüsn-i imtizaç vaki olduğu **(202)** zannında isen aldanırsın. Böyle izdivaçlarda dahi ne kadar talaklar, ayrı yaşamaklar görülüyor. Avrupa'da dahi ailelerin tensibi ile vaki olan izdivaçlar pek çoktur. Fehame Hanım'da derk eylediğini söylediğin antipati olmamak ve bütün bütün emzaca [huylarına] ve efkârına bigâne kalmamak [uzak kalmamak] üzere bu söylediğim suretin faidesi münker değildir [inkâr edilemez]."

“Bunu söylemek size ne kadar kolaydır ağabey! Siz bu yoldaki ihtiyacatın hiç birini hissetmediniz. Talihiniz size küçüklükten beri tanıdığınız bir kızı beğendirdi, sevdirdi. Bahtiyarane surette izdivaç ediyorsunuz. Ya böyle halazadeniz olmaya idi. Teehhül edeceğiniz vakit ne gibi bir hâl ve mevkide bulunacak idiniz. Niçin düşünmüyorsunuz? Düğün gecesi, duvağı kaldırıncaya kadar geçireceğiniz helecanları neden tasavvur etmiyorsunuz?”

Suat gülerek,

“Vakıa müşkil şey! Lakin o vakit ben iyi terbiye görmüş, kibar düşkünü, hâl-i zarurette bulunan bir fakir ailenin kızını ebeveyninin rızasıyla görürdüm.”

“Gördükten sonra beğenmeyip de almamak, ondan sonra da bunun faş olmak [ortaya çıkması] korkusu ile emin olunuz ki ne kadar fakir olsa bir aile kızlarını size göstermeye razı olmazlar. ‘Filana göstermişler de beğenmemiş, almamış,’ tevatürü [söylentisi] o kızın bir daha koca **(203)** bulabilmek ihtimalini kaybettirir. Durendiş [uzak görüşlü] aileler daima bunu düşünürler. Ama erkekler için bunda müşkilat yoktur. Beğenmediğini bırakır, diğerini alır. Bahusus zengin erkekler edeceği masrafı da düşünmezler! Fakir kadınlar için ise zevcini sevmekten ziyade zevci tarafından sevilmekte ehemmiyet vardır. Zira sevilmeli, beğenilmeli ki iaşe ve infak olunsun!”

“Sana talip olan genç sahib-i vicdan bir adamdır. Kaç senedir biz kendisini tanıyoruz. Bir kadının saadetini, istikbalini oyuncak edinecek kimselerden değildir.”

“Olabilir! Fakat ben izdivaç etmeyecek olduktan sonra o adamdan bahsin ne lüzumu var? Bu baptaki [konudaki] karar-ı katimi [kesin kararımı] size bildirmiştim.”

“Peki, o talibe cevab-ı reddi veririz. Lakin beğendiğin adamın ismini söyle! Mademki şayan-ı ihtiram [saygıya layık] bir kimse olduğunu bildirmiş idin biz onunla izdivacının çaresine bakarız.”

“Bu bahsi kapayınız ağabey! Çaresiz bir dert ile uğraşmak neye yarar! İltiyamı [iyileştirilmesi] kabil olmayan bir yarayı kurcalamayınız!”

“O adamın seni reddedeceğine neden hükmediyorsun?” **(204)**

“Pekiyi bildiğim için!”

Suat, artık Nebahat’in Nihat’ı sevdiğinde şüphesi kalmadı. Zira Nihat, Nebahat’le izdivacı reddeylemiş olduğu malum idi. Dedi ki,

“Sana büyük biraderin sıfatıyla emrediyorum. O ismi söyle! Senin imkânsız gördüğün şey belki mümkün olacaktır. Nebahat, dirseklerini önünde bulunan masanın mermerine dayadı. Başını avuçları içine aldı ve aşağı doğru eğdi. Sükût ediyordu. Suat, niçin cevap vermediğini sordu. Nebahat yine sükûtta devam eyledi. Masanın mermeri üzerinde birbirini müteakip [izleyen] gözyaşı damlalarının lekeleri görüldü. Bu tavr-ı hüzün ve sakitane [sessiz] bükâdan [ağlayıştan] Suat müteessir oldu, yüreği acıdı. Merhametkârane bir sesle dedi ki,

“Ağlama, söyle!”

Nebahat meyusane,

“Rica ederim benim o kadar üzerime varmayınız! Tahammülün de bir derecesi var! Ben de beşerim! O ismi itirafım benim derdime bir çare olmaktan başka beni şimdiki hâlden daha beter, daha müşkil bir hâle getirecektir. Merhamet ediniz beni bu kadar tazyik etmeyiniz!” **(205)**

O esnada Sabite Hanım içeri girdi.

“Neredesin Nebahat, deminden beri seni arıyorum. Sabahat yukarıya çıkmış, ben de seni yukarıda zannettim.”

Nebahat,

“Ablam şimdi geleceğim diye gitti. Onu bekliyorum.”

Sabite Hanım’ın oraya oturduğunu gören Suat, artık Nebahat’le muhavereye devam mümkün olamayacağını gördü. Kalktı, odasına çekildi.

Ertesi sabah Suat, muhavereyi Sabahat’e nakl ile Nebahat’in Nihat’ı sevdiğine şüphesi kalmadığını ve Sabite Hanım girmemiş olsa idi hemen Nebahat’e itiraf ettirmek derecesine geldiğini anlattı.

İki gün sonra akşama karip [yakın] bir vakitte, Suat bahçede geziniyorken Nebahat’i derenin kenarındaki kanepeye oturmuş, dalgın bir hâlde gördü. Suat o tarafa doğru yaklaştığı ve yolda serpili kumlar ayaklarının altında çıtırdadığı hâlde Nebahat görmemiş, işitmemiş gibi bulunuyordu. Nebahat kendisini bir hâl-i istiğrak-ı nevmidide [ümitsiz bir dalgınlık hâlinde] gösterdiği hâlde Suat’ın o anda gelişini güzel bir fırsat bularak kalbinde şule-i ümit [ümit ışığı] peyda olmuş **(206)** idi. Dalgınlığından vürudunu [gelişini] hisseylememiş zannında bulunan Suat,

“Burada yapayalnız ne yapıyorsun?” diye seslendi. Nebahat kendini toplamaya çalışıyormuş gibi bir tavırla,

"Siz de yalnız, Sabahat ve nigehban-ı daiminiz [sürekli bekçiniz] Miss Mod nerede?" dedi.

Suat,

"Sabahat'ın yanında terzisi varmış, provaları bitmemiş! Ben biraz dolaşmaya çıktım."

"Provalar akşama kadar devam edecek sanırım. Terzisi son vapurla gideceğini söylüyordu. Üç haftaya kadar hep çeyiz hazır olacağı için provaların hepsini bitirmek istiyordu. Üçüncü hafta düğününüz icra olunacak!" Suat'ın yoluna devam etmek üzere bir iki adım tebaüdünü [uzaklaştığını] gören Nebahat bu fırsatı kaçırmamak için Suat'ı lakırdıya tutmak istedi."

"Gelinlik ve paçalık elbise de yarınki posta ile gelecekmiş, işlemeli şeyler de bitmek üzere her şey hazır bulunacağından **(207)** düğün üçüncü hafta bilaşüphe olacaktır. Annelerin Sabahat'i telli, pullu görmek arzusu olmaya idi bir de sırmalı gelinlik, entari işletilmek meselesi, bulunmaya idi düğün ikinci haftaya da icra olunabilecek idi. Sabahat, gündüz beyaz dantel angalter[37] elbisesini giyecek, koltuk resminde kendisini de öyle göreceksiniz. Akşamüzeri sırmalı elbisesiyle bir Türk gelini olacak. Yatsıdan sonra güvey girdiğinizde onu sırmalar, teller, pırlantalar içinde göreceksiniz. Lambaların, mumların ziyalarıyla pırlantaların, sırmaların, tellerin pırıltıları rekabet edecek. Sebahat'in hüsn ü anı [güzelliği] da o güzelliklerin hepsine rekabet edecek!"

"Şimdi zevzekliğin var! Lakin demin ben gelirken böyle şen değil idin! Pek dalgın idin!"

"Evet! Bu dalgınlıktan sizin vürudunuz beni bidar eyledi [uyandırdı]. Ben ise o hâlde kalmak, o hâlde ölmek istiyordum. O hâl-i bihuşiden [sersemlikten] açılmamak, bir hab-ı ebediye [sonsuz uykuya] dalmak, artık bu hayattan kurtulmak benim için ne kadar iyi olurdu. İnsanlardan kaçmak istedim, buraya geldim! Dereye dökülen suyun beyaz kayaları okşayarak cereyanı, şükûfelerin başka başka letafetleri, meşamm-ı muattarı [hoş kokuları] **(208)**, çamların anberbû ferahfeza [güzel, ferahlatıcı] kokuları sanki sinemi kabartır. İçindeki mihen [sıkıntı] ve âlâmı hıfz edemeyerek münşakk olacak [yarılacak], parçalanacak, bütün hissiyatımı, aşkımı, sevdamı meydana dökecek sanıyorum, insanlardan

[37] Dentelle (Fr.): Dantel. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 403.]
Anglais,anglaise (fr): İngiliz biçimi. [*Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, s. 76.]

kaçmak istediğim hâlde tabiatla sanatın husule getirmiş olduğu bu güzelliklerde dest-i beşerin temasını, zekâ-yı beşerin maharetini görüyorum. Mümkün olsa daha uzaklara kaçmak, insan girmemiş bütün bütün tabii kalmış ormanlara gitmek, orada kalmak, orada ölmek, talihimle kat-ı alaka etmek [bağımı kesmek] istiyorum."

Suat, Nebahat'in bu coşkunluğunu görünce artık Nihat'ı sevdiğini itiraf ettirmek tam zamanı olduğunu görerek kanepenin karşısındaki koltuğa oturdu, o mevki bir sene evvel Suat'ın Sabahat'e ilan-ı aşk eylediği mevki idi. Aynı çiçekler açmış, aynı ağaçlar zarif yaprakları ve şükûfeleri ile donanmış idi.

Suat kendi kendine, "Geçen sene ben burada Sabahat'e aşkımı ilan ediyordum, anlaşılıyor ki Nebahat de şimdi burada Nihat'a olan sevdasını itiraf edecek," diyordu.

Nebahat sözüne devamla diyordu ki, **(209)**

"Bir yandan da buradaki letaif beni cezbediyordu. Şu dağların, setlerin manzarası ne kadar hoş görünüyor. Bu mevkiin letafeti beni mest ediyor. Bu sular, ağaçlar, çimenler, çiçekler hep şiir nisar ediyor. Ortalığı aşk istila ediyordu. Artık hep aşk görüyor ve aşk teneffüs ediyorum sanıyordum. Bütün âlem bana aşktan ibaret geliyordu, ben öyle aşk ile müstagrak iken siz gelmişsiniz o hâlde kalmak, o aşk içinde ölmek ne tatlı olacak idi."

Nebahat, sözün burasına gelince durdu. Derin bir göğüs geçirdi. Suat dedi ki,

"Gençsin, ölmeye ne için özeniyorsun?"

Nebahat, Suat'ın sözünü keserek,

"Ah, gençlik! Hayatla ne kadar incizabı, aşkla ne kadar imtizacı var! Eyyam-ı nevcivani [gençlik günleri], aşk ve garam-ı avanı [aşk ve sevda günleri]! O anda bulunmak, mütehassis olmak, sevmeyi bilmek, bununla beraber tabiatın, fıtratın verdiği bu istidadı, hissiyatı kuvve-i talihin ezmekte, çiğnemekte olduğunu görmek! Severken sevmemek mecburiyetini anlamak, o hâlde ne yapmalı? Bu fıtratı, bu istidadı tebdil kabil mi? Aciz ve fakir olanlara sevmek selahiyeti dahi verilmemiş **(210)** ise bu his ve tahassüs ne için? Yalnız bu fikri itab [yormak], bu kalbi izab [üzmek] için mi? Lezaiz-i hayatı, ezvak-ı aşkı [aşkın zevklerini] anladığın, hisseylediğin hâlde yalnız onların mihen ve âlâmı [sıkıntı ve kederleri] ile ezilmek yeis ve nevmidi ile kahr ve zebun olmak için mi? Demin bu çiçekleri, gülleri ne kadar sevdim, kokladım, okşadım. Lakin onlarda kuvve-i aşk nakış

[eksik], onlar yalnız seviliyorlar, bizi sevemiyorlar! İnsan sevmekle beraber sevilmek de istiyor. Talih nasaz [uyumsuz], bazen ne kadar zalimane hareket ediyor. Sevilmekten ümidi kalmayıp da sevmekle iktifa eylemeyi de çok görüyor. Suat, kendi kendine, "Nihat ne kadar mesut imiş! Bu kadar sevilmek ne bahtiyarlıktır!" diyordu.

Nebahat sözünde devamla diyordu ki,

"Bu derece seveni ne mevani [engeller] ne de ümitsizlik sevdasından geçiremiyor. Aşk onu saadete, bahtiyarlığa isal edemese o aşkıyla beraber ebediyete doğru sürüklenip gidiyor."

Nebahat'in bu derece raz-ı derunundan bahsini görünce Suat dedi ki,

"Bu kadar yeise lüzum yok, mesut olmaklığın için bir kelime telaffuzun kâfi!"

"Bir kelime ile mesudiyet öyle mi? Ah keşke öyle olsa! Bahtiyarlığı kim istemez?" **(211)**

"Sevdiğin adamın, senin bu derece muhabbetin ve şiddet-i sevdan karşısında biteessür kalacağına hükmetme, elbette onda da insaf var! İzdivaç hususunda teklif olunan bir kızı reddetmek başka, bu derece bir aşk ve sevdayı çiğnemeyip geçmek başka! Ben eminim ki onun insafı buna kail olmaz!"

Nebahat mahzunane,

"Ya o bir başkasını seviyorsa!"

"Zehabın [endişen] yanlış! O bana hiç kimseyi sevmediğini defaatle söyledi. Pekâlâ anladığım o ismi sen bir kere bana söyle."

Nebahat sükût ediyordu. Suat dedi ki,

"Mademki bunun için inat ediyorsun artık ben söyleyeyim. Kendini bildiğin günden beri sevdiğini söylediğin, seninle izdivacı reddettiğinden dolayı seni sevemeyeceğine hükmeylediğin Nihat'tan başka kim olabilir? O, seni tahkir maksadıyla reddetmedi. Şimdi teehhül fikrinde değildir. Bu meseleyi de nasıl olmuş da sana isma etmişler [duyurmuşlar]! Sen sofada bulunduğundan kendin işitmiş olmaklığa ihtimal veriyorlar. Ben Nihat'ı bu hususta nasıl ikna edeceğimi görürsün!"

Suat böyle deyip yerinden kalktı, giyinmek üzere iken Nebahat, **(212)**

"Sakın ağabey, Nihat'a öyle bir şey söylemeyiniz!"

"Artık senin bu sözünü dinlemem! Sabahat de senin bu hâline üzülüyor. Biz kardeşlerimizi de bahtiyar görmek isteriz."

“Sabahat benim için neden üzülüyor? O bahtiyardır, zengindir, güzeldir. Seviliyor, siz kendi mesudiyetinizden istifade edin, bahtiyar olun, benimle iştigal etmeyiniz!”

“Dedim ya! Artık seni dinleyemem! Ben yapacağımı bilirim.”

“Lakin bu zahmetleriniz hep boşuna olur! Zira benim sevdiğim Nihat değildir.”

Suat hiddetle,

“O!.. Meselenin rengi değişti! Artık bu evin erkeği ben oluyorum. Bu daire ahvalinden ve burada dönen şeylerden haberdar olmaklığım, evimin idaresini bilmekliğim lazım! Nihat’la küçükten beri beraber büyüdünüz, bir aile çocukları bulunduğunuz için ona meyil ve muhabbet husulünü senin için mazur görebilirdik ve sevdiğin adamı çoktan beri tanıdığını söylemiş olmaklığın bu zannı tekit eylemişti [pekiştirmişti]. Mesele böyle olmadığı hâlde hakikat anlaşılması lazımdır. Ben şimdi bunu ailemizin büyüklerine haber vermeye mecburum. **(213)**

“Size bu mesele için beni tazyik etmemenizi pek çok rica eylemiştim. Israr ettiniz! Bahusus bugün gözyaşlarımı karıştırmak istediğim bu şebnemler, kafama sığamayıp onu çatlatacak dereceye varan mefkuremi ovuşturmak için koklamak istediğim güller, kalbimin ateşini tahfife [hafifletmeye] medar olmak ümidiyle atf-ı enzar eylemek istediğim şu şelaleler beni teskin etmedikten başka, onlardan aradığım teselliler yerine bana şiirler saçtılar, genç bir dimağa mütehassis [duygulu] bir kalbe nisar olunan bu letafetler, bu şiirlerin tesiri altında zebun iken siz karşıma çıktınız! Benim o an-ı zaafımdan istifade ile isticvap ettiniz [sorguladınız], şimdi de beni şayan-ı muaheze [azarlanmaya değer] buluyorsunuz! Zenginler, fakirlerin hâlinden, bahtiyarlar, bedbahtların hâlinden anlayamazlar. Yenilmez bir aşk, ümitsiz bir emel insanı ne hâllere duçar eylediğini tasavvur edemezsiniz. Siz hayatta ihtiyacata, aşkta mümanaata [engellere] tesadüf etmemişsiniz!”

“Sen âdeta mariz [hastalıklı], isterik [sinirleri bozuk] bir kız imişsin! Ailen seni tedaviyi düşünmesi için haberdar olmalıdır!”

“Büyüklerime, bana dair bir şey söyleyecek olursanız benim hâlimi şimdikinden daha berbat etmiş olursunuz. Sonra tahammül edemem! Zaten beni bizar eden ıstırabatım için en son **(214)** çare-i halası diye düşündüğüm şeyi tacile [çabuklaştırmaya] sebep olursunuz. Ben bir an evvel kurtulmuş olurum. Siz sebebiyet vermiş olduğunuzdan vicadanen muazzep olursunuz diye korkarım!”

Nebahat bütün maharet-i hudakâresiyle [hile yeteneğiyle] kendini yeis ve nevmidinin [ümitsizliğin] son derecesinde göstermeye muvaffak oldu. Suat, onun bu hâline acıdı o an nevcivanide bulunan bu zeki ve güzel kızın kendine kıyması ihitimalini düşününce tüyleri ürperiyordu. Ona baktıkça o güzel kızın cesed-i biruhunu [cansız bedenini] yere serilmiş görmek tasavvuratı ile titredi dedi ki,

"Nebahat seni bu derece meyus eden kim olduğunu söylesen belki bir çaresi bulunur."

"Bunun çaresi olmadığını ve o hususta ısrar etmemenizi söylemiş idim. Katiyyen söylemekliğimi arzu mu ediyorsunuz? Lakin artık ondan sonra bu hanede duramam! Buradan çıkmak ise benim için sefalet ve rezalettir. Mihnet üzerine ilave olunacak meşakkat ve rezaleti çekeceğime artık bu hayat-ı müziçten [bıktırıcı hayattan] kurtulmayı tercih ederim. Zaten ben bu mihen ve ıstıraba tahammülü pek müşkil buluyorum. Ben de bir an evvel kurtulurum. Sevdiğim adamın kim olduğunu soruyordun değil mi? O adam sensin Suat!" **(215)**

Bu söz üzerine Suat birdenbire geriledi. Korkunç bir şey görüyormuş gibi oldu. Hiç beklemediği bu söz onu şaşırtmış ve ürkütmüş idi. Kemal-i nefretle,

"Alçak! Bu sözü hemşirenin nişanlısına, zevci olacak bir adama söylüyorsun ha!"

Nebahat âlâm-ı derununu izhar etmek istiyormuş gibi,

"Ben o adamı sevdiğim vakit o hemşiremin nişanlısı değildi. Ben seni kendimi tanıdığım günden beri sevdim. Bilaihtiyar olan bu sevdada senin beni sevebilmekliğinden dahi nevmit değildim. Kendimin de güzel olduğunu biliyordum. Fakrımı düşünmeyerek seni sevmekliğim bir kabahat ise işte bilaihtiyar ben o kabahatı irtikâp ettim [işledim]. Beni enistesi olacak bir adama göz atmış bir sefile olmak üzere nasıl itham edebiliyorsunuz? Kendimi bildiğim günden beri benimle beraber büyüyen bir meyil ve incizap bana kendisini şedit bir aşk, sevda olduğunu tanıttırdığı vakit dahi siz henüz Sabahat'e talip bulunduğunuzu izhar etmemiş ve Sabahat de böyle bir arzusunu bildirmemiş idi. Eğer bu hâlim bir cürüm addolunursa hayatla kat-ı alaka etmek üzere bulunan bir kimsenin itiraf-ı cürmü [suçunu itirafı] addeylemekte muhtarsınız [özgürsünüz]. **(216)** Ben zaten sevdiğim adamdan bir ümidim olmadığını söylemiştim! Yalnız ona aşkımı itiraf etmeyip, ben öldükten sonra kendisinin uğruna ölmüş olduğumu öğrendiğini istiyordum. Lakin sizin ısrarınız bunun biraz daha evvel itirafını intaç eyledi [doğurdu]. Bu sevimli yerlere de, size de, hayata da veda ediyorum!"

Nebahat, böyle söyledikten sonra yürümeye mecali kalmamış gibi sendeleyerek ilerledi gitti. Suat şaşkın bir hâlde kaldı. Eğer sahih Nebahat intihar edecek olursa vukua gelecek haleti düşünerek vehametinden ürküyordu ve kızın gösterdiği hâl-i yeisin öyle bir şeyi yaptırabilmesinden korkuyordu. Sabahat'le izdivacı, düğünü ne kanlı bir düğün olacak! Aile için ne müellim bir hâl! Nebahat'e sevdiği adamın kim olduğunu söyletmek hususundaki ısrarlarına nedamet ediyordu [pişman oluyordu]. "Hiç olmazsa mesele bu dereceye gelmeyecek, belki de Nebahat sevdasını unutabilecek iken keyfiyet bu surete döküldü!" diye teessüfler ediyordu. Öyle bir felaketin önünü alabilmek için Nebahat'in yeisinin tahfifi lüzumunu görüyor, buna çareler düşünüyordu. Suat o düşünceler ile meşgul iken Sabahat'in kendisine doğru geldiğini gördü. **(217)** Sabahat, provalar tamam olup terzi gittiğinden kendisinin de bahçeye çıktığını söyledi ve Nebahat'in izdivaç meselesinin nasıl olduğunu sordu. Suat o anda bu suale muhatap olmaktan sıkıldı ve vereceği cevapları aramakla ağır ağır telaffuz ederek,

"Ne kadar canım sıkıldı biliyor musunuz? Zevzek kız benimle latife ettiğini ve hiçbir sevdiği olmayıp ancak zengin bir zevç istediği için bu talebi reddeylediğini söylemesin mi?" dedi. Sabahat bir genç kızın bu gibi latifeler ile iştigalini, bahusus bir erkeğe karşı o yolda hareketi hoş göremediği için bilaihtiyar yüzünü ekşitti ve Suat'a,

"Canınızın sıkılmış olduğu yüzünüzden belli! Hakkınız da var! Nebahat, münasebetsizliği ileriye vardırmış!" dedi.

O akşam sofrada Nebahat'in yemek yiyemediğine Suat dikkat etti. Nebahat'in ciddi gibi göstermeye muvaffak olduğu mağmumiyyet Suat'ın nazar-ı dikkatini celp ediyordu. Kızın intihar etmesinden pek ziyade korkuyordu. Kendisinin onu tahkir eylemesi belki kızın zaten fikrinde olan intiharı hemen icra eylemesine sebep olacağını **(218)** düşünüyordu. Nebahat'i bu fikrinden geçirmek için ne yapmak lazım olduğunu mülahaza ediyordu. Yemekten sonra Nebahat'in odasına çekilmesi ihtimalini düşünerek sofradan kalkılınca Nebahat'ten evvel sofaya çıktı ve bir bahane ile onun geçeceği cihete [yöne] doğru yürüdü. Nebahat geçerken kendisi de avdet ediyormuş gibi bulunarak yanından geçtiğinde yavaş sesle,

"Seni tenha [yalnız] görmek istiyorum. Söyleyeceklerim var!" dedi.

Nebahat hazin ve yavaş sesle,

"Ne zaman?" diye sordu. Suat,

“Yarın!” dediğinde Nebahat,

“Pek geç!” demesi üzerine Suat titredi. Kızın gördüğü tahkire tahammül edemeyip bir an evvel ıstırabından kurtulmak üzere canına kıymak istediğini ima eden bu söze karşı helecanla,

“Mümkün ise bu gece! Fakat nerede?” dedi. Nebahat,

“Herkes çekildikten sonra taflan çitinin arkasında,” diyerek savuştu. **(219)**

O gece ayın on dördüncü gecesi olduğundan yalı halkı mehtaptan ve havanın güzelliğinden istifade için yemekten sonra bahçeye çıktılar, gezindiler. Yalnız Nebahat ile Nihat yok idi. Nebahat, rahatsızlığından bahisle odasına çekilmiş, Nihat da akşamdan Rıfat’a gitmiş idi.

Aile halkı biraz da salonda oturduktan sonra Suat, yazıları bulunduğundan bahisle odasına çekildi. Zira kendinde uzun uzadıya mübaheseye [sohbete] iktidar [güç] göremiyordu.

Herkes yataklarına çekilmiş olduğu hâlde İtimat, hanımı için diktiği bir bluzu ertesi güne yetiştirmek arzu ve hevesiyle henüz dikiş ile meşgul idi. Saat beşi bulduğunu görünce, az kalan dikişi sabahleyin ikmal etmek [tamamlamak] üzere yatmak istedi. Sabahat, bahçeden içeriye girdiği vakit omuz atkısını taflan çitinin arkasındaki kanepede unutmuş olduğundan, oradan almasını İtimat’a tembih eylemiş idi. İtimat bunu unutmuşken o anda hatırına geldi. Vakit geç ise de çiğ yağıp ipek ve açık renk olan omuz örtüsünü lekelemek ihtimalini düşünmekle getirmeye karar verdi. **(220)**

-7-

Nihat saat beşi çeyrek geçe Rıfat’ın yalısından avdet eylediğinde, geç kaldığı zamanlar kendisinin sürgülemesi için kilitsiz bırakılan mabeyn kapısını mutadı vechile [alışkanlığı gereği] kilitledikten sonra sürgüsünü de sürdü. Yaz gecesi olduğundan o saatte herkes uykuya çekilmiş, lambalar söndürülmüş, yalnız büyük sofada zarif asma bir billur fener içindeki mum yanıyor ve o vasi [geniş] sofayı pek cüzi surette aydınlatabiliyordu. Fenerin altındaki orta masasının üzerine Nihat için zarif ufak bir el feneri bırakılmış idi. Nihat, Rıfat’ın hanesinden geç vakit avdet ederse odasına kadar gitmek için o feneri yakardı. Nihat, bahçe kapısına çıkacak koridora giden kapıdan gelip merdivene doğru gayet ağır ve yavaş surette

gitmekte olan beyaz bir cisim gördü. Nihat masaya doğru ilerleyip feneri yaktı. Ortalık biraz daha aydınlanmakla o cismin beyaz giyinmiş bir kadın olduğunu anladı. Kendisi de merdiven yolunu takip edeceği cihetle yaklaştığında o kadının lerzan ve pür heyecan hâlde bulunan İtimat olduğunu gördü. Her ikisi de **(221)** henüz merdiveni bulmamışlardı, İtimat, Nihat'ı görünce durdu. Kızcağızın titremekte ve perişan bir hâlde bulunmakta olduğunu görünce Nihat,

"Sen misin İtimat?" dedi.

İtimat gayet yavaş sesle,

"Yavaş söyleyiniz Nihat Bey, pek yavaş!" dedi.

İtimat'ın bu sözleri pek müşkilatla telafuz edebildiğini ve çene kemikleri kısılmış gibi bir hâlde bulunduğunu görünce bir hırsız görmüş olmasından şüphelendi. İtimat'ın daha ziyade titremeye başladığını görüyordu.

"Ne var kızım, ne oldun?" diye sormaya mecburiyet gördü.

İtimat ağlamak istiyor da tıkandığından ağlayamıyormuş gibi bir sesle,

"Havsalamın istiap edemeyeceği [alamayacağı] bir şey, ne yapacağımı müfekkiremin [düşünce gücümün] tayin edemeyeceği bir hâl. Siz şu anda benim imdadıma gelmiş oldunuz. Söylemek lazım ise bana kim inanır, buna kim ihtimal verir. Ketmetmek lazım ise onu siz benden iyi tayin edersiniz. Geliniz Nihat Bey, benimle beraber geliniz!" İtimat böyle deyip bahçeye çıkacak kapıya giden koridora **(222)** müteveccihen [yönelerek] bir adım atarak Nihat'ın gelip gelmediğine bakıyordu. Nihat'ın yerinden kımıldamadığını görünce yine ona doğru yürüdü, yaklaştı.

"Rica ederim Nihat Bey geliniz!" diyordu. Nihat,

"Nereye?" diye sordu. İtimat,

"Bahçeye gideceğiz!" diyordu. Nihat, gece yarısı herkesin yerlerine çekildikleri bir zamanda, sofada tesadüf eylediği bir genç kızın kendisini bahçeye davet eylemesini pek hoş görmüyor, işi anlamaksızın bu davete icabeti de muvafık bulmuyordu.

"Ne için gideceğiz?" diye sordu. İtimat,

"Benim gördüğümü görmek ve işittiklerimi işitmek için!" diye cevap verdi ve lerzenak [titreyen] eliyle Nihat'ın kolundan tutarak çekip götürmek istiyordu. Nihat,

"Seni takip etmek için meseleyi izah etmekliğin lazım!" deyince İtimat, **(223)**

“Vakit geçirmeye gelmez! Onlar orada iken gitmeli ve sözlerini işitmeli!”

“Kimler?”

“Görmeyince bana inanmayacaksınız, geliniz diyorum!” İtimat, böyle diyerek Nihat’ın kolundan sürüklercesine bir şiddetle çekip götürmeye başladı. İtimat’ın lerzanak kolunda o kuvveti gören Nihat taaccüp etti. O anda asabiyetin o nermin kolu çelik gibi bir hâle getirmiş olduğunu anlıyordu. Nihat için kendi kolunu İtimat’ın elinden kurtarmak müşkil bir şey değil idi. Lakin kızcağızın hâlinde hiffet-i mizaca [hoppalığa] ve bir işve-i dilaşubiye [gönlü sıkan tavra] delalet edecek hiçbir şey görmediği gibi fevkalmemul [umulanın aksine] bir hâl karşısında bulunulduğunu da tefehhüm eylemekle İtimat’ın çektiği tarafa doğru gitmeye başladı. Bahçeye çıktılar. İtimat,

“Nihat Bey gayet yavaş yürümeli! Ayaklarımızın sesi duyulmasın. Ben hanımın omuz örtüsünü almak için yol kestirme olsun diye çimenlerin üzerinden yürümüş idim. Yoldan yürümemeli kumlar çıtırdar!”

Sessiz sedasız yürüyerek insan boyunu geçmiş olan taflanlardan husule getirilmiş bir çit ile mahsur olan [çevrilmiş] **(224)** mahalle takarrüp eylediler [yaklaştılar]. Bu mahallin yalnız bir cihete açık bırakılmış bir kapı genişliğinde bir medhâli [girişi] vardı. İtimat, Nihat o medhâlin aksi tarafına gittiler, taflanlardan müteşekkil duvar gibi olan çitin dibine gelince iki kişinin konuşmakta olduğunu seslerden anladılar. Nihat, bu seslerin Suat ile Nebahat’in sesleri olduğunu tanımakta güçlük çekmedi. Kulak verip dinliyordu.

Suat’ın, “Görüyorsun ya Nebahat! Hayattan o kadar nevmid olmak lazım gelmez,” dediğini, Nebahat’in de, “Yarın gece yine burada görüşürüz Suat! O vakte kadar düşünerek netice-i efkârımı size bildiririm,” dediğini Nihat işitti. Suat’ın Nebahat’i ne gibi bir ümit ile teselli eylemek istediğini düşünüyordu. Ve Nebahat’in şimdiye kadar Suat’a ismiyle hitap eylediği işitilmediği ve yaşının ondan küçük olması cihetiyle daima Suat’a ‘Ağabey’ ve Nihat’a dahi ‘Küçük ağabey’ diye hitap eylediği hâlde şimdi sadece ‘Suat’ diye hitabı dikkatini celp ediyordu. Artık bu sözleri Suat ile Nebahat’in öyle bir saatteki gizlice mülakatlarına muvafık buluyordu. Nebahat diyordu ki, **(225)**

“Hakkımda bu derece merhamet ve teveccühünüzü doğrusu ümit etmiyordum!”

Suat,

“Senin bana olan bu derece muhabbet ve fedakârlığına karşı tamamıyla bigâne kalmak için bende hiç his olmaması lazım gelir.”

Nihat, kulaklarına inanmıyormuş gibi gözleriyle de orada bulunanları görmek istiyordu. Yavaşça baktı. Taflan yaprakları arasından bulduğu bir aralıktan baktı. Gözleri de orada bulunanların Suat ile Nebahat’ten ibaret olduğunu gördü. Ayın on dördüncü gecesi mehtabı, orada bulunanları teşhis için müşkilata mahal bırakmıyordu.

Nihat eliyle İtimat’a avdet işareti etmekle geldikleri yoldan avdet ettiler. Sofaya geldiklerinde İtimat,

“Şimdi ne yapacağız Nihat Bey!” dedi. Nihat,

“Şimdilik kimseye bir şey söylemeyeceksin. Yarın bir aralık beni gör. Bir bahane ile beni yalnız görmeye çalış, burada ziyade fısıltı etmeyelim belki duyulur.”

Nihat böyle deyip ayak sesi vermemek üzere yavaş yavaş basarak odasına çıktı. İtimat biraz heyecanını teskin **(226)** için aşağıki sandık odasında bulunan dolabını açtı. Avucuna kolonya dökerek alnını ve şakaklarını ovuşturmaya başladı.

Sabahat yatağında uyumakta iken odasının içindeki ayak sesinden gözlerini açtı. Yengesi olan ve kayınvalidesi olacak bulunan Sütude Hanım’ı gördü.

Sütude,

“Maşallah ne çabuk soyunup yatmışsın!” deyince Sabahat şaşaladı. Sütude, sözüne devam ediyordu.

“Seni rahatsız ettiğimden dolayı beni affet kızım. Ama sana biraz sitem etmekten kendimi alamadığım için geldim. Suat erkektir kızım! Avrupa’da tiyatrolara felan giderken gece gezintilerine alışmıştır. Ama biz seni gecenin böyle geç vakitlerinde bahçede bulundurmaya alıştırmadık. Bu zamanlar bahçelere çiğ yağar. Hasta olacağını sen düşünmüyor isen bari bizim seni ne kadar düşündüğümüzü olsun nazar-ı itibare almalısın.”

Sabahat şaşırmış olduğu hâlde,

“Ne diyorsun yenge? Ben mi bahçede idim?”

“Kızım biliyorum! İtimat da birlikte imiş. Yalnız değildiniz. Onun için söylemiyorum. Bu vakitler bahçeye çıkmayı sıhhatin için iyi görmediğimden söylüyorum.” **(227)**

“Benim bahçeye çıkığımı size kim söyledi?”

“Ben gördüm kızım! Mehtap pek güzel diye dayın kandili yaktırmamış idi. Onun için sen beni pencereden seçemezdin. Akşam sofrada börekten ziyadece yemişim, midem rahatsız oldu. Biraz uyuduktan sonra uyandım. Mehtap pek latif olduğu için biraz pencereden bakıyordum. Baktım bir erkek ile bir de kadın geliyor. Malum ya, bahçe kapısı bizim odadan görünür. O saatte kimler geldiğini merak ettim. Erkeğe dikkatle baktım, Suat olduğunu gördüm. Kadın tabi senden başka kim olabilir? Sonra Suat’ın odasına girmek üzere bizim odanın kapısı önünden geçtiğini kapının aralığından gördüm.”

“İtimat’ın girdiğini ne zaman gördünüz?”

“Onun girdiğini görmedim kızım, zaten sizin öyle gece ayazlarında bahçede bulunmanıza canım sıkıldığı için mehtap temaşasından vazgeçtim. Siz girince ben pencerenin önünden çekildim. Saate baktım altı buçuk. Sizin Suat’la hiçbir vakit yalnız çıkmadığınızı bildiğim için Miss Mod ile beraber gitmişsinizdir diye sizin böyle çocukluklarınıza ne için uyduğunu söylemek ve bir daha da bu gibi şeylerde size nasihatlerde **(228)** bulunmasını ihtar etmek üzere Miss’in odasına gittim. Baktım kapı sürülü, sonra İtimat’ın odasına geçtim. İtimat’ın odada bulunmadığını görünce seni soymakta olduğu zannıyla buraya girdim.”

“İtimat odasında yok mu?”

“Belki o da geceliklerini giymeye gitmiştir kızım. Artık seni de rahatsız etmeyeyim kızım. Güle güle uyu, lakin bir daha böyle ihtiyatsızlıkta bulunma!”

Sütude, böyle deyip odadan çıktı.

Sabahat bu işittiği sözlerden şaşırmış idi. Yenge saat altı buçukta Suat’ın bir kadınla bahçeden yalıya girdiğini görmüş. O kadının da Sabahat olacağından şüphe bile etmemiş. Lakin Sabahat, bu kadının kendi olmadığını bildiği için kim olacağını merak etmesi tabii. İtimat odasında yok! Sabahat, yatağından kalktı, kendi odasının içindeki odada bulunan İtimat’ın yatağına baktı. Yatak hiç bozulmamış. İtimat’ın gecelikleri de devşirimi [katı] açılmamış olduğu hâlde yatağın üzerinde duruyor. Sabahat’in yattığı odanın sofaya olan kapısı Sabahat yatınca sürülür. İtimat’ın Sabahat’in odasına olan kapısı yalnızca örtülür. Koridora olan kapısını da **(229)** İtimat yatınca sürer idi. Hafif bir ayak sesi belirdi. İtimat odaya girdi. İtimat’la beraber keskin bir kolonya kokusu da odaya girdi. İtimat gündelik elbiseleriyle bulunuyor, henüz soyunmamış olduğu görülüyordu. Sabahat,

“Bu vakte kadar nerede idin?” diye sordu. İtimat o anda hanımı, kendi odasında bulmakla husule gelen şaşkınlıkla kekeleyerek,

“Dikiş dikiyordum,” cevabını verdi. Sabahat hiçbir şey söylemeyip ara yerdeki kapıyı örterek yatağına çekildi. Fakat uyuyamıyordu. Pek güçlükle bir müddet sonra uykuya daldı. Sabahat sabahleyin kalktığında sütünü getiren İtimat’a,

“Sen bu gece geç vakit bahçeye çıktın mı?” diye sordu. İtimat şaşakaldı. Ne diyeceğini düşünüyordu. Eğer kendisi çıkarken birisi görmüş ise gizlemek daha fena olacağını teemmül ile,

“Evet efendim sizin omuz örtüsünü almayı unuttuğumu anlayınca, çiğ yağarsa lekelenmesin diye gittim. Taflan çiti zaten yalıya pek uzak değil ki!” dedi. **(230)**

Sabahat,

“O saate kadar kalmış olan örtüyü getirsene bakayım bir şey olmuş mu?” dedi.

İtimat bütün bütün şaşaladı. Zira akşam örtünün olduğu mahalde Suat ile Nebahat bulunduğu için örtüyü almaya girememiş ve akşamdan beri olan şaşkınlığıyla sabahleyin erkence gidip almayı da hatırına getirmemiş idi. Zihni daha mühim meselelerle perişan bir hâle gelmişti. Sabahat, İtimat’ın renkten renge girdiğini ve sıkıldığını görüyordu. Örtü orada bulunsa onu İtimat derhâl getirmesi lazımdı.

İtimat’ın,

“Sandık odasındaki ipe serdimdi efendim getireyim,” demesine mukabil Sabahat,

“Şimdi onun acelesi yok! Sen şu gazeteler ile revüleri [dergileri] numara sırasıyla tanzim et, diye onu bir şeyle işgal ederek kendisi odadan çıktı. Doğruca bahçeye, örtüyü bıraktığı yere gitti. Omuz örtüsü kendi bıraktığı gibice orada duruyordu. Yerde bir mendil gördü. Aldı, baktı. Kendisinin, Suat’ın isimlerinin ilk harflerini gayet mahirane bir nakış ile işleyip Suat’a vermek **(231)** için salonda bıraktığı ve akşam yemeğinden sonra bahçeden avdetlerinde onu görmekle Suat’a verdiği mendil idi. Odasına avdet etti. İtimat’ı hiç yüzlemedi. Salona indiğinde Miss Mod ile Suat’ı buldu. Mod salonun bir köşesinde kitap okumakla, Suat da pencerenin önünde denize bakmakla meşgul idiler. Sabahat, Suat’a dedi ki,

“Yazılarınız bu gece sizi haylice işgal etti mi? İyice uyuyabildiniz mi?”

Suat,

“Pekiyi uyudum. Odama girince uykum geldiğini his eylediğimden yazıdan da vazgeçerek uyudum!”

“Demek siz yukarı çıkınca hemen uyudunuz!”

“Evet, sabaha kadar pek güzel uyudum.”

Sabahat bu sözü uzatmayıp başka şeylerden bahse başladı.

Suat, Nebahat’in intiharı hem felaket ve hem de rezalet olacağını teemmül ile kızın meyusiyyetini tahfife lüzum görmekle beraber kendisinin bir kadın tarafından o derece sevilmesinden ve o muhabbetin itirafatını kendi ağzından dinlemekten bir zevk ve haz his eylemekte idi. Hoşuna giden bu sözleri dinlemek için bir meyil ve inhimak [büyük bir istek] hâsıl olmakta ve sıhhatine zahip olduğu o aşk **(232)** ve sevda-yı şedit onda husule getirdiği gururu okşamakta idi. Nebahat’i şayan-ı merhamet görüyordu. Ona merhameti Sabahat’e olan muhabbetine bir hıyanet addeylemiyordu. İşte hep o sevilmekten hoşlanmak idi ki sahtekâr kızın o hususta gösterdiği etvara [tavırlara] ve söylediği sözlere onu inandırıyor ve bunların hakikat olup olmadığını tefekkür ve tetkik için kendisine meydan bırakmıyordu. Bu huzuzat-ı hayvaniyesi [hayvani zevkleri], onun mefkûresine bir atalet [yılgınlık] vermiş, ezvak-ı behicesi [güzel zevkleri], parlak zekâsı ile o husus arasında nakabil-i nüfuz [ulaşılamayan] mânialar [engeller] teşkil eylemişti.

Nihat, o sabah elini şakağına, dirseğini yazı masasına dayamış olduğu hâlde düşünüyordu. Bir aralık kalktı. Mütefekkirane bir surette odası içinde gezindi, yine oturdu. Hep düşünüyordu. Kendini tanıdığı günden beri olan güzeran-ı hayatı [hayatının akışı] gözlerinin önünden geçiyordu. Nebahat’in bir masal gibi uydurup Suat’a nakleylediği ahval Nihat’ta hakiki olarak vaki olmuş idi. Nihat, küçük yaşından beri başlayan bir meyil ve incizabın, sonra kendisiyle büyüyen bir muhabbet, bir aşk ve sevda olarak kendisinde hükmeylediğini anladığı günden beri ne helecanlar ne ıstıraplar geçirmiş idi. Sabahat’in serveti ile kendisinin fakrı Sabahat’le **(233)** kendisi arasında bir uçurum teşkil eylediğini gördüğünden âşıklığını anladığı gün bedbahtlığını da hisseylemiş idi. Yalnız bir şeyde ümit kalıyordu ki o da Sabahat’in onu beğenip sevmesi idi. O yolda ümidini takviye edecek bir emare göremediği gibi sonra Suat’ın Sabahat’e talip olması ve Sabahat’in de bu izdivacı kabul eylemesi artık o ümidi de bütün bütün kat ettirmişti [sona erdirmişti]. Nihat, kendisine lazım olan şeyin bu aşkı yenebilmek, gönlüyle güreşmek olduğunu anladı. Sabahat’le izdivacından dolayı Suat hakkında hiçbir kin ve garaz hissetmiyordu. Onun o hususstaki harekâtını pek tabi buluyordu. Bu izdivaç meselesi, Suat’a olan muhabbet-i biraderanesine zerrece

halel iras eylememiş idi. Hep gayretlerine rağmen Sabahat hakkındaki aşk ve sevdasını tahfife muktedir olamıyor idi. Bu aşk-ı şedidi biraderinin zevcesine karşı olacak bir muhabbet-i uhuvvetkâraneye tebdil için aşkıyla güreşiyordu. Bu aşka galebe edemediği için başka kızla teehhül edemiyordu. Yengesi olacak bir kadın hakkında öyle bir aşkı caiz göremediği için uzaklara kaçmak istiyordu. Vazifeye riayeti takdir ediyordu, onun için biraderinin düğününde hazır bulunmak mecburiyetiyle orada bulunuyor, kendisi için tahammülü müşkil bu resm-i izdivacın [evlilik töreninin] yevm-i sürurunda [mutlu gününde] bulunmak **(234)** ve yüreğinden kan gittiği hâlde şen görünmeye gayret etmek ve metanet göstermeye mecburiyet görüyordu. Suat, o zamana kadar kendisine pekiyi biraderlik göstermiş idi. Kendisi nasıl yaşamış ise Nihat'ı da o suretle yaşatmış idi. Böyle bir biradere karşı kendisi de vazife-i uhuvvette kusur etmemek istiyordu. Artık ekser akşamları Rıfat'ın yalısında taam ediyor ve ekser geceleri onunla beraber bulunarak yatmak için kendi yalılarına geliyordu. Bu suretle mümkün mertebe Sabahat'ten uzak kaçmaya çalışıyor ve Suat'la Sabahat'in bir devr-i mesudiyet [mesut bir dönem] teşkil eyleyen nişanlılık hayatı musahebelerinde [sohbetlerinde] sair efrad-ı aile [aile bireyleri] gibi mevcut bulunmaktan ictinap ediyor [çekiniyor] bir şüpheyi celp etmemek için mecburiyet gördüğü zamanlar hazır bulunuyordu. Nihat, Suat'ın da Sabahat'in de bahtiyar olmalarını arzu ediyordu. Artık kendi hakkındaki arzu ve temennisi de birçok senelerden beri kalbinde yerleşmiş, kökleşmiş, bütün iliklerine geçmiş bir aşkı kalbinden söküp çıkarabilmek, bu maraz-ı sevdadan [aşk hastalığından] şifayap olmak idi [şifa bulmaktı]. Nihat beğenmediği bir amel ile [işle] amil olmayı [uğraşmayı] caiz görmez, takip eylediği hâl ve harekâtta bulunmaktan ictinabı [çekinmeyi] elzem bulurdu. Hiçbir gün vicdanının itab ve muahezatına [suçlamasına] duçar olmamayı arzu eyler ve en tahammül-fersa [dayanılmaz] ıstırabın azab-ı vicdani [vicdan azabı] olacağını tahmin ederdi. Rıfat'ın hâlinde kendi hâline müşabehet **(235)** bulduğu için ekseri onunla zaman geçirir, onun derdini dinlerdi. Lakin kendisini Rıfat'tan ziyade bedbaht bulurdu. Zira hiç olmazsa Rıfat derdini, âlâmını mahremlerine söyleyebilir, dertleşebilirdi. Lakin Nihat, Suat'ın Sabahat'e inhimakini [tutkusunu] izhar eylediği, ona talip bulunduğu günden beri kendisinde daha evvel başlayan bir aşktan bahseylemek bir hıyanet olacağını anladığı gibi, bundan sonrası bir denaet [alçaklık] âdeta şenaet [kötülük] ve rezalet sureti alacak olan o hususstaki

hissiyatını kimseye ifşa edemeyecek, ciğerlerini parçalayacakmış gibi onu tazyik ve tazib eden [sıkıntı ve acı veren] âlâmından dolayı "Of!" diyemeyecek, hisseylediği acılardan, ıstırabattan inleyemeyecek idi. Bu suretle dost tesellilerinden de mahrum bulunacak idi. Rıfat'ı teselli eylemek ve avutmak için bütün ailesi çalışıyordu. Validesinin dolgun kesesi o husus için açılmış idi. Rıfat aşkını yenemiyor, sevdasından geçemiyorsa da o yolda çalışmak için hep esbap [sebepler] mevcut idi. Nihat'ın ise bu hususta kendi say ve gayretinden başka bir muavini[yardımcısı], bir zahiri [arka çıkanı] bulunmuyordu.

Bir lane-i mesudiyet [mutluluk yuvası] hâlinde bulunan kendi yalılarındaki musahabelerden, cemiyet-i bahtiyariden kaçmak için kendisini Rıfat'ın yanına **(236)** atıyor, onun hüzün ve âlâmını görerek, dertlerini dinledikçe bazen onu teselliye kendisinde mecal bulamıyor, kendi yaralarının kurcalanmış olmasıyla hâlinden bir serrişte vermekten korkuyor, kalbinde bir sır olarak kalması lazım gelen sevdasını izhara badi [sebep] olacak gayr-i ihtiyari ahval ve akvalin sudurundan [ortaya çıkmasından] ürküyor. Artık o zaman hemen birdenbire oradan fırlayıp çıkıyor, rıhtımda rast geldiği bir kayık veya sandala atlıyor, nereye gideceğini düşünmeksizin kayıkçıya, "Çek!" diyordu. Kayıkçı nereye gideceğini ara sıra sordukça o, "Çek!" cevabını veriyor, ateşler içinde yanmakta olan başını denizin serinliği, rüzgârın nevazişi ile tedaviye, itidal-i dem [soğukkanlılık] husulüne [sağlamaya] çalışıyor. Ondan sonra odasına avdet ediyor. Uykuya dalabilmek için uğraşıyordu, "Ah! Bu düğün olsa da ben buradan kaçsam!" diyordu. İşte Nihat bu ıstıraplarla kıvranmakta iken bu vaka zuhur eyledi. Şimdi bu izdivacı bozmak onun elinde idi. Suat ile Nebahat arasında mukarrer olduğunu anladığı o geceki diğer bir mülakat mahalline Sabahat'i götürmek, onları göstermek, sözlerini işittirmek bunun için kâfi idi.

Nihat, akşamdan beri ne yapacağına karar veremiyordu. Suat'a **(237)** olan muhabbet-i uhuvetkâranesinden başka onun kendi hakkındaki muavenetleri, lütufları, sıyanetleri [korumaları] gözünün önüne gelerek minnettarlığını da hissediyordu. Ona hıyanet edemeyeceğini görüyordu. Lakin Sabahat'i Suat'tan daha az mı seviyordu? Sabahat'in parasıyla idare olunan bir dairede peder ve validesinin kendi idareleri kendilerine kalsa yapamayacakları bir surette onu en büyük mekteplerde tahsil ettirebilmeleri, onun tahsiline sarf edecekleri parayı bulabilmeleri hep Sabahat'in yüzünden değil mi idi? Nihat, Sabahat'e Suat'tan

daha az mı minnettar idi? Sabahat'i de Suat kadar takdir edemiyor muydu? Sabahat hakkındaki hissiyatı Suat için olan hissiyatı ile kabil-i kıyas [karşılaştırılması mümkün olmayan] bir surette değildi, bir de kendi âmâl ve arzuları, bir aşk ve sevdası var idi. Bir an oldu ki o zamana kadar fikrinin taht-ı idaresinde bulundurmak için gayret gösterdiği âmâl-i hissiyatı, arzu-yı nefsaniyesi bütün şiddetle isyan eyledikten başka fikri de onlarla uzlaşmaya takarrüp ediyordu. Nihat diyordu ki, "Suat benim için pek iyi bir birader olduğu hâlde Sabahat için iyi bir nişanlı olamadı! Daha şimdiden ona bu türlü vefasızlıklar göstermesi onun Sabahat için iyi bir zevç olamayacağını göstermiyor mu? Bugün bir aşuftenin işve ve şivelerine mukavemet edemeyen Suat, yarın **(238)** Sabahat'in üzerine ne kadar vefasızlıklar eder! Sabahat bu vefasızlıklara, bu ihanetlere layık mıdır? Sabahat'i takdir edebilse Suat böyle ahval ve harekâtta bulunur mu idi? Sabahat aldatılarak tahkire [küçültmeye] değil tazime [yüceltilmeye] şayan bir kızdır! Bir gün olup da zevcinin kendisine karşı olan vefasızlığına, hıyanetlerine Sabahat vâkıf olduğunda elbet bedbaht olacaktır. Fakat hayır, Sabahat mesut olmalıdır. O bahtiyarlığa layıktır. Onu bedbaht edecek, onu mustarip kılacak ahvalin vukua gelmemesine çalışmaktan kendimi men edemeyeceğim! Göre göre, bile bile onu bedbaht etmelerini seyir ile iktifa edemeyeceğim! Kendi ıstırabatıma tahammül ediyorum. Lakin onu mustarip ve bedbaht görmeye tahammül edemeyeceğim!" Nihat, bu hâle Nebahat'in aşifteleği ve deneati sebebiyet vermesini de tahattur eylemekle beraber Nebahat'in kendisini de celbe ne kadar uğraştığı, bütün işve ve maharetini istimal ederek [kullanarak] onu cezbe çalıştığı, ona da bir inhimak ve muhabbet göstermek istediği hâlde kendisinin mağlup olmadığını düşünüyor ve Suat'ın o hususta gösterdiği zaafı bir türlü affedemiyordu, onu mazur göremiyordu. "Bir aşiftenin işvelerine mukavemet edemeyen erkek erkek midir? Geçen sene beni sever gibi görünen ve beni avlamaya çalışan Nebahat'in bugün Suat'ı sevmesi mümkün olamayacağı bence ayandır [açıktır]. Benim **(239)** Sabahat'e olan aşkımın mümanaatı da olmasa ben Nebahat'e kapılmaz idim. Ben onun hâlindeki sahtekârlığı anlamış idim. Suat dahi pek zeki olduğu hâlde nasıl oluyor da bu hâli derk edemiyor. Zekâveti olan bir kimse için öyle ahlaksız kadınların dam-ı iğfalatına [aldatıcı tuzağına] düşmek, onların sahte sözlerine kanmak ne zülldür [düşkünlüktür]…" diyordu. Bir sene evvel kendisiyle iştigal eden, şimdi hemşiresinin nişanlısını ayartmak için uğraşan

Nebahat'in en ahlaksız, en sefil mahluklardan olduğunu görüyordu. Zaten çocukluğundan beri Nihat, Nebahat'i sevmez ve sonraları onun ahlak ve mizacını hiç beğenmezdi. Fakat böyle saf ve pak bir aile içinde yetişip büyüyen Sütude ve Sabite gibi iffet-i mücesseme ve hüsn-i ahlak ashabı [namus ve güzel ahlak sahibi] bulunan kadınların taht-ı terbiyesinde [eğitimi altında] bulunan bir kızın bu derecelere varabilmesini hatırına getiremezdi. Efrad-ı aileden başka hizmetkârani [hizmet edenler] dahi bir ahenk-i intizam, vifak-ı tam [tam bir uyum] içinde bulunan, hep yekdiğerine muhabbet eden, vefakârlıkta bulunan, sadakat hüküm süren bir dairedeki bir kötünün, bir ahlaksız Nebahat'in bu lane-i mesudiyette [mesut yuvada] çevirdiği entrikalarla o mesut hanenin huzur ve rahatını ihlal edeceğini düşündükçe Nebahat'e olan hiddeti teşeddüt ediyordu [artıyordu].

Bir aralık gidip Suat'ı bir tenhaya çekmek, onun neticesini **(240)** tayin edemediği hareketinin vehametini anlatmak, Nebahat gibi vicdansızların mahiyet ve cibilliyetleri hakkında onu ikaz etmek, bir aşiftenin gösterdiği temelluk [yaltaklanmaya] ve temayüle kapılmakla unutmuş olduğu vazifelerini ona ihtar eylemek [hatırlatmak] istedi. Fakat Suat'a ne diyecek idi. O yoldaki sözleri ile Suat'ın bir aşiftenin desais [oyunlarını] ve sahtekârlıklarını anlayamayacak kadar budala ve onun işve ve şivelerine mukavemet edemeyecek kadar zayıf ve miskin, nişanlısı olan kıza karşı borçlu olduğu sadakati nazar-ı itibara almayacak kadar vazife-naşinas, bahusus iffet-i mücesseme kızın hanesinde onun hemşiresi olan bir kızla gizli mülakatlar icra eyleyecek kadar vicdansız olduğunu yüzüne vurmuş olmayacak mı idi? Hâlbuki Nihat, Suat'a hürmet etmeye alışmış idi. Onun hakkındaki hiss-ı ihtiramı [saygı hissi], onu öylece hareketten men eyledi. Biraderini, sevgili Suat'ını öyle şayan-ı tayib [ayıplanmaya değer] hâlde görünce dilhun oldu, yüreği acıdı! "Ah, Suat! Senin biraz meclub-ı işve-i zenan [kadınların işvelerine tutkun] olduğunu bilirdim. Lakin bu meclubiyetin seni badi-i hicap olacak bir mağlubiyete düşüreceğine ihtimal veremezdim! Sevilmekten pek hoşlandığını anlıyordum. Lakin bu hazz-ı hayvaninin seni, kendini ve vezaifini unutturacak kadar sermest ve bihuş edeceği, yaptığını düşünmeyecek kadar **(241)** fikrini uyuşturacağı aklıma gelemezdi. İfrata vardırmadığın daima haysiyetini gözettiğin için bazı eğlencelerini sana çok görmek istemiyorum. Teehhül etmeye kalkıştığın zaman izdivaç ne olduğunu anladıktan sonra teehhül etmekte olduğunu zanneyliyordum. Ah Suat! Şimdiye kadar sende gördüğüm zekâ, güzel kalp, âli

vicdan ile bu hâlin nakabil-i kıyas ve imtizac! Hep hasail-i memduhan [övgüye değer özelliklerin], hissiyat-ı ulviyen, bir kadının pençe-i ihtiras ve hevesatı altında mı berbat, perişan olacak, ezilecek? Düşündükçe beni hiddet basıyor!" diye söyleniyordu.

Nihat bu gibi efkâr ve mütalaatla meşgul iken odaya giren hizmetçi öğlen yemeğinin hazır bulunduğunu haber vererek sofraya davet eyledi. Nihat, kendini sofrada bulunacak bir hâlde göremedi. Midesinin rahatsızlığından bahisle sofraya inmeyeceğini ve kendisine bir kahve getirilmesini söyledi. Biraz sonra kahveyi getiren İtimat odaya girdi.

"Bugün sizi görmekliğimi emretmiş idiniz, kahve getirmeyi bir bahane bularak geldim efendim," dedi. Nihat henüz bir karar vermemiş idi ki İtimat'a o yolda tembihatta bulunsun. İtimat'a oturmasını söyledi. İtimat **(242)** bir sandalyeye oturdu.

Nihat,

"Kızım! Sen bu babdaki fikrini bana söyler misin?" dedi.

İtimat,

"Benim gibi aciz bir kızın fikrinden ne istifade olunur beyim! Ben kendi aklıma güvensem sizin emrinizle harekete muntazır [hazır] bulunur muydum? Ben sizden imdat istiyorum!"

"Sen bu hususta ki hissiyat ve efkârını bana olduğu gibice anlat da yine benden nasihat iste! Her şeyde müzakere ve müşavere [danışma] iyi bir şeydir. Bahusus sen pek âlâ tahsil görmüş, zeki bir kızsın! Her ikimiz de müşkil bir mevkide bulunuyoruz. Yekdiğerimize muavenet edelim!"

"Ben ne söyleyeyim Nihat Bey! Bu meseleyi ketmetsek bir türlü fena, faş etsek de [açıklasak da] diğer türlü fena! Bunda benim kendimce bir mesele-yi vicdaniye var! Hanımın böyle bir izdivaçla mesut olamayacağını, hatta bedbaht olacağını anlıyorum! Ben bu hâli bildiğim hâlde sükût edersem, hanımı bir şeyden haberdar olmayarak gitmekte olduğu bu tarik-i bedbahtiden alıkoymak elimde iken kendime vazife edinmeyerek fütur edersem[38] [gevşeklik gösterirsem], Nebahat Hanım'la bugünkü muamelatından vazgeçse bile öyle bir şeyde bulunmuş olan Suat Bey'in o gibi dahalarından çekineceğine emin olamamaklığım tabii bulunduğu için hanımımın **(243)** bedbahtlığını hissettiği gün evvelce ne için

[38] Metinde 'etmezsem' şeklindedir.

kendisine haber vermemiş olduğumu düşünerek bir azab-ı vicdaniye altında kalırım. Nebahat'le Beyefendinin bu hâlleri nerelere müncer olacağını anlayamadığım hâlde hanımın aleyhinde entrikalar dönmekte, ona ihanet olunmakta bulunduğunu görünce onu haberdar etmek benim vazife-i ubudiyyet ve sadakatim değil midir?"

İtimat'ın hanımına edilen ihanetten yüreği yanmakta olduğundan o hıyaneti eden adamın biraderine karşı böyle söyledikçe ahz-i sar [intikam] makamına kaim oluyormuş gibi daha söylemek istiyordu.

Sözüne devamla dedi ki,

"Bana efkârımı doğruca söylemeyi emretmiş olduğunuz için söylüyorum. Bu cihetle vaki olan kusurlarımı af buyurunuz. Suat Bey sizin biraderiniz olduğu için belki ona söz söylendiğini istemezsiniz. Lakin Sabahat Hanım da benim hanımım, velinimetimdir. Doğrusunu söyleyeyim mi? Hiçbir vecihle kusuru olmadıktan başka her cihetle mükemmel olan öyle bir hanıma dün akşam gördüğüm hâl üzerine biraderinizi layık bir zevç bulmuyorum. Demek ki o, hanımı anlamaktan, takdir etmekten acizdir. Yahut ki mizacı süfliyyet ve zillete [sefilliğe] maildir [eğilimlidir]." **(244)**

Nihat, biraderi hakkında bir cariye ağzından bu kadar hakarete tahammül müşkil olacağını hisle bilaihtiyar kaşlarını çatarak sert seda ile,

"İtimat!" dedi. İtimat, Nihat'ın gözlerine gözlerini dikti, bilafütur,

"Nihat Bey!" dedi. İtimat'ın yüzü kıpkırmızı olmuş, gözleri kıvılcımlar saçıyormuş gibi parlıyordu. Nihat, bu nazar ve bu seda karşısında titredi. İtimat'ın herçibadabadı [her şeyi] göze aldırarak bu bahiste kendisine meydan okumakta olduğunu gördü. İtimat diyordu ki,

"Hanımım size ne yaptı? Size şimdiye kadar ne fenalık etti ki onun hakkındaki haksızlıkların müdafaasına dahi hiddet ediyorsunuz! Siz Suat Beyin bu harekâtına nasıl bir mazeret bulabilirsiniz? Ve onun bu efali en fena bir şey olduğunu tasdikten başka nasıl bir tevil [açıklama] bulabilirsiniz? Hanım, biraderinize taaşşuk edip [âşık olup] kendisi talip olmadı. Onu biraderiniz kendisi isteyerek, rica ederek talip oldu. Beğenmediyse birtakım ahlaksız, vicdansız karılara temayülden kendini alamayacaksa, onları hanıma tercih edecekse ne için talip oldu? Onun **(245)** istikbalini mahveylemek, hayatını zehirlemek insaniyete tevafuk eder bir hâl midir? Ben eminim ki hanım, zevcinin böyle bir hâlini anlarsa

müteselli olamayacak surette bedbaht olacaktır. Yazık değil mi? Siz ona hiç acımıyor musunuz? Kardeş gibi bir arada büyüdünüz. Onu da kardeşiniz kadar sevmiyor musunuz?"

İtimat böyle deyip biraz durdu. Nihat'ın cevap vermediğini görmekle,

"Cevap vermiyorsunuz. Onu düşmekte olduğu bu felaketten halas için hiç çalışmayacak mısınız? Sabahat Hanım da bir kardeşiniz değil midir? Siz onu hiç sevmiyor musunuz?"

Bu suale karşı Nihat, tahammülünün tükenmekte olduğunu hisseyledi. Az kaldı ki aşkını, sevdasını feryat ile ilan edecek idi. Bir müddet kalbinin bu galeyanıyla uğraştıktan sonra dedi ki,

"Sabahat'in iyiliği için ne yapmak lazım ise o uğurda canımı dahi fedadan çekinmem. Lakin ne yapmalıyız, söyle!"

Bu söze karşı İtimat da sükût eyledi. O da ne yapacağını bilmiyordu. Nihat, bu izdivacın bozulmasını Sabahat için bir iyilik olmak üzere telakki eylemekte ise de kendi aşkının ilcaatıyla [zorlamasıyla] bu hükmü vermiş olmasından korkuyordu. İtimat'ın **(246)** Sabahat'in düşmekte olduğu hâl-i bedbahtiden kurtulması arzusunda bulunduğunu görünce pek memnun oldu. "Suat nail olduğu saadeti takdir edememiş, kıymetini bilememiş ise kabahat bende değil. Böyle ahvalde bulunmaya idi. Yaşı benden büyüktür!" demeye başladı. Suat kadar Sabahat'in iyiliğini de düşünmeye mecburiyet hissediyordu. Bu mütalaada iken hubb-ı nefs [benliği] de kendini hissettirmeye başladı. Bu izdivaç bozulursa kendisinin de ümidi tazelenecek, artık hâl-i nevmididen kurtulacak idi. Kendinin Sabahat'i ne kadar bahtiyar etmeye çalışacağını ve onun kıymetini bileceğini düşünüyordu da öyle söylemeye, tazim olunmaya layık olan Sabahat'in onu takdir edemeyecek bir kimseye düşmesine razı olamıyordu. "Evet! Sabahat'e yazık değil mi? Bu izdivacının bozulmasıyla Suat'ın bedbaht olması da memul değil. Zira Sabahat'i ciddi bir aşkla sevmiş olsa onun üzerine böyle hıyanet edemez," diye kendi kendine söyleniyordu. İtimat'a dedi ki,

"Bu hâli haber vermek vazifen olduğunu söylüyorsun da ne için duruyorsun? Sana inanmazlarsa şahadet etmekliğimi istiyorsan buna da hacet yok! İşittin ya! Bu gece yine buluşacaklar. Sabahat'e gözüyle gösterirsin!" **(247)**

İtimat,

“İzdivacın ilk takarrür eylediği zamanlarda ola idi bunda asla tereddüt etmez idim. Fakat şimdi!”

“Ee, şimdi!”

İtimat tıkanıyormuş gibi bir sesle,

“Zavallı hanımcığım!” diyerek ağlamaya başladı. Nihat, bu hâli merak etti. Lakin İtimat o kadar ağlıyordu ki cevap alabilmek mümkün olmadığını görerek biraz kesb-i sükûnet eylemesini [sakinleşmesini] bekledi.

Kızcağızın bu hâlinden Nihat’ın gözleri doldu. Biraz sonra Nihat,

“Rica ederim İtimat meseleyi izah et!” diye yalvarıyordu. İtimat,

“Benim gibi daima geceli gündüzlü yanında bulunan bir kadından, bir kadın kalbi mektum [suskun] kalamaz! Suat Bey kendisine ilan-ı aşk edinceye kadar hanımın kalbini hiçbir erkeğin muhabbeti işgal etmemiş idi!”

Bu söz bir hançer gibi Nihat’ın kalbine geçti. Demek ki Sabahat kendisi hakkında dahi hiç muhabbet-i uhuvetkâraneden başka bir muhabbet hisseylememiş idi. İtimat sözüne devam ediyordu,

“Hiçbir gün Suat Beye bir kardeşten başka nazarla bakmamış **(248)** idi. Hanımın saf ve müsterih kalbini heyecan-ı sevda ile işgale Suat Bey elinden geldiği mertebe çalıştı. Ona aşkı ihsas eyledi [hissettirdi]. Hanım, Suat Beyi bilaihtiyar sevmedi. Zevci olacak bir adamı sevmek istediği için sevdi. Lakin bir kere o aşk denilen şey onda peyda olduktan sonra onun büyümesi, kesb-i şiddet eylemesi gayr-i ihtiyari oldu. Suat Beyin geçen sene döktüğü diller, Paris’ten yazdığı mektuplar, hele avdetinden sonra gösterdiği etvar ve akval-ı âşıkane [âşıkane söz ve tavırlar] bu muhabbeti tezyit eyledi [artırdı]. Şimdi iyi anlıyorum ki hanım seviyor!”

Bu sözler üzerine Nihat şaşırdı. Demek ki bu izdivacın bozulması da Sabahat’i mustarip edecek. Nihat kendi ıstırabına tahammül ediyordu. Lakin Sabahat’in ıstırap çekmesine razı olamıyordu. İzdivacın bozulması kendisine bir fırsat verecek, bir ümit yolu açacak olduğu hâlde kendi bahtiyarlığını Sabahat’i mükedder etmemek için fedaya hazır idi. İtimat’a dedi ki,

“Öyle ise kızım, bu meseleden kimseye bahsetmeyeceğiz! İşte benim kararım budur!”

İtiamat da başka çare olmadığını görerek buna razı oldu ve yine ağlamaya başladı. Biraz sonra odadan çıkıp yüzünü yıkamaya gitti. **(249)**

O akşamüzeri Nihat da aile halkıyla beraber bahçeye çıktı. Nebahat'in sine ve kolları dirseklere kadar açık bir elbise giyinmiş ve duru beyaz renkli olduğu hâlde o gün mahirane bir surette yanaklarına allık sürmüş olduğunu gördü. Suat, yine bir âşık-ı bahtiyar gibi Sabahat'in yanında bulunmakta ve evvelki tavrından bir fark görünmemekte idi. Nihat, Sabahat'te belli etmemeye çalıştığı bir durgunluk gördü. Suat'ın Sabahat'e nazarında, muamelatında bir erkeğin sevdiği kadına olan hâl ve tavrını görüyordu. Sabahat'e muhabbetini ibraz eden bu hâl ile dün gece gördüğü hâli birbirine mezcedemiyordu [bağlayamıyordu]. Suat'ın ara sıra Nebahat'e de nazar fırlattığını görüyordu.

Suat, o zamana kadar Nebahat'le hiç zihnini işgal eylememiş ve ona bir nazar-ı ehemmiyetle bakmamış idi. Lakin şimdi onun nazarında Nebahat başka bir Nebahat idi. Şimdiki Nebahat, onun muhabbeti uğruna gençliğini feda ederek izdivaç etmeyecek, onun saadeti yoluna hayatını fedadan çekinmeyecek kadar onu seven bir kadın idi. Suat, pek zeki olduğu hâlde kadınlar tarafından sevilmekten o kadar hoşlanır ve onların kendisine temelluk ve tabasbusundan o derece mahzuz olurdu ki o ezvak ve telezzüze temayülü onu düşündürmeye, teemmüle bırakmazdı. Zevkini kaçırmamak, keyfini bozmamak için o zaman düşünmek de istemezdi. Bu defa da düşünmediği için nişanlısının **(250)** hemşiresi olan bir kadınla gizli mülakatlarında bir fenalık göremiyor ve onun kendi hakkında sayıp döktüğü dillerden hâsıl olan huzuzat-ı nefsaniyesine aldanıp[39] kalıyor. Bunlar cali [sahte] veya ciddi olup olmadığını tefekkür eylemiyordu [düşünemiyordu]. Kendisini uğruna feda-yı can edecek kadar seven Nebahat'i o fikrinden geçirmeye çalışmakta ve bu vechile [sebeple] onunla gizlice buluşup onun terennümat-ı âşıkanesini [âşıkane sızlanışların] dinlemekte bir beis göremiyor, kendisinin Sabahat'e talip olmasından evvel kendisini sevmiş olduğu hakkındaki sözüne inandığı düzenbaz kızın o muhabbetini artık tayib edemiyor [ayıplayamıyor], Nebahat'in onu sevmesini kendisinin Sabahat'i sevmesine bir mâni göremiyor, o gizli mülakatların, Nebahat'i dinlemenin fena neticeler intaç edebileceğini hatırına bile getirmiyordu.

O akşam Sabahat'in giyindiği açık pembe renkli libas ile rengin yanakları rekabete çalışıyor, siyah kadifeden bir kemer o levendane ve muntazam endamdaki ince beli daha ziyade ayan eyliyordu. Suat, onun cazibedar ve mahmur bakışlı simadaki

[39] Metinde 'alınıp' şeklindedir.

mavilik ile zemindeki yeşilliğin imtizacı gibi latif bir renkte olan gözlerinin içine baktıkça öyle bir kadına sahip ve malik olacağından dolayı mağrur oluyor, öyle bir kız tarafından zevç olmak üzere kabulünden kendisinde bulduğu ehemmiyetle tefahhur ediyordu [övünüyordu]. "Ah! Ne olur Sabahat de **(251)** beni Nebahat kadar sevse!" diyordu.

Akşam yemeğinden kalkıp biraz oturulunca Suat yine dün akşam yazamadığı yazılarından bahseyledi. Suat'tan evvel Sabahat odasına çekildi. Nihat, Rıfat'a gitmedi. Odasında kitap okumakla iştigal eyliyor ve bahçe üzerinde olup bahçe kapısını gören penceresinden gözetlemek hususundaki merakını bir türlü yenemiyor, pencerenin önüne geçmek için herkesin uykuya çekildiğini bekliyordu. Zira Suat ile Nebahat'in o zaman çıkacaklarını biliyordu.

Sabahat'in bir şeyle iştigal etmeyip derin derin düşündüğünü İtimat görüyordu. Sabahat, Suat'ın bir gece evvelki gibi aynı mazeretle odasına erkence çekilmesinden şüphelenmiş idi. Bir müddet sonra kendi kendine soyunup yatacağından bahisle İtimat'ın yatmasını tembih ile kapıyı örttü. İtimat, mumunu söndürüp yattı ise de gözüne uyku girmedi. İlk defa idi ki hanımı yatacağı vakit kendisini yanında bulundurmuyordu.

Saat dörde gelmiş idi ki Sabahat'in odasında gezindiğini duydu. İtimat'ın odasında ışık bulunmadığından, seçilmekten korkmaksızın kapının aralığından baktı. Sabahat'in gece bahçede biraz geç **(252)** kaldığı zamanlar giyinmek mutadı olan sak[40] biçimindeki geniş paltosu ile başına örttüğü ipek örtüsünü eline almış olduğu hâlde, kapısını yavaşça açıp çıktığını gördü. İtimat da sessizce odasından çıkıp koridor kapısından gözetliyordu. Cesim [büyük] sofanın dört köşesindeki odalardan bahçe cihetindeki şahnişli odaya Sabahat'in girip kapıyı kapadığını gördü. Bu oda yazın Sabahat'in gündüz oturduğu oda idi. Köşe penceresinden bahçe kapısı da görünüyordu. İtimat'ın yüreği titredi. Acaba Sabahat şüphelenmiş mi idi? İtimat kendi odasının Sabahat'in odasına açılan kapısından maada koridora çıkan kapısından çıkıp aşağı indi. Ve sofayı geçtikten sonra bahçe cihetindeki koridorun merdiveninden çıkarak Nihat'ın odasına gitti. Koridorların ufak merdivenlerinden dolaşmaya sebep yukarıki büyük sofadan Nihat'ın odasına gitmek için Sabahat'in bulunduğu odanın kapısı önünden geçmek lazım idi. Ayak

[40] Sak (Fr.): Kısa kadın ceketi. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 196.]

sesi duyulmasından korktuğu için ihtiyata lüzum gördü. Nihat'ın odasına girince vuku-ı hâli anlattı.

Nihat,

"Ah, bu fena! Öyle ise biz de müteyakkız [tetikte] bulunmalıyız! Elimizden geldiği mertebe Sabahat'in bahçeye çıkmasını mene çalışılmalı!" **(253)** dedi. Nihat lambasını söndürdü. Pencerenin birine Nihat, diğerine de İtimat yerleştiler. Ziya-yı kamer [ay ışığı] ortalığı nurlara gark eylemiş, havuzun suyu yekpare, cesim [iri] bir pırlanta gibi parlıyor, yollardaki kumlar aralarına elmaslar serilmiş gibi ışıldıyordu. Saat beşi bulduğu zaman kapıdan Nebahat'in iki dakika kadar sonra da Suat'ın çıktığını gördüler.

Nihat,

"Haydi, şimdi sen sofaya gizlen. Bak Sabahat gidecek mi? Ben de kapımı açık bırakıp sese muntazır bulunurum," dedi. İtimat, koridor kapısının ipekli perdesinin arkasına henüz gizlenmiş idi ki odanın kapısı açıldı. Sabahat, paltosunu giyinmiş ipek örtüsünü de başına örtüp boynuna dolamış olduğu hâlde çıktı. Merdivene doğru yürürken İtimat olduğu yerden çıktı, hanımının önüne geçti.

"Bu vakit nereye gidiyorsunuz efendim!" dedi. İtimat'ı görünce Sabahat şaşırdı. Zira Suat ile görüşmeye giden kadını o, İtimat zannediyordu. Dün akşamdan beri ondan şüpheleniyordu. Sabahat,

"Ay, sen burada mısın? Öyle ise?.." sözü ağzından döküldü. İtimat bu 'Öyle ise?..'yi anlayamadığından, **(254)**

"Ne dediniz efendim?" diye sordu. Sabahat,

"Hiç!" diye yoluna devam ediyordu. İtimat,

"Paltonuzu giyinmişsiniz. Bu vakit bahçeye mi gidiyorsunuz?" deyince, Sabahat bu sualden canı sıkıldığını ima eder bir hâlde,

"Evet, bahçeye!" dedi. İtimat ne yapacağını şaşırdı.

"Bahçeye gitmeyiniz efendim!"

"Niçin?"

"Gece geç vakit üşürsünüz!.."

"Senden müsaade istemiyorum. Çekil, beni yolumdan alıkoyma!"

"Rica ediyorum! Ayaklarınızı öpeyim efendim."

"Kız sen çıldırın mı, bana tahakküme mi kalkışıyorsun?"

“Bana ne derseniz deyiniz efendim, gitmeyiniz! Sonra üşürsünüz de hastalanırsınız!”

Sabahat dinlemeyip ilerlerken Nihat çıktı. **(255)**

“Sabahat ihtiyatsızlık lazım değil! Bu vakit bahçeye çıkma!”

“Sen de mi bana mâni olmak istiyorsun Nihat?”

“Evet, rica ederim gitme!”

“Ya dinlemezsem!”

“O hâlde beni de refakatine kabul et!”

Nihat beraber gidip onu da mahal-i mülakattan [buluşma yerinden] uzak bulundurmak, hiç olmazsa o tarafa gitmesine mâni olmak istiyordu.

Sabahat,

“Bu defalık için af buyurunuz!” deyince Nihat,

“Ne tarafa kadar gitmek istiyorsun?” dedi. Sabahat acı bir tebessümle, manidar bir surette,

“Taflan çitine kadar!” dedi. Zira onların böyle yolunu kesip kendisini men eylemelerinden vâkıf-ı ahval [durumun farkında] olduklarını anlıyordu. Nihat azim ve ısrarını ibraz eder bir tavırla,

“Madem mutlak gitmek istiyorsun, o hâlde kabul etmesen de ben beraber geleceğim!”

Sabahat,

“Ses etmeyeceğinize, dallardaki kuşları **(256)** ürkütüp kaçırmayacağınıza, gideceğim yere ve hiçbir hâl ve hareketime karışmayacağınıza söz verirseniz ikiniz de beraber geliniz,” dedi. Nihat ile İtimat, Sabahat’in öyle manzara karşısında ne hâl kesb edeceğini bilemediklerinden ve tesirini tabii gördüklerinden öyle zamanda onu yalnız bırakmamak üzere söz vermeye mecbur oldular.

Bahçeye çıktıklarında Sabahat,

“Bugün çimenlerin üzerini bahçıvanlara süpürttüm. Ayakaltında çıtırdayacak ne çöp kaldı, ne yaprak kurusu, lakin rica ederim, yine pek yavaş ve ihtiyatlı yürüyün ki ayak sesi hissolunmasın. Ve artık hiçbir kelime telaffuz olunmayacak, ses çıkarılmayacak,” dedi. Sessiz, sedasız ilerlediler. Taflan çitine vardılar. Çitin arkasında bulunanların diğer taraftan görülmek ihtimali olduğu hâlde nadiren bazı mahallerde bulunan ufak aralıklar gözlerin hizasına uydurulmadığı hâlde içerisi pek âlâ görülüyordu. Sabahat’in doğruca böyle muvafık bir yere doğrulup

bakmaya başlamasından gündüzden teftiş ve ihzaratta [hazırlıkta] bulunduğu anlaşılıyordu. Diğerleri de içerisini görebilmek için birer **(257)** aralık bulup bakıyorlardı. Hepsi hızlıca nefes almaktan bile ihtiraz ediyorlardı [çekiniyorlardı]. Nihat, Nebahat'in balo tuvaletlerine mahsus dekolte bir kıyafette bulunduğu ve yanında bulunan ipek örtüden evvelce örtüyü omuzları üzerine örtüp geldiği hâlde orada açılmış olduğunu anlıyordu. Ve içinden diyordu ki, "Ah, havai mizaç Suat! Biraz tefekkür etsen bu kıyafetle seninle gizli bir mülakata gelen bir kızın maksadı melanetkârisini anlamakta güçlük çekmezdin! O billuri sine ve kolların letafetine hayran olup kalacağına onun bu hâlinden bu hayasızlığından nefretle geri kaçar idin!"

Sabahat, Suat'ın yanında Nebahat'i görünce anlamak istediğini öğrendiğine memnun oldu ve Nebahat'in o kıyafetine bakınca onun hâlinden iğrendi. Nebahat diyordu ki,

"Senin için her şeyimi feda edeceğimi anladığım gibi mihen ve ıstıraba da tahammül edebileceğimi zannederim. Lakin mahrumiyetler, ümitsizlikler ile memlu olan hayatıma ancak bir şey ile tahammül edebileceğimi anlıyorum. Bu da şu gayr-i ihtiyari ve masumane başlayan aşkımdan dolayı muaheze ve tayib değil, merhamete şayan görünmekliğim ve kemal-i yeis ile bimecal olarak takibe mecbur olacağım tarik-i hayatta bana gayret ve kuvvet vermek için teveccühat **(258)** ve taltifatınıza nail olmaklığımdır. Hakkımda nefretinizi hisseylediğim gün dünya ile bir alakam kalmaz. Zira benim için cihan, hayat hep senden ibarettir. Hâl-i pürmelalime bigâne kalmadığınızı görünce hakkımdaki merhametinizi hissedince yaşamak için kendimde gayret bulmaya başladım. Bu gayreti tezyit veya imha senin elindedir Suat! Seni görmek, senin sözünü işitmek için yaşayacağım! Ne kadar kanaatkârım görüyorsun ya! Senin için gençliğimi feda eylediğim, hayatımı da fedaya hazır bulunduğum, hayatımı seni sevmeye ve zihnimdeki hayaline vakfeylediğim hâlde mukabilinde beklediğim şey ancak bütün varlığımı sarsıp beni taht-ı tahakkümüne almış olan bu aşka gıda makamında taltif, bütün cismimi yakmakta olan mahrumiyet acılarına katlanabilmekliğim için de gayret!"

Suat, âşık olmayan bir kimsenin, aşkı o zamana kadar Nebahat'ten dinlediği veçhile tarife muktedir olabilmesi ihtimalini hatırına getirmediği için meselenin hakikat olduğuna inanıyor ve o kadar ıstırabı hissetmeyen, çekmeyen kimsenin onu öylece izah edebileceği ihtimali hatırından geçmiyor. Redd-i izdivaç ile

gençliğini, istikbalini ve intihara tasaddi [yeltenme] ile hayatını dahi kendisinin uğruna feda edecek kadar kendisini seven bir kızı teselli eylemekte bir beis görmediği gibi kendisine olan aşkıyla bu derece **(259)** nalan olan [inleyen] bu kızın yeis ile perişaniyet-i zihin ile kendisine kıymasını pek muhtemel görüyor. İntihar böyle hâlde bulunan kimselerde vaki olduğunu derhatırla âdeta bu husus için telaş ediyordu. Nebahat'in yaşamaya razı olmak yoluna geldiğini görmekle o telaş biraz tahaffüf ederek [hafifleyerek] memnun oldu. Mehtabın gümüş kaplamış gibi akseylemiş olduğu uryan [çıplak] sine ve kollar beyaz, saf gümüş rengi akislerle parıldayan siyah saçlar ve onunla rekabete kalkışan kara gözlerin parlaklığı o gülistan ve şukûfezarın en hoş elhan-ı bülbüllerinden daha latif olan terennümat-ı âşıkaneyi döküp saçmakta bulunan muntazam ve kırmızı dudaklı ağız, iki sıra inciyi beyazlığından utandıracak kadar ondan daha beyaz gerdan Suat'ın nazarını celbeylemiş, hayran hayran bakıyordu. Çiçeklerin kokularına Nebahat'in sürünmüş olduğu kokular da munzamm olarak [eklenerek] ortalığı misk-i anber [anber kokusu] bürümüş gibi olmuş idi.

Nebahat sözüne devamla diyordu ki,

"Şu etrafımızdaki çiçekler dahi benden bahtiyardırlar. Çünkü onlar aranmış, intihap edilmiş [seçilmiş], buraya konulmuş. Kendilerine ihtimam olunuyor, hizmet ediliyor, seviliyor, koklanıyor. Ben de onlar gibi solup, sönüp gideceğim. Lakin beyabanda [iki tarafı ağaçlı yolda] yetişen çiçekler gibi çalılar, haşin yabani otlar arasında **(260)** bir dest-i beşerin [insan elinin] nevazişine, nazar-ı takdirine mazhar olmadan solup gideceğim!"

Suat,

"Senin kadar güzel bir kızın kendisini bu kadar yeise kaptırmasına teessüf etmemek mümkün değildir."

Nebahat,

"O güzellik şimdiye kadar nazar-ı dikkatinizi celbetmemiş idi. Sevdiğim adama tesiri olmayan güzelliğin bence ne ehemmiyeti var. Güzelliğin bir tesiri ola idi ben de şimdi böyle bedbaht olmaz idim."

"Şimdi bu sitemlerin ne lüzumu var? Bunu şimdi söyleyeceğine bana olan aşk ve sevdanın şiddetini evvelleri bana izah ve itiraf etmiş ola idin bugün senin hakkında hisseylediğim merhamet belki o zaman bir izdivaca sebep olurdu."

“Gönül merhametle olacak bir izdivacı değil beğenmekle olacak izdivacı arzu eyler!”

“Belki o zaman o güzelliğin de tesiri olurdu. Zira beğenilmeyecek bir kız değilsin. Şimdi ise bunları düşünmekte fayda yok. Her şey olup bitmiştir.”

Suat bu sözleri söyleyince çitin arkasında bulunan Sabahat kendi üzerine buzlu sular dökülmüş gibi bir hâl hissetti. **(261)**

Nebahat diyordu ki,

“Ben de bir şeyden ümit olmadığını bildiğim için bu nevmidane hayatta kat-ı merahil [yol almak] için sizden merhamet ve gayret verecek taltifattan başka bir şey beklemediğimi söylemiş idim. Benden diriğe [esirgemeye] muktedir olamadığınız bir şey varsa o da hayalinizdir. O daima benimle beraberdir. Kalbinizde bir yer bulamadım ise ruhunuzda bir melce bulayım!”

“Emin ol zihnimi işgal ediyorsun. Kalbimde de senin için bir hiss-i merhamet var. Senin bu hâline yüreğim acıyor.”

Suat böyle söyleyince, Nebahat kalkıp Suat’ın oturduğu kanepenin önüne geldi, elini tuttu makam-ı teşekkürde Suat’ın elini öperek,

“Teşekkür ederim,” diyordu ve öptüğü eli henüz bırakmayıp elleri içinde tutuyordu.

“İşte bana yaşamak için gayret verecek sözler!” diyordu. Suat, ayakta durmakta olan Nebahat’e yanındaki kanepede yer gösterdi. Yine Nebahat diyordu ki,

“Ah meğer hâlâ haz ve sürur hissetmekliğim kabil imiş! **(262)** Bu sözleriniz sönmekte olan ruhuma bir lema [parıltı] iras etti [verdi] sanıyorum. Suat seni sevmek, senin için ağlamakta bir lezzet buluyorum!”

Nebahat böyle deyip kendisine bir mecalsizlik gelmiş gibi göstererek başını Suat’ın omzuna düşürdü. Sonra başını kaymış gibi Suat’ın göğsüne koydu. Orada Suat’ın sinesi üzerinde ağlamakta olduğu hafif hıçkırık seslerinden anlaşılıyordu.

Biraz sonra Suat eliyle Nebahat’ın saçlarını okşamakta idi.

Sabahat bunu görünce çitin yanından çekildi. Arkadaşları da kendisini takip ile yalıya doğru yürüdüler. Çitten uzaklaşınca Nihat, Sabahat’ın müteessir olmasını tahmin eylediğinden kendisine muavenet için kolunu takdim eyledi. Sabahat,

“Teşekkür ederim Nihat! Lakin kolunuza istinada [dayanmaya] ihtiyacım yok! Pek iyi yürüyorum! Saatinize bakar mısınız? Mehtap pek parlak, saatin kaç olduğunu görmek mümkün!” dedi. Nihat saatine bakıp,

“Tam altı!” dedi. Yalıya girince Sabahat arkadaşlarının da gelmesini **(263)** söyledi. Yukarıdaki, Sabahat’ın bahçe üzerindeki odasına girdiler. Sabahat köşe penceresinin önüne oturdu. Oradan bahçe kapısı görünüyordu.

Nihat ile İtimat’a,

“Siz de birer pencere önüne oturunuz. Avdetlerini [dönüşlerini] seyredelim,” dedi. Ondan sonra Sabahat hiç söz söylemedi. Diğerleri de bu sükûtu ihlale cesaret edemiyorlardı. Az bir müddet sonra Suat ile Nebahat avdet ediyorlardı.

Kapıya yaklaştıklarında Sabahat, Nihat ile İtimat’a,

“Buraya geliniz! Kapıdan girdiklerini de görürsünüz!” dedi. Suat ile Nebahat yalıya girdiler, köşe penceresinden Suat’ın odasında bir mum yakıldığı da görüldü. Suat odasına avdet eylemiş idi.

Sabahat İtimat’a, şimdi bir mum yak İtimad, dedi. Ondan sonra Nihat’a,

“Şimdi saatinize bakar mısınız?”

Nihat saate bakarak,

“Altıyı çeyrek geçiyor,” dedi. Sabahat ayağa kalktı.

“Geceniz hayır olsun Nihat, artık uyuyalım!” **(264)** diyerek çıktı. Sabahat çıkınca İtimat Nihat’a,

“Hele korktuklarımız başımıza gelmedi. Hanım sendelemedi bile!”

“Evet metanetine hayran oldum!”

“Çabuk gideyim! Hanımın soyunmasına yardım edeyim!”

O gece Nebahat odasına çekilince yatağına yatmazdan evvel, “Meğer güzelliğin yapamadığını huda [hile] yapabiliyormuş! Şimdiye kadar ne budala imişim! Güzelliğime o kadar güvenmeye idim onun tesir ve nüfuzundan imdat beklemeye idim belki Suat’ın Sabahat’le izdivacı da olamayacak, ben Suat gibi zengin bir adamın zevcesi olacak idim. Şimdi de bütün bütün kârsız değilim. Kim bilir? Belki bir gün bana ilan-ı aşk için Suat’ı ayaklarımın önünde göreceğim. Bu suretle şimdiye kadar bana ehemmiyet vermemesinin intikamını almış olacağım. Bundan başka serveti ve her hâli ile kendimi bildiğim günden beri beni ezmekte olan Sabahat’ten de ahz-ı sar edeceğim [öç alacağım]. Suat’ın zihnini işgale başladım. Onun ruhuna nüfuz edeceğim. Suat’ın ruhu benim olacak. Sabahat’e bir cism-i biruh [ruhsuz bir beden] gibi bırakacağım! Suat hacle-i zifafa [evlilik yatağına] fikri başka bir kadınla meşgul, kalbi başka bir muhabbetle de müşevveş [karışık] olduğu hâlde girecek!” diye söyleniyordu.

Ertesi sabah Sabahat sütünü içmek, taranmak, giyinmek gibi **(265)** sabah meşgalelerini bitirmiş, oturuyordu. Sabahat gece gördükleri ve işittikleri üzerine hemen o zaman yapacağına karar vermiş olduğundan ne yapacağını düşünmekle iştigal etmiyordu. Yapacağı işleri ekseri muallimesi Miss Mod ile müzakere eylemek ve onun fikrini almak muvafik gördüğü hâlde o yolda hareket eylemek ve icabında valideleri makamında olan Sütude ve Sabite Hanımlara da danışmak mutadı olduğu hâlde Sabahat bu mesele için kimseye danışmamış, fikirlerini sormamış idi. Hatta nasihat vermeye, itilaf [bir araya getirmek] için çalışmaya kalkışmaları ihtimaline mebni [bağlı olarak] kimseye bu vukuatı açmamış idi. Hâle vâkıf bulunan Nihat ile İtimat'la da buna dair konuşmadı. Zira kim ne dersin her beyan-ı mütalaat [görüşlerini bildirme] ve nasihatlere rağmen o yapacağını yapacağından bu gibi müzakereye lüzum görmemekle beraber ne sairlerini [diğerlerini] yormaya ve ne de onlara itirazla, hakkı bulunduğunu ifham için kendisini işgal eylemeyi lüzumsuz görüyordu.

Kızcağız metanet gösterdiği hâlde bu vakadan müteessir olmamış ve yüreği sızlamamış değil idi. O gece hayli düşünmüş idi. Hatta bir aralık Suat hakkındaki ihsasat-ı kalbiyesini yoklamak, onun derecesini anlamak hatırına gelmiş olduğu hâlde o hususdaki hissiyat-ı muhabbetkâranesi ne kadar kavi ve şedit olursa **(266)** olsun öyle bir şey varsa da o gibi hissiyattan nefret etmek ve onu ezmek lüzumunu gördü. Bir zamandan beri Suat'ı sevdiğini anlıyordu. Fakat o muhabbeti bu iftiraktan dolayı kendisini ne kadar mustarip edecekse onu bilahere düşünmek, o dert ile o zaman uğraşmak, şimdi ise yapacağı işle iştigal eylemek lüzumuna hükmeylemiş idi. Suat kendisine talip olmadan evvel dahi o izdivaç hususunda pek çok düşünmüş idi. Zevci olacak adamın kendisine hıyaneti vukuunda kendisinin suret-i teessürünü ve ne yapmak istidat ve mizacında bulunduğunu düşünüp gördükçe izdivaçlardaki cereyan-ı ahvali tetkik eyledikçe ağlayan zevceleri bu gözyaşlarından müteessir olmayarak bilafütur eğlencelerine halel getirmeyen zevçleri işittikçe, izdivaçtan ürkerdi. Suat'ın şimdiden kendisine hıyanet etmesini ehven [daha hafif] bir felaket buluyordu. Kayd-ı izdivaçtan, zifaftan sonra böyle bir hâle vukufunu daha beter bir felaket buluyordu. Duçar olduğu [uğradığı] bu hakareti red eylemek ve tecavüz olunan haysiyetini muhafaza eyleyerek hâl-i zillete düşmemek için hemen icraatta bulunmak, Suat ile olan namzetlik rabıtasını fek eylemek [kesmek] için kararını verdikten sonra artık bir

düşüncesi kalmadığından yatağına girdiğinde pek güzel uyumuş ve sabahleyin uyanmak mutadı olan saatte gözlerini açmış idi. **(267)**

Sabahat yatak odasının ittisalinde [bitişiğinde] bulunan kendi hususi salonuna geçti. Elektrik çanının düğmesine dokunmasıyla İtimat girdi.

Sabahat dedi ki,

"Suat Bey'in odasına git! Kapıyı vurduktan sonra alınan müsaade ile girmekliğini tembihe hacet yok, değil mi?"

"Tabii efendim!"

"Kendisinin sabah meşgalesi tamam olduktan sonra buraya teşriflerini rica eylediğimi söyle. Ondan sonra dayım ile yengeme, valideme ve Nihat Bey'e de böylece söylersin. Ondan sonra sen de gel burada bulun!"

İtimat aldığı emrin ifası [yerine getirilmesi] için çıktı. Sabahat, İtimat'ı orada bulundurmaktan maksadı şayet en evvel gelen Suat olursa kendisinin yalnız bulunmaması için idi. İtimat'ın avdetinden sonra Sabahat dedi ki,

"Davet eylediğin kimselerin hepsinin burada içtimaını görünce sen çık, budvara[41] git oradan ayrılma ki lazım olursa çağırdığımda bulunmuş olursun."

Davet olunanlardan Nihat'tan gayrısı yaklaşmakta olan düğün gününün tertibatının müzakeresi için çağırıldıklarına zahip olmuşlardı, hepsi birer birer geldiler oturdular. **(268)**

Sabahat, Ekrem Efendi'ye hitaben dedi ki,

"Bilirsiniz ki karargir olan izdivacımız kendi tarafımdan izhar olunan bir arzu ve talep üzerine vaki olmayıp sizin kendi tensibinizle bana teklif olunmuş idi."

Ekrem Efendi beklemediği bu söz karşısında taaccüple,

"Evet! Ben de Suat'ın o hususstaki arzusunu öğrendikten sonra kendi tarafından tevkil olunduktan [aracı tayin edildikten] sonra size teklifte bulunmuş idim."

Sabahat,

"Ondan sonra Suat bizzat bu teklifte bulunduğundan kendisine iyice düşünmesi için derhâl karar veremeyeceğimi söylemiş ve defaatle o hususta olan müracatlarına ancak iki ay sonra cevab-ı muvafakat vermiş idim."

Suat,

[41] Budoir (Fr.): Küçük, süslü kadın odası. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 35.]

“Size kemal-i minnet ve rica ile izdivaç teklifinde bulunduğumu ve cevab-ı muvafakat alıncaya kadar istirhamatta devam eylediğimi inkâr eden var mı ki bu sözlerde bulunuyorsunuz?”

Sütude,

“Kızım! Benim ve Sabite Hanım’ın da çoktan beri tasavvurat ve arzularımız bu izdivacın husulü idi.”

Sabahat,

“İşte erkân-ı ailemiz tarafından tensip olunan bir izdivaca dair hallolunacak mesaili [meseleleri] de yine onlar içinde tesviye eylemek [düzeltmek] istiyorum.” **(269)**

Nihat’tan başka herkes şaşırmış, Sabahat’in yüzüne bakıyorlar idi.

Sabahat, Sütude Hanım’a hitaben dedi ki,

“Yenge, siz evvelki gece benim Suat’la bahçeye çıktığımı söylüyor ve gecenin öyle geç vaktinde serinliğinden sakınmaklığımı tembih ediyordunuz. Hatta Suat’ı pek iyi teşhis ettiğinizi ve bir kadınla beraber girdiğini kendi gözlerinizle görmüş olduğunuzdan, o kadının da benim olmaklığımı tabii buluyordunuz değil mi?”

Sütude,

“Evet kızım!”

Sabahat,

“Ben o gece Suat’la bahçeye gitmedim!”

Sütude işin pürüzlendiğini görünce tevile çalışmak için,

“Belki ben öyle sanmışım, iyi fark edememişim!”

Suat,

“Anne! Sen artık hayalatla mı uğraşıyorsun? Böyle münasebetsizliği niye çıkarıyorsunuz?”

Sabahat,

“Suat ise o gece odasına çekildikten sonra bir yere çıkmayıp hatta uyku bastırdığından yazılarını yazamadan yatmış ve sabaha kadar uyumuş olduğunu ertesi sabah bana söylemiş idi.”

Suat,

“Evet!”

Ekrem, Suat’a,

“Demek sen o gece bahçeye çıkmadın?”

Suat bilaihtiyar kızararak, **(270)**

"Hayır!" dedi. Sabahat dedi ki,

"Suat bana öyle söylemiş ise de ben o sabah Suat'ı görmeden evvel bahçeye gitmiş ve taflan çitinin ortasındaki meydanlıkta onun şu mendilini bulmuş idim."

Sabahat böyle deyip yazıhanesinin çekmesini çekerek bir mendil çıkardı. Suat'a verdi.

Ekrem,

"Kızım mendil gündüz de düşürülebilir."

Suat,

"Bahusus biz o mahalle akşam yemeğinden sonra da gitmemiş mi idik Sabahat?"

Sabahat,

"Suat Bey! Biraz düşünmek lütfunda bulunursanız o mendilin işlenmesi o akşam hitam [son] bulmuş olduğundan aşağıki salonda bırakmış ve bahçeden avdetimizde onu görmekle size takdim eylemiş idim."

Suat,

"Ben sabahleyin erkence bahçede biraz dolaşmaya çıkmış idim. O zaman düşmüş olacak!"

Ekrem,

"Gördün mü kızım? Sen böyle müvesvis [vesveseli] değil idin! Lakin ben bundan şikâyet etmek de istemem. Zira kıskançlık muhabbetten geleceğini söyledikleri için memnun olurum. Seninle gitmedikten sonra gece geç vakit Suat başka hangi kadınla bahçeye gidebilir?" **(271)**

Sabahat,

"Kiminle gitmiş olduğunu sonra kendim gördüm. Ve musahebe-i âşıkanelerini de işittim!"

Bu söz üzerine herkes donmuş gibi oldu. Suat o kadar şaşırdı ki ne söyleyeceğini bilemiyordu.

Ekrem Efendi benzi atmış olduğu hâlde,

"Fakat kiminle?" dedi. Sabahat,

"Nebahat ile!" Biçare Sabite yıldırımla vurulmuşa döndü. Sütude birdenbire söz söylemeye mecal bulamayacak hâle geldi. Ekrem Efendi elleri ve çeneleri titreyerek hızlı sesle,

“Suat!” dedi. Ekrem Efendi’nin hiddetini ibraz eden ve hem de oğluna kendini müdafaa hususunda bir ihtar makamında olan bu hitabı üzerine Suat ne diyeceğini düşünmeye başladı.

Pür heyecan olduğu hâlde kekeleyerek Sabahat’e hitaben,

“Birisi benim hakkımda iftira etmiş. Sen de onu ele vermemek için kendin görüp işitmiş olduğunu söylüyorsun?”

Sabahat, Suat’a,

“Böyle mühim bir şeye bir diğerinin sözüyle hükmedecek kadar hoppalıkta bulunacağıma beni tanıyanlar ihtimal vermezler sanırım. Bahusus kendi gözlerimle görmesem **(272)** kendi kulaklarımla işitmesem buna inanmak bence dahi kabil mi idi? Siz Nebahat’e artık her şeyi olmuş bitmiş, bir ümit kalmamış olduğundan bahsediyordunuz. Ben de şimdi size bana hıyanet ve hakaretinizi resm-i izdivacın icrasından evvel yapmış ve hakkımdaki hissiyatınızı bu vechile göstermiş olmanızdan dolayı teşekkür eylemek isterdim. Lakin bunu bildiren tesadüf olduğu için bu teşekkürü de edemediğimden dolayı müteessifim. Nebahat, evvelce size aşkını itiraf eylemiş olsa kendisiyle izdivaç mümkün olabileceğini söylüyor idiniz. Zannınız gibi bunun hiç vakti geçmemiştir. Beynimizde [aramızda] henüz namzetlikten başka bir rabıta ve münasebet bulunmadığı cihetle istediğiniz kimse ile izdivaç etmek ve bahtiyar olmakta serbestsiniz!”

Sabahat yanında bulunan yazıhanenin dolabını açarak iki büyük mahfaza çıkardı. Suad’ın yanındaki masa üzerine koyarak,

“Bana nişan makamında vermiş olduğunuz diyadem [taç] ile nişanlınıza Avrupa’dan getirmiş olduğunuz, altında fotoğrafınız olan gerdanlık! İşte şimdi bu nişane-i namzediyi [nişanlılık sembollerini] de size teslim ile bu rabıtanın fek olduğunu, size ağır gelen, **(273)** mucib-i teessüfünüz olan namzetliğimizin bozulduğunu bildiriyorum. Bundan sonra serbestsiniz!”

Suat kıpkırmızı olarak,

“Ben teessüfümden asla bahsetmedim!” dedi.

Sabahat,

“Müteessif değil idiyseniz ne için o sözleri sayıp döküyordunuz?”

Suat,

“Yanılıyorsun Sabahat! Mesele senin zan ve zehabın gibi değildir. Ben sana izah ederim!”

Sabahat,

“Benim görüp işittiklerim kâfi! Başka izahata hacet yok!”

Ekrem Efendi, Suat’a,

“Demek Nebahat’le gecenin geç vaktinde gizlice mülakat ettiğini şimdi itiraf ediyorsun?”

Suat,

“Benim Nebahat’le gece bahçede görünmekliğimden ne çıkar? Sabahat kıskançlık yüzünden böyle bir zehaba düşmüş ise sizin hepinize de ne oluyor? Telaşınız ne?”

Suat bu sözleri pederine ve Sütude ile Sabite’ye hitaben söylüyordu, zira zavallı Sütude ağlamakta, Sabite de baygınlıklar geçirmekteydi. **(274)**

Suat, Sabahat’e,

“Mademki görmüş, dinlemişsin mübalağa etme, olduğu gibice söyle!”

Sabahat,

“Görüp işittiklerimin hepsini söylememiş olduğumu elbet biliyorsunuz. Olduğu gibice söyle diyorsunuz! Lakin gerek sizin ve gerekse büyüklerimizin yanında ben hep görüp işittiklerimi söyleyemeceğim.”

Sabahat böyle söyledikten sonra yan taraftaki kapıdan budvar yani hususi olan odaya çekildi.

Suat, kendini müdafaa için söz hazırlamakta iken Sabahat’in çekilip gittiğini görünce fena hâlde sıkıldı,

“Birtakım evhama kapılmış, türlü türlü manalar çıkarıyor da sonra verilecek izahatı da dinlemeden savuşup gidiyor. Sabahat âdeta çocukluk ediyor.” diye söyleniyordu. Ekrem Efendi,

“Keşke senin dediğin gibi olsa da bu meselenin tamiri kabil olsa. Ne senden öyle bir hâli memul ediyorum ne de Sabahat gibi ciddi ve aklı başında bir kızın böyle hoppalıkta bulunmasına ihtimal veriyorum. Ben de şaşırdım!” dedi. Sabite biraz kendini toplayarak, **(275)**

“Fakat o alçak kızı, Nebahat melununu niye buraya çağırıp sormuyoruz?” demesiyle Ekrem Efendi,

“Buraya çağırmak olmaz! Biz aşağı gidelim de orada sorarız!” dedi. Suat, Nihat’a,

“Benimle beraber gel Nihat! Bizim odaya gidelim,” diyerek Nihat ile çıktılar.

Nebahat kendisini suret-i isticvaplarından [sorgulamalarından] memulünün fevkinde [beklediğinin üstünde] olarak izdivacın bozulmakta olduğunu görmesiyle

kabil-i tamir olmayacak bir hâle getirmek için ne söylemek lazım ise söyledi. Kendinin Suat'ı çıldırasıya bir sevda ile sevdiğini itiraf eyledikten başka, Suat'ın kendisine gösterdiği merhamet ve temayülü mübalağalar ile anlattı. Ekrem Efendi'yle Sütude ve Sabite Hanımlar ne yapacaklarını şaşırdılar. Sabite yukarıya, Sabahat'in yanına gitti, kendini Sabahat'in ayaklarına attı. Sabahat'le İtimat onu kaldırıp oturtmak için uğraşıyorlardı. Sabite,

"Kızım! Velinimetim Sabahat! Öyle bir canavarı dünyaya getirmeye vesile olacağıma keşke ben hiç dünyaya gelmeye idim! Bu andan itibaren benim Nebahat namında bir kızım yok!" diyerek ağlıyordu. **(276)**

Suat, Nihat'la beraber odasına girince ceketini çıkarıp attı. Gezinmeye başladı. Bir müddet sonra dedi ki,

"Bu ne hâl Nihat? Şimdi ne yapmalı?"

Nihat cevap vermedi.

Yine Suat,

"Sana meseleyi anlatayım!"

"Hiç hacet yok! Sabahat, İtimat'la beni de oraya götürdü. Biz de onunla beraber idik!"

"Demek sizi işhat [şahitlik] için götürdü!"

"Gördün ya! Şahadet için hiçbir şey söylemedim, muhaverenize girişmedim. Ağızımı açıp bir lakırdı söyledim mi?"

"Tabii benim biraderimsin! Lakin mademki orada bulunmuşsun Sabahat'in beni bu derece itham edebilmesi için ne gördün?"

Nihat yine cevap vermedi, sükût ediyordu.

Yine Suat,

"Fakat niye cevap vermiyorsun? Biz kardeşiz!"

"Öyle olduğu için seni incitmekten korkuyorum da sükût ediyorum!"

"Benim biraderim olduğun hâlde sen de mi Sabahat'e tarafgirlik edeceksin?"

"Benim pek sevgili biraderimsin! Lakin ben söylersem **(277)** doğruyu söyleyeceğim için söylemiyorum. Benim hakikate intisabım her şeye olan intisabımdan ziyadedir."

"Peki gücenmeyeceğim! Düşündüğün gibi söyle!"

“Bir kere senin gecenin geç vaktinde bir kadınla bahçede gizli mülakat etmekliğin pek çirkin bir şey! Saniyen [ikinci olarak] o kadının senin nişanlın olan kızın hemşiresi bulunması daha sakil!”

Suat, Nihat’ın sözünü keserek,

“Dur! Evvela ben bunu sana izah edeyim!” diyerek olduğu gibice meseleyi anlattı.

Nihat dedi ki,

“En büyük hata Nebahat’in bu sözlerine inanmaklığındır.”

“Bunda yanılıyorsun Nihat! Bu kızcağız beni hakikaten çıldırasıya seviyor. Ben o kadarını anlamayacak kadar budala değilim.”

“Budala olmadıktan başka pek zeki olduğun için seni bu hususta mazur göremiyorum ya! Birtakım sahtekâr karıların hile ve hudalarına kapılarak inanan kimseler içinde pek zeki olanlarını da gördükçe zaten taaccüp ederdim. Bu hâlde gördüğüm yalnız sen olmadığın hâlde hâlâ taaccüp ve hayretten kendimi alamıyorum.”

“Nebahat’in sevdası sahte olmadığını anlayacak kadar izanım var. Bu cihetten eminim. Kendi canına kıymaya kalkışan bir **(278)** kızı teselli eylemek, onu fikrinden döndürmeye çalışmak, bir hayat kurtarmak kabahat midir?”

“Eğer dedikleri sahih de olsa idi gece yarısı gizli mülakata gitmemeliydin. Gündüz nasihat edeydin!”

“Ben Nebahat’in hâl-i yeisini görünce hemen kendine kıymasın diye koktuğumdan istical ettim. Belki de öyle olacak idi!”

Nihat bu söz üzerine güldü.

Suat,

“Ne gülüyorsun? Aşk uğrunda kendini öldürenler yok mu?”

“Pek çok!”

“Onlardan biri de Nebahat olamayacağına neden hükmediyorsun?”

“Bu hususta sana meram anlatamayacağımı anladım. İkinci mülakata ne diyelim.”

“Canım sana uzun uzadıya anlattım ya! Yine o husus için idi. Öyle uzun uzadıya konuşmak ve serbest söyleşmek için o vakit ve o mahalden başka nerede buluşabilirdik?”

“Dekolte gecelik entarisiyle bulunacak kadar serbest değil mi?”

“Çıkacağını kimseye sezdirmemek için soyunup **(279)** yatağına girmeye mecbur olduğunu sonra da giyinmeye vakit bulamadığını söylemiş idi.”

“İşte karının o hayâsızca kıyafeti sana nasıl tuzaklar hazırladığını anlatmaya kifayet etmeli idi. Onu o hâlde görünce hemen nefretle geri dönmeli, kaçmalı idin. Suat senin hayran hayran ona alınıp baktığını, Nebahat’in başını nereye koyup da ağladığını, senin onu suret-i tesliyetini bizimle beraber Sabahat de gördü. İşte sen o zaman onu reddetmeli idin. Öyle yapacak yerde onu göğsünden itmesi lazım gelen elin onun başına doğru gitti, saçlarını okşamaya başladın. Sabahat’e karşı bunların tevili ne kadar müşkil. Görüşecek isek serbest görüşelim. Yahut bu meseleden bahsetmeyelim.”

“Seninle serbest görüşemezsem kiminle görüşürüm. Benim senden bir şeyimi gizlemediğimi bilmez misin? Evet, burada hakkın var. Ben o zaman biraz zaaf gösterdim. Lakin beşeriyeti bilmiyor musun?”

“Beşeriyeti bildiğim gibi beşeriyetin vezaifini de bilirim. O vezaifi idrak değil midir ki, insanı beşeriyet nevine ayırmıştır.”

“Fakat bilir misin ki bu kız pür şiir, pür aşktır!”

“O kadar beğeniyorsan Sabahat seni serbest **(280)** bıraktı.”

“Hâşâ! Onu için söylemiyorum. Ben Nebahat’i almam. Sabahat’le barışmanın çaresini düşünüyorum. Bunun için ne yapmalı? Sen de bana muavenet et!”

“Bir çare varsa çalışalım. Lakin Sabahat’i ikna mümkün olacak mı?”

“Bu kadar ufak bir hatadan dolayı benim bünyad-ı saadetimin [saadet binamın] yıkılması reva mı? Mümkün değil ben Sabahat’ten vazgeçemem! Bu izdivaç meselesi tamir olunmalı, ben Sabahat’e işi olduğu gibi anlatacak ve ağlayan bir kızın saçını okşamaktan bir şey çıkmayacağını ifham edecek olursam elbet onu ikna ederim.”

“İyi ya, öyle ise bir tecrübe et!”

Suat, elektrik çanının düğmesine basmakla giren hizmetçiye İtimat’ın biraz kendilerine gönderilmesini söyledi. Biraz sonra İtimat geldi. Sabahat’i biraz görmek istediğinin söylenmesini İtimat’tan rica etti. İtimat avdetinde sıkılarak,

“Efendim! Hanım, ‘Af buyursunlar, rahatsızım’ dedi,” deyip çıktı. Suat hiddetinden kıpkırmızı oldu.

“Benim vereceğim izahatı dinlememek, bu adeta şımarıklık! O beni itham ediyor. Benim de bir hakk-ı müdafaam var! Bu derecesi **(281)** zulüm! Ortada büyük bir şey yok! Kırılan, dökülen yok!”

“Var Suat var! Ortada kırılan Sabahat’in kalbi var!”

Suat heyecanla,

"Rica ederim Nihat bunu sen yapabilirsin, haydi Sabahat'i beni biraz dinlemesi için ikna et! Seninle birlikte kabul etsin zaten şimdiye kadar Sabahat'le yalnızca görüşmek nasip olmadı ki! Lakin o Miss Mod bulunmasın!" Suat, böyle deyip yine İtimat'ı çağırttı. Nihat bilmecburiye [zorunlu olarak] Sabahat'e bir söyleyeceği olduğundan biraz kabul etmesini rica etti. Hemen İtimat avdetle,

"Buyrunuz Nihat Bey!" deyince Nihat gitti. Ve hayli müddet sonra avdetinde,

"Haydi!" demekle Suat ile birlikte Sabahat'in budvarına gittiler. Orada İtimat'ın da hazır olduğunu gören Suat İtimat'a doğru bakarak onun çıkmasını arzu eylediğini anlattı. Sabahat,

"Vakıa bir cariye ise de onu hemşire gibi bilirim. Hem bundan sonra yegâne hemşirem!" **(282)** deyince İtimat'ın da orada bulunmasına rızadan başka çare görülemedi. Sabahat dedi ki,

"Küçükten beri beraber büyüdüğümüz ve dayızadem olduğunuzdan ebedi bir rabıta-ı karabet [yakınlık bağı] bulunması cihetleriyle sizi gücendirecek bir sözde bulunmaksızın namzetlik rabıtasının fekkini arzu eylemiş idim. Bunun için uzun uzadıya söze girişmemekliği tensip eyledim [uygun buldum]. Söylediğim sözleri nişanlılık rabıtasının katına kâfi görmüyormuşunuz. Hakk-ı müdafaanız bulunduğundan sizi dinlemeye mecbur bulunduğumu Nihat söyledi. Ben ise ondan ziyade söylemek istemediğim gibi bu mesele hakkındaki malumatımı kâfi görüyorum! Mademki ısrar ediyorsunuz şunu da nazar-ı mütalaaya alınız ki bu hak bende de vardır. Ben de haklı olduğumu ispat için söylemeye mecbur olacağım. Şu hâlde gönlünüzü kıracak bir söz sadır olursa sizin beni mecbur ettiğinizi hatırınızdan çıkarmayınız da beni mazur görünüz!"

Suat,

"Evet! Beni dinlemeniz için ısrar ediyorum! Böyle çocukçasına sözler ile bu karargir olan izdivaç bozulamaz! Ben hiçbir vakitte bunun bozulmasına muvafakat etmem ve sözümü geri almam!"

Sabahat,

"Benim geri almaklığımı da men edebilir misiniz?" **(283)**

Suat bu sözden sıkıldı. Sesi titreyerek,

"Size izah-ı mesele eylediğimde siz kendiniz de haksızlık etmiş olduğunuzu anlayacağınızdan bittabi geri almayacaksınız!" Suat böyle deyip Nihat'a anlattığı

gibi bütün vakayı baştan aşağı nakletti. Suat sözünü bitirinceye kadar Sabahat bir şey söylemeyip dinledi.

Suat sözünü bitirince Sabahat dedi ki,

"Dayızadem! Eğer beni dinlerseniz artık mülakatımızı burada bırakalım da bu izahatınızı dinledikten sonra verdiğim hükmü de size söylemiyeyim! Rica ederim artık kâfi görünüz!"

"Verdiğiniz hüküm bu namzetlik rabıtasının ibkasına [devamına] dair ise kâfi görürüm."

"Hayır!"

"Öyle ise söyleyiniz! Ben yine müdafaatta bulunacağım! Beni mahv ve helak etmek istiyorsunuz! Benim sizden vazgeçmek ihtimalim olmadığını anlamak istemiyorsunuz!"

"Ben de sizin bu sözlerinize taaccüp ediyorum! Deminden beri anlattığınız sözlerden Nebahat'in sizi baştan çıkarmak, avlamak istediği anlaşılıyorsa da benim görüp işittiğim şeylerden aşikâr olan Nebahat'e karşı bir meyil ve zaafınız kendi **(284)** anlattığınız sözlerle de örtülemiyor. Eğer söylediğiniz gibi beni sevmiş olsa idiniz hakkımdaki muhabbetiniz sizin başka bir kadına meylinizi [yönelişinizi] men edeceği gibi, göstermiş olduğunuz o zaafa bedel o kadın tarafından vaki olacak tecavüzatı men için bir kuvvet olurdu. Bu kıyasla bence muhabbet mevcut değil!"

Suat,

"Mantığı keyfinize uyduruyorsunuz!"

Sabahat,

"Hayır! Hakikate tatbik ediyorum!"

Suat,

"Bilaihtiyar hata vaki olmuş ise hiçbir fena fikir ve niyetle olmadığını teminle beraber af dilerim!"

"Zevcelerine hıyanet eden zevçlerin bu taleb-i af sözünü bir silah-ı necat ve iskât olmak üzere pek çok defalar kullandıkları hâlde yine hıyanetlerini tekrar eylemekte ve taleb-i affı tazelemekte olduklarını işitmiş idim. Demek siz de daha teehhül etmeden evlilik hayatı hakkında malumat edinmişsiniz ve öyle kimselerden ders almışsınız. Siz bana teklif-i izdivaçta bulunduğunuz zaman ben size efkâr ve mizacımı anlatmış ve benden o hususta af beklememekliğinizi

bildirmiş idim. Siz de bana sadakat vaat eylemiş idiniz. Daha şimdiden vaadinizde hulf etmeniz [sözünüzde durmamanız] bu taleb-i af kelimelerinin tazeden tazeye tekrar edeceğini bildirmez mi?" **(285)**

Suat,

"Bir defa daha bu sözü işitmenize hacet gösterecek olursam o zaman beni affetmeyiniz!"

"Böylece söylenmekte olduğunu da işitmekteyim. Siz ekseri cari [geçerli] olan evlilik hayatını güzel öğrenmişsiniz. Bir daha vaki olursa affetmemekliğime müsaade buyurulur. Fakat ne zaman? Birkaç güne kadar olacak izdivaçtan sonra mı? Hayır, efendim hayır! Beni bedbaht edeceğini anladığım bu yoldan ne kadar erken dönersem kendimi o kadar kârlı addederim. Siz benimle kanaat edecek olsanız daha şimdiden başka bir kadına temayül göstermemeniz lazım gelirdi. Bugün Nebahat ise sonraları daha birçoklarına tesadüf edebilirsiniz. Aşiftegânın huda ve işvelerine mukavemet edemeyecek kadar zaifülkalp [zayıf kalpli] olan adamları zevç olarak intihap [seçmek] fikrinde değilim. Ben zevcimi taleb-i af eder görmek istemem. Onun taleb-i affa muhtaç olacak hatayatta [hatalarda] bulunmamasını isterim. Zevcimin benim nasihat ve himayeme muhtaç olmasını değil onun bana hami ve nasih olabilecek iktidarda bulunmasını arzu eylerim. İşve-i zenan [kadınların cilveleri] karşısında hemen ihtiyarını kaybedecek, yaptığını düşünemeyecek, hülasa kendini idare edemeyecek bir adam zevcesini nasıl idare eder? Evvelden beri ben size efkârımı söylüyorum. Hatta **(286)** düşünürseniz bu izdivacı kendiniz de arzu etmemelisiniz. Sizin mizacınızda olan bir kimse benim mizacımda bulunan bir kadınla imtizaç edemez! Mademki benimle kanaat edemeyeceğinizi kendiniz dahi gördünüz o hâlde hoşunuza gittiğine emin olacağınız bir kadınla izdivaç ediniz. Veyahut sizi daima affedecek, bir taltifinizle [iltifatınızla] kendi üzerine yaptığınız hıyaneti unutacak kadınların birisiyle izdivaç ediniz. Bu zavallılar nadir değildir. Öyle bir kadınla siz daha rahat yaşarsınız."

Suat hiddetle,

"Siz beni tahkir ediyorsunuz!"

Sabahat yumuşak sesle,

"Tahkir gören benim! Zira aldatılıyordum. Ben ise sizi aldatmıyorum, doğruyu söylüyorum."

Suat heyecanla,

“Bu kadar izahat ve istirhamatıma karşı siz hâlâ fikrinizden geçmediniz mi?

Sabahat,

“Maatteessüf hayır!”

Suat,

“Sizin bu kadar kolay gördüğünüz bu redd-i izdivaç meselesinin beni ne hâllere düşürdüğünü düşününüz. Ben sizi sizden vazgeçemeyecek kadar seviyorum! Siz benim saadetim ve istikbalim ile oynamak istiyorsunuz!..”

Sabahat,

“Acaba kim kimin saadet ve istikbaliyle oynamak **(287)** istiyor? Ben sakin ve müsterih bir hayat içinde idim. Akrabam, ailem, mensubiyetim hakkındaki muhabbet-i safiyeden başka bir muhabbet tanımayan kalbimde beni rahatsız edecek hissiyat, mucib-i helecan [heyecanı sebep olacak] darabat [çarpıntılar] yok idi! Birçok mevaid-i katiye-i sadakatkâri ile [sadakat vaatleriyle] beni aldatıyordunuz! Etrafımı nagamat ve terennümat-ı âşıkane ile [aşk nağmeleriyle] sardınız. Ben bunlardan kaçmaya ve sakınmaya bir lüzum hissetmedim. Zira bana, ‘Zevcin olacak adam işte budur!’ demişlerdi. Bana aşkı öğrettiniz, sevmeyi hissettirdiniz! Sükûn ve istirahatimi ihlal eylediniz! Daire-i vefakâri dâhilinde iken bir gıda-yı ruhani ve telezzüz-i kalbi olan bu muhabbet, mukabilini [karşılığını] o huduttan hariçte görünce bir azap ve ıstırap hâline geliyor. Benden ne istediniz? Ben size ne fenalık etmiş idim? Evvelce sevmeyi öğretmeniz, muhabbetin ezvak ve lezaizini tattırmanız sonra mihen ve ıstırabı hissettirmek için mi idi?

Suat,

“Hakkımda zehabınızın yanlış olduğunu ne kadar söylesem inanmıyorsunuz! Elbet bunu anlayacaksınız. Elbet bu hiddetiniz geçer! Ben bekleyeceğim!”

Sabahat,

“Bu intizarın [bekleyişini] beyhude olacağını söylemeyi de bir vazife bilirim.” **(288)**

Suat,

“Ben nihayete kadar sizin hiddetinizin geçmesini bekleyeceğim!” diyerek çıktı. Nihat da onu takip etti.

Birkaç günler geçmiş idi ki Suat, Sabahat’i göremedi. Sabahat üç kişilik ayrı bir sofra tertip ettirip Miss Mod ve İtimat’la taam ettiğinden sofraya da inmiyordu.

Sabite Hanım, Nebahat'i Kadıköy'ü cihetinde bulunan çıraklardan Dilküşa Hanım'ın evine götürdü, bıraktı. Esrar-ı ailenin faş olmaması için tebdil-i hava maksadıyla götürüldüğü söylendi. Çeyiz takımları bitip yalıya geldikçe hane halkı meraklanıyorlardı. Birgün Suat aşağı sofadan geçerken gelinlik entarinin kutusu başında Ekrem Efendi ile Sütude ve Sabite Hanımları ağlamakta gördü. Ekrem Efendi,

"Kız bu kadar da para sarf etti!" diyordu. Suat, pederine yaklaştı. Sabahat'in çeyiz için sarf eylediği miktarın ne kadar olduğunu sordu. Ekrem Efendi iki bin lirayı bulduğunu söyledi.

Suat,

"Kâffesini [tümünü] benim hesabıma geçiriniz. Bankadaki nakd-i mevcuttan tediye ediniz [ödeyiniz]," dedi. Ekrem Efendi,

"Sabahat kabul eder mi?" **(289)** dedi. Suat,

"Kendisine haber vermeye ne lüzum var. Zaten her ikimizin de hesabına siz bakıyorsunuz, katiyyen böyle yapınız. Sabahat hissedecek de olsa bu hususta ısrar ve icbara hazırım!"

Ekrem Efendi,

"Bütün bütün duymaması kabil değil. Duymasını tehir edebiliriz [geciktirebiliriz]," dedi. Suat,

"O vakte kadar da elbet onun öfkesi geçer. Şimdi benim yüzümden olan bir ziyanı ödemiş oluyorsam sonra haremimin çeyizini ben yapmış olurum. Bu bence mucib-i memnuniyettir," diyerek yürüdü. Odasına çıktı.

Düğünden bahsedenlere Sabahat'in biraz rahatsız bulunması cihetiyle tehir eylediğini [ertelediğini] söylüyorlardı. Bahir Efendi'nin yalısında dahi hakikat-i hâle yalnız Rıfat vâkıf idi. Sabahat kendisine meseleyi anlatmış idi.

Bir gece Suat, Nihat, Rıfat, Rıfat'ın odasında bulunuyorlardı. Suat, Rıfat'a Sabahat'le itilaflarına çalısmasını rica ediyordu. Sabahat'in Rıfat'ı pek ziyade sevmesinin bu bapta [konuda] işe yarayacağını söylüyordu. Rıfat, Suat'ın pek fena **(290)** hareket etmiş olduğunu yüzüne karşı söyledi. Ve Sabahat'i pek iyi tanıdığı için bu vakadan sonra Suat ile izdivaca rıza göstereceğine ihtimal veremediğini de bildirdi. Dedi ki,

“Sen kalbi güzel bir çocuksun! Benim için de pek iyi bir biradersin! Lakin Sabahat için iyi bir zevç olup olamayacağını bilemediğimden beni bu itilaf hizmetinden affeyle!”

Suat kendisinin büyük bir kabahat ettiğine hükmeylemediği hâlde vâkıf-ı ahval olan yakınlarının hepsinin bu meseledeki suret-i hükümlerine canı sıkılıyordu. Pederinin itabları [azarlamaları], validesinin, Rıfat’ın serzenişleri [başa kakmaları], Nihat’ın kendisine hak vermemesi onu bihuzur eyliyordu. O zamana kadar onlar tarafından hep takdir ve taltife alışmış idi. Sütude, Suat’a validesizliğini de bildirmemeye çalışmış olduğundan Suat o zamana kadar mahrumiyet ne olduğunu hissetmemiş, kesesinin dolgunluğu cihetiyle ne istediyse parasıyla hâsıl olmuş, para kendisinin olduğu için pederinden para istemek, inayet [lütuf] beklemek gibi şeyler görmemiş idi. Sabahat’i istediğinde de red olunmamış, o zamana kadar arzularında bir mânia tesadüf eylememiş olduğundan bu defa Sabahat’in inat ve ısrarını ilk olmak üzere görüyordu. Onun için **(291)** kendisine pek güç geliyordu. Bu mâniyi çiğnemek, ezmek istiyordu. Lakin Sabahat’in artık hiç kendisine görünmemesi onu ikna hususunda sarf-ı mesaiye de meydan vermiyordu.

Bir ay zaman geçmiş idi ki o müddet zarfında Sabahat’e ancak birkaç defalar pederinin odasında ve bahçede tesadüf edebilmiş, Sabahat’in gayet nazikâne lakin pek donuk muamelesi kendisiyle bir mülakat açılmasına müsait bulunmamış idi. Sabahat’in kendisine karşı olan bu bigâneliğini [kayıtsızlığını] Suat artık hakaret makamında telakkiye başladı. Bir gün Nihat’a dedi ki,

“Nihat, tahammülden hiç hoşlanmam! Lakin Sabahat’e olan muhabbetimden çekiyorum. Fakat onun hakaretleri artık sabrımı tüketecek raddeye geliyor.”

“Ben size pek ihtiramkârane [saygılı] muamelesini görüyorum.”

“Öyle ihtiramat ki bana buzlu sularla duş gibi geliyor.”

“Madem seviyorsun sabır ve tahammül lazım.”

“Ediyorum ya! Daha nasıl sabredeyim?”

Nihat acı bir tebessümle,

Bu kadar şikâyet bir aylık tahammülden mi?

“Fakat sen bilir misin ki bana o ay ne kadar uzun geliyor!” **(292)**

Bir ay daha mürur eylemiş [geçmiş] idi ki Suat tiyatroya gitmek, ondan sonra bilmecburiye otelde yatmak bahaneleriyle bazı akşamlar yalıya gelmemeye başladı. Sonraları da bu haneden gece gaybubetleri [uzaklaşmaları] sıklaştı.

Nihat bir gün dedi ki,

"Birader! Mademki Sabahat'ten vazgeçemeyeceğini söylüyorsun, onunla itilaf [anlaşma] fikrinde bulunuyorsun, bu sık sık gaybubetlerin onun nazar-ı dikkatini celp edeceğini de düşünmelisin!"

Suat,

"Evet! Gördüğüm bu kadar burudet [soğukluk] ve hakarete rağmen Sabahat'ten vazgeçemeyeceğimi anlıyorum. Onu sevmesem bunları çekmeye ne mecburiyetim var? Hâlâ burada oturuşum da bu iltilafı arzu eylediğimden değil mi? En iyi bir otelde oturmaya veya ayrıca bir hane açmaya iktidarım yok mu?"

"Pederiniz de burada sakin olduğundan burası pederinizin hanesi demektir."

"Evet, ama pederinden ayrı hanede ikamet eden evlat yok mu? Vakit oluyor ki seni de alıp bir haneye çıkmak istiyorum. Lakin işte çıkamıyorum. O muhabbet beni bırakmıyor."

Nihat gülerek,

"Beni nereye götürüyorsun? Ben zaten Amerika'ya gideceğim! Evvelce düğün, sonra itilaf bekleyerek bu güne kadar kaldık. Seni o hâl-i mükedderiyette [kederli durumda] bırakıp gidemedim. **(293)** Lakin artık gitmeliyim."

Suat biraz düşündükten sonra,

"Sen benim bazı akşamlar gelmediğimden şikâyet ediyorsun. Benim bulunduğum hâli düşünmüyor musun? Ben bu kadar mihen ve âlâm içinde boğulayım mı? Burada her gezdiğim yerde Sabahat'i arıyorum. Onu görmek, onunla söyleşmek istiyorum. Burada alıştığım tatlı musahabeler ve mütalaaları arzu ediyorum. Sabahat bana görünmek istemiyor. Ben ona tesadüf için fırsatlar arıyorum. O benden tebaüt [uzaklaşmak] için vesileler icat ediyor. Sabahat'siz gördüğüm bu hane, bu bahçenin her tarafı bana bir hüzün ve yeis içinde görünüyor. Sabahat'ten bürudet, sükkânından [içinde yaşayanlardan] serzeniş gördüğüm bu haneden ben artık sıkılıyorum. Öyle olduğu hâlde Sabahat'ten geçemeyeceğim için çıkıp gidemiyorum!"

“Madem seviyorsun kardeşim metanet lazım, metanet! Zaten o son mülakatınız günü seni sevmekte olduğunu Sabahat de itiraf etmedi mi? Sevilen kimse daima ümitvardır!”

“Onun beni sevdiğine hiç inanamıyorum! Seven kimse böyle yapamaz!”

Namzetliğin bozulmasının ikinci ayının nihayeti idi ki Suat, Paris’ten gelen kitaplarını almak üzere giderken kitapları taşımak **(294)** için yanına bir uşak aldı. İskeleye doğru takarrüplerinde [yakınlaştıklarında] hiç tanımadığı bir kadının uşağa bir şeyler söyleyip bir kâğıt verdiğini gördü. İntizar mevkine [bekleme salonuna] girmeden evvel uşağa sordu. Uşak,

“Efendim o kadın bir mektup verip akşamdan evvel size verilmemek üzere tembih ve rica ederek gitti. Sormasanız da vermek vazifem olduğunu tabii bilirim. Vapur kamarasında verecektim,” diye bir mektup uzattı, Suat mektubu açtı. Nebahat imzasını gördü. Mektupta Nebahat tesadüfün vukua getirdiği ahvalden sonra bütün ailesi tarafından nazar-ı nefretle bakıldığından ve iki ay müddet zarfında Suat tarafından hiç aranıp sorulmadığından, aşkı uğrunda rezil olmaktan ise o aşk uğrunda feda-yı canı müreccah bulduğundan [üstün tuttuğundan] bahisle o mektupla son vedayı icra eylemek istediğini ve mektup Suat’ın yedine [eline] vasıl olacağı zaman kendisinin berhayat [hayatta] bulunmayacağını bildiriyordu. Suat’ın yüreği çarpmaya başladı. Pürhelecan kesildi. Uşağa yalıya avdet etmesini söyledi. Kendisi vürut eden [gelen] vapura atladı. “Ah, vaktiyle yetişebilsem!” diyordu.

Nebahat’in dadısı olup çırak edilmiş olan Dilküşa **(295)** Hanım’ın hanesini Suat biliyordu. Kadıköy iskelesinden bindiği bir arabaya sürat emrini verdi. Hane kapısını açan Dilküşa’dan Nebahat’in odasında olduğunu öğrenmekle hemen yukarıya çıktı. İstizan [izin] makamında kapıyı vurmaksızın birdenbire girdi. Nebahat, zaten Suat’ın gelmesini ümit eylediğinden tehiyyatta [hazır] bulunmuş idi ve kapıda duran arabadan Suat’ın çıktığını pencereden görünce hemen masanın önündeki iskemleye yerleşip yarı yazılmış bir kâğıdın nihayetini yazmakla iştigal eyledi [meşgul oldu]. Masanın üzerinde bir ufak paket arsenik, bir bardak da arsenik karışmış su bulunuyordu. Suat, kapıdan girince beklemediği bir kimsenin girdiğini görmüş gibi, “Aaa…” diye bir nida-yı taaccüp [şaşkınlık sesi] salıverdi. Ve hemen önündeki bardağı kavrayıp ağzına götürdü. Zaten küçük olan odada attığı hatveler ile [adımlarla] Suat Nebahat’e yakın gelmiş idi. Bir hamlede

bardağı yakaladı, Nebahat'in ağzından çekti. Nebahat mukavemet gösteriyor, bardağı ağzından ayırmak istemiyor, güya içmeye çalışıyordu. Suat hızla çekti. Bardaktaki su yere ve Nebahat'in üzerine döküldü. Bardağın dibinde kalanı da Suat yere döktü. Nebahat masa üzerindeki paketi kapıp koynuna soktu. Suat onu da almak için uğraşıyordu. Bir mübareze [kavga] başladı. Nebahat'in yakası yırtıldı. Göğsünün düğmeleri koptu. Nihayet Suat paketi **(296)** buldu, aldı.

Nebahat,

"Tekrar tedariki mümkün ya!" diyordu. Suat,

"Bedbaht ne yapmak istiyorsun?"

"Başka ne yapabilirdim? Artık benim için yaşamak kabil değil. Fakat sizi bu vakit memul etmiyordum [beklemiyordum]. Siz mektubumu ben öldükten sonra alacaktınız. Çamaşırcı kadınla yollamıştım. Öyle budalanın becereceği işte bu kadar olur. Ben akşamüzeri götürmesini tembih ettim. Demek hazır vapur parasını almış iken o mektubu evvelce teslim edip kendi keyfine bakmış!"

"Pek isabet etmiş!"

"Neye yarar? Ben katiyyen yaşamamayı azmettim. Siz benim yanımda bekleyecek değilsiniz ya! Lakin kısmette hiç olmazsa son olarak bir defa daha görüşmek varmış!"

Suat, masanın üzerindeki kâğıda baktı. Bu Nebahat tarafından bir vasiyetname idi. Eşyalarını dadısı Dilküşa'ya, yüzük, küpe, bilezik gibi mücevheratı da yalıdaki cariyelerden isimlerini yazdığı kimselere verilmesini rica ediyor ve onlara yadigâr [hatıra] bıraktığını söylüyordu.

Suat bir sandalyeye oturdu. Düşünmeye başladı. Karşısındaki güzel vücudun kendi uğrunda canına kıyacağını **(297)** düşündükçe fena oluyor, bunu kurtarmanın, fikrinden döndürmenin çaresini düşünüyordu. Gidip yalıya haber vermek Nebahat'i tarassut [gözlem] altına aldırmak hatırına geldiyse de intiharı bu kadar zihnine koyan kimsenin yine bir aralık meydan bulup kendine kıymasını men [engel] kabil olamayacağını derhatır ediyordu. Dedi ki,

"Benim dahlim olmadığı hâlde benim yüzümden duçar olduğun [uğradığın] bu yeise hakikaten teessüf ediyorum. Madem beni sevdiğini söylüyorsun, hatırım için bu çirkin kararını zihninden çıkar. Beni muazzep etmek istemez isen yaşamalısın!"

"Benim senden hiçbir şikâyetim yok Suat! Seni severek öleceğim! Tesadüfün işi olarak benim yüzümden Sabahat'le aranızın bozulması meselesinden dolayı da

kendimi müteselli edemiyorum. O kadar lütfunu gördüğüm hemşiremin mükedder olmasına, mesudiyyetinin muhtell olmasına [bozulmasına] sebep oldum. O kadar mihnete bu azab-ı vicdani de [civdan azabı da] ilave oldu. Artık bu hayata mümkün değil tahammül edemeyeceğim!"

"Bundan yana kendini muazzep etme [azap içinde bırakma]! Sabahat benimle kat-ı münasebetten mükedder mi oldu sanıyorsun? Öyle olsa benden tebaüt eder mi, bana bu derece zulm eder mi? O beni kahrediyor, ezmek, öldürmek istiyor! Beni sevse mükedder olmasına ne hacet, kendini de beni de bahtiyar etmek onun kendi elinde." **(298)**

"Benim vücudum ortadan kalkmalı. Size bir mâni, bir engel olmamak için de ölmek istiyorum. Ben terk-i hayat ettikten sonra belki daha kolay aranız bulunur. Sizin istirahatiniz, bahtiyarlığınız uğruna ben sevine sevine öleceğim, beni düşünmeyiniz. Siz bahtiyar olunuz."

Suat, bu sözlerden müteessir oldu. Sabahat onun bu kadar ricalarına, ıstıraplarına ehemmiyet vermeyerek inadından dönmediği, ona merhamet eylemediği hâlde Nebahat onun uğruna, onun rahatı için ölmekten çekinmediğini düşünüyordu. Ve "Biri beni kahır ve iftirak ile öldürmek istiyor. Diğeri uğrumda ölürken dahi benden şikâyet etmiyor!" diyordu. Mademki Sabahat'in iknaı kabil olamıyor ve kendini Sabahat'e sevdiremiyor o hâlde niçin kendini sevenin muhabbetinden istifade etmemesini ve bu suretle onun hayatını da kurtarmamasını düşünüyordu. Suat uzun uzadıya düşündü. Nebahat ses çıkarmıyor, onun tefekküratını ihlal etmiyordu. Suat dedi ki,

"Nebahat ben de bedbahtım! Sevdiğim Sabahat beni sevmiyor, bana merhamet etmiyor. Senin muhabbetin belki benim kalbimdeki yarayı tedavi eyler. Rica ederim, beni teselli için yaşa!"

"Size bir faydam olacağını bilsem benim için ölümden **(299)** beter olan hayata razı olurdum. Lakin bundan sonra sizinle görüşmekliğim kabil değil ki! Hatta buraya gelip benimle görüştüğünüz işitilmeden evvel ben terk-i hayat etmeliyim. Siz benimle ne sıfatla görüşeceksiniz? Ben sizin nenizim? Sabahat sizin halazadenizdir. O dairede bulundukça ben de aile çocuğu addolonduğum için sizinle görüşebilirdik. Sabahat'in pederinin diğer bir kadından olan hemşiresi onun hemşireliğinden matrut olunca [kovulunca] sizin hiçbir şeyiniz olabilir mi?"

Suat yine uzun uzadıya düşünmeye vardı. Bir hayli müddet sonra,

“Yaşamalısın Nebahat! Çünkü izdivaç edeceğiz!” dedi.

Nebahat şaşkın şaşkın yüzüne bakıyordu.

Suat,

“Hemen bir hane kiralayacağım! Sen oraya Dilküşa ve kocasıyla gelirsin!”

Suat böyle deyip çıktı.

Suat, Boğaziçi’nde Sabahat’in yalısına uzak olan bir mahalde bir yalı kiraladı. Narliyan’a koştu. Beysaliti’ye gitti, Lazori’ye geçti. Acele bir selamlık odası ile haremde oturma odası ve bir de yatak odası eşyası tedarik eyledi. Ailesinden hiç birinin bu izdivaca razı olamayacakları bildiği için **(300)** bir şey açmıyor ve işini gizli tutuyordu. Ehibbasından bazılarına müracaat etti. Nikâh kâğıtlarının muamelesini yaptırdı. Eşyalar yalıya gittiği anda Nebahat de kendi yanındaki eşyalarıyla beraber yalıya girdi. Ertesi günü Suat yalıya geldiğinde akdi icra edecek adamlar orada hazır bulunuyordu. Nikâh icra edildi. Suat eşyasını alarak ertesi günü çıkmak üzere o akşam Sabahat’in yalısına gitti.

Sabahat’in yalısında akşam yemeğinden sonra Nihat’ı odasına götürdü. Vuku-ı hâli [olan biteni] hikâye etti ve keyfiyeti pederine bildirmeye cesaret edemediğinden ertesi sabah eşyasını alıp çıkmakta mukarrer olduğundan [karar verdiğinden] Nihat’ın sabahleyin pederine işi anlatmasını rica etti. Nihat ekşi bir yüzle,

“Belki pederimin yüreğine iner. Ben bunu ona söyleyemem!” dedi. Ertesi sabah Suat kendi hizmetine bakan cariyeyi çağırıp eşyalarının toplanmasını emretti. Cariye, Sütude Hanım’a haber verdi. Sütude işin ne olduğunu anlamak için Suat’ın yanına geldiğinde Suat, Nebahat’le izdivaç ettiğini söyledi. Biçare Sütude neye uğradığını bilemedi, işittiğine inanmamak istiyordu. Eşyalar büyücek bir kayığa konularak açıldı. Suat da çıktı gitti. Ekrem Efendi’ye **(301)** haber verildiyse de adamcağız ne eşyaların gittiğini ne de o zaman Suat’ın yüzünü görmeyi istemediğinden odasından çıkmadı. Zavallı adamcağız hüngür hüngür ağlıyordu.

“Böyle mükemmel tahsil, hüsn-i ahlak, çocukluğundan beri dikkat olunan iyi bir terbiye, arslan gibi delikanlı bunca hasain, bunca himmet ve gayretler neye yaradı? Bir aşiftenin elinde oyuncak oldu!” diye söyleniyordu.

Sabahat’e henüz meseleyi duyurmamışlardı. Eşyalar çıkarken pencere önünde bulunmadığı için görememiş idi. O çeyiz için sarf olunan paranın hesabını kesmek

üzere dayısının odasına geliyordu. Ekrem, Sabahat'i görünce kendini toplamaya çalıştı. Sabahat fikrini söyledi. Ekrem Efendi bunu Suat'ın kemal-i ısrar ile tediye ederek kendi hesabına geçirdiğini anlattığında, sesindeki titreklik Sabahat'in dikkatini celp etti [çekti].

Dikkatle dayısına baktı,

"Ne görüyorum babacığım, sen ağladın mı?" deyince Ekrem Efendi hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Sabahat'in merakını, Ekrem Efendi'nin söylemeye iktidarı olmadığını gören Sütude meseleyi Sabahat'e anlatmaya mecbur oldu. **(302)**

Sabahat bu haberden husule gelen teessüratını göstermemek için cebr-i nefs eyledi [kendini zorladı]. Sunni bir tebessümle Ekrem Efendi'ye,

"Benim kadar da metin olamıyor musun babacığım?" dedi. Biraz sükût ile oturduktan sonra,

"Suat'ın ihsanını kabul edemem!" dedi.

Ekrem,

"Kızım bırak, kendi yüzünden olan ziyanı kendi çeksin! Ben de senin paranın ziyan olduğuna mümkün değil razı olamam! Beni muazzep edecek olan bu şey için rica ederim ısrar etme. Üzülecek şeyler az değil. Bir de sen ilave etme!"

Sabahat,

"Suat'ın parasıyla alınan şeylerin bu evde bulunduğunu istemem! Hem sizin arzunuz veçhile ben ziyan etmiş olmam, hem de benim Suat'ın bir şeyini kabul etmemek hakkındaki arzum icra olunmuş olur. Hep çeyiz için yapılan şeyler şimdi toplanıp onlara gönderilsin! Şimdi onların eşyaya ihtiyacı vardır."

Ekrem,

"Bu muvafık!" Sütude'ye, "Haydi hanım, hemen şimdi toplayıp bir de mavna [yük gemisi] getirsinler!"

Sabahat,

"Entarilere, çamaşırlara varıncaya kadar hiçbir **(303)** şey kalmasın yenge!" dedi. Ve derhâl eşyalar mavnaya konularak irsal olundu [gönderildi]. Suat'ın Nebahat'le izdivacı Nihat'ta bir ümit peyda eyledi. Lakin Sabahat'in henüz Suat hakkındaki muhabbeti ile güreşmekte olduğunu biliyordu. Hıyanet gördüğü bir adamın biraderini zevç olarak kabul edeceğinden de şüphe ediyordu. Kızcağızın birinden çektiği yetişirken onun biraderinden vefa umabileceği meşkûk idi [şüpheliydi]. Bir de Nihat'ın serveti olmadığından Sabahat'e kendisi talip olacak olursa onu

zenginliği için istediğine zahip olmasından korkuyor ve çekiniyordu. Nihat kendisi kazanır, bir servet sahibi olur ise Sabahat'i istemeye yüzü olacağını düşünüyor ve kızcağızın biraz sükûnet bulması, kendinin de vaktini boş geçirmeyip para kazanması için hemen Amerika'ya gitmek istiyordu. Lakin kendisi Amerika'da iken Sabahat'in bir diğeriyle izdivaç eylemesinden korktuğundan bütün bütün budalaca hareket etmemek için Sabahat'le bir muhavere açabilmek üzere fırsat arıyordu.

Bir gün aşağıki salonda bir taraftaki pencerede Sabahat, Miss Mod'la diğer pencerede Nihat Sütude ile otururken iki çifte zarif bir sandalda Nebahat'le Suat oturmuş oldukları **(304)** hâlde geçiyorlardı. Sütude tahammül edemedi,

"Bu mutlak Nebahat melununun tertibidir. Yaptıkları yetişmiyormuş gibi bir de nisbete mi kalkışıyor!" diye söylendi. Ve Sabahat'e hitaben,

"Şunlara nispet sen de izdivaç et! Seni isteyen mi yok! Sen hemen razı ol, hangisini beğenirsen ona varırsın!"

Sabahat acı bir tebessümle,

"İzdivaç hususunda gördüğüm tecrübe yetişir yenge! Bir tecrübeye daha cesaretim yok! Ben izdivaç lakırdısından korkuyorum."

Nihat sözün böyle açılmasını fırsat bilerek dedi ki,

"Suat'ın hatasının, Nebahat'in denaetin [alçaklığının] cezasını sen çekecek değisin ya! Bu kırgınlık yüzünden ne için teehhül etmeyeceksin! İntihap edeceğin adamın mizaç ve ahlakını iyice sorar, tahkik ederiz. Ben bu şeyde kudretim yettiği mertebe çalışırım, elbet anlaşılır. Lakin senden bir ricam var! Ben Amerika'ya gidiyorum. Ben yok iken izdivaç etmeye kalkışır isen bana haber ver geleyim. Ben bu tahkik meselesinde sana hizmet etmek isterim. Emin ol en iç yüzüne varıncaya kadar anlamaya çalışırım. Hem bu hizmette bulunurum hem de ailemle görüşmüş olurum." **(305)**

Sabahat,

"Göstermek istediğin himmete teşekkür ederim Nihat! Lakin hiç teehhül etmek fikrinde değilim."

Nihat,

"Şayet fikrini değiştirir de teehhül etmek isteyecek olursan karar vermeden evvel bana yazar ve beni bekler misin? Zira bir na-ehle [uygun olmayan kimseye] düşmemeni arzu eylerim."

Sabahat,

"Teehhül edecek olursam yazarım ve sen gelinceye kadar karar-ı katiyi vermem emin ol! Ben de senin iyi tahkik edeceğini [araştıracağını] bilirim."

Nihat,

"Söz veriyor musun?"

Sabahat,

"Söz veriyorum!"

Nihat, Sütude'ye,

"Anne, sen de şahit ol! Unutturma!"

Nihat bu mukaveleden sonra artık yolculuk tedarikatını icra ile [hazırlıklarını yerine getirerek] bir hafta sonra Amerika'ya hareket etti.

Fehame bir gün Sabahat'e misafir gelmiş idi. Herkese karşı Sabahat daha teehhül etmeyip tahsil-i uluma [ilim öğrenmeye] devam edeceği cihetle Suat'la izdivacı reddeylediği söylenmiş idi. Fehame ile Sabahat pek teklifsiz görüşmekte idiler. Fehame'den lakırdı çıkmadığını da Sabahat pek iyi bildiğinden vakayı olduğu gibice anlattı. Abdullah Efendi kendilerine yakın bir küçük yalı tutmuş olduğundan Arapça ve Fransızcaya vâkıf ve pek âlim **(306)** olan bu adamdan tahsile devam eyleyeceğini ve bir müddet öylelikle meşgul bulunacağını da söyledi. Fehame dedi ki,

"Ah! Ne bahtiyarsınız!"

Sabahat bu söze taaccüb eyledi,

"Ben mi bahtiyar?" deyince Fehame,

"Evet, siz! Size hıyanet eden bir adamı reddedebilmek, haysiyetinizi çiğnetmemek, sizin gibi bir kızı ve ona lazım gelen ihtiram ve sadakati takdire muktedir olamayan bir kimsenin sizin de takdirinize şayan olmadığını bildirmek, az şayan-ı tefahhur bir şey midir? Haysiyyet-i nisvaniyeyi [kadınlık onurunu] müdafaa eylemiş olduğunuzdan dolayı sizi kadınlık namına tebrik ederim! Sizi o suretle tahkir ettikten sonra döktüğü dillere kapılmamak ve nagamat-ı âşıkane ile sermest olup avlanmamak, sahte sözleri derk edemeyecek ve kendini idare edemeyecek, vezaifini unutacak kadar işve ve hevesata meclup olan bir adama karşı ibraz-ı fetanetle [zihin uyanıklığı ile] mukavemet ve metanet [karşı koymanın] nasıl olduğunu göstererek, kadınlığı dişilikten tefriki [ayırmayı] öğretmek ve kadın ne olduğunu ona göstermek ne büyük muvaffakıyettir! Bu gibi

tahkirata duçar oldukları hıyaneti anladıkları, hisseyledikleri hâlde bir şey yapmaya muktedir **(307)** olamayanlar bedbahttırlar!"

Sabahat, Fehame'nin bu sözlerinden pek çok şey hissetti. Fehame'nin bahtiyar olamadığını anlıyordu. Fehame biraz düşündükten sonra dedi ki,

"Eğer müsaade buyurursanız ben de sizin derslerinizde bulunarak, tahsile devam edeyim. Hem size refakat hem de âlem-i ulum [ilim dünyası] arkadaşlığı etmiş olurum. Benim de kendimi meşgul etmeye ihtiyacım var."

"Maalmemnuniye [memnuniyetle]! Sizin arkadaşlığınız da benim için ayrıca bir lütuf olur. Abdullah Efendi'den birlikte ders alırız. Fakat Abdullah Efendi gündüz mahall-i memuriyetine gittiğinden dersler gece olacaktır. Siz ise müteehhilsiniz."

"Bey geceleri biraderler ile vakit geçirdiği için geç vakit içeriye gelir. Gece dersleri için hiçbir mâni yok!"

Bu mukavele üzerine Sabahat'le Fehame birlikte tedrise [ders almaya] başladılar. Hikmet-i tabiiye, kimya, heyet, tarih-i umumi evvelce okumuşlardı. Ulumun derinlerine giriştiler, felsefeye daldılar. O zamana kadar okuduklarının ilerisine doğru gitmekte idiler. Bunlar, felsefe kitaplarını roman kitaplarını okumak suretinde okuyanlar gibi okumuyorlardı. **(308)** Felsefenin alfabesi makamında bulunan ulumu okuduktan sonra Abdullah Efendi gibi bir muallimin taht-ı terbiyyet ve tedrisinde hecelerini sökmüşler ve kıraata başlamışlardı.

- 8 -

Piraye, latif kızcağız, tahsiline epeyce himmet olunmuş kendisi de çalışmakta kusur etmemiş ise de okuduklarını bellemekle kalıp, faaliyet-i fikriyesi ondan ilerisini merak ile tefekkürat-ı amikaya [derin düşünmelere] ve zekâ-yı tabiiyesi istikşaf [araştırma] ve idrak-ı hakayık-ı âleme [âlemin gerçeklerini anlamaya] ilerlecek mertebede değil idi. Asla budala ve ahmak değil idi. Lakin orta bir zekâsıyla Sabahat ve Fehame gibi kimselerle kıyas olunamazdı.

Açık ela renkli gözlerine insan, bir kuvve-i cazibe veya dafia [çekim gücü veya iticilik] ile teessürünü hissetmeksizin baktıkça bakabilir. Beyaz tenine, güzel kumral kaşlarına, ufak pembe dudaklı ağzına ne kadar bakılsa, "Ne güzel," demek hatıra gelmez! Nasıl olduğu sorulacak olursa "Güzel! Kusursuz güzel!" denilmeye

mecburiyet görülür idi. Piraye geniş omuzlu, boylu boslu, **(309)** balıketi tabir olunan bir semizlikte idi. Ne boyuna ve ne de semizlik veya zayıflığına dair kusur bulunamaz bir endamda idi. Lakin ondan daha kısa boylular bulunur ki reftar ve hıramı daha ziyade calib-i nazar olur.

Piraye seviyordu. Kuvve-i ruhaniyenin aşk suretinde tecelli eden bir nüfuzu bu kızcağızda olanca şiddetiyle icra-yı hükmeyliyordu. Bütün cihan onun için Rıfat'tan ibaret idi. Sanki bütün insanlar içinde yalnız Rıfat'ı görüyor, düşünecek birçok şeylerden yalnız Rıfat onun zihnini işgal ediyor, güya kalbi yalnız Rıfat için çarpıyor, ruhu onu daima Rıfat'a doğru sevk ediyordu. Rıfat'ı görmek, onu dinlemek, ona söylemek için can atıyordu.

Gittikçe büyümekte, kesb-i şiddet eylemekte olan sevdası artık Piraye'ye kendisinin âşık olduğunu anlatmış idi. Rıfat, akşama geldiği vakit onu karşılamak üzere bulunmak için sokağa çıkmıyor. Çıkarsa da erken avdet ediyor, Rıfat yatacağı vakit hizmetini ifa eylemek için uyumayıp bekliyor. Sabahleyin kahvesini başkası götürmemesi için erkenden kalkıyor, bekliyor idi. Sabahleyin her gıcırtıyı onun kapısı mı açıldı diye dinliyor, gece her tıkırtıyı onun **(310)** ayak sesi mi diye bekliyordu.

Piraye'nin o hanede mevkii bir küçük hanımlık olduğu hâlde Rıfat'a daha ziyade takarrüp edebilmek, onu daha sık, daha teklifsiz görebilmek için Rıfat'ın oda hizmetçiliğine girişmiş idi. Hanımlıktan cariyelik mevkini alıyordu. O mevkiinden o kadar memnun idi ki onu düşesliğe değişmezdi. Rıfat mahzun diye ağlarken, Rıfat mahrum diye inlerken şimdi kendi mahrumiyeti acılarını da hissetmeye başladı. Sevmesi ihtiyari olmadığı hâlde sevilmek de istemesi bir arzu-yu şedit idi. O zavallı için devre-i şebab [gençlik dönemi] münhasıran [sadece] sevda, bütün varlığı bir dil-i şeyda idi. İndinde meşgale-i beşer aşktan, aşk hayattan, hayat aşktan ibaret idi. Her gün Rıfat'tan bir taltif-i âşıkane bekliyor, bir kelime-i aşk-nevazî [güzel bir aşk sözü] intizarında [beklentisinde] bulunuyordu. Ah, bu intizar! Daima, daima bu intizar onu üzüyor, onu üzüyordu. Fehame gelin olduktan sonra Piraye'nin ümitleri tazelenmiş idi. Rıfat'la kendi arasında bir mâni teşkil eden Fehame, daire-i izdivaca çekilince artık kendi beyinlerinde [aralarında] bir mâni göremiyor idi. Lakin Rıfat bu mânii görüyordu. O mâni her an ve dakika Rıfat'ın gözleri önünde olan Fehame'nin hayali idi. Mesile Hanım'ın da tervici ile [onayıyla] Piraye **(311)** Rıfat'ın oda hizmetlerini hep kendi üzerine almış idi.

Rıfat'ın hizmetini Piraye diğer hizmetçilerden daha muntazam görüyordu. Zira bütün düşündüğü Rıfat'ın rahatı ve üzülmemesi ve kendini ona beğendirmesi idi. Mesile bu hüsn-i hizmetine [güzel hizmete] Rıfat'ın nazar-ı dikkatini celp ile [dikkatini çekerek] Piraye'yi kendisine hibe eylediğini [bağışladığını] söyledi. Rıfat bu sözden maksat Piraye'nin cariye olması, vuslatın izdivaçtan evvel vukuunda bir beis teşkil etmeyeceğini kendisine ifham olduğunu anladı. Kerime-i maneviye [manevi kız] mertebesine çıkarılmış olan Piraye'yi bu suretle cariyelik mertebesinde göstermek için Mesile'nin ne kadar müteessir olmakta [üzülmekte] olduğunu da derk ile [anlayarak] validesine de acıdı. Rıfat, Piraye'ye acıyordu. Lakin Fehame'den kat-ı ümidin kalbinde açtığı yaraların acısı bu acılardan ziyade idi. Rıfat, Piraye'ye pek ziyade hüsn-i muamele ediyordu. Rıfat bir muhabbet-i uhuvvetkâraneden başka suretle sevmediği, sevemediği bir kızı almak, onun hayatını zehirlemek, istikbalini mahvetmek, onu bedbaht eylemek olduğu için Piraye ile izdivacı caiz görmüyor ve o bapta kendisine ısrar da eyleyecek olsa kendi sevdasına olan meclubiyeti öyle bir izdivacı icraya kendinde iktidar bulundurmadığını görüyordu.

Fehame izdivaç edeli iki sene olmuş idi. Bu iki sene **(312)** zarfında Rıfat bir defa daha seyahate çıktı. Validesinin bol bol verdiği paralarla en birinci otellerde, en iyi surette yaşamakla dolaştı, Amerika'ya kadar gitti. Nihat Amerika'nın haylice içerilerinde bir işle meşgul olduğunu bildiğinden onunla görüşemedi. Fazla sarfiyatı, israfı hoş görmeyen Rıfat bu defa validesinin müsaade ve arzusu üzerine haylice para sarfetti. O kadar gayrete, mesaiye rağmen Fehame'yi unutamadığını, o sevdayı yenmeye muktedir olamadığını görüyordu.

Bir akşam Rıfat soğuk algınlığından keyifsizlenmiş idi. Validesi kendisini görmek üzere yatak odasına geldiğinde orada duran Piraye'ye, belki hizmet için lüzumu olmak ihtimaline mebni bir şilte sererek Rıfat'ın odasında yatmasını tembih eyledi. Rıfat bu sözden sıkıldı. Lakin Piraye'nin yanında bunu red için bir söz söylemekten çekindi. Kendisinin o derece hasta olmadığını, Rakım Efendi'nin tembihi üzerine, o akşam perhiz ederek odasından çıkmayacağını her ne kadar söylediyse de validesi soğuk algınlığının sair hastalıklara yol verebileceğini ve evvelce ihtiyatlı davranarak çabuk geçiştirmek lazım geldiğini anlatarak ısrar etti. Ve Piraye'ye tembihatını tekrar eyledi. O aralık istifsar-ı hatır [hatır sormak] için

odaya giren Bahir Efendi de bu lüzumu tasdik **(313)** eyledi. Onlar çıktıktan sonra Rıfat kendi kendine,

"Cibillet-i reculiyeden [erkekliğin yaradılışından], hevesat-ı civaniyenin [gençliğin arzularının] iras eyleyebileceği [ortaya koyabileceği] zaaftan Piraye için imdat tasavvur olunuyor demek! Zarar yok bunu ben de tecrübe etmiş olurum! Piraye'nin hanımlık mevkiinden cariyelik mevkiine indirilmesi, onun böyle benim odamda yatacak kadar mahrumiyetini hissettirmek için mi imiş? Belki beni de oyalamak istiyorlar!" diyordu. Ertesi günü Rıfat iyileşti. Üç gün sonra ise artık hiçbir şeyi kalmadığından Rakım'ın müsadesi ile işine gitti.

O gece dahi Piraye'nin odaya yatağını sermiş olmasını gören Rıfat'ın canı sıkıldı. Bir şey söylemedi. Lakin ertesi gece dahi o hâlin devamı onu hiddetlendirdi. Hâline acıdığı Piraye'nin bu hâlini bir sıvışıklık ve âdeta hayâsızlık [utanmazlık] bularak onun hakkındaki merhamet yerine bir hiss-i nefret uyandı. Piraye'yi sevebilmek değil, onu beğenebilmek dahi kendisi için mümkün olmadığını anlıyordu. "Fehame'nin böyle bir sıvışıklığını görsem onu da o kadar sevmez idim!" diye düşünüyordu.

Rıfat'ın Fehame'yi görmeden evvel kendine zevce olmak üzere tasavvur eylediği kadın, hayalhanesinde [hayalinde] teressüm eyleyen maşuka-i muhayyeli [hayali aşkı] **(314)** tamamıyla Fehame'ye müşabih idi [benziyordu]. Fehame'nin şekil ve şemailinde [fiziksel görünüşünde], mizaç ve etvarında bir kadın tasavvur eder idi. Rıfat sıvışık ve yılışık insanlardan hoşlanmadığı gibi Piraye'nin işve ve şivelerini ve her an dudaklarından eksik etmemeye çalıştığı tebessümüyle kendisine takarrübünü, söyleşmeye fırsat aramasını âdeta bir tecavüz-i biedebane [edepsizce saldırı] suretinde telakki ediyordu [algılıyordu]. Piraye ise bir fikr-i aşiftegâne [baştan çıkarmak düşüncesi] ile yapmıyordu. Rıfat'a olan incizabı [bağlılığı], meftuniyet ve inhimaki [tutkusu] onu bilaihtiyar [ister istemez] o cihete sevk ediyordu. Bir sevk-i tabii ile o hâllerde bulunuyordu. Rıfat, o gece Piraye'nin mevcudiyetinden pek ziyade bihuzur oldu.

Rıfat gözlerini kapadığı hâlde dahi gördüğü, uykuya dalıncaya kadar iştigal eylediği Fehame'nin hayaliyle, ünsiyet ve mahremiyet zamanında yanında bir yabancının bulunduğunu, rüyalarının da hiçbir soluk, hiçbir bir nefes ile inhilalini [bozulmasını] istemiyordu. O sabah uyandığında, uyanık olduğu hâlde ayak sesiyle Rıfat'ı rahatsız etmemek üzere yatağında kımıldamaktan dahi çekinen

Piraye'nin gözleri açık olduğu hâlde yatmakta olduğunu gördü. Piraye, sabah hizmetlerini ifa için kalktı. Piraye sabah kahvesini getirdiği zaman Rıfat,

"Piraye, ben artık rahatsız değilim! Senin burada **(315)** yatmaklığına hacet kalmadı!" dedi. Piraye, Rıfat'ın kendisini mahremiyetinden, haremgâhından tard eylemekte olduğunu anladı. Piraye, kalbine bir bıçak sokulmuş gibi oldu. Görünmeyen, tutulmayan o bıçak o acıyı nasıl hissettiriyordu. Bu manevi tesir, kalbinde, o uzuvda nasıl öyle bir veca-i cismani [ağrı] hâsıl etmiş idi. Kalbi acıyordu, yaralanmış gibi olan acıyan mahalli hissediyordu. Teskin-i evca [ağrının dindirilmesi] için elini kalbi üzerine bastırmaya mecbur oldu. Rıfat'ın ağzından çıkan o söz sanki Piraye'nin sinesini delmeden, cildini parçalamadan nüfuz eylemiş, en müthiş ve mühlik bir alet-i cerhin [yaralayıcı aletin] yapacağı işi kalbinde yapmış, ciğerlerini parçalamış idi.

Rıfat'ın ikrah eylediği [tiksindiği], sıvışıklık bulduğu birtakım işve ve şivelere ve bahaneler icadına karşı tavr-ı bikaydisi öyle birer hançer, birer kurşun gibi ciğerlerine işliyordu. Kızcağız bedbahtlığını düşündükçe ümidi, şüpheye düştükçe sinesinin içinde hisseylediği acılar, o şüphenin yeise tahavvül eylediği [dönüştürdüğü] zamanlar daimi surette kendini hissettiriyordu. Istırab-ı maneviyesine bir veca-i mütemadi-yi cismani [sürekliliği olan bir vücut ağrısı] ilave olunmuş idi. Acılar göğsüne vuruyor, göğsünün kısm-ı hariciyesi de [dış kısmı da] acıyordu. **(316)**

O bülent-endamın [uzun boyun] reviş-i hıramında [yürüyüşünde] bir kırgınlık, o geniş sineyi sarsan bir öksürük peyda olmaya başladı. Beyaz renginde bir uçukluk ve solmaya başlayan yanaklarında nöbet zamanları ziyade pembelik görünmeye başladı. Hemen Rakım celbolundu. "Birinci derecedir! Hemen havayı değiştirmeli!" dedi. Tedavisi için lazım gelen tedabiri de anlattı.

Heybeliada'da güzel bir hane tutuldu. Piraye gitmek istemiyordu. Rıfat, kızın kendisinden ayrı yaşamamak için gitmediğini derk eyledi [anladı]. Kendi uğruna o hâle düştüğünü anladığından kızcağızın hayatının kurtulmasını istiyor ve elinden geldiği kadar o hususta çalışmaya azmeyliyordu. Rıfat da birlikte gideceğini söylediğinde Piraye gitmek için artık mümanaat eylemedi [direnmedi].

Heybeli'deki hane çamlar içinde olduğu gibi muntazam bahçesi de var idi. Rıfat, Piraye'nin şifayab olması için elinden geldiği kadar çalışıyordu. Cuma, Pazar günleri Piraye ile beraber geziyor, söyleşiyor, gülüşüyordu.

Rıfat, Piraye'nin yanında latife-gûluk [şakacılık] dahi ediyordu. Bu kadar iltifatlar içinde bir ima-yı sevda, bir nevaziş-i âşıkane bulunmaması Piraye'yi bütün bütün dilhun ediyordu. O zavallı yakın bulunursa **(317)** kendi gençliği ve güzelliğinin bir tesiri olur sanmış idi. Çamlıktan avdetinde yorgun düşen Piraye'nin koluna girerek getiren Rıfat, sanki mermer veyahut odun idi. Rıfat, Piraye'nin ilacını eliyle veriyor ve ona doktorun müsaade eylediği yiyecekleri taşıyordu. Ona ne istediğini soruyor, keyfini sual ediyor asıl marazın menbaı [kaynağı] olan kalbinden bir şeyi sormadığına Piraye sıkılıyordu. Rakım Efendi hastanın kışı Beyrut'ta geçirmesini söyledi. Lakin Piraye'yi razı etmek kabil olamıyordu. O kadar üzülmesi de mucib-i mazarrat olacağı [zarar vereceği] mütalaasıyla vazgeçildi.

Bütün kış tedavisine dikkat edildi. Rıfat bir gün Rakım'a hastanın hâlini soruyordu. Rakım dedi ki,

"Bünyenin kavi olmasına rağmen hastalık süratle ilerliyor. Heybeliada'dan istifade memul ediyorduk. Hâlbuki gittiğinden fena geldi. Hâlâ da maraz ilerliyor."

Bahar gelince yine Ada'ya götürdüler. Piraye zayıflamış, solmuş idi. O kadar mecalsiz idi ki sedye ile götürmeye mecbur oldular. Artık çamlığa da sedye ile çıkarıyorlar idi. Bir müddet sonra yatağından kalkamadı. Bazı koltuk sandalyesi ile bahçeye çıkarıyorlardı. Rıfat akşamları Ada'ya geliyordu. Piraye yalıya gitmeyi tutturdu. Ağlıyor, üzülüyordu. **(318)** Doktora da yalvarıyordu. Rakım hastanın yanından çıkınca Rıfat'a,

"Bari götürünüz üzülmesin!" deyince Rıfat,

"Onun afiyeti için burada bulunması daha muvafık değil mi?" demesi üzerine Rakım dedi ki,

"Afiyet mi? O artık mümkün değil!"

"Hiç ümit yok mu?"

"Şifayab olmak ümidi çoktan gitti. O hâlde yaşatabilmek imkânı da şimdi bitti!"

Piraye'yi muş[42] ile yalıya geçirdiler, birinci katta deniz yüzündeki büyücek odalardan birini istedi. Yatağını oraya indirdiler. Yattığı yerden denizi görmek istiyordu. Piraye'nin tedavisi için ne kadar para sarfı lazım ise Mesile Hanım sakınmadı. Bir yandan da Bahir Efendi ve Rıfat sarf ediyorlardı. Çok defalar

[42] Mouche (Fr.): Küçük gezinti gemisi. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 151.]

konsültolar[43] icra olundu. Üzülmemesi, iyi bakılması için müteaddit bakıcılar tayin olundu. Çisûd! [Neye yarar] Piraye günden güne bitiyordu. Yalıya getirdiklerinden bir ay sonra bir konsülto daha icra olundu. Tabipler on beş yirmi günlük daha ömrü kaldığını söyleşiyorlardı. **(319)**

O akşam ayın on dördüncü gecesi idi. Musikişinas beylerden bir cemiyet mehtaba çıkacaklarından Rıfat da dinlemek üzere sandalıyla onlara refakat etmek arzu ederse diye haber verdiler. Rıfat, Piraye'nin hâlinden pek müteessir olduğu için çıkmadı. O gece odasına çekilmeden evvel kendi uğruna ölmekte olan kızcağızın hatırını sormak üzere gitti. Piraye, Rıfat'ı görünce olan gayretini topladı. Kendini oturtmalarını söyledi. Bakıcıları arkasına yastıklar yerleştirip onu dayadılar, oturttular. Piraye onlara hitaben,

"Siz artık biraz gidip istirahat ediniz, beyefendi burada!" dedi.

Onlar Rıfat'ın yüzüne baktılar. Rıfat, Piraye'nin son arzularını yerine getirmek üzere biraz müddet orada kalmaya razı olduğundan gitmelerini ve lazım olursa çağıracağını söyledi. Onlar çıktıktan sonra Piraye,

"Biraz yakın oturur musunuz?" dedi. Doktorlar, Piraye'ye pek sokulmamayı tembih etmişlerse de Rıfat zaten hayatından bıkmış olduğu gibi artık yaşayacak pek az günleri kaldığını söyledikleri biçarenin hatırını kırmak da istemediğinden yakın oturdu. Veremin sirayeti [bulaşıcılığı] hakkında **(320)** Piraye'nin vasi bir malumatı yoktu. Kendi küçüklüğünde kalfalarından bir kızcağız teverrüm ile vefat eylediği zaman ondan ziyade sakındıklarını tahattür edemiyordu. O zamanlar veremin sirayeti hakkında o kadar malumat yoktu. Piraye, kendisinin müteverrim [veremli] olduğunu biliyordu. Lakin veremin derece-i sirayetini bilmiyordu. Rıfat'a biraz yakın oturmasını teklif eylediği zaman sirayet meselesini düşünememiş idi. Kızcağız okuyup yazmak öğrenmiş ise de büyüdükten sonra gazetelerdeki fenni makalatı [bilimsel makaleleri] ve o türlü resaili [kitapçıkları] mütalaaya heveskâr bulunmamış idi. Hanımının eğlencesi, cici bebeği, hanenin küçük hanımı olarak büyüyen bu zavallı, nevazişlere müstağrak bulunarak, kendi buseleri birer taltif addolunarak büyükleri tarafından sevile sevile, öpüle öpüle büyümüş, Rıfat'la izdivacı meselesi ortaya konuluncaya kadar âdem-i muhabbet ve rağbeti hisseylememiş idi. Muhabbet-i uhuvvetkâranede haset [kıskançlık]

[43] Konsulter (Fr.): Muayene etmek. [Konsültation (Fr.): Bir hastayı birkaç hekimin görerek fikirlerini söylemeleri.] [Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962, s. 119.]

göstermeyen Rıfat'ın kendisiyle izdivacı reddeylemesi, Fehame kocaya vardıktan sonra da yine ona rağbet eylememesi dünyada tatlılıklardan başka acılıklar da bulunduğunu ona anlatmış idi. Yine yaşamak isterdi. Ümit ile yaşadığı âlemde Rıfat'la izdivacından kat-ı ümit eylemek [ümidini kesmek] de lazım gelse onunla beraber yaşamaya, onun teneffüs eylediği havayı teneffüse, ona hizmet eylemeye de razı idi. **(320)** Sevdiğinden ayrı bulunan âşıkları düşünüyor, kendisine hisse-i bahtiyarî [mutluluk payı] çıkarmaya çalışıyor, Rıfat'la bir hanede bulunmak, cariyesi olmak sıfatıyla onun mahremi olmak, hizmetini görmek gibi şeylerden mahrum olmamak için yaşamak istiyordu. Artık kendisinin mevte takarrübünü [ölüme yakınlaştığını] görüp anlayınca feleğin o kadarcık bir bahtiyarlığı da ona çok görmesini, kanaatin bir medar-ı hâlas olamamasını görerek müteessir oluyordu. Kendi hayatından ziyade Rıfat'tan ayrılacağına yanıyordu. Piraye, Rıfat'ı görünce biraz kuvvet hisseylemiş idi. Rıfat teselli olmak üzere,

"Bu akşam seni iyi görüyorum Piraye!" dedi.

Piraye acı acı gülerek,

"Doktorlar on beş yirmi günlük hayatım kalmış olduğunu söylüyorlardı. Siz de burada idiniz. Benim o kadar Fransızca anlayabileceğime ihtimal veremiyor musunuz? Beni aldatmak için kendinizi yormayınız. Tatyip ve taltif etmek [iyi davranmak] istiyorsanız beni dinleyiniz! Birkaç güne kadar terk-i hayat edecek bir kimse artık söylemekten çekinir mi? Çok çektim! Hiç söylemedim! Artık benden ebediyyen kurtulacaksınız! Huzurumla [varlığımla] sizi rahatsız etmeyeceğim!"

Rıfat gözlerinin yaşını ketme [gizlemeye] çalışarak,

"Senin **(322)** yaşadığını ben istemez miyim sanıyorsun Piraye! Senin huzurun beni asla rahatsız etmez!"

"Yaşamaklığım için elinizden geldiği kadar çalıştınız. Bunu inkâr edemem. Demek istiyorum ki söyleyeceğim sözler hoşunuza gitmezse de artık yaşamayacağım için uzun sürecek bir rahatsızlık değildir. Ben ise şimdi söylemezsem ne zaman söyleyeceğim?.. Artık zaman pek dar! Birkaç gün sonra belki istediğim gibi söylemeye de mecalim kalmayacak. Yatağa düşeliden beri sizi her istediğim zaman göremiyorum. Akşam avdetinizde koşup karşılayamıyorum. Pardesünüzü, bastonunuzu, paketinizi artık ben alamıyorum. Elbiselerinizi değiştirirken artık ben muavenet edemiyorum. Geceliklerinizi ben giydiremiyorum. Kandilinizi yakıp kapınızı çekemiyorum. Sabahleyin kahvenizi

ben veremiyorum. Boyun bağınızı ben bağlayamıyorum. Beni rahatsız olacak diye artık piyano çalmıyorsunuz, "Bedhofın"in asarından sevdiğim parçaları yatağımdan olsun dinleyemiyorum."

"İster misin? Sana biraz piyano çalayım mı?"

"Bir şart ile! Piyanodan sonra yine gelir isen!"

Rıfat saate bakarak,

"Daha saat bir buçuk! Vakit var! **(323)** Yine gelirim! Bethofın[44]'den mi?"

"Şopen'den! Şopen'den sevdiklerimi bilirsiniz. Müzisyen olamadım ise de musıkiyi severim. Bahusus [özellikle] siz çaldığınız vakit!"

Piraye'nin yattığı odanın karşısındaki odada bir piyano var idi. Rıfat oda kapılarını açık bıraktı. Piraye'yi beklemeye de birini gönderdi, piyanonun kapağını açtı. Piraye odaya giren bakıcıya kapının dış tarafında beklemesini söyledi. Rıfat'ın parmaklarından dökülürmüşçesine gelecek olan musıkinin bir seyyal-i rakik gibi kendisine vusulüne [ulaşmasına], o cereyan-ı latife bir set, bir hail [engel] addeyleyeceği bir diğer vücudun ortada bulunmasını istemiyordu. Rıfat, Piraye'nin istediği notayı koyup açtı. O hava ezberinde gibi bulunduğundan bakmaya pek de lüzum kalmıyordu. Rıfat, o gece pek müteessir idi. Kendi derdi ile uğraşırken biçare Piraye'nin de hâlinden müteessir oluyordu. O teessürle ne müessir çalıyordu. Şopen o morsoda metin ve itidal-i demi ibraz eder bir tarz-ı ifade ile başladığı şekva-yı ıstıraptan gittikçe sabr u samanın [sabır ve gücün] tükenmesiyle metanet ve itidali bitmiş, sanki feleğe karşı dava-yı hukuk-ı beşere [insanın hakkını dava etmeye] kalkışıyordu. Sanki bigünahların nahak yere zulüm altında ezilmelerinden zalimlere **(324)** feleğin verdiği fırsatlardan şikâyetler savuruyordu. Güya meşakk-ı hayatı [hayatın zorluklarını] mücadelat-ı beşeri [insanın mücadelerini] hülasa hâlinde göstermek, onu lisan-ı musıki ile anlatmak istiyordu. O söylenmeler arasında bir vakit, hayat-ı beşere karışmış olan bir kuvvet, yani aşk bulurdu. Seda tatlılaşmaya, piyano perdeleri titreşmeye başladı. Ümitler, arzular, helecanlar, heyecanlar bir aheng-i ruhnüvaz ile cereyana başladı. Sonra bu aheng-i revnaktarın [parlak ahengin] tersim eylediği [resmettiği] elvah-ı rengin-i hayali [çok renkli hayali levhalar] gölgelenmeye, serptiği buket buket şukûfe-i taravetnümun-ı muhayyel [hayali canlılık gösteren çiçek] solmaya başladı. Kesik kesik, yavaş sesler bir zebunluk [güçsüzlük], bir zaaf [zayıflık]

[44] Ludwig van Beethoven: Alman klasik müzik bestecisi.

kendini hissettirdi, bir müddet için tahammülü ibraz eden [ortaya çıkaran] bu hâl devamdan sonra ses yükselmeye başladı. Nale [inleme] ve feryatlara çıktı. Şopen! O harika-yı beşer [insanlık harikası]! Sanki feleğe, "Artık yeter!" diyordu. Musıki aşk püskürmeye, aşk kıvılcımlar saçmaya başladı, sanki o çalınan havanın yayıldığı hava-yı nesimi tutuşmuş, ortalık ateş-i aşk kesilmiş idi. Artık çığlıklar başladı. Rıfat'ın parmaklarının darbesinden piyano ihtizaza geldi [titremeye başladı]. Rengin ve revnaktar-ı elvah [tabloların rengi ve parlaklığı] ve şukûfezar [çiçek bahçesi] yerine meşakk-ı hayat [hayatın zorlukları], mihen-i beşer [insanlığın sıkıntıları], âlâm-ı sevda tersim eder [resmeder] gibi oldu, güya musıki boralar, fırtınalar, şimşekler tasvir **(325)** ediyordu. Bir tevakkuf [duraklama] vaki oldu. Sanki bu feleğin kadrine esir, kaderin hükmüne mahkûm olan insanların mücadelat-ı hayattaki [hayat mücadelesindeki] feryat ve figanlarının bi-sûdluğunu [faydasızlığını] ibraz ediyordu [gösteriyordu]. Bu lahza-i tevakkuftan sonra mübarezat-ı hayatın [hayat mücadelesinin] yorgunlukları, acz-i natüvanileri bulurdu. İniltiler, giryeler başladı. Hazin bir terennümle piyano ağlıyordu. Bu nağme-i giryan [ağlama sesi] insanın ciğerlerine kadar nüfuz ediyordu. Ağladı, ağladı! Güya artık bitap serildi. Sesinde kuvvet kalmamış gibi yine kesik kesik, yavaş yavaş söyleniyordu. Feryatlar, çığlıklar enine müncer oldu [vardı]. Bir müddet böyle devamdan sonra muhtazırlarda [can çekişenlerde] görülen son bir şule-i hayat gibi, yanıp bitmekte olan kandilin son kıvılcımları gibi birkaç feryat ve çığlık işitildi. Her iki el parmaklarının birkaç perdelere birden olan darbeleriyle husule gelen bu esvat [sesler], ortalığı çınlattıktan sonra artık ortada onun aks-i sedası işitiliyordu. Mazinin yâd ve rivayeti gibi kalan bu aks-i seda da kesildi. Rıfat'ın kalbinden gelen bir enin-i ıstırap bunu takip eyledi. İçerideki Piraye elini göğsüne bastırarak "Of, göğsüm!" ve bir ah-ı derunî çekerek "Ah, gönlüm!" diye inledi. Şerha şerha [parça parça] açılmış ciğerinin evca-ı maddisinden, söz geçiremediği gönlünün ıstırab-ı maneviyesinden eninler **(326)** salıveriyordu.

Rıfat, Piraye'nin yanına avdet etti. Piraye'nin arzusu üzerine kapınınn dışında beklemekte olan bakıcı, istirahate göderildi. Piraye dedi ki,

"Bu gece kendimde bir kuvvet buluyorum. Bilmem ki bundan sonra böyle bir kuvvet bulabilecek miyim? Artık çekinecek ne kaldı? Terk-i hayat etmek üzereyim! Bu aşk beni öldürmekte olduğu hâlde ben aşkımdan bahsedemiyorum! Sizin uğrunuza terk-i hayat etmekte olduğum hâlde bir kere dahi 'Sizi seviyorum!'

diyemedim! Ah! İnsanların en bedbahtı, aşk kurbanlarının en biçaresi değil miyim?"

"Tabiplerin kat-ı ümit ettikleri hastalardan iyi olanlar yok mu? Sen de iyi olursun Piraye!"

Piraye meyusane başını sallayarak,

"Artık teselli bende yer bulamaz. Beni üzmek istemez iseniz aldatmaya çalışmayınız. Çünkü beyhude olur. Hakkımda bir iyilik etmek isterseniz şu kalan birkaç günlük hayatımda kendinizi bana sıkça gösteriniz. Şimdiye kadar söyleyemediğim aşk ve muhabbetimden bahsedersem beni dinleyiniz. Sizi ne kadar sevdiğimi bilseniz bu kadarcık arzularımı çok görmezsiniz. Sevenin hâlinden **(327)** anlarsınız çünkü siz de seviyorsunuz. Beni böyle harap edip bitiren yalnız kendi derdim değildir. Sizi bahtiyar göreydim belki böyle olmaz idim. Sizi mustarip ve mahzun görmek de beni harap etti. Ben bahtiyar olamadım sizi bahtiyar göreydim bu derece muazzep olarak ölmez idim. İstiyorum ki Fehame Hanım'ı çağırtayım da ona, 'Ben ölüyorum. Benim mevtime siz sebepsiniz! Uğrunuza bir kurban yetişir! Artık o civana kıymayınız!' diyeyim."

"Lakin ne yapmak istiyorsun Piraye? Müteehhil [evli] bir kadına böyle sözler olur mu?"

"Bey, aşk adamı öldürüyor beni görmüyor musunuz? Size yazık değil mi? Görüyorum ki sizin aşkınız da benim size olan aşkım derecesinde bir şey! Ben ona 'İşte! Kendisi bahtiyar olmaya layık olduğu gibi sizi de bahtiyar edecek bir erkek! Ondan boşanınız da buna varınız!' demek istiyorum."

"Sakın, Piraye sakın! Bunlar yapılacak şeyler olsa ben teşebbüs etmez miyim? Bunları ona isma [duyurmak] için bir kadın bulmak müşkil mi? Fehame benim kendisini sevdiğimden evvel birini sevmiş, onunla teehhül etmiş. Onun evini barkını yıkmak bir denaet **(328)** olduktan başka, zevcini seven bir kadının o sözlere, havale-i seme [duyurulanlara] itibar etmeyeceği malum! Beyhude rezalet olur! Bana lazım olan o kadını unutmaktır. Ben de buna çalışıyorum. Hem de sen böyle şeylerle kendini üzme! Rahatsızlığın ziyadeleşir."

"Sözlerimi kesmemeyi rica eylemiş idim. Ben derdimi döktükçe, sizinle hasbihâl ettikçe kendimde iyilik hissediyorum. Bey! Fehame Hanım'ı alacak olursan veyahut onu unutmaya muvaffak olup da bir diğer kadınla izdivaç ederek bahtiyar olursan benim mezarıma gel, 'Ben bahtiyarım!' de. Eğer kemiklerim de kalmamış,

dağılmış, türaba karışmış da olsa emin ol ki bir zaman cismimi teşkil eylemiş olan bakiyye-i eczam [parçalarımın kalanları] sürurundan titrer. Belki o zaman o mezardaki türabın [toprağın] ihtizazını [titreyişini] görürsün. Hele ruhum! O ebedi olan mevcudiyetim şad olacağından şüphe etme! Beni unutma! Mesut olduğun zamanlarda dahi hatırından çıkarma!"

Rıfat'ın gözleri yaşla doldu. Ceketini çıkarıp bir sandalye üzerine bıraktı. O kadar müteessir olmuştu ki artık marazın sirayeti meselesini, doktorların tembihatını düşünemedi. Biçare kızın incelmiş elini tuttu. Bu temasla Piraye'de hafif **(329)** bir raşe [titreyiş] görüldü, solgun yanaklarına bir pembelik geldi. Gözleri parladı. Başının arkasına dayadıkları yastık biraz kaymış idi. Rıfat onu düzeltti. "Zavallı Piraye!" sözü ağzından dökülüverdi.

Piraye tebessümle,

"Yok! Şu anda o kadar zavallı değil," dedi. Ve helecanla,

"Lakin ben ne için ölüyorum! Ben ne için yaşamayacağım!" deyip hızla doğrulup oturmak istedi, bu sarsıntı bir gıcık getirdi. İri kemikli levendane bir endam kadidi öksürüklerle sarsılıyordu. Öksürük o kadar tazyik eyledi ki kızcağızın yüzü morardı. Rıfat bakıcıları çağırmak için kalktığında Piraye ima ve işaretlerle mene [engellemeye] çalışıyordu. Ve bu üzüntü öksürüğü teşdit ediyordu [şiddetlendiriyordu]. Rıfat kendisi muavenete lüzum gördü. Sağ eliyle bir koltuğundan tuttu. Sol elini hastanın arkasından geçirip diğer koltuğuna girdi. Kızın yüzüne bakıyor ve hâlini gördükçe boğulacak diye korkuyordu.

"Bana istinat et [dayan] Piraye!" diyordu. Biraz sonra öksürük sükûnet buldu. **(330)** Rıfat Piraye'yi yastıklara dayayıp oturttu. Rıfat'a ihbar edilen [bildirilen] saz geliyordu. Sanatkâran-ı musıkiden bulunan bir hayli kimselerden mürekkep [oluşmuş] bu heyet, muntazam, mükemmel bir terennüm ve teganni ile yaklaşıyordu. Rıfat pencereden baktı, denizin yüzü kayıklarla dolmuş, birçok kayık ve sandallar onların peşine takılmıştı. Deniz rakit [durgun], hava sakin, sema berrak, mehtap pek parlak idi. Yalının önüne gelince durdular. Rıfat'a saz dinletmek ve kendilerini ona beğendirmek istiyorlardı. Gazel, taksim pek mükemmel gitti. İkinci şarkı olarak "A benim ruh-ı revanım seven ölsün mü seni," şarkısını söylemeye başladılar. Piraye,

"Evet işte ölüyorum! İstemesem de ölüyorum," dedi. Saz heyetinin bulunduğu sandal hareket etti. Bütün sandallar, kayıklar da onlara peyrev oldu [eşlik etti].

Aheste aheste gidiyorlardı. O kadar kürekler denizden çıktıkça gümüş kaplanmış gibi parlıyorlardı. Deniz yaldızlanmış gibi idi. Sandalların aheste hareketleriyle husüle gelen mevceler [dalgalar] parıl parıl parlıyordu. Küreklerin uçlarından su habbeleri [kabarcıkları] döküldükçe pırlantalar serpiliyor gibi oluyordu. Bazen sandallar birbirine **(331)** çitişiyor[45], kürekler bırakılıyor, yekvücut bir cism-i sabih [yüzen bir cisim] gibi denizin üzerinde akıp gidiyordu. Oradaki kimselerde neşe ve sürur var idi. Onlar ezvak-ı hayattan istifadeye çalışıyorlar, eğleniyorlardı. Beride iki eliyle hayata sarılmak, onu kaçırmamak için çırpınan Piraye, razı olduğu bir hayat-ı müellimi elinden kaçırmakta olduğunu görüyordu. Saz, Rıfat'ın yalısını biraz geçince sandallar o kadar çitişti ki biraz tevakkufa mecbur oldular. Keman hicazdan taksime başladı. Piraye dinledikçe teessürü ziyadeleşiyordu, biçare kız ağlamaya başladı. Yüzünü bir humret [kırmızılık] istila eyledi [kapladı].

"Bu yaşta mevte mahkûm olmak için ben ne fenalık ettim," diyordu, yine öksürük yakaladı. Nefes alabilmek için elini göğsüne bastırdı. Başını yastıktan ayırıp doğrulmak istiyordu. Rıfat muavenete lüzum olduğunu görerek evvelki surette onu kollarına istinat ettirdi. Öksürük sükûnet bulunca Piraye dedi ki,

"Bey! Galiba ben doktorların dedikleri müddeti de geçirmeksizin ölüyorum! Bana bir şeyler oluyor!"

"Adam çağırayım!"

"Hayır, hayır! Beni bırakma! Mademki öleceğim keşke **(332)** şimdi ölsem!"

Piraye başını da Rıfat'ın göğsüne dayadı. Piraye'nin yüzündeki humret ziyadeleşti. Kesik kesik bir sesle diyordu ki,

"Evet! Şu anda ve şu hâlde ölsem. Bak bey, saz çalıyor, düğünüm oluyor. Bu benim leyle-i zifafım [zifaf gecem]. Senin aguşunda can vermek benim için ne bahtiyarlık!"

Piraye'nin ağzından kan gelmeye başladı. Kan gittikçe ziyadeleşiyordu. Rıfat'ın adam çağırmak için haykırmak istediğini anlayınca Piraye,

"Rica ederim kimseyi çağırma!"

Rıfat, üzüntü Piraye'yi daha fena edeceğini düşünerek sükût etti. Piraye tebessümle gözlerini Rıfat'ın gözlerine dikerek,

"Bu bahtiyarlığı da bana çok görme! Anlıyorum ki ölüyorum! Senin kolların arasında ölmek ne bahtiyarlık!" dedi.

[45] Çitinmek: Birbirine bitiştirmek, iliştirmek. (*Derleme Sözlüğü*, c. 3, TDK., Ankara, 1968.)

Piraye'nin ağzından gelen kan şiddetlendi. Rıfat bu seyelandan [akıntıdan] kızcağız boğulacak diye korkuyordu. Bir aralık meydan [ara] verir gibi olunca Piraye gülmeye çalışarak,

"Ne bahtiyarım!" diyebildi. Ondan sonra şiddetli hücum eden demden [kandan] yatak boyandı. Rıfat'ın frenk gömleği, beyaz keten yelek ve pantolonu **(333)** kanla boyandı. Rıfat,

"Yetişiniz!" diye bağırmaya, imdatçı çağırmaya başladı, kollarının arasındaki Piraye artık bitmiş idi. Onu yastıklara dayadı. Ayağa kalktığında birçok kişiler ile beraber validesi gelmiş idi. Kapıdan girerlerken,

"Ne var! Ne oldu?" diyorlardı. Rıfat kemal-i teessürle,

"Piraye bitti! Onu ben öldürdüm!" dedi. Rıfat'ın üzerini kan içinde görenler birdenbire şaşaladılar, Piraye'ye baktılar ağzının kenarından henüz kan sızıyordu. Rıfat,

"Bıçakla, tabancayla değil mahrumiyetle öldürdüm!"

Mesile Hanım pek ziyade sevdiği Piraye'yi o hâlde görünce fenalaştı, Rıfat'a,

"Evet onu sen öldürdün! Mihnetle öldürdün! Biçare civana kıydın!" diye söylenmekteyken omuzuna bir el dokundu. O gece hemşiresiyle görüşmeye gelen Sabahat, ablasının kolundan yakalayıp çekerek, **(334)**

"Ne yapıyorsun abla! Civan oğluna mı kıyacaksın? Zaten onun hâl-i teessür ve heyecanını görmüyor musun? Evvelki yaptığını mı yapmak istiyorsun!" deyince Mesile aklını başına topladı. Sabahat, Rakım Efendi'yi çağırmalarını söyledi. Ondan sonra Rıfat'a doğru gitti. Dedi ki,

"O kadar kendini üzme Rıfat! Olan olmuş bir de kendini harap etme!"

Rıfat ağlayarak,

"Piraye'ye pek yazık oldu!"

Sabahat,

"Evet öyle oldu. Ben de pek acıdım. Lakin sen böyle yaparsan belki hastalığın tekrar eder. O vakit bizlere de yazık olur, kendine de acımıyorsan bize acı."

Sabahat, Mesile'ye,

"Çabuk Rıfat'ın elbise ve çamaşırlarını değişiniz. Görmüyorsunuz ki verem mikroplarıyla dolu kanlarla boyanmış!"

Mesile, kemal-i telaşla oğlunun kolundan çekerek çıkardı. Tekmil [tüm] elbiselerini değiştirtti.

Rakım Efendi Piraye'yi muayeneden sonra Rıfat'ın yanına geldi. Rıfat,

"On beş yirmi günlük hayatı var diyordunuz!" deyince Rakım, **(335)**

"Bir hadise olmadığı hâlde öyleydi. Lakin kan boşanmış! Bir heyecan geçirdi mi? Hiç sarsıldı mı?"

Rıfat,

"Akşamdan beri müteheyyiç [heyecanlı] bir hâlde idi. Geçen sazdan da pek müteessir oldu," cevabını verdi.

Rakım Efendi gitmek üzere kalktı. Sabahat'e temanna ederken Rıfat arkasına tesadüf eylediğinden Sabahat'e biraz kendisini görmek istediğini nazarıyla ima ederek çıktı, Sabahat de onu takip eyledi. Sofayı geçip mabeyn kapısı önüne geldiğinde,

"Hanımefendi! Düşünüp mükedder olmaması için Rıfat Beyi meşgul etmek lazımdır. Görüyorum ki Bey müteessirdir, kardeş gibi büyümüşler bu tabiidir. Lakin Rıfat Beyin ne kadar hastalıklar çektiği, ne muhataralar geçirdiği malum. Heyecan ve keder kendisi için iyi olmaz! Cüzi [küçük] bir rahatsızlık, bir zaaf ve fenalık gibi şeyler vaki olursa bilateehhür [gecikmeden] bendenizi çağırsınlar!"

Sabahat telaşla,

"Rıfat'ta bir şey mi buluyorsunuz?"

"Şimdi bir şey görmüyorum. Lakin o kadar hastalığın başlangıcı olan fenalık bir kederle gelmemiş mi idi? Ben o hâlin tekrarından korkarım. Hatta onun en hafif bir surette dahi zuhurunu istemem!" **(336)**

"Ben bu gece onu bizim yalıya götürürüm ve uykuya dalıncaya kadar da yalnız bırakmam!"

"Pek iyi edersiniz efendim!"

Sabahat, Rıfat'ı kendi yalısına götürdü. Salona, biri Rıfat, biri de kendisi için iki yatak yaptırdı. Salon vasi olduğundan isterlerse gezinebilirlerdi. Rıfat, Sabahat'in rahatsız olmayıp yatak odasına çekilmesini teklif eylediyse de Sabahat katiyen muvafakat etmedi. Rıfat dedi ki,

"Teyze, belki ben bu gece uyuyamam. Seni de rahatsız ederim."

"Ya benim bu gece uyuyabileceğimi neden biliyorsun? Seni böyle müteessir bir hâlde bırakır gidersem uyuyabilir miyim?"

Rıfat'ın geceliklerini giydirdiler, üzerine beyaz keten robdöşambırını da verdiler. Sabahat de soyunmaya gitti. Biraz müddet sonra beyaz gecelik libas üzerine

dantellerle dikilmiş beyaz krep döşin bir robdöşambırı geçirmiş olduğu hâlde geldi, Rıfat geziniyordu. Sabahat girince karşı karşıya birer koltuğa oturdular Rıfat bir müddet daha düşündükten sonra,

"Bu Safi Efendi denilen adam nereden bu bitişik yalıyı aldı, nereden buraya geldi. Neden ben onun kızını gördüm, **(337)** tarz-ı hayatım altüst oldu."

Sabahat tebessüm etmeye çalışarak,

"Neden Suat benimle izdivaca talip oldu? Neden aramızdaki münasebat-ı uhuvvetkâraneyi ihlal eyledi. Ne için kendisini bana sevdirmek için o kadar uğraştı ve muvaffak oldu. Neden benim maişet-i müsterihanemi ve hayat-ı mesudanemi [rahat ve mutlu hayatımı] alt üst etti? Benden örnek al kardeşim!"

"Benim hâlim tamamiyle seninki ile kıyas olunamaz Sabahat! Sen çocukluktan beri Suat'ı görmekte olduğun hâlde o sana talip olarak kendini sevdirmeye uğraştığı için sen onu sevdin. Bu, senin gönlünün doğrudan doğruya bir temayül-i gayr-i ihtiyarisi değil idi. Ben ise Fehame'yi tesadüfen gördüğüm anda sevdim. İlk gördüğüm anda bende vaki olan hâl, bir kızı beğenmekten başka idi. Nazarı bana tesadüf eylediği zaman yalnız kalbime değil bütün mevcudiyetime [varlığıma] nüfuz eyleyen bir kuvvet o zamandan beri beni taht-ı hükmüne aldı. O zamana kadar ben hiç güzel kadınlar görmedim mi? Onların içinde beğendiklerim de oldu. Lakin bu hâl başka. Bütün bütün başka, ben onu tekrar tekrar gördükçe, onun sözlerini işittikçe, beyan-ı mütalaatını, tarz-ı ifade ve efkârını görüp anladıkça mücalebiyet[46] ve meftuniyetim [tutkunluğum] tezayüt ediyordu [artıyordu]. Ben bu **(338)** kızı kendime yabancı bulmuyordum. Ruhumun onunla aşinalığı var gibi geliyordu. Şiir söyledikçe hayalhanemde tasavvur eylediğim mahbube-i hayalim tıpkı onun gibi idi. Kuvve-i hayaliyemin tasvir eylediği levendane endamı, vakurane hıramı, giysu-yı zertarı [altın gibi saçları], halavetli nazarlarıyla beni teshir eyleyen [büyüleyen] mahmurane gözleri ben hep o kızda buldum. Ah! O mahbube-i hayalim [hayalimin sevgilisi] bana ne kadar şiirler söyletmiş idi. Fehame'yi görmeden evvel güzel bir kız tasavvur eylemek için yaptığım resimlere bak, sana hepsini göstereyim, Fehame'ye müşabehetlerini [benzerliklerini] bulacaksın. Yazıhanemi üzerindeki yağlı boya levhayı sen de ne kadar beğenirdin, ben onu tersim ile oraya talik eylediğim [iliştirdiğim] zaman Fehame henüz bize komşu gelmemiş, ben onu görmemiş idim. O çizgiler, o renkler Fehame'nin

[46] Metinde 'mücavebiyet' şeklindedir.

tasvirini meydana getirmemiş mi? Ciddiyeti ibraz eden o ağzın biçimi, dudaklara verilen renk tıpkı değil mi? Gözlerin bakışı, rengi hep öyle değil mi? Kendime zevce olmak üzere tasavvur eylediğim kadını daima öyle tasavvur eyler idim. Çok geceler o hayalin nermin [yumuşak] ellerinin nevazişleriyle uykuya daldım. Gözlerim kapalı iken rüyada onu gördüm. Sabahleyin gözlerimi açtığımda tebessümleriyle beni taltif etmek istiyormuş gibi yine onu tahayyül ediyordum. Sanatımı, şiirimi hep o imla ediyor [dolduruyor], zihnimi, fikrimi hep o işgal ediyordu. Bana, 'Seni evlendireceğiz. Ne şekil ve simada **(339)** kız istersin?' diye soracakları zaman ben öyle tarif edecektim. Şekil ve endamı, çehrenin biçimini ve tesir-i cazibedarını ve dudakların vaziyet-i ciddiyanesini tarif nasıl mümkün olabilecek diye düşünürdüm. Artık sanat-ı tersimden [resim sanatından] istimdadı düşündüm. Maşuka-i hayalimin birçok tasvirini yaptım. Kimini mütefekkirane, kimini mütebessimane! Öyle bir tebessüm ki yılışıklık ile hiçbir münasebeti yoktu. Öyle teferrüke [kadınsılığa] hoppalık, hevailik ile imtizacı kabil değil idi. Validem [ab] bunları anlayamayacağını derk ediyordum. O hususta senden muavenet talep edecektim. Sen kanaat getirdikten sonra o kızı söz söylerken görmek, dinlemek için çalışacak idim. Ben bu tasavvuratta iken nice zamandan beri beni meşgul ve müsahhar eyleyen [ele geçiren] hayal, hakikat olarak karşıma çıktı!"

"Rıfat! Belki tabiat-ı şiiriyen, hayalperverliğin bu meseleyi bu kadar izam etti [büyüttü]! Sanat-ı tersime olan istidad-ı fevkaladen [üstün yeteneğin], kuvve-i şiiriyen sana model ittihazı için öyle maşuka-i muhayyel tasvir ve tahayyül ettirdi. Sevdavi mizacın meseleyi ilerletti zannederim."

"Her ne olduysa oldu. Şimdi meydanda bir hakikat vardır ki ben seviyorum. Ateş-i aşkla yanıyorum. Bu mesele-i hayaliye [hayalî bir konu] **(340)** değil! Sevdiğim kadın artık bir maşuka-ı hayalim değil, mücessem, mevcut! Âşıklığım muhayyel değil, hakikat!"

"Kardeşim! Yüzün kıpkırmızı oldu, ellerin titriyor. Ne kadar üzülüyorsun. Etibba [doktorlar] senin için elem ve heyecanı muzır [zararlı] görüyorlar!"

"Sakın beni söylemekten mene kalkışma! Zinhar! Beni iskat [sakinleştirmek] için üzerime varma! İşte o zaman helakimi [mahvoluşumu] tesri etmiş [çabuklaştırmış] olursun! Derdimi dökmeye ihtiyacım var. Seninle hasbihâl etmezsem kiminle edebilirim? Aşk, insanı nasıl öldürüyor görmedin mi? Aşk kurbanlarından biri

ötede yatıyor. İri yapı, arslan gibi bir civanın kadidi [iskeleti] demin gözümün önünde devrildi. Al kanlar içinde yatıyor."

"Kardeşim, şimdi yine o şeyleri gözünün önüne getirme, onunla meşgul olma! Teessüründen bak nasıl çenelerin titriyor!"

"Fehame'den bahsedelim. Beni meşgul edecek ancak odur. Söyle! Bana ondan bahset! Benden hiçbir şeyi gizleme, olduğu gibi söyle. Sana pek sık geliyor. Ekseri geceler geçtiğini pencereden görüyorum."

"Evet bana geliyor! Hemen her gece gibi!" **(341)**

"Seninle görüşmeye geldiğim geceler evvelki gibi doğrudan doğruya senin yanına götürmüyorlar. Önüm sıra bir cariye koşuyor. Size haber veriyor. Fehame'yi odadan çıkarmak için değil mi?"

"Öyle olması mecburi değil mi?"

"Ne yapıyorsunuz? Ne söyleşiyorsunuz?"

"Fehame'nin lakırdısını senin yanında söylemek istemediğimiz için bundan bahsetmemiştim. Suat ile olan namzetliğimizi fek eyledikten beri ben her gece Abdullah Efendi'den yine derse devam ediyordum. O da benimle beraber ders alıyor."

"İyi çalışıyor mu? Zekâsı simasında göründüğü gibi mi?"

"Zekâ, kuvve-i hafıza pek mükemmel, sürat-ı intikaline [anlama kabiliyetine], fikr-i selimine Abdullah Efendi de hayrette kalıyor. Zaten iyi bir tahsil görmüş. Fransızcadan ilmî, fenni, edebî kitapların hepsini pek iyi anlıyor. Abdullah Efendi'den tedrise başlayalı iki sene oluyor. Bu müddet zarfında olan terakkiyatı hayran olunacak derecededir. Pederiyle beraber Arabistan taraflarında bulunmuş. Epeyce Arapça söylüyordu. Bunun Arabi tahsilinin terakkisine çok yardımı oldu. Daha ne istersin? Ne söyleyeyim?" **(342)**

Sabahat, Rıfat'ın o akşamki teessür ve heyecanının bir fenalık yapmasından korktuğu için o zamana kadar onun yanında lakırdısını etmek istemediği, Fehame'nin sözüyle oyalandığını ve onun o yoldaki hasbıhâline mâni olmak helecanını mucip olacağını gördüğü için söylüyordu.

"Onun zevci hakkındaki muhabbetini ibraz edecek ahval ve akvalinden bahsetme de başka her şeyi söyle!"

"O ihtiyata hacet yok! Çünkü o hiç zevcinden hiç bahsetmez!"

"Ne dedin?"

Sabahat kırdığı potu derkle [anlayarak] düzeltmek için dedi ki,

"Ben henüz teehhül etmemiş bir kız olduğum için olmalı!"

Bir saz sesi geliyordu. Piraye, henüz berhayat iken [hayattayken] geçmiş olan sazende heyeti avdet ediyordu. Rıfat pencerenin önüne gitti. Sabahat de bir diğer pencerenin dantelli ıstorunu[47] [storunu] çekip dantellerin arasından bakıyordu. Kayıklar, sandallar yine birlikte, yine o neşe, yine o zevk ve sefa üzere idiler. Sabahat'ın yalısının yanında bulunan Rıfat'ın yalısı önünde yine durdular. Rıfat'ı orada zannediyorlardı. Rıfat dedi ki, **(343)**

"Yalının içinde yeis ve matem. Henüz terk-i hayat etmiş bir civan için ağlıyorlar. Dışarıdaki halkta şevk ve şadî. Hey gidi âlem hey! Saz giderken Piraye henüz yaşıyordu, zavallı ne kadar müteessir olmuş idi. Sazın avdetinde ise…"

Rıfat sözünün burasına gelince ikmal edemeyip [tamamlayamayıp] ağlamaya başladı. Sabahat, Rıfat'ı oyalayıp teskin-i heyecanına [heyecanını yatıştırmaya] çalışmak için ne yapacağını bilmiyordu. Rıfat biraz sonra diyordu ki,

"Bizim ne hâlde olduğumuzu bilmediklerinden bana dinletmek için ne kadar neşeli söylüyorlar. Etrafındaki halk da pür neşe!"

Sazendelerin çalıp hanendelerin çağırmakta oldukları parlak bir şarkı tamam oldu. Keman taksime başladı. Mahir bir sanatkârın taksimini Rıfat kemal-i dikkatle dinliyordu. Keman inlemeye başladı, sandallardaki samiinden [dinleyicilerden] kimi uzun bir "Ah!..", kimisi de kalbî bir enin salıveriyordu. Sabahat dedi ki,

"Şimdi Nihat burada ola idi, 'İşte şevk ve şadi içinde eninler,' der idi."

"İnsan zaten dünyaya ağlayarak gelir, inleyerek terk-i can eder. İlk sedası girye, son sesi enin!" **(344)**

Taksim tamam oldu. Saz, "İnleyen sinem midir? Yoksa tamburum (mudur)?" şarkısını söyleyerek uzaklaştı.

Bir hafta sonra bir gün Rıfat'ın yazı odasına Rıfat ile Sabahat otururken, Bahir Efendi ile Mesile Hanım geldiler. Bahir Efendi dedi ki,

"Oğlum, validenle benim senden bir ricamız var. Kızımız gibi gördüğümüz Piraye'yi ne yolla kaybeylediğimizi tafsile [ayrıntılarıyla anlatmaya] hacet yok. Bu mesele bizi başka bir endişeye düşürdü. Bizim dünyada mesudiyetimiz, sebeb-i bahtiyarimiz sensin. Sen kendi hayatını düşünmezsen bizi de öldüreceksin

[47] Store (Fr.): Yaylı pencere perdesi. [*Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, s. 210.]

demektir. Seni böyle mağmum ve mükedder gördükçe biz de bitiyoruz. Şu bulunduğun hâl de seni helak edecek diye korkuyoruz. Zevce, çoluk çocuk insanı meşgul eder. İstediğin gibisini alırız. Sana kim kızını vermez. Hep isteyeceğimiz nişanlı çıkacak değil ya! Para lazım ise bütün varımızı senin uğruna fedaya hazırız. Senin bu hâlin bizi helak edecek! Kendine acımıyorsan bize acı oğlum! Ne sen bu hâle dayanacaksın ne de biz seni böyle görmeye! Sinime merhamet et oğlum! İster misin bu mesele için ayaklarına kapanayım?"

Peder ile validesi Rıfat'ın ayaklarına kapanmaya kalkıştıklarını **(345)** görünce Rıfat şaşırıp ayağa kalktı ve geri çekilerek,

"Ne yapıyorsunuz peder, valide?" dedi. Bahir Efendi,

"İstirhamımızı red etmeyeceksin ya?" demekle Rıfat,

"Rica ederim yerlerinize oturunuz, sükûnet bulunuz da konuşalım!" dedi.

Bahir Efendi,

"İzdivaç seni meşgul edecek, dertlerini unutturacak ümidindeyim. Bu ümidimi kesme!"

Rıfat bir pedere karşı lazım gelen hürmet ve muamelat-ı tazimkâraneyi bilen bir kimse olduğu için ona aşkı hakkında tafsilat veremezdi. Kalb-i mecruhunu şerh edemezdi. Dedi ki,

"Uğradığım şu rahatsızlıktan kurtulmak için elimden geldiği kadar çalışmak istediğime emin olunuz. Lakin henüz hastayım. Bana müsaade ediniz."

Bahir Efendi,

"Ben bu rahatsızlığa teehhülünü bir deva diye telakki ediyorum!"

Rıfat,

"Öyle olacağını bilsem şimdi teehhül ederdim!" **(346)**

Bahir,

"Kaderle güreşilmez oğlum! O kız başkasının kısmeti imiş. Şimdi kocalı bir kadın. Ondan ne ümidin olabilir ki bekleyip duracaksın?"

Rıfat,

"Böyle bir şey hatırınıza geliyorsa günahıma girersiniz. Müteehhil bir kadından benim ne ümidim olabilir? Onu zevcine hıyanete teşvik benim işim değildir. Bahusus öyle bir denaeti irtikâp edecek [işleyecek] bir kadını sevemem ki ona ragıb [istekli] olayım. İstediği, sevdiği bir adama varmış olan bir kadından ise

zevcinden müfarakatle [ayrılarak] bana varmasını ümit eylemek abestle iştigal etmek demektir. Bunun için hiçbir ümidim yoktur."

Bahir,

"Peki, ne bekliyorsun?"

Rıfat,

"Kendimi teehhül edecek bir hâlde görmekliğimi. Hastalığımdan şifayap olmaklığımı."

Bahir,

"Seni tedavi eden etibbaya ben sordum, hiçbir hastalığın kalmadığını söylüyorlar."

Rıfat,

"Manen öyle değil!"

Bahir,

"Hâlâ seviyor musun?"

Rıfat cevap vermeyip sükût etti. Önüne bakıyordu.

Bahir,

"Oğlum hiç ümit olmadığı hâlde."

Rıfat,

"Ümitsizlik bu maraza bir çare olsa ben de **(347)** şimdiye kadar ifakatyap [iyileşmiş] olurdum!"

Bahir,

"Elin kızı istediği adama varmış, kocasıyla zevkinde, sefasında, sen burada kendini yiyip bitiriyorsun. Bizi de öldüreceksin. Anan baban ayaklarına düştüğü hâlde sen ricalarını red mi edeceksin?"

Rıfat lerzenak [titrek] bir hâlde,

"Estağfurullah red değil! Biraz müsaade rica edeceğim!"

Mesile,

"Piraye'nin üzüntüden gittiğini gördükten sonra seni bu hâlde bırakmaya nasıl razı olabiliriz! Şimdiye kadar sen ne istedin ise biz yaptık, şimdi de biz seni evlendirmek istiyoruz. Sen de peki demelisin!"

Rıfat,

"Valide! Gelecek kızı da biraz düşünmeli. Ya ben onu bahtiyar edemezsem."

Mesile,

"Senin gibi bir koca ile nasıl olur da bahtiyar olmaz."

Rıfat,

“Ya sevemez isem!”

Mesile,

“Sen onun yüzüne seni sevmiyorum diyecek değilsin ya! Nereden anlayacak. Hepimiz hoş tutarız, takar takıştırırız.”

Rıfat,

“Elbet bana ahlaksız ve budala bir kız getirdiğinizi **(348)** istemem. Zira sonra o beni meşgul edecek yerde bizar eder. Cenabı [onuru], zekâsı olan mütehassis bir kadın da paradan, elmastan ziyade zevcinden muhabbet ister!”

Mesile,

“Baksana oğlum, bunlar o kadar düşünecek şeyler değil. Kız senin bizar olacağın gibi çıkarsa hükmü nikâhına geçer. Takacağımız elmaslar da yanına kâr kalır. Seni hoşnut ederse sen onu sevemez isen de hüsn-i muamelen onu aldatır. Daha bir diyeceğin kaldı mı?”

Rıfat,

“Bir kızı aldıktan sonra onu terk etmeyi tasvip edemem. Bunu için bir ulüvv-i cenab sahibi zeki ve mütehassis bir kız bulmanıza taraftarım. Zeki ve mütehassis bir kadın da ya sevilmediğini hissederse?..”

Bahir,

“Sen teehhül için her söze bir sed çekmek istiyorsun. Seni bu hâline terk etmemek bize vazifedir, böyle beyhude yere ısrar ve inatta devam edersen sana babalık hakkını helal etmem!”

Rıfat düşünmeye vardı. O zamana kadar bu muhavereye girişmeyip sükût üzere bulunmuş olan Sabahat dedi ki,

“Siz neden birdenbire işin böyle üst tabakasına çıkıyorsunuz? Bu adam rahatsızdır! Bir de sizin tazyik etmeniz **(349)** münasip olur mu? Size bir şey yoktur diyen etibba bana da heyecan ve üzüntüden azade bulunmasını söylüyorlar. Bunu elbet size de söylemişlerdir.”

Bahir,

“Biz de onu üzüntüden kurtarmak için evlendirmek istiyoruz.”

Sabahat,

“Hâlbuki siz daha ziyade üzüyorsunuz! Bu adam sizin sözünüzü katiyyen reddetmedi. Biraz zaman için müsaade istiyor, hiç evlenmeyeceğim dese icbara ne

hakkınız var? İşte ben de teehhül etmiyorum! Benim de validem makamında bir kadın, pederim makamında dayım var. Onlar beni tazyik ediyorlar mı? Bazen rica ve nasihat etmek istiyorlar. İşte o kadar! İşin ilerisine varmıyorlar. Dayım on beş yirmi günde bir taliplerin listesini gösteriyor. 'Hayır!' diyorum, boynunu büküp susuyor."

Mesile münfailane [dargın bir şekilde],

"Ama Sababat sen işi bütün bütün aksine çeviriyorsun!"

Sabahat,

"Öyle değil abla! Teehhül etmesini ben de Rıfat'a bir kaç defa söyledim. Ama sizin gibi icbar etmek suretiyle değil. Ben sizin tazyikiniz üzerine Rıfat'ın ne hâller geçirmekte olduğunu görüp anladığım için söze girişiyorum. Birtakım şeyleri **(350)** var ki hürmet-i ferzendanesi [evlatlık saygısı] onları size şerh ve izaha mâni oluyor. Onun ıstırabat-ı kalbiyesine, dekayık-ı ruhiyesine benim kadar vâkıf değilsiniz!"

Bahir,

"Kızım sizinkisi hep çocukluk, cahillik… Meseleyi ehemmiyetinden ziyade izam edip kendinize dert çıkarıyorsunuz. Sen Suat'ı ayağınla teptin. Çocuk sana aylarca yalvardı. Hepimize seni ikna için rica etti. Birimize ağız açtırmadın. Seviyor idiysen Suat'a varmaktan seni kim men etti?"

Sabahat ciddi bir tavırla,

"Onun çiğnemek istediği haysiyetim [onurum], durendiş [uzağı gören] olan müfekkirem [düşünce gücüm]!"

Bahir,

"Haydi diyelim ki sen küçükten beri beraber büyüdün de sevmiş olasın! Ya Rıfat'ın hâli bütün bütün şayan-ı taaccüp [şaşırtıcı]. Öyle uzaktan görmekle bu kadar şiddetli sevda? Ne bileyim anlayamıyorum…"

Mesile,

"Efendi ne biliyorsun? Fındıkçılık edip edip de bunu böyle mecnun gibi bir hâle koyduktan sonra sevdiği adama varmadığı neden malum?"

Bahir,

"Orası da var ya!"

Sabahat, Rıfat'ın benzi uçup, elleri, dudakları titremekte **(351)** olduğunu görünce onun imdadına şitap [koşmak] için dedi ki,

“Susunuz! Günaha girmeyiniz! Fehame bir iffet-i mücessemedir!”

Mesile,

“Haydi bakalım daha medih ve sena et de işi daha alevlendir!”

Sabahat,

“Mesele medih ve sena değil! Afif bir kadının namus ve haysiyetidir. Fehame’nin ne olduğunu Rıfat da bilir.”

Rıfat titrek sesle,

“Teşekkür ederim Sabahat!” dedikten sonra bir müddet düşündü. Çatık bir çehre ile peder ve validesine dedi ki,

“Rica ederim! Tahammülümün fevkinde sözlerde bulunmayınız, Sabahat imdadıma yetişmeye idi biraz nefes almaya meydan bulamayıp da vazife-i müdafaayı ben o galeyan ile nasıl ifa edecek idim bilemem. Ben ise tavır ve muamelece dahi size hürmetkâr bir evlat suretinde hareket etmek isterim. Siz de bu zehabınızda mazur olabilirsiniz. Uzaktan görmekle bu kadar şiddetli bir aşk ve sevda husulünü evvelce ben de işitsem inanmazdım. Fakat bu iş oldu. Bunun vukunu nefsimde gördüm. Sizin huzurunuzda böyle serbest sözlerde bulunmaklığımı istemezdim. Lakin mesele afif bir kadının namusudur. Hem de bu **(352)** kadın benimle bir muamele-i aşiftegâne ile itham olunmaya, lekelenmeye kalkışılıyor. Artık onu müdafaa benim için bir vazife olur. Fehame’yi ben uzaktan veyahut yakından gördüm. Buralarını izah edecek değilim. Her ne hâl ise tesadüf onu bana çok defalar gösterdi. Sizin katiyen emin olmanız lazım gelen bir şey varsa o da Fehame’nin benim kendisini gördüğümden ve sevdiğimden asla haberi yoktur. Aramızda hiçbir muhabere de cereyan etmemiştir.”

Mesile,

“Ah! Nereden geldi de bu Safi Efendi olacak adam yanımızdaki yalıyı aldı!”

Bahir,

“Oğlum biz seni evlendirerek mürüvvetini görmek ve torunlarımızı okşamak arzusundan vazgeçebiliriz. Sen bize kâfisin. Lakin acını bize göstermemeye çalış!”

Mesile,

“Sabahat demin üvey validesiyle dayısından bahsediyordu, ana baba yüreği bunlara makis olabilir mi [kıyas edilebilir mi]? diye ağlamaya başladı. Bahir Efendi de,

“Oğlum görür gözümüz, tutar elimiz hülasa bütün hayatımız sensin, bize merhamet et!” diye ağlamaya, gözyaşları sakalından aşağı yuvarlanmaya başladı. Ana, babanın bükası devam ve iştidat ediyordu [şiddetleniyordu]. Bahir ile Mesile yan yana oturmuşlardı. Rıfat, onlara doğru gitti, **(353)** bir eliyle pederinin diğer eliyle validesinin elini tuttu. Birer birer o elleri öptü, müteessirane bir sesle dedi ki,

“Benim için ağlıyorsunuz! Sizi ağlatmak istemem! Söyleyiniz ne istiyorsunuz?”

Bahir ağlayarak,

“Senin sağlığını, afiyetini oğlum! Teehhül seni meşgul edecek ümidinde bulunuyorum. Zevceni sevemezsen çocuklarının muhabbeti seni oyalar!”

Mesile ağlayarak,

“Karısını sevmeyeceği neden malum? Erkektir bu, birini görmekle abayı yaktı. Elmas gibi güzel bir kız getirelim de bak!”

Bahir,

“Rica ederim oğlum!”

Rıfat,

“Ağlamayınız! Peki! Sizi ağlatmamak için peki!”

Bahir ve Mesile birlikte,

“Berhudar ol oğlum!” dediler. Rıfat yerine oturduktan sonra dedi ki,

“Fakat siz hâlâ ağlıyorsunuz! Sözümü geri alırım ha!”

Bahir ile Mesile mendilleriyle gözlerini sildiler ve tebessüm etmeye çalıştılar.

Mesile,

“Kız aramaya başlayayım mı oğlum?” dedi. Rıfat, **(354)**

“Sen de bununla iştigal et!” dedi. Bahir mesrurane dedi ki,

“Ben de oda döşetmekle!”

“Peki peder! Sen de onunla gönlünü eğlendir. Bana da müsaade, ben de biraz dolaşayım. Avrupa’ya gideyim, şimdi sularda, sayfiyelerde gezerim. Kışın da şehirlerde vakit geçiririm. İlkbaharda gelirim. Validenin bulacağı kızların birine karar veririz.”

Mesile,

“İşi pek uzattın oğlum!”

“Buna ihtiyacım var valide. Ümitsiz bir aşktan kurtulmak için ben de çalışmak isterim. Ne zamandan beri çalıştığımı da Sabahat bilir!”

Bahir,

"Peki oğlum peki! Tedavinin o suretinden de istifadeye çalış. Ne kadar para lazım ise sarfı için bizden çekinme."

Mesile,

"Bütün malım senindir oğlum. Hiç para için düşünme!"

Rıfat, peder, validesinin bu fedakârlıklarından müteessir oldu, gözleri yaşardı.

"Artık memnun oldunuz ya!" dedi. Bahir ve Mesile memnuniyetlerini söylediler. Sabahat, **(355)**

"Rıfat! Buna ben de memnun oldum. Belki izdivaç seni oyalar, derdini unutturur."

Mesile, Sabahat'e,

"Belki sen de aklını başına toplarsın! Yalnız Rıfat'a memnun olacağına sen de izdivaç etsene. Yaş yirmi iki! Karabaş mı olacaksın?"

Sabahat,

"İzdivaç meselesi kadın ile erkek için bir değildir abla! İlk tercübe korkularımı, endişelerimi tezyit etti."

Mesile,

"Sen âdeta evhama düşmüşsün!"

Sabahat,

"Benim düşündüklerimi sana anlatmak müşkil!"

Mesile, Rıfat'a dedi ki,

"Şimdi benim de vazifem var oğlum! Ne şekil ve simada kız istiyorsun?"

Rıfat, parmağıyla yazı masasının üzerinde duvara talik olunmuş yağlı boya bir kız resmini göstererek,

"Bunun gibi!" dedi. Bahir, Fehame'yi bilmediği için bir şey anlamadıysa da Mesile zihnine nakş için resme dikkatle baktığında titredi. Bahir Efendi sözün burasına gelince Rıfat'ın sıkılmayıp serbest söyleyebilmesi için odadan çıktı. **(356)**

Mesile,

"Sen Fehame'nin resmini mi yaptın oğlum?"

Rıfat,

"Valide iyice düşünüp hatırla. Fehame bize komşu olmadan bir iki ay evvel ben bu resmi ikmal ile [tamamlayarak] çerçeveletip buraya talik etmedim mi?"

Mesile,

“Garip tesadüf! Şayan-ı hayret müşabehet!”

Rıfat,

“Bu resim sana her husus için kifayet etmez. Yürüyüş, söyleyiş, tebessüm, tavır ve tarz-ı ifade, bunları anlamak için Fehame’ye bakmalısın. O ekseri Sabahat’e geliyor. Mademki teehhül edeceğiz sevebilmek ümidiyle bir kız gelsin. Tıpkı onun gibi olursa belki beni meşgul eder.”

Mesile gülerek,

“Demek sen Fehame’nin söz söyleyişini de işittin!”

Rıfat,

“Şimdi oralarını karıştırma! Bulacağın kız tıpkı Fehame’ye benzesin!”

Mesile,

“Peki oğlum, peki!” diyerek çıktı. Rıfat büyük bir mübarezeden çıkmış gibi yorgun bir hâlde kendini koltuğa attı.

On beş gün sonra Rıfat, Avrupa’ya seyahate çıktı. Mesile Hanım kız aramaya başladı. **(357)**

T. C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI
CİLT 3

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

İÇİNDEKİLER

METİNLER

HAYAL VE HAKİKAT **680-706**

LEVAYIH-I HAYAT **707-743**

NİSVAN-I İSLAM **744-818**

TARİH-İ OSMANÎ'NİN
BİR DEVRE-İ MÜHİMMESİ
KOSOVA ZAFERİ-ANKARA HEZİMETİ **819-909**

AHMET CEVDET PAŞA VE ZAMANI **909-1002**

İFADE

Gayetle calib-i enzar-ı ibret [ibret verici] olan şu fıkra iki kısımdır. Bir kısmı fâzılât-ı nisvan-ı Osmaniyemizden [Osmanlı kadınlarının erdemlilerinden] olup bir hayli asarı *Tercüman-ı Hakikat*'imizin sütunlarını tezyin etmiş [süslemiş] olan bir hanımefendi kaleminden "Vedat" sernamesiyle [başlığıyla] sadır olmuştur. İkinci kısmı ise güya fıkranın esasen müteallikî [ilgilisi] olan Vefa tarafından bu muharrir-i âcize yazılmış bir mektup suretindedir ki hakikatte kalem-i âcizin mahsul-i naçizidir. Bu da "Vefa" diye derç olunmuştur.

Ahmet Midhat (3)

VEDAT

Küçükten beri beraber yaşadığımız kardeş gibi seviştiğimiz Vedat'tan bundan on beş gün evvel şu mektubu almıştım:

"Sevgili kardeşim!

Şu satırları sana ...'nın tepesinde büyük bir ağaç altında yazıyorum. Saat on ile on bir arası. Sabahtan beri küre-i nesime [atmosfere] kesafet [bulanıklık] veren bulutlar sıyrılmış olduğundan ortalığın letafet-i mahzuzanesi [haz veren güzelliği] iyileşmeye[1] yüz tutan bir hastanın halini andırıyor. Şu anda sen de bu mevkide bulunmalıydın. Çünkü ben cidden tasvire [etraflıca anlatmayı] muktedir [başarabilmiş] bile olsam bu letafet-i şairaneyi [şiire özgü güzellikleri], (4) bu bedayi-i hayret-efzayı [hayret artıran güzellikleri] okumak[2], görmek yanında bir mahluk-ı semavinin [göğe ait bir varlığın] semt-i semadan [gökyüzünden] aks-endaz olan [yankılanan] sözlerine zeminde muhatap kalmakla o mütekellim-i gaibin nezdine [katına] suud etmek [çıkmak] kadar fark-ı azim [büyük bir fark] vardır. Bir hâmi-yi mürüvvetkâr [cömert bir koruyucu] gibi sayesine [gölgesine] iltica ettiğim [sığındığım] ağaç, evladını kolları arasında muhafazaya çalışan bir valide-i müşfika [şefkatli bir anne] gibi dallarını üstüme doğru açarak oraya ziya-yı şemsin [güneşin ışıklarının] duhulüne [girişine] bile mani oluyordu. Alelhusus [hele] aralık aralık esen rüzgârın tahrikiyle [harekete geçirmesiyle] o ağsan-ı latife [hoş dallar] ihtizaza gelerek [titreyerek] güya ki mahmiye-i hastasını [gözettiği hastasını] taltif [gönlünü etmek] ve tatbib etmek [muayene etmek için], yahut sıhhat ve afiyeti tebşiratını [müjdesini] kulağına söylemek için (5) eğilmekte, bu tenezzülünden [aşağıya doğru yönelişinden] dolayı hemen o dest-i mürüvvetkârı [iyilikler eden eli] takbile [öpmeye] şitap [acele] ettikçe yine efkâr-ı ulviyet [ulvi düşünceler] gibi yükselmekte ve beni hareketimden men etmekteydi. İşte böyle bir mevkide bir istiğrak-ı ruhani [ruhsal bir boğuluş anı, kendinden geçme anı] içinde hemen seninle konuşmak istedim. Yanımdaki sepetin içinden kâğıt ve kalemi, koynumdan da geçen gün aldığım

[1] Metinde "iyileşilmeye" .
[2] Metinde "okumakma".

mektubunu çıkararak bir yandan bunu okuyup bir yandan da şu varakayı [kağıdı] yazmaya başladım. Memnuniyetini mucip olacağını bildiğim cihetle her şeyden evvel sana sıhhatimi arz ederim. Hamdolsun bir ay evvelki zaafım [güçsüzlüğüm] yoktur. Doktor müteşekkir görünüyor. Lakin, ah görüyor musun kardeşim! Şu bir anda bütün âlâm ve ekdarımı da [elem ve kederlerimi de] unutuverdim. (6) Kendimi tamamıyla birkaç sene evvelki hal içinde buldum. Bununla beraber inkâr edemem ki keder, mihnet [eziyet] de beni evvelki kadar mustarip etmiyor [acı vermiyor]. Evvelki kadar acı acı şeyler düşünmüyorum, evvelki kadar yüreğim çarpmıyor. Bilmem bunun sebebi nedir? Mihnetle ülfet mi ettim [alıştım mı]? Yoksa beynimde düşünecek kuvvet, kalbimde mecal-i hareket mi [hareket gücü mü] kalmadı? Of, gel kardeşim seni görmeye pek muhtacım!

Hemşiren Vedat"

Vedat Kimdir?

Vedat bir büyük valideden başka, ne bir akrabaya ne bir kimseye malik [sahip] olmayan garip, bikes [kimsesiz] bir kızcağızdır. Birkaç hizmetkârları, bir süt validesi, (7) bir de süt validenin kerimesi [kızı] Meveddet, epeyce kalabalık bir aile teşkil etmektedirler.

Süt valide büyük valideye, Meveddet de Vedat'a refakat [yoldaşlık] ederler. Büyük valide hane reisi olup, kız da ona müşavirlik [danışmanlık] ederdi. Gerek valide, gerek kız âlemin hüznüyle mahzun ve süruruyla [sevinciyle] memnun "Ben-i âdem aza-yı yekdiğerend" hikmetine [fikrine] mutekit [inanmış] erbab-ı hamiyet ve safvetten idiler [saf ve onurlu insanlardandılar].

Vedat küçükten beri benat nevinin [kadınların] meftun [tutkun] ve mecbul oldukları tezyinata [süse] asla rağbet etmezdi. Onun indinde meziyyatı [kabiliyetleri] yalnız bez parçalarının tecemmuundan [toplanmasından] ibaret olan kadınların süslü ve büyük mağazalar önündeki mankenlerden farkı yoktu. (8) İşte bu fikir ve mütalaa ile olanca vaktini okumaya yazmaya ve el hünerleriyle iştigale [ilgilenmeye] sarf etmişti. Onun için de hakikaten bir edip, gereği gibi bir sanatkâr-ı nefis [beğenilen bir sanatçı] olmuş idi.

Sekiz yaşındayken validesini, on üç yaşındayken pederini kaybeyleyen, bu öksüz, bu yetim kızcağız yirmisini geçkin olduğu halde teehhül [evlilik] hakkında hiçbir fikir ve

kayda düşmemiş idi. Reh-güzarında [geçtiği yolda] tesadüf edeceği [karşılaşacağı] bir refik-i hayata [hayat arkadaşına] bütün meşakk-ı seferiyesini [yolculuk boyunca karşılaşacağı sıkıntılarını] tahmil edeceğini [yükleyeceğini] hulya eden [hayal eden] bu yolcu -kim bilir nasıl bir hisle- o refikin kendini mutlak bahtiyar [mesut] edemeyeceğine emin bulunuyordu. Kendilerini idare edecek bir erkek aramaya isticalleri [aceleleri] de (9) yoktu. Çünkü pederinin esna-yı vefatında [ölümü sırasında] himayesine tevdi ettiği [emanet ettiği] komşuları Hüseyin Sabri Efendi peder-mande [babadan kalma] bir kaç irat [gelir] ve akarıyla [mülküyle] bunları hüsn-i idare etmekteydi. Bu âlicenap adam Vedat'a cidden pederlik ediyordu.

Bir gün yine kendilerini ziyarete geldiği zaman büyük oğlu Vefa da beraber gelmişti. Hüseyin Sabri Efendi bir maksadının husulüne [gerçekleşmesine] kesb-i itminan eden [inanmış] adamların yüzünde görülen bir tebessüm-i garip [garip bir gülümseme] ile merdivenleri çıkarken, Vedat koltuğu altında bir çok kitapla karşılarına çıkıverdi. Halinde hiçbir tagayyür [değişme] görülmeden:
"Siz misiniz peder efendi, ne bahtiyarlık! (10) Bu gün teşrifinizi [gelişinizi] hiç ümit etmiyorduk. Koşup valideme de tebşir edeyim!" diye giderken kızın başörtüsü bulunmadığından dolayı kendine arkasını dönmüş olan Sabri Efendinin yanında Vefa gözüne ilişti. On seneden beridir yalnız uzaktan uzağa gördüğü bu refik-i sabavetini [çocukluk arkadaşını], şöyle aralarında birkaç hatveden [adımdan] ibaret kalan mesafeden seyretmek arzu-yı tıflanesinden [çocukça arzusundan] vazgeçemedi, durdu. Lakin Vefa, mütecessis [meraklı] çocuk, Vedat'ın oradan uzaklaştığına delalet edecek ayak sesi işitmediğinden merak etti, süratle başını çevirdi. Vedat bir timsal-i muhabbet [sevginin sembolü] gibi karşısında duruyordu. Nazarları tekabül etti [karşılaştı]. Lakin bu (11) müsademe-i nazar [bakışların karşılaşması] o timsale [görüntüye] hayatlar, ruhlar mı bahşetti? Ne oldu da kız defaten [aniden] kendini toplayarak sayyattan [avcıdan] ürküp kaçan gazal-ı hoşhal [mutlu bir ceylan] gibi oradan fırladı, tebaüt etti [uzaklaştı]. Fakat iki gencin bu enzar-ı âteşinine [ateşli bakışmalarına] zamimeten [ek olarak] bir üçüncü nazar daha vardı ki o da Hüseyin Sabri'nin gözlerinde olup ondaki parlaklık ise nur-ı meserretti [sevinç ışığıydı].

Evet! Bu incizab-ı enzar [büyülenmiş bakışlar] Hüseyin Sabri'nin cidden hoşuna gitmişti. Zira Vedat'ın pederi vefat ederken kendisine, "Kızımı himaye et, benim

yerime sen kaim ol [geç]! Kızıma kayınpeder ol," demişti. İşte Hüseyin Sabri'nin de yegâne arzusu Vedat'ın babasındaki arzuyu yerine getirmekten (12) ibaret olup kalmıştı. Hem de kelime-be-kelime! Harf-be harf [kelimesi kelimesine, harfi harfine]!

Ta hin-i sabavetlerinden [çocukluk devrelerinden] Vedat'ın mestur bulunacağı [örtüneceği] bir zamana kadar ikisi bir yerde bulunan bu çocuklar yek-diğeri [bir diğeri] hakkında hiçbir hiss-i muhabbetle [sevgi hissiyle] mütehassis olmamışlar mıydı [duygulanmamışlar mıydı]? Bunu Hüseyin Sabri pek çok tetkik ettiği [incelediği] halde öyle bir şey olmadığını anlamış, teehhül [evlilik] hakkında ikisinde dahi şimdilik bir arzu-yı mütehallikâne [aceleci bir istek] görmediğinden, Vedat'ın pederinin vasiyetini, arzusunu icrada istical [acelecilik] göstermemişti. Lakin şimdilerde gerek Vedat'ın kemale ermesinden [olgunlaşmasından], gerekse kendinin artık bir ayağının çukurda bulunmasından -her ne kadar hakikati (13) itiraf etmiyorsa da kim bilir kendince nasıl bir mülahaza [düşünce] ile- Vefa'nın da hemen bir an evvel kayd-ı teehhül ile [evlilik bağıyla] mukayyet bulunmasını [bağlanmasını] pek istiyor ve bu emelinin husulünü [gerçekleşmesini] isticale [çabuklaştırmaya] mecbur oluyordu.

Hatta bugünkü ziyarette büyük valide hanıma veda ederken birkaç gün sonra gelip kendisiyle mühim bir iş için konuşacağını da söyleyerek çıkmıştır. Büyük validesinin yanına gitmek üzere merdivenden süratle kaçan Vedat, doğruca süt hemşiresi [süt kardeşi] Meveddet'in odasına can atmıştı. Dikiş dikmekle meşgul bulunan bu kadıncağızın çıldırmışça bir heyecanla yakasından tutarak dedi ki: (14) "Meveddet! Biliyor musun ki ben onu on senedir seviyorum!.."

İşin mukaddematından [başlangıcından] hiçbir haberi olmadığı cihetle Meveddet, kızın cidden çıldırmış olduğuna hükmetmeye yaklaştı. Ve vehleten [birdenbire] cevap vermemek istemiş ise de yine bila-ihtiyar [düşünmeden]:
"Aman ya Rabb! Kimi seviyordun?" dedi. O zaman Vedat tasrih-i meram eyledi [düşüncesini açıkladı]. Dedi ki:
"Vefa'yı!"
"Vefa'yı mı?.. Hem de on senedir ha? Öyleyse biz bu hali niçin bilmiyorduk?"
"Ben de bilmiyordum. Evet bilmiyordum ya! Onu bana Vefa şimdi kendi söyledi. (15) Merdiven başında rast geldim pederiyle beraber gelmişti."

“Vefa merdiven başında sana itiraf-ı muhabbet mi etti [sevgisini mi açıkladı]? Sen de durdun dinledin! Öyle mi Vedat hanım! Pederi de buna müsaade etti ha? Aman ya Rabb, neler işitiyorum?”

“Hayır! Vefa bana karşı bir kelime söylemedi. Pederi de bir şey görmedi. Fakat bila-kelam ve la-işaret [sözsüz ve işaretsiz] ifham etti [hissettirdi] ki ben onu on senedir seviyormuşum!”

* *
*

On gün sonra Vefa ile Vedat nişanlandılar! Vefa da kemal-i şiddetle Vedat’ı, zevcesini seviyordu. “Nur-ı hayatım [hayatımın ışığı]” diye selamlar gönderir, bir sokağa çıkacağını haber alsa (16) bil-iltizam [bile bile] tesadüfler [rastlantılar] vukua gelir. Az bir zamanda ‘Vedat’ ile ‘muhabbet’ kelimeleri müteradif [eş anlamlı] hükmünde kaldılar. Bunların mana-yı mevzuu [içerik anlamı] da ‘Vefa’ idi. Yekdiğerinin irtibatına [ilgisine] şiddetle muhtaç olduklarını anladılar! Güya Allah bunları gönül ile hissiyat gibi, bir yerde bulunmak üzere halk etmiş [yaratmış]! Vedat serapa [baştan ayağa] sadakat, Vefa bir ibtisam-ı muhabbetti [sevgi gülümsemesiydi]. Vedat’sız Vefa, istifadesiz bir zeka ve Vefasız Vedat, hissiz bir kalp hükmüne girmişti.

Her ne kadar nişanlandılar ise de nikâh olmadığı için hiçbir tesadüfte bir çift lakırdı etmiyorlardı. Bunu Vedat istemiyordu, lakin yek-diğerini muhibb-i vefa-şiarım [vefalı sevgilim], muhibbe-yi vefa-şiarım diye (17) yad ediyorlardı [anıyorlardı]. Bütün bir kış nişanlı durdular. Zavallı Vedat, o senenin hazanını, şitasını [kışını] nurlar, sürurlar [sevinçler], ibtisamlar içinde görüyordu. Diyordu ki:

“Hazan ne âli bir mevsim-i letafet-nişanmış [güzelliklerden izler taşıyan bir mevsimmiş], baharın bir hatıra-i ziynet-fezası [süs artıran hatırası] olan şu sararmış yapraklar ağaçları, sahraları, feyfaları [çölleri] altın kaplatmış gibi tezyin ediyorlar [süslüyorlar]. Biraz sonra da zemin pamuk şilteler gibi karlarla tefriş olunacak [kaplanacak]. Oh!.. Kainatın her halinde hayatın her devrinde bir başka zevk ve saadet mevcut imiş.”

Fakat düğün için Vedat mutlak baharı bekliyordu. “Yalnız kendi hanemin değil bütün âlemin yapraklarla, çiçeklerle bir haclegâha [gelin odasına] (18) döndüğü bir zamanda gelin olmalıyım,” diyordu.

* *
*

Vakta ki [ne zaman ki] bahar geldi. Baran-ı feyz-i nişan-ı nisan [nisan ayının belirtisi bereketli yağmur], eşcar ve ezharın [ağaçların ve çiçeklerin] damarlarına ayn-ı hayat [hayat kaynağı] olan dem-i revan [akan kan] gibi yayılarak bir hayat-ı taze vermekte ve hassa-i neşvünemaya [canlanma hissine] gayrı müsait bulunanları da büsbütün kurutarak tekerleyip getirmekte olduğu hengâmdaydı ki [zamandaydı ki] Hüseyin Sabri Efendi dahi bir zamandır müptela olduğu [tutulduğu] göğüs illeti [hastalığı] gibi müzmin [eski] bir hastalığın kesb-i istidadıyla [artmasıyla] firaş-ı ıstıraba [ıstırap yatağına] uzandı. Her ne kadar emr-i tedavisinde [tedavi işinde] ihtimam olunduysa da [özen gösterildiyse de], kâr-ger-i tesir [fazla etkisi] olamayarak biçare adam, son arzusu hal-i afiyette [sağlığında] (19) icrasına [gerçekleşmesine] muvaffak olamadığı [başarı sağlayamadığı] düğünün bir an evvel yapılmasından ve kendi vefatı bunu tehire [geciktirmeye] sebep olmamasından ibaret bulunduğunu vasiyet ile 'ircaı' [ölüm] emrine gerden-dade-i inkıyat oldu [teslim olarak boyun eğdi] gitti.

Lakin mümkün mü ki Vedat kendisine gerçekten bir peder-i müşfik [şefkatli bir baba] olan bu âlicenap adamın zayia-yı ebedisi [ebedi olarak kaybolması] acısını çarçabuk unutsun da düğün kaydına düşsün. Düğün tehir edildi. Hiç olmazsa altı ay geçmesine karar verildi. Artık Vefa'nın asıl şimdi öksüz kalan Vedat'a hem zevç hem de peder olması lazım geliyordu. İki ay geçti. Vefa vazifesinde zerre (20) kadar kusur etmiyordu. Hüseyin Sabri Efendi yüzünden açılan ceriha [yara] yavaş yavaş iltiyama [iyileşmeye] yüz tutarak onun acısıyla hasta olan gönüller dahi hal-i nekahete [iyileşme zamanına] yüz tutmaktaydı. Bu sırada idi ki Vefa, her ne kadar iki aydır cebr-i nefs ediyor idiyse de [kendini zorluyorduysa da] pederinin acısı kendince tahammül-fersa [dayanılmaz] bir hal olup şimdiye kadar ancak Vedat'ın hatırı için katlanmakta, ıstırab-ı derunundan [derin acısından] renk vermemekte iken Vedat'ın teessürünün kesb-i sükûna [dinmeye] başlaması artık manevi-yi zamirini [kendi şahsi duygularını] ortaya koymaya cesaret-bahş olarak [cesaret bularak] düğünün öyle altı ayda, bir senede icrası mümkün olamayacağını ve firak-ı ebedi-yi peder [babasından ebedi ayrılığının] derd-i azimini [büyük acısını] (21) olsa olsa uzun müddet edilen bir seyahat izale edebileceğinden [giderebileceğinden] nazarında bir dar-ı mihnet [mihnet kapısı] kesilen aşiyane-i pederi

[baba evini] dahi terke mecbur bulunduğunu fevkalade müteessirane bir lisanla büyük valideye, Vedat'a arz ederek müsaadelerini [izin vermelerini] istirham eyledi [rica etti]. Aman ya Rab! Bu haber ne müthiş bir darbeydi. Biçare Vedat çıldırmış gibi bir hale geldi. Bu teşebbüsten vazgeçmesini kendilerini şöyle bir hal-i garibane ve bikesanede [kimsesiz ve garip bir durumda] terk etmemesini Vefa'dan rica etmek istedi. Fakat heyhat! Kimden rica edecek? Vefa neredeydi?

Bir umman-ı namütenahi [sonsuz bir okyanus] içinde kalıp da konacak hiçbir dal bulamayan kuşlar gibi kızcağız (22) hiçbir fikir ve mütalaasında karar edemeyerek, gah Vefa'nın sözlerini mahz-ı hakikat [doğru] bularak kemal-i mekanetle [sabırla] beklemek ister, gah kendinin pek feci bir surette aldatılmış olduğuna kanaat ederek hüngür hüngür ağlardı.

Herkes bir türlü rivayet ediyordu [konuşuyordu]. Kimi Vefa'nın hakikaten seyahat için gittiğini, kimisi hiçbir yere gitmeyip Vedat'ı terk etmek için böyle gösterdiğini, bir başkasını sevdiğini söylemekteydiler. Her kafadan bir lakırdı! Zavallı Vedat! İlk hatvesini attığı gülzar-ı saadet ve bahtiyari [mutluluk ve saadet bahçesi] içinde müziç [usandıran] müezziyat [eziyetler], ihtifa etmişti [gizlemişti] ki bunlar dehşetli bir surette baş kaldırarak en can alacak damarlarından yakalamış idiler. (23)

"Başkasını seviyor ha! Aman ya Rab, henüz bir sene tamam olmadan henüz muhabbete başlamadan benden usanan Vefa, kimin muhabbetinde sabit olacak? Oh zavallı gönlüm bir cism-i ahenine [demir nesneye] çarpmış gibi parçalandı. Lakin mümkün mü ki Vefa burada olsun?.. Burada imiş de melekler gibi gökyüzünde mi dolaşıyor? Yoksa periler gibi istediğine görünüyor, istemediğinden saklanıyor mu? Heyhat! Nerede bulunursa bulunsun beni istemedikten, beni sevmedikten sonra her halde yine pek uzakta demek değil midir? Unutmalı. Büsbütün unutmalı!" diyor ve bu kararda iken yanına bir kimse gelse yine de bilaihtiyar "Ne var, ne haber?" diye sualler ediyor ve aldığı (24) "Hiçbir şey yok," cevaplarını aks-i seda [yankı] gibi "Evet hiçbir şey yok," diye kendisi tekrar ile boynunu büküyor, mahzun mahzun düşünüyor. Revabıt-ı zevciyenin [karı koca bağlarının] mürur-ı zamanla [zamanın geçişiyle] kesb-i kuvvet etmesi [güçlenmesi] mukteza-yı tabiat [tabi bir durum] iken bu vefasızın zevce-i meşruası [yasal eşi] olacak olan kızcağızı bir sene bile yaşamaksızın terk etmesi, usanması ne kadar bedbahtlık

[mutsuzluk] olduğunu tahayyül ile [hayal ederek], "Yek-diğere mülasık ve muttasıl [bitişik ve yan yana] bulunan iki salkım dalının bile bir müddet sonra irtibatları [bağları] bir dereceye geliyor ki, onları çatır çatır koparmadıktan sonra ayrılmaları hemen de mümkün olmuyorken o kadar fazilet-i maneviyesine [manevi erdemlerine] nezaket-i fıtriyesine [yaradılışının inceliğine] hayran olduğum Vefa bir sene sonra (25) benden ne kolay kolay ayrılıverdi," tarzında muhakemata [düşüncelere] dalıp gidiyordu. Zavallı kızcağız geceleri yatağa da girip yatmaz, akşamdan sabaha kadar penceresi önünde oturur, akşamın garipliğinden, gecenin zulmet ve sükûnetinden, seherin ibtisamından [gülümsemesinden], kuşların cıvıltısından hep bir şeyler sorar, hep bir haber bekler gibi bulunur. Güya ki lisan-ı hal ile "Yârin bize selamı yok mu? İnsafın o yerde namı yok mu?" diye şikayetler, feryatlar ederdi.

Vefa'dan hiçbir peyam [haber], hiçbir nişane kızcağızın imdadına yetişmiyordu.

* *

*

Bu meyusiyet [ümitsizlik] zaten asabiyü'l mizaç [gergin yaradılışlı] olan (26) Vedat'ı pek fena hırpalıyordu. Her demde [zamanda] bir türlü acı muhakemata hedef olan merkez-i asabiyesi [sinir merkezi] nihayet kuvvetten düştü. Zehirlenen hissiyatı, kalbini de zehirledi. Az bir zamanda mevtalardan [ölülerden] fark olunamayacak bir zaafla yatağa serildi.

Bir aralık ihtiyar süt valide, bir gün sokakta seyahatte bulunan Vefa'ya tesadüf etmesin mi? Hemen yanına giderek Vedat'ın kendi yüzünden bütün gün yataklarda kaldığını, zavallı büyük validesinin de bütün ümitlerinin mahvolduğunu anlatıp hiç olmazsa bu felaketin önünü almak için bundan böyle olsun insafa gelmesini ağlaya ağlaya rica etti. (27)

Vefa bu ihtiyar kadıncağıza ne cevap verse beğenirsiniz? Dedi ki:

"O, valide Hanım! Ben ne kadar meşum [uğursuz] bir adammışım ki bir senelik münasebetim Vedat Hanımı böyle yataklara düşürmeye sebep olmuş. Bu halde şeametimizin [uğursuzluğumuzun] ilerlememesi için, münasebetimizin büsbütün izalesi [ortadan kalkması] lazımdır demek. Çünkü artık ne olsa bize atfolunacağı anlaşılıyor!"

Gördünüz mü Vefa'nın fikr-i hikmetini... Münasebetsiz kadın bu haberle[3] geldi. Kız bir müddet düşündükten sonra:

"Vefa'nın[4] pek hakkı var!" dedi. Mahzun mahzun yine boynunu büktü. (28)

Eylül günlerinin kesif [yoğun], mağmum [bulutlu] bir sabahı ki muhkem [korunaklı] pancurlar ve dahilen kalın ipekli perdelerle muzlim [karanlık] denecek kadar boş ve geniş bir odaya atf-ı lahza-i tecessüs edersek [bir an merakla bakarsak] şöyle bir levha görürüz:

Bir köşede bir kütüphane, bir yazıhane, ortada bir masa, onun üstünde birtakım perişan [darmadağınık] evrak ki dikkat olunsa reçete oldukları görülür. Bir tarafta koyu nefti kadife cibinlik ile mestur [örtülü] bir karyola. Beyaz dantelalarla müzeyyen [süslenmiş] yastıklar ve bir beyaz yorganın da pek güç fark olunabilecek surette hareket etmesi, karyolada bir de bir cism-i ziruhun [canlı bir şeyin] hafif hafif teneffüs etmekte olduğunu göstermekte ve bir küçük sehpa üstünde (29) şeffaf şişeler, derununda mavi, kırmızı, sarı gibi elvan-ı muhtelifede [çeşitli renklerde] ilaçlar görünmekte ve bir yaldızlı koltuk sandalyesinde dahi mütefekkir [düşünceli] bir tabip bulunmaktadır!..

Odanın amik ve mahuf [derin ve korkunç] sükûnunu aralık aralık hastanın zayıf ve kesik öksürüklerinden başka ihlal eden [bozan] bir hareket, bir seda yok! Doktor pek müteessir görünüyor denilebilir ki bu zat şefkat-ı tabibaneden [bir doktor şefkatinden] başka hastası hakkında bir de hissiyat-ı dostane ve pederaneyle [bir dost ve babahisleriyle] de mütehassis, müteessir olmaktadır. Her cihetle erbab-ı fazl ve hikmetten [hikmet ve fazilet sahiplerinden] olduğu anlaşılan bu zat orta boylu, nahif [zayıf] vücutlu, kır sakallı fakat sakalının beyaz olmayan (30) cihetleri de hadd-i zatında beyaza karip [yakın] sarı olduğundan defaten [ilk anda] insan kendini aksakallı bir pir-i muhterem [hatırı sayılır bir yaşlı] zannetmekte mazurdur.

Vedat'ın her halini bildiğim cihetle, yedi sekiz seneden beridir artık Hüseyin Sabri derecesinde müşfik bir dost olan doktor Hami Efendi'yi -muharrirelik [kadın yazar] değil- ahbap sıfatıyla da pek iyi tanırım!..

[3] Metinde "haberi" şeklinde geçmektedir.
[4] Metinde "Vedat" şeklindedir.

Hasta gözlerini açtı. Bir şey arar gibi etrafa bakmaya başladı. Besbelli gerek zaaf-ı basardan [görme zayıflığından] gerek odanın karanlıkça olmasından aradığı şeyi göremedi ki oturmak ister gibi bir harekette bulundu. Bu hali gören doktor kemal-i istical ile [son derece aceleyle] yatağın yanına koşarak hem hastanın oturmasına muavenet [yardım], (31) hem de ne istediğini kemal-i şefkatle sual eyledi. Kızcağızın zayıf ve solgun çehresinde bir meserret-i hüznamiz [hüzünle karışık bir sevinç] lemean etmeye [parlamaya] başladı. Dedi ki:

"Hiçbir şey istemem efendim sizin burada olduğunuzu anlamak, sizi görmek istedim. Demek dalgınlık müddetinde hep buradaydınız. Ah doktor size minnettarlığımı, teşekküratımı nasıl arz edeyim?"

Doktor, "Bunun için beyhude [boş yere] yorulmayınız kızım. Ben vazifemi ifa ediyorum [yerine getiriyorum]. Alelhusus [özellikle] sizi öz evladımdan farklı görmediğim için size muavenet etmek [yardımcı olmak] yine de kendi istifademe [faydama] hizmet demektir." (32)

"Teşekkür ederim efendim, teşekkür ederim. Her cihetle muavenetinize, himayenize muhtaç bir biçareyim. Allah'tan sonra bugün dünyada hiçbir medetkârım [yardımcım] kalmadığını işte siz de biliyorsunuz. Şimdiye kadar gördüğüm lütfunuzun mahcubu iken ne yalan söyleyeyim ki gönlüm daima yanımda bulunmanızı, derdimi dinlemenizi, cismim gibi ruhumu da tedaviden mahrum bırakmamanızı temenniden [dilemekten], arzudan [istemekten] vazgeçemiyor. Ne kadar saygısızlık değil mi efendim?"

"Estağfurullah, ben her derdinizi dinlemekten ve bana düşecek hizmetinizi, muavenetinizi ifadan asla üşenmem, yorulmam. Kendinize dert dökecek bir peder-i manevi [manevi baba] lazım ise beni kabul ediniz. Ancak bence en (33) büyük şey ne kadar olsa kadınlık haliyle kendinizi biraz da beyhude olarak üzmemenizdir. Hamd olsun, müdavatımızın [tedavimizin] hüsn-i tesiri [iyi etkisi] görülüyor. Lakin siz böyle üzüntüde devam edecek olursanız fena netice zuhur eder. Dünyada her şey bulunur, yalnız hayat bulunmaz. Azizem, bir de nişanlınız daima bu halde kalmaz ya? Bir gün olur ki insafa gelir. Fakat o insafa geldiği zaman da sizi gayr-ı kabil-i tamir [düzelmesi mümkün olmayacak] bir halde bulursa neye yarar?"

Vedat, "Ah efendim artık onun insafa gelmesi mümkün değildir. Başkasını seviyor, çıldırıyor, benden nefret ediyor. Bu halde artık bizim irtibatımız, itilafımız nasıl

mümkün olur? İşte biçare gönlüm bu meyusiyetle [ümitsizlikle] (34) hamisine, pederine mütemayil, müteveccih [yönelmiş] bulunuyor ve bu..."

Sözünü ikmal edemedi [tamamlayamadı]. Şiddetlice birkaç öksürüğü müteakiben [takiben] gelen kesiklik ile gözlerini kapadı. Pek büyük bir zaafla söylenilen bu son sözü doktor işitmiyor muydu? Yoksa manasını mı anlayamadı? Nasıl oldu da Vedat'a hiçbir cevap vermedi. Zavallı Vedat demek istiyordu ki bir kadının bahtiyar olması için yalnız bir zevç himayesi, bir zevç muhabbeti kafi değilmiş. Asıl bahtiyarlık bir peder muhabbetindeki kutsiyete, ulviyete mazhariyet imiş ki hiçbir sebeple arıza-pezir olmasın [aksama göstermesin]. Lakin bunu izah edemediği (35) gibi zaten muvazzah [açık] bir söz olduğundan izaha da hacet görmedi! Hasta kızcağız bir nazar-ı müsterhimane [yalvaran bakış] ile tabibine bakarak:
"Pek fenalaşıyorum doktor!" dedi. Doktor yatağın yanına koştu. Kemal-i ihtimam ile [özenle] muayene ederken kızcağız sapsarı kesildi gitti!
Bu sırada büyük valide ile Meveddet de odadan içeri girdiler. Doktorun halini gören kadınlar hemen haykırmak nevinden:
"Ne var doktor? Ne oldu?" diye istizah ettilerse [açıklama istedilerse] de doktor kendini toplayarak metanetle:
"Bir şey yok efendim! Giderken bir kere (36) daha muayene etmek istedim. Şu sırada sair hastalarım da olduğundan onları bekletmemek için telaş ve istical ediyorum," diyerek ve yine geleceğini vaat ederek çıktı gitti.

* *
*

Vedat gözlerini açtığı zaman:
"Doktor nerde?" dedi.
Geleceğini vaat ederek gittiğini söylediler. Hasta o geceyi hep baygınlıklar içinde imrar eyledi [geçirdi].

Ertesi gün, daha ertesi gün Hami Efendi'yi[5] hep beyhude intizar etmiş oldular. Vedat nazarında bu intizarın şiddetini tarif (37) için "Yine bir hastanın tabibe olan ihtiyacı, intizarı derecesindeydi," demek kifayet eder. Meveddet bir kaç kere hastasını niçin terk ettiğini anlamak için doktorun hanesine kadar gittiyse de hiçbir cevab-ı şafi ve kafi

[5] Metinde, "Efendi'ye²".

[yeterli ve şifa veren bir cevap] alamadı. Aldığı cevaplar doktorun hanede bulunmadığından, hastaların kesretinden [çokluğundan] falandan ibaret özürler, bahaneler idi.[6] Şu hale bir mana veremeyen hasta, doktorun da rahatsız bulunmasından şüphe ile meraka düşerek Meveddet'i isticvab eyliyordu [sorguluyordu]. Bu sırada bir cariye kapıdan: "Başınızı örtünüz doktor geliyor," dedi. Müteakiben doktor içeri girdi. (38)

Zavallı Vedat:

"Buyurunuz pederim, şimdiye kadar..." demek üzere iken başını kaldırıp doktorun yüzüne bakmasıyla ne diyeceğini ne olduğunu büsbütün şaşırdı, kaldı! Aman ya Rab, bu kimdir? Bu doktor hiç tanıdığı adam değildi. Hami Efendi'ye ne oldu ki? Lakin niçin onun yerine bu ... . Gelenin kendinden istizah-ı madde etmek istediler [durumu açıklamasını istediler]. Meveddet dedi ki:

"Siz Hami Efendi tarafından mı geldiniz?"

"Evet, bir de tavsiyenameleri vardır," diye hâlâ müteredditt [şüphede] bulunan Vedat'ın gözü önüne Hami Efendi'nin hatt-ı destiyle [el yazısıyla] muharrer [yazılmış] bir tavsiyenameyi irae eyledi [gösterdi]. Artık tereddüde (39) dahi mahal kalmadı ki Hami Efendi kendi yerine bu zatı tevkil etmiş [vekil tayin etmiş].

Gelen zat gittikten sonra Meveddet endişeli bir tavırla:

"Bu ne olacak?" deyince Vedat mahzunane bir tavır ile dedi ki:

"Ne olacak? Artık beni dinleye dinleye bıktı usandı. Bu suretle tasdiatımdan [sıkıntımdan] kurtulmak istiyor. Anlaşılması güç bir şey değil! Pekâlâ, ben de bir daha taciz etmem [rahatsızlık vermem]."

Heyhat! Hakikat-i hal böyle miydi? Bunu bir de Hami Efendi'den sormalı! Zavallı kız bir daha taciz etmem diye zamanını ne kadar uzatıyor! Ne kadar zamanı kalmış ki bir daha (40) taciz etmeyecek!

Meveddet pek mustarip görünüyordu. Hasta birdenbire sapsarı kesilerek bir telaş ve helecanla dedi ki:

"Bak, bak Meveddet! Vefa'ya bak! Karşımda nasıl müstehziyane [alaycı] tebessümler ediyor. Oh gülme, sevinme! Ben hasta değilim şimdi kalkacağım, işte kalkıyorum!" diyerek şiddetli bir hareketle doğrulduysa da derakap [hemen ardından] acı bir feryat koparıp...

[6] Metinde, "eyledi".

* *

*

... semtinde sık serviler ile mestur [kaplı] olan kabristanın tepesinde bir takım ahcar-ı mezar [mezar taşları] arasında cesim [büyük] ve üzeri celi hatla[7] menkuş [işlenmiş] bir mezar taşı da celb-i enzar-ı dikkat eylemekteydi [dikkatleri çekmekteydi]. (41) Merak edip de yanına giderseniz şu satırları okursunuz:

"Zair [ziyaretçi]! Burada derd-i vefadan [sözünde durma derdinden (Vefa'nın derdinden)] vefat eden Vedat metfundur [gömülüdür]. Biçare vüsat-abad [geniş] cihanda şu tengna-yı mezardan [mezarın darlığından] başka sığınacak bir penah [köşe], çektiği şedit ve medit [şiddetli ve uzun] ıstıraplara ölümden başka bir deva bulamamıştır." Vedat'ın kendi tarafından yazılan bu kitabe ve teçhiz ve tekfin [ölünün yıkanıp kefenlenmesi] gibi sair son işleri[8] Vedat'ın kendi vasiyeti mucibince hep doktor Hami Efendi tarafından icra edilmiştir.

Nihayet

[7] Celi Hat; Kalın ve okunaklı sülüs yazısı, hatt-ı celi.
[8] Metinde "işlerine" şeklindedir.

ZEYL

VEFA

Vefa tarafından gazetemize şu mektup gönderilmiştir:

"Muharrir Efendi Hazretleri,
Merhume Vedat Hanım hakkında gazetenizde münderiç olan [yayınlanmış] fıkra üzerine ... semtindeki kabristana giderek ağlaya ağlaya kabr-i pürnurunu [nurlarla dolu kabrini] ziyaret eyledim. Fıkra hadd-i zatında gayet müessir [etkileyici] olduğu halde bir de gerçekten mahir bir kalemle yazılmış olduğundan okuyanları ağlatacak bir hale gelmiştir. Ancak insana bu kadar rikkat [acıma duygusu] (43) veren bu fıkranın yine o nispette ibret dahi vermesi lazımdır. Bu ibretin tamami-i husulü [tamamlanması] için dahi bir kere de beni söyletmek iktiza eder [gerekir], işte ben de söylüyorum:

* *
*

Pederim Hüseyin Sabri Efendi kendi asrına göre tahsil görmüş bir adamdı. Filvaki [gerçekten] Vedat'ın pederi ile kardeş[9] gibi görüşürlerdi. Vedat'ın pederi gereği gibi halli ve vakitli [zengince] bir adam olup pederim onun kadar değilse de yine kendi tabirince namerde muhtaç olmayacak kadar geçinir giderdi.

Beni de cahil bırakmamak gayretinde kusur etmedi. Fakat bilemedi ki onun zamanının (44) tahsilleri ile bu zamanın tahsilleri arasında ne fark vardır. Bunu bilemediği için zanneyledi ki oğlunu hemen hengam-ı sabaveti [çocukluk devresi] içinde âlim [çok bilgili] ve mebadi-i nevcivanisinde [gençliğinin başında] dahi ev bark sahibi ederek bahtiyar eyleyebilecektir.

Vedat'ın hikâyesini yazan muharrire-i fazılanın [erdem sahibi yazar hanımın] dediği gibi biz on yaşına kadar Vedat ile beraber büyüdük, mekteb-i ibtidaiye [ilk okula] beraber gittik. Bizi görenler kardeş zannederlerdi. Ben ondan ancak bir buçuk yaş daha büyüktüm. Badehu [sonrasında], ben Mekteb-i Sultani'ye leyle-i şakirt [yatılı öğrenci]

[9] Metinde, "karındaş".

olarak verildim. Vakıa muharrire-i fazılanın dediği gibi, Vedat'ın mesturiyeti [örtünmesi] zamanına kadar da kendisiyle görüşebilerek, fakat aramızda (45) hiçbir hiss-i sevda yoktu.

Ondan sonra Vedat mestur olarak sekiz on sene kendisini görmemiş olduğum muharrire-i fazılanın ifadesinden de anlaşılıyor. Yine o ifadeden Vedat'ın yirmi yaşını geçinceye kadar teehhül hakkında hiçbir fikir ve kayıtta bulunmadığı dahi anlaşılır ise de bizim memlekette âdetin hilafında olarak bir kızın niçin bu yaşa kadar teehhül hakkında hiçbir fikir ve kayıtta bulunmamış olduğundan bittabi ben mesul olamam.

Hep muharrire-i fazılanın gayet bitarafane [tarafsız] ve hakikatgüyane [doğruyu söyler] bir surette yazmış olduğu hikâyeye göre Vedat'ın pederi hin-i vefatında [öldüğü zaman] kızını benim pederime tevdi [emanet] etmiş. İki dost için böyle bir hale (46) kimsenin diyeceği olamaz. Benim kendisine damat olmamı da arzu eylemiş. Eğer bu arzu pederim hakkındaki teveccüh ve emniyetinden dolayı olmayıp da mücerret [sadece] benim hakkımdaki teveccüh ve itimadından dolayı olduğunu bilseydim daha sinn-i rüşte [reşit olma yaşına] varmaksızın şu kadar itibar kazanmışım diye belki de müftehir olabilirdim [övünebilirdim]. Pederim dahi müteveffa-yı mumaileyhin [adı geçen merhumun] vasiyetini kabul ederek Vedat ile tezevvücümü [evlenmemi] arzu etmiş. Öyle hem güzel hem taallüm ve teeddüp etmiş [eğitim ve öğrenim görmüş] hem de zengin bir kızı kendisine gelin etme arzusu, pederim gibi bir akıl [akıllı] adam için elbette tabii ve zaruridir. Lakin elbette insaf eder tasdik eylersiniz ki bu arzular vasiyetler içinde benim hiç (47) dahlim [fikrim] yoktur. Zaten Vedat'ın hikâyesini yazan muharrire-i fazıla dahi işin bu derecelerine kadar beni hiç ortaya koymuyor.

Benim Vedat ile delikanlılık zamanında ilk ve yegâne [tek] ve son mülakatım [görüşmem], bir gün pederimin beni onların hanesine götürdüğü zaman vukua gelmiş. Ama kemal-i insafla [vicdanla] düşünülsün ki, ondan sonra bir daha nişanlım ile mülakatım olmadığını muharrire-i fazıla dahi yazıyor. Bu mülakatta Vedat'ın muhabbetini celp [çekmek] için ne yapmışım? Namahrem olduğu ve örtüsüz bulunduğu için edeben [terbiye gereği olarak] arkamı dönmüşüm. Kızın oradan tebaüt eylediğine [uzaklaştığına] delalet edecek işaret olacak] bir ayak sesi işitmediğim için gençlik merakına mağlup olarak (48) süratle başımı çevirerek bir kerecik dönüp bakmışım.

Bundan başka hiçbir şey yapmamışım, vakıa da yapmadım. Bu bir kerecik bakış Vedat'a ispat eylemiş ki o beni on senedir severmiş. Garip ki bundan kendisi haberdar değilken bunu ben hep o bakışım ile kendisine ifham edivermişim. Bunu Vedat'ın kendisi de süt hemşiresi Meveddet Hanım'a böylece haber vermiş de Meveddet bile bu hale şaşmış. Bilakelam ve la işaret [sözsüz ve belirtisiz] kendisinin beni on senedir sevdiğini benim ona anlatmış olduğuma kimler şaşmaz ki Meveddet dahi şaşmasın? Hâlâ işte benim dahlim var mı? Ama babam bu teati olunan [karşılıklı] nazarları [bakışmaları] görmüş de memnun (49) dahi olmuş. Arzusuna muvafık [uygun] olduğu için elbette memnun olur.

* *
*

Nihayet muharrire-i fazılanın hikâye eylediği veçhile [gibi] bizi nişanladılar ki işte meseleye benim de iştirakim [katılmam] bundan başlamış oldu. Fakat nasıl nişanladılar? Benim namıma kıza bir nişandır gönderildi. Ama nasıl gönderildi? Bunu bana sordular mıydı? İşte şimdi biçare Vedat'ın vefatına benim vefasızlığım sebep olmuştur diye bir mesuliyet altında kaldığım için bir de cevabımı vermeliyim. Ben o sene Mekteb-i Sultani'den şahadetnamemi [diplomamı] alıp çıkıyordum. Hem de iftihar ile… Arz ettirmeye[10] otuz yedi kişilik sınıfımda (50) ikinci çıkıyordum. Babama sorarsanız işte artık tahsili bitirmiş gitmişim. Yaşım da yirmi biri geçtiğinden artık ev bark sahibi olmalıymışım. Halbuki ben ancak bu şahadetname ile bademe [bundan sonra] bir mekteb-i âliyeye [yüksek okula] şakirt olmak istihkakını [hakkını] kazanmışım. Bir Mekteb-i Sultaniyeli ne olmuştur? Hakim olmuş mu, asker olmuş mu, mühendis yahut avukat olmuş mu? Ne olmuş? Ne olacak olsa ona mahsus olan mektebe girerek birkaç sene daha çalışmalı. Bir mülkiye memuru bir katip bile olmamış. Hiç olmazsa iki sene olsun Mekteb-i Mülkiye'ye [siyasal bilgiler okuluna] devam etmeli ki nizamen [düzenli olarak] altı yüz kuruşluk bir memuriyete kesb-i istihkak eylemiş [hak kazanmış] olsun. (51) İşin bu derecesini pedere anlatmak kabil olamaz ki daha ilerisini de anlatayım. Evet! Daha ilerisini de anlatayım ki Mekteb-i Sultaniye'den [Galata Saray Lisesi'nden] çıkan bir talip dörtten altı seneye kadar da Mekteb-i Tıbbiye'ye [Tıp Fakültesi'ne] devam eyledikten sonra eğerçi tabip olursa da ait olduğu meslekte mümtaz [seçkin] olabilmek için ondan sonra dahi Avrupa'ya giderek birkaç sene de orada ikmal-i tahsil

[10] Arz olunmak: Bir büyüğe sunulmak, taktim olunmak.

etmeli [öğrenimini tamamlamalı]. Bihakkın [hakkıyla] talim, bihakkın iftihar [övünme] böyle olur. Fakat bunu bizim pedere anlatmak nasıl kabil olur, muharrir efendi hazretleri? Şu hakikat-i kübrayı [büyük gerçeği] karielerinizin [kadın okurlarınızın] nazar-ı hikmet ve ibretlerine pek kuvvetli bir surette tavsiye buyurunuz ki şu içine girdiğimiz asr-ı terakki ve takaddüm [gelişme ve ilerleme çağı] artık (52) hayal asrı değil hakikat asrıdır. Bu asırda insan olan hukukundan istifadeden [kazanılmış haklarını kullanmadan] evvel vazifesinin ifasını görevini yerine getirmeyi] düşünmeli. Evet, teehhül insan için bir hakk-ı tabiidir. Fakat kendisinde istidat [yetenek] görüyor ve o istidadı da işte otuz yedi kişilik sınıfta ikinci çıkmak gibi bir de burhan-ı maddi [somut kanıt] ile ispat eyliyor ise bu adamın kendisini din ve devlet için nafi [faydalı] bir adam etmeye gayret eylemesi de vazife-i insaniye ve medeniyesidir [medeni ve insani bir görevidir]. Kendimde o istidadı gördüğüm ve kalbimde o gayreti bulduğum halde bir peder böyle arzu ediyor, bir kız beni sevmiş diye o hüda-dad [Allah vergisi] olan istidad-ı azimi [büyük kabiliyeti] bir pederin keyfine bir kızın itminanına feda mı edebilirim? (53) Bununla beraber pedere muhalefette bulunamadım. Müteakiben düğüne kıyam edilmemesi [kalkışılmaması] şartıyla yalnız bir nişana ırza [razı] edildim. Bütün dostlar her tarafı idare ederek müsalahanın [anlaşmanın] tarik-i eslemi [en doğru yolu] bu olduğunu nasihat etmişlerdi.

* *
*

Nişanlandıktan sonra Vedat ile aramızda sebkeden [geçen] şeyleri muharrire-i fazıla yalnız Vedat'ın halinden anlayabildiğine göre yazmış. Sokaktaki tesadüfleri arayan ben değildim. Vedat'a hiçbir vakitte zevcem olmuşçasına bir muamelede bir sözde bulunmadım. Evet 'muhibb-i vefaşiarım' [vefalı sevgilim] diye birkaç mektup yazdım ise de onun fevkalade âşıkane olan mektuplarından pederim haberdar (54) olduğu cihetle yine pederimin icbarıyla [zorlamasıyla] yazdım. Pederimin icbarlarına bu kadar riayet eylediğimin sebebi de vardır. O da muharrire-i fazılanın yazmış olduğu gibi biçarenin müzmin bir göğüs illeti yani tabipçesi bir 'bronşit-ekü' ile malul bulunmasıdır ki muhalefetlerimle üzer de sebeb-i mematı [ölüm sebebi] olurum diye korkuyordum.

Hatta pederim yine bu hastalıktan vefat eylediği esnada kendi vefatı düğünümüzün icrasını tehire [ertelemeye] sebep olmamasını vasiyet etmesi dahi benim teehhül

sevdasında bulunmadığımı bildiğinden neşet etmiş [kaynaklanmış] bir tedbirdi. Onun vefatından sonra ben teehhül etmem havfıyla (55) beni bu suretle bağlamak istedi.

Bereket versin ki Vedat düğünün biraz tehirini istedi. O biraz tehiri istediği halde benim bütün bütün de tehirini istemekliğim için yol açılmış oldu. O sırada seyahate çıkacağım sahihti [doğruydu]. Tahsil için Avrupa'ya gidecektim. Fakat Avrupa'dan evvel burada tababeti bir dereceye kadar tahsilim ciheti, bazı nasihler [nasihat verenler] tarafından tavsiye olundu da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye girdim.

İhtiyar süt valide bir gün bana sokakta rast geldiği zaman kendisine söylemiş olduğum sözleri bunak kadıncağız ters anlamış. Ben ne şeametten bahsettim, (56) ne bir şeyden. Doğrudan doğruya benden ümitlerini kesmeleri lazım geleceğini anlattım. İnsaf buyurunuz efendim! Kocakarı yanıma gelerek Vedat'ın benim yüzümden bütün gün yataklarda kaldığını, zavallı büyük validesinin bütün ümitlerinin mahvolduğunu anlatıp hiç olmazsa bu felaketin önünü almak için bundan böyle olsun insafa gelmemi ağlaya ağlaya rica etmesine ben ne cevap verebilirim? Ben bir ilaç mıyım? Kendimi başkalarının dertlerine deva etmek için müstakbelimi [geleceğimi] feda edemem ya! Hiçbir taahhüdüm [sözleşmem] yoktur. Hiçbir taahhüdümden caymıyorum ki tayip olunayım [ayıplanayım]. Safi [samimi] bir semahatin [iyilik severliğin] ise bu kadar fedakâranesi beşeriyetin [insanlığın] fevkindedir [üstündedir]. (57)

Vakıa teehhül edecek olsam elbette Vedat ile teehhül ederdim. Zira onun gibi bir kız tarafından sevilmek büyük bahtiyarlıktır. Lakin ben teehhül arzusunda değilim. Tahsil arzusundayım. Henüz şakirt bulunan, henüz rüşd-i ilmisini [ilmi yeterliğe] haiz bulunmayan bir adam familya [aile] reisi nasıl olabilir? Acaba şu verdiğim izahatla meramımı anlatabildim mi? Çünkü Vedat'a meram anlatamamış olduğum zahirdir. Yalnız ben değil, işte doktor Hami Beyefendi dahi meram anlatamamış. Yürekler acısı kızcağız yanlış bir zehabın [saplantının] mağduru olmuş gitmiş.

Kadınlarımız okumaya yazmaya başlayalıdan beri vakıa nazarlarınca, fikirlerince pek çok (58) asar-ı terakki [gelişme eserleri] görüldüyse de sevda ve teehhül ve geçinmek gibi ömr-i beşer [insan ömrü] için pek mühim olan mesail [meseleler] hakkında henüz bir hikmet-i sahiha [doğru düşünüşler] peyda edemedikleri işte böyle Vedat faciası gibi

pek çok facialarla sabit oluyor. Bir delikanlının bir kadın tarafından sevilmesi değil a; hatta bir delikanlının bir kızı sevmesi bile teehhül hususundaki bunca ciddiyatı [önemli şeyleri] ehemmiyetlerinden düşürüvererek hemen mucib-i izdivaç oluverir mi [evlilik sebebi olur mu]? Maişet-i maddiye ve hakikiye âleminde [dünyada] gaye-i mutalip [tek istenilen] sevda ve teehhül hayallerinin husulünden [gerçekleşmesinden] mi ibarettir? Sevda ve teehhül o maişet âlemince 'gaye' değil 'mukaddime'dir [başlangıçtır]. Onun vukuundan sonra ne olacağını düşünmeli. (59) İnsan koca bir ömür müddetince sevgili zevcesiyle baş başa diz dize yaşayabilir mi? O müddet-i ömrü şereflendirmek, tatlılandırmak için istidadının müsaadesi derecesinde [izin verdiği kadar] itmam-ı kemalata [olgunlaşmasını tamamlamaya] gayret vazifesinden bu teehhül sebebiyle kurtulabilir mi?

İşte buraları şuaranın [şairlerin] değil hükemanın [düşünürlerin] tetebbugâhıdırlar [inceleme alanlarıdır]. Sevdayı, gül pembesi renklerle telvin [boyarlarsa] ve tasvir ederlerse [resmederlerse] de onun zımnındaki [içindeki] hikmet bir de çehre-i tündünü [haşin yüzünü] gösteriverince işte böyle facialar zuhura gelirler.

* *
*

Son sözüm:
Vedat'ı helak eden ben miyim yoksa (60) kendisinde mevcut olan ve etibbaca [doktorlar tarafından] 'isteri' denilerek bazı kadınları cinnete takrip eden [götüren] hal mi olduğunu bir şaire değil bir hekime sormalı.

Hayalatını (hayallerini] ne kadar büyütmüş olduğu hakkında muharrire-i fazılanın verdiği tafsilat hep bu hastalığın alaimidirler [belirtileridirler]. Maahaza [bununla birlikte] bu zavallı kızcağıza herkesten ziyade ben acıdığımı asla inkâr edemem. Hemen diyeceğim geliyor ki keşke tahsili de müstakbeli de feda edeydim de hepsini şu kızı kurtarmaya ilaç olarak feda eyleyeydim, fakat yine faydası olmazdı."

İsteri - Hystérie

"Vefa'nın cevapnamesinde Vedat'ın hali 'isteri'ye hamlolunması doğru görülür bir şeydir. Kadınlar için bir takım hastalıklar âdeta umumi halindedirler ki etibba-yı hazıkamız [uzman doktorlarımız] bunları birer lisan-ı münasiple [uygun dille] yazsalar da onlara dair malumat-ı kâfiye-i tıbbiye [yeterli tıbbî bilgi], familyalar meyanında intişar ve teessüs olmuş [yayılmış ve yerleşmiş] olsa pek çok fenalıkların vukuuna meydan kalmaksızın önleri alınmış olurdu. İnşallah etibbamızın bu himmetlerini de görürüz. Fakat, Vefa'nın dediği gibi Vedat üzerinde görülen alaim ve asardan [belirtilerden] hakikaten kızın hali isteri olduğu anlaşılabileceğine binaen bu bapta birkaç söz söylemeliyiz ki delikanlının söylediği (62) bu sözde ne kadar haklı olduğu tebeyyün eylesin [ortaya çıksın].

'İsteri' denilen hastalık ta Bukrat Hekim[11] zamanından beri tanınmış ve fakat o zamandan birçok zamanlara ve âdeta yakın vakitlere kadar bu hastalık yalnız kadınlara mahsus olduğu zannedilerek ismi de 'ihtinak-ı rahm [rahim boğulması]' manasına gelen isteri kelimesiyle yalnız kadınlara mahsus olan bir uzva isnaden [dayandırılarak] tesmiye olunmuş [adlandırılmış] ise de muahharen [sonradan] bazı erkeklerde dahi bu hastalığın aynen ve tamamen mevcudiyeti görülmesi üzerine artık o isim müsemmasına mutabık [adına uygun] görülmemiştir. Lakin mutabık görülmemekle beraber yine öylece tesmiye oluna [adlandırıla] gitmekte devam olunuyor. (63)

Bu hastalık kadınlarda rüşd-i tabiileri [ergenlikleri] esnasından başlayarak artık füyuzat-ı nisvaniyeden [doğurganlıktan] inkıtaları [kesilmeleri] zamanına kadar devam eder. Bu müddetten evvel vukuu görülmemiş olduğu gibi ondan sonra dahi vukuu görülmemiştir. Bazı etibbanın zanlarına göre bu hastalıktan bütün bütün ari ve beri [uzak] hiçbir kadın bulunmazmış. Fakat bu hüküm ifrata [aşırıya] hamlolunabilecek hükümlerdendir. Vakıa kadınların en çoğunda bu hastalık ve bahusus onun istidadı az çok mevcut ise de hastalığın külliyen zahire [açığa] çıkması derecesine varmak için esbab-ı mütenevviaya [çeşitli sebeplere] ihtiyaç vardır ki hamdolsun. Esbab-ı mezkure [sayılan sebepler] (64) ekser familyalar nezdinde [nazarında] ika-yı hükm edemediklerinden [hüküm haline

[11] Hipokrat

gelemediklerinden] isterinin bir hastalık halinde meydana çıkabilmesi binnisbe [bir dereceye kadar] yine nevadirden [oldukça az] görülüyor.

Kendisinde isteri istidadı bulunan kızlar, kadınlar, çocukları ve kendi arkadaşları olan kadınları, kızları pek severler. Gayet nazik muhibb-i mütehassis [duygulu dost] olurlar. Tabiatları pek rakik [ince] olmakla muhalif-i mizaçları [karakterlerinin tersi] olan edna [kötü] şeylerden müteezzi oldukları [acı çektikleri] gibi muvafık-ı mizaçları [karakterlerine uygun] olan kezalik [yine böyle] edna şeylerden mahzuziyetleri [hoşlanmaları] dahi sairlerinden ziyade olur. Bunlar asabiyü'l-mizaç [asabi yaratılışlı] olan kadınlar ve kızlardır. Fakat hastalığın henüz şu istidat [yöneliş] halinde bulunduğu zaman o müstaitler [eğilimliler] kendileri de kendilerinin ne (65) olduklarını bilemezler. Bunlar gönüllerinin hoşlandığı meşguliyetlere pek müdavim [devamlı] olarak başka meşguliyetleri ona feda ederler. Hal yalnız bundan ibaret olduğuna göre isteri istidadı pek nafidir [faydalıdır]. Zira el hünerleri, musiki vesaire gibi erkekleri aglebiyetle [çoğunlukla] bıktırıp mani-i devam [devama engel] olan şeylere kadınların kemal-i sabır ve metanetle [büyük bir sabır ve dayanıklılıkla] devam ve tahammüllerini müstelzim olur [gerektirir].

Ancak bu istidat, yavaş yavaş hastalığın da meydan almaya [kendini göstermeye] başlaması suretine tahavvül edince [dönüşünce], hasta evvelkiden ziyade rikkat-i asabiyeye [sinir hassasiyetine] duçar olur [yakalanır]. İyiliğin de fenalığın da kendi üzerinde tesiratı artar. Hem gariptir ki tabı [yaradılışı] daha ziyade hüzün peyda (66) ederek yalnız müteessir olduğu [etkilendiği] şeylere değil mahzuz olduğu [mutlu olduğu] halde dahi canı ağlamak ister. Ağlamak bilfiil ve zahir halde [görünürde] vaki olmasa bile içi ağlar. Hangi tarafa baksa âlem-i tabiatın [dünyanın] hangi cihetini temaşa eylese [seyretse] hiç bir şey onun yüzüne gülmeyip her şey ağlıyor zannında bulunur. Temaşalarından lezzet aldığı, mahzuziyet duyduğu zamanlar bile bunların tesiratı hep dai-yi büka [ağlamaya sebep] olacak surette görülür.

Yine hastalığın şu ilk derecatındandır ki hastaya sık sık esnemek dahi tari olur [görülmeye başlar]. Canı hiçbir şey istememeye ve tabiatı hiçbir şeyden hoşlanmamaya başlar. Evvel sevdiği şeyler bile gözünden düşerler.(67) O zamanlar hastanın muhalif-i arzusu [isteği dışında] olan şeylere mukavemeti [direnci] ne kadar azalırsa muvafık-ı

arzusu olan şeylere mukavemeti dahi o kadar azalır. İstemediği şeyi hiç istemez, istediği şeyde dahi itidal [denge] tanımaz olur. Mizaçları gayet mütebeddil [değişken] olarak bir hal üzre çok vakit devam edemezler. Gözleri hangi şeye hangi adama baksalar, sanki onun haline pek ziyade acıyorlarmış gibi bakarlar. Oturdukları yerlerde uzun uzadıya rahat bile oturamayıp kesirü'l-harekat [çok hareketli] olurlar. Bu halde kendilerinde ağlamak arzusu daha ziyade artarak bolca ağladıktan sonra dahi pek ziyade nail-i ferah olurlar [rahatlarlar]. (68)

Hastalık biraz daha ilerleyecek olursa karınlarından ve asıl mide çukurlarından güya havadan yapılmış bir yuvarlak kabarıp yavaş yavaş boğazlarına doğru çıkıyormuş gibi bir şeyler duyarlar. Bu yuvarlak geçtiği yerlerde ya sıcak ya soğuk bir iz bırakıyor zannolunur. Boğaza geldiği zaman hastaya bir tıkanıklık verir. İşte bu halde isteri artık tamamıyla meydan almış demek olur ki aşağıda izah olunacak derecata varması da artık tehir etmez [ertelenemez].

Bundan isteri bir nevi nöbet halini alır, inkisar-ı asap [sinir kırılmaları] halinde nöbetler yapacağı zaman hastanın elleri, ayakları soğumaya baslar. Gah benzi uçar gah (69) çehresini bir kırmızılık istila ederek [kaplayarak] biraz daha şiddetli ise nefesi zorlaşır, nabzı büyük bir zaaf gösterir. Hele bu zamanın tahassüsatı [duygulanmaları] pek ziyadeleşerek ümidin fevkinde [beklentinin üstünde] asar-ı tahassüs gösterir.

Bu nöbetlerde hastaya baygınlık halleri de arız olur [gelir]. O zaman bütün azası seri ve kuvvetli olarak taharrük [hareket] eder ki men edebilmek [engelleyebilmek] pek güçtür. Hem men dahi edilmemelidir. Yalnız yatacağı yerde elini ayağını başını bir tarafa çarpıp ağrıtmaması için öyle azasına[12] dokunabilecek şeyleri bertaraf etmelidir [ortadan kaldırmalıdır]. Ellerini, ayaklarını, dizlerini, kollarını çıplak el ile ovuşturmakta fayda vardır. Yün ve ipek ve tavuk tüyü gibi şeyleri (70) yakıp burnuna tutmalı. Lokman ruhu gibi sert kokulu şeyleri koklatmak iyi değildir. Zira asabın teheyyücünü [coşkusunu] artırır. Zavallı hasta bu halde ne kadar kalacaksa kaldıktan sonra şiddetli bir ağlamakla ferah bulup açılır. Bu nöbetler daha ziyade şiddetlenecek olursa bazı kere hastanın birdenbire benzi pek fena uçarak ve hararet-i gariziyesi [vücut sıcaklığı] bütün bütün giderek mevt-i kazip [yalancı ölüm] denilen müthiş [korkutucu] baygınlık gelir ki adeta

[12] Metinde, "aza".

vefat etmiş zannolunur. Fakat bu hal-i mevt [ölüm hali] hakiki değildir. Bu yolda daha ziyade vefatı pek nadirdir. Eğer hastalık hastalar[13] devam eder de hasta[14] sair emraz-ı asabiye [sinir hastalıkları] ile taalluk [bağ] peyda eylerse o netayic-i müthişeden [korkutucu sondan] dahi o zaman korkulabilir. (71)

Tedabir ve tedafü [önlem ve korunma] cihetine gelince:
Bukrat Hekim demiş ki bu hastalığa duçar olanları kocaya vermelidir. Etibbanın tecrübelerine göre hastalık eğer henüz mukaddematta [başlangıçta] ise vakıa teehhülün büyük yardımı olabilir. Lakin çarçabuk evlat tevlit ederek [doğurarak] onlara bakmak ile de bizzat iştigal ederse… Böyle olmadığı surette hasta bu devadan [çareden] büyük bir fayda hasıl edemiyor [elde edemiyor]. Her şey onu bedbaht [mutsuz] eylediği zannında bulunduğu misüllü teehhül dahi kendisini bedbaht etmiş zannına düşerek bir de bu merakla kendini yiyip bitiriyor. Bu hastalık için sıtmaya sülfato vermek derecesinde tedavi-i sahih [doğru tedavi] kabil [mümkün] değildir. (72) Fakat tedafü için bir çok güzel çareler vardır. Tedafüye daha çocukluk zamanından bed etmeli [başlanmalı]. Umumiyet üzere tecrübe olunmuştur ki isteri, halleri vakitleri yolunda olan familyalar kızlarında bulunur. Fakir ve köylü ailelerinde pek nadir olarak zuhura gelir. Zira bunlar nezdinde hıdemat-ı şakka-i beytiye [zahmetli ev işleri] hep kızlara mahmul olduğundan [yüklendiğinden] o kızlar daima çalışırlar soğuğa, sıcağa, metaibe [yorgunluklara], mezahime [sıkıntılara] maruz olarak asap ve adalatı [sinir ve kasları] kuvvetli olur. Binaenaleyh on beş, on altı yaşlarına geldikleri zaman bile zihinleri birtakım hayalat ile meşgul olmayarak hastalık istidadı dahi münbasit olamaz [yayılamaz]. (73)

Şehirli kızlara gelince: Bir kere Fransa'da kızlara romanlar okumak men edilmiş ise de sebebi, bu hastalık istidadını inbisattan [yayılmaktan] men etmek olduğu halde hiç faydası olamamıştır. Bilakis o istidadı artırdığına ve en çok isterik kızlar, kadınlar Fransa'da zuhur eylediğine, İngilizler dikkat eyleyerek kendi kızlarını bu nev [tür] kıraatte [okumalarda] katiyen serbest bırakmışlardır.

[13] Bu kelime fazladır.
[14] Metinde yok.

En güzel çare-i tedavi [tedavi yolu], kızları müzika gibi, resim gibi, el hünerleri gibi meşguliyetlerle çokça işgal etmekle beraber, mümkünse büyücek seyahatlere kadar gezmek, yürümek gibi metaib-i cismaniye [vücudu yoracak şeyler] ile işgal etmelidir. Çiçek bahçelerini kızlara kazdırıp, kızlara sulatmakta (74) ufak tefek avlara tüfek attırmakta, ata bindirmekte, deniz hamamlarına götürmekte büyük faydalar vardır. Hele saadet-i dünyeviye [dünya mutluluğu] gelin olmaktan ibaret olmayıp asıl saadet, kendi idaresi altında bulunacak familyayı bahtiyar edebilmekte olduğunu ve illa gelin olmak dahi kızlar için saadet yerine musibet [sıkıntı] olabilmek pek yakın bulunduğunu ve familyasını bahtiyar edecek olan kızın o bahtiyarlığa lazım olan şeyleri evvelden öğrenmesi lazım geleceği gibi bu esbab-ı bahtiyari [mutluluk sebepleri] dahi hayalattan ibaret olmayıp maddiyattan ibaret olacağını güzelce tefhim etmelidir [anlatmalıdır] ki kızların zihinleri yalnız bir güveyiye gelin olabilmek hayalatına saplanıp kalmasın da (75) bir haneyi idare etmeye hazırlanarak zihin ve asap ve vücudunun sıhhatini de ikmal eylesin [tamamlasın].

Sözün bizcesine yani Osmanlılarcasına gelince: Kat kat çeyizini kendi hazırlayan ve hanesini süpürüp, silip tanzim etmeyi ve yemek pişirmeyi ve çamaşır ve ütüyü bilfiil [bizzat] ameliyatla [yaparak] öğrenen kadın kadıncık kızlar için bu hastalıktan hiçbir korku olmayıp, fakat her gün telli bebek gibi giyinip kuşanarak köşeye oturan ve elinden aynasını düşürmeyen ve zihninden birtakım hayalatı çıkaramayan ve sokağa da nadiren çıkıp müzika ve resim ve nakış ve örgü gibi eğlencelerden ve bahçe meşagili [uğraşıları] gibi riyazet-i bedeniyeden [jimnastikten] mahrum bulunan (76) kızlar için ebeveyninin [ailesinin] korkusu ziyade olmalıdır. O kızı isterik olmaktan ebeveyninin ne korkusu ne muhabbeti hiçbir şey men edemez.

Bu hastalığa duçar olmuş bulunan kadınlara gelince: Bunlar için tedafü esbabı denilen şey, artık hakikaten tedafü değil nevumma [bir şekilde] tedavi suretini alacak demektir. Zira müdafaası arzu olunan şey, işte gelmiş çatmıştır. Etibba bunlara sinirlere, mideye kuvvet verecek şeyler emrederler. Derece-i tahammüllerine göre soğuk su emrederler ki sünger ile sürünmekten bed ile [başlayarak], ıslak çarşafa sarınmak ve bol bol dokünmek derecelerine kadar varırlar. Lakin bu tedavinin bir de manevi ciheti iltizam olunmazsa [lüzumlu görülmezse] yine (77) faydası olamaz.

İsterik kadınlarda buhran-ı asabiye [sinir krizi] nöbetleri müstelzim olan şey [gerektiren şey], bir fikr-i müstakırdır [yerleşmiş bir fikirdir]. Yani bunların fikirleri bir nokta üzerinde karar kılmıştır ki, o şey her ne olursa olsun, ona müteallik olan hadisatın kâffesi [tamamı], bunların asapları üzerinde müthiş bir tesir peyda ederler. Fikirlerini o noktadan çevirebilirler mi, o şey hakkında kayıtsız bulunabilirler mi, işte sıhhatlerini, hayatlarını kurtarmış olurlar. Fikirlerini o noktadan çevirmek için de kendilerine en büyük yardım edebilecek olan hal başka bir meşguliyet bulmaktır. O meşguliyetlerin de en iyisi ve kadınlar için en muvafıkı, müzika (78) olup mensup olduğu ailenin derece-i terakki ve refahına göre resme, seyahate ve ciddi kitapları okumaya merakı sardırmak dahi hep deva yerine geçer. Yoksa fikrini saplanıp kaldığı noktadan ayırmadıktan sonra maraz-ı mezkurun [adı geçen hastalığın] sair emraz-ı asabiye ile taalluk peydası bile müstebit olamayarak [engellenmeyerek] zavallı kadıncağız yürekler acısı olur kalır.

İşte Vedat'ın o hikayeyi yazan muharrire-i fazıla tarafından hakikaten bir takayyüd-i tabibane ile tasvir olunan ahvali gösterir ki kızcağız şiddetli bir isteriye başlamış. Yirmi yaşına kadar kocayı düşünmemesi de isterik bir haldir. Zira isteri kızlara yalnız kocayı (79) düşündürmek suretiyle tesiratını göstermez, düşündürmemek suretiyle de tesiratını gösterebilir. Erkeklerde bile bu hastalık müşahede olunmuştur [gözlenmiştir]. Onlarda dahi kocayı düşündürmek suretiyle izhar-ı tesir etmez [etki göstermez] ya! Fakat Vedat'ın süse filana meyyal olmaması ve yalnız kıraat ve mütalaata [okumaya ve düşünmeye] meyyal olması nedendir ya? Hiç kadın olur da süs sevmez olur mu? Cibillet-i nisvaniyenin [kadınların yaratılışının] hilafında [tersinde] bir şey. Bu hale duçar olması için kızcağızın mutlaka hasta olması lazım gelir.

Ya bir görüşte Vefa için çıldırmak derecelerine gelmesi? Kabil midir ki aşk-ı tabii [tabii bir aşk] bu kadar seri olsun. Fizyoloji de psikoloji de bunun aksini ispat eder. (80) Ondan sonra kendi varlığı Vefa'nın varlığından ve Vefa'nın yokluğu kendi yokluğundan ibaret görünmek derecesindeki hayalat hep isterinin halidir. Bir kadın reddolunduğu adam hakkında buğz [kin] peyda edecektir. Mukteza-yı tabiat [yaratılışının gereği] budur. Reddolunduğu halde yine gönlünü ayıramaması 'normal' yani tabii bir hal olmayıp 'anormal' yani hilaf-ı âdet bir haldir ki elbette histeri eseridir. Emin olmalıdır ki Vefa ile Vedat teehhül dahi etmiş olsalardı, yine bahtiyar olamayacaklardı. Kadınların 'sevip-varma' sözlerini unutmamalı. Birbirini severek,

birbiri için ölerek, bayılarak vukua gelen izdivaçların pek çoğu neticesiz (81) kalmasına hep o hastalık sebep olur. Kadın isteriktir. Bukrat'ın dediği gibi badetteehhül [evlendikten sonra] merakı çocuklarına da sardırmazsa vay haline! İster ki kocasıyla kablelizdivaç [evlilik öncesi] veyahut akib-i izdivaçta [evlilik sonrasında] olunduğu gibi daimi bir naz ve niyaz, daimi bir muaşaka halinde devam eylesin, bu ise kabil midir, tabii midir? Kocasının en mazur olduğu [hoş görüleceği] vezaifiyle [kendi vazifeleriyle] kesret-i iştigali [çok uğraşması] bile kadın nazarında kayıtsızlığa [ilgisizliğe] hamlolunmaya başlar. Edna şüpheler kendisini kıskandırır. Sadece kıskandırmak değil ağzap [öfkeli] dahi ederler. Ağlamaktan başka medar-ı tesliyet hatırı kalmaz ise yine neyse ne! Fakat maazallah intikamlara kadar da sevk eder ki bu yolda (82) cani olan kadınların kâffesi isterik olduğuna tababet-i kanuniye erbabı [adlî tıpçılar] vakıf olmuşlardır.

Vefa'nın mektubunda dediği gibi bu mesail-i dakikayı [ince meseleleri] şairlere sormamalıdır. Ah o şairler, sap yiyip saman savurmak nevinde tatlı, güzel sözleriyle ne kadar biçarelerin harabına sebep olurlar. İnsan kısmı bu dünyada şair olarak yaşamak için yaratılmamıştır. Filozof olarak yaşamak için yaratılmıştır. Şairiyet bir derece-i mutedilesiyle [ılımlı olduğunda] hayata lezzet verir. Yoksa insan evladının nikbaht [talihli] yahut bedbaht olmasına dair olan gûnagûn [çeşitli] mesail-i gavamızadan [anlaşılmaz meselelerden] hiç birisinin halli, hiçbir zaman, hiçbir yerde şuaradan mürekkep (83) bir konferansa havale olunmamıştır.

Bu hakikate vakıf olan pederler, valideler, nasıhlar [nasihat edenler], mürşitler [yol gösterenler] kendi taht-ı terbiyelerinde [terbiyelerinde] bulunan gençleri ona göre bir suret-i hakimanede [bilerek] terbiye edecekleri gibi, kezalik bu hakikate [gerçeğe] vakıf olan erbab-ı fikr ve izan [anlayış ve fikir sahipleri] dahi kendi kendilerini irşat ederek [uyararak] öyle hayal uğrunda hakikati feda edercesine, isteri uğrunda mesudiyet, sıhhat ve maişeti [yaşamı] feda etmemek lazım olduğunu kabul ve ona tevfik-i muamele [uygun muamele] dahi ederler."

Ahmet Mithat

LEVAYİH-İ HAYAT

Muharriresi

FATMA ALİYE

Maarif Nezareti-i Celilesi'nin
3 Haziran sene 315 tarihli ve
219 numaralı ruhsatnamesini haizdir.

Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası
Sirkeci'de Tramvay Caddesi'nde Avrupa Oteli Karşısında

İstanbul

1315

LEVAYİH-İ HAYAT [hayat mektupları]

Mehabe'den Fehame'ye

"Kardeşim!

Senin sevdiğin çiçeklerden olarak elimle toplayıp tanzim ettiğim buket ile, sayesinde nice hasbihal-i masumanemizin [masum sohbetleremizin] cereyan ettiği ağacın kayısılarından bir sepet gönderiyorum. Bu sevgili ağaç bizim ne kadar da serair-i şebabımıza [gençlik sırlarımıza] vakıftır değil mi? Kayısı vakti, işte bu mevsim, ikimiz de o güzel meyveyi sevdiğimiz için mi acaba buraya koşardık? Bu sabah yine burada **(3)** bulunduğumda birlikte geçirdiğimiz zamanları hatırlıyorum. Zaten hangi köşemiz, hangi bucağımız vardır ki seni derhatır ettirmesin [hatırlatmasın]? Fakat hata ediyorum kardeşim, yanlış söylüyorum. Hangi saat ve hangi dakika vardır ki sen benim hatırımda bulunmamış olasın? Bu ağaç bana kendisinin sayesinde ve etrafında geçen zamanlarımızı ihtar ediyor [hatırlatıyor]. Bebek kanepelerini koyduğumuz, kıvrım yerlerine kahvaltı tepsisini koyup sofralar tertip eylediğimiz dal budak araları hep o halde, hep o eşkâlde [şekilde]. Sonraları, evet tufuliyet [çocukluk] âleminden şebabet [gençlik] devrine geçtiğimiz zamanlarda, bu ağacın altında geçen musahebelerimiz [sohpetlerimiz] ve ahval-i şebabete [gençlik hallerine] müteallik [ilişkin] keşfiyatımıza [keşiflerimize] dair muhaverelerimiz [konuşmalarımız] esnasında senin pek ileriye vardığımızı ihtar makamında parmağını uzatıp "Bak! Susunuz **(4)** diyor," diye gösterdiğin çağlayan yine o çağıltı ile akıyor. Derslerimizi bellemeyi bitirdikten sonra gecenin saat yedisine, sekizine kadar devam eden müdavele-i efkar [fikir alış verişlerinde] ve kendi halimizce olan mütalaat ve tefekküratımız [okuma ve düşünmelerimiz] esnasında dirseklerimizin istinat eylediği [dayandığı] masa, cilasını bile kaybetmemiş. Dadımın "Saat beşten sonra oturan lambayı da söndürür, kandili de yakar, kapıyı da sürmeler. Ben sizin gibi çıldırmadım ki böyle kendimi uykusuz

bırakayım. Söylediğiniz söz de bari anlaşılır bir şey olsa ben de dinler idim. Hep abuk sabuk," diyerek kendini attığı firaşın [yatağın] yeri yine o halde. Birimizin elinden öbürünün eline geçmekte olan lugat kitabı bile hâlâ o cildini muhafaza ediyor. Fakat biz büyüdük, biz artık birarada değiliz. Ah, mümkün **(5)** olsa da yekdiğerimizi daha sık görsek. Bu hususta beni itham edemezsin ya! Zira biraz sıkça gidince kayınvalidenin yüzü ekşiyor. Bu bence bir şey değil. Ben seni sıkça görmek için ondan çok şeylere de tahammül ediyorum. Lakin sonra da sana çehre etmesi [surat asması], seni hırpalaması mülahazası [düşüncesi] benim hayatımı kırıyor. Ah, Fehame! Elvan-ı tufuliyet ve şebabetimiz [çocukluk ve gençlik anlarımız] hep bir surette, bir halde cereyan eylediği halde bu sonraki izdivaç âlemlerimiz de yine bir örnek olsaydı. Sen de benim gibi bahtiyar ve mesut bulunaydın. Buna inan güzel kardeşim ki bahtiyarlığıma kanaat getirmeyen budur. Sen de bahtiyar ola idin, seni de kendim gibi göreydim işte o vakit artık kendimi bütün bütün bahtiyar addedecektim [sayacaktım]. Bu izdivaç hususundaki mesudiyet yahut **(6)** bedbahtlık pek mühimdir. Erkek için de kadın için de böyledir.

Kendi elimle başını ateşe yaktığım kardeşçiğimiz Rezin için de ne kadar üzülüyorum. O vakit sen sözünde haklı imişsin de bunu şimdi anlıyorum. "Dur kardeşim, acele etmeyelim, biz bu kızın güzelliğini gördük, tahsilini işittik. Lakin asıl lazım olan cihet, bunun bir de fikrini almak, mizacını öğrenmektir," dediğin zaman "Amma yaptın Fehame! Biz piyanosunu da dinledik, Fransızca'sını da işittik. Herkes bu kadar da öğrenebilir mi, bir görücülükte görmekle alır. Herkes gibi biz de soruşturduk. Senin dediğin gibi olmak için birkaç seneler ahbaplık etmeli," dediğimde ne kadar yanlıyormuşum! Papağan gibi birkaç lisan bildiğini işitmek, babasının zoru, anasının **(7)** tokadıyla meydana gelen piyanosunu dinlemekle ben onu mükemmel tahsil görmüş diye tamah [açgözlülük] ettim. Tahsil ettirilen insanın mükemmel olacağı zannında bulunuyordum. Suret-i tahsilini [eğitim şeklini] bile düşünememişim. Bu ne gaflet! Evet bu gafletim, zavallı Rezin'e pek pahalı oturdu. Zavallı çocuk ne zahmetler çekiyor!.. Evet, bu izdivaç meselesindeki bedbahtlık pek fenadır. Ama bu hususta bahtiyarlık da ne kadar âlâdır. Ah Fehame bunu benden sormalı! Bana diyordun ki, "Bana bu yoldaki mesudiyetlerinden bahset ki bari senin mesudiyetin yüzünden memnun kalayım. Bana tatmak nasip olmayan bir şeyi senin tarifin ile öğreneyim." Bunu sana nasıl tamamıyla tarif edeyim kardeşim ki bunu tatmayana anlatmak, müşküldür. Zira buna temsil ve

teşbih edilecek [örnek verilecek ve benzetilecek] hiçbir şey bulunamaz. Muhabbet-i zevciye [eşe duyulan sevgi], **(8)** muaşaka-i zevciye [eşe duyulan aşk]! Oh!.. Bunun hadd ü payanı [sınırı ve sonu] olur mu ki kâl u kalem [söz ve yazı] bunun tamamını tavsife [nitelemeye] muktedir bulunsun [gücü yetsin]. Bu her aşk ve muhabbete benzemez. Hatta bazı çılgınca sevdalara da benzemez. Aşk ve muhabbet-i hakikiyi [gerçek aşk ve sevgiyi] zevceyn [eşler] arasında aramalı. Zira bunun safiyet ve ulviyeti [temizliği ve yüceliği] ancak orada karargir olabilir [kararlaştırılabilir]. Suret-i gayr-ı meşruada olan muaşakaları[1] düşünelim. Eğer bunlar müteehhil [evli] iseler asla birbirlerine maşukam [sevgilim] demeye salahiyetleri [hakları] yoktur. Zira biri bir başkasının hakk-ı sarihidir [açık hakkıdır]. Ama haksız olarak diyorlarmış, o halde kabahat ediyorlar, günah işliyorlar. Şimdi böyle bir muaşakanın lezzet neresinde? Müteehhil olmayan gençler dahi muaşakada bir zevç ile zevce kadar hür ve serbest olabilir mi? Kiminin ailesi mâni, kiminin hal ve mevkii gayr-ı müsait [uygunsuz] olmakla **(9)** bunlar tezevvüç edemiyorlarsa demek yekdiğerinin olacakları şüphelidir. Artık güzelim, en mahir ressamın kemal-i tahassürle [büyük bir hasretle] yekdiğerini kucaklamış yahut, buse-çin olmakta [öpücük toplamakta] bulunmuş olan gayr-ı meşru bir âşık ile âşıkayı musavver olarak [tasarlayarak] tersim eylediği [resmettiği] levhasında ne letafet bulunabileceğini düşünmeli! Bunda letafet ancak ressamın maharetindedir. Yoksa musavver olan vakanın tahayyülünde [hayal edilmesinde] kerahetten [iğrençlikten] başka bir şey bulunmaz. Bir şair ne kadar mahir olursa olsun bir âşık-ı mehcurun [yaralı aşığın] nice müddet hasretkeşi olduğu [özlediği] cananıyla buluşmaya gitmesini, ne kadar elfaz [sözler] ve meani-i zarifâne ve âzimâne [büyük ve ince anlamlar] ile örtmeye çalışırsa çalışsın yine bu meseleyi kendinin olmayan bir şeye taarruz [saldırı] olmaktan kurtarabilir mi? Tefahhur olunamayacak [gurur duyulamayacak] bir muaşakada ne tat olabilir? Bir zevç ile zevce ise **(10)** yekdiğerinindir. Onların sevişmeye hak ve salahiyetleri vardır. Bundan dolayı utanacakları, sıkılacakları şey yoktur.

İşte bu cihetlerle [taraflarıyla] muaşaka-i zevciye hiçbir şeye benzemez. Bunda günah yok, ayıp yok, havf [korku] yok! Badi-i mahcubiyet ve nedamet [utanma ve pişmanlığa sebep] olacak bir şey yok! Bu türlü muhabbet mucib-i iftihar [gurur sebebi] olur. Ah evet, meselenin bu cihetleri evvelce de aramızda konuşulmuştu. Evet henüz teehhül etmediğimiz zamanlarda da buralarını müdrik idik [anlamıştık]. Sen bir defa demiyor

[1] Kabul edilir durumda olmayan aşkları.

muydun "Aşk hakkındaki tetebbuat ve mütalaatımızı [araştırma ve okumalarımızı] bir yana bırakalım da şunu düşünelim ki, aşk ister bir maraz olsun isterse bir nevi cinnet olsun öyle bir illet varsa onunla malul olmaktan [sakatlanmaktan] ictinap etmeli [çekinmeli]. Ta ki bize sevmekliğimize mahsus birini **(11)** gösterecekleri zamana kadar." Evet kardeşim, ikimiz de o zamanı bekledik. Ah Fehame, hep olanları unutsan da, hep çektiklerine "Geçmiş ola," desen de, bir muhabbet-i zevciye husule getirsen de bundaki telezzüz, bundaki tefahhur doyulamayacak bir şey olduğunu anlardın. Cihanda buna benzer saadet olabilir mi? Romanlara, eşara [şiirlere], ekser enafis-i asâra [güzel eserlere] bakıyorum da bu mesudiyetimi tamamıyla tarife bunların hiçbirini kâfi bulamıyorum. Aşkı bir kadeh içine sığdırmaya kalkışmak gibi "cam-ı aşk" tabiri ve "bir içim şerbet" gibi tavsifle [tarifle] ne kadar küçültmeye kalkışıyorlar. Oh ben bunu böyle görmüyorum! Bizim aşkımız böyle değildir. Pek büyüktür, pek vâsidir [geniştir]. Öyle kadehler içine sığacak, bir yudum ile bitecek şey değildir. Nasıl anlatayım! Bu bir derya gibidir. İşte sanki ben de onun içine düşmüşüm de gark **(12)** oluyormuşum [boğuluyormuşum] gibi bir halde bulunduğumdan bu halimi de anlatmaya iktidarım [gücüm] yokmuş. Lakin mağruk olduğum [battığım] halde ben ölmüyorum. Bu beni öldürmüyor. Bilakis yudum yudum hayat veriyor. Demek ki ben ab-ı hayat [ölümsüzlük suyu] ile mağrukum. Şu mavi denizin beyaz köpüklü dalgaları üzerinde yuvarlanan gemilerin, sandallarını gördükçe ben de kendimi derya-yı saadetin [saadet denizinin] emvac-ı bahtiyarisi [mutluluk dalgaları] üzerinde puyan [koşuyor] sanıyorum. Dünyanın neye tahammülü var Fahame? Unut! Unut! Biraz da cihanın zevkini sürmeye çalış ki bunun esası da muhabbet-i zevciyedir.

Hemşiren Mehabe"

Fehame'den Mehabe'ye:

"Sevgili Mehabeciğim!

Hediyelerin ile mektubunu aldım. Teşekkür ederim. **(13)** Munsifane [insaf] ile başlayan mektubunun sonraları insafsızca gidiyor. Kendi mesudiyetinden bahse daldıktan sonra hakikaten müstağrak-ı saadet olduğun cihetle âlemi hep mesudiyet üzre görüyorsun. Cihanın hufre-i felâket [felaket çukurlarını] ve nekbetlerini [talihsizliklerini] kale

almıyorsun. Senin tamamı-yi bahtiyarine [mutluluğunun tamamlanmasına] nakise veren [eksiklik veren] bir şey varsa o da benim bahtiyar olamamaklığım olduğunu söylüyorsun. Benim de mesudiyetten bir hisse-i nasibim varsa, o da seni bahtiyar görmekliğimden ibarettir kardeşim. Mesut olmak insanın elinde olsa kim öyle fırsatı kaçırır. Zevciyet yüzünden olan bahtiyarlığın en büyük bahtiyarlık olduğuna dair olan sözün elbet pek doğrudur. Muhabbet-i zevciyeyi ne güzel tarif ediyorsun. Muaşakanın ancak zevceyn [karı koca] arasında olanı mucib-i tefahhur olacağından bahisle o suretle aşkı, ne güzel tavsif eyliyorsun. **(14)** Musahabelerimizde ne güzel söylüyorsun, öyle de güzel yazıyorsun. Öyle ya yine hisseden o kalp, yine o düşünen o kafa, muvazene eden [dengeleyen] o akıl değil mi? Senin o doyulmayan sözlerini daima dinlemekten mahrum olup da buna mütehassir bulunan bu zavallı kardeşine böyle uzun uzadıya olan mektupların ne kadar hoş geliyor biliyor musun? Mektubun karşımda, şu kelimeleri üzerine çizmekte olduğum kâğıt önümde olduğu bu anda hemen seninle görüşüyormuşum gibi oluyorum. Kalbim kalem gibi bir tarik [yol] bulmuş iken bütün dertlerini, bütün hissiyatını sanki şehrah-ı fikrin [doğru yolun] terazisinden kaçırarak onunla sana dökmek istiyor. Şu zemin-i sefid-famı [beyaz renkli yeri], içindeki ekdar u alamın [keder ve hüzünlerin] reng-i matemiyle karalamak istiyor. Fakat içinde müstağrak **(15)** bulunduğu ab-ı hayat-ı mesadetten [mesut hayat suyundan] benim de hisse-yab olmaklığımı [pay almamı] arzu eyleyen, ondan bana da bir kadeh sunmaya çalışan arkadaşımı, benim hayat-ı mesmumanemin [zehirli hayatımın] bad-ı semumuyla [zehirli rüzgarıyla] haşlamak istemediğim için mümkün olduğu kadar alamımı setrederek [gizleyerek] konuşmak istiyorum. Evet, mektubunda pek çok mebahis-i hakimane [felsefi bahisler] vardır. Kendi âleminde ve kendi mevkiinde bu sözün kâffesi [tamamı] de pek doğrudur. Bu sözüme taaccüp etmemekliğin [şaşırmaman]için izah-ı mesele edeceğim [durumu açıklayacağım]. Evvela sizin âleminizde izdivaçta aranılan başlıca şey, muhabbet-i zevciye bahtiyarlığıdır ki esas mesele budur. Bu türlü izdivaçlarda aranılan mizaçların imtizacı [uygunluğu], yekdiğerine muhabbet ve sadakattır ki bu suretle izdivaç eden bir zevce kocasından hem muhabbet hem de sadakat bekleyebilir. Bunlar, yekdiğerini bahtiyar **(16)** etmek için almışlardır. Fakat kardeşim biz bu suretle izdivaç edenlerden değiliz. Sizin izdivacınız bahtiyarlık mukavelesi, bizimkisi bir taayyüş kontratosudur [geçim anlaşmasıdır]. Sen teehhül edeceğin zaman amcan, yani dayım merhum, "Kızım seni bahtiyar edecek bir adam olduğu için ben istiyorum," dediği vakit bilirsin ya ben de hazır idim. Büyük ninemin

beni gelin edeceği zaman yengeme yani validene "Tam evini idare edecek, karısını besleyip geçindirecek bir koca," dediğini sen de işitmiştin. Sen zevcinden muhabbet ve sadakat bekleyebilirsin. Bu hakkın vardır. Fakat ben öyle bir talebe [isteğe] kalkışmak fikrinde bile bulunmamalıyım. Bu cihetle benim zahmetlerimin, mihnetlerimin, zevcimin bana sadakati olamaması yüzünden olduğuna zahip olmaklığın [inanman] muhik [gerçek] olamaz. Bu adam beni o kadar **(17)** bahtiyar edeceğine dair bir sözde bulunmadı. Zira kendisinden öyle bir şey de aranılmamıştı. Sonra da bana o yolda teminat ve vaatte bulunmadı ki şimdi sözünde durmadı, nakz-ı aht etti [sözleşmeyi bozdu] diye gücenmeye hakkım olsun. Dayım berhayat [hayatta] olaydı, şüphe yok ki sana olan gayretini benden de dirig etmezdi [sakınmazdı]. Rezin burada bulunaydı, hiç olmazsa, evet büyükninemin işine mani olamasa da, benim suret-i izdivacıma [evlilik biçimime] mutlak müdahale ederdi.

Vakıa hiçbir şeye malik [sahip] olmayan bir fakir kızı, hatta parasını da sayıp bir cariye olarak onu giydirip donattıktan sonra da yine ona eş, yoldaş, can, canan muamelesi eden, öylece tanıyan zevçler de bulunduğu malumdur. Fakat bunlar zevceyi kendisine eş, yoldaş etmek **(18)** fikriyle alan erkeklerdir. Bizim izdivaç ise, oğullarını hanesine celp etmek [çekmek] için bir gelin aranılmıyor muydu? Familyası halkını nice kahırlarla üzen, hanesinden tebaütle [uzaklaşmakla] çirkâb-ı sefahat ve kerahette [iğrençlik ve eğlence çirkefinde] yüzen bir adamı hanesine celp etmeye, hayat-ı müstakbelesini [geleceğini] birkaç bin kuruşluk düğün mesarifi ile satın aldıkları bir zavallının, etvar ve ahval-i masumane [masum hal ve tavırları] ve pak-dilanesi [temiz kalbi] kâfi midir? Bizim nazarımızda zeve ne idi, ben ise buna bedel ne buldum? Başka bir âlemde, başka bir terbiye ile büyüdüm, yetiştim. Sille-i felek [feleğin tokatı], ümitlerimin, tasavvurlarımın gayrı olan bir âleme fırlattı. Evet ümitlerimiz, tasavvurlarımız hep bir olduğu ve yekdiğerimize malum bulunduğu için şimdi zannediyorsun ki ben ümit eylediğim muhabbet ve sadakat-ı zevciyeyi [eşe bağlılığı] bulamadığım için meyus **(19)** oluyorum. Bunlar ilk fikirler, ilk maksatlar idi. Kardeşim, fakat benim mevkiimde böyle şeylerin isimlerin anılamayacağını anlayınca, beni müteselli edebilecek şey ancak 'kanaat' denilen şey olduğunu derk ederek [anlayarak] kanaat dahilinde bahtiyarlık aradım. Benim aradığım artık refik-i hayat [hayat arkadaşı], can, canan değildi. Eve bir erkek, çocuklarıma bir pederdi. Kendime bir eş, yoldaş makamında görmekliğime asla cesaret verilmeyen bir adamı bari bir velinimet makamında görerek sevmek ve ona o

suretle olsun hürmet etmek için ne kadar çok çalıştım bilsen! Lakin kendi nefsim için tahammül eylediğim, bir zevç suretinde hoş gördüğüm ahvali bir pedere, bir familya babasına mümkün değil atfedemiyorum. Kendi mesudiyetimi feda ettim, ümid-i bahtiyariyi [mutluluk ümidini] unuttum. Lakin **(20)** evlatlarının istikbalini fedaya razı olacak bir valide tasavvur olunabilir mi? Ümid-i yeganesi [tek ümidi] onların mesudiyeti olup terbiye ve tahsilleriyle tefahhur ederek, ancak o suretle bahtiyar olmaya ümitvar olan bir valide onların önünde terbiye ve ahlaklarını ifsada [bozmaya] bâdi [sebep] olacak bir numune bulunmasına nasıl kail [razı] olur? Bir oğul ki kendisine irae-i tarik edecek [yol gösterecek] olan peder, nice tarik-i rezilane ve kerihaneye [rezil ve iğrenç yola] sapmıştır. Bir kız ki onu himaye ve siyanet edecek [koruyup gözetecek] olan peder kendisi ne kadar muhtac-ı nesayihtir [nasihata muhtaçtır]. Şu görülen ahvalden bu zavallı yavrucakların bedbahtlığı benim bedbahtlığımı unutturmuştur. Bütün gece, her birine uzanan sarhoş sillelerine siper olan sinem, o yumrukların, sillelerin darbesinden ziyade, emin ol ki bu türlü endişe ve elemlerin zahmetinden mustariptir. **(21)** Yoksa ben kendim için!.. Oh, Mehabe ben kendimi çoktan unuttum. Sen ise bana geçmişleri unutmaklığımı nasihat ediyorsun. Bir muhabbet-i zevciye tavsiye ediyorsun. Ben ise emelimde o kadarlara varamıyorum bile. Bir zevç olamayan adamdan hiç olmazsa bir peder olması temenniyatında bulunuyorum. Senin vasfeylediğin mesadet [bahtiyarlık], benim için çocukluğumda dinlediğim Zümrüdüanka kuşu masallarına olan hayranlığım gibi kalır azizem. Mahall-i esafilde [sefil yerlerde] kalan biçaregânı [çaresizleri], evc-i bâlâ-yı rıfata [yüceliklerin en yüksek noktasına] erdiren kanatlarının elmas ve yakut ve zümrüt ve zebercet olmak üzere vasf ü tarifi insanı mest eyleyen o mürg-i mevsil-i necatın [kurtuluşa götürecek kuşun], hakikati mevcut mudur ki senin gösterdiğin elvah-ı mesadete [mutluluk tablolarına], şu bulunduğum menzile-i bedbahtiden [mutsuzluk yerinden] suut [yükselmek] kabil [mümkün] olabilsin! Pervaz [uçmak] için **(22)** kanatlarım yok ki!.. Ah Mehabe, benim hayalhanem bile şimdilerde bana öyle senin gösterdiğin gibi güzel tablolar göstermiyor. Sahavetini [cömertliğini] kimseden diriğ etmeyen [uzak tutmayan] o âlem-i hayal bile benim hakkımda zalimane davranıyor. Bana ne çirkin, ne müthiş menazır [manzara] ibraz ediyor [gösteriyor], bilsen! Ümide sarılmak üzere saldırdıkça beni zulmetlere daldırıyor.

Kayınvalidemin bence olacak muamelesini beni sıkça görmeye gelmekliğe mâni addetme. Zira öyle bir bahane olmasa da yine o beni hırpalamak için başka sebep, başka bahane bulur. Hatta bulamazsa da icat eder. Bir de onların iltifatlarıyla, hakaretlerinin bence başka başka tesir edeceği zannında bulunma. Bunların ne taltifleri [lütufları] ne de tahkirleri [hakaretleri] gayri bana tesir etmiyor. O ahvale karşı kendimi mermer sanıyorum. Zavallı kalbim, **(23)** onlardan yediği darbeler o kadar birbiri üzerine oldu ki artık nasır bağladı. Evvelce "Acaba bir hata mı ettim," diye şaşalayan fikrim, gördüğü haksızlıklar üzerine artık onların hiçbir sözüne ehemmiyet vermez oldu. Fakat bu hususta ki duygusuzluğu bir hilmiyet [yumuşaklık] suretinde göstermeye mecburum. Zira! Evet Mehabe, zira!.. Geçinmek için ben onların emirlerine tabiyete, haklı haksız hükümlerine inkıyada [boyun eğmeye] mahkûmum!.. Ah bu ne zillet!.. Fakat evlatlarım!..

Kardeşin Fehame"

Mehabe'den Fehame'ye

"Benim sevgili Fehameciğim,

Benim güzel kardeşçiğim! Mektubun beni o kadar müteessir eyledi ki işte o teessür üzerimde, yaşlar gözlerimde olduğu halde **(24)** hemen cevabını yazmaya başlıyorum. Ah, kendine nasıl hükümler veriyorsun Fahame ah, yok sen öyle olmak için yaratılmış bir mahluk değilsin. Cenabıhak seni her türlü niam ve bahtiyariye [nimet ve mutluluğa] layık bir surette halk buyurmuştur [yaratmıştır]. Bu halde senin hep lezaiz-i hayattan [hayatın tatlarından] müstefit olmak [yararlanmak] arzusunda bulunmaya ve kadr ü kıymetine göre hürmet beklemeye hakkın vardır. Dünyada taaccüp eylediğim bir şey varsa o da senin kıymetini takdir edemeyecek insanlar bulunmasıdır. Yok yok, senin hakkındaki bu türlü şeylere ben tahammül edemiyorum! Evet ben sana bir muhabbet-i zevciye husuliyle müstefit olmanı söyledim. Bu ise senin hüzün ve yeisini zevcinin birkaç hatasına küskünlüğündendir zannıyla "Geçmişleri unut," demiş idim. Zira seni de bahtiyar görmek istiyordum. Mümkün **(25)** olduğu halde hayatını tazeleyeceğin adam bari çocuklarının pederi olmasını söylemek istemiştim. Zira kardeşim senin kıymetini takdir edememek sana karşı riayetsizlikte bulunmak, olsa olsa bir maraz [hastalık]

nöbeti olabileceği zannında idim. Rüyete [görmeye] muktedir olan gözlerin seni görememesi, seni görenin seni anlayamaması, takdir edememesi!.. Ne bileyim buna nasıl ihtimal vereyim! Ezvak-ı hayatiyeden [hayatın zevklerinden] senin de layık olduğun hisseni istemeye hakkın vardır. Sen öyle yalnız fedakârlık ile mahkumiyete, sairlerinin kaprislerine vakf-ı vücuda [varlığını adamaya] münhasır bir şey değilsin. Sen takdir olunmaya, sevilmeye layık bir şeysin. Kardeşim böyle olmamak için ne kusurun vardır? Güzellik, malumat [bilgi], zekâ, hüsn-i ahlak [güzel ahlak], bunlar eksik mi? Servet meselesinin ise bu bapta ne tesiri **(26)** olabilir? Bir parasız olan zevce ne kadar çok sevilir de servetten başka bir değeri olmayan zevcelerden hiç sevilmeyeni ne kadar çoktur. Bunda olan ancak sevilir gibi gösterilip aldatılmaktır. "Bizim suret-i izdivaçlar," diye söylediğin şeyleri doğrusu ben anlayamadım Fehame. Bir zevcenin zevcinden emr-i taayyüşten [geçim hususundan] başka bir şey beklemeye hakkı olamaması filan bu gibi şeyleri anlayamıyorum. Her zevcenin zevcinden muhabbet ve refakat [arkadaşlık] beklemesini ben pek tabii bulurum. Meğerki zevce taleb-i muhabbete [sevgi talebine] layık bir şey olmaya! Seni ailesi almış olsun, kim alırsa alsın. Validesi seni kendisine nikâh etmedi ya! Mukavele-i akde [nikah anlaşmasına] dahil olacak bir erkek ne gibi vazife ile mükellef [yükümlü] olacağını bilmeli değil mi? Aksi halde ne için öyle bir vazife yükleniyor? İzdivaç **(27)** ne olduğunu bilmeden niçin tezevvüç ediyor? Evet sen çocuklar için o kadar cefaya katlandığını, o kadar mihnete boyun eğdiğini söylüyorsun. Ben ise böyle tatlı bir muhabbetin mahsülüdür diye çocuğumu bu kadar çok seviyorum sanıyorum. Ah kardeştik, yoldaştık, hemrahtik, [yoldaştık] ne için hemhal [aynı durumda] olamadık!.. Bir türlü düşünürdük, hep bir surette tasavvur ederdik, ümit eylerdik. Şimdi birimiz gülüyor, birimiz ağlıyor. Yok, yok Fehameciğim, ben de senin için ağlıyorum. İşte şurada şu kelimeleri yazarken yine gözyaşlarım kağıdı görmekliğime mâni olmasın diye gözlerimi siliyorum. Sen acılarından bahsederken benim yüreğimin acıdığını, âdeta sızladığını hissediyorum. Ne olur benim bahtiyarlık hislerim de sana böyle tesir **(28)** eylese. Hayır, hayır! Senin o güzel kalbin yalnız mihnet ve meşakkat yaralarıyla mustarip olmaya, yalnız sademât-ı zulüm [zulüm darbeleriyle] ve cefa ile sarsılmaya, çırpınmaya mahsus değildir. Ah, ben onu biliyorum! Hiçbir köşesi bucağı benden gizli kalmamıştır. Bugün onu bana bir taştan masnuymuşçasına [yaratılmışçasına] anlatmak isteyişine ben nasıl inanabilirim? Halin, mevkiin değişmiş ise o kalbin değişmesi kabil olabilir mi? Ah, o kalp pek âli [yüce] hisleri, pek ulvi hevesleri anlayacak duyacak bir şeydir. Sen beni teselli etmek için, evet

kendin dert ve mihnet çektiğin halde beni mustarip etmek istemediğin için böyle söylüyorsun. Lakin sen bunu ancak seni tanımayana anlatabilirsin. Ben ise sen ne kadar çalışsan o yüreğin ihtiyacatını [ihtiyaçlarını] pek iyi anlarım. Ah bu ihtiyacat **(29)** bir açın ekmeğe, bir çıplağın elbiseye olan ihtiyacatından beterdir, eşettir [şiddetlidir]. İnsan denilen şey âdi makineler gibi yalnız esbab-ı maddiye [maddi sebepler] ile idare olunur bir şey değildir. Bunun bir de manevi ciheti vardır. Ama diyeceksin ki "Tahassüsat-ı âliyeden [yüksek duygulardan] âri [arınmış] ve o türlü ihtiyacı hissetmekten beri [uzak] yürekler de yok mudur? O türlü yürekler ashabı [sahipleri], hayvaniyeti galip olanlar değil midir? Bunları şimdi benden mi öğreneceksin? Bazı insanın maddiyat ciheti maneviyat cihetine galip olur. İnsan da bir nevi hayvan değil mi? Hayvandan teferruk ve temeyyüzü [farklılaşması ve ayrışması] insaniyetin fezail ve hasail-i memduhası [övülmüş hasletleri ve faziletleri] cihetiyledir. O şereften kimi çok hisseyap olmuş [pay almış] kimisi az! Çok hissement olanlar [pay alanlar] insaniyete daha ziyade girmiş, öbürleri de derecesine göre yaklaşmış olurlar. Cins-i hayvandan insaniyetle teferruk **(30)** ve temeyyüz etmiş olan insanlardaki yürekler yalnız kuvve-i hayatiye [yaşam gücü] olan demi [kanı] alıp vermek gibi vazife-i maddiyenin icrasıyla kanaat etmez. Bir kuvve-i maneviyenin [manevi gücün] de taht-ı idaresinde [idaresi altında] bulunur ki bunun icabı birtakım hissiyatı dökmek ve ihtiyacını gördüğü ihsasatı [hisleri] da almak ister. Bunlardaki his ve tahassüs [duygulanmalar] onları sevmek ve sevilmek denilen şeye eşedd-i ihtiyaç [şiddetli ihtiyaç] ile muhtaç kılmıştır. İşte bu türlü kemalat-ı maneviyeyi [manevi olgunlukları] câmi bulunan [kendinde toplayan] insanlardan biri de sensin güzelim. Cihanda muhabbet ve meveddet [sevgi], daha şiddetlisi aşk ve sevda namıyla hüküm süren bir kuvvetin kâffe-i esrar ve rumuzunu [sır ve işaretlerin bütününü] duymaya kalbin müstait [uygun] ve bütün dekaik ve rekaiki [incelikleri] tefehhüme [anlamaya] zekan müsaittir. İnsan her şeyin lezzetini ancak ona olan muhabbetiyle anlayabilir. Hazdan başlayıp hoşlanmaya çıkan bu meyil hangi şey için **(31)** yoktur? O kuvvetin sevki [yönlendirmesi] olmasa insan hangi kitabı eline alır? Hangi meyveden lezzet bulur? Hangi hayvandan hoşlanır? Hangi kedisini sever okşar? O kedi bile, hiss-i zekası insan derecesine varmayan o sevimli hayvan bile sevilmekten ne kadar mahzuz olur [haz alır]. Bütün güzel kedilerden hazzederim, benim 'Zirzop'u ise pek severim. Ya o çapkın da beni sevmeyi bilir. Eteklerime yüzünü gözünü sürüyor, beni görmediği zaman her tarafta arıyor. Bir nevazişime [okşayışıma] nail olmak için ne kadar müsterhimâne [yalvarırcasına] hallerde, tavırlarda bulunuyor. Aldırmayacak

olsam, başını okşatmak için elimin altına sokmaya çalışıyor. Kafasını dizime koyarak kendisi beni sevdikten sonra benim tarafımdan sevilmeyi de istiyor. Sevmek ve sevilmek istemek yalnız insanların tahayyülat-ı şaireleri [şairane hayalleri] **(32)** semeresi olmayıp zeka ve his denilen şeyden nasibi ziyadece olan hayvanlarda dahi bu emel, bu arzu bulunduğu görülüyor. Bu hal bizim için de cibillet-i beşeriyeden olmakla beraber insanların da zeka ve histen nasipleri derece derece olduğundan Cenab-ı Feyyaz-ı mutlakın [Allah'ın] o hasail [özellikler] ile ziyadece feyzyab eylediği [bolluk verdiği] insanlarda dahi o mesele kuvvetini daha büyük, daha başka gösteriyor. Hayvaniyetleri galip olan diye demin anlattığım insanlarda dahi bulunan haz ve hoşlanmak keyfiyetleri, bunlarda daha başka türlü oluyor. En ufaktan bir misal getireyim: Hoşlandığı meyvelerden birini eline alan o türlü kimse onun yüzünden olacak hazzı, lezzeti ancak onu yemek suretiyle bulur. Öbür türleri ise onu eline aldığı gibi o meyve eğer çilek ise evvela onun kokusuna hayran olmaktan başlayıp rengine **(33)** şekline, o çileğin müteşekkil olduğu mevaddın [maddelerin] terkibatına [birleşimine], içindeki elyaf-ı nazikeye [ince liflere], buzlu imiş gibi duran cila-yı tabiisine [doğal parlaklığına] bakar bakar da hayranlığı artar. O çileğin tadından başka manzarasından da mütelezziz olur. Güzel kokusundan da mahzuz olur. Bunların yalnız mideleri müstefit olmaz, o temaşadan, o hayranlıktan fikirleri de manen müstefit olur. Bu da tagaddi-i ruhaniyeleridir [ruhlarının beslenmesidir]. Bu tagaddiye onlar müpteladırlar [tutkundurlar], mecburdurlar. O hayranlık, o mütalaat, o tefekkürat onları o ellerindeki meyvenin renginden, kokusundan, lezzetinden daha ilerilere götürür. Meyveleri, nebatları, otları, çiçekleri düşündürür. Fikir derece derece, tabaka tabaka yükselir, tetkik ve tetebbua varır. Bir çilek, ya bir armut, ya bir salkım üzüm **(34)** onlara işler açar. Fikirleri yükseldikçe yükselir. Onun hilkatini [yaratılışını] düşündürür halikine [yaratıcısına] hayran eder. Evvelden başlayan bu hayranlık büyür. Evvelce söylediğim kimseler aldıkları lezzetten dolayı ancak kilercilerine, hizmetkarlarına aferin ihsan edebildikleri yerde bunlar haliklerini [yaratıcılarını], evet o meyve gibi kendilerinin dahi haliki olan Cenab-ı vacibü'l vücudu tesbih ederler, o meyve bir çok müddet ellerinde kalır. Sanki onu yemeye, çiğnemeye kıyamazlar. Bu veçhile onlar onu yemeden evvelce dahi, onun yüzünden mahzuz ve mütelezziz olurlar. O düşünüş, o tetkik, o hayranlık onların fikirlerini mütelezziz eyler. Bu cihetle tagaddi-yi ruhanileri [ruhî beslenmeleri], tagaddi-yi maddilerinden [maddi beslenmelerinden] evvel husule gelir. Artık midenin hazzı, telezzüzü sonra bunun yanında pek ehemmiyetsiz, pek adi

(35) kalır. İnsan ki sair mahlukatın, hatta hayvanatın eşrefidir [şereflisidir], onun hakkında olacak olan haz ve meyil ve iptila da onlar için aşk ve sevda derecelerine varır. Cihanda mevcudiyeti inkâr olunamayan böyle bir kuvvet, insanı âlim de eder, şair de eder, âşık da edebilir. Bir talib-i ilim [ilmi isteyen], ilim aşığından başka nedir? O aşk onda olmasa nasıl olur? O kuvvet, o seyyal-i suz-bahş [ateş saçan akış] sanki taalluk [alaka] için mütehassis kalplerin hararet-i ihtizazatından [titreyişinin sıcaklığından] tahassul eden [oluşan] buharın en latifini, en rakikini arar. Yahut ki bu buhar suut ile [yükselerek] ona mülaki olur [kavuşur]. Hissiz kalpler oralara isal edecek [ulaşacak] sermaye veremezler. Hissiyat onların icabat [gereklilik] ve mahsulat-ı tabiiyyelerindense, [2] o kuvvet de bir baran-ı hikmet [hikmet yağmuru] gibi daim onların neşv ü nemasına [ortaya çıkıp gelişmesine] hadim olmak [hizmet etmek] üzre bir yandan nüfuz ve sünuh eyler. Aşk böyle kalpleri, **(36)** böyle vücutları aradığı gibi, Mecnun Leylasını, aç gıdasını nasıl ararsa böyle kalpler de sevdasını öyle arar güzelim. Evet, bu kalplerin asıl aradığı, sevdasıdır. Filan mahbubesi [sevgilisi], filan maşukası değildir. Bir şair hiç de bir maşukası bulunmadığı bir zamanda mahbub-ı hayaline [hayali sevgilisine], maşuka-i muhayyeline [hayali aşkına] öyle şiirler söyler ki bunları ona söyletmeye sebep olan maşuka, herkesin magbutu [imrendiği kişi] olur. Vuslat böyle aşkların hatimesi [sonu] olamaz, çünkü nihayeti bulunmaz. Müddetül-ömr [ömür boyunca] devam edebilecek aşk ve sevda ise işte demiş olduğum muaşaka-i zevciye olabilir. Evet, aşkın bu türlüsü, bu derece-i âliyesi ancak orada karar-gir olabilir. Bu kalplerdeki sevdalar birbirleriyle birleşince daha büyürler. Meşru ve memduh bir surette oldukları için teali **(37)** ettikçe ederler [yükseldikçe yükselirler]. Nihayet kendileri de aşk kesilirler. Senin kalbini tanıdığım halde seni layık olduğun bu mertebede görmek arzusunu yenememiş olduğum için sana o kağıdı yazmıştım. Evet, yine! Yine bu arzumu yenmek kabil olabilir mi?..

Kardeşin Mehabe"

Fehame'den Mehabe'ye

"Kendi gibi kalbi de güzel olan kardeşim!

Bu defaki mektubunu da ne kadar güzel yazmışsın. Birkaç defalar okudum. Her okuyuşta ayrı ayrı mütelezziz oldum. Evet telezzüz… ancak senin tarafından vaki olan

[2] Tabii olarak meydana koydukları şey.

iltifatlarla mevcudiyetini hissettirmekte olan o şey… Eğer senin hakkımdaki muhabbetin, teveccühün de olmasa **(38)** öyle bir şey bulunduğuna dahi şüphede kalabilirdim. Zira sair taraflardan acı acı zehirler yutturulmaktan başka türlüsünü görmüyorum. Bunlar ise tabii telezzüz değil, bende teneffür [nefret] denilen şeyden gayrisini bais [sebep] olmuyor. Dertlerimi dökecek senin gibi bir arkadaşın, kardeşin lutuf ve atıfeti [karşılıksız sevgisi] olmasa, hemen dert denilen şey de anlatılabilir, dökülebilir şeylerden olduğunu bilemeyeceğim. Zira benim mükedder olduğuma dikkat edeni, bunu merak eyleyeni görmüyorum. Benim kalbimi tanıdığından bahsediyorsun. Evet bu kalp eğer yine senin evvelki gördüğün halde olsa pek doğru. Bir zaman ne idiyse sen onu biliyorsun. O zaman hiçbir köşesi bucağı mestur olamayan [kapalı kalamayan], hiçbir hissiyatı senden mektum kalmayan [gizlenmeyen] o kalbin bugünkü hali de asla gizli olmaması bizim münasebat ve muhabbet-i **(39)** hâheranemiz [kardeşilik sevgisi ve ilişkilerimiz] icabındandır. Evet, bunu ben ne kadar tanıyorsam sen de o kadar tanımalısın. Lakin heyhat, bu kalp artık benim tanıyabileceğim halde mi? Bir zaman herkes için muhabbet hissine müstait [eğilimi] olan kalbim, bugün hiss-i nefretten başkasını ibraz etmiyor. Mahzuziyet [hoşlanma] yerine oraya ikrah [nefret] kaim oldu [yerleşti]. Sevmek yerine sevmemek, teessür yerine huşunet [sertlik], bükâ [gözyaşı] yerine burudet [soğukluk], gülmek yerine sükûnet! Bir zaman Mehabe, bir zaman izdivaç eden bir erkeğin vazifesini düşünmesi lazım olduğunu söylüyorsun. Evet, bir kadının zevcinden beklediği yalnız bir dilim ekmek ile bir kat elbise olmayıp refakat ve hüsn-i imtizaç [güzel uyum] olduğunu ben de bilirim. Benim demek istediğim bir şey varsa zevcimden böyle bir şey talebe kendimde bir selahiyet göremediğimdir. O adam beni yedirmek ve giydirmek **(40)** kavliyle almıştır ki şimdiye kadar aç ve çıplak bırakmamıştır. Bundan ziyade olarak beni memnun etmek, arzu ve heveslerime hizmet eylemek yolunda sarfiyata da bir mecburiyeti var mıdır? Zira bunları yaptıracak bir şey varsa o da erkeğin karısına muhabbeti, meftuniyeti, mecburiyetidir. Lakin zevcim hangi gün böyle bir iddiada bulunmuştur? Zevcimde gördüğüm bir mertlik varsa o da kendisinin bana karşı olan şu halidir ki beni aldatmamış ve hiçbir vakit beni sevdiğine dair bir şey söylememiş, temin-i muhabbet [sevgi sağlamlaştırma] hususunda bir takım ahd ü peymanda [söz ve yeminde], vaat ve teminatta bulunmamıştır. Ama sen yine diyeceksin ki seni taht-ı izdivacına [nikahına] almakla o taahhüdat altına girmiş oluyor. Senin bu sözün ancak o vezaifi [görevi] tanıyanlar için olabilir. Kendi keyfinden başkasını tanımadığından dolayı **(41)** zevcimi şayan-ı itab [terslemeye layık] buluyorsan

acaba keyfine, kendi heva ve hevesine beni feda eden yalnız zevcim midir? Ah! Keşke büyükninem yalnız kendi keyfini, kendi zevkini düşünmeyeydi de beni o yoldaki hevesatına bir mâni gibi görerek böyle yapmayaydı. Evet, servetten mahrumiyet bence hiçbir şey değildi. Bahtiyarlığın servetle olabileceğine kani olanlardan değilim. Hem de onun kendi hakk-ı sarihi [doğal hakları], kendi malı olan bir şeyde benim ne hakkım olabilirdi? Onu nasıl isterse öyle yapaydı. Pek samimi olarak söylüyorum, o cihetten dolayı büyükninem bence asla şayan-ı muaheze [eleştirilmeye layık] değildir, buna emin ol. Kendi serveti, kendi keyfi. Bunlara benim müdahaleye asla hakkım yoktur. Oh! İzdivaçların hepsi muvafık düşmez. İzdivaç **(42)** yüzünden bedbaht olanlar, yalnız ben olmadığımı bilirim. Lakin bunlar iyi olmak, bahtiyar edilmek arzu ve fikriyle verilirler de talihleri müsade etmez de sonları çıkmaz. Bu başka! Herkes benim gibi arzu ve hevesata mâni görülerek, hem de mâni görülmeye hiçbir mahal olmadığı halde, mahza [bununla birlikte] baştan defedilmek için feda edilmez! Benim için başka bir melce ve penah [sığınak] yok muydu? Hanginizin aguşu [kucağı] amade değildi? Beni muhabbet ve şefkatle memlu [dolu] melcelere ataydı. Bu suretle de beni başından defedebilirdi. Benim kendi büyükninem bana böyle cevr eylediği halde gayri zevcimden gördüğüm cevre karşı ne diyeyim?.. Sen teehhül ettikten, kendine eş, yoldaş bulduktan sonra büyük ninemin beni kendi yanına götürdüğünde çektiğim mihnetlerden, o koca konağın içinde **(43)** hepsi boş olan odaların hiçbirine sığdırılamayıp, bastığım suç, kımıldadığım kabahat, sustuğum meskenet [miskinlik] olduğu zamanlarda bu türlü dertlerimi kimseye dökemezdim. Zira buna kimsenin inanmayacağını o sinde [yaşta] dahi müdrik idim. Evladının bir tanecik yadigârı, yetim, öksüz bir kızcağıza hangi büyükninenin zulmedebileceği muhtemel görülebilir? Benim halimden ancak sen ve Rezin anlayabilirdi. Lakin Rezin tahsil için gitmişti. Sen de zevcinle meşguldün. Size geldiğim zamanlar benim yanıma geldiğinde kulağının zevcinin ayak patırtısında, fikrinin onunla meşgul bulunduğunu görüp seni rahatsız eylediğimden dolayı sıkılıyordum. Senin zevcinle geçireceğin saatlerin birazını kendime hasrettiğimi görerek aheng-i mesudiyetini **(44)** bozmaktan çekinirdim. Bu saygı ile artık ben zamanımı seninle geçirmekten de mahrum olmuştum. Gelinliğin tellerine, pullarına, âlâyişine [gösterişine] heveskâr bulunan kızların fikrinde olmadığımı bilirsin. Gelin olacağım zaman ben asıl kendime bir eş, yoldaş, can, canan olacak bir adam bulacağım, hülâsa-i kelam [sözün kısası] beni sevecek, beni düşünecek, bana acıyacak bir kimse olacak diye tahayyül ederdim. Evet! Tahayyülat-ı şairanenin hülasası hevesat-ı bahtiyarımın

mecmuu bunlardan ibaretti. Beni sevecek beni düşünecek bana acıyacak, kalbimde bunların mukabili hazır idi. O suretle tahayyül olunan o zevc-i muhayyeli, ben görmeden sevmiştim. Güzel olmuş, çirkin olmuş, zengin olmuş, fakir olmuş buralarını düşünmüyordum. Beni sevmesi, düşünmesi, bana **(45)** acıması bence kâfiydi. İşte ben bu gibi hevesle, bu tasavvurla gelin edilmiştim. Ne buldum, ne oldum? Bir dereceye kadar bilirsin. Ziyadesini söyletme. Bana merhamet et! Zira o dertleri çekmeye tahammül eden vücudum bugün onların nakli [aktarılması] mezahimine [eziyetine] tahammül edemiyor.

Kalpleri tetkik hususundaki sözlerin ve aşk ve muhabbet hakkındaki mütalaatın da güzeldir. Lakin bu bir aşk, hem de bahtiyar bir âşığın sözleridir. Bir de hicran ve buhran içinde bulunan âşığın mütalaatı dinlense, elbet böyle yalnız aşkın lezzetinden bahsedemez, mihnetlerinden, ıstıraplarından da bahseder. Ben âşık olmadığım için bu baptaki mütalâatım daha başka olur değil mi? Bahtiyar bir âşık aşkın lezzetinden, bedbaht olanı da zahm u eleminden [eziyet ve kederinden] bahseylediği halde, âşık olmayan **(46)** kimse onların yanında bitaraf [tarafsız] add olunmaz mı?

Evet Mehabe! Hazdan başlayan, bir meyl-i ibtila [tutkunluk eğilimi], daha ilerileri aşk, sevda gibi bir hal, senin anlatmış olduğun vechile gayr-ı münkerdir [inkâr edilemez]. Fakat insan pek hoşlandığı, meyyal bulunduğu, hatta kemal-i şiddetle arzu eylediği şeyler için nasıl cebr-i nefs eyler [kendisini zorlar], kendisini zabtederse bu hususta dahi idarenin büyük tesiri olur. Sözü yine getirdiğin misal üzerine yürüteyim. Mesela bir meyveyi, bir çileği pek seven, âdeta onun için içi titreyen bir fakir, eğer onu edinmeye, iktidarı yoksa tabii onu yemekten kendini mene mecburdur. Hatta on parası varsa onu o sevgili çileğine vermeyip bir doyumluk ekmeğe verir. Zira onu yemeye olan ihtiyacı mecburidir. Ama Cenabıhak hem doyacak gıdayı **(47)** hem de o çileği ihsan ederse işte senin gibi bahtiyar bir âşık olur. Evet, ayıp olmayan, içtinap lazım gelmeyen bir surette muaşakaya nail olur. Lakin henüz edinememiş olduğu şey hakkında arzu-keş ve haris [istekli ve hırslı] olursa, o iyi bir hal olmaz! İşte idarenin lüzumunu söylediğim buralarıdır. Bir kuyumcu dükkanının camekânı içinde gözler kamaştırıcı, mükemmel, zarif bir pırlanta dal yahut sair bir şeyin, önünden geçen bir fakir ile onu edinebilecek gibi olan kimse üzerindeki tesiri pek farklıdır. Kudreti erişebilecek kimse onu edinmek için bir arzu-yı şedit hisseylediği halde fakir için öyle değildir. Şimdiki hal-i incimadına

[donuk halime] senin kail [razı] olmak istemediğin kalpcağızım da böyledir azizem! "Senin bu bapta **(48)** nasibin yok," diye kendisine verdiğim hükme gönlüm razı olmaktan başka ne yapabilir? Ama bu sözlerimi umumiyet nokta-i nazarında [bakış açısında] senin kabul etmemekliğin de mümkündür. Sen de bana öyle misaller getirebilir ve öyle âşıklar gösterebilirsin ki bunlar ne budaladır, ne tedbirsizdir! Evet bu hususta dahi aşkın bir maraz olmak üzre tarifini anlarım. Hem de öyle bir maraz ki pek mühlik [öldürücü]! Verem gibi gençlere musallat [dadanmış]! Sâri [bulaşıcı]! O kadar sâri ki öyle bir mariz tarafından diğerine gönderilen kâğıtlar vasıtasıyla dahi sirayet vaki oluyor. Cemiyet-i beşeriyeyi [toplumu] sarsan bu illet-i müthişe [dehşetli hastalık] ne kadar ailelerin şiraze-i intizamını [düzenini] ihlâl ediyor. Muvafık görülmeyen, münasebet almayan nice izdivaçlara yol açıyor. Ne pederler, ne veliler bu marizlerin önüne geçemiyor. **(49)** Nasihat bunlara deva olamıyor. Bu illetin devası yalnız 'vuslat' [kavuşma]. Evet, vuslatı müteakip bu maraz mündefi oluyor [savuşturuluyor]. O âşıklar, maşuklar birbirleri hakkında lakayt [kayıtsız]olmaya başlıyorlar. Evvelki mecburiyet yerine bir kayıtsızlık, o meftuniyet ve meclubiyet [tutkunluk] yerine bir ehemmiyetsizlik, vazifesizlik o mesele-i mühimmeyi afaki bir hale getiriyor. 'Vuslat' bu maraz için bir çare-i şifa yahut o marazı ezip ezip öldürecek, mahvedecek, veya teskin eyleyecek [yatıştıracak] bir ilaç oluyor. Âşıklar vaki olan kusurlarını, hatalarını işte ondan sonra görüyorlar! Aşk ve sevdanın bir tevafuk ve tenasüp [uyumu] dâhilinde tesadüfü, vakıa meseleyi nedametin takibinden kurtarır, onun yerine mesudiyet gelir. Lakin ekseriyet böyle mi? Tahribat-ı maneviyesi [manevi yıkımı] cemiyet-i beşeriyeyi sarsmakta olan bu marazın, vuslattan **(50)** gayri devası bulunamayacak mı?.. Sevda bir maraz ise acaba sair ilel ve emrazdan [illetler ve hastalıklardan] az şayan-ı dikkat ve ehemmiyet [dikkat çekici ve önemli] midir? Bugün verem için bu kadar çalışıyorlar. Kimbilir belki sonraları da gençliğin bela-yı musallatı olan bu maraz-ı manevi için çalışırlar. İhtimal ki bunda dahi mütehassıslar [uzmanlar] zuhur eder. Ne biliriz belki bunun mikrobu bile keşfolunur. Bu sözlerime gülüyor musun? Fakat fen ve zaman neler yapıyor! Fonograf icat olunmadan evvel öyle bir şey söyleyene de gülmekten başka ne yapılabilirdi. Hoş bu sözlerim pek muhayyel ve afaki olsalar bile seni güldürebilecek ise bence mühim addolunmaya şayandır. Zira seni daima ağlatıyorum, biraz da güldüreyim. Hem de yekdiğerimizin sözlerini mutlak tasdike mecburiyet var mı? Yanlış **(51)** söylüyorsam sen de itirazatını dermeyan edersin [ortaya koyarsın], hangimizin dediği hakikate takarrüp ederse o teslim olunur. Musahabelerimiz [sohbetlerimiz] dahi öyle

cereyan etmez miydi? Artık o musahabelerden mahrum olduksa bari böylece teati-i efkâr [fikir alışverişi] ederiz. Bahusus şimdi kardeşçiğinin hoşça geçirdiği zaman, sana yazmak, senin yazdıklarını okumaktan ibaret değil midir? Fakat bu mektubum da hayli uzadı ha!.. Bu gece vaktin nasıl geçtiğini duymadığım halde saat sekize gelmiş. Belki artık gelir. Kapının çıngırağı çalınmadan evvel hemen mektubu toplayıp kilitleyim!

Kardeşin Fehame"

Mehabe'den Fehame'ye

"Bu defaki mektubun ne kadar rengin [renkli]! Ne kadar **(52)** çok bahislere meydan veriyor. Evet güzelim işte böyle tahriren [yazışarak] de teati-i efkâr edebiliriz. Hiçbirimiz öyle hatır için söylenen sözlerden hoşlanmadığımızdan zihnimizin almadığı ciheti yekdiğerimize söylemekten elbet çekinmeyiz. Evet musahebelerimiz de böyle cereyan ederdi. Yalnız Rezin bahiste mağlubiyeti evvelce azamet-i merdânesine [erkekliğin büyüklüğüne] yakıştıramayıp biraz inat göstermek isterdiyse de hakikat-perestliği [gerçeğe düşkünlüğü] yine onu yola getirir ve asıl hareket-i merdane doğruyu teslim olduğunu anlardı. Zavallı kardeşçiğimiz!.. Geçen gün bizim gelin hanımın, bize geldiğinde zevcinden pek büyük olan şikayeti neydi biliyor musun? Hanım sandal ile mehtaba çıkacakmış da beyin kürek çekmesini teklif eylediği halde Rezin nezlesi bulunduğundan **(53)** o akşam affını rica etmiş ve kayıkçıların çekmesini söylemiş, bu ise hanımın vakarına dokunurmuş. Bu muamele-i reddiye [olumsuz tutum] karısına hürmetsizlik addolunurmuş. Bu da alafrangaya asla yakışık alan şeylerden değilmiş! Zevcenin rahatsız bulunduğu zamanda kendisi dahi gezmeyi düşünmemek lazım iken bu hale ne demeli? O şikâyet eyledikçe az kaldı "Hanım vazife ve insaniyet icabı o gün hanenizde kalmanız, zevcinizin yanında bulunmanız gerekirken nasıl müteşekki [şikayetçi] bulunuyorsunuz?" diyecektim, lakin bu şirret kadına karşı sükûtu ihtiyar eyledim [seçtim]. Zavallı, evet bu türlülerine de zavallı demeli, hem de pek zavallı!.. Alafrangalığı yanlış anlayanlardan biri de o!.. Ne ise sözümüze gelelim. En evvelki itirazım mektubunun sonundaki şeye dair olacaktır. **(54)** Bana yazdığın mektubu zevcinin görmemesi için o gelmeden evvel kilitlemek, gizlemek ne için?.. Bilakis sen onu orada bırakmalıydın. Hırpalamış olduğu yüreğin aksini orada görmeli, orada açtığı yaraların ıstırabatını anlamalı, nalelerini [feryatlarını], eninlerini [inleyişlerini] dinlemeliydi! Ne kadar küçük şeyler için ne büyük işler yapmakta olduğunu görmeliydi!

Fehame bazı insanlar vardır ki altmış yaşına gelseler yine çocuk olup muhtac-ı nasayıh [nasihata muhtaç] kalırlar. Bu türlülere küsmekten, gücenmekten evvel acımalı! Medar-ı şifaları [iyileşme kaynağı] ve mucib-i intibahları olacak [uyanışlarını gerektiren] şeylerin ihtar ve tafsilini onlardan sakınmamalı! Ama diyeceksin ki "Ben kadın olduğum, o beni idare ve siyanete [korumaya] memur olduğu halde ona ben mi akıl öğreteceğim? Zaman-ı idaremi eline vermiş oldukları bir adam benim idareme **(55)** muhtaç olursa bu ne haldir? Evet ama! "Ben kadın olduğum halde böyleyim de erkek oldukları halde hep erkekler niçin böyle değildir?" demeye hakkın yoktur. Cenab-hakkın seni bu kadar mükemmel halk buyurmuş [yaratmış] olduğuna şükür eylemek borcundur.

Aşk ve sevda hakkındaki mütalaatına gelince işi bütün bütün maddiyata döküyorsun güzelim! Aşkı ancak bir maraz suretinde anlayabileceğini gösteriyorsun. Evet bunda maraz var! Lakin aşk yalnız marazdan mı ibarettir? Burası muhtac-ı mülahazadır [düşünülmeye muhtaçtır] hemşirem! Hah, işte karşımdaki levha! Hani ya daha boyumuz erişmediği zaman kanepenin üstüne çıkıp da kanatlarına elimizi sürmek istediğimiz "Amor,"[3] o peri-i aşk! Bak bizim satırlar doldurarak **(56)** söyleyemediğimiz, o kadar bahisle beraber hâlâ anlatamadığımız ahval nasıl bir tablo içine cem edilmiş [toplanmış], nasıl cemiyetli, ne kadar manidar tasvir olunmuş. Evet maraz var! Zira zavallı çocuk alil bir çocuk şeklinde tasvir olunmuş. Çocukluk da var! Atılan oklar bir kör çocuk tarafından atılıyor. O halde tesadüf var. "Çocukluk, körlük, tesadüf!" Tabloya dikkatlice bakmalı! Kör çocuk görmediği halde delicesine bir hal ile atıp duruyor. Demek ki cinnet de var! Diyeceksin ki cinnet de bir maraz değil mi? İş yine maddiyata dökülmüyor mu? Bütün bütün değil. Aşkın maddiyata dökülüp tamamiyle maneviyat cihetinden tecridine [soyutlanmasına] ihtimal veremem. Ben bunu senin dediğin veçhile öyle mikropları elde edinilebilecek gibi hastalıklara kıyas **(57)** edemem. Evet fen neler yapıyor, lakin maneviyatın karşısında da aczden titriyor!

Şu mesrudâtla [söylenenlerle] senin bu baptaki mütalaatını bütün bütün bifaide [faydasız] görüyorum zannetme! İşte şunu itiraf ediyorum ki senin bu hususta ki mektupların nazarımda "çılgıncasına aşk ve sevda" ile aşk ve muhabbet-i akılaneyi [akla uygun sevgi ve aşkı] farklı göstermiştir. Tafsile çalışayım. Fakat nasıl yapayım bilmem ki! İşte levhaya sığdırılan bir şeyi ben sayfalar dolusu yazsam

[3] Amor: Aşk tanrısı Eros'un Roma devrindeki adı.

anlatamayacağım. Aman ya Rabbi! Anlatılması müşkil hikmetlerin de ne kadar çok! Zavallı hamem [kalemim] bir ressam fırçasının gördüğü işi sen de göremeyecek misin? Fakat zavallı da ne yapsın?

Tavsif-i muhabbet [sevginin anlatımı] dehen-i hameye [kalemin ağzına] sığmaz.
Tarif-i mezaya-yı nihan [kayboluşun meziyetlerini anlatmak] nameye sığmaz

Evet, birisi bana "Aşkı sevda kelimesiyle görmekle **(58)** muhabbet kelimesinin yanında bulundurmakta ayrı ayrı suretler çekmekliğin nasıl oluyor?" diyecek olsa ne diyebilirim? Ben kendi duyuşuma, kendi düşünüşüme göre kelimeler bulmaya çalıştığım için vereceğim hüküm muhik olabilir mi? Hülâsa demek istiyorum ki insanın gıda-yı ruhanisi olmak üzere tarif ve tavsif eylemiş olduğum aşk, şu levhada tasvir edilmiş olan aşk değildir. Senin bir maraz olmak üzre göstermek istediğin arıza da değildir. Benim anlatmak istediğim hulki ve fıtri [yaradılışa ait] olan bir istidat ve ihtiyaçtır. "Sevmek ve sevilmek" işte bu mecburiyet ve cibillet-i beşeriyedendir güzelim. Cemiyat-ı beşeriyenin intizamı, ailelerin aheng-i mesudiyeti, zevceynin imtizac-ı bahtiyarisi bununla kaimdir. İnsanlar bunsuz olamaz, yapamaz!

Artık **(59)** bu mektup bu kadar yetişir. Daha lazım ise sonra yine yazarım. Zira bu defaki mektubun mütalaası ve bu cevabının tahriri kafamı çok yordu. Baki muhabbet-i hâherane ile seni der-aguş ederim [kucaklarım].

Mehabe"

6

Fehame'den Mehabe'ye

"Mehabeciğim!
Geçenki mektubumu zevcimden gizlediğimden dolayı itirazatta bulunuyorsun. Lakin Mehabe sen ne söylüyorsun? Bu türlü insanlarda ne arıyorsun? Vicdan mı? Hissiyat-ı âliye mi?.. Azizem müsaade eyle de şunu söyleyeyim ki sen âlemi, cihanı tanımak hususunda pek malumatsızsın. Evet! O kadar malumatın, o kadar tahsilin ve tetebbuatın ile beraber bu bapta pek geridesin. **(60)** Belki buna dair hiçbir şey bilmiyorsun. Ben

sizin yanınızdan çıktığım vakit ne haldeysem öylesin. Fakat şunu bil ki âlem o senin bir çok araziyi ihata eden [çevreleyen] bağ ve bahçe duvarının dahilinden ve halk da bahçıvanların, seyislerin, uşakların vesair hizmetkâranından ibaret değildir. Hep kendi keyfine göre intihap olunmuş, hep senin âdatına, tertibine inkıyada [boyun eğmeye] mecbur bulunmuş. Kendi emir ve idaren tahtında bulunan kimselere eli kıyas etme. Türlü türlü haneler, her hanede, her ailede başka başka idareler, başka başka hükümler, başka başka keyifler vardır. Bu halkın, bu ailelerin içine girilince türlü türlü maişetler, âdetler, ahkâmlar görüp hayrette kalınıyor. Evet, bunlar içinde doğmamış, bunlar içinde büyümemiş, onlarla yaşamak üzre terbiye ve ihzar **(61)** edilmemiş [hazırlanmamış] olanlar duçar-ı hayret oluyorlar [şaşkınlığa uğruyorlar]. Bizim içinde doğup büyüdüğümüz, aralarında yaşadığımız hep bir örnek idi. İşte şimdi sen de hep insanları öyle görmek istiyorsun. Familyamızın erkekleri hep bir terbiyede, hep bir muamelede, kadınları da onlara makisti [benzerdi]. Bizde hürmet, saygı, itaat, vazifeye tabiyet hep bir suretteydi. Borcumuz ne ise onu ifaya [yerine getirmeye], terbiye neyi mukteza [gerektirir] ise onu icraya lisanımızı, muamelâtımızı ol veçhile idareye mecburiyet vardı. Ahlak ve meyl-i istidat dahi bu nizamın, bu tertibin taht-ı hükmünde bulunurdu [idaresi altındaydı]. Fakat bu bir âlemdir, avalimden [alemlerden] bir âlemdir. Lâkin hep âlem ve cihan bundan ibaret değildir. Bizim âlemimizde muayyebattan [ayıplardan] görülen şey bunlar beyninde [yanında] kahramanlıktan madut oluyor [sayılıyor]. İçinde yaşadıkları vakayi-i cariyeyi [olayları] makam-ı **(62)** tefahhurda [övünerek] söylediklerinde, muvaffakiyetlerini anlattıklarında işitsen hicabından [utancından] bilaihtiyar [elinde olmadan] ellerin yüzüne kapanır. Ar ve haya onları işitmekten ve söyleyenlerin içinde bulunmaktan ise yere geçmekliği emreder. Bizim rezalet bildiğimiz bunlarca ahval-i tabiiyeden gibi görülüyor. Bunlara alışmak ne kadar güç!.. Güç mü? Hayır hayır! Kabil değil! Mümkün değil! İşte alışamıyorum! Bendeki haslet, fıtrat, terbiye başka, bunlar başka türlü insanlar! Zevcimin hemşiresi biçare kadıncağız işte o türlü insanların içinde büyümüş olduğu halde dahi yine üzüntüden kendini yiyip bitiriyor. Ne gariptir, ikisi bir pederden, bir valideden olmuş iken bu kızcağız sanki başka bir âlemden buraya düşmüş gibidir. Kendi biraderini gördüğü halde yine zevcinin halini **(63)** hoş göremiyor. Kıskançlık bi-çareyi ne kadar rahatsız ediyor. Gecenin saatlerini saymaktan, gece sokaktan geçenlerin ayak seslerine kulak vermekten yorulmuyor. Biçare kadın, bu benden ziyade bedbaht. Zira seviyor!.. Sevmek için evet. Mehabe, bence sevmek için sevilecek adamın sevilmeye layık olması lazımdır. Bu

biçare kadın için ise böyle olmamalı ki pek çok seviyor. Eğer senin demiş olduğun veçhile insan 'sevmek sevilmek' denilen şeysiz olamayacak, yaşayamayacak ise iyi bil Mehabe ki ben sevilmeksizin sevmekten ve bu türlülerini sevmekten ise o yaşayıştan da vazgeçerim, o hayattan da müstağni bulunurum [çekinirim]. Kendi kendimi sevemeyecek hale gelmekten ise yaşamamak bence müreccahtır [üstündür]. Mesele-i izdivaçta intihap hakkı **(64)** kendilerine verilmemiş olduğundan dolayı bir zevcin kabahati yüzünden kadın mahcup kalamaz. Fakat layık-ı takdir [övgüye değer] olan bir zevcin kıymetini bilmemek ne kadar denaet [alçaklık] ise rezalet ve sefahatta puyan olup âlemin mucib-i hande ve istihzası olacak [gülüşüne ve alayına sebep olacak] halette bulunan değersiz, itibarsız kimseleri sevmek de kendi gönlünü terzil etmekten [rezil etmeketen] başka nedir? Bence şayan-ı hürmet [saygıya değer] olan şayan-ı muhabbettir [sevgiye değerdir]. İnsanı hürmete layık kılacak şeyler ise rezail ve hatiyât [rezillikler ve hatalar] değildir.

Sen nasıl insan sevmek ve sevilmeksizin yaşayamaz diyorsan ben de bir insanı sevmek için evvelce takdir edebilmek lazımdır diyorum. Sevmeksizin, sevilmeksizin yaşanabildiğine işte ben bir numune bulunuyorum. Bulunduğun âlem-i bahtiyari ve mesadetinin[4] derece-i rifatından [yüksek noktasından] biraz da aşağı **(65)** doğru bak güzelim. Burada erkeklerin kadınlardan aradığı da o değildir. Kadınlara erkeklerden aranılmak selahiyeti verilen şeyler de o değildir.

Geçenki mektubu zevcim görmeliydi öyle mi?.. Bir teessür vaki olacak, nedamet husule getirecekti sanıyorsun öyle mi?.. Emin ol ki senin zanneylediğin gibi bir netice hasıl edemeyecekti. Bu çizmekte olduğumuz sutur [satırlar] onlarca anlaşılmaz bir lisandır. Onların hali bizce nasıl iğrenç ise bizim tahayyülat ve tasavvuratımız, metalip ve mekasıdımız [isteklerimiz ve amaçlarımız], emel-i bahtiyarimiz de onlarca gülünç olur Mehabe, gülünç!.. Hiç tecrübe etmedim mi zannediyorsun? Bu adamda hiçbir yürek, ama mütehassis bir yürek aramadım mı zannediyorsun? **(66)** O yürekte zerrece bir tesir hasıl edebilmek, eser-i nedamet görebilmek, bir zavallı kalbin ıstırabat ve âlâmına bais olmak, ne olduğunu hissettiğini müşahede etmek için ne kadar gözyaşları döksem acımayacaktım!.. Fakat gördüm ki bu gözyaşları celb-i merhamet [merhameti çekmek] yerine bais-i hiddet oluyor [hiddet sebebi]. Halini anlatmak kendine acıtmak için

[4] Saadet ve kutluluk âleminin.

söylenen sözler rikkati badi olacağına, insanı budala yerine aldırıyor. Burada böyle sözlerin ismi dırıltı vırıltıdan ibarettir ki işte asıl bu hareketiyle kadın bütün bütün layık-ı hakaret ve şayan-ı teneffür addolunur. Bu türlü mezahimden müteessir ve mustarip olmamak mümkün değil ise dahi ağlayamayacaksınız, söyleyemeyeceksiniz, haksızlıktan şikayet edemeyeceksiniz, hakkınızı iddia edemeyeceksiniz. **(67)** Bunları mani yalnız bir şey var: Siz kadınsınız, o erkektir. Bu sözler sizin için anlaşılmaz bir lisan mı geldi? Öyle ise siz beslenen kimsesiniz, o besleyen kimsedir. Aksini mi iddia edeceksiniz? O halde elinizi cebinize sokunuz isbat-ı müddea ediniz [iddianızı kanıtlayınız]. Ona iktidarınız yok mu? O halde susunuz. Ses çıkarmaya hakkınız yoktur!.. Aç mısınız, çıplak mısınız, zevciniz size harçlık vermiyor mu? İşte burada söylenecek sözler bunlardır. Başka türlüsünü anlamazlar da dinlemezler de! Vakıa zevciyetin öyle yalnız iaşe meselesiyle kaim olması meselesini benim fikrim de kabul etmez. Ve elbet erbabı indinde dahi makbul bir şey olamaz. Fakat ne yalan söyleyeyim işte evvelce tamamıyla senin fikrinde bulunduğum halde şimdi sizin "İnsan **(68)** onsuz olamaz," dediğiniz bu sevmek ve sevilmek fıkrasına ehemmiyet verdiğim yoktur. İhtimal ki içinde ömür geçirmeye mecbur olduğum suret-i maişet yahut bu türlü görgüler bu bapta fikrimi değiştirmiştir. Lakin zevciyette bir şey katiyen lazımdır ki bu da "hüsn-i refakat"tir. Buyurmuş olduğunuz âşıklık, maşukluk sizin âleminize mahsus bahtiyarlıklardandır. Hüsn-i refakat için ise iğrenmemek, nefret etmemek kifayet eder. Gönlünün istediği gibi bir zevç olamadığı, tasavvurat ve tahayyülatına mutabık gelemediği cihetle kadın o zevci sevemezse de onunla geçinebilir. Yetişir ki nefret husule gelmesin! Size garip gelecek bir şey daha söyleyeyim. Bu surette zevcin zevcesine sadakati veya ihaneti meselesinin de pek tesiri olamıyor. Kimbilir **(69)** bu sözüme ne kadar taaccüpte, hem de hiddetle karışık bir taaccüpte bulunacaksın. Lakin ben muhayyel sözler söylemiyorum. Nefsimde olan tecrübelerimi anlatıyorum. Sizin aşkınızı muhabbetinizi ortadan kaldırmadık mı ya? Muhabbet olmazsa kıskançlığın ne hükmü olur? Şimdi kıskançlık denilen şeyi ne kadar özensem bezensem yapamam. Bu cihetten pek zahmetim yoktur. Beni muazzep eden, mustarip kılan şeyler zevcimin vaktini nerelerde geçirdiğini ve başka karılarla eğlendiğini düşünmek değildir. O gece yarılarından sonra gelen adamın ne kadar mülevves [kirli] ve ikrah [iğrenç] mahallerden gelerek şu hücre-i pak ve nazifi [saf ve temiz odayı] kirletmekte olduğunu düşünmek, hasbelvazife [görev icabı] hizmetinde bulunacağım cihetle soymak için tuttuğum, topladığım elbiselere ne türlü murdarların temas eylediğini hatırlamak ve öyle **(70)**

karılarla bulunduğu için onu kendime layık görememek keyfiyetleridir. Ah, bu azap hiçbir şeye benzemiyor kardeşim. Zira ben sevmemeyi de, kıskanmamayı da hepsini gördüm geçirdim. Beni yalnız bu ikrah öldürüyor. Adem-i sadakatin [güven yokluğunun], hıyanetin yüreği yaralaması filan gibi meseleler nerede kalıyor azizem? Ben onları da çektim. Onda yalnız kalp sızlıyor. Nefretten ise insanın bütün varlığı, mevcudiyeti tiksiniyor. Bununla beraber o adama karşı sükûta, itaate mecburiyet!.. Lakin iş o kadarla dahi kalmıyor. İlerledikçe bunlar dahi işin tahayyülat, ve şairiyet suretine veriliyor. Mesele daha ciddiyet, daha ehemmiyet kesbediyor. Bu nefrete bir de havf ve dehşet ilave olunuyor. O âlemin müdavimleri, o yolun **(71)** salikleri [yolcuları] için tabii olan netice!.. Kanını telvis edecek [kirletecek], vücudunu mahvedecek, hayatını zehirleyecek, artık nedametle telafisi kabil olamayacak, tedavi ile tasfiye olunamayacak müddetülömür [hayatı boyunca] menfur ve mekruh bırakacak emraz! O pislik, o murdarlık hatıra geldi mi artık kadın için ne tahammülün hükmü oluyor, ne de mecburiyetin ehemmiyeti kalıyor!.. Artık hüsn-i refakat binası da temelinden sarsılarak enkazı da yere seriliyor!..

Fehame”

7

Sabahat’tan Fehame’ye

“Hemşire-i azizem

Seninle görüşmeyeli, üç aydır sayfiyeye çıkalı sana söylemeye ne kadar ihtiyaç hissediyorum. **(72)** İki defadır geldiğimde sizi evde bulamadım. Talihsizliğim eseri olarak siz de beni bulamamışsınız. Bari yazayım dedim. Sana derdimi dökmeye ne kadar alışmışım. Bir gün erken gelsen ne olurdu. Akşama kadar yeşilliği, çiçekleri, denizi beraber seyreylerdik. Ben de sana söylerdim, hep kendimi söylerdim. Ah gözüm kardeşim, senden başka lakırdı emniyet edilecek bir kimseye daha tesadüf edemedim. Seninle görüşmeyeli bu taraftaki cefalar çoğaldı azalmadı! Öbür taraftaki ısrarlar tazyikler ise daha ziyade kesb-i şiddet eyledi. Ben ise hâlâ bende gözü olmayan bir adamı yola getirmek ümidiyle uğraşıyorum. Daha doğrusu beni istemediği, beni sevmediği bir çok ahval ve efaliyle anlaşılmakta olan bir adamla hâlâ **(73)** oturmak gibi

irtikab-ı zillette [alçaltıcı bir işte] bulunuyorum. Fakat Fehame bu hal artık devam edemeyecek. Ben bu zillete tahammül edemeyeceğim. Kendime ne kadar cebir etsem bunu nefsime kabul ettiremiyorum. Diyeceksin ki benden uzak olalı, benim nasihatlerimi işitmez olalı sen almış yürümüşsün. Fakat senin yakınında dahi olsaydım yine olacağı buydu. Bana yine evvelki söylediklerini söyleme. Ben senin gibi cihana küsmüş, dünyasından vazgeçmişlerden değilim. Bu dünyaya bir kere daha gelecek değilim. Sen ömrünü fedakârlıkla geçirmeye kail olmuşsun. Lakin ben dünyayı da severim, hayatı da severim. Fedakârlığı beni seven adama edeyim. Lakin beni fedadan çekinmeyen kimsenin uğruna fedakârlık! Oh! Bu artık fazla!.. Geçen akşam rica ettim. Beraber biraz dolaşmaya **(74)** çıktık. Nasıl oldu da reddedemedi! Yeşillikler üzerinde yürüdük, yürüdük. Vardığımız yerden deniz ayağımızın altında gibi görülüyordu. Zemin günâgün [renk renk] kır çiçekleriyle donanmış, yeşil zemin üzerine türlü türlü nakışlar işlenmiş gibi görünüyordu. Irmak çağlıyor, kuşlar ötüşerek geceliyecekleri mahallere koşuşuyor, koyunlar inekler meleyerek geçiyor. Zannediyordum ki o da benim gibi tabiatın şu letafetinden mahzuz olarak geziniyor, o da benim gibi menazırdan [manzaradan] mütelezziz oluyor [tat alıyor]. Telezzüzüm hayranlık mertebesine vardı. Ciğerlerime giden evsaf-ı hava [hatanın özellikleri], yüzümü okşayan o tatlı rüzgâr, sanki beni gaşyetmek [kendimden geçirmek] istiyor, sanki bir seyyal-i müskir imiş [sarhoş edici bir akışkanlıkmış] gibi beni mest etmek istiyordu. Ben içmeden sarhoş olmuştum. Onun da mahzuziyetini görmek için başımı **(75)** ondan yana çevirdim. Bu zevki, bu keyfi refikimin gözlerinde aradım. Heyhat!.. Çehrede asâr-ı infial [gücenme belirtileri], gözlerde dikkatsiz, serseriyane nazarla bana "Artık yetişmedi mi? Haydi gidelim canım sıkıldı," dedi. Vücudumda serâpa [baştan ayağı] bir raşe [titreme] hisseyledim. Bu letafete son bir nazardan sonra kendi kendime "Aman ya Rabbi, senin bu kudret ve kuvvetini, bu hikmetlerini anlayamayan adam beni mi anlayacak," dedim. Bu adamı meşgul ve mahzuz eden şeyleri düşünmeye başladım.

Bu düşünmek neticesinde daima kendi nefsim hakkında medar-ı teselli [teselli sebebi olacak] şeyler buluyorum. Zira bu adamın hep adi, bayağı şeylerden hoşlandığını, zihin ve mide kabul etmez şeyler ile iştigal eylediğini görerek bana ehemmiyet vermemesi, beni sevmemesi bir kıymetim olmadığından değil belki aks-i **(76)** suretini ibraz eyliyor. Kader bu adamı âli tabakaya çıkarmış, kendisine her şeyin iyisini nasip eylemiş olduğu halde bunun âdiliğine olan temayülü, esafile [sefalete] olan iptilası hakikaten şayan-ı

taaccüptür. Zannederim ki o türlü insanlar ancak ulviyeti tanımadıklarından görgüleri icabı öyle yaşarlar. İnsan tasavvur edebilir mi ki hüsniyat [güzellikler] içinde bulunan bir kimse kubhiyata [çirkinliğe] ragıp olsun [ilgi göstersin]! Bu adamın budala ve cahil olmadığını da düşününce hakkında hüküm vermek için hakikaten hayrette kalıyorum. Ahbap intihabı hususunda dahi bu halini gösteriyor. Hem mevkii içinde ne kadar mükemmel, ne kadar kibar insanlar bulmak kendisi için mümkün iken canciğer gibi görüştüğü, hoşlandığı adamları gördükçe insan şaşırıyor**. (77)** İyileri gören, onlarla konuşan kimse böyleler ile nasıl vakit geçiriyor? Mizaç, cibillet ne acaip şeyler!.. Böyle adama kendini sevdirmek, beğendirmek için adi mi olmalı, sefil mi olmalı? Zira onun hoşlandığı öyleleridir. Kadınlarını idare edecek, onlara ulviyetten misal gösterecek, ahval ve efaliyle onlara ders verecek olan zevçlerin böyleleri, rağbet olunacak şeyler için ne güzel numuneler gösteriyorlar, ne âlâ dersler belletiyorlar! Geçende selamlık odasının kapısı yanında bulunan dolaptan kayınvalidemin istediği şeyi çıkarmak üzre gittim. Bu oda sonradan tahta perde ile bölünerek ayrılmıştır. Bu cihetle odada konuşulan sözler hep anlaşılıyordu. Eğer anlaşılmayaydı inan ki işittiğim **(78)** sözler ne kadar calib-i merak [dikkat çekici] olsa yine kulağımı verip dinlemeye tenezzül etmezdim. Peşini bırakmayan mahut [bilinen] ehibba-yı kıymettari [değerli dostları] ile muhaverelerini işitiyordum. Aman ya Rabbi! Ben bu kadar zaman böyle budala bir adam ile mi yaşamışım! Utanmaya başladım. Hakikaten onun bu kadar ahmak olduğunu bilmiyordum. Arkadaşları mı diyeyim yoksa dalkavukları mı diyeyim, her ne ise o metaların onun güzelliği, gençliği cazibesi, filânı hakkında olan medh ü sena ve tebriklerini bu adamın sahih gibi telakki eylemesi ve cereyan eden o muhavere miyanında kadınların -oh hata etmeyelim, o mukaddes kelimeyi yanlış yerde kullanmayalım!- karıların kendisi hakkında olan meftuniyet ve meclubiyetlerinden hatta aşk ve alakalarından bahsolunmasını hakikat gibi kabul eylemesi, inanıvermesi doğrusu **(79)** beni hayretten hayrete duçar eyliyordu. Odama avdet ettiğim zaman ellerimi yüzüme kapadım. Bir zaman bu adamı sevebilmiş olduğuma mahcup oluyordum. Lakin ben onu sevdiğim zaman onun ne gençliğini düşünüyordum, ne de güzelliğini. Zira bunların hiçbirinin şayan-ı muhabbet bir derecesine malik de değildi. Evet! O sevdiğim zaman onun zekâsını da düşünmeyerek sevmişim ki o muhavere esnasında öğrendiğim gabavetini [aptallığını] de işte şimdi anlıyorum. Ben onu zevcim, refik-i hayatım diye sevmiştim. Bir zamandan beri onu sevmek ihtimalim kalmamıştı. şimdiden sonra ise onunla geçinmek tahammülü de kalmadı. O teessür, o tahayyür üzerimdeyken odaya

geldi. Dedim ki: "Bey bu gibi şeyler delikanlılığa, cahilliğe verilebilirse de sizin nenize vermeli?" taaccüple, **(80)** "Neyi?" dedi. "Muhaverenizi işittim, dinlemeye tenezzül etmem. İşitildiğini siz de dolabın önünde durmakla tecrübe edebilirsiniz," dedim. Şaşırdı "Ne demek istiyorsun," diyordu. "Bu gibi alkışlara, bu gibi düzenlere kapılmak hususunda ancak delikanlılık, genç çocukluk gibi şeyler mazeret olmak üzre gösterilebilir. Fakat sizin gibi oldukça yaşını başını almış adamlar için bu gibi hayalâta düşmek nasıl kabil olabilir şaşıyorum. Bahusus vakit geçtikten sonra delikanlılığı taklit ne gülünç olur!" dedim. Hiddetinden kıpkırmızı oldu. "Beni tahkir edene ne surette muamele edeceğimi düşünmüyor musun?" dedi. "Yanılıyorsunuz bey, sizi tahkir eden onlardır. Sizinle istihza edenlerdir," dedim. Bu sözler elbet hakkımda teveccühü [hoşlanmayı] celp **(81)** etmedi, fakat işittiğim sözlerin intikamını almaya yaradı. İnanır mısın onun bana karşı olan hıyanetlerini böyle işitmekten ziyade kendisini bu kadar gafil, idaresiz görmek bana daha ziyade soğukluk verdi. O işittiğim musahabe artık bu adamın daldığı, meclup olduğu uykusunu, rahatını feda ettiği şeyleri bana öğretti. O müstekreh şeylere olan meyil ve rağbeti kendisinden ikrahımı mucip oldu. Görüyorsun ya senin artık şimdiye kadarki nasayihini kabule zihnimde yer kalmadı.

Sabahat"

8

Fehame'den Sabahat'a

"Hemşirem!

Mektubunuzun cevabını hemen yazıyorum. Zira **(82)** artık benim nasayihime ihtiyaçtan müstağni bulunduğunuzu ima eylediğiniz şu anda sizi, belki her zamandan ziyade buna muhtaç görüyorum. Bu telaşım zevciniz ile olan uygunsuzluktan dolayı tahammülünüzün tükenmiş olması cihetiyle o hususta söylediğiniz sözler için değildir. Zira mesele sizin için bizlere olduğu gibi değildir. Ama zannınız veçhile benim dünyaya küsmüş, cihandan geçmiş olmaklığımdan değil belki beni dünyadan geçiren, böyle cihana küstüren, çaresizlik ve mecburiyet bizi sizden başka bir halde bulundurmaktadır. Öyle bir azm ü cezminizde [kesin kararınızda] yalnız zevcinizden iftirak [ayrılık] meselesini düşüneceksiniz. Görülen hicranlar ile eğer arada buyurduğunuz gibi muhabbet de kalmamış ise artık onu da düşünmeyeceksiniz. Çocuklarınızı istediğiniz

gibi beslemeye, talim **(83)** ve terbiyeleri için lazım gelen sarfiyata kudretiniz vardır. Onlar pederlerinin yanından çıkarıldıktan sonra bulundukları maişetten aşağı bir suret-i maişete düşmeyeceklerdir. Ne siz cefaya tahammül edemediğinizden dolayı onları sefalete sürükledim diyerek vicdanen muazzep olursunuz, ne de onlar yarın size "Bizi müzayakaya [yokluğa] niçin düçar ettin? Bizi niçin cahil bıraktın?" diye bir serzenişte bulunabilirler. İleride "Bizi niçin babasız kodun?" diyecek olurlarsa o vakit vereceğiniz cevap da esbab-ı mazeretinizi ibraz etmek olacağından o hususta haklı bulunmanız da sizi mahcubiyetten kurtarır.

Her zaman bu hususta bana sitemler fırlatmak senin mutadındır. Gördüğün derece-i tahammülü âdeta meskenetime vermekte olduğunu anlamıyorum değil. **(84)** Sana halimi anlatmak pek kolay olamaz. Zira aklın, dirayetin, malumatın mükemmel olmakla beraber şımarık büyüdün. Sözüme gücenme. Hakkındaki ihtiramımı, kıymetini takdir eylediğimi bilirisin. Yalnız zekâ ve malumat sana benim halimi anlatamayacak! Bunu hiçbir zaman da anlamamaklığını dua eylerim. Dünyayı sevdiğini söylüyorsun. Sev güzelim! Zira dünya da sana kendini sevdirmeye müsaittir. Gençlik, güzellik! Bu çağda, bu halde acaba ben de dünyayı sevmek istemedim mi? Hayatın mesaibinden [felaketlerinden] kaçmak, lezaizinden istifade etmek istemedim mi? Dünya, hayat! Evet, bunda ne kadar güzellikler de var. Sular, kırlar, çiçekler, tulular [güneşin doğuşları], guruplar [güneşin batışları], baharlar… Mehtabın ziyası, şemsin [güneşin] eşia-i latifesi [latif ışıkları] taşlara dahi akseylediği, geçtiği halde bu **(85)** zavallı vücut taştan, mermerden daha sulp [katı] mevaddan [maddeden] mı mücessemdi? Bülbül bile baharın letafetine dayanamayıp nagamat-ı latifesiyle [tatlı nağmeleriyle] ötüyor. İşte ben de bunlara hayran iken bir Şopenhaur'un[5] virane baykuşu gibi ötmesine müteacciptim. Pesimizmi [karamsarlığı] bana anlatmak yalnız müşkil değil gayr-i mümkündü. Ama o bülbüle bizim gibi hayran olacak yerde onu adi kuştan tefrik etmeyip de tüfeğin saçmalarını ona doğru boşaltan sayyatlar [avcılar] bulunduğunu görmek de bu dünyada ne kadar çirkinlikler de mevcut olduğunu anlatmaz mı? Zevcinin yüzünden olan uygunsuzluklar ile sen bedbaht olabilirsin ama biçare değilsin! Bedbahtlık ile biçarelikte fark vardır. Bu yüzden olan bedbahtlığınızı bahtiyarlığa tebdil etmek [dönüştürmek] imkânı da var. Buralarına bir şey diyemem. Lakin **(86)** "Öbür taraftaki tazyikler," diye bahseylediğin mesele nazar-ı dikkatimi celp etmemek mümkün değildir.

[5] Schopenhauer, Arthur: Alman filozof, (Dantzig 1788-Frankfurt am Main 1860)

Sen bana birinci ve ikinci mektubu okuduğun vakit okumadan evvel ben sana üçüncünün de mealini söylemedim miydi? "Bu da şu mealde olacak," diye sayıp dökmedim miydi? Bunu keramet gibi addeylemek istemiştin. Lakin o zaman da söyledim ya. Bunu anlamak pek sade. Zira bu türlü şeyler hep bir örnek gibidir. Bir surette gibi cereyan eder. Bu fırtınadan salimen halas bulursan [kurtulursan] bir ikinciye tesadüfünde işi pekâlâ anlarsın. İbtidasını [başlangıcını] da anlarsın neticesini de. Lakin iş bu birinciyi savabilmekte. İyi düşün Sabahat, hoppalık lazım değil! Zevci yüzünden bedbaht olmak hatta zevcinden müfarakat etmek de başka, bu da **(87)** başka bir meseledir. Onu ona karıştırma! Seni sevmeyen bir adamla oturmak sana zül [alçaklık] geliyormuş, oturmayabilirsin. Bir diğerine de varabilirsin. Ama gerek müteehhil bulun gerek mücerret [bekar], yanıldığını, aldandığını anlamak pek büyük bir felakettir. Bu defaki izdivacın velilerinin reyi ve kararıyla olduğu için duçar olduğun şu bedbahtlıktan dolayı kendine bir itabın ve şitabın [dargınlığın ve acelen] olamaz. Ama kendi intihabın [seçimin] ile olduğu zaman ne yaman bir mesuliyet altında bulunacağını, nedamet denilen şeyin bütün gün seni ezeceğini düşün. Acaba o kadar fedakârlık, yorgunluk, ihtiyar eylediğine değecek mi? Tasavvur eylediğin mesudiyeti bulacağından emin misin? Vakıa mektuplardaki sözler senin tasavvuratına tevafuk ediyor [uygun düşüyor]. İşte aradığın bu olduğuna **(88)** hükmediyorsun. İşte istediğin maişeti, arzularını sen söylemeden o söylüyor, o biliyor. Tahayyül eylediğin suret-i hayat da bundan ibaret öyle değil mi? Lakin sonra da öyle olacak mı? Sen bugün kendine mahsus gibi telakki eylediğin o sözlerin söylenmiş olduğu ne kadar kadınlar vardır ki o sonranın senin hükmeylediğin gibi olmadığını kendi halleri ile sana ibraz edebilirler. Bilirim şu halde bulunana o neticeyi anlatmak müşküldür. Yazık ki bunu sonradan anlıyorlar. Lakin ben senin sonradan öğrendiğini istemiyorum. Madem ki bana halini açıyorsun, madem ki senin kalbinin safiyetini biliyorum, birtakım nagamat-ı efsunkâranenin [büyüleyici nağmelerin] verdiği hal-i mesti [sarhoşlukla] ile mahmurlaşıp kapanmakta olan gözlerinin önüne hakikati koymak, nazar-ı intibahını [uyanık görüşünü] **(89)** açmak için elimden geleni yapmalıyım. Hatta bu hususta büyük bir fedakârlıkta dahi bulunacağım. Bir zaman kadının birine böyle sana gönderildiği gibi gönderilmiş olan mektuplardan birini ibraz ile bu defa anlatmak istediğim "tazyikler"in örneklerini göstereceğim ki mealinde bulacağın müşabehetten [benzerlikten] yine taaccüpte kalacaksın. Ondan sonra da kadın tarafından bana yazılan cevabı göreceksin ki bu da şimdiye kadar o türlülerine verilen cevaplara benzemeyen bir cevaptır. Lakin işte o cevabın başkalarına

benzemeyişidir ki o vakanın neticesini de sairlerine benzetmemiştir. Gel, çabuk gel de bunları oku!

Fehame"

9

Sabahat'tan Fehame'ye

"Mektubunu ne kadar acip [tuhaf] mürur eden [geçen] bir günün **(90)** akşamında aldım. Evvela bugünkü sergüzeştimizi [maceramızı] anlatayım da sonra senin mektubuna geliriz. Dün akşam yine yalnızdım, gelmedi. Macide o akşam bizdeydi. Sabahleyin erkenden Ada'ya gitmeyi, o günü orada geçirip son vapurla avdet etmeyi düşündük, öylece de karar verdik. Sabahleyin Aydın vapurunun yan kamarasında nefti kadife döşeme üzerine yaslanmıştık. Görümcem de yanımızdaydı. Hemşireyi de uğraşmış almıştık. Kamarada dört kişi bulunuyorduk. Vapur harekete hazırlanmakta olduğunu sarsıntıyla ihbar eylemekteyken [haber vermekteyken] kamaranın kapısı açılıp iki karı girdi. Yüz, surat boyalı. Saçların potluğu hadden efzun [fazla]. Modayı taklide çalışmış fakat hep üst tarafına geçilmiş. Yalnız "kom il fo"[6] olmamak **(91)** değil göze yabancı gelen acip ve biçimsiz bir tuvalet. Durup oturmuyorlar. Arkamıza tesadüf eden aynaya bakmak ve her cihetten pek ileriye varmış olan tuvaletlerinin bir noksanı olup olmadığını muayene etmek için ikide bir de üzerimize abanıyorlar. İyi sıkıldık. Macide sabredemedi: "Madamlar sizin ayna ile işiniz çok, bari buraya oturun," diye kalktı, biz öbür tarafa yerleştik. Başını gözünü yardıkları bir Fransızca ile musahabete başladılar. Lakin bulamadıkları kelimelerin yerlerini Rumca veya Türkçe ile imla ediyorlardı [dolduruyorlardı]. Bir müddet başımız tutmasın diye kulak vermiyorduk. Lakin suret-i musahabetleri [konuşma biçimleri] hepimizin dikkatini o tarafa celp etti. Hepimiz şaşırmış kalmıştık. Yekdiğerimize bir şey söyleyemiyorduk. Beş kuruşluk **(92)** bir bilet, beraber bulunmaları, beraber oturmaları, bir dam altında bulunmaları caiz görülmeyen kimseleri bir yere getirmişti. Vapur, tramvay, umumi olan bu türlü mahaller böyledir. Bizi şaşırtan bu değildi. Karının birinin diğerine kendisine olan meftuniyetinden, muhabbetinden bahisle övündüğü kimsenin söz arasında geçen ismiydi. Ne arsızcasına övünmekti. Ağzını yaya yaya, gözlerini soğuk bir tavırla süze süze, türlü türlü

[6] Comme il faut (Fr.): Kusursuz, tam.

yapmacıklar yapa yapa! Gülünç ve iğrenç bir eda! Kendi kendime "Bunun için mi?" diyorum. Karıya baktıkça taaccübüm artıyordu. "Bir sahib-i tabiatın [kişilik sahibinin] bu halden, bu tavırdan iğrenmesi lazım iken bunun bu kadar fedakârlık eylemesi bunun için mi?.." Ne anlaşılmaz hal! O uzun yolu o halde **(93)** gittik. Büyükada'nın iskelesine vasıl olduk. Hiçbirimiz yekdiğerimize harf-ı vahit söyleyemiyorduk. Karılar önümüz sıra giderlerken Macide dahi "Bunun için mi?.." sözünü ağzından çıkardı. Karılar önümüz sıra ilerliyorlardı. Biz bir arabaya bindik. Onları bir araba bekliyordu. Arabanın yanındaki adamı tanıdım. Kendisiyle birlikte gezenlerden biriydi. Biz mahal-i maksudumuza [gideceğimiz yere] doğrulduk. Sanki onlar da bizi takip ediyor gibi o yolu tuttular. "Ma..."nın malumun olan denize karşı hanesine girdik. Biz her zamanki gibi bahçesindeki çardağın altında bir kahvaltı yedirmesini söyledik. Çalışkan kadın hemen verdiğimiz parayı kocasına teslim ile çarşıya koşturdu. Biraz sonra "Ma..." bahçeye sofra **(94)** kuramayacağını, zira yanı başındaki hane o gün tehi [boş] olmayıp birkaç erkek ile kadınlar bulunduğunu söyledi. Ve "Bakınız!" diyerek yan taraftaki pancuru araladı. Kameriyenin altındaki cemiyeti gördük. Tesadüfün o günkü çirkin halinden hepimiz donduk kaldık. Macide "Haydi Hristos'a çıkalım kahvaltımızı orada ederiz," dedi. Metanetimi asla kaybetmeksizin, "Kadın hazırlandı ayıp olur," dedim. "Ma..." gibi namuslu bir kadının yanı başındaki komşunun o türlü misafirler kabul eder kimseler olmasına taaccüp ediyordum. Bir şey söylemek istemedim. Zira zavallı kadın bunları karılı kocalı misafirler zannıyla komşusu hakkında suifikirde [yanlış düşüncede] bulunmayabilirdi. Kahvaltımızı eder etmez Hristos'a çıktık. O mürtefi [yüksek] mevkiden çamlar arasında **(95)** denizi temaşa ne latif oluyordu. Mayıs ayı çam kokularının tam güzel vakti bir familya, zevç, zevce çocuklarıyla beraber bir masanın başına geçmişlerdi. Yemeklerini ısıttırmak için verdikleri kahveci getirdi, masaya koydu. Hizmetçi sepetten çıkardığı peçeteleri ellerine verdi. "İşte mesadet!" dedim. Macide de dalgın dalgın bakıyordu. Ve "Bahtiyarlık namına bir tablo tasviri lazım gelse bundan âlâsı olamaz," diyordu.

Zevci yüzünden bahtiyar olan bu kadını kendi haline muvafık gelen bu manzara ne kadar neşelendirmişti. Biraz evvel "Ma..."nın komşusunun hanesinde gördüğü diğer bir sofra ise onu mebhut kılmıştı [şaşırtmıştı]. Bu familya halkı sanki neşeler yutuyordu, afiyetler içiyordu. Mini **(96)** mini masumların bile yüzlerindeki âsâr-ı beşaşet [neşe belirtileri] onu ibraz ediyordu. Bir babalarına bakıyorlar tatlı tatlı tebessüm ediyorlar,

bir validelerine bakıp handeler saçıyorlardı. Öteki "Ma..."nın penceresinden gördüğümüz sofrada ise sanki usanmış oldukları akıl ve fikirlerini bir suret-i muvakkate için [geçici olarak] olsun gidermek, sıhhatlerini tahrip eylemek için içiyorlardı. İki sofra ki birbirine pek zıt!.. Macide için bunların tesiri anlatmış olduğum suretten ibaret olabilirdi. Lakin benim teessüratım o kadarla kalabilir miydi? Şu karşımdaki sofrada bulunan adam yanındaki kadının zevci idi. Onun yüzünden tefahhura [gururlanmaya] haklı olan o kadındı. "Ma..." nın penceresinden gördüklerimden biri ise benim zevcimdi. Onun yüzünden **(97)** olacak teessüf ve mahcubiyet de bana ait oluyordu!.. Yanındaki karı ise kamarada huzuruyla bizi sıkmış olan karıydı. Düşünüyordum. Bu dalgınlık ile beraber yanımızdaki iki genç kızın halleri nazarıma çarpmamak kabil değildi. Aşağıki tesadüfün onlar üzerinde husule getirdiği tesiratı bu yukarıki levha-i mesadetin izale edemediği [gidermediği] görülüyordu. Cemiyet-i beşeriyeye bir zevce, bir valide olmak üzre hazırlanan şu gençlerin tasavvurat-ı masumane ve ümid-i istikballeri önüne sanki kesif [yoğun] bir duman perde olmuş gibi gözleri bulanık bulanık bakıyordu. Sanki karşılarındaki bir çift bahtiyara, "Levayih-i hayat bu levha-i mesadetten ibaret değildir, mütenevvidir, mütelevvindir [çeşitlidir, renklidir]. Sizi gördüğümüz gibi başka türlülerini de görüyoruz," demek istiyorlardı. Bir metanet-i kalbiye ile sağlam, kuvvetli hatvelerle [adımlarla] **(98)** girmeleri lazım gelen daire-i izdivaca [evliliğe] bu kızcağızlar nasıl bir havf ve haşyet ve itimatsızlık ile girmeye hazırlanıyorlar. Bundan dolayı kabahat elbet onlarda değildir. Onlara güzel bir numune göstermeyen büyüklerinde!.. Görümcem zavallı kızcağız bütün gün gözünün önünde bir zevciyet görüyor ki onu izdivaçtan elbet ürkütüyor. Bir zevce görüyor ki şüphesiz onun gibi olacak olan bir zevce karşı elbet bir hiss-i muhabbet beslemiyor. Belki kaderi yardım edip de iyi bir kocaya düşecek de olsa o daire-i izdivaca nasıl bir hisle, nasıl bir fikirle girecek? O zavallı zevcin beklediği şeyleri ona götürebilecek mi? Yani zevç denilen şey hakkında borçlu olduğu bir hiss-i ihtiram [saygı hissi], emniyet, itimat, muhabbet denilen şeyleri götürebilecek mi? O kızcağız ki koca denilen şeyi bütün gün kendisini ürkütecek bir halde görmüştür. **(99)** Hemşirem ise zavallı yavrucak bize geldikçe, benim halimi gördükçe içini çekmekten kendini alamıyor. Benim için bu kadar müteessir olan kendini düşünmeyecek mi? Bu tefekküratım beyhude değildi. İki kız bizden dolaşmaya müsaade isteyerek uzaklaştılar. Çamlar arasına daldılar. Biz de Macide ile biraz sonra onları takip ediyorduk. Kızlar dalmıştı. Bizi hissedemediler. Görümcem hemşireme "Evet! Sizin gibi benim de kendimi idare edecek servetim olsa

izdivaç lakırdısını ettirir miydim?..” diyordu. Bu kızların ümid-i istikballerini böyle şek ve şüpheye düşüren, fikirlerini tesmim eyleyen [zehirleyen], onları bahtiyarlığa isale çalışmak, istikballerini temine uğraşmak ile mükellef bulunan büyükleri değil mi idi? Anlıyorum ki hüsn-i imtizaca riayet etmeyen, vezaif-i mukaddese-i zevciyeyi [evliliğin kutsal vazifelerini] düşünmeyen erkân-ı aile [aile büyükleri], yalnız bir kendi zevcelerine yani **(100)** yalnız bir kadına fenalık etmek, onun hayatını zehirlemek ile kalmıyorlar, mesudiyetlerine çalışmaya vazifeten borçlu oldukları kimselere de böyle yazık ediyorlar. O kadarla da kalmıyor, belki karısını mesut edecek ve kendisi de mesut olabilecek bir adama böyle zevceler hazırlıyorlar. Daire-i izdivaca girmeden evvel izdivaçtan nefret ettiriyorlar. Bu türlü zevcelerden çeken zevçler de çok görüyoruz. Kabahat bu kızlarda mıdır yoksa onlara çirkin dersler gösteren büyüklerinde mi?.. Şüphe yok ki şu gördüğümüz mesut ailenin efradı aksi halde bulunuyor. Genç erkekleri zevce denilen şeyin ne olduğunu bilerek izdivaç edecek kızları ise zevç denilen şey hakkında lazım gelen hissiyatı besleyerek âlem-i izdivaca dahil olacak, zevcine en büyük çeyiz olarak hürmet, muhabbet, emniyet götürecek! Ah işte biz başka türlü gördüğümüz **(101)** için bulduğumuz hale alışamadık. Biz büyüklerimizden gördüğümüz gibisini umduğumuz, beklediğimiz için bu hale kanaat edemedik. Götürdüğümüz o mukaddes çeyizleri serecek, saçacak bir yer bulamadığımız için böyle şaşkına döndük!.. Lakin ne kadar da çok söyledim. Henüz senin mektubunun cevabına gelemedim. Biliyor musun, manen ne kadar yorgunum. Kafam çatlıyor. Bu gece uyuyamazsam yarın seni görmeye gelemem diye korkuyorum.

Sabahat”

Nebahat’tan İtimat’a

“İtimat, güzel kardeşim!

Geçen günkü ada seyahatinden beri kafam ne kadar sersemdi bilsen! Düşündüm, yalnız düşündüm. Hiçbir şeyle iştigal edemiyorum: Ne mütalaa ne müzik bile. Bana söylenen lakırdıları da ekseriya dalgınlıktan anlayamıyorum. Hep düşünüyorum. Evet, bu tahsil ve tedris **(102)** bu emek ne için! Bir gün olup da eş, yoldaş olacağımız bir adama beğendirmek, dinletmek, onun takdirine mazhar olmak için değil mi? Ablam da bu kadar çalıştırıldı. Şimdi kime dinletiyor, kime beğendiriyor? Okumuş, yazmış, mektep

görmüş, ikmal-i tahsil ile çıkmış [eğitimini tamamlamış] bir adam. Elbet benim için de böyle şey arayacakları malum! Fakat ahlaka, meyl-i istidada [yeteneğin eğilimine] ne galebe edebilir? Sözlerime gücenmezsin ya İtimat! Vakıa bu senin biraderindir. Lakin düşün ki bu hakaretlere düçar olan, bunca mihen ve alamı [eziyet ve elemleri] çeken de benim kardeşimdir!.. Seni de bir hemşire kadar sevdiğimi biliyorsun. Düşüncelerimiz, tasavvurlarımız hep birlikte geçti. Bir zaman parlak ümitler ile yaşıyorduk. İşte dünya o zaman bizim için tamah olunacak bir şey addolunabilirdi. Lakin bugün!.. Ah istikbalde ne kadar **(103)** parlak ümitler vardı. Bir refik-i hayat [hayat arkadaşı], melek gibi çocuklar… İnanır mısın bu gördüğüm ahval üzerine ben öyle refik-i hayatlardan vazgeçiyorum da valide olmak hüsn-i tefahhurunu bir türlü kalbimden çıkaramıyorum. Bu şereften vazgeçmek istemiyorum. Öyle ya, haydi teehhül etme! Bu dünyada ne ile meşgul olacağız, ne ile telezzüz ve tefahhur edeceğiz? Ne yapayım o kâşane-i nazar-rübayı [göz alıcı sarayı] ki ben penceresinden hayran olduğum zaman yanımda bir refikim yoktur. Tabiatın bana ihsas eylediği letafetlerden mahzuziyete müşareket [ortaklık] eden yoktur. Güzel elbiseler ile, oyuncaklar ile memnun ve mahzuz edecek yavrular olmazsa serveti ne yapayım? Lakin bulacağım refik-i hayat birçoklarını gördüğüm gibi çıksa öyle refakat-ı hayatın mahsullerine ben şimdiden acırım. Gelinliğin tellerinden, pullarından başkasını düşünmeyen, kocaların boylarından **(104)** poslarından, kaşlarından, gözlerinden, hülasa hüsn-i cemallerinden [yüzlerinin güzelliğinden] başka şeyleri hatırlarına gelmeyen kızlar ne bahtiyardırlar. Bahtiyar olmak, rahat yaşamak için işte erkekler de böyleleriyle izdivaç etsinler. Şöyle güzel olsun, böyle güzel olsun diye anlattıkları taallukatlarına şu kadar budala olsun, bu kadar hissiz, fikirsiz olsun diye de ısmarlasınlar! Bunları istedikleri gibi aldatırlar, bildikleri gibi yaşatırlar. Çirkin maişetlere inhimaki [tutkusu] olup da ondan geçemeyecek olanların Sabahat gibi bir kadını alıp da bedbaht etmeye ne hakkı vardır? Niçin kendi hallerine uyacak türlüsünü aramıyorlar. Vaktiyle niçin buralarını düşünmüyorlar. "İzdivaç" oh, ne mühim mesele!.. Ne büyük şey! Tellenmek pullanmak nerede, bu nerede? 'Zevç' ne kadar çok düşünülecek **(105)** şey!.. Bir hayal-i hoş-endam ve hıram [boyu posu güzel olanın hayali] nerede, bu nerede?..

Nebahat"

“Güzelim!

Mektubunu aldım. Zaten onun muhteviyatı misillü şeylerle meşgul bulunan zihnimi bu daha ziyade meşgul etti. Benim sözlerinize gücenmemekliğim hakkındaki ihtarınıza cevaben derim ki: Vakıa hukuk-ı uhuvveti [kardeşlik haklarını] tanırım. Lakin dünyada en ziyade tanıdığım ve sevdiğim şey hakikattir. Sizin ara sıra görmekle müteessir olduğunuz bu türlü haller benim her daim gözlerimin önünde cereyan ediyor. Budala ve duygusuz olan kızlara haset ediyorsunuz. Evet, bunlar benim de mağbutum olduğu saatler olur. Lakin bu gıpta o an-ı teessürde [üzüntü anında] olduğunda elbet şüphe yoktur. Siz de an-ı teessürde öyle yazıyorsunuz. İnsanın kendisi başka bir şey değil midir? Başkalarının efal-i seyyiatı [kötü işleri] uğruna kendinin budala ve ahmak **(106)** olmasını arzu edebilir mi? Ama teessür acip şeydir efendim. O hal-i teessür üzerinde iken yazılan şeyler o andaki teessüratın eseri olur. “Tahsil, tederrüs ne için?..” diye olan sözlerinize derim ki: İnsanın kendisi tam insan olmak, insanlığı anlamak, içinde yaşadığı cihanı öğrenmek için, yani kendimiz için değil mi? Erkeklerin zevce intihabı meselesindeki hükmünüzde dahi pek haklı olabilir misiniz? Bahtiyar olmak için budalalarını, cahillerini alsınlar öyle mi? Lakin hepsini bu hal bahtiyar eder mi? Bunun aks-i suretini isteyenleri dünyada bundan daha ziyade bedbaht edecek şey olabilir mi?

Müeyyet’i bilirsiniz. Bunun hali benim için hakikaten mühim bir ders-i ibret olmuştur. Bir sene oluyor onu gelin götürdüğümüz gün koltuk resminden [töreninden] sonra hep akran ve taallukatı yanına sokulup âdet **(107)** olduğu üzre “Nasıl beğendin mi?” diyorlardı. Müeyyet ciddi bir tavırla: “Beğenmek mi? Daha ne bileyim ki beğeneyim!..” diyordu. Bu söz üzerine teyzesi yanına daha ziyade takarrüple [yaklaşarak] “A kız sevmedin mi?” diye soruyordu. Müeyyet “Sevmek mi? Sevilip sevilmeyecek bir adam olduğunu öğrenmeden bunu nasıl bilebilirim?” dedi. Bunları soranlar, kızcağızın bu muhikane [doğru] sözlerini anlayacak adamlar değildi. Teyzesi ile halası “Eyvah soyumuzda sopumuzda görmediğimiz şeyi başımıza getireceksin. Arslan gibi, elmas gibi delikanlı. Sevilmeyecek neresi var?” diye mosmor kesildiler. Müeyyet “Bu benim işim değildir. Kendisini bana sevdirmek onun işidir,” dedi. Fakat zavallı kızın bu sözleri ortalığa ne kadar yanlış sözler saldı. “Gelin güveyi sevmemiş,” sözü kulaktan kulağa gidiyordu. Ertesi günü Müeyyet benimle hasbihal **(108)** makamında olarak “Dünkü sözlerimden ne manalar çıkardıklarını görüyor musun hemşire? Sen de yanımdaydın bu

dırıltıyı icap edecek bir söz söyledim mi?" diyordu. Ben de "Sözlerinizde haksız değilsiniz. Lakin onu anlayamayacak adamlara söylediğiniz için yanlışlık ettiniz," dedim. Şimdi bir sene oluyor, geçenlerde kendisini gördüğümde düğündeki dedikodudan bahs açmış idi. "Her halde şimdi birbirinizi seviyorsunuz ya, o lazım!" dedim. Müeyyet müterеddidane [çekingen] bir surette başını sallayıp: "Kendimi ona sevdirmeye çalışmak da benim vazifemdir. Lakin onu ziyade sevmekten daima korkuyorum. Bu hususta elimden geldiği mertebede mukavemete çalışacağım. Zira ileride bana bir hıyanet edecek olduğunda bende husule getireceği teessürat-ı elimenin daha hafif olmasına yardımı olur. Yüreğimde açılacak yara belki o kadar derin **(109)** olmaz. Hülasa onun benim üzerime edeceği hıyanetlerden daha az müteessir olurum," dedi. Bu sözler üzerine "Lakin bu kadar ehemmiyetsizlik neden?" dedim. "Şimdiki halde hiçbir sebep yok. Lakin hep öyle olmuyor mu? Öyle muamelelere duçar olan kadınlar içinde benden güzelleri, benden dirayetlileri de var!" diyordu. İşte bu zavallı kadın da bizim içinde bulunduğumuz gibi maişetler arasında yuvarlanarak yetişti. Gördüğü haller kendisini bu kadar korkutmuştu. Sizi de bu haller böyle bütün bütün izdivaçtan vazgeçmek fikrine düşmeye kadar vardırıyor. Siz nasıl isterseniz öylece hareket edebilirsiniz. Servet kendinizindir. Benim için "İzdivaç etmeyeceğim," demek "Beni ilanihaye [sonsuza kadar] siz besleyiniz," demektir. Pederim, validem olsa ne âlâ! Lakin bir biradere bunu söylemek nasıl olur? Hem de kalbimi niçin senden ketmedeyim. **(110)** İçinde yaşadığım evi barkı, bu maişet-i zevciyeyi [evlilik hayatını] gördükçe bazen izdivaçtan nefret ettiğim gibi bazen de gözlerimin önüne öyle bir ev bark geliyor ki buna arzu-keş olmamak kabil olamıyor. Hayal-hanemde hiç de biraderime benzemeyen bir zevç görüyorum. Valide diye sevebileceğim bir kayınvalide, o ailenin neşelerini tezyit edecek mini mini bebekler. İşte artık oraya can atmayı istememek kabil mi? Ama diyeceksin ki öyle olacağını bilir misin? Evet bilemiyorum. Lakin gönlümü öyle olduğunu istemekten men edemiyorum. Şunu da söyleyeyim ki yengemi biraderimden ziyade sevdiğimi itiraf ederim. Bununla beraber acımak için biraderime ondan az acımıyorum. Zira kendisi için hep esbab-ı mesadet hazır, mevcut olduğu halde kendisine böyle yazık etmesine acıyorum. Bunlara "Zavallı adamlar!" derler azizem!.. **(111)** Zevcesi nezdinde olan ehemmiyetini de artık kaybeylediğini görüyorum. Yengem, evvelleri ağlıyordu. Ağladı, ağladı… Lakin artık öyle değil! Şimdi onun biraderime karşı olan nazarı ve tebessüm-i müstehziyanesi [alaycı gülüşü]! Hele Ada'dan avdetimizden sonraki nazarı ve muamele-i baridanesi [soğuk tutumu]!.. Evet, haklıdır,

haklı olduğu için bu kadar müessirdir [etkilidir]. Öyle olmasa o da buna sükût eder mi? Ada'dan avdetimizde ertesi gece geldi. Yengem, "Neredeydiniz?" dedi. Boğaziçi'nde falan beyde meduv [davetli] oldukları cevabını verdi. Yengem güldü. Ve "Biz de Adaya gittik. Ma…'nın hanesinde bir kahvaltı ettik. Sizin Boğaziçi'nde meduv olduğunuz hanenin derunu [içi] Ma…'nın penceresinden görünüyordu. Ne nezaretli [görüş açısı geniş] hane değil mi?" dedi!.. Görüyorsun ya iş ne müthiş suret aldı. Biraderim bu sözün, o müstehziyane **(112)** tebessümün altında ezildi. Zevcesi yanında daima tavr-ı hakimane ve galibanesiyle [üstün ve hakim tavrıyla] bulunmak lazım gelen erkeği o hal-i zebunide [aciz durumda] görmek beni dilhun ediyordu [yaralıyordu]. Doğrusu yine biraderimi öyle görmek istemiyordum. Kabahati ve kendini müdafaa emrinde irtikab-ı kizb eylediği [yalan söylediği] tezahür eylemişti [ortaya çıkmıştı]. O günden beri zevcesi yanında mahçup kaldığını görüyorum. Bu hali ben nedametle ıslah-ı hal edeceğine [halini düzelteceğine] veriyordum. Lakin anlayamadığım şey!.. Mahçup ve nadim [pişman] oluyor. Yaptığı şeylerin fena olduğunu anlıyor da bu halde bu adam yine devam ediyor. Yine halinden vazgeçmiyor. Anlayamıyorum. Mümkün değil anlayamıyorum… Bu adam budala değil, cahil değil. Bakılırsa aklı başında, lakin yaptığı şeyler aklı olan adamların yapacakları şeyler değil! Evet! Anlayamıyorum!..

İtimat"

NİSVÂN-I İSLAM

Bazı Âdât-ı İslamiyye Hakkında Üç Muhavereyi Havidir.

Muharriresi

Cevdet Paşazade

Fatma Aliye

Maarif Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla

Tercüman-ı Hakikat **gazetesine dercedildikten sonra**

ilk defa olarak

önce risale şeklinde dahi tabolunmuştur.

İstanbul

1309

MUKADDİME

Nev-i insan [insanlık] bittabi [tabii ki] medeni ve birbiriyle teavüne [yardımlaşmaya] ihtiyacı zaruri olduğundan cihet cihet akd-i revabit-i cemiyet [toplum ilişkileri anlaşması] ve bast-ı bisat-ı medeniyet [uygarlığın yeryüzünde yayılması] ile havayic-i zaruriyesini [zorunlu ihtiyaçlarını] istikmal [yerine getirmek] ve bittedric [adım adım] havayic-i kemaliyesini [ileri ihtiyaçlarını] dahi istihsal ede [sağlaya] gelmiştir ve bu suretle taraf taraf muhtelif lisanlar ve yekdiğere muhalif [ötekine tezat olan] örf ve teamüller [âdet ve uygulamalar] zuhura gelmiştir. İhtilaf-ı lisan ve mekân [coğrafya ve dil farklılığı] ise milel ve akvam [kavimler ve milletler] arasına **(3)** tebayün-i külli [büyük ayırımlar] getirmekle ez-kadim [eskiden beri] her biri kendi âlemciğinde kendi başına yaşayıp yekdiğerinin ahvalinden bihaber kalmıştır.

Ve eğerçi [gerçi] miyanelerinde [aralarında] kervanlar ve sefineler [gemiler] vesait-i muvaredat [gelip giden araçlar] olmakta idiyse de esfar-ı beriye ve bahriyenin [deniz ve kara seferlerinin] suubeti [zorluğu] ve muvaredatın [gidiş gelişlerin] kılleti [azlığı] hasebiyle memalik-i mütebaide [uzak memleketler] ahalisi yekdiğerin ahvaline tamamıyla vâkıf olamayıp ez-cümle Avrupa'nın bir tarafında zuhur eden hadiseden haber alınıncaya kadar bir sene geçer idi. Bunun gibi Avrupa dahi kıtaat-ı saire-i âlemdeki [dünyanın diğer kıtalarındaki] hadisatı [olayları] pek geç istima eyleyebilir idi [duyabilirdi].

Vapurlar icat olunmakla muvaredat çoğaldı. Nakil ve harekete sürat ve suhulet [kolaylık] **(4)** geldi. Müteakiben [bundan sonra] demir yollarıyla seyr ü seyahate bir mertebe daha sürat ve suhulet verildi. Seyr ü seferin bu vechile süratine göre vasıta-i

muhabere [haberleşme araçları] olan telgraf da ihtira edildi [icat edildi]. Diyar- ı baideden [uzak memleketlerden] bir sene zarfında alınacak havadis bir saat içinde öğrenilir oldu. Âlem bir başka tarza döküldü. Şu hâle göre her şeyi tahkik ve tetkik [araştırma ve inceleme] ile meşgul olan Avrupalılar bizim de hususiyat-ı ahvalimizi [kendimize özgü durumlarımızı] öğrenmeye bezl-i mechut etmeye [çaba göstermeye] başlamışlar ise de henüz hakkımızda olan zan ve zehablarının [kabul ve inanışlarının] hakikaten calib-i taaccüp olacak [dikkat çekecek] surette yanlış olduğunu Avrupa seyyahin-i muteberesinden [tanınmış gezginlerinden] bazı madamlar ile vuku bulan mülakat ve muhaveratımda [karşılıklı konuşma ve sohbetlerimde] anladım ve aldıkları yanlış **(5)** haberlerden kendileri nasıl istiğrap ediyorlar [şaşırıyorlar] ise bu ahbar-ı kâzibeyi [yalan haberleri] onlardan işittiğimde fevkalade taaccüp [şaşkınlık] ve kendimizden başka bir milletten bahsolunuyor zanneyledim.

Hâlbuki benim bu misafirlerden işittiğim sözler seyahatname yolunda yazılı asar-ı Avrupaiyyede [Avrupa'da yazılmış eserlerde] dahi münderiçtirler [bulunmaktadırlar]. O hâlde zikrolunan seyahatnameler hakayık-ı ahvalden [gerçeklerden] bâhis [söz eden] malumat [bilgi] kitapları olmayıp ekser münderecatı roman tarzında yazılmış hikâyat-ı muhayyileye [hayali hikâyelere] benziyor. Bu yanlışlıklar neden neşet eyliyor [kaynaklanıyor]? Avrupalıların ağraz-ı mahsusasından [özel garazlarından] mı? Hayır! Seyyahin-i mutebere [tanınmış gezginler] hakikati anlamak ve malumat-ı müstahasılalarıyla [elde ettikleri bilgilerle] vatandaşlarını müstefit eylemek [faydalandırmak] üzere **(6)** bezl-i nükut [para sarf ederek] ve itab-ı vücut eyleyerek [kendilerini yorarak] afak ve aktar-ı âlemde [dünyanın her tarafında] puyan olan [koşan] hakayık-cuyandır [gerçeği araştıranlardır]. Bu hususta kusuru iptida [öncelikle] kendimizde arayalım. Kusuru evvela kendinde aramak kadar uluvv-i cenap [yücelik] olamaz ve kendi kabayıhını [kabahatlerini] tetkikten sonra onları karşısındakinin kubhiyyatıyla [kusurlarıyla] mukayese eden kadar da haklı çıkan olmaz.

Bir memleketin esvak [pazar] ve çarşısını gezmek ve mevaki-i meşhuresini [meşhur yerlerini] görmek ile ahalisinin efkâr ve âdâtına [düşünce ve âdetlerine] gereği gibi kesb-i vukuf olunamaz [anlaşılamaz]. Bir milletin ahval-i hakikiyesine [gerçek hâllerine] vâkıf olabilmek için zükur ve inasıyla [erkekleri ve kadınlarıyla] görüşüp konuşmak lazım gelir. Bizde nisvan [kadınlar] mestur [örtülü] olduğundan onlar ile

görüşmek **(7)** seyyahinin erkekleri için kabil değil ise de ol seyyahin-i mutebere [saygın gezginler] içinde erkekleri kadar malumat sahibi olan madamlar da bulunuyor. İşte onlar vasıtasıyla sair seyyahlar dahi nisvan-ı İslamın [Müslüman kadınların] ahval-i hakikiyesini bissuhule [kolaylıkla] öğrenebilirler. Lakin öyle ashab-ı malumattan olan madamlar dahi lisanını bilmedikleri bir familya içine girip de dilsiz gibi yüz yüze bakmakla bir şey anlayamazlar.

Vakıa şimdi bizde Fransızca bilen hanımlar bulunuyor. Lakin onların da bir çoğu enstitütrisler [özel öğretmenler] marifetiyle sırf alafranga usulde terbiye görüp Fransızcayı da kesb-i malumat [bilgisini artırmak] için değil mahza [yalnız] tam **(8)** alafranga olmak maksadıyla öğrenmişler ve ahkâm-ı şeriyyeden [dinin hükümlerinden] bihaber oldukları gibi âdât-ı milliyelerini [geleneklerini] de terk ederek tamamıyla alafranga yaşamakta bulunduklarından bunlar ile görüşmek Beyoğlu'ndaki Frenk familyalarıyla [aileleriyle] konuşmak gibi olacağı cihetle kendilerinden hiçbir şey öğrenilemez. Bu mukallit [taklitçi] familyalar terk etmiş oldukları usul-i maişet-i İslamiyeye [İslami yaşayış tarzlarına] dair kendilerinden malumat almak isteyenlere din-i mübin-i İslamın [yüce İslam dininin] istikamet ve safiyetini -o yolda malumatları olmadığından- beyan edemeyerek tesettür hususunda hiddetlerinin şiddetinden ağızlarına geleni söyleyip sonradan âdet edilen âdât-ı milliyeyi de sanki ahkâm-ı şeriyyeden imiş diye bilmedikleri **(9)** şeylerden bahis ile [söz ederek] müşerref ve münevver olduğumuz [şereflendiğimiz ve aydınlandığımız] din-i mutahhir [temiz din] için bazı ecanibin [yabancıların] azviyatına [iftiralarına] sebep oluyorlar.

Galiba Avrupa'dan seyahatle şehrimize gelen madamlar da bu dakikayı [ince düşünceyi] idrak eylemiş [anlamış] olmalıdır ki bir vakitten beri eski usulde yaşayan İslam familyalarıyla görüşmek arzusunda bulunuyorlar.

Ehl-i İslam familyalarından [Müslüman ailelerinden] bir takımı dahi kadınlar için güya tahsil-i ulum ve maarif [ilim ve bilimlerin eğitimi] günah imiş gibi Fransızca öğrenmek değil Türkçede lüzum-ı zaruriyesinden ziyade [zorunlu şeylerden daha fazla] tahsili bile taassuplarına sığdıramıyorlar. Bunlar da ezvac-ı mutahharat [Hz. Muhammed'in eşleri] ve benat-ı zakiyatın [temiz kızlarının] ve sadr-ı evvelde [daha önceden] gelen nice âlimat ve edibatın [âlim ve yazarların] ilm ü fazılda [anlayış ve bilgide] ne âli [yüksek] derecelere varmış **(10)** olduklarını bilmeyenlerdir.

Şer'an [dinen] kadınların yüzleri namahrem olmayıp ancak saçlarını setretmek [örtmek] vacip iken bir takım hanımlarımızda icab-ı şeriyyenin [dinin gereklerinin] aksine olarak yüzlerini örtüp saçlarını açıyorlar. Elhasıl bizim ortamız yok. Ne tarafa gideceğimizi şaşırmış gibiyiz. Hâlbuki her şeyde ifrat ve tefrit [aşırılık] fenadır. Her hususta itidal gerektir. (Hayrü'l-umûri evsatuhâ)[1]

Bu hâlde seyyahinin hakikat-i hâle [gerçeklere] kesb-i vukuf edebilmeleri için hem Fransızca bilen hem de ahkâm-ı diniyye [dinî kurallar] ve efkâr u âdât-ı milliyesini [millî âdet ve düşüncelerini] muhafaza ederek usul-i İslam üzere yaşayan familyalar ile görüşüp konuşmaları **(11)** lazım gelir. Yabancılara göre bunu tefrik [ayırabilmek] ise müşküldür. Doğruca Beyoğlu otellerine nazil olan [inen] ecnebilerin Beyoğlu âleminden başka bir şey tanımayan tercümanlardan icra-yı tahkikat [gerçeği bulmak] için sordukları suallere tercümanların da cevap vermeye mecbur oldukları için laf olsun diye bilir bilmez söyledikleri sözler işte ahvalimizi böyle hikâyat-ı muhayyile [hayali hikâyeler] tarzına koyar.

Malum-ı enam olduğu [herkesin bildiği] üzre Avrupalıların muvafık-ı akl u hikmet [akla ve mantığa uygun] olan ahkâm-ı diniyyemize bir diyecekleri olamayıp yalnız nisvan-ı İslamı [Müslüman kadınları] mazlum ve mağdur [zavallı ve ezilmiş] sanıp bu bapta [konuda] muahezat-ı şedidede [şiddetli eleştirilerde] bulunuyorlar.

Erbab-ı seyahatten [gezgin] bazı muteber madamlar **(12)** ile vaki olan muhaverelerimde [görüşmelerimde] Avrupalıların hakkımızda o kadar yanlış zehablarına [inançlarına] muttali [dair bilgi sahibi] oldum ki bu baptaki istiğrabımı [şaşkınlığımı] kalbimde setredemeyip [saklayamayıp] bu mülakat ve muhaverelerden [karşılıklı konuşmalardan] üçünü işte ber vech-i ati [aşağıda olduğu gibi] tahrire [yazmaya] mecbur oldum.

BİRİNCİ MUHAVERE

Geçen sene Ramazan-ı şerifte bir gün Avrupa asilzadegânından [seçkinlerinden] madam F… ile bir karabaş yani -tarike-i dünya- [dünyadan elini eteğini çekmiş] rahibenin iftar

[1] Arapça metnin çevirisi: Her şeyin en iyisi aşırı olmayandır.

sofrası görmek arzusuyla hanemize gelecekleri haber verildi. İkindiüstü misafirler gelip dışarı bahçede gezmekte idiler. Yarım saat sonra içeri gelecekleri ihbar edilmekle [haber verilmekle] ve hanemizin tercümanlık vazifesi **(13)** uhde-i acizanemde [bendenizde] olmakla madamların manto ve şemsiyelerini almak üzere iki cariye de yanımda olarak istikbal [karşılamak] için bahçe kapısına gittik. Madamların içeriye vürudunda [girişinde] Fransızca olarak resm-i hoş amediyi [hoş geldin törenini] bilicra [gerçekleştirerek] birbirimize el verdik. Madam F... hanemizin baş kalfalık hizmetinde bulunan yanımdaki cariyeye dahi el uzatınca cariye madamın diğer elindeki şemsiyeyi alıp geri çekildi. Diğer cariyeler de manto ve şapkaları alıp misafirleri salona götürdük. Sahibe-i hane [ev sahibesi] ile familya halkını kendilerine takdim ettim.

Madam F… otuz beş ile kırk arası bir kadın olup rahibe ise **(14)** kırk kırk beş raddelerinde vardı. Madam F… zevcinin ve rahibe dahi madamın refakatiyle ilk defa olarak İstanbul'a gelmişler idi. Türk âdeti üzere tatlı ve kahve ikramından sonra Madam F… Türk usulü üzere döşenmiş bir oda görmek arzusunda olduğu hâlde bu salonda kanepe ve koltuktan başka bir şey görmediği için taaccüp eylediğini [garipsediğini] ve eğer mümkün olup da hanemizin diğer odalarını dahi gezdirirsek memnun olacağını söyledi. Kendilerini memnun etmek bizce de mucib-i memnuniyet [memnuniyet sebebi] olacağından arzularının infazına [gerçekleştirilmesine] çalışacağımızı cevaben ifade eyledim. Bu esnada madam F… karşıda duran baş kalfayı **(15)** irae ile [göstererek] dedi ki :

F., "Demin şu hanıma el verdim almadı. Şemsiyemi aldı. Şimdi de bizimle oturmayıp ayakta duruyor. Sebebi nedir ?"

Ben, "Çünkü cariyedir madam."

F., "Yanındaki diğer kızlar ?"

Ben, "Onlar da öyle madam."

"Peki ama madam bunun kulağında küpe ve parmağında yüzük bir de güzel saat ve kordonu var. Demin bunun hanım olduğuna zahip olduğum [inandığım] gibi şimdi de cariye ise diğerlerinden fazla olan hilyatı [ziyneti] neden olduğunu merak ediyorum. Şu taraftaki genç kızın yalnız kulağında bir küpe var ama öbürü kadar kıymettar değil ve başka bir **(16)** şeyi de yok. Öte tarafta duran şunun da sade saat ve kordonu var!.."

Ben, "Hanım zannettiğiniz cariye bu hanenin baş kalfası yani diğer cariyelerin müdiresi gibi bir şey demektir. Öbürleri acemi olarak onun eline gelir, elbiselerini dikmek ve

saçlarını taramak gibi cümle umur [iş] ve hususlarını [bakımlarını] kendileri öğrenip yapıncaya kadar baş kalfa yapar ve evvelce yetiştirdiği çıraklarına yaptırır. Kaç cariye var ise hepsine validelik vazifesini icra eder. Hepsinin nezafet ve taharetini [temizliğini] hanenin hanımı baş kalfadan sorar. İşte onun emeği diğerlerinden çok olduğu için emeğine mukabil [karşılık] efendisi de kendisine **(17)** o hediyeleri vermiştir.

Şu küçüğe gelince dört yaşında iken alınmış ve şimdiye kadar kendisine emek verilmiştir. Şimdi on dört yaşındadır. Bu zamana kadar iktidarı olamayacağından kendisine hizmet yükletilememiştir. Onu bundan evvelki baş kalfa müstait [yetenekli] olan çıraklarından birine baktırmıştır ki o çırak da şimdiki baş kalfa olan sizin sorduğunuz şu kızdır. İşte bu küçükten bundan sonra hizmet beklenilecektir. O da şimdiye kadar kendisine verilen emeği bundan sonra ödeyecektir. Kulağındaki küpeyi de aylığından biriktirmiş olduğu para ile almıştır. Diğer sual buyurduğunuz cariye de **(18)** daha yeni olduğundan ancak bir saat ve kordona nail olacak kadar emek vermiştir.

F., "Madam, işittiğim sözler beni düçar-ı hayret eyliyorlar [şaşkınlığa uğratıyorlar]. Sizi rahatsız etmezsem bazı tafsilat [bilgi] isteyeceğim."
Ben, "Buyurunuz…"
F., "Bundan evvelki baş kalfadan bahsediyordunuz. O ne oldu ?"
Ben, "Kendi yerini tutabilecek çıraklar yetiştirince vazifesini itmam eylediği [tamamladığı] cihetle kendisi kocaya verildi. Şimdi üç çocuğu var."
"Nerededir ?"
"Gelin olup gittiği zevcinin hanesinde [eşinin evinde]." **(19)**
"Baş kalfalık eskiden eskiye mi kalır?
"Hayır! Bir baş kalfadan yetiştirdiği birkaç cariyenin içinde hangisi daha zeki ve müstait ise hanenin hanımı onu baş kalfa intihap eder [seçer]. Diğerleri de onun gibi emeğine mukabil [karşılık] hedayaya [hediyelere] nail olur. Ve kıdem-i kesb ile [derece kazanarak] eskilik unvanına mazhar olurlarsa [ulaşırlarsa] da baş kalfa olamazlar. Lakin baş kalfa da kendilerine acemilere olduğu gibi amirane [emredercesine] hizmet buyurmayıp arkadaş muamelesi ederek tatlılıkla ihtarat ve tembihatta [uyarı ve nasihatlerde] bulunur."
"Bir de aylık demiştiniz. Cariyelere aylık verir misiniz ?" **(20)**

“Şüphe yok! Vakıa cariyelerin elbise vesaire misillü [gibi] her türlü ihtiyacatını [ihtiyaçlarını] efendileri tesviye eder [öder] ise de onlarda dahi can var. Her canın da arzu ve hevesi vardır. Belki o gün hanede bulunmayan bir yemişi canları ister. Belki efendisinin yaptığı elbiseden başka türlüsüne özenir. Bunları da aylığıyla ve aylığından biriktirdiği para ile alır.”

“Bundan başka eskidikçe hediye verirsiniz öyle mi ?”

“Yalnız hediye değil madam. Bir cariye çırak edildiği zaman onu çeyizleriz. Eğer efendisini pek hoşnut eden bir cariye ise efendisinin de iktidarı [gücü] var ise **(21)** o cariyeye bir de ev alır.”

“Siz cariyeleri para ile satın almıyor musunuz ?”

“Evet! Lakin verdiğimiz parayı onu satana veriyoruz. Ondan cariyeye bir fayda yok. Satan akrabasına veyahut efendisine fayda var. İslamiyet’te ise cariyelerin haklarını üzerimizde bırakmamaklığımız emrolunmuştur. Onun için her cariyenin emeğine mukabil [karşılık] hediye ve para ve çeyiz verilir.”

“O halde bunlar bir nevi hizmetçi demek ?”

“Evet! Bunlar da aylıklı, yıllıklı hizmetkâra benzerler. Fakat bir hizmetkâr tutuldukta ücreti ve müddet-i hizmeti [hizmet süresi] tayin **(22)** olunur. Ücretinin yahut müddetinin miktarı meçhul olursa bir icare-i faside [yanlış uygulama] olur. Hâlbuki bir cariye için ne kadar para sarf olunacağı malum olmadığı gibi müddet-i hizmeti de muayyen [belirli] değildir. Binaenaleyh icare-i fasideye benzer bir muameledir. Fakat âdet ve teamül [uygulama] bu vech [şekil] ile cari olmuştur [kabul edilmiştir]. Ve cariye için efendisinin sarf edeceği para, cariyenin sadakatine ve efendisinin servetine göre olur. Ve bunu örf ve âdet tayin eder. Ve müddet-i hizmeti eğerçi muayyen değilse de “Dokuz sene hizmet ettikten sonra cariyeyi azat ediniz ve kudret ve servetiniz yok ise azat edecek bir ehl-i mürüvvete [hayır sahibine] satınız” diye şeriat emretmiştir. Hâlbuki örf **(23)** ve âdet bir derece daha ileri gidip yedi sene sonra cariyelerini azat etmeyenler tayip olunmaktadır [ayıplanmaktadır]. Ehl-i diyanet ve mürüvvet olan hanedanlarda ise bu kadar da tutulmaz. Zira cariye azat etmek için dince pek çok sebepler vardır. Ezcümle bir kimse bir meramına nail olunca [dileğine ulaşınca] şükrane olmak üzere [Allah’a şükretmek için] bir kul azat eder. Bazıları da ‘şöyle bir maksadım husule gelirse bir kul azat edeyim’ diye nezrettikte [adak adayınca] bu nezrini yerine getirmek vacip olur. Eğer çocuk dadısı olursa çocuk mektebe gittiği gün azat edilir. Çocuklar ekseri dörder yaşında mektebe verildiği için çocuk dadılarının müddet-i esareti [esaret süresi] de dört

sene **(24)** olur. Ve bir adam kasten bir gün orucunu yese ona bir kul azat etmek farz olur. Kudreti yok ise altmış bir gün oruç tutar. Demek oluyor ki bir kul azat etmek altmış bir gün oruç yerini tutar. İşte böyle bir takım esbab-ı şeriyye [dinî sebepler] ve âdâb-ı milliye [millî yaşayış usulleri] var ki ehl-i İslam'ı [Müslümanları] kul azat eylemeye mecbur eder."

"Peki ama hizmetçi istemediği bir kapıdan gider. Cariyenin efendileri zalim de olsa boyun eğmeye mecbur olacak."

"Niçin! Bir cariye hoşnut olmadığı kapıdan gitmesi için 'beni satınız' demesi kâfidir. Ve kendisinin beğeneceği müşteriye satılır. Beğenmediği müşteriye **(25)** cebren [zorla] satılamaz. Âdet budur. Şer'an ise üsârâ [esirler] hakkında hiçbir vech ile zulüm ve cefa caiz değildir. Mahkemeye müracaatlarında kadı efendi icrâ-yı adalet eder."

"O hâlde bunların da hizmetçilerden farkı kalmıyor."

"Hayır madam! Hizmetçilere karşı o kadar borçlu değiliz. Hizmetçi yalnız aylığını alır. İstemediğimiz zaman izin veririz çıkar gider. Kocaya varır ise kendi kendisini çeyizler. Kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa yine kendi kendisine yer arar. Lakin cariye böyle değil! Cariyeyi gelin ettik mi kocasıyla geçinemeyip ayrılacak olursa doğrudan doğruya babasının hanesi gibi **(26)** efendisinin hanesine gelir. Münasip bir zevç bularak tekrar evlendirmek efendisinin vazifesi olur. Yetiştirdikleri evlatları efendiler himaye eyler. Talim ve tedrisleri [eğitim ve öğrenimleri] için muavenet eyler [yardım eder]. Zevcinden zulüm görürse kendisini müdafaa eyleyecek olan efendisine şikâyet eder. Zevci vefat edip de kendisini idareye kâfi miras bırakmaz ise işte madam şu pencereden aşağı bakınız şu küçücük oğlunun elinden tutup gezinen azatlı cariye gibi çocuğuyla beraber efendisinin hanesine gelir. Çünkü bir azatlı cariye kendisini idareden aciz kaldığı takdirde her kim azat etmiş ise onu infak etmesi [geçimini sağlaması] şer'an vacip olur. İmtina ederse [yapmak istemezse] kadı onu **(27)** cebren infak ettirir. Bilakis bir cariye servet ve sâmâna [varlığa] malik olduğu hâlde bilavelet [çocuksuz] fevt olursa [ölürse] azat eden kimse onun mirasından hisse alır. Demek oluyor ki bunlar familya azasından madut gibidir [sayılır]. Bir hizmetçiye çekmecemizi, sandığımızı emniyet edemeyiz. Lakin cariyemize hepsinin anahtarlarını teslim ederiz. Çünkü hıyanet etmez. Efendisiyle kendisinde o kadar büyük bir münasebet ve irtibat bulur ki efendisine hıyaneti kendisine sayar. Bir evlat valideynine [anne babasına] hıyanet edebilirse bir cariye de efendisine edebilir. Efendisi hasta olursa valide ve pederini kaybeylemekten korkan evlat gibi cariyeler de efendilerini ellerinden kaçıracaklarından **(28)** korkarak

can u gönülden hastaya bakarlar. Kendilerinin başı ağrısa efendileri de kendilerine öyle baktırır. Cariyeler azat olduktan sonra nereye isterlerse gitmek kendi yed-i ihtiyarlarında [ellerinde] olduğu hâlde şimdiye kadar hiçbiri efendisinin kendisine ölünceye kadar olacak himayesini terk ile peder ve akrabasının yanına avdet eylememiştir [geri dönmemiştir].

"Kendisini satan peder ve valide ve akraba ve taallukatından elbet nefret etmiştir de onun için."
"Pardon madam! Öyle olmadığını müsaade buyurursanız izah edeyim."
"Müsaade ne demek rica ve istirham **(29)** ederim. Ben esirleri işittiğimden başka bir hâlde gördüğüm gibi esareti de belki belleğimden bütün bütün bir başka surette sizden işitiyorum. Siz izahat vermeden üşenmiş olsanız yine meramım beni sizi söyletinceye kadar ricaya icbar eyleyecektir [zorlayacaktır]. Rica ederim madam devam ediniz."
"Çerkezlerde güzel bir kız çocuk doğdu mu nasıl ki Avrupa'da bildiğiniz vechile oğlan çocukları,
"En attendant sur mes genoux
Beau maréchal endormez – vous" [2]
gibi ninniler ile uyutup daha o sabilerin [çocukların] o an-ı tufuliyette [küçüklükte] iken mareşallik generallik rütbelerini zihinlerine yerleştirerek askerliğe **(30)** heves veriliyor ise Çerkezler de güzel kız çocuklarını "İstanbul'a gidersin! Paşa zevcesi olursun! Buradaki taallukatını unutma, iane et [yardım et]," ninnileriyle uyuturlar. Çocuk lakırtı anladı mı halasının, teyzesinin İstanbul'daki saadet ve ikbali medayihi [övgüsü] kendisinin kulaklarını doldurur. Çocukta heves o kadar büyür ki "Ben de ne zaman gideceğim," diye hop hop hoplamaya başlar. Ebeveyni bu çocuğa can u gönülden hizmet ederek bakar. Çünkü kızları güzeldir. Bir gün kendilerinin velinimeti olacağına şüpheleri yoktur. Kız kendisini tanıdığı bir sinne [yaşa] geldiği zaman artık valideynine **(31)** söylemekten utanıp kendisine görünen parlak istikbalini hemsinni [yaşıtı] olan kızlar ile söyleşir ve kendisini artık niçin göndermiyorlar diye teşekkiye [şikâyete] başlar. İşte görülüyor ya madam bu peder ve valide kızlarını diğer memlekette beklemekte olan nişanlısına gönderiyorlar. Hem de öyle bir nişanlı ki kızlarını çeyizsiz masrafsız kabul ediyor. Ondan başka mücevherlere gark eyliyor [boğuyor]. Kız da peder ve valide ve akrabasından kendisini beklemekte olan saadet ve ikbale erişmek için

[2] Fransızca ninni metninin çevirisi: "Dizlerim üzerinde beklerken / Güzel mareşal uyuyunuz."

ayrılıyor. Hem de öyle merdane [yiğitçe] bir surette ayrılıyor ki, "Kendime zevç bulmak için sizi zahmete sokmuyorum onu ben kendim bulacağım beni bu boya getirinceye kadar verdiğiniz **(32)** emeği de görünüz nasıl kibarane bir surette size ödeyeceğim," demek istediği anlaşılır. Çünkü gittiği yerde istediği gibi bir zevç ve saadet bulacağına aynadaki timsali teminat koyuvermiştir. Anlaşılıyor ya madam, eğer kendisini göndermezler ise işte o zaman bu kız, familyasına hasım [düşman] olacaktır. Gelelim güzel olmayan kızlara, bunlarda diğerlerindeki ümit olmadığından yani aynalarından öyle bir teminat alamadıklarından ömürlerinin orada çapa çapalamaya ve gaytan [sicim] örmeye münhasır olacağını [adanacağını] görmekle meyus iken kendileri gibi güzel olmayıp da İstanbul'a gitmiş olan amca ve dayı kızlarından aldıkları mektuplarda rahatlarını ve **(33)** artık tarla sürmekten, çapa çapalamaktan kurtulduklarından dolayı istirahatlerini görürler. Daha sonraları aldıkları mektuplarda cariyelik vazifesini itmam eyleyip [tamamlayıp] sadakatine mükâfaten [ödül olarak] efendisinin bir hane aldığını ve münasip bir zevce verdiğini ve bir de yavru yetiştirdiğinden mektubun bir kenarında selam söylemeye daha sinni müsait olmayan tıfl-ı nevzatın [yeni doğmuş çocuğun] mini mini parmağıyla basılmış mürekkep lekesini görüp ve tezevvücünden [evliliğinden] sonra dahi efendisinin kendisine olan himaye ve sahabetini [sahip çıkmasını] dinleyip ondan sonra artık Çerkez'deki kızlara içinde büyüdükleri hane çirkin ve soğuk ve daima yedikleri pasta ve gumullar ve pek tatsız ve mutadları **(34)** olan hizmetler de pek ağır gelir. Bu kızların zihinleri gayri hayalat [hayaller] ile meşgul olduğundan iş işlemeye hevesleri kalmaz. Biraz tembelleşirler. Bunun için tekdir [azar] işitirler. Bu tekdirler de kendilerine bu işlerden daha ağır gelir "Çalışmadan ekmek yenmez," diye peder ve validelerinden işittikleri tazir güçlerine gidip "Tuhaf şey evvela ekip sonra biçip sonra da ekmek pişirip bir lokma yiyeceğime İstanbul'a gider bir efendi sahibi olurum da önüme hazır ekmek pişmiş yemek gelir. Ona mukabil de benden hane hizmetinden başka bir şey istemezler. Hanım da olacak olsam yine kendi hanemin işini görecek değil miyim? Hem de buradaki **(35)** hizmetime ne mükâfat görmek ihtimali var? Bir efendiye emek verirsem mükâfatını görürüm. Azat olurum. Çırak edilirim. İşte o zaman hanım olurum," diye İstanbul'a gönderilmesini arzu eyler. Vakıa aşiyane-i pederde [baba evinde] bir kızın bu hayalâta düşmesi anaya babaya muhabbet ve bunlara şükran-ı nimet [iyiliğine teşekkür] nokta-i nazarından [bakış açısından] bakılınca pek de tahsin olunamayacak [övülemeyecek] ahvalden ise de ben size şu izahatı bir haber, bir malumat olmak üzere verdiğimden ve muhakeme [yargılama] cihetine girişmediğimden

eğer bir Çerkez kızının bu yoldaki hayalatını, vatan ve aile muhabbetlerine muvafık [uygun] bulmayarak sırf hodgâmlığa [bencilliğe] hamleder [yorar] iseniz beni de kendinizi musaddak [onaylayan] bir mütalaada [görüşte] bulursunuz! **(36)**

"Lakin madam siz esareti öyle bir surette tarif ettiniz ki herkes esir olmaya heves edecek."

"Yok madam! Esirleri o kadar çoğaltmayalım ki sonra onlara nispetle hamiler [koruyucular] az gelir de himayenin de kuvveti azalır."

İkimiz de gülüşmeye başladık. Rahibe bu zamana kadar muhavereye [konuşmaya] müşareket eylemediği [karışmadığı] gibi pek de dinlemediği bile hâlinden anlaşılıyordu. Ben ise madamın sözünden bir başka surette teyakkuz eyledim [harekete geçtim]. Dedim ki,

"Cariyeler hakkında size verdiğim malumat kavaid-i esasiye-i şeriyye [dinin temel kuralları] ile bir de bunlara ve insaniyetin mukteziyat-ı sairesine [çeşitli gerekliliklerine] riayetkâr olan [uyan] familyaların âdât ve efaline [davranışlarına] **(37)** mübtenidir [dayalıdır]. Yoksa âlemde her şeyin bir iyi ciheti görülürse bir de fena ciheti görülür. Hatta bazı şeylerin fena cihetleri iyi cihetlerine galiptir. Cibillet-i beşeriyye [insan soyu] en iyi şeyleri bile suiistimal ile fenalık cihetine mailen [eğimli olarak] tagyir ve tahvile [yabancılaşmaya ve değiştirmeye] münhemiktir [tutkundur]. Binaenaleyh esaret meselesinde de türlü fenalıklar vukuu külliyen [tamamıyla] münker olunamaz [inkâr edilemez]. Aşiyane-i pederi bırakmamak isteyen bir kızı mücerret istifade-i nakdiyesi [maddi karşılığından faydalanmak] için satmaya icbar eden baba dahi bulunabilir. Aldığı cariyeye mürüvvet-i şeriyeye [dinin bağışlayıcılığına] bedel menfaat-ı mahsusa [kişisel yarar] nokta-i nazarından bilmuamele [davranarak] üç beş sene istihdamdan sonra onu tekrar satıp yeniden düçar-ı esaret eyleyen efendi dahi bilkülliye [tamamıyla] mefkût değildir [yok değildir]. İnsanlar en nafi [yararlı] ve en **(38)** güzel kavanin ve kavaidi [kanun ve kuralları] bile kendi hodgâmane garazları yolunda suitevil [kötü yorumlar] ve suiistimal edemezler mi?

Ama hasbelinsaniye şurası mucib-i tesliyettir [teselli sebebidir] ki bu meselede hükm-i şeriati [dinin hükümlerini] ve örf ve âdât-ı İslamiyeti suitevil ve suiistimal edenler gerçekten pek nadir görülüp enzar ve efkâr-ı umumiyye [toplumun bakışı ve fikirleri] ise bunları hak ve mürüvvetin hududu haricine çıkmış erbab-ı tecavüzden [başkasının haklarını çiğneyenlerden] ad ile [sayılarak] tayip ederler.

Madam F., bu mülahazatı bir ehemmiyet-i mahsusa [özel dikkat] ile telakki ederek mürüvvet denilen şey Avrupa'da dahi ebeveyn ile evlat ve zevç ile zevce ve kardeşler arasında bile bazı kere ve belki ekseriya riayetsizliğe [saygısızlığa] düçar **(39)** olduğunu itiraf ile dedi ki,

"Madam! Esaret aleyhine neler söylenebilmek kabil ise tamam. Avrupa'da onların cümlesi söylenmiş ve yazılmış ve herkesçe malum olmuştur. Bizce malum olamayan cihetleri şu sizin tarif ettiğiniz noktalar idi. Bunları da sizden istima eylediğime [duyduğuma] memnun ve müteşekkirim. Fakat size bir şey daha soracağım madam. Çerkez kızlarının peder ve validelerinden müfarekatlarındaki [ayrılıklarındaki] ümit ve intizarlarını [beklentilerini] güzel bir surette beyan eylediniz. Lakin Çerkezlerin henüz tamamıyla kendilerini bile fark edemeyecek bir sinde bulunan mini mini yavrucaklarını satanlarına ne diyeceksiniz? **(40)**

"Madam! Onlar kızlarının yalnız sadece hanım olmalarıyla iktifa edemeyip [yetinemeyip] hanımlığın şan-ı aslisi [asıl özelliği] olan tahsil ve terbiye ile de tezyin olunmalarını [donanmalarını] arzu edenlerdir. Onlar üvey validelerin dest-i hakaretlerine [incitici ellerine] evlatlarını bırakamayacak derecede evlatlarını sevenlerdir. Çünkü küçük cariyeleri kimler alır bilir misiniz?"

"Onların satılmaları kalbime o kadar dehşet vermiştir ki kimlerin aldığını düşünmeye hevesim de kalmamıştır."

"O dehşet, vereceğim izahati dinlemekten de sizi men eder mi?"

"Hayır dinliyorum."

"Küçük cariye alanların bir kısmı **(41)** akim [kısır] olanlardır ki onları kendilerine evlat edinirler. Bir kısmı da güzel güzel küçükleri alıp hanım olmaya hazır ederler. Okuturlar, yazdırırlar. Bir şehir kızı gibi terbiye ederler. İleride beş yüzden bin liraya kadar satabileceği bu cariyeye efendisi elinden geldiği mertebe hoş bakar. Kibar familyaların zevce edinmek üzre aldığı cariyeler ekseriya bu kısımdandır. Bazıları da oğulları için bu küçük kızları kendi hanesinde terbiye edip büyütürler. Evlenecek bir sinne gelince oğullarına zevce ederler. Bu kızcağızların bir takımını da büyük familyalar çocuklarına refakat eylesin diye alırlar. Kibar kız çocuklarının ekserisinin kendi **(42)** sinnine mümasil [benzer] birer küçük cariyesi olur. Hanımıyla beraber okur-yazar terbiye görür. Hanımının gelin olduğu gün evde azat olur. Bir hanım gibi terbiye gördüğü cihetle ona iyi bir zevç bulunur. İşte Madam, Çerkezler de bunları gördükleri için valideleri vefat

eden evlatlarını üvey valideler elinde hırpalatacağına rahata düşmesi ve kendi ikbalinden familyasını da hissedar etmesi için satarlar."

F., "Lakin sizden aldığım malumata nazaran ben işittiğim bellediğim Türkiye'ye gelmeyip yanlışlıkla başka bir memlekete geldim sanıyorum."

"Bunun sebebi budur ki Avrupalılar, Dersaadet'e [İstanbul'a] vürutlarında [geldiklerinde] doğruca **(43)** Beyoğlu'ndaki otellere nazil olurlar ve yalnız Beyoğlu halkının içinde yaşarlar ve onların hâline bir dereceye kadar kesb-i vukuf ederler [yakınlık kazanırlar]. İstanbul ve Üsküdar ve Boğaziçi cihetlerinin yalnız sokaklarından rıhtımlarından geçerler. Buralarının suver-i taayyüş [hayat tarzları] ve usul ve âdâtı Beyoğlu'na hiç kıyas kabul etmez. Delil olarak yanlarına aldıkları tercümanlar dahi zaten Beyoğlu âleminden başka bir şey bilmeyip sorulan esileye [sorulara] izahat vermek mecburiyetinde bulunduklarından akıllarına geleni uydurup söylerler. Seyyahin de onlardan işittiklerini hakikat zannıyla seyahatnamelerine kaydederler. Biz de bu seyahatnamelerin bazılarını okuyunca bizim bilmediğimiz bir memleketten bahsolunuyor sanıyoruz." **(44)**

Bu esnada içeriye bir Habeş cariye girdi. Küçükten büyüyen bu kızcağız süs ve nizamı pek sevdiğinden zarif bir tuvaletle bulunuyordu. Madam F., kendisini görünce dedi ki,

"A! Bu kim? İşte bunun hilyatı baş kalfanınkinden daha güzel."

"Bu da küçükten büyümüş bir cariye madam! Emeği de çok. Azatlık zamanı geldiğinde azat eyleyeceğimizi söyleyince razı olmadı. Azatlığı kabul etmedi."

"Niçin?"

"Buradaki rahatı bulamam diye istemedi. Lakin biz de kendisini muhayyer kıldık [kendi seçimine bıraktık]. Yani her ne vakit isterse kendi kendini **(45)** azat edebilmek için eline bir senet verdik."

Madam Habeşi yanına çağırıp oturttu ve vasıta-ı acizanemle [benim aracılığımla] ne için azat istemediğini sordu. Habeşî'nin cevabını şu vech ile Fransızcaya tercüme ile madama söyledim.

"Azatlığın bana ne lüzumu var? Ne zaman istediğim gibi bir koca çıkarsa o zaman kendi kendimi azat edeceğim."

Madam kendisinin nasıl koca istediğini sordu. Habeşî cevaben kendisini efendisinin hanesinde yediği gibi yedirecek ve giyindiği gibi giydirecek ve buradaki hizmetten fazla bir hizmet gördürmeyecek bir zevç bulmayınca evlenmeyeceğini söyledi. **(46)**

Bu esnada iftar topu atıldığından yemek odasına gidilip sofraya oturuldu. Madam F., iftar tepsisine dikkatle baktıktan sonra dedi ki,

"Asıl taamdan [yemekten] evvel böyle çerez nevinden mütenevvi şeyler bizde dahi sofraya konulurlar. İsmine de ordövr[3] derler. Demek oluyor ki bu hâl sizde dahi âdettir."

"Evet Hazreti İsa Aleyhisselam'a nazil olan maideye [sofraya] benzer ve şehr-i ramazana [ramazan ayına] mahsus bir âdettir."

Bu ana kadar söze karışmayan belki de vuku bulan muhaverelere ehemmiyet vermeyip sükût üzere bulunan rahibe bu sözü işitince: **(47)**

"Taklit eylediğiniz maide-i İsa nedir?" [4] dedi.

Ben, "Havariyyûn[5], Hazreti İsa'dan pek çok harikulade işler görmüşler ise de bunlar hep mucizat-ı arzıyyeden [görünen, yeryüzüyle ilgili mucizelerden] olmakla bir de mucize-i semaviye [gökyüzüyle ilgili mucizeler] görmek isteyip "Ey Meryem'in oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir maide indirir mi?" dediklerinde Hazreti İsa "Eğer mümin iseniz Allah'tan korkunuz." buyurmakla onlar "İsteriz ki biz ol maideden yiyip de kalplerimiz mutmain ola [emin olsun] ve senin sadık olduğuna daha ziyade ilm-i yakîn [kati bilgi] hasıl edelim [elde edelim] ve ol maideye şahit olalım." demişler. Hazreti İsa "Ya Rab **(48)** bize gökten bir maide indir. Bize evvel ve ahirimize bayram ve senden benim nübüvvetime [peygamberliğime] bir mucize ola." demiş idi. İşte Maide Kıssası Kuran-ı Kerim'de vech-i meşruh [açıklandığı] üzere mezkûrdur [anılmıştır]."

Rahibe, "Ya, öyle bir sofra inmiş mi!"

Ben, "Evet! Müfessirinin [Kuran'ı yorumlayanların] beyanına göre Hazreti İsa'nın duası üzerine melekler gökten bir maide indirmişler. Şöyle ki, üzeri mendil ile örtülmüş bir sofra, alt ve üst taraflarında birer pare bulut olduğu hâlde yere inmiş ve havariyunun önüne konmuş. İsa Aleyhisselam bükâ ile [ağlayarak] Cenab-ı Hakk'a teşekkür ederek sofranın örtüsünü kaldırmış görmüşler ki üzerinde mütenevvi [çeşitli] mekûlat [yiyecekler] var. **(49)** Bu mekûlatın ne türlü şeyler olduğunda rivayetler [söylenenler] muhteliftir [çeşitlidir]. Fakat meşhur olan rivayet budur ki ol maidede ekmek ve balık ve bazı sebzevat ve yağ ve bal ve peynir ve pastırma varmış. Biz de ramazan akşamlarında o türlü şeyleri cem ile [toplayarak] böyle bir iftar sofrası tertip ederek [düzenleyerek], teberrüken [kutsal sayarak] onunla iftar ettikten sonra asıl akşam

---

[3] Hors- d'oeuvre: (Fr.) Çerez ve meze gibi iştah açacak öteberi yiyecekler. [Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962, s. 161.]

[4] Hz. İsa ille havarilerine gökten indiğine inanılan üzerinde yiyecekler olan sofra (Maide-i nesih).

[5] Havariyûn: Hz. İsa'nın on iki kişiden meydana gelen yakın dostları.

taamımızı [yemeğimizi] yeriz. Bu muhavereden sonra madamlar Türk yemekleri üzerine söz ettiler. Hele baklava ve tavukgöğsünden pek hoşlandıklarını ve bunların lezzetiyle beraber pek hafif taamlar olduğunu söylediler. Oruç bahsine nakl-i kelam edilerek [söz aktarılarak] Madam F., orucun sabahtan akşama kadar hiçbir şey yememekten içmemekten ibaret olduğunu **(50)** öğrendikten sonra bunu pek güç bir ibadet bularak gayet nazikâne bir lisanla o suubeti [zorluğu] bize de itiraf ettirmek istedi. Dedim ki,

"Cenab-ı Allah'ın bize olan eltafına [güzelliklerine] göre hiç güç değildir. Hristiyanların perhiz ve riyazatı [nefsi terbiyeleri] bundan daha az külfetli [zor] olmamalıdır. Hatta nasraniyyette de [Hristiyanlıkta da] gerek kadın gerek erkek için büsbütün terk-i masiva [dünya nimetlerini terk] derecesinde züht ve takva erbabı [kendini ibadete veren ve dünyevî zevklerden kaçınan insanlar] nadir [az] değil iken böyle bilkülliye [tamamıyla] intifaat [menfaatleri] ve telezzüzat-ı dünyeviyeyi [dünya zevklerini] feda eylediklerinden dolayı hariç [dışarıdakiler] ez-tahammül [dayanabilecekleri] bir suubete düçar-ı nefs etmiş [nefislerini uydurduklarını] olduklarını hatıra bile getirmezler. Siz ne dersiniz hemşire?" **(51)**

Rahibe, "Cenab-ı Hakk'ın lütf ve ihsanına teşekküren [şükür amacıyla] ne kadar taabbüt [ibadet edilse] edilse azdır derim."

Ben, "Şüphe yok! Hatta ruhban için Kuran-ı Kerim'de böyle buyurulmuş. Müminlere [inananlara] nassın [insanların] adavetçe [düşmanlıkça] eşeddini [daha çetinini] elbette Yehud [Yahudiler] ve müşrikinde bulursun ve elbette müminlere meveddetçe [sevgi bakımından] nassın en yakın olanları "Biz nasarayız," diyenleri bulursun. Bunun sebebi de budur ki nasaradan kasisler (yani âlimler) ve rahipler (yani zahidler) vardır ve onlar kibir edip de Hakk'ı kabulden ebâ etmezler [çekinmezler].

Yemek de hitama [sona] erdiğinden sofradan kalktık. Salona gidilip kahveler içildi. Biraz müddet sahibe-i hane [ev sahibi] ve familya efradıyla [aile fertleriyle] vâki olan musahabetlerine [sohbetlerine] tercümanlık eyledim. Madam **(52)** F… nin evvelce ibraz eylediği [gösterdiği] arzu üzerine hanemizin odalarını gezdirmek için familya efradından bir iki kişi birlikte olarak dolaşmaya başladık. Odanın birinde birisi *Tefsir-i Mevâkib* mütalaa ediyordu [okuyordu]. Okuyan başörtüsüyle ve kemal-i ihtiram [büyük bir saygı] ile okuduğundan Rahibe,

"Bu hanımın okuduğu Kuran mıdır?," diye sordu.

Ben, "Kuran'ın Türkçe tefsiridir."

Rahibe, "Acaba okuduğu ayetler neye dairdir."

Okuyandan "Hangi sureyi okuyorsun" diye sordum.

Aldığım "Sure-i Âl-i İmrân'ı"[6] **(53)**

cevabını Rahibeye Fransızca söyledim.

Rahibe, "İmran kimdir?"

Ben, "İmran ikidir. Biri Hazreti Musa'nın pederi ve diğeri Hazreti Meryem'in pederidir. İkisi de Benî İsrail'in ulularındandır."

"Burada İmran ne münasebetle zikrolunuyor?"

"İkinci İmran'ın zevcesi Hanna, hamile iken İmran vefat eylemiş. Zevcesi de doğuracağı çocuğu Beyt-i mukaddes [Kudüs] hizmetine nezretmiş [adamış]. Çünkü o zaman büyük zatlarca erkek çocuklarını Beyt-i mukaddes hizmetine vermek âdetmiş. Hanna dahi, erkek çocuk doğuracak fikriyle onu **(54)** Beyt-i mukaddes hizmetine nezretmiş. Hâlbuki kız doğmakla onu Meryem tesmiye etmiş [isimlendirmiş] ki İbranice "âbide" [kul] ve "zahide" [sofu] demektir. Fakat erkek olmadığı için mahzun [hüzünlü] ve mütehassir [özlem dolu] olmuş. "Ya Rab kız oldu," demiş. Cenab-ı Hakk ise onu güzel kabul buyurmuş ve güzel terbiye edip yetiştirmiştir. Ve Hanna, nezrini ifa için onu Hademe-i Beyt-i Mukaddes'e [kutsal yerlerin hizmetçilerine] arz ettikte [sunduğunda] imamlarının kızı olmakla her biri onu hücre-i terbiyesine [eğitimi altına] almak istedi. Beyinlerinde [aralarında] munafese [kıskançlık] peyda oldu. Onun üzerine kuraya müracaat eylediklerinde kura Hazret-i Zekeriyya'ya çıktı. Hazret-i Meryem'e mescitte bir hücre tahsis etmişler ve terbiyesine Hazret-i Zekeriyya müteahhit [üzerine almış] ve mütekeffil [kefil] olmuş. O esnada **(55)** Hazret-i Zekeriyya'ya dahi Yahya namında bir oğlu dünyaya geleceği taraf-ı ilahiden [Tanrı tarafından] tebşir buyrulmuştur [müjdelenmiştir]. Fakat Kuran-ı Kerim'de Meryem'e mensup bir sure vardır ki "Sure-i Meryem" denilir. Bu kıssaların tafsili [ayrıntısı] ondadır.

"Aman o sureyi bulsunlar ve okusunlar da dinleyelim."

Sure-i Meryem'i açtılar, Hazret-i Zekeriyya'ya ve Hazret-i Meryem'e dair olan ayetleri ve tefsirlerini okudular. Ben de Fransızca tercümeye ibtidar ile [başlamakla] Hazret-i Meryem'e Cebrail (a.s.)'in beşer suretinde göründüğünü ve gömleğinin yakasına ruh üfürdüğünü tafsil ettim. Badehu [bundan sonra] **(56)** Hazreti Meryem kendisinde vaz-ı haml [hamile oluş] alametlerini hissetmekle bir hurma ağacının yanına geldiğinde "Ben kavmimin yüzüne nasıl çıkacağım? Keşke bundan evvel fevt olup da bütün bütün adım

[6] Âl-i İmran: Kur'an-ı Kerim'in üçüncü suresi.

unutulmuş olsaydı," dediğini ve Cebrail gelip ne vechile tesliyet verdiğini ve Hazreti İsa'nın beşikte iken söylediğini Kuran-ı Kerim'den ve tefsirlerden tercüme ederek bertafsil-i beyan ettiğimde [ayrıntılı açıkladığımda] rahibe fevkalade müteessir olarak,

"Demek ki siz Hazreti İsa'nın babasız doğduğuna inanıyorsunuz," dedi.

Cevaben arz eyledim ki,

"Bizce inanmayan kâfir olur. Biz **(57)** peygamberleri birbirinden tefrik etmeyiz [ayırmayız]. Fakat içlerinden altısını yani Muhammet, İsa, Musa, İbrahim, Nuh, Âdem aleyhisselatü vesselamı sair peygamberlerden efdal [üstün] biliriz. Hazreti Âdem'i topraktan halk eden [yaratan] Allah, babasız bir insan da halk etmeye kadir olduğuna şüphe olunamaz. Aklen ve hikmeten dahi istibad olunamaz [uzak tutulamaz].

Rahibe, "Siz Enacil-i Şerife'ye [İncillere] inanır mısınız?"

"Evet, Cenab-ı Hakk tarafından Hazreti İsa'ya İncil-i Şerif namında bir kitap nazil olduğuna inanırız. Zira Kuran-ı Kerim'in pek çok yerlerinde İncil diye zikr ve tasrih olunmuştur [belirtilmiştir]. Ve İncil-i Şerif'in bazı münderecatı [içeriği] **(58)** Kuran-ı Kerim'de dahi münderiçtir. Hatta Hazreti İsa'nın "Benden sonra Ahmet namında bir peygamber gelecek," diye tebşir etmesi de Kuran-ı Kerim'de musarrahtır [açıktır].

"Bu ne demek? Ben öyle bir rivayet bilmiyorum."

"Yuhanna İncil'inin on dördüncü, on beşinci, on altıncı fasıllarına bakalım," dedim ve Enacilin Fransızca nüshasını kütüphaneden çıkardım. Ve bu üç faslı bulup Hazreti İsa'dan sonra bir peygamber geleceğine dair olan on dördüncü faslın on altıncı ve yirmi dokuzuncu ayetlerini ve on beşinci faslın yirmi altıncı ayeti ve on altıncı faslının birinci ve yedinci ve **(59)** sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci, on üçüncü, on dördüncü ayetlerini okudum.

Rahibe, "Bu ayetlerden Hazreti İsa'dan sonra bir peygamber geleceği manası çıkmaz bunlar kilisece başka yolda tefsir olunmuştur. Ve Yuhanna İncili gayet dakik olduğu cihetle herkes anlayamaz."

Ben, "Evet! Yuhanna İncili'ni layıkıyla anlamak pek güçtür. Lakin bu ayetleri okuduğumuzda Hazreti İsa'dan sonra herhalde diğer bir peygamber geleceği müstefat olur [anlaşılır]."

"Bu geleceği tebşir olunan zat, Yunanca İncil'de Paraclit diye zikrolunmuştur ki Fransızcası consolateur **(60)** (tesliyet verici) demektir."

"Biz de zannediyoruz ki Paraklit (Faraklit) periklit lafzından muharreftir [değiştirilmiştir]."

"Ben bu periklit lafzını hiç işitmedim."

Ben de, "Bunu Fransızca kitaplarda gördüm," deyip Kuran-ı Kerim'in Fransızca tercümesini kütüphaneden çıkardım ve Sure-i Saff'ın[7] altıncı ayetini okudum ve mütercim Kasimirski[8] buna dair olan haşiyesini gösterdim ki aynen Zebur'da naklolunur:

"Mahomet porte plusieurs noms chez les Musulmans; indépendamment des épithètes répondant à quelque qualité, et dont le nombre est porté juasqu'à environ cent, **(61)** il est nommé Ahmed, le glorieux; el Moustafa, l'élu; Mahmoud, le glorifié, etc. Nous avons fait Mahomet de Mohammed, le glorifié; ce mot vient de la méme racine el a le méme sens qu'Ahmed, qui à son tour répond au mot grec périclytos, le glorieux. Les mahometans prétendent que Jésus Christ a prédit la venue de Mohammed, Ahmed, du priclytos (Evang. Ioann., XVI, 11) et que le paraclet (paracletos), que l'on sait s'appliquer à la descente du Saint-Esprit, n'est qu'une altération du priclytos, imaginée par la mauvaise foi des chrétens.[9]

F., "Fakat siz bu mübahase-i diniyeyi [dinle ilgili sohbet] ilerlettiniz. Bu misillü hakayıkın [hakikatlerin] netayici [sonuçları] **(62)** ancak ahirette belli olacak şeydir."

Ben, "Öyle ya! Şu kadar ki bizim daha şimdiden bile o yüzden havf [korku] ve telaşımız yoktur. Nebi-i zişan efendimiz enbiya-yı selefi [kendinden önce gelen peygamberleri] kendi ümmetine de tanıtıp kabul ve tasdik ettirmiş olduğundan bu suretle cümlesinin teveccüh ve şefaatini de bizim için istihzar eylemiş [hazırlamış] demektir."

Yatsı okunduğu cihetle herkes teravih namazını kılmaya gitmek üzre kalktıklarında "Nereye gidiyorlar?" diye sordular. Ben de "Ramazan geceleri bizim bir uzun namazımız vardır, onu kılmaya gidiyorlar," dedim.

"Ee, siz gitmeyecek misiniz?" **(63)**

"Şimdi misafirleri ağırlama vazifesi bana aittir. Ben sonra kılarım."

"Bu ibadeti biz de görebilir miyiz?"

---

[7] Kuran-ı Kerim'in altmış birinci suresi.

[8] M. Kasimirski: Kuran'ı Fransızcaya çeviren kişi. Fransızca Kuran-ı Kerim meallerinin en önemlilerinden olma özelliğini taşır.

[9] Fransızca metnin çevirisi: "Muhammed, Müslümanlara göre birçok isim taşır. Onun bazı özelliklerini karşılayan sayısı yüze ulaşan sıfatlarının dışında, Ahmet yani şanlı, Mustafa yani seçilmiş; Mahmud yani yüceltilmiş vs. Mohammed'i biz Mahomet'e dönüştürdük; bu kelime de Ahmet'le aynı kökten geliyor ve aynı anlamı taşıyor. Ahmet kelimesi de Yunanca Periklitos'un (: şanlı) karşılığıdır.
Muhammediler, İsa'nın Muhammed (Ahmet: Priklitos)'in geleceğini haber verdiğini iddia ettiler (Yuhanna 16:11). Paraklet (Parakletos), bizim Kutsal Ruh'un inişi için kullanıldığını bildiğimiz Priklitos kavramının aslında Hristiyanlarca tahrif edilmiş olduğunu iddia etmektedirler."

“İhtiyar-ı zahmet ederseniz [zahmete katlanırsanız] pekâlâ olur. Bu yoldaki ibadetlerimizi arzu edenlerin görebilmeleri memnu [yasak] değildir. ‘Müslüman dini aşikârdır’ diye bir de meşhur söz vardır.”

“Pek memnun oluruz.”

“Buyurun,” diyerek kendilerini namaz kılınan divanhanede erkeklerden ayrıca kadınlar için muayyen olan [belirlenmiş] mahalle götürdüm. Bu mahallin de gerisinde durup cemaatle kılınan namazı temaşa ile meşgul oldular. Her selamdan sonra Sure-i İhlas tekerrür **(64)** etmekle [tekrarlanmakla] manasını sordular. Ben de kendilerine Fransızca tercüme ettim.

F., “Tekerrür ettiği kadar var. Çok büyük ve çok güzel sözler.”

Teravihin son selamında Sure-i İhlastan sonra (Rabbena amenna ilh..) ayet-i kerimesi okununca herkes ellerini yukarıya kaldırmakla “Bu okunan nedir?” diye sordular.

Ben, “Bu Kuran-ı Kerim’den bir ayettir. Havariyunun [havarilerin] sözlerini hikâye eder. Ve manası “Ey bizim Rabbimiz bize inzal ettiğin [indirdiğin] kitaba iman ettik ve resule (İsa’ya) ittiba eyledik [tabi olduk]. Artık bizi şahitler ile beraber yaz,” demektir **(65)** diyerek Fransızca kendilerine ifade eyledim ve Ramazan’da kılınan teravih namazlarının nihayetinde daima bu ayet okunmak âdettir dedim.

Rahibe, “Siz Havariyyun’u nasıl tanırsınız?”

“Biz onları Hazreti İsa’nın havas-ı ashabı [dostlarının en hasları] biliriz.”

Rahibe, “Hazret-i İsa’ya ‘İbnullah’ [Tanrının oğlu] der misiniz?”

“Hayır. Biz onu Allah’ın kulu ve bir büyük peygamberi biliriz.”

Rahibe, “Babasız doğduğuna inanıyorsunuz a?”

“Evet evvelce denildiği vechile Cenab-ı Hakk onu harikulade olarak babasız halk **(66)** etmiştir [yaratmıştır]. Hazret-i Âdem’i ise hem babasız hem de anasız olarak topraktan yaratmıştır. Ve Luka İncili’nin üçüncü faslının son ayetinde Hazret-i Âdem de ‘İbnullah’ tabir olunmuştur. Hele Habil ve Kabil vakasından sonra evlad-ı Âdem [Âdem’in oğulları], ‘Ebna-yı Allah’ ve ‘Ebna-yı Şeytan’ [şeytanın oğulları] diye iki fırkaya münkasım olduğu [bölündüğü] Tevrat’ta musarrahtır [açıktır]. Hâlbuki babasız olduğu için Cenab-ı Hakk onun babası olmak lazım gelse ona bir de ana bulmak lazım gelir. Bir melektir denilecek olursa şeriatların katiyen men ettiği mitoloji akaid-i batılasına [batıl inanışlarına] düşülmüş olur. Şeriat-ı Museviye’de [Musevilikte] de Allah’a baba ve mümin ve aziz kullara ‘Ebna-yı Allah’ tabir olunurdu. Her millette böyle bir takım tabirat-ı **(67)** mecaziye [benzetme sözleri] vardır. Cenab-ı Hakk’a baba

tabiri dahi bu kabilden iken sonra übüvvet-i hakikiye [gerçek babalık] aranmaya kalkışılmış olduğundan artık eb ve ibn [baba ve oğul] tabirlerinden übüvvet [babalık] ve bünüvvet-i maddiyeye [maddi babalık] iham görülmekle [vehmine düşülmekle] şeriat-ı İslamiye'de bu tabirlerin istimali [kullanılması] men olunmuştur. Yoksa biz de Kâbe-i Mükerreme'ye 'Beytullah' [Allah'ın evi] deriz ki Allah'ın müşerref ve muhterem [şerefli ve saygın] kıldığı hane demektir. Cenab-ı Hakk'ın hakiki hanesi demek olamaz. Zira Cenab-ı Hakk mekândan münezzehtir [arınmıştır]. Kezalik 'yedullah' denilir ki Allah'ın kudreti demek olur ve illa Cenab-ı Hakk cismaniyetten [bedenden] münezzehtir.

Rahibe, "Siz Hazret-i İsa'nın salbinden [çarmıha gerilmesinden] sonra semaya çıktığına da inanıyor musunuz? **(68)** Ben, "Semaya çıktığına inanırız ama salp olunduğuna inanmayız."

F., "O ne demek. Yahudiler 'salp ettik,' diyor. Biz de 'evet, salp ettiler,' diyoruz. Altı yüz sene sonra gelen bir dinin iki tarafı da tekzip etmesi [yalanlaması] cay-ı nazardır [dikkat çekicidir] değil mi?"

Ben, "Hristiyanların bu meselede doğrudan doğruya kendilerine ait bir menbadan [kaynaktan] nebeanla [doğarak] bilainkıta [kesintisiz] kendilerine vâsıl olmuş [ulaşmış] bir rivayetleri yoktur. Yahudilerden işittikleri şeyi ahz [almış] ve kabul etmişlerdir. Bu hâlde İslamiyet nasarayı [Hristiyanları] değil yalnız Yahudilerin rivayetini cerh etmiş [çürütmüş] oluyor. Çünkü malum a, Hazret-i İsa'yı gece **(69)** kaldırdılar bir konağa götürdüler. Havariyunun cümlesi dağıldı. İçlerinden yalnız birisi uzaktan uzağa biraz arkasından gittiyse de Hazret-i İsa'yı konağın içine ithal ettiklerinde [aldıklarında] o dahi bir tarafa çekilip gitmiştir. İçeride ne yapıldığını hiç birisi görmemiştir. O gün diğer idam olunacak âdemler [insanlar] de vardı. Alacakaranlıkta Yahudiler İsa diye ona benzeyen birini salp etmişler. Allah Teala Hazretleri de İsa Aleyhisselam'ı semaya ref etmiştir [yükseltmiştir]. Bize tebliğ olunan budur." Namaz tamam oldu. Bermutat [her zamanki] birer şerbet içildi. Biraz daha afaki [havadan sudan] muhasabetler [sohbetler] edildi. Letaife dair sözler söylendi. Madam F., seyahatin cümle-i makasıd-ı **(70)** asliyesinden [asli amaçlarının bütününden] olan malumat-ı lazımeyi [gerekli bilgileri] almış ve bilmediği bir çok şeylere muttali olmuş [öğrenmiş] olduğundan bahsile beyan-ı teşekkür eyledi ki bu teşekküre ve bilhassa hanemizde mazhar oldukları mihmannüvazlıktan [misafirperverlikten] dolayı ifa-yı muhammette [teşekkürde] rahibe

dahi gayet minnettarane bir tavır ile iştirak ederek ve cümlemize [hepimize] nazikâne vedalar eyleyerek çıktılar gittiler. **(71)**

İKİNCİ MUHAVERE

Birinci muhaveremizde nakleylediğim misafirleri kabulümüzden bir hafta sonra bir mektup aldım. Zarfı açtığımda bir kart ile diğer bir zarf zuhur etti [ortaya çıktı]. Kartın üzerinde kart sahibesinin hanemize kabul edilip edilmeyeceği ve eğer kabul edilirse ne zaman olacağı sual olunuyordu. Lakin kart sahibesinin ismini tanıyamadım. Mektubu açtım imzayı tanıdım. Mektup bir sene evvel hanemize **(72)** görüşmeye gelmiş olan seyyahin-i mutebereden Paris'te bulunan bir madam tarafındandı. Bu mektupta madam mülakatımızın hatıralarını yâd ile aziz ahbabından bulunan ve bu defa zevci ile beraber İstanbul'u görmek için azimet eyleyen [gelen] Madam R. müttehi-yi azimet iken [gitmeye hazırlanırken] kendisinden evvelce İstanbul'a gittiği için gezilecek ve görülecek mahaller hakkında malumat istediğinden ve bir Türk hanesine gitmek ve Türk familyası görmek arzusunda olup bunun için ne vasıta ile kabul olunması lazım geldiğini kendisinden sormuş olduğunu bildirdiği gibi bu madamın mülakatından hakikaten memnun olunacak derecede âlime ve fazıla olduğu cihetle hane-i acizanemizi [fakirhanemizi] kendisine **(73)** tavsiye eylediğinden nezdimizde [yanımızda] mahçup olmayacağına ümitvar olduğunu bildiriyordu. Madam R. İngiliz ise de birkaç lisana aşina olup Fransızcayı ise kendi lisanı gibi bildiğinden mükâlememizde [konuşmamızda] zahmet çekilmeyeceğini beyan ile tavsiyegerdesi olan [tavsiye ettiği] Madam R. hakkında verdiği malumatı daha ziyade tafsil ile [açıklayarak] kendisine hiç çekinmeksizin bir 'filozof' diyebileceğini de ilave-i makal ederek [sözlerine ekleyerek] hatm-i kelam eyliyordu [sözü bitiriyordu]. Mektubu getiren beklemekte olduğundan ertesi günü buyurmaları ve akşam da iftara kalmaları için haber gönderdik. Ramazanda herkesin alelhusus [özellikle] akraba ve taallukatın [yakınların] birbirlerine iftara gitmek âdeti malum ya? **(74)** Ertesi günün, yani madamın geleceği günün akşamı akraba ve taallukattan bir çoğunun bizde iftarda bulundukları bir akşam idi. Saat on birde cümlemiz salonda otururken bir cariye gelip, "Misafir madam geldiğini dışardan haber verdiler. İçeriye girecekmiş," demekle hemen kalkıp istikbale [karşılamaya] şitap eyledim [davrandım]. Sahib-i mektubun rivayetinden iktibas eylediğime [çıkardığıma]

göre karşıma salhurde [yaşlı] bir filozof madam çıkacağı zannında bulunmuş iken otuz yaşında kadar gayet hüsna [güzel] bir madamı karşımda gördüm. Madam R. pek zarif ve ağır kumaştan mantosunu arkasından attıktan sonra son modaya muvafık [uygun] ve ağır, viziteye [görüşmeye] **(75)** mahsus bir surette [şekilde] giyinmiş bulunduğu ve başından şapkasını çıkardıktan sonra da saçlarının mahire [usta] bir fam döşambır[10] tarafından taranıp toplanmış olduğu görüldü.

Paris'teki madamın yazdığına göre göreceğimiz filozof Madam R. müsince [yaşlıca] ve tezyinat [süse] ve modaya hiç ehemmiyet vermeyecek gibi bir surette pek sade giyinmiş olmalı değil miydi? Lakin Madam R. ile ülfet ettikten sonra anladığıma göre saçını değirmende ağartmış cahiller güruhundan olmayıp kendini tanıdığı sinn-i sabavetten [çocukluk çağlarından] beri ilim âşığı olan pederi tarafından başlatılmış olduğu tahsil-i ulum ve **(76)** fününa [ilim ve fen öğrenmeye] hâlâ çalışmakta olduğu cihetle otuz yaşına varıncaya kadar ömrünü tahsil ve terbiye ile geçirmiş olduğu gibi daha ağarmamış olan saçlarını bundan sonra da değirmende ağartmayacağını ve hiçbir vaktini beyhude geçirmeyip zamanını ulum ve fünuna hasreyleyen [adayan] bu fazıla, bundan sonraki ömrünü de yine o yolda sarf eyleyeceğini, merak ve tecessüsünden ve bildiklerinin birini kâfi göremeyip her şeyi öğrenmek için olan arzu ve hevesinden anladım. Tuvaletinin zarafet ve mükemmeliyeti ise taşıdığı nam ve unvanın şerefini muhafaza için akranından ayrı bulunmamak ve kesret-i serveti [zengin] olduğu hâlde kendisine cimri dedirtmemek için imiş. **(77)** Madam R. kendi güzelliğine mağrur olan kadınlardan hiç değildi. Güzelliğine dikkat bile etmiyor ve görmüyordu. Güzelliği tabiatta arayıp görüyordu. Aşkını tamamıyla ilme vermiş olan bu mehpare [güzel kadın] başka birine kalbinde yer bulamadığından kendisinin pederi yaşında bulunan bir âlimin ilmine hayran olarak onunla tezevvüç etmiş ve zevcinin pek cesim [büyük] serveti sayesinde bu ana kadar tahsil ile bellemiş olduğu şeyleri gözüyle de görmek arzusuyla dünyanın her tarafını gayet kibarane bir surette dolaşarak seyahat etmekte bulunmuştur.

Mantosuyla beraber cariyenin eline vermiş olduğu yelpaze ekser madamların serinlemek için **(78)** değil ancak kıymetini halka göstermek için hava serin de olsa bilalüzum [gereksiz yere] ellerinde sallamakta oldukları yelpazeler gibi zıkıymet [değerli] olduğunu görüp o gece havanın yelpazeye lüzum gösterecek derecede sıcak olmadığından madamın salona götürmeyip dışarıda bırakması o yelpazeyi alayiş

[10] Femme de chambre (Fr.): Oda hizmetçisi. [Tahsin Saraç, *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yay., İstanbul, 1976, s. 595]

[gösteriş] için kullanmayıp lüzumuna mebni [bağlı olarak] istimal eylediği, bir değerlisini de intihabı [seçmesi] ise şan ve şöhretinin muhafazası zımnında [maksadında] olduğu aşikâr oluyordu. Gurur ne olduğunu tanımamış ve kibri tecrübe eylememiş olan bu nezaket-i mücesseme [somutlaşmış kibarlık] daima mütevazı bulunuyor ve tatlı bir seda ve latif bir şive ve eda ile söyleşiyordu. İngilizlerde nadir olan kestane rengi saçları ve koyu mavi olan **(79)** gözleri güzel olan simasına bir de şirinlik ilave ediyordu. Kıyafeti bâlâda [yukarıda] beyan eylediğim gibi son modaya muvafık ve zarif bir surette ise de sadeliğine gayet itina olunmuş ve üzerinde cicili bicili hiç bir şey bulunmayıp kibarane bir surette telebbüs edinmişti [giyinmişti]. Madam R. manto ve şapkasını çıkardıktan ve ben de kendisine az bir müddet nazar-ı teftişimi [inceleyen bakışımı] atfettikten sonra kolumu takdim edip dedim ki,

"Madam bizim cemiyetlerimizde erkekler bulunmadığı için kabul buyurursanız kendi kolumu takdim edeyim!"

"Teşekkür ederim madam! Dostum Madam C.'den senasını [övgüsünü] işittiğim zat **(80)** ile mi teşerrüf ediyorum [onurlanıyorum] ?"

"Misafire riayet [saygı] borcum olduğundan teşekkür zahmetine girmenize hacet olmadığı gibi buyurduğunuz şeref de Madam C. tarafından acizlerine ihsan olunmuş bir iltifat demektir."

Madam ile kol kola girdikten sonra salona götürüp sahibe-i haneyi [ev sahibini] ve sair familya efradıyla [aile fertleriyle] misafir bulunan akraba ve taallukatı ayrı ayrı kendisine takdim eyledim. Madam C. tarafından sahibe-i haneye ve sair familya efradına getirmiş olduğu selamı bittercüme [tercüme ederek] tebliğe [bildirmeye] acizeyi tavsit eylemekle [aracı kılmakla] ifa-yı vazife edildi [görevi yerine getirdi]. Kendilerinin teşekkürünü de yine madama ifade eyledim. Madam R**. (81)** kahveyi içip pek leziz bulduğunu ve kahve içmek mutadı [alışkanlığı] olmadığı hâlde tekmil [tüm] bir fincan kahveyi içip bunda olan çeşniyi şimdiye kadar tatmadığını söyledi. Ben de Türk kahvesinin alafranga usulde olmadığını bilbeyan [açıklayarak] suret-i tabhını [pişirilme şeklini] anlattım. Ve bir de "Kahve tütünün zıddına olarak ne kadar çok denizde dolaşırsa o kadar bozulur. Bu kahve ise Yemen kahvesi olup Aneze Urbanı [Aneze Arapları] vasıtasıyla Şam'a getirilmiş ve oradan da buraya gönderilmiş olduğundan yalnız Beyrut'tan buraya kadar deniz görmüştür. Bu cihetle [yönüyle] sair kahvelere müreccahtır [üstündür]" diye ifade ettim. Madam R. misafir bulunan hanımların bu gece hanemizde kalıp kalmayacaklarını sordu. **(82)** Ben de ekserisi

[çoğunluğu] Boğaziçi'nde ikamet eylemekte olduklarından mehtap münasebetiyle gece gideceklerini ve iftar için o geceyi intihapları da ayın on dördüncü gecesi olduğundan mehtabın letafetinden dahi istifade maksadıyla olduğunu anlattım.

R., "Ben yalnız bir Türk familyası görmeye razı olduğum hâlde bu akşam tesadüfün beni birçok Türk familyası arasında bulundurduğuna pek çok seviniyorum. Bu hanımların da velev ki bana rast geleceklerini bilmeyerek olsun bu haneye iftara gelmek için bu akşamı intihap edişlerine teşekkür ederim," dedi.

Madamın bu sözlerini misafirlere tercüme **(83)** eylediğim gibi misafirlerin de bu memnuniyet aynıyla kendilerinde dahi bulunduğunu ve lakin madamın güzelliğine ve nezaketine hayran olmakla vâki olan [oluşan] memnuniyetlerine kani olamayıp [yeterli bulamayıp] şeref-i sohbetinden mahrum oldukları cihetle ilk defa olarak lisan bilmediklerine teessüf eylediklerini de madama tercüme eyledim. Velhasıl bir müddet madam ile misafirlere tercümanlık ederek mümkün mertebe ülfet ve musahabetlerine hizmet eyledim. Madam R., Dersaadet'e [İstanbul'a] geleli bir hafta olduğu hâlde günde bir saat vaktini Türkçe öğrenmek için ders almaya tahsis eylediğinden epeyce lügatler [kelimeler] ezberlemişti. Misafir hanımların sözlerini kendisine tercüme ederken bazı kere evet ve hayır diye kendisi **(84)** cevap verip ahirini [sonrasını] vesatat-ı acizle [benim aracılığımla] tercüme ettiriyordu. Bir hafta zarfında ne kadar Türkçe lügat ezberlediği cüzdanında mukayyet [kayıtlı] olmakla ibrazında taaccübü mucip olacak bir derecede olduğunu gördüm. Memleketine avdetinde dahi terk etmeyerek Türk lisanının tahsilini itmam eyleyeceğini [tamamlayacağını] söyledi ve ezberlemiş olduğu lügatlerin birkaçını telaffuz eylediğinde kendisinin lisanımızı pek güzel telaffuz eyleyeceği anlaşılıyordu. Bu da kendi istidat-ı tabiisi [doğal yeteneği] olduğu aşikârdı. Çünkü İngiliz olduğu hâlde bir Parisli gibi Fransızca telaffuz eyliyordu.

Madam R. salona geldiğinden beri mevcut olan hanımların kâffesine [tümüne] pek ziyade **(85)** dikkatle bakıyordu ve nazarını birinden diğerine gezdiriyordu. Ama o öyle serseriyane bir surette değil müdekkikane [dikkatli] bir surette hepsine ayrı ayrı bakıyordu. Ben kendisinin bu dikkatini Türk kadınlarının elbise ve tuvaletlerinin teftişine hamletmiş idim [yormuştum]. Bir müddet sonra madam söz söylemeyi de terk edip dikkatini iki kat ederek hep hanımlara bakmakta idi. Epeyce devam eden bu hâlden sonra arzu eylediği bir şeye nail olamayan insanlarda görülen ahvalden olduğu gibi biraz yüzünü ekşitip cüzi surette kaşlarını çatıp dudaklarını yaydı ve acezeden yana dönüp,

“Çoktan beri keşif eyleyeceğim **(86)** iddiasında bulunduğum bir şeye muvaffak olamadığımı yarım saatten beri vaki olan ikdam ve sayimin [gayret ve çalışmamın] boşa çıkması bana anlattı. Bu iddiamdaki mağlubiyetimden hasıl olan meyusiyet [üzüntü] üzerine bari vereceğiniz malumatla tesliyetim [beni avutmak] mürüvvetinde bulununuz.

“Peki madam buyurunuz.”

“Bu salon içindeki hanımlardan hangisi hangisi ile ortaktır?”

“Pardon madam! Müsaade buyurursanız emir buyurduğunuz malumatı ifade eylemeden ben de size bir şey soracağım.”

“Buyurunuz madam.”

“Meseleyi ne suretle keşfetmek iddiasında idiniz?” **(87)**

“İki ortağın birbirlerine olan nazarlarıyla [bakışmalarıyla] madam. Buraya geleli yarım saattir yekdiğerine nazar-ı hasmane ile [düşman gözle] bakacak olanlar hangileridir diye arıyorum. Lakin hepsinin birbirlerine nazar-ı halimane ve muhibbanelerinden [dostça ve yumuşak bakışlarından] başka türlüsünü göremiyorum. Böyle kalabalık bir cemiyet içinde ortaklar bulunmaması ise yalnız olarak bir zevce nail olan zevcenin parmakla gösterilecek derecede ender olan Türkiye’de mümkün olmadığını düşünüyorum ve şimdiye kadar keskince zanneylediğim nazarım için aldanmış olduğumu görüyorum da müteessif oluyorum.”

“Nazar ve zekâvetiniz yine sizin bildiğiniz gibidir madam. Lakin diğer cihet bildiğinizin **(88)** bütün bütün aksidir. Çünkü ortak olanları hakikaten parmak ile gösterilecek derecede nadir bulacaksınız.

“Aman ne söylüyorsunuz madam!”

“Hakikat söylüyorum madam.”

“Demek ki şimdi şurada bulunan hanımların içinde ortak olanlar yok!”

“Ortak olanlar olmadığı gibi ortağı olanı da yok.”

“Vakıa bu hâlin nedretine [az bulunuşuna] kadınlığım hasebiyle hemnevim [hemcinsim] olan umum kadınlara meyelan [ilgi] ve muhabbetimden dolayı memnun oldumsa da mademki ortaklar vardır onları bir arada görmüş olsam da memnun olacak idim.”

“Sözünüz pek doğrudur madam. **(89)** Kadınlar herhangi milletten olursa olsunlar bu hususta daima birbirleriyle müttefiktirler.”

“Oh! Demek ki siz de bir Türk olduğunuz hâlde bu husus için benimle hem efkârsınız [aynı fikirdesiniz]?”

“Sizin fikrinizin daha ne olduğunu anlamadım madam. Lakin zevçleri kendi üzerine diğer bir kadınla tezevvüç eden kadınlara acımak için yalnız beni değil bütün Türk kadınlarını sizinle müttefik bulursunuz.”

“Ama benim işittiğime göre sizde zevci bir daha evlenen kadın dahi bundan müteşekki [şikâyetçi] olamayıp Allah’ın emridir diye itaat edermiş.”

“Eğer mutlaka Allah’ın emri olsa idi **(90)** her erkek zevcesinin üzerine evlenmeye mecbur olurdu. Cenab-ı Allah zevcelerinizin üzerine behemahâl [mutlaka] evleniniz diye emretmemiş. Lede-l-hace [ihtiyaç görüldüğü zaman] mesag göstermiş [izin vermiş]. Eğer sizin dediğiniz gibi Allah’ın emri dahi ola idi ölüm de Allah’ın emri fakat istenilir mi? Ölümün Allah’ın emri olduğuna siz de bizim gibi inanırsınız ve lakin hiç isteyeniniz var mıdır?”

“Orası öyle! Lakin şeriat-i İslamiye’de erkeklerin dört zevce almasını Allah emretmiş diye işitmiş idim.”

“Bu emir dediğiniz Allah tarafından icabına göre bir ruhsat demektir. Şerayi-i salifede [önceki dinlerde] taaddüt-i zevcata [çok eşliliğe] mesag olup **(91)** hadd-i muini [belirli bir yardımın sınırı] dahi yok idi. Şeriat-i İslamiye’de dörtten ziyadesi nehyolundu [yasaklandı] ve bu da o kadar kuyut ve şurutla [kayıt ve şartla] takyit ve tasib olunmuştur [sınırlanmış ve zorlaştırılmıştır] ki şer’a [dine] muvafık surette icrası pek müşküldürdir. Zira müteaddit zevce alacak adam, zevcelerini ayrı hanede bulundurmaya ve döşemesinden başka odalarının nakış ve boyaları dahi bir örnek olmaya elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farkı bulunmamaya mecburiyet göstermiştir. Bunun ne kadar müteassir [güç] olduğu beyana muhtaç değildir. Ve bizde bir erkek zevcesini beslemeye ve giydirmeye tamamıyla borçlu olup bu sivilizasyon [medeniyet] âleminde ise bir zevceyi bile idare müşkül olduğu cihetle taaddüt-i zevcat da işte böyle **(92)** nedrette bulunuyor. Çünkü bizde bir kadını zevci beslemez ve idare etmezse o kadının mahkemeye müracaat eylemeye hakkı vardır. Ve mahkeme de erkeğe zevcesinin infakını emreder. Zevç de o emri icraya mecburdur.”

“Bir adam zengin olup da dört zevceyi idareye iktidarı olunca taaddüd-i zevcat men edilmez ya?”

“Hayır men edilmez. Lakin onun için de zevce-i menkûhalarının [nikâhlı eşlerinin] birini birinden tefrik etmemek [ayırmamak] ve diğerine fazla olarak bir hediye almamak ve ziyade muhabbet ibraz etmemek [göstermemek] şarttır. Ve kendisince bu hususlarda

adalet edememek korkusu varsa bir zevce ile iktifa etmesi [yetinmesi] şer'an lazım gelir. **(93)**

"O! Çok müşkülat! Lakin iş bu kadar müşkülatla tasib edileceğine men edilmiş olsa idi daha iyi değil miydi?"

"Ya kadın akim [kısır] olur da zevç evlat isterse? Yahut kadın hastalıklı olur da zevç zevce isterse!"

"Talak [boşanmak] yok mu? Onu tatlik etsin [boşasın].Bir diğerini alsın yine bir zevce ile bulunsun."

"Akim olan bir kadın kolaylıkla diğer bir zevç bulamayıp sefalet çekeceğini haydi hatırınız için bir yana bırakalım ama, hastalıklı olan bir zevcenin sokak ortasına itilmesine nasıl cevaz [izin] verelim?"

"Bu sözleriniz pek doğru olduğu **(94)** için peki diyelim. Lakin hem evladı olup hem de zevcesi hüsna ve sıhhati mükemmel olduğu hâlde yine üzerine evlenen erkeğe ne diyelim?"

"Madam güvercin yalnız bir eş ile iktifa eder. Horoz ise birçok tavuklara hükmeder. İnsan da kesirü'l-zevcat [çok eşli] hayvanın bir nevi değil mi?"

"Güvercinler gibi olmak daha iyi değil mi?"

"Evet, iyisi odur! Ve ekseriyet de bundadır. Ancak milyonlarca nüfustan mürekkep [oluşan] bir cemiyet-i medeniye [gelişmiş toplum] için her türlü mahzurları def, her türlü esbab-ı bahtiyariyi [mutluluk sebeplerini] cem etmesi lazım gelen şeriatta her hâle **(95)** göre ahkâm-ı lazıme [gerekli hükümler] bulunmalıdır. Taaddüt-i zevcata verilen müsaadeyi suiistimalde kadınların mazlum kalacaklarını ben de sizinle beraber hükmederim. Ancak kadınlar için o mazlumiyete adem-i tahammül [dayanamama] hâlinden kendilerini kurtarmak hukuku da başkaca tayin olunmuştur. Fakat taaddüt-i zevcatın katiyen men olunduğu cemiyat-ı medeniyede dahi bu memnuiyet-i katiyenin [kesin yasaklamanın] pek çok ziyanları görülmüştür. Ezcümle [sonuç olarak] şimdiki Avrupa'daki erkeklerin pek çokları zevcesiz ve kadınların pek çokları kocasız kalarak metreslik denilen âdet-i kerihe [iğrenç âdet] meydan almıştır. Kadınların ikisini, üçünü bir kocaya iştirak teessüründen kurtaralım der iken daha ziyanlı şeylere meydan **(96)** açılmıştır. Mesela suret-i nameşruada [gayr-ı meşru şekilde] dünyaya gelen birçok bigünah masumların sefaletine ve bunlardan husule gelen nice insanların felaketine ve ömürleri oldukça hacaletine [utanmalarına] badi [sebep] olmuşlar. Buyurduğunuz gibi bizde güzel, genç, kaviü'l-bünye [bünyesi kuvvetli] bir kadın zevci kendisine vefasızlık

edip üzerine diğer bir kadın alacak olursa kendisi de ondan boşanıp istediği gibi diğer bir zevç ile tezevvüç etmeye ve saadet-i hâlini tazelemeye iktidarı vardır. Lakin kendinden haberi olmayan yavrucakların her gün yüz karaları olacak bir surette dünyaya gelmemek ellerinde midir? Bir İslam kadını hiçbir gün hukuk-ı insaniyeden mahrum edilmemiştir. Lakin evlad-ı **(97)** tabiiye denilen biçareler her türlü hukuk-ı insaniyeden mahrum bırakılmışlardır. Ne kadar çalışsalar çabalasalar, tahsil-i ulum ve fünun ve kesb-i servet eyleseler yine kendileriyle iftihar olunamayıp valideynine [anne babasına] badi-i şermsari ve hicap [utanma ve sıkılma sebebi] olurlar. Erkek olanlarına hiçbir familyadan kız verilmek istenilmez. Çünkü familyası olmadığı için familyaya intisabı [mensup olması] layık görülmez. Kız olanların da ne olageldiklerini siz de bildiğiniz için tezkâre [anmaya] hacet görmem. Bunlar sevilmekten ve sevmekten mahrumdurlar. Çünkü alınlarında 'piç' damgası silinmez bir hâlde mahkûktur [işlenmiştir]. Ya bunların kabahati nedir Madam? İşte bu biçareler isteyerek bu hâlde dünyaya gelmedikleri gibi **(98)** sonra istemeseler dahi bu hâlden kurtulamazlar. Lakin İslam kadını isterse ortak ile oturur istemezse boşanır diğer bir kocaya varır. Şeriat-ı İslamiye veletlerin [çocukların] veled-i zina olarak dünyaya gelmesini men için zinayı katiyen men ile, bir zevce ile iktifa edemeyecek olan erkeklere taaddüd-i zevcata mesag gösterdiği gibi buna karşı kadınlara da ortak istemedikleri hâlde bir zevce ile durabilecek olan diğer bir zevç bulmak için çare-i talakı koymuştur."

"Buralar yine pek doğru demekten başka bir söz söyleyemem. Fakat mademki kadınız biraz daha gayret edelim de hemnevimizi himaye için bir iki söz daha söyleyelim. **(99)** Zevç ile zevce ikisi bir vücut demek olup aralarındaki muhabbetten hiçbir şüpheleri olmaksızın yaşamaları lazım iken zavallı zevce her gün her saat acaba zevcim benim üzerime diğer bir kadın alacak mı diye havf ü helecan [korku ve çarpıntı] ile yaşamaktan ne lezzet duyabilir?"

"Zevçlerinin muhabbetleriyle iftihar edecek kadınlar varsa onlar da İslam kadınlarıdır Madam. Zevcesinin üzerine evlenmek zevcin elinde olduğu hâlde evlenmemiş. Demek ki zevcesini seviyor da onun için. Zevcin muhabbetine ve vefakârlığına bundan âlâ ispat mı olur? Hem bizde erkekler sizdeki gibi para ile de kadınların minneti altında kalmamıştır ki bir çekinecekleri **(100)** olsun. Bilakis bizde hin-i izdivaçta [evlilik anında] kızların çeyizlenmesi için zevç olacak erkekler para verir ve bir kısım parayı da vermek üzre borçlu olur ki şayet aralarında talak vaki olacak olursa hem bu alacağını

alır ve hem de üç ay on gün kocasına kendisini infak ettirir. Şu hâlde kadın diğer bir zevç buluncaya kadar müzayaka [parasızlık] çekmez."

"Vakıa biz para veriyorsak da erkekler yanında da rağbetimiz büyüktür."

"Rağbet bahsine gelince bizde de kadınlara olan hürmet sizdekinden aşağı değildir. Nev'a-man [bir dereceye kadar] daha bile büyüktür. Biz zahirî ve yapma alkışlara kapılmayız. Hakikat-i hâle nazar ederiz. **(101)** İslam'da nisvana Kuran mertebesinde ihtiram olunur. Hatta şayan-ı emniyet [güvenli] olmayan bir küçük fırka-i seyyare [gezici topluluk] ile Mushaf-ı şerif [Kuran-ı Kerim] ve nisvan götürülmek caiz olmaz. Ama selameti [güvenliği] agleb-i memul olan [kuvvetle muhtemel olan] bir büyük fırka-i askeriye [askeri topluluk] ile Mushaf-ı şerif götürüldüğü gibi kadın dahi götürülür."

Madam biraz tefekkürden sonra söyleyeceği sözleri tercüme eylemekliğimi rica ile hanımlardan tarafa dönüp,

"Ehl-i İslam'da erkekler isterlerse zevcelerinin üzerine evlenebileceklerinden bu hususta havfınız [korkunuz] yok mu?" dedi. Hanımlardan biri,

"Oh! Zevcim beni sever! Hiç **(102)** evlenir mi?" dedi.

Diğeri,

"Hele evlensin de görsün bir gün oturuculardan değilim!" dedi.

Diğeri,

"O beni sevmeyip de evlenecek olduktan sonra benim için de koca kahtlığı [kıtlığı] mı var?"

Başka bir hanım,

"Benimki evlense hakkı vardır. Çünkü ben kendisinden sekiz-dokuz yaş büyüğüm. O bugün kırk beş yaşında olduğundan genç bir erkek ben ise elli dört yaşına geldim. Beraber bulunduğumuz zaman aynanın önünden birlikte geçmeye utanıyorum."

Acize de hep bu sözleri ayrı ayrı Madam'a tercüme eyledim.

Madam R. biraz sükût ile düşündükten **(103)** sonra acizeye dedi ki,

"Sizin peygamberiniz pek ziyade muhibb-i nisvan imiş [kadınları severmiş] derler. Öyle mi?"

"Evet bizim peygamberimiz 'Sizin dünyanızdan bana üç şey sevdirildi. Güzel koku ve nisvan ve namazdaki sürurum [sevincim]', diye buyurmuştur."

"Zahir onun için pek çok kadınlar almış hatta bir kölesinin zevcesini beğenip de boşattıktan sonra kendisi tezevvüç etmiş. Buna itiraz edenler olmuş diyorlar."

"Bu sözlerinizin cevabı tafsile muhtaçtır. Badi-i tasdi [rahatsızlığa sebep] olmaz ise beyan edeyim."

"Büyük teşekkür ederim. Böyle şeylerin **(104)** hakayıkını öğrenmek pek merakımdır."

"Peygamberimiz iptida [önce] Haticetü'l-kübra'yı tezevvüç buyurdu. Ve onun sağlığında başka kadın tezevvüç etmedi. Ve zürriyyet-i nebeviye [peygamber soyu] ancak ondan kaldı. Onun vefatından sonra yar-ı garı[11] olan Ebu Bekir hazretleri kerimesi [kızı] Âişe'yi ona tezviç etti. Sonra Hazret-i Ömer'in kızı Hafsa dul kaldıkta Ebu Bekir ve Osman'a tezviç etmek istedi. Bu teklif netice-pezir olamadı [sonuçlanamadı]. Peygamberimiz de Ömer'i taltif [hoşnut etmek] için Hafsa'yı tezevvüç buyurdu. Ömer'in ne mertebe şayan-ı taltif bir zat-ı âlikadr [yüce şahsiyet] olduğunu siz de bilirsiniz. Diğerleri de hep böyle birer sır ve hikmete mebnidir ve başlıca bir sebeb-i emr-i izdivaç da [evlilik sebebi de] küfv [denklik] aramak **(105)** meselesidir. Bu meseleye Araplar pek ziyade riayet ederlerdi ve eşraf-ı kabail [kabilelerin önde gelenleri] olan Kureyş kadınlarına göre küfvleri olmayan adama varmak pek güç gelirdi. Hâlbuki evail-i İslam'da [İslam'ın ilk zamanlarında] müşrikler ehl-i İslam'a pek ziyade cevr ü cefa eder oldukları cihetle müsliminden nice zatlar ıyalleriyle [aileleriyle] beraber Habeşistan'a hicret eylediler sonra da alelumum [genel olarak] Medine'ye hicret vuku buldu. Bu muhaceretler [göçler] ehl-i İslam'a çok perişanlık verdi. Ve bu kargaşalıklar arasında nice erkekler bekâr ve nice kadınlar dul kaldı. Din-i İslam'da ise zina en büyük günahlardan olmakla mesele-i küfviyete tamamıyla riayet olamadı. Mamafih emr-i izdivaçta [evlilik hususunda] küfviyeti bulmak emeli, muhacirinin [göç edenlerin] **(106)** zihinlerinden çıkmamıştı. Küfvünü bulamayan nisvan-ı İslam'ın kalpleri rahatsız idi. Hicret-i nebeviyyeden [Peygamberin göçünden] sonra zevcat-ı mutahharatın tekessürüne [çoğalmasına] başlıca sebep işte budur. Buna dair size bir iki misal getireyim. Rüesa-yı Kureyş'ten [Kureyş'in liderlerinden] Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe evvelbeevvel [ilk önce] iman edenlerden olup zevciyle beraber Habeş'e hicret eylemişti. Zevci orada fevt oldu [öldü] ve kendisi din-i İslam üzre sabit kaldı. Hâlbuki Kureyş'in en büyük reisleri Bedir Gazası'nda telef olmakla Mekke'de Ebu Süfyan reis-i Kureyş oldu ve ziyade teneffüz etti [güçlendi]. Hatta derler ki Abdülmuttalip'ten sonra Ebu Süfyan kadar nüfuzlu bir reis gelmedi. Bütün Kureyş'i istediği **(107)** yola sevk ederdi. Ümmü Habibe dünyaya ragıbe olsaydı [rağbet etseydi]

[11] Yar-gar: Hicret esnasında Hz. Muhammet'e mağarada arkadaşlık etmiş olan Hz. Ebu Bekir'in lakabı, mağara arkadaşı.

hemen pederinin nüfuz ve ikbalinden istifade etmek üzere doğru Mekke'ye giderdi. Lakin dinini dünyaya değişir insanlardan değildi. Böyle dar-ı gurbette [gurbet kapılarında] bîkes [kimsesiz] kalan mütedeyyin [dindar] ve sâbir [sabırlı] bir kadının hâli ehl-i İslam'ın şefkatini celp ederek ona teselli verecek bir muamele-i lütfiye [güzel muamele] icrasını düşünmek emr-i tabii idi ve ehl-i İslam'dan onun küfvü ancak Benî Abdülmuttalib [Abdülmuttalib oğulları] idi. İşte bunun için Resul-i Ekrem Necaşi'ye, elçi gönderdi ve Ümmü Habibe'yi tezevvüce rağbet buyurdu. Necaşi dahi Habeş'te onun Resul-i Ekrem'e nikâhını akdeyleyerek kemal-i ihtiram ile Medine-i münevvereye gönderdi. Kadınlar bittabi **(108)** kendilerine ortak istemezler. Lakin zevcat-ı mutahharat alelhusus Hazret-i Peygamber'in sevgili zevcesi bulunan ve ilm ü fazl ile piraste [donanmış] olan Hazret-i Âişe, taaddüd-i zevcat-ı peygamberî [peygamberin çok eşliliği] için bir şey demezlerdi. Zira bu türlü mesailin [meselelerin] ehemmiyetini [önemini] takdir ederlerdi. Kezalik Bara bint Abdülmuttalib'in oğlu Ebu Seleme dahi evvelbeevvel iman edenlerden ve ashab-ı Bedir'den olup zevcesi Ümmü Seleme ile birlikte Habeş'e ve badehu [sonra] Medine'ye hicret eylemişti. Uhud Cengi'nde aldığı yaradan fevt oldu. Ümmü Seleme dul kaldı. Fakat hem eşraf-ı Kureyş'ten hem de ashab-ı hüsn ü cemalden [güzellik sahibi] olmakla Ebu Bekir ve Ömer onu istediler varmadı**. (109)** Sonra Hazret-i Peygamber istedi. Onu kabul etti. Resul-i Ekrem de onu tezevvüç buyurdu. Badehu Resul-i Ekrem kendi azatgerdesi [kölesi] olan Zeyd bin Hârise'nin mutallakası [boşadığı eşi] Zeynep bint Cahş'ı tezevvüç buyurmuştur. İşte hakkında itiraz edenler oldu dediğiniz budur. Bizce de onun emr-i izdivacı bir mesele-i mühimmedir. Hakikatini anlamak için gerek Zeyd'in ve gerek Zeynep'in icmalen [kısaca] tercüme-i hâllerini [hayat hikâyelerini] bilmek lazım gelir.

Zeyd bin Hârise, Kudâa Kabilesi'nden olup küçükken esir edilerek Mekke'de satılmış ve Hazret-i Hatice onu iştira edip [satın alıp] Resul-i Ekrem'e hibe etmiş o dahi azat eyleyerek oğul ittihaz eylemiş [kabul etmiş] olduğundan **(110)** nas [insanlar] ona Zeyd bin Muhammed derlerdi. Resul-i Ekrem'e en iptida iman eden dört kişiden biridir. Bunlar Hatice ve Ebu Bekir ve Zeyd ve Ali'dir. Resul-i Ekrem Zeyd'i en mühim işlerde istihdam eylerdi ve ne tarafa asker gönderse onu serasker [kumandan] nasbederdi [atardı]. Elhasıl Zeyd bin Hârise, Resul-i Ekrem'in hüsn-i teveccühüne mazhar ve millet-i İslamiyece pek büyük bir zat olup Resul-i Ekrem ona halazadesi yani Ümayma bint Abdülmuttalib'in kızı olan Zeynep hazretlerini tezviç eylemişti. Lakin Zeyd bin Hârise Arabiü'l-asl [Arap asıllı] olduğu hâlde Kureyşî değil idi. Kureyş kızları ise

kabail-i saireden [diğer kabilelerden] olanları kendilerine küfv bilmezlerdi. Alelhusus Abdülmuttalib **(111)** evladı, ancak Kureyş'in eşrafı içinde kendilerine küfv ararlardı. Ve Zeynep hazretleri Zeyd'in zatından hoşnut olsa da küfvü olmadığından dolayı dilgir [kırgın] olmak ve Zeyd dahi bu dakikayı [inceliği] düşünerek Zeynep'in âdi [sıradan] etvarını [tavırlarını] tekebbür ve taazzumuna [kibirlenme ve büyüklenmesine] hamletmek emr-i tabii idi. Zeyd bir gün Resul-i Ekrem'e gelip Zeynep'in asaletine binaen runüma olan [ortaya çıkan] taazzumundan iştikâ [şikâyet] ile hem müşarünileyhayı [adı geçen kadını] kendine küfv olmayan bir kocadan kurtarmış ve hem de kendisini zevcesinin bu taazzumundan halas etmiş olmak için onu tatlik edeceğini söyledi. Resul-i Ekrem "Bu fikirden vazgeç ve Allah'tan kork böyle şeyler için karı boşanmaz," demiş idi. **(112)** Mahaza [bununla beraber] Zeyd onu boşarsa böyle bir sahib-i şerafet [soylu] kadına ancak zat-ı risaletleri [kendileri] küfv olabilerek tatyib-i hatırı [gönlünü hoş etmek] ve haklarının ihkakı [haklarının yerine getirilmesi] için müşarünileyhayı bizzat tezevvüç eylemek lüzumu dahi hatır-ı hümayunlarından geçiyor, fakat bunu izhar etmiyor idi. Zira o zaman inde'n-nas [insanların arasında] oğul ittihaz olunan kimse aynıyla oğul hükmünde olduğundan onun mutallakasını pederi makamında olanın tezevvücü caiz olmaz diye zum ve itikat olunuyordu [zannediliyor ve inanılıyordu]. Bu misillü mesail hakkındaki ahkâm-ı şeriyye henüz vaz buyrulmamıştı. Zeyd ise Zeynep'in taazzumuna tahammül edemeyeceği beyanıyla gidip Zeynep'i tatlik etti. Ve Zeynep'in iddeti[12] münkaziye olduktan [sona erdikten] sonra vahy-i ilahi ile nazil olan **(113)** ayat-ı kerime bu bapta lazım gelen ahkâm-ı şeriyeyi vaz eyleyerek o vahy-i Rabbani mucibince [gereğince] Hazret-i Zeynep, Resul-i Ekrem'e tezviç kılındı. Ve evlatlık öz evlattan tefrik ile onların kendi babalarına nispet olunmaları emrolundu. Bu cihetle Zeyd bin Muhammed denilirken Zeyd bin Hârise denilmeye başlandı."

R., "Demek olunur ki bu da mesele-i küfviyyetten [denklik meselesinden] münbais [kaynaklanan] bir keyfiyet imiş [durum imiş]."

Ben, "Evet! Aslı ondan ibarettir. Füru-ı hikmeti [sebebin ışığı] de badema [bundan böyle] ümmet üzerinde kanun olacak ahkâm-ı şeriyeyi tevsik [belgelendirme] maddesidir."

Madam R., yine hanımlar ile konuşup bazı şeylerin Türkçe ismini soruyordu. **(114)** Ve her birinin kendi isimlerini de sorup cüzdanına kaydeyledi. Bir müddet de böyle geçip badehu acizeye hitaben dedi ki,

[12] İddet müddeti: Boşanmış kadının tekrar evlenebilmek için geçirmesi gereken süre.

"Tesettüre mecbur ve musahabet-i ricalden [erkeklerle konuşmaktan] mahrum olduğunuzdan dolayı şikâyetiniz yok mu?"

"Bu sualinize vereceğim cevap iki kısım üzerine olacaktır Madam. Biri şer'an emrolunan ve diğeri de sonradan icab-ı hâl [zamanın gerekleri] ve zamana göre örf ve âdet olan meseledir. Şöyle ki nisvanın saçları kendilerine ziynettir ve pek ziyade calib-i nazardır [dikkat çekicidir]. Binaenaleyh millet-i Museviye'de bu fesatengiz [fesat çıkaran] ziynetin erkeklere gösterilmesi memnu olduğu gibi şeriat-ı İslamiye'de dahi nehy olunmuştur. **(115)**

"O hâlde yalnız saçlarınızı örtmeniz lazım gelmez mi? Ben sokakta gördüğüm İslam kadınlarını bütün bütün örtülü görüyorum."

"Evet yalnız saçlarını örtmek kâfi olur. Ama kadının üzerindeki elbise de her tarafını muhafaza edecek ve endamını belli etmeyecek bir surette olmalıdır. Şimdi Türk kadınları görüyorsunuz ya Avrupa madamları gibi giyiniyorlar. Bu cemaat içinde görmekte olduğunuz hanımlar bir vizite kıyafetiyle olduğu gibi düğün ve ziyafet olmuş olsa onlar da aynıyla sizlerin balo ve suarelerde giyindiğiniz surette giyinirler. İşte bu tuvaletin üzerine ziynetten ari [arınmış] ve bolca **(116)** bir şey giyilir ve saçlar da bir baş örtüsüyle örtülürse şeriata muvafık surette tesettür edilmiş olur. Yaşmak, ferace ve çarşaf, peçe sonradan ittihaz olunan âdât-ı bilattır [şehir âdetleridir]. Hâlâ köylüler ve aşair [aşiretler] halkı kapalı ve ziynetten âri elbiseler giydiklerinden yalnız bir baş örtüsüyle iktifa ederler [yetinirler]. Ve o hâlde erkekler ile birlikte oturup kalkarlar, gezerler, yürürler. Vaktiyle diyar-ı Magrib'de bir devlet teşkil etmiş olan ve hâlâ Afrika çöllerinde dolaşan Mülessimin kabilesinin[13] dahi nisvanı yüzü açık gezmekte oldukları hâlde erkeklerinin yüzleri örtülüdür. İşte bu da onlarca bir âdettir. İslam kadınlarının saçları örtülü **(117)** olunca yüz şer'an namahrem değildir. Elbiseleri kapalı ve başörtüsüyle de saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkekler ile görüşmeleri şer'an memnu değildir."

"Öyleyse niçin görüşmüyorlar?"

"Her millette muhaddes [bildirilen] nice örf ve âdetler vardır. Bu da bizde âdet ve teamül olmuştur."

"Demek ki zaruriyat-ı diniyenizden [dininizin gereklerinden] değildir?

---

[13] Kuzey Afrika'da yerleşik ve göçebe olarak yaşayan ve Tuvarik olarak adlandırılan bir Berberi kavminin adı. Araplar tarafından erkeklerinin yüzleri kapalı olduğu için yaşmaklı anlamına gelen 'Mülessimin' kelimesiyle adlandırılmışlardır. (Şemsettin Sami, *Kâmusû'l –Âlâm*, Tıpkıbasım, c. 3, Ankara, 1996, s. 1677.)

“Evet Peygamberimizin vakt-i saadetinde kadınlar yalnız bir baş örtüsüyle tesettür eylerler ve saçları örtülü olduğu hâlde erkekler ile konuşurlardı. Resul-i Ekrem sallahualeyhivesellem hazretlerinin sevgili kerimesi Fatımatü’z-Zehra radiallahuanha hazretlerinin **(118)** huzur-ı aliyelerine zevat-ı mutebere [saygın kişiler] gidip konuştukları malumdur. Mekke ahalisi Hazret-i Peygamber’e asi iken müsalaha [barış] için Medine’ye gelen Mekke reisülrüesası Ebu Süfyan, Hazret-i Peygamber’den ve ashab-ı güzininden bir söz alamadığı cihetle huzur-ı Hazret-i Fatıma’ya gidip sulhu kabul ettirmek için rica eylediği tevarihte [tarihlerde] mesturdur [yazılıdır]. Peygamberimizin vefatından sonra zevce-i mutahharası Âişe-i Sıddıka radiallahu anha hazretlerinin huzuruna ashab-ı kiramdan pek büyük âlimler ve fazıllar gidip mesail sorup cevap alırlardı. Ol vakt-i mübarekte [kutsal zamanlarda] kadınlar da erkekler kadar sahib-i malumat [bilgi sahibi] idiler. Hazret-i Fatıma **(119)** ve Hazret-i Âişe radiallahu anhüma hazeratının ilm ve fazılları ve şiir ve nesirleri şöhret-şiardı [meşhurdu] ve ilm ve fazıllarından kadınlardan başka erkekler de müstefit olurlar idi [istifade ederlerdi]. Vakt-i saadetten sonra sünnet-i seniyenin pek çoğunu Hazret-i Âişe’den öğrenirler ve huzur-ı âlilerine gidip kendi ağzından işitirlerdi. Şeriatımızı bize getiren Peygamberimizin zamanında öyle olduğu gibi kendisinin ezvac ve benat-ı mutahharatı [temiz kadın ve kızları] da yine öyle örtünürlerdi. Bilcümle ümmehat-ı müminininin [Hazret-i Muhammed’in eşlerinin] inde’l-nas [kadınlar arasında] kadir [itibar] ve şerefleri pek büyük idi. Nas, onların ziyaretiyle teberrük ederler idi [uğur kazanırlardı]. Fakat Hazret-i Âişe’nin ilm ve fazlı ziyade olduğundan ashab-ı kiram sairlerinden ziyade **(120)** ona müracaat ederler ve ondan ahkâm-ı diniyeyi öğrenirler idi. Bu cihetle onun sözü cümlesinden ziyade mesmu [dinlenir] ve muteber [itibarlı] ve kendi fevkalade muhterem idi.”

“Hakkında iftira olunan Âişe mi?”

“Hazret-i Ebu Bekir’in kızı Hazret-i Âişe ki bazı münafıkin tarafından hakkında bir iftira vuku bulmuştu. Seyyidetü’n-nisa [kadınların başı] olan Hazret-i Meryem hakkında da Yahudiler öyle iftira etmediler mi?”

“Sözünüzü kesmiş olduğumdan affınızı dilerim. Devam ediniz.”

“Kaide-i tesettür hayli vakit bu hâl üzre devam etti. Mizac-ı zaman [devrin eğilimi] fasit olmakla [bozulmakla] bunu başka suretlere ifrağ etmişler [sokmuşlar] **(121)** ve kadınlar ile erkeklerin ülfet ve musahabetlerini de âdet menetmiştir.”

“Mademki dininizde ahkâm-ı tesettür öyledir de niçin evlenecek kızları bile alacak erkeklere göstermiyorsunuz ?”

“Öyle yerler de var. Alelhusus Bosna’da erkekle kız yıllarca muaşakadan [birbirini sevdikten] sonra evlenmek âdet olmuştur. Ve her yerde evlenecek erkek alacağı kızın yüzünü görmek şer’an caizdir. Hatta Peygamberimiz “Hayırlısı, görüp almaktır,” diye buyurmuştur. Lakin her beldenin kendine mahsus âdeti vardır ki o beldede bulunanlar o âdetin haricine çıkamazlar. Bunlar mesail-i diniyeden değil âdet olmuş şeylerdir. **(122)**

“Bu âdetleri terk etmeli, çok fena âdet. Bir erkek bilmediği kızı almak, kız bilmediği bir erkeğe varmak ne müşkül şey!”

“Bizce o kadar müşkülattan madut değildir [sayılmaz]. Öyle olsa terk olunurdu. Lakin dinimiz mesag gösterdiği cihetle eğer kızın ve erkeğin familyası muvafakat ederse izdivaçlarından evvel birbirlerine göstermek mümkündür.”

“Bir kere görmekle olur mu? Hayli zaman birbirleriyle görüşmeli, konuşmalı, ahlak ve tabiatını anlamalı. Daha iyisi birbirlerini aşk ve muhabbetle sevmeli ki o izdivaçta geçim olsun.”

“Bizim itikadımıza göre hüsn-i **(123)** imtizacın [güzel uyumun] çare-i yegânesi [tek çaresi] bundan ibaret değildir. Bizim şu usul-i izdivaçla yüz münakehenin [evlenmenin] sekseni doksanı yine hüsn-i imtizac ile neticepezir olup buna mukabil Avrupa’da alelumum bu muaşaka neticesi olan münakehatın kâffesinde hüsn-i imtizaç görüldüğü de vâki değildir. Zira birbirleriyle aşk ve sevda ile tezevvüç edenler miyanında altı ay, bir sene sonra o aşktan kendilerinde eser kalmayanlar epeyce çoktur. İşin ondan sonrası zevç ve zevcenin hemen ayrı yaşamalarına müncer olur [neticelenir]. Aşk-ı hakiki [gerçek aşk] pek enderdir. Lakin ona uzananlar pek çoktur. Başlarına çöken bela-yı hevesi aşk zannedip de birçok divaneliklerde bulunan **(124)** ne kadar zavallı gençler vardır. O zan, onları peder ve validelerini kırmak, aşiyane-i pederden [baba evinden] firar ile familyasını terk etmek derecelerine kadar götürür. Bari sonra o zan kendilerini bırakmasa da nedametin acı tesirini duymasalar. Lakin heyhat! Evveli aşk sandıkları o zandan bilahare o kadar ikrah ederler ki netice-i hâlleri birer drama zemin olur. Bir familyanın oğluna zevce ve kızına zevç intihabında ise zanniyat [şüpheler] hükmedemez. Familya o zanların hakikatini öğrenmeye çalışır. Birbirine heveskâr olan iki genç yekdiğerinin ahlakını, edebini, kabiliyetini falanını mümkün değil bihakkın [gereğiyle] takdir edemezler. Bunları iki familyanın ekâbiri [büyükleri] takdir ederler. Oğulları veya kızlarıyla da **(125)** istişare eyledikten ve bunların da rızalarını istihsal

ettikten [aldıktan] sonra akte karar verilir. İş yalnız o gibi çocuklara kalsa kim bilir ne kadar çocukluklar ile akrabalarını, dostlarını ya güldürürler ya ağlatırlar idi. Avrupa'da bile bu teehhül hususunda kızları delikanlıları öyle büsbütün serbest ve serbaz [cesur] bırakmazlar değil mi Madam?"

"Öyle ya! Gençlik her şeyin sonunu düşündürmeye meydan vermez."

"Elhasıl [sonuç olarak] böyle şeyleri mukteza-yı dindir [dinin gereği] sanmak hatadır Madam. Bunlar âdettir. Her memleketin âdeti başkadır. İnsan ise esir-i âdettir. Bir âdetin tadili [düzeltilmesi] yine tedrici [yavaş yavaş] bir itiyat [alışma] ile hasıl olur. Müslümanlar tesettür **(126)** yüzünden gördükleri fayda üzerine onu daha ziyade takviye eylemişler. Âdâtın iyisi kötüsü yalnız bir kavme mahsus olmayıp her millette vardır. Şerayi-i salifeye de bir nazar gezdirseniz kendinden evvel gelen bir dini tasdik eden din onun ahkâmından bazısını da tebdil ve tadil eylediğini görürsünüz. Hükm-i zamanın bu bapta çok tesiri vardır. Hazret-i Havva Aleyhisselam, bir erkek ve diğeri kız olarak ikiz doğurur idi ve o zaman bir karından doğmuş kız ile oğlanın birbirine tezvici caiz olmayıp diğer karında doğmuşlar ile tezviç olunmak şeriat-i Âdem iktizasından idi. Hâlbuki iptida doğmuş olan Kabil'in tevemesi [ikizi] Habil'e ve Habil'in **(127)** tevemesi Kabil'e nikâhlanmasını Hazret-i Âdem Aleyhisselam emrettikte Kabil buna razı olmayıp Habil'i katletti. İşte dünyada iptida dökülmüş kan budur. O da bir kız için olmuştur. Ber-vech-i bâlâ [yukarıda olduğu gibi] iptida tevemeyi almak memnu olup sonra bütün bütün kız kardeşi nikâh etmek haram oldu. Hazret-i Musa'ya kadar bir âdem iki kız kardeşi nikâh ile alıp cem etmek caiz idi. Sonra bu hüküm de mefsuh oldu [yürürlükten kaldırıldı]. Bir misal daha olmak üzre Matta İncili'nin on dokuzuncu faslında olan bir fıkrayı hatırınıza getireyim. Hazret-i İsa Tevrat'ı tastik etmiş olduğu hâlde talakı menetmiştir ve kendisine "Öyle **(128)** ise niçin Hazret-i Musa talaka izin vermişti" dediklerinde Hazret-i İsa cevaben, "Musa ancak sizin kasvet-i kulubunuz [kalplerinizin katılığı] için tatlik-i nisaya izin vermişti." deyip illet-i zina [zina illeti] olmadıkça talakı menetmiştir."

"Evet!"

Bu esnada iftar toplarının atılmasıyla sofraya gidildi. Madam R. hiç istiğna göstermeyip [çekinmeyip] ve yemekleri yabancı bulmayıp kemal-i iştiha ile hepsinden birer parça yiyor ve isimlerini de soruyordu. Yemek nihayete erip de pilav geldiğinde dedi ki,

"Pilav, Türklerde yemek nihayetinde verilir ve yemeğin hitam [son] bulduğu da pilavın gelmesiyle **(129)** anlaşılırmış öyle mi?"

“Evet öyledir.”

“İstanbul nasıl bir fihrist-i insan ise Türk sofrası da bir fihrist-i taam. Bu sofrada her milletin yemeğini yedik.”

Vakıa Madam’ın söylediği de doğruydu. Kendisi sorduğu cihetle yemeklerin isimlerini söylemiştik. O akşam et ile balık alafranga usulde piştiği gibi Çerkez tavuğu ve Arabistan’ın keşkül-i fukarasıyla şeyhü’l-muhaşşi tabir olunan yoğurtla pişmiş patlıcan bulunuyordu. Madam’ın sözünü sofrada bulunan hanımlara da tercüme ile gülüştük. O akşam yemek yediğimiz oda, sahilhanemizin üst katında ve bahçe tarafında **(130)** olup iki kanatlı büyük bir kapısı da bahçemizin yukarı seddine açılır. Sofradan kalktıktan sonra salona avdet etmeyip çiçeklerin misk gibi kokularından dahi istifade maksadıyla sofradaki sandalyeleri bahçe kapısının dışarısına koydurup orada kahvelerimizi içtik. Ayın on dördüncü gecesi demiştik ya! Hava da berrak olduğundan mehtab-ı âlem ortalığı nurlara gark etmiş idi. Kahveler içildikten sonra herkes kol kola verip kimi ikizli kimi üçüzlü olarak teşekkül eyleyen cemiyetler bahçenin geniş tabakasına yayıldı. Her devirde birbirleriyle karşılaşan cemiyetler biraz tevakkufla [duraklayarak] bazı kelimat teatisinden [konuştuktan] sonra yine yollarına **(131)** devam ediyorlardı. Madam R. ve aceze ile familyamız efradından üç kişi daha bulunduğundan beş kişiye baliğ olan bizim cemiyet hepsinden kalabalık bulunuyordu. Sigara içenlerin oruç bozduktan sonra kemal-i hahiş ile sarıldıkları sigaralar ise ağaçlar ve fidanlar arasında ateş böcekleri gibi ışıldıyordu. Türk familyası görmek arzu eylediği hâlde birçok akraba ve taallukatın iftar için bizde bulundukları bir gecede bulunması Madam R. için güzel bir tesadüf idi.

Gezmekten yorulduğumuzdan bir salon hacminde bulunan ve etrafı pencere ile muhat [çevrili] olduğundan camlar kaldırılınca bir kameriye şeklini **(132)** alan köşke girip oturduk. Diğer hanımlar da bize iltihak eylediğinden yine kalabalık bir cemiyet husule gelmekle konuşmaya başladık. Orta yerdeki pencerenin önünde Madam R. ile acize oturduk. Köşkün önünde bulunan büyük bir havuza yanı başında bulunan şelalelerden akmakta olan sular hoş bir çağıltı husule getirdiği misillü elmas taneleri gibi havuza serpilmekte olan habbeler [kabartılar] ile latif bir manzara teşkil eyliyordu. Bulunduğumuz mevki de ne kadar güzeldi! Önden havuzu, daha ileriden bahçeyi, ondan ötede denizi müşahede eyliyor idik. Hem de ne deniz? Herkesin gümüş servi seyretmek için mehtabına geldiği ve şairlerin üzerine bunca **(133)** beyitler söylediği Bebek Koyu’nun denizi! O gece deniz ne kadar sakin, hava ne kadar berrak, sema ne kadar safiydi. Gümüş servinin tam endamını resmeylediği yaldızlanmış denize mi bakmalı!

Yaşmağını atmış mehlikalar gibi aşikâre [açığa] lemean eyleyen [parıldayan] ecram-ı semaviye [gök cisimleri] ile bunların cümlesine faik olan bedr-i münire [parlak dolunaya] mi bakmalı! Aks-i bedr ile parıldayan bahçedeki çakıl taşlara ve içine elmas toz serpilmiş gibi lemean etmekte bulunan kumlara mı bakmalı! İnsan şaşırır. Lakin Madam R. üst tarafını intihap etti. Gözlerini semaya dikti. Fenn-i heyet ve hendesenin [astronomi ve geometrinin] âlimi olan bu kadın aldığı dersleri o geceki semanın berraklığından bilistifade harita-yı âleme tatbik ediyordu. Bir müddet **(134)** sükûtla nazar ettikten sonra acizeye dedi ki,

"Fenn-i heyette malumatınız var mıdır?"

Ben, "Pek az!"

"Kutb-ı şimalî kevkebini [kuzey kutup yıldızını] gösterebilir misiniz?"

"Evet işte arkamızda dübb-i asgarın [küçük ayının] reisi görünüyor."

"Burçları tefrik edebilir miyiz?"

"Mehtap pek parlak olduğundan pek de seçemeyiz sanırım ve benim bu hususlara dair malumatım pek nakıstır [eksiktir]. Tafsilat verirseniz istimayla [dinlemekle] mütelezziz olurum."

"Maalmemnuniye [memnuniyetle]," deyip Madam R. Seyyaratın [gezegenlerin] isimlerini ve vaziyet ve türlerini ve birbirlerine olan **(135)** buutlarını [uzaklıklarını] tebeddülat-ı eşkâllerini [şekillerinin değişimini] öyle bir surette naklediyor idi ki bu kadar mükemmel bir kuvve-i hafızaya hayrette kaldım. Çünkü ne kadar tahsil olsa aralarındaki buudu bir bir ezberden söylemek pek de kolay şey değildir. Madam fenn-i heyet için filozof ve hekimlerin şimdiye dek ne kadar fikir değiştirdiklerini ve birtakımının söylediği sözleri sonra gelenlerin cerh eylediğini ve daha sonra gelenler de yine evvelkilerin fikrini tasvip ve tasdik eylediklerini ve nücumun [yıldızların] evza-ı sairesini [diğer vaziyetlerini] söyleyerek malumat-ı vasia [geniş bilgi] veriyordu. Evvelki muhaverelerde Madam bana sualler irat ederken şimdi ben kendisine pek çok şeyler soruyordum. Madam R. bu hususta **(136)** birçok malumat ita ettikten [verdikten] sonra nazarını denize indirip yukarıda lemea-paş olan kamerin denize olan aksini ve keyfiyet-i ziyayı [ışığın durumunu] nakil ve tafsil etmeye başladı. Bunlar hakkında dahi birçok irad-ı makalden [söz söylendikten] sonra bahçeye bakıp madeniyat [madenler] ve nebatat [bitkiler] üzerine söze girişti. Ve bir müddet de bu yolda malumat verdi. Madam R. maşukundan bahseden âşık gibi coşmuş ve hep bu sözleri söylerken simasına taravet [gençlik] ve etvarına halavet [tatlılık] gelmiş idi. Çünkü o da âşık olduğu ulum-ı

hikemiyeden [felsefeden] bahsediyordu. Bir aralık büyücek ağaçlara göz gezdirerek kaçar yıllık olduklarını tahmin ediyordu. **(137)**

"Size şu fıstık ağaçlarından daha yaşlı bir ağaç göstereyim," diyerek kendisine bir büyük pırnal ağacı gösterdim, kalkıp ağacın yanına gitti muayene ve tetkikten sonra dedi ki,

"Oo, Madam bu İstanbul'da Osmanlılardan daha eski. İmparatorluk zamanından kalma bir şey! Bunun bu boya gelmesi için nice asırlar geçirmesi lazımdır."

Köşke avdet edildi. Madam R. yine hikmete dair sözlerinde devam ediyordu. Nihayet dedi ki,

"Bu yolda sözlerimle belki canınızı sıktım. Lakin ne yapayım ben bu yolda muhavereden lezzet alırım." **(138)**

"Nasıl Madam. Güzel sözlerinizden ve ilminizden bu akşam tahsil eylediğim bunca malumattan dolayı arz-ı teşekkür etmek istediğim hâlde makalinizi [sözünüzü] keserim korkusuyla ona bile cesaret edemiyorum. Malumatınızı tebrik ile beni müstefit eylediğinizden dolayı da arz-ı teşekkür eylerim."

"Ben gezerim, balolara, suvarelere giderim, âdâttan harice çıkmak istemem. Lakin ekser kadınlar gibi tuvaletimi göstermek ve kendimi beğendirmek niyetiyle gitmem. İpekli kumaşların ağırını azamet satmak için giymem. Onun sallanmasıyla havada husule getirdiği emvacın [dalgaların] tatlı sedasını dinlemek için giyerim ve aldığım hikmet derslerinin bu **(139)** suretle bir tecrübesini ederim. Neyleyeyim o insanları ki girdikleri balo salonlarında bunca lamba ve mumların ziyalarını ve avizelere olan aksini görüp mahzuz oldukları hâlde kendilerine bu hazzı veren şeylerin neden ibaret olduğunu bilmezler. Onu anlamış olsalar kudret ve kuvvetine hayran olduğumuz Allah'ın hikmetlerini bir kat daha görerek eğlencelerinden ziyade onu zikir ve tesbih ile meşgul olurlar. Bence takındığım pırlanta taşların tavanlardaki avize taşlarından bir farkı varsa o da lamba ve mumların ona aksinde ziyanın elvan-ı seba-i asliyesini [asli yedi rengi] daha ayan ve rakik ve nazik olarak göstermesidir. Orada gördüğüm kadınlara güzelliklerine haset etmek **(140)** ve kusurlarını bulmak için bakmam. Belki resmedeceğim hayali levhalara model tasvir etmek için en güzellerini ve genç kızların masumane tavırlarını hayalhaneme nakşetmek için dikkat ederim. Balolarda bulunan kumar salonlarına da girip seyrederim. Lakin kazananlara haset ve kaybedenlere merhamet etmek için değil -çünkü kendi ihtiyarıyla kaybeder- lakin bir tanesini ne kadar alın terleri dökmek ve kemikler kırılırcasına meşakkat çekmekle kazananlar bulunduğu,

altınların hazır ele geçirenler indindeki kıymetsizliğini görüp de uğruna kanlar dökülen, namuslar mahvolan, canlar yakılan o sarı madenin böyle maskara edilerek onunla oynanıp **(141)** istihza da edildiğine taaccüp ederim. Onun bir tanesini bulamamakla telef-i nefs edenler [kendini öldürenler] olduğu hâlde masa üstünde yığılanların bir saatlik keyif ile mübadele edildiğine [değiştirildiğine] istiğrab ederim [garipserim]. Kalabalık bir balo veya suvarelerde cemiyetin manzarası ve herkesin birbirine olan nazarı ne kadar seyredilmeye şayandır. Pederlerden havf eden, validelerden çekinen, kalabalıktan sıkılan sevdalı gençlerin karşıdan karşıya birbirlerine atfettikleri nazarlar ne kadar tatlıdır. Kalbin penceresi olan gözler neler söyler neler! Hele gözler de güzel olursa ifham ettikleri sözler lal gibi dudaklar, inci gibi dişler arasından çıkan sözlerden **(142)** daha makbuldür. Çünkü ağızdan çıkan sözler hep sahih olamayıp ondan yalanlar ve düzenler de sadır olur [çıkar]. Lakin gözler sahtekârlık edemez. Ağız yalan söylerken gözlere bakılacak olsa hakikat anlaşılır. Bunun için değil midir ki ekseri desisekârlar [hileciler] söz söylerken yere bakarlar. Öyle bir cemiyette sormaya hacet olmayıp dostlar, düşmanlar, pederler, valideler, evlatlar hep gözlerden tahkik edilir. Pederlerin himayesi, validelerin şefkati, âşıkların sevdası, dostların muhabbeti, düşmanların garezi hep gözlerden anlaşılır. İnsan bazen lisanen soramayacağı bir şeyi gözler ne güzel istizah ederler [açıkça ortaya koyarlar]. Gözler kalbin tercümanıdır." **(143)**

Madam R. sözü burada kesip sükût etti. Dirseğini pencereye, başını eline dayamış duruyordu. Kendisi sözü kestiği hâlde ben hâlâ söylüyormuş gibi dinliyordum. Daha doğrusu o hakîmane ve edibane hitabetine hayran olduğum için güzel bir hayalin göz önünden kaçırılmak istenilmediği gibi kulaklarım da hâlâ o sözlerin aks-i hayaliyle meşgul olmak istiyordu. Allame ve ulüvv-i ahlak [bilgili ve yüksek ahlak] sahibesi olan bu kadının fevkalade olan hüsn ü ânı da yine Cenab-ı Halik-i Kadirin kudret ve hikmetini beyan ve ibraz eden Kitab-ı Hikmet'in güzel bir sayfası değil midir? Önümde açılmış olan sayfayı da temaşaya daldım. Bazı hiçbir **(144)** kusuru görülmeyen güzellerin bir kusuru olduğu anlaşılıp da ne olduğu bilinmeyen kusurun pek çok düşünüldükten sonra ne olduğu fark edilen ve yine ne olduğu malum olamayıp yine o da Hikmet-i İlahiye'nin bize mestur olan sırlarından biri olduğu anlaşılan cazibe Madam R.'yi lütfundan mahrum etmeyip bilakis pek ziyade taltif eylemiş idi. O cazibe değil midir ki pek çok çirkinleri de güzeller kadar sevdirir. Lakin o nedir? Kendini göstermez ki bilinsin. Şekli yok, rengi yok ki görülsün. Bu hâl yüzde olduğu gibi sözde ve seste dahi vardır. Madam'ın sözündeki letafet ve sesindeki halavet yüzündeki melahatle

mütenasip [uyumlu] **(145)** olduğundan söylediği güzel sözlerin müessir sesle söylenmesi güzel eşarın [şiirlerin] tatlı seda ile taganni edildiği hâlde letafetini arattırdığı gibi idi. Korsajının dekolte olan ciheti yalnız dallı siyah tül ile örtülmüş olduğundan bu hâl semanın o geceki berrak ve parlaklığının aksini yani bulutlar ile örtüldüğü zaman ötesinden berisinden mavi ve safi rengini göstermekte olduğu bir hâlini andırıyor gibi siyah tülün dalları arasından kar gibi beyaz ve sedef gibi parlak olan vücudu görünüyordu. Beni bu mütalaamdan Madam R. 'nin,

"Ne düşünüyorsunuz? Söz söylemiyorsunuz," **(146)** demesi çıkardı.

Ben,

"Görüyorsunuz ya size bakıyorum. Siz her şeyi hikmet nokta-i nazarından görüp tetkik eylediğiniz hâlde elbette güzelliği tetkik için de aynanın önünde çok vakitler geçirirsiniz. Çünkü güzel görmek için başka modele ihtiyacınız yoktur."

"Evet nankör değilim! Cenab-ı Hakk'ın bana ihsan etmiş olduğu hüsün ve melahati bilir ve şükrederim. Bazı kadınlar gibi "A! Ben güzel miyim?" deyip de yine herkesten güzel tanınmak iddiasında dahi bulunmam. Benden güzel olanlara da haset etmem. Hem kendi kusurumu da bilirim. Bak Madam bu eller ayaklar bendeki güzellikle mütenasip mi? Bunların büyücek **(147)** olmaları noksaniyettir. Lakin ben bu kusurlarım için teessüf etmem, memnun olurum. O kusurlarım olmasaydı belki bana da o zaman o gurur gelirdi de gururun kullara layık olmadığını anlayamazdım. Lakin bu kusurlarım bana kulun kusursuz olamayacağını ve bu noksanımız da gurura layık olmadığımızı bildirdiğinden onlardan şikâyet etmem, mahzuz olurum."

Madam pek doğru söylüyordu. Sahihan elleri ve ayakları hüsnüyle mütenasip değil idi. Lakin onun gibi kusurlarını görmek ve kibrini kırmak her kula müyesser mi bilmem. Ulüvv-i ahlak ile tahsilin içtimaı [birleşimi] işte böyle bir insan-ı kâmil husule getirir. **(148)**

Madam R., "İnsanlar aczlerini yüzüne çarpan nice delail [deliller] arasında bulundukları hâlde yine kendilerini unutup da mağrur olmaya cesaret ediyorlar. Hâlbuki başımızı aşağıya indirsek ve yukarıya kaldırsak Cenab-ı Allah'ın azametini ve kendi aczimizi görürüz. Kendimizi dibine varamayacağımız ve evc-i balasına [en üst noktasına] çıkamayacağımız bahr [deniz] ile sema arasında görürüz. Sema bize neler gösteriyor da "Siz acizsiniz, gelip bunları göremezsiniz," diyor. Her birinin birer âlem olduğunu anladığımız ecram-ı semaviyeye neden seyahat edemiyoruz. Onun için çalıştık değil mi? Balonlar icat ettik muvaffak olacağız zannıyla sevinerek. O zaman da mağrur olduk

değil mi? Lakin bu **(149)** yoldaki iktidarımızı çalışa çabalaya şu kadar kilometreye dek çıkınca anladık değil mi? Öyle bir surette kovulduk ki siz bundan öteye çıkmaya mezun [izinli] değilsiniz ve bundan ötede yaşamak için halk olunmadınız [yaratılmadınız] diye gördüğümüz tehdit bize ya ricat [geri dönüş] veyahut ölüm göstermiştir. Ve mesamatımızdan [cilt üzerindeki küçük deliklerimizden] kanlarımızın fışkırdığını görmek gibi bir hâl-i dehşet bizi ricate mecbur etmiştir. Şu hâlimiz ile gurur bizim neyimize?"

"Bu sözleriniz çok güzel. Lakin böyle efkâra malik olmak için sizin gibi hem ahlak-ı hüsne [güzel ahlaka] ve hem de malumat-ı vasie [geniş bilgiye] sahibi olmak lazım. Vakıa insan ne tarafa baksa ve her neyi düşünse **(150)** Cenab-ı Allah'ın azamet ve vahdaniyetini [birliğini ve büyüklüğünü] aşikâr görür. Ve lakin herkes bunlara öyle nazarla mı bakar? Yoksa semanın renginin safiyeti ve kevakibin [yıldızların] parlaklığı ve denizin sükûneti, kamerin tabişi [parlaklığı], şemsin [güneşin] ziyası kendilerine hoş görünerek demin buyurduğunuz gibi yalnız bu mahzuziyetle iktifa mı ederler?"

"Evet insan her ne tarafa nazar-ı ibret ile baksa çeşm-i basiretine [sezgi gözüne] Cenab-ı Hakk'ın azamet ve vahdaniyeti runüma oluyor."

"Lakin mezahib-i nasaranın [Hristiyan mezheplerinin] ekserinde trinite (ekanim-i selase)[14] itikadı [inancı] var. Vahdaniyet ile nasıl tevfik olunuyor [uyuşturuluyor] anlayamadım."

"Malum a, mesail-i diniye rivayete **(151)** müstenittir [dayalıdır] edille-yi akliyeye [akli delillere] müstenit değil. Trinite meselesini ben de çok düşündüm akıl ve hikmete tevfik edemedim. Ben Cenab-ı Hakk'ın vahdaniyetini tastik ederim."

"Öyleyse siz Aryan mezhebinden olmalısınız?"

"Aryanlar munkarız oldu [bitti], İznik konsülü onları mahvetti, şimdi Hristiyanlar için triniteye akılların ermediği bir sır olmak üzere inanıvermekten başka bir çare yoktur."

"İncil-i Şerif'te trinite meselesine dair bir nass ve sarahat [açıklık] yok ki öyle akılların ermediği bir itikada mecburiyet görülsün. Trinite meselesi Hazret-i İsa'dan birçok **(152)** asırlar sonra zuhur etmiş bir meseledir. Enacil'de bunu ispat edecek bir söz yok. Bazı tabirat olsa bile şayan-ı istinat [güvenilir] olamaz. Zira Tevrat-ı şerif ve İncil-i Şerif nazil oldukları gibi tahrif ve tagyirden [bozulma ve başkalaşmadan] azade olarak kalmış olsaydı böyle şeylerin ispatına hacet olurdu. Hâlbuki İncil-i Şerif iptida hangi lisan üzre yazılmış olduğu muhtelif-fihtir [çeşitlidir]. İhtimal ki yazılmaya vakit müsait olmayıp

[14] Ekanim-i Selase: Hristiyanlığın baba, oğul ve ruhü'l-Kudüs'ten ibaret teslis anlayışı.

ezberden tilavet oluna gelirken [okuna gelirken] Hazret-i İsa'nın mela-i âlâya urucundan [cennetteki melekler meclisine yükselmesinden] sonra havariyunun zihinlerinde kalmış olan ayat-ı İnciliye [İncil ayetlerine] sonradan kısas [hikâyeler] tarzında yazılan Enacil'e derç olunmuştur [eklenmiştir]. Ve bu suretle **(153)** elliden ziyade yazılan İnciller milad-ı İsa'dan [İsa'nın doğumundan] üç yüz sene sonra tetkik olunarak içlerinden dördü ibka ile [bırakılarak] bakisi [kalanı] imha olunmuştur [yok edilmiştir]. Ve Enacil-i erbaa [dört İncil] dahi çok yerlerinde yek diğere mübayin [aykırı] bulunmuştur. Bu da umur-ı tabiiyedendir. Zira Hristiyanlık üç yüz sene kadar hafiyen [gizli bir şekilde] icra olunmuştur. Bu kadar müddet zarfında hakikat-i hâle vâkıf olmak ne kadar müşkül [zor] olduğu beyandan müstağnidir [uzaktır]."

"Tevrat için ne dersiniz ?"

"Malum a, Tevrat bir aralık ihrak [yakıldı] ve imha [yok] edildi ve sonra ezber olarak yazıldı. Bu cihetle haber-i vahid [tek kişi tarafından aktarılan bilgi] olduğundan ilm-i yakini [kesin bilgiyi] ifade etmez. Hâlbuki meydanda olan üç nüshasının yekdiğere [birbirlerine] münakız [karşıt] **(154)** olması muharref olduğuna [bozulduğuna] delil-i kâfidir. Zira Kelamullah'ta tenakuz bulunamaz."

"Tevrat'ta ne türlü tenakuzlar gördünüz?"

"Durunuz size bir mühim tenakuz bulayım."

Ben böyle deyip orada bulunan cariyeye hitaben "Haydi kızım masanın üst gözündeki kırmızı kaplı cüzdanı çabuk getir," dedim. Cariye hizmet-i hususiye-i acizeye [benim şahsi işlerime] alışık bulunduğundan arası çok geçmeksizin cüzdanı getirip elime vermekle ben Madam R.'ye hitaben sözüme devam eyledim.

"Şöyle ki hilkat [yaratılış] Âdem Aleyhisselam'dan Tufan-ı Nuh Aleyhisselam'a (ab) kadar geçen müddet **(155)** nüsha-yı İbraniye'ye göre (1656) ve nüsha-yı Yunaniye'ye göre (2262) ve nüsha-yı Samiriye'ye göre (1307) senedir. Bu ise pek fahiş [büyük] bir ihtilaf olduğundan bu nüshaların yekdiğerine tevfiki mümkün değildir ve üç nüshaya göre de Nuh Aleyhisselam vakt-i Tufan'da altı yüz yaşında olduğundan nüsha-yı Samiriye'ye göre Âdem Aleyhisselam'ın vefatında Nuh Aleyhisselam iki yüz yirmi üç yaşında olması lazım gelir. Bu ise müverrihinin [tarihçinin] ittifakıyla [anlaşmasıyla] batıldır ve nüsha-yı İbraniye ve Yunaniye dahi onu tekzip eder. Zira Hazret-i Nuh'un viladeti [doğumu] nüsha-yı Yunaniye'ye göre yedi yüz otuz iki sene sonradır ve bir de Tufan'dan İbrahim Aleyhisselam'ın viladetine kadar olan müddet nüsha-yı **(156)** İbraniye'ye göre (292) ve nüsha-yı Yunaniye'ye göre (1072) ve nüsha-yı Samiriyye'ye

göre (942) sene olup bu dahi ihtilaf-ı fahiştir ve bervech-i bâlâ, nüsha-yı İbraniye'ye göre viladet-i İbrahim Aleyhisselam Tufan'dan (292) sene sonra ölüp hâlbuki Nuh Aleyhisselam'ın Tufan'dan sonra üç yüz elli sene muammer olduğu [yaşadığı] sifr-i tekvinin [Tevrat'ın beş kitabından her birinin] bab-ı tâsinin [dokuzuncu bölümünün] sekizinci ayetinde musarrahtır [açıktır]. Şu hâle göre Hazret-i Nuh'un vefatında Hazret-i İbrahim'in elli sekiz yaşında olması lazım gelir. Bu ise ittifak-ı müverrihin ile batıldır. Ve nüsha-yı Yunaniye ve Samiriye dahi onu mükezziptir [yalanlar]. Zira Hazret-i İbrahim'in viladeti evvelkiye göre Hazret-i Nuh'un vefatından **(157)** yedi yüz yirmi iki ve ikinciye göre beş yüz doksan iki sene sonradır. Kelam-ı İlahi'de ise tenakkuz muhal-i akli olduğundan [akla uygun olmadığından] Tevrat-ı Şerif'in bu bahse dair olan ayetlerinin muharref olduğu [bozulmuş olduğu] müsteban olur [anlaşılır]."

"Evet, Kuran bir arızaya uğramaksızın peygamberinizden işitildiği gibi size vasıl olmuştur. Onu biliyorum."

"Öyledir. Hem de bizim müçtehitlerimiz [din bilginlerimiz] akaid-i diniyemize akıl ve hikmete muhalif şeyler ilave etmemişlerdir. Biz akaidimizi mizan-ı hikmetle [hikmet ölçüsüyle] muvazene edebiliriz. Şimdiki Hristiyanlığa ise hikmet kapıları kapalıdır."

"Evet, doğrusu dininiz akıl ve hikmete muvafıktır ve trinitenin dinsiz **(158)** bırakmış olduğu birçok âlimlerin kabul edebileceği bir dindir. Şimdi sizden aldığım izahatla başlıca bir müşkülümü hallettim. Bizim misyonerler birçok para harç ederek ve kendilerini muhataraya ilka eyleyerek taraf taraf halkı Hristiyanlığa davet ettikleri hâlde layıkıyla muvaffak olamıyorlar. Sizin hüccac [hacılar] ve tüccarınız ise geçtikleri yerlerde pek kolaylıkla binlerce adamları Müslüman ediyorlar. Bunun sır ve hikmetini düşünürdüm de bulamazdım. Şimdi anladım ki dininiz gayet sade, güzel ve hikmete muvafık olduğundan halk bunu suhuletle [kolaylıkla] kabul ediyor. Doğrusu dininizin güzelliğine diyecek yok. Ve lakin bir şey var ki herkesi **(159)** ürkütüyor. Ve bu güzel dininize bir set oluyor ki o da kadınların tesettürüdür. Ve şimdiye kadar yaşadıkları âleme alışmış olan Hristiyan erkek ve kadınlarına bunu kabul etmek pek müşküldür. Bu mesele olmasa kendilerine din arayan birçok halk Müslüman oluverirdi."

"Size anlattım ya asl-ı şeriatça [dinin kaynağına göre] kaide-i tesettür saçlarını örtmektir."

"Onu da istemezler. Hâlbuki Müslüman olunca buna mecbur olacaklar."

"Bir kadın saçını örtmemekle dinden çıkmaz fakat günahkâr olur. Din-i İslam'ın esası, Allah Teala Hazretleri'nin birliğine, Muhammed Aleyhissalatüvesselam Hazretleri'nin

peygamberliğine inanmaktan ibarettir. Bir kimse **(160)** herhangi din ve mezhepte olursa olsun bu iki kaziyeyi [hususu] tasdik edicek [edince], hiçbir şartla meşrut olmaksızın [koşullandırılmaksızın] Müslüman olur. Vakıa Müslüman olan kimseye birtakım tekâlif-i ilahiye [Tanrı'nın verdiği görevler] taalluk eder [ilişkilendirilir] ki namaz ve oruç gibi Allah Teala'nın emrettiği şeyler ve katl-i nefs [nefsini öldürme] ve irtikâb-ı menhiyat [yasaklanmış şeyleri yapmak] gibi nehy ettiği şeylerdir. Allah'ın emrine imtisal [uyan] ve nehyinden içtinap etmeyenler [sakınmayanlar] fasık [günahkâr] ve yarın ruz-ı cezada [ceza gününde] azaba müstahak olur. Lakin yine Müslümandır. Nihayetü'l-emr [sonuçta] nail-i naim-i cennet olur [cennetin nimetlerine ulaşır]. Cenab-ı Hakk dilerse affeder, dilerse günahı kadar azap ettikten sonra yine cennete ithal eder [dahil eder]. Allah ile kul arasına girilmez. Müslümanlar günahlarını affettirmek için Hristiyanlar **(161)** gibi papaza muhtaç olmazlar ve ibadet için Hristiyanların kiliseye gitmeye mecbur oldukları gibi behemehâl [mutlaka] camiye gitmeye mecbur değildirler. Tövbe ve istiğfar edecek oldukları hâlde bir köşeye çekilip Cenab-ı Hakk'a yalvarırlar. Allah'tan gayrıya keşf-i raz etmeye [sırlarını açıklamaya] mecbur olmazlar."

Madam R. bir müddet sükût edip yine letafet-i tabiiyeyi [doğal güzellikleri] temaşa ve tefekküre koyuldu. Ben de kendisiyle hemhâl oldum. Köşk içinde bulunanlar dahi kimi birbirleriyle konuşmakta ve kimi de temaşa-yı mehtapla ferah-nâk [mutlu] olmakta idiler ki ısmarlamış oldukları ikinci kahvenin vüruduyla [gelişiyle] onu bize de ikram ettilerse de gayrı [artık] biz istemedik. O aralık **(162)** misafirlerden biri gayet yavaş seda ile, "İster isen seyr-i mehtap eylemek / Muntazır teşrifine kasr-ı Bebek" şarkısını terennüm eyliyordu. Beste Madam'ın hoşuna gitmekle dikkatle dinliyordu. Havanın sükûnetine göre böyle yavaş seda ile taganni, kendisinin hoşuna geldiğini söyledi. Ben de muganniyeye hitaben dedim,

"Bari hazin bir şey oku da şu yavaş sesle münasebet alsın."

"Ne okuyayım ?"

"Mesela hicazdan bir şey."

Bunun üzerine hanım "Ey şuh-ı sitemger dil-i nâlâna dokunma" bestesini yine öyle yavaş sesle, hazinane bir surette okumaya **(163)** başladı. Madam gayet dikkatle dinliyordu.

Ben,

"Madam! Balodaki ipek fistanınızın havada husule getirdiği emvacın [dalgaların] bu muntazamı değil mi?"

“Evet ben de onu düşünüyordum.”

Madam şarkıyı lezzetle istima eyledi [dinledi]. Ve şarkı bittikten sonra ulum-ı hikemiyeden olan seda ve musiki de Madam R.’yi tefekküre daldırdı. Bu âlim kadının zihninde hikmet-i âliyeden neler geçtiğini tamamıyla bilemezsem de benim de hâlimce zihn-i kasıraneme [küçük zihnime] bazı şeyler gelmekle tefekküre dalmışım. Ne kadar müddet geçtiğini bilemiyorum. Lakin bileğime bir el dokunup birinin seslendiğini işitmekle başımı döndürüp baktığımda hizmet-i **(164)** acizanemdeki cariyenin kolumu tuttuğu hâlde,

“Hanımcığım üşümüşsün,” dediğini işittim.

Ben,

“Senin elin sıcak, benim üşüdüğümü neden bildin de muayene ediyorsun?”

Cariye,

“Ben demin üşüdüm hırkamı giydim de sizin burada sessizce durmanızdan uyuyor zannıyla üşümeyesiniz diye korktum. Yüzünüz pencereden yana olduğu için yüzünüzü göremedim. Seslendim, kolunuzu tuttum sahi de üşümüşsünüz.”

“Hakkın var bize birer örtü getir. Misafir Madam da benden ziyade üşümüş olmalı. Çünkü kolları ve yakası yalnız tül ile örtülü.” **(165)**

Madam bizim muhaveremizi duyup dalgınlığından çıktı. Etrafına bakındı. Cariyeden başka kimse bulunmayıp herkesin çıkmış ve bizi yalnız bırakmış olduklarını gördü.

Madam,

“Bizim sükûtumuzdan sıkılmışlar herkes dağılıp bizi yalnız bırakmışlar ne garip hâl. Sükût üzere bulunanları kimse istemiyor. Nasıl ki uyuyanların yanında kimse bulunmak istemez. Uykuda bulunduğumuz hâl, bize öldüğümüz zamanki hâlimizi tahattur ettirebilir. Hele şu şimdiki hâl buna bir misal olabilir.”

Ben,

“Heyhat Madam nevm-i mevt [ölüm uykusu] keşke bu akşamki dalgınlığımız gibi tatlı ve rahat olsa.” **(166)**

Bu söz ikimizin de neşesini kaçırdı, başlarımızı önümüze eğdirdi. İşte o geceki ferah ve inbisatımız [rahatımız] da ömrümüzün hitam bulacağı ölümün lakırtısıyla hitam buldu. Her zaman kendisinden kaçmak istediğimiz hâlde yine her adımımızla kendisine takarrüp eylemekte [yakınlaşmakta] olduğumuz ölüm o geceki eğlencemizi de çok görüp, beni unutmayınız diyerek çehre-i siyahını [siyah yüzünü] gösterdi. İşte yine o vakitte Cenab-ı Hâlik-i Baki’nin [Allahın] azametini ve kendi aczimizi görüp her şeyin

fani ancak Cenab-ı Allah'ın baki olduğunu gördük. Artık şu dehşetli hatıra bizi orada durduramadığından arkadaşlarımızla buluşmak için dışarı **(167)** çıktık ve artık hane derununa [ev içine] girilmek arzu edilmekle hep birlikte salona avdet ettik. Bizi bir zaman bütün bütün soğutacak olanın hatırası kalbimize bir soğukluk verdiğinden bu hatıranın dehşetiyle ikimiz de içimiz donmuş gibi titremekte idik, bu esnada getirilmek için misafirlerin salona avdeti beklenilen dondurma getirilip ikram edilmesin mi? Madam da dondurmayı almak için tereddütte iken dedim ki,

"Ben bir çay isteyeceğim madam size de getirsinler mi?"

"Ah evet madam teşekkür ederim. Bana da bir çay… Rica ederim bana da bir çay getirsinler." **(168)**

Biraz müddet sonra ısmarladığımız çaylar gelmekle içip ısındık.

Biraz daha oturuldu. Sahur davulunun sedası kulakları doldurmakla hep misafirler kayıklarını ısmarladılar. Madam R. de arabasını ısmarladı. Zaten rıhtıma yalnız bir kanca ile merbut olan [bağlı olan] kayıkların tehyiesi [hazırlanması] daha sehl [kolay] olmakla araba hazırlanıncaya kadar hep misafirler gitti. Yalnız Madam R. kaldı. Araba hazır olduğu haber verilince manto ve yelpazesi getirildi. Madam gitmek üzere ayağa kalkıp dedi ki,

"Bu geceki hüsn-i kabulünüzden [kabulünüzün güzelliğinden] dolayı azim [çok] teşekkür ederim. Malum a, **(169)** seyahatten maksat, görmediğini görmek ve bilmediğini öğrenmektir. Her yerin ahvalini öğrenmek merakım olduğu gibi Türkiye'nin ahval ve âdât ve efkâr ve akaidini öğrenmek de ahass-ı amalim idi [isteklerimin en özeliydi]. Bunun için haylice sarf-ı vakt ü nakt eyledim. Lakin şu yedi sekiz saat zarfında aldığım malumat kadar malumat-ı mükemmeleye [mükemmel bilgiye] destres olamamıştım [ulaşamamıştım]. Şu cihetle minnettarınızım."

"Misafir ağırlamak bizce bir vazife-i nazifedir [temiz görevdir]. Bunu ifa için ne kadar ihtiyar-ı zahmet olunsa [zorlanılsa] bizce ayn-ı rahmettir [rahmetin kendisidir]. Sizin istediğiniz ise sözden başka bir şey değil, bu da pek kolay. Keşke bu musahabetler tekerrür etse. Keşke her zaman sizin gibi **(170)** misafirlere tesadüf olunsa. Sizin gibi bir âlim ve fazıl ile görüşmek hüsn-i tali eseridir [iyi bir şansın eseridir] ki biz de bu geceki bahtiyarlığımızdan dolayı size hassaten teşekkür ederiz. Bu acize ise birçok kitapları devr ile istihsal edebileceğim [kazanacağım] malumatı şu müddet-i kaliyle [kısa süre] zarfında ahz [aldım] ve telakki eylemiş oldum, bunun için sahihan minnettarınızım."

"Bu gecenin ve sizlerin hatırası daima zihnimde sabit kalacaktır."

Madam böyle diyerek veda edip gitti.

Kendisinin söylediği gibi bizleri yâd etmekte olup olmadığını bilmezsem de bu sözlerinin tesirini kendimde duydum. **(171)** O geceki musahabeti daima tahattur ve kendisini yâd eylemekteyim. Şimdiye kadar bir mektubunu almadım. Lakin li ecli's siyâha Arabistan[15] taraflarına gitmiş olduğunu istihbar ettim [haber aldım] ve tekmil-i seyahat eyledikte [seyahatini tamamlayınca] bir seyahatname yazacağını işittim. İşte yazacağı seyahatname sahihan bir kitab-ı hakayık-ı nisab [asıl doğruların kitabı] olacağında şüphe yoktur. Bu ise ikmal-i seyahate [seyahatin tamamlanmasına] mevkuftur [bağlıdır]. O da tevfik-i ilahiye [Allahın yardımına] menuttur [bağlıdır]. **(172)**

ÜÇÜNCÜ MUHAVERE

Mayıs ayının evaili ne kadar güzel mevsim! Yazın sıcağını aratacak kış ortası gibi soğuk değil, kışın soğuğunu aratacak yaz ortası gibi de sıcak değil. Şükûfe-zarın [çiçek bahçesinin] tam çağı olup revayih-i tayyibesini [hoş kokularını] kuvvetlice bir surette neşreylediği bir zaman işte şu güzel mevsimde sabahın saat birinde bahçe üstünde bir odada bulunuyorduk. Pencereler açık, misk gibi kokular içeriye **(173)** giriyor. Yok misk demek tam tarif değil. Çünkü misk, bir nevi kokudur. Hem o kokudan bazı insan hoşlanır bazısı hiç hoşlanmaz. Bu güllerin, karanfillerin, yaseminlerin duvarları sarmış eflatunî salkımların ve ağaçlardan pencerelere sarkmış beyaz salkımların ve malum olan daha nice güzel çiçeklerin güzel kokuları birbirine karışmasıyla tahassul eden [ortaya çıkan] rayiha-yı ruh-efza [ruha tazelik veren kokular] hepsi çiçek, hepsindeki kokular güzel, lakin birbirine benziyor mu? Hatta bir cinsin envaının [türlerinin] kokuları da başka. Kırmızı gülün, pembe gülün, sarı gülün, beyaz gülün rayihaları başka başka. Mütenevvi olan sair çiçeklerin de hep öyle değil mi? Ne sun-ı garib-i Samedani [Allah'ın şaşırtıcı yaratışı]! **(174)**

Bülbülün sabaha kadar karşısında arz-ı hâl ile dil döküp de bir cevabına nail olamadığı maşukunun nazından usanmayıp hâlâ o saatte dahi tab ve tüvanı [gücü kuvveti] kalmadığı hâlde artık kesikçe sedası ile ara sıra yine istirhama cüret-yab olması [cesaret etmesi] gözlerimizi müstefit eden çiçeklerin, ağaçların güzel manzaraları ve kuvve-i

[15] Arapça ibarenin çevirisi: Gezmek amacıyla Arabistan taraflarına gitmiş olduğunu öğrendim.

şammemizi [koku alma duyumuzu] mahzuz eyleyen güzel kokuları gibi o da kulakları mahzuziyetten mahrum bırakmıyordu.

İşte şöyle bir hâlde üç kişi bir sütlü kahve tehyie edilen [hazırlanan] tepsinin etrafında bulunuyorduk. Hanımın biri aziz ahbabımızdan S. Hanım olup akşamdan bizde idi. Kendisi güzel İngilizce bilir, Fransızcayı **(175)** pek az anlar, pek güç söyler meramını ifade eyleyecek kadar Türkçe yazar bir İngiliz mürebbiyesi tarafından tahsil ettirildiği için İngilizce kitabeti Türkçe'den iyidir. Ahlakın usul-i terbiyeye galip geldiği şununla da istidlal olunuyor [kanıtlanıyor] ki S. Hanım'ın mürebbiyesi İngiliz olduğu hâlde kendisi gayet teklifsiz ve şendir. Süsü sever, modaya müpteladır. Kalbinin güzelliği şununla da aşikâr olur ki risalemde kendisinden bahsedeceğimi söyledim, müsaade istedim, hemen "Pekâlâ " cevabını verdi. "Hemşirem ne yolda senden bahsedeceğimi bile sormadın," dedim. Cevaben "Beni sevdiğini bilirim, elbet fena bir yolda yazmazsın. Zemmetsen [kötülesen] de **(176)** zarar yok. İsmimi şerh edecek [açıklayacak] değilsin ki korkayım. Daha iyi ki bir fenalığım varsa onu görür de tashih ederim," dedi.

O sabahki diğer arkadaşımız da ahbabımızdan N. Hanım olup kendisi lisanını güzel okur, oldukça yazar, güzel sözler söyler. Şu kadar var ki kendisini iktidarından ziyade muktedir sanır bunun için öğrendiği ile kalıp terakki edememiştir. Kendisini pek beğenmese tahsilde ilerlemek için yardım edecek derecede zekâveti vardır. Bununla beraber ehibbasını sever. Moda aleyhindedir. Lakin yine çaresiz düğün ve cemiyetlere giderken alamoda [modaya uygun] giyinmek mecburiyetinde bulunur. Sair evkatta [zamanlarda] **(177)** alaturka giyinmeyi itiyat edinmiştir.

Şimdi alaturka dediğimiz melbusat [giyim] bir ropdöşambır [ev içinde giyilen üst giysisi] ile matineden [kadın sabahlığından] ibaret olduğu göz önüne alınırsa buna hakiki alaturka denilip denilemeyeceğini bilemezsem de o yolda istimal olunuyor. N. Hanım, mümkün olduğu kadar alaturka usulde yaşar. S. Hanım ise alafrangalığın haricine bir adım atmaktan korkar.

S. Hanım'ın o sabahki tasası büyüktü. Geçen yaz bir düğün için otuz beş liraya bir kat elbise yaptırmış, düğünün kışa tehiri münasebetiyle tekrar bir kışlık diktirmiş. Şimdi kendisinin davet edileceği bir düğüne elbise lazımmış. **(178)** Hiç giymemiş olduğu geçen seneki elbiseyi bu defa giymek arzu ediyorsa da ne yapsın ki modası geçmiş. Şimdi başka kumaş almaktan ise henüz giyemeyip de arzusu kaldığı o elbiseyi şimdiki modaya tebdil ettirmek ister. Lakin geçen seneki moda üzre elbise tül ile dikilmiş.

Şimdi ise moda harçmış. Arşınına üç lira verdiği tülü bir kere bile arzusunu almaksızın çıkarıp atmak gücüne gidiyor.

Sütlü kahvelerimizin biraz soğumasını beklediğimiz hâlde S. Hanım derdini döküp duruyordu. Zaten moda aleyhinde bulunan N. Hanım'ı da bu sözler hiddetlendiriyordu. **(179)**

S., "Geçen seneden beri biraz semen getirmiş [yağlanmış] olmalıyım ki o elbisenin korsajı da darlaşmış biraz genişletmek için jile ilavesine acaba kendi parçasından bulabilir miyim düz renkte koydursam? Yalnız jile olmaz, başka tarafına da karıştırmak lazım gelir."

N., "Yok onun için hiç zahmete girmeyiniz."

"Niçin?"

"Bu üzüntülerden o vakte kadar zayıflarsınız, korsaj da iyi gelir."

"Bana ne iyi şeyi yoruyorsunuz!"

"Yok ben yormuyorum, kendiniz davet ediyorsunuz. O düğüne ben de davet edileceğim. **(180)** Lakin evvelden böyle bir müddet üzülecek olursam o düğüne gitmekten vazgeçerim."

"Sanki siz de düğünlerde moda üzere giyinmiyor musunuz?"

"Giyinirim ama ben elbise yapmak istersem terziye son moda bana bir şey yap der, teslim ederim. Lüzumu olduğu zaman giyerim."

"Böyle arkanıza takmadan bir elbisenizin modası geçerse ne yaparsınız ?"

"Yine terziyi çağırır bunu modaya tahvil et derim."

"Pek güzel ama evvelce bu elbiseye otuz beş lira verdim. Şimdi biçimi değişeceği cihetle beş altı arşın düz kumaş katılacak. İyi kumaşa fena kumaş katılamaz. En aşağı arşını yarım liradan üç lira o! On beş arşın kadar harç lazımmış. Ellişerden yedi yüz elli. Üç lira da dikiş parası oldu mu on üç buçuk lira? Terzi laakal [en azından] iki lira da ufak tefek masraf gösterir. On beş buçuk lira. Şimdi bu on beş buçuk lira ziyan değil mi?"

"Ya evvelki otuz beş ziyan değil mi ?"

"Çıplak gezecek değiliz ya!"

"Çıplak gezelim demiyorum. Hele kumaşa verilen paraya da o kadar acımıyorum. Şimdi sizin entarinizin üzerinden çıkarıp da atacağınız tül parçalarına verilen paralara acıyorum. Bir de terzi otuz beş **(182)** liranın yarısını kendisine çıkarıyor ki bu da yazık."

“Ne yapalım kumaşlara bürünüp de mi gezelim? Sanki siz diktirip giyinmiyor musunuz?”

“Ben şimdi modanın zarar iras edemeyeceği [zarar veremeyeceği] bir şey yaptım. Ağır bir kumaştan alaturka usulde darlaşmayacak ve bollaşmayacak bolca bir entari biçtim. Modası geçecek bir süs de koymadım. Sade diktirdim. Birkaç düğün savacağından birkaç elbise parasını bir ederek pırlantalı bir kemer yaptırdım ki her ne zaman istemeyip satsam yine paradır.”

“Bu düğüne de o tuvaletle mi gideceksiniz?” **(183)**

“Buna ve daha birkaçına.”

“Âlemden ayrı bulunacaksınız.”

“Ben de herkes benimle bir örnek giyinsin demiyorum ya! Sizin bir sene evvelki modası geçmiş elbiseyi giyinmiş olsam o zaman istihzaya uğrarım.”

Ben, “Lakin hemşireler siz mübahaseyi uzattınız. Biriniz alafranga giyinmekten ve diğeriniz alaturkadan hoşlanıyorsunuz. Her ikiniz de fiilinizde muhtarsınız. Çünkü biz Paris madamları gibi moda için mecburiyet tahtında değiliz. Alaturka ve alafranga giyinmek âdâtının ikisi de bizde cari.”

S., “Peki siz hangi tarafı iltizam edersiniz [tutarsınız]?” **(184)**

Ben, “Söylemeye ne hacet, fikrim fiilimle görünmez mi?

S., “Evet siz bazı defa alafranga giyiniyorsunuz bazen de alaturka. Lakin insaf ediniz. Ben sizi düğünlerde hiç alaturka kıyafetle görmedim.”

N., “Ben geçende gördüm. Siz o cemiyette yoktunuz. Telli bir kumaştan alaturka dikilmiş bir entari ve başında dahi bir oyalı hotoz bulunuyordu. Ben alaturka kıyafeti sevdiğim için beğendim diyeyim.” Bana hitaben, “O günkü tuvaletiniz daha pek çok kimselerin de mazhar-ı tahsini oldu [beğenisini kazandı]. Sahi hemşire soracaktım. Şimdiye kadar unuttum. O kılaptanlı kumaşı nereden aldınız?” **(185)**

Ben, “Çarşıda, Arabistanlı kumaşçılardan. Arabistan metaıdır [malıdır]. Hem de kılaptanı has gümüş. O zaman bir ahbabım da Beyoğlu’ndan bir Avrupa tellisi aldı. Hem de arşını iki liraya. Sim imiş, simsiyah oldu. Benimki hâlâ yeni gibi duruyor. Has olduğu için kararmaz.”

S., “Dün terzinin gönderdiği harçlar ile dikilmiş Şam kumaşı elbiseniz de pek güzel olmuş. Alafrangaya pek güzel gelmiş.”

Ben, “Niçin gelmesin o da ipekli kumaş, Avrupa kumaşından ne farkı var. Kusuru bizim metaımız olduğu için midir?”

S., "Yok a kuzum çokluk **(186)** kumaştan alafranga elbise yaptıran yok da onun için söylüyorum."

Ben, "Ben de ona taaccüp ediyorum ya. Hem yalnız ben değil hatta Avrupalılar bile buna taaccüp ediyorlar. Bizim kumaşların kabahati dayanıklı ve ucuz olması mıdır? Arşını iki liraya simli Avrupa kumaşını alıyoruz da Halep ve Şam veya Bağdat veya Diyarbakır veyahut Harput'un has gümüş telli kumaşlarını en ziyade arşını kırk elli kuruşa olduğu için mi beğenmiyoruz? Kumaşın kendi metaımızdan olması alafranga dikilmesine mani olmaz. İşte nasıl ki dikilmiş olanı beğeniyorsunuz. O kumaşın yirmi arşınından ibaret olan iki topuna sekiz mecidiye verdim ki arşını **(187)** sekiz kuruşa gelir. Avrupa kumaşından böyle ipekli bir şey alınacak olunca yirmi kuruştan aşağı alınamaz. Bizim kumaşın bir tarafı lekelenecek olursa yıkanıp ütülenmeye de kabiliyeti var."

S., "Öyle ama bizim kumaşlar da hep bir çeşit gibidir. Modasını değiştirmez ki."

Ben, "İnsaf! Avrupa kumaşlarına gösterdiğimiz rağbetin yarısını olsun kendi metaımıza gösterdik de onlar da daha ziyade terakki etmediler mi? Çıkan meta satılmalı ki başka örneği çıkarılsın. Avrupa'ya kadar mal ısmarlamaya üşenmiyoruz. Memleketimizden birine istediğimiz örnekte bir şey ısmarladık mı ki onlar yapmadılar diyelim? Hem şimdiki hâlde dahi **(188)** Memalik-i Şahanede bizi idareye kâfi surette canfesler ve kumaşlar, atlaslar dokunuyor. Bahusus bunları Avrupalılar beğeniyorlar da biz neden beğenmiyoruz? Zannediyor musunuz ki bizim bu hâlimiz kendilerini taklide çalıştığımız Avrupalılara hoş görünüyor? Hayır. Onlar bu hususta bizi tayip ediyorlar [ayıplıyorlar]. Pek çok madamların "Sizin o kadar güzel kumaşlarınız var, biz onları Avrupa'ya hediye olarak gönderiyoruz, herkes beğeniyor. Siz niçin giymiyorsunuz," demelerine karşı kemal-i mahcubiyetle önüme bakıyorum. Emtia-ı ecnebiyyeden [yabancı mallardan] telebbüsüne mecbur olduğumuz bazı şeyler var ki bunlar da fanila, çorap, basma, patiskadır. Zira bizde bunlar yok." **(189)**

N., "Basmaya muadil iplik kumaşı yok mu?"

Ben, "Yok o basmanın yerini tutamaz. Bir fakir, arşını altmış paraya basma alır. Yıkar yıkar giyer. İplik kumaşı ise o kadar serttir ki yıkandıkça daha beter olur. Yerli kumaşı giymek için herkesten bihuzur [huzursuz] olmak gibi bir fedakârlığı talep etmeye de hakkımız yoktur. Bak şurada kaç kişi isek hep arkamızdaki gecelikle oturuyoruz ki hep patiskadır. Şimdi gecelik için intihap edecek bundan âlâsı bulunabilir mi? Siz iplik kumaşını buna tercih edebilir misiniz?"

N., “Ben patiskadan başka gecelik giyemem.” **(190)**

Ben, “O hâlde insan her şeyi evvela kendi için düşünmeli de sonra âleme peşkeş çekmeli. Velhasıl kendimizi tamamıyla Avrupa metaından mahrum edelim demek istemem. Lakin bizde bulunanları niçin giymeyelim, demekten de kendimi alamam.”

N., “Sahi şu basma bizde ne kadar çok sürülür.”

Ben, “Evet Avrupa’dan memleketimize en ziyade gelen meta, basma ve patiskadır. Çünkü bunlar için ihtiyac-ı umumi vardır. Senevi [senede] memalikimizden [ülkemizden] şu basma ve patiska yüzünden ihraç olunan para hesap edilse akıllara hayret verecek dereceye varır.”

S., “Artık ben geçen seneki **(191)** elbiseyi bozacağıma onun tamirine vereceğim on beş lira ile yerli kumaşı alıp alamoda diktiririm.”

N., “Alaturka diktirseniz ne olur.”

S., “Alaturka dediğin hangisi? Senin giydiğin ropdöşambr ile matine değil mi? Gayrı bunun adı üstünde olduğu için alaturka denilebilir mi?”

N., “Ropdöşambrı alafranga da odalarında bulundukları zaman rahat etmek için, matineyi de sabahleyin rahatsız olmamak için giymiyorlar mı? İşte biz de daima rahat bulunmak için onları her istediğimiz zaman telebbüs edebiliriz.” **(192)**

Ben, “S. Hanım’ın gönlü alafranga diktirmek istiyor, öyle diktirir. Siz de alaturkadan hoşlanıyorsunuz alaturka diktirirsiniz. Ben iki tarafı da çirkin görmediğim için canım istediği vakit alaturka ve canım istediği vakit de alafranga diktiririm. Demin söyledim ya hiçbirimiz âdetimizin haricine çıkmış olmayacağımız için istihzaya uğramayız. Şu kadar var ki alafranga giyindiğimiz zaman son moda olarak giyinmeliyiz ki alafranga olanları kendimize güldürmeyelim. Bizim telebbüs hususundaki bu derece muhtariyetimiz âdeta bir nimettir. Gücenmeyiniz hemşirelerim. Ne senin kadar alafrangalığa bağlanıp bu moda illetiyle mustarip **(193)** olurum ve ne de bu hanım kadar taassup edip alafrangalığın bazı fevaidi mucib olan [faydası olan] ahvalini reddederim. Düzgün sürmeyi men eden modanın faydası inkâr olunur mu?”

N., “Modalar şimdi şöyle, şimdi onun aksine. Bir defa ne kadar kırmalar, kabartmalar varsa elbisenin ön tarafına konur. Öbür defa o süslerin hepsi birden arka tarafa geçiyor. Bir de bakarsın ki düzgün sürmek modası çıkmış.”

Ben., “Modadan beğendiğimizi alacak değil miyiz? O vakit de onu beğenmeyiz almayız.” Bu esnada içeri bir ihtiyar kadın girip dedi ki, “Vay zamane tazeleri vay! **(194)** Daha hâlâ gecelikleriyle oturuyorlar. Henüz saçlarını bile taramamışlar. Karşı

karşıya geçmişler miskin miskin oturuyorlar. Biz sizin gibiyken bastığımız yeri bilmezdik."

Ben , "Her adımda düşer miydiniz?"

İhtiyar, "Yok canım o demek değil! Eğlenirdik, gülerdik demek istiyorum. Hem bu saate kadar ooo… Bin kere giyinip kuşanırdık."

S., "Kuzum nine, siz tazeliğinizde nasıl giyinirdiniz? Anlat da dinleyelim."

İhtiyar, "Sabahleyin kalkınca aynanın karşısına geçip hotozlarımızı bağlardık, tül gömleklerimizi giyerdik. Onun üzerine tekmil göğsü açık elbisemizi de giyinirdik. **(195)**

S., "Ay o zaman göğsü açık entari var mıydı? Demek ki o da o zamanın dekoltesiymiş."

İhtiyar, "Hem göğsü açık hem de sımsıkı idi. Sanki siz ne gördünüz zavallı çocuklar. Süs süs bizim zamanımızda idi."

Ben, "Nine sizin gençliğinizde hiç sizin süsünüzü beğenmeyen ihtiyarlar yok muydu?

İhtiyar, "Nasıl yok yavrum! O zamanın ihtiyarları da bizimkini beğenmezlerdi."

Ben, "Kuzum nine ne derlerdi? Onlar nasıl giyinirlermiş?"

İhtiyar, "O zamanın hotozlarını herkes yapamazmış. Mahsus yapıcıları **(196)** varmış. 'Kayık hotoz' derlermiş ki yedi sekiz yemeni üç yüz iğne ile yapılırmış."

S. Hanım N. Hanım'a hitaben, "Alaturka hanım, mademki alaturka giyinmek iddiasındasın tam alaturka olmak için şu sekiz yemenili hotozu yap da giy. Yoksa alafrangadan ropdöşambırı ile şömiz dö noi[16] biçiminde entari ve matine ve ceket biçiminde hırka ile alaturkalık taslama."

N., "Ben onları rahat edeyim diye giyiyorum zorum ne ki o kadar yükü başıma koyayım."

S., "Öyleyse herkese itiraz etme. Demek ki evvel ve ahir moda **(197)** değişir ve bu hâl bizlerde dahi varmış. Şu kadar var ki eskiden kırk elli senede bir değişirse şimdi altı ayda değişiyor."

Ben, "Evet bu da zamanımızdaki süratin tesiri, daima inkılap [değişim] üzre bulunan dünya sekenesinin [insanların] kıyafetleri bir hâl üzre kalır mı?"

Bu sırada S., Hanım,

"Ben artık giyineyim," dedi!

Ben, "Elbisenizi buraya getirsinler."

Hanımın elbiselerini getirdiler. Cariyesi giydirmeye başlayıp korsesinin bağlarını bağlıyordu.

[16] Chemisier de Noeud (Fr.): Tek bir düğmeyle kapanan kadın iç gömleği.

S., “Ah kardeş, her zaman giyiyorum da yine şu korseye alışamıyorum. **(198)** Hep beni rahatsız ediyor, ne yapayım bilmem.”

Ben, “Giymeyiniz.”

S., “Giymeyince de esvabın biçimi olmuyor.”

Ben, “Giyiniz.”

S., “Söyledim ya a canım, mideme dokunuyor.”

Ben, “Ne diyelim efendim ya giy yahut giyme.”

S., “İkisi de olmuyor.”

Ben, “Üçüncüsünü bulursan öyle yap.”

N., “Ah canım benim bol entarim, beni böyle zahmetlere sokmazsın.”

S., “Senin de endamın gözükmüyor, ne olduğu belli değil.” **(199)**

N., “Fena mı kusuru varsa görünmez.”

Ben, “Sen ‘Musahebat-ı Leyliye’de [gece sohbetlerinde] Mithat Efendi’nin korse hakkında yazdığını okumadın mı?”

S., “Aman kuzum ne demiş?”

Ben, “İşte şurada duruyor, al da oku.”

S., “Yerini bul da göster.” Korseye dair olan fıkrayı bulup S. Hanım’ın eline verdim. Okuduktan sonra dedi ki,

“A canım o da bir karar vermemiş. Giymek için de giymemek içinde hak vermiş.”

Ben, “Daha ne söylesin? Hekimin sözünü de terzinin sözünü de tasdik **(200)** etmiş. Şu hâlde ömr-i aziz istersen giymezsin, ömr-i leziz istersen giyersin. Bu ikiden birini intihap için Mithat Efendi senin gönlün değil ya.”

Cariye, hanımı giydirmiş olduğundan korsajını kopçalıyordu. O da tamam oldukça saçları kıvırmak için maşaları kızdırmaya gitti.

S., “Tembel hanımlar siz daha giyinmeyecek misiniz?”

Ben, “Merak etme senin tuvaletin tamam olmadan ben giyinirim.”

S. Hanım hizmet-i acizide [benim hizmetimde] bulunan kıza hitaben,

“Haydi bakalım sen de hanımını giydir. **(201)** O kendiliğinden kalkamayacak.”

Cariye, “Bizim hanım kendisi giyinir efendim, bize giydirtmez.”

S., “Sahi onun âdeti öyledir. Bizim hemşire rahatını bilmez ki.”

Ben, “Giyinmek için bir diğerine muhtaç olmak kadar rahatsızlık tasavvur edemem. Bazen kızlar yardım etmek isterler de hatırlarını kırmayayım diye ses çıkarmazsam da

muazzep olurum. Beni memnun etmek isterseniz, giyinirken kendi hâlime bırakın diye söyledim, artık karışmıyorlar."

S., "Korsenizi nasıl bağlarsınız?"

Ben, "İlk giyeceğim vakit arkasından **(202)** birine lüzumu derecede sıktırırım. Onu öylece bağlı bırakırım. Her giyişte yalnız göğsü tarafından iliklenmesi kalır ki onu da kendim yapabilirim. Bahusus bilirsiniz ya ben her gün korse giymem. Çünkü korsajın pek düz durması için merakım yoktur. Balinenin[17] tuttuğu kadarı benim için kâfidir."

S., "Siz saçlarınızı da kendiniz tararsınız. Benim çocukluğumdan beri enstitütrisim Miss B. tarardı. Şimdi de bu kız öğrendi, iyi nizamlıyor."

Ben, "Bu kalfanın evde bulunmadığı bir gün ne yaparsınız?"

S., "A, o vakit çok zahmet **(203)** çekiyorum. Zira güzel nizamlanmasına merakım vardır. Öteki kızlar beceremiyorlar, üzülüyorum. Artık yaptıkları kadar!"

Bizim cariye, "Bizim hanımefendi çok güzel saç nizamlar. Düğüne filan gideceğimiz zaman siz saçlarınızı iyi nizamlayamadınız diye bizimkileri de tarar."

S., "Oh ne âlâ, öyle olunca kız maşaları kızdırıncaya kadar bari benimkini de düzelt."

Ben, "Dünkü saçınız gibi mi kaldırılacak."

S., "Evet."

S. Hanım'ın saçlarını tarayıp topladım. **(204)**

Ben, "Oldu efendim."

S., "A ne kadar çabuk."

Ben, "Çabukluğu nene lazım sen olup olmadığına bak!"

S. Hanım, saçına eliyle arka tarafından temas edip yokladıktan sonra, "Mükemmel!" dedi.

Lakin daha tuvaleti tamam olamadı. Alnındaki saçların frize edilmesi [kıvrılması] kalmıştı. Bu esnada cariyesi kızdırmış olduğu maşaları getirdi. Ben de elbisemi giymek için dışarı çıktım. Avdet ettiğimde S. Hanım'ın frize ameliyatı [işlemi] daha tamam olmamıştı.

S., "Vay siz kendiniz tarandınız." **(205)**

N., "Şurada bir resim gördüm. Bu ne kıyafet!"

Ben, "Validenin sandık odasında buldum. Bu eski zamanda bir madamın resmiymiş."

---

[17] Balena (İt.): Yaka ve kumaşları dik tutmak için balina çubuğundan yapılma parça. [Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962, s. 24.]

N., “Vay bu nasıl fistan. Çadırdan farkı yok. Ya şu hotoza da bak. S. Hanım, gel gel bak, bu da o zamanın modası.”

S., “Bana acele ettirip de alnımı yaktırabilir miydin?”

N., “Şunun fistanını yapamazsam, hotozunu olsun yaparım ya. Sen yeni moda giyindin ben de eski moda giyineyim. Moda değil mi? Yenisi olsun eskisi **(206)** olsun ne beis var.” Bana hitaben, “Kuzum hemşirem, sende biraz kolalı astar var mı? Bir iki de gaz [tül] yemeni?”

Ben, “Üşenmeden onunla mı uğraşacaksın?”

N., “Benim elim çabuktur maksat eğlenmek değil mi?”

Hanımın istediklerini verdim hotozun kalıbını kurdu. S. Hanımın da tuvaleti tamam oldu.

N., “Şu üstündeki yapma çiçekler için sana zahmet etmem. Bahçede bu kadar çiçek var. Tabii olması daha müreccahtır.”

N. Hanım bahçeye seğirtip istediği çiçekler ile avdet eyledi. Aynı ile resimdeki **(207)** hotozun şeklinde bir şey yapıp başına koydu. Gayrı bizdeki kahkahaları görmeli.

S., “Acaba ninenin söylediği kayık hotoz bu şapkanın zamanında mı idi? Her ikisinin acayip şekline bakılırsa öyle anlaşılır.”

Ben, “İhtimal!”

Bu esnada cariyenin biri kapıdan başını uzatıp “Hanımefendi geliyor,” dedi. N. Hanım, hotozu başından çıkarmaya vakit bulamayıp içerisine esvap asılmak için orada bulunan elbise dolabına girdi. Valide içeriye girip dedi ki:

“Çocuklar ben size söylemeye unuttum. Dün haber gelmiş idi. Bugün ecnebi misafirler **(208)** geleceklermiş. Hem de alaturka elbise ile kendilerini kabul etmekliğimizi rica etmişler. Bu anda bir gümbürtü kopup zavallı N. Hanım arkadaşımız yüz üstü yere serilip mahut hotoz da validenin önüne kadar fırladı. Meğerse zavallı arkadaşımız kendisinin dolapta olduğu belli olmaması için ayağındaki iskarpinlerin gıcırdamasını men etmek üzere elbise asılan çiviye eliyle iyice asılmış, Yüzü de dolabın kapısına doğru imiş. Çivinin birdenbire kopmasıyla zaten eğreti bir surette kapalı olan kapıdan dışarı düşmüş. İşte bu suretle saklanılmak istenilen hotozla ortaya fırlamış. **(209)** Kahkahalardan ortalık çınladı ve herkes ayakta duramayıp oturuverdi.

N. Hanım’ın yerinden kalkmasıyla odadan dışarı fırlaması bir oldu. Gülmeleri biraz sükûnet bulunca valide “Ne oldu,” diye sordu. Keyfiyeti anlattık.

Valide, “Saat dördü geçiyor haydi siz çabuk giyinmenize bakınız.”

Ben, “Acaba saat kaçta geleceklermiş?”

Valide, “Öğleden sonra gelecekler dediler ama, saat kaçta olduğunu bilemiyorum!”

Valide çıktı. N. Hanım zaten alaturka giyinik olduğu için zahmete duçar olmadı. S. Hanım’a bir entari vermek **(210)** lazım geldi. İki alaturka entari getirdim, birini S. Hanım giydi diğerini ben giydim. Enva çiçeklerin örneği olarak mahsus imal ettirmiş olduğum güzel ve irice oyalarla donatılmış hotozları başımıza koyduk. Aynanın karşısına geçtiğimizde ne yalan söyleyeyim S. Hanım’ın tuvaletinin bizden güzel olduğunu gördüm ve bunu kendisine de itiraf eyledim. Çünkü korse üzerinden bolca entarinin genişçe bir kurdele ile belden sıkılması korsesiz giyinenlerden daha güzel olmuş idi. Alafranga korsajın balineleri, korseye eşedd-i ihtiyaç [şiddetli ihtiyaç] göstermediği hâlde alaturka elbisesinin muntazam bir şekilde durmasına korsenin **(211)** büyük yardımı görüldü. Hele frize saçların aralarına oya çiçeklerinin dökülmesi veche [yüze] pek letafet veriyordu.

S., “O kadar beğendinse sen de saçlarını kıvır, korseni…”

Ben, “Korseyi giyeceğim, lakin frize ameliyatı uzun sürer. Şimdi yemeğe çağırırlar. Misafirlerin de kaçta geleceklerini bilmiyoruz. Hazır bulunalım daha iyi.”

On dakika sonra hep hazır olduk. Sofraya çağırdılar. Yemek yiyip yine odamıza avdet ettik.

S., “Adam, bugün F. Hanım da birlikte bulunaydı ne iyi olurdu.”

Ben, “Onu epey zamandır görmez olduk.” **(212)**

S., “Kocası olacak zalim heriften rahat yok ki zavallı sokak düşünsün.”

N., “Onlar nafile geçinemeyecekler. Bari müfarekat etseler de ikisi de dırıltıdan kurtulsunlar. Adamcağızın geçirdiği ömür de yaşamak değil. F. Hanım kaç defadır “Ben seni istemem ayrılalım,” diye kalkıyor. O da vazgeçemiyor.”

Ben, “Rahatsızlıkları ne?”

S., “Herif ahlaksız, bütün gün zavallı kızı vırıldıyor. Kızcağız da ‘Ben bütün gün vırıltı çekemem ayrılalım,’ diyor. O da ‘Ölürüm senden geçmem,’ diyormuş.”

Ben, “Demek ki seviyormuş?” **(213)**

S., “Öyle sevgi yok olsun!”

N., “Adamcağız huysuz. Yalnız karısına değil hizmetçiye, uşağa da öyle. Kötü huyundan da geçemiyor, karısından da!”

S., “Karısı da onu istemiyor zorla değil a!”

N., "Evet geçen gün, 'Bu beni kendiliğinden bırakmayacak en sonunda mahkemeye müracaata mecbur olacağım,' diyordu."

S., "Talak, ancak erkeklerin yed-i ihtiyarlarındadır. Bir kadını boşamak istediler mi bir lakırtı ile işi bitiriyorlar. Kadın da boşanacağım diye böyle mahkemelere kadar düşer." Acizeye hitaben, "Sen geçen gün 'Hıristiyanlarda **(214)** ne kadar müşkül. Zevç ve zevceden biri fena olsa yine diğeri ona ömrünü hasretmeye mecburdur. Bizde ise çare-i talak vardır,' diyordun. Gör bakalım çare-i talakı?"

Ben, "Ne türlü olmasını istersin."

S., "Erkekler kadınları istemedikleri vakit nasıl kolayca boşuyorlarsa kadınlar da istemedikleri zaman öylece kocalarını boşamalıdır."

Ben, "Öyle isteyen de gidip Antakya'da nikâh olsun."

S., "O ne demek?"

Ben, "Mavi feraceyi giydiği gibi kocasından boşanıverir, vesselam."

N., "Masal mı söylüyorsun?" **(215)**

Ben, "İnanmıyorsan Antakya'ya git de gör."

S., "Anlat şunu meraktan çatlayacağım."

Ben, "Antakya'da kadınlar gelin gidenler iken bohça içinde bir de mavi ferace götürürler. Ne zaman kocasını istemezlerse mavi feraceyi giydikleri gibi boş düşer diye itikat olunur. Bu hâl-i örf, beldece dahi muteber olurmuş. Fakir olup da mavi feracesi bulunmayan kadın bir diğerinden eğreti alıp giyer, işini bitirdikten sonra iade eyler."

N., "Bunu nasıl şer'a tevfik edebilirler [dine uydurabilirler]." **(216)**

Ben, "Şer'an şart meselesi yok mu ya? Zahir onlarda hin-i izdivaçta öyle bir şartla tezevvüç ediyorlar. Kadın mavi feraceyi giydiği gibi boş düşecek diye bir mukavele!"

N., "Kadınlar istemedikleri bir şey için kocalarına şart ettirip erkek onu icra edince boş düştüğünü biliriz ama bunu işitmemiştim."

Ben, "Demek ki Antakya kadınları daha akıllı çıkıp tezevvüç ederken şart ettirip o şeraitle evleniyorlar. Yalnız Antakya kadınları da değil. Anza aşiretinin çadırlarında daimi surette bağlı durur bir perde varmış ki kadın kocasını **(217)** istemediği vakit, perdeyi indirince boş düşermiş. Tecirli denilen Türkmen aşiretinde dahi kadın bir elçi vasıtasıyla kocasına, "Ben senden nefret ediyorum," diye haber gönderince yine boş düşermiş. Bunların şeraiti de öyle imiş."

S., "Bizde de nikâh olurken pembe yahut eflatunî ferace şartı koysalar ne âlâ olurdu."

Ben, "Gayrı vay erkeklerin başına! Kim bilir ayda kaç tanesini boşardık."

S., “Neden? Antakya ve aşiret kadınları kadar da aklımız yok mu?”

Ben, “Bizde sebebiyet verecek şeyler çok! Dışarlık [taşra] kadınları karnı doyup **(218)** sırtı giyindi mi başka bir isteyeceği olmaz. Seyr-i seyran [gezip tozma] yok ki beni niye göndermiyorsun diye kocasına hiddet etsin.”

S., “Ne demek? Dışarlık ve aşiret halkı ekserisi birkaç karı alırlar. Kocalarına hiddet etmek için ondan büyük ne olabilir?”

Ben, “Onlar üzerlerine ortak geldikçe sevinirler. Ta dört oluncaya kadar kocalarının evlendiklerini isterler. Zira ortak çoğaldıkça kendi üzerindeki hizmet azalır. Zevci, üzerine bir ortak getirirse kadının hizmeti yarı yarıya azalmış olur bir daha getirirse külfetin sülüsü [üçte biri] kalır. Dört olursa rubu [dörtte biri]. Biçare **(219)** kadınların elinden gelse hizmetin hums [beşte biri] derecesine tenzilini [indirilmesini] de arzu edecekler. Ama gayrı ona şeraitin izni yok…”

S., “Amma yaptın ha! Hizmet için ortak istenilir mi?”

Ben, “Hanımefendi senin deve, inek sağdığın, çapa çapaladığın, hayvan tımar ettiğin, arkanda odun taşıdığın var mı? Saçlarımızı taramaya bile üşenerek cariyelerin muavenetlerine muhtaç kaldığımızı hatırdan çıkarmayalım!”

S., “Ben ne o hizmetleri isterim ne de ortak. Yalnız onların mavi feraceleri iyi.”

N., “Bakalım o burada iyi **(220)** olabilir mi yoksa hemşirenin dediği gibi kadınlar saat başında feraceyi giydikleri gibi müteehhil [evli] bir erkek bulunmaz bir hâle mi gelir?”

Ben, “Buna dair misal olmak üzere bir fıkra naklederler. Kadının biri daima kocasına muhabbetinden bahsedermiş, ‘Ah efendi, Allah senin önünde benim canımı alsın, senden ayrılacağıma öleyim daha iyi,’ der imiş. Kocası da kurnazca bir adam imiş. Kadın ise okumak ve yazmaktan bibehre [pay almamış] olduğu cihetle ahval-i âlemden bihaber imiş. Bir gün zevç hanesine gayet mağmum [kederli] bir hâlde gelip ağzını açıp söz söylemez bir hâlde bulunur. Zevcesi bunu keyifsizliğe haml ile yine diller dökerek ne olduğunu sorar. Efendi **(221)** hasta olmayıp pek büyük bir kederi olduğunu ve ne olduğu söylenmeyecek kadar mühim bulunduğunu söyler. Kadın isticvapta [sorguda], efendi sükûtta ısrardan sonra nihayet der ki, ‘Ah karıcığım, şimdiye kadar erkekler kadınları boşarlardı. Şimdi yeni bir usul çıkmış. Bundan sonra kadınlar kocalarını boşayacakmış. Benim seni ne kadar sevdiğimi bilirsin. Şimdiye kadar senden ayrılmak benim elimde olduğu için ondan yana bir endişem yok idi. Şimdi ise ya sen beni boşar isen diye düşünüyorum. Nasıl kahırlanmayayım,’ der. Kadın da ‘A hele şu düşündüğün şeye bak, ben senden geçer miyim,’ diye teminat-ı kaviye [kuvvetli güvence] verir.

Arası yarım saat geçer. Efendi hanımdan **(222)** bir su ister. Hanım, 'Aman ben kalkamam, sen kalk da içiver,' der. Efendi de, 'A canım sen dururken ben mi kalkayım. Gündüz akşama kadar sizin için kazanacağım diye çalışıp çabalıyorum. Yorgun argın eve geldiğimde biraz da rahat etmeyeyim mi?' der. Bu hâlde kadın 'A ayağın kırık değil ya kalk da iç,' diyerek aralarında bir muaraza [tartışma] zuhur edince hanım hiddetle, 'Yok. O kadar üstüme varma şimdi ağzımdan bir şey çıkartırsın,' demiş."

S., "Bunlar erkeklerin kadınlar ile eğlenmek için uydurdukları şeyler. Senin lakırtı diye söylediğine teessüf ederim."

Ben, "Ben de hakikat diye söylemiyorum, masal diye naklediyorum. Fakat tuhaf bir **(223)** masal! Bununla beraber kadınların erkekler kadar sâbir ve metin olmadıklarını inkâr da edemeyiz."

S., "Niçin? Kadınlar var ki erkeklerden daha âkil, daha metin. Yine erkekler var ki kadınlardan daha beceriksiz, daha sabırsız, daha cahil!"

Ben, "Evet bu dediklerin pek doğru fakat hemşire, bunlar istisna cihetleridir. Lakin itibar ekseriyetedir. Ekser için hükm-i küll [genelleme] vardır. Hatta kadınlara pek ziyade âlâyiş gösteren Avrupalılar da bunu böylece bildiklerinden kızlarına çeyiz baha [değeri] olarak verdikleri drahomayı, zevç olan erkeğe teslim ediyorlar."

S., "Onu da istemem kendi **(224)** param ile yine kocamın eline bakayım."

Ben, "Erkekler daha iyi idare edecekleri için öyle âdet etmişler!"

S., "Zevç hevaî çıkıp da [arzusuna kapılıp] paraları zevcesine ihanet uğrunda yerse?"

Ben, "O da bahtına!"

S., "Yok. Kendi paramla üzerime hıyanet ettiremem."

Ben, "Ne yaparsın?"

S., "O saat boşanırım!"

Ben, "Onlarda boşanmak çok müşkül şey! Hele öyle parasını yediği için boşatılmak hiç kabil değil. Bizde ise bunun için boşanmak zahmetine girmeye de lüzum yok. Çünkü zevcenin parasına zevcin hükmü **(225)** geçmez ki yiyebilsin."

Bu anda vapurun iskeleye vardığını haber veren düdük sesini işittiğimizden misafirler belki vapurla gelirler diyerek sahil tarafına geçip pencereden bakıyorduk. Vapurdan çıkanların içinde gayet süslü olarak giyinmiş üç madam bulunuyordu.

S., "Aman şu beyazlı madama bakın ne kadar güzel giyinmiş sade beyazla da işlenmiş."

Ben, "Belki bizim misafirlerdir."

S., "Lakin kapıyı geçtiler."

N., “Belki selamlık kapısından geleceklerdir. Bak yanlarında bir de erkek var tabii yalnız gelemezler.” **(226)**

S., “Selamlık kapısından girdiler. Lakin çok güzel, tam son moda! Adam, beni bu kıyafetle karşılarına çıkaracaksın. Bizi hiçbir şey bilmiyor sanacaklar. Fakat benim elbisem yünlü, bu kadar süslü misafirlere bayağı elbise ile de görünmek istemem. Ah böyle olacağını bile idim ben mükemmel giyinir de gelirdim. Kuzum hemşireciğim bana ağır kumaştan alafranga elbiselerinin birini ver de giyeyim.”

Ben, “Aa hemşire, şimdi bir de terzi getirip elbise mi uyduralım. Vakıa bu alaturka entarim bol olduğu için geldi ama korsajım hiç size gelir mi? Terziden başka bollaştırmak için renginde ve kumaşında **(227)** parça lazım. Onlar da burada hazır olmuş olsa, son modaya muvafık olmak için tekrar vücudunuza göre bir korsaj dikmek lazım gelir ki bunun için de bir gün lazım. O hâlde misafirleri yarına mı kabul edelim.”

S., “Ben böyle çıkmaya utanıyorum.”

N., “Canım sen çıkma.”

S., “Oh canım! Ben kapanıp da oturur muyum? Hem pek güzel giyinmişler, göreceğim.”

Ben, “A efendim, alafranga elbisemiz olduğunu biliyorlar ki ‘Alaturka giyinsinler,’ diye haber göndermişler. Gayri kendi keyfinizden ziyade misafirlerin keyfine hizmet etmek lazımedendir.”

Biz çene çalmakta iken misafirler de **(228)** salona getirilmiş idiler. Salona girdiğimizde misafirler ile selamlaşıp oturuldu. Misafirlerin biri yirmi yedi-yirmi sekiz yaşlarında, uzun boylu, muntazam endamlı, sarı ela gözlü, sarı saçlı, beyaz tenli, güzel bir madam olup diğeri de on dokuz yirmi yaşlarında kadar bir matmazel idi. Bu gençler iki hemşireler imiş. İkinci hemşirenin de hüsn ü anı [güzelliği] birinciye muadildi [denkti]. Güzellik bir olduğu hâlde envaı o kadar çoktur ki ekser kimseler mizacına göre olmayan bir güzeli âdeta, güzel değildir demeye kadar varırlar. Vakıa tabiattan bahsolunmaz. Kimi kara kaşlı kara gözlüyü ve kimi sarı saçlı mavi gözlüyü ve kimi de **(229)** ikisi ortası olan kumral güzelini beğenirler. Bazısı mülahham [şişman] olmayan güzeli hiç güzel ıtlakına [saymaya] şayan bulmayacak dereceye vardığı gibi bazısı da narin olmayan bir endama elbiseden başka reviş-i hıramı [salınarak yürüyüşü] bile hiç yakıştıramaz. Hatta bunlara ikisi ortası olan ve bizce balık etli tabir olunan biri ibraz edilse biri, ‘Ah biraz daha semiz olsa,’ diğeri de ‘Ah biraz daha zayıf olsa o zaman tam güzel olurdu,’ derler.

Mizacına göre olanlara güzel ve olmayanlara hiç güzel değil demek de insaf değil. Vakıa herkes tabiatınca olanı beğenmekte muhtardır. Fakat bunun için 'Benim mizacıma göre olan güzel ve başkalarına da güzel, **(230)** ama benim mizacıma göre güzel değil' demek münasip olup yoksa Cenab-ı Halık-ı Layezal'in nice eşkâl ve elvanda güzeller yaratmak gibi kudret ve hikmetine karşı göz yummak da muvafık-ı hakkaniyet [dürüstlüğe uygun] değildir.

İşte şu misafir hemşirelerin küçüğü de güzel olduğu hâlde güzel olan büyük hemşirenin aynı değildi. Boyca bir iki parmak büyüğünden kısa ise de birinci hemşirenin biraz mülahhamca [dolgunca] olması her ikisini de bir boyda gösteriyordu.

Matmazel yeşile benzer koyu mavi gözlü, siyah uzun kirpikli, ne çok ve ne az güzel bir surette resmolunmuş siyah kaşlı, kumral saçlı olup **(231)** hemşiresi gibi beyaz tenli ve lakin hemşiresinin beyaz rengi üzerine yanaklarındaki kırmızılığı ala müşabih olduğu hâlde matmazelin pembe idi.

İlk görüşte büyük hemşirenin güzelliği göze çarpıyor. İkincinin baktıkça güzelliği artıyordu. Tamamıyla sarışın olan genç madam ile siyah kaşlı, siyah kirpikli, koyu mavi veyahut yeşil gözlü, kumral saçlı matmazelin iki hemşire oldukları hâlde aralarında bulunan mübayenet [farklılık] garip görülmez. Çünkü sarışın zevç ile zevceden hep sarışın evlatlar olduğu gibi yine her ikisi de kara yağız olanlar da böyledir. Biri sarışın ve diğeri **(232)** kara gözlü, kara kaşlı, siyah saçlı olan zevç ile zevceden ise bir tarafa çekerek tamamıyla sarışın veyahut diğer tarafa çekip onun aksi evlatlar geldiği gibi her iki tarafa dahi çekip bazı tarafı pedere ve bazı ciheti de valideye çekerek şu matmazel gibi evlatlar da zuhur eder.

Vapurdan çıkarlarken üzerlerinde görmüş olduğumuz kısa manto vizitlerini çıkarmış olduklarından gayet zarif olan elbiselerinin yukarı ciheti de aşikâr olmuştu. Genç madamın elbisesi beyaz ipekli düz kumaş üzerine yine beyazla işlenmiş ve matmazelinki de gümüş renginde olup zarif ve sade bir surette **(233)** dikilmiş idi.

Gelelim misafirlerimizin üçüncüsü olan diğer matmazele: Vaktinde yakışıklıca ve şimdi kırk beş elli yaşını bulmuş olan bu kız, sinnin yıpratmış olduğu çehre ve vücudu gayri [artık] tuvalet ve süsten istifa eylediği hâlde yine onlara moda zahmeti tahmil eyliyordu. Elbisesi ve beyazla karışık bulunan saçları gayet ihtimam ile tanzim edilmiş idi.

Biz misafirler ile beraber valide ve sair familya efradını salonda bulduk. Valide bize, "Gelin canım, biz pandomima oynar gibi işaretle görüşüyoruz," dedi. Resm-i selam ve takdim [tanışma ve selamlaşma töreni] icra edildi. Yaşlı matmazelin de şu gençlerin

teyzesi olduğu anlaşıldı. **(234)** S. Hanım da azıcık Fransızcasıyla tercümanlık hususunda acizeye müşareket [eşlik] ediyordu. Misafirler İstanbul'a geleli henüz üç gün olup bir günü yol yorgunluğunu geçirmek için dinlenmek ile geçirdiklerini ve ertesi günü de akraba ve ehibbasından Dersaadet'te bulunanları kabul eylediklerini, üçüncü gün de yalnız Beyoğlu cihetinin çarşı ve mağazalarını gezmekle geçirdiklerini haber veriyorlardı ki kendileri Türk âlemi ve Türk kadınları olmak üzre hemen bizi görüyorlardı, demek oluyor.

İki hemşireler birbirleriyle İngilizce olarak bir şeyler konuştular.

Ben S. Hanım'a hitaben, "Tamam **(235)** uydurduk. Bunlar gizli söyleyecekleri sözleri İngilizce söyleyecekler. Sakın İngilizce bildiğini sezdirme."

S., "Yok anlatmam. Lakin bunlar İngilizce söyleşirken teyzeleri susuyor. Galiba o bilmiyor."

Ben, "Ne söyleştiler?

S., "Ne güzel muamele biliyorlar," dediler. Ah kardeş, ben sana alamoda giyinip de çıkalım demedim mi? Bak bizi bir şey bilmiyor sanacaklar."

Bu sırada Madam, "Biz alaturk giyinmeniz için rica etmiş idik. Ricamızı kabul edeydiniz ne olurdu?" demesin mi?

Gayri S. Hanım, taaccüp ve telaşından, (**236)** "Daha nasıl alaturk giyinelim" sözünü iyice anlatayım diye az kaldı ki İngilizce olarak söyleyecekti. Lakin yanımda bulunduğu cihetle gizlice dürttüğüm için kelimenin yarısını telaffuz etmiş iken onu Fransızcaya tahvil etmeye çalıştı. Onu da beceremediğinden Türkçe ile tamamladı ki üç lisandan mürekkep olan bu sözü de kimse anlamadı. Şu hâlde arkadaşımızın İngilizce bildiğini misafirler hissedemediler. Bizce matlub olan [istenilen] da bu idi.

Ben, " Giyindiğimiz kıyafet alaturkadır."

Madam, " Yok canım böyle değil. Biz asıl alaturk istiyoruz."

S., " Başka ne türlü alaturka olur?" **(237)**

Madam, "Sırmalı esvap vardır değil mi?"

Ben N. Hanım'a hitaben, "Haydi hemşire, rica ederim demin beğendiğini söylediğin benim telli entariyi giy de gel." Madama hitaben, "Şimdi hanım giyinip de gelecek!"

Madam, "Oh teşekkür ederiz çok naziksiniz."

Az bir müddet sonra bizim hamarat olan arkadaş N. Hanım, telli entariyi telebbüs eylemiş olduğu hâlde geldi. Fakat misafirlerimiz hâlâ tamamıyla mutmain olamadılar.

Madam, "Yok böyle değil Türk kıyafeti istiyoruz." **(238)**

Matmazel, “Evet alaturk. Alaturk ne kadar güzeldir.”

Ben, “Siz şu istediğiniz ve beğendiğiniz alaturku bize biraz anlatabilir misiniz? Ne şekilde olacak?”

Madam, “Sırma işlemeli kısa bir ceket, ince gömlek, sırmalı şalvar.”

Ben, “Peki Madam şimdi görürsünüz.”

S., “Ne söylüyorsun? Şimdi nerede bulup da göstereceksin?”

Ben, “Şimdi görürsün.”

Gidip albümü getirdim. Sokakta sırma ile işlemeli yelek ve şalvarlı bir kadın resmi görüp almış idik. Albümü açıp resmi misafirlere gösterdik. **(239)**

“Söylediğiniz şu kıyafet mi?” dedim. Her üçü de,

“Evet, evet budur. İşte böyle giyindiğinizi görmek istiyoruz.”

Ben, “ Siz bu kıyafeti giyenleri nerede gördünüz?”

Madam, “Giyenleri görmedik. Paris’te resimlerini gördük.”

Ben, “O hâlde burada dahi ondan ziyade bir şey göremeyeceksiniz.”

Madam, “ Niçin? Türk kadınlarında böyle giyinenler yok mu?”

Ben, “Hayır!”

Matmazel, “Vah vah, çok güzel kıyafet. Demek şimdi böyle giyinenleri İstanbul’da **(240)** göremeyeceğiz.”

Ben, “İşte böyle resimlerde görebilirsiniz.”

Teyze, “Bu resmin müressemi [resmi yapılmış olan] kimdir?”

Ben, “Bilmiyorum. Biz çarşıda gördük aldık!”

Madam, “Bunda bir aktris tavrı var.”

Teyze, “Evet mutlaka öyle olmalı.”

Ben, “Bizde aktrisler hep Hristiyandır. O hâlde bu da bir Türk kadını değil. Hristiyan kadınıdır.”

Madam, “Biz Paris’te böyle resimlere Türk kadınlarının resmi diye tuvaletlerine ve çehrelerine ne kadar dikkatle bakarız. Demek oluyor ki tuvalet Türk tuvaleti olmadığı gibi giyinenler de **(241)** Türk kadını değilmiş!”

Ben, “Evet öyle herkes istediği kıyafetle resim aldırabileceği gibi bazı Hristiyan kadınları da bu kıyafetle resimlerini aldırmışlar. Fakat bunu, ne kıyafeti diye giydiklerini bilmem. Zira görüyorsunuz ya başında Arabistan kefiyesi [ince başörtüsü] ve sırtında ise Arnavut kadınlarının telebbüs eyledikleri yelek ve ayağında şalvar bulunuyor. Önündeki sedefli iskemle Şam işi, üzerindeki filcan [fincan] Hint metaı,

elindeki nargileyi de hangi milletin kadınları istimal eylediklerini doğrusu bilemiyorum. Ya saçların alafranga kaldırılışına ve altındaki saçların kesiliş ve taranışına dikkat buyursanız a!" **(242)**

Madam, "Evet tam alafranga, demek bu Türk kıyafeti olmadığı gibi yalnız diğer bir milletin kıyafeti de olmayıp birçoklarından terkip edilmiş bir kompozit! [birleşim]"

Türk âdeti vechile sitil [büyük su kabı] ve ibrik ve kahve örtüsü ile kahve getirdiler. Misafirlerimiz bunu pek beğendiler. Müsaade isteyerek kalkıp hepsini ayrı ayrı muayene eylediler. Kahve tepsisinin sırmalı örtüsü pek hoşlarına gitti. Gümüş kahve ibriğinin örneğini alacaklarından nerede satıldığını sordular. Kuyumcular çarşısını salık verdik. Türk kumaşları almak istediklerinden nerelerde iyisi bulunduğunu sual eylediler. Kumaşlarımızın mütenevvi [çeşitli] olduğunu **(243)** söyledik. Arabistan ve Bursa kumaşlarının bulunduğu mahalleri tavsiye eyledik. Bir müddet böyle sözler ile vakit geçti. İki hemşirelerin pek zengin bir tacirin kerimeleri olduklarını, valide ve pederlerinin Paris'te bulunduklarını, büyük hemşirenin beş seneden beri müteehhil olduğunu, zevcinin de pederinin mesleğinde bulunduğunu kendilerinden anladık. Teyzeleri validelerinin yanında iskân etmekte ve genç madam da zevcinin konağında ikamet eylemekte imiş. S. Hanım, teyzeye,

"Siz niçin evlenmediniz?" diye sordu.

Teyze, "Kısmet böyle imiş dedi."

S., "Evlenmeyi siz mi istemediniz?" **(244.)**

Teyze, "Bizde evlenmek biraz güçtür."

S., "Neden?"

Teyze, "Dot [çeyiz] maddesinden!"

S, "Lâkin dotsuz koca bulmak çirkin olanlara mahsus değil mi ya? Güzel olanları dotsuz da alırlarmış derler."

Teyze, "Öyle olduğu da var. Fakat dotlu çirkinler nice dotsuz güzellerin kocasız kalmasına bais olurlar. Zira onların hiç biri kocasız kalmadığı hâlde ötekileri alacak olanlar nadir bulunur."

S., "Sizin hemşireniz evlenmiş ya?"

Madam, "Validemi pederim severek almış. Dotu da olmasa alacakmış. Fakat büyük pederim kendi arzusuyla vermiş. **(245)** Validem teehhül ettikten altı yedi sene sonra büyük pederim iflas etmiş. O zaman teyzem kız imiş."

S., "Ondan sonra kendisini hiç isteyen olmamış mı?"

Teyze, “Oldu hem de yalnız istemek değil birbirimizi de sevdik.”

S., “O hâlde gayrı dot meselesinin hükmü olmaz. Niçin onunla evlenmediniz?”

Teyze, “Meseleyi baştan nakledeyim. Pederimin iflasından sonra gayrı ben de izdivaçtan kat-ı ümit eylemiş idim [ümit kesmiştim]. Sonradan zengin, terbiyeli, yakışıklı, çalışkan bir gence tesadüf ettim. Servetini de zaten çalışmakla **(246)** kazanmış idi. Sonu izdivaçla itmam olunacak olan [tamamlanacak] safî ve pak bir muhabbetle biz de birbirimizi sevdik. Benim dotum olmadığı için evvelleri bu muhabbete galebe ederek vazgeçmeye çalıştım. Lakin kendisinin izdivaç için samimi niyetini görünce bana da ümit etmeye cesaret geldi. Mesele karargir oldu [kararlaştırıldı]. Beni bir parasız olarak kabul edecek ve kemal-i istirahat ile geçindirmeye serveti kifayet eyleyecek olan bu adamın hüsn-i niyeti pederim tarafından dahi memnuniyetle kabul olundu. O vakte kadar bu adamı eyaletlerden bir familyaya mensup diye tanıyorduk. İzdivacımıza karar verileceği zaman pederim kendisiyle uzun uzadıya görüşüp **(247)** ahvali ve familyası hakkında malumat talep eyliyordu. Bir de kendisinin familyası olmayıp veled-i tabii [gayrı meşru] olduğu anlaşılmasın mı?”

S., “Vay! Siz de seviyormuşunuz, ne kadar güç şey!”

Teyze, “Seviyordum ama, gayrı muhabbetin bunda hükmü olabilir mi? Onun piç olması kendisinden nefret ettirmeye kâfidir. Soğumak için başka zahmete ihtiyaç yok.”

Ben, “Ya o da sizden o kadar kolay soğuyabildi mi?”

Teyze, “Yok, pek çok peşime düştü. Mademki familyan razı olmuyor bana kaç, başka memlekete gidip nikâh olalım. Ben seni kimseye muhtaç etmem,” diye birçok **(248)** ısrar etti. Lakin nasıl kabul edeyim? Kendimi düşünmeyecek olsam gelecek olan evlatları düşünmeliyim. Kendilerini piç bir pederden dünyaya getirdiğim için müddetü’l-ömr [ömrüm boyunca] onların yanında mahçup kalacağım. Kendi familyamın ismini terk ettiğime göre varacağım adamın hangi nam ve unvanını takınarak tefahhurla [gururla] taşıyacağım mülahazasıyla kendisine cevab-ı red verdim ve gayrı izdivaç edemeyeceğim bir erkekle görüşmekliğim mümkün olamayacağından bir daha kendisiyle konuşmayacağımı da bildirdim.”

S., “Zavallı adamcağız, sonra başkasıyla evlendi mi?”

Teyze, “Kendisini bir daha görmez **(249)** olduk. Gayrı Paris’ten çıktı gitti. Ne oldu bilmem. Dotum olmadığı için beni de başka isteyen olmadı. Sizde evlenmeyip kalan yaşlı kızlar bulunmaz mı?”

Ben, “Milyon verilse bir tane bulunmaz. Bizde çirkinler de evde kalmaz. Fakirler de.”

Madam, "Lakin sizde bir şey varmış ki o da müşkül. Kadınları erkekler hizmetçi gibi kullanırlarmış."

Ben, "Bizde hane idaresi ve zevcelerin infakı [geçimlerinin temini] erkeklerin vazifesidir. Kadınlar ne kadar zengin olsa, hane idaresi kendilerinin borcu değildir. Erkeğin kudreti olursa hizmetçi aşçı tutar. İktidarı yalnız kendilerini besleyecek kadarsa zevcesi de **(250)** mürüvveten hanesinin hizmetini görür. Yoksa zevc bu hususta şer'an cebr edemez [zorlayamaz]. Hazret-i Ömer'in hilafetinde bir gün ashab-ı kiramdan birisi hareminden şikâyet için darü'l-hilafeye [halifelik makamına] geldikte Hazret-i Ömer kemal-i hiddetle söylenerek haremden çıkmış olduğundan o zat 'Ne var, Ya Emirü'l-Mü'minin,' demiş. Hazret-i Ömer 'Kadınların hâli malum ya bizim harem beni hiddetlendirdi,' dedikten sonra 'Sen niye geldin?' diye sormuş. O da 'Artık ifadeye hacet yok. Ben haremimden şikâyet eylemek üzre sana gelmiş idim. Sizi bu hâlde görünce şikâyete mahal görmüyorum,' deyince Hazret-i Ömer 'Sus, ses çıkarmayalım, haremlerimiz bizim hanemizin idaresine **(251)** bakıyorlar, vazifeleri değil. Çocuklarımıza süt veriyorlar, borçları değil. Bu meseleleri meydana çıkaracak olursak, zararlı çıkarız,' buyurmuşlar. Kadınların şer'an hizmet üzerlerine borç olup olmadığını bu kıssa size izah eyler."

Madam, "Peki bir şey soracağım. Sizde âdet zevçler zevcelerinin odalarına girecekleri vakit oda kapısının önüne bakarmış. Eğer zevcesi kapının önüne terliklerini bırakmış ise kendisinin odaya girmesine müsaade işareti olduğu için girermiş. Yok bırakmamış ise geri dönermiş."

S. Hanım Türkçe olarak acizeye **(252)** hitaben,

"Vay bu mavi feraceden galat [yanlış] bir şey olmasın?" demesiyle her ikimiz de gayrı kahkalarımızı tutamadık. N. Hanım'ın mavi ferace meselesinden malumatı varsa da terlikler fıkrasından haberi olmadığı için meraka düşerek muttasıl "Ne oldunuz?" diye sormakta idi. Meseleyi anlatınca kahkalarımız bütün salonda bulunanlara da sirayet eyledi [yayıldı]. Misafirler taaccüp eylediler.

Ben, "Affedersiniz madam ve matmazeller, güldüğümüz sizin sözünüz için değildir. Siz gelmeden evvelce beynimizde [aramızda] bir fıkra sebk etti [geçti] de şimdi sizin sözünüze müşabih [benzer] düştüğü için gülüyoruz." **(253)**

Mavi ferace fıkrasını kendilerine nakleyledikten sonra, "İşte bizim kendi memleketimizde olan bir şeyden bazılarımızın malumatı olmadığı hâlde sizlerin böyle

yanlış malumat almanız istibad edilmez [uzak görülmez]. Daha uzakta bulunanlara giden malumat, daha ziyade yanlış olarak gider."

Matmazel, "Biz de işitmiş idik ki Türk kadınlarının hepsi gayet şişman olurlarmış. Şişman olmayanı pek az bulunur imiş."

Ben, "Acaba ne için öyle imiş?"

Matmazel, "Evde kapalı olup pek nadir olarak sokağa çıktıkları için. Lakin geldiğimden beri dikkat ediyorum içinizde **(254)** mülahham [şişman] olanı pek az gördüm. Hem de Beyoğlu'ndan vapura gelinceye kadar sokakta pek çok örtülü kadınlar gördük. Vapurda dahi perde ile bölünmüş bir yerde kalabalık bir hâlde kadınlar bulunuyordu."

Ben, "Bizde kadınlar evlerde kapanmazlar. Her istedikleri vakit sokağa çıkabilirler. Çarşıya gidip alış veriş ederler."

Madam, "Türk kadınları zevçlerinin elinde esir gibidir. Zevçlerinden müsaadesiz hiçbir şey yapamaz diye işitmiş idik."

Ben, "Her millette kadınların zevçlerine itaat etmek vazifeleridir. Lakin bu hususiaki vezaif Hristiyanlarda Türklerden ziyade ağırdır. Zira sizlerde nikâh **(255)** kontratosunda [anlaşmasında] zevcenin herhalükârda zevcine tabi ve merbut olması şart olarak tahrir olunuyor [yazılıyor]. Şu hâlde zevç her nereye gitse cebren zevcesini götürebilirmiş?"

Madam, "Öyle olmalı ya, daim birlikte bulunmak elbette iyidir."

Ben, "Ya zevç seyahat meraklısı olur da kutba doğru keşfiyata çıkarsa? Veyahut denizde gezmek için arzusu olur da küçük bir kotra ile engin denizlerde dolaşmak isterse? Veya baloncu olup da havaya çıkacak olursa?"

Madam, "Sizde erkekler karılarına birlikte gitmek için cebredemezler mi?"

Ben, "Pek yakın yerlere götürebilirler. **(256)** Lakin uzak mahallere sefer edecek oldukları hâlde kadının gönlü olursa mürüvveten gider. İstemezse gitmez. Bir de sizde kadınlar zevçlerinin müsaadesi olmadıkça hiçbir malını satamaz imiş. Bizde ise bir kadın malını bildiği gibi satmak ve sarf etmek hususunda hür ve müstakildir."

Teyze, "Türk hanımları alaturkadan ziyade alafranga giyinirler diye işitmiş idik de onun için alaturka kıyafetle bizi kabul etmenizi rica eylemiş idik. Hakikat öyle mi?"

Ben, "Evet ekseri öyle."

Madam, piyanoya doğru bakıp, "Piyano çalarsınız değil mi?" **(257)**

Ben S. Hanım'ı ibraz ile, "Bu hanım benden daha iyi çalar. Çünkü on sene talim etmiş."

Madam, "Piyano da ancak on senede çalınabilir."

Ben, “O da mütemadiyen meşk edilirse on senede çalınabilir. Lakin acaba kaç senede tamamıyla öğrenilebilir.”

Madam, “Beni altı yaşında başlatmışlar. Şimdi yirmi sekiz yaşındayım. Teehhül edeli altı sene oluyor. O zamana kadar günde dört saat olmak üzere on altı sene taallüm ettim. Teehhül edeli de haftada iki gün çalıyorum. Daha şimdi piyano öğrendim. Piyano öğrenmek ne demek olduğunu biliyorsunuz ya?” **(258)**

Ben, “Evet madam ben de bildiğim için piyano taallümünden vazgeçtim. Piyanoyu çalan pek çok. Lakin tamamıyla bilen pek az. Çünkü piyano bilmek demek herhangi notayı olursa olsun ilk defasında o havanın nasıl çalınması lazım ise o sürat ve o tempoda çalmaktır. Buna da mütemadiyen on sene çalışmakla dahi muvaffak olunamıyor. İşte şimdi bu hanıma çaldırırız. Pek güzel çaldığını göreceksiniz. Fakat o çaldığı havaların notasını beş altı defa çalmıştır da onun için şimdi öyle çalabilir. Maksat ise o değil. Mademki şurada piyano bilen var, piyano da var, notalar da var. O hâlde istediğimiz bir havayı notasını **(259)** açtığı gibi çalmalı değil mi? En aşağı dört beş defa baştan aşağıya talim eder gibi geçtikten sonra onu dinlemeye heves mi kalır? Piyanoya başladığım vakit mütemadiyen dört sene kemal-i hahişle [büyük bir istekle] çalıştım. Notayı pek çabuk öğrendim. Piyano bilenler pek tatlı çaldığımı söylediler. Lakin bence matlup, derece-i maksuda [istenilen noktaya] muvasalat olduğundan [ulaşmak olduğundan] ne kadar müddet zarfında buna muvaffak olunabileceğini tahkike başladım. Tecrübemin neticesi bana gösterdi ki ustam buna nail olamamış. Kendisinin istidatsızlığına vererek pek tatlı piyano çalmakla müştehir [şöhret kazanmış] bulunan diğer bir usta getirdim. İlk işim bilmediği bir notayı önüne açmak oldu. **(260)** Usta notayı üçüncü defasında bana dinletebildi. O da olmadı. Gayrı ben usta arıyordum. Böyle usta beğenemediğimden ‘Canım sen nasıl usta arıyorsun,’ dediler. Matlubumu söyledim, ‘Senin istediğin usta İstanbul’da ya bir veya iki kişi bulunabilir,’ dediler. Tahkikatımın neticesi olarak istidat olur ve her gün dört beş saat çalışılır ise on beş senede piyano öğrenilmek kabil olduğunu anladım. Ben de on beş senelik ömrümü piyanoya vakfedemeyeceğimden dört senelik emeğime teeesüf ederek piyano dersini terk ettim. Şimdi beğendiğim bir hava olursa notayı açıp on, on beş defa **(261)** geçtikten sonra çalabilirim. Matmazel de elbet piyano çalarlar.”

Madam, “Evet çalar. Lakin daha benim derecemi bulamadı. Vakit lazım.”

Ben, “Mürüvveten bize dinletmenizi rica ederiz.”

Madam piyanonun önüne gidip kapağı açtı kapağın içerisindeki markasına bakıp

“Paris piyanosu. Vakıa piyanonun âlâsı Paris’te yapılır. Lakin Avrupa’nın diğer mahallelerinde de oldukça güzelleri yapılır. Beyoğlu mağazalarında çok yerlerin piyanolarını gördüm. Yerli işi piyano sordum, yok dediler taaccüp ettim. Sizde piyano yapılmaz mı?” **(262)**

Ben, “Hayır yapılmıyor. Bizde fabrikacılık daha o kadar terakki etmedi. Vaktiyle bu misillü şeyler şarktan Avrupa’ya giderken şimdi Avrupa’dan şarka geliyor.”

Madam, “ Piyano da Avrupa’ya şarktan mı gitmiş?”

“Ben Şarlman tarafından Harunü’r-Reşit’e bazı hedaya [hediyeler] gönderilmiş olduğundan bilmukabele [karşılık olarak] Harunü’r-Reşit tarafından dahi Şarlman’a ihda [hediye] ve irsal edilmiş [gönderilmiş] bir saat ve bir erganun [org] ve bazı akmişe-i nefiseye [güzel kumaşlara] o vakit Avrupaca sihir [sanat] nazarıyla bakılmıştı. Şimdi şarkiyyun nasıl ki Avrupa’ya taklit ediyorlarsa evvel zamanda Şarlman, tervic-i ulum ve maarif [bilim ve eğitimin ilgi görmesi] hususunda Devlet-i Abbasiyeye [Abbasi Devleti] **(263)** taklit ediyordu. Lakin buna muvaffak olamadı. Hâlâ Avrupa kiliselerinde çalınan erganunun işte o zaman Bağdat’tan gitmiş olduğu malumdur. Piyano da ondan alınmış bir şey olmak gerektir.”

Madam, “Acaba şimdi Bağdat’ta erganun yapılır mı?”

Ben, “Şimdi Bağdat’ta erganunu bilen bile yok.”

Madam, “Memleketin serveti bu türlü sanayi ve maarifin terakkisiyle olur.”

Ben, “Ulum ve maarif ve sanayi hep medeniyet ile lazım ve melzum [gerekli] gibidir. Bir yerde medeniyet ne kadar terakki ederse bunlar da o nispet üzre terakki eder. Medeniyet ise bir **(264)** seyyah gibidir. Ulum ve maarifi ve enva-ı tecemmülatı ve letaifi [çeşitli güzellikler ve hoşlukları] ile birlikte âlemi devredegelmiştir. Pek eski zamanlarda Babil ve Mısır’da dolaşıp oralardan Yunanistan’a geçmiş ve Yunanistan haraba yüz tutunca İskenderiye’ye gidip mülûk-i Batalese’nin [Batlamyus’un ülkesinin] eyyam-ı hükümetlerine [hüküm sürdükleri zamanlara] revnak vermiş [parlaklık vermiş] ve badehu Devlet-i Abbasiye zamanında Irak’a gidip Babil yerinde Bağdat’ı bulmuş ve ondan İran ve Türkistan’a doğru neşr-i eşia-i mamuriyet eylediği [mamuriyetin ışıklarını yaydığı] sırada bir taraftan dahi garba doğru imtidat ile [uzanarak] Endülüs’e gelmiş ve badehu Avrupa’ya yayılmıştır. Ve nasıl ki hükemayı İslâmiye [İslam bilginleri] ulum-ı hikemiyyeyi [felsefeyi] Yunan’dan alıp da hükema-yı Yunaniye’nin [Yunan bilginleri] mahsul-i fikirlerine kendi ihtiralarını [görülmemiş düşüncelerini] dahi ilave ederek **(265)** ulum ve maarifi bir derece-i âlülâle [en yüksek dereceye] isal

ettiler [vardırdılar] ise Avrupalılar da Arapların mahsul-i mesaisini [çalışmalarının sonucunu] hazır bularak onun üzerine sarf-ı efkâr ile [fikir üretmekle] ulum ve maarifi böyle akıllara hayret verecek bir dereceye getirmişler. Şimdi de bizde ulum ve sanayinin intişarı için hazır bulduğumuz Avrupalıların mahsul-i mesailerinden istifade gibi bir suhulet [kolaylık] vardır."

Madam, "Öyle ise eski dostlarınıza rağbet eylemelisiniz."

Ben, "Evet rağbet ediyoruz. Âle'l-husus bu padişahımızın cülus-ı hümayunlarından beri memleketimizde maarif ve sanayi öyle fevkalade bir sürat ile ilerliyor ki **(266)** karibü'l-ahdde [yakın zamanda] cümle maarif ve sanayinin mükemmeliyetini göreceğimizde şüphemiz kalmamıştır. Sizin gibi ashab-ı maariften olan seyyahinin gelip gitmeleri de buna bir alamettir."

Matmazel, "Siz sevdiğiniz bir havanın notasını veriniz de hemşirem çalsın."

Bir opera notası açtım. Madam o kadar mahirane bir surette çaldı ki hakikaten cümlemizi hayrette bıraktı. O kadar mükemmel çalışı daha dinlememiş idim. Herhangi notayı önüne açtıksa bila-fütur [bıkıp usanmadan] lüzumu vechile çaldı. Kendisinin derece-i matlubeye vasıl olan bir artist olduğunu gördük. Ezberden dahi birkaç güzel havalar çalarak bizi maharetine hayran eyledi. Hemşiresiyle **(267)** beraber katermen olarak yani dört el ile çaldılar. Kendilerinin meşkini na-tamam [eksik] buldukları genç matmazelin dahi bu sanattaki mahareti pek büyük takdir ve tahsine sezavar idi [değerdi]."

Ben, "Rica ederiz gayrı bunun üzerine bize piyano çaldırmayınız."

Madam, "Bari alaturka çalınız."

Ben, "Pekiyi alaturka çalarız. İsterseniz sonra alaturka saz da çalarız."

Madam, "Çok memnun oluruz."

S., N. Hanımlar ile acize piyanoda birer fasıl alaturka geçtikten sonra kimimiz ut, kimimiz keman ve kimimiz de kanun alarak çalmaya başladık. Alafranga havaların keman ile çalındığı malum ise de ut ve kanunun **(268)** buna kabiliyeti olup olmadığını sordular. Bir dereceye kadar kabiliyeti varsa da pek tiz perdeye çıkılınca kemanın yalnız kalacağını söyledik. Şu hâlde çalınması kabil olan bazı alafranga parçaları çaldık. Ondan sonra da acize piyano ve N. Hanım, keman ile birkaç kantolar çaldık. Epeyce müddet bu suretle mürur eyledi [geçti]. Yemekten sonra gelmiş olan misafirlerimizi yerli meyve ile yerli peynirlerimiz ve zeytin ve sucuk gibi sair türlü şeyler ile mürettep [düzenlenmiş] bir kahvaltı sofrasına götürdük. Peynirlerimiz pek ziyade mazhar-ı

takdirleri oldu. Reçellerin ayniyle Avrupa usulü olduğunu söylediler. Velhasıl kemal-i takdir ile hepsinden bir parça **(269)** olsun tenavül ile [yiyerek] bizleri de pek ziyade memnun eylediler. Bundan sonra da biraz bahçede gezildi. Yine birçok icra-yı musahabet edildi. Saat on birde gelecek olan vapurun vakti takarrüp eylediği cihetle, misafirlerimiz manto ve şapkalarını giydiler. Musahabet arasında iki hemşireler ara sıra İngilizce olarak bazı sözler teati eyledilerse de bu kelimat hep hakkımızdaki teveccühlerini ibraz eyliyordu. Bereket versin ki aleyhimizde değildi. Çünkü yüzümüze karşı zemmolunduğumuzu işitmek biraz güççe gelecekti. Misafire borç olan ihtiram hasebiyle mukabele dahi edilemeyeceği cihetle gönlümüz kırgın kalacaktı. **(270)** Resm-i vedayı icra ederken S. Hanım pek güzel olarak söylediği İngilizce ile o günkü musahabetten derece-i memnuniyete dair olan sözleri fasih bir surette söylemesi tasavvur olunduysa da evvelce gizlediğimiz için sonradan pek münasip olmayacağı mülahazasıyla yine o da yarım yamalak Fransızcasıyla rasime-i vedayı [vedalaşma törenini] icra eyledi.

O günün sabahından öğleye kadar nasıl bir güzel vakit geçirdikse öğleyin vürut eden misafirlerimizin de şen ve musikişinas bulunmaları güzel bir tesadüf olduğundan akşama kadar olan zamanımızı da pek eğlenceli bir surette geçirtmiş oldu. O akşam hanelerine avdet eyleyecek olan bizim **(271)** S. ve N. Hanımlar da şu güzel cemiyeti terk edemediklerinden ve misafirlerimizin avdet eyledikleri on bir vapurundan sonra da vapur bulunmadığından o gece bizde kaldılar. Ve o geceyi de pek şenlikli bir surette geçirdik. Bizim arkadaş hanımların bizde kalıp da yine güzel bir gece geçirmekliğimize badi olan Fransız misafirlerimizi de esna-yı musahabette lisan-ı teşekkürle yâd ve tezkâr eyledik [hatırladık].

N., " Bugün bahtımız eğlenceden açıldı. Acaba eşref saati mi var?"

Ben, "Evet, bugünkü eğlencelerimiz ahkâmiyundan birine hikâye olunsa bugün talihimiz buruc-ı hevaiyyeden [geçici hevesler burcundan] delv burcu [kova burcu] olup Sa'd-ı asgar [Venüs] dahi beyt-i şerifinde **(272)** utaritle mütenazır Sa'd-i ekber [Jüpiter] de ona nazar-ı meveddet [sevgi bakışı] ile nazır olmak gibi bahislere dalar ve birçok ıstılah [terim] paralar. Bu şeyler ise hüsn-i tesadüftür. Hüda [Allah] makûs [ters] ve menkûs [ters] tesadüflerden muhafaza buyursun. Doğrusu Cenab-ı Hakk'a hamd olsun bugün pek güzel vakit geçirdik."

“İntiha” [Son]

Tarih-i Osmaniyenin Bir Devre-i Mühimmesi

Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti

Muharriri
Fatma Aliye

Sahip ve Naşiri
Kanaat Kitaphanesi Sahibi İlyas

Dersaadet
Kanaat Matbaası
1331

Sadeleştirme : Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
İletişim için: cevdetk@erciyes.edu.tr

Mukaddime [Önsöz]

Sultan Osman Han'ın tesis eylediği [kurduğu] hükümet-i Osmaniyenin gerek kendi ve gerekse nesl-i necibi [soylu nesli] Sultan Orhan ve onun mahdumu [oğlu] Sultan Murad-ı evvel Hüdavendigar'ın tevsi-i bilad [beldeleri genişleterek] ve tezyid-i şan [şanını artırarak] ve satvet eyleyerek [şiddetle saldırarak], bir devlet-i muazzama [büyük bir devlet] haline getirdikleri devletin Sultan Yıldırım Bayezit'ten sonraki eyyam-ı fetreti [fetret günleri] tarihte Osmanlı Devleti'ni fasl-ı evvel [birinci devir] ve fasl-ı sânîye [ikinci devire] ayırmış, fasıla-ı saltanat [yönetim boşluğu] olan sinîn-i fetret [fetret yılları] Çelebi Sultan Mehmet'in on bu kadar sene sonra taht-ı Osmaniye cülusuyla hitam [son] bulmuş ve sultan-ı müşarünileyh [adı geçen sultan] müessis-i sânî [ikinci kurucu] unvanını almıştır. Buna muvaffak olan Çelebi Sultan Mehmet, bizzat yirmi dört muharebede bulunup kırka karîb [yakın] yara alan şeci [cesur] bir cengaver olduğu gibi gayur [gayretli] ve cesur bir siyasî ve umur-ı mülkiyede dahi mahir ve behreverdi [nasibini almıştı].

Evvelce o derece kesb-i vüsat ve şevket eylemiş [genişlik ve büyüklük kazanmış] ve Yıldırım Bayezit'in fütuhatı [fetihleri] da munzam bulunmuş [eklenmiş] olan devlet-i şekimenin [dayanıklı devletin] Timurlenk'e mağlubiyeti ve bahusus [özellikle] Murad-ı evvel zamanında Osmanlı askerinden kat kat kesir [fazla] olan düvel-i müttefika [birleşik devletler] ordusuna galip gelen Osmanlı ordusunun Timur'un ordusu tarafından perişan edilmesi mesailinde [meselelerinde] insanın bir düşünceye düşmemesi ve onun esbabını [sebeplerini] aramaması mümkün olamaz. [s.4]

Buna kesb-i vukuf [öğrenmek] için tarihe müracaat olunacak değil mi? Lakin Sultan Yıldırım Bayezit ile Timurlenk'e dair tarih diye yazılan asarın kesreti [eserlerin çokluğu] ve bunların yekdiğerine mübayenet [ayrılık] ve mugayireti [farklılığı] içinden kolayca bir fikir alıp da çıkılacak şeyler değildir.

Hatta bu mübayenet, fark ve tefavüt [birbirinden başkalık] derecesinde dahi kalmayıp bazı kitaplarda yekdiğerine zıddiyete kadar çıkmıştır. Mesela bazıları Yıldırım Bayezit Han'ın müddet-i esaretinde Timur tarafından pek ziyade hakaret ve eziyete duçar olduğunu [uğradığını], kafese konulup gezdirildiğini yazdıkları halde bazıları da Timur'un pek ziyade azâr [özürler dileyerek] ve ikram ile ekâbir-i padişaha [padişahın büyüklüğüne] edilecek muameleden ayrılmadığını, Bayezit Han hem hürmet hem de nezaket görmüş olduğunu bir çok mevsûk-ı vakayi-i tarihiye [tarihî olayların belgeleri] ile ibraz eylemişlerdir [göstermişlerdir].

Timur'un ahvali [durumları] hakkındaki zıddiyetler şayan-ı hayret [hayret edilecek] dereceye varmıştır. Bazıları Timur'un pek âlim olup, hatta kendi kalemiyle Çağatayca yazılmış asar bırakmış olduğunu, bunların biri *"Tüzükat"* namıyla yaptığı bir takım kavanini kaleme almış olduğu ve tercüme-i hâlini [hayatına] kendi yazıp bunda ahval-i zalimaneden kendisini teberraya [aklamaya] çalışmış bulunduğu bildirildiği halde bazı tevarihte hem de tevarih-i muteberede Timur'un ümmî olduğu, okuyup yazması olmayıp Farisî, Türkî ve Moğol lisanlarını söylediği yazılmıştır. Bu iki tezat arasında bir mutavassıt [orta yol] meydana gelir ki o da Timur pek çok meşahir-i ulema ve müverrihin [meşhur alimler ve tarihçiler] ile birlikte yaşadığından ekser musahebatı [sohbetleri] [s.5] onlarla bulunduğundan kendi söyleyip onlara tahrir ettirmesiyle eser onun sözü ve onun fikriyle husule [meydana] gelerek onun namı verilmiş olmak ihtimalidir.

O zaman ulum ve fünun [ilimler ve fenler] âlem-i İslamiyette [İslam âleminde] pek müterakki [gelişmiş] olup pek büyük ulema ve müverrihin mevcut olduğu, bunların bir takımı Timur nezdinde [yanında] bir takımı da Bayezit han tarafında bulundukları halde sonradan o vakayi-i tarihîyede [tarihî olaylarda] o derece zıddiyetler husule gelmesi bir takım masallar türeyip bunların kitaplara yazılması şayan-ı hayrettir [hayret edilecek şeydir].

Tarihlerin bazıları Yıldırım Bayezit'in bir çok fütuhattan sonra eyyam-ı zafer [zafer günleri] ve saltanatının son senelerini işret [içki] ve zevk ü sefahata [zevk ve eğlenceye] hasr [ayırma] ve buna kendini alamayacak, umur-ı devletten [devlet işlerinden] haberdar olamayacak kadar dalmış olmasıyla Timurlenk'in hücumu

karşısında bulunmuş olmasını söyler. Hatta Bayezid-i evvelin o zamanki halini nev-i beşerin iki sınıfının civan-ı dilrübaları [gençleri] arasında kendini bilaperva [korkusuzca] cinayat-ı nefsaniyeye [kin ve garezle ilgili cinayetlere] vermiş bir sermest [sarhoş] olarak tarif ederler. Bazıları da Timurlenk'in Moğolların kesret ve kuvvetiyle Osmanlı ordusunu münhezim [hezimete uğramış] ve perişan eylediğini anlatıp hunriz [kan dökücü] Timurlenk'i insanlıktan çıkararak yırtıcı bir canavar ve kan içmeye doymaz bir hunhar olarak anlatıp tasvir ve tariflerinde onu âdeta bir umacı haline getirirler. Ve önüne geçilmesi kabil [mümkün] olmayan bir ucube gibi anlattıkları Timur'un kuvvetine karşı mağlubiyette Yıldırım'ı mazur gösterirler. [s.6]

Şuabat-ı ulum [ilimlerin kolları] terakki ettikçe ilm-i tarih [tarih ilmi] dahi metin [sağlam] ve muayyen [belirli] bir mevki [yer] alınca hakayık-ı tarihiyeden [tarihi hakikatlerden] gayrı olarak tarih diye yazılan rivayetler [söylentiler] de masal hükmüne inmeye başladı. Eşher ve esahh [en tanınmış ve en gerçek] rivayattan [söylentilerden] gayrısı makbul [kabul] olamadığı gibi vesaika müstenid olamayan [belgelere dayanmayan] bir eser de âlem-i tarihte [tarih dünyasında] bir mevki bulamıyor. İbn-i Haldun tarihinin mukaddimesinde [ön sözünde] tarih yazmak nasıl olacağını izah ve tarih diye yazılan bir takım asarın muhalif-i hakikat [gerçek dışı] görülen rivayatını pek akilane [akıllıca] ve mantıkî bir surette ret ve cerh eylemiştir [çürütmüştür]. Ve yazdığı tarih bir çok lisanlara tercüme olunduğu gibi cümle tarafından tarih olarak kabul edilmiştir. Vakanüvisler [resmi devlet tarihçileri] tarafından cem-i vesaik [belgelerin toplanması] ile tahrir olunan [yazılan] tarihler de vesaika müstenit bulunmalarından dolayı mevki-i ehemmiyette yer almışlardır.

İbn-i Haldun'un ret ve cerh eylediği suretteki tarihe dair asar ise şimdi delil ve bürhan [ispat] alınacak asardan madud değillerdir [sayılmazlar]. İlm-i tarih ilerledi, müverrihlik güçleşti. Bu gün bir eserin tarih diye yazılması, onun tarih addolunmasına kifayet etmiyor. Hakayık-ı şamil olamayan [gerçekleri kapsamayan], vesaika istinat edemeyen bir eser, tarih olarak kabul olunamıyor. Eserinin âlem-i tarihîde kabulünü ve orada payidar [sağlam] olmasını isteyen bir müverrih, kendi milletinden dahi bahsederken hakayık-ı tarihiyeyi olduğu gibice kaydeylemesi için tamamiyle bitarafane [tarafsız] icale-i kalem eylemesi [kalem oynatması] lazım gelir. İçinde yanlış menkulat [ağızdan ağıza yayılan bilgiler] ve tarafgirane mülahazat [taraflı düşünceler] bulunması derhal o

eseri mevki-i [s.7] tarihten yuvarlayıp iskat ediveriyor [düşürüveriyor]. Derununda [içinde] yanlış bir fıkra görülen eserden delil ve bürhan getirilmesi mümkün olamayarak ondaki sahih mesailden dahi diğer bir tarih-i muteberde görülmeyince bahs olunmuyor. Öyle bir eser ilm-i tarihin mevki-i ehemmiyetinden yiyeceği sille-i tekzip [yalanlaması] ile yuvarlanıp düşüyor.

Kosova muharebesinde düvel-i müttefika ordusu asakir-i Osmaniyeden beş kat ziyade olup, beş yüz bine vardığı, içlerinde yirmi bin zırhlı şövalye süvarisi bulunduğu halde Murad-ı evvel hazretleri galip gelmişti. Timur'un on bini zırhlı olarak yedi yüz bin askeri olup Yıldırım Bayezit'in askeri de üç yüz bindi ki düşman askeri iki kattan yüz bin ziyade ise de üç kat olmuyor. Kosova muharebesindeki gibi düşman tarafı beş kat ziyadeye varmıyordu. Yıldırım Bayezit'in şecaat [yiğitlik] ve cesareti malum olup Kosova Muharebesi'nde gösterdiği cengaverlik ve maharet-i harbiyesi [savaş becerisi] de meşhurdur.

Hatta Timur'un askerinin yedi yüz bin kişilik olmasını mübalağalı görenler, istiksar edenler [çoğaltanlar] bulunup bazı tarihler bunu daha az miktarda gösterirler ki bu da Sultan Bayezid-i evvelin mağlubiyeti hakkındaki hayreti tezyide bais [artırmaya sebep] olur. Zira Osmanlı ordusunun mevcudu üç yüz bin kişilik olduğu tevarih-i mutebereye geçmiştir. O halde Yıldırım Bayezit Han, neden mağlup oldu diye düşünmemek mümkün olamıyor. [s.8] Bu gibi mesail-i tarihiyemizin esbap ve hakayıkına [tarihimize dair meselelerin sebep ve gerçekliğine] kesb-i vukuf eylemiş kimselerimiz vardır. Fakat ekseriyeti [çoğunluğu] teşkil edemez. Kendi tarihini öğrenmek ise bir millete lüzumu olan şeylerdendir. Bir takım tarihlerin tarz-ı tahrirleri [yazılma şekilleri] ancak tetkikat-ı tarihiye azm ve cezmiyle mütalaasına tahammül edebilen mütetebiinin [araştırmacıların] okuyabileceği surette bulunmaları, bazıları da mana meselesinden ziyade kitabetlerini tesci* ve tezyinine [süslenmesine] ehemmiyet vermiş olmaları, lisanımızın açık ve anlaşılması sehil [kolay] bir surette yazılmaya başlayalıdan beri ise âlem-i tahririn serbest bulunamaması hakayık-ı tarihiyeye pek çoklarımızın adem-i vukufuna [bilgi yetersizliğine] badi [sebep] olmuştur.

* Nesirde kafiye kullanma, cümleleri kafiyeli bir şekilde yazma sanatı.

Zaman-ı Sultan Abdülmecit Han'da kitabetin bir dereceye kadar anlaşılır bir hale gelmesi[†] ile Hayrullah Efendi'nin yazdığı tarihte Yıldırım Bayezit Han'ın ahvali hakkındaki mesaile gelince ona dair olan kelimelerin ihtizazatı [titreyişleri] adeta o kelimeleri tahrir eden kalemin lerzelerini [titreyişlerini] aksettiriyor [yansıtıyor] ve hakayık-ı tarihiyeyi yazacağı beyanıyla şüru eylediği [başladığı] eserinde bir şey demiş ise onu tamir eylemeye çalışarak ziyadesini öğrenmek isteyenlere sair tevarihin mütalaasını tavsiye eyliyor. Demek ki Hayrullah Efendi, evvelce azmettiği şeyi fiile getiremiyor. Halbuki Âl-i Osman hazeratının [Osmanlı ailesi hazretlerinin] o hanedan-ı âlîşândan [şan ve şerefi büyük olan hanedandan] gelen padişahların devlet-i muazzamayı Osmaniyeyi nasıl o rifat [yükseltme] ve şevkete isal eylediklerini [ulaştırdıklarını] görerek onlar gibi hareket eylemesi ve devr-i inhitat [gerileme dönemi] zamanlarında padişahların ne yoldaki [s.9] hareketleri sebeb-i tedenni-i satvet-i devlet [devletin yükselişini durdurma sebebi] olduğunu anlayarak o gibi şeylerden tevakkisi [sakınması] kendilerinin de arzu edecekleri şeyler olması tabii iken bâdî-i istibdat ve inhitat [baskı ve çöküş sebebi] olan erkân-ı hükümetin [devlet ileri gelenlerinin], kuvvet ve kudret-i hükümeti kendi ellerine almak istemelerinden, padişahları her şeyden haberdar etmemek hususundaki mesai ve tertibatları [çalışma ve tertipleri] değil midir ki en büyük zararlara sebep olmuştur. Hayrullah Efendi ve emsalinin [benzerlerinin] o gibi tereddütleri ulum ve maarifin intişarına [ilimlerin ve kültürün gelişmesine] henüz yol açılmış olan bir zamanda ilk hatvelerdeki [adımlardaki] lerzelerdi. Sultan Mahmut Han-ı sânîye *İbn-i Haldun Tarihi*'nin tercümesi arz olunduğu zaman cennetmekan "sus!... çocuk eline ustura verilmez!..." buyurmuştu. Çocuk addettiği millet-i Osmaniye! O ustura da *İbn-i Haldun Tarihi*ydi!

Reşit Paşa'nın himmet ve gayretiyle ilan olunan Tanzimat-ı Hayriye'den sonra dahi henüz bir hükümet-i meşruta [meşrutî hükümet] halini almamış, Parlamani [Parlementosu] namevcut [mevcut olmayan] hükümetin âlem-i tahririnde [yazı âleminde] serbesti-i tam [tam serbestlik] bulmak mümkün olabilir miydi? Husûf ve Küsufun [ay ve güneş tutulmasının] bir ana tesadüfü gibi sonraki zulmet-i alem-i maarif [eğitim ve kültür aleminin karanlığı] ise artık bütün bütün o yolu kapamıştı.

[†] Metinde farklı bir şekilde yazılmış.

Âlem-i teceddüt ve terakkide [yenileşme ve ilerleme dünyasında] ilm-i tarihin aldığı mevki malum olduğundan bu zaman-ı meşrutiyetimizde [Meşrutiyet döneminde] bizde dahi tarihin o lisan-ı serbestî [serbest bir dil] ile yazılması emr-i tabii [doğal iş] halini almıştı. Şu yakınlarda Ali [s.10] Seydi Bey'in *Tarih-i Osmani*'si ile Ahmet Refik Bey'in tarih-i Osmaniye ait risaleleri [kitapçıkları] memleketimizde hazine-i tarihin miftahı [tarih hazinesinin anahtarı] namına kesb-i liyakat edecek [yeterlilik sağlayacak] surette bir lisan-ı tarih ile yazılmış, kendileriyle emsali [benzerleri] bu hususta ilk hatveyi atan zevat [kişiler] olmuştur.

Kosova muzafferiyeti [başarısı] ile Ankara hezimeti pek çok yazılmış ise de o hezimete badi olan ahval, esbab-ı mesrudeden [belirtilmiş sebeplerden] dolayı lisan-ı fasih-i tarihle [açık bir tarih diliyle] ifade olunamadığı gibi ona taalluku [onunla ilgisi] olan Yıldırım Bayezit Han'la Timur vakayiine ilave olunan masallar o mübhemiyete teşevvüş [karışma] de ilave etmiş bulunduğundan ciddi bir surette tetebbuat-ı tarihîye de bulunmayanlar [tarih araştırması yapmayanlar] için içinden çıkılması müşkil [zor] ahval sırasına girmiştir.

Acizeyi tedrisi [bana ders vermesi] vefatı zamanına kadar devam eden pederim ve üstadım Cevdet Paşa merhumun Arabî, Türkî, Farisî lisanlarıyla kendisinin kesir olan kitaplarından başka İstanbul, Mısır, Halep, Şam kütüphanelerindeki kitap ve vesaikten tetebbuatı ve Fransızca muallimi Emin Efendi muavenetiyle Fransızca'dan olan mütalaatı [okumaları] ile ilm-i tarihte husule getirdiği behre [hisse] ihtisas erbabınca malumdur. [s.11] Acizeyi tedris hususunda kendisinin deruhte ettiği [üstlendiği] dürûstan [derslerden] biri de tarihti. Tarihin ruhu gibi olan hakayık-ı tarihîye meselesini bu şakird-i acizine [aciz öğrencisine] anlatmaya haylice çalışmıştı. Bu hülasayı onun gösterdiği yolda yazmaya çalışıyorum.

Ve min-Allahüttevfik [Başarı Allah'tandır].

Maksad-ı Tesis ve Tevsi [Kurulma ve Yayılma Amacı]

Ertuğrul Bey Söğüt nahiyesinde Kayı Hanlı kabilesinin bir cüz-ü kalil ile temekkün etmemiş ise de elli bin oba ile Horasan'dan diyar-ı Rum'a hicret etmiş olan Süleyman Şah'ın oğlu olduğundan Türkmenler içinde itibar ve nüfuzu vardı. Ertuğrul Bey'in Gündüz ve Sarıyatı ve Osman namında üç oğlu olup onların sinnen küçücüğü olan Osman Bey pederinin pek büyük bir medar-ı ümidiydi. Umur-ı mühimmeyi Osman Bey'e tevdi ederdi. Osman Bey pederinin hayatında sekiz sene kadar başbuğluk etmişti. Osman Bey küçük sindeyken lüzum görülen bir mesele için Ertuğrul Bey onu tarafından vekil olarak Konyaya göndermiş o gibi mühim bir umuru pederinin tevdi ettiği küçük sindeki Osman Bey'in fetanet ve iktidarı enzarı celbetmekle Konya erkânı ona Osmancık derlermiş.

Osman Bey'in şecaati ve umur-ı harbiyede mahareti ile zeka [s.12] ve fetanet ve tedbir ve umur-ı mülkiyede hüsn-ü idaresi, fikr-i selim ve hüsn-ü halkı cümleye kendini sevdirmiş olduğundan Ertuğrul Bey'in vefatında kabilesi tarafından emarete intihap olunmuş, kendinden büyük olan biraderleri bunu hüsn-ü kabul etmiş ve Sultan-ı Selçukî tarafından Osman Bey'in emareti tasdik olunmuş. Amcası Dündar Bey, dava-yı riyasete kıyam etmiş ise de takdir ve tasdik-i umumi ile olan bu şeye karşı elinden bir şey gelememişti.

Osman Bey şeci ve bahadır olduğu gibi gayet durendiş [akıllı], müdebberdi [tedbirliydi]. Zeka ve hüsn-ü ahlakı küçük yaşından beri calib-i enzardı. Amcası Dündar Bey'i bir tir-i kaza ile itlaf etmesi ise mütehevvir [birden bire kızan] ve hodgam [kendini beğenmiş] ve haris-i cah [makam, mevki düşkünü] olmasından değildi. O amcasının garaz [kin] ve adavetine [düşmanlığına] çok zaman tahammül etti. Dündar Bey kendi makam-ı emarete geçmek için bir çok entrikalar çeviriyordu.

Osman Bey Sultan-ı Selçukîye karşı pek çok sadakat gösterdi. Ve Türk hükümeti olan Selçukîye Devleti'ni yaşatmak için imkân dairesinde yardımda bulundu. Fütuhatta bulundukça şımarıp isyan etmedi. Sultan-ı Selçukî ile uğraşmadı. Ganâimden [ganimetlerden] Sultan-ı Selçukîye de takdimatta bulunurdu.

O zamanlar padişahın, hakanların hükmü altında bulunan hanlardan emaret-i muhtara sahip olanlara Şah lakabı veriliyordu. Bu kabileden olarak Ertuğrul Bey'in pederine Süleyman Şah [s.13] denilmiş olduğu gibi Sultan-ı Selçukî tarafından Osman Bey, "Ebunnasr Osman Şah" diye talkîb olunmuştur [lakabı verilmiştir].

Devlet-i Selçukîye'nin yaşamayacağını görünce Osman Şah, maksadı bir Türk hükümeti tesis etmek ve onu bir devlet-i şekîme ve muazzama [dayanıklı ve büyük bir devlet] haline getirmekti. Ol babdaki mesaisi nefsince bir hırs-ı debdebe ve dârât değildi. Sultan olduğu fütuhatıyla pek çok ganaîm aldığı, hükümetine servet geldiği zamanda o ne sefahat etti ne de debdebeye mütmayil [meyilli] göründü. Ganâimden hissesine isabet edeni de imarat ve hayrat amâline [bayındır hale getirme ve hayır amacına] ve memleketin ihyasına [canlandırılmasına] milletin terfih-i haline sarf ettirdi [bolluk içinde yaşamasına harcattı]. Bir Türk hükümeti tesisi hakkında Sultan Osman'ın maksadı kendisince o kadar mukaddes [kutsal] ve mukrarrerdi [sağlamdı] ki o bütün say ve himmetini [çaba ve gayretini] o hususa sarf eder ve o maksada canından ziyade itâ-yı ehemmiyet ederdi [önem verirdi]. Osman Şah bir hayli fütuhatıyla memalikini [devletini] tevsi ve servet-i hükümeti tezyid etmekle [hükümetin servetini artırmakla] beraber etrafına toplanan bir çok Türk aşâirini [aşiretlerini] iskan [yerleştirme] ve imar-ı bilad [beldeleri imar] ile de cidden meşgul oluyor hem harben [savaşarak] ve hem de idareten [yönetim bakımından] bir devlet tesisi hususunda maharet-i harbiye [savaş becerisi] ile umur-ı mülkiyedeki [yönetim işlerindeki] behre [pay] ve iktidarın kendisinde cem edildiğini gösteriyordu. Bu ahval ve hemcivarları [komşuları] olan Tekfurların enzarına çarpmakla [dikkatlerini çekmekle] ileride kendi mülklerinin de onun eline geçeceğini düşünerek beynlerinde [aralarında] Osman Şah'ın ifnâ-yi vücuduna [vücudunun ortadan kaldırılmasına] karar vermişler ve bunun için de bir çok hile ve hudalara [düzenlere] müracaat etmişler ise de [s.14] Cenab-ı Hak onu halas etmiştir [kurtarmıştır]. Osman Şah Hıristiyan Tekfurlar ile de pek iyi geçinir ve ahbapça [dostça] görüşürdü. Tekfurlar tarafından davetle tuzağa düşürülmeye çalışıldığı malumdur. İnönü Tekfuru'nun ziyafetindeyken hasmı olan Eskişehir Tekfuru ile Harmancık Tekfuru Köse Mihal'in İnönü Hisarı'nı muhasara ederek [kuşatarak] Osman Bey'i takip ettikleri zaman ziyafet sahibi hayret ve tereddütteyken Osman Bey'in kendi ittibâı [taraftarları] ile dışarı çıkıp iki hükümdarın askerini perişan ettiğinde esir ettiği Köse Mihal'i vaat ettiği dostluk üzerine itlaf etmeyip bırakmıştı. Osman Şah kendi için

kurulan tuzaklar ve tertip olunan hilelere bazen kendi zekası ve bazen de canını bağışladığından dolayı minnettar kalan Köse Mihal'in ima ve ihtarı [uyarısı] ile vakıf olurdu. Sonra hemcivar Tekfurların kendisini tesmîm [zehirleyerek] veya hile ile itlaf hususundaki ittifaklarına da vâkıf oldu. Tekfurların Osman Şah'ın şahsına bir garazları yoktu. Onun büyük bir devlet tesis ederek kendi mülklerini de zamîme-i memalik etmesinden [ülkesine katmasından] havf ediyorlar [korkuyorlar] ve meselenin meydana gelmemesi için öyle bir hükümeti tesis edecek olan kahramanı merdâne bir surette [mertçe] üzerine varıp mağlup edemediklerinden kancıkçasına itlaf ile maksadının husulüne mâni olmak istiyorlardı. Osman Şah'ın herkesle hüsn-i imtizacı [iyi geçinmesi] ve cümleye hüsn-ü muamelesi pek çok kimseleri kendisinden [s.15] hoşnut etmiş bulunduğundan öyle bir kahramana kıyılmaya vicdanları razı olmayan Hristiyan ehibbasından [dostlarından] dahi kendisini haberdar edenler bulunduğu halde amca Dündar Bey'in o düşmanlarla muhaberesi duyulunca onun canından ziyade cangâhındaki [can evindeki] maksadı-ı âlîye kast demek olan bu hale karşı sabrı tükendi, elinden bir tîr-i kaza çıktı. Osman Şah, makam-ı hizmetinde bir rakip görmekle veya hırs-ı câh ile böyle bir şeye yapacak olsaydı Dündar Bey'e nispetle genç olan kendi büyük biraderlerinden korkar, onları imhaya çalışırdı. Biraderleriyle pek güzel geçinirlerdi. Çünkü biraderleri o maksadı takdir etmişlerdi. Tatarların istilasıyla perişan olan Türkleri bir kuvvet altında toplayıp onlardan bir kuvvet teşkili gibi bir emr-i hayrı [hayırlı emri] o hanedanın Dündar Bey'den gayrı aza [üye] ve erkânı takdir ederlerdi. Biraderleri Osman Bey'e silah arkadaşlığı ederler, birlikte adâya [düşmanlara] karşı harp ederlerdi. Biraderlerin birisi olan Gündüz Alp o muharebelerin birinde şehit oldu. Dündar Bey'in bir hırs-ı pirî [ihtiyarlığın verdiği hırs] ile harîs-i makam-ı hükümet olması [iktidar peşinde koşması] ve o emelinden geçemediğinden başka Osman Şah, hükümetini büyüterek zaferler, şanlar kazandıkça milliyeti ve hanedanı namına iftihar edecek yerde kıskançlığını tezyitle [artırarak] o kahramana suikast için ittifak eden Tekfurlar ile muhaberesi birader zadesinin [kardeşinin oğlunun] tahammülünü tüketmiştir.

Bazılarının bu kaza için umur-ı harbiyeye dair bir bahis [konuşulan bir mesele] [s.16] esnasında diye yazmaları doğru olmadığı gibi bazılarının da bir bahis esnasında bittehevvür [öfkelenerek], vukuunu yazmış olmaları da kâfi değildir. O bahsin ne olduğu söylenmeyince, esas mesele anlaşılmayınca, Osman Şah'ın mütehevvir [öfkeli,

hiddetli] mizaçta olmasına zâhib olunabilir [zannedilebilir]. Halbuki Osman Şah müdebber, mütehammil [tahammül eden] ve durendîşti. O derece sabretti ki Mal Hatun'a olan aşkını üç sene ihfâ etmişti [gizlemişti]. Hem öyle bir sevgi ki bir aşk-ı hakikiydi. Bir yandan adâ [düşmanlar] ile uğraşırken bir yandan da kalbindeki sevda ile güreşiyor, kimseye bir şey söylemiyordu.

Bazı müverrihler Osman Bey'in Mal Hatun'a teklif-i izdivacına [evlilik teklifine] karşı ondan faziletten başka sermayesi olmaya fakir bir şeyh kızının kendisi gibi büyük ve asil bir zat ile izdivacı [evliliği] mümkün olmadığı cevabını almasıyla bir aşk-ı nevmit [ümitsiz bir aşk] halinde kaldığını yazmışlar ise de bu doğru değildir. Şeyh Edebalı tedrisat-ı ulum-u âliye [tefsir ve hadis ilimlerin öğretimi] ile meşgul büyük bir dergâh sahibi olup, fakir değildi. Kendi nefsi için para iddiharını [biriktirmeyi] âdet edinmeyip eline geçeni askerlerine, fukarasına sarf eden Osman Bey'den daha zengindi.

Sultan Osman vefat ettiği zaman evladına servet bırakmadığı halde ondan dört ay evvel vefat eden Edebalı pek zengindi. Oğuz Han neslinden, Süleyman Şah neslinden olması ve bir emaret [beylik] beyi bulunması, asalet cihetiyle Osman Bey, Mal Hatun ile müsavî [denk] [s.17] bulunuyordu. Lakin Mal Hatun'un bu farkı bir mâni görmek değil, öyle bir kısmeti bir nimet bileceği ise rüya tabiri meselesinde Edabali'nin Osman Bey'e kızının izdivacını kendisin teklif eylemesiyle anlaşılır. Eskişehir beyzadesinin [Eskişehir Bey'inin oğlu] de Mal Hatun'a talip olmasından bir nizaya [kavgaya] sebebiyet vermemek üzere Şeyh Edebali tarafından her ikisine de cevab-ı ret [ret cevabı] verilmiş olduğu halde bu cevab-ı reddin yine Osman Bey ile talib-i diğer arasında bir husumet ve mücadelat [mücadele] açmış bulunduğuna dair bir rivayet de bazı tarihlere geçmiş ise de rüya tabiri meselesinde Edebali'nin kızının izdivacını tarz-ı teklifi [teklif şekli] evvelce öyle bir talep vaki olup reddedilmiş olmasına ihtimal verdirecek surette değildir. Kütahya Beyliği'nde bulunan Germiyanoğlu Alişar Bey'in Eskişehir'i Kütahya muzâfâtından addeylemek [Kütahya'ya bağlı yerlerden biri olarak kabul etmek] hususundaki iddia ve ısrarı Sultan Osman'a muhalif ve muarız [karşı] bulunması için ciddi ve esaslı bir sebep olup hatta Germiyanoğlu'nun Eskişehir pazarında satılan emtiadan [mallardan] resm-i bâc [pazar vergisi] almak üzere gönderdiği memurîni Osman Şah'ın tardı [kovması] üzerine araları pek ziyade gerginleşerek nihayet bir muharebe zuhuruna bais olmuştur. Sultan Osman'a "Şah"

unvanı verilmesi 683 senesinde olup Eskişehir bâc-ı bazar vakası 688 senesi dahilindedir. Osman Bey'in Mal Hatun'u görmesiyle izdivaç etmesi arasında ancak üç sene bulunması, Şah unvanı verilmeden evvel henüz Osman Beyken Mal Hatunla [s.18] izdivaç etmesi bu vakıanın tarihçe olan tezadını da gösterir. Bir de harpte pek şeci olan o kahraman gönül meselesinde pek nazik ve mahcuptu. Tevarih-i mutebere, Osman Bey'in sevdasını üç sene ketm ve ihfa ettiğini [gizlediğini] bildirir. Mal Hatun'a aşkını itiraf etmek değil, Edebali'den kızını zevceliğe istemek için bile hicap eylemiştir [utanmıştır]. Osman Bey'in bu meseleye şümulü olan gördüğü rüyayı dahi daima görüştüğü Edebali'ye kendisi söylemeyip müridanından [müritlerinden] Dursun vasıtasıyla Edebali'ye bildirmesi de bunu ifham eyler [düşündürür]. Bazı müverrihler [tarihçiler] Osman Bey'in Edebali'ye misafir olduğu bir gecenin sabahında pencereden Mal Hatun'u tavuklara yem verirken görmüş olduğunu naklederlerse de doğrusu budur ki Osman Bey, gençliğinde Edebali'nin Söğüt nahiyesindeki dergâhına gider ve onunla görüşürdü. Bir gün gezen bir takım kızlar arasında bir duhter-i sahib-i hüsn ü ân [güzel bir kız], onun nazarını ve gönlünü celbeyledi ki o da Mal Hatundu. Nihayet hemen herkesçe malum olduğundan dolayı burada tekrarına lüzum görülmeyen rüyasını Şeyh Edebali'ye tabir ettirdiği zaman Edebali ona kızını verdi. Sultan Orhan ile şehzade Alaaddin de o izdivaçtan dünyaya geldi.

Osman Şah'ın şecaat ve bahadırlığı ve memalikini imara, tebası [vatandaşları] hakkında icra-yı adalete ve ihkak-ı hukuka [adaleti ve hakkı yerine getirmeye] olan şöhretidir ki sair Türkmen beyleri de mevcutken birçok Türkler [s.19] ve erbab-ı seyf-i sinan [kılıç ve ok sahibi askerler] onun etrafına toplandılar. Saltanat-ı Selçukîye'nin mahvolması üzerine bilcümle ümera ve rüesa-yı aşâir [beyler ve aşiret reisleri] ve kabâil [kabileler] bil-ictima [toplanarak] Osman Şah'ı taht-ı saltanata iclas eylediler [geçirdiler]. Oğuz Han kaidesi [kuralı] üzere merasim de icra olunup ümera ve rüesanın her biri Osman Şah'ın önünde diz çöktü. O da her birine birer bardak boza verdi. Bozayı içmekle biat etmiş oldular.

Konstantiniye İmparatoru, Osmanlı hükümetinin büyüyüp ilerlemekte olmasını hoş görmeyip kendi kızını birçok hedâyâ ile [hediyelerle] Asya kıtası padişahı Hüdabende Han'a vermiştir. Kayser kızı, Mehmet Hüdabende'yi tesir-i nüfuzuna mağlup ederek [etkisi altına alarak] babasının memleketi lehine hayli işlerde bulunurdu. Hüdabende

Mehmet Dilber-i Rumî'nin [Rum güzelinin] hatırı için Türkmen ümerasına - Kıyasara [Bizans İmparatorları] Devleti, Moğol hanlarıyla ittifak etti. Onun memleketlerine kimse el uzatmasın diye - 708 senesinde fermanlar gönderdi.‡ Hüdabende'nin bu tavrı Sultan Osman'a girân [ağır] gelmekle hemen askerini toplayıp İznik'e yürüdü. Ve oradan İstanbul boğazındaki İstavroz karyesine kadar olan bütün memaliki [20] çiğnedi. Koca Hisar'ı ve Lefke'yi zapt eyledi. Akhisar ve Geyve arz-ı itaat ettiler.

O taraftaki Moğollara Kisra muavenet eylemek için, İlhan Hüdabende tarafından emirler gönderilmekle Çavdar Tatarları reisinin yanına Moğollar toplanmış ve Osmanlı aleyhinde bulunan Kütahya hükümdarı Germiyanoğlu'nun Türkmenlerinden bir miktar da Tatarlara iltihak eyleyerek 712 senesinde büyük ordu teşkil etmişti.

Sultan Osman Tatarların Kütahya hududunda tecemmularını [toplanmalarını] haber alınca mahdumu Orhan Bey'i serdar ve o zaman İslamiyet'i kabul etmiş ve ümera-yı Osmaniye sırasına geçmiş olan Köse Mihal'i müsteşar [danışman] nasbla [atayarak] Eskişehir tarafına asker sevk eyledi. Eskişehir'e gitmiş olan Orhan Bey, Tatarların birden bire Karacahisar pazarını basıp etrafını nahb ü gârât ile [yağmalayarak] haylice şeyler alıp geri döndüklerini işitince hemen o tarafa seğirtti. Tatarlar emval-i ganâim ile [ganimet mallarıyla] katar katar dizilip giderlerken Orhan Bey yetişti. Onları perişan etti. Çavdar aşireti reisleriyle bir hayli başbuğları bağlayıp Eskişehir'e getirdi. Pederinden tahsinler gördü [övgüler aldı]. O bağlı gelen esirler, Sultan Osman tarafından ahd ü peymana rapt olunarak [söz alınıp yemin ettirilerek] salıverildi.

Ondan sonra Sultan Osman zamanında Bursa'nın fethine [s.21] kadar zapt olunan memalik ve kale malumdur. O sultan-ı âlî-şân Bursa'nın fethi muzafferiyetini de görmüştür.

Sultan Osman'ın şehzade Alaaddin ve şehzade Orhan Beylerden başka bir de Savcı Bey namında oğlu vardı. Savcı Bey muharebelerin birinde şehit olmuştur.

‡ Hüdabende'nin vefatıyla yerine Ebu Sait geçtiğinde, o Bizans prensesi İstanbul'a avdetle [dönerek] Kanlı Kilise denilen kiliseyi yaptırıp târik-i dünya olmuş. O kiliseye **Mohliyu ve Moğolidus** denmiş ki Moğol takımına mensup demekmiş.

Sultan Osman fetheylediği yerlerin imarına ve camiler, hamamlar ve kışlalar, köprüler, medreseler, imaretler inşası ile ihyasına çalıştıktan başka mahkemeleri ümeranın müdahalesinden kurtarıp sadr-ı İslamda [İslamın ilk döneminde] olduğu gibi ahkâmında [hükümlerinde] hür ve müstakil [bağımsız] kadılar nasb etti.

İdare-i umurda [işlerin yönetiminde] pek ziyade mahviyet [alçak gönüllülük] gösterip silah arkadaşlarının reylerini [görüşlerini] dinler, her şeyi erbabına sorar, kendisi ümmî olduğu [okuma yazması olmadığı] halde ulemaya pek ziyade rağbetle onların ilminden istifade eyler zeki, arif ve şairdi. Sultan Osman'ın ümmî olması şairliğini müstebit [uzak] gösteremez. Zira hâlâ bugün Hicaz taraflarında kudret ve belagat-ı şiiriyesi [şiir söylemedeki ustalığı] hatta bilbedâhe [doğaçlama yoluyla] olan hakimane ve beligane [sanatlı] eşarıyla [şiirler] iştihar etmiş [ünlenmiş] şuara [şairler] mevcuttur. Sultan Osman her ikindi vakti imaretinden fukarayı itâm ederdi [fakirlere yemek verirdi]. Akrabası ve ümerası ile hoş geçinir, herkese güler yüz ve tatlı dil ile muamele eyler, herkesi kendisinden hoşnut kılardı.

Sultan Osman kara yağız, uzuna yakın orta boylu, değirmi yüzlü, geniş göğüslü uzun kollu olup ayakta durduğu [s.22] zaman elleri diz kapaklarından aşağı inerdi. Gayet sade giyinirdi. Başına kırmızı çuhadan masnu [imal edilmiş] Çağatayîler tarzında Horasanî giyerdi. Hayatını maksadının husulüne, devletinin büyümesine milletinin refahına hasreylerdi. Nefsince ne sefahat ve ne de ne dârâtta bulunmayıp kanaatkâr yaşardı. Sonraları mahdumu Orhan Bey'i Serdar-ı Ekremlikte [başkomutanlıkta] kullanırsa da onun yanına eski ümerasını da terfîk [arkadaş] eylerdi. Maksadına vasıl oldu [ulaştı]. Teşkil ve tesis eylediği devlet-i âlîyeyi gayet kavi [sağlam] temeller üzerine kurdu. Ve onun bir devlet-i muazzama-i İslamiye [büyük bir İslam devleti] olması esbabını ihzar eyledi [şartlarını hazırladı]. Ondan sonraki arzu ve maksadının ne olduğunu da evladına bildirdiği gibi ahfadına [torunlarına] da meşhur olan manzumesiyle [düzenlenmiş söz] bıraktı ve istikbalin [geleceğin] haritasını çizmiş oldu. Sinni [yaşı] yetmişe vardığı halde sevgili zevcesi Mal Hatun'un vefatından üç ay sonra azm-i dâr-ı beka oldu [öldü].

Vefatında evladına bıraktığı miras cihat için lazım olan eslihası [silahları] ve birkaç at, bir iki takım elbise ve bir sürü koyun gibi şeylerden ibaret olup, bunların içinde ne altın bir halka ne gümüş bir kaşık ne de ipekli bir libas vardı.

Hayırlı Evlat

Sultan Osman evladına servet olarak miras bırakmadı. Lakin pek büyük şan ve şeref bıraktı. Şanlı namı o kadar büyüktü [s. 23] ki o yalnız evladı değil, bütün milletine kifayet eyleyen bir miras oldu. Evladına Âl-i Osman denildiği gibi milletine de Osmanlı denildi. Bu nam her an söylenerek Sultan Osman hazretlerinin namı bir hayat-ı sermedîye nail oldu [ölümsüzleşti]. Devlet ve milletine iki de oğul bıraktı ki kendi babalarının maksadına hizmeti kendilerine bir vazife bildiler ve onun başlamış olduğu yolda ilerlediler. Bunların biri küçük mahdumu Sultan Orhan ve diğeri de büyük mahdumu Şehzade Aladdin'dir.

Sultan Osman daimî bir hükümet-i muazzama-i İslamiye teşkil eylemek istediğinden fetheylediği biladı [memleketleri] imarla binalar, köprüler yaptırıyor ve onun etrafına fevc fevc [yığın yığın] üşüşen halkı iskân ediyordu. O yalnız zabt-ı memalik [memleketleri almayı] düşünmüyor, tebaasının refahı için mahkemelerde adaletin lüzumunu görüyor ve bir devlet-i mütemeddineye [medenî bir devlete] ilim ve maarifin elzemiyetini [mutlaka gerekli olduğunu] nazar-ı itibara [göz önüne] alarak ulemaya rağbet gösteriyordu. Kendisi eski ümerasıyla iş gördüğü gibi, oğluna da o yolu göstermiş ve o suretle yetiştirmiştir. Büyük oğlu Alaaddin Bey'in istidadı [kabiliyeti] tahsil-i uluma [ilimlerin tahsiline] olmakla pek iyi tahsil etmiş ve pek âlim ve arif bir şehzade olmuştu. Sultan Osman askerine bizzat kumanda ederdi. Sonraları küçük mahdumu Orhan Bey'i serdar nasb ederek ordu ile izam eder [gönderir] ve Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman, Köse Mihal gibi babasının ve kendisinin eski ümerasını ona terfik ederdi. [s.24] Büyük mahdumu Alaaddin Bey, kendi yanında veziri mesabesinde bulunurdu.

Sultan Osman'ın vefatından sonra bu iki biraderin yek diğerine karşı olan harekat ve muamelattaki büyüklüğe, alicenaba [cömertliğe] hayran olmamak kabil değildir. Sultan Orhan Serdar-ı Ekrem olup asker ve kuvvet elinde olduğu halde büyük biraderini tahta

çağırarak "buyurunuz sıra sizindir" diyor. Alaaddin Bey ilim ile meşgul ancak ulema ile ülfet [dostluk] eder bir zat olup pederinin başladığı işte devam için sahib-i seyf [savaşçı] bir hükümdara lüzum olduğunu biliyor. Hükümeti uğrunda nefsini de düşünmeyip biraderinin o işe kendinden ziyade yararlığını görüp teslim ediyor. Biraderinin teklif-i saltanatına [sultanlık teklifine] rağbet göstermiyor. Sultan Orhan pederinden kaldığını yukarıda söylediğimiz eşyadan biraderinin hissesini vermeye kalkışıyor. Alaaddin Bey biraderine; "Sen cihat ile meşgulsun onlar sana lazımdır, bana malın ne lüzumu var?" diye kabul etmiyor. Sultan Orhan saltanat için havf [korku] ve endişe ile kendinden büyük olan biraderinin uzaklaşmasına memnun olabilirken kendisi bizzat cihat ve gaza ile meşgul olacağı sırada esaslı bir hükümet halini almış olan devlet-i Osmaniye için icap eden nizamatı arîz ve amîk mütalaa [enine boyuna düşünerek] ve tertiple mevki-i icraya [uygulamaya] koyacak bir vezire ihtiyacı olduğundan Alaaddin Bey'in sadareti [sadrazamlığı] olsun kabul etmesi hakkında [s. 25] rica ve istirhamatta [yalvarışta] bulunuyor. Biraderi vezareti [vezirliği] de kabul etmeyip Bilecik'teki kûşe-i inzivasında [dünya işlerinden el çektiği köşesinde] ilim ile iştigal ve ulema ile musahabet [sohbet] emelinden geçmiyor. Bu iki birader arasındaki emniyet [güven] ve yekdiğerine hürmet ve sadakat pek ziyade şayan-ı takdir ve tahsin bir halde olup, hanedan-ı saltanatın bu hüsn-ü ahlak ve alicenabı Osmanlılara birer numune-i ibret [ibret örneği] ve ders-i ahlak [ahlak dersi] oluyordu.

İzmit'in fethine şehzade Alaaddin pek memnun olmuş ve biraderinin o zaferiyle ansamîmilkalb [gönülden] iftihar etmiş olduğundan Bilecik'teki uzletgahından çıkıp biraderini tebrike geldi ve o zaman Sultan Orhan " Elhamdülillah hanedanımız kesb-i kuvvet etti [kuvvetlendi]. Devletimizin kudret ve ikbali günden güne terakki etmekte" diyerek lazım gelen kavâninin [kanunların] tertip ve vazına [düzenleme ve konulmasına] dair bir takım nesayihte [nasihatlarda] bulundu. Kendisinin ityan ettiği [bildirdiği] mesailin [meselelerin] cümlesini muvafık [uygun] ve elzem [mutlaka gerekli] bulan Sultan Orhan, onu tanzim ve icra edecek [düzenleyecek ve uygulayacak] olan da ancak Alaaddin gibi âlim ve arif bir zat olabileceğini görmekle devlet ve millete hizmete biraderini mübremâne [kaçınılmaz şekilde] davet etti. Şehzade öyle bir davete icabete mecburiyet gördü. Ve "milletine hasbi [karşılıksız] hizmet bir nevi ibadettir" diyerek ve muvakkat [geçici] olmak şartını koyarak vezareti kabul etti. Ve müstakilen vezarete geçip, tedbir ve idare-i devleti eline aldı. Şehzade Alaaddin Paşa'nın

icraatından olarak 729 senesinde Sultan Orhan namına "dinar" yani altın sikke "dirhem" [s.26] ve akçe yani büyük küçük gümüş sikke darp olundu. Piyade teksir olundu [çoğaltıldı]. Bir sınıf süvari ilave edildi.

Bu biraderler yek dal ve yekvücut gibi çalışarak devlet-i Osmaniyeyi bir devlet-i muazzama haline getirdiler. Gaziler o kadar zengin oldu, millet o derece refah buldu ki zekat vermek için fakir bulamıyorlardı. Sultan Orhan emval-i ganâimden ve rusûm-u mutadeden [alışılagelmiş vergilerden] aldığı mebaliği pederi gibi hayrat ve hasenata sarf ediyor. Vezir olan şehzade Alaaddin ise hükümetine hasbi [karşılıksız] hizmet ediyordu. O kadar, servet-i sâmân [zenginlik] arasında debdebe ve dârât ve sefahat onların zihninden bile geçmezdi. Padişahlarını öyle gören ümera da o yolda efendilerine iktida ediyordu [tabi oluyordu]. Hanlar, medreseler, imaretler, köprüler, köylerde dahi mektepler yaptırılıyordu. On sene zarfında dört bin ebniye [bina] inşa olunmuş deniliyor ki Osmanlıların girdikleri yerler evvelki halinden pek farklı surette mamur oluyor [bayındır hale geliyor], şehirler büyüyor, imar ve tezyin olunuyordu. Sultan Orhan, İznik'te inşa ettirdiği imaretin yevm-i küşadına [açılış gününe] bilcümle asâkir ve ahaliyi itâm ederek [yemek vererek] kendi eliyle taamı tevzi buyurmuştur [yemeği dağıtmıştır].

Adl ve refahı ve hakkaniyeti [adalet, refah ve hakka riayeti] gören bir takım bilad ahalisi, kendileri teslim oluyorlardı. Osmanlı hükümetinin cenah-ı adl ve refetine [adalet ve merhametine] ulemadan da pek çok kişiler geliyordu. Emr-i tedris [eğitim] ve telif [eser yazma] serbestti. O zamanda diyar-ı Şam'da Muhyiddin-i [s.27] Arabî'nin tasavvufa dair olan eserleri zahiren [açıkça] şer'e muhalif [şeriata aykırı] görülmekteydi. Hatta Halep'teki Asruniye? medresesinde meşhur İbni Verdi, *Kitab-ı Fusûsu* yırtıp mütaalası caiz [uygun] olmadığını ilan etmişken Osmanlıların nezdinde bulunan Davud-i Kayserî, Muhyiddin-i Arabi'nin *Fusûsu* üzerine bir güzel şerh [açıklama] yazmıştı. Sultan Orhan, İznik'te ulum-ı âliye tahsili için yaptırdığı medreseye o Davud-u Kayserîyi müderris nasb etmiştir.

Nizamat ve kavânin-i esasiye tanzim ettikten [temel kanunları ve nizamlar düzenledikten] sonra şehzade Alaaddin, evvelce şart koymuş olduğu vechile [şekilde] uzletgahına [yalnızlık köşesine] çekildi. Şimdi büyük biradere "ağabey" denildiği gibi o

zaman Türkmen lisanı üzere "Paşa" demek büyük birader demekti. Alaaddin Bey'e Alaaddin Paşa denilirdi. Sonra vezir olanlara Paşa denilmek adet olmuştur.

Vaz olunan [konulan] kavânin ve nizamat miyanında [arasında] askere beyaz külah giydirilmişti. O vakte kadar tavâif-i askerîye [asker bölüklerine] aba ve sarı ve kırmızı ve siyah külah giyerlerdi.

Sultan Orhan alaylarda ve divanda sarık sarardı. Sair vakitlerde Mevlevî külahına benzer üzeri yaldızlı külah giyerdi. Bu külah Mevevî külahı değildi. Mevlevî külahını muhibb-i Mevlana [Mevlana hayranı] olan şehzade Süleyman Paşa giyerdi. Hatta Gelibolu'nun fethinde emval-i ganâimi o külah ile guzâta [gazilere] taksim etti. Ondan sonra da [s.28] külahını yaldızlattı. Ümeraya da serpuşlarını yaldızlatmaları emrini verdi.

Memalik-i Osmaniyedeki refah ve serbestîyi işitenlerin vüruduyla [gelişiyle] dahi nüfus çoğalmaktaydı. Fevc fevc gelen halk arasında uzak yerlerden derviş kıyafetinde bir çok da serseri Kallaşlar?* geldi. Çalışıp kazanmakla olacak servete bir lokma bir hırkayı tercih yolunu göstermek ve halkı atalet ve meskenete [tembellik ve yoksulluğa] teşvik edecek hallerde bulunmakla tebaasının faaliyetine lüzum gören Sultan Orhan şayan-ı hürmet [saygı değer] olan dervişana [dervişlere] rağbette devamla o türlüleri toplayıp memalik-i Osmaniye'den harice defetti. Ve medaris [medreseler], tekâya [tekkeler] ve imaratı [imaretleri] nizamat-ı kaviye [sıkı düzen] altına aldı.

Konstantiniye İmparatorluğunda müştereken icra-yı hükümet eden Kantakuzen ile Jan Paleolog evvel [önce] ve ahir [sonra] Sultan Orhan'ı her biri kendi tarafına celb etmeye çalışıyorlarsa da sultan hazretleri her iki tarafı da idare buyuruyordu.

736 senesinde Kantakuzen, kızı Prenses Teodora'yı Sultan Orhan'a zevce olmak üzere takdim ettiğinde Sultan Orhan Prenses Teodara'yı tezvic etti.

Jan Paleolog'un validesi imparatoriçe, Sultan Orhan'a varmak, ona zevce olmak arzusundayken sultan-ı müşarünileyhe kendi kızını verdiğinden dolayı Kantakuzen pek

* Kalaç: Bir Türk boyu.

memnun olmuştu. Gelin almaya gelen ümera-yı padişahîye [padişahın beylerine] gelinin suret-i tevdii [teslim şekli] [s.29] bir merasim-i fevkalade ile [muhteşem bir tören ile] olmuş, Silivri meydanlığında tertip olunan sûrda [düğünde] gelinin oturmasına mahsus kürsünün etrafına kıymetdar [kıymetli] kumaşlar gerilmiş ve gelinin validesiyle diğer hemşirelerine [kız kardeşlerine] de müzeyyen [süslü] ve mükellef haymeler [mükemmel çadırlar] kurulmuştu. Meduvvîn ve hâzirûn [davetliler ve orada bulunanlar] gelinin çıkmasına muntazır oldukları [bekledikleri] bir zamanda Kantakuzen atına binip meydanın ortasına geldiğinde eliyle işaret etmesiyle gelinin haymesi etrafındaki perdeler açılmış o anda sazende ve hanendeler [çalgıcı ve şarkıcılar] hep birden terennümat ve taganniyata [şarkı söylemeye] başlamışlar hayme-i arus [gelin çadırı] etrafında birçok huddam ve tavâşî [hizmetçi ve harem ağası] ellerinde meşaleler olduğu halde diz çöküp durmuşlardı. Prenses Teodora, vükela ve ümeraya iltifat ettikten sonra yine etrafındaki örtüler indirilmiş, ziyafet-i umumiye iptidar olunmuş [hemen başlanmış] ve bade [sonra] gelin almaya gelmiş olan alaya Teodora, tevdi ve teslim olunmakla gelin alayı hareket etmiş.

Kantakuzen Osmanlı padişahıyla bir rabıta-yı karabet [akrabalık bağı] peyda ederek bir teveccüh ve vedat [dostluk] husulü için bunu yapmış ise de Sultan Orhan öyle şeylerle pederinin başlamış ve ilerisini kendilerine göstermiş olduğu tarikten [yoldan] geri kalacak kimselerden olmadığı gibi kalbindeki hubb-u devlet [devlet sevgisi] ve hükümet ve emel ve maksat ona canından daha kıymetdardı [kıymetliydi]. O yolda canının ne kadar defalar muhataralara [tehlikelere] koyarak kaleler fethetmiş olan o yiğidin kalbi feth olunur kalelerden değildi. Değil bir Bizans güzeli bütün dilberan-ı cihan [dünya güzelleri] [s.30] etrafını sarsa onu yolundan çeviremezlerdi. Zevceye [eşe] karşı olan vazifesini vazife-i hükümete karıştırmazdı. Onun vazifesi ve harekât-ı hükümdaranesi [hükümdarca hareketleri] haritasını zihnine çizmiş olan pederi manzumesinde; "dil geçidini hisar yap" demişti. Gönül denilen şeyi heva ve hevesine [zevk ve arzularına] kaptırmamayı nasihat yolunda ve bütün aşkı ve şevkini maksadına hasr hususunda "gönül kerestesiyle bir yeni şehr-i pazar yap" buyurmuştu. İstikbali pek latif göstermiş, evlat ve ahfadının enzarını o tarafa sevk için "İstanbul'u aç gülizar [gül bahçesi] yap" demişti.

Sultan Orhan, aile muamelesinde [ailesine olan davranışında] icra-yı nezaketten [nezaketten] geri kalmayıp Prenses Teodora ile izdivacından bir sene sonra mâ-aile [ailece] Üsküdar'a gelmiş, Kayserle görüşüp onun tarafından verilen ziyafetlerde üç gün vakit geçirmişlerdi. Umur-ı hükümette ise İstanbul'un fethini ihzar [hazırlamak] için lazım gelen tedabir ve harekâtta ve fütuhatta asla kusur etmiyordu.

Bizans hükümdarıyla bir müddet hoş geçinir gibi bulunması, fethettiği biladın halkını Osmanlı hükümetine ısındırıp onlardan dahi sadık, vefakâr asker çıkarmak ve şehirleri ve karyeleri dahi mamur ve abadan [şen] kılmak için hal-i sulha [barış durumuna] ihtiyacı olmasındandı.

Prenses Teodora ile izdivacının ikinci [s.31] senesiydi ki Sultan Orhan bizzat askerinin başında olarak Anahor ve Armutili'ne hareketle o kaleleri de zapt etti. Hanedan-ı imparatorîde münazaat vukuundan [çekişmeler meydana gelmesinden] dolayı Kantakuzen'in ricası üzerine İstanbul tarafına sevk-i asker [asker sevk] eden şehzade Süleyman Paşa o seferinde Gelibolu, Bolayır, Hayrabolu ve Tekfurdağı'ını [Tekirdağ'ı] işgal ve istila etmeyi unutmamıştır.

Kantakuzen, Gelibolu ve civarını para ile satın almak için uğraşırken Hacı İlbeyi İpsara [İpsala] ve Malkara'yı dahi fethetti. Süleyman Paşa Gelibolu'dan gelip o zaman Silivri beyi bulunan Hacı İlbeyi ile Çekmece'yi muhasara ettiler.

İmparator Kantakuzen Gelibolu mülhakatını [Gelibolu'ya bağlı yerleri] güzellikle istirdada [geri almaya] çok çalıştıysa da mümkün olmadığını görüp Osmanlılar bu yerlerden çekilip gidecekler mi veyahut temellük mü [kendilerine mal mı] edecekler diye bir cevap istemekle Sultan Orhan buna birden bire cevap verilemeyeceği bunun etraftaki ümera ile muhabereye muhtaç olduğu ve o havaliyi Bulgarların hücumundan muhafaza lazım geldiği cevabını vermiştir. Kantakuzen Sultan Orhan'dan hiçbir yerini geriye alamayacağını ve şerik-i saltanatı [saltanat ortağı] Paleolog onlar ile uyuşmak yolunu tuttuğunu görünce terk-i hükümetle [hükümeti terkle] Alemdağı'nda bir manastıra çekilmiş, makam-ı hükümdarîde [hükümdarlık makamında] yalnız kalan Paleolog ise Osmanlı hükümetince senevî bir vergi itasını taahhütle taht-ı himaye-i devlet-i Osmanîyeye girmeye ragıp [Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmeye

istekli] olmuştur. [s.32] Şehzade Süleyman Paşa'nın bir kaza-yi nagehanî [ansızın gelen bir kaza] ile vefatı kulub-u ümmette [ümmetin kalplerinde] pek büyük yara açmıştır. Kendisinin gösterdiği yararlıklar ve hükümete ifa [yerine getirdiği] ettiği hidemat-ı meşhuresi [meşhur hizmetleri] henüz şehzadelikteyken onu mevki-i şan ve şöhrete isal etmişti. Şecaat ve bahadırlığı kadar hüsn-ü ahlakı ve silah arkadaşlarıyla hüsn-ü imtizac ve hoş muamelesi refakatindeki [beraberindeki] ümeraya kardaş, efrad-ı askeriyeye [askerlere] evlat gibi muamelesi onu mahbub-u millet etmiş [milletin sevgilisi haline getirmiş] ve ondan daha pek çok ümitler beslenmekte bulunmuştu.

Mevlüd-i Nebî [Mevlid] nâzımı [yazarı] Süleyman Çelebi şehzade Süleyman Paşa'nın sallar ile Rumeli tarafına geçmesi için "Velayet gösterip halka suya seccade salmışsın/Yakasın-ı Rumeli'nin dest-i takva [takvaya uygun] ile almışsın" demiş idi. Pederi onu serasker [ordu komutanı] nasbetmiş ve müşir yani Divan-ı Âli'de [Divan-ı Hümayun] rey [oy] sahibi kılmış idi. Sultan Orhan'ın kendinden sonra tahta onu hazırladığı anlaşılıyordu. Kendisinden ümitvar [ümitli] ve onunla iftihar etmekte olan pederi Sultan Orhan onun gaybubet-i ebedîsini haber alınca o kadar müteellim ve mükeddir oldu ki [acı ve keder duydu ki] o acı onu hasta etti. Hayatından ümit kesince ikinci mahdumu Murat Bey'i huzuruna çağırıp ona pek çok nasihatler etti. Can acısıyla uğraşmakta olan o kahraman hükümeti hakkındaki tasavvurat [isteklerini] ve tenbihatını [uyarılarını] icrada kusur etmedi ve taht-ı saltanatı [saltanat tahtını] Murat Bey'e vasiyet [s.33] etti. Hükümet-i Osmanîye'yi İstanbul kapılarına kadar tevsi ile Akdeniz Boğazının iki tarafını tutmakla tezyid-i nüfuz eden Sultan Orhan, mahdumu Süleyman Paşa'nın acısına dayanamayıp onun vefatından iki ay sonra seksen bir yaşında azim-i dâr-ı beka olmuştur [ölmüştür]. Sultan Orhan'ın Musa Çelebi namında bir oğlu daha dünyaya gelmişse de pederinin hayatında vefat etmişti. Sultan Orhan'ın huyu gibi yüzü de güzeldi. Uzun boylu, pembe beyaz, omuzlarının arası geniş, halâvetli [tatlı, şirin] bir kahraman idi. Pederi gibi şecî-i mukaddem [çok cesur], âdil, merhametli, afv ve safha mâil [af ve bağışlamaya meyilli] bir padişah-ı âlişan idi. Sultan Orhan yalnız büyük bir hükümdar olmakla kalmaz. Bir insan-ı kâmil [güzel huy ve ahlak sahibi] bir zât-ı âli [yüce bir şahsiyet] idi. Tarih-i sahaifte [tarihin sayfalarında] hiçbir pürüz bırakmamış, şâyân-ı muâheze [tenkit edilecek] bir fiil göstermemiştir. Bizans imparatorunun onunla sulh ve müsâlemet üzere [barış halinde] bulunmak arzusundan bir müddet istifade edip lazım gelen teşkilat-ı cedide ile [yeni teşkilatlarla] meşgul olarak bilâdını imar ve tezyin

ve umur-ı hükümetini tanzim etti. Eğer ulûm ve sanaiye rağbet [ilim ve sanatlara], müelliflere müsadât [yazarlara yardımlar], telifata [eser yazmaya] serbestiyet [serbestlik] onun zamanında olduğu gibi devam ede idi Avrupa'dan evvel Osmanlılar o derece temeddüne vasıl olur [medenileşir] ve payitaht-ı Osmanî [Osmanlı başkenti] daha evvel Paris, Londra ve Berlin gibi olurdu.

Murad-ı evvel [I. Murat] hazretleri Sultan Orhan'ın cülus ettiği senede dünyaya gelmiş olduğundan otuz beş yaşında câlis-i taht-ı Osmanî [s.34] oldu [Osmanlı tahtına oturdu]. Şehzade Süleyman Paşa ile Murad-ı evvel Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer Hanım'dan dünyaya gelmişlerdir.

Sultan Orhan'ın vefat ettiği saatte bütün Osmanlıları elem ve matem kapladığı, ümera ve tebaası gözyaşları döktüğü o saatte Murad-ı evvelin bir oğlu dünyaya gelip ismi Bayezit tesmiye olunmuştur.

Esere Tebaiyyet

Sultan Orhan ile şehzade Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine Osmanlı eline geçmekte olan Rumeli fütuhatına sekte [durgunluk] gelmiş ve Gelibolu gibi bazı mevâkî-i mühimme [önemli yerler] yeniden feth olunmak lazım olmuş bulunduğundan Murad-ı evvel, Rumeli cihetine azimet eylemişti. Konya'da Sultan-ı Selçukî yerine kaim olmak [geçmek] iddiasında bulunan Karamanoğlu Anadolu'da müstakilen hükümran olan [hüküm süren] bazı Türkmen beyleriyle birleşip ve Rumeli'deki mülûk-ü Hıristiyaniye [Hıristiyan hükümdarlar] ile haberleşip Bursa ve İznik'i zapt etmek emeliyle hareket ettiğinden Sultan Murat o tarafa gelmeye mecbur olmuştur. Onları tedip [onlara haddini bildirip] ve Ankara Kalesi'ni fetihten sonra yine Rumeli'ne geçti.

Rumeli'nde Gelibolu'yu ve Batnos Kalesi'ni, Çorlu'yu, Lüleburgaz'ı, Dimetoka'yı fethetti. Ondan sonra Lala Şahin Paşa Edirne üzerine yürüdü. Sultan Murat da onun arkasından Babaeski'yi muhasara etti. Edirne Tekfuru Andriya [Andrea], [s.35] Sazlıdere'de Şahin Paşa'ya karşı çıkmakla azim bir muharebe oldu. Ordusu bozulan Anderya Edirne kalesine kapandı. O esnada Babaeski de feth olunmakla Sultan Murat da Edirne üzerine yürüdü. Mukavemete muktedir [dayanmaya gücü] olamayacağını

gören Andriya ıyâl [aile] ve emvalini alıp firar etti. Onun firarı üzerine Edirne ahalisi istiman ile [aman dileyerek] Edirne Kalesi'ni Sultan Murat'a teslim etti.

O zaman Edirne pek mamur bir memleket değildi. Padişahın oturacağı gibi bir hane bulunmadığından Sultan Murat Dimetoka'ya gitti. Dimetoka'nın havasından hoşlanıyordu. Edirne'yi mamur ve müzeyyen kılan Osmanlılardır. Evrenus Bey Gümülcine'yi ve Vardar Yenicesi'ni Şahin Paşa da Zağra vilayetini feth ve teshîr eylediler. [ele geçirdi].

765 senesinde Şahin Paşa Filibe'yi muhasara etti ve bir müddet sonra fethetti.

Papa'nın teşvikiyle Macaristan, Sırp, Bosna kralları ile Eflak Beyi yüz bin kişilik bir ordu toplayıp Ehl-i Salîp [Haçlı] sıfatıyla Edirne'ye doğru hareket eyledikleri haberi alınınca bu mülûk-u müttefikanın [birleşmiş beyler] askerine göre Rumeli'nde bulunan asâkir-i İslamiye pek kalil'ül-miktarda [az sayıda] bulunduğundan Edirne'nin muhafazasına memur olan Lala Şahin Paşa telaş ederek keyfiyeti [durumu] Murad-ı evvele ihbar etti. Murad-ı evvel hazretleri de Bursa'dan hareket eylediyse de Anadolu'daki bazı mülûktan emin olamadığı cihetle

[s.36] yavaş yavaş geliyor ve düvel-i müttefika ordusunun erişmesine daha vakit bulunduğunu zanneylediğinden Biga Kale'sini muhasara ediyordu. Biga tarafı hep Osmanlılar yedinde [elinde] ise de kale henüz Rumların elinde olmakla bir takım eşkıya orasını yatak ittihaz[§] ile [kabul ederek] o tarafa taarruz etmekte [saldırmakta] idi.

Sultan Murad-ı evvel, Biga muhasarasıyla meşgul iken ehl-i salip seri davranıp Meriç vadisine vasıl oldu. Şahin Paşa, Sultan Murat'ın ordusuyla hemen erişemeyeceğini anlayınca işin vehametini derkle [anlayarak] telaşa düştü. Firarı [kaçmayı] da ar eylediğinden ümera ile müşaverede [görüş alışverişinde] bulunduktan sonra istikşaf [keşif] için on bin süvari ile Hacı İlbeyi ileri gönderdiler. Hacı İlbeyi Ehl-i Salip ordusunun kesretini [çokluğunu] görünce asâkir-i İslâmiye'nin onlara mukabelesi kabil [karşı koymasının mümkün] olamayacağını anlamış, kesretlerine güvenerek pek gafil bulunduklarını da görmüş. Bir gece baskınına karar vererek askerini gündüzün meşeliğe gizlemiş. Gece karanlığı basınca askerini dört kısma ayırıp bağteten [ansızın] o cesim [büyük] ordu içine saldırmış birden bire neye uğradıklarını bilmeyen ordu halkı yekdiğerine girmiş, birbirini kırmış bir takımı da firara çalışarak kendilerini Meriç'e atmışlar ise de pek az kişi kurtulmuş. O cesim ordunun ağırlığı Meriç kenarında kalmış. O kadar çok şey kalmış ki Hacı İlbeyi'nin süvarilerinin onları kaldırabilmesi mümkün olmadığından Şahin Paşa'ya müjde-i [37] zafere terdifen [ardından] gelip ganâimi kaldırması için haber göndermiş, lakin bu habere ne Şahin Paşa ve ne de o taraftakiler inanmadıklarından tereddütte bulundular ve meselenin hakikat olduğu anlaşılınca asâkir-i İslamiye mesrur [sevinçli] ve şadân [keyifli] oldu. Hacı İlbeyi bu zaferle pek büyük şan ve şeref kazanmış olduğundan Lala Şahin Paşa haset eylemiş ve evvelce düşmanların ordusunu pek ziyade izamla [abartarak] padişaha bildirmiş bulunduğundan, Hacı İlbeyi'nin akıncı süvarileriyle bu ordudan eser bırakmadığını pek sıkılarak arz etmiş, o esnada padişah da Biga Kalesi'ni feth eylemiş bulunduğundan iki cihetle mesrur olarak Bursa'ya avdet etmiş [dönmüş].

Karamanoğlu yine bazı tavaif-i mülûk ile [küçük beyliklerle] müttefikan Osmanlı memalikine hücum için ehl-i salibe söz vermiş olduğundan hazırlanmak üzere iken onlar toplanmadan evvel Sultan Murat'ın Bursa'ya avdetini haber alınca şaşıra kalmışlar.

[§] Metinde ittihad geçiyor.

Pek büyük fedakârlıkla devlet-i Osmaniye'yi büyük bir muhataradan [tehlikeden] kurtarmış olan Hacı İlbeyi pek büyük şan almakla hürmet ve takdir-i umumiyi de kazanmış olmasını Lala Paşa çekemeyip çok geçmeksizin Hacı İlbeyi'nin yanına adam tayiniyle onu tesmim ettirmiş olduğu [zehirlettiği] tarihlerde mezkûrdur [zikredilmektedir].

O zamana kadar Osmanlılar hizmet-i devlette haset ve garaz gibi şeylere düşmeyip ümera yekdiğerine o hususta muavenet ve yekdiğerinin zaferlerini kendilerinin bilerek onunla iftihar [s.38] eylemekte ve hep bir maksada hizmet eylediklerini itikat ile silah arkadaşları kardeş gibi bulunmakta idi. Bu mesele pek çirkin görünmekle herkes Lala Şahin Paşa'dan nefret etmiş. Bu keyfiyet sahih olmayıp da Lala Paşa hakkında bir suizandan ibaret de bulunsa öyle bir şüphenin o zaman vukuu ve Şahin Paşaya herkesin nazar-ı nefretle [nefret gözüyle] baktığı bîiştibâhdır [şüphesizdir]. Hatta padişah da bundan şüphelenmekle Lala Paşa'nın nezd-i şahanedeki [padişahın yanındaki] rağbeti kalmamış, teveccüh-ü şahaneden düşmüş, itimad-ı şahane [padişahın güveni] büyük pederinden kalan Kazasker Kara Halil'e müteveccih olmuştur [yönelmiştir].

Hacı İlbeyi, Evrenus Bey'in pek eski silah arkadaşı ve muhibb-i kadimi [eski dostu] olduğundan Evrenus Bey de bundan pek ziyade müteessir ve müteellim olmuş ve gayretine fütur [bezginlik] gelmiş idi. Sonraları Kara Halil'in bir çok teminatıyla yine gayrete gelmiştir. Hacı İlbeyi ile Evrenus Beyi, Rum mühtedileridir [sonradan Müslüman olmuşlardır] diyenler pek yanlış söylemişler. Onların ikisi de Türkmen rüesasındandır [reislerindendir]. Karesi Emiri Aclan Bey'in Osmanlılara pek ihtiramı [saygısı]ve ahalisinin de muhabbeti [sevgisi] var idi. Aclan Bey'in vefatında kürsi-i emarete [beylik makamına] büyük oğlu geçmişse de liyakatsız ve bedhuy [kötü huylu] bir adam olduğundan erkân ve ümera Karesi emareti veziri olan Hacı İlbeyi'nin başına toplanarak Aclan Bey'in küçük mahdumu olup nezd-i Sultan Orhan'da bulunan Tursun Bey'in iclasını [tahta geçirilmesini] rica için Sultan Orhan'a mebuslar [temsilciler] göndermişler. Sonra Tursun Bey'i biraderinin hainane [haince] katli üzerine Sultan

[s.39] Orhan Karesi'yi zapt etmiş, İznik valisi olan Şehzade Süleyman Paşa'yı Karesi valisi tayin etmiş, Karesi halkı Türkmen olmakla beraber Osmanlılarla araları iyi olduğundan hemen Osmanlılaşmışlar. Hacı İlbeyi Karesi vilayetinde vezir iken Evrenus Bey de Karesi ümerasından olup yekdiğeriyle eski silah arkadaşı idiler. Bunlarla beraber Rumeli'ne sal içinde geçenlerden Fazıl Bey de Evrenus Bey'in emmizadesidir. Lala Şahin Paşa, Sultan Orhan'ın azatlısı [serbest bıraktığı] bir köle olup küçük yaşta gelmiş ve Harem-i Hümayun'dan yetişmiş ve Sultan Murat'ın Lalası olmuş idi. Lalalıktan gelme olmasından kendisi cahil bulunduğuna zahib olmamalıdır [zannedilmemelidir]. O zaman devşirmeler dahi çocukluklarında mekteplerde ve sonra kışlalarda talim ve terbiye olunarak asker edilirdi. Sultan Orhan her tarafta mektepler küşadına pek ehemmiyet verirdi. O hususta karyeleri [köyleri] bile unutmamıştır.

Sultan Murat Kazaskeri Candarlı Kara Halil'i Sadrazam nasb ile Hayreddin Paşa namı verdi. Kara Halil Sultan Osman zamanından kalma değerli, malumatlı [bilgili] bir zat idi.

Murad-ı evvel hazretleri bazen Rumeli tarafında bazen Anadolu'da bulunuyor. Ve mahir mimarlara şehirlerin imarı için mükemmel binalar yaptırıyordu. Edirne'de kendi ikametine mahsus hâlâ harabesi kalan sarayı yaptırdığı gibi âyân-ı saltanat [devletin seçkinleri] da büyük konaklar yaptırdılar. İmar için gösterilen gayret [s.40] üzerine Edirne az zamanda cesim ve güzel bir şehir olmuştur. Padişah bir yandan da feth-i bilad ediyordu. 774 senesinde Kayser'in Vize tarafına asker sevkini ihbar etmeleriyle Sultan Murat hemen Rumeli tarafına geçip İstanbul üzerine yürüdü. Çatalca ve Belgrat köylerine kadar ilerledi. Kayser'in sayfiyelerinden [yazlıklarından] olan "Apolonya" Kalesi'ni zaptetti. Kaçışan ahali o kaleye emvalini koyup tahassun eyledikten [kapandıktan] başka hanedan-ı imparatorîye [imparatorluk ailesine] mensup olanların emvali dahi orada mahfuz bulunduğundan [korunduğundan] pek çok zîkıymet [kıymetli] şeyler iğtinam olundu [ganimet olarak ele geçirildi]. Bunlar hep zat-ı şahaneye arz olundu. Birçok da altın taslar çıkmış idi. Bunları hademe-i şahane [padişahın sarayında görevli olanlar] başlarına giyerek dizilip durdular. Osmanlılarda mal ve servet çoğaldıkça ve feth eyledikleri ve hemcivar bulundukları memleketler halkının ziynetleri görüldükçe icabât-ı beşerîyeden [insanlık icabı] olarak bazılarında öyle tezeyyün arzuları husule geliyordu. O zaman vükela [hükümet üyeleri] hademe-i

hassa-i şahane [saray görevlileri] için sırma ve yaldızlı üsküf[**] denilen şerpuşları [başlıkları] ihdas eylediler [ortaya koydular].

Kayser'in ricası üzerine müsalaha akd olundu [barış yapıldı]. Murad-ı evvel Siroz'u, Kavala'yı da zapt etti.

Tarihin Sultan Murad-ı evvele ait kısmının mütalaası bu padişahın daha ne kadar çok yerler feth eylediğini ve devlet-i Osmaniye'ye ne kadar memleketler ilave ettiğini gösterir. Vergiye bağlanmış olan Sırp Kralı vergiyi tediye etmedikten [ödemedikten] başka taarruza da [s.41] başlamasıyla Niş Kalesi'ni fethetti. Sırbistan'ın içerilerine girdi. Nihayet kral üç senelik müterakim [birikmiş] vergiyi tediye ettikten başka ondan sonraki vergi de tezyid edilerek sulh akd olundu.

Murad-ı evvel hazretleri harpte şecî bir bahadır olmakla beraber hiddetine mağlup olmayıp ifa-yı vazife ve icra-yı umûrda [işlerin yapılmasında] itidal-i dümeni [yönetimde dengeyi] muhafaza eyler, durendîş bir zat idi. Arzu ve maksadı menafi-i hükümete [devletin çıkarlarına] hizmet olup o vazifesi yanında menafi-i şahsiyesi [kişisel çıkarları] hükmedemezdi. Fütuhatla hükümet-i Osmanîye'yi büyüttüğü hazine-i devletin servetine servet kattığı[††] halde bu hükümet-i cesimenin umur-ı dahiliyesiyle iştigalden [içişleriyle uğraşmaktan] de hâlî [uzak] kalmazdı. Tebaasını müttefik ve müttehit ve hüsn-i imtizaç üzere bulundurmak ahass-ı âmalinden [başlıca amaçlarından] idi. Daha fütuhat-ı mühimmede [önemli fetihlerde] bulunmak üzere umur-ı dahiliyesinin sükun ve asayişine lüzum görür, fütuhat için Rumeli'ne geçtiği zaman gözü arkada kalmamak üzere Anadolu'da bulunan bazı beylerle de hüsn-i itilafta [iyi ilişkilerde] bulunmayı icab-ı halden [durumun gereği olarak] bilirdi. Hayatını hizmet-i menfaat-i devlete hasreylediği [devlet çıkarlarına hizmet etmeye adadığı] gibi evladının izdivacı meselesinde de yine devlete bir menfaat düşünürdü. Devlet-i Osmaniye'ye hulûs eylemeye [dostluk göstermeye], teveccühünü [sevgisini] kazanmaya lüzum gören Germiyanoğlu Yakup Bey kerimesi Devlet Şah Hatun'u Sultan Murat hazretlerinin büyük mahdumu Bayezit Bey'e vermek üzere İshak Fakih namındaki zat-ı fazılı [faziletli kişiyi] sefaretle [elçilikle] nezd-i şahaneye [padişahın huzuruna] [42]

[**] Üsküf: Yeniçeri serpuş çeşitlerinden birisi olup börk gibi keçe külahtı.
[††] Metinde kaldığı şeklinde yazıyor.

göndermiş olduğundan edilen pazarlıkta kızın Kütahya, Simav, Eğrigöz, Tavşanlı kalelerini hükümet-i Osmanîye'ye çeyiz olarak getirmesine karar verilmiş ve gelin alamaya giden cemiyette Bayezit Bey'in dadısı Bursa kadısının ve Aksungur'un ve diğer bazı âyân ve ümera haremleri ve bir çok hüdema ile çeyiz olarak verilecek kaleleri teslim etmek ve nikahı akd eylemek üzere Bursa kadısı Koca Efendi, Mir-i alem Aksungur Ağa, Çavuşbaşı Timur Han bulunuyordu. Bu bir alay-ı teshîr ve tezvic idi.

Şehzade Bayezit Beyle Devlet Şah Hatun'un izdivacı devlet-i Osmaniye ile Germiyan emaretinin birleşmesi oldu. Devlet Şah Hatun, büyük bir alayla Bursa'ya gelin getirildi. Büyük bir düğün yapıldı. Bütün ümera ve süfera-yı mülûk-ı İslâmiye [İslam hükümdarlarının elçileri] geldi. Öyle büyük düğün yapmaktan da Murad-ı şehriyarî [Padişahın isteği] belki onları hep bir araya toplamak idi. Nasıl ki Konya'da bulunan Karamanoğlu Ali Beyle kerime-i şehriyarî [padişahın kızı] Nefise Sultan'ın namzetliği [adaylığı] de o düğünde icra olundu. O düğüne gelenlerin gördükleri şey saray-ı hümayunun elmasları, altın ve gümüş evânîleri [kap kacakları] değil idi. Tebaasının zenginliği ve servet-i memaliki gösteren düğün hediyeleri idi. Evrenus Bey tarafından gelen hedaya yüz adet hüsna [çok güzel] cariye ile yüz adet köle olup önden yürüyen on kölenin elinde altın dolu gümüş tabaklar, onun arkasından on kölenin elinde gümüşle memlû [doldurulmuş] altın tabaklar. Seksen [43] kölenin elinde şamdan, maşrapa, leğen, ibrik ve sair evânî-i sim ve zer [gümüş ve altın kaplar] bulunuyordu. Gerçi Evrenus Bey'in hedayası hepsine faik [üstün] ise de sair taraflardan gelen hedaya da azîm [büyük] servetler teşkil edecek surette idi. Her kes bunu görüyor ve devlet-i Osmaniye ile uğraşmakta olan tevâif-i mülûk bu devlet-i şekimenin kuvvet-i harbiyesi [savaş gücü] gibi servetinin de azametini [büyüklüğünü] görenler Osmanlılara galebe mümkün olmadığını anlayarak onlar ile uyuşmak yolunu düşünmeye varıyordu. Bu hedâyâ, bu evânî-i sefahat, edevat-ı debdebe [gösterişe dair araçlar] ve esbab-ı dârâtın hiç birini Sultan Murad-ı evvel sarayına sokmadı.

Mısır hükümdarından geleni Evrenus Bey'e Evrenus Bey'inkileri Mısır hükümdarına ve sair ümeranın geliri de kıymetleri derecesinde birinden geleni öbürüne ve onunkini diğerine ihsan eyledi. Hem hedâyâyı ret ile onları mahzun etmedi [üzmedi], hem de sarayına o gibi edevat-ı sefahat ve israfat [israf] sokmuş olmadı. O büyük padişah debdebeye rağbet etmez ve onu bir düşman gibi ad ile sarayına sokmaktan çekinirdi.

Padişahlarını o hal-i sadegî [sade hali] ve kanaatkârî de gören ümera ve vükelası ise efendilerinin haline tabiiyete mecbur kalırlardı. Memleket zenginlik içinde, etrafı altınlar, elmaslar dolmuş bulunduğu halde o büyük hakan sade libasını ve sof cübbesini terk etmedi. İpekli kumaş dahi giymedi. Padişah resimlerini muhtevî bir takım resimli kitaplar bize Sultan Osman'dan beri padişahları müzeyyen elbiseler ve elmaslı tuğlar ile gösteriyor. Lakin tarih-i

[s.44] sahih [gerçek tarih] bize öyle göstermiyor. Sultan Yıldırım Bayezit zamanına kadar ne sırmalı elbiseler ne elmaslar görünmüyor. Murad-ı evvel hazretlerinin debdebe ve darata ve nefsince ziynet-i âlâyişe [gösterişli süslere] adem-i rağbeti [rağbet etmeyişi] lisan-ı ecnebi üzere [yabancı dilde] yazılan bazı tarihlere de geçmiş ve Juanin? tarihi onun debdebe ve darat düşmanı olduğunu yazmıştır.

Bazı müverrihler [tarihçiler] Bayezit Bey'e alınan kızı yani meşhur düğünün gelinini Karamanoğlu Ali Bey'in kerimesi Sultan Hatun diye yazmışlarsa da hata-yı fâhiştir [büyük bir hatadır]. Onu yazan müverrihler sonra Karamanoğlu Ali Bey ile olan muharebe vekayini dahi iyice mütalaa ve tetebbu eylememiş [incelememiş] oldukları anlaşılıyor.

Sultan Yıldırım Bayezit'in oğullarından müessis-i sâni-i devlet-i Osmanîye [Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu] olan Çelebi Sultan Mehmet hazretleri ile Emir Sultan diye maaruf olan [bilinen] Şemseddin Mehmet Buhari hazretlerinin tezevvüc eylediği kerimeleri Hundi Hatun bu devlet Şah Hatun'dan dünyaya gelmiştir. Bu hayırlı gelin hayırlı valide dahi olmuştur.

Sultan Murad-ı evvel oğlunu evlendirmekte hükümet-i Osmanîye'ye o kadar menfaat düşündüğü gibi fırsat buldukça hükümet-i Osmanîyeye adavetini izhardan [düşmanlığını göstermekten] geri kalmayan ve Rumeli seferlerinde Sultan Murat'a gazasını [düşmanla savaşını] bıraktırıp Anadolu'ya dönmeye mecbur eden ve birkaç defalar hükümet-i Osmanîyenin fütuhat-ı mühimmesini geri bıraktıran Karamanoğlu hanedanıyla bir hüsn-ü imtizac ve itilaf[s.45] peydası ve ol vechile [o suretle] Rumeli gazevatında [gazalarında] rahat kalınması fikriyle kerimesi Nefise Sultanı da Konya'da hükümran olan Karamanoğlu Ali Bey'e nişanladı. Ve kızına gelininin getirdiği gibi çeyiz vermeyi düşünmedi. Öbür padişah kızının bir emaret beyinin kızından aşağı kalmaması gibi iddia ve dârâtı hatırına getirmedi. Hazine-i millete, servet-i devlete el uzatmak onun yapacağı şey değil idi. Ceddi ve pederi gibi onun beyt-ül mal denilen bir hazine-i milliyeye [millet hazinesine] hürmeti vardı. O büyük padişah kızının cihazı [çeyizi] için hazine-i milletten para almak değil, kızının tezevvücü hususunda da hükümete bir fayda olmasını düşündü. Nefise Sultan için Sultan Murad-ı evvelin kerimesi namı en büyük şan ve servet idi.

Nefise Sultan ile Ali Bey'in akd-i nikahı [nikahının kıyılması] için nezd-i Hüdavendigara [I. Murat'ın yanına] gelen bilâd-ı Karaman şeyhülislamı Mevlana Selahaddin, Nefise Sultanın mihr-i müsemması [belirlenen mihri] olarak dilediği gibi tasarruf etmek üzere bilcümle mülhakat ve karyeleriyle beraber Medine-i Akşehir ve Medine-i Aksaray [Aksaray şehri]] ve kasaba-yı Ilgın'ı [Ilgın Kasabası'nı] takdim ile bir çok ölçekler dolusu elmas, yakut, zümrüt, lal, zeberced gibi cevahir-i gîranbaha [çok pahalı cevherler] ve yüz kantar deve yükü misk-i anber ve ipekli zîkıymet kumaşlar verilmesini deruhde eyledikten [üstlendikten] sonra nikah akd olundu.

783 senesinde Devlet Şah Hatun, Bursa'ya gelin geldi. O düğünde namzet olan Nefise Sultan, 787 senesinde Konya'ya gelin gitti.

[s.46] Murad-ı evvel hazretleri câlis-i taht olduğu [tahta geçtiği] zaman ne Sultan Osman gibi evvelce uğruna canlarını koyan biraderleri ve sonra biri serdar diğeri müşaviri olmaya layık mahdumları ne de Sultan Orhan gibi serasker ve müşirliğe bihakkın kesb-i liyakat eden [layık olmuş olan] Süleyman Paşa ve İznik vilayetini idare eyleyen Murat Bey gibi oğulları vardı. Ancak pederinin vefatı saatinde dünyaya gelen nevzat [yeni doğmuş] bir oğlu vardı. Büyük pederinden ve pederinden kıymettar bir miras gibi kalan Candarlı Kara Halil'in o, kıymetini bilmiş ve eski ümeraya ihtiramla onlarla meşveret ve müzakere ederek [danışarak] çalışmış idi. Kendisi Anadolu'da bulunduğu zaman Anadolu'nun asayişi berkarar [yerinde] olur, Rumeli'ye geçtiği zaman ümeraya gayret gelerek o tarafta muzafferiyetler [başarılar] meydana gelirdi. Bunun için Hüdevandigar hazretleri Bursa'dan Edirne'ye, Edirne'den Bursa'ya gider gelir, harp hangi cihette olursa orada ordusunun başında bulunurdu.

Bayezit Bey'den sonra Yakup Çelebi ve Savcı Bey namındaki oğulları da dünyaya gelip büyümekte idiler. Onlar yetişince pederleri umur-ı memuriyette [memurlukta] kullanmaya başladı. 777 senesi Sırbistan üzerine giderken Bayezit Bey'i Bursa'da kaymakam [kendi yerine] bıraktı. 785 senesinde Bosna'yı fetih arzusuyla Edirne'ye gittiğinde büyük oğlu Bayezit Bey'i Anadolu hududunun muhafazasına nezaret eylemek üzere Kütahya'ya izam ve ikinci

[s.47] oğlu Yakup Çelebi'yi Karesi valisi nasb, üçüncü oğlu Savcı Bey'i de Bursa kaymakamlığına tayin eylemişti.

Padişah evlatları yetişip kendine yardımda bulunacaklar diye ümitvar iken 787 senesinde Macaristan'a sefer etmek üzere Edirne'de tedarikat-ı cesime ve mühimme [büyük ve önemli hazırlıklar] ile meşgul iken oğullarının en küçüğü olan Savcı Bey ile fenn-i harp tahsili [savaş taktiği öğrenimi] için Bursa'da bulunan Kayser Paleolog'un oğlu Andronik pederlerinin yerlerine geçmek fikr-i cahilanesiyle başlarına birtakım güruh-u sebükmagzân [akılsızlar topluluğu] toplayıp Marmara sahilinde ordu tertip etmekte olmalarını haber almakla hemen Anadolu tarafına geçip üzerlerine yürüdü. Padişahı görünce o halk hemen emana düşüp taleb-i aff [af talep] eylemekle iki cahil çocuk ortada kaldılar. Firar ettiler lakin tutuldular Andronik İstanbul'a gönderildi. Her iki pederler oğullarının nûr-i basardan mahrum edilmesine [kör edilmesine] hüküm verdiler.

O zamana kadar hanedan-ı Osmanîde baba oğul ve kardeşler yek vücut ve hem fikir gibi olup böyle bir eser-i fesat [fitne belirtisi] görülmemiş idi. Bizans imparatorluğu ise hükümdar ailelerinin münazaalarından yekdiğeri aleyhinde entrikalardan hâli kalmadığı cihetle Andronik, o gibi hikayeler dinleyerek büyümüş bir takım tezvirat [yalan dolan şeyler] ve fesat içinde yetişmiş idi. Nasıl ki Yıldırım Bayezit zamanında Paleolog'u bu oğlu, Osmanlı kuvvetiyle tahtından indirip kendi geçmiştir. Savcı Bey vakasındaki Bizans prensinin ismi bizim tarihlerde Andronikos diye yazıldığı gibi Yıldırım Bayezit [s.48] zamanında Jan Paleolog'u tahtından ettiren oğlunun ismi de Andronikos diye mukayyettir. Ve Savcı Bey vakasındaki prensin kaynar sirke ile âmâ edilmiş olduğunu da evvelce yazmış bulunduklarından bunu anlamak güçleşir. *Sezar Kantu [Cesare Cantu] Tarihi* bu meseleyi izah ediyor. Andronik yani Andronikos gözlerine sıcak sirke dökülmesinden âmâ olmayıp şaşı olduğunu yazıyor.

Tetebbuat-ı tarihiyede [tarih araştırmalarında] Murad-ı evvele ait kısmın Savcı Bey vakasına gelince insan haylice mubahat [mübah görülen şeyler] karşısında kaldığından epeyce meşgul olur. Ecnebi tarihleri o hususta Murad-ı evvele pek çok itirazat ve muâhezât [itiraz ve eleştiri] yağdırırlar. Hatta Jan Paleolog'u o fıkradan [kısımdan] çekmek için o cezayı kendi oğlu Andronik hakkında dahi icra ettirmesi için Murad-ı

evvelden emir aldığını yazarlar. Savcı Bey'in suret-i tecziyesi [ceza şekli] hakkında kârîin [okuyucunun] hüküm vermesi pek kolay değildir. Şüphe yok ki Savcı Bey, müttehim [suçlu] idi. Babası onu avânesi [yardımcıları] başında bulmuştur. Lakin sinnen [yaşça] pek genç bir cahil çocuk olması Andronik ile ahbaplığı seyyiesi [suçu] ve kendi bendeganının [hizmetinde bulunanlarının] onu padişah yaparak umur-ı hükümeti [yönetim işlerini] ellerine almak arzusuyla ifsat eylemiş [fesada uğratmış] bulunmak ihtimali onun cezasını tedip suretine tebdil ile [dönüştürerek] hapis ve kalebentlik [bir kalede yaşamağa mahkum] derecesine indirebileceği hakkında beyan-ı mütalaatta bulunanlar [görüş bildirenler] vardır. O cahil çocuk keşke öyle bir şey yapmaya idi de pek parlak giden [s.49] Murad-ı evvel sahayif-i tarihiyesine o kadar mübahese [tartışmaya] bâdî [sebep] olan kelimeler ilave etmeye idi.

Savcı Bey vakası üzerine Hüdavendigar hazretleri kendisine henüz damat olmuş olan Karamanoğlu Ali Bey'e yazdığı mektupta meseleyi bildirmekle kendisinin mühim ve büyük gazalar için gideceği cihetle bu hususta İslâm'a muavenet [yardım] lüzumunun unutulmamasını ve kendisi avdet edinceye kadar bir bozgunluk çıkarılmamasını ve öyle bir halin vukuu âdâya fırsat vereceğini beyan ve ityan [bildirerek] ile İslamiyet namına damadını rahat durmaya davet eyledi. Ondan istediği muavenet, uslu kalması idi.

Sultan Murat ondan sonra Edirne'ye gitti. Yenişehir ve havalisini teshîr için Serdar-ı Ekrem ve sadrazam Hayreddin Paşa ile Evrenus Beyi ordu-yu Osmanî ile gönderdi. Hayreddin Paşa, Yenişehir'e doğru giderken eceliyle vefat etti. Hayreddin Paşa zamanın efahim [büyük] ulemasından ve gayet âkil, fatin [zeki], tedbir-i hükümet ve umur-ı askeriyede [askerlik işlerinde] ehil ve muktedir bir zat olup Sultan Osman zamanında Bilecik kadısı idi. Sultan Orhan zamanında kavanin ve nizamat vazında şehzade Alaadin Paşa o zaman Candarlı Kara Halil denilen ve Bilecik kadısı bulunan bu zatı o hususta müsteşarı makamında istihdam eylemişti [iş vermişti].

Sultan Murat hem Serdar-ı Ekremi ve hem de sadrazamı [s.50] olan o yaşa kadar umur-ı ilmiye [ilmî işlerde] ve askeriye ve mülkiyede iktidar ve maharet gösterip, ordunun başında iken vefat eden baba ve büyükbaba yadigarı o pîr-i sahib-i akıl ve tedbirin ziyaına [akıl ve tedbir sahibi ihtiyarın kaybına] pek mükedder oldu. Hayreddin Paşa'nın oğlu Kazasker Ali'yi babasının yerine nasb ile hemen orduya gönderdi.

Hüdavendigar hazretleri Rumeli'de öyle bir harb-i mühimme [önemli bir harbe] teşebbüs eylediği zamanda damadı Karamanoğlu Ali Bey, bunu fırsat bilerek Hamitili tarafındaki Osmanlı kazalarına taarruz eylediği haber alındı. Osmanlılara gözlerini dikmiş ve adüvv-ü muannid [inatçı düşman] kesilmiş olan Karamanoğulları Osmanlı Devleti mühim bir teşebbüste bulunduğu veya meşgul olduğu zamanlarda hemen yüklenmek onların gazevat ve zaferlerini tehire [ertelemeye] çalışmaktan geri kalmadıkları gibi Hüdavendigar hazretlerinin evlat ve ahfadı zamanına kadar devam eyleyen o haset ve garaz ocağında o zaman hükümran olan Ali Bey 788 de bir senelik damadı olduğu halde kayınpederinin memalikine hücum etti.

Sultan Murat Anadolu'ya geçti. Kütahya'ya gitti. Asâkir ve zahâir [hububat] cem olundu. Hemen elli bin asker toplanıp ordu kurdu. Rumeli Beylerbeyisi Timurtaş Paşa Rumeli askeriyle ordu-yu hümayuna erişti. Timurtaş Paşa Samsa Çavuş'un oğludur. Yanında iki bin kadar Sırp askeri de vardı. Devlet-i Osmanîye'nin taht-ı emanında [güvencesi altında] bulunan Bulgar prenslerinden [s.51] Köstendil mutasarrıfı Konstantin de bir miktar asâkir-i muavene [yardımcı asker] göndermişti. Kastamonu'dan da biraz asâkir-i muavene gelmiş idi. Karamanoğlu Türkmen ve Tatar aşâirinden küllî asakir cem ile [çok sayıda asker toplayarak] büyük bir ordu tertip etmiş idi. Ordu-yu hümayunun hareketinde Karamanoğlu'ndan bir sefir [elçi] gelerek Karamanoğlu'nun kendisinin askeri çok ve cenge hazır bulunduğundan harpten ürkmeyeceğini lakin arzu ederlerse sulha da muvafakat eyleyeceği haberini getirdi. Murad-ı evvel elçiye onlar hakkında bir garazı olmayıp İslamiyet uğrunda gaza ile meşgul olduğunu, din uğrunda fîsebilillah [Allah yolunda] çalışan dilâverlerin [yiğitlerin] hânmânını [evi barkını] gâret [çapul] ve yağma eyleyen yağının [düşmanın] mazarratını [zararını] Müslim [Müslüman] üzerinden def eylemek de gaza-yı ekber [din uğrunda yapılan en büyük savaş] olduğu cevabını vermiştir.

Murad-ı evvel, Karaman diyarına doğruldukta Karamanoğlu'ndan tekrar elçi gelmiş ve hayme-i hümayuna idhal [padişah çadırına girerek] ile huzur-u hümayuna [padişahın huzuruna] çıkarıldıkta Hüdavendigar sefire Rumeli'nin halini ıslaha meydan bırakmayıp da askeri kaldırıp acele zahâir cem ettirmek gibi külfetlere uğrattıktan sonra o teklif-i sulhü [barış teklifini] kabul edemeyeceğini söylemiş. Onun üzerine sefir; "Âl-i

Karaman'ın [Karamanoğlu'nun askeri] askeri Âl-i Osman'ın leşkerinden [askerinden] aşağı değildir. Sulha meyil ve rağbetimiz iki kuvvet-i cesime arasında insanca ve hayvanca telefat [kayıp] olmasın diyedir. Yoksa Karamaniyan [Karamanlılar] dahi Osmanîyana [Osmanlılara] cenk [savaş] için hazırdır" demesi üzerine padişah oturmuş olduğu sandalyeden [s.52] kalkıp; "elçi hezeyan etmesin [saçma sapan konuşmasın], âdab-ı sefareti gözetsin [elçilik kurallarına dikkat etsin]. Benim Karamaniyana infialim [gücenmem] gazaya mani [engel] olduğu içindir. Meydana gelsin dilaverlik göstersin. Nusret [yardım] ve hezimet irade-i ilahiyeye menuttur [Allah'ın iradesine bağlı], orada belli olur."diye cevap vermiş.

Konya'ya altı mil kadar mesafede ordular karşılaştı. Hüdavendigar hazretleri askerin merkezinde durup asâkir-i hassası [kendine ait askerleri] olan Yeniçeriler de onun önüne dizildiler. Şehzade Bayezit Bey sol kola, şehzade Yakup Çelebi de sağ kola memur edildiler. Karamanoğlu da ordusunun ortasında durup büyük aşiret beylerini cenahlara [yan taraflara] memur etmiş idi.

Kayınpeder ile damat karşı karşıya gelmiş, harp başlamış idi. Karamanlılar ordusunun Varsak[‡‡] Tatarları oklar yağdırıyorlar, Karamanlılar da tüfekler ile harp ediyorlardı. Bayezit Bey ılgar ederek [atını dörtnala koşturarak] babasının yanına gelip, Karamanlıların şiddetle harp ettiklerini söyledi ve kendisinin düşman üzerine akın etmesi için müsaade istedi. Aldığı cevab-ı muvafakat [olumlu cevap] üzerine mevcut maiyeti ile ılgar ederek Karamanlıların sağ kolunu birbirine kattı. O muvaffakiyeti gören Murad-ı evvel, Frenk Hoca ve Timurtaş Paşa ile Çavuş Ahmet'i, Saruca Paşa ve İlyas Bey ve Müstecab Subaşı'yı askerleriyle beraber Bayezit Bey'in imdadına gönderdi.

Bu harpte Bayezit Bey, Yıldırım lakabını aldı. O safları yarıp daldıkça Osmanlı bahadırları hemen onun imdadına koşuyorlardı. [s.53] Timurtaş Paşa da Rumeli dilâverleriyle şiddetli bir hücum etmesiyle Karamanoğlu Ali Bey, Konya kalesine firar etti. Ordusu perişan ve ümerâsı esir oldu. Timurtaş Paşaya vezaret verildi.

[‡‡] Metinde "Varsarak" şeklindedir.

Karamanoğlu, taleb-i af için zevcesi Nefise Sultan ile meşayih [şeyhler] ve ulemayı, huzur-ı Hüdavendigar'a gönderdi. Hazret-i Murat hükümet-i Osmanîyenin nefi [çıkarı] için ve fütuhat-ı mühimmede muvaffak olmak üzere o cihette sükun ve asayişe lüzum görmekle herkes tarafından Osmanlı hanedanına adavetleri malum olan o aile içine kızını kendisi atmamış mıydı? Herkes gibi hanedan-ı Osmanî efradının dahi bildiği o garaz ve adaveti Nefise sultan dahi elbet bildiği halde o babasının emrine itaat eylemiş kendi rahat ve istikbalini hükümetinin nefine karşı feda eylemiş idi. Bir kızın âmâl ve tasavvuratı emr-i izdivacta muhabbet ve ünsiyet bulmak olduğu halde bürûdet [soğukluk] kin ve garaz, adavetten başka türlüsünü ümit eyleyemeyeceği Karaman hanedanına girmeye rızâdâde olmakla [razı olmakla] o babasına karşı itaatini ve hükümet-i Osmanîyeye hizmet uğrundaki fedakarlığını göstermiş idi. Hakan hazretleri bir kere o uğura kızını kurban etmiş idi. Bir düşman kalesinden çıkarılıp da rica-yı af [af ricası] için gönderilen Nefise Sultan talihinin kendisini uğratmış olduğu o mevki-i müşkilden [zor durumdan] müteessir olarak babasını görünce ayaklarına kapanmış göz yaşlarıyla kudûm-i [s.54] pederi [babasının ayağının bastığı yerleri] yıkamakta bulunmuş idi. Hazreti Murat kendi eliyle başını yaktığı, o fesat ve adavet ocağına attığı, hükümeti uğruna saadet ve istikbalini kurban eylediği mutî [itaatkâr] ve fedakar kızının halinden müteessir göründü. Ali Bey'i affetti. Karamanlıların hiçbir malına dokundurtmadı. Onun üzerine damat gelip hakpay-i şahaneye yüz sürdü [ayağına kapandı]. Bir daha öyle şeylerde bulunmayacağına söz verdi. Tövbeler etti. Kayınpederi hazretleri de onu yine mülkünde ibka ile [bırakarak] Bursa'ya avdet buyurdu.

Tarihin dikkatle tetebbuunda bu af ve safha [bağışlamaya] başka da bir sebep belki de sebeb-i asli [asıl sebep] kendini gösterir. Murad-ı evvel hazretleri, Rumeli cihetinde gazevât ve fütuhat-ı mühimme arzusunda bulunduğundan pederi ve biraderi tarafından başlanmış nice gayret ve fedakârlıklar ibrazıyla [gösterilmesiyle] o derece meydana getirilmiş olan o maksat yolunda devamı kendine bir vazife bilmiş idi. Bunun için Anadolu'da sulh ve asayişe lüzum görüyordu. Murad-ı evvel âdil, merhametli olmakla beraber devlet-i Osmanîye uğrunda ne can ne de evlat düşünürdü. O uğurda kızının saadet ve istikbalini evvelce feda eylediği halde ikinci defa da fedadan çekinmezdi. Konya kalesinin fethi ve bütün Karaman ailesinin ve taraftarlarının mahv ve imhası, onların hükümran oldukları bütün memalikin taht-ı itaat ve inkıyâda alınması [itaat altına alınması] belki hayli zamana muhtaç olarak padişahı maksat ve emelinden geri

bırakırdı. İhtimal ki Hakan affetmek, uyuşmak [s.55] istiyordu da öyle bir darbe ile terbiyesi verildikten sonra kızına merhameten [acıyarak] affeylemiş oldu. Osmanlılığa hizmet uğrunda kendi canını düşünmeyen, harplerde oğullarının şecaatiyle iftihar eden Bayezit Bey'in hayatını tehlikeye ilka ile [atarak] safları yarıp düşman içine dalışını müftehirane [övünerek] seyreyleyen, onların kanları akmak ihtimaline aldırmayan bir peder kızının da Osmanlılık uğrunda gözyaşlarının akmasına razı olacağında şüphe mi vardır?

Bazı müverrihler eğer gazevat-ı mühimmeye teşebbüs olunduğu zamanlarda fırsat gözeten Karamanoğlunun ihlal-i asayişle [asayişi bozarak] tuğyanları [azgınlıkları] ve Savcı Bey isyanı olmasa idi Murad-ı evvel hazretleri bütün Rumeli'yi feth ve zabt ve İstanbul'u fetheylerdi derler.

Sultan Orhan oğluna cesim bir hükümet, muntazam ordu, pek zengin bir hazine–i devlet [devlet hazinesi] bırakmış. Murad-ı evvel de o sermayeyi hüsn-ü istimal ederek [iyi bir şekilde kullanarak] hükümeti daha tevsi eylemiş. Fütuhata, imar-ı bilâda, icra-yı adalete, adem-i sefahate ceddi ve pederi gibi devam etmiş idi. Bilamülahaza [iyice düşünmeden] hodbehod [kendi başına] mühim bir şeye girişmeyip, daima vükela ve ümerâsıyla müşaverede bulunmuş ve hazine-i milliyeye kendi keyfi, zevki için el uzatmamış, her şeyini kendisinin bilmesi iddiasında olmayıp bir şeyi bilenden sormak, erbabının reyini almak adeti idi. Mağrur değildi. Gösteriş ve öğünmek sevmediğinden başka kuvvetine güvenmek gibi [s.56] şımarıklıklarda bulunmazdı. O kadar kuvvet ve servet içinde şımarmamak ancak onun gibi kimselere müyesser olabilir [kolay gelebilir]. Murad-ı evvel ceddinin ve pederinin eserine tâbiyet eylemiş [bağlılık göstermiş] idi. Onun nefsince kanaati, hayat-ı sadegîsi [sade hayatı] vükelası ve ümerâsı üzerine de tesir-i nüfuz eyliyordu. Hüdavendigar, Evrenus Bey'in Rumeli'deki fütuhat-ı kesire ve mühimmesine [yaptığı çok ve önemli fetihlere] mükafaten [ödül olarak] kendisine bazı yerler ihsan eylediğinde yazdığı fermanda; "sakın Rumeli vilayetlerini kılıcım ile fethettim diye sana gurur gelmesin" diye nasayih-i mühimmede [önemli nasihatlerde] bulunmuştur. Onun üzerine Evrenus Bey, kendisine ihsan olunmuş olan bazı kurayı [köyleri] vakfetmek için müsaade istemiş. Hazret-i padişah buna memnun olarak fethettiği vilayetlerde ne kadar arazi vakfederse makbul olunacağını [kabul edileceğini] beyanla "uğurun açık, kılıcın keskin olsun" diye hayır duada bulunmuştur.

Juanin tarihinde Bulgar Kralı Sisman'ın teklifi üzerine Murad-ı evvel hazretleri onun kızını tezevvüc buyurmuş oldukları yazılmış ve bunu 774 senesi vakayii arasında yazmış ise de İslamların yazdığı tarihlerden mütalaa eyledildiklerimde buna tesadüf edilememiştir. Muhakkak olan 789 senesinde Konstantiniyye Kayseri Jan Paleolog'un arzu ve teklifi üzere Murad-ı evvel, Kayser'in bir kızını kendisine, diğer iki kızlarının birini Bayezit Bey'e diğerini de Yakup Çelebi'ye almak ve Bayezit Beyin oğulları Ertuğrul, Süleyman, [s.57] Mustafa nam şehzadelerin hitanı [sünneti] icra olunmak üzere düğün tertibiyle meşgul iken Sırp ve Bosna Krallarının nakz-ı ahdi [anlaşmayı bozmaları] üzerine Lala Şahin Paşa ile göndermiş olduğu yirmi bin Osmanlı askerinin Bosna tarafındaki hezimeti haberini almakla pek ziyade mükedder [üzüntülü] olarak düğünü tatil ettirmiş olmasıdır. *Hayrullah Efendi Tarihi* düğüne başlandığının üçüncü haftası o haber-i müessif [üzücü haber] ahz olunduğunu [alındığını] yazıyor. Murad-ı evvelin haremlerinden biri Kastamonu ve Sinop hükümdarı kötürüm Bayezit'in kerimesi idi.

Kosova muharebesi için Murad-ı evvel ordusuyla Edirne'den hareketinde Tavuslu'ya varmış idi ki ifa-yı hac eylemiş olan [hac vazifesini yerine getirmiş olan] Evrenus Bey gelip maiyet-i şahaneye katıldı [padişahın emrine girdi].

Hüdavendigar hazretleri oğlu Bayezit Bey'i orduya celp etti. Valisi bulunduğu Karesi'den asker cem ile gelmesi için haber gönderdiği ikinci oğlu Yakup Çelebi de topladığı askerlerle Gelibolu boğazından Rumeli'ye geçip Filibe ovasında pederinin huzuruna vardığında o kadar süratle topladığı askerin çokluğu ve çabuk erişmesi pederinin iftiharını mucip olduğundan onu mazhar-ı nevâziş eyledi [gönlünü aldı].

Harbe ibtidar olunacağı [başlanacağı] zaman Murad-ı evvel, evvelce beş bin akıncı ile Yemiş Bey'i keşfe gönderdi. Ordu-yu Osmanî Kosova'ya yaklaştığında vükela ve ümerâ-yı askeriyeyi huzurunda toplayıp [s.58] bir meclis akdetti. Evrenus Bey Rumeli taraflarında ve düvel-i Hıristiyaniye [Hıristiyan devletler] ile harplerde bulunmuş olduğundan o cihetlere vukufu olmak münasebetiyle [o tarafları bildiğinden] mecliste onun da reyini sordu. Hacı Evrenus Bey, herkesten evvel kendine hitab-ı hümayun vaki olunca [padişah hitap edince] ayağa kalkıp "Evrenus kulunuz bir abd-i ahkardır [çok

sıradan], huzur-ı şahanede bilmüşafehe [yüz yüze] söze karışmak haddi değildir. Fenn-i harbi efendimiz cümleden âlâ bilir" demekle Hüdavendigar, Evrenus Bey'e "otur" dedikten sonra cümleye [herkese] birden hitap ederek "Beyler, gerçi ben pek çok muharebelerde bulundum ve inayet-i rabbanî ile [Allah'ın yardımıyla] ekserîsinde [çoğunda] galip oldum. Lakin bu harp onlara kıyas olunamaz. Müşavere sünnet-i resuldür. İttifak ederek gönüllerimiz ve fikirlerimizi birleştirmek lazımdır" buyurduktan sonra yine Evrenus Bey'e hitaben "hayli zamanlar seni bu taraflarda memur bulundurmuştum, senin bu taraflara ve harp eyleceğimiz halkın haline vukuf ve tecrübelerin vardır. Bunun için fikrini serbest söyle" demiş idi. İşte padişah-ı müdebbir ve kâr-ı âşinâ [tedbirli ve iş bilir padişah]…

Hacı Evrenus, harp edecekleri düvel-i müttefika [birleşik devletler] asâkirinin ahvâline vakıf olduğundan onlar toplu iken kale gibi metin ve çetişik? bulunduklarından o halde onları bozmak müşkil [zor] olduğunu ve evvelce onlar hücum ile müteferrik [dağınık] olduklarında bir daha toplanamayacaklarını anlatıp evvelce düşmanın hücumuna intizar reyini [bekleme görüşünü] bildirmekle zat-ı şahane ondan sonra Timurtaş Paşa ile Yahşi Bey'in reyini [s.59] sordu. Sonra mahdumu Bayezit Bey'in reyini sordu. Ondan sonra sadrazam Ali Paşa'nın ve sair [diğer] mevcut bulunanların reylerini de sordu. Cümlesi [hepsi] Evrenus Bey'in reyini kabul ettiklerinden zat-ı şahane [padişah]; "benim de reyim budur" diye en sonra kendi reyini de vermekle olvechile [o şekilde] karar verildi.

Ordu-yu hümayun harekete ederek Kosava'ya varıldı. Hüdavendigar hazretleri Yıldırım Bayezit Bey'i ve bazı zevatı yanına alıp ordu-yu hümayunu dolaştıktan sonra düşman ordusunu görmek üzere bir tepeye çıktığında ovanın zırhlı askerlerle muhat [kuşatılmış] olduğunu ve düşmanın ordusu dağların öbür taraflarına vardığını görünce "ömrümde bu kadar cesim ordu görmedim, bizim askerimiz bunun yanında bir şirzime-i kalîle [küçük topluluk] kalıyor." buyurmuştur.

Düvel-i müttefika ordusu beş yüz bin olup içlerinde yirmi bin zırhlı şövalye süvarisi de varmış. Asâkir-i Osmanîye ise yüz bine varıyordu. Hüdavendigar hazretlerinin fermânberi [aldığı emirleri yerine getireni] olan Köstendil prensi Konstantin Bey de askeriyle beraber ordu-yu hümayunda bulunuyordu.

Meselenin ehemmiyetini gören Hüdavendigar hazretleri, hemen çadırına gelip vüzera [vezirler] ve ümerâ-yı davetle bir divan-ı harp teşkil etti [savaş divanı kurdu]. Zat-ı şahane bu mecliste meselenin ehemmiyetinden bahisle tetrtibat ve tedarikat hususunda reylerini sordu. Ve yük develerini askerin önüne dizip de arkasından harp eylemek [s.60] ile açıktan açığa vuruşmak hususunda fikirlerini sordu. Murad-ı evvel şecî olduğu kadar da müdebbir idi. Harp eyleceği zaman kazanmayı, galip gelmeyi düşünürdü.

Bayezit Bey; "biz bu kadar memleketler zaptettik Anadolu'da Rumeli'de bu kadar fütuhata mazhar olduk [fetihlerle şereflendik] bunların hiç birinde önümüze develer dizmedik" demesiyle zat-ı şahane Ali Paşa'ya bakıp onun fikrini sordu. Ali Paşa harbin aza çoğa bakmayıp nusret ve hezimetin [yardım ve bozgunun] Cenab-ı Hak'tan olduğunu ve deve dizmeyi muvafık [uygun] görmediğini söyledi. Ondan sonra Murad-ı evvel, Evrenus Bey'in fikrini sormakla Evrenus Bey; "fikir sultanımındır, lakin emr-i hümayunlarına itaat olmak üzere arz edeyim. Askerin önüne develeri siper etmeyi efendimiz pek güzel söylemişlerdir. Ancak düşmanın hücumundan o develer ürker de geriye kaçacak olurlarsa, işte o zaman cümlemizi perişan ederler" demekle Murad-ı evvel Evrenus Bey'in fikrini tasviple kendi fikrinden vaz geçti. İttifak-ı ârâ ile [oybirliği ile] askerin önüne tîr-endâzânı [okçuları] koyup düşmana temrenli [uçları demirli] oklar yağdırılmasına karar verildi.

O gece bir fırtına çıkıp ortalığı toz duman kapladı. Rüzgâr düşman tarafından esiyordu. İlerisi seçilmez bir hale geldi. Ortalık karanlık içinde kaldı. Düşman askerinin kesretine bu da ilave olunmuştu. Hüdavendigar gece yarısı [s.61] Cenab-ı Hakk'a secde eyledi. Tazarru [kendini alçaltarak istekte bulundu] ve niyaza vardı. "Ya Rab, eğer ben bilmeyerek seyyiâtta bulundum [kötülük yaptım], günah işledimse sen şan-ı kerim ve lütf-u umumine layık olanı bilirsin. Şan-ı uluhiyetine layık olanı işle. İlahi! Bela-yı âda-yı bedgüman [kötü düşünceli düşman] ehl-i İslam üzerine bela-yı âsmânî [göğe ait bela] gibi çöktü. Bu belayı def için benim canım feda olsun. Tek asâkir-i Osmanî muzafferiyetle bayram etsin. O bayram günü beni de kurban et" diye Cenab-ı Hakk'a yalvardı.

İşte bir padişah ki Osmanlılığın şanı, zaferi uğruna canını düşünmeyip onun fedasına hazır bulunuyor. Kendi o yolda giderse gitsin lakin Osmanlılık yaşasın, payidâr olsun

fikrinde bulunuyor. Osman'ın hafîdi [torunu] Orhan'ın oğlu ceddi ve pederinin fikr u maksadı kalbine ve fikrine yer etmiş o uğurda çalışmış olduğunu gösteriyor.

Düvel-i müttefika ordusu ise kendilerinin cesametiyle [büyüklüğü ile] mağrur [gururlu], Osmanlı ordusunun kendilerininkiye nispetle pek az bulunmasından ertesi günü için muhakkak ad eyledikleri galebe ve zaferlerinden emin bulunarak galebeden sonra yapacaklarını söyleşiyorlardı.

Rahmet yağdı. Tozlar basıldı, hava açıldı.

Ferdası olan 791 sene-i hicrîyesi Şabanının on beşinci günü idi ki ordu-yu hümayun saf-ı harbe dizildi [savaş düzeni aldı]. Hüdavendigar hazretleri askere; "bu gün gayret ve hamiyet günüdür erlik [s.62] ve mertlik günüdür. Bunca zamandır Âl-i Osman sizinle iftihar ediyor. Bu gün de sizden şöhret-i sabıkanızı teyit edecek [eski şöhretinizi kuvvetlendirecek] fedakârlığa intizar eder [bekler]" dedi. Merkezde durdu. Yeniçeriler de önüne dizildi. Şehzade Yıldırım Bayezit sağ cenaha, şehzade Yakup Çelebi sol cenaha memur edildiler. Sağ cenahta Rumeli askeriyle Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Evrenus Bey, İnce Balaban, Tur Goca Balaban, Lala Şahin, Evrenus Beyzade İsa Bey, Timurtaşzade Yahşi Bey, Müstecab Subaşı bulunuyorlardı. Sol cenaha memur olan şehzade Yakup Çelebi'nin yanında dahi Anadolu Beylerbeyisi Saruca Paşa, Karaman gönüllüleri, Kastamonu ve Hamitili ve Menteşe ve Teke beyzadeleri ve Germiyan sipahileri ile İne Subaşı ve Kara Mukbil Bey mevcut maiyetleriyle durmuşlardı.

Sırp Kralı Lazar da düvel-i müttefika ordusunun ortasında durmuş önüne zırhlılar dizilmiş. Hemşirezadesi [kızkardeşinin oğlu] meşhur Ceneral Brankovic, Sırp ve Arnavut asâkiriyle sağ cenahta, Bosan kralı da Boşnak ve Bulgar asâkiriyle sol cenahta bulunuyordu.

Harb-i meşhur [meşhur savaş] başladı. Ceneral Brankovic, Yakup Çelebi koluna gayet şiddetli bir hücum etti. Anadolu askeri bu hücumun şiddetine dayanamadı çözüldü. Lakin kaçamadı. [s.63] Arkalarındaki meşelik, yük devleri ve ağırlıklar ile doldurulup aşılmaz, geçilmez bir sedd-i hâil [korkunç set] haline getirilmiş idi. Ordunun tertibatı pek iyi düşünülmüş idi. Osmanlı padişahı da şehzadeleri de, ümerâsı da oraya ya

kazanmak veya ölmek için gelmiş idiler. Onlar planlarına firar bahsi karıştırmamışlardı. Asker kaçamayıp düşmanla süngü süngüye geldiler. Çitişip ? çatıştılar.

Sağ cenahta düşmanın ilk hücumunu def etmiş olan Yıldırım Bayezit Bey, sol cenahın mağlubiyetini öğrenince sağ cenahı mevkiin metanetine [dayanıklılığına] ve o cihetteki askerin şecaatine havale ederek âdeti vechile eline büyük ve ağır topuzunu alıp berk-ı hâtif [göz kamaştırıcı şimşek] gibi sol cenahın imdadına koştu. Düşman alaylarını birbirine kattı. Evrenus Bey ve oğlu İsa Bey, İne Bey, Saruca Bey, Yahşi Bey, Kara Mukbil Bey, Müstecap Subaşı, Balaban Bey dahi maiyetlerindeki askerle Yıldırım'ın imdadına gittiler. Sol cenahta bazı ümera, düşman bozuldu ne duruyorsunuz diye haykırmakla bozgun asker ilerleyip adaya hücum ettiler. Muharebe şiddetlendikçe şiddetlendi. Sekiz saat devam eden bu harb-i şedidde [şiddetli harp] Sırp Kralı ve oğlu ve düvel-i müttefika prenslerinden bazıları maktul oldu [öldürüldü]. Ehl-i İslâm'dan [Müslümanlardan] hayli zatlar şehit oldu. Osmanlılar galip geldi. [s.64]. Düvel-i müttefika telefatı pek kesir idi. Sağ kalanı perişan ve birçoğu esir oldu.

Murad-ı evvel hazretlerinin pek endişe eylediği o harp kazanıldı. Endişe etmeye de hakkı vardı. Zira adetçe [sayıca] fark pek çok idi. Asâkir-i âda [düşman askerler] pek mücehhez [donanımlı] ve orduları muntazam [düzenli] ve kavî [kuvvetli] idi. Bu mesele Osmanlılar için hayat, memat meselesi idi. Hüdevanedigar hazretleri o gece Cenab-ı Hak'tan niyaz eylerken "ben feda olayım, tek asâkir-i İslamiye muzafferiyetle bayram etsin. Ben o bayramın kurbanı olayım" buyurmuş idi. Hazret-i Hüdavendigar o muzafferiyeti o bayramı da gördü. Cenab-ı hakka hamd ve senalar etti.

Havass-ı kurenâsıyla [yakınındaki üst düzey komutanlarla] meydan-ı harbi [savaş meydanını] gezerken ölüler içinden birden bire bir yaralı kalkıp hançerle Hüdavendigar hazretlerini vurdu, yere düşürdü. O melun [lanetlenmiş] Sırplı bir fedai imiş. Hademe-i hassa yetişip onu parça parça ettilerse de Hüdavendigar hazretleri de teslim-i ruh [ruhunu teslim] etti.

Şehzadeler ve ümera-yı askeriye münhezimîni [bozguna uğrayanları] takip etmekte idiler. Yıldırım Bayezit'e haber koşturuldu. Hemen gelip zat-ı şahaneye mahsus olan ak sancak altına oturdu. O ak sancak, Sultan-ı Selçukî'nin Sultan Osman'a vermiş olduğu

sancak idi ki o zaman o sancağın altına zat-ı şahaneden başka [s.65] kimse oturamazdı. Yıldırım Bayezit Han, o sancak altına oturmakla ilan-ı saltanat [sultanlığını ilan] etmiş oldu.

Yıldırım Bayezit, doğruca ak sancak altına seğirdip hemen ilan-ı saltanatı düşünmüş lakin keşke yalnız onu düşüne idi. O felaket o facia azmi idi ki ona daha ilave etmek istemiş. Hüdavendigar gibi bütün cihanın hayran ve takdirhân [takdir eden] olduğu bir zat-ı âlînin onun gibi daha biraz evvel Osmanlılığın şanına şan katan o mühim ve müşkil harbi ordusunun başına geçip kumandasıyla hüsn-ü idare ve şecaatiyle kazanan o zat-ı alinin cesed-i mübareği [mübarek cesedi] yanına o harb-i mühimde sağ cenah kadar muhkem [sağlam] olmayan sol cenahta vuruşup çalışan ve takip-i âdâ ile [düşmanı takiple] meşgul olan o zamana kadar bir hayli harplerde muzaffer olarak devlet ve milletine hizmetlerde bulunan cümleyi kendisinden hoşnut kılan biraderinin cesedini de ilave etmeyi derhal düşünmüş idi.

Zavallı Yakup Çelebi hadiseden bîhaber olarak ordugâha geldiğinde yorgunluğunu geçirmeye bir rahat nefes almağa meydan kalmadan "pederin seni istiyor!" diyerek Hüdavendigar'ın ceset-i mübareği üzerine kurulan çadıra götürülüp orada boğduruldu. Cenazesi pederinin cenazesiyle beraber Bursa'ya gönderildi. Bu vakıa bütün tarih kitaplarında pek mühim bir bab-ı mübahase [tartışma konusu] açmış, hatta Yıldırım'ın esbab-ı mağlubiyetinden [yenilgi sebeplerinden] biri ve birincisi belki bu [s.66] olduğunu kaydedenler de olmuştur. Savcı Bey meselesi de buna bir misal olamıyor. Zira Savcı Bey, liva-yı isyan [isyan bayrağı] kaldırmış idi. Andronik ile beraber avânesi olan eşkıyanın başına geçmiş idi. Onda bir fiil-i vâkî [olmuş bir olay], bir cürm-ü meşhûd [göz önünde işlenen suç] vardı. Yakup Çelebi ise o zaman ehemmiyeti büyük bir vilayet olan Karesi vilayetini pek iyi idare eylemiş, harplerde hüsn-ü hizmetle [güzel hizmetle] zaferler kazanmış, cümleyi kendisinden memnun etmiş idi. Şehzade Yıldırım Bayezit, gayet şedîd [sert] ve hadîd [öfkeli] olup Yakup Çelebi'nin müteennî [temkinli] ve müdebbir olması cihetiyle bazı tevârîh, asâkirin Yakup Çelebi'ye olan muhabbet ve hürmetinden korkarak Sultan Yıldırım Bayezit'in bu faciayı meydana getirmiş olmasını yazarlar.

Sultan Yıldırım Bayezit'in hazır ve muntazam bulduğu devlet-i Osmanîye üç padişah-ı âlişanın ve şehzade Alaaddin ve şehzade Süleyman Paşalar gibi mukaddes zevatın Akçakoca, Onur Alp, Samsa Çavuş, Kara Halil, Hacı İlbeyi, Hacı Evrenus Bey, Timurtaş Paşa ve emsali olan bir çok yiğitlerin teşkil ve tesis ve tanzim ve tevsi-i hükümet-i Osmaniye maksadıyla hazm-ı nefs [nefislerini yenerek] eyleyerek ihtirasât-ı şahsiyeden teberrâ ile [kişisel hırslardan uzaklaşarak] ezvâk-ı dünyeviyeyi [dünya zevklerini] düşünmeyip menfaat-i şahsiyeyi, menfaat-i hükümete feda eyleyerek yekdiğeriyle yekdal, yekvücut gibi çalışmalarıyla meydana gelmiş idi. Hatta hanedan-ı Osmanî'de sair ümerâsı gibi o kadar harplerde nice defalar hayatlarını muhâtaraya koyarak [tehlikeye atarak] çalışmışlar ve o [s.67] hanedan-ı zîşan [şanlı hanedan] o uğurda harplerde şehit olan Sultan Osman'ın biraderi Gündüz Alp ve Sultan Osman'ın mahdumu Savcı Bey gibi iki de kurban vermiş idi.

Murad-ı evvel hazretleri ced ve peder-i âlîlerinin gittiği yola giderek onların eserinden ayrılmamak ve başladıklarını tamamlamak için cansiperane çalışarak Devlet-i Âliye-i Osmanîyeyi öyle muntazam bir hale getirmiş ve Kosova harbi gibi hala herkesi hayrette bırakan mevcut muceb-i tahsin [taktire değer] olan bir harbi bizzat mevki-i harpte ve kumanda başında bulunarak kazanmakla zamanın en muntazam, en şekim [dayanıklı] ve en âdil bir hükümeti Osmanlı hükümeti olduğunu cihana tasdik ve itiraf ettirmiştir. Hüdevandigar hazretleri öyle bir devlet-i muazzama bırakmış idi ki onunla değil Timurlenk gibi bir sahib-i huruc [asî] onun bir kaçı da tedip ve tenkil olunur [cezalandırılır] ve bütün cihana hâkim olmak derecesinde tezyid-i nüfuza da varılır idi [gücünü artırırdı]. Bunun için o ordunun o halde kalması ve hazine-i devletin öyle zengin bulunması o zamana kadar olduğu gibi servet üzerine servet ilave olunması mahkemelerde adalet, ahalide emniyet, nizamat ve kavanine büyükten küçüğe kadar cümlesinde riayet bulunarak Sultan Osman'dan beri olduğu vechile cümlenin padişahlarının tedibinden korktukları kadar adaletinden emin bulunmaları bütün kulûb-u millette [milletin kalbinde] hükümdarları için hürmetle muhabbetin beraber bulunması bab-ı sefahat ve israfâtın [zevk ve israf kapısının] açılmaması, o hususta hakanın cümleye nümûne-i [s.68] imtisal bulunması [herkese misal getirilecek örnek olması] hülasa [özetle] padişahın Sultan Osman, Orhan, Murad-ı evvel hazerâtı [hazretleri] eserine gitmesi lazım idi.

Bîgünah [günahsız] ve gazi bir şehzadenin idamı o zamana kadar hanedan-ı hükümdârîyede [hükümdarlık hanedanında] öyle bir şey görmemiş olan Osmanlılara pek fena tesir etti. Ordu-yu Osmanî'de beynelasâkir [Osmanlı ordusundaki askerler arasında] o kadar güft u gu [dedikodu] oldu ki padişah-ı nevcah [yeni padişah] da meselenin ehemmiyet ve vahametini anlayıp nadim [pişman] olduysa da iş işten geçmiş idi.

Tarihler bilahare hanedan-ı saltanatta vaki olan masum ve bîgünah birader ve biraderzade idamı meselesini icat ve o âdeti ilka eylemiş [koymuş] olmasıyla da Sultan Bayezit hakkında muahezatta [eleştirilerde] bulunurlar.

Hüdavendigar hazretlerinin eması [bağırsakları] şehit oldukları mahalle defnolunup [gömülüp] üzerine kubbe yapıldı. Naaşı Bursa'da Çekirge nam mahalle defnolunmuştur.

Sultan Yıldırım Bayezit yirmi beş yaşında câlis-i taht-ı saltanat oldu [sultanlık tahtına oturdu].

TİMUR

Çocukluktan beri Timurlenk hakkında dinlediğimiz muvahhaş [korkutucu] hikâyelerden bir takım masalları mündemic [içeren] tarih kılıklı kitaplar rivayâtından [rivayetlerinden] meseleyi tecrid [ayırmak] ile asıl tarihte Timur'un ne olduğuna bakalım.

[s.69] Timur ne çocuklukta öğrendiğimiz o topal umacı*, ne de dediğimiz yoldaki kitapların mütalaasıyla tasavvur olunan önüne dünyada geçecek kuvvet bulunmayan bir harîka [yakan] ve ucube-i beşerdir [acayip bir insandır]. Timur, yalnız topal değil, bir ayağı topal olduğu gibi bir eli de çolak idi. Cengiz ve ahlâfının [haleflerinin] hizmetinde bulunan ümera-yı Moğol'dan [Moğol Beylerinden] Turagay'ın oğludur. Babası Keş* mutasarrıfı iken memlekette ihtilal zuhuru [çıkması] üzerine bir köye çekilmiş idi. 736

* Metinde umamcı olarak geçmektedir.
* Metinde Keşt olarak geçmektedir.

senesi Şabanının yirmi yedinci Salı gecesi Timur dünyaya geldi. Timur cesur, cerbezeli [becerikli], yakışıklı bir genç olup evvelce topal ve çolak değil idi. Kendisinin âlem içinde tanınması Maveraünnehir Hanı Emir Hüseyin'in hemşiresini izdivacıyla olup kereki [damat] demek Moğolca Kürekan olduğundan "Timur-ı Kürekan" diye şöhret buldu. Sonra Timur, ecdadının [atalarının] malikanesi [beylik arazisi] olan Keş vilayetine çekildiyse de muharebelerde kaimbiraderi olan Hüseyin'e pek çok hizmet ve muavenette bulundu ve o muharebelerin birinde bir eliyle bir ayağına ok isabet etmekle topal ve çolak oldu. Ondan sonra Timurlenk diye şöhret buldu. Rahat durmaz bir adam olup ümeranın kimi ile bozuşur, kimi ile dost olur, vekayi [olaylar] içinde yuvarlanır bulunduğundan başına çok felaketler gelmiş, mihn u sefaletler [mihnet ve sefalet] çekmiştir. Evvelce uğrunda harplerde bulunduğu Emir Hüseyin'le de bozuştu. Onunla da harp etti. Zevcesi [s.70] vefat edip münasebet-i sıhriyet [akrabalık ilişkileri] de kalmadı. Emir Hüseyin iş erbabı, müdebbir [tedbir erbabı] adam olmadığından Timur ona galebe ederek 771 senesinde onun yerine Belh tahtına geçti. Lakin oranın halkıyla mahlût [karışık] olan Moğolların Cengiz evladından gayrısını hükümdar tanımayacaklarını anlamasıyla o Ögedey evladından Danişment Lüce?'yi taht-ı hâniye iclas etti [hanlık tahtına oturttu]. Ve onu sultan diye talkib etti. Her nüfuz [güç] ve umur [iş] Timur'un elinde olduğundan yalnızca Emir ve Bey demeyi kâfi görmeyen ümerası ona "sâhipkırân" [her zaman başarı kazanan hükümdar] dediler.

Timur, Cengiz Han olmaya özenirse de onun kolay olmadığını anlıyordu. Zira kendisi pek zeki olup cin fikirli tabir ettikleri kimselerden idi. Moğollar, Cengiz Han'a adaklar adamak derecesinde bir itikat ve tazimde bulunurlardı [bağlı bulunur ve büyük saygı gösterirlerdi]. Cengiz'e olan muhabbet ve merbutiyet-i kalbiyeleri [kalpten bağlılıkları] o kadar seneler geçtiği halde zail olmamış idi [kaybolmamıştı]. Hatta Cengiz Han'ın ecdadından "Bodoncar" Hanın peder-i meşruu [meşru babası] bulunmadığından dul olan Alanko namındaki kadının bir nurdan hamil olduğuna Moğollarda itikat edenler [inananlar] de var idi. Alanko namındaki kadın Yıldız Han'ın oğlunun kızı olarak hafîdesi [torunu] olup gayet hüsna bir kadın imiş. Zevci [eşi] vefat etmekle dul kalmış, onu büyük pederi Yıldız Han'ın makamına iclas etmişler. Moğol hükümdarı olan bu kadın pek güzel icra-yı hükümet etmiş. Tebasını kendinden hoşnut kılmış. Dul iken hamile olup üç erkek çocuk birden dünyaya [s.71] getirmiş yani üçüz doğurmuş. Bunun hakkındaki hikayat pek uzundur. Alanko kendi nezahet [temizlik] ve iffetini

[namusluluğunu] ispat için nurun vürudunu [gelişini] başkalarının da görmesini teklif etmesiyle halk birçok geceler evin etrafını sarıp nöbetle uyuyup nuru beklemişler. Bir hayli gecelerden sonra asmandan [gökten] parlak bir şey indiğini ve artık görenler uykuda bulunanları da uyandırmakla biraz sonra nurun avdetini hepsinin görmüş olduğu kitaplarda yazılmıştır. Hülasa Alanko çocuklarının nurdan olduğunu tebaasını ikna ile onları büyütmüş, terbiye etmiş, onlardan biri olan Bodancar Han neslinden Cengiz gelmiş. Cengiz Han'ın ecdadını sayarken Bodancar Han'a varınca oradan nur bahsine geçerler. Ondan sonrası için de Alanko'nun pederini ve onun pederi Yıldız Han'ı sayarak ileri doğru giderler.

Timur, hanzade [han sülalesinden] olmadıktan başka Moğolların ensal-i Cengize [Cengiz soyuna] olan ihtiramlarından Cengiz Han ahfadı dururken başka bir hana tabi olmaları kolay şeylerden değil idi. Timur bir eliyle bir ayağını uğrunda sakat eylediği Emir Hüseyin'in tahtını alarak o sermaye ile ilerledikçe ilerledi. Sultan namında Cengiz ahfadından birini piye destal? haline getirdiği tahta stako? makamında oturtup kendisi Cengiz'i taklide koyuldu. Her ne tarafı zayıf ve müteferrik ve mütezebzib [karmakarışık] görürse hemen o tarafa hücum eder. Fırsat gözetir, gafil avlar, bir yandan bütün Moğolları [s.72] etrafında toplayıp ordusunu büyüttükçe büyütüyordu. Timur'un Cengiz'den farkı İslam olduğundan kendisi girdiği yerde kitab-ı mukaddeseye [kutsal kitaba] hürmetsizlik etmezdi. Ulemaya da rağbet eylerdi. Cengiz müşrik idi. Buhara'yı teshirinde camiye at ile girdi. Attan indi minbere bindi. Moğolların atlarını ulemaya ve müctehitlere tutturup onların gözlerinin önünde camide işret ettiler, kitab-ı mukaddeseyi atlarıyla çiğnediler. Mushaf-ı şerifin [Kur'an-ı Kerim'in] yapraklarının atların ayaklarıyla çiğnendiğini gören Buhara'daki Seyyidlerden biri dayanamayıp müctehitlerden birine "bu ne iş ve ne vakadır?" diye sormakla müctehit; " ey Seyyid, tek dur, Hüda'nın gazap vaktidir" demiş olduğunu Ebul Gazi Bahadır Han Çağtayca Şecere-i Tarih-i Türk nam eserinde yazmıştır.

Timur ordusunu düzüp de Belh'ten çıktığında evvela Semerkant'ı zabt ile orasını payitaht ittihaz [kabul] eyledi. Sonra Herezm'i istila ve tahrip etti. 778 senesinde Herat'ı, sonra Esferayn'ı teshir ile 784'te bütün Horasan mülûkunu kahr u tedmir ile [zor kullanıp yok ederek] Sicistan'ı istila ve ahalisini katliam etti. 785 senesinde Kandahar'ı fethetti. O taraflarda bulunan Afganlıları kılıçtan geçirdi. Sonra Belh'e gelip

oğlu Pir Muhammed'e, Şah Şücâ'ın kızını aldı. Oradan Mazenderan'a gidip oranın hükümdarıyla ettiği harpte galip gelerek zaptetti. Esterabad'ı teshir etti. Sonra Rey şehrine [s.73] gittiğinde Sultan Ahmet Celayirî Sultaniye'den Tebriz'e kaçtı. Sonra Timur bütün Azerbaycan'ı istila edince Sultan Ahmet Bağdat'a kaçtı. Timur Nahcivan, Kars, Tiflis ülkelerini de istila etti. Tiflis o zaman Gürcülerin elinde olup Tiflis hükümdarı Bakrad? İslam ile müşerref olmakla [Müslüman olduğundan] makam-ı hükümetinde ibka eyledi. Timur Karabağ'a varınca Şirvan Şahı gelip arz-ı inkıyad etmekle [bağlılığını arz ederek] onu da hükümetinde ibka etti. Şah Şucâ'ın? oğlu Şah Zeynelabidin davet eylediği halde gelmemiş olduğundan Timur Fars üzerine yürüdü. İsfahan'ı vurup ahalisini katliam etti. İsfehan şehrini tamamen tahrip eyledi. Oradan Şiraz'a gitti. Şah Zeynelabidin firar edip Şiraz ahalisi de aman dilemekle canlarını kurtardılar. Ol taraflardaki mülûk [hükümdarlar] ve ümerâ gelip arz-ı inkıyâd edince hükümetlerinde ibka etti. O mülûk ve şahların ekserisi birbirleriyle uğraşıp kendileri de nifak ve şikak [uyuşmazlık] içinde olmakla Timur meşgul ve müşevveş [karışık], idaresiz gördüğü tarafa hücum eder gaflette bulunanları, sefahate dalmış olanları hemen basar istila eylerdi. Onlar tedarikli bulunsalar ve bir kaçı yekdiğeriyle ittifak edebilselerdi Timur'u mağlup etmek mümkün idi. Müdafaa edenler hep birer birer kendi hesabına harp ediyor, mağlup ve perişan oluyordu.

Timur 792 senesinde şark tarafına gidip Moğolistan'ı garet etti [yağmaladı]. Artık şark tarafında kendisine muarız [karşı gelen] kalmadı. [s.74] Lakin Deşt-i Kıpçak ve bilâd-ı şimaliye [güney memleketleri] hükümdarı olan ahfâd-ı Cengiz'den Toktamış Han ona muarız-ı şedîd idi [şiddetle karşı çıkıyordu].Ve askeri de çok idi. Timur'un askeri o kadar mebzul-ı neheb [çok yağmacı] ve gareti [yağmayı] tatmış ve coşmuşlardı. Mesele evvelki gibi olmayıp kendilerine soyuculuğu bol bol bağışlayan efendileri onlara pek kıymetli idi. Artık değil evlad-ı Cengiz'e, Cengiz'in kendi gelmek mümkün olsa idi ona da hücum ederlerdi. Bir hacetleri [ihtiyaçları] olduğunda Timur'a da adaklar adamaya başlamışlardı.

797 senesinde Timur tedarikat-ı cesime ile Deşt-i Kıpçak'a gitti. Altı ay kadar Hayrat? sahrasında dolaştı. Fırsat gözeterek Toktamış Han'ı mağlup ettikten sonra Semerkant'a avdet etti.

Timur otuz bin güzide [seçkin] askeriyle Şiraz'a yürüdüğünde Fars Emiri Şah Mansur beş bin süvari ile Timur'a karşı çıktı. Az kaldı Timur otuz bin müntehib [seçilmiş] askeriyle o beş bin süvariye mağlup ve ordusu perişan olacak idi. Şah Mansur o kadar şiddetli çarptı ki Timur'u da askerini de şaşırttı. Şahın kendisi safları yarıp sancak altına kadar vardı. İki defa Timur'un üzerine kılıç saldırdı. Mir-i ahuru* siper yetiştirmese idi Timur'un işi bitecek idi. Şah Mansur diğer tarafa da hücum etmekle Timur'un ordusu perişan olmak üzere iken Şah Mansur'un boynuna ve omzuna bir ok [s.75] isabet etmekle mecruh oldu. Yüzünden dahi yaralanmakla bîmecâl [mecalsiz] olarak şehr-i Şiraz'a doğru kaçarken Şahruh Mirza'nın adamlarından bir kaçı onu tutup itlaf ettiler [öldürdüler]. Ser-i maktuunu [kesilmiş başını] Timur'a getirdiklerinde Timur Bey, ziyade teessüf etti [üzüldü]. Ömründe öyle kahraman görmemiş idi. Timur kahramanları takdir ederdi. Eğer Timur'un talihi yardım etmeyip de Mansur yaralanmaya idi Şah Mansur'un beş bin süvarisi Timur'un otuz bin güzide askerini mağlup ve perişan edecek idi. Timur bu vechile Fars ülkesini de zaptetti.

Timur Bağdat üzerine yürüdü. Irak Emiri Sultan Ahmet Celayirî ve Erzincan hükümdarı ve Karakoyunlu aşireti beyi olan Kara Yusuf Beyle birlikte Mısır'a firar etti. Timur Bağdat'a girince hep müskiratı [sarhoşluk veren içkileri] döktürdü, çalgı takımlarını kırdırdı. Lakin bundan Timur saz çaldırmaz ve dinlemez zannı hâsıl olmamalıdır. O orada öyle bir gösteriş yapmak istedi, yaptı. Başka tarafta saz çaldırıp dinlediği de olurdu. Bağdat'ta erbab-ı maarifi ve ehl-i sanayii toplayıp Semerkant'a gönderdi. Musul'u teshir ettikten sonra Ruha'*ya geldi. O taraflarda mülûk ve ümera gelip arz-ı inkıyâd eylediklerinde onları hükümetlerinde ibkâ etti. Elcezire ülkesini teshir ettikten sonra dört gün muhasara ile Amid [Diyarbakır] kalesini zaptetti. Erzincan hükümdarı Taharten o zamanlarda gelmekle ona ikram etti. [s.76] Timur arz-ı inkıyâd eden memleket ve kale ahalisinin canını bağışlardı. Mallarını alıp gençlerini de asker yapıp ordusuna ilave ederdi. Ayağına gelip arz-ı inkıyâd eden mülûk ve ümeraya da mevkilerini bağışlar, ikram ederdi. Karşı koyup harp eden şehir ve kale halkını da katliam ederdi.

* Hükümdarın atlarından sorumlu görevli.
* Urfa.

Sultan Ahmet Mısır'a gittiğinde, Sultan-ı Mısır olan Berkuk-ı Çerkez'den istimdâd eylemiş. [yardım istemiş]. O da muavenet [yardım] vaat eylemiş. Timur da şiddetli bir haberle Sultan-ı Mısır'dan Sultan Ahmet'in kendisine teslimini talep etmiş. Berkuk da ona karşı tehdit makamında [tehdit olarak] halifeyi ve ümerasını alıp Şam'a gitmiş. O zaman Toktamış Han'ın elçisi de Şam'a gidip Timur aleyhinde ittifak olunmasını rica etmiş. O aralık Sultan Bayezit'in elçileri de Şam'a varmış. Berkuk ona dahi ikramla icabında Timur aleyhine imdat ve muavenette bulunacağını söylemiş, bu üç hükümdar arasında ittifak sözden fiile getirilmiş olsa hepsi ordularıyla birlikte harekâta ibtidar eyleselerdi. Timur'u mağlup edebilecekleri erbabınca muhakkak görülmüştür. Lakin ittifakta geç kalmış olanlar harekât-ı askeriyede dahi geç kalmışlardır. Toktamış, Timur'un memalikine hemen taarruza başlamış ve yalnız kendi askeriyle ettiği harpte mağlup olmuş. Timur hep diyar-ı Deşt'i teshir, Kırım'ın payitahtı olan Bahçesaray'ı tahrip, Rus ve Çerkez memalikini neheb ve garât eylemiş. Kûh-i Elbruz'u [Elbruz Dağı] istila ile pek [s.77] çok emval ve ganâim almış. Hafidi Cihangir de Fars sahillerini istila etmiş. Timur'un o taraflara gitmesi üzerine Berkuk-ı Çerkez Sultan Ahmet'i kemal-i ihtiramla Bağdat'a gönderip kendisi de Mısır'a avdet eylemiş, sonra Timur yüz bin askerle Hint'e gitti. Delhi [Delhi] şehrini fetihle pek çok emval ve ganâim alarak Semerkant'a avdet etti.

Timur'un buraya kadar olan muherabâtını hülasa ettik. Timur bu muherabâtı ordusunun kuvvetinden ziyade kılıcından daha keskin olan zekâsının kuvvetiyle kazanmıştır. Her tarafa derviş ve seyyah [gezgin] kıyafetinde casuslar [ajanlar] gönderir, oranın ahvalinden hafiyen [gizliden] haberler alır, ona göre hücumlarını hazırlardı. O zamanlar mülûk ve ümeranın ekserisi sefahat ve eğlencelere dalmış, gerek mülûk ve gerekse bir hükümetin erkân ve ümerası birbiriyle didişip uğraşmakta bulunmuş olduklarından Timur bu nifak-ı şikaktan [ayrılıktan] istifade eylemiş [yararlanmış] idi. Timur'un zuhurunda gafil bulunmayıp da ehemmiyetlice müdafaayı düşünen olsa ve o ilerlediği, kuvvetini gösterdiği zamanda ise mülûkun bir kaçı birleşip müttefikan karşı çıksalar Timur'u mahv ve perişan etmek pek güç bir mesele olmazdı. Lakin bu hükümetlerin yekdiğeriyle ittifak etmesi değil hatta bazılarının kendi ordusu dâhilinde dahi ittifak ve imtizâc [birbiriyle geçinme] yok idi. Oralarda pek çok olan o hükümet-i sagire [küçük hükümetler] memleketlerinin kapısında veya kalelerinin önünde Timur göründükten

[s.78] sonra müdafaaya kalkışıyor, evvelce rahatını bozup da tedarikât ve teheyyüâtı [hazırlıkları] bile düşünmüyorlardı.

Timur fırsatı fevt etmeyip [öldürmeyip] galip geleceğini ümit eylediği yere hücum eder. Sarpa saracağını anladığı yerden başka bir istila arzusunu bahane ederek o tarafa savuşur. Ümid-i muvaffakiyet [başarı ümidi] gördüğü tarafa saldırır. Müşkilât [zorluk] hissettiği cihete hücumu vakt-i âhere talîk eder [başka bir zamana erteler]. Hiddetine mağlup olmaz. Yapacağını düşünerek ve işini yoluna koyarak hareket ederdi. Nasıl ki Mısır hükümdarına pek ziyade kızdığı ve ondan gördüğü muamele-i bâridâne [çirkin muamele] ve tavr-ı tehdit [tehdit eden tavrı] ona pek girân [ağır] geldiği halde hiddetine mağlup olmayıp işi keyfine feda etmeyip ona hücumu da tehir eylemiştir. Kendisi bir hanzâde olmadığından Emir Hüseyin'in tedbirsizliği ile ele geçirebilmiş olduğu bir tahtta payidar olamayacağını anlayan Timur, Cengiz hanedanının şerefinden istifade eylemek [yararlanmak] üzere onlardan birini korkuluk gibi tahta geçirmesi yine hırs-ı câh [mevki hırsı] ile tedâbirini [tedbirlerini] unutmamasından ileri gelir. Sonra cesim bir ordu teşkil etmek ve orduyu kendisine rabt ve münkad kılmak [bağlayıp boyun eğdirmek] lazım geldiğinden asâkirine çapulculuk ve soyuculuk yolları açmak, o hususta müsadât-ı vasiâda [aşırı müsadede] bulunmak ile onları kendisine celp ve mutî ettikten başka Timur'un askerinin kazandıkları emvâl ve ganâime gıbta eden bir çok güruh-u eşkıya [eşkıya takımı] fevc fevc [bölük bölük] Timur'un ordusuna iltihak ederek [katılarak] [s.79] ordu büyüdükçe büyüyor. İcra eylediği mezalim ve fecâyi ziyadeleştikçe ziyadelişiyor. O gibi mezalim-i hunhareyi men etmek [kan dökücü zalimi engellemek] Timur için ordusunu dağıtmak, elinden kaybetmek demek idi. O ise bir Cengiz olmayı kurmuş idi. Bir hükümdar bir cihangir olmak arzusu onun kalbinde yer etmiş idi. Talihin kendisini evvelce bir taht ve bir orduya malik bir hanedan-ı hükümetten getirmemesi üzerine o eşkıyaların, serserilerin en barbar ve en hunharlarını kendine kuvvet edinerek talihle güleşmiş idi. Eğer Timur'un katliamları, yaktırıp bıktırmaları ve diri insanları gömmesi gibi şeyleri olmasa idi Timur'un ahvâli o zamanki hükümdarlardan farklı olmazdı. Zira mukabelede bulunan [karşılık veren] kale ve bilâdın halkını esir etmek, mallarını almak gibi şeyler o zamanki harplerin adetinden idi. Hatta Bosna mağlubiyetinde Yıldırım'ın zamanındaki Niğbolu harbinde ehl-i salîbin Avrupalı askeri de üserâyı [esirleri] kesmiş idi.

O barbar ve eşkıya ordusu içinde onların başında o kadar zalimane ve vahşiyâne emirler veren Timur, ulemâ ve fuzalâ [erdemliler] ve üdebâ [edipler] içinde başka türlü görünürdü. Ulema ve üdeba ve müneccimîn [müneccimlerle] ile ülfet eder, ulemâya hürmet eder, onlarla mübâhaseden [konuşmaktan] ve onların yekdiğeriyle olan mübâhasât-ı ilmiyelerini [ilmî konuşmalarını] dinlemeden pek ziyade mahzuz olurdu [hoşlanırdı]. Dindar görünmek ister, bazen edibâne latifelere agmâz-ı ayn [göz kırpmada] bulunmak gibi nezaketler ibrâz ederdi. Ulemâ [s.80] ve fuzalâdan İskendernâme nam kitab-ı meşhurun müellifi [meşhur kitabın yazarı] olan âlim ve edîb Ahmedî ile musâhabetten pek hoşlanırdı. Timur bir gün Ahmedî ile beraber hamama girmiş Ahmedîye "Bana kaç kuruş paha biçersin" diye sormuş, Ahmedî de "seksen akçe" diye cevap vermekle Timur gülerek; "O benim peştamalımın pahasıdır" demesi üzerine Ahmedî; "ben de onun için söylüyorum ya, sen kendin hiç para etmezsin" demiş. Timur bu vakıaya hiç hiddet etmedikten başka bu latife hoşuna gidip Ahmedî'ye mükafat etmiş [ödül vermiş]. Ahmedî'nin bu sözü Timur topal ve çolak olmasıyla hunrîz [kan dökücü] ve zalim olmasından kinaye olmalıdır. Zira Timur şeklen, vechen [görüntü olarak] çirkin bir adam değil idi. Uzun boylu, geniş göğüslü, beyaz tenli ve al yanaklı idi. Sakalını uzunca bırakır, kulaklarına iki girânbahâ [değerli] inciden küpe takardı. Timur, ulemâ ve üdebâya karşı bazen öyle ihtiramlar gösterirdi. Timur gibi şedîd ve kahhar [çok kahredici] ve o kadar kuvvete malik [sahip] bir adamın o sözü hoş görüp Ahmedî'yi cezalandırmaması kendisinin itidâl-i dümeni [kızgınlığa mağlup olmayışını] muhafazaya, kendini idareye olan iktidarını gösterir. Sahib-i kuvvet ve istibdad [güçlü ve baskıcı] hükümdarların öyle sözleri hazmedebilmesi nadirattandır. Hatta kendileri ceza etmeyeceklerine dair söz ve teminat verip latifeye [şakaya] davet ettikleri halde sonra onu hazmedemeyip söyleyeni idam ettirenler olmuştur. Timur meşâhîr-i ulemâyı [meşhur âlimleri] alıp Semerkant'a götürdü. Alem-i ülemâ-yı [s.81] asırdan [asırdaki âlimlerin âlimi] olan Sadettin Taftazanî gibi mütebahhirîn [bilgileri deniz gibi engin ve geniş olan] Timur'un yanında idi. Seyyit Şerif Cürcanîyi de çoluk çocuğu ile beraber Şiraz'dan alıp Semerkant'a kendi payitahtına götürdü. Saadettin ile Cürcanî'ye kendi huzurunda bahisler ettirdi.

Timur lehv ü luba [oyun ve eğlenceye] itibar etmez, mashara [maskara] ve dalkavukluklardan asla hoşlanmaz, mülâtafaı [şakalaşmayı] ancak ulemâ ve üdebâ ile eder ve onların latifelerinden hoşlanırdı. Timur Sivas'ı harap ve Malatya'yı zaptettikten

sonra Arabistan tarafına geçip Halep'i fethettiğinde pek çok kanlar döküldü. Moğollar girdiğinde yapmadıkları fenalık kalmadı. Hatta camilere iltica edenleri de kestiler. Cevâmi-i şerife [camiler] kanlara boyandı. Timur Halep kalesine çıktığında yanında mutemedi olan Abdülcabbar bin Elallâme Numanüddin Elhanefi vardı. Timur, Halep ulemasını oraya davet ile celp etti. Timur Abdülcabbar'a kendisi küçük yaşından beri ulemâ ile ihtilat üzere olduğundan [görüştüğünden] pek çok mebâhis-i ilmiyeye ıtlâı bulunduğundan [pek çok ilmî münakaşadan haberdar olduğundan] oradaki ulemânın içinde en alim olanı kimse kendisine cevap vermesini ve sözünü bilip söylemesini emretmekle Abdülcabbar bu sözleri ulemâya tercüme ile anlattı. Timur Arapça söyleyemediğinden Abdülcabbar tercümanlık ediyordu. Kadı Şerefüddin Musa Elensarî orada bulunanların alemi [en çok bileni] olmak üzere Halep Müftüsü İbn Şahne'yi gösterdi. Timur İbni Şahne'ye "Bir sualim [sorum] var onu Semerkant [s.82] ve Buhara ve Herat ulemâsından sordum, bir cevab-ı şâfî [inandırıcı cevap] veremediler. Sualim de budur ki dünkü gün sizin askerinizle cenk ettik, tarafeynden de bir çok adam telef oldu. Bunların hangisi şehittir?" demekle Abdülcabbar bu sözleri tercüme etti. İbn-i Şahne; "bu suale cevabımız fahr-ı âlem sallallahü aleyhivesselam hazretlerine bu sual irad olunduğunda [sorulduğunda] buyurdukları cevaptır" demiş. Timur; "Ya! Bu sual peygamberimize sual olunmuş mu? Ne cevap vermişler?" demekle İbni Şahne cenab-ı Resul'ün; "her kim ila-yı kelimetullah [Allah'ın adını yüceltmek için] için dövüşürse şehit olur" diye cevap buyurmuş olduklarını söylemiş. Timur "güzel cevap" diyerek memnuniyet göstermiş. Ulema ile musahabeye koyulmuş. Esna-yı sohbette zaaf-ı bedenden [bedeninin kuvvetsizliğinden] şikayet etmiş. Ve böyle sakat ve malul [hastalıklı] iken cenab-ı Hakk'ın ihsan eylediği fütuhata hamd ve senalar eylemiş. Bunun üzerine İbni Şahne bu nimetlerin şükrü ehl-i İslamı katlden ictinâb [sakınmak] ve temin ile olacağını söylemekle Timur "Vallahi ben bunları ankasdin [bile bile] kırdırmadım. Onlar bozulup da şehir kapısından girerken esna-yı firarda [kaçarken] birbirini kırdılar. Bundan sonra can ve malınızdan emin olunuz" demiş. Ulemaya daha bir çok sual sorup cevaplar aldıktan sonra Timur, Hazreti Ali ile Muaviye hususunu sormuş. Kadı İlmüddin Elmalikî cevapta istical [acele] ile "onların cümlesi müctehitler idi" deyivermekle Timur pürgazab kesilmiş [kızmış]. Az kalmış onları ve Halep ahalisini [s.83] muhâtaraya ilka edecek [tehlikeye atacak] mesâil [sorunlar] meydana gelecek imiş. Timur Hazreti Ali'yi sever ve Muaviye'nin Hazreti Ali'ye karşı olan hareketini tayib ile [ayıplayarak] onu affedemez ve Hazreti Hüseyin'in şehadeti [şehit

edilmesi] meselesinde de müteessir bulunurdu. İlmüddin'in o sözü üzerine "Hazreti Ali hak üzeredir, Muaviye zalimdir ve Yezid fâsıktır" diyerek ateşler püskürerek atıp tutmaya başlayınca İbni Şahne işin vahametini anlayıp hemen onun hiddetini geçirecek sözlerle yüzüne gülerek "bu Malikî bazı kitaplarda görüp de manasını bilmediği şeyi söyledi" diye taleb-i af eyleyerek Timur'un hiddetini teskin etmiş ise de evvelki inbisâtı [ferahlığı] yerine gelmemiş.

Vali sarayında Moğol usulü üzere verdiği ziyafete ancak İbni Şahne ile Şerefüddin'i davet etti.

801 senesi evâilinde [başlarında] Sultan Berkuk vefat edip yerine pek genç olarak oğlu Nasır Ferec iclas olunmuş idi. Beynelümerâ ihtilaflar [beyler arasında anlaşmazlıklar] ve Suriye'de ihtilaller baş göstermiş olmakla Timur beklediği fırsatı bularak o taraflara yürüyordu. Vaktiyle sultan-ı Mısır olan Berkuk, Timur'un gönderdiği elçileri hukuk-ı düvel haricinde [devletlerarası hukukun dışında] olarak öldürtmüş. Sonra gönderdiği elçileri de Nasır Ferec hapis ve tahkîr etmiş [aşağılamış] ve Suriye tarafından asker toplayıp Halep'e sevk ederek Timur'a meydan okumuş olduğundan Timur, eski kinine kin katarak bir hiddetle [s.84] Suriye'ye yürümüş idi. Hama'yı, Humus'u Baalbek'i zaptettikten sonra Şam'a yürüdü. Nasır Ferec halife ile Şam'a gelmiş Şam şehri haricindeki ordusuna çıkmış idi. Cenge başlamış ise de ümerası arasındaki adem-i ittihattan [birliğin olmayışından] pek çabuk perişan olmuş. Nasır Ferec halife ile beraber Mısır'a firar etti. Artık Şam'da Moğolların yapmadıkları mezalim ve şenaat [kötülük] kalmadı. Cami-i Emevi'yi [Emeviye Camii] ve bir çok büyük binaları, âsâr-ı hayriyeyi [hayır eserlerini] şehre verdikleri yangın ile ihrak eylediler [yaktılar]. Timur ondan sonra Mardin tarafına gidip onu da istiladan sonra ikinci defa olarak Bağdat üzerine asker sevk etti. Bağdat mukavemet etmekle ordusunun başına kendisi gitti. Hayli uğraştıktan sonra Bağdat'ı istila ettiğinde ahalisini katliam etti. Şehri tamamen ihrak ve tahrip etti. O kadar cana kıydı ki cenazelerin taaffününden [kötü kokusundan] kendisi Bağdat'ta duramayıp Azerbaycan'a gitti.

Esere Adem-i Tebaiyyet [Esere İtaatsizlik]

Sultan Bayezid-i evvel 791 tarihinde Kosova ordugahındaki cülusunda ümerasına verilecek emirleri verip hizmetlerini bildirdikten sonra Karaman, Saruhan, Menteşeoğullarının hükümet-i Osmanîye aleyhindeki ittifakları haber alınmış olduğundan[s.85] evvelce Edirne'ye geldikten sonra Bursa'ya geçti, mebani-i hayriye [hayır eserleri] inşa ettirmeye başladı.

Sırbistan hududuna [sınırlarına] gönderilmiş olan Timurtaş Paşa, Sırbistan'a tabi Kratova madenlerini zapt eyledikten başka Sırbistan'ın ekser bilâdına akın ederek pek çok emval ve ganâim ele geçirmiş ve yeni Sırp kralı İstefan senevî [senelik] maktu vergi vermek üzere arz-ı inkıyadla hemşiresi Prenses Melica'yı zât-ı şahaneye zevce olmak üzere takdim etmiş olmakla Bayezit Han onu tezevvüc eyledi.

Timurtaş Paşazade Umur Bey ile emektarân-ı şahaneden [padişahın emektarlarından] birkaç ümerâ gelin almaya gittiler. Prenses Melica mükemmel cihazıyla [çeyiziyle] Bursa'ya gelin geldi. Bizans imparatoru Paleolog'un İstanbul'da mahpus bulunan oğlu Andronik senevî bir vergi vaadiyle pederinin yerine geçirilmesi ricasını el altından Sultan Bayezit'e irsal etmesiyle [göndermesiyle] İstanbul'a bir fırka [bölük] Osmanlı askeri gönderilip Paleolog tahttan indirilerek Andronik iclas olundu. Jan Paleolog ise Sultan Orhan zamanından beri hanedan-ı Osmanî ile hukuku bulunduğundan bahisle kendisi de o vergiden ziyadesini deruhte eylemekle tekrar tahta geçirildi. Andronik'e Silivri, Ereğli, Selanik şehirleri verildi. Alaşehir ve Ayasoluğ [Selçuk] zapt olundu. Aydınoğlu karşı koymayıp ordu-yu hümayunu [s.86] istikbal eylediğinden [karşıladığından] yalnız İzmir şehri ona bırakılıp bâkî memalik [geri kalan yerler] şehzade Ertuğrul Bey'e verildi.

Bayezit, Manisa'ya yürüyüp fethetti. Hükümdarı hazret-i şah-i Timurlenk'e iltica etti [sığındı]. Menteşe'yi de zaptetti. Oradan Teke üzerine giderken kaimbiraderi Germiyanoğlu Ali Bey, ordu-yu hümayuna gelip hediyeler takdim etti. Bayezit ona dilgîr [dargın] bulunduğundan hapsetti. Bir müddet sonra hapisten firar ile o da Timur'un yanına gitti. Bayezit Teke'yi zaptetti. Karamanoğlu yine Hamiteli'ne taarruza başlamış olduğundan Bayezid-i evvel Karaman tarafına yürüdüğünde Karamanoğlu İçel

tarafına firar etmekle Konya'yı muhasara etti. Konya kalesi teslim oldu. Larende, Aksaray da zabt olundu. Bu memleketler kolaylıkla zabt olunmuş ise de oranın ümerâsı hep Timur'un yanına firarla Timur'u Osmanlı memaliki üzerine yürümeye teşvik ediyordu. Eflak beyi Tuna'yı ubûr ile [geçerek] bilâd-ı Osmanîye'ye [Osmanlı ülkesine] taarruz etmekte olduğunu işiten Bayezit, yıldırım gibi yetişip Eflak yakasına geçerek bir hamlede Eflak ordusunu perişan edip Bükreş'e dahil oldu. Eflak vergiyi iki kat ederek vaad-i sadakatte [sadakat vaadinde] bulundu. Karamanoğlu bir daha isyan etmekle artık bu defa affolunmayıp Timurtaş Paşa'ya teslim olundu. O da idam ettirdi. Sivas, Kayseriye, Tokat ve mülûkatı, hükümet-i Osmanîye'ye ilhak olundu. Kötürüm Bayezit vefat etmekle Kastamonu zapt olundu. [s.87] Kötürüm Bayezit'in oğlu Sinop kalesine kapanıp kendisine Sinop'un ihsanını [verilmesini] rica etmiş, müsaade olunmuş ise de bilahare [sonra] o da Timur'un yanına firar etmiştir.

796 senesinde Venedik, Ceneviz, Rodos Kavalyeleri [Şövalyeleri] ile diğer ehl-i salîbden mürekkep [oluşan] bir ordu büyük bir donanma ile Selanik limanına gelip etrafa tecavüzata [saldırıya] başlamalarıyla Bayezit Han hemen ordusuyla gidip Selanik kalesiyle civar kaleleri ve Yenişehir'i fethetti.

Macar Kralı Sizişman* birçok ehl-i salîb ile bazı ecnebi tarihlerinin kaydına göre atmış bin ehl-i salîb ile Rumeli'ye geliverdi. Bayezit hazretleri hayli zamandan beri Sizişman'ın tedârikâtını haber almış olduğundan o tarafları ihtiyatlı [tedbirli] bulunduruyordu. 796 senesinde Edirne'ye gelip ahvâle muntazır bulunurken [gelişmeleri izlerken] Bizans Kayseri'nin casusu tutulup nezdinde Sizişman'ı Osmanlı aleyhine teşvike dair kağıtlar bulunmuş. Hazret-i şehriyar pürgazap kesilerek orasını bırakıp İstanbul'a yürüdü. İstanbul kalesini dövmeye başladı. O esnada Sizişman'ın Vidin'i zabt ve Niğbolu'yu muhasara ettiği haberi gelmekle beraber evvel İstanbul muharasını terkle Tuna boyuna gitti. Orada bulunan askeri az zamanda toplayıp Niğbolu'daki ehl-i salîb ordusu üzerine yürüdü. Akıncı ve başıbozuk takımları bozuldu. Teslim olanları da ehl-i salîb gaddarane surette [gaddarca] [s.88] kesmişler. Lakin ehl-i salîb ilerlediğinde bir sırtta kırk bin Kapıkulu denilen Osmanlı askeriyle sabit kadem olan [ayak direyen] Bayezid-i evvel hazretleriyle karşılaştılar. Ehl-i salîb o kadar münhezîm ve perişan oldu ki prenslerin ve generallerin kimi maktul, kimi esir oldu.

* Şişman.

Sizişman, bir kayığa can atıp soluğu İstanbul'da aldı. Firar edenlerin bir çoğu Tuna nehrinde boğuldu. Bu galebe üzerine bütün hükümdarândan [hükümdarlardan] tebrikler geldi.

Kara Halil'in oğlu olup Murad-ı evvel tarafından pederinin yerine nasb olunmuş olan Sadrazam Ali Paşa malumatlı, dirayetli, zekî bir adam ise de ahlakça asla pederine benzemez idi. Lakin Murad-ı evvel zamanında devlet ve millet pek zengin bulunduğu halde şehriyar hazretleri ziynet ve debdebeyi sarayına sokmamış ve kendisi maişet-i sadegîden [sade hayattan] ayrılmamış ve kimseye de o yolda fırsat vermemiş olduğundan hanedan-ı saltanat azaları da, vüzera ve ümera da padişahın yoluna gitmişlerdi.

Ali Paşa Bayezid-i evvel hazretlerini istediği gibi kandırıp zevk ve sefahate ve işrete [içkiye] alıştırmış. Pek çok kalbini yakan hırs ve arzu-yu sefahate ve debdebeye kendisi de koyulmuştur. "Padişaha lazım olan şey adaletle ihlâs-ı îtikattir[samimi bir inançtır], ıyş ü işret [yiyip içme] gibi şeyler tövbe ile affolunur" demiş olduğunu bazı müverrihler yazmıştır. Genç ve âteşîn mizaç[ateşli bir tabiata sahip] olan padişahı, Ali Paşa'nın sefahat ve işrete alıştırmış olduğu tarihçe[s.89] taayyün eylemiştir [ortaya çıkmıştır]. Juanin? tarihi Osmanlı müverrihleri hükümdarlarına ait olan hataiyâtı setr ve ihfa [hataları örtme ve gizleme] için mümkün olduğu kadar gayrette bulundukları halde Yıldırım Bayezit'in işret ve sefahate daldığı zamanlardaki ahvâli yazmadan geçmeye muvaffak olamamış olduklarını söyler. Lisan-ı ecnebi ile yazılan bazı tarihlerde Yıldırım Bayezit'in sonraki işret ve sefahat alemi öyle suretlerde yazılmıştır ki vakıa bir Osmanlı kalemi o yazıları nakle dahi muktedir olamaz [gücü yetmez]. Lakin Sultan Osman, Orhan, Murad-ı evvel hazerâtı zamanlarında büyümekte, kuvvetlenmekte devam eden ve akıllara hayretler verecek muzafferiyetlerle şan alan bir millet-i necîbenin ve onların başına geçip, pek çok fedakarlıklarda bulunarak bir devlet-i muazzama meydana getiren hanedan-ı âlişanın Kosova harbindeki ulu şanı ile Ankara harbindeki inhizam [bozgunluk] ve perişaniyeti ve on bu kadar sene devam eden fasıla-yı saltanat mesâilinde o mertebe-i mualladan [yüksek bir dereceden] birden bire sükutuna o milletin birkaç sene zarfında ahlâk-ı hüsna [güzel ahlakı] ve şecaat ve hasâil-i memduhasını [övülmüş hasletlerini] gâib [kayıp] edecek kadar sebatsız ve cenapsızlığı [kararsız ve onursuzluğu] ve o hanedan-ı gayyurun [çok gayretli hanedanını] kurduğu

binanın bir gösterişten ibaret olarak esassız, temelsiz bir şey olduğu zannını verdirmek hem o koca millet ve hem de Sultan Osman, Orhan ve Murad-ı evvel gibi fedakârane çalışmış olan hükümdarları hakkında bir hıyanet olmaz mı? İşte onun için olmalıdır ki Osmanlı müverrihleri de o üç [s.90] büyük padişahlarının himmet ve gayretini inkar etmemek üzere o sükûta sebep olan Bayezid-i evvelin sonraki ahvâlini yazmaya mecbur olmuşlardır. Ve bunu tamamıyla Ali Paşa'nın agvâsına [aşırı şekilde dalalete düşmesine] vermeğe çalışmakla beraber tarih ne olduğunu takdir eden müverrihîn [tarihçiler] Ali Paşa'nın Murad-ı evvel hazretleri zamanında dahi makam-ı sadarette bulunduğu halde öyle bir cesaret bulamaması mesele-i âşikârını [ortada olan meseleyi] setr eyleyemeyeceğinden [örtemeyeceklerinden] Bayezid-i evvel hazretlerinin işret ve debdebe ve dârâta temayülünü gizlemeye muvaffak [başarılı] olamamışlardır. Lisan-ı ecnebî üzere yazılan bazı tarihlerde Bayezit Han'a dair yazdıkları şeylerin bazıları mübalağadan hâlî olmadığı [abartmaktan geri kalmadığı] gibi yanlışlıklar da vardır. Mesela Bayezit hazretlerinin esareti bozgunluktan sonra firar ederken atının düşmesi ile vukua geldiğini kaydedenler, vukuatın ondan sonrasını mütalaa ve tetebbu eylemeden yazmış olmaları âşikardır [açıktır]. Hakkıyla tetebbuât-ı tarihiyede bulunanlar için Bayezid-i evvel hazretleri ne firara teşebbüs etmiştir ne de teslim olmuştur. Elindeki hançeriyle Timur'a hücumundaki vekayi ve suret-i esareti mufassalan [esir oluş şekli etraflıca] tarihte mazbut ve mukayyettir [kayıtlıdır].

Bazı ecnebi tarihlerinin Bayezid-i evvelin o zamanki halini nev-i beşerin [insanlığın] iki sınıfının civan dilrübâları arasında kendini bilâpervâ [korkusuzca] cinayât-ı nefsanîyeye [insanları öldürmeye] vermiş bir sermest [sarhoş] olmakla tarifleri de mübalağayı geçerek bir isnat [suçlama] oluyor. Vakıa [gerçekten] şehriyârın [padişahın] debdebe ve dârâta düşmesini, sarayının kapısını israf ve sefahata açmasını inkara [s.91] imkan yoktur. Müzeyyen melbus [süslü giysili] içoğlanlarıyla cariyeler ise âsâr-ı debdebe [gösteriş emareleri] ve dârât olup Abbasilerin sonlarında İran'dan sirayet eyleyen [geçen] o gibi âdât-ı ihtişamda [ihtişamlı adetlerde] müzeyyen ve melbus köleler ve cariyeler takımı pek cesim idi. Abbasi saltanatının dârâtı, masalları ise Osmanlılarca öğrenilmiş olduğu ve Bizans ile temas ve ihtilattan Bizans debdebeleri de malum bulunduğu halde o zamana kadar saltanatta bulunan ve nefi-i hükümet [hükümetin çıkarı] uğrunda menfaat-i şahsîyi hatta ezvak-ı hayatiyeyi [yaşama dair zevkleri] feda eyleyen padişahlar o gibi şeylere rağbet etmemişlerdi. Bayezid-i evvelin de o cihete

rağbeti hükümetini mütezelzil [sarsılır] hale getirmek maksadıyla değil idi. Hükümetinin zenginliğini görerek o zamanki birçok hükümdarlarda gördüğü, işittiği âlâyiş ve tezyinata kendisi de rağbet eylemiş. Tarihçe bunun hanedan-ı Osmanîye'de mevcudu o ise de cihanda muhterâı [icat edeni] o değil idi. Onun yaptığı şey o hususta ecdadının eserinden [izinden] ayrılması idi. O kadar süslü cariyeler içinde bulunması da pek ziyade müptela-yı zenân [kadın düşkünü] olmasından değil idi. Onun iki şeye ziyade iptilası [düşkünlüğü] tarihte tezahür eylemiştir [ortaya çıkmıştır] ki o da işrete ve Melica'yadır. Sırp Prensesi Melica, o sahibe-i hüsn ü ân ve âfet-i devrân [çok güzel kadın] Yıldırım Bayezit gibi kimseye baş eğmemek, kendi sözünü ve fikrini herkesinkinden ziyade beğenip ekserî kimsenin sözünü dinlememek ile iştihâr eden [meşhur olan] o hadîd ve âteşin mizac şehriyarı teshîr [s.92] ve istediğini yaptırmak derecesinde kendisine meclûb eylemiştir [tutkun etmiştir]. Vukua gelen felaketlerden dolayı Melica da itham olunamaz [suçlanamaz]. Ve hükümet-i Osmanîye'yi o sonraki hale düşürmek için talim olunup da gönderilmiş ve aldığı talimatı hâinane icra etmiş [haince uygulamış] olmasını ispat eden bir şeyi tarih göstermiyor. Melica sair hanedan-ı hükümdarînin debdebesini bildiği ve kendisi de en muazzam ve en zengin bir hükümetin sarayına gelin geldiği zaman arzu-yu debdebede [gösteriş arzusunda] bulunmuş. Sadece bir söz Melica mâil-i âlâyiş [gösterişe meyilli] ve harîs-i debdebe ve dârât [gösteriş ve şan düşkünü] imiş. O zaman hükümdar saraylarının en debdebelilerinden olan Bizans saray-ı imparatorîsinden çıkıp ta gelen Prenses Teodora, acaba zevce-i Sultan Orhan'dan hiç ziynet ve dârâta dair bir şey istemiş midir?

Fütuhat ve zaferleri cihana malum olan Sultan Nureddin Zengi, pek sevgili zevcesinin kıymettar bir mücevher istemesine karşı; "Ben hazine-i milletin muhafızından başka bir şey değilim. Kendi malım olarak Hama'da dört dükkanım var, onların varidatıyla [geliriyle] ne istersen yap. İşte o kadar." cevabını vermiş idi.

Melica, mükemmel cihaz ile Bursa'ya gelin geldiğinde Bayezit Han onu gördüğü zaman pek beğenmiş idi. O kadar beğenmiş idi ki mükafat olarak onun biraderi olan Sırp Kralı İstefan'a Semendire kalesi ile nevâhîsini [taraflarını] vermiş idi. Bu hareketiyle Yıldırm Bayezit yalnız ecdad ve peder-i âlî-i güherlerinin [yüce ecdadının ve babasının] [s.93] eserine adem-i tebaiyyetle [itaatsizlikle] kalmayıp onların maksat ve suret-i hareketlerinin [amaç ve hareket şekillerinin] zıddına geçmiş oldu. Onlar almak, Osmanlı

hükümetine ilave etmek için çalışmışlardı. Yıldırım Bayezit ise kendi keyfi için veriyordu. Vakıa kendisinin fütuhatı da vardı. Lakin o fetih olunan beldeler ne kadar Osmanlı bahadırlarının kanlarıyla emekleriyle alınıyordu. Yıldırım Bayezit Osmanlı ülkesini güya kendisinin eşya-yı hususîyesinden [özel eşyasından] bir top kumaş imiş gibi ondan bulup hediye ediyordu. O kadar gurur getirmiş idi ki devlet de millet de bütün Osmanlılık da kendisinden ibaret imiş gibi hareket ediyordu. Hâlbuki onun mağrur olduğu kuvvet ve satvet ve debdebe ve ihtişam o milletin kuvve-i bâzusu [pazusunun gücü], fedakârlığı, alnının teri ve mesaisiyle [çalışmasıyla] meydana gelmiş ve geliyordu.

Müverrih-i meşhûr [meşhur tarihçi] Cevdet Paşa merhum [rahmetli] Melica için "şehriyar hazretleri o gülfem [gül ağızlı] elinden bade-i gülfâmı [gül renkli, gül rengi gibi kızıl olan içkiyi] nûş ile [içerek] umûr-ı saltanatı [saltanat ilerini] ferâmûş etmişti [unutmuştu]" demiştir.

Ali Paşa, bütün tarihin nefret ve lanetler yağdırdığı o hain, genç ve cahil olmadığı gibi pek zeki ve dirayetli bulunduğu halde kendi safa sürmek hasretkeş [özlemiş] olup da Murad-ı evvel zamanında meydana getiremediği sefahatten kâm [zevk] almak üzere padişaha o yolu güzel göstermek için teşvik ve agvâ eylediğinde [dalalete en çok saptığında] onun zararı ne olacağını, vahameti hükümete dokunacağını bilmemesi [s.94] kâbil [mümkün] mi idi? O fasık vezir padişaha o gibi şeylere kendisi yol gösteriyor, o suretle kendisi de tarik-i sefahati [eğlence yolunu] açıyordu.

Sarayın ziynetinden başka hakan hazretleri de sırma ile mensuc [dokunmuş] ve altın düğmeli libas [giysi] giyiniyordu. Sim ve zerden evânî [gümüş ve altından kap kacak] kullanıyordu. Cevahir ve lâl-i zîkıyem [kıymetli taşlar] sarayın tezyinatı [süslenmesi] için o kadar serpilmiş idi ki insanlar elmaslarla donattıktan sonra başka hayvanlara da elmaslar takılıyordu. Kont de Never diğer bazı şövalyeler ile esir getirildiği zaman hünkarın bahçelerini gezdiklerinde gördükleri hayran olunacak şeylerden biri de bir hayvanat dairesi idi ki bunda parsların boynuna elmaslı tasmalar takılmış, tazılar atlaslarla örtülmüş idi. Kont de Never'i serbest bırakacağı vakit şehriyar mağrurane [gururlu bir şekilde]; "bana bir daha kılıç çekmemek üzere ettiğin ahd ü peymanını sana

iade ediyorum. Bütün Hıristiyanların kuvvetini karşıma getirsen bana yeni bir galebe ihzar etmiş olursun" demiş.

Sadrazam Ali Paşa padişahı işret ve sefahate düşürmüş olmaktan hem kendine sefahat için yol açmış oluyor, hem de umûr-ı hükümeti bütün bütün eline alarak padişahı ahalisinden uzaklaştırmaya olanca cin fikir ve maharet-i müfsidânesiyle [arabozuculuktaki maharetiyle] uğraşıyordu. Artık padişah ile tebaası arasına müzeyyen hüddam [süslü görevlilerden] ve münaam-ı havass-ı bendegândan [memurların ileri gelenlerinden] kat kat duvarlar çekmiş ve bu [s.95] havas-ı bendegânın hepsi Ali Paşa'nın milletimsi?, lütf-dîdesi bulunmuş [iyiliğini görmüş] olduğundan Ali Paşa irtikap [yiyicilik] ve irtişaya [rüşvete] koyulmuş. O zamana kadar hükümet-i Osmanîye'de hükümran olan adl ve hakkaniyet eski nüfûzunu kaybeylemeye başlamıştır. Evvelki gibi kadıların, hükkamın [hakimlerin] intihabı [seçimi] liyakat ve ehliyete binaen [dayalı] olamayıp rüşveti veren kadı, hâkim olduğu gibi bütün memurîn-i hükümet de Ali Paşa'nın açtığı alem-i sefahate dökülmüş. Tarik-i ilmiyeden [ilmiye sınıfından] bulunanlar arasına da debdebe ve dârât girmiş olduğundan aralarında tarik-i haktan [doğru yoldan] ayrılmayanlar da bulunması tabii olduğu halde kadıların bir çoğu da rüşvetle mansıp [makam] elde eden nâehillerden [iş bilmeyenlerden] bulunmuş. Verdikleri rüşvetin acısını çıkardıktan başka medar-ı sefahat [eğlence vesilesi] olmak üzere kendileri de irtişâya koyulmuşlar idi. Sefahat ve rüşvetin Osmanlılarda muhateraı [icat edeni] Ali Paşa olmuştur.

Jandarlı [Candarlı] Kara Halil nam-ı diğer Hayreddin Paşa gibi bir zattan böyle bir evlat gelmesine insan ne kadar hayret etse azdır.

Sultan Osman hazretlerinin ilk icraat-ı hasenelerinden [hayırlı icraatlarından] biri de mahkemelere ümeranın müdahalesini men eyleyip serbesiyet itası idi. Oğlu ve hafîdi olan padişahlar onun eserine tebaiiyet eylemişlerdir. O zamanlar serbesti-i mahâkim [mahkemelerin bağımsızlığı] ceharyâr-ı güzîn [dört halife] zamanına benzemiş idi. Hülefa-yı Raşidîn zamanında İslamiyet'te halifenin dahi şeriatta sair efrad-ı nas misillü[diğer insanlar gibi] mesul [sorumlu] bulunması huzur-ı hakimde [hakim huzurunda] Hazreti Ali'nin bir Musevi ile murafaası [duruşması] [s.96] meselesi de malumdur. Hazreti Ali murafaa müddetince ayakta durdu. Hülafa-yı Abbasiye'den

Harun Reşit, huzur-ı hakimde bir Musevi ile murafaa oldu. Harun Reşit kendi tarafından mansup olan Bağdat kadısı Ebu Yusuf hazretleriyle yan yana otururken Musevi içeriye girdi. Hasmeynden [taraflardan] biri otururken diğerini ayak üzere tutmak caiz olmadığından Ebu Yusuf hazretleri kâide-i adl ve müsavata riayeten [adalet ve eşitliğe uygun olarak] kendisi kalkıp yerine Yahudi'yi oturtarak karşılarına geçti. Adalet üzere icra-yı muhakeme ile Harun Reşit'in aleyhine hükmetti.

Zaman-ı Bayezid-i evvelde[I. Bayezit zamanında] Ali Paşa'nın işine gelmeyeceği için serbesti-i mahâkime halel getirmiş [bozmuş] ve Ali Paşa maksad-ı iblisânesiyle [şeytanca gaye güderek] gurur-ı şehriyariyi tezyid ederek [artırarak] agvaatta bulunmuş olduğundan artık padişah kadının hükmüne mahkemenin ilamına bir meclis veya divanın karar ve hükmüne lüzum görmeksizin canı sıkıldığı, hiddet ettiği kimsenin veya kimselerin idamı için kendisinin "öldürünüz" demesini kafi görüyordu. Artık hayat-ı millet [millet hayatı] âteşîn mizac, hadid, mütehevvir [birdenbire hiddetlenen], bir padişahın ağzından çıkacak bir kelimeye kalmış, Ali Paşa hainin işrete alıştırmış olduğu cihetle o mizac-ı âteşîne âsâr-ı işret [içki içme belirtileri] olan âvân-ı sermestî de [sarhoş zamanları da] ilave olunmuş idi.

Ortada bâb-ı müracaat [başvuru kapısı] Ali Paşa makamı olması ve kadıların da[s.97] vezir-i âzama mensup [bağlı] bulunması cihetiyle kadıların zulüm ve adaletsizliğinden şikayet için oraya müracaatlar vakî olduğunda "siz ulemadan mı şikayet ediyorsunuz?" diye hakaretle tard olunurlarmış [kovulurlarmış].

Taşralarda mezalim derece-i tahammülü [dayanma sınırını] aştığından bir çok halk birden bâb-ı sultana [sultanın kapısına] gelip âvâz-ı tazallümlerini [şikayetlerini] vasıl-ı semi-i hümayun eylediler [padişaha duyurdular]. Bayezit hazretleri o mesele ile iştigalini [uğraşmasını] bir vazife olarak telakki [kabul] eyleyip derhal memalikine mutemed [güvenilir] adamlar irsal eyledi [gönderdi]. Az vakit zarfında o heyet-i tahkikiye [inceleme heyeti] zencir-i bend [zincire vurulmuş şekilde] olarak bir çok kadılar getirdi. İçlerinden seksen kadar kadının hıyanetleri tezahür etti. Mazlumînin hukuku [mazlumların hakları] kendilerinden alındıktan sonra o seksen kadının Yenişehir'de bir dam altında ihrak olunmalarına ferman-ı hümayun sadır oluverdi. Şehriyar hazretleri tebaasına zulmedildiğini istemediği ve ona razı bulunmadığı için o

cezaya hükmeylemiş idi. Lakin bu suret-i ceza [ceza şekli] da Osmanlılar için görmedikleri bir yenilik idi. İhrak-ı insan [insan yakma] Engizisyon zamanında görülmüş şeyler olup İslâmlarda ve Osmanlılarda asla o surette idam vaki olmamış idi. Zaten tetebbuât-ı tarihiye gösteriyor ki devr-i Bayezid-i evvel bir devr-i inkılâp [köklü değişim devri] idi. Hürriyet ve serbesiyetin [serbestliğin] istibdada [baskıya] inkılabı [dönüşümü]…

Ali Paşa, bir arada ihraka taraf-ı şahaneden mahkum olan seksen kadıyı o cezadan kurtarmak istiyorsa da işin ucu kendisine matuf olduğundan [dokunduğundan] olbabda [o konuda] bizzat teşebbüsatta[s.98] bulunmaya cesaret edememiş, zat-ı şahanenin musâhiplerinden [padişahın hizmetinde bulunanlardan] Habeşî bir masharaya yirmi yedi bin dirhem vaat ile onu buna memur etmiş, Habeşî, masharalıklar ile şehriyarın o hususta ki hiddetini teskin ederek merkum kadıların affına dair irade-i şahane istihsal olunmuş, zaferlerden ve Ali Paşa'nın agvaatından Bayezit Han'a pek ziyade gurur gelmişti. Murad-ı evvel hazretleri Kosova harbine başlayacağı esnada orduya hitaben söylediği sözlerde o zamana kadar olan zaferleri Osmanlı muhariplerinden bildiğini anlatarak hanedan-ı Osmanînin onlarla iftihar eylediğini ve o defa için de kendilerinden himmet ve gayret beklediğini, hem şahane hem de pederâne bir lisan ile söylemiş idi. Yıldırım Bayezit Han ise tebasından bahseylediğinde onlara hatta ulemasına dahi "kullarım" diyordu.[§§] Cenab-ı Hak kullarına her şeyini ihsan eder yalnız bir şeyi vermez ki o da azamettir. Zira o kendine mahsustur.

Bayezid-i evvelin hiddeti çabuk geçemese ve esasen kalbi güzel olmasa idi o mizac-ı âteşînin kıvılcımları hânmân-ı millette [milletin ev barkında] çok harîkler [yangınlar] meydana getirir idi. Veziriazam Ali Paşa'nın igvaat-ı hainanesi [haince yoldan çıkarmaları] olmasa şehriyar hazretleri o tür istibdadı ele almazdı. Şüphe yok ki Yıldırım Bayezit hazretleri meydan-ı harbin bir arslanı, kahramanı idi. Mert idi, bütün hayatı merdâne geçti. Vakayi-i [s.99] tarihiye gösteriyor ki dindar idi. Yanında iyi nâsihler [nasihatçiler] bulunsa idi onun güzel kalbinden hasenat için pek çok istifade olunur ve dindarlığı menâhi [haram olan şeyler] ve istibdattan vareste [kurtulmasına] kalmasına bâis [sebep] olabilirdi. Vakayi-i tarihiye bunu ispat eyler. Buna dair iki vaka-yı tarihiye meşhurdur. Bir davada Yıldırım Bayezit hazretleri "ben bilirim bu böyledir"

[§§] Sahaif el-ahbâr, cilt 3 sayfa 309, Tevârîh-i Hulefa, cilt 12.

buyurması üzerine Bursa Kadısı Molla Fenari'nin; "Siz târik-i cemaatsiniz [cemaati terk edensiniz], ben sizin şehâdetinizi kabul edemem" demesine serfürû [başını eğip] edip derhal sarayının önünde bir mescit yaptırarak orada kendisi için bir köşe tayin etmiştir.

Ulu Cami inşa olunduğu zaman Bayezid-i evvel hazretleri Emir Sultan diye şöhret bulan Şemseddin Muhammed Buharî hazretleriyle beraber camiin binasını muayeneye gittiğinde aziz hazretleri; "pek güzel olmuş, lakin civarında dört köşeye de birer meyhane yapılsa idi" demesine Bayezit Han hazretleri taaccüple [utanarak]; "Cami-i şerif beyt-i Hüda'dır, civarında menâhî ve melâhînin [oyunların ve eğlencelerin] ne münasbeti var?" deyince hazret-i aziz; "padişahım, hakikatte beyt-i Hüda [Allah'ın evi] müminin kalbidir. Niçin kalb-i şerifinizi [kalbinizi] menâhi ve melâhî ile alûde ediyorsunuz [bulaştırıyorsunuz]?" demekle Bayezid-i evvel hazretleri cümle mahremâttan [bütün haramlardan] tövbe ve istiğfar etmiştir.

Ve sulahâ-yı ulemadan [salih ilim adamlarından] ilim ve istikametle şöhret almış olan Ramazan Efendi'yi Kazasker nasb ile kadılardan zalim ve cahil olanların tebdilini kendisine tembih etmiştir. Molla Fenarî'nin [s.100] ihtarıyla Şemseddin Muhammed Buharî hazretlerinin nesâyihi [nasihatleri], lisan-ı ecnebî üzere olan Avrupalıların tarihlerine de geçmiştir.

Ali Paşa yerinde müstakim [doğru] bir vezir bulunup da İslâmiyet'te beyt-ül mâl [devlet hazinesi] denilen şeyin ne olduğunu, hükümdarın ona kendi keyfi ve sefahati için el süremeyeceğini anlata idi, belki Bayezid-i evvel hazretleri sefahate koyulmaz, hazine-i devlet [devlet hazinesi] de o hale gelmezdi. Fakat *hain vezir* kendisine sefahat ve irtişa kapılarını açmak için padişahı işret ve sefahate düşürerek ona hazinenin kapılarını açmış o yola teşvik etmiş idi.

Bayezit Han, Yahşi Bey'i Karadeniz sahiline irsal ile Şile Kalesi'ni zapt ettirdiği gibi kendisi de İstanbul'un fethi için yürüdü. Göksu'nun üst tarafında hala Anadolu Hisarı denilen Güzelce Hisar'ı inşa ettirdi. Her taraftan İstanbul'u sardı. İstanbul'u teslim için Kayser'e haber gönderdi. Kayser, senevî maktuan [önceden belirlenmiş] bir vergi vermek ricasıyla aman diledi. Vükelaya hediyeler yağdırdı. Ali Paşa'ya rüşvet olarak bir meblağ-ı küllî [çok para] irsal eylediği hikayâtıyla [hikayeleriyle] beraber tevârîhte

mukayyettir [tarihlerde kayıtlıdır]. Ali Paşa'nın tedbiriyle bir sulh akt olundu. Güzelce Hisar'a muhafizlar tayin olunarak zat-ı şahane avdet buyurdu [geri döndü].

Fethine zaman müsait ve galebe memul bulunduğu [amaçlandığı] o vakitte İstanbul feth olunup da payitaht ittihaz oluna idi deniz geçmek şanından olmayan Timur'un hücumunda devletin payitahtı ve asâkir-i [s.101] Osmanîyenin hatt-ı ricatı [çekilme hattı] emin bulunacağı cihetle bu suret-i sulhiye [bu şekildeki barış] ile iktifa olunmasından [yetinilmesinden] dolayı tarih Ali Paşa'yı pek ziyade tan ve ithâm ediyor [eleştirip, suçluyor].

Asâkir-i Osmanîye bir taraftan da Bosna taraflarına gidip bazı mevakiyi [yerleri] istila ile Macar memleketlerini vurmuştur. Timurtaş Paşa, Kangırı [Çankırı] ve havalisini zapt ettiği gibi, Hakan hazretleri kendisi de Rumeli'de bulunarak sevk-i askerle Tırhala ve mülhekâtı zabt olundu. 800 tarihinde Behisni [Besni] ve Malatya vilayetleri, Divriğ, Darende, Kemah zabt ve istila olundu ve Atina fetih ve teshîr ile Mora-yı şib'e ceziresine [aşağı Mora bölgesine] girildi.

Bayezid-i evvel câlis-i taht olduktan [tahta geçtikten] beri memalik-i Osmanîye'ye hayli memalik ilave eylemiş ve bir takım hükümetleri vergiye bağlamış bulunduğundan, hükümet-i Osmanîye gittikçe tevsi etmiş, varidat-ı devlet tezayüt etmiş [devlet gelirleri artmış] ise de sefahat ve israf da pek ziyade artmış bulunduğundan vâridat masarife kifayet edemiyordu [gelirler giderleri karşılamıyordu]. Hatta evâhir-i eyyam-ı saltanatında [saltanatının son günlerinde] masarif-i askeriyece tenkihât icra olundu [askerî harcamalarda kesintiye gidildi].

Bayezit Han, Sivas Emiri Taharten'den vergi istemiş ise de Timur'un taht-ı himayesinde olduğundan Timur'a şikayet etmiş o da buna hiddet etmiş idi.

812 senesinde Emir-i Irak-ı Arap, Sultan Ahmet Celayirî ile Diyarbakır hükümdarı Karakoyunlu Kara Yusuf, Timur'un [s.102] önünden kaçıp Sultan Bayezid-i evvel hazretlerine iltica ve Timur'dan şikayet eylediler. Gelmez ola idiler… Bayezit Han da onlara ikram ile imdat ve muavenette bulundu. Bunu haber alan Timur, Bayezit Han'a elçilerle bir name [mektup] gönderdi ki name Arapça yazılmış idi. Meali şöyledir:

“Ey melik-i Rum olan Yıldırım Bayezit, biz Allah’ın kaffe-i memalikinde [bütün memleketlerinde] bir yeni sultanız. Her ümera üzerine mansuruz [her yöneticiye galip gelerek onlara üstünlük sağladık]. Cümle halk bizim kullarımızdır. Kara Yusuf’la Sultan Ahmet bizim kılıcımızın kuvvetinden ve heybetimizden kaçtılar. Bunlar madde-i fesat [fesat konusu] olup memleketlerle ibâdın [kulların] üzerine beladırlar. Kibir ve gururda Firavun gibidirler. Eğer idbârını [işlerinin ters gitmesini] istemez isen onları kabul etme. Onların gittikleri yere şeâmet [uğursuzluk] beraber gider. Bu gibilerin Melik-i Rum’un [Anadolu hükümdarının] kanadı altına kabul olunmasını layık göremeyiz. Sakın onları tesâhub etmeyiniz [korumayınız]. İhraç ediniz, hapis ediniz. Bizim emrimize muhalif bulunup da kahrımıza uğramaktan çekininiz. Bize muhalefet edenlerin ahvâlini ve onlara ne yaptığımızı işitmişsinizdir. Bizimle niza ve kıtal [kavga ve savaş] şöyle dursun aramızda sözü bile uzatmayınız. Vesselam âlâmen hedallah vel emr-i yuminullah.?

Yıldırım Bayezit gibi küçük yaşından beri zaferler içinde yetişmiş, kendisi de zaferler üzerine zaferler kazanmış, Bizans İmparatorunu, bunca kralları kendine râm eylemiş [boyun eğdirmiş], ecdadı ve pederi gibi hazm-ı nefse muktedir olamayıp gurur getirmiş, [s.103] mütehevvir bir padişah, Timur’un bir tehditname demek olan mektubunu alınca o zamana kadar hiçbir hükümdarın işitmediği sözleri onda görünce pürgazap kesildi. O âteşîn mizac hakanın gazabı, o kadar şedid idi ki Timur’un ehemmiyetini bilen ve işin vahametini anlayan vükela hatta Ali Paşa dahi şehriyar tarafından yazılan cevapnâmedeki tâbirât-ı galizayı [nezaket dışı sözleri] yazdırmamak ve elçileri meyusen [üzüntülü bir şekilde] iade etmemek hususunda her ne kadar çalıştılarsa da muvaffak olamadılar. Bayezit Han’ın Arapça yazdığı cevapnâme şöyle idi: “Ey Timur namıyla müsemma olan [bilinen] kelb-i akûr [kuduz köpek], mektubunu okudum. Beni bir takım terehatle? korkutmak mı istiyorsun? Yoksa beni Acemlerin [İranlıların] hükümdarı gibi mi sanırsın? Senin efâlin nakz-ı uhûd [hareketlerin yeminlere çiğnemek] ve kan dökmek ve hetk-i haremdir [namusa dokunmak]. Biz ise şarken ve garben sultanların efdalı [en seçkin olanı], uzakta yakındaki hanların eşrefiyiz [en şereflisiyiz]. Sen bizim askerimizi ve askerimizin nizamını bilirsin. Bâgilerin umûrunu mütekeffil [azgınlık edenlerin işlerine kefil] olan ile gazilerin umûrunu mütekeffil olan arasında ne kadar fark vardır? Harp etmek, vuruşmak usulümüz, cihat bizim sanatımızdır. Fîsebilillah gaza edenlerin mesleği bizim mesleğimizdir. Bizim mukatelemiz [savaşımız] ilâ-yı kelimetullah

içindir. Ricalimiz [devlet adamlarımız] nefislerini ve mallarını cennet almak için satmışlardır. Hülasa bizim hep işimiz ve ahvâlimiz [durumlarımız] âda-yı din [din düşmanlarıyla] ile mukateledir [savaştır]. Eğer sen bizim bilâdımıza gelmezsen zevcelerin talâk-ı selase [üç talak] ile boş olsunlar. Eğer sen gelir de ben senden kaçar isem benim [s.104] zevcelerim talak-ı sülse ile [üç talak üzere] boş olsunlar. "Vesselamu alelmüslimin ve lanetullahi aleyke ve ala men etbaake ecmain ila yevmud-din"*** Bu cevapnâmeyi Timur'un elçilerine verdi. Ve onlara Timur için "bilâd-ı müslimînden bu gaddar ve hunharın mazarratını defetmek bizim üzerimize vacip olmuştur. Eğer o bu tarafa gelmeye üşenirse biz Tebriz'e ve Sultaniye'ye gitmeye üşenmeyiz" diyerek belayı davet etmişi oldu.

Bayezit Han, kendi iktidarında [gücünde] bir hükümdar daha bulunmasına ihtimal vermeyecek kadar kuvvetine güvenerek azamet getirmiş, Timur da birçok yerleri kırıp geçirerek artık memalik-i vâsiâya [geniş memleketlere] hâkim ve gittikçe kuvvet bulmuş olan cesim bir orduya, azim bir servete malik [sahip] bulunduğundan, Timur'un namesi ve Bayezit Han'ın cevabnâmesi [cevabî mektubu] hükümdar muhabereleri olmaktan ziyade iki gururun, iki şımarıklığın müsademesi [çarpışması] idi.

Yıldırım Bayezit'in kahramanlığı ve Osmanlı ordusunun intizamı malum idiyse de Timur'un kuvveti de kâbil-i inkar [inkarı mümkün] olmadığından, işin aldığı renk üzerine ümera-yı askeriye endişe eylemekte iken, Bayezid-i evvel, ordusuna İstanbul'a doğru hareket emri verip kendisi de birlikte gitmiş idi. İşte buna o zamanki ümeranın hayreti gibi tarih mütalaasında bu meseleye gelince kariînin [okuyucuların] de hayrete düşmemesi kâbil midir?

Bayezid-i evvelin kendisi davet etmiş olduğu belaya karşı [s.105] tedarikat ve ihzârâtta bulunacak yerde İstanbul fethine gitmesini münasip ve muvafık göstermek için ne gibi bir bahane bulunabilir? Timur'a ehemmiyet vermediğine dair kendi gururunu okşayacak bir gösteriş ise devlet ve milletin istikbalini kendi keyfine eğlence, bir baziçe [oyuncak] edinmiş olmaz mı? Gaflet ise hevâ ve hevesine dalıp kendisine Cenab-ı Hakk'ın vediası [emaneti] demek olan hükümet ve milletin umûr-ı idare ve muhafaza-yı hukukundan

*** Selam bütün Müslümanların üzerinedir ve Allah'ın laneti de kıyamete kadar sana ve sana tabi olanların hepsinin üzerinedir.

[milletin işlerinin yönetiminden ve haklarının korunmasından] bîhaber [habersiz] bulunacak derecede vazifede tekasül [ilgisizlik] demek olmaz mı?

Şehriyar hazretleri İstanbul'u muhasara edip şehre son hücumu hazırlamakta iken Timur'un Sivas'a yürüyüp orasını kan deryasına [denizine] döndürdüğü haberi vürûd eylemekle [gelince] Hakan, İstanbul'u bırakıp Anadolu'ya geçti.

Timur, Sivas'ı muhasara etmiş, o sırada Sivas valisi ve hudûd-ı şarkiye [doğu sınırları] muhafızı olan Bayezit Han'ın büyük mahdumu Ertuğrul Bey vefat etmekle askere şaşkınlık gelmiş. Timur Sivas'ı istila ve muhafızlarını katlettirmiş ve dört bin kadar askeri kazdırdığı çukurlara diri diri gömdürüp üzerlerine taş ve toprak çektirmiş, kaleyi hak ile yeksan etmiş [yerle bir etmiş], kale muhafızı Malkoç Bey'i öldürmeyip; "haydi git de gördüğünü efendine söyle" diye salıvermiş. Ve tâbirât-ı nâzikane ile [nazik ifadelerle] bir nâme yazıp Sultan Bayezid-i evvele göndermiş. Name şöyledir; "bizim Sivas'a gelişimiz vaka-yı namus [namus meselesi] için idi, o da hâsıl [s.106] oldu [yerine geldi]. Eğer musalahaya [barışa] meylederseniz, itizarı mutazammın [özür dileğini içeren] bir mektupla bir elçi gönderdiğinizde biz Sivas'ı terk ederiz, avdet ederiz. Tarafeynin namusuna muvafık [uygun] olur.

Bayezit Han, yazdığı cevapnâmede tâbirât-ı galîza [nezaket dışı sözler] kullanmadıysa da yine Timur'a meydan okumak yolunda idi. Malkoç Bey, musalaha olsun diye Timur'un kuvvetinden uzun uzadıya bahseylediyse de muvaffak olamadı. Yıldırım Han'a söz anlatamadı.

Timur Malatya'yı da zabt ve oraya muhafızlar tayininden sonra Halep'e doğru yürümüş idi. Bayezit, askerini toplayıp Timur'dan intikam almak için Sivas'a yürümüş ise de orada Timur'u bulamadıklarından geri döndü. Timur bâlâda [yukarıda] yazıldığı vechile [gibi] Arabistan tarafındaki fütuhatına, oralarını kana boyamaya başlamış idi.

Timur, casuslar vasıtasıyla evvelce hücum edeceği yerlerin ahvâline kesb-i ıtlağ [bilgi alması] mutadı [alışkanlığı] olmakla beraber, Yıldırım Bayezit'in gücendirdiği bir çok ümera-yı etrak [Türk beyleri], Timur'un yanına gidiyordu. Bize masalların anlattığı gibi Timur'a selam vermekten korkmuyorlar, Timur onları hüsn-ü kabul ettikten [iyi bir

şekilde karşıladıktan] başka bazılarını da orduda kullanıyordu, memuriyetlere geçiriyordu. Murad-ı evvel hazretleri, ümerayı idare eylemekte lüzum görüldüğü zaman tedip eylediği halde icabında onları yine makamlarında ibka etmekte, Türkler beyninde [arasında] bir hüsn-ü muâşeret [iyi geçinme] ve ittihat ve ittifaka [birlik ve beraberlikle] çalışmakta o andaki işini [s.107] düşünürken istikbâli de düşünmekte idi. Murad-ı evvel hazretlerinin pek ziyade ehemmiyet vererek münasebet-i sıhriye peyda eylediği [evlenme yoluyla akrabalık ilişkileri kurduğu] Germiyanoğlu, Bayezit Han'a hedayasıyle geldiği halde, Yıldırım Bayezit onu hapsetmiş, kendi kayın biraderi olan o beyi de Timur'un yanına firara mecbur kılmış idi. Timur'a müteallik [bağlı] olan Kemah'ı ve Timur'un Arabistan tarafına hareketinde meşûm [uğursuz] mülteciler [sığınmacılar] Ahmet Celayirî ve Kara Yusuf'un teşvikatıyla [kışkırtmasıyla] Timur'un taht-ı himayesinde bulunan Erzincan'ı istila etmiş. Timur'a karşı müttefikler tedariki lazım iken hükümet-i Mısrîye'nin zîr-i himayesinde [himayesi altında] bulunan Malatya'yı istila ile Mısır hükümetini de gücendirmiş idi.

Timur'un oralarda velveleendaz [velvele koparan] olan dehşetini Bayezid-i evvelin bilmemesi mümkün olmadığı gibi, Malkoç Bey'in işin ehemmiyetini kendisine anlatmak için vaki olan mesaisi neticesiz kalmış, Timur'un teklif eylediği sulhu kabul etmemiş idi. Kosova muzafferiyetiyle Ankara mağlubiyetini ihzâr eden [hazırlayan] esbâbın en mühimleri Murad-ı evvel hazretlerinin hubb-ı hükümetine hubb-ı nefsini feda eylemesi, Bayezid-i evvel hazretlerinin ise hubb-ı nefsi hazm ve kesre muktedir olamamasıdır [nefsine olan tutkusunu yenememesidir].

Evvelki Osmanlı padişahları pederlerinden kalan emektar ve tecrübedîde [tecrübeli] erkân ve ümera ile daima müşavere ve müzakere eyledikleri ve muvafık olan reylerini dinledikleri halde, Bayezid-i evvel dalkavuklarla müsahabette bulunarak [sohbet ederek] ihtiyar ve ehl-i erbab-ı umur-ı hükümet olan [devlet işlerinde yetenekli] [s.108] kimselerle müşavere etmedikten başka onların söyledikleri sözleri de dinlemeyerek kendi aklına gelenini yaptığı ve iddia eylediği şeydeki mazarrat ihtar da olunsa [zararlar konusunda uyarılsa da], iddiasını yerine getirmek üzere inat ve ısrar eylediği tarihte taayyün etmiştir.

Bayezid-i evvel, halkaten [yaratılıştan] şecî ve mert idi. O mertliğini hüsn-ü istimal edemedi [güzel şekilde kullanamadı]. Kendi hevesât ve sefahati uğrundaki israfla askerin muhassasâtında [ödeneğinde] tenkihât icrası [kesintiye gidilmesi], o mertliğe tevafuk edebilir [uygun düşebilir] mi idi? Bayezit Han, Sivas vakasından ve oğlu Ertuğrul Bey'in vefatından pek mükedder olmuş idi. Bir gün çobanın biri kırda yanık yanık kaval çalarken Yıldırım Bayezit hazretleri ağlamaya başlayıp; "Çoban acaba senin de ne canın yandı, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, Sivas gibi kalen mi yıkıldı?" dediği meşhurdur.

Ahmet Celayirî ile Kara Yusuf, Bayezit Han'ı Timur aleyhine yürümeye teşvik eyledikleri gibi Bayezit'in memleketlerini istila ile ellerinden makam-ı hükümetlerini aldığı beyler de Timur'un yanına gitmiş olduklarından onlar da Timur'u Bayezit Han aleyhine tahrik ediyorlardı. Timur'un yanında ulemadan pek büyük adamlar bulunduğundan makarr-ı beyninden olan hamiyetkârandan [haysiyet sahiplerinden] bazıları iki İslâm-ı hükümet beyninde [iki İslâm devleti arasında] harbin netice-i müessifesinden [üzüntü verici sonuçlarından] bahisle ilâ-yı İslamiyet [İslamiyeti yükseltme] uğrunda cihatta bulunan bir devletin kuvvetini kesreylemek [kırmak] din düşmanlarına bir hizmet olacağını söylüyorlardı. Timur onların nasihatını [s.109] dinleyerek sulh edilmek için nazikane muhaberata [haberleşmeye] girişip bunda kendisi sulha mütemayil [meyilli] bulundukça şiddetli cevap aldığından dolayı mütevazıâne [alçakgönüllülükle] şikayette bulunmuş, teklif eylediği şart da o zaman Bayezit Han'ın yanından gitmiş olan iki meşum misafirin yine gelecek olduklarında adem-i kabulü [kabul edilmemesi] idi. Bayezit Han, tekrar gelip de iltica eylediklerinde kabul etmemesini şan-ı saltanata muvafık [padişahlığın şanına uygun] bulmadığı cevabını vermiş, nihayet Timur tarafından bir name geldi ki meali şöyle idi; "Eğer asar-ı fitnenin ortadan kalkmasını ibâdullahın rahatını arzu ederseniz, itizar yoluna sülûk [yoluna girerek] ile hayırhahan-ı bendeganenizden [hizmetinizde bulunanların iyilikseverlerinden] birini tarafımıza gönderiniz ve Ahmet Celayirî ve Kara Yusuf ve adamları o taraflara kabul edilmeyip bizim tarafımızdan da burada bulunan sizin garazkârlarınızın [size düşmanlık gösterenlerin] sözlerine iltifat olunmasın. Taharten Bahadır, Cercebis Bahadır ve Yılman Bahadır ve Hacı Paşa ve onların evladı ellerinde bulunan mahaller bize müteallik [ait] olduğundan onlara tarafınızdan müdahale olunmayıp Sivas, Malatya, Elbistan ve sair size müteallik olan yerlere dahi bizim

tarafımızdan müdahale olunmasın ve Kemah'a göndermiş olduğunuz adamlar oradan kaldırılsın. Miyanemizde [aramızda] bu vechile musalaha takarrür ettikten [kararlaştırıldıktan] sonra yazılacak ahitnamenin [anlaşmanın] bir nüshası Mekke-i Mükerreme'ye irsal ile Kâbe duvarına tâlik edile [asılsın]."

Yıldırım Bayezit'in cevabı da şu mealde idi; "eğer sözlerin [s.110] gılzeti [sözlerin kabalığı] kavgaya bahane ediliyorsa o şiddet ve gılzet ile mürasele [mektuplaşma] ile o taraftan geldi. Eğer bizden temellük [yaltaklanma, dalkavukluk] bekleniyorsa hanedanımız dergah-ı ehadiyetten gayriye [Allah'ın dergahından başkasına] tazarru etmediler [yalvarmadılar]. Kıyl u kâl [dedi kodu] uzadı bahane arayanların bahanelerini set eylemek [engellemek] ise mümkün olamaz. Tarafeynden her kim fitne karıştırıyorsa vebali onun boynuna. Hasbinallah ve nimelvekil"

Bu cevabın üzerine artık tarafeyn tedârikat-ı seferiyeye [savaş hazırlıklarına] başlamışlardır.

Harb-i Meşûm [Uğursuz Savaş]

Bu harbe Türklerle Moğolların harbi demek doğru olamaz. Zira Bayezit Han'ın üç yüz bine varan ordusunda asâkirin yüz on bini Tatar muâvinesi olup bir kısmı bakaya-yı Cengizîyeden [Cengiz Han'dan kalanlardan] Anadolu hudutlarında göçen ve Kara Tatar denilen obalardan toplanmış, kısm-ı diğeri [diğer kısmı] de Timur Deşt-i Kıpçak'ı vurduğu zaman Balkan boyuna gelen Tatar obalarından alınmış hafif Tatar atlıları idi.[†††][s.111] Bayezit Han ordusunun intizamına ve Osmanlılar'ın şecaatine

[†††] Deşt-i Kıpçak'ı Timur'un istilası üzerine bunlar Toktamış Han'ın ümerasından Oktay Han'ın maiyetinde yüz bine karîb göçebe olarak memalik-i Osmanîyeye iltica eyleyen Tatarlardı. Onların başında bulunan Oktay Han ile ümerasına keşîde [çektiği] eylediği mükellef ziyafette Ali Paşa'nın musirren [ısrarla] ikram eylediği bir elmayı yedikten sonra Oktay Han fenalaşıp hanesine kendisini attıkta fevt oluvermesi [ölüvermesi] Oktay Han'ın tesmim olunması [zehirlenmesi] fikrini vermiş. Ve birkaç gün evvel Bayezit Han, Oktay Han'ı davetle bağlar arasında dolaşırken musahabe esnasında Bayezit Han'ın ağız aramak yolunda askerin muhalif fırkalardan tertibiyle [oluşmasıyla] birinin terbiye edilmesi icap eylediğinde diğeriyle onları tedip eylemek lüzumundan bahsederek bir fesat zuhurunda onların ne kadar askerle muavenet edebileceklerini sorması ve Oktay Han'ın da bir günde yüz mil mesafe kat edecek kırk bin askerin iki gün zarfında hazır edileceğini cevaben bildirmesi rivayâtı da onları Yıldırım Han'ın da o meselede malumatı olmasından şüphelendirmiş ve ona gücendirmiş olmakla olvakit [o zaman] o Tatarlardan bir çoğu terk-i diyar [bulundukları terk] ederek gitmiş bir takımları da kalmış idi. Bu meseleyi nakleden tarihler o Tatarların ziyade kuvvet bulmakta olmalarından havf eylediğini [korktuğunu] Ali Paşa, zat-ı şahaneye arz eyleyip evvelce onlar hakkında endişe-i şehriyariyi mucip [padişahın endişesine

güveniyordu. Gerçi o asrın en muntazam ve en muallim [talimli] askeri Osmanlı askeri idi. Bu ordudaki asıl muntazam Osmanlı askeri ise yüz otuz binden ibaret idi. Üç yüz bin askerin yüz on bini söylemiş olduğumuz vechile Tatar muavinesi olduğu gibi kırk bini Germiyan ve Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve Hamit ili başıbozukları olup bunlar Türkmen iseler de yeni feth olunan yerlerin halkı olduktan başka beyleri de Timur'un ordusunda idi. Yirmi bini de Bayezit Han'ın kayını Sırp Kralı İstefan'la beraber gelen Sırp askeri idi. [s. 112] Timur'un asâkiri de mahlut [karışık] olup ekserisi Tatar ile Türk idi. Selâtin ve mülûk-ı Şirvan ve Geylan ve Sistan [Şirvan, Gilan ve Sistan sultan ve hükümdarlarından] ve hanân-ı Türkistan'dan [Türkistan hanlarından] başka Diyarbekir valisi Kara Osman Bayındırî ve Erzincan Emiri Taharten gibi ümera da Timur'un ordusunda idi. Germiyan, Saruhan, Menteşe, Aydınoğulları da Timur'un yanına gitmiş bulunduklarından Timur'u Bayezit Han aleyhine tahrike çalışanlardan idiler. Hükümdarları, beyleri Timur tarafında olan askerden ise Bayezit Han hizmet memul ediyordu [umuyordu].

Timur bu cesim ordu ile Erzincan'a vardığında İsfendiyar Bey Sinop'tan çıkıp Timur'un yanına geldi ve diğer Türkmen ümerasıyla beraber Timur'u Bayezit Han aleyhine teşvike koyuldu.

Yıldırım Bayezit'in son namesini getirenler Timur Kemah'ta iken vasıl oldular. Timur bu nameden sonra dahi o teşvikte bulunan Türkmen beylerinin tahrikatına rağmen nameyi getirenlere kendisi cihat ve gaza ile meşgul olan bir padişaha kılıç çekmek istemediği için mülayemet [yumuşaklık] gösterdikçe onun sert haberler gönderdiğini kendi metalibîni [istediği şeyleri] cüzi şeyler olup üç talepten biri olan Kemah kalesinin öyle suhuletle [kolaylıkla] zabt edildiğini, diğerleri ise bahs değmez şeyler olduğundan şehzadelerden birini itizar yolunda [özür dilemek için] tarafına gönderirse husumetin yine bertaraf olabileceğini [düşmanlığın ortadan kalkabileceğini] söyleyip Bayezid-i evvele haber gönderdi.

Yıldırım Bayezit hemen Tokat'a gidip Timur'un yollarını sedd [kapatmak] [s.113] için derbentleri [dar geçitleri] tuttu. Timur ise Kayseriye [Kayseri] yolundan dolaşarak

---

neden] olmuş ve Oktay Han'ın sözü üzerine Ali Paşa'nın ifadesine ehemmiyet vererek o işin idaresini Ali Paşa'nın tedbirine bırakmaktan ibaret olan sözden Ali Paşa bu işi çıkarmış olduğunu yazarlar.

Ankara'nın garp cihetinde [batı tarafında] Çubuk Ovası denilen vâsi [geniş] sahrada ordusunu kurdu. Ankara kalesini muhasara etti. Yıldırım Bayezit Han, yanındaki doksan bin güzide askeri de alıp Timur'a karşı gitti. Ordular karşı karşıya geldiler. Timur Çubuk nehrini tutmuş olduğundan Osmanlılar su için sıkıntı çektiler. Ertesi günü olan 804 senesi zilhiccesinin on dokuzuncu Cuma günü ordular tabiye olundu [yerli yerine koyulup düzenlendiler]. Timur, merkezde durup önüne otuz iki fil ve on bin kadar zırhlı asker dizildi. Yıldırım Bayezit hazretleri de kapıkulu ve havas-ı bendeganı ile merkezde durdu. Önüne tîrendazlar [okçular] dizildi. Bayezit Han'ın kayını İstefan yirmi bin askeriyle zat-ı şahanenin yanı başında bulunuyordu. Timur'un evlat ve ahfadı cenahlar [kanat] kumandanlıklarına tayin olunmuşlar idi. Bayezit Han'ın tarafında şehzade Süleyman Çelebi bir cenaha serdar, diğer şehzade Mehmet Çelebi çarhacılara [öncü askerler] serdar tayin olunup şehzade Musa, İsa, Mustafa Çelebiler merkeze zahîr [yardımcı] olarak arkada durdular. O zaman Bayezid-i evvel hazretleri otuz dokuz yaşında, Timur da altmış beş yaşında bulunuyorlardı. Harb-i meşûm başladı. Gittikçe kızıştı. Sanki bir yevm-i kıyamet [kıyamet günü] idi. [s.114] Timur tarafındaki kesrete bu taraftaki intizam-ı celadete mukabil [kahramanlığın intizamı karşı] gelmiş idi. Galebe Osmanlılar tarafına yüz göstermeye başladı.

Timur'un sağ kolu ordu-yu Osmaninin sol koluna şiddetli bir hücum ettiyse de o taraftaki Rumeli askeri onları püskürttüler. Bade [sonra] Timur ordusundan merkeze hücum olundu. Bu hücum en şedîd hücumlardan idi. Lakin öyle bir müdafaa gördü ki doğrudan doğruya geri dönemeyip münhezimen [bozularak] sol tarafa meyletti. Anadolu askeri işin ledünniyâtını [iç yüzünü] anlamayıp telaşa düştü. O sırada firara bahane arayan Kara Tatarlar hıyanet ederek mevkiiklerini terk ile savuşup eski emirlerinin biraderzadesi olan Taherten koluna geçtiler ve Osmanlı askeri üzerine ok atmaya başladılar. Germiyan ve Aydın ve Saruhan gibi yeni feth olunmuş yerlerin başıbozukları da sıvışıp beylerinin yanına giderek Timur'un askerine iltihak ettiler. Artık ordu-yu Osmanîyenin yapacağı şey sebat ve ikdam ile şan almaya çalışmak olup belki zafer bulmak da mümkün olduğu halde Ali Paşa, efendisine ve Osmanlı hükümetine en son ve en büyük hıyaneti icradan geri durmadı. Şehzade Süleyman Çelebi, Kosova harbinde şehzade Yakup Çelebi'nin yaptığı gibi sebat ve gayret göstererek geri dönen askerine numûne-i imtisal olarak o bozgun askerle tekrar vuruşup zafer kazandığı ve Bayezit de o tarafa imdada koştuğu, şehzadelerin bu hali ümeranın da

[s.115] gayretini tezyide bâis olduğu gibi yararlıklarda bulunmak lazım gelirken Ali Paşa'yı buldu. "Paşa ne yapmalı?" demesi üzerine Ali Paşa; " Efendim! Bunun selameti kaçmaktır, gidelim" diyerek atını sürünce Süleyman Çelebi de ona peyrev olarak [uyarak] diğer bazı ümera ile beraber Bursa yolunu tuttular. Müverrih Cevdet Paşa Tarih-i Hülefa'sında Süleyman Çelebi'nin bu firarı için; "namus-ı Osmanîyi Moğol atlarının ayakları altına bırakıp Bursa'ya gitti. Galip olmaya yüz tutmuş olan ordu-yu hümayunda azîm [büyük] bir perişanlık zuhur etti [meydana geldi]" diyor.

Kosova muharebesinde muavinesiyle beraber yüz bin olan Osmanlı askeriyle beş yüz bin düvel-i müttefika ordusuna galip gelinmiş olduğu halde, Ankara harbinde muavinelerden maada başka yüz otuz bin muntazam Osmanlı askeriyle bir zafer kazanmak o zamana kadar az askerle çok askere karşı galebe eylemekte şöhret almış olan ordu-yu Osmanî için müstebid [uzak] görülemezdi. Süleyman Çelebi'nin firarında Tatarlar ve beyleri, Timur tarafında bulunan muavine kısımları Timur ordusuna geçmişlerse de yüz otuz bin Osmanlı nizam askeri baki [kalmış] idi. Büyük şehzade ve vezir-i azam ve bir takım ümeranın firarı ordu üzerine nasıl tesir edeceğini beyandan müstağnidir [söylemeye gerek yoktur]. Artık o firar üstüne orduda azim perişanlık zuhur etti.

Yıldırım Bayezit, yine meydan-ı harpte bir orduda, lakin Kosova'nın zafer ordusunda taht-ı saltanat korkusuyla cihat ve gaza yorgunluğunu [s.116] dinlendirmeden bîgünah mücahit, gazi bir ordusunu boğdurmuş idi. Osmanlılığın şanını îlâ [yüceltmek] için cansiperâne çalışmakla her kes tarafından takdir olunmuş olan Yakup Çelebi berhayat olsa idi [yaşasaydı] o mizaçta, o ahlakta olan şehzade belki yine Osmanlılık uğruna hanedanı şerefine canını fedadan çekinmeyerek biraderinin yanından ayrılmazdı. Oğlu Şehzade Süleyman ise onun gözünün önünde firar ediyor, babasını, şan ve şeref-i Osmanîyi de düşman silahları altına itmek demek olan o halden çekinmiyor. Hem de daha Melica'nın biraderi Sırp Kralı İstefan enistesini bırakmayıp askeriyle harp etmekte sebat ve ikdâm göstermekte iken o, babasını bırakıp tahta koşuyor.

Maiyet-i şahane silahşörlerinden Solak Karaca, Yıldırım Bayezit'in üzengisinden tutup "o sarhoş vezirin yaptıklarını gördün mü? Saltanatını târumar etti. Namus-ı Osmanîyi muhafaza edecek olan asâkirin tahsisatını böyle günlerde kesip senin işine yaramak

değil mazarratı olan şeylere sarf etti. Hem hazine-i devletini mahvetti hem de asker ve ahaliyi senden soğuttu" demesiyle Bayezit Han etrafına bakıp hakikati anladı. Anadolu askeri bütün bütün dağılmış sağ cenah boş kalmış idi. Sırplar fedakarâne cenk ederek hayli zaman sebat etmiş iken, artık onlar da mukavemet edemediklerinden dağılmışlardı. Bayezit Han, kapıkulu ve Rumeli askeriyle [s.117] akşama kadar dayandı. Düşmana yüz bin kadar telefat [kayıp] verdirdi. Her taraftan hücum eden düşmana karşı artık tâb ü tüvânı [gücü] kalmayan Rumeli askeri de bozulup çekildi. O esnada Mehmet Çelebi, sağa sola saldırıp cenk ediyordu. Onun o günkü kahramanlığı tarihlere geçti. İşin vahametini anlayan Mehmet Çelebi'nin Lalası Bayezit Bey sekiz yüz süvari ile şehzadeyi geri aldı. Ve Mehmet Çelebi'nin valisi bulunduğu Tokat ve Amasya'nın yolunu tuttu.

Ne sağ cenah kalmış idi, ne de sol cenah. Bayezit Han, merkezde yalnız kapıkulları ve ahass-ı bendeganı ile kalmış idi. Düşman her taraftan ordugahı sardı. O kargaşalıkta Mustafa Çelebi kayboldu. İsa Çelebi Bursa'ya doğru savuştu. Yıldırım Han'ın yanında yalnız Musa Çelebi kaldı. O babasından ayrılmadı.

O zaman iki büyüklük, iki cenab, iki ulviyet [büyüklük] karşı karşıya geldi ki bunun biri Yıldırım Han diğeri Minnet Bey… Minnet Bey; "hünkârım artık ümid-i zafer [zafer ümidi] kalmadı, siz mevki-i harpten çıkıp savuşunuz. Siz selamet yerine varıncaya kadar bendeniz liva-yı padişahî [padişahlık sancağı] yanında durup bakiye-i askerle [askerin kalanı ile] düşmanı oyalandırırım" dedi. Yıldırım Bayezit mümkün değil firarı irtikab edemedi [bekleyemedi]. Madem ki daha kendisini terk etmeyen sadık, fedakâr bendeleri var idi onlar ile beraber sadık bakiye-i [s.118] askerîne düşmanın kalpgâhına [merkezine] süratle hareket emrini verdi. O fedakârlar ona tabiiyetle beraber hücum ettiler. Çoğu telef oldu ve pek azı esir oldu. O halde Yıldırım Bayezit, fedailik yolunu tuttu, Timur'un makamına doğru hücum etti.

Mevlana Hanefî *Şehname'*sinde Yıldırım'ın o hücumuna dair tafsilat [ayrıntı] verir. Bayezit Han, öyle bir şiddetle hücum eylemiş ki önüne geleni yere düşürüp Timur'un önüne kadar varmış. Timur kendi ordusuna doğru yıldırım gibi bir fedainin geldiğini görünce ürkmüş. Fena halde korkmuş. Timur'un yanında bulunan Germiyanoğlu hemen Timur'a; " Hanım, gafil olma, bu fırsat ele geçmez, bu fedai Yıldırım Han'ın

kendisidir" deyince hemen kemendendazlarına [kement atıcılarına]; "zinhar [kesinlikle] Yıldırım'a bir zarar getirmeyiniz, sağ olarak ele geçiriniz" diye emir vermiş. Dört tarafından kementler üşürülerek Yıldırım Han'ı attan düşürdüler. Yayan kalınca etrafını sardılar. Yıldırım hançeriyle birçok kişileri hâk-i helâke serdi [öldürdü]. Nihayet birçok kişi üşüşüp elinde hançer bulunduğu halde tuttular. Yıldırım teslim olmadı, silahını da teslim etmedi. Elinden bırakmadığı silahını artık istimali kabil [kullanması mümkün] olmayacak surette onun her tarafından tutmuşlardı. Elinde silahı bulunarak cebren esir ettiler.

Tarihte bu vakaya gelince bu şecaat, bu celadet karşı [s.119] sında bir hiss-i tazîm duymamak [saygıda bulunmamak] kabil olur mu? Namusu, namus-ı millîsi [millî namusu], şan ve şeref-i hanedanîsi [hanedanının şan ve şerefi] için hayatı istihkar ederek [hor görerek] yüz binlerce silah üzerine yürümek, kendisini sağ bırakacaklarını ümit etmediği halde mevti, firara [ölümü kaçmaya] tercih etmek o zamana kadar üzerinde zaferlerle hüküm sürdüğü tahta mağlup olarak avdeti kabul etmemek, taht-ı saltanatı da hayatını da vakar [ağırbaşlılık] ve haysiyeti uğruna feda etmek gibi ulviyet karşısında bütün hatalarına ve o hatalarla Osmanlılığa ettiği ziyanlarına rağmen o büyüklük karşısında insan serfürû etmemek [baş eğmemek] mümkün mü?

Zaten kahramanlığı takdir-i mutadı olan [takdiri normal olan] Timur, o zamana kadar mislini görmediği o kahramana hayran olarak çadırından çıkıp birkaç adım ilerleyerek onu istikbal etti, kucakladı. Kemal-i ihtiramla [tam bir hürmetle] elinden tutup çadırına götürdü. Yanı başına oturttu. Teselli etti. Ümit verdi. Libas-ı fahire [özel kaftan] getirtip giydirdi. Musa Çelebi de pederini bırakmamış yanından ayrılmamış olduğundan o da birlikte esir edilmiş idi. Onu Timur'un yanına getirdiler. Timur ona kendi oğlu imiş gibi muamele etti. Birbirinin yanında iki âlî [büyük] otağ kurdurup, birini Yıldırım Han'a diğerini Musa Çelebi'ye tahsis etti.

Bizim ve ecnebi tarihlerin ekserisine geçmiş olan bir fıkra vardır ki güya Timur Bayezit'i yanına oturttuğunda teselli verdiği sırada; "dünya hali için keder etme, Cenab-ı Hakk'ın indinde [katında] [s.120] dünyanın zerre kadar kadir ve kıymeti olmadığı için koca Asya kıtasını senin gibi bir nikrisli [ayağı hastalıklı] ile benim gibi bir topala vermiş" demiş imiş.

Timur yemeği birlikte yemek üzere taam [yemek] getirtmiş, ilk taam yoğurt imiş. Timur yoğurdu pek severmiş, Yıldırım müttehayyirâne [şaşkın şakın] durunca Timur sebebini sormuş. Yıldırım Bayezit demiş ki; "garip şey bu taam bana Ahmet Celayirî'nin bir sözünü hatırlattı. Bir gün o melik, sen, Timur ile beraber taam edeceksin ve ilk taam yoğurt olacak demiş idi" demesiyle Timur; "Ahmet Celayirî pek âkıl [akıllı] bir beydir. Ben kendisine teşekkür borçluyum. Zira o sizin yanınızda mukim olmasa idi siz burada olmazdınız" diye cevap vermiş. Bu sözler vaki ise Yıldırım Bayezit'in hâl-i esarette [esirlikte] dahi inadından nükûl etmediğini [vazgeçmediğini] gösterir. Bazı tarihlerin yazdıkları ise Timur'un o zaman söylediği sözler keder etmemesi, kendisini karîben [yakında] makamına iade eyleyeceği gibi teselli yolundadır.

Timur, her nereye gittiyse onları böyle izzet ve ikram ile götürdü. Ara sıra Bayezit Han'ı nezdine davetle yanına oturtup musahabet eyler, icâb-ı hâlden [durumun gereğinden] olarak az bir müddet yanında alıkoyduğunu, yine tahtına iade edeceğini söyleyerek teselliye çalışıyordu. Kütahya'ya gittiklerinde büyük bir ziyafet yaptı. Bayezit Han'ı davetle ziyafette dahi yanına oturttu, sazlar [s.121] çaldırdı. Hâfidi Ebubekir bin Miran Şah'a, Yıldırım Han'ın kerimelerinden birini nişanladı.

Bazı kitapların Timur'un, Bayezit Han'ı kafeslere koyup gezdirmiş olması gibi sözleri yazmaları yanlıştır. Timur, en müterakki [en ileri], asrın en mütemeddin [medenî] ve en nazik hükümdarı, kendine esir düşen bir hükümdara nasıl muamele edebiliyorsa [davranabiliyorsa] Bayezit Han'a öyle muamelede bulunmuştur. Tevârîh-i mutebere, bu kafes meselesinin Moğolların tarassudu [gözetimi] altında ata binmek istemeyen Yıldırım Han'ın tahtırevanı tercih etmesinden galat [bozma] olunduğunu söyler.

Timur hunrîz idi. İstila eylediği yerleri yaktı, yıktı, katliamlar ettirdi. Mezalim icra etti, lakin gençliğinden beri şüphe yok ki bahadır [yiğit] idi. O kadar zulümlerine rağmen bazen büyüklük ad olunacak şeyler gösterdiği tarihte mukayyettir. Karamanoğulları acaba Timur'dan az mı Osmanlılarla uğraştılar? Timur'un kuvveti onların elinde ola idi acaba neler yapmazlardı? Rumeli fütuhatı için Murad-ı evvel, ilk defa Rumeli'ne geçtiğinde Karamanoğlu, devlet-i Osmanîye aleyhinde bazı Türkmen beyleriyle birleştikten başka mülûk-ı Hıristiyaniye ile de sözleşmemiş mi idi? 788 tarihinde devlet-i Osmanîye aleyhine Edirne üzerine hareket eden ehl-i salîbe kendisinin de bazı tevâif-i

mülûk ile memalik-i Osmanîye'ye hücum edeceğine dair söz vermemiş mi idi? Tarihte görülen sönmez garazları Yıldırım Bayezit zamanından [s.122] evvel başlamış, ondan sonra da Osmanlı hükümetine neler yapmışlar onu ne kadar uğraştırmışlardı. Ankara harbindeki hezimete sebep olmak üzere yalnız Timur'un namı, şöhret almıştır. Fakat onun yanında bulunan ordusunda Osmanlılara karşı harp eden Türk beylerinin zararları Timur'dan ziyade dokunmamış mıdır? Onların teşvik ve tahriklerine rağmen Timur, itilaf hususunda kendine nasihat verenleri dinlemiş ve daima uzlaşmak istemiş idi. Timur da o derece fütuhatı ve cesim ordusu ve kuvvetiyle mağrur olmuş idi. Öyle iken Bayezit Han, resmi bir hükümdar namesine onun zevcelerinin nikâhı meselesini de karıştırıp elçilerine Timur gelmeye üşenirse kendisi gideceğini söyleyerek adeta onu harbe davet eylemiş olduğu halde o, gururunu kırıp itilaf [uzlaşma] istemiş. O zamana kadar hiçbir hükümdara göstermediği tevazuu [alçakgönüllülüğü] göstermiş idi. Bu da Timur gibi bir adamın pek çok cebr-i nefs etmesine vabeste idi [kendini zorlamasından kaynaklanıyordu]. O harp kargaşalığında Yıldırım Bayezit'i şehit eylemek onun için pek kolay idi. Belki de sağ kalması onun emir ve tembihi ile olmuştur. Onu yaşattı, hem de bazı kitapların dediği suretteki işkenceleri icra etmeksizin yaşattı. Hatta hürmet ve riayet [saygı] göstererek yaşattı.

Bayezit Han, Timur'la beraber Kütahya'da iken Timur'un hafîdi Muhammed Sultan bin Miran Şah, Bursa üzerine yürüdü. Süleyman Çelebi harem-i hümayunu ve küçük olduğu için harem-i hümayunla Bursa'da [s.123] kalmış olan biraderi Kasım Çelebi'yi ve hazinede mevcut olan nükûdu [nakit paraları] ve eşya-yı nefîseyi [güzel eşyaları] alıp Ali Paşası da beraber olduğu halde Edirne'ye gitti. Orada tahta çıktı. Fakat öyle bir tahta ki, onun padişahlığı kalmamış idi. Padişah, şahlara hükmeyleyen bir hükümdar olduğu halde, memalik-i Osmanîye'nin sülüsünden ziyadesi [üçte birinden fazlası] elden çıkmış, bakî kalanı da üç şehzadenin ayrı ayrı ellerinde bulunmuş ve kendisinden başka olan iki birader de ona biat etmemiş [padişahlığını tanımamış] ve İstanbul Kayseri Manuel'i, istimaleye [gönlü alınmaya] muhtaç olduğundan, kendi elinde bulunan kısımdan Akdeniz'de Selanik iskelesiyle diğer bazı mevâkii [yerleri] ve Karadeniz sahilinde bir miktar yerleri, Kayser'e vermiş olduğundan makam-ı emarete geçmiş oldu. Sadrazam yaptığı, mahud [sözü edilen] Ali Paşa ile ayyaşlığa ve zevk ü sefahate [zevk ve eğlenceye] daldı.

Timur'un hafîdi, Bursa hazinesinde ümit eylediği kadar şey bulamadı. Lakin Timur'un ümerasından Emir Şeyh Nureddin, mal için Bursa eşrafına pek çok zulüm ve işkence etti. Agna-yı ahaliyi [zenginleri] bir şey bırakmamak üzere soydular. Etrafı da o hale getirdiler. Senelerden beri imar ve tezyin olunan o şehirler kasaba ve karyeler viran [yıkık], ahalisi fakir oldular. Diğer bir ordu da Menteşe ve Aydın taraflarını birçok zulüm ve teâddî [düşmanlık] ile soydu.

805 senesi Recebinin evâsıtında [ortalarında] Timur Eğirdir'in fethi için hareket edeceği zamanda Bayezit Han hastalandı. Timur kendi etıbba-yı hâzıkasından [işin ehli olan hekimlerinden] Celaleddin Arabî ile İzzeddin [s.124] Mesut Şirazî'yi onun tedavisine memur edip hasta ile beraber Akşehir'e gönderdi. Kendisi Eğirdir'e gitti.

Yıldırım Han'ın tedavisine memur olan etıbba-yı meşhure [meşhur hekimler] her ne kadar onu kurtarmak için çalıştılarsa da hâl-i mağlubiyeti ve esaret meselesini bir türlü hazm edemediğinden kederden gelen o hastalığa çare bulmak mümkün olamadı. Kırk yaşında olduğu halde sene-i mezbure [söz konusu yılın] şabanının on dördüncü Perşembe günü âzim-i darül karar oldu [öldü]. On dört sene saltanat etti.

Yıldırım Bayezit'in mağlubiyeti esbabını beyan için beş kelime kifayet eder: İşret, sefahat, gurur, tehevvür [öfkelenme], istibdat. İstibdat olmaya idi, diğer dört fiilin hükmü mahdut ve mahsur [sınırlı] kalabilirdi. Lakin bütün mukadderât-ı millet, şahs-ı vahit [tek kişinin] elinde bulunduğu surette [durumda], bütün ibadullah [Allah'ın bütün kulları] yalnız bir kulun hükmünde [yönetiminde] kaldığı halde, o beşerin seyyiât [o insanın kötülükleri] ve hatâyâsı [hataları], zararları yalnız kendi şahsına mahsus kalmayıp, bütün milleti rahnedâr [zarara uğramış] ve hatta o zaman olduğu gibi münhezim ve perişan kılar. İnsanların bu gibi şeylerden pek çok canları yanması değil midir ki canlarını ortaya atarak istibdadı yıkıncaya kadar milletler uğraşmışlar ve her millet-i mütemeddinenin [medenî milletin] edvâr-ı hayatîyesinde [tarihinde] bu devr-i teyakkuz vukua [uyanma devri meydana] gelmiştir. Bir devleti tesis eden hükümdar, hüsn-ü ahlak ve mezâyâ sahibi [güzel ahlâk ve meziyetlere sahip] ise, onun hep evlat ve ahfadının aynı surette [s.125] gelmesi mümkün olamadığı görülmüş olduğundan, bütün hukuk-ı millet [milletin hukuku], hükümdarın keyfine tâbi kalması, hayat-ı millet]millet hayatı], onun bir evet veya hayır demesine vabeste [bağlı] bulunması, onun sarf

eylediği, sefahat ettiği, bazen tebaası aleyhinde kullandığı servet o milletin alınları teriyle meydana geldiği için, hükümet-i meşrutalar [meşrutî yönetimler] meydana getirilmiş. Hükümdarlar ne kadar kavî ve müstebit [kuvvetli ve baskıcı] olursa olsun, istibdadı muhafaza [keyfî yönetimi korumak] için ne kadar canlar yakıp kanlar dökerse döksün, tehir edebilseler [erteleyebilseler] de vukuunu mene muktedir olamamışlar [meydana gelmesini engellemede başarılı olamamışlar], akıbet kuvvet-i millet [sonuçta milletin gücü], istibdâd-ı hükümdara galebe etmiştir [hükümdarın baskısını yenmiştir].

Osmanlılar da istibdattan şikayete çoktan başlamışlar. Tevârîh-i müteaddidede [bir çok tarihte], bir çok ihtilaller olmuş, zulüm ve istibdadı istememeyi bilmişler. Lakin ondan sonra ne yapmak lazım geldiğini kolayca anlayamamışlar, bu anlayamamazlık, kendi hesabına çalışanlara fırsat vermiş, bu suretle bir hükümet-i meşruta, bir parlaman? istemeyi öğrenmeleri pek çok sonraya kalmış. O ihtilallerin müşevvikleri [teşvikçileri], elbet o halkı, menfaat-i millet [millet menfaati] sözüyle gayrete getirerek canlarını o uğurda fedaya hazır bulundurmuşlardır. Lakin o gafil halk, bir hayli erkânı [ileri gelenleri] kestikten sonra diğer müstebitlerin yed-i zulmüne geçmişlerdi [zulümleri altına girmişlerdi]. İktisab-ı hürriyet ve meşrutiyet eylemiş [hürriyet ve meşrutiyeti elde etmiş] olan milel-i Avrupaîye [Avrupalı milletler] ile hemcivar ve onlara yakın bulunan Osmanlıların, bu gafleti de o istibdadı takviye eylemek [baskıyı artırmak] isteyenlerin birer hasm-ı ulûm ve maarif [eğitim ve ilim düşmanı] olarak halkı cehle [cehalete] düşürmek için ellerinden [s.126] geleni yaparak, nihayet onları zulmü istemedikleri halde ne istemek lazım geldiğini anlamayacak hale getirmelerinden değil midir? Sebeb-i istibdat ve inhitat [baskı ve çöküşe sebep] olanlar, halkın hakkına tecavüzle istedikleri gibi soymak için, onlara hukukunu unutturmaya lüzum görmüşler. Dinlerinin kendilerine bahşeylediği [verdiği] hukuk-ı şahsîye ve millîyelerini [millî ve kişisel haklarını] unutturmak için, ahkâm-ı dîniyelerinden [dinlerinin kurallarından] dahi bîhaber [habersiz] bırakmaları değil midir ki onları din uğruna diyerek dinlerinin müsaade eylemediği ahvale [durumlara] sevk edebilmişlerdir.

Yıldırım Bayezit, Ali Paşa'nın sözüne uyarak işret ve sefahate dalmak ve o sefahatte pûyân olmak [dalmak] için hazine-i maliyeyi harap etmek, bîgünah şehzadeyi öldürmek, erkan-ı hükümetle bilâmüşavere [devlet ileri gelenleriyle görüş alışverişinde

bulunmama], umûr-ı hükümetini kendi keyfinden madud addeylemek [saymak] gibi âdâtı [adetleri] çıkardığı için tarihte şâyân-ı muaheze görülmüştür [eleştirilmiştir].

Timur, Eğirdir'i fetihle avdetinde Akeşhir'e bir konaklık mahalle vusulünde [ulaşmasında], Yıldırım Bayezit'in vefatı haberini alınca ağladı. Selatîn-i Osmanîye'nin [Osmanlı sultanlarının] îlâ-yı kelimetullah için pek ziyade sarf-ı mesai eylediklerini [mesai harcadıklarını] görünce o hanedanın hükümetini yıktığına nâdim [pişman] olduğunu ve niyeti bilâd-ı Rum'u tamamıyla tahlisten [kurtardıktan] sonra Yıldırım Bayezit'i makam-ı saltanatına [saltanat makamına] iade bulunduğunu söyledi. Lakin o memalik-i Osmanîye'nin yalnız padişahını kaldırmakla kalmayıp, memalikinin servetini gasb ve mebanîsini [temellerini] de tahrip eylemiş olduğundan Yıldırım Bayezit'i makam-ı hükümdarîsine iade niyeti ciddi ve sahih de olsa onu bir [s.127] fakr u harabiyete [fakirliğe ve harabeliğe] hükümdar eyleyecek idi. Suret-i hareketi [hareket şekli] ise akvaline [sözlerine] rağmen hükümet-i Osmanîye'nin tekrar meydan alamaması niyât [niyetlerini] ve maksadını ibrâz eyliyordu. Timur'un doğru sözlü olduğu ve kendine fayda için bile yalan söylemediği ve zararına da olsa doğru söylediği ekser tevârîhte mukayyet ise de tedkikat-ı tarihiye [tarihin incelenmesi] onun bu meziyetini ancak siyasât haricinde kabul edebiliyor. Zira Halep'te ulemaya oradaki telefatı kasden ika eylemediğini ve onların şehre girerken yek diğerini çiğneyip telef eylediklerini söylemesinde kendisinin öyle bir kasdı olmadığı meselesi belki doğru olabilirse de evvel zamanki telafatın Halep muhariplerinin şehre girerken yekdiğerini kırmalarından ibaret bulunduğunu söylemesi kâbil-i setr ve ihfâ kizblerden [örtülmesi ve gizlenmesi mümkün yalanlardan] değildir. Zira Halep'te camilere iltica edenler dahi kılıçtan geçirilerek cevâmi-i şerife [camiler] kanlara boyanmıştır.

Timur, Musa Çelebi'yi çağırıp murassa [süslü] kılıç kuşattı. Hilat-ı fâhire giydirdi. Yüz adet de at verdi. Yıldırım Bayezit'in naşının Bursa'da kendi inşa ettirdiği cami yanına defnini vasiyet eylediğini söylemiş olmalarından Timur, Yıldırım'ın tabutunu ve Musa Çelebi'yi Germiyanoğlu Yakup Bey'e teslim ile Bursa'ya gönderdi. Yakup Bey kendisini hapseylemiş olan enistesini artık ona bir şey yapamayacak, hiddet ve şiddet gösteremeyecek bir naaş olduğu halde naklediyordu. [s.128]

Timur'un Avdeti

806 senesinde Timur payitahtı olan Semerkant'a avdetinde iki ay kadar lezâiz-i hayattan istifade eylemek [haytın lezzetlerinden yararlanmak] üzere istirahatta bulundu. Hep Emirler ve Mirzadeler de Semerkant'ta müctemi idiler.

Çiçekler Madenleri denilen vasi bir ovada mahir [maharteli] bir Suriyeli mimara mermerden bir saray yaptırmış ki tul ve arzı [boyu ve eni] bin beşer yüz arşın imiş. Binanın içerisi mozayikler, dışarısı porselenler ile tezyin olunmuş, fıskiyeler mebzul imiş [çokmuş]. Timur Semerkant'a avdetinde o sarayda bir ziyafet vermiş, ziyafete Tümur'un oğulları, oğullarının zevceleri, kumandanları ümera ve erkânı hepsi hediyelerle gelmişler. O ziyafette Timur, Çin, Rusya, Hint, Yunan, Mısır, İspanya ve Asya taraflarının süferasını [elçilerini] kabul etmiş. Sarayın bahçesindeki köşkler, sırmalı kumaşlarla tefriş olunmuş, kapıları kadife perdelerle tezyin olunmuş. Zemini abanos ve fildişi döşenmiş. Her biri on iki gümüş direk ile duran ipekli kumaş üzerine serpme elmas işlenmiş iki yüz çadır kurulmuş idi. Onların etrafında müzeyyenât [süs eşyası] satmaya mahsus dükkânlar parıldıyordu. O dükkânlar maadin-i kıymettardan evânî ve hilyât [süs] için mücevherat serilmiş idi. Yüz adet tiyatro [s.129] mahallinde sazlar, luğbiyyât [canbazlar, hokkabazlar…] oraya dolmuş olan halkı eğlendiriyordu. Bütün sanatkârlar hünerlerini hükümdarlarına göstermek için önünden geçiyorlardı. Evani-i sim ve zerle ihzar olunmuş sofralardan bütün ahali nevaleçîn oluyordu [yiyecek yiyorlardı]. Timur o gün herkese bir muamele olunmasını zengin ile fakir tefrik olunmamasını emretmiş idi.

Timur o gün altı hafîdini de evlendiriyordu. O hafîdler o gün dokuz defa elbise tebdil eylediler ki tuvaletlerini her değiştiklerinde elbise ve mücevherat ve incileriyle beraber arkalarından çıkardıklarını maiyetlerinde bulunanlara veriyorlardı. Meşaleler ve sair türlü esbab-ı tenviriye [aydınlatma araçları] geceyi de gündüz gibi yapmış idi.

Ziyafetin hitamında [bitiminde] Timur, Mirzalarına demiş ki: "muvaffak olduğum bu cesim fütuhat, şiddet göstermeksizin ve mahlûkat-ı Rabbanîye'yi [Allah'ın yarattıklarını] tahrip etmeksizin husule gelmemiştir. Bunun tamiri için küffar [kâfirler] üzerine cihat eylemeye ve Çin müşriklerini mahvetmeye karar verdim. Bana bu

fütuhatımda yardım eden ordularım artık putların ve ateşlerin mabetlerini yıkarak alet-i ceza olsun [cezaya vesile olsun]. Harb-i mukaddese [kutsal savaşa] yürüsünler."

Timur böyle dedikten sonra, her kesin işi başına gitmesini söyleyerek kendisi de odasına çekilip vazife-i hükümetle meşgul olmuş. İki ay istirahat ona kâfî [yeterli] gelmiş.

Tarihin nakleylediği bu servet ve dârât Timur için mübalağaya [s.130] haml olunamaz [yüklenemez]. Zira vurup soyduğu o kadar memalik-i vâsianın bütün elmaslarını, altınların servetlerini toplayıp getirmiş olan Timur için odalarının zeminini dahi elmasla döşetmiş deselerdi istiğrab olunamazdı [garip bulunamazdı]. Gerçi fütuhatı, cesametine göre az zamanda yapılmış denilebilirse de o kadar mal ve servetten topladıktan sonra onlardan iyice medet istifade edebilmek için ömr-ü beşer pek kısadır. O fütuhat-ı azîmenin cihangiri, o kadar servetin sahibi, o hükümet-i vasianın hükümdarı, o ziyafetin kahramanı yetmiş bir yaşına gelmiş idi. Hemen ümerasını putperest Tatarların üzerine sevk etti.

Kendisi de iki yüz bin muhariple Çin'e gitmek üzere Otrar'a vardığında kışın şiddetinden orada tevakkufa [beklemeye] mecbur olarak baharı bekledi. Evet, her bahar gibi bahar yine geldi. Fakat Timur baharda bulunamadı. Bükülmez kolları bîhareket [hareketsiz] bırakan, yenilmez kahramanları, bahadırları yere seren hatta yerin dibine sokan mevt [ölüm] ona eriştiği için o, bahara erişemedi. 807 senesinde yetmiş bir yaşında olduğu halde yüz binlerce kişiyi gönderdiği yere gitti.

Timur'un kendi ahvâlini şerhe [açıklamaya] dair olan hatırat suretindeki "Melfuzât" nam eseri 1830 senesinde Londra'da Şarl İstovaret? tarafından İngilizce tercüme olunmuş. Bu Melfuzat'tan bir hayli fıkraları Sezar Kantu tarihine geçirmiştir. Ve bu eser [s.131] için Timur tarafından yazılmış denildiği halde kendi namıyla başkasına yazdırmış olması ihtimalini de Sezar Kantu kaydeylemiştir.

Fasıla-yı Saltanat

On seneden beri Bursa'da mahpus ve halâsından nevmîd bulunan Karamanaoğlu Mehmet Bey, Germiyanoğlu Yakup Bey, Timur'un ordusunda bulunan Aydınoğlu

Cüneyt Bey, Saruhanzade Hızırşah Bey, Menteşeoğlu İlyas Bey, Kızıl Ahmetli İsfendiyar Bey, Timur tarafından pederlerinden mevrûs olan [miras kalan] vilayetlere vali nasb olunmuşlardı. Mehmet Çelebi Amasya tarafına hâkim olduğu gibi, İsa Çelebi de payitaht-ı kadim [eski başkent] olan Bursa'yı zabt ile o taraflara hâkim, Süleyman Çelebi de Edirne'de hükümran bulunuyordu. Devlet-i Osmaniye'nin sülüsünden ziyadesi elden çıkmış baki kalan da bu üç şehzade arasında münkasım olmuş [bölünmüş] idi. Rumeli'de Süleyman Çelebi'nin, Anadolu'nun cihet-i şarkîsinde [doğu tarafında] Mehmet Çelebi'nin, cihet-i garbîsinde [batı tarafında] İsa Çelebi'nin namlarına hutbe okunuyordu. Bu hâl-i perişâniyete [perişan hâle] Bizans Kayser'i, Eflak ve Sırp Beyleri de memnun olduklarından o Emaretlerin üçünü de tasdik ettiler [tanıdılar].

Yıldırım Bayezit evladı müttehiden hareket ederek evvelki vüsat ve cesamette olmasa bile baki kalan memalikle saltanat-ı Osmaniye teşkil eyleyecek [kuracak] yerde öyle perişaniyete düşmüşlerdi. Bazı [s.132] müverrihler onları bu hallerinde mazur bulurlar. Zira Yıldırım Bayezit'in biraderi Yakup Çelebi'yi öldürtmüş olmasından şehzadeler, Süleyman Çelebi'nin de kendilerini öldüreceğini düşünerek başlarının çaresini düşünmüşlerdi. O hal hükümdarlık hırsından ziyade muhafaza-yı hayat [hayat koruma] meselesi imiş.

Biraderlerin [kardeşlerin] yekdiğeriyle muharebeleri Timur'un tamamlayamadığı tahribatı icra eyliyordu. On bu kadar sene devam eden devr-i fetret, sinîn iğtişaş [karışıklık yılları] Osmanlı tarihinin pek müellim [acı veren] bir zamanıdır.

Emir Süleyman kendisi büyük oğul olduğundan, hükümet kendi hakkı olmasıyla müftehir [övünüyor], İsa Çelebi makarr-ı saltanat-ı Osmaniye [Osmanlı başkenti] olmuş olan Bursa'ya hâkimiyetle mağrur [gururlu], Mehmet Çelebi de teenni ve tedâbir ile [ilerisini düşünerek ve tedbirlerle] kuvvetini tekit [güçlendirme] ve nüfuzunu tezyit maksadıyla meşgul idiler.

Mehmet Çelebi ile İsa Çelebi muharebesinde İsa Çelebi mağlup olarak birkaç etibbâıyla [adamıyla] firar ve İstanbul'a gelip Kayser'e iltica eylemiş idi, Mehmet Çelebi de

Bursa'ya girip evvelce İsa Çelebi'nin oturmuş olduğu ecdadı tahtına çıktı. Bursa onun hükmüne girmiş idi. Mehmet Çelebi yine Amasya'ya avdet eyledi.

Emir Süleyman, Mehmet Çelebi'nin Anadolu'daki nüfuzunun tesirini görerek ona karşı çıkarmak üzere İsa Çelebi'yi İstanbul'dan celp ile levazım-ı harbiye [savaş araç-gereci] verip Anadolu'ya geçirdi. İsa Çelebi Karesi vilayetini zapt ettiyse de sair taraflarda müşkilata tesadüf eyliyordu [zorluklarla karşılaşıyordu]. Gerek Bursa'dan gerekse sair bazı bilâddan evvelce Mehmet Çelebi ile İsa Çelebi'nin beynlerindeki [aralarındaki] davanın fasıl olunması lazım geldiği ve her hangisi galip gelirse kaleyi ona teslim eyleyecekleri cevabını alıyordu. İsa Çelebi bu müşkilat içinde Beypazarı'na geldiğinde biraderi Mehmet Çelebi'ye yazdığı mektupta kendisinin affını pek ziyade rica ile vaad-i sadakat [bağlılık vaadi] ve teminat ita ederek kendisini affettirip Karaman tarafına gittiğinde rahat durmadı. Topladığı yirmi bin kişilik bir kuvvet ile Bursa'ya yürüdü. Lakin bu defa Bursa'da bulunan ahali kendisini kabule muvafakat etmediğinden hiddetlenip şehri yağma ve ihrak etti.

Bunu haber alan Mehmet Çelebi on bin süvari ile üç dört gün zarfında yetişip bir saat zarfında İsa Çelebi'nin askerini bozdu. İsa Çelebi beş altı atlı ile İsfendiyar Bey'e iltica eyledi. Sultan Mehmet, Bursa'da birkaç gün ikametle yanmış olan mahalleri [yerleri] imar ile meşgul iken İsa Çelebi ile İsfendiyar Bey'in Ankara'yı muhasara ettikleri haberi gelmekle hemen o tarafa gitti. Harp ederek galip geldi. Birkaç gün için Bursa'ya gidip yine Amasya'ya avdet etti.

İsa Çelebi yine Bursa tarafına gelip etrafı gârâta başlamakla yine Mehmet Çelebi Bursa'ya doğru yürüyünce İsa Çelebi firar [s.134] ederek Aydınoğlu Cüneyt Bey yanına gitmekle o da Saruhan, Menteşeoğullarıyla müttefikan asker toplamışlarsa da Mehmet Çelebi onların üzerine yürüyüp mağlup etmiş. Bu harp Aydın'ın bazı yerlerini Mehmet Çelebi'nin memalikine ilhaka hizmet eylemiş olduğu gibi, Saruhan taraflarına da yürüyüp o vilayetin de ilhakına bais oldu. İsa Çelebi, Karamanoğlu'nun yanına firar etmiş ise de Karamanoğlu, Mehmet Çelebi'den korkup onu kabul edememiş olduğundan İsa Çelebi dağlara düşmüş de rivayete göre bir müddet sonra Eskişehir civarında muhtefî [saklanmış] iken bulunup katl olunmuştur.

Anadolu'daki tevaîf-i mülûkun bir takımı da devlet-i Osmanîye'nin tekrar meydana gelmesini istemediklerinden Mehmet Çelebi'nin istikbalini parlak görünce onlar da bir yandan Mehmet Çelebi ile harbe girişiyorlardı. Elim olduğu kadar şâyân-ı teessüf olan bu vekayi devam edip gidiyordu. Mehmet Çelebi kazandıkça daire-i hükümeti tevsi ediyordu [yönetim alanı genişliyordu].

Bir taraftan da Emir Süleyman, biraderinin o kadar kesb-i nüfuz eylemesine mani olmak istediği gibi payitaht-ı kadim olan Bursa'daki tahtın Mehmet Çelebi elinde olması merakına dokunuyordu. O da Bursa'ya yürüdü. Emir Süleyman Bursa'ya girdi. Oradan Ankara'ya yürüdü. Ankara karşı koymadıysa da ondan ilerideki kaleler mukavemet etmekle bir harp de o tarafta başladı. [s.135] Emir Süleyman gibi zevkine mecbur bir kimse bundan sıkılıp Bursa'ya avdet etti. Yine zevk ve işrete daldı. Onun bu dalgınlığını haber alan Mehmet Çelebi, Bursa'ya yürüdü. Tarafeyn karakolları harbe ibtidar eylemişlerken mahut vezir Ali Paşa iki biraderin arasını buldu.

Sonra Emir Süleyman etrafa yağmacılık için çeteler çıkardı. Karamanoğlu ondan kurtulmak için Mehmet Çelebi ile ittifak etti. Mehmet Çelebi de kendi yanında bulunan Musa Çelebi'yi Rumeli'ne göndererek Emir Süleyman'ı izac etmeyi [yerinden atmayı] düşünüp Musa Çelebiyle görüştü. Ve Rumeli'nde muzaffer olduğu halde hutbe ve sikke Mehmet Çelebi namına olmak şartıyla meseleye karar verilmiş, Musa Çelebi bunu taahhüt eylemiş.

Mehmet Çelebi, Musa Çelebinin levazımını ikmal ve yedine tavsiyenameler ita ile Eflak tarafına gönderdi. Eflak Bey'i Mirce [Mirça], Musa Çelebi'yi hüsn-ü kabul ve hudud-ı Osmanîye kadar teşyî etti [uğurladı]. Musa Çelebi Silistre'ye varıncaya kadar kendisinin geldiğini işiten Rumeli ümerası takım takım gelip arz-ı ubudiyet ediyorlardı [bağlılıklarını bildiriyorlardı].

Emir Süleyman'ın zevk ve sefa ve ıyş u işret iptilasından dolayı ümera ve tebaasının ondan hoşnut olmaması, Musa Çelebi'nin harekâtını teshil ediyorsa [kolaylaştıroyorsa] da o derece hüsn-ü kabul görmesi ve arz-ı ubudiyet olunması için bir sebeb-i diğer de [s.136] âşikardır ki o da Ankara harbinin kahramanı olmasıdır. Padişahları olan Yıldırım Bayezit'in hatasıyla o inhizam ve perişaniyete uğramış olan Osmanlılar, hissiyat-ı

ulviye ve hasâil-i memduhaları [ulvî hisleri ve övülecek meziyetleri] öyle bir inhizamla sönüverecek şeylerden olmadığı cihetle, padişahları namevcut olduğu halde dahi muhafaza-yı mevcudiyet eylemiş bir millet-i necîbiye olduğundan şecaat ve bahadırlık kudretini takdir eylerlerdi. Musa Çelebi harb-i meşumda pederini terk etmeyen veled-i yegane [tek çocuğu] olduktan başka fedailik hücumunda da birlikte bulundu.

O esnada sekiz yüz on bir senesinde Ali Paşa vefat etmiş idi. Musa Çelebi meselesinden haberdar olan Emir Süleyman hemen ordusuyla Rumeli'ne geçti. Edirne civarında Musa Çelebiyle harbe tutuştu ve galebe etti. Edirne'ye girdi. Musa Çelebi dağlara çekildi.

Emir Süleyman yine işrete dalmakla Musa Çelebi başına bir hayli adam toplayarak Edirne civarına geldi. Edirne'deki ümera toplanıp saraya gitmişler Emir Süleyman ise bir hamamda sermest olarak kendinden geçmiş olduğundan ümera o hamama gitmişler. O zaman ümeranın pîri olan Evrenus Bey'i içeriye göndermişler. O zamanki bu Emir Süleyman vakasıyla halife Emin-i Abbasi'nin vakıası gayri suretlerde cereyan eylemiş olan vekayi-i acibe ve müteessifedir [şaşılacak ve üzüntü verici olaylardandır]. Halife Emin, kölesi Kevser'le balık tutmakla meşgul iken ümerasından biri koşup "biraderinizin ordusu geliyor" dediğinde Emin; "Kevser üç balık tuttu, ben hala bir balık tutamadım, beni rahat bırak" demesi gibi Emir Süleyman da hamamda Evrenus Bey'e "Lala, sen bunamışsın, Musa gibi tabancamızın altında büyümüş bir çocuk ne iş görebilir?" diye Evrenus Bey'i istiskal etmiş [huzurundan kovarcasına muamele etmiş]. Evrenus Bey, dışarı çıkıp işi anlattığında Yeniçeri Ağası içeri girip meram anlatmaya çalışmasıyla Emir Süleyman onu tellaklara tutturup sakalını tıraş ettirmiş. Ecnebi lisanındaki bazı tarihler bunun muntazam bir tıraş olmayıp cam parçasıyla olduğunu da yazmışlardır. Hülasa Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, mashara gibi dışarı çıkınca refi-i avazla [sesini yükselterek] ümeraya; "şu halime bakın, bu derece hevasına düşen Çelebiden ne beklersiniz, işte ben Musa Çelebi'nin yanına gidiyorum. İsteyenler benimle gelsin" demesiyle Yeniçeriler de onun arkasına düşüp Musa Çelebi'nin yanına giderek biat ettiler. Ümera da arkadan sökün etti. Hep Musa Çelebi'nin yanına gittiler. Yalnız Karaca Bey, Mukbil Bey, Uruca Bey, Süleyman'ı terk etmediler. Encam-ı hâli [son durumu] Emir Süleyman da anlayıp sarayına kaçtı. Musa Çelebi de Edirne'ye girdi. Emir Süleyman sarayının kapılarını kapayıp müdafaada bulunarak gece olunca sarayın gizli bir kapısından şehir haricine çıkabildi. Ve Karaca Bey ile Kara Mukbil Bey

tarafından tedarik olunan atlara rakiben [binerek] beş altı adamıyla İstanbul yolunu tuttuysa da tutulup [s.138] idam edildi. Naaşı Bursa'ya gönderildi. Müddet-i Emareti [Beylik süresi] sekiz seneyi mütecavizdir [aşkındır]. Bu vaka 814 evaîlinde idi.

Musa Çelebi'nin gördüğü hüsn-ü kabul ve hürmet onun pek ziyade kesb-i nüfuzuna badi olabilirdi. Osmanlıların, hem Musa Çelebi'nin kahramanlığına olan riayetleri hem de Emir Süleyman'dan bîzar olmuş [bıkmış] bulunmaları mesâili onları kendisine meclup [çekmiş] bulunduruyordu. Musa Çelebi o zamana kadar da biraderi Mehmet Çelebi namına hareket ediyordu. Edirne tahtına cülus ile biraderine verdiği sözde hilaf ederek kendi namına hutbe okuttu. Ve sikke bastırdı. Bu kadarla kala idi belki o da Emir Süleyman gibi emir-i emaret olup kalabilirdi. Lakin Emir Süleyman'a tâbi olmuş olan Rumeli ümerasından intikam almaya kalkışarak ekserini katlettirmiş. Hâlbuki onun Edirne'ye duhulü onların himmetiyle olmuş idi. Onların mansıplarına kendi bendegânını geçirdi. Evrenus gibi Şeyhül ümera [beylerin reisi] denilecek bir adamı tahkir ve tazyik etmekle Evrenus canını kurtarmak üzere savuşabildi. Rumeli ümerasının nefretini kazandı. Hâlbuki o nüfuzlu ümeranın kendisine lüzumu vardı. Evrenus Bey ve diğer nüfuzlu ümeranın bir tarafa geçmesi onların muhariplerinin de o tarafa geçmesi demek idi. Evrenus Bey'in beş altı bin dilâver muharibi var idi. Murad-ı evvel zamanının zaferleri, şan ve şerefiyle yaşamış, o günleri [s.139] görmüş olan o ümeraya o gibi ahval pek çirkin görünüyordu. Onlar Murad-ı evvelden iltifat görmüşlerdi.

Mehmet Çelebi, tedarik eylediği sefinelerle [gemilerle] Rumeliye geçip İstanbul civarında İnceğiz denilen yerde Musa Çelebiyle harbe tutuştu. Evvelce galebe Mehmet Çelebi tarafında görünmekte iken Mehmet Çelebi'nin askeri, münhezimîni takip ve ganâim meselesi için yanından ayrılmış ve kendisi dört beş yüz süvari ile kalmış olduğundan mevki-i harpten ayrılmamış olan Musa Çelebi hücum etti. Mehmet Çelebi'nin kendisi ve atı yaralanmakla firar etti, Anadolu'ya geçti. Asker cemine başladı. Kayın pederi Zülkadiroğlu Süleyman Bey'den de muavenet istemekle Süleyman Bey, hayli askerle damadının ordusuna katıldı. Rumeli'ne geçtiler. Evrenus Bey de pek çok askerle geldi. Diğer bazı ümera da geldiler. Musa Çelebi'nin veziri İbrahim Paşa ise daha evvelden Mehmet Çelebi'nin yanına gitmiş ve onun veziri olmuş idi. Mehmet Çelebi'nin herkese hüsn-ü muamelesi ve etvar-ı ciddiyâne [ciddî tavırları]

ve şahanesi umur-ı hükümeti, hüsn-ü idaresi birçok ümerayı etrafa mütemayil bulundurarak onun tarafına geçmekte idiler. Nasıl ki Evrenus Bey'in orduya vürudunda Mehmet Çelebi çadırının kapısından istikbal eyledi. Sırp Kralı da orduya gelip arz-ı ihlas eyledi [bağlılığını samimiyetle bildirdi]. Birçok mühim ümera da gelip iltihak eylediler. Musa Çelebi'nin tevabîininden de [emrindekilerden de] birçok kişi öbür tarafa geçti. Artık neticesi [s.140] ne olacağı anlaşılan harpteki mağlubiyetinde Musa Çelebi, firar ederken atı bir batağa saplanmakla Bayezit Bey, Yahşi Bey, Budak Bey yetişip etrafını aldılar. Ve tutup huzur-ı sultana getirdiler.

Biraderi Mehmet Çelebi'nin tertip edip ona tevdi [emanet] eylemiş olduğu ordu ile Emir Süleyman'a galebe ederek Edirne'ye girinceye kadarki hayatı pek âli ve şanlı olan Musa Çelebi'nin erkân ve ümerayı kendisinden soğutacak harekâtına teessüf etmemek kabil olmaz. Çünkü o evvelki hayat-ı merdane ve kahramanane kendisine belki pek büyük bir istikbal hazırlamış idi. Verdiği sözde ve eylediği ahd ü peymanda dura idi. Sultan Orhan ile şehzade Alâaddin imtizacını uyandırmış olarak belki Yıldırım Bayezit tarafından ihdas olunan mezmûm [beğenilmeyen] âdeti söndürmüş eski çığırı açmış olur, bu vechile hanedanına da bir hizmet etmiş bulunurdu. Heyhat ki o çirkin adet tekîd olundu. Sultan Mehmet'in emriyle Musa Çelebi'yi kendi yayının kirişiyle boğdular. Evvelki hayatı ona Timur'dan hürmet göstermiş ve o vechile ona Timur kıyamamış iken sonraki hataları, seyyiâtı onu biraderinin idam ettirmesine sebep olmuştur. Musa Çelebi, kendisi de Edirne'de bîgünahlar [günahsızları] idam ettirmiş idi. Müddet-i emareti iki sene yedi ay yirmi gündür.

Musa Çelebi'nin de vefatından sonra artık Yıldırım Bayezit [s.141] evladından Mustafa namındaki Çelebi, Anakara harbi gününden beri kaybolup meydanda Mehmet Çelebi'den gayrısı kalmadığından memalik-i Osmanîye birleşmiş ve taht-ı Osmanîye padişahlık namını verebilecek bir kuvvet gelmiş olduğundan Sultan Mehmed-i evvel ilan-ı istiklâliyet [Sultan I. Mehmet bağımsızlık ilanı] ile Edirne'de resmen taht-ı saltanat-ı Osmanîye cülûs etmiştir [Osmanlı tahtına geçmiştir].

Yıldırım Baayezit'in vefat ettiği şaban ayı zarfında Timur'un pek ziyade sevdiği Mirza Sultan Mehmet vefat etmekle Timur buna pek mükedder olarak 806 senesinde payitahtı olan Semerkant'a çekilip 807 senesinde vefat ettiğinde evlad-ı Timur'un da yekdiğeriyle

uğraşarak o hükümet-i cesimeyi inkısama uğratıp [büyük devleti bölüp] yekdiğeriyle didişmekte olduğundan, Yıldırım Bayezit evladı şehzadeler, içlerinden birine biatle müttehiden hareket eylemekte bulunmuş olsalardı tekrar kuvvetini toplamaya muhtaç olan Osmanlılar bir birini öldürerek, kendi şehzadelerini yakarak, yekdiğerinin emvalini nehib ve garat eyleyerek, kendi kendilerini yiyerek daha ziyade dûçar-ı zaaf olmazlar, fasıla-yı saltanat vaki olmazdı. Bunun için de Ertuğrul Bey'in oğullarıyla Sultan Osman'ın oğullarının eserine gitmek lazım idi. Böyle güzel bir numune-i imtisal [örnek] varken heyhat ki Yıldırım Bayezit'in eserine gitmişler. Yakup Çelebi vakıası kardeşin kardeşi emniyetini selb eylemekle [ortadan kaldırarak] birbirlerini mahva yürüyerek temin-i hayat [hayatlarını devam ettirme] yolunu düşünmüşler. Doğrusu artık Sultan Osman'ın hizmet eylediği Sultan Orhan ve Sultan [s.142] Murad-ı evvelin hizmette devam eyledikleri maksat terk olunarak başka maksat düşünülmüş. Evvelki maksat devlet-i Osmanîye'yi tesis ve tevsi ve takviye idi. Ona hizmette ne menfaat-i şahsiyeye hizmet, ne de arzu-yu debdebe ve dârât vardı. Onların ellerine fırsat ve servet geçtiği halde o gibi şeylere rağbet eylememeleriyle sabittir. Sonraki maksat ise padişah olmak, debdebe ve dârât üzere yaşamak idi.

Yıldırımzadeler içinde Mehmet Çelebi'nin o maksad-ı aslîyi unutmamış olduğu kendisinin Osmanlı kuvvetini bir yere toplayarak saltanat-ı Osmanîyi tekrar tesis eylemesinden anlaşılır. Ve tebaasına hüsn-i muamelesi, umur-ı hükümetini muntazaman idaresi etrafındaki ümeranın reylerini dinleyip onlarla müşaveresi, sefahate adem-i rağbeti [zevk ve eğlenceye rağbet etmemesi], bunlara delil ve bürhandır [ispattır].

Müessis-i sânî-i devlet-i Osmaniye [Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu] olan Sultan Mehmet hazretlerinin irat buyurdukları manzume ile, ilk müessis-i devlet-i Osmanîye olan Sultan Osman hazretlerinin manzumesi mealindeki müşabehet [benzerlik] onun da o maksada hizmet fikrinde bulunmasını ibrâz eyler.

Müessis-i Sani-i Devlet-i Osmaniye Sultan Mehmet Hazretlerinin Manzûmesi/Osmanlı Devleti'ni İkinci defa kurucusu Sultan Mehmet (Çelebi) hazretlerinin şiiri:

Cihan hasım olsa Hak'tan nusret iste/ Dünya düşman olsa Allahtan zafer iste

Erenlerden dua ve himmet iste/ Erenlerden dua ve gayret iste
Çalub din aşkına udvana şimşir/Din aşkına düşmana kılıç çalıp
Akubın çar-yarı hidmet iste/Dört halifenin tozuna hizmet etmek iste
Eğer lebteşne isen ey bed-endiş/Eğer susamış isen ey kötü düşünceli
Bu deşne çeşmesinden şerbet iste/Bu hançer çeşmesinden şerbet iste
Geçenden geç dumur-ı daştan sakınma/Geçenden geç yanındakilerin zayıf kalmasından sakınma
Dumurı mahvedenden kuvvet iste/ Kuvvetini yok edenden kuvvet iste
Çevirme yüz muhaliften Mehmed/Muhaliften yüz çevirme Mehmet
Aduvviyi arsadan sür vüsat iste/ Düşmanı sür vatandan(ülkeden) genişlik iste.

Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı

Muharriri

Fatma Aliye

Her Hakkı Müellifine Aittir

Tab ve Naşiri

Kanaat Kitaphanesi Sahibi İlyas

Mühürsüz Nüshalar Sahtedir

Dersaadet

Kanaat Matbaası

1332

Sadeleştirme: Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK

Arş. Gör. Yunus Emre UÇAN

MUKADDİME [ÖNSÖZ]

[s.3] Hayat-ı tarihiyeye dahil olan [hayatı tarihe mal olan] insanların tercüme-i hâli [hayat hikayesi] yazılır. Öyle bir kimsenin hayat-ı hususiyesi [özel hayatı] bile öğrenilmek istenilir. O kimseyi öyle bir mertebeye isal eyleyen [ulaştıran] hayat-ı hususiyesi olmadığı halde, onu hayat-ı tarihiyeye nail eyleyen [ulaştıran] esbabdır [sebeplerdir] ki onun ahval-i hususiyesinin [özel durumlarının] dahi öğrenilmesi arzusunu husule [meydana] getirir. Ahmet Cevdet Paşa'nın tercüme-i hâli demek, onun hayat-ı ilmîsi, siyasisi, mesaisi [ilim hayatı, siyasi hayatı, çalışma hayatı] olup, o cihetlerin [yönlerin] nazar-ı itibara [göz önüne] aldıracağı hayat-ı hususiyesi de bunlar miyanına [arasına] girer.

Talim ve tedris-i aciziye [eğitim ve öğretimime] gayret ve ihtimam [özen] göstermiş olan pederim [babam] merhumun kendisinin deruhde eylediği [üstlendiği] derslerden biri de tarih dersi olduğundan o dersin talim ve takrirlerine [öğretim ve anlatımına], tabii kendi zamanı tarihi de dahil olmuştur. Kendisinin acizi tedris için sarf eylediği mesaidir ki, Ahmet Cevdet Paşa nasıl çalışmış meselesine, nasıl zamanda çalışmış olduğuna dair de beyanatta bulunduruyor.

Kariin-i kiram [değerli okuyucular], müverrih [tarihçi] Cevdet Paşa'nın bana tedris eylediklerini kendilerine nakl eylemekliğim [aktardığım] hakikatinden emin olabilirler. Lakin kendisinin bana bildirdiklerinin, tedris ve talim eylediklerinin hepsini de bu eserde bulacaklarını temin edemem! Mümkün olduğu kadar yazabileceğim! Malumdur ki tarihin inkişaf-ı esrarı [sırlarının ortaya çıkması] zamanla olur. Vakayi-i tarihiye [tarihi olaylar], usul-i [s.4] tahrir-i tarihin [tarih yazma usulünün] öyle goncalarıdır ki ancak zaman ile açılır, kendilerini gösterirler.

Bu acizin, pederim merhumun şakirdi [öğrencisi] ve mahrem-i esrarı [sırdaşı] olduğunu bilenlerden bir hayli zevat, merhumun mufassal [detaylı] bir tercüme-i haliyle [biyografisiyle], onun zamanına ait ahval hakkında bir eser yazmaklığım için ihtaratta [hatırlatmada] bulundular. Bu babda [konuda] bir çok müracaatlar oldu. Böyle bir şey yazmak da acizlerince çoktan musammemdi [kararlaştırılmıştı]. Hatta merhumun esnayı tedriste [öğretim sırasında], "İyi belle! İyi hıfz et! Benim neşretmeye muvaffak

olamadıklarımı [yayınlayamadıklarımı] belki bir gün sen neşredebilirsin!" demiş olmasını da bir vasiyet makamında telakki [kabul] eyliyorum.

Devr-i Meşrutiyetimizin [Meşrutiyet döneminin] asar-ı feyzinden [bereketinin işareti] olarak, şu günlerde hakiki lisan-ı tarihin [gerçek tarih dilinin] memleketimizde dahi tekellüm olunduğunu [konuşulduğunu], bir lisan-ı fasih-i tarihle [tarihin açık bir dille] yazılan asar-ı tarihiye [tarih eserleri] ibraz ediyorsa [ortaya çıkarıyorsa] da, tarih ne demek olduğunu derk eyleyecek [anlayacak] bir seviye-i irfan [kültür seviyesi] halkımızın cümlesine nasip oldu mu ki esamisi [isimleri] geçecek kimselerin hep evlad ü ahfadı [çocuk ve torunları] da o anlayanlar miyanında bulunmuş olsun? Peder yahut ecdadın günahından Cenab-ı Hak evladı mesul etmediği [sorumlu tutmadığı] gibi su-i harekatından [kötü davranlarından] da insanlar mesul tutamazlar! Tarihte, ecdadının hüsn-i hizmetlerini [güzel hizmetlerini] ulviyeti [yüceliği] beyanatını [anlattığını] görenler onlara peyrev olmaya [onların izinden gitmeye] çalışmaları lüzumu gibi aks-i hali [bunun tersini] görenler de o türlü ahvalden ictinab ile [kaçınarak] kendi zatını ve şahsını ala edebilirler [yükseltebilirler]. Asar-ı tarihiyeyi, hakayıkı vechile [gerçeği gibi] yazmak mecburi olduğundan böyle bir emr-i mühime [önemli bir işe] karşı serfürû eylemek [boyun eğmek] insanın kendi irfanı, zatı, şahsı hakkındaki kıymet ve ulviyeti ibraz eder. O şahsiyet ki insan yalnız ondan, kendi efal [yaptıklarından] ve harekatından mesuldür [sorumludur]!... [s.5]

Milel-i mütemeddine ve müterakkiyede [medenî ve ilerlemiş milletlerde] ilm-i tarihin [tarih ilminin] aldığı mevki-i ehemmiyet [önemli yer], tevil [sözü çevirmenin] ve tagyirin [değiştirmenin] yer bulamayacağı kadar mazbut [sağlam]; kizb [yalan] ve taraftarlığın erişemeyeceği kadar mualla [yüce] olup, kanun-ı hakikatle [gerçek kanunla] hükm ü idare olunmakta bulunduğundan, tarik-i terakkîye [ilerleme yoluna] dahil olmakta bulunan Osmanlıların asar-ı tarihiye yazacak muharrirleri de [yazarları da] bundan sonra yazılacak asar-ı tarihiyenin tarihin o kanun-ı hakikatine [gerçek kanununa] ve lisan-ı fasih ve serbestisine [serbest ve açık bir dile] göre yazılması mecburiyetini görüyorlardı. Halkımızın bir çoğu lisan-ı ecnebîye vakıf bulunduğu cihetle [yabancı dil bilmesinden dolayı] artık tarih nasıl yazıldığını öğrenmiş, ilm-i tarihin memleketimiz meydan-ı intişarında [yayılma alanında] vech-i hakikisiyle [gerçek yönüyle] nümayan olması [görünmesi] asar-ı tarihiyenin lisan-ı hakiki-i tarih ile

Türkçe dahi yazılmasına kalmıştı. Yakınlarda bu ilk hatveyi [adımı] atan gayretverler [gayret sahipleri] görüldü. Ve asarlarında [eserlerinde] haylice kat-ı merahil eyledikleri [mesafe aldıkları] müsteban oldu [anlaşıldı]. Düvel-i meşrutiye ve milel-i müterakkiyede [meşrutiyetle yönetilen devletlerde ve gelişmiş milletlerde] olduğu gibi eslaf-ı hükümdarandan [önceki hükümdarlardan] dahi lisan-ı tarihle bahsedeyleyerek onlardan hükümet-i Osmaniye'yi [Osmanlı Devleti'ni] tevsî ve ala edenlerin [genişleten ve yüceltenlerin] ahval-i memduha [övülecek durumları] ve hasenatları [iyiliklerini] ve hüsn-i idareleriyle [iyi yönetimleriyle], inhitat [düşüş] ve tedennî [gerileme] zamanlarında bulunanların o ahvali badi [sebep] olanların efal ve harekatı yazılıp anlatıldığı görüldü.

Osmanlılığın en âlî [yüce] tabakası olan hanedan-ı zî-şanın [şanlı hanedanın] ilm-i tarih ne olduğuna vakıf bulunarak ilim ve hakikate hürmetleri, tabakat-ı taliyenin [diğer halk kesimlerinin] seviye-i irfanına [kültür seviyesine] bir numune-i terakki ve imtisal [ilerleme örneği] olacağı bedihidir [açıktır].
Bu eserin tahriri, acize için bir vazife olduğunu ihtar eden zevatın sözlerini teslim ediyorum. Elbet Cevdet Paşa'nın o kadar malumat-ı tarihiyeyi [tarihe dair bilgileri] tedris ve bir eser kaleme alacak kadar usûl-i tahriri [yazma metodunu] talim [s.6] hususunda bu acize pek çok emek vermesi bir süs ve zînet için değildi. Kendi hayatını menfaati-i umumiyeye [umumun faydasına] ve neşr-i maarife [kültürün yayılmasına] hasretmişçesine [adamışçasına] o kadar asar meydana getiren adamın, acizi o suretle ihzarı [hazırlaması] da elbet intişar-ı maarife [kültürün yayılmasına] hizmet içindi. Demek ki, Cevdet Paşa bu malumat-ı tarihiyeyi kendisiyle beraber götürmek istemeyip, alem-i ilm-i tarihe [tarih ilmi dünyasına] bırakmak arzu etmiş. Biz de o vediayı [emaneti] şimdilik mümkün olduğu kadar yerine teslime çalışalım!

Ne kadar yaşayacağını bilmek beşere [insana] müyesser [kolay] olamadığı gibi, beşer bir saatlik hatta bir dakikalık bile hayatından emin olmak hususunda sair hayvanattan mümtaz [ayrıcalıklı] bulunacak bir imtiyaza [ayrıcalığa] nail olamadığından, ben de bu hususta ne kadar muvaffak olacağımı tabii bilemem!.. Berhayat bulunduğum müddetçe [yaşadığım sürece] üstadımın ilm-i tarihe bir hizmet emeliyle bu acizeye vermiş olduğu emekleri berheva etmemek [kaybetmemek] ve onun gösterdiği, islak eylediği [düzene koyduğu] tarik-i mesaide [çalışma yolunda], menafî ve maarif-i umumiyemiz [genel

kültür ve menfaatlerimiz] yolunda imkan dairesinde çalışmak hakkındaki emel ve maksadım pek kavî [kuvvetli] ise de bunda muvaffakiyet ihsan eyleyecek olan Cenab-ı Hak'tır. [s.7]

Tevellüd ve Tahsil-i İbtidaî [Doğumu ve İlköğrenimi]

Ahmed Cevdet Paşa, 1238 sene-i hicrîyesinde [hicrî yılında], rûz-ı Hızır'a [hıdırelleze] kırk gün kalarak, Lofça Kasabası'nda tevellüt eylemiştir [doğmuştur]. Ahmed tesmiye olunmuştur [ismi verilmiştir]. Pederi, Lofça eşraf-ı vücuhundan [ileri gelenlerinden] ve meclis azasından [üyelerinden] ve Istabla-yı Amire [saray ahırı] payelilerinden [rütbelilerinden] Hacı İsmail Ağa'dır. Onun pederi Hacı Ali Efendi'dir ki bu Hacı Ali Efendi'yle biraderi Süleyman Bayraktar'a dair Tarih-i Cevdet'in yedinci cildinin on ikinci sahifesinde ve yine Hacı Ali Efendi'ye dair Tarih-i Cevdet'in dokuzuncu cildinin otuz dördüncü sahifesinde malumat vardır. Ahmet Cevdet Paşa'yı pek küçük iken hacr-ı terbiyesine [terbiyesi altına] alıp büyük pederinin mesleği olan tarik-i ilmiyeye [ilim yoluna] teşvik ve tergib eden [sevkeden] odur. Onun pederi Ahmet Ağa, Lofça müftüsü olan İsmail Efendi'nin mahdumudur [oğludur]. İsmail Efendi Lofça'da tavattun etmiş [yerleşmiş] olan Yularkıranoğlu Ahmet Ağa'nın mahdumudur. Yularkıran Ahmet Ağa, Kırkkilise [Edirne] zadeganından [ileri gelenlerinden] Yularkıranoğulları nam hanedandan olup, Prut Muharebesi'nde sergerde olarak Baltacı Vezir'le beraber bulunmuş ve devlete pek büyük hizmetler etmiştir. Kendisi o zaman Lofça'da tavattun eylemiştir.

Yularkıranoğlu Ahmet Ağa, mahdumu İsmail Efendi'ye pek cesim [büyük] bir servet bırakmış, o da onu hüsn-i idare eylemiş iken [iyi yönetmişken] onun mahdumu Ahmet Ağa mirasyedilik ederek israfa koyulup, servetini sarf ve [s.8] istihlak eylemekle [harcayıp tüketmekle] büyük pederinin hizmetlerine ve pederinin hakine [toprağına] hürmeten o hanedanın dairesi idaresine medar olmak üzere hükümet tarafından kendisine Lofça Kazası'nın Kile ve Kantar Rüsumu tahsis edilmiş, bu Ahmet Ağa hayli muammer olmuş [yaşamış]. Mahdumu Ali Efendi, Lofça ayanlarının gah muhasebe kâtibi ve gah müdir-i umuru [işlerinin idarecisi] olarak esbab-ı maişetini [geçimini] kazanmakta ve onun mahdumu İsmail Ağa da mükemmel olan çiftliğinin idaresiyle meşgul olup, onun varidatını [gelirlerini] almakta bulunduğundan ve iş ehli bir kimse olmasından Ahmet Ağa'ya tahsis olunan rüsum-ı mezkureden [söz konusu vergilerden]

başka, o hanedana, mahdum ve hafidin mahsul-ı mesaileri [çalışmalarının ürünü] de girmekle Yularkıranoğlu hanedanı daima pek güzel bir idare ve maişette devam eylemiştir.

Hacı İsmail Ağa'nın çiftliği Lofça'nın en mükemmel ve güzel çiftliklerinden idi. Osma nehri, çiftliğin ortasından mürur eyleyip [geçip], çiftliğin arazisi dahiline [içine] girdikten sonra ikiye bölünerek bir arazi-i vasiayı [geniş araziyi] dairenmadar [çepeçevre] çevirdikten sonra tekrar birleşip geçmekte olmasıyla ortada cesim bir ada bulunmakta ve bu ada koruluk olup hayvanat [hayvanlar] orada beslenmekteydi. Üç değirmen daima çalışmakta buğday ve undan maada bal vesaire ihracatı pek mebzul [çok] olup, şarap fabrikası ve mum fabrikası harice [dışarıya] hayli ihracatta bulunmaktaydı. Hacı İsmail Ağa gayet zeki ve faal bir zat olduğundan çiftliğin mahsulü [ürünü] mebzul olurdu. Hacı İsmail Ağa, Lofça'da meşhur olan Topuzoğlu hanedanının kerimesi Ayşe Sünbül Hanım'la izdivac etmiş [evlenmiş], Ahmet Efendi bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir. [s.9]

Lofça, bir kasaba olmakla beraber, ulûm ve fünûndan [ilim ve fenlerden] o zamanlar memalikimizde [memleketimizde] nasip olabilen derecesinden en ziyade [fazla] müstefid olan [yararlanan] en münevver [aydın] kasabalardan biri idi. Derviş Paşa, Midhat Paşa, Cevdet Paşa gibi zevat, tahsil-i iptidaîlerini Lofça'nın iptidaî ve rüşdî [orta] tahsillerini camî olan [öğrenimlerini kapsayan] mektebinde ikmal eylemişlerdir [tamamlamışlardır]. Midhat Paşa merhumun pederi dört sene Lofça Niyabeti'nde bulunduğundan [kadılığı yaptığından] Midhat Paşa, tahsil-i iptidaîsini Lofça Mektebi'nde ikmal eylemiştir.

Ahmet Efendi, küçük sinde [yaşta] iken okuyup yazdığından, o zaman Lofça müftüsü olan Hafız Ömer Efendi'den ulûm-ı Arabiye [Arapça] tedrisine başlatılmıştır. Fevkalade gayret ve ikdam [ilerleme] ile az vakit zarfında [içinde] fünûn-ı Arabiye'de [Arapça'da] hayli ilerlemiş, ulûm-ı şeriyede [şeri ilimlerde] dahi biraz mümarese kesbetmiş [meleke kazanmış]. Halebî ve Mülteka okuduğunda henüz buluğa ermemiş idi. Ondan sonra ilm-i mantık ve beyan [anlatım bilimi] ile meşgul olarak Hafız Ömer Efendi'nin yerine müftü olan Hafız Mehmet Efendi'den de tederrüs eyledi [ders aldı].

Artık ulûm-ı aliye tahsili [tefsir ve hadis ilimleri] için İstanbul'a izamı [gönderilmesi] lazım geldiğinde henüz on beş yaşını ikmal ile [tamamlayarak] on altı yaşına girmiş bulunuyordu. O esnada İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'nin tanzimine [düzenlenmesine] itina olunduğu cihetle onun mekseb-i feyz-i rifat olacağı [yüksek bir feyz kazanacağı] ve Ahmet Efendi'nin oraya idhali bazı zevat tarafından ihtar olunmuş ise de ceddi Ali Efendi büyük pederi İsmail Efendi'nin mesleğine sülukünu arzu edegeldiği cihetle o fikrinden dönmeyip, ancak tahsil-i ulum-ı aliye için İstanbul'a gönderilmesi arzusunda bulunmuş. Ahmet Efendi'nin pederi İsmail Ağa ile validesi Ayşe Sünbül Hanım, oğullarını o küçük yaşta göndermek[s.10] istememişlerse de hacr-ı terbiyesinde yetiştirmiş olan büyük pederinin azm-i katisi [kesin azmi] ve Ahmet Efendi'nin arzusu meselenin husulüne [ortaya çıkmasına] badi [sebep] olmuştur .

.

Gerçi, o zaman "Deli Müftü" diye maruf olan [bilinen] sabık [eski] Lofça müftüsü pek alim ve mütebahhir [bilgili] bir kimse olup, daha epeyce müddet Ahmet Efendi'yi okutmağa kâfi gelebilirse de Deli Müftü, bir yerde durup oturur kimselerden değilmiş. Hacı Ali Efendi Deli Müftü'ye şehriye [aylık] bir maaş tahsis ederek hafidi Ahmet Efendi'ye ders verdirmek istemişse de Deli Müftü alemde hiç birşey ile mukayyed [sınırlı] olmadığı gibi zaman ve mekan ile de mukayyed olamayacağı beyanıyla cevab-ı red [red cevabı] vermiş. O cevab-ı redden sonra da o sinde dahi ilim aşkı olan Ahmet Efendi onun dersinden istifade edebilmek için etrafında dolaşırmış.

Lofça'nın talebelerinden ve ulemasından bazı zevat bil-ittifak [ittifakla] Deli Müftü'den Tefsir-i Kaadı Beydavî okumağa karar verip, her gün ictima ile [toplanarak] onu gah camide ve gah kahvehanede bulup tederrüs ederlermiş. Havaşî mütalaasına muhtac olmayıp Tefsir-i Kaadı'nın neresinden açılsa talim ve tefsire [yoruma] muktedirmiş. Bu zevat, müderrislerine bir gün sokakta rast gelmişler. Muallim hemen yere oturup arkasını duvara vererek Tefsir-i Kaadı okutmaya başlamış. Deli Müftü'nün bu halini ve içlerinden kır sakallı hoca efendiler de bulunan talebelerinin tederrüs edeceğiz diye toz toprak içinde sokak ortasında oturmalarını gören Ahmet Efendi, sinnen [yaşça] küçük ise de gayet ciddi ve kâmil [olgun] olduğundan, kendisi için gayri ondan istifade kabil [mümkün] olmadığını görerek İstanbul'a gitmek azmine [s.11] kuvvet vermiş ve Lofça'da oğullarını tedris edebilecek Deli Müftü'den başka muallim bulunamadığını

onun da maaşla dahi yola getirilemediğini gören peder, validesi de muvafakata [kabule] mecbur olmakla, Hacı Ali Efendi hafidi Ahmet Efendi'yi İstanbul'a göndermiş.

MEDRESE HAYATI

Ahmet Efendi, 1255 senesi evailinde [başlarında] İstanbul'a gelip Çarşamba Pazarı'ndaki Papazoğlu Medresesi'nde bir hücre [odacık] bulup, sakin olarak [oturarak] Fatih Cami-i Şerifi'nde tahsil-i ulum-ı aliye ile meşgul oldu. Ahmet Efendi'nin İstanbul'a vürudundan [ulaşmasından] bir kaç ay sonra da, Sultan Mahmud-ı Sanî [II. Mahmud] Hazretleri vefat ederek Sultan Abdülmecid Hazretleri calis-i taht olmuş [tahta çıkmış].

Büyük pederi ve pederi, Ahmet Efendi'nin idaresine lazım olan parayı muntazaman gönderdiklerinden Ahmet Efendi, medresedeki arkadaşları içinde en ziyade refah-ı hâl ile geçinen bir kimse idi ve kendisini idareden maada talebelerden biri onun hizmetini görüp yemeğini pişirdiğinden onu da Ahmet Efendi besleyip idare eylerdi.

Dersaadet'e vürudundan sonra arası çok geçmeyip Medrese-i Hamidiye imtihanı açılmış. Bu medresenin her odası için iki adama itibar olunup birisi dahil itibarıyla orada sakin olur, diğeri haric itibarıyla her sabah cennet-mekan Sultan Abdülhamit Han türbesine gidip cüz okumak şartıyla mürettebatını alırdı. Lakin bu medreseye imtihansız talebe kabul olunmazdı. Ahmet Efendi henüz İstanbul'un imtihan [s.12] usûlüne alışmamış olmakla beraber imtihana dahil olarak [girerek] haric itibarıyla bir odanın tahsisatına nail olmuş ki o ma'aş ve tayinat [erzak], kanaat şartıyla bir talebeyi idare edebilirdi. Ahmet Efendi'nin dersleri Fatih civarında bulunduğu cihetle dahil itibarıyla Medrese-i Hamidiye'de ikamet onun için güç olduğu gibi, Çarşamba Pazarı'ndan her sabah Yeni Camiye gidip gelmek müşkil [zor] olduğundan, cüz okumak için bevvabı [kapıcıyı] vekil edip hissesine ait olan varidatı da [gelirleri de] ona terk ederek yalnız şeref-i itibarıyla iktifa etmiş [itibarının şerefiyle yetinmiş]. Zira pederinin gönderdiği para onu refah-ı hal ile [rahat bir şekilde] idare edecek miktarda idi.

O esnada tarik-i kazaya [kadılığa] bila-imtihan [imtihansız] kimsenin kabul olunmaması nizam ittihaz olunduğundan [kural kabul edildiğinden] Ahmet Efendi, Rumeli

Kadıaskerliği Dairesi'nde tertib olunan meclis-i imtihana [sınav komisyonuna] girip tarik-i kazaya dahil olmuş.

1260 tarihine kadar medreselerde talebe ancak tahsil ve mebahis-i ulûm [ilmi bahisler] ile meşgul olduğu halde ondan sonra medreseler aleminde dahi tagayyürat-ı azime [büyük değişim] vaki [meydana gelmiş] olup medreselerin, usûl-i talim ve tahsili [eğitim ve öğretim yöntemi] bozulmuş. O vakte kadar medreselerde tatil gecelerinde akd olunan [düzenlenen] encümen-i musahabetlerde [sohbet meclislerinde] mebahis-i ilmiyeden [ilmi konulardan] başka söz işidilmez imiş. Ondan sonra her ne zaman bu encümenlere gittiyse amiyane ülfet ve müsahabetlere [basit konuşma ve sohbetlere] tesadüf eyleyip mubahase-i ilmiye [ilmi bahisler] işitmediğinden Ahmet Efendi, ondan sonra o encümenlere gitmemiştir.

Ahmet Efendi, medreselerin eyyam-ı tahsilinde [tahsil günlerinde] müretteb olan [okutulan] derslerden başka, eyyam-ı tatiliyesinde [tatil günlerinde] cüziyata [ayrıntıya] dair pekçok risaleler [kitapçıklar] ve tarz-ı kadim [eski usul] üzere hesab [aritmetik], cebir, hendese [geometri], heyet [astronomi] vesair fünün-ı hikmete [felsefi ilimlere] dair pek [s.13] çok kitaplar okumuş. Muahharan [daha sonra] medreselerde bu dersler metruk ve mensî olmuş [terkedilmiş ve unutulmuş].

Şuhûr-ı Selasede [üç aylarda] talebe-i ulum [medrese öğrencisi] celb-i rızk-ı maksum [kısmet aramak için] için taşraya gitmeye mecbur olduklarından eyyam-ı tahsilleri [öğrenim süreleri] senenin nısfı raddesinde [yılın yarısı kadar] olup, Ahmet Efendi ise müddet-i tahsilinde [öğrenim süresinde] yalnız bir Ramazan'da sıla [akraba ziyareti] için Lofça'ya ve bir defa da bir vesile-i münasibe [uygun bir vesile] ile Selanik ve Serez ve Dırama'yı gezmeye gidip sair zamanlarını İstanbul'da geceli gündüzlü tahsil-i ulum [ilim tahsili] ile geçirdiğinden, eyyam-ı tatilde [tatil günlerinde] eyyam-ı tahsilden ziyade kesb-i malumat etmiş [öğrenim günlerinden daha fazla şey öğrenmiş] . Bu cihetle sair talebenin on sene de tahsil edemediği ulum ve fununu beş altı sene zarfında ikmal etmiş [tamamlamış]. Ahmet Efendi, Hendesehane-i Berriye [Kara Mühendishanesi] Muallimi Miralay Nuri Bey'e Muhtasar Meani ve Kaadi Mîr gibi kitaplar okutarak bilmukabele [karşılığında] ondan hesap, cebir, logaritma ve usul-i hendese [geometri kitabı] ve Mecmuatü'l-Mühendisîn ve Oktant Risalesi ve İshak

Efendi'nin Ulum-ı Riyaziyye'si gibi usul-ı cedide [yeni usul] üzere ulum-ı riyaziye [matematik] taallüm etmiş [öğrenmiş]. Ve riyaziyatta zuhur eden [ortaya çıkan] bazı müşkilatını [güçlüklerini] Müneccimbaşı Osman Saib Efendi'den halledermiş.

Ahmet Efendi, medresede tedris olunan ulum ile iktifa etmeyip [yetinmeyip] ehl ü erbabından [uzmanından] medresede bulunmayan dersleri de tederrüs eylemekle [almakla] beraber müzakere [derse hazırlık] ve tedris [ders verme] ile de iştigale [uğraşmaya] başlamıştır. Papazoğlu Medresesi'nde iken Şafiyye-i İbn-i Hacib'i okutmuş ve üzerine talikat [açıklamak için notlar] yazıp "Gaayetül Beyan" tesmiye etmiş [ismini vermiş] ve kitabının hutbe [başlangıcına] ve dibacelerine [önsözlerine] dair beynet-talebe cari [talebe arasında geçerli] olan ebhası [konuları] havi [içeren] "Beyânül-unyan" namıyla [s.14] Türkçe bir risale dahi kaleme almış ve bu vechile [şekilde] talebe beyninde kesb-i temeyyüz eylemiş [öğrenciler arasında sivrilmiş].

Talebe-i ulum içinde riyaziyat ile iştigal edenler az olup ekserisi taşrada bulundukları beldelerde Ramazan-ı şerifde iftar saatlerini tashih [düzeltme] maksadıyla, rub risalelerini [zaman belirleme çizelgelerini içeren kitapçıkları] kıraat ile [okumakla] iktifa etmekte olduklarından Ahmet Efendi bi's-suhûle [kolaylıkla] irtifa almak [ilerlemek] için bir risale telifle [yazarak] "Ta'rifü'l-irtifa" tesmiye eylemiştir [adını vermiştir].

Badehu[ondan sonra] Ahmet Efendi, Fatih Cami-i şerifinin Sahn-ı Seman Medreseleri'nden Akdeniz tarafındaki Baş Kurşunlu Medresesi'ne çıkmış ve cami-i şerif avlusuna nazır olan köşe oda müstakilen [bağımsız olarak] kendisine tahsis olunmuş. O oda Mutavvel muhaşşisi [haşiye yazan] Hasan Çelebi'nin odası olduğu medrese rivayatından imiş.

Orada dahi müzakere ile meşgul olarak Emsile, Bina, Netaicü'l-efkar üzerine ve sonra Mutavvel'in evailine birer kıt'a talikat yazmış idi. O vakit İstanbul'da hayli ulema-yı alam [üst düzey ilim adamları] var idi ki, birinci tabakada bulunanların en meşhurları Akşehirli Ömer Efendi ve İmamzade Esad Efendi ve Antakyalı Said Efendi ve Denizlili Yahya Efendi ve ikinci tabakada bulunanların en ser-firazları da [en iyileri de] Vidinli Hoca ve Giridli Hoca ile Şehrî Hafız Efendi idi. Bunlar arasında Hakîm Hamid Efendi

namında Fatih'de ders okutan bir hoca bulunup kendisi gayet zeki bir kimse ise de tababetle [tabiplikle] meşgul bulunduğundan, uzun uzadıya derse bakamazmış. Lakin kuvve-i zekası hasebiyle [zekasının kuvveti nedeniyle] bila-mütalaa tedris edermiş [okumadan ders verirmiş]. Bu muallim meccanen [ücretsiz] talebeyi tedavi eylemek ve bîçaregana [çaresizlere] müderris olmak gibi [s.15] hayırperverliklerde dahi bulunurmuş. Tabaka-i salisede [üçüncü tabakada] Hafız Seyyid Efendi ile Birgivî Şakir Efendi bulunup, Hafız Seyyid Efendi'nin ulûm-ı Arabiyyede [Arapçada] iktidarı, Şakir Efendi'nin de fünûn-ı hîkemiyyde [felsefe bilimlerinde], alelhusus [özellikle] ilm-i mantıkta meleke-i tammesi [mantık ilminde tam bir mahareti] vardı. Onlardan sonra tabaka-i rabiada [dördüncü tabakada] onların kabına [derecesine] varabilecek kimselerin bulunamaması ilmin inkırazına [gerilemesine] emare ittihaz [işaret kabul] olunuyormuş. Akşehirli Ömer Efendi mütekaid [emekli] müderrislerden olup ders vekili ve hoca-yı Şehriyarî [padişah hocalarından] bulunmakla tedrise vakti yokmuş. İmamzade Esad Efendi iki defa icazet [diploma] verdikten sonra defa-i salise [üçüncü defa] olarak, Şehzade Cami'i civarındaki İbrahim Paşa Camii'nde Şerh-i Akaid tedris eylediğinden, Ahmet Efendi bir müddet onun derslerinde bulunmuş ve Antakyalı Said Efendi'nin Süleymaniye Camii'ndeki Mutavvel derslerine de devam eylemiş.

Hoca Yahya Efendi, ihtiyar-ı tekaüdle [emekliliği isteyerek] ibadat ve mütalaatla meşguldü. Sonra tabaka-ı ula ricali [üst tabakadakiler] hep vefat ettiğinde Yahya Efendi ber-hayatkalıp [yaşayıp] pekçok muammer olduğundan [ömür sürdüğünden] Ahmet Efendi onun nezdine [huzuruna] devamla pek çok seneler ilminden istifade eylemiştir.

Hafız Seyyid Efendi, Çarşamba Pazarında, İsmail Efendi Medresesi'nde münzevî olup [kendi köşesine çekilip] kimse ile ihtilat etmez [karışıp görüşmez], odasına kapanıp daima mütalaa ile meşgul olurdu. Lakin akşam, sabah muntazaman [düzenli olarak] derse çıkardı. Hatta eyyam-ı tatil demeyip talebe mevcut oldukça tedris eylerdi. Şuhur-ı selase takarrüb edip de [yaklaşıp da] dersler kesildiğinde tatil derslerine başlardı. Fakat Şaban ayı girince talebe hep taşraya gitmekle okutacak adam bulamazdı. Ondan başka da hoca bulamayan Ahmet Efendi ile [s.16]baş başa kalırlardı. Bayram akşamına kadar bu tedris ve tederrüs devam eylerdi. Ahmet Efendi için eyyam-ı tatil bayram günlerinden ibaret idi. Hafız Seyyid Efendi gayet zeki ve hallal-ı müşkilat bir zat-i celilüssıfat idi [zorlukların üstesinden gelen büyük vasıflara sahip bir kişiydi]. Lakin

takriri [anlatımı] gayet seri [hızlı] olduğundan dersi müntehîlere [ilerlemiş olanlara] mahsus olup mübtedîler [yeni başlayanlar] ondan hiç istifade edemezlerdi. Ahmet Efendi kendisinden pek çok istifade eylemiştir.

Vidinli Hoca, meratib-i selaseye rağbet edip dersinden ala [iyi] ve evsat [orta] ve edna [aşağı] derecelerine göre müteneffî olurmuş [faydalı olurmuş]. Zamanının en ziyade talebe yetiştiren bir müderrisiydi. İcazetine [mezuniyetine] karîb [yakın] vakitlerde dersinde hazır bulunanlardan Amasyalı Kara Halil Efendi, Eski Zağralı Şerif Efendi, Nasuh Efendi kesb-i iştihar etmişler [şöhret olmuşlar] ve bunlar icazet almamış oldukları halde tabaka-i rabiada [dördüncü tabakada] bulunan hocalara tefevvuk daiyesinde [üstün olma isteğinde] bulunarak daima müzakere ile iştigal eylemişler. Çünkü o vakit derse çıkacak olanlara, bir müddet müzakere ile meşgul olarak talebe beyninde kesb-i şöhret ve marufiyyet eylemeye [meşhur olma ve bilinmeye] mecburiyet vardı. Mechulülhal [durumu bilinmeyen] bir hoca derse çıkacak olsa başına talebe toplanmazdı.

Giritli Hoca'nın vefatından sonra, tabaka-i rabia ricaline müreccah [üstün] tutulan Arnavud Ali Efendi o esnada derse çıkmıştı ki Ahmet Efendi ondan eyyam-ı tatilde fenn-i adab [usûl ilmi, metodoloji] ve ilm-i aruz [nazım ölçüleriyle ilgili ilim] okumuş idi.

Ahmet Efendi, İstanbul'a geldiği zaman ibtida [önce] Fatih Cami-i şerifinde Toyranlı Mehmed Efendi'nin dersine devama başlamış ve tabaka-i rabiadan olan diğer hocaların dersini dinlemiş ise de o hocaların kendisini tedris edemeyeceklerini anlamakla, onları bırakıp muktedir [kudretli] müderrislerin [s.17]dersine devam etti. Ve Toyranlı Mehmed Efendi ile emsalinin dersinde, hocalarının kabına erişmiş talebeler bulunduğundan, onların isteksiz derse gidip kendilerinin istifade edebilecekleri iktidarda hoca aramakta olduklarını da görür idi. O sırada hoca icazet vermekle talebe-i mumaileyhim [söz konusu öğrencilerin] derslerinden kalkıp bir takımı Vidinli Hoca'yı Fatih tarafındaki Nişancı Camii'nde, bir takımı da Birgivî Şakir Efendi'yi Saraçhane tarafındaki Dülgeroğlu Camii'nde derse çıkarmışlar. Bu talebeler, muhtelif derslerden kalkmış davalı bir güruh olduğundan zurefadan [zarif insanlardan] bazıları tarafından bunlara ehl-i kıyam denilmişti.

Ahmet Efendi, Mantık okumuş ise de Şakir Efendi'nin ilm-i mantıkta iştiharı cihetiyle [tanınmış olmasından dolayı] tekrar ilm-i mantık okumak üzere sabahleyin Şakir Efendi'nin dersine, ikindiden sonra Mutavvel okumak için Vidinli'nin dersine devam eylemiş.

Vidinli Hoca, Fatih Cami-i şerifinde Mutavvel dersine başlamakla üç yüzden ziyade talebe tecemmu eylemiş [toplanmış]. İptida Vidinli Hoca ile bahse girişenler çok olmuş ise de birer birer kırılmış. Ehl-i kıyamın çoğu ses çıkaramaz olmuş. Daima Hoca Efendi'yle mücavebe ve muhataba edenler [birbirine cevap veren ve biri biriyle konuşan] ancak bir kaç kişi kalmış ki bunlardan biri de Ahmet Efendi'dir. Böyle bahislere girişenlere daima Hoca'nın yanında yer gösterilmekte ise de kalabalıktan uzakta kalanlar layıkıyla Hoca'nın takririni işitemez olduklarından kendi medresesinin dershanesine naklolundu. O kalabalığı dershane de istiab edemediğinden [almadığından] bir takımı kapının dış tarafından ve pencerelerden dinlemekte ise de orada başka ses olmadığından hocanın takriri [s.18] anlaşılıyordu. VidinIi Hoca pek mütekebbir ve müteazzım [kibirli ve büyüklük taslayan] bir zat ise de insafı dahi ziyade [çok] olduğundan, gururu hakkaniyete hail [hak ve adalete uygun davranmasına engel] olamazdı. Bir gün Ahmet Efendi bir bahiste ziyade ısrar edip dayanmakla Hoca'nın canı sıkılarak onu tekdir eyledi [azarladı]. Bu tekdir de Ahmet Efendi'ye güç geldi. Birkaç derste ağzını açıp bahse girişmedi. Sonra bir gün Vidinli derse çıktığında Ahmet Efendi'yle beynlerinde muhtelif ün fih [aralarında anlaşmazlık konusu] olan bahsi açıp pek güzel tafsil ederek "Hak Lofçalı'nın imiş!" dedi. Bu da Ahmet Efendi'nin hocasını daha ziyade takdir ile onun hakkındaki ihtiramının [saygısının] tezayüdüne bais [artmasına neden] oldu.

Ahmet Efendi, Vidinli Hoca'nın gerek ikindi derslerinden ve gerek eyyam-ı tatiliye derslerinden pek ziyade müstefid olmuştur [yararlanmıştır]. Lakin icazet bermutad [alışılageldiği üzere] sabah dersine ait olmakla icazeti Şakir Efendi'dendir.

O esnada yukarıda bahsi geçen Kara Halil Efendi, Fatih Cami-i şerifinde Vaziyye-i İsam'ı okutmaya başlayınca hep ehl-i kıyam başına toplanıp şiddetli mübahese cereyan etti. Meydan-ı mübahesede en ileri at sürenlerden biri de Ahmet Efendiydi. Kara Halil Efendi cümlesine dayanarak bunca seçilmiş bir güruha bihakkın [hakkıyla] ders

verebilmesiyle şan u şöhret kazandı. Yeni derse çıkan hocalar içinde birinci derecede görüldü. Bu zat Fatih'te ders okutmakta olduğu halde bir müddet Fetvahaneye müdavemetle [devam ederek] ilm-i fıkıhta [İslam hukukunda] dahi kesb-i maharet eylemiş [maharet kazanmış]. Bilahare [daha sonra] Fetva Emareti'nde ve Mecelle Cemiyeti azalığında bulunduktan sonra nihayet Şeyhülislam olan Kara Halil Efendi'dir. [s.19]

Kara Halil Efendi, derse çıkmazdan evvel Kezubî Hasan Efendi de bir aralık öyle bir tatil dersine çıkmış ise de Ahmet Efendi'nin sual ve cevapları üzerine üç dersten sonra meşagilinden [meşguliyetinden] bahisle îtizar eyleyerek [özür dileyerek] dersi terk etmiş, yani adem-i iktidarı [yetersizliği] onu muallimlik mevkiinde tutunduramamıştır. Lakin kendisi mizaca hizmet eder, herkesin nabzına göre şerbet verir bir adem olduğundan, bir aralık ders vekili ve hoca-yı Şehriyarî olup Halil Efendi'den evvel iki defa Şeyhülislam oldu.

Biz pek küçük sinde iken pederimin Kezubî Hasan Efendi'den bahs eylediğinde "O cahildir!" dediğini işitirdik. Kara Halil Efendi bizim eve geldiğinde ise selamlık dairesinde bulunduğum zamanlar pederimin herkese yapmadığı surette istikbal [karşılama] ve teşyîlerini [uğurlamasını] gördüğümde çocukluk haliyle bakınırken ağalardan bazıları "Paşanın hocası" derlerdi. Kara Halil Efendi'nin bizim eve iftara geldiği zaman harem dairesinde dahi "Paşa'nın hocası gelecekmiş!" diye mutaddan ziyade [alışılmışın dışında] itina ve hazırlıklar olduğunu görürdüm.

Badehu Vidinli Hoca Tezhîb'den derse çıkmış. Halbuki onun dersine oturanların kimi Tasdîkaat'tan, kimi Tasavvurat'tan birazı da Fenari'den kalkmış. Layıkıyla ilm-i mantık okumamış olduklarından ikmal-i noksanları [eksikliklerinin tamamlanması] için bari onlara bir Burhan-ı Gelenbevî okutmak üzere o tedrisi Şerif Efendi'ye teklif eylemiş ise de Şerif Efendi, "Ben böyle anasanın ipliğini pazarda satarak meydan-ı bahse çıkmış olan bir güruh ile uğraşıp da şöhretimi kıramam!" diye istinkâf eylemekle [reddeymekle] Nasuh [s.20] Efendi'ye teklif etmiş. O kabul ile eyyam-ı tatilde Fatih Camii'nde derse çıkmış. Ahmet Efendi o dersde bulunmamış. Ehl-i kıyam, zavallı Nasuh Efendi'nin etrafını alarak berbat etmişler. Ve beş on gün sonra, "Biz de bu kadar ders okutabiliriz." diyerek dersinden kalkıp dağılmışlar. Vidinli Hoca bunlardan

bazılarını tekdir edecek oldukta [olduğunda]; "Biz eğer izaa-ı vakt edecek olsak [boşa zaman harcayacak olsak] kendi hocalarımızın dersinden kalkmazdık!" diye cevap vermişler. Bunlardan bahs ederken pederim merhum, "Bihikmetillahi Teala [Allahın hikmeti] sonra İstanbul'da ulemaya o kadar inkıraz geldi ki ol vakt [o zaman] ehl-i kıyamın beğenmediği hocalar allame-i zaman [zamanın en bilgili kişileri] oldular!" demiştir.

Sonra Bürhan-ı Gelenbevî tedrisi Ahmet Efendi'ye teklif olundu. Ahmet Efendi sinninin küçüklüğünü düşünerek, pek çoğu kendinden çok yaşlı olduklarından onlara hocalık etmek nasıl olacağı mütalaasıyla muvafakat [kabul] etmek istememiş ise de Vidinli Hoca ve emsalinin ısdar ve ilhahları [ısrarları] ile kabule mecbur olarak Fatih'te derse çıkmış ve o güruhu tedris etmiştir. Ahmet Efendi yirmi dört saat bu derse hasr-ı vakt ile [zaman ayırarak] ilm-i mantıkta müdevven [bir araya getirilmiş] olan kütüb-i mutebereye [itibarlı kitaplara] müracaatla dersi hülasa eylerdi [özetlerdi]. O ehl-i kıyam, evvelce mübaheseye çıkarak hayli uğraşmak istemişlerse de yaşı küçük olan hocalarının ilminin büyüklüğünü tasdike mecbur olarak ondan kemal-i hahişle [tam bir istekle] tederrüse devam eylemişler. Ahmet Efendi, Dülgeroğlu Camii'nde de Kaadi Mir dersine çıkarılmış.

Bu müddet-i tedris ve tederrüste [bu ders alma ve verme süresinde] Ahmet Efendi, geceli gündüzlü çalışarak bir gece yatağına yatmamış. Kitap üzerinde uyuklar, uyanınca yine kitaba sarılırmış. Eyyam-ı tatiliyede dahi dinlenmezdi. Bu derece [s.21] kendini itabı [yorması] ona zaaf getirmiş. Balada [yukarıda] ismi geçen Hoca Hakîm Efendi, bunu haber almakla Ahmet Efendi'yi o derece çalışmaktan men eylemiş. Ve geceleri bir vakt-i muayyende [belirli bir zamanda] yatağına girip uyumasını ve eyyam-ı tatiliyede biraz seyr ü hareketle teneffüs ve teferrüc etmesini [gezerek dinlenmesi ve ferahlamasını] musırrane [ısrarla] tembih eylemiş olduğundan Ahmet Efendi geceleri muayyen bir saatte yatağına yatıp vaktiyle de kalkmağa başlamış. Birkaç defa Cuma günleri mesirelere gitmiş ise de ondan hoşlanamadığından devamı mümkün olamamış. Hem teneffüs eylemek ve hem de Farisî [Farsça] öğrenmek üzere Murad Molla Tekkesi'ne devama başlamış. Tekkeye devam sözünden Ahmet Efendi'nin bir tarike [tarikata] girerek şeyhe mürid olduğu anlaşılmamalıdır. Cevdet Paşa müddet-i ömründe turuk-ı meşayihden [şeyhlerin yolundan] hiç birine girmemiş ve hiçbir şeyhe mürid

olmadıktan başka hükm ü nüfûzu [hüküm ve etkisi] altında olan efrad-ı ailesinden [aile fertlerinden] hiçbiri de turuk-ı meşayihden birine dahil olmamıştır.

Pederim İstanbul'a yeni geldiği senelerde medrese hayatında sıkıntılı bir gününü anlatmış idi ki onu nakletmeden geçemeyeceğim! O ana kadar hiç para yoksulluğu görmemişti. Pederi muntazaman onu pek iyi geçindirecek parayı gönderiyordu. Bir sene pek ziyade kış olup Lofça'dan bir hayli zaman posta getiren tatar çıkmamıştı. Öyle bir gün geldi ki yemeğini pişirip hizmetine bakan talebeye o günkü taam tedariki [yiyecek temini] için olacak parayı vermeden savuşmuş. Bu da kendisine pek güç gelmişti. Fatih Camii'ne girince sağ tarafa gelen mihrabın yan tarafına oturmuş, akşama medrese odasına nasıl gideceğini düşünüyordu. Zira yemeğini tedarik eyleyemediği talebeden sıkılıyordu. Muallimlerinden ve arkadaşlarından ödünç para [s.22] almak zihninden geçtiği halde o zamana kadar kimseden bir şey istememiş, kimseye minnet eylememiş olduğu için bunu yapamayacağını anlıyordu. Açlıktan ölmeye, lakin hiçbir kimseden bir şey istememeye karar vermiş, elem ve kederle bozulmuş, gam ve ye's [keder ve üzüntü] çehresini sarmış olduğu halde pederinin ehibbasından [dostlarından] olup İstanbul'da bulunan Lofçalı bir zat karşısına geldi. İşte bu fırsattı. O zat onun pederinden para geleceğini bilirdi. Lakin mümkün değil ondan da isteyemedi. İstemek! 0, onun yapmadığı ve yapamayacağı birşeydi! Lakin o zat biraz konuştuktan sonra ona, "Memleketten posta gelmedi! Senin harçlığın kalmamıştır. Ben senin babandan alırım. Şimdilik bunu vereyim de birkaç gün daha posta gelmezse daha veririm!" diye onun önüne altı lira koydu. Üç gün sonra da posta üç maaşını birden getirmekle Ahmet Efendi medresede kazanlar ile etli pilav ve helva yaptırtarak bütün medrese halkına ziyafet çekti.

O günkü hâl ona o kadar tesir eylemiş idi ki İstanbul'da bulunduğu zamanlarda her Ramazan-ı şerifte bir gün Fatih Cami-i şerifine gidip kendisinin o kederi geçirdiği cihette ne kadar fakr-ı hâlde [muhtaç durumda] talebe görürse onlara para verir ve orada kendisine verilmiş olan altı lira miktarı parayı dağıtırdı.

Mehafil-i İlmiyye ve Edebiyye [İlim Ve Edebiyat Çevreleri]

Zannederim ki Murad Molla şeyhini görmediği halde bizim gibi dinleyerek öğrenmiş olanlar çok vardır. Lakin bilmeyenler de varsa anlatmış[s.23] olalım! Pederim ve

üstadım merhumdan Murad Molla şeyhine dair çok fıkralar işitmiştim ki bazılarını burada zikredelim! Çarşamba Pazarı'ndaki Murad Molla Tekkesi, bir Darü'l-Fünûn demek olup orada her nevi ulûm u maarif tahsil olunurdu [her çeşit ilim ve bilgilerin eğitimi alınırdı]. Oraya bütün rical ü kibar [büyük adamlar] gider. Her sene Ramazan-ı şerifte bir akşam Zat-ı Şahane [padişah] orada Murad Molla şeyhinin misafiri olarak iftar eylerdi. İstanbul'un ulema ve üdebası [alimler ve edipleri] oraya devam ettikten başka, taşralardan, hatta pek baid memalikten [uzak yerlerden] oraya tahsil ye istifade için gelirlerdi. Murad Molla Tekkesi ve şeyhi işte böyle aktar-ı cihana [dünyanın her tarafına] nam ü şöhret salmıştı. Şeyh Efendi sahib-i servet [zengin] olduğu kadar da hayırperver [hayırsever] olduğundan parasını umûr-ı hayriyeye [hayır işlerine] sarf eylerdi [harcardı]. Tekkesi civarındaki Darül Mesnevi'yi kendisi inşa ettirmiştir.

Murad Molla Tekkesi postnişîni [şeyhi] olan o zatın ismi Mehmed Murad idi. Vükela ve rical kendisine hürmet eylerlerdi. Murad Efendi kürsi-i vaaza da çıkardı ki [vaaz verirdi ki] onun vaazında ekseri vükela da bulunurdu. Cümle indinde [herkesin gözünde] rağbet ve nüfûzu olan şeyh, gayet açık sözlüydü. Bir gün camide vaaz ederken bütün heyet-i vükela mevcud olduğu halde Şeyh Murad, "Bir deli gavur vardır, bir de gavur deli vardır. Deli gavur bizim bakkaldır. Francalanın bayatını, peynirin bozulmuşunu, hülasa her şeyin fenasını verir. Ben onu çağırırım. Bir güzel tekdir ederim. Hemen yola gelir. Bir müddet öyle gider. Yine işi bozunca yine tekdiri yiyip düzelir. Gavur deli ise Evkaf Nazırıdır ki camilerin kandilleri yağının parasından çalar!" demekle orada hazır bulunan Evkaf Nazırı ne tarafa gizlenip nasıl savuşabileceğinden mütehayyir [şaşırmış], diğer vükela mebhût [şaşkın] [s.24] kalırlar. Şeyh Efendi hiddetlendiği zaman hiddeti pek şedîd [şiddetli] imiş. Pederimin Mesnevi'den icazeti Murad Molla şeyhindendir. Mesnevi dersi için devam eden pederim bir gün onun o hiddetine tesadüf eylemiş. Şeyhinden ders almaya gittiğinde o kolları sıvalı olarak gelip, "Görüyorsun ya halimi? Bugün aşçılık var! Hizmetkârlık var!" demiş. Meğer hiddetlenip tekkede ne kadar aşçı, hizmetkâr varsa savmış.

Bir sabah hazret-i şeyh tekkeden çıkmış. Bir işe gitmek üzere Fatih çarşısından geçiyormuş. Kibardan, lakin cüheladan [cahillerden] bir efendi şeyhin geçtiğini görünce hemen önüne çıkıp kemal-i ihtiramla [tam bir hürmetle] selamladıktan sonra bir müşkilinin halli [sorununun çözümü] ricasıyla, "Hazret-i Muhammed, Hanefi

mezhebinde mi idi? Yoksa Şafii mi?" diye sormuş. Murad Molla şeyhi adamın kılığına kıyafetine bakıp onun hâl-i cehline [cahil durumuna] merhamet etmekle, orada bulunan meşhur, gayet temiz ve nazîf [temiz] helvacı dükkanına girmiş. Orada, o adamı karşısına oturtarak mezahibin süret-i zuhurunu [mezheplerin ortaya çıkışını] anlatıp Hazret-i Muhammed zamanında mezahibin bulunmadığını izah eylemiş. Uzun uzadıya tafsilat vermiş. En nihayet o adam, "Ha, şimdi anladım! Ben Peygamberimiz Hazret-i Muhammed'i Şafi'i sanıyordum, meğer Hanefi imiş!.." demesiyle Murad Molla şeyhi birden bire dükkandan dışarı fırlayıp, "Eyvah benim zahmetime! Söylediğim o kadar sözlere yazık!.." diye o adama lakırdı anlatmak için zayi eylediği zamanına teessüfler ederek [acıyarak] yürümüş.

O zaman İstanbul'da meşhur iki Mesnevihaṇ bulunup bunun biri Küçük Mustafa Paşa'da Mesnevi okutan Hoca Hüsameddin Efendi namında mübarek bir zat imiş. Ahmet Efendi, bazan onu istimaa [dinlemeye] gitmiştir. Sonra [s.25] bu zat Eyyub Ensarî civarına nakl-i ikametgah eylemiş [taşınmış]. Diğeri Murad Molla Tekkesi postnişini Murad Efendi'dir.

Murad Efendi, eyyam-ı muayenede [belirli günlerde] Mesnevi okutur. Eyyam-ı sairede [diğer günlerde] sabahtan akşama kadar mütenevvi [çeşitli] dersler verirdi. Kendisinin akdem-i şakirdanı [önceki öğrencilerinden] olan Hafız Tevfik Efendi de orada hücrenişin [oda sahibi] olup müracaat edenlere Farisî tedris eylerdi.

Ahmet Efendi, boş vakitlerini o dergahta tahsil-i maarife hasreyler [ayırır] ve bazen de Şevket ve Örfî divanlarını okumak için şair-i meşhur [meşhur şair] Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağına giderdi.

Fehim Efendi'nin hanesi de bir mahfel-i edebî [edebiyata mahsus bir yer] idi. Fehim Efendi, Tefsir-i Mevakib yazarı Ferah Efendi'nin terbiyegerdelerinden [terbiye ettiklerinden] olup Arabî'de hiç kuvveti yoksa da Farisî'yi mükemmel bilir, güzel şiir söyler, zurefadan feylesofmeşreb [filozof yaratılışlı] bir zat idi. Masrafını iradına [giderini gelirine] uydurmuş, konağına çekilmiş kendi aleminde yaşar, gelip gidenlerle görüşür, Farisî divanlar okuturdu. Vaktiyle Ferah Efendi'nin dairesinde büyümüş, memuriyetle pek çok taşralarda dolaşmış. Umûr-ı dahiliyye ve ecnebiyyeye [iç ve dış

hususlara] vakıf, arif [bilgili] bir zat olup hanesi mecma-ı üdeba ve urefa [ediplerin ve ariflerin toplanma yeri] olmakla meclisinde gah maariften, gah politikadan bahs olunurdu.

Ahmet Efendi medresedeki şöhretiyle ulema-yı meşhûre [meşhur alimler] ile kesb-i vedad eylediği [dostluk kurduğu] gibi Murad Molla Tekkesi'nde ve Fehim Efendi Konağı'nda da pek çok zevat-ı aliye [büyük insanlar] ve üdeba, şuara [şairler] ile de ahbab [dost] olmuş ve her iki taraftan kendisi pek ziyade hürmet ve rağbet görmüştür. Üdeba ve şuara ile ünsiyet [arkadaşlık][s.26] ve ülfette Ahmet Efendi'ye şiir inşaya [yazmaya] dahi heves vermiş ve şiir söylemeye de başlamıştır.

Lofça'da iken yazıdan izin aldığında Ahmet Efendi'ye Vehbî mahlası vermişlerdi. [12]59 tarihinde Fehim Efendi ona "Cevdet" mahlasını verdi. O zamandan beri Ahmet Efendi onunla talahhus eylemiştir [o isimle anılmıştır]. İşte o kadar şöhret alan ve rağbet gören Cevdet Efendi henüz yirmi iki yaşında bulunuyordu. O vakit Fatih civarında pek çok ulema ve fuzala [erdemli kişiler] olduğu gibi Fatih'ten Sultanselim'e ve bir taraftan Karagümrük'e kadar olan yerlerde de pek çok erbab-ı şiir ve inşa [nesir ve şiir ustası] vardı.

Çarşamba pazarında Papazoğlu Medresesi'nin karşısındaki konağında sakin olan Kuşadalı İbrahim Efendi dahi o zamanın pek büyük ulemasından olup, onun konağı da mecma-ı üdeba idi. Vüzeradan [vezirlerden] ve ricalden pek çok kimseler gelir ve İbrahim Efendi'nin huzuruna girmek üzere sofada nöbet beklerlerdi. Cevdet Efendi, Sufiyye mesleğine salik olmadığı halde ilminden istifade için Kuşadalı İbrahim Efendi'ye gider ve kendisinden pek ziyade iltifat görerek en büyük hocalardan halledemediği şübühatı [şüpheleri] ondan halleder. Onun zeka ve ilmini gören Şeyh Hazretleri onu talimden memnun olurdu.

Yukarıda ulema sırasında ismi geçen Hafız Seyyid Efendi dahi gayet abid ve zahid [ibadete düşkün] bir zat olup kendisine pek çok hürmet olunurdu, Hafız Seyyid Efendi Sufiyye mesleğini inkarda mutaassıb [tutucu] olup hatta Kuşadalı gibi meşayih-i Sufiyyenin [tasavvuf şeyhlerinin] müritlerine telkin eylediği rabıta, şeyhin suretini [şeklini] zihnine alarak ona teveccüh [yönelmek] demek olduğundan bunun şirk-i celî

[açık şirk] [s.27] olduğunu ispat için bir risale telif eyledi [yazdı]. Murad Molla şeyhini Şii ve sapık diye zemmederdi [eleştirirdi]. Murad Molla şeyhi de onu kaba sofu ve zahid-i huşk [kaba sofu] diye kadh ederdi [çekiştirirdi]. Cevdet Efendi, her ikisinden dahi tederrüs etmekte olduğundan öyle yekdiğerine münakız [birbirinin tersi] sözler işitiyordu. Şeyh kadirşinas [kıymet bilir] bir zat olduğundan Hoca Efendi'ye yine ianede [yardımda] kusur etmezmiş. Hafız Seyyid Efendi bir derse başlayacak olsa istiareye [ödünç almaya] muhtaç olduğu halde kitaplar alacak parası olmayıp fakir idi. Şeyh Murad, Hafız Seyyid'e lazım olacak kitapları evvelce tedarik ederek Hafız Tevfik Efendi vasıtasıyla ona gönderirdi. Sanki aleyhinde kullanmak için ona bir çok esliha [silahlar] verirdi! Zehî [ne güzel]! Al-i zevat [büyük insanlar].

Cevdet Efendi, vekayi-i hikemiyye ve kelamiyye ile [felsefe ve kelamla] meşgul olduğu sırada, o türlü mücadeleler işittikçe münazaanın [çekişmenin] aslını anlamak üzere kütüb-i sufiyyeyi [tasavvufçulara ait kitapları] ve alelhusus [özellikle] Muhyiddin bin Arabî Hazretleri'nin telifatını [eserlerini] okumaya başlayıp itmam eylemiş [tamamlamış]. Pederim merhum o zamandan bahsederken demişti ki, "Fatih semtinde, o vakit ulûm ve maarife dair bahisler cereyan ettiği sırada, böyle zahir [açık] ve batın [gizli] mücadeleleri dahi eksik değildi. Şimdi ne o var, ne bu var! O zevatın cümlesi [o kişilerin hepsi] alem-i bahs-i cedeli [sözlü tartışma ve iddialaşma alemini] terk ettiler. Hepsi yerlerini boş koyup gittiler! Keşke bir Murad Molla şeyhi ola idi de onu zemmedecek bir de Hafız Seyyid buluna idi.

Murad Molla şeyhi, Sultan Ahmet Cami-i şerifi vaizlerinden olup Cuma günleri vaaz onun sırası imiş. Mani zuhurunda [engel çıktığında] ancak Hafız Tevfik Efendi'yi bilvekale [vekil olarak] gönderirmiş. Sonra Cevdet Efendi'yi tedris[s.28] zamanında, onun iktidarını görmekle kendisinin manii bulunduğu [engeli olduğu] bazı Cuma günleri onu bilvekale göndermek istemiş. Cevdet Efendi, vaizlik kendi mesleği olmadığını ve sinninin buna müsait bulunmadığını söyleyerek her ne kadar affını rica etmiş ise de şeyhi ikna mümkün olamamış. Şeyhin tedrisi para, pul ile olmadığından onu gücendirmek, tedrisinden mahrum kalmak demekti. Cevdet Efendi bol kollu vaiz cübbesinden de hiç hoşlanmadığından gitmemek için ne dese kabil olamamış [mümkün olmamış], şeyh efendi onun arkasına kendi cübbesini giydirdiği gibi vaaza yollarmış. Bazı Cumaları Murad Molla şeyhinin vaazını dinlemeye gelen vükela, vüzera, rical,

Murad Molla Şeyhinin cübbesi içinde henüz yirmi iki yaşında bulunan Cevdet Efendi'nin vaazını dinlerlermiş.

Mahafil-i ilm ü edebde artık genç Lofçalı'nın ilm ü dirayet ü zekası [ilmi kavrayış gücü ve zekası] söylenmekte ve Cevdet Efendi arz-ı hulûs etmek [samimi olarak sevgisini göstermek] üzere büyüklere gitmeyi düşünmeksizin büyükler onu görmek, onunla görüşmek istemekteydi.

O esnada münhal [boş] olan Mekteb-i Harbiye [Harp Okulu] Farisî muallimliği, Cevdet Efendi'ye teklif olunmuş ise de kabul etmemiştir. Sebebi ise, o vakit Mekteb-i Harbiye muallimleri için fes ve setre ya pantalon giyinmek resm ü adeti [geleneği] varmış. Cevdet Efendi vaiz cübbesinden hoşlanmadığı gibi kendi kıyafetini tebdil etmek [değiştirmek] de istemezmiş. Zira kendisinin aksa-yı emeli [en büyük isteği] icazet aldıktan sonra müderrislik tarikince [yoluyla] neşr-i ulûm [ilimleri yaymak] ve telifat ile ibka-yı nam etmek imiş [eser yazmak suretiyle ismini kalıcı kılmakmış].

Murad Molla şeyhi, inşa ettirdiği Darülmesnevi'nin hitamı [bitmesi] üzerine [s.29] [1]260 senesi Muharrem'inin dokuzuncu günü onu küşad eylediğinde [açtığında], o gün teberrüken [uğur sayarak] Sultan Abdülmecid Hazretleri teşrif buyurmuş [gelmiş]. Murad Molla şeyhi, o gün Huzur-ı Şahane'de eski şakirdanına icazet verdiği gibi Cevdet Efendi'ye de Mesnevi-i Şerif'den icazet vermiş ve Kaside-i Bür'e ve Hizbul Bahr okumaya dahi mezun kılmış. Ondan sonra, her sene Muharremin dokuzuncu günü Darülmesnevi'de mersiye okunmak adet olmuş. Dokuzuncu güne tayin olunması ise her sene Muharrem'in onuncu günü Koca Mustafa Paşa Dergahı'nda mersiye okunmak adet olduğu cihetle iki mersiye bir güne gelmemek içindir.

Cevdet Efendi, ekseri gecelerini mahzen [sadece] ilm ü fazlı, zeka ve irfanı yüzünden tanındığı mahafil-i ilmiyye ve edebiyyede geçiriyordu. Ekseri geceleri davetli bulunuyor, medresesine doğru yürüdüğü akşamlar ise onu yoldan çevirip götürüyorlar. Medresedeki odasının idaresi tesviye olunduğundan [odasına ait harcama ödendiğinden] akşamları gelmediğine onun hizmetine bakan talebeden başka bir diğeri de mükemmel surette karnını doyurduğu için medrese halkı da belki onun akşamları gelmediğine memnun oluyordu. O genç yaşında yaşlı ve mertebece büyük rical ile ahbab olmuş,

ehibbası çoğalmıştı. Müridi olmadığı halde Murad Molla Tekkesi'nin bir parlak yıldızı, alem-i tederrüs ü tedrisin calib-i enzar [dikkat çekici] bir talebe ve muallimi, Kuşadalı Konağı'nın makbul ve muteber müdavimi [itibarlı devamlı gidip gelen kişisi], şair Fehim Efendi'nin muhibb-i azizi [aziz dostu] olan Cevdet Efendi'yle hep fuzela ve üdeba ve şuara ahbab olmak istiyor, hanelerine davetle meclis-i şi'r ü edebde [edebiyat ve şiir meclisinde] onun mevcudiyetiyle iftihar eyliyorlardı [varlığı ile övünüyorlardı]. Kışın konaklarda, yazın Boğaziçi yalılarında [s.30] geçirdiği o avan-ı latifi [hoş zamanları] kendisi unutamazdı. Ve hayatının en tatlı geçen zamanlarından addeylerdi. Cevdet Efendi, o eyyam-ı latifinde [güzel günlerinde] gamdan azade [gamsız] zaman geçirmekte iken arada kalbini yalnız bir şey sızlatırdı ki o da hubb-ı vatan [vatan sevgisi]!..

Vatanını özler ve ona dair şiir söylerdi. Lakin İstanbul'da kalmak da kendisince mukarrerdi [kesindi]. Zihnini meşgul eden bir şey de İstanbul'da kalmaya karar verdiğinden, icazetini aldığı zamandan sonra pederine yük olmamasıydı. O zamana kadar ömründe bir günlük muvakkat bir yoksulluk kederinden başka parasızlık görmemiş olduğundan, medresedeki fakir talebelerin haline tahammül edemeyeceğini görüyor, yine pederinden gelen parayı kabul etmesini de erkeklik ve mertliğine yakıştıramayıp kendini idareye lazım olan parayı kendi kazanmak istiyordu. Kendisi temiz giyiniyor, cebinde harçlığı eksik olmuyor. Lakin hep pederinin parasıyla! O derece mevki-i ihtiramda tutulan [saygı gösterilen] Cevdet Efendi'nin bir pare [para] maaşı yoktu.

1260 sene-i hicriyyesinde [hicrî yılında], tarîk-i kazada [yargı yolunda] Rumeli Kalemi'nde, Çanat rütbesinde [ ] Premedi kazasını zabt ile [idaresini eline alarak] muvakkat [geçici] olarak şehriyye-i muhassas [belirlenmiş aylık] olan beş yüz yirmi kuruş maaşı almaya başlamış. Bu maaş ise örf ü adet olduğu üzere şuhur-ı madudeye münhasır [sayılı aylara ait] olup müddet-i örfiyyenin inkızasında [belirlenen sürenin bitiminde] kesilecekti. Bu mansıbın [görevin] müddet-i örfiyyesi [örfi süresi] münkazı olmadan [dolmadan] [1] 261 senesi Cemaziyelahirinin yirmi üçünde ya ibtida haric-i İstanbul ruusu alarak tarik-i tedrise [öğretim kadrosuna] dahil olmakla[s.31] Premedi mansıbı da üzerinden kalktı. Tarik-i tedristen ancak yüz elli kuruş maaş tahsis olundu.

Ruus aldığından dolayı medresede üç gün ziyafet yapılmakla elinde olan parayı sarf ettikten başka bin beş yüz kuruş da borca girdi ki birinci defa eylediği borç bu idi. [1] 262 senesi Şevvali'nde Sadrazam Rauf Paşa azl olunarak yerine Hariciye Nazırı meşhur Reşid Paşa sadrazam oldu. Müteakiben [ardından] Mekkizade Asım Efendi vefat etmekle meşhur Arif Hikmet Beyefendi şeyhülislam oldu. Cevdet Efendi'nin Reşid Paşa ile münasebeti o zamandan başlar. Reşid Paşa ile ilk mülakatında orada mevcut bulunan şeyhülislam merhum Sahib Molla Beyefendi, bunu üstadım merhum Ahmet Midhat Efendi'ye anlatmış. O da acizeye nakl eylemişti.

Reşid Paşa, kavanin-i cedîde [yeni kanunların] tertib ve tanzimiyle [tertip ve düzeniyle] meşgul bulunup, icap ettikçe o hususa dair mesail-i şer'iyyeden [İslam hukukuna dair meselelerden] malumat [bilgi] almak istediğinden, Bab-ı Meşihat'dan [Şeyhülislamlık makamından] ulema içinde en alim ve en münevver [aydın] fikirli bir kimsenin kendisine gönderilmesini istemiş. O gün, Sahib Beyefendi de Reşid Paşa'nın nezdinde misafir bulunmakta iken, ulemadan bir zat ile Cevdet Efendi içeriye girmiş. O zat Reşid Paşa merhuma kendilerinin arzularına muvafık [uygun] olmak üzere Bab-ı Meşihat'dan gönderilen efendi olmak üzere Cevdet Efendi'yi ibraz eylemiş. Sahib Beyefendi merhum Mithat Efendi'ye bunu anlatıp demiş ki "Cevdet Paşa'yı o ilk görüşüm hiç hatırımdan çıkmaz! Öyle mühim mesele için gönderilmiş olan bir efendinin pek genç olduğunu görünce hayret etmiştik. Amma hala gözümün [s.32] önünden gitmeyen parlak mavi gözlerinden saçılan zeka kıvılcımları bize meseleyi anlatmıştı. " buyurmuş.
Ondan sonra Cevdet Efendi Reşid Paşa dairesine devama başlamış, ekser akşamlarını Reşid Paşa merhumun huzurunda geçirirmiş. Reşid Paşa, kendisini pek ziyade takdirle hüsn-i muamele [iyi muamele] gösterdiği gibi mahdumlarına [oğullarına] ders vermesini de tembih eylemiş. Cevdet Efendi'nin medresedeki odası yine küşad [açık] bulunmakta ve bazı geceleri yine oraya gitmekte idi. Reşid Paşa merhumun dairesinde bütün bütün yerleşmesi, Cevdet Efendi kendi hanesini pek iyi idare edecek kadar bol maaşa nail olduktan sonradır. Gerçi Cevdet Efendi, Reşid Paşa'nın mahdumlarını okutmak için maaş almamış ise de Reşid Paşa'nın pek çok nimetini yemiş, pek çok ikram ve iltifatını görmüştür.

Cevdet Efendi'nin artık pederinin üzerine yük olmayıp idaresine lüzumu olan parayı kendisi kazanmak arzusu, ne Mekteb-i Harbiye muallimliği kabul ile tebdil-i kıymete

razı edebilmiş ne de Reşid Paşa mahdumlarını tedriste maaş kabul etmemesine manî olabilmiştir. Zira kendi tarikinde [mesleğinde] maaşa nail olmak [kavuşmak] arzusu daha kavî [kuvvetli] idi. Ekseri akşamlarını Reşid Paşa dairesinde geçirmesi ona medresedeki oda masrafını da pek cüzi bir miktara tenzil eylemiş [indirmiş] olmakla, pederinin gönderdiği maaş daha mebzul olarak cebine kaldığından, kendisini her cihetle ihtiyaçtan vareste [kurtulmuş] bulunduruyordu. Gerçi Reşid Paşa'dan maaş almamış ise de kendi idaresine onun o vechile [şekilde] faidesi olmuştur.

[s.33] Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Cevdet Efendi'yi ziyade takdir eylerdi. Cevdet Efendi'nin maaşına yüz elli kuruş zam eyledi. Reşid Paşa da Bab-ı Alî'nin ataya [hediye] tertibinden senevî [yıllık] iki bin dört yüz kuruş tahsisine himmet [irade] buyurdu.
Cevdet Efendi, tarikince maaşı kendini idare edecek dereceye gelince tedrisat ü telifat1a meşgu1 olmak üzere, medreseye çekilmek fikrinde iken Reşid Paşa nezdi [yanı] ona yeni bir mektep olmuş idi. Kitabet-i tarz-ı İraniyanı [İran tarzı yazma usûlü] taklid yoluna dönülmüş, ekseriya sec [nesirde yapılan kafiye] ve cinas lafzı [sözü] uğrunda sözün kuvveti feda edilir ve bu tarz üzere mesalih-i devlete [devlet işlerine] dair uzunca bir layiha [rapor] veya takrir [önerge] yazılsa tumturaklı elfaz [gösterişli sözler] arasında maksad-ı aslî [asıl gaye] gaib ve sözün tesiri zayi olur bir hale gelmiş olduğundan, Reşid Paşa'nın ittihaz eylediği [düşündüğü] sade ve belîgane [düzgün] bir meslek-i kitabet [yazma işi] vadi-i inşada [yazı yazma hususunda] yeni bir çığır açmış idi. O müteceddid-i azam [en büyük yenilikçi], lisanımızın teceddüd ve tasfiyesinin [yenilenmesi ve temizlenmesinin] de badîsidir [sebep olanıdır]. Lisanımızın açık yazılması ve muamelat-ı resmiyyenin [resmi işlerin] ol vechile tahriri [o şekilde yazılması] ilk evvel Reşid Paşa tarafından küşad olunmuş bir yoldur. Birincilik şerefi de o zat-ı aliye aittir.

O zaman Hariciye Nazırı bulunan Alî Efendi ile Divan-ı Hümayun Tercümanlığı'ndan Amedî olan Fuat Efendi dahi Reşid Paşa'nın eserine iktifa [yeterlik] hususunda akran ve emsallerine faik [üstün] bulunmuşlardır.

Cevdet Efendi, tahrir-i asar [eser yazımı] hususunda bu kitabeti [yazım şeklini] beğenip o yolda yazmaya lüzum gördü. Bundan başka Reşid Paşa'nın nezdi, ekabir mekteb-i siyasî [en büyük siyasî okul] olmakla o hususda yeniden mektebe başlamış gibi oldu. O

esnada Fransızca taallümüne [öğrenmeye] dahi başlamış ise de o zaman ecnebi bir [s.34] lisan okumak şiar-ı ulemaya [ilim adamı alametine] münafî [aykırı] görülmekte olduğundan gizli tederrüs eylemesi ve kimsenin yanında tekellüm edememesi [konuşamaması] hangi ilmi taallüme başlasa pek çabuk tahsil eyleyen Cevdet Efendi'nin Fransızca'da ziyade meleke kesb eylemesine [elde etmesine] mani olmuştur. Fransız lisanının gramerini pek iyi bilir, çok lügat [kelime] bellemiş olduğu halde serbest söyleyemez idi. Fransızca'dan tevarihe ve kavanine müteallik [tarih ve kanunlarla ilgili] kitapları anladığı halde edebiyat cihetinde zaif kalmıştı. Fransızca'yı pek iyi anlar, lakin iyi söyleyemediğini bildiği için söylemezdi.

Cevdet Efendi, Reşid Paşa dairesinde bulunmasından Alî ve Fuat Efendilerle daima musahebatta bulunurlar ve onlarla arkadaşlık ederlerdi. Fuat Efendi'yle dostlukları pek ileri varıp beynlerinde [aralarında] bir muhabbet-i biraderane husûle [kardeşçe bir sevgi meydana] gelmiş olduğundan bazı akşamları Fuat Efendi onu kendi yalısına veya konağına götürürdü. Artık böylelikle odasına gidecek gece bulamıyordu.

Reşid Paşa'nın mazhar-ı teveccühü olan [sevgisiyle şereflenen] Alî Efendi'ye [1]264 senesi Muharrem'inde rütbe-i vezaret [vezirlik rütbesi] verildi.

Reşid Paşa ve Reşid Paşa takımının efkârı [düşünceleri], neşr-i maarif ve tamim-i terbiye [eğitimin genele yayılması] ile devleti, usûl-i cedid [yeni usûl] üzere Avrupa'ya tevfikan [Avrupa'ya göre] tanzim etmek hususu idi. Efkâr-ı atika ashabı [eski düşünce taraftarları] buna adavetle [düşmanlıkla] bakarlardı. Binaenaleyh [bundan dolayı] o zaman Reşid Paşa'nın Alî Efendi'ye rütbe-i vezaret aldığı sene zarfında [içinde] [1]264 senesinde, Serasker bulunan damad-ı Şehriyari [padişahın damadı] Said Paşa'nın siayetiyle [dedikodusuyla] Reşid Paşa Sadaret'ten [Sadrazamlıktan] azledilerek [alınarak] yerine Sarım Paşa getirildi. Hüküm ve nüfûz Damad Said Paşa eline geçip Âlî Paşa ve Fuat Efendi vesair [s.35] Reşid Paşa adamlarını hallaç pamuğu gibi atıp hepsini azlettikten başka nefy [sürgün] ve idama da kalkışması, efkâr-ı atika ashabını iş başına getirmesi ve devleti eski taassub yoluna götürmesi gibi şeyleri gören Cevdet Efendi, Reşid Paşa mektebinden eylemekte olduğu istifade cihetiyle, asrın buna tahammül eyleyemeyeceğini anlamış olduğundan o hale müteessif olmuş [üzülmüş] idi. Reşid Paşa adamları atıldığı o zamanda Cevdet Efendi'nin başındaki sarığa mı hürmet

olunmuş, yoksa Fransızca söylemediği mi mûcib-i necat [kurtulma sebebi] olmuş her ne ise ona dokunmamışlar. Gizlice Fransızca taallüm eylediği duyulmuş olsa idi ulemadan olduğu halde onun o hali belki sairlerinden ziyade mucib-i töhmet olur [suçlanır] ve cezası da daha şedîd tertib olunurdu [hazırlanırdı].

Cevdet Efendi, Reşid Paşa'sından ayrılmayıp yine onun dairesinde bulunmakta ve mazul [görevden alınmış olduğu] zamanında gecelerini onunla musahabetle [sohbetle] geçirmekte iken çok zaman geçmeyip Reşid Paşa yine Sadaret'e gelmiş ve evvelkinden ziyade neşr-i maarife ehemmiyet vermiştir.

Pederim, medreseye çekilmek arzusuyla Reşid Paşa yanında bulunduğu zamanki aleminin [dünyasının] incizabı [cazibesi] arasındaki halini anlatırken demiştir ki "Rical ü kibar ile ülfeti [görüşmeyi] çoğaltıp Boğaziçi'nin mesirelerinde dolaşmaya alışıp gittikçe ol merkezden tebaüd etmekte [uzaklaşmakta] idim. Çünkü semt-i Kıble'yi [kıble yönünü] ararken şark u şimale [doğuya ve kuzeye] doğru gitmekte idim." Bu esnada Avrupaca rûnüma olan [ortaya çıkan] halecan-ı efkâr [düşünce hareketleri] üzerine diplomatların at oynatacakları zaman gelip Reşid Paşa ise o meydanın en mahir erlerinden olmakla o vakit ikbali [şansı] bir derece daha terakkî buldu [arttı].

[s.36] Cevdet Efendi'nin hayat-ı siyasîsi [siyasi hayatı] o zamandan başlamış olduğundan biraz da o zamanın ahvalinden bahsedelim. Cevdet Efendi, Sultan Abdülmecid Han'ın cülusundan [tahta çıkmasından] birkaç mah mukaddem [birkaç ay önce] on yedi, on sekiz yaşında olarak İstanbul'a geldiğinden sözümüze o zamanlardan başlayacağız.

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, daiye-i istibdada [baskı iddiasına] düşmesiyle üzerine sevk olunan ordular inhizama [yenilgiye] uğramakta olmalarından, Sultan Mahmud Han-ı Sani'nin kederinden hastalanıp vefat etmiş olduklarını, münteşir bulunan [yayınlanmış olan] tarihler yazmıştır. Mesele o halde iken, Sultan Abdülmecid Han Hazretleri calis-i taht-ı Osmanî olduğunda [Osmanlı tahtına oturduğunda] başvekil [başbakan] Rauf Paşa, Şeyhülislam Mekkizade Asım Efendi, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Reisi Hüsrev Paşa bulunup damad-ı şehriyarî Halil ve Said Paşalar da sahib-i nüfuz idiler. Lakin, umur-ı hükümet [hükümet işleri] Hüsrev Paşa'nın elinde olmakla

hodbehod [kendi başına] Rauf Paşa'dan mühr-i hümayunu [padişahın mührünü] alıp uhdesine [kendi üzerine] bilistiklal [başlı başına] Sadaret-i uzma [sadrazamlık] ve vekalet-i mutlaka-yı kebiri mesned-i celilini tevcih ettirdi [görev verdirdi]. O vakit Enderun-ı Hümayun ağalarının ileri gelenlerinden Rıza Bey ile Mehmed Ali Bey padişah-ı nev-cah [yeni padişah] hazretlerinin hüsn-i zan ve itimadına mazhar [iyi düşünce beslemesine ve güvenine sahip] idiler. Bunların birisi sonra serasker olan Rıza Paşa ve diğeri de Kapdan-ı derya ve sadrazam olan Mehmed Ali Paşa'dır.

Cülus-ı Hümayun'da [padişah tahta çıktığında] Kapdan-ı Derya bulunan Ahmed Paşa Donanma-yı Hümayunla Akdeniz'de bulunmakta iken düşmanı olan Hüsrev Paşa'nın kemal-i istiklaliyetle [tam bağımsız olarak] [s.37] Sadarete geçtiğini duyup bazı nüdeması [yardımcıları] tarafından da ihafe ve iğfal olunmakla [korkutularak ve kandırılarak] İstanbul'a gelmekten ise Mehmed Ali Paşa ile ittihad ederek Hüsrev Paşa aleyhine hareket etmek fikriyle Donanma-yı Hümayun'u alıp İskenderiye'ye gitmiş ve firarî [kaçak] lakabını almıştır. Mehmed Ali Paşa, Donanma-yı Hümayunu bir nimet-i gayr-i müterakkıbe [umulmadık bir iyilik] olarak yed-i zabtına geçirmiş [yönetimi altına almış] ve Mısır meselesi bir kat daha sarpa sarmış idi.

İşte o vakit Devlet-i Aliyye'nin ufk-ı siyasetinde [siyaset ufkunda] bir yıldız parlamakta idi ki bu Devlet-i Aliye'de diplomasi usûlünü vaz ü tesis eden [koyan ve kuran] büyük Reşid Paşa idi.

Reşid Paşa, o vakit Avrupa devletleri arasında bir ittifak husûle [meydana] getirip Mısır meselesini kalemen hall ü tesviyeye [kalem ile halletmeye ve düzeltmeye] çalışıyordu. Fakat bunu Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasına rabt edip [bağlayıp] iki işi birlikte yürütmek istiyordu. Efkâr-ı atika ashabından olan vükela Reşid Paşa'nın meydana koymak istediği Tanzimat-ı Hayriye'yi istemedikleri halde Mısır işi bittikden sonra onun tesis edeceği Tanzimat'ın temellerini yıkmak fikriyle mücerred [sadece] Mısır maslahatının [barışının] husûle gelmesi için muvafakat etmişlerdi.

Reşid Paşa, Tanzimat-ı Hayriye fermanını kaleme aldıktan sonra Gülhane'de okudu ve Avrupa devletleriyle bir ticaret muahedesi akd edip [ticaret anlaşması imzalayıp] buna Mısır valisinin sair iyalat [eyaletler] valilerinden fazla hiçbir imtiyazı olmadığını derc

ettirdi [yazdırdı]. Fransa devleti, Mehmed Ali Paşa'yı tesahub etmek [sahiplenmek] istemiş ise de yalnız kalmış, sair düvel-i muazzama [diğer büyük devletler], Mısır aleyhine Devlet-i Aliye [Osmanlı Devleti] ile ittihad eylemişler [birlik olmuşlardır]. İngilizler, Mısır aleyhine donanma sevk edip Devlet-i Osmaniye de bir fırka tertip eyleyerek [tümen oluşturarak] İngiliz donanmasıyla birlikte Suriye sevahiline [sahillerine] gönderdi.

[s.38] O vakitler, Devlet-i Aliye'de yed-i vahid [tekel] usûlü cari [geçerli] olarak taraf-ı hükümetten mübayaa memurları [satın alma memurları] çıkarılıp zehairi [hububatı] mirî [devlet hazinesi] fiyatına zürradan [çiftçiden] mübayaa ederlerdi [satın alırlardı]. Böyle yed-i vahid usûlünden mirîye senede yetmiş bin kese gelirdi. Mezkur ticaret muahedesinin icab ettiği serbesti-i ticaret hasebiyle [ticaretin serbest olması nedeniyle] Hazine-i Maliye [maliye hazinesi] o varidattan [gelirden] mahrum olduysa da Mısır'ın tesiri ondan kat kat ziyade olmuştu. Zira Mısır'ın ekser varidatı ahval-i inhisariyeden hasıl olduğundan bu usulün refiyle [kaldırılmasıyla] Mısır'ın varidatı birden bire ziyade tenezzül etti [azaldı]. Umûr-ı maliyesi müşevveş [karmakarışık] oldu. Mehmed Ali Paşa ise devlete karşı durabilmek için muntazam [düzenli] ve gayr-i muntazam [düzensiz] pekçok asker beslemekte bulunduğundan idare-i Mısriye bu masarifi karşılayamayıp birden bire büyük bir müzayaka-i maliyeye [mali sıkıntıya] düştü. Hatta asakîr-i Mısriye'nin yirmi sekiz aylık maaşları tedahülde kaldı [ödenemedi].

İdare-i Mısriye maddeten böyle sıkıldığı gibi manen dahi müşkil bir mevkie düşdü. Zîra Tanzîmat-ı Hayriye fermanının Arabistan'da intişarı efkâr-ı ammeyi[kamuoyunu] taraf-ı saltanata [saltanat tarafına] meyil ettirmesiyle, Suriye tarafına çıkan asakir-i Osmaniye kolaylıkla muzaffer oldu [zafer kazandı]. Asakir-i Mısriye perişan halde hıtta-ı Mısriye'ye [Mısır ülkesine] can attı. Ve1hasıl Devlet-i Aliye ikiye münkasım [ayrılmış] bir hale gelmiş iken Hariciye Nazırı Reşîd Paşa'nın kalemi, Mehmed Ali Paşa'nın kılıcına galebe ederek onun kılıcını kınına koydurdu. Reşîd Paşa, Arabistan tarafının bölünmesi gibi bir muhataradan [tehlikeden] devleti kurtardı.

Reşîd Paşa, emniyet-i can ü ırz u mal kaziyyesini [konusunu] mütekeffil [kefil] olan Tanzîmat-ı Hayriyye'yi tesis ile ammeye büyük iyilikler etmiş oldu. Lakin acaba o zaman bu iyiliklerin kadr ü kıymeti herkes tarafından bilinir mi [s.39] idi? Reşid Paşa

Avrupalılarla ziyade ihtilat eylediğinden, karantina tesisini tervîc gibi usûl-i cedîdeye inhimakinden [fazlaca düşkün olmasından] dolayı mutaassıbîn [gelenekçiler] kendisinden hoşnud olmayıp, ona umûr-ı dinîyyeyede mübalatsız [dinî konuları dikkate almaz] nazarıyla bakıyorlardı. Damad-ı Şehriyarî Fethi Paşa da usûl-i cedîdenin vaz ü tesisinde Reşîd Paşa ile hem-efkâr olduğundan avam-ı nas indinde o da medhûl idi [kusurlu görülüyordu]. O zamana kadar istedikleri gibi harekete alışmış olan memurlar dahi bu Tanzîmat-ı Hayriyye bağlarından sıkılıyorlardı. Reşîd Paşa ise Tanzîmat-ı Hayriyye'yi yalnız ilan eylemekle kalmayıp bu kavanîn-i cedîdenin harf-be-harf [harfiyen] icrasında taassub derecesinde gayret ederek, bundan dolayı Saray-ı Hümayûn'un muamelatını tas'îb ve daire-i nüfuzlarını tazyik [zorlaştırma ve baskı] derecesine kadar gidiyordu. Tanzimat-ı Hayriyye, vakıa [gerçekte] bu günlerimiz için bize kâfî değil idiyse de o günler için onu tesis ve tatbik meselesindeki müşkilat [zorluklar] ve o müşkilatın iktihamı [giderilmesi] için gösterilen ikdam [sabırlı çalışma] ve cesaret düşünülünce, Reşid Paşa'nın ne kadar faal, cesur hatta fedakâr bir zat olduğu anlaşılıyor.

Mısır Eyaleti, Mehmed Ali Paşa Hanedanı'na tevarüs etmek [babadan oğla ırsen geçmek] şartıyla kendisine tevcih olunmak [verilmek] mukarrer olup [kararlaştırılıp] buna dair Reşid Paşa tarafından kaleme alınan ferman-ı ali müsveddesinde [taslağında] senevî seksen bin kese Maliye Hazinesi'ne verilmek ve Mısır'da taraf-ı devletten mensûb [devlet tarafından atanmış] bir defterdar olup, varidatı devlet namına istîfa [ödetilen] ve asakir ve sair memurînin [asker ve diğer memurların] maaşları nam-ı şahaneye [padişah adına] olarak vermek şartları münderic [içermekte] olup , bu defterdar maddesinden Mehmed Ali Paşa pek ziyade dilgîr olmakla [gücenmekle], fermanın tadili [değiştirilmesi] için çalışmaya memur ettiği kimse o husus için Reşid Paşa'ya altmış bin[s.40] kese ikramiye teklif ettiği halde, Reşid Paşa buna asla meyl etmeyip efkârında [düşüncesinde] ısrar eylemiş. Bu da Reşid Paşa'nın öğünerek söylemesinden öğrenilmiş bir şey olmayıp, o parayı teklife vasıta olan kimse pederime nakleylemiştir. Reşid Paşa'yı ikna kabil olmayınca o altmış bin kese Mabeyn-i Hümayun'daki bazı mukarrebîne [yakınlara] tevzîî olunarak [dağıtılarak], onların tertib eyledikleri sanîalarla [hilelerle] Reşid Paşa, Hariciye Nezareti'nden azledilerek Edirne valisi nasb olunmuş [atanmış]. Reşid Paşa'nın azli üzerine mezkur ferman-ı ali tadil ve yeniden tahrir edilerek seksen bin kese altmış bine tenzil [indirilmiş] ve defterdar fıkrası

tayy edilmiş [kaldırılmış]. Lakin Reşid Paşa'nın nasiye-i paki [temiz alnı] parladıkça parlamış.

Reşid Paşa, Edirne'ye gitmekten istinkâf etmekle [vazgeçince] büyük elçilikle Paris'e gönderildi. İşte o zaman Rıza Paşa devri başladı ve umûr-ı hükümet onun eline geçti. Damad Fethi Paşa bir müddet menkubiyette kalıp [gözden düşüp] Damad Mehmed Alî Paşa mukbil oldu [mutlu oldu]. Lakin o da Rıza Paşa'nın sözüyle hareket eylerdi.

1256 tarihinde Hüsrev Paşa düşüp Rauf Paşa yine Sadrazam olmuş ise de o da Rıza Paşa'nın taht-ı nüfuzunda [etkisi altında] bulundu. Bir aralık hunrîzlikle [kan dökücülüğü ile] meşhur İzzet Mehmed Paşa sanîyen [ikinci kez] Sadarete gelip eski devirlerin ahkâmını [hükümlerini] yürütmek istediyse de Tanzimat-ı Hayriye mani oldu. Hıristiyanları ehl-i İslam'dan tefrik [Müslümanlardan ayırmak] için raiyetin [halkın] rasına [gittiği yola] alamet olmak üzere, kurdeleden uzunca ve eğrice sülûk tabir olunan nişanlar koydurmaktan başka dilhahane muvafık [isteğine uygun] bir iş beceremedi. Bir seneye varmaksızın azl olunarak Sadaret'e yine Rauf Paşa geldi. Lakin umur-ı hükümet Rıza [s.41] Paşa ve mensubîni [bağlı olanları] elinde olduğundan öbür defaki gibi bostan korkuluğu mesabesinde [derecesinde] kaldı.

Reşid Paşa'nın düşmesi üzerine Tanzimat-ı Hayriye'nin tetimme [tamamlanması] ve teferruatından olan birçok işler geri kaldıysa da esas baki idi.

1259 tarihinde tensikât-ı askeriye icra olundu [askerî alanda düzenleme yapıldı]. Bu iş de ümera-yı askeriyeden [yüksek rütbeli askerlerden] Abdülkerim Nadir Paşa ile Mütercim Rüşdi Paşa kullanıldı. Bu tensikatta Devlet-i Aliye'nin kuvve-i berriyesi [kara kuvvetleri] altı orduya münkasım olup [ayrılıp], Hassa Ordusu'na Üsküdar, Dersaadet Ordusu'na İstanbul, Rumeli Ordusu'na Manastır, Anadolu Ordusu'na Harput, Arabistan Ordusu'na Şam, Irak ve Hicaz Ordusu'na Bağdat merkez ittihaz olundu. Her ordunun mevaki-i muayenesi [belli bir yeri] olup mesela, Şumnu Dersaadet Ordusu'nun mevakiinden olarak oralarda Dersaadet Ordusu'ndan mikdar-ı kâfi asker ikame olunurdu. Yoksa Rumeli'nin muhafazası Rumeli Ordusu'na münhasır [özgü] değildi. Dersaadet Ordu Müşirliği Seraskerlik mesnedine [rütbesine] munzam olup [eklenip], sair orduların birer müşiri [mareşali] vardı. Ordu müşirlerinin şehriye [aylık] maaş ve

tayinleri yetmiş seksen bin kuruşa varıyordu. Hassa Müşirliği Rıza Paşa'nın havass-ı mensubatından [kendisine bağlı önde gelen adamlarından] Darbhor Reşid Paşa uhdesine tevcih olunmuş. O zaman ziyade mukbil ve makbul [beğenilmiş] olanlardan biri de Maliye Nazın Safvetî Paşa idi.

Haylice devam eden o devrin vükelası zamanlarını pek hoş geçirmişler, pek zenginlikle yaşamışlar ise de haricen politikanın hüsn-i idaresinden [iyi bir şekilde yönetilmesinden] aciz bulunarak racil [yaya] kaldıklarından, o cihetten bir şan ü itibar kazanamadıkları gibi dahilen de irtişa vü irtikab [rüşvet ve yiyicilik] meselesi pek [s.42] ziyade söylenildiğinden o sözler mesmu-ı şahane mi oldu [padişah tarafından duyuldu mu] ? yoksa zat-ı şahane, Reşid Paşa ve onun adamları olan Alî Paşa ve Fuat Efendi gibi umur-aşina zevata [iş bilir kişilere] alıştığından öbürlerinden mi usandı? Her nasıl olduysa zat-ı şahane, Reşid Paşa'yı Hariciye Nezaretiyle Paris'ten getirtti. Ve müteakiben 1262 senesinde makam-ı Sadaret'e geçirdi. Rıza Paşa devri geçip Reşid Paşa devri geldi.

Reşid Paşa'nın karşısında Damad Said Paşa, Rıza Paşa, Mehmed Ali Paşa gibi mevki, ikbal ve umur-ı hükümet [hükümet işleri] kendilerine kalmak için onu düşürmek isteyen üç hasm-ı bî-aman [aman vermez muhalifi] bulunduğu gibi onların arkadaşları ve tevabii [adamları] de onlara munzam olduktan başka Reşid Paşa'nın vatanın selameti için olan himmet [çaba] ve gayretlerini türlü türlü iftiralar ile umûr-ı dinîyede mübalatsızlık [din işlerine dikkat etmemek] suretlerinde göstermek isteyerek birtakım safdilanı [kolay aldanan kimseleri] ikna ila peyda eyledikleri [ortaya çıkardıkları] husema da [muhalifler de] pek çoğa varıyordu. O düşmanların en dehşetlisi olan Said Paşa da serasker olmuş idi. Reşid Paşa, ilk Hariciye Nezareti'ne geldiği vakit az zamanda pek çok işler yaptığı halde sonra bilistiklal sadaretinde evvelki rasanet [dayanıklılık] ve salabet [sağlamlık] ve sürati gösterememesi bundan neşet ediyordu [kaynaklanıyordu]. Eğer önünde öyle mevanî [engeller] bulunmasa idi, Reşid Paşa teceddüd ve terakki [yenilik ve ilerleme] hususunda daha pek çok işlerde bulunurdu. Mamafih Tanzimat-ı Hayriye'nin teferruatını ikmal ile emr-i teceddüd [yenilik hadisesi] ve maarifin terakkisine [eğitimin ilerlemesine] himmetten geri kalmadı. Mekâtib-i Umumiye Nezareti ve Meclis-i Maarif teşkil olundu. Akdemce maarif-i umumiyenin intişarı esbabını mütalaa etmek [yaygınlaşmasının gereklerini görüşmek] üzere bir

Meclis-i Maarif teşkil olunup sudûr-ı azamdan [büyük sadrazamlardan] fazıl meşhur [Arif Hikmet Bey, Mütercim Mehmed Rüşdü [s.43]

Paşa, Fuat Efendi bu meclise aza tayin olunmuşlar. Bu meclis-i muvakkatte [geçici mecliste] terbiye-i umumiye [genel eğitim] üç derece üzere tertib olunmuş ki bunlar Mekâtib-i Sıbyan, Mekâtib-i Rüşdiye, Darülfünun dereceleridir. Bunların üçü için meclis-i mezkur, üç adet layiha-i mufassala [ayrıntılı rapor] kaleme alarak vazifesini ikmal etmiş. Bu layihaların ahkâmını [hükümlerini] fiile getirmek [uygulamaya koymak] üzere balada mezkur [yukarıda zikredilen] Mekâtib-i Umumiye Nezareti ile bir meclis-i daimî [daimî meclis] aleddevam [devam ederek] maarif-i umumiyenin tervici esbabını [desteklenmesinin nedenlerini] mütalaa ile meşgul olurdu. Sudûr-ı azamdan bir reis olup Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye reisiyle Hariciye Nazırı'nın nezareti tahtında [altında] bulunurdu. O esnada Mekkizade'nin vefatıyla Şeyhülislam olan Arif Hikmet Bey de maarifin terakkisine çalışmış. Mekâtib-i Rüşdiye küşad olunup tarik-i terakkide [ilerleme yolunda] bir adım atılmış. Mekâtib-i Sıbyan ıslah olunup da Mekatib-i Rüşdiye'ye çocuklar yetiştirecek iken Mekâtib-i Sıbyan hâli üzere [olduğu gibi kaldı. Zira o esnada yani 1264 tarihinde serasker bulunan Damad Said Paşa'nın huzur-ı hümayun'daki [padişahın huzurundaki] ısrarı üzerine Reşid Paşa azl ile Sârım Paşa sadrazam nasb olunarak umûr-ı hükümet Damat Said Paşa'nın eline geçmekle, Reşid Paşa takımının hepsini atıp hatta nefy ü idama dahi kalkışmış. İstanbul'u efkâr-ı cedîde ashabından [yeni düşünce sahiplerinden] tahliye etmeye [boşaltmaya] çalışmış. Hatta mekâtib-i Rüşdiye'de çocuklara ressamlık öğretiyorlarmış diye harita taallümünün men olunacağı [yasaklanacağı] havadisi [haberleri] işitilmekle Mekatib-i Umumiye muavini Vehbi Molla Meclis-i Maarif teftiş olunursa diye korkarak ne kadar harita müsveddesi varsa hela kuburlarına [çukurlarına] atmış. Artık efkâr-ı cedîde erbabı canlarının korkusuna düşüp başlarının çaresini düşünmüş. Bereket versin ki, Sârım Paşa pek akılsız bir [s.44]

adam olmadığından işin ilerisine varmayıp Said Paşa'ya mümanaat eylemiş [engel olmuş]. Lakin o günlerde Reşid Paşa adamları hayli büyük muhataralar [tehlikeler] geçirmiş. Said Paşa'yı zapt etmek de pek kolay bir şey olmadığından zat-ı şahane onun o asra [çağa] uyacak adam olmadığını görerek Said Paşa'yı azl ve Reşid Paşa'yı tekrar Sadaret'e getirmiş.

O kadar korkular geçirilmiş olmakla beraber o defa Reşid Paşa Sadaret'e gelince bir mertebe daha itina ile maarif-i umumiyenin neşrine çalıştı. Cevdet Efendi'yi bu hususda kendisine muavin ittihaz ile birlikte çalıştırdı. Meclis-i Maarifin ayda bir kere inikad eyleyen [toplanan] bir umûmisi vardı. Bunda Meclis-i Maarifin reis ve azasıyla beraber Meclis-i Vala Reisi Rıfat Paşa, Hariciye Nazırı Âlî Paşa, Serasker Mütercim Rüşdü Paşa, Fuat Efendi bulunurlardı.

Fehim Efendi, Divan-ı Saib'i şerh etmekte [yayınlamakta] iken altmış iki senesinde fevt olmakla [ölmekle] şerh nakıs kaldığından, akraba ve taallukatı [hısımları] tarafından onun ikmali için Cevdet Efendi'ye pek ziyade rica olunmakla onu itmam eyleyip [tamamlayıp] mücerred [yalnız] merhumun hemşîre [kız kardeşi] ve hemşîrezadelerine [kız kardeşinin çocuklarına] birer miktar maaş yapılmak niyazına vesile olmak üzere takdim ettirmiş idi. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale olunup orada onlara birer miktar maaş itasına [ödenmesine] karar verildiği sırada, meclis müfettişi Arif Efendi'nin ihtarıyla Cevdet Efendi'ye beş bin kuruş atiye [bahşiş] ihzarıyla [hazırlanmasıyla]; rütbesinin terfii [yükseltilmesi] hususuna karar verilip bamazbata [mazbatayla] arz olunmakla irade-i seniyyesi sadır olmuş [padişah iradesi çıkmış], beş bin kuruş atiyye verilip [1]265 senesi Cemaziyelevvelisinde vakî olan tevcihat-ı ilmiye [ilmî rütbe] de ibtida-yı haricden hareket-i harice tafra[s.45] ile [atlayarak] bekâm buyrulmuş [maksat ve meramına kavuşmuş]. Yani kendinden eski olan bir çok ibtida-yı haric müderrislerine takdim edilmiştir [ibtida-yı haric müderrislerinin önüne geçmiştir]. Reşid Paşa Paris Sefareti'ne gittiği vakit birlikte götürmüş olduğu Tercüman Hoca Agop Efendi, orada sanayiin terakkisine, usûl-ı cedîde [yeni tarz] üzere nasıl şeyler meydana getirilip, nasıl çalışıldığına dikkat eylemiş. İstanbul'a avdetinde [dönüşünde] Bursa'ya gidip orada dut ağaçlarının kesretini [çokluğunu] görmüş. Avrupa'da ipekçilik ne büyük servet temin eylediğine dikkat etmiş bulunduğundan, Bursa tarafında dahi usûl-ı cedide üzere sanat-ı mezkûre münhemik olsalar [üzerine düşseler] kazanmak pek farklı bir surette tezayüd eyleyeceğini [artacağını] nazar-ı itibara [göz önüne] alarak usûl-ı cedîdeyi tarif yolunda kendi lisanı üzere Talimname-i Harîr namıyla bir risale yazmış ve bunun Türkçe'ye de tercümesini arzu eylemiş olduğundan Cevdet Efendi Talimname-i Harir'in Türkçe tercümesini tahrir eylemiştir [yazmıştır].

O zaman Avusturya Devleti'nde zuhura gelen ihtilal üzerine Macarlar ayaklanıp Avusturya'ya isyan ederek galebe eylediler [yendiler]. Efkâr-ı ihtilaliye [ihtilal fikirleri] Eflak ve Boğdan'a dahi sirayet etmekle [sıçramakla] bir taraftan asakir-i Osmaniye, diğer taraftan Rusya askeri memleketyne [Eflak ve Boğdan'a] girdi. Amedî-i Divan-ı Hümayun Fuat Efendi fevkalade [olağan üstü] memur olarak Bükreş'e gönderildi. Onunla beraber bulunan Askeri Kumandan Ömer Paşa idi ki, muahharan [daha sonra] Serdar-ı [s.46] Ekrem olan Ömer Paşa'dır. Eflak ve Boğdan'da o zaman bey bulunmayıp beyliğe aid umûru [işleri] Fuat Efendi rüyet ediyordu [yürütüyordu].

Avusturya, Macarları tedipden [haddini bildirmekten] aciz kalmakla Rusya Macaristan'a iki yüz bin asker sevk etti. O vakit İstanbul halkından hatta vükeladan dahi bazıları dahil olduğu halde, rical ü kibardan birçok kişiler Macarların Avusturya'ya galebe eyledikleri gibi Rusya'ya dahi galebe edecekleri itikadında [inancında] idi. Halbuki Rusya'nın memleketeyn tarafında bir ordusu bulunduktan başka, öte taraftan dahi Macaristan üzerine cesim [büyük] bir ordu sevk etmiş idi. Fuat Efendi işi yakından görmekle, Rusya'nın kuvve-i kâhiresine [çok büyük gücüne] Macarların tabaver mukavemet [karşı durma gücünde] olamayacaklarını anlamış ve haber vermiş idi.

O aralık Cevdet Efendi, Reşid Paşa tarafından Fuat Efendi'ye evamir-i şifahiye tebliği [sözlü emirlerin bildirilmesi] için Bükreş'e gönderilmiş idi. Cevdet Efendi evvelce Lofça'ya geçip ancak birkaç gün kaldıktan sonra Ruscuk'a gelip tebdil-i kıyafetle [kıyafet değiştirerek] setre-pantolon giyerek Bükreş'e gitmiş. Reşid Paşa'nın evamirini Fuat Efendi'ye tebliğ edip bir ay kadar Bükreş'te Fuat Efendi nezdinde [yanında] kaldıktan sonra İstanbul'a gelip, Fuat Efendi'nin ifadat-ı şifahiyesini [sözlü ifadelerini] de Reşid Paşa'ya arz eylemiştir.

Cevdet Efendi, kendi idaresine lüzumu olan parayı kendisi kazanıp gayri pederinin üzerine yük olmamak hakkındaki arzusuna rağmen, mahza [sadece] setre-pantalon giymemek üzere Mekteb-i Harbiye Farisî muallimliğini reddeylemiş olduğu halde, vatanına hizmet uğrunda tebdil-i kıyafetle Bükreş'e gitmiştir.

[s.41] Fuat Efendi'nin dediği çıktı. Yani Rusya, Macarları münhezim eyledi [hezimete uğrattı]. Macarların pek çoğu Devlet-i Osmaniye'ye iltica eylediler. Rusya ve Avusturya devletleri onların iadesini teklif ettiler. Pek çok zevat bu iki devlet-i mütecavire-i muazzamayı [güçlü komşu devleti] gücendirmekten havf ve ihtiraz ediyorlardı [korkuyor ve çekiniyorlardı]. Fuat Efendi dahi bu komşuları gücendirmemek fikrinde idi. Âlî Paşa da o fikirde idi. Reşid Paşa ise mültecileri îva vü himaye [iskân ve koruma] hususunda bir azm-i metin [sağlam bir karar] ile izhar-ı sebat u salabet [kararlılık ve dayanıklılık] gösterdi. Ve mahrem esrarı [gizli sırları] olan Cevdet Efendiyle müşaveresinde [görüş alış verişinde bulunmasında] onu da kendi fikrinde bulmuş ve Cevdet Efendi «Ve in ahadün mine'l-müşrikine's-tecareke feecirhu ... ilh.» ayet-i kerimesini ihtar eylemişti [hatırlatmış]. Reşid Paşa mültecileri himayet [koruma] politikasıyla Devlet-i Osmaniye'ye Avrupa ve Amerika'ca büyük şan kazandırdı. Bu cihetle düvel ve milel-i garbiye [Batı devlet ve milletleri] Rusya'ya karşı Osmanlıların gayretini güder oldu.

Bu mülteci meselesinden dolayı Rusya ve Avusturya devletleri, Devlet-i Osmaniye'ye ilan-ı harb [savaş ilan] etme raddesine [derecesine] geldilerse de Müslümanların ahkâm-ı Kur'aniye'ye ittibaen [tabi olarak] Hıristiyan mültecilerini kabul ve himaye etmeleri, hürriyet ve serbestî daiyyesinde [iddiasında] bulunan Avrupalılara o mertebe tesir eyledi ki o esnada Paris ve Londra sokaklarında Avrupalılar, bir başı fesli görseler "Yaşasın Türkler!" diye bağırıyorlar ve gelip onu deraguş ediyorlardı [kucaklıyorlardı]. Rusya ve Avusturya devletleri Devlet-i Osmaniye'ye hücum edecek olduklarında bütün Avrupa ahalisi Osmanlıların imdadına koşacakları anlaşıldığından, her iki devlet buna iğmaz ve musamahaya [görmezlikten gelmeye ve hoşgörüye] mail [meyilli] bulunuyorlardı.

Reşid Paşa, o siyasi-i mahir [maharetli siyasetçi], rabıta-yı salimeyi halelden [sağlam bağı zedelemekten] vikaye [s.48] cihetini de [koruma yolunu da] düşündüğünden, Rusya İmparatoru'nun hiddetini teskin edecek [öfkesini sakinleştirecek] bir muamele-i dilnüvazaneye [gönül okşayan eyleme] teşebbüs lazım gelmekle Fuat Efendi'yi sefaret-i fevkalade ile [olağanüstü elçi olarak] Petersburg'a gönderdi. Fuat Efendi hemen Bükreş'ten kalkıp, [1]265 senesi Zilkadesi'nde Petersburg'a vüsûl buldu [ulaştı]. İmparatorla görüştü. İmparatorun teveccühünü [sevgisini] kazandı. Islah-ı zatü'l-beyne muvaffak [iki taraf arasındaki düşmanlığı düzeltemede başarılı] oldu. Fuat Efendi, bu

memuriyetlerinde pek ziyade ibraz-ı liyakat eyleyip [hünerini ortaya koyup] hükümetine pek büyük hizmetler görmüş olmakla beraber, Avrupaca da şöhret kazandı. Hizmetine mükâfaten [ödül olarak] 1266 senesi Muharrem'inde Rütbe-i Bala verildi ve Sadaret Müsteşarı [Sadrazamlık müsteşarı] nasb olundu [atandı]. Ve Cemaziyelevveli evahirine [sonlarına] müsadif [tesadüf eden] evahir-i Şubat'ta kemal-i izz ü şerefle [tam bir iyilik ve şerefle] İstanbul'a geldi. Fuat Efendi Rusya'nın soğuklarından müessir olup [etkilenip], mefasılında [eklemlerinde] sızılar peyda olmuş, İstanbul'da bir yandan da onun tedavisiyle uğraşmaya başlamıştı.

Reşid Paşa, bütün cihana namını tanıtmış ve Avrupa gibi alem-i müterakkiyede şan ve şeref sahibi bulunmuş olduğu halde, devlet ve millete eylediği hizmetlerde şımarıp da o kadarını kâfi görecek zevattan bulunmadığından neşr-i maarif hususunda başlamış olduğu işlere devam eylemiştir.

MAARİF

Yukarıda zikr olunduğu veçhile maarifin İbtidaî, Rüşdî ve Darü'l-Fünûn aksamı [bölümleri] hakkında her biri için yazılan üç layiha, Reşid Paşa tarafından Cevdet Efendi'ye verilerek onların mütalaası ve fikrinin [s.49] kendisine beyanını emir buyurmuş olduğundan Cevdet Efendi bunları badelmütalaa [okuduktan sonra] mükemmel bulunduğunu Reşid Paşa'ya arz eylemiş. Reşid Paşa da layihaları beğenmiş olduğundan Meclis-i Muvakkat'ın vazifesi tamam olmuş. Mezkur layihaların mündericatını bilmüzakere [görüşerek] icra ettirmek [uygulatmak] üzere bir daimî Meclis-i Maarif-i Umumiye teşkil kılınmış ve Meclis-i Maarifin ayda bir kere ictima eyleyen [toplanan] umumîsine bir ay zarfında Meclis-i Maarif ne yapmış ve yapmaya karar vermiş ise onların layihaları ve mazbataları [tutanakları] hep Cevdet Efendi tarafından tanzim ve tahrir olunurdu. Daimi Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin riyasetinde [başkanlığında] bir müddet Vakanüvis Esad Efendi bulunduktan sonra Hekimbaşı Abdülhak Efendi reis [başkan] oldu. Bu meclisin azasından ve erbab-ı maariften Kemal Efendi'ye Mekatib-i Umumiye Nezareti ilave-i memuriyet kılındı [ek bir memurluk olarak verildi]. Mecliste bilmüzakere karar verilen hususat [konular] onun vasıtasıyla icra edilirdi.

Muahharan Âlî Paşa dalkavuklarından Vehbi Molla ona muavin verilmiş idi. Kemal Efendi gibi ehl ü erbab bir zatın muavinliğine tayin ettirilen bu Vehbi Molla zîulemada [kıymetli ilim adamlarında] bulunan cüheladan bir dalkavuk olup ahlaksızlığından dolayı beynelulema [ilim adamları arasında] menfur imiş [nefret edilirmiş]. Âlî Paşa malumatlı [bilgili] bir kimse ise de ehilperver [kabiliyetli insanları seven biri] değilmiş. Umur-ı hükümette [devlet işlerinde] ehlini [işini iyi yapan insanları] kullanmak meselesini düşünmeyip dalkavuklarını memuriyetlere yerleştirmek gibi mûtadı hoş görülmemiştir. Bu mesele bu kadarla kalmış olmadı. Âlî Paşa'nın bir dalkavuk yerleştirmek yolundaki hareketi, Reşid Paşa ve onun maiyetinde çalışan Mütercim Rüşdü Paşa ve Âlî Paşa, Rıfat Paşa, Fuat Efendi, Cevdet Efendi ve o hususta Reşid Paşa ile hemfikir [s.50] ve mesai olan Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Efendi gibi zevatın, Reşid Paşa'nın cesaret ve himmet ve kuvvetiyle ekmiş oldukları tohum-ı maarifinin yanına bir de ona îras-ı hasar edecek [hasar verecek] bir mikrop salıverilmiş oldu!..

Zikr olunan üç layiha, ahkâm-ı mündericesine [içeriğindeki hükümlere] göre ibtida [ilk önce] Mekâtib-i Sıbyan'ın usûl-ı talimini ıslah etmek [öğretim usûlünü düzenlemek] lazım idi. Lakin mekâtib-i mezkure [söz konusu okullar], Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne merbut [bağlı] olup oradan fekk-i irtibatı [bağı koparmak] o vaktin hükmünce müteassir [çok zor] idi. Oradan münfek olmadıkça [ayrılmadıkça] bunların ıslahı da müteazzir [mümkün değil] idi.

Kemal Efendi tayin olunduğu memuriyetin ehli, faal ve hamiyetkar bir zat olduğundan numune olmak üzere Davud Paşa Mektebi'ni, Mekteb-i Rüşdiye ittihaz ederek orada usûl-i cedîd üzere Arabî ve Farısî, hesab, coğrafya okutturarak, az vakit zarfında şakirdana bazı ulûmun mebadîsini [başlangıç kısımlarını] ala vechilihtisar [kısaltılabildiği kadar] talim ile [1]264 senesinde bunları huzur-ı hümayun'da imtihan ettirdi. Bu usûl-ı talim herkes tarafından beğenildi. Bu mektebe dört mektep daha ilave edildi.

[1]265 senesinde beş mektebin şakirdanı Meclis-i Vala Dairesi'nde huzur-ı hümayun'da imtihan ettirildi. Kemal Efendi'nin himmeti şayan-ı tahsin [takdire değer] olarak ferdası [ertesi gün] Mabeyn-i Hümayun'a celb [saraya yazı ile çağrılmış] ve huzur-ı şahaneye

[padişahın huzuruna] kabul olunarak nail-i iltifat buyuruldu [iltifata nail oldu]. Ondan sonra Mekatib-i Rüşdiye taşralara dahi tamim olundu [yayıldı].

Zikrolunan [bahsedilen] layihaların ahkâmınca Mekatib-i Sıbyan'dan çıkan şakirdan, iki sene kadar Mekatib-i Rüşdiye'de okuduktan, sonra Darülfünun'a gideceklerdi. Lakin Mekatib-i Sıbyan ıslah olunamadığından Kemal Efendi [s.51] Mekatib-i Sıbyan'ın son senesinde okunacak dersleri Mekatib-i Rüşdiye'nin birinci dersleri olmak üzere tertib ve Darülfünun'da okunacak derslerin bazı mukaddematını dahi Rüşdiye'nin son senesine ilave eyledi. Bu cihetle mutasavvir olan [tasarlanan] Rüşdiye'den daha mükemmel surette Mekatib-i Rüşdiye unvanıyla birtakım mektepler meydana geldi ki bunlardan her tarafa pek çok menafi husûle [fayda meydana] geldiği gayr-ı münkir bulunmuştur [inkar edilmemiştir]. Fakat, maarif-i umûmiyenin esası Mekatib-i Sıbyan olduğu halde onların ıslahatına henüz teşebbüs olunamamıştı. Bu da kolay bir şey değil idi. Balada söylenildiği veçhile çocuklara ressamlık öğretiliyormuş diye mekteplerden harita taliminin kaldırılmasına kalkışılması ve Vehbi Molla'nın haritaları hela kuburlarına atması, Reşid Paşa adamlarının idamına kadar kalkışılması gibi bir zaman geçirileli çok olmamış idi. Reşid Paşa tekrar mevki-i iktidara gelince terakkiyat-ı maarife çalışması ve adamlarının da ona tebaiyetle [tabi olmakla] o yolda ibraz-ı mesaileri [çalışmalarını göstermeleri] yine büyük bir fedakarlık idi.

Mekatib-i Rüşdiye'ye muallim [öğretmen] yetiştirmek üzere Fatih civarında bir de Darülmuallimîn Mektebi küşad olunmuş ve oraya talebe-i ulûmdan hayli zatlar şakird sıfatıyla alınarak şehriye [aylık] otuz kuruş maaş tahsis kılınmıştı. Lakin orada usûl-ı tahsil henüz matlub [istenilen] derecede değil idi.

Kemal Efendi, Mekatib-i Rüşdiye'de okutmak üzere kaba Türkçe risaleler telifine lüzum gördüğünden o hususta Cevdet Efendi'ye müracaat eylemekle, Cevdet Efendi Malumat-ı Nafia namıyla bir risale yazmış. Bu tab ettirilerek [bastırılarak] Mekatib-i Rüşdiye'de tedris olunmuştur [okutulmuştur].[s.52] O esnada Valide Sultan Hazretleri, Sultan Mahmud Han-ı Sanî hazretlerinin türbesi civarında "Darülmaarif" namıyla güzel bir mekteb yaptırmış idi. Kemal Efendi Darülfünûn'a mukaddime [hazırlık] olmak üzere, Mekatib-i Rüşdiye şakirdanının müntehîlerini [Rüştiye okullarını bitiren öğrencileri]

oraya koymak üzere onu Mekatib-i Rüşdiye'nin fevkinde [üzerinde] bir mekteb-i mahsus ittihaz eyledi [özel bir okul olarak kabul etti].

Valide Sultan Hazretleri, Mekatib-i Sıbyan, çocuklarla dolu olduğu halde kendi mektebindeki çocuklar neden az olduğunu Valide Kethüdası Hüseyin Bey'den sormuş. O da mektep görmüş bir adam olmayıp mekteplerden ve mekteplerin derecatından bîhaber [habersiz] bulunduğundan bunu Vehbi Molla'dan sormuş. Bu Molla artık kendisine bir sermaye bulmuş gibi sevinerek "Kemal Efendi kendi icad eylediği Mekatib-i Rüşdiye'nin şan ve şerefine halel gelmemek için Valide Sultan Efendimizin mektebine ziyadece çocuk koymak istemiyor. Yoksa emrolunduğu halde ben bir günde mektebi şakirdanla doldururum." diye birtakım tezvirata [yalan dolan şeylere] girişmiş. Hüseyin Bey de meseleyi Valide Sultana arz eyleyince pek ziyade mucib-i hiddet [öfkelenmesine neden] olmuş. Keyfiyet [durum] Vehbi Molla'ya havale olunmuş. Vehbi Molla derhal etraftaki Mekatib-i Sıbyan'ın çocuklarını toplayıp mektebi tıka basa doldurmuş ve öyle güzel bir mektebi sıbyan raddesine [derecesine] indirmiş! Zavallı Kemal Efendi ne kadar çalışmış ise meramını anlatmaya muvaffak olamadığından Avrupa'ya kapağı atmaya mecbur olmuş!

Suret-i haktan [haklı gibi] görünerek çevirdiği entrika ile artık maarifin bir baş belası olarak kuvvetli bir sûrette yerleşmiş olan Vehbi Molla'yı atmak vükela için dahi kolay bir mesele olamadığı cihetle, o dereceye[s.53] kadar meydana getirilmiş olan umûr-ı maarifi, Vehbi Molla'nın menfaat-ı hususiyesine [kişisel çıkarlarına] alet makamına istimaline [kullanmasına] karşı ne yapılmak lazım olduğu düşünülmeye başlanmış! Kemal Efendi'nin gıyabında muavini [yardımcısı] Vehbi Molla'nın vekaleti tabii olup, o halde ise henüz terakkiye yüz tutmuş olan Mekatib-i Umumiye işlerinin çığırından çıkacağı anlaşılmış. Kemal Efendi Avrupa'ya giderken bu mesele için dertleştiği erkan-ı hükümete [hükümet ileri gelenlerine], daire-i nezarette [bakanlıkta] Vehbi Molla'ya dayanacak bir zatın lüzumu bulunduğu, bunun da ancak Cevdet Efendi olduğu cihetle onun muavinlik unvanıyla memur edilmesini söylemiş. Bazı zevat da, Darülmuallimîn hocalarının Vehbi Molla gibi bir kallaşın [hilecinin] idaresine nazar-ı istihza [alaycı bir göz] ile bakacaklarını, alelhusus birinci hoca olan Yahya Efendi gibi bakıyetüsselef [dindar kimsenin] olan bir alim-i nihrîre [tecrübeli alimin] Vehbi Molla gibi beynelulema mezmûm ve menfur olan [beğenilmeyen ve nefret edilen] bir şahsın

nezaret ettirilmesi yakışamayacağını söylediklerinden, Meclis-i Maarif-i Umumiye Reisi Abdülhak Efendi tarafından dahi Cevdet Efendi'nin muavinlik ile tayini münasip görülmüştü. O vakit henüz Maarif Nezareti teşkil olunmamış olduğundan Meclis-i Vala Reisi ile Hariciye Nazırı Maarif-i Umumiye Heyeti'ne nezaret ediyorlardı [bakıyorlardı]. Cevdet Efendi'nin muavin nasb olunacağını haber alan Vehbi Molla, Hariciye Nazırı bulunan Âlî Paşa'sına koşup muavinin taaddîsine [geçmesine] itirazla, Cevdet Efendi'nin muin [yardımcı] unvanıyla kendi maiyetine memuriyetini talep eylemiş. Âlî Paşa da bu sureti tercih ve tervic etmişse [desteklemişse] de Meclis-i Umûmi-i Maarif erkânı, maksad-ı aslî hasıl olamayacağından başka Cevdet Efendi'nin Vehbi Molla maiyetini [emrinin altında çalışmayı] kabul etmesi asla memul olmadığı [beklenmediği] bildirilmiş. Bu cihetle iş keşakeşe [çekişme içine] düşürülmüş![s.54] Bu tafsilattan bîhaber [habersiz] olan Cevdet Efendi, yalnız muavinlik ile memur olacağını işitmiş olduğundan Şeyhülislam Arif Hikmet Bey Efendi'ye kendisinin maksat ve emeli medrese alemine çekilip dersiamlık [medrese öğrencilerine ve herkese ders veren hocalık] yolunda neşr-i ulûm etmek [ilim yaymak] ve telifatla iştigal etmek [eser yazma işiyle uğraşmak] olduğunu, bunun için maaş ve maişetine [geçimliğine] bir miktar daha ilave olunmasını beklediğini ve memuriyet kabul etmemek hususundaki azmini beyanla muavinliği mesleğine mugayir [aykırı] gördüğünden kabul edemeyeceğini bildirmiş. Arif Hikmet Bey cevaben; "Ne zaman olsa medreseye çekilmek elindedir. Şimdi zuhurat kâbilinden olarak [beklenmedik türden] sana bir iş teklif olunuyor ki menafi-i ammeye müteallik [umumun menfaatini ilgilendiren] hayırlı bir maslahattır [iştir]. Alelhusus Kemal Efendi'nin gaybûbeti [yokluğu] zamanında sizin bu işte bulunmanızı biz münasip görüyoruz. Sen bunu kabul et de sonra istifa edip çekilmek kolaydır. Hem de o vakit sana tekaüd [emeklilik] yolunda bir miktar maaş verilir. İstediğin maaziyade [fazlasıyla] husûle gelir." buyurmuş. Arif Hikmet Beyefendi, Cevdet Efendi'yi ikna eylediğinde Cevdet Efendi bilbedahe [düşünmeksizin] hemen bu beyti Arif Hikmet Bey huzurunda söylemiştir:

Matla

"Huban-ı bî-vefa gibi dehr-i desîsebaz

Naz ehline niyaz eder ehl-i niyaza naz

Arif Hikmet Bey, Cevdet Efendi'yi zorla muavinliğe ikna eylemiş olduğu halde Vehbi Molla'nın hatırı için Âlî Paşa'nın muin unvanıyla memuriyetinin tensibini Meclis-i Maarif kabul etmemiş. Arif Hikmet Bey [s.55] Efendi'nin tensibiyle Cevdet Efendi'nin

Meclis-i Maarif-i Umumiye azalığıyla Darülmuallimîn müdürlüğüne nasbına karar verilmiş. 1266 senesi Şevvalinin beşinde bu iki memuriyet uhdesine tevcih olunmuştur. Ol defaki halini anlattığında pederim merhum demiştir ki, "İşte ol gün şebîke-i imale [eğik bir ağa] tutuldum. Çabaladıkça dolaştım. Ağdan, bağdan kurtulayım dedikçe kuyûd [bağlar] içine düştüm. Mukaddema bir hizmetkârım var iken at, saiş [seyis] ve kayık, kayıkçı tedarikine mecbur oldum. Zahiren kesb-i rifat [yüksek rütbe elde ettim] ve terakki ettim. Batınen gaileyi [sıkıntılı işi] çoğalttım. Çare yok! Artık, Maarif-i Umumiye'ye hizmet yolunda ifa-yı vazife-i memuriyete [memurluk görevini yerine getirmeye] bezl-i makderet eylemek [kuvveti bol vermek] lazım geldi."

O zamana kadar Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yi birçok mühim umûrda istihdam eyliyorsa da Cevdet Efendi kendisinin devlet memuriyeti kabul etmemek ve medreseye çekilip dersiamlık ve telifat ile neşr-i ulûm ederek devlet ve millete hizmet etmek hususundaki azm-i katisini [kesin kararını] söylemiş olduğundan Reşid Paşa, onu ancak bir ahbaplık [dostluk] ve kendisine muavenet [yardım] suretiyle hizmette bulunduruyordu. Bazen katiplerine veremediği derece mahrem olan şeylerini Cevdet Efendi'ye tebyiz ettirirdi [müsvedde olan yazıları temize çektirirdi].

O esnada Bağdat Müftüsü Alûsîzade Mahmud Efendi Dersaadet'e geldi. Bab-ı Âlî'ye gittiğinde Reşid Paşa ile Fuat Efendi'nin iktidar ve nezaketlerine hayran olarak Bab-ı Âlî'den çıktığında "Hazel-Fuad yeliku lihazessadr" (sor) demiş. Cevdet Efendi bu mazmûnu [nükteli ince sözü] pek beğendiğinden zirdeki [aşağıdaki] kıtaları söylemiştir:

[s.56]
Ahmet Cevdet Paşa

Kurdah li-cism-i sadr-ı Reşid
Yuhallihu reyul-müsteşar Fuad

Esab yusaddikul-kavle fi kalehu fihima

Yeliku li-hazas-sadr hazal-fuad

Kıta-i diğer:
Cae Fuad müsteşar-ı alman
Adhâ Reşid erreye sadrur-Reşad

Cae bihakkin el-müddeî kâil
Laka li-hazas-sadr hazal-fuad

O zamanlarda ulema-yı Mısriye'den meşhur Yahya Efendi dahi İstanbul'a gelmekle Cevdet Efendi onun ilminden de pek çok istifade eylemiştir.

Fuat Efendi, Rusya'dan geleli her ne kadar tedavi ile uğraşmış ise de romatizma ıstırabından kurtulamadığından banyoya lüzum-ı kati [kesinlikle gerek] görülmüş olmakla Bursa'ya gitmeye mecbur oldu. Cevdet Efendi'yi de birlikte götürdü. Bursa'da bulundukları zaman bir gün teferrüc [gezinti] mesiresine gittiklerinde, sonbahar mevsiminin güzel havalı bir günü olup bulundukları mahal [yer] yeşillik, ağaçlık idi ve birkaç mahalden sular akıyordu. Fuat Efendi arkadaşına: "Ma-i cari gam ü endişeyi izale eder [can suyu endişe ve kederi ortadan kaldırır]. Bunda, hikmet nedir?" demiş. Cevdet Efendi cevaben: "Gam denilen şey insanın zihninde bir ilişkiden ibarettir. Hep efkâr [düşünce] bunun üzerine toplanır. Ve efkârın bir nokta üzerinde izdihamı insana elem verir. Suların akıntısı ve şarıltısı ise silsile-i efkârı [düşünce zincirini] bozar. Kuruntuyu dağıtır. Bu cihetle gamı dafi [giderici] olur. Lakin yine bu cihetle şiir söylemeye dahi mani olur derler. Filvaki [gerçekten] bu kadar suların cereyanıyla [akmasıyla] hasıl eylediği hoş sadalar arasında ne bir güzel şiir söylenilebilir, ne de münşiyane [üslûbu hoş] bir müsvedde kaleme alınabilir. İnsan düşünür gibi görünür de efkârını [s.57] bir yere cem edemez [toplayamaz]" demiş. Bunun üzerine yine Fuat Efendi, "Öyle ise haydi, tabiat-ı şiiriyelerimizi [şiir yeteneğinimizi] zorlayıp da burada tabiata karşı bi'l-iştirak [birlikte] bir gazel söyleyelim" demekle zoruna şu gazeli söylemişler:

Gazel-i Müşterek
Cevdet- Dîde-i fevvare dîl-i zar suyun başîdir
Fuat- Bu Teferrüc'de akan gözlerimin yaşidir
F- Sîm bazûların andıkça Gümüşsuyu'nda
C- Gözlerim sanki Burusa'da Pınarbaşidir

C- Der-i dükkânce-i vuslatda kumaşcı peçenin
F- Pister-i rahat-ı aşık eşiği taşıdır
F- Ulucami'deki mihrabı ne yapsın aşık
C- Kıble-i vahdet ona yarin iki kaşıdır
C- Kaplıca suyu gibi ateş-i seyyale-i eşk
F - Aşıkın bak eser-i ahı şerer-paşidir
Reh-i narefte Burusa'da açıp gülün Fuat
Bendesi Cevdet anın peyrev-i yoldaşıdır

Fuat Efendi'yle Cevdet Efendi, Bursa'daki müddet-i ikametlerini [oturma sürelerini] boş geçirmeyip iki mühim eser meydana getirmişlerdir. O zamana kadar Lisan-ı Osmanî'nin sarf ve nahvini [dilbilgisini] cami [içeren] bir kitap bulunmadığından kavaid-i lisan-ı Osmanî'nin [Osmanlıca'nın kurallarının] tahriri ile bir kitap telifi lüzûmunun ehemmiyetine mebni [öneminden dolayı] Kavaid-i Osmaniye Risalesi'ni meydana getirmişler. Bir de Avrupaca büyük servet ve mamuriyeti mucib olan [bayındırlığı gerektiren] Anonim Şirket-i İtibariyelere memalik-i Osmaniye'de [s.58] henüz rağbet ve hevesi olmamasından halka bir nümûne göstermek ye Boğaziçi ahalisinin gidip gelmelerine bir suhûlet verilmek [kolaylık sağlamak] üzere bir vapur şirketi teşkilini [kurulmasını] düşünüp, bu şirketi tesise dair bir nizamname layihası kaleme almışlar. Bu iki eser-i mühimmi Bursa'da bir aya karîb olan ikametlerinde meydana getirip İstanbul'a böyle iki güzel hediye ile avdet eylemişler. İstanbul'a vürudlarında mevki-i icraya vaz olunmuş [uygulmaya konulmuş] ve bu şirkete "Şirket-i Hayriye" tesmiye olunmuştur ki hâlâ baki olan Şirket-i Hayriye'dir. Kavaid-i Osmaniye kitabını da Cevdet Efendi İstanbul'da ikmal ile Kavaid-i Osmaniye tesmiye eyledi. Sonra Kavaid-i Osmaniye'nin mübtedîlere talim ve tefhimi [yeni başlayanlara eğitimi ve anlatılması] için de "Medhal-i Kavaid" nam risaleyi telif etmiştir.

Reşid Paşa'nın ihtimam ve gayretiyle maarifin o zaman intişar ve terakkisine pek ziyade ehemmiyet veriliyordu. Meclis-i Maarif-i Umumiye reisi sudûrdan [kazaskerlerden] Abdülhak Efendi olduğu gibi azası da ekseri sudûr ve rical-i devletten [devletin ileri gelenlerinden] idi. Cevdet Efendi, açık Türkçe yazmak için haylice çalıştığı cihetle maarif kâtiplerinin müsveddelerini tashih eder ve mühim işleri bizzat kaleme alırdı. Meclis-i Maarif-i Umumiye, Bab-ı Âlî'de daire-i hümayunda münakid olarak

[toplanarak] aleddevam [devamlı] Maarif-i Umumiye'ye dair müzakerat ile meşgul ve ayda bir kere vükeladan birinin hane veya sahilhanesinde [yalısında] bir akşam ziyafeti verilerek, gece Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye reisi ile Hariciye nazırının taht-ı riyasetlerinde [başkanlığında] inikad eyler ve Serasker Rüşdü Paşa gibi bazı vükela da aza sıfatıyla bulunurlardı. Cevdet Efendi, Meclis-i Umumi'nin muharriri [kâtibi] de bulunduğundan, o bir ay zarfında ne yapılmış [s.59] ise onun hülasasını [özetini] ve gelecek ayda yapılması mutasavver olan [düşünülen] şeylerin müzakeresini yapıp o meclis-i umumide okurdu.

Cevdet Efendi bir yandan da Darülmuallimîn nizamat ve ıslahatıyla meşgu1 oluyordu. Bu mektep için bir nizamname yapıp mevki-i icraya vaz ettirdi. Ve talebesinin usûl-i imtihanlarını [sınav yöntemlerini] yoluna koydu. Şuhûr-i selasede taşra[taşraya] gitmemek üzere maaşlarını hadd-i kifayeye iblağ ettirdi [yeterli dereceye ulaştırdı]. Az vakit içinde bu mektepten bir çok Mekâtib-i Rüşdiye muallimleri yetişti.

O zaman Meclis-i Maarif azalığı pek şerefli bir memuriyet olduğundan çok kişi heves ederdi. Rumeli Beylerbeyi payelilerinden Mısırlı Kâmil Paşa ile Takvimhane-i amire Nazırı Vakanüvis-i Devlet Recai Efendi'ye de ilave-i memuriyet olarak 1267 senesinde Meclis-i Maarif-i Umumiye azalığı tevcih buyrulmuş, birkaç ay sonra Kâmil Paşa'ya vezaret verilmiştir.

Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından Mekâtib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi de o esnada Avrupa'dan İstanbul'a gelebilip memuriyetine devam eylemiştir.

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ

Meclis-i Umumi-i Marifin mühim işlerinden biri de Paris'in Akademisi tarzında bir Cemiyet-i İlmiye teşkili idi. Aza-yı dahiliyesi kırk, aza-yı hariciyesi gayr-i mahdud [sınırsız] ve her ay başında bir gün münakid olmak [s.60] üzere Encümen-i Dâniş namıyla bir Cemiyet-i İlmiye teşkiline karar verildi. Riyaset-i ulasına [başkanlığına] sudûrdan Ataullah Efendizade Şerif Efendi, riyaset-i sanîsine [ikinci başkanlığına] Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından Abdülhak Efendizade Hayrullah Efendi intihab edildi [seçildi]. Meclis-i Umumi'nin buna dair olan mazbatası Cevdet Efendi tarafından

yazılarak arz olundu. Altmış yedi senesi Recebi'nin yirmi beşinde iradesi [fermanı] sadır oldu [çıktı].

O mazbatanın mealine muvafık yolda [anlamına uygun şekilde] Takvim-i Vekayi'ye derc ile [konularak] ilan olunmak üzere kaleme alınan beyanname [bildirge] de Cevdet Efendi tarafından yazılmıştır. Pederim ve üstadım merhum, bu mazbata ile o beyannamenin suretlerini acizenin ders zabıtları miyanına geçirmiş olduğundan buraya nakledelim.

MAZBATA SURETİ

"Hel yestevillezîne yalemûne vellezîne lâ yalemûn" fehva-yı hikmet ihtivası üzere [hikmetli manası gereğince] her şeyde ilm ü kemalin cehl ü nadaniye rüçhanı [cehalete üstün gelmesi] bahs ü iştibah kabul eder mevaddan [söz ve şüphe götürür hususlardan] değildir. Edna mülahaza [düşünce] ile malum olur [bilinir] ki heyûla-yı imar ve medeniyetin suret-i istikmalî [tasarlanan imar ve medeniyetin hızlı bir şekilde tamamlanması] hasren ve kasren neşr ü tenmiye-i fünûn-ı mütenevvia [çeşitli bilgilerin yayılması ve artırılması] mukaddime-i müsellemesiyle istihsal ve istintac olunabildiği vareste-i külfet-i ihticac [meydana geldiğini ispata gerek yoktur] ve bunun husûlü [meydana gelmesi] ise ancak devletin himem-i aliye-i mütevaliyesine muhtactır [devletin devamlı yüksek gayretini gerektirir]. Zira tervic-i hüner ü marifete ikdam ü ihtimam eyleyen [gayret edip özen gösteren] devletlerin her asırda şekl ü heyet-i hükümetleri daire-i mamuriyette [bayındırlık alanında] ve reaya vü berayası [bütün halkı] merkez-i refah ü medeniyette bulunarak [refah ve medeniyetin merkezinde olarak] sairlerine [diğerlerine] hâkim ü galib olması edvar-ı heyet-i alemin adat-ı müstemirre ve usul-i gayr-i mütegayyiresinden idüğü müsellemâttandır [olduğu genel olarak kabul görmüştür]. Hatta kevkeb-i kevkebe-i Devlet-i Osmaniye'nin maşrık-ı şan ü şevketden [s.61] tülûu hengamında [doğması sırasında] afitab-ı ulûm u fünûn [ilim ve fenlerin güneşi] memâlik-i şarkiyede [doğu ülkerinde] pertev-endâz olup [ışıklandırıp] taraf-ı saltanat-ı seniyeden [Osmanlı Devleti tarafından] dahi ol vakte göre lazım olan fünûn u maarifin [fenler ve bilimlerin] tesis-i usûl ü kavâidi [esaslarının ve kaidelerinin kurulması] ve tamim-i fürû u [her tarafı aydınlatması] fevâidi [faydaları] hakkında ibraz-ı himmet buyurularak [gayret gösterilmesi istenilerek] fünûn-ı mütenevviadan

[çeşitli fenlerden] telif olunmuş [yazılmış] olan kütüb-i meşhûre [önemli kitaplar] ve hisaba gelmez, kütüphaneler almaz bunca measir-i mebrûre [beğenilmiş güzel eser] ahlafa [gelecek nesillere] yadigar [hatıra] bırakılmış ve bu cihetle [yönüyle] sîd-ı şevket ü satvet-i seniye [padişah] cihanı tutmuş olduğu halde hünerverân-ı eslafın [geçmişteki hünerli kişilerin] lisan-ı azbülbeyân-ı Türkî'yi [söylenişinde tatlılık olan Türkçe Dili'ni] bayağı [basitçe] metruk hükmünde tutup [terk edip] telifkerdeleri [yazılmış] olan asarı [eserleri] arz-ı kemâl zımnında [yetkinlik göstermek için] ya bütün bütün başka lisan üzere ve yahut elfâz-ı Arabîye ve Farisîye'den [Arapça ve Farsça kelimelerden] ibaret olup [meydana gelip] fakat bir sahifede bir iki lafzı Türkçe [Türkçe kelime] olarak tasnif ve tertib etmeyi [sınıflandırıp düzenlemeyi] âdet edinmiş [alışkanlık haline getirmiş] olmalarından ve ekser-i müellefâtı [yazılmış eserlerin çoğu] külliyât-ı ulûmun [ilimlerin hepsinin] bir feri [dalı] olan şiir ü inşâya [güzel nesir yazmaya] hasreylediklerinden [zaman ayırdıklarından] ve her vakte göre muteber olan fünûn u sanayi [fen ve sanayi bilgileri] başka surette olmasıyla her asırda lazım olacak maarifin neşr ü tervici [yayılıp itibar kazanması] için mukaddemleri [önceleri] kütüb-i Arabiye'den [Arapça kitaplardan] iktibas olunarak [aktarma yapılarak] teferruatı [ayrıntıları] teksir kılınarak [çoğaltılarak] fünun u sanayiye dair elsine-i ecnebîye [yabancı diller] üzere yapılmış olan kitapların dahi tercüme olunması mukabelebilmisil [yapılan işi aynen karşılık verme] kâidesi iktizâsından [gereğinden] ve bu suret [yol] eski vakitlerde milel-i İslâmiye beyninde [İslam milletleri arasında] merî [uygulanmış] ve câri [geçerli] ve delâil-i adîde ile [bir çok delillerle] malum olan [bilinen] mevaddan [konulardan] iken havâdis-i gûnagûn zuhuriyle [çeşit çeşit olayların ortaya çıkmasıyla] mesele değişerek ve her nasılsa şems-i [güneş] kemâle [en yüksek noktaya] mıntıka-yı şarkiyede [Doğu kuşağında] zevâl erişerek envâr-ı âsarı [eserlerin ışıkları] buralarca mahv olup gitmiş. Ve bir tarafdan dahi hall ü akd sahiblerinin [iş bitirenlerin] kimisi zîver-i hüner ü mârifetden ârî [bilgi ve ustalığın süsünden uzak] kimisi gayretkeşi-i vatan u millet sıfat-ı memduhasından berî olmaları hasebiyle [vatan ve millet için çalışma özelliğinden yoksun olmaları nedeniyle] şems-i marifetin [marifet güneşinin] bu taraftan gurûb u gaybûbetini icâb [batıp kaybolmasını gerektiren] ve bu [s.62] cihetle ekser nası [insanları] zulumât-ı cehl istiâb etmiş idi [cehaletin karanlığı içine almıştı]. Felehülhamd zat-ı hümayun-ı hazret-i şahaneye [padişaha] mevhibe-i ilahiye olan [Allah vergisi olan] haslet-i cemile-i lutf u madelet [güzel huy ve adalet anlayışı] ve hasîsa-yı celîle-i gayretkeşî-i din ü devlet-i mülûkaneleri iktizayı maâlî [ululukları

gerektiren] ibtiga-yı alîsince [yüce maksadınca] taht-ı firuz baht-ı cihanbanilerini [uğurlu hükümdarlıkları altında] teşrif-i merhamet elîf buyurdukları [alışılan merhameti gösterdikleri] ruz-ı mesadet-berûzdan beru [saadetli savaş gününden beri] efkâr-ı sâibe-i şehinşâhi [padişahın hedefini bulan fikirleri] imar-ı aktâr-ı bilâd [şehirlerin her tarafının imar edilmesi] ve terfih-i ahvâl-i îbad [kulların refah içinde olmaları] cânib-i hayriyet câlibine matuf ve âra-yı sâkıbe-i cihanı bu niyet-i celîlenin [yüce niyetin] mabihil husûlü [ortaya çıkmasının nedeni] ve akdem-i esbâb u vüsûlü [yetişen sebeplerin ilki] olan terbiye-i amme [genel eğitim] madde-i mühimmesinin [önemli konusunun] istikmâli [tamamlanması] kavanin-i esasiyesine masrûf olmasıyla [temel kanunlarına harcanmasıyla] asr-ı mahâsin hasr-ı hazret-i şahanelerinde günden güne hüner ü maarif iktisab-ı [kazanma] iştihâr etmekte bulunmuş [şöhretlenmiş] ve az vakit zarfında measir-i ulûm ü fünûndan [ilim ve fenlerin güzel eserinden] pek büyük menfaatlar müşahede olunmuş [görülmüş] olup ancak tezayüdül-ulum bitelahukıl-efkâr [ilimlerin çoğalması fikirlerin birbirine katılması iledir] müeddasınca [hükmüne göre] bunun daha ziyade ilerlemesi ve ammeye [halka] ehemm ü elzem olan [önemli ve lazım olan] kitapların bir an akdem [önce] vücuda getirilmesi için ashab-ı hüner ü marifetten mürekkeb [hüner ve marifet sahibi kişilerden oluşan] bir cemiyetin teşkiline aklen [akıl ile] lüzum görünerek mukaddema [önceden] bâ-irade-i seniye [padişahın emri ile] Maarif-i Umumiye Nizamât-ı Esasiyesi'ne memur olmuş olan meclis-i muvakkatte [geçici mecliste] Encümen-i Dâniş namıyla böyle bir cemiyetin tertibi [düzenlenmesi] tezekkür ü tensib olunmuş [konuşulmuş ve uygun bulunmuş] ve icra-yı iktizası [gereğinin yapılması] saye-i makderetvaye-i hazret-i tacdâride derdest-i inşa olan [yazılan] Darülfünun'un hitamına bırakılmış ise de tertib bahşa-yı usûl-i Encümen-i halk u icâd-ı tealâ şanihi anil-eşbah velendad hazretleri mısra-yı berceste-i şan ü şevket [şöhret ve büyüklüğünün en güzel mısraları] ve beytül kasîd-i kaside-i şükuh u satvet olan zat-ı hümayun-ı hazret-i şahaneyi [padişahı] karîn-i meâni-i tevfik u teyid ve nüsha-i nâdire-i adl ü nasfet ve câmiül-usul-i hilafet-i saltanat olan Devlet-i ebed müddet-i [s.63] âliyelerini [süresi devamlı olan yüce devleti] şirazegîr-i devam ü teyid buyursun [devamlı bir arada tutup kuvvetlendirsin]. İzale-i cehl-i tebaa [halkın cahilliğinin giderilmesi] ve ifaza-yı terbiye-i amme [umumun eğitilmesi] hakkında derkâr olan [bilinen] ikdamât-ı mütevaliye-i namütenahiye-i şahâneleri asar-ı aliyesinden [padişahın sonsuz ve sürekli gayretlerinin yüce eserlerinden] olmak üzere fünûn u maarifce dahi memul olunmaz derece [beklenilmeyen miktarda] husûle gelen

terakki-i esbab-ı tahsile nazaran Darülfünûn'un hitamına kadar beyhûde [boş yere] vakit geçirilmemek ve hitamında onda okutturulacak kitaplar evvelce yetiştirilmek ve dasitan-ı encümenpîray-ı cihan ve evrâd-ı elsine-i cihanyan olan menkabet-i celile-i cenab-ı padişahî [padişahın büyüklüğü] ve evsaf-ı bergüzîde-i hazret-i şehinşahîyi [en büyük padişahın seçkin vasıflarını] bir kat daha şöhretgîr ve balarev-i çerh-i esîr edecek böyle bir eser-i cemîl ü celîl [büyük ve güzel bir eser] bilâtehir [geciktirilmeden] vücuda getirilmek üzere encümen-i mezkurun [yukarıda zikredilen encümenin] şimdiden teşkil ü icrası miyâne-i acizanemizde [aramızda] bittasvib [uygun görülerek] suret-i teşkili [kurulmasının çaresi] dermiyan-i mütalaa olunmakla [aramızda düşünülmekle] ol babda cereyan eden mübahasatın [konuşmaların] fezlekesinde [neticesinde] eğerçi [her ne kadar] işbu encümenin yirmi dahilî ve yirmi haricî aza ile bunların cümlesine fezail v maarifde faik ve tamam reîs ünvanına layık bir reîs ve azasından muvazzaf olarak [görevlendirilmiş] iki musahhih [düzeltici] ve bir kâtibden ibaret olması hususuna mukaddema meclis-i muvakkatte karar verilmiş ise de azanın her biri birer fende mahir ve bir cihetle tercüme ve telîfe kadir [gücü yeten] ve heyet-i mecmûası [tamamı] gerek Arabî ve Fârisi'den ve gerek elsine-i ecnebiyyeden tercüme ve telife muktedir olarak zül-ciheteyn [iki yönlü] olmak vel-hasıl [kısacası] fünun-ı maarife dair [fen bilimleri ile ilgili] her ne aransa bu heyet-i mecmuada bulunmak lazım geleceğinden ve heyet-i mezkûrenin [yukarıda zikredilen heyetin] bu merkeze gelmesi azasının teksiriyle tevsi [artırılması ve genişletilmesi] daire-i maarife mütevakkıf [bağlı] olduğundan aza-yı dahiliyesinin reisleriyle beraber kırk kişiden terkib olunması [meydana gelmesi] ve aza-yı hariciyesi gayr-i mahdûd [sınırsız] olup çünkü bunlar yalnız encümen-i mezkûr ile muhabere suret ve sıfatında [s.64] bulunacaklarına ve "Utlubul-ilme velev bis-sîn" hadîs-i şerîf hikmet-i elifinin [alışılmış hikmetinin] hükm ü alisince [yüce emrine göre] ilm u irfanı her yerde aramak caiz [uygun] ve belki elzem idüğüne binaen [lüzumlu olduğundan dolayı] işbu aza-yı hariciye sıfatı ve her sınıf tebea-i Devlet-i Aliye'nin [her Osmanlı vatandaşının] ve her bir memleket ahalîsinin erbab-ı hüner ü marifetine verilmesi ve reis tayin olunacak zat dahi böyle zül-cenaheyn olup sairlerinden [diğerlerinden] mümtaz [seçkin] ve her türlü fazl ü marifette [üstünük ve bilgide] bâlâ-pervaz olarak [yüksekten uçarak] Encümen-i Daniş ü kemalin güya bir fihrist-i icmali olmak lazimeden [gerekli olup] ve halbuki daima böyle bir zatın bulunabileceği emr-i mechûl [zor] ve belki haric ez-me'mûl keyfiyattan olmaktan naşi [beklenilen durumun dışında olmasından dolayı] biri evvel [birinci] diğeri sanî [ikinci] itibar olunmak ve

daima yekdiğerin [birbirinin] noksanını [eksiğini] mükemmel olarak ikisi birden sıfat-ı matlûbede bulunmak [istenilen özelliklere sahip olmak] yani heyet-i mecmuanın bir nümûne-i timsaliye [örnek bir sembolü] ve suret-i icmaliyyesi olmak üzere iki reîs tayin buyurulmak muvafık-ı maslahat [duruma uygun] görünmekle münasibleri [uygunları] ledet-teemmül [düşünülünce] sudûr-i izamdan [sadrazamlardan] Ataullah Efendi-zade semahatlü [cömert] Şerif Efendi Hazretleri daîleri [duacıları] hilye-i maarifle mütehalli [bilimlerin güzellikleriyle donanmış] ve her fende kab-i alî olmağın ve Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından saadetlü Hayrullah Efendi hazretleri bendeleri [kulları] dahi ashab-ı kemalattan ve lisan-aşina zevattan bulunmağın [bilgi ve ahlak güzelliğine sahip ve yabancı dil bilen kişilerden olmasından dolayı] bu ikisiyle sûret-i matlûbe [istenilen çare] hasıl olacağından [ortaya çıkacağından] müşarün ileyhimadan [adı geçenlerden] Şerif Efendi dailerinin reîs-i evvel [birinci başkan] ve Hayrullah Efendi bendelerinin reîs-i sani [ikinci başkan] tayin buyurulması [atanması] ve bir de iki musahhihin mikdar-ı kifayede [yeterli sayıda] olup olmayacağı şimdiki halde bilinemeyip encümen-i mezkur küşadında [açılışında] zuhur edecek [ortaya çıkacak] mesalihin [işlerin] kesret ü kılletine [çokluk ve azlığına] nisbetle [kıyasla] malum olabileceğinden [bilinebileceğinden] encümen-i mezkur küşad olundukda orada tezekkür olunarak [konuşularak] icabına bakılması [gereğinin yapılması] ve asıl encümen-i mezkurun kâtibi olabilecek zevat fünûn-ı edebiyede [edebiyat bilgilerinde] mahir [hünerli] ve her vechile sebk [s.65] ü rabt-ı kelama kadir olması [konuşurken ve yazarken cümlelerinin düzgün olması] lazimeden [gerekli] olmakla bittabi [doğal olarak] encümen-i mezkur azasından olarak bunlar musahhih tayin buyurulacak zevat demek olup fakat reislerin maiyetinde [emri altında] istihdam olunmak ve Encümen-i mezkurca riyasete [başkanlığa] ait olacak husûsat [işler] ile meşgul bulunmak üzere bir muvazzaf kâtibin memuriyeti ve ona muavenet etmek üzere aklam-ı şahaneden yalnız encümen-i mezkurda bulunmayı kendisine sermaye-i mefharet [övünme sebebi] bilecek bendegandan birinin dahi maaşsız olarak kâtib-i sanî [ikinci katip] unvanıyla tayin olunması tezekkür ve tensib olunmuş. [konuşulmuş ve uygun bulunumuş].

İntiha [son]

BEYANNAME SURETİ

Müstağni-i beyan olduğu üzere her şeyde daniş ü irfanın cehl ü nadaniye rüchanı bahs ü iştibah kabul eder mevaddan olmayıp her halde bilen ile bilmeyen aklen ve naklen siyan olamayacağı ve heyula-yı mamuriyet ve medeniyet neşr-i maariften başka birşeyle suret-i husûl bulamayacağı hikmet-i ameliyenin bir başlıca meselesi olup bu husûs-ı hayriyyet nususun husûlü ise devletin himem-i gaye-i mütevaliyesine mütevakkıf ve muhtaç bulunduğu vareste-i külfet-i ihticacdır. Hatta kevkeb-i kevkebe-i Devlet-i Osmaniye'nin maşrık-ı şan ü şevketten tuluu hengamında afitab-ı ulûm u fünûn diyar-ı şarkıyede eşia-nisar olup taraf-ı saltanat-ı seniyeden dahi ol vakitler neşr-i envar-ı ilm ü marifet emrinde ibraz-ı himmet buyurularak fünûn-u mütenevviadan telif olunmuş olan bunca mücelledat bergüzar bırakılmış olduğu halde ekseri müellifîn izhar-ı ve yekdiğere [s.66] müsabakat ile kasabus sebk-i aferin olmaya hasr-ı emel ve bütün bütün tezyin-i elfaz u ibareye bezl-i mahasel ederek ekser müellefatı kü1liyat-ı ulûmun bir feri olan şiir ve inşaya hasreylediklerinden şetâverân-ı bahr-ı maarif olan hünerveran-ı eslafın sahil-i husule getirmiş oldukları dürer-i maarif asdaf u ıstılahat-ı amîka ve muhadderat-ı meanisi hucub-ı tabirat-ı dakika içinde kalarak arus-ı mana herkese çehre-nümâ olamadığına ve hâlbuki bu misillû kitaplar havass-ı enam için olup avam ondan istifade-i meram edemeyeceği bedihiyattan ve terbiye-i umûmiye kaziye-i hayriyesini ise hasren ve kasren neşr ü tamim-i fünun-ı mütenevvia mukaddeme-i müsellemesiyle istihsal ve istintac olunabileceği musellemattan bulunduğuna mebni havassın istifa-yı haz edeceği tarz-ı beliganenin ilerlemesine dakika-şinasan-ı rüzgarın teşvik olunmasıyla beraber fünun ve sanayie dair olan asarın dahi amme-i nası anlayıp hisse-yab-ı menfaat olabileceği surette yapılmış ve bir tarafdan dahi emr-i tahsilin teshiline çalışması ehemm ü elzem ve çünkü fünun u maarif mürûr-ı asar ile değişerek ve telahuk-ı efkar ile ziyadeleşerek her asırda dellal-ı efkar bir türlü hüner ü sanat arz-ı izhar etmekte ve kala-yı giran-baha-yı ilm ü marifet her gün bir başka nakış ile tırazende olup gitmekte olduğundan her devirde lazım olacak fünun ve maarifin neşr ü tamimi lazimeden ve bu hususu mukaddemlerde dahi ahali-i İslam beyninde mer'î ve mültezem olan mevaddan olmakla felehul-hamd zat-ı şevket-simat efendimiz hazretlerinin haslet-i memduha-i lütf u madelet ve hasîsa-yı gayretkeşî-i din ü devlet-i mulûkaneleri iktiza-yı maâlî-ibtiga-yı [s.67] alîsince taht-ı firuz-baht-ı şahanelerini teşrif-i maalî-elîf buyurdukları rûz-ı mesadet-birûzdan beri efkâr-ı saibe-i şehenşahî imar-ı aktar-ı bilad ve terfih-i ahval-i

ibad canib-i hayriyyet canibine matûf ve ara-yı sakıbe-i zılliyet-penahî bu niyyet-i hayriyyenin mabihil-husûlü ve ikdam-ı esbâb-ı vüsûlü olan terbiye-i amme madde-i mühimmesinin istikmalî kavanîn-i esasiyyesine masrûf olmasıyla asr-ı mahasin-i hasr-ı asar-ı şahanelerinde günden güne envar-ı ulûm u maarif kesb-i iştihar ve intişar etmekte bulunmuş. Ve az vakit zarfında pek büyük menfaatler müşahede olunmuş olup ancak tezayüdül-ulûmu bit-telahukıl-efkâr müeddasınca bunun daha ziyade ilerlemesi ve ammeye ehem ve elzem olan kitapların bir an akdem vücuda getirilmesi için ashab-ı hüner ü marifetten mürekkeb bir cemiyyetin teşkiline lüzum görünerek mukaddema ba-irade-i seniyye maarif-i umumiyye nizamatının müzakeresine memur olmuş olan meclis-i muvakkatte Encümen-i Daniş namıyla böyle bir cemiyyet-i maarif-i menkabetin teşkili ve tertibi tezekkür ve tensib olunmuş ve icra-yı iktizası saye-i makderet-vaye-i hazret-i tacdarîde derdest-i inşa olan darül-fünunun hitamına bırakılmış ise de tertib-bahşa-yı usul-ı encümen-i halk ve icad teala şnühü anil-iştibah ve1-endad hazretleri mısra-yı berceste-i şan u şevket ve beytül-kasid-i kaside-i şükuh u satvet olan zat-ı hümayun-ı hazret-i şahaneyi mukarin-i meani-i tevfik u teyid ve mecmua-yı nefise-i adl u nasfet ve camiü'l-usûl-ı hilâfet ve saltanat olan heyet-i muntazama-ı Devlet-i Aliyelerin şirazedar-ı devam u teyîd buyursun. İzale-i cehl-i tebea ve ifâza-yı terbiye-i amme niyyet-i hayriyyesiyle fünun u maarifin tesisi usûl u kavaidi ve tamim-i fürû u fevaidi hakında derkâr olan ikdamat-ı [s.68] mütevaliye-i aliye ve himemat-ı mütetaliye-i namütenahiye-i mülkdaraneleri icabınca o vakit zarfında fünun u maarifçe memul olunmaz derece husûle gelmiş olan terakki-i esbab-ı tahsil bu cemiyyet-i hayriyyet-i inikadın evvelce küşadını tacil ettiğinden Darü'l-Fünûn'un hitamına kadar beyhûde vakit geçirilmemek ve onda okutturulacak kitaplar dahi evvelce yetiştirilmek üzere cemiyyet-i mezkûrenin şimdiden küşadı husûsu Meclis-i Umûmî-i Maarif-i Umûmîyye'de tezekkür olunarak Darü'l-Fünûn'un hitam-ı inşaatına kadar şimdilik ayda bir kerre Darü'l-Maarif'de küşad olunmak ve aza-yı dahiliyyesi atîl-beyan vükela-yı fiham ve ulema-yı alam ve ecille-i rical-i benam ve aza-yı hariciyyesi sair zevat-ı maarif-i ittisamdan ibaret olmak üzere cemiyyet-i mezkûrenin akd olunması ve sudûr-ı izamdan Atâullah Efendizade semahetlü Şerif Efendi Hazretlerinin reis-i evvel ve Meclis-i Maarifi-i Umumiyye azasından saadetlü Hayrullah Efendi Hazretlerinin dahi reis-i sanî tayin buyurulması bit-tasvib hak-i pay-ı alîden istîzan olundukta ol vechile Encümen-i Daniş'in küşadı ve müşârünileyhimanın memuriyetlerinin icrası hususlarına irâde-i keramet ifade-i hazret-i Zıllulahîbî-dirîg ve erzan buyurulmuş olmağın heman

Cenab-ı Hak padişah-ı adîmü'l-misal ve şehenşah-ı derya-neval veliyy-i nimet-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerini kâffe-i husûsatta tevfikat-ı samedaniyyesine makrûn ömr-i şevket-i şahanelerin fevk-ı ma-yetasavver efzûn buyurmak dua-yı vacibül-edası îfasıyla beyan-ı keyfiyete ibtidar olundu.
İnteha.

[s.69] Encümen-i Daniş'in aza-yı dâhiliyesi, reisleriyle berâber kırk olup aza-yı hariciyesi de otuz üçü buldu. Bunların esamîsi eski salnamelerde [yıllıklarda] mukayeddir [kayıtlıdır]. Azalar içinde ashab-ı fazl-ı maarifden haylice zatlar var idi. Lakin ekserîsinin meşagılı [meşguliyetleri] umûr-ı maarifle iştigale müsaid bulunmadığından fiilen [gerçekten] encümene hizmet edecek zatlar pek az idi. Aza-yı dahiliyenin şerait-i intihabiyesinde [seçilme şartlarında], vükela beyninde ihtilaf vaki oldu [anlaşmazlık meydana geldi]. Ekserisinin reyine göre vükeladan bazı zevatın aza-yı dahiliye ıdadına [sayısına] idhaliyle [dahil edilmesiyle] Encümen'e şeref verilmek üzere iktidar-ı tercüme ve telîf kâfî [yeterli] görülmek bazılarının reyine göre fiilen tercüme ve telîf ile meşgul olacak zevattan intihab olunmak [seçilmek] tensîb olunmuş idi ki, Âlî Paşa da bu ikinci kısmın reyinde idi. Hatta, "Biz bu işin içine girmeyelim! Ahengini bozarız!" demiş ise de ekseriyet-i ara [oy çokluğu] ile fiiliyata [yapılan işlere] nazar olunmayıp [bakılmayıp] iktidar-ı zatî [kişisel güç] ile iktifa olundu [yetinildi]. Emr-i intihaba [seçilme işine] zatiyat da[kişisel özellikler de] karıştırılmakla asla ehliyeti olmayanlar da kırklara karışdı. Encümen'in binası sağlam bir esas üzere kurulamadı. Âlî Paşa'nın bu husûsda söylediği doğru çıktı. Encümen'in sûret-i teşkîline [kuruluş şekline] ve vezaif-i mahsûsasına dair [özel görevleriyle ilgili] bir nizamname yapılıp azanın esamisiyle beraber ilan edildi. Gerek dahilî ve gerek haricî azalara bâlâsı [üzeri] tuğralı birer kıta [parça] ruûs-ı hümayûn [berat] verildi. Ahmed Cevdet Efendi de aza-yı dahilî intihab olunmuş bulunduğundan bir ruûs da ona verildi.

Encümen-i Daniş'in resm-i küşadı [açılış töreni] huzûr-ı hümayûnda [padişahın huzurunda] icra olunmak mukarrer olduğundan [kararlaştırıldığından] hîn-i küşadında [açılış sırasında] heyet tarafından bir makale-i hıtabiyye iradı [açılış konuşması yapılması] tensîb edildi. Encümen azalarından arzu edenlerin birer makale-i hitabiye [s.70] kaleme almaları ve tercih olunacak olanların kıraat olunması [okunması] tenbih

olundu. O yazılan hitabelerden Ahmet Cevdet Efendi'ninki cümleye [hepsine] tercih olundu.

Ders defterlerimde bulunan o hitabenin sûreti [kopyası] budur:

HİTABE

Âlemde ilm u marifet gibi bir şeref ü meziyet [üstünlük] olamaz. Ve insanın metalib-i zatiyesinin [kişisel isteklerinin] esbab-ı tahsiliyesi [tahsil sebepleri] sanayi ve maarifden başka birşeyle husul bulamaz [ortaya çıkamaz]. Her neye olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner ve marifetin kadr ü kıymeti inkar olunamaz.

“Hel yestevillezîne yalemûne vellezîne lâ yalemûn". Bu gördüğümüz saman ve intizam [düzen ve esaslar] ve ahval-ı enam [canlıların halleri] ve hüsn-i muaşeret-i havass u avam [ileri gelenler ve halkın iyi davranışları] hep ilm ü hünerle husule gelmiş bir eser değil midir? Ve meşhudumuz olan [gördüğümüz] bunca garaib-i umur [tuhaf işler] ve suret-i asayiş ve huzurun [güvenlik ve huzurun durumu] nazar-ı iman ile bakılıp [ayrıntılı olarak incelenip] mizan-ı dikkat-i [dikkat terazisi] hakikat şinasiye [gerçeği bilmeye] vuruldukta Daniş u Maarifden başka bir sebebi var mıdır? Bunun için feth-i ebvabı ilm ü hikmet [ilim ve hikmet kapılarının açılması] tertib-i esbab-ı hüner ü marifet [bilgi ve ustalığın sebeblerinin düzenlenmesi] ile terbiye-i umumiye kaziyye-i hayriyyesinin [hayırlı olan genel eğitim meselesinin] iştihar u intişarına [şöhret bulup yayılmasına] sarf-ı himmet eyleyen [gayret gösteren] devletlerin ceride-i hâlleri şirazegir-i silk-i intizam ve reayasının mesele-i asayişbâlleri suret-pezir-i beka [devamlı meydana geldiği] vü devam olageldiği bahs ü iştibah kabul eder mevaddan değildir [şüphe götürmeyen hususlardandır]. Ve insanın mahiyeti [esası] hayvan-ı nâtık [konuşan hayvan] olduğundan iki cihetli olup hayatının emr-i muhafazası [korunması hususu] ve hiss ü hayatı hasebiyle [gereğince] ihtiyacat-ı cismaniyyesinin [bedeni ihtiyaçlarının] husule gelmesi [çıkması] vesailinin [vesilelerinin] istihsalinde [elde edilmesinde] medeniyüt-tab olduğundan emr-i temeddünce [medenileşmenin gereğince] zaruriyyül-ihtiyac [zorunlu ihtiyaç] olan esbab-ı teshiliyyenin [kolaylaştırıcı vasıtaların] [s.71] istikmalinde [tamamlanmasında] fünun-ı tabiiyye ve riyaziyeye [tabiat ve matematik bilgilerine] muhtacdır. Cihet-i ruhaniyyesi [ruhla ilgili yönü] yani natık ve

külliyat-ı umuru [bütün işleri] müdrik olması [anlaşılması] hasebiyle dahi istifa-yı lezaiz-i ruhaniyyesi [ruhla ilgili lezzetleri alması] için bittabi [doğal olarak] mesail-i hikmet-i İlahiyye'ye [Allah'ın bileceği meselelere] mail ü salik [eğilimli ve o yolda giden] ve gıda-yı ruhanisi mesabesinde [ruha ait gıda derecesinde] olan şiir ü inşa [nesir] ve nüket ü mezaya istimaına [nükte ve meziyetlerin dinlenilmesine] pek aşırı ragıb u mütehalik [can atarak isteyen] olagelmiştir. Bunun için fenn-i hikmet-i İlahiyye'ye dair birçok kütüb ü measir [güzel kitaplar] yazıldığı gibi edebiyattan dahi bunca asar [eserler] ve mücelledat-ı kesire [çokca ciltli eserler] rişte-i tahrirat kılınmış [yazılmış] ve tezyin ve tehzib-i kelam [sözü düzeltmek ve süslemek] için fevkalade vesair fünun-ı lazimeden [gerekli fenlerden] ziyade [fazla] bezl-i cell-i ihtimam olunmuştur [büyük bir özen gösterilmiştir]. Ya bir söz için bu kadar emek sarf eylemek abes ile iştigal [boş şeylerle uğraşmak] demek olmaz mı denilmesin! Zira bu alem-i muzahirde [görünen dünyada] söz gibi nefs-i natıka-yı insnîyyeye [insan ruhuna] müessir [tesir eden] birşey yoktur. Bu sebebden meydan-ı mareke vü pür-haşda [şiddet dolu savaş meydanında] can u baş telaşında iken bir söz ile gayrete gelerek nice yüz bin adam mevki-i fedakârîde [fedakârlık makamında] sabit-kadem olup [sözünde durup] indinde [yanında] en aziz ü leziz [sevgili ve lezzetli] olan hayatını bir söze değiştiği ve bir söz ile ruh-ı insanı [insan ruhunu] fevka ma-yetesavver [düşünülenin üzerinde] ve bin cihan değer şevk u şadmani [şiddetli sevinç] kesb edegeldiği [kazandırdığı] pek çoktur. Sözün rifat-i kadri [değerinin yüceliği] nasıl inkâr olunabilir? İnsanın hayvan ve saireden mabihilimtiyazı [ayrılmasına sebep] olan sıfat-ı madihası [övülen sıfatı] ve tercümanül-kalb [kalbin tercümanı] ve delal -i âlem-i gayb [gayb aleminin cilveleri] olan lisanın olanca bıdaa [bilgi] ve sermayesi söz değil midir?

Söz gibi alemde metin [sağlam] ü payidar [sürekli] bir eser var mıdır?

Eyyam-ı maziyyede [geçmiş günlerde] gelip geçmiş ve cemi-i asarı münderis olup [hiçbir eserinin izi kalmayıp] dar u diyarı [yeri ve yurdu] unutulmuş bunca sahib-i kemal ü kudret [olgunluk ve güç sahibi] olanların adını yad ettiren [hatırlatan] ve bunca ashab-ı daniş u irfanın [bilgi ve kültür sahibinin] namını encümen-i alemde [dünya toplumları arasında] dastan eden [şöhretli yapan] söz değil mi?

Tufan-zede-i fena olan [tufana uğrayıp yok olan] ümem-i salifenin [geçmiş ümmetlerin] ihtira etmiş [meydana getirmiş] oldukları bunca [s.72] sanayi-i garibe [garip sanatlar] ve asar-ı acibe [acayip eserler] bütün bütün mahv [yok] olup gitmiş iken ol vakitler bir şairin söylediği söz mahv olmayarak bu kadar emvac-ı havadis [dalgalı olaylar] içinde yuvarlanıp geliyor! Sözün büyüklüğüne bundan büyük delil ister mi? Ancak sözün kadr ü kıymeti söyleyenin malumat ve marifetine göredir. Zira söz kargah-ı derunda [fabrika içerisinde] dokunmuş bir kumaş-ı bukalemun [renkli kumaş] olduğundan ab ü tab ü taraveti [su ve kuvvet ve tazeliği] ve çarsuy-ı kabiliyette kıymeti kuvve-i akılenin [akıl kuvvetinin] ter-desti-i terbiyesine [ustaca eğitimine] göre olur. Bu cihetle sözün gerek böyle dil-duz u ciger-suz [gönül inciten ve acıklı] olması ve gerek damen-i haşre [kıyamet yaklaşıncaya] kadar payidar olacak derecede bulunması dahi ilm ü kemale mütevakkıfdır. Her lisana şeref veren şamil olduğu [içerdiği] fünun u maariftir. Fünun-ı maarifi havi olmayan lisan her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile asar-ı imardan [bayındır eserlerden] mahrum olan arazi-i haliye [boş topraklar] gibi addolunup [sayılıp] netekim arazinin hududu [sınırları] bit-tayin [belirlenerek] kedd-i yemin [el emeği] ile enva-yı tarhlar [çeşitli bölümler] açılmadıkça dilnişin ü mamur [hoş ve bayındır] olmaz ise lisan dahi tahdid olunup [sınırları belirlenip] da onun üzerine imal-i fikr-i medid ile [ayrıntılarına kadar uzunca düşünüp] divanlar ve fünun-ı mütenevviadan kitaplar yazılmadıkça muteber ve meşhur olamaz! Bu sebebden naşi [dolayı] mahza [sadece] lisanın terbiyesi ve sözün tarz-ı belagat [güzel söylenmesi] üzere olması için ulum-ı edebiyyeden elsine-i adide [bir çok dil] üzere bu kadar kitaplar telif olunmuştur. Velhasıl insanın gerek havayic-i cismaniyyesi [bedeni ihtiyaçları] ve gerek metalib-i ruhaniyesi [ruhî talepleri] hasebiyle tahsil-i ilm ü maarifete muhtac idüğü vareste-i külfet-i ihticacdır. İşte bu emr-i eheme [çok önemli emre] hizmet etmek için muhassenat-ı asriyyeye [asrın hayırlı işlerine] ilave-i cemile [güzel bir ilave] olmak üzere Encümen-i Daniş namıyla bizim gibi acizlerden mürekkeb işbu cemiyyetin inikad ve küşadı hususuna müsaade-i seniyye bi-dirig buyrulmuştur [padişahın izni esirgenmemiştir]. Cenab-ı Hakk'a çok şükürler olsun, bizi bir padişah-ı hakayık-iktinaha [gerçekleri araştıran padişaha] bende etmiştir ki bendegan [kullar] [s.73] ve tebeasın [tabi olanların], sinn-i temyiz-i daniş ü irfana [bilim ve kültürü ayırtetme yaşına] isal [ulaşmak] için efrad u etfal [ferdler ve çocuklar] gibi mehd-i merhamet-i seniyyelerinde [yüce şefkat beşiğinde] terbiye ile ihsan ü inayet-i celilesin [büyük yardım ve iyiliğinin] itmam ü ikmal ediyor [eksiğini giderip tamamlıyor]. Bizlerin ise her hususda aczimiz

[beceriksizliğimiz] ber-kemal [mükemmel] olduğu misillü [gibi] bu babda dahi izhar-ı acz ve ibtihaldan gayrı [zayıflığımızı göstermek ve yalvarıp yakarmaktan başka] bir diyeceğimiz ve aciz olduğumuzu bilerek vüs-i kemteranemiz [çok zayıf kuvvetimiz] mikdarı çabalamaktan başka bir işleyeceğimiz yoktur. Heman müfettihül-ebvab ve lisebebül-esbab-ı teala şanuhu anil-şekki vel-irtiyaṭ hazretleri intizam-bahşa-yı usul-ı adl [adaletin uygulanmasını düzenleyen] ü tertibferma-yı füsul-i satvet ve saltanat olan velînimet-i biminnetimiz efendimiz hazretlerinin [nimet ve lütuf sahibi padişahımızın] ömr ü şevket-i şahanelerin [hayatlarını] efsun ve vücud-ı alem-sud-ı mülükanelerin afat-ı suriye ve maneviyeden [görünen ve manevi afetlerden] masun buyursun [korusun]. Amin. Bihürmeti seyyidil-mürselin [Peygamberlerin Efendisi'ne saygı ile].
İnteha.

Bu hitabe tebyiz olunup [temize çekilip] hazır edilmişti ki altmış yedi senesi Ramazan-ı şerifinin on sekizinci Çarşamba günü Bab-ı Âlî'ye zat-ı şahanenin [padişahın], ertesi günü Valide Sultan'ın inşa-gerdesi [Valide Sultan tarafından inşa ettirilimiş] olan, Darül-Maarife teşrif ile [gelmesiyle] Encümen-i Daniş'i küşad buyuracakları haberi geldi. O gün pek geç vakit Âlî Paşa, Cevdet Efendi'yi yanına çağırıp: "Sizin yazdığınız makalenin kıraatinden [okunmasından] evvel, Sadrazam Efendimizin bir nutk-ı münasible [uygun bir söylevle] feth-i bab-ı makal eylemeleri [açılış konuşması yapmaları] münasib [uygun] olur. Bunu kendilerine arz ve ifade ediniz." dedi. Cevdet Efendi, Reşid Paşa sahilhanesine [yalısına] geldiğinde gece olmuş idi. İftarcılar ve züvvarın [ziyaretçilerin] kesretinden [çokluğundan] hali [boş] bir vakit bulunup da meseleyi anlatmak müşkil idi [zordu]. Bir fırsat buluncaya kadar gece yarısı oldu. Ondan sonra da Reşid Paşa mesail-i mühimme [önemli meseleler] ile meşgul olduğundan ancak sahur vakti hareme girdi. Ferdası [ertesi] [s.74] perşembe günü de erkenden çıkıp Darü'l-Maarife gitti. Hulasa-i kelam [sözün kısası] bir nutuk yazmaya vakit bulamadı. Zat-ı şahane erkence Darü'l-Maarife teşrif buyurdu. Bilcümle vükela ve aza-yı encümen huzur-ı hümayunda [padişahın huzurunda] kaim [ayakta] oldukları halde Reşid Paşa bi'l-bedahe [birdenbire] bu nutku irad eyledi [söyledi]:

REŞİD PAŞA'NIN NUTKU

Veli-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimizin ibtida-yı taht-ı saltanat-ı seniyyelerine [padişahlıklarının başlangıçlarına] revnak [parlaklık] verdikleri yevm-i mesud [mutlu gün] ki lehül-hamd [Allah'a şükür] devlet ve mülkde terakkisi [ilerlemesi] görülmekte olan kuvvet ü mamuriyetin ve alemin nail olduğu [kavuştuğu] saadet ve emniyetin mebde-i mübarekidir [kutlu başlangıcıdır]. İşte ol gün padişahımız bab-ı adaleti teyemmünen [uğur sayarak] açmışlar ve mahamid-i ahlak-ı seniyyelerinin [güzel ahlaklarının] bürhan-ı bahirini [açık delilini] göstermişler idi. Sonra insana insanlığı bildirecek ve herkesi dünya vü ahirette saadet ü selamete erdirecek ulum u maarifin intişarına dahi bir tarik-i suhulet [elverişli yol] açarak Cenab-ı Hakk'a şükürler olsun az vakit içinde semere-i nafiasını [yararlı sonuçlarını] ve irfan-ı hakiki-i şahanelerinin [gerçek bilgilerinin] dahi delil-i kavisini [kuvvetli delilini] gösterdiler. İşte bunun tedabir-i mütemmimesinden [tamamlayıcı tedbirlerinden] olmak üzere bu Encümen-i Daniş'in teşkilini dahi murad buyurup [isteyip] valide-i muhteramelerinin [saygıdeğer annelerinin] eser-i aliye iktifaen [yüce esere kanaat getirerek] ihya buyurdukları [hayat verdikleri] böyle bir eser-i celilde [büyük eserde] bu cemiyet-i hayriyenin [hayırlı cemiyetin] bed-i günü [başlama günü] teşrif-i şahanelerini dahi dirig buyurmayarak [esirgemeyerek] cümle kullarını ihya buyurdular. Bizler nasıl bahtiyar adamlarız ki hayırlı bir asra yetişerek enva-yı niam-ı suriye ve maneviye [çeşitli gösterişli ve manevi nimetler] ile mütenaim olmaktayız [nimetlenmekteyiz]. Ve bizim evladlarımız bizden ziyade bahtiyardır ki [s.75] her bir nimette bizlerle müşterek [ortak] olduktan başka kemalat-ı insanîyyeye [insanın bilgi ve ahlak yönüyle olgunluğu için] lazım olan ulûm u maarifin esbab-ı sühuletini [kolaylaştırıcı yollarını] dahi inayet-i veli-nimetle [nimet sahibinin lütfu ile] hazır ve amade [hazırlanmış] bulmaktadırlar. Hak teala hazretleri saye-i şahaneyi [padişahın himayesini] üzerlerimizde daim buyursun. Amin! Veli-nimet efendimiz Encümen-i Daniş'in küşadını emr ü ferman buyurdular.
İnteha.

Reşid Paşa'nın nutkundan sonra Encümen-i Daniş Reis-i sanîsi Hayrullah Efendi, Cevdet Efendi'nin yazmış olduğu makale-i hitabiyeyi okudu. Ondan sonra Encümen'in birinci eseri olarak Kavaid-i Osmaniye huzur-ı hümayuna arz u takdim olundu. Ve tab u temsili [basılıp çoğaltılması] ferman buyruldu. Onun emr-i tabı [basılma emri] da

Encümen için ibtida-yı müzakere [konuşmaların başlangıcı] addolundu [sayıldı]. Bunun üzerine Sultan Abdülmecid hazretleri Reşid Paşa'ya hitaben "Cevdet Efendi, payesi [derecesi] terfi ile [yükseltilerek] taltif olunsun [gönlü alınsın]. Fakat kendisinin sahihan [gerçekten] memnun olacağı surette [şekilde] olmalıdır. Orasını artık Şeyhülislam Efendi ile müzakere ediniz." buyurdular ve saray-ı hümayunlarına avdet eylediler [döndüler].

Âlî Paşa hemen Reşid Paşa'nın yanına gidip salifüzzikr [adı geçen] nutku tekrar ettirdi. Ve suretini aldı. Cevdet Efendi de bir suretini aldı. Tab olunmak üzere Takvim-i Vekayi ve Cerîde-i Havadis'e gönderildi.

Pederim, Reşid Paşa'nın kudret-i kitabet [yazı yazma gücü] ve kuvve-i nutkıyesini [söylev gücünü] anlatırken der idi ki, "Söylediğini yazmak ve yazdığını söylemek Reşid Paşa'ya mahsus bir hasletti. Kendisi söyleyerek bir kâtip yazdığında tashihe [düzeltmeye] muhtac olmayan bir müsvedde meydana gelirdi. En özenilerek yazdığı gibi söz söylerdi. "Reşid Paşa kudret-i kitabet ve hitabeti [yazma ve güzel söz söyleme gücünü] kendisinde cem etmiş [toplamış] cerbeze-i nutkıyesi [söylev becerisi] nevadirattan bulunmuş [nadir olan] bir zat [s.76] idi. Bu iktidarına [gücüne] malumat [bilgi] ve dirayet [kavrayış], zeka ve fatanet [çabuk anlama] ve azm-i cehd [mücadele azmi] ve faaliyet de munzam [ilave olarak] bulunurdu. Her millette zamanın nadiren yetiştirdiği zevattandı.

Fuat Paşa ile Âlî Paşa da diplomaside mahir zevattan idiler. Fuat Paşa da kuvve-i nutkıyesi mükemmel ve hazır cevab olup mazmunlar [ince sözler] ve nükteli sözler söylerdi. Lakin nutku başka, inşası başka idi. Âlî Paşa, ise pek güzel yazdığı halde kuvve-i nutkiyesi hiç yoktu.

Encümen-i Daniş'in küşadı günü sadır olan irade-i seniye-i şifahiye [padişahın sözlü emri] mucebince [gereğince] Cevdet Efendi tarikınca [usulüne göre] altmışlıya terfî olundu [yükseltildi].

Encümen-i Daniş küşad olunduktan sonra ayda bir kere Darü'l-Maarif'te inikada başladı. Evvel emirde [işin başlangıcında] cereyan eden müzakereden biri Kavaid-i

Osmaniye ile lisanımızın kavaidi [kuralları] zabt olunduğundan [kaydedildiğinden] bir de lügat kitabı yapılıp, 1isanımızda zebanzed [söylenegelmiş] olan Arabî ve Farisî vesair ecnebî [yabancı] lafız1ar [kelimeler] kendi lisanımızdan addedilerek tayin ve tahdid edilip [sınırlandırılıp] hariçte kalan elfaz-ı garîbe [garip kelimeler] istimalinden [kullanımından] vazgeçmek meselesi idi. Öyle bir lügat-ı Osmaniye telif olunmak üzere bir komisyon teşkil edildi. İlm-i tarih [tarih ilmi] de birkaç kısma taksim ve azadan bazı zevata tevzi olunduğu [dağıtıldığı] sırada bin yüz seksen sekiz senesinden bin iki yüz kırk bir senesine kadar olan vekayiin [olayların] yazılması Cevdet Efendi'nin uhdesine [sorumluluğuna] verildi ve elfaz-ı garîbe istimalinden ve tekellüfat-ı münşiyaneden [katiplerin karşılaştıkları zorluklardan] sarf-ı nazarla [vazgeçilerek] herkesin anlayacağı tabirat [ifadeler] ile yazılması tembih olundu. Onun üzerine Cevdet Efendi, Tarih-i Cevdet'in tahririne başladı. Bilfiil [gerçekten] işe yarayacak azaya [s.77] tevzi olunan telifat içinde Tarih-i Cevdet'ten başka bir eser meydana çıkarılamadı.

Reşid Paşa, mevki-i iktidarda [hükümetin başında] bulundukça siyasiyattaki [siyasetteki] maharet ve mesaiyesiyle [çalışmasıyla] haricen [dıştan] düvel-i muazzama [büyük devletler] ile teyid-i münasebat [ilişkileri kuvvetlendirme] ve dahilen [içten] neşr-i ulûm ve tanzim-i kavanin-i cedîde [yeni kanunlar düzenleme] ve nizamat [kanun hükümleri] ile az zamanda pek çok işler görerek devlet ve milletine hizmetler etmiştir. Teceddüd ve terakki ol vechile [o şekilde] gitse idi, kendisi hep mevki-i iktidarda bulunup da o hizmetlerde devam mümkün olsa idi, daha pek çok şeyler meydana gelmiş bulunurdu. Hatta mevkiinden emin olamayarak, bazen hayatı için korkular geçirerek, her mevkie geçtikçe azminde devamı da, kendisinin pek büyük ikdam [gayret] ve sebatını [kararlılığını] ibraz eyler. Lakin bu gayur [gayretli] adam ikide birde mevkiinden atılarak başladığı şeyi öbür mevkie gelişinde ikmale [tamamlamaya] mecbur oluyor. Mevki-i ikbalde [iyi bir mevkide] bulundukça dahi bir çok düşmanları onunla uğraşıyorlardı. Az zamanda meydana getirdiği âsâr-ı nafianın [faydalı eserlerin] mühimlerinden [önemlilerinden] bulunan Encümen-i Daniş'in küşadı da ona yeniden düşmanlar peyda etmiş ve bunlar arasında pek sahib-i nüfûz [güçlü] bir düşman daha kazandırmış oldu! Şöyle ki, Encümen-i Daniş'in küşadı günü vükela ve memurîn iki sınıfa taksim olunup [bölünüp] biri ashab-ı daniş [bilgi sahipleri] addolunan Reşid Paşa takımı idi. Diğer kısım bunların haricinde kalmakla onlar Reşid Paşa'ya dilgîr olmuşlardı [kırılmışlardı]. Hariçte bırakılanlardan biri de Fethi Paşa idi ki, damad-ı

şehriyarî [padişahın damadı] ve o anda Tophane Müşîri ve mazhar-ı kemal-i teveccüh-i şehriyarî olarak [padişhın büyük sevgisiyle şereflenerek] adeta müsteşar-ı saltanat [saltanat danışmanı] makamında idi. Evvelleri [önceleri] usûl-i cedidenin vaz-ı tesisinde Fethi Paşa, Reşid Paşa ile hemefkâr [aynı fikirde] iken muahharan araları şekerab oldu [bozuldu]. Aralarındaki [s.78] burûdet [soğukluk] Encümen-i Daniş'in küşadı gününde kesb-i şiddet eyledi [arttı]. Ondan sonra Fethi Paşa Meclis-i Maarifin işlerini tervicde [desteklemede] ekseriya taraf-ı hilafta [karşı tarafta] bulunmuştur. O zaman Kaptan-ı Derya olan Damad Mehmed Ali Paşa da, Reşid Paşa'nın pek büyük düşmanı olup daima ona zıd bulunur, onun aleyhinde entrika çevirip, umûr-ı hükümeti kendi eline almak isterdi. Reşid Paşa ise reyinde musırr [ısrarlı], azm ü sebat sahibi bir zat olup hiçbirine serfürû etmezdi [boyun eğmezdi].

Fethi Paşa'nın Reşid Paşa'ya gücenmesi neticesi olarak, 1268 senesi Rebiülahiri beşinde Reşid Paşa azl edilerek Rauf Paşa sadrazam oldu. Bir hafta sonra Reşid Paşa'ya Meclis-i Vala riyaseti tevcih buyruldu [verildi].

Cemaziyelevvelin on sekizinde yine Reşid Paşa sadrazam oldu. Mısır Valisi Abbas Paşa'dan aza-yı hanedanı ve pederinin emektarları müştekî [şikayetçi] olup, umera-yı Mısriye [Mısırlı beyler] takım takım İstanbul'a gelerek gördükleri bed [kötü] muameleden şikayet etmekte olmalarıyla, Reşid Paşa'nın onları sahabet etmesinden [sahip çıkmasından] Abbas Paşa ile aralarına burûdet ve mübayenet [ayrılık] düşmüştü. Bab-ı Ali ile Mısır valisi arasındaki mübayenet iyi bir şey olmadığından, bunun refi [kaldırılması] için Sadaret Müsteşarı Fuat Efendi'nin memuriyet-i mahsusa [özel vazife] ile Mısır'a izamı [gönderilmesi] karargîr oldu [kararlaştırıldı]. Bundan başka Mehmed Ali Paşa mahdumları [oğulları] ve kerimeleri [kızları] pederlerinden kalan mirası istemekte, Abbas Paşa da buna yanaşmamakta bulunduğundan bu miras meselesine de bir suret vermek lazime-i hâlden [durumun gereğinden] olmakla, bunun için de ulemadan birinin birlikte gitmesi tensib olunarak Fuat Efendi'ye Cevdet Efendi terfik [arkadaş] edildi. Altmış sekiz [s.79] senesi Cemaziyelahiresinin üçüncü günü Saik-i Şadî nam fırkateyn vapur-ı hümayununa [padşah vapuruna] rakiben [binerek] Mısır'a hareket eylediler. Mah-ı mezkurun [adı geçen ayın] on beşinci günü Mısır'a vasıl oldular.

Fuat Efendi'yle Cevdet Efendi Mısır'da Haysun? nam saraya, misafir edildiler. Mevsim ilkbahar olup İstanbul'da henüz Boğaziçi'ne naklolunmamış iken Mısır'ı pek sıcak bulan Cevdet Efendi, İstanbul'u hatırladığı gibi Reşid Paşa'dan iftirak [ayrı kalma] da ona güç gelmiş olduğundan bir gazel söylemiş idi ki o gazelin ahir [son] beyit1eri şunlardır:

Anıp İstanbul'u feryadım ile eylerim ahenk
Burada ud u kanun perdesin gûş ettiğim demler
Gelince yâda Cevdet ağlarım sadr-ı keremkârın
Der-i lütfunda ekdarı feramûş ettiğim demler
Reşid Paşa-yı derya-dil ki Nilasa akar eşküm
Gelüp yada mey-i feyzi ile cûş ettiğim demler

Fuat Efendi bu memuriyette muvaffak [başarılı] oldu. Mısır'ın senevî [yıllık] altmış bin kese vergisini seksen bin keseye iblağ ettirdi [ulaştırdı]. Miras meselesi de sulhan [uzlaşılarak] tesviye olundu [düzenlendi].

Mısır beylerinin emelleri Abbas Paşa 'nın azl ve tebdili [görevden alınıp başkasının atanması] olduğu halde Fuat Efendi'nin o yola gitmemesinden dolayı, ondan memnun olmamışlar ise de Abbas Paşa pek memnun oldu. Fuat Efendi'nin hizmeti devleti nezdinde makbul oldu [beğenildi].

Mısır ricalinden [ileri gelenlerinden] bundan hoşnut olmayanlar Fuat Paşa'nın uzlaşmak suretiyle işi tesviye eyleyip Abbas Paşa'nın azli yoluna gitmemesi, [s.80] Abbas Paşa'dan aldığı birçok altınlara tamaan [aç gözlülüğünün] olduğunu söylemeleriyle iyice güft u gû [dedikodu] olmuş ise de Mısır'da Fuat Paşa ile bulunmuş olan pederim derslerimizin Mısır'a ait bu kısmını takririnde [anlatmasında] Fuat Paşa'ya Abbas Paşa tarafından bir meblağ-ı cesim [büyük miktar para] verildiği muhakkak ise de, Fuat Paşa göreceği hizmeti o para meselesine uydurarak yapmayıp, Abbas Paşa ile uzlaşmak cihetini devletine nafî [faydalı] gördüğü için öyle yapmış ve bundan memnun kalan Abbas Paşa da ona atiye [bahşiş] vermiş olduğunu anlatmış idi. Cevdet Efendi, paraların vürûdunu bildiği halde, o meblağ-ı küllinin [bütün paranın] miktarını ne Cevdet Efendi Fuat Paşa'ya sormuş, ne de Fuat Paşa ona söylemiştir.

Fuat Efendi, Mısır'dan avdet eylediğinde gördüğü hizmeti Reşid Paşa da takdir ve tahsin eyledi [beğendi]. Lakin, bu takdiratını söylediği zaman tavrındaki donukluk birşeye

adem-i memnuniyetini [memnuniyetsizliğini] hissettiriyordu. Buna Fuat Efendi, Abbas Paşa'nın azli cihetini [yolunu] tutsa idi, Reşid Paşa daha memnun olacağı manasını veren olmuş ise de Reşid Paşa o fikirde olsa kendi gönderdiği Fuat Paşa gider iken onu hissettirmesi ve ona o yolda talimat vermesi lazım gelmez mi?

Halbuki, o husus için muvafık ve münasip göreceği suretle harekette tamamıyla muhtar [serbest] olarak göndermiş. Mehmed Ali Paşa'ya verilecek fermanın evvelce müsveddesini kendisi yazdığında, koymuş olduğu senevi seksen bin kese vergi, onun azli ile yerine geçen heyet-i vükela tarafından altmış bin keseye tenzile [indirmeye] muvafakat [razı] olunması, o vakitten beri Reşid Paşa'yı üzmüş olan mesailden [meselelerden] bulunduğundan, Fuat Paşa'nın onu seksen bin keseye iblağı Reşid Paşa'nın o hususstaki emelinin husulü [sonucu] demek idi.

[s.81] Bir de Abbas Paşa İngilizlere yaklaşıp, hatta İngilizleri kendinden hoşnut etmek üzere Mısır'dan Süveyş'e bir demir yolu inşa ettirmiş ve kendi mevkiini husemasına [düşmanlarına] karşı temin eylemiş. O zaman Reşid Paşa ile Abbas Paşa beyninde mübayenet vukua gelip, Reşid Paşa, Abbas Paşa aleyhinde bulunduğu halde Abbas Paşa'nın İngilizler ile arası iyi olmasından ona bir şey yapamadığı ve yapmayı muvafık [uygun] bulmadığı vakıf olanlarca [haberi olanlar tarafından] malum olması keyfiyeti [durumu], Fuat Paşa'nın azil yolunu tutmasından muğber olmasına [gücenmesine] zıd düşerek, bir tenakuz [çelişki] meydana getirir ve bir sebeb-i diğerin [diğer sebebin] mevcudiyeti kendini hissettirir. Belki Mehmed Ali Paşa'nın kendi önüne serdirmek istediği altmış bin kese, yani üç yüz bin lirayı itip bakmamış olan o büyük adam, kendi şakirdinin [öğrencisinin] de atiyye olarak dahi verilen altınlara öylece muamele eylediğini göremediğinden dolayı mahzûn olmuştur [hüzünlenmiştir]. Bu Mısır memuriyetinden sonra, Reşid Paşa ile Fuat Efendi arası zahiren [görünüşte] yine evvelki gibi pek iyi gitmekte ise de batınen [iç yüzünde] biraz şekerab oldu.

ZEVK U SEFAHAT

O zamanın Meclis-i Vükela heyeti Sadrazam, Şeyhülislam, Serasker, Kapdan-ı derya, Tophane müşîri, Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye reisi, Hariciye nazırı, Maliye nazırı, Hazine-i Hassa nazırı [sarayın gelir ve giderlerinden sorumlu bakan], Evkaf-ı Hümayun

nazırı, Ticaret nazırı, Zaptiye müşîri, Müsteşar-ı sadr-ı alî, Valide kethüdası olanlardan ibaret idi. Sadaret [s.82] mazullerinden [Sadrazamlıklarına son verilenlerden] bazıları Meclis-i Âliye memuriyeti unvanıyla Meclis-i Vükela azasından addolunurlardı.

Sadrazam, Serasker, Kaptan-ı derya, Tophane müşîri, Meclis-i Vala reisi, Zaptiye müşiri daima vüzeradan [vezirlerden], Müsteşar-ı sadr-ı alî, rütbe-i bala [Anadolu ve Rumeli kazaskerliğinden sonra gelen en yüksek rütbe] ashabından, sairleri bazen vüzeradan ve bazen rütbe-i bala ashabından bulunurlardı. Vezir olan vükelanın şehriye [aylık] altmış binden yüz bin kuruşa kadar Hazine-i Maliye'den muhassis [tahsis olunmuş] maaşları ve mükemmel tayinatları [erzakları] ve rütbe-i bala ashabının otuz bin kuruştan elli bin kuruşa kadar maaşları ve et, ekmek tayinatları olduktan başka nezaretlerin [bakanlıkların] ekserinde nazırlara mahsus harçlar dahi var idi. Alelhusus Maliye nazırının tahsildariyesi küllî [çok] miktara baliğ oluyordu [ulaşıyordu].

O vaktin bin kuruşu, yirmi dirhem [gümüş para] miktarı altına yahut üç yüz yirmi dirhem [1/400 okka = 1283gr/400] kadar sîm-i halise [saf gümüşe] müsavi idi [denkti].
Bab-ı Alî ricalinden Deavî nazırı [Adalet bakanı] ve Beylikçi ve Amedî [Divan-ı Hümayun başkatibi] ve Teşrifatçı [protokol görevlisi] bulunanlar, rütbe-i ula sınıf-ı evvelini [en üst rütbede birinci sınıfa] haiz [sahip] olup, şehriye on iki bin beş yüzden yirmi bin kuruşa kadar maaşları ve mikdar-ı kifaye [yeterli miktarda] et ve ekmek tayinleri, bazılarının mansublarından [memuriyetlerinden] harçları dahi var idi. Sadrazam ve Hariciye mektupçuları ve Divan-ı Hümayun tercümanı, Dahiliye ve Hariciye kâtipleri ve Meclis-i Vala tahrirat müdürü ve Deavi nazırı muavin-i evvel ve sanîsi [birinci ve ikinci yardımcısı] ve Evrak Müdürü bulunanlar rütbe-i ula sınıf-ı sanîsini [en üst rütbede ikinci sınıfa] haiz olup, şehriye altı binden on bir bin kuruşa kadar maaşları ve bazılarına Taşra vüzerası Kapu kethüdalığı ilave-i memuriyet edilerek [ek vazife olarak verilip] bunun [s.83] için dahi şehriye bin kuruştan iki bin beş yüz kuruşa kadar maaş veriliyordu. Bu mansıb sahiplerinin maiyetlerindeki [emri altında bulunan] kalemler de rütbe-i sanîye ashabından üçer bin kuruş şehriye maaş alır, müteaddid [çok sayıda] ser-halife [baş kâtip] ve muavin ve mümeyyizler [katiplerin yazılarını düzeltenler] bulunurdu. Amedî odasının usûl-ı müttehizesi [kabul etme yöntemi] mucebince rütbe-i saniye ashabından yirmi nefer [kişi] hulefası [memuru] olup, şehriye ikişer bin beşer yüz ve kudemasının [kıdemlilerinin] daha ziyade [fazla]

maaşları vardı. Sair [diğer] aklam [memur daireleri], Bab-ı Alî'de mevcut olan ketebenin [katiplerin] rütbeleri mütefavit [bibirinden farklı] olduğu gibi şehriye maaşları dahi yirmi beş kuruştan iki bin beş yüz kuruşa kadar bulunurdu.

Divan-ı Hümayun kalemiyle ondan müfrez [ayrılmış olan] Mühime, Ruus ve Tahvil kalemlerinde bulunan ketebenin senevî seksen bin kuruştan yirmi bin kuruşa kadar bedel ile mukayyed [kayıtlı] zeamet1eri olup bilaveled [çocuksuz] vefatlarında bedel-i zeametleri maaşa tahvil ile [dönüştürülerek] o kalemlerin ketebesine tahsisi [ayrılması] nizama rabt olunmuştu [bağlanmıştı].

İşte Bab-ı Alî'nin icmal-i ahvali [durumlarının özeti] bu minval [şekil] üzere olup devair-i saire [diğer daireler] ricali ve memurîn ve ketebesi onlara mukis idi [kıyas edilebilirdi].

Şeyhülislamın maaşı ve tayinatı şehriye yüz bin kuruşa baliğ olurdu. O vakit on yedi, on sekiz kadar sudûr-ı kiram [kazasker] bulunup, bunların eskisine yani en evvel Rumeli payesi [rütbesi] almış olana alim olsun, cahil olsun reisülulema [Rumeli kazaskerliği yapmış olanların en kıdemlisi] denilip onun şehriye maaşı on beş bin kuruş idi. Diğer Rumeli payelilerinin arpalıkları ile zamîmesi [ilavesi] olan maaşları şehriye dokuz bin kuruş ve Anadolu payesinde bulunan sudûrun şehriyeleri yedişer bin kuruş idi. [s.84] İstanbul, payesinde dahi bir hayli zevat bulunup, bunların arpalıkları dahi şehriye üçer bin beşer yüz kuruşa iblağ olunurdu. Sair mevalînin [mevleviyyet rütbesindeki kadıların] arpalıkları ve müderrisînin [medrese hocalarının] maişet ve maaşları mütefavit surette idi.

O zamanki memurîn-i hükümetin [devlet memurlarının] kimisi de hane ve sahilhane tedarikine [edinmeye] muhtaç bulunmakla, ara sıra bazılarına ataya-yı seniye [padişah hediyeleri] veriliyordu. Müteneffizîn ve müntesibîne [nüfuzlu ve intisab edenlere] şuradan buradan haylice hediyeler gelirdi. Bol bol maaşlar her ay çıktığı halde sefahat [zevk ve eğlenceye aşırı düşkünlük] de ilerlemiş olduğundan, bunlardan çoğu sıkıntı ile geçinirler ve bir haylisi de medyun [borçlu] idi. Mesireler ashab-ı zevk [zevk sahipleri] ile lebaleb [ağzına kadar] doluyor, kalbe keder ve zihne gam getirecek şeylerden herkes ictinab ediyor [sakınıyor]. Bir hayat-ı behiştî [cennetlik hayat] imrarına [geçirilmeye]

çalışılıyor. Zevk ve neşe hükümran oluyor [hüküm sürüyor]. Sanki dünya cennet yapılmak isteniliyordu! Şirket vapurlarının Boğaziçi'ne işlemeye başlaması sahilhanelerin fiyatını terakki ettirmiş [artırmış], her tarafta emlakin [mal ve mülklerin] kıymeti yükselmiş, alafranga melbûsat [Batı usulü giyecekler] ve tecemmülata [süs eşyalarına] rağbet, hanımların dahi alafranga giyinmeleri, modalar o zamanlar başlamıştı. Alafranga libas [elbise] ve moda Saray-ı Hümayun'a da dahil olmuştu [girmişti]. İstanbul'da ahz u ıta [alışveriş] çoğaldı. Esnaf takımı zengin oldu. İstanbul'da bir servet-i kâzibe [yalancı servet] görülüyordu. Halbuki emr-i ticaretçe [ticaret işinde] ithalat ve ihracatın muvazenesi [dengesi] bozuldu. Avrupa'ya aled-devam nukûd-ı külliye [çok miktarda nakit para] gidiyordu. Muvazene-i maliye [gelir gider dengesi] şaşıp devletin varidatı [gelirleri] masarifini [giderlerini] korumuyordu. Halbuki Hazine'nin ahvaline Bab-ı Alîce malumat-ı sahîha [gerçek bilgi] olmadığından muvazeneye ehemmiyet [önem] verilmiyordu.

[s.85] 1267 senesinde Maliye Nazırı Nafiz Paşa bu halden şikayete başladı ve bir gün Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da "İşte! Bu ay başında aylıklar verilemeyip bir hafta tehire [geciktirmeye] mecburiyet görüldü!" demesiyle vükela şaşırdı, telaşa düştü. "Bir ayın ahirinde herkes müstahak olduğu [hak ettiği] aylığını yeni ayın birinci günü isteyip de verilemezse Hazine iflas etmiş olmaz mı? Halimiz ne olur?" diye düşünmeye başladılar. Reşid Paşa da, "Zat-ı Şahane bunu duyarsa ne buyurur?" diye telaşa düştü. Bunun üzerine Maliye Hazinesi'nin hâlini anlamak üzere Meclis-i Vala Dairesi'nde bir komisyon teşkil olunup, buna Serasker Rüşdü Paşa, Hariciye Nazırı Âlî Paşa, Müsteşar-ı Sadr-ı Âlî Fuat Efendi ile ol vakit Maliye'de defterdar bulunan Halid Efendi memur oldu. Hazineden defterler getirilip irad ve masraf muvazene edildi. Görüldü ki devletin masarifi varidatını aşmış! Maliye işi sahihan [gerçekten] fenalaşmış! Hazine bir "kriz" haline düşmüştü.

"Kriz" lafzının [kelimesinin] lisan-ı Türkî'de [Türkçe'de] tercümesini bulamadıklarından ona mukabil [karşılık] kelime bulmak da bir mesele oldu. Bir gece Fuat Efendi'nin yalısında o husus hakkında konuşulurken Cevdet Efendi bunun için "Buhran" lafzını bulmakla "Kriz"in tercümesi olmak üzere kabul olundu. Bu hususa dair takdim olunan arz tezkeresinde "Hazine-i Maliye'nin Hâl-i Buhranı" diye tahrir kılındı. Ondan sonra kriz makamında [durumunda] buhran kelimesi istimal edildi [kullanıldı].

1268 tarihinde maliye meselesi kesb-i ehemmiyet eyledi [önem kazandı]. Bab-ı Alî'de herkes ondan bahsetmeye başladı. Umûr-ı Maliye'yi [mali işleri] ıslah [düzeltmek] için evvela [s.86] kâide-i tasarrufa [tasarruf kuralına] riayet lazım iken istikraz [borçlanma] yolu açılmak istenildi. Bu yolu en ziyade tervic eden [destekleyen] Fuat Efendi idi. Nihayet Fransa'dan istikraza karar verildi.

O zamanlar Reşid Paşa ile Damad Fethi ve Mehmed Ali Paşalar arasındaki nifak [bozukluk] ve muhalefetten dolayı Reşid Paşa Sadaretten azl edilegelmekte olduğundan bu kere Fethi Paşa ile Reşid Paşa arasındaki nifak ve mübayenet [ayrılık] kesb-i şiddet eylediğinden zat-ı şahane ikisini de azledip Âlî Paşa'yı sadrazam ve Fuat Efendi'yi de hariciye nazırı nasb eylemiştir.

ÜSTAD İLE ŞAKİRDLERİ

Halk, Reşid Paşa'nın yerine Âlî Paşa'yı yakıştırmayıp öyle bir adamın yerinde Âlî Paşa'yı küçük görüyorlardı.

Âlî Paşa, Sadaret'e geldiğinde istikraz akdi [sözleşmesi] meselesiyle meşgul oluyordu. Fethi Paşa, zat-ı şahaneye, "Pederiniz iki defa Rusya ile muharebe etti, bu kadar seferler aşırdı, bunca gaileler [felaketler] geçirdi, hariçten bir para istikraz etmedi. Zaman-ı hümayununuz asayiş üzere geçmiş olduğu halde istikraza alem [lüzum] nedir?" demekle zat-ı şahane bundan müteessir olarak istikrazın menini [durdurulmasını] iltizam buyurdu. İstikraz mukavelesi [sözleşmesi] imzalanmış bulunduğundan Bab-ı Alî de bunu iltizam ediyordu. Fransız sefiri [elçisi], Fuat Efendi'ye alemin halini beğenemediğini, bir muharebe [savaş] zuhuru [çıkması] ihtimalini söyleyerek ellerinde biraz altın bulunmak üzere istikrazın bozulmaması nasihatinde bulunmuş olduğundan Fuat Efendi, zat-ı şahaneyi o babda iknaya [s.87] pek çok çalışmışsa da faidesi olmayıp zat-ı şahane Fuat Efendi'ye, "Ben bu devleti selefimden [benden öncekilerden] nasıl buldum ise halefime [benden sonrakilere] öylece terk edeceğim! Eğer bu istikraz bozulmaz ise saltanattan istifa ederim." buyurmuştu. Binaenaleyh mezkur istikraz fesh olundu [bozuldu]. Ve bundan dolayı itası [verilmesi] lazım gelen tazminat akçası beynelvükela [vekiller arasında] tevzi ve tahsil kılındı [paylaştırıldı ve toplandı].

Bu istikraz muhalefeti zamanında, Fethi Paşa'ya ahibbasından [dostlarından] biri, "Niçin Bab-ı Alî'ye böyle zıt gidiyorsun? Bab-ı Alî'ye karşı gitmek iyi şey değildir!" dediğinde Fethi Paşa cevaben "Ben Bab-ı Alî'ye asla muhalefet etmek istemem. Lakin biliyorum ki bu devlet beş kuruş borç ederse batar! Zira bir kere borca alışırsa sonra önü alınmaz! Düyûna [borçlara] müstağrak olur [batar], gider." demiştir.

Bu mesele için pederim merhum demiştir ki:
"Müteakiben [sonra] Rusya muharebesi zuhura geldi [meydana çıktı]. Mecburiyet-i sahiha [gerçek zorunluluk] tahtında [altında] olarak Avrupa'dan bir miktar altın istikraz edildi. Bu vechile istikraza alışıldı. İstikraz işlerinde bulunan bazı vükela ve memurîn dahi bundan temettua [faydalanmaya] melûf oldu [alıştı]. Ondan sonra artık önü alınamayıp Fethi Paşa'nın dediği gibi hâller zuhura geldi. Cism-i devlete [devletin bünyesine] onulmaz yaralar açıldı. Biz hârını [dikenini] çekiyoruz! Yaralarımıza beyhûde nemek-i teessüf [keder tuzu] ekiyoruz!"

Sultan Abdülmecid beytülmalı [hazineyi] muhafaza hususunda gayret gösteriyordu. Hatta Fuat Efendi Amedci iken saray-ı hümayundan ihraç olunan [çıkarılan] bir ağaya Maliye Hazinesi'nden şehriye iki yüz elli kuruş maaş tahsis ile Sadrazam bulunan Reşid Paşa tarafından arz olundukta, Sultan Abdülmecid, "Benim hizmet-i mahsusamda bulunan adamın Maliye Hazinesi'nden [s.88] maaş almaya ne hakkı vardır?" diye maaş-ı mezkurun Hazine-i Hassa'dan [hanedan hazinesinden] tahsisini ferman buyurmuştu.

Âlî Paşa, her ne kadar efendisi olan Reşid Paşa'ya sûreta [görünüşte] hürmet ve riayette kusur etmiyorsa da rekabet ve hırs-ı cah [mevki hırsı] bu tebeddül [değişme] münasebetiyle sîrette [içte] hâli başkalaştırmış idi. Fuat Paşa da Heyet-i Vükela'da bulunmakla Alî Paşa ile müttehid olup [birleşip] Serasker Rüşdü Paşa da onlarla birleşerek üçü akânim-i selase gibi ittihad ile Reşid Paşa aleyhine düştüler. Âlî Paşa takımından madûd [sayılı] iken onlar da Reşid Paşa takımından ayrıldılar.

Amedci Mahmud Nedim Bey de evvelce Reşid Paşa'nın havass-ı huluskâranından [saygın dalkavuklarından] iken yeni çıkan tarafa dönmüş ve Sadaret Müsteşarlığı'na geçmeye çalışmış ise de Beylikçi Şevket Bey'in kıdemi kırılamayıp o nasb olunmakla Mahmud Bey de Fransızca bilmediği halde Hariciye Müsteşarı nasb olunmuş. Mahmud

Nedim Bey lisan-ı aşina olmadığından [dil bilmediğinden] bu memuriyetin kendisi için muvakkat [geçici] olduğunu bilerek hoşnut kalmamıştır.

Memurîn de ikiye münkasım olarak bir takımı bunlara meyl etti. Bir takımı da Reşid Paşa taraftarlığında sabit kaldılar.

Bu hâl zavallı Reşid Paşa için elîm [acı verici] idi. Kendi talim eyleyip [eğitip] yetiştirdiği ve iki kolu mesabesinde [derecesinde] bulundurduğu, kendisine sırdaş edindiği, maharet-i siyasiyesinden [siyasetteki becerisinden], tecrübe ve melekesinden feyizyab eylediği [yararlandığı], birini kendi eliyle vüzerata [vezirliğe], diğerini rütbe-i balaya kadar çıkardığı bu iki sevgili ve kıymetli şakirdlerinin ona öyle arkalarını çevirivermeleri gücüne gitmeyecek birşey değildi. O esnada Reşid Paşa nazar-ı hümayundan [padişah karşısındaki itibarı] [s.89] sakıt olduğu cihetle [düşmesi sebebiyle] memurînden hiç kimse onun dairesine gitmiyordu. Zairlerden [ziyaretçilerden], hulûskârlardan oturacak, durulacak yer bulunmayan o daire sessiz ve tenha bulunuyordu.

Damad Said Paşa fıkrasında [bölümünde] Reşid Paşa'yı terk etmeyip yanından ayrılmayan Cevdet Efendi o defa da Reşid Paşa'yı yalnız bırakmadı. Bundan dolayı da Bab-ı Alî'de bulunanlar Cevdet Efendi'den bigane [uzak] duruyorlardı. Hatta Bab-ı Alî'ye Tunus, Yemen, Dağıstan, Hive, Hokand gibi diyardan gelen Arabî ve Farisî evrakı Cevdet Efendi tercüme eder ve icabına göre arz ettirip cevaplarını kaleme almakta iken, Âlî Paşa sadarete geleli o misillû esrara dair olan evrakı Cevdet Efendi'ye vermiyor, Bab-ı Alî'de ise ondan başka onları tercümeye ve cevap tahririne muktedir mütercim [tercüman] bulunmadığından o kâğıtlar mevkûf [gerekli işlem görmeden] duruyordu.

Cevdet Efendi'nin bu fedakârlığı Reşid Paşa takımı tarafından takdir olunacak yerde onlar da Cevdet Efendi'nin Fuat Efendi ile görüşmesinden dolayı ona yan bakıyorlardı. Bundan dolayı Cevdet Efendi, Reşid Paşa dairesinden gördüğü barid [soğuk] enzara [bakışlara] tahammül ile yine Reşid Paşa'sını bırakmıyordu. Fuat Efendi'den geçmek de Cevdet Efendi için mümkün değil idi. O Fuat Efendi de ondan vazgeçmeyecek kadar severdi. Onunla bir kardeş gibi yaşamaya alışmışlardı. Reşid Paşa'yı o menkûbiyet

zamanında terk etmemesi de herkesin kendisinden uzak kaçmasına bais [sebep] oluyordu.

Eski hâlinde kalan bir de Beylikçi Şevket Bey idi. Şevket Bey, Reşid Paşa'nın havass-ı bendeganından [en iyi adamlarından] bulunduğu hâlde Âlî Paşa'ya da ihlası [sevgisi] [s.90] vardı. Reşid Paşa ile Âlî Paşa'nın arası açılıp tarafeyn [iki taraf] yekdiğerin [birbirinin] aleyhinde oldukları cümlenin malumu iken muhlis [samimi] ve safdil [kolay kanan] Şevket Bey, "Hiç öyle şey olur mu?" diyerek buna ihtimal veremediğinden iki taraf ile de halisane görüşürdü. Lakin Cevdet Efendi'nin Reşid Paşa ile olan münasebeti ve hususiyeti ve Fuat Efendi ile olan ünsiyet [ahbaplık] ve arkadaşlığı Şevket Bey'in Reşid Paşa ve Âlî Paşa ile olan ahbablığına benzemediğinden her iki taraf da ona ziyade [fazlaca] ehemmiyet veriyorlardı. Hülasa sanki, Cevdet Efendi karantinalı imiş gibi herkes onunla ihtilattan [karşılaşıp görüşmekten] ictinab ediyordu. Reşid Paşa ve Fuat Efendi her ikisi de Cevdet Efendi'ye olan hüsn-i muamelelerini değiştirmemişlerse de Reşid Paşa dairesi halkıyla Bab-ı Alî tarafının bu yoldaki şeylerini çekmeye de pek çok tahammül lazım geliyordu.

Reşid Paşa adamlarından ve Cevdet Efendi'nin ahibbasından bulunan biri ona nasihat yollu "Ya bizim tarafa gel! Ya öte tarafa git! İki bayraktan birine yazıl! Zira buraya gelip gittiğin için heyet-i hazıra [şu anki heyet], senden emin olamaz. Biz yarın meydana çıkarsak birinci işimiz seni ezmektir" demiş. Cevdet Efendi cevaben; "Ben daîyan-ı devlettenim [devlete dua edenlerdenim]. Küçük rütbede bir adamım! Vükelanın ihtilafına karışmak bana yakışmaz. Ben herkesle barışığım. Behemehal [mutlaka] bir bayrak altına girmek lazım gelirse Bayezid Meydanı'nda bir bayrak açıp yalnızca altına otururum." demiş.

Kendilerinden geçmemek için düçar olduğu [uğradığı] bu muamelat-ı nareva [yakışmayan muameleler], artık Cevdet Efendi'nin pek ziyade gücüne gidiyordu. Reşid Paşa'yı terk etmeyi nankörlük addeylediği gibi ona pek büyük muhabbet-i kalbiyesi [kalpten sevgisi] vardı. Fuat Efendi ile o zamana kadar olan ünsiyet ve muhabbet-i uhuvvetkârâneyi [kardeşçesine sevgiyi] de [s.91] unutamazdı. Ve onu da pek severdi. Sevdikleri tarafından gelen bu burûdet ise ona o kadar tesir etti ki o alemden bütün bütün çekilmek, memuriyeti de alem-i siyasiyatı [siyaset dünyasını] da terk ile geldiği

yere, medrese alemine gitmek, eski tasavvurlarını meydana getirmek üzere karar verdi. Onu, o medrese odasından çekenler şimdi onu ısındırmış oldukları alemden soğutuyorlardı. Cevdet Efendi o zaman şu beyti söylemiş idi:

Yarin vefası yok dil-i ağyar
Cevdet azîmet etmeli uzlet diyarına

Fatih Medresesi'ndeki odasının döşemelerini tecdid ettirmeye [yeniletmeye] teşebbüs eyledi. İkmal olunduğunda oraya çekilmesi mukarrer idi [kesindi].

O esnada, yani 1268 senesi Zilkadesi'nin selhi [sonu] olan salı günü, bağteten [aniden] Bab-ı Alî'ye teşrif-i hümayun vuku buldu. Daire-i Hümayun'da yukarıdan aşağı dizilmesi mutad [alışılagelmiş] olan zevat miyanında [arasında] Cevdet Efendi de bulunduğu hâlde dizildiler. Sultan Abdülmecid hazretleri atından inip daire-i hümayunlarına giderken Cevdet Efendi'nin önüne gelince durdu. Ve Âlî Paşa'ya bakarak, "Cevdet Efendi bu değil mi?" dedi. Âlî Paşa Paşa, "Evet Efendim." deyince "Ben onu çok severim. Zira hem dirayetli [zeki] malumatlı bir zattır, hem de hüsn-i ahlakı [ahlak güzelliği] vardır." deyip yürüdü. Avdet-i hümayûndan [padişahın geri dönmesinden] sonra Âlî Paşa, Cevdet Efendi'yi çağırıp teveccüh-i şahanenin hakkında berkemal [padişahın sevgisinin onun hakkında tam] olduğunu tebşir eyledi [müjdeledi]. Ve tercüme olunmak üzere mevkûf olan evrakı verdi. Ve ondan sonra da o türlü evrak hep kendisine verilirdi. Bab-ı Alî'de birdenbire Cevdet Efendi'ye muamele [s.92] değişip emniyet gösterilmeye [güvenilmeye] başlandı. Reşid Paşa dairesinde de evvelkisinden ziyade riayet edilmeye [saygı gösterilmeye] başlandı. Artık herkes emniyet ediyordu.

Zat-ı şahanenin Cevdet Efendi'ye ol suretle iltifatı, Cevdet Efendi'nin hiçbir taraf tutmayıp dedikoduya karışmadığı mesmû-ı şahane olmasından [padişahın duymasından] ileri gelmiş bulunduğunu sonra Cevdet Efendi'ye malumat vermişlerdir [bildirmişlerdir].

İki aya varmadan, Âlî Paşa Paşa Sadaretten Zilhicce'nin yirmi birinde azlolunarak yerine Reşid Paşa'nın hasm-ı kavîsi [güçlü düşmanı] Damad Mehmed Ali Paşa sadrazam ve onun adamlarından Mahmud Paşa kaptan-ı derya nasb ve tayin olundular.

Mehmed Ali Paşa, halka pek ziyade azamet ve tafrafürûşluk göstermiş [çalım atıp yukarıdan atıp tutmuş] Reşid Paşa'nın nezaketine meluf [alışmış] olan halka Mehmed Ali Paşa'nın kibr ü tazimi [büyüklük taslaması] pek ağır gelmişti.

O esnada Reşid Paşa'nın sarrafı olan Mıgırdıç'ın odası kapatılıp defterleri alındı. Ledelmütalaa [okunduktan sonra] Reşid Paşa müteallıkatından [yakınlarından] hayli zatın hissemend-i temettuat-ı kesîre oldukları [çokça faydalandıkları] görülmekle Mehmed Ali Paşa tarafından huzur-ı hümayuna arz olundu. Ve Mehmed Ali Paşa tarafından, "Reşid Paşa bizleri irtikab [rüşvet] ile ittiham eder [suçlar]. Kendisi iffet [namus] ve istikamet [doğruluk] davasında bulunur. Bakınız dairesi halkı Hazine-i devleti [devletin hazinesini] nasıl yağma etmişler." denildi. Bu defterde Cevdet Efendi'nin ismi bulunmaması cümlenin hayret ve takdirini mucib oldu [gerektirdi]. Zira Reşid Paşa'nın en teklifsiz ve en nüfûzlu mensubîninden bulunuyordu. Pederim merhum, Reşid Paşa taraf-ı şahaneden bol bol atiye [hediye] almakta idiyse de rüşvete tenezzül etmediğini, irtikabı [s.93] bulunmadığını söylemişti. O gibi şeyler etrafındaki kimselerin işi idi. İrtikabı olmayan vüzeradan bir takımları öyle etrafındaki adamların yüzünden tana uğrarlardı [ayıplanırlardı]. Reşid Paşa mensubanından [bağlılarından] bu iltizamat işine girişmeyen pek az kimse kalmıştı. Reşid Paşa takımının iddiaları men-i irtikab [rüşveti önleme] ile maarif ve medeniyetin terakkisine hizmet eylemek olduğu halde öyle çirkin temettuata girişmeleri efkâr-ı ammeye [kamuoyuna] su-i tesir [kötü etki] eylemiş idi. Beynennas [halk arasında] itirazlar çoğaldı. Abdülmecid Han hazretleri de bu iltizam usûlünü "sirkat-ı müevvele" [kaçamaklı hırsızlık] diye tabir buyurmuştu. O vakit, hediye namıyla kıymetli eşya ahzı [alınması] men olunduğu [yasaklandığı] gibi bu iltizam usulü de men olunarak, müzayedesiz [artırma olmadan] aşar ve rüsûmat [gümrük vergilerinin] satılmaması kaidesi [kuralı] vaz olundu [konuldu]. Erbab-ı iffet [namuslular] zaten o makule [çeşit] şeylerden hissedar olmadıklarından bu emr-i nehiyden [yasak emrinden] zarar görmediler. Ehl-i irtikab [rüşvet yiyenler] ise hediye yerine gizlice irtişaya [rüşvet almaya] koyuldular. Ve müzayedede iltizamatı kapatmak gibi yollara döküldüler. Böyle bol bol para kazananların ekserisi de o mebaliği muhafaza edemeyip türlü türlü sefahatlarda [zevk ve eğlencelerde] sarf eylediler. Haydan gelen hûya gidiyordu!...

Bir sene içinde böyle dört defa sadaretin tebeddülü [değişmesi] işlere durgunluk ve karışıklık getirdi. Reşid Paşa'nın hariçte kalması politikaca mucîb-i mazarrat [zararların nedeni] oldu. Mukaddema [eskiden] Ömer Paşa Bosna'yı vurup, Boşnakların salabetini [manevi kuvvetini] kırdıktan sonra Karadağ'ı da vurmak isteyip bir fatihlik emeline düşmüş. Damad Mehmed Ali Paşa dahi onun efkârını tervic eylemiş ise de Reşid Paşa buna ahval-i siyasiyenin [siyasi durumların] müsaid olmadığını bildiğinden Fethi Paşa, Mehmed Ali Paşa ile Fuat Paşa'dan mürekkeb [oluşan] bir Encümen-i hassül has [özel bir meclis] [s.94] akd ederek [kurarak] keyfiyeti [durumu] mevzu-u bahs [bahis konusu] ettirip bundan sarf-ı nazar ettirmişti [vazgeçirtmişti]. Bu karara dair Fuat Paşa'nın arz tezkeresini gayet hafî [gizli] olarak Cevdet Efendi okuyup Reşid Paşa'nın mahdumu Ali Galip Paşa tebyiz etmişti.

Karadağ üzerine hareket olunacak olursa, devletin başına ne suretle bir Karadağ gailesi çıkaracağı, devleti nasıl müşkilat-ı azîmeye [büyük zorluklara] uğratacağı bu tezkerede münderiç idi.

Pederim merhum bunun hakkında demiştir ki; "Bu arz tezkeresinin aslı veya müsveddesi bulunup görülse Reşid Paşa'nın ahval-ı politikada derece-i maharet ve melekesi [beceriklilik ve yatkınlık derecesi] malum olur. Zira mütalaatı [düşünceleri] sonradan birer birer hep zuhura gelmiştir."

Evvelce Ömer Paşa'yı Karadağ üzerine hafiyen [gizli olarak] teşcî eden [gayrete getiren] Mehmed Ali Paşa'nın sadarete gelmesi Ömer Paşa'ya bir kat daha cesaret vermekle Ömer Paşa bir Karadağ meselesi çıkarmak üzere vesile arayarak bir takrible [vesileyle] Karadağ reisini ürkütmüş, o da hami-i manevisi [manevi koruyucusu] olan Rusya'ya müracaat etmiş ve sekiz bin kadar asker cem'iyle [toplanmasıyla] hududunun [sınırının] muhafazasına kıyam eylemişt [kalkışmış]. Karadağlılar civarlarındaki nevahiye [nahiyelere] tecavüze başlamalarıyla Devlet-i Osmaniye dahi onların terbiyesine mecbur olup, Ömer Paşa'ya o yolda talimat-ı kâfiye [gerekli emirler] verilmiş, Mehmed Ali Paşa ile Ömer Paşa da kendi itikatlarınca [inançlarına göre] güya bir fatihlik kazanmağa vesile bulmuş idiler.

Hariciye nazırı Fuat Efendi bu babda devletin hareketi haklı ve meşrû olduğuna dair mufassal [ayrıntılı] bir layiha kaleme almış. Ömer Paşa, Karadağ üzerine hücum ile ilerlemekte iken Avusturya Devleti tarafından [s.95] "Leiningen" nam murahhas [delege] gelip verdiği ültimatomda münderic olan [yer alan] mevaddan biri, belki birincisi Karadağ üzerine sevk olunan kuvve-i askeriyenin [asker kuvvetinin] iadesi hususu olmakla naçar [çaresiz] Bab-ı Alî askeri geriye çekmesi için Ömer Paşa'ya emr-i kati [kesin emir] verdi. Karadağlı ise bundan şımardığından günden güne Karadağ meselesi kesb-i müşkilat etti [güçlük kazandı]. Reşid Paşa, Bab-ı Alî'nin Karadağ meselesinde hata ettiğini dermiyan [ortaya koyup] ve Fuat Paşa'nın yazdığı mezkur layihanın mahall-i îtirazî [itiraz konusu] olan yerlerini beyan etmek üzere Cevdet Efendi'yi Fuat Efendi'ye gönderdi. Fuat Efendi, Reşid Paşa'nın itirazatını teslim etti.Ve "Mukaddema Paşa efendimiz sadrazam iken güç hâl ile Mehmet Ali Paşa'ya karşı durabildi. Şimdi ben onun maiyetindeyim. Ne yapabilirim? Beni mazur görmelidir." diye cevab verdi. Ondan sonra bu Karadağ meselesinden dolayı görülen zarar ve ziyanlar ise malumdur [bilinmektedir].

Âlî Paşa sadaretten azlolununca Cevdet Efendi'ye kendisini tedris [ders vermesi] için rica etmekle, Cevdet Efendi ona ders vermeye başladı. Onların artık evvelki gibi Reşid Paşa dairesinde buluşmak imkanı bulunmadığından Cevdet Efendi ekseriya gündüzleri vakit buldukça ve bazen de geceleri Âlî Paşa'nın yanına gidip ders verirdi. Ali Paşa'nın Arabî'de [Arapça'da] kuvveti yoktu. Cevdet Efendi, ona ilm-i nahivden Birgivi'nin Avamil nam risalesini okuttu. Ve kavaid-i Arabiyenin [Arapça'nın kurallarının] tatbikatını [uygulanışını] göstererek birçok Arabi ibareler [cümleler] okuttu. İlm-i mantıktan [mantık ilminden] İsagocî okutup ağızdan kendisine akîse tertîb ettirerek kavaid-i mantıkıyenin [mantık kurallarının] tatbikatını dahi gösterdi. Cevdet Efendi şakirdini [s.96] pek zeki ve müstaîd [kabiliyetli] bulduğundan onu tedris ve talimden memnun iken, Rebiülahirin evasıtında [ortalarında] Âlî Paşa İzmir valisi olup bir buçuk ay sonra da İzmir'e gitmesiyle tahsil natamam kaldı [tamamlanamadı].

O esnada Rusya Devleti'nin Fevkalade Murahhas Elçisi olan Mösyö Mençikof İstanbul'a geldi. Vaki olan bazı muamelatından [işlerinden] dolayı Fuat Efendi istifa etmekle Cemaziyelevvelin evahirinde [son günlerinde] Rıfat Paşa Hariciye Nezareti'ne, Fethi Paşa da Ticaret Nezareti'ne getirildi. Bir ay sonra Tophane müşiri oldu. Bu suretle

Reşid Paşa mekteb terbiyesinden yetiştirilenler hep işin haricinde kaldı. Lakin ahval-ı politikiye [politikanın durumu] ağırlaşmakla Reşid Paşa'ya lüzum görüldü. O vakit Kudüs-i şerifdeki anahtar meselesi üzerine Rusya, memalik-i Osmaniye'de [Osmanlı ülkesinde] Ortodoks Mezhebi'nde bulunan Hıristiyanlar hakkında himaye davası edip, Devlet-i Osmaniye ise bunu muhill-i istiklal [bağımsızlığa zararlı] görmekle iş keşakeşe [çekişmeye] düşerek günden güne Rusya ile Devlet-i Osmanîye beyninde muharebe emareleri [belirtileri] kuvvet buluyordu [artıyordu].

1269 senesi Şabanının on dokuzuncu günü Meclis-i Vala reisi bulunan Giritli Mustafa Paşa Sadaret'e getirildi. Reşid Paşa Hariciye nazırı, Mehmet Ali Paşa serasker, Rüşdi Paşa Hassa müşiri, Rıfat Paşa Meclis-i Vala reisi oldu.

Rusya muharebesinin mukaddimatı rûnema olmakla birçok has ve umumî meclisler inikad eylemekte idi. Bunların neticesinde Rusya'ya seyf [kılıç] ile mukavemet için kuvvetimiz kâfi [yeterli] olmadığı anlaşıldı. Herkesin ümidi Reşid Paşa'nın maharet-i kalemiyesine kaldı. Evet! Bütün Osmanlıların nazar-ı [s.97] ümidi [ümitli bakışı] biraz evvel Ali Paşa ve Mehmet Ali Paşa hatırı için onlara yaranmak üzere hanesine uğramadıkları, adamlarına selam vermekten çekindikleri Reşid Paşa'ya munatıf bulunuyordu [yöneliyordu]. O metîn [dayanıklı] alicenab [cömert], kalbi pak olan vatanperver, karşısında hasm-ı bîemanı [amansız düşmanı] Mehmet Ali Paşa'nın bulundurulduğuna da bakmayıp vatanı, milleti, devleti için öyle şeyleri düşünmeyip olanca kuvvet ve hamiyet ve gayretiyle işe başladı.

O aralık İzmir Valisi ve Sadrazam mazülü [sadrazamlıktan çıkarılmış] Âlî Paşa'dan Cevdet Efendi'ye bir mektup gelmiş idi ki Âlî Paşa'nın meşhur olan kitabetinden bir numune [örnek] olmak üzere suretini derc ediyoruz:

ÂLî PAŞA'NIN MEKTUBU

Hoca-yı Muhteremim Efendim,
Keremname-i keremkâranenizden [değerli kaleminizden çıkan mektubunuzdan] Hüda bilir pek aşırı müteşekkir ve memnun oldum. Tabiatım buraya münasip bazı ibarat [cümleler] ve edebiyat-ı arabiye [Arapça güzel sözler] derciyle izhar-ı fazl etmek

[erdem göstermek] istedi. Lakin baht-ı siyahım [kara talihim] ol babda sermaye tedarikine mani olduğundan yine bizim kaba Türkçe ile iktifa olundu [yetinildi]. Himem-i bergüzîdeleri [seçkin gayretlerinizin] eseri olmak üzere bir aralık çehre-i basiretten [basiret çehresinden] ref-i perde-i cehalete [cehalet perdesini kaldırmaya] muvaffak olacağımı memul [ümit] ettim ise de buna da felek müsaade etmedi. Hamiş-i keremnamede [mektubunuzda] işaret buyurulmuş fıkralar;

Bülbül ağlar gül ciğer-hûn lale pürdağ-ı elem
Zevkini bilmem bu dar-ı mihnetin kimdir süren

beyt-i meşhurunu [meşhur beytini] ihtar etti [hatırlattı]. Allah encamını [sonunu] hayır eyleye. Ahval-ı [s.98] alemde olan [dünyanın gidişatında meydana gelen] müzayaka [sıkıntı] ve ıstırap her yere tesir eylediğinden hiçbir mahallin [yerin] lezzeti yok. Lakin uzakta bulunmakta hâl başka oluyor. Cenab-ı Feyyaz-ı Mutlak [Allah], velînîmet-i melekhaslet [bizi yetiştiren melek huylu] efendimizi her halde muvaffak buyuracakları [başarılı kılacağı] delail-i sabıkadan [önceki delillerden] istidlal olunarak [sonuç çıkarılarak] işte bununla teselli bulunmaktadır.

İpek Böceği Risalesi için dahi mahsusca [özellikle] teşekkür eder ve badezin [bundan sonra] dahi hatırdan çıkarılmamaklığımı niyaz eylerim efendim. Fî 11 Şaban Sene 1269

Âlî

Bu mektubun vürudunu müteakip Âlî Paşa ile İzmir Avusturya Konsolosu'nun arası bozulmasına mebnî [açıldığından dolayı] Avusturya Sefareti'nin şikayeti üzerine Âlî Paşa İzmir valiliğinden azl edildi. Şevvalin haftasında İstanbul'a geldi. Âlî Paşa devletin umur-ı hariciyesini [dış işlerini] idareye muktedir iken İzmir'in umur-ı ecnebiyesini [yabancılara ait işleri] idare edememiş gibi azl olunmasına pek canı sıkılmış ve bundan dolayı Reşid Paşa'ya gücenmiş idi. Lakin Âlî Paşa ile Fuat Efendi'nin başlarında üstadları olmadan giriştikleri politikada, onun maiyetinde olarak tertip ve tarifi vechile çalıştıkları zamanki gibi maharet ve muvaffakiyet ibraz edemediklerine dikkat buyuruluyor ya!

Fuat Efendi, Mehmet Ali Paşa sadaretinde Hariciye Nazırı iken Karadağ meselesinin zuhuruna sebebiyet verilmesi Mehmet Ali Paşa'nın yüzünden ise de bunun Hariciye Nazırı'na taalluku [bağlı olması] Fuat Efendi tarafından o hususa dair yazılan layihanın birçok yerlerine Reşid Paşa'nın itirazatını Fuat Efendi'nin teslime mecbur oluşu, Âlî Paşa'nın da İzmir'de bir politika bozgunluğu çıkarışı onlar kendilerini Reşid Paşa [s.99] mertebesine gelmiş zanneylemiş de olsalar maharet-i siyasiyede [siyasetteki ustalıkta] onun derecesine varamadıklarını ibraz eyler.

MUHAREBE MESELESİ

Rusya Muharebesi başlamazdan evvel, sadedilan-ı zaman [zamanın safları] Moskova şehrine belki Petersburg'a gitmek ve hiç olmazsa Kırım'ı fethetmek hayal-ı hamiyle [boş hayaliyle] pek ziyade cenge hahişger [istekli] idiler. Alafrangalık satan takım ise, muharebe zuhurunda üç aya kadar Rusya ordusunun Edirne'ye geleceği iddasında bulunuyordu. İki tarafın fikirleri de yanlış idi. Zira Rusya'nın kuvvetine muadil [denk] kuvvetimiz olmadığı cay-ı bahs [bahis yeri] değil ise de tensikat-ı askeriye icabınca Devlet-i Osmaniye'nin, Nizamiye ve Redif olarak cem edeceği [toplayacağı] kuvve-i askeriyenin [asker kuvvetinin] Rusya ordularını bir hayli vakit işgal ve tevkif edebileceği [durdurabileceği] de erbabınca [ehil kişilerce] malum idi. Nasıl ki vukuat da bunu ispat eyledi. Sultan Abdülmecid Han hazretleri kan dökmeyi sevmediğinden muharebe istemezdi. Reşid Paşa dahi harp istemeyip meseleyi kalem ile hal ve tesviye eylemeye çalışıyordu. Âlî ve Fuat Efendiler gibi Reşid Paşa çırakları olan diplomatlar da harp istemiyorlardı. Askerî takımı harbe heveskâr [istekli] bulunuyor.

Mehmet Ali Paşa ise harp taraftarlığında üst tetikte bulunuyordu. Mehmet Ali Paşa harp taraftarı görünerek Reşid Paşa'ya muhalefette bulunmakla kalmadı. Devletin öyle bir nazik zamanında harp meselesini de Reşid Paşa aleyhinde entrika [s.100] çevirmeye bir fırsat ittihaz eylemek [saymak] gibi insaniyete, vatanperverliğe yakışmayan bir harekette bulundu. Vatanı naire-i harble [harb ateşiyle] tutuşturup o ateşten çubuğunu yakmayı düşünüyordu. Nasa [insanlara] harb etmekte faide bulunduğu halde Reşid Paşa'nın buna manî olduğunu söylettirip ortalığa fesat saçtı ve suhteleri [medrese talebelerini] bazı vesait [vasıtalar] ile tahrik ederek [kışkırtarak] sokaklara düşürdü. Ve Reşid Paşa azlolunursa ihtilalin bertaraf olacağını diğer vasıta ile Abdülmecid Han hazretlerine ilka [telkin] ettirdi. Ortada ihtilal yok iken görülen suret-i iğtişaşı

[karışıklığın tarzını] da meydana getiren kendisi idi. Sultan Abdülmecid o makule ilkaatı [telkinleri] dinlemedi. Suhtelerin hareketinden ürkmedi. Mehmet Ali Paşa da zat-ı şahaneye bilvasıta ilkaattan geri kalmıyordu. Hace-i şehriyarî [padişahın hocası] Akşehirli Ömer Efendi Şeyhülislam Arif Hikmet Bey tarafından olarak huzur-ı hümayundabazı vükelanın tebdiliyle [değiştirilmesiyle] bu hareketin bertaraf olacağını ifade eylediğinde zat-ı şahane Ömer Efendi'ye, "Hoca Efendi! Birtakım esafilin [aşağı kişilerin] sözüyle vükela azl ü tebdiline kıyam eder isek sonra bu devleti idare edemeyiz!" buyurmuştur.

O esnada zat-ı şahane, bir akşam taamını [yemeğini] Tophane'de tenavül buyurup [yeyip] saray-ı hümayunlarına avdet buyuracaklarında memlekette ihtilal korkusu bulunduğuna alamet olmak üzere arabasının etrafına bir bölük süvari hazır edilmiş olduğunu görünce, "Umumen halk aleyhimizde olduğu takdirde bir bölük süvari beni muhafaza edemez" diyerek süvari bölüğünü geri çevirtmiştir.

O vakitler bazı mahallere yaftalar [ilanlar] yapıştı ki sureti budur:
[s.101] "Ey Padişah-ı şevketiktinah. Kâffe-i tebaanız [halkınızın tamamı] uğur-ı şahanenizde [yolunuzda] can u mal u evladını feda etmeye hazır u amadedirler. Size de ecdad [atalarınız] ve eslafınız gibi Eyüb Ensarî hazretlerinde kuşandığınız seyf-i Muhammedi'yi kınından çıkarmak üzerinize vacib oldu. Bu babda vükelanızın vakî olan tereddütleri bir zamandan beri izzet-i nefs [şeref] illetine [hastalığına] müptela [tutulmuş] olmalarından neşet etmiştir [meydana gelmiştir]. Ve bu keyfiyet hafazallah [Allah korusun] , cümleyi tehlike-i müşkileye [zor olan tehlikeye] ilka etmek ihtimali vardır. Binaenalazalik [bundan dolayı] asakir-i nusretmevudunuz [yardım sözü verilmiş olan askerleriniz] ve daiyan [dua eden] kullarınız hukuk-ı sarihalarının [belli olan haklarının] müdafaası [korunması] için kavga isterler padişahım."

Ekser vükela da Rusya muharebesini istemiyorlardı. Lakin mesele öyle bir hale gelmişti ki avam-ı nasın [halkın] tan u teşnîinden [ayıplamasından] ictinab ile bu fikirlerini alenen [açıkça] söyleyemezlerdi. Reşid Paşa, "kuvvetimiz varsa hiç durmayıp harbe kıyam etmeliyiz [başlamalıyız]. Lakin Rusya ile muharebeye kuvvetimiz kâfî değildir." diyordu. Reşid Paşa bir yandan kalemen işi tesviye ederek harbe manî olmaya çalışıyor, bir yandan da kâfî görmediği kuvvet için muavenetler husule getirerek [yardımlar

sağlayarak] tezyid ve tekîd-i kuvvet [kuvveti artırmak ve sağlamlaştırmak] için uğraşıyor. Avrupa devletlerini Rusya aleyhine kıyam ettirmeye çalışıyordu.

Mecalis-i umumiyede [umuma ait toplantılarda] her iki taraf yani Reşid Paşa tarafı ile Mehmet Ali Paşa takımı kendi mütalaa-i mahsusalarına [özel düşüncelerine] muvafık lisan kullanmakla vükela beyninde ihtilaf bulunduğu anlaşılıyordu. Reşid Paşa öteden beri Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'e pek ziyade müteveccih olduğu [yöneldiği] hem de harp meselesine dair olan o meclis-i umumilerde Arif Hikmet Bey [s.102] muhterizane [çekinerek] ve ihtiyatkârane [sakınarak] davranıp mübahesat-ı vakıayı [olayın tartışılmasını] sükût ile [susarak] geçiştirip iki tarafı dahi kırmamak mesleğinde bulundu [yolunu tuttu]. Meclis-i Vala Müftüsü Arif Efendi ise pek merdane [mertçe] ve serbest davranmasıyla Reşid Paşa'nın teveccühünü kazandı.

Zat-ı şahane suhte sözüyle vükela tebdilini tecviz etmediğinden [uygun görmediğinden] verdiği emr-i kati üzerine ihtilale ön ayak olan suhte ve hocalardan birçoğu tevkifle [tutuklanarak] nefyolundu [sürgün edildi]. Arif Hikmet Bey'in bu hususta dahi seyirci gibi davranması Reşid Paşa'nın pek gücüne gitti. Reşid Paşa bu ihtilalin kendi aleyhine ihdas olunmuş [ortaya çıkarılmış] bir keyfiyet olduğunu bildiğinden birkaç gece konağına gelemeyip Beşiktaş'ta kalmış idi.

Mücerred [yalnız] zat-ı şahanenin metaneti ile ihtilal bertaraf olmuş [önlenmiş] ise de harp muhtemel olduğu bir zamanda ulema takımının vükela aleyhinde bulunması muvafık-ı hâl u maslahat [duruma ve düzene uygun] olamayacağına mebnî ulemanın ıslah-ı efkârı [fikirlerinin düzeltilmesi] elzem [çok gerekli] görülmekle, bu emr-i mühimi Reşid Paşa, Cevdet Efendi'ye ihale eyledi [bıraktı]. Cevdet Efendi, sabahleyin erkenden Hoca Yahya Efendi'ye gidip onu alarak Bab-ı Meşihat'a gittiler. Arif Efendi ve Fetva Emini Refik Efendi ile Dersiam hoca efendilerin en ileri gelenlerinden bazılarını celb ile [yazı ile çağırarak] Cevdet Efendi tarafından tasvir-i mesele olundu [mesele anlatıldı]. Fimabad [bundan sonra] hocalar içinde öyle yolsuz hareketlere meydan verilmeyeceğine dair söz alındı. O yolda bir mazbata yapıldı ve hemen o gün saray-ı hümayuna takdim edildi. Her gûna [türlü] kîl ü kâlin [dedi kodunun] de arkası alındı. Reşid Paşa, Cevdet Efendi'nin bu hizmetinden pek ziyade memnun olmuş [s.103] ve

onun hakkındaki teveccüh ve muhabbeti tezayüd eylemiştir. Zat-ı şahane de Cevdet Efendi'nin o hizmet ve muvaffakiyetinden pek memnun kalmıştır.
Reşid Paşa'nın harp olmasını istemeyip meseleyi kalemen tesviye eylemek hususundaki arzu ve gayretine rağmen 1269 senesi evahirinde Rusya ile muharebeye karar verildi.

HARB ZAMANINDA

Reşid Paşa, hukuk-ı saltanat-ı seniyenin [Osmanlı Devleti'nin hukukunun] muhafazasına pek ziyade itina eyleyip, Rusya Devleti'nin tekâlifine [tekliflerine] kemal-i salabet ve maharetle [sağlambir olgunluk ve hünerle] karşı dururdu. Fakat, Avrupa'nın muvazene-i efkâr [fikirlerin dengesi] politikasını daima pîş-i nazarda [göz önünde] tutardı ve muharebe zuhurunda Rusya'ya karşı Devlet-i Osmaniye'nin yalnız kalmaması çaresini arardı. Avrupaca, alelhusus İngiltere'ce kendisinin pek büyük şan ve haysiyeti olduğu halde, Macar mültecileri meselesinde tezyid-i şöhret ve itibar eylediğinden [şöhret ve itibarını artırdığından], bu arzusunu ahsen-i tarikle [en güzel yolla] husûle getirdi. Fransa ve İngiltere ve Sardunya devletlerini Rusya aleyhine ittifak ettirdi [birleştirdi]. Asakir-i Osmaniye, Rumeli ve Anadolu serhadlerinde [sınırlarında] Rusya askeriyle harb eylemekte iken, bu üç devletin asakiri dahi gelip Osmanlılara muavenete [yardıma] kıyam eylediler.

Osmanlılara muavenet hususundaki bu ittifakın husûle gelmesi, hep Reşid Paşa'nın eser-i himmeti [gayretinin eseri] ve maharet-i siyasiyesiyle [siyasi ustalığıyla] Avrupa'ca kazanmış olduğu itibar ve şeref eseri idi. Bu emr-i mühimmin husule gelmesinde ise [s.104] Âlî Paşa ve Fuat Efendi'nin muaveneti yok idi. Zira o zaman onlar onun maiyetinde [emrinde] müstahdem bulunmuyorlardı [istihdam edilmemişlerdi].

1270 senesi Cemaziyelevveli dördüncü günü Rıza Paşa serasker, Kıbrıslı Mehmet Paşa kaptan-ı derya oldu, Mehmet Ali Paşa'nın himmetiyle kaptan-ı derya olan Mahmud Paşa'nın ehliyetsizliği [kabiliyetsizliği] su-i tedbiri [tedbirsizliği] asarından olarak, Sinop'ta Donanmayı Hümayun muhterik olmakla [yanmakla] Mahmud Paşa azledilmişti. Cemaziyelahirin yirmi dördünde Arif Hikmet Bey azl olunarak Arif Efendi şeyhülislam ve Şekib Efendi rütbe-i bala ile Meclis-i Vala reisi oldu.

O vakit Cevdet Efendi yine müşkil bir mevkide [zor bir durumda] bulundu; Arif Efendi, Arif Hikmet Bey'e gidip gelenlere hoş nazarla bakmıyordu. Cevdet Efendi'nin Arif Efendi ile münasebeti kadim olup Arif Hikmet Bey'e onu Arif Efendi tavsiye etmişti. Arif Hikmet Bey'den de iyilik görmüş olduğu cihetle mazûl bulunduğu zamanda onu terk etmeyi de insaniyete münafi [aykırı] görüyordu. Bir de muhtac olduğu kütüb-i nadireyi [ender kitapları] başka yerde bulamadığı cihetle daima o iare etmek [ödünç vermek] lütfunda dahi bulunurdu. Cevdet Efendi, evvelce Reşid Paşa ile Fuat Efendi'den her ikisini terk etmeyip vükela arasındaki ihtilafa girişmediği gibi o zamanda Arif Hikmet Bey'le, Arif Efendi'nin arasındaki bozgunluğa bakmayıp mesleğinde sabit kaldı. Evvelce Fuat Efendi ile görüştüğünden, Reşid Paşa dahi nahoşnud [memnun değil] iken sonra Cevdet Efendi'nin kendisi hakkında kimseye söz söyletmediğini haber almış ve ulema ile talebe-i ulum beyninde rûnema olan fesad-ı efkârın izalesi [fikirlerin bozukluğunun giderilmesi] hususunda vakî olan [s.105] say ü gayret-i halisanesini [temiz bir yürekle çalışmasını ve gayretini] görmüş olmakla, ondan pek memnun ve müteşekkir kalmış olduğundan Arif Efendi'nin de ahbablık kıymetini bilmesi gibi bir samimiyetini anlayarak onu takdir eyleyeceğinden emin bulunuyordu.

Devlet-i Osmaniye, Rusya muharebesiyle meşgul iken Yunan tarafından, eşkıya da hududu tecavüzle Yanya ve Tırhala'yı hasara duçar ettiğinden [uğrattığından] o tarafa bir miktar asakir-i Mısrıyye [Mısırlı askerler] gönderilmiş idi. Muharebede asakir-i Mısriye münhezim olmakla [bozguna uğramakla] eşkıya fırsat bularak o cihette dahi Devlet-i Osmaniye'ye bir gaile açıldı! Fuat Efendi memuriyet-i mahsusa ile o tarafa gönderildi. O aralık Âlî Paşa da Hüdavendigar [Bursa] valisi oldu. Yanya ve Tırhala taraflarındaki asakir hep Fuat Efendi'nin maiyetinde olduğundan kumandayı eline aldı. Pek güzel kumandanlık etti.

Eşkıyayı temdir [yok etmek] ile memleketi Yunanlıların şerrinden kurtardı. Kalemen olan iktidarını seyfen [kılıçla] dahi gösterdi. Fuat Efendi'nin kudret-i kalemiyesini göstermek için o zaman Cevdet Efendi'ye yazdığı bir cevabnameyi [cevap yazısını] buraya derc ediyoruz:

FUAT EFENDİ'NİN CEVDET EFENDİ'YE CEVAPNAMESİ

Faziletmeaba [Faziletli kişiye],

Mukaddemce bir keremname-i kiramîlerine [cömertçe yazılan mektuplarına] nail olup cevabını yazmakta kusur eylemişken, bu kere dahi biri diğerinin içinde olarak iki kıta lütufnamelerine [iyilik dolu mektuplarına] destres olup [kavuşup] hem mahcub ve hem de memnun oldum. [s.106] Vakî olan kusurum mücerred kesret-i meşguliyetimden [meşguliyetimin yoğunluğundan] neşet eylemiştir. Her halde gördüğüm eser-i muhabbetlerinden [sevgi belirtilerinden dolayı] büyük büyük teşekkürler ederim. İşte efendim kalemi seyfe değiştim. Ceneralliğimin[Generalliğimin] eserini gösterdim. Merkez-i eşkıya olan Peta? nam mahalli vurup, bunun kuvve-i tesiriyle [etki kuvvetiyle] Yanya'nın naire-i isyanı muntafi olduğu [söndüğü] mesmu-ı fazılaneleri buyrulmuştur. Hamd olsun ümidimden az vakit içinde bitti. Eser-i muvaffakiyet-i padişahî [padişahın başarısının eseri] olduğundan hiç şüphe yoktur. Şimdi hudud kenarına çekilmiş olan eşkıyayı vurmak üzereyiz. O dahi hasıl olacağı [meydana getireceği] eltaf-ı ilahiyeden [ilahi lütuflardan] müstedadır [istenilmektedir]. Şimdilik Narda sahrasında haymenişîn-i besalet [kahramanlık çadırını kurmuş] olup etrafa velvele [yaygara] vermekteyiz. Fakat bu memuriyet geçen memuriyetlere rahmet okutturdu. Velinimetim efendimizin çektikleri sıkıntıya dair olan işarları [verdiği bilgiler] Hüda bilir kalbime tesir eyledi. Ve Allah alîmdir [çok bilendir], gece gündüz kendilerini ve çektiklerini düşünmekteyim. Çekilir derd-i ser [sıkıntı] değildir. Lakin Allah kendisini yine bugün için saklamıştır. Sarsarzede-i felaket olan [fırtına felaketine uğrayan] şu sefîne-i devletin [devlet gemisinin] idaresi yine kendisinin elinde olmasaydı batacağında hiç şüphe yoktu. Ali Galib Paşa efendimizin hak-ı pay-ı alîlerine [ayağının tozuna] yüz sürer ve beyefendilerin damen-i devletlerini takbîl ederim [eteğini öperim]. Maruzat-ı mahsusa takdiminde [bazı hususların arzında] kusurum vardı. Lakin bir aydır hiçbir yerde durup, oturmayıp dağdan dağa dolaşmakta ve bin türlü şey ile uğraşmakta olduğum cihetle bu kabahatlerimin affolunacağını ümit eylerim. Raif Efendi'ye Neşet Efendi'ye, Mösyö Agob'a selam eylerim.

[s.107] Ve zat-ı fazılanelerinin [sizin] dest-i maarifpeyvestlerin [bilgi dolu olan ellerini] takbîl ile hatm-i güftar ederim [sözüme son veririm] efendim.

Fi 20 Ş. sene 70 (20 Şaban 1270)

An Muasker-i Narda

[Narda Asker Karargahı'ndan]

Ceneral-ı Ordu-yı Yanya ve Narda

[Yanya ve Narda Ordusu Generali]

Fuat

Reşid Paşa, Avrupa politikasını da Devlet-i Osmaniye lehine çevirmiş olduğu halde Rusya muharebesi gibi mühim bir mesele ile meşgul iken, Mehmet Ali Paşa onun kanını içmeye teşne buluyordu. Mehmet Ali Paşa ve takımı Reşid Paşa ile öyle nazik bir zamanda dahi uğraşmaktan vazgeçmiyorlardı. Öyle bir zamanda onların ol vechile hareketleri artık Reşid Paşa'ya pek tesir eylediğinden, Mehmet Ali Paşa'yı bir tarafa def etmenin bir çaresini arıyordu. Lakin halilesi [eşi] Adile Sultan'a karşı muamele-i şedîde [sert davranış] icra edemeyip [gösteremeyip] buna alet olacak bir vasıta arardı. Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın yeğeni Besim Bey ile Reşid Paşa pek iyi görüşürdü. Besim Bey bir gün Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın, "Ben sadrazam olsam Mehmet Ali Paşa'yı kimseye sormadan nefy eder. Badehu padişaha arz eylerim." dediğini Reşid Paşa'ya söylemiş olduğundan Reşid Paşa, 1270 senesi Recebinin yirmi dokuzunda Kıbrıslıyı sadrazam yaptırdı. Halil Paşa da kaptan-ı derya oldu. O sırada Meclis-i Vala baş kitabeti Emin Efendi'ye, ikinci kitabeti de o zaman Midhat Efendi bulunan Midhat Paşa merhuma tevcih buyurulmuş [verilmiş]. Besim Bey de Midhat Efendi'nin hasmı [düşmanı] olup aleyhinde bulunurmuş.

[s.108] Reşid Paşa'nın Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı sadarete getirmesi Mehmet Ali Paş'a aleyhinde kullanmak maksadına mebnî [maksadından dolayı] iken Kıbrıslı, sadarete geçtikten sonra Reşid Paşa 'nın arzusuna hizmet etmek efkârından fariğ olarak [vazgeçerek] Mehmet Ali Paşa ile ıslah-ı zatülbeyne [aralarındaki soğukluğu gidermeye] ibtidar eylemişti. Hatta sadarete geçtikten altı gün sonra akd olunan Meclis-i Mahsus'ta Reşid Paşa, "Serkâtibi Mustafa Paşa'yı Meclis-i Âlî'ye memuriyetle içimize alsak hem reyinden [görüşünden] istifade ederiz, hem de heyetimiz daha kuvvet bulur." dediğinde Kıbrıslı "Evet! Onu da almalı. Mehmet Ali Paşa'yı da memur etmeli. Niçin boş dursunlar?" deyince Reşid Paşa'yı hem hayret, hem de hiddet bürümekle, "Af edersiniz Mehmet Ali Paşa onun gibi değildir. Tehlikeli bir adamdır. Onun içimize

girmesi hiç olmaz." diye sözü kestirmiş. Ve ol günden sonra Kıbrıslı'nın azli esbabına [yollarına] teşebbüs eylemiş. Bir hafta evvel onu sadarete kendisi getirdiği halde derakab [hemen arkasından] azline kıyam etmesi [kalkışması] çirkin görüleceğinden bittedric [yavaş yavaş] esbab-ı lazimeye [gerekli vasıtalara] karar vermiş.

Mütercim Rüşdi Paşa, Arabistan Ordusu Müşiri tayin olunmuş iken ayak sürümekte idi. Onun seraskerliğinde Kıbrıslı, Arabistan Ordu Müşirliği'nden azl edilmiş olduğundan Rüşdi Paşa'ya kin bağlamış olmakla Arabistan'a gitmezse nefy edilmesi emrinde ısrar ediyordu. Reşid Paşa mahremane [gizlice] Cevdet Efendi'yi Rüşdi Paşa'ya gönderdi. Onun Arabistan'a gönderilmesi Reşid Paşa'nın rey ü rızasına muvafık olmadığını Cevdet Efendi anlattı. Meclis-i mahsusta Rüşdi Paşa'nın Şam'a gönderilmesini, gitmezse hakkında muamele-i cebriye icrasını [zor kullanılmasını] Kıbrıslı [s.109] söylediğinde Reşid Paşa, "Yok! Bir adamın itizar [özür dilemesi] ve istifası üzerine nefyine kadar gidemem! Bab-ı hürriyeti [hürriyet kapısını] seddedemem [kapatamam]! Ben öyle muamele-i cebriye icraasına rey verememem [razı olamam]!" diye men eylemiştir [önlemiştir].

ŞAKİRD-İ SALİS

Ramazan-ı şerif geldi. Reşid Paşa bir gün iftariye ve yemeğini Küçüksu'ya ısmarladıktan sonra kayığına Cevdet Efendiyi alıp birlikte bazı süferaya vizite verdiler [elçileri ziyaret ettiler]. Akşam üzeri Küçüksu'ya gidip Cevdet Efendi'yle iftar etti. Başka kimse bulunmayıp yalnız ikisi baş başa bulunuyorlardı. Abdest alıp namazlarını kıldılar. Reşid Paşa sairlerinden [diğerlerinden] mektûm [gizli] olarak müdavim olduğu [devam ettiği] evradını [dualarını] okudu. Sonra çayırda birer iskemle üzerine karşı karşıya oturdular. Saatlerce orada konuştular. Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yle dertleşti. Uzun uzadıya hasbihal etti. Evvela Âlî Paşa ve Fuat Efendilerin, Reşid Paşa'dan yüz çevirip de aleyhine düştükleri ve onunla rekabete kalkıştıkları halde Cevdet Efendi'nin Fuat Efendi'yle olan münasebat-ı uhuvvetkâranesini [kardeşçesine ilişkilerini] bozmayıp onunla görüştüğünde onun hakkında emniyeti selbedecek [yok edecek] nasıl sözler söylenmiş olduğunu ve kendisi söylenen sözlere inanmayıp ne suretle tahkik [doğruluğunu araştırdığını] ve sıdk-ı ihlasını [sevgisinin doğruluğunu] nasıl tecrübe eylediğini mufassalan anlattıktan sonra Cevdet Efendi'ye olan itimat [güven] ve

takdiratını [takdirlerini] bildirdi. Fuat Efendi'nin televvününden şikayet ettikten sonra ledünniyata [işin gizli taraflarına] girişti. Politikaca ne hal ve mevkide bulunduğunu şerh [açıkladı] [s.110] ve izah eyledi. İşte o vakit Cevdet Efendi kendisinin hâl ve mevkiini anladı ve bu hâl ve mevkiin nezaketini bildiğinden artık evvelki gibi laubaliyane [ilgisiz bir şekilde] her tarafla görüşemeyeceğinden biraz telaş eyledi.

Reşid Paşa'nın kitab-ı esrar-ı siyasiyeyi [siyasi sırların kitabını] karşısına açıp da, ondan tedris eylediği üç kimsedir ki bunlar Âlî, Fuat, Ahmed Cevdet Paşalardır" İstidadlarını [kabiliyetlerini] gördüğü Âlî ve Fuat Efendileri kendine muavenette [yardımda] istihdam eylemek ve Devlet-i Osmaniye'de diplomat yetiştirmek arzusuyla, o yolda tedris ve talim ve terbiye eylemiş olduğu halde, onlar üstadlarına muavenetle el birliğiyle çalışıp devletlerine büyük büyük işler görecekleri yerde, üstadlarının tertib ve talimatıyla girişmiş oldukları meselelerdeki muvaffakiyetlerinden [başarılarından] şımarıp onunla rekabete çıkmışlar ve hariciye nezaretiyle, sadaret gibi daima Reşid Paşa'ya muhtaç olan makama haris [hırslı] olarak oralara kendileri yerleşmek hevesiyle onun aleyhine düşmüşlerdi. Reşid Paşa umur-ı diplomasiyi [diplomasi işlerini] idarede onlara muhtaç olmuyordu. Lakin kendi kanına susamış olan rakibi Mehmet Ali Paşa ile Fethi Paşa ve Rıza Paşa gibi adasının [düşmanlarının] onunla uğraşması onu pek ziyade rahatsız etmekte ve devlete göreceği hizmetlerde engel ve mani olmakta iken, kendi yetiştirdiği, meydana çıkardığı Âlî Paşa ve Fuat Efendi'nin hırs-ı câh ile onun aleyhine düşmeleri pek ziyade gücüne gitmekte idi. Onlardan gördüğü vefasızlık üzerine o istidad ve zekayı kendisinde bulduğu Cevdet [s.111] Efendi'yi alem-i siyaside [siyaset dünyasında] yetiştirmek istemişti. Bir aralık Besim Beyle de mahremâne görüşmüş ise de bu umur-ı dahiliyeye ait meselede olduğu gibi o hususta dahi artık Besim Beyle resmi konuşmaya başlayıp evvelki itimadını [güvenini] kaldırmıştı.

Reşid Paşa'nın üç şakird-i malumat-ı siyasisi olan Âlî, Fuat, Cevdet Paşalar şüphe yok ki o tedris ve talimden pek büyük istifade eylediler. Feyizyab olup devletlerine pek büyük hizmetlerde bulundular. Lakin, bir muharririn her şeyden ziyade intisabı [bağlılığı] hakikate olmak lazım geldiğinden, bunların birisi de pederim olduğu halde bu üç şakirtten hiçbiri diplomatlıkta tam bir Reşid Paşa olamadıklarını tetebbuat ve tedkikat-ı tarihîye [tarihi araştırma ve incelemeler] itirafa mecbur eyliyor! Reşid Paşa bu üç şakirdini talim ve terbiye etmiş idi. Lakin bunları yaratamazdı. Yaratmak ancak

Cenab-ı Hakk'a mahsustur. Reşid Paşa'nın diplomatlıkta olan istidad-ı fıtrîsi [tabii kabiliyeti] ancak ihsan-ı Huda [Allah vergisi] olabilir.

O vakit idare-i umûr-ı devlet Reşid Paşa'nın elinde olup, zaman ise pek karışık olduğundan Paşa, pek çok politika müşkilatı ile meşgul olduğu halde bir taraftan da husema ve rukabasıyla [düşmanları ve rakipleriyle] uğraşmaya mecbur oluyordu. Fransa Sefiri Barekidilye? dahi Reşid Paşa aleyhinde bulunup bazı müşkilat çıkarmakta iken Fransa'ya gitmiş. Reşid Paşa, o cihetten biraz teneffüs eylemiş ise de pek sevdiği hafîdi Kerim Bey'in vefatından dolayı pek müteellim [üzgün] imiş. O esnada Hüdavendigar valisi bulunan Âlî Paşa'dan Cevdet Efendi'ye şu mektup vürud eylemiş [gelmiş]:

[s.112] SURET-İ MEKTUP

Mekârim-pervera [Ey cömertlik sahibi olan] Efendim!

Mektub-ı mülatafet [lütuf verici mektup] ve mürûet uslûb-ı kerîmanelerini memnûniyet-i azîme birle [büyük bir sevinçle] ahz eyledim[aldım]. Eser-i beka-yı hüsn-i nazarları [iltifatların baki bir eseri] olarak kalemzen-i tahrir ü tastir olmuş oldukları [yazılmış olan] elfaz-ı nevazişkâri [gönül okşayıcı sözler] ve nikat-ı dilşikârîden [gönül avlayıcı nüktelerden] dolayı pek çok teşekkürler ederim. Ve dua-yı bilhayr-ı afiyetlerini [sağlıkları için hayırla dua] tekrar etmekle beraber Ramazan-ı şerifin dahi tebrikine mübaderet ve ibtidar eylerim. Asım Tarihi'ni mütalaa ettikten [okuduktan] sonra yollayacağını Afif Beyefendi dahi yazmış olduğundan ve şimdilik tarih-i mezburun [adı geçen tarihin] bendenize [kölenize] pek de lüzumu olmadığından ne vakit uyar ise ol vakit göndermesi cevaben tahrir kılındı [yazıldı]. Zat-ı hazret-i veliyyünniaminin [dinine sımsıkı bağlı olan padişah hazretlerinin] Kerim Bey'in vefatından dolayı dûçar olmuş [yakalanmış] olduklarını işar buyurmuş [yazı ile bildirmiş] olduğunuz elem ü ıztırabı evvelce zan ü tahmin ederek Allah bilir ki, müteessir olmuş idim[üzülmüştüm]. Lakin ne çare Cenab-ı Hak hemen kendilerine tükenmez ömr ü afiyet ihsan buyursun da inşaallahu teala müteaddid [birçok] ahfad [torunlar] ile ve onların dahi ahfadıyla [torunlarıyla] telafi-i mafat buyururlar. Baraguey d'Hilliers delisinin nin şu aralık cehennem* olup gitme sinden sahihen [gerçekten] pek mesrur oldum [sevindim]. Allah belasını versin* Birtakım gavail-i zaide de [gereksiz sıkıntılar da] o kâfir* çıkardı

ve kalmış olsa daha çıkaracak idi. Abdülhak Efendi'nin vefatı filhakika [gerçekten] mucîb-i teessür [üzüntü sebebi] oldu. Merhumun vakıa [gerçi] mizacı [huyu] biraz acayip idi. Fakat eski zurefadan ve erbab-ı tabiattan [hoş konuşan zeki ve iyi yaratışlı kişilerden] mîr-i kelam [zarif konuşan] nadirülmisl [benzeri az bulunan] bir adem olduğu cihetle yerini boş bıraktı. Tecavezellahu an seyyiatihi [Allah günahlarını affetsin] ve rahmetullahi [s.113] aleyh [Allah'ın rahmeti üzerine olsun]. Hayrullah Efendi mirasa konduğundan pederinin vefatı acısını unutmuş olmak gerektir. Devletlü Ali Galib Paşa hazretlerine mahsus arz-ı hususiyet ederim [samimi dostluğumu sunarım]. Ve tasdî [rahatsız etme] korkusuyla arîza [yazı] yazamadığımdan dolayı avf-i alîlerini [bağışlamalarını] niyaz eylerim. Ve Mevlana Temîmî, görüldüğü hâlde ellerini öptüğümü ifadeye masrûfiyet-i himmet-i behiyyelerini [güzel gayret göstermelerini] rica ederim.

İnşaallah vad-i devletiniz vechile [devlet sözünüz sebebiyle] fasl-ı harîfde [güz mevsiminde] bu tarafı teşrif ile paze-i hazan-ı iftirak [ayrılık güzü] olan ravza-yı kalbi [gönül bahçesini] reşk-i izhar-ı nevbahar [ilkbaharın gösterdiği kıskanmayı] buyurursunuz. Bakî [daimî] olasın hemîşe [her zaman] bakî.
Fî 5 Ramazan sene 1270. Âlî

Husemasına alelhusus Mehmet Ali Paşa'ya galebe etmek [üstün gelmek] üzere Reşid Paşa bazı zevatı ele almaya mecbur olduğu o sırada eski şakirtleri Âlî Paşa ve Fuat Efendi ile de barıştı.

O esnada Tarih-i Cevdet'in üç cildi tamam olduğundan mükafaten [mükafat olarak] 1270 senesi evahirinde payesi Süleymaniye raddesine [derecesine] terfi olunan Cevdet Efendi, tarikince [usulüne göre] kibar-ı müderrisîne [müderrislikte ikinci yüksek dereceye] karışmıştır. Tarih-i Cevdet'in açık Türkçe bir lisanla yazılmış olması beynennas pek çok intişar ve iştiharına bais olmuş [sebep olmuş] ve o lisanla gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır.

1271 SENESİ VEKAYİİNDEN

1271 senesi Cemaziyelahirinin on birinci Çarşamba günü gayet şiddetli bir zelzele [deprem] oldu. Bab-ı Alîdeki kâtipler kiminin elinde kağıt, [s.114] kiminin elinde kalem ve kalem traş bulunduğu halde Bab-ı Alî meydanına uğradılar. Davud Paşa Camii'nin son cemaat yerindeki iki kubbesi indi. Ve bir hayli kargir [taştan yapılmış] binalar sakatlandı. Kargir binaların birçok odaları yıkıldı. Kale duvarlarının bazı mahalleri ayrıldı. Herkes havf u hirase [korku ve dehşete] uğradı. O zelzeleden kırk elli dakika sonra ikinci ve on beş dakika sonra üçüncü hafifçe zelzeleler oldu. Meğer mesaibin [felaketlerin] büyüğü Bursa'da vuku bulmuş. Buradaki zelzeleler oradaki hareket-i arzın [depremin] serpintisi imiş.

Mezkur çarşamba günü Bursa'da saat yedi buçuk kararlarında [yedi buçuk sıralarında] hava gayet berrak iken birdenbire bulutlar zuhur ile gökyüzü kararıp dört taraftan rüzgarlar eserek şimşekler çakıp yağmur yağdı. Mislini [benzerini] görmedikleri fırtınalar çıkmakla beraber, batı tarafından bir kara bulut peyda olup [ortaya çıkıp] on dakika kadar öyle bir karanlık olmuş kâtipler yazı yazamamışlar. O aralık öyle şiddetli bir saika [yıldırım] düşmüş ki ahali memleket batıyor sanmışlar! Ondan on dakika sonra yani saat dokuzu çeyrek geçerek hareket-i arz başlayıp otuz saniye kadar sürmüş. Ahali bulundukları yerlerden çıkıp kaçmak istemişlerse de yürürken yokuş yukarı çıkıyor gibi bir hale gelerek ne yapacaklarını, nereye gideceklerini şaşırmışlar! Sultan Osman ve Sultan Orhan türbeleri takımıyla, Sultan Murad-ı Sani ve Yıldırım Bayezid Han Cami-i şeriflerinin minareleri, Ulu Camiin yedi kubbesiyle iki minaresi, sair camilerin de minareleri hep münhedim olmuş [yıkılmış]! Sultan Murad-ı Evvel'in inşakerdesi olan [inşa ettirdiği] Urganlı Köprüsü'nün bazı mahalleri sakatlanmış ve Subaşı Köprüsü üzerinden [s.115] geçilemeyecek kadar yarılmış. Harir [ipek] fabrikaları yıkılmış ve nice hanumanlar [evler] harab olmuş. Kalenin bir tarafında duvar yıkılıp altındaki Musevilerin hanelerini bastırmakla hayli nüfusu telef olmuş! Ve altında kalan yıkıntılardan yangın zuhur ile otuz kadar hane ile bir iki dükkan yanmış. Hareket-i arzın arkası kesilmeyip kaplıcalardan bazılarının suları çekilmiş, bazılarının suları çoğalmış. Ahali, bahçelerde, kırlarda, bazıları çadırlarda ikamete mecbur kalmış. Recebin yirmi üçüne kadar layenkatı [durmadan] ara sıra hareket-i arz vukua gelmiş. Sonra zelzeleler

şiddetli olmadığından ahali meskenlerine avdet eylemiş. Çarşı pazar açılmış. Sakat ve tehlikeli hanelerden maada [başka] hanelere girilmiş idi.

Recebin yirmi üçüncü gününün akşamı yani yirmi dördüncü gecesi saat biri on dakika geçerek bir güherçile buharı peyda olup beş dakika devam etmiş. Neden hasıl olduğu ve ne olduğu bilinemeyip herkesi korku almış iken birden bire bir zelzele-i şedîde [şiddetli deprem] husûle gelmiş. Memleket güya bir şiddetli fırtınada iki dalga arasında kalan gemi gibi sallanmış ve binalar bir iki arşın ileri gidip gelmiş! Bu vechile hareket-i arz iki dakika devam etmekle artık herkes ne yapacağını şaşırıp ana evlat birbirini gaib edip sersem ve serkerdan [perişan] sokaklara düşmüşler! Kargir binalar harap olmuş. Çarşı bütün yıkılmış. Nasın emval-i eşyası [malı mülkü] yıkıntılar altında kalıp kimse malına sahip olmak için yaklaşamazmış. Bu yıkıntılardan gece yangın zuhur ile üç dört kul ölmüş. Bir kaçına yıkıntılar mani olarak muntafî olmuşsa da Kabahan Çarşısı'nda külliyetli [çokça] kereste bulunduğundan oraya sirayet eden [yayılan] harikin [yangının] [s.116] itfası [söndürülmesi] kabil [mümkün] olamayıp Tatarlar denilen mahalleye kadar gidip bin beş yüz kadar hane ve dükkan emval ve eşyalarıyla beraber yanmış! Subaşı ve Urganlı köprüleri tamamen yıkılmış!

Bursa'da o hareket-i arzın vukuunda İstanbul'da dahi pek şiddetli bir zelzele olup herkese dehşet verdi. Ondan sonra da Bursa'da hafif zelzeleler devam eyleyerek pek çok yerlerden sular çıkmış. Ve ara sıra sanki büyük bir şey yıkılır gibi gürültüler, güya on beş top birden patlıyor gibi sedalar [sesler] işitilmekte imiş. Bunların asarından olarak Recebin yirmi altıncı Cumartesi gecesi İstanbul'da dahi bir hareket olmuş fakat hafif geçmiş.

Devlet-i Osmaniye'nin payitaht-ı kadîmi [eski başkenti] olan Bursa'nın öyle harap olmasına Fuat Efendi şairane bir söz söylemiş:

- "Osmanlı tarihinin dibacesi [başlangıcı] zayi oldu [kayboldu]!" demiş!

Lakin gariptir ki lisanen [dille] herkes teessüf eylediği [kederlendiği] halde Bursa'nın ahvalini [durumlarını] tahkik [araştırmak] için bir memur gönderilemedi. Bursa'da o zelzele olurken, Gemlik Vapuru Dersaadet'e gelip açıktan Bursa üzerinde bir ateş

gördüğünü haber verdi. Volkan zuhuruna hamlolundu [yoruldu]. Sonra yangın olduğu haber alındı. Yine kayd olunmayıp oradan tahrirat [resmi yazı] vüruduna intizar olundu. Bursa'daki halk ise başlarının kaygısına düşüp, İstanbul'a kâğıt yazamadıklarından dokuz gün sonra tahrirat-ı resmiye [resmi yazı] gelebildi. Halbuki İngilizler Bursa ahalisine iane [yardım] olmak üzere iki gemi ekmek ile bir hayli para göndermiş olduklarını on gün sonra İstanbul'a Bursa vücûhundan [ileri gelenlerinden] Tahir Ağa haber [s.117] verdi. Vükela bundan mahcup oldu [utandı]. Bursa için iane toplamak üzere vükela beyninde bir defter açıldı. Bursa'da zelzelelerin arkası kesilmediğinden onların serpintisi olarak on birinci günü sabahleyin İstanbul'da bir hareket-i arz oldu.
[12]71 senesi Reşid Paşa Kıbrıslı Mehmet Paşa'yı azlettirip kendisi dördüncü defa olarak sadarete geldi. Mabeyn-i Hümayun ikinci kâtibi Safvet Efendi Meclis-i Âli-i Tanzimat azalığıyla çirağ buyruldu [emekliye sevk edildi].

O esnada Takvimhane nazırı ve vakanüvis-i devlet Akif Paşazade Nailî Bey vefat etmekle 1271 senesi Cemaziyelahirinde Takvimhane Nezareti, Meclis-i Maarif-i Umumiye azasından Recai Efendi'ye, vakanüvislik memuriyeti de Cevdet Efendi'ye tevcih buyruldu.

Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yi mahrem-i esrar [sırdaş] edinmiş bulunduğundan, daima yanından ayırmadığı cihetle nazik ve mühim icraatın sebebiyeti beynelvükela [vekiller arasında] Cevdet Efendi'ye izz ve isnad [değer verilmesi ve iftira] edilmesi Cevdet Efendi'yi sıkıyordu. Zira Reşid Paşa, Cevdet Efendi'nin akıl öğretmesine muhtaç bir kimse olmayıp Cevdet Efendi onun malumat ve behre-i siyasiyesinden [siyasi payından] müstefid oluyor [faydalanıyor], o hususta Reşid Paşa üstad bulunuyordu. Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yi kendine bir muavin olmak üzere hazırlıyordu. Ve tecrübe eylediği sadakatinden onun bir şakird ve muavin-i vefakâr [vefalı yardımcı] olacağını ümit eyleyerek hiç yanından ayırmadığı cihetle herkes Reşid Paşa'nın Cevdet Efendi'ye bu kadar teveccüh ve rağbetini çekemiyordu. Reşid Paşa, Cevdet Efendi'ye o kadar rağbet gösteriyordu ki en ziyade sevdiği mahdumu Ali Galip [s.118] Paşa bile pederine arz edeceği hususat-ı mühimmede [önemli konularda] Cevdet Efendi'yi tavsit ediyordu [araya koyuyordu].

Osmanlılar ile beraber harp eden İngiltere ve Fransa sefaretlerinin Bab-ı Alî'de nüfuzları vardı. Bu devletlerin dostluğunu kazanan, Reşid Paşa olduğu cümlece [herkes tarafından] malum idi. Reşid Paşa'nın İngiltere Elçisi Sör Kanin ile arası pekiyi olup İngiltere politikasına mütemayil [meyilli] bulunduğu öteden beri mütevatir idi [ağızdan ağza dolaşıyordu]. Onun mekteb terbiyesinden çıktıkları halde kendisine rakib olan Âlî ve Fuat Paşalar bütün bütün Fransa politikasına bağlanmışlar idi. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, İngiltere tarafına mail olup serasker-i esbak [eski serasker] Rıza Paşa herkesten ziyade Fransa sefareti memuriyetine sokulmuştu.

Reşid Paşa'nın öteden beri İngiliz politikasını tutmakta olması kendisinin menfaat-ı devleti [devlet menfaatini] o zaman İngiltere politikasında görmesinden olup, sair devletler ile de hoş geçinmek ve Devlet-i Osmaniye hakkında, nerede menfaat görürse ondan istifade eylemek üzere çalışıyordu. Her sefir ve sefaret memurunu kendi devletinin menfaat ve tefevvukunu [yükselmesini] istemesi ve o yolda çalışması umur-ı tabiiyeden olduğundan; İngiltere ve Fransa sefaretlerinin Bab-ı Alî'deki nüfuzlarının tezyidi için her biri kendi tarafına çalışması da tabii idi. Reşid Paşa'ya galebe ile onun yerine kaim olmak [geçmek] ve mevkilerini tutmak isteyen şakirdleri Âlî Paşa ve Fuat Efendi'nin bütün bütün Fransa politikası taraftarlığını tutmaları ve Reşid Paşa adalarının da bir yandan onu düşürüp mevki-i ikbale geçmek için onun hakkında Fransa sefaretine lakırdılar taşımaları Fransa sefareti [s.119] memurînini Reşid Paşa'nın düşmesi tarafını iltizama [tutmasına] bais [sebep] olmuş ve o esnada bu iki sefaret memurîninin Bab-ı Alî üzerinde nüfuz müsabakasında bulunmaları, zaten umur-ı devletin idaresi meselesini müşkilata düşürmüş olduğundan, o umuru kendi devletinin nefi [faydası] nokta-i nazarından [görüşünden] idare eylemek için çalışan Reşid Paşa 'nın da mevkiini müşkilleştirmişti.

Her iki devlet ile de hoş geçinmek arzusunda bulunan Reşid Paşa; vükela ve rical arasında öyle ayrı gayrılığı iyi bir şey görmediğinden Fransa sefaretini de kendisinden hoşnut bulundurmak isteyip, Fransa sefareti memurînine pek ziyade hulûl etmiş [yanaşmış] olan Rıza Paşa'yı serasker ve onunla lazım ve melzum [lüzumlu kılınmış] kabilinden [türden] olan Darbehor Paşa'yı hassa müşiri nasb ettirdi. Safvetî Paşa da Rıza Paşa takımından bulunduğundan onu da Maliye Nezareti'ne getirmeye mecbur oldu.

Reşid Paşa irtişadan [rüşvetçilikten], temettuat-ı memnuadan [haksız kazançlardan] müteneffir olduğu [nefret ettiği] halde o heyet-i vükela içinde irtişa ile halkın lisanına düşmüş olan bazılarının efal [işler] ve hareketlerinden hoşnut olmadığı halde icab-ı halden olarak o makamlarda bulundurulmaları onu muazzeb eylediğinden [ona sıkıntı verdiğinden] vükelayı muhakeme edebilmek [yargılamak] için Meclis-i Ali-i Tanzimat'ı teşkil ettirmişti.

1271 senesi evailinde müceddeden [yeniden] teşkil olunan Meclis-i Ali-i Tanzimat riyaseti Âlî Paşa'ya tevcih olunup, Mütercim Rüşdü Paşa evvelce Meclis-i Vala riyasetinde bulunmuş olan Rıfat Paşa ve Dede Paşa sudurdan Rüşdü Molla ve Fuat Efendi ve Rikab-ı Hümayun'a memur Ferik Edhem Paşa azalıklarına tayin olundular.

[s.120] Kıbrıslı Mehmet Paşa da iltizam temettuatına pek ziyade karşı geldiğinden, temettuat ile para dolapları çevirenler onun azline memnun olmuş iken, Reşid Paşa'nın Meclis-i Tanzimat'ı çıkarması yüzlerini ekşitmişti. Meclis-i Vala Reisi Kâmil Paşa da onların iltizamata müteallik [ilişkin] işlerini Meclis-i Valaca tervic etmediği [desteklemediği] cihetle ona dahi kızgın idiler.

O heyetin, hafî [gizli] şirketler tertibiyle temettuattan istifadeye kıyam eylemiş olduğu ve o şirketlerin işlerini kolaylıkla yürütmek üzere Reşid Paşa'nın nedîm-i bezm-i hassı [eski bir meclis arkadaşı] olan Mahmud Nedim Bey'i de kendilerine celb eylemiş bulunduğu ihsas olunuyordu [duyuruluyordu]. Hatta, Tangıroğlu Ohannes Efendi namına kapattırılan İzmir ve Beyrut gümrükleri meselesinde o heyetin şerik [ortak] olduğu Reşid Paşa'ca anlaşılmış. Mezkur gümrüklere zam eyleyenler bulunduğundan, ona da komisyonlar akd olunmakla o heyet telaşa düşmüş, onlar bu meseleyi Reşid Paşa'nın örtbas etmesini arzu ettikleri halde temettuat-ı memnuadan müteneffir olan Reşid Paşa, o gibi şeyler yapanların tecziye edilmesini [cezalandırılmasını] arzu eylermiş. O heyetin Mahmud Nedim Bey ile ahbab olmuş bulunmaları da işlerini Reşid Paşa'ya tervic ettirmek hususunda hiçbir faidesi olamadıktan başka, onu Mahmud Nedim Bey'e karşı hiddetlendirmiş. O zaman bu mesele için Rıza, Safveti Paşalar ile Mahmud Nedim Bey hakkında pek çok güft ü-gûlar olmuş.

Mahmud Nedim Bey bir yandan Sör Kanin 'e temelluk eyler [yaltaklanır], bir yandan da Rıza ve Safvetî Paşalar vasıtalanyla Fransa sefareti memuriyetine hoş görünmek istermiş. Halbuki, bazı yaranıyla [dostlarıyla] mahremane musahebeti [görüşmesi] esnasında, "Uzak devletlere dayanmaktan ise çar mülasık [dört tarafı yapışık] olan bir devlet ile [s.121] her nasıl olursa olsun uyuşup da hoş geçinmek evladır [daha uygundur]." diyerek kendi fikrinin Rusya taraftarı olduğunu bildirirmiş.

Mahmud Nedim Bey, Rıza Safvetî Paşalardan Fransa nüfuzunun galebe edeceğini de öğrenmiş olduğundan o esnada Fransa sefareti memurîninin Reşid Paşa aleyhinde bulunmaları cihetiyle Reşid Paşa'nın da düşeceğini anlayıp bir vezaret almış olmak üzere, o aralık taşra valiliğine talip olmakla rütbe-i vezaretle Sayda valisi tayin olundu. Selefi Namık Paşa da Şam valisi oldu. Rıza Paşa, Reşid Paşa'ya gelip, "Efendim Mahmud Paşa işe yarar bir bendenizdir. Taşraya gitmese de bari Mec1is-i Vala reisi olsa" diye tavsiye eyledi. Reşid Paşa, Kâmil Paşa'yı azl ettirip yerine Mahmud Paşa'yı nasb ettirmek hususundaki bu tavsiye için Mahmud Nedim Paşa'ya kendisini Meclis-i Vala reisi yaptırmak istemekten maksat, iltizam şirketlerine müsait bir reis aramaktan ibaret olduğunu suret-i infialde [gücenerek] söylemiştir.

Bir de Mehmet Ali Paşa'nın Sarraf Mıgırdıç'a vermiş olduğu senetler tatbik mührü meselesi vardı. Mehmet Ali Paşa'nın gümrükten hayli mehuzatı [aldığı para] olup Mıgırdıç'ın evrakı içinde birtakım tahvilatı [borç senetleri] zuhur etmişti. Mehmet Ali Paşa'ya müracaat olundukta mührünü inkar etti. İşte bu maddenin icra-yı tedkikatı sırasında Meclis-i Ali-i Tanzimat teşkil olundu. Bu meclisin vazife-i aslisi [asıl görevi], gerek havale üzerine gerek bilahavale [havalesiz] meclisçe bidayeten lüzum görülen kavanin ve nizamat layihalarını yapmak ve nizamata muhalif bir hareket görürse bir müzekkire ile makam-ı sadarete ihtar etmek olduğu gibi bir de vükelayı muhakeme eylemek salahiyetini [s.122] haiz idi. Binaenaleyh meclis-i mezkurun hin-i teşkilinde [kurulması sırasında] derdest [elde] bulunan mesele-i mezkure oraya havale olundu.

Keyfiyet mevki-i tetkike konuldukta [incelenince], yetmiş beş bin kuruşluk bir kıta tahvilin mührü Mehmet Ali Paşa'nın kendi mühr-i muteberi olduğunda ehl-i hibre [bilirkişiler] müttefik olup, memhur [mühürlü] muhasebe defterinde dahi kaydı musarrah bulunduğuna mebni tahvil onun senedi olduğuna hüküm olunarak diğer

tahvilatı tahkika havale olunmuştu. Reşid Paşa'ca maksat, senedattan birinin olsun sübutuyla [meydana çıkmasıyla] Mehmet Ali Paşa'nın sübut-ı irtikabı [rüşvet yemesinin kesinleşmesi] olduğundan bu arzu husûle gelmişti. İş bu hâlde iken Nevrekoplu Mehmet Bey, Mehmet Ali Paşaya vermiş olduğu on yedi bin kese akçanın istirdadını dava etti [geri verilmesini istedi]. Keyfiyet, Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da dermiyan olunduğunda Reşid Paşa, "Bunun dokuz bin kesesi iradelidir. Mehmet Bey'in onu davaya salihiyeti yoktur. Bakîsinin mürafaasına [mahkemede görüşülmesine] teşebbüs lazım gelir." demiş. Meğer mukaddema Mehmet Bey, Reşid Paşa ile Mehmet Ali ve Fethi Paşalara üçer bin kese vermesi için irade-i seniyye istihsal olunmuş. Fethi ve Mehmet Ali Paşalar, Reşid Paşa'nın ağzını kapatmak için onu da hisseyab [pay sahibi] eylemek üzere o yolda iradesini istihsale muvaffak olmuşlarsa da Reşid Paşa kabul etmediğinden meblağ-ı mezbur Fethi ve Mehmed Ali Paşalar beyninde taksim olunuyormuş. Reşid Paşa bunu meydana koymakla kendinin zaten müsellem [gerçekliği herkesçe kabul edilmiş] olan iffetini ve rakiplerinin yağmagirliklerini izhar eylemiş oldu.

Mehmed Ali Paşa'ya bu hususun Meclis-i Ali-yi Tanzimat'a havalesi lazım geleceği ve kendisinin bu babda olan malumat ve cevabı ne ise bilinmek icab eylediği beyanıyla bir kıta tezkire-i samiye [sadrazamlık tezkeresi] yazıldı. Mehmed Ali Paşa'nın [s.123] yazdığı tezkire-i cevabiyede bu akçaya hükumetin ne nazarla bakacağı ve bu madde ne için Meclis-i Tanzimat'a havale olunacağı ibtida ifade olunmadıkça beyan-ı malumat edemeyeceği bildiriliyordu. Tekrar Meclis-i Mahsus'ta dermiyan olunduğunda defaa [kez] yazılan tezkere-i samiyede hükümetin buna ne nazarla bakacağı daha mukarrer olmadığı, Meclis-i Tanzimat'a havalesi ise hükümetin bileceği şey bulunduğu işar edilmiş olmakla Mehmed Ali Paşa'dan buna gelen tezkire-i cevabiyede, "Bu bana hakarettir. Ben de buna ne nazarla bakılacağı beyan olunmadıkça buna dair beyan-ı malumat etmem! Bununla beraber yine niçin Meclis-i Tanzimat'a havale edildiğini sual ederim. Ve bu muamele beni tahkir [aşağılama] demek olduğundan buna neden ibtidar olunuyor diye sual ederim. Ve artık ben de namus ve mevkiimi muhafazaya mecbur olacağım." demek gibi hükümeti istihfaf [hafife alma] yolunda sözler münderic idi. O sırada Mehmed Ali Paşa Fransa Sefareti'ne müracaat etmiş ise de Fransa Sefareti ile arası pek iyi olan Rıza Paşa sefaretçe ona yüz verdirmemiş idi.

T. C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI
EK DOSYA

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ BİRİMİ

Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi

İLK KADIN YAZARIMIZ FATMA ALİYE HANIM'IN ROMANLARININ, KADIN VE TARİHLE İLGİLİ ESERLERİNİN LATİN ALFABESİNE VE GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

SOBA-06-04

Proje Yöneticisi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Yardımcı Araştırmacılar
Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK
Arş. Gör. Ayşe DEMİR
Arş. Gör. Şahika KARACA

Kayseri
2009

İÇİNDEKİLER

KADIN-EDEBİYAT İLİŞKİLERİ VE FATMA ALİYE HANIM SEMPOZYUMUNDA SUNULAN BİLDİRİ METİNLERİ

PROF. DR. HÜLYA ARGUNŞAH

YRD. DOÇ. DR. CEVDET KIRPIK

ARŞ. GÖR. AYŞE DEMİR

ARŞ. GÖR. ŞAHİKA KARACA

OSMANLI KADININ AVRUPA'YA TAKDİM VE MÜDAFAASI: *NİSVAN- I İSLAM*

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Nisvan- ı İslam Fatma Aliye'nin 1309 (1893) tarihli bir risalesidir. Üç muhavereden yani sohbetten meydana gelir. Bu sohbetlerde Osmanlı hayatının, ama özellikle de kadınlarının, Batılılar tarafından farklı algılanan yaşama biçimleri üzerinde durulur ve Batılılarca meçhul, üzerinde pek çok fikir hatta hayal üretilmiş tarafları aydınlatılarak sorulan sorulara cevaplar verilir. Bu muhaverelerde üç ayrı Batılı ve seyyah kadın gurubunu evinde misafir eden Fatma Aliye onların soruları doğrultusunda, Osmanlı ve İslam dünyası ile bu dünyadaki kadın hayatının tanıtma ve savunmasını yapar. Zaman zaman karşılaştırmalar yoluyla Hrıstiyanlığın ve İslamiyetin çeşitli konular hakkındaki görüşlerinden ve bakış açılarından söz edilir. Fakat asıl önemli konuları cariyelik, çok eşle evlilik, boşanma, tesettür, kadın hayatının eve kapalı bir hayat olması etrafında toplanabilir. Fatma Aliye Hanım'ı şöhrete asıl ulaştıran da bu konuda devrinde giriştiği tartışmalardır. Çünkü bu yıllarda Mahmut Esat Efendi'nin çok eşlilik lehine yazmış olduğu yazılar üzerine *Malumat* gazetesinde bir dizi yazı yayımlar. Mahmut Esat'ın poligamiyi doğal gösteren düşüncelerine karşılık da, "…İslamın ilkeleri evrensel olarak geçerli ilkeler ise, tek karılı evliliği, İslamın ve modern uygarlığın ilkeleriyle uyumlu olarak bir erkeğin yalnızca bir tek kadınla evlenebileceğini buyuran Kuran âyetinin istediği evlilik olarak kabul etmek gerekir." (Caporal tsz: 77-78) der ve kesin olarak poligamiye karşı çıkar. Konuyla ilgili polemik makalelerini 1896'da *Taaddüt-i Zevcat'a Zeyl* isimli bir kitapta toplayan yazar, ayrıca polemiği takip eden yıllarda görüşlerini geliştirir. *Nisvan- ı İslam*, Arapça'ya ve Fransızca'ya da çevrildiğinden birçok yerde ilgi görmüş ve Fatma Aliye'nin Müslüman Osmanlı kadınını Avrupa'ya tanıtmak ve savunmak anlamını kazanmıştır. Kitap bizim açımızdan da mühimdir. Çünkü bir kadının hayatın, özel olarak evlilik kurumunun içerisindeki konumu ilk kez üstelik de yine bir kadın tarafından tartışılmaktadır. Öncesinde bu konuyla ilgilenen sayabileceğimiz bir tek isim vardır. O da Şemsettin Sami'nin *Kadınlarımız* başlıklı risalesidir. Caporal Abdülhamit'in baskıcı yıllarında ortaya çıkan bu durum için çok haklı olarak şu tespitte bulunmaktadır: "Bu Kasım Âmin'in Mısır'da Gaspıralı'nın Rusya'da bunları yapmasından çok önce gerçekleşmektedir. Eğer daha geniş bir ifade

özgürlüğü olsaydı Türklerde bu sorun üzerinde çok daha önemli gelişmelerin ortaya çıkabileceği düşünülebilir" (Caporal tsz: 78)

Nisvan- ı İslam, 'sebeb-i telif' başlığını taşımasa da yazarının bu muhavereleri yazıya geçirme sebeplerini içeren kısa bir girişle başlar. Bu giriş bölümüne göre *Nisvan- ı İslam* Avrupalılara Osmanlıyı özellikle de Müslüman ve Osmanlı kadınını tanıtmak hatta savunmak üzere yazılmıştır. Ama önce oluşan bu olumsuz Osmanlı intibalarının sebepleri üzerinde durulmalıdır. Osmanlı dünyasının Avrupalıların ilgisini çekmeye başlaması üzerine birçok gezgin, Osmanlı topraklarına gelmiş ve bu topraklardaki gezilerini ve gözlemlerini de kitaplaştırmıştır. Bu kitaplara 'seyahatname' diyoruz. Bazen bir devlet göreviyle bazen de doğrudan doğruya bir gezi için Türkiye'ye gelen bu gezginler anlattıklarıyla, aynı amaçlarla batıya giden Osmanlı insanlarının yazdıkları 'seyahatnameler veya sefaretnameler' gibi, iki dünya arasında bizzat onların aracılıklarıyla oluşması beklenen iletişimin kurulamamasına, kısaca iki dünyanın birbirini anlayamamasına ya da yanlış anlamasına sebebiyet vermişlerdir. Çünkü tuttukları notlarla batı dünyasında olduğundan çok farklı, âdeta Binbir Gece Masalları'na benzer, büyülü bir şark dünyasının ve yaşama biçimlerinin atmosferini tanımlayarak yanılgılara, daha da önemlisi bu egzotik masal dünyasını merak eden insanların şu veya bu biçimde Osmanlı dünyası etrafında yeni masallar yaratmalarına yol açmışlardır. Birbirine eklenerek genişleyen bu masalsı dünyanın ardından gelen zamanlarda ortadan kaldırılmasında oldukça zorlanılmıştır. Fakat daha da önemlisi çeşitli seyahatname ya da anlatılarda okudukları ve hayran oldukları doğuyu tanımak için bir takım insanlar İstanbul'a gelmeye başlarlar. Bir kısmı mensup oldukları âlemi doğru temsil etme kabiliyetini taşımayan bu insanlarla Osmanlı başkentinin sosyal hayatında ailelerin bozulmasına, gençlerin harcanmasına kadar giden ciddi ahlaki sorunlar yaşanır. İçlerindeki büyülü şark hayatını tanımak ve tatmak arzusunun sevkiyle bir şekilde İstanbul'a gelen maceraperestler, bu şehirdeki yaşamlarını sürdürebilmek zorunluluğuyla bir tarafından dâhil oldukları Osmanlı aile hayatı özellikle aşk anlayışı etrafında önemli kırılmalara zemin hazırlarlar. Bu insanların Avrupa'nın yüksek tabakasına mensup olan diğer bir kısmı ise, hakkında pek çok şey okudukları bu dünyayı eski birikimleriyle yeni gözlemleri arasında doğru bir yere oturtma çabasını taşımışlardır. Lady Montegü'nün *Türkiye Mektupları* bu türdendir.

Bunların bir kısmı *Nisvan- ı İslam*'da görüldüğü gibi bozulmamış bir Şark evi, daha da açığı bir haremi görmek için ısrarcı olmuşlar, fakat çoğu zaman kafalarında taşıdıkları imajın karşılığı olan görüntüleri bulamayarak şaşırmışlar, hatta belki de bu noktadan itibaren de yaratmaya başlamışlardır. Bunun en yaygın bilinen örneği Ömer Seyfettin'in "Gizli Mabet" hikâyesinde anlattıklarıdır. "Gizli Mabet"te İstanbul'da bozulmamış bir yerli evi görmek, orada gecelemek isteyen gezgin, müstehzi anlatıcı tarafından konuk edilir. Ancak bu ev bütün otantikliğine rağmen gezgini tatmin etmemiş olmalıdır ki zihnindeki masalı bulmak için gece yarısı kaldığı evi keşfe çıkar. Aslında onun görmeye değil zihnindeki masalı onaylatmaya ihtiyacı vardır. Bu sebepledir ki ev içinde yaptığı keşif gezisi sırasında rastladığı ve her yağmurda üstü akan kiler odasını, tamamen zorunluluklar dolayısıyla ortaya çıkmış olan görüntüleri yüzünden doğu evlerinde olması gerektiğine inandığı gizli bir mabete benzetir.

Fatma Aliye *Nisvan- ı İslam*'da batılıların zihnindeki işte bu türden intibaları yıkmak için yola çıkar. Eser adından da anlaşılacağı gibi Osmanlı'nın daha ziyade kadınlarla ilgili hayat düzeni etrafındadır. Bu sadece Fatma Aliye'nin bir kadın olmasından ve kadınları savunmak zorunda kalmasından kaynaklanmamaktadır. Büyülü şark dünyasının masala en yatkın tarafının dışa ve yabancıya, özellikle de yabancı erkeğe kapalı kadın dünyası olmasındandır. Bu sebeple de Osmanlı ülkesine gelen seyyahlar, bu taraf hakkında akıl almaz uydurmalar yazmışlar, hayali sahnelerle dolu bir harem oluşturmuşlardır. Fatma Aliye, Batılıların "… bizim de hususiyyat-ı ahvalimizi öğrenmeye bezl-i mechut etmeye başlamışlar ise de henüz hakkımızda olan zan ve zehablarının hakikaten calib-i taaccüb olacak surette yanlış olduğunu Avrupa seyyahin-i muteberesinden bazı madamlar ile vuku bulan mülakat ve muhaveratımda anladım ve aldıkları yanlış haberlerden kendileri nasıl istiğrab ediyorlar ise bu ahbar-ı kâzibeyi onlardan işittiğimde fevkalade taaccüp ve kendimizden başka bir milletten bahis olunuyor zanneyledim." (s. 4-5) diyerek onların gördükleri, kendisinin ise duydukları karşısındaki şaşkınlıklarına işaret eder. Ardından şu hükmü verir: "O hâlde zikrolunan seyahatnameler hakayık-ı ahvalden bahis malumat kitapları olmayıp ekser münderecatı roman tarzında yazılmış hikâyat-ı muhayyileye benziyor." (s.5) der ve bu seyahatnamelerin hayale dayalı birer kurgu eser olduklarını ifade eder.

Aydın bir Osmanlı kadını olan yazar burada kalmaz, fakat hemen bir savunmaya da geçmez. Akılcı bir yaklaşımla Osmanlı'nın Batıda olduğundan farklı tanınmasının

sebeplerini bulmak ister. Sorgulamaya kendi toplumundan başlar. Fatma Aliye'ye göre sebeplerden biri Osmanlı kadınının etrafındaki mahremiyet perdesidir. Çünkü bir memleketi tanımak, sadece oranın meşhur yerlerini, çarşı pazarını gezmekle mümkün olamamaktadır. Asıl oranın düşüncelerine, yaşama biçimlerine, gelenek ve göreneklerine nüfuz etmek, kadınlarıyla ve erkekleriyle konuşmak gerekmektedir. Fakat kadınların erkek seyyahlarla görüşüp konuşmaları, hayat tarzları hakkında bilgi vermeleri mümkün olamadığı için Osmanlı'nın hakkında en çok uydurma yapılan tarafı, hayali bir kadın ve aile hayatı ile ondan daha hayali bir harem atmosferi, ortaya çıkmaktadır.

Fatma Aliye'ye göre ikinci sebep yine Osmanlı insanının özellikle de kadınının bir eksikliğinden kaynaklanmaktadır. O da yabancı dil bilmemeleridir. Erkek seyyahlarla görüşemeseler bile onların eşleri ya da kadın seyyahlarla görüşerek bilgi vermek, kendilerini doğru tanıtmak imkânı varken bunu kullanamamaktadırlar: "Bizde nisvan mestur olduğundan onlar ile görüşmek, seyyahinin erkekleri için kabil değil ise de ol seyyahin-i mutebere içinde erkekleri kadar malumat sahibi olan madamlar da bulunuyor. İşte onlar vasıtasıyla sair seyyahlar dahi nisvan-ı İslamın ahval-i hakikiyesini bissuhule öğrenebilirler. Lakin öyle ashab-ı malumattan olan madamlar dahi lisanını bilmedikleri bir familya içine girip de dilsiz gibi yüz yüze bakmakla bir şey anlayamazlar." (s.7)

Üçüncü sebep, Osmanlı toplumunda yabancı dil bilen kadınlar varsa da bunların yabancı mürebbiyeler elinde yetişmiş olmalarından dolayı kendi kültürlerinden uzaklaşmış oldukları gerçeğidir. Bu yeni yetme kızlar "… tam alafranga olmak maksadıyla öğrenmişler ve ahkâm-ı şeriyyeden bihaber oldukları gibi âdat-ı milliyelerini de terk ederek tamamıyla alafranga …" (s. 8) yaşamaya başlamışlardır. Bu sebeple bu genç kadınlardan Osmanlı hayatı hakkında bilgi almak Beyoğlu'nda yaşayan yabancı ailelerle konuşmak gibi olacağından doğru bilgiye yine ulaşılamayacaktır. Bu taklitçi aileler, İslami yaşayış tarzını artık terk etmiş olduklarından kendilerinden bu hayat tarzı ile ilgili bilgi almak isteyenlere doğru ve yeterli bilgi verememekte kadınların mahremiyeti hususunda kendi şahsi ve hatalı düşüncelerini söyleyerek, üstelik bilgisizlikleri yüzünden "sonradan âdet edilen âdat-ı milliyeyi", "ahkâm-ı şeriyyeden" gibi göstererek İslam'ın yanlış anlaşılmasına yol açmaktadırlar. Bu sebeple

Beyoğlu'ndaki otellerde kalan yabancılar buradaki âlemin dışında başka bir şey tanımayan tercümanlarına ya da alafranga yaşama geçerek millî ve dinî bilgilerden uzaklaşmış ailelere sordukları sorulara karşılık aldıkları cevaplar, onların zihninde Osmanlı hayatını "hikâyat-ı muhayyile" yani hayali hikâyeler hâline dönüştürmektedir.

Yazara göre bu yüzden son zamanlarda Avrupa'dan gelen ve Osmanlı hayatının özellikle de kadınlarının yaşama biçimlerini öğrenmek, gözlemlemek, mümkünse onlarla zaman geçirmek isteyen seyyah kadınlar, "eski usulde yaşayan İslâm familyalarıyla" görüşmek arzusunda bulunmaktadırlar. Böylece Fatma Aliye'ye göre Avrupa'da kötü tanınmamızla ilgili dördüncü bir sebep ortaya çıkmaktadır ki bu da eski usulde yaşayan Müslüman ailelerindeki kadınların, terakkiye ve bilgiye olan duyarsızlıklarıdır: "Ehl-i İslâm familyalarından bir takımı dahi kadınlar için güya tahsil-i ulum ve maarifi günah imiş gibi, Fransızca öğrenmek değil Türkçe'de lüzum-ı zaruriyesinden ziyade tahsili bile taasuplarına sığdıramıyorlar. Bunlarda ezvac-ı mutahhirat ve benat-ı zakiyatın ve sadr-ı evvelde gelen nice âlimat ve edibatın ilm ü fazlda ne âli derecelere varmış olduklarını bilmeyenlerdir." (s. 9-10) der.

Fatma Aliye'ye göre bilgiye direnen bu kadınlar ve erkekler, geçmiş zamanlarda kadınların ilim ve edebiyatta hangi yüksek derecelere vardıklarını bilmeyenlerdir. Ancak burada ilgi çekici olan, yazarın "ezvac-ı mutahhirat ve benat-ı zakiyat" ifadesiyle bilgi ile namus kavramını bir arada düşünmesi, yan yana göstermesidir. Bu durum, devir insanının düşünme biçimini göstermesi açısından önemli ve metnin satır aralarına yerleşmiş bir yansımadır. Yazarın bir biçimde kendi hayat hikâyesinde de örneklendiği gibi kadınların okumasının, ilerlemesinin, dış dünyaya açılmasının iffetlerine zarar verebileceğinin tartışıldığı dönem için bu tabii bir durumdur.

İkballe zillet arasında bir kurum: cariyelik

Birinci Muhavere, Ramazan ayına denk gelen bir günde Avrupa'nın seçkin ailelerinden ve eşiyle birlikte ilk defa İstanbul'a gelmiş olan madam F. ile ona eşlik eden bir rahibenin iftar sofrası görmek arzusuyla yazarın evine gelmek istemeleri üzerini gerçekleşmiştir. Bu sohbette Osmanlılığı ve İslam'ı ilgilendiren başlıca iki mesele konuşulmuştur. Bunlardan birincisi 'cariyelik kurumu'dur. Diğeri ise Hristiyanlığa ait

bazı kavram ve durumların İslam'da nasıl karşılandıklarına ve kabul edildiklerine ilişkindir.

Sohbetin başında Madam F.'nin Türk usulü üzere döşenmiş bir oda görmek arzusuna rağmen salonda kanepe ve koltuktan başka bir şey görmediği için duyduğu şaşkınlığı dile getirmesi ilgi çekicidir. Birçok tarihi ve edebî kaynak Tanzimat'ı hazırlayan ya da takip eden zaman dilimlerinde saraydan başlayıp evlere ve özel hayatlara kadar inen bu değişiklikten söz ederler. Aslında beraberinde oldukça müsrif bir süreci de getiren bu değişim, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin ne kadar şekilci olduğunun da bir göstergesidir. Tanpınar *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*'nde bununla ilgili çok önemli tespitlerde bulunur. Hatta hatırlanacağı gibi kabukta kalan ve bir türlü içe yönelemeyen bu değişimi çok trajik bir benzetmeyle eskinin üzerine vurulmuş 'Frenk cilası'na benzetir.

Birinci Muhavere'de en geniş yeri, Osmanlı hayatının meselelerinden biri olan cariyelik ya da kölelik alır. Madam F.'nin misafir edildiği evde gördüğü cariyeler, mensup olduğu medeniyetin ve öğretilerinin doğrultusunda sorular sormasına yol açar. Bu sorular cariyelerin efendileriyle münasebetleri, satın alındıkları evdeki konum ve kalma süreleri, edindikleri mallar ve hakları doğrultusundadır. Dışa kapalı harem hayatı ve İslam'ın çok eşliliğe izin vermesi sebebiyle etrafında çok rahatça bir takım öykülerin oluşturulmasına zemin hazırlayan cariyelik kurumunun Batıdaki algılanışı farklıdır. Onların dramlarını evinden koparılan, para karşılığında pazardan alınan ve belirsiz bir geleceğe doğru yola çıkarılan, cinsel ve duygusal istismara uğrayan, kırbaçla terbiye edilen, hiçbir hayat hakkı tanınmayan zavallı kızların hikâyeleri oluşturur. Türk edebiyatı da aslında bu konunun Batı edebiyatında olduğu gibi bu dramatik tarafını kullanmayı yeğlemiştir. İlk yazarlarımız kendilerine, özellikle yeni 'hürriyet' kavramı etrafında rahatça konuşmak ve yorum yapmak fırsatını veren, yeni yaratmalar için kapılar açan bu zengin ve hüzünlü hikâyeyi kaçırmazlar (Tanpınar 1976: 291-293). Namık Kemal'den başlayarak Halit Ziya'ya kadar devam eden süreçte daima bu hüzünlü hikâyenin örnekleri yazılmıştır. Özellikle *Binbir Gece Masalları*'ndaki kendini cariye olarak sattırarak sevdiğinin peşine düşen sultanın hikâyesi bir tarafından Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ını bile etkiler. Yazar bu romanında asil ama mutsuz Fazıla'nın kendini cariye olarak sattırmasından sonraki hayatını anlatır.

Nisvan- ı İslam'da farklı bir cariyelik kurumu ortaya konulur. İslam'ın köle azat etmekteki hükümleri uyarınca hareket edilmesi lüzumu üzerinde durulur ve cariyelerin haklarından söz edilir. Buna göre bir cariye kendi işini yüklenecek çıraklar yetiştirdiği zaman istediği kişiyle evlendirilmekte ya da evleninceye kadar eline azatlık belgesi verilerek efendisinin evinde kalmakta özgür bırakılmaktadır. Bütün giderleri kaldıkları evin sahipleri tarafından karşılanan cariyelere ayrıca hizmetlerinin karşılığında bir miktar da para verilmektedir. Madam F.'nin en çok dikkatini çeken tarafı budur. Çünkü parasını harcamayıp biriktiren bu kızlar mücevher sahibi olmakta ya da parayı süslerine harcamaktadırlar. Misafir olduğu evde değişik pahalardaki ziynet eşyasını takmış cariyelerle tanışan Fransız hanım, onların kusursuz hizmetlerine olduğu gibi evin bir ferdi gibi muamele görüşlerine de hayretle tanık olur. Ancak Fatma Aliye şu cümleleri söylemekten de geri durmaz: "Cariyeler hakkında size verdiğim malumat kavaid-i esasiye-i şeriyye ile bir de bunlara ve insaniyetin mukteziyat-ı sairesine riayetkâr olan familyaların âdat ve efaline mübtenidir. Yoksa âlemde her şeyin bir iyi ciheti görülürse bir de fena ciheti görülür. Hatta bazı şeylerin fena cihetleri iyi cihetlerine galiptir. Cibillet-i beşeriyye en iyi şeyleri bile suistimal ile fenalık cihetine mailen tegayyür ve tahvile münhemiktir. Binaenaleyh esaret meselesinde de türlü fenalıklar vukuu külliyen münker olunamaz (s. 36-37). İnsanlar en iyi şeyleri bile kötülük tarafına çevirme eğilimine sahiptirler. Cariyelik kurumunda da bir takım fenalık ve kötülüklerin olduğu inkâr edilemez.

Osmanlı'da çok eşle evlilik

Nisvan- ı İslam'ın özellikle İkinci Muhavere'si Osmanlı'da çok eşlilik üzerinedir. Madam F.'nin ziyaretinden bir hafta sonra yine Ramazan ayında gerçekleşir. Bu muhaverenin girişinden anlaşıldığına göre yazar daha önce de bazı kadın seyyahları evinde ağırlayarak onlara merak ettikleri konular hakkında bilgiler vermiştir. Bu seferki misafir önceki yıllarda Fatma Aliye'yi ziyaret etmiş olan bir hanımın tavsiyesiyle gelmektedir. Eşiyle beraber İstanbul'u görmek için gelen Madam R., tam gitmeye hazırlanırken İstanbul'da bir Türk hanesine gitmek ve bir Türk ailesi görmek arzusu duymuş ve eski dostunun aracılığını ve takdimini rica etmiştir. Madam R., kendini tanıdığı çocukluk çağlarından itibaren ilim âşığı olan babası tarafından eğitilmeye başlanmış, otuz yaşına varıncaya kadar ömrünü tahsil ve terbiye ile geçirmiş bundan

sonra da vaktini zamanının bilgilerini öğrenmeye adamış bir kadındır. Yazar bu genç ve bilgili kadına hayran olur. Hatta muhaverenin sonunda onu hayran hayran seyretmekten kendini alamaz. Üstelik Madam R., bir haftadır İstanbul'da olduğu hâlde günde bir saatini Türkçe öğrenmek için ders almaya ayırdığından epeyce kelime ezberlemiştir. O sırada iftara davetli olan diğer misafir hanımların sözlerini tercüme eden Fatma Aliye'yi önce evet veya hayır diye kendisi cevapladıktan sonrasını tercüme ettirmektedir. Ülkesine döndüğünde de Türkçe öğrenmeye devam edeceğini söyler. Bu durum daha önce de tespit edildiği gibi yazarın Osmanlı kadını için düşündüğü önemli eksikliklerden birisine işaret etmektedir. Diğer misafir hanımlar da bu güzel ve bilgili hanımın sohbetinden mahrum oldukları için ilk defa olarak dil bilmediklerine üzüldüklerini belirtmişlerdir.

Muhavere çok eşlilik konusuna Madam R.'nin bir sorusuyla geçer: "Bu salon içindeki hanımlardan hangisi hangisiyle ortaktır?" (s. 86) Çünkü kalabalık bir Osmanlı kadın topluluğu içinde bulunan Madam R., bu kalabalığın içinde yalnız bir eşi olan erkeklerin parmakla gösterilecek kadar ender olduğunu bildiği Türkiye'de, birbirinin ortağı kadınların bulunmamasının mümkün olmadığını düşünmektedir.

Bundan sonra sohbet "Lakin şeriat-ı İslamiyede erkeklerin dört zevce almasını Allah emretmiş diye işitmiştim." cümlesinin etrafında devam eder. Fatma Aliye bunun Allah'ın emri olmadığını ancak ihtiyaç durumlarının bunu belirleyebileceğini söyler. Bu ihtiyaç durumları ise kadının kısır ya da hastalıklı olup eşin çocuk istemesi, evlilikte küfv yani asaletçe dengin bulunması hükmünün savaş gibi hâllerde zorlanması ve eşini kaybetmiş kadınların geçimlerinin temin edilmesi gibi durumlardır. Fatma Aliye İslamiyette çok eşle evliliğe izin verilmiş olmasına rağmen durumun zorlaştırıldığını, bu sebeple erkeklerin pek de kolayca buna cesaret edemediklerini belirtir. Zorluklardan birine şöyle işaret edilir: "Zira müteaddit zevce alacak âdem zevcelerini ayrı hanede bulundurmamaya ve döşemesinden başka odalarının nakış ve boyaları dahi bir örnek olmaya elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farkı bulunmamaya mecburiyet göstermiştir. Bunun ne kadar müteassir olduğu beyana muhtaç değildir." (s. 91)

Yazara göre İslamca çok gerekli durumlarda çok eşliliğe izin verilmişse de şartlar oldukça zorlaştırılarak neredeyse imkânsız bir hâle getirilmiştir. Özellikle erkek için

nikâhlı eşlerin birini diğerinden ayırmamak, fazla olarak birine bir hediye almamak ve fazla sevgi ve ilgi göstermemek şartı içinde adalet edememek korkusu taşıyanların 'bir zevce ile iktifa etmesi şeran' doğru kılmaktadır. Avrupa'da bazı doğal durumlar göz önünde bulundurulmaksızın poligamiye kesinlikle izin verilmezken "… erkeklerin pek çokları zevcesiz ve kadınların pek çokları kocasız kalarak metreslik denilen âdet-i keriha"nın ortaya çıkmasına sebebiyet verildiği "Kadınların ikisini üçünü bir kocaya iştirak tesirinden kurtaralım diyorken daha ziyanlı şeylere … mesela suret-i nameşruada dünyaya gelen birçok bigünah masumların sefaletine …" sebebiyet verildiğinden söz edilmektedir. (s. 92-93) Yazar Üçüncü Muhavere'de buna bir denklik getirecek şekilde evine gelen seyyah kadınlardan birinin hikâyesine yer verir. Bu kadın hiç evlenmemiştir. Evlenmeyişine sebep olarak çok sevdiği ve sevgisine de karşılık gördüğü namzedin ailesinin meçhul olmasını, yani gayr-ı meşru bir ilişki sonrasında doğmuş olmasını gösterir. Kadın şöyle söyler: "Kendimi düşünmeyecek olsam gelecek olan evlatları düşünmeliyim. Kendilerini piç bir pederden dünyaya getirdiğim için müddetilömr onların yanında mahçup kalacağım. Kendi familyamın ismini terk ettiğime göre varacağım adamın hangi nam ve ünvanını takınarak tefehhürle taşıyacağım." (s. 249)

Nisvan- ı İslam'ın özellikle İslam'da çok eşli evlilikle ilgili bölümleri dikkat çekicidir. Fatma Aliye'nin görüşleri her ne kadar bu hâliyle 'gelenekçi' bir tavır içerisinde gösterilse de aslında devrinde bir kadının ifade ettiği görüşler olarak oldukça 'cesurcadır' tespiti yapılabilir. Çünkü konuyla ilgili asıl görüşlerini romanlarında daha açık olarak ifade edecektir. Çünkü yazar, *Nisvan- ı İslam*'da gelenekçi fakat romanlarında 'bireyleşme çabasında olan kadını … alttan alta başkaldıran, güçlü, tuttuğunu kopartan kadınları çizer' (Esen 2006: 93). Çünkü kendi evlilik hayatında da zaman zaman huzursuzluklar yaşamış, örneğin kocası karşısında okumak, yazmak, Fransızca'ya olan hâkimiyet gibi konulardaki üstünlüklerini gizlemek ya da baskılamak zorunda kalmıştır. "Fatma Aliye Hanım bir anlamda 'katlanan / suskun kalan kadın'dır. Kadının iyi bir eş ve anne olmak için eğitilmesi gerektiğini belirtirken gelenek ve göreneklere bağlı kalarak modernleşme görüşünü" savunur (Kefeli 2005: 201). Bu onun, içinde yetiştiği aile kadar hocası ve hâmisi Ahmet Midhat Efendi'ye de bağlanabilir tarafıdır. Çünkü Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi, 19. asrın ikinci yarısında modernleşme karşısında 'gelenekçi medeniyetçilik' anlayışını temsil

ederler. Buna göre başka medeniyetlerden alınması gerekenler alınacak ama özde esas olan korunacaktır.

Aslında Batılı yazar ve seyyahlar da Osmanlı ülkesinde çok eşliliğin yaygın olduğunu kaydetmezler. Ancak yine bu tür insanlar için 'taaddüt-i zevcatın heyecan verici bir konu' olduğunu da kabul etmek gerekiyor.

***Nisvan- ı İslam*'da çok eşliliğe karşılık 'talak' düşüncesi**

Fatma Aliye *Nisvan- ı İslam*'da çok eşlilik karşısında dinin getirdiği şart ve zorlukları, kendisinin bu durumun yaygın bir uygulama olarak gösterilmesini engelleyecek görüşlerini ifade etse de poligamiyi kabullenmiş gibi görünüyor. Örneğin İslam'da taaddüt-i zevcat'a karşılık talakın/boşanmanın da bulunduğundan bahsederek çok eşle evliliğin kadınlara zorla yapılmış bir zulüm olamayacağını ve kadınların ortak istemedikleri durumlarda eşleriyle evli kalmayıp başka birisiyle evlenebileceklerini söyler. Avrupa'da boşanmanın imkânsızlığından, hatta ömür boyu süren bir çile hâline dönüşmesinden söz ederek İslâmda boşanmadaki kolaylığın bu anlamda sağlıklı bir sonuç oluşturduğundan söz eder: "Lakin İslam kadını isterse ortak ile oturur istemezse boşanır diğer bir kocaya varır. Şeriat-ı İslamiye … kadınlara … ortak istemedikleri halde bir zevce ile durabilecek olan diğer bir zevç bulmak için çare-i talakı koymuştur." (s.98). *Taaddüt-i Zevcat*'ta da "İslamda taaddüt-i zevcata karşılık talak da bulunduğunu belirten Fatma Aliye Hanım, bu durumun kadınlar için zorlayıcı bir durum olamayacağını ileri sürerek kadınların isteği üzerine gerçekleştirilen boşanmalardan bahsediyor. Ancak kadınlar üzerindeki toplum baskısı ve boşanmadan sonra hayatın sürdürülmesi konusu önemli bir sorun olarak görünmektedir. Romanlarında bu sebeple çalışarak kendi hayatını sürdüren kadınları örnekleyen yazar, devri için önemli bir çıkış yolunu gösteren radikal bir süreci başlatmıştır.

Osmanlı toplumunda kadınların tesettürü ve erkeklerle görüşememesi:

Nisvan- ı İslam'daki önemli görüşlerin bir kısmı da bu konularla ilgilidir. Yine ziyaretçi madamların "Tesettüre mecbur ve musahabet-i ricalden [erkeklerle konuşmaktan] mahrum olduğunuzdan dolayı şikâyetiniz yok mu?" şeklindeki soruları üzerine Fatma Aliye İslam'da tesettür düşüncesinin bir kısmının dinî bir kısmının da bölgesel gelenek

ve göreneklerle ilgili olduğunu söyleyecektir. "Şöyle ki nisvanın saçları kendilerine ziynettir ve pek ziyade calib-i nazardır. Binaenaleyh millet-i Museviyede bu fesatengiz ziynetin erkeklere gösterilmesi memnu olduğu gibi şeriat-ı İslamiyede dahi nehy olunmuştur." (s. 115) Misafir hanım sorusuna devam eder ve "O halde yalnız saçlarınızı örtmeniz lazım gelmez mi? Ben sokakta gördüğüm İslam kadınlarını bütün bütün örtülü görüyorum." der. "Evet yalnız saçlarını örtmek kâfi olur. Ama kadının üzerindeki elbise de her tarafını muhafaza edecek ve endamını belli etmeyecek bir surette olmalıdır. Şimdi Türk kadınları görüyorsunuz ya Avrupa madamları gibi giyiniyorlar. Bu cemaat içinde görmekte olduğunuz hanımlar bir vizite kıyafetiyle olduğu gibi düğün ve ziyafet olmuş olsa onlar da aynıyla sizlerin balo ve suarelerde giyindiğiniz surette giyinirler. İşte bu tuvaletin üzerine ziynetten âri ve bolca bir şey giyilir ve saçlar da bir başörtüsüyle örtülürse şeriata muvafık surette tesettür edilmiş olur." (s. 116) Fatma Aliye'ye göre yaşmak, ferace çarşaf ve peçe sonradan kabul edilmiş bölgesel âdetlerdir. Bunun için de köylü kadınlarının kapalı ve süslü olmayan elbiseler giydiklerinden yalnız bir başörtüsüyle yetinmelerini örnek verir. Müslüman kadınlarının elbiseleri kapalı ve başörtüsüyle de saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkekler ile görüşmeleri dinen yasak değildir. Ancak yine de bu Osmanlı toplumunda âdete bağlı bir uygulama hâline gelmiştir. Hatta Fatma Aliye, "… Peygamberimizin vakt-i saadetinde kadınlar yalnız bir başörtüsüyle tesettür eylerler ve saçları örtülü olduğu hâlde erkekler ile konuşurlardı." der. (s. 117) Osmanlı toplumunda bütün bu âdetlere karşılık yine de kadınların evlerde kapanıp kalmadıklarını ve her istedikleri vakit sokağa çıkabildiklerini çarşıya pazara gidip alış veriş edebildiklerini de ekler. Geldiği günden beri İstanbul'un her yerinde dolaşan, işini yapan kadınlara rastlamış ve şaşırmış olan misafir hanım, "Türk kadınları zevcelerinin elinde esir gibidir. Zevçlerinden müsaadesiz hiçbir şey yapamaz diye işitmiştik" şeklinde görüşlerini beyan etmiştir.

Böylece bizzat bir Avrupalı hanım kendilerine Osmanlı kadını hakkında anlatılanların aslında gerçeklere uymayan bir şey olduğunu söylediği gibi yazar da dışa kapalı hayat anlayışının bölgelere ve anlayışa göre insanlar tarafından oluşturulduğunu, bunun dinî bir hüküm anlamı taşımadığını belirtir. Sonuç olarak yazara göre böyle şeyleri dinin gereği sanmak ve saymak hatadır. Bunlar birer âdettirler. Her memleketin âdeti

başkadır. Fakat "İnsan ise esir-i âdettir." Bir âdetin düzeltilmesi yavaş yavaş, alışarak olacaktır.

Nisvan- ı İslam'da bunlardan başka kadınları ilgilendiren konular da vardır. Bunları küçük alt başlıklar hâline getirmek gerekirse şunlarla karşılaşılacaktır: Görüşerek evlenme, kadını mal sahibi olması ve malı karşısındaki konumu, kadın ve zina ve kadının erkekler tarafından hizmetçi gibi kullanılması. Fatma Aliye'ye göre bir İslam kadını hiçbir gün insani haklarından mahrum edilmemiştir. Hatta "İslâm'da nisvana Kuran mertebesinde ihtiram" olunmaktadır (s. 101).

Görülüğü gibi Fatma Aliye *Nisvan- ı İslam*'da İslamiyetin kuralları ile kadın arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışır. Toplumda kadınlar üzerindeki baskının sebebi dinî bir zorlama değil âdet, gelenek ve göreneklerdir. Batıya karşı İslamî yaşam hükümlerinin sonradan gelen toplumlar tarafından bozulduğunu ve değiştirilerek zorlaştırıldığını savunan yazar içeriye yönelik yazılarında daha radikal davranır. Mahmut Esat Efendi'ye karşı yürüttüğü Taaddüt-i Zevcat tartışmalarında kesin olarak reddettiği durumları daha anlaşır şekliyle romanlarında anlatır. Fakat yine de ortaya modern bir Osmanlı kadını prototipi çıkarmıştır. Onun Birinci dünya savaşı yıllarından itibaren yazmayı durdurmasının kökeninde bu prototipin hızlı bir değişime uğraması da yatar. Fatih Kerimi ile yaptığı görüşmelere bu tavrın yansımaları sinmiştir. Kendisinden bir adım sonraki aydın kadın Halide Edip'in cesur davranışlarını neredeyse 'hoppalık' olarak yorumlayarak şahsi sorunlarının içine gömülür. Onu bugünün kadın çalışmalarının başına oturtan tarafı kadınlık üzerine görüşleridir. Fatma Aliye, kadınların bağımsız, dayanışmacı, güçlü ve toplumda söz sahibi olmuş bireyler olmalarını arzular. Kadınlar kendilerine toplumsal cinsiyetin yüklediği ve kadını değersizleştiren dayatmaları aklın süzgecinden geçirerek kabullenmelidirler.

Kaynakça

Fatma Aliye, (1893): *Nisvan- ı İslam*, İstanbul.

Fatma Aliye, Mahmut Esat (1898): *Taaddüt-i Zevcat'a Zeyl*, İstanbul.

Caporal, Bernard (tsz): Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970), Cumhuriyet Kitap; İstanbul.

Esen, Nüket (2006): "Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu: Fatma Aliye", Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar, İstanbul, s. 87-96.

Kefeli, Emel (2005): "Evliliği Sorgularken: Levayih-i Hayat", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 12, s.191-205.

Öztürk, Hüseyin (25.1.2007) "Osmanlı'da Çok Evlilik", http://www.osmanli.org.tr/yazdirilabilirosmanli.php?id=294.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976): 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Yay., İstanbul.

KADININ MEKÂNLARI DÖNÜŞTÜRMESİ VE MEKÂN ÜZERİNDEN VERİLEN MESAJLAR: FATMA ALİYE ÖRNEĞİ[*]

Ayşe DEMİR[*]

Özet

Fatma Aliye'nin romanlarında merkezde kadın kahramanlar yer alır. Yazar bu kadın kahramanların yaşamlarını, hayata bakış açılarını ve maceralarını hareket noktası kabul ederek romanın kurgusunu bu çerçevede oluşturmaktadır. Roman içerisindeki tüm entrikalar ve vakalar onların karakteri etrafında birleşir. Diğer kahramanlar romanlara bu ana kişiyle ilişkileri doğrultusunda dâhil olmaktadır. Kadın ana kahramanlar hem kendi hayatlarını hem de çevrelerindeki yaşamları değiştirebilecek yeterli donanım ve birikime sahiptir. Onlar bu güçlü etkilerini sadece yaşam şartları üzerinde değil mekânlar üzerinde de gösterirler. Mekânı, çevre şartlarını kendilerine göre düzenler ve dönüştürürler. Fatma Aliye'nin başkahramanları aynı zamanda ideal tiplerdir, hayatları, olaylara karşı takındıkları tutum ve davranışlarıyla en önemlisi de düşünceleriyle yazarın mesajlarını okura iletirler. Bu mesajlar, doğrudan zaman zaman da dolaylı biçimde verilebilmektedir. Eser içerisinde kahramanların ve kısmen de anlatıcının mekân karşısındaki durumu, yazarın dolaylı mesajlarını sunabilmesi/sergileyebilmesi için uygun bir sahnedir. Yani anlatıcı, kahramanın mekâna bakışı, onu kullanışı veya düzenlemesi vasıtasıyla ideal mekân-insan ilişkilerini örnekler. Bu durum nesneler dünyası için de geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Fatma Aliye, kadın edebiyatı, kadın, mekân.

Giriş

Fatma Aliye, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının önemli bir siması olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır ve kendisi gibi bir romancı olan Emine Semiye'yle kardeştir. Böyle bir aile içerisinde yetişmek onu devrin meselelerine, toplumsal yapıya duyarlı hâle getirmiştir. Ancak onun en önemli dikkatlerini edebiyat ve kadın meseleleri oluşturur. Düşünce hayatında yer eden bu iki hususu bütünleştirme imkânına ise yazdığı

---

[*] Bu makale, 8 Mart 2007 tarihinde Erciyes Üniversitesi'nde düzenlenen *Kadın Edebiyatı ve Fatma Aliye Hanım Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

[*] Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KAYSERİ. E-posta: demira@erciyes.edu.tr

romanlarda kavuşur. Onun tüm romanlarında başlıca odak kadındır. Merkeze, o âna dek hakkında yine sadece erkeklerin konuşmuş olduğu, kadını ve kadın dünyasını yerleştirir. *Muhadarat'*ta kadının evlilik karşısındaki tutumunu, *Refet*'te eğitimini, *Udi*'de çalışarak kazancını temin etmesini ele alır, böylelikle yaşamın tüm önemli dönüm noktaları ve temel problemleriyle ilgili hususları işler. Bunlar roman kurgusu içerisinde, 'kadın ana kahraman' seçiminin getirdiği nitelikler olarak belirir. Kurgunun neredeyse tüm unsurları, şahıs kadrosu, olay örgüsü vb. bu dünyayı oluşturmanın/inşa etmenin yanında anlatılmak istenenler için de bir çıkış noktası, bir dayanaktır. Biz bu çalışmamızda yine önemli ögelerden birini, mekânı dikkate alarak Fatma Aliye'nin temel problematiğine değinmek istiyoruz.

Fatma Aliye'nin romanlarında bireyin özellikle de kadının mekân ve nesne karşısında iki tür ilişkisinden söz edebiliriz. Birinci ilişki türü ana kahramanlarla mekân arasında yaşanandır. Bu, her yönden olumlu ve sağlam bir iletişimdir. İkincisi ise romandaki yardımcı ya da karşıt güçlerin tutumlarıdır. Karşıt güçler birey olarak her yönden olumsuzlandığı için onların mekâna bakış açıları da bu olumsuz çerçeveye dâhil edilebilir. Bu iki ilişki etrafında yazarın romanlarına bakmak ve onları kahramanların yapıları çevresinde tek tek değerlendirmek faydalı olacaktır.

Muhadarat romanı Fatma Aliye'nin en çok bilinen romanlarından biridir. Yazarın tam anlamıyla edebiyat sahnesine çıkışı bu romanla birlikte gerçekleşmiştir. "Bu roman Tanzimat döneminde toplumsal ve kültürel bir değişim sürecine giren, Türk toplumunda kadın-erkek ilişkilerinin nasıl olması gerektiği sorunu çerçevesinde dönemine özgü kadınca bir bakış açısını yansıtır."[1] Bu eserde de yazarın diğer romanlarına benzer bir şahıs kadrosu yapılanması görülmektedir. Romanın ana kahramanı Fazıla'dır. Fazıla her yönden isminin hakkını verecek şekilde kurgulanmış, hayata karşı sağlam ve en önemlisi ahlaklı duruşuyla idealize edilmiş bir kadındır. Biz onu süreç boyunca birçok maceranın içerisinde ve birçok farklı mekânda görürüz. Fazıla etkili ve aktif bir karakterdir. O hem insanlarla hem de mekânla olan ilişkilerinde dönüştürücü bir rol üstlenmektedir.

[1] Nazan Aksoy, "Fatma Aliye Hanım'ın Muhazarat'ında Kadın Açısı", *Batı ve Başkaları*, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1996, s. 85.

Fazıla'nın bir roman kahramanı olarak ortaya çıktığı ilk mekân kendi evidir. Annesini kaybettikten sonra kardeşi Şefik ve babasıyla birlikte yalnız kaldıkları dönemde, yaşından beklenmeyecek olgunluk göstererek 'anne' görevi üstlenmeye çalışır. Bu süreçte eve ve babasına ait işleri yapmaya çalışmaktadır. Zaman ilerledikçe, üvey annesi Calibe'nin baskıları sonucunda eve olan hâkimiyetini ve aidiyetini yitirir. Mekân bu aşamada fiziksel yapısından çok olgusal anlamıyla belirir.[2] Ev, Calibe'nin gelişinden önce bir iç mekân olmasına rağmen ana kahraman için tüm genişleme imkânlarını içerisinde barındıran bir uzamdır. Çünkü kahraman mutludur. Ancak öncelikle Calibe, eylemleriyle onu evin genelinden uzaklaştırır. Sonrasında da Calibe'nin yanında yer alan diğer kahramanlar Nabi ve Süha'yla yaşadıkları, onu neredeyse tamamen odasına kapatacaktır. Bu noktada oda Fazıla için geniş mekânın yerini alır. Kahraman burada tam manasıyla savunma hâlinde yaşar. Ancak onun için bir kaçış ve sığınma mekânı olan bu yer yine de karşı gücün hâkimiyeti altında olan ev tarafından kapsanmaktadır. Bu kapsayıcılık/çevrelenme giderek savunma alanını tehdit etmeye başladığında ise kahraman için tek çıkar yol mekânı terk etmek olur. Fazıla hem babası hem de ait olduğu evren karşısındaki tesirini yitirdiğinde ve bunların üzerinde söz hakkı kalmadığında ise konaktan ayrılmayı kabullenecektir. Dönüştüremediği mekândan kaçışını, Remzi Bey'le evlenerek gerçekleştirir. Kendi yaşadığı dünyanın tamamlanmamış bir kopyası saydığı yeni evi üzerinde bazı girişimlerde bulunur. Ancak burada yaşadığı, neredeyse onu intihara kadar sürükleyecek olumsuzluklar, hayatına yeni bir yön vermesini gerektirir. Fazıla'nın asıl macerası kendisini bir cariye olarak sattırmasından sonra başlayacaktır. Bu bölümde Fazıla, Peyman adında bir cariye olarak karşımıza çıkar.

Satıldığı evde Peyman adını alan Fazıla, bir başka cariye olarak sorumluluklarının üstünde görevler yüklenerek bu evin çehresini değiştirir. İşe mekânı belirli bir düzene sokarak başlamış, sonrasında ise insani ilişkilere olumlu sonuçlanacak müdahalelerde bulunmuştur. Bu tutum, Fatma Aliye'nin ana kahramanlarından yapmalarını beklediği türden bir davranıştır. Bu kahramanlar şartlar ne olursa olsun çevrelerine karşı duyarlı ve sorumludurlar. Koşulları kendilerince olması gereken duruma sokmak, insanları ideal davranışlara yönlendirmek hep bu görev bilincinin kapsamına girmektedir. Bu, batılıların deyimiyle 'bir fark yaratmak' kavramıyla açıklanabilecek türde bir anlayıştır.

[2] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ramazan Korkmaz, Mustafa İsen'e Armağan,

Fazıla buna, yaşadığı evi düzenleyerek başlar. *Muhadarat* romanının Lübnan'da geçen bu kısımlarında anlatıcı uzun uzun Fazıla'nın Şebip'e nasıl hizmet ettiğini, onun odasını nasıl düzenlediğini okuyucuya aktarır. Onun tüm yaptıkları diğer cariyelerin, hizmetçilerin yaptığından farklıdır ve farklı olmalıdır da:

"Fazıla, Şebip'in odasına gidip her şeyi tanzim ve ihzar etti. Şöyle ki Şebip, kendisine lazım olan her şeyi istemiş olsa, elini uzattığında onu yerinde bulacaktı. Ondan sonra Fazıla odadan çıktı. Beyin yol sandığı gelmiş, oda kapısında duruyordu. Cariyeler, onu Şebip'in odanın hangi tarafına koymak istediğini bilmediklerinden, odanın içine götürmeye korkuyorlardı. Fazıla sandığı alıp münasip bir cihetine koydu. Odaya tekrar bir nazar gezdirip münasibi veçhile tanzim olunduğunu gördüğünde, içinden kendi kendisine, 'Ben her şeyi yoluyla yaptım, koydum. Eğer beyefendi yine hiddet edecek, darılacak olursa keyfi bilir. Tekdir de etse, haksız yere olan tekdirin bana bir tesiri olmaz,' deyip odadan çıktı."[3]

Şüphesiz bu satırlarda Fatma Aliye, ya da daha doğru bir ifadeyle romanın anlatıcısı cariyelere efendilerinin, kadınlara da eşlerinin odalarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini açıklamamaktadır. Onun asıl mesajı satır aralarında ve hemen bütün romanlarının genelinde verilen 'görev bilinci'ne sahip olmak gerektiğidir. Bu kısımda ise mesaj mekân unsuru kullanılarak verilir. İdeal olan Fazıla'nın yaptığıdır, diğerleri ise yanlıştır. Fatma Aliye hem doğruyu hem de yanlışı göstererek ve devamlı doğru olanı işaret ederek kendi yazar sorumluluğunu üstlenmektedir.

Mekânın değişimi ve iletilen mesajlar açısından *Refet* romanı da bize oldukça fazla malzeme sunar. Romanın kahramanı Refet, annesiyle birlikte çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermektedir. Onun tek gayesi içerisinde bulunduğu şartları aşabilmek ve kendi ayakları üzerinde durarak yaşamını şekillendirebilmektir. Refet, hayatının tüm unsurlarını bu amaca hizmet edecek biçimde düzenler. Bir eşik, bir basamak olarak gördüğü eğitime dört elle sarılır. Bu amaçla, karşısına çıkan tüm fırsatları değerlendirmeye çalışır. Onun için, evin de okulun da en önemli vasfı buraların birer çalışma mekânı olmasıdır. Refet'in ve çevresindekilerin para kazanma mecburiyetleri,

[3] *Muhadarat*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1326, s. 211.

evlerini de neredeyse bir atölyeye dönüştürmelerinin ana nedenidir. İçinde yaşadıkları tüm evlerde dikiş dikerler, okurlar ve çalışırlar. Ev olgusu onlar için manevi bağlardan öte, realiteyle yakından ilişkilidir. Refet mekânla kuracağı hissî bağları ancak temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra düşünmektedir. Onun mekânla ilgili hayalleri de hep bu ana düşüncenin tesiri altındadır:

"Refet, Rüştiyenin son sınıfında arzusu veçhile birinciliği kazanarak darülmuallimata geçti. Muallimelik diploması almaya artık dört sene kalmıştı. Refet muallimelik diploması alıp bir maaşa nail olacağı ve validesini çalıştırmayıp besleyeceği zamanları düşündükçe o tahayyül ve tasavvurun lezzetinden mest oluyor gibi bir hâl hissediyordu. Refet artık on dokuz yaşındaydı. Onun tahayyülatı o yaştaki sair genç kızların tahayyülatına benzemiyordu. Kazanacak evini idare edecek, validesini rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup evlad-ı vatanın talim ve terbiyesinde bulunacak. O çocukların hepsi buna hürmet edecekler, 'hocamız' diye sevecekler! İşte Refet'in tahayyülatı hep bundan ibaretti. Bazen tahayyülatını daha ileri götürür. Bir ev parası biriktirmek başlarına bir mekân edinmek ve daha sonraları da eline para geçtikçe o eve şunu almak bunu almak güzel güzel döşemek derecelerine kadar da varırdı. Hatta bu kadarla da kalmayıp evin bahçesi olacağından orada çimenler çiçekler yetiştirmek bahar ve yaz akşamları mektepten geldikten sonra orada anasıyla karşı karşıya bir kahve içmek ve hem aşçılık ve hem de hizmetçilik edecek olan kadının kurduğu sofrada pişirdiği yemeği yine o bahçeye nazır olan odada yemek! İşte onun ümid-i hülyası buralara kadar da varıyordu."[4]

Refet için asıl ev/yuva hayallerinde yer alandır. Hâlihazırda yaşadıkları mekânlar ise açıkta kalmalarını engelleyen ve çalışmalarını kolaylaştıran yerlerdir. Bir araç oldukları için mekânla insan arasındaki duygusal bağın oluşumuna kaynaklık etmezler. Mekânın Refet için dönüşüme uğraması, bir ev/yuva hâline gelmesi birçok aşamayı içerisinde barındıran zorlu bir süreçtir.

Ana karakter ve karşıt güçlerin arasında belirginleştirilmeye çalışılan fark onların servet ve buna bağlı olarak da eşya karşısındaki tutumlarıyla da açığa çıkartılır. Tüm romanlarda ana kahramanlar para ve bunun satın alabileceği nesneden çok, manevi

[4] *Refet*, İstanbul, 1314, s. 55.

tatmin ve huzurun peşindedirler. Bu kahramanlar, asıl faziletin maddi araçlara ihtiyaç duymadığını manevi bütünlüğün, içsel huzurun ulaşılması gereken gaye olduğunu sıklıkla vurgularlar.

Özellikle romanlarda kadınlar söz konusu edildiğinde mekân ve nesneler kullanılarak onların doğru ya da yanlış yolda oldukları anlatıcı tarafından ortaya konur. Örneğin *Muhadarat* romanında Fazıla ve Calibe'yi birbirinden ayıran en önemli farklardan biri mekân ve nesne karşısındaki tutumlarıdır. Calibe, bu romanda olumsuzlanan kahraman olarak, zenginlik peşinde, paranın kendisine sağlayabileceği nesnelerin vereceği doyumu arzulayan bir kadındır. Fazıla'nın yücelttiği sevgi, huzur ve mutluluk gibi ideal değerlerin onun dünyasındaki karşılığı giysi, mücevher ve ihtişamlı bir evdir. Sırf bu sebeple kendisini seven ve inkâr etse de aslında sevdiği Süha'yı reddeder. Onun için zenginlik ve bununla eşdeğer kabul ettiği Sai Efendi ile evlenir. Ancak gerek Calibe'nin gittikçe bir düşüş hâlinde seyreden macerası gerekse anlatıcının onun manevi huzursuzluğuyla ilgili yorumları, okuyucuyu mutluluğun nesnelere bağlı olamayacağı gibi bir ana fikre götürür. Hatta bu ana fikir zaman zaman okurla konuşmaya başlayan anlatıcı tarafından da şu şekilde belirginleştirilir:

"Calibe'nin kızlığında özenip de nail olduğu mücevherat çekmece içinde kapalı duruyor. Canı birini takınmak istemiyor. Sandıklar, dolaplar dolusu rubaları giymeye üşeniyordu. Kimsenin hanesine gitmiyor, hanesine kimsenin geldiğini de istemiyor ki onları giyinip, kuşanıp da dârât [caka] satsın! Rahatın yalnız zenginlikle olmadığını Calibe anladı. Fakat kendisine servetle beraber saadet geldiği halde kıymetini bilmemişti. Aklı olana Calibe'nin bu halinden büyük ibret mi olur? İşte her arzu eylediği şeye nail olmuş bulunduğu halde, mücerret, başkalarının meşruen ve muhikkan [doğru olarak ve hakkıyla] arzu eyledikleri şeylere nailiyetlerini meneylemiş olmasının cezası olarak Hak Teâlâ onu bu hale duçar eylemiştir."[5]

Calibe gibi olumsuz karakterlerin hayat görüşlerinin yanında diğer ideal kahramanların davranışları asıl benimsenecek olanlardır. Aynı romanın kahramanı Fazıla da zengin Remzi Bey'le evlenmiştir. Ama Fazıla için zenginlikten öte huzur, eşyadan öte uyumun getirdiği mutluluk önemlidir. Maddi unsular, manevi/içsel dünyanın rahatlığı, yücelmesi

[5] *Muhadarat*, s. 132.

için kullanılmıyorsa herhangi bir değer ifade etmemektedir. *Udi* romanının ana kahramanı Bedia için de paranın, servetin ve eşyanın bir araç olmaktan fazla değeri yoktur. Bedia, Nail'le olan evliliğinde evin geçimini sağlayan kişidir. Ancak onun için ne para ne de paranın gereğinden fazla sarf edilmesi önem taşır. Asıl mühim olan paranın kişisel mutluluklarına hizmet etmesidir. Bunu sağlamayan unsurlar ise bir değer ifade etmezler.

Romanlarda sadece anlatıcı değil zaman zaman da kahramanlar toplumdaki kadınları nesne ve mekâna karşı aldıkları tavır noktasında sınıflandırırlar. *Levayıh-ı Hayat* romanında yer alan bir mektupta geçen ifadeler bu bakımdan oldukça anlamlıdır:

"Gelinliğin tellerinden, pullarından başkasını düşünmeyen, kocaların boylarından poslarından, kaşlarından, gözlerinden, hülasa hüsn-i cemallerinden [yüzlerinin güzelliğinden] başka şeyleri hatırlarına gelmeyen kızlar ne bahtiyardırlar. Bahtiyar olmak, rahat yaşamak için işte erkekler de böyleleriyle izdivaç etsinler. Şöyle güzel olsun, böyle güzel olsun diye anlattıkları taallukatlarına şu kadar budala olsun, bu kadar hissiz, fikirsiz olsun diye de ısmarlasınlar! Bunları istedikleri gibi aldatırlar, bildikleri gibi yaşatırlar. Çirkin maişetlere inhimaki [tutkusu] olup da ondan geçemeyecek olanların Sabahat gibi bir kadını alıp da bedbaht etmeye ne hakkı vardır? Niçin kendi hallerine uyacak türlüsünü aramıyorlar. Vaktiyle niçin buralarını düşünmüyorlar. "İzdivaç" oh, ne mühim mesele!.. Ne büyük şey! Tellenmek pullanmak nerede, bu nerede? 'Zevç' ne kadar çok düşünülecek şey!.. Bir hayal-i hoş-endam ve hıram [boyu posu güzel olanın hayali] nerede, bu nerede?.."[6]

Anlatıcı ve olumlu/ideal kahramanlar için hayat maddi ve manevi olmak üzere iki kısımdır. Maddi dünya insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir alandır. Ancak insan sadece maddiyattan, tüketimden ibaret değildir. Onun bir de ruhsal yönü vardır. Asıl geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve şekillenmesi gereken bu dünyadır. İnsanın özellikle de kadının yükselmesi için eşyayı ve maddi unsurları aşması gerekir. Calibe gibi mekâna/nesnelere takılıp kalmış, onu bir amaç hâline getirmiş kadınların iki dünya

[6] *Levayıh-ı Hayat*, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul, 1315, s. 31.

arasındaki eşiği geçmeleri mümkün değildir. Böyle durumlarda zihin ve ruh gelişemez, romanlarda 'budala, hissiz ve fikirsiz' kadınlar diye adlandırılan bireyler ortaya çıkar.

Refet romanında ise farklı bir konu çerçevesinde verilen mesajlardan söz etmek mümkündür. Eserde olumlu bir kahraman olarak yer alan Cazibe ve Şihab arasında geçen bir diyalogda yazar üzerinde durmak istediği bazı hususlara temas etmektedir. Bu konuşma Cazibe ve Şihab arasında, Refet'in hastalanan annesini ziyaretleri hakkındadır. Şihab ablasının öylesine fakir bir evi ziyaret etmek istediğine şaşırmıştır. Cazibe ise bu niyetinde ciddi olduğunu belirtir:

"-Onun için demiyorum ablacığım! Öyle fakir haneye.
-Sen fakirlerle bir mektepte bulunmuyor musun? Ben de onların bulunduğu haneye girsem ne zararı var? Zaten imdat ve muavenet öyle fakir haneler içindir. Senin bu sözüne teessüf ettim Şihab! Benim seni o mektebe vermekten maksadım yalnız hocalarının vereceği ders için değildir. Zira ben o dersi sana burada evimizde dahi verdirebilirim. Nasıl ki sabahları ve akşamları hatta geceleri ders almaklığın için burada enstitütrisin bulunuyor. O mektepte öğreneceğin dersler için de bir hoca da gelebilir. Fakat ben istiyorum ki senin gibi zengin olarak yaşamakta ve fakr u zaruret ne olduğunu yalnız kâğıt üzerinde görüp nakledilirken işitmekte ve yalnız kibar âleminde yaşayıp o yaşayışın altında ne türlü maişetler bulunduğunu görememekte olan bir kız o mektepte suver-i mütenevvia üzere olan maişetleri görerek ahval-i âlemi tederrüs eylesin! Zenginlerin fakirlerin ne olduğunu görsün. Kibarların âdilerin hâlini fark ve temyiz etsin! Velhasıl âlem-i dünya denen şeyin yalnız bizim yaşadığımız zengin ve kibar âleminden ibaret olmadığını görerek ahval-i âlemi öğrensin."[7]

Diğer romanlardaki tüm ideal kahramanlar gibi Cazibe'ye göre de aslolan insanın kendisinde doğuştan var olan ve sonradan tecrübeleriyle, yaşayarak öğrendiği manevi birikimdir. Maddi unsurlar insana rahat bir hayat sunabilir ancak birey bunlara takılıp kalmamalı bunları birer araç haline getirip insani değerlere yönelmelidir.

Enin romanında da servetin ve bununla beraber gelen iyi bir yaşamın, mekânın ve nesnelerin mutluluk için tek yeter şart olarak görülmemesi gerektiğine vurgu yapılır. Bu

[7] *Refet*, s. 67-68.

romanda da olumlu ve olumsuz kahramanların en ayırt edici vasfı nesneler dünyasına ve maddi unsurlara karşı aldıkları tavırdır. Ana kahraman Sabahat, eşyanın, mücevherlerin ya da paranın insanın mutluluğuna, huzuruna hizmet etmediği sürece bir önemi olmadığını sıklıkla vurgular. Bunun aksine, karşıt tarafta yer alan Nebahat için ise yaşamın temel amacı, parayla ve onun getireceği maddi unsurlarla yine madden zenginleşen dünyadır.

Bu çerçevede *Udi* romanında da yolları aynı vaka halkası içerisinde kesişen iki kadın kahraman ve bunların hayata karşı iki farklı duruşundan söz etmek gerekir. Burada da yazar tezini, antitezini oluşturmuş ve bunları kahramanlara yüklemiştir. Romanın belkemiği/ana fikri diyebileceğimiz bu iki mesajın mekân etrafında kurgulanması da ayrıca ilginçtir. Söz konusu kahramanlar Bedia ve Helvila ana kahraman ve karşıt gücü temsil ederler. Helvila, ana kahraman Bedia'nın kocasını ve diğer birçok erkeği kendine âşık eder ve geçimini bu yolla sağlar. Kocasının Helvila'ya zaafı yüzünden Bedia'nın tüm hayatı değişecektir. İki kadın bir düğün evinde karşılaşır ve ikisi de birbirinden haberdar olan kahramanlar burada kadının çalışmasıyla ilgili bir diyaloga/konuşmaya girişirler. Helvila, aciz ve kimsesiz bir kadının uygunsuz yollarla para kazanmaktan başka çaresi olmadığını iddia ederken Bedia buna karşı çıkar:

" 'Dul bir kadın üç çocuğuyla sefil kalırsa ona koca bulmak kolay mıdır? Kadın kazanmaya mecbur olduğundaysa handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ve meta bulabilir?'

'Bohçacılık da edilir, dikiş de dikilir, çamaşıra da gidilir.'

'Oh! O işlere giderken çocuklarını cebine mi doldursun? Hem de ne zayıf kazanç! O kadar parayla dört can beslenebilir mi? Hâlbuki validem bize bakıcı da tutmuş, bizi mektebe de vermiş. Biraz olsun okuyup yazabiliyoruz.'

'İyi ya! Validen de okumak yazmak bilir. Evinize o kadar erkekleri dolduracağınıza civarınızdaki komşularınızın çocuklarına okumak öğretmek için hanenizde ders de veremez miydiniz?'

'Ne kadar acayip söylüyorsunuz ya sitti [kardeş]!.. Kaç kişi bize çocuğunu gönderir? Bunlar kaç para verebilir? Kapı kapı ekmek yerine çocuk mu dilenelim? Erkeklerse, o büyük çocuklarsa kendileri koşarak gelirler. Avuç avuç paralar, elmaslar verirler.'

Bedia bu sözlerden titredi. Helvila kadınların kazanmaya mecburiyetlerini pek dehşetli tasvir eylemişti. Kendisinin de paraları tükenmekte olduğundan belki pek az bir müddet sonra muhtaç kalacaktı. Mail kendisini terk edecek olursa ne hâle geleceğini düşünüyordu."[8]

Nitekim Bedia'nın korktuğu durum başına gelir. Mail'i terk eder ve kendisine bakabilecek durumda olan tek yakını kardeşi Şemi de ölür. Bu durumda Bedia çalışmak zorundadır ve Helvila'nın bahsettiği çatışmayla karşı karşıya kalır. Ancak o, savunduğu görüşe yani ideal olana uygun hareket eder. Çevresindekilere ut dersi vermeye başlar ve evini Helvila'nın aksine bir müzik okuluna dönüştürür. Kazandığı parayla bir ev alır ve bu anlamda sığınacak bir mekâna kavuşur. Yazar bu şekilde seçilebilecek birden fazla yol olabileceğini belirtir ve Bedia'ya seçtirdiği ideal yolun doğrulanmasını/sağlamasını roman içerisinde yapar.

Sonuç olarak; yazarın kahramanlarını idealize etme ve onlar aracılığıyla mesaj verme kaygısını hem devrin şartlarıyla hem de Fatma Aliye'nin bireysel tutumuyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu anlamda Fatma Aliye yazar kimliğiyle birlikte aydın kimliğini de ön plana çıkarır. Bu kimliğin getirdiği sorumluluk ise kadınlar için örnek teşkil edebilecek tipler, rol modelleri kurgulamayı gerektirir. Romanlarındaki merkezi kadın kahramanlar bunun sonucudurlar.

Fatma Aliye Hanım'ın tematik açıdan benimsediği bu tavır ve elbette ki kurgudaki başarısı birçok açılardan değerlendirilmeye muhtaçtır. Eserleri hakkında yapılan her bir çalışma ise onun hem Türk hem de kadın edebiyatı sahasındaki yerini belirginleştirecektir.

---

[8] *Udi*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1315, s. 36.

OSMANLI KADININ AVRUPA'YA TAKDİM VE MÜDAFAASI: *NİSVAN- I İSLAM*

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Nisvan- ı İslam Fatma Aliye'nin 1309 (1893) tarihli bir risalesidir. Üç muhavereden yani sohbetten meydana gelir. Bu sohbetlerde Osmanlı hayatının, ama özellikle de kadınlarının, Batılılar tarafından farklı algılanan yaşama biçimleri üzerinde durulur ve Batılılarca meçhul, üzerinde pek çok fikir hatta hayal üretilmiş tarafları aydınlatılarak sorulan sorulara cevaplar verilir. Bu muhaverelerde üç ayrı Batılı ve seyyah kadın gurubunu evinde misafir eden Fatma Aliye onların soruları doğrultusunda, Osmanlı ve İslam dünyası ile bu dünyadaki kadın hayatının tanıtma ve savunmasını yapar. Zaman zaman karşılaştırmalar yoluyla Hrıstiyanlığın ve İslamiyetin çeşitli konular hakkındaki görüşlerinden ve bakış açılarından söz edilir. Fakat asıl önemli konuları cariyelik, çok eşle evlilik, boşanma, tesettür, kadın hayatının eve kapalı bir hayat olması etrafında toplanabilir. Fatma Aliye Hanım'ı şöhrete asıl ulaştıran da bu konuda devrinde giriştiği tartışmalardır. Çünkü bu yıllarda Mahmut Esat Efendi'nin çok eşlilik lehine yazmış olduğu yazılar üzerine *Malumat* gazetesinde bir dizi yazı yayımlar. Mahmut Esat'ın poligamiyi doğal gösteren düşüncelerine karşılık da, "…İslamın ilkeleri evrensel olarak geçerli ilkeler ise, tek karılı evliliği, İslamın ve modern uygarlığın ilkeleriyle uyumlu olarak bir erkeğin yalnızca bir tek kadınla evlenebileceğini buyuran Kuran âyetinin istediği evlilik olarak kabul etmek gerekir." (Caporal tsz: 77-78) der ve kesin olarak poligamiye karşı çıkar. Konuyla ilgili polemik makalelerini 1896'da *Taaddüt-i Zevcat'a Zeyl* isimli bir kitapta toplayan yazar, ayrıca polemiği takip eden yıllarda görüşlerini geliştirir. *Nisvan- ı İslam*, Arapça'ya ve Fransızca'ya da çevrildiğinden birçok yerde ilgi görmüş ve Fatma Aliye'nin Müslüman Osmanlı kadınını Avrupa'ya tanıtmak ve savunmak anlamını kazanmıştır. Kitap bizim açımızdan da mühimdir. Çünkü bir kadının hayatın, özel olarak evlilik kurumunun içerisindeki konumu ilk kez üstelik de yine bir kadın tarafından tartışılmaktadır. Öncesinde bu konuyla ilgilenen sayabileceğimiz bir tek isim vardır. O da Şemsettin Sami'nin *Kadınlarımız* başlıklı risalesidir. Caporal Abdülhamit'in baskıcı yıllarında ortaya çıkan bu durum için çok haklı olarak şu tespitte bulunmaktadır: "Bu Kasım Âmin'in Mısır'da Gaspıralı'nın Rusya'da bunları yapmasından çok önce gerçekleşmektedir. Eğer daha geniş bir ifade

özgürlüğü olsaydı Türklerde bu sorun üzerinde çok daha önemli gelişmelerin ortaya çıkabileceği düşünülebilir" (Caporal tsz: 78)

Nisvan- ı İslam, 'sebeb-i telif' başlığını taşımasa da yazarının bu muhavereleri yazıya geçirme sebeplerini içeren kısa bir girişle başlar. Bu giriş bölümüne göre *Nisvan- ı İslam* Avrupalılara Osmanlıyı özellikle de Müslüman ve Osmanlı kadınını tanıtmak hatta savunmak üzere yazılmıştır. Ama önce oluşan bu olumsuz Osmanlı intibalarının sebepleri üzerinde durulmalıdır. Osmanlı dünyasının Avrupalıların ilgisini çekmeye başlaması üzerine birçok gezgin, Osmanlı topraklarına gelmiş ve bu topraklardaki gezilerini ve gözlemlerini de kitaplaştırmıştır. Bu kitaplara 'seyahatname' diyoruz. Bazen bir devlet göreviyle bazen de doğrudan doğruya bir gezi için Türkiye'ye gelen bu gezginler anlattıklarıyla, aynı amaçlarla batıya giden Osmanlı insanlarının yazdıkları 'seyahatnameler veya sefaretnameler' gibi, iki dünya arasında bizzat onların aracılıklarıyla oluşması beklenen iletişimin kurulamamasına, kısaca iki dünyanın birbirini anlayamamasına ya da yanlış anlamasına sebebiyet vermişlerdir. Çünkü tuttukları notlarla batı dünyasında olduğundan çok farklı, âdeta Binbir Gece Masalları'na benzer, büyülü bir şark dünyasının ve yaşama biçimlerinin atmosferini tanımlayarak yanılgılara, daha da önemlisi bu egzotik masal dünyasını merak eden insanların şu veya bu biçimde Osmanlı dünyası etrafında yeni masallar yaratmalarına yol açmışlardır. Birbirine eklenerek genişleyen bu masalsı dünyanın ardından gelen zamanlarda ortadan kaldırılmasında oldukça zorlanılmıştır. Fakat daha da önemlisi çeşitli seyahatname ya da anlatılarda okudukları ve hayran oldukları doğuyu tanımak için bir takım insanlar İstanbul'a gelmeye başlarlar. Bir kısmı mensup oldukları âlemi doğru temsil etme kabiliyetini taşımayan bu insanlarla Osmanlı başkentinin sosyal hayatında ailelerin bozulmasına, gençlerin harcanmasına kadar giden ciddi ahlaki sorunlar yaşanır. İçlerindeki büyülü şark hayatını tanımak ve tatmak arzusunun sevkiyle bir şekilde İstanbul'a gelen maceraperestler, bu şehirdeki yaşamlarını sürdürebilmek zorunluluğuyla bir tarafından dâhil oldukları Osmanlı aile hayatı özellikle aşk anlayışı etrafında önemli kırılmalara zemin hazırlarlar. Bu insanların Avrupa'nın yüksek tabakasına mensup olan diğer bir kısmı ise, hakkında pek çok şey okudukları bu dünyayı eski birikimleriyle yeni gözlemleri arasında doğru bir yere oturtma çabasını taşımışlardır. Lady Montegü'nün *Türkiye Mektupları* bu türdendir.

Bunların bir kısmı *Nisvan- ı İslam*'da görüldüğü gibi bozulmamış bir Şark evi, daha da açığı bir haremi görmek için ısrarcı olmuşlar, fakat çoğu zaman kafalarında taşıdıkları imajın karşılığı olan görüntüleri bulamayarak şaşırmışlar, hatta belki de bu noktadan itibaren de yaratmaya başlamışlardır. Bunun en yaygın bilinen örneği Ömer Seyfettin'in "Gizli Mabet" hikâyesinde anlattıklarıdır. "Gizli Mabet"te İstanbul'da bozulmamış bir yerli evi görmek, orada gecelemek isteyen gezgin, müstehzi anlatıcı tarafından konuk edilir. Ancak bu ev bütün otantikliğine rağmen gezgini tatmin etmemiş olmalıdır ki zihnindeki masalı bulmak için gece yarısı kaldığı evi keşfe çıkar. Aslında onun görmeye değil zihnindeki masalı onaylatmaya ihtiyacı vardır. Bu sebepledir ki ev içinde yaptığı keşif gezisi sırasında rastladığı ve her yağmurda üstü akan kiler odasını, tamamen zorunluluklar dolayısıyla ortaya çıkmış olan görüntüleri yüzünden doğu evlerinde olması gerektiğine inandığı gizli bir mabete benzetir.

Fatma Aliye *Nisvan- ı İslam*'da batılıların zihnindeki işte bu türden intibaları yıkmak için yola çıkar. Eser adından da anlaşılacağı gibi Osmanlı'nın daha ziyade kadınlarla ilgili hayat düzeni etrafındadır. Bu sadece Fatma Aliye'nin bir kadın olmasından ve kadınları savunmak zorunda kalmasından kaynaklanmamaktadır. Büyülü şark dünyasının masala en yatkın tarafının dışa ve yabancıya, özellikle de yabancı erkeğe kapalı kadın dünyası olmasındandır. Bu sebeple de Osmanlı ülkesine gelen seyyahlar, bu taraf hakkında akıl almaz uydurmalar yazmışlar, hayali sahnelerle dolu bir harem oluşturmuşlardır. Fatma Aliye, Batılıların "… bizim de hususiyyat-ı ahvalimizi öğrenmeye bezl-i mechut etmeye başlamışlar ise de henüz hakkımızda olan zan ve zehablarının hakikaten calib-i taaccüb olacak surette yanlış olduğunu Avrupa seyyahin-i muteberesinden bazı madamlar ile vuku bulan mülakat ve muhaveratımda anladım ve aldıkları yanlış haberlerden kendileri nasıl istiğrab ediyorlar ise bu ahbar-ı kâzibeyi onlardan işittiğimde fevkalade taaccüp ve kendimizden başka bir milletten bahis olunuyor zanneyledim." (s. 4-5) diyerek onların gördükleri, kendisinin ise duydukları karşısındaki şaşkınlıklarına işaret eder. Ardından şu hükmü verir: "O hâlde zikrolunan seyahatnameler hakayık-ı ahvalden bahis malumat kitapları olmayıp ekser münderecatı roman tarzında yazılmış hikâyat-ı muhayyileye benziyor." (s.5) der ve bu seyahatnamelerin hayale dayalı birer kurgu eser olduklarını ifade eder.

Aydın bir Osmanlı kadını olan yazar burada kalmaz, fakat hemen bir savunmaya da geçmez. Akılcı bir yaklaşımla Osmanlı'nın Batıda olduğundan farklı tanınmasının

sebeplerini bulmak ister. Sorgulamaya kendi toplumundan başlar. Fatma Aliye'ye göre sebeplerden biri Osmanlı kadınının etrafındaki mahremiyet perdesidir. Çünkü bir memleketi tanımak, sadece oranın meşhur yerlerini, çarşı pazarını gezmekle mümkün olamamaktadır. Asıl oranın düşüncelerine, yaşama biçimlerine, gelenek ve göreneklerine nüfuz etmek, kadınlarıyla ve erkekleriyle konuşmak gerekmektedir. Fakat kadınların erkek seyyahlarla görüşüp konuşmaları, hayat tarzları hakkında bilgi vermeleri mümkün olamadığı için Osmanlı'nın hakkında en çok uydurma yapılan tarafı, hayali bir kadın ve aile hayatı ile ondan daha hayali bir harem atmosferi, ortaya çıkmaktadır.

Fatma Aliye'ye göre ikinci sebep yine Osmanlı insanının özellikle de kadınının bir eksikliğinden kaynaklanmaktadır. O da yabancı dil bilmemeleridir. Erkek seyyahlarla görüşemeseler bile onların eşleri ya da kadın seyyahlarla görüşerek bilgi vermek, kendilerini doğru tanıtmak imkânı varken bunu kullanamamaktadırlar: "Bizde nisvan mestur olduğundan onlar ile görüşmek, seyyahinin erkekleri için kabil değil ise de ol seyyahin-i mutebere içinde erkekleri kadar malumat sahibi olan madamlar da bulunuyor. İşte onlar vasıtasıyla sair seyyahlar dahi nisvan-ı İslamın ahval-i hakikiyesini bissuhule öğrenebilirler. Lakin öyle ashab-ı malumattan olan madamlar dahi lisanını bilmedikleri bir familya içine girip de dilsiz gibi yüz yüze bakmakla bir şey anlayamazlar." (s.7)

Üçüncü sebep, Osmanlı toplumunda yabancı dil bilen kadınlar varsa da bunların yabancı mürebbiyeler elinde yetişmiş olmalarından dolayı kendi kültürlerinden uzaklaşmış oldukları gerçeğidir. Bu yeni yetme kızlar "… tam alafranga olmak maksadıyla öğrenmişler ve ahkâm-ı şeriyyeden bihaber oldukları gibi âdat-ı milliyelerini de terk ederek tamamıyla alafranga …" (s. 8) yaşamaya başlamışlardır. Bu sebeple bu genç kadınlardan Osmanlı hayatı hakkında bilgi almak Beyoğlu'nda yaşayan yabancı ailelerle konuşmak gibi olacağından doğru bilgiye yine ulaşılamayacaktır. Bu taklitçi aileler, İslami yaşayış tarzını artık terk etmiş olduklarından kendilerinden bu hayat tarzı ile ilgili bilgi almak isteyenlere doğru ve yeterli bilgi verememekte kadınların mahremiyeti hususunda kendi şahsi ve hatalı düşüncelerini söyleyerek, üstelik bilgisizlikleri yüzünden "sonradan âdet edilen âdat-ı milliyeyi", "ahkâm-ı şeriyyeden" gibi göstererek İslam'ın yanlış anlaşılmasına yol açmaktadırlar. Bu sebeple

Beyoğlu'ndaki otellerde kalan yabancılar buradaki âlemin dışında başka bir şey tanımayan tercümanlarına ya da alafranga yaşama geçerek millî ve dinî bilgilerden uzaklaşmış ailelere sordukları sorulara karşılık aldıkları cevaplar, onların zihninde Osmanlı hayatını "hikâyat-ı muhayyile" yani hayali hikâyeler hâline dönüştürmektedir.

Yazara göre bu yüzden son zamanlarda Avrupa'dan gelen ve Osmanlı hayatının özellikle de kadınlarının yaşama biçimlerini öğrenmek, gözlemlemek, mümkünse onlarla zaman geçirmek isteyen seyyah kadınlar, "eski usulde yaşayan İslâm familyalarıyla" görüşmek arzusunda bulunmaktadırlar. Böylece Fatma Aliye'ye göre Avrupa'da kötü tanınmamızla ilgili dördüncü bir sebep ortaya çıkmaktadır ki bu da eski usulde yaşayan Müslüman ailelerindeki kadınların, terakkiye ve bilgiye olan duyarsızlıklarıdır: "Ehl-i İslâm familyalarından bir takımı dahi kadınlar için güya tahsil-i ulum ve maarifi günah imiş gibi, Fransızca öğrenmek değil Türkçe'de lüzum-ı zaruriyesinden ziyade tahsili bile taasuplarına sığdıramıyorlar. Bunlarda ezvac-ı mutahhirat ve benat-ı zakiyatın ve sadr-ı evvelde gelen nice âlimat ve edibatın ilm ü fazlda ne âli derecelere varmış olduklarını bilmeyenlerdir." (s. 9-10) der.

Fatma Aliye'ye göre bilgiye direnen bu kadınlar ve erkekler, geçmiş zamanlarda kadınların ilim ve edebiyatta hangi yüksek derecelere vardıklarını bilmeyenlerdir. Ancak burada ilgi çekici olan, yazarın "ezvac-ı mutahhirat ve benat-ı zakiyat" ifadesiyle bilgi ile namus kavramını bir arada düşünmesi, yan yana göstermesidir. Bu durum, devir insanının düşünme biçimini göstermesi açısından önemli ve metnin satır aralarına yerleşmiş bir yansımadır. Yazarın bir biçimde kendi hayat hikâyesinde de örneklendiği gibi kadınların okumasının, ilerlemesinin, dış dünyaya açılmasının iffetlerine zarar verebileceğinin tartışıldığı dönem için bu tabii bir durumdur.

İkballe zillet arasında bir kurum: cariyelik

Birinci Muhavere, Ramazan ayına denk gelen bir günde Avrupa'nın seçkin ailelerinden ve eşiyle birlikte ilk defa İstanbul'a gelmiş olan madam F. ile ona eşlik eden bir rahibenin iftar sofrası görmek arzusuyla yazarın evine gelmek istemeleri üzerini gerçekleşmiştir. Bu sohbette Osmanlılığı ve İslam'ı ilgilendiren başlıca iki mesele konuşulmuştur. Bunlardan birincisi 'cariyelik kurumu'dur. Diğeri ise Hristiyanlığa ait

bazı kavram ve durumların İslam'da nasıl karşılandıklarına ve kabul edildiklerine ilişkindir.

Sohbetin başında Madam F.'nin Türk usulü üzere döşenmiş bir oda görmek arzusuna rağmen salonda kanepe ve koltuktan başka bir şey görmediği için duyduğu şaşkınlığı dile getirmesi ilgi çekicidir. Birçok tarihi ve edebî kaynak Tanzimat'ı hazırlayan ya da takip eden zaman dilimlerinde saraydan başlayıp evlere ve özel hayatlara kadar inen bu değişiklikten söz ederler. Aslında beraberinde oldukça müsrif bir süreci de getiren bu değişim, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin ne kadar şekilci olduğunun da bir göstergesidir. Tanpınar *19. Asır Türk Edebiyat Tarihi*'nde bununla ilgili çok önemli tespitlerde bulunur. Hatta hatırlanacağı gibi kabukta kalan ve bir türlü içe yönelemeyen bu değişimi çok trajik bir benzetmeyle eskinin üzerine vurulmuş 'Frenk cilası'na benzetir.

Birinci Muhavere'de en geniş yeri, Osmanlı hayatının meselelerinden biri olan cariyelik ya da kölelik alır. Madam F.'nin misafir edildiği evde gördüğü cariyeler, mensup olduğu medeniyetin ve öğretilerinin doğrultusunda sorular sormasına yol açar. Bu sorular cariyelerin efendileriyle münasebetleri, satın alındıkları evdeki konum ve kalma süreleri, edindikleri mallar ve hakları doğrultusundadır. Dışa kapalı harem hayatı ve İslam'ın çok eşliliğe izin vermesi sebebiyle etrafında çok rahatça bir takım öykülerin oluşturulmasına zemin hazırlayan cariyelik kurumunun Batıdaki algılanışı farklıdır. Onların dramlarını evinden koparılan, para karşılığında pazardan alınan ve belirsiz bir geleceğe doğru yola çıkarılan, cinsel ve duygusal istismara uğrayan, kırbaçla terbiye edilen, hiçbir hayat hakkı tanınmayan zavallı kızların hikâyeleri oluşturur. Türk edebiyatı da aslında bu konunun Batı edebiyatında olduğu gibi bu dramatik tarafını kullanmayı yeğlemiştir. İlk yazarlarımız kendilerine, özellikle yeni 'hürriyet' kavramı etrafında rahatça konuşmak ve yorum yapmak fırsatını veren, yeni yaratmalar için kapılar açan bu zengin ve hüzünlü hikâyeyi kaçırmazlar (Tanpınar 1976: 291-293). Namık Kemal'den başlayarak Halit Ziya'ya kadar devam eden süreçte daima bu hüzünlü hikâyenin örnekleri yazılmıştır. Özellikle *Binbir Gece Masalları*'ndaki kendini cariye olarak sattırarak sevdiğinin peşine düşen sultanın hikâyesi bir tarafından Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ını bile etkiler. Yazar bu romanında asil ama mutsuz Fazıla'nın kendini cariye olarak sattırmasından sonraki hayatını anlatır.

Nisvan- ı İslam'da farklı bir cariyelik kurumu ortaya konulur. İslam'ın köle azat etmekteki hükümleri uyarınca hareket edilmesi lüzumu üzerinde durulur ve cariyelerin haklarından söz edilir. Buna göre bir cariye kendi işini yüklenecek çıraklar yetiştirdiği zaman istediği kişiyle evlendirilmekte ya da evleninceye kadar eline azatlık belgesi verilerek efendisinin evinde kalmakta özgür bırakılmaktadır. Bütün giderleri kaldıkları evin sahipleri tarafından karşılanan cariyelere ayrıca hizmetlerinin karşılığında bir miktar da para verilmektedir. Madam F.'nin en çok dikkatini çeken tarafı budur. Çünkü parasını harcamayıp biriktiren bu kızlar mücevher sahibi olmakta ya da parayı süslerine harcamaktadırlar. Misafir olduğu evde değişik pahalardaki ziynet eşyasını takmış cariyelerle tanışan Fransız hanım, onların kusursuz hizmetlerine olduğu gibi evin bir ferdi gibi muamele görüşlerine de hayretle tanık olur. Ancak Fatma Aliye şu cümleleri söylemekten de geri durmaz: "Cariyeler hakkında size verdiğim malumat kavaid-i esasiye-i şeriyye ile bir de bunlara ve insaniyetin mukteziyat-ı sairesine riayetkâr olan familyaların âdat ve efaline mübtenidir. Yoksa âlemde her şeyin bir iyi ciheti görülürse bir de fena ciheti görülür. Hatta bazı şeylerin fena cihetleri iyi cihetlerine galiptir. Cibillet-i beşeriyye en iyi şeyleri bile suistimal ile fenalık cihetine mailen tegayyür ve tahvile münhemiktir. Binaenaleyh esaret meselesinde de türlü fenalıklar vukuu külliyen münker olunamaz (s. 36-37). İnsanlar en iyi şeyleri bile kötülük tarafına çevirme eğilimine sahiptirler. Cariyelik kurumunda da bir takım fenalık ve kötülüklerin olduğu inkâr edilemez.

Osmanlı'da çok eşle evlilik

Nisvan- ı İslam'ın özellikle İkinci Muhavere'si Osmanlı'da çok eşlilik üzerinedir. Madam F.'nin ziyaretinden bir hafta sonra yine Ramazan ayında gerçekleşir. Bu muhaverenin girişinden anlaşıldığına göre yazar daha önce de bazı kadın seyyahları evinde ağırlayarak onlara merak ettikleri konular hakkında bilgiler vermiştir. Bu seferki misafir önceki yıllarda Fatma Aliye'yi ziyaret etmiş olan bir hanımın tavsiyesiyle gelmektedir. Eşiyle beraber İstanbul'u görmek için gelen Madam R., tam gitmeye hazırlanırken İstanbul'da bir Türk hanesine gitmek ve bir Türk ailesi görmek arzusu duymuş ve eski dostunun aracılığını ve takdimini rica etmiştir. Madam R., kendini tanıdığı çocukluk çağlarından itibaren ilim âşığı olan babası tarafından eğitilmeye başlanmış, otuz yaşına varıncaya kadar ömrünü tahsil ve terbiye ile geçirmiş bundan

sonra da vaktini zamanının bilgilerini öğrenmeye adamış bir kadındır. Yazar bu genç ve bilgili kadına hayran olur. Hatta muhaverenin sonunda onu hayran hayran seyretmekten kendini alamaz. Üstelik Madam R., bir haftadır İstanbul'da olduğu hâlde günde bir saatini Türkçe öğrenmek için ders almaya ayırdığından epeyce kelime ezberlemiştir. O sırada iftara davetli olan diğer misafir hanımların sözlerini tercüme eden Fatma Aliye'yi önce evet veya hayır diye kendisi cevapladıktan sonrasını tercüme ettirmektedir. Ülkesine döndüğünde de Türkçe öğrenmeye devam edeceğini söyler. Bu durum daha önce de tespit edildiği gibi yazarın Osmanlı kadını için düşündüğü önemli eksikliklerden birisine işaret etmektedir. Diğer misafir hanımlar da bu güzel ve bilgili hanımın sohbetinden mahrum oldukları için ilk defa olarak dil bilmediklerine üzüldüklerini belirtmişlerdir.

Muhavere çok eşlilik konusuna Madam R.'nin bir sorusuyla geçer: "Bu salon içindeki hanımlardan hangisi hangisiyle ortaktır?" (s. 86) Çünkü kalabalık bir Osmanlı kadın topluluğu içinde bulunan Madam R., bu kalabalığın içinde yalnız bir eşi olan erkeklerin parmakla gösterilecek kadar ender olduğunu bildiği Türkiye'de, birbirinin ortağı kadınların bulunmamasının mümkün olmadığını düşünmektedir.

Bundan sonra sohbet "Lakin şeriat-ı İslamiyede erkeklerin dört zevce almasını Allah emretmiş diye işitmiştim." cümlesinin etrafında devam eder. Fatma Aliye bunun Allah'ın emri olmadığını ancak ihtiyaç durumlarının bunu belirleyebileceğini söyler. Bu ihtiyaç durumları ise kadının kısır ya da hastalıklı olup eşin çocuk istemesi, evlilikte küfv yani asaletçe dengin bulunması hükmünün savaş gibi hâllerde zorlanması ve eşini kaybetmiş kadınların geçimlerinin temin edilmesi gibi durumlardır. Fatma Aliye İslamiyette çok eşle evliliğe izin verilmiş olmasına rağmen durumun zorlaştırıldığını, bu sebeple erkeklerin pek de kolayca buna cesaret edemediklerini belirtir. Zorluklardan birine şöyle işaret edilir: "Zira müteaddit zevce alacak âdem zevcelerini ayrı hanede bulundurmamaya ve döşemesinden başka odalarının nakış ve boyaları dahi bir örnek olmaya elbise ve ziynetlerinin birbirlerinden asla farkı bulunmamaya mecburiyet göstermiştir. Bunun ne kadar müteassir olduğu beyana muhtaç değildir." (s. 91)

Yazara göre İslamca çok gerekli durumlarda çok eşliliğe izin verilmişse de şartlar oldukça zorlaştırılarak neredeyse imkânsız bir hâle getirilmiştir. Özellikle erkek için

nikâhlı eşlerin birini diğerinden ayırmamak, fazla olarak birine bir hediye almamak ve fazla sevgi ve ilgi göstermemek şartı içinde adalet edememek korkusu taşıyanların 'bir zevce ile iktifa etmesi şeran' doğru kılmaktadır. Avrupa'da bazı doğal durumlar göz önünde bulundurulmaksızın poligamiye kesinlikle izin verilmezken "… erkeklerin pek çokları zevcesiz ve kadınların pek çokları kocasız kalarak metreslik denilen âdet-i keriha"nın ortaya çıkmasına sebebiyet verildiği "Kadınların ikisini üçünü bir kocaya iştirak tesirinden kurtaralım diyorken daha ziyanlı şeylere … mesela suret-i nameşruada dünyaya gelen birçok bigünah masumların sefaletine …" sebebiyet verildiğinden söz edilmektedir. (s. 92-93) Yazar Üçüncü Muhavere'de buna bir denklik getirecek şekilde evine gelen seyyah kadınlardan birinin hikâyesine yer verir. Bu kadın hiç evlenmemiştir. Evlenmeyişine sebep olarak çok sevdiği ve sevgisine de karşılık gördüğü namzedin ailesinin meçhul olmasını, yani gayr-ı meşru bir ilişki sonrasında doğmuş olmasını gösterir. Kadın şöyle söyler: "Kendimi düşünmeyecek olsam gelecek olan evlatları düşünmeliyim. Kendilerini piç bir pederden dünyaya getirdiğim için müddetilömr onların yanında mahçup kalacağım. Kendi familyamın ismini terk ettiğime göre varacağım adamın hangi nam ve ünvanını takınarak tefehhürle taşıyacağım." (s. 249)

Nisvan- ı İslam'ın özellikle İslam'da çok eşli evlilikle ilgili bölümleri dikkat çekicidir. Fatma Aliye'nin görüşleri her ne kadar bu hâliyle 'gelenekçi' bir tavır içerisinde gösterilse de aslında devrinde bir kadının ifade ettiği görüşler olarak oldukça 'cesurcadır' tespiti yapılabilir. Çünkü konuyla ilgili asıl görüşlerini romanlarında daha açık olarak ifade edecektir. Çünkü yazar, *Nisvan- ı İslam*'da gelenekçi fakat romanlarında 'bireyleşme çabasında olan kadını … alttan alta başkaldıran, güçlü, tuttuğunu kopartan kadınları çizer' (Esen 2006: 93). Çünkü kendi evlilik hayatında da zaman zaman huzursuzluklar yaşamış, örneğin kocası karşısında okumak, yazmak, Fransızca'ya olan hâkimiyet gibi konulardaki üstünlüklerini gizlemek ya da baskılamak zorunda kalmıştır. "Fatma Aliye Hanım bir anlamda 'katlanan / suskun kalan kadın'dır. Kadının iyi bir eş ve anne olmak için eğitilmesi gerektiğini belirtirken gelenek ve göreneklere bağlı kalarak modernleşme görüşünü" savunur (Kefeli 2005: 201). Bu onun, içinde yetiştiği aile kadar hocası ve hâmisi Ahmet Midhat Efendi'ye de bağlanabilir tarafıdır. Çünkü Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Mithat Efendi, 19. asrın ikinci yarısında modernleşme karşısında 'gelenekçi medeniyetçilik' anlayışını temsil

ederler. Buna göre başka medeniyetlerden alınması gerekenler alınacak ama özde esas olan korunacaktır.

Aslında Batılı yazar ve seyyahlar da Osmanlı ülkesinde çok eşliliğin yaygın olduğunu kaydetmezler. Ancak yine bu tür insanlar için 'taaddüt-i zevcatın heyecan verici bir konu' olduğunu da kabul etmek gerekiyor.

***Nisvan- ı İslam*'da çok eşliliğe karşılık 'talak' düşüncesi**

Fatma Aliye *Nisvan- ı İslam*'da çok eşlilik karşısında dinin getirdiği şart ve zorlukları, kendisinin bu durumun yaygın bir uygulama olarak gösterilmesini engelleyecek görüşlerini ifade etse de poligamiyi kabullenmiş gibi görünüyor. Örneğin İslam'da taaddüt-i zevcat'a karşılık talakın/boşanmanın da bulunduğundan bahsederek çok eşle evliliğin kadınlara zorla yapılmış bir zulüm olamayacağını ve kadınların ortak istemedikleri durumlarda eşleriyle evli kalmayıp başka birisiyle evlenebileceklerini söyler. Avrupa'da boşanmanın imkânsızlığından, hatta ömür boyu süren bir çile hâline dönüşmesinden söz ederek İslâmda boşanmadaki kolaylığın bu anlamda sağlıklı bir sonuç oluşturduğundan söz eder: "Lakin İslam kadını isterse ortak ile oturur istemezse boşanır diğer bir kocaya varır. Şeriat-ı İslamiye … kadınlara … ortak istemedikleri halde bir zevce ile durabilecek olan diğer bir zevç bulmak için çare-i talakı koymuştur." (s.98). *Taaddüt-i Zevcat*'ta da "İslamda taaddüt-i zevcata karşılık talak da bulunduğunu belirten Fatma Aliye Hanım, bu durumun kadınlar için zorlayıcı bir durum olamayacağını ileri sürerek kadınların isteği üzerine gerçekleştirilen boşanmalardan bahsediyor. Ancak kadınlar üzerindeki toplum baskısı ve boşanmadan sonra hayatın sürdürülmesi konusu önemli bir sorun olarak görünmektedir. Romanlarında bu sebeple çalışarak kendi hayatını sürdüren kadınları örnekleyen yazar, devri için önemli bir çıkış yolunu gösteren radikal bir süreci başlatmıştır.

Osmanlı toplumunda kadınların tesettürü ve erkeklerle görüşememesi:

Nisvan- ı İslam'daki önemli görüşlerin bir kısmı da bu konularla ilgilidir. Yine ziyaretçi madamların "Tesettüre mecbur ve musahabet-i ricalden [erkeklerle konuşmaktan] mahrum olduğunuzdan dolayı şikâyetiniz yok mu?" şeklindeki soruları üzerine Fatma Aliye İslam'da tesettür düşüncesinin bir kısmının dinî bir kısmının da bölgesel gelenek

ve göreneklerle ilgili olduğunu söyleyecektir. "Şöyle ki nisvanın saçları kendilerine ziynettir ve pek ziyade calib-i nazardır. Binaenaleyh millet-i Museviyede bu fesatengiz ziynetin erkeklere gösterilmesi memnu olduğu gibi şeriat-ı İslamiyede dahi nehy olunmuştur." (s. 115) Misafir hanım sorusuna devam eder ve "O halde yalnız saçlarınızı örtmeniz lazım gelmez mi? Ben sokakta gördüğüm İslam kadınlarını bütün bütün örtülü görüyorum." der. "Evet yalnız saçlarını örtmek kâfi olur. Ama kadının üzerindeki elbise de her tarafını muhafaza edecek ve endamını belli etmeyecek bir surette olmalıdır. Şimdi Türk kadınları görüyorsunuz ya Avrupa madamları gibi giyiniyorlar. Bu cemaat içinde görmekte olduğunuz hanımlar bir vizite kıyafetiyle olduğu gibi düğün ve ziyafet olmuş olsa onlar da aynıyla sizlerin balo ve suarelerde giyindiğiniz surette giyinirler. İşte bu tuvaletin üzerine ziynetten âri ve bolca bir şey giyilir ve saçlar da bir başörtüsüyle örtülürse şeriata muvafık surette tesettür edilmiş olur." (s. 116) Fatma Aliye'ye göre yaşmak, ferace çarşaf ve peçe sonradan kabul edilmiş bölgesel âdetlerdir. Bunun için de köylü kadınlarının kapalı ve süslü olmayan elbiseler giydiklerinden yalnız bir başörtüsüyle yetinmelerini örnek verir. Müslüman kadınlarının elbiseleri kapalı ve başörtüsüyle de saçları örtülü olduktan sonra kadınların erkekler ile görüşmeleri dinen yasak değildir. Ancak yine de bu Osmanlı toplumunda âdete bağlı bir uygulama hâline gelmiştir. Hatta Fatma Aliye, "… Peygamberimizin vakt-i saadetinde kadınlar yalnız bir başörtüsüyle tesettür eylerler ve saçları örtülü olduğu hâlde erkekler ile konuşurlardı." der. (s. 117) Osmanlı toplumunda bütün bu âdetlere karşılık yine de kadınların evlerde kapanıp kalmadıklarını ve her istedikleri vakit sokağa çıkabildiklerini çarşıya pazara gidip alış veriş edebildiklerini de ekler. Geldiği günden beri İstanbul'un her yerinde dolaşan, işini yapan kadınlara rastlamış ve şaşırmış olan misafir hanım, "Türk kadınları zevcelerinin elinde esir gibidir. Zevçlerinden müsaadesiz hiçbir şey yapamaz diye işitmiştik" şeklinde görüşlerini beyan etmiştir.

Böylece bizzat bir Avrupalı hanım kendilerine Osmanlı kadını hakkında anlatılanların aslında gerçeklere uymayan bir şey olduğunu söylediği gibi yazar da dışa kapalı hayat anlayışının bölgelere ve anlayışa göre insanlar tarafından oluşturulduğunu, bunun dinî bir hüküm anlamı taşımadığını belirtir. Sonuç olarak yazara göre böyle şeyleri dinin gereği sanmak ve saymak hatadır. Bunlar birer âdettirler. Her memleketin âdeti

başkadır. Fakat "İnsan ise esir-i âdettir." Bir âdetin düzeltilmesi yavaş yavaş, alışarak olacaktır.

Nisvan- ı İslam'da bunlardan başka kadınları ilgilendiren konular da vardır. Bunları küçük alt başlıklar hâline getirmek gerekirse şunlarla karşılaşılacaktır: Görüşerek evlenme, kadını mal sahibi olması ve malı karşısındaki konumu, kadın ve zina ve kadının erkekler tarafından hizmetçi gibi kullanılması. Fatma Aliye'ye göre bir İslam kadını hiçbir gün insani haklarından mahrum edilmemiştir. Hatta "İslâm'da nisvana Kuran mertebesinde ihtiram" olunmaktadır (s. 101).

Görülüğü gibi Fatma Aliye *Nisvan- ı İslam*'da İslamiyetin kuralları ile kadın arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışır. Toplumda kadınlar üzerindeki baskının sebebi dinî bir zorlama değil âdet, gelenek ve göreneklerdir. Batıya karşı İslamî yaşam hükümlerinin sonradan gelen toplumlar tarafından bozulduğunu ve değiştirilerek zorlaştırıldığını savunan yazar içeriye yönelik yazılarında daha radikal davranır. Mahmut Esat Efendi'ye karşı yürüttüğü Taaddüt-i Zevcat tartışmalarında kesin olarak reddettiği durumları daha anlaşır şekliyle romanlarında anlatır. Fakat yine de ortaya modern bir Osmanlı kadını prototipi çıkarmıştır. Onun Birinci dünya savaşı yıllarından itibaren yazmayı durdurmasının kökeninde bu prototipin hızlı bir değişime uğraması da yatar. Fatih Kerimi ile yaptığı görüşmelere bu tavrın yansımaları sinmiştir. Kendisinden bir adım sonraki aydın kadın Halide Edip'in cesur davranışlarını neredeyse 'hoppalık' olarak yorumlayarak şahsi sorunlarının içine gömülür. Onu bugünün kadın çalışmalarının başına oturtan tarafı kadınlık üzerine görüşleridir. Fatma Aliye, kadınların bağımsız, dayanışmacı, güçlü ve toplumda söz sahibi olmuş bireyler olmalarını arzular. Kadınlar kendilerine toplumsal cinsiyetin yüklediği ve kadını değersizleştiren dayatmaları aklın süzgecinden geçirerek kabullenmelidirler.

Kaynakça

Fatma Aliye, (1893): *Nisvan- ı İslam*, İstanbul.

Fatma Aliye, Mahmut Esat (1898): *Taaddüt-i Zevcat'a Zeyl*, İstanbul.

Caporal, Bernard (tsz): Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970), Cumhuriyet Kitap; İstanbul.

Esen, Nüket (2006): "Bir Osmanlı Kadın Yazarının Doğuşu: Fatma Aliye", Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar, İstanbul, s. 87-96.

Kefeli, Emel (2005): "Evliliği Sorgularken: Levayih-i Hayat", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 12, s.191-205.

Öztürk, Hüseyin (25.1.2007) "Osmanlı'da Çok Evlilik", http://www.osmanli.org.tr/yazdirilabilirosmanli.php?id=294.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1976): 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Yay., İstanbul.

FATMA ALİYE HANIMIN TARİHÇİLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Cevdet KIRPIK*

Bir zamanların meşhur yazarı Fatma Aliye Hanım 14 Temmuz 1936'da öldü. Ne vakittir Pangaltı ve Beyoğlu'ndaki apartman dairelerinde pek iyi olmayan şartlarda münzevî bir hayat sürmekteydi. Git gide ağırlaşan hastalığı ile diğer bazı özel sebeplerden dolayı yazıp çizmeyeli bir hayli zaman olmuştu.[1] Türk yazı hayatının bu şöhretli yazarının inzivaya çekilmiş olması kültür hayatı açısından talihsiz bir durumdu. Kimdi Fatma Aliye? Yazdıkları, görüşleri, okuyucuyu etkileme düzeyi neydi? Bütün bu sorulara bir makale kapsamında cevap vermek zor. Esasında hakkında birçok araştırmalar da yapılmış durumda. Biz sadece onun tarihçi kimliği üzerinde duracağız.

Fatma Aliye, büyük devlet adamı, tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olmanın ötesinde sahip olduğu muhtelif meziyetleri ve ortaya koyduğu eserleriyle tanınmaktaydı. Kendisi bilgi birikimi, ele aldığı konular, ortaya koyduğu eserler ve basın aracılığı ile sesini duyurması gibi nedenlerle II. Meşrutiyet'e kadarki dönemde şöhret sahibi ve en gözde kadın yazarlardan biriydi. Hatta Fatma Aliye'nin şöhreti ülke sınırlarını aşmış, Amerika'ya kadar ulaşmış, bu nedenle Amerika'dan gelen bir grup kadın Fatma Aliye'yi ziyaret etmişti. Kadınların ifadesine göre kendileri aslında eserlerini beğendikleri kişiyi görmek için gelmişler ve bu eserlerin onun tarafından yazıldığına kanaat getirerek dönmüşlerdi.[2] Onun Amerika'da bu derece tanınmasının

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi /Kayseri.
Makalenin hazırlanmasında desteğini gördüğüm Prof. Dr. Hülya Argunşah'a teşekkür ediyorum.

[1] Kızı Zübeyde İsmet'in Hıristiyan olması onun üzüntüsünün ve kendi köşesine çekilmesinin en önemli sebeplerinden biriydi. H.Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri),* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993, s.39-40.

[2] Şikago sergisi münasebetiyle Fatma Aliye'nin eserlerinden haberdar olan bir grup Amerikalı kadın, İstanbul'a geldiklerinde onu yakından tanımak için ziyaret etmişlerdi. Uzun bir sohbetin ardından onun için kullandıkları ifadeler ilginçtir: "Artık sizi anladık, öğrendik, memulumuzun da fevkinde bulduk… Ve bu hanımın telifatı başka biri tarafından yazılıp kendisine isnad olunmuş zannına düşmüş idik. Lakin Fatma Aliye'yi görüp de anladığımızda ise diyoruz ki, bu kitapları o yazdıktan başka bunlardan daha büyük eserlere muktedirdir. Amerika'ya avdetimizde sizi nasıl bulmuş olduğumuzu anlatacağımızdan Amerika'da nam ve şöhretiniz daha ziyade büyüyecektir." *BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), YEE(Yıldız Esas Evrakı),* 37/17, Belge tarihi: 09/N/1311/3 Mart 1894.

sebebi 1893'teki Şikago sergisi münasebetiyle olmuştu. Yazarın sergiye katılması gündeme gelmiş, hatta bu vesile ile II. Abdülhamit'in direktifiyle bazı üst düzey yabancı kadınlarla görüşme yapması bile planlanmıştı.[3] Fatma Aliye'nin padişahın güvenini kazandığı, iltifatına mazhar olduğu ve bazen ülkeye gelen misafirlerle ilgilenmek üzere padişah tarafından görevlendirildiği bilinmektedir.[4]

Osmanlı Devleti'nde bir kadının bu tür faaliyetleriyle ön plana çıkması sık rastlanır şeylerden değildi. Fakat ülkedeki zihniyet değişimi, bu nevi girişimlere uygun bir zemin ortaya çıkarmaya başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kızların eğitimine yönelik gelişmeler,[5] ailelerin kızların eğitimine dair değişen görüşleri ve basın hayatının gelişmesi gibi faktörler kadının gündelik hayatta ve kültür çevrelerindeki etkisini kuvvetlendirmekteydi. Bu yüzyılın son çeyreğinden itibaren kadınlar basında ve toplumun gündeminde önemli bir yer tutmaya başlamış, kendi sorunlarını ve taleplerini bizzat ülke gündemine taşımışlardı.[6] Bilhassa şiir, roman, hikaye gibi edebî türlerde eserler veren kadın yazarlar, tarihi konulara fazla ilgi göstermemişlerdir. İşte Fatma Aliye bu noktada diğer kadınlardan ayrı bir konuma sahiptir. Sebebi ne olursa olsun bir kadın olarak tarih yazımıyla uğraşması dikkate değer olup, belki de ilk Türk kadın tarih yazarıdır. Buna karşılık Fatma Aliye hakkında şimdiye kadar yapılan az sayıdaki araştırmada tarih alanındaki çalışmalarına ya pek az yer verilmiş yahut hiç değinilmemiş, daha çok edebî yönü ile kadın hakları savunuculuğu ön plana çıkarılmıştır.[7]

---

[3] *BOA, YEE,* 38/120, 6/R/1327/27 Nisan 1909.

[4] *BOA, YEE,* 38/109, 6/R/1327/27 Nisan 1909. Padişahın; "ecnebiler geldiğinde sen de gelir hizmet edersin" iltifatı üzerine yazarın babası Ahmet Cevdet Paşa, padişaha bir teşekkür mektubu kaleme almıştır.

[5] Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,* Ankara, 1991, s.97-101. Kızların eğitimi ile ilgili bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e kadar),* İstanbul, 2001. Yahya Akyüz, "Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı," *Milli Eğitim,* 143, 1999, s.12-32. Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* I-II, İstanbul 1977.

[6] Yaprak Zihnioğlu, "Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanının İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye," *Tarih ve Toplum,* cilt:31, sayı:186, Haziran 1999, s.337-338.

[7] Aşa, eserinde Fatma Aliye'nin tarihe dair eserlerini kısaca tanıtmış ancak tarihçiliğine dair yorum yapacak kadar derin tahlillere girmemiştir. Aşa, *Fatma Aliye Hanım*, s. 381-384. Yazarla tanışan Taha Toros ise; "Fatma Aliye, tarihimizde gerileme dönemi olarak nitelendirilen devredeki ulusumuzun felaketlerini, meslekten yetişmiş tarih uzmanı gibi bilirdi" der ve en önemli eserinin Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı adlı kitabı olduğunu belirtir. Fakat tarihçiliğinin detaylarına girmez. Taha Toros, "Cevdet Paşa'nın Kızları," *Mazi Cenneti,* İstanbul, 1998, s. 219-220. Yaprak Zihnioğlu, Mediha Göbenli ve Nüket Esen yazdıkları makalelerde Fatma Aliye'nin tarihe dair eserlerinden ve tarih görüşünden söz etmezler. Zihnioğlu, "Fatma Aliye ve Emine Semiye", s. 336-343, Mediha Göbenli, "Ahmet Midhat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları Fatma Aliye Hanım ve Şair Fıtnat Hanım," *Tarih ve Toplum,* Kasım 2000,

Bu makalede Fatma Aliye Hanımın üzerinde fazla durulmayan yönü, yani tarih yazarlığı konusuna değinileceği yukarıda belirtilmişti. O neden tarihe ilgi duymuştur, nasıl bir tarih eğitimi almıştır, tarih yazım metodu nasıldır, yazarken kimlerden etkilenmiştir, dil ve üslubu nasıldır, tarih görüşü nedir gibi soruların cevapları aranacaktır. Öte yandan bir kadın olarak tarihi olaylara nasıl bakmış, nasıl yazmıştır? Çünkü ona gelinceye kadar Osmanlı'da tarih yazarları hep erkektir. Tarihin erkek ya da kadın tarafından yazılmış olması, tarihi olaylara yaklaşımı nasıl etkiler? Bu soruların cevaplarını layıkıyla verebilmek için onu kısaca tanımaya ve eğitim hayatını gözden geçirmeye ihtiyaç vardır.

Fatma Aliye, kökeni Kırklareli asıllı Yularkıranoğullarına dayanan, Lofça doğumlu meşhur tarihçi ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. 1862 yılında İstanbul'da doğdu. Eğitimine küçük yaşta, babasının Halep valiliğinin ardından İstanbul'a geldiklerinde başladı. Babasının memuriyeti nedeniyle değişik şehirlerde bulunan Fatma Aliye'ye özel hocalar tayin edildi. Beş yaşından on yaşına kadar ağabeyi Ali Sedat Bey'in öğretmeni Mustafa Bey'den düzenli olarak eğitim aldı. Bu çerçevede okuma yazma, Kur'an, ilmihal ile temel matematik gibi dersler okudu On-on bir yaşlarına geldiğinde ilk Fransızca bilgilerini eve piyano dersi vermeye gelen ve sonradan Müslüman olmuş olan Refika Hanım'dan öğrendi. Bir süre sonra İlyas Matar adında avukat ve doktor olan bir Hıristiyan'ın özel hoca olarak atanmasıyla Fransızcasını iyice ilerletti. İlyas Matar, Beyrutlu olmasından dolayı bildiği Arapçayı da Fatma Aliye'ye öğretmeye çalıştı.

Küçük yaşından itibaren akranlarından çok daha farklı olarak kitaba ve okumaya karşı aşırı merakı olan Fatma Aliye, yedi yaşlarına geldiğinde *Battal Gazi, Kankardeşi, Muhayyelât-ı Aziz Efendi* ve *Binbirgece Masalları* gibi kitapları okumuştur. Onlu yaşların başlarında okuma merakı gittikçe artan Fatma Aliye, özellikle devrin meşhur yazarı Ahmet Mithat'ın eserlerini hayranlıkla takip etmiş, daha sonra aralarında manevi evlat-baba ilişkisi doğmuştur. Bu sebeple Ahmet Mithat, kendisini onun öğretmenleri arasında saymıştır.[8]

---

sayı:203, s.283-288. Nüket Esen, "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu," *Journal of Turkish Studies-Türklük Araştırmaları"* Hatıra Sayısı I, Vol. 24, Cambridge, 2000.

[8] Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu,* Osmanlıcadan Çeviren:Bedia Ermat, İstanbul, 1994, s. 14-31, 41-51.

Çocukluk ve gençlik yıllarında eğitimiyle bizzat ilgilenemeyen babasının, yirmi beş yaşlarına geldiğinde devreye girdiğini görmekteyiz. Yaklaşık beş yıl boyunca Cevdet Paşa ile kızı arasında sabahtan akşama kadar sürüp giden sohbetler olmuş, bu sohbetleri Fatma Aliye bir ders olarak kabul etmiş,[9] derslerde tarihten felsefeye, dinden mantığa kadar birçok konu derinlemesine işlenmiştir.[10]

Gerek kendi yeteneği ve gerekse bulunduğu muhit ile okumaya karşı duyduğu alaka zamanla Fatma Aliye'de yazı yazma isteğini doğurmuş, ilk olarak Georges Ohnet'in *Volonté* adlı eserini Türkçe'ye *Meram* adı ile çevirerek[11] yazarlığa adım atmıştır. Yazarın, daha sonra yaptığı kısa tercümeler *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayınlanmıştır.[12] Genelde romancı kimliği ağır basan ve ilk Türk kadın romancısı olarak bilinen Fatma Aliye, aynı zamanda felsefe, İslamiyet ve kadınlara dair eserler ile çeşitli konuları içeren makaleleri, nutukları ve şiirleri de olan bir yazardır.[13]

Daha önceden de tarihe özel bir merak duyduğu anlaşılan yazarın, babasıyla olan uzun sohbetleri ve telkinleri, bu sahada kalem oynatmasına vesile olmuştur.[14] Yazarın incelemeye tabi tuttuğumuz tarihe dair iki eseri bu gelişmeler neticesi ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki 1915'te yayınlanan *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti* ile bundan bir yıl sonra yayınlanan *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserleridir. Aslında ikincisi tarih olmanın yanında hatırat özelliği de taşımaktadır.

İlk eser, yazılış tarzından dolayı zengin bir içeriğe sahiptir. Kitapta sadece tarihî bilgilerin art arda sıralanması söz konusu olmayıp, zaman zaman yorumlara ve kıyaslamalara başvurularak anlatıma canlılık kazandırılmıştır. Devlet adamlarının ahlaki

---

[9] Fatma Aliye, *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti,* Dersaadet (İstanbul), 1331 (1915), s.11. Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı,* Dersaadet (İstanbul), 1332 (1916), s.17. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın kızına okuttuğu hikmet, felsefe, ilm-i ruh, matematik, geometri, astronomi ve çeşitli İslâmî ilimlere dair dersleri *Mecmûa-i Aliye* adlı eserde toplanmıştır. Yusuf Halaçoğlu-Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa," *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* VII, İstanbul, 1993, s.449.

[10] Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Aliye,* s. 86-96.

[11] Toros, "Cevdet Paşa'nın Kızları," s.218.

[12] Aşa, *Fatma Aliye Hanım*, s. 90-91.

[13] Romanları; *Hayal ve Hakikat, Muadarat, Refet, Udî, Levayih-i Hayat, Enin*, Felsefeye dair eserleri; *Teracim-i Ahval-i Felasife, Tedkik-i Ecsam*, İslamiyet ve kadınlara dair eserleri; *Nisvan-ı İslam, Taaddüt-i Zevcata Zeyl, Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan* ve *İstila-yı İslam*'dır. Aşa, *Fatma Aliye Hanım*, s. 117, 376-380, 385-397.

[14] *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s. 4.

yapısı, tutum ve davranışları ile devlet yönetme usullerinin tarihi olayların seyri üzerindeki etkisini gösterme ve bu konuda belli hükümlere varma çabasının sonucu da Kosova Zaferi ile Ankara Savaşının ele alınmasında etkili olmalıdır. Yazar, Kosova muharebesinde düşmanın Osmanlı kuvvetlerinden beş kat fazla olduğu halde galip gelmesinin ve Anakara savaşında düşmanın nispeten çok daha az olmasına rağmen yenilmesinin sebeplerini aramaktadır.[15] *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı'*nda ise yorumlar son derece sınırlıdır. Sadece giriş kısmında tarihe ve tarih yazımına dair temel prensiplere değinilmiş, ilerleyen sayfalarda yoruma pek yer verilmemiştir.

Fatma Aliye, kitapları yazarken kullandığı kaynakların seçimi konusunda son derece titiz davranmıştır. Yazılan tarihin, yazarın kalitesi hakkında bilgi verdiği görüşünü benimseyen yazar, kullandığı kaynakların bu bağlamda hayati bir öneme sahip olduğunun farkındadır. Çünkü içeriğin zenginleşmesi, farklı bakış açıları ve tarafsızlık gibi hususlarda kaynak çeşitliliği son derece önemlidir. Fatma Aliye, tarih yazımında kullanılacak kaynakların güvenilirliğine bilhassa dikkat etmektedir. O, tarih olarak bilinen fakat belirli bilimsel ölçütlere göre yazılmayıp rivayetlerden oluşan eserlerin, bir süre sonra masal hükmüne inmeye başladığını belirtmektedir. Bir esere tarih denilebilmesi için vesikalara dayanmasının aslî şart olduğunu; bu niteliklere sahip olmayan eserin etkisinin olmayacağını "…vesaike müstenit olamayan bir eser de alem-i tarihte bir mevkii bulamıyor" şeklindeki sözleriyle dile getirmektedir.[16] Ona göre, çoğunluğu vesikalara dayalı olduğu için, Vakanüvisler tarafından kaleme alınan eserler dikkate değerdir. Bu nedenle *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*'nı yazarken babasının eserlerinden[17] ve onun vasıtasıyla temin ettiği bir kısım vesikadan yararlanmıştır.[18]

---

[15] *Kosova-Ankara,* s.7.
[16] *Kosova-Ankara,* s.6.
[17] Babasının eserleri onun için kıymetlidir. Zira babası hem devletin resmi tarihçisi, hem de bir çok üst düzey devlet görevlerinde bulunmuş bir devlet adamıydı. Bu eserde kendi yaşadıkları ile babasının sözlü olarak aktardığı bilgiler de olmalıdır. Fatma Aliye, babası Cevdet Paşa'nın eserlerini yazarken Arapça, Farsça, Türkçe dillerinde yazılmış çok sayıda kaynak ile İstanbul, Halep, Mısır ve Şam kütüphanelerindeki kitap ve vesikalardan faydalandığını, ayrıca Fransızca öğretmeni Emin Efendi'nin yardımıyla da Fransızca eserlerden yararlanmış olduğunu belirtmektedir. *Kosova-Ankara*, s.10. Yazarın bu konuya değinmesi söz konusu kaynaklardan kendisinin de yararlanmış olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.
[18] Fatma Aliye kitabında bir kısım mektupların içeriklerine yer vermiştir. Örneğin, Âlî Paşa'nın Cevdet Paşa'ya yazdığı mektupla ilgi şu ifadelere yer verir: "O aralık İzmir valisi ve Sadrazam mazulü Âlî Paşa'dan Cevdet Efendi'ye bir mektup gelmiş idi ki Âlî Paşa'nın meşhur olan kitabetinden bir numûne olmak üzere suretini derc ediyoruz," *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s.97-98.

Fatma Aliye, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'*ni yazarken daha geniş bir eser yelpazesinden yararlanmıştır. Kitabını meydana getirirken yalnızca yerli eserlere değil, aynı zamanda yabancı kaynaklara da başvuran yazar, bunlardan bir kısmının ismi açıkça zikrederken, bazılarını da değişik ifadelerle dile getirmektedir.[19]

Yazar, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'*ni kaleme alırken kullandığı yerli kaynakların başında, babasının eseri olan *Tevârîh-i Hulefa'*[20] ile Hayrullah Efendi tarafından kaleme alınan *Hayrullah Efendi Tarihi'*ni zikreder. Bir diğer yerli eser ise meşhur Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı Ahmet Dede Efendi'nin yazdığı Sahaif- *ül Ahbar fi Vekayi-ül-a'sâr'*dır. Yazar, Moğollar ile Timur'un seferleri ve mücadelesi hakkında ise Ebul Gazi Bahadır Han'ın Çağatayca *Şecere-i Tarih-i Türk* adlı eserinden istifade etmiştir. Yine Ankara savaşının detaylarını Mevlana Hatifî'nin *Şehname* adlı eserinden öğrendiğini belirtmektedir.[21] Timur'un faaliyetleri hakkında bilgi veren ve hatırat şeklinde yazılan *Melfuzât* adlı kitaptan da İtalyan yazar Cesare Cantu'nun eseri vasıtasıyla bir takım bilgiler almıştır.[22] Yine metot ve tarih felsefesi noktasında Tunuslu meşhur tarihçi İbn Haldun'un *Mukaddime*'si başvurulanlar arasındadır.

Fatma Aliye, yukarıda adı geçen bir kısım doğu kaynaklarının yanında, Cesare Cantu[23] gibi Batılı yazarların eserlerinden de istifade etmiştir. Fakat "lisan-ı ecnebî üzere yazılan bazı tarihlerde" ve "bazı ecnebi tarihleri…"[24] gibi ifadelere rastlanması, adı geçen eserlerin dışında bazı yabancı kaynakların da kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir.

---

[19] Örneğin Bizans İmparatoru Jan Paleolog'un kendisini tahttan indirmeye kalkışan oğluyla ilgili farklı bilgileri karşılaştıran yazar bu konuda Sezar Kanto' (Cesar Cantu) nun verdiği bilgiye itibar ederek bilgiyi şu şekilde aktarır: "*Sezar Kanto Tarihi* bu meseleyi izah ediyor. Andronik yani Andronikos gözlerine sıcak sirke dökülmesinden âmâ olmayıp şaşı olduğunu yazıyor." *Kosova-Ankara,* s.48.

[20] Yinanç, A. Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan bu eseri İbnül Esir, Ebülfida, İbnülverdi ve Suyuti'den yararlanılarak yazılmış kıymeti olmayan bir derleme olarak değerlendirmektedir. Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat,* II, İstanbul, 1999, s. 583.

[21] *Kosova-Ankara,* s. 57, 72, 98,118.

[22] *Kosova-Ankara,* s.130. Fatma Aliye, Timur'un hayatı hakkında bilgi veren bu eserin 1830 senesinde Londra'da İngilizce'ye tercüme edildiğini ve Sezar Kantu (Cesare Cantu)'nun da bir çok konu hakkında bu eserden yararlanmış olduğunu belirtmektedir.

[23] Cesare Cantu, İtalyan yazar ve şair olup, 1807'de Brivia'da doğmuş, 1895'te Milan'da ölmüştür. Çeşitli konulara dair bir çok eser yazan Cantu'nun en önemli eseri 35 ciltten oluşan *Storia Universale* adlı dünya tarihidir. Eserin bir çok baskısı yapılmış, İngilizce, Almanca, Fransızca ve İspanyolca gibi dillere çevrilmiştir. http://www. newadvent.org/cathen/03306b.htm

[24] *Kosova-Ankara,* s. 89, 90.

Yazar, yine kaynaklar konusunda; "bazı kitaplar", "tevarih-i mutebere",[25] "lisan-ı ecnebî üzere yazılan bazı tarihlerde", "bazı ecnebi tarihlerinin", tarih ne olduğunu takdir eden müverrihîn"[26] gibi müphem ifadeler kullanmaktadır.

Fatma Aliye Hanım'ın kitabında her ne kadar baş vurulan eserlerin isimlerine rastlansa da, çoğu kez modern anlamda kaynak kullanma usullerinin göz önünde bulundurulmadığı görülmektedir.[27] Örneğin Ankara Savaşı esnasında Yıldırım Bayezit'in oğlu Süleyman'ın savaş alanından kaçışıyla ilgili alıntı yapılırken, yazar ve eser isminin ötesinde bilgi verilmez.[28] Bazen eser ismini de verilmeden, sadece yazarın sözleri olduğu gibi aktarılır. Yıldırım Bayezit'in Sırp Kralı İstefan'ın kız kardeşi Melica'[29]ya olan düşkünlüğünü anlatırken; "Müverrih-i meşhûr Cevdet Paşa merhum Melica (Maria) için şehriyar hazretleri o gülfem elinden bade-i gülfâmı nûş ile umûr-ı saltanatı ferâmûş etmişti demiştir" kaydını düşmektedir.[30]

İsmi açıkça zikredilenler göz önüne alındığında, eserlerin meydana getirilmesinde kullanılan kaynakların sayıca az olduğu gözden kaçmamaktadır. Ortaya çıkan durum ilk bakışta eserlerin bu açıdan zayıf olduğu kanaati uyandırıyorsa da gerçek öyle olmasa gerektir. Yazarın kaynak kullanma usulü, gelenekselden moderne geçiş sürecinin örneğini oluşturduğundan, eserlerin zikri geri plana atılmış olmalıdır. Bilindiği üzere Osmanlı tarihçileri çoğu kez kullandıkları yazılı ya da diğer kaynakların isimlerini zikretmezlerdi. Bu konuda hangi tarihçinin, bilgileri kimden aldığı ancak çok titiz çalışmalarla belirlenebilmekte, bazen bu konuda kesin hükümlere de varılamamaktadır.[31]

---

[25] *Kosova-Ankara,* s.121. 4, 7, 18

[26] *Kosova-Ankara,* s. 89, 90.

[27] Sadece bir yerde de yararlandığı kaynağın isim, cilt numarası ve sayfa numarasını vermiştir. *Kosova-Ankara,* s.98.

[28] Alıntı şu şekildedir: "Müverrih Cevdet Paşa *Tevarih-i Hülefa'*sında Süleyman Çelebi'nin bu firarı için; namus-ı Osmanîyi Moğol atlarının ayakları altına bırakıp Bursa'ya gitti. Galip olmaya yüz tutmuş olan ordu-yu hümayunda azîm bir perişanlık zuhur etti diyor." *Kosova-Ankara,* s.115.

[29] Sırp Prensesinin adı burada Melica olarak geçmekle birlikte Uluçay, prensesin adının farklı kaynaklarda Maria, Despina ve Olivera şeklinde yazıldığını belirtmektedir. M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 2001, s.8. Yine bunlardan da farklı olarak Uzunçarşılı, Iorga'nın söz konusu prensesin adını Marya yahut Mileva olarak kaydettiğini belirtmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara, 1994, s.200.

[30] *Kosova-Ankara,* s.93.

[31] Kenan İnan, "Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri," *A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* 1996, sayı:29, s.92-93, 134-135. Sonraki dönemlerde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu hususta ciddi adımların atıldığı anlaşılmaktadır.

Yazar, doğruların ortaya konması için her ne kadar kaynak kullanımı konusunda titiz davranmışsa da yararlandığı eserlerin hepsi için iyi şeyler söylemek mümkün olamamaktadır. Örneğin Cesare Cantu'nun tarihçiliğinin zayıf ve yazdığı eserlerin değerinin son derece düşük olduğu şeklinde bilgiler mevcuttur.[32] Buna rağmen Cantu, son dönem Osmanlı tarihçileri tarafından sıkça tercih edilen yazarlar arasındaydı.[33]

Tarih yazımında kullanılan kaynakların güvenilirliği ve çeşidi, bir yandan sunulan bilgilerin gücü ve sağlamlığını ortaya koyarken, öte yandan yazarın metodu üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda Fatma Aliye Hanım'ın tarih usulünde, eserlerinden yararlandığı babası Cevdet Paşa'nın etkisini açıkça görmek mümkündür.

Babasından tarih dersleri alan yazar, derslerin yapılması esnasında onun tarih anlayışı ve tarihî olaylara yaklaşımından şüphesiz etkilenmiştir. Nitekim Kosova Zaferi ile Ankara yenilgisini anlattığı eserinde babasını kast ederek; "Tarihin ruhu gibi olan hakayık-ı tarihiye meselesini bu şakird-i acizine anlatmaya haylice çalışmış idi. Bu hülasayı onun gösterdiği yolda yazmaya çalışıyorum." demektedir.[34] Yine *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* adlı eserinin ön sözünde babasının etkisini şu şekilde dile getirmektedir; "karîin-i kiram, müverrih Cevdet Paşa'nın bana tedris eylediklerini kendilerine nakleylemekliğim hakikatinden emin olabilir." Yine bu eseri yazması için kendisini cesaretlendiren babası; "İyi belle! İyi hıfzet! Benim neşretmeye muvaffak olamadıklarımı belki bir gün sen neşredebilirsin" demiştir.[35]

Tarih yazımı hususunda kızı için bir model teşkil eden Cevdet Paşa, kendinden önceki birçok vakanüvisin yaptığından farklı olarak sadece tarihî olayların nakliyle yetinmez, toplumsal olayların sebep ve sonuçlarının da tahlilini yapar. Bu özellik Fatma Aliye'nin Kosova zaferi ile Ankara yenilgisini konu edindiği eserinde fazlasıyla gözlenebilmektedir. Cevdet Paşa'nın tarihe yaklaşımının onun tarih yazıcılığı üzerinde etki yaptığını Cevdet Paşa'nın eserindeki bazı düşünceler ile kendi düşünceleri arasında

---

Örneğin Ahmet Cevdet Paşa *Tarih-i Cevdet*'in başlarında yararlandığı çok sayıdaki kaynağın listesini vererek söz konusu eserleri kısaca da tanıtmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* I, s.15-23

[32] Yazarın görüşleri yoğun olarak dinî ve politik ön yargılarla şekillenmiştir. Tarihi çalışmalarında çok sayıda kaynak kullanmasına rağmen bunlar ikinci el kaynaklardır. Bu nedenlerle tarihe dair yazdıklarının neredeyse kıymeti yoktur. http://en.wikipedia.org/wiki/Cesare_Cant%C3%B9.

[33] Yinanç, " Bizde Tarihçilik," s.579.

[34] *Kosova-Ankara,* s.11.

[35] *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s.4.

paralellikten anlamak mümkündür. Örneğin Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet'*i yazarken herhangi bir kişiyi ya da tarafı tutmadığını, doğruluğuna kanaat getirdiği olayları kitabına aldığını belirtmektedir. O, tarih yazmadaki maksadın insanlara fayda sağlamak olduğunu, bunun da ancak gerçeklerin açık, anlaşılır ve akıcı bir şekilde okuyucuya iletilmesi ile mümkün olabileceğini belirtmektedir. Paşaya göre tarihin amacı ağır, ağdalı cümlelerle bilgi vermek ve hüner göstermek değildir. Bu tarz tarihler, tarihten ziyade güzel yazmaya bir hizmettir.[36]

Fatma Aliye'nin babası gibi, tarih yazımında üzerinde önemle durduğu hususlardan biri yazılanların anlaşılırlığı meselesidir. Ona göre tarih açık, anlaşılır bir Türkçe'yle yazılmalıdır.[37] Sultan Abdülmecit zamanından itibaren anlatımda sadeleşme meydana geldiğini belirten yazar, tarihçilerden bir kısmının bu konuda gayret sarf ettiklerini, Hayrullah Efendi'nin[38] bunlardan biri olduğunu, fakat tarihî gerçekleri yansıtma noktasında onun eserini yetersiz bulduğunu dile getirmektedir. Ona göre genel anlamda bir takım tarihler, yazılış şekilleri yüzünden herkesin anlamasına müsait olmayıp, ancak tarih araştırmaları konusunda belli seviyeye ulaşıp, ifadelerin zorluklarına katlanabilen azimli araştırmacıların faydalanabileceği niteliktedir. Süslemeyi ön plana çıkararak çoğu insan tarafından anlaşılamayan eser kaleme alan tarihçiler, Fatma Aliye'nin eleştirisinden nasibini almaktadır.[39]

---

[36] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet,* I, Sadeleştiren: Dündar Günday, İstanbul, 1993, s.23-24. Aşağıda ayrıntısına değinileceği üzere Fatma Aliye de aynı görüşleri dile getirmekteydi. Yinanç, Ahmet Cevdet Paşa'nın eserini sade bir dille yazdığı kanaatindedir. Yinanç, "Bizde Tarihçilik", s.576. A.Cevdet Paşa'nın tarihçiliği hakkında bkz. Ayhan Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci," *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895),* (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995), Ankara, 1997, s. 17-57. Halaçoğlu-Aydın, "Cevdet Paşa," s.446.

[37] *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s.19

[38] Hayrullah Efendi, 1817'de İstanbul'da doğmuş, önce dinî alanda eğitim görerek müderris olmuş ardından tıp tahsili almış, doğal bilimlerle uğraşmış, nazırlık ve elçilik görevleri yapmıştır. Bunların yanında yazı yazma alanında da verimli bir kişidir. Yazdığı *Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye* adlı eseri dikkate değerdir. Yazar eserini oluştururken yabancı kaynaklardan bilhassa da Fransızca olanlardan faydalanmış, Hıristiyan hükümdarlar hakkında bilgiler vermiştir. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çeviren: Coşkun Üçok, Ankara, 1992, s.390-392. Yinanç Hayrullah Efendi'nin tarihçiliği konusunda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "… Hayrullah Efendi zamanına göre mütehassıs denebilecek derecede İslam ve Osmanlı tarihine vakıf bir zattır. .. Vakalar hakkındaki muhtelif rivayetleri zikir ve mukayese ve münakaşa eden ve hatta biraz da inikadi menabi yapacak kadar zekaya ve bilgiye vakıf olan Hayrullah Efendi aynı zamanda vakıaların sebep ve neticelerini de bulmaya çalışmıştır… Bununla beraber Hayrullah Efendi bu gün elimizde bulunan en mühim membaların çoğunu görememiş ve en esaslı mehazları okuyamamış olduğundan eserindeki malumat pek eksik ve aynı zamanda bahsedilen meseleler muhtasar ve nakıstır. Yinanç, " Bizde Tarihçilik," s.577.

[39] *Kosova-Ankara,* s.8.

Fatma Aliye, tarih yazımında sade, anlaşılır ve akıcı bir dilin kullanılması gerektiği konusundaki fikirlerini erken yaşlarda edinmeye başlamıştır. Bunda Ahmet Mithat Efendi'nin de etkisi büyüktür. Ahmet Mithat Efendi'ye yazdığı bir mektupta Türkçe tarih okumanın kafa yorucu ve sıkıcı olduğunu dile getirmekteydi. O süslü, ağdalı ifadelerden şikâyet ediyor, Arapça ve Farsça sözlerin anlamını arayıp bulmanın büyük bir mesele olduğunu belirtiyordu. Bundan dolayı yazar, öğrenmek istediği şeyleri Osmanlı Türkçe'siyle kaleme alınmış eserlere kıyasla Fransızca yazılmış eserlerden daha kolay bulup öğrendiğini de ilave ediyordu. Çünkü Fransızca'da herkesin seviyesine göre kitaplar yazılıyor bu da öğrenmeyi kolaylaştırıyordu. Hâlbuki Türkçe'de bu tarz kitaplar yoktu. Mektubu yazdığı sırada henüz gençlik çağının başlarında bulunan yazarın şu ifadeleri ileride yazacağı eserde yalınlığı tercih etmesi ve savunmasının sebeplerini daha iyi açıklamaktadır; "Fransızca okuduğunu anlamaya başlamış bir çocuk mevcut Osmanlı okullarında tahsil gören bir delikanlıdan daha çok şey öğrenir."[40] Yazar, eserlerinde her ne kadar süslü anlatımdan uzak dursa da Arapça ve Farsça sözcükleri sıkça kullanmaktan kendini alamamıştır.

Yazarın devrine göre son derece ileri denebilecek bir görüşü de tarihçinin tarafsızlığı meselesidir. Bu hususta da babasının etkisinde kaldığı şüphesizdir. Fatma Aliye'ye göre, eserin tarihçiler arasında kabul edilebilmesi, kalıcı ve sağlam olabilmesi için tarafsız kalemlerce yazılması gerekir. Hatta tarihçi, kendi milletinden bahsediyor olsa bile tarihî gerçekleri olduğu gibi aktarmalıdır. Eserde taraf tutan ifadeler ile ağızdan ağza yayılan ve gerçekliği şüpheli olan bir takım bilgilerin bulunması, onun tarih olma özelliğini kaybetmesine neden olur.[41]

Fatma Aliye, bu düşüncesini uygulamaya geçirmiştir. Ankara mağlubiyetini anlatırken savaşın detaylarını, aktörlerini, onların tutum ve davranışlarını tarafsızca inceleme gayreti içindedir. Savaşta Osmanlı Devleti'nin yenilmesine Timur'un sebebiyet verdiği şeklindeki bilginin meşhur olduğunu, fakat bunda karşı tarafın da suçunun bulunduğunu

[40] Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye,* s.64-65. Fatma Aliye'nin, yazdığı yazıların gazetelerde yayınlanması ve devrine göre sade bir dil kullanılması yüzünden bunları Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı şeklinde söylentiler yayılmıştı. Ahmet Mithat Efendi bu konuyla ilgili olarak ; "İnsan elbette beğendiği şeyleri taklit dahi edebilir. Sade yazmak çığırını açmak ve geliştirmek için otuz yıldan fazla zaman harcadığım herkesçe bilinen bir şeydir." Aynı eser, s.83. Öyle anlaşılıyor ki sade, anlaşılır ifadelerle yazma konusunda Fatma Aliye eserlerini çokça okuduğu Ahmet Mithat Efendi'nin de etkisinde kalmıştı.
[41] *Kosova-Ankara,* s.6-7.

dile getirmektedir. Hatta savaş öncesinde Timur ile Yıldırım arasındaki mektuplaşmalarda Timur'u daha uzlaşmacı, alttan alan, alçakgönüllü; Yıldırım'ı ise uzlaşmaz ve sert tutumlu bulmaktadır. Timur'un, o zamana kadar hiçbir hükümdara göstermediği tevazuu gösterdiğini, Yıldırım'ın ise onun nikahı meselesini gündeme getirerek adeta savaşa davetiye çıkardığını belirtmektedir. Savaş sonunda Yıldırım'ın tutsaklığı sırasındaki muameleyi anlatırken de; "onu yaşattı, hem de bazı kitapların dediği suretteki işkenceleri icra etmeksizin yaşattı. Hatta hürmet ve riayet göstererek yaşattı."demektedir. Görüldüğü üzere yazar, mensubu bulunduğu milletin ve devletin liderini haklı çıkarma kaygısı içerisinde değildir. O, yararlandığı kaynakların ışığında doğru bulduğu, gerçekliğine inandığı bilgileri aktarmakta, Timur'a daha fazla hak verme pahasına bunu yapmaktadır. Nitekim savaşa sebebiyet verenin Timur'dan ziyade Yıldırım Bayezit olduğunu belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nin mağlup olmasının sorumlusu olarak da yine onu görmektedir.[42]

Birçok bakımdan Cevdet Paşa'dan etkilendiği kesin olan yazarın, tarihî olaylara yaklaşımı, sebep ve sonuçlar üzerinde duruş şekli, bakış açısı ona tıpa tıp uymaz. Çünkü ele alınıp irdelenen konular, tarihin aktörleri, zaman dilimi, toplum ve toplumun yapısı farklıdır. *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'*nde yazar, kendine özgü saptamalarda bulunur, olayları kendi zihin süzgecinden geçirerek, yorumlara kendi damgasını vurur.

Metodolojik yaklaşımın aksine Fatma Aliye, babasından sahip olduğu bir takım fikirlerle ayrılır. Siyasal anlamdaki Osmanlı modernleşmesinin müfrit bir savunucusu olan yazar, Meşrutiyet konusunda babasıyla ayrılığa düşer. Cevdet Paşa, Meşrutiyete karşı çıkmış, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması esnasında Abdülhamit'in politikasını desteklemiş, Adliye nazırlığını yürüttüğü sırada Mithat Paşa'nın yargılanmasında etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca o, *Maruzat* adlı eserini Abdülhamit'in isteği ile ve onun mizacına uygun bir dille yazmış, bazen dedikodulara bile yer vermiştir.[43]

Fatma Aliye, Reşit Paşa'nın gayretiyle ilan edilen Tanzimat'tan sonra Meşrutiyete geçilmemiş olmasını ve bu bağlamda II. Abdülhamit'in icraatlarını şiddetle eleştirir.[44] Meşrutî idarenin getirdiği hürriyet havası içerisinde düşüncelerini dile getiren yazar,

[42] *Kosova-Ankara,* s. 122, 136.
[43] Halaçoğlu-Aydın, "Cevdet Paşa," s.445, 449.
[44] *Kosova-Ankara,* s.8. Örneğin bu dönemde maarifin karanlığa sürüklendiğini dile getirir.

istibdatçıları tenkit ederken, model olarak parlamenter meşrutî yönetimi önermektedir. Çünkü Meşrutiyet, hükümdarın sınırsız güç kullanımını frenleyen bir yönetim tarzıdır.

Yazar istibdat karşıtı fikirlerini, ele aldığı tarihî konular münasebetiyle yaptığı değerlendirmelerle ortaya koyar. Bu haliyle, eser yazarken yaşadığı dönemdeki siyasal gelişmelerin etkisinden kurtulamaz. Tarihî olayların kendi yaşadığı döneme aktarılmasında bir ayna görevi yapmanın ötesinde aynadaki görüntüyü yorumlar. Tabiidir ki aynada yansıyanlar, tetkik sürecinden geçirerek doğruluğuna inandığı ve belki de kendince yaşadığı dönemin insanlarının ihtiyaç duyduğu gerçeklerdir.

Fatma Aliye, istibdada yönelik genel eleştirilerini Yıldırım Bayezit'in sergilediği bir takım tutum ve davranışlar vesilesiyle gündeme alır. Ona göre, Osmanlı Devleti'ni Ankara savaşında mağlubiyete götüren en önemli sebep, Yıldırım Bayezit'in istibdatçı bir tutum sergilemesidir. Yazar; "Yıldırım Bayezit'in mağlubiyeti esbabını beyan için beş kelime kifayet eder: İşret, sefahat, gurur, tehevvür [öfkelenme], istibdat. İstibdat olmaya idi, diğer dört fiilin hükmü mahdut ve mahsur [sınırlı] kalabilirdi." diyerek istibdadın yönetimde doğurduğu sonuçları anlatmaya çalışır.[45]

Fatma Aliye, Ankara savaşının kaybedilme sebeplerini anlatırken birden konu dışına çıkarak, eseri yazdığı dönemin hâkim düşüncesi olan hürriyet yanlısı ve istibdat karşıtı düşüncelerini sergilemeye başlamaktadır. Yazar, bu bağlamda dünyada meşrutî yönetimlerin kurulmasının sebeplerini tespit etmektedir: Milletin bütün hukukunun hükümdarın keyfine tabi olması, millet hayatının onun bir tek evet ya da hayır demesine bağlı bulunması, milletlerin alınlarının teriyle meydana getirdiği servetlerinin hükümdar tarafından millet aleyhinde kullanılması, bunların başlıcalarıdır. Fatma Aliye, istibdatçı hükümdarların ne kadar kuvvetli olursa olsunlar ve ne kadar kan döküp can alırlarsa alsınlar, millet kuvveti karşısında dayanamayarak yıkıldıklarını ve nihayet meşrutî yönetime geçildiğini vurgulamaktadır.

Yazarın kitabında bu tür idarelerin Avrupa'da ortaya çıktığı belirtilirken, Osmanlı'daki yönetim anlayışına da değinilmektedir. Osmanlı halkı tarihi boyunca istibdada karşı tavır takınmış, ihtilaller yapmış, zulüm ve baskıyı reddetmiş, ancak ondan sonra ne

[45] *Kosova-Ankara,* s.124.

yapacağını bilememiştir. Bu bilmezlik de halkın meşrutî ve parlamenter sisteme geçmesini engellemiştir. Zira ne yapacağını bilemeyen halk, bir kısım baskıcıları öldürdükten sonra yine başkalarının baskı ve tasallutu altına düşmüştür. Yazar, Avrupa'da hürriyetçi yönetimler kurulmasına rağmen, onlarla komşu olan Osmanlı Devleti'ne bu yönetim anlayışının tesir etmemesine hayıflanmaktadır. Bu tesiri engelleyenler de istibdatçı yöneticilerdir. Çünkü onlar eğitim ve kültür hayatına baskı yaparak halkı cahil bırakmış ve onları zulmü istemedikleri halde, ne isteyeceğini bilemez duruma getirmişlerdir.

Fatma Aliye, istibdatçı bir idarenin kurulmasında dinin rolüne de değinerek, Osmanlıda dinin baskıcı yöneticilerin elinde gerçek yönleriyle öğretilmediği ve çıkar amaçlı kullanıldığı görüşünü ileri sürmektedir. İstibdatçı yöneticiler, dinin insanlara verdiği milli ve kişisel hakları unutturmak için çaba sarf etmişler ve onları dinin hükümlerinden haberdar etmemişlerdir. Hatta bunlar insanlara dinlerinin müsaade etmediği şeyleri, dinin emriymiş gibi yaptırmışlardır.[46]

Bir çok konuda babasını takip eden Fatma Aliye'nin metodoloji ve tarih felsefesi konusunda izinden gittiği bir başka ünlü bilim adamı da İbn Haldun'dur. Ondaki İbn Haldun etkisi Cevdet Paşa'dan kaynaklanmaktadır. Adeta İbn Haldun'a açılan bir kapı olan Cevdet Paşa, yazarın *Mukaddime*'sinin bir kısmını tercüme etmiş ve eserlerini yazarken bu kaynaktan ciddi ölçüde yararlanmıştır.[47]

Fatma Aliye, babasının araladığı bu kapıdan girerek İbn Haldun'u tanımıştır. Tunuslu meşhur tarihçi, yazma metodu tarih tenkidi, kaynak kullanım usulü; devletlerin genişleme, duraklama ve çöküşü gibi çeşitli merhalelerine dair özellikler ile devlet başkanlarının, bu merhalelerdeki tutum ve davranış kalıplarına dair görüşlerinde Fatma Aliye'nin yol göstericisi olmuştur.

Yazar, tarih yazımında usulün nasıl olması gerektiği konusunda babasından ziyade İbn Haldun'a yer vermektedir. İbn Haldun'un tarih yazımı konusunda temel ilkeleri

[46] *Kosova-Ankara,* s.125-126.
[47] Halaçoğlu-Aydın, "Cevdet Paşa," s.446. Ümid Meriç Yazan, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü,* İstanbul, 1992, s. 24-28.

belirlediğini,[48] bu şekilde gerçekle gerçek dışı olan olayları birbirinden ayırdığını belirtmekte, bu yüzden de yazdığı eserin hâlâ birçok dile çevrilerek değerini koruduğunu dile getirmektedir. Fatma Aliye, İbn Haldun'unun eserinin ne kadar güçlü olduğunu şu anekdotu kaydetmek suretiyle gözler önüne sermektedir: "Sultan Mahmut Han-ı Sânî'ye İbn-i Haldun Tarihi'nin tercümesi arz olunduğu zaman cennetmekan, Sus!... Çocuk eline ustura verilmez!... buyurmuş idi. Çocuk addettiği millet-i Osmaniye! O ustura da İbn-i Haldun Tarihi idi!"[49] Fatma Aliye, eserlerini elindeki o usturayla, onu model alarak ondan esinlenerek yazmıştı.

Yazar, *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'*ni bütün bunların farkında olarak kaleme alacağını belirtmektedir. Gerçekten de Ankara savaşının tarafları olan Timur ile Yıldırım Bayezit'e dair rivayetleri olabilirlik açısından değerlendirip, mantık süzgecinden geçirir. Örneğin bazı kaynakların Yıldırım'ın savaş öncesinde daha önce kazandığı zaferlerden sonra devlet işleriyle uğraşamayacak derecede kendisini zevk ve eğlenceye verdiğini, içki müptelası olduğunu belirttiklerini, bazı kaynakların da Timur'u insanlıktan çıkararak yırtıcı bir canavar ve kan içmeye doymaz bir hunhar olarak anlatıp, tasvir ve tariflerinde onu adeta umacı haline getirdiklerini belirtir. Fatma Aliye farklı ve uç anlatımlardan birini tercih etmeyerek onları yan yana getirip bunlardan hangisinin gerçek olabileceğini tarih ilminin yazılış usulleri çerçevesinde ele alıp eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra tercihini yapmaktadır. Yine yabancı dilde yazılmış eserlerin Yıldırım Bayezit hakkında abartılı ve yanlış bilgiler verdiğini belirterek gerçeği ortaya koymaktadır. Ona göre yabancı tarihçiler, Yıldırım Bayezit'in esir düşmesi ile sonrasındaki olayları iyice araştırmadan ve düşünmeden yazmışlardır.[50]

[48] Gerçekten de İbn Haldun, tarih araştırmalarında bir takım usuller ortaya koyarken eski tarihçileri eleştirir. Onların, bilgileri gerçek olup olmadığına bakmadan yalnız nakil ve rivayete dayanarak yazdıklarını, hikmet ve felsefe bakımından incelemediklerini, tabiat kanunlarına uyup uymadığına dikkat etmediklerini, naklettikleri bilgileri itina ile incelemediklerini bu nedenle de hakkında haber verilen olayların meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını ortaya koyamadıklarını belirtir. Yine herhangi bir fikir veya mezhebe taraftar olmanın haberlere yalan karıştırılmasına neden olacağını belirterek, bir fikir veya mezhebe taraftar ve meyilli olmanın gelen haberi insanın dikkatle düşünüp tenkit süzgecinden geçirmesine mani olacağını, yanlış bilgilerin kabul ve nakledileceğini belirtmektedir. İbn Haldun, *Mukaddime,* I, Çeviren: Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, 1997, s.7, 19, 83.
[49] *Kosova-Ankara,* s.6, 9.
[50] *Kosova-Ankara,* s. 5, 90.

İbn Haldun'un, devletlerin kuruluş ve yükselme dönemleriyle, yöneticilerin bu evrelerdeki *tavırlar*ına dair görüşleri de Fatma Aliye'nin ilham kaynağı olmuştur.[51] *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'*nde devletin gelişmesi, bu dönemin padişahlarının ve diğer devlet adamlarının gayretleri ile devletin büyümesi, sonra Yıldırım Bayezit'in icraatları ve Ankara yenilgisi ile sonuçları anlatılmaktadır. Yazar, kuruluş dönemi padişahlarının yüksek bir ahlakla devleti geniş sınırlara ulaştırdıklarını belirttikten sonra bu dönemle Yıldırım Bayezit dönemini kıyaslamaktadır. Yazar, eserinde Yıldırım'ın tavır ve tutumu ile dönemindeki çeşitli uygulamalara değinirken, İbn Haldun'un anlatımına benzer örnekler verir. Yıldırım Bayezit, gösterişli bir saray yaptırmasına ilave olarak sırma ile dokunmuş, altın düğmeli elbiseler giyiyor, altın ve gümüş kaplar kullanıyordu. Saray çeşitli taşlarla süslenmiş, saraydaki insanlar elmaslar kullanmakta idi. Hatta hünkarın bahçesindeki hayvanlar da zenginlik ve gösterişten nasibini alıyor, örneğin buradaki parsların boynunda elmaslı tasmalar bulunuyor, tazıların üzerine ise atlas örtüler örtülüyordu.

Fatma Aliye, devletin zenginleşmesi ve diğer devletlerdeki uygulamalardan haberdar olunmasının, padişahı bu şekilde davranmaya sevk ettiğini belirtmektedir. Osmanlılar, Abbasi dönemi uygulamalarından haberdar olmuşlar, en önemlisi de hemen yanı başlarında bulunan komşuları Bizans saraylarından etkilenmişlerdir. Yıldırım Bayezit ayrıca, kendisinden önce gelen padişahlar kadar devlet işleriyle uğraşmamakta, içki içip zevk ve sefaya dalmış halde, devlet sınırlarının genişletilmesi ve devraldığı mirasa sahip çıkması bakımından seleflerine layık olamamaktaydı.[52] Oysa her vesile ile devletini genişletme politikası güden babası I. Murat, kendisini Germiyanoğlu'nun kızı Devletşah Hatun'la evlendirirken, Kütahya, Simav, Eğrigöz, Tavşanlı kalelerini çeyiz olarak almış,

[51] İbn Haldun, bir devletin çalışıp istenilerek kurulduğunu ancak bir süre sonra bu çabaların arkasının kesildiğini, hükümdarların artık zorluklara katlanmayı bırakarak rahatlık ve sükunet içinde yaşamayı tercih ettiklerini belirtir. Bu dönem hükümdarlarının bahçeli, havuzlu saraylar kurarak gösterişli ince işlemeli zarif elbiseler giydiklerini, yemeklerine ve yemek yedikleri kapların zarafetine önem verdiklerini belirtir. İbn Haldun, *Mukaddime,* s.424-426. İbn Haldun, devletin kurulmasıyla istikrarın ve iktidarın sağlandığını, bunu refahın takip ettiğini belirtmektedir. Ona göre, bu dönemde sıradan ihtiyaçlar yerini lüks ve zevk verici şeylere bırakır. Lüks ve rahata alışan insanlar, bundan taviz vermez hale gelirler. Kuruluş aşamasında devlet için güç kaynağı olan refah ve lüks, zamanla onun sonunu hazırlayan sebebi teşkil eder. Tahsin Görgün, "İbn Haldun," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* XIX, İstanbul, 1999, s.550. Ayrıca İbn Haldun'un görüşleri hakkında bkz. Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi,* Ankara, 1977.

[52] Buna örnek olarak da Sırp Kralının kız kardeşiyle evlenirken, evlilik bedeli olarak Semendire kalesi ile civarını vermesini göstermektedir. *Kosova-Ankara,* s. 92-94.

böylece Osmanlı topraklarını genişletmişti.[53] Devletini ve halkını düşünme noktasında Yıldırım'ı babası ile karşılaştıran yazar, babasının devlet ve milletinin çıkarları için kızı Nefise Sultanı Karamanoğulları'na verdiğini, fakat Yıldırım'ın millete ait olan toprağı sanki özel eşyasından bir top kumaş gibi hediye ettiğini belirterek onu eleştirmektedir.[54]

Ona göre Yıldırım Bayezit, gerek devlet yönetme tarzı ve gerekse kişisel özellikleriyle seleflerinden birçok yönden farklıdır. Yeni padişah önceki padişahlardan farklı olarak içkiye, zevk ve sefaya dalmıştır. Padişah, kadın düşkünü olmamakla birlikte kadınlardan birine, Sırp Prensesi Melica (Maria)'ya karşı aşırı zaafı vardır. Çok güzel bir kadın olan Melica (Maria), Yıldırım Bayezit gibi, kimseye baş eğmeyen, kendi fikrini herkesinkinden ziyade beğenip genellikle kimsenin sözünü dinlememek ile meşhur olan o hiddetli ve sert mizaçlı insanı her istediğini yaptıracak kadar kendine bağlamıştır.

Yıldırım Bayezit, millete ait olan ve gerçekte Osmanlı yiğitlerinin kanlarıyla alınmış olan bu toprakları kendi zevk ve sefası için peş keş çekmiş ve "O kadar gurur getirmiş idi ki devlet de millet de bütün Osmanlılık da kendisinden ibaret imiş gibi hareket ediyordu." Padişah, devlet işlerini çoğunlukla Sadrazam Ali Paşa'ya bırakmış, Ali Paşa da rüşvet ve yiyicilikle devlet yönetmişti. Eskiden var olan adalet ortadan kalkmış, adalet dağıtmakla görevli olan kadılar da dâhil olmak üzere insanlar makamlara rüşvet vererek gelmeye başlamışlardı. Nihayet padişah ile halkı arasına bir takım üst düzey devlet adamlarıyla memurlar, kalın ve kat kat duvar örmüşlerdi.[55]

Örnek olaylardan yola çıkarak belirli sosyal kanunlara ulaşma çabası İbn Haldun'da olduğu gibi[56] Fatma Aliye Hanım'da da mevcuttur. Yazar, iki türlü davranış kalıbı ve devlet yönetme usulünü sunarak bunların sonuçlarını göstermekle, hem kendi tarih felsefesini dile getirmekte ve hem de hangi kesimden olursa olsun okuyucu kitlesine bir mesaj vermektedir. İçkiye, kadınlara, zevk ve safahata düşkünlük, devlet işlerine layıkıyla eğilmeyi engellemekte bunun sonucunda da adaletsizlik, zulüm ve başarısızlık gelmektedir. Yazar bu düşüncesini Süleyman Çelebi'nin sarhoş bir şekilde hamamda yıkanırken devlet adamlarına kötü davranması ve kardeşi Musa'ya yenilmesiyle, yine

[53] *Kosova-Ankara*, s.41-42.
[54] *Kosova-Ankara,* S.93.
[55] *Kosova-Ankara,* s.91-95.
[56] İbn Haldun, değişen olayların ardında değişmeyen bazı ilkelerin olduğunu, geçmişle geleceğin suyun suya benzediğinden daha fazla benzediğini belirtmektedir. Görgün, "İbn Haldun", s. 545.

zevk ü sefaya dalmış olan Abbasi halifesi Emin'in kardeşine mağlup olması arasında benzerlik kurarak pekiştirmektedir.[57]

Eserde devlet adamalarını başarısızlığa götüren, felakete sürükleyen sebepler bir bir sayıldıktan sonra, başarıya götüren meziyetlere ve başarılı devlet adamlarına da örnekler verilir. Padişahları başarılı kılan sebepler Osman, Orhan, I. Murat'ın tavırlarında sergilenmektedir. Bu padişahları başarıya götüren ortak özellikler ve davranışlar şunlardır: Devlet işlerinde adil, hoşgörülü, cesur ve tedbirli olma; millet menfaatlerini kendi menfaatlerinin önünde tutma, İslâm'ı yaymak ve yüceltmek için uğraşma, din ve devlet adamlarına değer vererek onların görüşlerinden istifade etme; kişisel olarak dindar, alçak gönüllü ve iyilikseverlik.[58]

Cevdet Paşa ile İbn Haldun'dan başka Osmanlı tarih yazıcılığında meydana gelen zihniyet değişimi, ulaşılan seviye ile çağdaşı tarihçilerin usulleri de yazarın metodolojisi ve tarih görüşünü şekillendirmiştir. Bu anlamda yazar, yaşadığı dönemin ilmî gelişmeleri içinde kendi tarihçi kimliğini gerçek anlamda ortaya koyarak, adı geçen yazarların görüşleriyle doğrudan ilgi kurulamayacak bir kısım fikirler ileriye sürer. Burada, eserlerin yazıldığı dönemde Türk tarihçiliğinin durumu ana hatlarıyla nasıldı? Yazarın yukarıda değinilenlerin dışındaki tarih görüşleri nelerdir? gibi soruların cevaplarını bulmaya çalışalım.

Fatma Aliye'nin eserlerini yazdığı dönem, klasik tarih yazma anlayışının değişim ve dönüşüm içerisinde bulunduğu zaman dilimiydi. XV. yüzyılda başlayan Osmanlı tarihçiliği,[59] XVI. yüzyıldan itibaren İran edebî tarihçiliğinin tesiri altına girmiş olup, bu anlayışla yazılan tarihler, olayları meydana geliş sırasına göre kaydetmekte, sebep-sonuç ilişkisine dair tahlillerde bulunmamaktaydı. Bu durum bazı istisnaları olmakla birlikte Tanzimat'a kadar öylece gelmişti. İstisnayı teşkil eden Ali Çelebi, Katip Çelebi,

[57] "Halife Emin, kölesi Kevser'le balık tutmakla meşgul iken ümerasından biri koşup "biraderinizin ordusu geliyor" dediğinde Emin; "Kevser üç balık tuttu, ben hala bir balık tutamadım, beni rahat bırak" demesi gibi Emir Süleyman da hamamda Evrenus Bey'e "Lala, sen bunamışsın, Musa gibi tabancamızın altında büyümüş bir çocuk ne iş görebilir?" diye Evrenus Bey'i istiskal etmiş. *Kosova-Ankara,* s.136.
[58] *Kosova-Ankara,* s.89.
[59] Erhan Afyoncu, "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* I, sayı:2, 2003, s.101-106.

Müneccimbaşı ve Naima gibi tarihçiler pragmatik-öğretici anlayışla olayların sebep ve sonuçları arasında münasebet kurmakla birlikte derine inememiş yüzeysel kalmışlardı.

Tanzimat'tan sonra Avrupa dillerini bilen tarihçiler yetişmişse de bunların birçoğu seleflerinin peşinden gitmiş, modern tarih yazıcılığının gereklerini yerine getirememişti.[60] Yalnız dönemin en büyük tarihçisi olan Ahmet Cevdet Paşa ile Hayrullah Efendi çağdaşlarından farklıdır. Türkiye'de asıl modern tarihçiliğin ortaya çıkması için II. Meşrutiyetin ilanını takip eden yılları beklemek gerekmiştir.[61]

II. Meşrutiyet dönemi yazarı olarak Fatma Aliye'nin tarihçilikle ilgili ortaya koyduğu temel prensiplere bakıldığında, ülkede tarih alanında meydana gelen gelişmeleri yakından takip ettiğini ve modern tarihçiliğin kurallarını göz önünde bulundurmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Fatma Aliye'ye göre, gerçekleri olduğu gibi yazmak zorunludur. Buna uygun şekilde hareket etmek ya da etmemek yazarın şahsı, kişiliği ve kültürü hakkındaki değeri ortaya koyar.[62] Tarih yazmanın önemi ve tarihçi olmanın güçlüklerinin bilincinde olan yazar, bunu şu şekilde dile getiriyor; "İlm-i tarih ilerledi, müverrihlik güçleşti. Bu gün bir eserin tarih diye yazılması, onun tarih addolunmasına kifayet etmiyor."[63]

Yazar, tarih yazma usulü ve bunun gelişmiş ülkelerde ulaştığı seviyenin de farkındadır. Medenî milletlerde tarihin belirli kanun ve hükümlerle idare edildiğini belirtmektedir. Bu ülkelerde tarih, yalan ve taraflılığın karışıp erişemeyeceği kadar sağlam bir mevkie ulaşmış olup, meselelerin evirilip çevrilmesi yahut gerçeklerin değiştirilmesi söz konusu değildir.[64] Kendisi de bu kanunlar çerçevesinde tarih yazımının gerçekleşebileceği zemin hakkında bazı düşüncelere sahiptir. O, tarih ilminin gelişmesi ve gerçeklerin

[60] Yinanç, "Bizde Tarihçilik", s.573-576.
[61] Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Siyasî Tarihçiliğin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* I, sayı:2, 2003, s.7-10. Yinanç da Osmanlı'da tarihe dair telif ve tercüme çalışmalarının 1908'den yani hürriyetin ilanından sonra gerçekleştiğini belirtmektedir. Yinanç, "Bizde Tarihçilik", s.595. Hürriyetin ilanından sonra kurulan "Tarih-i Osmanî Encümeni, çağdaş anlamda tarih malzemesinin nasıl değerlendirileceği, kaynakların nasıl kullanılacağı, belgelerin ne şekilde ele alınıp işleneceği gibi sorunlara bilimsel yöntemlerle yaklaşılmasının ilk örneklerini verdi." Zeki Arıkan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* VI, İstanbul, 1985, s. 1592.
[62] *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s.4.
[63] *Kosova-Ankara,* s.7.
[64] *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s.18.

layıkıyla anlaşılabilmesi için hür bir ortama ihtiyaç duyulduğunu vurgular. Bu noktada Osmanlı Devleti'yle ilgili durum tespiti yapan Fatma Aliye, son dönemlerde tarih yazımında ciddi gelişmeler olmasına rağmen, yazı dünyasının hür olmadığını, bunun da tarihî gerçeklerin öğrenilmesini güçleştirdiğini ve bilgi yetersizliğine sebep olduğunu belirtmektedir.[65]

Yazara göre, ülkedeki yönetim tarzı ve bunun işleyişi ilmî gelişmeler üzerinde menfî ya da müspet etki yapabilmektedir. Meşrutiyete ve parlamenter sisteme sahip olmayan bir devlette gerçek anlamda serbestliğin olamayacağını vurgulayan Fatma Aliye, zımnen II. Abdülhamit zamanını kastetmektedir. Bu dönemde matbuatta hürriyetin bulunmadığını belirten yazar, aynı şekilde eğitim ve kültür hayatının tamamen karanlığa gömüldüğünü, bunun da tarihî olayları anlama yolunu bütünüyle kapattığını belirtmektedir. Karanlık dönemin Meşrutiyete kadar devam ettiğini, bu nedenle tarih yazımının özgür bir ortamda, yani Meşrutiyetle geliştiğini dile getirmektedir.[66] "Lisan-ı serbestî" ile yazdıklarını söylediği Ali Seydi Bey[67] ve Ahmet Refik gibi tarihçileri de örnek olarak gösterir.[68]

Bu hürriyet havası içerisinde tarihin neye hizmet etmesi gerektiğini yazdığı eserlerinde dile getirmiştir. Ona göre tarih yazımı, pratik bir fayda sağlamaya yönelik olmalıdır. Söz konusu fayda, geçmişin öğrenilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu bağlamda tarih öğrenmenin millet hayatındaki yerine değinen yazar, millî tarihin öğrenilmesinin zaruri olduğunu dile getirir. Tarih millet içindir, milletin öğrenmesi için yazılır. Çünkü önemli olan millettin bizatihi kendisidir. Eserlerini yazdığı dönemde devlet ve toplum çok yönlü sancılar çekmektedir. Birçok devlet adamı, şair ve yazar gibi Fatma Aliye de yazdığı eserlerle problemlere çözüm bulma ve millete yol gösterme çabası içerisindedir. Millet, tarih aracılığı ile aydınlanacak, gerçekleri öğrenecek ve sorunlarına çözüm bulacaktır. Bazılarının aksine yazar, milleti önemsemekte ve ona güvenmektedir. Sultan

---

[65] *Kosova-Ankara,* s.8.
[66] *Kosova-Ankara,* s.9–10.
[67] Erzincan'da doğan Ali Seydi Bey (1870–1933), Mülkiye'yi bitirdikten sonra çeşitli devlet kademelerinde çalışmış, milletvekilliği ve valilik yapmıştır. Bir süre öğretmenlik de yapan Ali Seydi Bey, 1909 yılında kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni daimi üyeliğine seçilmiştir. Okullara yönelik tarih ders kitapları kaleme alan yazarın tarih alanındaki eserlerinden bazıları şunlardır: *Hükümat-ı İslamiye Tarihi, Sokulu Mehmet Paşa, Alemdar Mustafa Paşa Yahut Tarih Tekerrürden İbarettir, Tarih-i İslamdan Bir Yaprak:Aşere-i Mübeşşerenin Terceme-i Ahval ve Menakibi.* Mustafa Uzun, "Ali Seydi Bey," *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* II, İstanbul, 1989, s. 442–445.
[68] *Kosova-Ankara,* s.9–10.

II. Mahmut'un kendisine takdim edilen İbn Haldun'un *Mukaddime'*siyle ilgili olarak söylediği ve milleti çocuk olarak nitelendirdiği söze; "Çocuk addettiği millet-i Osmaniye!" diyerek tepkisini ortaya koymaktadır.[69]

Fatma Aliye, milletin aydınlatılması için tarihi bir vasıta olarak işaret ederken, ondan yararlanma hususunda bazı ilkelere de vurgu yapar. O, tarihî miras konusunda seçici davranarak, iyi ve güzel uygulamalara sahip çıkar, hoşa gitmeyenleri ise reddeder. Ona göre insanlar, atalarının günahlarından ve hatalarından sorumlu tutulamazlar. Olması gereken onların yaptığı iyi hizmetleri örnek almak, aksi uygulamalardan da kaçınmaktır.[70]

Fatma Aliye milleti, bir yandan tarih yazımının gayesi çerçevesinde önemserken, bir yandan da siyasal rejimde işgal etmesi gereken konum bakımından merkeze almaktadır. Parlamenter meşrutî yönetime taraftar olması nedeniyle millet iradesinin yönetime yansıması gerektiği kanaatindedir. Fatma Aliye, Meşrutiyet yanlısı olmakla birlikte klasik İslam siyaset felsefesinden kopamaz yahut gelenekselle moderni birleştirme çabası içerisine girer. Ona göre millet, hükümdara Allah'ın bir emanetidir. Hükümdar milletten habersiz icraat yapmamalı, işini önemsemeli, onların haklarını korumalı, aksi bir tavır ve davranış içine girmemelidir. Bununla bağlantılı olarak yazar, vatan kavramına büyük bir kutsiyet atfeder çünkü o, halkın kanlarının dökülmesiyle meydana gelmiştir. Hükümdar, kendi keyfi için bu toprakları başkasına veremez. Çünkü toprak, padişahın şahsî malı değil, millete aittir. Hükümdar milletin top yekûn çalışması, fedakârlığı ve alın terinin sonucunda kuvvet ve kudret sahibi olmaktadır. Bu nedenle yazar, Yıldırım'ın Prenses Melica (Maria)'yı alırken Sırp Kralına hediye olarak toprak vermesini şiddetle eleştirir.

Milletin sayesinde ortaya konulan değerlere sahip çıkmayarak onu kendi keyfi uğruna feda eden Yıldırım Bayezit, yazarın eleştiri oklarını üzerine çekerken, ilk üç Osmanlı padişahı, yani Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murat, milletin menfaatleri doğrultusunda

[69] *Kosova-Ankara,* s.8-9.
[70] *Cevdet Paşa ve Zamanı,* s.4.

icraat yaptıkları ve milletin emeğine saygı gösterdikleri için onun övgüsüne nail olmaktadırlar.[71]

Fatma Aliye, millet hayatı için siyasal rejimlerin önemine değinirken, rejimlerin bizatihi kendisine kutsiyet atfetmez. Yönetim tarzları milleti önemsediği, millet iradesini yansıttığı sürece değerlidir. Fatma Aliye'nin sözünü ettiği, aydınlanması gereken, uygun siyasal rejimlerle yönetilmesi gereken millet hangisidir?

O, döneminde ülkeyi kasıp kavuran milliyetçilik akımlarına ve sonrasında meydana gelen bölünmelere inat hâlâ Osmanlılıktan yanadır. Ülke içerisinde hâkim yönetici kesimin ve nüfus çoğunluğunun Türk olmasına rağmen, Türk milleti ifadesini değil, "millet-i Osmanî" yani Osmanlı milleti ifadesini tercih eder. Fakat devletin kuruluş döneminde bir Türk devleti olduğunun da farkındadır. Hatta ilk dönem Osmanlı tarihinden söz ederken kazanılan büyük zaferlere değinerek, bunu kazanan milletten "millet-i necibe" olarak bahsetmektedir[72] ki bu da Türk milletidir aslında.

Kitapların yayınlandığı dönemde Osmanlı Devleti, eskiyle kıyaslanamayacak kadar az sayıda etnik yapıyı barındırmaktaydı. Devletin sınırları içerisinde Türklerden sonra ekseriyeti Araplar teşkil etmekteydi. Böyle bir ortamda yazarın gönlü, bu birlikteliğin devamından yana görünmektedir. Eserlerin yazılış zamanı bir takım kavramların kullanılmasını belki de zorunlu kılmaktadır. Kitaplar, eğer I.Dünya savaşının bitiminde yazılmış olsa idi şüphesiz Osmanlı milletinden söz edilemeyecekti.

Eserlerde konjonktürün etkisini gözlemleyebileceğimiz bir başka husus da *Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti'*nin I. Dünya savaşının sürdüğü bir dönemde yazılmasıdır. Eserin yazılma sebepleri arasında milleti tarih konusunda aydınlatıp bilinçlendirmek olduğu kadar devleti zafere ve hezimete götüren sebeplerin neler olduğunu ortaya koyarak zamanın yöneticilerine mesaj ulaştırma gayreti de olmalıdır. İncelemeye tabi tuttuğumuz ikinci eserin yazılmasında akademik bir ilerleme kaygısı yahut heyecandan ve meraktan çok, II. Meşrutiyet döneminde Mithat Paşa'nın hatırasının baş tacı edilmesi ile Ahmet Cevdet Paşa'nın gözden düşmesinin tesiri vardır. II. Abdülhamit tahta

[71] *Kosova-Ankara,* s.67-68, 89, 93, 105.
[72] *Kosova-Ankara*, s. 9, 13, 23, 89.

geçtikten bir süre sonra amcası Abdülaziz'in ölümünden Mithat Paşa'yı sorumlu tutarak tutuklatılmasına karar vermişti. Bu sırada Ahmet Cevdet Paşa, Adliye Nazırıydı. Mithat Paşa, tutuklanacağını anlayınca Fransız sefaretine sığınmıştı.[73] Paşa burada Fransa'ya iltica talebinde bulunmuş fakat Fransız sefareti bunu kabul etmemiş hatta onu kolluk kuvvetlerine teslim etmişti. Sefaretin bu tavrından dolayı, Cevdet Paşa, Fransız büyükelçisine teşekkür etmişti.[74] İşte bu sebepten dolayı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı da II. Meşrutiyet'in ilanıyla gözden düşmüştü.

Fatma Aliye bu eseri yazarken bir yandan babasını savunma düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu son eserin yazılmasından yazarın unutulmuşluğundan sıyrılma çabası da olmalıdır. Zira daha önce kadın yazar olarak büyük bir şöhrete sahipken Halide Edip'in İttihatçılar tarafından el üstünde tutulmasıyla eski şöhretinden uzaklaşmış bulunmaktaydı. Fakat eserinin gereken ilgiyi görmemesi, çalışmanın tamamlanması noktasında olumsuz bir etki yapmıştır. Yazar, bundan sonra ölüm tarihi olan 1936'ya kadar çok nadir yazmış, kendi dünyasına çekilmiştir.[75]

Fatma Aliye, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde eski şöhretine kavuşamamış olsa da bir kadın olarak tarihle uğraşması, tarih alanında kalem oynatmış olması günümüzden bakıldığında son derece önemlidir. Çünkü tarihi olaylara kadın perspektifinden bakmış ve bunu eserlerine yansıtmıştır. Bu, Osmanlıda yeni bir açılımdır. Osmanlı tarih yazıcıları, diğer toplum kesimlerinde olduğu gibi kadınları da görmezlikten gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde tarih, yazılış amacından dolayı devletleri, siyasal aktörleri, üst düzey devlet adamları ve askerleri konu edinir. Tarihi bilgi, bu günü ve geleceği ilgilendirdiği için, onu kaydeden ve yorumlayanın kim olduğu önem arz etmektedir. Resmi Osmanlı tarihçileri erkektir. Kadın olsaydı, anlatılan olayların niteliği ve niceliği

[73] *BOA, Y.EE,* 18/40, 20. C.1298/19 Mayıs 1881.
[74] *BOA, Y.EE,* 16/4, 22.C.1298/21 Mayıs 1881. Ahmet Cevdet Paşa'nın, Mithat Paşa'nın tutuklanmasında ve sonradan yapılan yargılanması sırasında oynadığı rol oldukça tartışmalı olmuştur. Yaygın kanaat onun mahkeme safahatına ciddi biçimde müdahale ettiği ve kararın padişahın istediği doğrultuda çıkmasına etkide bulunduğu yolundadır. Buna dair bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar,* Ankara, 1987. Aynı yazar, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* Ankara, 1967. Cevdet Paşa'nın genel anlamda II. Abdülhamit'le arasının iyi olduğu anlaşılmaktadır. O, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması esnasında padişahı desteklemiş, *Maruzat* adlı eserini Abdülhamit'in isteği ile ve onun mizacına uygun bir dille yazmış ve yer yer dedikodulara bile yer vermiştir. Halaçoğlu-Aydın, "Cevdet Paşa," s.449.
[75] Aşa, *Fatma Aliye Hanım*, s.41.

değişir miydi, ya da ne değişirdi?[76] Yani cinsiyetin, bakış açılarında farklılıklar meydana getirmesi mümkün müdür?

Bu soruların tamamına cevap verebilmek şüphesiz çok daha derin bir çalışmanın konusudur. Biz burada, sadece sahnenin önüne çıkan kadınların, tarihi birer şahsiyet olarak olayların ele alınış şekilleri ile kadın bakış açısını çağrıştıran gözlem ve değerlendirmelere yer vermeye çalışacağız. Fatma Aliye, tarihi olayların meydana gelişinde kadınların yerini tayin ve tespit etmek için bir arayış içinde değildir. O, zaten ön planda olan kadınların rollerine eğilerek onları bir hemcins olarak çerçevesini kendisinin çizdiği tarih yazma prensiplerinin dışına çıkmadan değerlendirir. Fatma Aliye'nin eserinde beş kadın ön plandadır: Mal Hatun, Sırp Prensesi Melica (Maria), Germiyanoğlu Yakup Beyin kızı Devletşah Hatun, Sultan I.Murat'ın kızı Nefise Sultan ve Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kızı Prenses Teodara. Onları tarih sahnesine çıkaran, görünür kılan sebep, doğal bir gelişim sonrasında toplumdaki bir takım değer yargılarının değişerek, onların önemsenmeye başlamasının bir sonucu değildir. Bunlar, iktidarla olan ilgileri ve iç politikadaki etkileri ile devletlerarası ilişkilerde oynadıkları roller nedeniyle tarihçilerin, dolayısıyla da Fatma Aliye'nin ilgi alanına girmişlerdir.

Söz konusu kadınların çoğu, evliliğe kendi hür iradeleriyle karar vermeyen,[77] hakkında karar verilen ve mensubu bulundukları devletlerin çıkarları için başka bir devletin hanedan mensubuyla evlendirilen insanlardır.[78]

Fatma Aliye'nin Osmanlıya gelen kızlarla Osmanlıdan gidenler arasında bakış açısı bakımından bazı farklılıklar vardır. Osmanlı hanedanına gayrimüslim ülkelerden gelen kadınlar, erkeklerin görevlerine düşkünlükleriyle doğru orantılı olarak aktif ya da pasiftir. Bunlar, erkeğin yönetme gücü, görevine bağlılığı veya zaafına göre bir mevki alırlar. Kadınların güzelliği, becerisi ya da iktidar hırsı gibi kişisel özellikleriyle iyi bir

[76] Gerda Lerner, 1979'da tarihe kadınların gözüyle bakılması ve geçmişin onların değerleriyle düzenlenmesi durumunda, bilinen tarihin tamamen "farklı bir ışık altında görüneceğini" söylemişti. Aktaran; Fatmagül Berktay, *Tarihin Cinsiyeti,* İstanbul, 2003, s.28.

[77] Bunlardan Mal Hatun, Osman Gazi ile gönüllü olarak evlendiği için istisna tutulması gerekir.

[78] I. Murat, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlığını bildiği halde kızı Nefise Sultanı Rumeli'de yaptığı gazalarda rahat olmak için Karamanoğullarının hükümdarı Ali Bey'e vermişti. Teodora ve Melica (Maria)'da da aynı gerekçelerle Osmanlı hanedan mensuplarına verilmişlerdir.
Kosova-Ankara, s.45, 53.

yere gelmesi; kendi yeteneklerinden çok erkeklerin zayıflığından kaynaklanmaktadır.[79] Bu nedenle gelin, istenmeyen davranışlar sergilemeye meyilli ve potansiyel kabahatlidir. Osmanlı'dan giden kız yani Nefise Sultan, devletinin çıkarları ve babasına itaat uğruna "kurban" edilmiştir. Hâlbuki bir kızın evlilikten öncelikli beklentisi sevgi ve yakınlık gibi değerlerdir. Buna rağmen Nefise Sultan, Osmanlıya olan garez ve düşmanlığını bildiği halde babasının emrine itaat ederek, "kendi rahat ve istikbalini hükümetinin nefine karşı feda etmiş" ve Karamanoğlu Ali Bey'le evlenmişti. Karamanoğullarına verilerek babası tarafından "başı yakılan" Nefise Sultan, Osmanlı karşısında yenilgiye uğrayan kocasını kurtarma noktasında büyük bir ikileme düşerek sonunda babasından onu affetmesini istemiş, babası da "fedakar" kızının durumuna üzülüp, isteğini yerine getirmiştir.[80]

Fatma Aliye, bu evliliklerin yapılış nedenlerine değinirken, aynı zamanda evlilik merasimlerinden de bahseder. Hatta bu konuda belki de kadın olması nedeniyle düğünlerin ve nikahların oluş tarzı ile burada sergilenen bir takım ritüellerin detayları hakkında bilgi verir. Teodora'nın Orhan Bey'e verilmesi münasebetiyle İmparator Kantakuzen'in Silivri'de yaptığı düğüne,[81] Nefise Sultan'ın nikahı münasebetiyle Karamanoğullarının ona takdim ettikleri mücevherlere[82] ve Devletşah Hatun'un Yıldırım Bayezit'e alınması sırasındaki düğünün ayrıntılarına değinir.[83]

Fatma Aliye'nin eserlerinde dikkat çekici bir başka husus da, kadın gözüyle saray ve sarayda yaşayanların hayatındaki zengin giyim-kuşam tasvirleri ve kullanılan gösterişli

---

[79] Bizans Prensesi Teodora ile yaptığı evlilikten dolayı Fatma Aliye, Orhan Bey hakkında şu yorumu yapmaktadır: "…hubb-u devlet ve hükümet ve emel ve maksat ona canından daha kıymetdâr idi. O yolda canının ne kadar defalar muhâtaralara koyarak kaleler fethetmiş olan o yiğidin kalbi feth olunur kalelerden değildi. Değil bir Bizans güzeli, bütün dilberân-ı cihan etrafını sarsa onu yolundan çeviremezlerdi. Zevceye karşı olan vazifesini vazife-i hükümete karıştırmazdı." Orhan Gazi, gönlünü heva ve hevesine kaptırmamış, bütün aşk ve şevkini maksadına yani fetihlere adamıştı. Öte yandan Yıldırım Bayezit, içkiye ve Melica (Maria)'ya aşıktır. Bu nedenle Melica (Maria), ona her istediğini yaptırabilmektedir. Aslında Prenses Osmanlı sarayına haince planlarını icraata geçirmek için gönderilmiş bir casus değildir ve Osmanlının başına gelenlerden dolayı suçlanamaz. Oysa Teodora'nın Orhan Gazi üzerinde aynı etkiye sahip olmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla erkeğin, tutum, davranış ve tavrı kadının gücünün sınırlarını da belirlemektedir. *Kosova-Ankara,* s.29-30, 91-92. Bu noktada Fatma Aliye, erkek merkezli, erkeğin durumuna göre konumu belli olan bir kadın tipi çizmektedir ki, geleneksel Türk düşüncesinin ve bu yönüyle erkek bakış açısının dışına çıkmaz.

[80] *Kosova-Ankara,* s.53-54.

[81] Düğünün ayrıntısı için bkz. *Kosova-Ankara,* s. 28-29.

[82] "…bir çok ölçekler dolusu elmas, yakut, zümrüt, lal, zeberced gibi cevahir-i gîranbaha ve yüz kantar deve yükü misk-i anber ve ipliği zîkıymet kumaşlar…" *Kosova-Ankara,* s. 45.

[83] *Kosova-Ankara,* s. 42-43. Yazar, Melica (Maria)'nın mükemmel bir çeyizle gelin geldiğini belirtirse de detaya girmez. Aynı eser, s. 92.

ziynet eşyaları ve saray süslemelerine dair verilen detaylardır. Örneğin Yıldırım Bayezit zamanında başta padişah olmak üzere saray mensuplarının giyimleri, takıları, değerli madenlerden yapılan mutfak eşyaları ve Osmanlı sarayının zengin süslemeleri ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[84] Yazar, Timur'un sarayına dair canlı anlatımlara yer vererek bu konuya olan ilgisini ortaya koymaktadır.[85]

Yazar, eserlerinde cinsiyet takibi yaparak, kadınların Osmanlı tarihindeki yerini ortaya koymak gibi bir çaba göstermez. O, sadece zaten ön planda olan kadınların rollerine eğilerek, onları bir hemcins olarak; tarih yazım usulünde belirlediği temel prensiplerin dışına çıkmadan değerlendirir. Eserlerinde, ön plana çıkan kadınların dışında tabandaki sıradan kadınların yapıp ettiklerini gün yüzüne çıkarma çabası olmadığı gibi "tarihte neden kadınlar görünmüyor?" şeklinde bir sızlanması da yoktur.

Sonuçta Fatma Aliye;

1. Yerli ve yabancı kaynakların yanında kendi gözlemleri ile sözlü tarihi de kullanarak kaynak çeşitliliği sağlamıştır.
2. Yine devrine göre sade bir anlatımı tercih etmiştir.
3. Tarih felsefesi ve metot bakımından Ahmet Cevdet Paşa ile bilhassa İbn Haldun'dan etkilenmiştir. Tarihte meydana gelmiş tek tek tarihi hadiselerden genellemeler yapma eğilimindedir. Hükümdar ve devlet adamlarının tavır ve davranış kalıplarının başarı ya da başarısızlığa sebep olabileceğine vurgu yapmıştır. Tarih yazımı hususunda da İbn Haldun'un tenkit esaslarını dikkate almış, öte yandan bu konuda gerek Avrupa'da ve gerekse Osmanlıda çağının ulaştığı son gelişmeleri takip etmiştir.
4. Yazar, özellikle tarih felsefesi ve usulü hakkında babasından etkilense bile tarihteki bir takım olaylara ve değerlere ondan farklı yaklaşmıştır. Örneğin Cevdet Paşa Meşrutiyet aleyhtarı ve II. Abdülhamit'in taraftarı olmasına karşın Fatma Aliye, Meşrutiyet taraftarı ve II. Abdülhamit'in icraatlarını eleştiren bir yazardır.

[84] "Sarayın ziynetinden başka hakan hazretleri de sırma ile mensuc ve altın düğmeli libas giyiniyordu. Sim ve zerden evânî kullanıyordu. Cevahir ve lâl-i zîkıyem sarayın tezyinatı için o kadar serpilmiş idi ki insanlar elmaslarla donattıktan sonra başka hayvanlara da elmaslar takılıyordu." *Kosova-Ankara,* s. 94.
[85] *Kosova-Ankara,* s. 128.

5. Tarihi olayların meydana gelişini sadece bir takım siyasî sebeplerle açıklamakla yetinmez bunun ötesinde kültürel ve ahlakî yapı ile psikolojik nedenlere değinir.
6. Yaşadığı devrin sorunlarına ilgi duymuş, yazdığı eserlerle geçmişten geleceğe bir köprü kurma gayesiyle hareket ederek bir zaferi bir hezimetle kıyaslayıp, bundan çıkarılacak dersleri gözler önüne sermiştir. Bu anlamda öğretici bir tarihçilik anlayışı sergilerken olaylara yaklaşımında duygusallıktan olabildiğince uzak, tarafsız bir şekilde modern tarihçiliğin gerektirdiği kriterleri göz önünde tutmaya çalışmıştır.
7. Millet, vatan, meşrutiyet, millet iradesi gibi kavramalara eserinde yer vererek yakın gelecekte kurulacak olan Cumhuriyetin temel esaslarının ilk savunucularından biri gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR

Soyad, Ad+Yayın Yılı**+Kitap Adı (Makale Adı+Dergi Adı)+**Basım Yeri**+Basımevi+**Dergi Cilt Numarası**+Dergideki sayfa numarası**

AFYONCU, Erhan, 2003, Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* İstanbul**,** Bilim ve Sanat Vakfı Yayını, cilt: I, sayı:2, s.101-106.

Ahmet Cevdet Paşa, 1993, *Tarih-i Cevdet,* Sadeleştiren: Dündar Günday, I, İstanbul, Üçdal Neşriyat.

Ahmet Midhat Efendi, 1994, *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu,* Osmanlıcadan Çeviren:Bedia Ermat, İstanbul, Sel Yayıncılık.

AŞA, H.Emel, 2001, *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri),* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi).

AKYÜZ, Yahya, 2001, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e kadar),* İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

AKYÜZ, Yahya, 1999, Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetişmesi ve Meslek Hayatı, *Milli Eğitim,* Basım Yeri, Basımevi, sayı:143, s.12-32.

ARIKAN, Zeki, 1985, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarihçilik, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* VI, İstanbul, İletişim yayınları, s. 1592.

BABİNGER, Franz, 1992, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* Çeviren: Coşkun Üçok, Ankara, Basımevi.

BERKTAY, Fatmagül, 2003, *Tarihin Cinsiyeti,* İstanbul, Metis Yayınları.

BIÇAK, Ayhan, 1997, Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895),* (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995), Ankara, Basımevi, s. 17-57.

ÇETİNSAYA, Gökhan, 2003, Türkiye'de Siyasî Tarihçiliğin Yükselmeden Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* İstanbul**, Bilim ve Sanat Vakfı Yayını,** cilt:I, sayı:2, s.7-10.

ERGİN, Osman, 1977, *Türk Maarif Tarihi,* I-II, İstanbul, Eser Matbaası.

ESEN, Nüket, 2000, Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu, *Journal of Turkish Studies-Türklük Araştırmaları"* Agah Sırrı Levend hatıra sayısı I, Vol. 24, Cambridge, Mass.

Fatma Aliye, 1331 (1915), *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimeti,* Dersaadet (İstanbul), Kanaat Matbaası.

Fatma Aliye, 1332 (1916), *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı,* Dersaadet (İstanbul), Basımevi:

GÖBENLİ, Mediha, 2000, Ahmet Midhat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları Fatma Aliye Hanım ve Şair Fıtnat Hanım, *Tarih ve Toplum,* İstanbul, İletişim Yayınları, sayı:203, s.283-288.

GÖRGÜN, Tahsin, 1999, İbn Haldun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* XIX, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.

HALAÇOĞLU, Yusuf–AYDIN, 1993, Mehmet Akif, Cevdet Paşa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII, s.449.

HASSAN, Ümit, 1977, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi,* Ankara, Sevinç Matbaası.

İbn Haldun, 1997, *Mukaddime,* I, Çeviren: Zakir Kadirî Ugan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

İNAN, Kenan, 1996, Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri, *A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* Ankara, Basımevi, sayı:29, s.92-93, 134-135.

KODAMAN, Bayram, 1991, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,* Ankara, Türk Tarih Kurumu.

TOROS, Taha, 1998, *Mazi Cenneti,* İstanbul, İletişim.

ULUÇAY, M. Çağatay, 2001, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

UZUN, Mustafa, 1989, Ali Seydi Bey, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* II, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, s. 442–445.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1994, *Osmanlı Tarihi,* I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1987, *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar,* Ankara, Türk Tarih Kurumu.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1967, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi,* Ankara, Basımevi,

YAZAN, Ümid Meriç, 1992, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü,* İstanbul, İnsan Yayınları

YİNANÇ, Mükrimin Halil, 1999, Tanzimat'tan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik, *Tanzimat,* İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, II, s. 583.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, 1999, Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanının İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye, *Tarih ve Toplum,* İstanbul, İletişim Yayınları, cilt:31, sayı:186, s.337-338.

http://en.wikipedia.org/wiki/Cesare_Cant%C3%B9.
http://www. newadvent.org/cathen/03306b.htm

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), YEE (Yıldız Esas Evrakı), 37/17, Belge tarihi: 09/N/1311/3 Mart 1894;
BOA, Y.EE, 18/40, 20. C.1298/19 Mayıs 1881.
BOA, Y.EE, 16/4, 22.C.1298/21 Mayıs 1881.
BOA, YEE, 38/120, 6/R/1327/27 Nisan 1909.
BOA, YEE, 38/109, 6/R/1327/27 Nisan 1909.

KADININ MEKÂNLARI DÖNÜŞTÜRMESİ VE MEKÂN ÜZERİNDEN VERİLEN MESAJLAR: FATMA ALİYE ÖRNEĞİ[*]

Ayşe DEMİR[*]

Özet

Fatma Aliye'nin romanlarında merkezde kadın kahramanlar yer alır. Yazar bu kadın kahramanların yaşamlarını, hayata bakış açılarını ve maceralarını hareket noktası kabul ederek romanın kurgusunu bu çerçevede oluşturmaktadır. Roman içerisindeki tüm entrikalar ve vakalar onların karakteri etrafında birleşir. Diğer kahramanlar romanlara bu ana kişiyle ilişkileri doğrultusunda dâhil olmaktadır. Kadın ana kahramanlar hem kendi hayatlarını hem de çevrelerindeki yaşamları değiştirebilecek yeterli donanım ve birikime sahiptir. Onlar bu güçlü etkilerini sadece yaşam şartları üzerinde değil mekânlar üzerinde de gösterirler. Mekânı, çevre şartlarını kendilerine göre düzenler ve dönüştürürler. Fatma Aliye'nin başkahramanları aynı zamanda ideal tiplerdir, hayatları, olaylara karşı takındıkları tutum ve davranışlarıyla en önemlisi de düşünceleriyle yazarın mesajlarını okura iletirler. Bu mesajlar, doğrudan zaman zaman da dolaylı biçimde verilebilmektedir. Eser içerisinde kahramanların ve kısmen de anlatıcının mekân karşısındaki durumu, yazarın dolaylı mesajlarını sunabilmesi/sergileyebilmesi için uygun bir sahnedir. Yani anlatıcı, kahramanın mekâna bakışı, onu kullanışı veya düzenlemesi vasıtasıyla ideal mekân-insan ilişkilerini örnekler. Bu durum nesneler dünyası için de geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Fatma Aliye, kadın edebiyatı, kadın, mekân.

Giriş

Fatma Aliye, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının önemli bir siması olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır ve kendisi gibi bir romancı olan Emine Semiye'yle kardeştir. Böyle bir aile içerisinde yetişmek onu devrin meselelerine, toplumsal yapıya duyarlı hâle getirmiştir. Ancak onun en önemli dikkatlerini edebiyat ve kadın meseleleri oluşturur. Düşünce hayatında yer eden bu iki hususu bütünleştirme imkânına ise yazdığı

[*] Bu makale, 8 Mart 2007 tarihinde Erciyes Üniversitesi'nde düzenlenen *Kadın Edebiyatı ve Fatma Aliye Hanım Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

[*] Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KAYSERİ. E-posta: demira@erciyes.edu.tr

romanlarda kavuşur. Onun tüm romanlarında başlıca odak kadındır. Merkeze, o âna dek hakkında yine sadece erkeklerin konuşmuş olduğu, kadını ve kadın dünyasını yerleştirir. *Muhadarat'*ta kadının evlilik karşısındaki tutumunu, *Refet*'te eğitimini, *Udi*'de çalışarak kazancını temin etmesini ele alır, böylelikle yaşamın tüm önemli dönüm noktaları ve temel problemleriyle ilgili hususları işler. Bunlar roman kurgusu içerisinde, 'kadın ana kahraman' seçiminin getirdiği nitelikler olarak belirir. Kurgunun neredeyse tüm unsurları, şahıs kadrosu, olay örgüsü vb. bu dünyayı oluşturmanın/inşa etmenin yanında anlatılmak istenenler için de bir çıkış noktası, bir dayanaktır. Biz bu çalışmamızda yine önemli ögelerden birini, mekânı dikkate alarak Fatma Aliye'nin temel problematiğine değinmek istiyoruz.

Fatma Aliye'nin romanlarında bireyin özellikle de kadının mekân ve nesne karşısında iki tür ilişkisinden söz edebiliriz. Birinci ilişki türü ana kahramanlarla mekân arasında yaşanandır. Bu, her yönden olumlu ve sağlam bir iletişimdir. İkincisi ise romandaki yardımcı ya da karşıt güçlerin tutumlarıdır. Karşıt güçler birey olarak her yönden olumsuzlandığı için onların mekâna bakış açıları da bu olumsuz çerçeveye dâhil edilebilir. Bu iki ilişki etrafında yazarın romanlarına bakmak ve onları kahramanların yapıları çevresinde tek tek değerlendirmek faydalı olacaktır.

Muhadarat romanı Fatma Aliye'nin en çok bilinen romanlarından biridir. Yazarın tam anlamıyla edebiyat sahnesine çıkışı bu romanla birlikte gerçekleşmiştir. "Bu roman Tanzimat döneminde toplumsal ve kültürel bir değişim sürecine giren, Türk toplumunda kadın-erkek ilişkilerinin nasıl olması gerektiği sorunu çerçevesinde dönemine özgü kadınca bir bakış açısını yansıtır."[86] Bu eserde de yazarın diğer romanlarına benzer bir şahıs kadrosu yapılanması görülmektedir. Romanın ana kahramanı Fazıla'dır. Fazıla her yönden isminin hakkını verecek şekilde kurgulanmış, hayata karşı sağlam ve en önemlisi ahlaklı duruşuyla idealize edilmiş bir kadındır. Biz onu süreç boyunca birçok maceranın içerisinde ve birçok farklı mekânda görürüz. Fazıla etkili ve aktif bir karakterdir. O hem insanlarla hem de mekânla olan ilişkilerinde dönüştürücü bir rol üstlenmektedir.

[86] Nazan Aksoy, "Fatma Aliye Hanım'ın Muhazarat'ında Kadın Açısı", *Batı ve Başkaları*, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1996, s. 85.

Fazıla'nın bir roman kahramanı olarak ortaya çıktığı ilk mekân kendi evidir. Annesini kaybettikten sonra kardeşi Şefik ve babasıyla birlikte yalnız kaldıkları dönemde, yaşından beklenmeyecek olgunluk göstererek 'anne' görevi üstlenmeye çalışır. Bu süreçte eve ve babasına ait işleri yapmaya çalışmaktadır. Zaman ilerledikçe, üvey annesi Calibe'nin baskıları sonucunda eve olan hâkimiyetini ve aidiyetini yitirir. Mekân bu aşamada fiziksel yapısından çok olgusal anlamıyla belirir.[87] Ev, Calibe'nin gelişinden önce bir iç mekân olmasına rağmen ana kahraman için tüm genişleme imkânlarını içerisinde barındıran bir uzamdır. Çünkü kahraman mutludur. Ancak öncelikle Calibe, eylemleriyle onu evin genelinden uzaklaştırır. Sonrasında da Calibe'nin yanında yer alan diğer kahramanlar Nabi ve Süha'yla yaşadıkları, onu neredeyse tamamen odasına kapatacaktır. Bu noktada oda Fazıla için geniş mekânın yerini alır. Kahraman burada tam manasıyla savunma hâlinde yaşar. Ancak onun için bir kaçış ve sığınma mekânı olan bu yer yine de karşı gücün hâkimiyeti altında olan ev tarafından kapsanmaktadır. Bu kapsayıcılık/çevrelenme giderek savunma alanını tehdit etmeye başladığında ise kahraman için tek çıkar yol mekânı terk etmek olur. Fazıla hem babası hem de ait olduğu evren karşısındaki tesirini yitirdiğinde ve bunların üzerinde söz hakkı kalmadığında ise konaktan ayrılmayı kabullenecektir. Dönüştüremediği mekândan kaçışını, Remzi Bey'le evlenerek gerçekleştirir. Kendi yaşadığı dünyanın tamamlanmamış bir kopyası saydığı yeni evi üzerinde bazı girişimlerde bulunur. Ancak burada yaşadığı, neredeyse onu intihara kadar sürükleyecek olumsuzluklar, hayatına yeni bir yön vermesini gerektirir. Fazıla'nın asıl macerası kendisini bir cariye olarak sattırmasından sonra başlayacaktır. Bu bölümde Fazıla, Peyman adında bir cariye olarak karşımıza çıkar.

Satıldığı evde Peyman adını alan Fazıla, bir başka cariye olarak sorumluluklarının üstünde görevler yüklenerek bu evin çehresini değiştirir. İşe mekânı belirli bir düzene sokarak başlamış, sonrasında ise insani ilişkilere olumlu sonuçlanacak müdahalelerde bulunmuştur. Bu tutum, Fatma Aliye'nin ana kahramanlarından yapmalarını beklediği türden bir davranıştır. Bu kahramanlar şartlar ne olursa olsun çevrelerine karşı duyarlı ve sorumludurlar. Koşulları kendilerince olması gereken duruma sokmak, insanları ideal davranışlara yönlendirmek hep bu görev bilincinin kapsamına girmektedir. Bu, batılıların deyimiyle 'bir fark yaratmak' kavramıyla açıklanabilecek türde bir anlayıştır.

[87] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ramazan Korkmaz, Mustafa İsen'e Armağan,

Fazıla buna, yaşadığı evi düzenleyerek başlar. *Muhadarat* romanının Lübnan'da geçen bu kısımlarında anlatıcı uzun uzun Fazıla'nın Şebip'e nasıl hizmet ettiğini, onun odasını nasıl düzenlediğini okuyucuya aktarır. Onun tüm yaptıkları diğer cariyelerin, hizmetçilerin yaptığından farklıdır ve farklı olmalıdır da:

"Fazıla, Şebip'in odasına gidip her şeyi tanzim ve ihzar etti. Şöyle ki Şebip, kendisine lazım olan her şeyi istemiş olsa, elini uzattığında onu yerinde bulacaktı. Ondan sonra Fazıla odadan çıktı. Beyin yol sandığı gelmiş, oda kapısında duruyordu. Cariyeler, onu Şebip'in odanın hangi tarafına koymak istediğini bilmediklerinden, odanın içine götürmeye korkuyorlardı. Fazıla sandığı alıp münasip bir cihetine koydu. Odaya tekrar bir nazar gezdirip münasibi veçhile tanzim olunduğunu gördüğünde, içinden kendi kendisine, 'Ben her şeyi yoluyla yaptım, koydum. Eğer beyefendi yine hiddet edecek, darılacak olursa keyfi bilir. Tekdir de etse, haksız yere olan tekdirin bana bir tesiri olmaz,' deyip odadan çıktı."[88]

Şüphesiz bu satırlarda Fatma Aliye, ya da daha doğru bir ifadeyle romanın anlatıcısı cariyelere efendilerinin, kadınlara da eşlerinin odalarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini açıklamamaktadır. Onun asıl mesajı satır aralarında ve hemen bütün romanlarının genelinde verilen 'görev bilinci'ne sahip olmak gerektiğidir. Bu kısımda ise mesaj mekân unsuru kullanılarak verilir. İdeal olan Fazıla'nın yaptığıdır, diğerleri ise yanlıştır. Fatma Aliye hem doğruyu hem de yanlışı göstererek ve devamlı doğru olanı işaret ederek kendi yazar sorumluluğunu üstlenmektedir.

Mekânın değişimi ve iletilen mesajlar açısından *Refet* romanı da bize oldukça fazla malzeme sunar. Romanın kahramanı Refet, annesiyle birlikte çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermektedir. Onun tek gayesi içerisinde bulunduğu şartları aşabilmek ve kendi ayakları üzerinde durarak yaşamını şekillendirebilmektir. Refet, hayatının tüm unsurlarını bu amaca hizmet edecek biçimde düzenler. Bir eşik, bir basamak olarak gördüğü eğitime dört elle sarılır. Bu amaçla, karşısına çıkan tüm fırsatları değerlendirmeye çalışır. Onun için, evin de okulun da en önemli vasfı buraların birer çalışma mekânı olmasıdır. Refet'in ve çevresindekilerin para kazanma mecburiyetleri,

[88] *Muhadarat*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1326, s. 211.

evlerini de neredeyse bir atölyeye dönüştürmelerinin ana nedenidir. İçinde yaşadıkları tüm evlerde dikiş dikerler, okurlar ve çalışırlar. Ev olgusu onlar için manevi bağlardan öte, realiteyle yakından ilişkilidir. Refet mekânla kuracağı hissî bağları ancak temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra düşünmektedir. Onun mekânla ilgili hayalleri de hep bu ana düşüncenin tesiri altındadır:

"Refet, Rüştiyenin son sınıfında arzusu veçhile birinciliği kazanarak darülmuallimata geçti. Muallimelik diploması almaya artık dört sene kalmıştı. Refet muallimelik diploması alıp bir maaşa nail olacağı ve validesini çalıştırmayıp besleyeceği zamanları düşündükçe o tahayyül ve tasavvurun lezzetinden mest oluyor gibi bir hâl hissediyordu. Refet artık on dokuz yaşındaydı. Onun tahayyülatı o yaştaki sair genç kızların tahayyülatına benzemiyordu. Kazanacak evini idare edecek, validesini rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup evlad-ı vatanın talim ve terbiyesinde bulunacak. O çocukların hepsi buna hürmet edecekler, 'hocamız' diye sevecekler! İşte Refet'in tahayyülatı hep bundan ibaretti. Bazen tahayyülatını daha ileri götürür. Bir ev parası biriktirmek başlarına bir mekân edinmek ve daha sonraları da eline para geçtikçe o eve şunu almak bunu almak güzel güzel döşemek derecelerine kadar da varırdı. Hatta bu kadarla da kalmayıp evin bahçesi olacağından orada çimenler çiçekler yetiştirmek bahar ve yaz akşamları mektepten geldikten sonra orada anasıyla karşı karşıya bir kahve içmek ve hem aşçılık ve hem de hizmetçilik edecek olan kadının kurduğu sofrada pişirdiği yemeği yine o bahçeye nazır olan odada yemek! İşte onun ümid-i hülyası buralara kadar da varıyordu."[89]

Refet için asıl ev/yuva hayallerinde yer alandır. Hâlihazırda yaşadıkları mekânlar ise açıkta kalmalarını engelleyen ve çalışmalarını kolaylaştıran yerlerdir. Bir araç oldukları için mekânla insan arasındaki duygusal bağın oluşumuna kaynaklık etmezler. Mekânın Refet için dönüşüme uğraması, bir ev/yuva hâline gelmesi birçok aşamayı içerisinde barındıran zorlu bir süreçtir.

Ana karakter ve karşıt güçlerin arasında belirginleştirilmeye çalışılan fark onların servet ve buna bağlı olarak da eşya karşısındaki tutumlarıyla da açığa çıkartılır. Tüm romanlarda ana kahramanlar para ve bunun satın alabileceği nesneden çok, manevi

[89] *Refet*, İstanbul, 1314, s. 55.

tatmin ve huzurun peşindedirler. Bu kahramanlar, asıl faziletin maddi araçlara ihtiyaç duymadığını manevi bütünlüğün, içsel huzurun ulaşılması gereken gaye olduğunu sıklıkla vurgularlar.

Özellikle romanlarda kadınlar söz konusu edildiğinde mekân ve nesneler kullanılarak onların doğru ya da yanlış yolda oldukları anlatıcı tarafından ortaya konur. Örneğin *Muhadarat* romanında Fazıla ve Calibe'yi birbirinden ayıran en önemli farklardan biri mekân ve nesne karşısındaki tutumlarıdır. Calibe, bu romanda olumsuzlanan kahraman olarak, zenginlik peşinde, paranın kendisine sağlayabileceği nesnelerin vereceği doyumu arzulayan bir kadındır. Fazıla'nın yücelttiği sevgi, huzur ve mutluluk gibi ideal değerlerin onun dünyasındaki karşılığı giysi, mücevher ve ihtişamlı bir evdir. Sırf bu sebeple kendisini seven ve inkâr etse de aslında sevdiği Süha'yı reddeder. Onun için zenginlik ve bununla eşdeğer kabul ettiği Sai Efendi ile evlenir. Ancak gerek Calibe'nin gittikçe bir düşüş hâlinde seyreden macerası gerekse anlatıcının onun manevi huzursuzluğuyla ilgili yorumları, okuyucuyu mutluluğun nesnelere bağlı olamayacağı gibi bir ana fikre götürür. Hatta bu ana fikir zaman zaman okurla konuşmaya başlayan anlatıcı tarafından da şu şekilde belirginleştirilir:

"Calibe'nin kızlığında özenip de nail olduğu mücevherat çekmece içinde kapalı duruyor. Canı birini takınmak istemiyor. Sandıklar, dolaplar dolusu rubaları giymeye üşeniyordu. Kimsenin hanesine gitmiyor, hanesine kimsenin geldiğini de istemiyor ki onları giyinip, kuşanıp da dârât [caka] satsın! Rahatın yalnız zenginlikle olmadığını Calibe anladı. Fakat kendisine servetle beraber saadet geldiği halde kıymetini bilmemişti. Aklı olana Calibe'nin bu halinden büyük ibret mi olur? İşte her arzu eylediği şeye nail olmuş bulunduğu halde, mücerret, başkalarının meşruen ve muhikkan [doğru olarak ve hakkıyla] arzu eyledikleri şeylere nailiyetlerini meneylemiş olmasının cezası olarak Hak Teâlâ onu bu hale duçar eylemiştir."[90]

Calibe gibi olumsuz karakterlerin hayat görüşlerinin yanında diğer ideal kahramanların davranışları asıl benimsenecek olanlardır. Aynı romanın kahramanı Fazıla da zengin Remzi Bey'le evlenmiştir. Ama Fazıla için zenginlikten öte huzur, eşyadan öte uyumun getirdiği mutluluk önemlidir. Maddi unsular, manevi/içsel dünyanın rahatlığı, yücelmesi

[90] *Muhadarat*, s. 132.

için kullanılmıyorsa herhangi bir değer ifade etmemektedir. *Udi* romanının ana kahramanı Bedia için de paranın, servetin ve eşyanın bir araç olmaktan fazla değeri yoktur. Bedia, Nail'le olan evliliğinde evin geçimini sağlayan kişidir. Ancak onun için ne para ne de paranın gereğinden fazla sarf edilmesi önem taşır. Asıl mühim olan paranın kişisel mutluluklarına hizmet etmesidir. Bunu sağlamayan unsurlar ise bir değer ifade etmezler.

Romanlarda sadece anlatıcı değil zaman zaman da kahramanlar toplumdaki kadınları nesne ve mekâna karşı aldıkları tavır noktasında sınıflandırırlar. *Levayıh-ı Hayat* romanında yer alan bir mektupta geçen ifadeler bu bakımdan oldukça anlamlıdır:

"Gelinliğin tellerinden, pullarından başkasını düşünmeyen, kocaların boylarından poslarından, kaşlarından, gözlerinden, hülasa hüsn-i cemallerinden [yüzlerinin güzelliğinden] başka şeyleri hatırlarına gelmeyen kızlar ne bahtiyardırlar. Bahtiyar olmak, rahat yaşamak için işte erkekler de böyleleriyle izdivaç etsinler. Şöyle güzel olsun, böyle güzel olsun diye anlattıkları taallukatlarına şu kadar budala olsun, bu kadar hissiz, fikirsiz olsun diye de ısmarlasınlar! Bunları istedikleri gibi aldatırlar, bildikleri gibi yaşatırlar. Çirkin maişetlere inhimaki [tutkusu] olup da ondan geçemeyecek olanların Sabahat gibi bir kadını alıp da bedbaht etmeye ne hakkı vardır? Niçin kendi hallerine uyacak türlüsünü aramıyorlar. Vaktiyle niçin buralarını düşünmüyorlar. "İzdivaç" oh, ne mühim mesele!.. Ne büyük şey! Tellenmek pullanmak nerede, bu nerede? 'Zevç' ne kadar çok düşünülecek şey!.. Bir hayal-i hoş-endam ve hıram [boyu posu güzel olanın hayali] nerede, bu nerede?.."[91]

Anlatıcı ve olumlu/ideal kahramanlar için hayat maddi ve manevi olmak üzere iki kısımdır. Maddi dünya insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir alandır. Ancak insan sadece maddiyattan, tüketimden ibaret değildir. Onun bir de ruhsal yönü vardır. Asıl geliştirilmesi, zenginleştirilmesi ve şekillenmesi gereken bu dünyadır. İnsanın özellikle de kadının yükselmesi için eşyayı ve maddi unsurları aşması gerekir. Calibe gibi mekâna/nesnelere takılıp kalmış, onu bir amaç hâline getirmiş kadınların iki dünya

[91] *Levayıh-ı Hayat*, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, İstanbul, 1315, s. 31.

arasındaki eşiği geçmeleri mümkün değildir. Böyle durumlarda zihin ve ruh gelişemez, romanlarda 'budala, hissiz ve fikirsiz' kadınlar diye adlandırılan bireyler ortaya çıkar.

Refet romanında ise farklı bir konu çerçevesinde verilen mesajlardan söz etmek mümkündür. Eserde olumlu bir kahraman olarak yer alan Cazibe ve Şihab arasında geçen bir diyalogda yazar üzerinde durmak istediği bazı hususlara temas etmektedir. Bu konuşma Cazibe ve Şihab arasında, Refet'in hastalanan annesini ziyaretleri hakkındadır. Şihab ablasının öylesine fakir bir evi ziyaret etmek istediğine şaşırmıştır. Cazibe ise bu niyetinde ciddi olduğunu belirtir:

"-Onun için demiyorum ablacığım! Öyle fakir haneye.
-Sen fakirlerle bir mektepte bulunmuyor musun? Ben de onların bulunduğu haneye girsem ne zararı var? Zaten imdat ve muavenet öyle fakir haneler içindir. Senin bu sözüne teessüf ettim Şihab! Benim seni o mektebe vermekten maksadım yalnız hocalarının vereceği ders için değildir. Zira ben o dersi sana burada evimizde dahi verdirebilirim. Nasıl ki sabahları ve akşamları hatta geceleri ders almaklığın için burada enstitütrisin bulunuyor. O mektepte öğreneceğin dersler için de bir hoca da gelebilir. Fakat ben istiyorum ki senin gibi zengin olarak yaşamakta ve fakr u zaruret ne olduğunu yalnız kâğıt üzerinde görüp nakledilirken işitmekte ve yalnız kibar âleminde yaşayıp o yaşayışın altında ne türlü maişetler bulunduğunu görememekte olan bir kız o mektepte suver-i mütenevvia üzere olan maişetleri görerek ahval-i âlemi tederrüs eylesin! Zenginlerin fakirlerin ne olduğunu görsün. Kibarların âdilerin hâlini fark ve temyiz etsin! Velhasıl âlem-i dünya denen şeyin yalnız bizim yaşadığımız zengin ve kibar âleminden ibaret olmadığını görerek ahval-i âlemi öğrensin."[92]

Diğer romanlardaki tüm ideal kahramanlar gibi Cazibe'ye göre de aslolan insanın kendisinde doğuştan var olan ve sonradan tecrübeleriyle, yaşayarak öğrendiği manevi birikimdir. Maddi unsurlar insana rahat bir hayat sunabilir ancak birey bunlara takılıp kalmamalı bunları birer araç haline getirip insani değerlere yönelmelidir.

Enin romanında da servetin ve bununla beraber gelen iyi bir yaşamın, mekânın ve nesnelerin mutluluk için tek yeter şart olarak görülmemesi gerektiğine vurgu yapılır. Bu

[92] *Refet*, s. 67-68.

romanda da olumlu ve olumsuz kahramanların en ayırt edici vasfı nesneler dünyasına ve maddi unsurlara karşı aldıkları tavırdır. Ana kahraman Sabahat, eşyanın, mücevherlerin ya da paranın insanın mutluluğuna, huzuruna hizmet etmediği sürece bir önemi olmadığını sıklıkla vurgular. Bunun aksine, karşıt tarafta yer alan Nebahat için ise yaşamın temel amacı, parayla ve onun getireceği maddi unsurlarla yine madden zenginleşen dünyadır.

Bu çerçevede *Udi* romanında da yolları aynı vaka halkası içerisinde kesişen iki kadın kahraman ve bunların hayata karşı iki farklı duruşundan söz etmek gerekir. Burada da yazar tezini, antitezini oluşturmuş ve bunları kahramanlara yüklemiştir. Romanın belkemiği/ana fikri diyebileceğimiz bu iki mesajın mekân etrafında kurgulanması da ayrıca ilginçtir. Söz konusu kahramanlar Bedia ve Helvila ana kahraman ve karşıt gücü temsil ederler. Helvila, ana kahraman Bedia'nın kocasını ve diğer birçok erkeği kendine âşık eder ve geçimini bu yolla sağlar. Kocasının Helvila'ya zaafı yüzünden Bedia'nın tüm hayatı değişecektir. İki kadın bir düğün evinde karşılaşır ve ikisi de birbirinden haberdar olan kahramanlar burada kadının çalışmasıyla ilgili bir diyaloga/konuşmaya girişirler. Helvila, aciz ve kimsesiz bir kadının uygunsuz yollarla para kazanmaktan başka çaresi olmadığını iddia ederken Bedia buna karşı çıkar:

" 'Dul bir kadın üç çocuğuyla sefil kalırsa ona koca bulmak kolay mıdır? Kadın kazanmaya mecbur olduğundaysa handelerinden, gamzelerinden başka satacak ne sermaye ve meta bulabilir?'

'Bohçacılık da edilir, dikiş de dikilir, çamaşıra da gidilir.'

'Oh! O işlere giderken çocuklarını cebine mi doldursun? Hem de ne zayıf kazanç! O kadar parayla dört can beslenebilir mi? Hâlbuki validem bize bakıcı da tutmuş, bizi mektebe de vermiş. Biraz olsun okuyup yazabiliyoruz.'

'İyi ya! Validen de okumak yazmak bilir. Evinize o kadar erkekleri dolduracağınıza civarınızdaki komşularınızın çocuklarına okumak öğretmek için hanenizde ders de veremez miydiniz?'

'Ne kadar acayip söylüyorsunuz ya sitti [kardeş]!.. Kaç kişi bize çocuğunu gönderir? Bunlar kaç para verebilir? Kapı kapı ekmek yerine çocuk mu dilenelim? Erkeklerse, o büyük çocuklarsa kendileri koşarak gelirler. Avuç avuç paralar, elmaslar verirler.'

Bedia bu sözlerden titredi. Helvila kadınların kazanmaya mecburiyetlerini pek dehşetli tasvir eylemişti. Kendisinin de paraları tükenmekte olduğundan belki pek az bir müddet sonra muhtaç kalacaktı. Mail kendisini terk edecek olursa ne hâle geleceğini düşünüyordu."[93]

Nitekim Bedia'nın korktuğu durum başına gelir. Mail'i terk eder ve kendisine bakabilecek durumda olan tek yakını kardeşi Şemi de ölür. Bu durumda Bedia çalışmak zorundadır ve Helvila'nın bahsettiği çatışmayla karşı karşıya kalır. Ancak o, savunduğu görüşe yani ideal olana uygun hareket eder. Çevresindekilere ut dersi vermeye başlar ve evini Helvila'nın aksine bir müzik okuluna dönüştürür. Kazandığı parayla bir ev alır ve bu anlamda sığınacak bir mekâna kavuşur. Yazar bu şekilde seçilebilecek birden fazla yol olabileceğini belirtir ve Bedia'ya seçtirdiği ideal yolun doğrulanmasını/sağlamasını roman içerisinde yapar.

Sonuç olarak; yazarın kahramanlarını idealize etme ve onlar aracılığıyla mesaj verme kaygısını hem devrin şartlarıyla hem de Fatma Aliye'nin bireysel tutumuyla ilişkilendirmek mümkündür. Bu anlamda Fatma Aliye yazar kimliğiyle birlikte aydın kimliğini de ön plana çıkarır. Bu kimliğin getirdiği sorumluluk ise kadınlar için örnek teşkil edebilecek tipler, rol modelleri kurgulamayı gerektirir. Romanlarındaki merkezi kadın kahramanlar bunun sonucudurlar.

Fatma Aliye Hanım'ın tematik açıdan benimsediği bu tavır ve elbette ki kurgudaki başarısı birçok açılardan değerlendirilmeye muhtaçtır. Eserleri hakkında yapılan her bir çalışma ise onun hem Türk hem de kadın edebiyatı sahasındaki yerini belirginleştirecektir.

[93] *Udi*, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1315, s. 36.

FATMA ALİYE'NİN ÇEVRESİNDEKİLER: EMİNE SEMİYE HANIM

[*]Şahika Karaca

Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk edebiyatının ilk kadın romancılarından olan kızı Fatma Aliye'den dört yaş küçük bir diğer kızı Emine Semiye'dir. 1866-1944 yılları arasında yaşayan Emine Semiye, Osmanlı Devletinin yönünü doğudan batıya çevirerek farklı bir medeniyet dairesine girdiği ve imparatorluktan millî devlete geçildiği pek çok siyasî, sosyal, tarihî hareketliliği içinde taşıyan yıllarda yaşamıştır. Bu sebeple bu dönemde kadınların geçirdiği değişim süreci hakkında kısaca bilgi vermek birçok ilkleri bir arada gerçekleştiren Emine Semiye'nin konumunu belirlemek açısından açıklayıcı olacaktır. 1839'da Tanzimat Fermanının ilan edilmesiyle Osmanlı Devletinde askerî hayatta, eğitim hayatında, sosyal ve kültürel hayatta birçok değişiklikler yaşanmaya başlar. On dokuzuncu asrın başından itibaren etkin bir şekilde eğitim, askerlik ve sosyal hayatta kendisini hissettiren Batılılaşma temayülü insana olan yaklaşımı da değiştirir ve Osmanlı Devleti idaresi altındaki insanların, kulluktan ferdiyete doğru yükselişini dolaylı yoldan da olsa kabul eder. Bu dönemde devlet yönetiminde değişiklikler yapılarak bütün vatandaşların eşit hak ve sorumluluklarının olduğu kabul edilir. Bu tarihten itibaren kadının da toplumdaki yeri ve eğitimi sorgulanmaya başlar ve kadınların lehine sayılabilecek ilk yasal düzenleme 1856 yılında kabul edilen Arazi Kanunu ile gerçekleşir.

1839'da Tanzimat'ın ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti önemli bir tarihî dönüşüm hareketi içerisine girer. Kadın, bu dönüşüm içerisinde en büyük rolü yüklenir ve âdeta batılılaşmanın sembolü haline gelir. Bu sebeple Tanzimat döneminden itibaren Türk aydınlarının üzerinde durdukları en önemli konu 'kadın'dır. Örneğin Namık Kemal "Maarif", "Aile" ve "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" gibi makalelerinde dikkati kadınlara çekerken Şemsettin Sami *Kadınlar* isimli risalesinde kadının eğitimi ve "iyi bir eş, iyi bir anne" olarak toplumun ve özellikle ailenin içerisinde yükleneceği işlevler üzerinde fikirlerini ifade eder. Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Mithat Efendi de bu bağlamda üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir örnektir. Çünkü Ahmet Mithat Türk edebiyatının ilk feminist yazarlarındandır. Birçok eserinde kadın konusu üzerinde durur ve kadın yazarların ortaya çıkışını destekler.

[*] Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, KAYSERİ. E-posta: skaraca@erciyes.edu.tr

Emine Semiye Batı'da eğitim gören ilk Türk kadınlarındandır. Fransa ve İsviçre'de 7 yıl psikoloji ve sosyoloji eğitimi alır. Daha sonraki yıllarda uzun süre Paris'te yaşar ve oğlu Cevdet Lagaş'ın Paris'te siyasî bilimler tahsili sırasında yanında bulunur. Emine Semiye iki kez evlenir. İlk eşi Kazaskerzadeler'den Mustafa Bey'dir. İkinci eşi ise ünlü valilerden Reşit Paşa'dır. Emine Semiye, dadısının oğlu Reşit Paşa'yla yapmış olduğu evlilikten olaylı bir şekilde ayrılır.

1. Emine Semiye'nin Türk Edebiyatı İçerisinde Yeri:

Emine Semiye, Fatma Aliye'den sadece dört yaş küçük olmasına rağmen döneminde ve daha sonraki yıllarda üzerinde durulmamıştır. Romanları, hikâyeleri, makaleleri üzerinde neredeyse yok denecek kadar az çalışma olan yazarın, dönemine göre Fatma Aliye'den daha keskin ve gelenekselin dışında çizgiler taşıdığı görülmektedir. Şu ana kadar el yazması, tefrika ve kitaplaştırılmış hâlde duran romanları, hikâyeleri ve hatıraları, birkaç makale haricinde çalışılmamış olduğu için edebî yönü de dikkatlerden uzak kalmıştır. Kadın haklarıyla ilgili yazdığı çeşitli makaleleri, gelenekselin dışında ilerleyen çizgisini açıkça ortaya koymaktadır. Belki de onun, döneminde kardeşi Fatma Aliye gibi tanınmasını engelleyen şey dönemi için çok keskin olan bu çizgilerdir.

Beş romanı, iki hikâye kitabı, iki tiyatrosu, dört hatıra kitabı, bir bilimsel kitabı, çok sayıda makale ve mektupları şu ana kadar tespit edebildiğimiz eserleridir. Yazarın romanları *Muallime* (1313/1897), *Sefalet* (1315), *Gayya Kuyusu*[94], *Bikes* (1313-1314) ve *Mükafat-ı İlahiye*'dir[95]. Hikâyeleri; *Terbiye-i Etfâle Ait Üç Hikâye* (1311) ve *Hissi Rekabet* (1312), tiyatroları; *Emir Çoban Kızları* (1900), *Dilşad Hatun*, hatıraları; *Selanik Hatıraları* (1312/1894) ve Arife binti Şakir'le birlikte kaleme aldığı bir diğer *Selanik Hatıraları* (1312/1894), *Kalem Tecrübeleri* (tsz) ve *Hürriyet Kokuları*'dır (1900). Bilimsel kitapları *Hulasa-i İlm-i Hesap* (1892) ve Hanımlara Mahsus Gazete'de çıkan yazılarını içeren *İktitaf* (1311/1895)'tır. Ayrıca özellikle çocuk eğitimi, feminizm ve diğer konularda kaleme aldığı yayımlanmış makaleleri ve mektupları vardır.

[94] *Dersaadet*'te 8 Temmuz 1336-13 Eylül 1336 tarihleri arasında tefrika halinde yayımlanmıştır.
[95] *Mütalaa*'da 22 Temmuz 1312-31 Kanunuevvel 1312 tarihleri arasında tefrika halinde yayımlanmıştır.

Emine Semiye roman ve hikâyelerini kadın duyarlığı ile kaleme almıştır. O özellikle romanlarında kadınlığa ait meseleleri sıklıkla işlemiştir. Bu kimi zaman karşımıza elinde kitap okuyan eğitimli bir kadın silueti olarak çıkarken kimi zaman da hayatını kazanmak için çalışan kadındır. *Muallime*'de Bihbude öğretmenlik yaparak hayatını kazanmaya çalışırken, *Gayya Kuyusu*'nda Rezin her geçen gün kötüye giden maddî durumlarını düzeltebilmek için terzilik yapmaya başlar. Onun roman ve hikâyelerinde özellikle üzerinde durduğu konulardan biri de Batılılaşmayla birlikte değişmeye başlayan aşk ve evlilik anlayışımızdır. Bu dönemde Tanzimat aydınlarından Şinasi *Şair Evlenmesi*'nde ve Şemsettin Sami *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat*'ta görücü usulüne eleştirel bir tavır sergilerler. Emine Semiye'nin kadınları da devrin fikrî yapısına uygun olarak görücü usulüyle değil çevrelerindeki tanıdık erkeklerle evlenirler. *Bikes*'te beşik kertmesi olan ve birbirlerini tanımayan Memune ile Raci tesadüfen birbirlerine âşık olurlar. Aynı romanda Muti ile Teveccüh de birbirlerine âşık olarak evlenirler. Emine Semiye'nin romanlarında kadınlar genellikle karşımıza güçlü tipler olarak çıkarlar. *Mükafat-ı İlahiye*'de Alis içki ve kumara düşkünlüğü nedeniyle kısa zamanda babasından kalma servetini tüketerek kendisinden para dilenmeye başlayan kocasını boşayacak kadar güçlü bir kadındır. *Sefalet*'te ise Sabite bir yandan dalaverelerle elinden alınan servetini kurtarmaya çalışırken bir yandan da sefaletin pençesinde açlığa karşı ayakta durmaya çalışır. Yazar romanlarında da yer almakla birlikte özellikle hikâyelerinde çocuk terbiyesi üzerinde durur. Emine Semiye'nin çok eşliliğe karşı tavrı Fatma Aliye'ninkiyle benzerdir. Fatma Aliye'nin *Muhadarat* isimli romanında Fazıla kocasının kuma getirmesine çocukları olmadığı için sesini çıkarmaz. Ancak üst üste alınan iki cariyenin de hamile kalmaması üzerine Fazıla, Remzi'nin tekrar evlenmesine karşı çıkar. Emine Semiye'nin *Sefalet* isimli romanında da Zümrüt Hanım çocuğu olmadığı için kocasının kuma getirmesine sesini çıkarmaz. Her iki yazar da çok eşliliği ancak çocuğun olmadığı durumlarda onaylanabilir bir davranış olarak görürler. Emine Semiye'nin hikâye ve romanlarında ele aldığı kadın meseleleri dışındaki diğer konulardan bazıları yanlış çocuk terbiyesi, sınıf çatışması, yanlış batılılaşma, toplumsal meseleler ve batıl inançlar olarak sayılabilir.

Emine Semiye Servet-i Fünûn topluluğunun içerisine dahil olmamakla birlikte Servet-i Fünûn edebiyatı'nın tesiri altında kalmıştır. Yazar bu etkilenişi *Kalem Tecrübeleri* isimli eserinde şöyle anlatır: *"__ Akrabamdan muktedir bir zatın – Edebiyat-ı Cedide*

ile iştigal etmeli ve yeni fikirlerle yazmalısınız" diye ettiği teşvikler semeresi ve Serez'de bulunduğum şu üç buçuk senelik sa'yımın mahsulü olarak Kalem Tecrübeleri namıyla tevsim ettiğim bu eser-i hakirimin birinci cildi meydana geldi. Kısm-ı evvelini teşkil eden Hayat-ı Mufazzal!'ı yazdıktan sonra, tarz-ı tahririmdeki külfet- bana zor geldiği cihetle tabii olan eski şive-i ifademi muhafaza etmekle beraber ona daha başka ve yeni bir renk vermeye çalıştım, zira hayat-ı acizanemi gelişi güzel kağıda dökmeye alışmış bulunduğumdan onu söyleyerek yeni usule idhalde bir taklit kokusu almış olduğum için itinayı terk ile, Cenab Fikret'in ve daha sair üdeba-yı cedidemizin asâr-ı âliyelerin ziyade mütalaa ettikten sonra hayatımın iktibasına göre yazmayı tercih eyleyip, böyle kendime mahsus bir üslup edinebildim, eğer iyi değilse okuyacak zevat-ı kiram kadınlık aczimi nazar-ı dikkatlerine alarak fikrimi açacak mütalaa beyanına kerem buyursunlar."[96] Emine Semiye'nin bu sözlerinden Serveti Fünûn edebiyatından etkilendiği açıkça anlaşılmaktadır. Yazarın eserlerine Serveti Fünûn'un üslubu yansıdığı gibi temaları da yansımıştır. Hayal-hakikat çatışması, kaçma arzusu, intihar Serveti Fünûn'un aslî temleri arasında yer alır. *"Serveti Fünûn edebiyatında görülen acı hakikatten nefret etme ve hulyadan hoşlanma tarzındaki ana tem, kendisine bağlı birtakım yan temleri de beraberinde getirmiştir. Daha önceki dönemlerden bariz biçimde ayrılık gösteren bu dönem edebiyatçıları, ayrı bir özellik oluşturacak kadar bir kavrama yer vermişlerdir. Bu dönem edebiyatında önemli yer tutan en dikkate değer ve tehlikeli kavram, -Türkçe'ye Tanzimat'la birlikte giren- intihar kavramıdır."*[97] Emine Semiye'nin romanlarında da hülya kurmaktan hoşlanan, kaçma arzusunda olan ve intihar eğilimli kahramanlara rastlanır. *Sefalet'*te Hayati hayalleriyle acı hakikat karşısında çatışma yaşar. *Bikes*'te Memune, *Muallime*'de ise Bihbude karşılaştıkları her zorluktan kaçarak kurtulmaya çalışırlar. Öyle ki Memune kaçamayacağını anladığında çözüm olarak intiharı seçer. Ancak son anda kardeşi Muti tarafından kurtarılır. *Sefalet*'te tüm servetini kaybeden Mahir çözümü intiharda bulur. *Muallime*'de Mahsul Bey'in eski eşinin mezarını ziyarete giderken aşağı düşeceğini bilerek uçurumdan geçmeye çalışması onun intihar eğiliminden kaynaklanır. Aynı romanda Mahsul Bey'in karısı Saadet Hanım, kızının nişanlısı Sehil'le yaşadığı yasak aşkın ortaya çıkmasıyla intihar eder. *Muallime*'de Saadetin intiharı Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu*'sunda Bihter'in

[96] Emine Semiye, *Kalem Tecrübeleri*, Milli Ktp. Yz. A.2685, s.1-2.

[97] Akay, Hasan, *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği,* Kitabevi, İstanbul, 1998, s.179.

intiharıyla benzerlik gösterir. Bihter de tıpkı Saadet gibi genç âşığı Behlül'le yaşadığı yasak aşkın ortaya çıkmasıyla hayatına kendi elleriyle son verir.

Emine Semiye *Selanik Hatıraları*'nda Selanik'te çıkan ve başyazarlığını yaptığı *Mütalaa Gazetesi*'nin hanımlara mahsus kısmındaki yazılarını *İktitaf*'ta ise *Hanımlara Mahsus Gazete'*de yayımlanan yazılarını derlemiştir. Emine Semiye'nin *Selanik Hatıraları* ve *İktitaf*'taki yazıları roman ve hikâyelerinde dile getirdiği birçok konuyla benzerlik gösterir. O bu hatıratlarında genellikle çocuk terbiyesi, yanlış batılılaşma, eğitim ve kadınlıkla ilgili meseleleri ele almıştır. Ayrıca devirle alakalı siyasî yazıları da birçok gazete ve dergide yayımlanmıştır. Emine Semiye kocası Reşit Paşa'nın Serez Mutasarrıf'ı olması nedeniyle 1905-1908 yılları arasında Serez'de bulunur. O *Kalem Tecrübeleri*'nde Serez hatıralarını anlatır. Hatıratının büyük bölümünü 23 Temmuz-7 Eylül 1906 tarihleri arasında Serez Yaylasında geçirdiği günleri anlattığı bölümler oluşturur. Şefika Kurnaz *Kalem Tecrübeleri*'ndeki gezi yazılarını şöyle değerlendirir: *"1906 yazında iki aya yakın süreyle Serez Yaylası'nda bulunan Emine Semiye, Yayla'nın tarihini, evlerini, mesire yerlerini, dağlarını, tepelerini, bitki örtüsünü, çeşmelerini, derelerini, Yörüklerini, halk ilaçlarını, âdetlerini, inanışlarını, eğlencelerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Onun bu yazıları, Türk nüfusun mübadele yoluyla Türkiye'ye getirildiği Serez'deki kültür hayatımızın son fotoğraflarından birini vermektedir. Serez Yaylası yazıları, kültür hayatımıza ait bilgiler vermesi kadar, gezi edebiyatımızın bir kadın kaleminden çıkan ilk örnekleri arasında olması bakımından da önemlidir."* Emine Semiye *Hürriyet Kokuları*'nda ise 1908-1909 yıllarında Selanik'te çeşitli gazetelerde yayımladığı çoğunluğunu siyasî ve kadınlıkla ilgili konuların oluşturduğu yazıları derlemiştir. O *Hürriyet Kokuları*'nı yaşadıklarının gelecek kuşaklara ibret olması ve gelecekte de eserlerinin yaşayabilmesi için kaleme aldığını söyler. *"Bu eserimden mücadele-i hayat hakkında bir ders-i hikmet alarak memnun ve müstefit kalırlarsa ne mutlu… Aksi takdirinde ahlaka yadigârım olsun."*[98]

Bilimsel çalışmaları ise matematik alanında yazdığı *Hülasa-i İlm-i Hesab* isimli hesap kitabıdır.

[98] Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları,* Milli Ktp, Yz. A 2693, s.6.

2. Türk Kadın Hareketi İçerisinde Emine Semiye:

Tanzimat döneminde kadınlar sorunlarını çeşitli yayın organlarında dile getirerek bu sorunlara yönelik çözüm arayışlarına girdiler. Böylece aydın Osmanlı kadınları, ortak bir kadınlık bilinci ve ortak bir 'kadınlık mefkûresi' geliştirdiler. Bu dönem Osmanlı feminizminin de temellerinin atıldığı bir dönemdir. Kadın yazarlar bu dönemde gerek eserleriyle gerekse gazetecilik ve dergicilik faaliyetleriyle bir kadın hareketi oluşturmuşlardır. Emine Semiye de bu kadın hareketi içerisinde etkin bir şekilde yer almıştır.

Yüzyıllardır kadınlığın değersizleştirildiği fikrine inanan Emine Semiye, ideolojik mücadelede Fatma Aliye'den daha keskin çizgiler taşımaktadır. O kadına önem veren milletlerin çağdaş medeniyetin en üst seviyesine ulaştığını şöyle ifade eder: *"Cemiyet-i beşeriyenin kısm-ı azamını teşkil eden kadınların terakki ve tekamülünü düşünen akvam bugün milel-i mütemeddinenin en yüksek mevkilerinde bulunmaktadırlar. Zira ruh-ı aile kadın, mehd-i insaniyet kadın, hazine-i feyz-i ümit hep kadındır!"*[99] Emine Semiye, Osmanlı kadınlarının toplumun en yüksek mevkilerinde bulunduğunu ve insaniyet hazinesine sahip olduğunu belirtir ve onlara, kadınlık gururu aşılamak ister. Zaman zaman, kadınları aşağılayan erkekleri küçümser ve alaylı bir dille yerer. Kadınla erkek arasında zeka bakımından fark olmadığını söyler: *"- Evet efendim, tıbben kadınla erkek dimağı arasında hiçbir fark yoktur. Erkek ve kız çocukların karışık olarak tahsil ettikleri Amerika'daki dar'ül tedrislerde, daima isti'dâd ve zekalarıyla temeyyüz eden ve aliyy'ül-a'lâ derecesini kazanan talebatın talebe a'dâdına müsavi gelmekte olduğuna dikkat eden esâtize-i kiram rical ile nisvan beyninde fark bulunmadığına hüküm vermişlerdir.*
Buna dair aceze de ettiba-yı hazıkanın ekserisinden muvafık izahat almıştım. Fazla olarak kadınların zekası yüksek, maneviyatı rakik ve şeffaf bir şefkatle mücelladır deniliyor."[100]

Erkeklerin "nevâziş-gâr [iltifat dolu] ninnilerle kadınları uyutma" çabaları boşunadır. Emine Semiye'ye göre erkekler, kadının hareketine karşı ya "baskıcı çevreleri" gösteriyor ya da iltifatlarla kadınları uyutarak kadınlığın uyanmasına, dirilmesine engel

[99] Emine Semiye, "İslamiyet'te Feminizm", Halil Hamid, *İslamiyet'te Feminizm Yahut Âlem-i Nisvanda Musavat-ı Tamme* içinde, Kitapçı Tahir Efendinin kütüphanesidir, Kiteun Matbası, tsz., İstanbul, s.3.
[100] a.g.m., s. 4-5.

olmaya çalışıyorlardır. Yazar bu çabaların sonuçsuz kalacağını "kadınlığı unutan" kadınların, yerlerini erkeklere "siz gafiller" diyen kadın kuşaklarının aldığını vurgular.[101]

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ve eşitlik prensiplerinden kadınların da faydalanacağı ümit edilir. Ancak beklenen gerçekleşmez ve kadınların durumunda bir değişme olmaz. Bunun üzerine kadın haklarını savunan yazarlar, asabî ve kırgın bir dil kullanarak bu durumu eleştirirler. Bu kadın yazarlardan biri de Emine Semiye'dir. Emine Semiye "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim" adlı yazısında adını belirtmediği İttihat ve Terakki Partisi'ne mensup üst düzey bir yöneticiden II. Meşrutiyet'ten önce kadın hakları için talepte bulunduğunu ve bu önemli kişinin kadın haklarını sağlayacakları yönünde çok sağlam bir teminat verdiğini ancak İttihat ve Terakki iktidar olduktan sonra sözlerinin arkasında durmadığını söyler. Emine Semiye kadınlığın ilerlemesinin ancak yine kadınların mücadelesiyle gerçekleşeceğini şu sözleriyle belirtir:

"Ricâlimizin bizi düşünmediklerini… ihtimâl en sonra düşüneceklerini şimdiden bizler düşünelim de nisvân-ı âtiyyemizin âlem-i medeniyete yaraşacak hâlde yetişmelerini kadınlığın, insanlığın hukuk ve mezâyâsının hiçbirinden mahrumiyetini icap etmediğini anlayan kadınlarımızdan bekleyelim."[102]

Emine Semiye İttihat ve Terakki Partisi'nin Selanik'te 1 Ağustos 1908'de kadınlar için düzenlediği konferansta "İslamiyetin bize emrettiği tesettür bugünkü münasebetsiz kapanmaklığımız değildir." sözleriyle kadın giyimi üzerindeki baskıyı eleştirdi ve "Hakkımız bulunan hürriyet-i şahsiyemizin tamamını istihsale son derece say ve gayret ediyoruz." diyerek yeni dönemde kadınların mücadeleyi başlattığını II. Meşrutiyet'in ilanından sekiz ay sonra kamuoyuna duyurdu.[103]

Osmanlı erken dönem kadın yazıları (1869-1908), özellikle Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin makaleleri, 1908 inkılâbının getirdiği serbest ortamda büyük bir hızla ortaya çıkan çok sayıda kadın dergisinde yayımlanır ve bu makaleler kadınlık bilincine sahip yeni kadın kuşaklarının yetişmesinde önemli rol oynar. Fatma Aliye ve Emine

[101] Yaprak Zihnioğlu, "Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı'nın İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye", *Tarih ve Toplum,* c. 31, S. 186, Haziran 1999, s.8-9.
[102] Emine Semiye, "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?", *Mehasin,* S.10, Eylül 1325 (1909), 733-6.
[103] Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği,* s. 54.

Semiye'nin kadınları bilinçlendirme çabasını sonraki dönemlerde Halide Edip, Şükufe Nihal ve özellikle Nezihe Muhiddin'in devraldıkları görülmektedir. Siyasal görüşlerinde ve çözüm önerilerinde önemli farklılıklar taşımakla birlikte Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin açtığı yolda ilerleyen bu isimler kadın hakları mücadelesinin mirasını yeni kuşaklara taşımışlardır.

3. Siyasi Hayat İçerisinde Emine Semiye:

Her geçen gün ev içi hayattan çıkıp kamusal alanda hayat hakkı arayışı içerisine giren kadınlar, Tanzimat döneminden itibaren sadece erkeklere mahsus bir alan olarak bilinen politikaya girmeye çalışmışlardır. Osmanlı kadınının siyasi hayata katılımı, II. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşecektir. Tanzimat'ın ilan edilmesiyle birlikte birçok değişimi bir arada yaşayan Türk kadınının siyasi hayatta görülmeye başlaması bu dönem için oldukça büyük bir ilerlemedir. Emine Semiye aktif olarak siyasi hayat içerisinde yer alan ilk Türk kadınlarındandır. Osmanlı Demokrat Fırkası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faal üyeleri arasındadır. İkinci eşi Reşit Paşa'nın Edirne valiliği sırasında Edirne'de İttihat ve Terakki partisinin gizli çalışmalarına katılmıştır. Hatta Bernard Caporal Emine Semiye'nin *Müslüman Dünyası Dergisi'*nden İttihat ve Terakki Partisi'nin Selanik'teki Kadınlar Devrim Komitesi'nin başkanı olduğunu nakletmektedir.[104] İlerleyen yıllarda da bu faaliyetini sürdüren Emine Semiye, Paris'e kaçar. Bu olay Reşit Paşa ile boşanmalarına sebep olur. Emine Semiye'nin siyasî hayat içerisinde bir kadın olarak varlığını belirginleştirmek, Türk kadının siyasi gelişim çizgisini takip edebilmek açısından önemlidir.

4. İlk Kadın Gazetecilerimizden Emine Semiye:

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kadınlar ilk olarak özgürlük taleplerini basın aracılığıyla dile getirirler. Kadınların kendilerini ifade edebildikleri, tanıtabildikleri kadın gazeteleri ve kadın dergilerinin bu dönemde sayıları oldukça artar ve bu neşriyat önemli işlevler yüklenir. Bu dönemdeki kadın gazeteleri ve dergileri, kadınlığın değişim sürecini izlemek açısından önemlidir. Özellikle Emine Semiye'nin çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış yazıları bu süreç konusunda bize önemli açılımlar getirecektir. Emine Semiye de gazete ve dergilerin kadınlık bilincini geliştirmekteki önemini fark

[104] RMM (Revue du Musulman: Müslüman Dünyası Dergisi), VI, 1908, s. 247-248. (Aktaran: Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I (1919-1970),* Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999, s. 150.).

edebilmiş ve aktif bir şekilde kullanmış yazarlarımızdandır. Selanik'te yayımlanan *Mütalaa* gazetesi ile *İnci* dergisinin başyazarlığını yapar. Ayrıca *Hanımlara Mahsus Gazete, Ati (İleri), Kadın, Mehasin*, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, Resimli Kitap, Saadet, Bahçe, Yeni Edirne, Yeni Gazete, Yeni Asır, Şura-yı Ümmet, İnci, İzler, İnkılab, Balkan* gibi çeşitli yayın organlarında da yazıları yayımlanır. Emine Semiye çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarında düşünsel ve ahlakî gelişimi sağlayan öğretici konuları kaleme alır. Kadınlığın ilerlemesi ve çocuk terbiyesinin yanı sıra eğitim, siyaset, fen, güzellik, sağlık ve giyim-kuşam gibi konular üzerinde durur.

5. İlk Kadın Eğitimcilerimizden Emine Semiye:

Tanzimat döneminde modernleşme yolunda atılan ilk adımlar arasında öncelikle eğitim ve kadınların eğitimi meselesi gelmektedir. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti ilerleyen ilim ve teknolojiye ayak uydurmak için okullar açmıştır. Fakat bu okullar kadınlara yönelik eğitim kurumları değillerdir. Kadınların eğitimi meselesi Tanzimat döneminden itibaren önem kazanmış ve ancak bu tarihten sonra kadınlara yönelik eğitim kurumlarının açılması hızlanmıştır. Asıl hedef, Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadının üstlendiği rolleri iyileştirmek ve geliştirmektir.

Emine Semiye gençlik yıllarında kadın hareketleri, siyasî faaliyetler ve basın dünyasında aktif olarak yer alır. Ancak kadın eğitiminin öneminin en başından beri farkında olan Emine Semiye, öğretmenlik mesleğini seçer. Eşinin görevi dolayısıyla Selanik'te bulunduğu yıllarda İnas Rüştiyesi'nde ve Terakki okullarında öğretmenlik ve müfettişlik yapmıştır. Naciye Neyyal hatıratında onun eğitimini ve eğitimciliğini şöyle anlatır: *"- Efendim, bu hanımefendi meşhur Tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'nın küçük kerimesi ve meşhur edibelerimizden Fatma Aliye Hanımefendi'nin hemşiresidir. Önceleri pek tahsil görmemişse de, herhalde ablası Fatma Aliye Hanımefendi'ye gıpta ettiğinden, sonradan epeyce ma'lûmat sahibi olmuş. Hikâye ve roman yazar, hatta kendisine, bu faaliyetlerinden dolayı madalya dahi verilmiştir. Burada herkes dilinden çok çekindiği için kendisine fazlasıyla iltifat ederler. Hanesi de, adeta bir mektep gibidir, tanıdıklarının çocuklarına ders filan verir."*[105] Emine Semiye evini bir mektep gibi kullanmaktan çekinmez. Ancak onun için kadınların eğitimi önceliklidir.

[105] *Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Haz. Fatma Rezan Hürmen, 2. baskı, Pınar Yayınları, 2004, İstanbul, s. 259.*

Kadınların yüzündeki cehalet örtüsünü çıkartmanın ancak eğitimle olacağına inanır: *"- Kadın- Lafz-ı muhteremine izafe edilecek terbiye-i fikriye maa-t-teessüf mekteplerimizde istihsal edilemediği için … tenevvür etmiş hanımlarla birleştikçe teati-i efkarımızdan hasıl olacak nafi' neticelerle zavallı nisvan-ı İslam'ın yüzlerindeki kalın ve siyah peçeler gibi manada büründükleri cehalet örtüsünü delip geçerek hissiyatlarını uyandırmak... Bahusus ilim ve tahsilin kadrini onlara anlatmak... Bilir misiniz ki ne büyük hizmettir? Ve ne mukaddes bir vazifedir!"*[106]

Emine Semiye 1920 sonrasında, idealist genç Cumhuriyet öğretmenlerini yetiştirmek üzere Halide Edip'le birlikte Beyrut'ta gider. Daha sonraki yıllarda Anadolu'nun çeşitli illerinde Edirne, Sivas, Ordu, Adana Kız Öğretmen Okullarında edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yapar.

6. Emine Semiye'nin Dernek Faaliyetleri:

Tanzimat yıllarında özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde kadın faaliyetleri açısından önemli bir gelişme de yeni kurulan kadın derneklerinin etrafında olmuştur. Bu derneklerde kadınlar özellikle savaş yıllarında askerlere, asker ailelerine yardım ederler. Her ne kadar bu dernek faaliyetleri, kadınlığı çağrıştıran bir işlevsellikte ise de derneklerin bir kısmı kadınları eğitmek ve onların düşünce dünyalarını geliştirmek için faaliyette bulunmuşlardır.

Kadın cemiyetleri genellikle İstanbul'un tanınmış ailelerinin kızları tarafından kurulmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızları da bu faaliyetlerde yer almışlardır. Fatma Aliye 1908'de cephedeki askerlere yardım amacıyla Cemiyet-i İmdâdiye'yi, Emine Semiye de 1908'de Selanik'te Şefkat-i Nisvan ile Edirne'de Hizmet-i Nisvan derneğini kurmuştur. Çok aktif bir dernek olan Şefkat-i Nisvan'ın İstanbul, Selanik, Edirne, Konya ve Samsun'da da şubeleri açılır. Bu derneğin faaliyetleri kadınların eğitimine destek vermek, onları küçük iş yerleri açmaya ve üretime katılmaya teşvik etmekti. Bu derneğe üye kadınlar kaynak sağlamak amacıyla elişleri yapıp satmışlar ve yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hizmet-i Nisvan ise Türk kadınlarının iş hayatına katılması, kılık kıyafetlerinin düzeltilmesi gibi çeşitli alanlarda hizmet vermiştir.

[106] *Hürriyet Kokuları*, s.7.

Emine Semiye yazarlık, kadın hakları savunuculuğu, politik faaliyetleri, gazeteciliği, öğretmenliği ve dernek faaliyetlerinin yanı sıra hemşirelik de yapmıştır. Balkan Savaşları esnasında Emine Semiye Etfal Hastanesindeki yaralılara bakmak istemiş ve bir kolayını bularak burada çalışmıştır. Çanakkale Savaşında gönüllü hemşire olarak tıp tarihimizin önemli hekimlerinden Besim Ömer Paşa'nın yönetiminde Çanakkale gazilerini tedavi etmiştir. Daha sonraki yıllarda Şişli Etfal Hastanesinde de gönüllü hemşire olarak çalışmıştır.

SONUÇ:

Emine Semiye Tanzimat'la hızlanan ve Cumhuriyet Türkiye'sine kadar uzanan değişim ve yeniden yapılanma sürecinde birçok ilkleri gerçekleştirmiş aydın bir Osmanlı kadınıdır. O bu süreçte yazar, siyasetçi, kadın hakları savunucusu, eğitimci kimliğiyle aktif olarak kamusal alanda hizmet etmiştir. Ancak Fatma Aliye'den iki yaş küçük olmasına rağmen döneminden günümüze kadar olan süreçte taşıdığı radikal çizgi onun gerek edebî eserleri ve gerekse diğer faaliyetlerinin gün yüzüne çıkmamasına sebep olmuştur. Zamanla onun el yazması halinde duran edebî eserleri ve kadın hareketi içerisindeki yerinin belirginleştirilerek Türk edebiyatı ve Türk kadın hareketi içerisinde hak ettiği yeri alabilmesi ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA:

Akay, Hasan, Servet-i Fünûn Şiir Estetiği, Kitabevi, İstanbul, 1998.

Caporal, Bernard, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I (1919-1970),* Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999.

Emine Semiye, *Hürriyet Kokuları,* Milli Ktp, Yz. A 2693, 1900.

Emine Semiye, "Terakkiyat-ı Nisvaniyyeyi Kimden Bekleyelim?", *Mehasin,* S.10, Eylül 1325 (1909), 733-6.

Emine Semiye, *Kalem Tecrübeleri,* Milli Ktp. Yz. A.2685, tsz.

Halil Hamid, *İslamiyet'te Feminizm Yahut Âlem-i Nisvanda Musavat-ı Tamme* içinde, Kitapçı Tahir Efendinin kütüphanesidir, Kiteun Matbası, tsz., İstanbul.

Kurnaz, Şefika, *Emine Semiye'nin Gözüyle Yüzyıl Önce Serez Yaylası'nda Kültür Hayatı*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi
http://www.hbektas.gazi.edu.tr

Ressam Naciye Neyyal'in Mutlakiyet Meşrutiyet ve Cumhuriyet Hatıraları, Haz. Fatma Rezan Hürmen, 2. baskı, *Pınar Yayınları, 2004,* İstanbul.

Zihnioğlu, Yaprak, "Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanı'nın İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye", *Tarih ve Toplum,* c. 31, S. 186, Haziran 1999.

Zihnioğlu, Yaprak, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği,* Metis Yayınları, 2003.